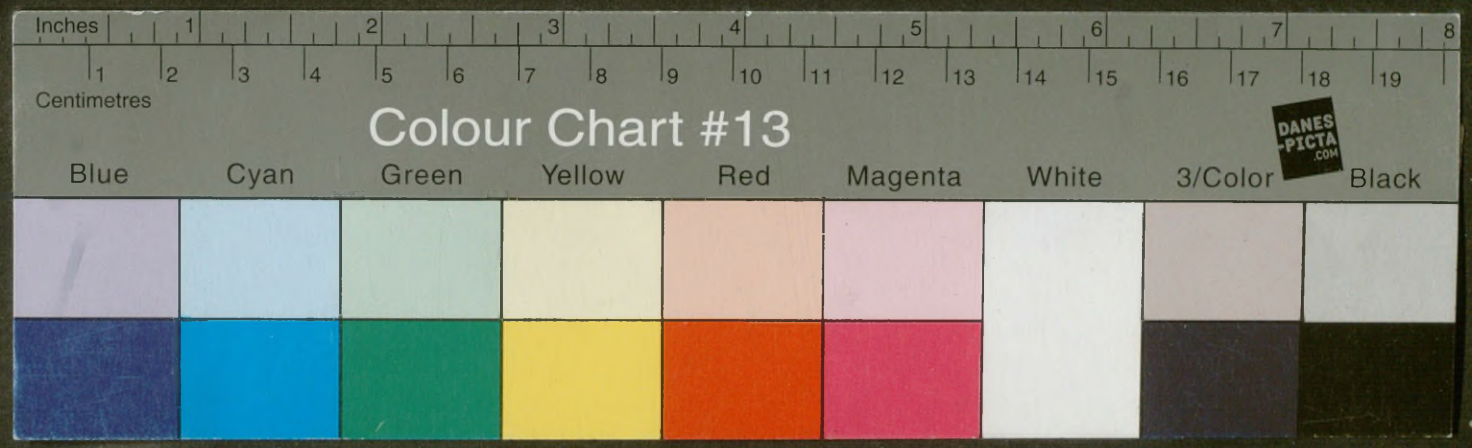
Inches
Centimetres
Colour Chart #13
DANES-PICTA.COM
Blue
Cyan
Green
Yellow
Red
Magenta
White
3/Color
Black

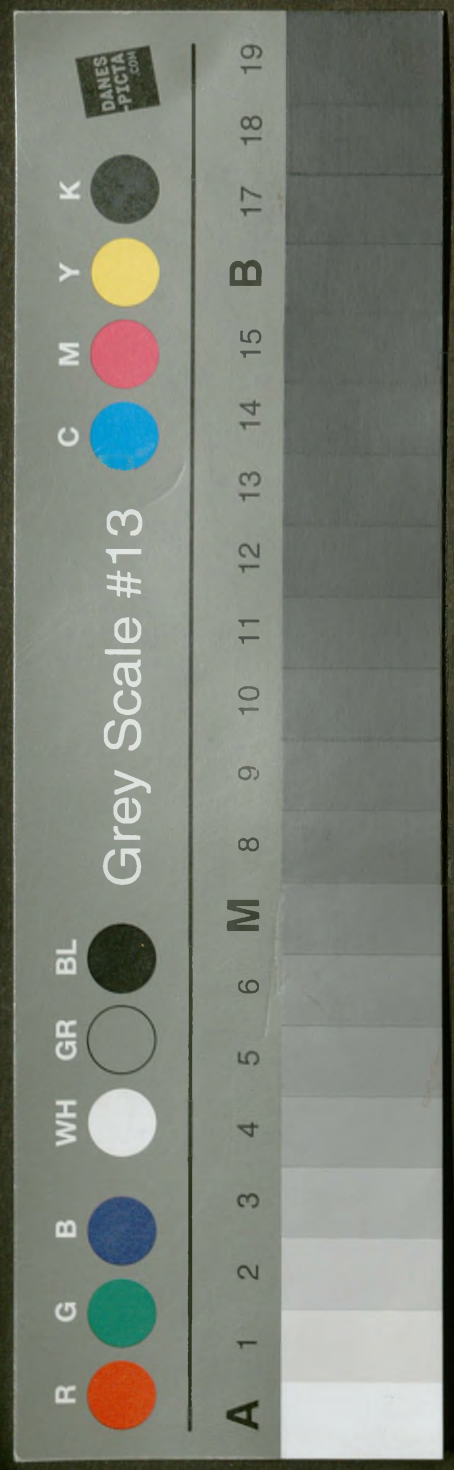
DANES-PICTA.COM
C M Y K
B
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12
R G B WH GR BL
Grey Scale #13

91(03)438
S-67

91(03)438
S-67

SŁOWNIK GEOGRAFICZNY.

SŁOWNIK GEOGRAFICZNY

91(03) 438
S-67

SŁOWNIK GEOGRAFICZNY

KRÓLESTWA POLSKIEGO

I INNYCH KRAJÓW SŁOWIAŃSKICH

WYDANY POD REDAKCYĄ

Bronisława Chlebowskiego,

Magistra nauk filologiczno-historycznych b. Szkoły Głównej Warszawskiej

WEDŁUG PLANU

Filipa Sulimierskiego.

Lib. № 3172

NAKŁADEM

Władysława Walewskiego

do końca tomu X.

Od tomu XI, z zasiłku Kasy pomocy dla osób pracujących na polu naukowem imienia D-ra Mianowskiego.

dop/19/3

TOM XII.

WARSZAWA.

Druk „WIEKU“ Nowy Świat Nr. 61.

1892.

Дозволено Цензурою.

Варшава, 18 Октября 1891 г.

Kiesckiй Музей

Biblioteka Wojsk. Akad. Polit. im. F. Dzierżyńskiego
19/3

S.

(Dokończenie).

Szlurpkiszki, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 27 w., ma 6 dm., 46 mk.

Szluza 1.) al. *Szluzy*, niem. *Schleusen*, pow. bydgoski, pierwotna nazwa osad rozłożonych nad kanałem łączącym Brdę z Notecią, na zach. od Bydgoszczy; ob. *Kolonia nad Kanałem.* 2.) **Sz.,** niem. *Schlousenetablissement*, os., pow. mogilnicki, tuż pod Pakością; 1 dym i 12 mk. 3.) **Sz.** *Mała* i *Wielka*, tuż pod Poznaniem, na Winiarach. 4.) **Sz.,** *molendinum in Sloza*, młyn niegdyś, w Poznaniu, własność miasta. 5.) **Sz.** *Gromadzka*, urzęd. *Gromaden-Schleuse*, os., pow. szubiński, o 13 klm. na zach.-płd. od Nakła. *E. Cal.*

Szluzy, wś, pow. rossieński, par. Kołtyniany.

Szłabgiry, wś, pow. szawelski, gm. Błagowieszczeńsk, o 54 w. od Szawel.

Szłajtas, zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Krumininńce.

Szłajtyniszki al. *Słajtyszki*, os., pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Gudele, odl. od Maryampola 27 w.; ma 1 dm., 3 mk.

Szłamarka, ob. *Szlamarka*,

Szłamy, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Syntowty, odl. od Władysławowa 24 w.; ma 10 dm., 119 mk.

Szłapaki, wś i folw., pow. szawelski, gm. Janiszki, o 35 w. od Szawel.

Szłapakowszczyzna, zaśc. pryw. u źródeł Oszmianki,, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 13 w. od Oszmiany, 1 dm., 9 mk. kat.

Szłapań 1.) w dok. *Szłapuń*, *Szlepań*, wś. i folw. nad strugami dopływającemi do Prypeci, pow. piński, przy gośc. poczt. z Pińska przez Lubieszów do Równa, w 2 okr. pol. i gm. Lubieszów, o $2^1/_2$ w. na płn.-zach. od jez. Lubiaź. Wś ma 21 os.; folw. 179 dzies., od 1846 r. własność Andrzejewskich. W XVIII w. należała do klucza dolskiego dóbr książąt Wiszniowieckich. 2.) **Sz.,** pow. piński, ob. *Obyszcze.* *A. Jel.*

Szłapejki 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 56 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Sz.,** wś, pow. rossieński, gm. Skaudwile, o 42 w. od Rossień.

Szłapiki, wś nad Niemnem, przy ujściu rz. Brzozówki, pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Sereje, odl. od Sejn 41 w.; ma 8 dm. 50 mk. W 1827 r. 3 dm., 31 mk.

Szłapobierże al. *Ludwików*, wś i dwór nad rz. Krostą, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 63 w. od Kowna Posiada kościół kat. p. w. Ukrzyż. Jezusa Chrystusa, w 1861 r. z muru wzniesiony przez dziedzica Gintowta, filialny par. Datnów.

Szłapucie, wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 46 w. od Kowna.

Szłapy, kol. i folw., pow. łęczycki, gm. Grabów, par. Siedlce, odl. od Łęczycy 9 w.; kol. ma 2 dm., 10 mk.; fol. 5 dm., 43 mk. W 1885 r. fol. Sz. rozl. mr. 250: gr. or. i ogr. mr. 208, łąk mr. 22, past. mr. 13, nieuż. mr. 7; bud. mur. 6, drewn. 6. Wś Sz. os. 7, mr. 6.

Szławanta, rzka, wypływa z jez. Igło, pod wsią Igłówką, w pow. maryampolskim. Jezioro to leży na skraju rozległych błot Pale zwanych (około 20 w. kw.), wzn. około 270 st. npm. Wypłynąwszy z jeziora podąża w kierunku płd.-zach., koło fol. Igliszki przybiera kierunek zachodni, płynie koło wsi Szławanty i po za nią wchodzi na obszar bagien otaczających jez. Amalwa, do którego wlewa swe wody z płn.-wsch. strony. Ponieważ wody jeziora tego odprowadza do Szeszupy rzka Dawinia, przeto można uważać Sz. za jej dopływ.

Szławanta, jezioro, w pow. sejneńskim, leży na wschód od jez. Gausty i ciągnie się równolegle z niem. Długie około 5 w. od płd. ku płn., szerokie pół w.; brzegi przeważnie lesiste i wyniosłe. Obszar wynosi około 150 mr. Wypływa z niego rzka Szławantelis. Wznies. brzegów dochodzi 465 st. npm. Wś Sz. leży na płn.-wsch. krańcu jeziora. Koło niego cała grupa mniejszych jezior: Balcis, Gelnitis, Lunialis, Palszynis, Szławantelis.

Szławantelis, jezioro, pow. sejneński, gm. Wiejsieje, o 1 w. na płd.-wschód od jez. Szła-

wanta, ma około 90 mr. obszaru. Należy do dóbr Łosewicze. Ob. *Iszpartys*.

Szławanty 1.) wś, folw. i dobra nad jez. Szławanta, pow. sejneński, gm. i par. Święto-Jeziory, odl. od Sejn 23 w., mają gorzelnię, młyn wodny, 31 dm., 279 mk. W 1827 r. 25 dm., 193 mk. Dobra Sz. składały się w 1886 r. z fol.: Sz., nomenkl. Konewki, jezior: Szławanta, Lunialis, Balcis, Giełożys, Eszerynatis, Lubelis, Kiepielis, Pietruhas i Orzynelis, rozległe mr. 2198: grunta or. i ogr. mr. 688, łąk mr. 140, past. mr. 35, lasu mr. 751, wody mr. 359, nieuż. mr. 25; bud. mur. 4, drewn. 18; las nieurządzony, pokłady torfu. W skład dóbr wchodziły wsi: Sz. os. 24, mr. 462; Nowosady os. 6, mr. 133; Bojaryszki os. 3, mr. 99; Powiłom os. 5, mr. 117; Aleksiewizna os. 38, mr. 115. 2.) **Sz.**, wś, pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Gudele, odl. od Maryampola 22 w.; mają 5 dm., 39 mk., 133 mr. Wchodziła w skład dóbr Iwaniszki. W 1827 r. 2 dm., 28 mk., par. Balwierzyszki. 3.) **Sz.**, wś w pobliżu bagna Pale, pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Igłówka, odl. od Maryampola 20 w.; mają 25 dm., 285 mk. W 1827 r. 28 dm., 182 mk. W okolicy wsi liczne kurhany. *Br. Ch.*

Szławejty 1.) wś i dwór, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 65 w. od Telsz. 2.) **Sz.**, zaśc., tamże, o 76 w. od Telsz.

Szławele, wś nad potokiem, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Kukuciszki, okr. wiejski Galiniszki, o 15 w. od Kukuciszek a 69 w. od Święcian, ma 9 dm., 77 mk. kat. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.); należy do dóbr Skoduciszki, Broniszów.

Szławieńce 1.) wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Potockich, Zabłoć (o 5 w.), o 53 w. od Lidy, 18 w. od Wasiliszek, ma 6 dm., 58 mk. kat. (w 1865 r. 25 dusz rewiz.). 2.) **Sz.**, wś, tamże, w 1865 r. 7 dusz rewiz.; należy do dóbr Wolejsze, Przybytków.

Szławnie, dwór, pow. rossieński, gm. Konstantynów, o 80 w. od Rossień.

Szłejty, przyl. fol. Hołny Mejera, w pow. sejneńskim.

Szło, wś, w Pomeranii, o 3 mile na zachód od Słupska, zamieszkała przez t. z. Kabotków, resztki kaszubskiego szczepu (ob. Przegląd Polski, 1883, str. 362).

Szłobany, przyl. dóbr Kulczyce, w pow. sanborskim.

Szłochów, ob. *Człuchowo*.

Szłochowo, ob. *Szełachowo*.

Szłompie, dobra, pow. szawelski, gm. Błagowieszczeńsk, o 43 w. od Szawel.

Szłopie, w spisie z 1865 r. *Szłapie*, cztery zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Kukuciszki, okr. wiejski Purwieniszki, o 4—6 w. od Kukuciszek a 49—50 w. od Święcian, mają razem 6 dm., 42 mk. kat. (w 1865 r. 19 dusz rewiz.); należą do dóbr skarb. Poniewież.

Szłostyki, wś, pow. szawelski, gm. Żagory, o 49 w. od Szawel.

Szłowiany 1.) trzy dobra, pow. wiłkomierski, gm. i par. Onikszty, o 35 i 36 w. od Wiłkomierza. Własność niegdyś marszałka Kuszelewskiego, w skutek eksdywizyi rozdzielone na trzy części, z których jedna należy do Mikulicza, druga do Brzozowskiego a trzecia do Mingajły. W lesie szłowiańskim, przy gościńcu, nad rz. Świętą, znajduje się ogromny głaz, mający w obwodzie do 40 stóp, zwany Puntukas, do którego przywiązane jest podanie ludowe, że na nim kapłani pogańscy składali ofiary bogom i że bajor Pantakis za sprzeniewierzenie się był na nim śmiercią ukarany. Podług innej wieści kamień ten przyniesiony był w to miejsce przez dyabła. 2.) **Sz.**, pustkowie, tamże, o 35 w. od Wiłkomierza. 3.) **Sz.**, wś, tamże, o 29 w. od Wiłkomierza. *J. Krz.*

Szłowie, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 24 w. od Telsz.

Szłowin al. *Szłowina*, jezioro, w pow. wileńskim. Na brzegach leży fol. Sz. i Jodzieniany.

Szłowin al. *Szłowinie*, folw. i dobra nad jez. Szłowin i Cytrynie, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i par. Janiszki, okr. wiejski Jodzieniany, st. dr. żel. Podbrodzie, w pobliżu rzek Żejmiany i Wokai, o 56 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm., 11 mk. kat.; dobra, składające się z 13 ferm, 758 dzies. ziemi dwors. Dawna własność rodu Danielewiczów h. Ostoja.

Szłyszтyki (u Buszyńskiego, w spisie urzędowym *Szlenytyki*), wś, pow. rossieński, gm. i par. Andrzejów, o 100 w. od Rossień.

Szmaj, dwie os., pow. kaliski, gm. Ostrów Kaliski, par. Giżyce, odl. od Kalisza 27 w. Wchodzą w skład dóbr Ostrów. W 1827 r. 2 dm., 10 mk.

Szmaki, wś, pow. bychowski, gm. Czyhyryn, ma 21 dm., 162 mk.

Szmalczyńce, pow. zwinogródzki (ob. *Lisianka*, V, 305).

Szmańkowce, wś, pow. czortkowski, 11 klm. na płd.-wsch. od Czortkowa (sąd pow.), 5 klm. na płd.-zach. od urz. poczt. i tel. w Probużnej. Na wschód leżą Kolendziany, na płd. Szmańkowczyki, na płd.-zach. Uhryn, na zachód Czortków, na płn.-wsch. Szwajkowce. Przez wieś płynie Niczława od płn. ze Szwajkowiec. Granicy połn. dotyka pot. Stawki (prawy dopł. Niczławy). Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Niczławy. Na płn.-zach. wzgórze Szmańkowce (301 mt.). Wł. więk. (dominikanów w Czortkowie) ma roli or. 631, łąk i ogr. 87, past. 22, lasu 307 mr.; wł. mn.

roli or. 1217, łąk i ogr. 100, past. 18, lasu 3 mr. W r. 1880 było 162 dm., 1008 mk. w gm., 17 dm., 110 mk. na obsz. dwors. (629 gr.-kat., 403 rz.-kat., 86 izr.; 625 Rusinów, 429 Polaków, 60 Niemców). Par. rz.-kat. w Czortkowie, gr.-kat. w miejscu, dek. skalski. Do par. należą: Szmańkowczyki i Strusówka. We wsi jest cerkiew p. w. św. Koźmy i Damiana, szkoła fil. i kasa pożycz. gm. z kapit. 580 złr.

Szmańkowczyki, wś, pow. czortkowski, 10 klm. na płd.-wschód od Czortkowa (sąd pow., st. kol., urz. poczt. i tel.). Na wschód leżą Kolendziany na płd. Zalesie, na zach. Uhryn, na płn. Szmańkowce. Płn.-wsch. narożnik wsi przepływa Niczława. W dolinie jej leżą zabudowania wiejskie. Środkiem wsi idzie gościniec z Czortkowa do Kolendzian. Własn. więk. ma roli or. 599, łąk i ogr. 43, past. 28, lasu 498 mr.; wł. mn. roli or. 673, łąk i ogr. 83, past. 50, lasu 6 mr. W r. 1880 było 60 dm., 406 mk. w gm., 9 dm., 58 mk. na obsz. dwors. (361 gr.-kat., 83 rz.-kat., 20 izr.; 359 Rusinów, 105 Polaków). Par. rz.-kat. w Czortkowie, gr.-kat. w Szmańkowcach. We wsi szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. z kapit. 1448 zł. w. a. *Lu. Dz.*

Szmaragdów, folw., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 50 w. od Poniewieża.

Szmata, leśniczówka, do Przygodzic, pow. odolanowski, o $5^1/_2$ klm. na wsch.-płd. od Odolanowa (par. i poczta), st. dr. żel. w Przygodzicach o $6^1/_2$ klm.; 1 dm. i 15 mk.

Szmatajciszki, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Onikszty, o 40 w. od Wiłkomierza.

Szmatowa, wś nad Dźwiną, pow. połocki, na trakcie z Witebska do Połocka.

Szmaty, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Wiercholesie, o 10 w. od Kobrynia. W 1566 r. sioło Sz. należało do dworu Czerewaczyce i miało 5 włók (Lustr., IV, 189*v*).

Szmatyszki, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 52 w. od Kowna.

Szmejki, pow. mazowiecki, ob. *Kostry-Sz.*

Szmeks, właściwie *Szczawy Sławkowskie*, niem. *Schmeks*, węg. *Tatrafüred*, miejsce klimatyczne i zakład kąpielowy, na Węgrzech, w komitacie spiskim, na stokach płd. szczytu Sławkowskiego, obejmuje obecnie trzy zakłady: Stary, Nowy i Niżny Szmeks. Istniejące tu źródła wody szczawiowej znane były dawno mieszkańcom i zwane Kwaśną wodą. Pochodzenie nazwy „Szmeksu“ nie jest pewne. Według podania nazwa ta pochodzić ma od niemieckiego „Schmeckts?“, które to pytanie zwracano do pijących. Kiedy w r. 1846 ruch narodowy ogarnął całe Węgry, nadało towarzystwo węgierskie, bawiące wówczas w Sz., na podobieństwo istniejącego nad jeziorem Błotnem miejsca kąpielowego Balaton-Füred, węgierską nazwą „Tátra-Füred“. Nazwa ta węgierska, podobnie jak polska „Szczawy Sławkowskie“, u okolicznej ludności się nie przyjęła i jedynie nazwa Szmeksu jest zwyczajna. Powstanie zakładu kąpielowego przypada na koniec zeszłego wieku, kiedy Sz. był w posiadaniu rodziny Csákych. Hr. Stefan Csáky wybudował w r. 1797 dwa domy. W r. 1818 wziął Michał Raisz z Soboty (Georgenberg) cały zakład w dzierżawę i od tego czasu miejsce to powoli stawało się znanem, a gości i domów coraz więcej przybywało. Rozwój Sz. zaczyna się z chwilą, gdy w r. 1833 Jan Jerzy Rainer objął dzierżawę. Pod jego kierownictwem powstały przechadzki i drogi w świerkowych lasach, postarano się o wygodne urządzenie kąpieli. Rainer sam odkrył dwa nowe zdroje szczawiowe, które obecnie noszą nazwę „Kastor“ i „Polluks“. Założono wkrótce także zakład leczenia zimną wodą z natryskami. W r. 1846 przeszedł Sz. od Csákych w posiadanie gminy Muehlenbach za cenę 12,000 złr. Gmina oddała zakład Rainerowi, a po jego śmierci w r. 1872 wydzierżawiła wiedeńskiemu kupcowi Schwarzowi. W roku 1873 zawarł Schwarz z gminą nowy układ, mocą którego objął on i jego sukcesorowie dzierżawę na lat 32, licząc od r. 1877, z obowiązkiem oddania gminie, po ukończeniu dzierżawy, wszystkich budynków dawniejszych i nowych bezpłatnie. Dziś Szmeks jest własnością Spiskiego kredytowego banku w Lewoczy. Częsty brak mieszkań dla przybywających gości skłonił lekarza dra Mikołaja Szontagha do utworzenia w r. 1876 spółki, celem założenia nowego zakładu. W tym celu zakupiono w najbliższem sąsiedztwie Sz. 20 mr. lasu od gminy Wielkiego Sławkowa (Gross-Schlagendorf) i na tem miejscu powstał Nowy Szmeks (Uj Tátra Füred) z pięknym i rozległym parkiem. Położony nieco niżej (998·6 mt.) od poprzedniego (1012 mt.), posiada mimo to rozleglejszy widok a zarazem zasłonięty jest od wiatrów północnych. Prócz licznych i dobrze urządzonych przechadzek, zakładu hydropatycznego, funkcyonującego i w porze zimowej, znajduje się także sanatoryum dla chorych na piersi. Zwiększający się napływ gości wywołał otwarcie trzeciego zakładu. Nauczyciel z Kezmarku Józef Rohus wydzierżawił w r. 1881 od gminy Nowo-Leśny (Neu Walddorf) na lat 32 piękną łąkę ze źródłami szczawiowej wody, z prawem wystawienia tamże nowego zakładu. Tak powstaje Niżny Szmeks (Alsó-Tátra Füred). Jeszcze w tym samym roku sprzedał swe prawa Bankowi Kezmarskiemu, który powstanie Niżnego Sz. do skutku doprowadził. Znajduje się tu również zakład hydropatyczny, kąpiele mineralne i błotne. Położony na wznies. 940 mt.,

otoczony gęstym lasem, posiada też piękny i rozległy widok na Tatry, zwłaszcza na Łomnicę, dolinę Zimnej Wody. Niżny Sz. łączy obecnie wygodna droga ze stacyą kolejową Poprad-Wielka (Poprad-Felka) i ze Starym i Nowym Szmeksem. *Literatura:* Maleszewski Władysław: „W Sz., kartka z podróży po Węgrzech“ (Tyg. Illust., t. X, 264—267, 273—274); „Opis Sz.“ podał też „Tyg. Powsz.“ (Warszawa, 1879, Nr. 20); Mueldner Henryk: „Szczawy Sławkowskie“ („Pam. Towarz. Tatrzań.“ z r. 1876, str. 68; „Czas“, 1875, Nr. 183); Eliasz Walery: „Tatry“ (Przewodnik, (Kraków, 1891); H. L.: „Schmecks. Im Tatra gebirge“ (Pannonia, 1876, Nr. 101); „Kárpáti Schmecks“ („Zipser Bote“, 1876, Nr. 28); Kleser Hans: „Vom Bade Schmecks“ (Silesia, 1875, Nr. 62—64, Teschen); Kolbenheyer Karl: „Ueber die Tatra nach Schmecks“ (Zipser Anzeiger, 1864); Scherfel Amel: „Analyse der Castorquelle und der Polluxquelle im Bad Schmecks“ („Zeitschrift des allgem. oesterr. Apotheker-Vereines“, Nr. 26—27, 1875); tenże: „Analyse des Schmeckser Mineralwassers“ (Separatabdruck aus d. Stzgsber. d. k. Akademie der Wissenschaften in Wien, Gerold's Sohn, „Zipser Anzeiger“, 1864, Nr. 6); tenże: „Das Suesswasser des Bades Schmecks“ („Jahrbuch des ungar. Karpathenvereines“, 1874, p. 119); Schwarz Bernhard: „In Schmecks („Zips. Bote“, 1876, Nr. 14); Stein J.: „Aus den Central-Karpathen. Poprad-Schmecks“ („Zips. Bote“, 1878, Nr. 33); „Tátra-Füred (Schmecks). Klimatischer Kurort und Wasserheilanstalt“ (Buda-Pest, 1878).; Törs Kálmán: „Alt- und Neu-Schmecks“ (Pester Lloyd, 1878); Wallmann Heinrich: „Von Schmecks ueber den polnischen Kamm zum grossen Fischsee“ (Tourist, Wien, 1873); Wuenschendorfer Karl: „Sch. in seiner Vergangenheit und Gegenwart“ („Jahrb. des ung. Karpathenvereines“ 1875); tenże: „Zur Benennung des Badeortes Sch.“ („Pannonia“, 1876, Nr. 43, Kaschau); Gelleri Mór: „Az utóidény Tátrafüreden“ (Pesti Napló, 1877, Nr. 226); Kecskeméthy Aurél: „Tátrafüredi levél, 1874“ („Magyar politika“, 1874, Nr. 171); Serly Antal: „Tatrafüredről“ („Fovárosi lapok“, 1875, Nr. 151); X-y: „Fördöi level. Tatra Füred, 1879, Aug. 7“ („Közvélemény“, 1879, 221 sz.). *W. H.*

Szmelca, rzka, lewy dopł. Drawy (praw. dopł. Noteci), uchodzi pod Drawską karczmą, w pow. czarnkowskim. Ob. *Drawa.*

Szmelca *Zagórska*, 1686 r. *Szmolta*, 1780 *Szmelta*, niem. *Schmelz*, wś włośc. na Kaszubach, pow. wejherowski, st. p. i par. kat. Reda; zawiera 2 gburstwa i 16 zagr., razem 47 ha (39 roli or., 3 łąk); 1885 r. 14 dm., 29 dym., 128 mk., 79 kat., 49 ew. Leży nad Zagórską strugą i posiada hamernię, tartak, młyn wodny i folusz; odl. od Wejherowa 2 mile. Wizyt. Szaniawskiego z r. 1710 pisze: „Officina Szmeltensis solvit flor. 18 et cacabum pro strena“ (str. 38). Według taryfy pobor. na symplę z r. 1717 płaciła Szmelca Zagórska, należąca do ststwa puckiego, 2 zł. (str. 103; ob. Cod. Belnensis w Peplinie). W wizyt. Rybińskiego z r. 1780 czytamy, że Sz. liczyła 42 mk. kat. i 14 akat. (ob. str. 120).

Szmelcarnia, os., pow. warszawski, gm. Młociny, par. Kiełpin.

Szmeltyn, dziś *Smilten*, wś par. w okręgu Walk, gub. inflanckiej, stanowiła niegdyś starostwo niegrodowe szmeltyńskie, położone w ks. inflanckiem. Podług metryk koronnych istniało od czasu jak Inflanty należały do Rzpltej aż do traktatu Bydgoskiego. Między starostami księgi kanclerskie przytaczają pod r. 1599 Fryderyka Szwandendorfa, dworzanina króla Zygmunta III, i w r. 1660 Karola Łużeckiego, podkomorzego drohickiego. Podzielone było po części na mujzy czyli większe folwarki.

Szmeltry, niem. *Schmeltern*, dobra szlach., pow. lubawski, st. p. i kol. Biskupice (3 klm. odl.), par. kat. Lipinki, 133 ha (116 roli or., 2 łąk); 1885 r. 2 dm., 5 dym., 27 mk. kat.; hodowla bydła holenderskiej rasy. Dziedzic w r. 1885 Józef von Nostitz Jackowski na Sędzicach. *Ks. Fr.*

Szmidówka, folw. w Rudawce, pow. dobromilski.

Szmiele, *Czmiele*, białor. *Szmiali*, wś w pobliżu rzki Ziembinki, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Ziembin, o kilka wiorst na płn. od mka Ziembina, ma 11 osad; miejscowość falista, w zachodniej stronie obszerne lasy. *A. Jel.*

Szmigiel al. *Śmigiel*, urzęd. *Schmiegel*, miasto, od r. 1887 powiatowe (poprzednio w pow. kościańskim), o 53 klm. na płd.-zach. od Poznania, 11 klm. od Kościana, przy bitym trakcie leszczyńskim, i o 5 klm. na zach.-płn. od Starego Bojanowa, st. dr. żel. poznańsko-wrocławskiej, wzn. 102·9 mt. npm., na wzgórzu, nad zdrojem, który spływa do Zieminu, dopł. Obry. Posiada 2 kościoły katol., 1 protest., synagogę, szkołę, 48 wiatraków, 309 dm., 854 rodzin, 3774 mk. (1793 męż., 1981 kob.; 1955 kat., 1611 prot., 208 żyd.), urząd poczt. 3-ciorzędny, stacyę tel., kasę oszczędności, bractwo strzeleckie, lekarza, aptekarza, 4 jarmarki do roku i 845 ha obszaru (770 roli, 5 łąk, 8 lasu). Sz. jest siedzibą urzędów powiatowych i 2 komisarzy obwod. Bite trakty wychodzą ztąd: ku płn. na Czacz do Kościana i do Wielichowa, ku płd. do Leszna, ku wsch. do Starego Bojanowa, ku zach. do Przemętu. Herb miasta wyobraża wieżę śród 2 dębów;

u spodu tarczy r. 1556. Kościół par. kat., p. w. Wniebowz. N. M. P., istniał już przed r. 1439; w tym bowiem czasie biskup pozn. Andrzej z Bnina wystawił w miejscu starego nowy kościół z cegły i uposażył r. 1443. Kościół ten, spustoszony w pożarze miasta 1582, odbudowano r. 1601. Pobożne matrony, a między niemi Urszula Brzeźnicka, żona Kacpra, zabitego przez Arciszewskich, współdziedziczka Sz., zaopatrzyły kościół w aparaty. Brzeźnicka darowała srebrną kadzielnicę z łańcuszkami w r. 1617. Biskup pozn. Maciej Łubieński poświęcił około r. 1630 ołtarz wielki. Uszkodzony w pożarach r. 1807 i 1814 i odnawiany następnie, stracił kościół swe cechy starożytne. Znajduje się w nim jeden tylko nagrobek, który Kacper Jaruzal Brzeźnicki wystawił żonie Urszuli z Wielkiej Wsi († 1627). Zaprowadzone tu w r. 1637 bractwo literackie posiada przywilej Urbana VIII. Księgi kościelne zaczynają się od r. 1599. Par. liczącą 4386 dusz, składają: Glińsko, Koszanów, Morownica, Nietążkowo, Nowa Wieś, Podszmigiel, Poladowo, Pruszczewo, Robaczyn i Szmigiel. Szkoły paraf. znajdują się w Sz. i Poladowie. Kościołek p. w. św. Wita na przedmieściu uchodzi za najstarszą budowlę w Sz., stanął podobno w miejscu kościoła koszanowskiego, po którym nie został żaden ślad. Około r. 1595 odbywało się w kościołku św. Wita, za zezwoleniem dziedzica, nabożeństwo luterskie przez rok. Kościół szpitalny p. w. św. Ducha i św. Walentego założony w r. 1547 przez Rafała Leszczyńskiego, kasztelana przemęckiego, miewał swego kapłana aż do r. 1761; przydzielony następnie do kościoła paraf., runął z biegiem czasu. Kościół luterański istniał w Sz. już około r. 1560; stał na przedmieściu, gdzie obecnie cmentarz ewangielicki. Gdy ten zgorzał, w r. 1595 Rozdrażewski, dziedzic, pozwolił wystawić nowy w rynku; w miejscu tego stanął obecny w r. 1644. Par. luterska liczyła w r. 1860 w 75 osadach 3940 dusz, obok 13,207 katolików. Kościół aryański stał na rogu rynku; założył go w r. 1584 Andrzej Dudycz, który z biskupa katol. stał się gorliwym krzewicielem socynianizmu. Uzyskawszy indygenat, nabył on od Stanisława Cykowskiego część Szmigla, gdzie prócz kościoła wystawił także szkołę dla współwyznawców. Sz. stał się ogniskiem aryanizmu między r. 1589 i 1594; po Dudyczu apostołowali tu Andrzej Lubieniecki, Eliasz Arciszewski i inni, którzy z jezuitami poznańskimi zaciętą prowadzili polemikę. Pastorów aryańskich było 8; ostatni z nich Ernest Calbius żył około 1619 r. Kościół ich zgorzał w jednym z pożarów miasta i już nie powstał; szkołę zamknięto w r. 1637; proskrypcyę aryanów uchwalono w r. 1658. Cmentarz ich z sadzawką do chrztu znajdował się za bramą kościańską, naprzeciw luterańskiego. Szkoła luterańska powstała około r. 1630, o katolickiej wspominają wizyty kościelne z r. 1600 i 1685. Szpital, założony w r. 1547, dotrwał do naszych czasów. Około r. 1837 istniał w Sz. dom sierot. Ludność miejscowa trudni się rolnictwem, drobnym przemysłem i handlem. Niegdyś warzono tu słynne piwo, które z czasem ustąpiło grodziskiemu. W r. 1580 płaciło miasto 20 złp. soszu i 45 złp. 21 gr. podatku państwowego. Było wówczas 8 łan. miejskich, 27 rzemieśl., 4 szynkarzy i 5 wiatraków. Pożary nawiedzały miasto w r. 1588, 1618, 1627, 1634, 1807 i 1814. W maju 1629 r. wzywano z ambony prześladowanych na Szląsku luteranów. Napływ był wielki i cel osiągnięty; miasto zapełniło się Niemcami. Powietrze morowe, srożące się od 7 lipca 1709 do końca sierpnia 1710 r., sprzątnęło niemal 2000 ludzi. Przy schyłku zeszłego wieku miał Sz. 3 kościoły katol., 1 protest., 2 bramy miejskie, 6 gmachów publicznych, 50 wiatraków i 343 dym.; mieszkańców było 2125, między nimi 235 żydów, 67 sukienników, 53 młynarzy, 48 płócienników, 33 szewców, 28 szynkarzy, 16 garncarzy, 15 krawców, 14 kupców, 13 kuśnierzy, po 12 rzeźników i piekarzy, 7 bednarzy, 6 handlarzy sukna, po 5 kołodziejów, stolarzy i kowali, po 4 rymarzy, golarzy i handlarzy mąki, po 3 czapników, powroźników, mydlarzy, farbiarzy, oberżystów i handlarzy skór i żelaza, po 2 olejników, foluszników, furmanów, muzykantów, cieśli, garbarzy, rękawiczników, guzikarzy, szmuklerzy, koszykarzy, handlarzy szkła i wyrabiaczy kapeluszów słomianych, 1 perukarz, brukarz, szklarz, murarz, szlusarz, kotlarz, iglarz, siodlarz, piernikarz, kominiarz, kapelusznik, złotnik, puszkarz, ptasznik, ceglarz, malarz i aptekarz. Dochody miejskie wynosiły 3094 tal. a długi 5105 tal.; miasto utrzymywało kata i 2 stróżów nocnych; jarmarków odbywało się 6 do roku. Około r. 1809 było 2500 mk.; w 1811 r. 2185 mk. w 352 dym.; 1816 r. 2017 mk.; 1843 r. 2793 mk. (824 kat., 1612 prot., 357 żyd.) w 280 dym.; 1861 r. 3242 mk.; 1871 r. w 288 dym. 3373 mk. (1474 kat., 1700 prot., 199 żyd., 1564 płci męz., 1809 żeń.; dzieci niżej 10 lat było 864, osób głuchoniemych 4, obłąkanych 4 i ociemniałych 2). Za pierwszego znanego dziedzica uchodzi Wincenty Łodzia z Kępy, woj. poznański († 1386). Paprocki twierdzi, że jeden z synów Przecława z Gułtów (nie z Gołuchowa), ststy wielkop., żyjącego między r. 1359 i 1387, wziął należące do Leszna miasta: Radomicko, Sz. i Kębłów. Inni przywodzą jakiegoś Ramziela, którego imię przy-

pomina Ramsza z pobliskiego Czacza i wspomnianego w Rocznikach głogowskich (Script. Rer. Siles., X, 6) pod r. 1439 „Vemschyl de Smygil“, który z innymi Polakami, najeżdżającymi Szląsk, utonął w Odrze. Inni wreszcie widzą dziedzica Szmigla w Andrzeju z Bnina, bisk. poznańskim, który tam wystawił nowy kościół. Zdaniem naszem Sz. zdawna po kilku miewał dziedziców. Szmigielscy Mikołaj, Wojciech, Andrzej i Stanisław występują tu między r. 1523 i 1547, Arciszewscy, Brzeźniccy, Cikowscy, Dudycze i Rozdrażewscy między r. 1570 i 1627, Leszczyńscy ok. r. 1696, Sułkowscy r. 1738, Chłapowscy r. 1791, w końcu księżna Acerenza-Pignatelli. W r. 1604 Stanisław Cikowski, podskarbi koronny, odprzedał swoją część mta Szmigla, z wsiami Koszanowo, Nietąszkowo, Glińsko Wielkie i Małe Pawłowi Arciszewskiemu za 47000 złp., ten zaś odstąpił tę majętność za 50000 złp. Helenie z Zakrzewskich Arciszewskiej, córce Wojciecha, matce Krzysztofa i Eliasza Arciszewskich (Złota Ks., II, 353). Leszczyńscy byli już dziedzicami całego Sz. z przyległościami; klucz szmigielski składały: Glińsko, Koszanów, Nowawieś, Pruszczewo i Szmigiel. Osada ta istniała już w czasach przedchrześciańskich i była gęsto zaludnioną. Wykopane popielnice w mieście i na przyległych cmentarzyskach, ciągnących się ku wschodowi, świadczą o znacznych rozmiarach osady a znalezione w grobach żużle o istnieniu kuźnic miejscowych. Groby były pokryte kamieniami; drugą warstwę tworzyły żużle, pod któremi stały popielnice i różne inne naczynia z szczątkami przedmiotów bronzowych, żelaznych i srebrnych. Pierwsze wykopalisko opisał J. Meller w dziełku wydanem w Jenie r. 1679 p. t. „Historia urnae sepulcralis Sarmaticae“. Później rozkopywano te grobowiska, szukając ukrytych w ziemi skarbów; przy tej sposobności znaleziono starą, złotą monetę rzymską. W r. 1719 odkryto drugie cmentarzysko. Część wykopalisk znajduje się w berlińskiem muzeum starożytności. Pierwotne dzieje Sz. wiążą się z dziedzicami, o których wspomniano powyżej; miastem była ta osada w r. 1458, dostawiła bowiem 7 żołnierzy pieszych na wyprawę malborską. Największego rozgłosu zażywał Sz. gdy w nim osiedlili się aryanie. W r. 1610 odbył się tu synod dyssydentów wielkopolskich; r. 1752 dnia 18 kwietnia zaprowadzono statut Sułkowskich; r. 1736 nadesłali mieszkańcy Sz. dla dotkniętych powodzią Poznańczyków 600 bochenków chleba, 9 garncy piwa i beczkę soli; r. 1835 dnia 20 kwietnia uzyskało miasto ordynacyę miejską. Przysłowie polskie „Dryja w Szmiglu konia wygrała, a chłopa obwieszono“ odnosi się prawdopodobnie do jednego z Chłapowskich herbu Dryja, przysłowie zaś niemieckie „Schmiegel liegt auf dem Huegel“ wyraża rzeczywiste położenie Sz. na wzgórzu. Ryciny przedstawiające miasto podają M. Adelt w swej Hist. de Arianismo, wyd. w Gdańsku r. 1741 i (Huebner-Sirisa) w Hist. stat. topogr. Beschr. v. Sued-Preussen, I, wyd. w Lipsku r. 1798.

Powiat szmigielski utworzono w r. 1887 z połowy pow. kościańskiego, ustanowionego w r. 1815. Granicę pociągnięto od Jaskółek na Małe Łęki, Białcz, Jeligowo, Widziszewo, Przysiekę Niemiecką, Brzeziny, Gniewowo, Wonieść, Chełkowo, Jezierzyce, Adamowo i Witosław, zagarniając te osady do pow. szmigielskiego. Mogilnica, prawy dopł. Obry, w płn.-wsch. części powiatu, i Samica, lewy dopł. Obry, z siecią jezior, przez które płynie, w płd.-wschodniej części, stanowią na pewnej przestrzeni granicę między pow. kościańskim i szmigielskim; sucha granica ciągnie się od ujścia Mogilnicy do Gniewowa. Inne granice pozostały te same, które przedtem odgraniczały pow. kościański, t. j. na płn. pow. bukowski, na zach. babimoski, na płd. wschowski. Największa długość powiatu od płn. na płd. wynosi 36 klm.; szerokość od wschodu na zachód 28 klm. Główną rzeką, płynącą prawie środkiem powiatu od wschodu ku zachodowi, jest Obra ze swemi kanałami, wysuszającemi jej łęgi; ku nim pochyla się powierzchnia pewnej części powiatu i toczą się dopływy: na północy Mogilnica i inne, których nazwy poszły w zapomnienie, na południu Ziemin, a w płd.-zach. części przypływy jezior, które także spływają do Obry. Jeziora: Witosławskie, Wojnowickie, Jezierzyckie i Wonieskie, na wschodniej granicy odpływają ku północy, a jeziora: Trzebieże, Charbielińskie i Boszkowskie, na płd.-zach. kresach powiatu, ku południowi. Jez. Trzebieże zasilają dwie strugi z pod Brzeźniaka od północy i Żeleźnica, od Bronikowa ku zachodowi. Do jez. Charbielińskiego spływa struga Siekowska od północy. Powodem tych odmiennych spadów na nieznacznej stosunkowo przestrzeni jest pas wyniosłości szmigielskich, zakreślających półkole, rozramieniające się od Szmigla ku zach. i ku płd. Kanały Obry zamieniły pobrzeża jej w bujne łąki, zarośla i żyzne pola. Takiemi łąkami płyną też Ziemin, Mogilnica i inne strugi. O łąkach zwanych Rudki pod Prochami, Kostrzec pod Lubnicą i Błonie pod Wielichowem, tudzież o topieliskach „Czierniechowo“ pod Dębskiem i Mokrzec pod Gradowicami wspominają dawne opisy. Znaczne torfowiska znajdują się na Buczu. Droga żelazna poznańsko-wrocławska, ze stacyami Stare Bojanowo (Alt-Boyen) i

Lipno (Leipe), wchodzi do powiatu pod Widziszem i wychodzi za Lipnem; długa w powiecie 15 klm. Bity trakt kościański (6 klm.) opuszcza powiat przed Poninem; z Czacza, leżącego na tej drodze, wychodzi trakt do Wolsztyna na Wielichowo i opuszcza powiat przed Rakoniewicami (22 klm.); trakt leszczyński ciągnie się na przestrzeni 12 klm. w powiecie; trakt przemęcki 13 klm. a żwirówka do st. dr. żel. Stare Bojanowo 5 klm. Powiat szmigielski ma 55445 ha (34724 roli, 7994 łąk, 7934 lasu); czysty doch. z ha roli wynosi 10·97, z ha łąk 10·18, z ha lasu 3·13 mrk. Obszar ten, podzielony na 3 obwody polic., 2 okręgi miejskie, 7 okr. stanu cywil., 78 okr. wiejskich i 37 dwors., ma 205 osad, 3626 dym., 6 gm. publicz., 6495 rodzin i 34022 mk. (15960 płci męz., 18062 żeń.; 6312 dzieci niżej 6 lat, 7797 od 6 do 14 lat; 29000 katol., 4758 prot. i 264 żydów). W r. 1871 było 29991 mk.; w 1875 r. 30872, w 1880 r. 33367 mk. Na okręgi miejskie przypada 485 dym., 5 gm. publicz., 1192 rodzin, 5421 mk. (2535 płci męz., 2886 żeń.; dzieci niżej 6 lat 956, od 6—14 lat 1107; katol. 3384, prot. 1783, żyd. 254) i 2046 ha (1632 roli, 247 łąk, 22 lasu); cz. doch. z ha roli 8·62, z ha łąk 11·75, z ha lasu 1·57 mrk. W r. 1871 było 4797 mk., w 1880 r. 5190 mk. Na okręgi wiejskie przypada 93 osad, 2548 dym., 3565 rodzin, 19036 mk. (9050 płci męzk., 9986 żeń.; 3778 dzieci niżej 6 lat, 4747 od 6—14 lat; 16778 kat., 2248 prot., 10 żyd.) i 19191 ha (14660 roli, 1999 łąk, 507 lasu); cz. doch. z ha roli 10·18, z ha łąk 9·79, z ha lasu 2·74 mrk. W r. 1871 było 16494 mk., w 1880 r. 18239 mk. Na okręgi dwors. przypada 108 osad, 593 dym., 1738 rodzin, 9565 mk. (4375 płci męz., 5190 żeń.; 1578 dzieci niżej 6 lat, 1943 od 6—14 lat; 8838 kat., 727 prot.) i 34208 ha obszaru (18432 roli, 5748 łąk, 7405 lasu); czysty doch. z ha roli 11·95, z ha łąk 9·79, z ha lasu 3·13 mrk. W r. 1871 było 8790 mk., w 1880 r. 9938 mk. Siedziby komisarzy obwodowych znajdują się w Wielichowie i Szmiglu, a urzędników stanu cywilnego w Kamieńcu, Radomisku, Szmiglu, Sokołowie, Wielichowie i Wilkowie Polskiem. Chowem bydła zajmują się wszystkie dwory w powiecie; znane owczarnie mają: Bojanowo Stare, Bucz, Czacz, Górka Duchowna, Parsko, Siekowo, Spławie i Wonieść; chowem koni zajmuje się Bucz, nierogacizną Gradowice i Spławie; karpiarnię ma Bonikowo. Nabiałem słyną Kamieniec, Morownica, Wonieść i Zielęcin. Fabrykę krochmalu ma Górka Duchowna, szrotarnię Bucz, browary Czacz i Szmigiel, gorzelnie Bojanowo Stare, Bronikowo, Bucz, Karczewo, Radomicko, Wielichowo i Żegrowo, cegielnie Białcz, Bojanowo Stare, Bucz, Czacz, Koszanów, Morownica, Siekowo, Szmigiel i Wilkowo Polskie; młyn parowy znajduje się w Żegrowie, piła i młyn Błotnik (Blutige Muehle, Błutkowo) pod Radomickiem; młyny Mącznia pod Wielichowem i niektóre inne już nie istnieją; liczne wiatraki otaczają miasto Sz. Leśnictwem zajmują się Karczew, Kluczew, Księginki, Lipno, Nietążkowo, Parzęczew, Siekowo i Wydorowo; z odrębnemi nazwami istnieją leśniczówki: Błotnik, Borek, Brzeziny i Prętkowice. Lud jest dotychczas przeważnie polski i katolicki; odznacza się pracowitością, trzeźwością, zamiłowaniem do porządku i względną zamożnością; nosi się w starodawnym stroju; kobiety lubią stroić się w kolory jaskrawe i czystą, białą bieliznę. Stosunki włościan do panów uregulowano około r. 1834. Zwyczaj wieczornej pielgrzymki przy świetle do figur i obrazów świętych, przy odśpiewywaniu różnych modlitw i pieśni, przechowuje się dotąd. *Dzieje.* Najstarszą znaną nam z świadectw piśmiennych osadą jest Charbielin (r. 1170); potem pojawiają się w r. 1180 Pruszczewo, r. 1210 Dłużyna, Kluczewo, Siekowo, r. 1247 Jeligowo (?), r. 1256 Popowo (Polskie), r. 1258 Gniewowo, Górka (Duchowna), Karmin, Machcin, Radomicko, Wonieść, Kuszewo (?), r. 1273 Czacz, r. 1278 Przysieka (Niemiecka), r. 1280 Ujazd, r. 1283 Trzcinica, r. 1288 Lubnica, r. 1294 Sulejowo, r. 1295 Lubiechowo, r. 1296 Morownica, r. 1297 Wielichowo, r. 1298 Łęki Wielkie, r. 1301 Koszanów, Witosław, r. 1303 Goździchowo, Kamieniec, Kowalewo, Łęki Małe, Wąblewo, r. 1305 Poladowo, r. 1307 Sączkowo, r. 1308 Gradowice, r. 1309 Popowo (Niemieckie), r. 1311 Białcz (Białe Jezioro), Księginki, r. 1312 Śniaty, r. 1319 Zielęcin, r. 1337 Parsko, r. 1352 Karczewo, r. 1355 Targowisko, r. 1356 Przysieka (Polska), Widziszewo, r. 1375 Jezierzyce (Polskie), r. 1376 Skrobacz, r. 1380 Prochy, Proszkowo, r. 1386 Robaczyn, r. 1387 Wolkowo, r. 1388 Chełkowo, Cykowo, Sulejewko, r. 1389 Karsznice, r. 1391 Bojanowo (Stare), Nietążkowo, r. 1392 Barchlin, Bucz, Parzęczew, Plastowo, r. 1394 Puszczykowo, Żydowo, r. 1395 Sikorzyn, r. 1396 Lipno, r. 1397 Sokołowo, r. 1398 Spławie, r. 1399 Bronikowo, Skoraczew, Wilkowo (Polskie), r. 1403 Boguszyn, r. 1407 Poświętne, r. 1416 Reńsko, r. 1440 Grobia (pod Buczem). Sprowadzeni około r. 1113 do Lubinia, o $3^1/_2$ mili od Szmigla, benedyktyni, zastali okolicę tę już dość gęsto osadzoną. Pewna część posiadłości klasztornych, z których niektóre przeszły w ręce prywatne, leżała w granicach powiatu, jako to: Pruszczewo (r. 1180), Popowo Polskie, Machcin, Kuszewo (?), Radomicko, Char-

bielin, Karmin (r. 1258), Dłużyna (r. 1286), Sulejowo (r. 1294), Popowo Niemieckie (r. 1309) i Skrobacz (r. 1376). W r. 1793 posiadali benedyktyni lubińscy 4 osady w powiecie, z obszarem 2365 ha, z których 1113 ha roli włośc. i 1252 dwors.: Gniewowo (110 ha włośc.), Targowisko (485 ha włośc.), Górka Duchowna (290 ha włośc. i 528 ha dwor. roli) i Wonieść (228 ha włośc. i 528 ha dwor.). Te dobra zabrał rząd. W r. 1210 Władysław Odonicz nadał opatowi porteńskiemu Winemarowi różne włości dla założenia klasztoru cystersów w ziemi przemęckiej, która sięgała w obręb powiatu, jak o tem świadczą nadane: Dłużyna, Kluczewo i Siekowo. Klasztor ten pod zwierzchnictwem cystersów paradyskich stanął w r. 1278 w Wieleniu, zkąd go przeniesiono w r. 1418 do Przemętu. Nadana wówczas Przysieka leży w granicach powiatu; ma obszaru włośc. 327 ha, dwor. 786 ha. Prócz Przysieki należało też do klasztoru Poladowo (460 ha). Sączkowo (r. 1409) wróciło z czasem do rąk prywatuych. Klasztor cystersów w Obrze miał jedyne Siekowo (r. 1319) lecz nie długo. Biskupi natomiast poznańscy posiadali tu klucz wielichowski z obszarem 4110 ha (2956 włośc., 1154 dwor.), w którego skład wchodziły wsie: Dębsko, Gradowice, Mokrzec, Lubnica, Trzcinica i miasto Wielichowo. Czasowo mieli biskupi: Jeligowo (?1247), Witosław (r. 1301) i Poświętne (r. 1407). Komandorya kościańska posiadała Widziszewo z obszarem włościańskim 194 ha, które później dostało się probostwu kościańskiemu, a w końcu przeszło w ręce prywatne. Znaczniejsza część ziemi była własnością szlachty osiadłej, których rody były następne: Arciszewski, Bagrowski, Banachowicz, Barchliński, Biegański, Bieliński, Bniński, Bojanowski, Borzęcki, Borzysławski, Bronikowski, Brzeźnicki, Cerekwicki, Chełkowski, Chłapowski, Cykowski, Czacki, Czarnecki, Czarnkowski, Daleszyński, Dudycz, Dzieduszycki, Dziembowski, Dzierzanowski, Gajewski, Gałęski, Gawroński, Gniński, Gołaniecki, Goniębicki, Górka, Grabowski, Grobski, Grodzicki, Hersztupski, Jączyński, Jaktorowski, Jaraczewski, Jezierski, Jeziorkowski, Karczewski, Karmiński, Karsznicki, Kierski, Kluczewski, Kosicki, Krzycki, Kuranowski, Kurnatowski, Kwilecki, Łącki, Łakomicki, Leszczyński, Małachowski, Malczewski, Mielęcki, Mielżyński, Mikora, Niegolewski, Niwski, Opaliński, Ossowski, Otorowski, Pieniński (?), Plater, Popowski, Potworowski, Radomicki, Reut, Robaczyński, Rogaliński, Rozdrażewski, Sączkowski, Sierpowski, Skarzyński, Skórzewski, Słupski, Szmigielski, Sulejewski, Sułkowski, Świnarski, Szołdrski, Turno, Tworzyjański, Ujejski, Unrug, Urbański, Wilkowski, Włoszakowski, Woźnicki, Zabłocki, Zadorski, Zakrzewski, Zbąski, Zbijewski, Zbyszewski, Zielęcki, Żółtowski, Żychliński. Zamczysko obronne stało niegdyś w Parsku; dobywał go w r. 1382 Bartosz z Koźmina. Opole przemęckie zajmowało w r. 1416 znaczną część powiatu i sięgało popod Szmigiel (ob. *Przemęt*, t. IX, 145). Prawo niemieckie zaprowadzono w Lubnicy r. 1297, Widziszewie r. 1301, Wielkich Łękach r. 1362, Wielichowie r. 1429. Żydom nie było wolno mieszkać w Wielichowie. Pierwszy, o ile wiadomo, kościół w powiecie stanął r. 1298 w Wielkich Łękach; później otrzymały kościoły Prochy r. 1380, Wonieść r. 1382, Wilkowo Polskie r. 1399, Boguszyn r. 1402 do 1694, Radomicko r. 1403, Szmigiel r. 1439, Grobia odn. Bucz r. 1440, Czacz r. 1448, Charbielin r. 1470, Parzęczew r. 1498, Białcz, Bronikowo, Bojanowo (Stare), Wielichowo, Zielęcin, Kamieniec i Górka Duchowna przed r. 1508 odn. 1510, Witosław r. 1510—1610, Lipno r. 1570—1585, Siekowo r. 1610—1685, Koszanów przed r. 1610 i Dłużyna w r. 1650. Kościół w Zieminie przestał istnieć w r. 1785. Luteranie i bracia czescy zajmowali przez pewien czas kościoły w Bronikowie, Lipnie, Wilkowie i Grobi (zburzonej). Aryanie mieli swój kościół w Szmiglu. Do r. 1791 wchodził cały powiat w skład pow. kościańskiego, od którego odpadły wówczas parafie Kamieniec i Wielichowo, które wcielono do pow. międzyrzeckiego; za Prus południowych należał ten skrawek ziemi wielkopolskiej do inspekcyi wschowskiej, za ks. warszawskiego do departamentu poznańskiego, od r. 1815 do 1887 do pow. kościańskiego. Cmentarzyska z popielnicami odkopano w osadach: Barchlin, Białcz, Bucz, Charbielin, Czacz, Dłużyna, Goździchowo, Lipno, Morownica, Popowo Polskie, Poświętne, Przysieka Polska i Niemiecka, Sączkowo, Siekówko, Szmigiel, Sokołowo, Spławie, Szczepankowo, Trzebidza, Ujazd, Wielichowo, Wilkowo Polskie, Wolkowo, Ziemin i Żydowo. Nasypy ziemne znajdują się na Czaczu, Kamieńcu i pod Małemi Łękami. Na Jezierzycach odkryto groblę w jeziorze. Proboszcz kamieniecki posiada cenny zbiór wykopalisk. *Dekanat szmigielski* rozciąga się od Kąkolewa i z pod Krzywinia ku zach. do Przemętu i od Szmigla ku płd. do Morkowa; obejmuje płd.-zach. część powiatu szmigielskiego, wchodzi do pow. pogranicznych babimoskiego i wschowskiego. Graniczy na płn. z dek. kościańskim i grodziskim, na zach. z wschowskim, na płd. z wschowskim, leszczyńskim i krobskim, na wschodzie z szremskim; ma 13 kościołów paraf.: Bojanowo Stare, Bronikowo, Bucz (Grobin), Czerwona Wieś, Drzeczkowo, Goniębice, Górka

Duchowna, Kąkolewo, Morkowo, Osieczna, Przemęt, Radomicko i Szmigiel, kościół filialny w Osiecznie, altaryę w Bronikowie, 5 kaplic: w Jurkowie, Szmiglu, Starkowie i 2 w Przemęcie, 22 szkół parafial., 3 szpitale kośc. i 20808 dusz. Cudowne obrazy N. M. Panny znajdują się w Charbielinie, Jurkowie i Górce Duchownej, św. Idziego w Czerwonej Wsi, śś. Benona i Barbary w Buczu. Protestanci mają jeden tylko kościół par. w Szmiglu; osady leżące poza tą parafią wcielone są do kościołów par. leżących poza granicami powiatu: jako to: Grodzisk, Kościan, Osieczna, Rakoniewice, Włoszakowice. *E. Cal.*

Szmigówka, rzeczka, w pow. lityńskim, lewy dopływ Zharu. Przy ujściu dzieli się na trzy odnogi, tworzące dwie wyspy, na jednej z których leży mto Lityn.

Szmigzdzie, zaśc., pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 60 w. od Telsz.

Szmilgi 1.) wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Szumsk, okr. wiejski i dobra (w 1865 r. Downarowiczów Drewieniki), o $15^1/_2$ w. od gminy, 15 dusz rewiz. 2.) **Sz.**, właściwie *Smilgi*, wś, pow. trocki, ob. *Smilgi* 2). Stanowiła niegdyś sstwo niegrodowe szmilgiańskie, położone wwdztwie i powiecie trockim. Podług spisów podskarbińskich z 1766 r. posiadał je Jakub i Franciszka Baranowscy, po nich zaś Sienkiewiczowie, z opłatą kwarty 50 złp. a hyberny 70 złp. Przezywano także to sstwo Zurliszkami.

Szmilno, węg. *Smilno*, wś, w hr. szaryskiem (Węg.); kościół katol. filial., 668 mk.

Szmiłowizna, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 98 w. od Nowoaleksandrowska.

Szmitków al. *Śmitków*, wś, pow. sokalski, 10 klm. na płd.-zach. od Sokala (sąd pow.), 7 klm. od urz. poczt. w Ostrowie. Na płn.-zach. leży Moszków, na płn.-wschód Sawczyn, na wsch. Zawisznia, na płd.-wsch. Boratyn, na płd.-zach. Siebieczów. Wieś leży w dorzeczu Wisły za pośrednictwem Brodu (dopł. Bugu). Własn. więk. ma roli or. 354, łąk i ogr. 76, past. 7, lasu 143 mr.; własn. mn. roli or. 516, łąk i ogr. 100, past. 12 mr. W r. 1880 było 57 dm., 330 mk. w gm., 10 dm., 130 mk. na obsz. dwor. (375 gr.-katol., 71 rzym.-kat., 14 izr.; 281 Rusinów, 179 Polaków). Par. rz.-kat. w Sokalu, gr.-katol. w miejscu, dek. bełzki. We wsi cerkiew. Do par. należą: Sawczyn, Moszków, Bojanice i Hatowice. Cerkiew drewniana na podmurowaniu, wzniesiona r. 1755 przez Tomasza Polanowskiego, dziedzica. Tak podaje Szematyzm dyec. gr.-kat. przemyskiej z r. 1879, Dzieduszycki Maurycy zaś pisze w „Kronice Dzieduszyckich“, że Róża z Lipskich Dzieduszycka fundowała 24 grudnia 1748 r. w ojczystym majątku Śmitkowie cerkiew. We wsi jest szkoła etat. 1-klas. *Lu. Dz.*

Szmitowa al. *Szmidowa*, mko nad t. zw. bałką Mazinicą, pow. elizawetgradzki gub. chersońskiej, o 45 w. na płd.-wsch. od Elizawetgradu, ma 52 dm., 390 mk., cerkiew, dom modlitwy żydowski, targi tygodniowe. Powstało w pierwszej połowie XVIII w.

Szmojliszki, os., pow. władysławowski, gm. Syntowty, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 24 w., 1 dm., 9 mk.

Szmoklęski (ob. t. III, 490), mylnie, zamiast: *Samoklęski.*

Szmokotówka, wś, pow. włodawski, gm. Turna, par. Hola (r. gr.), ma 14 dm., 56 mk., 570 mr.

Szmorlany, wójtowstwo, wchodziło w skład sstwa Mokniuny, w wojew. trockim.

Szmoże, wś, pow. rossieński, gm. Kołtyniany, o 54 w. od Rossień.

Szmuglewizna, os., pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Trembki.

Szmugli, grupa domów w Baszni Górnej, pow. cieszanowskim.

Szmuliszki, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Owanta, o 87 w. od Wiłkomierza.

Szmulowizna, os., pow. warszawski, gm. Brudno, par. Praga, leży na płd.-wsch. od dworca dr. żel. warsz.-petersb. i stanowi przedmieście starej Pragi, włączone obecnie do terytoryum miejskiego Warszawy. Szmul Jakubowicz al. Zbitkawer, liwerant wojsk ruskich za Stan. Augusta, otrzymał na Pradze grunta od tego króla i tam założył cmentarz żydowski. Syn jego Berek Sonnenberg uczynił znaczny zapis na instytut głuchoniemych i ociemniałych w Warszawie. Po zbudowaniu dróg żelaznych na praw. brzegu Wisły i wzniesieniu na Pradze trzech dworców, okolice tego przedmieścia zaczęły się szybko zaludniać od 1864 r. Wskutek tego zabudowała się i zaludniła Sz., wcielona obecnie w skład Warszawy.

Szmurowszczyzna, w spisie z 1866 r. *Szturowszczyzna*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce, okr. wiejski Duszewo, o 15 w. od gminy a 98 w. od Wilejki, ma 17 dm., 133 mk. katol. (poprzednio 50 dusz rewiz.), należy do dóbr Derkowszczyzna, Domejków.

Szmurły, okolica, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Grodzisk, o 28 w. od Bielska, na wschód od drogi z Brańska do Ciechanowa.

Szmury, wś, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Skrawdzie, odl. od Maryampola 28 w., ma 10 dm., 87 mk. W 1827 r. 4 dm., 33 mk.

Szmygli, przys. Ławrykowa, w pow. Rawa Ruska.

Szmykwałd, niem. *Schmueckwalde Gross* i

Klein, dobra, młyn, wś kościelna i dobra ryc., pow. ostródzki, st. pocz. Seubersdorf. Posiada kościół par. ewang. (filia Pietrzywałd i Lipowo). Ludność polska, ewangielicka. Istniała już w XV w. Ob. *Rudno* (t. IX, 942).

Szmyrki, w dokum. *Szmorki*, wś, pow. starokonstantynowski, par. Kupiel, niegdyś we włości bazalijskiej, na płd.-wschód od Bazalii; w 1868 r. 92 dm.

Szmyrzyno, ob. *Ostatkowo* 1).

Szmytynia, wś, pow. rossieński, par. Niemokszty.

Szmytyszki, fol. i wś nad rz. Niemnem, pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Preny. Leży w stronie płn.-wsch. od Maryampola (odl. 50 w.), 8 w. od Preu (st. pocz.), ma 3 dm., 36 mk., 102 mr. fol. i 3 mr. włośc. W 1827 r. 9 dm., 55 mk.

Sznaryszki 1.) zaśc. nad jez. Ejsiaty, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Łabonary, okr. wiejski Styrnie, o 5 w. od Łabonar a 37 w. od Święcian, 2 dm., 14 mk. katol. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.); należy do dóbr Stachowszczyzna, Izmajłowych. 2.) **Sz.**, zaśc., tamże, o 36 w. od Święcian, ma 4 dm., 42 mk. (32 katol., 10 żydów). 3.) **Sz.**, dobra, pow. wiłkomierski, gm. Owanta, par. Uciany, o 66 w. od Wiłkomierza; własność Krzyckiego.

Sznaugsten, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Dawillen.

Sznekowo al. *Szniokowo*, pow. drysieński, ob. *Balbinowo*. Posiada kaplicę katol. cmentarną par. Przydrujsk.

Sznepeln, ob. *Schnelkpeln*. Pod wsią ciągnie się pasmo wzgórz zachodniej połaci wyżyny kurlandzkiej, dochodzące tu do 400 st. wzn.

Szniewałd, niem. *Schnellwalde*, wś i folw., pow. morąski, st. pocz. Jaeskendorf.

Sznimiecze, dobra, pow. połocki, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. Murahy, w 1863 r. 191 dusz rewiz.

Sznipajcie, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., par. Betygoła, o 79 w. od Kowna.

Sznipańcie, wś włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Szyrwinty, o 2 w. od gminy a 52 w. od Wilna, ma 8 dm., 68 mk. katol. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Degucie Sznipańcie.

Sznipie, wś, pow. rossieński, par. Rossienie.

Sznipiele, wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Sznipiele, o 45 w. od Trok, ma 8 dm., 108 mk. katol. (w 1865 r. 50 dusz rewiz.) W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Sz, Miciuny, Nowopole 1 i 2, N. Leśne i Wirkiniki, w ogóle 178 dusz rewiz.

Sznipieliszki 1.) wś włośc. i os. karcz., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 52 w. od Wilna. Wś ma 4 dm., 16 mk. katol., karczma, 1 dm., 10 mk. żydów. 2.) **Sz.** 1 i 2, dwa zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Kupiszki, o 77 w. od Wiłkomierza.

Sznipiszki 1.) wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 35 w. od Poniewieża. 2.) **Sz.**, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 13 w. od Poniewieża.

Sznipki, wś, pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Kamionka, o 56 w. od Grodna.

Sznipowo, os. leś., pow. władysławowski, gm. i par. Giełgudyszki, odl. od Władysławowa 33 w., 1 dm., 7 mk. Należy do dóbr Giełgudyszki Dolne.

Sznipowo, wś i dobra, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Roś, o 14 w. od Wołkowyska.

Sznipszle, wś, pow. rossieński, gm. i par. Szwekszne, o 123 w. od Rossień; w 1861 r. własność hr. Platera.

Sznitki, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Stefanpol (o 4 w.), okr. wiejski i dobra, Siemaszków, Aleksandrya, 22 dusz rewiz.

Sznitowo, dobra, pow. witebski, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. Chrapowicze, w 1863 r. 45 dusz rewiz.

Szniukście, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 49 w. od Poniewieża.

Szniukszty 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 20 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Sz.**, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 43 w. od Telsz.

Sznukany, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 38 w. od Poniewieża.

Sznupie, zaśc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Merecz (o 8 w.), okr. wiejski Roudomańce, 9 dusz rewiz.

Sznurajcie, wś, pow. szawelski, gm. i par. Radziwiliszki al. Radźwiliszki, o 12 w. od Szawel, posiada kaplicę katol. p. wez. św. Antoniego.

Sznurele, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża.

Sznurka, rzeczka, lewy dopł. Niemna, uchodzi między Druskienikami a Liszkowem.

Sznurki, pow. dzisieński, ob. *Kosogory*.

Sznurki, niem. *Schnurken*, wyb. do Przewozu (Lindenhof), pow. kartuski, st. pocz. Szymbark, 1885 r. 21 dm., 138 mk. Według wizytacyi Rybińskiego istniało już r. 1780 (ob. str. 144). *Ks. Fr.*

Sznurkiszki 1.) fol., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 86 w. od Poniewieża. 2.) **Sz.**, zaśc., tamże, o 78 w. od Poniewieża.

Sznurów Las, kolonia, pow. radomyski, w 1 okr. pol., gm. Brusiłów, o 35 w. od Radomyśla, ma 75 mk.

Sznurowicze, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Żyrmuny (o 15 w.), okr. wiejski Dworzyszcze, o 18 w. od Lidy, ma 4 dm., 31

mk.; należy do dóbr Trokiele, Wolskich (w 1865 r.).

Sznury 1.) wś, pow. tomaszowski, gm. Majdan Górno, par. Tomaszów, dotyka miasta, ma 15 dm., 186 mk. r. l., 253 mr. gruntu. Gleba w części popielatka, sup. Ludność rolnicza, trudni się też przemytnictwem; 1 tkacz. W 1827 r. było 9 dm., 41 mk. Wchodziła w skład dóbr Łaszczówka. 2.) **Sz.**, wś, pow. maryampolski, gm. Froda, par. Godlewo, odl. od Maryampola 44 w., ma 14 dm., 53 mk., 101 mr. Wchodziła w skład dóbr Froda.

Sznury 1.) wś nad strugą Kamszol, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyszki (o 12 w.), okr. wiejski i dobra (Narbutów w 1865 r.) Wersoka, o 46 w. od Lidy, ma 4 dm., 37 mk. katol. (w 1865 r. 10 dusz rewiz.). 2.) **Sz.**, wś włośc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Mołodeczno (o 2 w.), o 23 w. od Wilejki, przy b. dr. pocz. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, ma 4 dm., 36 mk. prawosł. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Krasnesioło.

Sznuryszki, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 63 w. od Poniewieża.

Sznyfin, fol. do Mokrych Daków, pow. bukowski (Grodzisk), o 8 klm. na płd.-wschód od Buku, pod Dobrą, par. i poczta w Dakowych Mokrych, ma 2 dm., 46 mk.; właścicielem jest Bolesław Potocki na Będlewie.

Sznyrów, wś, pow. brodzki, 12 klm. na płn. od Brodów (sąd pow., st. kol., urz. poczt. i tel.). Na płd.-wschód leży Klekotów, na płd. Koniuszków i Bielawce, na zach. Bielawce i Leszniów, na płn. Korsów, na płn.-wschód pow. dubieński (gubernia wołyńska). Wzdłuż granicy płn.-wsch. płynie pot. Słonówka al. Sestratyn (praw. dopł. Styru), i przyjmuje od lew. brz. małą strugę. Płn. część obszaru błotnista („Błotne łąki"). Zabudowania wiejskie leżą w stronie płd. Na zach. las „Sznyroczyk". Wzn. 221 mt. na płd.-wsch., 219 na płn.-zach. Własn. więk. ma roli or. 189, łąk i ogr. 317, pastw. 4, lasu 1552 mr.; wł. mn. roli or. 912, łąk i ogr. 692, past. 61, lasu 13 mr. W r. 1880 było 103 dm., 642 mk. w gm., 2 dm., 9 mk. na obsz. dwor. (642 gr.-katol., 7 rz.-kat., 2 izr.; 643 Rusinów, 6 Polaków, 2 Niemców). Par. rz.-kat. w Brodach, gr.-kat. w miejscu, dek. brodzki. Do par. należy Klekotów. We wsi jest cerkiew, szk. etat. 1-klas. i kasa pożycz. z kapit. 338 złr. *Lu. Dz.*

Sznyty, fol. dóbr Ciężków, w pow. łęczyckim.

Szo, fol., wś i dobra, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Prozoroki (o 12 w.); w 1865 r. w części należącej do dóbr Prozoroki, hr. Chrapowickich 12, w części zaś Żabów 20 dusz rewiz. Dość znaczna biblioteka i zbiory historyczne. Na obszarze dóbr jeziora: Szo, Iwisa, Kruhło i Kulkowo. Niegdyś własność Korsaków. W 1636 r. Baltazar Korsak sprzedaje Fabianowi Korsakowi za 1200 kóp gr. lit. W 1666 r. własność córki jego i zięcia Krzysztofa i Krystyny Sielawów, którzy w 1703 r. sprzedają Krzysztofowi Szczytowi, kasztelanowi smoleńskiemu, daléj własność wnuczki jego Teresy Chrapowickiej, dziś prawnuka Arkadyusza Chrapowickiego.

Szobany, pow. wilejski, ob. *Szabany.*

Szobiszewice, ob. *Szebiszowice.*

Szobutyńce al. *Czubutyńce,* wś, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, ma 218 dm., cerkiew. Własność Leroche'go.

Szodeiken *Jacob* i *Sz. Janell,* dwie wsi, pow. kłajpedzki, st. p. Dt. Crottingen.

Szogelgalwen al. *Szogilgalwen* al. *Sudssen,* dwie wsi, pow. piłkałowski, st. p. Schmalleningken.

Szoja, błotnista rzeczka, w pow. poniewieskim, prawy dopływ Niewiaży, przepływa pod dworem Szwojniszki i uchodzi o 3 w. od Nowego Miasta. Od prawego brzegu przybiera rzki: Kurys, Szokonę i Kirszyń.

Szojna, struga, powstająca z błot pod wsią Brzykowem, uchodzi do Warty pod Siemiechowem, w pow. łaskim.

Szokaliszki, wś, pow. rossieński, gm. Szymkajcie, o 20 w. od Rossień.

Szokalszczyzna, wś, pow. kalwaryjski, gm. Urdomin, odl. od Kalwaryi 16 w., ma 11 dm., 29 mk.

Szokiany, wś, pow. rossieński, gm. Szwekszne, par. Chwejdany, o 78 w. od Rossień.

Szokielewszczyzna, zaśc. włośc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Przebrodź (o 18 w.), okr. wiejski Gabryelowo, 7 dusz rewiz.

Szoknie, wś nad rz. Łowmianą, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i par. Żośle (o 11 w.), okr. wiejski Smilgi, o 42 w. od Trok, ma 9 dm., 113 mk. katol. W 1865 r. wraz ze wsią Wilkiszki 78 dusz rewiz., należały do Gegerstadta. W 1850 r. różnych właścicieli: Iwicki miał 11 dzies., Nowopolski 38 dz., Trzeciak 19 dz., Wojtkuński 40 dz., Żyliński 36 dz., Gliszczyński 10 dz., Bortkiewicz 40 dz.

Szokole (u Buszyńskiego), w spisie urzęd. *Szopele,* dobra, pow. rossieński, gm. Kielmy, par. Lale, o 24 w. od Rossień, w 1861 r. własność Wojtkiewiczowej.

Sokolewszczyzna, zaśc. rządowy, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 88 w. od Dzisny, 2 dm., 19 mk. katol.

Szokona, potok, w pow. poniewieskim, prawy dopływ Szoi, przybiera strumień Ławę.

Szokornie, błoto, w pow. rossieńskim (ob. t. IX, 773).

Biblioteka Wojsk. Akad. Fil

Szole, wś, pow. rossieński, par. Szyłele.

Szoliszki, wś, pow. rossieński, gm. Szymkajcie, o 17 w. od Rossień.

Szoliwka, szczyt lesisty w Beskidzie Spiskim, nad pot. Granastów. Wzn. 829 mt.

Szolnowo, jezioro, w pow. kościerskim, ob. *Rybaki* 4).

Szolpe, rzeczka, dopł. Wielwirza, lew. dopł. Minii uchodzącej do Baltyku.

Szolyva, *Soliwa*, miasteczko, w hr. beregskiem (Węg.), nad rz. Latorczą; kościół par. gr.-katol., fabryka gwoździ, młyn wodny, obszerne lasy, jarmarki, kąpiele, zdrój szczawiowy, 1205 mk. Własność hr. Schoenborna.

Szołajcie, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 72 w. od Kowna.

Szołajdy 1.) wś i folw., pow. kutnowski, gm. i par. Krośniewice (odl. 6 w.). Wzn. 463 st. npm., odl. 18 w. od Kutna, o $^1/_2$ w. od szosy warsz.-kaliskiej, a 10 w. od Kłodawy, mają 6 dm., 150 mk. W 1827 r. 4 dm., 46 mk., par. Chodów (Dzierzbice). W 1870 r. Sz. z os. młyn. Piaski rozl. mr. 297: gr. or. i ogr. mr. 230, łąk mr. 15, past. mr. 16, lasu mr. 18, wody mr. 1, w osad. mr. 10, nieuż. mr. 7; bud. mur. 8, drewn. 9; płodozm. 13-pol., wiatrak. Wś Sz. os. 9, mr. 7. Na początku XVI w. Sz. należą do par. Chodowo. Mieszka tu sama drobna szlachta. Kmieci nie ma wcale. Dziesięcinę pobierał pleban w Chodowie (Łaski, L. B., II, 458). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś „Solaidy" miała 11 posiadaczy, mających od $^1/_2$ do $^1/_8$ łanu (Pawiń., Wielkp., II, 183). Odróżniano tu nazwami kilka części, jak: Szołajdy Dzierzkowe, Sz. Kujawki, Sz. Rajskie, Sz. Rzyńdy, Sz. Piaski, Sz. Dębowo. Trzy pierwsze nazwy utrzymały się do początku obecnego wieku. Części te miały swe oddzielne hipoteki. Dopiero w r. 1859 złączono je w jedną całość hipoteczną. 2.) **Sz.,** pow. mazowiecki, ob. *Łapy-Sz.* *Br. Ch.*

Szołdry, niekiedy *Szóldry* i *Szuldry*, majętność, st. dr. żel. szremskiej, st. poczt. i okr. dworski, pow. szremski, o 6 klm. ku wsch. od Czempinia; par. Brodnica, poczta i st. dr. żel. w miejscu. Dwór z fol. Rogaczewem ma 25 dym., 366 mk. i 893 ha (714 roli, 42 łąk, 52 lasu); tucz i chów bydła; właścicielem jest Stanisław Chłapowski. Kaplicę, p. w. N. M. Panny, założyła we dworze r. 1862 Zofia Chłapowska. Okr. dworski składają: Szołdry (18 dm., 289 mk.), Rogaczewo (7 dm., 77 mk.), st. dr. żel. (1 dm., 4 mk.) i domek poborcy szosowego (1 dm., 5 mk.); cały okrąg ma 27 dym., 375 mk. (365 kat., 10 prot.). Sz. są gniazdem Szołdrów, piszących się około r. 1388 Szołdrskimi (Akta gr. wielkop., I, II). W r. 1580 było na Sz. 7 łan. os., 1 pusty i 6 zagr.; Szołdrscy siedzieli wówczas na pobliskich Chaławach i Górzyczkach. Sejm z r. 1773—5 wyznaczył komisyę dla odnowienia granic między Chaławami, Gorzyczkami i Szołdrami (Konstyt., II, 172). Przy schyłku zeszłego wieku dziedziczył Ignacy Wilczyński Szołdry, Rogaczewo i Suchorzewo. *E. Cal.*

Szołdyry, wś wymieniona w 1577 r. jako należąca do dóbr Korosteszów, Olizarów (ob. t. IV, 417).

Szołectwo, jezioro pod Płochocinem, pow. świecki.

Szołganiszki, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza, okr. wiejski i dobra (w 1865 r. Siestrzeńcewiczów) Niemenczynek, o 12 w. od gminy, 9 dusz rewiz.

Szołki, wś, w par. Krzemienica (ob. L. B. Łaskiego, II, 302), są to *Sołki.*

Szołkiany, ob. *Szwekszne.*

Szołków 1.) zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino, okr. wiejski Słoboda, o 10 w. od gminy, 19 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Świrany. 2.) **Sz.,** *Szołkowo* al. *Szałkowsk*, wś, pow. wiłkomierski, gm. Towiany, par. Wiłkomierz, o 2 w. od Wiłkomierza. 3.) **Sz.,** folw., tamże, o 2 w. od Wiłkomierza, własność Klimowiczów. 4.) **Sz.,** folw., tamże, o 8 w. od Wiłkomierza, w pobliżu traktu pocztowego z Wiłkomierza do Poniewieża, w 1859 r. 17 mk., gorzelnia; grunta żyzne. Posiada kościół p. w. N. M. P. Ostrobramskiej, z muru wzniesiony w 1857 r. przez Karola Kozakowskiego, ojca obecnego właściciela. Do Sz. należy osada Promusz oraz młyn wodny t. n. na rzeczce Promuszce. 5.) **Sz.** al. *Podworyszki*, dwór, tamże, o 2 w. od Wiłkomierza. 6.) **Sz.,** dobra, tamże, gm. Konstantynowo, o 4 w. od Wiłkomierza, gdzie parafia i poczta, przy trakcie z Wiłkomierza do Poniewieża; grunta urodzajne. *J. Krz.*

Szołnajtys, jedno z jezior otaczających z zachodu st. Święciany dr. żel. warszawsko-petersburskiej. Ob. *Ledis.*

Szołniany, ob. *Szołpiany.*

Szołnojcie, zaśc. szlach. nad Wilią, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 35 w. od Wilna, 1 dm., 14 mk. (8 kat., 6 żyd.).

Szołnokudzie 1 i 2, dwie wsi, pow. wiłkomierski, gm. Kupiszki, o 78 w. od Wiłkomierza.

Szołny, dwie wsi i zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Towiany, o 12 w. od Wiłkomierza.

Szołodziański-Kruhły, szczyt górski nad pot. Huśnikiem (lew. dopł. Stryja), na obszarze gm. Husne, w pow. turczańskim. Wzn. 874 mt. npm.

Szołomachy, wś, pow. bychowski, gm. Propojsk, ma 77 dm., 300 mk.

Szołomeje, wś, pow. rohaczewski, gm. Rassochy, ma 44 dm., 326 mk.

Szołomienice, wś, pow. rudecki, 12 klm.

na płn. od Rudek (sąd pow., urz. poczt. i tel.), Na płd. leżą Hoszany i Dubaniowice, na płd.-zach. Jatwięgi, na zach. Milczyce, na płn.-zach. Putiatycze, na płn. Dobrzany (obie w powiecie gródeckim), na płn.-wsch. Hodwisznia (pow. rudecki), na wsch. Uherce Niezabitowskie (pow. gródecki). Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru. Na płd.-wsch. karczma Wyhadówka. Wznies. dochodzi 316 mt. (wzgórze Szołomienice na płd.-wsch.). Własn. więk. ma roli or. 274, łąk i ogr. 130, past. 6, lasu 54 mr.; wł. mn. roli or. 1034, łąk i ogr. 118, past. 36 mr. W r. 1880 było 140 dm., 761 mk. w gminie, 1 dm., 9 mk. na obszarze dwor. (744 gr.-kat., 26 izr.; 754 Rusinów, 9 Polaków, 7 Niemców). Par. gr.-kat. w miejscu, dek. komarniański; do par. należy Hodwisznia. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała arch. W Bibliotece Ossol. we Lwowie znajduje się rękopism p. t. „Inwentarz wsi Szołomienic, spisany w r. 1747“ (Nr. 2588, kart 12, in folio). *Lu. Dz.*

Szołomki, wś na praw. brzegu Noryni, pow. owrucki, poniżej Noryńska, na zach. od Owrucza. W 1620 r. folw. ststwa owruckiego. W 1735 r. August III nadał tę wieś Adamowi Steckiemu, synowi Konstantego.

Szołomków, część Kuropatnik, w pow. brzeżańskim.

Szołomyja, wś, pow. bobrecki, 17 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Bóbrce, tuż na płn. od Starego Sioła (urz. poczt., tel. i st. kol.). Na wschód leży Dźwinogród, na płd.-wschód Wodniki, na płd. Stare Sioło, na zach. Dawidów, na płn. Gańczary (dwie ostatnie w pow. lwowskim). We wsi powstaje pot. Horożanka. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru. Na płd. wzgórze Manasterz (387 mt.). Własn. więk. ma roli or. 199, łąk i ogr. 15, past. 127, lasu 65 mr.; wł. mn. roli or. 594, łąk i ogr. 112, past. 173 mr. W r. 1880 było 106 dm., 691 mk. w gminie; 3 dm., 20 mk. na obsz. dwor. (589 gr.-kat., 110 rz.-kat., 12 izr.; 655 Rusinów, 44 Polaków, 12 Niemców). Par. rz.-kat. w Starem Siole, gr.-kat. w miejscu, dek. bobrecki. Do par. należy Stare Sioło. We wsi cerkiew p. w. św. Eliasza i szkoła etatowa 1-klasowa. *Lu. Dz.*

Szołopie, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 62 w. od Kowna.

Szołów, *Szołowo*, ob. *Wszołów*.

Szołpiany (u Buszyńskiego), w spisie urzędowym *Szołniany* 1.) okolica, pow. rossieński, gm. i par. Szwekszne, o 126 w. od Rossień. Posiada kaplicę kat. 2.) **Sz.,** dwa dwory, tamże. Jeden w 1861 r. należy do hr. Platera, drugi do Jumaszowa.

Szołpie al. *Szołpa*, rzeczka, w pow. rossieńskim, lewy dopływ Wewiry. Bierze początek o 2 w. na płd.-zach. od mka Andrzejewa, płynie w kierunku południ. do folw. Szołpiany, poczem zwraca się na płd.-zach. i o 3 w. poniżej Wewirżan ma ujście. Przybiera od lewego brz.: Judrę i Gromienę al. Graumenę.

Szołtaniszki, wś włośc., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 25 w. od Wilna, 4 dm., 28 mk. (5 praw., 23 kat.).

Szołtany, wś i folw., pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk 23 w.; wś ma 38 dm., 328 mk., 382 mr.; folw. 4 dm., 11 mk., 426 mr. W 1827 r. 1-sza część miała 3 dm., 25 mk.; 2-ga 16 dm., 129 mk. Część wsi Sz. stanowiła uposażenie probostwa w Puńsku. Po przejściu na własność rządu dobra Sz. weszły w skład dóbr Krasnowo (ob.). Por. *Juryzdyka Szołtańska.*

Szołtany, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Holszany, okr. wiejski Bałwaniszki, 12 dusz rewiz.; należy do dóbr Kurhany, Łukiańskich.

Szołtmiry, okolica, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 39 w. od Telsz.

Szołtokłapis, zaśc. nad jez. Łokaje, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, okr. wiejski i dobra, dawniej ks. Wittgensteina, obecnie ks. Hohenlohe, Baranowo, o 15 w. od gminy a 63 w. od Wilna, ma 1 dm., 6 mk. kat. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.).

Szołtupie, zaśc. szlach., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 41 w. od Wilna, 2 dm., 38 mk. kat.

Szołtyniany, wś włośc. nad Niemnem, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 23 w.), okr. wiejski Sipowicze, dobra skarbowe Wojciszki, o 67 w. od Trok, ma 9 dm., 63 mk. kat. (w 1865 r. 35 dusz rewiz.).

Szołuchy 1.) dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Rohoźna, o 18 w. od Kobrynia. 2.) **Sz.,** okolica szlach., tamże, o 19 w. od Kobrynia. 3.) **Sz.,** wś, pow. witebski, własność Żabów.

Szołudki al. *Szeludki*, także *Szałuńki*, *Szułuńki*, wś nad Bohem, pow. bracławski, okr. pol., par. kat. i sąd Niemirów, gm. Peczara, ma 45 osad, 320 mk., 274 dzies. ziemi włośc., dworskiej: Rubinszteina 483 dz., Biernackich 32 dz., Popławskich 36 dz. Dawniej cała wś Gluzińskich. Powierzchnia górzysta, gleba piaszczysta i glinkowata. Znajduje się tu cerkiew p. w. Niepokalanego Poczęcia N. M. P., wzniesiona w 1790 r. i uposażona 29 dz. ziemi. Par. praw. przyłączona do Ostapkowiec.

Szołygi, wś włośc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 44 w. od Wilejki, przy drodze poczt. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 11 dm., 74 mk.

Szombark, niem. *Schoeneberg*, wś, pow. olsztyński, st. poczt. Wartenburg. Posiada kościół par. kat. W skład par. wchodzą: Sz. (Alt-Schoeneberg), Porbady (Neu-Schoene-

berg), Warkały, Wołówko (Windtken), Łabędź (Labens), Stękiny, Gedajty, Szałstry (Schaustern). Ludność przeważnie polska i katolicka.

Szombathely, ob. *Subotyca.*

Szombruk, niem. *Schoenbrueck*, wś na Warmii, nad jez. Wulpińskiem i rz. Giling, pow. olsztyński, st. poczt. Olsztynek. Posiada kościół par. kat. W skład parafii wchodzą: Sz., Szomfalt (Schoenfeld), Barwiny, Naterki.

Szomfald, niem. *Schoenfelde*, wś na Warmii, nad rz. Giling i jez. Marong (spuszczone), pow. olsztyński, st. poczt. Biesellen. Należy do par. Szombruk.

Szomszory al. *Siomsiory*, wś i folw. nad jez. Kociołek, pow. rypiński, gm. Żałe, par. ew. Michałki. Folw. należy do dóbr Radzynek. Ob. *Siomsiory.*

Szona, dwór i okolica, pow. szawelski, gm. Szawkiany, o 37 i 38 w. od Szawel.

Szonforst, niem. *Schoenforst.* Istnieje tu kościół par. kat., zabrany przez protestantów. Por. *Schoenforst.*

Szoniany, ob. *Szopiany.*

Szonie, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 16 w. od Telsz.

Szoniec, wś i folw., pow. rypiński, gm. i par. Skrwilno, odl. o 25 w. od Rypina, posiada cegielnię, 13 dm., 172 mk. W 1827 r. 13 dm., 96 mk., par. Lutocin. W r. 1889 fol. Sz. (należący do dóbr Skrwilno) rozl. mr. 544: gr. or. i ogr. mr. 479, łąk mr. 15, past. mr. 21, nieuż. mr. 28; bud. mur. 3, drewn. 7; płodozmian 5 i 11-pol., pokłady torfu. Do folw. należały dawniej wś Sz. os. 25, mr. 106 i wś Pietrzyk os. 7, mr. 104.

Szonów, ob. *Szenów.*

Szonowa, pow. wałecki, ob. *Sieniawa.* O kościele tutejszym mówi wizyt. Braneckiego z r. 1641: Kościół w Sz. był niegdyś oddzielnym i za parafialny uważany, obecnie proboszcz człopeński ma w nim zarząd. Jest z drzewa i nie ma żadnej erekcyi. W r. 1651 wcielił go do człopeńskiego Andrzej Świnarski, oficyał poznański (ob. „Opis kośc. paraf. w dawnej dyec. pozn.“, przez Łukaszewicza, I, 227). *Ks. Fr.*

Szonówek 1.) 1648 *Szonówko*, 1378 *Schonaw*, niem. *Schoenau*, wś, pow. człuchowski, st. kol. słupsko-szczecinkowskiej, st. p. Białembork (o 10 klm.), par. kat. Ekfir; 135 ha (89 roli or., 12 łąk, 11 lasu). W 1885 r. 7 dm., 9 dym., 41 mk. ew. Posiada kościół ew. mur. z r. 1883. Mniejszy dzwon ma napis z datą 1588, większy z 1794 r. (ob. „Baudenkm. d. Prov. Westpr.“, str. 398). Dawniej kościół był katolickim, ale prawdopodobnie po r. 1585 przeszedł w ręce protestantów (ob. „Utrac. kośc.“ ks. Fankidejskiege, str. 338). Szkoła ewang. liczyła 1887 r. 100 dzieci. 2.) **Sz.,** dobra ryc., tamże, 2164 ha (1500 roli or., 82 łąk, 191 lasu); 1885 r. 32 dm., 46 dym., 253 mk. ew., 2 kat. R. 1378 nadaje w. mistrz Winrich v. Kniprode Hermanowi Czenge i dzieciom Konrada Czenge i ich spadkobiercom 60 włók w Szonówku (Schonaw) na prawie chełm. Za to będą czynili 2 służby zbrojne. Ponieważ zaś rola licha, dla tego zwalniamy ich z dawania korca owsa od każdej osiadłej włóki i żądamy tylko 2 funty wosku i 2 kolońskie feniki na uznanie zwierzchności. Dan w Człuchowie w dzień św. Łucyi (ob. „Odpisy Dregera w Peplinie“, str. 22). Według taryfy pobor. a r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacił w Sz. p. Kleist 28 fl. (ob. „Rocz. Tow. P. N. w Pozn.“, 1871, str. 190). Podług taryfy na symplę z r. 1717 płacił tu p. Maurycy Kleist 1 zł. 18 gr. (ob. „Cod. Belnensis“ w Peplinie, str. 95). *Ks. Fr.*

Szonowice 1.) wś i dobra, pow. niemodliński, ob. *Schoenwitz.* 2.) **Sz.,** pow. raciborski, ob. *Schonowitz.*

Szonówka, struga w pow. świeckim, w leśnictwie Kotówka.

Szonowo 1.) *Królewskie*, niem. *Koenigl. Schoenau*, dok. *Schonaw*, wś, pow. grudziądzki, odl. 4·5 klm. od Łasina (st. p. i kol. i par. kat.), 178 ha (159 roli or., 11 łąk); 1885 r. 27 dm., 37 dym., 191 mk., 183 kat., 8 ew.; szkoła 2-klas. kat. (1887 r. 2 naucz., 110 dzieci). 2.) **Sz.** *Szlacheckie*, niem. *Adlig Sch.*, wś, tamże, 92 ha (84 roli or., 7 łok); 1885 r. 24 dm., 41 dym., 182 mk., 140 kat., 42 ew. 3.) **Sz.** *Szlacheckie*, dobra, tamże, 763 ha (553 roli or., 78 łąk, 10 lasu); 1885 r. 15 dm., 37 dym., 203 mk., 155 kat., 48 ew.; cegielnia, 70 krów holend. rasy, 1800 owiec rasy Rambouillet i Negretti. Sz. należało do komturstwa rogozińskiego. R. 1366 nadaje w. mistrz Winrich v. Kniprode mieszkańcom Szonowa 58 włók na prawie chełm., sołtysowi 4 wolne włóki, sołectwo i trzecią część kar sądowych. Proboszcz ma posiadać 6 włók, jak w starym przywileju wsi Łasina powiedziano. Od włók czynszowych mieli płacić po pół grzyw. i 2 kury; karczmarz miał dawać 3 grzyw. na św. Marcin. Księgi szkodowe z r. 1414 opiewają, że Sz. poniósł w ostatniej wojnie 2315 grzyw. szkody, nadto 12 ludzi zabito. R. 1570 odnawia Zygmunt August Hieronimowi Żmijeckiemu przywilej na sołectwo, obejmujące 4 wolne włóki z łąkami i rybitwą w jez. łasińskiem. Dan w Warszawie. W skutek wojen szwedzkich Sz. tak opustoszało, że około r. 1667 było osiadłe tylko sołectwo i lemaństwo o 2 włókach. Jeszcze r. 1686 większa część roli leży odłogiem. Administrator rogoziński urządził tu folwark na 2 wł., na którym siedział gbur, płacący 40 fl. czynszu i 9 dni

w żniwa tłoki. Leman płacił 20 fl. Karczma spaliła się. Z czasem uzyskali niektórzy wybrańcy włóki na własność. Wolne sołectwo posiadał r. 1720 Wład. Żywicki, r. 1755 Szymon Wildgans. Od r. 1729—1762 dzierżył dobra tenutaryusz szembrucki Kczewski; r. 1762 sprzedał Franciszek Kczewski dzierżażawę szonowską bar. v. Stain. Za okupacyi pruskiej nabył Franciszek Gruszczyński wolne sołectwo i połączył je z Szynwałdem, dokąd należały emfiteutyczne działy Sz. Więc gdy r. 1774 dobra szynwałdzkie nadane mu zostały z prawem szlacheckiem na własność, zostało i jego posiadło w Szonowie szlacheckiem. Folwark ten obejmował 1777 r. 27 włók, z których 18 były za czynszem, w kwocie 10 talarów, gburom wydzierżawione. Niektóre gburstwa zostały z czasem zwinięte. R. 1827 nastąpiła regulacya pozostałych 8 posiadeł, w skutek czego połowa ich roli do folwarku została przyłączona. Włościanie zatrzymali tylko 161 mr. Także 6 na folwarkach osiadłych danników uzyskało drogą sądową posiadła swoje na własność i otrzymało przy ugodzie 100 morgów roli. Folwark pański obejmował 1257 mr., czyli 41 włók i 27 mr. miary chełm., za które kanon wynosił 129 tal. 26 sbr. Według recesu z r. 1827 płaciło 8 włościan z Sz. rocznie po 1 talarze kanonu i czyniło tłokę każdy przez 5 dni. Tłoka została r. 1830 zamieniona na rentę; 6 danników zaś płaciło rocznie 54 tal. renty, ale 4 miejsca dominium z czasem dla siebie zakupiło. Dobra szlacheckie należały od r. 1819 do dóbr szynwałdzkich; r. 1835 sprzedsł August Rosenberg v. Gruszczyński dobra te 30100 tal. Janowi Samuelowi Dauter. Wś Sz. Szlach. składa się z 8 gburskich posiadeł i kilku zagród. Sz. Królewskie obejmuje ten obszar pierwotnej wsi, który posiadali lemani; wynosi on 313 mr. (ob. Froehlich: Gesch. d. Graudenzer Kr., I, 392). Kościół katol. murowany został pewnie w wojnie 13-letniej (1454—66) zburzony. R. 1570 istniały tylko fundamenta i cmentarz. Szonowianie chodzili teraz do kościoła w Łasinie. Włóki plebańskie posiadali przez dłuższy czas starostowie rogozińscy. Dopiero r. 1618 odzyskał je na mocy dekretu król. proboszcz łasiński kś. Rutkowski. Bisk. Kuczborski niedługo potem przyłączył je do probostwa łasińskiego z tym warunkiem, ażeby pleban utrzymywał duchownego, któryby z wikarym, organistą i dziećmi ze szkoły odśpiewywał co dzień godzinki do N. M. P. (ob. Utrac. kościoły kś. Fankidejskiego, str. 105). 4.) **Sz.**, niem. *Schoenau*, dok. 1310 *Sonowo*, 1308 *Sunowo*, wś włośc. w gdańskich nizinach, między Motławą a Wisłą, pow. gdański nizinny, st. p. W. Cędry, par. kat. Giemlice. Zawiera 13 gbustw i 3 zagrody; 512 ha (489 roli orn., 2 łąk); 1885 r. 26 dm., 61 dym., 281 mk., 269 ew., 12 katol. Szkoła ewang. R. 1308 nadaje Władysław „dux Cracoviae et Pomeraniae“ synom Unisława, Jakubowi, kasztelanowi, i Janowi, podkomorzemu tczewskiemu, 9 wsi w nizinach wiślanych, między niemi i „Sunowo“. Dan w Krakowie (ob. Perlbach: P. U. B., str. 582). Lecz już r. 1310 sprzedają obaj posiadłości swoje Krzyżakom (tamże, str. 599). 5.) **Sz.**, niem. *Schoenau*, wś na wielkich żuławach malborskich, nad lew. brz. Nogatu, pow. malborski, st. p. Malbork, par. kat. Pogorzała Wieś. Zawiera 11 posiadeł chełm. i 11 zagród, razem 877 ha (516 roli orn., 134 łąk, 5 lasu); 1885 r. 33 dm., 74 dym., 348 mk., 206 kat., 140 ew., 2 dyssyd.; ma szk. ew. (1887 r. 67 dz.) i kośc. ew. R. 1321 w dzień św. Maryi Magdaleny nadaje w. m. Werner v. Orselen mieszkańcom wsi Sz. 41 włók w oznaczonych granicach. Sołtys dostaje 4 włóki i sołectwo, wielkie i małe sądownictwo i trzeci fenik z kar, podczas kiedy 2 fen. pobierać ma zakon; od reszty włók mają płacić po 1 grz. (5 tal.) i 2 kury od włóki po upływie lat 5. Nadto udziela im wolną rybitwę w Nogacie na swoim brzegu. Dan w Malborku. Przywilej ten potwierdza r. 1405 w dzień św. Bartł. w. m. Conrad v. Jungingen. Przywilej na 3 kępy w Nogacie wystawił August III r. 1752 a na kępę Marynowską r. 1761 (ob. Gesch. d. Kr. Marienburg v. Dormann, str. 10). Jeszcze na początku XVIII w. stał tu kościół katol. p. w. św. Maryi Magdaleny, afiliowany do Pogorzałej Wsi. Miał 2 ołtarze. Posiadał pół włóki roli, która jednak wraz z włókami proboszczowskimi przepadła. Dzierżawa za plebanią i 4 chaty wynosiła po 7 flor. Oprócz tego czynszu pobierał prob. 41 korcy jęczmienia i 16 fl. za rolę proboszczowską, które włościanie płacili nie jako czynsz lub dzierżawę, lecz dla uznania prawa parafialnego. Dawniej była tu szkoła obok kościoła. Nauczyciel, sprawujący urząd organisty, przybywa z Pogorzałej Wsi ile razy tego potrzeba (ob. str. 857—859). *Ks. Fr.*

Szontówka, rzka, w pow. wołkowyskim, w par. Mscibów.

Szonwart 1648, *Szonward* 1717. z niem. *Schoenwerder*, dobra ryc., pow. człuchowski. R. 1356 nadaje w. m. Winrich v. Kniprode Mikołajowi Soldans na prawie chełm. 34 wł. w Sz.; za to ma czynić jednę zbrojną służbę i dawać rocznie 20 kor. owsa. R. 1357 podaje komtur człuchowski Henryk v. Thaba do wiadomości, że rycerz Paweł Stange w Strzeczonie sprzedał jezioro Cierbięcin (?) Mikołajowi Soldau (ob. Odpisy Dregera w Peplinie, str. 356). Według taryfy pobor. z r. 1648 płacił

tu p. Ciecholewski od 8 włók osiadł., koła młyńsk., 5 ogrod. 19 fl. 10 gr. (ob. Roczn. T. P. Nauk w Pozn., 1871, str. 190). Podług taryfy na symplę z r. 1717 płacili tu p. Ciecholewski 1 zł. 9 gr. 13 den., p. Jan Bucholtz 8 gr., p. Zychki 8 gr. (ob. Cod. Belnensis w Peplinie, str. 95). Por. *Schoenwerder. Kś. Fr.*

Szoowar, węg. *Soovar*, niem. *Salzburg*, miasteczko, w hr. szaryskiem (Węg.), w pobliżu Preszowa. Kościół par. katol., 1362 mk., słynna na całe Węgry warzelnia soli, dawniej kopalnie, zalane w połowie przeszłego wieku przez podziemne wody. Słoną wodę wyciągają za pomocą przyrządu kieratowego z kopalni w ogromnych worach z wołowych skór i spuszczają następnie rurami do warzelni. Sz. znanym był już za czasów Arpada, kiedy zbudowano tu warowny zamek „Castrum Salis“, mający służyć za obronę przeciw napadom od polskiej granicy. Niejako dalszy ciąg Sz. stanowią Szobania (Sobanya) z kościołem kat. filial. (1034 mk.) i Szwabutca (Svabutcza, Schwabendorf), mająca 399 mk., gdyż obie wsie dotykają Sz. i tworzą jakby jedną całość. *H. M.*

Szopa, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. i gm. Chołopienicze, ma 12 osad; miejscowość dość wzgorzysta. *A. Jel.*

Szopa 1.) al. *Szopy*, niem. *Schoppe*, wś na Kaszubach, pow. kartuski, st. p. Miechucin, par. kat. Sierakowice; zawiera 10 włośc. posiadeł i 7 zagród; 240 ha (169 roli orn., 17 łąk, 1 lasu); 1885 r. 34 dm., 45 dym., 225 mk., 220 kat., 5 ew. Szkoła kat. (1887 r. 122 dz., 1 naucz.). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 donosi: Singuli coloni solvunt gr. 12 (str. 24). Wś należała do sstwa mirachowskiego; uwłaszczenie nastąpiło 1820 r. 2.) **Sz.**, wyb. do Brodnicy, pow. kartuski, st. p. Szymbark. 3.) **Sz.**, wyb. do Będargowa, pow. wejherowski, st. p. Strzepcz. 4.) **Sz.**, wyb. do Dargolewa, pow. wejherowski, st. p. Smażyn.

Szopajcie, wś, pow. władysławowski, gm. Syntowty, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 25 w., ma 2 dm., 20 mk. W 1827 r. 2 dm., 17 mk.

Szopiany (u Buszyńskiego), w spisie urzęd. *Szoniany*, dobra, pow. rossieński, gm. i par. Kroże, o 28 w. od Rossień, w 1861 r. własność Butkiewiczów.

Szopie, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Syntowty, odl. od Władysławowa 18 w., ma 13 dm., 125 mk. W 1827 r. 12 dm., 128 mk.

Szopienice, właściwie *Szopieniec*, niem. *Schoppinitz*, wś, dobra i osady fabr., pow. katowicki, par. kat. w miejscu, ew. Mysłowice. Leżą między Sosnowicami a Katowicami, o 4 klm. od Mysłowic, 17 klm. od Bytomia, 192 klm. od Wrocławia. Wieś posiada kościół par. katol., 255 ha (147 ha roli, 24 ha łąk, 12 ha lasu), 161 dm., 5200 mk. (2770 męż., 2430 kob.), w tej liczbie 4904 katol., 242 ew., 54 żyd. Do gminy należą osady: Antoniów (1 dm., 7 mk.), Brynica (1 dm., 19 mk.), Janów (2 dm., 17 mk.), Morawa (16 dm., 982 mk.), Morgenrothgrube (18 dm., 738 mk.), Stawiska (11 dm., 160 mk.), Wilhelminehuette (40 dm., 2133 mk.). Dobra mają 126 ha (111 ha roli), 8 dm., 221 mk. (1 ew., 9 żyd.) i na obszarze należącym do fabryki Wilhelminehuette 1 dm., 123 mk. Huta cynkowa Wilhelmina założoną została w 1834 r. Sz. były na początku XVI w. pustką, należącą do Mysłowic, i zwały się Szopiniec. *Br. Ch.*

Szopinec, węg. *Sapinecz*, wś, w hr. szaryskiem (Węg.), kościół paraf. gr.-katol., lasy, pastwiska, 159 mk.

Szopinek, wś i fol. (ordynacyi Zamoyskich), pow. zamojski, gm. Zamość (o 5 w.), par. Sitaniec (5 w.). Ma 2 dm. dwors., 31 os. włośc., 261 mk. kat., 528 mr. ziemi or. i łąk. W 1827 r. 6 dm., 71 mk. Od r. 1880 młyn wod. o 2 kam. na strumyku płynącym od Stabrowa, własność włościanina Fr. Kozaka. Por. *Horyszów.* *T. Żuk.*

Szopiniki, druga nazwa wsi Budwiecie Małe, pow. władysławowski, par. Łuksze.

Szopki, grupa domów, karczma i folw. w Unterwalden, w pow. przemyślańskim. Pod względem geologicznym badał to miejsce prof. Łomnicki (ob. „Kosmos“, Lwów, V, str. 128). Por. *Łahodów.*

Szopole, ob. *Szokole.*

Szopoły, wś, pow. wiłkomierski, gm. Kupiszki, o 70 w. od Wiłkomierza.

Szopów al. *Szopowo* 1) wś, pow. wiłkomierski, gm. i par. Rogowo, o 34 w. od Wiłkomierza, własność Pohowskich. 2.) **Sz.**, dobra, pow. wiłkomierski, gm. Szaty, par. Bukańce (o 3 w.), o 29 w. od Wiłkomierza, o 38 w. od Kowna, o 11 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Żejmy, przy b. trakcie poczt. petersbursko-warszawskim. Gleba pszenna, ma 250 mr. gr. ornego, 150 łąk, 100 lasu. Do Sz. należy niewielkie jezioro, zwane Pojeziorkiem, a z łąk szopowskich wypływa rzeczka Łaukiesa. Okolica leśna i równa. Własność niegdyś hr. Platerów, dziś Hoppenów. 3.) **Sz.**, dobra, tamże. Dawniej attynencya dóbr Siesiki, były w 1607 r. własnością Kaspra Siesickiego, podstolego wiłkomierskiego, około 1630 r. Melchiora, marszałka wiłkomierskiego, i Kazimierza, kuchmistrza litew., Siesickich, z których ostatni, na mocy działu familijnego z 1631 r., został dziedzicem Sz. Następnie własność Michała Siesickiego, woj. mścisławskiego, którego córka Katarzyna, wniosła Sz., jako wiano, w dom ks. Radziwiłłów. Syn jej Leon ks. Radziwiłł, krajczy

litew., sprzedaje Sz. w 1745 r. Kazimierzowi i Annie z Siesickich Mińskim, koniuszycom upickim, ci zaś w 1763 r. odstępują Szymonowi Zabielle, kasztelanowi mińskiemu, od którego w 1773 r. kupuje Anna z Piotrowiczów Platerowa, chorążyna litew., potem Kazimierza Platera, który sprzedaje Turom, a od nich w 1860 r. nabywa Tadeusz Ciszkiewicz. *J. Krz.—A. K. Ł.*

Szopowały al. *Szypowały*, wś u źródeł Świsłoczy, pow. miński, w 2 okr. poł. rakowskim, gm. Zasław, o 39 w. na płn. od Mińska, ma 6 osad; okolica bardzo wzgórzysta, służąca za dział wodny pomiędzy Uszą, płynącą ku Wilii, a Świsłoczą, ku Berezynie. *A. Jel.*

Szopówka, dobra, pow. wiłkomierski, gm. Szaty, o 26 w. od Wiłkomierza.

Szopska Huta, według wizytacyi Szaniawskiego z r. 1710 os. do paraf. sierakowickiej należąca, pow. kartuski, mesznego płacili singuli coloni gr. 12 (str. 24).

Szopy *Niemieckie* i *Sz. Polskie*, kol. i os. fabr., pow. warszawski, gm. Mokotów, par. Służew, leżą po obu stronach drogi bitej z Warszawy do Piaseczna, odl. 6 w. od Warszawy. Sz. Niemieckie posiadają szkołę początkową, fabrykę świec stearynowych Szolca (z prod. na 189600 rs.). Na obszarze Sz. Polskich liczne zakłady ogrodnicze i hodowla wina. Sz. Niemieckie powstały na obszarze Mokotowa, na części należącej do klasztoru karmelitów bosych w Warszawie, zabranej przez rząd pruski, który wydzielił pod kolonią 152 mr. Kolonia niemiecka nie miała czasu się rozwinąć a obok niej potworzyły się kolonie polskie. W r. 1827 Sz. Polskie mają 26 dm., 140 mk. a Sz. Niemieckie 1 dm., 6 mk. Pierwotnie należały wraz z Mokotowem do par. Ujazdów. *Br. Ch.*

Szopy, os. nad Słuczą, pow. nowogradwołyński, gm. Horodnica, ma najlepszą i największą w powiecie przystań (biúdiuchę) na Słuczy. Należy do dóbr horodnickich, dawniej Rulikowskich, następnie własność banku połtawskiego. *L. R.*

Szopy, niem. *Schuppenkrug*, przedmieście Bydgoszczy, miało ok. 1830 r. 8 dym., 53 mk. (44 prot., 9 kat.), wchodziło w skład domeny bydgoskiej.

Szor Stary, wś, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, o 10 w. od Sokółki.

Szorce 1.) wś, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Krypno, o 35 w. od Białegostoku. 2.) **Sz.**-*Krynice*, wś i dobra, tamże, o 35 w. od Białegostoku. 3.) **Sz.**-*Cibarzewo*, wś, tamże, niewymieniona w spisie urzędowym.

Szorcówka, wś nad rzką Kalinówką, pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów, odl. od Zamościa 20 w., ma os. 16, mk. kat. 146 i ziemi orn. 183 mr. W 1827 r. 17 dm., 61 mk. Fol. Majdan Szorcowka należy do folw. Iłowiec lit. B. *T. Żuk.*

Szoriszor, potok, lewy dopł. Niagry (praw. dopł. Bystrzycy Złotej). Ujście Sz. wzn. 860 mt. npm.

Szorkeninken, wś, pow. welawski, st. p. Gr. Schirrau.

Szorki 1.) wś nad stawem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 14 w. od Oszmiany, 2 dm., 10 mk. katol. 2.) **Sz.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 50 w. od Nowoaleksandrowska.

Szorkinia, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Jewie (o 9 w.), okr. wiejski i dobra, Platerów (w 1865 r.), Abramosk, 8 dusz rewiz.

Szorkinie 1.) al. *Szorkiny*, okolica szl., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Szczuczyn, okr. wiejski Krasne, o 10 w. od Szczuczyna, ma 8 dm., 77 mk. (podług spisu z 1865 r. wś Sz. ma 8 dusz rewiz. i jest własnością Klukowskich). 2.) **Sz.**, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Ostrzyno (Ostryno), 3 dusze rewiz.; należy do dóbr Nieprachy, Berdowskich. 3.) **Sz.**, wś włośc., tamże, okr. wiejski Łyczkowce, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Ostrzyno. 4.) **Sz.** al. *Szorkina*, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Myto, okr. wiejski i dobra; Butkiewiczów (w 1865 r.) Wawerka, o 30 w. od Lidy a 10 w. od Wasiliszek, ma 4 dm., 17 mk. katol. i 4 żydów (w 1865 r. 7 dusz rewiz.). 5.) **Sz.**, zaśc., pow. szawelski, należy do dóbr Martyniszki, dawniej Lautreców, obecnie Hejkingów. *J. Krz.*

Szorkiszki, zaśc. szlach., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 53 w. od Wilna, 2 dm., 40 mk. katol.

Szornele, ob. *Szarnele.*

Szornilińce, wś wymieniona w XVIII w. jako należąca do dóbr borszczajowskich ks. Wiszniowieckich. Obecnie pod tą nazwą nie istnieje (ob. t. VII, 244).

Szornupis, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 65 w. od Nowoaleksandrowska.

Szorp, rzeczka w Pomeranii, ramię Odry; ob. *Police.*

Szoryca, struga, powstająca z Przerwanicy i Milicy, pow. starogardzki; nad nią leży duża wś Skórcz. *Ks. Fr.*

Szoryszki, wś, pow. władysławowski, gm. Światoszyn, par. Poniemoń, odl. od Władysławowa 50 w.; leżą między Syrwidami a Wilkiją, mają 12 dm., 120 mk.

Szościły, *Szestiły*, wś, pow lidzki, w 3 okr. pol., gm. Szczuczyn, okr. wiejski i dobra hr. Uruskich, Stukały, 78 dusz rewiz.

Szosta al. *Szostka*, rzka, w gub. czernihowskiej, lewy dopływ Desny. Bierze początek z błot pow. głuchowskiego, wpływa do pow. nowogródsiewierskiego i uchodzi do De-

sny pod wsią Pirogówką. Długa do 60 w.; dolina jej błotnista i lesista.

Szostaczki, dobra, pow. połocki, 1060 dz. ziemi dwors.; własność Władysława Kleczkowskiego.

Szóstak, jezioro, w pow. łeckim, przy granicy leckiego, na Mazurach, w pobliżu wsi Pietrasze. Łączy się z jez. Hasny.

Szostaki 1.) wś, pow. konecki, gm. Grodzisko, par. Radoszyce, odl. od Końskich 22 w., ma 38 dm., 223 mk., 50 mr. dwors., 270 mr. włośc. W 1827 r. 16 dm., 92 mk. 2.) **Sz.,** wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Łukowa. W 1827 r. 5 dm., 49 mk. 3.) **Sz.** al. *Szartaki*, wś, pow. bielski, gm. Zabłoć, par. Kodeń, mają 13 dm., 96 mk., 225 mr. W 1827 r. było 6 dm., 52 mk. Wchodziły w skład dóbr Kodeń. 4.) **Sz.,** wś nad rz. Biebrzą, pow. kolneński, gm. Jedwabno, par. Burzyn. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. 17 dm., 101 mk. *Br. Ch.*

Szostaki 1.) wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Ostrzyno, 53 dusz rewiz. 2.) **Sz.,** folw., wś włośc. i ferma skarb., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wojstom (o 4 w.), o 80 w. od Święcian. Folw. ma 1 dm., 10 mk. kat., wś zaś 19 dusz rewiz. osadn. w. rus. 3.) **Sz.,** wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 28 w. od Wilna, 9 dm., 112 mk. (12 praw., 100 kat.). 4.) **Sz.,** wś i chutor, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Rohotna, o 28 w. od Słonima, między drogą słonimsko-zdzięciolską a m. Mołczadzią. 5.) **Sz.,** dobra, tamże, w 5 okr. pol., gm. Derewna, o 17 w. od Słonima. 6.) **Sz.,** wś, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Makowlany, o 19 w. od Sokółki. 7.) **Sz.,** folw. poradziwiłłowski nad rz. Wuswą, lew. dopł. Moży, pow. słucki, w 3 okr. pol. i par. kat. Kopyl, gm. Hrozów, ma 3 włóki, własność Sobockich. Grunta wyborne, pszenne, miejscowość lekko falista, łąki obfite. 8.) **Sz.,** wś i dobra poradziwiłłowekie nad rz. Możą, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Cimkowicze, przy drodze z Kopyla (o 4 w.) do Cimkowicz. Wś ma 49 osad. Dobra, w pierwszej połowie b. stulecia Wojniłłowiczów, mają 1350 dzies. dworskich, w glebie wybornej, pszennej, młyn, propinacye. Miejscowość dość leśna, lekko falista, łąki obfite; gospodarstwo, pomimo znakomitych gruntów, w zapuszczeniu. Obecnie Sz. należą do rz. r. st. Konstantego Wojniłłowicza. W 1690 r. Sz. były oddane przez Radziwiłłów prawem wieczysto-zastawnem Stanisławowi Kościuszkiewiczowi, po śmierci którego około 1707 r. objął te dobra w spadku siostrzeniec jego Kazimierz Rozsadowski, stolnik owrucki, wraz z małżonką swą Maryanną z Borzymowskich. Władanie ich trwało spokojnie do 1747 r., w którym ks. Hieronim Floryan Radziwiłł, podczaszy litewski, kazał zajechać Sz. Rozkaz ten wypełnili gorliwie w d. 24 czerwca na czele nadwornej chorągwi kozackiej: rotmistrz Stanisław Pietrzecki i Dominik Lutostański, łowczy nadworny. Sz. obrócono w perzynę, pokaleczono ludzi i wygnano Rozsadowskich. Ztąd wywiązała się sprawa w trybunale, ale gdy trudno było poradzić z wszechwładnym magnatem, który w Słucku i Nieświeżu trzymał 10,000 zbrojnego żołnierza, doszło podobno do ugody (ob. dokument w zbiorze piszącego w Zamościu). 9.) **Sz.,** wś, pow. czauski, gm. Czerniawka, ma 49 dm., 321 mk. *J. Krz.—A. Jel.*

Szostaki, grupa domów w Horodzowie, pow. Rawa Ruska.

Szostaki, urzęd. *Schostaki*, leśniczówka, pow. szamotulski, o 9 klm. na płn. od Sierakowa, w nadleśnictwie biezdrowskiem (Hundeshagen), 1 dm. i 7 mk. Sz. istniały już około r. 1793 i należały do Adama Kwileckiego na Dobrojewie.

Szostakiszki, wś, pow. kalwaryjski, gm. Kirsna, par. Urdomin, odl. od Kalwaryi 15 w., ma 11 dm., 86 mk.

Szostakiszki 1.) zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra hr. Czapskich Malaty (o 2 w.), o 66 w. od Wilna, ma 1 dm., 11 mk. kat. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.). 2.) **Sz.,** wś, pow. wiłkomierski, gm. Traszkuny, o 30 w. od Wiłkomierza.

Szóstaków, wś i folw., pow. kalwaryjski, gm. Kirsna, par. Urdomin, odl. 16 do 20 w. od Kalwaryi. Składa się z kilku części: a) *Sz. Gorzki*, wś i fol., ma 10 dm., 22 mk.; b) *Sz. Murowany*, wś, ma 15 dm., 76 mk.; c) *Sz. Ostatni*, ma 7 dm., 16 mk.; d) *Sz. Bełdowskiego*, fol., 7 dm., 23 mk. e) *Sz. Monkiewicza*, fol., 3 dm., 12 mk. W spisie z 1827 r. podano trzy części bez dodanych nazwisk: 1-a: 15 dm., 115 mk., 2-a: 13 dm., 65 mk., 3-a: 8 dm., 48 mk. Fol. Sz. rozl. mr. 390: gr. or. i ogr. mr. 243, łąk mr. 134, pastw. mr. 2, nieuż. mr. 11; bud. z drzewa 16; płodozm. 4, 5 i 6-pol., pokłady torfu. Wś Sz. os. 5, mr. 114; wś Lepisze os. 5, mr. 7. Fol. Sz. lit. A. rozl. mr. 190: gr. or. i ogr. mr. 112, łąk mr. 63, lasu mr. 8, nieuż. mr. 7; budowli z drzewa 7; płodozm. 6-pol. Wś Sz. Gorzki os. 14, mr. 83.

Szostaków, wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Ratajczyce, o 35 w. od Brześcia. Był tu dawniej kościół katol. parafialny.

Szostaków, wś, pow. rówieński, ob. *Szestaków*. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. sioło zamkowe klewańskie (kn. Iwanowej Czartorejskiej), płaci od 3 dym., 2 ogrodn. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 47).

Szostakowce 1.) okolica szl. i wś włośc.,

pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Pokrowy al. Sobakińce (o 10 w.), okr. wiejski Chodziłonie, dobra skarbowe Wasiliszki, o 48 w. od Lidy a 10 w. od Wasiliszek, ma 10 dm., 1 mk. prawosł., 112 katol. i 11 żydów (podług spisu z 1865 r. okolica ma 5 dusz rewiz., wś zaś 3 dusze żydów rolników). 2.) **Sz.**, wś, tamże, 13 dusz rewiz.; należy do dóbr Chodziłonie Makarewiczów. *J. Krz.*

Szostakówka 1.) wś nad Moraszką, pow. mohylowski, okr. pol., gm., par. kat., sąd i st. pocz. Szarogród, o 50 w. od Mohylowa a 45 w. od st. dr. żel. Rachny Lasowe, ma 167 osad, 1028 mk. (ze słobódką Rozkosz), 1321 dzies. ziemi włośc., dworskiej w całym kluczu szarogrodzkim, do którego należy, 4577 dzies. Cerkiew. Obok tej wsi znajduje się fabryka cukru zwana Sosnówka (ob.). Należy do Julii z Potockich Branickiej. 2.) **Sz.**, słobódka, pow. winnicki, okr. pol. Żmerynka, gm. i par. katol. Tywrów, par. katol. Wasylówka, ma 9 osad. Należy do wsi Szersznie hr. Heidena. *Dr. M.*

Szóstakowo, jezioro pod wsią Koczergi, w pow. wilejskim.

Szostakowo, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Brzozowo Nowo (Nowoberezowo), o 20 w. od Bielska.

Szóstek, wś i fol. nad rz. Kostrzyń i strugą Skuczychą, pow. siedlecki, gm. i par. Wodynie, odl. 23 w. od Siedlec, ma 7 dm., 29 mk., 75 mr. W 1827 r. było 5 dm., 25 mk. W 1885 r. fol. Sz. rozl. mr. 582: gr. or. i ogr. mr. 260, łąk mr. 166, pastw. mr. 120, lasu mr. 24, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, z drzewa 18; płodozm. 9-pol., las nieurządzony, pokłady torfu, młyn wodny. Wś Sz. os. 5, mr. 19; wś Ruda os. 4, mr. 48; wś Czajków os. 16, mr. 527. *Br. Ch.*

Szóstka 1.) r. 1103 *villa Czestkonis*, wś, pow. nieszawski, gm. Piotrkowo, par. Broniewo. W 1827 r. było 35 dm., 211 mk. Sfałszowany dokument Mieszka z r. 1103 (?), potwierdzający nadanie Radziejowa klasztorowi w Mogilnie, wymienia w liczbie posiadłości pogranicznych tę wieś „cum villa Czestkonis“ (Kod. Wielk., I, Nr. 33). Leszek, Przemysław i Kazimierz, książęta kujawscy, nadają „Obezano Clavigero de Sostuca“ sołtystwo we wsi Skotniki (Kod. dypl. pol., I, 166). 2.) **Sz.**, wś, pow. radzyński, gm. i par. r. gr. Szóstka, odl. 10 w. od Międzyrzecza. Posiada cerkiew par. drewnianą, szkołę początk., sąd gm. okr. II, 92 dm., 520 mk., 2426 mr. W 1827 r. 94 dm., 443 mk. Gleba żytnia, urodzajna. Cerkiew erygował r. 1551 Stefan Zbaraski, wojew. trocki. Obecna z r. 1758. Sz. gmina należy do sąd. gm. okr. II, st. pocz. w Międzyrzeczu. Graniczy z gminami: Kąkolownica, Misie, Zagajki, Lisia Wólka, Żerocin i Żelizna, ma 3232 mk. i 16613 mr. obszaru. W skład gm. wchodzą: Aleksandrówka, Anielki, Augustówka, Dziaduchy, Łuziecka Wólka, Omelne, Ostrówki, Trzykopce, Turów, Szóstka, Worsy i Wygnanka. *Br. Ch.*

Szóstka, zaśc., pow. borysowski, w 3 okr. pol., przy drożynie z Witunicz do Juchnówki; miejscowość wzgórzysta, dość leśna. *A. Jel.*

Szostka, miasteczko i os. fabryczna nad rzką Szostką, pow. głuchowski gub. czernichowskiej, odl. 38 w. od Głuchowa a 9 w. od Woroneża, posiada cerkiew paraf., szpital, stac. poczt. i telegr., targi, jeden jarmark doroczny, klub i ogród publiczny, około 5000 mk. Zawiązkiem osady stała się fabryka prochu, rządowa, największa w Rossyi. Do r. 1771 była tu prywatna mała fabryka. Do r. 1878 posługiwano się siłą wody i koni, następnie zastosowano siłę pary. Proch się wyrabia karabinowy, armatni i prassowany w cylindrach. W r. 1871 fabryka obchodziła 100-letni jubileusz swego urzędowego bytu, przy czem postawiono na placu bronzowe popiersie cesarza Aleksandra II. Do robienia prochu w miejsce żołnierzy obecnie użyci są najemni robotnicy; roboty odbywają się tylko w lecie. Ilość wyrabianego prochu wynosiła rocznie od 60 do 100 tysięcy pudów. *Ign. Niew.*

Szostowicze al. *Szestowicze*, pow. mozyrski, ob. *Szystowicze*.

Szostowo, dobra, pow. połocki, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Kazimirowo, w 1863 r. 136 dusz rewiz. W 1721 r. należały do Stanisława Siellawy, skarbnika smoleńskiego (ob. Złota księga, VII, 207), dziś Edwarda i Maryi Kuleszów, mają 270 dzies. ziemi dworskiej.

Szosza, rzka, w pow. dzisieńskim, przepływa pod wsią Jałówki i Kolano.

Szotkowice, wś nad rzką Szotkówką, pow. rybnicki. Stanowi jedną gminę ze wsią Moszczenicą.

Szotkowka, rzeczka, w pow. rybnickim. Płynie przez Mszannę, Moszczenicę.

Szotland 1.) *Stary*, niem. *Alt-Schottland*, przedmieście Gdańska, nad traktem tczewskim; 1885 r. 25 dm., 345 mk. Posiada szkołę katol. (1887 r. 250 dz., 8 naucz., 1 nauczycielka), szkołę ew. (1887 r. 254 dz., 8 naucz., 1 nauczycielka). Kościół katol. paraf. (dekan. gdański miejski), p. w. św. Ignacego, zbudowany r. 1764 i r. 1765 konsekrowany. Patronat przysługiwał dawniej tutejszym jezuitom, teraz rozstrzyga kolej miesięcy między biskupem a naczelnym prezesem. W skład paraf. wchodzą: Sz., Stadtgebiet, Orunia, Wujeścisko, Christinenhof, Hoelle, Starawieś, Weinberg, Zakoniczyn, Cyganki, Niederfeld i Kl. Walddorf. W r. 1890 było 5406 dusz.

W ciągu czasu utraciła parafia szotlandzka w samym Szotlandzie 2 klasztory, 4 kaplice i kościół w Oruni. Jedni wywodzą początek i nazwę tutejszej osady od tkaczy szkockich, którzy się tu w połowie XV w. licznie osiedlili, drudzy twierdzą, że pierwotna nazwa tej osady brzmiała: „Schadeland“. Jej założycielami i protektorami byli biskupi kujawscy, którzy tę posiadłość dostali już w XIII w. od ks. pomorskiego Świętopełka. Posiadamy tylko potwierdzenie aktu darowizny przez Mestwina II (r. 1277), z którego dowiadujemy się, iż ojciec jego ustąpił stolicy biskupiej między innemi posiadłościami i wś Górkę (ob.), która obejmowała dzisiejszy Stary Szotland i przyległą dawniej peplińską własność Hoppenbruch, a zapewnie także Górę Biskupią (Bischofsberg) między Szotlandem a Gdańskiem. Biskupi kujawscy ściągali tu rzemieślników i przemysłowców, którzy nie posiadając przywilejów miejskich nie mogli zamieszkać w Gdańsku. Biskupi sami od r. 1360 nieraz tu rezydowali w t. zw. domu kamiennym (Steinhaus). Między biskupami a klasztorem cystersów w Peplinie, który część wsi, nazwaną później Hoppenbruch, nabył, przychodziło nieraz do zatargów. Chodziło głównie o sądownictwo, którego się domagał na swojem terytoryum klasztor, a którego mu zaprzeczali biskupi. Ale rozdrażnienie Gdańszczan wzmogło się, gdy biskup Rozdrażewski r. 1592 założył tu kollegium jezuitów; rada miejska nie pozwoliła im osiąść w mieście samem. Na ich uposażenie zapisał biskup 30000 złotych i wielką bibliotekę a za przyzwoleniem kapituły darował jeszcze wieś Giemlice i oddał im zarząd tamtejszego kościoła paraf. Już r. 1594 wystawili tu jezuici klasztor, najprzód po lewej stronie Raduni, gdzie się później znajdowała kaplica św. Barbary. Po jego zniszczeniu przez Gdańszczan przenieśli się jezuici na drugi brzeg rzeki i tu r. 1676 położono kamień węgielny pod nowy klasztor i kościół, który został konsekrowany około r. 1694 przez biskuga Dąbskiego. Kościół ten stał do r. 1748, w którym zaczęto budować nowy murowany. Nowe kollegium stanęło nakładem Antoniego Hackiego, opata oliwskiego; około r. 1726 wystawiono resztę budynków. Ojców bywało tu zwykle 30, uczniów zaś w czasie rozkwitu około 600. Do wzorowego bowiem gimnazyum oddawali dzieci rodzice z dalszych stron, nie wyłączając nawet luteranów z Gdańska, a w seminaryum, urządzonem na wzór akademii, o dwóch wydziałach: teologicznym, który około r. 1712 fundował Jan Jugowski, archidyakon pomorski, i filozoficznym, który około r. 1713 erygował biskup kujawski Konst. Szaniawski, kształciło się całe duchowieństwo pomorskie „magno juventutis commodo et literarum incremento“, jak mówi kronikarz. W uznaniu dla działalności jezuitów szotlandzkich postanowiły synody dyecezalne, odbyte r. 1634 i 1641 za biskupa Macieja Łubieńskiego, powiększenie tutejszego seminaryum, na który to cel biskup sam z dóbr stołowych przeznaczył roczną zapomogę i równocześnie ofiary składane przez klasztory: oliwski, pepliński, kartuski, żukowski i żarnowiecki dla seminaryum włocławskiego przekazał seminaryum szotlandzkiemu (ob. Wiadomości niektóre o archidyakonacie pomorskim, p. ks. Hildebrandta, str. 62). Posiadłości i majątek kollegium z czasem znacznie się powiększyły, tak że r. 1766 posiadali jezuici w kapitałach 54300 fl., od których pobierali 2791 fl. procentu i dobra we własnej administracyi: Czapielsko, Styngwałd, Rząbcz Górny i Dolny, Rybią Hutę, Dolną Hutę, Marszewy, Majdany, Krymki, Zalesie, Czapielską Wolę i Stary Styngwałd; dobra wydzierżawione: w Szotlandzie część Breberg zwaną, zkąd pobierali 1660 fl. czynszu, Giemlice (2769 fl. 10 gr.), Dybowo w pow. malborskim o $6^1/_2$ wł. (1100 fl.), w Nytychu kamienica i kilka domów (482 fl.), wreszcie folw. Broczak (Brodsack) w pow. malborskim o 5 wł. i 2 zagrodach (1500 fl.) (ob. „Liber Resignationum“, rękopis. w Peplinie, str. 147—162). R. 1698 uzyskali od króla przywilej odprawiania nabożeństwa w kaplicy królewskiej w Gdańsku. Utrzymywali jezuici także 2 misyjne kaplice w Gdańsku, jedną na probostwie, przy której zwykle bywało trzech księży i 2 laików i św. Maryi Magdaleny, dalej kaplicę w Czapielsku i w Giemlicach, w Szotlandzie zaś mieli aż 4 kaplice (ob. Utrac. kościoły p. ks. Fankidejskiego, str. 191). Rektorami kollegium byli: 1) Andrzej Gutteter 1619 r.; 2) Kryspin Bolcius; 3) Mik. Oborski, † w Krakowie r. 1646; 4) Henryk Pichert, † w Sandomierzu r. 1635; 5) Paweł Enwaldus; 6) Marcin Hencza, † w Poznaniu 1667 r.; 7) Jan Leznicki 1636 r.; 8) Stanisław Sczytnicki; 9) Paweł Kuhn; 10) Daniel Krauz; 11) Kasper Rezler; 12) Jerzy Hagenau, † 1669 r.; 13) Bernard Reymer; 14) Andrzej Słupski, † 1679 r.; 15) Jan Hennigk, † 1682 r.; 16) Szczepan Skarzewski, † 1675 r.; 17) Jerzy Treug; 18) Jan Handier?; 19) Stanisław Karnicki, † 1691; 20) Franciszek Hacki, brat opata oliwskiego Michała, towarzyszył wojsku ciągnącemu pod Wiedeń, autor dzieł: a) Chrysostomus vindicatus Olivae 1683, b) Vindex veritatis regius. Posn. 1688, c) Regia via ad veritatem, Gedani 1689, d) Scrutinium veritatis, Olivae 1696, e) Statera justitiae de scrutatore veritatis, Olivae 1691, 21) Marcin Rakowski; 22) Mik.

Działyński „Joannis Dominici castellani Culmensis ex Marianna Grudzińska in opinione sanctitatis 1682 Posnaniae mortua filius“; 23) Piotr Żywiecki; 24) Stan. Główczyński, † 1722 r.; 25) Andrzej Smarzewski; 26) Andrzej Lewicz, † 1713 r.; 27) Jerzy Gengull, autor kilkunastu dziełek przeciwko Lutrowi, Zwingliuszowi i Kalwinowi; 28) Jan Cywiński, † 1748 r.; 29) Karol Sawicki; autor żywotu św. Aloizego p. t. Verum speculum innocentiae, był synem wojewody Melchiora, wojew. brzesko-litewskiego, † 1733 r.; 30) Reinhold Gert, † 1730 r.; 31) Józef Andrzejowicz; 32) Antoni Dobrski, był 2 razy rektorem 1733 i 1746 r.; 33) Maciej Przanowski; 34) Bartłomiej Luder, orator et poeta celeberrimus, † 1747 r.; 35) Szczepan Świnarski, † 1748 r. 36); Jan Mielkiewicz, Gdańszczanin, † 1754 r.; 37) Andrzej Wagner; 38) Kaspar Borowski; 39) Andrzej Kurowski; 40) Walenty Kierski do r. 1766 (powołany do Krakowa). Między profesorami zasługuje na wzmiankę Gabryel Rzączyński, „Plinius Polonus“, jak go mianuje Borck w „Echo sepulchralis“ (str. 104, I); był dawniej rektorem kollegium ostrogskiego. Dalej Albert Poleski, qui in gratiam monialium Ord. S. Benedicti Zarnovecensium rubricas generales breviarii Romani Polonice reddidit, typisque expressit Gedanensibus in 4. W r. 1748 umarł ks. Szczepan Prusiecki. R. 1754 zmarł Aleksander Odyniec. Wreszcie wymienia Borck cały szereg księży, którzy umarli obsługując dotkniętych zarazą „pestiferorum“ (ob. „Echo sepulchralis“, I, 77—109). Dawniej był w Sz. kościół braci miłosiernych (Fratrum de Misericordia), trudniących się pielęgnowaniem chorych po domach i szpitalach. Ufundował ich tu Jan Tesmer, wojew. malborski. Kościół i klasztor stanął jego nakładem około r. 1646; leżał nad drogą ze Sz. do miasta, przed bramą zwaną „Legethor“. Kościół ten zaledwie 10 lat istniał, gdy go spalili Gdańszczanie z obawy przed Szwedami. Odbudowany dopiero w r. 1671. Drugi raz z podobnej przyczyny zburzyli go Gdańszczanie w wojnie z Rossyanami r. 1734, Nowy kościół zaczęto budować po 10 dopiero latach. Podczas oblężenia miasta przez Francuzów r. 1807 spalili go po trzeci raz Gdańszczanie wraz z całym Sz. Nie był odbudowany. Zakonnicy zarządzali dość liczną parafią, którą im powierzył r. 1718 bisk. Szaniawski (ob. „Utracone kościoły“ p. ks. Fankidejskiego, str. 190). Ich posiadłości składały się z kilku domów w Gdańsku w ulicy Hundegasse i z folw. Trzcinska (ob. Borck „Echo sepulchralis“ I, str. 138). W r. 1760 tworzył Sz. jednę z trzech juryzdyk biskupich. Było tu 106 domów. Sąd składał się z sędziego, pisarza, instygatora i 6 ławników oraz 2 sług, których opłacał skarb biskupi i Szotland. Od tego sądu szła apellacya do starosty subkowskiego, od niego zaś do biskupa. Wszystkich sądowych mianował biskup. Sz. miał kolektorów sześciu, z których co rok dwóch usuwano. Połowę ich stanowili katolicy, połowę lutrzy. Oni to wybierali podatki. Dochód Sz. z gruntu wynosił zł. 1333 gr. 10. Inne podatki się zmieniały. Piwowarowie od beczki piwa płacili gr. 15, od łasztu słodu sprzedanego za juryzdykę zł. 3. Piekarze od zmielonego łasztu zboża dawali zł. 3; dystylatorzy i szynkarze od beczki kupionej gorzałki zł. 1 gr. 15. Lecz nie podług tej ustawy, ale podług dawnego zwyczaju opłacali się, to jest: piwowarowie od łasztu jęczm. wyrobionego na słód zł. 4, od beczki przywożnego piwa gr. 21, piekarze i gorzelni od łasztu zł. 1. Rzeźnicy zaś oprócz wstępnego do cechu zł. 40 żadnej skarbowi rocznej daniny nie płacili, tylko staroście z sądem łącznie dawali zł. 200. Inni rzemieślnicy nic nie płacili. Kupujący dom płacił biskupowi dziesiąty grosz ceny, biorący sukcesyę z juryzdyki, jeżeli był z innego miejsca, także dziesiąty grosz opłacał. W r. 1751 Sz. przyniósł dochodu zł. 8366, r. 1750 tylko 6302, r. 1758 zł. 2776 (ob. Majątki biskupie przez ks. Kujota. str. 60). Po kilka razy został Sz. zniszczony, mianowicie w latach: 1464, 1520, 1576, 1656, 1734, 1807, ostatni raz zaś r. 1813, w którym kościół jezuitów podczas oblężenia utracił wieże. R. 1772 dostał się Sz. pod panowanie pruskie i został połączony z Stolcenbergiem, Szydlicami i Św. Wojciechem i do rzędu miast wyniesiony. Lecz po wcieleniu Gdańska do Prus od r. 1793 i znów od r. 1807 stanowi przedmieście gdańskie (ob. Land. u. Leute des Landkr. Danzig von Brandstaeter, str. 186). 2.) **Sz.** *Nowy*, niem. *Neu Schottland*, os. do Brentowa, pow. gdański górny, st. poczt. Wrzeszcz, paraf. kat. Oliwa; 1885 r. 1 dm., 10 mk. Dawniej były to dobra szl. należące do cystersów w Oliwie, którym je zapisali Wejherowie. R. 1772 nabył je Fryderyk Wielki za 36000 tal. i złączył z Wrzeszczem do jednego obwodu (Intendanturbezirk). 3.) **Sz.** *Nowy*, niem. *Neu Schottland*, wś, pow. miejski gdański, gm. i st. p. Wrzeszcz (Langfuhr), paraf. kat. Oliwa; leży nad Strzyżą; 1885 r. 39 dm., 1056 mk. 4.) **Sz.**, niem. *Schottland*, os. do Przebrna, pow. gdański nizinny; 1885 r. 27 dm., 177 mk.; leży nad zatoką Świeżą, na Nierzei Świeżej. 5.) **Sz.**, os. do Mikołajek, pow. sztumski; 1885 r. 29 dm., 241 mk. *Ks. Fr.*

Szotniki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 84 w. od Nowoaleksandrowska.

Szoty al. *Na Szotach*, część Olszanicy, pow. jaworowski.

Szowkiany, zaśc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. aleksandrowska (dawniej Oława), okr. wiejski Mieluny, o 2 w. od gminy, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr Kuciszki, Mołochowców.

Szówsko al. *Szuwsko*, z *Setną*, wś, pow. jarosławski, na praw. brzegu Sanu, przy gościńcu z Jarosławia (5 klm.) do Sieniawy; wólka bliżej Jarosławia, w miejscu, gdzie od gościńca oddziela się droga do Olszyc. Okolica równa, gleba napływowa i urodzajna. Na północ rozgranicza Sz. potok Wyrwa od Wiązownicy. Par. rz.-kat. w Jarosławiu. Szkoła ludowa. Wś liczy 202 dm. i 1112 mk., Setna 9 dm. i 66 mk., obszar więk. pos. 3 dm. i 52 mk. Co do wyznania jest 1055 rz.-kat., 150 gr.-kat., 2 prot. i 23 izr. Pos. więk. (Jerzego ks. Czartoryskiego) ma gorzelnię i folw., 373 mr. roli, 75 mr. łąk, 4 mr. ogrodu, 45 mr. past. i 5 mr. pod budowlami, ogółem 705 mr.; pos. mn. ma 1194 mr. roli, 159 mr. łąk i ogr., 65 mr. past. i 31 mr. lasu. Sz. graniczy na płd. z Koniaczowem, na zach. z Makowiskiem i Piwodą. *Mac.*

Szozdy, wś okolona lasem, pow. zamojski, gm. i par. r. gr. Tereszpol, kat. Gorecko. Odl. na płd. od Zamościa w. 36, mają 19 os., 215 mk. (47 prawosł.), 361 mr. ziemi piaszczystej. W 1827 r. było 22 dm., 112 mk.

Szpachów, niem. *Spachendorf*, ob. *Liskowiec.*

Szpaczki al. *Szpaczek*, os. leśn. w dobrach Goryń, w pow. radomskim.

Szpaki 1.) wś i fol., pow. konstantynowski, gm. i par. r. g. Kornica, r. l. Górki, mają 117 dm., 795 mk., 2651 mr. włośc. i 502 mr. folw. W 1827 r. było 105 dm., 380 mk. Wś ta wraz z fol. należała do stwa łosickiego, obecnie jest majoratem rządowym, oddanym rodzinie Jazykow-Poleszko. 2.) **Sz.**, wś i fol., pow. przasnyski, gm. i par. Dzierzgowo, odl. o 21 w. od Przasnysza, ma wiatrak, 9 dm., 112 mk. W 1827 r. 15 dm., 96 mk. Dobra Sz. lit. A. składały się w r. 1883 z folw. Sz., nomenkl. Rogale, rozl. mr. 815: gr. or. i ogr. mr. 485, łąk mr. 76, past. mr. 55, lasu mr. 185, nieuż. mr. 14; bud. mur. 3, z drzewa 15; płodozm. 4 i 9-pol., las nieurządzony. Wś Sz. os. 25, mr. 78; os. Rogale mr. 1. *Br. Ch.*

Szpaki 1.) wś włośc. nad rzką Jaźnicą, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Kuryłowicze, o 10 w. od Dzisny, ma 4 dm., 38 mk. (w 1865 r. 11 dusz rewiz.). 2.) **Sz.**, zaśc. nad potokiem, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 45 w. od Święcian, 2 dm., 40 mk. (10 katol., 25 rozkoln., 5 żydów). 3.) **Sz.**, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Malesze, o 16 w. od Bielska. 4.) **Sz.**, wś, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Zelzin, o 33 w. od Wołkowyska. 5.) **Sz.**, wś nad rzką Pohrebicą (dopł. Suły), pow. miński.

Szpaki 1.) al. *Spaki*, część Popowiec, pow. brodzki. 2.) **Sz.**, grupa domów w Wólce Mazowieckiej, pow. Rawa Ruska.

Szpakiszki 1.) wś nad jez. Giełwa, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Giełwany, okr. wiejski Bogusławiszki, o 6 w. od gminy a 62 w. od Wilna, ma 5 dm., 42 mk. katol.; w 1865 r. należała do dóbr Giełwa, Adama Daukszy. 2.) **Sz.**, dwa zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Wojtkuny, o 14 w. od Wiłkomierza.

Szpaków, wś nad Stubłą, pow. rówieński, na pograniczu pow. dubieńskiego, na zachód od Równa. Uroczyska noszą nazwy: Dworowicze, Hruszwica, Janiewicze, Mielnik, Zarzecki Staw. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. Iwan Szpakowski z części Sz. płaci z 4 dym., 4 ogrodn. po 2 gr. a p. Waśkowa Szpakowska ze swojej części z 11 dym., 9 ogrodn. po 2 gr., 2 kół młyn., 1 bojar., 1 karczm., 1 szynk. 6 gr. W 1583 r. Iwan Czaplicz Szpakowski płaci z Sz. z 15 dym., 10 ogr. a Iwan Szpakowski z 22 dym., 6 ogr., 2 ogr., 3 kół waln., 1 folusz. (Jabłonowski, Wołyń, 9, 92, 100). *J. Krz.*

Szpakowa, dawna nazwa wsi *Chajnówka* (ob.).

Szpakowce, wś nad jez. Szpakowskiem, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. i gm. Nowa Mysz, ma 13 osad; miejscowość nieco falista, grunta szczerkowe. *A. Jel.*

Szpakowiszcze, zaśc., pow. miński, w 1 okr. pol. mińskim, gm. Białorucz; miejscowość falista, dość leśna, grunta szczerkowe. *A. Jel.*

Szpakowo, wś i folw., pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Jaświłki, o 42 w. od Białegostoku.

Szpakowskie, jezioro, w pow. nowogródzkim, w obrębie gm. Nowa Mysz, w pobliżu wsi Szpakowce, $^1/_2$ w. szerokie i prawie $^3/_4$ w. długie, ma dno twarde, brzegi zachodnie lasem porosłe. *A. Jel.*

Szpakowskie, uroczysko na gruntach wsi Połstwin, w pow. kaniowskim (ob. VIII, 731).

Szpakowszczyzna, trzy pobliskie zaśc., pow. miński, przy granicy pow. borysowskiego, mają razem 5 osad; grunta nieco faliste, szczerkowe, lasu dostatek. Korziukowie mają tu około $2^3/_4$ włóki. *A. Jel.*

Szpakowszczyzna, uroczysko w Bohusławiu.

Szpakowy Szlak, malor. *Szpakiw Szlach*, w dzisiejszych pow. bałckim i olhopolskim, ciągnął się w kierunku toru obecnej dr. żel. południowo-zachodniej. Skalkowski powiada, że szlak ten, według zdania Czarnowskiego, obywatela Podola, nazwany został „Szpakowym“ na pamiątkę watażki hajdamaków Iwa-

na Szpaka, który krył się w „nadbohskiej puszczy“. Zwykle zasiadał nocą na gościńcu, zarzucał drogę gałęźmi, które rozpalał, a sam czatował z samopałem na przejeżdżających. Czumaków jednak, jadących po sól do jezior krymskich, przepuszczał i bronił od „Kamyszników“, innego rodzaju zbójców. Schwytany w 1730 r., przez sąd magdeburski winnicki został skazany na śmierć. J. I. Kraszewski powiada, że grób jego ma się znajdować w Żabokrzyczu, a na mogile stoi krzyż kamienny z napisem (ob. Wsp. z podr. do Odessy, Wilno, 1846, t. III, str. 248). Szlak Szpakowy zaczynał się w okolicy Lipowca, ciągnął się na Bracław, Krasne, Berszadę, Krute, Miastkowkę (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3, str. 39) do Bałty, ztąd zaś do Olwiopola i nareszcie u przeprawy Nikityna ginął zupełnie. Myli się więc Skalkowski utożsamiając tenże szlak z Czarnym, który zupełnie inny zachowywał kierunek. Dr. Antoni J. utrzymuje, iż szlak ten otrzymał nazwę nie od imienia Iwana Szpaka, ale raczej ojca jego Fedora Szpaka Biłockiego, który znany jest z czasów buntu Paleja, Iskry i Samusia (1704—5). Ten Fedor Szpak Biłocki miał mieć dwóch synów: Iwana, o którym wyżej mowa, i Zachara, który należał do szajki hajdamackiej Warłaama z Szarogrodu (ob. Opowiadanie hist., Ser. IV, str. 101 i dalsze). W 1649 r. sotnikiem w Brahiłowie, potem w Morachwie był też Szpak, jak się o tem z Dyaryusza Oświecima dowiadujemy (ob. Kiewskaja Staryna, 1882, str. 371). Porów. też *Czarny Szlak*. *Edw. Rulikowski.*

Szpanów, wś nad rzką Uścią, pow. rówieński, na płn. od Równa, posiada kościół katol. paraf., p. wez. św. Piotra i Pawła, wzniesiony w 1727 r. przez podczaszego kijowskiego Piotra Pepłowskiego. Par. katol., dekanatu rówieńskiego, 299 wiernych. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. p. Fedor Kadianowicz Czaplicz Szpanowski płaci z imion swoich Sz., Oleksina, Dworczika, Mykowa, Łuponina i Ponebilya z 44 dym., 8 bojar putn., 35 ogrodn. po 4 gr., 8 ogr. po 2 gr., 2 kół młyń.; Iwan Czaplicz, wojski łucki, z imienia swego Sz. i wiosek k niemu: z 175 dym., 51 ogr. po 4 gr., 76 ogr. po 2 gr., 15 bojar putn., 3 kół młyń., 1 koła. W 1577 r. Hryhory Czaplicz płaci z 31 dym. po 10 gr., od popa 2 fl., od 7 bojar po 10 gr., 3 ogr. po 4 gr., 7 ogr. po 2 gr., zaś Iwan Czaplicz z 10 dym. po 10 gr., 2 ogr. po 4 gr., 1 ogr. 2 gr. W 1583 r. Iwan Czaplicz Szpanowski, wojski łucki, płaci z Sz., imienia brata swego Hrehora Czaplicza, z 15 dym., 11 ogr., 1 koła folusz., 3 waln., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 5, 18, 53, 54, 93). Następnie dziedzictwo Steckich. Drogą wiana za Aleksandrą Stecką, słynną z urody, dowcipu i wykształcenia, przeszło na generała Michała ks. Radziwiłła, który urządził tu wspaniałą rezydencyą (ob. Przeździeckiego „Podole, Wołyń, Ukraina“).

Szpanowicze, wś nad Muchawcem, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Kosicze, o $^1/_2$ w. na płd.-wsch. od Brześcia.

Szpądowo, ob. *Szpondowo*.

Szpengleniki, wś włośc. nad rzką Spojszną, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Czarne Kowale, o 26 w. od Trok, ma 9 dm., 111 mk. katol. (w 1865 r. 53 dusz rewiz.).

Szperek 1.) *Sperek*, *Spirek*, jezioro, pow. odolanowski, dawniej kaliski, o 8 klm. na zach.-płd. od Miksztata, pod Antoninem, około 100 ha obszaru. Przyjmuje Piekielnicę z Gnojnikiem; odpływa z innemi jeziorami do Baryczy (dopł. Odry). 2.) **Sz.**, pustkowie do Przygodzic, nad jez. t. n., w pow. odolanowskim, par. Kotłów; miało w 1843 r. 3 dym., 31 mk. (26 kat., 5 prot.), a w 1871 r. 1 dym., 7 mk.; w późniejszych Spisach pominięte.

Szperówka, fol. na przedmieściu Szczebrzeszyna.

Szpetal, ob. *Szpital*.

Szpetki i *Stebne* al. *Stebny*, wś paraf., pow. wyżnicki, na pograniczu Bukowiny z Galicyą, na praw. brzegu Czeremoszu Białego. Graniczy od zach. ze Stebnem, od płn, z Uścierykami i Berwinkową (te trzy osady w Galicyi), od wsch. z Ujściem Putyłowskiem, od płd. z Dołhopolem. Wzdłuż zach. granicy płynie z płd. na płn. Czeremosz Biały, wzdłuż płn. zaś granicy połączony Czeremosz, gdyż na granicy Stebnego z Uścierykami łączą się oba Czeremosze Biały i Czarny. Obszar przeważnie lesisty i górzysty. Na płd. granicy szczyt Henzary (934 mt.), tuż nad wsch. granicą szczyt Kamieniec (964 mt.), a w płn.-zach. kącie obszaru, naprzeciwko połączenia się obu Czeremoszów, góra Kiczera (952 mt.). Os. Sz. al. Spetki, Spytki legła w płn. stronie obszaru, nad Czeremoszem. Wznies. wsi (cerkwi) 502 mt. npm. W r. 1869 obszar gminy liczył 1221 ha 42 ar.; było dm. 142, mk. 587; gr.-nieun. 578, żyd. 9; Rusinów 578, Niemców 9. W miejscu cerkiew gr.-nieun. drewniana, p. w. Uśpienia Maryi, zbudowana w latach 1860—1861 przez parafian. Według szem. dyec. archiep. gr.-nieun. z r. 1885 było rodzin 130, a głów 650. Sąd pow. i urząd podatkowy Gurahumora, st. p. Dołhopole. Właściciel Karol Goetz i spółka. *Br. G.*

Szpęgawa 1.) al. *Spęgawca*, **rzka**, lewy dopł. Motławy, płynie w pow. tczewskim. Wś Szpęgawa, nad tą rzką leżąca, nadała jej nazwę. Zachodzi nieraz w dokumentach. Niekiedy Motława w swym górnym biegu nosi nazwę Szpęgawy. Ob. *Motława*, *Dobkowo*. 2.) **Sz.**,

strużka, w pow. starogardzkim, wypływa z płn. końca jez. Zduny i uchodzi po części do jez. Turze, po części do jez. Lubiszewskiego. Por. *Goszyn* 2.) i *Lubiszewo*. *Kś. Fr.*

Szpęgawa (z 1780 r.) al. *Szpęgawy*, niem. *Spangau*, dok. 1258 *Spangowe*, *Spangovia*, *Spancowa*, dobra nad Szpęgawą (dopł. Motławy), pow. tczewski, st. p. i kol. Tczew, o 4 klm. odl., par. kat. Miłobądz; 270 ha (173 roli or., 46 łąk, 13 lasu); 1885 r. 10 dm., 22 dym., 109 mk., 89 kat., 20 ew. Sz. obejmuje dziś obszar zaginionego Dobkowa (ob.); obie były dawniej własnością cystersów w Peplinie (ob. „Opactwo pelplińskie“ p. kś. Kujota, str. 358—62). R. 1780 liczyła Sz. 34 kat. i 15 akat. (ob. Wizyt. Rybińskiego, str. 54). *Kś. Fr.*

Szpęgawsk, niem. *Speugawsken*, dobra ryc., pow. starogardzki, st. p. i kol. Swarożyn (odl. 5·5 klm.), od Starogardu odl. 6 klm., par. kat. Kokoszki; 1229 ha (447 roli or,, 59 łąk, 564 lasu); 1885 r. 31 dm., 61 dym., 324 mk., 174 kat., 150 ew.; gorzelnia parowa, cegielnia, zakład sztucznego wylęgania ryb, szkoła ew. (1887 r. 74 dzieci, 1 naucz.). Dla dzieci katol. szkoła w Ciecholewach. Z tą wsią i Zdunami tworzy Sz. majorat. Sz. rozłożył się malowniczo między dwoma długiemi jeziorami, które przerzyna kolej wschodnia i szosa starogardzka; w pobliżu ciągną się piękne lasy. Na płn. brzegu trzeciego jeziora pod Zdunami leży urocza dolina (Theresenhain), ulubiony punkt wycieczek mieszkańców Tczewa, Starogardu a nawet Gdańska. Według taryfy z r. 1748, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacili tu: Borowski summatim 7 fl. 24 gr., Koenig także summatim 9 fl. 18 gr. (ob. Roczn. Tow. Prz. Nauk w Poznaniu, 1871, str. 174). Sympla zaś wynosiła 1717 r. 90 gr. (ob. Cod. Belnensis w Peplinie, str. 83). R. 1686 posiadali Czarlińscy (ob. Wizyt. Madalińskiego, str. 3). R. 1710 pobierał prob. w Kokoszkach ztąd mesznego 6 kor. żyta i tyleż owsa; dawniej 10 kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizyt. Szaniawskiego, str. 127). R. 1780 posiadała Sz. Walentyna Konarska; mieszkańców było 114 kat., 7 akat. (ob. Wizyt. Rybińskiego, str. 282). Dawniej istniał w Sz. kościół kat. p. w. Narodz. P. M. Stał przy końcu wioski, na miejscu nieco wywyższonem, które otaczają trzy schodzące się drogi. W r. 1424 bisk. kujawski Jan nadaje mu pewne odpusty. Damalewicz kładzie go pomiędzy parafialne; proboszcz posiadał 3 wł. roli. Do par. należały Zduny. R. 1583 opisuje go wizytator jako w pruski mur budowany i konsekrowany. Nabożeństwo odprawiał podówczas prob. z Kokoszek co trzecią niedzielę. Na cmentarzu, starannie ogrodzonym, grzebano umarłych. Rolę plebańską „pan Pierzcha“, jeden z pięciu ówczesnych kolatorów, zwolennik nowej wiary, przyłączył do swojego folw., proboszczowi zaś dawał co łaska. Niedługo potem runął i kościół. W r. 1631 żali się proboszcz kokoszkowski przed gdańskim konsystorzem, że włóki mu pozabierano, budynki gospodarskie obalono, kościół leżał w gruzach. Ówczesny oficyał pomorski Gołyński usiłował wskrzesić kościół szpęgawski, wytoczył nawet proces, ale bez skutku. W r. 1711 nie było już i szczątków po kościele, tylko murowana Boża męka wskazywała jego miejsce. Później i tę znieśli i pobudowali dom dla robotników, którzy na cmentarzu mają swój ogród. Przy końcu XVIII w. dziedzicami wsi byli Piwniccy, katolicy, którzy zamierzali odbudować kościół (ob. „Utr. kośc.“ p. kś. Fankidejskiego, str. 247). *Kś. Fr.*

Szpica, w r. 1543 *Stpicza*, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Puchaczów. W 1827 r. 5 dm., 130 mk. W połowie XV w. wieś ta (w par. Łęczna), własność klasztoru sieciechowskiego, miała 9 łan. km., z których płacono czynszu klasztorowi 8 skotów, 30 jaj, 2 koguty, 2 sery, 2 korce owsa; odrabiano własnym pługiem jeden dzień w tygodniu; 3 karczmy z rolą płaciły 2 i pół grz. Wszystkie role dawały dziesięcinę snopową wartości 9 grz. a konopną po jednym pęku. Z dwóch łanów sołtysich płacono dziesięcinę do Sieciechowa (Długosz, L. B., III, 267, 273). W r. 1531 wś Szpica, Łęczna i Wola, w par. Łęczna, miały $7^1/_2$ łan., 1 młyn; w Sz. były 2 łany wójtowskie (Pawiński, Małop., 352, 363). *Br. Ch.*

Szpica, *Szpyci*, szczyt górski w dziale Czarnohory, nad pot. Czarnym, w gm. Żabie, pow. kossowskim. Wzn. 1866 mt.

Szpiczyn futor, uroczysko na gruntach mka Obuchowa, w pow. kijowskim.

Szpiczyńce, dawniejsza nazwa wsi *Spiczyńce* (ob.), w pow. skwirskim. W 1683 r. należała do dóbr Jana Aleks. Koniecpolskiego (ob. *Pawołocz*, t. VII, 923).

Szpiegowo, wś i fol., pow. lipnowski, gm. Oleszno, par. Zaduszniki, odl. 19 w. od Lipna, ma 11 dm., 269 mk. W 1827 r. 9 dm., 78 mk. W 1880 r. fol. Sz. z attyn. Kisielewo i Małomin rozl. mr. 533: gr. or. i ogr. mr. 333, łąk mr. 13, lasu mr. 167, nieuż. mr. 20; bud. mur. 2, drewn. 5; płodozm. 9-pol., las nieurządzony. Wś Sz. os. 20, mr. 60. Według reg. pob. ziemi dobrzyńskiej z r. 1564 wś Spiegowo, w par. Zaduszniki, miała 4 kmieci, poddanych Mateusza i Jakuba Spiegowskich, 1 łan, 2 zagr. i karczmę; płacono poboru 2 fl. 22 gr. (Pawiński, Wielkp., I, 284). W 1789 r. właścicielem Ben. Trzciński. *Br. Ch.*

Szpiejli, ob. *Szpiele*.

Szpiele, łotew. *Szpiejli*, wś i dobra, pow. rzeżycki, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. i par. Rozentowo, w 1863 r. 131 dusz rewiz.;

w 1866 r. własność Henryka Dłużniewskiego, niegdyś folw. dóbr Preżma. Przy Sz. w połowie b. wieku założono fol. Dłużniewo (łotew. Dłużniwa).

Szpielewszczyzna, wś nad rzką Oślikiem al. Oślicą (pr. dopł. Druci), pow. mohylewski.

Szpigalszczyzna, wś włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Kuryłowicze, 9 dusz rewiz.

Szpigiraciny, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 81 w. od Nowoaleksandrowska.

Szpigle, dobra, pow. szawelski, gm. Błagowieszczeńsk, o 54 w. od Szawel.

Szpikałowskie, zaśc. włośc. nad rzką Ulinką, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Ugolniany, o 24 w. od Dzisny, 1 dm., 7 mk. kat. (w spisie z 1865 r. wykazane jako wś, mająca 5 dusz rewiz.).

Szpikłosy, wś, pow. złoczowski, 10 klm. na płd.-zach. od Złoczowa (sąd pow. i urząd poczt.). Ob. *Remizowice*, z którą to wsią Sz. tworzą jedną gminę.

Szpikoduba, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 80 w. od Nowoaleksandrowska.

Szpikołosy, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. r. l. Hrubieszów, r. g. Dyakonów. Posiada cerkiew, która była parafialną do 1792 r., następnie stanowiła filię par. Dyakonów; obecna pochodzi z 1801 r. W 1827 r. 47 dm., 225 mk. Dobra Sz. składały się w r. 1841 z fol. Sz. i Białoskóry, rozl. mr. 1019. Jestto dawna wieś królewska. Władysław Jagiełło uposażając w r. 1400 kościół paraf. w Hrubieszowie, nadał, między innemi, dziesięciny z fol. w Szpikołosach. Część wsi tej przeszła następnie na własność prywatną (może nadana była miastu), bo w akcie sprzedaży ststwa hrubieszowskiego w r. 1800 wymieniono część Sz., zwaną starościńską (ob. *Hrubieszów*, III, 180 i 185). *Br. Ch.*

Szpikołosy, wś, należała do zamku krzemienieckiego (ob. t. IV, 778); będą to zapewne Sz. w pow. złoczowskim (ob. *Remizowce*).

Szpików, mko u źródeł rzki Szpikówki (dopł. Bohu), pow. bracławski, okr. pol. Tulczyn, gm. Szpików, parafia kat. Krasne, sąd Niemirów, przy trakcie poczt. z Rachen (st. dr. żel. kijowsko-odeskiej) do Bracławia (o 30 w.). Ma 499 dm. (484 na prawie czynsz.), 2982 mk. (530 żyd.). Posiada 2 cerkwie: w mieście p. w. Niepokal. Poczęcia N. M. P., wzniesioną w 1767 r., z 1386 parafianami i 45 dzies. ziemi, i na przedmieściu Sadki, wzniesioną w 1754 r., z 1386 parafianami i 46 dz. ziemi., oraz dwa domy modlitwy żydowskie. W mku jest 16 sklepów, 158 rzemieślników, 26 targów, apteka, zarząd gminy, szkółka wiejska (58 uczniów), fabryka mydła i świec, cegielnia spółkowa, fabryka piasku cukrowego, założona w 1844 r. z systemem ogniowym a w 1874 r. przerobiona na parową, mająca 12 dyfuzorów na 1800 wiader, w której w 1886/7 r. przerobiono 158,024 berk. buraków i otrzymano 155,811 pudów cukru. Pałac zbudowany w zeszłym wieku. Była tu poprzednio kaplica kat. dekanatu jampolskiego. W skład gminy wchodzą: Sz., Kiczmań, Lewkowce, Łuka Żabokrzycka, Sielnica, Stojany, Szpikówka, Torków, Ułyha Wielka i Żabokrzycz, razem 11 starostw, 1181 osad, 8091 mk. włościan, 7973 dz. ziemi włośc. (6618 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy zamieszkuje 1834 osób innych stanów, cała więc ludność gminy wynosi 9895 mk. Ziemi włośc. w Sz. 1870 dz., dworskiej w całym kluczu (Sz., Winokurnia, Lewkowce, Kiczmań i Huta) 5205 dz. Jestto jedno z najwyniośleszych miejsc w gub. podolskiej. Powierzchnia równa i górzysta, glebę stanowi czarnoziem z glinką pomieszany. Sz. należał niegdyś do prastarej rodziny Koszków. W 1582 r. Iwan Koszko, sędzia bracławski, sprzedaje Sz., Worobijówkę i Rohoźnę ks. Ostrogskiemu. Następnie należał do Zamoyskich, jako wiano przeszedł do Koniecpolskich, następnie do Potockich, a jako wiano posagowe córka Szczęsnego wniosła go Świejkowskim. Wnuk ich w ostatnich czasach sprzedał teraźniejszemu posiadaczowi Bałaszowowi. *Dr. M.*

Szpikówka, rzka, w pow. bracławskim, prawy dopływ Bohu. Bierze początek pod mkiem Szpikowem, mija wsi: Szpikówkę, Torków, Żabokrzycz, Wojciechówkę, Bortniki, Wyszkowce i poniżej wsi Pałanki uchodzi do Bohu. Płynie początkowo z zach. na wschód, od wsi Bortniki zwraca się na płn. Długość biegu 25 w. Od prawego brzegu przyjmuje rzkę Żabokrzyczkę. *X. M. O.*

Szpikówka, wś nad rzką t. n., pow. bracławski, okr. pol. Tulczyn, gm. i par. praw. Szpików, par. kat. Krasne, sąd Niemirów, o 10 w od Rachen, ma 37 osad, 260 mk., 389 dz. ziemi włośc., 240 dwor. Należała do Potockich, Świejkowskich, dziś Wiszniewskich.

Szpil, struga w pow. kijowskim, dopł. rz. Stuhny, uchodzi do niej od praw. brzegu, na gruntach wsi Neszczerów.

Szpile al. *Szpiły*, wś na praw. brzegu Teterowa, przy ujściu strum. Tal, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Iwanków (o $1^1/_2$ w., na lew. brzegu Teterowa), par. praw. Koleńce (o 8 w.), odl. o 92 w. od Radomyśla, ma 778 mk. Włościanie, w liczbie 246 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1610 dzies., ze spłatą po 362 rs. 69 kop. Sz. wraz z Koleńcami należały niegdyś do dóbr metropolitów kijowskich, następnie ks. Golicyna, Olizarów,

w końcu do 1848 r. hr. Ksawerego Branickiego, obecnie skarbowa. *J. Krz.*

Szpilendorf, niem. *Spillendorf*, wś położona na Szląsku austryackim, w pow. bruntalskim (Freudenthal), o 3 klm. od Bruntalu, wzn. 473 mt. npm. (kościół) W r. 1880 było 77 dm., 550 mk. rz.-kat., Niemców. Szkoła ludowa 4-klas. *W. H.*

Szpilewka, sioło nad stawem, pow. sumski gub. charkowskiej, o 14 w. na płd.-zach. od Sum, ma 119 dm., 668 mk., cerkiew Pokrowską, wzniesioną w 1850 r., na miejsce dawniejszej z 1732 r., z cudownym obrazem N. M. P. Korsuńskiej.

Szpilewska Rudnia, pow. radomyski, ob. *Rudnia* 48.) (t. IX, 929).

Szpilewski, zaśc., pow. bobrujski, o 1 milę ku zachodowi od mka Hłuska, w gm. i par. katol. Hłusk. *A. Jel.*

Szpilki 1.) wś, pow, lidzki, w 4 okr. pol., gm. Lebioda, okr. wiejski Skrybowce, o 24 w. od Szczuczyna, ma 12 dm., 92 mk. (w 1865 r. 39 dusz rewiz.); należy do dóbr Małe Możejki, Brochockich. 2.) **Sz.** al. *Mędryki* (ob.), mylnie *Szyłki*, wś, pow. miński, w pobliżu dawnego traktu poczt. mińsko-kojdanowskiego, w gm. Samochwałowicze, ma 6 osad; miejscowość falista. *A. Jel.*

Szpilówka, przedmieście mta Niemirowa, pow. bracławski, odl. o $1^1/_2$ w. od Niemirowa.

Szpindze, jezioro, w pow. trockim, z którego wypływa rz. Strawa (pr. dopł. Niemna).

Szpinalew, kol., pow. piotrkowski, gm. i par. Kamieńsk, ma 30 dm., 270 mk., 506 mr. włośc. i 2 dwors.

Szpindzie 1.) zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Szumiliszki (o 13 w.), okr. wiejski Bogdanańce, dobra skarb. Olkieniki, 4 dusze rewiz. 2.) **Sz.,** wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Hanuszyszki (o 11 w.), okr. wiejski i dobra, Chelstowskich, Talkowo, 19 dusz rew.

Szpinek, os. młyn. i włośc., pow. konecki, gm. Czermno, par. Fałków, odl. od Końskich 27 w., ma 4 dm., 15 mk., 35 mr. dwors., 10 mr. włośc. Należy do dóbr Czermno. W 1827 r. 6 dm., 39 mk., par. Czermno.

Szpital *Dolny* i *Górny*, około r. 1800 *Spethal*, *Szpetal*, w spisie z 1827 r. *Szpethal*, w dokum. *Spetal*, *Spital*, dwie wsi i folw. nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. i par. Szpital. a) *Sz. Górny* leży na wyniosłej krawędzi doliny Wisły, naprzeciw Włocławka (odl. 3 w.), o $2^1/_2$ w. od mostu na Wiśle, odl. 19 w. od Lipna. Posiada kościół par. mur., kasę wkładowo-zaliczkową, 29 dm., 364 mk. W 1827 r. było 25 dm., 230 mk. Kościół wzniesiony został w r. 1806 staraniem dziedzica Maryana Rutkowskiego. Po upadku kościoła par. w Sz. Dolnym, przeniesiono parafią do Sz. Górnego (około 1816 r.). Dobra Sz. Górny składały się w r. 1886 z fol.: Sz., Suszyce i Rutkowice, rozl. mr. 2464: fol. Sz. Górny gr. or. mr. 542, łąk mr. 34, past. mr. 26, lasu mr. 229, wody mr. 27, przestrzenie nieokreślone mr. 648, nieuż. mr. 54; bud. mur. 13, drewn. 18; fol. Suszyce gr. or. i ogr. mr. 244, past. mr. 24, nieuż. i wody mr. 242; budowli drewn. 5; fol. Rutkowice gr. or. i ogr. mr. 281, łąk mr. 23, past. mr. 34, w odpadkach mr. 35, nieuż. mr. 13; bud. mur. 2, drewn. 3; płodozm. 8-pol., las urządzony, cegielnia. W skład dóbr poprzednio wchodziły wsi: Sz. Górny os. 30, mr. 169; Zofiówka os. 3, mr. 18; Ignackowo os. 2, mr. 8; Maryanki os. 2, mr. 6; Sz. Dolny os. 7, mr. 11; Romanowo os. 2, mr. 25; Suszyce os. 5, mr. 129; os. Stanisławowo mr. 16. b) *Sz. Dolny* al. *Mały*, wś, leży w nizinie nadwiślańskiej, tuż naprzeciw Włocławka, odl. 22 w. od Lipna, ma 13 dm., 118 mk., 44 mr. W 1827 r. 12 dm., 78 mk. Początkiem osady był szpital (przytułek, hospitale), założony na początku XIII w., z fundacyi niejakiego Boguszy (Bogussa), woj. łęczyckiego, który za radą i zezwoleniem biskupa kujaw. Michała i krewnych, oddał fundacyę swą na własność cystersom, sprowadzonym z klasztoru w Lubiążu (Vallis s. Georgii). Szpital sam poświęcony został p. w. św. Gotarda. Wkrótce po osiedleniu się zakonników napadli na osadę Prusacy i splądrowali ją a przy powtórnym napadzie zabili przeora. Zniechęceni tem zakonnicy po 20-letnim pobycie opuścili to miejsce i zrzekli się prawa własności na rzecz kapituły. Wtedy opat całego zakonu polecił (r. 1252) opatowi Morimundu osadzenie opróżnionej fundacyi, ten zaś przekazał zarząd jej klasztorowi sulejowskiemu (pochodzącemu z Morimundu). Tymczasem biskup kujawski, uważając się za administratora opuszczonej fundacyi, zajął te posiadłości i nie chciał widocznie wpuścić do nich przybywających na nowo cystersów. Na skargę przełożonego, opat klasztoru lubiązkiego przesłał listowne zażalenie i protestacyę do Kazimierza, ks. kujawskiego i opata sulejowskiego. W liście tym nazywa księcia „advocatus dotis S. Gothehardi“ i „fundator illius domus“ (Dok. kujaw. Ulanow., str. 198, N. 25). Dalsze dzieje tej fundacyi łączą się z niewyjaśnioną dotąd sprawą zamierzonego przeniesienia klasztoru sulejowskiego do Byszewa. W r. 1255 klasztor sulejowski ustępuje kilku zbyt odległych posiadłości, jak Dobrów (pod Kołem), Pieczew, Dobre (pod Radziejowem) na rzecz Byszewa i Szpitala św. Gotarda (Kod. Wielkp., Nr. 328). Sprawa z biskupem kujawskim i sukcesorami Boguszy, którzy zagarnęli uposażenie Szpitala, a przytem niebezpieczeństwo grożące od Prusaków, są przyczyną, że jeszcze w r. 1285 fundacya szpital-

na jest nieobsadzoną. Wreszcie w r. 1288 przychodzi do ugody pomiędzy Engelbertem, opatem byszewskim, a Wisławem, bisk. kujawskim. W akcie spisanym we Włocławku opat utrzymując prawa zakonu do pierwotnej fundacyi Boguszy, zrzeka się praw do dóbr jakoby zapisanych klasztorowi testamentem Boguszy, z wyjątkiem dwóch wsi: Złotopole i Konarzewo, które tenże fundator umierając oddał klasztorowi a biskup Wolimir przyznał tę darowiznę. Z listu opata lubiązkiego widać, iż na dobrach szpitalnych ciążyły jeszcze około 1258 r. obowiązki takie, jak pilnowanie bobrów i sokołów książęcych, przewód i podwody i t. p. ciężary, o których zniesienie prosi opat księcia. Zapewne życzenie to zostało zaspokojonem. Odtąd szpital pozostaje pod zarządem klasztoru byszewskiego, przeniesionego następnie do Koronowa. W r. 1358 klasztor byszewski, któremu zarząd dóbr w Kujawach był niedogodnym, robi zamianę z Hektorem Łąckim, który oddaje klasztorowi swe wsi: Łącko Wielkie i Małe, Wilcze, Osiek, a bierze za to Szpital Górny (Hospitale S. Gothardi), Szpital Dolny (Novum Hospitale), Zaduszniki, Glewo i Złotopole (Kod. Wielkp., Nr. 1372 i 1376). Akt zamiany spisany został w Żninie wobec arcyb. gnieźn. Jarosława, trzech wojewodów i innych poważnych świadków. Szpital sam istnieje zapewne jeszcze czas jakiś, ale zakonnicy, nie mając materyalnych pobudek, zaniedbują instytucyę. Być może, iż jeszcze za rządów klasztornych powstał tu kościół i parafia. W 1564 r. Szpital (Dolny) posiada kościół parafialny. Wikaryusze katedry kujawskiej posiadają tu dwa łany kmiece, karczmę i 6 komorników. Stanisław Chodowski ma 10 ogrodz., karczmarza, 2 garncarzy, hultaja, 2 komorn. Płacą poboru 5 fl. 28 gr. W Sz. Wielkim siedzi 15 kmieci na łanach, 5 komorn., karczmarz przedający gorzałkę, poddani Stan. Chodowskiego; płacą 9 fl. 8 gr. (Pawiński, Wielkp., I, 284, 285). Sz. Dolny posiadał kościół par. p. w. św. Wojciecha, fundacyi Tomasza Niemierzy, który spłonął na początku obecnego stulecia. Około r. 1880 znajdowała się fabryka obić papierowych a w 1884 r. powstała fabryka serów. Dobra Sz. w 1789 r. były własnością sukcesorów Józefa Rutkowskiego; składały je wsi: Suszyce, Kulino, Skórzno, Chełmica W., Wichowo, Łochocino, Popowo, Rachcino, Lisk, Rzeczna, Polichnowo, Krajczynko, Krępa. Sz. Górny parafia (dawniej Sz. Dolny), dek. lipnowski (dawniej dobrzyński), do r. 1818 należała do dyecezyi kujawskiej. Sz. gmina należy do sądu gm. II okr., ma 22,737 mr. obszaru (4381 mr. nieużytków), 594 dm., 5921 mk. (1301 protest., 130 żyd.); zarząd gm. w Fabiankach. W gminie znajdują się: 2 kościoły, 6 szkół począt., urząd gm., sąd gm., cegielnia, browar, młyn wodny, tartak, 3 wiatraki. W skład gminy wchodzą: Bednarka, Błotkowo, Brzóstowo, Bogucin, Chełmica Wielka i Mała, Cypryanki, Działy, Fabianki, Grodzkie, Grabiny, Józefin, Ignackowo, Karasiewo, Krzyżówki-Boguckie, Krępiny, Kotowskie-Bachińskie, K.-Witoszyńskie, Kulin, Lisk, Łacha-Witoszyńska, Łęg, Łochocin, Maryanka, Mościska, Nowe-Romunki, Okrągła, Olszyny, Orszulewo, Osiek, Popowo, Polichnowo, Popiołkowo, Psia-Górka, Piaski-Popławy, Rachcin, Rek, Romanowo, Rutkowice, Rzeczno, Sempliny, Świątkowizna, Skórzno, Stanisławowo, Suszyce, Szpital Górny i Dolny, Upust, Uklejewiec, Walewskie Rządowe i Prywatne, Wichowo, Wilczeniec-Boguski, W.-Fabianki, Witoszyn, Wycinki, Zapusta, Zarzyczewo, Zbytkowo, Zofijka. *Br. Ch.*

Szpital, urzęd. *Spital*, wś i os., pow. inowrocławski, o 8 klm. ku płd. od Gniewkowa, wzn. 87 mt. npm., par. kat. i pocz. Parchanie, par. prot. Murzynek (Klein Morin), st. dr. żel. w Gniewkowie. Wś ma 6 dym., 44 mk. (3 kat., 41 prot.) i 118 ha (108 roli). Os. ma 20 dym., 192 mk. (28 kat., 164 prot.) i 207 ha (192 roli, 5 łąk). Sz. należał do proboszczów inowrocławskich; z nich wymieniają regestra pobor. z r. 1583 Piotra Gawłowskiego; było tam wówczas 7 łan. os., 3 zagrodn. Rząd pruski zabrał Sz. i wcielił do domeny inowrocławskiej. *E. Cal.*

Szpitale, dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Siechnowicze, o 25 w. od Kobrynia.

Szpitalka, folw., pow. nieszawski, gm. Lubanie, par. Nieszawa (odl. 3 w.), rozl. 180 mr. (129 mr. roli, 33 mr. past., 11 mr. łąk), 2 bud. mur., 1 drewn. Zdaje się, iż folw. ten wchodził dawniej w skład par. Parchanie.

Szpitalna Wieś, niem. *Hospitalsdorf*, dok. 1302 r. *Bertelsdorf*, *Bartelsdorf*, *Rolandt*, 1402 *Bertensdorf*, wś w Pomezanii, pow. sztumski, st. p. Mlecewo, par. kat. Kalwa; 246 ha (192 roli or., 12 łąk, 7 lasu); 1885 r. 15 dm., 14 dym., 70 mk. kat. Ob. *Sztum.* *Kś. Fr.*

Szpitałyszki, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Udrya, odl. od Kalwaryi 45 w.; ma 3 dm., 13 mk.

Szpitary, wś i folw., pow. miechowski, gm. Kowala, par. Brzesko Nowe. Folw. poduchowny, obejmujący 518 mr., nabył na licytacyi od rządu Koloński za 38,006 rs. W 1827 r. 24 dm., 211 mk. Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 wś Szpitary, w par. Brzesko Nowe, należąca do prepozytury zwierzynieckiej, miała $4^1/_2$ łan. km., 2 zagr. bez roli (Pawiński, Małop., 8).

Szpitki, wś nad bezim. ruczajem, uchodzącym do Irpenia, pow. kijowski, w 5 okr. pol.,

gm. Białogródka, o 27 w. od Kijowa, ma 518 mk. Podług Pochilewicza jest tu 715 mk. praw. i 25 żyd. Włościanie, w liczbie 251 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1302 dz., ze spłatą po 1845 rs. 14 kop. Posiada cerkiew Pokrowską, drewnianą, wzniesioną w 1735 r. przez Aleksego Kobca, młynarza budeckiego. Do par. praw. należą wsi: Hurowszczyzna i Łyczanka. Wś ta założoną została podobno przez Spytka z Melsztyna, wwodę krakow., poległego w bitwie z Tatarami nad Worskłą w 1399 r. Na początku zeszłego wieku należała do ks. Szujskich, w końcu zaś wieku do Józefa Kopernickiego, który umierając w r. 1799 przekazał synowi Stanisławowi. W 1820 r. przeszła do Zaleskiego, który w 1840 r. Sz. wraz z Łyczanką, Hurowszczyzną i Lisznią, w ogóle 6000 dz., sprzedał Podwysockiemu. Następnie dobra były własnością Stogowa, od 1850 r. Dobryńskich, następnie Iwensona, od 1870 r. nabyte przez Maryę Rigelman, w uszczuplonych granicach, mają 1137 dzies. ziemi i 1074 lasów we wsiach Sz. i Petruszkach. Obecnie należy do Breszczyńskich. *J. Krz.*

Szpitolpewis, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 83 w. od Kowna.

Szplitkarczma 1.) pow. szubiński, ob. *Grocholin.* 2.) **Sz.,** niem. *Splittkrug,* os. należąca do wsi Kruszyn Polski, pow. bydgoski.

Szpluchów 1.) czeskie *Szpluchov,* niem. *Spluchau,* os. na Szląsku austr., należy do gm. Frystat (Freistadt); w 1880 r. 21 dm. i 157 mk., 152 rz.-kat. i 5 prot.; 137 Polaków i 18 Niemców. 2.) **Sz.,** os., należąca do gminy wiejskiej Dąbrowy, w pow. frysztatskim; 16 dm. i 119 mk. 3.) **Sz.,** os., w pow. cieszyńskim, należąca do Błędowic Górnych (Ober-Bludowitz); 29 dm. i 150 mk. *W. H.*

Szpogin, wś nad Dubną, pow. dyneburski; most na rzece.

Szpoki, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. maryjska, o 18 w. od Słonima.

Szpoła, mko nad rzką Szpołką, pow. zwinogródzki, na pograniczu pow. czerkaskiego, w 1 okr. pol., gm. Szpoła, par. kat. Złotopol, o 32 w. na wschód od Zwinogródki, na płd.-zach. od Śmiły (pow. czerkaskiego), ma 7305 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 2946 mk. praw., 10 kat., 2534 żyd. Sz. połączona jest odnogą, 21 w. długą, ze st. dr. żel. chwastowskiej Ćwietkowo. W mku znajdują się dwie cerkwie drewniane: Troicka, z 1784 r. i Nikołajewska, z 1786 r., dom modlitwy żydowski, gorzelnia, cukrownia, założona w r. 1856, apteka, zarząd okr. pol., sąd pokoju, zarząd gminy, wzorowa szkoła początkowa. Oprócz tego jest tu rezydencya właściciela, z parkiem i ogrodem i główny zarząd dobr. Gmina szpolańska obejmuje 9 okręgów (starostw) wiejskich, 12 miejsc zamieszkałych (mko Sz., cukrownia, willa), mających 3814 dm., 22,446 mk., 26,810 dzies. ziemi (9674 włośc., 16,850 dwors., 286 cerkiewnej). Poprzednio Sz. była attynencyą Śmilańszczyzny i razem ze Śmiłą w ciągu czasów tych samych zmieniała właścicieli. W 1764 r. 20 maja ks. Ksaw. Franc. Lubomirski założył tu kaplicę kat. p. t. Narodzenia N. P. Maryi, na miejscu dawniejszej cerkwi. Oprócz tego były w Sz. trzy inne cerkwie obrządku prawosławnego. W 1795 r. 27 maja ks. Jan Radzimowski, protojerej olszański, zjechawszy do Sz., zajął cerkiew i do swojej przyłączył parafii. Poświadczyli o tem przed ks. Trębickim: ks. Ignacy Żerebicki, Cypryan Starowiejski, pisarz kantory szpolańskiej i czterej z bractwa. W skutek tego kaplicę przeniesiono do domu Gojżewskiego i przy niej był kapelanem ks. Tomasz Domaniecki (ob. „O śmil. paraf. kośc.“, Wilno, 1856, str. 26). W 1768 r. podczas koliszczyzny parochem był tu ks. Jan Skulski. Ks. Ksawery Fr. Lubomirski w jednem z nadań swoich tak się wyraża: „iż chcąc miasto moje Sz. zaludnić i ozdo-, bniejszem one uczynić, końcem zachęcenia, aby przyjmujący w nim zasiedziałość nie szczędzili pracy i wydatków na porządne zabudowanie się, umyśliłem grunta zajmujące się przez nich na wieczność onym przydzielać. Jakoż Matwijowi Kijanicy, kupcowi i mieszkańcowi szpolańskiemu, daję niniejsze prawo moje, w moc którego, tak sam, jak i potomkowie jego, w obowiązkach mieszczaństwa zostając, plac w rynku z domem gotowym zabudowanym i lochem murowanym, oraz coby później na tym placu przybudowanego było, aż do brzegów rzeczki, sadzawka rznięta, która podobnie do pomienionego Kijanicy należeć ma, oraz sianożęć w dąbrowie.., jako własność posiadać ma, z którego to domu i gruntu do żadnych innych powinności i danin obowiązanym być ma, oprócz czynszu kupieckiego, rocznie po złp. 18 i podatków na skarb koronny: kominnego lub jakieby w czasie następnym oznaczone były; dom tegoż od kwatyrowania wolny bydź ma, to więc prawo aby zupełną moc miało, podpisem ręki mojej stwierdzam. Datum w Smiłej d. 27 Junii 1785 r.“ U tego prawa, do oblaty podanego, podpis: F. X. Lubomirski G. W. R. m. p.; poniżej przypisek: „Importował za dom i plac rubli 40“ (Arch. J. Z. R., część VI, t. 2, str. 283). Ks. Fr. Ksaw. Lubomirski wraz z całą Śmilańszczyzną sprzedał Sz. ks. Potemkinowi, po którego śmierci dobra te przeszły do jego sukcesorów Łopuchinych, od tych do Skordulich i w końcu do Orłowych, którzy sprzedali Sz. ze wsiami Maryanówką, Sihnajówką i Wasilkowem (18,538 dzies.)

Aleksandrowi Abazie, dzisiejszemu właścicielowi. *Ed. Rul.*

Szpołka, rzka, w pow. zwinogródzkim, lewy dopł. Zgniłego Tykicza, wierzchowiny Siniuchy. Bierze początek pod wsią Tereszki, płynie zrazu w kierunku płd. aż do Szpoły, poczem przybiera kierunek zach., mija Wasilków, Iskrzyno, Stecówkę, Jurkówkę i poniżej wsi Jerki ma ujście. Od praw. brzegu przybiera ruczaje od Chyłków, Łozowatki, Kamienowatki, Kniazę, Czyczyr al. Czyczyrkozę i Sasowę, od lewego zaś ruczaj od Skotarewa, uchodzący w Wasilkowie. *J. Krz.*

Szpon (już r. 1710), niem. *Spohn*, 1780 r. *Szpohn*, wś włośc. na Kaszubach, pow. kościerski, $2^{3}/_{4}$ mili od mta pow., st. p. Nowa Karczma, par. kat. Stare Grabowo; zawiera 10 gburstw i 3 zagr., 270 ha (147 roli or., 12 łąk); 1888 r. 19 dm., 26 dym., 132 mk., 43 kat., 89 ew. Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 pisze: Szpon secundum erectionem tenetur solvere siliginis modios sex, avenae sex; et modo tantum solvit quatuor (pag. 11). Dawniej należała ta wś do kartuzyan, którzy ją założyli w XVII w. i osadzili Niemcami. R. 1670 było tu 5 gburów, każdy płacił 9 fl., karczmarz 10 fl. (ob. „Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV", str. 176). Wizyt. Rybińskiego z r. 1780 donosi, że tu było 15 kat. i 17 ew. (ob. str. 245). Przy konfiskacie dóbr duchownych zabrał rząd tę wś; 1820 r. nastąpiło uwłaszczenie. *Kś. Fr.*

Szpondowo, wś i folw. nad rz. Płonką, pow. płoński, gm. Kuchary, par. Płońsk (odl. 5 w.), ma 11 dm., 87 mk. Wykazy urzędowe podają ogólny obszar na 673 mr. Fol. Sz. w r. 1885 rozl. mr. 290: gr. or. i ogr. mr. 272, łąk mr. 9, nieuż. mr. 9; bud. mur. 2, drewn. 8.

Szpora (nazwa wątpliwa), rzeczka, lewy dopł. Maskawy, praw. dopł. Warty. Płynie od miasta Środy.

Szpora, jezioro, w pow. wileńskim. Na brzegach leżą wsi: Dejlidy i Łowkieniki oraz zaśc. Jurkiszki i Kiertojka.

Szporek, jezioro, w pow. ostrzeszowskim, ob. *Piwońska Struga.*

Szpot, ob. *Spad.*

Szprachy, w dok. *Szprachów*, wś nad rzką Połonką, pow. łucki, na płd.-zach. od Łucka.

Szprejcy, wś, pow. wojerecki (wojrowicki). W 1840 r. było 196 Serbów; 1860 r. 277; 1880 r. 305 Serbów ewang. Wś ta podana już była pod nazwą *Spreetza* al. *Spreewitz.* Ludność tylko mylnie była podaną.

Szprewja al. *Szprowja*, *Sprewa*, *Sripawa*, niem. *Spree*, główna rzeka Łużyc zachodnich, lewy dopł. Haweli (praw. dopł. Elby). Płynie z płd. pochyłości Karkonoszów na Budziszyn, Wojerecy, Chociebuż, Lubin; 46 mil długa. Obszar dorzecza 172 mil kw. Dopływy jej: Schoeps (Szepc Biały i Czarny) poniżej Budziszyna i Malke al. Mathe. Por. *Łużyce* (t. V, 841).

Szprochowice, czeskie *Szprochovec*, niem. *Sprochowitz*, wś na Szląsku austr., w pow. cieszyńskim, należy do gm. Toszonowice Dolne, par. kat. Dobracice, ew. Ligota. W 1880 r. 28 dm., 150 mk., 127 rz.-kat, 23 prot.; 135 Morawian, 14 Polaków. Katolicy mówią po morawsku, ewangielicy po polsku. Wś leży na granicy polskiej części Szląska.

Szprotawa, *Sprotte*, rzka, prawy dopływ Bobrawy, lew. dopływu Odry. Uchodzi do Bobrawy pod mtem Szprotawą.

Szprotawa, w dok. *Sprottaw*, *Sprottavia*, niem. *Sprottau*, msto pow. na dolnym Szląsku, w regencyi lignickiej, przy ujściu Szprotawy (Szproty) do Bobru (z praw. brzegu), przy drodze żelaznej łączącej Głogowę z Żeganiem (Sagan); odl. 44 klm. na zach. od Głogowy, $8^{1}/_{2}$ mil na płn.-zachód od Lignicy. Posiada kościół par. ewang., kościół par. kat. i drugi filialny, szkołę realną, fabryki sukna, mydła, krochmalu, przędzalnic, st. dr. żel. głogowskiej, 448 dm., 1823 gospodarstw, 7552 mk., 811 żołnierzy; co do wyznania 5904 ew., 1545 kat., 101 żyd. Do miasta należy 811 ha (580 ha roli, 118 ha łąk i 15 ha lasu). Zawiązkiem osady był starożytny gród, wzniesiony tu podobno za rządów Chrobrego. Przy grodzie wcześnie bardzo powstała osada i parafia. Konrad, ks. głogowski, nadał osadzie prawo niemieckie r. 1263 i umocnił zamek. W 1304 r. wydał tenże książę potwierdzenie wszystkich poprzednio otrzymanych przez miasto przywilei. W 1263 r. już słynie z 40-dniowego odpustu ołtarz P. Maryi w kościele par. a liczne wsi wchodzą w skład parafii. Kościół w tym czasie zostaje znacznie rozszerzonym. Około 1422 r. przeniesiono tu klasztor magdalenek z Bytomia (nad Odrą), w skutek pożaru jaki zniszczył to ostatnie miasto. Hans z Żegania zdobył Sz. w r. 1476 a Matyas, król węgierski, oblegał w r. 1489. Pożar zniszczył osadę w r. 1473. R. 1564, po śmierci Jerzego v. Schoenaich, zastawnego pana na Sz., wdowa pozostała z synem ustąpili miastu zamek z przyległościami, dwie wioski podmiejskie, dwa młyny i prawo wyższych i niższych sądów za spłacenie sumy zastawnej (10.270 tal. węg. złot. i 1900 miśnijskich) na 22 lat (zaczynając liczyć w rok po śmierci wdowy), z prawem dalszego wykupu. Jednak dopiero r. 1709 miasto ostatecznie stało się właścicielem zupełnym. Reformacya wcześnie się tu rozszerzyła. Już w latach 1517—1520 pleban tutejszy Franciszek Ahenobarbus występował z kazalnicy przeciw sprzedaży odpustów. Około 1528 r. kościół św. Jerzego na przedmieściu Głogowskiem został zajęty

przez reformatorów. W r. 1558 stał się cud: w oktawę Bożego Ciała hostya wysunęła się z rąk wątpiącego kapłana i uniosła się w górę, dopiero na modły zakonnic opuściła się znowu. Na pamiątkę cudu wystawiono drewniany kościołek Ciała Chrystusowego, zamieniony w r. 1738 staraniem zakonnic, przy udziale magistratu z rozkazu cesarskiego, na murowany. Gdy wzrastała liczba protestantów, zawartą została pomiędzy ewangielikami a katolikami dobrowolna ugoda w r. 1565 co do wspólnego używania kościoła par. Kazania i modły odprawiały oba wyznania, tylko chrzty i śluby protestantów odbywały się u św. Jerzego lub w domach. W 1598 r. wystawili protestanci oddzielny kościołek i szkołę. W 1628 r. oddział żołnierzy Lichtensteina zajął miasto a następnie wzbroniono protestantom (1630 r.) używania kościoła katolickiego, zostającego pod patronatem klasztoru. W 1747 r. rozpoczęto budowę kościoła ewang. w murach dawnego zamku. Budowa trwała do 1825 r. Kościół katol. paraf., p. w. Wniebowzięcia P. Maryi, po zamknięciu klasztoru w r. 1810 przeszedł pod patronat rządu i biskupa. *Powiat szprotowski* obejmuje 13 mil kw. wyżyny (przeszło 1000 st. npm.) piaszczystej, błotnistej, obfitującej w stawy, torfowiska i lasy. Z powodu ubóstwa gleby zaludnienie słabe. Główną rzeką w powiecie jest Bobrawa (lewy dopł. Odry), do której Szprotawa uprowadza wody wschod. części powiatu. Ogólny obszar gmin wiejskich wynosi 28,945 ha (18,737 roli, 4487 łąk i 3622 lasu), większej posiadłości 42,542 ha (9879 roli, 4355 łąk i 26,796 lasu), gmin miejskich (Szprotawa i Primkenau) 1475 ha (1037 roli). Ludność gmin wiejskich wynosiła w 1885 r. 23,484, więk. posiadłości 3063, miast 9280. Ogólny obszar 72,961 ha (29,653 roli, 8969 łąk, 30,435 lasu). Ogólna ludność 35,827 (31,142 ewang., 4555 katol., 113 żyd., 17 in. wyzn.). Obszar powiatu wchodzi częściowo w skład księstwa Sagan (Żegań). Ludność wyłącznie niemiecka lub zniemczona.

Szpruch *Dolny* i *Górny*, os., pow. grójecki, gm. i par Czersk; leży o 2 w. na płd.-zach. od Czerska.

Szprudowo, niem. *Sprauden*, dok. 1245 *Sprudoho*, *Sprudov*, *Sprudowe*, *Sprudow* 1283 r., wś w nizinach, niedaleko Wisły, nad szosą gniewsko-tczewską, zamieszkała przez t. z. Fetrów (ob. Sł. Geogr., IX, 99), pow. kwidzyński, st. p. Gniew, par. kat. Lignowy, 945 ha (846 roli or., 49 łąk); 1885 r. 27 dm., 69 dym., 353 mk., 289 kat., 64 ew. Szkoła ew. liczyła 1887 r. 75 dzieci. Sz. należało od r. 1233 do cystersów w Oliwie, jako darowizna książąt pomorskich. R. 1282 ustąpił Mestwin II Krzyżakom całą ziemię gniewską, do której należało i Sz., wynagradzając klasztor innemi włościami. Dawniej był w Sz. kościół kat. mur. p. w. św. Szymona i Judy, filialny do Lignów, patronatu rządowego. Fundował go podobno jakiś sołtys. Ołtarz wielki był poświęcony Panu Jezusowi na Krzyżu, drugi po prawej stronie N. M. Pannie. Na ścianach było 12 apostołów malowanych. Kościół ten posiadał 24 mr. roli, pozostałej po nowem wymierzeniu włók lignowskich; Hermann Kuhdorn, komtur gniewski, przekazał je r. 1345 kościołowi, później dodał jeszcze całą włókę, również na nizinach; biskup Maciej, bawiący właśnie w Miłobądzu, potwierdził tę darowiznę d. 1 listop. 1348 r. i przyłączył wtedy kościół jako filią do Lignów. Powiadano, jakoby proboszcz posiadał i w Sz. 4 włóki, na co jednak nie było dowodów (wizyt. Klińskiego, str. 296). Podczas reformacyi opanowali kościół luteranie i używali go przeszło 40 lat. Kiedy potem r. 1596 biskup Rozdrażewski oddał go katolikom, z dawnych gruntów nic nie pozostało oprócz chałupy z ogródkiem. Z początku przybywał tu proboszcz lignowski co drugą niedzielę, później co trzecią. W uroczystość św. Szymona i Judy był główny odpust. Na początku obecnego stulecia kościół podupadł i rząd kazał go r. 1827 rozebrać. Katolicy w Sz. chcieli na jego miejscu wystawić przynajmniej kaplicę, rząd jednak tego nie pozwolił (ob. „Utrac. kośc.“ przez ks. Fankidejskiego, str. 256). Mesznego pobierał prob. 40 kor. żyta i tyleż owsa, po 1 kor. od włóki (ob. Wizyt. Szaniawskiego z r. 1710, str. 226). R. 1780 liczyło Sz. 155 kat. i 70 luter. (ob. Wizyt. Rybińskiego, str. 166). Za czasów polskich wś należała do ststwa gniewskiego. Uchwalono obecnie budowę szosy ze Sz. na Cierpice, Kursztyn do Peplina. *Ks. Fr.*

Szpryca, niem. *Spritza*, wyb. do Swornigac, pow. chojnicki, 16 dm., 128 mk.

Szpule 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 28 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Sz.,** wś, pow. wiłkomierski, gm. Owanta, o 51 w. od Wiłkomierza.

Szpuntowe Podżyliny, ob. *Podżyliny*.

Szpyć, szczyt karpacki, w dziale Czarnohory, niedaleko granicy węgierskiej, w płd.-wsch. przedłużeniu Czarnohory, po za Turkułem. Wzn. 1866 mt.

Szpylak, szczyt górski na lew. brzegu pot. Rożanki i nad pot. Kliwińskim, w gm. Rożanka, pow. stryjskim. Wzn. 839 mt.

Szpyn, wzgórze na obszarze gm. Korczyn, w pow. stryjskim, na praw. brzegu Kruszelnicy, dopł. Stryja. Wzn. 689 mt.

Szpyrki, wś niedaleko rzki Szewczynki (dopł. Bohu), pow. lityński, okr. pol. Meżyrów, gm. Owsianiki, par. praw. Iwanowce,

kat. Bar, ma 29 dm., 180 mk., 192 dz. ziemi włośc., 330 dwors. Należała do Necewiczów, Sagatowskich, dziś Szelichowskich. *Dr. M.*

Szrama, urzędow. *Schrammamuehle*, młyn, w pow. szubińskim (Żnin), o 6 klm. na płd.-wschód od Gąsawy, nad Gąsawką (dopł. Noteci); par. Ryszewko, okr. wiejski Drewno, poczta w Gąsawie, st. dr. żel. w Mogilnie o 12 klm., ma 2 dm. i 22 mk. Sz. była niegdyś własnością kościelną, zabraną przez rząd pruski i wcieloną do domeny Gąsawa.

Szramki al. *Szramy*, wś, pow. bracławski, gm. i par. kat. Niemirów, ma 45 osad. Należy do klucza niemirowskiego, dawniej Potockich, dziś Szczerbatowych. Ob. *Buszyńce.*

Szramów al. *Szromów*, pod Łowiczem, ob. *Sromów.* Por. też Łaski, L. B. (II, 263, 265, 512, 526).

Szramowo, jezioro pod wsią t. n., pow. brodnicki. Nad niem ciągną się wzgórza, Łazami zwane.

Szramowo 1.) dobra ryc. nad Drwęcą, pow. brodnicki. st. p. Brzozie Niem. (o 4 klm.), par. kat. Pokrzydowo; 571 ha (348 roli or., 61 łąk, 2 lasu); 1885 r. 9 dm., 23 dym., 104 mk., 79 kat., 25 ew.; gorzelnia parowa; dziedzic 1858 r. Morawski, 1885 Wagner. Roku 1401 mieszkają tu i w Orkuszu Machewiczowie, od których pochodzą: Otto Machewicz, woj. pomorski, i Hektor Machewicz, ststa mirachowski. R. 1401 zamieniają Machewicze te dobra na Gonty i Babięta (ob. Kętrzyński: „O ludn. pols.“, str. 187). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 podaje: „Bona hereditaria Generosor. olim Białobłockich. Heredissa contingit Gnoso Cypriano Trzciński. Mansi 12 (p. 338). 2.) **Sz.,** niem. *Schrammen*, majętność chełmińska w Pomezanii, należąca do Prabut, pow. suski, st. p., tel. i kol. i par. kat. Prabuty (5·5 klm. odl.), 516 ha (234 roli or., 44 łąk, 218 lasu); 1885 r. 10 dm., 20 dym., 108 mk., 49 kat., 59 ew. R. 1565 pozwala ks. Albrecht, że ststa prabucki Franciszek v. Silslau od Jerzego v. Schertwitz może nabyć dobra te, 16 włók obejmujące, tak samo dobra zastawne Orkusz (ob. Cramer: „Gesch. d. Bist. Pomesanien“, str. 266). Później dziedzicem na Szramowie jest Franciszek Szorc (ob. Kętrz.: „O ludn. pols.“, str. 196). R. 1809 napotykamy tu jeszcze 5 nazwisk polskich na 20 mk. (tamże, str. 208).

Szramy, ob. *Szramki.*

Szrapki, *Schrapky* w r. 1339, później *Szrapki*, *Srappky*, *Srabki*, *Szrabki*, osada niegdyś szlach., pow. średzki, dawniej pyzdrski, o 8 klm. na płn.-wschód od Środy (poczta i st. dr. żel.), par Giecz. W r. 1339 bisk. poznański Jan oznajmia, że Wincenty, dziekan gnieźnień., kanonik pozn., oddał wś kapitulną Stęszewko Mikołajowi z Sz. i zięciowi jego do osadzania na prawie niemieckiem (Kod. Wielkop., n. 1194). Przy schyłku XIV w. pisali się ztąd Szrapkowie: Bogusław i Dobiesław (Akta gr. wielkop., I, II); w r. 1578 posiadali na Sz. Stanisław Chłapowski-Górny $3^3/_4$ łan. os., Piotr Gabliński 2 łany, a około r. 1620 Krzyżanowski 2 ślady os. Sejm z r. 1773—1775 potwierdził Piotrowi Korytowskiemu, podsędkowi gnieźn., własność Szrapek i innych włości (Konstyt. I, 174); około r. 1793 należała jedna część Sz. do franciszkanów poznań., a druga do Melchiora Korytowskiego. Pierwszą nazwano później Szrapkami Orzeszkowskiemi a drugą Dominowskiemi. 1) Sz. Orzeszkowskie al. Michałowskie, zwykle Michałowem zwane, tworzą odrębną posiadłość; mają 2 dm., 39 mk. kat. i 98 ha (93 roli); właścicielem jest Aleksander Miaskowski (ob. *Michałowo* 9.), t. VI, 308, pomieszane z Sz. Dominowskiemi). Sz. Orzeszkowskie graniczą z Rusiborzem, Orzeszkowem i Sz. Dominowskiemi; około r. 1843 posiadał je Michał Szeliski z Orzeszkowa. 2) Sz. Dominowskie, folw. do Dominowa, ma 2 dm. i 54 mk.; właścicielem jest Stanisław Poniński, przedtem Radoński z Chłapowa. *E. Cal.*

Szratonów, czes. *Szratnov*, niem. *Schrattenhof*, przys. na Szląsku austryackim, w pow. opawskim, odl. 2 klm. od wsi Deszczna (czeskie *Desztne*, niem. *Dorfteschen*), do której należy. W r. 1880 było 3 dm., 16 mk.

Szreitlangken, pow. tylżycki, ob. *Schreitlanken.*

Szrem 1.) al. *Śrem*, w dok. *Zrem* r. 1136, *Szrem* 1211, *Srem* 1212, *Cirem* 1232, *Sireme* 1234, *Serem* 1242, *Srzem* 1252, *Sreme* 1305, *Scrim* 1329, *Shrem* 1337, *Strzem* 1353 i 1502, *Szrim* 1396, *Strim* 1396, *Strym*, *Strzym*, *Srim* 1418, *Scrym*, *Screm*, *Szrzem* r. 1456, urzęd. *Schrimm*, miasto powiatowe w w. ks. poznańskiem, o 36 klm. na płd. od Poznania, 20 klm. ku wsch. od Czempinia, st. dr. żel. pozn.-wrocławskiej, leży po obu brzegach Warty, pod 52° 6′ płn. szer., 34° 41′ wsch. dłg., ma 2 kościoły katol., okazały gmach pojezuicki, kościół protest., synagogę, gimnazyum, wyższą pensyę żeńską, kasę oszczędności powiatową i prywatną, towarzystwa pożyczkowe polskie i niemieckie, towarzystwo agronomiczne polskie, urząd poczt. pierwszorzędny, st. drogi żel., st. tel., gazownię, fabryki octu, tektur i asfaltu, aptekę, 4 lekarzy, weterynarza, 3 adwokatów, 4 jarmarki do roku, batalion piechoty. Sz. jest siedzibą władz powiatowych, komisarza obwod., sądu okręg. i urzędu stanu cywilnego. Drogi bite łączą Sz. z Kurnikiem, Dolskiem, Czempiniem, Borkiem, Zaniemyślem i Książem. W r. 1885 liczyło miasto z os. Senftleben (1 dm., 15 mk.) 416 dm., 1368 rodzin, 6333 mk. (3248 płci męz., 3085

żeń., 536 wojskowych; 4106 kat., 1367 prot., 860 żyd.). Do miasta należy 1046 ha (743 ha roli, 121 łąk, 6 lasu); czysty doch. z ha roli 8·62, z ha łąk 10·18, z ha lasu 1·57 mrk. Stare miasto leży na lew. brzegu Warty, na pagórkach gliniastych, a nowe na praw. brzegu, w nizinach torfiastych. W pobliżu znajdować się mają pokłady węgla brunatnego. Woda źródlana zawiera pewne części kwasu azotnego, amoniaku i chlorku. Szkoły miejskie mieszczą się w klasztorach pofranciszkańskich. Herb wyobraża zamek piętrowy z otwartemi wrotami; na szczycie stoją 3 figury przedstawiające N. M. Pannę, Chrystusa i św. Wawrzyńca. Ludność, przeważnie polska, trudni się rolnictwem, drobnym handlem i przemysłem. W r. 1425 istniało tu 5 cechów: rzeźnicki, tkacki, szewski, piekarski i kowalski; magistrat składał się z burmistrza, 5 rajców, 7 ławników i z cechmistrzów; w r. 1580 płaciło miasto 24 grzyw. soszu; łanów miejskich osiadł. było $8^3/_4$, rzemieśln. 82, szynkarzy 14, handlarzy 5, hultajów 4, piekarzy 20, młynów 2 i 1 łaziebnik; stare miasto miało 5 łan. os. i $2^1/_2$ ćwierci roli, a wójtowstwo 6 łan.; na Pyszącej (zwanej w regestrach pobor. przedmieściem) było 18 łan. os., 12 wolnych zagrodn. i 38 komor.; ogółem płacono 157 złp. 18 gr. 9 den. (Pawiń., Wielkop., I, 92). W r. 1689 założono w Sz. bractwo strzeleckie, potwierdzone przez Jana III; około r. 1765 płacili żydzi 654 złp. pogłównego; przy schyłku zeszłego wieku było 5 kościołów, 2 klasztory, 2 gmachy publiczne, 210 dym. i 1105 mk. Polaków; w kilka lat później 218 dym. i 1453 mk. (293 żyd.); 49 szynkarzy, 42 krawców, 34 rzeźników, po 21 szewców i płócienników, 8 kowali, 6 młynarzy, po 3 kołodziei, stolarzy, kuśnierzy, garncarzy i piwowarów, po 2 piekarzy, rymarzy, szlusarzy i oberżystów, 1 bednarz, szklarz, cieśla, kominiarz, puszkarz, czapnik, olejnik, ceglarz, introligator i ogrodnik; jarmarków odbywało się 11 do roku; miasto utrzymywało 2 stróżów nocnych. W 1809 r. było 1500 mk.; 1837 r. 3131 mk. (907 żyd.); 1843 r. 299 dm., 3402 mk. (1786 kat., 692 prot., 924 żyd.); 1871 r. 6047 mk. (3137 płci męz., 2910 żeń., 3597 kat., 1321 prot., 1127 żyd.). Panowie Szremscy (h. Drogosław) pisali się nie z miasta Sz. Kościół p. w. Wniebowa. N. M. Panny istniał już przed r. 1298. Patronat należał do królów, którzy zrzekali się go niekiedy; w r. 1415 papież Jan XXII przywrócił prawo patronatu królowi Władysławowi; Zygmunt I zrzekł się prawa tego na rzecz Krzysztofa Szydłowieckiego i następnie przelał je na Jarosława Łaskiego; później wrócił znów do królów polskich; obecnym patronem jest król pruski. W miejscu starego stanął w XV w. nowy kościół z cegły, dotąd istniejący. W r. 1627 przystawił Chłapowski, dziedzic Kadzewa, kaplicę z grobami rodzinnemi. Kaplicę zniesiono w nowszych czasach. W r. 1614 założyli tu bracia Barscy: Jan i Andrzej kolegium mansyonarzy. Dotąd istnieje przy kościele bractwo księży ubogich, zaprowadzone w r. 1508, bractwo rożańcowe z r. 1604; Anioła Stróża z r. 1639. Bractwo literackie, które miało swoją osobną kaplicę, istnieć przestało. W kościele znajduje się nagrobek z piaskowca Jerzego Jączyńskiego, podstarościego szremskiego († 1597). Księgi kościelne zaczynają się od r. 1602. Kościół posiadał niegdyś znaczną bibliotekę, którą przywłaszczywszy magistrat, darował poznańskiemu gimnazyum św. Maryi Magdaleny. Drugą biblioteke, która obecnie znajduje się w klasztorze pojezuickim, posiadają mansyonarze. Par., liczącą 8500 dusz, składają osady: Borgowo, Bystrzyk, Drzonek, Góra, Grzymisław, Kadzew, Kawcze, Łęg, Marszewo, Mechlin, Niesłabin, Nochówko, Nochowo, Orkowo, Ostrów, Pełczyn, Psarskie, Pysząca, Rudunek, Skrobacz, Sosnowiec, Szrem, Szymanowo, Topiałka, Wirginowo, Wójtowstwo i Zbrudzewo. Kościoły filialne stały niegdyś w Drzonku i Nochowie. Kadzew, Łęg, Mechlin i Pysząca miały swoje kaplice. Szkoły paraf. znajdują się w Drzonku, Górze, Mechlinie, Niesłabinie, Nochowie, Orkowie, Pyszącej, Szremie i Zbrudzewie. Kościół po franciszkanach, p. w. Narodzenia N. M. Panny, miał już istnieć w r. 1270, a franciszkanie pojawić się mieli w Sz. w r. 1238. Dat tych nie stwierdzają znane dokumenty. Prawdopodobniej założyli tu franciszkanie kościół i klasztor dopiero w r. 1426; około r. 1688 przenieśli się na inne miejsce, gdzie wystawili sobie kościół z cegły, a następnie klasztor. W kościele tym przechowuje się sarkofag ze zwłokami zabitego w r. 1656 przez Szwedów zakonnika Adryana Męcińskiego. Kościół po franciszkankach, za miastem, zajęty w nowszych czasach przez jezuitów, stoi po zniesieniu ich pustkami. Kościół ten i klasztor założyły w r. 1616 Tekla i Wiktorya Gułtowskie, a w r. 1647 uposażyła go Jolanta Niepruszewska. Ogień pochłonął te gmachy w r. 1766, w miejsce których stanęły nowe murowane. Za rządów pruskich sprzedano kościół i klasztor przez licytacyę; rząd zabrał zakonnicom Lubiatowo, które posiadały przed r. 1667. Konstytucyą sejmu z tego czasu uwolniono je od „stanowisk i przechodów żołnierskich“. Kościół szpitalny św. Ducha, nad Wartą, blisko mostu, wystawili z cegły bracia Barscy w końcu XVI w.; rząd pruski oddał go luteranom; szpital przerobiono na pomieszkanie dla pastora. Kościołek p. w. św.

Mikołaja, założony na przedmieściu w r. 1605 podczas powietrza, istniał jeszcze w XVIII w. Par. prot. liczyła w r. 1860 w 48 osadach 1771 dusz, obok 10,999 katol. Klasztory franciszkanów i franciszkanek dzieliły swe losy z kościołami. Klasztor jezuitów stanął w r. 1863—65. Szkoła par. istniała już przed r. 1519; wspomnieni powyżej bracia Barscy przeznaczyli w r. 1614 dla rektora 50 złp., pod warunkiem, ażeby od ubogich szkólnego nie pobierał. Szpital przy kościele par. stanął około r. 1770 kosztem Marcina Łękowskiego, plebana, *Dzieje*. Sz. jest jedną z najstarszych osad polskich, znanych z dokumentów; wykopaliska świadczą o jej istnieniu przedhistorycznem. Osada rozwijała się do r. 1393 wyłącznie na lew. brzegu Warty; podanie, jakoby pierwotnie stała w miejscu wsi Pyszącej, nie da pogodzić się z danemi, czerpanemi z innych źródeł. Pysząca bowiem, odl. o 4 klm. od dzisiejszego miasta, odrębną tworzyła całość przed r. 1253. Z większem prawdopodobieństwem szukać możemy śladów starego Sz. na pół drogi między Pyszącą i Psarskiem, z którem rozgraniczano Sz. w r. 1279, przy ujściu odpływu jez. Pełczyńskiego, w miejscu Wójtowstwa. Na Sz. szła zapewne starożytna droga handlowa między Poznaniem a Wrocławiem. Nazwa osady nie uległa zmianie; zmieniała się tylko jej pisownia. Z równobrzmiącą nazwą Szrem spotykamy się w pow. szamotulskim i na Szląsku (Schrom). Wywody d-ra M. Kanteckiego, jakoby Szrem zawierał w sobie ten sam źródłosłów co Strzemię, trudno podzielać. Pierwszą wzmiankę o istnieniu osady znachodzimy w bulli Innocentego II z r. 1136, potwierdzającej posiadłości arcybiskupów gnieźn., w liczbie których podano „villa in Zrem que Dolzco nuncupatur“. Sz. przeto był wówczas albo znaczną osadą, która mieściła w sobie posiadłość Dolsko, albo, jeżeli piszący miał na myśli in terra Zremensi, stolicą ziemi lub dzielnicy. Sz. mógł już wówczas mieć swoje zamczysko. Zamczysko to sterczało na brzegu Warty, na grodziszczu, gdzie w nowszych czasach rozłożył się cmentarz żydowski; spłonęło przy schyłku zeszłego wieku; przestało istnieć z ostatnim kasztelanem. W r. 1210—1212 był Sz. stolicą dzielnicy graniczącej z przemęcką i czołem kasztelanii sięgającej ku płd. do Księginek, poza Dolsk. W r. 1212 występuje Piotr, pierwszy znany nam kasztelan; następcami jego byli: Jan r. 1245—1247, Gerward 1252, Jarosz 1266—71, Cewlej 1271—77, Sambor 1277, Jan 1293—96, Piotr 1305, Berwold 1324—29, Wincenty 1353—60, Jan 1362—66, Andrzej z Żerkowa Zaremba 1377—83, Mikołaj 1391—93, Maczuda z Gębic 1396—97, Mikołaj 1399, Jan 1399, Mikołaj 1399—1401, Jan z Królikowa 1401—11, Jan z Obichowa 1411—22, Jan z Lichenia 1422—30, Wojciech z Pakości 1430—45, Jerzy z Wrześni 1450, Wojciech z Krotoszyna i Wielowsi Leszczyc 1452—59, Jakub z Krotoszyna Leszczyc 1460—61, Mikołaj z Janowego Młyna (z Janówca) Nałęcz 1461—99, Stanisław z Objezierza Nałęcz 1499—1501, Chrzan Kleczewski 1505, Maciej Borek z Gostynia 1513—27, Andrzej Roszkowski Łodzia 1538—55, Jan Służewski Sulima 1555—57, Stanisław Spławski Leliwa 1557—1563, Wojciech Czarnkowski Nałęcz 1563—1572, Andrzej Opaliński Łodzia 1572—93, Jakub Rokossowski Glaubicz 1574—80, Mikołaj Zebrzydowski Radwan 1581—94, Andrzej Zebrzydowski Radwan 1594—99, Kacper Rozdrażewski Doliwa 1599—1611, Piotr Czarnkowski Nałęcz 1611—18, Jan Ossowski Dołęga 1618—20, Krzysztof Cielecki Zaremba 1620—27, Mikołaj Zebrzydowski Radwan 1627, Abraham Ciświcki Wieniawa 1627—1643, Przecław Leszczyński Wieniawa 1644—1658, Mikołaj Zakrzewski Wyskota 1658—1661, Piotr Przyjemski Rawicz 1661—74, Kazimierz Grabski Wczele 1674, Adryan Miaskowski 1676, Adam Franciszek Rozdrażewski Doliwa 1680—81, Maciej Mielżyński Nowina 1690—96, Adam Naramowski Łodzia 1697—1723, Maciej Koźmiński Poraj 1723—1729, Franciszek Mielżyński Nowina 1729—1738, Adam Hieronim Kołaczkowski 1738—1746, Rafał Bniński Łodzia 1746—69 i Karol Koszutski Leszczyc r. 1769 (uzupełn. według zapisków Teodora Żychlińskiego syna). Kasztelania szremska graniczyła z kasztelaniami: Bnin, Modrze, Krzywiń i Książ. Czołem opola graniczącego z opolem Drzonek był Sz. między r. 1242 i 1279, stolicą powiatu lub okręgu między r. 1312 i 1403. W r. 1211 Władysław Odonicz nadał kościołowi św. Maryi w Wrocławiu wś Muclino (Mechlin ?) z jeziorem w pobliżu Szremu; r. 1233—34, ustępując przed Henrykiem Brodatym, zburzył zamki Bnin i Szrem, które Henryk odbudował niebawem; r. 1234 stanęła między tymi zapaśnikami ugoda, mocą której Warta rozgraniczać miała ich dzierżawy. Sz. atoli, z obszarem swoim na praw. brzegu Warty, otrzymał Borzywój, siostrzeniec i namiestnik Henryka. Wkrótce potem wszczęły się spory z biskupem pozn. Pawłem, który dla załatwienia ich przybył do Sz. Borzywój kazał wtrącić go do więzienia, z którego biskup uszedłszy, rzucił klątwę na wielkorządcę szremskiego. Dalszym skutkiem tych zatargów była wojna w r. 1236; Odonicz odzyskał Sz. a Borzywój poległ z ręki rycerstwa jego. Wiadomość podana przez H. Wuttke'go (Staedteb. d. L. Posen, 444). jakoby Odonicz daro-

wał osadę szremską klasztorowi lubińskiemu, polega na mylnem rozumieniu dyplomatów (ob. Kod. Wielkp., n. 236). W r. 1249, przy podziale Wielkopolski, dostał się Sz. z innemi zamkami Bolesławowi, bratu Przemysława I, który mu go odebrał następnego już roku; w r. 1253 ks. Bolesław i Przemysław nadali miastu prawo niemieckie, powierzając osadzanie go na obszarze 100 łanów frank. wójtowi Konradowi. W r. 1270 bawił tu ks. Bolesław (Kod. Wielkp., n. 441); r. 1279 Przemysław II uwalniające wsie Psarskie i Zarzeczyn (Zarzenino) od opola szremskiego i zwierzchności kasztelanów, przyłączył je do opola Drzonek. Odnośny dokument (Kod. Wielkp., n. 486), określający granice Psarskiego, przechował nomenklaturę miejscowości, która prawie całkiem poszła w zapomnienie. Wś Zarzeczyn, graniczącą z Sz. i Psarskiem, istniała jeszcze w r. 1596. Zmieniła się też od owego czasu topografia miejscowa; Warta zmieniała swe koryto i miasto przeniosło się na inne miejsce. W r. 1296, po śmierci Przemysława II, który na następcę swego wyznaczył Henryka III, ks. na Głogowie, podzielili się Wielkopolską Henryk z Władysławem Łokietkiem. Henryk otrzymał ziemie wielkopolskie od granic Szląska do Obry, od źródeł jej aż do ujścia i ztąd wzdłuż Warty aż do ujścia Noteci. Przy tym podziale przyrzekł Łokietek ziemię poznańską synowi Henryka, zastrzegając sobie opiekę nad nim podczas małoletności jego. Dr. M. Kantecki, odmiennie od niemieckich pisarzy, wnioskuje, że Sz. pozostał przy Łokietku aż do r. 1298. Po śmierci Wacława II, w r. 1306 zgłaszał się Henryk III po ziemię poznańską, a gdy i on umarł w r. 1309, wróciła cała Wielkopolska pod berło Łokietka. Dzielili się nią wprawdzie w r. 1312 synowie Henryka III, ale tylko na pergaminie, na którym spisali ten podział. W r. 1362 i w następnych latach odbywały się w Sz. sądy starościńskie; r. 1368 bawił tu król Kazimierz (Kod. Wielkp., n. 1597); r. 1393 król Władysław, przychylając się do prośby mieszczan szremskich, pozwolił przenieść miasto na ostrowie zwane Kobylcem, czyli na prawy brzeg Warty, gdzie już od wieków stało zamczysko kasztelańskie; r. 1398 ustanowił w Kole pobór cła w Sz., po 4 denary od konia dla kupców wielkopolskich, a 1 gr. dla innych kupców i po 6 denarów od bydła. Jadący z towarami do Wrocławia musieli zatrzymywać się w Sz.; późniejszy przywilej króla Aleksandra z r. 1504 wspomina o przepisanej kupcom wrocławskim drodze na Sz. i Poniec. Przy końcu XIV w. królowa Jadwiga zastawiła Sz. lub nadała w dożywocie Wincentemu z Granowa, kaszt. nakielskiemu, który dla utrzymania się przy tej posiadłości pozywał króla w r. 1406 przed sądy krakowskie; wyrok zapadł na korzyść króla; powodowi wieczne nakazano milczenie. W r. 1405 zamierzał król odstąpić panom Ostenom Sz., Rogoźno i Mosinę w zamian za Drzeń; r. 1409 nadał miastu Sz. przywilej uwalniający je od różnych ciężarów; r. 1416 bawił w Sz., dokąd też przybył posłaniec ks. austryackiego Ernesta dla naocznego sprawdzenia, że na polach poblizkiego Nochowa rosną garnki różnego kształtu. Wieść tę rozniósł szlachcic Jan Warszewski (Długosz, Hist.). Były to popielnice, w które obfituje okolica Szremu. W r. 1418 przejeżdżał król Władysław przez Sz. jadąc z Poznania do Pyzdr; 1424 r. pozwala król w Łęczycy wystawić most na Warcie i pobierać „mostowe“ według dawnego zwyczaju. Potwierdził to Kazimierz Jagiel. (1460) i Olbracht (1492); r. 1423—8 nabyło miasto niektóre części wójtowstwa szremskiego i wieś Zbrudzewo; kupno Zbrudzewa potwierdził Warneńczyk w r. 1443; w r. 1425 złożył magistrat w imieniu mieszczan przysięgę wierności królowi Władysławowi i synowi jego; r. 1433 nadał król Bartłomiejowi Baszowi młyn w starem mieście; r. 1456 zaszły między sukiennikami a kupcami szremskimi, sprowadzającymi sukna zagraniczne, spory, które król rozstrzygł na korzyść sukienników. Ci uzyskali w r. 1562 podobny przywilej od Zygmunta Augusta. Gdy w r. 1456 na sejmie piotrkowskim uchwalono pobór na wyprawę przeciw Krzyżakom, wyznaczono w Wielkopolsce Poznań, Kościan, Pyzdry, Widawę i Szrem jako miejsce odbioru pieniędzy. W r. 1458 dostawił Sz. 20 pieszych na wyprawę malborską, t. j. tyle co Gniezno, Środa, Koźmin i Wschowa; r. 1493 uzyskało miasto od króla Jana Olbrachta przywilej, potwierdzający dawniejsze; r. 1524 policzono Sz. do miast, które dostarczać miały podwód wojennych. Odtąd odbywały się tu rocznie 4 jarmarki na bydło. W r. 1539 zezwolił Zygmunt I na pobieranie myta, na utrzymywanie mostów na Warcie i grobli. Wysłana w r. 1559 komisya znalazła most na Warcie, od strony Poznania groblę szeroką i długą z 2 mniejszemi mostami na odnogach rzeki, a od strony Dolska most wielki i dwa mniejsze. W r. 1564 postanowiono, że miasto płacić będzie królowi rocznie 48 fl. stacyi, że w czasie pospolitego ruszenia wyprawi wóz skarbowy czterokonny z 2 drabami, a wspólnie ze Środą wóz dwukonny; r. 1585 ks. lignicki Henryk XI, uchodząc do Polski, przejeżdżał przez Sz., silnie naówczas obwarowany (Script. Rer. Siles., IV, 283, 7). W r. 1605 srożyło się tu powietrze; r. 1631 sejm potwierdził wcielenie wójtowstwa do mia-

sta; r. 1656 Szwedzi wyrznąć mieli wszystkich franciszkanów; r. 1716 konfederat Maliński z oddziałów Gniazdowskiego rozbił batalion Sasów, plądrujących w pobliżu Sz. i zabrał do niewoli dowódzcę ich Seydlitza. Goszczące później w Wielkopolsce wojsko ruskie nawiedziło i Sz.; r. 1773—5 rozgraniczano Mechlin z Gogolewem i Szremem; r. 1793 dostało się miasto pod panowanie pruskie; następnego roku zajął je na jakiś czas generał Niemojowski. Szrem wchodził w skład pow. kościańskiego przed r. 1793; następnie został miastem powiatowem inspekcyi wschowskiej; za księstwa warszawskiego wcielony był do departamentu poznańskiego. Od r. 1815 jest z powiatem swoim częścią składową w. ks. poznańskiego; ordynacyę miejską otrzymał w r. 1835. W r. 1848 żądali Niemcy szremscy wcielenia do Rzeszy niemieckiej. Pod Sz., przy zagięciu Warty, odkopano cmentarzysko z popielnicami i różnemi przedmiotami bronzowemi; mogiły i nasypy wznoszą się po obu brzegach rzeki. Rycinę okolicy Szremu zamieścił E. hr. Raczyński we „Wspomn. Wielkop.“. Dr. M. Kantecki ogłosił rozprawę „Schrimm im Mittelalter bis 1500“ (w programie gimnazyalnym z r. 1886). W r. 1718 wyszedł w Dreźnie w języku niemieckim opis wypadków z r. 1716. *Starostwo szremskie* istniało już w końcu XIV w., gdy królowa Jadwiga zastawiała Sz. Wincentemu z Granowa. W r. 1442 Władysław III zastawił Michałowi Lasockiemu starostwo za 200 grzyw. a następca jego Kazimierz IV obciążył je jeszcze 200 grz. w r. 1455, 300 grz. w r. 1457, 100 grz. w r. 1460, 50 gr. r. 1461 i 100 grzywnami w r. 1462 (Rykaczewski, Inventar.); w r. 1489 za zezwoleniem króla odstąpił Jan Lasocki, scholastyk gnieźnieński, tenutę szremską Tomickim, Piotrowi i Mikołajowi, za 3200 zł. węg. Następnie wróciła znów do Lasockich; z nich Stanisław, podkomorzy pozn., trzymał ją w r. 1513. Z późniejszych starostów znamy Andrzeja Opalińskiego (r. 1578), Piotra Opalińskiego (r. 1674), Franciszka Kczewskiego (r. 1771) i Młodziejowskiego, pisarza wschowskiego, któremu w r. 1773—5 Stany Rzpltej nadały to starostwo w posiadanie emfiteutyczne. Przed r. 1423 należała do ststwa wś Zbrudzewo. W r. 1771 opłacano z niego 1734 złp. 5 gr. 15 den. kwarty, 2024 złp. 6 gr. hyberny i 200 złp. łanowego; w r. 1793 składały je: Drzonek, Nochowo, Pysząca, Szrem i Wójtowstwo. Osady te obejmują przeszło 3225 ha. *Domena szremska.* Z zabranych dóbr starościńkich i duchownych utworzył rząd pruski domenę, złożoną z osad: Binkowo, Brzednia, Drzonek, Grzymisław, Jaskółki, Kotowo, Księginki, Kunowo, Lubiatowo, Mironowo, Niesłabin, Nochowo, Orkowo, Pełczyn, Podrzechta, Pysząca, Skrobacz i Szczodrochowo. Obszar ogólny wynosi 6404 ha (3941 włośc. i 2463 dwor.). *Archidyakonat szremski* zawierał w sobie dekanaty: Borek, Kościan, Koźmin, Krobia, Nowemiasto, Szmigiel, Szrem i Wschowa. *Dekanat szremski* rozciąga się z pod Mosiny ku płd. popod Krobię, wchodzi do pow. kościańskiego i krobskiego; graniczy na płn. z dekan. bukowskim i średzkim, na wsch. z średzkim, nowomiejskim, boreckim i koźmińskim, na płd. z krobskim, na zach. z szmigielskim i kościańskim; zajmuje część zach.-płd. pow. szremskiego; na prawy brzeg Warty sięga tylko par. szremska. Dekanat ten ma 16 parafii: Brodnica, Dalewo, Dolsk, Domachowo, Gostyń, Krzywiń, Kunowo, Lubin, Mórka, Siemowo, Szrem, Stary Gostyń, Strzelce, Świerczyna, Wieszczyczyn i Żabno. Kościoły filialne stoją w Jaszkowie, Szremie i Głogówku, a kaplice w Szołdrach, Manieczkach, Kopaszewie, Błażejowie, Szelejewie i dwie w Dolsku. Dekanat liczy 48445 dusz, ma 20 księży, 6 szpitalów kośc. i 61 szkół paraf.

Powiat szremski powstał po r. 1793 z części powiatów pyzdrskiego, kościańskiego i poznańskiego; w granicach zakreślonych r. 1815 istniał do r. 1887; graniczył na wschodzie z pow. średzkim i pleszewskim, na płd. z krotoszyńskim i krobskim, na zach. z kościańskim i poznańskim, na płn. z poznańskim i średzkim; obejmował 19·30 mil kwadr., rozciągał się między 51°53′ a 52°21° płn. szerokości i między 34°26′ a 35° wsch. dług.; miał w 1835 r. 41982 mk., 1843 r. 48119 mk. (36626 kat., 8662 prot., 2827 żyd.) w 5076 dym.; 1871 r. 57667 mk. (27864 płci męz., 29803 żeń.; 45174 kat., 10337 prot., 2156 żyd.; 23542 dzieci niżej 10 lat, 97 głuchoniemych, 75 obłąkanych, 69 niewidomych) w 303 osadach i 5288 dymach. Powierzchnia powiatu przedstawia równinę poprzecinaną tu owdzie pasmami wyżyn pagórkowatych. Główną rzeką jest Warta, która wchodzi do powiatu pod Świączynem, płynie od wschodu ku zach.; tuż pod Szremem skręca ku płn., opuszcza powiat powyżej Puszczykowa, przebiegłszy przeszło 50 klm.; na nieznacznych przestrzeniach odgranicza powiaty średzki na wschodzie i poznański na północy, tworzy po obu brzegach liczne łachy; największą z odnóg jej jest Czarna Woda, która oderwawszy się od głównego koryta pod Łęgiem, zlewa się z niem naprzeciw Góry; na tem ostrowiu rozwija się nowe miasto szremskie. Warta przyjmuje z lewego brzegu Niegutkę pod Sroczewem, Bystrzyk poniżej Holendrów Chrząstowskich, odpływ jez. Grzymisławskiego pod Wójtowstwem, odpływ jeziora „Sto-

łowacze“ pod Baranowom i Mosinkę naprzeciw Niwki; z praw. brzegu przyjmuje Koplę, odpływ jez. bnińsko-kurnickich, która odgraniczając na przestrzeni 3 klm. pow. poznański, uchodzi poza granicami pow. szremskiego. Z Koplą łączy się struga Charkowska, uważana przez niektórych za Maskawę. Struga ta wchodzi do powiatu pod Świątniczkami, zasila się płynącym od Garb strumykiem i łączy się pod Żernikami z Maskawą; ta płynie na Robaków, Dachowo, Szczodrzyków i Kromolice, gdzie zasilona strugą Bieganowską, opuszcza powiat, przebiegłszy w nim przestrzeń około 12 klm. Obra wchodzi do powiatu pod Cerekwicą, płynie ku płn., skręca poniżej Jaraczewa ku zach., zasila się z praw. brzegu strugą Zaborowską i Rudawką, a z lew. płynącą od Borku Pogoną, odgranicza na małej przestrzeni pow. krobski i opuszcza pow. szremski poniżej Szczodrochowa, przebiegłszy przeszło 30 klm. W skutek dokonanego w r. 1887 podziału rozgranicza Obra obecnie nowo utworzony powiat szremski od jarocińskiego i gostyńskiego. Rzeczka Błotnica, bez wyraźnego odpływu, wije się od Grzybna ku płd. popod Rąbin, leżący w pow. kościańskim. Sieć jezior bnińsko-kurnickich, przeszło 10 klm. długa, w płn.-wsch. części powiatu, spływa Koplą do Warty; płd. kończyna jez. Bnińskiego przypiera do pow. średzkiego, a płd.-wsch. część jez. Góreckiego do pow. kościańskiego. Na lewem porzeczu spływają do Warty jeziora: Jarosławickie Niegutką i Błażejewskie Bystrzykiem; Grzymisławskie uchodzi tuż pod Szremem, Stołowacze poniżej Baranowa, w okolicy Mosiny. Jezioro Budzyńskie zasila Mosinkę. Sieć jezior dolskich: Bąnie (Bdanie), Ostrowieczno, Lubiatowskie i Cichowskie spływają do Obry, w pow. kościańskim. Jez. Cichowskie odgranicza pow. kościański na przestrzeni 6 klm. Na praw. porzeczu Warty ciągnie się pasmo wyżyn od Dąbrowy ku płn. poza Kurnik wzdłuż zach. wybrzeża jez. bnińsko-kurnickich; na lew. porzeczu roztacza się podobne pasmo od Lubiatowa ku płn. do Krajkowa, wzdłuz zach. wybrzeża jez. Grzymisławskiego i lew. brzegu Warty; wzgórzyste są okolice Włościejewek, Wieszczyczyna, Pokrzywnicy i Małachowa; znaczniejsze wzgórza sterczą pod Żabnem, Iłówcem i Pożegowem. W ustach ludu przechowują się dotąd nazwy pagórków: Babia Góra pod Dusiną, na Opatówku i trzecia na obszarze Pożegowa, Kramarska Góra pod Dolskiem, Osowa góra na Księginkach, Łysa góra na Małpinie i druga pod Pożegowem, Czubata góra i Księże Góry na Międzychodzie, Psarskie pod Szremem, Delasowa i Masłowskiego góra na Zaworach. Obszar powiatu obfituje w nazwy mające dziś tylko topograficzny charakter: Pieczyska na Biernatkach, Dębina i Czarny Bród na Binkowie, Błosz, Pasieka, Prusy, Rudki, Skrzynki, Trawnik, Zdroje i Zgorzelec w pobliżu Dolska, Laski, Karna i Wąpierz na Dusinie, Żalki na obszarze Góry, Błonie, Dołek Jątrzkowski, Gaśki, Grochówka, Kobylak, Moczadło, Olszynka, Przepiórki, Przybyle, Rybnik i Żalka na Księginkach, Straszywie pod Kunowem, Kapustnik, Koziura, Mączynie, Pogródka, Skrzypówka, Stawy, Włościejówka i Wsisko na Małpinie, Duchówka, Krupczyn, Mleczynka, Ścianki Gawrońskie, Skotnica i Spławny Dół na Międzychodzie, Babica, Wapniary i Wiśniak na Mórce, Pliszka, Meszniak i Czerwona Łąka pod Ostrowem, Kały, Kąty i Śmierdząca na Ostrowiecznie, Wisiałki w Tworzymirkach, Wysiołki pod Pruchnowem, Czarny Kał, Grądzik, Łyski, Prochownia, Uzdrzanowo i Wycinki na Zaworach. Znaczniejsze w powiecie lasy są: kurnickie, daszewickie, rogalińskie, mechlińskie i żabińskie, tudzież zabrane przez rząd pruski lasy pod Dolskiem i pod Mosiną. Komunikacyą ożywiło w nowszych czasach połączenie koleją Sz. z Czempiniem (st. dr. żel. Poznań-Wrocław); długość drogi żel. szremsko-czempińskiej (ze stacyami Grabianów i Manieczki) wynosi 15 klm. Prócz tego przecinają powiat: droga pozn.-wrocławska ze st. w Mosinie, na przestrzeni 13 klm., i dr. żel. pozn.-kluczborska ze stac. w Gądkach, na przestrzeni 15 klm. Ogólna długość dróg bitych w powiecie wynosi 157·5 klm , jako to: z Szremu do Kurnika 18 klm., do Dolska 13 klm., do Czempinia 18 klm., do Borku 26 klm., do Zaniemyśla 8·5 klm., do Książa 16 klm., z Kurnika do Poznania 11 klm., do Środy 12 klm., z Jaraczewa do Borku 4 klm., z Dolska do Gostynia 9 klm., do Krzywinia 5 klm., do Borku 17 klm. Warta jest spławna na całej przestrzeni w powiecie. Ludność, przeważnie polska (około 75% Polaków) i katolicka, trudni się uprawą roli, chowem bydła, drobnym przemysłem i handlem. Ubiór ludu jest jeszcze polski z małemi wyjątkami. W dni świąteczne chodzą mężczyźni w długich sukiennych sukmanach, a w dni powszednie w modrych płóciennych kamizelach, porą latową noszą kapelusze pilśniowe, zimową czapki sukienne, obszyte barankiem, t. zw. kaptury. Niewiasty chodzą w kusych spódnikach i spencerach kolorowych, kroju na wpół niemieckiego; na głowie mają czepce czyli kapki białe, obwiązane chustkami kolorowemi. Kaftany sukienne, właściwy ubiór włościanek wielkopolskich, wychodzą z używania. Zwyczaje przy zaręczynach i ślubach małżeńskich zachowują się, z niektóremi odmianami, te same co w innych czę-

ściach Wielkopolski. Parobek zamierzający żenić się, objawia życzenie swoje rodzicom narzeczonej. Ci zapraszają do siebie rodziców jego i niektórych krewnych z obu stron. W obec tych świadków odbywa się oświadczenie wzajemnej miłości; potem targują się rodzice o przeznaczony dla młodej pary majątek. Po szczęśliwie przeprowadzonej ugodzie rozpoczynają się częstowania, wśród których starsi wystawiają młodej parze powinności małżeńskie, dają różne napomnienia, błogosławią ich zamiarom i umawiają się względem dnia wesela i gości weselnych. Naradę tą zowią zmówinami lub śrędzinami; odbywa się ona zwykle w sobotę przed pierwszą zapowiedzią; poniedziałek przeznaczony jest na ustalenie stosunków majątkowych w obec notaryusza sądowego, w następującą środę uskuteczniają się zaprosiny na gody weselne; w ostatnią przed ślubem sobotę przystępuje młoda para do spowiedzi i komunii. W dzień ślubu, w obec zgromadzonych gości, wyprowadza drużba młode państwo z komory, przedstawia ich gościom, a potem prowadzi do rodziców, aby rzuciwszy się im do nóg, podziękowali za troskliwe wychowanie. Rodzice powtarzają udzielone już przy zmówinach błogosławieństwo, a dudziarz z skrzypkiem wśród śpiewu parobczaków i dziewek zaczynają grać „siadanego“ itd. Stosunek ziemi dziedzicznej w ręku Polaków do nabytej przez Niemców ma się jak 80 do 39. Chowem i tuczem bydła zajmują się wszystkie znaczniejsze dwory, nabiałem: Gądki, Grzymisław, Konarskie, Krzyżanowo, Książek, Małachowo, Mechlin, Niedźwiady, Nochowo, Szymanowo i Zerniki, chowem owiec: Chrząstowo, Gola, Grzymisław, Kołacin, Koninko, Międzychód, Iłówiec, Nochowo i Piotrowo; nierogacizną Grzybno i Grzymisław, chowem koni: Dworzysko i Kołacin; karpiarnię ma Międzychód; Ostrowieczko sprzedaje rocznie 400 kóp trzciny. Gorzelnie mają: Brodnica, Chrząstowo, Chytrowo, Gaj, Jeżewo, Iłówiec, Koninko, Książek, Łęg, Łowęcice, Mchy, Mechlin, Niedźwiady, Ostrowieczno, Pokrzywnica, Psarskie, Puszczykowo, Rogalin, Swiączyn, Żabno i Zaborowo; cegielnie: Chrząstowo, Chytrowo, Iłówiec, Książek, Kurnik, Łowęcice, Małpin, Mchy, Mechlin, Nowiec, Ostrowieczko, Szymanowo i Włościejewki; torfiarnie Chrząstowo, Konarskie, Kurnik i Ostrowieczko; fabryki krochmalu: Daleszyn, Konarskie i Nochowo; olejarnie Gądki i Międzychód; fabrykę serów Zbrudzewo. Znaczna piła stoi w Iłówcu, młyny parowe znajdują się w Iłówcu i Puszczykowie. Warta pędzi młyny Kotowo i Rogaliński, przypływ i odpływ jez. Grzymisławskiego młyny Skrobak i Skrobaczek. Wiatraki stoją przy wszystkich znaczniejszych osadach. W r. 1837 liczono w powiecie 5265 koni, 17341 bydła rogatego, 75600 owiec, 53 kóz i 8926 sztuk nierogacizny. *Dzieje.* Najstarszemi z istniejących osad w powiecie są: Szrem i Dolsk (r. 1136); potem pojawia się Bnin (r. 1198?), następnie Księginki w r. 1210, Mechlin r. 1211 (?), Brodnica, Chrząstowo, Górka, Kotowo (pod Zaniemyślem), Konarskie (pod Książem), Sroczewo, Zakrzewo i Zaborowo r. 1230, Krośno i Sowiniec r. 1241, Małpin r. 1243, Jeleńczewo i Pożegowo (Dusińskie) r. 1246, Rogalin r. 1247, Łęg r. 1252, Pysząca i Szymanowo r. 1253, Mchy, Ostrowiczno i Szczodrochów r. 1258, Rogalinek r. 1266, Gawrony r. 1267, Książ r. 1273, Jaszkowo i Psarskie r. 1278, Drzonek i Góra r. 1279, Chwałkowo r. 1280, Kromolice r. 1281, Grzymisław r. 1282, Gądki, Orkowo, Pierzchno i Skrzynki r. 1287, Nochowo r. 1292, Brzednia, Dębiec, Mieczewo i Pucołowo r. 1294, Kaleje i Kamionki (Kamieniewice) r. 1296, Mosina r. 1298, Daleszyn i Iłówiec r. 1300, Malewo r. 1301, Niwka i Pożegowo (Starościńskie) r. 1302, Marszewo r. 1307, Cmoń i Małachowo r. 1310, Czołowo i Daszewice r. 1316, Ostrów (Kunowski) r. 1334, Binkowo i Kunowo r. 1337, Błażejewo (Bnińskie) r. 1343, Manieczki, Runowo i Szczodrzykowo r. 1352, Błociszewo r. 1358, Kurnik r. 1365, Chaławy r. 1366, Jeżewo, Mórka i Rakówką r. 1371, Świątniczki (Świekotki) r. 1380, Włościejewki r. 1382, Szczytniki r. 1386, Grzybno r. 1387, Dachowo, Piotrowo, Pokrzywnica, Sulejowo, Szołdry i Zbrudzewo r. 1388, Baranów, Gogolewo r. 1390, Błażejewo (Dolskie), Bodzyniewo, Grabianów i Przylepki r. 1391, Krajkowo, Łowęcice, Świątniki i Żabno r. 1392, Lubiatowo r. 1393, Jaraczew, Pełczyn i Radzewo r. 1394, Konarskie (pod Kurnikiem), Niesłabin i Trąbinek (Trąbin) r. 1395, Robaków i Wojciechowo r. 1396, Krzyżanowo, Luciny i Zawory r. 1397, Brzeźnica, Kołacin, Koszkowo i Międzychód r. 1398, Kadzewo r. 1400. Z osad, które już poznikały, wymieniamy: Olbrachtów (r. 1230), Muchlin (r. 1258), Zarzeczyn (r. 1270) pod Szremem, Góra (r. 1204) nad jez. Bnińskim, Zarębek (r. 1302) pod Mosiną, Przewóz (r. 1307) nad Wartą, poniżej Szremu, Bąnie (r. 1350) pod Dolskiem, Kuropatniki (r. 1363) pod Kurnikiem, Biskupice (r. 1365) pod Bninem, Kunowski młyn (r. 1371) pod Gostyniem, Żabienko (r. 1392) pod Mosiną, Dobiertki (r. 1403) pod Świątnikami, Kamieński młyn (r. 1513) pod Kunowem Dolskim, Mierzawy i Sułkowe (r. 1549) w okolicy Chwałkowa i Kołacina. Przy schyłku XIV w. spotykamy na płn. kresach powiatu, w okolicy Daszewic i Głuszyny os. szlacheckie: Wójkowo, Taczały, Dupice i Wścieklice.

Młyn słodowy stał niegdyś w Dolsku, inne młyny w Jaszkowie, Szremie, Dusinie i t. d. Pod Dolskiem istniała winnica, w okolicy kopano rudę żelazną. W nowszych czasach znikły lub zlały się z innemi osadami nie wykazane w urzędowym Spisie gmin i okręgów z r. 1888: Berdychów i Wesołka pod Szremem, Topiałka pod Mechlinem, Skrobacz i Pacanów pod Rusocinem, Pijanowo pod Nowcem, Zawada pod Ostrowem, Błoto pod Żabnem, Niemir i Łuki pod Kurnikiem. Pierwszym znanym właścicielem ziemskim w powiecie był arcybiskup gnieźnieński, który w r. 1136 posiadał wś Dolsko. Władysław Odonicz zamierzając założyć w ziemi przemęckiej klasztor cystersow, przekazał w r. 1210 zakonowi temu między innemi Księginki. W r. 1230 sprowadził cystersów komes Bronisz do wsi swej dziedzicznej Gościkowa, założył im klasztor zwany Paradyżem i uposażył go wsiami Kotowo, Konarskie, Olbrachtów, Zakrzewo, Zaborowo, Górka i Chrząstowo. Żadna z tych posiadłości nie utrzymała się przy klasztorze gościkowskim. W r. 1211 Władysław Odonicz nadał klasztorowi św. Maryi w Wrocławiu „villam cum lacu iuxta Szrem nomine Muclino“, objaśnianą Mechlinem Szremskim i Muchlinem, osadą znikłą w okolicy Dolska, którą w r. 1258 widzimy w ręku benedyktynów lubińskich. W r. 1252 uzyskały cysterki trzebnickie potwierdzenie posiadłości Łęgu; i ta wieś nie została długo przy ich klasztorze. Szymanowo posiadali Bożogrobcy miechowscy w r. 1253, poznańscy Kawalerowie św. Jana jerozolimskiego w r. 1273, a potem biskupi poznańscy. Benedyktyni lubińscy utrzymywali się przy Szczodrochowie aż do zniesienia klasztorów; przejściowo posiadali Małpin (r. 1243), Mchy (r. 1258), Pucołowo (r. 1294), Daleszyn (r. 1300) i Rakówkę (r. 1371). Dominikanki poznańskie miały Grzymisław, franciszkanki szremskie Lubiatowo dziś zwane Królewskiem, jezuici poznańscy Dąbrowę, Kaleje, Luciny i Mechlin; filipini gostyńscy trzymali w zastawie Błażejewo (Dolskie). Biskupi poznańscy posiadali różnemi czasy: Binkowo, Błażejewo (Bnińskie), Dolsk, Gaworek, Górę, Górkę, Jaskółki, Jaszkowo, Kaleje, Kotowo (Dolskie), Księginki, Kunowo, młyn Kunowski, Niesłabin, Orkowo, Ostrów (Kunowski), Ostrowieczko, Ostrowieczno, Pełczyn, Podrzechtę, Psarskie, Puszczykówko, Puszczykowo, Rogalin, Rogalinek, Szymanowo i Tworzykowo. Kościół N. M. Panny w Środzie posiadał Kromolice w r. 1281; miasto Szrem nabyło wieś Zbrudzewo w r. 1424. O starostwie szremskiem wspomniano powyżej; starostwo wrzesińskie składały: Budzyń, Mosina, Pożegowo, Sowiniec, tudzież Holendry Borkowskie, Krosińskie i Sowinieckie. Kadzew z Marszewem tworzyły odrębną królewszczyznę. Rząd pruski utworzył z dóbr zabranych, prócz domeny szremskiej, dwa inne kompleksy: budzyński i pożegowski; w skład pierwszego z nich wchodziły Budzyń, Grzybno, Krajkowo i nadleśnictwo mosińskie Ludwigsberg; drugi składały Pożegowo, Puszczykowo i Puszczykówko. W obecnym pow. szremskim istnieją 2 domeny: Grzymisław i Nochowo, tudzież wspomniane nadleśnictwo. Z rodów dziedzicznych, osiadłych różnemi czasy na tym obszarze znamy domy: Bądkowski, Baranowski, Będorski, Bieliński, Bieńkowski, Biernacki, Biskupski, Błażejewski, Błociszewski, Bniński, Bodzyniewski, Bojanowski, Bożejewski, Brodnicki, Brodzki, Bronisz, Brudzewski, Budziszewski, Bułakowski, Chaławski, Chłapowski, Chociszewski, Chwałkowski, Cielecki, Cmoński, Czacki, Czarnkowski, Czołowski, Dachowski, Daleszyński, Daszewski, Dramiński, Drwęski, Działyński, Dzieduszycki, Dzierżanowski, Gądkowski, Gogolewski, Goliński, Golski, Gołuński, Gorajski, Górka, Grabianowski, Grabowiecki, Grodzicki, Grudziński, Grzybiński, Jackowski, Jaraczewski, Jastrzębski, Jeleńczewski, Jeżewski, Jezierski, Iłowiecki, Kamieniewski, Kamieński, Karśnicki, Kęszycki, Kiełczewski, Koczorowski, Kołacki, Konarski, Koszkowski, Koszutski, Kot, Kowalski, Koźmian, Krzyżanowski, Krzyżtoporski, Książski, Kurnatowski, Kuropatnicki, Kurowski, Kwilecki, Łącki, Łowęcki, Lubiakowski, Maciejowski, Małachowski, Malczewski, Malewski, Maniecki, Mańkowski, Marszewski, Mchowski, Miaskowski, Mieczewski, Międzychodzki, Mieszkowski, Morawski, Mycielski, Niegolewski, Niemojowski, Nowodworski, Osowicki, Ostrowiecki, Otocki, Pajzderski, Parczewski, Pawłowski, Piasecki, Piotrowski, Płaczkowski, Plater, Pogorzelski, Pokrzywnicki, Pomorski, Poniński, Potocki, Przejbisz, Przylepski, Psarski, Pucołowski, Rąbiński, Raczkowski, Raczyński, Radoliński, Radoński, Radoszewski, Radzewski, Rogaliński, Rogowski, Rokossowski, Ronicki, Rozdrażewski, Rożnowski, Rydzyński, Sczaniecki, Sępiński, Skaławski, Skrzetuski, Skrzydlewski, Skrzynecki, Sławiński, Słupski, Sokołowski, Sośnicki, Stablewski, Starzyński, Sypniewski, Szczytnicki, Szlichtyng, Szołdrski, Tarzecki, Topiński, Trąbiński, Unrug, Urbanowski, Wałknowski, Wasiłkowski, Wąsowicz, Węgorzewski, Węsierski, Wilczyński, Wilkoński, Włostowski, Wybicki, Żabiński, Zaborowski, Zadorski, Zakrzewski, Zalewski, Zamojski, Zbijewski, Zielątkowski, Żółtowski i Żychliński. Żydów nie cierpiano w Bninie i Dolsku. Droga handlowa szła z Poznania na Szrem i Poniec do Wrocławia.

Opole szremskie (r. 1242) graniczyło z opolem Drzonek (r. 1279). Z trzech kasztelanii: Bnin (r. 1198?—1397), Szrem (r. 1212) i Książ (r. 1273—1402) utrzymała się szremska aż do upadku Rzpltej. Zamczyska kasztelańskie znikły; w nowszych czasach powstały zamki kurnicki i rogaliński z zbrojownią i bogatemi księgozbiorami. Prawem niemieckiem rządziły się: Krośno od r. 1241, Szrem r. 1253, Drzonek r. 1292, Rogalin i Bnin r. 1294, Mosina, Pożegowo i Zarębek r. 1302, Daleszyn r. 1337, Dolsk r. 1359 itd. Pierwszą wiadomość o istniejących w powiecie kościołach przechował nam dyplomat z dnia 31 stycznia r. 1298, mocą którego bisk. pozn. Andrzej rozdziela archidyakonat poznański na 3 części; wymienione tu są kościoły parafialne w Brodnicy, Książu, Mosinie i Szremie; potem pojawiają się kościoły w Przewozie nad Wartą (r. 1307—1672), Ostrowiecznie (r. 1324—1363), Bąniu pod Dolskiem (r. 1350—1363), Dolsku r. 1363, Gogolewie r. 1390, Chwałkowie r. 1397, Błociszewie r. 1407, Żabnie r. 1436, Kurniku r. 1437, Pierzchnie (r. 1438—1784), Bninie r. 1442, Jaraczewie r. 1443, Wieszczyczynie r. 1446, Mórce r. 1457, Jeżewie, Iłówcu, Mchach, Mieczewie (do r. 1639), Radzewie (do r. 1696) i Rogalinku w r. 1510, Błażejewie Bnińskim r. 1513, Kunowie r. 1517, Jaszkowie r. 1580, Włościejewkach r. 1610, Drzonku r. 1667, Błażejewie Dolskiem r. 1675 i Nochowie r. 1685. W ręku protestantów znajdowały się przez pewien czas kościoły: bniński, jaszkowski i kurnicki. Prócz wymienionych istnieje od r. 1784 w Rogalinie, dek. średzkim, wspaniała kaplica z grobowcami hr. Raczyńskich. Skromniejsze kapliczki stały w Brzeźnicy, Kadzewie, Łęgu, Mechlinie, Międzychodzie, Mszczyczynie i Pyszącej. Drukarnia istnieć miała w Dolsku (?) w r. 1649. Donioślejsze wypadki dziejowe są ściśle splątane z losami miasta powiatowego, W r. 1247 przy pierwszym podziale Wielkopolski dostało się Bolesławowi księstwo kaliskie z ziemią od Przemętu do Warty i Mosinki; przy późniejszych z r. 1249 i 1253 przypadł mu Szrem i Bnin; r. 1383 Sędziwój Swidwa najechał, złupił i spustoszył Kromolice i Pierzchno, majętność Domarata, kaszt. pozn.; w r. 1458 dostawiły miasta 46 pieszych na wyprawę malborską, t. j. Szrem 20, Dolsk 10, Książ 6, Mosina 4, Bnin 3, Kurnik 2 i Brodnica jednego; r. 1524 policzono prócz Szremu także Mosinę do miast dostarczających podwód wojennych; r. 1574 bawił Henryk Walezy w zamku kurnickim; r. 1655 Brundenburczycy zajęli Kurnik; r. 1794 dnia 24 sierpnia zbierał się obóz polski pod Międzychodem. W r. 1848 brał powiat szremski udział czynny w ruchach ówczesnych; dnia 29 kwietnia zawrzała w Książu krwawa walka z Prusakami, w skutek której spłonęła znaczna część miasta; dnia 8 i 11 maja zaszły drobne utarczki pod Mosiną. Prusacy opanowawszy owe ruchy, zniszczyli zbrojownię rogalińską. Liga polska odbywała swe posiedzenia w Kurniku. Pomnik Józefa Wybickiego († 1822 r.) stoi na cmentarzu w Brodnicy. Jędrzej Moraczewski urodził się w Dusinie dnia 4 lutego 1802 r. Ślady mieszkań nawodnych znachodzimy na jeziorze Bnińskim; grodziska i nasypy ziemne pod Bninem, Chytrowem, Dolskiem, Dusiną, Grzybnem, Kunowem, Kurnikiem, Mchami (Mchy) i Szremem. Cmentarzyska z popielnicami i różnemi przedmiotami archeologicznemi odkopano i badano w następujących osadach: Bnin, Brodnica, Budzyń, Chwałków, Dobczyn, Dusina, Gądki, Góra, Grabianów, Jaraczew, Jeżewo, Krzyżanowo, Księginki, Kunowo, Kurnik, Łęg, Małpin, Manieczki, Mchy, Międzychód, Mosina, Nochowo, Ostrowieczko, Ostrowieczno, Pożegowo Starościńskie, Przylepki, Psarskie, Puszczykówko, Radzewo, Rusocin, Szrem, Żerniki i Zielniki. Na Małpinie wykopano kilka kawałków bursztynu. W osadzie tej przechowują podania: o wsi sąsiedniej „Mączyn“, która zapaść się miała wraz kościołem wskutek klątwy dziedzica; w jeziorze słychać dzwony; o poblizkiej wsi „Pogródka“, zniszczonej pożarem; ocalał tylko obraz N. M. Panny, który przeniesiono do sąsiedniej Mórki, trzecie o 2 skrzypkach, którzy napadnięci przez wilki, muzyce zawdzięczali ocalenie życia. W okolicy Gostynia opowiada lud, że pewien dziadek zbierał do budowy kościoła gostyńskiego kamienie, które, gdy go dziedzic ofuknął, rozsypały się na polach Ostrowa Kunowskiego, inne zaś zbierane po tem zdarzeniu wędrowały za nim do Gostynia. Pod Kurnikiem żyje dotąd podanie o ukrytych w lesie skarbach. Podania o grobach aryańskich wiążą się tu i owdzie z cmentarzyskami przedhistorycznemi. W r. 1887 przestał istnieć powiat szremski w opisanym powyżej składzie; wskutek nowego podziału w. ks. poznańskiego odpadła od niego płd. połać, którą wcielono do nowo utworzonych pow. jarocińskiego i gostyńskiego. Obecny pow. szremski ma 92809 ha (56137 roli, 6556 łąk, 19070 lasu); czysty doch. z ha roli wynosi 8·62, z ha łąk 12·14, z ha lasu 3·52 mrk. Obszar ten podzielony jest na 6 obwodów policyjnych, 8 okr. stanu cywiln., 6 okr. miejskich, 138 wiejskich i 68 dwors.; ma 377 o sad. 5384 dym. i 53508 mk. (25665 płci męz., 27843 żeń., 9172 dzieci niżej 6 lat, 11217 od 6—14 lat; 42890 katol., 9104 prot., 1514 żydów). W r. 1871 było 51987 mk., 1875 r. 51708 mk., 1880 r. 54640 mk. Na okręgi

miejskie przypada 11 osad, 1222 dym., 3166 rodzin, 14450 mk. (7010 pł. męzk., 7440 żeń.; 2175 dzieci dzieci do 6 lat, 2809 od 6—14 lat; 10235 kat., 2703 prot., 1512 żyd.) i 4057 ha (3151 roli, 289 łąk, 116 lasu). W r. 1871 było 14273 mk., 1875 r. 13980 mk., 1880 r. 14683 mk. Na okręgi wiejskie przypada 172 osad, 3274 dym., 4764 rodzin, 24761 mk. (12133 pł. męż., 12628 kob.; 4479 dzieci niżej 6 lat, 5528 od 6—14 lat; 19210 kat., 5549 prot., 2 żydów). W r. 1871 było 25237 mk., 1875 r. 25393 mk., 1880 r. 25882 mk. Okręgi wiejskie mają 34937 ha (25834 roli, 2391 łąk, 2325 lasu). Na okręgi dworskie przypada 194 osad, 888 dym., 2460 rodzin, 14297 mk. (6522 męż., 7775 kob.; 2518 dzieci niżej 6 lat, 2880 od 6—14 lat; 13445 kat., 852 prot.) i 53815 ha (27152 roli, 3876 łąk, 16629 lasu). W r. 1871 było 12447 mk., 1875 r. 12335 mk., 1880 r. 14075 mk. Urzędnicy stanu cywilnego siedzą w Bninie, Dolsku, Książu, Kurniku, Międzychodzie, Mosinie, Szremie i Żabnie, a komisarze obwodowi w miastach. Parafii katol. jest 17: Błociszewo, Bnin, Brodnica, Chwałkowo, Dolsk, Gogolewo, Iłowiec, Książ, Kunowo, Kurnik, Mchy, Mosina, Rogalinek, Szrem, Wieszczyczyn, Włościejewki i Żabno; z pow. poznańskiego, średzkiego i kościańskiego sięgają do szremskiego parafie: Wiry, Głuszyna, Tulce, Niezamyśl i Czempin. Parafie prot. są: Bnin, Krosno, Książ i Szrem, poza granicą powiatu: Czempin, Piaski, Poznań. Swarzędz i Zaniemyśl. Żydzi mają synagogi w Dolsku, Książu, Kurniku, Mosinie i Szremie. 2.) **Sz.**, urzęd. *Szrem* i *Schrimm*, wś i folw., pow. międzychodzki, o $5^1/_2$ klm. ku płd. od Sierakowa i tyleż na płd.-zach. od Kwilcza, na wsch. wybrzeżu jez. chalińskich, graniczy z Górą, Kurnatowicami i Chalinem; par. i poczta Sieraków (Zirke), st. dr. żel. w Wronkach o 24 klm. Sz. jest gniazdem rodzinnem Szremskich h. Drogosław. Ztąd pisali się Gerward r. 1380—9, syn Dobiesława z Rozbratania, i Jakub r. 1399 Szremscy (Akta gr. Wielkop., I i II); ztąd mógł także pochodzić „Lutko comes de Szrem“ (Pomn. Dziej. Pol., V, 631). Zachodząca w aktach grodz. Wielkopol. między r. 1390 i 1398 „domina Szremska“ jest Małgorzatą, kaszt. szremską, wdową po Andrzeju z Żerkowa, i matką Jana z Radlina. W r. 1580 dziedziczył Szrem Maciej Szremski; było tam wówczas 5 półłanków os., 2 zagrodn., 2 komorn., 5 owiec i pasterz; obok Sz. Większego istniał także Mniejszy. Przy schyłku zeszłego wieku należał Sz. do Wilhelma Kurnatowskiego z Chalina, Wś ma obecnie 11 dym., 113 mk. (76 katol., 37 prot.) i 157 ha obszaru (78 roli, 18 łąk, 5 lasu). Fol. (1 dm., 23 mk.) wchodzi w skład okr.dwor. Chalin. *E. Cal.*

Szreniawa, niekiedy *Strzeniawą* zwana, rzeczka, lewy dopływ Wisły w górnym biegu, bierze początek na wyżynie olkuskiej, na wschód od Wolbromia, pod wsią Wierzchowiska, płynie ku wschodowi pod wsią Szreniawą, potem zwraca się na płd.-wschód, pod Kamieńczycami przyjmuje z praw. brzegu Gołeczkę a z lewego Miechówkę, przybiera kierunek wsch.-płd., pod Orłowem przyjmuje Pojałówkę (z lew. brzegu), płynie pod Słomnikami, potem przyjąwszy kierunek płd.-wschodni, przepływa pod Niegardowem, Przecławicami (tu przyjmuje Goszczę z prawego brzegu), Proszowicami (dopł. Sieklec), wchodzi na obszar pow. pińczowskiego i dąży na Bobin (przyjmuje Łękawę), Książnice, Koszyce i poniżej tej osady pod fol. Kępa uchodzi do Wisły z lew. brzegu. Długa 65 w. Prócz wymienionych leżą jeszcze nad Sz. wsi: Jaksice, Januszowice, Kacice, Koczanów, Koniusza; leżały też w XIV w. nieistniejące dziś Rzeplice. Długosz opowiada, iż stan wody w Sz. nie ulegał nigdy zmianie i w zimie nie zamarzała, gdyż obfite bardzo źródła utrzymywały ją (przy znacznym spadku i bystrym biegu) w mierze. Wycięcie lasów pokrywających wyżynę olkuską zmniejszyło obfitość wody. Dolina tej rzeki w średnim i dolnym biegu jest starożytną siedzibą rodu Szreniawitów, którzy przyjąwszy za swe „zawołanie“ nazwę rzeki, nad którą siedzieli, umieścili następnie tę rzekę na swej tarczy herbowej.

Szreniawa 1.) os. młyn., os. włośc. i os. leś. nad rz. Pilicą, pow. noworadomski, gm. Masłowice, par. Chełmo. Os. włośc. ma 3 dm., 16 mk., 20 mr.; os. leś, 1 dm., 10 mk., 2 mr.; os. młyn. 1 dm., 8 mk., 31 mr.; os. karczm. 1 dm., 13 mk., 17 mr. Należą do dóbr Łączkowice. 2.) **Sz.**, wś, pow. konecki, gm. i par. Czermno, odl. od Końskich 32 w.; ma 6 dm., 51 mk., 59 mr. 3.) **Sz.**, wś i folw. nad rz. Szreniawą, pow. miechowski, gm. Tczyca, par. Szreniawa, odl. 13 w. od Miechowa, leży w pobliżu drogi bitej z Wolbromia do Miechowa, posiada kościół par. drewn. (w części murowany), cukrownię (małych rozmiarów), młyn wodny. W 1827 r. 35 dm., 243 mk. W 1874 r. fol. Sz. i Adamowice rozl. mr. 731: gr. or. i ogr. mr. 445, łąk mr. 7, past. mr. 6, lasu mr. 225, nieuż. mr. 49; bud. mur. 8, drewn. 20; płodozm. 9-pol., las nieurządzony, młyn i tartak wodny. Wś Sz. os. 23, mr. 214; wś Adamowice, os. 12, mr. 91; wś Zbychów os. 4, mr. 51. Jestto niewątpliwie starożytna wielce osada, gniazdo rodowe tak licznie rozrodzonych Szreniawitów, którzy jednakże rozeszli się dość wcześnie już po dalszych okolicach kraju, tak że w połowie XV w. mieszkają tu już potomkowie innych rodów, choć w sąsiednich wsiach, w dolinie rzki Szrenia-

wy siedzi jeszcze wielu Szreniawitów. W połowie XV w. siedzą tu: Mikołaj Pieniążek z Witowic h. Jelita, dwaj Trzebieńscy h. Szreniawa i Jan Pieniążek z Iwanowic h. Odrowąż. Wś miała 25 łan., 5 karczem z rolą, zagr., karczmę proboszczowską, z których płacono czynszu po pół grzywny; zagrodnik na gruncie plebana odrabiał jeden dzień w tygodniu. Ze wszystkich ról i folw. jednego dawano dziesięcinę wartości 30 grzyw., plebanowi w Szreniawie (Długosz, L. B., II, 35, 38). Według reg. pob. pow. krakowskiego z 1490 r., płacono poradlne od $3^1/_2$ łan. W r. 1581 w części Adama Czernego było 4 półłanki, 2 zagr. bez roli, 1 kom. z bydł., 3 kom. bez bydła, 1 duda. Część Jana Mlecznego $^1/_2$ łanu km., 3 zagr. z rolą, 1 rzem. (Pawiński, Małop., 26, 438). Kośc. par. erygował r. 1314 Bartłomiej Ligięza, dziedzic. Parafią tutejszą wymienia akt erekcyi par. w Chodowie 1381 r. (Kod. Małop., III, 338). Kościół tutejszy był zawsze drewnianym i ztąd często ulegał zniszczeniu. Obecny kościół wystawiony r. 1727. Sz. par., dek. miechowski (dawniej skalski), 2888 dusz. *Br. Ch.*

Szreniawa al. *Śreniawa*, potok, dopł. Stradomki (dopł. Raby); uchodzi w Krzesławicach, pow. wielickim. Niekiedy nazwa ta bywa dawana górnemu biegowi Stradomki w powiecie limanowskim i bocheńskim. Prawdopodobnie ta druga nazwa jest w związku z dawnem osiedleniem się Szreniawitów nad brzegami tej rzeki. Nad nią mianowicie leży Lubomierz, gniazdo rodowe Lubomirskich.

Szreniawa al. *Śreniawa*, dawna nazwa wsi Pyzówka, w pow. nowotarskim.

Szreniawa al. *Śreniawa*, *Srzeniawa* (r. 1580—1793), urzęd. *Schenawe*, dawniej *Schoenawe*, ztąd mylnie *Szenawa* i *Sieniawa*, wś, pow. babimoski, o 13 klm. ku płd. od Kębłowa i 6 klm, ku płn. od Sławy szląskiej, przypiera do granic Szląska i pow. wschowskiego, graniczy z Śmieszkowem, Spokojną i Ciosańcem; par. i poczta w Ciosańcu (Schussenze), szkoła w miejscu, st. dr. żel. w Wolsztynie i na Drzewcach Wschowskich (Driebitz) o 21 klm.; ma 26 dm., 180 mk., 171 kat., 9 prot. i 525 ha (262 roli, 62 łąk, 141 lasu). Sz. była odwieczną własnością opatów przemęckich; z nich Mikołaj Żegocki przekazał ją klasztorowi około r. 1689; zabrana przez rząd pruski, wcielona została do domeny Kaszczor. W r. 1580 było w Sz. 12 zagrodn., 5 komor. z bydłem i 4 bez bydła. *E. Cal.*

Szreńsk, dawniej *Szreńsko*, osada miejska, poprzednio miasto, nad rzką Mławką, w pobliżu ujścia Przylepnicy (Szronka). W stronie zach.-płn. rozciąga się (po Żuromin) błotniste i lesiste płaskowzgórze (część wyżyny pojezierza pruskiego). Sz. leży w punkcie zbiegu rzeczek uprowadzających wody tego obszaru, w pow. mławskim, gm. Mostowo, par. Szreńsk, odl. 23 w. od Mławy, przy trakcie z Sierpca na Bieżuń do Mławy. Posiada kościół par. mur., synagogę, sąd gm. okr. II, urząd gm., szkołę początk., st. poczt., aptekę, browar, trzy młyny, 10 karczem, 203 dm., 2476 mk., 165 osad rol. i 2047 mr. ziemi należącej do mieszczan. Sam obszar osady wynosi 281 mr. (83 mr. nieuż.). Targi co czwartek; cztery jarmarki do roku. W 1827 r. było 126 dm., 1666 mk. Dziś jestto cicha osada, zabudowana drewnianemi parterowemi domkami (kilka ledwie murowanych). Dawny ratusz stał się dziś domem zajezdnym. Jedyną pamiątką przeszłości stary kościół z ciekawemi nagrobkami. Na miejscu starego zamku stanął dziś dom murowany. Dobra Sz. składały się w r. 1883 z fol. Sz. al. Przychód, nomenkl.: Grabowo i Górka Zielińska, rozl. mr. 1236: gr. or. i ogr. mr. 378, łąk mr. 531, past. mr. 106, lasu mr. 148, w osad. mr. 5, wody mr. 17, nieuż. mr. 52; bud. mur. 10, drewn. 12; płodozm. 5 i 8-pol., las urządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: miasto Szreńsk os. 165, mr. 2047; wś Przychód os. 25, mr. 48; wś Kupki os. 14, mr. 47; wś Mostowo os. 45, mr. 350; wś Krzywki Biźki os. 10, mr. 8; wś Krzywki Piaski os. 12, mr. 50. Sz. jestto stara osada. Gród tutejszy wymieniony już jest w dokum. uposażenia klasztoru w Mogile w połowie XII w. przez Bolesława Kędzierzawego. Ziemowit ks. mazowiecki, nadał ten gród z dobrami przyległemi niejakiemu Gradowi (Grath) z Kowalewa, w drugiej połowie XIV w. Syn tegoż księcia, także Ziemowit, potwierdza r. 1383 przywilej ojcowski i nadaje osadzie prawo chełmińskie w miejsce polskiego. W r. 1397 tenże Ziemowit potwierdza w Płocku Stanisławowi Grad z Kowalewa nadane przez ojca prawo pobierania cła w Sz. Furmani Mazowsza lub innych stron, przejeżdżający przez Sz. lub w odległości mili od miasta, muszą płacić cło pod karą konfiskaty towarów. Uwalnia dalej mieszczan od opłaty ceł w przejeździe przez posiadłości książęce. Zygmunt I potwierdza to nadanie r. 1526 w Gdańsku (Lustr., IV, 291 i Kod. Maz., 121). Od nowej siedziby Gradowie przybierają nazwę Szreńskich. Wspomniany powyżej Stanisław Grad przedstawia ciekawy przykład długowieczności. Umiera on (na początku XVI w. ?) w 140 roku życia, doszedłszy godności wojewody mazowieckiego. Napis grobowy jego przytacza Paprocki a grobowiec opisuje Święcicki. Wnuk tego Stanisława Feliks (zmarły r. 1554 w 52 r. życia jako wojew. płocki, sata malborski, wiźneński, łomżyński), wybudował na miejscu starego grodu, nowy, okazały zamek, odbu-

dował i rozszerzył kościół w 1531 r. Podobno po wygaśnięciu rodu Szreńskich nabył miasto i dobra bisk. płocki Noskowski dla swoich synowców. W końcu XVII w. należy Sz. do Jana Fr. Bielińskiego, miecznika kor., który w r. 1680 (po zniszczeniu miasta w poprzednich wojnach) w rozporządzeniu swem powiada: „a że z pruskiej ziemi osadzać się będą różni rzemieślnicy, lubobym życzył aby wszyscy byli unius religionis ortodox. rom. cathol., jeżeliby jednak dissidentes między nimi byli, szkodzić im to niema, jako też exercitium nabożeństwa swego gdy odprawiać będą, od nikogo turbowani być nie mają, ulica jedna na pobudowanie żydom się pokaże, ażeby się między domy rynkowe i chrześciańskie nie mieszali". W r. 1768 sejm za staraniem prymasa Podoskiego polecił staroście płockiemu, by w ziemi zawkrzeńskiej, mieście Szreńsku gród od siebie dependujący ustanowił, podstarościego, pisarza i regenta kreował, którzyby sprawy trzech powiatów ziemi zawkrzeńskiej sądzili. W czasie konfederacyi barskiej słynny dowódzca Sawa Caliński poniósł tu ciężką ranę w potyczce i dostawszy się wkrótce potem do niewoli zmarł; pochowany pod Przasnyszem. Ciekawym zabytkiem przeszłości jest kościół paraf., założony podobno w XIV w. a rozszerzony i odbudowany w r. 1531, konsekrowany ponownie r. 1564 przez Piotra, sufragana płockiego. Cechy wydatne pierwotnej architektury (ostrołuku ceglanego baltyckiego) przedstawia tylko ściana szczytowa. Starożytne malowidła ścienne uległy zniszczeniu przy ostatniem odnawianiu. W presbiteryum i w kaplicy św. Anny mieszczą się nagrobki Szreńskich. Był tu podobno nagrobek braci Sobiejuskich (Marcina i Macieja) z pierwszej połowy XVI w. (por. *Starożreby*). Skarbiec kościelny posiada starożytną monstrancyę, krzyż srebrny z XVI w., mszał z piękną oprawą ze srebrnem okuciem, kilka starych pięknych ornatów. Przy kościele istnieją bractwa: św. Anny od r. 1612 i Rożańcowe od r. 1632. W pobliżu kościoła znajduje się kamień, na którym wedle podania miał odpoczywać św. Wojciech w swej pielgrzymce apostolskiej. Stary zamek stał jeszcze w ruinie przy końcu XVIII w.; był otoczony fosą, miał cztery wieże po rogach. Za rządu pruskiego ówczesny dziedzic Sz. niejaki Knobloch, rozebrał te mury. Według F. M. Sobieszczańskiego (Enc. Orgel.) istniały w Sz. dwie kaplice: św. Stanisława przy zamku i św. Wojciecha za miastem; w ścianie jej miał być wmurowany kamień, na którym święty spoczywał. Sz. par., dek. mławski (dawniej bieżuński), 4208 dusz. Opis Sz. i historyą skreślił M. Synoradzki („Korespon. Płocki", Nr. 72 z r. 1884). Szczegóły o kościele podał „Przegląd Katol." (z r. 1882, Nr. 31). Opis z rysunkiem kościoła „Tyg. Illust." z r. 1869 (t. IV, str. 264). *Br. Ch.*

Szrepnitz, ob. *Rzepnica.*

Szretery, niem. *Schroettersdorf*, wś, pow. bydgoski, tuż pod Bydgoszczą (par., poczta i st. dr. żel.), na lew. brzegu Brdy (dopł. Wisły); 23 dm., 279 mk. (87 kat., 192 prot.) i 140 ha (123 roli, 8 łąk); młyn i papiernia istniały tu w nowszych czasach. Sz były zabrane przez rząd pruski i wcielone do domeny bydgoskiej. *E. Cal.*

Szroce, ob. *Skrzetusz.*

Szronejten, ob. *Korszew.*

Szronka, rzeczka, ob. *Przylepnica.*

Szronka, wś włośc. nad rz. Przylepnicą, pow. mławski, gm. Niechłonin, par. Sarnowo, odl. o 25 w. od Mławy, posiada urząd gm., 17 dm., 117 mk., 407 mr.

Szropengrunt, czes. *Szropengrunt*, niem. *Schroppengrund*, wś na Szląsku austr., w pow. widyniowskim (Weidenau), nad pot. Czarną Wodą (Schwarzwasser), dopł. Widyniowa (Weiden Bach), dopływu Nissy Kładzkiej. Należy do gm. Czarna Woda (Schwarzwasser) i miała podług spisu z 1880 r. 37 dm., 226 mk. rz.-kat. narodow. niemieckiej. *W. H.*

Szropsko, ob. *Szrubsk.*

Szropy, niem. *Schroop*, dok. z r. 1316 *die Schrape*, 1404 *Schroppe*, później *Schropa*, *Scropе*, 1518 *Sropen*, 1648 *Schroop*, 1694 *Schrave*, 1764 *Sruppy*, wś nad Młynówką (Muehlen-Graben), w Pomezanii, pow. sztumski, st. p. Malbork, par. kat. Kalwa; katol. kościół fil. w miejscu, szkoła ew., 870 ha (700 roli or., 127 łąk); 1885 r. 45 dym., 90 dm., 436 mk., 301 kat., 108 ew., 27 dyssyd. R. 1565 były Sz. już odłączone od ststwa sztumskiego; r. 1583 trzymał je w dzierżawie Jerzy Baliński, sędzia ziemski wojew. malborskiego, r. zaś 1648 Zygmunt Gueldenstern, r. 1689 Władysław Łoś, r. 1755 Stefan Piegłowski, który się w przywileju włościanom wystawionym mianuje ststą szropskim. Podług lustracyi z r. 1664 powstało sstwo szropskie z dawniejszego stwa sztumskiego. W r. 1771 posiadał je słynny publicysta i ekonomista, autor „Zbioru deklaracyi", Feliks Łojko, opłacając zeń kwarty złp. 1206 gr. 19 a hyberny złp. 280. Od d. 13 września 1772 r. wraz z całem wdztwem malborskiem przeszło pod panowanie pruskie. Młyn szropski stał r. 1582 pusty i spustoszony. W tymże roku kupił go Jakub Czender od Jana Rybaka i odbudował; pozwolono mu także ustawić trzecie koło i tartak dobudować (ob. „Gesch. des Stuhmer Kr." von Schmitt, str. 214). R. 1557 mieszka tu Anna Szropska, wdowa po Mikołaju Greusing (ob. Kętrz. „O nar. pol.,", str. 196). Kościół fil. p. w. św. Piotra i Pawła zbudowany został r.

1669 w pruski mur (ob. Schmitt, l. c., str. 214). Do probostwa należą 4 włóki, które r. 1688 tak opisano: W pierwszej pola dywizyi idzie sztuka od stawu młyńskiego aż pod Jordańskie oparczysko, ma w sobie zawierać mr. 13 i 21 krzyżowych. Druga w temże polu, pobliższa Grynfeldu, nazwana Cztery pręty, zawiera w sobie mr. $7^1/_2$ i 45 krzyżowych. W temże polu Przecz „Barwynkel“ mianowany, ma mieć w sobie mr. $6^1/_2$ i $13^1/_2$ krzyżowych. W żuławie „Gwychły“ nazwanej sztuka między Egertową z owych położona, ma mieć w sobie mr. 8, krzyżowych 46. Sztuka tamże „Szmale“ nazwana, nad samym rowem leżąca pod Lądy Klakendorffskie, ma mr. $5^1/_2$ i $48^3/_4$ krzyżow. Sztuka trzecia w żuławie „Bląki“ zwana, ma w sobie mr. $12^1/_2$ i $20^3/_4$ krz. Przecz tamże leżący, pod Lozendorfskie pole podbieżający, ma w sobie mr. $2^1/_4$ i 23 krzyżow. W drugiej pola dywizyi za plebanią Dworznica 20 prętów szeroka, ma w sobie mr. 12 i $21^1/_3$ krzyżow. W temże polu sztuka pod Luzendorfskie granice, szeroka prętów 20, ma w sobie mr. $11^1/_2$ i $2^1/_3$ krzyżow. Do tego pola należący Przecz pod Grzymały ma mieć w sobie mr. $3^1/_4$ i 11 krz. U trzeciej pola dywizyi leży dworznica na drugą stronę do Bachy przybijająca, ma mr. $8^1/_4$ i 46 krzyżow. W temże polu sztuka pod Labskie lądy dobijająca, szeroka prętów 20, ma mr. $16^1/_4$, krzyżow. 34. Przecz pod Labską i Grzymalską granicę idący, ma mr. $6^3/_4$, krzyż. 43. Ogrody i plac, na którym plebania stoi, jest szeroki w sobie prętów 30, ma mr. $2^1/_2$ i $45^1/_2$ krzyżow. To wszystko zrachowawszy mają mieć wszystkie 4 włóki mr. 120. Dzierżawy za te 4 włóki pobierał prob. na początku XVIII w. 240 fl. Mesznego dawano ztąd 34 kor. żyta i tyleż owsa; ex villa Laba, parochiae annexa, siliginis modios 19, totidem avenae. Szkoły nie było we wsi, bo mieszkańcy nie chcieli jej budować (ob. Wizyt. Potockiego z r. 1706, str. 933). *Ks. Fr.*

Szrubarnia, wś, pow. olkuski, gm. i par. Ogrodzieniec, ma 6 os., 83 mr. Należała do dóbr Ogrodzieniec.

Szrubiszki, folw., wś i os. karczm., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 29 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm., 3 mk. kat.; wś 2 dm., 25 mk. tegoż wyzn.; karczma 1 dm., 9 mk. (2 prawosł., 7 katol.).

Szrubków, ob. *Srubków.*

Szrubsk al. *Szrubsko, Sropsko* r. 1223 (?), *Svirepsco* 1268, *Srobsko* 1382 i 1583, mylnie *Szubsko*, folw. do Wierzbiczna, w pow. inowrocławskim, o 7 klm. ku płd. od Gniewkowa (st. dr. żel.); par. i poczta Parchanie, okr. dwor. Gąski (Gonsk); ma 3 dm., 103 mk. i 348 ha. Co do własności klasztoru mogilnickiego w r. 1065 i 1193 (Kod. Wielkop.) por. Ściborze, w pow. inowrocł. W r. 1223 (1268 ?) ks. kujawski Ziemomyśl nadał Marulewy, Dalkowo i Sz. kawalerom szpitalnym z gwiazdą w Inowrocławiu, udzielając mieszkańcom tych osad prawo niemieckie (Kod. Dypl. Pol., I, 29 i A. Mosbach, Wiad., 26—9); w r. 1382 ks. opolski Władysław poświadcza w Inowrocławiu, że Bieździad z Kołudy zastawił Sz. kanonikowi gnieźn. Jarentowi za 300 kóp groszy pragskich; r. 1583 posiadał tu Jan Sropski (nie Szubski) 2 łany osiadłe i 2 zagrodników. *E. Cal.*

Szruby, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., o $20^1/_2$ w. od Święcian, 4 dm., 20 mk. starowier.

Szrunden al. *Szrundy*, mylnie *Szrunpen*, ob. *Schrunden.* Leżą u zbiegu Cecernu (Zezern) z Windawą. Stanowiły niegdyś sstwo niegrodowe szrunpeńskie. Powstało ono przy uskutecznieniu podziału ks. kurlandzkiego przez Stany Rzpltej na sejmie z 1617 r., w uchwale tak zwanej Formula Regiminis, podług której mieszkańcy tego sstwa byli pod juryzdykcyą grodu goldyńskiego, a sstowie byli wybierani przez ks. kurlandzkiego i obywateli zasłużonych, mających znaczniejsze posiadłości.

Szt..., par. *St...*

Sztabin al. *Krasnybór*, też *Sz. Kościelny*, wś i dobra nad rz. Biebrzą, pow. augustowski, gm. Sztabin, por. Krasnybór, leżą na samej granicy gub. grodzieńskiej, odl. 49 w. od Suwałk, 16 w. od Augustowa, 49 w. od Grodna, przy trakcie bitym z Augustowa do Grodna. Rzeka Biebrza od Sz. zaczyna być spławną. Wieś posiada kościół katol. drewniany (filia Krasnoboru), 134 dm., 1181 mk. W 1827 r. było 63 dm., 447 mk. Dobra te (z Krasnoborem) posiadł na początku obecnego stulecia Karol hr. Brzostowski, kapitan wojsk pol., żonaty z Ewą Chreptowiczówną, która wzniosła tu w r. 1804 kościołek drewniany p. w, św. Jakuba. W r. 1818 hr. Brzostowski zniosłszy dwie dymarki, istniejące w Janówku i Lebiedzinie, wystawił w Sz. piec do wytapiania rudy łącznej wydobywanej z bagien nad Biebrzą, a w r. 1830 nowy wielki piec, którego miechy poruszała machina parowa. Zakład ten produkował rocznie około 4000 centn. żelaza (głównie naczyń kuchennych). Istniały tu także tokarnia, forniernia, zakład stolarski, kotlarnia i kuźnia. Fabryka ta dostarczała odlewów dla szluz przy budującym się kanale augustowskim. W r. 1820 Brzostowski zniósł w całych swoich dobrach pańszczyznę i pozaprowadzał szkółki z nauką obowiązkową. Umierając w r. 1854 testamentem, zatwierdzonym następnie przez rząd, dobra swoje zapisał na rzecz włościan i oficyalistów. Aktem tym nadał na własność

budowle, place, ogrody, łąki i grunta tym wszystkim, którzy w chwili jego zgonu takowe posiadali dla użytkowania i dozwolił im zbierania suszu na opał i wolnego pastwiska w lasach. Z dochodów dóbr i fabryk miały być zakładane szkółki, pozaprowadzane kasy pomocy dla chorych i na inne wspólne potrzeby, kasy oszczędności i pożyczkowe. Dalej powinny były rozwijać się istniejące tam fabryki. Obowiązki te miała spełniać administracya dziedziczna, ustanowiona nad temi dobrami. Szlachetne zamiary Brzostowskiego nie zostały urzeczywistnione. Brakło ludzi, którzyby chcieli i umieli pokierować jego dziełem, a przytem okoliczności ogólnej natury nie pozwoliły rozwinąć się projektowanym instytucyom. Testament Brzostowskiego wraz z jego portretem został ogłoszony drukiem w Warszawie r. 1855. Dobra Sz. w r. 1868 rozl. mr. 16378 i włościań. mr. 6843. Cały powyższy obszar nadzielony został włościanom. W skład dóbr wchodziły: Wś Sz. os. 159, mr. 1222; wś Krasnoborki os. 69, mr. 1934; wś Jaszówek os. 22, mr. 663; wś Krasnobór os. 47, mr. 768; wś Huta Sztabińska os. 53, mr. 499; wś Fedorowizna os. 17, mr. 177; wś Żmojdak os. 7, mr. 86; os. Suchy Grąd os. 1, mr. 65; wś Karolin os. 17, mr. 421; wś Motułka Wielka os. 7, mr. 113; wś Ewy os. 10, mr. 228; os. Budy os. 1, mr. 67; os. Czarny Grąd os. 1, mr. 36; os. Motułka Mała os. 1, mr. 10; wś Jasionowo os. 56, mr. 1148; wś Promiski os. 21, mr. 666; wś Podgórze os. 4, mr. 30; wś Kupichy os. 16, mr. 534; wś Budziski os. 8, mr. 239; wś Podcisówek os. 22, mr. 158; wś Szkła os. 9, mr. 231; os. Chomaszowo os. 1, mr. 38; os. Pogorzały os. 1, mr, 62; wś Wolna os. 15, mr. 335; wś Kamień os. 45, mr. 753; wś Koniec os. 57, mr. 585; wś Długie os. 13, mr. 425; wś Sosnowo os. 5, mr. 273; wś Kobyli Kąt os. 2, mr. 107; wś Cegielnia os. 5, mr. 35; wś Kryłatka os. 20, mr. 534; wś Lebiedzin os. 3, mr. 170; wś Przechodka os. 30, mr. 92; wś Dłużański Lis os. 30, mr. 89. Sz. gmina ma 6288 mk. (967 żydów), rozległości 23638 mr.; s. gm. okr. II w os. Jastrzębna. Szkół początkowych 3. Do gminy należą prócz wymienionych w składzie dóbr wsi: Balinka, Budy, Komaszówka, Lasek, Lebiedzin-Dworny. L.-Księży, L.-Podborze, Okrągłe, Podcisówek, Popowszczyzna, Zielona. Sz. parafia, dek. augustowski, 2100 dusz. *Br. Ch.*

Sztabinki, jezioro, w pow. sejneńskim, brzegi płaskie i bezleśne, obszar 30 mr. Stanowi niejako południowe przedłużenie jez. Gaładuś (ob.).

Sztabinki, w r. 1827 *Sztabińskie*, wś pomiędzy jeziorami Pyrkść i Sztabinki, pow. sejneński, gm. i par. Berżniki, odl. od Sejn 5 w., ma 24 dm., 183 mk., 14 os., 447 mr. Wchodziła w skład dóbr Krasnogruda. W 1827 r. było 11 dm., 102 mk., par. Sejny.

Sztabińska Huta, wś, pow. augustowski, gm. Sztabin, o 4 na płn.-zach. od Sztabina, śród lasów rozległych, ma 47 dm., 450 mk. Ob. *Sztabin.*

Sztadwil al. *Sztadwile*, dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., par. Nowoaleksandrowsk, o 3 w. od Nowoaleksandrowska. Majętność wydzielona z eksdywizyi położdyńskiej Tomaszewiczów, Sztadenowi jako wś Kowaliszki (ob.), przezwana przez nowego dziedzica Sztadwilem.

Sztafrowa Huta 1780, *Sztofershuta* 1710, *Sztoferowo*, wś włośc. na Kaszubach, pow. kościerski, st. p. Nowa Karczma, par. kat. Stare Grabowo, odl. $2^3/_4$ mili od Kościerzyny; zawiera 7 gburstw i 1 zagr.; 221 ha (128 roli orn., 10 łąk, 31 lasu); 1885 r. 12 dm., 19 dym., 88 mk., 72 kat., 16 ew. Mesznego pobierał prob. ztąd 5 kor. żyta i tyleż owsa (ob. wizyt. Szaniawskiego z r. 1710, str. 11). Sz. założyli pewnie dopiero w XVII w. kartuzyanie i osadzili tu Niemców (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, str. 176). Po kasacie dóbr duchownych wydał rząd pruski wś osadnikom na własność 1820 r. *Ks. Fr.*

Sztajnawa, niem. *Steinau*, ob. *Ścinawa.*

Sztakiry, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 59 w. od Poniewieża.

Sztakowce, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol,, o 77 w. od Nowoaleksandrowska.

Sztalmierz, pow. rypiński, par. Róża. R. 1789 własność ks. karmelitów; wysiano 20 kor. żyta, 2 kor. pszen., czynsz 350 złp. Ob. *Stalmierz.*

Sztambergów al. *Sztombergi*, wś, pow. sandomierski, gm. Wiśniowa, paraf. Sielec (ewang.), odl. od Sandomierza 36 w., ma 32 dm., 148 mk., 460 mr. włośc.

Sztana, rzeczka, w pow. taraszczańskim, przepływa pod mkiem Koszowata. Na prawym jej brzegu, na gruntach mka, znajdują się wały dawnego zameczku.

Sztaniszki, wś, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Bieniakonie (o 10 w.), okr. wiejski woronowski, 14 dusz rewiz.; w 1865 r. własność Rossudowskich i Białokozów.

Sztanówka, wś, pow. piński, o 4 w. na płd.-zach. od mka Łohiszyna, w 4 okr. pol. i gm. Łohiszyn, ma 4 osady; miejscowość poleska. *A. Jel.*

Sztarańce, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 43 w. od Nowoaleksandrowska.

Sztarkowiec, os., pow. lipnowski, ob. *Mień.*

Sztefuro al. *Stefuro*, wś, w hr. szaryskiem; kościół paraf. gr.-katol., 171 mk.

Sztegmanowo, wś, pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Kalwarya (odl. 9 w.), ma 10 dm., 28 mk.

Sztegrowy al. *Sztegry*, niem. *Stegers*, r. 1695 *Brzecznica* (w wizyt. Jezierskiego, str. 41); 1653 *Rzeczenca*, *Rzeczęca*, Kętrz. *Rzeczyca*, duża wś z kat. kośc., filią Fersztnowa (Foerstenau), pow. człuchowski. Leży w równej, piaszczystej okolicy, w pobliżu Brdy i jez. Szczycieńskiego (Ziethener-See). Cztery bite trakty rozchodzą się ze wsi do Białemborka, Przechlewa, Człuchowa i Czarnego (Hammerstein). Obejmuje 3115 ha (2623 roli or., 225 łąk, 153 lasu); 1885 r. 214 dm., 356 dym., 1201 kat., 651 ew., 19 żyd., razem 1871 mk. Trudnią się głównie rolnictwem i hodowlą bydła. We wsi szkoła 3-klas. katol. (1887 r. 255 dzieci, 3 naucz.) i 2-klas. ew. (1887 r. 150 dzieci, 2 naucz.). Odbywają się tu 2 jarmarki kramne, na bydło i konie. Niedawno urządzono par. ew.; z pomocą zapomogi rządowej ma stanąć kościół ew. Kościół kat. murowany, p. w. św. Mikołaja, patronatu rządowego, został odbudowany r. 1867 a konsekrowany r. 1876 przez ks. bisk. sufragana Jeschke. Należą do niego: Sz., Gruenhoff, Mohrhoff, Neusorge, Lustingshoff i Hielengut. Wizyta Jezierskiego z r. 1695 pisze, że kościół tutejszy był cały drewniany, o 1 ołtarzu. Do prob. należały 4 włóki, za 2 pobierał prob. 30 fl. dzierżawy, za drugie 2 zaś 27 fl., oprócz tego od każdej włóki po 1 gęsi i 2 kury. Do fabryki kościoła należało 5 mr. roli i dom, z którego płacono 5 fl. rocznie. Gburzy (coloni) i sołtys dawali mesznego 30 korcy żyta, a zamiast kolendy 1 bochenek chleba i 1 kiełbasę. We wsi była szkoła. Sz. należały za czasów Rzpltej do ststwa człuchowskiego (str. 41). R. 1741 wystawiono tu nowy kościół. *Ks. Fr.*

Szteinfort, niem. *Steinforth*, wś, pow. człuchowski, st. p. i par. kat. Koczała, szkoła ew. w miejscu; 1420 ha (331 roli or., 59 łąk, 123 lasu); 1885 r. 35 dm., 48 dym., 270 mk., 131 kat., 139 ew. Mesznego pobierał prob. ztąd 10 korcy żyta i tyleż owsa (ob. Wizyt. Jezierskiego z r. 1695, str. 38). *Ks. Fr.*

Sztejna al. *Sztejnowa*, rzeczka, w pow. niemodlińskim, płynie pod Fyrylądem.

Sztelbach, *Stellbach*, wś, w hr. szaryskiem (Węg.), nad rz. Torysą, kościół par. gr.-kat., pastwiska, lasy, łąki, młyny wodne, tartaki, 927 mk.

Sztelmachowo, folw. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 40 w. od Dzisny, 1 dm., 17 mk. kat.

Sztelmany, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 76 w. od Nowoaleksandrowska.

Sztembarg 1780, *Sztenbark* 1710, *Stenborgk* 1648, niem. *Stangenberg*, dobra ryc. na lew. brzegu Wisły, przy dr. żel. tczewsko-chojnickiej, pow. tczewski, st. p. i kol. i par. kat. Tczew (o 1·5 klm.): 124 ha, 105 roli orn. (1 ha 21·15 mrk czyst. doch.), 4 ha łąk (1 ha 19·97 mrk); 1885 r. 5 dm., 11 dym., 52 mk., 29 kat., 23 ew., z których na Sztembarski młyn przypada 6 mk. i 1 dom; mlekarnia. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podw. a akcyzę potr., płacił tu Wawrzyniec Wichmann 8 fl. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871 r., str. 174). Mesznego pobierał prob. ztąd 1710 r. 4 kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizyt. Szaniawskiego, str. 166). Podług taryfy na symplę z r. 1717 płacił Sz. 1 zł. i 1 gr. (ob. Cod. Belnensis w Peplinie, str. 83). R. 1780 posiadał dobra Pałubicki; Sz. liczył wówczas 37 mk. kat. i 16 akat. (ob Wizyt. Rybińskiego, str. 197). *Ks. Fr.*

Sztembark, niem. *Stangenberg*, 1285 *Stangenberc*, 1288 *Stangenberch*, 1426 *Sztambark*, 1437 *Sztangeberg*, 1742 *Sztemberk* 1.) wś nad jez. Balewskiem, w Pomezanii, pow. sztumski, st. p., tel. i kol. Mikołajki (o 6 klm.), paraf. kat. Szenwiza, szk. ew. w miejscu (1887 r. 72 dzieci); 146 ha (111 roli orn., 18 łąk, 4 lasu). W pobliżu znajduje się okop starożytny (ob. Behla: „Die vorgesch. Rundwaelle“, str. 195). Istniejący tu kościół katol. przeszedł w ręce luteranów; predykantami byli tu 1619 Maciej Logdan (Lobdau), 1628 Jerzy Schubert. Później kościół podupadł (ob. Gesch. des Stuhmer Kreises von Schmitt, str. 252). 2.) **Sz.,** dobra ryc., tamże, 702 ha (502 roli orn., 27 łąk, 60 lasu); 1885 r. 16 dm., 35 dym., 170 mk.. 54 katol., 116 ewang., młyn wodny, cegielnia. W połowie XIII w. posiadali dobra te Stangonowie. Był to ród zasłużony zakonowi i biskupom pomezańskim. Polskości rodu dowodem imiona w tej rodzinie spotykane, jak Chotobor, Hanusz, Pielgrzym, Sambor, Boruta itp. Zdaje się, że Stangonowie pochodzili z Pomorza. R. 1285 Krzyżacy oznaczając nieco ściślej granice dóbr Sz., które w Pomezanii krzyżackiej leżały, nadają Teodorowi Stango zamek sztembarski (castrum Stangenberg) i 100 włók ziemi na prawie chełm., z wyższem i niższem sądownictwem, oraz tę część jez. Dzierzgońskiego, która dotąd należała do zakonu; Balewskie jez. zaś, nad którem Sztembark leży, zakon dla siebie zatrzymał. Ze szczególnej łaski ma czynić zbrojną służbę na koniu tylko w wyprawach do Sambii, Bartyi i w te kraje, które z Pomezanią graniczą (ob. Kętrz. „O ludn. pol.“, str. 180—181 i Cod. dipl. Warmiensis, II, str. 571—74) Oryginał przywi-

leju posiada dziedzic dóbr tutejszych hr. Rittberg). Po śmierci Wolrada de Typhenow, syna Teodoryka, nabył Teodoryk Stango tychnowskie dobra, a zakon r. 1288 zatwierdził go w posiadaniu, pozwalając wybierać płużne od Niemców, Prusaków lub Polaków, którychby we wsi osadzał. R. zaś 1296 otrzymał od zakonu wsie Balewo z jez. Balewskiem i Człopę, z warunkiem jednak, aby w przeciągu 3 lat postawił w Balewie dom mieszkalny; zarazem uwolniono go od służby wojennej na czas życia. Pozwolono mu także kupić dobra o jednej służbie w ziemi chełmińskiej, uwalniając go od niej na czas życia. W dobrach sztembarskich założył Teodoryk wsi: Perklice czyli Perkliczki, Rodowo i Gdakowo, które jak nazwy pokazują, przez Polaków były zamieszkałe. Po śmierci Teodoryka Stango przeszły dobra sztembarskie i balewskie na zięcia Michała z Lniska (Elnis). Lniscy ci byli jednego pochodzenia z Stangonami, bo mają ten sam przydomek. Synem Michała był Sambor Stango, a z synów jego osiadł Boruta w Otłowie, gdzie go księgi skarbnika zakonnego często wspominają. Sambor jednak nie był wyłącznym właścicielem Sz., większą część majątku trzymali Hanusz i Piotr, synowie Żywana (Schyban), pochodzący z ziemi dobrzyńskiej, gdzie znów się przenieśli, gdy dobra sztembarskie sprzedali w. m. Konradowi Wallenrodowi za 2400 grzyw. Potomkiem ich był „Janussius Stamberski, heres Sokoloviensis, alias Hannos vom Stangenberge“, dworzanin Jagiełły, który pewnie dla znajomości języka niemieckiego często był używany do układów z zakonem. Krzyżacy założyli r. 1399 wś włościańską o 16 wł. na prawie chełm. w Sz., ale dobra wkrótce potem oddali Świnkom w ziemi dobrzyńskiej; Jan Świnka otrzymał na nie r. 1418 drzywilej. Po Świnkach nabył te dobra około r. 1440 Gabryel Bażyński, które je znów r. 1471 sprzedał Jakubowi z Rostkowa Kostce (ob. Kętrz. „O ludn. pol.“, str. 180—183). Jego żona była Anna Rokuszówna. R. 1518 nabył Sz. Schach v. Wittenau; r. 1787 dzierży je pułkownik Karol Albert Schach, który r. 1768 podpisuje konfederacyą dyssydentów w Toruniu. Jego córka wyszła za hr. Albrechta v. Rittberg, który z nią odziedziczył i dobra sztembarskie (ob. Gesch. d. Stuhmer Kreis. v. Schmitt, str. 105 i 249). R. 1804 szacowano dobra te na 60800 tal. *Ks. Fr.*

Sztempieliszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 56 w. od Nowoaleksandrowska.

Sztemple (*Sztempele*), wś i dobra, pow. rossieński, gm. i par. Szwekszne, o 86 w. od Rossień, w 1861 r. własność hr. Platera.

Sztemplowice, czesk. *Sztemplovce*, niem. *Stremplowitz*, wś na Szląsku austr., w pow. opawskim, nad pot. Horliczka (dopł. Oppy), w płn.-zach. kierunku od miasta Opawy. W r. 1880 było 32 dm. i 177 mk. rzym.-kat., 145 Czechów i 9 Niemców. Z wsią Kamieniec (czesk. Kamenec, niem. Kamenz) tworzą Sz. jedną gminę. Liczba mieszkańców gminy wynosi 402 (349 Czechów i 14 Niemców). Szkoła ludowa w Kamieńcu. *W. H.*

Sztepano *Niżne* i *Wyżnie*, węg. *Also* i *Felso-Stepano*, dwie wsie w hr. orawskiem, nad rz. Orawą; handel płótnem, 648 mk.

Szterejny, wś włośc. nad jez. Ilgi, pow. trocki, o 16 w. od Trok, 2 dm., 16 mk. katol.

Szterenberg, łotew. *Szterenbergis*, wś, pow. dyneburski, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm. i par. Indryca, w 1853 r. 76 dusz rewiz.; w 1863 r. własność Stanisława Gizberta.

Sztiawnica *Mała* i *Welka*, węg. *Kis-Selmecz*, *Nagy-Selmecz*, dwie około siebie położone wsi, w hr. liptowskiem. Sz. Wielka posiada zdrój wody szczawiowej, dosyć ostrej, obfitującej w kwas węglowy. Sz. Mała ma 242 mk. a Wielka 937 mk.

Sztilchen 1.) wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 71 w. od Poniewieża. 2.) **Sz.** *Pomusz*, dobra, tamże, o 70 w. od Poniewieża.

Sztinta, jezioro, ob. *Stint.*

Sztober, rzeczka (dopł. Odry), ob. *Stobrawa.*

Sztok, wś, pow. mławski, gm. Rozwozin, par. Lubowidz, odl. o 25 w. od Mławy, ma 2 dm., 15 mk., 40 mr.

Sztokajły, przys. dóbr Kulczyce, w pow. samborskim.

Sztokmil al. *Sztokski młyn*, niem. *Stocksmuehle*, os. młyń. nad Wierzycą, założona r. 1827, pow. kwidzyński, st. p. Peplin, gm. Janiszewo, par. kat. Lignowy; 1885 r. 4 dm., 46 mk. W pobliżu przechodzi kolej bydgoskotczewska. Dziedzic Stock nadał nazwę osadzie. O pół klm. na płn. od os., na lew. brz. doliny Wierzycy w stronę Janiszewa i w lewo od drogi do niej wiodącej, wznosi się na krawędzi wzgórza wysokiego do 20 mt., okazały i dobrze zachowany szaniec. Wzgórze, na którem leży, występuje w kącie połączenia dwóch wąwozów w jeden większy, który się kończy otworem na wspomnianą dolinę Wierzycy. Szaniec ten zajmuje przestrzeń 85 mt. wzdłuż i 50 mt. w szerz. Wewnątrz w obwodzie jego znajduje się wiele przepalonej gliny, węgli i popiołów. Obok wałów znaleziono młotek kamienny neolityczny (ob. Objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 10). Niespełna o 1 klm. na płn.-wsch. od osady, na wzgórzu odosobnionem nad doliną Wierzycy, w prawo od drogi do Janiszewa, znaleziono grób skrzynkowy, zawierający kilka popielnic; drugi odkryto na wzgórzu wznoszącem się do 130 stóp

nad doliną Wierzycy. Znajdowało się w nim kilkanaście urn, w których znaleziono kółko z drutu bronzowego, śpilkę bronzową i kilka kółek żelaznych. Niektóre z tych popielnic mają kształty oryginalne (tamże, str. 42). R. 1888 sprzedał bankier Schwarz ze Starogrodu młyn ten kapitaliście Stock, synowi założyciela, za 102000 mrk. *Kś. Fr.*

Sztolpy, niem. *Stolpen*, dobra ryc., w pow. olsztyńskim. Leżą pod Olsztynem.

Sztormowa, słoboda nad rz. Ajdarą, pow. starobielski gub. charkowskiej, o 28 w. na płd. od Starobielska, ma 139 dm., 1158 mk., cerkiew z 1794 r., odnowioną w 1837. Zasiedlona w 1756 r.

Sztos, węg. *Stosz*, miasteczko górnicze w hr. spiskiem (Węg.), między wysokiemi lesistemi górami, o milę od Smolnika (Schmoellnitz); kościół paraf. katol. i ewang., kopalnie rudy żelaznej, kunice żelaza, 1291 mk. Ztąd pochodziła rodzina Wita Stwosza.

Sztotfeld 1717, *Stotfeldt* 1648, niem. *Stolzenfelde*, dobra ryc. nad traktem człuchowskim, pow. człuchowski, agent. pocz. w miejscu, szkoła (1887 r. 1 naucz., 57 dz.), paraf. kat. Człuchowo (o 8·6 klm.); 1500 ha (1145 roli or., 35 łąk, 203 lasu); 1885 r. 17 dm., 28 dym., 152 mk., 17 kat., 135 ew.; cegielnia, wiatrak, hodowla bydła oldenburskiej rasy, owiec i koni, mlekarnia. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płaciła tu Piotrowa Wedelsztedzina od 3 wł. osiad., 4 folw., 3 ogrod. 10 fl. 24 gr.; Marunia od 4 wł. osiad., 5 ogrod., 9 fl. 10 gr.; Balcerowa Wedelsztedzina 8 fl. 24 gr. (ob. Rocz. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 190). Według taryfy na symplę z r. 1717 płacono tu z części Dąbrowskiej 20 gr., Maruna 1 zł. 12 gr., Adama Wedelsteda 3 gr. 8 den. i Krzysztofa Wedelsteda 19 gr. 4 den. (ob. Cod. Belnensis, mskr. w Peplinie, str. 95). Dawniej istniał tu kościół kat., który przeszedł w ręce luteran. Arcyb. Gębicki w spisie kościołów z r. 1617 wcale go nie wymienia; natomiast arcyb. Wężyk wspomina r. 1628, że go posiadają inowiercy (ob. „Utracone kościoły“ p. kś. Fankidejskiego, str. 322). *Kś. Fr.*

Sztrazsa, ob. *Straża*.

Sztropko al. *Stropko*, starożytne miasteczko w hr. ziemneńskiem (Zemplin), nad rz. Ondawą, kościół katol. paraf., klasztor franciszkanów, bóżnica, stac. pocztowa, uprawa roli, jarmarki. Stary, w kształcie pięciokąta zbudowany zamek, w środku niego kościół z innemi zabudowaniami. Zamek ten wystawiony r. 1245, przeszedł drogą darowizny 1414 na Piotra Perenyego; 1473 zdobyło go wojsko polskie, 1486 odebrał Emeryk Perenyi, 1491 zdobył go powtórnie Jan Albert (Olbracht), królewicz polski, obwołany królem węgierskim, wreszcie przeszedł do Emeryka Perenyego, który sprzedał całą majętność kardynałowi Bakacsowi za 20000 dukatów. Nadane 1567 przez cesarza Maksymiliana Janowi Petheo, przeszło po nim na żeńską linią a dziś jest w posiadaniu rodziny Jekelfalussych. Ma 3706 mk. (2113 żydów). *H. M.*

Sztrukhuta, niem. *Strachhuette*, według Kętrz. *Kierzkowo* (ob.). Wizyt. Szaniawskiego z r. 1710 i Rybińskiego z r. 1780 zowią tę osadę Sztrukhuta. W 1772 r. było tu 13 gburów, 16 chałupników, wszyscy luteranie, posiadali 10 wł. roli orn. i 4 włóki lasu; wysiew na włókę wynosił 16 kor. żyta, 1 jęczm., 20 owsa, 1 tatarki; zbierali a trzecie ziarno, czynsz wynosił 211 tal. 60 gr., hyberna 21 tal. 60 gr., zagłówne 14 tal. 24 gr. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, str. 154). Sz. należało wówczas do sstwa skarszewskiego. R. 1780 liczyła wś 120 mk. ew. (ob. Wizyt. Rybińskiego, str. 9). *Kś. Fr.*

Sztrutteln, ob. *Hofcumberge* (t. VII, 13).

Sztrzepowo, ob. *Trzepowo*.

Sztukany al. *Czeronka*, wś pryw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 49 w. od Dzisny, 15 dm., 196 mk.

Sztukowiec al. *Szczukowiec*, grupa domów w Wysocku Niżnem, w pow. turczańskim.

Sztum, niem. *Stuhm*, u Dusburga *Stumo*, 1333 *Stuhma*, 1395 *Stumi*, u Długosza *Szthum*, mato powiat. w Prusach zach., w dawnej Pomezanii, pod 53° 53′ płn. szer. i 36° 43′ wsch. dłg. od F., okolone dwoma jeziorami, na zach. Zajezierskiem (Hintersee) i Barlewickiem na wschód. W okolicy bogate pokłady torfu; gleba gliniasta; mieszkańcy trudnią się głównie drobnym handlem, rolnictwem, hodowlą bydła i świń. Razem z przedmieściem „Sztumskiem Polem“ obejmuje miasto 1161 ha (893 roli or., 75 łąk, 4 lasu); 1885 r. 265 dm., 492 dym., 2238 mk., 1347 kat., 771 ew., 18 dysyd., 102 żydów (na Sztumskie Pole przypada 60 dm., 396 mk.). Miasto jest siedzibą radcy ziemiańskiego, urzędu pobor., sądu obwod., urzędu poczt. II kl., ma st. kol. nadwiślańskiej, spółki pożyczkowej, szkołę 6-klas. symultanną (1887 r. 5 naucz., 3 ew., 2 kat., 395 dzieci) i szkołę pryw. dla dziewcząt, kościół par. kat., kośc. ew., synagogę. Trzy gościńce przerzynają miasto: z Starego Targu, z Kwidzyna i Malborka. W Sz. znajduje się jedna z największych mleczarni spółkowych w Prusach zach. Największym dostawcą mleka był w r. 1888 Donimirski z Zajezierza, który dostawił 116,076 litrów. Oprócz tego zawiązało się tu towarzystwo rybackie, które wzięło w dzierżawę jezioro Zajezierskie (87 ha) i Barlewickie (63 ha) celem ich zarybienia. Towarzystwo to urzą-

dziło także w tym celu stawy w Sztumskiej Wsi i Borowym Młynie. Jarmarków odbywa się tu 8 co rok. Kościół kat. mur., z drewnianą wieżą, p. w. św. Anny, został zbudowany pewnie w XIV w. razem z miastem. Trzech księży znajduje się przy nim: proboszcz, kapelan i wikary. Do par. należy kościół fil. w Sztumskiej Wsi. Komunikantów liczono 1884 r. 2816. R. 1607 mieszkało tak mało katolików, że w mieście nie było proboszcza. Podczas pierwszej wojny szwedzkiej znajdował się kościół w rękn inowierców. Wizytacya archid. Kretkowskiego z r. 1698 donosi: Kościół murowany, dachówką kryty, kollacyi królewskiej, nie jest jeszcze konsekrowany tylko benedykowany. W dzwonnicy wiszą 3 dzwony i sygnarek; tamże znajduje się zegar. Do prob. należą 4 włóki, ale nie pełnej miary. Mesznego daje każdy od włóki po 1 korcu żyta i tyleż owsa. Komunikantów było 680. Większa część mieszczan jest wyznania ew. Do parafii należą kościoły w Sztumskiej Wsi, Koniecwałdzie i Bruszwałdzie, w 1681 r. afiliowane; we wsiach tych jest 12 włók plebańskich, wydzierżawionych za 30 fl. od włóki, oprócz tego są dzierżawcy obowiązani do niektórych robót dla dziekana. Do par. należą jeszcze osady przez Olędrów zamieszkałe, mianowicie: Bynowo W. (dziś Benowo) i Bynowo Małe, Rudzyńskie zwane, Szkaradowo, Świnia Grupa W. i M., Uśnice M. i W., Biała Góra, Przewóz Pogorzalski, Trylewskie Pastwisko, Cwancykowskie, Pychowskie, Rosekranz, Kępa Drahimowska (ob. str. 909—923). Proboszczami byli: r. 1626 Wojciech Węgierski, Foerster, Adam Paweł Kurszewicz, Duchowski, Kazimierz Szczepański, odebrał protestantom kościół w Sztumskiej Wsi, Jan Glíński † 1706, Szeffler † 1710, Michał Wolfowicz † 1726, Michał Grabowski do r. 1732, Fabian Pląskowski, kanonik chełm. i oficyał malborski, 1732—60, Andrzej Pląskowski 1760—69, Jan Klimaszewski 1769, rezygnował 1773, Józef Gudowicz, Piotr Gaebler 1884. Przy kościele istnieje szpital kat. dla 9 ubogich. Niemcy katolicy tworzą mniejszość i mieszkają tylko w mieście, w gminach wiejskich zaś, jak Koniecwałdzie, Szpitalnem, Hohendorfie i Zajezierzu sami tylko Polacy, a w Bruszwałdzie jest ludność nieco mieszana. Do dekanatu sztumskiego należą: lokalny wikaryat Benowo, Kiszpork i kościół fil. w Bągarcie, Kwidzyn, Prabuty, Stary i Nowy Targ, Dąbrówka Niemiecka, Kalwa i Szropy, Lichtfelde, Postolin i Pietrzwałd, Pozylia, Szenwyza i Tychnowy z Straszewem, wreszcie Sztum, razem 12 parafii. Dekanat należał pierwotnie do dyecezyi pomezańskiej, a po przyjęciu reformacyi do chełmińskiej. Mocą bulli „de salute animarum“ z r. 1821 został przyłączony do dycc. warmińskiej. R. 1641 należało do dekanatu 13 parafii: Sz., Kalwa, Sztumska Wieś (dziś filia). Pietrzwałd (dziś filia), Dąbrówka, Postolin, Koślinka (kośc. zaginął), Nowa Wieś (kośc. zaginął), Bruszwałd (kośc. zaginął), Straszewo (dziś filia), Koniecwałd (kośc. zaginął), Tychnowy i Szropy (dziś filia) (ob. Woelky: „Urkunden Buch des Bist. Culm“, str. 1028). Parafia ewangielicka w Sz. założoną została r. 1570. Nabożeństwo odprawiało się najprzód w szpitalnym kościele św Ducha, potem w ratuszu. Gdy ten r. 1683 zgorzał, darował burmistrz Piotr Mogge miastu dom w rynku ku temu celowi. Na początku obecnego wieku stanął nowy kościół, poświęcony r. 1818. Szpital i cmentarz ew. są też darem burmistrza Mogge (ob. „Preuss. Prov. Bl.“, 1845, str. 619—633).

Historya. Już w epoce przedchrześciańskiej znajdował się tu gród („propugnaculum in loco qui dicitur Stumo“, Dusb. I, 60), który około r. 1236 zburzyli Krzyżacy pod wodzą margrabi Henryka z Miśnii. Na tem samem miejscu zbudowali oni zamek i miasto, lecz o ile się zdaje dopiero w XIV w., gdyż pierwszy komtur występuje tu r. 1331, a dopiero r. 1416 nadaje w. mistrz Michał Kuechmeister v. Sternberg miastu przywilej, gdyż dok. z r. 1302, w którym jest mowa o sądzie ławniczym w Sztumie, jest bardzo podejrzany. W przywileju z r. 1416 nadaje w. mistrz Ambrożemu Gerhardowi von Schoenenberg dziedziczne sołectwo w mieście wraz z małem i wielkiem sądownictwem i trzecią częścią kar sądowych. Nadto dostaje wolny plac (Hofestatt), wieżę przy murze miejskim za placem i 2 mr. roli ogrodowej. Do tego otrzymuje wolną rybitwę w jeziorze Sztumskiem dla własnego stołu małemi narzędziami. Mieszczanie dostają 55 włók roli i Białe jezioro, oprócz tego każdy pół morgi od miasta. Z włók tych dostaje sołtys $5^1/_2$ wolnych wł., proboszcz zaś 2; od reszty włók płacić mają mieszkańcy po pół grzywny. Oprócz tego otrzymuje miasto $5^1/_2$ wł. lasu i Pogorzały przewóz (Kittelsfaehre). R. 1553 Zygmunt August potwierdza ten przywilej, dodając jeden jarmark i targ co piątek. Oprócz tego darował król miastu plac w Pszczolim Dworze dla założenia śpichlerza. Po bitwie pod Grunwaldem r. 1410 naszli Polacy miasto i zamek, a król wystosował ztąd d. 25 lipca pismo do rycerzy w Malborku, wzywając ich do poddania się. Osadził tu załogę pod wodzą Andrzeja Brochockiego, który, gdy już król odstąpił od oblężenia Malborka, bronił się mężnie według Jana z Pozylii całe 3 tygodnie, według Długosza nawet 6 i poddał się, do ostateczności przyparty, dopiero po

uzyskaniu na to zezwolenia od króla. Uznali i Krzyżacy to męztwo, dla tego zgodzili się na wyjście całej załogi z rynsztunkiem wojennym (ob. Długosz, XI, 107). W wojnie 13-letniej (1454—66) stanęli mieszczanie zaraz z początku po stronie związkowców, zamek jednak pozostał w ręku Krzyżaków, którzy się w nim bronili przez 22 tygodni, od 7 marca do 8 sierpnia. Chorobami i głodem naciśnieni wydali zamek, uzyskawszy wolny wymarsz. Po klęsce pod Chojnicami (18 wrz. 1454) znów Krzyżacy Sz. opanowali. Załogą dowodził Bernard v. Zinnenberg. W jego nieobecności zaskoczyli wprawdzie Polacy z Malborka w nocy miasto d. 31 października 1461 r., ale cofnęli się niebawem, ogniem je w części zniszczywszy. Mocą drugiego pokoju toruńskiego (1466) zamek i miasto Polakom przekazane, ale dopiero r. 1467 im wydane zostały. Wójtami za czasów krzyżackich byli na zamku: 1) Jan 1333—36, 2) Henryk Wileken (Vilko, Wilke) 1341—43, 3) Fryderyk Jaeger 1350, 4) Erwin v. Kruftele 1379—81, 5) Jan v. Felde 1381—86, 6) Dyteryk v. Roeder (Reder) 1386—89, 7) Ulryk v. Jamsdorf 1389—91, 8) v. Wysentau 1391—92, 9) Konrad Volgold (Vollegold) 1392—94, 10) Konrad (Kuno) v. Baldersheim 1394—1404, 11) Henryk Potendorf (v. Pottendorf) 1404—1410?, 12) Gieselbrecht v. Buchsek 1411—14, 13) Henryk Postar 1414—1419, 14) Henryk v. Hauer 1419—22, 15) Mikołaj v. Bergau 1422?—1428, 16) Gottfried v. Geylenkirche 1437, 17) Wilhelm v. Weyssen 1437—40, 18) Jan Hensel v. Czeschingen 1440?—1446, 19) Jan v. Buchen 1446—47, 26) Mik. v. Milwiss (Milwitz) 1453, 21) Konrad v. Lichtenhain 1446 (ob. Voigt: „Namen-Kodex“, str. 81). Wójtowstwo tutejsze było podwładne głównemu zamkowi malborskiemu i graniczyło na płd. i wschód z biskupstwem pomezańskiem i komturstwem kiszporskiem. Jeszcze r. 1388 nosiło nazwę starej ziemi pruskiej Aliem, a pieczęć wójta ozdobiona była napisem: Sigillum Advocati in Aliem. Herb wójtowstwa był ten sam co austryacki; opowiadają, że książę austryacki Albrecht około r. 1377 podjął krucyatę przeciwko Prusakom i podczas niej został wraz ze 100 towaszyszami pasowany na rycerza. „Vir generosus fortalicium Stumis dono et nobilitatis suae clenodia ordini ibidem relinquendo patriam repeciit“ (Scr. r. Pruss., IV, 55). Dla tego też walczyli w bitwie pod Tannenbergiem zaciężni austryaccy pod banderą sztumską, którą dzierżył nadkomtur, gdyż wójtowstwo tutejsze było zależne od Malborka. Zamek sztumski do dziś jeszcze w części zachowany, był ulubionem miejscem pobytu wielkich mistrzów, zwłaszcza że przy zamku ciągnął się obszerny zwierzyniec. Stanowił on niejako fort wysunięty Malborka, od którego tylko 2 mile jest oddalony. Dokładny opis zamku i plan sytuacyjny podaje Toeppen („Zeitschr. d. Westpr. Gesch. Ver.“, IV, 83—104), widok zaś Andriolli w „Kłosach“ (z r. 1890). Studnia na dziedzińcu zamku, około 100 stóp głęboka, dostarcza najlepszej wody w mieście. Za czasów polskich był zamek siedzibą starosty i miejscem odbywania sejmików, sądów grodzkich i ziemskich województwa malborskiego. Starostowie sztumscy posiadali sądownictwo tylko nad poddanymi, nie zaś nad szlachtą i wolnymi. Lustracya z r. 1565 opiewa, że ststwo tutejsze, które trzymał Krzysztof Czema, wojewodzic malborski, należało do wojew. malborskiego i obejmowało miasto Sz. i wsi 18, w których było włók osiadł. 587½, sołtyskich 69½, kościelnych 35, wolnych lemańskich 3, karczem 19, ogrodników 28, folwarków 3, młynów 5, jezior 7, stawów wedle młynów, z których bywa pożytek trzy. Suma dochodów tak pieniężnych jak pospolitych, na pieniądze oszacowanych, wynosiła 5529 fl. 3 gr. 2 fen., z której na onera, zapłacenie myta sługom zamkowym i folwarkowym na rok wychodzi fl. 338, okrom wychowania zbożem pospolitem, które includowano in summam perceptorum (ob. Odpisy w Peplinie, str. 8). W r. 1771 posiadał to ststwo Franciszek Bieliński, ststa czerski, wraz z żoną Krystyną z książąt Sanguszków. Opłacano wtedy kwarty złp. 15,479 gr. 13, a hyberny złp. 3736 gr. 29. Od d. 13 września 1772 r. ststwo wraz z całem województwem przeszło pod panowanie pruskie. Podczas pierwszej wojny szwedzkiej (1626—1629) zajął Gustaw Adolf po zdobyciu Malborka także Sz. i osadził w nim załogę z 200 żołnierzy (20 lipca 1626). Przez cały też czas tej wojny pozostał ten ważny punkt w ręku Szwedów. R. 1629 d. 27 czerwca pobił Koniecpolski Szwedów pod wodzą Gustawa niedaleko Sz. pod Trzcianem. Sam król został w lesie sztumskim po dwakroć pojmany, lecz niepoznany, wymknął się zwycięzcom. Po tej klęsce wzmocnił król załogę sztumską. Ukazał się też niebawem (12 lipca) pod miastem oddział wojska polskiego i cesarskiego, ale nie odważył się na krok stanowczy. D. 15 sierp. t. r. posunęli się Polacy znów pod miasto, ale zostali odparci. Mocą 6-letniego rozejmu, d. 26 wrześ. 1629 r. w Starym Targu zawartego, został Sz. dany w sekwestr wielkiemu elektorowi Fryderykowi Wilhelmowi. Po upływie 6 lat zajęli Szwedzi znów Sz., ale r. 1635. po zawarciu traktatu w Sztumskiej Wsi (12 wrześ. 1635 r.), ustąpili go królowi polskiemu. W drugiej wojnie szwedzkiej (1655—60) zdobyli Szwedzi znów miasto i

zamek, które pozostały w ich ręku aż do pokoju oliwskiego (1660). Podczas tej wojny stał tu załogą sławny Patryk Gordon, później generał i zażyły przyjaciel Piotra Wielkiego. W swoich pamiętnikach opisuje on przygodę, która go tu spotkała (ob. „Pielgrzym“, 1876, Nr. 13). W czasie trzeciej wojny szwedzkiej czyli t. z. północnej (1700—1721) był Sz. r. 1703 przez pewien czas w ręku szwedzkim. Dopiero r. 1772 dostał się pod panowanie pruskie. Herb miasta wyobraża N. M. Pannę z dzieciątkiem Jezus. Pożary zniszczyły Sz. w latach: 1625 i 1683. R. 1772 liczyło miasto 469 dusz, 1777 r. zaś 427; 1778 r. 79 dm. i 526 dusz. Dochód miasta wynosił 319 tal. 21 gr. 12 fen., rozchód 283 tal. 9 fen. Prawo warzenia piwa posiadało 42 domów. Jarmarki były liche. Narzędzia do gaszenia ognia składały się z 6 ręcznych sikawek, 31 drabin, 13 kubełków i 24 bosaków. R. 1783 było tu 79 dym. i 509 dusz; 1804 r. 105 dym., 918 dusz; r. 1858 było 188 dm. i 1732 mk. (999 kat., 634 ew., 17 menonitów i 82 żyd.).

Powiat sztumski, w obwodzie kwidzyńskim, leży między 53° 47′ i 54° 3′ płn. szer. a 36° 32′ i 37° 5 wsch. dłg. od F. Graniczy na płn. z pow. malborskim, na wsch. z holądzkim, na płd. z suskim i kwidzyńskim, a na zach. z kwidzyńskim. Obszaru obejmuje $11^2/_3$ mil kw. czyli 64,092 ha (44,120 ha roli or., 5659 łąk, 7491 lasu); 1 ha roli przynosi przeciętnie 17·23 mrk czystego dochodu, 1 ha łąk 24·68, 1 ha lasu 3·53 mrk. Obwodów wójtowskich liczy powiat 26, miast 2 (Sztum i Kiszpork), gmin wiejskich 76, dominialnych obwodów 60, dym. 8169. Wisła stanowi zach. granicę powiatu, Dzierzgoń (Sorge) wschodnią. Wisła wstępuje o 1 klm. na płd. od Piegłowskiej Wsi z pow. kwidzyńskiego i tworzy granicę powiatu aż do cyplu mątawskiego, gdzie się dzieli na Wisłę i Nogat, który odgranicza płn.-zach. stronę powiatu aż do Wielbarka, gdzie przechodzi w pow. malborski. Oprócz tego płynie w powiecie Mały czyli Stary Nogat i Młynówka (Muehlengraben). Bite gościńce przerzynają powiat: 1) z Malborka na Sz. do Kwidzyna (długi 24 klm.); 2) z Malborka do Starego Targu (12 klm.); 3) z Starego Pola przez Kiszpork (15 klm.); 4) ze Sztumu przez Mlecewo do Starego Targu (około 9 klm.); 5) z Budzisza do Lichtfelde (około 3 klm.); 6) z Kiszporka do dworca w Mikołajkach (około 15 klm.). Kolej malborsko-mławska przerzyna środek powiatu na przestrzeni 23 klm. w płd. kierunku; dworce są w Dąbrówce Niem., Mlecewie i Mikołajkach. Kolej nadwiślańska z Malborka do Torunia przerzyna zach. część w zach.-płd. kierunku; dworce są: w Bruszwałdzie, Sztumie i Ryjewie. Ludności było 1871 r. 40,251; 1875 r. 39,086; 1880 r. 39,695; 1885 r. 37,547 (23,578 kat., 12,870 ew., 707 chrześcian in. wyzn., 392 żyd.). Dzieci w wieku szkolnym było 1885 r. 4092 kat., 2080 ew., 46 żyd.; pomimo to było 55 nauczycieli kat., 53 ew. Szkół publicznych liczył powiat 72, mianowicie 37 kat., 31 ew. i 4 symultanne, jako to: w Sztumie, Białej Gorze, Parparach i Brunszwałdzie. Co do organizacyi 2 były 5-klas., 12-ście 2-klas., 41-na 1-klas., 17 półdniowe. Pod względem narodowości stanowią Polacy dziś mniejszą połowę ludności. Na początku bieżącego stulecia posiadali tu Polacy 23 majątki większ., wartości 533,735 tal., Niemcy zaś 12, wart. 361,144 tal. Z ówczesnych obywateli pols. Donimirscy, Sierakowscy a po kądzieli i Wilczewscy utrzymali się do dziś przy swych majątkach, z ówczesnych obywateli niemieckich jeden tylko pozostał. Obecnie (1889 r.) posiadają obywatele Polacy przeszło 7000 ha, Niemcy około 18,000 ha; mniejsza posiadłość jest przeważnie w rękach ludu polskiego. R. 1831 liczył pow. sztumski 8187 Polaków, t. j. 30·2 % ludn.; 1852 r. 15,715 (43·1 %); 1858 r. 15,482 (41·4 %); 1861 r. 16,276 (42 %); 1867 r. 16,928 (41·8 %). Cofanie się żywiołu pols. od r. 1852 ztąd pochodzi, że do majątków, które od Polaków przeszły do Niemców, zaczęli ci sprowadzać ludność niemiecką. Ludność polska zewsząd parta, zaczęła się w ostatnich latach wynosić do Ameryki lub w głąb Niemiec. W okręgu kwidzyńsko-sztumskim liczba głosów polskich przy wyborach do parlamentu wynosiła 1871 r. 5555, w 1874 r. 6481, 1877 r. 6701, 1881 r. 5762, 1884 r. 6274, 1887 r. 7463; 1890 r. oddano polskich głosów przy pierwszych wyborach 7146 czyli 47·2 % wszystkich głosujących, przy ściślejszych 8177 czyli 48·2 %. Okrąg ten liczy 49·1 % protest., i 49 % katol. Mylne jest mniemanie, jakoby Polacy w pow. sztumskim zamieszkiwali wyspę etnograficzną. Idąc bowiem ze środka powiatu w okolicy Cygus na Sztum, Łużnice, Pogorzałą Wieś, Mątwy do Subków po lewej stronie Wisły, nie napotykamy ani jednej osady, gdzieby Polacy nie byli w większości, tak samo ma się rzecz na drodze z Cygus na Nową Wieś do Cegielni, Benowa, Białej Góry i Walichnów. Na płd. od tego pasa aż po Kwidzyn osady przeważnie niemieckie odłączają wprawdzie ludność polską pow. sztumskiego od dawniejszego Pomorza, ale tylko wązkim pasem, w którym nie brak polskich mniejszości (ob. „Pamiętnik Fizyogr.“, 1889, t. IX, 31—35). *Ks. Fr.*

Sztumbrakiejmy, ob. *Dowidy* i *Nowe Dowidy.*

Sztumska Wieś, niem. *Stuhmsdorf*, r. 1400

Stuhm das Dorf, łac. *Stumisdorfium*, wś nad szosą kwidzyńsko-malborską i koleją nadwiślańską, pow. sztumski, pół mili na płd. od Sztumu, (stacya kol. i poczt. i parafia katol.). Obszaru ma 977 ha (811 roli or., 116 łąk, 4 lasu); gleba gliniasta i żyzna, przynosi 8 do 10 ziarn. W 1885 r. było 74 dm., 145 dym., 602 mk., 464 katol., 130 ewang., 4 menon., 4 żyd.; w 1868 r. 795 mk. Posiada szkołę 2-klasową katol. i 1-klasową ewang. Kościół mur. filialny, pod wezw. Podwyższenia św. Krzyża, został przed około 20 laty na nowo odbudowany. Jeszcze r. 1641 był parafialny. Dawniejszy kościół był w pruski mur budowany; do probostwa należała 1668 r. 1 włóka, wówczas ugorem leżąca, w dzierżawę puszczona. Na miejscu, gdzie dawniej stała szkoła, była strzecha, z której prob. dostawał 20 gr. Mesznego pobierał prob. sztumski ztąd r. 1698 po 1 kor. żyta i owsa od włóki. Pierwotny przywilej wsi zaginął w pierwszej wojnie szwedzkiej. R. 1641 wystawił ststa sztumski Zygmunt Gueldenstern dla wsi tutejszej i innych generalny przywilej, uznając je jako osadzone na prawie chełmiń. Wieś ta pamiętną jest pokojem zawartym tu dnia 16 wrześ. 1635 r. między Polską a Szwecyą na 26 lat. Było to właściwie tylko przedłużenie zawieszenia broni, które r. 1629 na 6 lat umówione zostało między Gustawem Adolfem a Zygmuntem III w Starym Targu. Układy rozpoczęły się już w maju za pośrednictwem posłów: francuskiego, angielskiego, holenderskiego i brandenburskiego. Pierwsi trzej życzyli sobie pokoju głównie dla tego, aby Szwedzi z całą siłą mogli prowadzić wojnę w Niemczech. Brandenburczyk zaś chciał przynajmniej swoje wschodnie terytorya ustrzedz przed klęskami wojennemi. Komisarze mieszkali w namiotach. Dnia 24 maja zeszli się po raz pierwszy komisarze polscy, w towarzystwie angielskiego i brandenburgo, z jednej, a szwedzcy, w otoczeniu francuskiego i holenderskiego, w środku wsi, w miejscu, w równej odległości od namiotów położonem, pod gołem niebem. Tu podali sobie ręce, potem wystąpił szwedzki pełnomocnik hr. Piotr Brahe i miał krótką przemowę, w której życzył szczęśliwego prowadzenia układów, na co w imieniu polskich posłów odpowiedział bisk. chełmiński Jakub Zadzik. Układy bardzo się przedłużały i rwały nieraz. Ale pośredniczący posłowie zawsze na nowo je rozpoczynali i uskutecznili 2 sierpnia drugie spotkanie komisarzy na tem samem miejscu. Ponieważ tymczasem jesień się zbliżyła, zbudowano szałas drewniany, w którym d. 12 sierpnia 1635 r. traktat uroczyście podpisany został. Szwedzi zwrócili Prusy, ale Inflanty aż po rz. Łabbę (jez. Łubań ?) tudzież wolny handel na Dźwinie, przy nich pozostały. Traktat ten podpisali z polskiej strony: Jakub Zadzik, bisk. chełmiński, Rafał Leszczyński, woj. bełzki, Ernest hr. Doenhof, kaszt. parnawski, Remigiusz de Otok-Zaleski, referendarz król., Jakub Sobieski, krajczy koronny; ze strony szwedzkiej: hr. Piotr Brahe, członek rady państwowej, Herman Wrangel, marszałek polny, Jan hr. Oxenstjerna, tajny radca, Achacy hr. Oxenstjerna, członek rady państwowej, Jan Nicodemi, generalny komisarz armii; ze strony brandenburskiej: Andrzej v. Creutzen, radca, Jan Jerzy v. Saucken, radca i kanclerz, Bernard v. Koenigseck, radca, Jerzy v. Rauscken, radca sądu dworskiego, Piotr Bergmann, tajny radca; ze strony francuskiej: Claudiusz de Mesmes, Dominus d'Avaux; ze strony angielskiej: Jerzy Douglas; ze strony holenderskiej: Andrzej Bicker, burmistrz amsterdamski, i Joachim Andreae, radca państwowy. Na miejscu, gdzie traktat podpisany, leży wielki kamień granitowy bez napisu. Naokoło stoi płot, w którego czterech rogach stoją 4 wielkie topole. Rysunek kamienia podał Andriolli w „Kłosach“ z r. 1890 (ob. „Gesch. des Stuhmer Kreises“ von Schmitt, str. 60—64 i 211). *Kś. Fr.*

Sztumskie Pole, niem. *Stuhmerfelde*, ob. *Sztum.*

Sztumskie Przedzamcze, niem. *Stuhm-Vorschloss*, wś pod Sztumem, pow. sztumski, st. p. i kol. Sztum, szkoła 2-klas. kat. w miejscu; 100 ha (80 roli or., 1 łąk); 1885 r. 49 dm., 112 dym., 426 mk., 313 kat., 99 ew., 1 dyssyd., 13 żyd. *Kś. Fr.*

Szturhof, ob. *Hofcumberga* (III, 13—1).

Szturmów, pow. mogilnicki, ob. *Sturmhof.*

Sztutowo 1.) niem. *Stutthof*, największa i najpiękniejsza wś na gdańskiej Nierzeji, tuż przy ujściu Starej Wisły do Zatoki Świeżej, 39 klm. na wschód od Gdańska, pow. gdański nizinny, par. kat. Nowydwór (Tiegenhof). Obejmuje z licznemi przyległościami 1476 ha (1067 roli or., 15 łąk, 5 lasu); 1885 r. razem 245 dm., 549 dym., 2490 mk., 2412 ew., 69 kat., 9 dyssyd.; 3 szkoły: 2-klas. ewang. dla chłopców (1887 r. 192 dzieci, 2 naucz.), takaż dla dziewcząt (187 dz., 1 naucz. i 1 nauczycielka); na wyb. Mittelhaken także 2-klas. szkoła ew. (103 dz., 1 naucz.). Gleba w tych żuławach bardzo żyzna; mieszkańcy trudnią się rolnictwem, ogrodownictwem, hodowlą bydła, rybitwą i poszukiwaniem bursztynu. Nazwę swą wzięła ta wieś pewnie od jakiego Gdańszczanina, może od burmistrza Jana Stutte, Sz. należało bowiem i należy po części jeszcze dziś do Gdańska. R. 1465 odbywały się tu narady między posłami polskimi a krzyżackimi nad ukończeniem wojny 13-letniej.

Wówczas należało Sz. do króla polskiego, któremu je odstąpił Gdańsk r. 1454. Także w sporze Gdańska z Elblągiem o Nierzeję r. 1508 wybrano Sz. na miejsce pertraktacyi, w skutek których Nierzeja, kończąca się wówczas między Polskiem a Alt-Tief, została przy Gdańsku, który Elblążanom zapłacił 1000 zł. i pozwolił im prowadzić handel zbożem i innemi towarami. Krótko przedtem r. 1495 srożyła się tu we wrześniu straszna burza, która kilka tysięcy drzew obaliła (ob. „Gesch. d. Land-Kreises Danzig v. Brandstaeter“, str. 230). R. 1886 założono tu stacyę misyjną. Tymczasem miał jeden z księży katol. gdańskich co miesiąc odprawiać nabożeństwo w domu prywatnym. Roku 1889 wyrządziła tu powódź wielkie szkody. Dla tego mają tu przekopać nowe ujście Wisły do morza. 2.) **Sz.**, folw., tamże; 198 ha (41 roli or., 119 łąk); 1885 r. 4 dm., 7 dym., 59 mk. ew., 1 kat.; należy do Gdańska. *Kś. Fr.*

Sztwola al. *Sztwoła*, ob. *Stwoła*.

Sztybowo, niem. *Stibbe*, 1337 *Stubow*, 1349 *Stubbow*, 1448 *Stubowo*, 1590 *Szibowo*, 1641 *Zbowo*, także *Stybow*, 1736 *Stybowo*, w ostatnich czasach też *Szyby*, wieś z kościołem katol. (filią Mielęcina), pow. wałecki; kościół murowany pod wez. św. Józefa istniał już r. 1337 (ob. Powiat wałecki p. Calliera, str. 51). Sz. leży o 5 klm. na płn.-wschód Tuczna, stacya poczt. Ruszona. Wś ma 430 ha (364 roli or., 7 łąk); 1885 r. 28 dm., 65 dym., 316 mk., 253 kat., 59 ew., 4 żyd.; szkoła katol. liczyła 1887 r. 88 dzieci, 1 naucz. R. 1337 obejmowała wś 44 wł., z których prob. posiadał 4, Roltz zaś za służbę wojenną 10. Dzierżawa wynosiła 4 kor. żyta i tyleż owsa. R. 1736 był we wsi sołtys czynszujący, 10 półgburów, 3 ogrodn., 1 wolny karczmarz, 1 rataj, kowal i krawiec. Budynki w dobrym były stanie. Karczma i zagroda zostały przez Piotra Marten sprzedane za 180 tynfów Janowi Hahn (ob. Schmitt: „Gesch. d. Deutsch.-Kroner Kr., str. 241). W dok. z r. 1349 czytamy; Stubbow LX mansi, X vasti (ob. Kod. Wielkp., Nr. 1284). 2.) **Sz.**, dobra ryc., tamże, 2142 ha (1446 roli or., 40 łąk, 516 lasu); 1885 r. 10 dm., 28 dym., 181 mk., 122 kat., 59 ew., z których na Rohrwiese przypada 58 mk., 3 dm., na Strzaliny 99 mk., 3 dm.; cegielnia, gorzelnia parowa. *Kś. Fr.*

Sztykówka, wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Łoździeje, odl. od Sejn 9 w., ma 2 dm., 7 mk.

Sztylówka al. *Sztyrchówka*, przedmieście mta Niemirowa (ob.).

Sztymbark, niem. *Tannenberg*, wś i dobra ryc., śród wyżyny pojezierza, pow. ostródzki, st. p. Gilgenburg (Dąbrówno), odl. $^1/_4$ mili od Grunwałdu a pół mili na płn. od Dąbrówna, w pobliżu jez. Dąbrowskiego, o kilka mil na prawo od linii dr. żel. łączącej Mławę z Malborgiem. Posiada kościół ew. filialny par. Mielno, urząd stanu cywilnego.

Sztynborn 1648, z niem. *Steinborn*, 1374 *Steynborn*, 1717 *Szteyborna*, u Kętrz. *Sztynborno* i *Szemborno*, wś, pow. człuchowski, st. p. i kol. Buchholz, par. kat. Pruski Frydląd; 1465 ha (1067 roli or., 42 łąk, 186 lasu); 1885 r. 75 dm., 90 dym., 573 mk., 229 kat., 344 ew.; posiada szkołę 2-klas. symultanną (1887 r. 110 dzieci, 2 naucz.). We wsi jest kościół kat. filialny, z drzewa, p. w. św. Jana Chrz., wymieniony już w przywileju z 1374 r. W przywileju tym nadaje w. mistrz Winrich von Kniprode wiernemu Herbertowi ze Szilbarka i jego spadkobiercom 100 włók w Szilbarku i Sztynbornie na prawie chełm., także kościołek w tych dobrach. Za to będzie nam czynił 2 służby zbrojne i pomagał przy budowlach na wezwanie; będzie nadto płacił od każdej włóki czynszowej i osiadłej po 1 korcu owsa, a na uznanie naszego zwierzchnictwa 2 funty wosku i 2 kolońskie feniki na św. Marcin. Dan w Człuchowie, w poniedziałek przed św. Marcinem. R. 1382 dał Konrad Wallenrod, komtur człuchowski, włóki w Sztynbornie wymierzyć i pokazało się 13 wł. nadmiaru, które nadał gburom, aby za nie czynszowali panu swemu Herburtowi (ob. „Odpisy Dregera w Peplinie“, str. 25). Wizyta Jezierskiego z r. 1695 donosi, że tu był kościół, w pruski mur, p. w. św. Łukasza, z jednym ołtarzem. Do prob. należały 4 wł.; dzierżawcy płacili za nie po 10 fl. od wł., nadto po 2 kury i 1 gęsi „laborant et arant iuxta privatum contractum“. Mesznego dają 38 korcy żyta. Dla fabryki kościoła są 2 włóki, które dzierżawi sołtys, będący zarazem prowizorem kościoła; płaci za nie 8 fl.; oprócz tego jest ogród z łąką o 2 mr., który dzierżawi karczmarz Wawrzyniec Bricke, płacąc 1 fl. Prob. frydlądzki dojeżdża co drugą niedzielę (ob. str. 23). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacił tu p. Kiedrowski od 6 włók folw. 6 fl. (ob. „Roczn. Tow. P. N. w Pozn.“, 1871, str. 190). R. 1717 płacił tu według taryfy na symplę p. Jerzy Arendt 11 gr. (ob. „Cod. Belnensis w Peplinie. str. 95). *Kś. Fr.*

Sztyniuki, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, par. katol. Chotajewicze, gm. Pleszczenice, ma 5 osad; miejscowość wzgórzysta. *A. Jel.*

Sztynort, niem. *Steinort*, wś i dobra nad jez. Mamry, pow. węgoborski, 26 klm. na płn.-wsch. od Rastemborka, na półwyspie otoczonym przez trzy jeziora, w okolicy lesistej, na gruntach gliniastych, bagnistych. Ma 536 mk. ewang., trudniących się rolnictwem, hodowlą

bydła i łowieniem ryb, sprzedawanych do królestwa polskiego. Browar, gorzelnia i cegielnia; pałac hr. Lehndorf z wielkim parkiem, obfitym w piękne drzewa, stare dęby. Agent. pocztowa i st. tel. *J. B.*

Szubajcie, wś, pow. szawelski, gm. Szawle, o 12 w. od Szawel.

Szubary, grupa domów w Rzeczkach, pow. Rawa Ruska.

Szubianka 1.) os., pow. słupecki, gm. Kleczew, par. Budzisław Kościelny, odl. 24 w. od Słupcy, ma 3 dm., 23 mk. 2.) **Sz.**, os. młyń., pow. słupecki, gm. Wilcza Góra, par. Wilczyn, odl. 24 w. od Słupcy, ma 1 dm. Należy do Marszewa.

Szubianki 1.) al. *Szubianka*, wś, pow. wągrowiecki, o 5 klm. na płn.-wsch. od Gołańczy (st. pocz.), pod Dobieszewkiem, par. i okr. wiejski Panigródz, st. dr. żel. w Kcyni (Exin) o 9 klm.; 4 dm. i 36 mk. Sz. istniały już przed r. 1793 i były własnością klasztoru wągrowieckiego; zabrane przez rząd pruski, wcielone zostały do domeny Wągrówiec. 2.) **Sz.**, miejscowość leśna, pod Jarocinem, ku Ciświcy, w pow. pleszewskim. 3.) **Sz.**, pagórek, pod Kostrzynem, w pow. średzkim.

Szubicze, wś i dobra, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. michajłowska, o 4 w. na zachód od Prużany.

Szubien Jurge al. *Jebessen*, wś, pow. tylżycki, st. p. Szameitkehmen.

Szubienica, attyn. dóbr Grabowiec, w pow. hrubieszowskim.

Szubienica, lesiste wzgórze, w pow. bocheńskim, na obszarze gm. Lipnicy. Wzn. 403 mt.

Szubienica, niem. *Galgenberg*, różne wzgórza w w. ks. poznańskiem, gdzie niegdyś wykonywano wyroki lub palono czarownice. Z wielu wymieniamy tu: 1.) **Sz.**, pow. międzychodzki, o 2 klm. na zach.-płd. od Bledzewa, pod Osieckiem. 2.) **Sz** al. *Łysa Góra*, w lasach sierakowskich. 3.) **Sz.** al. *Chełm*, *Chełmska Góra*, o $3^1/_2$ klm. na wschód-płd. od Skwirzyny, pod Chełmskiem. 4.) **Sz.**, tuż pod Międzyrzeczem. 6.) **Sz.** al. *Łysa Góra*, na płd. od Lewic. 7.) **Sz.** na Wildze, pod Poznaniem. 8.) **Sz.**, pow. szamotulski, ku płd. od Ostroroga. *E. Cal.*

Szubienica 1.) góra w pobliżu Strzepcza, według podania ludowego wieszano tu złoczyńców; pow. wejherowski. R. 1884 znaleziono tu urnę z popiołem. 2.) **Sz.**, pagórek pod Pączewem (ob.). *Ks. Fr.*

Szubin, folw., pow. kamieniecki, par. praw. Karabczyjów (Karabaczyjów), katol. Tynna. Należy do wsi Karabczyjowa, Szembeków.

Szubin, urzęd. *Schubin*, w dok. *Subyn* i *Subino* r. 1365, *Schubino* 1370, *Szubino* 1375, miasto powiatowe, w w. ks. poznańskiem, dekanacie kcyńskim; na lew. brzegu Gąsawki (dopł. Noteci), pod 53°16′ płn. szer. i 36°26′ wschod. dług., o 8 klm. na płd. od Noteci (dopł. Warty), 18 klm. na płn. od Żnina i 23 klm. na płd.-zach. od Bydgoszczy, w okolicy wzgórkowatej (wzn. 80 do 91 mt. npm.), bagnistej, z torfowiskami na południu (78 mt.), przy bitym trakcie gnieźnieńsko-bydgoskim, między Żninem i Rynarzewem. Miasto ma 2 kościoły paraf., katolicki i protestancki, synagogę, st. telegr., urząd pocz., browar, tartak, młyn wodny, młyn parowy, 270 dym. i 3042 mk. Jest siedzibą władz powiat., sądu okr., komisarza polic. i urz. stanu cywiln.; 4 jarmarki do roku. Większa posiadłość w mieście obejmuje 133·79 ha. Najbliższe stacye drogi żel. na Szczepicach o 14 klm., w Strzelewie i Kcyni o 17 klm., w Żninie i Nakle o 15 klm. Bite trakty wychodzą z miasta do Żnina, Rynarzewa, Nakła i Kcyni. Herb miasta wyobraża pelikana karmiącego pisklęta; nad pelikanem Nałęcz. Ludność, przeważnie polska i katolicka, zajmuje się rolnictwem, drobnym handlem i przemysłem. W r. 1579 było na Sz. $2^3/_8$ śladów os.; miasto płaciło 1 fl. szosu podw. i podatek od 2 garncy gorzałcz; około r. 1620 było $5^1/_2$ ślad. os., z których płacono po 30 gr. czyli 5 złt. 15 gr., soszu zaś podwójnego 4 złt. 12 gr.; nadto od 1 rzemieśln. 15 gr., od 7 komorn. 12 gr., razem 10 złt. 24 gr. W r. 1788 było w Sz. 142 dym. i 852 mk (28 żydów); w 1790 r. 160 dm., 1600 mk.; 1806 r. 1703 mk. (330 żydów); w 1816 r. 170 dm., 1300 mk. (668 katol., 315 prot., 317 żydów); 1831 r. 210 dm., 1790 mk. (1015 kat., 416 prot., 359 żyd.); 1858 r. 3097 mk.; 1871 r. 318 dm., 3476 mk.; 1885 r. 270 dm., 3042 mk. Kościół katol., p. w. św. Marcina, istniał już w XIV w.; wystawił go prawdopodobnie Sędziwój Pałuka, dziedzic, a nie Sędziwój z Czarnkowa, jak chcą niektórzy. Po zgorzeniu kościoła w r. 1840, stanął dzisiejszy, poświęcony r. 1842. Przyozdobiony następnie wyniosłą wieżą w stylu gotyckim. Do kościoła wprowadzono od r. 1754 bractwo imienia Jezusa. Par., liczącą 2640 dusz, składają: Dokonana, Dziekanka, Folusz, Grzeczna Panna, Łachowo Polskie i Stare, Nowy Dwór, Nowy Swiat, Pińsk, Podlesie, Smolniki, Szubin, Szubska Wieś, Wolwark i Wścibin. Szpital stoi przy kościele. Probostwo posiadało już za czasów arcyb. Łaskiego wś Wieszki, tudzież folwark na Szubinie z ogrodami, prócz tego 2 łany roli na Szubskiej Wsi, 4 łąki na Kopanym lesie i 2 inne przy łąkach dworskich. Mieszczanie płacili proboszczom meszne po groszu z domu, a komornicy po pół groszu. Prócz zwykłych danin pobierał pleban dziesięcinę pieniężną po 6 groszy z każdego łanu kmiecego na Małej Kloni, leżą-

cej ku wschodowi od Sępolna, w ziemi niegdyś nakielskiej (dzis. powiat tucholski). Kaplicę p. w. św. Małgorzaty, z drzewa wystawioną przez mieszczan, odnowiła w r. 1748 Weronika z Konarskich Mycielska, współdziedziczka. Szkoły paraf. znajdują się na Wolwarku i w Szubinie. Kościoł prot. powstał za panowania pruskiego; par. liczyła około 1860 r. w 62 osad. 4734 prot. obok 5429 katol. Pod Sz. wykopano kilkadziesiąt monet srebrnych greckich z V wieku przed Chr. (ob. Lewezow: Ueber mehrere in der Naehe der Netze gef. uralt. Muenzen, Berlin, 1834). Tędy szła droga handlowa Rzymian i Greków. J. N. Sadowski w dziele „o Drogach handlowych“ oznacza Sz. i poblizkie Słupy między Ptolomeuszową, Setydawą i Askaukalis, sprowadzając pierwszą do Żnina, drugą do Osielska. Pomimo to *Subino*, wymienione w nadaniu klasztoru mogilnickiego (z r. 1065?), nie zdaje się być tym Szubinem, który pojawia się znacznie później, dopiero w r. 1365. Wyprowadza go na widownię dziedzic Sędziwój Pałuka z Szubina, ststa inowrocławski i gniewkowski, podkomorzy poznański od r. 1370—1372, ststa wielkopolski od r. 1372—1376, ststa krakowski od r. 1377 do r. 1389, ststa nakielski w r. 1380 i 1388, woj. kaliski od r. 1381 do śmierci (około 1404), ststa wielkopolski (powtórnie) od r. 1389 do 1397. Rodzony brat Sędziwoja, Świętosław Pałuka z Sz., podkomorzy pozn. od r. 1376 do 1389, potem kaszt. kaliski aż do śmierci (ok. r. 1406), wziął z Wichną, córką Ożepa, Grodzisk i Trzciel z przyległościami. Bezpośrednich następców Sędziwoja nie znamy. Paweł i Bartek z Sz., którzy w r. 1399 prawowali się z Maciejem z Turzyna (Akta gr. wielkop., II, n. 1251, 1263), są prawdopodobnie mieszczanami lub kmieciami szubińskimi. W r. 1410 król Władysław chcąc zatrzymać rozchodzące się wojsko, pędził konno z Inowrocławia do Szubina; tu zjadł obiad, przenocował w Łabiszynie i wrócił do Inowrocławia (Długosz). W r. 1458 Sz. miał dostawić 2 pieszych na wyprawę malborską. Miasto posiada dwa przywileje, jeden z r. 1645, drugi z r. 1750, nadane przez dziedziców. Do r. 1772—3 należał Sz. do pow. kcyńskiego, w r. 1807 do departamentu bydgoskiego, a od r. 1818 jest miastem powiatowem. W maju 1840 r. spłonęło stare miasto z kościołem katol.; r. 1848 żądali Niemcy miejscowi wcielenia do Rzeszy. Majętność szubińską dziedziczyli w r. 1645 Opalińscy, a od r. 1741 Mycielscy; przy schyłku zeszłego wieku posiadał ją Stanisław Mycielski, generał, ststa lubiatowski; składały ją: Kowalewo, Łachowo, Piąsk, Rzemieniewice, Szubin, Szubska Wieś, Wąsosz, Wolwark, Wszeradów i Zalesie. Obecnie siedzi na zamku szubińskim Moritz Baerwald. Okrąg miejski obejmuje: miasto, folw. proboszcz, zwany Dziekanką i Nowy Dwór. Cały okrąg ma 275 dym., 3121 mk. (1446 płci męz., 1675 żeń.; 1828 katol., 923 prot., 370 żydów) i 1729 ha obszaru, między którymi 750 ha roli, 613 łąk i 54 lasu. W r. 1871 liczył okrąg 323 dym., 3560 mk. (2004 kat., 1138 prot., 418 żyd.); w r. 1867 było 3446 mk. Okrąg dworski składa się z 6 osad: Zamek szubiński, folwarki: Zielonowo, Seedorf, Wścibin, leśniczówki: Łapigrosz i Szubińskie leśnictwo. Cały okrąg ma 29 dym., 206 mk. (116 kat., 87 prot., 3 żyd.) i 391 ha (116 roli, 2 łąk, 244 lasu).

Powiat szubiński powstał z części utworzonych w r. 1815 powiatów: bydgoskiego (z okręgami miast: Szubiu, Łabiszyn, Barcin i Rynarzewo), wyrzyskiego (z Kcynią), inowrocławskiego (z Żninem i Gąsawą), tudzież wągrowieckiego (niektóre wsi). Przed r. 1772—3 należała płn. część tak zakreślonego powiatu, z miastami: Kcynia, Szubin, Rynarzewo, Łabiszyn i Barcin do pow. kcyńskiego, zwykle Pałukami zwanego, który do r. 1766 był częścią składową wojew. kaliskiego, a odtąd do podziału Rzpltej wojew. gnieźn.; połać wschodnia powiatu szub. po praw. brzegu Noteci wchodziła w skład pow. bydgoskiego (Kujawy), a płd. należała do pow. gnieźn. Obszary Polichna po lewym brzegu Noteci oderwano od pow. kcyńskiego i przydzielono do utworzonego w r. 1815 pow. wyrzyskiego i, jakoby w zamian, wcielono do pow. szub. kawał ziemi po praw. brzegu Noteci z obszarami Zamościa, Żurczyna i Turu (z pow. bydgoskiego). Noteć od Barcina aż poza ujście Bolimki chodzieskiej odgraniczała szczelnie pow. kcyński od innych. Powiat szubiński od r. 1818 do 1887 graniczył na płn. z pow. wyrzyskim i bydgoskim, na wschodzie z bydgoskim, inowrocławskim i mogilańskim, na płd. z mogilańskim, na zach. z wągrowieckim. Obejmował on 21·099 mil kwadrat. Główną rzeką w powiecie jest Noteć, która wchodzi na obszar dawnego powiatu powyżej Sadłogoszcza i Dąbrówki, o 7 klm. na wschód od Barcina; przy tych włościach odlawszy jezioro (75·2 mt. npm.), płynie dalej ku zach. na Barcin, wchodzi do jeziora Ptur (75 mt. npm.), ztąd zmienia bieg swój ku płn., oblewa Pturek, Lubostroń, Załachowo i Oporowo; przed Łabiszynem, gdzie pędzi młyn, rozdwaja się na 2 główne ramiona, które za miastem łączą się znów w jedno koryto; potem mija Obórznię i Antoniewo. Między temi dwoma osadami wykopano przed kilkudziesięciu laty wielki kanał, który obecnie stanowi główne koryto rzeki, wzdłuż starego zaś koryta ciągnie się nowy kanał od szluzy, stojącej na

wysokości Nowego Dąbia, do Wałownicy; pod Dębionkiem schodzi się wielki kanał z starą Notecią, która odtąd płynie ku płn. zach. na Zamość, Żurczyn i Tur, gdzie tworząc różne łachy, pędzi młyn i tartak. W pobliżu Rynarzewa przyjmuje z lew. brzegu Gąsawkę (ujście wzn. 62·5 mt. npm.), a za Żurczynem z praw. brzegu odpływ jeziorka z pod Cegielni. Stara Noteć od zagięcia swego pod Cielupką, poniżej Łabiszyna, aż do Florentowa, i następnie od Chobielina do Gostuszy odgranicza pow. szubiński od bydgoskiego, a od Józefkowa popod Mieczkowo od pow. wyrzyskiego. Na tej przestrzeni przyjmuje Noteć z praw. brzegu Łobżonkę; z tego brzegu pod Dębionkiem, na płn. od Łabiszyna, wychodzi też kanał, który, na wysokości Rynarzewa, przecina płn.-wsch. kończynę powiatu i zbiega się z kanałem bydgoskim; ten, od Nakła ku wschodowi, łączy Noteć z Brdą i Wisłą. Długość biegu Noteci na tej przestrzeni około 80 klm.; spadek wód 24·9 mt. (75·3—50·4). Gąsawka wypływa z jeziora Głęboczka (wzn. 109·3 mt. npm.) pod Niestronnem, w pow. mogilnickim, o 8 klm. na płd.-wschód od Gąsawy; płynie ku płn. wzdłuż wsch. krawędzi lasów ryszewskich; mija Bielawki, obraca młyn Grabinę, a pod młynem Szramą, wchodząc do pow. szubińskiego, rozdziela się na dwa ramiona, z których jedno zdąża pod młyn Bełką zwany, a drugie zlewa się z stawem utworzonym przez dwie strugi. Pod młynem Bełką odlewa Gąsawka staw, który odpływa do jez. Drewna (84·3 mt.); ztąd płynie jednem tylko korytem, obraca młyn Gąsawką zwany, i przebiegłszy $3^1/_2$ klm. wchodzi do jez. Oćwieki (wzn. 81·9 mt.); potem tworzy jeziorko Komratowskie (wzn. 81·6 mt.) i wpływa do jez. Gąsawskiego (79·9 mt.), zlewającego się z jez. Godawskiem (79·8 mt.). Tędy idzie bity trakt z Gąsawy do Żnina. Z jez. Godawskiego wpływa Gąsawka do Biskupiego (79.6 mt.), zasilanego jeziorami: Skrzynką (79·7) i Mosiną, potem do Weneckiego (79·6 mt.), następnie do Skarbienickiego (79·4 mt.) i do Żnińskiego mniejszego (78·9 mt.), zwanego niekiedy Czajką i zasilanego Karkoszką, płynącą od Sarbinowa. Nad płn. kończyną jeziora tego rozłożył się Żnin; ztąd zdąża Gąsawka do jez. Żnińskiego większego (78 mt. npm.), zasilanego strugą Murczyńską. Przesmykiem żnińskim idzie droga żelazna z Domasławka do Inowrocławia. Przed wnijściem do jez. Dobrylewskiego (77·7 mt.) przyjmuje Gąsawka z lew. brzegu strugą płynącą z Nadborowa; pod Sobiejuchami wchodzi do jez. Sobiejuszego (77·6 mt.), zasilanego wodami jezior: Gąbińskiego, Skrzynki, Wąsoszego i Żędowskiego; z jez. Sobiejuszego płynie ku płn.-zach. na Słupy, przecinając trakt żnińsko-szubiński i rozdzielając się pod Dąbrówką na dwa ramiona, z których jedno zowie się Starą Gąsawką; okoliwszy zaś Słupy zmienia swój bieg ku płn.-wsch. i sprostowanem sztucznie korytem, wzdłuż Starej Gąsawki, płynie wśród łąk i torfowisk na Szubin, obracając folusz pod Nowym Światem i przecinając powtórnie trakt żnińsko-szubiński; w Sz. zasilana sprowadzonemi kanałem wodami z bagien Lasowin, tworzy łachę, pędzi młyn miejski, mija Sz. i Dziekankę, obraca młyn Zazdrość przy jego stawie (68·3 mt.) i przyjmuje Starą Gąsawkę; w pobliżu Skórzewa skręca ku płn., zasila się odpływem jez. Bagna i Meszna, oblewa Hamernię, mija Rynarzewo i uchodzi do Noteci o tysiąc kroków ku zach. od Zamościa; ujście wzn. 62·5 mt. npm. Długość biegu jej około 50 klm.; spadek 46·8 mt. Bezpośrednie brzegi Gąsawki i jezior, przez które płynie, są błotniste; obfitują w torfowiska; powierzchnia ziemi od wierzchowin jej (Bielawki, 123 mt. npm.) pochyla się falistemi garbami ku północy do 60·5 mt. npm.; wschodnie pobrzeże przeważnie wzgórzyste; wznoszą się tam: Łysinin (106·1 mt.), Godawy (103·5), Wenecya (82), Góra arcybiskupia (103·6), Wilczkowo (87·5), Dobrylewo (94·2), Słupy (91), Łapigrosz (75), Rynarzewo (67 mt.); na zach. pobrzeżu: Gąsawa wprost Łysinina (89), Gogółkowo (99·5), Rożejewiczki (105), Żnin (92·6), Jaroszewo (96·2), Dąbrówka (83·3) i Szubin (91 mt.). Smogulecka struga powstaje pod Kcynią, płynie ku płn.-zach., opuszcza powiat za młynem Skoczką, uchodzi do Noteci przy karczmie Jaktorowskiej, na granicy pow. wągrowieckiego i chodzieskiego; źródła jej wzn. 99 mt., ujscie 51 mt.; długość w pow. szubińskim około 18 klm. Dwie strugi od Roztrębowa i Kcyni, płynące od zach. ku wschodowi, giną w Lasowinach (77 mt.), bagnisku lesistem, którego wody kanał odprowadza do Gąsawki. Do jez. Ptur, przez które płynie Noteć, spływa od płd. ku północy, równolegle z Gąsawką, sieć jezior, zwana zwykle Chomiąską; przedziela ją od sieci gąsawskiej przesmyk między jeziorami Oćwieki i Chomiąży Szlacheckiej, 600 kroków szeroki, wzn. 101·6 mt. npm. Jezioro Chomiąży Szlacheckiej (80·1 mt. npm.), zasilane na płd. jeziorkiem t. n., odpływa rzeczką Grzmiącą do jez. Foluszowego (75·7 mt.); to do Ostrowieckiego (75·4 mt. npm.), zasilanego jeziorkiem Wójcińskiem (79·9 mt. npm.); Ostrowieckie, zwane niekiedy jeziorem Chomiąży Duchownej, łączy się na północy z jez. Kierzkowskiem (75 mt.), przyjmującem od zach. odpływ jez. Smerle (75 mt.). W miejscu gdzie Kierzkowskie zlewa się z jez. Ptur, wystawiono most pod drogę żel. (z Domasławka do

Inowrocławia). Bez wyraźnych odpływów mamy w powiecie jeziora: Żabno (79·5 mt.) pod Oporówkiem, Święte (79·8 mt.) pod Gąsawą, Wądół i Pniewskie (83·5 mt.) pod Pniewami, tudzież mnóstwo stawów i zbiorowisk wód, n. p. między Smolnikami, Piardowem i Wąsoszem (76—79 mt. n. m.), pod Zielonowem (92 mt. npm.), na Podgórzynie (100·4 mt.), na Sipiorach jeziorko (62 mt.), do którego ścieka woda z bagniska Studzienką zwanego. Jeziorka: Rzywno i Księże na łąkach łabiszyńskich wyschły. Powierzchnia tych łąk, najobszerniejszych w powiecie, pochyla się ku Noteci od 71·5 do 67·4 mt. npm. Mniejsze obszary łąk otaczają bagnisko Lasowin półkolem od Pińska na Zalesie do Słupów. Na wszystkich prawie łąkach wzdłuż Noteci i Gąsawki znachodzą się znaczne pokłady torfu. Lasy są przeważnie iglaste; największe obszary ich posiadają dobra Łabiszyn, rząd i Szubska Wieś. Obszar powiatu przedstawia równinę pagórkowatą; dwa znaczniejsze pasma wzgórz w płn. części powiatu, jedno ku zach. od Szubina, drugie ku wsch. poza Łabiszyn, ciągną się wzdłuż Noteci (odl. o 5 klm.), stanowiąc krawędzie doliny rzecznej, pokrytej łęgami. Najwyższy punkt na Łysej górze (Bismarckskopf) sięga 161·9 mt. npm.; a najniższy, na ostrowiu przy ujściu Łobżonki, ku zach. od Nakła, 53·4 mt.; przy Łysej górze dębogórskiej wzn. 154 mt.; góra Kcyńska 130·2 mt.; wyżyny pińskie 115—125 mt.; redczyckie (Lawrenzhofer Berge) 123·5 mt.; dobieszewskie 125—146 mt.; jabłowskie 110—130 mt.; wzgórze pod Annowem, na płd.-zach. od Barcina, 122·6 mt.; druga w powiecie Łysa góra sterczy pod Dobieszewkiem, Gliniana góra (Ziegelberg) pod Szubinem, Kurza góra pod Kowalewem, Sekulego góra pod Łabiszynem. Z osad leży najwyżej Dębogóra (141 mt.), potem Żórawin (133), Kcynia (121), Bożejewice (116), Chwaliszewo (115), Włodzimirzowo i Słupowo (113), Chraplewo i Drewno (112), Annowo (111), Ujazd i Mościszewo (110), Obódno (109), Jabłówko i Nowa Wieś Chomiąska (108), Osinin (107), Sarbinowo i Bielawki (106), Ciężkowo, Górki, Żarczyn, Mechnacz, Łękowice, Chomiąża Szlachecka, Bożejewiczki, Tupadły, Malice i Mamlicz (105), Retkowo i Wilkowo (104), Jadowniki, Góra i Białożewin (103), Pniewy, Murczyn, Murczynek, Łysinin, Januszkowo, Królikowo i Smarzykowo (102), Rozpętek, Grocholin, Kania, Buszkowo i Smogulecka Wieś (101), Sierniki, Dobieszewko, Podgórzyn i Elizewo (100 mt.). Najniżej położone mają 60 mt. wzn. Z nomenklatur topograficznych podajemy następujące: Czarne Błoto, Czarny Rów, Dąbrowa Turska, Dębinka, Dębowa góra, Dębowy ostrów (na Noteci), Dziewcza góra, Grabina, Grabówka, Knieje, Komorowskie pole, Kopany las, Krzywy bór, Morgi, Osowa góra, Ostrów, Piaski, Sarni dół, Sarnie góry, Trawnik, Trzy kopce, Zimna woda i Żółwiniec. Gleba w powiecie jest prawie wszędzie dobra; około r. 1884 przynosiła w przecięciu 7·8 mrk czystego zysku z ha. Rola zajmowała 57%, łąki 10·9%, pastw. 5·1%, lasy 20·9%. Droga żelazna z Poznania na Oborniki, Rogoźno, Wągrowiec, Domasławek, Żnin i Barcin do Inowrocławia przecina powiat od zach. ku wsch. na przestrzeni 37 klm.; druga, z Gniezna na Janówiec, Kcynię i Szczepice do Nakła od płd. ku płn. na przestrzeni 21 klm. Ogólna długość dróg bitych wynosi 170 klm., jako to: z Szubina na Rynarzewo do Bydgoszczy 12 klm.; na Samoklęski do Nakła 13·5 klm.; na Zalesie do Kcyni 17 klm.; na Żnin i Gąsawę do Gniezna 38 klm.; z Bydgoszczy na Łabiszyn i Barcin do Mogilna 25 klm.; z Murczyna do Barcina 16 klm.; z Barcina na Pakość do Inowrocławia 9 klm.; z Nakła na Kcynię do Wągrówca 14·5 klm.; z Kcyni do Janówca i Wągrówca 7 klm.; z Żnina na Murczyn do Łabiszyna 18 klm.; na Sarbinowo do Wągrówca 5 klm. Noteć jest spławna na całej przestrzeni powiatu. Ludność, pomimo ciągłego napływu Niemców, przeważnie jeszcze polska i katolicka, trudni się uprawą roli, chowem bydła, połowem ryb, drobnym przemysłem i handlem. Ubiór ludu wiejskiego ulega modzie niemieckiej, której opierają się niektóre tylko okolice. Pod Obódnem np. mężczyźni noszą westki, wołoszki i płaszcze granatowe, czerwonym opasane pasem; na głowie kapelusz, czarną wstążką i kwiatem ozdobiony. Dziewki noszą sznurówkę, kabat, fartuch wełniany, około głowy przepaskę koronkową w kwiaty i wstążki trzech kolorów ubraną; kobiety chodzą w czepkach. Przy zaręczynach, które lud zdawinami zowie, starszy drużba miewa mowę, upominającą kawalera, że przystępuje do aktu religijnego, z którego sobie żartować ani zawodu pannie młodej robić nie wolno. Przed ślubem dwóch drużbów, przybranych w suknie granatowe, w ręku pęk kwiatów z białemi wstążkami, zaprasza na tę uroczystość gości długą oracyą, której treść religijna miesza się z dowcipami ludu wiejskiego. W okolicy Smogulca, przy „zmowinach“ strzelają drużbowie z pistoletów, jadąc zaś do ślubu i od ślubu śpiewają „Oj nasza“, wywijając chustkami. Powiat szubiński w zakreślonych powyżej dawniejszych granicach liczył w 1830 r. 7 miast (Barcin, Gąsawa, Kcynia, Łabiszyn, Rynarzewo, Szubin i Żnin), 288 osad wiejskich, 3761 dym. i 33329 mk. (19266 kat., 11868 prot., 2195 żyd.); w r. 1839 było 37442 mk.; 1871 r. 377 os., 5533 dym., 57404

mk. (27891 płci męz., 29513 żeń.; 33669 kat., 21415 prot., 2320 żyd.; 72 niewidomych, 115 głuchon., 95 obłąkanych). W r. 1837 liczono w powiecie 5038 koni, 16914 bydła rogatego, 76632 owiec, 88 kóz i 7906 sztuk nierogacizny. Chowem bydła na większą skalę zajmują się wszystkie prawie dwory; nabiałem Szczepice, Zazdrość i Wójtowstwo kcyńskie (Hertzberg); chowem owiec Bielawki (Wartenberg), Dobrylewo, Jeżewo, Łabiszyn, Obódno, Retkowo, Wójcin, Wolica i Żórawia; chowem koni Barcin, Iwno, Kowalewko, Szubska Wieś, Wójcin i Zalesie; chowem nierogacizny Bielawki, Wolica i Żórawia; wydzierżawione na Wolicy rybołówstwo przynosi rocznie 3315 mrk dzierżawy; trzciny sprzedaje się tam około 200 kóp po 10 mrk; wapno kopią na Jabłowie i Krotoszynie; źródła słone znajdować się mają na Słoniawach; bursztyn wyrzucały niegdyś w znacznej ilości jeziora Żnińskie, a na Obódnie pojawia się raz po raz w nizinach i wzgórzach. Gorzelnie mają: Barcin, Grocholin, Jabłowo, Jeżewo, Komratowo, Krolikowo, Łabiszyn, Piechcin, Samokląski, Słupy, Szczepice, Zalesie i Żurczyn; cegielnie: Białożewin, Brzyskorzystew, Chobielin, Chomętowo, Chraplewo, Dębogóra, Dobieszewo, Górki Dębskie, Grocholin, Gromadno, Jabłowo, Jadowniki, Iwno, Królikowo, Mechnacz, Obielewo, Piechcin, Pińsk, Słupy, Szczepice, Tur i Wilkowo; młyny: Chobielin, Jabłowo, Jeżewo, Kowalewko, Królikowo, Łabiszyn, Nowawieś, Obódno, Słupy, Szczepice, Szubin, Tur, Wójcin, Wszeradów i Zazdrość; prócz tego istnieją młyny: Bełka, Folusz pod Szubinem i drugi pod Gąsawą, Gąsawka, Hamernia i Hamerek, Skoczka, Szrama i inne. Wiatraki stoją przy znaczniejszych osadach, tartaki w Mamliczu, pod Turem i Szubinem; browary znajdują się na Szubskiej Wsi, w Gąsawie, Kcyni, Łabiszynie i Żninie; mączkarnie w Brzyskorzystwi, Wenecyi i Wolicy, olejarnia w Retkowie, szklarnia pod Turem; wyrabianiem serów zajmują się Bielawy, Królikowo, Łabiszyn, Słupy, Szczepice, Tur i różni przedsiębiorcy. Stosunek ziemi dziedzicznej w ręku Polaków do nabytej przez Niemców miał się w r. 1889 jak 65 do 73. Kolonizacya niemiecka nabyła obszary dworskie Sadłogoszczy i Jabłowa, tudzież dwa gospodarstwa chłopskie w Jaroszewie; na Sadłogoszczy osadziła 19, a na Jabłowie 7 Niemców. W powiecie istnieje towarzystwo rolnicze polskie tudzież 2 banki ludowe, jeden w Kcyni, drugi w Żninie. Niemcy, prócz towarzystwa rolniczego, mają różne inne polityczno-patryotyczne towarzystwa ku krzewieniu niemczyzny. Bractwa strzeleckie istnieją w Żninie i innych miastach. Żydów nie cierpiano w Żninie dawnemi czasy; główne ich siedliska były Kcynia, Barcin i Łabiszyn; obecnie siedzą po wszystkich miastach. Parafii katol. jest 16, dekanatów 3: żniński, kcyński i część inowrocławskiego; do dekanatu żnińskiego należą par.: Barcin, Chomiąża Szlachecka, Gąsawa, Góra, Wenecya, Wójcin i Żnin, do kcyńskiego: Brzyskostew, Chomętowo, Kcynia, Rynarzewo, Samokląski, Słupy, Szubin i Wszeradów, do inowrocławskiego Łabiszyn. Par. protest. jest 8: Barcin, Kcynia, Kowalewko, Łabiszyn, Rynarzewo, Sipiory, Szubin i Żnin. Około r. 1860 żyło w powiecie 19314 protest. obok 27660 katol. Żydzi mają synagogi w Barcinie, Kcyni, Łabiszynie, Szubinie i Żninie. Rząd pruski zabrał dobra klasztorne i kościelne, ustanawiając w Gąsawie królewską domenę, która, prócz lasów, obejmowała 12885 ha (10499 włośc., 2001 dwors. i 385 miejskich); składały ją osady: Balczewo, Bełka, Białożewin, Biskupin, Drewno, Folusz (pniewski), Gąsawa (miasto i folw.), Gąsawka (młyn), Godawy, Gogółkowo, Góra, Januszkowo, Jaroszewo, Karolewo (weneckie), Komratowo, Łysinin, Mościszewo, Murczyn, Osinin, Pniewy, Podgórzyn, Radacki (folwark), Sarbinowo, Szrama, Wenecya, Wilczkowo, Wilczkowski młyn, Wójcin i Żędowo. Wójtowstwo kcyńskie (Hertzberg), z obszarem dwors. 269 ha, wcielił rząd do ustanowionej w Wyrzysku domeny. *Dzieje.* Najstarszemi w powiecie osadami (pominąwszy wątpliwy Szubin z r. 1065) są: Kcynia (r. 1086, odnośnie 1224), Żnin (r. 1120 odn. 1136), Białożewin, Biskupin, Brzyskorzystew, Chomętowo, Chomiąża Duchowna, Dobrylewo, Góra, Łysinin, Pniewy, Podgórzyn, Rydlewo, Wilczkowo i Żędowo (r. 1136), Gąsawa, Jabłowo, Januszkowo, Komratowo i Załachowo (r. 1145), Chomiąża szlachecka (r. 1147), Dębogóra, Oleszno i Targowisko (?) w r. 1153, Pińsko (r. 1213), Gromadno (r. 1214), Słupy (r. 1233), Murczyn (r. 1242), Łachowo (?) w r. 1243, Łabiszyn (r. 1247), Dobieszewo (r. 1248), Królikowo i Żórawia (r. 1259), Piechcin (r. 1298), Rynarzewo (r. 1299), Chwaliszewo i Słupowo (r. 1301), Wieszki (1308), Smogorzewo (r. 1327), Oporowo (r. 1330), Wójcin (r. 1331), Samokląski, Tur i Żurczyn (r. 1337), Grzmiąca i Suchoręcz (r. 1343), Mościszewo, Nowa Wieś chomiąska, Obódno i Sarbinowo (r. 1357), Dąbrówka słupska, Mamlicz i Sadłogoszcz (r. 1362), Iwno i Sobiejuchy (r. 1363), Dobieszewko i Szubin (r. 1365), Młodocin (r. 1368), Krotoszyn (nie w r. 1282), Obielewo, Pilatowo (Lubostroń) i Ptur (r. 1369), Gogółkowo i Micharzewo (r. 1370), Roztrębowo (r. 1373), Bożejewice (r. 1376), Drewno (1378) (nie Mechnacz w r. 1379), Wenecya (1381), Górki (nie w r. 1235) i

Wszeradów (r. 1386), młyn na Gąsawce tejże nazwy (1390), Tupadły (1394), Turzyn (1396), Grocholin, Krzepiszyn i Szczepice (1307), Jadowniki, Redczyce, Retkowo, Rzemieniewice, Sierniki, Smerzyn i Zalesie kcyńskie (r. 1398), Chobielin i Gąbin (1399), Ostrowce (1400), Wąsosz (1406), Jabłówko i Smerzynek (r. 1416), Bąkowo (1426), Chraplewo (1430), Ciężkowo (1433), Kierzkowo (1438), Brzyskorzystewka (1448), Barcin (1460), Wolica (1474), Smogulecka i poblizka Nowa Wieś (1483), Wilkowo pakoskie (1488), Bełka (młyn), Bożejewiczki, Buszkowo, Folusz (pniewski), Gromadzki młyn, Jaroszewo, Jarużyn, Kołaczkowo, Kowalewo, Ostatkowo, Ostrów (żniński), Piardowo, Pszczółczyn, Pszczółczynko, Rozpętek, Smarzykowo, Suchoręczek, Szubska Wieś, Ujazd i Wolwark przed r. 1523. Przy schyłku zeszłego i na początku bieżącego stulecia Radzimińscy z Żórawi, Mycielscy z Szubina, Skórzewscy z Łabiszyna i inni sprowadzali skwapliwie Niemców i osadzali nimi swe obszary; dalszego w tym kierunku dzieła dokonywają już sami Niemcy. Z starożytnych osad w granicach powiatu szubińskiego poznikały: po r. 1136 Czaple, Opole, Rybitwy, Strzelce, Sweprawice i Urzuty (nie Wrzosy); Bartowice i inne działy z r. 1235 są mylnie objaśnione Górkami pod Żninem; następnie znikły po r. 1262 Bobrowniki, Pielgrzymowo i Poczepnica, po r. 1338 Kosmowo, po r. 1357 Ośna Góra (nie Osinin), po r. 1390 Ostrów (wenecki), po r. 1391 Tarpice (nie Karpicko), po r. 1399 Turzynko: po r. 1480 Opatulino, po r. 1523 Kościenkowo, Kosikowo, Nowe, Szczuczyn i Wilkowo (kcyńskie). Prawem niemieckiem rządziły się miasta: Kcynia (od r. 1262), Rynarzewo (od r. 1299), Żnin (od r. 1345), Gąsawa (od r. 1388), potem Łabiszyn, Szubin i Barcin, tudzież wsi: Łysinin (od r. 1357) i inne. Na obszarze Samoklęsk zamierzano w r. 1337 założyć miasto z nazwą Rudy; około r. 1390 sędzia kaliski Mikołaj, Krwawy Dyabeł z Wenecyi, zamyślał wynieść swe dziedzictwo do rzędu miast; Tupadły uchodziły za miasto około r. 1530. Stacyę królewską ustanowiono r. 1441 w Kcyni. Myto pobierano na Noteci pod Załachowem w 1145 i 1252 r. Na wyprawę malborską w r. 1458 dostarczyć miały żołnierzy pieszych: Żnin 15, Kcynia 6, Łabiszyn 4, Rynarzewo i Szubin po dwóch. Podwód wojennych dostarczać miały w r. 1524 Kcynia i Żnin. Zamki obronne stały w Gąsawie, Kcyni, Łabiszynie, Szubinie, Wenecyi i Żninie. Pałac nowoczesny znajduje się w Lubostroniu. Na założenie mennicy arcybiskupiej udzielił Przemysław II pozwolenie w r. 1284. W r. 1086 odnośnie 1266 miała swój kościół Kcynia, r. 1120 Żnin, r. 1301 Góra, r. 1357 Gąsawa i Chomiąża Szlachecka, r. 1390 Wenecya, r. 1399 Chomętowo, Słupy i Szubin, r. 1400 Ostrowce, r. 1426 Wszeradów, r. 1430 Rynarzewo, r. 1438 Kierzkowo, r. 1450 Wójcin, r. 1460 Brzyskorzystew, r. 1523 Samoklęski, r. 1560 Barcin, r. 1627 Łabiszyn. Kaplice istniały: w Grocholinie, Kcyni, Łabiszynie i Szubinie. W ręku dyssydentów znajdowały się kościoły: barciński, brzyskorzystewski, chomętowski i łabiszyński. Kościoły niemiecko-protest. powstały w Kcyni r. 1816, w Żninie r. 1839, w Rynarzewie r. 1843 i około tego czasu w Łabiszynie i Szubinie. Klasztor dominikanów istniał w Żninie od r. 1338, karmelitów trzewiczkowych w Kcyni od r. 1612 i reformatów w Łabiszynie od r. 1655. Żydzi mieli swe kahały w Kcyni i Łabiszynie. Żnińską dzielnicę wspominają dyplomaty z r. 1136, kasztelanię, która się nie utrzymała, pod r. 1234, i powiat, który istniał od r. 1260 do końca XIV w. i zlewał się na zachodzie z Pałukami. Z tych dwóch powiatów, o ile zdołamy je rozróżnić, powstał około r. 1430 powiat kcyński, który w swych ustalonych granicach istniał do r. 1772—73. Powiat nakielski zagarniał w r. 1299 kawał lewego porzecza Noteci z Rynarzewem. Starostwo z wójtowstwem tworzyła Kcynia. Część Gogółkowa była królewszczyzną aż do r. 1370; druga część przypadła skarbowi w skutek zbrodni dziedzica jej, Michała z Czacza; całe zaś Gogółkowo oddał t. r. król Kazimierz arcybisk. gnieźn. wzamian za inne włości. Arcybiskupi posiadali różnemi czasy: Białożewin, Biskupin, Chomętowo, Chomiążę Duchowną, Dąbrówkę Słupską, Dobrylewo, Drewno, Godawy, Gogółkowo, Górę, Jaroszewo, Łysinin, Murczyn, Piechciu, Pniewy, Podgórzyn, Rydlewo, Samoklęski, Sarbinowo, Skarbienice, Słupowo, Wenecyę, Wilkowo Pakoskie, Wójcin i Żędowo; augustynianie trzemeszeńscy: Brzyskorzystew, Chomiążę (Szlachecką), Dąbrówkę Słupską, Jabłowo, Januszków, Gąsawę, Komratowo, Młodocin i Załachowo; cystersi łekneńscy (wągrowieccy): Dębogórę, Gromadno, Oleszno i Pińsko; bożogrobcy gnieźnieńscy: Łachowo (?). Probostwa posiadały 1) kcyńskie: Ujazd i Krzepiszyn; 2) łabiszyńskie: Zdzierzsko; 3) łekneńskie: Micharzewo; 4) słupskie: Gąbin; 5) szubińskie: Wieszki; 6) weneckie: Mościszewo; 7) żnińskie: Chomiążę Duchowną, Rydlewo i Skarbienice. Te posiadłości zostały prawie wszystkie w ręku wymienionych probostw. Z szlachty osiadłej w pow. szubińskim, czyli raczej w wschodniej części tak zwanych Pałuk, zajmowali przez kilka wieków wybitne stanowiska pod względem majątku i dostojeństw: Toporczycy, (Pału-

kowie), Grzymalici, Nałęczowie i Leszczycowie. Wspomnieliśmy już Sędziwoja i Świętosława, braci Pałuków z Szubina i Mikołaja Krwawego Dyabła z Wenecyi. Na Łabiszynie siedział Wojciech II Leszczyc (nie Prawdzic, jak chcą niektórzy), zmarły po r. 1383 woj. kujawski. Taki urząd piastował także między r. 1407 i 1427 Maciej z Łabiszyna. Z Wszeradowa pochodzili trzej kasztelanowie kamieńscy (w ziemi nakielskiej): Andrzej (1375 r.), Wojciech (1386) i Paweł (1410), tudzież woj. kaliski (1424) Wojciech. Takim wojewodą (r. 1408) był także Maciej Pałuka z Wąsosza. Kasztelanię nakielską (r. 1365) dzierżył Mikołaj z Chomiąży i t. d. Z domów dziedzicznych, osiadłych różnemi czasy w pow. szubińskim, wymienimy: Baranowski, Bojanowski, Bożejewski, Breza, Brodzki, Broniewski, Brzeski, Chobieliński, Chomętowski, Chomiąski, Chrząstowski, Czapski, Czarnecki, Czarnkowski, Dąmbski, Dębiński, Dobieszewski, Dobrylewski, Drwęski, Działowski, Dzielewicki (?), Frezer, Gębicki, Goczkowski, Godawski, Godlewski, Godzimirski, Gołańczewski, Gosławski, Grabowski, Grocholski, Grudziński, Jabłowski, Jadownicki, Janowski, Jaraczewski, Jaskolecki, Iłowiecki, Kalkstein, Karłowski, Kiełpiński, Kłobukowski, Kołudzki, Kościelski, Koszutski, Krotoski, Łabiski odn. Łabiszyński, Lachocki, Łączyński, Łakiński, Latalski, Łękowski, Lewandowski, Linowski, Łochocki, Malczewski, Matczyński, Mieczkowski, Modlibóg, Moszczeński, Mycielski, Niemojewski, Obódziński, Ogrodowicz, Opaliński, Orzelski, Osiecki, Osłowski, Ostrowski, Paksiński, Palędzki, Paruszewski, Pławiński, Polewski, Pomorski, Ponikiewski, Popowski, Radoliński, Radoński, Radzimiński, Rafalski, Rakowski, Redczyński, Rejski, Retkowski, Rogaliński, Rozpęcki, Roztrębowski, Rudnicki, Rudzki, Rutkowski, Rynarzewski, Rzemieniewski, Sadowski, Siernicki, Skaławski, Sławoszewski, Słupski, Smogulecki, Sobiejuski, Spławski, Suchoręcki, Sulerzyski, Szczepicki, Szubski odn. Szubiński, Szulczewski, Trąmpczyński, Tulibowski, Wąsoski, Więckowski, Wiesiołowski, Wilczyński, Włoszanowski, Wolszlegier, Wróblewski, Zabłocki, Żarczyński, Złotnicki, Żółtowski. Z Żnina pochodzili: arcybiskup Jakub († 1148), Erazm Gliczner, kaznodzieja protest. († 1603) i dwaj bracia Śniadeccy, których pamięć uczczono tablicą pomnikową w kościele żnińskim. Poeta Klemens Janicki urodził się w r. 1516 w Januszkowie (pod Żninem). Dobieszewko posiadał zmarły przed kilkoma laty poseł Kazimierz Kantak. W r. 1224 Władysław, ks. na Ujściu, zawiera w Kcyni pokój z Władysławem Laskonogim; r. 1227 Leszek Biały, zaskoczony w Gąsawie, ginie z ręki napastników na obszarze Marcinkowa; r. 1256 Przemysław I zawiera w Kcyni ugodę z Świętopełkiem pomorskim; r. 1331 Krzyżacy, w czasie najazdu na Polskę, burzą Białożewin, Biskupin, Górę arcybiskupią, Podgórzyn, Wilczkowo i Żnin; między r 1358 i 1370 król Kazimierz przebywa kilkakrotnie w Żninie; r. 1383—84 doznawały skutków wojny domowej: Biskupin, Brzyskorzystew, Łabiszyn i Żnin; między r. 1409 i 1424 król Władysław bawi kikakrotnie w Żninie, a w r. 1410 w Łabiszynie i Szubinie; r. 1462 Krzyżacy wyszedłszy z Chojnic, na Pomorzu kaszubskiem, zapuszczają się aż na Pałuki, gdzie spaliwszy 6 włości, biorą do niewoli Macieja Słupskiego; r. 1465 Włodko z Domaborza, kasztelan nakielski, wciąga część powiatu do rokoszu (ścięty w Kaliszu r. 1467); r. 1656 Szwedzi zajmują Kcynię, Żnin i Łabiszyn; r. 1764 Kozacy uganiają się za konfederatami; r. 1768 część powiatu należąca do pow. kcyńskiego wcieloną została do utworzonego podówczas wojew. gnieźnieńskiego; r. 1772—73 król pruski Fryderyk II zapuszcza swe zagony na lewem porzeczu Noteci aż do Gąsawy i zabiera prawie cały późniejszy pow. szubiński, pomimo traktatów, według których Noteć stanowić miała granicę między Rzecząpospolitą a zaborami pruskiemi. Podjęte w tej mierze układy przyznały mu w r. 1776 Szubin, Żnin i Gąsawę. W r. 1794 rozprawiały się wojska polskie z Prusakami pod Barcinem i Łabiszynem; r. 1807 i 1812—13, za czasów księstwa warszawskiego, widziano wojska francuskie w powiecie; r. 1848 Kcynia, Gąsawa, Łabiszyn, Rynarzewo i Żnin czynny brały udział w ruchach ówczesnych, Sz. tylko żądał wcielenia do Rzeszy niemieckiej. Na dnie Gąsawki pod Żninem znaleziono niezwyczajnych kształtów naczynia gliniane, czarne i ozdobne; wykopaliska nad brzegami rzeki tej świadczą o wczesnem ich zaludnieniu. Tędy szła też droga handlowa starożytnych Rzymian i Greków z Kalisza na Żnin (Setidawa), Słupy, Szubin i Tur do brodów na Noteci pod Bydgoszczą, a ztąd dalej ku płn. na Osielsko (Auskankalis) do Bałtyku (J. N. Sadowski: „Drogi hanhlowe“). W średnich wiekach przecinała powiat droga z Gniezna do Nakła. Odkopane cmentarzyska z popielnicami, tudzież nasypy ziemne i żale znajdują się w następujących osadach: Chwaliszewo, Dobieszewko, Gąsawa, Góra arcybiskupia, Górki zagajne (Zielony Gaj), Grocholin, Gromadno, Kcynia, Komratowo, Królikowo (na Lasowinach), Łabiszyn, Lubostroń, Obódno, Skarbienice, Słupy, Sobiejuchy, Szubin, Wenecya, Wójcin, Złotowo, Żnin i Żórawia. W Wójcinie, według podania ludowego, rycerz w pełnej zbroi wyjeżdża co

noc z mogiły i do niej wraca, napoiwszy konia w jeziorze. Obraz cudowny N. M. Panny, znajdujący się niegdyś w kościele wójcińskim, przeniesiono do poblizkiego Szczepanowa. W okolicy Żnina syn miotlarza znalazł w świętym gaju złote jaje i sprzedał je złotnikowi w Żninie, mieście wielkiem i bogatem. Podanie o bezprawiach Krwawego Dyabła z Wenecyi, sędzi kaliskiego Mikołaja, ma swą podstawę historyczną.

Nowy powiat szubiński składa się z płn. części opisanego powyżej powiatu; z płd. zaś części jego, od Brzyskorzytwi różnemi zakrętami ku wschodowi popod Pakość i z odłamków powiatów pogranicznych utworzono w r. 1887 nowy powiat żniński (ob. *Żnin*). Obecny powiat szubiński ma 326 osad, 4486 dym., 8600 rodzin, 44,930 mk. (21,759 płci męz., 23,171 żeń., 8012 dzieci niżej 6 lat, 9245 od 6 do 14 lat; 25,186 katol., 18,314 prot., 1430 żyd.) i 91,410 ha obszaru (50,012 roli, 11,224 łąk, 19,689 lasu); czysty dochód z ha roli 9·40, z ha łąk 13·32, z ha lasu 2·35 mrk; w r. 1871 było tu 45,368 mk., w 1875 r. 44,859 mk., w 1880 r. 46,342 mk. Powiat ten podzielony jest na 5 okr. miejskich, 121 wiejskich, 78 dwors., 6 polic., 15 okr. stanu cywil. Okręgi miejskie mają 12 osad, 942 dym., 2258 rodzin, 10,233 mk. (5478 kat., 3397 prot., 1358 żyd.) i 4686 ha (2307 roli, 1644 łąk, 55 lasu) w r. 1871 było 10,315 mk., 1875 r. 10,132 mk., 1880 r. 10,559 mk. Okręgi wiejskie mają 163 osad, 2481 dym., 3730 rodzin, 19,434 mk. (7175 katol., 12,214 protest., 45 żyd.) i 26.985 ha (17,539 roli, 3309 łąk, 1887 lasu); czysty dochód z ha roli 7·83, z ha łąk 11·75 z ha lasu 1·57 mrk; w r. 1871 było 20,644 mk., 1875 r. 19,966 mk., 1880 r. 19.434 mk. Okręgi dworskie mają 151 osad, 1063 dym., 2612 rodzin, 15,263 mk. (12,533 kat., 2703 prot., 27 żyd.) i 59,795 ha (30,166 roli, 6271 łąk, 17,747 lasu); czysty dochód z ha roli 10·18, z ha łąk 13·71, z ha lasu 2·35 mrk; w 1871 r. było 14,400 mk., 1875 r. 14,761 mk., 1880 r. 15,315 mk. Kościołów paraf. katol. jest w powiecie 9: w Barcinie, Chomętowie, Kcyni, Łabiszynie, Rynarzewie, Samoklęskach, Słupach, Szubinie i Wszeradowie; z powiatów pogranicznych sięgają tu parafie: Brzyskorzystew, Chojna, Góra, Lisewo, Pakość, Panigródz, Smogulec i Szczepanowo. Parafie protest. są: Barcin, Kcynia, Kowalewko, Łabiszyn, Rynarzewo, Sipiory i Szubin, a poza granicami powiatu: Gołańcza, Nakło i Pakość. *E. Cal.*

Szubina, wś i folw., pow. kutnowski, gm. Błonie, par. Nowe, odl. 4 w. od Krośniewic a 9 w. od Kutna, przy szosie kaliskiej, ma 10 dm., 87 mk. Folw. należy do dóbr Krośniewice. W 1827 r. 14 dm., 136 mk. Fol. Sz. i Iwiczna w r. 1870 rozl. mr. 710: fol. Sz. gr. or. i ogr. mr. 304, łąk mr. 25, zarośli mr. 80, wody mr. 3, nieuż. mr. 18; bud. mur. 5, drewn. 12; płodozm. 6-pol.; fol. Iwiczna gr. or. i ogr. mr. 214, łąk mr. 12, wody mr. 3, zarośli mr. 40, nieuż. mr. 11; bud. drewn. 5; płodozm. 6-pol., wiatrak. Do włościan należy 74 mr. Na początku XVI w. łany kmiece dają dziesięciuę kustodyi łęczyckiej, folw. zaś pleb. w Nowem (Łaski, L. B., II, 474). W połowie XVI w. Piotr Luboński płacił od 3 łan., 6 osad.; Anna Szklotowska od 2 łan., 2 zagr., 4 osad.; Stanisław Szklotowski od 2 łan., $^1/_2$ łanu pustego; Adam Zelieski od 2 łan. pustych (Pawiński, Wielkp., II, 83). *Br. Ch.*

Szubina Hrebla, ob. *Szubówka.*

Szubinek, niem. *Schubinek* po r. 1830, *Koenigshoehe* po r. 1871, wś, pow. mogilnicki, o 7 klm. na płn. od Mogilna (par. kat. i st. dr. żel.), przy trakcie do Barcina, w okolicy wzgórkowatej, wznies. 105 do 108 mt. npm. Graniczy na wsch. z Kołodziejewkiem i Nowemi Broniewicami; poczta i par. prot. w Dąbrowie (Kaisersfelde); 7 dm., 62 mk. prot. i 158 ha (135 roli, 4 łąk, 4 lasu); w r. 1830 było 55 mk. (32 kat., 23 prot.). Sz. był niegdyś własnością klasztoru mogilnickiego; zabrany przez rząd, wcielony do domeny w Mogilnie. Nadane około 1065 klasztorowi temu „Subino" (Kod. Wielkp., n. 3) zdaje się być Sz., który atoli kilka wieków leżeć musiał pustkami; późniejsze bowiem źródła, zwłaszcza z XVI w., nie wspominają tej osady.

Szubinka, rzka, w pow. rzeczyckim.

Szubino, sioło nad rz. Udach, pow. i gub. charkowska, o 24 w. na płd. od Charkowa, przy trakcie poczt. do Zmijewa, ma 61 dm., 550 mk., cerkiew p. w. św. Arch. Michała, istniała już w 1668 r.

Szubińskie leśnictwo, urzęd. *Schubin-Forsthaus*, pow. szubiński, o 6 klm. na płd.-wschód od Szubina (par. i poczta) i o 3 klm. na wsch. od Kowalewa, na płd.-zach. krawędzi lasów Szczepankowskich, u stóp Długich gór, przy drodze z Piardowa do Smolnik, wzn. około 90 mt. npm.; 4 dm., 29 mk. Wchodzi w skład okręgu dwor. Zamek szubiński.

Szubiszki, folw. nad jez. Żezdris, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Łabonary, okr. wiejski Syłguciszki, par. kat. Łyngmiany, o 30 w. od Święcian, ma 1 dm., 17 mk. kat.; własność Wojnickich.

Szubki, wś, pow. orszański.

Szubków al. *Szupków* (w dokum.), pow. rówieński, ob. *Szybków.*

Szublauken, wś, pow. gąbiński, st. poczt. Nemmersdorf.

Szuble (?), dok. *Subna*, wś na płd. Rossień. W r. 1357 Krzyżacy ją zniszczyli.

Szubniki 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr.

pol., gm. Głębokie (o 6 w.), okr. wiejski Ozierecк, o 59 w. od Dzisny, przy b. drodze poczt. z Głębokiego do Zalesia, ma 10 dm., 66 mk. praw. (w spisie z 1865 r. wykazano również 66 dusz rewiz.). 2.) **Sz.**, zaśc. nad bezim. prawobocznym dopł. Świsłoczy, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zasław, w pobliżu gośc. z Zasławia do Rakowa, ma 7 osad, 9 włók; miejscowość wzgórzysta, grunta szczerkowe. Własność Wierzbickich. 2.) **Sz.**, wś, w gub. witebskiej.

Szubówka, dawniej *Szubina Hrebla*, wś u źródeł rz. Rosawy, pow. kijowski, w 4 okr. pol., gm. Kahorłyk (o 10 w.), o 90 w. od Kijowa, ma 1686 mk. (podług Pochilewicza 1582 praw. i 86 żyd.). Włościanie, w liczbie 491 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1132 dzies., ze spłatą po 2524 rs. 19 kop. rocznie. W 1790 r. było tu 75 sadyb i 500 mk. Gleba nadzwyczaj urodzajna. Posiada cerkiew p. w. św. Jerzego, drewnianą, wzniesioną w 1778 r. i uposażoną 39 dzies. ziemi. Do par. praw. należą wsi: Ternówka, Ziemlanka i Łubianka. Sz. wchodziła niegdyś w skład ststwa kahorlickiego, następnie wraz ze wsią Lipowce należała do ststwa bohusławskiego; w końcu zeszłego wieku obie te wsie przyłączone zostały do klucza kahorlickiego, nadanego Troszczyńskiemu, który w 1827 r. dał je w posagu wnuczce swej ks. Chiłkowej przy wyjściu jej za bar. Stanisława Osten-Sakena († 1863 r.). Po jego śmierci Sz. (1090 dzies. ziemi użytk. i 90 nieużytków) odziedziczyła bar. Fonczyńska. *J. Krz.*

Szubraniec, potok na Bukowinie, wpada z praw. brzego do pot. Kuczur al. Zadobrówki, a z nim do Prutu z lew. brzegu.

Szubraniec, rumuń. *Szubranetz*, wś i dobra, w pow. czerniowieckim. Gmina ma 1534 mk., obszar dwor. 76 mk. Graniczy z Mamajowcami i Rohożną.

Szubrza, niem. *Schubersee*, ob. *Bobiele*.

Szubsk *Duży* i *Mały*, dawniej *Szubsko Wielkie* i *Małe*, wś i folw., pow. kutnowski, gm. Krośniewice, par. Nowe, odl. 8 w. od Kutna, ma 38 dm., 387 mk. Wś urządzona kolonialnie w r. 1870. Ludność pracowita i porządna. W 1827 r. Sz. Wielki miał 16 dm., 119 mk.; Sz. Mały 11 dm., 72 mk. W r. 1885 fol. Sz. rozl. mr. 752: gr. or. i ogr. mr. 602, łąk mr. 24, lasu mr. 108, nieuż. mr. 18; bud. mur. 17, drewn. 8, wiatrak. Wś Sz. Wielki os. 23, mr. 315; wś Sz. Mały os. 29, mr. 56; wś Luboradz os. 3, mr. 30. W r. 1847 powstała tu cukrownia, wybudowana przez Czyńskiego, jednak z powodu braku kapitału obrotowego po kilku latach istnienia została zwinięta. Na początku XVI w. Sz. minor miało tylko łany kmiece, dające dziesięcinę wikaryuszom kolegiaty łęczyckiej. Sz. major dawało z łanów km. tymże wikaryuszom, zaś z folw. i z karczmy dwor. w Sz. minor pobierał pleban w Nowem, któremu kmiecie dawali tylko kolędę po groszu z łanu (Łaski, L. B., II, 474). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 Elżbieta Szubska miała tu 1 łan, 12 osad., a we wsi Sz. minor $7^1/_2$ łan. pustych (Pawiński, Wielkp., II, 84). *Br. Ch.*

Szubska Wieś al. *Szubińska Wieś*, *Schybynska wyes* około r. 1523, *Szupska wies* 1577, urzęd. *Schubinsdorf* po r. 1871, majętność, pow. szubiński, tuż pod Szubinem (par. i poczta); st. dr. żel. na Szczepicach (Schepitz) o 14 klm.; z folwarkiem i leśniczówką tworzy okrąg dwor., mający 11 dym., 175 mk. (102 kat., 73 prot.) i 2684 ha (35 roli, 164 łąk, 2210 lasu), według wykazu z r. 1888. Najnowszy podręcznik własności dziedzicznej z r. 1891 (Dr. E. Kirstein) podaje 3979·08 ha obsz. (156·40 roli, 117·93 łąk, 327·70 pastw., 3136·46 lasu, 46·87 nieuż., 193·72 wody); czysty dochód grunt. 12.057 mrk; browar parowy, chów koni trakeńskich, bydła holenders. i bawarskiego. Za czasów arcyb. Łaskiego role dworskie leżały pustkami, uprawiali je kmiecie; dziesięcinę snopową z nich pobierał proboszcz w Szubinie. Na mocy zawartej umowy z Mikołajem, plebanem, płacili kmiecie dziesięciny z łanu 6 groszy (zamiast 9) i dawali po ćwierci żyta i tyleż owsa. Ta umowa obejmowała wsi: Wolwark, Pińsko, Łachowo i Samoklęski. Około 1620 r. było na Sz. Wsi $3^1/_2$ łanów os. *E. Cal.*

Szuchwosty, dobra, w dawnym pow. witebskim, stanowiły niegdyś sstwo niegrodowe szuchwoskie al. szachwoskie. Podług metryk litewskich ststwo to powstało około 1611 r. i obejmowało dobra: Szuchwosty, Babinowicze i Ciałosze, które od tej epoki posiadali Zawiszowie, Jasienieccy, Wojnowie, Kawczyńscy, Kurczowie, Sakowiczowie, Żabowie, Wasilewscy, Lipscy, Stetkiewiczowie, Piórowie, Krupscy, wreszcie z mocy przywileju Augusta III z d. 25 czerwca 1759 r. dzierżyli to ststwo Franciszek Żaba, cześnik litewski, z żoną Barbarą z Karęgów, z opłatą kwarty 80 złp., a hyberny 10 złp. Ob. *Szujawosty*.

Szucie 1.) wś włośc., pow. rypiński, gm. i par. Skrwilno, odl. o 16 w. od Rypina, ma 31 dm., 212 mk., 460 mr. W 1827 r. 30 dm., 267 mk. 2.) **Sz.**, wś, pow. rypiński, gm. Okalewo, par. Skrwilno, odl. 13 w. od Rypina, ma 5 dm., 45 mk., 156 mr. Wchodziła w skład dóbr Okalewo. *Br. Ch.*

Szucsany (węg.), st. dr. żel. koszycko-bogumińskiej, o 224 klm. od Koszyc.

Szuczje, st. poczt., w pow. bobrowskim gub. woroneskiej.

Szudajcie, wś, pow. szawelski, gm. Szawlany, o 28 w. od Szawel.

Szudańce, wś włośc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce (o 5 w.), okr. wiejski Girejkańce, dobra skarbowe Punie, o 55 w. od Trok, ma 12 dm., 124 mk. kat. (w 1865 r. 41 dusz rewiz.).

Szudden, wś, pow. tylżycki, st. p. Neu-Argeninken.

Szudebarsden al. *Koegsten*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Plicken.

Szudero, folw., pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Żydomla, o 19 w. od Grodna.

Szudledimmen al. *Schulectimmen*, wś, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren.

Szudnaggen, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Proekuls.

Szudnale (u Buszyńskiego), w spisie urzęd. *Szudnagi*, wś, pow. rossieński, gm. i par. Taurogi, o 64 w. od Rossień.

Szudojnie 1.) wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 5 w.), okr. wiejski Szudojnie, o 36 w. od Oszmiany, ma 10 dm., 115 mk. kat. (w 1865 r. 45 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Traby. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: Antoniszki, Chodkiszki, Dejlidy (Dziejlidy), Dziedziule, Grzybiszki, Jakubiszki, Kropiszki, Łostowce, Łukszany, Paszki, Podworzańce, Poginie, Romaszki, Siewrymy, Szaciły, Szczadrowszczyzna, Szudojnie, Wołocki oraz zaśc.: Chmielniki, Chodkiszki, Łazowszczyzna, Podworzańce i Sudojnie, w ogóle 190 dusz rewiz. włośc. uwłaszcz., 240 b. włośc. skarbowych, 8 jednodw. i 1 żyd rolnik. 2.) **Sz.**, zaśc., tamże, o $5^1/_2$ w. od Dziewieniszek, należy do dóbr Berdowszczyzna, Umiastowskich.

Szudowce, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., okr. wiejski i dobra (w 1865 r. Byszewskich) Łyntupy (o 3 w.), 9 dm., 114 mk. kat., 10 starow. i 2 żyd. (w 1865 r. 71 dusz rewiz.).

Szudowsie, wś, pow. szawelski, gm. Szawlany, o 41 w. od Szawel.

Szudrabe 1.) rzka, w gub. kurlandzkiej, dopływ rz. Platony, płynie w par. mitawskiej. 2.) **Sz.**, rzka, tamże, dopływ rz. Behrse.

Szudyńce, wś, pow. wiłkomierski, gm. Subocz, o 67 w. od Wiłkomierza.

Szudziałów, wś, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Ostrów, o 14 w. od Sokólki. Była tu parafia kat. dek. sokólskiego. W zeszłym wieku dziedzictwo Ejsmontów, było zamienione na królewszczyznę, lecz znowu wróciło na własność prywatną (Echard).

Szudzie 1.) wś włośc. nad rzką Wersoką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 53 w. od Lidy a 17 w. od Ejszyszek, ma 3 dm., 27 mk. kat. 2.) **Sz.**, wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 29 w. od Kowna.

Szudzielewszczyzna, folw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Pohost, okr. wiejski i dobra, Szyrynów, Jundziłowo, par. Hermanowicze, o 51 w. od Dzisny, 1 dm., 18 mk. (5 praw., 13 kat.). Stefan Dąbrowa wziął w zastaw od ststy grodowego Burzyńskiego majętność Sz. (Złota Księga, X, 68).

Szudziszki, wś, wchodziła w skład dóbr Krosnowo, w pow. sejneńskim w r. 1854. Miała 87 mr. Późniejsze spisy urzędowe nie podają tej wsi.

Szuetis, wś, pow. rossieński, gm. Aleksandrów, o 125 w. od Rossień.

Szufhejda, folw. dóbr Kamieniec, pow. toszecko-gliwicki (ob. t. III, 766).

Szufnarowa, wś, pow. jasielski, w okolicy podgórskiej, nad pot. t. n. (lew. dopł. Wisłoka). Najdalej ku płn. wysunięte chaty są wzn. 346 mt. npm., najwięcej południowe wzn. 310 mt. Dolinę potoku opasują od zachodu i wschodu wzgórza uprawne. Sz. jest odl. w linii powietrznej o 4 klm. na płd. od Wielopola, 6 klm. na płn. od Frysztaka. Par. rz.-kat. w Niewodny. Sz. ma 222 dm. i 1477 mk. (709 męż., 768 kob.); 1451 rz.-kat., 26 izr. Pos. więk. (Arona Abisa i Gitli Biron) ma 89 mr.; pos. mn. 1284 roli, 47 łąk, 159 past. i 171 mr. lasu. Według Skorowidza Orzechowskiego z r. 1872 włość ta (Witolda Rogojskiego) miała większej pos. 886 mr., zatem 797 mr. zostało rozparcelowane między włościan. We wsi szkoła ludowa. Sz. graniczy na zach. z Pstrągówką, na wschód z Niewodną, na płn. z Sośnicą, na płd. z Wiśniową. Opis z r. 1536 (Pawiński, Małop., 519) podaje: „Shuffnarowa, wieś szlachcianki Fides Shuffnarowskiej posagowa i jej synów. Jest w niej 50 kmieci, płacących czynszu 10 grzywien z roli. Karczma płacąca grzywnę i kamień łoju; dają $68^1/_2$ korca owsa, kury, jaja i t. d. Dwór, łany dworskie (predium), 3 opuszczone sadzawki i mały młyn. Oszacowana na 600 grzywien". W 1581 (ibid., 256) podano 26 kmieci, 7 łanów, 4 zagrody, 5 komorników z bydłem, 7 komorn. bez bydła i 2 rzemieślników. *Mac.*

Szugajłowa Mogiła, pow. zwinogródzki, ob. *Olchowiec* 7.).

Szuggern, wś, pow. stołupiański, st. p. Stallupoehnen.

Szugken *Gross* i *Klein*, wś, pow. ragnecki, st. p. Wischwill.

Szugždele, *Szukszdele*, zapewne *Szuksztele*, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Udrya, odl. od Kalwaryi 42 w., ma 12 dm., 97 mk.

Szuja, rzka, w pow. telszewskim, mylnie (ob. *Olsiady*), właściwie *Sruja*, lewy dopływ Domii (pr. dopł. Wardawy), bierze początek pod mkiem Olsiady.

Szuja, mto powiat. gub. włodzimierskiej, na lew. brzegu rz. Tezy i przy linii dr. żel. szujsko-iwanowsko-kineszemskiej, łączącej się na st. Nowki z dr. żel. niżegorodzką, pod

56° 51′ płn. szer. a 59° 4′ wsch. dłg. g., odl. o 102 w. na płn.-wschód od Włodzimierza. Na praw. brzegu Tezy, po obu brzegach rzki Siechy, powstało w nowszych czasach przedmieście Zarjeczie; oprócz tego do msta należy słoboda Sołdacka. Sz. w 1881 r. miała 1255 dm. (157 mur.), 240 sklepów (84 mur.), 8 cerkwi praw. i 1 jedynowiercza (wszystkie murowane), 18,722 mk. (149 kat., 7 prot., 146 jedynowierców, 137 rozkoln., 110 żyd., 34 mahomet.). W mieście znajduje się progimnazyum klasyczne męzkie (od 1873 r.), gimnazyum żeńskie, szkoła duchowna męzka (od 1816 r.), szkoła powiatowa (od 1824 r.), szkółka parafialna (od 1803 r.), szkółki początkowe dla chłopców (od 1871 r.) i dla dziewcząt (od 1878 r.), dom przytułku dla biednych, szpital, 2 apteki, bank miejski (od 1867 r.). Własność miasta stanowi 853 dzies., 2 domy, 196 sklepów, młyn wodny. W 1881 r. dochody wynosiły 99,943 rs. Z powodu rozwoju w Sz. i w okolicach przemysłu fabrycznego, większość mieszkańców zajmuje się pracą na miejscowych fabrykach, dalej rzemiosłami, handlem, zarobkiem na st. drogi żel. i przystani; nieliczni tylko mieszkańcy zajmują się ogrodnictwem i rolnictwem na gruntach miejskich. Przemysł fabryczny tutejszy powstał w XVII w.; za panowania cesarzowej Katarzyny II założono pierwszą fabrykę płótna, w 1847 r. powstała pierwsza fabryka mechaniczna tkacka i przędzalnia bawełny. W 1849 r. było w mieście 20 fabryk, zatrudniających 3000 robotników i produkujących za 2,075,200 rs.; w 1881 r. zaś 37 fabryk, zatrudniających 5489 robotników i produkujących na 5,298,600 rs. (13 fabryk wyrobów bawełnianych i przędzalni, produkujących za 4,901,640 rs. i 9 fabryk kożuchów, z produk. na 201,900 rs.). Z rzemiosł najbardziej rozwinięte jest kowalstwo, ciesielstwo i kuśnierstwo. Pod względem handlowym Sz. stanowi bardzo ważny punkt dla zboża, przędzy bawełnianej, drzewa, desek, futer, skór i in. Roczny obrót handlu dochodzi do 3 milionów rubli. Targi odbywają się co wtorek, jarmarki zaś dwa razy do roku. St. dr. żel. Sz. odległą jest o 56 w. od st. Nowki a 115 w. od st. Kineszma. Sz., zwana dawniej także Borysoglebską słobodą, niewiadomo kiedy została założoną, fundowaną została jednak prawdopodobnie przez jednego z kn. Szujskich, ród których występuje w dziejach od 1403 r. W 1539 r. miasto było zniszczone przez napad Tatarów, w 1548 r. nadane przez Iwana Groźnego bojarowi Gołochwastowowi, lecz wkrótce potem (1565 r.) przyłączone do dóbr carskich. W 1609 r. wojsko polskie spaliło drewniane obwarowanie miasta z basztami, w następnym zaś roku wojsko litewskie obróciło w gruzy całe miasto. W 1708 r. Sz. przyłączona została do gub. moskiewskiej, od 1778 r. miasto powiatowe namiestnictwa a od 1796 r. gub. włodzimierskiej.

Szujski powiat leży w płn. części gubernii i podług wymiarów Strielbickiego zajmuje 53·02 mil al. 2565·2 w. kw . Z ogólnej liczby 242,859 dzies. w 1877 r. należało: 94,872 dz. (39·1%) do właścicieli większych, 135,346 dz. (55·7%) do włościan, 8229 dz. do skarbu, 2751 dz. do cerkwi i monasterów, 1172 dz. do miast. Powierzchnię powiatu stanowi nizina błotnista, nachylająca się ku płd. W płn. części powiatu gleba jest gliniasta, w płd.-wsch. piaszczysta, w płd.-zach. przeważnie błotnista. Liczne fabryki i zakłady przemysłowe wpłynęły na wyniszczenie lasów, które w niewielkiej ilości zachowały się śród niedostępnych błot płd.-zach. części oraz na płn. pograniczu. Pod względem hydrograficznym powiat należy do dorzecza rz. Klaźmy, płynącej poza jego granicami, za pośrednictwem lewobocznych dopływów: Uwodi i Tezy. Pierwsza z nich, ze swemi dopływami: Uchtomą, Wostrą i Wiaźmą zrasza zach. połowę powiatu, Teza zaś z Małochtą część wschodnią. Jeziora nieliczne i w ogóle niewielkie, błot natomiast bardzo wiele, zwłaszcza w płd.-zach. części powiatu. Najważniejsze błoto Dawiatskie, długie do 15 w. a szerokie od 3 do 7 w. W 1881 r. było w powiecie, bez msta Szui i Iwanowa-Wozniesieńska, 80,573 mk. (11 kat., 11 prot. i 467 rozkoln.), zamieszkujących w 870 osadach, mających 17,993 dym. (257 mur.). W powiecie znajduje się 1 monaster męzki, 61 cerkwi praw. (57 mur.) i 1 jednowiercza. Pod względem zajęcia mieszkańców powiat należy do czysto przemysłowych. Rolnictwo, którem zajmują się zresztą tylko w niektórych okolicach, nawet w najbardziej urodzajne lata nie produkuje dostatecznej ilości zboża na miejscowe potrzeby. Sieją głównie żyto, jęczmień i owies. Hodowla bydła również znajduje się na bardzo nizkim stopniu. W 1881 r. było w powiecie 10,500 sztuk koni, 15,800 bydła rogatego i 8100 owiec; świń, z powodu niedostatku odpowiedniej paszy, wcale nie hodują. Główne zajęcie mieszkańców stanowi zarobek w miejscowych fabrykach i przemysł domowy. W 1881 r. było w powiecie w ogóle 134 zakładów fabrycznych, zatrudniających 22,646 robotn. i produkujących za 30,995,095 rs. Przemysł fabryczny, oprócz Szui, koncentruje się przeważnie w Iwanowie-Wozniesieńskim, mającym 53 fabryk, z 11,325 robotnikami i 19,399,535 rs. wartości produkcyi. Z rodzajów przemysłu najbardziej rozwinął się przemysł bawełniany. Z przemysłu domowego pierwsze miejsce trzyma wypalanie

cegły, dalej garncarstwo, kowalstwo (wyrób kos i toporów), kołodziejstwo, wyrób zabawek dziecinnych, tkactwo, wyrób sit, wojłoków, wyprawa skór owczych i wyrob kożuchów i w. in. Powiat przerzyna dr. żel. szujsko-iwanowska, ze stacyami: Szuja, Kochma, Iwanowo i Jermolino. *J. Krz.*

Szujawosty, dobra, pow. witebski, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. Wierzchowo, w 1863 r. 35 dusz rewiz. Por. *Szuchwosty.*

Szujskoje, sioło, w pow. totemskim gub. wołogodzkiej, ze st. poczt., o 28 w. na płd. od st. Czuczkowskoje.

Szukaj al. *Ostrowy*, niem. *Schukai*, *Schukay*, wyb., pow. świecki, st. p. i gm. Świekatowo, par. kat. Serock, 1885 r. 3 dm., 22 mk. Roku 1773 obejmowała 6 włók chełm. i 5 mr. roli, 2 dym. z 14 kat. mk. (ob. „Zeitsch. d. Westpreus. Gesch. Ver.“, 1886, str. 307 i 366).

Szukajcie, wś, pow. rossieński, par. Wewirżany.

Szukajwoda al. *Buhajka*, rzeczka, w pow. proskurowskim, lewy dopł. Zbrucza. Bierze początek na gruntach wsi Hreczanej, mija Lipówkę, Bębnówkę, Kurówkę, Żaglówkę i pod wsią Martynówką al. Martynkowcami ma ujście. Płynie z płn. na płd. na przestrzeni 10 w. Przyjmuje strumień Rudkę. Por. *Oszuka.*

Szukajwoda, wś u źródeł rzki Bosówki, dopł. Koneły, pow. humański, w 1 okr. pol., gm. Leszczynówka, par. kat. Humań (o 35 w.), ma podług spisu urzęd. z 1885 r. 404 mk., podług zaś Pochilewicza miała w 1863 r. 1579 mk. praw., 51 kat. i 12 żyd.; 3868 dz. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, drewnianą, wzniesioną w 1760 r. i uposażoną 71 dz. ziemi. W ogrodzie kaplica kat. mur., z grobami Hulewiczów i Komorowskich. Z klucza humańskiego dóbr tulczyńskich Szczęsnego Potockiego sprzedana Hulewiczowi, od którego przeszła w posagu do jego córki Komorowskiej, a od jej sukcesorów do hr. Działyńskich. *J. Krz.*

Szukajwody, pow. taraszczański, ob. *Jasionówka.*

Szukciszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 72 w. od Nowoaleksandrowska.

Szuki, folw. i dwór, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 46 w. od Kowna.

Szukiańce, zaśc. szlach. nad jez. Szyrwinta, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 10 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. kat.

Szukiany 1.) wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 33 w. od Poniewieża. 2.) **Sz.,** wś i folw., pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 57 w. od Poniewieża. 3.) **Sz.,** żmuj. *Szukionis*, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., par. Wobolniki, o 36 w. od Poniewieża, w 1859 r. 30 dm., 389 mk. Posiada kaplicę kat. p. w. św. Macieja, wzniesioną z drzewa w 1736 r. przez miejscowych włościan. 4.) **Sz.,** wś, pow. rossieński, gm. Kołtyniany, o 63 w. od Rossień.

Szukie, okolica, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 52 w. od Telsz.

Szukieliszki 1.) zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Melegiany, okr. wiejski i dobra (w 1865 r. Kublickich) Poleś, o 2 w. od gminy a 12 w. od Święcian, ma 2 dm., 23 mk. (5 kat., 18 starow.; w 1865 r. 9 dusz rewiz.). 2.) **Sz.,** zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca, okr. wiejski i dobra skarbowe Bujwidy, o 17 w. od gminy, 2 dusze rewiz. *J. Krz.*

Szukieniszki 1.) zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Zabłociszki, okr. wiejski Cejkin, o 12 w. od gminy a 20 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. kat. (w 1865 r. 9 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Daugieliszki. W spisie z 1866 r. podany jest jeszcze zaśc. Sz. al. Akmeniszki, o 21 w. od Święcian, mający 1 dm., 9 mk. kat. 2.) **Sz.** 1 i 2, dwa zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki, okr. wiejski Seniszki, o 6 i 7 w. od gminy. Jeden z nich ma 1 dm. i 6 mk. kat., drugi 3 dm. i 25 mk. tegoż wyzn. (podług spisu z 1865 r. 10 i 7 dusz rewiz.). *J. Krz.*

Szukiepiszkiele, wś, pow. wiłkomierski, gm. Towiany, o 20 w. od Wiłkomierza.

Szukiety 1.) pow. władysławowski, gm. Dobrowola, par. Poniemoń, odl. od Władysławowa 48 w., ma 13 dm., 115 mk. W 1827 r. 1 dm., 10 mk. 2.) **Sz.,** wś, pow władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda, odl. od Władysławowa 25 w., ma 16 dm., 129 mk. W r. 1827 było 17 dm., 125 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo.

Szukiszki 1.) zaśc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żyżmory (o 13 w.), okr. wiejski i dobra hr. Tyszkiewiczów, Miżany, 4 dusze rewiz. 2.) **Sz.,** folw. i dobra nad stawem, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, okr. wiejski Łabejkiszki, o 63 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm., 7 mk. kat.; w 1865 r. własność Andrzeja Jastrzębskiego. 3.) **Sz.,** wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 33 w. od Wilna, 4 dm., 7 mk. kat. 4.) **Sz.,** zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 50 w. od Nowoaleksandrowska. 5.) **Sz.,** dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol. 6.) **Sz.,** dwór i okolica, pow. rossieński, gm. i par. Rossienie, o 6 w. od Rossień. W 1861 r. dwór należał do Supińskich. 7.) **Sz.,** okolica, tamże, o 5 w. od Rossień. *J. Krz.*

Szukitki 1.) dobra, pow. szawelski, gm. Szawkiany, o 30 w. od Szawel. 2.) **Sz.,** okolica, tamże, o 33 w. od Szawel.

Szukle 1.) wś i folw. nad rz. Szejmeną, pow. wyłkowyski, gm. Zielonka, par. Olwita,

odl. od Wyłkowyszek 11 w., ma 39 dm., 607 mk., staranne gospodarstwo folwarczne, hodowla bydła. W 1827 r. 41 dm., 410 mk. W 1868 r. fol. Sz. rozl. mr. 1115: gr. or. i ogr. mr. 683, łąk mr. 254, past. mr. 50, nieuż. mr. 128. Wś Sz. os. 55, mr. 831. 2.) **Sz.,** al. *Szuklele*, wś nad rz. Szyrwintą, pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Władysławów, odl. od Wyłkowyszek 29 w., mają 13 dm., 111 mk. W 1827 r. 14 dm., 119 mk. Osada włośc. Sz. i Lanckajmie rozl. mr. 93: gr. or. i ogr. mr. 72, łąk mr. 15, past. mr. 3, nieuż. mr. 3; bud. drewn. 6. *Br. Ch.*

Szukoły, wś, pow. rossieński, par. Ławków.

Szukowo (niem.), ob. *Szczuka.*

Szukściszki, wś, pow. wiłkomierski, gm. Towiany, o 20 w. od Wiłkomierza.

Szukszele, dobra, pow. rossieński, gm. i par. Kołtyniany, o 49 w. od Rossień.

Szuksztany, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 43 w. od Poniewieża.

Szuksztele, ob. *Szugždele.*

Szuksztuliszki 1.) wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Janiszki (o 8 w.), w 1865 r. 14 dusz rewiz.; należała do dóbr Łabejkiszki Zajączkowskich. 2.) **Sz.,** wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 50 w. od Kowna.

Szuksztułka, zaśc. szlach., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 14 w. od Wilna, 1 dm., 4 mk. kat.

Szukszty, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 17 w. od Nowoaleksandrowska.

Szukupis, rzka, w pow. telszewskim, lewy dopływ Okmiany.

Szukuwiszki, wś, pow. rossieński, par. Gaura (Gawra).

Szul, wś nad rz. Szkwą, pow. ostrołęcki. Jestto ludowe przekształcenie nazwy Sól (ob.).

Szula al. *Sz. Bruzuki*, wś, pow. władysławowski, gm. Dobrowola, par. Sapieżyszki, odl. od Władysławowa 45 w., ma 45 dm., 372 mk. W 1827 r. 16 dm, 182 mk.

Szulajki al. *Szulajec*, *Szulajówka*, wś, pow. nowogródwołyński, gm. Hordijów, par. Cudnów, między Cudnowem a Romanowem, ma cerkiew drewnianą, 59 dm., 192 dusz męz. włościan, 608 dzies. ziemi włośc.; wielka uprawa śliwek (węgierek). Należy do dóbr romanowskich, dawniej Ilińskich, obecnie Steckich. Na początku XIX w. dziedzictwo Konopackich.

Szulaki 1.) wś i folw., pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kostrowicze, o 11 i 12 w. od Słonima. 2.) **Sz.,** wś poradziwiłłowska, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hrozów, ma 51 osad; miejscowość równa, grunta lekkie, urodzajne. Należy do dóbr Chrzanów. *A. Jel.*

Szulaki, wś przy ujściu pot. Postaw do Tykicza Górskiego , pow. taraszczański, na pograniczu pow. lipowieckiego, w 2 okr. pol., gm. Buzówka, par. kat. Piatyhory, o 60 w. od Taraszczy, ma 1551 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 859 mk., w tej liczbie 120 szlachty wyzn. rz.-kat.; 2560 dzies. ziemi, z czego na mocy umowy wykupnej odeszło do włościan 1021 dzies., ocenionych początkowo na 48,705 rs. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesioną w połowie zeszłego wieku i uposażoną 35 dzies. ziemi, oraz kaplicę katol. Na gruntach wsi znajduje się 35 starych mogił. W zeszłym wieku Sz. należały do Tetyjowszczyzny. Od hr. Ostrowskiego kupione zostały przez Daniela Kotowicza, następnie syna jego, poczem od 1862 r. córki ostatniego Cezaryny Zakrzewskiej.

Szulara al. *Szuniara*, rzka, w gub. kowieńskiej, prawy dopł. Abeli (lew. dopł. Niewieży). Przybiera od praw. brzegu strumień Purwę. Uchodzi pod dworem Poszumierz (w pow. wiłkomierskim).

Szulatycze, folw., pow. piński, przy drodze z Koszewicz do Bosticz. *A. Jel.*

Szulawka al. *Szulawszczyzna*, wś u źródeł rzki Łybedi, pow. kijowski, tuż pod Kijowem na zach., przy byłym hutorze metropolitów. Za czasów cesarza Mikołaja I założono tu korpus kadetów, zabudowania zaś ekonomiczne metropolitów przeniesiono w inne miejsce.

Szulbory, wś i folw., pow. płocki, gm. Starożreby, par. Blichowo, odl. 25 w. od Płocka, ma 3 dm., 76 mk. W 1827 r. 5 dm., 30 mk., par. Łubki. W 1875 r. folw. Sz. lit. D B E rozl. mr. 236: gr. or. i ogr. mr. 193, łąk mr. 7, past. mr. 8, wody mr. 1, lasu mr. 25, nieuż. mr. 2; bud. drewn. 6. Wś Sz. os. 7, mr. 17.

Szulborze, okolica szlach. nad rzką Dębianką, pow. ostrowski, gm. Szulborze Koty, par. Zuzela, przy trakcie z Broku do Czyżewa i linii dr. żel. warsz.-petersb. W obrębie jej znajdują się wsi: a) *Sz. Koty*, wś włośc. i szlach., ma urząd gm., 2 dm., 14 mk. b) *Sz. Kozy*, wś włośc. i szlach., 6 dm., 37 mk. i c) *Sz. Wielkie*, folw. i wś włośc. i szlach., 6 dm., 111 mk. W 1827 r. Sz. Wielkie mają 10 dm., 78 mk., Sz. Koty 6 dm., 16 mk. a Sz. Kozy 5 dm., 21 mk. W r. 1866 fol. Sz. Wielkie rozl. mr. 588: gr. or. i ogr. mr. 395, łąk mr. 8, past. mr. 24, lasu mr. 132, zarośli mr. 7, nieuż. mr. 22. Wś Sz. os. 15, mr. 12. Sz. Koty gmina ma 12,758 mr. obszaru, 4604 mk. (63 żyd.), sąd gm. okr. II we wsi Zaręby-Kościelne (o 8 w.), st. p. i st. dr. żel. w Czyżewie. W skład gminy wchodzą: Brulino-Koski, B.-Lipskie, B.-Piwki, B.-Oprawczyki, Budziszewo-Kseksoły, Budziszewo-Śledziony, Godlewo-Cechny, G.-Gorzejewo, G.-Gudosze, G.-Łuby, G.-Mierniki, G.-Milewek, G.-Wielkie, G.-Warsze, Gostkowo, Grędzice, Jabłonowo-Klacze, Janczewo-Wielkie, Kałę-

czyn, Kuleczki-Małe, K.-Wielkie, Leśniewo, Mianowo, Słup, Smolęwo, Szulborze-Koty, S.-Kozy, S.-Wielkie, Świerze-Panki, Ś.-Leśniewek, Ś.-Tworki, Żelazy-Brokowo i Zuzel. Cała gmina zaludniona przeważnie przez drobną szlachtę, mianowicie 13 wsi należy do drobnej szlachty, inne wsi posiadają ludność mieszaną. *Br. Ch.*

Szulciszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 76 w. od Nowoaleksandrowska.

Szulcowo 1.) folw., pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 80 w. od Kowna. 2.) **Sz.**, dobra, pow. witebski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Jeremino, w 1863 r. 61 dusz rewiz.

Szulec 1.) ob. *Solec.* 2.) **Sz.**, wś włośc., pow. grójecki, gm. Kąty, par. Góra Kalwarya, ma 25 os., 237 mk., 550 mr. Wchodziła w skład dóbr Łubna. 3.) **Sz.**, w XVI w. *Scholecz*, wś, pow. kaliski, gm. Marchwacz, par. Opatówek, odl. od Kalisza 12 w.; ma 25 dm., 227 mk., 23 os., 828 mr. Wchodziła w skład dóbr Opatówek. W 1827 r. 22 dm., 187 mk. Na początku XVI w. łany sołtysie dają plebanowi w Opatówku po 6 gr., łany kmiece zaś po mierze żyta i owsa. *Br. Ch.*

Szulejki, wś, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Werejki, o 18 w. od Wołkowyska.

Szulepietry, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 48 w. od Telsz.

Szulewszczyzna, zaśc. nad jez. Bohyń, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Bohiń (o 6 w.), o 115 w. od Dzisny, ma 1 dm., 11 mk. katol. (w spisie z 1865 r. 12 dusz rewiz.).

Szulgi 1.) wś włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Twerecz, okr. wiejski Orwieta, o 10 w. od gminy a 32 w. od Święcian, ma 3 dm., 20 mk. kat., 5 starow. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Dzisna. 2.) **Sz.**, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Szumsk, okr. wiejski i dobra skarb. Kosina, o $1^1/_2$ w. od gminy a 25 w. od Wilna, ma 7 dm., 9 mk. praw. i 29 kat. (w 1865 r. 28 dusz rewiz.). *J. Krz.*

Szulginka, słoboda nad rz. Ajdarą, pow. starobielski gub. charkowskiej, o 16 w. na płd. od Starobielska, przy drodze poczt. do Taganrogu, ma 582 dm., 3850 mk., 2 cerkwie (z 1781 i 1792 r.). Osiedlona w 1719 r.

Szulhanówka al. *Szolhanówka*, wś, pow. czortkowski, 11 klm. na płd.-zach. od Czortkowa (sąd pow.), 3 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. i tel. w Jagielnicy. Na zach. leżą Bazar i Pauszówka, na płn. Jagielnica Stara, na zach Jagielnica, na płd. Dolina i Burakówka (pow. zaleszczycki). Wsch. część wsi przepływa Trawna (prawy dopł. Seretu dniestrowego). W dolinie Trawny leżą zabudowania. Na płd.-zach., tuż na na granicy Pauszówki, powstaje pot. Dupa (prawy dopł. Seretu). Wzn. na zach. wynosi 340 mt. Własn. więk. (hr. Karola Lanckorońskiego) ma roli or. 997, łąk i ogr. 47, past. 33 mr.; wł. mn. roli or. 1081, łąk i ogr. 74, past. 19 mr. W r. 1880 było 164 dm., 893 mk. w gminie, 11 dm., 158 mk. na obsz. dwors. (908 gr.-kat., 91 rz.-kat., 49 izr., 3 in. wyzn.; 908 Rusinów, 125 Polaków, 18 Niemców). Par. rz.-kat. w Jagielnicy, gr.-kat. w miejscu, dek. czortkowski, Do par. należy Dolina. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, kasa pożyczk. gm. z kapit. 557 zł. i młyn. *Lu. Dz.*

Szuligańczyk, szczyt górski, w pow. doliniańskim, na obszarze Kameralnego lasu, w gm. Rachin. Wzn. 431 mt.

Szuligańczyk, grupa domów w Rachiniu, w pow. doliniańskim.

Szulim Wólka, dawniej *Szumiszwólka*, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrówka, o 48 w. od Bielska. W 1712 r. w parafii Dziatkowicze, miała 5 włók szlach.

Szulimów, os. leś., pow. sandomierski, gm. Wiśniowa, par. Bogorya, odl. od Sandomierza 33 w., ma 2 dm., 16 mk., 1 mr.

Szulin, ob. *Sulin.*

Szulniele, dobra, pow. szawelski, gmina Skiemie, o 56 w. od Szawel.

Szulmierz, wś i folw., pow. ciechanowski, ma 2068 mr. folw. (720 mr. lasu urządz.) i 287 mr. włośc. Por. *Sulmierz* i *Dunoch.*

Szulniki 1.) wś włośc. nad jez. Perledo, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Krasno, o 6 w. od Trok, ma 5 dm., 41 mk. kat. (w 1865 r. 16 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Brażoła. 2.) **Sz.**, wś i dobra, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany, okr. wiejski Góra, o 7 w. od gm. a 55 w. od Wilna. Fol. ma 1 dm., 14 mk. kat., wś w 1865 r. 18 dusz rewiz.; własność Zajączkowskich. W 1805 r. własność majora Buchowieckiego, od którego nabyła Kunegunda z Wołłowiczów Platerowa. 3.) **Sz.**, wś włośc., tamże, w 1865 r. 43 dusz rewiz. W 1866 r. obie wsi miały 10 dm., 90 mk. kat. *J. Krz.*

Szulniszki, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, okr. wiejski i dobra, hr. Tyszkiewiczów, Gawejki, o 7 w. od gminy a 37 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. kat. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.).

Szulzyncze (w dokum. 1583 r.), ob. *Sulżyn* (pow. zasławski).

Szulżany, wś włośc. nad jez. Oko, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 51 w. od Święcian, 3 dm., 31 mk. kat.

Szulżycze, wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Pierszaje, przy gośc. z Dor do Pierszaj, ma 7 osad; miejscowość falista, małoleśna, grunta szczerkowe. *A. Jel.*

Szułany, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., o 36 w. od Nowoaleksandrowska.

Szułunki, ob. *Szołudki*.

Szułupie, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Szałtony (lew. dopł. Szeszuwy).

Szuły, wś i folw., pow. wyłkowyski, gm. Bartniki, par. Grażyszki, odl. od Wyłkowyszek 21 w., ma 3 dm., 29 mk. W 1827 r. było 6 dm., 46 mk.

Szułyliszki, folw., pow. szawelski, gm. Ligumy, o 21 w. od Szawel.

Szum al. *Bzdzina*, rzeczka, poczyna się pod wsią Górniki, w pow. biłgorajskim, na płn.-zach. od Józefowa, na granicy z pow. zamojskim. Płynie w kierunku zach.-płd. przez Górecko Wielkie i Małe i naprzeciwko wsi Szóstaki wpada z praw. brzegu do Tanwi. Długa 15 w. Przyjmuje z lew. brzegu rzeczkę Niepryśkę. *J. Bliz.*

Szum, folw., pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Brzostowica Mała, o 36 w. od Grodna.

Szum 1.) al. *Kuźnica*, niem. *Schumm*, wś, pow. olesiński, par. kat. Bogacice, ew. Gierałcice. Ma 329 ha (227 ha roli), 59 dm., 486 mk. (20 ew.). Przy wsi leśnictwo królewskie i młyn wodny. 2.) **Sz.**, młyn wodny w Kojęcinie, pow. sycowski.

Szumaki, sioło, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Motykały, o 18 w. od Brześcia.

Szumanie 1.) *Bakalary*, folw. nad rzką Sierpienicą, pow. sierpecki, gm. Kossemin, par. Jeżewo, odl. 14 w. od Sierpca, ma 6 dm., 54 mk. W 1827 r. 6 dm., 34 mk. W r. 1885 fol. Sz. Bakalary AB. rozl. mr. 461: gr. or. i ogr. mr. 205, łąk mr. 63, pastw. mr. 51, lasu mr. 122, nieuż. mr. 20; bud. mur. 1, z drzewa 6, las nieurządzony. Do włościan należy 9 mr. 2.) **Sz.** *Gośliny*, wś nad rz. Sierpienicą, pow. płocki, gm. Majki, par. Słupia, odl. o 35 w. od Płocka, 3 dm., 26 mk., 134 mr., wiatrak. W 1827 r. 2 dm., 22 mk. 3.) **Sz.** *Psiory* al. *Pióry*, wś drobnych właścicieli, nad rz. Sierpienicą, pow. płocki, gm. Majki, par. Jeżewo, odl. 35 w. od Płocka, 6 dm., 42 mk., 372 mr. W 1827 r. 8 dm., 58 mk. 4.) **Sz.** *Pustoły* al. *Sz. Kępskie*, wś i fol., pow. sierpecki, gm. Koziebrody, par. Jeżewo, odl. o 17 w. od Sierpca, ma 15 dm., 166 mk. W 1827 r. 10 dm., 76 mk. W r. 1888 folw. Sz. Pustoły A. rozl. mr. 233: gr. or. or. i ogr. mr. 204, łąk mr. 11, lasu mr. 9, nieuż. mr. 9; bud. mur. 2, z drzewa 8. Wś Sz. Kępskie os. 16, mr. 25; wś Budy Ossowiec os. 4, mr. 96. Fol. Sz. Pustoły B., oddzielony od dóbr Sz. A. Pustoły, rozl. mr. 173: gr. or. i ogr. mr. 100, łąk mr. 10, pastw. mr. 53, lasu mr. 5, nieuż. mr. 5; bud. z drzewa 4. *Br. Ch.*

Szumany, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki, okr. wiejski Izabelin, o 8 w. od gminy, 56 dusz rewiz.

Szumarka, fol., pow. stopnicki, gm. i par. Oleśnica.

Szumarowo, sioło nad rzką Woronusią, pow. mgliński gub. czernihowskiej, o 6 w. na płn.-wschód od Mglina, ma 142 dm., 920 mk., cerkiew z cudownym obrazem Bogarodzicy, przebudowana w 1830 r. Do 1788 r. był tu monaster żeński Pokrowski.

Szumaszowski, potok, lewy dopływ rz. Lipy Zgniłej (dopł. Dniestru).

Szumbar, w dokum. *Sumbar*, *Zymbar*, wś nad obszernym stawem, utworzonym z rozlewu Wilii, pow. krzemieniecki, na płn. od sioła Zahajce, posiada kościół katol. drewniany. Kościół ten, pod wez. św. Trójcy. wzniosła pierwotnie w 1727 r. Franciszka z Horbowa Błędowska, żona Andrzeja Błędowskiego, miecznika nowogródzkiego, dziedziczka czwartej części Szambaru, i fundowała przy nim klasztor dla trynitarzy. Obecny kościół odnowiony został ze składek w 1858 r. Parafia katol., dek. krzemienieckiego, ma 298 wiernych. Kaplice w Zahajcach i Borkowcach. Jest to dawna osada. W 1513 r. Zygmunt I nadał Sz. z licznemi do koła włościami Bohowitynom. Jedna gałęź rozrodzonego tego domu, wziąwszy działem Sz., przybrała nazwę Bohowitynów Szumbarskich. Wznieśli oni tu zamek na wierzchu wysokiej na 20 sążni góry, z trzech stron wodą oblanej, z którego pozostały do dziś murowane fundamenty i ślady otaczających go ziemnych okopów. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1570 r. p. Stanisław Łaszcz z imienia swego Zymbara i wiosek ku niemu płaci: z 48 dym., 18 ogr. po 4 gr., 1 bojarzyna, 2 kół młyn., 3 kół; p. Michałowa Bohowithinowa z części im. Sumbarskiego niewydała poboru. W 1583 r. Stan. Łaszcz z części imienia Szumbara płaci z 10 dym., 20 ogr., 5 kom., kuśnierza (Jabłonowski, Wołyń, 27, 36, 140). Na początku XVII w. połowa mka Sz. wraz z fortuną rachmanowską po śmierci Zofii z Czartoryskich Bohowitynowej, wdowy po Wacławie, chorążym wołyńskim, staje się własnością braci jej ks. Czartoryskich, którzy wkrótce odstępują te dobra ks. Michałowi Wiszniowieckiemu, ście owruckiemu. Od ks. Wiszniowieckich nabyli Sz. lub też otrzymali go w darze Błędowscy. Fundatorka trynitarzy Franciszka Błędowska zapisała na klasztor swoją część mka, mury zamkowe i 2000 złp. gotówką. Około 1762 r. trynitarze przenieśli się do Krzemieńca, gdzie nadali im Drzewieccy dworek swój na klasztor a skarbiec na kaplicę. W 1791 r. powrócili trynitarze do Sz., odnowili kościół i klasztor i przebywali aż do

kasaty w 1832 r., poczem kościół zamieniono na parafialny. W kościele tym, prócz grobów Błędowskich i kilku portretów członków tej rodziny, niema żadnych pamiątek. Na początku XVIII w. część Sz. należała do Stanisława Zbrożka, chorążego gostyńskiego, który długi i zawzięty proces o ziemie z bazylianami monasteru zahajeckiego prowadził. Prawa miejskie Sz. utracił w drugiej połowie XVIII w. i zamieniony został na wiejską osadę. Dziś na części podzielony, do kilku należy właścicieli. Opis Sz. podał Stecki w dziele Wołyń (ser. 2, str. 71—73). *J. Krz.*

Szumbarg, czesk. *Szumbark*, niem. *Schumbarg*, wś na Szląsku austr., w pow. cieszyńskim, nad pot. Łuczyną, dopł. Ostrawicy, odl. 16 klm. na zach. od Cieszyna, ma 867 mr. obszaru. W r. 1880 było 107 dm., 744 mk.; 298 rz.-kat., 429 prot., 17 izrael.; 697 Czechów, 17 Polaków, 23 Niemców. We wsi szkoła 1-klas. i kościół rz.-kat., filia parafii Błudowice Dolne. *W. H.*

Szumbary (ob. *Leśnictwo*, t. V, 161), mylnie, zamiast *Szunkary*.

Szumejka, rzeczka, w pow. mirhorodzkim gub. połtawskiej, przepływa pod wsią Popówka.

Szumeliszki, wś, pow. rossieński, gm. Erżwiłek.

Szumiacki, potok, lewy dopł. pot. Litmirz, w pow. turczańskim, na obszarze miasta Turki.

Szumiacz, wś, pow. turczański, 7 klm. na płn.-zach. od Turki (sąd pow., urz. poczt. i tel.). Na płn. leży Rozłucz, na płn.-wsch. Jawora, na płd.-wsch. Turka, na płd.-zach. i płn.-zach. Przysłup. Wś leży w dorzeczu Dniestru, za pośrednictwem potoków (najznaczniejszy pot. Szumiacki), dopływów Litmirza (ob.). Zabudowania wiejskie leżą w dolinie jednego z potoków. Na płn. wznosi się góra „Szczob“ (783 mt.), na płd. „Szejka“ (770 mt.). Własn. więk. ma roli or. 135, łąk i ogr. 67, pastw. 47, lasu 118 mr.; własn. mn. roli or. 1034, łąk i ogr. 193, past. 218, lasu 28 mr. W r. 1880 było 111 dm., 615 mk. w gm.; 3 dm., 12 mk. na obsz. dwors. (589 gr.-kat., 5 rz.-kat., 32 izr., narodowości rusińskiej). Par. rz.-kat. w Turce, gr.-kat. w miejscu, dek. wysoczański, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew. Za czasów Rzpltej wś należała do dóbr koronnych, krainy rozłuckiej, ekon. samborskiej. W Rkp. Ossol. (Nr. 2837, str. 88) czytamy: „A. 1553 die 20 augusti. Varsoviae. Privilegium Bonae Reginae Fedkoni Boryskowicz, Sculteto, locandi villam Szumiacze appellandam, de cruda radice datur. In qua ad Scultetiam duo lanei terrae in ipsa villa, tertius autem in campis cum facultate extruendi molendinum in eadem villa Scultetiale dati sunt. Cui Sculteto Coloni tortas pro festo Paschae dare et dies certos quotannis pro more vicinarum villarum laborare obligantur“. W lustracyi z r. 1686 (Rkp. Os., Nr. 1255, str. 146) czytamy: „Ta wś ma łan. $16^1/_2$, między tymi hajducki 1, wójtowskich 3, popowski 1. Czynsze na św. Michał: kuchenne, stróżne, żyrowszczyznę, kopy hajduckie, za sądy zborowe tak płacą jako Wołcze. Czynsze na św. Marcin: Czynszu głównego płacą z łanu po zł. 7; za wołu z łanu po zł. 1; kopy hajduckie, owies, kury, gęsi, z koszonych łanów tak płacą jako Wołcze. Z karczmy gromada płaci czynszu zł. 16 gr. 15. Pop płaci czynszu zł. 2 gr. 6. Czynsze na św. Wojciech: kuchenne, stróżne, kopy hajduckie, owies, gęsi, kury, za barana kuchennego, baranka, jajec kopę, jagnię i jarząbki, owczą daninę, za te wszystko tak płacą, jako wś Wołcze“. W inw. ekon. sambor. z r. 1760 (Rkp. Oss., Nr. 1632, str. 200) czytamy: Ta wieś osiadła na łanach $15^1/_2$, videlicet oranych 2, koszonych 5, pustych $8^1/_2$; z osobna wójtowskich 3, hajducki 1, popowski 1. Chlebnika ad praesens znajduje się 16. Sołtysi w tej wsi Ziemiańscy. Czynsze tej wsi: kuchennego z chlebnika po gr. 13=6 zł. 28 gr.; stróżnego z łanów sianych 2=zł. 2; żyrowszczyzny z tychże łanów 2 zł. 20 gr.; zborowszczyzny zł. 20; czynszu głównego zł. 14; za wołu kuchennego zł. 2; owsa czynszowego z łanu sianego po półmiarków 2, facit z łanów 2 półmiarków 8, z tych 4 w ziarnie oddać, a za 4 pieniędzmi zapłacić powinni zł. 8; gęsi po 2, kur po 4 z łanu sianego al. zł. 4; z koszonych 5 łanów zł. 30; za barana kuchennego zł. 3; za baranka wielkanocnego zł. 1; za jagnię i jarząbki gr. 28; jajec kopę albo za nią 20 gr.; ciesielszczyzny z łanów sianych 2 zł. 8 gr.; hajduczyzny z tychże łanów zł. 12. Summa czynszu zł. 115 gr. 6. Wójtowstwa posesorami JMPP. Ludwik Szczawiński i Marta z Urbańskich, małżonkowie; prawo produxerunt, vigore którego czynszu z karczmy płacić powinni zł. 16 gr. 15, ad haec hibernę na gardekurów JKMości tudzież inne onera fundi ferre tenentur. Lasy tej wsi: Las od Turki, nazwany „Werch Rozłucki“, w nim drzewo smerekowe i bukowe. Chaszcze są miejscami po potokach smerekowe. Żaliła się gromada wraz z wójtowstwem, że im grunta do miasta Turki szlacheckiego i Przysłupia, królewskiej wsi do ekonomii należącej, poodbierali oraz i do wsi Rozłucza pola poprzywłaszczali, w co administracya wejrzeć ma“. Rewizya praw i przywilejów ekon. samborskiej z r. 1766 podaje także szczegóły odnoszące się do tej wsi (zob. Dod. do Gaz. lwow., 1872, t. I, str. 159 i t. II, str. 192). O istnie-

jącej tu niegyś salinie zob. Jahrb. der geolog. Reichsanst, t. 26, str. 178. *Lu. Dz.*

Szumiacze, mko nad rzka Szumiaczką al. Szumówką (dopł. Osteru), pow. klimowicki, na pograniczu gub. smoleńskiej, w 1 okr. pol., gm. Szumiacze, o 45 w. od Klimowicz a 28 w. Rosławia, przy b. szosie warszawsko-moskiewskiej. Ma 423 dm. drewnianych (197 należy do chrześcian a 226 do żydów), 4551 mk. (2049 chrześc. i 2502 żydów), 2 cerkwie (jedna murow.), 4 domy modlitwy żydowskie, zarząd okr. pol., biuro sędziego pokoju 3 rewiru okręgu czerykowskiego, zarząd gminy, szkołę ludową, aptekę, 3 garbarnie. W mku odbywa się nieznaczny jarmark d. 23 kwietnia. Sz. było nazwane mkiem już w 1784 r. w opisie statystycznym gub. mohylewskiej. Dawniej własność Hołyńskich, następnie Krasnopolskich. Gmina ma 6900 mk. (1680 męż., 2075 kob. i 3145 dzieci), z których 149 męż. zajmuje się przemysłem leśnym, używając do pomocy 415 koni. W gminie znajduje 13665 dzies. lasów prywatnych i 1557 dzies. włościańskich. *J. Krz.*

Szumiaczka al. *Szumówka*, rzka, w pow. klimowickim, lew. dopływ Osteru, przepływa pod mkiem Szumiacze.

Szumiatycze, folw., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. i par. katol. Hłusk, o 4 w. na płn. od Sławkowicz; miejscowość małoludna, grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Szumiąca, rzeczka, lewy dopływ Brdy, w pow. tucholskim, wypływa z jez. Gwiazdy przy Starych Dziukach, przerzyna przy os. Szumiący szosę tucholsko-terespolską i wpada przy Pile do Brdy. Długość około $^4/_5$ mili.

Szumiąca, niem. *Szumionza*, os. młyńska, karczma i król. leśn. (Doebelsheide, u Kętrz. *Siemiony*) nad rzką t. n., pow. tucholski, st. p. Bysław, gm. Płazowo; 1885 r. 4 dm., 26 mk. Leży nad szosą tucholsko-terespolską. Według taryfy pobor. z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podw. a akcyzę potr., płacił tu młynarz od 2 kół 4 fl. (ob. Roczn. T. P. Nauk w Poznaniu, 1871, str. 185). *Ks. Fr.*

Szumiąca góra, szczyt górski, w pasmie Górców, na obszarze Olszówki, w pow. limanowskim, na granicy myślenickiego. Wzn. 834 mt. Ze stoków jego spływa pot. Olszówka (lew. dopł. Raby). Szczyt ten połogi, lesisty, oddziela dolinę Olszówki od doliny Słonki.

Szumiel, zaśc. nad rozlewem jeziornym rz. Uszy, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. smiłowickim, gm. Wierchmień, par. katol. Ihumeń, ma 1 osadę; miejscowość odosobniona śród głuchych puszcz. *A. Jel.*

Szumiele, zaśc. włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Kobylniki (o 7 w.), o 37 w. od Święcian, 1 dm., 9 mk. katol. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.).

Szumielino, wś, pow. horodecki, przy linii dr. żel. dynabursko-witebskiej. Na gruntach wsi znajduje się st. dr. żel., zwana Sierocino.

Szumieliszki al. *Sumieliszki*, fol. i wś nad potokiem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły (o 6 w.), okr. wiejski Żuprany, o 13 w. od Oszmiany, mają 18 dm., 11 mk. prawosł. i 110 katol. (w 1865 r. 22 i 29 dusz rewiz.); własność Niekraszewiczów.

Szumienieliszki, wś wymieniona w XVIII w. jako część klucza możejkowskiego ks. Wiśniowieckich (dziś pow. lidzki).

Szumienowszczyzna, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. i dobra hr. Czapskich Derewno (o 10 w.), okr. wiejski Suporośna Słoboda, 29 dusz rewiz.

Szumiłów, mylnie *Szumiłówka*, wś nad Bohem, pow. olhopolski, na pograniczu pow. hajsyńskiego, okr. pol. Berszada, gm. Ujście, par. katol. Czeczelnik, sąd Bałabanówka, odl. o 45 w. od Olhopola. Ma 84 osad, 560 mk., 563 dzies. ziemi włośc., 564 dworskiej, 43 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Łukasza, wzniesioną w 1881 r., z 781 parafianami. Należała do klucza berszadzkiego Mikołaja Piaseckiego, poczem nabyta przez Szczęsnego Potockiego, dalej Moszyńskich, dziś wraz z Mańkówką (ob.) Sulatyckich.

Szumiłówka al. *Markówka*, **rzeka,** w gub. podolskiej, lewy dopływ Dniestru. Bierze początek w płn.-wschodniej części pow. jampolskiego, pod wsią Capówką, płynie z północy na południe, mija wś Kołodenkę, mko Markówkę, wsi Antonówkę, Małą Kośnicę, Andryaszówkę, pod Wysoką Groblą wkracza w pow. olhopolski, przepływa pod mkiem Miastkówką, wsią Dżugastrą, Słobódką Szlachecką (Niemiecką), wsią Werbką, Słobódką Werbecką, poczem wraca do pow. jampolskiego, oblewa wś Kitrosy, Podlasówkę, Wolfanówkę i pod wsią Wielką Kośnicą uchodzi do Dniestru ubiegłszy 7 mil. Od prawego brzegu przybiera pod wsią Werbka strugę Taszlik w połączeniu z Mielnikowym Jarem, a poniżej pod wsią Podlasówką rzką Jałaniec al. Izwar; od lewego zaś brzegu, blizko jej ujścia, przyjmuję rzkę Olszankę, łączącą się powyżej wsi Olszanki z rzką Suchą Doliną.

Szumiłówka 1.) wś, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Szepielicze, o 132 w. od Radomyśla, 89 mk. 2.) **Sz.**, ob. *Szumiłów.*

Szumiłowo, niem. *Seehausen* (od r. 1865), dok. *Zchymeloue* 1335, *Schymelau*, *Schimmelau*, domena fiskalna nad jez. t. n., pow. grudziądzki, st. p., tel. i kol. i paraf. kat. Radzyn (o 3 klm.); st. kol. Mełno (o 3 klm.); 440 ha (286 roli orn., 81 łąk); 1885 r. 7 dm., 24

dym., 143 mk., 129 kat., 14 ew.; szkoła kat. (1887 r. 60 dz.) i cegielnia. Według ksiąg szkodowych z r. 1414 poniósł Ludwik z Sz. i poddani 300 grz. szkody; Sz. należało wtedy do komturstwa radzyńskiego i było zobowiązano do służby zbrojnej. R. 1335 dostaje Tyczko de Zchymeloue, t. j. Tyczko czyli Teodoryk z Szumiłowa 30 włók w ziemi lubawskiej, na których powstały dobra Dębno (Eichwalde). R. 1440 zachodzi Hewke v. Schumelaw, t. j. Hojko z Sz., r. 1473 Krzysztof z Sz., r. 1515 zaś Adam Schimloffozky, t. j. Adam z Sz. (ob. Kętrz. „O ludn. pol.“, str. 122). R. 1631 darowała Justyna z Giemeł Działyńska Szumiłowo pannom benedyktynkom w Grudziądzu. Folw. ten, na którym zakonnice same prowadziły gospodarstwo, posiadał karczmę, dwór murowany i śpichlerz; las nie był wielki. W r. 1537 zgorzał dwór, grad zaś wielki nazajutrz po św. Wawrzyńcu zrównał z ziemią wszystko zboże. Sympla wynosiła 1682 r. 16 gr. (ob. Froehlich Gesch. d. Graudenzer Kr., I, 328). Podczas powietrza r. 1708 mieszkała tu księni Galicka ze socyuszką swoją, przy których był spowiednikiem ks. Bekierkiewicz. R. 1759 wojsko ruskie po 12 niedzielach konsystencyi zimowej ruszyło z kwater w Sz. 3 marca do Golubia. Powtórnie stały w Sz. komendy pułku Ładowskiego, które dopiero po maju wymaszerowały na kampanią (ob. Klasztory żeńskie p. ks. Fankidejskiego, str. 215). D. 23 kw. r. 1762 znów tu stanęli Rossyanie z pułku butyrskiego na konsystencyą (tamże, str. 216). Po zaborze dóbr duchownych zostało Sz. zamienione na domenę fiskalną. W granicach dzisiejszego Sz. istniała dawniej wś Bobrowo, którego dziedzice mieli za krzyżackich czasów obowiązek stawać zbrojno z koniem na wojnę. R. 1414 syn Paleska z Bobrowa poniósł w wojnie straty 500 grz., ojciec 2000 grz. R. 1446 napotykamy tu Mikołaja Paleskę. W XVII w. posiadali B. wraz z Szumiłowem Działyńscy. R. 1631 zapisała Justyna z Giemeł Działyńska, fundatorka klasztoru benedyktynek w Grudziądzu, zakonnicom, prócz Sz., także 4 wł. w Bobrowie. Odtąd miały tam one folwarczek, Bobrówkiem zwany. R. 1669, kiedy Strzesz wizytował kościoły, Bobrówko jeszcze istniało, ale spustoszone. Zapewne niedługo potem włączono je do Sz. Samo Bobrowo r. 1669 już nie istniało (ob. tamże, str. 220). *Ks. Fr.*

Szumiły, dwór, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 68 w. od Poniewieża.

Szumin, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Kamieńczyk, ma 7 dm., 29 mk., 75 mr. Stanowiła dawniej własność probostwa w Kamieńczyku.

Szumin 1.) folw. pryw. w leśnem uroczysku, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianowo, o 75 w. od Wilejki, ma 1 dm., 7 mk. 2.) **Sz.**, dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Łyszczyce, o 23 w. od Brześcia.

Szumina, wś, pow. staromiejski, 10 klm. na płn.-zach. od Staregomiasta, tuż na płn.-zach. od Starej Soli (sąd pow. i urz. poczt.). Na płd. leżą Strzelbice, na zach. i płn. Laszki Murowane, na wsch. i płd.-wschód Starasól. Na płd. nastaje potok i płynie na płn. do Strwiąża. W dolinie potoku leżą zabudowania. Własn. więk. (rządowa) ma roli or. 12, łąk i ogr. 2, pastw. 48 mr.; wł. mn. roli or. 92, łąk i ogr. 21, pastw. 10 mr. W r. 1880 było 28 dm., 136 mk. w gminie, (89 gr.-kat., 41 rz.-kat., 6 izr., 89 Rusinów, 23 Polaków, 6 Niemców, 12 innej narodowości). Par. rz.-kat. w Starejsoli, gr.-kat. w Laszkach Murowanych. Około r. 1864 poszukiwano tu nafty lecz natrafiono tylko na ziemię, przesiąkłą olejem skalnym. *Lu. Dz.*

Szuminka, wś, pow. włodawski, gm. i par. Włodawa, ma 47 dm., 415 mk., 961 mr. W 1827 r. 40 dm., 321 mk.

Szumirad, niem. *Sausenberg*, dobra i wś, pow. olesiński, par. kat. Stare Oleśno, ewang. Wielkie Lasowice. Posiada st. dr. żel. na przestrzeni między Kluczborkiem (odl. 14 klm.) a Bytomiem. W r. 1885 dobra miały 27 dm., 305 mk. (38 ew.), 4819 ha.; wś 39 dm., 315 mk. (31 ew.), 191 ha. Szkoła katol. Do Sz. należały: Stara Chudoba, Kamieniec, Kubazy, Radmuehle, Ryczek, Sobiś.

Szumiszwólka, pob. bielski, ob. *Szulim Wólka*.

Szumki, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Malesze, o 12 w. od Bielska.

Szumkówek, fol. śród grupy jezior, pow. sejneński, gm. Lejpuny, par. Wiejsieje, odl. od Sejn 31 w., ma 2 dm., 10 mk. Fol. Sz., w 1871 oddzielony od dóbr Jurgielewszczyzna, rozl. mr. 1083: gr. or. i ogr. mr. 450, łąk mr. 83, pastw. mr. 68, wody w jeziorach mr. 329, lasu mr. 130, nieuż. mr. 22; bud. z drzewa 9, las nieurządzony, pokłady torfu. Do folwarku należą jeziora: Trykois, Wyprynis, Fejrys, Samajnis i Ilgis.

Szumlański-Smug, kol. we wsi Kamienna Wola, pow. opoczyński.

Szumlany 1.) *Małe*, wś, pow. brzeżański, 9 klm. na płn. od Brzeżan (sąd pow., urz. poczt. i tel.). Na płn. leżą Buszcze, na wsch. Żuków, na płd.-wsch. Hinowice, na płd.-zach. Łapszyn, na zach. Wierzbów. Wzdłuż granicy wsch. płynie ramię Złotej Lipy, a wzdłuż granicy płd.-zach. pot. Horć (dopł. Złotej Lipy). Własn. więk. ma roli orn. 42, łąk i ogr. 113, pastw. 11, lasu 136 mr.; wł. mn. roli orn. 261,

łąk i ogr. 105, pastw. 64 mr. W r. 1880 było 57 dm., 372 mk. w gm., 3 dm., 22 mk. na obsz. dwor. (182 rzym.-kat., 191 gr.-kat., 21 izr.; 358 Rusinów, 36 Polaków). Par. rz.-kat. w Brzeżanach, gr.-kat. w Żukowie. We wsi szkoła filialna. 2.) **Sz.** *Wielkie* al. *Szumlany*, wś, pow. podhajecki, 21 klm. na zach. od Podhajec (sąd pow.), 8 klm. na płd.-wsch. od urz. poczt. w Lipicy Dolnej. Na płn. leży Sławentyn, na płn.-wsch. Bożyków, na wsch. Litwinów i Rudniki, na płd.-wsch. Nosów, na płd. Boków, na zach. Świstelniki (pow. rohatyński). Zach. część wsi przepływa pot. Bybełka (dopł. Dniestru) i przyjmuje w obrębie wsi strugę od praw. brz. i znaczniejszy pot. od lew. brzegu. Własn. więk. ma roli orn. 712, łąk i ogr. 152, pastw. 132, lasu 732; wł. mn. roli orn. 1136, łąk i ogr. 327, pastw. 126, lasu 30 mr. W r. 1880 było 180 dm., 1210 mk. w gm., 11 dm., 99 mk. na obsz. dwor. (1027 gr.-kat., 228 rz.-kat., 50 izr., 4 innych wyzn.; 990 Rusinów, 313 Polaków, 6 Niemców). Par. rz.-kat. w Konkolnikach, gr.-kat. w miejscu, dek. rohatyński. Do par. należy Sławentyn. We wsi jest cerkiew p. w. św. Romana i Daniela i szkoła filialna, folw. i gorzelnia. *Lu. Dz.*

Szumlecz al. *Szumleczny*, potok, bierze początek w dziale górskim Hrynków, w Beskidzie lesistym, na granicy pow. kałuskiego i bohorodczańskiego. Na obszarze gm. Jasienia (pow. kałuski) przyjmuje pot. Jałe (z lew. brzegu) a na obszarze Perehińska w pow. dolińskim uchodzi do Łomnicy z praw. brzegu. Por. *Płajek.*

Szumlin, wś, fol. i dobra nad rz. Wkrą, pow. płoński; gm. Szumlin, par. Joniec, odl. 10 w. od Płońska, ma 31 dm., 324 mk. W 1827 r. było 17 dm., 148 mk. Dobra Sz. składały się w r. 1868 z folw.: Sz., Królewo, Krajęczyn i Proboszczowice, rozl. mr. 7126: gr. or. i ogr. 1563, łąk mr. 271, lasu mr. 4906, pastw. i zarośli mr. 230, nieuż. mr. 156. W r. 1883 folw. Sz. rozl. mr. 618: gr. or. i ogr. mr. 250, łąk mr. 3, pastw. mr. 303, wody mr. 15, lasu mr. 23, nieuż. mr. 24; bud. mur. 5, z drzewa 2; las nieurządzony, pokłady torfu. W skład dóbr wchodziły poprzednio wsi: Sz. os. 27, mr. 206; Sobieski os. 10, mr. 206; Soboklęszcz os. 101, mr. 726; Joniec os. 48, mr. 710; Krajęczyn os. 26, mr. 323, Królewo os. 43, mr. 568; Proboszczewice os. 13, mr. 148; Wrona os. 25, mr. 235. Dobra Sz. były królewszczyzną, która zostawała długi czas w ręku Sobieskich. Ob. *Joniec.* Sz. gmina należy do sądu gm. okr. III, ma 447 dm., 4385 mk., 13159 mr. obszaru (nieuż. 551 mr.). Ludność stała gminy, wynosząca 5173 dusz, przedstawia 15·6% nieobecnych, skutkiem emigracyi przeważnie. W gm. znajdują się trzy kościoły, ewang. dom modlitwy, szkoła, urz. gm., gorzelnia, cegielnia, 1 wiatrak, 5 karczem. W skład gm. wchodzą: Aleksandrya, Grabie, Gorczyc, Józefowo, Justynowo, Joniec, Krępica, Królewo, Krajęczyn z folw. Murowanka, Małoklęski, Maltcak, Osiek, Osieczek, Omieciny, Popielżyn-Górny, P.-Zawady, P.-Dolny, Proboszczewice, Pniewo, Soboklęszcz, Sobieski, Szumlin, Tomaszewo, Wrona, Wola Adamowa, Żołędowo. *Br. Ch.*

Szumlis 1.) 1648 r. *Szumler*, 1710 *Szumles*, niem. *Adlig-Schoenhof*, dobra ryc. i wś szlach., na Kaszubach, pow. kościerski, st. p. Nowa Karczma (o 4 klm.), st. kol. Liniewo (9 klm.), par. kat. Wysin; 295 ha (144 roli orn., 12 łąk, 4 lasu); 1885 r. 18 dm., 23 dym., 127 mk., 30 kat., 97 ew. (na wyb. Angst und Bang przypada 28 mk. i 3 dm. a na Burowo 16 mk., 3 dm.). Dziedzic dóbr (1885 r.) M. Lniski. 2.) **Sz**, niem. *Koenigl. Sch.*, wś, tamże, nad Wietcisą, 364 ha (272 roli orn., 13 łąk, 43 lasu); 1885 r. 26 dm., 28 dym., 154 mk., 29 kat., 125 ew.; posiada szkołę ewang. R. 1710 pobierał prob. wisiński ztąd mesznego 4 kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizyt. Szaniawskiego, str. 159). Tegoż roku należał Sz. do księży kartuzyan i do Lniskich (ob. Wizyt. Rybińskiego, str. 134) i liczył 38 mk. kat. i 75 akatol. Gdy kartuzyanie r. 1617 drogą zamiany nabyli Grabowo, należało do tej wsi ab antiquo 20 pustych włók w Krzyżowie, dzisiejszym Szumlis; na tych włókach urządził klasztor folw., który r. 1624 wziął w dzierżawę Michał Hopp za 200 fl. R. 1670 jest tu dzierżawca, płacący 30 fl.; 6 gburów płacących po 10 fl., podczas kiedy siódmy dawał 6 fl. czynszu (ob. Zeitsch. d. Westpreuss. Gesch. Ver., XV. 175). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podw. a akcyzę potr., płacili tu kartuzyanie od 2 wł. folw. 2 fl. (ob. Roczn. Tow. Prz. N. w Pozn., 1871, str. 175). W pobliżu osady w stronie Trzepowa znajduje się cmentarzysko z kamieniami ustawianemi (ob. Objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 51). *Ks. Fr.*

Szumów, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy), gm. i par. Kurów, ma 12 os., 198 mr. Wchodziła w skład dóbr Kurów. W 1827 r. było 12 dm., 118 mk.

Szumowce, wś u źródeł rz. Wołku (dopł. Bohu), pow. latyczowski, okr. pol. Międzybóż, gm. Bachmatówka, par. katol. Proskurów (o 10 w.), sąd w Zinkowie, ma 145 osad, 769 mk., 756 dzies. ziemi włośc., 750 dwors. (w tem 80 dz. łąk i 20 dz. lasu, przeważnie brzozowego), cerkiew. Grunt równy, gleba czarnoziem 1 kl. Produkcya roczna 13000 pud. pszenicy, 8 do 9000 pud. owsa. Własność dawniej Macieja Żurowskiego, nastę-

pnie Węglińskich, dziś Konstantego Koźmińskiego. *Dr. M.*

Szumówka, rzeczka, w gub. mohylewskiej, lewy dopływ Osietru (lew. dopł. Soży).

Szumowka, st. poczt. na tr. poczt. moskiewsko-warszawskim, w pow. klimowickim, o 1·81 w. od granicy gub. smoleńskiej, odl. o 18 w. od st. Zwieneczatka.

Szumówka, grupa chat w Lubeni, pow. rzeszowskim.

Szumowo 1.) wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Trofimówka, o 27 w. od Sokółki. 2.) **Sz.**, własność ziemska, pow. nowogródzki, należy od 1861 r. do Sakowiczów, ma około 3 włók. *A. Jel.*

Szumowo, chutor, pow. radomyski, w 2 okr. pol., gm. Kiczkiry, o 4 w. od Radomyśla.

Szumowo, jezioro w dobrach Garbaś, pow. suwalskim, gm. Czostków, ma 43 mr. obszaru, do 18 st. głębokości. Przepływa przez nie rz. Rospuda.

Szumowo-Góra, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Szumowo, leży na krańcu wyżyny Czerwonego boru, posiada kościół par. (nieznanej erekcyi), dom modlitwy żydowski, szkołę początkową, urząd gm., wiatrak i 1609 mr. Mieszka tu drobna szlachta i włościanie. W 1827 r. było 36 dm., 317 mk. Wspominane w aktach sądow. ziemi łomżyńskiej pod r. 1676; gniazdo Szumowskich. Sz. par., dek. łomżyński (dawniej Wysokie Mazowieckie), 3431 dusz. Sz. gmina ma 4902 mk. (185 żyd.), rozległości 18777 mr.; sąd gm. okr. III w os. Śniadowo (o 18 w.). W skład gm. wchodzą: Głębocz-Mały al. Kałęczyn, Gł.-Wielki, Krajewo-Budziły, Mroczki-Stylongi, Ostrożne, Pęchratka, Radwany-Zaorze, Rynołty, Srebrna, Srebrny-Borek, Szumowo, Wyszomierz Wielki, Żabikowo, Zaremby-Jartuzy, Z.-Stryjki i Żochowo-Podbiele. Z wymienionych wsi 9 posiada ludność czysto szlachecką, 2 zaś mieszaną. *Br. Ch.*

Szumowski, potok, lewy dopływ rz. Lipy, w pow. przemyślańskim.

Szumsk 1.) wś, pow. przasnyski, gm. i par. Dzierzgowo, odl. o 20 w. od Przasnysza, ma 18 dm., 271 mk. W 1827 r. 20 dm., 142 mk. Dobra Sz. składały się w r. 1885 z fol.: Sz. i Krery, rozl. mr. 1929: fol. Sz. gr. orn. i ogr. mr. 512, łąk mr. 98, pastw. mr. 8, lasu mr. 771, nieuż. mr. 27; bud. mur. 8, z drzewa 10; płodozm. 8-pol.; fol. Krery gr. or. i ogr. mr. 248, łąk mr. 129, lasu mr. 128, nieuż. mr. 8; bud. mur. 1, z drzewa 3, las urządzony, cegielnia, pokłady torfu. Wś Sz. os. 27, mr. 184; wś Krery os. 22, mr. 350. 2.) **Sz.** al. *Szumskie*, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Szumsk, odl. od Maryampola 10 w., posiada kościół par. murowany, szkołę początk., 39 dm., 400 mk. W 1827 r. było 44 dm., 294 mk. Kościół, pierwotnie filia par. Wyłkowyszki, założony r. 1795. Sz. par. filialna, dek. maryampolski (dawniej olwicki), 3640 dusz. Sz. gm. ma 22107 mr. obszaru i 6643 mk. (540 żyd.); sąd gm. okr. I i st. pocz. w Maryampolu. W skład gm. wchodzą: Bałsupie, Bludziszki, Borsukinie, Bredziszki, Budwiecie, B.-Nowe, Cegielnia, Cikokalnie, Degucie, Delinie, Drabule, Grzybowo, Gustabudzie, Janczaryszki, Julianowo, Karużyszki, Katuliszki, Kidoliszki, Klewinie, Kuchtyszki, Lipniszki, Ługinie, Makały, Marciniszki, Mieszkucie, Michalin fol., Milczyszki, Nowina-Makały, Obelino, Obszrutele, Okuniewo, Osupie, Oszmaniszki, Oszkoświle, Pajkiszki, Podborsukinie, Podcikokalnie, Podkatyliszki, Podkarużyszki, Podpokuszyn, Podpuszkiepury, Podsamsoniszki, Pokuszyn, Potażyszki, Puskiepury, Samsoniszki, Sienowie, Stejniszki, Strozdziszki, Sturyszki, Surgucie, Szumsk, Tarpucie, Tursucie, Użkińcie, Wiekierotyszki, Wydepczyszki. *Br. Ch.*

Szumsk 1.) pierwotnie *Polany*, mko, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. i okr. wiejski Szumsk, o 28 w. na płd.-wsch. od Wilna, ma 10 dm., 106 mk., cerkiew paraf., zarząd gminy, szkółkę wiejską (w 1885 r. 41 chłopców). Parafia prawosł., dekanatu (błagoczynia) szumskiego, 570 wiernych. Dekanat szumski obejmuje 6 parafii: Sz., Bystrzyca, Cudzieniszki, Kierdziejów, Ostrowiec i Rukojnie, ma 6 cerkwi paraf., 3 filialne i 4053 wiernych. Oprócz cerkwi w Kierdziejowie, wzniesionej w 1640 r., wszystkie inne pochodzą z nowszych czasów. Poprzednio był tu kościół katol., p. wez. św. Michała, wzniesiony w 1696 r. przez Michała z Dzierzgowa Szumskiego, podwojewodę i podstolego wileńskiego, i żonę jego Halszkę ze Stachowskich, przy którym osadził dominikanów, wybudowany dla nich klasztor w 1705 r. Następnie dominikanie wznieśli kościół z muru w 1767 r. a klasztor w 1833 r. Do parafii katol. należała kaplica w Miednikach. Okrąg wiejski Szumski obejmuje mko Sz., wsi: Barwaniszki, Giejbule, Miżniuny i Polanki, oraz zaśc. Haniewo i Sudniki (Sądniki), w ogóle w 1865 r. 329 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. Gmina należy do 2 okr. pokojowego do spraw włośc., 7 rewiru sądu pokoju okręgu wileńskiego i 2 rewiru konskrypcyjnego, składa się z 6 okr. wiejskich (Sz., Kiemiany, Kurhany, Drzewieniki, Miedniki, Kosina), ma 72 miejsca zamieszkałe, 322 dym., 4982 mk. włośc. W 1865 r. było w gminie 1231 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych i 585 b. włośc. skarbowych, Po Szumskich mko należało do Laskowiczów, dziś generała Łabuńcewa. 2.) **Sz.**, folw. nad stawem, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 35 w. od Wilna, 1 dm., 19 mk. katol., gorzelnia.

Szumsk 1.) mko nad rz. Wilią, lew. dopł. Horynia, pow. krzemieniecki, w pobliżu granicy pow. ostrogskiego, o 35 w. na wschód od Krzemieńca, o 10 w. od Dederkał W. a 24 w. od Kuniowa, okr. policyjny i gmina Szumsk. Posiada cerkiew, kościół katol. paraf., synagogę, browar, 4 garbarnie, st. pocz. i telegr., 4 jarmarki. W 1881 r. było 1550 mk., obecnie około 2300, w tej liczbie do 2000 żydów. Chrześcijanie zajmują się rolnictwem, żydzi zaś przeważnie drobnym handlem. Przy wyjeździe z mka, na kępie z trzech stron wodą oblanej, sterczą ruiny zamku, założonego zapewne jeszcze przez Malińskich. Zachowały się w nim dotąd obwodowe ściany i wewnętrzne rozporządzenie komnat. Zamek ten za czasów władania ks. Radziwiłłów był jeszcze mieszkalnym. Kościół katol., p. w. Niepokalanego Poczęcia N. M. P., z muru wzniesiony w 1852 r. przez Ludwikę Mężyńską na miejscu dawnego, a w 1860 r. przez biskupa łucko-żytomierskiego ks. Borowskiego konsekrowany. Parafia katol., dek. krzemienieckiego, 3577 wiernych. Kaplica w Brykowie. Okrąg policyjny szumski obejmuje 4 gminy powiatu: Sz., Dederkały W., Borka i Białokrynica. Jest to jedna z najdawniejszych osad na Wołyniu. Pierwszą wzmiankę o Sz. spotykamy pod 1149 r., kiedy był zagarnięty przez Włodzimierka, ks. halickiego. W 1152 r. Iziasław, w. ks. kijowski, sprzymierzony z Giejzą, królem węgierskim, wymógł na Włodzimierku zwrot tego miasta, czego jednakże ten następnie nie uczynił. Podczas najścia Tatarów na Ruś był Sz. nawet stolicą udzielnego księstwa, w bitwie bowiem z Tatarami nad Kałką w 1224 r. poległ ks. Świętosław Szumski. W 1261 r. ks. szumskie znajdowało się w posiadaniu Wasilka, ks. włodzimierskiego, który w tymże roku w Sz. składał hołd chanowi tatarskiemu Burundajowi. W 1366 r. Kazimierz W., zawojowawszy ziemię: bełzką, chełmską i cały Wołyń, zawarł pokój z książętami litewskimi, nadawszy każdemu z nich udziały w tych ziemiach; przyczem Lubarta zostawił przy posiadaniu ziemi łuckiej, dawniej przez niego dzierżonej. W podziale tym, jako własność Lubarta, wymienione są osady: Stożek, Daniłów, Zakamień, Szumsk, Ostróg, Połonne i Międzyboż. Następnie głucho w dziejach o Sz. Musiał on jednakże wkrótce potem przejść w ręce prywatne. Podług rewizyi zamku krzemienieckiego z 1545 r. Sz. i okoliczne włości należą do Iwana Bohusza (Bohuszewicza), który zobowiązany jest do utrzymania dwóch horodni zamkowych (Jabłonowski, Rewizya, 94, 97). W 1583 r. z Sz. płaci p. Stefanowa Szumska z 7 dym., 5 ogr., 8 ogr., 1 rzem., popa (Jabłonowski, Wołyń, 141). Następnie dziedzicami Sz. i kilkunastu okolicznych włości byli Jeło-Malińscy, którzy przyczynili się do wzrostu mka i przyozdobili je w gmachy i świątynie. W 1575 r. odbywa się w Sz. sejmik wwdztwa wołyńskiego. W 1637 r. Daniel Jeło Maliński, chorąży wołyński, późniejszy kasztelan bełzki, i żona jego Halszka z Wielhora, przy cerkwi św. Trójcy, egzystującej już w Sz., wznieśli drewniany monaster dla bazylianów. W 1648 r. Sz. zniszczony został zupełnie przez kozaków Chmielnickiego, którzy samo miasteczko, cerkwie i kościół ogniem zniszczyli. Daniel Maliński testamentem w 1656 r. uczynionym, zapisuje 4000 złp. na zmurowanie klasztoru bazylianom i przeznacza 8000 złp. na utrzymanie, z zaleceniem, aby zwłoki jego w cerkwi św. Trójcy w grobach przodków pochowane były. Spadkobiercy jednak, rozpocząwszy fundamenta pod monaster, tak długo zwlekali z ukończeniem jego, że budowa monasteru nigdy do skutku doprowadzoną nie została. W tym czasie istniał tu już i klasztor franciszkanów, tenże bowiem Maliński zapisuje im w testamencie 8000 złp. na zmurowanie klasztoru, z obowiązkiem odprawiania nabożeństwa za jego duszę. Klasztor o 6 celach i kościół dla franciszkanów zbudował jednak dopiero w 1715 r. Stanisław Maliński, podczaszy halicki, wnuk Daniela, i hojnie go wyposażył gruntami i sianożęciami dokumentami z 1715 r., 1729 i 1746. W 1722 r. d. 3 czer. nastąpiła aprobata tej erekcyi przez Stefana Rupniewskiego, biskupa łuckiego i brzeskiego, i wydzielenie parafii, a w 1741 r. d. 8 września Franciszek na Dmeninie Kobielski, bisk. łucki i brzeski, kościół ten konsekrował. Oprócz nadań Malińskich klasztor szumski posiadał różne inne zapisy, w rozmaitych czasach legowane przez rodziny: Drzewieckich, Pruszyńskich, Wkryńskich, Leszczyńskich, Wyleżyńskich i Iskierskich, których, podług wizyty klasztoru z 1820 r., liczyło się: sum pewnych 67102 złp., zawodnych, od których procentu nie pobierał klasztor 18,062 złp. i sum oddawna zaginionych 45,488 złp. W r. 1752 Aleksander i Stanisław Malińscy, bracia rodzeni, sprzedają Sz. i cały klucz do niego należący ks. Michałowi Radziwiłłowi, koniuszemu lit., hetmanowi w. lit., ojcu ks. Karola Panie Kochanku. Ks. Michał Radziwiłł a następnie ks. Karol zjeżdżali tu często dla łowów, które wyprawiali w obszernych lasach szumskich. Ks. Dominik Radziwiłł, odziedziczywszy po stryju Karolu ordynacyę i doszedłszy do pełnoletności, wyprzedał całą wołyńską fortunę, przyczem klucze szumski i sąsiedni z nim rachmanowski nabył od niego w 1806 r. Romuald Bystry, ststa hutowski. Bystry niedługo zdołał się utrzymać przy tej

fortunie, w 1817 r. bowiem Sz. przez różnych kredytorów za dekretem zjazdowym przez kollokacyę rozebrany został. Najznaczniejszą część posiadali Mężyńscy. W 1867 r. część ta, należąca w końcu do Daniela Mężyńskiego, ostatniego z wyboru marszałka szlachty pow. krzemienieckiego, zajęta została na skarb i nadana hr. Antoninie Bludow, założycielce i promotorce bractwa cerkiewnego w Ostrogu. W 1832 r. klasztor franciszkanów został skasowany, kościół zaś zamieniony na cerkiew paraf. Na facyacie tej cerkwi, wypukłorzeźbą wyrobiony jest herb Malińskich Pietyroch, a w kaplicy, z prawej strony wielkiego ołtarza przybudowanej, pozostały dotąd groby tej rodziny. W 1761 r. wielki pożar zniszczył część mka. Po drugiej stronie Wilii, stawem od Sz. przedzielona, leży wś Rachmanów (ob.), mieszcząca niegdyś drukarnię ks. Wiszniowieckich. Obszerniejszy opis Sz. podał Stecki (Wołyń, II, 38—51), który też w dodatkach zamieścił kilka dokumentów odnoszących się do mka (428—441). 2.) **Sz.**, w dok. *Szumsko*, wś nad Hnyłopiatem, dopł. Teterewa, pow. żytomierski, par. kat. Trojanów, na płd.-zach. od Żytomierza, posiada cerkiew drewnianą. Podług rewizyi zamku żytomierskiego z 1545 r. wś Sz. należy do Hryćka Woronicza, nabyta przez niego od Makarowicza. Zobowiązany jest on z Sz. i Kroszni do naprawy dwóch horodni zamku żytomierskiego (Jabłonowski, Rewizye, 131, 132). Następnie Sz. należał do Tadeusza Rudnickiego, syna Antoniego, dziedzica Nowej Kotelni i Moszkowiec (ob. Złota Księga, IX, 276), potem do Błędowskich, w końcu Rotermunda. *J. Krz.*

Szumski, futor, pow. lityński, o 25 w. od Lityna.

Szumsko, wś, pow. opatowski, gm. Rembów, par. Szumsk, odl. od Opatowa 30 w., posiada kościół par. mur. Wś ma 31 dm., 371 mk.; os. pokościelna 1 dm., 8 mk. W 1827 r. 1-sza część 28 dm., 157 mk.; 2-ga 7 dm., 47 wk. W 1866 r. folw. Sz. rozl. mr. 1301: gr. or. i ogr. mr. 432, łąk mr. 116, past. mr. 51, lasu mr. 539, zarośli mr. 10, nieuż. mr. 153, Wś Sz. os. 29, mr. 307; wś Mocha os. 2, mr. 24; os. pokościelna 14 mr. W połowie XV w. Sz. miało kościół par., łany km., karczmy z rolą, zagr. z rolą, folw. rycerskie, z których dziesięcinę snopową i konopną dawano proboszczowi w Szumsku. Pleban miał swój folwark, role i łąki (Długosz, L. B., II, 465). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś kościelna „Szumsko", własność Rokickiego, miała 4 os., 2 łany, 1 zagr. (Pawiński, Małop., 170). Parafia powstała tu może na początku XV w.; obecny kościół wzniósł z muru ks. Jerzy Rokicki, dziedzic Sz., proboszcz kurzelowski. Sz. par., dek. opatowski (dawniej staszowski), 1366 dusz. *Br. Ch.*

Szumszczyna, wś, pow. miński, gm. Kojdanów, 7 osad; miejscowość mocno wzgórzysta, dość leśna. *A. Jel.*

Szumy, wś, pow. grodzieński. w 5 okr. pol., gm. Berszty, o 84 w. od Grodna.

Szunakańcie, wś, pow. wiłkomierski, gm. Owanta, o 45 w. od Wiłkomierza.

Szunczyszki, wś, pow. rossieński, parafia Taurogi.

Szundry, wś, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Derewna, o 12 w. od Słonima.

Szundzis, potok, w pow. święciańskim, przepływa pod wsią Mierzany.

Szunele, wś, pow. rossieński, par. Kroże.

Szunia al. *Szuniżemona*, rzka, w pow. rossieńskim, lewy dopływ Jury (dopł. Niemna), bierze początek z błot w par. girdyskiej i uchodzi między wsią Rekucie i dworem Jocie. Od praw. brzegu przybiera Irtunę.

Szuniawa *Dolna* i *Górna*, niem. *Schoenau*, wś, w hr. spiskiem. Leży śród Niżnich Tatr, nad pot. Łopuszną (dopł. Małego Popradu). Sz. Wyżnia posiada kościół rz.-kat., należący do par. w Łuczywnie, graniczącej od wschodu z Sz. Dolną. Położenie malownicze. W 1321 r. nadaną została Sz. klasztorowi kartuzów w Letanowcach (na Hledońskiej Górze).

Szuniawski potok, dopływ Czarnego-Wagu (ob.).

Szunichel, czes. *Sznichl*, niem. *Schoenichel*, wś na Szląsku austr., pow. frysztacki, odl. 3 klm na wschód od Bogumina. W r. 1880 miała 113 dm., 1532 mk. (1404 rz.-kat., 5 prot. i 73 izr.), co do narodowości 535 Polaków, 122 Czechów, 544 Niemców. Sz. tworzy z wsią Kopytów (Kopitau) jedną gminę, mającą 1711 mk. i 133 dm. Par. rz. kat. Bogumin. Wś ma szkołę ludową. Sz. wymieniony jest w dokum. z 14 wrześ. 1522 r., mocą którego Jan, ks. na Opawie, Raciborzu i Karniowie, sprzedaje zamek i mto Bogumin z wsiami: Szunichel i Kopytów za 900 grzyw. groszy czeskich (ob. Gruenhagen u. Markgraf: „Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens", II część, str. 409). *W. H.*

Szuniele 1.) zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Podbrzeź (o $^1/_4$ w.), o 29 w. od Wilna, ma 35 mk. kat. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Mussa. 2.) **Sz.,** folw., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 28 w. od Wilna, ma 3 dm., 26 mk. (14 prawosł., 12 kat.).

Szunieliszki, w spisie z 1865 r. *Szupieliszki*, wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 6 w.), okr. wiejski Debesie, o 15 w. od Oszmiany, ma 6 dm., 41 mk. kat. (w 1865 r. 16 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Ostrowiec Hudogaje.

Szuniełka, wś, pow. nowoaloksandrowski, w 1 okr. pol., o 7 w. od Nowoaleksandrowska.

Szuniewicze, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 6 w.), okr. wiejski Szuniowce, o 67 w. od Dzisny, przy b. drodze poczt. z Głębokiego do granicy pow. wilejskiego, ma 8 dm., 80 mk. (w 1865 r. 45 dusz rewiz.).

Szuniewka, wś, pow. borysowski, w 3 okr. pol., przy drożynie ze wsi Dobrunie do Raszkówki, ma 7 osad; miejscowość mocno falista.

Szuniki, wś, pow. szawelski, gm. Błagowieszczeńsk, o 52 w. od Szawel.

Szuninie, zaśc. rząd., pow. trocki, w 4 okr. pol., o 80 w. od Trok, 3 dm., 29 mk. kat.

Szuniowce, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 4 w.), okr. wiejski i dobra, ks. Witgensteina, Szuniowce, o 66 w. od Dzisny, przy b. dr. poczt. z Wilejki do Dzisny, ma 4 dm., 50 mk. (w spisie z 1865 r. 63 dusz rewiz.). W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: Sz., Butwiłowszczyzna, Choroszki, Czeczele, Kozakowszczyzna, Łopatowszczyzna, Łowce, Nowosiołki, Przypiorno, Szuniewicze, Ziewalicze i Żurawniewo oraz zaśc. Chmielno, w ogóle 428 dusz rewiz.

Szunkary 1.) wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 25 w., ma 7 dm., 76 mk. 2.) **Sz.** *Borowe*, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Wysokaruda, odl. od Władysławowa 33 w., ma 8 dm., 85 mk. W 1827 r. 4 dm., 54 mk., par. Sapieżyszki. 3.) **Sz.** *Polowe*, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Gryszkabuda, odl. od Władysławowa 26 w., mają 8 dm., 84 mk. W 1827 r, 7 dm., 63 mk. Wsi te wchodziły w skład dóbr rząd. Leśnictwo. *Br. Ch.*

Szunkary, dwór, pow. szawelski, gmina Szawkiany, o 38 w. od Szawel.

Szunki, wś u źródeł rzki Trościanki (lew. dopł. Horynia), pow. ostrogski, o 35 w. na płd. od Ostroga, a na płn.-zach. od mka Lachowce, w bezleśnej okolicy położona. Posiada cerkiew paraf., kaplicę kat. par. Dederkały (dawniej par. Lachowce) i szkółkę wiejską. Glebę stanowi czarnoziem głęboki 2-ej klasy. Włościanie, śród których jest kilka rodzin katolickich, trudnią się rolnictwem i sadownictwem, mają odpowiedni inwentarz żywy i martwy, nadto hodują bydło rogate, owce, trzodę chlewną i ptactwo domowe. Lud dorodny i przystojny. Pierwotnie wś ta należała do klucza lachowieckiego ks. Jabłonowskich. Ostatnia z tej linii ks. Jabłonowskich Teofila wniosła tę majętność drogą wiana ks. Leonowi Sapiezie, poczem, zadłużywszy się, sprzedała ją Lisikiewiczowi, po śmierci którego dostała się drogą spadku synowcom jego Karolowi i Ludwikowi Lisikiewiczom, a od nich nabył Franciszek Różycki. *Z. Róż.*

Szunkiepie (u Buszyńskiego), w spisie urzęd. *Szunkienie*, wś, pow. rossieński, gm. i i par. Szydłów, o 16 w. od Rossień.

Szunkiszki, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 40 w. od Poniewieża.

Szunnakste (łotew.), ob. *Sonnaxt Gross.*

Szunów, niem. *Schoenau*, msto powiatowe w regencyi lignickiej, na Szląsku, pomiędzy rzeczkami: Kacbachą i Steinbachem, w malowniczej dolinie, wzn. 846 st. npm., otoczonej wyniosłościami należącemi do pasma gór Olbrzymich, odl. $4^3/_4$ mili na płd.-zach. od Lignicy, 11 mil na zach.-płd.-zach. od Wrocławia. Posiada kościół par. kat. i kaplicę św. Jana na przedmieściu, kościół par. ewang., szkołę kat. i ew., szkołę przemysłową dla kobiet, 193 dm., 412 gospodarstw, 1528 mk. (820 kobiet), 1210 ew., 287 kat., 17 żyd. Do mieszczan należy 590 ha (413 ha roli, 54 łąk i 72 lasu). W 1842 r. było 163 dm., 1092 mk. (158 kat.). Ludność trudni się głównie rolnictwem i rzemiosłami. Zawiązkiem osady był gród, oblegany podobno przez Tatarów w r. 1241. Osadę przygrodową wyniósł na miasto ks. świdnicki Bolko w r. 1296. Hussyci palą i niszczą osadę w r. 1426. Po rozszerzeniu się reformacyi kościół par. kat., p. w. Wniebowzięcia N. M. Panny, zajęli protestanci. Odebrany im został w r. 1637. Obecny kościół ew. założony r. 1741. W 1640 r. zwyciężył tu wódz szwedzki Stahlhautsch wojska austryackie. Pożary niszczyły osadę w r. 1487 i 1639.

Szunowski powiat, utworzony w r. 1818 z części dawnego jeleniogórskiego (Hirschberg), ma $6^1/_4$ mil kwadr. obszaru górskiego. Należy do praw. dorzecza Odry, do której uprowadzają wody górskie Kacbacha i Bober, tworzące piękne i żyzne doliny. Obszar powiatu obejmuje część podgórza gór Olbrzymich i Izerskich. W pobliżu Sz. wznosi się góra Willenberg, zwana „Wielkiemi Organami“ z powodu prostopadle wznoszących się słupów porfiru. Bogactwem obszaru są pokłady mineralne dostarczające wapna, marmuru, ołowiu, miedzi, arszeniku. W górach rozwinięta hodowla kóz. Przemysł fabryczny nieznaczny. Dwie papiernie, fabryka sukna i fabryka narzędzi rolniczych, oto główne zakłady. Oprócz Sz. jest w powiecie drugie miasto górskie i górnicze Kupferberg. Do gmin miejskich należy w powiecie 719 ha (497 roli, 78 łąk, 73 lasu); do gmin wiejskich 21,651 ha (12,711 roli, 2891 łąk, 4189 lasu); większa posiadłość ma 12.483 ha (5075 roli, 1485 łąk, 5351 lasu). Ludność miast wynosi 2070 dusz (1111 kobiet), w tem 1633 ew., 406 kat., 14 innych wyzn. chrześc., 17 żyd.; gminy wiejskie mają 21,004 (11,141 kob.), w tem 18,211 ew., 2787 kat., 5 in. chrześc., 1 żyd; dobra

mają 1854 mk. (1006 kob.), 1665 ew., 182 kat., 7 in. chrześc. Ogółem ma powiat 34,853 ha (18,283 ha roli, 4454 łąk, 9613 lasu), 2 miasta, 34 gmin, 33 dóbr, 4419 dm., 6147 gospodarstw, 24,928 mk. (1871 r. 26,082). Ludność dziś jest całkiem niemiecką.

Szunupis, rzka, poczyna się pod Dwilikami, w pow. maryampolskim, płynie w kierunku płn.-wsch. przez Pogiermonkę i wpada z praw. brzegu do Jesi, powyżej Rynkun. Długa około 7 w.

Szuparka, wś, pow. borszczowski, 15 klm. na płd. od Borszczowa (sąd pow.), 7 klm. na płd. od urz. poczt. i tel. w Korolówce. Na płn. leżą Szyszkowce, na wsch. Chudyjowce i Babińce, na płd. Kołodróbka i Sińków, na zach. Winiatyńce i Nowosiołka Kostiukowa (4 ostatnie w pow. zaleszczyckim). Z płd. części obszaru wody dążąd o Dniestru. Na płd.-zach. wzgórze Szuparka (315 mt.). Na płn. leży „Wielki las". Własn. więk. (hr. Józefa Gołuchowskiego) ma roli or. 1223, łąk i ogr. 51, past. 44, lasu 1043 mr.; wł. mn. roli or. 1498, łąk i ogr. 260, past. 32 mr. W r. 1880 było 340 dm., 1742 mk. w gminie, 24 dm., 145 mk. na obsz. dwor. (1728 gr.-kat., 120 rz.-kat., 39 izr.; 1701 Rusinów, 185 Polaków). Par. rz.-kat. w Krzywczem, gr.-kat. w miejscu, dek. kudryniecki. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. 1-klas. *Lu. Dz.*

Szupary, wś, pow. rossieński, gm. Szwekszne, o 125 w. od Rossień.

Szupejki, wś nad rz. Swiedź, pow. rzeczycki, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. Jakimowska-Słoboda, ma 40 osad; miejscowość bezludna, nizinna, w ostatnich czasach skanalizowana ku Berezynie; grunta piaszczyste, łąk wiele. *A. Jel.*

Szupieliszki, wś, pow. rossieński, gmina Szynkajcie, o 14 w. od Rossień.

Szupienie 1.) wś, karczma i dobra, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, okr. wiejski Kietutany, o 7 w. od gminy a 49 w. od Wilna. Wś ma 10 dm., 66 mk. kat., karczma 1 dm., 7 mk. żyd. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.); własność ks. Ant. Giedrojcia. 2.) **Sz.,** zaśc., tamże, 1 dusza rewiz.; w 1866 r. własność Romualda Mińskiego. 3.) **Sz.,** wś, pow. mohylewski, gm. Kruhłe, ma 20 dm., 162 mk. Dobra Sz. nadane zostały przez jezuitę H. G. Dziewałtowskiego kolegium grodzieńskiemu.

Szupiki, wś nad bezim. dopł. Buteni, pow. kaniowski, w 2 okr. pol., gm. Olchowicc, o 48 w. od Kaniowa, a 6 w. od Bohusławia, ma 718 mk. (w 1863 r. 600 mk.). Posiada cerkiew p. w. Zmartwychwstania, podług wizyt. dziekana bohusławskiego z 1746 r. wzniesioną w 1739 r. na pogorzelisku. Do parafii zaliczało się się 40 sadyb w Sz., 30 w Juchnach i 10 w Baszach. Dzisiaj do par. należy wś Korondyńce (Karandyńce). Należy do klucza bohusławskiego dóbr Branickich, za czasów poddaństwa wś wyrobna do folw. Juchny.

Szuplaki, wś, pow. sieński, gm. Kakowczyn, ma 13 dm., 50 mk.

Szuplienen, dobra, folw. i młyn, pow. ragnecki, st. poczt. Budwethen.

Szupory, wś, pow. telszewski, w gm. mta Gorżdy, o 80 w. od Telsz.

Szupowen, ob. *Czupowo.*

Szuprony, wś, pow. rossieński, par. Szwekszne.

Szupry, grupa domów w Werchracie, pow. Rawa Ruska.

Szupuno, zaśc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 24 w.), okr. wiejski Sipowicze, dobra skarb. Puzańce, 3 dusze rewiz.

Szur 1.) wś nad rz. Wieprzem, pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, par. Krasnobród, śród lasu na piaskach, ma 8 dm., 60 mk. r. l., 115 mr. Ludność rolnicza, trudni się też obróbką drzewa i wywózką. Jest tu przejazd przez Wieprz, wązkiem korytem płynący. 2.) **Sz.,** wś, pow. łomżyński, gm. Kupiski, par. Łomża, na wzgórzach i parowach lew. brzegu Narwi, o 3 w. od Łomży. Niewielka ale słynna w łomżyńskiem miejscowość. Nazwa jej pochodzić ma ztąd, iż woda, płynąc na wiosnę z pędem z okolicznych gór, wyszorowywa coraz nowe parowy. Ma 5 dworów; zamieszkała jedynie przez żydów, zajmujących się ogrodnictwem na 9 mr.; w 1876 r. liczono 45 mężczyzn żydów. W pobliżu, pomiędzy Sz. a Starą Łomżą, znajdują się ślady dawnego paraf. kościoła p. w. św. Wawrzyńca. Przy samej wiosce nad Narwią wzgórze, noszące nazwę „Królowej Bony". Można zauważyć jeszcze 3 rzędy okopów, otaczających środkowe zagłębienie, w którem miano 1805 r. natrafić na szczątki murów i znaleść żelazne drzwi. Prawdopodobnie są to okopy z czasów przedhistorycznych; lud jednak widzi co innego i uświęca swoje wierzenia w licznych podaniach o „królowej Bonie" i leżącej naprzeciw, na prawym brzegu Narwi, górze Kalinowskiej (ob. Rzeczniowski: „Stara i teraźniejsza Łomża).

Szur, grupa domów i leśniczówka w Manasterku Ohladowskim, pow. Kamionka Strumiłowa.

Szura 1.) rzeczka, w pow. oszmiańskim, przepływa pod wsią Jakowicze i Krzeczaty. 2.) **Sz.,** ob. *Szczara.*

Szura, zaśc. szlach., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 101 w. od Oszmiany, 2 dm., 22 mk. (9 praw., 6 kat., 7 żyd.), młyn wodny, karczma.

Szura 1.) uroczysko, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Martynowicze, o 139 w. od Radomyśla, 7 mk. 2.) **Sz.,** wś, pow. uszycki, okr. pol. Żwańczyk, gm. Kalus, par. kat.

Wierzbowiec, sąd Mińkowce, o 20 w. od Uszycy Nowej (Letniowiec), ma 114 osad, 578 mk., 502 dzies. ziemi włośc. i 34 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Niepokalanego Poczęcia N. M. P., wzniesioną w 1754 r., z 928 parafianami. Należy do klucza kaluskiego, dawnie Sarneckich, dziś ks. Dabizy. 3.) **Sz.** *Bondurowska* al. *Banduraska*, wś nad rz. Sobią, pow. lipowiecki, w 1 okr. pol., gm. Jurkowce, par. praw. Bondury al. Bandury (o 3 w.), par. kat. Lińce, o 48 w. od Lipowca, ma 372 mk. (w 1863 r. 170 mk.). Pod wsią znajduje się uroczysko na górze, nazwane Monasterzyszcze. Należy do klucza Sitkowce hr. Potockich. 4.) **Sz.** *Bracławska*, wś nad rz. Jazowicą (dopł. Bohu), pow. bracławski, okr. pol. Niemirów, gm. Monasterskie, par. kat. Bracław (o 6 w.), ma 49 osad. Należała do starostwa bracławskiego. 5.) **Sz.** *Kopijowiecka* al. *Kopijowska*, wś nad rz. Bakszą (dopł. Sielnicy), pow. bracławski, okr. pol. i sąd Tulczyn, gm. Żurawlówka, par. praw. Orłówka, kat. Kopijówka, ma 263 osad, 600 mk., 1122 dzies. ziemi. Należała do Potockich, w dziale Mieczysława, syna Szczęsnego, sprzedana Udiełom. 6.) **Sz.** *Metliniecka* al. *Metlińska*, wś skarb., pow. hajsyński, okr. pol. i par. kat. Kuna, gm. Kiślak, par. praw. Metlińce, sąd Granów, o 8 w. od Hajsyna, ma 80 dm., 424 mk., 547 dzies. ziemi włośc. Należała do ststwa hajsyńskiego. *J. Krz.—Dr. M.*

Szurajcie 1.) wś, pow. rossieński, gm i par. Szweksznie, o 126 w. od Rossień. 2.) **Sz.**, okolica, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 37 w. od Telsz.

Szurdyn, szczyt górski, w pow. radowieckim, na Bukowinie, na płn. granicy powiatu, w gm. Seletyn. Wzn. 1307 mk. Z pod szczytu wypływa pot. Ruska (lewy dopł. Suczawy).

Szureń, szczyt górski, w grupie Czarnohory. Górna granica buku. Wzn. 1239 mt.

Szurgoszcz, miasto, ob. *Schurgast.*

Szurgupchen, wś, pow. gąbiński, st. poczt. Walterkehmen.

Szuris, zaśc. szlach. nad jez. Łokais, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 76 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. kat.

Szurka, wś, pow. uszycki, okr. pol. Żwańczyk, gm. Kalus, par. Wierzbowiec, ma 18 dm., 44 dusz męz., 139 dzies. ziemi. Należy do Sobańskich.

Szurkizy, wś, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o $5^1/_2$ w.), okr. wiejski Milkuny, 20 dusz rewiz.; należy do dóbr Giełoże Umiastowskich.

Szurkowo 1.) *Surcow* r. 1310, wś i dwór, pow. krobski (Gostyń), o 6 klm. na płn.-zach. od Górki Miejskiej (st. dr. żel.), w okolicy wzgórzystej; par. Niepart, poczta Kawcze (Kawitz). Z Sz. graniczą: Kawcze, Zakrzewo, Roszkowo, Rozstępniewo, Przyborowo i Sarbinowo. W r. 1310 wchodziłło Sz. w skład pow. ponieckiego, ustanowionego przez Henryka II, ks. szląskiego. Zachodzące w ktach Wielkop. (II, n. 2063) „Szukowo“ nie jest Szurkowcm, może raczej Ziółkowom (Zulkowo, Szulkowo), graniczącem z Krajewicami, ówczesną siedzibą Krajewskich. W r. 1424 pisał się z Sz. Stanisław, podsędek pozn., obecny przy rozgraniczaniu Nowej Marchii od dzierżaw polskich (Cod. Epist. Vitoldi, 662—664); wspomina go jako opiekuna księga zmarłych klasztoru lubińskiego pod d. 8 paździer. (Pomn. Dziej. Pol., V, 642). Około r. 1564 było na Sz. $5^1/_2$ łan., z których biskup pozn. pobierał po 12 gr. ferton.; r. 1580 było 11 łan. os., z których Maciej Szurkowski posiadał 4 z 3 zagr., 5 komor., 1 rzemieśl., 1 krawcem i 26 owcami; 7 łanów z zagrodn. posiadali różni Kawieccy; około r. 1793 dziedziczył Sz. Michał Krzyżanowski, ostatni kasztelan międzyrzecki; w nowszych czasach siedzieli tu Wilczyńscy. Wś ma 29 dm., 207 mk. (205 kat., 2 prot.) i 282 ha (218 roli, 35 łąk, 1 lasu). Dwór ma 8 dym., 133 mk. kat. i 496·86 ha (348·51 roli, 64·85 łąk, 49·29 past., 21·31 lasu, 11·36 nieuż., 1·54 wody). Właścicielką jest księżna Elżbieta Czartoryska. 2.) **Sz.**, niem. *Neuhofer Vorwerk*, folw., pow. kościański, pod Nowym Dworem. *E. Cal.*

Szurlauken, folw., pow. gąbiński, st. p. Mallwischken.

Szurlig-Michel, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Immersatt.

Szurławki, wś, pow. rossieński, parafia Tenenie.

Szurnie, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła, okr. wiejski i dobra skarb. Mielki, o 7 w. od gminy, 2 dusze rewiz.

Szurniki 1.) wś włośc., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 110 w. od Dzisny, 6 dm., 24 mk. praw. 2.) **Sz.**, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Postawy (o 2 w.), 32 dusz rewiz.

Szurniszki 1.) wś, pow. wileński, gm. Rzesza. W spisie urzęd. niepodana. 2.) **Sz.**, wś i zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Wirbaliszki, o 87 w. od Wiłkomierza.

Szurowce, wś, pow. bracławski, ob. *Monasterskie.*

Szurowice (ob. *Derło*), mylnie za: *Szarowicze.*

Szurowo, pow. średzki, ob. *Sokolniki Klonowskie.*

Szurpaki, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody (o 6 w.), okr. wiejski i dobra Łopaciński Tadulin, o 72 w. od Dzisny, 19 dm., 89 mk. (w 1865 r. 40 dusz rewiz.).

Szurpaule, wś, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Syntowty, odl. od Władysła-

wowa 14 w., ma 5 dm., 42 mk. W 1827 r. 5 dm., 63 mk.

Szurpiły, jezioro, w pow. suwalskim, pod wsią t. n. Brzegi zach. i północny wzgórzyste, dwa inne płaskie; długie $1^1/_2$ w., szerokie około 150 sążni; dno piaszczyste, głębokość do 60 stóp. Leży śród wyniosłej części pojezierza, brzegi poblizkiego jez. Kopańce wzn. 848 st. npm. Nad brzegami jeziora Sz., na obszarze dzisiejszego fol. Jegłówek, mieściła się starożyta osada i grodzisko (sudawskie czy litewskie). Por. *Jegłówek*. Opis Sz. z rysunkami mieści „Tyg. Illust." (1867, t. XV, 56) i „Wędrówki" Połujańskiego (str. 130, 165).

Szurpiły, wś nad jez. t. n., pow. suwalski, gm. i par. Jeleniewo, odl. od Suwałk 14 w. na płn., ma 40 dm., 325 mk. W 1827 r. 36 dm., 222 mk.

Szurpiszki al. *Szurupiszki*, wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Kajmele, odl. od Władysławowa 28 w., ma 6 dm., 62 mk., 139 mr. W 1827 r. 4 dm., 32 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kidule.

Szurpiszki 1.) zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty, okr. wiejski Czulsk, o 9 w. od Malat, w 1865 r. 4 dusze rewiz.; należał do dóbr Styrnie, pułk. Nowickiego. 2.) **Sz.** (u Buszyńskiego), w spisie urzęd. *Szurniszki*, zaśc., pow. rossieński, gm. i par. Skaudwile, o 35 w. od Rossień.

Szurul al. *Żurul*, szczyt górski w Karpatach siedmiogrodzkich. Wzn. 2293 mt.

Szurupie, wś, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny, odl. od Maryampola 36 w., ma 5 dm., 47 mk. W 1827 r. 2 dm., 24 mk.

Szurupiszki, ob. *Szurpiszki*.

Szury, wś, pow. suwalski, gm. Zaboryszki, par. Głęboki Rów, odl. od Suwałk 17 w., ma 26 dm., 142 mk. W 1827 r. 25 dm., 144 mk., par. Jeleniewo. Mieszkają tu filiponi.

Szury 1.) wś, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Iłosk, o 30 w. od Kobrynia. 2.) **Sz.,** wś, pow. wiłkomierski, gm. Żmujdki, o 24 w. od Wiłkomierza.

Szurycze, wś, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Bojary, o 32 w. od Wołkowyska.

Szuryn, wś, pow. łucki, gm. Szuryn, okr. pol. torczyński, o 21 w. od Torczyna, a 18 od Hołobów.

Szurża, ob. *Surża*.

Szurzówka, rzka, bierze początek pod wsią Iwaszkowce, w pow. uszyckim.

Szuścickie, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Kobylniki, okr. wiejski Chomejki, o 7 w. od Kobylnik a 48 w. od Święcian, ma 6 dm., 28 mk. kat. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.); należy do dóbr Mołczanowo, Cywińskich.

Szuściki (*Szustyki*), wś i dobra, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Tołoczmany, o 16 i 17 w. od Wołkowyska.

Szuskehmen *Gross* i *Sz. Klein*, dwie wsi, pow. gąbiński, st. p. Nemmersdorf.

Szussei, ob *Nereta*, mylnie, ob. *Sussei*.

Szustek, wś i folw., pow. rypiński, gm. Okalewo, par. Skrwilno, odl. 14 w. od Rypina, posiada cegielnię, wiatrak, 12 dm., 154 mk., 744 mr., w tem 96 mr. włośc. Fol. Sz. wchodzi w skład dóbr Okalewo. W 1827 r. 7 dm., 45 mk. *Br. Ch.*

Szustis, rzka, w pow. rossieńskim, prawy dopływ Szyszy (dopł. Niemna). Wypływa z błot Nowomiejskich, płynie pod mkiem Nowemiasto.

Szustowce, wś nad Zbruczem, pow. kamieniecki, gm. Rychta, par. kat. Czarnokozińce, odl. o 31 w. od Kamieńca, ma 94 dm., 792 mk., 619 dzies. ziemi włośc., 38 cerkiewnej; pokłady gipsu. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1852 r., z 1516 parafianami. Kopalnia gipsu i łomy piaskowca. Niegdyś dobra biskupów kamienieckich, darowane przez cesarzowę Katarzynę siostrom Engelhard: Branickiej i Littowej (1-voto Skowrońskiej). Branicka oddała swoją połowę córce ks. Woroncowej a ta rozprzedała. W ostatnich czasach Sz. należały do Sarneckich, obecnie własność z Sarneckich hr. Golejewskiej.

Szustry, wś i os., pow. wieluński, gm. Lututów, par. Walichnowy, odl. od Wielunia 19 w.; wś ma 6 dm., 58 mk.; os. 2 dm., 21 mk.

Szuswis, rzka, w pow. rossieńskim (dopł. Anczy ?), przepływa pod dworem Odachów.

Szuszalewo, wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Kamienna, o 36 w. od Sokółki.

Szuszczakolnia, wś nad jez. Suwingi, powiat trocki, w 4 okr. pol., gm. Niedzingi (o 8 w.), okr. wiejski Rymiańce, o 63 w. od Trok, ma 8 dm., 1 mk. praw. i 106 kat. (w 1865 r. 28 dusz rewiz.); należy do dóbr Bychowszczyzna, Karłowiczów.

Szuszki, w dok. *Szuski*, wś, pow. kowelski, na płn.-wschód od Wyżwy, na płn. od Sekunia. Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1583 r. należy do Wyżwy ks. Andrzeja Kurpskiego i Jarosławskiego, który ze wsi bojarskich Sikunia i Szusków płaci z 14 dym., 1 rzem. (Jabłonowski, Wołyń, 121).

Szuszkowce, wś, pow. krzemieniecki, w kluczu białozóreckim, posiada górę słynną ze skamieniałości muszlowych, które opisał Dubois.

Szuszkówka, pow. taraszczański, ob. *Kuczkówka*. W 1 okr. pol., gm. Żydowska Grobla, odl. o 23 w. od Taraszczy, ma 466 mk.

Szusznie, wś włośc., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 58 w. od Lidy, w 1866 r. wraz z Huźniami 22 dm., 175 mk.

Szuszponiszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 22 w. od Nowoaleksandrowska.

Szuszwa, rzeka, w gub. kowieńskiej, prawy dopł. Niewiaży. Bierze początek w pow. szawelskim z błota, leżącego na płd.-zach. od mka Szawlany, przepływa przeważnie w kierunku południowym przez mka Szawlany i Poszuszwie, pod Hrynkiszkami wchodzi w powiat kowieński, płynie pod mkiem Jaswojnie (Gessow) i poniżej Łabunowa pod dworem Polepie ma ujście. Długa do 120 w., szeroka w pow. szawelskim do 8 sążni, w kowieńskim do 15 sąż., głęboka od $1^1/_2$ do 2 sąż. Bieg ma powolny. Od lew. brzegu przybiera Bieszę, płynącą od Radziwiliszek i stanowiącą granicę pomiędzy pow. szawelskim i poniewieskim, od prawego zaś: Gumertę, Żodykę, Ożatę i Wirkszrupis.

Szuszybaba, ob. *Suszybaba.*

Szuszyrówka al. *Suszyrówka*, białorus. *Suszyrouka*, rzka, w pow. mozyrskim, w obrębie gm. Lelczyce, prawy dopł. Świnowody, długa około 1 mili; ma ujście za wsią Simonowicze. *A. Jel.*

Szuta, rzka, prawy dopł. Taszliku, lewego dopł. Czarnego Taszliku (lew. dopł. Siniuchy).

Szutany 1.) folw., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Zabłociszki, okr. wiejski Szwinta; własność dawniej Chaleckich, następnie Mikuliczów. 2.) **Sz.,** wś włośc., tamże, o 4 w. od gminy a 31 w. od Święcian, 13 dm., 97 mk. kat. (w 1865 r. tylko 3 dusze rewiz.); należy do dóbr skarb. Daugieliszki.

Szutki 1.) grupa domów w Dąbrowie Szczutkowskiej, w powiecie cieszanowskim. 2.) **Sz.,** grupa domów w Lubaczowie, w pow. cieszanowskim.

Szutnie, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino, okr. wiejski Słoboda, o 10 w. od gminy a 29 w. od Wilna, ma 3 dm., 35 mk. (28 kat., 7 żyd.; w 1865 r. 8 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Świrany.

Szutniowce, mylnie *Sutniowce*, w 1566 r. *Sythniowcze*, wś nad Smotryczem, pow. kamieniecki, okr. pol. Szatawa, gm. Bahowica, par. kat. Kamieniec (podominikańska), o 9 w. od Kamieńca, ma 62 osad, 374 mk. (21 jednodworców, 330 dzies. ziemi, cerkiew, młyn wodny. Grunta w części równe. Należy do Starzyńskich, do wsi Paniowiec. Podług wykazu pobor. z 1566 r. wś Sythniowcze, własność Jacimierskich.

Szutowe Błoto al. *Szutowo*, uroczysko w okolicach wsi Minejki, w pow. radomyskim.

Szutowicze, w spisie z 1865 r. *Szutowicze*, wś włośc. nad rz. Bystrzycą, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarb. Smorgonie (o 6 w.), okr. wiejski Sukniewicze, o 35 w. od Oszmiany, 27 dm., 101 mk. praw. i 149 kat. (w 1865 r. 109 dusz rewiz.).

Szutowo, uroczysko, ob. *Szutowe błoto.*

Szutromińce, wś, pow. zaleszczycki, 30 klm. na płn.-zach. od Zaleszczyk, 7 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Uścieczku. Na zach. leżą Latacz i Drohiczówka, na płn.-wsch. Sadki, na wschód Nyrków, Czerwonogród i Uścieczko, na płd. Michalcze i Kolanki (dwie ostatnie w pow. horodeckim). Wzdłuż granicy południ. płynie Dniestr; wzdłuż granicy zach. pot. Kyrnica (lewy dopływ Dniestru). Własn. więk. ma roli or. 798, łąk i ogr. 10, past. 68, lasu 568 mr.; wł. mn. roli or. 694, łąk i ogr. 88, past. 39 mr. W r. 1880 było 141 dm., 857 mk. w gminie, 10 dm., 51 mk. na obsz. dwor. (828 gr.-kat., 50 rz.-kat., 30 izr.; 847 Rusinów, 64 Polaków). Par. rz.-kat. w Czerwonogrodzie, gr.-kat. w Sadkach. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja i szkoła etat. 1-klas. Według zapisków Schneidera (Muzeum Ossol.) znajduje się tu przedhistoryczne cmentarzysko, z którego wyorywano niejednokrotnie rozmaite krzemienne wyroby, jak: groty do strzał, gładzone siekiery, młoty, obuchy, noże i t. p. *Lu. Dz.*

Szuttkehmen, wś, pow. ragnecki, st. p. Kraupischken.

Szutupie, zaśc. rząd., pow. trocki, w 3 okr. pol., o 78 w. od Trok, 1 dm., 10 mk. kat.

Szuty 1.) wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Prozoroki (o 4 w.), okr. wiejski Sanniki, o 20 w. od Dzisny, ma 2 dm., 18 mk. kat. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.); należy do dóbr Zarembkowo, Twardomańskich. 2.) **Sz.,** w spisie z 1865 r. *Szoty*, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Wierzchnie (o 7 w.), okr. wiejski Udział, 48 dusz rewiz. 3.) **Sz.,** zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o $23^1/_3$ w. od Dzisny, ma 1 dm., 8 mk. żyd. 4.) **Sz.,** wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Michajłowo, okr. wiejski Sory-Strunojcie, o 8 w. od gminy a 15 w. od Święcian, 9 dm., 104 mk. kat. (w 1865 r. 48 dusz rewiz.); należy do dóbr Sory, dawniej Marcinowskich i Sołtanów, następnie Goldnerowej. 5.) **Sz.,** wś skarbowa, pow. nowoaleksandrowski, gm. i par. Dusiaty. 6.) **Sz.,** osada w pobliżu rz. Sławeczny, pow. mozyrski, gm. Skorodno, ma 2 osady; miejscowość dzika, grunta piaszczyste. 7.) **Sz.** al. *Szutowo*, wś, pow. siebieski, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. Matysowo, w 1863 r. 22 dusz rewiz.

Szuwalt, pow. ostrzeszowski, ob. *Pietroch.*

Szuwary al. *Woskresieńskoje*, sioło nad rz. Siwiną, pow. insarski gub. penzeńskiej, o 38 w. na płn. od Insaru, przy trakcie handl. do gub. nowogrodzkiej, ma 392 dm., 3773 mk., cerkiew, szkołę, st. poczt., targi tygodniowe, jarmark 14—17 września. Mieszkańcy zajmują się wyrobem kół i sań.

Szuzeń, potok, prawy dopł. Pohorylca, w pow. kosowskim.

Szwab, os. włośc., pow. mławski, gm. Mława, par. Grzebsk, odl. 15 w. od Mławy, 1 dm., 14 mk., 45 mr.

Szwabiszki 1.) wś, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. aleksandrowska (dawniej Oława), okr. wiejski Szwabiszki, o 1 w. od gminy a 68 w. od Trok, ma 12 dm., 105 mk. kat. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.), należy do dóbr Oława Giedyminów. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: Sz., Oława, Pogóry, Słobódka i Szwabołówka, oraz okolica szlach. Oława, w ogóle 214 dusz rewiz. włosc. uwłaszcz. i 7 b. włośc. skarbow. 2.) **Sz.** 1 i 2, dwa zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., par. Abele, o 50 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **Sz.,** wś i folw., tamże, o 48 w. od Nowoaleksandrowska. Własność z Pietkiewiczów Narbutowej, wydzielona w posagu z dóbr Abele. 4.) **Sz.,** wś i dobra rząd. nad Muszą, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 42 w. od Poniewieża, w 1859 r. 15 dm., 171 mk. Posiada kościół ew. reformowany, do którego należy 400 wiernych. Podług Łukaszewicza (Dzieje kośc. wyzn. helwec. w Litwie, II, 85) zbór tutejszy fundował Szwab „który tę majętność kościołowi legował, w której jest wyżej sto poddanych. Do plebanii należy z tychże chłopów kilkunastu. Audytorium dobre". W 1754 r. pastorem był Molesson. 5.) **Sz.,** wś i dobra nad Wiryntą, pow. wiłkomierski, gm. i par. Owanta, o 42 w. od Wiłkomierza, w 1859 r. 177 mk. Należały niegdyś do klucza Owanta Ościków, nadane następnie Bekieszowi, weszły później w dom ks. Radziwiłłów linii birżańskiej, dostały się w posagu córce ks. Bogusława Radziwiłła, wydanej za falcgrafa reńskiego. W ostatnich czasach należały do ks. Giedrojciów, obecnie Władysława Pomarnackiego. 6.) **Sz.** *Małe*, tamże, własność Kończewskich. *J. Krz.*

Szwabołówka, wś nad jez. Oławka, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. aleksandrowska (dawniej Oława), okr. wiejski Szwabiszki, o 3 w. od gminy a 71 w. od Trok, ma 10 dm., 7 mk. praw., 105 kat., 3 starow. (w 1865 r. 51 dusz rewiz.); należy do dóbr Oława, Sokołowskich.

Szwabowa, szczyt górski w Magórze spiskiej. Ze stoków wytryska pot. Krygowska woda (lewy dopł. Popradu). Wzn. 1063 mt.

Szwabowce, niem. *Schwabsdorf*, węg. *Svabócz*, wś, w hr. spiskiem, pow. tatrzańskim, 6 klm. od Popradu. w 1891 r. 355 mk., 117 rz.-kat., 213 prot., 14 gr.-nieun. i 11 izr. Kościół par. rz.-kat. ma metryki od r. 1732. Do par. należą: Św. Andrzej z kośc., Horba, Mikluszowce, Kiszowce i folw. Puste Pole. Sz. mają też kościół par. prot., wybudowany w r. 1806. Źródła mineralne tryskają na gruntach wiejskich. Ludność trudni się płóciennictwem. Ob. Weber: „Zipser Gesch. u. Zeitbilder" (Lewocza, 1880). *W. H.*

Szwabowszczyzna, zaśc. w pobliżu bezim. dopł. Wołmy, pow. miński, w okolicy mczka Wołma, przy gośc. z Kojdanowa do Wołmy, w 3 okr. pol. kojdanowskim gm. Rubieżewicze, 6 osad; miejscowość wzgórzysta, grunta szczerkowe. *A. Jel.*

Szwaby 1.) *Winiarskie*, kol., pow. skierniewicki, gm. Skierniewka, par. Skierniewice, mają 49 mk., 39 mr. 2.) **Sz.,** os., pow. łowicki, gm. Dąbkowice, par. Łowicz (odl. 5 w.), 1 dm., 51 mr. Wieczysta dzierżawa, wchodząca w skład dóbr księstwa łowickiego.

Szwaby 1.) wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 8 w.), okr. wiejski Oszmiana Murowana, o 6 w. od Oszmiany, 7 dm., 50 mk. kat. (w 1865 r. 52 dusz rewiz.); należy do dóbr Ukropiszki, Ważyńskich. 2.) **Sz.,** wś, pow. borysowski, przy gośc. ze wsi Sutoki do mka Ziembina, w 2 okr. pol. łohojskim, ma 17 osad; miejscowość falista. *A. Jel.*

Szwaby al. *Zastawie*, pierwotnie *Worsowszczyzna* al. *Worcowszczyzna*, wś na praw. brzegu Noryni, o 2 w. powyżej Owrucza, wchodziła niegdyś w skład ststwa owruckiego. Uroczysko nosi nazwę Makarowszczyzna.

Szwaby 1.) grupa domów w Podkamieniu, pow. brodzki. 2.) **Sz.,** przedmieście Stryja. 3.) **Sz.** al. *Jammersthal*, kol. robotników, warzelnia potażu i leśniczówka w Polanicy, powiat doliniański. 4.) **Sz.,** ob. *Kotowszczyzna*.

Szwaby, urzęd. *Schwaben*, os., pow obornicki, o 9 klm. na płd.-wschód od Czarnkowa; ma 5 dm., 27 mk. (1 katolik) i 21 ha; par. katol. Połajewo, prot. Władysławowo, poczta w Młynkowie. Sz. powstały na obszarach rządowej domeny w Połajewie.

Szwaczówka, przedmieście mka Krasne, pow. jampolski.

Szwaczyna, strumień, w pow. święciańskim, pod fol. Michalin i zaśc. Podwornie.

Szwagieryszki, zaśc. szlach., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 37 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. kat.

Szwagrów, folw. nad rz. Wisłą, pow. sandomierski, gm. Tursko, par. Niekrasów, odl. od Sandomierza 35 w., ma 14 dm., 151 mk., 779 mr. Istniała tu cukrownia, która produkowała za 117000 rs. rocznie (około r. 1870).

Szwagrowice 1.) folw. dóbr Rumianowo, pow. tczewski. 2.) **Sz.,** niem. *Schwagrowitz*, wyb. do Średniego Gołębiewa, pow. tczewski, st. p. Pszczółki, 1 dm., 3 mk.

Szwainen al. *Schwainen*, wś, pow. wystrucki, st. p. Aulowochnen.

Szwajcary 1.) folw. nad stawem i dobra, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Niemież, okr. wiejski Szwajcary, o 14 w. od Wilna, 1 dm., 13 mk. kat.; własność hr. Tyszkiewi-

czów. Była tu dawniej kaplica kat. par. Rudomino. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: Bogusze, Dowbiany, Hołowicze (Głowice), Jodziszki, Łopatowszczyzna, Nowosiołki, Pawełki i zaśc. Kowalewszczyzna, w ogóle 216 dusz rewiz. włościan uwłaszcz. 2.) **Sz.** 2, przys., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. i okr. wiejski Niemież, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Szaterniki. *J. Krz.*

Szwajcarya 1.) wś. pow. koniński, gm. Piorunów, par. Wyszyna, odl. od Konina w. 8; ma 14 dm., 96 mk. 2.) **Sz.**, folw. i wś, pow. suwalski, gm. i par. Jeleniewo, odl. 5 w. od Suwałk, przy szosie warsz. petersb. Wś ma 18 dm., 133 mk.; fol. 2 dm., 47 mk. Jest to wązka dolina, osłonięta od płd. przez urwiste zbocze wyżyny, a od płn. iglastym laskiem, środkiem płynie strumień, biorący początek w poblizkiem źródle. Dziś pozostały tylko resztki sosen i świerków. Lasek ten był niegdyś miejscem wypraw dla myśliwych z Suwałk. Tuż przy szosie karczma murowana, dom drewniany i kuźnia; folw. opodal na wschód na wzniesieniu, wieś na zach. pod lasem. Folw. ma 147 mr. (105 mr. roli); dawniej były to grunta rządowe, należące do dóbr Kukowo, sprzedane prywatnym nabywcom. Gleba żytnia, dobrze uprawiona, łąki bagniste. Niedaleko od karczmy i strumienia, na górze w lesie, przy szosie, stoi kamień z napisem 1829 r., przypominający rok budowy szosy. 3.) **Sz.** al. *Kiliniki*, wś, pow. wyłkowyski, ma 14 os., 293 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. (majorat) Pojewoń. Ob. *Kiliniki*. 4.) **Sz.** *Polska*, nazwa dawana niekiedy okolicom Ojcowa, tudzież górom Miodoborskim na Podolu galicyjskiem, między Krasnem a Kręciłowem. *Br. Ch.*

Szwajcarya 1.) folw. nad pot. Warpie, pow. kowieński, w 4 okr. pol. i gm. Janów (o 3 w.), par. Skorule, o 27 w. od Kowna, w pobliżu szosy kowieńskiej. Grunta ubogie piaszczyste. Własność Dawałgi. 2.) **Sz.**, dwór, pow. szawelski, gm. Szawkiany, o 35 w. od Szawel.

Szwajcarya 1.) niem. *Schweizerhaus*, os. pod Poznaniem, za bramą od strony Dębiny. 2.) **Sz.**, leśniczówka, w pow. wschowskim (Leszno), okr. dworski Wilkowo Niemieckie.

Szwajcarya *Kaszubska*, niem. *Kasubische Schweiz*, wschodnia część pomorskiego działu wyżyny pojezierza baltyckiego (Baltischer Hoehenruecken), mieszcząca się głównie na obszarze pow. kartuskiego. Słynie z malowniczych widoków, gdyż z każdego pagórka przedstawia się zawsze nowy a zawsze piękny krajobraz, na który się składają rozległe lasy liściaste, błękitne jeziora i wartkie strumienie. Najwyższy grzbiet wyżyny, tak zw. Szymbarskie Góry (Schoeneberger Berge), znajdują się pod Szymbarkiem. Góruje tu szczyt Wieżyca (Thurmberg) pod 54° 13′ płn. szer. i 35° 47′ wsch. dłg. od F., dosięgający 330 mt. npm. (1200 stóp). Nazwa szczytu pochodzi od wieży wystawionej tu dla pomiarów trygonometrycznych. Stanowi ona najwyższy punkt pomiędzy Uralem a Harcem. Z Wieżycy roztacza się wspaniały widok na okolicę, gdyż korony drzew lasu pokrywającego tę górę są umyślnie poucinane, aby nie zasłaniały widoku. U stóp góry na płn. widać ciemną taflę jez. Ostrzyckiego, na wschód pod os. Lenzberg górę, wznoszącą się do 252 mt., na płn.-wschód szczyt przy Hopach, wzn. 226 mt. Dalej na płn. ukazują się między jeziorami i lasami Kartuzy, z drugiego szczytu dostrzedz można w płd. stronie Kościerzynę, stolicę Kaszubów. Przy czystem powietrzu błyszczą w oddali wieże Gdańska. Inna góra Łyska, którą na kilka mil widać, znajduje się pod Gostomiem niedaleko Stężycy. Szczyt jej prawie co rano okryty jest mgłą. Kaszubi wtenczas mówią: „Łyska kapuzę nadziała“. Dużo podań wiąże się do niej. Na płn. od Kartuz przy Szarłacie wznosi się góra spiczasta, wzn. 789 st. npm. Obszar Szwajcaryi kaszubskiej pokryty jest licznemi jeziorami, z których najpiękniejszem jest jez. Klasztorne, przy Kartuzach, okolone wysokim, lesistym brzegiem. Prześliczna jest także aleja pod Kartuzami, chodnikiem filozofów zwana (Philosophengang). Spotykają się tu liczne głazy narzutowe, nieraz wielkich rozmiarów. Stare podanie ludowe opiewa, że gdy Pan Bóg był zajęty tworzeniem świata, kazał sobie przez dyabła kamienie znosić. Przypadkiem właśnie ponad Kaszubami worek się rozerwał i kraj ten zasypany został głazami (ob. „Preuss. Prov. Bl.“, 1845, str. 256 i nast. i „Przegląd Polski“, 1883, str. 364). *Ks. Fr.*

Szwajkowce, wś, pow. czortkowski, 10 klm. na wsch. od Czortkowa (sąd pow.), 3 klm. na zach. od urz. pocz. i tel. w Probużnej. Na płd-wsch. leżą Kolendziany, na płd. Szmańkowce, na płn. Hadyńkowce, na wsch. Probużna (dwie ostatnie w pow. husiatyńskim). Przez wś płynie pot. Niczława od płn. z Hadyńkowiec. Granicę płd. dotyka pot. Stawki, prawy dopł. Niczławy. Zabudowania leżą w dolinie Niczławy. Własn. więk. ma roli orn. 896, łąk i ogr. 12, pastw. 155 mr.; wł. mn. roli or. 488, łąk i ogr. 39, past. 15 mr. W r. 1880 było 74 dm., 464 mk. w gm.; 22 dm., 169 mk. na obsz. dwor. (305 gr.-kat., 205 rz.-kat., 33 izr.; 394 Rusinów, 229 Polaków, 9 Niemców). Par. rz.-kat. w Żabińcach, gr.-kat. w Hadyńkowcach. We wsi jest cerkiew, szkoła niezorganizowana i kasa pożyczk. gmin. z kapit. 683 złr. *Lu. Dz.*

Szwajkówka al. *Szwejkówka*, wś nad rz.

Hnyłopiatem, dopł. Teterewa, pow. żytomierski, par. Berdyczów, przy drodze ze Skrahlówki do Radziwiłówka, ma cerkiew murowaną, młyn krupczatny. Własność dawniej Uziembły, dziś Wincentego Abramowicza.

Szwaksztа, *Wielkie* i *Małe*, dwa jeziora, w pow. święciańskim, na płn.-zach. od jez. Narocz, w par. Komaje, mają podług wyliczenia Strjelbickiego 11 w. kw. Wypływa z nich rzka Stracza, która przyjąwszy od lewego brzegu wody jez. Wiszniewskiego i Świrskiego, niedaleko mka Michalinek uchodzi od prawego brzegu do Wilii. Na wybrzeżach leżą wsi: Daniowce, Ejny i Popowce oraz zaśc. Maracze, Mickiany i Szwaksztу. *J. Krz.*

Szwaksztу 1.) wś i karczma, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra (w 1865 r.) Świętorzeckich Kobylniki (o 3 w.), o 43 w. od Święcian. Wś ma 10 dm., 112 mk. katol. (47 dusz rewiz. w 1865 r.), karczma, 1 dm., 4 mk. żydów. 2.) **Sz.**, zaśc. rząd. nad jez. t. nazwy, pow. święciański, w 3 okr. pol., par. Komaje, o 35 w. od Święcian, ma 1 dm., 9 mk. katol.

Szwałk, niem. *Gross Schwalg*, jezioro, w pow. margrabowskim (ob. t. VI, 115).

Szwałkuniszki, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hoduciszki, okr. wiejski Stojaciszki, o 22 w. od Święcian, 9 dm., 69 mk. katol. (w 1865 r. 26 dusz rewiz.).

Szwanenburg, niem. *Schwanenburg*, łotew. *Gulbene*, w kronikach ruskich *Gołubin*, dobra, pow. walkijski gub. inflanckiej, na płd.-wsch. od Walku. Posiada zamek, zajęty przez wojska ruskie podczas wojny szwedzko-ruskiej w 1577 r.

Szwanowice, *Szwaniewice*, *Szwianowice*, urzęd. *Schwanowitz*, huby, w pow. inowrocławskim (Strzelno), o 3 klm. ku płd. od Kruszwicy (par., poczta i st. dr. żel.), okr. wiejski Frydrychowo; 2 dm., 19 mk.

Szwantonie, jezioro, ob. *Szwinta*.

Szwarc (niem. *Schwarz*) al. *Szwartau*, jezioro, w gub. inflanckiej, w płn.-zach. części pow. wendeńskiego, w par. Adsel, do 2 w. długie, $^3/_4$ w. szerokie, w czasie rozlewów wiosennych łączy się z wodami rz. Aa.

Szwarcbach, niem. *Schwarzbach*, rzka, w gub. inflanckiej, prawy dopływ rz. Aa. Wypływa z jez. Kaug, w par. Karolen, w pow. Werro, płynie na przestrzeni 60 w. miejscowością błotnistą i lesistą i w pobliżu folw. Adsel-Neuhof uchodzi do rz. Aa. Przybiera rzki Perlbach, Wajdau i Petribach, w których, a zwłaszcza w dwóch pierwszych, poławiano niegdyś perły. Sz. wchodzi do projektowanego połączenia wodnego między jez. Czudzkiem a rz. Aa,

Szwarcemburk, wś, ob. *Kiersztanowo* i *Muntowo*.

Szwarcenowo, niem. *Schwarzenau*, wś kośc. z agent. poczt. nad jez. Trupel, pow. lubawski, odl. przeszło milę od Biskupca (st. kol. i poczta); 1354 ha (881 roli or., 116 łąk), gleba urodzajna. W 1885 r. 90 dm., 165 dym., 832 mk., 689 kat., 138 ew., 5 żyd. Szkoła 2-klas. katol. (1887 r. 2 naucz., około 130 dz.) i 1-klas. ewang., 2 wiatraki i młyn wodny. Szematyzm dyecezalny z r. 1867 podaje: kościół p. w. św. Mikołaja, patronatu rządowego został r. 1721 zbudowany, a 8 paźdz. 1735 konsekrowany. Istnieje przy nim bractwo trzeźwości od r. 1861. Do par. (dek. nowomiejskiego) należą: Szwarcenowo, Wola i Wólka, Wonna, Zawada, Krotoszyn, Fitowo, Czachówki, Buczek, Mozgowo, Piotrowice, Gulb', Trupel, Jędrychowo, Nejdak, Łęgnowo, Gałdowo, Ząbrowo, Rycwałd i Szarzewo; 1890 r. liczyła paraf. 2371 dusz. Wizytacya Strzesza z r. 1667—92 opiewa: Szwarcinowo, z niem. Szwarcenhoff, wś do sstwa bratyańskiego należąca, posiada kościół drewniany p. w. św. Mikołaja. Do prob. należą 4 wł. w Sz. i 4 w Wonnie, gdzie dawniej był kośc. murowany. Sz. liczyło dawniej 26 włościan, z których każdy dawał po 1 korcu żyta i tyleż owsa. Wizytator zastał tylko 4 ubogich gospodarzy. Sołtysowie Wawrzyniec i Jan Świniarscy posiadali każdy $3^1/_2$ wł. i dawali od każdej włóki po 1 kor. żyta i tyleż owsa. Trzech lemanów posiadało po 2 włóki, mesznego dawał każdy po 1 kor. żyta i tyleż owsa. Oprócz tego należały do par.: Wonna, Krotoszyn i Mozgowo. W większem jeziorze miał prob. wolną rybitwę watami i wolne pastwisko razem ze wsią. Do szkoły przytykał ogród. Parafian było przeszło 200 (ob. str. 288—292). Dziś parafia utraciła 7 kościołów, mianowicie w Wonnie, Krotoszynie, Rycwałdzie, Piotrowicach, Gałdowie, Łęgnowie, Ząbrowie i Biskupcu, który posiadają luteranie (ob. „Utrac. kościoły“ p. ks. Fankidejskiego, str. 121—123). Obecnie ma rola plebańska przeszło 574 mr. *Ks. Fr.*

Szwarcowizna, folw., w pow. wadowickim, ob. *Frydrychowice*.

Szwardówka, wś nad kanałem Ogińskiego, pow. piński, naprzeciw wsi Marcinówki.

Szwarnówka, rzka, w pow. kijowskim, dopływ rzeczki Jurówki, płynie pod wsiami: Jurówką i Szawrańszczyzną; stanowiła niegdyś część granicy wsi Jurówki,

Szwarocin *Stary*, fol. i kol. i *Sz. Nowy*, kol. nad rzką Lutomią, pow. sochaczewski, gm. i par. Rybno, odl. 9 w. na zach.-płn. od Sochaczewa. Około r. 1870 była tu gorzelnia z prod. na 28000 rs. rocznie; ma 363 mk. W 1827 r. było 31 dm., 381 mk. Dobra Sz. składały się

r. 1889 z fol. Sz. i Piaski, rozl. mr. 1329: fol. Sz. gr. or. i ogr. mr. 709, łąk mr. 94, pastw. mr. 36, lasu mr. 304, w os. mr. 5, nieuż. mr. 37; bud. mur. 21, z drzewa 8; fol. Piaski gr. or. i ogr. mr. 132, lasu mr. 3, nieuż. mr. 7; bud. mur. 2, z drzewa 2; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Sz. Stary os. 14, mr. 218; wś Sz. Nowy os. 5, mr. 94; wś Wesółka os. 11, mr. 116; wś Bronisławy os. 23, mr. 391; wś Erminów os. 17, mr. 252; wś Karolków os. 10, mr. 129. Co do przeszłości tej osady por. *Swarocino*.

Szwarowy, fol., pow. rypiński, gm. Pręczki, par. Żałe; 2 dm., 19 mk., 142 mr. gruntu (133 ornego).

Szwarple, wś, pow. władysławowski, gm. Giełgudyszki, par. Szaki, odl. od Władysławowa 30 w., ma 10 dm., 99 mk., 338 mr. Wchodziła w skład dóbr Giełgudyszki Dolne.

Szwarpliszki, wś, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Wyłkowyszki (odl. 10 w.), mają 3 dm., 37 mk.

Szwarszowice al. *Swarszowice*, wś i folw., pow. opatowski, gm. Częstocice, par. Mychów, odl. 20 w. od Opatowa, ma 12 dm., 74 mk. Por. *Swarszowice*. W r. 1889 fol. Sz. rozl. mr. 468: gr. or. i ogr. mr. 275, łąk mr. 3, pastw. mr. 90, lasu mr. 19, przestrzenie sporne mr. 44, nieuż. mr. 37; bud. mur. 1, z drzewa 12; płodozm. 8-pol., pokłady rudy żelaznej. Wś Sz. os. 6, mr. 94.

Szwartowo, mylnie, zamiast *Zwartowo*.

Szwary, wś, pow. drysieński, należała do dóbr Justynianowo, Szczyttów.

Szwarzkop, niem. *Schwarzkopf*, urzęd. *Brunstplatz*, leśn. król., agent. pocz. i oberża nad traktem tucholsko-terespolskim, pow. świecki, par. kat. Świekatowo, obwód domin. nadleśn. Wierzchlas; 3 dm., 17 mk. *Ks. Fr.*

Szwecowce, wś, nad rz. Wielką, w gub. witebskiej.

Szwecya, niem. *Freudenfier*, też *Święcin*, *Świecin*, *Wesoło*, wś nad Piłą, w pow. wałeckim, na płn.-wschód od Wałcza, przy trakcie do Jastrowia, założona przez starostę Hieronima Gostomskiego w r. 1590; st. p. Schoenthal, paraf. kat. Sypniewo; 4148 ha (2040 roli ozn., 90 łąk, 1282 lasu). W 1885 r. 142 dm., 226 dym., 1234 mk., 1029 kat., 198 ew., 1 dyssyd., 6 żyd.; z tego przypada na Hoppenmuehl 9 dm., 85 mk., na Neu Freudenfier 6 dm., 57 mk. We wsi szkoła 3-klas. bezwyznaniowa (1887 r. 246 dz., 3 naucz.). Młyn, z przywilejem r. 1616 przez ststę Jana Gostomskiego wystawionym, a r. 1754 przez ststę Goltza odnowionym. Jako lokatorzy wsi są wymienieni Grzegorz i Jan Horn, synowie burmistrza wałeckiego Walentego Horn. Młyn leży nad Zbyczną (Stabitzer Fliess), wypływającą z jez. Zbyczna. Młynarz dostaje kilka kęp o niem. nazwach, wolne drzewo opałowe i budowlane, prawo warzenia piwa i wódki i prawo wycinania zarośli na kępach (Hortenschlag) (ob. Gesch. des Dt. Kroner Kr. von Schmitt, str. 220). W r. 1771 opłacało sołectwo, trzymane przez jednego z Karsznickich, 15 złp. kwarty (ob. „Pow. wałecki“ przez Calliera, str. 52). Kościół filialny par. sypniewskiej, p. w. św. Jakuba, był dawniej parafialny. W XVI w. zajęli go luteranie i posiadali aż do połowy XVII w. Z tego też czasu pewnie pochodzi dzisiejszy kościół, w pruski mur budowany. Szkoła istniała tu już r. 1641. Wizytacya Kierskiego z r. 1738 powiada, że był tu nauczycielem Stanisław Delert; mieszkańcy całej wsi dawali mu 7 kor. żyta rocznie, a nadto każdy chłop po 2 duże snopy żyta w słomie (ob. Opis hist. kośc. paraf. w dawnej dyecezyi poznań. p. Łukaszewicza, I, 201). *Ks. Fr.*

Szwed al. *Szwedy*, zaśc. przy ujściu rz. Narocz do Wilii, pow. wilejski, poniżej Wilejki, z kilku chat włościańskich złożony, niegdyś w dobrach Zenona Lubańskiego, marszałka powiatu wilejskiego, otoczony okopem, który powstał za czasów najścia Szwedów pod Karolem XII. Szwedzi przybywszy do wwdztwa mińskiego, główną kwaterą stanęli w mku Radoszkowiczach, o 8 mil od tego miejsca odległych, i bojąc się napadu nieprzyjaznych sobie partyi, których wiele uwijało się w okolicy, rozstawiali w około straże, zwłaszcza nad Wilią. Około półtorasta rajtarów okopało się w dzisiejszym zaśc. Sz. i oświeleni kilkotygodniowym spokojem spali w okopach bezpiecznie, nawet i żołnierz postawiony na straży często zasypiał. Nieczujność ta nie uszła uwagi Hrehorego Ogińskiego, ssty żmujdzkiego, hetmana polnego, następnie wielkiego litewskiego, który z garstką Żmujdzinów niespodziewanie zjawia się w te okolice, przebywa w bród Wilią, zdobywa szaniec, wielu z załogi kładzie trupem, pozostałych zaś, pomimo rozpaczliwej obrony, zabiera do niewoli. Lud miejscowy opowiada, że do dziś dnia w rocznicę tej porażki widują ogromnego Szweda, z rusznicą na ramieniu, przechadzającego się w nocy po okopie i strzegącego mogiły poległych towarzyszów broni, za karę, że zasnął i nie dopilnował ich za życia. *K. Gerl.*

Szwed, ludowe *Husierowyj Wierch*, góra na północ od Milna, w pow. brodzkim, na granicy pow. krzemienieckiego, nad doliną Huku. Wzn. 418 mt.

Szwedler al. *Swedler Górny*, *Sredni* i *Dolny*, niem. *Schwedler*, węg. *Svedler*, miasteczko na Węgrzech, nad rz. Hnilcem, w komitacie spiskim, w pow. bańskim al. górniczym. W r. 1887 liczono 2173 mk. Posiada kościół par.

rz.-kat. a od r. 1784 i protest. (wyzn. augsb.). Sz. należy do wczesnych osad niemieckich; osadnicy rozwinęli przemysł górniczy. W r. 1880 było 12 kopalń w ruchu. W tym roku wydobyto (według Webera) 1213 klg. rudy miedzianej, 7655 klg. rudy żelaznej. Miasteczko należy do sądu w Gielnicy. W 1338 r. osada ta nadaną została Gielnicy i Smolnikowi na wspólną własność. Por. *Gielnica* i *Miniszek*. *W. H.*

Szwedokampie, wś, pow. kalwaryjski, gm. Urdomin, odl. od Kalwaryi 22 w., ma 13 dm., 53 mk.

Szwedorowo 1.) *Szwederowo*, *Szwedrowo*, niem. *Schwedenberg*, przedmieście Bydgoszczy, powstało z folw. miejskiego, który w r. 1830 miał 27 dym. i 275 mk. (94 kat., 174 prot., 7 żyd.). 2.) **Sz.** *Nowe*, niem. *Schwedenthal*, i *Sz. Stare*, *Schwedenhoehe*, znaczna osada wiejska, pod Bydgoszczą ku płd., po praw. brz. Brdy, ma szkołę paraf., 99 dm., 1455 mk. (617 kat., 812 prot., 11 żyd.) i 86 ha (71 roli). *E. Cal.*

Szwedy 1.) wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Prozoroki (o 2 w.), okr. wiejski i dobra (Kossów w 1865 r.) Sanniki, o 34 w. od Dzisny, ma 5 dm., 40 mk. katol. 2.) **Sz.**, wś nad jez. Rzesza, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza, okr. wiejski Suderwa, o 13½ w. od gminy a 18 w. od Wilna, ma 4 dm., 36 mk. katol. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.; należała do dóbr Izabelin, Kotwiczów). 3.) **Sz.**, zaśc. włośc. nad rzką Cesarką, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 67 w. od Wilna, 4 dm., 22 mk. katol., młyn wodny. 4.) **Sz.**, wś, pow. nowoalcksandrowski, w 3 okr. pol., o 65 w. od Nowoaleksandrowska. 5.) **Sz.**, wś, pow. orszański, gm. Wysoczany, ma 7 dm., 59 mk. *J. Krz.*

Szwedy, futor, pow. latyczowski, par. Latyczów.

Szwedy 1.) al. *Szwedów*, wólka do Jastkowic, pow. tarnobrzeski, składa się z 40 dm. i 207 mk. Leży na lew. brzegu pot. Bukowego (praw. dopł. Sanu), w lesistej i piaszczystej równinie, wzn. 178 mt. npm. Od płn. otacza ją las, od wsch. wydmy piaszczyste, na płd. graniczy z Bukową czyli Domosławą i Wołoszynem, Powstała w XVIII w., może przez osiedlenie jeńców szwedzkich. 2.) **Sz.**, część Kamionki Wołoskiej, w pow. Rawa Ruska. 3.) **Sz.** al. *Na Szwedach*, grupa domów w Semerówce, pow. jaworowski. 4.) **Sz.** al. *Zasanie*, grupa domów w Ruszelczycach, pow. przemyski. *Mac.*

Szwedyszki, wś, pow. władysławowski, gm. Syntowty, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 23 w., ma 12 dm., 88 mk. W 1827 r. 13 dm., 102 mk.

Szwedzka-Góra 1.) białoruskie *Szwedzkaja-Hara*, zaśc. na płn. krańcu jez. Mieżużoł (Miadzieł), pow. borysowski, w gm. Tumiłowicze. W pobliżu okopy, podług podania ludowego wzniesione przez Szwedów, prawdopodobnie jednak pochodzące z czasów dawniejszych. 2.) **Sz.** *Góra*, por. *Wołkowysk*.

Szwedzka Góra 1.) niem. *Schwedenberg*, wzgórze wzn. 100 mt. npm., w pow. bydgoskim, o 8½ klm. na płd. od Solca, pod Krośnem, wśród lasów. 2.) **Sz.**, wzgórze, w pow. odolanowskim, pod Krępą.

Szwedzka Mogiła, kurhan, w pow. i gub. połtawskiej, o 5 w. na płn.-wsch. od Połtawy, usypany na równinie, na miejscu bitwy z Karolem XII w 1709 r. Piotr W. na szczycie kurhanu, pod którym pogrzebane zostały zwłoki żołnierzy ruskich, poległych w tej bitwie, postawił krzyż, poczem w 1807 r. wzniesiono tu pomnik a w 1851—6 r. postawiono cerkiew.

Szwedzki Ostrów, posiadłość włośc., pow. kościerski, st. p. i gm. Kalisz, par. kat. Lipusz, 203·83 mr., 2 dm., 17 mk. Na własność wydana 1753 na mocy przywileju starościńskiego. W pobliżu jest szaniec, zwany szwedzkim (ob. Die Vorgesch. Rundwaelle von Behla, str. 189). *Ks. Frp*

Szwedzkie góry, wzgórze nad Prosną, o 5 w. od Kalisza, na gruntach folw. Zagórzynek.

Szwedzkie Okopy, tak zowią niektórzy osadę Borek (Heidchen), w pow. szubińskim, leżącą o 7 klm. na wsch.-płd. od Rynarzewa (par. i poczta), na płn.-zach. krawędzi łąk łabiszyńskich, w okręgu wiejskim Annoniewo; 4 dym., 29 mk.

Szwehpaine, rzka w Kurlandyi, ob. *Swehpaine*.

Szwejcary, dobra, pow. witebski, w 2 okr. pok. do spraw. włośc., gm. Miszkowo, w 1863 r. 54 dusz rewiz.

Szwejcarya, dobra, pow. witebski, o kilka wiorst od Witebska, mają 482 dzies. ziemi dworskiej. Własność niegdyś Hurków, drogą wiana przeszły do Szczyttów; przez Justyniana Szczytta sprzedane Maryi Szczyttowej.

Szwejdyszki, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 30 w. od Nowoaleksandrowska.

Szwejki 1.) *Wielkie*, wś i fol., pow. rawski, gm. Starawieś, par. Biała, odl. 10 w. od Rawy; wś ma 9 dm., 150 mk., 209 mr.; folw. 4 dm., 39 mk., 2511 mr. W 1827 r. było 12 dm., 137 mk. Dobra Sz. Wielkie i Rzymiec składały się r. 1885 z folw. Sz. Wielkie i Rzymiec, z attyn. Wymysłów, rozl. mr. 1119: fol. Sz. Wielkie gr. or. i ogr. mr. 474, łąk mr. 49, lasu mr. 169, nieuż. mr. 16; bud. mur. 6, z drzewa 4; płodozm. 13-pol., las nieurządzony; fol. Rzymiec gr. or. i ogr. mr. 370, łąk

mr. 39, pastw. mr. 1, nieuż. mr. 7; bud. z drzewa 4; płodozm. 14-pol., wiatrak. Wś Sz. os. 27, mr. 209; wś Rzymiec os. 10, mr. 206. 2.) **Sz.** *Małe*, wś i fol., pow. rawski, gm. Starawieś, par. Biała, odl. 10 w. od Rawy; wś ma 5 dm., 65 mk.; fol. 2 dm., 9 mk. W 1827 r. 7 dm., 50 mk. W r. 1885 fol. Sz. Małe rozl. mr. 183: gr. or. i ogr. mr. 143, lasu mr. 2, pastw. mr. 35, nieuż. mr. 2; bud. z drzewa 4. Wś Sz. os. 6, mr. 109. 3.) **Sz.** *Małe*, wś włośc., pow. rawski, gm. Maryanów, par. Biała, ma 9 dm., 75 mk., 268 mr. W 1827 r. było 5 dm., 54 mk. 4.) **Sz.** *Wielkie*, wś i fol. nad rz. Soną, pow. ciechanowski, gm. i par. Sońsk, odl. o 14 w. od Ciechanowa, ma 5 dm., 73 mk. W 1827 r. 3 dm., 23 mk. W r. 1886 fol. Sz. Wielkie rozl. mr. 439: gr. or. i ogr. mr. 295, łąk mr. 13, pastw. mr. 36, lasu mr. 86, nieuż. mr. 9; bud. mur. 2, z drzewa 9; płodozm. 8-pol. Wś Sz. Wielkie os. 10, mr. 7. 5.) **Sz.** *Milewo*, pow. ciechanowski, ob. *Milewo Sz.* *Br. Ch.*

Szwejków al. *Szwajków*, z *Czeremchowem*, wś, pow. podhajecki, 14 klm. na płd. od Podhajec (sąd pow.), 7 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. i telegr. w Monasterzyskach. Na zach. leży Markowa, na płn -zach. Zaturzyn, na płn. Hołhocze i Zastawce, na płn.-wsch. Kurdwanówka (pow. buczacki), na płd.-wsch. Dobrowody (pow. podhajecki), na płd. Kowalówka, Słobódka Górna i Huta Nowa (3 ostatnie w pow. buczackim). Zach. część obszaru przepływa pot. Koropiec (lewy dopł. Dniestru); część wsch. lewy dopł. Koropca. Zabudowania leżą w dolinie Koropca, na wsch. od nich grupa domów „Czeremchów“. Na zach. leży „las Czarny“, w nim „Góra Golda“, wzn. 407 mt. Wsch. część obszaru przebiega od płn. na płd. gościniec z Podhajec do Monasterzysk. Własn. więk. ma roli or. 952, łąk i ogr. 106, pastw. 296, lasu 1529 mr.; wł. mn. roli or. 1385, łąk i ogr. 539, pastw. 56 mr. W r. 1880 było 270 dm., 1496 mk. w gm., 10 dm., 64 mk. na obsz. dwor. (1050 gr.-kat., 448 rz.-kat., 49 izr., 13 innych wyznań; 1047 Rusinów, 513 Polaków). Par. rz.-kat. w Kowalówce, gr.-kat. w miejscu, dek. podhajecki. Do par. należą Dobrowody. We wsi jest cerkiew p. w. św. Dymitra, kasa pożyczk. gm. z kapit. 3188 zł., młyn i gorzelnia. *Lu. Dz.*

Szwejkowo *Wielkie*, wś, *Sz. Małe* i *Średnie*, dobra, niem. *Schweikowen*, pow. jańsborski, st. pocz. Arys. W pobliżu jezioro Szwejkowo, z którego wypływa struga, Szwejkówką dawniej zwana. Por. *Kotlewko*. Sz. leżało dawniej w pow. ryńskim. Mieszkali tu Opaccy.

Szwejlany, wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany, okr. wiejski Markuny, o 8 w. od gminy a 75 w. od Wilna, ma 11 dm., 86 mk. katol. (w 1865 r. 41 dusz rewiz.; należała do dóbr Polestyna Kotwiczów).

Szwejnowniszki, wś, pow. wiłkomierski, gm. Towiany, o 18 w. od Wiłkomierza.

Szwejście, wś i dobra, pow. rossieński, gm. i par. Botoki, o 32 w. od Rossień, w 1861 r. własność Juszkiewiczów,

Szwekszna al. *Szwekszns*, rzka, w pow. rossieńskim, prawy dopływ Aszwy (lewego dopł. Wewirzy).

Szwekszne, żmujdzkie *Szwiekszna*s, mko nad rzką Szwekszną, pow. rossieński, gm. i par. Szwekszne, o 112 w. na płn.-zach. od Rossień, w pobliżu granicy pruskiej, przy trakcie pocz. z Taurogienu do Połągi. Ma 165 dm., 1018 mk., kościół katol., kościół ewang., dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkółkę wiejską, st. pocz. Kościół katol., p. w. św. Jakuba, z drzewa wzniesiony w 1569 r. kosztem Mikołaja Janowicza Kieżgajły. Obecny kościół, również drewniany, postawiony kosztem miejscowego proboszcza. Par. katol., dekanatu retowskiego, 6010 wiernych. Kaplice w Wilkianach i Szołpianach. Uposażenie plebanii stanowiło 41 włók i 19 mr. ziemi, 114 dusz rewiz. i 810 rs. kapitału. Gmina składa się z 5 okręgów wiejskich (starostw), obejmuje 112 miejsc zamieszkałych i ma 3400 mk. włościan. St. poczt. między Nowem Miastem (o 14 w.) a Gorzdami (o 27 w.), odległą jest o 196 w. od Kowna. Sz. należały niegdyś do Mikołaja Kieżgajły, następnie do Hieronima Grothuza i sukcesorów jego: Jana, surrogatora, i Antoniego, pisarza grodzkiego telszewskiego, przed 1690 r. do Eustachego Grothuza, kasztelana żmujdzkiego, obecnie własność hr. Platerów. *J. Krz.*

Szwelczyny, wś, pow. szczuczyński, gm. i par. Wąsosz. Mieszka tu drobna szlachta.

Szwelice 1.) wś nad rz. Pełtą, pow. makowski, gm. Karniewo, par. Szwelice. Posiada kościół par. drewniany, ma 1078 mr. obszaru. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 46 dm., 344 mk. Wieś była zdawna własnością biskupów płockich. Wymienia ją (w kasztelanii pułtuskiej) akt ks. Konrada z r. 1203. Bisk. Wojciech Baranowski założył tu parafią i kościół p. w. św. Wawrzyńca. W skład parafii wchodzą dawne wsi biskupie: Boby, Czarnostaw, Dębiny, Dzierżanowo, Gościjewo, Głodowo, Wójty i wsi drobnej szlachty: Głodki, Pomarki W., P. Sikuty, P. Kownaty, Slasy, Złotki, Zelki-Dąbrowe. Grunta plebańskie składały się z dawnego wójtowstwa Sz.; wójtowstwo to, liczące po 4 włóki w każdym z 3 pól wsi, jak o tem świadczy przywilej królewicza Ferdynanda, bisk. płock., zostało nadane probostwu przywilejem Hil. Krz. Szembeka, bisk. płock., z dnia 7 kwietnia 1756 r.; przywilej ten potwierdza bisk.

Michał Poniatowski 27 maja 1778 r. Na wójtowstwie w 1783 r. znajduje się 5 gospod. zaciężnych, z których Mateusz Wieńczyk, z żoną i córką, ma 2 woł.; Kajetan Lendzian, żonaty, 2 konie; Adam Przychodzień, z żoną i 3 syn., 2 woły; gospodarz każdy odrabiał do plebanii po 2 dni tyg.; nadto znajdował się niejaki Mróz, służący przy dworze w Czarnostawie i dziad kościelny z córką. Bisk. Szembek 3 lipca 1758 nadaje kościołowi półwłóczek w zamian za meszne z dworu czarnostawskiego, ale widocznie pomimo tego meszne z Czarnostawu było dalej pobierane, bo w 1783 d. 19 marca bisk. Poniatowski nadaje kościołowi nowy półwłóczek za 9 korcy mesznego z Czarnostawu. Kościół posiadał zapisy: 500 złp. na wsi Chrzanowie (par. Karniewo) z r. 1750, 500 złp. na Łościnach (par. Pniewo) z r. 1750 i 400 złp. z Szyg (par. Rożan) z 1744 r. W 1819 r. na plebanii proboszcz, wikary, organista, 2 szpitalników, 2 chałupników i 14 gospodarz. (10 wysiewało po 2 kor. jęcz. i $^1/_2$ ozim., między niemi kowal, a 4 po 4 kor. ozim. i 4 jarz.). Szkółka elementarna. Wś Sz. w 1819 r. składała się z 2 części: jedna wchodziła w skład ekonomii Rożan, druga do Górek. W części góreckiej 1820 r. było 2 czynszowników (kowal, wysiewający 2 kor. ozim. i $2^1/_2$ jarz., opłacający 62 zł. 22 gr. czynszu i 8 dni tłuki; sołtys 4 kor. jarz. i 4 ozim. i 111 złp. 18 gr. czynszu); 10 gospod. zaciężnych, wysiewających po 4 kor. ozim. i 4 jarz., odrabiających po 78 dni sprzęż. i 78 pieszych, 16 dni stacyj i 4 tłuki i oddających 4 zł. 18 gr. $1^1/_2$ szel. czynszu, gęś, 2 kapłony, 2 kur, 20 jaj; 1 chałupnik, wysiewający $1^1/_2$ kor. jarz., 52 dni piesz. i 4 tłuki, pańszczyznę oddawano do Czarnostawu. Nadto gromada płaciła do dworu 67 złp. hyberny i 10-ty snop do probostwa w Gąsewie. Razem w części góreckiej i na plebanii 1820 r. było 173 mk. (33 męż., 3 kob.; dzieci 27 męż., 25 kob. młodszych i 12 męż., 10 kob. starszych nad 10 lat; 26 parobków, 7 kobiet); 19 koni, 42 woł., 45 krów, 30 jałow., 50 świń. Na części rożańskiej w 1805 (w czasie pomiaru) 429 mr.; był wtedy 1 gospodarz półwłóczkowy Żmuda, odrabiający 156 dni sprzęż., 4 dni tłuki i 16 stacyi i opłacający 20 złp. czynszu z gruntów, 5 złp. 5 gr. hyberny, 2 zł. 15 gr. stróżnego, 1 korz. owsa, gęś, 2 kur, 2 kapłon., 20 jaj i 3 łokcie przędzy z włókna dworsk. W 1806 r. osiedli na półwłóczkach dwaj nowi gospodarze: Łuniewski i Golba. W 1819 r. spotykamy 3 osady półwłóczkowe, z których wszystkie płacą jednakowe naturalia; tylko Golba i Łuniewski z braku uprzęży odbywają pańszczyznę po 104 dni piesz., 16 stacyi i 4 tłuki; 2 półwłóczkowych (Ampała i Gadomski), odrabiali po 104 dni ręcznych, 8 stacyi, 2 tłuki i oddawali po 4 zł. 15 gr. czynszu, 16 garn. owsa, $^1/_2$ gęsi, kapłona, kurę, 10 jaj i $1^1/_2$ łokcia z włókna dworskiego; 2 ogrodnik., odrabiających po 2 dni tłuki i 8 stacyi. Prestacye oddawano do Byszewa, 10-ty snop do prob. w Gąsewie. Razem na części rożańskiej było 36 mk. (7 męż., 7 kob.; dzieci młodszych 8 męż., 6 kob.; starszych nad 10 lat 4 męż., 2 kob.: 2 służby); 3 konie, 4 woł., 6 krów, 6 świń, 14 owiec. W 1821 r. obie części włączono do ekon. Górki. W 1827 r. w całej wsi 344 mk., 46 dm. Sz. par., dek. makowski, 2197 dusz. 2.) **Sz.**-*Pajewo*, pow. ciechanowski, ob. *Pajewo* 1.). *Lud. Krz.*

Szwelnie 1.) dobra, pow. kowieński, w 2 okr. pol., par. Betygoła, o 89 w. od Kowna. 2.) **Sz.**, dwór, tamże, o 89 w. od Kowna. 3.) **Sz.**, okolica, pow. rossieński, gm. i par. Szydłów, o 28 w. od Rossień.

Szwelniszki, zaśc. rząd., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 34 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. (5 katol., 5 starowier.).

Szwencajt, r. 1340 *Swynteseiten*, 1478 *Schwentze*, *Schwintze*, ztąd niemieckie *Schwanz* i polska nazwa *Ogonki*, jezioro, w pow. węgoborskim. Nad nim leży wś Ogonki.

Szwendra, rzka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Żyżmy (lew. dopł. Wenty).

Szwendry 1.) zaśc., pow. rossieński, gm. Rossienie, par. Widukle, o 12 w. od Rossień. 2.) **Sz.**, wś, pow. szawelski, gm. Kurszany, o 33 w. od Szawel.

Szwendrynie, zaśc., pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 82 w. od Kowna.

Szwenduny, wś, pow. rossieński, gm. Skaudwile, par. Niemokszty, o 25 w. od Rossień.

Szwent Aa al. *Szwentupe*, rzeka przymorska, w Kurlandyi, ob. *Święta* 5).

Szwenta, niem. *Heiligen-Aa*, rzeczka, w gub. kowieńskiej i Kurlandyi, ob. *Swięta*.

Szwenta, łotew. *Szwent-Aa*, niem. *Heiligen-Aa*, dobra koronne nad rz. Świętą (Szwentą, Heiligen-Aa), w okr. hazenpockim, pow. i par. grobińska, w pobliżu Połągi. Był tu niegdyś port swentowski, oznaczony dokładnie na mapie Litwy, wydanej w 1613 r. nakładem ks. Radziwiłłów (ob. t. VIII, 708).

Szwente, rzka, prawy dopł. Niemna, na obszarze Prus wschodnich.

Szwentiszken, pow. stołupiański, ob. *Pilzenkrug* 2.).

Szwentrogi, wś i dobra, pow. rossieński, gm. i par. Kroże, o 45 w. od Rossień, w 1861 r. własność Brodowskiego.

Szwentunie, wś, pow. szawelski, gm. Krupie, o 52 w. od Szawel.

Szwentupie, wś, pow. rossieński, par. Betygoła.

Szwentupis, strumień, w pow. szawelskim, bierze początek w pobliżu Szawel z błota Turule, przepływa pod wsią Lepary i Pajle, o 3 w. poniżej uchodzi do jez. Rajzgie, z którego wypływa pod nazwą Dubissy.

Szwentwokarren, wś, pow. kłajpedzki, st. poczt. Lankuppen.

Szwenty, dobra, pow. rossieński, gm. Konstantynów, o 73 w. od Rossień. Stanowiły niegdyś sstwo niegrodowe szwentowskie, położone w pow. szawdowskim. Podług spisów podskarbińskich z 1766 r. powstało z dawniejszego sstwa szawdowskiego, przez wydzielenie wsi Szwenty z przyległościami. Posiadał je wspólnie z sstwem szawdowskiem Jerzy Zaleski, opłacając łącznie kwarty 815 złp. 3 gr.

Szwenzeln, wś, pow. kłajpedzki, st. poczt. Lankuppen.

Szweple, wś, pow. borysowski, w gm. Dokszyce, ma 15 osad; miejscowość wzgórkowata, grunta lekkie. *A. Jel.*

Szwerksznia, rzka, w gub. kowieńskiej, lewy dopł. Bobrungi, ob. *Szerksznia.* Uchodzi pod Płungianami.

Szweta, niem. *Swehte* al. *Schwedt,* może *Święta,* rzka, w gub. kowieńskiej i kurlandzkiej, lewy dopł. rz. Aa. Bierze początek z błota w pow. szawelskim, płynie w kierunku płn.-wsch. przez mko Zagory, przepływa o 2 w. na płd. od Mitawy i łączy się z rzką Drixe, ramieniem rz. Aa, za pośrednictwem kanału Jakuba, przekopanego w drugiej połowie XVII w. z polecenia ks. kurlandzkiego Jakuba w celu zaopatrzenia Mitawy wodą do picia. Długa do 35 w.; w dolnym biegu przepływa miejscowością błotnistą. Przybiera od praw. brzegu rzką Wilkiją (Wilze), od lewego zaś: Terwetę (Terwet, Tehrwitte, Terpentynę), Griwę (Grihwe, Grzywkę) i Auz (Szeskę).

Szwetela, strumień, w pow. szawelskim, przepływa pod wsią Rukujże.

Szwetpole, folw., pow. szawelski, gm. Żagory, o 67 w. od Szawel.

Szwędryszki, wś nad Niemnem, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 70 w. od Kowna, par. Skirstymoń, w 1859 r. 22 dm., 198 mk.

Szwętibrestis, pow. kowieński, ob. *Świętobrość.*

Szwidniczka, węg. *Svidnicska,* wś, w hr. szaryskiem; rozległe pastwiska, 98 mk.

Szwile, karczma, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 31 w. od Poniewieża.

Szwillen, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Dt. Crottingen.

Szwilniszki 1.) wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 21 w. od Poniewieża. 3.) **Sz.,** wś, pow. rossieński, gm. Kielmy, o 32 w. od Rossień. 3.) **Sz.,** wś, tamże, o 34 w. od Rossień. 4.) **Sz.,** dwór, pow. rossieński, gm. Szydłów, o 15 w. od Rossień.

Szwilpen, wś, pow. kłajpedzki, st. poczt. Proekuls.

Szwilpiszki, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 76 w. od Poniewieża.

Szwiły, wś nad bezim. dopł. Moczyny, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zasław, o $2^1/_2$ w. od st. Radoszkowicze dr. żel. lipawo-romeńskiej, ma 8 osad; grunta faliste, szczerkowe. *A. Jel.*

Szwinki, folw. we wsi Łowiczek, w pow. nieszawskim.

Szwinta al. *Szwantonie* 1.) jezioro, w pow. święciańskim, obok linii dr. żel. warsz.-petersburs., na płn. od st. dr. żel. Święciany, niedalko wsi Poszumień, do $8^1/_2$ w. długie, około 1 w. szerokie. 2.) **Sz.,** dwa jeziora, w pow. święciańskim, pod zaśc. Kasztanowo i wsią Raksztele. 3.) **Sz.** al. *Szwentis* (Święte), jezioro, w pow. nowoaleksandrowskim, w par. sołockiej, na płn. od jez. Dukszty, a na płd.-zach. od mka Smolwy, śród lasów położone, długie około $3^1/_2$ w., szerokie do $2^1/_2$ w. Wypływa z niego rz. Święta (prawy dopł. Wilii).

Szwinta 1.) dobra skarbowe, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, 24 mk. kat., 17 żyd. 2.) **Sz.,** zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Zabłociszki, okr. wiejski Szwinta, o 7 w. od gminy, 1 dusza rewiz.; należy do dóbr Kratona Czechowiczów. 3.) **Sz.,** folw., tamże, własność Szymkowiczów. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: Bojary, Busiły, Czulany, Grażule, Hajduki, Jurszany, Kaczaniszki, Krzyczały, Matuki, Owczyny, Sanodzimki, Stulgi (Stugle), Szutany, Wiejkucie, Żuki oraz zaśc.: Abeliszki, Bojaryszki, Borowa, Giliszki, Jukiszki, Maluniszki, Naliwajki, Poszwinta, Szwinta i Tabierzyszki, w ogóle w 1865 r. 211 dusz rewiz. włościan uwłaszcz., 2 jednodw., 24 b. ludzi dwors. i 90 b. włościan skarbow. *J. Krz.*

Szwinta uppe, ob. *Święta.*

Szwintelka, rzka, w pow. święciańskim, prawy dopł. Żejmiany (praw. dopł. Wilii). Szeroka od 3 do 10 saż.

Szwintełka, zaśc. nad rzką t. naz., pow. święciański, w 2 okr. pol. o 13 w. od Święcian, 2 dm., 10 mk. kat.

Szwintupie, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 24 w. od Poniewieża.

Szwirblienen al. *Endruhnen,* wś, pow. piłkałowski, st. p. Willuhnen.

Szwita, ob. *Szwiteń.*

Szwiteń, *Szwityń* al. *Szwita,* niem. *Schwitte,* rzka w gub. kowieńskiej i kurlandzkiej, lewy dopł. rz. Aa. Bierze początek w pobliżu mka Poszwityń, płynie w kierunku płn. i w granicach Kurlandyi uchodzi do rz. Aa. Przybiera od lew. brzegu rzki: Islic, Islik (niem. Islitz) i Leparkę (Leepare), od praw. zaś Szyrwintę.

Szwitry, dwór, pow. rossieński, gm. Skaudwile, o 31 w. od Rossień.

Szwityń, ob. *Szwiteń*.

Szwitynhof, dobra, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 74 w. od Poniewieża.

Szwogin al. *Szwogino*, jezioro, w pow. nowoaleksandrowskim, na zach. od st. Duda dr. żel. warsz.-petersburs., na wschód od jeziora Rymszyk i wsi Ławkotcny.

Szwójniki 1.) dwór i wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża. 2.) **Sz.**, dobra nad Szoją, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 14 w. od Poniewieża, w 1859 r. 8 mk., gorzelnia.

Szwoksztany al. *Szwauksztany*, wś i dobra, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 59 w. od Poniewieża. Własność Rudominów.

Szwontełki, zaśc. rząd., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 34 w. od Wilna, 1 dm., 4 mk. kat.

Szworbe, po czuchoń. *Serwe-Maa*, półwysep w płd.-zach. części wyspy Oesel (ob. t. VII, 397).

Szwornigać, ob. *Swornigać*.

Szwornica al. *Swornica*, niem. *Swornitz*, os. w gm. Grocholub, pow. prądnicki, ma 5 dm., 24 mk.

Szwydka al. *Szwedka*, grupa domów, leśniczówka i gorzelnia w Dołhem koło Medenic, pow. drohobycki.

Szyba, fol. i os. straży pogran. nad strum. Szyba (dopł. Prosny), pow. słupecki, gm. i par. Pyzdry, odl. od Słupcy $20^1/_2$ w.; folw. ma 2 dm., os. straży 1 dm.

Szybalin, wś, pow. brzeżański, 5 klm. na wschód od Brzeżan (sąd pow., urz. poczt. i tel.). Na płn. leży Baranówka i Kuropatniki, na wsch. Kozówka, Dubszcze i Komarówka, na płd. Żołnówka i Posuchów, na zach. Brzeżany. Środkiem obszaru płynie pot. Ceniów-(lewy dopł. Złotej Lipy). Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Ceniówki (cerkiew wzn. 322 mt.). Na płd.-zach. góra „Łysonia“ (401 mt.), na płd.-wsch. Worczeka (403 mt.), na płn.-wsch. Wysoka góra (402 mt.). Własn. więk. ma roli or. 222, past. 102, lasu 482 mr.; wł. mn. roli or. 2321, łąk i ogr. 382, past. 616, lasu 42 mr. W r. 1880 było 289 dm., 1518 mk. w gminie, 1 dm., 6 mk. na obszarze dwor. (1096 gr.-kat., 408 rz.-kat., 20 izrael.; 1509 Rusinów, 15 Polaków). Par. rz.-kat. w Brzeżanach, gr.-kat. w miejscu, dek. brzeżański. Do par. należy Baranówka. We wsi jest cerkiew p. w. Zmartwychwstania Chr. P., szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapitałem 2473 złr. Pod względem geologicznym badał miejscowość prof. Łomnicki (ob. „Kosmos“, Lwów, 1880, V, 181). *Lu. Dz.*

Szybena, ob. *Szebenno*.

Szybenica 1.) góra na obszarze Kormanic, w pow. przemyskim, na granicy gm. Koniuszy. Wzn. 501 mt. 2.) **Sz.**, góra na obszarze Połomu Wielkiego, w pow. opawskim. Wzn. 371 mt.

Szybenka, wś nad rz. Żerdzią, pow. starokonstantynowski, o 72 w. od St. Konstantynowa, ma 240 dm., 1539 mk., cerkiew.

Szybenna 1.) w dokum. *Szybienne*, *Szybiena*, *Szibenna*, wś, pow. rowieński. Podług reg. pow. łuckiego z 1570 r. p. Jaczko Szybienski z imienia Szybeney i z części Nowosieleckiey i Michlinskiey płaci z 21 dym., 11 ogr. po 2 gr. W 1571 r. płaci z samego Sz. z 5 dym. po 10 gr., 4 ogr. po 2 gr. W 1583 r. p. Jakow Pietrowicz Szybienski płaci z Sz. z 7 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 15, 52, 106). 2.) **Sz.**, w dokum. *Szybenne*, wś, pow. starokonstantynowski, par. Białozórka, cerkiew, gorzelnia. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1583 r. wś Szybienna wymieniona jest w liczbie wsi należących dawniej do kn. Władysława Zbaraskiego, z których pobór wnosi kn. Stefan Korybutowicz Zbaraski, wwda trocki (Jabłonowski, Wołyń, 128). W XVIII w. należy do klucza czechowieckiego dóbr ks. Wiszniowieckich. *J. Krz.*

Szybenne, wś na lewym brzegu Zdwiża, przy ujściu ruczaju Chalepa, pow. kijowski, na pograniczu pow. radomyskiego, w 1 okr. pol., gm. Borodzianka (o 12 w.), o 50 w. od Kijowa, ma 603 mk. Podług Pochilewicza jest tu 1514 mk. (1118 praw., 300 kat., 96 żyd.); włościanie, w liczbie 330 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 918 dzies., ze spłatą po 540 rs. 35 kop. Posiada cerkiew Pokrowską, drewnianą, wzniesioną w 1846 r., na miejsce spalonej w 1840 r., istniejącej już w 1742 r. Do par. praw. należą wsi: Berestianka, Nebrat, Mircza i Ocytel. Podług wizyt. z 1783 r. w parochii szybeńskiej było 126 sadyb i 1150 mk. Gleba piaszczysta, lasy, niegdyś wielkie, obecnie bardzo wyniszczone, łąki obszerne wydają siano nędznego gatunku. W zeszłym wieku Sz. wraz ze wsiami: Mikulicze, Babińce, Pilipowicze, Rubieżówka, Łubianka, leżącemi na praw. brzegu Zdwiża, należały do włości mirockiej klucza radomyskiego dóbr metropolitów kijowskich, następnie darowane przez cesarzowę Katarzynę II gener. Aleksemu Iskrze, dziś należą do wielu właścicieli, z których większe części posiadają: Szebiakinowie (609 dzies. roli i łąk i 462 lasu), Aleksiejewa (1059 roli i łąk), Kruszyńscy (117 roli i łąk i 275 lasu), Gołubowski (261 roli i łąk i 409 lasu), Czeberjak (333 roli i łąk). *J. Krz.*

Szybennica góra, wyniosłość nad Rosią, na zach. od mka Meżyrycza, w pow. czerkaskim.

Szybenska Rudnia, pow. kijowski, ob. *Rudnia* 4.) (t. IX, 928).

Szybeny, potok w Karpatach lesistych, dziale Czarnohory, w pow. kossowskim, uchodzi do Czeremoszu Czarnego z lew. brzegu. Dopływy Sz. są: Pohorylec, Gropa i Radieskul.

Szybice, czes. *Svibice*, niem. *Schibitz*, wś na Szląsku austr., pow. cieszyński, odl. 2 klm. na płd. od Cieszyna. W 1880 r. było 72 dm. i 874 mk.; 630 rz.-kat., 223 prot., 21 izrael.; 641 Polaków, 14 Czechów i 184 Niemców. We wsi kościół rz.-kat., filialny par. Cieszyn i szkoła ludowa. Sz. ze wsią Błogocice (Blahotice, niem. Blogotitz) tworzą jedną gminę, mającą 88 dm., 1065 mk. D. 24 marca 1461 r. Wacław, ks. cieszyński, jako opiekun dzieci brata zmarłego Bolka, daje w zastaw ks. Przemkowi połowę zamku i miasta Cieszyna i z innych posiadłości także wieś „Swibicę“ (ob. Markgraf u. Gruenhagen: „Lehn u. Besitzurkunden Schlesiens, cz. II, str. 567). *W. H*

Szybieńka, potok, prawy dopł. Prutu.

Szybienne, ob. *Szybenna*.

Szybik al. *Szybek* al. *Gniłowód*, błotnista rzka, w pow. czehryńskim, lewy dopł. Tasminy, płynie pod wsią Adamówka i pod wsią Racewo formuje rozległe błoto, ciągnące się do Taśminy i Dniepru.

Szybino, małe jezioro, w pow. mozyrskim, w kotlinie rz. Utwochy, dopł. Prypeci, w gm. Laskowicze. *A. Jel.*

Szybka, wś nad bałką Temuszą, pow. tyraspolski gub. chersońskiej, o 30 w. na płn. od Tyraspola, ma 301 dm., 1879 mk., cerkiew.

Szybki 1.) al. *Szypki*, grupa domów w Jazowie Starym, pow. jaworowski. 2.) **Sz.**, część Wierzbian, w pow. jaworowskim.

Szybki, część gm. Ruda, pow. rybnicki.

Szybków, w dokum. *Szupków*, *Szubków*, wś nad Horoczynem, pow. rówieński, powyżej Tuczyna, na płn.-wsch. od Równego. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1577 r. Hryhory Czaplicz płaci z 15 dym., 2 ogr. po 4 gr., 4 ogr. po 2 gr., zaś w 1583 r. Iwan Czaplicz Szpanowski z imienia brata swego Hrehora Czaplicza Szubkowa z 25 dym., 12 ogr., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 53, 91).

Szybkowa, szczyt górski na Spiżu, pow. lewocki, nad doliną pot. Olszawicy. Wzn. 1041 mt.

Szyby, niem. *Szibben*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Szyłokarczma (Heydekrug). Posiada kościół par. kat. Ludność litewska.

Szyce 1.) wś, pow. olkuski, gm. Kidów, par. Pilica, przy trakcie z Pradeł do Pilicy. W 1827 r. 61 dm. 372 mk. W spisie wsi należących do zamku pilickiego w r. 1490 nie ma Szyc (jest tylko poblizki Kidów). Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 wś królewska Sz., w par. Pilcza, dzierżawiona przez Kmitę, miała 5 łan. km., 1 zagr. z rolę, 2 komor. bez bydła, 1 rzem. (Pawiński, Małop., 81). W połowie XVIII w. Sz., ststwo w pow. lelowskim, płaciło kwarty zł. 1299. Należało prawem emfiteut. do Jana Pakuckiego. 2.) **Sz.** *Duchowne*, wś i folw., pow. olkuski, gm. Cianowice, par. Biały Kościół, leży na samej granicy od Galicyi, przy trakcie z Olkusza do Krakowa, posiada komorę celną. Folw. poduchowny (155 mr.) nabyty został w ostatnich czasach od rządu na licytacyi za rs. 10005. W 1827 r. było tu 14 dm., 82 mk. R. 1234 Bolesław, ks. sandomirski, nadaje wieczyście „Comiti Clementi castellano de Betheng“, wieś „Sicha“, którą tenże Klemens ustępuje następnie swej żonie Racławie. Zapewne taż Racława, popierając fundacyę klasztoru w Staniątkach, przez męża dokonaną (r. 1216), oddała Sz. klasztorowi. Wymienia tę wieś w rzędzie posiadłości klasztornych biskup krakow. Wisław w akcie z r. 1238 (Kod. dypl. pol., III, 19, 35). Akt Konrada, ks. Krakowa, Łęczycy, Kujaw i Mazowsza, potwierdzający r. 1242 posiadłości zakonnic w Staniątkach, wymienia Sz. w liczbie wsi klasztornych. Tenże książę w dokum. z 1243 r. oświadcza, iż ludzi swych „qui dicuntur conare“ wyprowadził dla dobra klasztoru ze wsi Tropiszów a osadził ich w innej wsi klasztornej Szyce (Kod. Mał., II, 65, 69). Niewiadomo kiedy wś ta przeszła na własność prebendy św. Marcina w Krakowie. W połowie XV w. wś Sz., w pow. Modlnica, miała 4 łany km., z których płacono pół seksageny czynszu prebendzie św. Marcina. Kmiecie odrabiają 1 dzień w tygodniu. Z łanów dawano jaja; 3 zagr. z rolą płaciło pół grzywny prebendzie. Karczma z rolą płaciła czynszu 8 grzywien. Wszystkie zaś role dawały prebendzie dziesięcinę wartości do 10 grzyw. Był też folwark (Długosz, L. B., II, 19). W r. 1581 wś Sicze, w par. Modlnicza, prebenda, dzierżawiona przez Sebastyana Montelupi, miała $2^1/_2$ łan. km., 2 zagr. z rolą, 2 kom. bez bydła (Pawiński, Małop., 28, 434). *Br. Ch.*

Szyce, wś nad rz. Janką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody (o 9 w.), okr. wiejski Judycyn, o 78 w. od Dzisny, ma 10 dm., 139 mk. (w 1865 r. 53 dusz rewiz.); należy do dóbr Mikołajów, Łopacińskich.

Szychów, wś, pow. rohaczewski, gmina Strzeszyn, ma 67 dm., 386 mk

Szychowice, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Kryłów, odl. 14 w. od Hrubieszowa. Posiada cerkiew par. drewnianą, szkołę początkową, młyn wodny. W 1827 r. 74 dm., 549 mk., par. Oszczów. Dobra Sz. składały się 1835 r. z fol.: Sz., Grafka i Rulikówka, rozl. mr. 1615: gr. or. i ogr. mr. 1058, łąk mr. 232, lasu mr. 263, nieuż. mr. 62; bud. mur. 21, drewn. 36, las urządzony. Wś Sz. os. 70, mr. 1166. Według tradycyi

gr.-un. cerkiew fundował Antoni Leszczyński, dziedzic. Obecna z r. 1767. Należała do niej filia w Małkowie (o 2 w.). Dobra Sz., dawniej własność Leszczyńskich, od początku XIX w. przeszły drogą spadku do Rulikowskich.

Szychówka, rzka, w pow. starokonstantynowskim, dopływ Słuczy, przepływa pod wsią Popowce i uchodzi pod wsią Nowiki.

Szychowo 1.) dobra, pow. wąbrzeski, dawniej toruński, st. p. i kol. i par. kat. Kowalewo (o 2·5 klm.), 135 ha (122 roli or., 8 łąk); 1885 r. 7 dm., 21 dym., 113 mk., 93 kat., 20 ew. (por. *Mirtęga*). Za czasów krzyżackich należało Sz. do komturstwa kowalewskiego i zwane było „Schichau“ i „Seykaw“ (ob. Kętrzyński: O ludn. pols., str. 79). W zbiorach toruńskiego Towarz. Kopernika znajdują się dwie popielnice, pochodzące z tutejszych grobów skrzynkowych (ob. Objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 68). 2.) **Sz.,** za czasów krzyżackich *Czeichow*, według Kętrzyń. miejscowość w wójtowstwie lipińsko-wieldządzkiem (ob. O ludn. pols., str. 77). *Ks. Fr.*

Szychta al. *Uhrynówka*, *Uśmiczka*, *Waręzanka*, lewy dopł. Bugu. Płynie od Chłopiatyna, w pow. sokólskim, na Waręż i Uhrynów; uchodzi pod Lutowiżem, w pow. włodzimierskim.

Szychtory al. *Szechtory*, grupa domów w Tuturkowicach, pow. sokalskim.

Szychy, wś, pow. orszański, gm. Łoźno, ma 13 dm., 45 mk.

Szycyki al. *Szytiki* 1.) wś nad rzką Antą, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm., okr. wiej. i dobra, Bernowiczów, Czerniewicze, o 24 w. od Dzisny, 11 dm., 148 mk. (w 1865 r. 50 dusz rewiz.). 2.) **Sz.,** wś nad Dzisienką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 15 w. od Dzisny, ma 4 dm., 28 mk. prawosł.

Szyczaki, też *Szyszaki*, część wsi Butyny, w pow. żółkiewskim, ob. *Butyny* i *Mosty Wielkie* (t. VI, 721).

Szyczewo, ob. *Sycewo*.

Szydejki, folw. szlach., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 51 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. kat.

Szydele, dwór, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 31 w. od Telsz.

Szydele, niem. *Eglien Goerge*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Carlsberg.

Szydlica al. *Sidlica*, niem. *Tempelburger Wasser*, struga pod Gdańskiem. Płynęła dawniej przez Szotland, dopiero r. 1593 nadano jej bieg dzisiejszy (ob. „Land u. Leute des Landkr. Danzig“ v. Brandstaetter“, str. 180 i 181). W dok. Mestwina z r. 1280 zachodzi ta struga pod mianem „Schedelicz“ (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 270). *Ks. Fr.*

Szydlice al. *Sidlice*, niem. *Schidlitz*, 1648 r. *Szydlice*, przedmieście gdańskie od strony Kartuz, nad rzką Sidlicą. W 1885 r. było 363 dm. i 6020 mk., par. kat. przy kościele św. Mikołaja. Dawniej własność panien brygitek gdańskich. W menologium klasztornem, założonem r. 1644, czytamy, że wś ta należała zdawna do kościoła paraf. św. Katarzyny, i że r. 1396 w. mistrz Konrad v. Jungingen darował ją wraz z kościołem klasztorowi, co jednak wątpliwe. Wiemy o kościele św. Katarzyny („Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.“, VI, 66), że do klasztoru nie należał, a dr. Hirsch na podstawie akt archiwum gdańskiego twierdzi, iż wieś podarowana była przez króla Kazimierza (ob. Marienkirche, str. 143). W czasie reformacyi Gdańszczanie przywłaszczyli sobie Sz. i tylko udzielali dochodów zakonnicom. Około r. 1693 ksieni Aleksandra Bystramowa wytoczyła miastu proces, ale daremnie. W wojnach Sz. wiele ucierpiały, zwykle je sami Gdańszczanie palili dla zabezpieczenia miasta, jako r. 1461 i 1520 przeciwko Krzyżakom, 1577 przeciwko Batoremu, 1656 przeciwko Szwedom, 1734 przeciwko Rossyanom, wreszcie r. 1807 przeciwko Francuzom. R. 1772 wyniósł król Fryderyk W. Sz. do rzędu miast z opozycyi do Gdańska, który stał jeszcze przy Polsce. Dopiero po r. 1793, kiedy i Gdańsk przypadł Prusom, zostały Sz. przedmieściem. Za klasztornych czasów istniały tu 2 młyny: jeden nad rzką Sidlicą, gdzie teraz leży Tempelburg, który zgorzał r. 1482, drugi nad Radunią, która dawniej przez Szydlice płynęła; ten nazywał się z niemiecka: „Ledermole“ (ob. Fankidejski: „Klasztory żeńskie“, str. 69 i Brandstaeter: „Land und Leute des Landkr. Danzig“, str. 180). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podw. a akcyzę potr., płacili tu deputaci św. Brygity 29 fl. 11 zł. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 174). R. 1658 kupił opat pepliński dom murowany w Sz., żeby nie płacić wysokiej dani w mieście samem, gdy cały konwent, uciekłszy przed Szwedami, w Gdańsku bawił. Przedtem posiadał tam klasztor ogród; opat Rembowski zadzierżawił go r. 1641 na 15 lat za 150 zł. rocznie. R. 1698 opat Skoroszewski puścił dom w Sz. za 100 zł. na lat 12 w dzierżawę. Całą posiadłość oddał klasztor r. 1721 Stefanowi Friedrichowi za 7000 zł. w dzierżawę wieczystą, warując sobie 30 zł. rocznego czynszu (ob. „Opactwo Pelplińskie“ przez ks. Kujota, str. 407). Dzisiejsi mieszkańcy Sz. są powiększej części robotnikami fabryk, inni trudnią się ogrodnictwem. Dla uboższej ludności Gdańska są Sz. ulubionem miejscem wycieczek. W r. 1656 znaleziono pod Sz. na górze Silberberg grób skrzynkowy z 8 zgniecionemi już urnami, między któremi jedna twarzowa (ob. „Objaśn. do mapy Ossowskie-

go“, str. 57). W Sz. jest bezwyznaniowa szkoła dla chłopców (1887 r. 8 klas, 8 nauczycieli, 568 chłopców) i takaż dla dziewcząt (1887 r. 9 klas, 5 nauczycieli, 5 nauczycielek, 575 dziewcząt). 2.) **Sz.**, niem. *Schidlitz*, wś odl. $^1/_8$ mili od Kościerzyny (st. poczt., kol. i par. kat.), pow. kościerski. W skład gminy wchodzą: Sz., Charlottenthal, Wierzyska, Wójtowstwo i Ziegelberg, razem 596 ha (426 roli or., 23 łąk, 3 lasu), 25 dm., 45 dym., 262 mk., 168 kat., 94 ew. W Sz. są 2 cegielnie. Lustracya komisyi pruskiej z r. 1772 donosi, że folw. Sz., do Kościerzyny należący, mocą kontraktu z r. 1772 wydzierżawiony był na 3 lata arendarzowi Neubauer, z czynszem 266 tal. 20 gr., nie był rozmierzony; oprócz arendarza mieszkało tu 10 ludzi, włącznie z pasterzem i owczarzem (ob. „Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.“, XV, str. 90). Pięciu osadników z pustkowia Rybaków było zobowiązanych pracować na tutejszym folwarku podczas żniw przez 8 dni z grabiami (tamże, str. 110). *Kś. Fr.*

Szydlice 1.) *Stare* i *Nowe*, niem. *Alt* i *Neu Schidlitz*, 2 osady do Dorzewa, w Pomeranii, pow. słupski. 2.) **Sz.**, os. do Nożyna, w Pomeranii, pow. słupski. *Kś. Fr.*

Szydliszki, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 88 w. od Poniewieża.

Szydłolas, fol., pow. konstantynowski, gm. Chlebczyn, par. Chłopków, ma 3 dm , 30 mk., 490 mr. Należy do dóbr Hruszniew.

Szydłów 1.) wś, fol., os. młyń. i os. leś., pow. piotrkowski, gm. Szydłów, par. Piotrków, odl. 7 w. od Piotrkowa. Wś ma 21 dm., 250 mk.; fol. 5 dm., 61 mk.; wiatrak 1 dm., 6 mk.; os. leś. 1 dm., 5 mk. W 1827 r. było 24 dm., 190 mk. W r. 1886 fol. Sz. rozl. mr. 989; gr. or. i ogr. mr. 711, łąk mr. 70, lasu mr. 175, nieuż. mr. 33; bud. mur. 8, z drzewa 16; płodozm. 5 i 10-pol., wiatrak. Wś Sz. os. 29, mr. 269. Na początku XVI w. łany dwor. płacą dziesięcinę pleb. w Piotrkowie, kmiece zaś prepozyturze łęczyckiej (Łaski, L. B., 224). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1582 Szydłowski płacił tu od 24 osad., 11 łan. (Pawiński, Wielkp., II, 250). Sz. gmina należy do sąd. gm. okr. II w Kamocinie, ma 16087 mr., 7227 mk. (w tem 28 obcych poddanych i 48 żydów) i prócz tego z zapisanych do ksiąg stałej ludności 853 mk. (11%) nie znajduje się w gminie. 2.) **Sz.**, wś, fol. i os. młyn. nad rz. Ner, pow. łódzki, gm. Puczniew, par. Kazimierz, odl. 21 w. od Łodzi. Wś ma 23 dm., 255 mk.; fol. 10 dm., 28 mk.; młyn 1 dm., 7 mk. Na folwarku gorzelnia (1875 r.), pokłady torfu. W 1827 r, było 23 dm., 185 mk. W r. 1875 folw. Sz. rozl. mr. 1249: gr. or. i ogr. mr. 434, łąk mr. 76, pastw. mr. 26, lasu mr. 618, nieuż. mr. 95; bud. mur. 11, z drzewa 9; płodozm. 4 i 12-pol., las nieurządzony. Wś Sz. os. 26, mr. 207; wś Franciszków os. 7, mr. 52. Na początku XVI w. dziesięcinę z łanów dwor. pobiera pleb. w Kazimierzu, kmiecie zaś dają mu tylko kolędę (Łaski, L. B., II, 380). Według reg. pobor. z r. 1576 w części Katarzyny, wdowy po Jarosławie Szydłowskim, było $3^1/_2$ łan., 2 zagr., pół młyna, 9 osad. W części Andrzeja Kwiatkowskiego $3^1/_2$ łan., 2 zagr., karczma, pół młyna (Pawiń., Wielk., II, 64). 3.) **Sz.**, os. miejska, pow. stopnicki, gm. i par. Szydłów. Leży w dolinie (wzn. około 800 st.) śród rozległej wyżyny otaczającej tę dolinę od zach., płn. i płd., ze średniem wzniesieniem 900 st. O 2 w. na płn. od Sz. wznosi się szczyt do 1020 st. o 2 w. na wschód 957 st. W dolinie tej wody spływające z płaskowzgórza dają początek strumieniowi (Ciekąca?) podążającemu do Sanicy (może Schodni) a z nią do Czarnej, przepływającej o 8 w. na wschód od Sz. Sz. obecnie posiada kościół par. murowany, kościołek filialny św. Ducha, synagogę szkołę 1-klas. męzką, szkołę początk. żeńską, kasę wkładowo-zaliczkową, sąd gm. okr. II, urząd gm., kasę pożyczk.; urz. pocz. w Staszowie (o 17 w. na zach.), st. dr. żel. w Jędrzejowie (około 6 mil). Sz. posiada obecnie 234 dm. (73 murow.), 2183 mk. (910 żydów). W 1827 było 202 dm., 1556 mk.; 1858 r. 223 dm. (25 mur.) i 1998 mk. (739 żyd.). W 1880 r. pożar zniszczył całą osadę. Parafia Sz. (dek. stopnicki) ma do 4000 dusz. Gmina Sz. (wraz z okolicznemi wsiami) należy do sądu gm. okr. II w Szydłowie, ma 7074 mr. obszaru i 5558 mk. (1170 żydów). Wyżyna rozciągająca się na płd. od gór Świętokrzyskich była kolebką całego szeregu rodów możnowładczych. Nad rzeką Czarną, przepływająca o 8 w. na wschód od Szydłowa, rozłożyły się jednym ciągiem takie gniazda magnackie jak: Dębno, Raków, Kurozwęki, Staszów, Rytwiany. W pobliżu Sz. stał zamek Jastrzębców, zburzony XVI w. Bardzo być może, iż zgodnie z tradycyą ludową, w pobliżu osady stał zameczek trudniących się rozbojem. Książęta krakow. zdawna, zapewne dla łowów, mieli tu swój dworzec, przy którym wytworzyło się targowisko, służące dla wymiany produktów leśnych obszarów północnej wyżyny na płody rolne dolin żyznych południowej części Małopolski. Bolesław Wstydliwy wydaje ztąd r. 1255 akt nadania wsi Mysłaczyce katedrze kujawskiej (Kod. Małop., I, 47). Istniejąca tu wieś wcześnie otrzymała prawo miejskie niemieckie, lecz widocznie pierwotna lokacya nie powiodła się, gdyż w r. 1329 Władysław Łokietek sprzedaje wójtowstwo w Sz. „fideli nostro et civi cracoviensi Zammeloni“ za 100 grzyw. groszy praskich, nadając mu 6 łanów na wój-

towstwo i 100 łanów czynszowych pod miasto. Wójt pobierać będzie 6 denar z czynszów i trzeci z kar sądowych, posiadać będzie istniejący już młyn a drugi może założyć, ma prawo wykopać sadzawkę, pobudować jatki rzeźnicze, szewckie, rybackie, piekarskie, postrzygalnię, łaźnię, otrzyma dom i plac dawnego wójta, ogrodów tyle wiele się znajdzie. Wójt i mieszczanie wolni będą od ceł w całem państwie i od sądownictwa kasztelanów, wojewodów, sądów ziemskich. Po upływie lat wolności mieszczanie mają dawać wóz wojenny z czterema końmi i łucznikami (Kod. Małop., II, 256). Kazimierz W. opiekował się żywo nową osadą, która podobno otrzymuje teraz mury obronne. Król ten bawiąc w Sz. r. 1347 nadaje Hanuszowi „de Glacz“ (Kładzko) młyn dziedziczny (Kod. dypl. polski, III, 210). Tenże król buduje (w miejsce dawnego drewnianego) nowy kościół paraf. murowany (około 1355 r.), jako zadośćuczynienie za śmierć Marcina Baryczki utopionego z rozkazu królewskiego. R. 1366 wydaje król w Sz. przywilej uwalniający kmieci we wsiach klasztoru świętokrzyskiego od powinności i ciężarów publicznych i juryzdykcyi królewskich sądów. Sądy ziemskie odbywają się w Sz. r. 1365 (Kod. Małop., III, 201. 380). Długosz w opisie Sz. powiada, iż miasto założone zostało przez Łokietka, który miał odkupić za 300 grzyw. 9 istniejących tu karczem, należących do Toligniewa Kotuszowskiego h. Zyrzawa i dołączyć jeszcze wsi Posień i Wolicę, nabyte drogą zamiany za Kacice: obmurowane przez Kazimierza W., fundatora kościoła par. murowanego p. w. św. Władysława. Ze stu łanów miejskich dziesięcinę, wartości do 50 grzyw., pobierała prebenda sandomierska. Wójtowstwo dawało dziesięcinę, wartości do 6 grzyw.. plebanowi w Sz., toż samo i folwark królewski. Do plebana należały dwa łany za wałem, z tyłu kościoła za murami stojącego, ogród przed wałem, łąka w dolinie nad strumieniem, rola przyległa łące, dwa łany z łąką i przymiarkami w Żyznowej Woli, pół łana we wsi Gacki, łan na przedmieściu, z którego czynsz wynosi 8 skotów, 30 jaj, dwa sery, dwa koguty i zwózka 8 wozów siana plebańskiego, trzecią część młyna farbiarzy (fullonum), z którego czynsz wynosił 2 grzywny. Przy kościele była altarya, ubogo uposażona (Długosz, L. B., I, 354, II, 387, 388). Jagiełło nadał r. 1403 bratu Swidrygajle między innemi grodami i Sz., lecz obdarowany nie korzystał z nadania. Jan Olbracht r. 1494 dozwolił żydom sprzedawać trunki. Zygmunt I potwierdza r. 1523 cech złączonych: kowalów, ślusarzów, kotlarzów, mieczników, wędzidlarzów, siodlarzów, czapników, stelmachów i bednarzy. Według lustracyi z r. 1564 w rynku jest 49 dom. płacących po 2 gr., w ulicach 75 (po groszu) a na przedmieściu nowoosadzonem 56 dom. (po 4 gr.) Rzeźnicy dają łoju topionego kamieni 30, szewcy ogółem 2 grzyw., piekarzów 22 po 4 gr. każdy, prasołów 7 po 8 gr., łaziebnego po 2 gr. z domu, gorzałki nie palą, bo starosta zakazał. W r. 1528 miasto zaprowadziło rury dostarczające miastu wody; dochód z opłaty szedł na rzecz kasy miejskiej. Cło mostowe, zamkowe, wynosiło: od konia furmańskiego 4 gr., od wańtucha chmielu 2 gr., od połkufka wina 2 gr. Od wołów paśne od 100 sztuk po 6 gr. Żydów gospodarzów 14 po 1 zł. Zamek spalony odbudowany został przez starostę. Zygmunt August przeznaczył r. 1565 opłatę od wina i wódki na poprawę murów i bruków. W 1569 r. jest 182 domów, 23 piekarzów, 6 prasołów, 6 palących gorzałkę. Żydów przybyło 2 gospodarzów. Według reg. pob. z r. 1579 miasto płaci szosu „in duplo“ 88 zł. Ponieważ 6 domów w mieście a 5 na przedmieściu spłonęło, przeto odchodzi 8 fl. Mieszczanie płacą z 42 łanów, 20 komor. po 12 gr., 3 hultajów ubogich po 15 gr., 109 rzemieślników po 15 gr., 1 piwowar 2 fl., 1 łaziebnik 1 fl., rzeźnik 1 fl., 7 przekupniów po 15 gr., 2 dudarze po 24 gr., od 10 bań gorzałczanych po 24 gr. Ogółem fl. 211 gr. 15. Jednocześnie Wiślica płaci fl. 225, Pińczów 81 fl. Śród miast powiatów: wiślickiego i sandomierskiego Sz. zajmuje miejsce po Sandomierzu, Opatowie i Wiślicy. Oddział niepłatnego wojska podstąpił r. 1630 pod miasto i spotkawszy opór ze strony starosty, zapalił przedmieście. Pożar zniszczył zamek. Sejm r. 1631 wydelegował rewizorów dla obejrzenia spalonych budowli zamkowych i przygotowania kosztorysów odbudowy. W r. 1633 uwolniono mieszczan na 4 lata od podatków. Żydzi, otrzymawszy pozwolenie swobodnego handlu, rozmnożyli się szybko w mieście. Cellaryusz (około 1655 r.) nazywa Sz. miasteczkiem zaplugawionem szynkami żydowskiemi. Według lustracyi z r. 1663 zostało się po wojnach szwedzkich 21 dm. w rynku, 17 ulicznych, 9 na przedmieściu Krakowskiem a 7 na Opatowskiem. Wodociągi ogień zniszczył. Jak wszędzie tak i w Sz. mieszczanie zostają w nieprzyjaznych stosunkach ze starostami, którzy nietylko swą juryzdykcyę rozciągać chcą na mieszczan, lecz zabierają często role i łąki miejskie. Około r. 1777 mieszczanie Sz. pod przewodniatwem wójta wystąpili gromadnie i hałaśliwie i przybywszy do domu starosty Sołtyka, wwody sandomierskiego, oświadczyli swą nieuległość dla jego wymagań. Król wysłał do mieszczan list karcący. Szydłowskie ststwo niegrodowe leżało w wo-

jew. sandomierskiem, pow. wiślickim. Podług lustracyi z r. 1629 obejmowało miasto Szydłów z zamkiem i Pierzchnicą, oraz wsi: Gacki, Wola Zyznowska, Solec, Wolica, Brzeziny, Osówka, Potok, Rudki, Czyżów, dwie huty szklane, Wąkop, Życiny, Osiny, Małkowice i Wolę Małkowską. W r. 1771 posiadała je Katarzyna z Fredrów Rupniewska, kasztelanowa małogoska, opłacając kwarty złp. 4944 gr. 2, a hyberny złp. 2827 gr. 20. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Maciejowi Sołtykowi, wdzie sandomierskiemu. Lustr. 1789 r. opiewa: „Ststwa niegrodowego possessorem jest JW. Maciej Sołtyk, wda sandom., od 1774 r. Miasto około murem kamiennym obwiedzione; mury miejscami zupełnie powypadały; bramy: Opatowska i Krakowska nadpustoszałe. Ratusz w środku rynku murowany, o 2 kondygnacyach, gątem nowo pokryty, wewnątrz reparacyi potrzebujący; domów katol. 156, pustych 4; żydowskich 28, pustych 8 i miejscami dawnych kamienic spustoszałych mury. Zamku rudera stoją, do którego wchodząc z miasta jest brama, nad tąż kilka izdebek niegdyś mieszkalnych. Oficyna drewniana stara, na węgieł budowana, stajnie z wozowniami murowane, mury w nich porysowane. Kościół paraf. św. Władysława murowany, mocno porysowany; drugi szpitalny św. Ducha za bramą Opatowską, od ognia piorunowego zniszczony. Na rzece Ciekąca zwanej, pod miastem płynącej ze źródeł, znajduje się 5 młynów. Prowent roczny z miasta, do prowentu starościń. importowany: placowego od mieszczan i przedmieszczan zł. 80 gr. 8; placowego z folwarków przedmiejskich szlacheckich zł. 20 gr. 14; od garncarzów za glinę rocznie zł. 32; placowego od żydów zł 58; łopatkowego od rzeźników zł. 240. Summa rocznego dochodu z ststwa zł. 23,848 gr. $4^1/_2$, z czego połowa do skarbu kor. należy. Z zabytków przeszłości przechowały się dotąd szczątki zamku, mianowicie mury skarbczyka z bramą, nad którą tablica z herbem Wazów i napisem z czasów Zygmunta III. Mury miejskie, wzniesione z łupanego kamienia, uległy zniszczeniu. Z trzech bram przechowała się Krakowska, pochodząca zapewne z XVI w. Kościół przechował okna ostrołukowe, ścianę szczytową zębatą i piękną zakrystyę. Starożytniejszym o wiele jest kościołek św. Ducha (podobno też WW. Świętych) za miastem na wzgórzu, u stóp którego mieszczą się lochy, mające być dawnemi siedzibami rozbójników, dziś użyte na piwnice. Budowa kościołka nosi cechę wielkiej starożytności (może z XII w.). Jestto zapewne pierwotna kaplica przy targowisku i zamku wzniesiona. Przechowała się też pięka i ciekawa synagoga z XVI wieku z blankami i szkarpami. Opis Sz. z ryciną podał „Tygodnik Illustr." (z 1861 r., III, 24) i „Kłosy" (VIII, 94). *Br. Ch.*

Szydłów, żmuj. *Szydława*, mko, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 18 w. od Rossień, przy dawnym trakcie poczt. z Rossień do Szawel, ma 35 dm., 521 mk. (w 1859 r.), kościół kat. mur., dom modlitwy żydowski, zarząd okr. policyjnego, urząd gminny, szkołę ludową, aptekę, jarmark tygodniowy od 8 września, targi co poniedziałek. Kościół par. kat., p. w. Narodzenia N. M. P., z cudownym obrazem Bogarodzicy, okazałej budowy, stoi na wzgórzu śród miasteczka i panuje nad całą okolicą. Par. kat., dekanatu szydłowskiego, 8110 wiernych. Filia w Żoginiach, kaplice: w Sz. na cmentarzu grzebalnym, Kontowszczyźnie i Witkiszkach. Dek. szydłowski, dyec. żmujdzkiej, obejmuje 9 parafii: Sz., Cytowiany (z 4 kaplicami), Kielmy (z kaplicami w Wierpianach i Juchniszkach), Kroże (z filią Pokrożeńcie i kapl. w Krożach i Linkowcu), Widukle (z kapl. w Żelpiach), Lale, Lidowiany (z filią Saudyniki), Erżwiłek (z filią Wodżgiry i kapl.: w Erżwiłku, Plekie i Wodżgirach), Wajgów (z filią Pokiewie i kaplicami w Wajgowie i Gierdziagole). Wszystkie parafie w pow. rossieńskim, tylko Wajgów w szawelskim. Dekanat ma 45,741 wiernych. Gmina Szydłów obejmuje 5 okręgów (starostw wiejskich), 148 osad i 2708 mk. włościan. Mko ze wszech stron otoczone jest ciemnym borem, który od strony lidowiańskiej i cytowiańskiej przylega prawie do samych wrót miejskich, i z tego powodu miasteczko otrzymało nazwę Szydłowa, właściwie Szyłowa (od *szilas*— las, bór), pierwotnie bowiem za czasów pogańskich osada ta zwała się Budą, od ogólnej nazwy osad leśnych, mazurskich zwykle, nie zaś jak chcą niektórzy, od wyrazu Budte, jakoby nazwy bóstwa mądrości, w mitologii litewskiej. Według podań miejscowych świątynia pogańska stała w miejscu gdzie stoi dzisiejszy kościół. Pierwotny kościół katolicki fundowany tu został w 1457 r. przez Piotra Giedygołda, dziedzica Giejszów, późniejszego kasztelana wileńskiego, na cześć Narodzenia Najświętszej Maryi Panny oraz św. Piotra i Bartłomieja, i uposażony zapisem wsi z 10 włościanami oraz dziesięciną z trzech folwarków: Budy al. Szydłowa, Gir i Poszokorń. Po Giedygołdach dostał się Sz. Mikołajowi Kieżgajle, którego jedyna córka Barbara wniosła przed 1500 r. wraz z innemi majętnościami i to mko w posagu Andrzejowi Janowiczowi Zawiszy, dziedzicowi Żejm pod Kownem. Niesiecki w herbarzu swoim powiada, iż ci Zawiszowie odtąd pisać się poczęli Zawiszami-Kieżgajła-

mi i herb Kieżgajłów Łabędź przybrali do herbu swego Róża. Po śmierci Andrzeja Zawiszy odziedziczył Sz. syn jego Jan, ktory odbudował spalony w tym czasie kościół miejscowy. Po jego zgonie właścicielem Sz. został brat jego Melchior, kasztelan witebski. Ten w 1532 r. przeszedłszy na kalwinizm, wystawił tu zbór helwecki, po zrujnowaniu którego zbudował nowy swym kosztem późniejszy zastawnik Sz. Melchior Szemiot, kasztelan żmujdzki. W tym czasie kalwinizm opanował kraj cały do tego stopnia, że pozostało zaledwie 7 księży katolickich w całej dyecezyi żmujdzkiej. Między innymi i ks. Hołubko, proboszcz szydłowski, przeszedł na kalwinizm, a osierocony kościół, plebanię i fundusze kościelne przywłaszczone zostały przez zbór helwecki. W 1591 r. Zofia Wnuczkowa, marszałkowa i ciwunowa retowska, nabyła Sz. od Zawiszy za 9000 złp., a dokupiwszy za 100 kóp gr. lit. od Stanisława i Jarosza Billewiczów Stankiewiczów wś Naruszajcie, wszystko to zapisała na wieczność zborowi szydłowskiemu. Przy zborze założyła szkółkę, w ktorej, oprócz innych nauk, zawarowała uczenie języka ruskiego, zobowiązując duchownego aby utrzymywał bezpłatnie czterech uczniów z biednej szlachty oraz aby czterech ubogich trzymał w szpitalu. W 1612 r. rozeszła się między ludem wiadomość, że się ukazała Matka Boska na ogromnym kamieniu, stojącym na polu tuż za miasteczkiem. Cud ten był powodem do rozpoczęcia procesu kapituły żmujdzkiej z kalwinami o zwrot funduszów kościelnych, zakończonego dekretem trybunalskim z 1622 r., powracającym katolikom ich własność. W skutek tego zaczęto budowę kościoła, krórą, dla braku funduszów, dopiero w 1651 r. ukończono i d. 8 stycznia t. r. przez bisk. żmujdzkiego Piotra Parczewskiego uroczyście poświęcono. Podług Łukaszewicza (Dzieje wyznania helweckiego, II, 85) zbór w Sz., uposażony przez Puttkamera, landhofmistrza kurlandzkiego, miał na początku XVII w. 500 audytorów, zaczął jednak podupadać i w 1754 r. nie miał już osobnego pastora, ale był affiliowany do zboru kiejdańskiego, poczem ostatecznie upadł. Nabożeństwo odbywało się w nim tylko czasami. Tymczasem cudowny obraz Matki Boskiej szydłowskiej stał się tak głośnym, że zewsząd lud tłumnie począł się zgromadzać do niego, a znosząc liczne wota w srebrze i złocie, dostarczył funduszu na rozpoczęcie budowy teraźniejszego kościoła. W 1760 r. założył fundamenta jego ówczesny pleban a późniejszy biskup żmujdzki ks. Jan Łopaciński, a budowlę dokończył w 1786 r. ks. Tadeusz Bukaty, proboszcz szydłowski, sufragan żmujdzki oraz biskup tespieński. Togoż roku bullą papieża Piusa VI kościół szydłowski wyniesiony został na stopień infułacyi a cudowny obraz ukoronowany poświęconą w Rzymie koroną. Obrzędu tego dopełnił uroczyście na rynku mka bisk. żmujdzki Stefan ks. Giedrojc, w asystencyi trzech biskupów (delkoneńskiego Adama Kości, cyneńskiego Jana Malinowskiego i tespieńskiego Tadeusza Bukatego), wobec starosty żmujdzkiego Antoniego Giełguda i 30,000 pobożnych, przybyłych z różnych stron kraju i sąsiednich Prus. Na pamiątkę tej uroczystości wylitografowany został wizerunek N. M. P. szydłowskiej z odpowiednim podpisem. Infułacya szydłowska, powiększając stopniowo fundusz, posiadała w ostatnich czasach 140 włók i 25 mr. ziemi i 8951 rs. kapitału. Utrzymywało się przy niej 5 księży. Dziś jest tylko infułat, wikary i jeden altarysta; dwie pozostałe altarye wakują. Na końcu mka jest kaplica drewniana, w środku niej kamień, na którym, podług podania, ukazała się Matka Boska. Na kamieniu tym urządzono ołtarz dla odprawiania mszy św., nad nim zaś postawioną jest kamienna statua N. M. P., sprowadzona z Anglii. Obok kamienia postawiona jest skrzynia żelazna, w której po upadku kościoła, podług podania przechowanego przez relacyę ogłoszoną z współczesnego rękopisu przez Jucewicza w „Wspomnieniach Żmudzi“ (str. 15), przechowane były aparaty i dokumenty kościelne. Zakopane w ziemi, leżały one przez 80 lat, dopóki katolicy nie odzyskali od kalwinów kościoła swego i przywłaszczonych funduszów. W r. 1886 d. 8 września odbył się z wielką uroczystością stuletni jubileusz czyli pamiątka koronacyi obrazu szydłowskiego. Przez długi czas proboszczem szydłowskim był ks. kanonik Józef Rupejko, znany pisarz litewski. W Sz. urodził się Kazimierz Kontrym, sekretarz akademii wileńskiej. Opis Sz. z widokiem kościoła podał Buszyński Ign. w Tygod. Illustr. (t. III, 1860 r.), który ogłosił też oddzielnie „Opisanie historyczne kościoła szydłowskiego“ (Wilno, 1859), oraz dał obszerniejszy opis w „Opisaniu histor.-statyst. pow. rossieńskiego (str. 81—86). *J. Krz.*

Szydłów 1.) al. *Szydłowo*, *Szydlow* r. 1233, *Schydłowo* 1346, *Schidłowo* 1580 r., wś kośc., pow. mogilnicki, dek. zbarski (św. Michał w Gnieźnie), odl. 5 klm. na płd. od Wielatowa, nad jeziorem t. n., par. i szkoła w miejscu, poczta w Wielatowie (Wilatowen), st. dr. żel. w Trzemesznie o 8 klm. Kościół z cegły, p. w. św. imion Jezus, Marya, Józef, i szpital dla 18 ubogich wystawił w r. 1795 opat trzemeszeński Michał Kościesza Kosmowski. Następnego roku zaprowadzono bractwo Serca Jezusowego. Par. składają: Szydłów i Szy-

dłówko. W r. 1233 Władysław Odonicz zamienił wsi książęce Sz. i Łosośniki na Palędzie, posiadłość klasztoru trzemeszeńskiego, a król zatwierdził w r. 1362 tę zamianę; r. 1346 proboszcz Jan sprzedał sołtystwo (3 łany) Więckowi za 10 grzyw.; r. 1368 król Kazimierz potwierdzając nadania klasztoru trzemeszeńskiego, wymienia Sz. (Kod. Wielkp., n. 159, 1255, 1589). Późniejsze przywileje dla sołtystwa z r. 1522, 1542 i 1546 znajdują się w archiwum trzemeszeńskiem. Z ról km. płacono proboszczom z Wielatowa po groszu kolendy z łanu; tyle dawali karczmarze i zagrodnicy; z ról folw. nic nie składano. W r. 1580—1620 było w Sz. 10 łan., 2 sołtysie i 10 zagrodn. Po zniesieniu klasztorów rząd pruski zabrał Sz. i ustanowił tu domenę, którą przeniesiono do Mogilna. Przed r. 1830 składały domenę szydłowską: Berdychów, Dysiek, Jerzykowo, Kątno, Krzyżownica, Łosośniki, Miława, Popielewo, Sz., Szydłówko, Tremżal, Wasielewko i Zieleń. W r. 1830 było w Sz. 22 dm., 191 mk. (32 kat., 152 prot., 7 żyd.). Później rozdzielono Sz. na 2 posiadłości folwarczne, które przeszły w ręce prywatne; na obszarze włościańskim powstało Mianowo (Tauschendorf). Obecnie Sz. I ma 13 dm., 224 mk. (199 kat., 25 prot.) i 646·16 ha (509·21 roli, 41·49 łąk, 10·09 past., 9·19 nieuż., 76·18 wody), gorzelnię i cegielnię. Sz. II ma 5 dm., 85 mk. kat. i 225·96 ha (217·02 roli, 5·11 łąk, 3·83 nieuż.); właścicielem jest Ignacy Portaszewicz. Na obszarze Sz. odkopano cmentarzysko z popielnicami, znaleziono też siekierkę serpentynową. 2.) **Sz.**, *Schidlow* r. 1253, osada niegdyś pod Poznaniem, składała dziesięciny proboszczom par. św. Wojciecha. W r. 1253 Przemysław I i Bolesław ks. zakładając na lew. brzegu Warty mto Poznań, nadali mu między innemi Sz., który leżał zapewne za Szelągiem, na obszarze Naramowic, gdzie nazwa Sz. utrzymała się przy łące. 3.) **Sz.** al. *Szydłowskie pole*, pow. gnieźnieński, w okolicy Pobiedzisk, na Imieleńku, istniało za czasów Łaskiego (L. B., I, 46). 4.) **Sz.**, ob. *Szydłowskie jezioro*. *E. Cal.*

Szydłowce, wś nad Zbruczem, pow. kamieniecki, okr. pol. Lanckoroń, gm. Olchowiec, par. kat. Zbrzyż, sąd Gródek, ma 77 osad, 440 mk. (32 jednodworców), 767 dzies. ziemi włośc. (z Zieloną), 38 cerkiewnej, dworska w częściach. Posiada cerkiew p. w. N. M. Panny, z 1852 r., z 1634 parafianami, kaplicę katol. dek. kamienieckiego, posterunek straży pogranicznej. Grunta częścią spadziste, górzyste, częścią równe; kamień wapienny. Własność dawniej Jędrzeja Łabęckiego, dziś największą część posiada Szmidowicz. Podług reg. pobor. pow. kamienieckiego z 1573 r. mta Krzikow i Szidlowce wnoszą 4 mrk szosu i od 2 kół młyn. dziedzicznych, razem 8 fl., czopowego zaś 7 fl. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 231, 232). Por. *Kryków*. *Dr. M.*

Szydłowce, wś, pow. husiatyński, 8 klm. na płd. od Husiatyna (sąd pow., st. kol., urz. poczt. i tel.). Na zach. i płn.-zach. leży Sidorów, na płn. Trojanówka (część Suchodołu), na wsch. i płd. Kryków (pow. kamieniecki gub. podolskiej). Wzdłuż granicy wsch. i płd. płynie Zbrucz. W jego dolinie leżą zabudowania. Własn. więk. ma roli or. 92, łąk i ogr. 26, past. 10, lasu 457 mr., wł. mn. roli or. 93, łąk i ogr. 75, past. 16 mr. W r. 1880 było 178 dm., 1012 mk. w gminie, 5 dm., 37 mk. na obszarze dwor. (782 gr.-kat., 242 rz.-kat., 21 izr., 4 in. wyzn.; 928 Rusinów, 121 Polaków). Par. rz.-kat. w Sidorowie, gr.-kat. w miejscu, dek. husiatyński. Do par. należy Zielona. We wsi cerkiew p. w. św. Mikołaja i szkoła etat. 1-klas.; młyn wodny. *Lu. Dz.*

Szydłówek 1.) wś i folw., pow. konecki, gm. i par. Szydłowiec, odl. 47 w. od Końskich, leży przy drodze bitej, ma 40 dm. (1 mur.), 280 mk. Bogate łomy piaskowca, należące do rozmaitych właścicieli. Najbogatsze posiadają warszawscy kamieniarze. Dwa młyny: jeden we wsi, drugi, zwany „Olszyny“, za wsią. Folw., donacya rządowa (Nieratowa) ma 350 mr.; włościanie mają 558 mr. W 1827 r. było 14 dm., 145 mk. Wś ta pierwotnie należała do par. Gąsawy (wcielonej około 1435 do par. Jastrząb). Długosz nie wymienia jej wcale. Według reg. pobor. z r. 1569 wś ta była własnością wojewodzica wileńskiego (Radziwiłła), który płacił od 10 półłanków, 2 zagr.; Stanisław Dąbek z bracią miał 1 łan a Jan Kochanowski 6 półłan., 2 zagr. (Pawiński, Małop., 585). 2.) **Sz.**, wś, pow. kielecki, gm. Dąbrowa, par. Kielce, leży przy trakcie bitym kielecko-radomskim. W r. 1827 było 26 dm., 217 mk. W połowie XV wieku Sz., własność prebendy szydłowieckiej przy kolegiacie kieleckiej, miała 6 łan. km., z każdego płacono czynszu po 6 skotów z powodu jałowej ziemi. Sołtys miał 2 łany wolne z łąką, przytem dostawał siódmy denar czynszu za usługi oddawane kanonikowi; kmiecie i sołtys płacą ze swych łanów dziesięcinę snopową i konopną, wartości 2 grzyw., prebendzie. Sadzawka należała do kanonika (Długosz, L. B., I, 465). Według reg. pob. pow. chęcińskiego z r. 1540 wś Sz., w par. Kielce, należąca do kanonii kieleckiej (Mikołaja Bedleńskiego, scholastyka krakows.), miała 4 kmieci na ćwierciach, 1 łan sołtysi, płacący czynszu 1 grzywnę. Cała wartość 30 grzyw. W r. 1573 biskup krakowski płacił tu od 2 łan., sołtysi 1 łan (Pawiński, Małopolska, 277, 309). *Br. Ch.*

Szydłowice, wś, pow. rohaczewski. W r.

1750 dwie służby w Sz. należały do starostwa Rzeczki.

Szydłowicze al. *Szyłowiczy* 1.) wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Krewo (o 7 w.), okr. wiejski Sakowicze, o 36 w. od Oszmiany, 8 dm., 60 mk. prawosł. i 13 kat. (w 1865 r. 23 dusz rewiz.). 2.) **Sz.,** sioło i dobra nad Szczarą, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Szydłowicze, o 8 w. od Słonima, 20 w. od Bytenia (okr. pol.) a 145 w. od Grodna, ma 80 dm., cerkiew, zarząd gminy włośc. Par. praw., dekanatu (błahoczynia) słonimskiego, 3223 wiernych. 3.) **Sz.,** sioło, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Szydłowicze, o 20 w. od Wołkowyska a 68 w. od Grodna. Posiada kośc. par. drewniany, p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesiony w 1600 r. przez kasztelana Krzysztofa Wolskiego, a odnowiony w 1807 r. przez miejscowego plebana ks. Fran. Cybulskiego. Par. kat., dek. wołkowyskiego, 4048 wiernych. Księgi metryczne zaczynają się od 1620 r. Powierzchnia w parafii nierówna, łąki, krzaki, grunta rozmaite, zraszają rzki Naumka i Olszanka. 4.) **Sz.,** folw., tamże, o 16 w. od Wołkowyska. *J. Krz.*

Szydłowiec, miasto, w pow. koneckim, nad rzką Korzeniówką (dopł. Radomki), o 28 w. na wsch.-płn. od Końskich, o 28 w. na płd.-zach. od Radomia, o 7 w. na zach.-płd. od Jastrzębia, przy szosie z Radomia do Kielc, śród lesistej wyżyny, nieurodzajnej lecz bogatej w rudę żelazną i pokłady piaskowca, posiada 330 dm. (171 mur.), 5801 mk., kościół par. mur., dom przytułku dla starców i kalek, szkołę początkową, magistrat, urząd gm., urz. poczt., fabrykę narzędzi rolniczych. Ludność trudni się dobywaniem kamienia (piaskowiec biały drobno ziarnisty), z którego wyrabia osełki, ławki, stoły i t. p. Do miasta należą przedmieścia: Książek i Wymysłów. W 1827 r. było 277 dm., 2890 mk.; 1858 r. 320 dm., 4039 mk. (przeważnie żydzi). Sz. należy do całej grupy osad możnowładzczych, otaczających pasmo łysogórskie. Śród obszarów leśnych, porozdawanych przez panujących różnym dostojnikom, powstają w XV i XVI w. liczne osady, ogniska żywej pracy przemysłowej i życia umysłowego. Kiedy Sz. otrzymał prawo miejskie i kiedy przeszedł na własność Odrowążów (mających jedno ze swych gniazd w poblizkim Białaczowie), nie wiadomo. Jeszcze w r. 1563 przedmieście szydłowieckie (Podzamcze, wieś) należy do dóbr ststwa radomskiego, widocznie i miasto powstało na obszarze należącym pierwotnie do tegoż starostwa. Za Kazimierza Jagiellończyka dwaj Odrowąże ze Szydłowca zajmują stanowiska na dworze królewskim: jeden z nich Stanisław, kaszt. żarnowski, potem radomski, jest marszałkiem dworu i ochmistrzem dzieci królewskich, drugi Mikołaj burgrabią zamku krakowskiego. Oni to otrzymali w r. 1470 od króla Kazimierza Jagiellończyka przywilej przenoszący miasto Sz. i wsi: Sz., Szydłowiecką Wolę (al. Korzeń), Dynów, Prandocin, Grabowę i Grabowską Wolę z prawa polskiego na niemieckie. Wedle tradycyi początek miastu mieli dać dwaj bracia: Sławko i Jakub w 1427 r. Rozwój pomyślny osady wiąże się z szybkiem wyniesieniem i krótkotrwałą świetnością rodu, mającego w niej swe gniazdo. Stanisław, kasztelan radomski († 1493), z dwu żon zostawił 20 dzieci. Miał on 9 sióstr, które wszystkie powydawał za mąż. Z synów jego: Jakub, podskarbi kor. i kaszt. sandomierski, zabiegły w zbieraniu majątku i oszczędny, umiera r. 1509; Piotr, krajczy kor., ststa gostyński i inowrocławski, w łaskach u Jana Olbrachta († 1501 ?); Paweł, kustosz. krak., proboszcz pozn., kanclerz królewicza Zygmunta, gdy ten zarządzał Szląskiem († 1506). Najgłośniejszymi stali się: Krzysztof, kanclerz w. kor., kaszt. krak. (1467—1532), i Mikołaj, podskarbi w. kor., kaszt. sandom. († 1532). Na nich wygasła rodzina ta w linii męzkiej. Z córek Krzysztofa jedna wyszła za Mikołaja Radziwiłła, druga za Jana, ks. oleśnickiego i ziębickiego. Wychowani razem z synami Kazimierza Jagiellończyka, posiadali zaufanie i wpływ wielki na swych towarzyszów, gdy ci zasiędą z kolei na tronie. Wpływu swego i władzy użyje Krzysztof na podniesienie świetności swego rodu, przez gromadzenie różnemi sposobami wielkich dostatków, zwiększanie posiadłości i uświetnianie siedzib wspaniałemi zamkami, kościołami, pomnikami. Ambitne marzenia nie ziściły się; świetne siedziby i wielkie mienie przeszły w obce ręce. Pamiątką możnowładczej fantazyi pozostały tylko wspaniałe grobowce w kościele szydłowieckim i rękopiśmienna genealogia tej rodziny, illustrowana pieknemi portretami, wykonana w r. 1531 (przechowana w zbiorach Działyńskiego w Kórniku i ogłoszona drukiem r. 1848 w Paryżu). Po śmierci Szydłowieckich przeszedł Sz. drogą spadku do Radziwiłłów, którzy się pisali hrabiami na Sz. W r. 1578 Stefan Batory potwierdza na prośbę Mikołaja Radziwiłła wszystkie dotychczasowe przywileje miasta. W 1591 r. Mikołaj Radziwiłł, woj. trocki, zatwierdzając w Nieświeżu prawa miasta, postanowia, iż na Trzy Króle wybierać będzie dwóch radnych a mieszczanie od siebie dwóch i ci czterej mają wymierzać sprawiedliwość i kary pieniężne pobierać na swój dochód. W akcie tym naznacza dalej granice gruntów miejskich, nadaje pastwisko, wręb w lesie na budowle i zbieranie leżącego na opał, oznacza czynsze z domów, placów,

od rzemiosł, wyrobu piwa i wódki, wreszcie wkłada na mieszczan obowiązek dostarczania na wojnę 12 pieszych. Podstawą pomyślności miasta były jarmarki. Pierwsze dwa nadał Zygmunt I r. 1505, następnie Zygmunt III w r. 1589 ustanowił 5 jarmarków a August III dodał jeszcze 4 w r. 1757. Szereg klęsk jakie sprowadziły wojny od połowy XVII w. aż do r. 1815, zrujnował dobrobyt mieszczan. Inne przyczyny odebrały dziś osadzie jej dawniejsze handlowe znaczenie. Od Radziwiłła przeszedł Sz. wraz z dobrami na początku obecnego stulecia w posiadanie księżny Sapieżyny, która odstąpiła go rządowi. Najciekawszym zabytkiem przeszłości miasta jest kościół paraf. p. w. św. Zygmunta, wzniesiony przez Odrowążów (1432 ?). Zbudowany z ciosowego kamienia, wysoki, z wyniosłym dachem, dachówką krytym, zamiast sklepienia ma sufit z desek, ozdobiony malowidłami przedstawiającemi króla na tronie (św. Zygmunta), w płaszczu purpurowym, otoczonego gronem świętych. Wielki ołtarz z drzewa, w formie szafy. Obok ołtarza z lewej strony okazały grobowiec marmurowy Mikołaja Szydłowieckiego, wzniesiony przez brata jego Krzysztofa. W jednej z kaplic znajduje się starożytny składany ołtarz z drzewa, podobno domowy Szydłowieckich, ofiarowany następnie kościołowi przez jednego z Radziwiłłów. Naprzeciw tej kaplicy wznosi się sarkofag, w kształcie ołtarza, z marmuru czarnego, w środku którego stoi, wsparta o urnę, postać niewieścia z białego marmuru. Grobowiec ten, dłuta Jakuba Monalda, przebywającego na dworze Stanisława Augusta, wzniósł Mikołaj Radziwiłł, ststa radoszkowski, żonie swej, Gawdzickiej z domu, siostrze miejscowego proboszcza. On sam zmarł w r. 1795 i pochowany został w tymże kościele. Przechował się też zamek wzniesiony r. 1629 przez Alberta Władysława Radziwiłła, kaszt. trockiego, księcia na Nieświeżu i Ołyce, hrabiego na Szydłowcu, zapewne w miejscu dawnej rezydencyi Szydłowieckich. Zbudowany w czworogran, z wieżą, w stylu włoskim. Około r. 1860 został przerobiony na browar. Piękny ratusz starożytny, odrestaurowany r. 1829, pochodzi zapewne z XVI w. Opisy Sz. podał „Tyg. Illustr." (z r. 1862, t. V, 220 i VI, 224); „Tyg. Powsz." (z r. 1878, Nr. 2); Fr. M. Sobieszczański w dziełku: „Wycieczka archeologiczna w gub. radomską" (str. 25 i nast.). Leśnictwo rządowe szydłowieckie, z zarządem we wsi Skarzysko, dzieli się na pięć straży: skarzyska, majdowska, sadecka, chronowska, huciska, Sz. par., dek. konecki, 4312 dusz. Sz. gmina, w pow. koneckim, należy do sądu gm. okr. II w os. Chlewiska. Gmina ma 11,941 mr. obszaru, w tem ziemi dwor. 3735 mr., 672 dm. (12 mur.), 5366 mk. W skład gminy wchodzą: Bąków, Chustki, Ciechostowice, Ciepła, Długosz, Huta, Jankowice, Korzeniowa-Wola, Książek folw., Majdów, Marywil, Mościska, Mszadła, Moskówka, Olszyny, Rybianka, Sadek, Skarzysko-Książęce, Stara Wieś, Szydłowiec-Podzamcze, Szydłówek, Świerczek, Świniów, Wysoka i Zdziechów. *Br. Ch.*

Szydłowiec, potok, lewy dopływ pot. Babułówki, pow. mielecki.

Szydłowiec, wś, pow. mielecki, śród lasów sosnowych, u źródeł Babułówki (dopł. Wisły pod Baranowem). Par. rz.-kat. w Ostrowie Tuszowskim; odl. o 5 klm. na wschód od Mielca, leży w równinie wzn. 182 mt. npm. Pos. więk. (Mojżesza Hermelego) wynosi 42 roli, 19 łąk, 1430 lasu, 12 mr. wydm piaszczystych; pos. mn. ma 115 roli, 58 łąk i ogr., 14 past. i 19 mr. lasu. Wś ma 24 dm., 160 mk. (85 męż., 75 kob.); 153 rz.-kat. i 7 izr. Najbliższą osadą na płn. zach. jest Wola Chorzelowska, na płd.-wschód Toporów. Wś tę po raz pierwszy podaje spis poborowy z r. 1662 (Pawiński, Małop., 55 *a*), jako należącą do par. w Mielcu. Ta część puszczy sandomierskiej dopiero w XVII w. się zaludniła.

Szydłowiec 1.) *Schidlowitz* po r. 1871, wś z kośc. prot., pow. gnieźnieński (Witkowo), o 11 klm. na wsch.-płn. od Powidza i 8 klm. na zach. od Wilczyna, na zach. wybrzeżu jez. Budzisławskiego, stanowiącego granicę od królestwa polskiego, par. prot. w miejscu, kat. w Powidzu, poczta w Orchowie, st. dr. żel. w Trzemesznie o 18 klm.; 27 dm., 233 mk. (35 kat., 190 prot., 8 żyd.) i 435 ha (338 roli, 54 łąk). Sz. wchodził w skład stwa powidzkiego; zabrany przez rząd pruski, wcielony był do domeny Skórzęcin, którą następnie przeniesiono do Gniezna. Par. prot. w r. 1860 liczyła w 27 osadach 1374 dusz, obok 1757 kat. Ob. *Świdwowiec.* 2.) **Sz.** al. *Szydłowieckie leśnictwo*, niem. *Huettchen*, tamże, 1 dm., 10 mk. *E. Cal.*

Szydłowiecka Wola 1.) wś i folw., pow. łowicki, gm. i par. Bolimów (odl. 5 w.), o 19 w. od Łowicza, ma 57 dm., 500 mk.; gorzelnia z produkcyą na 60,000 rs. Fol. Sz. i Józefów oddzielony został w r. 1874 od dóbr Bolimów, rozl. mr. 1520: gr. or. i ogr. mr. 962, łąk mr. 175, past. mr. 127, lasu mr. 225, nieuż. mr. 31; bud. mur. 9, drewn. 31; płodozm. 12-pol., las nieurządzony. 2.) **Sz. W.**, pow. konecki, ob. *Korzeniowska Wola.*

Szydłowieckie Podzamcze, folw., ob. *Podzamcze* 6.).

Szydłowin, folw. dóbr Krynica, w pow. sokołowskim.

Szydłówka, wś, pow. konstantynowski, gm. Olszanka, par. Hadynów, ma 48 dm., 344

mk., 1101 mr. obszaru. W 1827 r. 53 dm., 285 mk.

Szydłówka, jezioro w Kurlandyi, ob. *Schidlowka.*

Szydłówka, słobódka, pow. uszycki, na pograniczu pow. kamienieckiego, okr. pol. Dunajowce, gm. Rachnówka, par. Suprunkowce, przy drodze z Huty Czarnej (Słobodki Jackowieckiej) do Derewian. Należy do wsi Suprunkowiec.

Szydłówko, wś i folw., pow. mławski, gm. Dębsk, par. Szydłowo, odl. 4 w. od Mławy. ma 23 dm., 213 mk. W 1827 r. 12 dm., 94 mk. Fol. Sz. z attyn. Młodynino rozl. mr. 870: gr. or. i ogr. mr. 429, łąk mr. 65, past. mr. 6, lasu mr. 354, nieuż. mr. 16; bud. mur. 4, drew. 20; las nieurządzony. Wś Sz. os. 31, mr. 193.

Szydłówko, wś, pow. mogilnicki, o $3^1/_2$ klm. na płd. od Wielatowa (poczta), na zach. wybrzeżu jez. Szydłowskiego; par. Szydłów, st. dr. żel. w Trzemesznie o 8 klm., 6 dm., 70 mk. kat. i 156 ha (147 roli, 3 łąk). Sz. dzieliło losy sąsiedniego Szydłowa.

Szydłowo, wś i folw., pow. mławski, gm. Dębsk, par. Szydłowo, odl. 5 od Mławy, posiada kościół par. mur., urz. gm., 23 dm., 287 mk. W r. 1889 fol. Sz. i Maryanowo rozl. mr. 744: gr. or. i ogr. mr. 571, łąk mr. 32, past. mr. 5, lasu mr. 112, nieuż. mr. 24; bud. mur. 2, drewn. 21; las nieurządzony. Wś Sz. os. 35, mr. 172; wś Maryanowo os. 7, mr. 10. Kościół i par. erekcyi nieznanej. Obecny z r. 1838. Sz. par., dek. mławski, 2065 dusz.

Szydłowo al. *Szyłowo* 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Zaleś, okr. wiejski Zaleś 2, o 7 w. od gminy a 34 w. od Dzisny, 4 dm., 56 mk. (w 1865 r. 21 dusz rewiz.). 2.) **Sz.,** wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Prozoroki (o 2 w.), okr. wiejski i dobra, Kossów, Sanniki, o 33 w. od Dzisny, ma 2 dm., 14 mk. kat.

Szydłowska Wola, wś, pow. mławski, gm. Stupsk, par. Wyszyny, odl. 8 w. od Mławy, ma 23 dm., 239 mk. W 1885 r. fol. Sz. Wola rozl. mr. 969: gr. or. i ogr. mr. 537, łąk mr. 45, past. mr. 101, lasu mr. 265, nieuż. mr. 31; bud. mur. 4, drewn. 6; płodozm. 11-pol., las nieurządz. Wś Sz. Wola os. 29, mr. 282.

Szydłowski Radoryż, ob. *Radoryż* 1.).

Szydłowskie, jezioro, w pow. mogilnickim, przeszło 5 klm. długie, około 300 kroków szerokie, ciągnie się od Wielatowa do Szydłowa; na płn. połączone z jez. Żabnem, zasila się na zachodzie odpływem jez. Trzemeszeńskiego; na płd. łączy się z jez. Skorzęcińskiem (Niedzięgiel), z którem odpływa do Kwieciszewicy, dopł. Noteci. Na wsch. wybrzeżu jeziora Sz. leżą Targownica i Płaczkowo, a na zach. Szydłówko i Szydłowo.

Szydłowszczyzna 1.) folw. i dobra, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Dobuczyn, o 11 w. od Prużany. 2.) **Sz.,** dobra, tamże, o 12 w. od Prużany.

Szydłowy, potok, dopływ pot. Konieczna (ob.), pow. gorlicki.

Szydogie (u Buszyńskiego), w spisie urzędowym *Szydagi*, wś, pow. rossieński, gm. i par. Skaudwile, o 32 w. od Rossień.

Szydogiszki, przysiołek, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 18 w. od Poniewieża.

Szydziszki, os., pow. wyłkowyski, gm. i par. Wyłkowyszki (odl. 7 w.), ma 1 dm., 11 mk. W 1827 r. 1 dm., 13 mk.

Szyfra, futor, pow. latyczowski, przy drodze z Wańkowiec do Zińkowa.

Szygale (V, 348), mylnie, zamiast *Szyłgale.*

Szygany, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. maryjska, o 20 w. od Słonima.

Szygi *Stare*, wś i folw., pow. makowski, gm. Sielc, par. Rożan, odl. 14 w. od Makowa. W 1827 r. 12 dm., 77 mk. W 1876 r. folw. rozl. mr. 931: gr. or. i ogr. mr. 419, łąk mr. 61, past. mr. 57, wody mr. 2, lasu mr. 150, zarośli mr. 227, nieuż. mr. 15; bud. drewn. 9; las nieurządzony. Wś Sz. Stare os. 27, mr 134.

Szygówka al. *Szygówek*, wś, pow. pułtuski, gm. Obryte, par. Zambski, ma 11 os., 216 mr. Wchodziła w skład dóbr Górki.

Szyicze, wś i folw. nad rz. Nienacz, lew. dopł. Prypeci, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Dudzicze, par. praw. Suchowicze, o 2 mile od st. dr. żel. pińskiej Mozyrz. Niegdyś ststwo szyjskie, szyjeckie al. szyickie, obejmujące wsi Sz. i Jurewicze, które w drugiej połowie XVIII w. posiadał Michał Jeleński, podkomorzy mozyrski, opłacając kwarty 322 złp. 10 gr. a hyberny 195 złp.; przeszło następnie na skarb. Wś ma 37 osad, cerkiewkę na cmentarzu grzebalnym; grunta piaszczyste. Folw., około $17^1/_2$ włók, nabył w 1872 r. Teofil Sadowski. Sz. razem z Torowiczami opłacały w 1717 r. 165 złp. hyberny (ob. Vol. Leg., t. VIII, 374). *A. Jel.*

Szyińce, wś nad Rowkiem (dopł. Rowu), pow. latyczowski, okr. pol. Zińków, gm. Żeniszkowce, par. kat. Derażnia, o 13 w. od Baru, ma 109 os., 631 mk., 682 dzies. ziemi włośc., 1041 dwors., 48 cerkiewnej; 2 młyny. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., z 1753 r., z 1124 parafianami. Własność Brzozowskich i Łapczyńskich, dawniej Sarneckich. *Dr. M.*

Szyjakowo, os., niegdyś w pow. kaliskim (Odolanów), ku wsch. od Raszkowa, graniczyła z Szczurami. W r. 1424 zamieniono Sz. na Sulisław; r. 1558 odgraniczono je od Szczurów; około r. 1660 leżało Sz. pustkami. Akta ziemskie kaliskie zawierają różne czynności odnoszące się do tej osady. *E. Cal.*

Szyjałówka, wś nad rz. Naczą (prawy dopływ Bobru), pow. borysowski.

Szyjka, wś i folw., pow. sieński, gm. Bóbr. Wś ma 36 dm., 291 mk.; folw. należy do dóbr Krupka (ob.), stanowiących dawniej część hrabstwa smolańskiego Sanguszków, następnie własność Świackich.

Szyjki 1.) wś i folw. nad rz. Wkrą, pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Glinojeck, odl. o 22 w. od Ciechanowa, ma 14 dm., 183 mk. W 1879 r. fol. Sz. rozl. mr. 799: gr. or. i ogr. mr. 373, łąk mr. 92, past. mr. 42, lasu mr. 210, wody mr. 60, nieuż mr. 22; bud mur. 1, drewn. 15; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Sz. os. 22, mr. 33; wś Kowalewko os. 6, mr. 157. 2.) **Sz.**, pow. kolneński, gm. Kubra, par. Przytuły. 3.) **Sz.**, pow. płocki, ob. *Ilinko.*

Szyjki, przyl. do Gromca, pow. chrzanowski, o 9 klm. na płn.-wschód od Oświecima, na płn. od wsi, śród lasów. Wólka składa się z 29 dm. i 184 mk. Leży przy drodze z Gromca do Libiąża Małego. *Mac.*

Szyjki, folw. do Wierzbiczan, pow. inowrocławski, o 4 klm. na płd. od Gniewkowa, w r. 1830 miał 3 dym. i 35 mk. kat.; dziś nie istnieje.

Szyjkowice, niem. *Sczeykowitz, Halsdorf, Sciekowice,* 1531 *Czykowitze,* 1581 *Schtzawikowitze, Schikowitz,* wś, pow. rybnicki, par. kat. Dolny Bełk, ma 808 ha (391 ha roli, 66 łąk i 291 lasu), 70 dm., 489 mk. (10 ew.). Młyn wodny, leśnictwo rządowe.

Szyk, wś, pow. limanowski. Składa się z 87 dm. rozrzuconych po wzgórzach, ma kościół par. drewniany, zbudowany nad Rybskim pot. (dopł. Wilkowiska, dopł. Stradomki) i szkołę początkową. Od płd. zasłania wieś góra Kostrza (730 mt.), od płn. Krzemionki (439 mt.), pokryte przez „Koński las". Dolina potoku opada dosyć stromo z płd.-zach. od 511 mt. na granicy Rybiego Nowego, na 319 mt. ku płn. w stronę Rzek. Odl. od Limanowy wynosi 15·9 klm. We wsi jest 524 mk. (248 męż., 276 kob.), 500 rz.-kat., 24 izrael. Pos. więk. (Maryi Russockiej) wynosi 492 mr. (281 roli, 20 łąk, 144 mr. lasu); pos. mn. ma 397 roli, 68 łąk, 145 past. i 140 mr. lasu. Długosz nie wymienia tej wsi i parafii; w r. 1490 (Pawiński, Małop., 449 i 450) znajdujemy „Szyk" i „Szyc" w par. Góra św. Jana, a 1581 (ibid., 53) „Schyk Wyższy" Jana Strzeleckiego, ma parafię, 2 łany km. i 5 zagr. bez roli. Do par. należy w tym roku Szadek (Sadek, na zach. położony). W szematyźmie dyec. tarnowskiej z r. 1880 zanotowano jako rok erekcyi kościoła 1209 (zapewne 1509) a po święcenia 1633. Według podania przed r. 1633 mieli jakiś czas kościół ten posiadać socynianie. Wśród ról plebańskich znajduje się pagórek zwany Zamczyska, na którym wybudowano kaplicę. Do parafii należą: Rzeki i Podczasze. *Mac.*

Szykarty, właściwie *Iszkarty,* folw., pow. wyłkowyski, gm. Zielonka, par. Olwita, 1 dm., 28 mk.

Szykatowicze, fol. poradziwiłłowski, pow. miński, nabyty po 1878 r. przez hr. Czapskich, do dom. Stańków; około 57 włók.

Szykiły, przysiołek, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Domaczewo, o 40 w. od Brześcia.

Szykima, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn, okr. wiejski Traszkuny, o 11 w, od gminy, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Giejany.

Szykinis, jezioro, w pow. sejneńskim, na obszarze dóbr Łosewicze, w pobliżu jez. Szławantelis.

Szykle, dobra, pow. szawelski, gm. Poszwityń, o 43 w. od Szawel. W urodzajnej i dobrze zagospodarowanej glebie. Należał niegdyś do rozległych dóbr stołowych królewskich, darowanych następnie przez cesarzową Katarzynę II hr. Platonowi Zubowowi, obecnie należy do dobr ekonomii szawelskiej hr. Mikołaja Zubowa, marszałka szlachty gub. kowieńskiej.

Szykoniszki, zaśc., pow. wileński, w 2 okr, pol., gm. Mejszagoła, okr. wiejski i dobra (w 1865 r. Izmailskich) Rostyniany, o 12 w. od gminy a 20 w. od Wilna, ma 1 dm., 7 mk. katol. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.).

Szykowicze, w spisie z 1865 r. *Szypkowicze,* wś włośc. nad jez. Watoryno, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Miadzioł, okr. wiejski Nowiki, o 10 w. od gminy a 44 w. od Wilejki, ma 7 dm., 43 mk. prawosł. i 5 katol. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.).

Szykowo, pow. wilejski, ob. *Przewóz* 1).

Szyksznialiszki, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 37 w. od Poniewieża.

Szyksznie, wś i os. leś., pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo, odl. od Władysławowa 32 m. Wś ma 2 dm., 28 mk.; os. leś. 1 dm., 8 mk. W pobliżu leży os. Sz. al. Taryszrys, mająca 2 dm., 14 mk. W 1827 r. było 2 dm., 21 mk.

Szyksznie 1.) wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 47 w. od Poniewieża. 2.) **Sz.**, dobra, pow. rossieński, gm. Skaudwile, o 31 w. od Rossień. 3.) **Sz.**, wś, tamże, gm. Sartyniki, par. Wojnuta, o 82 w. od Rossień. 4.) **Sz.**, wś, pow. rossieński, gm. Mańkuny, par. Girtakol, o 9 w. od Rossień. 5.) **Sz.**, dwie wsi, pow. wiłkomierski, gm. Uciany, par. Sudejki, o 87 i 88 w. od Wiłkomierza, uwłaszczone z dóbr Uciany. Na gruntach wsi znajduje się dawne horodyszcze, o którem nie przechowało się żadnego podania. 6) **Sz.**, ob. *Szykszny.* *J. Krz.*

Szyksznie wo, wś i fol., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Olwita, odl. od Wył-

kowyszek 15 w., ma 6 dm., 51 mk. W 1827 r. 15 dm., 256 mk. W r. 1887 fol. Sz. rozl. mr. 855: gr. or. i ogr. mr. 667, łąk mr. 137, past. mr. 4, nieuż. mr. 47; bud. mur. 10, z drzewa 16; płodozm. 9-pol., pokłady torfu. Wś Sz. os. 9, mr. 7; wś Obszrutele os. 18, mr. 235. Dobra Sz., dawniej rozleglejsze, uległy rozdziałowi przez odłączenie (przed r. 1878) fol. Konstantynowo i Nowy Folwark al. Augustowo.

Szykszniszki, fol., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 30 w. od Wilna, 1 dm., 11 mk. katol.

Szyksznу 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 69 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Sz.**, ob. *Szyksznie*.

Szyktorska Buda, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Dołhobyczów.

Szykucie, wś, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny, odl. od Maryampola 41 w., ma 7 dm., 80 mk. W 1827 r. 5 dm., 63 mk.

Szykucie, wś nad rz. Wołmą, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewicze, ma 8 osad; grunta szczerkowe, urodzajne, łąki obfite, miejscowość od północy falista, małoleśna. *A. Jel.*

Szykutyszki, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Wysokaruda, odl. od Władysławowa 29 w., ma 11 dm., 80 mk. W 1827 r. 5 dm., 53 mk., par. Sapieżyszki.

Szyladis, rzeczka, ob. *Szyladis*.

Szylanka al. *Szylwianka*, rzeczka, w pow. oszmiańskim, prawy dopływ Berezyny Niemnowej.

Szylany 1.) wś, pow. rossieński, gm. i par. Andrzejów, o 103 w. od Rossień. 2.) **Sz.**, dobra i wś, pow. szawelski, gm. Kurszany, o 37 i 38 w. od Szawel. W 1717 r. należały do Kurszan Jakuba Grużewskiego. 3.) **Sz.**, dobra, tamże, o 40 w. od Szawel. Vol. leg. (VI, 362 i 365) wymieniają dwie królewszczyzny w ks. żmujdzkiom: Sz. Numsze (wś Numsze, w pow. szawelskim, gm. Kurszany) i Sz. Skrable (wś Skrable, w pow. rossieńskim, par. Retów). 4.) **Sz.** 1 i 2, dwa zaśc., tamże, o 37 w. od Szawel. 5.) **Sz.**, wś, pow. szawelski, gm. Szawle, o 12 w. od Szawel. St. dr. żel, lipawo-romeńskiej, między Szawlami (o 12 w.) a Radziwiliszkami (o 11 w.), odległą jest o 166 w. od Lipawy, 82 w. od Możejek a 197 w. od Kałkun. 6.) **Sz.**, ob. *Szyłany*. *J. Krz.*

Szylbark, 1648 *Szylbarg*, 1717 *Szylberk*, niem. *Schildberg*, dobra ryc., pow. człuchowski, st. p. Barkenfelde (o 2·5 klm.), par. kat. Heinrichswalde; 487 ha (375 roli orn., 75 łąk, 30 lasu); 1885 r. 9 dm., 26 dym., 167 mk., 27 kat., 140 ew.; hodowla bydła rasy amsterdamskiej, cegielnia i gorzelnia parowa. Według taryfy pobor. z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podw. a akcyzę potr., płacił tu p. Mrowiński od 20 wł. folw. 20 fl. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 190). Sympla wynosiła 1717 r. 1 zł. 1 gr. (ob. Cod. Beln. w Peplinie, str. 95). Przywilej krzyżacki r. 1374 na dobra tutejsze i sztynbornskie wystawiony przytoczony w artykule *Sztynborn*.

Szylbniki, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Woroniany, okr. wiejski Dubinki, o 5 w. od gminy, 8 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Bystrzyca.

Szyldak, niem. *Schildeck*, wś i dobra ryc., pow. ostródzki, st. p. Reichenau, par. katol. Ostród. Wś powstała w 1394 r., założona na 60 włókach. Posiadała do 1580 r. kościół filialny do Ostrowina. Następnie stała kaplica. Ob. *Kiersztanowo* 2).

Szyle 1.) wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, okr. wiejski Marciniszki, o 1 w. od gminy w 1865 r. 8 dusz rewiz.; należało do dóbr komarowieckich, Stan. Merchelewicza. 2.) **Sz.**, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 62 w. od Kowna. 3.) **Sz.**, dwór, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 50 w. od Poniewieża. 4.) **Sz.**, wś, pow. rossieński, gm. Aleksandrów, par. Nowemiasto, o 109 w. od Rossień. 5.) **Sz.**, wś. pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 36 w. od Telsz.

Szylejkany 1.) wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 49 w. od Poniewieża. 2.) **Sz.**, wś, pow, poniewieski, w 3 okr. pol., o 47 w. od Poniewieża. 3.) **Sz.**, ob. *Szylejkiany*.

Szylejki 1.) 1 i 2, dwie wsi, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 48 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Sz.**, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 67 w. od Wiłkomierza. 3.) **Sz.**, zaśc., tamże, gm. Kupiszki, o 100 w. od Wiłkomierza.

Szylejkiany 1.) wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 62 w. od Święcian, ma 5 dm., 79 mk. katol. 2.) **Sz.**, ob. *Szylejkany*.

Szylejkiszki 1.) 1 i 2, dwie wsi włośc. nad jez. Merkmianką, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Zabłociszki, okr. wiejski Cejkin, o 7 w. od gminy a 14 w. od Święcian, mają razem 13 dm., 99 mk. katol. i 5 żydów (w 1865 r. 27 i 22 dusz rewiz.); należą do dóbr skarbowych Daugieliszki. 2.) **Sz.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. bachmacka, o 20 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **Sz.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 68 w. od Wiłkomierza. *J. Krz.*

Szylele, ob. *Szylele*.

Szylele 1.) fol. szl. nad jez. Zuwintis, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 56 w. od Święcian, 2 dm., 1 mk. katol. 2.) **Sz.**, wś nad rz. Szyrwintą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki, okr. wiejski Poszyrwińcie, o 6 w. od gminy a 58 w. od Wilna, 3 dm., 25 mk. katol. (w 1865 r. 11 dusz rewiz.; należa-

ła do dóbr Wybrańce, Łukaszewiczów). 3.) **Sz.**, fol., zaśc. i dobra, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła, okr. wiejski Izabelin, o 12 w. od gminy a 35 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm., 19 mk. katol., zaśc. zaś 2 dusze rewiz.; w 1865 r. własność Rodziewiczów. 4.) **Sz.**, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 18 w. od Poniewieża. 5.) **Sz.**, przysiołek, tamże, o 26 w. od Poniewieża. 6.) **Sz.**, ob. *Szylele*. *J. Krz.*

Szylemiszki, folw., pow. wiłkomierski, gm. Androniszki, o 60 w. od Wiłkomierza.

Szyleniszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 5 w. od Nowoaleksandrowska.

Szylenówki, wś, pow. rossieński, gm. Kielmy, o 31 w. od Rossień.

Szylerowice, w dok. *Sulerovice*, niem. *Schuellersdorf*, dobra ryc. i wś kośc. nad rzką Młynówką, o $^1/_2$ mili od Odry, pow. raciborski, par. kat. Haatsch, odl. $2^4/_5$ m. od Raciborza. W 1885 wś miała 524 ha (445 ha roli), 149 dm., 1125 mk. (1 ewang.); dobra 1559 ha (613 roli, 54 łąk, 865 lasu), 19 dm., 106 mk. katol. W 1861 r. było 863 dm. i 1149 mk. (9 ew.). Na obszarze dóbr zamek w angielskim stylu, z okazałym parkiem 1330 mr.). Dawna posiadłość jezuitów. Obszar dóbr wynosi 8339 mr. (w tem 3363 mr. roli, 4036 mr. lasu z bażantarnią). We wsi kaplica katol. z 1713 r., szkoła katol. 2-klas., młyn wodny i 1950 mr. obszaru (1423 mr. roli).

Szylerowo, wś i os., pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo, odl. od Władysławowa 35 w., ma 12 dm., 43 mk.

Szylica, uroczysko, wzgórze nad Rosią, około Kargaszyna i Korsunia.

Szylin 1.) wś nad Jasiołdą, pow. prużański, na pograniczu słonimskiego, w 2 okr. pol., gm. Bereza, o 45 w. od Prużany. 2.) **Sz.**, zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Łosznica, par. katol. Borysów, o 1 w. od toru dr. żel. brzesko-moskiewskiej, na pół drogi pomiędzy st. Borysów i Bojary, ma 2 osady; grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Szylina 1.) zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 34 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol. 2.) **Sz.**, zaśc. szl. nad pot. Łympie, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 29 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol. 3.) **Sz.** (u Buszyńskiego), w spisie urzęd. *Szylinie*, wś, pow. rossieński, gm. i par. Taurogi, o 69 w. od Rossień. 4.) **Sz.**, ob. *Szylina*.

Szylińce, wś i dwa folw. nad rzeką Wilią, pow. borysowski, gm. Witunicze, par. katol. Kiemieszów. Wś ma 8 osad; fol., niegdyś własność Korkozewiczów, teraz podzielony na dwa, z tych jeden, własność Pawluciów od 1861 r., ma 6 włók; drugi, od 1872 r. własność Skuratowicza, 7 włók. Miejscowość wzgórzysta i dość lesista, grunta lekkie. *A. Jel.*

Szylinek, wś nad Jasiołdą, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Czerniakowo, o 49 w. od Prużany. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kidule.

Szyling-Pomusz, dobra, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 63 w. od Poniewieża.

Szylinga, rzeczka, w pow. trockim, pod zaśc. Poszylinga.

Szylingi, kordon, pow. telszewski, zarząd mta Kretyngi, o 68 w. od Telsz.

Szylingiszki 1.) dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 82 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Sz.**, folw., pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 46 w. od Poniewieża.

Szylinie 1.) wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., ma 3 dm., 28 mk. katol. 2.) **Sz.**, zaśc. szl., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 9 w. Trok, 1 dm., 7 mk. katol. 3.) **Sz.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 69 w. od Nowoaleksandrowska. 4.) **Sz.**, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 7 w. od Telsz. 5.) **Sz.**, fol. nad rzką Ucianką, pow. wiłkomierski, gm. i par. Uciany, o 63 w. od Wiłkomierza, należy do dóbr Uciany. Na gruntach folwarcznych, nad Ucianką, znajduje się góra zamkowa ks. Utenesa. 6.) **Sz.**, ob. *Szylina*. *J. Krz.*

Szyliniki, wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Słowiki, odl. od Władysławowa 26 w., ma 28 dm., 308 mk., 30 os., 742 mr.

Szyliniki 1.) wś, pow. rossieński, par. Betygoła. 2.) **Sz.**, dwór, pow. rossieński, gm. Mańkuny, par. Girtakol, o 17 w. od Rossień. 3.) **Sz.**, wś, tamże, o 18 w. od Rossień. 4.) **Sz**, wś, pow. rossieński, gm. Szwekszne, o 112 w. od Rossień.

Szylinis 1.) zaśc. nad jez. Łusza, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Zabłociszki, o 7 w. od gminy a 21 w. od Święcian, ma 2 dm., 18 mk. katol.; należy do dóbr Andrzejewo Seyfertów. 2.) **Sz.**, zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 28 w. od Kowna.

Szyliniszki, zaśc. nad jez. Pokosas, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Łyngmiany, o 8 w. od gminy a 35 w. od Święcian, ma 3 dm., 28 mk. katol. (w 1865 r, 11 dusz rewiz.).

Szylinka, potok, w pow. wileńskim, płynie pod karczmą Pohulanka.

Szylinka 1.) zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Szumsk, okr. wiejski i dobra skarbowe Kosina, o $2^1/_2$ w. od gminy, 6 dusz rewiz. 2.) **Sz.**, karczma, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol.

Szyliszki, niewielkie jezioro, w pow. telszewskim, przez które przepływa rz. Markija, dopływ jeziora Plinksze.

Szyliszki 1.) 1 i 2, dwa dwory, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol. 2.) **Sz.**, wś, pow. rossieński, par. Girtakol. 3.) **Sz.**, folw., pow. szawelski, gm. Błagowieszczeńsk, o 56 w. od Szawel. 4.) **Sz.**, folw. nad Krojąą, pow szawelski, par. Ligumy, w urodzajnej glebie; należy do domin. Bitajcie, Leopolda Łukomskiego. 5.) **Sz.**, wś, pow. szawelski, gm. Popielany, o 48 w. od Szawel. 6.) **Sz.**, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 14 w. od Telsz. 7.) **Sz.** *Kianiaulis*, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 51 w. od Poniewieża.

Szylkaryszki, zaśc., pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża.

Szylki 1.) wś włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wołkołata (o 3 w.), o 62 w. od Wilejki, ma 9 dm., 85 mk. katol.; młyn wodny. 2.) **Sz.**, wś, pow. sieński, gm. Ulanowicze, ma 14 dm., 82 mk.

Szylniki 1.) fol. i dobra, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty, okr. wiejski Szylniki, o 67 w. od Wilna, ma 1 dm., 10 mk, katol.; w 1865 r. własność Pauliny Szwojnickiej. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: Ażuszele, Krupiele, Kurzyliszki, Pikciuny, Piotrowskie, Poszawdynie i Żywniany, oraz zaśc. Cesarki, Girełka, Makugale, Narkuszki, Prudy i Sandziszki, w ogóle w 1865 r. 84 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych i 155 b. włośc. skarbowych. 2.) **Sz.**, fol. i dobra nad rzką Sosarką, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, okr. wiejski Łabejkiszki, 1 dm., 10 mk. katol.; w 1865 r. własność Fran. Sotkiewicza. 3.) **Sz.**, wś, pow. szawelski, gm. Grużdzie, o 35 w. od Szawel.

Szylniszki, zaśc. szl., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 50 w. od Wilna, 1 dm., 15 mk. katol.

Szylsk, zaśc., pow. kowieński, należy do dóbr Marywil Szwojnickich.

Szyluszki, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 84 w. od Nowoaleksandrowska.

Szylwianka, ob. *Szylanka*.

Szylwiany, wś, fol. i os. leś., pow. władysławowski, gm. Błogosławieństwo, par. Iłgowo, odl. od Władysławowa 38 w. Wś ma 34 dm., 352 mk.; os. 1 dm., 5 mk.; foł. 1 dm., 54 mk. W r. 1872 fol. Sz. rozl. mr. 192: gr. or. i ogr. mr. 80, łąk mr. 36, pastw. mr. 22, lasu mr. 49, nieuż. mr. 5; bud. z drzewa 18.

Szylwiany 1.) zaśc., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Bakszty, okr. wiejski Grabowo, 7 dusz rewiz. 2.) **Sz.**, folw., pow. szawelski, gm. Krupie, o 42 w. od Szawel.

Szylwie al. *Szyłwy*, dwór i dwie wsi, pow. rossieński, gm. Mańkuny, o $14^1/_2$ i 15 w. od Rossień.

Szylwietys, wś, pow. władysławowski, gm. Syntowty, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 31 w., ma 8 dm., 74 mk.

Szylwniki, zaśc. szl., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 34 w. od Wilna, 2 dm., 17 mk. katol.

Szyłwy 1.) wś nad rzką Szylwianką, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i dobra Milewskich (w 1865 r.) Łogumowicze (o 10 w.), okr. wiejski Czapuń, o 64 w. od Oszmiany a 49 w. od Dziewieniszek, ma 10 dm., 36 mk. prawosł. i 32 katol. (w 1865 r. 27 dusz rewiz.). 2.) **Sz.**, zaśc., pow. święciański, par. Komaje, posiada kaplicę katol. z grobami rodziny Czechowiczów.

Szyła, wś, pow. orszański, gm. Rudnia, w pobliżu błota Borysowo.

Szyłabalis (w dokum.), ob. *Rojstobalis*.

Szyładelis, rzka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ rzki Szyładis (pr. dopł. Muszy).

Szyładys, rzka, w pow. szawelskim, prawy dopływ Muszy. Przybiera od pr. brzegu rzkę Szyładelis, od lewego zaś Usupis. Przepływa przez jez. Kojre.

Szyłagalis, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 70 w. od Nowoaleksandrowska.

Szyłagole 1.) dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 82 w. od Poniewieża. 2.) **Sz.**, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Łupany, o 52 w. od Wiłkomierza.

Szyłagoła 1.) wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 7 w. od Poniewieża. 2.) **Sz.**, dobra, pow. rossieński, gm. Kołtyniany, o 46 w. od Rossień.

Szyłaj, dwór, pow. rossieński, gm. Rossienie, o 16 w. od Rossień.

Szyłajcie, kol., pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk 26 w., ma 3 dm., 16 mk. W 1827 r. 2 dm., 44 mk., par. Sereje.

Szyłajcie 1.) wś włośc. nad Niemnem, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce, okr. wiejski i dobra skarbowe Punie, o 67 w. od Trok, 1 dm., 7 mk. katol. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.). 2.) **Sz.** al. *Szyłany*, zaśc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jeżno (o 7 w.), par. Niemaniuny, okr. wiejski i dobra skarbowe Wieżańce, 2 dusze rewiz. W 1850 r. Downarowicz posiadał tu 78 dzies., Jacuński 60 dzies. 3.) **Sz.**, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 7 w. od Poniewieża. *J. Krz.*

Szyłajnele, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 48 w. od Kowna.

Szyłajnie, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 80 w. od Kowna.

Szyłaki, ob. *Szymaki*.

Szyłale 1.) folw., pow. szawelski, gm. Kruki, o 48 w. od Szawel. 2.) **Sz.**, wś, pow.

telszewski, w 2 okr. pol., o 50 w. od Telsz. 3.) **Sz.**, ob. *Szylele.*

Szyłaliszki 1.) dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 75 w. od Poniewieża. 2.) **Sz.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Subocz, o 70 w. od Wiłkomierza.

Szyłańce 1.) wś i fol. nad rzką Kirsnianką, pow. sejneński, gm. Św. Jeziory, par. Łoździeje, odl. od Sejn 28 w., 1 dm., 28 mk. W 1827 r. fol. miał 1 dm., 18 mk.; wś 14 dm., 82 mk. Fol. Sz., w r. 1875 oddzielony od dóbr Kurdymokszty, rozl. mr. 264: gr. or. i ogr. mr. 144, łąk mr. 115, nieuż. mr. 5; bud. z drzewa 5. 2.) **Sz.**, wś i fol. nad rzką Strombogłówką, pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Urdomin, odl. od Kalwaryi 12 w. Wś ma 7 dm., 168 mk.; fol. 1 dm., 7 mk. W 1827 r. było 15 dm., 110 mk. Dobra Sz. składały się w r. 1886 z fol.: Sz. i Małakorzyść, rozl. mr. 566: gr. or. i ogr. mr. 263, łąk mr. 225, lasu mr. 67, nieuż. mr. 11; bud. z drzewa 14; las nieurządzony, pokłady torfu. Wieś Sz. os. 6, mr. 252; wś Słobódka os. 9, mr. 16; wś Poszyłale os. 10, mr. 30. *Br. Ch.*

Szyłanie 1.) dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 80 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Sz.**, ob. *Szyłany.*

Szyłany, wś nad Niemnem, pow. maryampolski, gm. i par. Poniemoń Pożajście, odl. od Maryampola 63 w., ma 20 dm., 311 mk. Leży niedaleko Rumszyszek. W pobliżu ślady okopów,

Szyłany 1.) wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 33 w. od Trok, 2 dm., 20 mk. katol. 2.) **Sz.**, wś włośc. i dobra skarbowe nad Łowkistą (dopł. Wilii) i rzką Świerą, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle (o 12 w.), par. Poporcie, okr. wiejski Krzywany, o 42 w. od Trok, ma 7 dm., 124 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. 40 dusz rewiz.). W 1850 r. dobra skarbowe Sz. składały się z 7 wsi i miały 2741 dzies. rozległ. Do 1841 r. stanowiły te Sz. własność synodu ewang.-reform. w Wilnie. Zapisane zostały, wraz z należącemi do nich majętnościami, w 1629 r. na utrzymanie miejscowego zboru helweckiego i duchowieństwa przy nim, z woli Adama Talwojsza, kaszt. żmujdzkiego, ciwuna bierżyniańskiego i sstę raduńskiego i żośląńskiego († 1628 r.), przez żonę jego Marynę Michajłównę z Radzimina Frąckiewiczównę, podkomorzanką połocką, która wymówiła sobie jednak dożywotnie korzystanie z dochodów. Po jej śmierci († 1635 r.) duchowieństwo helweckie objęło w zupełne władanie dobra szyłańskie. Adamowie Talwojszowie, krewny ich Mikołaj, sędzia grodzki żmujdzki, oraz inni powinowaci, również dobrodzieje zboru szyłańskiego, pochowani zostali w grobach murowanych pod zborem. W 1637 r. zbór, wystawiony z drzewa ciosanego, potrzebował naprawy, jedna bowiem ściana chyliła się do upadku. Ta więc okoliczność, oraz świadectwo Pawła Vergeriusa, który w 1555 r. zwiedzał Litwę i wzmiankuje o zborze szyłańskim jako o istniejącym, pozwala wnosić, że istniał on, chociaż bez stałego predykanta i uposażenia, już od połowy XVI w. Po wyposażeniu zboru szylańskiego przez Talwojszów nie było również początkowo stałego ministra a dla odprawiania nabożeństwa zjeżdżali tu duchowni z Wilna. Przyczyniło się do tego spustoszenie w 1641 r. plebanii szyłańskiej, przyczem naruszono nawet groby Talwojszów, dalej nieodnawianie przez długi czas zboru, który coraz bardziej groził upadkiem, wreszcie zacięte procesowanie kalwinów przez sąsiadów, zwłaszcza przez Ratyńskich i Skorobohatych, połączone nieraz z najazdami na grunta zboru i różnemi gwałtami i zaborami. Szeroko opowiada o tem rękopis przechowany w konsystorzu kalwińskim w Wilnie, p. n. „Zbiór głosów ze strony szylańskiej jednoty ewangielickiej w sądzie podkomorskim trockim odbytych“. Pod koniec dopiero XVII w. zbór szyłański został wyrestaurowany i otrzymał stałego kaznodzieję. Nie długo to jednak trwało, bo tylko przez lat czterdzieści, z powodu bowiem, że parafia była nieliczną i że brak było duchownych, synod nie naznaczył nowego predykanta, przez co kościół powoli popadł w ruinę, aż w końcu w 1737 r. złośliwa czyjaś ręka podpaliła budynek, który nie został już odbudowany. Pozostała tylko kapliczka na cmentarzu, która przetrwała do czasu przejścia Sz. na rzecz skarbu; obecnie została zniesioną. Łukaszewicz (Dzieje wyzn. helw., II, 88), podaje o Sz. „Majętność (zboru) obszerna i bardzo dobra, ale teraz przez żołnierzów zrujnowana i wiele lasów (1755 r.), sianożęci i gruntów sobie poprzywłaszczała okoliczna szlachta, zostaje tam konsenior wileński ks. Samuel Windysz Solnicki; sam jeden z tej majętności żyje. Audytorów, oprócz jednego p. Aleksandra Rychlickiego i kilku szlachcianek, niema“. Z wspomnianego „Zbioru głosów“ dowiadujemy się, że podczas bytności ks. Windysz-Solnickiego w Sz. Aleksander Rychlicki był dzierżawcą i posesorem całości Korejwiszek, które wchodziły w obręb posiadłości szyłańskich. Posiadłości składały się ze wsi: Sz. (10 włók osiadłych), Putreszany (8 włók osiadłych i 3 puste) i Buckuny (5 włók osiadłych), w ogóle 26 włók. Kaznodziejami przy zborze szyłańskim byli: Stefan Klemens Boczkowski (od 1628 po 1642 r.), Jakub Chołkowski (1642 r.), Michał Matysiewicz (1650 r.), Paweł z Żarnowca (od 1670 do 1681, w którym zmarł, przeżywszy przeszło ośmdziesiąt lat); przy nim przemie-

szkiwał w Sz. syn jego Grzegorz, konsenior wileński († w Wilnie w 1678 r.), Jan Burzymowski, konsenior wileński (1685 r.), Adam Samuel Windysz-Solnicki, konsenior wileński (1692—1700 r.), w końcu około 1719 r. pełnił obowiązki kaznodziei szyłańskiego, gdy nie przebywał w Wilnie, senior dystryktu wileńskiego Konstanty Karpiński (z notat *Ad. Flor. Kosm.*). 3.) **Sz.**, wś nad rzką Strawą, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Tyszkiewiczów, Żyżmory (o 3 w.), par. Niemaniuny, o 45 w. od Trok, ma 7 dm., 78 mk. katol. (w 1865 r. 35 dusz rewiz.). 4.) **Sz.**, zaśc., tamże, gm. Żyżmory (o 10 w.), okr. wiejski i dobra (Tańskich w 1865 r.) Żuchorany, 1 dusza rewiz. 5.) **Sz.** *1* i *2*, dwa zaśc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle, okr. wiejski Krzywany, o 42 w. od Trok, 11 mk. katol.; w 1865 r. jeden z nich miał 5 dusz rewiz., drugi zaś 2 dusze osadn. w. ruskich. 6.) **Sz.**, okol. szlach., pow. trocki, w 3 okr. pol., o 58 w. od Trok, 24 dm., 123 mk. katol. 7.) **Sz.** *1* i *2*, dwie wsi włośc. i dobra skarbowe na prawym brzegu Wilii, poniżej ujścia Waki, pow. wileński, na pograniczu pow. trockiego, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o $20^1/_2$ w.), okr. wiejski Ciechanowiszki, o 17 w. na zach. od Wilna. Jedna z wsi ma 2 dm., 12 mk. katol., druga 8 dm., 73 mk. t. wyzn. (podług spisu z 1865 r. 19 i 24 dusz rewiz.). W 1830 r. podług wizyt. kościelnych było w Sz. 51 mk. płci obojej. Wś położona na skraju płaskowzgórza, obfitującego w źródła, otoczona jest obszernemi lasami, które dały jej nazwę (*szyłas*—las, bór). Na początku XVII w. Sz. stanowiły własność kapituły rz.-katol. wileńskiej, która posiadała tu folwark. W połowie tego wieku biskupi wileńscy założyli tu kościołek drewniany, przy którym do 1840 r. przebywał stale ksiądz prestymonaryusz (pobierający utrzymanie bez beneficyum) i odprawiało się codziennie parafialne nabożeństwo. W połowie XVIII w. ks. Franciszek Ancuta, kanonik wileński, i brat jego Adam uposażyli kościół szyłański sumą 1500 rs., opartą na dobrach Ancutów, Klukowicze i Szacywka (w pow. wołkowyskim). Ks. Fran. Ancuta był przez dłuższy czas zawiadowcą tutejszego kościołka i w Sz. przebywał. Sz. należały pierwotnie jako filia do parafii Kalwarya podwileńska, a następnie, z utworzeniem w 1782 r. przez biskupa Massalskiego parafii suderwiańskiej, wcielone zostały do tej ostatniej. Brat biskupa tomaseńskiego Walentego Wołczackiego, założyciela kościoła suderwiańskiego, kanonik wileński i proboszcz suderwiański odbudował kościół w Sz., pokrył go słomą i wybrukował kamieniami. Do dziś dnia kościół ten nie ma żadnego podmurowania ani sklepów pod sobą, a podłoga i dach przed niedawnym dopiero czasem pokryte zostały deskami. Słynie on z dwu obrazów uważanych za cudowne. Jeden z nich w wielkim ołtarzu, malowany na drzewie olejnemi farbami, przedstawia św. Trójcę, podług podania miał się objawić na wierzbie pastuchom pilnującym w nocy bydła. Drugi, u wejścia do kościoła, również na drzewie malowany, przedstawiający Bogarodzicę, miał się ukazać miejscowemu organiście. Odpusty odbywają się w Sz dwa razy do roku: w Niedzielę po św. Trójcy i na Wniebowzięcie N. M. P. d. 15 sierpnia, gromadząc liczne zastępy pobożnych, z dalszych nawet okolic. W kościele samym i na cmentarzu przykościelnym chowali się okoliczni ziemianie, jak Prozorowie z Mazuryszek i Kosmowscy h. Trąby z Rostynian (Kosmowszczyzny). Po 1842 r. Sz. przeszły na własność skarbu (podług notat *Ad. Flor, Kosmowskiego*). 8.) **Sz.**, okolica, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 42 m. od Kowna. 9.) **Sz.**, fol., pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 19 w. od Poniewieża. 10.) **Sz.**, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 70 w. od Poniewieża. 11.) **Sz.**, ob. *Szyłajcie*.

Szyłapele, dobra, pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 33 w. od Wiłkomierza.

Szyłas, dwór, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 47 w. od Poniewieża.

Szyłaudzie (ob. *Kirsna*), jezioro, w pow. kalwaryjskim. Jest to inna nazwa jez. Rymiec.

Szyłejki 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., par. Rakiszki, o 49 w. od Nowoaleksandrowska. Niegdyś Kurminów, później Toplickich, od 1831 r. skarbowe. 2.) **Sz.**, dwór, tamże, w 5 okr. pol., o 77 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **Sz.**, dwór, tamże, o 70 w. od Nowoaleksandrowska. 4.) **Sz.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Uciany, par. Wiżuny, o 57 w. od Wiłkomierza, uwłaszczona z dóbr Wiżuny.

Szyłele, wś włośc., pow. maryampolski, gm. Wejwery, par. Godlewo, odl. od Maryampola 36 w., ma 17 dm., 152 mk., 16 os., 374 mr. W 1827 r. 7 dm., 121 mk. Wchodziła w skład dóbr Freda Dolna.

Szyłele 1.) żmujdzkie *Szyłale*, mko i dobra nad pot. Aszutisem, dopł. Łokisty, pow. rossieński, gm. Pojurze, par. Szyłele, o 70 w. na płn.-zach. od Rossień, w 1859 r. 110 dm., 1100 mk.; kościół katol. paraf., kościół ewang., synagoga, dom modlitwy żydowski, zarząd okręgu policyjnego, st. poczt. i telegraficzna, apteka, doktór. Targi odbywają się co czwartek, jarmarki na konie kilka razy do roku, najznaczniejsze na Trzy Króle i N. M. P. Gromniczną. Kościół katol., p. w. Wniebomzięcia N. Maryi P., drewniany, wzniesiony

w 1533 r. kosztem Stanisława Orwidowicza. Przy kościele altarya, fundowana w 1799 r. Kaplica p. w. św. Jana, z drzewa wzniesiona w 1825 r. przez mieszkańców. Parafia katol., dekanatu botockiego, 6474 dusz. Filia w Tubinach. Plebania szyłelska miała przedtem 6 włók i 16 mr. ziemi, 17 dusz rewiz. i 795 rs. kapitału. Sz. należały niegdyś do Orwidów, Dondołowskich, Wołłowiczów, w końcu hr. Platerów, od których drogą spadku przeszły na własność Piłsudzkich. 2.) **Sz.**, *Szylele*, o 1 milę od Kowna, na wyspie Niemna wprost ujścia Niewiaży. Wyspę tę Żmujdzini zwali *Wirgałas* a Kiejstut w 1362 r. zbudawał tu warownię *Nowe Kowno*. Warownię zburzył w. mistrz Kniprode, wzniósł inną a wyspę nazwał Gotteswerder. Witold 1402 zburzył warownię krzyżacką. 3.) **Sz.** *1* i *2*, dwie wsi, pow. szawelski, gm. Skiemie, o 46 i 47 w. od Szawel. 4.) **Sz.**, ob. *Szylele*. *J. Krz.*

Szyłgale 1.) wś nad rz. Szeszupą, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Słowiki, odl. od Władysławowa 20 w., ma 18 dm., 133 mk., około 1000 mr. W 1827 r. 21 dm., 190 mk. Wieś ta wchodziła w skład dóbr rząd. Kidule. Śród osad włościańskich znajduje się kolonia utworzona z połączenia 3 osad. Kol. Sz. rozl. mr. 295: gr. or. i ogr. mr. 178, łąk mr. 32, past. mr. 17, lasu mr. 44, nieuż. mr. 24; bud. mur. 2, z drzewa 18; pokłady torfu i wapna, cegielnia, piec wapienny. Sz. gm. ma 26560 mr. obszaru i 6466 mk. (1551 prot., 26 żyd.), sąd gm. okr. I w os. Słowiki, st. pocz. Szaki. W skład gm. wchodzą: Anierubiszki, Auksztoje, Braszki, Budwiecie, Butwiliszki, Demsze, Dobiszki, Edryki, Filipy, Gabarty, Giliszki, Gotlibiszki-Małe, G.-Wielkie, Jodupiany, Joniszki, Jundyły, Juniszki, Juszkokajmie, Kapszyszki, Kasiukiany, Kaukokalnie, Kjaułupie, Klępy, Kodzie, Krauczyszki, Kuszlejki, Lepołaty, Luki, Lukiszki, Mankuny, Mienczyki, Narty Naudzie, Nowy Dwór, Papartynie, Paspigiele, Plorysze, Podraustynie, Ponowie, Porebie, Puzdeszry, Ruksze, Skordupiany, Skrynupie, Słowiki, Stelmokiszki, Szyłgale, Slisze, Totorwiecie, Tumoszyszki, Turczyny, Tylwiki, Wiałagbudzie, Wobaliszki, Wojszwiły, Wojtkupie, Zubryszki, Żaltyny i Żury. 2.) **Sz.**, pow. władysławowski, gm. Syntowty, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 26 w., ma 5 dm., 42 mk. W 1827 r. 5 dm., 56 mk. 3.) **Sz.**, wś, pow. władysławowski, gm. Giełgudyszki, par. Szaki, odl. od Władysławowa 25 w., ma 5 dm., 83 mk., 7 os., 183 mr. W 1827 r. 5 dm., 74 mk. Wchodziła w skład dóbr Giełgudyszki Dolne. 4.) **Sz.**, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Gryszkabuda, odl. od Władysławowa 29 w., ma 5 dm., 32 mk. W 1827 r. 3 dm., 24 mk.

Szyłgale, wś, pow. rossieński, gm. Aleksandrów, par. Tenenie, o 114 w. od Rossień.

Szyłki, okolica, pow. bielski gub. grodzieńskiej, na płn.-zach. od Malesz. W spisie urzędowym niepodana.

Szyłkowszczyzna, w spisie z 1865 r. *Szałkowszczyzna*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze (o 6 w.), okr. wiejski i dobra, ks. Druckich Lubeckich, Soroczyn, o 60 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. połockiej, ma 4 dm., 44 mk. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Szyło 1.) *Podegli*, folw., pow. szawelski, gm. Podubis, o 18 w. od Szawel. 2.) **Sz.** *Podubis*, folw., tamże, o 20 w. od Szawel. 3.) **Sz.** *Powieżuny*, dobra, tamże, gm. Szawkiany, o 38 w. od Szawel.

Szyłobole, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Bartniki, odl. od Wyłkowyszek 20 w., ma 20 dm., 180 mk. W 1827 r. 20 dm., 201 mk.

Szyłohorje al. *Szyłohory*, *Szyłogóry*, wś, pow. borysowski, przy drożynie z fol. Juchnowszczyzny do wsi Łydnicy, w gm. Dokszyce, ma 4 os.; grunta szczerkowe, miejscowość falista i lesista. Niegdyś własność Zajączkowskich. Za poddaństwa było tu 27 dusz rewiz.

Szyłojanis, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 78 w. od Nowoaleksandrowska.

Szyłokarczma, niem. *Heydekrug*, os., centr powiatu w Prusach wschod., pod 55° 20′ płn. szer. i 39° 8′ wsch. dłg., nad rz. Atmat (odnogą rz. Russ), do której tu wpływa Sziesza. Posiada stacyę dr. żel. tylżycko-kłajpedzkiej, odl. 50 klm. od Kłajpedy. Gleba nie bardzo urodzajna, bagna torfiaste. Wraz z przyległemi wioskami Szyby i Werdy ma 2042 mk., przeważnie luteranów, mówiących po części językiem litewskim. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem (żyto i kartofle), rybołówstwem i spławem drzewa. W pobliżu osady kilka cegielni, 2 browary piwa brunatnego, browar piwa bawarskiego i tartak parowy. Na targi przywożą tu rybacy mnóstwo ryb, które żydzi zakupują do Warszawy i Petersburga; świnie sprzedają do Berlina. Na jesieni odbywa się tu targ na warzywa, na który przybywają bardzo licznie handlarze z Rossyi. W osadzie mieści się landratura, powiatowa kasa podatkowa, geometra powiatowy, superintendentura i urząd celny. Dwie stacye pocztowe we wsi i na dworcu, zarazem telegr. Omnibus chodzi do granicy i do Koleciszek Trzy jarmarki kramne 1½ dniowe, 4 jarmarki rocznie na bydło i konie, zwykle na trzy dni przed kramnym. Od r. 1863 wychodzi w Sz. pisemko litewskie. Powiat szyłokarczemski zajmuje część obszaru Prus wschodnich (regencya gumbińska), na praw. brzegu Niemna. Graniczy z gub. kowieńską. Leży w dorzeczu Niemna; ma 19 mil kwadr.

i 40,000 mk. Miasta nie ma żadnego. Ważniejsze miejscowości: Russ, Kukoreiten i Jugnaten. Ludność przeważnie litewska. *J. B.*

Szyłosady, wś i folw., pow. wyłkowyski, gm. Kopsodzie, par. Grażyszki, odl. od Wyłkowyszek 20 w., ma 94 dm., 710 mk., 876 mr. folw., 1088 mr. włośc. W 1825 r. wś miała 29 dm., 260 mk.; fol. 1 dm., 24 mk. Wchodziły w skład dóbr rząd. Królowe Krzesło.

Szyłosady, jezioro, w pow. trockim, pod wsią Nowosiołki i folw. t. naz.

Szyłosady al. *Szyłosiady*, folw. i dobra nad jez. Szyłosady, pow. trocki, na pograniczu pow. kowieńskiego, w 2 okr. pol., par. Giegużyn, o 40 w. od Trok a 2 w. od linii dr. lipawo-romeńskiej, ma 1 dm., 11 mk. (6 kat., 5 żyd.), w 1850 r. 739 dzies. rozl. Grunta i lasy rozmaitych gatunków. Dobra składają się z folw.: Sz., Nowosiołki, Pietraszyszki, Niepraksztу i zaśc.: Medyny, Szyłogajlis i Nadnacie. W 1850 r. dobra składały się z folw., zaśc. i 2 wsi. Własn. dawniej koronna, od 1707 r. sukcesyjna familii z Osieka Bądzyńskich.

Szyłosowata, wś, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny, odl. od Maryampola 31 w., ma 13 dm., 94 mk. W 1827 r. 5 dm., 81 mk.

Szyłoupie, okolica, pow. rossieński, gm. Rossienie, o 13 w. od Rossień.

Szyłowate, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 12 w., ma 25 dm., 190 mk., 832 mr. W 1827 r. 18 dm., 161 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Ludwinów. W r. 1887 kol. Sz. i Turgoławka, powstałe z uwłaszczonych osad, miały rozl. mr. 147: gr. or. i ogr. mr. 108, łąk mr. 33, nieuż. mr. 6; bud. drewn. 8; gospodarstwo 4-polowe, pokłady torfu. *Br. Ch.*

Szyłowatka, zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 56 w. od Dzisny, przy b. drodze poczt. z Wilejki do Dzisny; 2 dm., 8 mk.

Szyłowaty, wś włośc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 5 w.), okr. wiejski Nibry, dobra skarbowe Benczekiemia, o 61 w. od Trok, ma 3 dm., 36 mk. kat. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.).

Szyłowce, wś, pow. chocimski gub. bessarabskiej, o 22 w. na płd.-zach. od Chocima (par. kat.), między Malińcami a Boczkowcami, ma 287 dm., 1736 mk., cerkiew.

Szyłowicze 1.) wś nad rz. Korostynką, dopł. jeziora Lubiaż, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszewskim, gm. Uhrynicze, ma 10 osad; miejscowość nizinna, grunta lekkie, łąk dużo. 2.) **Sz.,** okolica szlach., pow. rohaczewski, gm. Merkułowicze, ma 160 dm., 610 mk. 3.) **Sz.,** ob. *Szydłowicze.*

Szyłowicze, wś, pow. duchowszczyński gub. smoleńskiej, przy trakcie z Iwaszkowa do Duchowszczyzny.

Szyłowo, jezioro, w pow. dzisieńskim, pod wsią Łasiewo.

Szyłowo 1.) sioło, pow. orszański, gm. Lubawicze, ma 18 dm., 172 mk., z których 11 zajmuje się stolarstwem. 2.) **Sz.,** ob. *Szydłowo.*

Szyłucie al. *Szyłucie*, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i dobra, Wolskich, Lipniszki (o 3 w.), okr. wiejski Rusaki, o 47 w. od Oszmiany a 25 w. od Dziewieniszek, ma 9 dm., 69 mk. kat. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.).

Szyłupiszki, wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Sudargi, odl. od Władysławowa 30 w., 2 dm., 32 mk., 226 mr. W 1827 r. 2 dm., 22 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kidule.

Szyły, wś, pow. zbaraski, 17 klm. na płn.-wschód od Zbaraża, 9 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Nowemsiole „koło Zbaraża". Na wschód leżą Lisiaczyńce, na płd. Huszczanka i Dobromirka, na zach. Łubianki Niżne i Sieniawa, na płn. wś Pańkowce (w pow. krzemienieckim, gub. wołyńskiej). Na płn.-zach. powstaje pot. „Młyński", płynący na Lisiaczyńce i uchodzący do Zbrucza. W dolinie potoku leżą zabudowania (334 mt. wzn.). Na płd. wzgórze „Biały Ozor" (366 mt.). Własn. więk. ma roli or. 1003, łąk i ogr. 31, past. 19, lasu 313 mr.; wł. mn. roli or. 1693, łąk i ogr. 101, past. 34 mr. W r. 1880 było 190 dm., 1341 mk. w gminie, 10 dm., 52 mk. na obsz. dwor. (1305 gr.-kat., 43 rz.-kat., 45 izr.; 1337 Rusinów, 26 Polaków, 23 Niemców). Par. rz.-kat. w Zbarażu, gr.-kat. w miejscu, dek. zbaraski. We wsi cerkiew p. w. Św. Trójcy i kasa pożycz. gminna z kapitałem 1914 złr. *Lu. Dz.*

Szyły, jezioro, w pow. wiłkomierskim, gm. Rogowo, o 40 w. od Wiłkomierza.

Szyły 1.) zaśc., pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 54 wiorst od Kowna. 2.) **Sz.,** dwór, pow. kowieński, w 4 okr. polic., st. poczt. Janów (o 5 w.), par. Skorule, o 38 w. od Kowna, własność Francuzowiczów. Gleba żytnia, ma wraz z folw. Podberżanka około 30 włók. 3.) **Sz.,** wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 49 w. od Nowoaleksandrowska. 4.) **Sz.,** dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 28 w. od Poniewieża. 5.) **Sz.,** zaśc., tamże, o 34 w. od Poniewieża. 6.) **Sz.,** wś, pow. rossieński, par. Lale. 7.) **Sz.,** dwór, pow. szawelski, gm. Szawlany, o 33 w. od Szawel. 8.) **Sz.,** dwór, tamże, o 42 w. od Szawel. 9.) **Sz.,** dobra, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 21 w. od Telsz. 10.) **Sz.,** wś, pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 52 w. od Wiłkomierza. 11.) **Sz.,** dobra, pow. wiłkomierski, gm. Rogowo, par. Troupie, o 41 w. od Wiłkomierza; należą do dworu Ołoneta, własność Kulwieciów. 12.) **Sz.,** dobra nad

jeziorem, tamże, o 35 w. od Wiłkomierza, w 1859 r. 3 dm., 30 mk. Posiada kościół p. w. Zbawiciela, z drzewa wzniesiony w r. 1779 przez Frąckiewicza, filialny troupiański. Własność Frąckiewiczów, później Wereszczyńskich, Szadziewiczów. 13.) **Sz.**, wś, tamże, okr. wiejski troicki, o 28 w. od Wiłkomierza. 14.) **Sz.**, trzy dwory, tamże, w par. Troupie, własność Rudominy, Siewruka i Strumiłły. 15.) **Sz.**, wś nad rz. Cną, pow. borysowski, gm. Ossowo, przy drożynie z Omniszewa do folw. Domaszkiewicz, ma 6 osad; miejscowość wzgórzysta, grunta lekkie.

Szyły, wś u źródeł rzki Żyrak (podług Nowickiego: Hredelki), pow. krzemieniecki, na płd.-wschód od Wiśniowca.

Szymajcie 1.) wś, pow. rossieński, par. Betygoła. 2.) **Sz.**, dobra, pow. rossieński, gm. Kielmy, o 24 w. od Rossień. 3.) **Sz.**, wś, tamże, gm. Kielmy, par. Lale, o 28 w. od Rossień 4.) **Sz.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Żmujdki, o 22 w. od Wiłkomierza.

Szymajtyszki, wś, pow. rossieński, par. Lale.

Szymaki 1.) folw., pow. płoński, gm. i par. Sarbiewo, odl. o 7 w. od Płońska, ma 9 dm., 90 mk. W r. 1827 11 dm., 97 mk. W 1888 r. fol. Sz. rozl. mr. 572: gr. or. i ogr. mr. 372, łąk mr. 22, past. mr. 60, lasu mr. 102, nieuż. mr. 16; bud. drewn. 12; las nieurządzony. 2.) **Sz.**, wś, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Skrawdzie, odl. od Maryampola 27 w., ma 26 dm., 177 mk. W 1827 r. 10 dm., 96 mk.

Szymaki 1.) wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Krewo (o 2 w.), okr. wiejski Rakowce, o 30 w. od Oszmiany, ma 8 dm., 14 mk. praw. i 46 kat. (w 1865 r. 27 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Niewiarzyszki. 2.) **Sz.**, w spisie z 1866 r. *Szyłaki*, wś nad rz. Straczą, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarb. Świr (o 3 w.), o 45 w. od Święcian, ma 11 dm., 109 mk. kat. (w 1865 r. 57 dusz rewtz.). 3.) **Sz.**, wś, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Zubryca, o 8 w. od Sokółki. *J. Krz*

Szymańce 1.) wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty, okr. wiejski i dobra (w 1865 r. Życkich) Kazimierzowo, o 7 w. od gminy, 19 dusz rewiz. 2.) **Sz.**, wś i dwór rząd., pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 38 w. od Poniewieża, w 1859 r. 28 dm., 563 mk. 3.) **Sz.**, mko rząd., pow. wiłkomierski, gm. Pupany, par. Kupiszki, o 63 w. na płn.-wschód od Wiłkomierza, przy trakcie poniewiesko-malackim, ma 179 mk. Posiada kościół katol., p. w. N. M. P., z drzewa wzniesiony w 1700 r. przez włościan, z cudownym obrazem Bogarodzicy, filialny kupiski. Glebę stanowi czarnoziem, bardzo urodzajny. Stanowiło niegdyś stwo niegrodowe szymańskie, położone w pow. upickim wwdztwa trockiego. Podług spisów podskarbińskich z 1766 r. posiadał je Karp; następnie na sejmie z 1773—75 r. Stany Rzpltej nadały te dobra w posiadanie emfiteutyczne Józefowi Kurzenieckiemu, marszałkowi pow. pińskiego, po którym Romerowie, jako ststowie opłacali kwarty 3547 złp. 3 gr. a hyberny 650 złp. 4.) **Sz.**, przys., tamże, 5.) **Sz.**, ob. *Szymonańce*. *J. Krz.*

Szymanele, w spisie z 1866 r. *Szysmanele*, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Niestaniszki, o 6 w. od gminy a 53 w. od Święcian, ma 10 dm., 63 mk. kat.

Szymanin, os., pow. bielski, gm. Lubienka, par. Łomazy, ma 1 dm.

Szymaniszki, kol., pow. augustowski, ob. *Simoniszki*.

Szymaniszki 1.) wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 38 w. od Poniewieża. 2.) **Sz.**, obręb, pow. rossieński, gm. Szydłów, o 23 w, od Rossień. 3.) **Sz.**, przys., pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 63 w. od Wiłkomierza.

Szymankowo, dok. *Szimankowo* i *Symankowo*, *Schimankowo* po r. 1871, majętność, pow. obornicki, o 7 klm. ku wschodowi od Obornik (poczta i st. dr. żel.), na praw. brzegu Warty. Graniczy z Łukowem, Uchorowem, Białężynem i Starczanowem; par. Łukowo (Radzim); 3 dm., 88 mk.; z folw. na Uchorowie tworzy okrąg dworski, mający 1207 ha (652 roli, 38 łąk, 10,55 past., 460 lasu, 46·45 nieuż.); gorzelnia parowa, cegielnia, chów bydła i owiec. W r. 1388 wchodziło Sz. w skład opola chojnickiego; r. 1291—96 pisał się Dobrogost z Kamionny; r. 1432 występuje Dobrogost Krupka Szymankowski z Sz. (Akta gr. wielk., I); r. 1421 dziedziczyli tę wieś Niemirza z Kiszewa, Sędziwój z Ostroroga i Dobrogost z Szymankowa w gronie szlachty wielkopolskiej, która na zjeździe poznańskim zapewniła następstwo tronu jednemu z synów Jagiełły (Kod. Wielkp., wyd. Racz., str. 164); r. 1580 siedział na Uchorowie i Sz. Melchior Raczkowski; w Sz. był wówczas jeden tylko łan; około r. 1793 Jan Mycielski z Łukowa posiadał tę majętność, a około r. 1840 hr. Grabowski; potem nastali tu Niemcy. Na obszarze odkopano cmentarzysko z popielnicami. *E. Cal.*

Szymanów 1.) wś i folw. i *Sz. Poduchowny*, wś, pow. sochaczewski, gm. i par. Szymanów, leży $1^1/_2$ mili na płd.-wschód od Sochaczewa, nad rzką Gągoliną, przy drodze bitej, o 3 w. na zach. od wsi Kaski. Sz. fol. ma 436 mk.; wś 322 mk. a Sz. Poduch. 22 mk. Kośc. par. murowany, zbudowany r. 1667. Parafię utworzono przy nim r. 1776. W 1827 r. było 79 dm., 642 mk. Na obszarze Sz. znajduje się cukrownia Hermanów (ob.), młyn wodny i wiatrak. Dobra Sz. składały się w r. 1881 z folw.: Sz., Elżbietów, Aleksandrya al. Hol-

landya, os. fabr. (wieczysto-dzierżawna) Hermanów, rozl. mr. 1645: fol. Sz. gr. or. i ogr. mr. 811, łąk mr. 59, wody mr. 9, nieuż. mr. 81; bud. mur. 30, drewn. 21; płodozm. 11-pol.; fol. Elżbietów gr. or. i ogr. mr. 566, łąk mr. 21, nieuż. mr. 40; bud. mur. 3, drewn. 5; płodozm. 10-pol.; fol. Aleksandrya al. Hollandya gr. or. i ogr. mr. 49, łąk mr. 5, nieuż. mr. 5; bud. drewn. 5; płodozm. 4-pol. Wś Sz. os. 39, mr. 354; wś Mauryców os. 12, mr. 365. Dobra Sz. (własność Kronenbergów) posiadają dobrze urządzone gospodarstwo rolne, wyborowe bydło i bogatą owczarnię, liczącą około 3500 sztuk owiec Negretti. Ob. *Duninopol.* Sz. par., dek. sochaczewski, 5106 dusz. Sz. gmina należy do sądu gm. okr. III w Sochaczewie (tamże i st. poczt.), ma 10,612 mr. obszaru, 9189 mk. (932 niestałych mk.), z zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 1438 nieobecnych (14·8%). Jest to wynik blizkości Warszawy. 2.) **Sz.** *Nowy*, wś, pow. grójecki, gm. Kąty, par. Góra Kalwarya, ma 24 os., 286 mr., 156 mk. Wchodziła w skład dóbr Łubna. 3.) **Sz.**, wś włośc., pow. brzeziński, gm. Ciosny, par. Budziszewice, ma 13 dm., 126 mk., 131 mr. 4.) **Sz.**, os. młyn. nad rzką Luciążą, pow. piotrkowski, gm. i par. Rozprza, 1 dm., 7 mk., 27 mr. dwor. W 1827 r. 1 dm., 6 mk. 5.) **Sz.**, os., pow. opoczyński, gm. Sworzyce, par. Bedlno, odl. od Opoczna 14 w., ma 2 dm., 12 mk., 10 mr. W 1827 r. 2 dm., 9 mk. 6.) **Sz.**, wś włośc., pow. iłżecki, gm. Lipsko, par. Krępa, odl. od Iłży 27 w., ma 21 dm., 181 mk., 347 mr. włośc., 1 mr. dwor. Należała do dóbr Lipa Krępa. *Br. Ch.*

Szymanów al. *Szymanowo*, folw. nad rzką Oksną, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Smorgonie, okr. wiejski Węcławienięta, par. kat. Daniszewo (o 24 w.), o 28 w. od Oszmiany a 14 w. od st. dr. żel. Smorgonie, ma 1 dm., 8 mk. kat. Wraz z fol. Rohaczew dobra Sz. mają 1350 mr. (400 mr. roli or., 878 mr. lasu mieszanego, 50 mr. łąk). Gospodarstwo 5-polowe. Miejscowość górzysta. Sz. od r. 1796 są własnością Bukatych. *A. B.*

Szymanówek 1.) wś, pow. błoński, gm. Radzików, par. Leszno, ma 4 os., rozl. 79 mr., 29 mk.; grunta żytnie. Należała do dóbr Grądy. 2.) **Sz.**, kol., pow. błoński, gm. i par. Grodzisk, ma 6 mr. *Sob.*

Szymanowice 1.) wś włośc., pow. łowicki, gm. Bąków, gm. Zduny, odl. 8 w. od Łowicza, pomiędzy torem dr. żel. warsz.-bydgoskiej a rzką Przysową, ma 27 dm., 226 mk., 708 mr. (299 past. i 37 mr. nieuż.). W 1827 r. 25 dm., 188 mk. Wś wchodziła w skład ekonomii Bąków, dóbr ks. łowickiego. Wś ta wymieniona w liczbie posiadłości arcyb. gnieźnień. w akcie Kazimierza W. z d. 1 marca 1357 r. Na początku XVI w. łany kmiece dają plebanowi w Zdunach tylko kolędę. W 1576 r. Sz., wieś arcybiskupia, w pow. orłowskim, miała 8 łan., 1 zagr., karczmę, karczmarzy na półłanach 5, łan. 2½, os. 23. Wykopano tu w r. 1886 dość znaczna ilość starych pieniędzy, które wysłano do Petersburga. 2.) **Sz.**, wś i dwa folw. nad rz. Prosną, pow. słupecki, gm. i par. Szymanowice, odl. 28 w. od Słupcy. Rz. Prosna oddziela wś od w. ks. poznańskiego. Sz. mają kościół par. murowany, 24 dm., 271 mk., wiatrak. Na obszarze dawnego folwarku proboszczowskiego utworzone zostały kolonie włościańskie. W 1827 r. 31 dm., 206 mk. W r. 1886 fol. Sz. (własność Szarzyńskich) z przyl. Pogorzała rozl. mr. 849: gr. or. i ogr. mr. 499, łąk mr. 13, past. mr. 2, lasu mr. 146, nieuż. i odpadków mr. 190; bud. mur. 11, drewn. 4; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Sz. os. 31, mr. 40; wś Wierzchy os. 16, mr. 193; wś Studzianka os. 12, mr. 203; wś Holendry Ostrowskie os. 20, mr. 420; wś Leszczyca os. 7, mr. 78. Wś Sz., gniazdo rodziny szlacheckiej Szymanowskich, posiadała kościół par. drewniany już w XIV w. W r. 1416 pleban tutejszy Maciej pozywa kmieci z Grabia o zdawna należne dziesięciny. Z winy wikaryusza spłonął kościół w r. 1430. Na początku XVI w. stoi tu kościół drewn., p. w. św. Anny, szkoła, plebania i dom wikaryusza. Pleban miał 4 zagrody, folwark odrębny od ról kmiecych, łąki obszerne i pobierał z Szymanowic dziesięcinę z ról kmiecych i folwarcznych, tudzież po korcu żyta i korcu owsa z każdego półłanka (Łaski, L. B., II, 24). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 we wsi Sz. część dzierżawiona przez Andrzeja Żernickiego miała 2¼ łan., 4 zagr., 1 kom., 1 rybaka; Małgorzata Tomicka ½ łanu, 2 zagr., 1 rzeźnika; Andrzej Tomicki 2 zagr. (Pawiński, Wielkop., I, 127). Nowy kościół wzniesiony w r. 1754 przez Józefa Cywińskiego, cześnika poznań., dziedzica Sz., spłonął r. 1831. Dopiero w r. 1880 stanął nowy murowany, wzniesiony ze składek parafian. Sz. par., dek. słupecki, około 3000 dusz. Sz. gmina należy do sądu gm. okr. III w os. Pyzdry (o 13 w.), tamże st. poczt. Gmina ma 8718 mr. obszaru i 3732 mk. Z zapisanych do ksiąg stałej ludności (4509), jest nieobecnych 881. Śród stałej ludności jest 1410 protest.; są to niemieccy koloniści, sprowadzani przez właścicieli większych obszarów i osadzani jako czynszownicy na rozparcelowanych folwarkach. W gminie jest 16 kolonii w ten sposób utworzonych. Opłata czynszu ustała po r. 1864. 3.) **Sz.** *Górne* i *Dolne*, dwie wsi i folw. nad rz. Pokrzywianką, pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice, odl. od Sando-

mierza 20 w. Sz. Dolne mają młyn wodny, olejarnię, cegielnię, 30 dm., 298 mk.; Sz. Górne 10 dm., 44 mk. W 1827 r. Sz. Dolne 26 dm., 134 mk.; Sz. Górne 6 dm., 65 mk. W 1881 r. fol. Sz. Dolne i Górne (hr. Ledóchowskiego) rozl. mr. 740: gr. or. i ogr. mr. 279, łąk mr. 112, past. mr. 14, lasu mr. 302, wody mr. 11, nieuż. mr. 22; bud. murow. 1, drewn. 15; płodozm. 11-pol., las urządzony. Wś Sz. Dolne os. 22, mr. 238; Sz. Górne 99 mr.; należała do dóbr Klimontów. W połowie XV w. Sz. major, w par. Olbierzowice, własność Nowowieskiego h. Sulima, miały 9 łan. km., 2 karczmy, 6 zagr. z rolą, z których dziesięcinę, wartości 10 grzyw., dawano plebanowi w Charzowicach; 2 folwarki rycer. płaciły dziesięcinę, wartości 3 grzyw., plebanowi w Piandziszowie. Na rzece Koprzywniance były dwa młyny. Sz. minor, własność Szymanowskiego i Ossolińskiego, miały 7 łan. km., 3 karczmy, 2 zagr., z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 6 grzyw., płacono plebanowi w Charzowicach (Długosz, L. B., II, 349, 367). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 wś Sz., część Nowej Wsi, i inne, własność Kacpra i Anny z Nowej Wsi płaciły poboru 4 grzyw. 24 gr. W r. 1578 w Sz. Górnych Stanisław Gniewosz miał 6 os., $1^1/_2$ łanu, 4 zagr. z rolą, 1 biednego kom., 1 rzem.; Jakub Wierzbicki 7 os., $1^3/_4$ łan., 2 zagr. z rolą. Część Słupeckich (w zastawie od Trzcińskiego) $1^1/_2$ łanu, 3 osad. Do dworu należały 2 łany, 3 ogrod. z rolą, 1 komor. ubogi (Pawiński, Małop., 173, 463). 4.) **Sz.**, pow. garwoliński, ob. *Szymoniewice*. *Br. Ch.*

Szymanowice 1.) wólka do Nieszkowy, pow. nowosądecki, nad pot. Trzetrzewińskim (dopł. Dunajca z lew. brzegu), 5 klm. na zach. od Nowego Sącza. Ma 38 dm. i 274 mk. (270 rz.-kat., 4 izr.). Istniała już w 1581 r. (Pawiński, Małop., 127); należała do klasztoru klarysek w Starym Sączu a dzierżawił ją Szymon Gładysz. Składała się z 3 łan. km. Teraz jest własnością funduszu religijnego. 2.) **Sz.**, przyl. Wietrzychowic, w pow. dąbrowskim. *Mac.*

Szymanowice 1.) niem. *Schimmeley*, 1393 *Schemilwicz*, wś, pow. olawski, par. ew. Marszowice (Marschwitz), kat. Wierzbno, ma 13 ha roli, 40 dm., 304 mk. (69 kat.). 2.) **Sz.**, dawna nazwa wsi Schoenbach, w pow. nowotarskim (Szląsk).

Szymanowizna, os., pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Puńsk, odl. od Suwałk 23 w., ma 1 dm., 10 mk.

Szymanówka, folw. i os. włośc., pow. opatowski, gm. Czyżów Szlachecki, par. Janików, odl. od Opatowa 24 w.; folw. ma 1 dm., 8 mk., 225 mr., należy do dóbr Czyżów; os. 4 dm., 36 mk., 31 mr. włośc., 1 mr. dwor.; należy do dóbr Smiłów. W 1827 r. 1 dm., 6 mk.; par. Przybysławice.

Szymanówka, wś, pow. hajsyński, okr. pol. Ternawka, gm. Sobolówka, par. kat. i sąd Ładyżyn, o 16 w. od Hajsyna, ma 126 osad, 774 mk., 610 dzies. ziemi włośc., 41 cerkiewnej; 2 młyny wodne. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w 1743 r., z 900 parafianami. Należy do klucza bubnowskiego (mającego 20,661 dzies.) hr. Aleksandry Potockiej. Ob. *Bubnówka*. *Dr. M.*

Szymanowo 1.) *Simunowo* r. 1580, wś, pow. krobski (Rawicz), o 2 klm. na wschód od Rawicza (par., poczta i st. dr. żel.), w okolicy wzgórzystej; 99 dm., 681 mk. (220 kat., 461 prot.) i 782 ha (578 roli, 90 łąk, 4 lasu). Większa własn., z obszarem 84·81 ha, w ręku Niemca. Około r. 1444 istniał kościół, afiliowany do Łaszyna; r. 1580 było 15 łan. os., 13 zagr. i 7 komor. Sz. wchodziło w skład majętności rawickiej i należało przy schyłku zeszłego wieku do Nepom. Mycielskiego. 2.) **Sz.**, folw. do Obry, pow. krotoszyński (Koźmin), ku płn. od Koźmina; 2 dm., 39 mk.; powstał po r. 1845. 3.) **Sz.**, *Burkowe quondam, nunc Simonowe* r. 1253, *Symanowo* 1309, *Schymanowo* 1493, *Simanowo* 1580, wś i dwór, pow. szremski, o 4 klm. na zach.-płn. od Szremu (par. kat.), nad jeziorem, poczta i st. dr. żel. na Manieczkach. Graniczy z Psarskiem, Górą niegdyś biskupią, Manieczkami, Gajem i Nochowem. W r. 1253 Szymon, kaszt. gnieźnieński darował Bożogrobcom miechowskim „Burkowe“ (Borkowe?) niegdyś dziedzictwo, nazwane następnie „Szymanowo“ (Kod. Wielkop., n. 319). *Hereditas Cruciferorum que dicitur Simanovici*, gdzie na dniu 22 sierpnia r. 1273 ks. Bolesław i Przemysław zatwierdzili wyposażenie Jarosławy, wydanej za Guntera Bibersztejna (Kod. Wielkp. n. 451), nie zdaje się być Sz. szremskiem, które r. 1309 zostawało w ręku kawalerów św. Jana Jerozolimskiego; ich komandor Jan de Zelenicz oddał je bisk. pozn. Andrzejowi w zamian za Popówek z pod Kalisza (Kod. Wielkp., n. 929). W r. 1493 bisk. Uriel przekazał Sz. z innemi włościami kapitule, która je posiadała aż do chwili zaboru. To nadanie zatwierdził papież Aleksander VI (Theiner, Monum., II, 257); r. 1580 było tu 6 łanów os., 1 sołtys i 1 zagrodnik. Do r. 1793 wchodziło Sz. w skład pow. poznańskiego; rząd pruski zabrał je i sprzedał razem z Górą, Górką, Tworzykowem i innemi generałowi von Zastrow. Około r. 1845 posiadał tę majętność Carl Friedrich Bandelow; później przeszła w ręce hr. Platerów. Wś ma 14 dm., 95 mk. (89 kat., 6 prot.) i 162 ha (121 roli, 20 łąk, 7 lasu). Dwór z Górą (11 dm., 210 mk.), cegielnią, Górką (5 dm.,

103 mk.) i Tworzykowem (5 dm., 79 mk.) tworzy okrąg dworski, mający 26 dm., 456 mk. (454 kat., 2 prot.) i 1247 ha (703 roli, 56 łąk, 188 lasu); właścicielem jest Cezary hr. Broel-Plater. 4.) **Sz.,** folw. do Otorowa, pow. szamotulski, o 9 klm. na płd.-zach. od Ostroroga; par. i pocz. w Otorowie, st. dr. żel. w Lubosinie o 4 klm.; 1 dm. i 16 mk. Około r. 1793 należał do Franciszka Moszczeńskiego, kaszt. lędzkiego, dziedzica Otorowa. *E. Cal.*

Szymanowo, pow. wejherowski, ob. *Czymanowo.*

Szymanowska Nowa Wieś, ob. *Nowa Wieś* 37).

Szymanowszczyzna, wś włośc., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 85 w. od Dzisny, 4 dm., 44 mk.

Szymański, zaśc., pow. miński, w 1 okr. polic. mińskim, gm. ostrożycko-horodecka; miejscowość równa, lesista, grunta lekkie.

Szymański, chutor, pow. lipowiecki, o 3 w. na płn. od Lipowca (par. praw.), ma 72 mk. i 284 dzies. W 1863 r. należał do Henryki Szymańskiej.

Szymańskie al. *Szymańszczyzna,* wś rząd., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 8 w. od Dzisny, 2 dm., 20 mk.

Szymańszczyzna Kaudya, folw. oddzielony od dóbr Sobieszczany, w pow. lubelskim, gm. i par. Niedrzwica, rozl. 120 mr.

Szymany 1.) kol., pow. turecki. gm. Piekary, par. Skęczniew, odl. od Turka 19 w., 25 dm., 108 mk., 42 os., 331 mr. Wchodziła w skład dóbr Piekary. Na początku XVI w. Sz. należały do par. Boleszczyn i tam dawały dziesięcinę. Spisy pob. z XVI w. nie podają tej wioski. 2.) **Sz.,** wś szlach. i włośc. nad rz. Łyk, pow. szczuczyński, gm. Bogusze, par. Rajgród, 31 dm., 2063 mr. obszaru. 3.) **Sz.,** wś szlach., pow. szczuczyński, gm. Wąsosz, par. Słucz. *Br. Ch.*

Szymany, wś włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Pawłowicze, 4 dusze rewiz.

Szymany 1.) *Wielkie* i *Małe* niem. *Gross-Schiemanen,* wś, pow. szczycieński, nad drogą bitą z Królewca do Warszawy, o 19 klm. od Szczytna, 737 mk. ewang., po polsku mówiących. Grunta piaszczyste, rodzą tylko żyto i kartofle. Przywilej fundacyjny tej miejscowości datowany 29 maja 1682 r. Agentura poczt. i poczta osobowa do Szczytna, Wielbarka i Rothfliess. 2.) **Sz.,** wś, pow. niborski, nad rz. Działdówką, st. p. Neidenburg.

Szymaszczak, folw. do Jedlca, pow. pleszewski, własność W. Niemojowskiego. Nie wykazany w spisie gmin i okręgów.

Szymaszki, pustk., pow. sieradzki, gm. Godynice, par. Wójków, odl. od Sieradza w. 27. Należy do Brąszewic. W 1827 r. 2 dm., 20 mk.

Szymawarnia, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, okr. wiejski Łabejkiszki, o 18 w. od gminy; w 1865 r. 2 dusze rewiz.; należał do dóbr Szukiszki Jastrzębskich.

Szymbark, wś, pow. gorlicki, zajmuje obszerną i urodzajną dolinę po obu brzegach Ropy, otoczoną od płn. i płd. górami lesistemi. Wznies. brzegu rzeki 315 mt.; na płn. w Masiowej górze 741 mt., w Jeleniej górze 686 mt.; na płd. „Łysa góra" (641 mt.), Miastka (634 mt.), Bartnica (632 mt.). Granica ciągnie się na małej przestrzeni wzdłuż Ropy, ku płd.-zach. potokiem b. n. i linią od jego źródeł po Łysą górę, ztąd łukiem do szczytu Miastki, dalej do Bartnicy. Te granice oddzielają Sz. od Ropy, Łosiego i Bielanki. Od szczytu Bartnicy zwraca się granica ku płn.-wsch., poczem zwraca się ku płn.-zach. Długość jej w linii powietrznej 4·8 klm. Odgranicza one Sz. na wschód od Siar, Ropicy Polskiej i Gorlic. Granica płn. ciągnie się łukiem wygiętym ku płd. przez szczyty Maślonę i Jelenią górę aż do przecięcia z granicą wschodnią i oddziela Sz. od Bystry. Rozległa wieś, na obszarze 3320 mr. ma dwie wólki i cztery folw. Wólka Szlarki nad potokiem b. n. (dopł. Ropy); wólka Doliny nad pot. spływającym do Ropy z góry Miastki. Folwarki: Bystrzyca, Rojowszczyzna, Łęki i Zamek. Wś z wólkami i obszarami więk. posiadłości ma 379 dm. (24 na obsz. więk.) i 2305 mk.; 1918 rz.-kat., 295 gr.-kat., 6 ew., 86 izr. Pos. więk. (Ludwiki Rogojskiej, Rumińskich i współwłaścicieli) wynosi 272 roli, 1 łąk, 3 ogr., 52 past., 238 lasu, 7 mr. nieuż.; pos. mn. ma 1374 roli, 274 łąk i ogr., 648 past. i 448 mr. lasu. Data założenia par. nieznana; przechowywany w aktach kościoła dokument, przypisujący fundacyę Janowi Gładyszowi w r. 1359, jest podrobiony. Obecny kościół wzniesiono r. 1850. Do par. (dyec. przemyska, dek. biecki) należą: Bielanka i Bystra. Gr.-kat. par. w Dolinach. We wsi jest szkoła ludowa i kopalnia nafty (Kosmos, 1885. zesz. 6). Według mapy L. Syroczyńskiego pracowały tu na 1 hektarze w r. 1881 trzy towarzystwa, produkując rocznie 66 cetn. metr. ropy. Wś założoną została prawdopodobnie za Kazimierza W. pod nazwą „Schoenberg", wymieniona już w dyplomie z 14 sierp. 1369 (Kod. Małop., III, 236), nadającym Piotrowi Bochna z Sącza sołtystwo z Bystry (prope Schonbergk). W r. 1581 (Pawiński, Małop., 113) wś dziedziczył Szymon Gładysz. Płacił od 7 półłanków km., 2 zagr. bez roli, 1 komor. z bydł., 1 komor. bez bydła i 2 rzemieśl. Do par. należała Bystra, wś starostwa bieckiego. *Mac.*

Szymbark 1.) 1686 *Szembark*, 1710 *Szynbark*, z niem. *Schoenberg*, wś włośc. u stóp gór szymbarskich, w malowniczej okolicy, wzn. 770 st. npm., między Kartuzami a Kościerzyną, pow. kartuski, par. kat. Kościerzyna; 946 ha (371 ha roli or., 32 łąk, 62 lasu); 1885 r. 51 dm., 73 dym., 391 mk., 29 kat., 352 ew., 10 żyd. (1869 r. 343 mk.). Szkoła 2-klas. ew. (1887 r. 182 dz., 2 naucz.), agent. poczt., wiatrak holenderski i kościół ewang. Na początku XVII w. sprowadził jakiś Knibowski 22 familii luterańskich z Pomeranii, celem osadzenia ich w Kłobucinie. Zabrali oni ze sobą predykanta i wystawili r. 1605 drewniany kościołek. W r. 1610 założył Demetryusz Weiher, ststa kościerski, wsie Szymbark i Bukowo i osadził w nich także niemieckich kolonistów, którzy tu pobudowali kościół. Kłobuciński kościołek został zniesiony. Mesznego miał proboszcz kat. pobierać ztąd $5^1/_2$ korcy żyta i tyleż owsa (ob. Wizytę Szaniawskiego z r. 1710, str. 4 i Szkice z ziemi i hist. Prus Królewskich przez Lubińskiego, str. 66). 2.) **Sz.**, niem. *Schoenberg*, dobra ryc. w Pomezanii, pow. suski, st. p., tel. i kol. Ząbrowo (o 2·5 klm.), par. kat. Iława; 6664 ha (1824 roli or., 484 łąk, 2601 lasu); 1885 r. 71 dm., 196 dym., 1019 mk., 85 kat., 928 ew., 6 dyssyd.; szkoła ew., cegielnia i piękny zamek krzyżacki, dawniej własność kapituły pomezańskiej i rezydencya proboszcza przy katedrze kwidzyńskiej. Pochodzi pewnie z XIV w.; nad bramą na cegłach napis: „Hec porta constructa est anno domini MCCCLXXXVI (1386) tempore fratris Henrici de Scirlin“; proboszczowie tumscy byli zarazem braciszkami zakonu rycerskiego. W czasie wojny 13-letniej 1454—66 zajęli ten zamek Krzyżacy. R. 1520 wydał go Polakom Mikołaj Schonborn, rodem z Torunia (ob. Scr. rer. prus., V, 436). Około r. 1527 nadał ks. pruski Albrecht wójtowstwo szymbarskie luterańskiemu bisk. pomezańskiemu Erhardowi von Queis, a po jego śmierci luterań. biskupowi sambijskiemu Jerzemu Polentz i jego potomkom po mieczu jako lenno. Za to byli jego spadkobiercy zobowiązani do 4 służb zbrojnych na koniach na każde zawołanie. Przywilej ten, dnia 13 listopada 1532 w Królewcu wystawiony, nadaje książę za odstąpienie biskupstwa sambijskiego i pożyczenie znacznej sumy, małżonce Queissa Annie v. Heydeck, zapisuje książę rentę dożywotnią z wójtowstwa szymbarskiego i wyznacza jej Susz jako miejsce pobytu. Do wójtowstwa należało miasto Susz i 34 wsi i dóbr, mianowicie: Olbrachtowo, Babięty, Bałoszyce, Brausen, Bronowo, Ulnowo, Kamieniec, Falknowo, Friedrichswald, Gardzień, Graebersberg, Gałdowo, Jędrychowo, Hermenau, Heinrichswald, Jakubowo, Januszewo, Jawty, Łęgnowo, Lignowo, Ludwigswald, Nejdak, Neuwald, Nipkowie, Dolne i Górne Trupel, Piotrkowo, Rosenau, Rosenberger Hof, Sassenwald, Szymbark, Schroetterswalde, Stengwitz i Ząbrowo (ob. Cramer: Gesch. des Bist. Pomesanien, str. 230). R. 1556 odnawia ks. Albrecht przywilej ten dla syna Polenza. R. 1653 sprzedał Krzysztof Polenz zamek z przyległościami Janowi Kazimierzowi Eulenburg a r. 1670 wdowa po nim Helena Dorota zięciowi Janowi v. Schlieben, zaś 1699 Zygmunt v. Schlieben Ernestowi Fink v. Finkenstein, staroście dziedzicznemu na Działdowie i Iławie. Familia ta dzierży dotąd te dobra. Ernst Fink odnowił zamek; przed 35 laty zostało zachodnie skrzydło odrestaurowane i o piętro podwyższone. Z czasów krzyżackich pochodzą fundamenta i mury obwodowe, także 4 wieże na rogach i grobla do bramy wiodąca. Rozmiary zamku są znaczne, długość 242 stóp, szerokość 190 stóp, przenosi zatem obszarem zamek w Malborku. Z zamku, dokoła parkiem i lasem otoczonego, malowniczy widok na jezioro (Haussee) i okolicę. Plan i opis zamku podał Toeppen (Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., VII, str. 56—64; widoki zawiera berliński kalendarz z r. 1834). *Ks. Fr.*

Szymbarskie góry, ob. *Szwajcarya Kaszubska.*

Szymbory 1.) os., pow. nowomiński, gm. Chróścice, par. Kałuszyn, ma 30 mk., 47 mr. 2.) **Sz.**, okolica szlach., pow. mazowiecki, gm. Szepietowo, par. Jabłoń Kościelna. Na obszarze tym znajdują się wsi: a) *Sz. Andrzejowięta*; 1827 r. 13 dm., 89 mk.; b) *Sz. Jakubowięta*; 1827 r. 14 dm., 73 mk. i c) *Sz. Włodki*; 17 dm., 86 mk. Wymienione już w aktach sąd. z r. 1527 (Gloger, Ziemia bielska).

Szymborno, niem. *Schoenborn*, dobra ryc., pow. chełmiński, st. p. Unisław (o 5·3 klm.), par. kat. Kijewo; 546 ha (383 roli or., 50 łąk); 1885 r. 10 dm., 33 dym., 183 mk., 146 kat., 37 ew.; hodowla bydła rasy holenderskiej. Wizyt. Strzesza z r. 1667—72 pisze: „Villa Szymborno haereditaria; ex sortibus Nobilium 4 coretos siliginis et totidem avenae (str. 90). *Ks. Fr.*

Szymborze, niekiedy *Szemborze*, *Samborze* 1505 r., wś, pow. inowrocławski, o 4 klm. na płd. od Inowrocławia (par., poczta i st. dr. żel.), ma szkołę w miejscu, a razem z Cukrownią (12 dm., 443 mk.) i folw. Koenigsgraetz (2 dm., 62 mk.) tworzy okr. wiejski, mający 155 dym., 1810 mk. (1391 kat., 419 prot.) i 902 ha (792 roli, 6 łąk). Sz. wchodziło w skład ststwa inowrocławskiego już w r. 1505 (Kod. Dypl. Pol., II, str. 977); w nowszych czasach przeszło na własność miasta

Inowrocławia; obecnie składa się z posiadłości włościańskich. *E. Cal.*

Szymiańce, wś, pow. wileński, o 79 w. od Wilna, leży w 3 okr. pol., 4 dm., 26 kat.

Szymiele, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 70 w. od Nowoaleksandrowska.

Szymiety, wś i karczma, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 50 w. od Nowoaleksandrowska.

Szymiszów, niem. *Schimischow*, wś i dobra, pow. wielko-strzelecki, par. kat. w miejscu, ew. Wielkie Strzelce (odl. $^1/_2$ mili). Sz. posiada kościół par. kat. (dawniej filia par. Rosmierz), okazały zamek z parkiem. Wś ma 324 ha (273 ha roli), 73 dm., 539 mk. rz.-kat. Dobra 699 ha (374 roli, 6 łąk, 286 lasu), 12 dm., 309 mk. (46 ew.). Do dóbr należy piec wapienny (4 dm., 148 mk.). Wś istniała już r. 1223. Przez Sz. płynie rzeczka, obracająca tu trzy młyny i ginąca następnie w piaskach, by znowę powtórnie wypłynąć. Już w czasach przedhistorycznych istniała tu osada, jak o tem świadczy cmentarzysko z urnami niezwykłej piękności (w r. 1818 znalezione), tudzież wykopywane narzędzia, ozdoby i oręże metalowe i t. p. Wś wspominana jest już w dok. z r. 1223. Zdawna istniał tu kościół filialny i stał zamek. Być może, iż w czasach przedchrześciańskich źródła tutejsze uważane były za święte. *Br. Ch.*

Szymiany, wś, pow. wiłkomierski, gm. Siesiki, o 19 w. od Wiłkomierza.

Szymkajcie 1.) wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., par. Betygoła, o 79 w. od Kowna. 2.) **Sz.,** wś, pow. rossieński, gm. Szymkajcie, par. Girtakol, o $18^1/_2$ w. od Rossień, posiada kaplicę kat. p. w. św. Marcina, drewnianą, b. starożytną. Gmina Sz. należy do 1 okr. pok. do spraw włośc., składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 60 miejscowości, zamieszkałych przez 1689 mk. włośc. 3.) **Sz.,** wś, pow. rossieński, gm. Skaudwille, par. Stulgi, o 30 w. od Rossień. *J. Krz.*

Szymki 1.) osada szlach., pow. dziśnieński, w 1 okr. pol., o 12 w. od Dziśny, 5 dm., 56 mk. katol. 2.) **Sz.,** wś włośc. nad rz. Szczarą, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 66 w. od Lidy, 4 dm., 23 mk. 3.) **Sz.,** wś nad strumieniem, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i dobra (w 1865 r. Koziełłów) Miadzioł. okr. wiejski Miadzioł-Uzła, o 5 w. od gminy a 56 w. od Wilejki, ma 7 dm., 3 mk. prawosł. i 79 katol. (w 1868 r. 33 dusz rewiz.). 4.) **Sz.,** wś, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Szymki, o 45 w. od Wołkowyska, ma 79 dm., st. poczt; w 1880 r. zgorzała do szczętu. 5.) **Sz.,** wś i fol. u źródeł rz. Moży, praw. dopł. Bobra, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Uchwały, ma 14 osad; miejscowość nizinna, grunta lekkie. 6.) **Sz.,** dobra, pow. newelski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Moszeniny, w 1863 r. 94 dusz rewiz. *J. Krz.—A. Jel.*

Szymkiszki 1.) fol., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 31 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Sz.,** zaśc., tamże, o 30 w. od Nowoaleksandrowska. 3,) **Sz.,** zaśc., tamże, o 35 w. od Nowoaleksandrowska. 4.) **Sz.,** wś, pow. rossieński. par. Chwejdany.

Szymkowce al. *Świack Sz.* al. *Szynkowce*, wś i fol., pow. augustowski, gm. Balla Wielka, par. Teolin, odl. od Augustowa 59 w.; wś ma 30 dm., 208 mk.; fol. 2 dm., 1 mk. W 1827 r. było 13 dm., 79 mk. W r. 1888 fol. Świack Szymkowce rozl. mr. 449: gr. or. i ogr. mr. 268, łąk mr. 102, past. mr. 19, lasu mr. 45, nieuż. mr. 15; bud. mur. 6, z drzewa 9; pokłady torfu. Wś Sz. os. 28, mr. 448.

Szymkowce 1.) w dokum. *Szymkowicze*, wś u źródeł jednego z ramion rz. Gniezny, pow. krzemieniecki, na pograniczu od Galicyi, na wschód od Kołodnego, należy do klucza Kołodno, dawniej Cetnerów, obecnie Świejkowskich, posiada piękny dom mieszkalny. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. wś Sz. należy do Kołodna ks. Konstantego Ostrogskiego i płaci z 8 dym., 6 ogr., 5 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 130). 2.) **Sz.,** wś nad bezim. lewobocznym dopł. Horynia, pow. ostrogski, o 30 w. na płd. od Ostroga, na płn. od Lachowca, śród gór położona, ma cerkiew parafialną. Glebę stanowi głęboki czarnoziem 2-giej kl. Włościanie trudnią się rolnictwem, pszczolnictwem i sadownictwem, mają dostateczny inwentarz żywy i martwy. Są dorodni. Mężczyźni noszą świty z sukna białego, wyszywane na kołnierzu, rękawach, rogach pół i przy kieszeniach czerwonemi sznurkami, opasane skórzanym pasem, ozdobionym świecidełkami. Latem za nakrycie głowy używają kapeluszy słomianych, zimą zaś czapek baranich, czarnych lub siwych. Wś ta pierwotnie należała do klucza lachowieckiego ks. Jabłonowskich, a następnie do ks. Sapiehów. Ks. Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna zadłużywszy się, sprzedała tę wieś w 1802 r. Gotfrydowi Radzymińskiemu, r. 1882 w posiadaniu jego wnuka Zygmunta, prezesa sędziów pokoju pow. krzemienieckiego. *Z. Róż.*

Szymkowizna 1.) os., pow. węgrowski, gm. Sinołęka, par. Kałuszyn, ma 2 dm., 17 mk., 1 mr. W 1827 r. 3 dm., 19 mk. 2.) **Sz.,** wś, ob. *Dzierzno-Kożuchowe.*

Szymkówko, fol. dóbr Księte, w pow. rypińskim.

Szymkowo 1.) niem. *Simkau*, dok. *Sueinekowe* 1310, *Simkaw* 1400, *Symkaw* 1415, *Czemke* 1484, *Siemikowo* 1649, *Siemkowo* 1699 i 1711, dobra ryc., pow. świecki, st. pocz. i kol.

Lniano (5·5 klm.), paraf. katol. Drzycim, razem z fol. Wilhelmshof (3 dm., 63 mk.) i leśn. Johannisberg obejmują dobra 1345 ha (755 roli orn., 109 łąk, 322 lasu). R. 1885 było tu 25 dm., 46 dym., 298 mk., 158 kat., 140 ew.; gorzelnia, mleczarnia, hodowla bydła na tucz, owiec. R. 1310 nadaje Henryk z Płocka, nadkomtur malborski, Sz. wraz z czterema wsiami „Henrico dicto de Pen“ na prawie chełm. (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 468). Krzyżacka księga czynszowa z r. 1415 podaje, że Sz. ma 51 włók, z których sołtys posiada 3 wolne, od reszty płacą po 16 skojców i 2 kury i po pół korca owsa na św. Marcin; osiadłych było tylko 6 włók. Sz. obejmowało też Jeziorki i Carlsdorf. Karczma płaciła 3 wiardunki. Przez Sz. szła droga z Przysierska na Błądźmin do Tucholi i dalej przez Nową Marchią do Niemiec (ob. Wegner, Ein Pom. Herzogthum, II, str. 435). Później byli dziedzicami r. 1669 Zofia Anna Wojanowska, 1676 Franciszek Ostrowski, 1718 Jan Sokołowski, woźny generalny, Jan Ostrowicki, 1736 syn jego Walenty, r. 1756 Antoni Wypczyński. 1776 Józef Łukowicz, który te dobra nabył za 70000 zł. R. 1780 jest posiadaczem znów Antoni Wypczyński, r. 1798 kupili Sz. za 7000 tal. Wichard Wilhelm v. Holzendorf i Jan Czarnecki; mocą testamentu z r. 1836 odziedziczył je Karol Holzendorf. Rodzina ta dotąd te dobra posiada. Według taryfy pob. na symplę z r. 1717 płaciło Sz. 24 gr. Wizyt. Szaniawskiego z r. 1710 opiewa, że Sz. dawało mesznego dawniej 10 kor. żyta i tyleż owsa, wówczas 2 kor. żyta i tyleż owsa (str. 261). R. 1773 obejmowało Sz. i fol. Jeziórki 9 wł., 23 dym. i 101 mk. ew. i katol., oprócz lichej roli było jeszcze 15 mr. lasu sosnowego, jezioro o 2 mr. i karczma. Czysty dochód oznaczano na 246 tal. 39 gr. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 318—320). B. 1773 było bydła: koni 36, wołów 20, krów 21, młodego bydła sztuk 12, owiec 20, świń 9; wysiew: żyta 162 kor., jęcz. 90, owsa 77, grochu 8; siana zebrano 50 fur (tamże, str. 366). Wizytacya bisk. Ostrowskiego donosi, że tu była w dworze kaplica. Kapelanem był bernardyn z Świecia (ob. „Utrac. kośc.“ p. ks. Fankidejskiego, str. 280). 2.) **Sz.**, dok. *Schenkendorf*, wś i fol. w ziemi michałowskiej, pow. brodnicki, st. pocz. Brodnica, paraf. kat. Szczuka, 338 ha (271 roli orn., 2 łąk); 1885 r. 26 dm., 40 dym., 164 mk. kat., 31 ew. R. 1407 zachodzi Hanus zum Schinkendorf (ob. Kętrz. „O ludn. pol.“, str. 127). *Ks. Fr.*

Szymkowszczyzna 1.) w spisie z 1865 r. *Szymukowszczyzna*, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 22 w.), okr. wiejski Połów, 19 dusz rewiz. 2.) **Sz.**, wś i dwa fol., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Pokrowy al. Sobakińce (o 7 w.), okr. wiejski Chodziłonie, o 50 w. od Lidy a 12 w. od Wasiliszek. Wś ma 19 dusz rewiz.; jeden z folw., własność Oranowskich, 18 mk. katol.; drugi zaś, własność Sopoćków, 1 mk. prawosł. i 13 katol. 3.) **Sz.**, zaśc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Zyżmory (o 16 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Tyszkiewiczów, Miżany, o 56 w. od Trok, ma 1 dm., 7 mk. katol. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.). 4.) **Sz.**, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 44 w. od Poniewieża. 5.) **Sz.** 1 i 2, dwa przysiołki, pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 63 w. od Wiłkomierza. *J. Krz.*

Szymkunie, zaśc. szl. nad rz. Wilią, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 21 w. od Trok, 1 dm., 8 mk. katol.

Szymkuny 1.) wś, pow. szawelski, gm. Gruździe, o 36 w. od Szawel. 2.) **Sz.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Pogiry, o 18 w. od Wiłkomierza. 3.) **Sz.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Siesiki, o 12 w. od Wiłkomierza.

Szymokinie, ob. *Szestokinie.*

Szymon, niem. *Simonsdorf*, wś na Wielkich Żuławach, pow. malborski, 9 klm. na zach. od Malborka, stacya kolei wschodniej na przestrzeni Tczew-Ejtkuny i drugorzędnej kolei żuławskiej (Werderbahn), łączącej Nowydwór (Tiegenhof) i Nytych ze Sz. Paraf. katol. w Kończewicach. Wś ma 657 ha (448 roli orn., 89 łąk i 2 lasu); 1885 r. 26 dm., 126 mk. kat., 121 ew., 37 dyssyd. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem. R. 1353 nadaje w. mistrz Winrich v. Kniprode wś Szymon o 35 włókach Mikołajowi (Claus) Nybus i mieszkającym tamże na prawie chełm.; Mikołajowi nadaje $3^1/_2$ wł. wraz z sołectwem i trzecim fenik. kar; od reszty ($31^1/_2$ włók) mają mieszkańcy dawać rocznie po 4 wiard. od włóki na zapusty. Proboszczowi w Gnojewie od 30 czynsz. włók dawać po pół korca żyta i tyleż owsa; rozporządzamy nadto, aby ta wieś została rozmierzona (ob. Gesch. des Kr. Marienburg von Dormann, str. 99). R. 1565 Zygmunt August zezwala, iż sługa jego wierny szlachetny Walenty Ueberfeldt nabyć może od każdego we wsi naszej Szymonie 3 włóki roli i ze swoimi dziedzicznemi $5^1/_4$ włókami tamże położonemi połączyć. Uwalniamy także te 3 włóki i jego folw. od wszelkiej tłoki jaką od innych włók zamkowi naszemu malborskiemu czynią, sądownictwo sobie samym zastrzegając. Czynsz jednak zwykły będzie nam płacił co rok tak od owych 3 włók jako i od swego fol. „Octo ipsius mansos cum una quarta lanei ab omnibus et singulis reparationibus et reaedificationibus quorumcunque aggerum praefatae Insulae (Żuławy) ex auctoritate et Superiotate Nostra Regia adhuc solum modo tempus liberandos ducimus libe-

ramusque praesentibus. Cum autem coteri omnes, quorum superius fit mentio, ad communem hunc laborem compulsi fuerint, volumus, ut quoque noster servitor ex praefatis mansis omnem laborem sine ulla cunctatione praestet“ (ob. l. c., str. 99 i Der Marienburger Kreis von Parey, str. 180). Dan w Krakowie. Wzmiankowane wyżej $5^1/_4$ włók nadał był już w. mistrz Ulrich v. Jungingen Pawłowi Frost, swojemu szambelanowi. Przywilej ten zaginął, lecz r. 1476 nadał je znów król Kazimierz burgrabiemu Krzysztofowi v. Czelyn pod warunkiem, żeby tak on jako i jego spadkobiercy i posiadacze tych włók służyli królowi na wezwanie z dobrym koniem w lekkiej zbroi (ob. l. c., str. 100). Gmina ewang. utworzyła się tu r. 1610 (ob. „Eckerdt, Gesch. d. Kr. Marienburg“, str. 99). Mesznego pobierał prob. z Gnojewa około 1706 r. 30 korcy, po części żyta, po części jęczmienia (ob. Wizyt. Potockiego z r. 1700, str. 840). R. 1694 zapisał bisk. chełmiński siostrom miłosierdzia w Chełmnie 2 włóki roli w Szymonie (ob. „Klasztory żeńskie“ ks. Fankidejskiego, str. 231). *Lu. Dz.*

Szymonajcie, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 35 w. od Poniewieża.

Szymonańce 1.) al. *Szymańce*, fol., pow. wiłkomierski, gm. i par. Pogiry, o 26 w. od Wiłkomierza; własność Czechowiczów. 2.) **Sz.**, okolica, pow. wiłkomierski, gm. Pogiry, o 36 w. od Wiłkomierza.

Szymonec, szczyt górski w dziale Minczolskim Beskidu, ciągnącym się od Jasionki Steciowej do Zubrzycy (w pow. turczańskim), na dziale wodnym między Jasionicą i pot. Radyckim a Popelką i Rybnikiem Zubrzyckim. Wzn. 1132 mt. Z płd.-zach. stoku wypływa pot. Czerneszów (lew. dopł. Rybnika Zubrzyckiego), ze stoków wsch. pot. Chodorowiec (dopł. Rybnika), ze stoków płn. Popielka (lew. dopł. Jasionki). Por. *Mińczolski dział.*

Szymoniańce, wś (ob. *Kudrany*), będzie to zapewne wś opisana pod nazwą *Cimoniuńce.*

Szymoniewice, mylnie *Szymanowice*, *Biskupie* i *Sz. Szlacheckie* al. *Duże* i *Małe*, w dok. z r. 1297 *Smonevice*, a więc *Smoniewice*, r. 1476 *Smonyewicze*, dwie wsi, pow. garwoliński, gm. Sobienie Jeziory, par. Goźlin. Sz. Biskupie mają 29 dm., 287 mk., 332 mr., zaś Sz. Szlacheckie 14 dm., 70 mk. 126 mr. Sz. Biskupie (Duże) leżą na praw. brzegu Wisły. Wieś ta czy też jej przeważna część, zapewne pierwotna nadrzeczna osada książęca, nadaną została, podobnie jak i poblizkie (od północy) Sobienie, biskupom poznańskim, zapewne w początkach XIII w. Wymienia ją akt ks. Bolesława mazow. z r. 1297 w liczbie posiadłości biskupich; toż samo czyni akt Ziemowira z r. 1350. Zdaje się, że wcześnie już inna część obszaru wsi nadana została jakiejś rodzinie szlacheckiej, która usiłowała swe granice rozszerzyć kosztem części biskupiej. Wyrok ks. Ziemowita w r. 1553 w Czersku wydany rozstrzygnął na korzyść biskupów (Kod. Wielkop., 751, 1301, 1320). W r. 1476 część wsi szlachecka należy do Mikołaja Węża z Dobrzankowa, wojew. mazow. (Kod. Mazow., 276). *Br. Ch.*

Szymoniszki, wś i os. karcz., pow. brzeziński, gm. Lipiny, par. Brzeziny; kol. ma 11 dm., 74 mk., 101 mr.; os. karcz. 1 dm., 5 mk., $1^1/_2$ mr. dwors.

Szymonka, niem. *Schimonken*, wś kośc., pow. ządzborski, 11 klm. na wschód od Rynu, pomiędzy jez. Szymonka i Jagodno, połączonymi kanałem, w nieurodzajnej równinie otoczonej na północ bagniskami, na płd. wzgórzami. Ma 687 mk., luteranów, przeważnie po polsku mówiących, trudniących się połowem ryb w sąsiednich jeziorach. Kościół par. ewang. i agent. pocz. w miejscu. *J. B.*

Szymonki, wś i dwór, pow. krobski (Rawicz), o 2 klm. na płd. od Jutrosina (par. i poczta), na pół drogi do Dupina, po lew. brzegu Orli (dopł. Baryczy); st. dr. żel. w Kobylinie o 10 klm. Przy końcu zeszłego wieku należały do Koźmińskich, potem Mielżyńskich, w końcu ks. Czartoryskich. Wieś ma obecnie 8 dm., 77 mk. i 85 ha (65 roli, 9 łąk). Obszar dwor. 6 dm., 62 mk. katol. i 159 ha; owczarnia. Właścicielem jest ks. Czartoryski. *E. Cal.*

Szymonków, niem. *Simmenau*, 1257 r. *Semayanowo*, 1403 *Semanau*, wś i dobra, pow. kluczborski, posiada kościół par. ewang.; par. katol. Blumenau (dawniej Włochy). Wś ma kościół par. ewang., wzniesiony z drzewa r. 1614 (księgi kościelne od 1682), dwie szkoły, 309 ha (302 roli), 91 dm., 775 mk. (90 katol., 18 żyd.). Dobra ryc. mają pałac (zamek), browar, gorzelnię, hutę szklaną, prowadzą hodowlę owiec słynną z wzorowego kierunku, 1686 ha (1102 roli, 50 łąk, 375 lasu), 20 dm., 486 mk. (114 katol.).

Szymońskie, jezioro pod wsią Szymonki, w pow. ządzborskim. Kanał zwany też Szymońskim, łączy je z jeziorami: Kot, Jagodzińskie i Tałtowskie.

Szymony, wś, pow. nowomiński, gm. Chróścice, par. Kałuszyn. Mieszka tu częściowa szlachta. Istniał też browar piwny. W 1827 r. było 20 dm., 126 mk.

Szymony Nienałty, pow. ostrowski, ob. *Nienałty* 5).

Szymoradź al. *Simoradz*, czesk. *Semorad*, niem. *Schimoradz*, wś na Śląsku austr., pow. bielski, odl. 2 klm. na zach. od Skoczowa, liczyła w 1880 r. 75 dm. i 508 mk. (175 rz.-kat., 333 prot.; 498 Polaków, 6 Niemców).

Par. rz.-kat. Dębowiec (Dubowec). Wś posiada kościół filialny rz.-kat. i szkołę. *W. H.*

Szymorajcie, wś, pow. rossieński, gm. Szydłów, o 20 w. w. od Rossień.

Szymotka, rzeczka, ob. *Regulka.*

Szympieliszki, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 60 w. od Poniewieża.

Szymrowice, ob. *Żmirowice.*

Szymsza, rzka, w pow. telszewskim i szawelskim, ma źródło w błotach Tirule, uchodzi do jez Gawsztwinia. Ob. *Poszymsze.*

Szymsze, wś, pow. rossieński, gm. Kielmy, o 34 w. od Rossień.

Szymule, pow. lidzki, ob. *Hermancin.*

Szymuńce, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty, okr. wiejski Biebrusy, o 8 w. od Malat, 33 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Inturki.

Szymuńcie, wś nad jez. Gołona, pow. wileński, w 3 okr. pol., odl. 60 w. od Wilna; 4 dm., 60 mk. katol.

Szynalesie, ob. *Świnolesie.*

Szynbark, ob. *Szymbark.*

Szynberg (u Klonowicza we Flisie) niem. *Schoeneberg*, wś kośc. na Wielkich Żuławach malborskich, na praw. brzegu Wisły, pow. malborski, agent. pocz. w miejscu; 1050 ha (633 roli orn., 200 łąk); gleba bardzo urodzajna; 1885 r. 199 dm., 376 dym., 1510 mk., 719 kat., 753 ew., 35 dyssyd., 3 żyd. (wyb. Murksendorf 9 dm., 94 mk., os. Szymberski Przewóz 6 dm., 63 mk.). We wsi szkoła 2-klas. katol. (2 naucz., 144 dz.), szkoła 3 klas. ewang. (2 naucz., 163 dz.). Kościół ewang. i kościół katol. (dekan. nytychowski) p. w. św. Jana Chrz. W r. 1884 było 688 komunikantów. Do paraf. należy filia w Schoensee. B. 1330 nadaje nadkomtur Jakubowi Cantmess i Konradowi v. Eichen wś Schoenebergk o 60 włók. na prawie chełm. Sześć włók mają mieć wolnych, kościół zaś 4; od reszty 50 włók mają nam po upływie 5 lat wolnych dawać na św. Marcin od każdej $1^1/_2$ grzyw., po 2 kury, i czynić tłokę przez 6 dni o własnej strawie na zamku naszym malborskim. Młyn dostał r. 1766 Michał Miltz w wieczystą dzierżawę, za opłatą czynszu 360 fl. Przy budowlach miały Sz. i Schoense zwozić bndulec. Prawo pędzenia wódki dostał karczmarz r. 1754 za opłatą 30 fl.; gospoda przy karczmie płaciła 60 gr. (ob. Gesch. des Kr. Marienburg v. Dormann, str. 76). Przywilej dla przewozu wystawiony został r. 1652 (tamże, str. 76). Wizytacya pewnie Potockiego z r. 1648 donosi: Kościół murowany, zawiera 5 ołtarzy. Przed powodzią posiadał pół włóki, obecnie tylko 3 morgi pozostały, a i te prawie co rok pod wodą stoją. Prob. miał 4 włóki, ale po powodzi pozostało tylko około 7 mr., a i te prawie co rok są pod wodą. Mesznego pobiera prob. od 20 włók razem 10 korcy żyta i tyleż jęczmienia, dalej 2 wozy drzewa i kolędę. Prob. był Jan Albig z Warmii (ob. str. 1013—15). Klonowicz we Flisie mówi Sz.: Tam kępa Czczowska, tam też niedaleko Przewóz Malborski przez Wisłę poprzeko, Gdzie Szynberg w swojej karczmie jako w jamie Zasiadł na tamie. *Ks. Fr.*

Szynczyce, w XVI w. *Synczyce*, wś i folw., pow. łódzki, gm. Żeromin, par. Czarnocin, odl. 37 w. od Łodzi, leżą w pobliżu linii dr. żel. warsz.-wied., niedaleko stacyi Baby. Wś ma 28 dm., 284 mk.; fol. 6 dm., 30 mk. W 1827 r. było 18 dm., 190 mk. W r. 1885 fol. Sz. rozl. mr. 1155: gr. or. i ogr. mr. 821, łąk mr. 61, lasu mr. 240, nieuż. mr. 33; bud. mur. 20, z drzewa 12; płodozm. 7 i 11-pol., las nieurządzony. Wś Sz. os. 31, mr. 201; wś Wola Szynecka os. 20, mr. 194. Na początku XVI w. dziesięcinę z folwarku i jednego łanu km. pobiera pleban w Czarnocinie, pozostałe łany km. dają kanonii gnieźn. (Łaski L. B., II, 228). W r. 1552 Syncziczc w części Jana Rogozińskiego mają 16 osad., a w części kasztel. rozpierskiego 16 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 260). *Br. Ch.*

Szyndelmłyn, niem. *Schindelmuehl*, pierwotnie *Dranica*, niekiedy *Szkudłowo*, wś i leśniczówka, w pow. międzyrzeckim, o $7^1/_2$ klm. na zach.-płn. od Brojec, nad Paklicą (dopł. Obry), poniżej Paradyża; par. katol. Kałława, protest. Bukówiec, poczta Jordan, st. dr. żel. w Międzyrzecu (Meseritz) o 10 klm. Wś z Hamernią (2 dm., 17 mk.) tworzy okrąg, mający 29 dym., 239 mk. (223 kat., 16 prot.) i 243 ha (116 roli, 72 łąk, 30 lasu). Leśniczówka należy do nadleśnictwa brojeckiego (Braetz). Wś była własnością klasztoru paradyskiego. Na obszarze jej znajduje się łąka, gdzie stać miał namiot Karola XII i pole, na którem obozowało wojsko szwedzkie.

Szynderówka, wś nad rz. Olszanką, ob. *Szenderówka.*

Szyndybałówka, pow. tłumacki, ob. *Jackówka.*

Szyndziel al. *Szyndzel* 1.) dobra, pow. sokólski, w 2 okr. poł., gm. Nowowola, par. Sokółka, o 7 w. od Sokółki. 2.) **Sz.-*Stary***, kolonie włościańskie, tamże, o 8 i 9 w. od Sokółki.

Szyndzieliszki al. *Szendzieliszki*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. gol., gm. Porpliszcze, okr. wiejski i dobra, dawniej ks. Wittgensteina, obecnie ks. Hohenlohe, Wincentowo, o 8 w. od Porpliszcz a 77 od Wilejki, ma 12 dm., 61 mk., 53 praw., 8 katol. (w 1865 r. tylko 4 dusze rewiz.).

Szyneckie Budy, wś włośc., pow. łódzki, gm. Żeromin, par. Czarnocin, mają 19 dm.,

147 mk., 322 mr. obszaru. Powstały na obszarze należącym do wsi Szynczyce.

Szyngole, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 42 w. od Kowna.

Szynie, wś nad jez. Czerwiszcze, pow. piński, w gm. Uhrynicze, ma 3 osady; miejscowość odosobniona, nizinna.

Szyniańczyki, pow. sierpecki, ob. *Chądzyno-Sz.*

Szynieliszki. zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Androniki, o 62 w. od Wiłkomierza.

Szynietowszczyzna, ob. *Szemietowszczyzna.*

Szynk (*Szynok*) *Nowy*, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn, okr. wiejski Padziuny, o 6 w. od gminy, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki.

Szynkapole, wś włośc. nad rzką Wojcianką, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Rukojnie, okr. wiejski Broskowszczyzna, a $4^1/_2$ w. od gminy a 23 w. od Wilna, ma 3 dm., 1 mk. prawosł. i 18 katol. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Świrany.

Szynkarka, rzeczka, wypływa z bagien pomiędzy Szydłowcem a Ciechosłowicami, w pow. koneckim, przepływa przez dobra Skarzyska, gdzie łoże jej sprostowano na przestrzeni dwóch wiorst kanałem szerokim na 9 stóp, tworzy granicę pow. iłżeckiego, wpada do Kamiennej z lewego brzegu pod Szczepanowem. Długa około 13 w.

Szynkarska, góra na obszarze gm. Kropiwnika, w pow. kałuskim. Wzn. 368 mt.

Szynkarzyzna, wś, pow. węgrowski, gm. Kamieńczyk, par. Kamionna, ma 39 dm., 272 mk., 39 os., 678 mr. W 1827 r. było 11 dm., 88 mk. Wchodziła w skład dóbr Kołodziąż.

Szynkielów 1.) w XVI w. *Górka minor* al. *Syekyelow* i *Siękielow*, kol. i pustk., pow. łaski, gm. i par. Górka Pabiańska; kol. ma 29 dm., 230 mk., 31 os., 739 mr. włośc., 110 mr. dwors. W 1827 r. było 9 dm.. 101 mk. Wś ta wchodziła w skład dóbr Górka, stanowiących część klucza pabianickiego (kapituły krakowskiej). Na początku XVI w. wś ta była częścią Górki; łany km. i folw. dawały pleb. w Górce dziesięcinę snopową a za konopną po 2 gr. z łanu i kolędę po groszu (Łaski, L. B., I, 378; Pawiń., Wielkp., II, 237). 2.) **Sz.** al. *Szynkielew*, w XVI w. *Szyakyelow*, wś i fol., pow. wieluński, gm. Konopnica, paraf. Osyaków, odl. 18 w. od Wielunia. Sz. Skarbowy, wś, ma 48 dm., 295 mk.; Sz. Prywatny, wś, ma 34 dm., 221 mk. Jeden folw., majorat gen. Tichmieniewa, drugi należy do gen. Zabołockiego, trzeci Maryi Kossowskiej, razem mają 6 dm., 83 mk. W 1827 r. było 47 dm., 473 mk. W 1875 r. fol. Sz. Prywatny rozl. mr. 889: gr. or. i ogr. mr. 182, łąk mr. 33, past. mr. 70, lasu mr. 588, nieuż. mr. 16; bud. mur. 2, z drzewa 6; las nieurządzony. Wś Sz. os. 22, mr. 269. Na początku XVI w. Sz. wś częściowej szlachty. Dają plebanowi w Osyakowie po ćwierci owsa i żyta z cząstek roli, sołtyskie łany dają fertona zamiast dziesięciny, a ogrodziarze po groszu za meszne (Łaski, L. B., II, 133). Regestra pobor. z 1552 r. nie podają tej wsi. *Br. Ch.*

Szynkowce, pow. augustowski, ob. *Szymkowce.*

Szynkowce, wś nad ruczajem Szynkówką, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i dobra ks. Druckich Lubeckich Lack, okr. wiejski Dąbrowo (o 10 w.), o 18 w. od Szczuczyna, ma 20 dm., 228 mk. (w 1865 r. 98 dusz rewiz.).

Szynkowiszki, wś nad rzką Powabelksną, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Płutyszki, odl. od Maryampola 22 w., ma 9 dm., 85 mk. W 1827 r. 2 dm., 54 mk., par. Preny.

Szynkowizna 1.) fol., pow. rypiński, gm. Dzierzno, par. Świedziebna, odl. o 10 w. od Rypina, 3 dm., 29 mk., 129 mr. W 1827 r. 3 dm., 27 mk. 2.) **Sz.**, folw., pow. rypiński, gm. Pręczki, par. Rogowo, 2 dm., 12 mk., 60 mr. (50 mr. roli).

Szynkówko, wś włośc. nad jeziorem (bagnem), z którego wypływa rzka, pow. rypiński 2 okr. gm. Dzierżno, par. Swiedziebna, odl. 17 w. od Rypina, 12 dm., 138 mk., 206 mr. W 1827 r. 13 dm., 121 mk. R. 1789 własność Wal. Rumockiego, który pobiera ztąd 420 złp. czynszu.

Szynkuny, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 47 w. od Nowoaleksandrowska.

Szynno, jezioro, w pow. słuckim, w obrębie gm. Kruhowicze, w okolicy Goncewicz, w pobliżu toru dr. żel. poleskiej, ma około 15 mr. *A. Jel.*

Szynoławki al. *Szynałowki*, w dok. z 1595 r. *Szunoławki*, okolica i wś, pow. rossieński, gm. Rossienie, par. Widukle, o 10 w. od Rossień.

Szynowo, niem. *Schoenau*, wś i dobra, pow. olsztyński, st. p. Wartenberg OPr.

Szyntakonie, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki, okr. wiejski i dobra hr. Platerów Bortkuszki, o 8 w. od gminy, 3 dusze rewiz.

Szynwald też *Szejnwald*, wś i kol., pow. rypiński, gm. Dzierzno, par. ewang. Michałki, odl. 11 w. od Rypina, ma 9 dm., 40 mk., 319 mr. Ludność niemiecka. W 1827 r. było 8 dm., 61 mk. W r. 1886 kolon. Sz. i Tomaszewko, powstała z uwłaszczonych osad, rozl. mr. 94: gr. or. i ogr. mr. 67, łąk mr. 24, nieuż. mr. 3; bud. z drzewa 6.

Szynwałd, wś, pow. tarnowski (odl. 12 klm. od Tarnowa), nad pot. t. n., uchodzącym na przedmieściu Strusina do Biały. Położenie pagórkowate. Wś zabudowana w długą ulicę, na płd. styka się chatami z Zalasową a na

płn. ze Strzyszowem. Granicą wschodnią i zachodnią ciągną się wzgórza, tworzące działy wodne potoków spływających do Wisłoki i Biały. Dolina ta opada ku płn. z 281 na 230 mt. npm. Wieś ma 317 dm., 1801 mk. (1759 rz.-kat. i 42 izr.). Do Sz. należą osady: Na Kątach od Pogórskiej Woli, Na Polach od Trzemeśny i Na Polach pod Świnią górą. Pos. więk. (Eustachego ks. Sanguszki) wynosi 336 mr. roli, 18 mr. łąk, 16 mr. past., ogółem 370 mr.; pos. mn. ma 2461 mr. roli, 297 łąk, 467 past. i 344 mr. lasu. Według Szemat. dyecezyi tarnowskiej z r. 1880 założył parafią i zbudował tutejszy kościół Jakusz Ocieski 1323 r. Wiadomość tę ma zawierać rękopism biblioteki jagiellońskiej w Krakowie. Długosz (Lib. Ben.) nie wymienia ani wsi ani parafii. W reg. pob. kwarty z woj. sandomierskiego, pow. pilzneńskiego z r. 1508 znajdujemy Amora Tarnowskiego dziedzicem wsi Szynwald (Pawiń., Małop., 466). W 1536 (ibid., 550) istnieje parafia „Schinwald". Taksatorowie o wsi podają: „villa ad Tharnow pertinens. In qua sunt kmethones 54 in 34 laneis residentes, solventes in summa marc. 17, avene metretas 34, galli, ova etc., taberne 2, solventes marc. 6, molendina 2 parva extimata ad marc. 2, hortulani 3, piscine 2 in borra, predium parvum". W 1581 Sz., wś ks. Ostrogskiego, miał 46 kmieci na 46 łan., 3 zagr., 9 chałupn., 27 komorników z bydłem, 23 komorn. bez bydła, 5 rzemieśln.. 4 kijaczy i dudę. Dzisiaj ma szkołę ludową. Graniczy na zach. z Trzemeśną i Łękawicą, na wschód z Łękami Górnemi. *Mac.*

Szynwałd 1.) niem. *Gross Schoenwalde*, dok. *Schonewald*, *Schoenwaldt*, dobra ryc., pow. grudziądzki, agent. poczt. w miejscu, st. kol. Łasin (o 7 klm.), par. kat. Szynwałd Plebanka. Z fol. Strzelcami (Heinrichsfelde) ma 1126 ha (855 roli or., 39 łąk, 72 lasu); 1885 r. 20 dm., 68 dym., 267 mk. kat., 123 ew., razem 390 mk., z których na fol. Strzelce 7 dm., 48 mk. Szkoła kat. (1887 r. 120 dzieci), wiatrak, owczarnia, mleczarnia. Agentura poczt. otworzona w r. 1891. Na wschodnim brzegu jez. Nogatu znajduje się okop starożytny, który od zach. i płd. otoczony jest wodą. Dawniej sięgał on aż do brzegu rzeki Jardęgi. W stronę jeziora wznosi się ten okop na 20 stóp w górę. Każda strona jest około 80 kroków długa. Cały okop jest jeszcze dosyć dobrze zachowany i zaroślami pokryty. Znaleziono w nim różne stare zabytki (ob. Behla: „Die vorgesch. Rundwaelle", str. 192). Sz. jest starą osadą; leżąc na krańcu chełmińskiej ziemi ku Pomezanii wiele cierpiał od Prusaków. Na wzgórzu przy wsi nad rzeczką stał stary gród. Jezioro, przy którem wieś jest położona, zowie się w dok. Czernicin, co zapewne stanowiło pierwotną polską nazwę osady Krzyżacy przezwali ją „Schoenwalde" od pobliskich lasów. R. 1302 nadaje mistrz ziemski Helwig v. Goltbach Janowi, filio Bartholdi dicto de Ochowicz, 70 włók w Sz. celem lokacyi wsi na prawie chełm. Proboszcz miał mieć 6 wolnych włók, sołtys 7, reszta miała być wydzielona osadnikom na prawie chełm.; każdy z nich płacić miał od włóki pół grzyw. i po 1 kor. pszenicy i tyleż żyta, od każdego radła zaś po 1 kor. pszenicy. Sołtys miał trzeci grosz kar sąd., małą rybitwę w jez. Czernicińskiem i połowę dochodów od karczmy, z rzeźnickich i piekarskich jatek, drugą połowę brał komtur rogoziński. Nadto mieszkańcy mieli pobudować młyn „supra fluente aqua sub vallo quondam castri". Pozostawia się im także do woli nowy gród postawić, dokądby się wrazie potrzeby schronić mogli, co jednak nie nastąpiło. R. 1336 dodaje w. mistrz Dyteryk v. Altenburg 3 włóki lasu do użytku za opłatą czynszu. Stary kościół par. znajdował się dawniej w pośrodku wsi. Oprócz tego istniała tu kaplica N. M. Panny przy końcu wioski od jeziora i miała swe uposażenie. Akta stare wspominają o odpustach przy tej kaplicy. W wojnie z Krzyżakami ponieśli mieszkańcy szkody na 2800 grzyw., trzech ludzi zabito, jak wykazują księgi szkodowe z r. 1414. R. 1429 nadaje w. mistrz Paweł v. Russdorf 2 puste włóki we wsi Mikołajowi ze Szynwałdu, wolne od tłoki, za opłatą 3 wiardunków czynszu od włóki. R. 1435 obejmuje Sz. 73 włók, z których sołtys posiada 7, prob. 6 wolnych, Hermann 10, zaś 14 włók było pustych, reszta płaciła czynsz, tak samo 1 jatka piekarska i karczma. W r. 1440 w. m. Paweł v. Russdorf nadaje wiernemu karczmarzowi Janowi ze Zawdy za jego usługi 6 wł. i 3 mr. w Sz. za opłatą 3 wiardunków czynszu od włóki i 16 fen. od mr. Oprócz tego miał od karczmy przy kaplicy N. M. P. co rok płacić 3 grzyw. do zamku rogozińskiego i pół grzyw. sołtysowi tak długo, aż druga karczma pobudowana zostanie. Od tłoki, dawania kur i czynszu leśnego miał z tych 5 włók być wolny. R. 1442 było już tylko 7 włók pustych, ale reszta czynszowych nic nie płaciła wtedy, ponieważ grad zniszczył zasiewy. W 13-letniej wojnie (1454—66) została cała wieś zburzona z kościołem i kaplicą. W 1590 r. dziedzic Samuel Łaski odbudował kaplicę N. M. P. wraz z 2 kaplicami. Odtąd służy ona jako kościół par. Wieś, po wojnie pusta, przypadła teraz na własność królom, którzy ją w dzierżawę wydawali. Tenutaryuszami byli tu około połowy XVI w. Jan Kostka, podkom. chełm., 1567 r. woj. brzeski Jan Służybra, pod koniec stulecia Samuel Łaski, sekretarz

król. Po jego śmierci żona Zofia v. Koenigseck, luteranka, wyszła za Ottona Medona, podkom. parnawskiego i dworzanina król. Później są dzierżawcami: Melchior Weiher, pod koniec XVII w. woj. Kos, 1713 r. wdowa po nim Maryanna, a między r. 1729—1762 Kczewscy. Od r. 1734 w skład dóbr wchodziły: Sz., Jankowice, Blonowo i Wydrzno. Dobra te wziął w dzierżawę v. Stain na lat 40, r. 1762 zaś generał Franciszek Gruszczyński, za którego przyłączono do dóbr sołectwo w Szonowie. R. 1774 nadał Fryderyk W. dobra te Gruszczyńskiemu na własność. Sz. sam obejmował wówczas 27 wł. chełm., młyn, wiatrak, karczmę, dwa jeziora, murowany dom mieszkalny, zabudowania gospodarskie browar i gorzelnię. 2.) **Sz.** *Plebanka*, niem. *Probstei Schoenwalde*, tamże; 119 ha (99 roli or., 16 łąk); 1885 r. 5 dm., 10 dym., 50 mk. kat., kościół murowany p. w. Narodz. N. M. Panny, patronatu bisk. i rządowego koleją miesięcy. Zbudował go r. 1590 dziedzic wsi Samuel Łaski, w formie krzyża. Konsekrował bisk. chełm. Gębicki (1601—1610). Przy kościele istnieje szpital dla 2 ubogich, bractwo rożańcowe od r. 1769 i trzeźwości. W skład parafii (dek. łasiński) wchodzą: Sz. dobra ryc. i Plebanka, Szynwałdzik, Zawda Wola, Strzelce, Koerberrode, Jankowice, Mundshof, Wydrzno, Bożepole, Nogat, Butowo, Trumieje, Ludwigsdorf, W. Pławty, Biskupiczki, Otłów i Otłówek, Rozajny W. i M., Dolne i Górne Czarne, Nowa Wioska, Wilkowo, Pawłowo, Krzykosy, Galinowo, Bórek, Klostersee, Zebrdowo, Trumiejki, Neusass i Kloetzen. R. 1867 było 1264 dusz; 1890 r. 1163. R. 1330 podarował w. mistrz Werner v. Orselen benedyktynkom w Toruniu kościół par. w Sz., należącym wówczas do dyec. pomezańskiej, tudzież włóki plebańskie, z prawem patronatu i kaplicą N. M. P. z dochodami. Zakonnice założyły tu jeszcze w XIV w. nowy klasztor, a gdy w r. 1391 klasztor toruński u św. Krzyża zgorzał, przeniesiono znaczną część siostr do Sz. Niedaleko kaplicy na wzgórzu, przy miejscu gdzie dawniej stał zamek, pobudowano niewielki folwark, na którym śród zabudowań umieszczono klasztor. Był on murowany; naokoło 2 wielkich sal ciągnęły się małe cele. Ponieważ kaplica była nieco odległa od dworu, dlatego pobudowano ganek sklepiony do kaplicy. Zaraz przy klasztorze był ogród. W dole pod klasztorem stał nad rzeczką młyn, a we wsi wiatrak. W Czernicińskiem jeziorze miały siostry wolną rybitwę, oprócz tego posiadały trzy stawy i trzy sadzawki. Do folw. należało 12 włók roli, a 6 włók miały siostry na probostwie, nadto drugi folw. za wsią, który dawniej zwał się Lemanki (dziś Szynwałdzik). Także i bór trzywłókowy, pospolicie Mniskim zwany. Gdy podczas wojny 13-letniej (1454—1466) kościół zniszczał, odprawiało się nabożeństwo parafialne w kaplicy klasztornej. Z rozszerzeniem się reformacyi klasztor w Toruniu podupadł a więc i tutejszy zczasem dla braku zakonnic opustoszał, a dobra zostały utracone. Folw. szynwałdzki stał się dzierżawą królewską, a fol. Lemanki zabrali tenutaryusze. Bór (trzy włóki) odłączył dla siebie Jan Kospot Pawłowski. Klasztor legł w gruzach. Prawo patronatu nad kościołem wykonywali dzierżawcy. Skoro zaś klasztor toruński na nowo się podniósł, starały się zakonnice odzyskać utracone dobra szynwałdzkie. Ksieni Dulska wytoczyła proces ówczesnemu dzierżawcy Łaskiemu i otrzymała r. 1609 korzystny dekret. Tymczasem dokumenty z przywilejem oryginalnym, zabrane do Wilna przez prokuratora Jana Hortensiusa, uległy spaleniu, trzeba było więc wyrabiać potwierdzenie zgorzałego przywileju, co po wielu przeszkodach uzyskano 1617 r. Zaczem wydany został pozew dzierżawcy dóbr Medonowi, który znajdował się wtedy w Moskwie z królewiczem Władysławem. Dopiero r. 1623, po zapadłym wyroku w Piotrkowie, zesłana była do Sz. komisya dla odebrania dóbr. Składali ją: Adam Gołańczyk, woźny, i dwóch z szlachty: Szymon Choiński i Jakub Misiński. Dekret sądu nakazywał odebrać: kościół zbudowany, gdzie przedtem była kaplica N. M. P., plac, gdzie przedtem stał kościół, a teraz jeszcze resztki murów się znajdują; 6 włók roli plebańskiej, dwór, gdzie przedtem mieścił się konwent, wszelkie budynki i ogród, księży dom; 12 włók roli do kaplicy zapisanych; młyn wodny i wiatrak; jezioro, 3 stawy i 3 sadzawki rybne, borek, zwany Mniski, i wś Szynwałdek czyli Lemanki. Z tych dóbr tylko cmentarz paraf., 6 włók pleb. roli i kościoł zdołali odebrać. Do reszty posiadłości nie zostali dopuszczeni pod pozorem, że to jest własność spadkobierców pani Medonowej (brata jej Henryka von Koenigseck, ststy łeckiego, i dzieci po siostrze, która była za Dyonizym v. Olsen Zeleśnickim, ststą szczycieńskim). Ponieważ ci sukcesorowie obłożeni banicyą, nie mogli dowieść prawa swego w sporze, którzy mieli z Medonem o spadek po żonie jego, uczynili r. 1623 ugodę z ksienią toruńską, podług której okupili się z banicyi 400 złotymi i pozwolili siostrom połowę Szynwałdku skupić, po 300 zł. za włókę. Wojny szwedzkie przerwały te układy. Jedynym owocem procesu było odzyskanie patronatu nad kościołem (ob. „Klaszt. żeńskie“ p. kś. Fankidejskiego, str. 173—178). 3.) **Sz.**, r. 1686 *Szenwald*, niem. *Schoenwalde*, wś kośc. na Kaszubach, pow.

wejherowski, st. p. Przetoczyn, 1096 ha (614 roli or., 55 łąk, 5 lasu); 1885 r. 92 dm., 134 dym., 638 kat., 55 ew., 16 żyd., razem 709 mk., z których na wyb. Eschfeld przypada 13 mk., 2 dm., na Jaegerberg 29 mk , 3 dm., na Mercestwo 62 mk., 9 dm., na Szynwałdzką Hutę 102 mk., 15 dm., a na Załączne 26 mk., 4 dm. Szkoła kat. liczyła 1887 r. 146 dzieci. Szem. dyec. z r. 1867 podaje: Kościół p. w. św. Mikołaja, patronatu prywat., r. 1827 na nowo pobudowany. Istnieje przy nim bractwo św. Barbary od r. 1851. Wsi parafialne: Sz., Bułkowskie, Czarna Dąbrowa, W. i M. Donimierz, Eschdorf, Glaźnica, Grabowiec, Jeleńska Huta, Kąty, M. Załączne, Mercestwo, Migłowskie, Olszewiec, Otalżyno, Szenkowana, Szynwałdzkie Pustki i Szynwałdzka Huta, Strichwald, Wysoka, Zabłotne i Załączne. Wizyta Madalińskiego z r. 1686 donosi, że tu był kościół dawniej paraf., drewniany, p. w. św. Mikołaja. Przy drodze do cmentarza stała kapliczka. Do prob. należały dawniej 4 wł., ale wówczas tylko niektóre kawały pola, łąka i sadzawka. Dawniej posiadał jez. Otalzino zwane. We wsi nie było plebanii, ani szkoły. Prob. z Kielna dojeżdżał co trzecią niedzielę (str. 24). Tenutaryuszem wsi był luteranin v. d. Linda. Mesznego dawała wieś 4 kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizyt. Szaniawskiego z r. 1710). R. 1780 liczył Sz. 203 mk. kat. i 9 akat.; dziedzicem był Jakub Łebiński (ob. Wizyt. Rybińskiego, str. 229). Kościół (dek. gdański wiejski), dawniej filialny do Kielna, został niedawno parafialnym; r. 1890 liczyła parafia 1454 dusz. W płn.-zach. stronie wsi, w prawo od drogi do Przetoczyna, na pochyłości wzgórza, panującego nad rozległą doliną, leży cmentarzysko z 20 mogił kamiennych. Zajmuje ono ledwie $^1/_4$ mr., mogiły są ku sobie szczelnie zbliżone, a niektóre stykają się podstawami. Całe to mogilisko pokryte jest lasem. Wielkość mogił jest niejednakowa, średnice ich podstawy mają od 4 i 5 do 7 i 8 mt. a wysokością dosięgają 3 mt. (ob. Objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 27). Oprócz tego na lewo od drogi do Kołaczkowa, na posiadłości ziemianina Renackowskiego, jest drugie cmentarzysko. W miejscu tem, na wydłużonem wzgórzu, prawie otoczonem kotlinami, znajdowano wielokrotnie groby skrzynkowe (str. 60). *Ks. Fr.*

Szynwałdzik, niem. *Klein Schoenwalde*, dobra ryc., pow. grudziądzki, st. p. Łasin (o 8 klm.), par. kat. Szynwałd Plebanka, 167 ha (151 roli or., 10 łąk); 1885 r. 4 dm., 11 dym., 60 mk., 35 kat., 25 ew.; hodowla owiec, sprzedaż mleka. Sz. powstał w XV w. na obszarze Szynwałdu. W. mistrz Paweł v. Russdorf r. 1434 nadał Konradowi v. Gruenberg za wierne usługi 10 pustych włók, z wielkiem i małem sądownictwem, sądy drożne wyjąwszy. Za to miał służyć na koniu w pełnej zbroi, płużnego płacić po 2 kor. żyta od pługa, nadto na uznanie zwierzchnictwa dawać 1 funt wosku i fenig kolońki. R. 1602 posiadał te dobra Samuel Łaski, sekretarz król., prawem dziedzicznem. R. 1613 nabył je od niego Otto v. Medem. R. 1713 była dziedziczką wojewodzina Maryanna Koss, potem Kczewscy. Po nich odziedziczył je Aleksander Jackowski. R. 1780 nabył je wójt Bierstaedt wraz z inwentarzem i wysiewem za 3333 tal. 30 grzyw. Wdowa po nim sprzedała je wreszcie r. 1788 oberżyście Schlubeckowi z Kwidzyna. *Ks. Fr.*

Szynwałdzka Huta, niem. *Schoenwalderhuette*, wś szlach. na Kaszubach, pow. wejherowski, st. p. Przetoczyn, par. kat. i gm. Szynwałd; 12 gburs. posiadeł i 4 zagr., 28 włók i 17 mr., 15 dm., 109 mk. *Ks. Fr.*

Szyny, wś włośc., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 10 w.), okr. wiejski Łastowica, o 66 w. od Dzisny, ma 13 dm., 100 mk. praw. (w 1865 r. 65 dusz rewiz).

Szynych, niem. *Schoeneich*, dok. *Neuenkirche*, 1667 *Synych*, wś kośc. tuż nad praw. brzegiem Wisły, pow. chełmiński, st. p. Podwidz; 652 ha (277 roli or., 98 łąk, 60 lasu); 1885 r. 58 dm., 86 dym., 432 mk. (198 kat., 201 ew., 33 dyssyd.); na Pańskę Kępę przypada 6 dm., 33 mk., na Plebankę 18 dm., 130 mk. Szemat. dyec. z r. 1867 podaje: Kościół (dek. chełmiński) murowany, p. w. św. Mikołaja, pochodzi z r. 1742, konsekrowany r. 1745, patronat przysługuje magistratowi toruńskiemu. Przy kościele szpital dla 2 ubogich, ze statutami z r. 1853. W skład par. wchodzą: Szynych, Brankowy Rozgart i Schoensee; 1867 r. 204 dusz; 1890 r. 247. Z trzech dzwonów największy z r. 1627 (ob. „Bau- u. Kunstdenkmaeler des Kr. Kulm“, 1887, str. 94). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 podaje, że wystawił tu magistrat chełmiński mały kościołek („grassante peste pro diverticulo et secessu a magistratu culmensi in modum sacelli decemcubitalis primitus condita“). R. 1550 i 1634 powiększono drewnianą kaplicę i zamieniono ją na kościół paraf., który został konsekrowany przez bisk. chełmiń. Jana Konopackiego. W wojnie szwedzkiej kościół ucierpiał. R. 1657 Szwedzi stali tu obozem, aż most pod Grudziądzem został wystawiony. Zaraz od erekcyi parafii należały do prob. 4 włóki w 3 polach, które jednak na częste wylewy Wisły były wystawione. Przed pierwszą wojną szwedzką r. 1628 było 12 włościan. Teraz ledwie ich połowa pozostała. Dają od włóki pod pługiem po 1 kor. żyta i tyleż owsa. Z folw. miasta Chełmna (ex praetorio) dają 5 kor. owsa. Nadto miał pro-

boszcz wolne drzewo w lasach i rybitwę w jeziorze miasta i we Wiśle, ale tylko dla własnego stołu. Komunikantów było w par. 50. Szkoła potrzebowała naprawy (ob. str. 105—107). W 40 lat później komisarz bisk. Potockiego zastał kościół w Sz. zagrożony upadkiem (str. 249). Za czasów krzyżackich należał Sz. do komturstwa starogrodzkiego (ob. Kętrz., „O ludn. pols.“, str. 75). *Kś. Fr.*

Szyp, szczyt i pasmo górskie w Węgrzech, w Magórze turczańsko-orawskiej. Ob. *Hrdoszyn* i *Magóra* 44.).

Szyperki, wś, pow. niski, ciągnie się ulicą od płn.-zach. ku płd.-wschodowi, przy drodze z Dąbrówki nad Tanwią do Żdżar, na obszernej polanie śród sosnowych borów. Z os. Podszyperki ma 75 dm. i 403 mk. (25 żyd.); 170 rz.-kat. (par. w Kurzynie), 208 gr.-kat. (par. w Dąbrowicy). Pos. mn. ma 503 roli, 171 łąk, 208 past. i wydm, 18 mr. lasu. Jest to nowsza osada, założona zapewne w końcu XVIII w. Sz. graniczą na zach. z Hutą Deręgowską, na płn. ze Żdżarami, na wschód z Jarocinem a na płd. z Borkami. *Mac.*

Szyperya *Wolecka*, pow. gdański, ob. *Materna.*

Szypeta, rzka, w pow. lidzkim, przepływa pod folw. i dworem Koniawka, oraz folw. Kłońce i Milwidy.

Szypiany, folw. nad rz. Mianą, praw. dopływem Czernicy, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Wierchmień; miejscowość lesista, małoludna, grunta lekkie, łąki i pastwiska obfite. Od początku b. wieku Sz. były własnością Moniuszków, przez wiano Pauliny Moniuszkówny, córki Aleksandra, przechodzą na Wańkowiczów. Razem z fol. Pocieczoło około 365 włók. *A. Jel.*

Szypiele, zaśc., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horbacewicze, par. kat. Bobrujsk, o 2 w. od kotliny Berczyny, ma 2 osady; grunta lekkie. *A. Jel.*

Szypieńce, niem *Schipenitz*, z przyl. *Rutki* al. *Rudki*, wś i dobra, pow. kocmański, st. p. Czerniowce (odl. 11 w.). Posiada cerkiew gr.-nieun. Na obszarze gminy 2684 mk.; na obszarze więk. pos. 101 mk.

Szypile, wś rząd., pow. szawelski, gm. i par. Gruździe, o 27 w. od Szawel, w 1859 r. 10 dm., 233 mk., wiatrak. Posiada kościół kat. p. w. św. Aloizego, z drzewa wzniesiony w 1624 r. przez Zygmunta III, filialny par. Gruździe.

Szypilski al. *Szypielski*, potok, bierze początek w pow. drohobyckim, następnie na obszarze Dołhołuki przyjmuje potoki Glinny i Kamienny, uchodzi do Selanki z lew. brzegu na obszarze Manasterca, w pow. stryjskim.

Szypińce, niegdyś sioło, we wschodniej części dzisiejszego powiatu krzemienieckiego, między mkami Rachmanowem i Jampolem, w okolicy Borka, Ludwiszcz, Olipes i Podłużeczna.

Szypinki, *Szepinki* al. *Szapinków*, *Szepinków*, wś nad rz. Nemiją (dopł. Dniestru), pow. mohylowski, okr. pol. Jołtuszków, gm. Maryanówka, par. kat. Kopajgród, sąd w Barze, przy drodze z Halczyniec do Wołodyowiec, ma 30 osad, 190 mk., 292 dzies. ziemi włośc., dworskiej: sukcesorów Sulatyckiego 50 dz., Tokarzewskich 470 dz. Posiada cerkiew p. w. Podwyższenia Krzyża św., wzniesioną w 1747 r.; parafia przyłączona do Wołodyowiec. Wś bezleśna, grunta pagórkowate, miejscami równe. W 1665 r. Szapinków należy do ststwa Nowygród al. Kopajgród, następnie do starostwa barskiego. *Dr. M.*

Szypioła, folw., niegdyś do Goliny, pow. pleszewski, o $6^1/_2$ klm. ku płd. od Jarocina, nad Lubieszczką (dopł. Lutyni), o 1 klm. powyżej Siedlemina. Już nie istniał w r. 1871. Mapa sztab. z r. 1829 oznacza tu dworzyszcze sołtysie (*Schulzenhof*). *E. Cal.*

Szypki 1.) folw. i wś na praw. brzegu jez. Iwie, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce (o 7 w.), okr. wiejski Zaborze; 37 dusz rewiz. należy do dóbr Ościukowicze Tukałłów, 39 dusz, do dóbr Szypki Kopciów, 45 dusz do dóbr Pohretiszcze Paszkowskich i 24 dusz do Swiętorzeckich. 2.) **Sz.**, wś, tamże, okr. wiejski Zalesie, 5 dusz rewiz.; należy do dóbr Bobrówka Chrzczonowiczów. W spisie z 1866 r. wykazano dwa folw., odl. o 35 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, z których jeden ma 1 dm., 5 mk. kat., drugi zaś 1 dm., 7 mk. t. wyzn., oraz wś rządowa, o 40 w. od Wilejki, mająca 29 dm., 282 mk., młyn wodny. *J. Krz.*

Szypkowa, potok, lewy dopływ rz. Jakubianki, w hr. spiskiem.

Szypliszki, wś, pow. suwalski, gm. Zaboryszki par. Puńsk, odl. od Suwałk 19 w., ma 8 dm., 58 mk. Dawniej była tu st. poczt. na trakcie z Warszawy do Kowna, między Suwałkami a Kalwaryą, o 42 mil od Warszawy.

Szypłów al. *Szypłowo* i *Szyplewo*, dok. *Syplow*, *Syplowo*, *Sziplowo*, majętność, pow. pleszewski (Jarocin), o 4 klm. na zach.-płn. od Mieszkowa (poczta), przy drodze żel. pozn.-kluczborskiej; par. Nowemiasto (nad Wartą), szkoła w miejscu, st. dr. żel. na Chociczy (Falkstaedt), 15 dm., 235 mk. (232 kat., 3 prot.) i 532 ha (413 roli, 9 łąk, 11 past., 80 lasu, 16 nieuż.); cegielnia, chów bydła; dziedzicem jest Władysław Taczanowski, b. prezes koła polskiego w parlamencie niemieckim. Przestronny gmach dworski mieści cenną bibliotekę po Zygmuncie Ostrorogu Gorzeńskim z Śmiłowa. Do dóbr należą prócz Sz. osady: Chwalęcin z hubą (378 ha), Chwalęcinek (259

ha) i Mieszków (2307 ha); cała majętność obejmuje 3476·83 ha; czyst. doch. 27,120 mr. W r. 1396—98 pisali się z Sz. Piotr i Mikołaj (Akta gr. wielkp., II); r. 1491 układano się w grodzie pyzdrskim o sporny łan roli na Sz.; czynność nadania Sz. i Usłodzin spisaną jest w aktach ziemskich pyzdrskich z r. 1547. Około r. 1564 było na Sz. 9 łan., z których płacono po 12 gr. fertonów bisk. pozn., 1578—1620 było 6 łan. os. i 2 zagr.; dziedziczyli wówczas Zofia Szypłowska, potem Mikołaj Cielecki. Około r. 1790 siedzieli na Sz. Kuczkowscy, następnie Ziołeccy, w końcu Taczanowscy. Majętność Sz. składały w r. 1798: Mostówka, Szypłów i Usłodziny. *E. Cal.*

Szyposze, wś, w b. ziemi bielskiej.

Szypot 1.) *Kameralny* z przys. *Bystrzycą*, *Izwor*, *Jarowica*, *Mołdawa* i *Zarata*, niem. *Schipot*, wś, pow. radowiecki. Rozległa wieś, rozłożona śród Karpat bukowińskich, nad Suczawą, tworzącą tu piękny wodospad, i Seretem. Przez wieś idzie gościniec bity od granicy węgierskiej do Seletyna (na płn.). Posiada cerkiew paraf. gr.-nieun., 2178 mk. w gminie i 269 na obszarze więk. pos. (wspólnie z Seletynem). St. poczt. Seletyn (o 8 klm.). Ludność stanowią Huculi. Sz. powstał na obszarze, który nadany został r. 1490 przez Stefana V, księcia multańskiego, klasztorowi w Putny. 2.) **S.** *Prywatny*, wś, w pow. wyżnickim, odl. kilka mil na zach.-płn. od Sz. Kameralnego, ma 482 mk.

Szypowały, ob. *Szopowały.*

Szypowate al. *Szczepowate*, słoboda nad rzką Burłuk, pow. wołczański gub. charkowskiej, na płd.-wschód od Wołczańska, ma 233 dm., 1594 mk., cerkiew z 1726 r. Osiedlona około 1700 r.

Szypowce, wś, pow. zaleszczycki, 25 klm. na płn.-wschód od Zaleszczyk, 8 klm. na płd.-wschód od Tłustego (sąd pow., urz. poczt.). Na zach. leżą Hołowczyńce i Tłuste wś, na płn. Lisowce, na wsch. i płd. Szerszeniowce (pow. borszczowski). Środkiem wsi płynie Seret, nad którym leżą zabudowania wiejskie na praw. brzegu. Własn więk. ma roli or. 618, łąk i ogr. 47, past. 106, lasu 264 mr.; wł. mn. roli or. 829, łąk i ogr. 62, past. 43 mr. W r. 1880 było 145 dm., 823 mk. w gminie, 6 dm., 25 mk. na obsz. dwor. (596 gr.-kat., 235 rz.-kat., 18 izr.; 579 Rusinów, 254 Polaków, 14 Niemców). Par. rz.-kat. w Tłustem, gr.-kat. w Lisowcach. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, szkoła etat. jednoklas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 2935 złr. Marceli Stupnicki, właściciel większego obszaru, zapisał go w r. 1879 na fundusz stypendyalny. *Lu. Dz.*

Szypowice, wś, pow. olkuski, gm. Kidów, par. Pilica, leży na płn. od Pilicy, śród płaskowzgórza wznies. do 1000 st. npm., na zach. od wsi Sierbowice, ciągnie się długą, prostą ulicą, składa się z 41 osad. W 1827 r. było 31 dm., 176 mk. Tworzyła w XVI w. jedną całość dóbr ze wsią Sierbowice.

Szypowicze, wś i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Proszka, o 8 i 10 w. od Kobrynia. W 1566 r. sioło Sz. należało do dworu Czerewaczyce i miało 47 włók (Lustr., 4, 192).

Szypowo, wś, pow. drysieński, attyn. Justynianowa Szczyttów. W 1621 r. własność Michała Zabielskiego Szczytta, później Jerzego Szczytta, po śmierci którego przeszło do Kosarzewskich, w 1669 r. w dziale Samuela Kosarzewskiego, dalej Michała Władysława Kosarzewskiego, cześnika orszańskiego, który w 1688 r. sprzedaje Konstantemu Szczyttowi; w 1711 r. Antoniego Szczytta. *A. K. Ł.*

Szypry, niem. *Schippern*, dobra ryc., pow. olsztyński, na Warmii, st. p. Wartenburg (Ost. Pr). Na obszarze dóbr jez. Modis. Istniały już w XVI w. Ob. *Łęgajny.*

Szypryszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 71 w. od Nowoaleksandrowska.

Szypulicze, wś nad Berezyną, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Połoczany (o 10 w.), okr. wiejski Szypulicze, o 47 w. od Oszmiany, ma 15 dm., 74 mk. prawosł., 72 kat. (w 1865 r. 61 dusz rew.); należy do dóbr Porzecze Puciatów. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: Kaczyłowo, Korale, Łożany, Obuchowszczyzna, Piekary, Porzecze, Pożarnica, Rożewicze, Sokolniki, Sawłowo i Szypulicze oraz zaśc.: Apoleje, Michałowo, Sawłowo i Siemiony, w ogóle 312 dusz rewiz. włościan uwłaszcz. i 93 b. włościan skarb.

Szypulszczyzna, wś, pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Mirosław, odl. 42 w. od Kalwaryi, ma 9 dm., 69 mk., 262 mr. W 1827 r. 4 dm., 52 mk. Wchodziła w skład dóbr rządowych Oniszki.

Szypułki 1) *Zaskórki* i 2) *Sz. Zagórze*, dwie wsi, pow. mławski, gm. Szczepkowo, par. Janowiec, odl. o 29 w. od Mławy. Sz. Zaskórki mają 3 dm., 16 mk., 21 mr.; Sz. Zagórze 4 dm., 40 mk., 105 mr. W 1827 r. 1-sze miały 4 dm., 13 mk.; 2-gie 3 dm., 15 mk. Mieszka tu drobna szlachta.

Szypy, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 49 w. od Nowoaleksandrowska.

Szyr, potok, w pow. drohobyckim, ob. *Kruhelnica.*

Szyraje, ob. *Szaraje.*

Szyrajewicze, wś, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Braszewicze, o 48 w. od Kobrynia.

Szyrajów, wś nad rz. Sinieją, pow siebieski; most drewniany przez rzekę.

Szyrajówka, ob. *Szarłajówka.*

Szyrawce 1.) al. *Słobodzieja*, mołd. *Sziraucy*, wś nad rz. Łargą, dopł. Prutu, pow. chocimski gub. bessarabskiej, parafia Chocim. 2.) **Sz.,** mołd. *Sziraucy-de-Żor*, wś nad rz. Prutem, tamże, par. Chocim.

Szyrejki, *Szerejki* al. *Szarejki*, wś i cztery folw. nad jez. Chrapio, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol., gm. i par. praw. Jurewicze. Wś ma 48 osad, cerkiew p. w. św. Mikołaja; fol.: Dobrowolskich 40 włók; Dobrowolskich $6^1/_2$ wł.; Żudrow razem z obrębem Prudok $22^1/_4$ wł.; Kasyldy Knobelsdorf z obrębem Prudok 9 wł. Miejscowość poleska, grunta dobre, łąk dostatek, rybołówstwo. Władali tu Merłowie, Budziszewscy i Jeżewscy. Józef Jeżewski, jeden z ostatnich filaretów wileńskich, zakończył życie 1885 r. w Sz. schedy Żudrów.

Szyrejkowicze, pod Mozyrem, w 1507 r. należały do działu Jacka Łozy; ob. *Rożów.*

Szyrki 1.) wś nad jez. Szyrki, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze (o 7 w.), okr. wiejski i dobra Tyzenhauzów (w 1865 r.) Dołża, o 71 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. połockiej, ma 10 dm., 123 mk. (w 1875 r. 55 dusz rewiz.). 2.) **Sz.,** dobra, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Zelzin, o 25 w. od Wołkowyska. 3.) **Sz.,** wś, pow. czerykowski, gm. Dołhowicze, ma 25 dm., 128 mk. 4.) **Sz.,** wś, pow. sieński, gm. Moszkany, ma 26 dm., 128 mk. *J. Krz.*

Szyrkowicze, sioło zamkowe niegdyś, w pow. owruckim.

Szyrkówka, wś nad rz. Ipucią (Iput'), wprost ujścia do niej rz. Nadwy, pow. rosławski gub. smoleńskiej.

Szyrmierz, strumień, w pow. święciańskim, przepływa pod wsią Mielniki.

Szyrmierz, pow. oszmiański, około 1750 r. własność Władysława i Klary ze Śliźniów Komarów, mieczników oszmiańskich.

Szyrminy, ferma, pow. szawelski, gmina Szawkiany, o 30 w. od Szawel. Należy do dóbr Kurszany.

Szyrmówka, dawniej *Szeremówka*, w 1608 r. *Szeremińce*, wś nad rzką Myką, pow. berdyczowski, w 2 okr. pol., gm. Śwityńce, o 55 w. od Berdyczowa, ma 1005 mk. W 1741 r. było 60 sadyb; w 1863 r. 1083 mk. praw. i 56 kat. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. Panny, drewnianą, wzniesioną w 1759 r. przez gen. Morawskiego, na miejsce dawniejszej z 1725 r., opisanej w wizytach z 1741 i 1746 r. Uposażenie parocha stanowi 58 dzies. We wsi znajduje się okrągłe horodyszcze, mające w obwodzie do 200 sażeni, otoczone niegdyś wałem, obecnie w większej części zaoranym. Nadto znajduje się wał, ciągnący się na przestrzeni 660 sażeni. W zeszłym wieku Sz. należała do klucza pohrebyszczańskiego do 1754 r., w którym nabytą została przez Ignacego Morawskiego, w 1789 r. przeszła na własność Ignacego Iwanowskiego, w 1863 r. należała de Zuzanny Podhorodeńskiej, jego wnuczki po córce. *J. Krz.*

Szyrniew, wś, pow. witebski, własność Heliasza Hrebnickiego.

Szyrniewicze, wś nad Bobrem, pow. borysowski, na pograniczu gub. mohylewskiej.

Szyroki, niem. *Timmendorf*, dobra i wieś, pow. pszczyński, par. ew. Nicolai, kat. Tychów. W r. 1885 dobra miały 13 dm., 169 mk. (41 ew.), 379 ha. Wś miała 137 dm., 890 mk. kat., 649 ha.

Szyrokie, folw., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Turna, o 20 w. od Brześcia.

Szyrokie, *Szyrokoje*, mko na praw. brzegu Ingulca, pow. i gub. chersońska, o 150 w. na płn.-wsohód od Chersonu, ma 414 dm., 3552 mk., cerkiew, targi tygodniowe. Założone w 1790 r., otrzymało prawo miejskie w 1860 r. W pobliżu mka znajduje się kolonia żydowska Szyroka al. Ingulec, mająca 165 dm., 1306 mk., syuagogę, 3 domy modlitwy.

Szyrokoje, ob. *Szerokie.*

Szyrokwaszyn, dobra, pow. newelski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Moszeniny, w 1863 r. 50 dusz rewiz.

Szyrszedzi, wś, pow. rossieński, par. Girdyszki.

Szyrwa, ob. *Windawski Kanał.*

Szyrwałki, niem. *Gerszwillaucken* al. *Schleszehlen*, wś, pow. gąbiński, st. p. Nemmersdorf.

Szyrwele, niem. *Eggelauken* al. *Schirwehlen*, wś, pow. gąbiński, st. p. Nemmersdorf.

Szyrweny, jezioro, w pow. poniewieskim, ob. *Birżańskie.*

Szyrwie 1.) wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Soleczniki, okr. wiejski Kamionka, o 12 w. od gminy a 40 w. od Wilna, ma 9 dm., 10 mk. praw. i 89 kat. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Jankuny. 2.) **Sz.,** wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 42 w. od Kowna.

Szyrwinia, zaśc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 7 w.), okr. wiejski i dobra skarb. Birsztany, o 61 w. od Trok, ma 4 dm., 35 mk. kat. (w 1865 r. 10 dusz rewiz.).

Szyrwinta, rzeka, bierze początek na stokach płn.-wsch. wyniosłego tarasu wyżyny pojezierza, pomiędzy Wiżajnami a Wisztyńcem, na obszarze pow. wyłkowyskiego. Na wschód od folw. Poszyrwinty, leżącego śród wyżyny sięgającej tu do 900 st. wzn., wyżyna opada stromą krawędzią ku bagnistej kotlinie pojeziornej, w której zbierają się wody spływające z przyległych wyniosłości. Tu niewątpliwie pod wsią Kowniszki jest początek Sz., ktora płynąc w kierunku płn.-wsch.

ku wsi Grażyszki, łączy się tam z strumieniami od płd. i zach. Sz. przyjmuje Łaukunę z lewej strony z pod Szyłosad i Detomiszkę z prawej z pod wsi Detomiszki, koło Sausienik dotyka obszernych błot, przyjmuje wody małego jeziorka i paru strumieni i dalej znowu wije się śród wyniosłych brzegów przez Kunigiszki, Łankieliszki, Kumiecie. Od Więcławki zwraca się ku zach. przez Czyczki (tu przyjmuje Bredejkę), Kiersze, zabiera kilka strumieni z pod Wierzbołowa i zwraca się w kierunku płn.-zach. na Bojary, poza któremi od wsi Stanejcie płynie granicą królestwa od Prus aż do Władysławowa, gdzie wpada do Szeszupy z lew. brzegu. Długa około 44 w. Przy ujściu, dla połączenia miast Szyrwinty i Władysławowa, wystawiony miał być most żelazny (w r. 1881). Z prawego brzegu przyjmuje: Detomiszkę, Eistę (pod Pogiernówkami), Bredejkę (?), Szejmenę; z lewego brzegu: Zaniłę, Parpis i Leponę.

Szyrwinta, os. leś., pow. sejneński, gm. Metele, odl. od Sejn 38 w.

Szyrwinta 1.) rzeczka w pow. wileńskim i wiłkomierskim, lewy dopł. Świętej (praw. dopł. Wilii). Płynie w kierunku zachod. na przestrzeni około 50 w. Przepływa pod mkiem Szyrwinty, za fol. Poszyrwincie wchodzi do pow. wiłkomierskiego i pomiędzy Upnikami i Weprami ma ujście. Od fol. Łukajnie spławna. Na brzegach jej, w okolicach mka Szyrwinty, znajduje się bursztyn, w kawałkach dochodzących niekiedy znacznej wielkości. 2.) **Sz.,** rzka, w gub. kowieńskiej, dopływ Szwityni z prawej strony.

Szyrwinta, niem. *Schwirwindt*, miasto najdalej na wschód posunięte w państwie pruskiem, w pow. piłkałowskim, pod 54°46′ płn. szer. i 40°30′ wsch. dług. geogr., przy ujściu rz. Szyrwinty do Szeszupy, naprzeciwko Władysławowa (gub. suwalska). Ma 1376 mk. ewang.; handel, dawniej bardzo ożywiony, od czasu utworzenia kolei wschodniej upadł. Sz. zyskał 1725 r. prawo miejskie od Fryderyka Wilhelma I; Fryderyk Wilhelm IV w 1856 r. wystawił tu swoim kosztem kościół z cegły, w stylu gotyckim, z dwoma wieżami, wśród cienistych drzew. Jest tu poboczny urząd celny, filia banku państwowego i st. poczt.-tel., z pocztą osobową do Stołupian, 4 jarmarki rocznie, targi w czwartek. *J. B.*

Szyrwinty, mko i fol. nad rzką Szyrwintą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Szyrwinty, o 49 w. na płn.-zach. od Wilna, przy trakcie poczt. wiłkomierskim. Folw. ma 1 dm., 24 mk. katol., browar i gorzelnię, mko zaś 89 dm., 778 mk. (w połowie żydów); podług danych z 1881 r. 1160 mk. Posiada kościół katol. paraf., dom modlitwy żydowski, zarząd okręgu policyjnego (stanu) i gminny, szkółkę wiejską (w 1885 r. 39 chłopców), dom przytułku, 6 targów do roku, st. poczt. (od 1879 r.). Kościół katol. paraf., p. wez. św. Michała Archanioła, z muru wzniesiony w 1475 r. przez Katarzynę, Agnieszkę i Bohdankę Ościkówny (podług rubryceli przez Katarzynę Jurewiczową). Parafia katol., dekanatu giedrojckiego, 5579 wiernych. Kaplice na cmentarzu grzebalnym, w Olanach i Staszkuniszkach. Okr. wiejski obejmuje mko Sz., wsi: Bardze, Daciuny, Druże, Dziegucie (Degucie), Rymucie, Surgiały i Sznipańce oraz zaśc.: Berża, Kiwańce, Kwiadzie, Luny, Łapsze, Młynek i Trojaki, w ogóle w 1865 r. 247 dusz rewiz. włośc. uwłaszcz. i 127 b. włośc. skarbowych. Gmina należy do 1 okr. pok. do spraw. włośc., 6 rewiru sądu pokoju okr. wileńskiego i 4 rewiru konskrypcyjnego, składa się z 11 okręgów (starostw) wiejskich (Szyrwinty, Poszyrwińcie 1, Olany, Szeszolki, Leoniszki, Spodwiliszki, Wazguny, Bejwidzie, Szeszole, Rubikańce, Poszyrwińcie 2), ma 160 miejsc zamieszkałych, 705 dm., 9340 mk. włośc. W 1865 r. było w gminie 1923 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych i 1695 b. włośc. skarbowych. Sz. stanowiły dzierżawę królewską. W 1766 r. sstwo niegrodowe szyrwinckie obejmowało mko Sz. z folwarkiem i było w posiadaniu Eperyaszy'ego, ssty wiłkomierskiego, który opłacał kwarty 733 złp. 20 gr. a hyberny 400 złp. Na sejmie z 1773—5 r. Stany Rzpltej uczyniły przez oddzielne prawo zamianę z ks. Ignacym Massalskim, biskupem wileńskim, na dobra jego dziedziczne mko Lachowicze, jako potrzebne na fortecę, za które dano mu cztery sstwa; połongowskie, płungiańskie, mejszagolskie i szyrwinckie. Wskutek tej zamiany Sz. przestały być odtąd dobrami narodowemi. W 1882 r. posiadał je Kazimierz Piasecki. *J. Krz.*

Szyrwiszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, par. Abele, uwłaszczony od mka Dydeliszki.

Szyrwuki, fol., pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Szaki, odl. od Władysławowa 28 w., 1 dm., 71 mk. W 1827 r. było 2 dm., 40 mk.

Szyrwy, wś, pow. rossieński, paraf. Betygoła.

Szyryle *(Szyryły)*, wś, pow. wiłkomierski, gm. Towiany, o 11 w. od Wiłkomierza.

Szysice al. *Szyszyce*, w spisie z r. 1827 *Sisice*, wś włośc., pow. pułtuski, gm. Winnica, par. Przewodowo. W r. 1827 wś rząd., 6 dm., 48 mk. Sz., jako wś zarobna, wchodziły w skład dóbr Golądkowo, będących własnością bisk. płockich, a następnie stanowiących ekonomią dóbr rząd. Od 1835 r. wchodziła w

skład majoratu Golądkowo. W 1821 r. włościanie prowadzili gospodarstwo trzypolowe; było wtedy 5 gospodarzy 45 morgowych, wysiewających po 4 korce jarz. i 4 ozim. i zbierających po 3 fur siana; odrabiał każdy 52 dni pieszych, 52 sprzężaj. do wójtowstwa i 4 dni w żniwa i opłacał 1 złp. hyberny. Oddawali dziesięcinę wytyczną lub 10 złp. z osady kanonikom pułtusk. Było we wsi wójtowstwo; ekspirowało ono 1819 r. i wtedy utworzono folwark, na którym 1821 r. wysiewano 12 do 15 kor. żyta, 2 jęczm., 10 owsa, 2 tatar., 1 groch. i zbierano 12 fur siana. Było wtedy we wsi 15 męż. i 17 kob. (w tej liczbie starszych nad lat 12 cie 10 męż., 10 kob.), 5 koni, 10 woł., 5 krów, 6 jałow., 9 świń; na folw. 1 parob., 1 dziew., 4 koni, 4 krów, 6 wołów, 2 jałow. R. 1846 wś urządzono kolonialnie; na 352 mr. urządzono jedną osadę 45-morgową, dziesięć 30-morgowych i karczmę $1^1/_2$ mr. Czynsz oznaczono na 175 rs. $37^1/_2$ kop. po potrąceniu sołtysa. Por. *Obrytte*. *Lud. Krz.*

Szysmanele, ob. *Szymanele.*

Szystów, w dokum. *Szysthów*, wś, pow. włodzimierski, na południe od Włodzimierza. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1570 r. wś Sz. należy do dóbr władyki włodzimierskiego. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1577 r. należy do Ozieran władyków włodz., płaci z 7 ogr. po 4 gr.; w 1583 r. zaś z 5 dym., 1 ogr., 2 kom., 4 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 23, 69, 119).

Szystowice, wś i fol. nad rz. Kalinówką, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, odl. 25 w. od Hrubieszowa. W 1827 r. było 23 dm., 108 mk. Dobra Sz. składały się w 1884 z folw. Sz. i Szerokie, rozl. mr. 1194: gr. or. i ogr. mr. 688, łąk mr. 79, past. mr. 1, lasu mr. 397, odpadki mr. 10, nieuż. mr. 19: bud. mur. 1, z drzewa 23; płodozm. 8 i 12-pol., las urządzony, pokłady wapna, młyn wodny, cegielnia. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Sz. os. 30, mr. 247; wś Henrykówka os. 9, mr. 67; wś Skibice os. 16, mr. 244.

Szystowicze al. *Szóstowicze*, *Szestowiczy*, wś nad odnogą Prypeci, zwaną Skołodzino, przy ujściu do niej rzki Skołodzinki, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. i par. praw. Skryhałów, gm. Skryhałowska-Słoboda, ma 33 osad; łąk obfitość, lud oprócz rolnictwa trudni się rybołówstwem i flisactwem. Z Sz. idzie trakt wojenny do gub. wołyńskiej na Bujnowicze.

Szysza, niem. *Sziesze*, rzeczka, w pow. rossieńskim i w Prusach Wschodnich, ostatni dopływ Niemna od prawego brzegu. Bierze początek z błot leżących na zachód od mka Wojnuty, stanowi część granicy pomiędzy gub. kowieńską a Prusami Wschodn., do których wkracza po za osadą Lasdehnen i wpada do Niemna przed samem ujściem jego do zat. Kurońskiej. Od prawego brzegu przybiera strumienie Mirglonę i Szustis.

Szyszajcie, ob. *Szeszajcie.*

Szyszak, mko nad rz. Psłą, pow. mirhorodzki gub. poltawskiej, o 42 w. na płd.-wsch. od Mirhorodu, ma 638 dm., 4850 mk., 2 cerkwie, szkoły, 4 jarmarki, targi. Niejednokrotnie wspominane w dziejach w 2 połowie XVII w.; w 1658 r. spalone przez Wyhowskiego, w 1669 r. zajęte przez Doroszenkę; w 1764 r. należało do pułku mirhorodzkiego.

Szyszaki, pow. żółkiewski, ob. *Butyny.*

Szyszczyce 1.) wś, fol. i dobra, pow. stopnicki, gm. Chmielnik, par. Gnojno, odl. 20 w. od Stopnicy. W 1827 r. było 19 dm., 129 mk. Dobra Sz. składały się w 1885 z folw. Sz. i Jędrzejówka, rozl. mr. 702: fol. Sz. gr. or. i ogr. mr. 349, łąk mr. 90, pastw. mr. 2, lasu mr. 171, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, z drzewa 12; płodozm. 7-pol., las nieurządzony; fol. Jędrzejówka gr. or. i ogr. mr. 68, pastw. mr. 1, nieuż. mr. 10; bud. z drzewa 2; płodozm. 6-pol., pokłady torfu. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Sz. os. 28, mr. 248; wś Ciecierze os. 8, mr. 66; wś Jędrzejówka os. 3, mr. 2. W połowie XV w. Sz. miały role, które dawały dziesięcinę pleb. w Gnojnie, kmiecie, karczmy, zagrod. dawali także dziesięcinę (Długosz, L. B., II, 444). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579 Prokop Balicki miał tu 1 zagr. z rolą; Kacper Lubowiecki 4 osad., $1^1/_2$ łan., 1 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 227). 2.) **Sz.**, wś, fol. i dobra, pow. pińczowski, gm. Góry, par. Dzierząznia, odl. 13 w. od Pińczowa. W 1827 r. było 21 dm., 147 mk. Dobra Sz. składały się w r. 1886 z fol. Sz. i Maryanów al. Maryów, rozl. mr. 1068: fol. Sz. gr. or. i ogr. mr. 336, past. mr. 85, lasu mr. 381, nieuż. mr. 14; bud. mur. 8, z drzewa 13; płodozm. 10-pol., las urządzony; fol. Maryanów gr. or. i ogr. mr. 232, past. mr. 15, nieuż. mr. 5; bud. z drzewa 3; płodozm. 10-pol. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś Sz. os. 18, mr. 100; wś Przytyk os. 3, mr. 32; wś Wolica os. 11, mr. 84. W połowie XV w. Sz. miały łany km.; fol. rycerski płacił dziesięcinę, wartości 10 grzyw., pleban. w Działoszycach (Długosz, L. B., II, 416). W r. 1508 Lubonia, Strojnów, Wola, Dąbrów i „Sysczycze“, własność Jadwigi Lubońskiej, która płaci 2 grz. 30 gr. 9 denar. W r. 1570 „Zchichczycze“ pozostają w ręku Smigielskiej, która płaci od 13 osad., $6^1/_2$ łan., 1 chałup., 2 komor., 6 ubogich, 1 rzem. Wś Wola Szyszczycka (Zhichczyczka) w części „Kanclerzina“ ma 3 os., $1^1/_2$ łan., 1

ogr., 2 komor., 1 ubogi; Mikołaj i Sebastyan Smigielscy mają 2 ogr., 3 chał. (Pawiński, Małop., 221, 488). *Br. Ch.*

Szyszewo 1.) al. *Szyszowa*, sioło i dobra nad Lśną, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol. gm. Dmitrowicze, o 42 w. od Brześcia. 2.) **Sz.**, wś, pow. horecki, gm. Horki, ma 25 dm., 50 mk., z których 20 zajmuje się wyrobem naczyń drewnianych.

Szyszka. os., pow. błoński, gm. Żyrardów, par. Wiskitki. W 1827 r. 1 dm., 5 mk.

Szyszka, wś, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewicze, ma 5 osad; miejscowość mocno wzgórzysta, małoleśna.

Szyszka, pustkowie, w pow. odolanowskim (Ostrów), o 7 klm. na płn.-zach. od Miksztata, w lasach chinowskich; par. Kotłów. Około r. 1845 1 dm., 24 mk. katol. W nowszych spisach nie pomieszczone.

Szyszki 1.) wś, pow. włoszczowski, gm. Irządze, par. Nakło. W 1827 r. było 8 dm., 66 mk. Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 wś Szyszki, w par. Nakło, własność Otwinowskiego, miała 1 łan km., 1 rzem. (Pawiński, Małop., 72). 2.) **Sz.**, pow. opoczyński, ob. *Syski*. 3.) **Sz.**, os., pow. będziński, gm. i par. Żarki, 1 dm., 11 mr. dwors. 4.) **Sz.** al. *Syski*, wś, pow. pułtuski, gm. Kozłowo, par. Szyszki, leży przy trakcie z Pułtuska do Nowego Miasta, odl. około 6 w. (na wschód) od Gąsocina (st. dr. żel. nadwiślańskiej), posiada kościół par. drewn., 699 mr. obszaru. Stanowiła ona jedną z części większego obszaru zwanego Słonczewo (ob.), na którym mieszkała przeważnie drobna szlachta. Kościół i parafia erekcyi nieznanej. Obecny wystawił r. 1714 bisk. płocki Ludwik Załuski. Sz. par., dek. pułtuski, 2147 dusz. 5.) **Sz.-Koło**, wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Tuchowicz, ma 25 dm., 217 mk., 1220 mr. W 1827 r. było 21 dm., 138 mk. *Br. Ch.*

Szyszki 1.) wś nad rzką Bierezą, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Pohost (o 15 w.), okr. wiejski Jundziłowo, o 38 w. od Dzisny, ma 20 dm., 81 mk. prawosł., 155 katol., 9 starow. (w 1865 r. 116 dusz rewiz.); należy do dóbr Podolszczyzna, Szyrynów. 2.) **Sz.**, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo (o 4 w.), okr. wiejski i dobra, Mirskich, Hołomyśl, o 9 w. od Dzisny, ma 3 dm., 34 mk. (w 1865 r. 10 dusz rewiz.). 3.) **Sz.**, wś nad jez. Kuźmicze, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Kobylniki, okr. wiejski Chomejki, o 7 w. od Kobylnik a 51 w. od Święcian, ma 7 dm., 81 mk. prawosł. i 4 żydów (w 1865 r. 33 dusz rewiz.); należy do dóbr Kuzmicze, Cywińskich. 4.) **Sz.**, wś i dobra, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kostrowicze, o 15 w. od Słonima; własność Lipskich. Włościanie wnieśli 362 rs. 68 kop. za wydzieloną im ziemię. 5.) **Sz.**, wś, dobra i okolica szlach., pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, o 3 w. od Sokółki. 6.) **Sz.**, folw., pow. słucki, należy do ordynacyi nieświeskiej ks. Radziwiłłów, ma $1^1/_4$ włóki. *J. Krz.*

Szyszkinia 1.) wś włośc., pow. wileński, w okr. pol., gm. Rzesza, okr. wiejski Werki, o 14 w. od gminy a 3 w. od Wilna, 3 dm., 23 mk. katol. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ginejciszki. 2.) **Sz.**, zaśc., tamże, o 4 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. katol.

Szyszkinie, wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Łyngmiany, o 5 w. od gminy a 32 w. od Święcian, ma 18 dm., 114 mk. katol.

Szyszków 1.) wś nad rz. Prosną, pow. wieluński, gm. i par. Praszka, odl. od Wielunia 21 w., wraz z os. Pielawy i Karmańsko ma 27 dm., 316 mk. 2.) **Sz.** al. *Wygwizdów*, wś i os. leś., pow. noworadomski, gm. Konary, par. Pławno; wś ma 6 dm., 54 mk., 27 mr. włośc.: os. leś. 1 dm., 4 mk., 3 mr. dwor. W 1827 r. 4 dm., 18 mk. 3.) **Sz.**, wś i folw. nad rz. Liswartą, pow. częstochowski, gm. Lipie, par. Danków, odl. 43 w. na płn. od Częstochowy; wś ma 27 dm., 176 mk., 271 mr.; fol. 1 dm., 4 mk., 350 mr. dwor. W 1827 r. 14 dm., 105 mk. Na początku XVI wś częściowej szlachty, kmiecie dają z łanu proboszczowi wieluńskiemu po 6 gr. za dziesięcinę (łanów osiadłych było 5) pleb. w Dankowie zaś po groszu a sołtys fertona (Łaski, L. B., II, 96, 117). Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1582 Krzysztof Kobylański płacił tu od 12 osad., $2^1/_2$ łan., 2 łan. sołtysich (Pawiński, Wielkp., II, 298). 4.) **Sz.**, wś i folw., pow. biłgorajski, gm. i par. Potok Górny, leży śród wyżyny, wzn. 659 st. npm. W 1827 r. 11 dm., 67 mk., par. Kulno (r. gr.). *Br. Ch.*

Szyszków, chutor, pow. lipowiecki, w 3 okr. pol., gm. Sarny, o 76 w. od Lipowca, ma 17 mk.

Szyszkowa, góra, na płn. granicy gm. Naprawy, w pow. myślenickim. Wzn. 600 mt.

Szyszkowce, w dokum. *Siskowcze* i *Ssyskowcze*, wś nad rz. Skwilą, dopł. Smotrycza, pow. proskurowski, okr. pol. Felsztyn, gm. Kuźmin, par. kat. Kumanów, sąd w Satanowie. Wś położona w rozdole utworzonym przez rz. Skwilę, ma 77 osad, 540 mk. (304 na części rządowej), 301 dzies. ziemi w części rządowej i 264 dzies. w części Dawidowych, dawniej Sokulskich. Młyn o 3 gankach. Były to dobra Rzpltej i na nich jeszcze przed 1560 r. była zabezpieczona suma 1090 grzywien; trzymali ją Świercowie i Herburtowie. Podług reg. pobor. wwdztwa podolskiego z 1565 r. była w posiadaniu Grodeckich, Lanckorońskich (Lanczkorunskich) i Herburtów i płaciła

od 5 pługów. W 1566 r. i 1569 r. Jazłowiecki płaci również od 5 pługów; w 1569 r. ssty barskiego i ks. Wiszniowieckiego, ma wykazany pobór od 2 pługów. W 1578 r. były tu części Świersczówny, Herburta i Strzałkowskiego oraz Jazłowieckich. Wś płaci od 2 pługów, popa i 3 ogrodników po 4 gr, W 1583 r. płaci poboru od 4 pługów i 6 ogrodn. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 193, 199, 222, 227, 292). Część Świerszczówny trzymał następnie Stan. Potocki a potem Krynicki. W 1612 r. Jan Potocki, spłaciwszy z sumy na tej wsi będącej córce Herburta 438 grzywien, został posesorem całej wsi. Następnie władał nią Mikołaj Potocki i Jan Tarnowski, po nim zaś w 1656 r. Franciszek Dziewanowski. Po odebraniu Podola od Turków, pomimo sporów sukcesorów Herburtów i Świerszczów, utrzymali się przy posiadaniu Dziewanowscy. W 1742 r. na połowę tej wsi otrzymał przywilej Józef Puławski, drugą połowę otrzymał Rudziński, kaszt. czerski. Część pierwsza, zajęta na skarb, nadaną została w 1816 r. na lat dwanaście generałowi Udomowowi bez opłaty kwarty, a przez niego ustąpiona Trzaskowskiemu. *Dr. M.*

Szyszkowce, wś, pow. chocimski gub. bessarabskiej, paraf. Chocim, przy drodze z Ryngacza do Kliszkowiec, ma 20 dm., cerkiew.

Szyszkowce 1.) grupa domów w Trójcy, pow. brodzki. 2.) **Sz.,** wś, pow. borszczowski, 12 klm. na płd. od Borszczowa (sąd pow.), 5 klm. na płd.-wsch. od urz. poczt. w Korolówce. Na płn. leżą Korolówka i Skowiatyn, na płd.-wsch. Chudyjowce, na płn. Szuparka, na zach. Nowosiółka Kostiukowa (pow. zaleszczycki). Wsch. część wsi przepływa Niczława, nad którą leżą zabudowania wsi. Na zach. leży fol. Wygoda. Wł. więk. ma roli or. 725, łąk i ogr. 13, past. 22, lasu 20 mr.; wł. mn. roli or. 416, łąk i ogr. 40, past. 130 mr. W r. 1880 było 110 dm., 541 mk. w gminie, 25 dm., 136 mk. na obsz. dwor. (527 gr.-kat., 75 rz.-kat., 75 izr.; 556 Rusinów, 106 Polaków, 15 Niemców). Par. rz.-kat. w Krzywczu, gr.-kat. w Chudyjowcach. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła etat. jedno-klas., kasa pożycz. gm. z kapit. 67 zł. i gorzelnia. 3.) **Sz.,** wś, pow. brodzki, 25 klm. na płd.-wsch. od Brodów, 15 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Załoźcach, 6 klm. na wsch. od urz. poczt. w Pieniakach. Na płn. leżą Litowiska. na wsch. Styberówka i Markopol, na zach. Zwyżyn i Pieniaki. Przez zach. część wsi płynie „Litowiski rów", dopływ głównego ramienia dniestrowego Seretu. Na płn. „Łysa góra" wzn. 383 mt. Własn. więk. (Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego) ma roli or. 302, łąk i ogr. 40, past. 5, lasu 587 mr.; wł. mn. roli or. 670, łąk i ogr. 156, past. 46, lasu 7 mr. W r. 1880 było 72 dm., 471 mk. w gminie; 1 dm., 7 mk. na obsz. dwor. (401 gr.-kat., 56 rz.-kat., 21 izr.; 444 Rusinów, 13 Polaków, 21 Niemców). Par. rz.-kat. w Pieniakach, gr.-kat. w miejcu, dek. załoziecki. We wsi cerkiew p. w. św. Michała. *Lu. Dz.*

Szyszkowce, część gm. Repisko, w hr. spiskiem, pow. magórzańskim.

Szyszkówka *Większa*, wś, pow. czerykowski, gm. Starynka, ma 28 dm., 205 mk.

Szyszkówka, ob. *Czyszkówka.*

Szyszkowo 1.) 1660 *Cziskowo* al. *Czyszkowo*, 1695 *Szyszkowo*, niem. *Cziskowo*, wś, pow. złotowski, w pobliżu jez. Juchacz; agentura poczt. w miejscu, st. kol. Lipka; par. kat. W. Buczek; 982 ha (583 roli or., 116 łąk, 93 lasu); 59 dm., 81 dym., 425 mk., 94 kat., 325 ew., 6 żyd. Młyn wodny. Wizyta Jezierskiego z r. 1695 pisze: Villa Sz., in qua Libertini et ratione missal. dat quilibet semiimperiale bonae monetae (pag. 536). Szkoła ew. liczyła 1887 r. 94 dzieci. 2.) **Sz.,** folw., tamże; 58 dm., 358 mk., obwód dominialny M. Buczek. Szkoła ewang. *Kś. Fr.*

Szyszkowszczyzna 1.) okolica szlach., powiat lidzki, w 3 okr. pol., gm. Dubicze, okr. wiejski Nowydwór, o 8 w. od gminy, 2 dusze rewiz.; należy do dóbr skarb. Ostrzyno. 2.) **Sz.,** folw. i dobra, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budsław, okr. wiejski Szyszkowszczyzna. Folw. ma 1 dm., 19 mk.; w 1865 r. własność Szyszków. Była tu gorzelnia. W skład okr. wiejskiego i dóbr wchodziły wsi: Borowe, Demidka, Habitacya, Jasieniówka, Krupniki i Wołkołatka, w ogóle 369 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych.

Szyszłów al. *Szyszłowo*, w XVIII w. *Syszlyowo*, wś, folw. i os. młyn., pow. słupecki, gm. Młodojewo, par. Ostrowite, odl. 13 w. od Słupcy. Wś ma 13 dm., 88 mk., 229 mr.; os. młyn. 1 dm., 6 mk.; folw. 4 dm., 36 mk. Holendry Szysłowskie mają 21 os., 16 dm., 91 mk., 256 mr. Wchodziły w skład dóbr Izdebno. W r. 1885 fol. Sz. część I i II, oddzielony r. 1872 od dóbr Izdebno, rozl. mr. 318: gr. or. i ogr. mr. 263, łąk mr. 27, past. mr. 13, odpadki mr. 4, nieuż. mr. 11; bud. mur. 8, drewn. 1; płodozm. 9-pol., wiatrak. Na początku XVI w. wieś należała do par. Ostrowite, dawała dziesięcinę, wartości do 5 grzywien, plebanowi kościoła św. Michała w Gnieźnie, poza murami (L. B. Łaskiego, I, 15, 300). W r. 1580 wś Sziszłowo, w pow. gnieźnieńskim, składa się z części: Mielżyńskich 4 łan. (2 rzeźn.), Jana Lubomskiego 2 łany i Al. Irzykowskiego $^1/_2$ łanu (Pawiń., Wielkp., I, 151).

Szyszniszki, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Michajłowo, okr. wiejski i dobra, hr. Mostowskich, Cerkliszki, o 9 w. od

gminy a 10 w. od Święcian, ma 7 dm., 87 mk. kat. (w 1865 r. 24 dusz rewiz.).

Szyszowa, potok, powstaje na obszarze Nahujowic, w pow. drohobyckim, z płn.-wsch. stoku Kruhelnicy (628 mt.). Por. *Radyczów.*

Szyszyce, ob. *Szysice.*

Szyszyce, wś, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk, przy drożynie z Zamościa do Karaczowszczyzny, ma 28 osad; grunta lekkie. *A. Jel.*

Szyszyłówka, wś nad rz. Zwizdal, pow. owrucki.

Szyszyłowo, dobra, pow. newelski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Pliso Poznojewo, w 1863 r. 42 dusz rewiz.

Szyszyn *Wielki* al. *Szyszyno Wielkie* i *Małe*, wś i folw., pow. koniński, gm. Sławoszewek, par. Ślesin, odl. od Konina w. 24, od jez. Ślesińskiego 1 w.; wś ma 20 dm., 229 mk.; folw. 6 dm., 48 mk. W 1827 r. Sz. Wielki 18 dm., 188 mk.; Sz. Mały 18 dm., 102 mk. Dobra Sz. (własność Garszyńskiego) miały 1017 mr. Dobra Sz. Wielkie i Małe składały się w r. 1885 z folw. Sz. Wielkie i Konstantynów, rozl. mr. 955: fol. Sz. Wielkie gr. or. i ogr. mr. 645, łąk mr. 16, past. mr. 8, lasu mr. 2, nieuż. mr. 21; bud. mur. 12, drewn. 5; płodozm. 16 pol.; folw. Konstantynów gr. or. i ogr. mr. 171, lasu mr. 73, nieuż. mr. 19; bud. mur. 3, drewn. 2; płodozm. 4-pol., las nieurządzony, wiatrak. Wś Sz. Wielkie os. 56, mr. 256; wś Konstantynów os. 10, mr. 16; wś Holendry Żołwieniec os. 21, mr. 145; kol. Szyszyn os. 66, mr. 513. Na początku XVI w. wś „Schyschyna duplex“, w par. „Szlyczszyno, dawała z łanu km. plebanowi tylko kolędę po groszu z łanu. Część szlachecka wsi „Zyschyno minor“ należała do par. Ostrowąs i role dworskie dawały tu dziesięcinę (Łaski, L. B., I, 208, 210). W r. 1580 wś „Schiszino utraque“, w par. Ostrowąs, w pow. gnieźnieńskim, składała się z części: Seweryna Dobiesławskiego (2 łany, 4 zagr.), Andrzeja Szyszyńskiego ($^1/_2$ łanu, 3 zagr.), Broniszа (3 łany, 3 zagr.) i Wojciecha Szyszyńskiego (1 łan, 2 zagr.). *Br. Ch.*

Szyszyn Anielewo, folw., pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 26 w. od Kowna.

Szyszyna, rzeczka, wypływa z jez. Brdowskiego, w pow. kolskim, dążąc ku płn. wchodzi na obszar pow. nieszawskiego, płynie pod Koziejaty i Sierakowo, od Mąkoszyna przybiera kierunek płd.-zach., płynie przez Morzyce, Suchylas, Ryn, Sinogać, na płn.-zach. Sompolna odgranicza pow. nieszawski od kolskiego, płynie pod Nyklem, zwraca się ku płn. pod Nową Wsią i za Nocią, na granicy pow. nieszawskiego i słupeckiego, wpada do jez. Gopła. Rzeczka ta stanowi właściwie górny bieg Noteci. Długa 30 w., pod Morzycami przyjmuje strugę płynącą z płd. od Babiaka i Bogusławic. *J. Bliz.*

Szyszynek, wś, os. i dwa folw., pow. koniński, gm. Sławoszewek, par. Ostrowąs, odl. od Konina 24 w.; dwie wsi mają 7 dm., 61 mk.; 1-szy folw. 3 dm., 33 mk.; 2-gi folw. 2 dm., 14 mk. W 1827 r. 12 dm., 120 mk. W 1887 r. folw. Sz. część I rozl. mr. 215: gr. or. i ogr. mr. 191, łąk mr. 1, past. mr. 12, lasu mr. 8, nieuż. mr. 3; bud. mur. 8. Fol. i os. Sz. część II i III rozl. mr. 475: gr. or. i ogr. mr. 417, łąk mr. 26, lasu mr. 14, nieuż. mr. 18; bud. mur. 9; płodozm. 14-pol. Osada Sz. 1 mr. *Br. Ch.*

Szyszyno, wś włośc., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 10 w. od Dzisny, 3 dm., 27 mk.

Szyszyńskie Holendry, kol., pow. koniński, gm. Sławoszewek, par. Slesin, mają 36 dm. (4 mur.), 128 mk., 514 mr. obszaru. Kantorat ewang. Ludność mieszana polska i niemiecka. Gleba żytnia.

Szytajłówka, rzka, w pow. ihumeńskim.

Szytiki, ob. *Szycyki.*

Szytka, wś, pow. sieński, gm. Bóbr, w pobliżu błota Zimnik.

Szytkiejmy, niem. *Schittkehmen*, wś kośc., pow. gołdapski, 54 klm. na wschód od Gołdapi, tyleż od Stołupian, 8 klm. od granicy gub. suwalskiej, wzn. 267 mt. npm., śród wyżyny pojezierza, ztąd klimat ma ostry; z licznych źródeł, wypływających pod wzgórzami, jedno zawiera wodę mineralną, używaną w cierpieniach żołądka. Gleba w części żwirowata, nie bardzo urodzajna, obfite pokłady wapna, które tu wypalają. Młyn i fabrykacya czernidła (Schwarzball), robionego z sadzy palącej się smoły, które to czernidło używane bywa do polerowania, do malowania ścian i do szuwaksu. Kościół par. ew., szkoła, st. poczt. i tel., poczta osobowa do Gołdapi i Stołupian; 3 jarmarki rocznie, zwykle w styczniu, czerwcu i wrześniu, na bydło, konie i kramny. *J. B.*

Szytnia, w dok. *Szitnieja*, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Piszczów, ma 121 dusz męz. włośc., 617 dzies. ziemi włośc. Należy do dóbr piszczowskich hr. Maryi Potockiej. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do zamku koreckiego kn. Koreckiego i płaci z 38 dym. po 10 gr., 6 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 44).

Szytołowszczyzna, folw. w pobliżu bezim. dopł. Usy, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. Kojdanów, pomiędzy wsiami Wołowniki i Pousie; miejscowość wzgórzysta, dość leśna, grunta szczerkowo-glinkowate, urodzajne.

Szytory, pow. wilejski, ob. *Szantyry.*

Szytyły, wś włośc., pow. lidzki, w 2 okr. pol., przy drodze dereczyńskiej, o 65 w. od Lidy, 22 dm., 190 mk.

Szywald 1.) niem. *Schoenwald*, dobra ryc. i wś, pow. olesiński, par. kat. Olesin, par. ew. Biskupice. Wś ma 297 ha (212 roli), 47 dm., 293 mk. (4 ew.); dobra 815 ha (440 roli, 49 łąk, 289 lasu), 31 dm., 251 mk. (39 ew.). Od 1789 r. dobra były w rękach Jordanów. 2.) **Sz.**, niem. *Schoenwald*, 1409 *Kziwischin Schonenwalde*, wś kośc. o 1 milę od Kluczborka (par. kat.), pow. kluczborski. W 1885 r. wś miała 1176 ha (1033 roli), 95 dm., 918 mk. (38 kat.). Kościół miejscowy ew. jest bardzo stary, prezbyteryum i ołtarz pochodzą z czasów reformacyi.

Szywaldzka kolonia, niem. *Charlottenberg*, lub *Kolonie Schoenwald*, kolonia z 8 dm. złożona, pod Szywaldem, pow. olesiński.

Szywana, szczyt górski w pasmie Jajce, w Beskidzie lesistym, na obszarze pow. dolińskiego, w gm. Lolin i Ilemnia, kończy on zachodnią odnogę pasma, odrywającą się od szczytu Jajko (1683). Wzn. 1650 mt. Tę nazwę nosi też wschodnia odnoga wybiegająca ze szczytu Jajko, wznies. 1430 mt. W okolicy pierwszego z tych szczytów biją źródła Mszanki.

Szywele, uroczysko, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Pasynki, o 4 w. od Bielska.

Szywinia, rzka, w pow. szawelskim, dopływ Dubissy.

Szywna, potok, dopływ pot. Brzaza, w powiecie dolińskim.

Szywra, rzeczka, lewy dopł. Maskawy (dopł. Warty), powstaje o 6 klm. na płd.-wschód od Wrześni, w źródlisku za Kaczanowem; płynie między Zieleńcem i Nową Wsią Królewską ku płd. na Krzywą Górę, gdzie zmieniając bieg swój ku płd.-zach., łączy się ze strumieniem płynącym równolegle od Kaczanowa; oblewa Lipie i Miłosław, przecina drogę żel. gnieźn.-oleśnicką; mija Białe Piątkowo; na wysokości Winnej Góry wchodzi do pow. średzkiego; tu zbliża się do Maskawy na $1^1/_2$ klm. i płynie z nią równolegle aż do ujścia swego, mijając Murzynowo i Garby, w pobliżu których przecina drogę żelazną poznańsko-kluczborską. O 2 klm. na płn. od Kępy zbiega się z Maskawą, z którą uchodzi do Warty tuż pod Kępą. Długość biegu Sz. wynosi około 35 klm. *E. Cal.*

Sieniawa, miasto, w pow. jarosławskim, na wzniesieniu 163 mt. npm., wśród piaszczystej równiny, pokrytej szpilkowym borem, na praw. brzegu Sanu, niedaleko od ujścia Wisłoka. Wzgórze, na którem stanęła S. ma glebę glinkową urodzajną, obszar ten jednak otaczają sapy i wydmy piaszczyste, które obecnie starają się ustalić i zalesić. S. posiada kościół par. rz.-kat., cerkiew gr.-kat., szkołę ludową 3-klas., urząd poczt. i tel., aptekę, kilka sklepów, 324 dm., 3270 mk. (1544 męż., 1726 kob.), 937 rz.-kat., 46 gr.-kat., 2282 żydów. Ludność chrześciańska zajmuje się w części rolnictwem, w części murarstwem. Murarze sieniawscy słyną w Galicyi z uzdolnienia i za zarobkiem odbywają dalekie podróże. Oprócz dwóch kościołów, w stylu odrodzenia zbudowanych, z których dawniejszy par., z grobami ks. Czartoryskich, zamieniono na cerkiew gr.-kat. a pozostały po zniesionym klasztorze dominikanów oddano na parafialny. Ozdobą S. jest piękny pałac ks. Czartoryskich, w którym od r. 1832 mieści się biblioteka i część zbiorów sprowadzonych z Puław. Miasteczko zabudowane jest regularnie drewnianemi domami, ponieważ jednak ma ludność przeważnie żydowską i ubogą, przeto nie odznacza się schludnością. Do klucza dóbr (ks. Władysława Czartoryskiego) należy 354 roli, 108 łąk, 60 past. i 49 mr. lasu; pos. mn. ma 255 roli, 90 łąk, 67 past. i 67 mr. lasu. Miejsce, w którem S. stoi, było zaludnione już w czasach dawnych, o czem świadczą wykopaliska urn i ozdób, dokonane w r. 1871 i późniejszych a opisane przez Martynowskiego (Przewodnik Lwowski z r. 1874, I, 456). Uroczyska znajdują się na wzgórku samym, jako też w sąsiednich wsiach: Dybkowie, Rudzie, Wylewie i Leżachowie, okolica jednak nieurodzajna, w której S. stanowi wyjątek, będąc niejako wyżyną wśród puszczy, wskazuje, że mogły tu istnieć osady leśne. Za Niesieckim powtarzają wszyscy piszący o S. i Sieniawskich, że Rafał syn Dymitra Granowskiego, kaszt. nakielskiego, przybrawszy sobie w małżeńską ligę dziedziczkę na Sieniawie i jedynaczkę, tamże osiadłszy, pierwszy się od tych dóbr Sieniawskim zwać począł. Mimo to fakt ten nie jest zupełnie autentyczny i nazwisko Sieniawskich nie od tej S. pochodzi. S. tę bowiem założył dopiero w r. 1676 Mikołaj S., chorąży kor., ufundowawszy tam klasztor dominikanów a sejm z tegoż roku „miasto novae locationis zwolnił od wszelkich ciężarów, ceł wodnych i wszystkich quocumque titulo nazwanych aggrawacyi publicznych i prywatnych do lat 20“. Miasto zaś stanęło na obszarze wsi Dybków i zbudowano je na wzór siedziby i gniazda Sieniawskich w Brzeżanach. Dybków wszedł w dom Sieniaw-

skich przez małżeństwo od rodziny Kostków ze Stangenberga a Jan Kostka, woj. sandomierski, ufundował tu parafię wraz z żoną Zofią Odrowążówną, poczem Katarzyna ze Stemberga (Stangenberga) Kostczanka, wdowa po Adamie Hieronimie Sieniawskim, nadała przywilej fundacyjny w Brzeżanach 6 sierpnia 1629 r. Później wymurowany kościół poświęcił biskup Sierakowski w r. 1754, odstąpiono go zaś na cerkiew dopiero z polecenia rządu austryackiego. Gdy rodzina Sieniawskich w 1726 r. wygasła, przeszły jej dobra w dom Denhoffów a następnie Czartoryskich, którzy zaniedbawszy dawną siedzibę Sieniawskich Brzeżany, tutaj w 1795 r. zaczęli przebywać. W S. zakończył życie ks. Adam Czartoryski, woj. podolski. Po Czartoryskich dziedziczyli S. z innemi dobrami Lubomirscy i dopiero po śmierci księżnej marszałkowej przypadła S. powtórnie Czartoryskim około r. 1818. S. była fortecą, otoczoną murem według systemu Vaubana, z czego pozostały znaczne kawały. Obecnie podupadło miasto znacznie a 15 czerwca 1889 r. zniszczył pożar 73 domy. Znajduje się tu instytut dla ubogich, założony przez ks. Adama Czartoryskiego, utrzymywany przez właścicieli dóbr i Towarzystwo kredytowe miejskie, mające 986 członków, z wkładkami 9221 złr., które obraca rocznie kapitałem 94,305 złr. Do parafii (dycc. przemyskiej, dek. jarosławskiego) należą: Cieplice, Czercze, Czerwona Wola, Dąbrowica, Dybków, Dobcza, Dobra, Leżachów, Rudka i Wylewa. Najbliżej miasta leżą: na południe Leżachów, na płd.-wschód Dybków, na płn.-wschód Dobra, na płn. Wylewa. *Mac.*

T.

Taabern, wś, pow. morąski, st. p. Saalfeld Ostpr.

Taba al. *Tabor*, *Morawa* i *Murawa*, rzeka, ob. *Morawa.*

Tabacken, wś, pow. wystrucki, st. p. Aulowoehnen.

Tabakanka, wś nad rzką Okołką, pow. trocki, w 3 okr. pol., o 57 w. od Trok, 12 dm., 120 mk. kat.

Tabakinie, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Gryszkabuda, odl. od Władysławowa 31 w., ma 6 dm., 54 mk. W 1827 r. 3 dm., 40 mk.

Tabanowa, wś nad Jatraniem, dopł. Siniuchy, pow. humański, w 2 okr. pol., gm. Podwysokie (o 15 w.), par. praw. Dawydówka (o 2 w.), kat. Humań, ma 31 dm., 234 mk., 882 dz. ziemi. W 1811 r. należała do Włodzimierza hr. Potockiego, miała 111 dusz, 2253 mr. gruntu i 52 mr. lasu. Własność Rzążewskich. Do 1840 r. była tu oddzielna cerkiew, która w t. r. zgorzała. Rz. Jatrań tworzy tu półwysep, na którym rozłożyła się wieś. Pod wsią ciągnie się wał Żmijowy.

Tabany, wś nad rz. Łopatywką, dopł. Prutu, pow. chocimski gub. bessarabskiej, gm. Bryczany, par. Chocim, przy drodze z Bryczan do Trynki, posiada cerkiew. Własność Lisowskich. *X. M. O.*

Tabaszowa z *Witkówką*, wś, pow. nowosądecki, par. rz.-kat. w Zbyczycach, urząd poczt. w Gródku nad Dunajcem. Wś leży w okolicy podgórskiej, lesistej, wzn. 403 mt. npm., na lew. brzegu Dunajca, który, wijąc się między górami, tworzy tu ku wschodowi wygięty łuk, opasujący Znamirowice, Tabaszowę i Załęże. Witkówka zajmuje płn. część łuku i leży naprzeciw Rożnowa i ruin zamku. Własn. większa (Jana Żuka Skarszewskiego) wraz z Witkówką (Adama Chwistka) ma (według Skorowidza T. Pilata) karczmę, 113 roli, 1 ogr., 19 past., 126 lasu, 52 nieuż., ogółem 312 mr.; pos. mn. (według Skorowidza Orzechowskiego) 212 roli, 20 łąk i ogr., 76 past. i 29 mr. lasu. W r. 1880 liczyły te obie osady 44 dm. i 302 mk.; 288 rz.-kat. i 14 izr Kasa gminna posiada 419 złr. Długosz nie wspomina o tej wsi, spisy podatkowe zaś z r. 1581 (Pawiński, Małop., 137) podają tu część Stanisława Sokoła z połową łanu km. Graniczy na zach. z Rąbkową. Ob. *Gródek* (t. II, 825) i *Kobyle* (IV, 213). *Mac.*

Tabądż-*Kałęczyn*, wś włośc i szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo, leży około 8 w. na zach.-płn. od Zambrowa, we wsch. części wyżyny Czerwonego boru, w okolicy lesistej, niezaludnionej, ma 34 osad. W 1827 r. 35 dm., 209 mk. Wspominana w aktach sąd. w r. 1454, gniazdo Tabęckich (Gloger, Ziemia łomżyńska). *Br. Ch.*

Tabelino al. *Tabolin*, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Szumsk (o 3 w.), okr. wiejski Kosino, o 27 w. od Wilna, ma 2 dm., 7 mk. praw. i 9 kat. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Działuny.

Taberlack, ob. *Tarławki.*

Tabertienen al. *Doristhal*, dobra, pow. piłkałowski, st. p. Schillehnen.

Taberwiese, wś, i *Taberwiesenhoff*, dobra, pow. rastemborski, st. p. Barten.

Tabieryszki, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Zabłociszki (o 9 w.), okr. wiejski Szwinta, 5 dm., 45 mk. kat. (w 1865 r. wraz z zaśc. Jukiszki 14 dusz rewiz.; należał do dóbr Stanisławowo, Chaleckich).

Tablewo, uroczysko, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Trofimówka, o 27 w. od Sokółki.

Tabogina (u W. Pola w Hydrografii i W. K. Rzeki i jeziora), mylnie za *Dobikinia* (ob.), prawy dopł. Wenty al. Windawy.

Tabolin, ob. *Tabelino.*

Tabołki al. *Tobołki* 1.) wś, folw. i dobra nad Swołną, pow. drysieński, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm. Tobołki. Gmina T., z zarządem gm. we wsi Łowminie (o 2 w. od T.), ma 1595 mk. (w 1863 r. 1141 dusz rewiz.) i 2748 dz. ziemi dwors. Składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich: T., Bielkowszczyzna, Swołna i Szczęsnopol. Dobra od 1663 r. po dzień dzisiejszy są własnością dziedziczną

rodziny Niemirowiczów Szczytów h. Jastrzębiec. Przed unią Litwy T. były nadane na ludzi putnych, odbywających służbę konną a także na poplecznikow ich al. siabrów czyli sąsiadów. Piotr Epimachowicz Wojna za zasługi otrzymał od króla Aleksandra przywilej na ziemię tych ludzi putnych w T. i do posesyi swych onych z gruntami zawładnął. Sukcesor jego Aleksander Piotrowicz Wojna w 1621 r. sprzedał T. Bazylemu Tukowiczowi, w 1663 r. zaś Stefan Bazylewicz Tukowicz sprzedaje te T. ze dworem, zburzonym podczas wojny, szwagrowi swemu Justynianowi Szczyttowi, syn którego Konstanty, podsędek połocki, funduje tu około 1712 r. cerkiew p. w. Przemienienia Pańskiego. Od Konstantego Szczytta T. przechodzą do syna jego Jana, kaszt. inflanckiego, który w 1761 r. ustępuje synowi swemu Justynianowi. Ten opiera na T. dożywocie dla żony swej Kazimiery z Łopacińskich. Od 1784 r. własność syna ich Feliksa, około 1808 r. jego syna Józefa, obecnie syna ostatniego także Józefa i Emilii z Zybergów Szczyttów. Do gminy należy dwór Bielkowszczyzna, o 7 w. od T. odległy, mający 1129 dz. ziemi dworskiej. Pierwotnie własność ludzi putnych Bielkowiczów, następnie dziedzictwo Mojsieja Nieczaja, od którego przechodzi do Rudominów Dusiackich. Około 1634 r. od Tomasza Rudominy przechodzi do Swołyńskich; w 1720 r. własność Adama i Macieja Swołyńskich, dalej Jana Swołyńskiego, prezydenta drysieńskiego, wreszcie wnuka jego Piotra Żaby. 2.) **T.** al. *Ciosty*, z *Kubelszczyzną*, dobra, pow. drysieński. Pierwotnie własność ludzi putnych Tabołczyniczów, w 1505 r. nadane zostały przez króla Aleksandra Fiedorowi Łowejce i siostrzanowi jego Waśkowi. Ostatnia z tej linii Krystyna Łowejkówna wniosła te T. jako wiano Eustachemu Chrapowickiemu. W 1682 r. Dadzibog Lew Teofilowicz Chrapowicki sprzedaje T. za 8000 złp. Konstantemu Szczyttowi, ktory wciela je do Tabołok poprzednio kupionych od Tukowicza. Obecnie należą do dóbr Justynianowo. *A. K. Ł.*

Taboły, wś nad Dzisienką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. i dobra, ks. Puzyniny, Ihumenowo, okr. wiejski Aleksandrów, o 6 w. od gminy a 52 w. od Dzisny, ma 12 dm., 206 mk. praw. (w 1865 r. 49 dusz rewiz.).

Tabor, rz., ob. *Taba*.

Tabor 1.) wś, pow. nowomiński, gm. Otwock, par. Warszewice, leży na samej granicy pow. garwolińskiego, o kilka wiorst na zach. od wsi Reguł al. Regały. W 1827 r. 6 dm., 37 mk. 2.) **T.**, os., pow. garwoliński, gm. Warszewice, par. Osieck, ma 5 dm., 25 mk., 53 mr. W 1827 r. 1 dm., 5 mk. Stanowi dalszy ciąg wsi t. n. w pow. nowomińskim.

Tabor 1.) łotew. *Dabor-Kalns*, góra w t. z. Oberlandzie kurlandzkim, nad brzegiem Dźwiny, w okr. zelburskim, pow. iłukszteński, par. ueberlautzka, pod wsią t. nazwy, wzn. 492 st. n. p. m. Piękne położenie. 2.) **T.**, wzgórze w płd. części gub. kurlandzkiej, na pograniczu pow. nowoaleksandrowskiego, niedaleko wsi Egipt (Aegypten).

Tabor, dwór, pow. nowoaleksandrowski, gm. Dukszty, własność Józefa i Adama Orzeszkowskich, 240 dz. ziemi dworskiej. W spisie urzędowym niepodany. *A. K. Ł.*

Tabor (wzn. 261 mt.), wzgórze, w pow. sokalskim, na płd. brzegu wału dyluwialnego, który przewija się od grzbietu lwowsko-tomaszowskiego niziną nadbużańską na Sokal i Radziechów. Leży niemal w połowie prostej linii łączącej Bełz i Sokal. *Tad. Wiśn.*

Tabor al. *Taborek*, część gm. Olszyna, w pow. ostrzeszowskim, ku płd. od Ostrzeszowa; 2 dm., 32 mk.

Tabor, wś, pow. opawski (Szląsk austr.), na płn.-zach. od Opawy. W r. 1880 było 33 dm. i 174 mk. Czechów, prot. Wraz z wsią Łodzienicą (Lodienice, niem. Lodnitz) tworzy jedną gminę administracyjną. *W. H.*

Tabor, niem. *Taborfelsen* (939 mt.), szczyt w Sudetach szląskich, 4 klm. na płd. od Cukmantla. Najdalej na płn.-wsch. wysunięty szczyt pasma Urlicha (1205 mt.) i Poprzecznicy (Querberg 972 mt.), oddzielającego się ku płn.-wsch. od potężnego starokrystalicznego grzbietu Jesionika Wyższego z szczytem Dziadek (1490 mt.), który ciągnie się wzdłuż granicy szląsko-morawskiej w przedłużeniu gór Reichensteinskich, przedzielony od nich przełęczą Ranizańską. Grzbiet Urlicha i Poprzecznicy stanowi wyraźnie odrzynający się dział wodny między Białą, dopł. Nissy Kładzkiej, i Średnią Opą; od miejsca jednak, gdzie się wznosi szczyt T., zaciera się już orograficzny charakter całego pasma, które przechodzi tutaj w płaskowzgórze Benickie Niższego Jesionika, opadającego zwolna ku wschodowi a oddzielonego Morawicą (Morą), dopł. Opy, od płaskowzgórza Wiegstadt-Hrabińskiego. *Tad. Wiśn.*

Tabor 1.) *Wielki*, niem. *Tabor Gross*, wś, pow. sycowski, par. ew. Tabor Wielki, kat. Turków. W r. 1885 wś miała 252 ha, 650 mk. (7 kat.). Wś ta założoną została przez wychodźców czeskich (husytów). 2.) **T.** *Mały*, wś, tamże, ma 97 ha, 180 mk. (6 kat.).

Tabora, wś nad rz. Kulą, pow. orgijewski gub. bessarabskiej, o 24 w. od Orgijewa, przy drodze do mka Inzory, otoczona górami, porosłemi lasem. Ma 34 dm., 150 mk., monaster żeński, założony w drugiej połowie XVIII w.

Taborów, w dok. *Tabor* al. *Taborówka*, wś

nad stawem uformowanym z rozlewu rz. Rastawicy, groblą zatrzymanej, pow. skwirski, na pograniczu wasylkowskiego (wś Dulickie, należąca do dóbr białocerkiewskich, łączy się prawie z T.), w 2 okr. pol., gm. i par. praw. Czubińce, odl. 10 w. od Skwiry, ma 611 mk. (w 1863 r. 646 mk.). Posiada cerkiew drewnianą Pokrowską, wzniesioną w zeszłym wieku, poprzednio parochialną. Gleba wyborna, czarnoziemna. Początkowo T. wchodził w skład sstwa białocerkiewskiego. Wieś ta dość późno była zasiedloną, bowiem w lustr. sstwa białocerkiews. z 1570 r. nie ma o niej wzmianki. Blizkość t. zw. Czarnego szlaku, tudzież brodu „kędy się Tatarowie zwykle przez Roś przeprawiali“, odstraszały osadników. Dopiero za rządów sstwy białocerk. ks. Janusza Ostrogskiego T. występuje jako wieś, a potem mczko, osiadłe na dawnem uroczysku „Prochorczyc“. Lustracya sstwa z 1616 r. opiewa: „To mczko tego roku (1616) osiadłe, nad rz. Rastawicą, na gruncie białocerk.; jest w nim domów miejskich posłusznych 50; powinności nie oddają żadnych, względem słobody, której im pozwolono na lat 15; jednak po wyjściu słobody tej, powinności, jako i mieszczanie białocerkiewscy oddawać będą powinni“. Ks. Janusz Ostrogski umarł 1620 r. i za Stanisława Lubomirskiego, następcy jego na sstwie białocerk., wziął T. od króla, jako opatrzenie, Tomasz Szymkowicz Szkliński. Był on rodem z Wołynia; za ks. Janusza Ostrogskiego zostawał podstarościm w Białejcerkwi, i jako rotmistrz królewski całe życie spędził na posłudze Rzpltej. W 1625 r. Stan. Koniecpolski, hetman w. kor., idąc przeciwko Kozakom, d. 27 paźdz. stanął obozem o pół mili od T., gdzie go podstarości białocerkiewski Rokosz, z mieszczany swymi, uroczyście witał. Gdy następnie tenże hetman po zwycięztwie u Niedźwiedzich Łóz tą drogą powracał, tu znowu miał popas (Zbiór pamiętn. Niemcewicza, IV, 160). Po Szklińskim dożywotnim dzierżawcą T. został Stefan Chmielecki, któremu hetman kor. Stan. Koniecpolski, idąc na potrzebę pruską, poruczył straż Podola i Ukrainy. Zadał on klęskę Tatarom pod Białącerkwią d. 18 paźdz. 1626 r. Zdobycze i jeńców odbijał. Tomasz Zamoyski wielce go ceniąc, nietylko został jego łaskawcą, ale i przyjacielem. Dał mu też w „łaskawą“ (bezpłatną) dzierżawę całą swoją włość krasniańską na Podolu, tudzież Międzyboż i dwa sioła; po śmierci zaś Aleksandra ks. Zasławskiego, wwdy kijowskiego, wyrobił dla niego u króla wysoką godność wwdy kijows., którą sam niedawno zajmował. Chmielecki umarł r. 1630 w Międzybożu, pochowany w Barze. T. jednakże za Chmieleckiego podupadł, albowiem w rok po śmierci jego (1631) liczył on tylko 10 dymów, 20 ogrodn.; komornicy zaś w domach kozackich mieszkali. Za sześć poborów płacił T. tylko 105 zł. (ob. Taryfa podymn. w Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, str. 40). Tomasz Zamoyski po śmierci Chmieleckiego nie przestał opiekować się jego wdową i synami. Za jego staraniem Łukasz i Adam Chmieleccy zostali przy dożywotniem prawie na T. (Żurk., Żywot Tom. Zam., str. 139). Chmielecki pozostawił dzieciom dość znaczną fortunę. T. w Kijowskiem a Bałabanówka w Bracławskiem, którą w 1624 r. nabył od Aleksandra Bałabana, stanowiły pokaźne mienie. Syn Łukasz na obszarach Bałabanówki osiedlił nową wieś i nazwał Łukaszówką. W majątku taborowskim założył też dwie wsie nowe: Zołotuchę i Kamienną Groblę. W tych zachodach dopomagała mu matka Teofila z Chocimierza. Wygląd T. wkrótce na lepsze się zamienił; mczko zostało opasane wałami, a dwie bramy: Kijowska i Białocerkiewska stanowiły wjazd. O wojewodzinie kijowskiej pełno śladów i wspominków w aktach. Miała ona ciągłe zatargi z sąsiadami; ze swych burd i awantur stała się głośną. Syn jego Łukasz, „człek rycerski“ po matce wziął żyłkę awanturniczą. W 1643 r. wykradł córkę Andrzeja Sokołowskiego i z nią się ożenił (Jerlicz, I, 47 i Ks. ziems. i grodz. kijows. regestr, rkpm.). Sstą taborowskim po Łukaszu Chmieleckim († 1645) został w 1646 r. Marek Gdeszyński. Był to żołnierz znany z walk 1638 r. pod Łubnami i Starcem (Okolski, Kont. dyar., str. 125—200). R. 1649 pod Korsuniem wzięty został do niewoli tatarskiej a T. zajęli Kozacy. Po traktacie Zborowskim ustąpili z niego, lecz na krótko, ile że akta przechowały nam ślad, że w 1650 r. Zygmunt Czarny, podstarości białocerk., napadł na dom żony Gdeszyńskiego i ograbił go (Opis akt kiew. cent. arch., Nr. 19, str. 271). W 1651 r., kiedy po zwycięztwie pod Beresteczkiem, wojska kor. szły na Ukrainę, woluntaryusze wyprawieni naprzód, z Pawołoczy wpadli do T. i tu jako w miejscu ubezpieczonem, na noc się rozgościli. Tymczasem podjazd kozacki wyprawiony przez Chmielnickiego, wpadł na nich z nienacka i gonił ich aż do przedmieść Pawołoczy, gdzie ochronił ich od klęski rotmistrz Wojniłowicz (Ambr. Grabowski, Starož. pols., I, 342). Po kilkoletniej niewoli w Krymie Marek Gdeszyński wrócił do kraju (1651) i odprzedał swój T. Stanisł. Wyżyckiemu, chorąż. kijows., który znów 1661 r. „dla dobra pospolitego i uspokojenia Ukrainy“, ustąpił te dobra jednemu z Kozaków, których w skutek ugody Hadziackiej Rzplta chciała dobrami ziemskiemi nagrodzić. Sejm za to ustępstwo Wyżyckiemu, nie tylko wdzięczną pamięć w księdze ustaw zapisać kazał, ale

nadto 3000 zł. z ceł ruskich rocznej pensyi przeznaczył (Vol. Leg.). W 1689 r. sstą taborowskim widzimy Jakuba Janickiego. Pochodził on z rodziny z dawna osiadłej w okolicy Pawołoczy, która wpierw od ks. Rużyńskich, potem od Zamoyskich, na prawie zastawnem trzymała kilka wiosek, jako to: Lebedyńce, Janicką Słobodę, Wójtowce i Jahniatyn (Opis akt kiews. centr. arch., Nr. 14 str. 62 i Nr. 20, str. 12). Jeden z tych Janickich, Stanisław, podczas oblężenia w Zbarażu był przez regimentarzy użyty do porozumienia się z hanem krymskim (Ks. pam. Michałowskiego, str. 453). W 1699 r. umarł Jakub Janicki i po nim 1702 r. od Augusta II otrzymał T. Franciszek Leniewicz, towarzysz pancernej chorągwi i buńczuczny J. K. M. Leniewicz jednak za konsensem króla w 1716 r. odstąpił znów swego prawa na T. Ignacemu Balowi, pułk. chorągwi pancernej. Przedtem jednak jeszcze T. najzupełniej opustoszał i ci wszyscy nadmienieni dożywotni T. posiadacze władali jeno pustką. To też i Ignacy Bal odstąpił pustkę tę rychło Ignacemu Rupniewskiemu i za tego dopiero T. zaczął się dźwigać powoli i zasiedlać, chociaż już nie na dawniejszej swej posadzie, którą wtenczas starostowie romanowscy przywłaszczyli sobie i założyli na niej wś Jarosławkę al. Rastawicę, ale na innem miejscu, naprzeciwko dawnego właściwego T., za rzeką położonem. Oprócz tego dawne dwie wioski, a teraz sieliszcza Zołotuchę i Kamienną Groblę starostowie romanowscy oderwali od Taborowszczyzny i na własność swoją zajęli. Tak więc uszczuplony T. po Rupniewskim otrzymał od Augusta III w 1744 r. w dożywocie Franciszek z Łyszkowa Dogiel Cyryna, sędzia ziemski nowogródzki. Nadawczy przywilej nadawał mu szumnie miasto T. z attynencyami, a on w istocie rzeczy „otrzymywał tylko“ liche dawnego Taborowa przedmieścia i bez „attynencyi“. Nie pozostawało więc Cyrynie jak proces wytoczyć Antoniemu Ożdże, ówczesnemu sście romanowskiemu, tak o zabor właściwego T. jak i „attynencyi“ onego. Proces ten wlókł się długo i uporczywie; na gruncie dawnego T. osiedloną była wieś nowa. Cyryna wziął się nawet na sposób i u króla w trakcie tym wyrobił przywilej z okienkiem na sstwo romanowskie. Rachował on, że samo połączenie dwóch starostw w jednem jego ręku proces umorzy. Na tej wszakże rachubie się zawiódł, bo przywilej, ad *male narrata* wyrobiony, upadł. Umarł więc nie doczekawszy się końca sprawy tej, którą dopiero syn jego Paweł, objąwszy po ojcu T., pomyślnie nareszcie dla siebie zakończył. Zwróconym więc mu został i dawny T. (to jest osiedlona na jego miejscu Jarosławka al. Rastawica) a także i dwie odeszłe również nieprawnie wioski: Zołotucha i Kamienna Grobla. Paweł Cyryna włość taborowską zebrawszy odtąd w jedno, urządzać zaczął. Lustracya z 1789 r. tak mówi o T.: „Mczko to całe wałami starożytnemi opasane, z bywszemi 2 bramami: Białocerkiewską i Kijowską, przez które trakt pocztarski z dawnych czasów bywał; pośród rynku karczma, domów chrześc. 31; cerkiew, staw i młyn“. Starostwo to czyniło wtedy dochodu 6424 złp. W 1787 r. Paweł Cyryna, sstа taborowski, witał w Pawołoczy, wraz z innymi, Stanisława Augusta, jadącego do Kaniowa (Plater, Dzien. podr., str. 108). W 1787 r. Stanisław August wydał dla mta T. dyplom renovationis, którym odnowił i potwierdził prawa i przywileje zdawna temu miasteczku służące. W przywileju tym czytamy: „do lustracyi przywilejów i dowodów exystencyą aktualną tego miasta dowodzących stosując się, i chcąc przerzeczono miasto (Tabor) do pierwszej wrócić byłości, i one wolnym ludem, handle i rzemiosła sprawującym pomnożyć..... toż m. Tabor za wolne uznawszy, wszystkich obywatelów w tym mieście, tak teraz osiadłych, tudzież wszystkich ludzi na potym osiadać mających i do prawa miejskiego wcielających się, za ludzi wolnych, ziemię, w obrębie rzeczonego miasta położoną i przez nich teraz osiadłą, ich domy, place, ogrody, łany, niwy, zarośla i całe miasta tego terrytorium, jakie do niego prawnie należy, i w posiadaniu tychże mieszczan zostaje, nie naruszając prawa o granice i własność z kimkolwiek je mieć mogło, własnością dziedziczną tegoż miasta i mieszczan w nim osiadłych być uznajemy“. Dalej dyplom ten, tychże mieszczan (obywateli wolnych) wyjmując z pod wszelkich juryzdykcyi ziemiańskich, niemniej i zamkowej starościńskiej, pod własny ich urząd miejski poddaje. Gdyby zaś kto z nich dekretem urzędu miejskiego taborowskiego mniemał się być uciążonym, tedy będzie mocen appellować albo do sądów appellacyjnych w Żytomierzu postanowionych, albo do sądów assessorskich kor. Herb zaś miastu temu nadaje się następny: bramę o dwóch wieżach złotą, w polu czerwonem, w środku której św. Paweł z mieczem dobytym, na dół spuszczonym; w koronie miecz goły, ostrzem na wierzchu“. (Przywilej ten był dan w Warszawie d. 16 czerwca 1792 r.; ob. Arch. J. Z. R., cz. V, t. I, str. 565). Katarzyna II w 1794 r. nadała T. wychodźcy węgierskiemu Walentemu hr. Esterhazemu, po śmierci którego objął T. na własność syn jego Władysław hr. Esterhazy. Po śmierci ostatniego, spadkobiercy jego, w Austryi zamieszkali, sprzedali T. przed niedawnym czasem. *Edward Rulikowski.*

Taborowa góra (363 mt.), wzgórze, w pow. gródeckim, we wsi Lelechówka al. Lelichówka (rus. Łełyhiwka), o 3 klm. na płn. od Janowa. Należy do systemu wzgórz lwowsko-tomaszowskiego grzbietu, który przewija się tędy ku płn.-zach. Okolica lesista; na zach. od Taborowej góry, nad pot. Sławki, wpadającym do stawu Janowskiego, rozległe moczary. Mały potoczek, łączący się u ujścia ze Stawkami, wypływa u stóp Taborowej góry. *Tad. Wiśn.*

Taborowizna, niem. *Taborowisno*, dawniej *Rother Krug*, fol. nad Drwęcą, pow. lubawski, st. pocz. i par. kat. Kurzętnik (o 2 klm.), st. kol. Nowy Folwark (Weissenburg) 14 klm. odl.; 178 ha (137 roli orn., 33 łąk); 2 dm., 8 dym., 43 mk., 40 kat., 3 ew.; 1868 r. 3 dm., 12 mk., mleczarnia. *Kś. Fr.*

Taborówka, las nad Ropą, na lew. brzegu, 2 klm. na płd.-zach. od Gorlic. Porasta płn.-wsch. stok grzbietu górskiego, który ciągnie się od góry Bieśnik (696 mt.) łukiem ku płd.-wsch. Wypływają w nim liczne drobne strugi, dopływy małego potoku, wpadającego z lew. strony do Ropy. *Tad. Wiśn.*

Taborowskie-Jucewicze, wś, pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Kalwarya (odl. 5 w.), ma 10 dm., 100 mk. W 1827 r. 5 dm., 48 mk. Wchodziła w skład dóbr Kalwarya.

Taborowszczyzna, wś, pow. sieński, gm. Tołoczyn Zarzeczny, ma 8 dm., 45 mk.

Tabory, białoruskie *Tabary*, folw., pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare-Sioło, własność Hajdukiewiczów, ma 6 włók.

Tabory, las na obszarze wsi Krzywczyce pod Lwowem, 3 klm. na wsch. od miasta. Na płn. krawędzi Taborów rozłożyły się chaty krzywczyckie a wśród nich widzimy trzy stawki, których wody uchodzą do Pełtwi. Las ten jest celem ulubionych wycieczek mieszkańców Lwowa. *Tad. Wiśn.*

Tabory, niem. *Taborren*, wyb. do Radomna, pow. lubawski; 20 dm., 206 mk.

Tabory Rzym, pow. łomżyński, ob. *Rzym-Tabory*.

Taboryszcze, fol., pow. borysowski, w gm. Tumiłowicze, od 1866 r. własność Józefowiczów, należy do dom. Szałasze. *A. Jel.*

Taboryszcze, zagroda wiejska w Osławiu Białym, pow. nadworniański.

Taboryszki 1.) fol., pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo, odl. od Maryampola 42 w., ma 5 dm., 66 mk. W 1827 r. 1-a cz. miała 1 dm., 16 mk.; 2-a część 2 dm., 23 mk. W r. 1885 fol. T. lit. B. rozl. mr. 235: gr. or. i ogr. mr. 159, łąk mr. 67, past. mr. 8, nieuż. mr. 6; bud. mur. 4, z drzewa 9; płodozm. 4-pol., pokłady torfu. Wś Mironiszki os. 6, mr. 64. 2.) **T.**, wś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Płutyszki, odl. od Maryampola 25 w., ma 7 dm., 45 mk. W 1827 r. 2 dm., 30 mk., par. Preny. 3.) **T.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. Kalwarya, par. Bartniki, odl. od Kalwaryi 8 w., ma 29 dm., 206 mk. W 1827 r. było 16 dm., 144 mk. 4.) **T.**, fol., pow. wyłkowyski, gm. Karkliny, par. Kieturwłoki, odl. 19 w. od Wyłkowyszek. a 8 w. od Maryampola, ma 7 dm., 120 mk. W 1827 r. 5 dm., 59 mk. W r. 1886 fol. T. rozl. mr. 426: gr. or. i ogr. mr. 356, łąk mr. 21, lasu mr. 29, nieuż. mr. 20; bud. mur. 21, z drzewa 7; płodozm. 4-pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Awikuły al. Awikiły os. 27, mr. 482. *Br. Ch.*

Taboryszki 1.) zaśc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 12 w.), okr. wiejski Hermaniszki, 10 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Ostrowiec Wowierany. 2.) **T.**, zaśc. rząd., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 43 w. od Wilna, 2 dm., 15 mk. katol. 3.) **T.**, mko nad Mereczanką, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino, o 35 w. od Wilna, ma 11 dm., 81 mk. (6 prawosł., 57 katol. i 18 żydów), kościół katol. paraf., młyn, tartak i folusz. W 1859 r. było tu 15 dm. i 166 mk. Kościół paraf. katol., p. wez. św. Michała Arch., wzniesiony został z drzewa w 1770 r. przez Michała Ważyńskiego, który zbudował też na cmentarzu kaplicę p. w. Ukrzyżowanego Chrystusa. Parafia katol., dekanatu wileńskiego powiatowego, ma 6600 wiernych. Niegdyś należała od niej kaplica w Onżadowie. W kościele znajduje się obraz Chrystusa u słupa, pędzla Czechowicza. T. istniały już w 1507 r. i były miejscem urodzenia i dziedzictwem Wojciecha Tabora, biskupa wileńskiego. Później własność rodziny Skarbków Ważyńskich, z których Michał, pisarz w. litew., fundował tu drewniany klasztor karmelitów bosych. Około 1788 r. własność Ignacego, szambelana, i Barbary z Łopacińskich, dalej 1830 r. Marcina, marszałka oszmiańskiego, dziś wnuka jego Karola Skarbka Ważyńskiego. 4.) **T.**, fol. nad Mereczanką, pow. wileński, w 5 okr., gm. Ilino, okr. wiejski Balejki, o 35 w. od Wilna, 1 dm., 39 mk. katol.; własność Ważyńskich. *J. Krz.*

Tabórz, niem. *Taberbrueck*, wś, pow. ostródzki, st. pocz. Locken. Przy wsi rozległe lasy.

Tabórza, rzeczka, w pow. ostródzkim, dopływ jez. Szelągowskiego łączącego się z Drwęcą. Ob. *Szeląg Wielki*.

Taborzyszka 1.) grupa domów w Ostryni, pow. tłumacki. 2.) **T.**, przys. Kłubowiec, pow. tłumacki,

Tabuły, wś włośc., pow. ciechanowski, gm. Zalesie, par. Krasne, odl. 21 w. od Ciechanowa, ma 8 dm., 66 mk., 175 mr.

Tabun 1.) wś, pow. maryampolski, gm.

Kwieciszki, par. Maryampol (odl. 1 w.), ma 7 dm., 40 mk. 2.) **T.**, cegielnia, pow. maryampolski, gm. Freda, odl. od Maryampola 49 w., ma 6 dm., 65 mk.

Tabury, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Baranówka, ma 67 dusz męz. włośc., 213 dzies. ziemi włośc. Należy do dóbr baranowieckich, dawniej ks. Gagarynych, obecnie własność Strogonowych. *L. R.*

Taburyszcze, wś przy ujściu rz. Cybulnika do Dniepru, pow. aleksandryjski gub. chersońskiej, na wschód od mta Nowogieorgiewska; osada kozacka z XVII w. (ob. Cherson, I, 572, porów. też art. Nowoserbia, VII, 270, gdzie nazwaną jest *Taburycz*).

Tachtalia al. *Tahtalia*, mylnie *Dahtalia*, wś nad Jałańcem, pow. jampolski, okr. pol Tomaszpol, gm. Klembówka, paraf katol. Miastkówka, sąd Komargród, ma 904 mk., 1066 dzies. ziemi włośc., 1125 dworskiej, 63 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesioną w 1870 r., z 3001 parafianami. Powierzchnia równa, gleba czarnoziemna. Własność Giżyckich. *Dr. M.*

Tacianka, karczma, pow. borysowski, przy gośc. z mka Berezyny do mka Pyszno (pow. lepelski). *A. Jel.*

Taciewo, wś, pow. suwalski, gm. Kuków, par. Jeleniewo, odl. od Suwałk 10 w., ma 27 dm., 218 mk.

Tacik, uroczysko, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Mieżewicze, o $27^1/_2$ w. od Słonima.

Tactau 1.) fol. dóbr Lablack. 2.) **T.** *Jaeger*, dobra, pow. labiewski, st. pocz. Seith. 3.) **T.** *Fischer*. fol., pow. labiewski, st. pocz. Labiau.

Taczały, dok. *Taczali*, *Taczalki*, os. niegdyś szlachecka, pow. poznański, o kilka staj ku płn.-zach. od Kurnika. Między r. 1387 i 1398 występują Wojciech Zadora z T. i żona jego Jadwiga Taczalscy (ob. E. Calliera, Akta gr. pozn., 36—8). W XVI w. rozgraniczano kilkakrotnie T. od Kamieniewic (dziś Kamionki) i Skrzynek. W r. 1566 przystąpiono do działów T., Konina (dziś Koninko) i Szczytnik, wsi sąsiednich. R. 1580 Jan Szczytnicki posiadał na T. 2 zagr. *E. Cal.*

Taczanów, fol., pow. wieluński, gm. Starzenice, par. Ruda, odl. 4 w. od Wielunia, 1 dm., 5 mk. W 1827 r. był 1 dm., 9 mk.

Taczanów 1.) al. *Taczanowo*, w dokum. *Taczonowo*, *Taczinowo*, *Thaczanowo*, wś i dwór, w pow. pleszewskim, leży o 5 klm. na płd.-zach. od Pleszewa, u źródeł strugi, która pod młynem Robakiem wpada do Neru (dopł. Prosny); par. Sowina, poczta w miejscu, st. drogi żel. na Kowalewie pod Pleszewem. T. jest gniazdem Jastrzębców Taczanowskich, którzy od tej osady wzięli swe nazwisko. Między r. 1395 i 1400 Dzierżysław z T. prawował się z Halszką Klonowską, miecznikiem Paskiem z Gogolewa i panną Jarochną o leżące niegdyś w pow. kościańskim, w okolicy Leszna i Szmigla, Klonowiec i Żakowo, do których rościł sobie prawo spadkowe (Akta gr. wielkop., I, II). W r. 1397 występuje Sieciech z T. (Co do późniejszych, szczegółowy rodowód podaje X tom Złotej Księgi T. Żychlińskiego). Akta kaliskie z r. 1460—1470 zapisują ugodę o T.; między r. 1510 rozgraniczano tę wieś od Baranówka, Sowiny i Lubomirza; r. 1503 sprzedano T., Trzebawę i Karminek; r. 1523 pleban w Sowinie pobierał z każdego pół-łanku na Taczanowie po 2 wiertele zboża, tyleż owsa i 6 gr.; r. 1579 Katarzyna Wilkowska posiadała tu $5^1/_4$ łan. os., 3 zagr. i 1 pasterza; około r. 1620 należała część T. do jezuitów kaliskich; na ich części było wówczas 3 komor., 1 zagr. i 1 rzemieśl.; ilość łanów ta sama. Po zniesieniu jezuitów dostały się w r. 1781 Mikołajowi Taczanowskiemu, chorążemu wieluńskiemu, wsi: Świniec, Taczanów, Sowina Kościelna i Błotna, z których dochody, obliczone na 4053 złp., przeznaczone były na fundusz edukacyi narodowej. Wnuk Mikołaja, szambelan i hrabia pruski, Alfons Taczanowski, ustanowił w r. 1856 ordynacyę. Erekcya ordynacyi nastąpiła 14 stycznia 1856 r. i otrzymała zatwierdzenie króla pruskiego 6 lutego t. r. Ordynacyą składają wsie: T. z Lubomirzem, Sowina Błotna i Sowina Mała, Grodzisko, Rokutowo i Zawady, oraz wcielone później na mocy testamentu hr. Alfonsa z d. 9 listop. 1863 r. folwarki Bogwidze, Kotarby i Józefino, należące pierwotnie do ojca dzisiejszego ordynata Juliana T. z Kuczkowa. Wś T. ma obecnie 20 dym., 152 mk. (148 kat., 4 prot.) i 84 ha. Dwór z fol. Lubomirzem tworzy okrąg, mający 19 dym., 269 mk. (254 kat., 15 prot.) i 863 ha (513 roli, 28 łąk, 259 lasu); czysty doch. z ha roli 16·97, z ha łąk 16·45, z ha lasu 4·70 mrk; gorzelnia i cegielnia. Hrabia Alfons wzniósł tu obszerny pałac z cieplarniami i masztalarnią, a w parku kaplicę z grobami familijnemi; umarł r. 1867. Ordynacyą objął po nim Antoni, syn Juliana, hr. Taczanowski. Ordynacya ta obejmuje 3735 ha (1812 roli, 276 łąk, 1409 lasu), z czyst. doch. grunt. 26374 mrk; w skład jej wchodzą: Bogwidze, Grodzisko, Józefino, Kotarby, Lubomirz, Rokutowo, Sowina i Taczanów. 2.) **T.**, fol. do Pogorzeli, w pow. krotoszyńskim (Koźmin), na zach.-płd. od Pogorzeli (par. i poczta). Założony po r. 1845 przez Taczanowskich ówczesnych dziedziców Pogorzeli. *E. Cal.*

Taczek, potok, wypływający w lesie na stokach Łysej góry (526 mt.), w pow. jasielskim. Płynie w kierunku płn. przez Makowi-

ska i ubiegłszy 3 klm. uchodzi do Iwli (praw. dopł. Wisłoki). *Tad. Wiśn.*

Taczki, niem. *Tatzken*, wś, pow. jańsborski, st. p. Gr. Rosinsko.

Taczonka al. *Tacianka*, zaśc. nad bezim. dopł. Niesety, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. i par. katol. Świsłocz, gm. Bacewicze, przy dr. ze wsi Budni do Bacewicz, o 43 w. od Bobrujska, ma 9 osad; grunta piaszczyste.

Taczów, wś i dwa fol., pow. radomski, gm. Zakrzew Kościelny, par. Cerekiew, odl. od Radomia 10 w.; wś lit. A. ma 19 dm., 247 mk., 400 mr. dwors., 233 mr. włośc.; fol. lit. B. 1 dm., 210 mr. dwors. W 1827 r. było 12 dm., 108 mk. W r. 1871 fol. T. rozl. mr. 543: gr. or. i ogr. mr. 463, łąk mr. 13, pastw. mr. 56, wody mr. 2, nieuż. mr. 9; bud. z drzewa 12; płodozm. 4-pol. Wś T. os. 17, mr. 178; wś Wola Taczowska os. 7, mr. 95. Niegdyś mieszkali tu Powałowie, z których jeden, Mikołaj, odznaczył się pod Grunwaldem. Tenże Mikołaj Powała „heres de Thaczow“ uzyskuje w r. 1424 od Jana, ks. mazow., potwierdzenie przywileju Ziemowita, udzielonego r. 1377 Świętosławowi z Magnuszewa (Kod. dypl. pol., I, 245). W połowie XV w. T. jest własnością braci Mszczugów h. Powała, ma 12 łan. km., z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 10 grzyw., płacono dziekanowi kieleckiemu; 2 karczmy z rolą płaciły też dziesięcinę. Fol. dawał dziesięcinę pleban. w Nowej Cerekwi (Długosz, L. B., I, 444). W r. 1508 Dorota Zdziechowska płaci 42 gr. W r. 1569 siedzi tu Kasper Kochanowski, pisarz ziemski sandom., płaci od 5 łan., 1 ogrod., 3 komor.; zaś w Woli Taczowskiej Stanisław Powała ma $2^1/_2$ łan. a w Kozinkach też $2^1/_2$. Była też Wola Powalna, w par. Stary Radom. Jakub Powała miał tu $2^1/_2$ łan. Tenże posiadał w Klwatce 4 łan., 1 ogr. (Pawiń., Małop., 298, 300, 470). *Br. Ch.*

Taczówka, wś w gub. chersońskiej, pow. aleksandryjskim, na wschód od Złotopola. Na jej obszarze znajdują się źródła rz. Ingułu i Taszlików.

Taczowska Wola, wś, pow. radomski, gm. Zakrzew Kościelny, par. Cerekiew, odl. od Radomia 10 w., ma 10 dm., 55 mk., 124 mr. W 1827 r. było 6 dm., 53 mk. W połowie XV w. wś ta, własność Mszczugów h. Powała, miała 8 łan. km., z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 6 grzyw., płacono dziekanowi kieleckiemu (Długosz, L. B., I, 444). *Br. Ch.*

Taczyszcze, uroczysko, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kostrowicze, o $20^1/_2$ w. od Słonima.

Tadaiken, łotew. *Tadaike*, wś koronna, w okr. hazenpockim, pow. grobiński, paraf. durbska (Kurlandya). Była tu st. pocz. na trakcie z Petersburga przez Rygę i Mitawę do Połongi, pomiędzy st. Gross-Drogen (o $19^1/_2$ w.) a Ober Bartau (o $25^1/_2$ w.), odl. o $153^1/_2$ w. od Mitawy a $81^1/_2$ w. od Połągi.

Tadajewka, wś włośc., pow. mławski, gm. Rozwozin, par. Lubowidz, odl. 41 w. od Mławy, ma 9 dm., 84 mk., 314 mr. W 1827 r. było 6 dm., 64 mk,

Tadajewo i *Tadajewko*, wś i kolonia, pow. rypiński, gm. Starorypin, par. Strzygi, odl. 8 w. od Rypina, ma 23 dm., 219 mk., 231 mr. Fol. T. należy do dóbr Strzygi. W 1827 r. było 12 dm., 101 mk. Stare grodzisko i cmentarzysko przedhistoryczne. „Tadeius haeres de Thadajo“ podpisany na dok. z r. 1382 (Ulanowski, Dok. kujaw. i mazow., 335 Nr. 44). Według reg. pob. pow. rypińskiego z r. 1564 Tadajewski płacił tu od $1^1/_2$ łanu; M. Tadajewska od $1^1/_2$ łan., 1 zagr.; 3 poddanych Elżbiety ze Sierpca siedziało na całym łanie. Płacono 2 fl. 28 gr. (Pawiński, Wielkp., I, 298).

Tadań al. *Tadanie*, *Podbrzezie*, grupa domów w Podbórzu, pow. rohatyńskim.

Tadanie al. *Tadań*, wś, pow. kamionecki, 7 klm. na płd.-wsch. od Kamionki Strumił. (sąd pow. i urz. pocz.). Na płn.-zach. leży Kamionka, na płn. Jasienica Ruska, na wsch. Spas, na płd. Streptów, Łodyna i Horpin, na zach. Derniów. Płn. krawędź obszaru przepływa Bug i przyjmuje w obrębie wsi od lew. brz. Horpinkę (od Spasa). Zabudowania wiejskie leżą na płn. w dolinie Bugu i Horpinki. Płd.-zach. część obszaru lesista. Wznies. sięga 229 mt. Własn. więk. (Oswalda Bartmańskiego) ma roli or. 503, łąk i ogr. 202, pastw. 98, lasu 1530 mr.: wł. mn. roli or. 436, łąk i ogr. 215, past. 11, lasu 2 mr. W r. 1880 było 105 dm., 667 mk. w gminie; 22 dm., 154 mk. na obsz. dwor. (589 gr.-kat., 202 rz.-kat., 30 izr.; 589 Rusinów, 222 Polaków). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. gliniański. Rok erekcyi 1610. Wojciech Kazimierz Koc, sędzia ziemski buski, i Stanisław Czermiński, uposażyli ją fundacyą w r. 1686. Do par. należą wsie: Derewlany i Spas. We wsi kościół drewniany, konsekrowany w r. 1766 p. w. Zwiastowania N. M. Panny. Par. gr.-kat. w Derniowie. We wsi cerkiew p. w. św. Mikołaja; szkoła fil., kasa pożycz. gm. z kapit. 258 zł., młyn i gorzelnia. „Lwowianin“ z r. 1836 (str. 68) podaje rysunek tutejszego zamku z r. 1516. W r. 1451, gdy Tatarzy Ruś od Gródka do Bełza pustoszyli, chronił się do tego grodu lud okoliczny. W r. 1453 niejaki Mateusz Gliszczyński więził w lochach twierdzy jednego z wodzów tatarskich, ujętego pod Trembowlą. R. 1454 sławny Łaszcz Żyszkowski kazał uwięzionych Tatarów w pień wyciąć. W r. 1540 należała warownia z osadą i folwarkami do Ja-

na Miechowieckiego. W r. 1549 potwierdza Zygmunt August akt kupna i sprzedaży wsi: Wyrów, Horpyn i Tadanie, zawarty między Jerzym Czernihowskim a Rafałem Choteckim (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 328, str. 439). W r. 1621, zanim Kantemir Murza podstąpił pod Lwów, usiłował zdobyć zamek w T., lecz rycerstwo w twierdzy zamknięte stawiło opór i odbiło około 2000 jeńców. Twierdza istniała jeszcze w pierwszej połowie XVIII w. *Lu. Dz.*

Tadef, folw., pow. nowomiński, gm. Glinianka, par. Jeruzal, ma 31 mk., 201 mr.

Tadelwitz, dobra i wś, pow. ząbkowicki, par. ew. i kat. Niemcza (Nimptsch). Dobra mają 176 ha, 59 mk. (3 kat.); wś ma 27 ha, 93 mk. (3 kat.).

Tadenhof, łotew. *Tadulmujża*, folw., pow. rzeżycki, gm. Sułojony, par. Rybiniszki, o 30 w. od drogi żel. warsz.-petersburs., 50 w. od Rzeżycy. T. z fol. Szkutele ma 425 dz. ziemi dworskiej. Dawniej attyn. Rybiniszek Weyssenhoffów, obecnie należy do Grabczyńskich (ob. *Rybiniszki*).

Tadeusz, os. górnicza, kopalna, kol. i os., pow. będziński, gm. Bobrowniki, par. Siemonie; os. włośc. ma 7 dm., 32 mk., 28 mr.; os. dwor. 3 dm., 58 mr. Powstała na obszarze Strzyżowic. Jest tu kopalnia węgla.

Tadeuszawa, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 28 w. od Nowoaleksandrowska.

Tadeuszki, fol. do Luboni, w pow. wschowskim, o 4 klm. ku płn. od Ponieca (par., poczta i st. dr. żel.); 1 dm. i 6 mk.; właścicielem jest Henryk Dzierżykraj Morawski. T. powstały przed r. 1845.

Tadeuszów, wś włośc., pow. radomski, gm. Gzowice, par. Sucha, odl. od Radomia 17 w., ma 6 dm., 44 mk., 95 mr. Powstała na obszarze dóbr Czarna.

Tadeuszów 1.) folw., pow. nowoaleksandrowski, gm. Dukszty, do 1819 r. attynencya Dukszt, nazwany tak od dawniejszego dziedzica Tadeusza Rudominy. Z eksdywizyi przysądzony Antoniemu Nowohońskiemu, który nazwał go Antonowem. Dziś ma 373 dz. ziemi dworskiej. 2.) **T.,** wś, pow. rossieński, gm. i par. Erżwiłek, o 29 w. od Rossień. 3.) **T.,** dobra, tamże, o 40 w. od Rossień, w 1862 r. własność Przeciszewskich. *A. K. Ł.*

Tadeuszówka, wś, pow. czehryński, w 2 okr. pol., gm. Aleksandrówka, o 42 w. od Czehryna, ma 76 mk.

Tadeuszowo, folw., pow. maryampolski, gm. i par. Balwierzyszki, odl. od Maryampola 34 w., 4 dm., 86 mk. W 1827 r. 1 dm., 8 mk.

Tadeuszowo, folw., pow. mozyrski, w gm. Turów, należy od 1873 r. do kupca Konstantyna Szaposznikowa, do domin. Marylin, które obejmuje 756 włók. *A. Jel.*

Tadeuszowo al. *Tadeuszewo*, os., w pow. średzkim, o 6 klm. na wschód od Środy (par., poczta i st. dr. żel.), szkoła w miejscu. Powstała po r. 1845, ma 21 dm., 169 mk. (158 kat., 11 prot.) i 263 ha (248 roli).

Tadeuszpol, osada, pow. nowogradwołyński, gm. Baranówka, par. Łabuń, w 1867 r. 56 dm. Należy do dóbr baranowieckich Strogonowych. *L. R.*

Tadiejewka, wś u źródeł rzki Tarhan, pow. skwirski, w 1 okr. pol., gm. i par. praw. Parchomówka (o 4 w.), o 43 w. od Skwiry, ma 853 mk. W 1863 r. miała 672 mk., 2072 dz. ziemi; należała do Seweryna Czerwińskiego. Założona na początku b. wieku.

Tadulicze, zaśc., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. i par. kat. Berezyna, gm. Jakszycc, o 24 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Tadulin 1.) folw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody, okr. wiejski Tadulin, o 76 w. od Dzisny, ma 1 dm., 12 mk., własność Łopacińskich. Dobra, do których należą awulsa: Annodwór, Proszki, Pojańcze i Stanisławowo, mają 6000 dz. wraz z ziemią włościańską. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Ambrozionki, Buda Mniejsza, Hliścionki, Kornica, Kościuki, Porzecze (Porjeczie), Proszki, Szurpaki i Wytorki oraz zaśc. Białobrodzie, w ogóle 287 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych. T. był dawniej attynencyą dóbr Jod i od 1750—1776 r. należał do Ignacego Łopacińskiego, pisarza skarb. litew., który założył folw. i od imienia syna swego Tadeusza nazwał Tadulinem. W 1794 r. nastąpił dział Jod między synami Ignacego Łopacińskiego, na mocy którego T. otrzymał Tadeusz. Ten założył nowy folwark i od imienia żony swej Anny Hłaskówny nazwał Annodworem, gdzie też wzniósł kaplicę grobową, dziś znajdującą się w ruinie. 2.) **T.,** folw., leśnictwo i karczma w pobliżu rz. Derażny, pow. miński, przy granicy pow. borysowskiego, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce-Horodok, o 40 w. od Mińska, od 1856 r. własność Garlinowiczów, ma około 52 włók; miejscowość falista, dość leśna, grunta dobre. Do niedawna była tu kaplica kat. par. łohojskiej. 3.) **T.,** wś, pow. lepelski, par. Sieliszcze. 4.) **T.,** wś i dobra nad jeziorem, pow. witebski, gm. Wymno, o 18 w. od Suraża i 30 w. od Witebska, posiada monaster męzki św. Trójcy, niewiadomej erekcyi. Dobra, około 1800 r. własność Ksawerego ks. Ogińskiego, miały 1312 dusz rewiz. i 401 włók. Dziś, znacznie zmniejszone, posiadają 700 dz. i są własnością Iwanowskiej.

Taduliszki 1.) zaśc. szl. nad rz. Strawą, pow. trocki, w 2 okr. pok., o 37 w. od Trok, 1 dm., 17 mk. kat. 2.) **T.,** wś i folw., pow. trocki, par. Żyżmory, w 1850 r. własność Bohdanowicza, 145 dz. rozl.

Tadulmujża, ob. *Tadehof.*

Tadzin 1.) folw., os. leś. i os. młyn. nad rz. Mrożycą, pow. brzeziński, gm. Lipiny, par. Brzeziny, ma 3 dm., 22 mk., 190 mr.; os. leś. 1 dm., 5 mk., 15 mr.; os. młyn. 1 dm., 8 mk., 40 mr. 2.) **T.** al. *Nowawieś*, wś i os. karcz., pow. brzeziński, gm. Lipiny, par. Brzeziny; wś ma 9 dm., 117 mk., 230 mr.; os. karcz. 1 dm., 4 mk., $1^1/_2$ mr. dwor. W 1827 r. 15 dm., 104 mk. 3.) **T.,** kol. nad rz. Ner i os. karcz., pow. łódzki, gm. Wiskitno, par. Rzgów; kol. ma 10 dm., 82 mk., 142 mr.; os. karcz. 1 dm., 4 mr. dwor. 4.) **T.,** wś i folw., pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 2 w.; wś ma 8 dm., 48 mk.; folw. 5 dm., 139 mk., 449 mr.; wchodził w skład dóbr Gużele. *Br. Ch.*

Tadzino, folw., pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Krzemienica, o 11 w. od Wołkowyska.

Tadzino, niem. *Tadden*, wś w Pomeranii, pow. lęborski, par. kat. Lębork, st. p. Gniewino, 7 dm., 11 dym., 2 mk. kat., 48 ew. Por. *Sawulino.*

Taetzschwitz, pow. wojerecki, ob. *Ptaczesy.*

Tafelbuda, niem. *Tafelbude*, wś, powiat ostródzki, st. p. Osterode Ostpr. Wś pierwotnie niemiecka, następnie polska.

Tafelfichte, najwyższy szczyt w pasmie gór Izerskich, w pow. lubańskim (Łużyce), po nad wsią Meffersdorf. Wzn. 3372 st.

Tafiły, wś, pow. kolneński, gm. Stawiski, par. Romany. W 1827 r. 5 dm., 26 mk. W aktach sąd. z r. 1676 wspomniana jako siedziba Tafiłowskich (Gloger, Ziemia łomżyń.).

Tafros, starożytna nazwa Perekopu, mta pow. gub. tauryckiej.

Tafterwald, leśnictwo, pow. brunsberski, st. p. Wormditt.

Taganasz, st. dr. żel. łozowo-sewastopolskiej, w pow. perekopskim gub. tauryckiej, między st. Szywasz (o 9 w.) a Dżankoj (o 18 w.), odl. o 393 w. od Łozowej a 176 w. od Sewastopola.

Tagancza, ob. *Tahancza.*

Taganrog, miasto portowe na płn.-wschod. brzegu morza Azowskiego, główne mto okręgu miejskiego (gradonaczalstwa) gub. ekaterynosławskiej, położone na przylądku, głęboko wrzynającym się w zatokę, pod 47° 12′ 21″ płn. szer. a 56° 36′ 22″ wsch. dłg., odl. o 414 w. od Ekaterynosławia, ma 2629 dm. (863 mur.), 38 306 mk. (208 kat., 147 ormianogregor., 267 prot., 1083 żyd., 31 mahom.). Posiada 10 cerkwi (9 mur.), kościół kat. par. p. w. św. Trójcy, wzniesiony w 1806 r. kosztem rządu (parafia ma 903 wiernych), synagogę, niewielki pałacyk cesarski, w którym zakończył życie cesarz Aleksander I (w 1825 r.), giełdę, port, bank miejski, komorę celną, gimnazyum męzkie i żeńskie, szkołę handlową, bibliotekę publiczną, teatr, szpital morski, pomnik cesarza Aleksandra I, wzniesiony w 1831 r., st. poczt. i st. dr. żel. kursko-charkowo-azowskiej. Mieszkańcy prowadzą ożywiony handel, niektórzy zajmują się nadto rybołówstwem, rolnictwem, hodowlą bydła, rzemiosłami i furmaństwem (w 1870 r. 1777 furmanów). Przemysł fabryczny mało rozwinięty; w 1870 r. było 78 zakładów fabrycznych, zatrudniających 716 robotników i produkujących za 1,125,000 rs. Do miasta należy 4054 dz. ziemi. Kapitał miejski wynosi 78,924 rs.; wydatki (w 1863 r.) dochodziły 63,000 rs., dochody zaś 77,000 rs. St. T. dr. żel. kursko-charkowo-azowskiej, pomiędzy st. Pokrowskaja (o 25 w.) a Morskaja (o 19 w.), odległą jest o 697 w. od Kurska, 469 w. od Charkowa a 66 w. od Rostowa. Miejscowość ta osiedloną została w XIII w. przez mieszkańców mta Pizy, którzy założyli tu kolonię handlową Portus Pisanus, która wkrótce jednak upadła w skutek konkurencyi sąsiedniej Tany al. Azowa. W XVII w. stała w tem miejscu latarnia morska turecka, na miejscu której Piotr W. w 1698 r. po zdobyciu Azowa założył warownię pod nazwą Troickiej. Warownia ta na mocy traktatu zawartego z Turkami nad Prutem w 1712 r. była opuszczoną i zburzoną; odbudowana powtórnie w 1739 r., została znów w 1741 r. zniesioną na mocy pokoju Belgradzkiego. W 1769 r. zajęta przez wojska ruskie, została na nowo zabudowana i osiedlona przez wychodźców z gub. woroneskiej, biełgorodzkiej i noworossyjskiej. W 1775 r. mto T. przyłączone do prowincyi azowskiej, w 1784 r. weszło w skład gub. ekaterynosławskiej, od 1802 r. mto główne oddzielnego okręgu miejskiego. Podczas wojny krymskiej był T. dnia 22 maja 1855 r. bombardowany przez flotę francusko-angielską.

Taganrogski okrąg miejski (gradonaczalstwo) ciągnie się wąskim pasem wzdłuż płd.-wsch. brzegu morza Azowskiego i zajmuje 50,837 dzies. ziemi. Oprócz T. w okręgu znajduje się: 3 osady podmiejskie, 15 chutorów i 3 wsi skarbowych. W 1870 r. było tu, bez miasta, 20,150 mk., zajmujących się przeważnie rolnictwem, hodowlą bydła (1983 sztuk koni, 13,247 bydła rogatego, 8200 owiec, 3518 nierogacizny), młynarstwem (115 wiatraków i deptaków), rybołówstwem i wyrobem cegły (4 cegielnie, zatrudniające 70 robotników).

Tagan-Roh, folw., pow. mozyrski, w gm. Kopatkiewicze, oddzielony od dóbr Teleszczewicze al. Czeluszczewicze, od 1870 r. drogą spadku własność Herkuliana Olewińskiego, około $6^3/_4$ włóki; karczma. *A. Jel.*

Tahaczyn, w dokum. także *Tobaczyn*, wś,

pow. kowelski, okr. pol. Hołoby, gm. Turyjsk (o 10 w.), o 15 w. na płd. od Kowla. Stara osada. Podług rewizyi zamku łuckiego z r. 1545 T. wraz z Zalesami i Haruszą, należały poprzednio do Jacka Zubowicza, łowczego w. ks. Świdrygajły, po bezdzietnej śmierci którego bezprawnie przywłaszczył je sobie kn. Fedor Andrzejewicz Sanguszkowicz, ssta włodzimierski i marszałek ziemi wołyńskiej (Jabłonowski, Rewizye, 85). Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1577 r. należy do Niesuchojeż ks. Romana Sanguszki, który płaci od 6 dym. półdworz., 2 ogrodów; w 1583 r. zaś do Turyska i wnosi od 6 dym., 2 ogrodn. (Jabłonowski, Wołyń, 66, 113).

Tahamłyk *Mokry*, rzka w gub. połtawskiej, lewy dopł. Worskły (lew. dopł. Dniepru).

Tahańcza, *Tagańcza*, mko nad bezim. dopł. Rossawy, przy linii drogi żel. chwastowskiej, pow. kaniowski, w 3 okr. pol., gm. Tahańcza, o 27 w. od Kaniowa a 135 w. od Kijowa odległe, ma 2932 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 2225 mk. praw., 85 kat., 358 żyd. Posiada cerkiew Pokrowską, murowaną, w 1849 r. zbudowaną przez Augusta Poniatowskiego, na miejscu dawniejszej z r. 1725; kaplicę kat., w 1803 r. wzniesioną z muru przez Józefa Poniatowskiego, filialną par. kat. Bohusław; murowaną rezydencyę dzicdzicców, parowy młyn, pięć sukiennych fabryk (Kalendarz J. Z. kraja, 1878, str. 413). Mko zbudowane w dolinie, otoczonej półkolem wzgórzy, lasami okrytych. Grunt czarnoziemny z domieszką gliny. Do klucza T. należą wioski: Mielniki, Holaki, Kluczniki, ogółem 9710 dzies. ziemi. St. T. drogi żel. chwastowskiej, o kilka wiorst od mka znajdująca się, leży między st. Mironówką (o 15 w.) a Korsuniem (o 21 w.), odl. jest o 111 w. od Chwastowa a 172 w. od Znamienki. Nazwisko T. zdaje się być odwieczne i ma dźwięk tatarski. Pomiędzy 1443 a 1455 r. Olelko Władymirowicz, ks. kijowski, nadał zasłużonemu słudze swemu Olechnie Juchnowiczowi, na prawie darownem, pomiędzy innemi dobrami i obszerną pustkę nad rz. Rossawą. W skład tej pustki wchodziły uroczyska: Połstwin, Koziaków, Tahańcza i Towarów. To ostatnie było zabytkiem jeszcze waregskich czasów, ale nadane przez Olelka Olechnie Juchniewiczowi wkrótce przeszło ono w posiadanie nieprawne w części do zamku kaniowskiego, w części do kn. Hlinskich Putywlskich (Arch. J. Z. R., cz. VII, t. 1., str. 100). Jak widać ani Olechno Juchnowicz, ani syn jego Iwan, ani nareszcie synowie ostatniego Fedko i Waśko (ob. *Kornin*) nie podołali tę swoją pustkę stałemi mieszkańcami zapełnić, wskutek czego bliżsi sąsiedzi onej przywłaszczać ją sobie zaczęli. Jednakże już za Zygmunta III Proskurowie, którzy po zgasłych bezpotomnie Fedku i Waśku Juchnowiczach stali się ich spadkobiercami, odzyskali nieprawnie oderwane od dóbr Juchnowiczowskich uroczysko Towarów. Oni to, jak się zdaje, pierwsi zaczęli te puste dobra zasiedlać. I tak na gruntach Towarowa powstał Międzyrzecz, a na gruntach Tahańczy Worobijówka. Niedługo potem i T. z uroczyska na osadę wyrastać zaczyna. Od Proskurów z kolei drogą kupna przechodzą do Hieronima Charlęskiego, ssty kaniowskiego, po śmierci którego żona jego Katarzyna z Leśniowskich, 2-do voto Stefanowa Czetwertyńska odprzedaje Międzyrzeczyznę (a z nią i T.) ks. Jeremiaszowi Wiszniowieckiemu. Podczas wojen kozackich T., dzieląc losy całego kraju, z wioski zeszła znów na uroczysko, gdyż jej ludność wszystka została przepędzona za Dniepr (Kostomarow, Ruina, str. 603—4). Po ukończeniu wojen kozackich ks. Wiszniowieccy wracają znowu do posiadania pustych dóbr tych i dzięki ich staraniu Międzyrzecz wraz z T. zaczyna się po raz wtóry zasiedlać. W r. 1715 bracia Janusz i Michał Serwacy ks. Wiszniowieccy czynią pomiędzy sobą dział tych dóbr; pierwszy bierze Międzyrzecz, drugi T. z Połstwinem (Rżawiec) i Koziakowem (Kozin). W 1725 r. staje w T. cerkiew p. w. Pokrowy Presw. Bohorodicy. W 1741 r. T. liczyła już 130 chat. Od 1734 r. trzyma ją w dzierżawie Michał Jan Kalityński (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3, str. 66). Po śmierci ks. Michała Serwacego Wiszniowieckiego dominium T. przeszło dziedzictwem do córki jego Zamoyskiej, a od tej do córki tejże Katarzyny z Zamoyskich Mniszchowej. Ostatnia wkrótce odprzedaje Tahańszczyznę Leonardowi Świejkowskiemu, a ten znów ją zbywa ks. Stanisławowi Poniatowskiemu, synowcowi Stanisława Augusta, natenczas już dziedzicowi sąsiednich: Kaniowszczyzny, Bohusławszczyzny i Korsuńszczyzny Po rozbiorze Rzpltej ks. Stan. Poniatowski wyniósł się do Włoch, T. kupił od niego imiennik jego Józef Poniatowski, a Kozin generał Wincenty de Montrésor. Józef Poniatowski założył około 1800 r. w T. wielką fabrykę sukna, tudzież fabrykę safianów. Dziś obie te fabryki nie istnieją. Obecnie jest tu fabryka cukru. Od Poniatowskich przeszła T. do ich spadkobierców hr. Buturlinych, w posiadaniu których obecnie zostaje. Jest tu szpital dla chorych na 40 łóżek, kasa dla małoletnich sierot, oraz druga dla żydów. W samej T. znajduje się starożytne horodyszcze, obok którego na polach piętrzą się mogiły, tak naz. „Dribnyi". Gmina T. składa się z 8 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 14 nomenklatur (1 fabryka cukru), mających 1379 dym., 11,667 mk.,

16,698 dzies. (6.292 włośc., 10,143 dwors., 263 cerkiewnej). *Edward Rulikowski.*

Tajcie, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Traszkuny, o 46 w. od Wiłkomierza.

Tajenka, rzka, prawy dopływ rz. Netty. Jestto odpływ jez. Tajno. Powstaje na wsch. brzegu jeziora przy folw. Tajenko i ubiegłszy kilka wiorst w kierunku wsch.-płd., uchodzi w błotnistej nizinie do Netty a właściwie do kanału Augustowskiego z praw. brzegu.

Tajenko, jezioro, w pow. szczuczyńskim, pomiędzy wsiami Wólka i Tajno, łączy się z jez. Tajno. Zdaje się mieć podziemną komunikacyę z kanałem Augustowskim, odległym o $2^1/_2$ w. Obszar 36 mr., głębokie do 27 stóp.

Tajenko, wś i folw. na wsch. brzegu jez. Tajno, pow. szczuczyński, gm. Pruska, par. Bargłów. W 1827 r. 30 dm., 179 mk. W r. 1866 folw. T. rozl. mr. 1150: gr. or. i ogr. mr. 180, łąk mr. 150, lasu mr. 240, zarośli mr. 300, nieuż. mr. 280. Wś T. os 29, mr. 143.

Tajęczyna al. *Tajęcina*, wólka do Zaczernia, w pow. rzeszowskim, składająca się z 53 dm. i 261 mk.; leży w okolicy równej, piaszczystej, na płn. od Zaczernia. Otacza ją od zach. bór, od płn. bagna nad pot. Gołębką (lewym dopł. Wisłoka). Przez osadę idzie droga z Zaczernia do Wysokiej. *Mac.*

Tajki, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Serby, ma 159 dusz męz. włościan, 865 dz. ziemi włośc. Należy do dóbr kurczyckich, dawniej Kuczyńskich, obecnie hr. Męcińskiej.

Tajkury, w dok. *Taikur*, *Tajkur*, wś nad dopływem Horynia, pow. ostrogski, na pograniczu pow. rówieńskiego, o 28 w. na płn.-zachód od Ostroga, między górami zbudowana, posiada cerkiew i kościół kat. par., p. w. św. Wawrzyńca, z muru w 1710 r. przez Wawrzyńca Pepłowskiego wzniesiony. Parafia kat., dek. ostrogskiego, ma 1032 wiernych. Filia w Zdołbicy; kaplice w Ożeninie, Korostowie i Koleśnikach a dawniej i w Nowostawie. Był tu dawniej na wyniosłej górze zamek czworoboczny, z czterema basztami po rogach, przed zamkiem głęboka fosa, na której stał most zwodzony, we środku zamku niewielki dziedziniec, w fosie po lewej stronie zamku głęboka studnia, wykładana ciosowym kamieniem. U spodu góry zamkowej stoi kościół kat. murowany, z takąż plebanią, przy której obszerny ogród. Dziedziniec kościelny opasany jest wysokim i grubym murem. Od kościoła ku płn.-zach. rozpościera się niewielka równina, zabudowana sadybami włościańskiemi. Dalej ku płn.-wch. miejscowość podnosi się z początku nieznacznie, następnie równa się z górą zamkową i tu stoi cerkiew murowana. Na pochyłości wznoszą się domki włościańskie. W środku wsi był niegdyś obszerny plac, na którym obecnie stoi kilka domów żydowskich ze sklepami. Zamek, wzniesiony przez ks. Wiszniowieckich, do 1825 r. był mieszkalnym i zajęty przez główny zarząd dóbr tajkurskich, lecz w skutek nieostrożności zgorzał. W 1866 r. dziedzic T. Aleksander hr. Iliński sprzedał ruiny żydom na rozbiórkę. Miejscowość górzysta, poprzerzynana dolinami, przez które płyną dopływy Horynia. Ku wschodowi aż do wsi Posiahwy znajdują się dwie doliny, obfitujące w dobre łąki. Glebę od płd.-wschodu stanowi czarnoziem, z podkładem kredy lub wapienia; ku wschodowi na górze rozciągają się lasy. Od północy od granicy z Posiahwą ciągną się lasy dębowe do granicy pow. rówieńskiego. Włościanie zamożni, zajmują się rolnictwem, pszczelnictwem, hodowlą koni, bydła rogatego, owiec, trzody chlewnej i ptactwa domowego. Do T. przytyka przys. Staryki. O 1 w. na płn. od T. znajduje się około 200 mogił, zarosłych sosnami i brzozami. Jestto dawna osada. Podług sumaryusza papierów do klucza tajkurskiego należących, znajdującego się w archiwum romanowskiem hr. Ilińskich: „bona Tajkur i Posiahwa quondam erant Tajkurskich i Posiahwieckich“, pochodzących od protoplasty Kierdeja, który mając wielu synów, ponadawał im majątki, od których oni pobrali nazwiska: Wielohorskich, Bohuryńskich, Hośćskich, Tajkurskich, Posiahwieckich, Mylskich, Szpanowskich i w. in. Otóż Kierdej Tajkurski ożenił jedynaka syna z p. Kierdejówną Posiahwiecką, także jedynaczką i oddał im T., Mylsk Stary i Nowy. Tych córka jedynaczka Marya wyszła za Kierdeja Czaplica i wniosła mu powyższe dobra. Ci Czaplicowie byli założycielami wsi: Kopytkowa, Zahoroszczy i Miatyna, w pobliżu Tajkur“. Podług reg. pob. pow. łuckiego w 1570 r. p. Ohrenka Zwierzowa płaci z imion swoich Pozewhi, Tajkura i Klecza od 16 bojar putn., 42 dym., 9 ogrodn. po 4 gr., 6 ogr. po 2 gr., 3 kół młyńs. W tymże samym regestrze jako właścicielka czwartej części Posyewhy podana jest p. Ohrenka Posiehowiecka. W 1583 r. jako dziedzic występuje Iwan Czaplic Szpanowski, wojski ziemi wołyńskiej, który z Tajkura wnosi pobór z 8 dym. i 10 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 5, 92). Córka wymienionych powyżej Czapliców Teodora wniosła dobra tajkurskie w posagu Jerzemu ks. Wiszniowieckiemu, kaszt. kijowskiemu. Wiszniowieccy ci byli założycielami wsi: Trojanów Dąb, Nowosiołki, Hłupanina i Iwaszkowa. Na prośbę ich Zygmunt III przywilejem z d. 3 kwietnia 1614 r. zezwala na przeistoczenie wsi Taykur na miasto, jakoteż i na obwarowane miejsce, dodając: „dla tem rychlejszego zaś wzrostu przenosząc mieszkańców z prawa polskiego i innych na magdeburskie, nadaje-

my magistratowi za pieczęć św. Jerzego; pozwalamy osiadać wszelkim rzemieślnikom i mieć swe cechy; ustanawiamy nakoniec dwa jarmarki i targ tygodniowy". Marya, córka Jerzego i Teodory z Czaplicow ks. Wiszniowieckich, wyszła za Czołhańskiego i dostała w posagu T., które następnie, również drogą wiana, przeszły do Aleksandra Pepłowskiego. Syn ich Wawrzyniec, wojewoda podolski, wzniósł w T. kościół katol. murowany, nad drzwiami którego znajduje się długi napis łaciński, na jednej zaś ze ścian portret fundatora, na drugiej biskupa Czołhańskiego. Córka Wawrzyńca Pepłowskiego z Zofii Rejówny wniosła T. margr. Myszkowskiemu, ordynatowi pińczowskiemu; ich zaś córka hr. Turno. Ponieważ margr. Myszkowski zaciągnął na klucz tajkurski dług w Holandyi, który Turno nie spłacił, przeto w 1796 r. T. zabrał skarb, przejąwszy na siebie dług holenderski. W 1802 r. Józef August hr. Iliński otrzymał T., z warunkiem spłaty długu. W skutek różnych nieprzyjaznych okoliczności T. z biegiem czasu zeszły na osadę wiejską. Obecnie T. należą do Aleksandra Ilińskiego, który już pięć wsi z tego majątku odprzedał. W T. d. 3 lipca 1757 r. urodził się Jan Paweł Woronicz, poeta i arcybiskup warszawski. Podanie miejscowe głosi o oblęganiu osady przez wielką moc Tatarów, którzy w nieładzie odstąpili w skutek czarów rzuconych przez starą kobietę i rozgromieni zostali przez mieszkańców w miejscu, gdzie obecnie widać jeszcze mnóstwo mogił, zarosłych drzewami. *Z. Róż.*

Tajmanów al. *Tajmanowo*, wś nad Dnieprem, pow. bychowski, gm. Bychów Nowy, ma 80 dm., 502 mk. Kępa na Dnieprze, mielizny. Szerokość rzeki dochodzi tu do 75 saż.

Tajne, uroczysko, w 1761 r. należało do dóbr Przyborsk, w pow. radomyskim.

Tajnica, wś nad rzką Mołoczną, pow. taraszczański, w 3 okr. pol., gm. Piatyhory (o 6 w.), odl. 53 w. od Taraszczy, ma 371 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 725 mk., 2370 dzies. Posiada cerkiew p. w. św. Łukasza Ewangielisty, wzniesioną w 1748 r. i uposażoną 35 dz. ziemi. Własność kolejno Leduchowskich, Zakrzewskich, Świderskich, od których w 1848 r. nabył Leonard Madejski.

Tajnica *Dolna* i *Górna*, dwie wsi, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Juszków, o 52 w. od Wołkowyska.

Tajna, potok, dopł. Gniłej (dopł. Zbrucza), powstaje z licznych stawów i potoków w obrębie wsi Iwanówka, pow. trembowelskim, o 6·5 klm. na płd.-wsch. od Trembowli. Płynie zrazu w kierunku płd.-zach.-płd. przez Howiłów Mały do Howiłowa Wielkiego, gdzie łączy się z potokiem wypływającym dwoma ramionami na zachód od Iwanówki. Tu zmienia kierunek na bardziej zachodni, zdąża do Chorostkowa i przepływa w obrębie wsi staw, do którego z lewej strony wpada pot. Tarcza, główny dopływ T. Nie zmieniając kierunku przepływa następnie wś Chłopówkę, tworzy w niej stawek i zwraca się na południe. W Uwiślu tworzy staw śród wsi i zwraca się na płd.-zach. wielkiemi skrętami przez Celejów, Myszkowce aż do Niżborga Starego, gdzie się znowu rozlewa szeroko w dosyć wielkie stawiszcze. Ztąd płynie wprost na zachód, wijąc się potężnemi skrętami przez Hryńkowce, Samołuskowce do Liczkowiec a następnie do Trybuchowiec, gdzie połączywszy się z Gniłą, tworzy niewielki staw, z którego wypływa tak zwana Rzeczka, zdążająca do pobliskiego Zbrucza. Długość biegu T. wynosi 30 klm., a różnica w poziomie źródłowisk i ujścia przeszło 60 mt. (źródła około 300 mt. npm., ujście 233 mt.). Dopływów znaczniejszych, prócz Tarczy, nie przybiera. T. należy do krainy leszcza. W stawie w Chłopówce poławiają się: czop, karaś, kobel, leszcz, lin, maryna, okoń, paruszka, płocica, sum, szaran, szczupak, śliz, wijun (piskorz). Por. Ryby i wody galic., Nowicki, 1880. Z wyjątkiem źródeł należy T. w całości do pow. husiatyńskiego. *Tad. Wiśn.*

Tajno 1.) jezioro, śród zaklęsłej niziny rozciągającej się na płd. od wyżyny pojezierza, przy zbiegu dorzeczy wód spływających z tejże wyżyny, w płn. części pow. szczuczyńskiego, o 10 w. na wsch.-płd. od Rajgrodu. Brzeg północny pagórkowaty, trzy inne niskie, błotniste i lesiste. Obszar ogólny wynosi około 1000 mr. Na płn. brzegu leży wś Tajno, dawniej królewszczyzna. Wody jeziora uprowadza rzka Tajenka do Netty, płynącej w odległości kilku wiorst od strony wschodniej. 2.) **T.,** małe jezioro we wsi Dylewo Stare, pow. ostrołęcki. *Br. Ch.*

Tajno, wś, pow. szczuczyński, gm. Pruska, par. Bargłów. Leży około 2 mil na wsch.-płd. od Rajgrodu, na płn. brzegu jeziora t. n., w lesistej i bagnistej okolicy, ma szkołę początkową, urząd gm., 95 os., 948 mk., 2293 mr. obszaru. W 1827 r. 72 dm., 434 mk. Tajnowskie starostwo niegrodowe, w wojew. podlaskiem, ziemi bielskiej, podług spisów podskarbińskich z r. 1771 było w posiadaniu Anny Rostkowskiej, która opłacała kwarty złp. 2289 gr. 14, a hyberny złp. 611 gr. 24. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltej nadały te dobra w posiadanie emfiteutyczne Krzysztofowi Frankowskiemu, posłowi ziemi zakroczymskiej. Wówczas obejmowało dobra: Tajno, z wsiami: Bargłówką, Lipowem, Nowinami, Wożną, Orzechówką, Polkowem, Piekutowem i Uścianką. *Br. Ch.*

Tajno, potok we wsi Myszkowce, ob. *Tajna.*

Tajsarówka, ob. *Tejsarówka.*

Takarki, lesisty, połogi grzbiet w komit. orawskim, 3 klm. na płd. od Łomny; jest on częścią grzbietu górskiego ciągnącego się łukiem na płn.-wsch. od szczytu Przysłopiec (1165 mt.) do szczytu Golanki (942 mt.). Grzbiet ten tworzy dział wodny między Łomną, dopł. Białej Orawy, a Hrustinką.

Takluniszki, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Rzesza (o 5 w.), 3 dusze rewiz.; w 1865 r. własność Aleksandrowiczów.

Takomyśl, w XVI w. *Thakomyslye*, wś i os. nad rzką Pokrzywnicą, pow. kaliski, gm. Godziesze Wielkie, par. Chełmce, odl. 15 w. od Kalisza. Wś ma 13 dm., 90 mk.; os. jest własnością mta Kalisza. W 1827 r. 10 dm., 89 mk. Na początku XVI w. kmiecie dawali z każdego półłanka po 2 kor. żyta i tyleż owsa wikaryuszowi w Chełmcach (Łaski, L. B., II, 54). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 miasto Kalisz posiadało tu 4 łany (Pawiński, Wielkp., I, 115). *Br. Ch.*

Takowce, wś włośc., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 62 w. od Dzisny, 4 dm., 38 mk. starowierców.

Tal, *Tala* al. *Talica*, rzka, w pow. bobrujskim, prawy dopł. Oressy. Powstaje ze zlania się Otoczki i Berestowej, o 4 w. poniżej mka Urzecza; płynąc w kierunku południowym przyjmuje w siebie z praw. brzegu Nieżyrówkę; pod wsią Tal rozlana w jezioro porusza młyny; ma ujście o 1 w. przed mkiem Lubań. Od wsi Tali do ujścia po obu brzegach obfite łąki. Długość biegu śród lesistych nizin około 15 w. *A. Jel.*

Tal, wś i dobra nad rzeczką Talicą (dopł. Oressy), pow. bobrujski, w 3 okr. pol. i par. kat. Hłusk, gm. Zabołocie, przy drodze z mka Urzecze do mka Lubań, o 90 w. od Bobrujska. Wś ma 77 osad; cerkiew p. w. św. Trójcy, ma z dawnych zapisów 4 wł. i 14 mr. gruntu, około 800 parafian. Dobra, własność dawniej ks. Radziwiłłów, obecnie ks. Hohenlohe, 376 włók, przeważnie w puszczach; grunta piaszczyste, łąk dużo. *A. Jel.*

Tal, ob. *Talka.*

Talanka al. *Utalanka*, zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. chołopienickim, gm. Wielatycze, par. kat. Borysów, przy drożynie z Wielatycz do Mietczy, ma 6 osad; miejscowość małoludna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Talar, os. młyn. nad rzką Grabią, pow. łaski, gm. Wymysłów, par. Dobroń, ma 2 dm., 13 mk., 141 mr. dwor. W 1827 r. 3 dm., 15 mk., par. Pabianice.

Talar (*Taler*), hutor, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Wiercholesie, o 26 w. od Kobrynia.

Talarkowo, oś., pow. nieszawski, gm. Ruszkowo, par. Broniszewo. Niepodana w nowszych spisach urzędowych.

Talary, folw. do Smogorzewa, pow. krobski (Gostyń), o 5 klm. na płn. od Piasków (poczta i st. dr. żel.), par. W. Strzelce; 3 dm., 46 mk. Około r. 1793 należał do Parczewskich, obecnie do hr. Mycielskich.

Talatańce al. *Taletańce*, okolica szl., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce (o 7 w.), okr. wiejski Ajciuny, 10 dusz rew.; w 1865 r. należała do dóbr Ginejciszki, Odyńców. W 1850 r. własność Treszczkowskiego (47 dzies.), Bujwida (14 dz.), Łukaszewicza.

Talbendorf *Ober* i *Nieder*, dobra i wś, pow. bolesławski, par. ew. Mlietsch, kat. Lucben. W r. 1885 obszar dóbr 570 ha, 77 mk. (10 kat.); wś miała 55 ha, 123 mk. (3 kat.).

Talczyn, wś i folw., pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock. Wś ma 42 dm., 437 mk., 702 mr.; folw. ma 3207 mr., należy do dóbr Kock. W 1827 r. 65 dm., 400 mk. W połowie XV w. wś T., w par. Kock, własność biskupa płockiego, miała 12 łan. km., z których płacono czynszu po 1 fertonie biskupowi płockiemu. Wszystkie łany km. dają dziesięcinę snopową, wartości 6 grzyw., pleb. w Kocku. W miejsce dziesięciny konopnej dawano po 2 koguty (Długosz, L. B., I, 631; II, 566). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś T., w par. Kocko, miała 6 łan. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 wś T. należała do ststwa kaźmierzowskiego, miała 22 os. drobnej szlachty. W r. 1580 Paweł Klebowski płaci od 12 półwłoczków osiadł. fl. 6 (Pawiński, Małop., 340, 392, 425). *Br. Ch.*

Talec, wś nad Słuczą, pow. nowogradwołyński, gm. Chulsk. Dawniej od tego miejsca Słucz była spławną.

Talecka Rudnia, wś nad praw. dopł. Słuczy, pow. nowogradwołyński, gm. Chulsk.

Taleja, zaśc. rząd. nad jez. Dumblis, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 64 w. od Święcian, 3 dm., 38 mk. kat.

Taleje 1.) zaśc. nad rz. Łokais, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 15 w.), okr. wiejski i dobra, dawniej ks. Wittgensteina, obecnie ks. Hohenlohe, Baranowo, o 69 w. od Wilna, ma 2 dm., 23 mk. kat. 2.) **T.,** wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Malaty (o 10 w.), 18 dusz rewiz.; należy do dóbr skarb. Czywile. 2.) **T.,** zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. i okr. wiejski Ilino (o 5 w.), 30 dusz rewiz.; należy do dóbr Kierdejowce, Ważyńskich.

Talejki 1.) wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. michajłowska, okr. wiejski i dobra, hr. Mostowskich Cerkliszki, o 7 w. od gminy,

25 dusz rewiz. 2.) **T.**, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., ma 2 dm., 14 mk. (7 kat. i 7 mahom.). 3.) **T.**, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 33 w. od Wilna, 5 dm., 48 mk. kat. 4.) **T.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Żmujdki, par. Sudejki, o 72 w. od Wiłkomierza, uwłaszczona od dóbr Biguszki.

Talejówka, folw. i karczma, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Kobylniki, okr. wiejski Werenki, o 54 w. od Swięcian. Folw. ma 1 dm., 21 mk. kat.; karczma 1 dm., 5 mk. żyd.; w 1865 r. własność hr. Tyzenhauzów.

Talerzyszki, wś nad rzką Jewoną, pow. wyłkowyski, gm. i par. Pojewoń, odl. od Wyłkowyszek 23 w., ma 8 dm., 60 mk., 383 mr. W 1827 r. 8 dm., 80 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Królowe Krzesło.

Talewicze, wś i folw., pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Kozłowszczyzna, o 23 w. od Słonima.

Talgeim, dobra, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 69 w. od Poniewieża.

Talianka al. *Wyś Mała*, rzka, w pow. humańskim, prawy dopł. Tykicza Górskiego, przepływa pod Majdaneckiem, gdzie rozlewa się w staw, Zielenkowem, Talianką i w pobliżu Talnego ma ujście. Przybiera pot. Biełuszkę.

Talianka, *Talianki* al. *Talanki*, wś nad rzką t. n., pow. humański, w 3 okr. pol., gm. Talianka, par. kat. Humań (o 29 w.), przy dr. poczt. z Humania do Zwinogródki, ma 2451 mk. W 1863 r. było tu 240 dm., 1525 mk., 2687 dzies.; cerkiew Pokrowska, drewniana, wzniesiona w 1764 r. i uposażona 39 dz. ziemi; gorzelnia. Należała do Kownackich i Bieleckich. Gm. Talianka składa się z 7 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 14 nomenklatur (6 ferm i 1 karczma) mających 2840 dym., 15,340 mk., 22,500 dz. ziemi (13,206 włośc., 8919 dwors., 375 cerkiewnej).

Talica, ob. *Tal.*

Talica, zaśc. nad rz. Śliwką, pow. słucki, w 1 okr. starobińskim, ma 6 os. W pobliżu przechodzi drożyna ze wsi Sorohy (pow. bobrujski) do wsi Mieleszkiewicz (pow. słucki).

Talickoje, os. fabr. nad rz. Pyszmą, pow. kamyszłowski gub. permskiej, o 69 w. od mta powiat., ma 395 dm., 1950 mk., cerkiew, gorzelnię, istniejącą już w 1788 r., st. poczt. i tel., odl. o 5 w. na płd.-zach. od st. Poklewskiej, dr. żel. uralskiej, na przestrzeni Ekaterynburg-Tiumeń.

Talijejki al. *Gujgi*, zaśc. włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., o 8 w. od Świecian, ma 2 dm., 40 mk. kat.

Talimiany, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 30 w. od Nowoaleksandrowska.

Talints, w dok. *Talnitz*, *Thanytz*, wyspa na Wiśle, pod Gniewem, własność cystersów w Oliwie. Zachodzi w dok. z r. 1245, 1281 i 1283 (ob. Perlbach, P. U. B., str. 647).

Taliszcze, zaśc. nad rz. Śliwką (lew. dopł. Słuczy), pow. bobrujski.

Taliszki 1.) cztery wsi, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Taliszki, w ogóle 104 dusze rewiz. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: T., Andruńce, Johalina, Łankokiemie, Migany i Purwieniszki, w ogóle 239 dusz rewiz. 2.) **T.**, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Żmujdki, o 72 w. od Wiłkomierza.

Taljówka, okolica szlach. nad rz. Uszą, pow. nowogródzki, w dobrach poradziwiłłowskich, gm. Mir, o 1 milę ku zach. od mka Mira, par. kat. dawniej Mir, obecnie Połoneczka, ma 19 os.; miejscowość lekko falista, bezleśna, grunta wyborne pszenne, łąki obfite.

Talka, rzka, w pow. ihumeńskim, prawy dopł. Świsłoczy. Zaczyna się w lesistych moczarach o 3 w. na wschód wsi Orzeszkowicze, na gruntach wsi Błuże, płynie dzikiemi miejscowościami w pobliżu zaśc. Zarżawa i wsi Usochy, za wsią Słobodą przecina tor dr. żel. lipawo-romeńskiej, o 1 w. od st. Talka i upłynąwszy 2 w. ma ujście prawie naprzeciwko wsi Orzeszkowicz. Z praw. strony przyjmuje Sucinkę i Kurynkę a z lewej bezimienną strugę płynącą od zaśc. Antonowki. Długość biegu, nie licząc zakrętów, około 23 w.; brzegi ma wszędzie bagniste i lesiste. *A. Jel.*

Talka, wś nad rzką t. n., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze, tuż przy st. dr. żel. lipawo-romeńskiej t. nazwy, własność Świętorzeckich. Miejscowość odludna. St. dr. żel. T., czwarta z rzędu od Mińska, pomiędzy st. Maryi Górka (o 19 w.) a Werejce (o 14 w.), odległą jest o 79 w. od Mińska, 251 w. od Wilna i 460 w. od Romien. *A. Jel.*

Talka, *Tal*, rzka, w pow. radomyskim, dopływ Teterowa z prawej strony, poczyna się powyżej Huty Talskiej, przyjmuje Mirczę z prawej strony i pot. Jahodnicę; uchodzi pod wsią Szpile.

Talke, rzka, w par. mitawskiej (okr. mitawski, pow. dobleński), dopływ od prawego brzegu Ekawy (Eckau).

Talkhof, wś paraf., w okr. i pow. dorpackim (gub. inflanckiej). W okolicy obniża się płaskowzgórze inflanckie do 153 stóp.

Talki, folw., pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Makowlany, o 24 w. od Sokółki.

Talki, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Chulsk, 97 dusz męz. włościan, 491 dz. ziemi włośc. Należy do dóbr chulskich, dawniej ks. Jabłonowskich, obecnie z Tyszkiewiczów ks. Jabłonowskiej. *L. R.*

Talki 1.) wś, pow. łecki, st. p. Baitkowen. 2.) **T.**, wś, pow. lecki, st. p. Widminnen.

Talkiszki, wś, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Szumsk, odl. od Wyłkowyszek

18 w., ma 6 dm., 71 mk. Ludność trudni się sukiennictwem. W 1827 r. 5 dm., 30 mk., par. Wyłkowyszki.

Talkowce, wś, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Szydłowicze, o 18 w. od Wołkowyska.

Talkowo, folw. i wś nad rz. Wierzchnią, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Hanuszyszki (o 6 w.), okr. wiejski Talkowo, par. Wysoki Dwór, o 24 w. od Trok. Folw. ma 1 dm., 13 mk. kat.; wś 9 dm., 57 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 21 dusz rewiz.); w 1850 r. własność Tańskich, w 1865 r. Chełstowskich. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: T., Łowzgany, Pokolniki i Szpindzie, w ogóle 122 dusz rewiz. włościan uwłaszcz. i 18 jednodworców.

Talkowszczyzna 1.) folw., pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 46 w. od Lidy a 10 w. od Wasiliszek, ma 2 mk. praw., 34 kat., 12 żyd. 2.) **T.,** folw. nad rzką Opitą, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Lipniszki (o 5 w.), okr. wiejski Roubowicze, o 44 w. od Oszmiany a 16 w. od Dziewieniszek, ma 72 mk. kat. (w 1865 r. 24 dusz rewiz., własność Umiastowskich). 3.) **T.,** wś, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Derewna, o 5 w. od Słonima. 4.) **T.,** wś, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Ostrów, o 18 w. od Sokółki. 5.) **T.,** zaśc., pow. miński, należy do dóbr Przyłuki.

Talkuńce 1.) wś nad Raduńką, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń (o 7 w.), okr. wiejski Możejki, ma 6 dm., 45 mk. kat. (w 1865 r. 19 dusz rewiz.). 2.) **T.,** folw. nad Dzitwą, tamże, o 35 w. od Lidy i tyleż od Wasiliszek, ma 23 mk. kat.; własność Ochmatowicza. 3.) **T.,** folw. nad Raduńką, tamże, o $32^1/_2$ w. od Lidy, ma 9 mk. (2 Tatarów i 7 żyd.); w 1865 r. własność Kijucia.

Talkuny, wś włośc., pow. sejneński, gm. i par. Mirosław, odl. od Sejn 47 w., 33 dm., 335 mk., 37 os., 1225 mr. Wchodziły w skład dóbr rząd. Obelia. W 1827 r. 23 dm., 197 mk., par. Sereje.

Talkuny, okolica szlach., pow. trocki, w 4 okr. pol., 68 w. od Trok, 9 dm., 87 mk. (1 praw., 84 kat., 2 żyd.).

Talminowicze, wś, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Niedźwiedzica, pomiędzy miasteczkami Siniawka i Niedźwiedzica, o 80 w. od Słucka, ma 28 os.; miejscowość lekko falista, grunta urodzajne. *A. Jel.*

Talmontowszczyzna, okolica, pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 7 w. od Szczuczyna, 4 dm., 27 mk.

Talmonty 1.) okolica szlach., pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Koniawa, okr. wiejski Nacza, o 8 w. od gminy, 5 dusz rewiz. jednodworców. 2.) **T.,** zaśc. nad strum. Pogryże, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 36 w. od Lidy a 15 w. od Ejszyszek, ma 1 dm., 6 mk. żyd.

Talna, rzka, w pow. zwinogródzkim, ograniczała niegdyś dobra Lisianka (ob. t. V, 303).

Talne, mko nad Tykiczem Górskim, pow. humański, w 3 okr. pol., gm. Talne, par. kat. Zwinogródka (o 29 w.), o 45 w. na płn.-zach. od Humania a 220 w. od Kijowa, przy b. dr. poczt. z Kamieńca Podolskiego do Chersonu, ma 6062 mk. W 1863 r. było tu 560 dm., 5275 mk. (1861 praw., 251 kat., 3163 żyd.). Posiada cerkiew par. murowaną, p. w. św. Trójcy, wzniesioną w 1846 r. przez gen. Naryszkina, na miejscu dawniejszej, uposażoną 65 dzies., kaplicę katol. filialną, par. Zwinogródka, synagogę, dom modlitwy żydowski, st. poczt., odl. o 29 w. od Zwinogródki a 18 w. od Legezina, browar piwny, cukrownię, założoną w 1849 r. Przed uwłaszczeniem włościan było 3926 dz. Od 1725 r. dobra T. należały do Orańskich, Kalinowskich, Potockich, w końcu Olgi z Potockich hr. Szuwałowej. Do klucza talneńskiego przed uwłaszczeniem należało 30,440 dzies., z obszernemi lasami i z 5520 duszami rewiz., w mczku T. oraz wsiach: Hordaszówka, Łaszczewa, Romanówka, Pałanoczka, Potasz, Moszurów, Biełaszki, Hliboczek, Kobrynowa Hrebla i Sokołoweczka. Gmina T. składa się z 10 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 27 nomenklatur (mko T., 8 folw. ekonom., 6 chutorów, 2 fermy, karczma), mających 2816 dym., 15,848 mk. włośc., 25,756 dz. ziemi (10,540 włośc., 14,914 dworskiej, 312 cerkiewnej). *J. Krz.*

Talniki, wś nieistniejąca dziś pod tą nazwą, w pow. wiłkomierskim, stanowiła starostwo niegrodowe talnickie, które podług spisów podskarbińskich z 1766 r. było połączone ze sstwem bolnickiem (ob. *Bolniki*). Posiadał je wówczas Zyberg, opłacając z obudwóch 1475 złp. 9 gr. kwarty, a hyberny 2164 złp.

Talocie 1.) wś, pow. szawelski, gm. Szawle, o 4 w. od Szawel. 2.) **T.,** ob. *Tołocie.*

Taloty, ob. *Tołoty.*

Talowo, leśnictwo, pow. frylądzki, st. p. Woeterkeim.

Talsen 1.) łotew. *Talschu*, mto powiat. okr. tukumskiego (Kurlandya), nad brzegiem niewielkiego jeziora t. n., w wyniosłej (wzn. od 300 do 400 st. npm.) i pięknej okolicy, poprzerzynanej licznemi parowami i wzgórzami, tudzież głębokiemi a wązkiemi dolinkami, znanej pod nazwą Szwajcaryi Kurlandzkiej, pod 57°15′ płn. szer. a 40°15′ wschd. dług. od F., odl. o 109 w. na płn.-wsch. od Mitawy. Miasto małe ale czyściutkie, w 1863 r. miało 45 dm., 1485 mk. (767 ewang., 7 prawosł., 6 katol., 705 żydów), 7 ulic, kościół ewang. murowany, synagogę i dom modlitwy żydowski, aptekę, 3 browary, szkołę parafialną i żydowską. Założonem zostało

w XVII w. Parafia telseńska obejmuje, pomiędzy innemi, wsi: Lipsthusen, Sparen, Postenden, Stenden, Laidsen, Nurmhusen, Wandsen i in. Niedaleko T., między wsiami Postenden i Sparen, znajduje się mineralne źródło siarczane. Talseński powiat (hauptmaństwo) ma 2832 w. kw. i 48890 mk., zajmujących się rolnictwem i sadownictwem. Obejmuje parafie: kandawską, zabelnską, talseńską i arlaweńską. 2.) **T.**, dobra koronne, tamże, pod miastem położone. 3.) **T.**, dobra prywat., okr. hazenpocki, pow. i par. grobińska, w pobliżu Lipawy. *J. Krz.*

Talsingen, folw. dóbr prywat. Alt-Sebren, okr. zelburski, pow. frydrychsztacki, paraf. zelburska (Kurlandya).

Talska Rudnia, pow. radomyski, ob. *Rudnia Talska* 49).

Talten, ob. *Tałty*.

Taluba, wś i fol., pow. garwoliński, gm. Górzno, par. Łaskarzew, odl. 6 w. od Garwolina, ma 42 dm., 437 mk. W 1827 r. 6 dm., 47 mk. W r. 1888 fol. T. rozl. mr. 483: gr. or. i ogr. mr. 269, łąk mr. 66, pastw. mr. 3, lasu mr. 136, nieuż. mr. 9; bud. mur. 1, z drzewa 9, las nieurządzony. Wś T. os. 6, mr. 38; wś Ruda Talubska os. 16, mr. 166.

Taluny 1.) wś i dobra nad rz. Ławeną, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża, gorzelnia, browar, młyn (w 1859 r.). W pobliżu wytryska źródło wody siarczanej. 2.) **T.** 1 i 2, dwie wsi, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 59 i 60 w. od Poniewieża. 3.) **T.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Siesiki, o 16 w. od Wiłkomierza.

Taluszany, wś włośc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca (o 13 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Rytenie, 46 dusz rewiz.

Talwa, rzeczka, w pow. borysowskim, prawy dopł. Ilii. Zaczyna się w lesistych podgórzach za wsią Kociele, w gm. Hajna, płynie lasami w kierunku zachodnio-południowym około 10 w. i na samej granicy pow. wilejskiego ma ujście. *A. Jel.*

Talwiszki, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 39 w. od Poniewieża.

Talya, miasteczko, w hr. ziemneńskiem (Zemplin Węg.), w Hegyallyi; kościół paraf. kat. (parafia od r. 1333), kośc. ewang., synagoga, 4055 mk. Żyzna gleba, znakomita uprawa wina, jarmarki ożywione (sprzedaż beczek do wina podczas winobrania), ruiny zamku na poblizkiej górze Varhegy. Jedyne miasteczko Hegyallyi obwiedzione niegdyś murami. *H. M.*

Tałabskie, jezioro, miejscowa nazwa części jez. Pskowskiego, leżącej między wyspą Tałabską a ujściem rz. Wielkiej (Wielikiej). Tałabska wyspa ma 650 saż. dług., 250 szerokości i do $3^1/_2$ w. obwodu.

Tałaj, os. młyń., pow. częstochowski, gm. i par. Miedzno. W nowszych spisach urzęd. nie podana.

Tałaje, ob. *Tałałaje*.

Tałajtyszki, *Tałatyszki* (w dokum.), sioło pod Betygołą, we włości jaswońskiej, w dzisiejszym pow. kowieńskim.

Tałałaje, wś nad rzką Kotlarką, dopł. Rosi, pow. berdyczowski, w 2 okr. pol., gm. Śwityńce, odl. 58 w. od Berdyczowa, ma 405 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 574 mk. prawosł., 60 katol., 26 żydów; 1322 dzies. ziemi, z której 499 dzies. odeszło do włościan. Posiada cerkiew p. w. Pokrowy N. M. P., drewnianą, uposażoną 38 dzies. Dwie trzecie części należały dawniej do Zańkowskich a jedna trzecia do Miączyńskich; w 1863 r. cała wieć nabytą została przez Ludwika Rożniatowskiego. Podług podania miejscowego wś nazywała się dawniej chutorem Timołajewym al. Prysowskim. O $1^1/_2$ w. na płn.-zach. od wsi znajduje się krynica, zwana Prysowską, woda której przez okolicznych mieszkańców uważaną bywa jako skuteczna na wiele chorób. Na miejscu krynicy, podług podania, stało niegdyś ludne sioło Prysa, zniszczone przez Tatarów. Po nad krynicą wzniesiona była dawniej kaplica, z obrazem Bogarodzicy, która w skutek starości upadła i nie została odbudowaną. *J. Krz.*

Tałałajewka 1.) sioło nad rzką Wijunicą, pow. nieżyński gub. czernihowskiej, o 12 w. od Nieżyna, przy dr. pocz. do mta Przyłuki, ma 455 dm., 2990 mk. W pobliżu sioła znajduje się kurhan, zwany Bikowską Mogiłą. 2.) **T.**, sioło nad rzką Berezówką, pow. romeński gub. połtawskiej, przy linii dr. żel. lipawo-romeńskiej, posiada st. dr. żel., pierwszą od Romien (o 25 w.), odl. o 686 w. od Wilna. W 1863 r. było tu 245 dm., 2186 mk. Małorusów, 2 cerkwie, gorzelnia, warzelnia saletry. Wymienione w inwentarzu dóbr zadnieprskich ks. Jeremiego Wiśniowieckiego pod nazwą Tałajówka, miało 60 gospodarzy.

Tałałajki, wś, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecze, o 25 w. od Wołkowyska.

Tałałajówka 1.) wś nad bezim. dopł. Udycza, pow. humański, w 1 okr. pol., gm. Oradówka, o 28 w. od Humania, ma 78 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 501 mk., 1290 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. wez. św. Koźmy i Damiana, drewnianą, niewiadomej erekcyi. Własność dawniej Opoczyńskich, od których w 1860 r. nabył Bolesław Moszczeński. 2.) **T.** al. *Tałajówka*, wś nad rzką Kalnikiem, pow. lipowiecki, w 1 okr. pol., gm. Żadany, par. praw. Parchomówka, o 33 w. od Lipowca, ma 603 mk. Od T. do

Szabelny ciągnie się wał, zakończony z obu stron horodyszczami, stanowiący niegdyś linię obronną Kalnika. Należy do klucza daszowskiego hr. Potockich i stanowi właściwie zachodnią część wsi Parchomówki. Powstała po 1633 r., założona przez Jana Karola ks. Koreckiego, po zniszczeniu zasiedlona powtórnie po 1723 r. przez ks. Józefa Czartoryskiego. *J. Krz.*

Tałankino, wś nad rz. Uszczą, pow. newelski; most na dawnej szosie petersburskokijowskiej.

Tałdyki (z tatarskiego *taldyk*—łąka), wś, pow. czarkaski, w 1 okr. pol., gm. Chudziaki, o 20 w. od Czerkas, ma 1225 mk. (w 1863 r. 907 mk.). Posiada cerkiew p. w. N. M. P., drewnianą, wzniesioną w 1797 r. na miejsce dawniejszej, i uposażoną 38 dzies. ziemi. Z jednej strony wś przytyka do Dniepru, odległego o 2 w., z drugiej zaś rozciąga się bezleśna równina, miejscami bagnista. Wś wchodziła dawniej w skład sstwa czerkaskiego, obecnie należy do czerkaskiego okręgu dóbr państwa. *J. Krz.*

Tałmuciszki, okol. szlach., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 21 w. od Oszmiany, 4 dm., 48 mk. katol.

Tałojki al. *Tołejki*, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumiliszki (o 6 w.), okr. wiejski Mustyniany, o 17 w. od Trok, 9 dm., 89 mk. katol. (w 1865 r. 38 dusz rewiz. włośc. i 6 b. ludzi dworskich); należy do dóbr skarb. Strawieniki, dawniej Stanisława Roemera.

Tałowa, rzeczka, w pow. uszyckim, ob. *Olszanka*.

Tałpusirka (1461 mt.), szczyt górski na samej granicy węgiersko-galicyjskiej, w pow. nadworniańskim; na płd.-wsch. wznosi się Taupiszyrka (1503 mt.), na północ nieco dalej Sywula (1818 mt.), najwyższy szczyt po Tatrach i Czarnohorze. *Tad. Wiśn.*

Tałstańce, wś nad stawem, pow. trocki, w 3 okr. pol., o 40 w. od Trok, 5 dm., 44 mk. katol.

Tałtunów, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol., par. katol. i gm. Łohojsk, o 60 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Tałty al. *Tałtowskie*, jezioro, w pow. ządzborskim i leckim, jest właściwie płn.-zach. odnogą wielkiego jez. Sniardwy, nazwaną tak od wsi Tałty, do której ta część należała, podobnie jak dalsza część tej odnogi nosi nazwę Ryńskiego jez. od miasta Rynu. Nad jeziorem T. leży miasto Mikołajki. Jezioro T. i Ryńskie tworzą jedną wąską a długą, kilkomilową odnogę.

Tałty, niem. *Talten*, wś nad jez. t. n., pow. ządzborski, st. p. Nikolaiken. Istniały już na początku XVI (por. *Ryń*); ludność polska.

Tałuć al. *Tałuca*, fol. i wś nad rzką Izłanką, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Iża (o 9 w.), okr. wiejski Tałuć, o $23^1/_2$ w. od Wilejki. Folw. ma 1 dm., 28 mk., gorzelnię, młyn wodny, wś zaś 20 dm., 215 mk. (w 1865 r. 96 dusz rewiz.; należała do dóbr Lubań, Lubańskich). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: T., Ściebieraki, Siwce i Zazierze, w ogóle 278 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. *J. Krz.*

Tałucie 1.) wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrowo, okr. wiejski Podolce, o 9 w. od gminy, 16 dusz rewiz.; należała do dóbr Stracza, Jackowskich. 2.) **T.**, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 10 w.), okr. wiejski Bejwidzie, o 60 w. od Wilna, 7 dm., 52 mk. katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.; należała do dóbr Miszkieniszki, Grabowieckich). 3.) **T.**, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie (o 14 w.), okr. wiejski i dobra (Zajkowskich w 1865 r.) Łowmiany, 30 dusz rewiz. 4.) **T.** al. *Tołucie*, wś, pow. szawelski, gm. Szawkiany, o 30 w. od Szawel. Leży nad Wentą, na 20 w. od jej źródeł, tam gdzie kanał windawski ma swój początek. 5.) **T.**, okolica, tamże, o 35 w. od Szawel. *J. Krz.*

Taługi, w spisie z 1866 r. *Tałuje*, wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Bienica (o $4^1/_2$ w.), okr. wiejski Borkowszczyzna, o 56 w. od Oszmiany, ma 6 dm., 39 mk. prawosł. i 23 katol. (w 1865 r. 21 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Markowo.

Tałusy, niem. *Thalussen*, wś, pow. łecki, st. p. Lyck (Ełk).

Tama i *Dębniak*, wielkie błoto śród płaskowzgórza na obszarze pow. łukowskiego, między wsiami: Tuchowicz, Jeleniec, Stanin i Jonnik. Obszerną przestrzeń pokrywają tu doły i jeziora ze stojącą wodą, trzęsawiska, mokradle porosłe olszyną i wierzbą, mokre łąki i pastwiska. Największe topiele, tak zwane Jonnickie topiele, są koło wsi Jonnika. Wody tych błot odprawadza leniwo płynąca rzeczka Stanówka (Pam. fizyogr., I, 195).

Tama 1.) os. włośc., pow. opoczyński, gm. Machory, par. Żarnów, odl. od Opoczna 24 w., ma 5 dm., 29 mk., 31 mr. Wchodziła w skład dóbr Machory. 2.) **T.**, os. młyn., pow. łukowski, gm. Stanin, par. Tuchowicz. Leży śród błot, z których wypływa rzka Stanówka.

Tama, niem. *Tamma*, kol. nad Wlem (Wel, niem. Welle), pow. lubawski, st. p. Montowo, par. kat. Mroczno; 123 ha (91 roli or., 13 łąk); 1885 r. 14 dm., 24 dym., 114 mk., 105 kat., 9 ew.

Tamanowice al. *Tomanowice*, rus. *Tamanowyczi*, wś, pow. mościski, 12 klm. na płd.-zach. od Mościsk (sąd pow.), 6 klm. na wsch. od urz. pocz. w Hussakowie. Na płn. leżą Myślatycze i Hańkowice, na wsch. Pnikut,

na płd. Lutków, na zach. Złotkowice. Ze wsch. strony płynie struga wpadająca za wsią do Słotwiny. Najwyższe wznies. na płn. (310 mt.). Własn. więk. ma roli or. 319, łąk i ogr. 67, pastw. 4, lasu 61 mr.; wł. mn. roli or. 368, łąk i ogr. 57, past. 19 mr. W r. 1880 było 94 dm., 420 mk. w gm., 4 dm., 29 mk. na obsz. dwor. (372 gr.-kat., 59 rz.-kat., 18 izr.; 382 Rusinów, 67 Polaków). Par. rz.-kat. w Hussakowie, gr.-kat. w Bolanowicach. We wsi cerkiew i szkoła filial. W Przemyślu 20 stycz. 1579 r. Jan z Boratyna, chorąży ziemi przemyskiej, zapisuje i oddaje w posiadanie dobra swe i miasto Hussaków, wś Tamanowice itd., których dzierżawcą skutkiem obligu jest Walenty Nieświeński, Konstantemu Korniaktowi, poborcy ceł ziemi ruskiej (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 338, str. 614). *Lu. Dz.*

Tamara, wzgórze na gruntach wsi Maryanówka, w pow. zwinogródzkim.

Tamasfalva, ob. *Tomaszowce.*

Tamaszowce, węg. *Tamasi*, wś, w hr. goemoerskiem (Węgry). Kościół paraf. ewang., 330 mk.

Tamborowo, folw. do Bonikowa, pow. kościański, w pobliżu Kościana (Kosten), 2 dm., 27 mk.; powstał po r. 1845.

Tambow, mto główne gub. tambowskiej, na lewym wyniosłym brzegu Cny (dopł. Mokry), pod 52°44′ płn. szer. a 59°7′ wsch. dług., odl. o 1055 w. od Petersburga a 451 w. od Moskwy, z którą połączone jest dr. żelazną przez Kozłów i Riazań. W 1872 r. było tu: 3153 dm. (262 murow.), 25339 mk. (376 katol., 122 rozkolników, 191 protest., 97 żydów, 76 mahomet.), 26 cerkwi (1 drewniana), monaster żeński, kościół ewang., 652 sklepów, teatr, 15 zakładów naukowych (2688 uczących się), biblioteka publiczna, szpital miejski, dwa domy przytułku, filia banku państwowego, st. pocz., telegr. i zbiegających się tu dróg żelaznych: tambowsko-saratowskiej (354 w. długiej) i tambowsko-kozłowskiej (63½ w. długiej). Do miasta należy: 3 domy i 4402 dzies. ziemi; dochody w 1876 r. wynosiły 162232 rs., wydatki zaś 179639 rs. Mieszkańcy zajmują się rzemiosłami (2672 rzemieślników), pracą w fabrykach, handlem oraz rolnictwem (około 500) i ogrodnictwem. Przemysł fabryczny w 1872 r. reprezentowany był przez 25 zakładów, zatrudniających 178 robotników, i produkujących za 447272 rs. Założone w 1636 r. pod nazwą Tanbow na obronę przeciwko najściu Tatarów i Kałmyków, otoczone było wałem i drewnianemi fortyfikacyami. Początkowo należało do prowincyi kazańskiej, od 1708 r. do gub. azowskiej, od 1732 r. mto powiat. gub. woroneskiej, od 1779 r. mto główne początkowo namiestnictwa a następnie gub. tambowskiej.

Tambowski powiat leży w południowej części gubernii i zajmuje podług wyliczenia Strjelbickiego 168·01 mil al. 8129·8 w. kw. Powierzchnia powiatu, jako leżąca na dziale wodnym między systematem rz. Oki i Donu, przedstawia równinę pagórkowatą, mającą spadek ku północy i ku południowi. Najwyższe wzniesienie w południowej części powiatu wynosi 671 st. (pod wsią Sakino), najniższą zaś część stanowi dolina rz. Cny (mto Tambów 450 st.). Pod względem geognostycznym powiat należy do formacyi kredowej, pod którą zalegają pokłady węgla kamiennego. Glebę stanowi gruby pokład czarnoziemu. Przeważna część powierzchni zroszona jest przez rz. Cnę z jej dopływami. Jeziora znajdują się w dolinie Cny. Lasy zajmują 15% ogólnej przestrzeni, głównie w części północnej. W 1872 r. było w powiecie (bez mta T.) 281727 mk. (10 katol., 6008 rozkoln., 1 protest., 813 mahomet.), zamieszkujących 479 osad (5 słobód, 194 sió! i siółek, 266 wsi, 14 drobnych osad). W t. roku było w powiecie 120 cerkwi (44 murow.), monaster męski i żeński i meczet tatarski. Pod względem zajęcia mieszkańców powiat należy do czysto rolniczych. Zbiory, zwłaszcza żyta i owsa, nietylko zaspakajają miejscowe potrzeby, ale nadto stanowią przedmiot zbytu. Również pomyślnie rozwiniętą jest hodowla bydła (130800 sztuk koni, 67000 bydła rogatego, 327200 owiec, 48500 nierogacizny). Przemysł fabryczny dość rozwinięty. W 1872 r. było 43 fabryk, zatrudniających 2687 robotników i produkujących za 2401456 rs.

Tambowska gubernia, jedna z gub. środkowych, graniczy na płn. z gub. włodzimierską i niżegorodzką, na wschód z penzeńską, saratowską i woroneską, na płd. z woroneską, na zach. z tulską i riazańską i podług wymiarów Strjelbickiego zajmuje 1199·92 mil al. 58065·7 w. kw., podług zaś wyliczenia miejscowego komitetu statystycznego 55159·7 w. kw. al. 5745809 dzies. Z ogólnej przestrzeni 60% wypada na pola orne, 12·4% na łąki, 17·6% na lasy i 10% na nieużytki. Powierzchnia gubernii przedstawia równinę, miejscami lekko falistą, poprzerzynaną łożyskami albo dolinami rzek, pochylającą się od południa ku północy. Pod względem geognostycznym przeważna część należy do formacyi kredowej, wyjąwszy powiaty północne (ełatomski i temnikowski), w których rozpościera się formacya jurajska. Nadto w dolinach rzek napotykamy obnażenia palcozoiczne (dewońskie i węglowe). Z kopalin znajduje się tu ruda żelazna, wapień, gips, glina. Natrafiono także na ślady nafty. Źródło mi-

neralne znajduje się pod mtem Lipieckiem. Glebę w większej części gubernii stanowi urodzajny czarnoziem; wyjątek stanowią północne powiaty: szacki i spaski, gdzie przeważa gleba gliniasto-piaszczysta, oraz ełatomski, w którym wielkie przestrzenie zajęte są przez piasek. Pod względem hydrograficznym powierzchnia gubernii należy do zlewów morza Kaspijskiego i Azowskiego. Przedstawicielkę pierwszego stanowi Oka, drugiego zaś Don. Z dopływów Oki najważniejszą jest Moksza, Donu zaś Woroneż, Bitiug i Choper. Jeziora, w ogóle nieznaczne, grupują się w niskich dolinach rzeki Oki, Cny, Mokszy, Woroneżu i Worony. Większa ich część otoczona jest błotami. Piękne lasy iglaste znajdują się w powiatach północnych (w spaskim zajmują 51·1%, w temnikowskim 46·7%, w ełatomskim 20·5%). Klimat jest łagodny, zwłaszcza w części południowej, o wiele jednak ostrzejszy niż w gub. riazańskiej i tulskiej, leżących pod jednym stopniem szerokości północnej. W 1872 r. było w guberni 2189178 mk. (151093 w miastach), w tej liczbie 1361 katol., 14340 rozkoln., 18 ormiano-gregoryan., 496 protest., 696 żydów, 16749 mahomet. W tymże roku było w gubernii 17 monasterów, 1100 cerkwi (501 murow.), dom modlitwy rozkolników, kościół ewang. (w Tambowie), synagoga żydowska (w Kozłowie), dom modlitwy żydowski (w Borysoglebsku) i 24 meczetów mahometańskich. Pod względem etnograficznym masę ludności stanowią Wielkorusi. Mordwini stanowią 3·99% ogólnej ludności, Tatarzy 1·04%, Meszczeryacy zaś 0·38%. W 1862 r. ludność przemieszkiwała w 3204 osadach (13 miast, 46 słobód, 1417 siół i siółek, 1495 wsi i 233 drobnych osad), tak że 1 osada przypada na 18·1 w. kw. Pod względem naukowym w 1872 r. było w gubernii 556 szkół (51 w miastach), do których uczęszczało 22923 chłopców i 2391 dziewcząt. Pod względem zajęcia mieszkańców gubernia należy do czysto rolniczych. Sieją przeważnie żyto i owies. W 1872 r. w powiatach północnych zasiano w ogóle wszystkich gatunków zbóż: 536900, zebrano 2058100 czetw., w południowych zaś zasiano 2445600, zebrano 14736900 czetw. Rozwija się nadto uprawa lnu (w pow. południowych i środkowych) i konopi. Ogrodnictwo i sadownictwo na niskim stopniu, natomiast hodowla bydła i koni w kwitnącym stanie (770000 sztuk koni, 441000 bydła rogat., 1768000 owiec, 407000 świń). W powiatach północnych kwitnie pszczelnictwo, budowa statków, pędzenie smoły i dziegciu, wyrób sprzętów drewnianych itd. Przemysł fabryczny dość rozwinięty. W 1872 r. było 468 fabryk, zatrudniających 10494 robotników i produkujących za 13856258 rs. Dzisiejsza gub. tambowska w latach 1709—11 stanowiła część gub. azowskiej, następnie do 1799 r. należała do gub. woroneskiej. Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 12 powiatów: tambowski, borysoglebski, ełatomski, kirsanowski, kozłowski, lebediański, lipecki, morszański, spaski, szacki, temnikowski i usmański. *J. Krz.*

Tamka, rzeczka, w pow. przasnyskim, gm. Dzierzgowo, płynie przez wieś Cichowo; jest to zapewne jedno ze źródłowych ramion rz. Orzyc.

Tamme (niem.), ob. *Kamionka*, pow. malborski.

Tammendorf, 1471 *Thammendorff*, dobra i wś, pow. złotoryjsko-hajnowski, paraf. ew. Kreibau, kat. Hajnów. W 1885 r. 962 ha, 373 mk. (17 kat.), szkoła ewang.

Tammowischken, folw. nad rz. Węgorapą, pow. wystrucki, st. p. Insterburg.

Tammula, *Tamla* al. *Tambla*, jezioro, w gub. inflanckiej (ryskiej), na pograniczu pow. Poelwe i Raugen, pod mtem Werro, długie 3 w., szerokie $^1/_2$ w.

Tamokulskie, sioło, st. pocz., w pow. kamyszłowskim gub. permskiej, o 19 w. na płd.-wschód od Kamyszłowa.

Tamosze, wś, pow. rossieński, gm. Kielmy, o 39 w. od Rossień.

Tamowischen *Gross* i *Klein*, wś i leśn., pow. wystrucki, st. p. Insterburg.

Tampadella, 1209 *Tampadel*, zapewne *Tąpadły*, *Tupadły*, wś, pow. świdnicki, par. ew. Hennersdorf, kat. Gross Wierau. W 1885 r. 294 ha, 478 mk. (40 ew.). Szkoła katol.

Tamuliszki 1.) fol. i os., pow. kalwaryjski, gm. i par. Udrya, odl. od Kalwaryi 40 w. Os. ma 1 dm., 9 mk.; fol. 9 dm., 31 mk. 2.) **T.**, pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki. par. Gudele, odl. od Maryampola 25 w., 1 dm. 3.) **T.**, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Szaki, odl. od Władysławowa 28 w., ma 5 dm., 42 mk. 4.) **T.**, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Giełgudyszki, ma 2 os., 86 mr. Należała do dóbr Giełgudyszki Dolne. W 1827 r. 2 dm., 16 mk., par. Błogosławieństwo. *Br. Ch.*

Tań al. *Jaź*, os. w dobrach Justyanów, pow. sejneński, gm. Justyanow, odl. 23 w. od Sejn, ma 2 dm., 17 mk., 30 mr.

Tancy, wś, pow. mścisławski, gm. Bochota, ma 14 dm., 132 mk.

Tanczyno al. *Tawuczyno*, niem. *Tauenzin*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. lęborski, agent. pocz. w miejscu, 13 klm. na płn. od Lęborka (par. katol.), 23 klm. od wybrzeży Baltyku; 1539 ha; 26 dm., 65 dym., 415 mk. (11 katol.). Nazwa pochodzi od generała Tauenzin, do którego familii dobra te należały. Według

taryfy na symplę z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podw. a akcyzę potr., płacił tu Eggert Tański od 3 wł. folw. i 3 ogrod. 3 fl. 24 gr.; Szymon Tański od 2 wł. os., 2 ogr., 4 części mł. 4 fl. 19 gr.; pozostali od $2^1/_2$ wł. folw., 3 ogrod. i $^1/_4$ mł. 3 fl. 24 gr. (ob. Roczn. Tow. Przyj. N. w Pozn., 1871, str. 198). W woskowych tablicach sądowych, przechowywanych w miejskiej bibliotece gdańskiej, występują r. 1397 bracia Micusch i Steffan z T. (Tawczin) jako sędziowie polubowni (ob. Zeitsch. der Westpr. Gesch. Ver., XI, 59).

Tanecznica (835 mt.), szczyt w Beskidzie zachodnim, dziale Jabłonkowskim (na zach. od przełęczy Jabłonkowskiej), na Szląsku ciesz. Jest jednem z płn. zakończeń grzbietu górskiego, którym wybiega na płn. szczyt Łysa góra (1325 mt.), dominujący nad całą okolicą; grzbiet ten stanowi dział wodny między Morawką i Ostrawicą, wpadającą do Odry z praw. brzegu. Na płn. od Tanecznicy szczyty karpackie obniżają się nagle, przechodząc w piękną zieleniejącą dolinę, ujętą jakby widłami Ostrawicą i wpadającą do niej Morawką. Nie dalej jak 5 klm. na zach. od T. leży Frydland a na płn., u zbiegu Morawki z Ostrawicą, rozsiadł się Frydek. *Tad. Wiśn.*

Tanecznik, potok, w pow. rzeszowskim, pierwszy znaczniejszy dopływ z lewego brz. pot. Chmielnika, dopł. Strugu a z nim Wisłoka. *Tad. Wiśn.*

Tanew, rzeka, główny dopływ w Sanu z praw. brzegu, należy swemi źródłowiskami i ujściem do Galicyi a resztą biegu do królestwa polskiego, przy czem tworzy po dwakroć, poniżej Narola na przestrzeni 7·5 klm. i dalej koło Dąbrowicy, granicę polityczną między Galicyą a król. polskiem. Wypływa w pow. cieszanowskim o 25 klm. na płn.-wschód od Lubaczowa, na wznies. przeszło 300 mt. npm., źródłowiskami swemi sięgając niemal samej wierzchowiny grzbietu lwowsko-tomaszowskiego. Dolina T. rozszczepia się tu w liczne parowy; płyną niemi z lasów koło Łukawicy i między Wolą Wielką a Starą Hutą małe strugi i potoki, które poruszają kilka młynów a w paru miejscach tworzą drobne stawki. Po złączeniu się tych potoków, płynie T. przez Narol i Lipsko, gdzie na obszarze miasteczka tworzy kilka stawków, utrzymując stale kierunek płn.-zach. aż po ujście pot. Łosinieckiego. Szeroką doliną T. wrzyna się tu nizina cieszanowska, krakowsko-sandomierskiej kotliny, w grzbiet lwowsko-tomaszowski. Wzdłuż jej zachodniego brzegu ciągnie się cały szereg wzgórz, wznoszących się nad poziomem doliny przeszło 50 mt. i stromemi zboczami opadających ku płn.-wsch. Zasługują wśród nich na uwagę Przepaśniska (324 mt. npm.), Czupiranka (309 mt. npm.), góra Adamowa i Kamienica (311 mt. npm.). Brzeg prawy wznosi się o wiele łagodniej do 200 mt. npm. Cztery klm. poniżej Narola tworzy T. po raz pierwszy granicę polityczną. Opłynąwszy stopy wzgórza Kamienica i przyjąwszy z praw. strony pot. Łosiniecki, wypływa następnie w poziomie 234 mt. na zapadłą nizinę dzielącą grzbiet lwowsko-tomaszowski od pogórza cieszanowskiego krakowsko-sandomierskiej kotliny; równocześnie zmienia i kierunek z płn.-zach. na płd.-zach. a opuszczając Galicyę przechodzi w obręb królestwa polskiego. Tu kończy się jej bieg górny, w którym nie przyjmuje ważniejszego dopływu. Płynie teraz, rozlewając się kilka razy w małe stawki, obszernymi lasami sosnowymi, resztkami olbrzymich borów, które dawniej pokrywały cały ten obszar. W miejscu, w którym uchodzi do T. galicyjski pot. Wirowa, zmienia się nagle powtórnie kierunek T., załamując się niemal pod kątem prostym i przechodząc znowu w płn.-zach. W tym kierunku płynie T. aż do Szóstaków, tworząc szeroką błotnistą dolinę. Od Szóstaków, po przyjęciu z prawej strony rz. Nepryś i zmianie kierunku na bardziej zachodni, rozpoczyna się bieg dolny T. W biegu średnim przyjmuje z prawego brzegu następne dopływy, płynące z krawędzi lubelskiej: Łosiniecki pot. (pow. tomaszowski i biłgorajski), pot. Czarna, Sopot i Nepryśka al. Nepryś z Szumem (Rdzina), wszystkie należące do król. polsk., a z lew. brzegu rzkę Wirowa al. Wyrowa z Brusienką, tylko w dolnym biegu należącą do królestwa, i drugą, powstającą ze zlewu dwu potoków, płynących przez Łukowę (pow. biłgorajski) i Babice a łączących się nieopodal wspólnego ujścia. Od Szóstaków płynie Tanew prawie wprost na zachód aż do ujścia pod Ulanowem w pow. niskim w Galicyi, gdzie wpada do Sanu w poziomie 160 mt., wijąc się w kilka silnych zygzaków a tworząc jeszcze między Sierakowem i Dąbrowicą (pow. biłgorajski), na małej przestrzeni (1·3 klm.), granicę polityczną. Dolina T. od Szóstaków po Ulanów jest o wiele słabiej rozwiniętą aniżeli powyżej; koryto zaciśnięte dosyć wysokiemi brzegami robi wrażenie, jak gdyby było znacznie młodsze niż w całym jej biegu aż po to miejsce. Wpadają teraz do niej następujące dopływy: z prawego brzegu z wyżyny lubelskiej Łada, rozpoczynająca się potokami Siarki i Stoczek a zasilana licznemi dopływami, z których ważniejsze: Smolnik, Dobra i Ładzica, następnie Rów, zwany w górnym biegu Biczem, i Kurzynka; przerzynają one z północy na południe nizinę cieszanowską, podczas gdy dopływy z lew. brzegu, mianowicie: pot. płynący z Chmielnika, drugi od Tarnogrodu, następny wypły-

wający koło Bukowiny i przepływający Biszczę, wreszcie pot. płynący przez Lipiny a uchodzący powyżej Sierakowa, należą swym biegiem do pogórza cieszanowskiego. Długość biegu T. od źródeł aż po ujście wynosi około 95 klm. Żeglowną nie jest a spławną tylko rzadko, ponieważ nie jest uregulowaną, koryto ma piaszczyste, pełne pni drzew, a przytem stan wody jest na niej bardzo niski, głębokość dochodzi przeciętnie ledwie $1^1/_2$ st. Na wiosnę, po mokrej zimie i w ogóle po dłuższych deszczach wzbiera gwałtownie do 5 st. a nawet 7 st. głębokości i ten stan wody trwa tydzień do dwóch. Kiedy wody opadną, pozostawiają żyzny namuł. Pod względem zoogeograficznym należy T. do krainy leszcza. Dwa geograficzne obszary, dla których T. jest naturalną granicą a na jakie rozpada się wschodnia połać krakowsko-sandomierskiej kotliny, mianowicie nizina i pogórze cieszanowskie, rozsiadły się wzdłuż brzegów rzeki, jedna na północ, druga na południe. Przedewszystkiem utwory dyluwialne rozwijają się tu w bardzo znacznej miąższości i to jako dyluwium północne, przykryte lokalnie utworami dzisiejszemi. Dyluwium przedstawia się tu na pogórzu przeważnie jako gliny i piaski z bardzo znaczną ilością żwirów i ułamków skał północnych a eratyczne głazy dochodzą czasem znacznych rozmiarów. Wyniosłości znamionujące krainę po lew. brzegu T. ustają, skoro przeniesiemy się na jej prawy brzeg. Cały kraj ma tu wybitny charakter równiny, która zlekka obniża się ku północy. Na obszarze niziny zwanej cieszanowską należy rozróżnić pagórkowate wzniesienia i równiny rozrzucone nad strugami i potokami śródleśnemi, które wyglądają jak wyschłe jeziora, i w czasie wiosennych roztopów przeistaczają się rzeczywiście w mnóstwo drobnych jeziorek, pokrywających całą tę okolicę; niektóre z nich, zwłaszcza położone niedaleko rzek, nigdy nie wysychają. Wzgórza są złożone przeważnie z piasku, który w miejscach, gdzie lasy zostały wycięte, przeszedł w piasek ruchomy, pokrywający dziś znaczne obszary. Wiatry tworząc z nich wydmy, zmieniają w ten sposób nieustannie powierzchnię naziomu. Dawniej cała kraina położona nad T. pokryta była olbrzymiemi borami sosnowemi; dziś pozostały z nich ledwie resztki a i te przedstawiają się imponująco swemi rozmiarami. Znaczna część niziny i pogórza cieszanowskiego należy do dorzecza T. a nizina wrzyna się głęboko wzdłuż Wirowej między sąsiednie pogórze i grzbiet lwowsko-tomaszowski. Por. *A. Rehman*: Dolne dorzecze Sanu, t. XXVI Rozpr. i sprawozd. komisyi fizyjograficznej Ak. U.; *Schmedes*: Geograph.-statist. Uebersicht Galiziens etc., 1869 r. *Tadeusz Wiśniowski.*

Tanew, wś nieistniejąca obecnie, zapewne leżała nad dolnym biegiem rz. Tanwi. Należała do par. Bieliny (dziś pow. Nisko), w dawnym pow. sandomierskim. Na początku XVI w. Chobrzeński płaci z T. z Kopkami i Chobrzyniem 2 grzyw. 36 gr. W r. 1578 Marcin Potocki i Linowska płacą od 4 osad., 2 łanów, 1 zagr. z rolą, 3 kom., 1 biednego (Pawiński, Małop., 198, 203, 458). Por. *Ruda Tanewska* 13.).

Tanewska Ruda, ob. *Ruda* 13.).

Tanga, *Tynga*, ob. *Danga.*

Tangen (niem.), ob. *Tągomie.*

Tanglim al. *Nakło*, dziś (niem.) *Anklam* (ob. t. VI, 887). Prawo lubeckie nadał miastu ks. Barnim I r. 1244, potwierdził przywileje, pozwolił mieszczanom rybołówstwo na Pianie i uwolnił od wszystkich ceł krajowych. R. 1648 dostało się Szwedom. Za Karola X Polacy pod Czarneckim 1657 r. nagle na Pomorze wpadli, pod Tanglim się pomknęli i z łupami powrócili. W wojnie holenderskiej 1672—79 elektor brandenburski Fryderyk Wilhelm Szwedów do poddania się zmusił, poczem miasto hołdowało Brandenburczykowi, ale r. 1679 znów Szwedom oddane zostało. Od r. 1720 należy do Prus. R. 1806 generał Bielau z korpusem 2000 poddał się Francuzom, którzy 2 lata miasto trzymali. W pięknym ratuszu widać na sali obrazy ostatnich książąt pomorskich, po większej części oryginały (ob. „Przyjaciel Ludu", Leszno, 1847, str. 242 i 245, gdzie i widok miasta podany).

Taniawa, wś, pow. doliński, 27 klm. na płn.-zach. od Doliny, 10 klm. na płn.-zach. od sądu pow., st. kol., urz. poczt. i tel. w Bolechowie. Na płd.-wsch. leży Wołoska Wieś, na płd. Cisów, na płd.-zach. Truchanów, na płn.-zach. Rozhurcze, na płn. Siemieginów i Łukawica Górna (4 ostatnie w pow. stryjskim). Na płd.-zach., w lesie Żyżawa, powstaje pot. Żyżawa, dopł. Stryja, i płynie na płn.-wsch., przyjmując w obrębie wsi od prawego brz. pot. Polański i Żyżawkę. Wzdłuż granicy płd.-wsch. płynie Bereźnica i przyjmuje od lew. brz. pot. Hyczy. Zabudowania wiejskie leżą na płn. w dolinie Żyżawy i Żyżawki. Wznies. na płd.-zach. krańcu sięga 746 mt. Cały obszar jest przeważnie lesisty. Własn. więk. tu i w Poechersdorfie (rządowa) ma roli or. 10, łąk i ogr. 41, past. 3, lasu 3282 mr.; wł. mn. roli or. 162, łąk i ogr. 377, past. 28, lasu 185 mr. W r. 1880 było w T. 48 dm., 312 mk. w gminie, 5 dm., 24 mk. na obsz. dwor. (303 gr.-kat., 21 rz.-kat., 12 izr.; 308 Rusin., 10 Polaków, 18 Niemc.). Par. rz.-kat. w Bolechowie, gr.-kat. w Łukawicy Wy-

żnej. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja i kasa pożycz. gm. z kapit. 350 złr. *Lu. Dz.*

Tanibórz, *Tanborz* 1292, *Thanaborze* 1366, *Tanieborze* 1580 r., wś, pow. średzki, o 8 klm. ku płd. od Kostrzyna (st. dr. żel.) i Swarzędza (poczta i st. dr. żel.) nad Chrząścinią (dopł. Maskawy). Graniczy z Kleszczewem, Bylinem, Komornikami, Szewcami, Gowarzewem i Wydzierzewicami; par. Tulce; 11 dm., 103 mk. (93 kat., 10 prot.) i 196 ha (180 roli, 8 łąk). W r. 1292 był T. już własnością bisk. pozn. (kapituły). W r. 1366 występuje Tomasz, sołtys miejscowy, przy odnawianiu swobód nadanych sołtysowi z pobliskich Rabowic (Kod. Wielkp., n. 690, 1558). Około r. 1580 Jan Powodowski, proboszcz pozn., kanonik gnieźn., trzymał T. dzierżawą; było tu 8 półłanków. Rząd pruski zabrał T. i wcielił do domeny w Swarzędzu. *E. Cal.*

Taniecznica al. *Tanecznica*, dawniej też *Dudowo*, os. włośc. i folw., w pow. krobskim (Gostyń), o 3 klm. ku płd. od Piasków (st. dr. żel.); par. W. Strzelce, poczta i st. dr. żel. w Gostyniu; należała około r. 1793 do Kowalskich, później do Wilkońskich. Osada włośc. ma 4 dm. i 17 mk.; fol. 1 dm., 24 mk., wchodzi w skład dóbr Grabonóg. Właścicielem jest Aleksander Lossow z Gryżyny.

Tanielewo, w spisie z 1866 r. *Topielewo*, wś włośc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Radoszkowicze (o 5 w.), okr. wiejski Bachmetówka, o 57 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, ma 7 dm., 48 mk. (w 1865 r. 20 dusz rewiz. włośc. i 5 żydów rolników).

Taniewa al. *Daniłówka*, wś nad rz. Wielką (Wielikaja), pow. siebieski, na pograniczu gub. pskowskiej; most.

Taniewicze, wś włośc. nad rz. Letanką, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Pokrowsk (o 7 w.), okr. wiejski Chodziłonie, o 35 w. od Szczuczyna, ma 31 dm., 236 mk. (w 1865 r. 107 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ostrzyno.

Tanikowszczyzna, pow. oszmiański, ob. *Teniukowszczyzna.*

Taniów (531 mt.), połogi, w części zalesiony szczyt pasma górskiego Rówienki, pow. dobromilski. Pasmo to stanowi dział wodny między Słopnicą al. Słupnicą, prawym dopł. Sanu, a samym Sanem. *Tad. Wiśn.*

Taniuszewka al. *Berezowka*, słoboda na praw. brzegu Andary, pow. starobielski gub. charkowskiej, o 60 w. na płn. od Starobielska, ma 273 dm., 1890 mk. Małorusów, cerkiew z 1746 r.

Tannen (873 mt.), szczyt w Jesioniku niższym Sudetów szląskich, na dziale wodnym między górnym biegiem Czarnej i Złotej Opy, przerzynających pogórze Benickie, na połowie prostej linii łączącej Werbno i Cukmantel. *Tad. Wiśn.*

Tannenberg, wś, pow. węgoborski, st. p. Benkheim.

Tannenberg, pow. ostrzeszowski, ob. *Kamoła.*

Tannenberg, wyb. do Szarłaty, pow. kartuski, st. p. Kartuzy; 3 dm., 21 mk.

Tannenberg, pow. ostródzki, ob. *Sztymbark.*

Tannenberg, dobra i wś, pow. grotkowski, par. ew. Odmuchów, kat. Wiesau. W r. 1885 dobra miały 101 ha, 3 dm., 23 mk. kat.; wś miała 346 ha, 41 dm., 289 mk. kat.

Tannenburg, wyb. do Pucka, pow. pucki, st. p. i par. kat. Puck; 1 dm., 9 mk. Osadę założył w drugiej połowie b. stulecia Neukirch.

Tannendorf, kol., pow. nowosądecki, ob. *Świrkla.*

Tannenfeld, dobra pryw., w okr. zelburskim, pow. frydrychsztacki, par. zelburska. Do dóbr należy fol. Wesiht.

Tannenhof, a nie *Dannenhof* (ob. *Dana*), majętność chełm., teraz do pow. puckiego należąca. Zawiera 10 wł. 27 mr.; 1885 r. 3 dm., 31 mk. *Ks. Fr.*

Tannenhof, wyb. do M. Mątw, pow. malborski, 2 dm., 40 mk.

Tannenhorst, ob. *Stęszewskie Holendry*, powiat średzki.

Tannenkrug, wś i karczma, pow. fyszhuski, st. p. Drugehnen.

Tannenrode, pow. grudziądzki, ob. *Świerkocin* 1.).

Tannenwald, leśnictwo, pow. morąski, st p. Mohrungen (Morąg).

Tannenwalde 1.) al. *Rastenburgswalde*, posiadłość, pow. rastemborski, st. p. Rastenburg. 2.) **T.** al. *Dannenwalde*, posiadłość, pow. piłkałowski, st. p. Schillehnen.

Tannfeld, niem. ob. *Igły.*

Tannfelde, os. do Gruenfolde, pow. sztumski, 2 dm., 38 mk.

Tannhagen (niem.), ob. *Cichoradz*; st. p. Dąbrowa (Damerau), o 5 klm. odl., st. kol. Solec, 12 klm. odl.; 590 ha (405 roli or., 1 łąk, 127 lasu); 1885 r. 13 dm., 39 dym., 157 mk. kat., 39 ew. Wizyt. Potockiego z r. 1706 opiewa, że Cichoradz, własność Waler. Kruszyńskiego, należał dawniej do par. bolimińskiej. Włościan było 5, ale ich rola przyłączoną została do dworu, który dawał mesznego prob. łążyńskiemu 2 korce żyta i tyleż owsa (str. 285). *Ks. Fr.*

Tannhausen, 1372 r. *Tanhusen*, dobra i wś, pow. walbrzychowski, par. ew. Charlottenbrunn, kat. Erlenbusch. W r. 1885 dobra miały 388 ha, 7 dm., 87 mk. (28 kat.); wś 473 ha, 121 dm., 1551 mk. (241 kat). Szkoła

ewang, szkoła przemysłowa dla kobiet, zamek, przemysł tkacki, bielenie, odlewnia żelaza.

Tannica (1495 mt.), jeden z szczytów lesistego grzbietu górskiego Jajec, w pow. dolińskim, po praw. stronie górnego biegu Świcy, między Świcą, Mszaną i Prawiczem.

Tannsee, ob. *Tannza.*

Tannwald, wś, pow. wołowski, par. ew. Riemberg, kat. Losswitz. W r. 1885 było 389 ha, 67 dm., 356 mk. (91 kat.).

Tannza, niem. *Tannsee*, wś z kośc. kat. i ew. na wielkich Żuławach malborskich, w żyznej okolicy, $1^1/_4$ mili na płn. od mta pow., pow. malborski, st. p. Nytych; 13 majętności chełm. i 5 zagród, 1124 ha (878 roli or., 96 łąk); 1869 r. 474 mk., 35 dm.; 1885 r. 34 dm., 66 dym., 394 mk. (183 kat., 210 ew., 1 dyssyd.). Kościół kat. p. w. św. Bartłomieja należy do dek. nytyskiego. W skład parafii wchodzą: T., Lignowy i Nidowo, Gr. Mausendorf i Lupushorst; 1884 r. 248 komunikantów. Oprócz tego jest kościół par. ewang. Szkoła katol. liczyła 1887 r. 38 dzieci, ewang. zaś 29 dz. R. 1318 nadaje nadkomtur Werner v. Orselen uczciwemu Andrzejowi (Andressen) 62 włók na Żuławach, celem osadzenia wsi niem. Tanse na prawie chełm. Dla prob. wyznaczamy z tych włók 4 wolne, od reszty włók ma proboszcz mesznego pobierać po pół korca żyta i tyleż jęczm. Andrzejowi zaś nadajemy każdą dziesiątą włókę wolną, sołectwo i trzeci fenik kar. Posiadaczom włók czynszowych użyczamy 4 lata wolne, po ich upłynieniu będą nam pierwszy rok tylko połowę czynszu płacili, potem jednak $1^1/_2$ grzyw. od każdej wł. na zapusty (około $7^1/_2$ talara). Nadaliśmy Andrzejowi także karczmę, za którą nam rocznie będzie płacił $1^1/_2$ grzyw. i 30 kur także na zapusty. Od roku czynszowego począwszy będzie każdy od 1 włóki pół sznura grobli utrzymywał (ob. „Gesch. des Kr. Marienburg v. Dormann“, str. 94). R. 1680 spłonęła połowa wsi wraz z kościołem (ob. „Gesch. des Kr. Marienburg“ von Eckerdt, str. 155). Wizyt. Potockiego z r. 1700 opiewa, że kościół tutejszy, p. w. św. Anny, patronatu królewskiego, był murowany, pewnie jeszcze przez Krzyżaków wzniesiony. Proboszcz posiadał 4 włóki w 4 polach, z których jedna nazywała się „na Dworznicy“. Mesznego pobierał z Tamzy od 58 włók 29 kor. żyta i tyleż owsa, z Nidowa od $28^1/_2$ wł. $28^1/_2$ kor. jęczmienia, z Lignów, gdzie był kośc. filialny, tyt. św. Barbary, od 54 wł. 27 kor. jęczmienia. Nauczyciel dostawał z Tamzy 8 fl., z Nidowa 4 fl., z Lignów 5 fl. i inne mniejsze prestacye (ob. str. 1021—1026). Pierwszy pleban ewang. nastał tu r. 1577. R. 1798 udała się tutejsza gmina ewang. do króla o zapomogę na budowlę kościoła. Nadeszła jednak odmowna odpowiedź (ob. Eckerdt: „Gesch. d. Kr. Marienburg“, str. 215). *Ks. Fr.*

Tańsk, nazwa pierwotna rozległego obszaru (okolicy szlacheckiej) nad bagnami Niemyje, w pow. przasnyskim (na granicy mławskiego). Obszar ten rozpadł się na części: Chorąże, Dobrogosty, Grzymki, Kęsocha, Kiernozy, Kurki, Pęcherze, Pobodze, Przedbory, Sosnówka, Umiotki, Wasiły, Wydrzywilk. Opisy tych osad pomieszczone są pod powyższemi nazwami.

Tańskie, wś, pow. humański, w 2 okr. pol., gm. Babanka, o 18 w. od Humania, ma 472 mk.

Tańszczyzna, w spisie z 1866 r. *Tapszczyzna*, folw. skarb., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Krewo, okr. wiejski Sakowicze, o 35 w. od Oszmiany, ma 1 dm., 5 mk. prawosław. i 2 katol.

Tantow (niem.), wś i dobra w Pomeranii, pow. Randow, st. kol. berlińsko-szczecińskiej, 23 klm. na płn.-zach. od Szczecina; gleba żyzna, urząd poczt., pałac, 25 dm., 73 dym., 369 mk. (5 kat.). *Ks. Fr.*

Tanutyńska góra (338 mt.), na lew. brzegu Dniestru, naprzeciw Niżniowa, opada od płd. ku Dniestrowi, od zach. ku dolinie Korościatyńskiej, od wschodu ku jarowi, dnem którego płynie potok Netecza. Wierzchowinę wzgórza zalega glina wyżynowa, podczas gdy na stokach płd. i płd.-zach. rozwinęła się glina mamutowa. Pod nią widzimy na zboczu zach. kredę białą senońską, dalej pokłady cenomańskie a u spodu wapienie górno-jurajskie. Na wsch. stokach spotykamy prócz tego w górnej części jaru Neteczy utwory trzeciorzędne. Występujące na zachodnim zboczu żwiry dyluwialne zwracają również uwagę gieologa. *Tad. Wiśn.*

Tapeszów, wś, w pow. namiestowskim, graniczy z Namiestowem i Łokczą. Parafia w Łokczy.

Tapiau, ob. *Tapiewo.*

Tapiewo, też *Tapiawa*, mylnie *Topiały*, niem. *Tapiau*, mto i st. dr. żel. (z Królewca do Wystrucia), pow. welawski, odl. 42 klm. od Królewca, nad rz. Pregołą i Dejmą, posiada kościół par. ew., st. poczt., przewóz na Pregole, zakład dla ubogich, młyn, sześć jarmarków rocznie. Leży na obszarze dawnej Sambii, w części zwanej za czasów pruskich Sugurbi. Krzyżacy wznieśli tu warownię około r. 1265. Mto założone zostało w 1722 r. W XVIII w. było stolicą powiatu, obejmującego okręgi: Labiau, Tapiau i Taplacken.

Tapin, dawniej *Topin*, potok, dopływ Łęgu (zwanego także w górnym biegu Rokietnicą), wpadającego do Sanu, wypływa ze wzgórz wsi Rokietnicy, 13 klm. na płd.-zach.

od Radymna. Płynie zrazu dosyć głęboką doliną do wsi Tapin, w kierunku płn., następnie zwraca się bardziej na zach., przepływa Dobkowice, Zamiechów, między temi wsiami tworzy stawek, nad którym stoi młyn, zdąża do Lutkowa i wpada wreszcie do Łęgu. Długi 12 klm. Spadek około 50 mt. *Tad. Wiśn.*

Tapin, wś, pow. jarosławski, w równinie, wzn. 230 mt. npm., nad pot. t. n. (dopł. Łęgu). Na obszarze wsi krzyżują się drogi z Jarosławia na płd. do Przemyśla i z Radymna (odl. 14 klm.) na płd.-zach. do Pruchnika. W miejscu przecięcia stoi kapliczka. Par. rz.-kat. w Rokietnicy, a gr.-kat. w Boratynie. Wś ma 49 dm., 266 mk. a Wólka Tapińska 37 dm., 209 mk. Wraz z obszarem tabularnym liczy wś 90 dm. i 541 mk.; 279 rz.-kat., 222 gr.-kat., 40 izr. Korpus tabularny więk. posiadłości (Zygm. i Maryi Drohojowskich) ma karczmę i folw., 408 roli, 49 łąk, 9 ogrodu, 4 past., 4 nieuż., ogółem 475 mr. W pięknym dworze znajduje się kaplica prywatna. Pos. mn. ma 351 roli, 64 łąk i 20 mr. past. Wś zamożna, o glebie urodzajnej, posiada kasę pożycz. gm. z kapit. 1118 złr. Graniczy na płd. z Ciemierzowicami, na zach. z Rokietnicą, na płn. z Dobkowicami a na wschód z Kaszycami. *Mac.*

Tapka ol. *Kalinica*, rzka, w pow. klimowickim, dopływ rz. Orter (lew. dopł. Soży), przepływa pod mtem pow. Klimowicze.

Taplacken 1.) folw., pow. fryszhuski, st. p. Drugehnen. 2.) **T.,** wś i folw., pow. welawski, 12 klm. od Welawy, nad Pregołą i traktem z Królewca do Tylży, w pagórkowatej okolicy, obfitej w lasy i łąki, z żyzną glebą i pokładami torfu. Ma 627 mk. ew. Zamek krzyżacki, zbudowany r. 1376, spalił się w zeszłym stuleciu; wyrestaurowany, służy dziś za mieszkanie dzierżawcy folw. rządowego. W pobliżu grodzisko przedhistoryczne. St. poczt. i poczta osobowa do Tylży i Welawy.

Tapli 1.) *Hermanowce*, ob. *Hermanowce*. 2.) **T.** *Nemcowe*, węg. *Tapoly-Nemethfalu*, wś, w hr. szaryskiem, nad rz. Toplą, 225 mk.

Taploca, ob. *Teplica*.

Tapolcsan, ob. *Czepliczani*.

Tapolin, wś, pow. rossieński, gm. Kielmy, o 18 w. od Rossień.

Tapoly 1.) *Luczka*, wś, w hr. szaryskiem (Węg.), nad rz. Toplą, żyzna gleba, łąki, 177 mk. 2.) **T.** *Bisztra*, ob. *Bisztra*. 3.) **T.** *Porubka*, ob. *Porubka* 3.).

Tappelkeim 1.) wś, pow. iławkowski, st. poczt. Reddenau. 2.) **T.,** folw., pow. frydlądzki, st. p. Domnau.

Taps, estoń. *Tappa-Mois*, wś, w okr. Jerwen, par. Ampel (gub. estońska), posiada st. dr. żel. baltyckiej, pomiędzy st. Lechts (o 8 w.) a Katerinen (o 13 w.), odl. o 70 w. od Rewla a 274 w. od Petersburga. Od st. T. oddziela się linia dr. żel. do Dorpatu, 106 w. długa.

Tapszczyzna, ob. *Tańszczyzna*.

Tarabanówka, wś, pow. uszycki, okr. pol. Strzyżawka, gm. Hawryszówka, par. praw. Jaroszówka, kat. Winnica, ma 21 osad, 110 mk., 44 dz. ziemi włośc. Własność Bekiersa. Ob. *Sutyski*.

Tarabanówka al. *Pawłówka*, słoboda nad rzką Białą, pow. starobielski gub. charkowskiej, o 37 w. na płn.-zach. od Starobielska, ma 332 dm., 2079 mk. Małorusów, cerkiew z 1798 r., jarmark.

Tarabanowszczyzna, przys. do dobr Kulczyce, w pow. samborskim.

Tarabany, właściwie *Darabany*, wś nad Dniestrem, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. praw. Kaplowka, par. rz.-kat. Chocim. W 1868 r. miała 69 dm. *X. M. O.*

Tarubicz, las, w pow. mościskim, na wzgórzu, wzn. 313 mt., na płd.-zach. od Bolanowic. W płd. części wzgórza, na samej granicy pow. mościskiego i samborskiego, punkt tryang. Dobroszyce. *Tad. Wiśn.*

Tarachowizna, os. młyn. i tartak nad rz. Świder, pow. nowomiński, gm. i par. Glinianka, odl. 11 w. od Mińska, ma 12 dm., 90 mk. Do osady należy 74 mr.

Tarachówka, wś, pow. rohaczewski, gm. Korma, ma 44 dm., 313 mk. Ob. *Młynek* 2.).

Tarachy, folw., pow. szczuczyński, gm. Boguszc, par. Grajewo, odl. 5 w. od Szczuczyna, dotyka granicy pruskiej. W 1827 r. 1 dm., 11 mk. W r. 1880 rozl. mr. 468: gr. or. i ogr. mr. 141, łąk mr. 46, past. mr. 56, lasu mr. 161, zarośli mr. 50, wody mr. 1, nieużyt. mr. 13; bud. mur. 4, drewn. 5; płodozm. 7-pol., las nieurządzony, pokłady torfu, kamień wapienny.

Tarajle (w spisie urzęd.) al. *Terejle* (u Buszyńskiego), wś, pow. rossieński, gm. Taurogi, o 63 w. od Rossień.

Tarajuki, wś, pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Skidel, o 34 w. od Grodna.

Tarakańce 1.) wś włośc. nad jez. Dublińskiem, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 38 w. od Wilna, 11 dm., 99 mk. kat. 2.) **T.,** folw. skarb. i wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Sołeczniki (o 7 w.), okr. wiejski Kamionka, o 37 w. od Wilna, ma 3 dm., 35 mk. kat. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.).

Tarakaninie, dobra, pow. rossieński, gm. Erzwiłek, o 30 w. od Rossień.

Tarakanka, rzka, w pow. oszmiańskim, przepływa pod wsią Kumelany.

Taraliszki, zaśc., pow. wileński w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 6 w.), okr. wiejski

Korwie, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Mielki.

Tarańczuk, rzeczka, uchodząca do limanu Dniestrowego, połączona z Dniestrem kanałem, długim 160 sążni (ob. t. II, 57).

Taranda, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o $6^1/_2$ w.), okr. wiejski i dobra Radziwiłowiczów (w 1865 r.) Bukiszki, 26 dusz rewiz.

Tarandy, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo (o 18 w.), okr. i dobra Korzeniewskich, Ponizowo, 37 dusz rewiz.

Tarandyńce, sioło, pow. łubieński gub. charkowskiej, o 14 w. na płn.-zach. od Łubien, ma 357 dm., 1437 mk. Małorusów, cerkiew, zarząd okr. policyjnego.

Taraniszki, wś włośc. i osada leśna, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 35 w. od Trok. Wś ma 8 dm., 52 mk. kat., osada zaś 1 dm. i 5 mk. tegoż wyzn.

Tarankowicze, folw., pow. sieński, posiada gorzelnię, założoną w 1861 r., która w r. 1880/1 zatrudniała 4 ludzi i wyprodukowała 112,576 st. spirytusu. Własność Kondratowiczów.

Taranów, chutor, pow. kijowski, w 5 okr. pol., gm. Białogródka, o 20 w. od Kijowa, ma 25 mk.

Taranówka, słoboda u źródeł rzki Berestowej, pow. żmijewski gub. charkowskiej, o 15 w. na płd.-zach. od Żmijewa, przy dr. z Charkowa do Krymu, ma 674 dm., 4185 mk. Małorusów, cerkiew, 4 jarmarki, targi.

Taranowo, wś za Dnieprem leżąca, wchodziła podług lustracyi z 1622 r. w skład starostwa czerkaskiego (ob. t. I, 807).

Tarantów, wś, pow. lepelski, par. Czaszniki.

Tarantus, dawna nazwa rz. Połoty (ob.).

Taranuch, część wsi Pedynówki, w pow. zwinogródzkim.

Tararaki, wś nad rzką Mierzycą, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Leonpol (o 10 w.), okr. wiejski i dobra Mirskich Międzyrzecz, o $48^1/_2$ w. od Dzisny, ma 7 dm., 91 mk., w tej liczbie 7 praw. i 84 kat. (w 1865 r. 37 dusz rewiz.).

Taras, wś i os. leś. nad rz. Pilicą, pow. konecki, gm. i par. Przedbórz, odl. od Końskich 35 w., ma 26 dm., 242 mk., 669 mr. włośc. i 7 mr. dwor.; os. leś. 1 dm., 9 mk., 15 mr. W 1827 r. 2 dm., 14 mk. Należała do dóbr Nosalewice.

Taras al. *Tarasy*, wś na praw. brz. Uszy, pow. radomyski, na pograniczu pow. owruckiego, w 4 okr. pol. i par. praw. Chabne (o 7 w.), o 120 w. od Radomyśla, ma 550 mk. (u Pochilewicza 580 mk.). Włościanie, w liczbie 182 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1102 dzies. Znajduje się tu młyn krupczatny. Należy do dóbr Chabne Horwatów.

Taras, rzka, w płd. części pow. ekaterynosławskiego (gub. t. n.), prawy dopływ Dniepru, uchodzi powyżej Nikopola.

Tarasewicze 1.) wś i dobra, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horodek, par. praw. Korytno, par. kat. Bobrujsk (o 25 w.), o 13 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Jasień. Wś ma 17 osad, cerkiew p. w. Przemienienia, filialna, fundowana przez Oświecimskich w 1818 r.; dobra dość dawna własność Oświecimskich, około 80 włók. Grunta lekkie, nizinne, miejscowość odosobniona. 2.) **T.,** białoruskie *Tarasewiczy*, wś, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Jeremicze, o 6 mil od Nowogródka, o 4 w. na płn.-zach. od mka Turca, ma 62 os.; grunta wyborne, pszenne, miejscowość bezleśna, łąki obfite. 3.) **T.,** ob. *Tarasiewicze*. *A. Jel.*

Tarasica, folw., pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Czarnobyl, o 159 w. od Radomyśla, ma 10 mk.

Tarasiewicze 1.) wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniów (o $10^1/_2$ w.), okr. wiejski Nowe Aleksandrowo, o 58 w. od Święcian, ma 24 dm., 216 mk. praw. i 11 kat. (w 1865 r. 95 dusz rewiz.); należała do dóbr Spiahła, Boczkowskich. 2.) **T.,** ob. *Tarasewicze*.

Tarasiówka, potok, prawy dopł. pot. Kamionka, wpadającego do Oporu (o 2·5 klm. poniżej Skolego). Wypływa w lesie Załomiaty, na płn.-wsch. stokach grzbietu górskiego Żełemianka. *Tad. Wiśn.*

Tarasiszki, folw., pow. nowoaleksandrowski, gm. Dukszty, własność dawniej Ryżego, dziś Ostaniewiczowej, 150 dzies. ziemi dworskiej. Dawniej należała do T. wś Kejzy (6 chat). W spisie urzędowym niepodany.

Tarasiuk (731 mt.), w pow. kossowskim, gm. Kosmacz, szczyt będący wraz z górą Syhleny (860 mt.) dalszym ciągiem grzbietu górskiego Brusny. Na północnych stokach wypływa jedno ramię pot. Ruszor, wpadającego do Łuczki, dopływu Prutu. Utworzony z warstw eoceńskich i należy wraz z Syhlenym i grzbietem Krasny do jednego siodła kredowego, przez które przedziera się Pistynka z płd. na północ. *Tad. Wiśn.*

Taraska, wś nad rz. Czarną, pow. opoczyński, gm. Radonia, par. Błogie, odl. od Opoczna 26 w., ma 14 dm., 106 mk., 245 mr. W 1827 r. 10 dm., 63 mk., par. Dąbrowa.

Taraski, folw., pow. konstantynowski, gm. Chlebczyn, par. Chłopków, ma 6 dm., 65 mk., 60 mr. Należy do dóbr Hruszniew.

Taraski, wś, pow. lepelski, par. Czaszniki.

Taraski, wś nad Wytekłą, dopł. Śniwody, pow. lityński, na pograniczu pow. winnickie-

go, okr. pol., gm. i par. kat. Ułanów, sąd w Chmielniku, o 49 w. od Lityna, ma 87 os., 540 mk., 712 dzies. ziemi włośc., 466 dwors., 44 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. Panny, wzniesioną w 1839 r., z 581 parafianami. Należała niegdyś do sstwa chmielnickiego, dzierżawy ułanowskiej, posesorem której w 1616 r. był Paweł Uchański „per cessionem juris Jakuba Pretficza, wwdy podolskiego“. W początkach obecnego stulecia własność Iwanowskich, drogą wiana przeszła do ks. Wittgensteina, obecnie ks. Hohenlohe.

Tarasiówka, część Świdnicy, pow. jaworowski.

Taraskowa, wś, pow. wieliski, wzgórza.

Taraskowo, wś i folw., pow. łomżyński, gm. Drozdowo, par. Wizna. odl. 14 w. od Łomży. W r. 1876 folw. T. rozl. mr. 765: gr. or. i ogr. mr. 322, łąk mr. 57, past. mr. 12, lasu mr. 360, nieuż. mr. 14; bud. drewn. 12; las nieurządzony, młyn, pokłady torfu. Wś T. os. 9, mr. 24.

Taraskowo, wś, pow. drysieński, par. Zabiały.

Tarasów, leśniczówka koło Łopuszny, powiat bobrecki.

Tarasowce, wś, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Dworzec, o 40 w. od Słonima, wzn. 924 st. npm.

Tarasowce, mołd. *Tarasoucy*, wś przy ujściu Ryngacza do Prutu, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim (o 35 w.), przy dr. z Nowosielicy do Lipkan, ma 429 dm., 2422 mk., cerkiew, gorzelnię.

Tarasowicze, wś nad Dnieprem, pow. osterski gub. czernihowskiej, na płn.-zach. od mka Letki al. Litki, własność niegdyś monasteru pieczerskiego w Kijowie.

Tarasówka 1.) wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Zabłociszki (o 10 w.), okr. wiejski Cejkin, 15 dusz rewiz. i 1 osadn. w.-ross.; należy do dóbr skarbowych Konciarzyn. 2.) **T.**, słoboda, pow. homelski, gm. Wietka, w pobliżu Wietki, ma 151 dm., 366 mk.; założona przez starowierców pod koniec XVII wieku.

Tarasówka 1.) wś nad dopł. Dniepru i błotem Hamalino, pow. czehryński, w 2 okr. pol., gm. Szabelniki, o 20 w. płn.-wschód od Czehrynia, ma 806 mk. W 1808 r. było tu 54 dm., 481 mk., w 1863 r. (podług Pochilewicza) 996 mk. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., drewnianą, wzniesioną w 1764 r. W kierunku ku wsi Bużyn ciągną się okopy. Wchodziła w skład sstwa czehryńskiego, obecnie należy do dóbr państwa. 2.) **T.**, wś nad rz. Morozową, dopł. Morachwy, pow. jampolski, na pograniczu pow. winnickiego, okr. pol. i par. katol. Murachwa, gm. Pieńkówka, ma 167 osad, 1128 mk., 1065 dzies. ziemi włośc., 1523 dworskiej, 7 skarbowej i 64 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Jana, wzniesioną w 1775 r., z 1328 parafianami, kaplicę katol. (filialną) dekanatu jampolskiego; młyny. Należała do klucza Murachwa Dziekońskich, dziś kilkunastu drobnych właścicieli. Największą część posiadają: Janeccy, Romańscy, Tomasiewicze, Nieprzeccy. 3.) **T.**, wś nad rz. Muksą, pow. kamieniecki, okr. pol. Maków, gm. Bahowica, par. katol. Kamienicc (u św. Mikołaja), ma 62 osad, 342 mk., 244 dzies. ziemi włośc., 592 dworskiej ze Słobódką Mukszańską. Posiada cerkiew p. w. św. Jana, wzniesioną w 1865 r., filialną par. Muksza. Należała do Marchockich, obecnie Mniszków. 4.) **T.**, słoboda, pow. skwirski, w 3 okr. pol., gm. Chodorków, o 48 w. od Skwiry, ma 36 mk. 5.) **T.**, wś nad bezim. dopł. Uszki, pow. uszycki, na pograniczu pow. kamienieckiego i proskurowskiego, okr. pol. i sąd Dunajowce, gm. i par. katol. Sołodkowce (o 3 w.), st. pocz. i telegr. Jarmolińce (o 15 w.), o 3 w. od drogi bitej z Proskurowa do Kamieńca, ma 73 osad, 420 mk., 415 dzies. ziemi włośc., 613 dworskiej; kilka młynów wodnych. Na gruntach wsi znajduje się fabryka piasku cukrowego, nosząca nazwę strychowieckiej (ob. *Strychowce*). Przy cukrowni założono stacyę badań meteorologicznych. Należała pierwotnie do Sołodkowiec Humieckich, następnie ks. de Nassau, dalej Raciborskich i Rakowskich, jako wiano Michalskich i Chełmińskich, Rożnieckiej, a obecnie znowu Chełmińskich. 6.) **T.**, słoboda nad rz. Studenicą, pow. uszycki, w pobliżu Kitajgrodu, ma 10 osad. 7.) **T.**, wś, pow. zwinogródzki, w 1 okr. pol., gm. Tarasówka, par. katol. Zwinogródka (o 10 w.), ma 3642 mk. (w 1863 r. 2600 mk.). Posiada cerkiew p. w. Pokrowy N. M. P., drewnianą, wzniesioną w 1787, na miejsce dawniejszej z 1730 r., i uposażoną 44 dzies. W 1741 r. w parafii było 80 sadyb. Należy do klucza olszańskiego dóbr hr. Branickich. Gmina Tarasówka składa się z 5 okręgów (starostw) wiejskich, obejmujących 14 nomenklatur (5 chutorów), mających 1506 dym., 9624 mk., 14412 dzies. (7160 włośc., 5357 dworskiej, 153 cerkiewnej, 1742 skarbowej). *J. Krz.—Dr. M.*

Tarasówka 1,) sioło nad rz. Worsklicą, pow. bohoduchowski gub. charkowskiej. o 39 w. na płn.-zach. od Bohoduchowa, ma 241 dm., 1599 mk. Wielkorusów, cerkiew, szkoła. Istniała już w 1663 r. 2.) **T.**, słoboda nad rzką Krasną, pow. kupieński gub. charkowskiej, o 68 w. na płd.-wsch. od Kupieńska, ma 365 dm., 1726 mk. Małorusów. 3.) **T.**, sioło, pow. zieńkowski gub. połtawskiej, o 4 w. na płn. od Zieńkowa, przy tr. poczt. do Ha-

dziaczu, ma 252 dm., 3793 mk. Małorusów, cerkiew.

Tarasówka, potoczek, wpadający z lew. brzegu (od płd.) do Porońca, dopł. Białego Dunajca.

Tarasówka 1.) wś, pow. zbaraski, 3 klm. na płn.-wsch. od Zbaraża (sąd powiat., urz. pocz. i tel.). Na płn. leżą Kapuścińce i Hłuboczek Mały, na wsch. Roznoszyńce, na płd. W. Łubianki Niżne, na płd.-zach. i zach. Bazarzyńce. Płn.-zach. kraniec obszaru dotyka granicy wsi Musorowiec w pow. krzemienieckim (gub. wołyńskiej). Przez wś płynie jedno z ramion Gniezny, lew. dopł. Seretu Dniestrowego. Na praw. brz. Gniezny Wołoska góra sięga 355 mt. Własn. więk. ma roli or. 338, łąk i ogr. 94, pastw. 2, lasu 93 mr.; wł. mn. roli or. 786, łąk i ogr. 44, past. 8 mr. W r. 1880 było 72 dm., 393 mk. w gm., 2 dm., 16 mk. na obsz. dwor. (204 rz.-kat., 184 gr.-kat., 21 izr.; 228 Polaków, 181 Rusinów). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Zbarażu. We wsi cerkiew. 2.) **T.**, grupa domów w Wólce Horynieckiej, pow. cieszanowski. 3.) **T.**, część Hlibowa, pow. skałacki. *Lu. Dz.*

Tarasowo 1.) zaśc., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 101 w. od Oszmiany, ma 1 dm., 17 mk. kat. 2.) **T.**, wś i dobra nad bezim. dopł. Świsłoczy, pow. miński, w 2 okr. pol. rukowskim, gm. Stare Sioło, o 8 w. od Mińska, ma 27 osad; cerkiew paraf. p. wez. Narodzenia N. P., z 1804 r., ma z dawnysh zapisów dwie włóki ziemi, około 600 parafian. W XV w. dobra należały do Dowojnów; Olechno Dowojna zapisał je na wieczność żonie swojej Waśce, a ta przekazała T. z przyległościami marszałkowi Jakubowi Szukowi i Iwaszce Illiniczowi, z warunkiem, aby pamiętali o jej duszy. Zygmunt I potwierdził ten zapis d. 10 kwiet. 1518 r. w Grodnie (ob. Skarbiec Daniłowicza, II, str. 294, Nr 2278). Obecnie od dość dawna mają tu Hrehorowiczowie około 50 włók i Aramowiczowie około $8^1/_2$ włók. Miejscowość falista, grunta wyborne, szczerkowo-glinkowate. *J. Krz.*

Tarasowski, ostrów na Dnieprze, w pow. i gub. ekaterynosławskiej, powyżej Nikopola, na wprost wsi Wierchnie Tarasowskiej.

Tarasowszczyzna 1.) zaśc., pow. oszmiańtki, w 1 okr. pol., o 12 w. od Oszmiany, 3 dm., 21 mk. katol. 2.) **T.**, zaśc. szl., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 54 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. katol. 3.) **T.** *Nowa*, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 6 w.), okr. wiejski i dobra Mączyńskich (w 1865 r.) Onżadowo, o 42 w. od Wilna, 10 dm., 85 mk. katol. (w 1865 r. 23 dusz rewiz.). 4.) **T.** *Stara*, wś, tamże, o 40 w. od Wilna, 4 dm., 23 mk. katol. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.); należy do dóbr Marcinowo, Mączyńskich. 5.) **T.**, okolica szlach., pow. nowogródzki, o 1 milę na zach.-płn. od Nowogródka, w 1 okr. niehniewickim, par. katol. Nowogródek; miejscowość wzgórzysta, grunta urodzajne, szczerkowo-glinkowate. Ma tu własność Wichorski. *J. Krz.—A. Jel.*

Tarasy 1.) wś, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. Staruny, o 24 w. od Prużany. 2.) **T.**, wś, pow. rossieński, gm. Mańkuny, par. Betygoła, o 18 w. od Rossień.

Tarasy, ob. *Taraż.*

Tarasynowo, fol. szl. nad rzką Klewicą, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 26 w. od Oszmiany, 1 dm., 17 mk. katol.

Taraszcza, mto powiat. gub. kijowskiej, pod 49° 34′ płn. szer. a 48° 11′ wsch. dłg., o 120 w. na płd. od Kijowa, w kotlinie między rz. Kotłujem a Iłyboczkiem (al. Hołubcem) położone, jest dokoła lasami otoczone. Ma 1658 dm. (3 mur.), 15,054 mk. (w 1887 r.), w tej liczbie 10,168 praw., 280 kat., 177 rozkoln., 4429 żyd., 3 cerkwie (soborna p. w. św. Jerzego, drewniana, wzniesiona w 1753 r. na miejsce dawniejszej w 1740 r. i dwie niewielkie: cmentarna p. w. św. Zofii, wzniesiona w 1804 r. przez Zofię Piaskowską i Uśpieńska, niewiadomej erekcyi), kaplicę kat. (od 1855 r.) par. Koszowata, zwykłe władze powiatowe, szkoły miejskie: męska i żeńska, szpital miejski, 67 sklepów, st. telegr. i st. poczt. na dawnym trakcie kijowsko-nowomirhorodzko-odeskim, między Trockiem (o 16 w.) a Baraniem Polem (o 22 w.). T. dotychczas była najlichszem z miast powiat. gub. kijowskiej, obecnie jednak zdaje się dążyć ku lepszemu. Ulice jej otrzymały bruk a przemysł i handel zaczyna się podnosić. W 1880 r. były tu 4 fabryki, zatrudniające 41 robotników i produkujące za 71.032 rs. W 1871 r. wydano świadectw handlowych: 2 kupcom 1-ej gildy, 103 kupcom 2-ej gildy, 312 na handel drobiazgowy, 11 na handel przenośny, 82 na przemysł mieszczański i 394 dla pomocników handlowych. Targi odbywają się 3 razy tygodniowo. Do msta należy 2325 dzies. i 7 młynów wodnych; dochody w 1869 r. wynosiły 8764 rs., wydatki w 1880 r. doszły do 10,945 rs. Mieszczanie chrześcianie zajmują się przeważnie rolnictwem oraz kołodziejstwem i bednarstwem, żydzi zaś rzemiosłami i drobnym handlem. Wyrabiane tutaj wozy, bryczki, koła i hołoble rozchodzą się w dalekie bezleśne strony. W ostatnich czasach starano się rozpowszechnić między mieszkańcami hodowlę jedwabników. Brzmienie nazwiska T. jak i rzeczki Kotłuj, zdaje się być tatarskiem. W XVI w. (1570 r.) było to samotne uroczysko, rzucone śród opuszczonych i nieznanych miejsc sstwa białocerkiewskiego. Szlak czarny tatarski tędy przechodził,

i ztąd zakątek ten był niezaludniony. W 1611 r. Zygmunt III na sejmie w Warszawie nadał uroczysko T. bojarzynowi białocerkiewskiemu „szlachetnemu Lisiewiczowi“, z tem jednak, aby ten służbę wojenną przy p. ście albo namiestniku odprawował (Lustr. sstwa białocerk., 1611 r.). Lesiewicz jednakże jak i syn jego Mikołaj nie zasiedlili T. Ostatni stawiąc się upornie i objawiając nieposłuszeństwo ście Stanisławowi Lubomirskiemu, do Kozaków zaporoskich się przyłączył (Lustr. sstwa białocerk., 1622). Następnie posiadł to uroczysko Lubar Ostrowski, ale i ten go nie zasiedlił. W źródłach natrafiamy na wzmiankę, że około 1663 r. trzymał to uroczysko Kazimierz Rodkiewicz. Pierwszym twórcą osady tutejszej był pułkownik Błędowski, sta trembowelski, któremu w nagrodę za wypędzenie Szwedów z Lublina 1709 r. nadał był król August II uroczysko to wiecznością. Jednakże donacya ta stała się następnie powodem wielu zawikłań, albowiem T. oddawna będąc attynencyą Białejcerkwi a tem samem majętnością koronną, już jako taka nie mogła w prywatne przechodzić ręce na prawie ziemskości. Oczywiście, że król dał ją był „ad male narrata. Ale zaledwie nowopowstała ta wioska zaczęła się zaludniać, gdy w 1711 r. kozak Orlik, stronnik Karola XII, wpadłszy do niej, zniszył ją ze szczętem, tak że na sejmiku boni ordinis szlachta wwdztwa kijowskiego zredukowała dla niej podatek skarbowy na pół dymu, „a to ab ratione desolationis i rozejścia się poddanych“ (Laudum w. kijow. z 1715). Jednakże Błędowski niezaprzestał dalszej kolonizacyi; wioska wzrosła na miasteczko, tak że w 1722 r. wyrobił on u króla przywilej dla miasteczka na cztery do roku jarmarki. August II w przywileju powiada: „czułości i dobroczynności królewskiej rzecz przyzwoitą bacząc, pomnażać dobra poddanych i fortuny onych, snadnie skłoniliśmy się do tego, za instancyą do nas przez panów rad Naszych przy boku Naszym rezydujących wniesioną, abyśmy m. Taraszczy nazwanemu, w wdztwie kijowskiem leżącemu, 4 jarmarki w rok na Święta ruskie, pierwszy na dzień św. Juria, drugi na św. Onufrego, trzeci na Rożdestwo Bogarodzicy ruskiej, w niedzielę środopostną naznaczyli etc. (Arch. J. Z. R., część I, t. 1, str. 239). Tenże król nadał T. herb, przedstawiający w białem polu bieżącego zająca. Podług taryfy z 1724 T. liczyła 60 domów osiadłych, podatki opłacających. Z każdym rokiem osiedlenie rosło. Mamy przed sobą akta procesu wytoczonego Błędowskiemu przez Niemiryczów, kasztelaniców połanieckich, w 1733 r. o zbiegłych poddanych z ich dóbr Wyszewicz na Polesiu do Taraszczy. Ludność osiadająca w T. składała się z różnych burłaków, zuchwałych. Po śmierci Błędowskiego (1736 r.) Taraszczą władała żona jego Joanna z Rościszewskich, która następnie powtórnie wyszła za Ambrożego Strutyńskiego. W 1736 r. gubernatorem T. był Bazyli Medwedowski. Na zamek wpadli hajdamacy z Siczy, żonę mu zamordowali, nad nim samym pastwili się (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3, str. 260). W r. 1740 na miejscu dawnej stanęła nowa cerkiew p. wez. św. Jerzego. Parafia jej liczyła 80 domów. Tymczasem T., jako już całkiem odrębna tenuta, od sstwa białocerkiewskiego oderwana, została przez Augusta III nadaną Józefowi i Joannie z Komarnickich Buszowskim, miecznikostwu latyczowskim, którzy na Wołyniu wś Łysin posiadali. Strutyńska atoli nie uznawała tego nadania i pomimo dekretów asesorskich, odsądzających ją od tych dóbr, opierając na naturze dóbr jakoby ziemskiej, wytoczyła proces naprzód w sądzie ziemskim, potem poszła do trybunału, który przyznał jej słuszność, a Buszowskich skazał na winy prawne, za które egzekucyą sąd krzemieniecki do dóbr Buszowskich Łysina nakazał. Skazani skarżyli się Augustowi III; egzekucya została wstrzymana mandatem królewskim 1736 r. W braku źródeł nieznany nam jest dalszy tok sprawy, ale się zdaje, że Buszowscy wygrali ją w końcu, skoro nie Strutyńska ale oni w T. nadal się osiedzieli. Lustracya sstwa taraszczańskiego, dokonana za Joanny Buszowskiej w 1765 r., tak się wyraża: „poddani jedni płacą czynsz, a pańszczyzny nie robią i motków nie przędą; drudzy płacą czynsz mniejszy i po motku na rok przędą z przędziwa dworskiego; wszyscy zaś koszą po 2 dni. Mczko ma 78 chałup chrześciańskich, 3 libertowanych, 2 słobodzianów, jest tu 13 kozaków, 26 żydów osiadłych. Młynów w mczku 4; płacą pokolewszczyznę. Intrata sstwa 10995 zł. 12 gr.; z tej detrunkuje się: gubernatorowi salarium z ordynaryą zł. 429 gr. 18. Zamek nad rz. Iłłuboczkiem, w koło palami ostawiony. Brama wjezdna z drzewa ciosanego budowana, nieskończona, bez wierzchu; w środku zamku obudowanie takowe: budynek duży, z dwoma izbami i z dwoma alkierzami, drugi budynek niedaleko. Bramy z izbą, alkierzem i komorą w sieniach. Lochów kopanych, drzewem ze środka wybudowanych dwa; śpichlerzyk niewielki jeden, stajnia i wozownia pod jednym nakryciem, w węgieł, nowe. Wsi należące do sstwa: Lesowicze i Dulickie. Uroczyska puste są: Krzywa rzeczka, Łysa góra, Suchy jar, Łebedyna grobla, Łozowata grobla, Mochowe jezioro, Berezowyj haj, Krymlit, Sto-

rożowa mogiła, Sepaczycha, Hniszkowszczyzna, Szyłow sad, Budzianski las, Chryszczate jary, obapuł Cecylii, Hniliszcze, Moskalow jar. Podług lustracyi 1789 r. posiadaczem sstwa, z 8 wsi złożonego i czyniącego dochodu 55084 złp. 26 gr., jest Mikołaj Piaskowski, podkomorzy krzemieniecki. W mku było 14 domów rynkowych chrześc., 31 żydowskich, 14 zatylnych chrześc., 31 żydowskich, na przedmieściu 132 domów, cerkiew i 6 młynów. Zamek na gorze wysokiej, wałem otoczony, na ktorym palisada dębowa, od wjazdu brama i na niej mieszkanie; dwór i inne zabudowania bardzo stare i opadłe". Taryfa z 1790 r. liczy w T. 265 dymów, a że coraz zwiększa osiadłość swoją, dla tego Stan. August w 1791 r. przywilej lokacyjny miastu temu daje, za wolne miasto Rzpltej ogłasza, ziemie miejskie i przedmieścia odgraniczyć każe, od juryzdykcyi ziemskich i starościńskich wyzwala, a miejskiej i magistratowi poddaje, odwołanie od sądu miejskiego do sądów apelacyjnych wdztwa naznacza; magistrat i urząd przed sądami asesorskimi koronnymi odpowiada; do pospolitych podatków miejskich obowiązuje. W 1791 r. dnia 10 sierpnia na zasiadaniu miejskich deputatów kijowskiego wydziału dla wyboru plenipotenta, na sejm pięciu asesorów apelacyjnego wydziałowego sądu, został wybrany w Żytomierzu z miasta T. na asesora Antoni Daszkowski. Deputatem na temże zasiadaniu z mta T. był Wrzeszewski (Arch. J. Z. R., cz. V, t. 1, str. 519). Ssta T. Mikołaj Piaskowski był ziemianinem bracławskim. Od Stanisława ks. Lubomirskiego w 1766 r. kupił Krasne w pow. jampolskim, wraz z 9-cią okolicznemi wsiami. Tam miał swoją stałą rezydencyę. Jeszcze w r. 1801 trzymała sstwo wdowa jego Zofia z Szaniawskich. Ona to fundowała tu cmentarną kaplicę p. wez. św. Zofii, oraz domy schronienia dla ubogich. Po rozbiorze Rzpltej ukazem rządzącego Senatu sstwo taraszczańskie darowane zostało bar. Hogierowi, emigrantowi z Hollandyi, ożenionemu z hr. Worońcówną (Andrejewski, Istor. mater., zesz. I, str. 205). Zrazu T. należała do nowoutworzonego pow. piatyhorskiego, w 1801 r. sama została stolicą powiatu, który zaczął nosić nazwę taraszczańskiego. Sstwo zmniejszyło się o wiele, ile że w 1799 r. jeszcze Juśkow Roh należący doń, został darowany wiecznością gubernatorowi Miłaszewiczowi (Andr., Istor. mater., zesz. I, str. 205) a w 1820 r. bar. Hogier sprzedał Lesowicze hr. Branickiej. Lekarz miejscowy Adolf Rykman († w 1890 r.) zostawił w rękopiśmie: Opis mta Taraszczy pod względem lekarskim i topograficznym. Nadto tenże Rykman, jako artysta amator, zostawił w kaplicy taraszczańskiej wyrzeźbioną figurę Matki Boskiej. W kościele paraf. w m. Koszowacie jest kilka obrazów olejnych jego pędzla. W samej T. są ślady starożytnych wałów. Wał t. zw. „atamański" poczyna się w odległości 7 w. od T., w lesie do tego miasta należącym. Ma 2 w. długości. O 7 w. od T. we wsi Czerninie znajduje się mogiła „Łysa", mająca do 20 sąż. wysokości a 200 sąż. obwodu.

Edward Rulikowski.

Taraszczański powiat, utworzony w 1800 r. z pow. piatyhorskiego i lipowieckiego, który w 1805 r. został oderwany, zajmuje środkową część gubernii i graniczy od płn. z pow. skwirskim i wasylkowskim, od wsch. z pow. kaniowskim, od płd. z zwinogródzkim i humańskim, od zach. z lipowieckim i berdyczowskim. Podług wymiarów Strjelbickiego ma on 60·5 mil al. 2932·8 w. kw. Z 295,208 dz. należy: 139,348 dz. do włościan, 128,878 do właśc. większych posiadłości, 5659 do cerkwi, 24,059 do apanaży (udiełów), 586 do skarbu i 2678 do mta Taraszczy. W środkowej części powiatu przechodzi z zachodu na wschód dział wodny pomiędzy rzekami systematu Dniepru (Roś) i Bohu (Tykicz), w skutek czego powierzchnia tu jest falista a nawet miejscami górzysta, np. około wsi Skała i Wysokie. W płn. części powiatu, pomiędzy wsiami: Mikołajówką, Ostrą Mogiłą, Burkatówką i lewem wybrzeżem Gniłego Tykicza ciągnie się odkryta równina, zajmująca do 100 w. kw. Wysokość absolutna oznaczoną została tylko w 3 miejscach: pod wsią Chreszczaty Jar (842 st. npm.). Suchy Jar (853 st.) i Fediukówka (788 st.). Glebę stanowi głęboki pokład czarnoziemu i tylko na pochyłościach wzgórzy gliniasty. Z ciał kopalnych znajduje się we wsi Hałajki słynna z białości glina kredowa, której miesięcznie wydobywają do 800 wozów, wartości 1000 rs., we wsi zaś Czerepin wyborna glina garncarska. Powierzchnia powiatu zroszona jest rzekami systematu Dniepru i Bohu. Przedstawicielką pierwszego jest Roś, przybierająca w granicach powiatu: Rośkę, Kisłówkę, Torczycę, Mołocznę i Kotłuj; przedstawicielami zaś Bohu Tykicze: Górski i Gniły. Do Tykicza Górskiego uchodzą: Postaw, Wowniawka, Torcz, Olszanka; do Gniłego zaś: Krasiłówka, Bojarka, Berezianka, Bahwa, Hajsicha, Cycylia i in. Wszystkie te rzeki nie są ani spławne, ani żeglowne. Jezior nie ma. Z błot zaś najważniejsze błoto Cycylia, zaczynające się pod wsią Żurawlicbą i ciągnące się koło wsi Płoskie, Jasinówka do Ostrej Mogiły, do 20 w. długie, od 250 do 500 sąż. szerokie, dno ma grzęskie, w niektórych tylko miejscach dostępne dla pieszych. Z powodu odległości powiatu od rzek spławnych, przechowało się

tu więcej lasów, niż w innych południowych powiatach gubernii, pomimo to zajmują one zaledwo 18% ogólnej przestrzeni. Przeważają lasy liściaste, zwłaszcza zaś dębowe. W 1887 r. było w powiecie (bez mta T.) 187,593 mk. (94,193 męż. i 93,400 kob.), w tej liczbie 162,391 praw., 3740 kat., 1150 rozkoln., 10 protest., 8 mahomet. i 20,284 żyd. W 1871 r. było 152,857 a w 1881 r. 169,954 mk. Ludność zamieszkuje 245 osad, w tej liczbie: mto T., 6 miasteczek (Koszowata, Piatyhory, Stawiszcze, Tetyjów, Zaszków i Żywotów), 91 siół, 25 wsi i 122 z drobnych osad, jak: chutory, fermy, osady fabryczne, karczemne i in. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi policyjne (stany): Żydowska Hrebla, Stawiszcze i Tetyjów i 13 gmin (Buzówka, Juszków Róg, Kaszperówka, Koszowata, Krasiłówka, Krywiec, Piatyhory, Stawiszcze, Strzyżawka, Tetyjów, Zaszków, Żydowska Grebla i Żywotów Stary), obejmujących 159 okręgów (starostw) wiejskich. Pod względem sądowym dzieli się powiat na 4 okręgi sądów pokoju: Taraszcza, Stawiszcze, Teterówka i Skibińce i 2 rewiry inkwirentów sądowych: Taraszcza i Tetyjów. Pod względem kościelnym powiat obejmuje: 5 okręgów (błahoczynii) prawosławnych; 4 parafie katolickie (Stawiszcze, Tetyjów, Koszowata i Piatyhory), należące do dekanatu humańskiego. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo. Podług danych za 1872 r. zasiano w powiecie: pszenicy 51,000 czetw., żyta 46,400 cz., owsa 29,200 cz., jęczmienia 30,000 cz., tatarki 30,000 cz., innych gatunków zbóż 29,200 cz., kartofli 16,900 cz.; zebrano zaś: pszenicy 204,400 czetw., żyta 185,500 cz., owsa 146,000 cz., jęczmienia 150,300 cz., tatarki 149,800 cz., innych gatunków zbóż 119,100 cz., kartofli 84,600 cz. Od czasu rozwoju fabryk cukru ważną gałęź rolnictwa stanowi uprawa buraków, pod któremi w r. 1863 znajdowało się 5200 dzies. Hodowla bydła dość rozwinięta. W 1887 r. było w powiecie: 28,681 sztuk koni, 42,315 bydła rogatego, 85,305 owiec, 29,964 nierogacizny, 1200 kóz. Nadto mieszkańcy zajmują się wyrobem naczyń drewnianych, wozów, sań i t. p., czumactwem, wychodzeniem na zarobek do gubernii stepowych i pracą na miejscowych fabrykach. W 1880 r. było w powiecie 30 fabryk, zatrudniających 1831 robotników i produkujących za 3,053,821 rs., w tej liczbie 6 cukrowni, na których przerobiono 499,222 berkowców. Handel znajduje się w ręku żydów i koncentruje się w T. i miasteczkach, gdzie też odbywają się nieznaczne targi i jarmarki. Marszałkami szlachty pow. taraszczańskiego byli (w porządku alfabetycznym): Jastrzębski Jakub h. Dołęga (1809—11), Sarnecki Ignacy h. Ślepowron, Szostakowski Feliks h. Łabędź, Zakrzewski Jan h. Gryff (1807), Zaleski Wiktor h. Lubicz (1817). *J. Krz.*

Taraszcza, wś, pow. kaniowski, w 3 okr. pol., gm. Taraszcza, par. kat. Łysianka, o 52 w. od Kaniowa, na lesistej wyniosłości położona, ma 1315 mk. (w 1863 r. 785 mk.). Posiada cerkiew Pokrowską, drewnianą, wzniesioną w 1862 r., na miejsce dawniejszej z r. 1743 i uposażoną 40 dzies. ziemi. Wchodziła w skład sstwa korsuńskiego, obecnie należy do klucza korsuńskiego dóbr ks. Łopuchina. Gmina składa się z 9 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 14 nomenklatur (2 fabryki cukru, 3 fermy, 1 karczma), mających 1530 dym., 14,972 mk., 8807 dz. (7646 dz. ziemi włośc., 901 dwors., 260 cerkiewnej). *J. Krz.*

Taraszyszki, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 15 w., ma 11 dm., 49 mk., 317 mr. W 1827 r. 5 dm., 50 mk. Wchodziła w skład dóbr rządowych Ludwinów.

Taraszyszki, w dok. *Tararyszki* 1.) *Nowe*, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Międzyrzecze (o 16 w.), okr. wiejski Porudomino, 8 dusz rewiz. włościan i 4 osadn. w.-ross. 2.) **T.** *Stare*, wś, tamże, o 19 w. od Międzyrzecza, 36 dusz rewiz. W 1569 r. wś Tararyszki wchodziła w skład ststwa rudnickiego (Rudniki).

Taraż, dwa pobliskie folw., pow. piński, w 2 okr. pol. i par. kat. Lubieszów, gm. Kuchecka-Wola. *A. Jel.*

Taraż *Nowy* i *Stary*, w dok. *Taraz*, *Tarasy*, dwie wsi nad Ikwą, u podnóża pasma wzgórz, w pow. krzemienieckim, w pięknem położeniu, w kluczu oleksinieckim, o 3 w. od Poczajowa. Był tu browar, wyrabiający słynne niegdyś na całą okolicę piwo owsiane, hamernia, wody żelazne. Stara osada. W 1545 r. własność ks. Dymitra Wiśniowieckiego. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1583 należy do Wiśniowca ks. Andrzeja Wiśniowieckiego, wwdy wołyńskiego, który płaci od 22 dym., 7 ogrodn., 2 kół waln. (Jabłonowski, Wołyń, 135). *J. Krz.*

Tarbiejewo, wś, pow. wiaziemski gub. smoleńskiej, przy trakcie z Wiaźmy do Iwaszkowa, o 19 w. od Wiaźmy.

Tarbucie, wś, pow. szawelski, gm. Żagóry, o 56 w. od Szawel.

Tarce, *Tarszicze* r. 1399, *Tarscze* 1579, *Tarszce*, *Tarszcze*, *Tarcze*, majętność, w pow. pleszewskim (Jarocin), o 7 klm. na wsch.-płn. od Jarocina (poczta i st. dr. żel.), śród lasów, u źródeł strugi spływającej do Lutyni (dopł. Prosny). Graniczy z Bachorzewem, Wilkowyją (parafia), Łuszczanowem, Lubienią i Ra-

cendowem; 11 dm., 235 mk. kat., z folw. na Łuszczanowie 1941 ha obszaru (508 roli, 58 łąk, 29 past., 1318 lasu, 27 nieuż. i 0,43 wody); czysty doch. grunt. 10,468 mrk; właścicielem jest Stan. Józef Ostroróg Górzeński. Wspaniały pałac. W skład okr. dwor. wchodzą: leśniczówka Tarzecka i Johannesthal. Komes Tarscinus, któremu Przemysław II nadał w r. 1293 Ostrów nad Prosną (Kod. Wielkp., n. 701), pisał się prawdopodobnie z Tarc. W r. 1395—99 występuje Mikołaj z T. Tarzecki (Akta gr. wielkp., II, 420, 821). W r. 1437 (1499) przystąpiono do działów; r. 1577 Tarzeccy, dziedzice T. i Żórawieńca, prawowali się o wycinanie lasów z sąsiadami na Wilkowyi, Łuszczanowie, Kątach i Radlinie; podobna sprawa o las, zwany Goździec, toczyła się w r. 1589 (Akta kaliskie). Około tego czasu należały T. z 1 łan. os. i 4 zagr. do Jakuba Tarzeckiego; r. 1620 dziedziczył tę majętność Piotr Twardowski. Było tam: 1 łan, 1 zagr., 1 komor. Później wchodziły T. w skład dóbr koźmińskich i radlińskich. *E. Cal.*

Tarchalin, *Tarchalino*, *Tarche* i *Tarchelin* (1845 r.), wś i dwór, pow. krobski (Rawicz), tuż pod Bojanowem (par. prot., poczta i st. dr. żel.), par. kat. Gołaszyn. Około r. 1564 biskup pozn. pobierał z $5^1/_2$ łan. os. na T. po 14 gr. fertonów; r. 1580 były tu 4 łany os., 6 zagr., 6 komorn., 50 owiec i 2 wiatraki. W XVIII w. dziedziczył T. Jan Pruski; potem nastali Niemcy. Wś ma 18 dm., 111 mk. (12 kat., 99 prot.) i 187 ha (171 roli, 4 łąk, 3 lasu). Dwór ma 5 dm., 56 mk. (22 kat., 34 prot.) i 264 ha (206 roli, 25 łąk, 16 lasu). Ob. *Tarchały*. *E. Cal.*

Tarchalskie, mylnie *Tarchulskie*, leśnicz. do Przygodzic, pow. odolanowski (Ostrowo), o 9 klm. na płd. od Ostrowa.

Tarchały, wś i dwór, pow. odolanowski, o $2^1/_2$ klm. na płn.-wschód od Odolanowa (par. i poczta); st. dr. żel. w Ostrowie i Pobiedziskach o 9 klm. Tarchałę, Przybysławę, żonę, i Klemensa, brata jego, wymienia stara księga bractwa klasztoru lubińskiego (Pomn. Dz. Pol., V, 582); „Tarchali Ovis“ w gronie innej szlachty najeźdźa r. 1271 i łupi wsi biskupa wrocławs. w okolicy Milicza na Szląsku (Kod. Wielkp., n. 613); Dzierżysław Tarchała około r. 1388 bierze z Tomisławą, wdową po kasztelanie moderskim, Srocko Małe i Wielkie w okolicy Mosiny i Czempinia; Bogusław Tarchała występuje współcześnie w okolicy Grodziska i Wielichowa. Tam siedzieli też Rotenborkowie, których pasierb, Tarchalin, syn Janusza, w r. 1398 karany był w Kościanie za kradzież konia (Akta gr. wielkop.). W r. 1498 dzielono się T.; r. 1579 posiadali tu Szczęsny i Wojciech Tarchałowie 3 łany os. i 3 zagr.; Boniński Jakub i Krąkowski Paweł po łanie os.; w r. 1620 było na T. 4 łany km., 3 zagr. i tyluż komorn. z bydł.; r. 1621 przystąpiono do podziału T. i Czekanowa. T. weszły później w skład dóbr przygodzickich; w nowszych czasach rozdzielono je na Wielkie i Małe T. Folw. na Wielkich T. ma 10 dm., 77 mk.; wś z Małemi T. (26 dm., 199 mk.) i karczmą Przerwą tworzy okr. wiejski, mający 101 dm., 717 mk. (713 kat., 4 prot.) i 592 ha (372 roli, 124 łąk, 4 lasu). *E. Cal.*

Tarchomin, wś i kilka folw. nad Wisłą, pow. warszawski, gm. Jabłonna, par. Tarchomin, leży na praw. brzegu Wisły, o 8 w. na płn.-zach. od Warszawy, prawie naprzeciw Burakowa, posiada kościół par. murow., 230 mk.; przyst. dr. żel. nadwiślańskiej, zwany Płudy, leży na obszarze dworskim T. Istnieje tu fabryka pudrety. W 1827 r. było 10 dm., 184 mk. Dobra T. składały się z 3-ch folw., z obszarem 2407 mr. Około r. 1880 rozpoczęto rozprzedaż częściową obszaru dworskiego, skutkiem czego z dóbr pozostała tylko rezydencya dworska z małym obszarem. W skład dóbr wchodziły poprzednio wsi: T. os. 21, mr. 75; Dąbrówka Szlachecka os. 21, mr. 204; Dąbrówka Grzybowska os. 8, mr. 97; Świdry os. 17, mr. 161; Kępa Tarchomińska os. 18, mr. 306. Być może, iż o tej wsi wspomina dokument, którym Krystyn „de Chrosna“ nadaje bisk. pruskiemu Krystynowi wsi: „Tarchomino i Grodcovo“. Akt spisany był r. 1223 w Brzeźnie (Bresno), wobec ks. Leszka, Konrada mazow. i Henryka szląskiego. Perlbach odnosi ten akt do osad ziemi chełmińskiej (Pommern. Urkund., 18). W 1239 r. nadaje ks. Bolesław mazow. aż trzy wsi nad Bugiem (dziś pow. radzymiński) templaryuszom, którzy także mieli swą siedzibę zapewne w znacznem oddaleniu od tych okolic. Kościół paraf. obecny wzniesiony został przez Ossolińskich w r. 1583. T. par., dek. warszawski, 1860 dusz. *Br. Ch.*

Tarchomińska Kępa, wś nad Wisłą, pow. warszawski, gm. Jabłonna, par. Tarchomin, leży o kilka wiorst na płn.-zach. od Tarchomina, na kępie utworzonej przez łachę wiślaną, ma 91 mk., 208 mr.

Tarchów, wś nie istniejąca obecnie. Wymienia ją Długosz (L. B., III, 496), w par. Trzcinica (dziś w pow. jasielskim), jako wś królewską, tenutę Jana Gamratha h. Sulima. Wś miała łany km., zagrody, karczmy i folwark a dziesięciny pobierała czwarta prebenda u św. Floryana na Kleparzu w Krakowie.

Tarchówka, przyległ. dóbr Czemierniki, w pow. lubartowskim.

Tarchwitz, 1461 r. *Targewicz*, dobra i wś, pow. ziębicki, par. ew. Reichau, kat. Henrykowo. W r. 1885 dobra miały 161 ha, 2 dm.,

23 mk. (15 kat.). Wś 284 ha, 35 dm., 247 mk. (110 ew.).

Tarcza, rzeczka w hr. szaryskiem, na Węgrzech, ob. *Toryska.*

Tarcza, potok, dopł. Tajny, wpadającej do Zbrucza. Wypływa koło fol. Stadnica, w miejscu, gdzie się prawie schodzą z sobę powiaty: tarnopolski, skałacki i husiatyński, o 7·5 klm. na płd.-zach. od Grzymałowa. Same źródliska T. leżą w pow. trembowelskim. Zrazu płynie wielkiemi skrętami na zach. aż do Łysej Góry albo Eleonorówki, tworząc granicę między pow. husiatyńskim a tarnopolskim i skałackim i przyjmując z lew. brzegu potok od Hleszczawy. W Łysej Górze zmienia kierunek na płd. i rozlewając się kilkakroć w tak zw. „Głodne stawy“, zmierza do Kluwiniec, gdzie zwraca się na zach. i płynie w tym kierunku przez Wierzchowce do Peremiłowa. Tu jeszcze raz zmienia kierunek na płd., przepływa na Karaszyńce i w Chorostkowie uchodzi do stawu, który tworzy tu Tajna. Długi 21 klm. *Tad. Wiśn.*

Tarczal, *Tarcal*, mko nad rz. Taktą, w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.), w Hegyallyi, niedaleko Tokaju, w pięknej okolicy, ma kościół par. katol. i ewang., synagogę, st. kolei żel. cisańskiej, st. poczt., 2979 mk. Ziemia wydaje bez nawozu wszelkie rodzaje zbóż i owoców. Uprawa wina, zaliczonego do najszlachetniejszych, słynne jarmarki. W 1678 r. poczynili tu Turcy pod Ali Begem z agą Kara Hasanem znaczne zniszczenia; 1679 r. panowała zaraza morowa; 11 maja 1689 r. wymarzły zupełnie winnice, co się także stało poprzednio 1685 r. na św. Grzegorza.

Tarczanka, właściwie *Tarczynka*, niekiedy *Podgoszczą* zwana, rzeczka, powstaje w stronie zach. od os. Tarczyna, w pow. grójeckim, z połączenia się strumieni i zlewów wód polnych w okolicach wsi: Jezierzany, Świętochów, Jeżewice i Suchodół, płynie w kierunku płn.-wsch. do Tarczyna, następnie zwraca się ku wsch. i wsch.-płd., przepływa koło wsi Komorniki, Ruda, Prace Małe i Duże i uchodzi do Jeziorny z lew. brzegu, nieco poniżej wsi Łoś, leżącej nad Jeziorną z praw. brzegu.

Tarcze, wś włośc., pow. siedlecki, gm. Czuryły, par. Zbuczyn, posiada szkołę początk., urząd gm., 18 dm., 105 mk., 848 mr. W 1827 r. było 15 dm., 77 mk. Część tej wsi wchodziła w skład dóbr Cielemęcz. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś T. miała 1 łan. W r. 1552 płacono od $1^1/_4$ łanu. W r. 1580 p. Stanisław Mieczkowski i od sąsiad swych od 4 włók, które orzą sami, fl. 2, od 2 zagród bez ról gr. 8. Summa fl. 2 gr. 4 (Pawiński, Małop., 383, 396, 415). *Br. Ch.*

Tarczek, zapewne *Tarżek*, r. 1228 *Tarsc*, u Długosza *Tharszek*, wś, fol. majorat rząd., os. młyn. nad rz. Psarką (Ponikłą), pow. iłżecki, gm. i par. Tarczek, odl. 32 w. od Iłży. Leży śród pasma Łysogór, o $3^1/_2$ w. na wschód od Bodzentyna, graniczy ze Świętomarzą (od wschodu). Posiada kościół par. murowany, młyn wodny. Wś ma 52 dm., 378 mk., 520 mr. włośc. i 520 mr. folw. majoratu (gen. Kruedenera); os. młyń. rząd. ma 3 dm., 7 mr.; 2-gi folw. (Włodzim. Kondaki) 1 dm., 89 mr. W 1827 r. było 31 dm., 229 mk. Była to odwieczna własność bisk. krakowskich, którzy posiadali tu swój dworzec i wznieśli przy nim kościołek, podobno już w r. 1067. Iwo, bisk. krak., otrzymuje r. 1227 przywilej Leszka Białego na osadzanie Niemców w okolicy Tarska (Kod. katedry krak., I, N. XVII). Na akcie z r. 1228, wydanym w Skaryszewie przez ks. Grzymisławę, podpisał się Prandota „praepositus de Tarsc“. Osada targowa musiała się pomyślnie rozwijać, gdy Bolesław Wstydliwy, uposażając klasztor w Zawichoście r. 1257 przeznacza między innemi „decem marchas argenti in Tharsc, villa episcopi, que singulis annis in signum dominii recipere consuevimus“ (Kod. Małop., I, 53). Bolesław „dux Cracoviae et Sand.“, nadając r. 1275 przywileje cystersom wąchockim, udziela ich targowisku przy kościele w Wierzbicy te swobody, które ma biskup krak. w Tarsku i Iłży „jure Theutonicorum“. Konrad ks. mazowiecki, wojując z Bolesławem, spalił podobno i złupił osadę w r. 1244. Litwini przechodzili tędy w r. 1268. Głośny z burzliwego życia bisk. krak. Paweł z Przemankowa zakończył życie w tutejszym dworcu. Biskup Bodzanta przeniósł targowisko na miejsce, w którem istnieje dziś Bodzentyn i nazwał nowe miasto od swego nazwiska. Dochód z karczem w T. należał do scholastryi kieleckiej którą za to wynagrodził Bodzanta w r. 1364 dziesięcinami ze wsi Umianowic (Długosz, L. B., I, 450). W opisie T. Długosz powiada, iż było tu niegdyś znaczne miasto biskupie („oppidum notabile“). W połowie XV w. jest T. wsią biskupią, mającą 12 łan. km., dających biskupom krak. dziesięcinę, wartości do 12 grzyw. Folwark biskupi dawał pleban. miejscowemu (L. B., II, 461). R. 1581 było tu 21 osad., 11 łan. i $10^1/_2$ prętów, 1 ogr., 3 komorn. ubogich (Pawiński, Małop., 191). Kościół paraf., p. w. św. Idziego, przechował się dotąd w pierwotnej zapewne postaci. Jest to niewielka budowla (25 kroków długości, 15 szerok.), z kamienia ciosowego, bez tynku, z maleńkiemi okienkami. W kościele znajdują się starożytne obrazy na drzewie, kielich srebrny z r. 1626. Nad drzwiami napis umieszczony po restauracyi dokonanej w r. 1803 kosztem rządu austryackiego. Napis ten podaje rok 1067 jako datę

erekcyi. Opis i rysunek kościoła podał ks. Siarkowski w Tyg. Illustr. (z r. 1880, t. IX). T. par., dek. iłżecki, 1232 dusz. Tarczek gm. należy do sąd. gm. okr. VII w Rzepinie, urz. gm. w Świętomarzy, st. pocz. w Wąchocku. Gmina ma 7822 mr. obszaru, 450 dm. (2 mur.), 3762 mk. W skład gm. wchodzą: Brzezie, Brandys (os. młyn.), Dąbrowa rządowa, Dąbrowa pokościelna, Grabków, Jadowniki, Jawór Opatowski, Krajków, Łomno, Modrzewie, Sierzawy, Świętomarz, Tarczek, Wojciechów, Wymysłów, Zarzecze. *Br. Ch.*

Tarczówek, przyl. dóbr Masłomiąca, w pow. mieehowskim.

Tarczyn, w XIV w. *Tarczyno*, os. miejska, dawniej miasteczko, nad rzką Tarczanką (dopł. pobliskiej Jeziorny), w pow. grójeckim, gm. Komorniki, par. Tarczyn, odl. 28 w. od Warszawy, 12 w. od Grójca, leży przy szosie warszawsko-radomskiej. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, st. poczt., dom przytułku dla ubogich, sąd gm., urząd gm., około 100 dm. drewnianych i do 1500 mk. Do mieszczan należy 482 mr. ziemi. W r. 1827 było 54 dm., 560 mk.; 1858 r. 59 dm. (6 mur.), 994 mk. (639 żydów). Jest to starożytna osada, pierwotnie wieś książęca, położona przy krzyżujących się tu traktach z Radomia do Warszawy a z Łowicza i Sochaczewa do Czerska. Zapewne na początku XIV w. powstała tu parafia z kościołkiem p. w. św. Mikołaja. Fundator (może ks. Trojden, † 1341) nadał kościołowi jako uposażenie samą wieś. Blizkość Warszawy i Czerska pozwalała obsadzać przy tutejszym kościołku kapelanów książęcych. Książę Kazimierz dokumentem znanym jedynie z odpisu, posiadającego mylną datę (r. 1303), wydanym w Warszawie, podobno 1353 (książę † 1354), pozwolił swemu kapelanowi Janowi założyć na obszarze wsi T. miasto na prawie magdeburskiem. Uwolnił on osadę od wozu wojennego, opłat wszelkich i ciężarów prawa polskiego. Plebanom nadał opłaty za zabójstwa popełnione w obrębie osady (Ulanowski, Dok. Mazow., str. 215 i 216). Kiedy książę Janusz przeniesie w r. 1406 prebendy kanonickie, przy kaplicy zamkowej w Czersku istniejące, do kościoła św. Jana w Warszawie, to probostwo tarczyńskie przeznaczone zostanie na uposażenie proboszcza nowej kollegiaty. W XVI w. istnieje przy kościele szkółka a Wojciech Jeżewski, kaszt. warszawski, funduje w r. 1549 szpital dla ubogich, dotąd istniejący. Ks. Gabryel Prowancyusz Władysławski, proboszcz warszawski, nauczyciel Władysława IV, podźwignął z upadku zrujnowany kościół i przyozdobił go w r. 1630, jak o tem świadczy istniejąca dotąd tablica z napisem. Biskup chełmski i prob. warsz. Kazimierz Szczuka odnowił kościół r. 1714, jak powiada napis na nagrobku jego mieszczącym się w kościele. Liczne przeróbki zatarły pierwotne kształty budowli. Za rządów pruskich T. przeszedł na własność skarbu. Pożar zniszczył miasteczko w r. 1704 r. Wtedy to zapewne spłonęła istniejąca tu kaplica św. Doroty. Opis kościoła i historyą pomieścił „Pamiętnik relig. moralny“ (z r. 1852, t. XXIII). T. par., dek. grójecki, 5631 dusz. *Br. Ch.*

Tarczyny, jezioro niewodne, w kluczu lubawskim, własność bisk. chełm. (ob. Inwentarz bisk. chełm. z r. 1731, str. 73). *Ks. Fr.*

Tarczyny, Kętrz. *Tarczyn*, wś nad jeziorem t. n., na granicy pow. niborskiego, pow. brodnicki, st. p. Montowo, paraf. kat. Zwiniarz; 228 ha (143 roli orn., 18 łąk); 10 dm., 10 dym., 51 mk., 50 kat., 1 ew. Wizyt. Strzesza z r. 1667—72 donosi, że prob. pobierał ztąd 6 kor. żyta i tyleż owsa. „Reliqui desertati sunt mansi sunt, qui in universum 15 censebantur ab antiquo“ (str. 240). W inwentarzu bisk. chełmińskiego z r. 1731 czytamy: Wsie szlacheckie Tarczyny posiadeł 4, włók 15; czynsz 4 korce żyta, 4 pszenicy, wosku 1 funt, pieniążków 5 (str. 73.). *Ks. Fr.*

Tarda, niem. *Tharden*, wś, pow. ostródzki, st. pocz. Liebemuehl.

Tarejki, wś i folw. nad rz. Snówką, dopł. Uszy, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. i gm. Snów (o 3 w.), o 66 w. od Nowogródka. Wś ma 11 osad; folw., od 1860 r. własność Kobylińskich, około 11 włók. Miejscowość bezleśna, lekko falista, grunta urodzajne, pszenne.

Tarejle, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Kukuciszki (o 16 w.), okr. wiejski Puczkaryszki, o 50 w. od Święcian, ma 5 dm., 49 mk. katol. (w 1865 r. 21 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Czywile.

Targanice al. *Targanica*, wś, pow. wadowicki (dawne księstwo zatorskie), w odl. 9 klm. na płd. od Andrychowa, nad pot. Targaniczką (dopł. Wieprzówki, uchodzącej do Skawy). Według spisu z r. 1880 było 248 dm. i 1729 mk. Polaków, 1698 rz.-kat., 29 izrael. i 2 innych wyzn. Obszar większ. własn. obejmował w 1872 r. 1415 mr. (4 mr. roli, 20 mr. past. i 1391 mr. lasu); mniejszej własn. 1225 mr. (884 roli, 120 łąk i ogr., 194 pastw. i 27 lasu). Paraf. rz.-kat. w Andrychowie. Ludność trudniła się wyrobem drelichów.

Targaniczka, potok, ob. *Roczynka* al. *Roczonka*.

Targasy, os., pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Świerczyn. Nie pomieszczona w nowszych spisach.

Targaz, dawna posiadłość benedyktynek toruńskich (w pow. toruńskim). Winnicę na Targazie, przy młynie Traposz, nad Wisłą ku Kaszczorkowi posiadały panny oddawna, tyl-

ko ją sprzedały na czynsz. R. 1510 Matys z Łasina czynszuje ztąd 1 grz. W XVI wieka uprawiano tu jeszcze wino, jak wynika z księgi czynszowej. R. 1520 ogród, w którym Traposz czynszuje 1½ grz., okrom naszego winiarza; ten nic nie czynszuje, jest mu dany na wspomożenie, żeby tem lepiej uprawiał winnicę. A wino się we dwa lata nie rodzi. R. 1610 nabył ten folw. od Pawła Orłowskiego, podsędziego dobrzyńskiego, Jerzy Kostka, woj. malborski, ssta golubski, za 800 zł. Po jego śmierci odkupiła go napowrót ksieni Dulska od pozostałych trzech sióstr: Katarzyny Trzebuchowskiej, Anny ksieni w Jarosławiu i Zofii Batorowej w r. 1617 (ob. Klasztory żeńskie kś. Fankidejskiego, str. 169). Dziś folw. ten nie istnieje. *Kś. Fr.*

Targewisch (niem.), ob. *Targowisko.*

Targoławka Ludwinowska, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 9 w., ma 23 dm., 86 mk. W 1827 r. 8 dm., 78 mk.

Targonie 1.) wś i fol. nad rz. Łydynią, pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Lekowo, odl. 7 w. od Ciechanowa, ma 12 dm., 161 mk. W 1827 r. było 12 dm., 103 mk. W r. 1884 fol. T. rozl. mr. 801: gr. or. i ogr. mr. 381, łąk mr. 102, lasu mr. 238, zarośli mr. 61, wody mr. 8, nieuż. mr. 11; bud. mur. 2, z drzewa 12; płodozm. 13-pol., las nieurządzony, pokłady torfu i rudy żelaznej. Wś T. os. 24, mr. 138. 2.) **T.** *Wielkie* i *T. Krytuły* i *T. Wity*, wsi nad Narwią (z lew. brzegu), przy ujściu Sliny, pow. łomżyński, gm. Chlebiotka, par. Zawady. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. T. Wielkie miały 34 dm., 214 mk., T. Krytuły 16 dm., 72 mk., T. Wity 16 dm., 146 mk. Z. Gloger znalazł tu ślady osad ludzkich z epoki krzemienia. W aktach sądowych z r. 1413 wymienione są te trzy wioski, gniazdo rodowe Targońskich (Gloger, Ziemia łomż.). *Br. Ch.*

Targoszcz, *Torgacz* (?), os., w pow. szubińskim, o 3 klm. na płd.-zach. od Rynarzewa (par. i poczta); st. dr. żel. na Strzelewie (Strolau) o 12 klm.; ma 3 dm., 20 mk. Graniczy z Stanisławką, z którą tworzy okrąg wiejski (Zweidorf). Istniała już przy schyłku zeszłego stulecia.

Targoszczyce, wś i fol., pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Żabczyce, o 10 w. od Pińska, ma 15 osad; miejscowość lekko falista, grunta lekkie, urodzajne. *A. Jel.*

Targoszów, wś, pow. żywiecki, o 11 klm. na płn.-zach. od Suchej. Według szemat. dyecezyi krak. z r. 1891 wś ma 275 mk. Polaków, rz.-kat. T. należy do par. w Krzeszowie (o 3 klm.). *W. H.*

Targoszyce *Poduchowne*, kol., pow. będziński, gm. Sulików, par. Targoszyce, leży przy drodze z Siewierza do Niezdary, na wzn. 1294 st. npm., posiada kościół par. murowany, 14 dm., 33 mk., 89 mr. włośc., 3 dm., 6 mr. do probostwa należących. W 1827 r. było 6 dm., 73 mk. Osada ta, leżąca w obrębie dawnego księstwa siewierskiego, była zapewne częścią wsi Mierzęcice. W akcie nabycia księstwa tego przez Zbign. Oleśnickiego w r. 1443 niema Targoszyc ale są pobliskie wsi, jak Sulikow i Mirzowice (zapewne dzisiejsze Mierzęcice). Kościół i parafia powstały tu zapewne dopiero w XVIII stuleciu. Kościołek stanął na górze, śród pola zwanego Targoszyce a należącego do Mierzęcic. W r. 1881 rozpoczęto budowę nowego kościoła murowanego (ob. *Mierzęcice*). T. par., dek. będziński, 3195 dusz. *Br. Ch.*

Targoszyce, majętność, w pow. krotoszyńskim (Koźmin), o 5 klm. ku płn. od Kobylina (poczta i st. dr. żel.), nad Rdzącą, która z Ochlą wpada do Orli (dopł. Baryczy); par. Wyganów; 11 dm., 142 mk. (135 katol., 7 prot.) i 478 ha (314·66 roli, 24·85 łąk, 2·21 pastwisk, 122·40 lasu, 2·79 nieużytków, 0·77 wody); owczarnia zarodowa Negretti; właściciel Ildefons Chełkowski na Kuklinowie. W r. 1286 arcyb. gnieźn. Jakub przekazał fertony z T. kościołowi kobylińskiemu (Kod. Wielkop., n. 638); r. 1391 toczyły się spory między Wawrzyńcem z Wielkiej Łęki a Piotrem z Zalesia o Ochlę, która wówczas należała do T. (Akta wielkop., II, n. 106). Pierwszym znanym nam dziedzicem T. był Marcin Krotoski, który ożeniwszy się z Anną, córką Jana Rozdrażewskiego, zabezpieczył posag jej na T. i oddał jej wieś tę w posiadanie; straciwszy cały posag, zawiózł żonę w r. 1514 do grodu pyzdrskiego i uzyskawszy od niej pokwitowanie z odebranego przez nią posagu swego, sprzedał T. za 60 grzyw. Annie, owdowiałej po Janie Kołudzkim, powtórnie zamężnej za Janem Dobczyńskim. Tegoż roku 1514 Anna odstępuje T. mężowi, a później, ale w tym roku i już za trzecim mężem, Janem Ostoja Ponieckim, daje w wyderek za 50 grzyw. trzy łany kmiece w T. Hipolitowi i Elżbiecie Dalebuskim; łany te wykupiła w r. 1519; r. 1525 posiada tę wieś Jan Niewieski, dziedzic Krotoszyna, a w r. 1526 siedzi tam znów Anna Poniecka. Około r. 1578 należały T. do Zofii Żegrowskiej. R. 1612 Jerzy Poniecki, syn Jana i Katarzyny z Żegrowa, wypuścił T. w wyderek za 5100 zł. Maciejowi Pasikoń Pogorzelskiemu, a w następnym roku sprzedał je Maciejowi Starkowieckiemu za 15,006 złp.; odtąd aż do r. 1677 dziedziczyli tę wieś Starkowieccy. R. 1619 Maciej puścił ją w wyderek za 3500 zł. Piotrowi Rokosowskiemu; r. 1650, Jędrzej zastawił ją za 20,000 zł. Janowi z Bnina Opalińskiemu, a po

r. 1660 wydzierżawił ją Zygmuntowi ze Skrzypny Twardowskiemu. R. 1677 Stanisław Starkowiecki, jezuita, sprzedał T. i przyległości Hieronimowi Naramowskiemu za 100,000 zł. pol.; przeciw tej sprzedaży protestował Maciej Mieszkowski, brat cioteczny Starkowieckiego, R. 1689 Zofia Skórzewska, Maryanna Marszewska i Jadwiga, z pierwszego małżeństwa Olędzka, z drugiego Nieżychowska, córki Hieronima Naramowskiego i Anny Chyłkowskiej, puściły T. w wyderek za 57,000 złp. Kazimierzowi Skórzewskiemu, mężowi wspomnianej Zofii. R. 1699 jedna z Naramowskich sprzedała nabyte w r. 1667 dobra za 250,000 złotych Stanisławowi Wierusz Wałknowskiemu, kaszt. wieluńskiemu. W r. 1750 dzierżawił T. Jan Lisowski. R. 1790 Felicyan Wałknowski, sędzia ziemski kaliski, sprzedał je za 183.240 złp. Hilaremu Borzęckiemu; około tego czasu spotykamy Nepomucena Korytowskiego na T. i Paradowic, wreszcieer. 1816 nabył je od Garczyńskiego, mającego za sobą Urszulę Borzęcką, Paschalis Poullin, po którego śmierci przeszły T. w ręce wdowy (J. Łukaszewicz, Pow. Krotosz., I, 444—452). Kmieci bywało na T. do 13; w r. 1578 było $7^1/_2$ łan. os., 3 zagr., 3 komorn. i 1 owczarz; dziesięcinę snopową, po ćwiertni żyta i tyle owsa z łanu, pobierał pleban w Wyganowie; dziesięcinę pieniężną dawali kmiecie gdzie indziej. Około r. 1750 stał młyn na Rdzącej pod T. tudzież wiatrak od r. 1696 do 1862. Należący do T. fol. Poradowo, rozdzielono między włościan około r. 1843 i ztąd utworzona osada zowie się Paradowem. W ostatnich czasach właścicielem T. był znany pracownik na polu historycznem Józef Łukaszewicz, który tu zmarł w r. 1873.

Targoszyna al. *Tarhoszyna*, potok, w pow. sokalskim, wpada do Bugu z lew. brzegu. Wypływa u stóp wzgórza Rudka (218 mt.), w poziomie około 212 mt. npm. i płynie na wschód ku Bugowi, do którego uchodzi pod Dobraczynem (około 194 mt. npm.), przy drodze łączącej Sokal z Krystynopolem. Przyjmuje kilka dopływów, z których ważniejszy potoczek od Boratyna. Wszedłszy za Dobraczynem w podmokłe pobrzeże Bugu, rozgałęzia się w kilka ramion. *Tad. Wiśn.*

Targoszyna, w XV w. *Thargoschyna*, os. przy Brzezowy, w pow. wielickim, ma 27 chat i 152 mk. rz.-kat. Według Długosza (L. B., I, 44) założona na rolach wsi Popowic przez Mikołaja z Brzezia, marsz. kor. Założyciel przeznaczył dziesięciny prebendzie góreckiej w kat. krak., ale później zabrał je proboszcz dobczycki. W 1581 (Pawiń., Małop., 48) T. miał 1 łan kmiecy i 1 łan sołtysi. Mały obszar nie pozwolił wytworzyć tu osobnej gminy. Leży przy gościńcu z Myślenic do Dobczyc, w porzeczu Raby. Gleba urodzajna, wystawiona na wylewy. *Mac.*

Targowa, potoczek, wpadający pod Ottynią do Babianki, dopł. Worony. Wypływa ze stoków wzgórza Bihania (371 mt.), na płn. od Ottynii, płynie przez Zakrzewce, Grabicz w kierunku płd., opływa wzgórze Mohyłka (347 mt.), zatacza półkole i zwróciwszy się na płn. uchodzi do Babianki. Długi 6·5 klm. Brzegi pod Ottynią na znacznej przestrzeni podmokłe i bagniste. *Tad. Wiśn.*

Targowa Górka 1.) dawniej *Mileszyną* zwana, *Gorca* r. 1258, *Mileszna* i *Milesna* 1343, *Milesina* 1364, *Myeleszna Gorka* 1576, wś kośc. i dwór, pow. średzki, dekan. kostrzyński, leży o 9 klm. na zach.-płd. od Wrześni; paraf. katol., szkoła i poczta w miejscu, par. prot. Holendry Nekielskie, st. dr. żel. na Opatówku o 5 klm. i nieco dalej w Nekli. W r. 1258 występuje Milesza z Górki w otoczeniu ks. Bolesława, syna Władysława Odonicza; r. 1272 ks. Helena sprzedała za 18 grzyw. srebra Piotrowi, synowi Mileszy, dziedzictwo swe z 2 komorn., wcielając je do Górki Mileszy i do opola gdeckiego, a zarazem wykluczając je z pod opola Chociczy i uwalniając od różnych ciężarów (Kod. Wielkop., n. 369, 449). Dziedzictwo ks. Heleny nie jest sąsiednią Małą Górką, która już wówczas była własnością kapituły gnieźn., lecz jedną z osad, które zlały się z Górką Mileszyną. W r. 1343 pojawiają się bracia stryjeczni Piotr, kaszt. radzimski, i Dobrogost Mileszyc, dziedzice miasta (civitas) Górki Mileszynej, którym bawiący w Poznaniu król Kazimierz odnowił w dniu 14 czerwca t. r. zatracony w pożarze przywilej na zaprowadzenie prawa niemieckiego w rzeczonem mieście (Kod. Wielk., n. 1213, 1215). Występujący w r. 1348 Janusz Gorko, kaszt. kaliski, nie pochodził z Górki Mileszynej (Kod. Wielk., n. 1270), na której w r. 1364 i 1366 siedzieli Wojciech i Milesza. Wojciech sprzedał kaszt. szremskiemu Janowi za 340 grzyw. groszy czwartą część Górki Mileszyny z Małem Łępinem i Borkowem (nie istnieją). Tę sprzedaż potwierdził król Kazimierz w Pyzdrach (Kod. Wielk., n. 1530). Ten lub inny Wojciech z Górki występuje w r. 1397 z Zawiszą z Wrześni i Wincentym z Bierzglina (Akta gr. wielk., II, n. 613). Milesza z G. M. zastawił w r. 1366 temuż kasztelanowi część swoją dziedziczną z przyległościami, zwanemi Polwice; połowę Łępina zachował dla siebie; następnego zaś roku sprzedał swój dział z lasem Kozacinem za 150 grzyw. kaszt. kaliskiemu (sic) Janowi (Kod. Wielk., n. 1564, 1575). W r. 1370 Dobrogost, prawdziwy dziedzic Górki M., zastawił folw. zięciowi swemu Jakuszowi Młynkowi (Kod. Wielk.,

n. 1640). Między r. 1390 i 1400 dziedziczyli tę Górkę Boguchwał (Bogusław), Dobiesław i Bodzęta (Akta gr. wielkop., II), synowie, jak wnioskujemy, Jana Poraja z Bierzglina i Jankona, kaszt. kaliskiego. W r. 1397 prawuje się mieszczanka Stachna z Wincentym z Nowego Bierzglina, a w r. 1400 występuje Małgorzata, wójtowa miejscowa (Akta, II, 609, 613, 921). W r. 1458 dostawiła G. Mileszyna (Myeyska?) 4 żołnierzy na wyprawę malborską. Górka Mileszyna obejmowała Małą Wieś i Wielką. W r. 1506 Barbara Górecka wyszedłszy za Jana Spławskiego, sędzię kaliskiego, wniosła mu część majętności góreckiej; w r. 1559 siedzą tu Spławscy i Góreccy, których Paprocki liczy do herbu Dryja. Z tych Góreckich miał pochodzić Leonard, autor XVI wieku. Reg. pobor. z r. 1578 wykazują przy Górce Mileszynej Jędrzeja Góreckiego z pół śladem os., 1 zagr., 2 komorn. i 1 rzeźnikiem, tudzież Mikołaja Spławskiego z 2 ślad. miejskiemi, 1 krawcem i 4 rzemieśl.; regestra z r. 1618—1620 wymieniają obok dziedzica, Ambrożego Góreckiego, płacącego 15 gr. z pół śladu osiadłego, burmistrza z radą miejską, płacących 4 złp. 3 gr. z 2 ślad. os., od 3 rzemieśln. i tyluż komorników. W r. 1638 należała część Górki do Mielżyńskich, w r. 1671 do Jana Góreckiego, a w r. 1722 cała Górka do Turnów. W r. 1724 August II nadał osadzie przywilej na 5 jarmarków i targi w każdy poniedziałek; Stanisław August potwierdzając to, dodał jeszcze cztery jarmarki. Po r. 1761 dziedziczyli tę majętność Drogońscy, po nich około r. 1793 hr. Keyserling, którego córka Adela wyszedłszy za generała Hamilkara Kosińskiego, wniosła ją w dom Kosińskich. Syn generała Władysław, sprzedał ją Bronisławowi Żychlińskiemu około r. 1870; potem przeszła G. Targowa w ręce Niemców. Nazwa Górki Mileszynej ustąpiła z czasem nazwie dzisiejszej, znanej już Paprockiemu. Między pałacem góreckim a gorzelnią znajduje się staw zarastający trzciną, w około którego stać miało 12 browarów. Kościół, p. w. Archanioła Michała, istniał już przed r. 1510; nowe kościoły w miejsce starych stawiali: Mikołaj Mielżyński, kaszt. gnieźn., około r. 1636, Kazimierz Sosnowicz, pleban, w r. 1739, i Kosińscy w r. 1840. Do kościoła zaprowadzone było bractwo różańcowe w r. 1678. Księgi kościelne sięgają r. 1621. W aktach znajduje się napis, przeznaczony do nagrobku dla Zygmunta z Stręczna Turny, stolnika, († 1761, ob. Łukaszewicz, Op. kośc. par., I, 380). Na cmentarzu spoczywają zwłoki generała Hamilkara Kosińskiego († 10 marca 1823). Paraf., liczącą 1479 dusz, składają: Chwalczyce, Dzierzchnica, Gąsiorowo, Hamilkarowo, Mystki, Racławki, Stępocin i Targowa Górka; szkoły paraf. są w Stępocinie i Górce. Między r. 1638 i 1725 stała tu kaplica p. w. św. Małgorzaty. Szpital, założony w r. 1628 przez Mielżyńskiego, istnieje dotąd. Wieś T. G. ma 36 dm., 394 mk. (390 kat., 4 prot.) i 506 ha (409 roli, 19 łąk). Dwór z Hamilkarowem, Racławkami, cegielnią (1 dm., 6 mk.) i leśniczówką tworzy okrąg dworski, mający 25 dm., 424 mk. (372 katol., 52 prot.) i 1370 ha (950·27 roli, 75 łąk, 32·17 pastw., 274 lasu, 37·28 nieuż., 1·28 wody); gorzelnia, cegielnia, owczarnia zarodowa, chów bydła holenderskiego; właścicielem jest król pruski. 2.) **T. G.** al. *Holendry Góreckie*, *Targowieckie*, dawniej *Sławęcińskie*, holendry, pow. średzki, tuż pod Neklą (par. kat., poczta i st. dr. żel.); par. prot. Holendry Nekielskie; 13 dm., 87 mk. (7 kat., 80 prot.) i 158 ha (129 roli, 14 łąk). Założone były w r. 1751 przez Turnów, dziedziców Targowej Górki. Ob. *Sławęcin*. *E. Cal.*

Targówek 1.) kol., folw. i przedmieście Warszawy, leży na płn.-wschód od Pragi, przytyka do Nowej Pragi, która powstała na obszarze 42 mr. oddzielonych w r. 1861 z obszaru Targówka. Folw. i kol. należą do gminy Brudno i parafii Praga. Z obszaru folwarcznego, wynoszącego 777 mr., po rozprzedaży na drobne kolonie i place pozostało przy dominium 60 mr. Na obszarze T. powstała wielka huta szklana (Szolce i Kijewski), fabryka albuminu i inne mniejsze zakłady przemysłowe. W 1827 r. było w T. 29 dm., 373 mk.; obecnie ludność wzrosła kilkakrotnie. W dokum. z roku 1347, książęta Kazimierz i Ziemowit zwracają bisk. płockim zabrane wsi: Kamion i „Targowe prope Kamono sitam“. Było to więc targowisko, założone na suchym obszarze piaszczystych wyniosłości prawego brzegu Wisły, położone tuż naprzeciw targowiska warszawskiego. Wykopywane tu urny i inne przedmioty świadczą o dawności zaludnienia. Ze wzrostem Warszawy i zaludnieniem nizin nadwiślańskich, straciła osada targi, które się przeniosły do miasteczek założonych tuż nad Wisłą: Skaryszewa i Pragi. Na akcie sprzedaży wójtowstwa warszawskiego w r. 1408 podpisał się: „Laurencius de Targowe“, wojski warszawski. Widocznie więc przeszła wieś ta w ręce prywatne, może w części tylko. 2.) **T.**, os., pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więcławice. *Br. Ch.*

Targowica, w dok. *Torhowica*, *Torhowicza*, *Torchowicza*, *Torhowcza*, mczko przy ujściu Ikwy do Styru, pow. dubieński, o 28 w. na płn.-zach. od Dubna, ma 110 dm., 694 mk., w tem 60% żydów, kaplicę prawosł., kościół katol., synagogę i dom modlitwy żydowski, browar, gorzelnię. Stara osada, nadana w r.

1451 przez Kazimierza Jagiellończyka w nagrodę zasług Niemirze Rezanowiczowi, ście łuckiemu. Następnie powróciła do rąk królewskich, skoro Zygmunt Stary, na prośbę kn. Konstantego Ostrogskiego, nadaje w 1511 r. dwór T. ze wsiami Rudlewem, Bołobokiem i Bełym Berehem dworzanom swoim kn. Fedorowi i Iwanowi Iwanowiczom Koreckim. Jedyna córka Iwana ks. Hanna wyszła za kn. Iwana Wasilewicza Masalskiego i wniosła mu w posagu część T., rewizya bowiem zamku łuckiego z 1545 r. wymienia go jako dziedzica, zobowiązanego do utrzymywania w porządku kilku horodni zamkowych. Nadto włość targowicka wraz z innemi obowiązana była do przysłania stróżów do zamku, od czego jednak uchylała się (Jabłonowski, Rewizye, 33, 35, 42, 43, 57, 84). W 1595 r. kn. Jarosz Wasilewicz Masalski, wraz z siostrą swą Anną, żoną Eliasza Telatyckiego, procesował się o Targowicę, dzieci zaś jego: Krzysztof, Andrzej, Stefan, Zofia i Aleksandra części swe na T. sprzedają w 1613 r. kn. Joachimowi Koreckiemu. Widocznie jednak i poprzednio jeżeli nie cała T., to przynajmniej większa część jej była w posiadaniu kn. Bohusza Fedorowicza Koreckiego, wwdy wołyńskiego († 1572 r.), żonatego z Maryanną Czaplicówną, bowiem podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. wnosi on pobór przez podstarościego swego łuckiego Iwana Bohuryńskiego z Korca, Miedzirzecza, Kulikiowa, Torhowiczy i Jarunia. W 1577 r. kn. Korecka płaci z T. od 15 dym. po 4 gr., 18 dym., co potrosze roli mają po 6 gr., 12 ogr. po 2 gr., 3 rzem. po 4 gr., 1 towarz. $^1/_2$ gr., 4 kół młyń. po 24 gr. Do T. należały włości: Radomyśl, Sucha Wola, Podłoszcze, Podbajcze, Berezek, Rudlewo, Bawołoki, Wolnicze i Lichaczówka. W 1583 r. taż Bohuszowa Korecka wnosi z T. od 11 dym. rynkow. po 16 gr., 14 dym. uliczn. po 8 gr., 17 chałup przedm. po 4 gr., 19 nędzn. chał. po 2 gr., od 1 kowala 15 gr., 2 przek. po 15 gr., 2 kół waln., 2 popów. Jednocześnie jednak z części T. płaci pobór kn. Bohdan Masalski od 2 kół waln. W 1589 r. kn. Bohuszowa Korecka płaci 11 fl. 16 gr. szoszu, 7 fl. 3 gr. z popów, z kół walnych, z przekupek, z kowala i 30 fl. czopowego per arend., razem 48 fl. 19 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 13, 50, 88, 95, 153). Anna, jedyna córka Samuela Joachimowicza kn. Koreckiego (zabitego w Stambule w 1622 r.) i Katarzyny Mohilanki, żona Andrzeja Leszczyńskiego, wwdy derpskiego, odziedziczyła po ojcu Targowicę. Stryj jej i opiekun kn. Karol-Samuel Korecki, pożyczył od Zborowskiego 30,000 fl. na zaspokojenie wierzycieli jej ojca i oddał mu w zastaw T. w 1625 r. Następnie T. przechodzi do Bieniewskich, na prośbę bowiem dziedzica Stanisława Kazimierza, wwdy czernihowskiego, król Michał d. 23 listopada 1669 r. nadaje trzy jarmarki: w tydzień po Ziel. Świątkach, w tydzień po święcie św. Ilego i w tydzień po św. Łuce, podług kalendarza rusk. „Na które to jarmarki wolno będzie wszelkiego narodu kupcom i innego stanu ludziom przyjeżdżać, towary odmieniać i inne sprawy poczciwe i kontrakty odprawować, takich tylko nie przypuszczając, których prawa pospolite od spółkowania z dobrymi oddzielają i onego zabraniają, prawa jednak nasze zachowując". W r. 1705 zimował tu Mazepa, w następnym zaś d. 6 lipca Stanisław Leszczyński, stanąwszy tu obozem, wydał manifest do wwdztwa podolskiego, oznajmujący obywatelom oswobodzenie od nieprzyjaciół i zwołujący sejmiki do Kamieńca na d. 27 lipca. Po Bieniewskich T. przechodzi do Rzewuskich, obecnie należy do Strojnowskich. Istniał tu dawniej kościół i klasztor dominikanów oraz była parafia kat., dekanatu dubieńskiego, z kaplicami w Mstyszynie i Łuczycach. *J. Krz.*

Targowica, *Torhowica*, mko rząd. na prawym brzegu Siniuchy, pow. humański, w 2 okr. pol., gm. Podwysokie, o 45 w. od Humania a 242 w. od Kijowa odległe, ma 1206 mk. (w 1885 r.), obecnie zaś 2137 mk., w połowie żydów, w ręku których spoczywa handel, do niedawna dość znaczny, z powodu że Humań ma tylko targi tygodniowe, wtedy gdy T. jarmarki. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, drewnianą, niewiadomej erekcyi, wzniesioną na miejsce dawnej, fundowanej w 1748 r. przez Fr. Salezego Potockiego, krajczego koron., i uposażonej 90 dzies. ziemi. W protokule archidyakonatu kijowskiego pod 1803 r. czytamy: „Indult dla kaplicy publicznej w m. T., dziedzicznej gr. Potockiego, wydany został na żądanie W. Józefa Rusieckiego, rządcy kluczowego, na trzy lata, d. 24 febr. 1803 r." Rzka Siniucha oddziela T. od położonego na przeciwległym brzegu mczka Nowoarchangielska (w gub. chersońskiej). Kraj to w ogóle smutny: dokoła szerzy się step jednostajny. Jan Potocki utrzymuje, że w niedalekiej okolicy T. przeciągały „święte drogi" (Exampee), o których wspomina Herodot. W tychże miejscach, nieopodal od źródła „strumienia gorzkiego", stać miał olbrzymi miedziany kocioł, sporządzony z rozkazu Ariantusa, króla Scytów, ulany z ostrzy strzał 6 amfor (156 garncy) trzymający. Było to pogranicze, według Herodota, między Scytami rolnikami a koczującymi, których uważa za oddzielne plemię i zowie ich Alozonumi, od greckiego wyrazu „alazo" (błąkać się). Początek T. odległej sięga starożytności. W XIV w. Genueńczycy kaffeńscy, wzrosłszy w po-

tęgę, rozszerzali handel swój i wpływ na obszarach Rusi. Jednem ze stepowych targowisk z tej epoki była pierwotna Targowica. Ruski czerwiec wymieniano tu na greckie i włoskie wyroby. Wszelako z upadkiem osady genueńskiej Kaffy (1475 r.), za hańtwa Mendligireja, T. została zniszczoną. Strykowski jeszcze (1575) widział ślady murów tego znikłego miasta. Odtąd przez długie lata głucha napowrót zapanowała pustynia. Okolica ta zwana „Umany“, w 1609 r. została nadaną darowizną przez Zygmunta III, w celu zaludnienia Walentemu Kalinowskiemu, który znaczne koszta łożąc, jął tu nowe zakładać osady. Kolonizacya pustki szła sporo i w krótkim czasie wyrosły Umań i Targowica. Po śmierci Walentego Kalinowskiego objął te osady syn jego Marcin. Wojny kozackie zastały T. już znaczną i ludną osadą. W 1669 r. uformował się w niej nawet osobny pułk kozacki, którego pierwszym pułkownikiem był Efim Tarhowicki, następnie Stefan Szczerbina. Ten trzymał z Doroszenkiem, który tu w hańskiem imieniu kazał bić monetę i, hojnie szafując pieniędzmi, usiłował Kozaków zjednać dla swoich zamysłów. Ale gdy Doroszenko ogłosił się hołdownikiem Turcyi, Targowiczanie umyślili go odstąpić. Na wieść zaś że rezydent Doroszenka Asłamtii prowadzi Turków w liczbie 3000, opuścili swoje siedliska, ale Doroszenko za wynoszącymi się wyprawił Tatarów, którzy wszystkich ich zagarnęli w niewolę (Kostomarow, Ruina, str. 494). W 1675 r. Targowiczanie całą gromadą wynieśli się za Dniepr. I tak T. znowu w puste zamienia się uroczysko. Po ukończeniu wojen kozackich, za powrotem dziedziców do dóbr, posiadaczem Umańszczyzny jest Stanisław Potocki, wwoda bełzki, który ją bierze w spadku po wygasłych Kalinowskich. Za jego staraniem i tu na pustkowiach osiadają nowi ludzie, a niejaki Kiryk Wołoszyn zostaje osadzcą odrodzonej T. W 1726 r. gubernatorem czyli rządzcą T. jest Józef Łabęcki. Niedługo atoli kąt ten nadgraniczny cieszył się pokojem. Plaga najazdów hajdamackich zaczęła go nękać. Zbójecki Gard, niedaleko od granicy polskiej położony, nasyłał ciągle roje opryszków. W 1732 r. ustanowiono w T., jako w miejscu na pograniczu między Rossyą a wojew. bracławskiem leżącem, sądy pograniczne, w którychby prędka sprawiedliwość czyniona była poddanym obu państw a zwłaszcza poszkodowanym od hajdamaków. Zjeżdżali się tu komisarze ze strony Rossyi i sędziowie ze strony Rzpltej, którzy dwiema kadencyami, poczynając od 31 maja i 15 września, wszelkie graniczne rozsądzali sprawy. Sądy te, dla bezpieczeństwa zasiadających, odbywały się pod eskortą wojskową. W 1732 r. Stanisław Potocki, wwoda bełzki, umarł, a po jego śmierci objął Humańszczyznę syn jego Fr. Salezy Potocki, krajczy kor. O zniszczeniu Humańszczyzny przez hajdamaków, świadczy skarga tegoż Potockiego na poborców ziemskich podatków, że ci nie bacząc jak cała włość humańska uległa „spaleniu, zniszczeniu i uciemiężeniu“ od hajdamaków, przeciążyli ją znaczną częścią furażowej donatywy. Potocki trzymał na własnym koszcie liczną nadworną milicyę, a przytem zawsze dawał konwój zasiadającej w T. komisyi granicznej. Pomimo to hajdamacy w kilku napadach uczynili szkody na 120,777 złp. (ob. Skalkowskiego: Ist. hajdam.). Fr. Salezy Potocki uczynił gubernatorem targowickim niejakiego Kwiatkiewicza. Ten, chcąc się zabezpieczyć od hajdamaków, zapisał się w rejestr towarzyszów zaporoskich, i zamiast służby osobistej posyłał do kosza corocznie kufę gorzałki. Gdy się zanosiło na rzeź humańską, znalazł w Siczy bezpieczne schronienie i przechował się zdrowo aż do zupełnego uśmierzenia buntu. Założył on cały szereg nowych słobód, pomiędzy innemi Swerłykowę i Zielonkowę, które, pomimo że kupił majątek dziedziczny, trzymał aż do śmierci w dzierżawie. Żył jeszcze w 1785 r., umarł koło Skwiry we wsi Capówce, mając 105 lat; był ogromnego wzrostu. Obyczaje ludzi były dzikie. Żeby przeto lud ten umoralnić, Fr. Salezy Potocki postarał się o urządzenie misyi bazyliańskich, które odbywały się w dobrach jego co roku. W T. odprawiała się missya w 1766 r. Fr. Salezy Potocki umarł w r. 1773, a po jego zejściu jedynym spadkobiercą dóbr olbrzymich był syn Stan. Szczęsny Potocki. Nie wiadomo nam z jakiego tytułu, ale Józef Stępkowski, kaszt. kijow., w 1775 r. wytoczył Szczęsnemu Potockiemu proces o T. i Nerubaje. Usiłował on dowieść, że T. i Nerubaje były nieprawnie zagarnięte jeszcze przez Kalinowskich, te dwa miejsca bowiem były jakoby po za obrębem obwodu nadanej tymże niegdyś pustyni Umany. Ztąd w 1775 r. wyznaczoną została komisya do rozsądzenia sprawy Stępkowskiego z Potockim, o rozeznanie natury dóbr T. i Nerubajów (Vol. Leg., VIII, str. 353—354). Jednakże zakwestyonowanie posiadania T. Potockiemu musiano uznać za niesłuszne, skoro włość ta we władaniu tegoż i nadal została. W 1776 r. mieszkał w T. Antoni Rakowski, rewizor ceł koronnych. Szczęsny Potocki, już teraz wojewoda ruski, trzymając liczną milicyę, zaradzał bezpieczeństwu dóbr swoich i okolicy. Większą część tej milicyi składała szlachta, osiadła w dobrach; ta nie płaciła czynszu, ale za to trzymała straż granicy. Było takowej do 70 lu-

dzi. Pomimo to w 1778 r. 500 hajdamaków z Siczy wpadłszy do T., zrabowali ją (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3, str. 287). Gdy w 1785 r. dżuma zaczęła ludność dziesiątkować w Humańszczyźnie, Potocki, znany z ludzkości, żwawą rozwinął czynność w zapobieżeniu, aby się dalej nie szerzyła. Zasłynął też jako ojciec poddanych. Ten oligarcha wraz z Sewerynem Rzewuskim, hetm. poln. kor., i Fr. Ksawerym Branickim, hetm. w. kor., zawiązali tu d. 14 maja 1792 r. konfederacyę, dla obalenia ustawy 3 maja. *Ed. Rulikowski.*

Targowica, *Torgowica*, os. kozacka z XVII w., nad Siniuchą (ob. *Cherson*, I, 572).

Targowica (349 mt.), wzgórze, punkt triangul., w pow. tłumackim, w miejscu, gdzie się schodzi pow. tłumacki z pow. stanisławowskim i kołomyjskim; na obszarze wsi Targowica Polna, 5 klm. na płd.-wschód od Ottynii. *Tad. Wiśn.*

Targowica 1.) wś, pow. tłumacki, 17 klm. na płd.-zach. od Tłumacza (sąd pow.), 6 klm. na wschód od st. kol., urz. poczt. i tel. w Ottynii. Na zach. leżą Grobicz i Zakrzewce, na płn. Hostów, na wschód Hostów i Bohorodyczyn, na płd. Chlebiczyn Leśny (pow. kołomyjski). Na płd.-wsch. powstaje potok podążający do Zakrzewiec ku Woronie. W dolinie tego potoku leżą zabudowania. Na płd. wzgórze Targowica (349 mt.). Własn. więk. ma roli or. 175, łąk i ogr. 114, past. 92, lasu 172 mr.; wł. mn. roli or. 1093, łąk i ogr. 250, past. 30, lasu 21 mr. W r. 1880 było 232 dm., 1301 mk. w gminie, 6 dm., 28 mk. na obszarze dwors. (1265 gr.-kat., 34 rz.-kat., 30 izrael.; 1261 Rusinow, 61 Polaków). Par. rz.-kat. w Ottynii, gr. kat. w miejscu, dek. tłumacki. Do par. należą Zakrzewce. We wsi cerkiew p. w. św. Michała i kasa pożycz. gm. z kapit. 785 zł. 2.) **T.,** według Siarczyńskiego (Rkp. Ossol., Nr. 1829), wś obwodu samborskiego, należąca do Michała Wasilewicza, któremu Zygmunt I w r. 1502 dał za nią wś Świniuchę, a Targowicę do msta przyłączył. 3.) **T.** *Polna*, wś, pow. horodeński, 10 klm. na płd.-zach. od Horodenki (sąd pow., urz. pocz. i tel.). Na płn.-zach. leżą Wierzbowce, na płn. Czerniatyn, na płn.-wsch. Głuszków, na wschód Podwysoka (pow. śniatyński), na płd.-wsch. Toporowce (pow. horodeński), na płd. Zadubrowce (pow. śniatyński) i Kułaczkowce, na zach. Słobódka Polna i Soroki (3 ostatnie w pow. kołomyjskim). Wieś leży w dorzeczu Prutu za pośrednictwem Topolówki, lewego dopł. Prutu. Wznies. na płn. sięga 282 mt. (znak triang.). Własn. więk. ma roli or. 808, łąk i ogr. 184, past. 278, lasu 95 mr.; wł. mn. roli or. 1792, łąk i ogr. 131, past. 2 mr. W r. 1880 było 360 dm., 1734 mk. w gm., 5 dm., 22 mk. na obsz. dwors. (1721 Rusinów, 19 Polaków, 16 Niemc.). Par. rz.-kat. w Gwoździcu, gr.-kat. w miejscu, dek. horodeński. We wsi cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła etat. 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 230 zł. *L. Dz*

Targowisk, dobra, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Grodzisk, o 31 w. od Bielska.

Targowiska, wś z kościołem par. rz.-kat. pow. krośnieński, nad pot. Olszyny (praw. dopł. Lubaczówki), przy drodze z Krosna do Rymanowa, o 2·5 klm. na wschód od Miejsca. Wznies. 302 mt. npm.; zajmuje obszerną i urodzajną równinę, z glebą glinkową. Od wsch. zasłania ją las, za którym ku Wróblikowi leży przys. Widacz. T. ma 252 dm. (9 na obsz. dwors.), 1270 mk. (1260 rz.-kat., 1 gr.-kat. i 9 izr.). Ludność polska. Obszar więk. pos. (Maryi Gołaszewskiej) ma wraz z Widaczem 3 karczmy, młyn, cegielnię i 3 folw.; 721 roli, 208 łąk, 7 ogrodu, 18 past., 482 lasu, 1 mr. 784 sąż stawów, 3 nieuż., 3 mr. 1075 sąż. pod budowlami, razem 1444 mr.; pos. mn. 591 roli, 167 łąk i ogr., 68 past. i 11 mr. lasu. Wś zamożna, ma szkołę ludową i kasę pożycz. gm. z kapit. 1628 złr. Przy kościele par. istnieje dom na 7 ubogich, założony przez Antoniego Baranowskiego, cześnika dobrzyńskiego, właściciela T. w r. 1746. Dom ma 1205 złr. i 123 ar. gruntu, z dochodem 50 złr. 56 cent. Za Długosza (L. B., II, 502) należała ta wś do Mikołaja z Tarnawy i miała parafię, obejmującą Zakrzów, Tarnówkę, część Wilczyc, część Gniewczyny i Wysokie. Według szematyzmu duchown. dyec. przemyskiej, opierającego się na wizytacyi biskupiej Wacława Sierakowskiego, kościół wystawił w r. 1406 lub 1460 Smoleński, ststa sanocki, a poświęcił Mikołaj Odrowąż Błażowski (Błażejowski), bisk. przemyski (od r. 1452). W 1495 r. był proboszczem Wawrzyniec Kozioł (Koszyoł), kanclerz biskupi. W XVI w. został kościół zamieniony na zbór prot. i pozbawiony uposażenia a około r. 1600 zwrócony katol. Między r. 1736 a 1740 przebudował kościół Antoni Baranowski a konsekrował bisk. Sierakowski. Do parafii (dyec. przemyska, dek. krośnieński) należą: Łężyny i Widacz (Biedacz). T. graniczą na płn.-zach. z Łężynami, na zach. z Miejscem, na płd. z Iwoniczem, na płd.-wschód z Wróblikiem Królewskim. *Mac.*

Targowisko 1.) w XV w. *Targowiska*, fol. i os., pow. krasnostawski, gm. Zakrzów, par. Targowisko, odl. 35 w. od Krasnegostawu, posiada kościół par. drewniany. W r. 1827 T. Poświętne miało 5 dm., 46 mk., T. Szlacheckie 8 dm., 70 mk. W r. 1884 fol. T. rozl. mr. 620: gr. or. i ogr. mr. 426, łąk mr. 18, past. mr. 9, lasu mr. 62, nieuż. mr. 105; bud. mur. 1, drewn. 10; płodozm. 10-pol., las nieurządzony. Wś Boćkowo os. 7, mr. 143; wś Podgaje os. 4, mr. 82. Pierwszy kościół miał tu poświęcać, wedle tradycyi, św. Stanisław,

bisk. krakowski. Obecny odnowiony w r. 1858. W połowie XV w., wś T. blizko Wysokiego, miała kościół p. w. św. Tomasza, była własnością Mikołaja z Tarnawy; były tu łany km., z których dziesięcinę płacono plebanowi w Targowiskach (Długosz, L. B, II, 502, 503). W 1532 r. Targowisko i Zakrzew płacą od 2 łan. (Pawiń., Małop., 353). Parafię tę składają głównie wsi drobno szlacheckie (Tarnawa i Tarnawka, Gałęzów). W r. 1676 w Tarnawie jest 37 części szlach. W Targowisku płacą: Mateusz Domański od siebie, żony i 3 dworskich; Jałowicki „venator Volhyniae“ od 2 sług i 18 poddanych i Fran. Gruszecki od 6 poddanych (Pawiński, Małop., 44*a*). T., par., dek. krasnostawski, 3190 dusz. 2.) **T.** os., pow. suwalski, gm. i par. Jeleniewo, odl. od Suwałk 15 w., ma 4 dm., 32 mk. W 1827 r. 3 dm., 19 mk. *Br. Ch.*

Targowisko 1.) urzęd. *Targowitz*, *Targowiscze* r. 1355, *Targowiszcze* 1376, wś, w pow. kościańskim (Szmigiel), o 7 klm. na płd. od Szmigla, nad Zieminem (dopł. Obry), par. Górka Duchowna, poczta i st. dr. żel. w Lipnie (Leipe Bz. Posen) o 4 klm.; ma 44 dm., 306 mk. kat. i 485 ha (396 roli, 40 łąk, 17 lasu). W r. 1355 przysądzono klasztorowi lubińskiemu połowę młyna w T., z połową sadzawki na Radomicku, przeciw uroszczeniom Dobiesława z Zielońca. R. 1376 opat Sobiesław nadał Maciejowi synowi Marcina sołtystwo w T. celem osadzania wsi na prawie niemieckiem, przekazując mu 5 półłanków roli, 3 zagrody, łąkę nad rz. Brnewą (Ziemin), młyn Skrobacz, karczmę, wyspę przy młynie, różne jatki i trzeci denar ze spraw (Kod. Wielkop., n. 1327, 1732); około r. 1580 było na T. 9 1/2 łan. os., 2 zagr. i 2 rzem. Rząd pruski zabrał T. i wcielił do dóbr Górki Duchownej. 2.) **T.**, os., w pow. szubińskim, o 9 klm. na płn.-wsch. od Łabiszyna (par., poczta i okr. dwors.), na lew. brzegu Noteci; st. dr. żel. na Chmielnikach (Hopfengarten) o 4 klm.; 32 dm. i 177 mk. T. powstało w nowszych czasach, przed r. 1830. Osada *Targoviste*, płacąca w r. 1153 dziesięciny cystersom w Łeknie (Kod. Wielkp., I, 577), zdaje się być częścią tegoż Łekna lub pobliską, nie istniejącą już posiadłością. 3.) **T.** *Końskie*, *Targovysko*, przedmieście Gniezna, rozwijało się na górze Lubuskiej. Część T. była własnością kościoła św. Wawrzyńca. *E. Cal.*

Targowisko, w dok. niem. *Targewisch* i *Therwisch*, dobra ryc., pow. lubawski, tuż pod Lubawą (o 3 klm.), st. kol. Nowy Folwark (o 3 klm.), paraf. kat. Sampława, 845 ha (710 roli orn., 85 łąk, 27 lasu); 1885 r. 19 dm., 53 dym., 213 mk. kat., 106 ew.; hodowla róż; dziedzic 1858 r. Józef Przyłubski; 1885 Ernest Krieger. 2.) **T.**, 1526 *Targowicz*, wś, tamże, 294 ha (57 roli orn., 1 łąk); 1885 r. 15 dm., 26 dym., 103 mk., 95 kat., 8 ew. Szkoła katol. (80 dz., 1 naucz.). Stara ta osada pochodzi niewątpliwie z czasów przedkrzyżackich. Gdy Krzyżacy dotąd przybyli, wielki mistrz Michał Kuechmeister nadał osadzie prawo niem. (Kętrz., str. 115). R. 1474 zachodzi Jenchen, Jencke, Jon Targewisch, Targewitz, t. j. Jan czyli Janko z T., sędzia ziemski i chorąży chełmiński (ob. Kętrz. „O ludn. pol.“, str. 136). R. 1522 bisk. chełm. Jan Konopacki nabywa część wsi T. (Tergowicz) od brata swego Jerzego, woj. pomorskiego i ssty świeckiego, w zamian za Pluskowęsy, zastrzegając sobie i kapitule rybitwę w jez. chełmińskiem. Brat dopłaca nadto biskupowi 500 grzyw. pruskiej monety (ob. Woelky: Urk. B. des Bist. Culm., str. 687). R. 1526 potwierdza Zygmunt I tę zamianę (str. 705). Wizyt. Strzesza z r. 1667—72 pisze: „In villa Targowisko sortes tres, una episcopalis, ubi agri praediales deserti quos praedium Fienense conseminat. Cmethones ibi aliquot, qui ad missalia extradenda obligantur ex quolibet agro cmethonali 1 coretum siliginis et totidem avenae. Altera sors nobilitaris Generosi Zeleski, ubi cmethones 2, tertius desertus. Ultima sors Generosi Stanislai Tomicki. Mansi sex, olim cmethonales, ex quibus a multo tempore missalis extraditio denegatur (ob. str. 223 b.). Wizyt. Potockiego z r. 1706 opiewa, że prob. sampławski pobierał ztąd 13 kor. żyta i tyleż owsa; mianowicie: „ex aula Generosi Stan. Kleszczyński siliginis mod. duo et medius, totidem avenae. Reliquum a colonis tam episcopalibus quam nobilitarib., tum ex molendino et taberna generosi supra memorati recenter erecta str(. 434). W inwentarzu bisk. chełm. z r. 1731 czytamy: Opisanie wsi T.: Wojciech Szynakiel ma chałupę złą, zgnitą, stodoła w szachulec zła, chlewy złe. Załoga: para wołów, koni 2, krowa, świnia. Dwojaki: w jednej izbie Franciszek Tuszewski, dannik, daje złotych 12, drugi zł. 2, stodółka w słupy. Jerzy Grubała, chałupa stara, stodoła zła, chlewy 2, załogi wołów 4, krowa 1, koni 2, świnia z prosiętami. Wojciech Grubała, gbur, chałupa dobra, stodoła, chlewy dobre, wołów załogi ma 4, krów 1, 3 konie, wóz z wszystkiem porządkiem. Adam Grubała za kontraktem daje zł. 12 i dwa dni szarwarkuje od Wielkiejnocy do św. Marcina, gęś 1, jajec 20 (str. 57). *Kś. Fr.*

Targowisko, zwinięta zagroda pod W. Lubieniem, pow. świecki.

Targowisko 1.) w dok. z r. 1324 *Targoviscze*, 1378 *Targowisce*, w XV w. *Thargowyska*, wś, pow. bocheński, na lew. brzegu Raby, przy ujściu pot. Poszynicy (Tasinicy?), pły-

nącego z obszaru puszczy niepołomskiej, na płd. od st. dr. żel. Karola Ludwika i wsi Kłaj. Okolicę ma równą, w skutek dobrego nawodnienia urodzajną. Od płn. zakrywa wś puszcza niepołomska, na zachód graniczy z Łysokaniem a na płd. z Leszkowicami. Par. rzym.-kat. w Chełmnie. Od XII w. własność klasztoru miechowskiego (Kod. Małop., 255, 257), miała za Długosza 13 łan. km. i 8 zagr. z rolą. Z $6^1/_2$ łana płacono dziesięcinę konopną klasztorowi miechowskiemu, w wartości 10 grz., z 4 prebendzie bodzowskiej przy katedrze krak. Klasztor miał tu folwark, kmiecie dawali po mierze pszenicy probosz. w Chełmie. Rząd austryacki wcielił tę wieś do funduszu religijnego. Jest tu szkoła filialna. Osada ma 195 dm. i 925 mk. (442 męż., 483 kob.), 917 rz.-kat. i 8 izrael. Obszar większy ma karczmę, 7 mr. roli; pos. mniejsza 812 mr. roli, 43 mr. łąk i 87 mr. pastw. Folwark klasztorny uległ parcelacyi. 2.) **T.**, wś, pow. tarnowski, leży w równinie, wzn. 208 mt. npm., w pobliżu Żabna (par. rzym.-kat.), na praw. brzegu Dunajca, 45 dm. i 239 mk., 227 rz.-kat. a 12 izrael. Większej posiadłości nie ma. *Mac.*

Targowisko, ob. *Prusice*, pow. mielicki.

Targowiszcze, w dokum. *Torhowiszcze*, *Torgowiszcze*, wś, pow. kowelski, w pobliżu granicy pow. starokonstantynowskiego, na płn.-zach. od Turzyska a na płd.-wschód od Maciejowa. Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego w 1577 r. należała do ks. Romana Sanguszki, który płaci od 11 dym. łanowych, 6 ogrodów. W 1583 r. tenże wnosi z 11 dym., 2 ogr., 4 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 66, 113).

Targowiszcze, uroczysko, wymienione w lustracyi woj. ruskiego z r. 1661 i 1662 (Rkp. Ossol., Nr. 2834, str. 103). „O tem uroczysku, mówi lustracya, takowa jest tradycya, że to wieś kiedyś bywała. Teraz to pole albo uroczyszcze. Do folw. mierzwickiego zasiewają, bo blizko Mierzwicy to pole leży ku Kulikowu. A że się już otaksował folw. mierzwicki, tedy i z tego pola zboże jest w prowent skarbowy inkludowane i otaksowane". Ob. *Mierzwica.* *Lu. Dz.*

Targówka, wś i fol., pow. nowomiński, gm. i par. Mińsk. Fol. ma 20 mk., 286 mr.; wś 64 mk., 67 mr. W 1827 r. 9 dm., 70 mk.

Targówka, wś, w pow. melitopolskim gub. tauryckiej, osiedlona przez ludność katolicką, dawnych czynszowników polskich, pochodzących z pow. ukraińskich.

Targownica, *Targownicza* r. 1388, *Targownycza* 1523, też *Targowica*, wś, pow. mogilnicki, o 2 klm. na płd. od Wielatowa (par. i poczta), na wsch. brzegu jeziora Szydłowskiego; st. dr. żel. w Mogilnie o 7 klm. Składa się z folw. i huby; ma 8 dym., 102 mk. katol. i 340 ha (339 roli). Właścicielem folw. jest Stanisław Głuczkowski, W r. 1388 Andrzej z Żernik zwrócił klasztorowi w Trzemesznie T., którą przodkowie jego trzymali dzierżawą (Kod. Wielk., n. 1877); około r. 1523 kmiecie płacili plebanom w Wielatowie kolendę po groszu z łanu, tyle też karczmarze i zagrodnicy; r. 1580—1620 było 2 łany os. i 4 zagrodn. Archiwum trzemeszeńskie posiada dokumenta, odnoszące się do T. W r. 1792 opat M. Kosmowski przekazał dochody z T. na utrzymanie szkoły w Trzemesznie. Po r. 1830 przeszedł folw. T. w ręce prywatne; posiadali go kolejno: Grabscy, Sawiccy i Głuczkowscy. *E. Cal.*

Targowo, niem. *Theerwisch*, wś i dobra, pow. szczycieński, st. p. Mensguth.

Targowska Wola, niem. *Theerwisch Wolla*, wś i dobra, i *Targowska Wólka*, niem. *Theerwisch Wolka*, wś i dobra, pow. szczycieński, st. p. Mensguth.

Targuny al. *Torguny*, wś, pow. borysowski, w pobliżu traktu z Dokszyc do Tomiłowicz, w 3 okr. pol. i gm. Dokszyce, ma 34 osad; miejscowość nieco falista. *A. Jel.*

Tarhań, rzeczka, w pow. taraszczańskim i skwirskim, prawy dopływ Rosi. Bierze początek pod wsią Wojnarówką (u Pochilewicza Winarówką), przepływa pod Krzywcem, Bohatyrką, Janiszówką, Lubczą, Ostrą Mogiłą, Ożehówką, po za którą wkracza do pow. skwirskiego, oblewa Parchomówką, Tarhań i w Łochwinie ma ujście. Długa około 32 klm. Początkowo do Lubczy płynie w kierunku północnym, poczem skręca na płn.-zachód.

Tarhań, wś nad rzką t. n., pow. skwirski, na pograniczu pow. taraszczańskiego, w 1 okr. pol., gm. i par. prawosł. Parchomówka, o 30 w. od Skwiry, ma 552 mk. W 1863 r. własność Jana Podgórskiego.

Tarhowiszcze, węg. *Vasarhely*, wś, w hr. ziemneńskiem (Zemplin), nad rz. Ondawą; kościół paraf. rz.-kat., cerkiew gr.-kat., kościół ewang., st. poczt., 1116 mk., uprawa roli.

Tarkanówka, zaśc. przy ujściu rz. Kargowicy do Dźwinosy, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Prusewicze, par. kat. Okołowo. *A. Jel.*

Tarkany, wś, pow. rzeczycki, przy gośc. poczt. bobrujsko-owruckim, w 3 okr. pol., gm. i par. prawosł. Domanowicze (o 4 w.), o 102 w. od Rzeczycy, ma 13 osad; wieś poleska.

Tarkawica, r. 1330 *Tarkawice*, w r. 1531 *Tharkowicza*, wś, pow. lubartowski, gm. Czemierniki, par. Kock, leży śród wyżyny rozciągającej się na praw. brzegu Wieprza, ponad błotnistą doliną, utworzoną przy ujściu Tyśmienicy pod wsią Górka (odl. 3 w. na zach.-płn.). Fol. ma 55 osad; część wsi T. należała do dóbr Dębica. Wymieniona w liczbie posia-

dłości Dzierzka, kan. krakow., i brata jego Hostazyusza, podczasz. krakow., które w r. 1330 Łokietek przenosi z prawa sredzkiego na magdeburskie (Kod. Małop., II, 275). Według Długosza wś ta należała w połowie do bisk. płockiego, w połowie do króla; miała 7 łan. km., z których 3 i poł opłacały po 1 fertonie czynszu biskupowi. Wszystkie role tak królewskie jak biskupie płaciły dziesięcinę snopową biskupowi krak,. wartości 7 grzyw.; zamiast dziesięciny konopnej dawano 4 koguty (Długosz, L. B., I, 632, II, 566). W r. 1531 wś „Tharkowicza“ płaci od 4 łan.; r. 1676 daje pogłówne od 66 poddanych, dworu nie ma (Pawiń., Małop., 349 i 25a). *Br. Ch.*

Tarki, os. włośc., pow. łaski, gm. i paraf. Buczek, ma 2 dm., 12 mk., 8 mr. włośc.

Tarkoszyna, przys. Brzezowy, pow. wielicki.

Tarków *Wielki*, wś, pow. siedlecki, gm. Tarków Wielki, par. Przesmyki, ma 5 dm., 42 mk., 595 mr. W 1827 r. było 7 dm., 37 mk. T. Wielki gmina, ma 3346 mk., rozległ. 13181 mr. Sąd gm. okr. II w os. Mordy, st. p. Siedlce, urząd gm. we wsi Olędry-Bończe. W skład gm. wchodzą: Czarnoty, Głuchówek, Górki, Kaliski, Kobylany-Kozy, Koryciany, Krynki-Rogale, Łęczycki, Łozy, Nasiłów, Olędry-Bończe, O.-Orlice, Paprotnia, Pliszki, Pluty, Skolimów-Cierpigórz, S.-Starawieś, Skwierczyn-Lacki, Struny, Tarków-Wielki, Trębice-Dolne, T.-Górne, T.-Stare, Uziębły. *Br. Ch.*

Tarkówek, wś, pow. konstantynowski, gm. i par. Przesmyki, ma 11 dm., 67 mk., 320 mr. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 9 dm., 45 mk.

Tarkowo 1.) dwór i os., pow. inowrocławski, o 12 klm. na wschód-płd. od Łabiszyna; par. kat. Pęchowo, protest. Wielka Nowa Wieś; poczta i st. dr. żel. na Złotnikach (Gueldenhof) o 4 klm. Dwór z Antoniewem, Kaliskami i os. Tarkowską tworzy okrąg dworski, mający 35 dm., 316 mk. (175 kat., 141 prot.) i 714 ha (422 roli, 173 łąk, 81 lasu). Z tego obszaru należy do dworu 594·82 ha; cegielnia, uprawa buraków; właścicielem jest Józef Trzebiński w Strzemkowie. Około r. 1583 było na T. 6 łan. os. i 3 zagr.; dziedziczył je Sośnicki; w ręku Kraszewskich znajdowała się majętność od r. 1764 aż do 1884 (około). Na obszarze T. odkopano cmentarzysko z popielnicami i przedmiotami z bronzu, znajdującemi się w zbiorach Tow. Przyj. Nauk pozn. 2.) **T.**, ob. *Tarkowskie Holendry.*

Tarkowskie Holendry, urzęd. *Tarkowo Hauland*, pow. inowrocławski, o 12 klm. na wschód od Łabiszyna, przy drodze żelaznej inowrocławsko-bydgoskiej; par. katol. Pęchowo; par. prot., poczta i st. dr. żel. w Wielkiej Nowej Wsi (Gross Neudorf Bz. Bromberg); 23 dm., 206 mk. (16 katol., 190 prot.) i 224 ha (112 roli, 99 łąk). W r. 1830 było na T. H. 18 dym. i 115 mk. prot. *E. Cal.*

Tarkowszczyzna, pow. wieluński, gm. i par. Mierzyce. W nowszych spisach nie pomieszczona.

Tarlaka, potok, dopływ Trzebośni (dopł. Sanu), wypływa na pogórzu rzeszowskiem, koło Brzozy Stadnickiej, 4·5 klm. na płn.-zach. od Żołyni w pow. rzeszowskim. Płynie zrazu na płn.-wsch., łukiem ku wsch. wygiętym do Brzozy Królewskiej, tutaj tworzy stawek, do którego wpada potok od południa płynący, następnie wygina się ku płn.-zach.; ubiegłszy 14·5 klm. uchodzi do Trzebośni pod Wolą Żarczycką. *Tad. Wiśn.*

Tarliczno, grupa chat, ob. *Nieledwia.*

Tarlyk (773 mt.), szczyt w Karpatach spiskich, 2 klm. na wsch. od Lewoczy.

Tarławki, niem. *Taberlack*, dobra ryc. i leśnictwo, pow. węgoborski, st. pocz. Drengfurt.

Tarło, część Knihynicza, pow. rohatyński.

Tarło, wś, fol. i dobra nad strumieniem t. n., praw. dopł. pobliskiego Wieprza, pow. lubartowski, gm. Tarło, par. Lubartów, odl. 13 w. od Lubartowa, leży na wyżynie towarzyszącej praw. brzegowi Wieprza (odl. 3 w.), o 3 w. na wsch.-płn. od Szczekarkowa, o 10 w. na zach. od miasteczka Ostrowa. Wś ma 68 osad i 839 mr.; wchodziła w skład dóbr Lubartów. Posiada urząd gminny. W 1827 r. było 45 dm., 356 mk., par. Ostrów. Dobra T. składały się 1876 z fol. T. i Klementynów, oddzielone zostały od dóbr Lubartów, rozl. mr. 1866: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 758, łąk mr. 114, past. mr. 101, lasu mr. 127, nieuż. mr. 34; bud. mur. 2, z drzewa 11, las nieurządzony, cegielnia; fol. Klementynów gr. or. i ogr. mr. 583, łąk mr. 67, pastw. mr. 62, nieuż. mr. 19. Folwark ten w r. 1882 odłączony został hypotecznie. T. gmina należy do sąd. gm. okr. III we wsi Ostrówek, st. pocz. Lubartów. W skład gm. wchodzą: Berejów, Brzeźnica Bychowska, Brz. Książęca, Chlewiska, Górka Lubartowska, Klementynów, Niedźwiada, Pałecznica, Podpałecznica, Tarło, Zabiele. Ma 4223 mk. (99 prawosł., 44 żyd.).

Tarłony al. *Tirłony*, w spisie urzęd. *Tarłopy*, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Czapskich, Łużki (o 4 w.), 36 dusz rewiz.

Tarłów 1.) osada miejska, dawniej miasteczko i dobra, pow. iłżecki, gm. Ciszyca Górna, par. Tarłów. Leży śród lesistej wyżyny, o 5 w. od lew. brzegu Wisły, odl. 4 w. od Szczekarzewa, 40 w. od Iłży, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, dom przytułku dla 2 starców, urząd gm., 147 dm., 1681

mk., 1807 mr. ziemi należącej do mieszczan. W 1827 r. było 192 dm., 1478 mk. Dobra T. w r. 1867 rozl. mr. 5130. W skład dóbr wchodziły: miasto T. os. 209, mr. 1807; wś Julianów os. 56, mr. 617; wś Wiesiołówka os. 28, mr. 537; wś Wólka Tarłowska os. 17, mr. 208. Miasteczko założone zostało r. 1550 na obszarze należącym do Szczekarzowic, o 4 w. na płd. od tej wsi. Założycielem był Jędrzej Tarło. Zygmunt August nadał miastu dwa jarmarki i targ tygodniowy. W 1578 r. dawano szosu fl. 4 gr. 24, było 15 różnych rzemieślników, 4 żydów dla ubóstwa dało 3 flor., 4 komorników, jedna bania gorzałczana, z trzech łanów osiadłych, ogółem płacono fl. 19 gr. 27 (Pawiń., Małop., 207). Podobno Tarłowie założyli tu zbór, który krótko istniał. Kościół z parafią (w miejsce drewnianego?) zakłada tu w r. 1641 dziedzic T. Zbigniew Oleśnicki, ststa opoczyński. Jestto budowla murowana, z dwoma wieżami. Mieszkańcy tutejsi zajmowali się garncarstwem i utworzyli cech który uzyskał od Jana Kazimierza w r. 1664 przywilej na swobodny handel wyrobami w całym kraju i wolny spław do Gdańska. T. par., dek. iłżecki, 3140 dusz. 2.) **T.**, fol., pow. pińczowski, gm. i par. Sancygniów, leży na płn. od Woli Knyszyńskiej. *Br. Ch.*

Tarłowiec, tak się miało nazywać miasto, które Zygmunt August pozwolił w r. 1557 założyć Michałowi z Szczekarzowic Tarle, chorąż. przemyskiemu, na gruntach Kobylnicy Ruskiej i Wołoskiej. Lokacya nie przyszła jednak do skutku. Obie włoście włączone zostały jeszcze przed r. 1570 do dóbr ststwa lubaczowskiego. Ob. *Kobylnica Wołoska.* *Lu. Dz.*

Tarłówka, wś nad rz. Wołkiem, dopł. Bohu, pow. latyczowski, gm. Wójtowce, paraf. katol. Latyczów, przy drodze z Latyczowa, którego stanowi jakoby przedmieście, do Śnitówki, ma 48 osad, 183 mk., 179 dzies. ziemi włośc., dworskiej wraz z Rudnią i Zalatyczówką 1253 dzies. Niegdyś dziedzictwo Tarłów, następnie wchodziła w skład sstwa latyczowskiego, obecnie hr. Morkowa. Przed kilkudziesięciu laty rosła tu dzika grusza, obok której wznosił się słup murowany, na którego szczycie przed 1820 r. miał się znajdować półksiężyc, jako pamiątka panowania tureckiego nad Podolem. *Dr. M.*

Tarłówka 1.) grupa domów w Dunajowie, pow. przemyślański. 2.) **T.**, dwór i folw. w Matkowie, pow. turczański.

Tarłowska Wola, wś, pow. opatowski, gm. Julianów, par. Tarłów, odl. od Opatowa 29 w., ma 15 dm., 125 mk., 208 mr.

Tarłowszczyzna, mylnie *Tarlewszczyzna*, folw. nad bezim. dopł. Wiaczy, w pow. mińskim, w 1 okr. pol. Derażnia, gm. Siemkowo (o 5 w.), o 15 w. od Mińska, dawna własność Tarłowskich, ma 4 włók; grunta szczerkowo-glinkowate, miejscowość falista. *A. Jel.*

Tarment, jezioro, w pow. sejneńskim, między wsiami Połuńce i Sakniewo (nazwa wzięta z mapy sztab.).

Tarn..., por. *Tern.*.

Tarnakal, rzeczka, dopł. Obry, ob. *Ponikwa.*

Tarnast, dobra i wś, pow. trzebnicki, par. ew. i kat. Schavoine (Sawona). W r. 1885 dobra miały 361 ha, 5 dm., 117 mk. (36 kat.); wś 76 ha, 27 dm., 182 mk. (85 kat.).

Tarnaszory, dopł. pot. Bezulka, w pow. kossowskim.

Tarnau (niem.), ob. *Tarnawa* i *Tarnów.*

Tarnawa 1.) wś, pow. jędrzejowski, gm. Mstyczów, par. Tarnawa. Leży o 3 w. na zach. od Sędziszowa (st. dr. żel. dąbrowieckiej), w dolinie, śród wyniosłości sięgających do 1000 st. npm. Wody podmokłej doliny uprowadza strumień do pobliskiej Mierzawy (pr. dopł. Nidy). Dokoła wsi ciekawe stare nomenklatury: Bugaj, Białowieża, Łysagóra. Wieś posiada kościół par. murowany, szkołę począt., dom przytułku dla starców, 38 osad. W 1827 r. było 31 dm., 226 mk. Wś ta wchodziła w skład dóbr rząd. ekonomii Jędrzejów. Kościół i parafia erekcyi nieznanej. Pierwotnie drewniany. Obecny murowany, wzniesiony w latach 1830—56 z zapisu Joanny hr. Ledóchowskiej. W połowie XV w. T. posiada kośc. par. Wś jest własnością Skrzelowskiego h. Topór, ma łany km., z których dziesięcinę, wartości 5 grzyw., dają proboszczowi we Mstyczowie. Proboszcz miejscowy posiadał folwark, pola i łąki, także karczmę (Długosz, L. B., II, 33, 87, 92—94). T. par., dek. jędrzejowski, 940 dusz. 2.) **T.**, wś i fol., pow. olkuski, gm. Jangrot, par. Imbramowice. Leży o 6 w. na płn. od Skały i tyleż na wsch.-płn. od Sułoszowy, śród wyżyny olkuskiej, dochodzącej w okolicznych wyniosłościach do 1500 st. npm. Rozległa wieś, posiada 76 osad. W 1827 r. było 45 dm., 314 mk. Bolesław Wstydl. udziela r. 1279 prawo niemieckie nowotarskie wsi Tarnawie, należącej do klasztoru w Imbramowicach (Kod. dypl. pol., I, 111). W połowie XV w. wś miała 28 łan., z których płacono czynszu po 1 fertonie, 20 jaj, 2 koguty, ser z łanu. Obrabiano role ktasztorne. Na osep dawano po 6 korcy owsa i 4 korce jęczmienia; odbywano też powabę. Była we wsi karczma z rolą, zagr. i młyn. Folw. duchowny płacił dziesięcinę plebanowi w Iwanowicach. Było też kiedyś sołtystwo na 7 łanach; prob. imbramowicki je zakupił i utworzył folwark kościelny. Wszystkie role płaciły dziesięcinę wartości 10 grzy-

wien klasztorowi imbramowickiemu (Długosz, L. B., III, 109). W r. 1581 klasztor płacił tu od $6^1/_2$ łan km., 1 zagr. bez roli, 1 komor. z bydł., 2 komor. bez bydła, $^1/_4$ łanu roli (Pawiński, Małop., 23). 3.) **T.** wś i folw. nad rz. Por, pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin. Leży o 3 w. na zach.-płn. od Turobina, na skraju rozległej lesistej wyżyny, ciągnącej się na zach. brzegu rzeki. Wieś rozłożyła się długą 5 wiorstową linią (89 osad) po nad podmokłą doliną Poru. W 1827 r. było 66 dm., 537 mk., par. Łęczna. (?). Fol. T. należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich, klucza Godziszów. Obejmuje 403 mr. (300 mr. roli, 85 mr. łąk). *Br. Ch.*

Tarnawa, rzeczka, w gub. podolskiej, lewy dopływ Dniestru. Zaczyna się na gruntach wsi Tarnawki, w pow. uszyckim, niknie w ziemi i dopiero około Dunajowiec na wierzch wypływa. Płynie z północy na południe głębokim jarem na przestrzeni ośmiu mil, mija mko Dunajowce, wsi: Sieczyńce, Panasówkę, Worobijówkę, Hutę Błyszczanowiecką, Teklówkę, Gieletyńce, Hocuły, Surżyńce, Polutyńce, mko Kitajgród i między Maryanówką i Wróblowcami w pow. kamienieckim ma ujście. Przybiera od praw. brzegu Tarnawkę (Błyszczanówkę) i Szatawę, od lewego zaś rzkę Okón. *X. M. O.*

Tarnawa 1.) wś nad rzką Terlicą, pow. lipowiecki, w 3 okr. pol., gm. Monasterzyszcze, o 60 w. od Lipowca, ma 811 mk. (w 1863 r. 409 mk.). Posiada cerkiew p. w. św. Michała, drewnianą, wzniesioną w 1757 r. przez dziedziczkę i założycielkę wsi Annę Tarnowską i uposażoną 35 dzies. ziemi, 2.) **T.** *Polna* al. *Wielka*, wś u źródeł rz. Tarnawy, pow. uszycki, okr. pol. i sąd Dunajowce (o 10 w.), gm. Sołodkowce, par. katol. Tynna (o 2 w.), ma 161 osad, 930 mk., 702 dzies. ziemi włośc., 700 dz. dworskiej w części Elczaninowej, 722 w części Iworskiej dziś Taube, 77 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1761 r., z 1180 parafianami. Stara osada, początkowo dobra królewskie; w 1530 r. trzymali ją Herburtowie, którzy w 1569 r. płacą od 8 pługów, w 1578 r. od 10 pługów, 2 ogrodników po 4 gr. i od kotła gorzałczanego i szynkowania 18 gr., w 1583 r. zaś od 11 pługów i 4 ogrodn. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 220, 297). Następnie posiadali T. jako dobra dziedziczne z sąsiedniemi wsiami Humieccy, a ostatecznie przez bezdzietną ks. Karolinę de Nassau darowane wychowanicy Butiahinowej, która przekazała je swoim dzieciom. 3.) **T.** *Podleśna*, ob. *Tarnawka*. *Dr. M.*

Tarnawa 1.) potok, dopł. Osławy (dopł. Sanu) z praw. brzegu, należy swym biegiem do pow. liskiego. Wypływa z pod Wysokiego Działu (990 mt.) i Poharów (836 mt.), śród grzbietu górskiego zwanego Działem, leżącego na granicy między pow. liskim a sanockim. Z kilku strumieni, które tu mają swe źródła, powstają dwa drobne potoki, łączące się zaraz we wsi Sukowate pod nazwą Sukowaty pot. i dające w ten sposób początek T. Zrazu płynie ona wprost na płn. przez wieś Sukowate i Kalnicę aż po Kraińską górę (656 mt.). Opłynąwszy ją zwraca się na płn.-zach., przepływa Serednie Wielkie i Łukowę a wreszcie zmieniwszy kierunek na bardziej północny, przepływa T. Górną i uchodzi w Tarnawie Dolnej do Osławy. Z praw. brzegu przyjmuje Choceńkę w Serednich Wielkich, Ropę i wiele drobniejszych strumieni; z lewego: pot. Kamionki wypływający pod Poharami, Kalniczkę, uchodzącą w Kalnicy, i kilkanaście potoczków. Długość biegu 20 klm. 2.) **T.**, potok, dopł. Stradomki (dopł. Raby), powstaje ze zlewu pot.: Witkowisko, powstającego we wsi t. n., u stóp lesistej Świnnej góry (614 mt.), i pot. Rybnego, płynącego z wsi Rybie Nowe, u stóp lasem porosłej Kostrzy (730 mt.), z dopł. Ryje, mającym źródliska między Kostrzą a Świnną górą. Oba potoki, ubiegłszy około 9 klm., łączą się na obszarze gm. Słupia i tworzą potok zwany Tarnawą, od wsi t. n., przez którą przepływa. Od Tarnawy, przyjąwszy z prawego brzegu dopł. Przeginię, zwaną też Pluskawką, zmienia kierunek na płn.-zach.-płn. i uchodzi do Stradomki powyżej Łapanowa. Prócz Przegini przyjmuje T. jeszcze drobne strugi z obu brzegów. Długość biegu T. od miejsca połączenia potoków do ujścia wynosi 9 klm. Różnica w poziomie źródeł i ujścia przeszło 100 mt. Oba potoki źródłowe płyną w pow. limanowskim, reszta biegu przypada na pow. bocheński. *Tad. Wiśn.*

Tarnawa 1.) wś, pow. bocheński, z kościołem par. rz.-kat. Leży nad pot. t. n. (praw. dopł. Stradomki), w dolinie wznies. 255 mt. npm., otoczona wzgórzami sięgającemi od płn. do 379 a od płd. do 439 mt. Gleba nieurodzajna (czerwone iły). Wraz z obsz. dworskim ma 123 dm. i 725 mk. rz.-kat., szkołę ludową fil. Pos. więk. (Felicyi, Jana i Maryi Radomyskich) wynosi 180 roli, 14 łąk, 2 ogr., 20 past., 298 lasu, 4 nieuż., ogółem 520 mr.; pos. mn. ma 581 roli, 108 łąk, 97 past. i 190 mr. lasu. Par. założona r. 1440. Za Długosza dziedziczyli tę wieś Mikołaj Skarbek i Czyemyesz h. Drużyna. Z 4 łan. km., 2 karczem i 2 zagr. z rolą pobierała dziesięcinę, wartości 5 grzyw., prebenda bosutowska przy katedrze krak. (Lib. Ben., I, 37 i 143). Obszar szlachecki dawał dziesięcinę proboszczowi. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 53) Mikołaj Lubo-

mirski płacił tu od 7½ łan. km., 7 zagr. z rolą, 18 zagr. bez roli, 2 komor. z bydł., 4 kom. bez bydła i 3 rzemieśl. W 1803 r. w miejscu pierwotnego drewnianego kościoła stanął dzisiejszy murowany, który konsekrował biskup tarnowski Tomasz Ziegler w r. 1823. Do par. należy Zbydniów. T. graniczy na zach. z Bojańczycami, na wsch. z Rdzawą i Zbydniowem, na płn. z Boczowem a na płd. z Rybiem Starem. 2.) **T.** *Dolna* i *Górna*, dwie wsi, w pow. liskim. T. Dolna leży u ujścia pot. Tarnawki do Osławy, wzn. 321 mt. npm., T. Górna nad Tarnawką, na płd. od Dolnej, wzn. 396 mt. npm. Dolinę Tarnawki, powoli opadającą ku płn., zasłania od wschodu dział wodny między Sanem a tą rzeczką, pokryty świerkowym lasem a sięgający na wschód od T. Dolnej, w szczycie Oszczacz 444 mt., na wschód od T. Górnej w szczycie Wysoki Dział 516 mt. a w szczycie Gruszka 583 mt. npm. Dział wodny Tarnawki i Osławy, na zach. od tych wsi, opada powoli ku wsch. i na granicy tych osad sięga do 443 mt. npm. Na płn. od ujścia Tarnawki do Osławy zwęża się dolina, tworząc malowniczy krajobraz około stacyi kolei państwowej w Zagórzu. Obie wioski zabudowały się nad kręto biegnącą Tarnawką, przeważnie na lew. brzegu. T. Dolna liczy 62 dm. i 412 mk. (193 rz.-kat., 197 gr.-kat. i 22 izrael.); T. Górna ma 73 dm. i 498 mk. (380 rz.-kat., 99 gr.-kat. i 19 izr.). W obu wsiach obszary większe należą do izraelitów. Obszar więk. w T. Dolnej ma karczmę, folw., 185 roli, 14 łąk, 71 past., 85 lasu, 2 nieuż., razem 358 mr.; w T. Górnej jest karczma i folw., 249 roli, 39 łąk, 2 ogr., 41 past., 299 lasu, 2 nieuż., 1 mr. 803 sąż. pod budowlami, ogółem 634 mr. Obszar mniej. w obydwóch wsiach ma (według Orzechowskiego) 848 roli, 66 łąk i ogr., 155 past. i 31 mr. lasu. W T. Górnej jest par. gr.-kat. z cerkwią murowaną (dyec. przemyska, dek. olchowiecki), obejmująca T. Dolną, Wielopole i Olchowę. Uposażenie parocha składa się z 60 roli, 11 łąk, 6 mr. past., dodatku w kwocie 108 złr. 30 ct. i odsetek od kapitałów na 1055 złr. Łacinnicy należą do par. w Porażu, mają kaplicę mur., zbudowaną przez włościanina Wojciecha Biskupa. Istniała tu warzelnia soli, od r. 1801 nieczynna. T. Dolne graniczy na płn. z Wielopolem, T. Górne na płd. z Olchową i Brzezowcem; na zach. graniczą obie wsi z Czaszynem a na wsch. ze wsią Huźele. 3.) **T.**, wś, pow. dobromilski, 4 klm. na płd.-wschód od Dobromila (sąd pow., st. kol., urz. poczt. i tel.). Na zach. leży Polana, na płn.-zach. Huczko, na płn. Dobromil, na wsch. Piatnice, na płd. Suszyca Mała i S. Wielka (obie w powiecie staromiejskim). Środkiem wsi płynie potok, dopł. Wyrwy, w którego dolinie leżą zabudowania. W zach. lesistej stronie, w pobliżu granicy Huczka, wzgórze sięga 560 mt. wzn. (znak triang.). Na jego szczycie stoją resztki zamku Herburtów (ryciny ruin w Muzeum Ossolińs. „Widoki Galicyi“, Nr. 1760 i zbiorze rycin Pawlikowskiego Nr. 4937, 4938 i 4939). Własn. więk. (rządowa) ma roli or. 6, łąk i ogr. 3, past. 13, lasu 237 mr.; wł. mn. roli or. 593, łąk i ogr. 97, past. 256 mr. W r. 1880 było 96 dm., 600 mk. w gm. (554 gr.-kat. Rusinów, 40 rz.-kat. Polaków, 6 izrael.). Par. rz.-kat. w Dobromilu, gr.-kat. w miejscu, dek. dobromilski. Do par. należą Pietnice i Polana. We wsi cerkiew p. w. św. Paraskewii i szkoła etat. 1-klas. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor. ststwa przemyskiego. Była tu dawniej żupa solna. Według Siarczyńskiego (Rkp. Ossol., Nr. 1829) miała 4 studnie wody słonej, na 45 sążni głębokie. Sto funtów surowicy dawały 22 fun. soli. Warzono rocznie około 8400 fun. (o salinie czyt.. „Jahrb. der geolog. Reichsanst.“, t. 26, str. 178). 4.) **T.** al. *Tarnów*, część Mokrotyna, pow. żółkiewski. 5.) **T.** *Niżna*, wś, pow. turczański, 17 klm. na płd.-zach. od Turki (sąd pow.), z urz. poczt. w miejscu. Na płn.-zach. leży Dźwiniacz Górny, na płn.-wschód Szandrowiec i Jabłonka Wyżna, na płd.-wsch. Tarnawa Wyżna, na płd.-zach. Wołosate (pow. liski). Płn. część wsi przepływa San od płd.-wsch. z Tarnawy Wyżnej, na płn.-zach. do Dźwiniacza Górnego i przyjmuje w obrębie wsi kilka potoków (najznaczniejsze Fedkowski i Roztok). Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Sanu. Na płd.-zach. granicy szczyt Krzemeń (1335 mt.), na płn. odeń Jawor (907 mt.). Najniższy punkt w dolinie Sanu, 663 mt. npm. Własn. więk. tu i w Tarnawie Wyżnej ma roli or. 249, łąk i ogr. 384, past. 574, lasu 3029 mr.; wł. mn. roli or. 1961, łąk i ogr. 294, past. 769, lasu 107 mr. W r. 1880 było w T. Niżnej 106 dm., 599 mk. w gm., 3 dm., 6 mk. na obsz. dwor. (456 gr.-kat. Rusinów, 106 rz.-kat. Polaków). Par. rz.-kat. w Turce, gr.-kat. w Tarnawie Wyżnej. We wsi młyn i tartak. 6.) **T.** *Wyżna*, wś, pow. turczański, 15 klm. na płd.-zach. od Turki, tuż na płd.-wsch. od urz. pocz. w T. Niżnej. Na płn.-wsch. leży Jabłonka Wyżna, na płd.-wsch. Sokoliki i Bukowiec, na płd.-zach. Wołosate (pow. liski). Przez płn. część wsi płynie San od płd.-wsch. z Sokolik, na płn.-zachód do Tarnawy Niżnej i przyjmuje w obrębie wsi, prócz kilku małych, znaczniejszy pot. Litmirz od lew. brzegu. Na granicy płd.-zach. wznosi się góra Halicz do 1335 mt. (znak triang.). Najniższy punkt, w dolinie Sanu, 670 mt. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Sanu i dolnego Litmirza. W r. 1880 było 88 dm., 502 mk. w gm. (461

gr.-kat. Rusinów, 12 rz.-kat. Polaków, 29 izr. narodowości niemieckiej). Parafia rzym.-kat. w Turce, gr.-katol. w miejscu, dekanat zatwarnicki. Do parafii należą: Tarnawa Niżna i Sokoliki. We wsi cerkiew p. w. św. Piotra i Pawła. *Mac.—Lu. Dz.*

Tarnawa *Dolna* i *Górna*, wś i dobra, pow. żywiecki, o 9·3 klm. na płn. od Suchej. T. Dolna leży przy gościńcu z Zatora do Suchej i torze kolei państwowej. Obszar więk. własności (Władysława hr. Branickiego) wynosił w 1890 r. 477 mr. (219 roli, 4 łąk i ogr., 19 past., 204 lasu, 27 nieuż. i 1 mr. pod budowlami). T. Górna liczyła 602 mr. (w tem 595 mr. lasu). W r. 1880 liczyły obie wsi 281 dm. i 1842 mk. a razem z obsz. dwors. 283 dm. i 1862 mk. Polaków; co do wyznania: 1849 rz.-kat., 13 izrael. Obie wsi tworzą jedną parafię, która utworzoną została dopiero w r. 1840. Przedtem należała do par. Mucharz. Kościół mur. w T. Dolnej wystawiony został w r. 1880 na miejscu dawniejszego, drewnianego. Tu też znajduje się i szkoła ludowa. T. nie wymienia wcale Długosz. Według reg. pobor. z r. 1581 (Pawiński, Małop., 99) było $2^1/_2$ łanow km., 2 komor. z bydł., 2 kom. bez bydła, 8 zagr. z rolą. Właścicielem był Przypkowski. *W. H.*

Tarnawatka, wś, folw. i dobra nad rz. Wieprzem, pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, par. Tarnawatka (r. gr.) i Krasnobród (rz.-kat.), leży śród wyżyny tomaszowskiej, sięgającej na płn. od wsi do 1000 st. npm., o 7 w. na płn. od Tomaszowa, około 4 w. od źródeł Wieprza, przy drodze bitej wiodącej do Tomaszowa, o 10 w. od granicy Galicyi. Posiada cerkiew par. drewn., szkołę początk., sąd gm., urząd gm., kilku rzemieślników, 54 osad, 714 mk. (164 rz.-kat., 15 żyd.), dwór z obszernym ogrodem. Na obszarze dóbr (hr. Dzieduszyckiego) znajdowały się w r. 1870: tartak parowy, tartak wodny, dwie terpentynarnie, piec wapienny, wyrób kamieni młyńskich. Łomy kamienia oolitowego. Dobra T. składały się z folw.: T., Pucharki, Zielone, Przejma, Werechanie, Majdan i Wieprzów, nomenkl.: Skrzypny Ostrów, Pauczne, Huta Szklana, rozl. mr. 14,504: fol. T. gr. or. i og. mr. 280, łąk mr. 294, wody mr. 3, nieuż. mr. 22, w osad. mr. 1; bud. mur. 9, drewn. 34; płodozm. 8-pol.; fol. Pucharki gr. or. i ogr. mr. 362, past. mr. 6, zarośli mr. 39, w osad. mr. 1, nieuż. mr. 8; bud. mur. 1, drewn. 7; fol. Zielone gr. or. i ogr. mr. 376, past. mr. 1, w osad. mr. 1, zarośli mr. 1, nieuż. mr. 8; bud. drewn. 11; fol. Przejma gr. or. i ogr. mr. 544, łąk mr. 3, past. mr. 11, zarośli mr. 11, nieuż. mr. 24; bud. mur. 1, drewn. 5; fol. Werechanie gr. or. i ogr. mr. 132, łąk mr. 21, past. mr. 1, wody mr. 3, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, drewn. 14; fol. Majdan gr. or. i ogr. mr. 77, łąk mr. 12, w osad. mr. 1, nieuż. mr. 2; bud. drewn. 8; fol. Wieprzów gr. or. i ogr. mr. 48, łąk mr. 7, past. mr. 2, os. mr. 1, nieuż. mr. 5; bud. drewn. 8; płodozm. wszędzie 8-pol. Lasy obejmują mr. 12,185, urządzone w kolei 120-letniej. W skład dóbr poprzednio wchodziły wsi: T. os. 58, mr. 1056; Zielone os. 44, mr. 610; Huta os. 22, mr. 176; Łuszczec os. 49, mr. 661; Majdan Mały os. 56, mr. 718; Majdan Duży os. 92, mr. 1550; Pańków os. 40, mr. 835; Werechanie os. 27, mr. 288; Wieprzowe Jezioro os. 27, mr. 313; Szur os. 7, mr. 124. Gleba przeważnie popielatka, z piaskiem pomieszana. Lasy obfitują w różne rodzaje drzew liściastych, jak buki, dęby, graby, przeważają jednak sosny. Tartak parowy w Wieprzowie, oprócz brusów, balów i tarcic sosnowych, dostarcza dwucalowych łat bukowych do fabryki mebli giętych w Wojciechowie. Gorzelnie sąsiednie zużyły wielkie ilości bukowego drzewa. Lasy tarnawackie stanowią w powiecie jedyne źródło budulcu i opału. Cerkiew i parafię erygował r. 1679 Jan III. W XVIII w. była we wsi Niemirówce (o 3 w.) cerkiew fil. Dziś należy filia Pańków (o 2 w.). Tarnawackie ststwo niegrodowe, w wojew. i pow. bełzkim, podług spisów podskarbińskich obejmowało wsi: Tarnawatka, Panków, Wierechanie, Wieprzów, Majdan Zielony, Łuszczec z Hutą, Szur Nowy, Majdan Wielki i Mały, które posiadała Aniela z Uniechowskich Zamoyska, wdowa po Tomaszu Zamoyskim, wwdzie lubelskim, opłacając zeń kwarty złp. 4532 gr. 24. Na sejmie z r. 1764 Stany Rzpltej nadały dożywocie tego ststwa ordynatowi Zamoyskiemu, wraz z ststwem płoskirowskiem i dzierżawą Wieprzowe Jezioro. *Br. Ch.*

Tarnawce, wś, pow. przemyski, 8 klm. na zach. od Przemyśla (sąd pow.), 3 klm. na płn.-wschód od urz. poczt. w Krasiczynie. Na płn. leżą Wapowce i Łętownia, na wsch. Kuńkowce i Ostrów, na płd.-zach. Krasiczyn, na zach. Krasiczyn i Wesołówka (Weselówka), część Korytnik. Wzdłuż granicy płn. i zach. płynie San i przyjmuje w obrębie wsi od praw. brzegu pot. Kosierowski. Na płd. od wsi grupa domów Dybawka. Wznies. sięga 308 mt. na płn.-zach.; najniższy punkt 203 mt. w dolinie Sanu. Do obszaru dwors. należą folw.. Leoncin i Władysławów. Własn. więk. (ks. Adama Sapiehy) ma roli or. 372, łąk i ogr. 24, past. 47, lasu 595 mr.; wł. mn. roli or. 498, łąk i ogr. 44, past. 5, lasu 6 mr. W r. 1880 było 101 dm., 576 mk. w gm., 3 dm., 29 mk. na obsz. dwors. (516 gr.-kat., 81 rz.-kat., 8 izrael.; 523 Rusiuów, 82 Polaków). Par. rz.-kat. w Krasiczynie, gr.-kat. w Śliwnicy. We wsi cerkiew p. w. św. Eliasza. T. należała

niegdyś do władyctwa przemyskiego (ob. dokum. Władysława Jagiełły z r. 1407, zatwierdzający uposażenie władyctwa, Liske, A. G. Z., t. VII, str. 50 nn.). *Lu. Dz.*

Tarnawiec, wólka do Kuryłówki, w pow. łańcuckim; 3 dm., 26 mk. Leży przy ujściu pot. Złotoryskiego do Sanu. Założyła ją Zofia Odrowążowa, wdowa po Janie Krzysztofie Tarnowskim, kaszt. wojnickim, która około 1568 r. wzniosła na gruntach swych nad Sanem dworzec, który na cześć męża nazwała Tarnawcem. Później w r. 1749 wymurował tu Józef Potocki, ststa leżajski, kościół, który rząd austr. w r. 1812, po założeniu kolonii w Dornbachu na obszarze dóbr starościńskich, zamienił na parafialny. Do par. (dyec. przemyska, dek. leżajski) należą: część Kuryłówki, Jastrzębiec, Brzyskowola i Ożanne. Obok kościoła jest szkoła ludowa. *Mac.*

Tarnawka, wś i kilka folw., pow. krasnostawski, gm. Zakrzów, par. Targowisko, odl. 35 w. od Krasnegostawu, około 7 w. na płn. od Tarnawy, w dolinie śród lesistej wyżyny, pomiędzy Zakrzowem a Starą Wsią. W 1827 r. 55 dm., 363 mk. W 1889 r. fol. T. lit. A rozl. mr. 739: gr. or. i ogr. mr. 593, łąk mr. 23, lasu mr. 102, past. mr. 7, nieuż. mr. 14; bud. mur. 1, drewn. 14; płodozm. 9-pol., las nieurządzony, pokłady wapna. Wś T. lit. A os. 15, mr. 150. W r. 1877 fol. T. lit. B rozl. mr. 321: gr. or. i ogr. mr. 243, łąk mr. 3, lasu mr. 60, nieuż. mr. 8; bud. drewn. 7; pokłady wapienia. W r. 1884 fol. T. lit. C rozl. mr. 367: gr. or. i ogr. mr. 276, łąk mr. 8, past. mr. 6, lasu mr. 65, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, drewn. 16; płodozm. 10-pol. Wś T. lit. C os. 22, mr. 392. Fol. T. lit. EK rozl. mr. 272: gr. or. i ogr. mr. 196, łąk mr. 10, lasu mr. 54, w odpad. mr. 8, nieuż. mr. 4; bud. drewn. 11; płodozm. 9 i 10-pol. Wś T. os. 12, mr. 122. Fol. T. lit. EK część I al. Mojżeszyn rozl. mr. 152: gr. or. i ogr. mr. 152, nieuż. mr. 1; bud. drewn. 5. Fol. T. lit G rozl. mr. 241: gr. or. i ogr. mr. 188, łąk mr. 2, past. mr. 4, lasu mr. 28, w odpad. mr. 50, nieuż. mr. 5; bud. drewn. 7. W połowie XV w. wś T., w par. Targowiska, miała wielu posiadaczy. Z łanów km. płacono dziesięcinę rozmaicie; z czwartej części dawano dziesięcinę, wartości 10 grzyw., plebanowi w Targowiskach (Długosz, L. B., II, 502). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531, Czerny płacił tu od 1 ½ łanu (Pawiński, Małop., 354). Prócz tego 21 częściowych posiadaczy nie mających kmieci, posiadali po ½ łanu przeważnie. *Br. Ch.*

Tarnawka 1.) rzka, w gub. podolskiej, prawy dopł. Dochny, zaczyna się pod wsią Tarnawką Hołubecką, w pow. jampolskim, płynie z zach. na wschód, na przestrzeni 8 mil, mija wś Tarnawkę Żabokrzycką i pod Żabokrzyczem ma ujście. 2.) **T.,** rzka, w pow. uszyckim, ob. *Błyszczanówka.* 3.) **T.,** rzka, w pow. hajsyńskim, mylnie, ob. *Ternówka.*

Tarnawka 1.) wś na lew. brzegu rzki Wereszczanki al. Taśminu Gniłego, pow. czehryński, w 2 okr. pol., gm. Ćwietna, par. prawosł. Wereszczaki Niższe, których właściwie stanowi przysiołek, o 27 w. od Czehryna, ma 101 mk. Należy do okr. czehryńskiego dóbr państwa. 2.) **T.,** w dokum. *Ternowka, Ternowki,* wś i folw. u źródeł rz. Chomory, pow. zasławski, okr. pol. białogródzki, gm. Tarnawka, o 12 w. od Białogródki, 20 w. od mka Kołki, na płd.-zach. od Zasławia. Folw. należy do klucza białogródeckiego dóbr sławuckich. 3.) **T.** *Hołubecka* al. *Mała,* wś u źródeł rzki Tarnawki, dopł. Dochny, pow. jampolski, okr. pol. Tomaszpol, gm. Tymanówka, par. kat. Miastkówka, ma 65 os., 486 mk., 680 dzies. ziemi włośc.; cerkiew. Należała do Apolonii Karwowskiej, następnie Grocholskich. 4.) **T.** (mylnie *Tarnówka*) al. *Tarnawa Podleśna,* wś, pow. uszycki, obok Tarnawy Polnej, okr. pol. i sąd Dunajowce, gm. Sołodkowce, par. kat. i st. poczt. Tynna, przy trak. poczt. z Jarmoliniec na Tynnę do Kamieńca (o 44 w.), ma 112 dm., 508 mk., 521 dzies. ziemi włośc., 588 dwors., 43 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Paraski, wzniesioną w 1768 r., z 613 parafianami. Należała kolejno do Humięckich, Gozdzkich, de Nassau, Butiahinych, Krzyżanowskich, obecnie Benkendorfa. 5.) **T.** *Żabokrzycka* al. *Wielka,* wś nad rzką Tarnawką, dopływ Dochny, pow. olhopolski, okr. pol. Żabokrzycz, gm. Tarnawka, par. kat. Obodówka, w pobliżu st. dr. żel. kijowsko-odeskiej Krzyżopol, ma 125 os., 1306 mk., 1416 dzies. ziemi włośc., 772 dwors., 54 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Podniesienia św. Krzyża, wzniesioną w 1797 r., z 1455 parafianami; zarząd gminny. Grunta pagórkowate, poprzerzynane dość głębokiemi jarami; gleba czarna. Własn. Brzozowskich. *Dr. M.*

Tarnawka (298 mt.), wzgórze, w pow. borszczowskim, na lewym brzegu Niczławy, która dzieli je od wsi Tarnawki. U stóp T., nieco na płn.-zach., leży wś Zwiahel. Ku wsch. łączy się to wzgórze z drugiem wyższem (308 mt.), które porasta las, zwany Stawkami. Z lasu tego wypływa potok zmierzający do Niczławy, który opłukuje płn. stoki Tarnawki. Drugi potok płynący z Grabowca na płd. kraju Stawek, uchodzi do Niczławy w Piłatkowcach. Na zach. opada T. dosyć stromo, wznosząc się tu 78 mt. nad poziom Niczławy. Odsłaniają się w tem miejscu potężnie rozwinięte pokłady górnosylurskie i trzeciorzędowe. *Tad. Wiśn.*

Tarnawka 1.) potok, dopł. Skawy z lew. brzegu, wypływa z pod Leskowca (922 mt.),

Jaworzyny (890 mt.) i Makowej góry, których dwa pierwsze szczyty położone są na granicy pow. wadowickiego i żywieckiego. Płynie na wschód przez Tarnawę Górną i Ślcszowice Górne i uchodzi do Skawy w Tarnawie Dolnej. Po drodze przyjmuje kilka strug. Ujście tak jak źródło i przeważna część biegu należą do pow. żywieckiego, w Ślcszowicach wkracza jednak na małej przestrzeni w obręb pow. wadowickiego. Długi 9·5 klm., porusza 4 młyny. 2.) **T.**, potok, wypływa licznemi strugami na płd. stokach góry Hussowa (426 mt.), w pow. łańcuckim, 14 klm. na wsch. od Tyczyna, między wsią Handzlówką i Hussowem. Płynie głęboką doliną wprost na płd., przepływa wś Tarnawkę, przyjmuje z obu stron nieznaczne strugi i uchodzi w Hadlach Szklarskich do pot. Mleczka, dopł. Sanu. Długi 7 klm. 3.) **T.**, potok, dopływ pot. Tyrawskiego, uchodzącego do Sanu pod Mrzygłodem, wypływa w poziomie 526 mt. pod szczytem Chwaniów (603 mt.), w najdalej na płn. wysuniętej kończynie pow. liskiego. Płynie zrazu w kierunku płn.-zach. między lesistym grzbietem górskim Chwaniów, kończącym się na granicy pow. liskiego i dobromilskiego górą Niedźwiedzie (618 mt.) i drugim krótszym grzbietem, ciągnącym się na płd.-zach. równolegle do pierwszego a rozpoczynającym się na płd. szczytem Chwaniów zachodni. Dopłynąwszy do granicy powiatu zmienia tu, w poziomie 394 mt., kierunek na płd.-zach. i przyjąwszy w Stankowej potok, płynący od płd.-wsch., uchodzi w Rakowej (pow. sanocki), w poziomie około 350 mt., do pot. Tyrawskiego. Długi 9 klm. Przyjmuje wiele potoczków z chwaniowskiego grzbietu. 4.) **T.**, potok, wypływa w szumińskim lesie, między Łysą górą (659 mt.) a Koszarkami (620 mt.), 3 klm. na zach. od Starej Soli, w pow. staromiejskim. Płynie na płn.-wsch. i przyjąwszy w Laszkach Murowanych z praw. brzegu pot. Malinowski, uchodzi tamże do Strwiąża. Długi 5·5 klm. 5.) **T.**, potok, wypływa na płd. stokach Bodnarki (376 mt.), w powiecie drohobyckim, 10 klm. na zach. od Drohobycza. Płynie na wschód i ubiegłszy 4 klm. uchodzi do Szumówki, która razem z pot. Radyczowem i Hryszcze tworzy pot. Bar, lewy dopł. Tyśmienicy, łączącej się z Bystrzycą, uchodzącą do Dniestru. *Tad. Wisn.*

Tarnawka, potok, dopł. Suczawy, w pow. radowickim (Bukowina), wypływa z pod wzgórza Fondatura (483 mt.) a drugiem ramieniem na Tarnawce i upłynąwszy 7·5 klm., uchodzi do Suczawy koło Nowych Fratowiec. Z dopływów z praw. brzegu najważniejszy jest potok uchodzący o 1 klm. od jej ujścia do Suczawy. *Tad. Wisn.*

Tarnawka 1.) wś, pow. łańcucki, nad pot. t. n. (lew. dopł. Mleczki). Otoczona wzgórzami porosłemi lasem, zajmuje dolinę potoku (316 mt. npm.). Teren na zach. podnosi się do 412, na płn. do 382 a na wsch. do 342 mt. Par. rzym.-kat. w Hussowie, w miejscu zaś paraf. gr.-kat., z cerkwią drewnianą. T. ma 134 dm. i 766 mk. (860 gr.-kat., 164 rz.-kat. i 42 izrael.). Pos. więk. (Józefa Kollermana) dzieli się na dwa folw. i wynosi 200 mr. roli, 100 mr. łąk, 6 mr. ogr., 1369 mr. lasu i 2 mr. pod budowlami, ogółem 1676 mr. Pos. mn. ma 752 mr. roli, 165 mr. łąk, 146 mr. past. i 148 mr. lasu. Uposażenie parocha gr.-katol. wynosi 51 mr. roli, 4 mr. łąk i dopłaty 126 złr. Par. należy do dyec. przemyskiej, dek. kańczuckiego. We wsi znajduje się kasa pożyczk. gm. z kapit. 899 złr. Szkoły niema. T. graniczy na płn. z Hussowem, na wschód z Monasterzem, na płd. z Hadlem Kańczuckim a na zach. z Żabratówką. 2.) **T.**, wś, pow. sanocki, nad Wisłoczkiem (lew. dopł. Wisłoka), w zwartej dolinie (457 mt. npm.), otoczonej od płn. pasmem lesistych wzgórz, wśród których leżą zakłady kąpielowe: Iwonicz i Rymanów (odl. 11 klm.), od płd. zaś podnóżami Beskidu. Graniczy na płn. z Rudawką Rymanowską, na płd. z Zawojem. na zach. z Wisłoczkiem a na wschód z lasami. Liczy 58 dm. i 353 mk., 347 gr.-kat. i 6 izrael. We wsi parafia gr.-kat., z cerkwią drewnianą (dek. jasielski), do której należą: Wisłoczek, Zawój i Rudawka Rymanowska. Uposażenie probostwa składa się z 144 mr. roli i 82 złr. dodatku. Pos. więk. (Anny hr. Potockiej) składa się z karczmy, 16 mr. roli, 3 mr. łąk, 9 mr. past., 104 mr. lasu, 78 sąż. nieuż.; pos. mn. ma 478 mr. roli, 49 mr. łąk i ogr. i 159 mr. pastw. Ludność góralska, ruska, mówi narzeczem Łemków; od kilku lat podnosi się oświata i zamożność w skutek zarobku w zakładzie kąpielowym w Rymanowie i kopalni nafty. 3.) **T.**, wś, pow. borszczowski, 14 klm. na płn.-płn.-zach. od Borszczowa (sąd pow.), 3 klm. na płd. od urz. pocz. w Dawidkowcach. Na zach. i płd. leżą Piłatkowce i Grabowiec, na wsch. i płn. Zwiahel, płn.-zach. narożnik dotyka Dawidkowiec (pow. czortkowski). Środkiem wsi płynie Niczława; w jej dolinie leżą zabudowania (220 mt.). Na wsch. wzgórze Tarnawka (298 mt.). Własn. więk. ma roli or. 328, łąk i ogr. 34, past. 52, lasu 173 mr.; wł. mn. roli or. 410, łąk i ogr. 50, past. 38 mr. W r. 1880 było 72 dm., 457 mk. w gm., 20 dm., 95 mk. na obsz. dwors. (391 gr.-kat., 152 rzym.-kat., 9 izr.; 540 Rusinów, 12 Polaków). Par. rz.-kat. w Jezierzanach, gr.-kat. w Piłatkowcach. We wsi jest szkoła etat. 1-klas. 4.) **T.**, wś, pow. dobromilski, 40 klm. na płn.-zach. od Dobromila, 12 klm. na płn.-zach. od Birczy (sąd pow.).

7 klm. na płd.-zach. od urz. poczt. w Babicach. Na płn.-zach. leży Ruska Wieś (pow. brzozowski), na płn.-wsch. Iskań, na płd.-wsch. Bachów (pow. przemyski), na płd.-zach. Piątkowa. Przez wś płynie od płd.-zach. na płn.-wsch. prawy dopł. Sanu, pot. Jawornicki (Jawornik). W dolinie pot. leżą zabudowania. Własn. więk. ma roli or. 88, łąk i ogr. 4, past. 2, lasu 134 mr.; własn. mn. roli or. 333, łąk i ogr. 21, past. 34, lasu 59 mr. W r. 1880 było 39 dm., 228 mk. w gm., 1 dm., 6 mk. na obsz. dwor. (221 rz.-kat., 7 izrael., 6 innych wyzn.; 227 Polaków, 5 Niemców). Par. rz.-kat. w Babicach, gr.-kat. w Iskaniu. We wsi młyn. 5.) **T.**, dawna nazwa części przedmieścia żółkiewskiego we Lwowie. Stała tam jeszcze na początku XVIII w. cerkiew p. w. Narodz. N. M. P. 6.) **T.**, część Biłki Szlacheckiej, pow. lwowski. 7.) **T.**, karczma koło Połonic, w Zadwórzu, pow. przemyślański. 8.) **T.**, wś, pow. staromiejski, 12 klm. na płn.-zach. od Staregomiasta, 7 klm. na zach. od Starejsoli (sąd pow., urz. pocz.). Na płn. leży Berezów, na wsch. Szumina, na płd.-wschód Strzelbice, na płd.-zach. Suszyca Wielka, na płn.-zach. Śliwnica. We wsi nastaje pot. Tarnawka (dopł. Sanu) i płynie do Berezowa. W dolinie potoku leżą zabudowania Na płd. las Szumiński. Własn. więk. ma roli or. 11, łąk i ogr. 3, past. 1, lasu 506 mr.; wł. mn. roli or. 108, łąk i ogr. 18, past. 8, lasu 21 mr. W r. 1880 były tu i w Berezowie (Tarnawka bowiem uważana jest jako przysiołek Berezowa) 72 dm., 427 mk. w gm., 1 dm., 9 mk. na obsz. dwor. (413 gr.-kat., 4 rz.-kat., 19 izr.; 410 Rusinów, 2 Polaków, 19 Niemców). Par. rzym.-kat. w Starejsoli, gr.-kat. w Laszkach Murowanych. 9.) **T.**, wś, pow. stryjski, 65 klm. na płd.-zach. od Stryja, 30 klm. na płd.-zach. od Skolego (sąd pow.), 12 klm. na płd.-wschód od urz. pocz. w Tuchołce. Na płn.-zach. leżą Kalne i Pławie, na wsch. Sławsko, na płd.-wsch. Wołosianka, na zach. Ławoczne. Przez wieś płynie Opor, z Ławocznego do Sławska i przyjmuje we wsi kilka strug, z których ważniejsze: od pr. brz. pot. Chomiwski, Zwir i Łukaszów, od lew. brz. Czerenina i Rozłuczka. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Oporu. Na płd. wznoszą się: Bukowec (926 mt.), Pliszki (1038 mt.), na płn. Masłowe (845 mt.), Pohar (889 mt.), Orszowec (1134 mt.). Własn. więk. ma roli or. 1, łąk i ogr. 2, past. 1, lasu 386; wł. mn. roli or. 1226, łąk i ogr. 547, past. 1117, lasu 203 mr. W r. 1880 było 121 dm., 605 mk. w gm., 1 dm., 6 mk. na obsz. dwor. (585 gr.-kat., 26 izrael., Rusinów). Par. gr.-kat. w Ławocznem. We wsi cerkiew drewniana p. w. św. Michała i szkoła etat 1-klas. (ob. Literaturnyj Sbornyk, 1870, str. 70). 10.) **T.**, wś, pow. żydaczowski, 27 klm. na płd.-wsch. od Żydaczowa, 8 klm. na płd.-zach. od Żurawna (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn. leży Dubrawka, na wsch. Bujanów, na płd. Stańkowa, na zach. Czerteż i Lachowice Zarzeczne. Płn. część wsi przepływa pot. Lutynka (dopł. Dniestru), która przyjmuje na granicy wsi od praw. brz. pot. Płoski, a od lew. pot. Podberezę. Zabudowania wiejskie leżą nad Lutynką. Na płd. nastaje pot. Kiernica, i płynie do Bujanowa i tam wpada do Lutynki. Własn. więk. ma roli orn. 12, łąk i ogr. 57, past. 7 mr.; własn. mn. roli or. 291, łąk i ogr. 299, past. 32 mr. W r. 1880 było 51 dm., 315 mk. w gm. (303 gr.-kat., 5 rz.-kat., 7 izr.; 308 Rusinów, 7 Niemców). Par. rz.-kat. w Żurawnie, gr.-katol. w Dubrawce. We wsi cerkiew i szkoła filialna. *Mac.—Lu. Dz.*

Tarnawka, węg. *Szech-Tarnoka*, wś, w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.); kościół par. gr.-katol., 207 mk.

Tarnawskie, część Łukawca, pow. cieszanowski.

Tarnia, fol., pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Parzno. W nowszych spisach nie podany.

Tarnica 1.) najwyższy szczyt (wzn. 1348 mt.) grzbietu górskiego, wznoszącego się między doliną górnej części górnego biegu Sanu i pot. Wołosate (al. Wołosatka), pierwszym znaczniejszym dopływem Sanu z lew. brzegu. Granica między pow. turczańskim a liskim biegnie płn. częścią grzbietu a kończyna płd. jego tworzy granicę polityczną między Galicyą a Węgrami. W miejscu, gdzie się wznosi szczyt Krzemień (1335), oddziela się od niego ku zach. krótka boczna gałęź ze szczytami Tarnica a dalej na płn.-zach. Szeroki Wierch (1269). Między T. a Krzemieniem znajduje się połonina „za Tarnicą“. Na płd. i zach. stokach T. wypływają liczne strugi, zasilające Wołosatkę. Dokoła zaległy wielkie buczyny aż po 1100—1200 mt.; ponad tą granicą rozpoczyna się kraina połonin (co do flory tej okolicy i fauny mięczaków ob. Spraw. kom. fizy., t. XVI i XVII, Kotula). 2.) **T.**, szczyt lesistego grzbietu górskiego Karmatura, na samej granicy pow. kołomyjskiego i kossowskiego, nad lew. brzegiem Pistynki, dopł. Pruta, w obr. gm. Prokurowy. Pasmo to, stanowiące dział wodny między Pistynką i Ruszorem z Ruszorcem, uchodzącymi do Łuczki a z tą także do Prutu, tworzy grzbiet górski, bardzo wybitny w orografii tego obszaru. Pod względem budowy geologicznej stanowi Karmatura z Tarnicą część wielkiego siodła kredowego, które wznosi się z pod warstw eoceńskich między Szeszorami a Prokurową. Samą T. tworzy tak zwany piaskowiec jamneński, ale dalej na płd.-wsch.

nad Pistynką wydobywają się na tym grzbiecie i starsze warstwy kredowe, mianowicie warstwy płytowe i ropianieckie (ob. Zuber, Tekst do Atl. geol. Gal., zesz. II). 3.) **T.** (1558 mt.), najwyższy szczyt w Odzirnińskim grzbiecie (pow. kossowski, gm. Hryniawa), który jest jednym z płn. odgałęzień potężnego wału górskiego Baby Ludowej (1586 mt.), będącego przedłużeniem ku płd.-wsch. pasma Czarnohory i jak tamten utworzonego z oligoceńskich piaskowców magórskich. Wał ten stanowi dział wodny między Czarnym Czeremoszem i pot. Probina, dopł. Białego Czeremoszu. W miejscu, gdzie się wznosi na nim szczyt Baba Ludowa (1586 mt.), odgałęzia się od niego ku północy Odzirniński grzbiet ze szczytem T. Między T. a Babą Ludową znajduje się Hala Tarnica. Stoki T. pokryte lasem, częścią owych olbrzymich, miejscami jeszcze dziewiczych borów świerkowych, które stanowią tu jedną z największych puszcz leśnych Europy. Na jej zach. stokach wypływa jedna z dwu strug, dających początek pot. Odzirny (dopł. Probiny); na płd.-wsch. znajdują się zródłowiska pot. Moczerny, również dopł. Probiny. *Tad. Wiśn.*

Tarnica Corbului, grzbiet górski w Karpatach bukowińskich, pow. radowiecki, łączy szczyty Poiana Cruce (1092 mt.) z szczytem Butca Corbului (1007 mt.). Na płd.-wsch. stokach jego wypływa jedno ramię pot. Putnisora, uchodzącego do Suczawicy, dopł. Suczawy. *Tad. Wiśn.*

Tarnica, potok, dopł. Czeremoszu Czarnego z praw. brzegu, około 2 klm. poniżej Jawornika (pow. kossowski). Wypływa dwoma ramionami, z których zach. ma swe źródło u stóp Łukowca (1443 mt.), będącego płn. zakończeniem grzbietu Baby Ludowej (1586 mt.), wschodnie zaś wypływa a stóp Walunarki (1246 mt.). Upłynąwszy około $1^1/_2$ klm. łączą się oba potoki i płynąc następnie jeszcze $1^1/_2$ klm. prawie wprost na północ, zlewają swe wody do Czeremoszu Czarn., prawie pod 48° płn. szer., w poziomie 850 mt. npm. T. jest oznaczoną na mapie gen. sztabu jako pot. Dalnicki. *Tad. Wiśn.*

Tarnica 1.) grupa domów koło Seneczowa, pow. doliński. 2.) **T.**, gajówka w Hryniowie, pow. kossowski.

Tarnice, niem. *Tarnitze*, dobra i wś, pow. niemodliński par. ew. Niemodlin, kat. Rogi. W r. 1885 dobra miały 166 ha, 6 dm., 61 mk. (27 katol.); wś 70 ha, 20 dm., 80 mk. (15 katol.).

Tarniczka 1.) (1165 mt.) lesisty szczyt nad Bystrzycą Czarną, niedaleko jej źródeł, w pow. bohorodczańskim. Od Serednej, wznoszącej się na grzbiecie, stanowiącym dział wodny między górną częścią górnego biegu Łomnicy i Czarnej Bystrzycy, wybiega na wschód ku Hucie nad Bystrzycą grzbiet górski, kończący się T. Płn. stoki opłukuje pot. Bystrzysz, płd. Kuźmieniec Wielki. 2.) **T.** (965 mt.), góra porosła lasem we wsi Pasieczna, pow. nadworniański, tuż nad Bystrzycą Nadworniańską, na praw. jej brzegu (poziom Bystrzycy 560 mt.). Leży we widłach, jakie tu tworzy pot. Rostoka, dopł. Bystrzycy i ta ostatnia. Główna masa góry złożona z piaskowca jamneńskiego; pod nim odsłaniają się nad Prutem warstwy płytowe i na niewielkiej przestrzeni ropianieckie. Warstwy te tworzą tu małe kredowe siodło ukośne, zapadając po stronie płn. prawie prostopadle, na stronie zaś płd. okazują upad bardzo płaski. Na zboczu wschodniem T. nad Rostoką, u jej ujścia, widać warstwy coceńskie bardzo różnorodnie wykształcone, zawierające między innemi sferosyderyty, takie jakie były dawniej przedmiotem eksploatacyi górniczej i hutniczej w Pasiecznej. Zawierają one rzadko ponad 20% żelaza i skutkiem tego nie opłacały kosztów przerabiania. Większą wartość posiadają znajdujące się tutaj margle hydrauliczne. Por. Zuber, Atlas geol. Gal. (zesz. II i tekst 101, 102). *Tad. Wiśn.*

Tarniczka (679 mt.), lesisty szczyt na brzegu karpackim, na granicy pow. wyżnickiego i storożynieckiego (Bukowina). Z pod niego wypływa pot. Pantin, zdążający na wschód do Małego Seretu. Na płd.-zach. od T. piętrzą się równoległe grzbiety karpackie, ku płn.-wsch. ściele się pogórze nadsereckie.

Tarniczne, część Turzego, pow. staromiejski.

Tarniła (1476 mt.), szczyt w Karpatach Bukowińskich, na granicy Bukowiny i Rumunii, pod 47°21 $^1/_2$′ płn. szer. i 43°20 $^1/_2$, na wsch. od F. *Tad. Wiśn.*

Tarnisior, potoczek, wypływający z pod Gura Pleile (1546 mt.), na grzbiecie górskim ciągnącym się w pow. kimpolúńskim, w widłach Dorny i Złotej Bystrzycy, równolegle do tej ostatniej. Ubiegłszy 2 klm. uchodzi do pot. Levade. *Tad. Wiśn.*

Tarniszki *1* i *2*, dwa zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 6 w.), okr. wiejski Leoniszki, dobra skarbowe Szeszole, o 54 w. od Wilna, 2 dm., 11 mk. katol. (w 1865 r. 4 i 6 dusz rewiz.).

Tarno, wś, w hr. szaryskiem, kościół kat. fil., 320 mk.

Tarnobrzeg, miasto powiatowe Galicyi, na praw. brzegu Wisły, na st. dr. żel. Nadbrzezie Dębica, odl. 71 klm. na płn.-wsch. od Dębicy. Przez miasto prowadzi gościniec z Dębicy do ujścia Sanu do Wisły, przedłużony lew. brzegiem Sanu do Jarosławia. Wzn. 173 mt. npm., góruje nieco nad piaszczystą

równiną, śród której się rozpościera. Płn. część T., z pięknym zamkiem Jana hr. Tarnowskiego tworzy osobną gminę Dzików. Miasto nie ma kościoła par. (należy do parafii w sąsiedniej wsi Miechocinie), tylko kościół i klasztor dominikanów, fundowany w 1676 r. przez Jana Stanisł. Amora Tarnowskiego z żoną Zofią Barbarą z Dąbrowicy Firlejówną. W kościele jest obraz M. Boskiej, przeniesiony z zamku dzikowskiego a uznany za cudowny przez bisk. krak. Trzebickiego w r. 1675. Obraz ten przeniesiono uroczyście 20 maja 1678. Kilka razy w roku odprawia się, od tego czasu, procesya z klasztoru do zamku. W zamku dzikowskim podpisano w początku listopada 1734 r. akt konfederacyi tarnogrodzkiej, zawiązanej dla utrzymania na tronie Stanisława Leszczyńskiego przeciw Augustowi III. Piękny gotycki zamek, dobrze utrzymany, zawiera wiele zabytków przeszłości, dzieł sztuki i znaczną bibliotekę, bogatą w stare druki polskie. Zbiory te zgromadził Stanisław Jan Feliks Tarnowski (1779, † 1872 r.). Samo miasto zajmuje 124·1 ha i liczy 3460 mk., 960 rz.-kat., 13 gr.-kat., 2 protest. i 2475 izrael. Składa się przeważnie z domów drewnianych. W mieście jest starostwo z oddziałem budowniczym i podatkowym, sąd powiatowy, urząd podatkowy, pocztowy i tel. i szkoła ludowa 4-klas. Z władz autonomicznych rada powiatowa i rada szkolna okręgowa. W mieście przebywa stale dwóch lekarzy, jest apteka i kilka sklepów. Ułatwieniem kredytu zajmuje się towarzystwo zaliczkowe, którego obrót w r. 1889 wynosił 152097 złr. Targi odbywają się we środę. Urząd gminny składa się z burmistrza, zastępcy, sekretarza i rewizora policyi. Dzieje tego miasta są nieznane. Cały obszar powiatu, zajmujący część dorzecza praw. brzegu Wisły i uchodzącego do niej Sanu, stanowi podmokłą nizinę, pokrytą wielką puszczą (sandomierska) i późno bardzo zaludnioną. Ztąd rozwinęła się tu przeważnie wielka własność. Kolonizacya posuwa się brzegami Wisły i Sanu. Baranów nad Wisłą zostaje miastem już w końcu XIV w., Radomyśl nad Sanem w r. 1556. Pierwsze kościoły parafialne otrzymują: Michocin nad Wisłą w 1326, Baranów 1440. Kolonizacyę obszaru zawdzięczamy głównie kilku możnym rodzinom, które są jego posiadaczami przez nadania królewskie. W połowie XVI w. głównymi właścicielami są: Mieleccy (Mikołaj, woj. podolski, i Hieronim), Tarnowscy (Stanisław, kaszt. radomski od 1578), Andrzej Leszczyński (w Baranowie). Klasztor pokrzywnicki (Pokrzywnica na lew. brz. Wisły) posiada wieś Nagnajów. Nadbrzezie jest przedmieściem Sandomierza. Siemieński Jakub zakłada Radomyśl nad Sanem. Według reg. pob. z r. 1578 w Dzikowie włada Stanisław Tarnowski. Jak długo trwa tu jeszcze okres życia leśnego świadczą spisy z r. 1578, wykazujące jako osobną kategoryę ludności wiejskiej: „venatores“. W Chmielowie (niedaleko Tarnobrzegu) siedzi ich 34 na 10 łan., w innych wsiach jest po kilku i więcej. Kościół w Dzikowie powstaje przy końcu XVII w. Spisy z r. 1662 nie wymieniają Tarnobrzegu, który zapewne był przysiołkiem Dzikowa. Długosz (Lib. Ben.) zna i opisuje przyległy Dzików i Mokrzyszów też i Miechocin, o T. nie wspomina. Rzemieślnicy i kupcy osiadający przy pańskiej rezydencyi w Dzikowie dali początek osadzie która jeszcze na początku obecnego stulecia jest drobnem targowiskiem („Markt“ według „Post-Lexikon“ Crusiusa z 1802 r.). „Słownik“ Echarda i „Geografia“ Platera milczą o T. Nazwa osady jest zapewne odwieczną nomenklaturą jednej z części obszaru Dzikowa, pokrewną jest co do formy z nazwami Białobrzeg i in.

Tarnobrzeski powiat zajmuje 9·2592 miriametr. kwadr. i liczy 60,078 mk. w 70 gminach politycznych a 68 katastralnych. Zajmuje on najbardziej ku płn. wysuniętą część Galicyi, graniczy na płn.-zach. i płn.-wsch. z królestwem polskiem, na płd.-zach. z pow. mieleckim, na płd. z pow. kolbuszowskim i niskim. Jest to kraj nisko położony, piaszczysty, w znacznej części pokryty borami a nawodniony przez Wisłę i jej dopływy mniejsze: Trześń i Łęg, jako też przez San, do którego z praw. brzegu uchodzą w tym powiecie Bukowa i Łukawica. Dobrze nawodnione porzecza są urodzajne, reszta zaś ma ubogą, piaszczystą glebę, z pod której wydobywają się lotne piaski (por. *Tarnobrzeskie wzgórza*). Dopiero w ostatnich latach zaczęto wydmy zalesiać i ustalać. Według „Wiadomości statystycznych“ dr. T. Pilata (Lwów 1891) z całego obszaru, wynoszącego 166,633 mr., zajmuje własność większa czyli tabularna 84,520 mr., pos. mn. 81,112 mr. Z tego przypada na role 55,700 mr. (tabul. 16,008, nietab. 38,790), na łąki 22,318 mr. (tabul. 11,815, nietab. 10,503), na ogrody 622 mr. (tabul. 221, nietab. 401), na pastwiska 20,511 mr. (tab. 2176, nietab. 18,339), na lasy 56,380 mr. (tabul. 51,969, nietab. 4411), na moczary i stawy 1435 (tylko tabul.), na nieużytki 8615 mr. (tabul. 748, nietab. 7866), na budowle 946 mr. (tabul. 142, nietab. 805 mr.). Z powodu większego kompleksu dóbr hr. Tarnowskich znajduje się w tym powiecie tylko 13·57% ziemi w rękach żydów. Na 59 właścicieli tabularnych, (dóbr publicznych i duchownych wcale tu nie ma), jest 45 chrześcian a 14 izrael.; posiadających nad 200 morgów 44 chrześcian

a 9 żydów, posiadających mniej niż 200 morgów 1 chrześc. i 5 żydów. Razem posiadają izraelici 11,617 mr. roli, łąk i pastw. i 4640 mr. lasu. Ciał tabularnych w ogóle jest 156; jest w nich 144 karczem, 12 gorzelni, 3 browary, 14 młynów, 3 tartaki i 54 folw. Przemysł nie jest rozwinięty a ponieważ i gleba nie jest urodzajną, przeto powiat należy do uboższych. Powodem zastoju przemysłowego był brak środków komunikacyjnych i częste wylewy Wisły i Sanu. Obecnie w skutek poprowadzenia kolei Dębica-Nadbrzezie, obwałowania Wisły i regulacyi Sanu i Łęgu a wreszcie zalesienia wydm piaszczystych, zaczyna się powiat podnosić. Powiat polityczny dzieli się na dwa okręgi sądowe: tarnobrzeski i rozwadowski. Pierwszy obejmuje 44 gmin, 86 obszar. dwor. i 37551 mk., drugi 26 gmin, 24 obszar. dwor. i 12294 mk. *Mac.*

Tarnobrzeskie wzgórza, pasmo wyniosłości ciągnących się na obszarze krakowsko-sandomierskiej kotliny, wzdłuż praw. brzegu Wisły, w pow. tarnobrzeskim i mieleckim, od Gorzyc po Mielec. Nie pozostają one w żadnym związku z pogórzem rzeszowskiem a i pod względem budowy geologicznej różnią się od niego. Płn.-wsch. początkiem tego wzniesienia jest pagórek Pączek, położony niedaleko ujścia Łęgu do Wisły, na gruntach wsi Gorzyce. Wznosi się ledwie o 4—5 mt. nad poziom niziny. Na wschód od ujścia Łęgu i Branki wznosi się teren począwszy od Wielowsi (161 mt.), przez Sobów (167 mt.), Tarnobrzeg (173 mt.), dochodząc między Kajmowem i Machowem do 191 mt. wzn. npm. a 33 mt. nad otaczające niziny. Obniżając się dalej na zach., zbaczają wzgórza te na płd.-zach. razem z korytem Wisły; jeszcze raz wznoszą się w Skopaniu do 190 mt., a następnie opadają nagle ku nizinie. Wprawdzie na płd.-zach. od pot. Babulówki podnosi się jeszcze raz teren, dochodząc w Borku nad Mielcem do 193 mt.; jednak ta płd.-zach. połać tarnobrzeskiego systemu wzgórzy jest znacznie słabiej rozwiniętą i właściwe wzgórza tarnobrzeskie ograniczają się tylko do części płn.-wschod, od kanału Babulówki na płn. po Gorzyce. Wzgórze to opada ku Wiśle dosyć nagle, koło Tarnobrzegu nawet stromo i bezpośrednio do koryta Wisły. Co się tyczy budowy geologicznej to występują w tych wzgórzach gliny i iły trzeciorzędne, tudzież piaski, obfite w skamieliny, które mają już swoją paleontologiczną literaturę. Prócz tego występują tu lodowcowe utwory dyluwialne w postaci głazów narzutowych, rozrzuconych po całym obszarze tarnobrzeskiego wzgórza. Tylko w jednem miejscu odsłaniają się utwory starsze, sylurskie, mianowicie w Gorzycach, gdzie widzimy na wschodnich zboczach pagórka Pączek dokładnie odsłonięte ciemne łupki kwarcytowe, co do których nie ulega wątpliwości, że są w bezpośrednim związku z utworami dolno-sylurskimi gór Pieprzowych pod Sandomierzem. Por. Rehman, Górne dorzecze Sanu, t. XXVI Rozpr. i sprawozd. kom. fizyologicz. Ak. Um., 1891 r. *Tad. Wiśn.*

Tarnoczka (1820 mt.), jeden ze szczytów grzbietu górskiego Ihrec, w pow. kossowskim, gm. Jaworow. Grzbiet ten, tworzący dział wodny między Białym Czeremoszem a pot. Rybnicą (dopł. Prutu), ciągnie się od płn.-zach. ku płd.-wsch. po Czeremosz i Krzyworównię, kończąc się na płd. doliną pot. Waratyn (dopł. Czeremoszu); zbocza posiada lesiste. Po środku wznosi się szczyt T. Z pod niego na płn.-zach. wypływa pot. t. n. jednem swem ramieniem. Grzbiet ten złożony jest z tak zwanych piaskowców płytowych (form. kredowej), pokrywających tu niegrubym pokładem warstwy ropianieckie a ku górze przechodzących za pośrednictwem zielonawych łupków w piaskowiec jamneński, który się tu potężnie rozwinął. Warstwy ropianieckie przytykają na płn.-wsch. wzdłuż całego grzbietu do utworów menilitowych, skutkiem linii uskokowej, która właśnie tędy przechodzi. Tektonika ta tłumaczy nam, dla czego płn.-wsch. zbocza całego Ihreca są o wiele bardziej strome aniżeli na płd.-zach. (ob. Zuber, Atlas geol. Gal., zesz. II i Studya geol. tegoż, Kosmos.). *Tad. Wiśn.*

Tarnoczka al. *Suchy*, potok, w pow. kossowskim, wypływa jednem ramieniem z pod szczytu Tarnoczka (1320 mt.), w grzbiecie Ihrec, drugiem z pod szczytu Smetaneczyna (1338 mt.), przypierającym do płn. zakończenia Ihreca. Po złączeniu się strug płynie terenem piaskowca jamneńskiego na płd. między Ihrecem a równoległym do niego grzbietem, oddzielającym się ku płd. od szczytu Denżeluka (1234 mt.) i zatoczywszy łuk ku zachodowi a następnie kierując się prosto na płd., uchodzi, ubiegłszy 4 klm., u stóp Hromowej (940 mt.) do Bereźnicy, która wpada o 1·5 klm. dalej na płd.-zach. do Czeremoszu Czarnego. *Tad. Wiśn.*

Tarnogoła, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 10 w. od Poniewieża.

Tarnogóra; z przedmieściem *Izbicą*, osada miejska, dawniej miasteczko, na lew. brzegu Wieprza, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Tarnogóra, odl. 10 w. na płd. od Krasnegostawu. Leży na wyżynie, wchodzącej ostro zakończonym przylądkiem w dolinę podmokłą Wieprza. Na samym cyplu tego przylądka, stanowiącego jakby naturalną groblę śród mokrej niziny, leży Tarnogóra, połączona mostem z leżącą na przeciwnym brzegu Izbicą,

przez ktorą przechodzi droga bita z Krasnegostawu do Zamościa, przeprowadzona praw. brzegiem doliny Wieprza. Osada ma kościół par. murowany, szkołę początkową, dom przytułku dla 8 kalek i starców, wielki młyn amerykański, filię fabryki mebli giętych Wojciechów, 162 dm. (2 mur.), 1182 mk. (26 żydów), 1600 mr. ziemi należącej do mieszczan. W 1827 r. 139 dm., 751 mk. Przy osadzie folwark. Urząd gm. i kasa wkładowo-zaliczkowa mieszczą się w Izbicy, gdzie także odbywają się jarmarki (6 do roku). Na obszarze dóbr młyn wodny, gorzelnia, browar, pokłady wapniaka (z domieszką gliny) i torfu. Ludność Izbicy, wynoszącą przeszło 2000, stanowią sami żydzi. Najbliższe urzędy poczt. w Krasnymstawie i Chomęciskach (na płd.). Jan Tarnowski, kaszt. krak. i hetman, otrzymał od Zygmunta I w r. 1548 przywilej na założenie miasta Tarnogóry na obszarze wsi Ostrzyce, należącej do ststwa krasnostawskiego. Przywilej ten nadawał osadzie 20-letnią wolność, prawo niemieckie, targi i jarmarki. W 1552 r. T. jest w ręku Jana Ocieskiego, kancl. kor. (Lustr. 4—40). Zygmunt August w r. 1553 a Batory r. 1582 potwierdzają przywileje osady. Jan Tarnowski założył tu kościół i parafią w r. 1544. W 1570 r. było tu podobno 229 domów. Wojny w XVII w. niszczyły nieraz osadę. Kościół obecny, szpetnej architektury, pochodzi podobno z końca XVII w. Tarnogórskie starostwo niegrodowe, w wojewódz. ruskiem, ziemi chełmskiej, podług metryk koronnych powstało w pierwszej połowie XVI w. jako część ststwa krasnostawskiego. W r. 1771 posiadał je Antoni Granowski z żoną Antoniną z Wolstejnów, opłacając kwarty złp. 1606 a hyberny złp. 876 gr. 20. W niektórych spisach podskarbińskich zaliczano to sstwo do wojew. bełzkiego. T. par., dek. krasnostawski, 3672 dusz. Dobra T., własność Czyżewskich, składały się w r. 1887 z fol.: T., Maliniec, Ostrówek al. Ostrzyca, attyn. Mchowska Pustka, rozl. mr. 3247: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 65, łąk mr. 76, pastw. m. 27, wody mr. 7, lasu mr. 1725, w osad. mr. 10, nieuż. mr. 24; bud. mur. 9, z drzewa 7; płodozm. 9-pol., las nieurządzony; fol. Maliniec gr. or. i ogr. mr. 339, past. mr. 1, nieuż. mr. 56; bud. mur. 1, z drzewa 10; płodozm. 9-pol.; fol. Ostrówek al. Ostrzyca gr. or. i ogr. mr. 705, łąk mr. 111, pastw. mr. 38, wody mr. 2, las i zarośla mr. 15, nieuż. mr. 47; bud. mur. 9, z drzewa 14; płodozm. 12-pol. W skład dóbr poprzednio wchodziły: miasto T. os. 190, mr. 1769; miasto Izbica os. 181, mr. 17; wś Izbica os. 43, mr. 347; wś Ostrzyce os. 34, mr. 544; wś Ostrówek os. 7, mr. 97; wś Mchy os. 11, mr. 176. *Br. Ch.*

Tarnogóra, wś, pow. niski, o 9 klm. na płd. od mka Rudnika, na lew. brzegu Sanu, wzn. 179 mt. npm., otoczona od zach. i płn. borami sosnowemi, liczy 107 dm. i 573 mk. (283 męż., 290 kob.), 558 rz.-kat. i 15 izrael. Par. rz.-kat. w Rudniku. We wsi szkoła filialna. Pos. większa (Ferd. br. Hompescha) ma karczmę, 27 mr. roli, 14 mr. łąk, 18 mr. pastw., 1174 mr. lasu. 35 mr. wydm, ogółem 1270 mr.; pos. mn. 525 mr. roli, 308 mr. łąk i ogr., 69 mr. pastw. i 6 mr. lasu. Nazwę tej osady znajdujemy pierwszy raz w spisach z r. 1662 (Pawiński, Małop., 56a). Została prawdopodobnie dość późno założona. Wspomina o niej Werdum w pamiętnikach z r. 1670 (Liske, Cudzoziemcy w Polsce), mianowicie, że się do niej jedzie z Rudnika przez mokre lasy pół mili (raczej półtorej mili). Graniczy na płd. z Sarzyną, na zach. przez duże bory z Groblami, na płn. z Kopkami. Gleba piaszczysta, w części zach. nieurodzajna, uprawiana łubinem, w części wsch. nad Sanem wydaje średnie urodzaje, wystawiona na częste wylewy. Nazwę otrzymała od nieznacznego wzniesienia nad niską równiną. *Mac.*

Tarnogród, osada miejska, dawniej miasteczko, śród wyżyny lubelskiej, w okolicy bezleśnej, wzn. około 700 st. npm., nad strumieniem t. n. (lewy dopł. Tanwi), w pow. biłgorajskim, gm. i par. Tarnogród. Odl. 6 w. od granicy pow. jarosławskiego i wsi Majdan Sieniawski, około 3 mil na płn. od Sieniawy, 18 w. od Biłgoraja, 260 w. od Warszawy. Przy osadzie trzy przedmieścia: Błonie, Bukowskie i Płuskie. Posiada cerkiew par. murowaną i drugą drewnianą, kościół par. murowany, synagogę murowaną i dom modlitwy żydowski, szkołę 2-klas. początkową, dom przytułku dla starców, sąd gm. okr. III, urząd gm. z kasą wkład. zaliczk., stac. poczt., rogatkę celną pod osadą we wsi Podmajdanie, 620 dm. (16 mur.), 5436 mk. (2374 żydów), 6 jarmarków do roku, około 60 sklepów w osadzie. Do osady należy 3580 mr. ziemi. Ludność trudni się rolnictwem, w części płóciennictwem, wielu wychodzi na roboty do Warszawy. W 1827 r. było 690 dym., 3941 mk. a 1858 było 507 dm. (13 mur.), 4113 mk. (1715 żyd.), dochód kasy miejskiej wynosił 1146 rs. a wysokość ubezpieczenia domów od ognia 78,080 rs. Miasto założone zostało w 1567 r., za przywilejem Zygm. Augusta, na obszarze należącym do starostwa krzeszowskiego, za staraniem starosty Stanisława Tarnowskiego. Osadzeniem miał zajmować się podstarości Floryan Słonka. W r. 1569 w Lublinie król wydał nowy przywilej dla miasta, zabraniający osiedlać się żydom. Stefan Batory dozwolił w r. 1580 (5 stycz.) żydom budować tu domy i trudnić się handlem.

R. 1588 miasto wraz ze starostwem krzeszowskiem weszło w skład ordynacyi Zamoyskich. W r. 1715 dnia 26 listop. zebrała się tu szlachta z pobliskich województw (wołyńskiego i bełzkiego przeważnie) i zawiązała w miejscowym kościele konfederacyę pod laską Stanisława Leduchowskiego, podkom. wołyńskiego, dla uwolnienia kraju od ucisku wojsk saskich. Data założenia cerkwi i parafii rz.-kat. nieznana. Zapewne istniały już w chwili zakładania miasta. W r. 1863 tarnogrodzki dekanat (r. gr.) dyecezyi chełmskiej obejmował parafie: Biszcza, Chmielek, Korchów, Krzeszów, Księżpol z filią w Płusach, Kulna, Lipiny, Obsza, Rożaniec, Tarnogród i Zamch. Obecny kościół rz.-kat. pochodzi z XVII w. T. par., dek. biłgorajski, ma 6110 dusz. T. gmina obejmuje tylko samą osadę t. n. *Br. Ch.*

Tarnopol, wś, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Tarnopol, o 57 w. od Wołkowyska.

Tarnopol, rus. *Tarnopil*, miasto powiatowe w Galicyi, główny centr Podola galicyjskiego, pomiędzy 49° 31′ a 49° 36′ płn. szer. i 43° 14′ a 43° 22′ wsch. dłg. od F. Na płn. leżą Biała i Szlachcińce, na wsch. Bajkowce i Smykowce, na płd. Berezowica Wielka, na zach. Petryków, Zagrobela, Kutkowce i Proniatyn; płn.-zach. narożnik dotyka Hłuboczka i Czystyłowa. Wzdłuż granicy zach. płynie Seret i rozlewa się na płn.-zach. w staw, 4 klm. długi a 500 do 800 mt. szeroki (wzn. 303 mt.). W płn.-wsch. stronie obszaru powstają strugi płynące na wsch. i wpadające za obrębem miasta do Hnizdecznej (praw. dopływu Gniezny). Strugi powstające w płd.-wsch. części płyną na wschód i za obrębem miasta uchodzą od praw. brzegu do Gniezny (dopł. Seretu). Na płd.-wsch. od stawu leżą zabudowania miejskie (318 mt. wzn.), na płn. od nich przedmieście Zarudzkie, na płn.-wsch. Zbaraskie, na wsch Smykowskie, na płd. Mikulińskie. O 6 klm. na płn.-wsch. leży osada Czumak Gaj, o 6 klm. na wsch. Chodorówka. Najwznioślejszą (374 mt.) jest środkowa część obszaru. Tor dr. żel. Karola Ludwika wchodzi do miasta od płn. z Białej, biegnie na płd. przez przedm. Zarudzkie i Zbaraskie, gdzie mieści się dworzec, następnie skręca na płd.-wschód i wchodzi do Smykowiec. Z miasta wybiegają gościńce do Zborowa, Mikuliniec i Skałatu. Obszar wynosi 9320 mr. 1274 sążni kw. Z tego zostaje pod uprawą 7610 mr., lasy zajmują 565 mr., jeziora, stawy i moczary 677 mr., zabudowania i podwórza 169 mr., nieużytki 297 mr. W r. 1880 było 1807 dm., 25,819 mk. (6170 rz.-kat., 6023 gr.-kat., 13,468 izrael., 158 in. wyzn.; 7929 Polaków, 6037 Rusinów, 11,799 Niemców [żydów], 38 innej narod.). W 1808 r. było 7093 mk., w 1817 r. 10,250. Par. rz.-kat. w miejscu (dek. tarnopolski, dyec. lwowska). Parafię założył w r. 1623 Tomasz Zamoyski, wojew. kijowski. Do par. należą wsi: Biała, Domamorycz, Dołżanka, Dyczków, Hłuboczek, Iwanówka, Kurowce, Kutkowce, Petryków, Proniatyn i Zagrobela. Dawny kościół par. nad stawem zniesiono jeszcze za cesarza Józefa, w skutek porysowania murów (Rkp. Ossol., Nr. 1829). Parafialnym wtedy został kościół podominikański. Klasztor fundował tu Józef Potocki, hetman w. kor., w r. 1749 a na utrzymanie zapisał wś Stechnikowce. D. 29 września 1820 r. kancelarya nadworna kazała dominikanom odstąpić klasztor na rzecz jezuitów. Zakonnicy przenieśli się wówczas do Żółkwi. Kościół zbudowany z ciosowego kamienia, w stylu mieszanym, ozdobiony jest zewnątrz rzeźbami z piaskowca a wewnątrz freskami pędzla Stanisława Stroińskiego. Główna nawa owalna, oddzielona jest od bocznych czterema filarami. Na jednym, bliżej presbiteryum, umieszczony jest pomnik fundatora Potockiego, na drugim kazalnica (Tyg. illustr. z 1868, Nr. 52, podał widok i opis kościoła; ob. też „Inwentarz kościoła tarnop. od 1711 do 1740“, Rkp. Ossol., Nr. 2314). Jezuici utrzymywali w T. przez długie lata konwikt, który przed kilkoma laty przeniesiono do Bąkowic pod Chyrowem. Do dekanatu tarnopol. należą parafie: Bawerów, Czernelów Mazowiecki, Kaczanówka, Opryłowce, Płotycz, Skałat, Toki, Zbaraż i kapelanie: Hałuszczyńce, Łozowa i Tarnoruda. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. tarnopolski. Do par. należy Zagrobela. Cerkiew par. p. w. Narodz. Chr. P., druga p. w. Podwyż. św. Krzyża i Uśpienia N. M. P. Pierwsza słynie cudownym obrazem M. B., ofiarowanym w r. 1730 przez Bazylego Markiewicza, mieszczanina (S. Barącz: „Cudowne obrazy Matki Najświętszej w Polsce“, Lwów, 1891, str. 264). Na przedmieściu Mikulinieckiem był niegdyś monaster bazyliański. Istniał on już w XVI w., a wzmiankę o nim znajdujemy jeszcze pod r. 1740. Później zniesiony. Do gr.-kat. dekanatu należą parafie: Bajkowce, Bawerów, Berezowica Wielka, Biała, Borki W., Buczniów, Chodaczków Mały, Chodaczków W., Czerniechów, Denysów, Dołżanka, Draganówka, Hłuboczek W., Horodyszcze, Ihrowica, Isypowce, Iwaczów Górny, Kipiaczka, Kupczyńce, Kutkowce, Małaszowce, Mszaniec, Myszkowice, Ostrów, Petryków, Szlachcińce, Worobijówka i Zarudzie. Z zakładów naukowych istnieją w T.: wyższe gimnazyum (od r. 1820, pierwotnie 6-klas., w r. 1831 dodano wydział filozoficzny pod kierunkiem jezuitów, od r. 1850 8-klas. i pod kierunkiem nauczycieli świeckich); niższa szkoła realna (od r. 1871); szkoła 4-klas. żeńska połączona z 4-ro

klas. ludową; 5-klas. męska szkoła ludowa; 2-klas. mieszana szkoła ludowa na przedmieściu Mikulinieckiem i 4-klas. szkoła izraelska męska i żeńska ludowa, prywatna, z prawem szkół publicznych. T. jest siedzibą starostwa, głównego urzędu podatk., sądu obwod. (na byłe obwody: tarnopolski i czortkowski, a obejmującego, prócz miejsko-delegowanego sądu w T., 14 sądów powiatowych: Borszczów, Budzanów, Czortków, Grzymałów, Husiatyn, Kopyczyńce, Mielnica, Mikulińce, Nowesioło, Skałat, Trembowla, Tłuste, Zaleszczyki i Zbaraż), sądu powiat. w sprawach dochodów skarb.; powiat. dyrekcyi skarbu (na powiaty: Zbaraż, Tarnopol, Brzeżany, Podhajce, Trembowla, Czortków, Husiatyn i Skałat); urzędu cechown. miar i wag; urzędu poczt.-telegr.; rady powiat. Notaryuszów jest 2, adwokatów (w 1888 r.) 18, lekarzy 12, weterynarz 1, akuszerek 18, aptek 3. Znajduje się kasa oszczędności (od 1870); fundusz pożyczkowy dla przemysłowców i rękodzielników (od r. 1869). Szpital powszechny, założony w r. 1837 kosztem miasta na 70 do 85 łóżek; szpital izrael., założony przez gminę izrael. na 40 łóżek; zakład ubogich fundacyi Dominika Potockiego, dziedzica T. przed r. 1772, z kapitałem w kwocie 2117 złr. i gruntem; fundusz ubogich, utworzony w r. 1570, powiększony w r. 1595 przez Konstantego ks. Ostrogskiego, właściciela miasta, potwierdzony przez królewicza Jakuba Sobieskiego w r. 1735, dla ubogich gr.-kat. wyznania. Istnieje tu fundusz „Arcyksiężniczki Gizeli“, utworzony w 1873 r. przez gminę miejską, w celu wyposażenia ubogiej dziewczyny z T., bez różnicy wyznania, kwotą 100 złr. Czynny stan majątku miejskiego wynosi 1,027,000 złr., bierny zaś 103,066 złr. Herb miasta: na niebieskiej tarczy biała lub srebrzysta sześciokątna gwiazda, pod nią srebrzysty półksiężyc, nad tarczą korona szlachecka z pióropuszem, z obu boków tarczy zielone gałązki. W skutek swego położenia jest T. głównem ogniskiem handlowem dla Galicyi wschodniej i stolicą Podola galicyjskiego. Swój początek zawdzięcza miasto Janowi Tarnowskiemu, kaszt. krakows., hetm. w. kor. Chcąc ubezpieczyć Podole od napadów Tatarów i Wołoszy, postarał się hetman u Zygmunta I w r. 1540 o przywilej na założenie miasta nad Seretem, w ziemi halickiej a pow. trembowelskim, w miejscu pustem zwanem „Sopilcze“ al. „Topilcze“. Przywilejem tym uwalniał król osiedlających się w mieście, zwanem Tarnopol, na lat 15 od podatków i wszelkich powinności a zarazem mianował dziedzicznym wójtem Jakuba Budzanowskiego, wojskiego halickiego, który miał pobierać z nadania królewskiego szósty denar od czynszów, a trzeci od kar sądowych. Ponawiając pierwotny przywilej w r. 1548, nadał król miastu prawo magdeburskie, uwolnił je na lat 20 od poborów, ustanowił targi tygodniowe i trzy jarmarki. Jeszcze jednakże miasto się nie zaludniło, kiedy w jesieni r. 1544 wpadli Tatarzy. Bohaterskie wysiłki Bernarda Pretwica, Jana Herburta, Aleksandra i Prokopa Sieniawskich, którzy z małemi oddziałami nadwornej milicyi i włościan wstrzymywali Tatarów, dały czas Tarnowskiemu nadciągnąć z rycerstwem od Sandomierza. Pod Tarnopolem uderzył on na Tatarów i rozproszył. Dla zabezpieczenia miasta hetman zbudował warowny zamek i przystąpił do obwarowania miasta wedle wymagań ówczesnej sztuki fortyfikacyjnej. W r. 1550 Zygmunt August oświadcza w nowym przywileju dla miasta: „iż gdy hetman Tarnowski z wielkim nakładem miasto swe dziedziczne obwarowuje, życzeniem jest naszem, ażeby dzieło tem skorzej do skutku mógł doprowadzić, dla bezpiecznego schronienia ludzi w czasie napadu nieprzyjacielskiego; bacząc oraz iż poprowadzony jest przez miasto prostszy i dogodniejszy gościniec, polecamy przeto, aby furmani i kupcy z solą i innymi towarami, jadący z Halicza, Kołomyi i Kropca do Krzemieńca, jakoteż i innych miast Wołynia, tędy przejeżdżali, od których dziedzic ma cło pobierać, mieszczan zaś uwalniamy w całem państwie naszem od opłaty ceł królewskich, oprócz pogranicznego“. W tymże roku 1550 wydał Jan Tarnowski ciekawy dokument, określający dokładnie prawa i powinności osadników miasta (Dod. do Gaz. Lwow. 1852, Nr. 15, 16 i 17). Z tego aktu dowiadujemy się, iż w mieście nie tylko już się zgromadziła znaczna ludność, ale z każdym dniem przybywało osadników, z powodu bezpiecznego schronienia pod osłoną świeżo wzniesionych murów. Miał już wówczas T. wójta i urząd ławniczy. W przywileju tym stwierdza hetman, iż wójt ze sądem ławniczym mają prawu przewodniczyć, tudzież wszystkie sprawy, tak kryminalne jako i cywilne sądzić mogą, oraz ono śledzić, rozstrzygać i wyroki tak rozstrzygające jak i rozjemcze wydawać, z zachowaniem wolności odwoływania się do wyższych sądów. Radzie zaś miejskiej obranej oddany jest zarząd miejski, z wszelką władzą rządzenia gminem miejskim, według prawa niemieckiego. Powołuje się też hetman, iż innem rozporządzeniem i ustawą przepisany już jest sposób i porządek obrony, której w czasie napadu wroga ściśle trzymać się mają. Obecnie zaś przykazuje mieszkańcom, aby w siedliskach swoich przyzwoicie mieszkali, domostwa, trybem miastowym ozdobne, a nie chaty sielskie mieli, takowe wedle możności

swojej, ile być może najobszerniej, najokazalej i dla użytku ludzi zewsząd się gromadzących najdogodniej stawiali. Wspomina dalej, iż na mocy danego już pozwolenia królewskiego przeprowadzony ma być tędy gościniec z różnych miasteczek i postanawia pobór opłaty na rzecz miasta od przejeżdżających. Komuby zaś nie stało funduszu na budowlę odpowiednią, temu nakazuje hetman by przedał budowlisko i posiadłość innemu, coby ufny w te warownie i załogę, pod jej skrzydłem bezpiecznie siedlisko tu swoje chciał ustalić. Nadaje zaś mieszczanom zupełną wolność domostwa i posiadłości swoje przedawać, obdłużać, zamieniać, drugim ustępować i na wszelki inny sposób słuszny z rąk zbywać. Żydom pozwala w ulicach tylko mieć swe domostwa, a nie w rynku. Dbały o zaludnienie i rozszerzenie osady, nakazuje wójtowi, że dla wszystkich, którzyby zająć chcieli place pod budowę domostw, ma takowe wymierzać tymże sposobem i porządkiem, według którego pierwsze wymierzono, a to tak, aby domostwa obszerne, gdzie zajazdy być mają, wszerz łokci 24, a wzdłuż 50 łokci przestrzeni objęły. Inne zaś domy postanawia hetman, iżby miały szerokości 18 a długości równie po 50 łokci. Do każdego domu dodane były ogrody za miastem, a mianowicie do większych domostw po 40 łokci wszerz, a po 150 wzdłuż, do mniejszych po 30 łokci szer. a 50 długości. Nie wolno zaś było nikomu z mieszczan odprzedać z osobna ogrodu od domostwa, lub też domostwa od ogrodu, lub też w jakikolwiek sposób posiadłość swą dzielić, lecz ktoby takową chciał sprzedawać lub ustępować, musiał zbyć razem domostwo z ogrodem, czego wójt i radni pilnie przestrzegać mieli. Co do pól rozkazał hetman wymierzać łany i półłanki tym samym sposobem i tąż miarą wszerz i wzdłuż jak w miasteczku Założcach. Gdyby zaś który z mieszkańców dom swój i rolę opuścił i do niego do 8 tygodni nie powrócił, lub nie zdał komu innemu swej posiadłości, ten utraci swe domostwo wraz z całą posiadłością, i ani on, ani dzieci jego żadnego już do tejże własności rościć nie mogli prawa. Stanowi też, iż po rozdaniu wszystkich ról, gdy się czas wolności ukończy, następnie płacić ma każdy mieszczanin z domostwa dziedzicowi i jego następcom na św. Marcina czynszu gr. 6, a komornicy po gr. 3, tudzież z każdego łanu gr. 12 i osepu z całego łanu dwie półmiarki owsa a z półłanu półmiarek miary założieckiej. Kto w browarze dziedzica piwo warzył, miał płacić od tego po 4 gr., tudzież od słodowni po 4 gr. Wolno zaś mieszczanom albo wspólnie, albo każdemu z osobna wystawić własny browar i słodownię i w nich bez żadnej dziedzicowi opłaty piwo warzyć, ale nie wolno im było z uszczerbkiem dochodu dziedzica innym w browarach swych robienia piwa dozwalać, tak iż kto własnego nie posiadał browaru, ten winien był, jeżeli piwo warzyć chciał, czynić to za opłatą w browarze dziedzica. Wszystkie zaś narzędzia i naczynia ku temu potrzebne, dziedzica kosztem sprawione być miały. Zboże na robienie słodów tak jak i inne na własny użytek według tejże ugody z młynów pańskich tarnopolskiego i ze wsi Hłoboczka brać mieli; jeżeli zaś takowe kupowali, płacić winni byli od miary pospolicie macą zwanej po groszu drożej niźli na targu. Jeżeli zaś nabywał kto słód gotowy na targu, winien był we młynie dawać odsepnego czyli miarowego od 12 półmiarków dwie mace. Co do innych powinności powszechnych zobowiązał hetman mieszczan odbywać w porze letniej dwa dni roboczizny, jeden do żęcia zboża na folwarku, a drugi do koszenia siana. Również winni byli dawać daniny od pszczół i wieprzów, a to od każdego pnia pszczół na św. Michał po półtora grosza, a od wieprzów karmionych żołędzią z lasów pańskich, każdego dwudziestego wieprza. Od tych zaś, które karmione były w domu własnem zbożem, żadnej nie mieli dawać dziesięciny. Byli nadto obowiązani do naprawy połowy grobli wielkiego stawu, połowy upustu, tartaków i przerwy, którą woda podczas spustu stawu wychodziła. Za to otrzymali mieszczanie prawo łowienia ryb sieciami, zwanemi „czerpy“, a nadto nadał im hetman prawo zastawić wodę poniżej głównego stawu na tej samej rzece, powyżej wierzchowiny stawu baworowskiego i utworzyć sobie sadzawkę czyli jeziorko, byle bez szkody młyna pańskiego, a w jeziorku dozwolone było łowienie ryb mieszczanom, plebanowi i dziedzicowi. Puszkarzowi zamkowemu obowiązany był każdy mieszczanin co kwartał płacić po dwa złote, a komornicy po złotemu. Plebanowi gospodarze obrządku łacińskiego płacili od domostwa po groszu, a czynszownicy po półgroszka mesznego. Skarbowi zaś miejskiemu przeznaczył hetman pobór cały z ratusza i z jatek, dalej od przekupniów i przekupek, opłatę od gorzałki i wina, które to opłaty przez urząd miejski pobierane i na użytek pospolity miasta obracane być miały. Z wszystkich tych poborów, danin i grzywien do kasy miejskiej wpływających, obowiązani byli radni dokładną zdawać liczbę przed pełnomocnikiem dziedzica, wójtem i gminą całą. Syn hetmana Jan Krzysztof Tarnowski wzmocnił rozpoczęte przez ojca warownie. Świadczy o tem przywilej dany w r. 1566 przez Zygmunta Augusta. Ponieważ, według tego aktu, hetman Tarnow-

ski miasto obwarował, zamek wystawił i uczynił miejsce to najbezpieczniejszem schronieniem dla okolicznych mieszkańców, a syn Krzysztof, kasztelan wojnicki, mury wyżej podniósł i warownie tak umocnił, że nawet oblężenie nieprzyjaciela wytrzymać są wsta nie, przeto król wywdzięczając tak znaczne usługi dziedziców ku dobru i ubezpieczeniu Rzpltej położone, chcąc zarazem podnieść i znaczenie miasta, nadaje mu prawo składu towarów takie, jakie Lwów posiadał, na wszelkie towary, a mianowicie, na skład soli z żup ruskich. W tymże przywileju oznaczone są kary na nieposłusznych temu prawu. Przywilej ten przyczynił się wielce do podniesienia miasta. Musieli teraz przez T. przejeżdżać wszyscy kupcy od wschodu ciągnący, i tędy zwróciła się droga handlu z Wołyniem, Podolem i Kijowem. Kupcy dostarczali okolicy wszelkich towarów, a opłacając znaczne cła od składu, zwiększali dochody miasta. T. stał się ważnem ogniskiem handlu. Wyrazem i pomnikiem tego handlowego znaczenia T. jest duży, podłużny a niski gmach w środku rynku, Sklepami zwany, przeznaczony na skład i sprzedaż towarów. Podwójnym rzędem idą sklepione równego rozmiaru komory, przeznaczone na skład towarów a pod arkadami obiega je sklepiony krużganek, pod którego kolumnami są kramy. Jan Krzysztof był ostatnim z linii Tarnowskich, zwanej „Amor". Po jego śmierci ogromny majątek przeszedł w ręce Ostrogskich, gdyż córka hetmana Zofia wyszła za ks. Konstantego z Ostroga. Król Henryk potwierdza w r. 1574 przywileje miasta, należącego już do Janusza, Konstantego, Aleksandra, Elżbiety i Katarzyny, dzieci Zofii z Tarnowskich i Konstantego Ostrogskich. W r. 1575 poniosło miasto klęskę od napadu Tatarów, którzy złupili okolice T. i rozłożyli się obozem pod miastem. Na obozujących wpadł niespodzianie Jakub Niezabitowski i z garstką rycerstwa hordę do ucieczki zmusił. W kilka dni później główna horda, chcąc pomścić klęskę, przyciągnęła pod miasto. Niezabitowski cofnął się do Zbaraża, a zwabiwszy Tatarów w dogodne miejsce pomiędzy Zbarażem a Tarnopolem, na głowę poraził. W r. 1589 wtargnęli Tatarzy znowu na Podole i rozłożyli się głównym koszem pod T., zkąd rozpuszczali zagony i dopiero po bitwie pod Baworowem ustąpili. Około r. 1636 przeszedł T. w ręce Zamoyskich, gdy Tomasz Zamoyski, kanc. w. kor., pojął w małżeństwo Katarzynę Ostrogską. Zachował się przywilej nadany przez Zamoyskiego i jego małżonkę cechowi krawieckiemu w T. Jeszcze hetman Tarnowski wydał temuż cechowi przywilej zabezpieczający go od nadużyć partaczów, wdzierstw obcych, tudzież stwierdzający i uprawniający rozmaite zwyczaje przyjęte w cechu. Gdy pierwotny przywilej podczas pożaru zaginął, wydali Zamoyscy dnia 29 lutego 1636 r., na prośbę cechu, nowy akt, zatwierdzający wszystkie prawa nadane w pierwszym przywileju, a to zgodnie z zeznaniem świadków. Przywilej ten zabezpiecza cech krawiecki od partaczów, na których grzywny i kary postanawia, oznacza powinności i opłaty od należących do cechu, ustanawia sądy cechowe, tak zwane braterskie i określa ich zakres w stosunku do sądów innych. Rzemieślnikom obcym dozwala przywożenia wyrobów i sprzedawania w mieście jedynie podczas jarmarków i to za opłatą do cechu miejskiego. I tak tandetnicy i kuśnierze przywożący towar podczas jarmarku, winni byli płacić do cechu po sześć groszy. Posiadało miasto, jak się z tego aktu okazuje, rodzaj milicyi miejskiej a cechy miały broń swoją, albowiem rzeczony przywilej stanowi co do cechu krawieckiego: „Mają mieć swoje rynsztunki, jako: rusznice, muszkiety i szable, i inne oręże dla wszelakiej obrony miejskiej". W czasie wojen kozackich Bogdan Chmielnicki stanął w r. 1653 obozem pod T. a kozactwo plądrowało okolicę. W czasie napadu tatarskiego w r. 1667 przebywał w T. z 7 chorągwiami Stanisław Koniecpolski, ststa doliński. Napadnięty przez Tatarów, odparł ich i zniewolił do odwrotu. Ostatni raz gościli tu Tatarzy w r. 1694. W czasie wojny północnej T. zajęły wojska ruskie. Okupacya powtórzyła się znowu po śmierci Augusta II. W czasie konfederacyi barskiej, gościli tu naprzemiany konfederaci, wojsko koronne lub ruskie. Taki stan trwał przez lat kilka, a miasto znacznie przez to ucierpiało. W roku 1770 wyludniła miasto zaraza morowa. Po rozbiorze Rzpltej przeszło Podole pod panowanie Austryi. W r. 1809 odstąpiono Rossyi część Podola, a mianowicie obwody: tarnopolski i czortkowski, która to część zostawała pod nazwą „obłasti tarnopolskiej" aż do r. 1815, t. j. do kongresu wiedeńskiego w posiadaniu Rossyi. Administracya tej prowincyi była powierzona senatorowi Theils'owi, który rezydował w T. Małe i nieludne miasteczko zaczęło od 1815 r. wznosić się stopniowo. W r. 1832 zniszczył je pożar, ale ta klęska nie powstrzymała wzrostu miasta, mającego w skutek swego położenia warunki pomyślnego rozwoju. Właścicieli zmieniał T. kilkakrotnie. Marya Kazimiera d'Arquien, wdowa po Janie Zamoyskim, wniosła go do rodziny Sobieskich po długim sporze z Koniecpolskimi, który w r. 1690 został w trybunale lubelskim na jej korzyść rozstrzygnięty. Królewicz Jakub był ostatnim dziedzicem T. imienia Sobie-

skich. Po nim przeszło miasto w ręce Potockich, potem Korytowskich a nareszcie Tadeusza Turkułła, od którego odkupiło się na wolność. Józef Potocki, hetman w. kor. i woj. kijowski, objąwszy T. prawem dziedzicznem, uporządkował prawa żydów przywilejem datowanym ze Stanisławowa d. 23 lipca 1740 a następnie zatwierdzonym pod d. 13 kwietnia 1752 r. w Zbarażu (Dod. do Gazety Lwow., 1854, Nr. 51). Tym przywilejem nadał Potocki kahałowi i osiadłym tu izraelitom te same prawa, jakie posiadali żydzi stanisławowscy. Nabożeństwo owe mieli odprawiać w synagodze już dawniej wystawionej. Cztery domy przy synagodze uwolnił Potocki od opłat i stacyi wojskowych, mianowicie: dom rabinów, kantorów, szkolników i szpital z łaźnią. Okopisko w miejscu gdzie się dotąd znajdowało, od przedmieścia Mikulinieckiego, i nadal mieć mogli. Pogrzeby odbywać mogli także w święta katolickie, byle wynosili umarłych bez ogłoszenia i jako najnieznaczniej. Tymże przywilejem otrzymali wolność szynkowania wszelkich likworów, miarą sprawiedliwą zamkową, za opłatą czopowego dziedzicowi. Wolno im było budować domy, winnice i browary w miejscach ku temu przez zwierzchność zamkową wyznaczonych, prowadzić handel różnemi towarami, złotem, srebrem, bławatami, suknami, futrami, safianami, skórami (bez uszczerbku prawa szewcom nadanego) i innemi towarami pomniejszemi. Wolno im też było oddawać się wszelkim rzemiosłom i wyroby swe sprzedawać na równi z rzemieślnikami chrześcijańskimi, z warunkiem zapisania się do cechu rzemiosła swego i opłaty wkładek cechowych; oprócz tego winni byli porówno z rzemieślnikami chrześcijańskimi dawać na wosk i inne powinności przy procesyach i innych nabożeństwach. Zarazem przywilej ten stanowi, że gdy na rzeczonych procesyach i nabożeństwach obecni być nie mogą, tedy za każdy raz coby chrześcianin dał, gdyby omieszkał tej powinności, za winę, więc żyd do cechu to płacić ma. Od tych wszystkich wkładek i opłat cechowych wolno się było żydom krawcom jednorazową roczną ugodą do cechu opłacić. Rzeźnicy żydowscy naznaczoną dla siebie mieli połowę jatek miejskich, w której, tak jak w drugiej połowie chrześcianie, mięso sprzedawać mogli, za co każdy rzeźnik od rzemiosła i stołu dwa kamienie łoju do zamku na potrzebę dziedzica dawać był obowiązany. Domy swe żydzi żydom wolno sprzedawać mogli; w razie zaś ognia mieli nakazane sobie żydzi ratować domy tak żydowskie jak i chrześcijańskie, zarówno jak chrześcianie w czasie pożaru ratować bez różnicy domy tak żydowskie jak swoje byli obowiązani. Zresztą wolni byli żydzi od wszelkich powinności dla dziedzica, jedynie tylko szarwark do naprawy grobli wraz z mieszczanami chrześcianami dawać mieli, tudzież dziesięcinę pszczelną, jeżeli który pasiekę posiadał. A od gruntów ornych i sianożęci, którzy takowe mieli, opłacali należytość do zamku taką samą, jaką dawali mieszczanie zbarascy. Podatki miejskie, powinności zwyczajne i nadzwyczajne, tudzież warty nocne obowiązani byli żydzi z innymi mieszczanami dawać na połowę. Każdy żyd posiadający dom, płacił czynszu od domu w rynku rocznie po zł. 18, domu w ulicy zł. 10, od zatylnego po zł. 4 gr. 15. Komornicy płacili po 1 zł. 15 gr. do zamku na św. Marcin. Sądy w sprawach między sobą, a nie z chrześcianami, mieli własne; lecz winy z dekretów tychże sądów wypadłe, do zamku opłacane być musiały. A jeżeli chrześcianin pozywał żyda, wówczas nie do sądu miejskiego, lecz do namiestnika dziedzica pozywać go musiał, a jeżeli strona która dekretem wydanym przez namiestnika nie była zadowolona, natenczas apelacya szła do samego dziedzica. Jeżeli zaś żyd pozywał chrześcianina, sprawa odbywała się przed wójtem albo urzędem miejskim, a apelacya była do dziedzica, albo namiestnika. Żyd nie mógł być więziony, tylko przez wartę zamkową; jeżeli kryminał popełnił, miał być sekwestrowany. Sklepów i kramów przy domach mieć nie wolno im było, lecz tylko w rynku. W jarmarki i w dni targowe wykładać towary swe i przedawać mogli, wyjąwszy świąt Bożego Narodzenia, Wielkiejnocy, w Zielone Święta i na Boże Ciało. W inne zaś dni świąteczne wolno im było po nabożeństwie kramy otwierać. Od tych sklepów, kramów i kramnic opłacać winni byli czynsz na św. Marcin taki, jak żydzi brodzcy. Przekupki na podsieniach siedzące powinny się były co kwartał na inną pierzeję domów z towarami swemi przenosić. Na początku XIX w. mieli tu żydzi swoją drukarnię, którą w r. 1820 przeniesiono do Kazimierza pod Krakowem. Spadkobiercy Antoniego Potockiego, ststy kołomyjskiego, wyrobili w r. 1724 u Augusta II przywilej na jeden jeszcze doroczny jarmark na św. Annę d. 26 lipca. Głośny ten na okolicę jarmark na konie, sprowadza z dalszych stron liczną ludność i trwa przez cały tydzień. Z zabytków przeszłości zasługuje na uwagę zamek. Położony nad rozległym stawem, zachował prawie w zupełności dawne swe kształty. Jestto budynek rozległy, kilkopiętrowy, z wieżami po obu stronach, różniący się od zwykłych zamków odrębną strukturą, ma bowiem kształt warowni, które Włosi „casaforte“ zowią. Z murów zamkowych pozostały dwa słupy z ciosowego kamienia, tworzące niegdyś główną

bramę. Przez środek każdego wiedzie mała furtka na dziedziniec zamkowy. Na słupach znać jeszcze wykute herby Potockich. Pod zamkiem mają się rozciągać lochy murowane, znacznej długości. Zamek ten odstąpiło miasto rządowi, który go przeznaczył na koszary. Z Tarnopola pochodził znany ze swych czynów wojennych i stosunków z Maryną Mniszchówną, Iwan Zarucki. Wzięty małym chłopcem w jasyr przez Tatarów, uciekł od nich do kozaków dońskich; został ich atamanem. Przebywał też tu Łukasz z Tarnopola, autor biblii ostrogskiej (Naukowyj Sbornyk, Lwów, 1865, str. 234). Werdum, podróżujący po Polsce w r. 1670 do 1672, pisze o T.: „Miasto leży u stoku spadzistego pagórka. Z trzech stron otacza je wielkie jezioro i szerokie moczary. Czwarta strona jest obwarowana, ma dość szeroką fosę z wykładanym wałem i dwiema grubemi wieżami na rogach, jako i jedną w środku, która jest zarazem bramą. Zamek wznosi się na płn.-zach. od miasta, w środku jeziora, ma wielkie, ciężkie zabudowanie z kamienia, włoskim sposobem, którego mury i wieże na zachodzie i południu bronią także zamku tam, gdzie się jezioro ciągnie naokoło. Ku miastu znajduje się wąska, sucha fosa, z wałem z ziemi i palisadami. Papiści mają tu wielki kamienny kościół w mieście, Rusini trzy, a żydzi, których tu tak dużo, że zajmują osobną i to najlepszą dzielnicę miasta, mieli tu tak piękną z kamienia zbudowaną bóżnicę, że takiej nigdzie indziej w Polsce nie widziałem. Na wschodzie miasta, po prawej ręce od wchodu, leży także duże przedmieście, w którem znajduje się kościół papieski“ (Liske, Cudz. w Polsce, str. 159). Źródła: „Tarnopol“ (miasto i obwód) w czasop. „Miscellen“ (Lemberg, 1823, Nr. 32); opis T. w „Rozmaitościach“ (Lwów, 1831, str. 29); „Album dla pogorzelców“ (Lwów, 1844); „Kalendarz stanisławowski“ z r. 1848; „O tarnopilskich cerkwach i o samim Tarnopoli“ Zoria hałycka (1852, Nr. 82 i 83); „Tarnopol“ w „Przyjacielu domowym“ (Lwów, 1861, Nr. 9, z dwiema rycinami, widok miasta rozłożonego nad stawem i zamek); „Główniejsze miasta w Galicyi“ (Dodatek do Gaz. Lwow., 1868, Nr. 48 do 52); „Wyniki pięcioletnich (od 1881 do 1886) zapisków anemograf. w T.“ przez W. Satkego (w czasopiśmie Kosmos, Lwów, 1887, str. 128, 178 i 193). Widok miasta od strony Zagrobeli, a mianowicie zamek i cerkiew, znajduje się w zbiorze rycin Pawlikowskiego (Nr. 4940). W zbiorze Wiktora hr. Baworowskiego znajdują się „Akta ławnicze tarnopolskie z lat 1738 do 1748“. Podał o nich bliższą wiadomość Aleks. hr. Stadnicki w art. „Materyały do historyi miast galicyjskich“ (Dod. do Gaz. Lwow., 1856, Nr. 30). „Prawo nadane mieszczanom tarnopolskim przez królewicza Jakuba Sobieskiego w r. 1735“ (Dod. do Gazety Lwow., 1874, t. III, str. 237).

Tarnopolski powiat (w atlasie Kummersberga karty 23, 33 i 34; szt. gen. Z. 6, C. 33, Z. 7, C. 33, Z. 8, C. 32, 33 i 34) leży między 49°22′ a 49°46′ płn. szer. i między 42°57′ a 43°34′ wsch. dług. od F. Na płn. leży pow. brodzki, na płn.-wsch. zbaraski, na wsch. skałacki, na płd. trembowelski i podhajecki, na zach. brzeżański i złoczowski. T. leży prawie w środku obszaru. Płn. kraniec (w Mszańcu) odl. od miasta w prostej linii o 28 klm., płd.-zach. (w Denysowie) o 27 klm., płd.-wsch. (w Suszczynie) o 25 klm. Najbliższy punkt graniczny (w Szlachcińcach) o 9 klm. na płn.-wsch. od T. Płn. kończyna powiatu (w Mszańcu) odl. od płd. (w Ładyczynie) o 45 klm. w prostej linii. W kierunku od zach. ku wsch. jest najszerszy (43 klm.) obszar powiatu w części płd. (od zach. krańca Denysowa, do wschod. krańca Magdalówki). Ku płn. zwęża się obszar stopniowo tak, że wś Mszaniec kończy się cyplem szerokim na 1 klm. Cały powiat leży na wyżynie podolskiej a w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem jego lewobocznych dopływów: Seretu i Strypy. Do dorzecza Strypy należy płd.-zach. narożnik, obejmujący wś Denysów i zach. część Kupczyniec. Strypa płynie zrazu wzdłuż płn. granicy Denysowa a Horodyszcza od zach. ku wsch. na przestrzeni 2 klm., potem przyjąwszy od lew. brz. Wosuczkę skręca na płd., wchodzi w obszar powiatu i płynie na płd. krętym biegiem zrazu wzdłuż granicy Denysowa i Kupczyniec, a w końcu przez płd.-zach. część Kupczyniec, gdzie się rozlewa w staw podługowaty, ciągnący się dalej na płd. do Bohatkowiec (w pow. podhajeckim). Zwierciadło wody wzn. na płn. do 325 mt., na płd. do 321 mt. Najwyższe wzniesienie w dorzeczu Strypy wynosi 372 mt. (wzgórze Denysów), a 356 mt. na lew. brzegu (kaplica św. Macieja w płn.-zach. stronie Kupczyniec). Reszta obszaru leży w dorzeczu Seretu. Wchodzi on tu od płn. z Wartełeckiego stawu, który dotyka płn. granicy Horodyszcza i płynie środkiem obszaru w kierunku płd.-zach., tworząc przeważnie granicę gmin rozmaitych, do Tarnopola, a ztąd na płd. do Mikuliniec i w Krzywkach opuszcza granicę powiatu wchodząc do Nałuża w pow. trembowelskim. Zwierciadło wody wznosi się na płn. w Obarzańcach do 312 mt., w Tarnopolu do 303 mt., w Mikulińcach do 280 mt. W obrębie powiatu wpadają do Seretu od praw. brz.: pot. Kierniczki w Hłuboczku Wielkim, Ruda na granicy Berezowicy Wielkiej i Ostrowa, Brodek w Bucniowie, Gniła

w Czartoryi i Świniucha, wpadająca za obrębem powiatu. Z lew. dopływów Seretu przepływa Gniezna znaczną część powiatu, a jej dorzecze zajmuje stronę płd.-wsch. Wchodzi ona tu od płn. z Ochrymowiec (pow. zbaraski) do Czerniłowa Mazowieckiego i płynie na płd. przez Czerniłów Ruski, Stupkę, Borki Wielkie, Dyczków, Krasówkę, Toustoług, wzdłuż granicy Zaścianki a Białoskórki i Grabowca, przez Baworów, Smolankę, Skomorochy, wzdłuż granicy Ostalec i Suszczyna do Łoszniowa w pow. trembowelskim. W obrębie powiatu zasilają Gnieznę od praw. brz.: Hnizdeczna al. Chodorówka i Basnocha w Ostalcach; od lew. brz. Rudka, Terebna, Olcha, Soroczka, Olchowica. Wznies. dolin wynosi u Seretu 312 mt. na płn., 284 mt. na płd.; u Hnizdecznej 313 mt. na płn., 296 mt. na płd.; u Gniezny 295 mt. na płn., 270 mt. na płd. Na przestrzeni między Strypą a Seretem sięga punkt jeden do 405 mt. (w płn.-zach. stronie powiatu, w zach. części wsi Kokutkowiec). Inne wzgórza są niższe, jako to: Toutry 397 mt., Seredyńce 388 mt., Worobijówka 389 mt., Cebrów 374 mt., Kutkowce 371 mt., Dołżonka 372 mt., Draganówka 363 mt., Bruszniów 363 mt., Ostrów 367 mt., Krzywki 358 mt. Na przestrzeni między Seretem a Hnizdeczną najwyżej położoną jest wieś Dytkowce na granicy płn. Dochodzi tu punkt jeden do 432 mt., a na płd. „Krajny Kamień" do 429 mt., „Naskale" do 427 mt. Dalej ku płd. wymienić jeszcze należy ze znaczniejszych wyniosłości: Małaszowce 391 mt., Dubrawa 386 mt., Wołowa dolina 378 mt., Kiełbasowa między Seretem a Gniczną 366 mt. Na przestrzeni między Hnizdeczną a Gniezną wznosi się Kierniczka (do 347 mt.) w Czerniłowie Mazowieckim. Na lew. brz. Gniczny nakoniec, najwyższe wzgórza ledwie przechodzą 340 mt. Obszar powiatu obejmuje 1,166·59 klm. kwadr. Gmin katastr. jest 80, administracyjnych 81, obszarów dwor. 80. W obrębie sądu pow. Mikulińce gminy: Mikulińce (miasteczko) i wsi: Baworów, Białoskórka, Czartorya, Grabowiec, Konopkówka, Kozówka, Krzywki, Ludwikówka, Ładyczyn, Łuczka, Łuka Wielka, Magdalówka, Myszkowice, Nastasów, Ostalce, Proszowa, Skomorochy, Smolarka, Suszczyn, Wola Mazowiecka i Zastawie; w obrębie sądu pow. tarnopolskiego: miasto Tarnopol i wsi: Bajkowce, Berezowica Wielka, Biała, Borki Wielkie, Bucniów, Cebrów, Chodaczków Mały i Wielki, Czernichów, Czernielów Mazowiecki i Ruski, Czołhańszczyzna, Czystyłów, Denysów, Dytkowce, Dołżanka, Domomorycz, Dragonówka, Dubowce, Dyczków, Hładki, Hłuboczek Wielki, Horodyszcze, Ihrowica, Isypowce, Iwaczów Dolny i Górny, Jankowce, Janówka, Kipiaczka, Kokutkowce, Konstantynówka, Krasówka, Kupczyńce, Kurniki Szlacheinieckie, Kurowce, Kutkowce, Łozowa, Małaszowce, Mszaniec, Nosowce, Obarzańce, Ostrów, Petryków, Pleskowce, Płotycz, Poczapińce, Proniatyn, Romanówka, Rusianówka, Seredyńce, Smykowce, Stechnikowce, Stupki, Szlachcińce, Toustoług, Worobijówka, Zabojki, Zagrobela, Zarudzie i Zaścianka. Obszar rozpada się na 91,541 ha (78·44%) roli; 4,206 ha (3·63%) łąk; 3·390 ha (2·94%) ogrod.; 4,026 ha (3·44%) pastw.; 8,254 ha (7·05%) lasów; 1,270 ha (1·08%) wód; 3970 ha (3·42%) innych gruntów. W r. 1880 było w powiecie 20,977 koni, 24,360 sztuk bydła, 15,026 owiec, 48 kóz, 11,575 swiń, 18,150 uli pszczół. Na 1 klm. kwadr. wypadało 17·99 koni, 20·89 sztuk bydła, 12·88 owiec, 0·04 kóz, 9·92 świń, 15·56 uli. Na 100 ludzi 19·30 koni, 22·42 sztuk bydła, 14·75 owiec, 0·05 kóz, 10·65 świń, 16·70 uli. W r. 1880 było w powiecie 15,074 dm., 108,670 mk. Według płci było 53,940 męż., 54,730 kob. Na 1 klm. kwadr. wypadało 93 mk., na jedną gminę 1,278, na obszar dwors. 64 mk. Wedle wyznania było 58,925 gr.-kat., 30,302 rz.-kat., 19,027 izr., 415 innych wyznań. Na 1000 mk. było 542·24 gr.-kat., 278·85 rz.-kat., 175·09 izrael., 3·82 innych wyznań. Języka polskiego używało 31.542 mk., rusińskiego 63,637, niemieckiego 13,075, innych języków 42. Na 1000 mk. używało języka polskiego 291·3, rusińskiego 587·6, niemieckiego 120·7, innych 0·4. Umiejących czytać i pisać było 17,127 mk., tylko czytać 3,160, nie umiejących ani czytać ani pisać 88,383. Na 1000 mk. było umiejących tylko czytać 31·6 męż., 26·6 kob.; czytać i pisać 188·4 męż., 127·2 kob.; nie umiejących ani czytać ani pisać 780 męż., 896·2 kob. Według sposobu zarobkowania na 100 mk. zajmuje się rolnictwem 65·46%, przemysłem 12·34%, handlem 4·75% przy komunikacyach ma zajęcie 0·84%, na urzędników, duchownych, nauczycieli, zakłady publiczne, ich rodziny, domowników i służbę przypada 4·47%, na adwokatów, notaryuszów, architektów, inżynierów i lekarzy 0·50%, na właścicieli domów, rentierów i ich rodziny 1·34%, na robotników ze zmiennem zajęciem, na służbę, ludność niewiadomego zatrudnienia 10·30%. Śmiertelność od r. 1878 do 1885 na 1000 mk. średnia 38·9. Od 1 lipca 1888 tworzy powiat osobny okrąg szkolny, którego rada szkolna i inspektor mają siedzibę w T. Oprócz szkół wymienionych przy opisie T. istniało w r. 1890 w powiecie 8 dwuklasowych szkół etat. mieszanych (Baworów, Borki Wielkie, Chodaczków Wielki, Denysów, Kupczyńce, Ładyczyn, Mikulińce, Nastasów), 49 etat. 1-klas.

(Bajkowce, Berczowica Wielka, Biała, Białoskórka, Bucniów, Cebrów, Chodaczków Mały, Czernielów Mazowiecki, Czerniechów, Czystyłów, Dołżonka, Domamorycz, Draganówka, Dubowce, Dyczków, Grabowiec, Hłuboczek Wielki, Horodyszcze, Ihrowica, Isypowce, Iwanów Górny, Jankowce, Józefówka, Kokutkowce, Kozówka, Kurniki, Kurowce, Kutkowce, Łozowa, Ludwikówka, Łuka Wielka, Magdalówka, Małaszowce, Myszkowice, Ostrów, Pleskowce, Płotycz, Poczapińce, Pokropiwna, Proniatyn, Proszowa, Stechnikowce, Suszczyn, Szlachcińce, Toustoług, Zabojki, Zagrobela, Zarudzie) a 13 filialnych (Czartorya, Hładki, Iwaczów Dolny, Kipiaczka, Łuczka, Nosowce, Romanówka, Skomorochy, Smolanka, Smykowce, Stópki, Worobijówka, Zaścianka). Z językiem wykładowym polskim było w powiecie szkół 19; z polskim i rusińskim 2, reszta z jęz. rusińskim. Dzieci obowiązanych do uczęszczania na naukę codzienną (od 6 do 12 lat) było 15,685 (8·026 chłopców, 7 659 dziewcząt). Dzieci obowiązanych do uczęszczania na naukę dopełniającą (od 12 do 15 lat) było 4010 (2190 chłopców, 1874 dziewcząt). Według stanu z dnia 1 stycznia 1884 było w powiecie: kowali 31, ślusarzy 5, mosiężnik 1, kotlarz 1, nożownik 1, szlifierz 1, rusznikarz 1, złotników 5, warstatów mechanicznych 4, mechaników 2, kołodziejów 4, zegarmistrzów 9, zakładów wypalania wapna i cegieł 10, kamieniołomów 2, kamieniarzy 2, garncarz 1, stolarzy 27, bednarzy 4, tokarz 1, koszykarz 1, garbarz 1, rymarzy i siodlarzy 5, tapicerów 4, tkaczy 2, fabryk waty 2, powroźnik 1, szmuklerzów 3, krawców 41, kuśnierzy 12, szewców 96, modniarek 2, czapników 3, kapeluszników 2, rękawicznik 1, perukarzy i fryzyerów 2, introligatorów 3, młyn parowy 1 (w Zarudziu), młyn amerykański większy 1 (w Bucniowie), mniejszych ameryk. 6 (Baworów, Bucniów, Dyczków, Mikulińce 2, Stechnikowce), młynów wodnych 42, młyn konny 1 (w Mikulińcach), piekarzy 14, cukierników 6, rzeźników i massarzy 118, browarów 4 (Biała, Tarnopol, Zagrobela, Mikulińce); gorzelń 23 (Dobrowody, Baworów, Biała, Bucniów, Cebrów, Chodaczków Wielki, Dołżanka, Draganówka, Hłuboczek Wielki, Hordyszcze, Ihrowica, Jankowce, Kopyczyńce, Kutkowce, Łuka Wielka, Mszaniec, Mikulińce, Myszkowice, Płotycz, Suszczyn, Szlachcińce, Bohatkowce, Dubrowce); fabryk wody sodowej 3, miodosytni 2, olejarń 3, octu 3, aptek 4 (Tarnopol 3, Mikulińce), fabryk mydła i świec 9, krochmalu 4, budowniczy 1, cieśli 3, murarzy i pokrywaczy dachów 4, studniarz 1; drukarń 3 (w Tarnopolu), rytownik 1, fotografów 2, drobnych handlujących różnemi towarami i żywnością 379, hoteli, oberż itp. 28, szynków, kawiarń, restauracyi 314, różnych pośredników 18, spekulantów pieniężnych 2, dzierżawców dóbr, propinacyi itp. 63, spedytorów i komisyonerów 4, tandeciarz 1, wekslarzy 4, tragarzy 15, furmanów 41 (Rocznik statyst. przemysłu i handlu kraj., wydany pod redakcyą Rutowskiego, zeszyt XI, Lwów, 1888, str. 122). Kolej żel. Karola Ludwika idzie prawie środkiem powiatu. Wchodzi ona tu od zach. z Jeziernej do Cebrowa, biegnie na wsch. przez Kurowce i Hłuboczek Wielki (stacya), ztąd na płd.-wsch. przez Proniatyn i Białę do Tarnopola (stacya), następnie w tymże samym kierunku przez Smykowce, Dyczków do Borek Wielkich (stacya), gdzie przybiera płn.-wsch. kierunek i przez Stupki, Romanówkę i Czerniłów Ruski podąża do Kujdaniec w pow. zbaraskim. Gościniec wybiega z Tarnopola na płn.-zach. ku Jezierne, na płd. do Mikuliniec i na wsch. ku Podwołoczyskom. Kasy pożyczkowe istnieją prawie we wszystkich gminach. *Tarnopolski obwód* obejmował 66 mil kwadr. geogr. a graniczył na płn. i wsch. z gub. podolską, na płd. z obw. czortkowskim, a na zach. z brzeżańskim i złoczowskim. W obwodzie były 4 miasta, 6 miasteczek i 251 wsi. Z tego obwodu powstały dzisiejsze powiaty: tarnopolski, skałacki, trembowelski i zbaraski. *Lu. Dz.*

Tarnopolski staw, jest jednym z licznych stawów, które tworzy w swym biegu Seret (praw. dopł. Dniestru). Należy on do największych stawów w Galicyi, ma długości 4 klm., szerokości 1 klm. Rozlewa się od płn.-płn.-zach. ku płd.-płd.-wsch.; w środkowej części szerokość jego dochodzi 1 klm. Poziom wody wzn. jest 303 mt. npm. Na brzegu płd.-wsch. leży miasto Tarnopol, na płd.-zach. Zagrobela, dalej na płn. na zach. brzegu Kutkowce a na zach. od płn. kończyny stawu Proniatyn; po przeciwnym zaś brzegu Biała a od tej na płn. Czystyłów. Między Kutkowcami a Proniatynem rozciąga się las, który dochodzi aż do samego stawu. Płd. brzeg stawu zamknięty jest groblą. Na jej płd.-zach. kończynie, gdzie się znajduje amerykański młyn, uchodzą ze stawu śluzą wody Seretu, który płynąc teraz równolegle do grobli, wzdłuż jej płd. strony, przyjmuje jeszcze na zachodnim końcu grobli wody, odpływające drugą śluzą, pod drugim młynem. Co się tyczy reszty brzegów, to brzeg wschodni na płn. od miasta wznosi się stromo, dochodząc 316—318 mt. npm., poczem teren bardzo powoli się podnosi, podczas gdy brzeg zach. podnosi się łagodnie ale sięga od 347 do 358 mt. npm. Od płn., gdzie podmokłe miejsca, przypierające do stawu, przechodzą w moczary i bagniska, ciągnące się wzdłuż całego

Seretu, nie ma dla nich naturalnej granicy i zamyka je tutaj sztuczna grobla kolejowa z dwoma mostami, ciągnąca się z płn.-zach. na płd.-wsch. Na płd. od grobli kolejowej rośnie na tych moczarach wysokopienna olszyna, która, aczkolwiek miejsce to bywa zalewane co rok, zarasta tu dosyć znaczną przestrzeń. Wzdłuż brzegów ciągną się na znacznej przestrzeni w wodzie stojące zarośla, złożone przeważnie z Typha, które tworzą większe kompleksy w płn. części stawu, a dalej w kącie koło młyna amerykańskiego i na płd. od browaru. Staw w ogóle jest płytki i tylko w korycie Seretu, który przewija się wzdłuż stawu ku jego płd.-zach. końcowi, dosięga głębokości paru metrów. Dno jego namuliste, mimo to woda bardzo czysta. Z kilku drobnych dopływów zasługuje na uwagę największy z nich, płynący od Złotej Góry (359 mt.), znajdującej się na płd.-zach. od Proniatyna, prócz którego zasilają staw swojemi wodami dwa silne źródła, bijące tuż na jego brzegach, jeden pod miastem niedaleko browaru, drugi na brz. lasu kutkowieckiego. Staw ten bywa spuszczanym co kilka lat, fauna jego dosyć urozmaicona i bogata. Na skorupach małż na dnie stawu nie rzadko spotyka się bardzo piękne okazy gąbki Euspongilla lacustris Vejd, na śluzach żyje obficie inna gąbka Spongilla fragilis Leidy, prócz tego znane są ze stawu gatunki gąbek: Ephydatia fluviatilis Vejd, Meyenia Muelleri Wierz. i Trochospongila erinaceus Vejd. Prócz bardzo znacznej ilości drobnych skorupiaków żyje w stawie w wielkiej ilości zwykły rak rzeczny, dochodząc często bardzo wielkich rozmiarów; fauna wodnych chrząszczy bardzo urozmaicona. Szczeżuja żyje w tak wielkiej ilości, że karmią nią kaczki, prócz niej liczna skójka malarska i Unio batavus. Co się tyczy ryb należy staw tarnopolski do krainy leszcza. Przeważa w nim szczupak z żółtemi centkami i z białemi centkami a dalej lin mały, czarny al. oczeretnik, okoń, karaś duży, karp (szaran) duży, leszcz duży, podleszcz, płoć duża, zwana czerwonką, płoć biała mała, krępa, oklija, miętus, kobel i piskorz. Gospodarstwo rybne w stawie znajduje się w bardzo korzystnych warunkach, ponieważ pożywność wód stawu jest bardzo znaczna. Przyczyną tego jest wielka obfitość drobnych skorupiaków z powodu znacznej ilości gnijących we wodzie nad brzegami resztek roślinnych. Nie można pominąć milczeniem szerzącej się już i tu „Elodea canadensis“. *Tad. Wiśn.*

Tarnoruda, mko przy ujściu rzki Tarnorudki do Zbrucza, pow. proskurowski, na pograniczu od Galicyi (druga jego połowa leży w pow. skałackim, za linią graniczną), okr. pol. i sąd Satanów, gm. Sarnów, o 15 w. od st. dr. żel. Wołoczyska a 58 w. od Proskurowa. W pięknem położeniu, w dole nad Zbruczem rozłożone, ma 125 dm., 1988 mk., przeważnie żydów, 1171 dzies., ziemi włośc., 886 dwors., 44 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesioną w 1784 r., z 962 parafianami, kościół kat. par., dom modlitwy żydow., szkołę ludową (od 1876 r.) z 50 uczniami, młyn, 10 sklepów, 15 rzemieślników, 4 targi, posterunek straży pogranicznej. Słynie z pięknego kościoła kat., z cudownym obrazem Pana Jezusa Nazareńskiego, do którego w czasie odpustów, głównie 15 lipca, zbiera się wielu pobożnych. Kościół p. w. Matki Boskiej Szkaplerznej, zbudowany został w 1643 r. przez Sieniawskich a następnie w 1754 r. z gruntu wyrestaurowany przez ks. Czartoryskich. Parafia kat., dekan. proskurowskiego, 2775 wiernych (w 1888 r., poprzednio 3101 dusz). Do par., oprócz T., należą wsi: Hreczana, Jurydyka, Kaniówka, Lipówka, Postołówka, Rypna, Serbinów, Sołomna, Wygnanka i Zajączki. Jestto dawna osada w reg. pobor. ststwa kamienieckiego z 1583 r. nazwana już miastem. Wnosi szoszu (contrib. civilem accissam) 4 marki, od 6 pługów, 1 popa, 1 koła rocznego i 1 kotła gorzałczanego. W 1578 r. należy do Satanowa (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 243, 298). Przywilej miejski otrzymała Tarnoruda dopiero w XVIII w. Należała do Odrowążów i ich sukcesorów Kostków, dalej Sieniawskich, Czartoryskich, Lubomirskich, w nowszych czasach do Fr. Ks. Malczewskiego, marszałka pow. starokonstantynowskiego. W skład dóbr tarnorudzkich wchodziło mko T., oraz wsi: Kaniówka, Postołówka, Zajączki i Bębnówka, liczące razem 1529 dusz męskich pańszczyźnianych. Obecnie T. nabył urzędnik Lucenko. Opis podał Tygodnik Illustr. (z 1862 r., t. V, str. 187 i z 1890 r., Nr. 7). *Dr. M.*

Tarnoruda, mko, w pow. skałackim, 21 klm. od Skałatu (sąd pow.), 15 klm. na płd.-wschód od st. dr. żel. w Podwołoczyskach, urz. poczt. w miejscu. Leży pod 49° 24′ płn. szer. a 43° 54′ wsch. dłg. od F. Na płn. leżą Rożyska, na zach. i płd. Faszczówka, na wschód linia graniczna przedziela je od drugiej połowy, leżącej w pow. proskurowskim gub. podolskiej. Wzdłuż granicy wsch. płynie Zbrucz od płn. na płd. Zabudowania leżą na płn.-wschód. Własn. więk. ma roli or. 26, łąk i ogr. 2, past. 34 mr.; wł. mn. roli or. 173, łąk i ogr. 10, past. 5 mr. W r. 1880 było 118 dm., 744 mk. w gm., 4 dm., 14 mk. na obsz. dwor. (278 rz.-kat., 146 gr.-kat., 334 izr.; 642 Polaków, 105 Rusinów). Par. a raczej kapelania rz.-kat. w miejscu (dek. tarnopolski), założona pierwotnie w r. 1643 przez

Katarzynę z Szembeków Sieniawską. Dotacyę powiększył w r. 1717 Adam Mikołaj Sieniawski. Kościół mur. wzniesiony w r. 1816, konsekrowany w r. 1827 p. w. św. Stanisława. Do kapelanii należą: Faszczówka, Kokoszyńce, Łuka Mała, Rożyska i Turówka. Par. gr.-kat. w Rożyskach. W mku jest kasa pożyczk. gm. z kapit. 848 złr. *Lu. Dz.*

Tarnorudka, strumień, w pow. proskurowskim, lewy dopł. Zbrucza, ma źródła pod wsią Rypną i płynie ze wschodu na zachód na przestrzeni kilku wiorst. *X. M. O.*

Tarnorudzka Jurydyka, w pow. proskurowskim, pod Tarnorudą, dawniej własność kościoła par., dziś skarbowa, ma 150 mk. i 90 dzies. ziemi włośc.

Tarnoskała, dwór i folw. dóbr Maleszowa, pow. stopnicki, gm. Maleszowa, par. Piotrkowice, odl. 32 w. od Stopnicy. Folw. ten w r. 1876 oddzielonym został od dóbr Maleszowa, ma 214 mr. obszaru (84 roli i 110 mr. lasu). Utworzony na obszarze Piotrkowic (ob.). Na skalistem wzgórzu stoi dwór, dawna rezydencya dziedziców przyległych dóbr, złożony z czterech oddzielnych domów piętrowych. Przy rezydencyi tej znajdował się park i zwierzyniec. Dziś zapuszczone. W 1827 r. było tu 13 dm., 115 mk.

Tarnoszyn, wś, pow. rawski (Rawa Ruska), 26 klm. na płn.-wschód od Rawy Ruskiej (st. dr. żel.), 9 klm. na płn.-wschód od Uhnowa (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn. leży Ulhówek, na wschód Szczepiatyn i Korczów, na płd. Uhnów, na zach. Deniska. Płn.-wsch. narożnik wsi przepływa pot. Rzeczyca (dopł. Sołokii) i zabiera na obszarze wsi od praw. brzegu pot. Korytnicki. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Rzeczycy (wzn. 214 mt.). Na płd. leży Stefanówka i Kowalowszczyzna, na wsch. las Byków (221 mt. wzn.). Własn. więk. ma roli or. 41, łąk i ogr. 201, lasów 1028 mr.; wł. mn. roli or. 439, łąk i ogr. 237, past. 49, lasu 6 mr. W r. 1880 było 92 dm., 564 mk. w gm., 9 dm., 46 mk. na obsz. dwors. (345 rz.-kat., 250 gr.-kat., 15 izr.; 266 Polaków, 329 Rusinów, 15 Niemców). Par. rz.-kat. w Uhnowie, gr.-kat. w Ulhówku. Wa wsi szkoła filialna. *Lu. Dz.*

Tarnów 1.) wś włośc., pow. kutnowski, gm. Wojszyce, par. Bedlno, ma 7 dm., 182 mk., 135 mr. W 1827 r. 5 dm., 22 mk. Na początku XVI w. były tu przeważnie cząstki szlacheckie; dziesięcinę pobierał pleb. w Bedlnie (Łaski, L. B., II, 493). Według reg. pob. pow. orłowskiego z r. 1576 wś Tarnowo „dicta Grossky“, w par. Bedlno, własność Kuroszów, miała ½ łanu, 1 zagr. (Pawiński, Wielkop., II, 105). 2.) **T.**, pow. koniński, ob. *Tarnowski młyn.* 3.) **T.**, w spisie z r. 1827 *Tarnówek*, wś w pobliżu Wisły, pow. garwoliński, gm. Podłęż, par. Samogoszcz, ma 12 dm., 154 mk., 280 mr. Wchodziła w skład dóbr Maciejowice. W 1827 r. 21 dm., 142 mk. Istniał tu kościół i par. od 1463 do 1824 r., w którym ją przyłączono do par. w Samogoszczu. 4.) **T.**, wś, folw. i dobra, pow. chełmski, gm. Olchowiec, par. Wereszczyn, odl. 21 w. na płn. od Chełma a 7 w. na wschód od Wereszczyna, na wzgórzach otaczających błotnistą dolinę, stanowiącą dno opadłego niedawno jeziora, którego szczątki jeszcze istnieją. Wody doliny uchodzą za pomocą rzki Uherki. Naprzeciw T. od płd.-zach. leży Tarnowska Wola. Wś ma 48 os., cerkiew par. drewnianą; do folw. należy młyn wodny, cegielnia, piec wapienny. W 1827 r. 46 dm., 343 mk. Dobra T. w r. 1871 składały się z folw.: T. i Wólka Tarnowska, rozl. mr. 3637. Następnie, w skutek częściowych odprzedaży, w r. 1875 fol. Tarnów miał tylko mr. 1067: gr. or. i ogr. mr. 427, łąk mr. 192, past. mr. 28, lasu mr. 387, wody mr. 10, nieuż. mr. 31; bud. mur. 7, drewn. 14; las urządzony, pokłady torfu, wapna. Wś T. os. 43, mr. 1151; wś Wola al. Wólka Tarnowska os. 64, mr. 1619; wś Hatyska os. 2, mr. 46. Na rozparcelowanym obszarze dóbr powstał fol. Aleksandrówka (mr. 265) i kolonie, mające od 25 do 45 mr. obszaru. Cerkiew par. erygował Maksym. And. Fredro, kaszt. lwowski, dziedzic T. Erekcya r. 1646 oblatowana. 5.) **T.** (ob. *Imbramowice*), mylnie, za: *Tarnowa.* *Br. Ch.*

Tarnów, w spisie urzęd. *Tarnowo*, folw. nad rz. Świętą, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. i par. Jużynty, o 40 w. od Nowoaleksandrowska. Od r. 1769 tworzy jedną całość z dobrami Jużynty w ręku Weyssenhoffów. T. należał w r. 1667 do Karola Jerzego Kroszyńskiego, podkom. brasławskiego, właściciela dóbr Komaje, Jużany, Oknista i Gudziszki, w pow. wiłkomierskim. W r. 1739 T. przechodzi do rąk Benedykta Tyzenhauza, ssty sądowego wiłkomierskiego, po śmierci matki jego Heleny Wojnianki Janowej Tyzenhauzowej, wojewodziny mścisławskiej. Przez sukcesyę czy sprzedaż wchodzi w tym czasie T. w skład dóbr Duninów-Rajeckich, a r. 1769, jako posag Teresy Rajeckiej, ścianki rumborskiej, przechodzi razem z Jużyntami w posiadanie Michała Weyssenhoffa. Obecnym właścicielem jest jego prawnuk Włodzimierz Weyssenhoff. Jako dopełnienie art. „Jużynty“ (t. III, str. 645) dodajemy, że Jużynty były dawniej królewszczyzną i należały w początku XVI w. do Hrehorego Ostyka; po Ostyku dzierżył je dożywotnio kn. Stefan Korybut Zbaraźski, wojewoda trocki, po śmierci którego nadaje J. król Stefan 10 kwietnia 1586 r. Andrzejowi Horwatowi, swemu dworzaninowi. Przeszły

potem na własność prywatną Rajeckich. Giedeon Dunin na Czadosach z Rajec Rajecki, wwoda miński, umierając 28 czerwca 1654 r., zostawia do podziału między synami, oprócz starostw, dobra dziedziczne w pow. wiłkomierskim: zamek Czadosy, Poniemuń, Wysoki Dwór al. Bobojedowszczyznę, Oposzczę, Ponedel, Hanuszyszki, Koźliszki i Jużynty, które to ostatnie przypadają na część Giedeona Rajeckiego, ssty rumborskiego (archiw. domowe w Tarnowie). Na miejscu kościoła, którego istnienia są po dokumentach ślady od końca XVI w., wzniosła w Jużyntach Teresa z Rajeckich Weysenhoffowa, podkomorzyna, w 1790 r. obszerną murowaną świątynię. Dobra Jużynty składają się z fol.: Jużynty, Tarnów, Ażubale, Podmoście (Potyłta) i kilku zaścianków. Przestrzeń w 1860 r. wynosiła 3050 dzies., obecnie przy dworze pozostało 1625 dzies. Grunta gliniaste, urodzajne, powierzchnia mocno falista; kilka jezior, z których główne Rosza, przerznięte rzeką Świętą, płynącą nieopodal od dworu Jużynt i pod dworem w Tarnowie. Stary dwór w Jużyntach spłonął w roku 1685; odbudowany z drzewa, poszedł znów w ruinę. *J. E. W.*

Tarnów, po łotew. *Tornowa*, wś, pow. rzeżycki, gm. i par. Berzygał, własność Malkiewiczów (w 1866 r.).

Tarnów, miasto powiatowe w Galicyi, na prawym płd. brzegu Biały, niedaleko jej ujścia do Dunajca, pod 38° 59′ wsch. dłg. a 49° 59′ płn. szer. Miasto zajmuje niewielkie wzniesienie, odsunięte o 2 klm. od rzeki, na której stoi piękny drewniany most o jednej wielkiej arkadzie (30 sąż wied.), zbudowany w r. 1784. Most ten oparł się wielkiemu wezbraniu rzeki w 1813 r. Miasto samo, co do znaczenia czwarte w Galicyi, jest dość rozległe, zabudowane jedno i dwupiętrowemi kamienicami, ma kilka większych gmachów. Dla falistości położenia linie ulic są nieregularne, rynek szczupły, ulice wąskie, brukowane kamieniami okrągłemi, chodniki zaś wąskie. Najwyższy punkt miasta wzn. 225 mt. npm. Ku płd. podnosi się naziom terasowo do 334 mt. w górze św. Marcina, ku wsch. na 245 mt., natomiast opada ku zach. w łożysko Biały na 201 mt., na płn. zaś w niż nadwiślański na 214 mt. Od płd. oblewa przedmieście Strusinę pot. Zalasowski, płynący od wsi Zalasowy na płd.-wschód T. koło Stryszowa i uchodzący do Biały na terytoryum T. Prócz dr. żel. arcyks. Karola Ludwika, przecinającej miasto w stronie płd. (78 klm. od Krakowa a 264 klm. od Lwowa), wychodzi z T. kolej na płd. do Leluchowa. Gościńce prowadzą: na płn. do Żabna i Dąbrowy, na zach. do Bochni (wiedeński), na wschód do Pilzna (lwowski), na płd. do Tuchowa (węgierski). Do miasta (1880 r. miało 145 dm. i 4469 mk.) należy sześć przedmieść: na płn. Zawale, Pogwizdów i Grabówka, na wsch. Zabłocie, na płd. i płd.-zach. Terlikówka i Strusina. Śródmieście jest zabudowane kamienicami, w miarę oddalania się od środka kamienice ustępują miejsca domom parterowym, willom, dworkom, które na krańcach przechodzą w schludne chaty włościańskie. Ludność kupiecka i rękodzielnicza skupia się przeważnie w rynku i ulicy Krakowskiej w śródmieściu, jednak i na przedmieściach są sklepy i warsztaty, a inteligencya chrześciańska mieszka przeważnie zdala od środka miasta. Najodleglejsze części przedmieść zamieszkuje ludność uboższa, rolnicza. Według spisu z r. 1880 liczył T. z przedmieściami 1329 dm. i 24,627 mk. oprócz załogi (1150 ludzi). Według płci było 12,181 męż., 12,446 kob.; podług wyznania 12,954 rz.-kat., 193 gr.-kat., 131 protest. i 11,349 żyd.; co do narodowości i języka 15,900 Polaków, 146 Rusinów, 8056 Niemców i 65 osób innych narodowości. Do Niemców zaliczono większą część żydów, którzy używają języka niemieckiego lub żargonu. Niemców chrześcian jest zaledwie kilkanaście rodzin wojskowych i przemysłowców. Spis z r. 1890 (Vorlaeufige Ergebnisse d. Volkszaehlung, Wien, 1891) wykazał 11·9% przyrostu ludności. Dnia 31 grudnia 1890 r. było w T. 1327 dm., 4989 gospodarstw a 27,575 osób. Prócz tego 1918 załogi. Wzrost miasta wskazują następujące cyfry: w r. 1830 wraz z przedmieściami, odbudowanemi na nowo po r. 1772, było około 280 dm. i 3500 mk. (do 100 urzędników a około 1200 żyd.); w 1868 r. 468 dm. i 12000 mk. (Stupnicki); w Skorowidzu Orzechowskiego z r. 1878 podano 21,779 mk. Z budowli wyróżniają się: katedra, ratusz, klasztor bernardynów, gimnazyum, pałac biskupi, kasyno miejskie, kościołek na górze św. Marcina za miastem, ruiny zamku i pałac ks. Sanguszków w pobliskich Gumniskach. T. posiada jeszcze trzy dawniejsze kościoły: p. w. Wniebowstąpienia, erygowany w r. 1400 a odnawiany w r. 1825 i 1853; św. Trójcy na przedmieściu Terlikówka, wzniesiony w r. 1562 a przebudowany i ozdobiony drewnianą wieżą w r. 1837 i św. Ducha przy szpitalu. Kaplice znajdują się: w seminaryum duchownem, zbudowanem około r. 1831 a odnowionem w r. 1878; przy zakładzie sierot (pod opieką felicyanek) na przedmieściu Strusinie; przy szkole żeńskiej 6-klas., utrzymywanej przez urszulanki; przy bursie św. Kazimierza na Zamieściu, św. Józefa i kaplica grobowa ks. Sanguszków na cmentarzu, wreszcie przy kongregacyi ks. filipinów, zbudowana w r. 1878. Ratusz stoi w środku rynku, regularnie zabudowanego

starożytnemi kamienicami. Jestto czworoboczna, obszerna budowla z XIV w., która później w XVI w. została przerobioną. W planie i okrągłej wieży z zegarem przebija ostrołuk, w murach, atyce niszowanej i oknach renesans, jaki spotykamy w ratuszach Szydłowca i Sandomierza. Wieża ma zakończenie basztowe. Nad drzwiami napisy łacińskie, przypominające radnym miasta ich obowiązki. W pobliżu ratusza w rynku stoi pałac biskupi, przerobiony z kamienicy ks. Sanguszków. *Kościoły.* Katedra jest dużą budowlą ostrołukową, zwróconą wielkim ołtarzem ku wschodowi. W skutek pożarów ulegała restauracyom; nieumiejętne przeróbki z r. 1810 i 1826 najwięcej zatarły cechy pierwotnego stylu. W 1810 r. rozszerzono chór i zdjęto wieżę do wysokości pierwszego gzymsu kościoła, z powodu nacisku na mury kościoła. W 1821 r. podniesiono tę czworograną wieżę ponownie, jednak nie do pierwotnej wysokości. W r. 1826 pod kierunkiem ks. bisk. Tom. Zieglera rozszerzono kaplice, zbudowano nowy skarbiec, postawiono nowy ołtarz wielki i dano nowe sklepienie nad prezbiteryum. Wtenczas przeniesiono tu wiele cennych zabytków z Tyńca, między innemi srebrne antepedium z wypukłorzeźbą św. Piotra i Pawła. W najnowszych czasach uległa katedra odnowie zastosowanej do cech pierwotnego stylu. Wieżę podniesiono do pierwotnej wysokości. W budowie tej katedry przebijają się cechy ostrołuku, właściwe kościołom krakowskim z XIV w. Między pomnikami katedry prawdziwem dziełem sztuki jest grobowiec Jana Tarnowskiego, hetm. w. kor., wykonany przez Pallaviniego w końcu XVI w. a przez Konstantego ks. Ostrogskiego (zięcia hetmana) postawiony, i pomnik Janusza ks. Ostrogskiego, kaszt. krak., dłuta Pfistera z Wrocławia z początku XVII w. (1620). Pierwszy przedstawia na górnem piętrze hetmana, w zbroi spoczywającego na sarkofagu, na niższem piętrze syna jego Jana Krzysztofa. Po bokach na płytach alabastrowych przedstawione są w płaskorzeźbie odniesione zwycięztwa i pomieszczone długie napisy. Pomnik w stylu odrodzenia, o szlachetnych liniach, wykonany z czerwonego marmuru, przypomina grobowiec Sieniawskiego w kaplicy zamkowej w Brzeżanach. Pomnik ks. Ostrogskiego skłania się do baroka i jest przeładowany figurami alegorycznemi, mimo to jest pięknem dziełem. Wykonany z marmuru czerwonego, figury zaś alegoryczne i geniusze z alabastru. Po bokach sarkofagu klęczące postacie księcia Janusza Ostrogskiego i jego żony; książę w pancerzu, żona w stroju książęcym, oboje z mitrami na głowach. Pod sarkofagiem i nad nim tablice z napisami, głoszącemi czyny wojenne ks. Janusza. Pomnik ten odnawiał przez 10 lat Jan Paneczek i ukończył w 1764 r. Oba te pomniki zostały odnowione w r. 1871. Są jeszcze nagrobki ks. Zofii Ostrogskiej (płaskorzeźba) z r. 1570, ks. Wojciecha Kaszewicza (tablica z napisem), Piotra St. Orłowskiego (tablica z popiersiem), Barbary z Zawiszów Tarnowskiej (płaskorzeźba) z 1517 r. i kilka późniejszych tablic Tarnowskich, ks. Łyczka i in. Na uwagę zasługują stale z XV w. Inne kościoły nie zawierają zabytków przeszłości. Klasztor bernardynów założył Jan Amor Tarnowski w r. 1459, przeznaczając swój ogród pod kościół i zabudowania. Pierwotnie z drzewa wzniesiony, dopiero w r. 1468 postawił Rafał Tarnowski, kan. krak., kościół i klasztor murowany, które obwiedziono murem i połączono podziemnym chodnikiem z zamkiem. W klasztorze tym prowadzono kronikę, która się przechowała dotąd. Po supresyi w r. 1783 obok stojącego klasztoru bernardynek, sprowadzonych tu w 1550 r., przeniesiono bernardynów w r. 1789 do tegoż klasztoru jako nowszego, ich zaś budowlę obrócono na magazyny, potem w r. 1825 na seminaryum duchowne. Teraźniejszy klasztor wybudowała ks. Barbara Sanguszkowa dla bernardynek, z murów upadającego zamku, który w r. 1770 zaczęto rozbierać. W siedm lat po ukończeniu budowy zamknięto klasztor. Oba klasztory uległy pożarowi: pobernardyński w r. 1809, nowy r. 1814, a odnowa zatarła do reszty cechy przeszłości. Kościołek św. Ducha, pierwotnie drewniany, przez burmistrza zbudowany, potem wymurowany, w 1448 r. erygowany przez bisk. Zbigniewa Oleśnickiego, został w 1829 r. odnowiony. Kościołek ów drewniany i ubogi, jest może najstarszym. Zbudowany z tramów modrzewiowych nadzwyczajnej grubości, według legendy miał z wodą przypłynąć. Prócz kości mamuta zawieszonych u wejścia i drewnianego łańcucha z kłódką, którą miał zrobić pasterz od urodzenia niewidomy, nic w nim nie ma ciekawego. Przy katedrze istniała od r. 1400 kolegiata, utworzona za staraniem Jana hr. na Tarnowie przez bisk. krak. Piotra Wysza (L. B., II, 305; I, 604—608). Do kolegiaty dodał w r. 1416 bisk. krak. Wojciech Jastrzębiec urząd oficyała, do którego później przyłączono godność prałacką z infułą. Urzędowi temu podlegało 5 dekanatów. Kolegiata opatrzona różnemi dochodami (przez Tarnowskich i Ostrogskich), miała 3 prelatury, 2 kanonie i 6 wikaryuszów. Została zniesioną w r. 1783, a dobra jej przyłączono do funduszu religijnego. *Biskupstwo.* Gdy w r. 1772 dekanaty leżące po praw. brzegu Wisły przeszły pod panowanie austryackie, ce-

sarz Józef II dekretem z 20 listop. 1783 r. utworzył z nich odrębne biskupstwo, przeznaczając Tarnów na stolicę, biskupem zaś mianował kanonika i oficyała kolegiaty tarnowskiej ks. Jana Duvala. Dyecezya miała obejmować 19,633 klm., 26 dekanatów, 400 parafii i 1,139,435 parafian. Nim nadeszło potwierdzenie papieża Piusa VI, datowane w Rzymie 28 listop. 1785 r., umarł biskup nominat ks. Duval a Józef II mianował biskupem opata zniesionego opactwa benedyktynów w Tyńcu ks. Floryana Amanda Janowskiego 24 grudnia 1785, co potwierdził Pius VI bulą z 4 kwiet. 1786. Ponieważ granice dyecezyi były niedogodne, przeto biskup zawarł r. 1786 ugodę z bisk. przemyskim Antonim Gołaszewskim co do zmiany granic. Odtąd liczyła dyecezya tarnowska 24 dekanaty, 380 parafii i 1,051,277 dusz na obszarze 17,455 klm. Po śmierci bisk. Janowskiego (1801 r.) zarządzał dyecezyą proboszcz kapituły ks. Wojciech Górski, którego mianowano bisk. kieleckim w 1803 r., ale supresya biskupstwa tarnowskiego nastąpiła dopiero w r. 1807. Dwa obwody: tarnowski i jasielski przyłączono do dyec. przemyskiej, bocheński zaś, myślenicki i sandecki do dyec. krakowskiej. Ale już 1809 r. zajął ks. Józef Poniatowski Kraków i Kielce, które wcielono do ks. warszawskiego. W skutek tego zabroniono biskupowi krak. w 1810 wykonywania juryzdykcyi w dekanatach, które pozostały przy Austryi i powierzono ich zarząd arcyb. lwowskiemu ks. Kajetanowi Kickiemu, który w r. 1810 zamianował dla tych dekanatów (prócz Spiża, wcielonego do dyec. spiskiej), swego wikaryusza generalnego ks. Jana Bayera, proboszcza w Starym Sączu. W 1816 postanowiono utworzyć biskupstwo z siedzibą w Tyńcu lub Tarnowie. Po długich rokowaniach powstało 1821 r. nowe biskupstwo, liczące 315 parafii i 845,190 dusz, na obszarze 14,117 klm. Biskupstwo tynieckie miało więc siedzibę w dawnem opactwie w Tyńcu, ponieważ jednak nie było tam pomieszczenia dla biskupa, konsystorza i seminaryum, przeto biskup (prof. uniwersytetu wiedeńskiego) Tomasz Ziegler zamieszkał w Bochni 1822 r. Rokowania trwały kilka lat, w końcu dekretem kancelaryi nadwornej z 4 paźdz. 1826 (bulą pap. Leona XII z 16 maja 1826) przeniesiono stolicę biskupią do Tarnowa i dyecezyę „tyniecką“ zamieniono na tarnowską. Dyecezya ta obejmowała 26 dekanatów w obwodach: tarnowskim, sądeckim, bocheńskim i wadowickim. Wisła, granica Szląska i Karpaty tworzyły granice polityczne i dyecezyalne, od wschodu graniczyła z dyec. przemyską. W d. 1 lipca 1880 r. wydzielono z dyecezyi 101 parafii i przydzielono do dyec. krakowskiej jako 7 dekanatów. Po śmierci ks. biskupa Aloizego Pukalskiego wydzielono znowu parafie leżące na lewym brzegu Raby i przyłączono 1885 r. do dyec. krakowskiej. Obecnie liczy dyecezya 16 dekanatów, 179 parafii, 10 kościołów filialnych, 4 męskie i 3 żeńskie klasztory, 1 kongregacyę kapłanów świeckich, 5 zgromadzeń zakonnych żeńskich, 380 kapłanów świeckich, 25 zakonnych, 93 zakonnic i 637,447 dusz rzym.-kat. Po ustąpieniu ks. T. Zieglera na biskupstwo w Lincu 1827 r. rządził dyecezyą ks. Jan Fukier, prob. kap., poczem został biskupem ks. Ferdynand Marya hr. Chotek 1830, a gdy postąpił na arcyb. praskie (1831), objął tę stolicę 1832 ks. Franciszek Pischtek. Został on w 1835 arcyb. lwowskim, dyecezyę tarnowską zaś otrzymał 1836 r. ks Franciszek Zacharyasiewicz. Gdy w r. 1840 przeniósł się na stolicę przemyską, następcą jego został ks. Józef Wojtarowicz. List pasterski z 20 lutego 1846 i cenzury duchowne wymierzone przeciw podżegaczom i sprawcom rzezi w r. 1846, sprowadziły nań liczne szykany ówczesnej biurokracyi, które go zmusiły do rezygnacyi. Gdy ofiarowanego biskupstwa nie przyjął ks. Józef Hoppe, kan. przemyski, został mianowany biskupem tarnowskim ks. Józef Aloizy Pukalski, kan. kapituły katedralnej, 1851 r. Umarł 1885 r., pozostawiwszy znaczne fundacye stypendyjne dla ubogich uczniów. Po nim objął dyecezyę ks. bisk. Ignacy Łobos w 1886 r. Powodem licznych zmian jest to, że biskupstwo nie posiada dóbr, lecz biskup pobiera tylko pensyę w kwocie 12,000 złr. Kapituła składa się z prepozyta infułata, dziekana i scholastyka, 4 kanon. gremialnych, 6 honorowych; zakład teologiczny ma 8 profesorów, seminaryum duchowne 4 przełożonych i 110 alumnów. *Szkoły.* Najwyższą i najdawniejszą szkołą jest obecne gimnazyum. Budynek sam nowy, od ulicy odsunięty, wzniesiony jest odpowiednio do hygieny szkolnej. Przy wejściu ustawiono skromne popiersia dwóch znakomitych uczniów tej szkoły: Kazimierza Brodzińskiego i Józefa Szujskiego. Obszerny, sklepieniem ostrołukowem nakryty westybul, prowadzi szerokiemi schodami na korytarze ozdobione popiersiami znakomitych uczonych, poetów i królów. Początek swój zawdzięcza szkoła proboszczowi kolegiaty ks. Marcinowi Łyczko, który złożył fundusz na utrzymanie jednego nauczyciela. Stanowisko to powierzono magistrowi akademii krak., który obok nauczycielstwa spełniał funkcye pisarza miejskiego. W 1568 r. uwolniła go kolegiata od obowiązków pisarza, zwłaszcza, że w 1559 r. Jan Tarnowski przeznaczył dla szkoły dwie dziesięciny. W 1645 r. pomnożono fundusze,

które powoli wzrastały. Znaczniejszy zapis zrobił 1750 r. ks. Wojc. Kaszewicz. Od tego czasu było najprzód 3, potem 4 nauczycieli, a w r. 1766 poddano nawet kolonii akadem. w T. sąsiednie szkoły parafialne. Kolonia otrzymała od Romerów kamienicę na założenie alumnatu. Po r. 1772 szkoła uległa reorganizacyi. W r. 1784, zreformowana już poprzednio na wzór szkół czeskich, otrzymała szkoła miano c. k. gimnazyum. Do r. 1818 liczyło pięć klas, następnie dodano szóstą, w r. 1830 dwa kursy filozoficzne, w końcu w r. 1849 zreorganizowana na gimnazyum klasyczne 8-klas. W 1867 zaprowadzono język polski jako wykładowy. W r. 1891 liczył zakład ośm klas głównych i cztery równoległe, a w nich 483 uczniów (425 rz.-kat., 1 gr.-kat., 4 prot. i 53 żyd.), Co do stanu było: synów włościan i małomieszczan 159, rękodzielników, przemysłowców i kupców 83, urzędników, adwokatów i lekarzy 114, właścicieli dóbr i dzierżawców 24, synów sług i sierot 57. Przy zakładzie pracowało 22 nauczycieli (Sprawozd. dyrekcyi za r. 1891). Oprócz tego T. posiada seminaryum nauczycielskie, utworzone w r. 1864 w miejsce dawniejszej preparandy, dla przysposobienia nauczycieli ludowych. Naucza w niem, prócz dyrektora, 4 nauczycieli starszych i 9 nauczycieli szkoły ćwiczeń i pomocników. Szkoła wydziałowa żeńska, połączona ze szkołą pospolitą i kursem dopełniającym teoretycznym i praktycznym, liczy 8 klas i osobne kursa, i zatrudnia 37 nauczycieli i nauczycielek. Dalej są: 7-klas. szkoła męska z 9 naucz., 3-klas. z 3 naucz., 4-klas. męska z 6 naucz. i 4-klas. żeńska z 12 naucz., nadto 3-klas. mieszana na przedmieściu Strusinie z 7 naucz. i prywatna 6-klas. żeńska przy klasztorze urszulanek. Szkoły pospolite męskie, zwane najprzód normalnemi, dzisiaj ludowemi, są elementarnemi. Założono je w r. 1784. Od r. 1817 do 1868 była szkoła ludowa połączona z dwoma klasami realnemi, które miały na celu kształcenie geometrów i budowniczych. Szkoły żeńskie zawdzięczają swe założenie Norbertowi Mecenzeffiemu, dyrekt. szkół ludowych męskich. Otworzono je w r. 1817. Szkołą fachową jest ogrodnicza, zatrudniająca dwóch nauczycieli fachowych, katechetę i docentów, profesorów szkół średnich do przedmiotów teoretycznych. Szkoła ta założona w Łańcucie, została w r. 1875 przeniesiona do Czernichowa, następnie jako subwencyonowana przez ministeryum rolnictwa, oddana w styczniu 1885 r. pod zarząd wydziałowi krajowemu. W skutek uchwały sejmowej z 16 stycznia 1888, przeniesiono ją w r. 1889 do Tarnowa i połączono z prywatną szkołą ogrodniczą, która tam już pierwej powstała. *Urzędy.* 1) Reprezentacyą rządu jest starostwo z oddziałem budowniczym i podatkowym, składa się ze starosty, 2 komisarzy, lekarza, weterynarza, inspektora szkół ludowych i 25 urzędników. 2) Sąd obwodowy, będący trybunałem pierwszej instancyi dla miasta i dawnego obwodu tarnowskiego (na obszarze 35·6556 miriam. kw., dla 398 gmin i 320,700 mk.). Trybunałowi podlega 1 sąd delegowany miejski w T. i 8 sądów powiat.: w Dąbrowie, Dębicy, Mielcu, Pilźnie, Ropczycach, Radomyślu, Tuchowie i Żabnie. Etat urzędników składa się z prezydenta, 7 radców, 1 sekretarza, 10 adjunktów sąd., 2 adjunktów prowadzących księgi gruntowe, adjunkta kancelaryjnego, zarządcy więzień, 6 woźnych, 8 dozorców więźniów, 2 notaryuszów i lekarza więźniów. 3) Sąd delegowany miejski składa się z sędziego, 2 adjunktów i 2 kancelistów. 4) Prokuratorya państwa liczy 4 urzędn. 5) Dyrekcya powiat. skarbu obejmuje powiaty: mielecki, pilźneński, dąbrowski, tarnowski, brzeski i bocheński; składa się z 16 urzędn. i straży skarbowej, liczącej 7 urzędn. i 110 strażników. 6) Główny urząd cłowy II klasy. 7) Urząd pocztowo-telegr. zatrudnia 28 urzędn. Tak znaczna ilość nauczycieli i urzędników, z których większa część odbyła studya uniwersyteckie, wpływa wielce na ożywienie intelektualne miasta, które się też znacznie rozwinęło. Władzami autonomicznemi są: 1) Rada powiatowa i 2) Rada szkolna okręgowa dla powiatów: tarnowskiego i mieleckiego. *Przemysł i handel* rozwinęły się w T. dzięki dogodnemu położeniu. Oprócz rękodzieł i warsztatów zaspakajających potrzeby mieszkańców i okolicy, powstał tu przemysł fabryczny. Prócz cegielni i browarów istnieją: młyny parowe, huta szklana, wyrabiająca najlepsze szkło w Galicyi i garbarnia w Ładny. Dawniej była obszerna krochmalnia, obecnie zwinięta. T. ma 4 apteki i wiele bogatych sklepów, nieustępujących krakowskim. Przemysł znajduje się przeważnie w rękach chrześciańskich, do czego przyczynia się znacznie stowarzyszenie Gwiazda, które zgromadziło rzemieślników chrześciańskich a podnosząc ich inteligencyę, podnosi i dobrobyt; natomiast handel jest prawie zupełnie w rękach żydów. *Instytucye finansowe.* 1) Kasa oszczędności założona 1 listop. 1861 r., z kapit. rezerwowym 25,000 złr., poręczonym przez gminę miejską, miała w r. 1889 złr. 3,333,991 w obrocie. 2) Towarzystwo kredytowe dla handlu i przemysłu, obracające (w r. 1889) kapitałem 2,673,952 złr. 3) Towarz. zaliczkowe, mające w obrocie 1,601,803 złr. 4) Towarz. eskontowe, z obrotem 1,609,076 złr. 5) Fundusz pożyczkowy dla przemysłowców i rękodzielników, założony przez gminę w r. 1860 w ce-

lu udzielania pożyczek rękodzielnikom do wysokości 150 złr. Fundusz ten ma 10,358 złr., obrót zaś w r. 1889 wynosił 15,708 złr. Prócz tego mają w T. swe filie: bank austro-węgierski, hipoteczny i inne ważniejsze instytucye krajowe i zagraniczne, bankowe i asekuracyjne. Sprawom sanitarnym służy 15 lekarzy i 2 weterynarzy. Szpital powszechny, założony przez ks. bisk. Pischteka w r. 1845, ma własny budynek z kościołem św. Ducha, wartości 65,000 złr. Dochód r. 1890 wynosił 20,646 złr. 78 ct. Szpital izraelicki, założony przez gminę izraelicką w r. 1842, posiada realność wartości 16,000 złr. i kapitału 12,000 złr. Dochód z r. 1890 wynosił 6563 złr. Zakładami *humanitarnemi i filantropijnemi* są: dom sierot żeńskich, założony w r. 1843 przez ks. Izabelę Sanguszkową, posiadający dom murowany z ogrodem, i przytułek dla ubogich chrześciańskich. Założył go biskup krak. Zbigniew Oleśnicki w r. 1448, zreorganizował zaś ks. bisk. Pischtek w r. 1855. Zakład posiadał folw. Klikowę, wartości 9000 złr. i 74,286 złr. kapitału. Roczny dochód wynosi 4787 złr. Zawiaduje nim komisya dla ubogich. Majątek czynny miasta T. wynosi 2,314,747 złr., bierny 746,045 złr., dochód z 1890 r. 159,233 złr. Sprawami miasta zarządza magistrat, składający się z burmistrza, 11 urzędników, 6 delegowanych (landwójtów) na przedmieściach, lekarza i weterynarza. Miasto utrzymuje straż (43 osób), 6 woźnych i 10 strażników pożarowych. Wszystkie te instytucye rozbudziły żywo umysłowe życie mieszkańców, skutkiem czego T. robi wrażenie wielkiego miasta. Magistrat subwencyonuje trupę artystyczną Lasockiej, która przez zimę wystawia doborowe komedye i dramaty, a od kilku lat wychodzi czasopismo „Pogoń“, zajmujące się sprawami miasta i powiatu. Dłuższy czas wychodziło także czasopismo naukowe „Przyrodnik“. Pierwszą drukarnię założył tu Jerzy Matyszowski w r. 1786, po jego śmierci Józef Kronstaedt; księgarnię otworzył w r. 1819 Fryderyk Sattelberger a gdy upadła, księgarz lwowski Milikowski, pod firmą: Kuhn i Milikowski w r. 1824. Obecnie T. ma 2 drukarnie i kilka księgarni. *Dzieje T.* rozpoczyna w r. 1328 przywilej Władysława Łokietka, dozwalający wojewodzie krak. Spicymirowi zamienić wś Tarnów Mały na miasto z prawem niemieckiem, jakiego używał Kraków. W 1330 r. wydał Łokietek drugi przywilej zamieniający wś Tarnów Wielki na miasto (akt ten z oryginału, przechowanego w magistracie, podaje ks. W. Balicki w monografii Tarnowa, wydanej 1831 r.). Miasto opasane murem, którego szczątki przechowały się do r. 1831, miało 3 bramy i 15 furt. W stronie południowej miasta, pod górą św. Marcina, wznosił się gród warowny, który w r. 1770 rozebrano. W rodzie założyciela, t. j. w ręku Leliwitów, piszących się Tarnowskimi, zostawało miasto do r. 1562. W tym czasie, w r. 1536 (Pawiński, Małop., 549) miało miasto 200 dm. a na przedmieściu 83 kmieci na 48 łan. Orzechowski w Życiu Jana Tarnowskiego chwali piękność i obronność miasta a zamożność mieszczan. Z nieco późniejszego czasu mamy spis podatku z miast pow. pilzneńskiego (Pawiński, l. c., 269). Według niego było rękodzielników 86, aptekarz (aromatarius), łaziebnik, (? dwie wesołe kobiety vagae mulieres), zagrod. 21, komor. 5, przekupek 6, złotnik, piekarzy 7, kramarek 3, piwowarów 10, kupców 4, gorzelników 9, balwierz, cyrulik i 6 rzeźników (lanii). Przedstawia to około 160 rodzin. Gdy w r. 1561 umarł hetman Tarnowski, podzieliła się rodzina spadkiem i T. przypadł w podziale Zofii Tarnowskiej, która w dzień św. Trójcy 1570 r. gród ten z dobrami darowała mężowi Konstantemu ks. Ostrogskiemu. W ręku Ostrogskich znajdowało się miasto do r. 1742, poczem odziedziczyli je ks. Sanguszkowie. Pożary nawiedzały miasto w latach: 1483, 1494, 15 kwiet. 1617, 16 sierp. 1743, 15 wrześn. 1792 i 1814; zarazy w latach: 1516, 1543, 1572, 1622, 1653, 1700 i 1806. W 1653 miało z ludności mieszkającej w obrębie murów wymrzeć 1300 a w 1700 r. 1000 osób. Z wypadków historycznych, pomijając okazałe pogrzeby dziedziców, zapisać należy pobyt Jana Zapolyi. Pokonany przez wojska ces. Ferdynanda, schronił się Jan Zapolya do T. w r. 1528 i tu w zamku bawił pięć miesięcy, gotując w Węgrzech powstanie przeciw cesarzowi. Opuszczając miasto, podarował Janowi Tarnowskiemu kosztowną, na 40,000 czerw. zł. cenioną, buławę, w kościele kolegiackim ufundował kosztowny ołtarz, mieszczanom zaś nadał przywilej uwalniający ich od opłaty ceł od towarów wprowadzanych i wyprowadzanych z Węgier. Drugim donioślejszym faktem jest napad Szwedów pod wodzą gen. Douglasa w r. 1655. Szlachta zgromadzona w mieście radziła wprawdzie o obronie, pierzchła atoli za zbliżeniem się Szwedów, którzy miasto zajęli i złupili a następnie wycisnęli 8000 zł. kontrybucyi. Po ustąpieniu Douglasa przybyło wojsko koronne i złupiło T., poczem jakiś oddział szwedzki zająwszy T., wybrał 6000 zł. Te klęski sprawiły, że w r. 1656 mieszkańcy rozpierzchli się i dopiero po uspokojeniu się kraju częściowo powrócili. Miasto pierwej kwitnące podupadło, należało jednak już w 1670 r. do zamożniejszych w Polsce. Werdum, który przez nie w r. 1670 przejeżdżał (Liske, Cudzoz. w Polsce), tak je

opisuje: „Tarnów jest zgrabnem miastem, ma wały z ziemi a na nich u góry naokoło mur z balustradami, silne wieże na skrzydłach, wraz z suchą fosą naokoło. W mieście znajduje się ciężko zbudowany kościół z kamienia i wiele domów włoską strukturą. Zamek stoi na zachód od miasta. Należy wraz z miastem do Aleks. ks. na Ostrogu, siostrzeńca w. hetmana. Za komendanta w tym zamku miał pułkownika Kurowskiego. O wypadkach między r. 1670 a 1771 milczy ks. Balicki i Kronika bernardyńska. Nie wiemy ile zapłaciło i ucierpiało miasto w czasie drugiej wojny szwedzkiej w latach 1705 do 1717. Nawiedzał miasto zapewne Śmigielski w r. 1705 w grudniu i w 1708 we wrześniu, Rossyanie w r. 1707, Józef Potocki w 1709, Grudziński w 1712. Pułkownik Augusta II Mier odniósł pod Tarnowem na czele trzech regimentów saskich dnia 8 paźdz. 1713 r. zwycięztwo nad skonfederowaną szlachtą, a niezawodnie i konfederacya tarnogrodzka 1715 sprowadziła na miasto ciężary. Podobnie konfederacya sandomierska z r. 1733 i dzikowska z 1734 musiały opierać się o Tarnów, jako o większe i obronne miasto w województwie sandomierskiem. W 1763 przeciągał tędy z pod Sandomierza hetm. Branicki dążąc do Sambora. W czasie konfederacyi barskiej w latach 1769 do 1771 wiele bitew stoczono w powiecie bocheńskim i tarnowskim. Że miasto podupadło, nie ulega wątpliwości. To też jeszcze w r. 1830 liczyło wraz z przedmieściami zaledwie 280 domów i około 3500 mk., z których trzecią część tworzyli żydzi. Dnia 11 wrześ. 1772 wkroczyło do T. wojsko austryackie, poczem ogłoszono przyłączenie miasta do Austryi. Na razie pozostawiono dawne urządzenia, tylko odjęto miastu prawo miecza. Jak poprzednio królowi, tak teraz cesarzowi Franciszkowi II przedłożyła zwierzchność miejska swe prawa i przywileje do zatwierdzenia i otrzymała dyplom cesarski z dnia 28 kwiet. 1798 r., potwierdzający częściowo to prawo z zastrzeżeniem, że cesarzowi służyć ma prawo, „te wolności i swobody o tyle, o ile okoliczności we względzie na dobro kraju tego wymagać będą, pomnożyć, pomniejszyć lub znieść całkowicie“. Jest to, o ile nam wiadomo, jedyny przywilej z tego czasu, dany miastu galicyjskiemu. W r. 1809 zajął miasto oddział wojska polskiego ks. warszawskiego, po krótkim jednak czasie ustąpił a do T. wkroczył na czele wojsk rossyjskich ks. Galicyn i założywszy obóz pod miastem, stanął główną kwaterą. W tym czasie puszczono balon, który spadł na kopułę kościoła pobernardyńskiego i wzniecił ogień. Trwoga opanowała mieszkańców, gdyż w kościele był skład prochu, a w pobliżu magazyn spirytusu ks. Sanguszki. Silne jednak sklepienie nie przepuściło ognia. Po sześciu miesiącach ustąpili Rossyanie miasto Austryi. Z tego czasu mamy opisy miasta, a właściwie krótkie charakterystyki: Rohrera, Schultesa, Bredetzkiego, Kuropatnickiego i ks. Siarczyńskiego. Rohrer i Bredetzki chwalą miasto z powodu, że ma wiele domów murowanych piętrowych i że jest czystem, bo żydom w rynku nie było wolno mieszkać, nadto postawione na miejscu wyższem, miało dobre powietrze i piękny widok. Schultes powiada, iż mimo okazałych domów miasto jest brudne. W owym czasie były już tylko szczątki murów, zniesiono je bowiem zaraz po r. 1772 z rozkazu rządu. W archiwum miasta przechowały się księgi wójtowskie (Libri proconsulum) i prawie wszystkie przywileje. Można je podzielić na publiczne, nadane przez królów i prywatne, wystawione przez dziedziców. Ostatnie odnoszą się do całego miasta, do cechów i do żydów. Z przywilejów królewskich wymienia ks. Balicki dyplom lokacyjny, wydany przez Łokietka w 1330, nadanie wolności od ceł i poborów mieszczanom podróżującym do Wrocławia z towarami przez Jagiełłę z r. 1419, podobneż zwolnienie przez Kazimierza Jagiell. z r. 1460, uwolnienie od poboru mostowego dane przez Zygmunta I w r. 1535, potwierdzenie tegoż przez Zyg. Augusta z r. 1549, rozszerzenie swobód od ceł przez Zyg. Augusta w r. 1572, dwa dyplomy (z r. 1578 i 1582) Stefana Batorego, potwierdzające wolności od ceł i poborów, i dyplom z r. 1582, zatwierdzający fundacyę szkolną ks. Marcina Łyczko. Ostatni dyplom potwierdził w r. 1629 Zygmunt III. W 1585 nadał Batory przywilej na dwa jarmarki i skład wina. Potwierdzali wolności Zygmunt III r. 1611 i 1632, Władysław IV r. 1633 i 1637 i Jan Kazimierz r. 1666. Król Michał nadał miastu 1670 r. przywilej na 6 jarmarków a osobnym dyplomem powiększył wolności. Przywileje te potwierdzają Jan III w r. 1676, August II w r. 1704, August III w r. 1744; podnosi on liczbę jarmarków do 10 a 1754 na nowo przywileje miasta zatwierdza. Wreszcie potwierdzenie przywilejów przez Stanisława Augusta z r. 1765 i dyplom ces. Franciszka II. Przywileje wystawione przez Tarnowskich, Ostrogskich i Sanguszków rozpoczynają się w r. 1494 dyplomem, w którym Jan Amor hr. na Tarnowie udzielił mieszkańcom, z powodu pożaru, dziesięć lat wolności od podatków. W 1559 powiększył Jan Magnus Tarnowski dotacyą szkolną, przeznaczając dwie dziesięciny na utrzymanie drugiego nauczyciela, a w 1568 Konstanty ks. Ostrogski pozwolił miastu wykupić młyny pod Bernardynami. Ważny jest dyplom Władysława Dominika ks.

Ostrogskiego z r. 1633, potwierdzono w nim bowiem dawne przywileje mieszczan, nadano wolność wyboru burmistrzów, dziedzic zrzekł się dochodu z jatek rzeźniczych na oprawę miasta i sklepów na arsenał, polecił brukować miasto włościanom wsi okolicznych, ograniczył przyjmowanie żydów, potwierdził prawa miejskie do wsi Pogwizdowa i dozwolił brać drzewo z lasów dworskich na poprawę miasta, bruku, rur itd. Przywileje te potwierdza Katarzyna ks. Ostrogska w r. 1634 i Aleksander Janusz ks. Ostrogski w r. 1670. Dla żydów wydano cztery przywileje: Władysław Dominik ks. Ostrogski w r. 1637, powołując się tu na przywilej ks. Konstantego Ostrogskiego z r. 1581, Aleksander Janusz ks. Ostrogski w r. 1670, Michał Kazim. ks. Radziwiłł w r. 1676, potwierdzony w r. 1684 i Stanisław Koniecpolski w r. 1676. Według tych przywilejów podlegali żydzi jedynie sądom zamkowym, mieli używać wszelkich swobód nadanych mieszczanom, wolność sprzedawania towarów i palenia gorzałki za opłatą kotłowego, otrzymali pozwolenie zbudowania synagogi a w końcu ubezpieczenie cmentarza, założonego w Pogwizdowie. Miastem rządził burmistrz na rok wybierany, do r. 1633 na przedstawienie zamku, następnie z zupełną swobodą, sądownictwem zaś zajmował się wójt z ławnikami, z wyjątkiem spraw żydowskich, ale potwierdzenie wyroku śmierci należało do dziedzica. W jakich rozmiarach korzystano z tego prawa nie wiemy. Dopiero po utworzeniu dyrektoryatu przez rząd austryacki w Tarnowie 1772 r. zniesiono te prawa. W r. 1782 usunięto dyrektoryaty a zaprowadzono obwody. Tarnów został siedzibą starosty a 1787 otrzymał burmistrza, syndyka, sekretarza i urzędników kasowych, mianowanych przez gubernium, którzy przybierali sobie asesorów z głosem doradczym z pośród mieszczan. Smutne imię pozostawił starosta tarnowski Breindl, główny sprawca krwawych scen z dni 19 do 22 lutego 1846 r. Dalsze losy dzielił T. ze wszystkiemi miastami galicyjskiemi.

Tarnowski powiat graniczy na północ z pow. dąbrowskim, na zachód z pow. brzeskim, na płd. z pow. grybowskim, gorlickim i jasielskim, na wschód z pilzneńskim i mieleckim. Zajmuje przestrzeni 7·9931 mirjam. kw. Według spisu z r. 1880 było 13372 dm. mieszkalnych i 94827 mk. (46163 męż., 48664 kob.) Pod względem wyznania 79925 rzym.-kat., 269 gr.-kat., 174 prot. i 14519 izrael. Pod względem narodowości 85908 Polaków, 8126 Niemców, 147 Rusinów i 90 różnych narod. Podług spisu z r. 1890 przybyło 332 dm. i 4979 mk., pomimo że oddzielono od powiatu obszar z 988 mk. Przybyło zatem w dziesięcioleciu 5·3% ludności. Powiat ma 85 gmin politycznych i 86 gmin katastralnych. Dzieli się na 2 okręgi sądowe: w Tarnowie i Tuchowie. Prócz tych miast znajduje się jeszcze miasteczko Ryglice. Obszar ten przedstawia trzy części różne pod względem formacyi terenu. Część zachodnią zajmuje nizina nad Białą i Dunajcem, opadająca w kierunku płn.-zach. z 214 na 191 mt. wzn. Gleba tu namulista, dobrze nawodniona i urodzajna. Część płn.-wsch. zajmuje pogórze tarnowskie (wzn. średnio do 230 mt.), z którego wypływają dopływy Brenia i Wisłoki. Wsch. część pogórza zalegają lasy szpilkowe, rozciągające się dosyć szerokim pasmem od Lubaczówki (lew. dopł. Wisłoki) po Breń. Do tego pogórza przypiera na płd. część trzecia, lesiste podnóże Karpat, sięgające tu do 530 mt. wzn. (por. Mapę krakowsko-sandomierskiej kotliny przy pracy prof. Rehmana: „Dolne dorzecze Sanu“, Sprawozd. kom. fizyjogr., 1891). W płd. części powiatu układ naziomu jest falisty pod wpływem działania rzek i potoków, część płd. przedstawia już górski charakter. Głównemi rzekami są: Biała i Dunajec. Obszar powiatu przerzynają koleje: arcyks. Karola Ludwika i państwowa z Tarnowa do Leluchowa; gościńce bite wymienione wyżej przy opisie Tarnowa. Role są przeważnie urodzajne. Własność tabularna zajmuje w okręgu sądowym tuchowskim 32·91%, w okr. sąd. tarnowskim 33·39%. Na 106 właścicieli tabularnych są 2 instytucye publiczne, 91 chrześcian i 13 izr. Wyżej 200 morgów ma 1 posiadłość instytutowa, 51 chrześcian i 7 żydów; niżej 200 mr. 1 instytucya, 40 chrześcian i 6 żydów. W ogóle na 134,151 mr. ziemi przypada 85,227 mr. na role (tabularne 28·6%, nietabularne 71·3%), 9216 na łąki tabul. 25·5%), 1201 mr. na ogr. (tabul. 20·8%), 10,502 mr. na pastw. (tab. 15·7%), 22,839 mr. na lasy (tab. 66·4%), 41 mr. na stawy (tab. 100%), 4132 mr. na nieuż. (tabul. 13·5%), 91 mr. na parcele zabudowane (tabul. 15·4%). Tabularna posiadłość wynosi przeto 33·2%, nietabulanna 66·8%; większa posiadłość zajmuje zatem trzecią część obszaru. Połowę prawie obszaru większej posiadłości zajmują dobra ks. Sanguszki (22,918 mr., w tem 9,930 mr. lasu i 12,988 mr. roli). Na obszarach tabularnych jest 141 karczem, 5 gorzelni, 1 browar, 9 młynów i 2 tartaki. Fundusz religijny posiada 487 mr., fundacye kościelne 400 mr., gminy 71 mr. W rękach żydów jest 1249 mr. lasu i 2930 mr. innych gruntów. Lud w powiecie zamieszkały nazywają górale lachami, rusini mazurami. Jest to lud dorodny, silnej i krępej budowy ciała, porywczy i pracowity. Powodować się nie łatwo daje i raczej krótkiego a energicznego rozka-

zu, aniżeli perswazyi usłucha. Pobożny, zachowuje ściśle praktyki religijne ale i duchowieństwu ślepo nie ulega i jego postępowanie sądzi surowo, chociaż na pozór jest uległy. Wypadki z r. 1846 wprowadziły nieufność do dworu i inteligencyi w ogóle; lud ten pamięta ucisk w czasach pańszczyźnianych i wytworzył sobie o nich przesadne wyobrażenie, rad okazuje przychylność dla rządu, który zniósł pańszczyznę. Chłop z okolic Tarnowa nazywa siebie cesarskim. Język ludu jest dosyć czysty, poprawa nastąpiła w ostatnich czasach, odkąd służbę wojskową odbywa się w obrębie kraju. W wymowie zachowuje *a* pochylone, zamiast *cz* i *sz* wymawia *s* i *c*. Właściwości te zacierają się teraz pod wpływem szkoły. Oprócz szkół w Tarnowie i 4 klas w Tuchowie są w powiecie trzy szkoły 2-klas. i 35 1-klas. W 6 szkołach jest po dwóch nauczycieli. Do szkół posyła lud swe dzieci chętnie i przywiązuje wielką wagę do czytania i rachunków. Niemniej chętnie posyła majętniejszy kmieć synów do gimnazyum, żywiąc nadzieję, że zostanie księdzem. Niechętnie widzą, zwłaszcza matki, jeżeli syn poświęci się zawodowi naukowemu lub urzędniczemu. Chaty budują z drzewa w ulice. Po wierzchu lepione gliną i bielone, mają teraz duże okna, z ramami farbą niebieską malowanemi. Tu i owdzie można od kilku lat zobaczyć nawet murowane, dachówką kryte domy. Lud odżywia się dobrze, jakkolwiek dotąd mało używa mięsa. Strój składa się w lecie z kapelusza filcowego, ciemnego, w postaci cylindra ku górze zwężonego, lub słomianego, własnej roboty, w zimie z czapki wełnianej, okrągłej. Zwierzchnie ubranie stanowi sukmana biała, na szwach wyszyta czerwoną lub czarną taśmą, z podszewką, kołnierzem i wyłogami u rękawów czerwonemi, w lecie płótnianka takiegoż kroju a w zimie kożuch barani. Spodnie perkalowe w pasy wpuszcza w wysokie buty z podkówkami. Koszulę opasuje trzosem, z pod którego wypuszcza koszulę na spodnie. Wieśniak tarnowski goli wąsy i brodę, a tylko wysłużeni wojskowi i służba dworska nosi wąsy. Kobiety lubują się w barwach jaskrawych, szczególniej czerwonej. Dziewki nie noszą, prócz kwiatów i wstążek, żadnej ozdoby na głowie i rozpuszczają warkocze, a tylko przy robocie zawiązują chusteczkę pod brodę; kobiety zamężne nie rozpuszczają warkoczy i noszą chustę zawiązaną w misterny czepiec, podobny do zawoju. Strojem zwierzchnim jest gorset i spódnica, na które zakładają chustkę. Strój ten mimo usiłowań duchowieństwa ustępuje coraz bardziej długiej kapocie, krojem małomieszczańskim, gdyż takie ubranie jest tańszem. Między ludem tej samej wsi są znaczne często różnice, pochodzące nie tylko ze stosunków majątkowych, ale i dziedziczne. Rodziny od wieków we wsi osiadłe, potomkowie dawnych kmieci, chociaż już całych łanów nie posiadają, uważają się za lepszych od później przybyłych i komorników. Nazwy kmieć, komornik i zagrodnik utrzymały się dotąd, podobnie jak zwoływanie rady gminnej zapomocą wici, t. j. laski zakrzywionej, którą wójt od chaty do chaty obnosić polecca. Dawnych podań i zwyczajów zachowało się dość wiele. Sobótki palą w dzień św. Jana, obchodzą na wielkanoc święcone i śmigus, t. j. oblewanie się wodą. Jedynym dotąd opracowaniem specyalnem do dziejów T. jest dziełko ks. Winc. Balickiego: „Miasto Tarnów pod względem historycznym, statystycznym i naukowym“, Tarnów r. 1831 (oparte na archiwach miejskich, bernardyńskich, ks. Sanguszków). Długosz (Lib. Ben., I, 604—608); Liske „Cudzoziemcy w Polsce“. Historyą gimnazyum mieści „Sprawozdanie dyrekcyi za r. szk. 1878“. Opisy i widoki T. podawał Tyg. Illustr. z r. 1860, t. II, 575, z r. 1866, t. XIV, 310 i 1876 r., Nr. 5. Florę okolic T. badał p. Heger (Sprawozd. komisyi fizyogr., t. V). Plan T. pomieszczony został w t. XIII Sprawozd. kom. fizyogr. *Mac.*

Tarnów 1.) *Polski*, niem. *Tarnau Polnisch*, wś, pow. kożuchowski, par. ew. Grochowice (Grochwitz), kat. Tschepplau. W r. 1885 wś miała 392 ha, 37 dm., 196 mk. (12 kat.), szkołę ewang. Istniał tu gród kasztelański, przy którym ks. Henryk III głogowski założył w r. 1293 kościół. Henryk, ks. szląski, potwierdza tu przywileje dla klasztoru lubińskiego w r. 1302. W r. 1381 przeszedł T. drogą zastawu w posiadanie Mikołaja v. Rechenberg. 2.) **T.** *Niemiecki*, *Tarnau Deutsch*, wś i dobra, pow. kożuchowski, par. ew. i kat. Bytom nad Odrą. W r. 1885 obszar dóbr miał 1 dm., 3 mk. ew.; wś 240 ha, 36 dm., 141 mk. (5 kat.). 3.) **T.**, niem. *Tarnau*, wś, pow. opolski, posiada kościół par. kat. W r. 1885 wś miała 1174 ha, 167 dm., 999 mk. (6 ew.). Łomy wybornego wapienia, piece wapienne. Praca przy eksploatacyi wapna stanowi główne źródło utrzymania mieszkańców. Kościół tutejszy zniszczał od pożaru w r. 1665 i na nowo został odbudowany. 4.) **T.**, dobra i wś, pow. strzygłowski, par. ew. Konradswaldau, kat. Ingramsdorf. W r. 1885 dobra 125 ha, 2 dm., 17 mk. (8 kat.); wś 13 ha, 13 dm., 118 mk. (60 kat.). 5.) **T.**, dobra i wś, pow. głogowski, par. ew. Pielgrzymowice. katol. Wysoki Kościół. W r. 1885 dobra miały 500 ha, 7 dm., 129 mk. (34 kat.); wś 52 dm., 258 mk. (7 kat.). 6.) **T.**, może *Tarnawa*, 1227 *Tarnaw*, dobra i wś, pow. ząbkowicki, par. ew. i kat. Ząbkowice. W r. 1885 dobra miały 570

ha, 6 dm., 89 mk. (22 kat.). Wś posiada kościół par. katol., 608 ha, 93 dm., 681 mk. (18 ew.). 7.) **T.**, ob. *Tarnawa*.

Tarnów, ob. *Tarnowo*.

Tarnowa 1.) kol., pow. łęczycki, gm. Poddębice, par. Tur, odl. od Łęczycy 20 w., ma 37 dm., 379 mk., 610 mr. Wchodziła w skład dóbr Golice. W 1827 r. 24 dm., 184 mk. 2.) **T.**, wś i fol. nad rz. Wartą, w pobliżu ujścia Prosny, pow. słupecki, gm. Dłusk, par. Pyzdry, odl. od Słupcy 20 w.; leży na granicy od w. ks. poznańskiego, ma 21 dm., 276 mk., wiatrak, pokłady wapienia i rudy. W 1827 r. 23 dm., 164 mk. Dobra T. składały się w r. 1885 z fol. T. i Zamość, rozl. mr. 1352: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 447, łąk mr. 274, pastw. mr. 55, lasu mr. 129, nieuż. mr. 202; bud. mur. 21, z drzewa 6; las nieurządzony; fol. Zamość gr. or. i ogr. mr. 132, łąk mr. 90, pastw. mr. 16, nieuż. mr. 8; bud. mur. 5. Wś T. os. 35, mr. 193; wś Modlica os. 14, mr. 64. Według reg. pob. pow. pyzdreńskiego z r. 1578 Maciej Tarnowski płacił od $^1/_2$ śl. os., 2 zagr., 2 kom., 1 owczarza; Tomasz Zieliński od $^1/_2$ śl. os., 1 zagr., 3 kom., $^3/_4$ pół śl. pust. (Pawiński, Wielkp., I, 209). 3.) **T.**, wś, pow. koniński, gm. i par. Tuliszków, odl. od Konina 17 w., ma 23 dm., 405 mk. W 1827 r. 16 dm., 150 mk. Założoną została w połowie XV w. wraz ze wsią Ogorzelczyn (ob.). Na początku XVI w. pewna część łanów dworskich daje dziesięcinę pleb. w Tuliszkowie, łany kmiece zaś tylko mesznc po korcu żyta i tyleż owsa z łanu i po groszu (Łaski, L. B., I, 271). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 własność Złotkowskiego, miała $3^1/_2$ łan., 3 zagr. z rolą, 3 kom. (Pawiński, Wielkp., I, 239). 4.) **T.** al. *Tarnowa Wieś*, kol., pow. kolski, gm. i par. rz.-katol. Brudzew, par. ewang. Władysławów, odl. od Koła 12 w., ma 22 dm., 167 mk. W 1827 r. 9 dm., 77 mk. Należała do dóbr Brudzew. Na początku XVI w. dziesięcinę ze wsi pobierają mansyonarze przy kościele w Brudzewie, pleban zaś dostaje tylko kolędę z łan. km. po groszu (Lib. Ben., I, 253). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 we wsi Tarnówka, w par. Brudzew, wojew. poznański płacił od 4 łan. (Pawiński, Wielkp., I, 223). 5.) **T.**, os. włośc., pow. będziński, gm. Choroń, 1 dm., 6 mk., 3 mr. 6.) **T.**, os., należy do wsi Krzelów, w pow. jędrzejowskim. *Br. Ch.*

Tarnowa Góra al. *Tarnawa Góra*, wś, fol. i dobra, pow. włoszczowski, gm. Moskarzew, par. Goleniowy, odl. 4 w. na wschód-płn. od Szczekocin a $2^1/_2$ w. na płn. od wsi Goleniowy, 29 w. od Włoszczowy. W 1827 r. było 27 dm., 158 mk. Dobra T. Góra składały się w r. 1885 z folw. T. i Dalekie, rozl. mr. 699: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 122, łąk mr. 87, past. mr. 5, lasu mr. 154, nieuż. mr. 31; bud. mur. 4, z drzewa 5; płodozm. 7-pol., las urządzony; fol. Dalekie gr. or. i ogr. mr. 289, zarośli mr. 7, nieuż. mr. 5; bud. mur. 3, z drzewa 1; płodozm. 10-pol. Wś T. Góra os. 51, mr. 366.

Tarnowa Góra, na Szląsku, ob. *Tarnowice*.

Tarnowce, ob. *Tarnawce*.

Tarnówek 1.) kol., pow. skierniewicki, gm. Skierniewka, par. Bełchów, 46 mk., 62 mr. 2.) **T.**, os. leś., pow. skierniewicki, par. Nieborów, 7 mk.; należy do Nieborowa 3.) **T.**, wś i fol., pow. iłżecki, gm. i par. Sienno, odl. od Iłży 20 w., ma 15 dm., 146 mk., 300 mr. dwor., 328 mr. włośc. W 1827 r. było 12 dm., 77 mk. Fol. należy do dóbr Sienno. *Br. Ch.*

Tarnówek 1.) część Kłębowa, w pow. mieleckim, leży na płd. od tej wsi, 23 dm., 102 mk. rz.-kat., 9 gr.-kat. Nazwę osady spotykamy pierwszy raz w spisie r. 1662 (Pawiński, Małop., 55a). 2.) **T.**, fol. na obszarze wsi Trześni, w międzyrzeczu pot. Trześni i Zupawy (dopł. Łęgu). *Mac.*

Tarnówek, pow. inowrocławski, ob. *Gocanówko*.

Tarnowica al. *Tarnawica* 1.) *Leśna*, wś, pow. nadworniański, 8 klm. na płn.-wsch. od Nadworny (sąd. pow.), 8 klm. na płd.-zach. od urz. poczt. w Cucyłowie. Na płd.-wsch. leży Paryszcze, na płd.-zach. Nazawizów, na płn.-zach. Fitków, na płn.-wsch. Przerośl. Zach. część obszaru przepływa Strymba. Wzdłuż granicy płd.-zach. płynie Worona. Wsch. część obszaru przepływa potok Polimski a środkiem obszaru jego lewoboczny dopływ. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Strymby (wzn. 382 mt.). Własn. większa tu i w Weleśnicy Dolnej ma roli or. 155, łąk i ogr. 414, pastw. 302, lasu 379 mr.; własn. mn. roli or. 564, łąk i ogr. 1169, pastw. 45 mr. W r. 1880 było 103 dm., 611 mk. w gm., 4 dm., 20 mk. na obsz. dwor. (557 gr.-kat., 58 rz.-kat., 16 izr.; 566 Rusinów, 50 Polaków, 15 Niemców). Par. rz.-kat. w Nadwórnej, gr.-kat. w Przeroślu. We wsi jest cerkiew p. w. św. Koźmy i Damiana i szkoła filialna. Za czasów Rzpltej wś należała do dóbr kor. w ziemi halickiej. Według lustracyi z r. 1765 (Rkp. Ossol., Nr. 1892, str. 40) było osiadłych poddanych 33. Importowała intraty rocznej 1667 złp. 20 gr. 13 den. Do tej arendy robili pańszczyznę dwaj poddani. 2.) **T.** *Polna*, wś, pow. tłumacki, 9 klm. na płd.-zach. od Tłumacza (sąd. pow.), 9 klm. na płn.-wsch. od Otynii (urz. pocz., st. dr. żel. i tel.). Na płn.-zach. leżą Czarnołońce, na płn. Hryniowce, na wsch. Hryniowce i Przybyłów, na płd. Hostów, na zach. Krzywotuły Nowe. Wzdłuż granicy wsch. płynie Tłumacz, a wzdłuż granicy płn. pot. Ruda (lewy dopł. Tłumacza).

Na płn. niwy zwane „Krasna hora“. Własn. wiek. ma roli orn. 277, łąk i ogr. 28. past. 3, lasu 42 mr.; wł. mn. roli or. 944, łąk i ogr. 96, pastw. 9 mr. W r. 1880 było 241 dm., 1391 mk. w gm., 4 dm., 18 mk. na obsz. dwor. (1225 rz.-kat., 163 gr.-kat., 21 izr.; 1406 Polaków, 3 Rusinów). Kapelania rz.-kat. (dek. stanisławowski), założona w r. 1864. Należą do niej: Hostów, Konstantynówka, Krzywotuły Górne i Przybyłów. W r. 1818 wzniósł dziedzic Maryan Obertyński kaplicę drewnianą, rozszerzoną później kosztem gminy. Obecny kościół drewniany wzniesiono w r. 1877 ze składek staraniem ks. Fel. Ziembowicza. Par. gr.-kat. w Hostowie. We wsi szkoła etat. 1-klas. *Lu. Dz.*

Tarnowice 1.) *Stare*, niem. *Alt Tarnowitz*, wś i dobra, pow. tarnowicki, (odl. $^1/_2$ mili od Tarnowskich Gór), posiadają kościół par. murowany, szkołę katol. Wś ma 261 ha (234 ha roli), 69 dm., 1008 mk. (7 ew., 12 żyd.). Osada górn. Bergfreiheit ma 7 dm., 135 mk.; dobra mają 392 ha (357 roli i 16 łąk), 5 dm., 84 mk. (9 ew.). Dobra te wraz z Pniowcem i Opatowicami tworzą tak zwaną: Fideicomissherschaft hr. Henckel v. Donnersmark (od r. 1822). T. Stare par. (dekan. tarnowski) miała 1869 r. 4086 katol., 313 ew., 51 izr. 2.) **T.**, miasto, ob. *Tarnowskie Góry*. 3.) **T.**, niem. *Tarnowitz*, wś, pow. brzeski (Brzeg na Szląsku prus.), par. ew. Makoszyce, kat. Bukowiec. W r. 1885 wś miała 488 ha, 73 dm., 388 mk. (14 kat.).

Tarnowice 1.) folw. śród torfowisk, pow. kolski, gm. i par. Kościelec, odl. od Koła 6 w., ma 2 dm., 138 mk. Wchodzi w skład dóbr Kościelec. Na początku XVI w. T. jest wsią stojącą pustkami; dziesięciny wszelkie pobiera pleban w Kościelcu (Łaski, L. B., I, 242). 2.) **T.**, os., pow. stopnicki, par. Zborówek. Pomieszczona w spisie z r. 1827, w późniejszych spisach i na mapie wojennej topogr. pominięta. W r. 1339 Sulko, kaszt. sieciechowski, z żoną Małgorzatą, dają córce swej, żonie Niemiry „de Gotcza“ (Gołcza w pow. miechowskim), wraz z innemi dobrami: Tarnowiec (folw.) z dwoma wsiami t. n. (Kod. dypl. pol., III, 203). *Br. Ch.*

Tarnowiec, wś, pow. tarnowski. Składa się z osad: Budy (2 dm., 6 mk.), Stawy (3 dm., 20 mk.), Tarnowiec (54 dm., 314 mk.) i Tarnowiecka Wólka (12 dm., 80 mk.), razem 71 dm., 420 mk. a na obszarze wiek. pos. 6 dm., 68 mk.; 463 rz.-kat. i 25 izrael. We wsi kasa pożycz. gm. z kapit. 570 złr. Osady te leżą na płd. od Tarnowa, na praw. brzegu Biały, przy gościńcu i torze dr. żel. z Tarnowa do Tuchowa. Osadę przepływa pot. Dębina, dążący z góry św. Marcina do Biały. Graniczy na wschód z Zawadą a na płd. z Nowodworzem. Par. w Tarnowie (o 4 klm.). Na obszarze wiek. pos. (ks. Sanguszki) jest karczma, tartak, cegielnia i folw., 316 roli, 61 łąk, 1 mr. 596 sąż. ogr., 14 past., 23 lasu, 10 nieużyt. i 3 mr. 1169 sąż. pod budowlami, ogółem 430 mr. Pos. mn. wynosi 235 roli, 16 łąk i 51 mr. past. Wś należy zdawna do dóbr tarnowskich. Wymienia ją Długosz (L. B., III, 612) jako własność Jana Amora Tarnowskiego. Kmieci nie było, tylko zagrodnicy, którzy płacili dziesięcinę wartości 16 grzywien kustodyi tarnowskiej. Była też karczma i folw. zamkowy. W 1536 r. (Pawiński, Małop., 550) płacono tu od 8 zagr.; wś miała dobry folw., obfite łąki i sadzawki. *Mac.*

Tarnowiec al. *Tarnawiec*, potok, lewy dopł. Rybnicy (dopł. Prutu), ma źródła w lesistych wzgórzach Wierzbowca pod Malkową (444 mt.), Kiczerą (569 mt.) i Perehraskiem (425 mt.), w okolicy Kossowa. Spłynąwszy ku wschodowi jarem, wyżłobionym w utworach dyluwialnych, zmienia kierunek na płn.-wsch. i płynąc równolegle do Rybnicy, wchodzi w teren dyluwium rzecznego, rozwiniętego tu wzdłuż koryta tej rzeki. W dolnym biegu płynie już po świeżych napływach Rybnicy aż po Rożnów, gdzie porusza młyn, a następnie łączy się z pot. Mielnicą. Ubiegłszy 12·5 klm. (licząc od źródeł) uchodzi do Rybnicy.

Tarnowiec, wś, pow. jasielski, na wzgórzu wzn. 268 mt. npm., w dorzeczu Jasiołki, przy kolei państwowej, między stac. Jasło (9 klm.) i Jedlicze (6 klm.). Ma par. rz.-kat., szkołę ludową, st. dr. żel., poczt. i tel., dom ubogich i kasę pożycz. gm. z kapit. 54 złr. Na obszarze gminy 84, dwors. 6 dm. i 553 mk.; 534 rz.-kat. i 19 izrael. Pos. wiek. (Konst. Pilińskiego) ma gorzelnię i karczmę, 459 roli, 104 łąk, 7 ogr., 17 past., 82 lasu, 2 nieuż., 3 mr. pod budowlami, razem 675 mr.; pos. mn. 209 roli, 71 łąk i ogr., 24 past. i 6 mr. lasu. Obecny kościół mur. zbudował w r. 1804 ks. Wal. Rawicz Karwowski na miejscu dawnego. Przechowywany w odpisie w aktach paraf. dokument erekcyi przez Piotra Rokosza, rycerza maltańskiego, w r. 1313, jest podrobiony; parafia „in Tharnowyecz“ (L. B., II, 286 i III, 482) istniała już w XV w.. Za Długosza dziedziczył wś Kruszyna h. Mądrostki. Dziesięciny płacili kmiecie dziekanowi św. Floryana na Kleparzu, wartości 4 grzyw. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 120) był T. własnością Pawła Skotnickiego, choraż. halickiego; płacono od 6 łan. km., 2 zagr. bez roli, 1 kom. z bydł., 3 kom. bez bydła, 1 rzemieśl. i karczmy z ćwiercią łanu. Do par. należały: Brzezówka, Potakowa (dziś: Potakówka), Glinnik (Gliniczek), Wrocanka, Tarnówczek i Unieszcz (dziś: Umieszcz). Dobrucowę spotykamy w spisie z r. 1665 (Pawiński, l. c.), Go-

sówka i Sadkowa powstały później. Przytułek dla 4 ubogich niewiadomej fundacyi ma dom mur. i łąkę. Dwór daje rocznie 9 kóp zboża, furę siana, 10 fur drzewa, zagon kapusty i 24 złr. T. otaczają od płd. Umieszcz i Potakówka, od zach. Czeluśnica i Gliniczek, od płn. Sadkowa i Dobrucowa, od wsch. Brzezówka. Tu 14 sierpnia 1610 r. Stanisław Stadnicki, zwany Dyabłem, z czeredą awanturników i opryszków różnoplemiennych, stoczył bitwę z ludźmi nieprzyjaznego sobie Łukasza Opalińskiego, marszałka kor., i Anny ks. Ostrogskiej. Oboło 6000 ludzi walczyło. Stadnicki poległ z 500 ludźmi, reszta poszła w rozsypkę. *Mac.*

Tarnowiec, os. do Podleszan, pow. mielecki.

Tarnowiec, słowac. *Trnovec,* węg. *Tarnócz*, mko na Węgrzech, w komitacie liptowskim, na zach. od Wielkiego Bobrowca (Velki Bobrovec, Nagy Bobrócz) a na płd.-wschód od Sielnicy, nad pot. Pietruszka (Petrouszka), dopł. Wagu, w poziomie 559 mt. Według szem. dyecezyi spiskiej na r. 1891 liczył T. 772 mk. (67 rz.-kat., 695 wyzn. augsb., 5 nieun. i 5 izrael.). Par. T. istniała już od r. 1200, metryki przechowane są od r. 1755. Prócz kościoła rz.-kat. istnieje jeszcze kościół protest. *W. H.*

Tarnowiec 1.) al. *Tarnówiec*, urzęd. *Tarnowce* (po r. 1845), holendry, pow. bukowski (Lutomyśl), o 10 klm. na zach.-płn. od Lwowka (par. rz.-kat.), poczta w Zębowie, st. dr. żel. w Lutomyślu (Neutomischel); 8 dm., 60 mk. (22 kat., 38 prot.) i 325 ha (206 roli, 33 łąk, 15 lasu). T. wchodził dawniej w skład dóbr lwóweckich; istniał już przy schyłku zeszłego stulecia i należał do Melchiora Korzboka Łąckiego. 2.) **T.,** ob. *Tarnówko* i *Tarnowo.*

Tarnówka, jeziorko na obsz. wsi Ostrołęka, w pow. sandomierskim, gm. Samborzec. Strumień Samborka przepływa je i odprowadza wody do Wisły, o wiorstę odległej.

Tarnówka 1.) folw. i wś, pow. nieszawski, gm. Sędzin, par. Byczyna, ma 30 mk., 229 mr. dwor. i 5 mr. włośc. Należy do dóbr Klonowo. 2.) **T.,** wś i folw., pow. sieradzki, gm. i par. Szadek, odl. od Sieradza 21 w.; wś ma 9 dm., 99 mk.; folw. 4 dm., 13 mk. W 1827 r. 11 dm., 88 mk. W 1885 r. fol. T., oddzielony (1850 r.) od dóbr Rzepiszew, rozl. mr. 513: gr. or. i ogr. mr. 443, łąk mr. 13, past. mr. 32, nieuż. mr. 25; bud. mur. 4, drewnian. 3. Wś T. os. 13, mr. 164. Wś ta dawała pierwotnie dziesięcinę pleb. w Spicimierzu; na początku XVI w. dają łany folw. plebanowi w Szadku, łany zaś kmiece mansyonarzom przy kościele w Szadku, wartości do 4 grzyw. (Łaski, L. B., I, 356, 441). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552 wś T. miała 5 os., 1 1/4 łanu. Część Benedykta 1 os. Część szlach. bez kmieci 1/2 łanu (Pawiński, Wielkp., II, 228, 245). 3.) **T.** *Ponętowskie*, wś i folw. nad rz. Rgilewką, pow. kolski, gm. Krzykosy, par. Grzegorzew, odl. od Koła 8 w.; wś ma 12 dm., 391 mk.; folw. 10 dm., 82 mk. W 1827 r. 7 dm., 93 mk. W 1877 r. fol. T. rozl. mr. 1088: gr. or. i ogr. mr. 471, łąk mr. 126, past. mr. 79, lasu mr. 369, nieuż. mr. 43; bud. mur. 10, drewn. 17; płodozm. 12-pol., las urządzony, pokłady torfu. Wś T. os. 38, mr. 69. Na początku XVI w. dają łany km. i dwors. dziesięcinę pleb. w Grzegorzewie (Łaski, L. B. I, 219). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 z części M. Ponętowskiej płacono od 6 łan., 1 rzem., 2 osad.; Mateusz Ponętowski od 4 łan., 5 osad.; Tomasz Ponętowski od 2 łan., 5 osad. (Pawiński, Wielkop., II, 77). 4.) **T.,** wś i folw., pow. kolski, gm. Kłodawa, par. Bierzwienna Długa, odl. od Koła 18 w.; wś ma 2 dm., 27 mk.; folw. 6 dm., 100 mk. W 1827 r. 7 dm., 32 mk. W r. 1885 fol. T., w r. 1870 oddzielony od dóbr Bierzwienna Długa, rozl. mr. 622: gr. or. i ogr. mr. 586, łąk mr. 9, w odpadkach mr. 7, nieuż. mr. 20; bud. mur. 6, drewn. 10; płodozmian 14-pol. Na początku XVI w. łany dwors. i kmiece dają dziesięcinę pleb. w Bierzwiennie (Łaski, L. B., II, 450). 5.) **T.** *Wiesiołowska*, wś i folw., pow. kolski, gm. Karszew, par. Dąbie, odl. od Koła 20 w.; wś ma 10 dm., 169 mk.; folw. 5 dm., 46 mk. W 1827 14 dm., 120 mk. W r. 1887 fol. T. rozl. mr. 756: gr. or. i ogr. mr. 456, łąk mr. 68, past. mr. 131, lasu mr. 67, nieuż. mr. 35; bud. mur. 15, drewn. 6; las nieurządzony, pokłady torfu. W skład dóbr poprzednio wchodziły wsi: T. os. 23, gr. mr. 21; Łusie os. 23, mr. 228; Łabędź os. 7, mr. 259; Mrowisko os. 3, mr. 107; Baranowiec os. 4, mr. 200; Zalaski os. 4, mr. 148; Bocianiec osad 4, mr. 61. Na początku XVI w. łany folw. zdawna oddzielne, stały pustkami, ztąd wynikł spór kto ma pobierać z nich dziesięcinę, czy pleban w Dąbiu, czy arcyb. gnieźn., któremu dawali dziesięcinę kmiecie ze swych łanów (Łaski, L. B., II, 441). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 z części Małgorzaty Wiesiołowskiej płacono od 1 łanu, 1 rzemieśl., 7 osad; K. Wiesiołowskiej od 1 łanu, 1 rzemieśl., 3 osad. Prócz tego Wiesiołowscy mieli tu 6 1/2 łan., z tych jeden pusty (Pawiński, Wielkp., II, 75, 76). 6.) **T.,** dwie osady, pow. sandomierski, gmina Łoniów, parafia Sulisławice, odl. od Sandomierza 20 w., mają 10 mr. dwor. i 3 mr. włośc. 7.) **T.,** wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Łoździeje, odl. od Sejn 10 w., ma 50 dm., 149 mk., 171 mr.; wchodziła w skład dóbr Dusznica. 8.) **T.,** ob. *Tarnowski Młyn.* *Br. Ch.*

Tarnówka, wś. pow. kijowski, do klucza kahorlickiego, ob. *Ternówka*.

Tarnówka, pow. myślenicki, ob. *Jawornik*.

Tarnówka, niem. *Tarnowke*, wś z kościołem ew., niedaleko Gldy, $1^1/_4$ mili na płd.-wschód od Jastrowia (st. poczt.), w pow. wałeckim; 3210 ha (2380 roli or., 123 łąk, 488 lasu); 1885 r. 208 dm., 274 dym., 63 mk. kat., 1345 ew. (36 przypada na Tarnowski Młyn); par. kat. Krajenka. Szkoła ew. 3-klas. (1887 r. 278 dzieci, 3 naucz.). Pierwotnie leżała wś na t. z. Małem polu (Kleines Feld). Miejsce to zowią tutejsi koloniści jeszcze dziś: „die Dorfstaette“. Niedaleko wsi znajdował się zamek dziedzicą, dziś nieistniejący, ale miejsce nazywa się (Schlossberg). Koloniści zostali przez dziedziców uposażeni wielu przywilejami, mianowicie co do wolności wyznania, w skutek czego z pobliskiej Pomeranii coraz więcej napływało luteranów. Już r. 1579 przywilej fundacyjny jako wś uzyskała. W XVII w. została nawet wyniesiona do rzędu miast, ale już r. 1631 przywilej ten postradała. Zachowały się jeszcze akta magistrackie z r. 1609, 1617, 1624 i 1621, rozpoczynające się słowami: „Wir Buergermeister und Rath der Stadt Tarnowka“; inne są po łacinie pisane: „Actum in oppido Tarnowka“. Katolicy rzadko się tu osiedlali, bo luterscy mieszkańcy bardzo na to baczyli, aby żadne posiadło nie dostało się w ich ręce. W wojnach szwedzkich wś wiele ucierpiała. R. 1701 spłonęła połowa wsi wraz z kościołem ewang. R. 1762 szarańcza wielkie wyrządziła szkody. T. należała pierwotnie do dóbr krajeńskich, których dziedzicami byli: Kościelecki, założyciel wsi; Zygmunt Grudziński; Andrzej Karol Grudziński; Działyńscy: Jakub, Józef, August, Marcin; ks. Józef Aleks. Sułkowski; ks. Anna Sułkowska; hr. von Fletow; Komierowski. Kościół w T. stał się głośnym z powodu smutnych zajść, które się przy nim w pierwszej połowie XVIII w. wydarzyły. O zajściach tych pisze w urzędowym liście do Augusta II ówczesny oficyał kamieński Józef Erazm Plater, że były poniekąd gorsze, aniżeli sławna sprawa toruńska z r. 1724. Rzecz tak się miała: Już przed reformacyą istniał tu kościół. W drugiej połowie XVI w., w czasie wielkiego pomoru, ludność polska i katol. wyginęła. Wtedy dziedzic wsi Kościelecki sprowadził Niemców luteranów z Pomeranii i nadał im wolność wyznania. Nowi osadnicy odprawiali nabożeństwo początkowo w domu u jakiegoś Recława, później jednak przywłaszczyli sobie opustoszały kościół kat. Dopiero za rządów oficyała Platera wyczytano w aktach starych synodów, że kościół w T. był katolicki. Wtedy właśnie gorliwy pleban w T. Chrystyan Weyse szerzyć zaczął luteranizm w okolicy, w skutek czego wydalono go z archidyakonatu kamieńskiego. Ponieważ luteranie z T. odwoływali się na swoje przywileje i nie chcieli oddać kościoła, ówczesny arcyb. Teodor Potocki wyznaczył komisyę, ażeby na miejscu rzecz tę dokładniej zbadała. Kś. Plater, kanonik gnieźn. opisuje w następny sposób czynność tej komisyi: „Jako naznaczony od Najprzew. Arcypasterza wizytator i z wiedzą dziedzica Józ. Działyńskiogo, wybrałem się do Tarnówki we wigilią św. Macieja 24 lutego 1732 r. Dla lepszego zbadania powierzonej mi sprawy, zabrałem do towarzystwa 5 kapłanów: Józ. Blistron, kan. kamieńskiego i prob. z Chojnic, Wojc. Golańskiego, także kan. kamieńskiego i prob. złotowskiego; Wojc. Gładajewskiego, prob. z Głubczyna, Wojc. Gruczyńskiego, prob. zakrzewskiego i Wojc. Sadowicza, altarzystę z Krajenki. Już zdaleka ujrzeliśmy przed kościołem w Tarnówce chłopstwa nagromadzonego na cmentarzu jakoby do 500, a wiedząc, że zaburzenia chcą robić, rzekłem: Dzieci, nie przychodzę tu, aby wam kościół wasz odebrać, ale tylko aby zobaczyć, jakie macie prawa i przywileje, żebym o nich do mego Najjaśn. Pana i Prymasa doniósł. Ale ci zamiast odpowiedzi kamieniami i kijami, które poprzednio na cmentarzu nagromadzili, na nas rzucili. Oprócz tego wciąż w dzwony bili, ażeby coraz więcej ludzi przychodziło..... I kiedyśmy już spiesznie, ledwo co żywi, odjeżdżali, jeszcze za nami wybiegli z kamieniami, kijami i kosami, ażeby nas posiekać. Pan Józef Działyński przyjął nas w Złotowie ze łzami w oczach, widząc krew płynącą i rany otwarte..... Potem podyktował jako karę na buntowniczych swoich poddanych, ażeby niebawem kościół swój obalili, tak że kamień na kamieniu nie miał pozostać; resztę kary, na jaką zasłużyli, opuścił im wspaniałomyślnie..... Pomimo to Tarnowczanie wcale nie myśleli wykonać zapadłego dekretu, ba nawet pisali do króla pruskiego do Berlina, ażeby ich bronił. Dwór też berliński wystosował zaraz pismo tak do arcybiskupa jako i do króla Augusta II....“ Ale oficyał Plater taką do pruskiego dworu posłał odpowiedź, że odtąd głębokie milczenie pokryło całą tę sprawę. Kościół został tedy tego samego roku rozebrany, sprzęty kościelne jednak jako to: dzwony, kazalnicę, chrzcielnicę, konfesyonał i ławki zakopali mieszkańcy potajemnie w ziemi. Dopiero za rządów pruskich r. 1773 został nowy kościół w pruski mur pobudowany, który jeszcze dziś istnieje. Oba dzwony mają napis: Soli Deo Gloria. Fecit me David Bieck anno 1728 i 1729. Relacya przeciwnej strony nie wie nic o tem, że tu przed reformacyą był kościół katolicki.

Według niej, wystawili tu między r. 1579—1582 luterscy mieszkańcy wsi kościół własnym kosztem. Gdy tenże r. 1701 się spalił, pobudowali sobie r. 1706 nowy, który jeszcze nie był całkiem wykończony, gdy nastąpiła dopiero co opisana katastrofa (ob. „Utrac. kościoły“ przez ks. Fankidejskiego, str. 293—295; „Preuss. Prov. Bl.“, 1830, str. 321—340 i „Der Kreis Flatow“ von Schmitt, str. 286). *Ks. Fr.*

Tarnówko 1.) al. *Tarnówek*, *Tharnowo* r. 1487, *Tarnowo minor* 1560, mylnie *Tornówko*, majętność, w pow. inowrocławskim (Strzelno), o 8 klm. na płd.-wschód od Kruszwicy, nad Kiciną, o 1500 kroków na wschód od Gopła, wzn. 84 mt. npm.; graniczy z Kicinem, Rusinowem, Janocinem i Chełmcami (par. i pocz.), st. dr. żel. w Kruszwicy; 6 dm., 135 mk. kat. i 264 ha (156 roli, 23 łąk, 7 past., 3 nieuż., 74 wody); czysty dochód grunt. 3308 mrk; cegielnia, wiatrak; właścicielem jest Jakub Kozłowski. W r. 1487 Piotr z Bnina, biskup włocławski, wspólnie z kapitułą rozgraniczają posiadłość swą Kicko od Tarnówka, dziedzictwa Stanisława z Tarnowa (Kod. dypl. Pol., II, 568—570). Akt wspomina wsi Nynoczino (Janocin) i Chełmce, tudzież jeziora Gopło i Kicko, jeziorko Tarnowskie i drogę zwaną „braczskj seu lavy“. Nazwa „Ławy“ przechowała się do nowszych czasów; stał tam niegdyś fol. Ława. W r. 1557—66 było w T. 3 zagr., 2 rybaków i 1 łan os.; dziedzicami byli Mikołaj i Wojciech z pobliskiego Tarnowa. Na obszarze T. znaleziono kilka kawałów bursztynu i odkopano cmentarzysko, w którem między innemi, znaleziono popielnicę bronzową, żelazne nożyce i groty. 2.) **T.**, dawniej *Tarnowiec*, w pow. obornickim, o 10 klm. na płn. wschód od Obrzycka; par. prot. Piotrowo, par. kat. i poczta w Boruszynie, st. dr. żel. w Wronkach o 18 klm.; 149 dm., 1028 mk. (667 kat., 346 prot., 15 żyd.) i 1160 ha (873 roli, 62 łąk, 40 lasu); większą własn. (145 ha) posiada Gustaw Prange. T. wchodziło w skład starostwa rogozińskiego; zabrane przez rząd, wcielone zostało do domeny Połajewo. Chłopów uwłaszczono; lasy zatrzymał rząd i wystawił leśnicz.: Birkenfurth. *E. Cal.*

Tarnówko, wyb. do Brodnicy.

Tarnowo 1.) wś i folw., pow. łomżyński, gm. i par. Miastkowo, odl. 17 w. od Łomży, posiada gorzelnię, wiatrak. W 1827 r. 26 dm., 205 mk. Dobra T. składały się w 1885 r. z fol. T. i Łubia, rozl. mr. 2517: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 724, łąk mr. 215, past. mr. 70, lasu mr. 1108, nieuż. mr. 45; bud. mur. 7, drewn. 20; fol. Łubia gr. or. i ogr. mr. 282, łąk mr. 48, past. mr. 21, nieuż. mr. 4; bud. drewn. 7; płodozm. 10-pol., las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły wsi: T. os. 43, mr. 94; Orło os. 2, mr. 16; Leopoldowo os. 13, mr. 24; Podosie os. 13, mr. 213; Kraska os. 15, mr. 26. Jestto stare gniazdo Tarnowskich, wspominane w aktach sąd. z r. 1417 (Gloger, Ziemia łomżyńska). 2.) **T.**, ob. *Goski T.* *Br. Ch.*

Tarnowo 1.) al. *Tarnowa*, wś i folw., pow. babimoski, o 5 klm. na płd. od Rakoniewic. Graniczy z Błockiem, Łąkiem i Prochami; par. katol. Prochy, protest. Rakoniewice, poczta w miejscu, st. dr. żel. w Wolsztynie o 12 klm. W r. 1380 bracia Sambor, Jan, Stanisław, Stępota i Maciej przekazali kościołowi w Prochach dziesięcinę snopową z ról dziedzicznych na Prochach, Proszkowie i Tarnowie (Kod. Wielkp., n. 1783); r. 1398 Wichna Niewierska z Niewierza pozywa Stępotę z T. o 12 grzyw. posagu matki (Akta grodz. wielkop., II, n. 2088). Około r. 1564 pobierał biskup pozn. 36 groszy z 3 łan. os. na T.; r. 1580 dziedziczyli tę wś Jakub Drzewiecki i Andrzej Strykowski; pierwszy miał 1 łan os., 2 zagr., 1 komor., kołodzieja i krawca, a drugi półtora łanu os., ćwierć karczmarską, 2 zagr., 2 komor. i 1 kołodzieja. W r. 1712 wojew. inowrocławski Maciej Radomicki, dziedzic T., przywilejem spisanym w Parzęczewie d. 5 czerwca, oddał T. sprowadzonym z Niemiec osadnikom (ob. St. Karwowskiego, Rakoniewice, 72—5). Obecnie wś T. ma 83 dm., 626 mk. (104 kat., 522 prot.) i 854 ha obszaru (607 roli, 147 łąk, 38 lasu). Folw. wchodzi w skład klucza rakoniewickiego; właścicielem jest Stanisław hr. Czarnecki. 2.) **T.**, *Tarnow* r. 1311, *Tarnowe* r. 1357, majętność, w pow. inowłocławskim (Strzelno), o 6 klm. na wsch.-płd. od Kruszwicy i 4 klm. od Gopła; par. Piaski, poczta i st. dr. żel. w Kruszwicy; graniczy z Gocanowem, Gocanówkiem, Głębokiem i Bacharciem; ma 5 dm., 144 mk. (129 kat., 15 prot.) i 322 ha (247 roli, 33 łąk, 35 past., 6 nieuż.); czysty doch. grunt. 5147 mrk; cegielnia, chów koni. Z tego T. pisali się „Siczest“, Wojciecha syn, w r. 1311 (Kod. Wielkp., n. 941), Ninogniew w r. 1357 (Dok. Kuj. Ulanowskiego, str. 255) i Stanisław w r. 1487 (ob. *Tarnówko*). Regestra pobor. z drugiej połowy XVI w. (Pawiński, II, 31) wymieniają w par. Piaski: Tarnowo minor (?) z 14 łan. os., 2 zagr. i 2 rybakami, a przy nich nawiasowo Andrzeja Sirockiego. T. miewało dziedziców wspólnych z Gocanowem, 3.) **T.** al. *Tarnowa*, wś i dwór, pow. kościański, o 3 klm. ku płn. od Czempinia (par., poczta i st. dr. żel.); graniczą z Iłówcem, Bieczynami, Srockiem, Piechaninem, Czempiniem i Borówkiem. Między r. 1393 i 1400 pisali się z tego T. Janusz, Wyszak, Kunat i inni (Akta gr. wielkp. z mylnem objaśnieniem). W r. 1580 było tu 4 zagr.; przy schył-

ku zeszł. stulecia wchodziło T. w skład klucza czempińskiego, własności Wiktora Szołdrskiego. W r. 1854 odkopano tu cmentarzysko z popielnicami. Po separacyi włościan rozdzielono T. na Nowe i Stare, czyli na wieś i dwór. Nowe T. ma 9 dm., 83 mk. kat. i 91 ha (78 roli, 9 łąk); Stare T. czyli dwór ma 4 dm., 128 mk. (117 kat., 11 prot.) i 359 ha (257 roli, 77 łąk, 6 past., 4 lasu, 12 nieuż., 1·36 wody); czysty doch. grunt. 5159 mrk; piekarnia; owczarnia Negretti, chów bydła. 4.) **T.**, dawniej *Tarnowiec*, wś, w pow. obornickim, o 7 klm. na północ od Rogoźna (par., poczta i st. dr. żel.); z os. Karlsruhe (2 dm., 29 mk.) tworzy okr. wiejski, mający 29 dm., 335 mk. (132 kat., 203 prot.) i 1166 ha (822 roli, 21 łąk, 200 lasu); czysty doch. z ha roli 8·22, z ha łąk 11·36, z ha lasu 1·17 mrk. W tym obszarze są objęte dwa sołectwa, z których jedno ma 158, a drugie 273 ha. T. wchodziło w skład ststwa rogozińskiego; nie wiadomo kiedy przeszło na własność skarbu. Zdaje się, że już istniało przed r. 1390 i należało do Mikołaja Boglewicza (Akta grodz. wielkp., I). W r. 1580 trzymał tę wś Krzysztofor Sokołowski; było tam 14 śladów os., 1 zagr., kołodziej. 5.) **T.** al. *Tarnowa*, wś kośc. i dwór, pow. poznański, dek. bukowski, o 16 klm. na płn.-wschód od Buku, na trakcie poznańsko-berlińskim, w okolicy wzn. 93—97 mt., szkoła i poczta w miejscu, st. dr. żel. w Rokitnicy o 8 klm. W r. 1288 składało się T. z dwóch części, które biskup pozn. Jan wcielił do par. Lusowo; jedna należała do Janka, druga do Arkembolda, brata jego. R. 1293 synowie Janka: Filip, archid. gnieźn., Sędziwój, podkom. kaliski, Mikołaj, wojew. tczewski, i Michał, podczaszy kaliski, darowali całe T. kościołowi poznańskiemu. To nadanie zatwierdził Przemysław II w Poznaniu d. 10 lutego t. r., dodawszy sąsiednie Kobylniki (Kod. Wielkp.). Między r. 1383 i 1400 nie pisał się żaden szlachcic z Tarnowa tego (Akta gr. wielkp., mylnie objaśnione). i kanonik pozn. Piotr (Kod. Wielkp., n. 1809, 1811, 5) z innego może pochodził T. W r. 1580 miało T. biskupie 12 łan. os., $^3/_8$ łanu karczm., 3 zagr., 3 rzemieśl. i 11 komorn. Po r. 1793 rząd pruski nadał wś generałowi v. Toenne-Luettichau, który ją wkrótce potem sprzedał radcy v. Graevenitz. Kościół z cegły, p. w. WW. Św., wystawiony i uposażony w roku 1464 przez biskupa pozn. Andrzeja, doczekał się z czasem wieży drewnianej. W kościele wiszą wizerunki dobroczyńców: Antoniego Okęckiego, biskupa († 1793), Ludwika Józefa Mathy, sufragana, Antoniego Lipińskiego i Józefa Słupińskiego, kanoników pozn., tudzież dwa portrety bez podpisu, z których jeden wyobraża biskupa, drugi kanonika. Przy schyłku zeszłego stulecia jezuita Trąmpczyński, spowiednik Maryi Leszczyńskiej, urodzony i zmarły w pobliskiej Górze, darował kościołowi robiony przez tę królowę ornat, który kanonik Lipiński, pleban, przenieść kazał do kościoła św. Wojciecha w Poznaniu. Księgi chrztów zaczynają się od r. 1669, ślubów od r. 1670, zmarłych od r. 1742. Parafię, liczącą 1050 dusz, składają: Bógdał, Góra, Karolewo, Kokoszczyn, Maryanowo i T. Dochody plebana wynosiły około 1850 r. 107 tal. czynszów, 80 tal. kompozyty, 71 wierteli żyta i 97 wiert. owsa; do probostwa należało 565 mr. Szkoła istniała w T. około r. 1695; pleban Wawrzyniec wystawił szpital około r. 1737. Nomenklatura miejscowości, jak np. Modła, Mokicie, Ostre Górki, Zdrójki i t. p., poszła w zapomnienie po separacyi włościan. Wś obecnie ma 58 dym., 537 mk. (446 kat., 54 prot., 37 żyd.) i 721 ha (610 roli, 35 łąk). Dwór z Karolewem (3 dm., 69 mk.) i Maryanowem (1 dm., 26 mk.) tworzy okr. dworski, mający 20 dm., 414 mk. (374 kat., 40 prot.) i 811 ha (697 roli, 78 łąk, 9.64 past., 21 nieużyt., 4·88 wody); czysty doch. grunt. 12933 mrk. 6.) **T.**, majętność, w pow. średzkim, o 2 klm. na płn. od Kostrzyna (par., pocz. i st. dr. żel.); na drodze do Pobiedzisk; z Puszczykowem (7 dm., 61 mk.) i Zaborzem (1 dm., 11 mk.) tworzy okr. wiejski, mający 18 dm., 219 mk. kat. i 571 ha (507 roli, 37 łąk, 16 lasu, 10·30 nieuż., 0·26 wody); czysty doch. grunt. 4860 mrk; owczarnia Negretti i chów bydła. Właścicielem jest Bartłomiej Sokolnicki. Między r. 1386 i 1400 pisał się ztąd Piotr Kot i inni Tarnowscy (Akta gr. Wielkp.); r. 1580 Adam Tarnowski posiadał tu 10 łan. os., 2 półłanki puste i 2 zagr.; r. 1620 dziedziczył tę majętność Jan Kornatowski; z 10 kmieci zostało tylko 5; 7 łan. pustych wcielono do obszaru dwors.; przy schyłku zeszłego wieku do nowszych czasów siedzieli tu Suchorzewscy, około r. 1870 z Suchorzewskich Moszczeńska. 7) **T.** al. *Tarnowa*, wś kośc., pow. wągrowiecki, dekan. łekneński, o 2 klm. ku płd.-zach. od Łekna, na płn. wybrzeżu jez. Rgielska, wzn. 91·3 mt. npm.; par. i szkoła w miejscu, poczta w Łeknie, st. dr. żel. w Janówcu i na Domasławku (Elsenau) o 16 klm.; 23 dm., 223 mk. (194 kat., 29 prot.) i 498 ha (396 roli, 50 łąk); większą własn. (138 ha) posiada P. Stubenrauch. Kościół p. w. św. Mikołaja istniał w T. już przed r. 1392; plebanem był Tomisław (Kod. Wielkp., n. 1924). Opat Krystyn udał się do Innocentego VII z prośbą, ażeby przy następującem osieroceniu parafii jeden z cystersów łekneńskich objął jej rządy, czyli, ażeby opatowi służyło prawo patronatu. Papież przychylił się do prośby w r. 1404. Po śmierci proboszcza Ma-

cieja objął rządy parafii zakonnik Tylman. O kościele mówi podanie, że w czasie powodzi przypłynął nie wiadomo zkąd i osiadł na wzgórzu. Probostwo za arcyb. Łaskiego posiadało folwark z ogrodem, 2 łany roli z łąkami, zagrodę z karczmą, tudzież grunta dla rybaka, wikaryusza i pod szkołę. Plebanom służyło prawo rybołówstwa na jez. Rgielsku wszelkiemi sieciami, wyjąwszy niewodu, dla dwóch rybaków. Parafię składały: Bobrowniki, Bukowie, Durowo, Klasztorek (nie Podklasztorze wągrowieckie), Kobylec, Krośno, Micharzewo, Nowa Wieś i Rgielsko. W nowszych czasach wcielono parafię do Łęgowa. T. było odwieczną własnością cystersów w Łeknie (potem w Wągrówcu). Bulla Honoryusza II z d. 31 maja 1218 r. wymienia T. między ich posiadłościami (Kod. Wielkp., n. 101). W r. 1463 opat Konrad sprzedał sołtystwo z karczmą Wojciechowi za 20 grzyw. Sołtys otrzymał 2 wolne łany roli, 2 łąki, 2 zagrody, wolne polowanie i rybołówstwo, tudzież zwykłe dochody z spraw sądzonych; opat uwolnił go od wszelkich opłat i ciężarów niepaństwowych za 2 grzyw., które sołtys winien rocznie płacić do rąk przeora. Kmiecie składać będą te same podatki, co inni poddani, na rolach klasztornych winni zorać i skosić po jednym morgu, a zamiast innych pańszczyzn płacić będą rocznie po pół grzywny z łanu roli. Wszyscy zaś mieszkańcy osady tarnowskiej płacić mają wieprzowe po 8 skojców i zamiast podejmowania opata w czasie sądów opackich po 6 skojców. W r. 1579—1600 było tu 6 ślad. os. (1 sołtysi). Sejm z r. 1773—75 wyznaczył komisyę do rozgraniczenia T. i innych posiadłości klasztornych od sąsiednich dóbr szlacheckich (Konst., II, 277). Po r. 1793 rząd pruski zabrał wieś i wcielił do domeny w Wągrówcu. Na obszarze T. odkopano cmentarzysko z popielnicami i znaleziono różne srebrne przedmioty i monety arabskie. 8.) **T.** al. *Tarnowa*, urzęd. *Tharlang* (przed r. 1845), wś i folw., w pow wschowskim (Leszno), o 4 klm. na zach.-płd. od Rydzyny (Reisen), gdzie par., poczta i st. dr. żel. W r. 1580 było w T. $7^3/_4$ łan os., 2 zagr. i 2 komor. T. weszło z czasem w skład klucza rydzyńskiego. Wś ma 76 dm., 434 mk. (20 kat., 414 prot.) i 615 ha (428 roli, 95 łąk, 6 lasu). Folw. ma 4 dm. i 49 mk. Właściciel ks. A. Sułkowski na Rydzynie. *E. Cal.*

Tarnowo 1582, *Tarnowa* 1768, też *Pilnepole*, niem. *Segenfelde*, dobra ryc., pow. wałecki, st. p. Krępa, par. kat. Skrzetusz, st. kol. Lubianka o 5 klm. odl.; 798 ha (535 roli or., 25 łąk, 197 lasu); 1868 r. 108 mk., 1885 r. 10 dm., 28 dym., 181 mk. (122 kat., 59 ew.); gorzelnia, mleczarnia, hodowla bydła na tucz. Między r. 1564—69 był tenutaryuszem Mokronowski; 1768 posiadał je Jerzy v. Blakenburg. Dopiero za czasów pruskich zostały te dobra szlacheckiemi; r. 1804 były oszacowane na 8000 tal. (ob. „Gesch. des Dt. Kroner Kreises, str. 229). 2.) **T.**, wś, tamże, 360 ha (169 roli or., 17 łąk, 46 lasu); 1868 r. 247 mk.; 1885 r. 32 dm., 51 dym., 268 mk., 120 kat., 148 ew.; szkoła ewang. *Kś. Fr.*

Tarnowo al. *Stary Toruń* (Alt-Thorn), dok. 1222 *Tarnowo*, w XV w. *Tornow*, prastara osada, na której obszarze pierwotnie założono mto Toruń (ob. Kętrz. „O ludn. pols.“, str. 72),

Tarnowola, wś, pow. biłgorajski, gm. Aleksandrowo, par. (r. g.) Majdan Sopocki, rz.-kat. w Józefowie. W 1827 r. 26 dm., 150 mk., par. Górecko. Dobra T. i Brzeziny rozl. (w r. 1839) mr. 816. Wś T. os. 18, mr. 269; wś Brzeziny os. 25, mr. 439. *Br. Ch.*

Tarnowska Ruda, ob. *Ruda* 69.).

Tarnowska Wola 1.) wś i folw. w pobliżu Pilicy, pow. rawski, gm. Budziszewice, par. Lubochnia, odl. 26 w. od Rawy. Wś ma 43 dm., 360 mk.; folw. (w części rozkolonizowany) ma 3 dm. W 1827 r. 24 dm., 155 mk. W r. 1873 fol. T. Wola rozl. mr. 287: gr. or. i ogr. mr. 268, łąk mr. 11, nieuż. mr. 8; bud. mur. 5, drewn. 8; płodozm. 8-pol. Wś T. Wola os. 40, mr. 614; wś Dębniak os. 12, mr. 166. 2.) **T.** *Wola*, wś, pow. kozienicki, gm. Rożniszew, par. Magnuszew, odl. od Kozienic 28 w., leży nad łachą wiślaną, o 3 w. od lewego brzegu Wisły i wsi Tarnowski Przewóz (naprzeciw wsi Tarnów, w pow. garwolińskim); ma 25 dm., 276 mk., 374 mr. W r. 1532 pobierano tu mostowe (Lustr., 4—69). 3.) **T.** *Wola*, wś, pow. chełmski, gm. Olchowiec, par. Wereszczyn; leży na płd. od Tarnowa (ob.). W 1827 r. 53 dm., 340 mk. *Br. Ch.*

Tarnowska Wola, wś w pow. tarnobrzeskim, par. rz.-kat. i poczta w Majdanie (o 8 klm. na płd.), leży w równinie piaszczystej, śród lasów, przy drodze z Majdanu do Tarnobrzegu. Ma 60 dm., 391 mk.; 382 rz.-kat. i 9 izr. Graniczy na płd. z Dębą, na płn.-wschód z Jadachami. *Mac.*

Tarnowski Młyn al. *Tarnów*, wś i os. młyn. *Tarnówka*, nad rzką b. n., pow. koniński, gm. Piorunów, par. Rusocice, odl. od Konina 16 w. Wś ma 21 dm., 164 mk., 18 os., 379 mr.; wchodziła w skład dóbr Chylin; os. młyn. 2 dm., 4 mk. W 1827 r. 3 dm., 58 mk.

Tarnowski Przewóz, pow. kozienicki, ob. *Przewóz* 10). W 1827 r. było tu 10 dm., 91 mk. Wś należała do par. Tarnów (na prawym brzegu Wisły).

Tarnowskie góry al. *Tarnowickie*, jestto pasmo wyniosłości u źródeł rzek Kłodnicy i Małapanwi, śród wyżyny Górnego Szląska. Sięgają one do 300 mt. wysok. a ciągną się falisto aż ku rzece Widawie. Są one prawie

wszędzie zajęte pod uprawę roli, miejscami lasem pokryte. W głębi pokłady wapienia, bogate w rudę żelazną i ołowianą, głównie jednak w galman.

Tarnowskie Góry, także *Góry* al. *Tarnowice*, *Tarnowickie Góry*, niem. *Tarnowitz*, msto powiatowe na Szląsku górnym, śród bezwodnej wyżyny, na wznies. 1005 st. parys., na płn.-zach. od Bytomia (odl. 14 klm.), o kilka wiorst od granicy pow. będzińskiego (komora celna Niezdara na drodze do Siewierza); posiada kościół par. kat., kościół par. ewang., synagogę, szkołę górniczą niższą, szkołę realną, szkołę dla dziewcząt, kilka szkół niższych, inspekcyę górniczą, 732 ha obszaru miejskiego (587 ha roli), 426 dm., 8618 mk. (6668 kat., 1323 ew., 627 żyd.). Ludność przeważnie polska. W związku z rozwiniętym w okolicy miasta i całym powiecie przemysłem górniczym, istnieją w mieście fabryki wyrobów ołowianych, cynkowych, rur ołowianych, szrutu, bieli cynkowej, cementu, piece wapienne. Huta istniejąca pod miastem (4 dm., 163 mk.), produkowała około r. 1870 do 200,000 cent. żelaza i do 170,000 tonn koksu na własny użytek. Przy mieście jest stacya drogi żel., łącząca je z Bytomiem i innemi pobliskiemi punktami Szląska. Początkiem miasta była osada górnicza na obszarze wsi Tarnowice Stare. Jerzy, margr. brandeburski, pan na Bytomiu i Jan, ks. opolski, założyli tu r. 1525 miasto górnicze, którego magistrat podlegał władzy starosty książęcego, rezydującego w Świrklińcu (Neudeck). W czasie wojny 30-letniej górnicy tutejsi, przeważnie ewangielicy, przyłączyli się do korpusu Jerzego Mansfelda, operującego w r. 1626 przeciw wojskom cesarskim. Karząc ich za to cesarz Ferdynand II, oddał katolikom, stanowiącym znaczną mniejszość w mieście, zarówno kościół ewang., wzniesiony zaraz po założeniu miasta, jak kaplicę cmentarną, szpital i szkołę. W r. 1697 d. 23 czerwca August II, elektor saski, obrany królem polskim, przyjmował tu posłów wyprawionych na jego spotkanie. Po zajęciu Szląska przez Prusaków rozwinęło się tu na nowo górnictwo. Wzniesiono w mieście kościół ew., utworzono zarząd górniczy, który istniał do r. 1807, powstały nowe kopalnie i huty, mianowicie Friedrichsgrube (Strzybnica). Ludność miasta, która po 30-letniej wojnie spadła do kilkuset głów, doszła do 1000 około r. 1700 a do 1505 w r. 1806; w r. 1849 było 4304 a r. 1861 doszła do 5534. Główne ulice nazywają się: Krakowska, Lubliniecka, Gliwicka. Miasto ma dwa rynki. Na placach miasta wzniesiono około połowy obecnego stulecia posągi: Jerzego, margr. brandeburskiego, założyciela miasta, i Steina, jako organizatora górnictwa szląskiego. *Powiat tarnowicki*, utworzony r. 1873 z płn. części dawnego pow. bytomskiego, zawiera $5^3/_4$ mil kw. Zajmuje on część płaskowzgórza, sięgającego do 1000 st. npm. i stanowiącego węzeł wodny, z którego rozchodzą się w różne strony dopływy Odry i Wisły. Wody płaskowzgórza uprowadzają: Brynica (od wsch.), Małapanew (od płn.) i Drawa (dopł. Kłodnicy, od zach.). Pasmo wyniosłości, zwanych Tarnowickiemi górami, dosięga w górze Trockenberg 1074 st. parys. npm. Płn. część powiatu jest przeważnie lesista. Lasy te należą do obszaru większej posiadłości (głównie dobra hrabiów Henckel v. Donnersmark); płd. połowa posiada liczne kopalnie, huty i fabryki. Obszar powiatu wynosi 32,475 ha (13,552 roli, 1913 łąk i 14,709 ha lasu); czysty przeciętny dochód z ha roli 9·40 mrk. Do miast należy 732 ha; do gmin wiejskich 7811 ha (692 łąk i 104 lasu); do większej własn. 23,932 ha (6848 roli, 1221 łąk i 14,605 lasu). Ludność powiatu w r. 1871 wynosiła 38,891 a w 1885 r. 47,856, w tej liczbie 44,206 kat. (20,962 męż., 23,244 kob.), 2490 ew. (1268 męż., 1222 kob.) i 1160 żyd. (528 męż., 632 kob.). Według niemieckich źródeł ludność polska stanowi w powiecie 77 % ogólnego zaludnienia. *Br. Ch.*

Tarnowsko-leluchowska droga żelazna, ma 151 klm. długości, bierze początek w Tarnowie i przechodzi przez Bobowę, Grybów, Nowy Sącz, Stary Sącz, Piwniczną, Żegiestów, Muszynę aż do Leluchowa w pow. sądeckim. Odtąd zaczyna się węgierska część drogi, linia Orłów-Preszów (Orlo-Eperies). W punkcie wyjścia linii ze Strusiny (przedm. Tarnowa) wznies. sięga 204 mt. Najwyższy punkt w dolinie pot. Pająk (dopł. Biały) w olicy Grybowa sięga 435 mt. Od N. Sącza do Leluchowa idzie droga doliną Popradu.

Tarnowszczyzna, pow. miechowski, ob. *Kozłów.*

Tarnowszczyzna, folw. nad Dzitwą, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Tarnowszczyzna, o 15 w. od Lidy, 49 mk., gorzelnia; w 1865 r. własność gen. Mawrosa. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: Bobowce, Chodziuki, Dzitryki, Górniaty, Mochowicze, Mosiewicze, Poreczanie i Repniki, w ogóle 491 dusz rewiz. włośc. uwłaszcz. i 53 b. włośc. skarb. Gmina składa się z 3 okr. wiejskich: T., Olżew i Radziwoniszki, należy do I okr. pok. do spraw włośc., obejmuje 20 nomenklatur, mających 296 dm., 3585 mk. włośc. Hr. Demetryusz Mawros, z rodziny greckich Fanaryotów, otrzymał upoważnienie do utworzenia ordynacyi z dóbr swoich, położonych w pow. lidzkim: T., Andruszki, Olżew Mały, Daniewszczyzna, Mańkowicze, Jeremi-

cze, mających 3557 mr. obszaru, z dochodem 12,000 rs. *J. Krz.*

Tarnupska Stroga, pow. maryampolski, ob. *Stroga* 2.).

Tarnycznyk (1231 mt.), najbardziej na płn. wysunięta część grzbietu górskiego Jajce, nad ujściem pot. Prawicz do Świcy.

Tarnyszory, ob. *Ternyszory.*

Tarosiszki, zaśc., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 60 w. od Poniewieża.

Tarowszczyszki, wś, pow. wileński, w I okr. pol., gm. Giedrojcie (o 4 w.), okr. wiejski i dobra, Komarów, Marciniszki, o 45 w. od Wilna, 5 dm., 35 mk. kat. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.).

Tarpen, 1310 *Tarpenouo* i *Tarpnow*, dobra i wś, pow. stynawski, par. ew. Heinzendorf, kat. Seitsch. W r. 1885 dobra miały 278 ha, 3 dm., 43 mk. (12 kat.); wś 153 ha, 39 dm., 202 mk. (81 kat.).

Tarpienen, wś, pow. królewiecki, st. p. Troempau.

Tarpno 1.) niem. *Tarpen*, dok. *Tarppin*, *Tarppen*, *Terpno*, folw., pow. grudziądzki, st. poczt., tel. i kol. i par. kat. Grudziądz (o 4 klm.), leży nad jeziorem, z którego wypływa Trynka; 354 ha (252 roli or., 38 łąk, 18 lasu); 1885 r. 8 dm., 21 dym., 140 mk., 66 kat., 74 ew.; hodowla owiec na tucz, sprzedaż mleka. 2.) **T.** *Małe*, niem. *Kl. Tarpen*, wś, tamże, 39 ha (27 roli or.); 1885 r. 86 dm., 253 dym., 929 mk., 200 kat., 719 ew., 7 dysyd., 3 żyd.; 1868 r. 834 mk. 3.) **T.** *Wielkie*, niem. *Gr. Tarpen*, wś, tamże, 156 ha (138 roli or., 7 łąk); 18 dm., 30 dym., 161 mk., 57 kat., 104 ew.; 1868 r. 114 mk. Wś ta zachodzi po raz pierwszy w reg. szkodowych z r. 1414, gdzie szkodę obliczono na 200 grzyw., które jednak przy spłaceniu zniżone zostały na 50. Regestra czynszowe z r. 1419 wymieniają w T. 12 radeł osiadłych i 9 pustych; od pierwszych płacono po 15 skojców, razem 7 grz. 12 skoj. do zamku grudziądzkiego. Lustracya z r. 1664 opiewa, że folwark po wojnie szwedzkiej był zrujnowany tak, że dziedzic, wojew. Potocki, musiał go odnowić. R. 1765 wynosił wysiew 4 łaszty à 100 fl.; mieszkańców liczył 7 danników (Instleute) i 1 karczmarza, który r. 1761 otrzymał od starosty Augusta v. Golz 12 mr. roli. Po śmierci tegoż ststy otrzymała folw., już za rządów pruskich, wdowa po nim w dożywocie, r. 1797 zaś nadał go Fryderyk Wilhelm II jako domenę prezesowi regencyi Schroetterowi wraz z jeziorem, dwoma laskami i łąkami nad Ossą. Czynsz wynosił 435 tal. 35 gr. a za rybitwę w jeziorze i w Trynce 27 tal. R. 1798 sprzedał Schroetter folw. za 13,000 tal. Szczepanowi Klawittrowi, ten zaś wójtowi Marcinowi Sommerfeldt. Wś W. Tarpno obejmowała w 1825 r. 585 mr. roli w wieczystą wydanej dzierżawę. R. 1827 nastąpiło uwłaszczenie, za co posiedziciele zobowiązali się do dawania 102 kor. i 13 mac żyta, która to dań r. 1847 zamienioną została na rentę pieniężną. T. Małe powstało dopiero r. 1801 na obszarze odłączonym od folw., na t. z. Piaskowych Górach, pod nowowiejską granicą. R. 1836 znajdowało się na roli folw. 46 chat, na karczemnej 17. Czynsz, który wioska płaciła dziedzicom folw., został przez rentę umorzony (ob. „Gesch. des Graudenzer Kr.“ v. Froehlich, I, 329—330). Dawniej była w T. kaplica św. Krzyża, do fary grudziądzkiej należąca. Pobudował ją około r. 1620 Jakub Szczepański, podkomorzy chełmiński, ststa grudziądzki, którego nagrobek z napisem znajduje się w kościele paraf. w Grudziądzu. Kaplica miała 27 łokci długości, 15 szer., ołtarz bogato wyzłocony i 3 konfesyonały. Dwa razy w roku odbywały się tu uroczyste odpusty. Z rana wychodziły cechy wszystkie i bractwa z fary grudziądzkiej w solennej procesyi, której ksiądz przewodniczył. R. 1769 d. 14 września, gdy jak zwykle obchodzono tu odpust i jarmark, wiele zgromadziło się ludu. Nadeszła jak zwykle procesya z miasta. Po nabożeństwie nagle powstał zgiełk i krzyk przed karczmą; żołnierz nieznany, cudzego autoramentu, pochwycił rosłego parobczaka i gwałtem ciągnął go za sobą. Na krzyk napadniętego lud rzucił się i z łatwością odebrał chłopaka. Za chwilę drogą od tarpińskiego dworu nadjeżdża 6 dragonów z porucznikiem na czele. Wpadają oni, rąbiąc, kłując i strzelając, docierają aż w głąb kościoła. Lud ciśnie się do wielkiego ołtarza i zakrystyi. Napastnicy docierają do ołtarza, rozrzucają hostye, rozbijają monstrancyę stojącą na ołtarzu. Byli to żołnierze z Prus książęcych, stojący załogą w Prabutach; generał v. Pomeyske wysłał ich werbować ludzi do wojska. Dowodził nimi porucznik Kuchmeister Sternberg. Ofiarą napaści padło kilku zabitych i wielu ciężko rannych. W kościele spustoszenie niezmierne. Biskup ówczesy doniósł o tem najprzód generałowi Pomeyske, a potem do Berlina. Królewskim rozkazem została z obu stron wyznaczona komisya, która zjechała do Tarpna 10 stycz. 1770 r. Kilka dni rzecz badano i przesłuchiwano świadków i na tem wszystko się skończyło. Biskup poświęcił sprofanowany kościołek. W r. 1808 wojsko nieprzyjacielskie po drugi raz go sprofanowało. W r. 1829 skutkiem ruiny, w jaką popadł, został rozebrany (ob. „Utrac. kośc.“ p. ks. Fankidejskiego, str. 101—104). *Ks. Fr.*

Tarpszikinnen-Seikwethen, wś, pow. nizinny, st. p. Neu-Argeningken.

Tarpucie 1.) wś, pow. maryampolski, gm.

Szumsk, par. Maryampol (odl. 1 w.), ma 61 dm., 671 mk. W 1827 r. było 29 dm., 253 mk. 2.) **T.**, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Syntowty, odl. od Władysławowa 13 w., ma 6 dm., 62 mk W 1827 r. było 6 dm., 66 mk. 3.) **T.**, fol., pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów (odl. 4 w.), ma 2 dm., 57 mk. *Br. Ch.*

Tarpucze 1.) al. *Tarputschen Koeniglich*, wś, pow. darkiejmski, st. p. Sodehnen. 2.) **T.**, ob. *Tarputschen.*

Tarpupie, fol., pow. maryampolski, par. Preny. Nie podany w nowszych spisach urzędow. Leżał o $1^1/_2$ w. na płn.-zach. od wsi Warty, w gm. Michaliszki. Wraz z okolicznemi wsiami stanowił on klucz dóbr rząd. Preny. W 1827 r. było 3 dm., 22 mk. Por. *Poszławanty*, *Pomorgi Tarpupskie* i *Preny.*

Tarpupochnen 1.) dwie wsi, pow. stołupiański, st. p. Sodargen. 2.) **T.** *Gross* i *Klein.* wś i dobra, pow. wystrucki, st. p. Karalene,

Tarpupp, kol., pow. wystrucki, st. p. Karalene.

Tarputschen 1.) al. *Popelken Klein*, wś, pow. wystrucki, st. p. Aulowoehnen. 2.) **T.**, wś, pow. wystrucki, st. p. Georgenburg. 3.) **T.** al. *Kruszinehlen*, wś, pow. piłkałowski, st. p. Willuhnen. 4.) **T.**, dobra, pow. darkiejmski, st. p. Trempen. 5.) **T.**, ob. *Tarpucze.*

Tarputyszki 1.) *Wielkie*, wś, fol. i os., pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 7 w., mają 5 dm., 26 mk. W 1827 r. 1 dm., 10 mk. 2.) **T.**, wś, pow. maryampolski, gm. Freda, par. Wejwery, odl. od Maryampola 32 w., ma 13 dm., 102 mk., 258 mr. W 1827 r. było 6 dm., 70 mk., par. Godlewo. Wchodziły w skład dóbr Freda Dolna. 3.) **T.**, wś, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Skrawdzie, odl. od Maryampola 34 w., mają 4 dm., 41 mk. W 1827 r. 2 dm., 14 mk. *Br. Ch.*

Tarse, dobra, pow. welawski, st. p. Tapiau.

Tarszaliszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 61 w. od Nowoaleksandrowska.

Tarszawa al. *Tarzawa*, w XV w. *Tharszowa*, wś, pow. jędrzejowski, gm. Przęsław, par. Jędrzejów. Nie oznaczona na karcie wojenno-topogr., leży w okolicy Jędrzejowa. W 1827 r. było 11 dm., 93 mk. Jan, arcyb. gnieźn., uposażając klasztor w Brzeźnicy, nadaje, między innemi, T. w r. 1153 (Kod. Małop., I, 1). Bolesław Wstydliwy nadaje r. 1250 wś T. (część książęcą) z siedzącymi tam kmieciami, w liczbie 10, klasztorowi w Jędrzejowie. Oddać tych ludzi klasztorowi ma z polecenia księcia „centurio“ Przybysław, syn Przewodowica (Kod. Małop., I, 38). W połowie XV w. własność klasztoru, miała łany km., zagr., karczmę, z których dziesięcinę snopową i konopną pobierał klasztor. Oprócz czynszu dawali kmiecie z łanów jaja, sery, koguty, osep i obowiązani byli do powaby (Długosz, L. B., II, 71 i III, 365). Według reg. pob. pow. książkiego z r. 1581 opactwo jędrzejowskie płaciło od 1 łan. km., 1 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 87). *Br. Ch.*

Tarszcze (w reg. pob. z r. 1579), ob. *Tarce.*

Tarszew, os., w pow. konińskim, par. Zagórów. Dziś zapewne nie istnieje. W 1827 r. 1 dm., 7 mk.

Tarszewka, potok, w pow. sanockim, praw. dopł. Tyrawki (praw. dopł. Sanu). Ob. *Rakowa.*

Tartackie, jezioro, w pow. nowogródzkim, uformowane z rozlewu rzki Dzierewianki.

Tartaczek, os., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Markuszów.

Tartaczek, uroczysko, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Derewna, o 28 w. od Słonima.

Tartaczysko, os. leś. i wś nad Czarną Hańczą, pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Teolin, odl. od Sejn 12 w.

Tartak 1.) os. włośc., pow. błoński, gm. Radziejowice, par. Grodzisk, ma 90 mk., 78 mr. W 1827 r. 4 dm., 54 mk., par. Radziejowice. 2.) **T.**, wś i młyn wodny, pow. nowomiński, gm. i par. Mińsk, ma 58 mk., 71 mr. W 1827 r. 3 dm., 21 mk. 3.) **T.** *Bolimowski*, os. nad rz. Rawką, pow. łowicki, gm. i par. Bolimów, młyn i tartak, 3 dm., 52 mk. 4.) **T.** *Nieborowski* al. *Altana*, os. leś., pow. łowicki, gm. i par. Nieborów (odl. 5 w.), ma 7 dm., 70 mk. Zawiązkiem osady była altana myśliwska ks. Radziwiłłów. Gdy następnie wystawiono tu tartak przy wycinaniu lasów, pobudowano domy dla robotników. Os. należała w r. 1874 do fol. Radziwiłłów. 5.) **T.**, os. nad rzką t. n., pow. koniński, gm. i par. Tuliszków. W 1827 r. 1 dm., 5 mk., par. Grabienice. 6.) **T.**, os., pow. słupecki, gm. i par. Kazimierz, odl. od Słupcy 22 w., 1 dm., 15 mk. 7.) **T.**, os. nad rz. Mrożycą, pow. brzeziński, gm. i par. Bratoszewice, 1 dm., 8 mk., 17 mr. W 1827 r. 1 dm., 3 mk., par. Koźle. 8.) **T.** al. *Nowa Wieś Tadzin*, os. młyn. nad rz. Mrożycą, pow. brzeziński, gm. i par. Lipiny, 1 dm., 6 mk., 31 mr. 9.) **T.** al. *Konstantynów*, os. młyn. nad rzką t. n., pow. łódzki, gm. i par. Rszew, 1 dm., 5 mk., 5 mr. dwors. 10.) **T.**, os. leś., pow. piotrkowski, gm. Bogusławice, ma 2 dm., 14 mk., 10 mr. dwor. 11.) **T.**, os. młyn. nad rz. Brzuśnią, pow. opoczyński, gm. Krzczonów, par. Gielniów, odl. od Opoczna 16 w., 1 dm., 9 mk., 33 mr. 12.) **T.**, os., pow. kozienicki, gm. Sarnów, par. Oleksów, odl. od Kozienic 25 w., ma 2 dm., 8 mk., 24 mr. włośc. 13.) **T.**, os., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Marku-

szew. 14.) **T.**, os., pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dyss. 15.) **T.**, os., pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki. 16.) **T.**, fol., pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice. Istniała tu gorzelnia (około r. 1870), z prod. do 7000 rs. rocznie. 17.) **T.**, os. leś. i młyn., pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Korytnica. Nie podany w spisach urzędow. 18.) **T.**, os., pow. bielski, gm. Sidorki, par. Biała. 19.) **T.**, os. młyn., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. Janów, 1 dm., 6 mk. Należy do dóbr Konstantynów. 20.) **T.**, os., pow. płocki, gm. Bielino, par. Imielnica, odl. 3 w. od Płocka, 1 dm., 4 mk., 40 mr. 21.) **T.**, os., pow. sierpecki, gm. i par. Bieżuń, odl. o 17 w. od Sierpca, 3 dm., 19 mk. 22.) **T.** *Choiński*, pow. rypiński, gm. i par. Chrostkowo. Należy do dóbr Chojno. 23.) **T.**, wś nad rzką Skrwą, pow. kolneński, gm. Gawrychy, par. Lipniki, leży o 2 w. na zach. od wsi Lipniki, ma 27 os., 831 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Nowogród. W 1827 r. 19 dm., 120 mk., par. Kadzidło. 24.) **T.** al. *Huta Wołłowicza*, wś, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin, odl. od Augustowa 50 w., ma 17 dm., 157 mk., hutę szklaną, tartak wodny. W 1827 r. było 5 dm., 81 mk. Należała do dóbr Sopoćkinie. 25.) **T.**, os., pow. augustowski, gm. Kuryanki, par. Teolin, odl. od Augustowa 33 w., ma 3 dm., 13 mk. W 1827 r. 5 dm., 81 mk. 26.) **T.**, wś i młyn, pow. suwalski, gm. Hutta, par. Wigry, odl. od Suwałk 11 w.; wś ma 24 dm., 160 mk.; os. młyn. 1 dm., 3 mk. W 1827 r. było 19 dm., 127 mk. 27.) **T.**, os. leś., pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Krasnopol, odl. od Sejn 12 w., ma 1 dm., 14 mk. W 1827 r. było 2 dm., 13 mk. *Br. Ch.*

Tartak 1.) al. *Tartaszna*, rzeczka, w pow. nowogródzkim i słonimskim, lewy dopł. Łochozwy, powstaje ze zlania się strumieni: Dzierewianki i Koczeryszki w pow. nowogródzkim, w obrębie gm. Nowa-Mysz, rozlewa się w jezioro pod wsią Tartak, obraca młyn i zaraz wkroczywszy w pow. słonimski ma ujście. Długa około 6 w., płynie w kierunku zach.-płd. 2.) **T.** al. *Iwan*, rzka, w pow. dyneburskim, wypływa od płd. z błota Mosznica.

Tartak 1.) zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. michajłowska, okr. wiejski Sory Strunajcie, o 11 w. od gminy, 6 dusz rewiz.; należał do dóbr Sory, dawniej Marcinowskich i Sołtanów, następnie Goldnerowej. 2.) **T.**, zaśc. nad pot. Postawieła, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Łabonary (o 7 w.), okr. wiejski i dobra (Żarnowskich w 1865 r.) Styrnie, o 41 w. od Święcian, ma 4 dm., 33 mk. katol. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.). 3.) **T.** al. *Tartaki*, wś nad Wilią, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 8 w.), okr. wiejski Niemenczynek, o 15 w. od Wilna, 13 dm., 44 mk., w tej liczbie 39 katol., 5 żydów (w 1865 r. 19 dusz rewiz.); papiernia. Należy do dóbr Lubow, Śliźniów. 4.) **T.**, wś włośc. nad potokiem, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Bystrzyca (o 2 w.), o 45 w. od Wilna, 9 dm., 33 mk. prawosł., 61 katol. i 19 żydów (w 1865 r. 25 dusz rewiz.). 5.) **T.**, zaśc. nad rzką Wiszenką, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Soleczniki (o 1 w.), okr. wiejski i dobra, Mianowskich, Soleczniki Małe, o 29 w. od Wilna, ma 2 dm., 10 mk. katol. i 8 żydów (w 1885 r. 7 dusz rewiz.), młyn wodny i tartak. 6.) **T.** al. *Tartaki*, wś, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 12 w.), okr. wiejski Paluliszki, o 16 w. od Wilna, 15 dm., 339 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. 22 dusz rewiz.; należała do dóbr Werszuby, Aleksandrowiczów). 7.) **T.**, uroczysko, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Kozłowszczyzna, o 17 w. od Słonima. 8.) **T.**, przysiołek, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Szydłowicze, o 25 w. od Słonima. 9.) **T.**, przysiołek, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Derewna, o 19 w. od Słonima. 10.) **T.** *Jurczycha*, uroczysko, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarna Wieś, o 24 w. od Sokółki. 11.) **T.**, os. młyn., pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 27 w. od Kowna. 12.) **T.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 33 w. od Nowoaleksandrowska. 13.) **T.**, zaśc. nad jez. Łuczyło, pow. borysowski. 14.) **T.**, zaśc. nad rzką Usiażą, pow. miński, w pobliżu Gródka Tyszkiewiczowskiego, w 3 okr. pol., gm. ostrożycko-gródecka. 15.) **T.**, zaśc. nad Ptyczem, pow. miński, w 2 okr. pol. i par. katol. Raków, gm. Stare Sioło, o 20 w. od Mińska, własność Wołodkowiczów; miejscowość falista, grunta szczerkowo-gliniaste, urodzajne. 16.) **T.**, wś nad rozlewem rzeczki t. nazwy, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. i gm. Nowa-Mysz, o 69 w. od Nowogródka, o milę prawie od st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej Leśna, ma 14 osad; miejscowość lesista. Przechodzi tu gościniec z Nowej-Myszy do Zapola (pow. słonimski). 17.) **T.**-*Han* al. *Tartak-Hana* (*Chana*), młyn na strudze, w okolicy ujścia rz. Sławeczny do Prypeci, pow. rzeczycki. Odbywają się tu sławne połowy ryb przy końcu zimy, gdyż napływające tu w masie zagradzają w korycie rzeki i pędzą do nastawionych sieci w górę pod Tartak-Han. Często tym sposobem łowiono na raz po kilkadziesiąt tysięcy pudów ryby. Opis tego połowu podaje Pam. kn. minsk. gub. za 1878 r., str. 40. *J. Krz.—A. Jel.*

Tartak 1.) wś nad Niwną al. Iwną (pr. dopł. Słuczy), pow. nowogradwołyński, gm. Chulsk, należy do dóbr Rohaczów. Własność Franc. Sawickiego, posiada hutę szklaną. 2.)

T., słobódka nad rz. Bernardynką, dopł. Bohu, pow. olhopolski, okr. pol. i gm. Berszada, par. praw. Piliponówka, katol. Czeczelnik, ma 11 osad. Stanowi właściwie przedmieście Berszady. 3.) **T.**, młyn drewniany w polu, należący do wsi Onypkowce (ob.) 4.) **T.**, przedmieście Czeczelnika, w pow. olhopolskim. 5.) **T.**, mylnie, ob. *Tartaki.* 6.) **T.**, wś u zbiegu rz. Kamionki z Użem, pow. owrucki. 7.) **T.** al. *Fursy*, wś przy ujściu rz. Kamionki do Rosi, pow. wasylkowski, w 1 okr. pol., gm. Truszki-Szamrajówka, o 64 w. od Wasylkowa a 10 w. od Białejcerkwi, ma 1866 mk. (w 1863 r. 1532 mk.). Posiada cerkiew p. w. św. Joana Bohosława, drewnianą, wzniesioną w 1765 r. Należy do Białocerkiewszczyzny hr. Branickich. *J. Krz.—X. M. O.*

Tartak, niem. *Tartag*, słoboda, w pow. zelburskim, pow. iłukszteński, par. ueberlautzka.

Tartaki 1.) wś nad Wilią, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany (o 19 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Kossakowskich, Kiejżany, o 83 w. od Wilna, 3 dm., 32 mk. katol. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.). 2.) **T.**, ob. *Tartak.*

Tartaki 1.) chutor, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Czarnobyl, o 130 w. od Radomyśla, ma 219 mk. 2.) **T.**, mylnie *Tartak*, wś nad rz. Rowem, dopł. Bohu, pow. winnicki, okr. pol., gm. i par. katol. Brahiłów, par. praw. Zmierzynka Wielka, o 35 w. od Winnicy, ma 37 osad, 216 mk., 267 dzies. ziemi włośc., 940 dworskiej. Należała do Potockich, następnie Jukowskich, Meka, dziś ks. Gorczakowa. *Dr. M.*

Tartaków (249 mt.), punkt tryang., niskie i połogie wzgórze, należące do systemu wzgórz dyluwialnych tworzących wierzchowinę sokalską a ciągnących się od grzbietu lwowsko-tomaszowskiego na wschód niziną nadbużańską, przez płn. część pow. sokalskiego na Sokal i Radziechów. Leży 10 klm. na wsch.-płd.-wsch. od Sokala. O 2 klm. na płn. od wzgórza Tartaków znajduje się wieś t. n.; bliżej wzgórze zwane Łysą górą (243 mt. npm.). *Tad. Wiśn.*

Tartaków 1.) miasteczko, pow. sokalski, 10 klm. na płd.-wsch. od Sokala (sąd pow., st. kol. i tel.), urząd poczt. w miejscu, pod 50°28′ płn. szer. a 42°5′ wsch. dług. od F. Na płd. leżą Perwiatycze i Tartakowiec, na zach. wś Tartaków, na płn. Kopytów, na wsch. Laszki (pow. starokonstantynowski). Płd.-zach. część obszaru przepływa pot. Spasówka. W jej dolinie leżą zabudowania (219 mt. wzn.). W płn.-wsch. lesistej części obszaru wzn. sięga 237 mt. Obszerny czworoboczny rynek okalają niskie, murowane, przeważnie słomą kryte budynki. W środku rynku stoi ratusz z wieżą. Do niego wiodło dawniej 8 bram, jak świadczą pozostałe ślady. W ratuszu i okalających go kwadratowych budynkach mieściły się niegdyś liczne sklepy i składy towarów. Uliczki miasteczka są wązkie i błotniste. Własn. większa tu, w Tartakowie wsi i Tartakowcu ma roli or. 1027, łąk i ogr. 236, past. 142, lasu 2883 mr.; wł. mn. roli orn. 2253, łąk i ogr. 447, past. 26, lasu 6 mr. W r. 1880 było 133 dm., 1091 mk. w gm., 12 dm., 147 mk. na obsz. dwor. (237 rz.-kat., 219 gr.-kat., 779 izr., 3 innych wyznań; 1082 Polaków, 156 Rusinów). Parafia rz.-kat. w miejscu, dek. bełzki, archidyec. lwowska. Fundatorem parafii był Franc. Salezy Potocki, woj. bełzki, w r. 1587. Wznowiła fundacyą w r. 1603 Katarzyna Trzcińska, wdowa po Zygmuncie, kaszt. lubaczowskim. Do paraf. należą: Bobiatyn, Horbków, Komarów z Wolicą Komarową, Kopytów, Leszczatów, Łuczyce, Perespa, Perwiatycze, Spasów, Świtarzów, Szarpańce, Zubków. W miasteczku jest kościół murowany, zbudowany w r. 1603 a konsekrowany dnia 6 lipca 1794 r. przez Kajetana Kickiego, sufragana lwowskiego, p. w. św. Michała. Kościół otacza wysoki, gruby mur, w którym jest przeszło 50 framug z obrazami i napisami. W kościele znajduje się obraz N. P. Maryi, włoskiego pędzla, malowany na płótnie przyklejonym do deski. Wyobraża on N. P. Maryą z rękami do modlitwy złożonymi, stojącą na księżycu, pod którym wąż zwinięty gryzie jabłko. Ponad nią Bóg Ojciec ręce rozpościera. Obraz ten pozostawał w zamku tartakowskim, z którego wyniesiony podczas pożaru, dostał się około r. 1727 Mikołajowi Kucharskiemu, kapelanowi Stanisława Potockiego. Kucharski zostawszy proboszczem w T., obraz ten miał u siebie. Po śmierci jego w r. 1764 został umieszczony w kościele nad chrzcielnicą. Gdy zaczął słynąć cudami, przeniesiono go w r. 1765 na ołtarz Pana Jezusa. Po sprawdzeniu cudów d. 1 kwietnia 1777 wyszedł dekret uznający obraz za cudowny, a dnia 8 czerwca t. r. publikowano ten dekret z wielką okazałością przy odgłosie armat. Następnie wystawił kś. Kostkiewicz wspaniały wielki ołtarz, w którym d. 8 wrześn. 1779 r. uroczyście umieszczono obraz cudowny. Księga in folio wylicza 407 cudów zdziałanych a około 300 wotów świadczy o łaskach doznanych (Barącz, Cudowne obrazy M. Najśw., 1891, str. 206). Par. gr.-kat. w miejscu (dek. sokalski). Do parafii należą Horbków i Tartakowiec. Cerkiew murowana, stanęła w r. 1875 staraniem kś. Emiliana Lewickiego, miejscowego proboszcza. W cerkwi tej znajduje się też obraz cudowny Matki Bożej. Obraz ten ma pochodzić z Jerozolimy. Przyniósł go w dawnych

czasach o. Jeremiasz, zakonnik z monasteru bazylianów w Wołswinie (niedaleko Tartakowa) ze swej pielgrzymki i ofiarował do kaplicy tartakowskiej. Kaplicę zniszczył pożar, a tylko obraz pozostał nietknięty. Umieszczono go w drewnianej cerkwi, postawionej w miejsce spalonej kaplicy, a w końcu przeniesiono do dzisiejszej murowanej (Wasylij Czarneckij „Korotkii istoryczni widomosty pro Tartakiw etc.“, Lwów, 1890). W T. jest szkoła etat. 2-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 696 złr. O początkach T. nie mamy wiadomości. Pierwsza osada powstała wśród rozległych tu niegdyś lasów, w epoce pierwszych napadów tatarskich. Osadnicy zajęli się karczowaniem lasów, pozakładali liczne tartaki, od których też miejscowość nazwę wzięła. W rękopisie z r. 1676, zawierającym spis osad woj. bełzkiego, wymieniony jest T jako wieś; miasteczkiem przeto został on później. W XVIII w. należał do Potockich. Dziedziczył tu Feliks Potocki, po nim syn Józef, strażnik kor., a po nim Franciszek Salezy, krajczy kor. (od r. 1755 woj. wołyński, a od r. 1756 woj. kijowski). Ten zaślubiwszy Annę Potocką, woj. smoleńską (w r. 1742), wymurował sklepy, wzniósł miasteczko i zaprowadził jarmarki na dzień św. Anny, na które wielu kupców zjeżdżało. On to pozwolił żydom założyć w T. drukarnią, ale około r. 1754 kazał prasy drukarskie zamknąć i darował je jezuitom. Po nim odziedziczył T. syn jego Stanisław Szczęsny, woj. ruski. Powiadają, że gdy Józef II przyjechał do T. w czasie jarmarku, kupił dla swego sekretarza futro za 200 dukatów, dla siebie zaś konie arabskiej rasy i dużo srebrnych przedmiotów. Za czasów austryackich podupadły jarmarki a wraz z nimi i miasteczko, Według Siarczyńskiego (Rkp. Ossol., Nr. 1829) Miączyński założył tu fabrykę sukna, sprowadziwszy maszyny i rzemieślników. Już w r. 1811 zaczęła fabryka podupadać, pozostało ledwie 40 robotników, którzy rocznie do 400 sztuk bai wyrabiali, ale wkrótce i to ustało. Na północ od rynku leży zamek. Musiał on być dawniej bardzo obszerny i warowny, jak świadczą ślady dawnych murów i fos głębokich. Pokoje zamkowe są doskonale zachowane, mieszkalne dotąd i ozdobione pięknymi malowaniami alfresco i obiciami kosztownymi. Jest w nim doborowy księgozbiór, są także obrazy niemałej wartości, mianowicie Lampiego i Bacciarellego (Stęczyński, Okolice Galicyi, Lwów, 1847, str. 121, krótki opis T. wraz z widokiem). 2.) **T.**, wś, pow. sokalski, 9 klm. na płd.-wsch. od Sokala, tuż na zach. od Tartakowa miasta. Na płn. leży Kopytów, na wsch. Tartaków i Tartakowiec, na płd. Wolica Komarowa, na zach. Poturzyna i Horbków. Płn.-wsch. krawędź obszaru przepływa pot. Spasówka i strugi dążące do niej, jak np. Psiarnisko. Zabudowania wiejskie leżą na płn.-wsch. Płd. część obszaru lesista (Rokitniki, Dąbrowa, Ostatnia góra, 237 mt. wzn.). Na płn.-zach. krawędzi lasu leży część wsi „Ksawerówka“. W r. 1880 było 144 dm., 738 mk. w gm., 8 dm., 70 mk. na obsz. dwor. (694 gr.-kat., 86 rz.-kat., 28 izr.; 746 Rusinów, 62 Polaków). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Tartakowie miasteczku. Wieś tę dzierżawił w obecnem stuleciu znany pisarz Kajetan Sufczyński (Bodzantowicz). *Lu. Dz.*

Tartakowiec, wś, pow. sokalski, 11 klm. na płd.-wsch. od Sokala (sąd pow.), tuż na płd od urz. poczt. w Tartakowie. Na wsch. Spasów, na płd.-zach. Tartaków wieś, na płn. Tartaków miasto. Wzdłuż granicy płn. płynie Spasówka. W r. 1880 było 96 dm., 552 mk. w gm., 3 dm., 19 mk. na obsz. dwor. (437 gr.-kat., 72 rz.-kat., 61 izr.; 500 Rusinów, 71 Polaków). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Tartakowie. *Lu. Dz.*

Tartarek, rzeczka, dopł. Mołdawy (pr. dopł. Seretu), wypływa w pow. kimpoluńskim (na Bukowinie) dwoma ramionami z pod grzbietu będącego działem wodnym między pot. Kirlibabą i Mołdawą, zasilony licznemi drobnemi strugami uchodzi do Mołdawy, zatoczywszy w swym biegu mały łuk ku płn.-wsch. Długość biegu 8·5 klm. *Tad. Wiśn.*

Tartaren 1.) *Tatary*, wś, pow. gołdapski, st. p. Goldap. 2.) **T.**, dobra, pow. darkiejmski, st. p. Trempen.

Tartarka (1448 mt.), szczyt w Karpatach bukowińskich, pow. radowiecki, na jednem z odgałęzień grzbietu górskiego, tworzącego dział wodny między pot. Kirlibaba, dopł. Bystrzycy a Mołdawą wpadającą do Seretu. Północne stoki grzbietu opływa pot. Tartarka, dopł. Kirlibaby. *Tad. Wiśn.*

Tartarka, potok, w pow. radowieckim na Bukowinie, 3·5 klm. długi. Wypływa z pod grzbietu na dziale wodnym między Kirlibabą i Mołdawą i po krótkim biegu ku płd.-zach. uchodzi do Kirlibaby a z nią do Złotej Bystrzycy. *Tad. Wiśn.*

Tartarów, część Mikuliczyna, w pow. nadworniańskim.

Tartarski, pot., główny dopływ z praw. brzegu pot. Jabłonica (dopł. Prutca jabłonieckiego a z nim Prutu), 2·5 klm. długi.

Tartarski przesmyk al. *Przełęcz Jabłonicy* (931 mt.), jest pod względem orograficznym jednym z najważniejszych punktów w Karpatach, ponieważ dzieli ich wschodnie skrzydło na dwie części, podobnie jak skrzydło zachodnie podzielone jest na Beskid zachodni i wschodni. Przedstawia ten przesmyk w obec potężnego wału górskiego Czarnoho-

ry, który przytyka do niego od południa i wznoszących się tuż na północ gór Klewańskich, wybitne obniżenie się granicznego działu karpackiego. Na płn.-wsch. przedziera się Prut malowniczą doliną poprzeczną, na płd.-zach. w przedłużeniu doliny Prutu płynie Cisa Czarna. Obie doliny tworzą w Karpatach szczerbę, którą przechodzi gościniec z Mikuliczyna nad Prutem w pow. nadwornianskim do Körosmezo (Jasina) na Węgrzech nad Czarną Cisą. Jest to jeden z głównych traktów łączących Galicyą z Węgrami. Od Mikuliczyna ciągnie się trakt ten na płd. doliną Prutu aż do Tartarowa. Tu uchodzi do Prutu pot. Prutec (Jabłonicki), płynący od zach. i w jego dolinę przenosi się teraz gościniec. Posuwając się tą doliną a pod koniec doliną pot. Jabłonica, dopł. Prutca, dostajemy się wreszcie ciągle tym samym gościńcem na grzbiet karpacki graniczny. Po drodze mija się z obu stron lesiste szczyty, z których zasługują na uwagę między Tartarowem a Jabłonicą, na północy: Chomiak (1544 mt.), górujący nad całą okolicą; na płd. Magórczyk i Magóra. Szczyty te złożone są z piaskowca jamneńskiego, który jednak nie tworzy już typowej bryłowej odmiany, rozsypując się tutaj w znaczne usypiska. Dalsze następstwo warstw jest normalne. Gościniec przecina wąski pas utworów eoceńskich, potem pas złożony z formacyi łupków menilitowych, aż wreszcie przechodzi na obszar piaskowców magórskich, w których w okolicy Jabłonicy i Korosmezo znajdują się ślady nafty. Piaskowce te tworzą główny grzbiet, którym prowadzi granica węgiersko-galicyjska. Na niej wznoszą się z jednej i drugiej strony gościńca od płn. szczyt Sumarem (1042 mt.), z drugiej od płd. Jabłonica (1008 mt.).

Tartaszna, rzeczka, ob. *Tartak*.

Tartowizna, fol., pow. ostrowski, gm. Poręby, par. Brok. W 1827 r. 1 dm., 6 mk., par. Poręby.

Tartupie, os., pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Preny, odl. od Maryampola 33 w., ma 3 dm., 32 mk.

Tartupskie Poszławanty, ob. *Poszławanty* 3).

Tartutyszki, wś, pow. maryampolski, gm. Antonów, par. Gudele, odl. od Maryampola 17 w., ma 4 dm., 26 mk.

Taruciany, wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarb. Merecz (o 10 w.), okr. wiejski Soleniki, 49 dusz rewiz.

Tarucie 1.) wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Subotniki (o 5 w.), okr. wiejski Zaleś, o 40 w. od Oszmiany a 22 w. od Dziewieniszek, ma 42 mk. katol. (w 1865 r. 16 dusz rewiz; należała do dóbr Jakuń, Dmochowskich). 2.) **T.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 68 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **T.**, okolica, pow. szawelski, gm. Podubiś o 23 w. od Szawel. 4.) **T.**, wś, pow. szawelski, gm. Żagory, o 42 w. od Szawel.

Tarulonki, wś nad rz. Swołną, pow. dryśieński, par. Zabiały. Most drewniany i prom na drodze z Połocka do mka Oświeji.

Tarusa al. *Taruza*, mto powiat. gub. kałuskiej, na lewym brzegu rz. Oki, przy ujściu do niej rzki Tarusy, o 70 w. na płn.-wsch. od Kaługi, przy dr. do Sierpuchowa, ma 287 dm. (19 murow.), 2922 mk. (22 katol., 20 żydów), 2 cerkwie, 44 sklepy, szpital miejski, 2 szkoły, st. poczt. Do miasta należy 156 dzies. pastwisk, dom, młyn, 11 sklepów. T. niema znaczenia ani pod względem targowym ani przemysłowym, mieszkańcy przeważnie wychodzą na zarobek do Moskwy i innych miast gub. moskiewskiej. W 1876 r. było w T. 40 rzemieślników i 7 drobnych zakładów przemysłowych, produkujących za 12.257 rs. Nieznaczne jarmarki odprawiają się 9 maja, 19 czerwca i 1 września, targi zaś co niedzielę. Niewiadomy jest rok założenia miasta, należy ono jednak do starszych osad, już bowiem w 1246 r. jest dzielnicą Jerzego, syna Michała Wsiewołodowicza, ks. czernihowskiego. W 1592 r. dzielnica taruska zostaje przyłączona do ks. moskiewskiego, poczem w połowie XV w. zajętą zostaje na pewien czas przez Litwinów, następnie staje się prywatną własnością w. ks. moskiewskich. W XVI w. jako miasto pograniczne od Tatarów krymskich i nogajskich zostaje otoczone wałem i rowem. W 1708 r. włączone do gub. moskiewskiej, od 1776 r. mto powiat. namiestnictwa a następnie (od 1796 r.) gub. kałuskiej.

Taruski powiat leży w płn.-wsch. części gubernii i podług wyliczeń Strjelbickiego zajmuje 29·72 mil al. 1438·4 w. kw. Część powiatu leżąca na płn. od rz. Protwy, przedstawia równą nizinę. Część środkowa, leżąca między rz. Protwą i Tarusą, jest wyniosła, poprzerzynana głębokiemi dolinami. Taki sam charakter nosi i część południowa nad brzegami rz. Oki. Pod względem geognostycznym cały powiat należy do formacyi węglowej. Gleba przeważnie gliniasta, w północnej części piaszczysta. Powiat zroszony jest Oką i jej lewobocznemi dopływami: Myszygą, Złowlą, Żelokowką, Piesocznią, Tarusą, Nagomną, Panikuszką, Tułomnią i Protwą. Błot nie wiele, przeważnie w dolinach rzek północnej części powiatu. Pod lasami znajduje się $^1/_4$ część ogólnej przestrzeni. W drzewostanie przeważa jodła w północnej części, drzewa zaś liściaste w południowej części. W 1870 r. było w powiecie (bez miasta) 59,073 mk., zamieszkujących 328 nomenklatur (47 siół, 200 wsi i 81 drobniejszych osad). Było

49 cerkwi (30 murow.). Jakkolwiek rolnictwo stanowi główne zajęcie mieszkańców, niewystarcza jednak na miejscowe potrzeby i dla tego wielu z nich wychodzi na zarobek do gub. moskiewskiej. Hodowla bydła na niskim stopniu, przemysł również nie zbyt rozwinięty. W 1872 r. było w powiecie 8 fabryk, zatrudniających 848 robotników i produkujących za 382,460 rs.

Tarusicze i *T. Robocze*, wś u zbiegu Łososny z Tatarką, pow. augustowski, gm. Łabno, par. Adamowicze, odl. od Augustowa 60 w. T. mają 10 dm., 61 mk.; T. Robocze 3 dm., 18 mk. Leży w pobliżu lew. brzegu Niemna i pow. grodzieńskiego.

Tarusionki, fol., pow. lepelski, par. Ułła.

Tarusza al. *Taruża*, dwa fol. nad rz. Wiszą, dopł. Ippy, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol., gm. Krukowicze, o 115 w. od Rzeczycy. Jeden, własność Romanowskich od 1870 r., ma około 23 włók; drugi, własność rodziny Szwede, około 95 włók. Łąk obfitość, rybołówstwo. *A. Jel.*

Taruszewice, wś i fol., pow. włocławski, (w spisie urzęd.) mylnie, zamiast: *Paruszewice* (ob.).

Taruszki, fol., pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 14 w. od Poniewieża.

Tarutino 1.) al. *Anczokrak*, kolonia niemiecka w dolinie rzki Kunduka, pow. akiermański gub. bessarabskiej, o 110 w. na płn.-wsch. od Akiermanu, ma 151 dm., 1038 mk., dom modl. ewang., szkoła, piękny ogród, targi co dwa tygodnie, główny zarząd kolonii niemieckich w Bessarabii. Założona w 1814 r. przez przesiedlonych z królestwa polskiego kolonistów. 2.) **T.**, sioło nad rz. Narą, pow. borowski gub. kałuskiej, o 36 w. od Borowska, przy dawnym trakcie kałuskim, ma 119 dm., 948 mk., cerkiew, szkołę, zarząd okr. policyjnego, targi, jarmark. Pamiętne bitwą, stoczoną w 1812 r. z Francuzami.

Tarwast *Alt* i *Neu* al. *Gross* i *Klein*, dobra, w okr. parnawskim, pow. felińskim, par. Tarwast (w gub. inflanckiej). Do dóbr należy folw. Jerwekuell, Mukko i Rotenhof. Niegdyś warowny gród rycerzów mieczowych, na pograniczu Inflant i prowincyi połockiej, przez położenie swoje narażony był na ustawiczne najazdy, przez które w końcu został zniszczony. W 1481 r. wojska Iwana III, wyprawione na Inflanty, zdobyły i zrabowały T. W wojnie za Iwana Groźnego wojska ruskie w 1561 r. znowu zdobyły miasto. Kiedy w 1561 w. m. Keller rozwiązał zakon mieczowy a Inflanty oddał w poddaństwo Zygmuntowi Augustowi, T. zajęty został chwilowo przez hetmana Radziwiłła, lecz po jego odejściu zupełnie zburzony przez wojska ruskie. Odbudowany na nowo, za Stefana Batorego był znowu chwilowo w ręku Polaków, aż nareszcie traktatem oliwskim 1660 r. przeszedł ostatecznie w posiadanie Rossyi i przestawszy odtąd być twierdzą pograniczną, znikł zupełnie z widowni historycznej. *J. Krz.*

Tarwidy 1.) dwór i wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 31 i 32 w. od Poniewieża. 2.) **T.** (u Buszyńskiego, w spisie urzęd. *Tawrydy*), wś, pow. rossieński, gm. i par. Wewirżany, o 115 w. od Rossień. Stanowiła niegdyś wraz z przyległościami sstwo niegrodowe, położone w ks. żmujdzkiem, pow. połongowskim. Podług spisów podskarbińskich z 1766 r. posiadał je Józef i Anna z Kościuszków Kimbarowie, opłacając 493 złp. 17 gr. kwarty.

Tarwidzie 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 48 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **T.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Żmujdki, o 82 w. od Wiłkomierza.

Tarwieden 1.) *Jon*, dwie wsi, pow. szyłokarczemski, st. p. Jugnaten. 2.) **T.**, fol., pow. kłajpedzki, st. p. Dt. Crottingen.

Tarwojnie 1.) wś, pow. rossieński, gm. i par. Kielmy, o 26 w. od Rossień. 2.) **T.**, wś, pow. rossieński, gm. Rossienie, par. Widukle, o 18 w. od Rossień.

Tarxsdorf, 1213 *Tarchinsdorf*, 1217 *Turchovici villa*, 1312 *Turchalstorph*, wś, pow. stynawski, par. ew. Diebau, kat. Stynawa. W r. 1885 było 537 ha, 61 dm., 315 mk. (62 kat.), szkoła ewang., królewskie podleśnictwo.

Taryczynka, osada, pow. borysowski, w gm. i par. katol. Łohojsk. *A. Jel.*

Taryłowo, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Woropańszczyzna (o 8 w.), okr. wiejski Zajnowo, o 71 w. od Dzisny, ma 1 dm., 7 mk. katol. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.); należał do dóbr Ukla, Djakowych.

Taryszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., o 54 w. od Nowoaleksandrowska.

Taryz, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 65 w. od Nowoaleksandrowska.

Tarzawa, pow. jędrzejowski, ob. *Tarszawa.*

Tarżek, ob. *Tarczek.*

Tarzymiechy, wś i fol. nad Wieprzem (praw. brzeg), pow. krasnostawski, gm. Tarnogóra, par. Stary Zamość, odl. 14 w. od Krasnegostawu, ma 81 dm., 599 mk. (19 żyd.). Istniała tu jakiś czas cukrownia. W 1827 r. było 105 dm., 618 mk. Dobra T. składały się w r. 1882 z fol. T. i Szajówka, rozl. mr. 1807: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 770, łąk mr. 125, past. mr. 26, lasu mr. 201, nieuż. mr. 34; bud. mur. 10, z drzewa 14; las nieurządzony; fol. Szajówka gr. or. i ogr. mr. 409, łąk mr. 51, past. mr. 179, nieuż. mr. 12;

bud. mur. 3, z drzewa 14; płodozm. 12-pol. Wś T. os. 65, mr. 891.

Tarzyszki, dobra, pow. szawelski, gm. Błagowieszczeńsk, o 50 w. od Szawel.

Tasarz al. *Tassarz*, pustka nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. Mierzyce, par. Działoszyn. Należy do Bobrownik. W 1827 r. 4 dm., 13 mk.

Tasch al. *Tesch*, wyb. do Osowej Góry, pow. wejherowski, st. p. Sopot, 1 dm., 6 mk.

Taschau Neudorf, ob. *Neudorf* 8).

Taschenberg 1.) wś, pow. oleśnicki, par. ew. Bernstadt, kat. Gross Zoellnig. W r. 1885 wś miała 129 ha, 18 dm., 166 mk. (19 kat.), szkoła ewang. 2.) **T.**, dobra i wś, pow. brzeski (Brieg), par. ew. i kat. Michelau. W r. 1885 dobra miały 305 ha, 8 dm., 113 mk. (53 kat.); wieś 60 ha, 41 dm., 192 mk. (30 kat.). 3.) **T.**, dobra i wś, pow. ziębicki, par. kat. Henryków, ew. Ziębice. W r. 1885 dobra miały 205 ha, 2 dm., 35 mk. (5 ew.); wś 40 ha, 27 dm., 159 mk. (25 ew.).

Taschendorf 1.) ob. *Toszowice*. 2.) **T.**, ob. *Ledźborcy*.

Taschenhof (już w r. 1407), dobra i wś, pow. złotoryjsko-hajnowski, par. ew. Neukirch, kat. Falkenhein. W r. 1885 dobra miały 121 ha, 2 dm., 18 mk. (1 kat.); wś 13 ha, 17 dm., 86 mk. (3 kat.), szkoła ewang. Fabryka sukna, tkactwo wełniane.

Taschieten, wś, pow. stołupiański, st. p. Pillupoehen.

Taśmin, *Taśmina*, ruskie *Tiasmin* (z tureckiego „tasma"—ligula, Meniński), rzeka, w gub. kijowskiej, prawy dopływ Dniepru. T. właściwy powstaje z połączenia trzech strumieni: T. Suchego, który się zaczyna w pow. czehryńskim u wsi Nerubajów, z T. Gniłego al. Wereszczanki, zaczynającej się w tymże pow. u wsi Wyższych Wereszczaków, i nareszcie z T. Gołego al. Bołtyszki. W dalszym biegu rzeka ta, zacząwszy od ujścia rz. Kossary, przyjmuje miano Bliznego i płynąc w kierunku północno-wschodnim wchodzi w pow. czerkaski, dalej mija Kamionkę, Śmiłę i tu się już kręto zwraca na wschód, i wpływa w trzęsawiska Irdyńskie; poczem znów w kierunku płd.-wsch. przez Medwedówkę, Subotów podąża ku Czehrynowi i przyjąwszy wody rz. Irklejca, w dolnym biegu tworzy granicę między gub. kijowską i chersońską i następnie u Kryłowa uchodzi do Dniepru. Taśmin tę ma szczególność że w biegu swoim zakreśla prawie koło; ten zaś jego bieg kolisty stąd wynikać może że płn. część pow. czehryńskiego tworzyć się zdaje górę, której najwyższym punktem powinno być miejsce koło Matwijówki, gdzie zgromadzono mnóstwo mogił, albowiem wody ciekące jarami rozchodzą się stamtąd w dwie przeciwne strony, ku źródłom i ku ujściu Taśmina. Dopływy T. zaczynają się już w tak zw. suchych jarach, zasilanych wodą tylko w czasie dżdżystej pory i kiedy pod wiosnę śniegi stepów i lody stawów tają. Dopływy te są: Taszlik Suchy, Surowy i Gniły, Kosarka, Ossota, Medwedyca, Orłowiec, Bołtyszka, Południejówka, Bałaklejka, Iwkówka, Irklejec, Baźla. Nestor wspomina już tę rzekę pod 1190. „Światosław, mówi on, uśmierzywszy Połowców, poszedł na łowy po Dnieprze w łodziach do ujścia Taśminy (Ipat. let., str. 449). Brzegi T. upamiętniły się potyczką krwawą, stoczoną tu 1654 r. pomiędzy Bohdanem Chmielnickim a Polikarpem Tuhą, który przeciwko niemu podniósł bunt i zginął w nurtach rzeki. W 1678 r. Turcy, oblegający Czehryn, przeszedłszy na lewy brzeg Taśmina, niedopuścili Romadanowskiego i Samujłowicza, zdążających na odsiecz Czehrynowi. Sławne były przeprawy Taśmińskie, znajdowały się na nich bowiem najdogodniejsze brody do przeprawy. Znali ich ważność Tatarzy i Kozacy. Dziś jeszcze na T. ujrzeć można niejedno uroczysko, które lud „Tatarską drogą" nazywa. Inne uroczyska wzmiankowane w dokumentach były: Matiorne, Pisarska Hrebla, Tołocznyj Ostrow, Chodowiecka Hrebla, Czarnaja Dubrowa, Czornyj les, Jakimszyna. Łożysko rz. miejscami piaszczyste, miejscami iłowate. Największa szerokość rzeki wynosi 1750 stóp, głębokość 21 stóp. Długość całego biegu dochodzi 160 w. T. u Kryłowa jest prawie żeglowny, a był nim przynajmniej dawniej, teraz jego łoże coraz bardziej zamula się piaskiem. Brzegi T. u Czehryna stanowi wyniosła góra, w której oddawna istnieją łomy kamienia młyńskiego. W głębokich warstwach spotykają się czasem skamieniałości, szczątki drzewne, odciski muszli morskich. Od Kamionki ku Rewówce i Jarowemu T. płynie łożem granitowem. Nad Irklejcem znajduje się kwarc. U Czehryna rzeka płynie licznemi korytami, w pow. czerkaskim zebrana jest w kilka wielkich stawów, w pow. czehryńskim płynie to śród brzegów skalistych, to śród łąk rozległych leniwym biegiem. W tych okolicach w wielu miejscach brzegi T. zarosłe są oczeretem i łoziną. W biegu swym zasila ona mnóstwo stawów olbrzymich, których wody zatrzymane są groblami dla użytku młynów. Na wiosnę jednak bywa burzliwa, rozlewa szeroko, rwie groble, znosi młyny. Skutkiem nadzwyczajnego wylewu w r. 1847 d. 27 marca woda zerwała 18 grobli, a w Śmile powódź zniosła kilka chat, w których zginęło 4 ludzi. T. jest w niektórych miejscach rybny, w innych zaś nie. Czehryn ma sławę z raków. W stawach najzwyczajniejszą rybą są: karpie, karasie, liny itp. Przy

ujściu T. mylnie Szajnocha mieści Żółte Wody. *Edward Rulikowski.*

Taśmin, poprzednio *Jaśków*, dawna nazwa mta Śmiły (ob. t. V, 643, VI, 523).

Taśmin *Gniły* al. *Wereszczanka*, *T. Goły* al. *Bołtyszka* i *T. Suchy*, rzeczki, w pow. czehryńskim, dające początek rz. Taśmin (ob.).

Taśmińskie, błoto, w pow. czehryńskim, ciągnie się wzdłuż rz. Taśminy, od mka Kamionki do Złotopola, 5 w. długie, do 250 saż. szerokie (ob. Fundukleja, Gub. kij.).

Taszarowo, fol., w pow. wągrowieckim, tuż pod miastem pow., ku płd., par. i okr. wiejski Łęgowo, poczta w Wągrówcu, st. dr. żel. w Rogoźnie o 16 klm. Powstał po r. 1830 na obszarze niegdyś klasztornym; 2 dm., 16 mk. Por. *Kobylec.*

Taszalneszki, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 71 w. od Wiłkomierza.

Taszeta, przyl. dóbr Jakimiszki, w pow. maryampolskim.

Taszewa, wś, pow. horecki, gm. Maślaki, ma 18 dm., 68 mk., z których 23 zajmuje się wyrobem przedmiotów z łyka i kory.

Taszewko, niem. *Kl. Taschau*, kol. szlach. do Taszewa, nad jez. Białem (Gellen), pow. świecki, st. p., tel. i kol. Laskowice, par. kat. Jeżewo; 181 ha (144 roli orn., 7 łąk, 1 lasu); 1885 r. 49 dm., 55 dym., 241 mk., 161 kat., 80 ew. (kol. Przyspa, powstała między r. 1820—30, ma 19 dm., 113 mk.). T. istniało już r. 1694. Wysiew 1773 r. 30 kor. żyta, 8 jęczm., 22 owsa, 3 grochu; stan bydła: 18 koni, 54 wołów, 49 krów, 35 jałowic, 179 owiec (ob. Zeitsch. des Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 367). *Kś. Fr.*

Taszewo, niem. *Taschau*, *Thescov* 1198, *Thessov* 1243, *Tesev* 1293, *Tesschaw* 1400, *Theszen* 1554, *Thaszewo* 1649, *Tasiewo* 1669, dobra ryc. nad Mątawą, pow. świecki, st. p., tel. i kol. i par. kat. Jeżewo (o 2·5 klm.), gorzelnia parowa, sprzedaż masła; 1618 ha (320 roli orn., 25 łąk, 1123 lasu); 1885 r. 11 dm., 26 dym., 161 mk., 102 kat., 59 ew.; 1868 r. 146 mk. Znaleziono tu 2 dłutka krzemienne i siekiero-młotek (ob. Objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 102 i 106). W dokum. zachodzi T. po raz pierwszy r. 1198 w przywileju ks. pomors. Grzymisława, nadającego dziesięciny z T. joanitom w Starogrodzie (ob. Perlbach: Pom. Urk. B., str. 6). R. 1293 zezwala ks. Mestwin bisk. kujawskiemu Wisławowi usypać groblę i młyn wystawić w Jeżewie, na rzece płynącej między wsią a Taszewem, które do księcia należało (ob. Perlbach: P. U. B., str. 445). R. 1338 odbył się sąd graniczny między Jeżewem a właścicielami T. o 2 jeziora „Clidino i Plaszno“, które do połowy uznano za własność Jeżewa (ob. Kujot: Majątki biskupie, str. 54). R. 1390 występuje jako świadek rycerz Nitsche v. Taschau, t. j. Mikołaj z Taszewa (ob. Wegner: „Ein Pommer. Herzogthum“, II, str. 47); r. 1406 zaś Jeske v. Thesschow, t. j. Jaśko z T. (ob. Kętrz. „O ludn. pol., str. 189). R. 1452 sprzedaje Paske ze Swierkocina Mikolajowi z Taszewa dobra T., Waegenaw (? Węglarki) i Pheyfersdorff (? Fletnowo) za 1010 grzyw., zakupne wynosi 120 grz., potem ma co rok na Boże Narodz. spłacać po 30 grz. (ob. Wegner, l. c., str. 188). R. 1502 posiadał T. Andrzej z T., 1544 i 1560 Jan Rastenburg, ławnik, 1578 Jerzy Rastenbergk, 1598 i 1604 Filip Konarski, 1639 Mierosław Konarski. R. 1684 sprzedaje Stanisław Konarski T. Kazimierzowi Pawłowskiemu za 27,000 zł.; po jego śmierci odziedziczył je r. 1734 Teodor Pawłowski, po nim zaś Ignacy, który te dobra jeszcze r. 1773 posiadał. R. 1812 nabył T. Ksawery Jackowski, 1831 v. Hessmer za 45,000 tal. Mesznego dawało T. w 1710 r. $9^1/_2$ kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizyt. Szaniawskiego, str. 263). Sympla wynosiła 1717 r. 1 zł. 13 gr. R. 1773 obejmowały dobra 12 włók fol. i 3 włośc., 32 dym. i 143 mk., przeważnie katol., wreszcie ogród chmielem zasadzony, o 300 krzewach. Las o 20 włókach nie dostarczał budulca. Do dóbr należały pustkowia: Huta, Nowawieś i Biała. Stan bydła: koni 18, wołów 52, krów 42, jałowic 22, owiec 169, świń 24; wysiew: żyta 264 kor., jęczm. 63, owsa 20, grochu $13^1/_4$, tatarki $15^1/_2$, lnu $3^1/_2$, siana zebrano 39 fur (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 331). *Kś. Fr.*

Taszewska Huta, dziś *Huta*, niem. *Hutta*, kol. szlach., w pow. świeckim, w gm. Biała Huta. Powstała r. 1820 na wykarczowanem polu taszewskiem. Aż do r. 1885 stała tu nad ruczajem niedaleko Mątawy papiernia; gdy się spaliła, stanął na jej miejscu młyn (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 214). *Kś. Fr.*

Taszewskie Pole, niem. *Taschauerfeld*, kol. szl. powstała w latach 1820—30 na rozparcelowanem polu taszewskiem, pow. świecki, st. p., tel. i kol. Laskowice, paraf. kat. Jeżewo (159 roli orn., 19 łąk); 1885 r. 40 dm., 52 dym., 271 mk., 105 kat., 166 ew. Szkoła ewang. *Kś. Fr.*

Taszki, wś, pow. zasławski, należy do dóbr sławuckich.

Taszkowszczyzna, wś włośc. nad potokiem, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 38 w. od Wilna, 7 dm., 49 mk. kat.

Taszkuniszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 27 w. od Nowoaleksandrowska. Dawniej attyn. Dryświat, Łopacińskich, dziś Smoleńskiego.

Taszliczka, rzka, w pow. hajsyńskim, lewy dopływ Bohu. Płynie z płn. ku południ.

na przestrzeni trzech mil, mija Teofilówkę (Słobódkę Dulińską) i poniżej wsi Taszlika Struńkowskiego ma ujście. Od lew. brzegu przybiera Szlachówkę, Temnę i Moszczanę.

Taszlik, *Taszłyk* (z tatarskiego: grunt kamienisty), ogólna nazwa kilku małych rzeczek, zraszających pow. czehryński i uchodzących od lew. brzegu do Taśminy. *a*) **T.** *Suchy*, bierze początek na polach wsi Chojnówki (pow. czehryński), płynie w kierunku płn., mija Krasnosielicę, Balandynę, poczem zwraca się ku wschodowi i u Jarowego ma ujście. *b*) **T.** *Syry* (*Surowy*), zaczyna się na polach Rejmentarówki, płynie w kierunku płn.-wsch., mija Radywanówkę, Telepinę i połączywszy się u Jarowego z T. Suchym, uchodzi do Taśminy. *c*) **T.** *Gniły*, nastaje koło Szpoły, w pow. zwinogródzkim, następnie wszedłszy w pow. czerkaski mija Muszurów, wpływa do pow. czehryńskiego, zdąża do wsi Taszlika i pod Śmiłą ma ujście. Rzeczki te, tamowane groblami, tworzą stawy, ale wystarcza im wody zwykle tylko w jesień i na wiosnę, w inną porę, w posuchy, które tu nie są rzadkie, młyny próżnują i mlewo jest bardzo uciążliwem. Często udawać się trzeba po nie do Dniepru. *Ed. Rul.*

Taszlik 1.) al. *Taszłyk*, rzka, w pow. bałckim, prawy dopł. Jatrania. Zaczyna się pod wsią Aleksandrówką (Księdzówką), mija wsi: Międzyrzeczkę i Krasnopol, poniżej którego ma ujście. 2.) **T.** *Suchy*, rzka, w pow. bałckim, prawy dopł. Siniuchy. Bierze początek pod wsią t. n., mija wsi: Katerynkę, Łukaszówkę (Chainkę), Łaszczówkę i poniżej wsi Stanisławczyka ma ujście. Od lew. brzegu przybiera ruczaj Dobry, wraz z którym odlewa 8 stawów. 3.) **T.,** struga, w pow. jampolskim, prawy dopł. Szumiłówki (Markówki), bierze początek powyżej wsi Tachtalii, mija tę wś, Leonówkę (Słobódkę Dżugastrzańską) i pod wsią Werbka ma ujście. Od lew. brzegu przybiera strugę Mielników Jar. *X. M. O.*

Taszlik 1.) wś przy ujściu ruczaju Łebedynki do Taszliku, pow. czerkaski, w 3 okr. pol., gm. Taszlik, o 43 w. od Czerkas, 18 w. od Śmiły a 55 w. od st. dr. żel. Pleciony Taszlik, ma 3235 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 2407 mk. i 5613 dzies. Posiada cerkiew p. w. Podwyższenia Krzyża św., wzniesioną w 1848 r. na miejsce poprzedniej z 1739 r. Znajduje się tu cukrownia i rafinerya, założona w 1843 r. przez Jachnienkę i Samireńkę, która w 1855 r. przeszła na własność dziedzica dóbr. Gleba bardzo urodzajna. Dawniej własność hr. Samojłowa, następnie Berezowskich. Gmina T. składa się z 8 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 10 nomenklatur (1 chutor, 1 folw. ekonomiczny), mających 2297 dym., 12,176 mk., 20,013 dz. ziemi (6864 włośc., 12,825 dwors. 324 cerkiewnej). 2.) **T.** *Gniły* al. *Niżny*, wś, przy ujściu Ternówki do Udycza (Hadycza), pow. hajsyński, okr. pol. i gm. Teplik, par. kat. i st. poczt. Ternówka, ma 146 osad, 758 mk., 752 dzies. ziemi włośc., 500 dwors., 56 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1855 r., z 1163 parafianami. Należy do klucza teplickiego sukces. Aleks. Potockiej. 3.) **T.** *Krzywy* al. *Wyższy*, wś nad rz. Udyczem, dopł. Bohu, pow. hajsyński, na pograniczu gub. kijowskiej, okr. pol. i gm. Teplik, par. kat. i st. poczt. Ternówka, o 44 w. od Hajsyna, ma 196 osad, 1024 mk., 971 dzies. ziemi włośc., 1000 dwors., 55 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Koźmy i Damiana, wzniesioną w 1748 r. Należy do klucza teplickiego sukces. Aleks. Potockiej, która w kluczu tym posiadała 2532 dz. (Moczułka Wielka i Mała, Pczelna, Szasza, T. Niższy i Wyższy, Teplik i Załuże). 4.) **T.** *Struńkowski*, wś nad rzeczką Taszliczką, dopływem Bohu, pow. hajsyński, na pograniczu pow. olhopolskiego, okr. pol. i gm. Chaszczowata, par. prawosł. Struńków, katol. Ternówka, ma 89 osad, 410 mk., 579 dzies. ziemi włośc., dworskiej ze Struńkowem 1113 dzies. Należy do Czarnomskich. 5.) **T.** *Suchy* al. *Przymisko*, wś nad rzką t. n., dopł. Siniuchy, pow. bałcki, okr. pol. i sąd Bohopol (o 6 w.), gm. Józefpol (Ludwinka), par. kat. Hołowaniewskie, o 118 w. od Bałty, ma 76 osad, 542 mk. (39 jednodworców), 1142 dz. ziemi włośc., 1428 dwors., 55 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Łukasza, wzniesioną w r. 1861, z 740 parafianami. Własność dawniej hr. Bolesława Potockiego, dziś sukcesorów Donne. *J. Krz.—Dr. M.*

Taszlik, kilka rzeczek, w gub. chersońskiej, lewe dopł. Siniuchy (lewy dopł. Bohu). *a*) **T.** *Czarny*, bierze początek na płn.-wschód od Bobryńca, płynie pod Iwanówką, Czarnym Taszlikiem (teraz Nową Ukrainką), Pieszczanym Brodem, Lubomirką, Łysą Górą i za Kałmazową ma ujście. Przybiera od praw. brzegu *b*) **T.** *Pleciony*, płynący z płn. na płd., od lewego zaś *c*) **T.,** płynący wkierunku płn. i przybierający od praw. brzegu Szutę i Pieszczanę. *d*) **T.** *Suchy* al. *Stenkowata*, lewy dopł. Siniuchy, z za Suchego Taszlika zdąża pod Dobrzankę. Przybiera ruczaj Dobry.

Taszlik *Pleciony*, wś u źródeł rzki t. n., pow. elizawetgradzki gub. chersońskiej, na zach. od Elizawetgradu.

Taszliszki, os., pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Igłówka, odl. od Maryampola 20 w., ma 2 dm., 35 mk. W 1827 r. 1 dm., 25 mk. *Br. Ch.*

Taszluny, wś, pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 40 w. od Wiłkomierza.

Taszłyk, rzka, ob. *Taszlik*.

Taszyce, też *Tarzyce* i *Taczyce*, osada do Pawlikowic, pow. wielicki, przy drodze z Wieliczki (4 klm.) do Myślenic, na prawym brz. Wilgi, wzn. 280 mt. npm. Za Długosza (L. B., II, 107) własność Stanisława Kląpy, Jakuba Jana Sroczinskiego, Mikołaja i Pawła Strzemieńczyków, miała łany km., karczmy i zagrody, z których dziesięciny snopowe i konopne pobierał proboszcz wielicki, jako też cztery „predia“ szlacheckie. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 66) podano tylko część Krzysztofa Pawlikowskiego, który płacił od 5 półłanków km., 3 zagr. z rolą, 3 komor. bez bydła i ćwierci łana. Obecnie osada (własność Anieli Miętuszewskiej) liczy 46 dm. i 266 mk. rz.-kat. Graniczy na płn. z Rożnową, na wschód z Pawlikowicami, na płd. z Koźmicami Wielkiemi a na zach. z Janowicami. *Mac.*

Tatar 1.) al. *Tatary*, os. fabr. nad rz. Rawką, pow. rawski, gm. Boguszyce, par. Rawa; leży pod miastem, ma 14 dm., 243 mk., 200 mr. dwors. Istniała tu od 1844 r. pierwsza w kraju przędzalnia wełny czesankowej, następnie fabryka sukna, własność dawniej Perksów, później Hertza. Zajmowała ona około r. 1870 do 300 robotników i prdukowała za 180,000 rs. rocznie. 2.) **T.**, kol. i os., pow. piotrkowski, gm. i par. Chabielice, ma 30 dm., 307 mk., 391 mr. włośc.; os. 1 dm., 4 mk., 3 mr. dwors. Należała do dóbr Osiny.

Tatarańce, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn (o 6 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Tyzenhauzów, Podkrzyż, o 30 w. od Wilna, 6 dm., 50 mk. kat. (w 1865 r. 23 dusz rewiz.).

Tatarasi, wzgórze, tuż pod Suczawą (na płd.), wśród pogórza nadsereckiego, ciągnącego się między brzegiem karpackim (wzdłuż linii Wyżnica, Berhomet, Mołdawska Banila, Krasna, Górny Wików, Mardzina, Sołka, Kaczyka, Baltinossa i Capucampului), a Prutem i rozciętego szerokiemi dolinami Seretu i Suczawy na 3 podłużne pasy, równolegle do karpackiego łańcucha. Pogórze to tworzą utwory alluwialne, diluwialne i trzeciorzędne. Najwyższy szczyt wzgórza T. nosi nazwę Movile (411 mt. npm.). *Tad. Wiśn.*

Tatarbunary, mko nad rzką Kohilnikiem, pow. akiermański gub. bessarabskiej, o 70 w. na płd.-zach. od Akiermanu, ma 413 dm., 2685 mk., cerkiew, synagogę żydowską, szkołę, st. poczt., przykomórek od strony Mołdawii, targi tygodniowe, jarmarki. Niegdyś podobno rezydencya chanów połowieckich, następnie zajęte przez Tatarów i przemienione na skład łupów wojennych, w 1809 r. przeszło do Rossyi i otrzymało prawo miejskie.

Tatarce, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Dąbrowa, o 12 w. od Lidy, 9 dm., 91 mk. (w 1865 r. 35 dusz rewiz.; należy do dóbr Kossowszczyzna, Butkiewiczów).

Tatarczysko, wś, pow. garwoliński, gm. i par. Wilga, ma 17 dm., 119 mk., 159 mr.

Tatarka, rzka, dopł. Łososiny (lew. dopł. Niemna). Wypływa z błot niedaleko wsi Nowosiołki, w pobliżu źródeł Biebrzy (w gub. grodzieńskiej), płynie granicą pow. augustowskiego i grodzieńskiego, koło wsi Karolin i na obszarze wsi Tarusicze, w gm. Łabno, uchodzi do Łososiny. Dopływem jej jest rzka Nurka al. Popilia.

Tatarka 1.) wś, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. aleksandrowska, okr. wiejski Horodeńka, o 7 w. od gm., 20 dusz rewiz. 2.) **T.**, karczma, pow. wileński, w 6 okr. pol., o 11 w. od Wilna, przy trakcie do Kowna, ma 3 dm., 31 mk. kat. 3.) **T.**, karczma nad potokiem, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 11 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. żydów. 4.) **T.**, wś, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino (o $2^1/_2$ w.), okr. wiejski Tatarka, o 15 w. od Wilna, ma 12 dm., 262 mk. (140 praw., 101 kat. i 21 żyd.; w 1865 r. 76 dusz rewiz.; należała do dóbr Prudziszcze Hodolejów). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: T., Burkowszczyzna, Czekany, Dusieniaty, Karczemna, Popowszczyzna i Solenniki, w ogóle w 1865 r. 160 dusz rewiz. włościan uwłaszcz. i 83 b. włościan skarbowych. 5.) **T.**, wś i zaśc., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. i par. kat. Hłusk, gm. Laskowicze, par. praw. zahalska, o 94 w. od Bobrujska. Wś zw. Tatarka Mała, ma 10 osad; miejscowość odosobniona, grunta piaszczyste. 6.) **T.**, folw., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Zamosze, o 27 w. od Bobrujska, przy linii dr. żel. lipawo-romeńskiej, ma około 7 włók, własność Płyszewskich. Posiada st. dr. żel. lipawo-romeńskiej, pomiędzy st. Jasień (o 8 w.) a Osipowicze (o 13 w.), odl. o 286 w. od Wilna a 425 w. od Romien. 7.) **T.**, zaśc., pow. bobrujski, ob. *Małe* (t. VI, 31). 8.) **T.**, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Uchwały, ma 7 osad; grunta lekkie. *J. Krz.—A. Jel.*

Tatarka, pow. olhopolski, ob. *Tatarówka*.

Tatarka, rzka, w pow. nowomoskiewskim gub. ekaterynosławskiej, lewy dopł. Dniepru, uchodzi pomiędzy porohem Kodackim a Wołoszynową Zaborą.

Tatarka 1.) mko nad rz. Kostowatą, dopł. Martwowodja, pow. bobryniecki gub. chersońskiej. 2.) **T.**, słoboda nad rzką t. n., pow. odesski gub. chersońskiej, o 7 w. na płd.-zachód od Odessy, przy dr. do Owidiopola, ma 200 dm., 1538 mk., cerkiew, szkołę początk.

Tatarka 1.) szczyt górski (1552 mt.), odl. 5 klm. na płn.-płn.-wsch. od Kirlibaby, na granicy pow. radowickiego i kimpoluńskiego

(Bukowina), w krystalicznem pasmie górskiem, złożonem przeważnie z łupku łyszczykowego, a ciągnącem się wzdłuż lew. brzegu pot. Kirlibaby. Wznosząc się w kształcie stożka, dominuje nad okolicą. Oko ztąd sięga na płn.-wschód ku dolinie Mołdawy i ogarnia szereg szczytów, należących do tryasowego pasu brzeżnego, który przypiera tu do trzonu krystalicznego Karpat bukowińskich, — na płd.-zachód na wysoko pietrzące się szczyty Alp Rodneńskich, — wspaniały Ineu (2280 mt. npm.), z stokami pokrytemi płatami śniegu a szczytem prawie zawsze otulonym w chmurach i gromadę całą szczytów niższych, ale dorównywających sąsiedniej Czarnohorze. U stóp płd. Tatarki przerzyna się poprzeczną doliną ku Kirlibabie pot. Tatarka (Paul: „Grundzuege d. Geol. v. Bukowina“, Jahrb. d. k. k. geol. R. A., 1876; Alth: „Ein Ausflug in d. Marmaroscher Karpathen“, Mitt. d. k. k. geogr. Gesch., II Jahrg.). 2.) **T.,** takie miano noszą wschodnie zbocza doliny Kirlibaby, między potokami Tatarką płn. i T. płd. Tworzą je łupki łyszczykowe. *Tad. Wiśn.*

Tatarka, potok, lewy dopł. Kirlibaby, wpadającej do Złotej Bystrzycy. Źródła ma pod najwyższym punktem grzbiecistego szczytu Obciura (1270 mt.) i na stokach Manaili (1403 mt. npm.), a po połączeniu się obu strug źródłowych w poziomie 1090 mt. npm., płynie następnie aż do ujścia swego piękną poprzeczną doliną, utworzoną z łupku łyszczykowego, która nazywa się również „Tatarka“, przyjmując kilka dopływów od płn. ze stoków Tatarki, od płd. zaś z pod grzbietu Dedul. U ujścia T. do Kirlibaby widać dwie skały, złożone z wapienia należącego według Altha do systemu łupku łyszczykowego, śród którego występuje. Długość T. 7 klm. (Alth: „Ein Ausflug in d. Marmaroscher Karpathen“, Mitt. d. k. k. geogr. Gesch., II Jahrg.). 2.) **T.,** potok, drugi t. n., dopływ z lew. brzegu pot. Kirlibaby, uchodzi na płn. od ujścia pierwszej Tatarki. Wypływa również z pod szczytu (1361 mt. npm.) krystalicznego pasma, tworzącego dział wodny między Kirlibabą a Mołdawą, niedaleko źródeł pierwszej Tatarki. Kierując się na zach., płynie wzdłuż płn. stoków szczytu Tatarka głęboką doliną, utworzoną z łupka łyszczykowego; na płn. wznosi się nad nią szczyt Tonki; opłynąwszy go, przyjmuje z praw. brzegu potok Tonki. Długość biegu 5 klm. *Tad. Wiśn.*

Tatarkalnie, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 86 w. od Poniewieża.

Tatarkiemie, wś, pow. wyłkowyski, gm. Kopsodzie, par. Wisztyniec, odl. od Wyłkowyszek 30 w., ma 22 dm., 190 mk. W 1827 r. 15 dm., 110 mk.

Tatarkina, wś, pow. newelski; miejscowość wzgórzysta.

Tatarkowicze 1.) wś i folw., pow. bobrujski, w 4 okr. pol., gm. i par. praw. Świsłocz, przy dr. z mka Chołuja do Bobrujska (o 20 w.), o 13 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Jasień, ma 34 osad, cerkiew fil p. w. Przemienienia Pańskiego; grunta lekkie. 2.) **T.,** zaśc., pow. bobrujski, w 4 okr. pol., par. kat. i gm. Świsłocz, ma 17 osad; o 35 w. od Bobrujska.

Tatarkowicze, pow. owrucki, ob. *Tatarnowicze.*

Tatarnowicze al. *Tatarów*, wś, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Antopol, o 35 w. od Kobrynia.

Tatarnowicze al. *Tatarkowicze*, w dokum. także *Tatarynowicze*, wś nad praw. dopł. rz. Użu, pow. owrucki, na pograniczu pow. radomyskiego, okr. pol. Iskorość (o 17 w.), gm. Tatarnowicze, na płd. od mka Wiazówki..

Tatarów, pow. kobryński, ob. *Tatarnowicze.*

Tatarowce, wś, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, o 15 w. od Białegostoku.

Tatarówka, las, w pow. gorlickim, na płd.-wsch. od Biecza. Porasta płd. stoki wzgórza łączącego górę Gwirz (438 mt.) na płn. z Łysą górą (278 mt.) na płd. Wypływa z niego potok zasilający Libuszę (dopł. Ropy). *T. W.*

Tatarówka, rus. *Tatariwka* (1151 mt.), jeden ze szczytów lesistego gniazda górskiego nad górnym Oporem (dopł. Stryja), w Karpatach wschodnich, pow. stryjskim. Wznosi się nad pot. Rożanką, niedaleko ujścia jego do Oporu, w miejscu gdzie się z Rożanką łączy Rożaniecki pot. Jednem ramieniem wybiega na płd.-zach. ku ujściu pot. Rożanieckiego, drugiem na płn.-zach. ku Oporowi, trzeciem na wschód ku szczytowi Serednycia, który łączy się z płd. częścią grzbietu Bahna. Grzbiet ten ciągnie się równolegle do płn.-wsch. gałęzi szczytu T., na wschód od niej przedzielony doliną pot. Bahłykowaty, dopł. pot Sehły, uchodzącego do Oporu pod Tuchlą. Tuchla leży u płn.-zach. kończyny gniazda górskiego, którego najwyższe wzniesienie przedstawia szczyt Tatarówka. *Tad. Wiśn.*

Tatarówka 1.) wś, pow. nowogradwołyński, gm. Ostropol. 2.) **T.** al. *Tatarka*, wś nad stawem, przez który płynie rz. Dochna, dopł. Bernardynki, pow. olhopolski, okr. pol. Żabokrzycz, gm , par. kat. i st. poczt. Obodówka, ma 57 osad, 622 mk., 640 dzies. ziemi włośc. Własność Feliksa Sobańskiego. 3.) **T.** (ob. *Olszana*, pow. zwinogródzki). mylnie, za: *Tarasówka.* 4.) **T.,** ob. *Tatarynówka.*

Tatarowszczyzna 1.) folw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Kurzeniec, okr. wiejski Kasuta, o 13 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. borysowskiej, ma 1 dm., 15 mk.; w r.

1865 własność Świdzińskich. 2.) **T.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 56 w. od Nowoaleksandrowska.

Tatarsk, mczko nad rzką Horodnią, pow. mścisławski, na pograniczu pow. kraśnieńskiego gub. smoleńskiej, w 3 okr. pol., o 28 w. od Mścisławia. Ma 121 dm. drewn. (16 należy do chrześcian a 105 do żydów), 633 mk. (66 praw. i 567 żyd.), dom modlitwy żydowski, 21 sklepów. Podług podania mko otrzymało nazwę od stoczonej tu niegdyś bitwy z Tatarami, co zdają się potwierdzać liczne w okolicy kurhany. W opisie statyst. gub. z 1784 r. T. nazwany był już mkiem. Obecnie należy w części do Hołyńskich, w części do Chrapowickich i Sobolewskich.

Tatarska, białoruskie *Tatarskoja*, wś nad rzką Małyszówką, lewym dopł. Berezyny niemnowej, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Pierszaje, ma 15 osad; grunta szczerkowe, miejscowość falista. *A. Jel.*

Tatarska góra, pod miastem *Ełk* (ob. t. II, 849).

Tatarska Mogiła, w pow. mościskim, na obszarze wsi Stojańce.

Tatarska Pokaż, wś, pow. oszmiański, ob. *Pokaź* 2.).

Tatarska Słoboda, przedmieście mczka Śmiłowicz, w pow. ihumeńskim, zasiedlone przez Tatarów, ma 22 osad, meczet tatarski; ob. *Słoboda* 52.). *A. Jel.*

Tatarska Struga, uroczysko na gruntach wsi Rużyna, w pow. kowelskim.

Tatarska Studnia, uroczysko o 2 w. od mka Czarnobyl (w pow. radomyskim), przy drodze do wsi Korohod. Podług podania miejscowego w studni tej Tatarzy, podczas jednego ze swych zagonów, ukryli znaczne skarby, których jednakże, pomimo poszukiwań dokonywanych od 1815 r., nie odkryto.

Tatarska Ulica, wś, pow. ostrogski, położona na północ od Ostroga, z którym się łączy i dla tego uważana jest za jego przedmieście. Składa się z kilkunastu osad włościańskich, zbudowanych pod wyniosłą górą, z pod której wypływa źródło czystej wody, łączące się we wsi z większą rzeczką, płynącą od zachodu dnem głębokiego wąwozu. Część wsi zabudowana na górze nad wąwozem nosi nazwę Szaterniki, część zaś położona na prawo od drogi do Rozważa, pod górą ciągnącą się ku Horyniowi, zwie się Chiżniki. Na wyniosłej górze ku zachodowi znajduje się cmentarz grzebalny, zwany przez lud Tatarskiemi mogiłami. Ślady cmentarzy znajdują się również w części zwanej Szaterniki oraz na wyniosłej górze po prawej stronie drogi do Rozważa. Glebę stanowi czarnoziem 2 klasy, z pokładem białej kredy; wzgórza nad Horyniem, w części Chiżniki, obfitują w łomy kamienia granitowego. Wś ta wchodziła w skład ordynacyi ks. Ostrogskich. Inwentarz ekonomii ostrogskiej w 1622 r. nazywa wś T. U. nową osadą. Jako osadników wymienia Tatarów: Halembaka, Asana, Burdaka, Kasima, Kuliba, Kazi-Beka, Murzę, Kutłuka, Arsała, Kadego i Achmata. Ród Halembeków wygasł tu dopiero w pierwszej połowie b. wieku. Na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej z 1753 r. wś darowaną została przez ostatniego ordynata ostrogskiego Janusza ks. Sanguszkę, Małachowskiemu, kanclerzowi w. kor., przez którego dana w dożywocie Biegulskiemu, w 1796 r. zajęta na skarb i darowana Ferzenowi, w 1802 r. przeszła do Józefa Augusta hr. Ilińskiego, wnuk którego Aleksander Iliński sprzedał ją hr. Błudowowej. *Z. Róż.*

Tatarska Wieś, wś, pow. miński, należy do dóbr Dubrowy.

Tatarski Hrud, uroczysko, półwysep śród błot i lasów, na gruntach wsi Hubków, w pow. rówieńskim, ob. *Tatarska.*

Tatarski-Koniec, przedmieście mta gub. Mińska, zasiedlone przeważnie przez Tatarów od czasów Witolda; składa się z ulic: Wielko-Tatarskiej, Tatarsko-Ludamonckiej, Tatarsko-Głuchej i zaułka Tatarskiego. Obejmuje 127 własności osiadłych. Tatarzy mają tu starożytny meczet i mołłę. Z powodu nizkiego położenia w czasie wezbrania Świsłoczy dzielnica ta podlega zalewom. Tatarzy trudnią się garbowaniem skór i uprawą warzyw. W domowem życiu używają jęz. polskiego lub białoruskiego. *A. Jel.*

Tatarskie góry, wyniosłości pod Woźnikami, w pow. sieradzkim; ob. *Strońsko.*

Tatarskie Koniewiszcze al. *Chandyba*, uroczysko na gruntach mka Kahorlik, w pow. kijowskim. Często znajdowane są tu rozmaite części uzbrojenia, jak strzały, szable, strzemiona itp.

Tatarskie-Osmołowo, fol., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Łań, o 61 w. od Słucka. *A. Jel.*

Tatarskie Sieliszcze, wś nad rzką Hujwą, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. i par. praw. Białopole (o 3 w.), o 24 w. od Berdyczowa, ma 502 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 362 mk., 817 dzies. ziemi; należała do Edwarda hr. Tyszkiewicza.

Tatarskie Szańce, uroczysko pod mkiem Kupiszki, pow. wiłkomierski.

Tatarsko, wś, pow. stryjski, 8 klm. na płn.-wsch. od sądu pow., st. kol., urz. pocz. i tel. w Stryju. Na płn.-zach. leży Uhersko, pa płn.-wsch. Chodowice, na płd.-wsch. Komarów, na płd. Podhorce, na płd.-zach. Wierczany. Płn.-zach. krawędź obszaru przepływa Stryj. W jego dolinie leżą zabudowania

wiejskie. Własn. więk. ma roli or. 69, łąk i ogr. 47, past. 21 mr.; wł. mn. roli or. 139, łąk i ogr. 125, past. 78 mr. W r. 1880 było 43 dm., 265 mk. w gm. (247 gr.-kat., 18 izr.; wszyscy Rusini). Par. gr.-kat. w Chodowicach. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i kasa poż. gm. z kapit. 1086 złr. *Lu. Dz.*

Tatarszczyzna, fol., pow. augustowski, gm. Balla Wielka, par. Teolin.

Tatarszczyzna 1.) wś nad Dzitwą, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń (o 10 w.), okr. wiejski Możejki, o 40 w. od Lidy a 42 w. od Wasiliszek, ma 3 dm., 35 mk. katol. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.; należała do dóbr Kiemejsze, Jodków). 2.) **T.**, wś, pow. oszmiański, w okr. pol., gm. Bienica (o 7 w.), okr. wiejski Borkowszczyzna, 20 dusz rewiz.; należała w 1865 r. do dóbr Malinowszczyzna Świętorzeckich. 3.) **T.**, wś, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Krewo (o 7 w.), okr. wiejski Myssa, o 23 w. od Oszmiany, ma 6 dm., 22 mk. prawosł., 29 katol. i 2 żydów (w 1865 r. 33 dusz rewiz.). 4.) **T.**, wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Traby, 22 dusz rewiz. 5.) **T.**, fol., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Mołodeczuo, 11 dusz rewiz.; własność Godaczewskich. 6.) **T.**, fol. i wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło (o 4 w.), okr. wiejski Koszewniki, o 33 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 9 dm., 92 mk. (w 1865 r. 21 dusz. rewiz.; własność Godaczewskich). 7.) **T.**, fol., pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Tarnopol, o 27 w. od Wołkowyska. 8). **T.**, fol. w pobliżu rz. Wiaczy, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemków, o 1 milę od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Ratomka. 9.) **T.**, białoruskie *Tatarszczyna*, wś i fol. nad rz. Wołk, lewym dopł. Suły, w 3 okr. kojdanowskim, gm. Rubieżewicze, ma 14 osad; grunta szczerkowe, urodzajne, łąki wyborne. *J. Krz.—A. Jel.*

Tatarszczyzna, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Korzec, 91 dusz męz. włośc., 381 dzies. ziemi włośc. Należała niegdyś do dóbr koreckich, od ks. Czartoryskich przeszła na Potockich, obecnie skarbowa. *L. R.*

Tatarului-Pojana, ob. *Pojana* 4).

Tatary 1.) fol. w pobliżu Wisły, pow. grójecki, gm. i par. Czersk, ma 17 mk., 48 mr. Wchodzi w skład dóbr Coniew. W 1827 r. 2 dm., 12 mk. (O uprawie wina w tej wsi ob. t. VI, 202). 2.) **T.**, wś i fol. nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Wólka, par. Kalinowszczyzna. Leży poza Bystrzycą, naprzeciw Kalinowszczyzny, przedmieścia Lublina; młyn amerykański, z produkcyą roczną wartości do 420,000 rs., łomy opoki wapiennej. W 1827 r. było 31 dm., 196 mk. (ob. t. V, 427). Dobra T. i Felin w r. 1886 rozl. mr. 948: gr. or. i ogr. mr. 561, łąk mr. 240, past. mr. 100, w odpadkach mr. 15, nieuż. mr. 33; bud. mur. 3, z drzewa 16; płodozm. 10 pol. Dobra te w r. 1888 zostały rozdzielone na fol. Tatary rozl. mr. 652 i fol. Felin mr. 282. Wś T. os. 26, mr. 400. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 były 3 łany (Pawiński, Małop., 347). 3.) **T.**, wś włośc. nad rz. Łydynią, pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Ciechanów. Leży tuż pod miastem. Na obszarze wsi znajdują się ruiny zamku ciechanowskiego. Wś ma 6 dm., 52 mk., 97 mr. W 1827 r. było 6 dm., 38 mk. 4.) **T.**, wś włośc. nad rz. Rozogą, pow. ostrołęcki, gm. Nasiadka, par. Kadzidło, około 20 w. na płn. od Ostrołęki a 5 w. na zach.-płd. od wsi Grale, śród błot i lasów. W 1827 r. było 34 dm., 192 mk. 5.) **T.**, pow. mazowiecki, gm. Szepietowo, ob. *Brzozki. T.* 6.) **T.**, przyl. Grajewa, w pow. szczuczyńskim. *Br. Ch.*

Tatary 1.) wś nad jez. Greckie, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, ks. Radziwiłłów, Czeress (o $1^1/_2$ w.), o $32^1/_2$ w. od Dzisny, ma 5 dm., 51 mk prawosł. (w 1865 r. 19 dusz rewiz.). 2.) **T.** al. *Budrewicze*, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Żyrmuny (o 3 w.), o 18 w. od Lidy, ma 4 dm., 39 mk. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.; należała do dóbr Paszkowszczyzna, Laskowiczów). 3.) **T.**, wś włośc., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 26 w. od Lidy, 14 w. od Ejszyszek, ma 7 dm., 67 mk. katol. 4.) **T.**-*Nowe*, wś, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyszki (o 8 w.), okr. wiejski Nowydwór, 1 dusza rewiz.; w 1865 r. należy do dóbr Marcinkiszki Paszkiewiczów. 5.) **T.**-*Nowe*, fol. nad rzką Radwanką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 38 w. Lidy a 17 w. od Ejszyszek, ma 4 dm., 19 mk. katol. 6.) **T.**, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Hermaniszki (o 4 w.), o 50 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gr. pow. mińskiego, ma 9 dm., 84 mk. prawosł. (w 1865 r. 40 dusz rewiz.; należała do dóbr Starszyn, Chmarów). 7.) **T.** al. *Tatarki*, wś nad Narwią, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Krypno, o 32 w. od Białegostoku. Była tu dawniej komora celna. 8.) **T.**, wś, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Ziołowo, 45 w. od Kobrynia. *J. Krz.*

Tatary, wś, pow. samborski, 21 klm. na wsch. od Sambora, 4 klm. na płn.-zach. od Łąki (sąd pow. i urz. poczt.) 6 klm. na płn.-wsch. od st. kol. i tel. Dublany-Kranzberg. Na płn. leży Bilina Wielka, na wsch. Łąka, na płd. Ortyniec, na zach. Dublany, na płn.-zach. Bilinka. Wieś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Warytyny (al. Weratyny albo Korytwyny). Zabudowania wiejskie leżą na płn. Płd. część obszaru wzn.

do 280 mt. Na płn.-zach. wzgórze 312 mt. wzn. Własn. więk. ma roli or. 34, łąk i ogr. 7 mr.; wł. mn. ma roli or. 739, łąk i ogr. 269, pastw. 254 mr. W r. 1880 było 202 dm., 853 mk. w gm. (768 gr.-kat., 70 rz.-kat., 15 izr.; 773 Rusinów, 80 Polaków). Par. rz.-kat. w Dublanach, gr.-kat. w miejscu, dek. mokrzański. We wsi jest cerkiew, szkoła filialna i kasa poż. gmin. z kapit. 822 złr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor. ekonomii samborskiej a klucza dublańskiego. W lustr. z r. 1686 (Rkp. Os., Nr. 1255, str. 91) czytamy: „Ta wieś ma łan. 10, czyni ćwierci 40. Między tymi jest popowskich ćwierci 2. Powinności żadnych nie robią, bo zdawna byli na czynszach i robociznach w dawnych rewizyach opisanych i kozaczyznę z listami odprawowali. Ale że teraz z woli króla JMCi zniesiono ten ciężar z nich, tedy tylko do skarbu królewskiego co rok powinni dwiema ratami płacić zł. 600, a do żadnych już ciężarów i robocizny nie mają być pociągani". W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Os., Nr. 1632, str. 35 czytamy: „Ta wś osiadła na łan. 10 czyni ćwierci 40, videlicet gromadzkich ćwierci 38, popowskich 2. Chlebnika ad praesens gromadzkiego Nr. 69. Powinności żadnej z tej wsi nie pełnią, bo zdawna byli na czynszach, jako w dawnych rewizyach ta wieś jest opisana, a pryncypalnie in commissione 1686 anni. Ta tedy wieś ogólnie płaci czynszu zł. 600. Do tego elekcyonalnego od wójta i przysiężnego zł. 18. Summa z tej wsi zł. 618. Ta wieś do żadnych robocizn nie powinna być pociągana". *Lu. Dz.*

Tataryn, jezioro, pow. rzeczycki, w kotlinie Prypeci, uformowane z jej rozlewu, w pobliżu wsi Dernowicze, bardzo rybne. *A. Jel.*

Tataryńce, ob. *Tatarynowce.*

Tatarynów, wś, pow. rudecki, 22 klm. na płd.-wsch. od Rudek, 8 klm. na płd.-wsch. od Komarna (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn. leżą Łowczyce i Rumno, na wsch. Horożana Wielka, na płd.-wsch. Kołodruby, na płd. Powerchów, na płd.-zach. Monastyrzec, na zach. Nowawieś i Podzwierzyniec. Płd.-zach. granicy dotyka Dniestr. Zabudowania wiejskie leżą na płn.-zach. Na płn.-wsch. leży grupa domów „Kruszyniec", na płd. od niej grupa domów „Paleniki", w środku fol. i leśniczówka „Koszarki". Płd. część wsi lesista (las Lipowski na wsch. i Grabowno na zach.). Płd.-zach. część moczarzysta. Poprowadzono tędy kanał. Wznies. na płn.-wsch. sięga 297 mt. Własn. więk. (hr. Karola Lanckorońskiego) ma roli or. 367, łąk i ogr. 164, pastw. 94, lasu 1186 mr.; wł. mn. roli orn. 889, łąk i ogr. 515, past. 45 mr. W r. 1880 było 168 dm., 1240 mk. w gm., 4 dm., 25 mk. na obsz. dwor. (1217 gr.-kat., 33 rz.-kat., 12 izr., 3 innych wyzn.; 1226 Rusinów, 21 Polaków, 18 Niemców). Par. rzym.-kat. w Komarnie, gr.-kat. w miejscu, dek. horożański, dyec. przemyska. Do par. należy Hołodówka. We wsi jest cerkiew, postawiona w r. 1714, i szkoła etat. 1-klas. Dnia 3 sierp. 1472 r. w Krakowie ubezpiecza król Kazimierz woj. ruskiemu Stanisławowi z Chodcza 100 marek na wsi Tatarynowie w ziemi lwowskiej (Ptaszycki, Metr. lit., str. 222). Na sejmie piotrkowskim dnia 6 lut. 1533 r. daje Zygmunt I Ottonowi z Chodcza, woj. sandomierskiemu, stcie lwow. etc., wieś Tatarynów (Liske, A. G. Z., t. 10, Nr. 507). W Warszawie dnia 26 maja 1690 r. poświadcza Jan III, że Jan Stanisław Jabłonowski ustąpił na rzecz Jana Karola Dolskiego wsi: Tatarynów itd. (Liske, l. c., Nr. 6064). W Wiśniowcu dnia 27 wrześ. 1721 r. pozwala Michał Serwacy Korybut na Wiśniowcu Wiśniowiecki, Bogusławowi Bielskiemu, cześnikowi chełmskiemu, wykupić folwark T. z zastawu u Hańskiego (Liske, l. c., Nr. 6, 821). *Lut. Dz.*

Tatarynowce 1.) w dokum. *Tataryńce, Tatarzynowce,* wś nad rz. Koszówką, pow. krzemieniecki, na płn. od mka Łanowce, niedaleko Jampola. Posiada kaplicę katol. par. Jampol. W 1545 r. należy do horodniczego Andrzeja Kuniewskiego (ob. Jabłonowski, Rewizye, 94). Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1583 r. kn. Lew Woroniecki ze wsi Tatarzynowiec i z Krasnej Łąki płaci z 14 dm.,4 ogr., 3 komor., 1 koła walnego i 1 stępnego, a Andrzej Kuniewski z części wsi T. z 2 dm., 4 ogrod., 6 podsusiedków, 3 bojar. (ob. Jabłonowski, Wołyń, 139, 142). 2.) **T.,** opustoszałe sioło we włości ostropolskiej, t. j. w południowej części dzisiejszego pow. nowogradwołyńskiego. Będzie to prawdopodobnie wś Tatarynówka nad Teterewem, w pow. żytomierskim. 3.) **T.,** wś należąca w 1570 r. do Olizarów (ob. *Korosteszów,* IV, 417), prawdopodobnie Tatarnowicze, w pow. owruckim. *J. Krz.*

Tatarynowe błoto, uroczysko na gruntach dóbr Siechnowicze Wielkie, w pow. kobryńskim (ob. t. X, 489).

Tatarynowicze, pow. owrucki, ob. *Tatarnowicze.*

Tatarynówka 1.) wś u źródeł bezim. ruczaju, uchodzącego do rz. Struhy, pow. skwirski, w 1 okr. pol., gm. Worobijówka, o 18 w. od Skwiry, ma 611 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 698 mk. prawosł. i 22 katol. Posiada cerkiew p. w. św. Jana Bohosłowa, drewnianą, wzniesioną na miejsce dawniejszej, w drugiej połowie zeszłego wieku i uposażoną 38 dzies. ziemi. Do par. prawosł.

należy wś Złodziejówka (odl. o 3 w.). Położenie wzgórzyste; w pierwszej połowie b. wieku w okolicy były znaczne lasy dębowe. Jak widać ze skargi wniesionej w 1649 r. przez drugą żonę Stefana Aksaka Katarzynę, oraz z testamentu jego, spisanego w 1659 r., T. na początku XVII w. należała do Łoszczyńskiego, marszałka mozyrskiego, z córką którego Zofią żonaty był Stefan Aksak. Po jej śmierci majątek zajęli synowie jej Jan i Gabryel, którzy w 1648 r. uczynili najazd na Hulaniki (Motowidłówkę), ujęli swego ojca i macochę i poczem pewien czas trzymali ich w T. Na początku XVIII w. T. należała do klucza pohrebyszczańskiego, pod koniec zaś do borszahowskiego Hańskich. Na początku b. wieku nabyta wraz z Kalenną przez Ignacego Pieńkowskiego, przez sukcesorów którego została w 1840 r. rozprzedana na części. Największe części nabyli: Wincenty Wiśniewski (214 dusz rewiz. i 1780 dzies.), Stanisław i Marya Kopernicey (18 dusz i 100 dzies.) i Leonard Janicki (7 dusz i 37 dzies.). 2.) **T.**, wś, pow. żytomierski, par. katol. Berdyczów, posiada cerkiew drewnianą. Należała do Prażmowskich, potem do Tarnowskich. 3.) **T.**, w dokum. *Tatarówka*, wś nad Teterowem, pow. żytomierski, gm. i par. Krasnopol, na zach. od Krasnopola a na wsch. od Ostropola (pow. nowogradwołyński), ma 30 dm. Należy do dóbr Mołoczki, Alberty z Giżyckich Zamoyskiej. 4.) **T.**, wś nad dopł. Teterowa, pow. żytomierski, par. Trojanów, na płd.-wsch. od Trojanowa, cerkiew drewniana. Własność Bielińskich. *J. Krz.*

Tataryszka, przedmieście Wońkowiec i fol. nad strugą Niczyporówką, w pow. uszyckim, przy drodze do wsi Daszkowiec, 45 dm. Fol. należy do Kosielskiej.

Tataryszcza, ob. *Tatarzyska.*

Tataryszki, *Tatarzyszki* 1.) wś nad rzką Świłką, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hoduciszki, okr. wiejski Mirkliszki, o 14 w. od Święcian, ma 5 dm., 22 mk. katol. i 5 mahomet. (w 1865 r. 9 dusz rewiz.). 2.) **T.**, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. miejski Krasno, o 5 w. od gminy, 11 dusz rewiz. włośc. i 14 b. ludzi dworskich; należy do dóbr Nowosiołki Zatrockie hr. Tyszkiewicza. 3.) **T.**, fol. nad jez. Trockiem, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 22 w. od Trok, 1 dm., 6 mk. katol. 4.) **T.**, zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 16 w. od Trok, 1 dm., 6 mk. katol. 5.) **T.**, wś nad rzką Łowkistą, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle (o 8 w.), okr. wiejski Krzywiny, o 42 w. od Trok, ma 12 dm., 125 mk. katol. i 12 żydów (w 1865 r. 42 dusze rewiz.; należała do dóbr Samuelowo, Juniewiczów). 6.) **T.**, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Kociołowo (Kotołowo), o 35 w. od Trok, ma 10 dm., 134 mk. katol. (w 1865 r. 55 dusz rewiz.). 7.) **T.**, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany (o 6 w.), okr. wiejski Bogusławiszki, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr Giełwa, Daukszów. 8.) **T.**, fol. i wś, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino, okr. wiejski Szwajcary, o 13 w. od Wilna, 4 dm., 10 mk. prawosł. i 23 katol.; w 1865 r. własność Rejkowskich. 9.) **T.**, zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 27 w. od Wilna, ma 3 dm., 14 mk. żydów. 10.) **T.**, fol. szlach. nad rzką Wiszyntą, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 34 w. od Wilna, 1 dm., 21 mk. katol. 11.) **T.**, zaśc., pow. wileński, w 6 okr. pol., o 13 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. katol. 12.) **T.**, zaśc., pow. wileński, ob. *Kupczetka.* 13.) **T.**, wś i zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 52 w. od Nowoaleksandrowska. 14.) **T.**, wś i dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 79 i 80 w. od Nowoaleksandrowska. 15.) **T.**, folw., pow. wiłkomierski, gm. Dobejki, par. Komaje, o 73 w. od Wiłkomierza; należy do dóbr Soły. *J. Krz.*

Tatarzyńce, wś niedaleko rz. Kadyjoweczki, dopł. Uszycy, pow. proskurowski, okr. pol., sąd i st. poczt. Jarmolińce (o 7 w.), gm. i par. katol. Szarawka, obok tr. pocz. z Jarmoliniec do Antonowiec, ma 118 osad, 740 mk. z (Wilną), 1072 dzies. ziemi włośc., (dworską ob. *Jarmolińce*), kilka młynów wodnych. Należała przed tem do Dulskich, dziś Orłowskich. Wokoło wsi znajduje się wiele bardzo mogił, zawierających kości ludzkie; bezwątpienia musiała się w tej okolicy odbyć walka z Tatarami; zkąd powstała nazwa wsi. Ob. *Szarawka.* *Dr. M.*

Tatarzynka. al. *Tatarynka*, ob. *Żeniszkowce.*

Tatarzyska 1.) wś nad Smotryczem, pow. kamieniecki, okr. pol. Żwaniec, gm. Dłużek, par. kat. Kamieniec (potrynitarska) poniżej mta Kamieńca, ma 24 osad, 250 mk., 225 dzies. ziemi włośc., 1858 dworskej wraz z Hołoskowem, Kieptyńcami i Kubaczówką. Dawna osada. Podług reg. pobor. pow. kamienieckiego z 1565 r. dobra królewskie, z których podstarości kamieniecki płaci od 1 pługa i 3 zagrod. W 1566 r. „w tej wsi ludzie nic niedają, iż jeszcze mają swobodę, bo nowo osiedli, których jest 13. Nadto dwa kmiecie dają gr. 30: to wszystko uczyni fl. 2. Ciż wszyscy dają podymne po gr. 2: uczyni fl. 1. Summa uczyni fl. 3". W 1569 r. do sstwa kamienieckiego płaci od 1 pługa (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 194, 208, 226). W 1795 r. darowana wraz z sstwem kamienieckim hr. Morkowowi, dziś jego sukcesorów: Rimskich-Korsakowych i Hiłkowych. 2.) **T.**, wś nad rz. Krajcem (Korajcem), dopł. Dniestru, pow. mohylowski,

okr. pol. Łuczyniec, gm. Kotiużany, par. katol. Śnitków, sąd Jaryszów, ma 190 osad, 718 mk., 722 dzies. ziemi włośc., 826 dworskiej, 36 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesioną w 1858 r.; 3 młyny wodne. Grunt suchy, miejscami kamyczkowaty, kamień wapienny. Własność Janiszewskich. 3.) **T.**, dawniej *Tatarzyszki*, *Tatarysczca*, *Mukarów Tatarski*, wś rządowa nad Studenicą (Studzienicą), pow. uszycki, okr. pol. i sąd Dunajowce (o 10 w.), gm. i par. katol. Mukarów, w pobliżu drogi bitej do Kamieńca, ma 113 osad, 906 mk., 1370 dzies. ziemi włośc., 53 cerkiewnej. Posiada cerkiew drewnianą, z 1860 r., z 900 parafianami. Słynie z jarmarków na bydło, konie i z wyrobów przemysłu wiejskiego. Stara osada. W 1565 r. należała do dóbr królewskich, trzymał ją Wasyl Łojowski, który płaci od 2 pługów, 2 kół dorocznych; włościanie zbiegli. W 1578 r. i 1583 r. Łojowscy płacą od 6 pługów i 1 koła dorocz. 12 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 189, 297). W czasie lustracyi Humieckiego w 1616 r. wś Mukarów Tatarski al. Tatarzyszcza trzymał Jan Humiecki „za ustąpieniem prawa i otrzymaniem na to konsensu także i dożywocia od JKM. i sum stałych przez pana starostę Solskiego, stolnika podolskiego. A iż dopiero trzeci posesor od konstytucyi, jeszcze suma stara niewytrzymana, gdyż trzecie dożywocie, niepodlega lustracyi. W 1639 r. posesorem jest Aleksander Humiecki, z opłatą 25 fl. (Jabłonowski, Lustracye, 63, 190). Następnie wraz z Mukarowem Starym i Nowym, Mycowcami, Sprysówką, Słobódką Jarową i Wichrówką stanowiło oddzielne sstwo mukarowskie. Lustracya z 1765 r. pisze: „sstwo mukarowskie żadnego dotąd niema miasta, lubo we wsi Tatarzyskach ratusz wystawiony i słoboda na miasto, pod nazwą Tiahin, dawno obwołana. Bernard Grodzki i Barbara z Małachowskich, wojewod. podolscy, mają 24072 złp. dochodu i we wsi Nestorowcach, do sstwa należącej, wznoszą budowle z murów pałacu, tudzież ogród zakładają“. Kwarta wynosiła 6018 złp. Córka ich Karolina, żona ks. de Nassau Siegen, posiadacza sstwa, otrzymała od Stanisława Augusta w 1785 r. przywilej, pozwalający przeistoczyć wieś na miasto, fosami obwieść, kupców i rzemieślników osadzić. Nadto król obdarzył prawem magdeburskiem i ustanowił targi co poniedziałki i 12 jarmarków. Dochody znacznie powiększyły się, chociaż odpadły Nestorowce z Hanówką i utworzyły oddzielne sstwo, przynoszące 10417 złp. Uszczuplone sstwo mukarowskie przynosiło 35150 złp. W 1817 r. otrzymał je od cesarza Aleksandra I Butiahin, były poseł ruski w Paryżu, ożeniony z wychowanicą ks. de Nassau (2-do voto Centnerową). Wkrótce potem sstwo mukarowskie dane było na utrzymanie biskupowi kamienieckiemu Mackiewiczowi (porów. *Mukarów*), sstwo zaś nestorowieckie od ks. de Nassau przeszło do Józefa Starzyńskiego, chorążego latyczowskiego. T. pozostały wsią i niekorzystały z nadanych im przywilejów. *Dr. M.*

Tatarzyszki, ob. *Tatarzyska.*

Tatianka, uroczysko na gruntach wsi Potyjówka, w pow. wasylkowskim.

Tatianówka al. *Bannaja*, słoboda nad Dońcem Północnym, pow. iziumski gub. charkowskiej, o 32 w. od Iziuma, ma 86 dm., 649 mk. Małorusinów, jarmarki.

Tatischau, podobno *Tatyszów*, dobra i wś, pow. toszecko-gliwicki, par. ew. Toszek, kat. Rudno. W r. 1885 dobra miały 454 ha, 8 dm., 93 mk. (5 ew.), wieś 138 ha, 49 dm., 369 mk. katol.

Tatkany 1.) wś i zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 69 w. od Wiłkomierza. 2.) **T.** *1* i 2, dwa zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 78 i 79 w. od Wiłkomierza.

Tatkuny, wś, pow. wiłkomierski, gm. Konstantynów, o 6 w. od Wiłkomierza.

Tatomirówka, karczma na obszarze dworskim Isakowa w pow. horodeńskim.

Tatoryszki, wś, pow. wiłkomierski, gm. Wojtkuny, o 15 w. od Wiłkomierza.

Tatra, ob. *Wysoka.*

Tatrafuered, ob. *Szmeks.*

Tatry. Najwyższe i najznakomiciej rozwinięte pasmo w całym systemie gór Karpackich. Nazwa niewiadomego pochodzenia, w każdym razie — tak samo jak Fatra i Matra — nie polska i nie słowiańska; przypomina rumuńskie „Piatra“, a pomiędzy Rumunami siedmiogrodzkimi występuje w nieco zmienionej formie, w nazwach potoków: Tatroz i Tatrang. Bolesław Wstydliwy nadaje w r. 1260 klasztorowi szczyrzyckiemu (około 35 klm. na płn. od Nowego Targu) prawo polowania w lasach okolicznych „usque ad montes qui dicuntur Tatry“ (Kod. dypl. pol., III, 66). Długosz we wstępie geograficznym do swej kroniki, odróżnia Karpaty, które zwie „Sarmatici montes“ od Tatr. Dunajec według niego ma swój początek: „Alpibus altissimis Hungariae quorum nivalis semper vertex, qui Thatri a vulgo appelantur“. W późniejszych opisach Polski występuje częściej nazwa Krępak (są tej nazwy dwie wsi na Śpiżu). Tak zwie Tatry Kromer, używa jej jeszcze Siarczyński w „Dykcyon. Geograf.“ (Echarda), Woronicz w „Hymnie do Boga“.

I. *Położenie, granice i rozmiary.* Tatry stanowią część Karpat zachodnich, które dzielimy na pięć łańcuchow: Tatry należą do drugiego łańcucha, zajmującego wschodnie skrzydło,

a rozciągającego się od wschodu ku zachodowi. Są one od północy i od południa ograniczone głębokiemi, silnie rozwiniętemi zapadłościami tektonicznemi, których kierunek jest równoległy do głównej osi Tatr, a zatem podłużny. Zapadłość północną Orawsko-Nowotarską, odwadniają rzeki: Orawa płynąca ku zachodowi i Dunajec, płynący ku wschodowi; południową zaś, Spisko-Liptowską, odwadnia Wag, płynący równolegle do Orawy a zatem ku zachodowi i Poprad, płynący równolegle do Dunajca a zatem ku wschodowi. Ale Orawa zbacza od Hamrów orawskich ku płd.-zachodowi a przeciąwszy w poprzek drugi łańcuch zachodnich Karpat, wpada przy Kralowianach do Wagu; Poprad zaś skręca od Leluchowa ku płn.-zachodowi i przeciąwszy w poprzek tenże sam łańcuch, ale w odwrotnym kierunku, wpada między Starym i Nowym Sączem do Dunajca. Część Karpat ograniczona na zachodzie Wagiem i Orawą, na wschodzie Popradem i Dunajcem, tworzy jeden wielki dział odcięty zupełnie od związku z resztą Karpat; nazywamy go działem Tatrzańskim. Składa się on z trzech pasm samodzielnych, różniących się między sobą zarówno pod względem geologicznym jak i pod morfologicznym, mianowicie: z wschodniego, nazywanego Magórą Spiską, zachodniego, nazywanego Orawsko-Liptowskiemi halami i środkowego, czyli Tatr właściwych. Granicę między Tatrami i Spiską Magórą tworzy wąwóz Zdziarski, który odwadnia Zdziarski potok, wpadający w poz. 919 mt. do Jaworzynki (dopływ Białki i Dunajca) i Biały potok (po słow. Bela) wpadający przy Buszowcach (Bauschendorf) w poziomie 594 mt. do Popradu. Siodło dzielące źródła tych potoków wznosi się 1081 mt. n. p. m. Granica między Tatrami i Orawsko-Liptowskiemi halami jest mniej wyraźną; za ostatni wierzchołek na zachodzie, należący jeszcze do Tatr, uważamy Siwy Wierch (wzn. 1806 mt.), po za tym wierchem obniża się bowiem grzbiet Tatr zwolna ale znacznie, tworząc siodło wzniesione zaledwie na 1283 mt. n. p. m. a góra Holica, podnosząca się za tem siodłem do wysokości 1338 mt. musi już być zaliczoną do hal Orawsko-Liptowskich. Długość Tatr od Siwego Wierchu po Zdziarski wąwóz wynosi w prostej linii 52½ klm., gdy tymczasem największa ich szerokość, na linii łączącej osady: Szczyrba (Czorba) i Murzasichle nie przechodzi 17 klm.

II. *Hydrografia Tatr.* Nie ma w całym systemie Karpat ani jednego pasma, któreby pod względem obfitości wód mógło iść w porównanie z Tatrami. Potoki północnej ich strony dają pięć strumieni, z których trzy, mianowicie: Białka, Biały Dunajec i Czarny Dunajec łączą się w Dunajcu, zaś dwa inne, mianowicie Orawica i Studeny wpadają do Orawy; potoki strony południ. dają trzynaście strumieni, z których ośm mianowicie: Biały Zdziarski (na mapie sztab. austr. Bela), Czarny (Schwarzbach), Biała Koperszadzka (Weisswasser), Kamienisty (Steinbach), Zimna Woda (Grosser Kohlbach), Czerwony (Rothbach), Wielicki (Felkabach), Poprad i Młynica popradzka łączą się w Popradzie, zaś pięć innych: Biały Wag (z Młynicą zachodnią, Bielańskim i Hybicą), Biała Krywańska (Bela), Ternawiec, Smreczanka i Jałowicki łączą się w Wagu. Powstaje oprócz tego u podnóża Tatr, tak po ich stronie północnej, jak i południowej, wielka liczba potoków drugorzędnych, które nie łączą się z innemi, lecz dążą na własną rękę do Dunajca, Orawy, Popradu albo Wagu. Ponieważ zachodnie Karpaty tworzą granicę hydrograficzną, bo rozdzielają Odrę i Wisłę od dopływów Dunaju, a zatem zlewisko Baltyku od zlewiska morza Czarnego, przeto możnaby się spodziewać, że przedewszystkiem potężny łańcuch Tatr, tworzący poniekąd oś orograficzną całego systemu, powinienby przedstawiać taką granicę, że potoki północnej strony, powinny zmierzać do Baltyku, południowej zaś do morza Czarnego. W rzeczywistości jednak wody półn. strony Tatr, spływające na dolinę Nowotarską, łączą się po części w Orawie, która przedziera się na południową ich stronę i wpada do Wagu a z nim do Dunaju, po części zaś w Dunajcu, który zrazu płynie ku zach. a następnie zmienia kierunek na północny i wchodzi do Wisły. Wody południ. strony Tatr, zbiegające na zapadłość Spisko-Liptowską, łączą się po części w Wagu, który wpada do Dunaju, po części zaś w Popradzie, który okrążywszy Tatry od płd. zbacza ku wschodowi i płynie zrazu pomiędzy Spiską Magórą i Braniskiem a następnie od Leluchowa skręca nagle ku płn.-zachodowi, przedziera się dalej w tym kierunku wąską erozyjną doliną i przeciąwszy w poprzek główny grzbiet Karpat, wpada do Dunajca a z nim do Wisły. Każda więc strona Tatr, tak półn. jak i południowa, część swych wód oddaje Baltykowi a część morzu Czarnemu. Chociaż tedy Tatry nie tworzą jako takie, granicy dla wód biorących początek na ich półn. i południ. skłonie, jednak, pomimo to, mają dla hydrograficznych stosunków, nie tylko Polski, lecz nawet całej Europy, niepospolite znaczenie, gdyż są przecięte w poprzek przez wielki dział wodny europejski, oddzielający dopływy Baltyku od dopływów morza Czarnego; widzieliśmy bowiem, że zachodnia Tatr połowa, ujęta jak w widły przez Orawę i Wag oddaje swe wody Dunajowi, gdy wschodnia, zamknięta w podobny

sposób przez Dunajec i Poprad oddaje je Wiśle. Ważna ta linia przechodzi ze Sudetów, za pośrednictwem siodła (nad morawskiem miasteczkiem Hranice), rozdzielającego Odrę od Morawy, na Beskidy i biegnie głównym ich grzbietem aż po za Babią górę, mianowicie po Żeleźnicę (nad wsią Piekielnikiem), od której skręca nagle ku południ. i spuszcza się na dół a przeciąwszy w poprzek dolinę Nowotarską, wdziera się na Wołowiec w Tatrach (2065 mt.), od którego biegnie po głównym ich grzbiecie aż po Czubrynę (2435 mt.) nad Morskiem Okiem; z tej spuszcza się znowu na Liptowsko-Spiską zapadłość, którą przebywszy, wznosi się na jej brzeg, rozdzielający dopływy Popradu od źródeł Hornadu i trzyma się tego brzegu aż do kolana Popradu w Leluchowie, gdzie znowu powraca do głównego grzbietu Beskidów. Po tym grzbiecie biegnie zaś ów dział aż do źródeł Ganu (Użok 889 mt.), zkąd zawracając nagle ku północy, przenosi się na drugorzędne wyniosłości Karpat, rozdzielające dopływy Sanu od dopływów Dniestru i dochodzi w tym kierunku do góry Radycz (524 mt.), pomiędzy Chyrowem i Dobromilem, gdzie opuszcza brzeg Karpat i przechodzi na grzbiet Lwowsko-Chyrowski, należący już do płaskowyżu podolskiego. Można tedy powiedzieć, że wielki dział wodny europejski trzyma się w Karpatach zachodnich ich pierwszego, zewnętrznego łańcucha, to jest Beskidów, z wyjątkiem przestrzeni od źródeł Orawy po przełom Popradu, ponieważ tu zbacza on ku południ. i przerzuca się na drugi a nawet i na trzeci łańcuch, ażeby objąć swym kierunkiem wschodnią połowę Tatr (i grupę Braniską) w których Dunajec i Poprad biorą swój początek.

III. *Geologiczne stosunki.* Chcąc zrozumieć i słusznie ocenić plastykę jakiejkolwiek części ziemi, trzeba wprzód poznać jej geologiczne stosunki, przedewszystkiem zaś materyał, z jakiego ona jest zbudowaną; chociaż bowiem absolutne wzniesienie naziomu uważanem być musi za najważniejszy czynnik geograficzny, to zewnętrzne jego upostacenie czyli plastyka gleby (postać nierówności i ich rozmiary, głębokość i szerokość dolin, wysokość i spadzistość wierzchołków) zależy wyłącznie od twardości i trwałości skał z jakich ta gleba jest zbudowaną. Względny wiek skał jest dla tych stosunków zupełnie bez znaczenia; ale nie może on być pominiętym, gdy chodzi o przedstawienie rozwoju jakiejś krainy. Stosunki geologiczne Tatr nie zostały jeszcze o tyle poznane, iżby dokładne ich przedstawienie było możebne; dlatego poprzestaniemy na wyliczeniu jedynie szczegółów, które do zrozumienia plastyki tych gór są niezbędnie potrzebne. Rdzeń Tatr składa się z granitów. Tworzą one we wschodniej ich połaci główny grzbiet i jego rozgałęzienia i opadają bezpośrednio ku zapadłości Spisko-Liptowskiej; od strony południowej żadna inna skała granitów tutaj nie zasłania. Ale w zachodniej połaci Tatr, na zachód od Liliowej przełęczy 1981 mt.), są granity przykryte gneisem i starokrystalicznemi łupkami; gneis występuje już na południowych stokach Krywania, zkąd ku zachodowi coraz to bardziej się rozpościera i coraz to wyżej się podnosi. Te gnejsy i łupki zostały w zachod. połaci Tatr w jednem (?) tylko miejscu, mianowicie w potężnej grupie Rohaczów przebite przez granit. Granity tatrzańskie, chociaż w wielu miejscach wykazują ślady uwarstwienia i zbliżają się poniekąd do gnejsu, odznaczają się niepospolitą twardością i trwałością. Pod wpływem powietrza zmieniają sią bardzo mało, nie wietrzeją prawie wcale a działaniu wody stawiają silny opór, roślinność osadza się na nich powoli i w miernej ilości. W tem leży ich skłonność do wytwarzania wierzchołków skalistych o zakrojach nieregularnie wielobocznych, często obnażonych. Przeciwnie gneisy i łupki krystaliczne ulegają z łatwością zwietrzeniu, tracą rychło swe ostre zakroje i dają utwory przeważnie łagodnie zaokrąglone, o powierzchni równej. Gdy te pierwotne skały spadają po południ. stronie Tatr bezpośrednio ku zapadłaści Spisko-Liptowskiej, to cała półn. strona Tatr, od Zdziarskiego wąwozu po Siwy Wierch jest zajęta przez potężne pokłady skał osadowych różnego wieku, w ten sposób, że ani granit, ani gneis, ani owe starokrystaliczne łupki po półn. stronie Tatr nigdzie nie dochodzą do ich podnóża. Ponieważ te osadowe skały zajmują jednę tylko stronę Tatr, przeto uważamy te góry za niesymetrycznie, czyli jednostronnie zbudowane; ta niesymetryczna budowa tworzy szczególne znamię Karpat zachodnich, gdyż powtarza się w ich wielu innych pasmach. Szereg skał osadowych rozpoczynają od spodu czerwone piaskowce i kwarcyty, zaliczane przez geologów do formacyi dyjasowej. Starsze osady, a zatem utwory formacyi sylurskiej, dewońskiej i węglowej w T. jak dotąd nie zostały wykryte. Te dyjasowe piaskowce i kwarcyty leżą bezpośrednio na skałach starokrystalicznych; zostały one w T. wykryte w wielu miejscach, lecz wszędzie w mniejszej ilości, w skutek czego na ich upostacenie żadnego prawie wpływu nie wywarły. Utwory tryjasowej formacyi rozwinęły się w T. wyłącznie jako górny tryjas a wytworzyły dwa ogniwa odmiennej postaci. Ogniwo dolne składa się z wapieni i dolomitów, które szczególniej we wschod. połaci Tatr, na dorzeczu Białki silnie rozwinięte, do

znacznej wzniosły się wysokości. Wapienie tego ogniwa są w ogóle miększe, niekiedy dziurkowate i wydały łagodniejsze, więcej zaokrąglone formy. Górne ogniwo tryjasowej formacyi odpowiada kajprowi a składa się przeważnie z czerwonych albo pstrych łupków i margli, porozdzielanych złożami kwarcytowych piaskowców a nawet dolomitów. Formacya retycka przedstawia w T. także dwa ogniwa. Spodnie składa się z łupków różnobarwnych (czerwone, fioletowe, szare, żółte a nawet czarne) i kwarcytów. Utwory te zbliżają się tak dalece swym wyglądem do górnego ogniwa tryjasowego, że gdzie z niemi bezpośrednio się stykają, tam wyznaczenie granicy pomiędzy obu formacyami jest prawie niemożebne. Ponieważ retyckie łupki ulegają łatwo zniszczeniu, przeto nie tworzą one nigdzie wierzchołków, doliny w ich zakresie ulegają silnemu rozszerzeniu (dolina Kościeliska powyżej Pisanej) a siodło obniżeniu. Tylko kwarcyty odznaczają się większą trwałością i gdzie płyty ich są grubsze i nachylone, tam zamykają w postaci stromych ścian górne części dolin. Znalezione w tych łupkach ślady roślin lądowych przekonywają, że T. w okresie dolno-retyckim były lądem stałym. Raciborski, któremu to odkrycie zawdzięczamy, nazywa te pstre łupki i kwarcyty warstwami tomanowskiemi a wyróżnienie to nie jest pod względem geograficznym obojętnem, gdyż w przeciwieństwie do granitów i wapieni oznacza skały miększe i podajniejsze. Górne ogniwo retyckiej formacyi (warstwy koesseńskie) składa się z marglów i wapieni ciemnej barwy. Następująca formacya lijasowa wydała w T. olbrzymie pokłady wapieni, w pośród których występują tu i owdzie w mniejszej ilości kwarcyty i margle. Wapienie te, przeważnie ciemnej barwy, odznaczają się twardością i nadzwyczajną trwałością, one to wytworzyły przeważnie wapienne wierzchołki w okolicy Zakopanego i dalej ku zachodowi a doliny tej części Tatr ozdobiły malowniczemi grupami skalistemi; ale skały te nikną, ile razy t. z. plamiste margle lijasowe występują w większej obfitości pośród wapieni a doliny w takich miejscach ulegają rozszerzeniu. Skały jurajskiej formacyi, które jako t. z. skalice przebiły pokłady piaskowców, zajmujących północne podnóże Tatr (Gubałowskie wzniesienie) w samych T. nie rozwinęły się na większe rozmiary. Formacya kredowa przedstawia natomiast w T., tak samo jak retycka i tryjasowa dwa ogniwa neokomskie, z których dolne, słabiej rozwinięte, składa się z łupków i margli; górne z dolomitu karpackiego, nazywanego także Choezańskim. Dolomit ten nie różniący się swą powierzchownością od dolomitów tryjasowych a nawet i od wapieni, rozwinął się obficie po półn. brzegu zachodnich T., zkąd przenosi się na hale Orawsko-Liptowskie, gdzie tworzy najwyższe wierzchołki tego pasma. Ostatnią nakoniec w skład Tatr wchodzącą skałą jest wapień trzeciorzędny, ciemnej barwy, przepełniony skorupami nummulitów; skorupki te mają dwojaką postać: jedne z nich są większe, skalistej postaci i bywają (między Słowakami) nazywane pieniążkami, inne zaś są mniejsze, kształtu soczewicy; te nasi góralc nazywają jarcem (jęczmień). W ogóle można powiedzieć, że osadowe skały w T. rozwinęły się przeważnie jako wapienie (i dolomity) i jako takie wywarły przeważny wpływ na upostacenie tych gór, nadając północnej ich stronie znamię gór wapiennych. Po tych najważniejsze są warstwy tomanowskie, gdyż one wpłynęły w zachodnich T. na uwydatnienie granicy między wierzchołkami gneisowemi i starokrystalicznemi głównego grzbietu a szczytami wapiennemi ich północnych stoków i spowodowały rozszerzenie dolin w ich górnej części. Podobne znaczenie mają też margle i łupki, występujące pośród wapieni lijasowych i kredowych, lecz wpływ ich ogranicza się do niewielu miejscowości. Podnóże Tatr po półn. stronie jest zajęte przez łupki i piaskowce trzeciorzędne (eocen), które nadały wzniesieniu Gubałowskiemu zupełnie od Tatr odmienny charakter; wzniesienie to należy już do doliny Nowotarskiej. Ale przy ujściu wszystkich większych dolin tatrzańskich, łupki i piaskowce zostały pokryte olbrzymiemi zwałami kamieni, które naniesione były z wnętrza Tatr, po części za pośrednictwem połupań, po części zaś, jak to niebawem wykażemy, przy pomocy dawnych lodników tatrzańskich. Podobne stosunki przedstawia i połudn. strona Tatr, lecz tu sterczą w kilku miejscach u samego podnóża gór, z pośród trzeciorzędnych utworów, wapienne wyspy małych rozmiarów, w których rozpoznano utwory formacyi tryjasowej, retyckiej, lijasu a nawet i kredowej (Stache) i to te same, które zajęły w tak olbrzymiej obfitości półn. stoki tych gór.

IV. *Wielkie zapadłości podtatrzańskie.* Dolina Nowotarska legła wpodłuż pomiędzy Tatrami i Beskidami. Zamknięta od zachodu Orawską Magórą, która pod względem orograficznym łączy się z Małą Fatrą, chociaż pod względem geologicznym należy do Beskidów, zwęża się ona stopniowo w stronie wschodniej, gdzie wyniosłości Spiskiej Magóry, wysuwając się na północ i przybliżając zwolna ku Beskidom, zagradzają tę dolinę ostatecznie około Maniaw. Długość doliny Nowotarskiej od Namiestowa na Orawie po Maniawy nad Dunajcem wynosi 57 klm., zaś największa jej sze-

rokość pomiędzy górą Kopieńcem u podnóża Tatr i stokami Beskidów nad Nowym Targiem zaledwie 26 klm. Ma ona w ogóle charakter i znamiona zapadłości tektonicznej, zatem doliny górskiej, której powstanie zostając w ścisłym związku z wytworzeniem się gór, było następstwem podniesienia się gleby do znacznej wysokości w jej najbliższem otoczeniu. Chociaż widziana z góry, ze szczytów Tatr, albo z Babiej Góry, przedstawia się jak jednostajna płaszczyzna, to pomimo to gleba jej nie jest bynajmniej równą. Przedewszystkiem cała południ. jej strona jest zajęta przez wyniosłość, która od stóp T. pochyla się jednostajnie ku północy, ciągnąc się bez przerwy od Orawskiej aż po Spiską Magórę. Wyniosłość tę nazywać będziemy od znanej góry nad Zakopanem, wzniesieniem Gubałowskiem. Dosięgnęło ono najwyżej w Kopcu nad Hutami do 1253 mt., w Palenicy nad wsią Kościeliskiem do 1198 mt. i w samej Gubałówce do 1123 mt. Rzeki tutrzańskie: Studzieniec, Orawica, Biały i Czarny Dunajec i Białka, przecinają je w poprzek i rozrywają na sześć części. Całe to wzniesienie składa się z piaskowca karpackiego i pod względem geologicznym jest, tak samo jak Orawska Magóra, jak najściślej złączone z Beskidami. Ale piaskowiec karpacki został przebitym przez starsze wapienie, różnego wieku, które sterczą na niezliczonych punktach nad powierzchnią ziemi w postaci skał odosobnionych, już mniejszych, już większych rozmiarów ; stoki wzniesienia Gubałowskiego są w wielu miejscach od nich najeżone, a sterczą one nawet z równej gleby na nizinie, n. p. w szerokiej dolinie Białki, na wschód od wsi Gronków, już na terytoryum spiskiem położonej. Linia kulminacyjna wzniesienia Gubałowskiego trzyma się jego strony południowej; spada ono z tego powodu stromo ku Tatrom, a obniża się łagodnemi skłonami ku dolinie Nowotarskiej. Powierzchnia jego jest zlekka tylko pogięta lub porysowana płytkiemi, otwartemi parowami. Jest rzeczą uderzającą, że głębsze doliny nie wytworzyły się tutaj wcale, gdyż oprócz przełomów rzek tatrzańskich, przerywających całe wzniesienie Gubałowskie w poprzek, nie posiada ono żadnych większych zagłębień. Po za tem wzniesieniem jest już powierzchnia doliny Nowotarskiej prawie zupełnie równą, przedstawia ona tutaj nie tylko nizinę, lecz i równinę. Pomimo to nie jest jej powierzchnia zupełnie poziomą, gdyż samym jej środkiem ciągnie się, od Piekielnika na Chochołów, lekkie nabrzmienie (część wielkiego działu wodnego między morzem Baltyckiem i Czarnem), rozdzielające dopływy Orawy od dopływów Dunajca. Ale nabrzmienie to jest tak niewyraźnem, że jadąc od Nowego Targu (593 mt.) ku Piekielnikowi, nie czuje się zupełnie podnoszenia się gleby, chociaż miejsce w którem droga przecina sam wierzch działu (655 mt.) jest wzniesione na 62 mt. nad poziom Nowego Targu. Z tego też powodu rozróżnianie doliny Orawskiej od Nowotarskiej jest zupełnie bezpodstawnem, gdyż w rzeczywistości mamy tutaj jednę tylko, zupełnie jednolitą zapadłość. Od tego nabrzmienia obniża się poziom doliny tak ku wschodowi, jak i ku zachodowi, jednak znacznie silniej w kierunku pierwszym, aniżeli w drugim, gdyż Maniawy na wschodnim jej końcu, leżą w poziomie 527 mt., gdy Żabieniec, przy połączeniu Czarnej i Białej Orawy, na zachodnim jej końcu, przedstawia poziom 570 mt. Na podstawie tych liczb można przyjąć, że średnie wzniesienie wschod. połaci doliny Nowotarskiej n. p. m. wynosi 591 mt., zachod. 612·5 mt., zaś całej niziny Nowotarskiej 601·7 mt. Gleba właściwej doliny jest prawie zupełnie równą i tworzy płaszczyznę jednostajną, porozrywaną jedynie przez rzeki i potoki, płynące w ogóle w głębokich korytach; zachodzi ta płaszczyzna, z rzekami przerywającemi wzniesienie Gubałowskie, pod same T. i ulega nawet u stóp tych gór znacznemu rozszerzeniu. Gleba tej równiny składa się w głębi przeważnie ze żwirów, ułożonych naprzemian z piaskami i iłami. Skały wchodzące w skład tych żwirów bywają już drobniejsze i zaokrąglone, a wówczas są tylko zwyczajnym rynem, przyniesionym i ogładzonym przez potoki, już większych rozmiarów, o kantach ostrych, a w tej postaci przedstawiają one niezawodnie materyał morenowy, przyniesiony przez lodniki tatrzańskie i przez nie tutaj porzucony. Te żwiry, piaski i gliny spoczywają na utworach okresu dawniejszego, nazywanego trzeciorzędnym. Trzeciorzędne utwory zostały, jak dotąd, wykryte jedynie w zachod. części doliny Nowotarskiej, w klinie pomiędzy Białą i Czarną Orawą, w okolicy miasteczka Bobrowa, a nabierają większego znaczenia z tego powodu, iż zawierają w sobie pokłady węgla brunatnego. Utwory te występują jedynie lokalnie tam, gdzie potoki wryły się głębiej w ziemię i przerznęły na wskróś osady alluwialne i pokłady żwirów, mają one postaci jasnych margli, zbliżonych do wiedeńskiego teglu i obfitują w skorupy mięczaków i ślady roślin. Na tych iłach leży węgiel brunatny, wykryty po południowym brzegu kotliny Bobrowskiej w Ślanicy, Ujściu, Trzcianie, Lesku i Czymchowy, po północnym brzegu w Dolnej i Górnej Lipnicy, w Dolnej Zubrzycy, w Bobrowie i Osadzie. Ponieważ ułożenie tych pokładów jest zupełnie poziome, przeto można uważać za rzecz pewną, że w komitacie orawskim muszą się

one znajdować na całym obszarze tej kotliny, na przestrzeni czterech do pięciu mil kwadr. Grubość pokładów węgla wynosi od dwóch do czterech stóp, gatunek jego jest dobry, a siła palna nieco większa, aniżeli twardego drzewa. Na węglu tym leży brunatny, cienkowarstwowy margiel, którego pokłady dochodzą do 4-ch sążni grubości, a zawierają bardzo wiele skorupek z rodzaju Cyterina. Jest zresztą gleba na dolinie Nowotarskiej wilgotna, przeważnie torfiasta, a torfowiska w pełnym rozwoju, nazywane przez mieszkańców tych stron borami, pokrywają tu jeszcze znaczne przestrzenie. Największe takie torfowisko, położone między osadami: Piekielnikiem, Jabłonką, Głodówką i Czarnym Dunajcem, a zatem na samym dziale wodnym, ma obejmować od 5-ciu do 6-ciu mil kwadr. powierzchni, gdy warstwa samego torfu, w ogóle niejednakowa, w kilku miejscach dochodzi 4-ch mt. Inne torfowiska znacznych rozmiarów, znajdują się pod Ludzimierzem, Nowym Targiem i Harklową. Wielkie bory niezamieszkałe i nieprzydatne na mieszkanie dla ludzi, nazywają podhalanie pustaciami. Przedstawiają one rzeczywiście krajobraz tak posępny, że chyba tylko tundry okolic podbiegunowych, z któremi torfowiska nasze wiele mają podobieństwa, pod tym względem z niemi współzawodniczyć by mogły. Te pustacie nowotarskie są to nieprzejrzane okiem moczary, porosłe zrzadka rozrzuconemi, skarłowaciałemi okazami sosny błotnej (Pinus uliginosa Neum.) i brzozy omszonej, pomiędzy któremi zdarza się tu i owdzie rokita i inne wierzby krzewiaste. Rosną tu jeszcze prawie wszędzie drobne krzewinki, właściwe torfowiskom po nizinach, jak łochynia, bruśnica, żurawina, bagno i modrzewnica; natomiast wrzos, pospolity gdzieindziej, jest tutaj rzadki i nieobfity. Samo błoto powstaje z przeważnego rozwoju mchów, torfowcami nazywanych, i z wełnianki pochewkowej, tworzącej wyniosłe kępiny wpośród torfowców. Z innych roślin zasługuje na wzmiankę czermień i dwa gatunki rosiczki, okrągło- i długolistna. Zresztą jest roślinność torfowisk tutejszych nadzwyczaj ubogą, a składa się z samych form pospolitych i po nizinach; jest rzeczą uderzającą, że gatunki alpejskie, które w Bawaryi i w innych krajach Europy trzymają się torfowisk, a schodzą z niemi na podnóże gór, na borach nowotarskich dotąd odkryte nie zostały, chociaż możebną jest rzeczą, że rzeczywistą przyczyną jest niedokładne przeszukanie tych utworów. Zupełnie inaczej rozwinęła się zapadłość, otaczająca Tatry od strony południowej, oznaczona ogólną nazwą zapadłości Spisko-Liptowskiej. Zamknięta od północnej strony Tatrami i zachodniem ich przedłużeniem (hale Orawsko-Liptowskie), od południ. zaś Niżnemi Tatrami, stokami Hnileckiego pasma i Braniskiem, jest ona o wiele dłuższą od doliny Nowotarskiej, gdyż rozciąga się znacznie dalej od niej w kierunku zachodnim, we wschodniej zaś stronie wygina się łukowato ku północy tak, że wschodni bok Tatr spada zupełnie swobodnie ku nizinie. Długość całej zapadłości Spisko-Liptowskiej od Rosenberga (u Słowian Rużombreh, nazwa Rożeń (ob.) podana przez Zarańskiego, jest ludowi nieznaną) nad Wagiem po Podoliniec nad Popradem wynosi, z uwzględnieniem jej wschodn. wygięcia, 80 klm. (o 23 klm. więcej od doliny Nowotarskiej) zaś największa szerokość na linii między Niżnemi Matyaszowcami i Motkowiskiem nie więcej nad 19 klm. Jeszcze więcej, aniżeli pod względem rozmiarów i położenia, różni się zapadłość Spisko-Liptowska od Nowotarskiej, pod względem budowy swej powierzchni. Brakuje jej przedewszystkiem takiego progu, jaki tam poznalismy we wzniesieniu Gubałowskiem, a jest natomiast dział wodny między Popradem i Wagiem o wiele silniej rozwiniętym, aniżeli odpowiedni dział między Dunajcem i Orawą, gdyż przybrał on postać, co prawda, rozpłaszczonego, ale wyraźnego grzbietu, który łączy właściwe Tatry z Niżnemi i pasmem Hnileckiem, a rozcina zapadłość południ. na dwie doliny, mianowicie na wschodnią czyli Spiską i zachodnią, czyli Liptowską. Różnią się one między sobą tak pod względem rozmiarów, jak i postaci gleby i posiadają tyle im właściwych znamion, iż każda z nich uważaną być musi za samodzielny utwór orograficzny i wymaga osobnego opisu. Przedewszystkiem co do samego działu wodnego między Popradem i Wagiem wypada nadmienić, że chociaż on w różnych swych częściach różne nosi nazwy (Wilcza jama, Palenica, Ptasznik, Smrekowica), jednakże za przykładem botanika szwedzkiego Wahlenberga, który te strony zwiedzał w 1813 r. i pierwszy, ściśle naukowy opis Tatr ogłosił („Flora Carpatorum“, Goetingae, 1814) od lasu wysokopiennego, jakim był niegdyś pokryty, nazwą Wysokiego Boru (*Hochwald*), oznaczany bywa. Biegnie ten dział od Czubryny nad Morskiem Okiem po Koprowej (2369 mt.) i Solisku (2314 mt.) ku południowi, a wziąwszy rozbrat z całą tą gromadą olbrzymów tatrzańskich, spada nagle ku jezioru Szczyrbskiemu (1351 mt.), położonemu już w dziedzinie lasów. Poniżej Szczyrbskiego jeziora, zamknięty dwoma równolegle biegnącemi potokami tatrzańskiemi, mianowicie od zachodu Żelazną wodą (dopływ Wagu), od wschodu Młynicą (dopływ Popradu), ulega ten grzbiet znacznemu zwężeniu, a zarazem i największemu obniżeniu. Ponie-

waż wzniesienie samego siodła w półn.-zach. kierunku od miasteczka Szczyrba wynosi 915 mt. n. p. m., przeto jest ono o 260 mt. wyższem od odpowiedniego punktu doliny Nowotarskiej. (Siodło to zostało w nowszych czasach w skutek wybudowania kolei żelaznej, przecięte przekopem, pogłębionym na 17 mt., co znaczy, że wzniesienie jego n. p. m. zmniejszyło się o 17 mt.). W południ. stronie rozszerza się ten grzbiet nagle i przechodzi w wyniosłość należącą już do pasma Niżnych Tatr, która, chociaż (w Kozim Kamieniu) dochodzi zaledwie do 1243 mt. bezwzględ. wysokości, to ma przecież dla tej części Karpat, pod względem orograficznym, wielką doniosłość, gdyż tworzy węzeł, łączący trzy różne górotwory. Wyniosłość ta, którą od osady Łuczywna, położonej u jej stóp, na prawym brzegu Małego Popradu, Łuczywniańskim działem nazywać będziemy, jest zamknięta od południa doliną Czarnego Wagu i urywa się na zachodzie klinem między Czarnym i Białym Wagiem; ale na wschodzie dzieli ją Hornad na dwa ramiona, z których jedno południowe przechodzi przez Jedliński Wierch (1092 mt.) w pasmo Hnileckie, zrastające się u źródeł Czarnego Wagu z Niżnemi Tatrami (Kralowa Hala, 1943 mt.), drugie zaś, północne, przechodzi przez Kozi Kamień (1243 mt.) w inny, wąski i słabo rozwinięty grzbiet, dzielący Poprad od Hornadu, a prowadzący prosto na wzniesienie Braniska. Grzbiet ten, po którym biegnie wielki dział wodny europejski, spada w siodle między miasteczkami Popradem i Ganowcami do 600 mt. bezwzgl. wysokości. Dolina Liptowska jest przecięta rzeką Wagiem, który powstaje z Białego Wagu, biorącego początek w dolinie Furkoty pod Hrubym Wierchem i z Czarnego, powstającego pod Kralową Halą (1943 mt.) w Niżnych Tatrach. Łączą się zaś te źródłowe rzeki Wagu przy Królewskiej Lehocie w poziomie około 670 mt. Od północy jest dolina Liptowska zamknięta zachod. połacią właściwych Tatr i pasmem hal Orawsko-Liptowskich, które za przedłużenie tamtych uważane być muszą, od południa zaś Niżnemi Tatrami. Te stykają się zaś na zachodzie z grupą Wielkiej Fatry, która wysuwa się dość nagle ku północy i podchodząc pod hale Orawsko-Liptowskie, zamyka spólnie z niemi dolinę Liptowską, która w tem miejscu nagle się zwęża i przybiera postać malowniczego wąwozu, przez który Wag z szumem się przedziera. Zaczyna się ten wąwóz poniżej miasteczka Rosenberga w poziomie 496 mt., a kończy w Sutowie, w poziomie około 417 mt. Spadek Wagu na dolinie Liptowskiej, od Królewskiej Lehoty po Rosenberg wynosi tedy 174 mt. a średni jego poziom na tejże przestrzeni 583 mt. Góry okalające dolinę Liptowską spadają ku niej prawie wszędzie nagle, stromemi stokami, co jednakże nie przeszkadza, że powierzchnia jej jest niejednostajną i urozmaiconą. Prawdziwa równina rozwinęła się tutaj jedynie nad samym Wagiem w postaci wąskiej smugi; ponieważ Wag, zasilany z jednej i drugiej strony w równej mierze potokami, trzyma się środka doliny, lecz zmienia często swój kierunek, przeto i owa równina rozwinęła się już to po prawej, już po lewej stronie tej rzeki, a przedstawia płaszczyznę znakomicie zniwelowaną, zajętą przez bajne, niekiedy podmokłe łąki; po nad tą niziną rozpościera się gdzie niegdzie drugi taras nadbrzeżny, wzniesiony po nad tamten na kilka metrów, który obecnie nie podlega już powodziom i jest starannie uprawianym. Oba te tarasy przedstawiają właściwą nizinę nadbrzeżną Wagu i są dziełem tej rzeki, powstały przez niszczenie mniejszych wyniosłości przez wody Wagu i zniwelowanie poziomu. Wyniosłości zalegające dolinę Liptowską po za tą niziną, spadają ku niej przeważnie stromemi bokami, wykazującemi na niezliczonych punktach działanie wody; granica pomiędzy niziną nadbrzeżną i krainą pagórkowatą jest tu wszędzie ściśle oznaczona i widoczna. Zachodnia część Tatr spada ku dolinie, na całej linii od Krywania po Siwy Wierch, stromo i urywa się nagle, a patrząc od południa np. z wyniosłości Niżnych Tatr, doznaje się takiego wrażenia, jak gdyby tutaj u stóp Tatr rozpościerała się najdokładniejsza równina. Ale w rzeczywistości jest inaczej, gdyż to podnóże T. przedstawia równię pochyłą, silnie ku Wagowi nachyloną, a liczne potoki dążące od T. ku południowi, rozryły tę równię i wytworzyły mnóstwo podłużnych, równoległych, silnie pogarbionych grzbietów, porozdzielanych głębokiemi, krętemi dolinami lub parowami. Z tych powodów przybrała część doliny Liptowskiej, przylegająca bezpośrednio do T., znamiona krainy pagórkowatej a nawet górskiej, a wyniosłości jej, wznoszące się w tem miajscu na 300 do 400 mt. po nad średni poziom Wagu (583 mt.), jak np.: Werch Haje 915 mt., Dubowiec 706 mt., Stefański 871 mt., Martiniec 849 mt., Strana 866 mt., Breziny 823 mt., Sihol 950 mt., Hruby Groń 965 mt., Hradok 1136 mt. i Smrekowica, już na dziale wodnym, poniżej Szczyrbskiego jeziora 1344 mt., miałyby może niemało uroku krajobrazowego, gdyby nie nikły zupełnie na tle kolosów tatrzańskich. Granicę tej formacyi tworzy od zachodu Suchy potok, po za którym rozpoczynają się już hale Orawsko-Liptowskie. Góry te przybliżają się w kierunku zachodnim coraz to więcej ku Wagowi, a ich ramiona, silnie rozwi-

nięte i porozdzielane malowniczemi dolinami, spadają w wielu miejscach bezpośrednio ku rzece, w skutek czego widok w tej części doliny jest od północy prawie wszędzie zamknięty, a otwiera się jedynie tam, gdzie potoki hal Orawsko-Liptowskich wpadają od Wagu, gdyż doliny tych potoków, pod względem piękności nie wiele ustępujące dolinom wapiennych Tatr, pozwalają wejrzeć we wnętrze hal Orawsko-Liptowskich, a po nad kanciastemi, pokrytemi lasem wierzchołkami ramion, wysuniętych ku Wagowi, mignie się niekiedy na chwilę i nagi, skalisty, dziko oberwany szczyt Wielkiego Chocza (1613 mt.), góry najwyższej w tem paśmie. Ale u podnóża wschodniej połaci hal Orawsko-Liptowskich rozwinęła się kraina pagórkowata tej samej postaci, co i pod Tatrami, różniąca się jedynie mniejszą wysokością i mniej wyrazistemi formami. Równie stromo spadają ku dolinie Liptowskiej i Niżne Tatry, zamykające ją od południa, a że brzeg ich jest wszędzie znacznie od Wagu oddalony, przeto i połudn. strona doliny jest zajęta przez krainę pagórkowatą, której najwyższe wyniosłości wznoszą się na 200 do 300 mt. nad średni poziom Wagu. Ramiona Niżnych Tatr przybrały na swych końcach prawie wszędzie postać potężnych, kanciastych, po części lasami pokrytych, po części skalistych kadłubów, co połudn. stronie doliny Liptowskiej niezwykłego dodaje uroku. Do najpiękniejszych gór należy tutaj skalista Południca, wysoka na 1550 mt., sterczącа dumnie nad Świętym Mikolaszem. Doliny zamknięte pomiędzy temi ramionami, chociaż ograniczone więcej równemi, lesistemi stokami, są tak pogięte, iż rzadko tylko udaje się podróżnemu zachwycić wzrokiem główny grzbiet tych gór, który tak na zachodzie, w Praszywie (1754 mt.), jak i na wschodzie, w Dżumbirze (2045 mt.) przedstawia się tak, jak gdyby był od wierzchu ograniczony zupełnie poziomą, równą linią, o wiele niższą od wierzchołków, wieńczących ramiona tych gór i razem z niemi wysuniętych ku Wagowi. W ten sposób jest dolina Liptowska szczelnie zamkniętą od północy, od południa i zachodu wyniosłemi łańcuchami górskiemi, i posiada takie bogactwo pięknych widoków, iż pod tym względem żadna inna z walnych dolin karpackich mierzyć się z nią nie może. Ale przewyższa je ona także pod względem zamożności mieszkańców. Równiny nad samym Wagiem są pokryte żyznemi osadami rzecznemi, a gdziekolwiek nie podlegają powodziom, tam są zajęte przez uprawę i niosą obfity plon rolnikom. W krainie pagórkowatej jest powierzchnia ziemi pokryta gliną, także o wiele urodzajniejszą, niż w dolinie Nowotarskiej i z tego powodu jest cała dolina Liptowska gęsto zasiana wioskami i miasteczkami i należy do najludniejszych okolic w Karpatach. Niepospolite znaczenie dla mieszkańców tych stron mają wspaniałe wypasy, tak zw. hale i polany czyli sianokosy, w które obfitują zarówno T., jak i hale Orawsko-Liptowskie i Niżne Tatry; znajdują się one przeważnie w posiadaniu włościan, każda wieś i każde miasteczko posiada bowiem swe wspólne wypasy w górach, a ilością bydła rogatego, przedewszystkiem owiec, celuje Liptów przed innemi okolicami Podhala. Do podniesienia dobrobytu mieszkańców przyczyniły się tu niemało niegdyś bogate, dzisiaj już przeważnie wyczerpane kopalnie złota, srebra, antymonu, kobaltu i innych pożytecznych minerałów w Niżnych Tatrach i spławność Wagu, za pośrednictwem którego skarby leśne Karpat dostają się jeszcze ciągle do Dunaju, a nim na bezdrzewne brzegi morza Czarnego, co uboższej a pracowitej ludności liptowskiej otwiera od wiosny do jesieni pole do obfitego zarobku, tak w lesie, jak i na wodzie. Ale doliny rzek, uchodzących do Wagu od południa i północy są na znacznych przestrzeniach zasłane ryniem rzecznym i nieprzydatne do uprawy, a kamienisty zwir wychodzi na jaw wielokrotnie i po wzgórzach, nawet znacznie od Wagu oddalonych, których roślinność, jeśli nie są pokryte lasem, jest tak ubogą, iż jedynie na skromne pastwiska obrócone być mogą. Z tych powodów zmniejsza się tu zamożność osad, im bardziej one oddalają się od głównej arteryi kraju, t. j. od Wagu. Zapełnie inaczej przedstawia się wschodnia połać zapadłości południowej podtatrzańskiej, czyli tak zwana Spiska dolina. Wygina się ona, jak wspomnieliśmy, łukowato ku północy, w skutek czego wschodni bok Tatr spada zupełnie swobodnie ku płaszczyźnie, i nie łączy się z żadnym innym górotworem. Zamykają Spiską dolinę od półn. i zachodu Tatry, od południa dział Łuczywniański, wydłużający się w wąski grzbiet między Popradem i Ganowcami, na wschodzie zaś Branisko. Ale gdy granitowe szczyty Tatr wzniosły się właśnie w tej stronie do największej wysokości, wystrzeliły bowiem po nad górną granicę lasów do 2600 mt. bezwzgl. wys., to tak dział Łuczywniański jak i Branisko nie przekroczyły nigdzie 1300 mt., a krawędzią swą wznoszą się zaledwie na kilkadziesiąt metrów nad poziom Popradu, w skutek czego i ograniczenie Spiskiej doliny z tej strony jest słabe i niewyraźne; gdy się patrzy ku połudn. wschodowi, z któregokolwiek szczytu Tatr, to nawet najwyższe wierzchołki działu Łuczywniańskiego i Braniska nikną prawie zupełnie i doznaje się takiego wrażenia, jak gdyby Spiska

dolina była z tej strony zupełnie otwartą i przechodziła bezpośrednio w niziny środkowych Węgier. Dolinę Spiską odwodnia Poprad, biorący początek w dolinie Mięguszowskiej; ale od zachodu, od strony działu wodnego, wpada jeszcze do niego Młynica, płynąca z pod Hrubego Wierchu w grupie Krywania, która w dolnej swej części przybiera nazwę Małego Popradu. Łączy się ten Mały Poprad z głównym, u stóp Małego Smolnika (955 mt.), wznoszącego się już na brzegu pasma Łuczywniańskiego w poziomie 736 mt. gdzie też poczyna się dolinowy bieg Popradu. W całym dalszym biegu trzyma się Poprad zewnętrznej strony Spiskiej doliny, płynie pod jej południ.-wschodnim brzegiem, a zatoczywszy łuk, odpowiadający jej kierunkowi, opuszcza ją powyżej miasteczka Podolińca, gdzie wpada w wąwóz, rozdzielający Braniско od wyniosłości Spiskiej Magóry. Ponieważ Podoliniec leży w poziomie 570 mt. przeto spadek Popradu od połączenia się jego z Małym Popradem (736 mt.) aż po to miasto, wynosi 166 mt,, a średni jego poziom na tejże przestrzeni 653 mt.; jest tedy o 70 mt. wyższym od poziomu Wagu na Liptowie (583 mt.). Rzeka Poprad otrzymuje od strony Tatr wielką ilość potężnych strumieni i im też głównie całe zasoby swej wody zawdzięcza. Wpada do niej co prawda i od strony Braniska kilka strumieni znacznej długości, lecz te jedynie po roztopach wiosennych, lub po deszczach świętojańskich nieco więcej w wodę obfitują. Party w ten sposób bezustannie strumieniami Tatr ku południ. wschodowi, oddalał się też Poprad tak długo od Tatr, aż podszedł z czasem pod sam południ. wschodni brzeg doliny, a zniszczywszy stoki tak grzbietu Ganockiego, jak i Braniska, nadał im ostatecznie w wielu miejscach postać krawędzi, sterczącej stromo nad jego wodami. Cała ta równia jest poorana strumieniami tatrzańskiemi, albo potokami biorącemi początek u stóp tych gór; rozpada się ona na wielką ilość podłużnych grzbietów, rozchodzących się od Tatr w kierunku promieni i przypomina swym układem glebę doliny Liptowskiej w jej północno-wschodniej stronie. Ale potoki tatrzańskie są na Spiżu, w przeciwieństwie do samego Popradu, mniej pogłębione i płyną szerszemi, płytkiemi dolinami, a zamknięte między niemi grzbiety i niższe i równiejsze, co im nadaje postać olbrzymich zagonów. Nie ma tu prawie nigdzie owych garbów, jakie na Liptowie tak obficie się rozwinęły i nadały tamtejszej dolinie miejscami znamiona krainy pagórkowatej, a nawet górskiej. Jest więc powierzchnia doliny Spiskiej jednostajniejsza aniżeli Liptowskiej albo Nowotarskiej, gdyż brakuje jej takich wyniosłości, jakie pierwsza posiada w swej krainie pagórkowatej, a druga we wzniesieniu Gubałowskiem. W miejsce tych wyniosłości doliny Liptowskiej i Nowotarskiej, napotykamy z tej strony Tatr u ich stóp, potężne zwały granitowych skał, kamieni i drobniejszych zwirów. Pochodzą one wszystkie z wnętrza Tatr, zkąd zostały wyniesione w okresie lodowym przez lodniki tatrzańskie, i złożone u podnóża, w postaci potężnych wałów morenowych. Kierunek tych moren odpowiada w ogóle kierunkowi dolin i potoków tutejszych, a materyał, z jakiego się składają, przedstawia na powierzchni mieszaninę grubych odłamów i drobniejszych kamieni, zazwyczaj wielobocznych, o kantach słabo obtartych i odpowiada w tej postaci morenom wierzchnim, już bocznym, już środkowym; rzadziej udaje się wykryć na powierzchni ziemi głazy silniej obtarte, lub wygładzone, spojone iłem lub gliną, które odpowiadają morenie gruntowej. Gleba na Spiżu jest tak samo, jak i na Liptowie gliniasta, ale brakuje tu prawie zupełnie żyznych osadów nadbrzeżnych, zaś pokład glin po wzgórzach jest w ogóle cieńszy, a miejscami został nawet zupełnie zmyty, w skutek czego miejsc nieprzydatnych do uprawy jest tu o wiele więcej, aniżeli nad Wagiem. Nadto klimat Spiskiej doliny ma być zdaniem rolników zimniejszym, aniżeli Liptowskiej. Z tych powodów jest gleba Spiskiej doliny do uprawy mniej przydatną, aniżeli Liptowskiej, nieużytków jest tu o wiele więcej, plony mniej pewne. Lasy tutejsze przedstawiają również mniejszą wartość, aniżeli na Liptowskiem podhalu, a to z dwóch powodów. Przedewszystkiem lasy, położone po stromych stokach T., są tak niedostępne, iż materyał otrzymany nie pokryłby nawet kosztów eksploatacyi; tej też okoliczności wypada przypisać, iż T. nie straciły jeszcze dotąd zupełnie takiej ozdoby, jaką przedstawiają stare, dziewicze lasy, chociaż w wielkich dolinach, odwodnionych spławnemi potokami, zostały już silnie przetrzebione. Niemniej ważną jest i ta okoliczność, że gdy materyał leśny Liptowa, Wag prowadzi do Dunaju przy pomocy którego dostaje się on w bezleśne stepowe okolice środkowych Węgier, Multan i Wołoszczyzny, a nawet na brzegi morza Czarnego i Azowskiego, gdzie i cena drzewa wyższa i zbyt jego łatwiejszy, to z Popradem dostaje się jedynie na dorzecze Dunajca i Wisły, a zatem w okolice słynne z bogactwa lasów, które dowozu materyału leśnego z zewnątrz nie potrzebowały i nigdy potrzebować nie będą. Obfitość wypasów i sianokosów, należących do mieszkańców doliny Spiskiej jest też o wiele mniejsza, gdyż góry, zamykające tę dolinę od południa

i od wschodu nie posiadają ich prawie wcale, a tatrzańskie rozdzielają się na znacznie większą liczbę mieszkańców.

V. *Budowa Tatr.* Cały dział górski otoczony od północy i południa powyżej opisanemi dolinami, zamknięty od wschodu wąwozem Zdziarskim, od zachodu zaś przełomem rzeki Orawy, a przez nas dotąd ogólną nazwą Tatr oznaczony, rozpada się na dwie części: wschodnią, większą, czyli właściwe Tatry i zachodnią, mniejszą, którą nazywać będziemy halami Orawsko-Liptowskiemi. Te dwie części są ściśle ze sobą złączone nie tylko jednakowym kierunkiem, gdyż hale Orawsko-Liptowskie są jedynie przedłużeniem Tatr, lecz i niektóremi znamionami geologicznemi; różnią się natomiast od siebie nie tylko swą wysokością, lecz zupełnie odmienną budową orograficzną i odmiennym rozwojem wodnej siatki. Ostatnim szczytem na zachodzie, należącym jeszcze do Tatr właściwych, jest Siwy Wierch, wzniesiony na 1806 mt.; po za tym wierchem obniża się grzbiet tatrzański nagle, tworząc siodło na wzn. 1283 mt. n. p. m., a góra Holica, podnosząca się za tem siodłem do 1338 mt., musi już być zaliczoną do hal Orawsko-Liptowskich. Długość Tatr od Siwego Wierchu po Zdziarski wąwóz wynosi $52^1/_2$ klm., gdy tymczasem największa ich szerokość na linii między Szczyrbą (Czorba) i Murzasichłem nie przechodzi 17 klm. Widziane z odległości robią T. wrażenie jednostajnego szeregu wyniosłych wierzchołków, łączących się ze sobą w znacznej wysokości, a porozdzielanych od spodu zagłębieniami dolinowatemi. Gdyby nam się jednakowoż udało wznieść się po nad T. i spojrzeć na nie z góry, to przekonalibyśmy się, że rzeczywista ich budowa jest znacznie odmienną. Rozróżnilibyśmy bowiem przedewszystkiem główny grzbiet, który nie przedstawia linii prostej, lecz biegnie zygzakiem, tworząc kilka, już mniejszych, już większych łukowatych skrętów, a od tego grzbietu rozchodzą się na obie strony krótkie, poprzeczne ramiona. Długość tych ramion bywa różna; gdy bowiem najdłuższe nie przechodzą w prostej linii 9 klm., to najkrótsze wynoszą zaledwie 2 do 3 klm. Wypada tu zaznaczyć, że ramiona strony południowej nie spotykają się prawie nigdy z północnemi, gdyż połączenie ramion z głównym grzbietem odbywa się w zasadzie w ten sposób, że gdy jedno albo i dwa ramiona są przyczepione do zewnętrznej wypukłej strony skrętu, to po jego wewnętrznej wklęsłej stronie, odpowiada im prawie zawsze dolina. W ścisłym związku z tą szczególną budową Tatr stoi bez wątpienia ta okoliczność, że ich główny grzbiet jest nadzwyczaj wysoki, a zagłębień, czyli siodeł, ułatwiających przejście z jednej strony gór na drugą, nie ma w nim prawie wcale. Rozpatrując się znowu w budowie ramion, przekonywamy się, że i one naśladują swą postacią główny grzbiet Tatr, gdyż mają także kierunek zygzakowaty, a czepiają ich się z obu stron krótkie żebra. Jak główne ramiona są porozdzielane od siebie wielkiemi dolinami, tak pomiędzy temi żebrami znajdują się znowu dolinki mniejszych rozmiarów. Jest rzeczą uderzającą, że najwyższe szczyty tatrzańskie nie należą do głównego grzbietu Tatr, lecz właśnie do tych poprzecznych ramion, a skupiły się przeważnie na południ. stronie całego górotworu. Z powodu takiej budowy T. mogą być uważane jedynie za pojedyncze pasmo górskie, o szerokiej eliptycznej podstawie. Nie tworzą one ani łańcucha, ani grupy górskiej, gdyż ramiona ich, chociaż silnie rozwinięte, są połączone wspólnym grzbietem, który pomimo licznych skrętów, ma kierunek linii prostej. Tem mniej stosowną jest nazwa węzła górskiego, jaką niektórzy geografowie obdarzają Tatry, gdyż węzeł taki istnieje tylko tam, gdzie pasma górskie, o kierunku zasadniczym odmiennym, nawzajem się przecinają.

VI. *Doliny Tatr.* Doliny zamknięte pomiędzy ramionami, przyczepionemi do głównego grzbietu T., są wszystkie dolinami poprzecznemi. Doliny dochodzące do głównego grzbietu nazywamy wielkiemi, te zaś, które prowadzą pod wierzchołki, należące do bocznych ramion, małemi; przykładu tych ostatnich dostarcza Białe, Strążyska i Bramka, utworzone przez ramiona Giewontu nad Zakopanem. Rozgałęzienia tak wielkich jak i małych dolin nazywamy dolinami bocznemi pierwszego, lub drugiego rzędu. Rozróżniamy na płn. stronie T. siedem wielkich dolin, mianowicie, idąc od zachodu ku wschodowi: Zuberską, czyli Studenego potoka, Chochołowską, Kościeliską, Kondratową, czyli Bystrej wody, Suchej wody (od dopływu Porońca, Porońcem także nazywanej), Białki i Jaworzyńską. Po płd. stronie Tatr naliczymy wielkich dolin trzynaście, a mianowicie, postępując w tymże samym kierunku, Suchego Potoku, Jałowicką, Smereczankę, Jamnicką czyli Małej Beli, Kamienistą, Cichą, Koprową, Mięguszowską, Batyżowiecką, Wielicką (przezwaną z węgierska Felką), Staroleśną, Wielkiego Kolbacha, Pięciu Stawów węgierskich, czyli Małego Kolbacha i Koperszady bialskie. Najdłuższą ze wszystkich jest dolina Białki, za początek której trzeba uważać dolinę Białej wody, a długość jej od Polskiego grzebienia po Łysą Polanę wynosi 12 klm.; najkrótszą zaś jest Batyżowiecka, odpowiadająca tamtej z płd. strony, długa zaledwie na 3 klm. Ponieważ główny grzbiet T. nie przedstawia li-

nii prostej, lecz biegnie zygzakiem, tworząc skręty łukowate, a przyczepione do niego ramiona nie są równoległe, przeto i wymienione doliny mogą mieć różny kierunek. Ogólną zasadą jest, że doliny zamknięte pomiędzy ramionami, przyczepionemi do wypukłej strony skrętu, rozbiegają się, a są krótsze i otwarte, gdy tymczasem doliny, objęte wewnętrzną częścią skrętu, bywają dłuższe, u wejścia zwężone i zbiegają się w kierunku promieni, wskutek czego dwie doliny główne, połączywszy się ze sobą, mogą dać jednę, którą nazywamy podwójną. Do takich należy po płn. stronie Tatr Chochołowska, powstająca z Chochołowskiej właściwej i Staroroboćiańskiej i Jaworzyńska, powstająca z Jaworzyńskiej właściwej i Koperszad jaworzyńskich. Po płd. stronie T. należą zaś do podwójnych dolin: Jamnicka czyli Małej Beli, składająca się z Jamnickiej właściwej i Raczkowej, a w podobny sposób łączą się także doliny Staroleśna, czyli Wielkiego Kolbacha z doliną pięciu stawów węgierskich, czyli Małego Kolbacha. Ale najbardziej ze wszystkich jest złożoną dolina Białki, gdyż ta powstaje z połączenia dolin Rostoki, Białki właściwej (idącej od Rybiego) i Białej Wody; ale że ta ostatnia powstaje z połączenia doliny Równienki i doliny pod Zielonem Jeziorem, przeto dolina Białki powstaje z połączenia czterech dolin, z których każda dobiega do głównego grzbietu T. i każda za wielką uważaną byćby mogła. Z tego też powodu znajduje się wielkich dolin po płn. stronie Tatr nie 7, lecz 12, zaś po płd. nie 13, lecz 14. Co się tyczy dolin bocznych drugiego i trzeciego rzędu, to tak ich liczba, jak rozmiary są w T. wogóle mniejsze, aniżeli w Alpach, bez wątpienia z tego powodu, że tutaj rozwój dolin wielkich został ograniczony przez ramiona T. niezwykle liczne i gęsto ustawione. Doliny T. odznaczają się w ogóle spadkiem nagłym i niejednostajnym, wskutek czego w budowie każdej prawie wielkiej doliny można rozróżnić w zasadzie trzy części, mianowicie, postępując od podnóża T. ku grzbietowi: spodnią, średnią i górną. Różnice w poziomie tych pojedynczych ustępów dolin tatrzańskich, mogą wynosić od kilkunastu do kilkuset metrów, a granice pomiędzy niemi mają zazwyczaj postać wyraźnych, mniej albo więcej spadzistych progów. Ale nie wszystkie doliny Tatr są według tego wzoru zbudowane, gdy bowiem doliny wschodniej połaci tych gór, szczególniej południowej ich strony, w dziedzinie gneisów i łupków krystalicznych, odznaczają się niezwykle jednostajnym spadkiem, to w dziedzinie granitów istnieją doliny opatrzone nie dwoma, lecz trzema progami. Początek, czyli spodni koniec dolin, bywa zazwyczaj zwężony, niektóre z nich są nawet u wejścia zamknięte stromemi skałami, tworzącemi pewien rodzaj bramy. Najpiękniej rozwinęło się wejście do doliny Kościeliskiej, przezwane bramą Kantaka, znacznie słabszem jest zwężenie doliny Kondratowej, czyli Bystrej, w której leżą Kuźnice Zakopiańskie, zamkniętej skałami Nosala i Krokwi. Występuje ono natomiast bardzo wybitnie w dolinach małych, jak n. p. w Olczyskach, Jaworzynce, Białem, Strążyskach i t. d. Bezpośrednio za bramą ulegają doliny zazwyczaj znacznemu rozszerzeniu, przybierają postać kolistą, eliptyczną, lub wydłużoną. Dno ich, zazwyczaj zlekka pogięte, rzadziej zupełnie płaskie, bywa tutaj pokryte łąkami, obfitującemi w piękne rośliny alpejskie; są to tak zwane polany, które dostarczają obficie wybornego siana i z tego powodu starannie ogrodzone i strzeżone, pod jesień z niezwykłą dokładnością wykaszane bywają. Górskie potoki i rzeki odznaczają się w tej części dolin słabszym spadkiem, płyną zazwyczaj w otwartych korytach i wytwarzają niekiedy spokojne, tak rzadkie w tych górach zwierciadła wody. Doliny w tej części są otoczone stromemi skałami gór wapiennych, pokrytemi bujnym lasem, ponad który wznoszą się malownicze grupy skał różnej postaci i różnych rozmiarów. Wapienie tatrzańskie opierają się w ogóle silniej działaniu wody, powietrza i zmiennej ciepłoty, aniżeli granity i nie tak łatwo ulegają zniszczeniu. Wdziera się, co prawda, woda głęboko w ich wnętrze w kierunku szpar i szczelin i robi w nich głębokie wyżłobienia, co jednakże nie przeszkadza, że większe bryły wapienne opierają się uparcie jej działaniu i pozostają na swej powierzchni nietknięte. Na tem właśnie polega skalistość wapieni, czyli ich skłonność do wytwarzania odosobnionych brył, odznaczających się niezwykłą trwałością. Zamykają one nie raz boki dolin w postaci wysokich prostopadłych ścian, a po stokach gór sterczą w postaci filarów, kominów, wież, zamków, kościołów i innych fantastycznych utworów. Rozgląda się pilnie w nich lud tutejszy, a upatrując w nich podobieństwo do różnych przedmiotów, nadaje im nazwę pióra, kominów, zamku, sowy, baby, saturnusa i t. p. Pokrywają się i te skały z czasem roślinnością; krzewy i mniejsze drzewa sadowią się po szparach i szczelinach, gdy okazalsze smereczki, jodły albo buki wznoszą nieraz śmiało swe korony, z wierzchołka takiego komina, albo takiej wieży. Te strome ściany, tworzące boki doliny, te fantastyczne skały, sterczące po stokach gór i odbijające dziwnie swą białością od ciemnej zieleni boru, przystrojone zielonym trawnikiem mchów,

ubarwione niezliczonem kwieciem alpejskiem, są najpiękniejszą ozdobą tutejszych dolin. Tej własności wapieni opierania się działaniu wody, trzeba także przypisać, że gleba wapienna obfituje więcej w źródła, aniżeli granitowa. Oprócz wartkich górskich potoków, wijących się wpośród zielonych łąk środkiem doliny, albo podrywających bezustannie jej boki skaliste, wydobywają się tu ze skalistych szczelin, lub z pośród zwałów kamiennych w wielu miejscach olbrzymie zasoby wody, tworząc źródła tak potężne, że każde z nich mogłoby dać początek wielkiej rzece. Wody deszczowe, zwilżające tak obficie powierzchnię gór tutejszych, dostają się bezustannie do wnętrza ziemi; przedarłszy się szybko pomiędzy mchy leśne i trawy, zaścielające ziemię, torują tu sobie drogę przez pokłady zwirów i kamieni, a natrafiwszy prędzej lub później na litą skałę ściekają po niej, przebywając nieraz znaczne przestrzenie pod powierzchnią ziemi. Jeżeli uda im się potem przełamać zapory, powstrzymujące je w biegu, wydobywają się one nagle i niespodzianie na powierzchnię ziemi. Takim jest początek źródła w dolinie Kościeliskiej, nazywanego zwykle Lodowem, jednego z najobfitszych w całych Tatrach; woda, kłębując zlekka, wydobywa się tutaj z zagłębienia na płaszczyźnie i rozchodzi trzema ramionami na trzy strony; jej ciepłota, wynosząca tylko $4{\cdot}1_0$ C., gdy termometr zanurzony w potoku, do którego ona wpada, wykazuje $8{\cdot}1^0$ C., każe się domyślać, że wydobywa się ona z takiej głębokości, iż dzienne wahania ciepłoty powietrza już na nią nie oddziaływają. Po Lodowem najobfitszem jest w T. źródło w dolinie Bystrej, poniżej Kuźnic zakopiańskich, uważane zazwyczaj za początek Białego Dunajca; olbrzymia ilość wody wydobywa się tu z nasypu kamienistego, porosłego dokoła drzewami leśnemi i daje początek potokowi Bystremu, który jest w rzeczywistości jednym z najważniejszych dopływów Białego Dunajca. W wielu przypadkach wyżłobiły znowu wody, poruszające się pod powierzchnią ziemi, otwory w wapieniach, z których wydobywając się na jaw, robią również wrażenie niezwykle obfitych źródeł; do tego działu wypada zaliczyć wodę, wydobywającą się u stóp Pisanej w dolinie Kościeliskiej, a uważaną powszechnie za źródło Czarnego Dunajca; w rzeczywistości zaś nie mamy tu do czynienia ze źródłem, lecz z podziemnym przepływem potoku, przecinającego dolinę Kościeliską, który w niewielkiej ztąd odległości, powyżej Pisanej, część swej wody oddaje podziemnym czeluściom. Ciepłota źródeł wydobywających się w niższej części dolin Tatrzańskich wynosi 4 do 5 st. Cel., odpowiada średniej ciepłocie tychże dolin i pozostaje zimą i latem niezmienną, co przekonywa, że źródła takie otrzymują swe wody z bliższego otoczenia, wody te gromadzą się w miernej głębokości pod powierzchnią ziemi. Źródła płynące powierzchownie i wystawione na wpływ słońca zmieniają swą ciepłotę w różnych porach roku; gdy w lecie dochodzi ona do 7—8^0 C., to w zimie może spaść do 0, co powoduje zamarznięcie źródła. Ale zdarza się też niekiedy, że wody podziemne, spuściwszy się szczelinami do większej głębokości, ulegają tam, wskutek ciepłoty właściwej wnętrzu ziemi, znacznemu ogrzaniu, a wzbiwszy się potem, wskutek hydrostatycznego ciśnienia napowrót w górę, wydobywają się na powierzchnię ziemi i dają źródła o wysokiej ciepłocie, nazywane w ogóle cieplicami. Jedyną cieplicą po płn. stronie Tatr jest źródło Jaszczurówka przy Zakopanem, którego ciepłota wynosi 20^0 C. i jest w każdym razie o 9 do 10^0 C. wyższą od ciepłoty wody w sąsiednim potoku Olczyska, do którego to źródło uchodzi. Wszystko to cośmy dotąd o postaci dolin powiedzieli, odnosi się do półn. strony T., do dziedziny wapieni. Po stronie południowej doliny tatrzańskie w spodniej swej części są w ogóle słabiej rozwinięte, gdyż nie zapuszczają się tak głęboko we wnętrze gór, co jednakże nie przeszkadza, że przy znacznej szerokości przedstawiają także piękne płaszczyzny, pokryte bujnemi polanami. Są one tutaj od zewnątrz mniej wyraźnie zamknięte, bram takich, jak po półn. stronie nie ma tu prawie nigdzie, a brakuje im także owych grup skalistych, właściwych wapieniom; ale otoczenie ich jest natomiast okazalsze, gdyż bezpośrednio po nad ich zieloną podłogą, sterczą olbrzymie szczyty granitowych Tatr, wznoszące się w ogóle znacznie wyżej aniżeli wapienne wierchy półn. strony. Ta spodnia część dolin odznacza się słabszym spadkiem, prawie równym poziomem, a kończy się zazwyczaj ponownem zwężeniem doliny, połączonem z nagłem podniesieniem się jej dna. W ten sposób powstają progi, zamykające spodnią część doliny; są one w ogóle słabiej rozwinięte, zaledwie na kilka lub kilkanaście metrów wysokie, mniej albo więcej spadziste, a przedstawiają się, przynajmniej powierzchownie, jako zwały kamieni, porosłe lasem lub krzewami leśnemi. Po za temi progami ulega budowa i powierzchowność dolin widocznej zmianie. Dolina Kościeliska i Chochołowska, które rozwinęły się przeważnie w dziedzinie wapieni, rozszerzają się widocznie, przybierają postać wydłużonych kotlin, otoczonych mniej spadzistemi bokami i podchodzą jako takie pod sam główny grzbiet gór. W dolinach tych rozróżniamy tylko dwie

części, spodnią i górną. Ta ich postać jest następstwem geologicznej budowy zachodn. Tatr, gdy bowiem spodnia część dolin odpowiada pokładom twardych wapieni, to górna rozwinęła się na obszarze miękkich i podajnych łupków i margli, oddzielających te wapienie od głównego grzbietu gór. Ale we wschod. połaci Tatr, gdzie tych łupków i margli brakuje, a doliny wkraczają w dziedzinę twardych, niespożytych granitów, przedstawiają one więcej rozmaitości. Wypadnie tu rozróżnić jeszcze dwie części doliny, mianowicie średnią i górną. W średniej części ulegają tu doliny widocznemu zwężeniu i przybierają postać mniej albo więcej otwartych parowów, a spadek ich staje się naglejszym. Środkiem każdego parowu płynie potok, rozbijający się z szumem po kamieniach, tamujących bieg jego, a miejsce wygodnej drogi zajmują kręte ścieżki, wijące się w znacznej nieraz wysokości po stokach gór. Te spadziste boki doliny są zajęte przez kamienie i zwiry, które osypują się bezustannie z gór, a porastają z czasem kosodrzewem i trawami. Gdzie góry spadają stromiej ku dolinie, tam wody, spływające po każdym deszczu, wymulają w stokach gór głębokie zleby i niosą bezustannie ogromne masy drobnych zwirów, które układają się w potężne stożki o szerokiej podstawie; im boki doliny są stromsze, tem takich stożków jest więcej. Pokrywają się i one roślinnością, która jednakowoż szarpana przez wodę, zasypywana przez zwiry na stałe usadowić się na nich nie zdoła. Zdarza się nieraz, że silniejszy potok wody deszczowej rozryje stary i ustalony już stożek od góry do dołu, rozłupie go na dwie połowy, a dolinę zaniesie materyałem z jego rozbicia pochodzącym. Nad oczyszczeniem doliny pracuje bezustannie potok, przerzynający ją, lecz pracy swej nigdy ukończyć nie zdoła, bo głazy i kamienie, padające od szczytów gór i zwiry niesione ze zlebów i stożków, po każdym deszczu niszczą jego pracę. Dla tego też miejsc równych, któreby się nadawały do założenia polan, jest w tej części dolin bardzo mało; zdarzają się one jeszcze najczęściej tam, gdzie doliny poboczne zbiegają łagodnie ku głównej, gdzie ta ostatnia ulega rozszerzeniu, gdyż wówczas połączonej sile potoków udaje się niekiedy wyrównać jej poziom i usunąć głazy i zwiry, jakiemi w dawniejszych czasach zasypaną została. Ta średnia część doliny bywa w T. oddzielona od górnej drugim progiem, którego wysokość dochodzi w niektórych przypadkach do 400 mt. (Roth: Ueber Thal- und Seebildung in der Hohen Tatra, Jahrb. d. ung. Karpatenvereins, 1878). Zamyka on ją zupełnie od strony głównego grzbietu gór, nie pozwalając dostrzedz tego, co się nad nim mieści. Postać tego progu może być dwojaka: albo przedstawia on się jako stromy nasyp kamienisty, porosły trawą i kosodrzewem, a wówczas potok płynący z górnej części doliny spada po nim stopniami, usuwając mniejsze głazy i kamienie, a rozbijając się z szumem i hukiem o większe bryły granitu, których z miejsca ruszyć nie zdoła; albo też próg ten ma postać stromej, granitowej ściany, a wówczas wody potoku spadają całą swoją masą w przepaść, tworząc wspaniałe wodospady. Największym, a niezawodnie i najpiękniejszym w całych Tatrach, jest wodospad Siklawy, zamykający w ten sam sposób dolinę Roztoki i rozdzielający ją od jej górnej części, nazwanej doliną Pięciu stawów; całkowita jego wysokość wynosi 67 mt. Jeszcze wyższym jest może wodospad, jaki tworzy potok uchodzący z Zielonego stawu pod Żelaznemi Wrotami, a spadający do doliny Białej wody, pod szczytem Gierlachowskim, lecz w tym wody znacznie mniej, a spadając, kryje się ona w głębokiej szczelinie. Przystęp do tego wodospadu jest trudny; można go widzieć jedynie z większej odległości, w skutek czego i wrażenie, jakie widok jego sprawia, jest znacznie słabszem. Po południ. stronie T. najpiękniejszym jest niezawodnie wodospad, nazywany „Olbrzymim“, zamykający dolinę Pięciu stawów węgierskich, czyli Małej zimnej wody; potok płynący z tych stawów, dobiega do wąskiej szczeliny i spada w nią po prostopadłej, do 40 mt. wysokiej ścianie, szeroką, jednostajną, nieprzerwaną wstęgą. Woda jego dostaje się do kotlinowatego zagłębienia, które sama sobie wydrążyła w skale, a następnie do potoku Wielkiej zimnej wody, który niebawem po połączeniu się z tamtym wytwarza cztery wodospady, mianowicie: „mały“, „ukryty“, „wielki“ i „długi“. Wysokość samego „wielkiego“, jest cenioną na 100 mt., ale że zajmuje on dłuższą przestrzeń i przedstawia raczej szereg progów, przeto nie jest tak pięknym jak powyżej opisane. Wszystkie te wodospady odznaczają się tem, że u stóp ich znajdują się w korycie potoku garnki, t. j. otwory wyżłobione w litej skale, a w każdym z nich leży jeden wielki, prawie zupełnie okrągły, lub kilka mniejszych kamieni. Otóż zrobiono tutaj ciekawe spostrzeżenie, że wielkie kamienie zmieniają swe położenie w kotle, po każdem wezbraniu potoku, i że to one właśnie swym ruchem owe zagłębienia wyżłobiły. Takie otwory z ruchomemi kamieniami bywają także oznaczane nazwą dyabelskich młynów. Minąwszy górny próg, dostajemy się nakoniec do trzeciej, najwyższej części doliny, a widok, jaki nas tu oczekuje, jest zupełnie odmiennym od wszystkiego tego, z czemeśmy się dotąd

spotykali. Jest to szczególną własnością Tatr, że doliny ich urywają się pod głównym ich grzbietem nagle, że kończą się kotlinowatem rozszerzeniem półkulistej albo eliptycznej postaci, otoczonem prostopadłemi prawie ścianami, dochodzącemi do kilkuset metrów wysokości. Te górne części dolin, przez francuskich geografów cyrkami nazywane, bywają w T. zazwyczaj zajęte przez małe jeziorka. Ale postać tych kotlin zależy od ich rozmiarów, a nazwa cyrków nie do każdej z nich da się zastosować. Kotły wielkich rozmiarów są zawsze płytsze i mniej szczelnie ograniczane, a dno ich bywa zajęte przez kilka jezior, ustawionych obok siebie bez wyraźnego porządku. Takich kotlin jest w T. najmniej, zaliczyłbym bowiem do nich po półn. stronie jedynie dolinę Gąsienicowych stawów i Pięciu stawów polskich, po południ. zaś dolinę Mięguszowiecką z siedmioma i Wielkiego Kolbacha z dziewięcioma jeziorkami. Dna tych kotłów są zazwyczaj pochyłe, lecz spadek ich niejednostajny, jak gdyby progami poprzerywany; za każdym progiem znajduje się jedno albo dwa jeziorka, lecz nie są one ustawione szeregiem. Gleba dokoła tych jezior pokryta niezliczoną ilością głazów granitowych, szarych i nagich, pomiędzy któremi nędzne krzewy kosodrzewu z trudnością tylko tu i owdzie utrzymać się zdołają, przedstawia obraz nadzwyczajnej dzikości i spustoszenia. Potoki, łączące pojedyncze jeziorka płyną zazwyczaj ukryte pod kamieniami i szumem tylko zdradzają swe istnienie. Nieco odmienny typ przedstawiają te kotły, w których jeziora są ustawione szeregiem i wznoszą się piętrami jedno nad drugiem, a postać kotła ma w takim razie tylko najwyższe z nich, przypierające bezpośrednio do grzbietu Tatr. Znakomity przykład takiego rozwoju przedstawia po węgierskiej stronie dolina Wielicka, z jeziorami: Wielickiem, najniższem, Długiem, leżącem w pośrodku, i Zamarzłem, które podchodzi pod sam główny grzbiet T., przezwany w tem miejscu Polskim grzebieniem. O wiele częstsze są jednak przypadki, że dolina posiada tylko dwa jeziora, z których jedno wznosi się bezpośrednio nad drugiem, a są oddzielone od siebie jedynie wysokim, skalistym progiem; za przykład tego rozwoju można przytoczyć Czarny staw Zakopiański z Zamarzłem jeziorkiem, Morskie Oko z Czarnym stawem, jezioro Czeskie z Zamarzłem i wiele innych. Do trzeciego typu należą nakoniec doliny, które w górnej swej części przybierają postać kotła z jedną tylko płaszczyzną wodną, a taki rozwój, rzadki u dolin wielkich, jest bardzo pospolity u małych i bocznych. Trzeba jednakże dodać, że znajdują się po obu stronach T., szczególniej w ich środkowej, niżnej części, doliny wielkie, które kończą się kotłami, nie posiadającemi wcale jezior, jak np. Chochołowska, Bystrego potoku, Kamienista, Cicha i inne. Największa liczba jezior tatrzańskich leży już w krainie kosodrzewu albo i wyżej, w krainie nagich turni. Są one otoczone stromemi, niekiedy zupełnie prostopadłemi, dziko poszarpanemi, granitowemi grzbietami i robią wrażenie nadzwyczajnej dzikości. Skały zamykające jezioro, podchodzą niekiedy tak blisko do brzegu, że jego okrążenie bywa połączone z niezwykłemi trudnościami. Właściwy brzeg jego tworzy jednak zazwyczaj wał, usypany z potężnych głazów i kamieni porosłych niekiedy obficie trawami i alpejskiemi ziołami. Wały takie podnoszą się stromo ku turniom, otaczającym jezioro i przechodzą od góry w stożki albo płaskie nasypy zwirowe, które zwilżane bezustannie wodą ściekającą ze śniegów, są siedzibą najpiękniejszych roślin alpejskich, uderzających niezwykłą wielkością swych kwiatów, jak np. jaskier lodowy, kuklik pełzacz, goryczka mrośna, mak alpejski i wiele innych. Zdarza się często, że nasypy u stóp turni są pokryte grubym pokładem śniegu, który wytrzymuje od jednej zimy do drugiej; ale w jeziorkach najwyżej wzniesionych, zastępuje zawsze miejsce wody śnieg, który nigdy nie niknie, co też wielkiej ich liczbie zjednało nazwy takie jak: „Zamarzłe“ lub „Lodowe“. Skały, tworzące boki kotła i spadające stromo ku wodzie, szare, nagie i dziko poszarpane, oprócz mchów i porostów żadnych prawie nie żywią roślin, a jeżeli zdarzy się pomiędzy niemi głębsza szczelina, to ta zimą i latem jest z pewnością zapchana śniegiem. Jest to właściwa dziedzina turni; przeważa pomiędzy temi skałami skłonność przybierania ostrokańczastych kształtów, a górale porównywują je chętnie z wieżami, gankami, basztami i t. p. przedmiotami. Rozpowszechnionem jest upodobnianie niektórych skał z mnichem; ten skamieniały mnich, z którym łączą się liczne podania i opowieści, powtarza się w bardzo wielu dolinach tatrzańskich.

VII. *Jeziora Tatr.* Liczba jezior tatrzańskich jest bardzo wielka; naliczono ich bowiem dotąd sto dwanaście, niektóre z nich jednakże są tak małe, że zaledwie na wzmiankę zasługują. Górale nasi nie nazywają ich jeziorami, lecz stawami, która to nazwa jest dla nich stosowniejszą. Co do ich rozmieszczenia, wpadają odrazu dwie okoliczności w oczy; przedewszystkiem jest zachodnia, niższa połowa T. bardzo ubogą w te utwory, są one prawie wyłącznie przywiązane do wschodniej, wyższej ich połowy; tutaj zaś jest ich po południ. stronie więcej, aniżeli po

północnej, ale rozmiary pierwszych są za to o wiele skromniejsze. Największem jeziorem w Tatrach jest Wielki staw, w dolinie Pięciu stawów polskich, którego powierzchnia zajmuje 34·84 ha, a po nim dopiero następuje Morskie Oko, czyli Rybie, o powierzchni 33·00 ha. W ogólności przedstawiają się rozmiary wszystkich ważniejszych, a zatem większych jezior tatrzańskich, jak następuje: Morskie Oko 33·00 ha, Czarny staw nad Morskiem Okiem 21·32 ha. W dolinie Pięciu stawow polskich: Zadni staw pod Kołem 6·75 ha, Czarny staw 13·05, Wielki staw 34·84, Przedni staw 7·70 ha. W dolinie Suchej wody: Czarny staw 22·87 ha, Zamarzły, około 0·21, Litworowy 0·47, Zielony, czyli Suczy 3·45, Kurtkowiec w Roztoce 1·74, Długi 1·52, Smreczyński w Kościeliskach 0·84, Lodowy pod Wysoką 2·59, Czeskie jezioro 2·07, Żabie górne 4·36, Żabie dolne 2·80, Zielony pod Żelaznemi wrotami 1·61, Litworowe jezioro 2·66, Zamarzłe pod polskim grzebieniem 2·53, Zielone Jaworzyńskie 4.33, Ciche 0·42, Jezioro Żabie pod Lodowym 2·00, Czarne Jaworzyńskie 1·93, Kołowy staw (Pflocksee) 1·67, Wielkie Smreczyńskie 12·25, Zielone plesso 2·13, Teriańskie 6·09, Wahlenberga górne 5·09, Wahlenberga dolne 5·20, Nadskok 0·79, Szczyrbskie 20·40, Hinczowe wielkie 19·11, Popradzkie 6·88, Batyżowickie 3·84, Wielickie (Felkersee) 1·50, Długie w Wielickiej dolinie 0·68, Wielki staw w dolinie Pięciu stawów węg. 2·10, Zielone Kezmarskie 0·51, Czerwone 0·18, Białe 1·05 ha. (Rozmiary powyższe podane według K. Kolbenheyera („Die hohe Tatra“) nie zgadzają się z pomiarami Dziewulskiego, który wielkość Morskiego Oka podaje na 30 ha, Wielkiego stawu na 33, Czarnego Zakopiańskiego na 16·9, Czarnego nad Morskiem Okiem na 18 ha (Pam. Fiz., I, str. 86; Pam. Tow. Tatrz., IV, 115; V, 36; VII, 81). Ponieważ Kolbenheyer oznaczał wielkość jezior przy pomocy planimetru na mapach sztabowych, przyczem błędy są prawie nieuniknione, Dziewulski zaś mierzył ją bezpośrednio za pomocą zdjęć stolikowych, przeto liczby podane przez tego ostatniego więcej zasługują na wiarę. Podaliśmy liczby Kolbenheyera, jedynie z tego powodu, że odnoszą się one do większej liczby jezior, w skutek czego o ogólnych ich rozmiarach lepsze dają wyobrażenie). Najniżej ze wszystkich tatrzańskich jezior jest położonem Szczyrbskie, gdyż znajduje się ono w poziomie 1351 mt., a zatem jeszcze w krainie lasów. Jest to jedyne jezioro tatrzańskie, które zajmuje tak niski poziom, ale też i stanowisko jego jest wyjątkowem; nie ma ono bowiem nic wspólnego z kotłami, zamykającemi doliny tatrzańskie od strony głównego grzbietu, lecz przeciwnie legło u podnóża T., na spodnim końcu doliny Młynicy, a właściwie na stokach góry Soliska i jest jeziorem morenowem, co znaczy tyle, że powstało ono po za moreną końcową, osadzoną przez stary lodnik tatrzański. Oprócz jeziora Szczyrbskiego, wypełnionego jeszcze obecnie wodą, znaleźliśmy nadto w jego najbliższem sąsiedztwie sześć innych, dziś już wyschłych jeziorek, mniejszych rozmiarów, w skutek czego jezioro Szczyrbskie ze swem całem otoczeniem przedstawia ten rzadszy przypadek, że zjawiska okresu lodowego nadały podtatrzańskiej okolicy właściwy charakter. Wszystkie inne większe jeziora tatrzańskie leżą znacznie wyżej, bo już w krainie kosodrzewu, między 1384 mt. (Morskie Oko) a 2000 mt. (Zadni staw w dolinie Pięciu stawów polskich 1889 mt.). Jeziorka mniejsze przypierające do głównego grzbietu Tatr, leżą już w krainie nagich turni, powyżej 2000 mt. a nawet i 2200 mt. Dawniejsze próby mierzenia głębokości jezior tatrzańskich były dla braku łodzi, których przeniesienie na takie wysokości z niepospolitemi jest połączone trudnościami i dla braku odpowiednich przyrządów tak niedokładne, że nie ma między niemi dwóch któreby się ze sobą zgadzały. Jest to zasługą Eugeniusza Dziewulskiego, że pierwszy zabrał się do spełnienia tego zadania w sposób systematyczny, że nie ograniczył się do wyszukania największej głębokości jezior naszych, lecz zbadał i przedstawił graficznie budowę całego dna każdego z nich zosobna. (Por. Pam. Tow. tatrz., 1879 i 1880 i Pam. fizyogr. z r. 1881 i 1882). Z poszukiwań Dziewulskiego okazało się, że najgłębszem jeziorem po półn. stronie T. jest Wielki Staw w dolinie Pięciu stawów polskich, którego największa głębokość wynosi 78 mt.; głębokość innych stawów w tejże dolinie przedstawia się jak następuje: Zadni 29 mt., Czarny 37, Przedni 30, Mały 2 mt. Największa głębokość Morskiego Oka, czyli Rybiego, wynosi 49 $^1/_2$, Czarnego Zakopiańskiego 47 mt. Pomiary wykonane w nowszych czasach przez prof. Dezoö po południ. stronie T. dały zaś dla jeziora Szczyrbskiego największą głębokość 19 mt., dla Popradzkiego 15 mt. a dla Wielickiego w dolinie Wielickiej tylko 5 mt. (Jahrb. des ungar. Karpaten Vereines, 1876). Chociaż przesadne wyobrażenia o nadzwyczajnej głębokości jezior tatrzańskich zostały w ten sposób stanowczo usunięte, to pomimo to trzeba przyznać, że jest ona jeszcze zawsze bardzo znaczną, a jest w każdym razie rzeczą uderzającą, iż głębokość jezior po południ. stronie T. położonych, jest przeciętnie prawie cztery razy mniejsza od głębokości jezior północnych. Chociaż woda jezior tatrzańskich

odznacza się niezwykłą czystością i widziana w naczyniu szklannem wydaje się zupełnie przezroczystą, to pomimo to barwa jezior nie jest jednakową. Nazwy „Zielonego jeziora“ albo „Czarnego stawu“, powtarzające się tak często w T., każą się domyślać, że te dwie barwy są tutaj panujące. Rzeczywiście barwa jezior tutejszych jest w największej liczbie przypadków szmaragdowo-zieloną, od barwy dna niezależną, a z rosnącą głębokością wody przechodzi w czarną. Owej pięknej, ciemnobłękitnej barwy, właściwej jeziorom alpejskim, nie widziano tutaj nigdy. Ale zabarwienie niektórych jezior, mianowicie „Czerwonego jeziora“ w dolinie Białej wody, „Czerwonego stawu“ w dolinie Pańszczycy, Batyżowieckiego i Żabich w Mięguszowieckiej dolinie, wyróżnia się czerwonym odcieniem, co pochodzi od osadu wydzielonego przez wodę, zawierającą niedokwas żelaza. Ciepłota wody w jeziorach tatrzańskich zależy od ciepłoty powietrza i dochodzi na powierzchni, w porze letniej do 12° C. Ale z rosnącą głębokością spada ona dość szybko. Prof. Świerz w sierpniu 1884 r. podaje (Pam. Tow. tatrz., II, 107; VII, 95; X, 122) że woda w Morskiem Oku czyli Rybiem przy 12·2° C, na powierzchni, w głębokości 20 mt. miała już tylko 4·8 C., w głębokości 50 mt. termometr pokazywał 4·2 C. Podobne stosunki znalazł prof. Świerz i w Czarnym stawie Gąsienicowym, mianowicie na powierzchni wody 8·4° C., w 20 mt. głębokości 4·4° C., w głębokości 50 mt. 3 3° C. Liczby te wykazują przedewszystkiem, że wpływ promieni słonecznych, a w ogóle ciepłoty powietrza, na wodę jezior w Tatrach nie sięga głębiej jak do 20 mt. i że ciepłota głębszych warstw jest nieco wyższa tak od średniej powietrza i od ciepłoty źródeł, tryszczących w tej wysokości.

VIII. *Budowa grzbietów i wierchów.* Dla uzupełnienia nakreślonego powyżej obrazu Tatr, pozostaje nam jeszcze wspomnieć o upostaciowaniu ich głównego grzbietu i wierzchołków. Pod tym względem rozpadają się T., jak już powyżej kilkakrotnie zaznaczono, na dwie odmienne połowy, zachodnią i wschodnią, a granicę między niemi tworzy przełęcz Lilijowa (1939 mt.), siodło rozdzielające górę Beskid (1977 mt.) od szczytu Nad Kotliną (1981 mt.), przez które prowadzi przejście z doliny Suchej Wody do doliny Wiercichy na stronie węgierskiej. (Wysokość tego siodła, niepodana na mapach sztab. musi wynosić nieco mniej jak 1800 mt.). Różnica w upostaciowaniu wsch. i zach. połaci T. jest zaś ściśle związaną z ich budową geologiczną, gdy bowiem pierwsza jest zbudowaną z granitów, to w drugiej granity są przeważnie przykryte gneisem i starokrystalicznemi łupkami. Główny grzbiet zach. połaci Tatr składa się z szeregu wierzchołków, których postać możnaby porównać z wyniosłemi, już podłużnemi, już zaokrąglonemi kopułami, o bokach mniej spadzistych, w skutek czego są one w ogóle łatwo przystępne. Zbacza od tej postaci przedewszystkiem Bystra, nazywana także Pyszną, (2250 mt.), zamykająca dolinę Kościeliską od południa, złożona z łupku talkowego, której wierzchołek ma postać ostrego, podłużnego grzbietu, spadającego na kształt dachu stromo na obie strony a następnie granitowy Rohacz (2072 mt.), sterczący na zachodzie z głównego grzbietu gór w postaci skalistej piramidy. Najwyżej wzniosła się w tej połaci T. wzmiankowana powyżej Pyszna, bo do 2250 mt., lecz ona nie należy do głównego grzbietu, gdyż zbacza od niego zlekka ku południowi; po niej zaś Wysoki Wierch, wzniesiony na 2170 mt., po tym Czerwony Wierch, wysoki na 2128 mt. Inne wierzchołki idą tu od zachodu ku wschodowi w następującym porządku: Siwy Wierch 1806 mt., Palenica 1574 mt., Salatyński 2050 mt., Baników 2178 mt., Wielki Rohacz czyli Płaczliwy 2126 mt., Mały Rohacz 2072 mt., Wołowiec 2065 mt., Hruby Wierch 2142 mt., Kończysta 2071 mt., Wysoki Wierch 2170 mt., Bystra, czyli Pyszna 2250 mt., Wielka Kamienista 2128 mt., Tomanowa Polska 1978 mt., Czerwony Wierch 2128 mt., Małołączniak 2101 mt., Kondracka 2004 mt., Czuba Goryczkowa 1881 i Beskid 1977 mt. Chociaż główny grzbiet Tatr zmienia tutaj bezustannie swój kierunek i przechodzi z jednego skrętu w drugi, to pomimo to łączą się wszystkie wymienione wierzchołki ze sobą i to w bardzo wysokim poziomie, co znaczy, że siodła rozdzielające je od siebie, przez górali bardzo trafnie przełęczami nazywane, są niezwykle wysokie, wskutek czego przejścia z jednej strony gór na drugą są trudne, dla wytworzenia linii komunikacyjnych zupełnie nieprzydatne. Najniższe siodło, położone między Czerwonym Wierchem i Tomanową Polską, a rozdzielające dolinę Kościeliską od doliny Wiercichy jest jeszcze na 1689 mt. nad poziom morza wzniesione; po niem idzie zaś siodło rozdzielające Pyszną od Wielkiej Kamienistej, a prowadzące z doliny Kościeliskiej do doliny Kamienistej, wzniesione na 1789 mt. Wszystkie inne siodła mieszczą się w tej połaci Tatr w poziomie od 1800 do 1900 mt. Jest zresztą, z wyjątkiem granitowego Rohacza, powierzchnia wierzchołków w tej części T. równa, bardzo rzadko najeżona drobniejszemi skałkami, częściej pokryta kamieniskiem; ale piargi tak obfite, jak je widzieliśmy po stokach granitowych wierchów wschodnich T., nie rozwinęły się tu nigdzie.

Po połogich grzbietach i płaskich siodłach można tu nawet napotkać płytkie zagłębienia, wypełnione aż do lata śniegiem, a po jego stopnieniu wodą. Gdzie gleba jest suchszą, tam wierchy porastają krótkiemi, jałowemi trawami, w pośród których można napotkać kilka roślin alpejskich o niskiej łodydze i wielkiem kwieciu, albo sitem trojdzielnym (skucina); gdzie gleba jest wilgotną, tam wytwarza się na niej zbita darń mchów i porostów. Boki wierchów obniżają się dość łagodnie, kąt ich nachylenia rzadko przechodzi 30°; natomiast spadek ich ku dolinom jest naglejszy, przerywany, a w kilku przypadkach tworzą one nawet strome, prawie pionowe ściany skaliste. Ściany takie można widzieć w dolinach Kasprowej, Jałowickiej i Raczkowej, a po płd. stronie góry Babie nogi (zachodni bok Kościeliskiej doliny) znajdują się nawet w łupkach krystalicznych nadzwyczaj dzikie i głębokie parowy. Zupełnie odmienną postać ma grzbiet wschodnich, granitowych Tatr. Widziany z daleka przedstawia się on, jak szereg wysokich, skalistych, dziko poszarpanych, ostro zakończonych szczytów; są one porozdzielane głębokiemi szczelinami, a spadają ku dolinom nadzwyczaj stromemi uskokami, a niekiedy olbrzymiemi, prawie zupełnie pionowemi ścianami. Rozmaitość postaci jest tutaj niezwykle wielka; jedne szczyty przedstawiają się, jak olbrzymie piramidy, inne mają postać stromych wieżyc, inne przedstawiają się, jak szeregi filarów, przypominając postać organów. Jeżeli cały ten łańcuch olbrzymów tatrzańskich widziany zdaleka, robi imponujące wrażenie, budzi mimowolny podziw, to widziane z bliska, z wnętrza dolin, przedstawiają te szczyty obraz tak okropnej dzikości, iż wywołują mimowoli uczucie grozy, któremu nawet najsilniejsze umysły oprzeć się nie zdołają. Wzniosły się te szczyty o wiele wyżej, aniżeli wierzchołki zachodniej połaci. Najwyższym szczytem na głównym grzbiecie wschodnich Tatr jest Lodowy 2629 mt. a po nim Wielka Wysoka 2555 mt. Idą tu zresztą ważniejsze szczyty od zachodu ku wschodowi w następującym porządku: Szczyt nad Kotliną 1981 mt., Swinnica 2293 mt., Szczyt nad Kamiennem 2158 mt., Gładkie 2072 mt., Miedziane 2167 mt., Czubryna 2435 mt., Mięguszowiecki 2435 mt., Rysy 2508 mt., Wielka Wysoka 2555 mt., Batyżowiecki 2464 mt., Wielicki (Felkaerspitze) 2218 mt.. Mała Wysoka 2196 mt., Waże 2490 mt., Szczyt nad doliną Rówienki 2378 mt., Jaworowe Sady (Rothethurm) 2465 mt., Lodowy 2629 mt., Baranie Rogi (Gruene Seespitze) 2536 mt., Kołowy (Rothe Seespitze) 2425 mt., Jagnięcy Wierch (Weisseseespitze) 2235 mt., Twarożna al. Kopa 1818 mt. Wysokość siodeł rozdzielających wszystkie wymienione szczyty wschodnich T. jest jeszcze większą, aniżeli w T. zachodnich, gdyż nawet siodło pod Kopą, zamykające granitowy grzbiet T. po wschodniej stronie, a oddzielające Kopę od Szalonego Wierchu, który już do północnego, wapiennego działu należy, jest jeszcze wzn. na 1773 mt. n. p. m., a jeden tylko punkt na właściwym grzbiecie, t. z. Polski Grzebień, rozdzielający szczyt Wielicki (Felkaer Spitze) 2218 mt. od Małej Wysokiej 2190 mt. a tworzący przejście z doliny Białej Wody do doliny Wielickiej (Felkathal), spada poniżej 2000 mt. Zresztą wszystkie inne siodła wschodnich T., przez górali o wiele stosowniej szczerbami nazywane, wznoszą się przeszło 2000 mt. n. p. m. a ta wyniosłość głównego grzbietu T. i ta jego niedostępność są uderzające, jeżeli zważymy, że Alpy, o wiele wyższe, obfitują w wygodne przejścia, prowadzące prawie wszędzie z jednej strony gór na drugą; i tak słynny wąwóz Brenner w Alpach Oetztalskich, o całe 1000 mt. wyższych od naszych Tatr (Wildspitze, 3764 mt.), jest wzn. tylko na 1456 mt. n. p. m. Z pomiędzy wszystkich europejskich gór tylko środkowe Pireneje dałyby się może, pod względem budowy, porównać z naszemi T., gdyż i one tworzą zwarty szereg potężnych wierzchołków, tak silnie ze sobą spojonych, że średnią wysokość siodeł obliczono dla nich na 2600 mt. Ale ta wysokość siodeł jest w Pirenejach zarazem następstwem wysokości szczytów, dochodzących do 3400 mt. Można powiedzieć, że siodła w Tatrach i Pirenejach mało co różnią się swem wzniesieniem od samych szczytów, gdy tymczasem w Alpach tworzą one głębokie wcięcia w głównym gór grzbiecie. Ramiona przyczepione do głównego grzbietu od strony południowej, odpowiadają, zarówno pod względem geologicznym, jak i co do swej postaci, w zupełności głównemu grzbietowi tych gór. W zachodniej bowiem połaci składają się one tak samo, jak ten grzbiet, z gnejsów i łupków krystalicznych, wierzchołki ich przybrały tutaj również postać połogich grzbietów, kopuł i czubów zaokrąglonych, a wysokością swoją nie wiele one ustępują głównemu grzbietowi, lecz nigdy go nie przewyższają. Za granicę tej łupkowo-gnejsowej formacyi musi być uważaną dolina Koprowej, gdyż potężna grupa Krywania, zajmująca wschodni bok tej doliny jest już cała z granitów złożoną. Ważniejsze wierchy, wieńczące te ramiona następują tutaj po sobie, od zachodu ku wschodowi w takim porządku: Ostra 1765 mt., Jałowicka Hora 1832 mt., Babki 1568 mt., Roztoka 1953 mt., Wielki Wierch 2184 mt., Baraniec 1949 mt., Jakubina 2189 mt., Magóra Niżna

1921 mt., Jeżowa 2045 mt., Szeroki Upłaz 1991 mt., Hlina 1883 mt., Klinik 1502 mt., Wielka Kopa 2054 mt., Krzyżne 2040 mt. i Cicha 1947 mt. Ramiona wschodniej połaci Tatr, odpowiadają także, pod względem swej budowy geologicznej (granit) i swej postaci, w zupełności głównemu grzbietowi tych gór, lecz różnią się od niego tem, że w nich właśnie mieszczą się, jak widzieliśmy, najwyższe szczyty całego łańcucha, a mianowicie Gierlach 2663 mt. i Łomnica 2634 mt. wysokie. Idą zaś najwyższe szczyty tych ramion od zachodu ku wschodowi w następującym porządku: Krywań 2496 mt., Hruby Wierch 2437 mt., Koprowa 2369 mt., Kopki 2297 mt., Kończysta 2535 mt., Gierlach 2663 mt., Staroleśna 2453 mt., Pośredni (rozdzielający doliny Wielkiego i Małego Kolbacha) 2440 mt., Łomnica 2634 mt. i Kesmarski 2559 mt. Stosunki geologiczne płn. strony T., mianowicie potężne pokłady skał wapiennych, które północnym dolinom, jak widzieliśmy, tak odmienną nadały postać, nie mogły pozostać bez wpływu na rozwój ramion, przyczepionych z tej strony do głównego grzbietu tych gór; jakoż chociaż nie wzniosły się one nigdzie do tej, co granity wysokości, to nadały pomimo to i ramionom T. i pojedyńczym ich wierzchołkom właściwą, od formacyi gnejsowych i granitowych zupełnie odmienną postać. Rozpoczynają się te wapienie Siwym Wierchem (1806 mt.) na Orawie a kończą Bujaczym Wierchem (Stirnberg 1947 mt.) nad spiskiem miasteczkiem Bela, nie ulegając na całej tej linii żadnej przerwie, z wyjątkiem przełomów erozyjnych, zdziałanych przez potoki tatrzańskie. Stykają się one w wyjątkowych tylko razach bezpośrednio z granitami lub gnejsami, a są od nich zazwyczaj oddzielone pokładem starszych kwarcytów, łupków i piaskowców czerwonych, zapadają zaś u stóp Tatr pod młodsze piaskowce wzniesienia Gubałowskiego. Barwa wapieni tatrzańskich bywa różna: biała, siwa, ciemna, czerwona, w ogóle jednakowoż jaśniejsza od barwy granitów. Oprócz właściwych wapieni biorą udział w rozwoju tej formacyi i inne składniki, jak dolomity, margle i okruchowce, lecz te zewnętrznym swym wyglądem od wapieni po części nie wiele się różnią (dolomity i okruchowce), po części zaś w tak ograniczonych występują rozmiarach, iż na postać gór stanowczego nie wywarły, wpływu (margle). To samo można powiedzieć i o wieku tych wapieni; chociaż bowiem należą do różnych formacyi geologicznych, do tryjasowej, lejasu, jurajskiej, kredowej i trzeciorzędnej, to pomimo to są one tak do siebie podobne, a góry wytworzone przez nie mają tyle wspólnych znamion, iż muszą one wszystkie, pod względem geograficznym przynajmniej, być uważane za jedną całość, za formacyę skał wapiennych. Z tego też powodu nie można twierdzić, ażeby formacya ta była wyłącznie przywiązaną do T., ażeby Siwy Wierch i Skalne Wrota wyznaczały jej granice, gdyż w rzeczywistości wapienie te sięgają tak na wschodzie, jak i na zachodzie o wiele dalej. W ostatnim kierunku zachodzą one na Orawę, z nich bowiem składa się nie tylko całe pasmo Hal Orawsko-Liptowskich, lecz one nadają także szczególny charakter przełomowi rzeki Orawy, a olbrzymia piramida Rosudźca, położona po zach. stronie tej rzeki, a należąca do grupy Małej Fatry, jest cała z wapienia złożona. Tak samo i na wschodzie, pomiędzy Popradem i Dunajcem, chociaż pokłady wapieni są tam pokryte piaskowcem karpackim młodszego wieku, to pomimo to przebiły się one na niezliczonych punktach i wydobyły na powierzchnię ziemi, zmieniając charakter gór, a w jednem miejscu, w uroczych Pieninach, wytworzyły nawet samodzielną grupę, otoczoną ze wszech stron innemi formacyami. Skały wapienne płn. strony T. trzymają się w zasadzie zdala od grzbietu tych gór, w skutek czego i ramiona T. są tu w części z granitu lub łupków starokrystalicznych, w części zaś złożone z wapieni. Wyjątkowo wdarł się wapień na grzbiet T., na przełęcz Liliową, siodło, rozdzielające wsch. połać tych gór od zachodniej, i przechodzi tutaj nawet na płd. ich stronę, do doliny Wiercichy. Zresztą przedstawia postać gór wapiennych na różnych punktach T. doniosłe różnice i wymaga opisu szczegółowego. Ramiona zach. połaci T. zrastają się ściślej z głównym grzbietem i zbliżają się do niego zewnętrzną swą postacią. Są one w ogóle więcej równe, wierzchołki sterczące z nich tu i owdzie naśladują swym kształtem gnejsowe i łupkowe kopuły głównego grzbietu, a obniżają się ku dolinom spadzistemi, lecz równemi skłonami; ostateczne zaś kończyny, jakiemi te ramiona zbiegają się ku zagłębieniu, oddzielającemu T. od wzniesienia Gubałowskiego, przedstawiają również łagodnie zaokrąglone, lasem porosłe wierzchołki, w skutek czego nazwy takie, jak Kopa, albo Kopieniec powtarzają się wiele razy na całej tej przestrzeni. Skał sterczących po bokach gór jest tutaj mniej a doliny zachodnie, mianowicie Zuberska, Bobrowiecka i Chochołowska sa w ogóle mniej malownicze i mniej urozmaicone. Ramiona tej części T. są z głównym ich grzbietem w ten sposób połączone, że granica pomiędzy wapieniami a formacyami głównego grzbietu (gnejsy i łupki starokrystaliczne) jest w ogóle mniej wyraźną, nieraz trudną do wyśledzenia. Od tego ogól-

nego typu zbacza tutaj jedynie sam Siwy Wierch, którego strome, skaliste boki, wyskakują nagle po nad połogi grzbiet T. obniżający się dość nagle ku Halom Orawsko-Liptowskim. Odmienną jest już postać ramienia rozdzielającego dolinę Chochołowską od Kościeliskiej, gdyż granica między niem a głównym grzbietem T. jest nieco silniej naznaczoną, a środkowa jego część, znana pod nazwą Dudowych kominów (1826 mt.); przybrała postać skalistych, dziko poszarpanych wierchów, spadających stromo ku sąsiednim dolinom. Jeszcze samodzielniej rozwinęła się góra Giewont nad Zakopanem, oddzielona od głównego grzbietu T. wyraźnem siodłem, a zajmująca całą przestrzeń między doliną Kościeliską i doliną Bystrej Wody. Przedstawia ona jeden z najdzikszych i najwięcej poszarpanych utworów wapiennych w Tatrach. Wierzchołek Giewontu, od płd. strony zaokrąglony, lecz głęboko wyszczerbiony, spada od północy prawie prostopadłą ścianą ku dolinom Strążysk i Białego, a ramiona jego, rozbiegające się w rożne strony, są prawie wszędzie najeżone stromemi skałami, co licznym dolinom, objętym przez nie, niezwykłego udziela uroku, a Swistówka nad Małą Łąką, zamknięta stromemi ścianami niezwykłej wysokości, należy do najbardziej zajmujących zakątków polskich Tatr. Wapień Giewontu styka się bezpośrednio z gnejsami Małołączniaka, przechodzącemi w granit gruboziarnisty, a jest rzeczą uderzającą, że zetknięcie to żadnego nań nie wywarło wpływu, nie zmieniło ani jego barwy, ani ziarnistości. Po za doliną Bystrej Wody poczyna formacya wapieni tatrzańskich tracić na wyrazistości. Kopa Magóry, aczkolwiek od głównego grzbietu T. również wyraźnie oddzielona, zbiega ku dolinom połogiemi ramionami i ani pod względem wyrazistości swych kształtów, ani pod względem swej skalistości, nie może iść w porównanie z Giewontem. Jeszcze słabiej rozwinęły się wapienie tatrzańskie pomiędzy doliną Suchej Wody (dolna część Gąsienicowych Stawów) a doliną Białki, gdyż wierzchołki wapienne, okalające stoki granitowe Wielkiej Koszystej, jak Kopa 1336 mt., Filipka 1488 mt., Rusinowa 1493 mt., robią wrażenie płaskawych lub słabo zaokrąglonych pagórków, które nie wzbiły się nigdzie po nad górną granicę lasów, a miejsce malowniczych dolinek Zakopiańskich zajęły tutaj wąskie parowy, które z powodu ubóstwa swych form, przez turystów zupełnie zaniedbane i mało znane, zaledwie uwagę geografa lub przyrodnika ściągnąć zdołają. Podobną postać mają i utwory wapienne, rozdzielające dolinę Białki od doliny Jaworzynki; tworzą one wąski grzbiet, który w Upłazie wzniósł się co prawda do 1672 mt. ale pomimo to podnosi się powoli, bez żadnych znaczniejszych uskoków, ku potężnej masie Szerokiej Jaworzyńskiej, której jądro składa się z granitu, a której najwyższy wierzchołek jest wzn. na 2215 mt. n. p. m. Najwyższy stopień samodzielności osięgła ta wapienna formacya na wsch. krańcu T., gdyż przybrała ona tutaj postać znakomicie rozwiniętego pasma górskiego, zaczynającego się górą Muraniem (1827 mt.) nad Jaworzyną węgierską, a kończącego się Kopą nad Surowiną, (Stoesschen 1531 mt.), po nad Belą spiską. Zbacza to pasmo i swym kierunkiem od reszty wapieni tatrzańskich, gdyż rozciąga się od płn. zachodu ku płd. wschodowi. Niemieccy geografowie oddzielają je od T., oznaczając je nazwą „Bialskich Alp wapiennych“ (Belaer-Kalkalpen), a to rozróżnienie i ta nazwa są o tyle uzasadnione, że jest ono na całej linii od Tatr oddzielone silnem zagłębieniem, mianowicie dolinami Koperszad. Jaworzyńskich i Bialskich, a wierzchołki jego wznoszą się wysoko po nad górną granicę lasów. Ale pomimo to wszystko, orograficzny związek tych wyniosłości z Tatrami jest tak widoczny, iż żadną miarą za odrębne pasmo uważane być nie mogą, w skutek czego nazywać je będziemy działem Jaworzyńsko-Bialskim. Długość tego działu wynosi 14 klm., a składają go wierzchołki: Murań 1827 mt., Nowy 1999 mt., Hawrań 2151 mt., Widły 2158 mt., Szalony Wierch 2061 mt., Jatki (Fleischbaenke) 2019 mt., Bujaczy Wierch (Stirnberg) 1947 mt., Faiksowa (Faixbloesse) 1940 mt., Kopa nad Surowiną (Stoesschen) 1531 mt. Jest tedy wysokość wierzchołków wapiennych na wsch. krańcu T. w ogóle znacznie większą, aniżeli na zachodnim. Obniża się cały ten dział łagodnie ku wschodowi i zapada pod piaskowce karpackie Magóry Spiskiej, ale zawsze w ten sposób, że granica pomiędzy różnemi geologicznemi formacyami jest tutaj wyraźna i łatwo dostrzegalna. Gościniec prowadzący z Nowego Targu przez Harklowę i Maniawy do Beli i Kesmarku, jedna z najdawniejszych dróg, łączących Polskę z Węgrami, wyznacza dość dobrze tę granicę; zresztą przedstawia i ta linia silne zagłębienie, gdyż siodło dzielące Magórę Spiską od działu Jaworzyńsko-Bialskiego jest wzn. zaledwie na 1081 mt. Przeciwnie od zach. strony jest spadek tego działu nagły i łączy on się z T. jedynie za pomocą siodła, nazywanego powszechnie Kopą (Kopa pass, 1773 mt.), rozdzielającego wawcpienny Szalony Wierch (2061 mt.) od Twarożny (Durlsberg) nazywanej także Kopą (1818 mt.). Od tego siodła zbiega ku północy obszerna dolina Koperszad jaworzyńskich czyli polskich, przecięta potokiem Ja-

worzynki, wpadającej powyżej Jurgowa do Białki, ku południowi zaś zbiega od Kopy dolina Koperszad bialskich, czyli węgierskich, przecięta Białym potokiem, wpadającym pod Kesmarkiem do Popradu. Obie te doliny należą do najobszerniejszych i najlepiej rozwiniętych w Tatrach i wyróżniają się od innych tem, że po jednej, mianowieie po wsch. stronie są zamknięte szeregiem wapiennych wierzchołków działu Jaworzyńsko-Bialskiego, zaś po drugiej, zach. stronie granitowemi ramionami właściwych Tatr. Przedział między wapieniami i granitami jest tutaj tak wyraźny i tak wybitnie naznaczony, że spostrzegacz patrzący na te utwory z boku, z nieco wyższego stanowiska, doznaje mimowoli takiego wrażenia, jak gdyby olbrzymi pas wapieni, w skutek silnego podniesienia w górę, oderwał się i odłączył od granitowego jądra Tatr. Ale przypuszczenie to nie znalazło dotąd naukowego uzasadnienia, bo chociaż geologowie wykryli tutaj istnienie załomu i przesunięcie się warstw, w skutek którego zewnętrzna smuga wapieni uległa odchyleniu i zapadła w głąb, to przesunięcie to nie dosięgło dolin Koperszadzkich, które muszą być uważane, tak jak i inne doliny T. za utwory erozyjne. Góry tworzące dział Jaworzyńsko-Bialskich wapieni mają postać wielobocznych kadłubów o obszernych, płaskich, silnie nachylonych wierzchołkach, otoczonych ze wszech stron stromemi, prawie pionowemi ścianami, w skutek czego sę one wszystkie w ogóle trudno dostępne. Murań i Hawrań, stojące na straży pięknej doliny Jaworzyńskiej, których zuchwałe formy niepokoją bez przerwy podróżnych, udających się do Morskiego Oka drogą przez Bukowinę, mogą być uważane za wzór tego szczególnego typu. Wierzchołek Murania, przedstawiający obszerną płaszczyznę porosłą bujną roślinnością, jest tak niedostępny, że owce, które tu całe lato przepędzają, muszą być, podług opowiadania juhasów, w jednem miejscu na barkach ludzkich przenoszone. Ale inne wierchy tego pasma zbaczają od tego typu, przypominając swemi kopułowatemi wierzchołkami postać Giewontu i Magóry, a ostateczne jego kończyny po nad Spiską Belą nie różnią się już od kop i kopieńców na dorzeczu Czarnego Dunajca. Już z tego pobieżnego przeglądu widoczną jest rzeczą, że góry wapienne odznaczają się niezwykłą rozmaitością postaci, że wapienie przewyższają pod tym względem tak granity jak i piaskowce. Z tego też powodu są po płn. stronie Tatr i doliny i wierchy o wiele więcej urozmaicone, aniżeli po płd., a ta obfitość form drobnych, ale wykończonych, wynagradza tutaj poniekąd odległość olbrzymów granitowych, wznoszących swe dumne czoła bezpośrednio po nad zapadłością Spisko-Liptowską.

IX. *Pieczary w Tatrach.* Wapienie tatrzańskie nie tylko powierzchownością swoją przyczyniają się do urozmaicenia Tatr, i nietylko zewnętrznemi swemi kształtami zajmują uwagę podróżnika, odznaczają się one nadto obfitością pieczar i jaskiń, jakich dotąd nie odkryto ani w piaskowcach ani w granitach. Wszystkie pieczary i podziemia wytworzyły się przeważnie w pierwszych chwilach istnienia gór, bezpośrednio po ich wydźwignięciu, gdy dzisiejsze doliny i potoki jeszcze nie istniały. Wówczas to większa część wód deszczowych zapadała pod powierzchnię ziemi i krążyła w jej wnętrzu. Ale woda ściekająca po pochyłej gór powierzchni, pracowała równocześnie na własną rękę, nad wytworzeniem dolin a potoki wrzynały się co raz to głębiej w ich powierzchnię. Dla tego musiało się zdarzyć niejednokrotnie, że potok taki przeciął podziemne pieczary i zabrał im wodę, wskutek czego i dalszy ich rozwój powstrzymanym został. Mają więc pieczary pod względem geograficznym to znaczenie, iż wskazują nam pierwotne drogi i kierunki wód atmosferycznych. Ale o pierwotnej budowie naziomu nie dają one wyobrażenia. Gdy bowiem woda ściekająca swobodnie po powierzchni gór zostaje wyłącznie pod wpływem siły ciężkości i dla tego płynie tylko z góry na dół, to wody podziemne zostawały pod wpływem hygrostatycznego ciśnienia, mogły się zarówno wznosić jak i opadać, według potrzeby. Z tego powodu kierunek pieczar i podziemi (podziemne doliny) nie zgadza się z kierunkiem dolin erozyjnych, chociaż i jedne i drugie zawdzięczają swe istnienie temuż samemu czynnikowi. Natomiast pieczary oddziaływały od początku i oddziaływają jeszcze ciągle na hygrograficzne stosunki gór, bo zabierając część wód deszczowych zmniejszają ich obfitość w potokach i osłabiają działanie erozyi. Z istnieniem pieczar jest też prawie zawsze złączonem istnienie suchych potoków, t. j. dolin pozbawionych żywej wody. Wszystkie dotąd poznane pieczary T. znajdują się po ich stronie północnej, w dziedzinie wapieni. Największym utworem tego rodzaju jest system pieczar w samym Kobylim Wierchu. Zdaje się, że były one znane już w przeszłych stuleciach poszukiwaczom złota, którzy w dawniejszych czasach goniąc za szczęściem nierzadko i Tatry odwiedzali (Por. Długosz, Lib. Ben., III, 354, 356), lecz ci wiadomość o nich chowali w tajemnicy, w skutek czego i wieść o nich zaginęła. Otwór prowadzący do tych pieczar został dopiero w roku 1881 przypadkiem ponownie odkryty a kilku wykształceńszych mieszkańców Beli zajęło

się bezwłocznie ich zbadaniem. Pokazało się niebawem, że całe wnętrze Kobylego Wierchu jest wypełnione podziemnemi pieczarami, które pod względem rozmaitości swych form i rozmiarów zaliczone być muszą do najznakomitszych utworów tego rodzaju (K. Kolbenheyer: Die Belaer Tropfsteinhoehle, „Programm des Obergymnasiums in Bielitz, 1885/1886“. Wykaz prac innych autorów o tych grotach tamże na str. 4). Znajdują się tu w zasadzie dwa chodniki, biegnące prawie równolegle i ukośnie w górę, z których każdy dzieli się znowu na znaczną liczbę ramion. Chodniki te ulegają w jednych miejscach tak znacznemu zwężeniu, iż tworzą przejścia, przez które zaledwie na czworaku przeczołgać się można, w innych zaś rozszerzają się o tyle iż zmieniają się we wspaniałe komory olbrzymich rozmiarów. Największą z odkrytych dotąd komór jest „sala śpiewaków“ długa na 76 mt. a wysoka na 40 mt. Ściany wszystkich tych utworów są pokryte wielką ilością nacieków pięknej, białej barwy. W jednych komorach pokrywają one stropy w postaci lekkich, białych obłoczków, w innych zwieszają się na dół tworząc lekkie festony i draperye nie dochodzące do ziemi, gdzie indziej znowu przedstawiają one na pochyłościach ścian wspaniałe, jak gdyby zlodowaciałe wodospady. Krople wody spadające na podłogę pieczar wytworzyły i tutaj z biegiem czasu nacieki sterczące w postaciach przypominających krzewy, skały, ludzi, zwierzęta i filary. W wielu przypadkach połączyły się postacie ustawione na ziemi z rozciekami zwieszającemi się ze stropu, a z połączenia takiego powstały kolumny, wieże gotyckie, drzewa palm i tym podobne utwory podpierające sklepienia tych budynków podziemnych. Do najbardziej zajmujących przedmiotów należy t. zw. kolumna Vandomska, słup zupełnie odosobniony, prosty i równy, po którego powierzchni biegnie od góry do dołu, w kierunku linii spiralnej, nabrzmienie nakształt liny, z którego zwieszają się znowu drobniejsze zęby i nabrzmienia, sięgające od jednego skrętu do drugiego; wygląda ten słup tak, jak gdyby był od góry do dołu obwiedziony niezbyt szeroką koronką. Żałować wypada, że przez nieostrożność robotników utracił on swój wierzchołek. Mają te podziemia i swoją własną muzykę, gdyż soplenice, szczególniej rozpłaszczone, uderzane laską wydają miły dźwięk, podobny do głosu nieco stłumionych dzwonów; gdzie kilka soplenców nierównej długości wisi u stropu jeden obok drugiego, tam uderzając w nie po kolei można otrzymać różne tony skali a niekiedy nawet dość czyste akordy. Znaleziono w tych podziemiach nawet kilka stawków, lecz te tracą w posuchę swą wodę. Do najbardziej zajmujących miejsc w pieczarach należy „studnia czarownic“ (Nixenhein), jest to nisza walcowatej postaci, mająca 10 mt. wysokości, 5 szerokości, tak ze wszech stron zamknięta, że tylko zajrzeć do niej można przez otwór z góry, położywszy się na ziemi. Dno jej jest wypełnione czystą jak kryształ wodą zaś z dna tego sterczy kilka ładnych słupków, z pułapu zwieszają się okazałe soplenice śnieżnej białości a ściany boczne są od spodu do góry pokryte naciekową koronką. Dla lepszego oświetlenia tej kryjówki spuszcza przewodnik na wodę maleńką łódkę ze światłem. Ta studnia zajmuje najwyższy punkt w pieczarach a grubość pokładów dzielących ją od powierzchni góry musi wynosić około 70 metrów. Długość całego systemu pieczar w Kobylim Wierchu, od wejścia aż do ostatniego, obecnie poznanego punktu, wynosi w prostej linii, a zatem z pominięciem zakrętów i rozgałęzień 380 mt. a różnica w poziomie pomiędzy punktem najniższym i najwyższym 115 mt. Całkowita długość wszystkich do r. 1886 poznanych podziemi wynosiła 3300 mt. a zatem prawie pół mili. Ciepłota we wnętrzu pieczar waha się między 5·6° a 11·0° C., nie spada w zimie, nawet w czasie najtęższych mrozów, według twierdzenia tutejszych przewodników, poniżej zera, a średnia roczna ciepłota wyniesie około 6° C., powietrze zaś znalazłem w ich wnętrzu nasycone zupełnie wilgocią. Winienem dodać, że maleńką jaskinię nad Kotlińską Chuczawą, nazywaną przez tutejszych Niemców „Rauschkeller“ uważam również za wejście do wielkiej pieczary, zapchane zupełnie ziemią i kamieniami. Wapień Kobylego Wierchu należy do formacyi tryjasowej. W niewielkiej odległości na północ od pieczar Bialskich znajdują się, już na stokach Bujaczego Wierchu, od strony Suchego Potoku, inne pieczary nazywane Alabastrową grotą, które, chociaż ani swemi rozmiarami, ani ozdobnością nie dorównywają tamtym, to pomimo to z wielu względów zasługują na uwagę. Wejście do nich znajduje się w wysokości 1490 mt. n. p. m. Składają się one z czterech wielkich komór, połączonych ze sobą chodnikami, zawalonych kamieniami, a tak wąskiemi, że przebycie ich jest w wielu miejscach jedynie na czworakach możebne. W czwartej komorze znajduje się w bocznej ścianie przejście prowadzące dość stromo w górę na brzeg ciemnego, wąskiego, pionowego otworu, kształtu komina, którym obfity strumień wody spada z szelestem z góry na dół, rozbijając się o jego ściany. Rozmiary tego komina nie zostały dotąd dokładnie oznaczone, woda jego uchodzi zaś podziemnie

ku otworowi pieczar, gdyż szmer jej słychać pod kamieniami, ale zapada ona w głąb, nie dobiegłszy do samego wejścia. Ale na tem samem miejscu słychać silny szelest innej wody, wydobywającej się z głębi pieczar, jakoż opuściwszy się nieco z tejże samej komory wąskim korytarzem na dół, staje się przy wejściu do małej niszy, ze stropu której opada przez wąski otwór inny strumień, którego woda gromadzi się na dnie niszy, pokrytem drobnym zwirem, tworząc studnię bez widocznego odpływu. Pochodzenie wody tworzącej oba wodospady, jak i sposób, w jaki ona uchodzi z owego zagłębienia, są zupełnie nieznane a bliższe poznanie obu tych podziemnych strumieni byłoby, ze względu na powstawanie i rozwój jaskiń w ogóle, bardzo pożądanem. Alabastrowa grota jest ubogą w nacieki, gromadzą się one prawie wyłącznie po ścianach chodników, któremi główne komory są ze sobą połączone a mają zupełnie inną postać od tych, które poznaliśmy w wielkich Bialskich pieczarach, gdyż miejsce sopleńców, słupów i tym podobnych utworów zajmuje tutaj skorupa z czystego (?) węglanu wapna gruba na 1—2 cntm., pokryta mnóstwem krótkich narośli, przypominających swym kształtem i wielkością zwierzokrzewy, z gatunku nazywanago pospolicie białemi koralami. Ta skorupa jest w mniejszych odłamkach na wpół przejrzystą i była przez nieświadomych turystów uważaną za alabaster, z tego powodu nadano pieczarom nazwę alabastrowej groty. Ciepłota jest we wnętrzu tych pieczar, przynajmniej w porze letniej, dość wysoką, gdyż dochodzi do 7·5° C. W tejże samej dolinie znajduje się po drugiej stronie parowu, w skalistym boku Bujaczego Wierchu, o 50 mt. wyżej od tamtej, grota lodowa. Jest to obszerne, lejkowate wydrążenie, spuszczające się ukośnie w dół i przybierające postać wąskiego, wysokiego, krótkiego korytarza. Okazałe wejście do tego korytarza jest zatarasowane dwoma olbrzymiemi odłamami skały, które oderwały się od stropu i legły jeden na drugim tak, że po obu ich bokach powstały dwa przejścia, których ściany bywają jeszcze w porze letniej pokryte oślizłą warstwą lodu. Bezpośrednio za tą zaporą znajduje się komora nie zbyt wielkich rozmiarów, której ściany są również pokryte skorupą lodową a wnętrze jest zajęte przez kilkanaście filarów lodowych sięgających od stropu do podłogi. Cieńsze z nich miały w d. 24 czerwca 1890 r. w średnicy po 1 do 4 decymt., grubsze do $^1/_3$ mt., były one już silnie przez ciepłotę letnią nadwyrężone i straciły wiele ze swej pierwotnej grubości. Kilka z nich utraciło swą górną połowę, która oderwała się od stropu i runęła na podłogę, pozostałe zaś spodnie ich części przedstawiały słupy ustawione na podłodze, nie wyższe nad 2 mt. Najgrubszy z tych słupów miał w średnicy prawie $^1/_3$ mt.; krople wody spadające ze stropu i uderzające bezustannie w też same miejsca na jego powierzchni, wydrążyły w nim 3 przewody, które sięgały aż do jego podstawy i były wypełnione wodą. Ciepłota we wnętrzu tej groty wynosiła w tym dniu 5·0° C., przy ciepłocie wolnego powietrza 10·0° C., powietrze w jej wnętrzu było bardzo suche, gdy bowiem względne nasycenie wolnego powietrza parą wodną wynosiło 7·0°, to we wnętrzu groty tylko 4·9°. Powodów wypełnienia tej groty lodem, trzeba szukać w jej znacznem wyniesieniu nad poziom morza i w tej okoliczności, że jest ona umieszczona w półn.-wschodnim stoku Bujaczego Wierchu, w skutek czego promienie słońca prawie nigdy do niej nie dochodzą. Woda spadająca z jej stropu na dół, marznie przez całą zimę i wytwarza potężne sople sięgające aż do podłogi, a że wnętrze groty w lecie powoli się ogrzewa, przeto i lód w niej nagromadzony, bardzo powoli taje i przy niskiej ciepłocie lata może przetrwać do drugiej zimy, tak samo jak się to i w naszych dobrze zaopatrzonych lodowniach dziać zwykło. Ale ściany groty, wymrożone w zimie, zachowują jeszcze i w lecie długo ciepłotę niższą od 0, a chłonąc wilgoć z powietrza dopiero w tej porze pokrywają się gołoledzią. Kładziemy nacisk na te stosunki, ponieważ ta miejscowość przedstawia najprostszą formę grot lodowych, które w innych częściach Karpat na daleko większe wytworzyły się rozmiary, i rzuca ważne światło na początek i rozwój tych utworów. Z innych podziemi w pasmie Bialskich wapieni nabrała większego rozgłosu mała grota, odkryta we wierchu nazwanym Nowym, przypierającym do Murania od strony wschodniej. Wejście do niej znajduje się w poziomie około 1800 mt., a zatem już wysoko w krainie kosodrzewu; ma ona zrazu postać dość obszernej komory, przechodzącej w długi, wąski i niedostępny korytarz, którego ściany są na końcu pokryte lodem. Ślady drewnianej ściany jakie w tej grocie znaleziono, przekonywają, że była ona w dawniejszych czasach zamieszkałą przez ludzi, może przez opryszków albo poszukiwaczy złota. Ale większe zajęcie od śladów człowieka budzą szczątki zwierząt, jakie w tej grocie odkrył dr. Roth, który badał ją z polecenia węgierskiego Towarzystwa karpackiego. (D-r Samuel Roth: Die Hoehlen der hohen Tatra und der Umgebung. Jahrb. d. ung. Karpathen-Vereins, IX, str. 333). Znalazł on bowiem w żółtej kamienistej ziemi, pokrywającej dno pieczary, nie-

zliczone kości drobnych zwierząt, które przesłał do oznaczenia d-rowi Nehringowi, znakomitemu znawcy zwierząt kopalnych z nowszych okresów geologicznych. Dr. Nehring przekonał się (Dr. A. Nehring: Ein Hoehlenfund aus der h. Tatra. Globus XXXVII, B, nr. 20), że kości tutejsze należą do 28 gatunków zwierząt kręgowych, z których wielka liczba i dziś jeszcze wchodzi w skład fauny tatrzańskiej. Ale znalazło się pomiędzy niemi i kilka takich, które obecnie w środkowej Europie nigdzie nie żyją, gdyż są one mieszkańcami mroźnych okolic podbiegunowych a do tych należy renifer, dwa gatunki leminga, dwa rodzaje myszy, dwie pardwy i jedna sowa. Ślady tych właśnie zwierząt mają pod naukowym względem niezwykłą doniosłość, przekonywają one bowiem, że klimat Tatr był niegdyś zimniejszym, niż jest obecnie i uległ w najnowszym dopiero okresie geologicznym zmianie, w skutek tego, że ciepłota całej Europy znacznie się podniosła. To ocieplenie powietrza musiało wpłynąć na roślinność, której zmiana nie mogła pozostać bez wpływu na świat zwierzęcy. Objawił się on w ten sposób, że i owe zwierzęta lodowego okresu u nas wyginęły a przechowały się jedynie w zimniejszych okolicach podbiegunowych. Poznano oprócz tego dwie pieczary około Łuczywny, dwie inne w Nowym, jednę w Muraniu, trzy około Jaworzyny węgierskiej (Sucha dziura, Mokra dziura i Kościołek), i po jednej w Magórze, pod Giewontem i w Kościeliskach (Smocza dziura), lecz te wszystkie w porównaniu z poniżej opisanemi mają niewielkie rozmiary. Ale nie są i one pozbawione naukowego znaczenia, bo Sucha i Mokra są staremi przepływami Jaworzynki, Kościołek i grota na Magórze przedstawiają groty lodowe w najprostszej formie, gdyż lód przechowuje się w nich przez całe lato a tunel w Kościeliskach nazywany Smoczą dziurą, musi być uważany za szczątki większych pieczar, zniszczonych przez roszerzenie i pogłębienie doliny Kościeliskiej.

X. *Klimat Tatr.* Każda znaczniejsza wyniosłość na powierzchni ziemi przedstawia sama dla siebie mały światek, w którym ziemia, woda i powietrze, rośliny i zwierzęta a nawet i człowiek, odznaczają się właściwemi sobie znamionami, zwracają na siebie uwagę swoją odrębnością. Jednym z najważniejszych czynników geograficznych, jest klimat każdej miejscowości. Pod pojęciem klimatu obejmujemy te wszystkie zjawiska fizyczne, których widownią jest powietrze, a zatem jego ciepłotę i ruch, ilość pary, wodę w niem zawartą i t. d. Jest rzeczą powszechnie znaną, że powietrze jest w górach zimniejsze, niż na nizinach; gdy średnia ciepłota całego roku w Krakowie wynosi 7·8° C., to w Poroninie u podnóża Tatr wynosi ona 4·91° C. a w Kuźnicach Zakopiańskich, prawie we wnętrzu Tatr 4·29° C, Ponieważ różnice w geograficznem położeniu tych trzech miejscowości jest bardzo mała, przeto różnice w ich ciepłocie mogą być jedynie następstwem różnicy wzniesień, która jest bardzo znaczną; gdy bowiem Kraków leży na 220 mt. n. p. m., to Poronin wznosi się 742 mt., a Kuźnice Zakopiańskie leżą w poziomie 1000 mt. Wiedzą o tem mieszkańcy dalekich równin, zwiedzający Tatry, gdyż w miesiącu lipcu albo sierpniu muszą nieraz w skwarne południe brnąć przez śniegi, wypełniające górskie szczeliny, albo pokrywające boki wyniosłych dolin tatrzańskich. Liczne spostrzeżenia czynione od wielu lat nie tylko w Europie, lecz i w innych częściach ziemi wykazały, że ciepłota w górach spada na każde 170 mt. o jeden stopień Celsiusza, co znaczy, że jeżeli wzniesiemy się o 100 mt. wyżej, to ciepłota spadnie o 0·6° C. liczba ta jest nadzwyczaj ważną, ponieważ przy jej pomocy można obliczyć ciepłotę dla każdego miejsca w górach. I tak wiedząc że średnia ciepłota roku we wsi Poroninie, u stóp Tatr w poziomie 742 mt. położonej, wynosi 4·9° C., możemy obliczyć, że ciepłota Morskiego Oka, wzniesionego na 1384 mt., powinna wynosić 1·1° C. a równa się ciepłocie Ulcaborga w Finlandyi, miasta o 16 stopni geogr. dalej na północy wysuniętego; w ten sam sposób przekonywamy się, że średnia roczna ciepłota Gierlachowskiego szczytu (2663 mt.) wynosi 6·6° C. niżej zera, a równa się ciepłocie Szpicbergów, położonych daleko za kołem biegunowem. Trzeba jednakże dodać, że to obniżanie się ciepłoty w większych wysokościach, zależy także od ilości pary wodnej zawartej w powietrzu, gdyż ta dostawszy się w większą wysokość, ulega z powodu oziębienia skropleniu, w skutek czego uwalnia ze siebie znaczne zasoby ciepła. Z tego też powodu obniżanie się ciepłoty z rosnącą wysokością, odbywa się o wiele powolniej w zimie, gdy nasycenie powietrza parą wodną jest silniejsze, aniżeli w lecie, gdy względna ilość tej pary jest mniejsza a badania czynione pod tym względem wykazały, że gdy w zimie ciepłota powietrza spada w górach na każde 100 mt. o 0·45° C., to w lecie spada o 0·70° C. Ta ostatnia liczba jest również bardzo ważną i oddaje wielkie przysługi przy badaniach nad rozsiedleniem się roślin w górach, albo dla oznaczenia granicy wiecznych śniegów i lodów. Po ciepłocie, najważniejszym dla geografa czynnikiem klimatycznym jest ilość wody spadającej z powietrza w postaci deszczu, śniegu lub rosy. Ponieważ deszcz powstaje w ten sposób, że para wodna

zawarta w powietrzu, wzbiwszy się razem z niem do większych wysokości ulega tam, w skutek oziębienia, skropleniu i spada napowrót (jako deszcz) na ziemię, przeto nie trudno zrozumieć, że stosunki opadu w górach muszą się różnić pod wieloma względami od opadów na równinach. Przedewszystkiem ilość tych opadów jest tam o wiele większą a to z następujących powodów. Powietrze u podnóża gór jest zawsze wilgotniejsze, aniżeli na równinach a zawarta w niem para wzbijając się w górę, ulega tu (w górach) skropleniu, w daleko mniejszej wysokości; z tego też powodu zdarza się w porze letniej bardzo często, że gdy na równinach najpiękniejsza panuje pogoda, to góry nie tylko są zasłonięte chmurami, lecz chmury te wydają ze siebie częstokroć obfite strugi wody. Gdy średnia ilość opadu wodnego dla całego roku wynosi w Krakowie 630 mmt., to w Poroninie spada 938 mmt. W ten sposób traci powietrze przybywające od oceanu Atlantyckiego po północnej stronie Tatr, większą część zawartej w niem pary wodnej, a dostaje się na południową ich stronę już znacznie osuszone, w skutek czego ilość opadów wodnych po stronie węgierskiej musi być znacznie mniejszą. Że tak jest rzeczywiście, o tem przekonywa nas znowu porównanie Poronina z Kesmarkiem, gdy bowiem w pierwszej miejscowości spada rocznie 938 mmt., to ilość opadu rocznego w drugiej miejscowości wynosi tylko 577 mmt. Słusznie więc przezwano Tatry wielkim sznurem granicznym dla klimatycznych stosunków Europy. Ale granica ta nie jest wyłącznie do T. przywiązaną, lecz bierze w niej udział cały północny łańcuch Karpat i jego to działaniu trzeba przypisać, że ilość opadów wodnych na nizinach węgierskich jest o wiele mniejszą, aniżeli na równinach Polski; dla przykładu wspomnimy tylko, że gdy ta ilość w Krakowie wynosi rocznie 630 mmt., to w Peszcie, stolicy Węgier wynosi ona tylko 527 mmt. Liczne spostrzeżenia wykazały nakoniec, że ilość opadu wodnego w górach zwiększa się z rosnącą wysokością. Ale przybytek ten chociaż w ogóle znaczny, nie we wszystkich górach jest jednakowym, gdyż zależy od kierunku gór, od ich nachylenia, od ich wysokości i t. p. okoliczności, a znajduje nadto granicę w pewnej wysokości, powyżej której ilość opadów wodnych znowu nagle się zmniejsza. Podróżni zwiedzający Tatry wiedzą dobrze o tem, że przemoknięcie od deszczu jest tutaj u stóp gór i w dolinach o wiele większe, aniżeli na szczytach, a Wahlenberg, który zwiedzał te góry w roku 1813, słynnym z niepamiętnych powodzi, upewnia, że gdy ślady tych powodzi widział na dole na każdym prawie kroku, to w większych wysokościach były one prawie niedostrzegalne. Przyczyna tego nagłego ubytku w opadach, powyżej pewnej granicy, leży bezwątpienia w silnem rozrzedzeniu się chmur, jakoż w porze gdy u podnóża Tatr i w dolinach, padają bez przerwy ulewne deszcze, bywają wierzchołki gór jedynie otoczone wilgotną mgłą. Obniżanie się ciepłoty z rosnącą wysokością jest także powodem, że w górach pada daleko częściej śnieg, niż na równinach; zdarza się nieraz w T., że wierzchołki ich w miesiącach czerwcu albo sierpniu, a w wyjątkowych latach nawet i w lipcu ukażą się po dłuższej niepogodzie obielone śniegiem; zimowe zaś śniegi nikną po dolinach i niższych wierchach o trzy do pięciu tygodni później, aniżeli na równinach. Ale w kotlinach przypierających do głównego grzbietu gór, albo otoczonych wyższemi szczytami, ciepłota lata nie wystarcza do zupełnego stopnienia śniegu, tak że chociaż ubywa go wiele, to nie ginie on tu nigdy zupełnie, lecz pewna ilość jego przechowuje się od jednej zimy do drugiej. Takie nie ginące nigdy śniegi nazywamy wiecznemi, albo stałemi. W Tatrach zajmują one tylko nieznaczne obszary, tworzą małe półka w górnych kotlinach. Na pięknej mapie Tatr wydanej przez wojskowy zakład geogr. w Wiedniu r. 1881 (w rozmiarze 1 : 40000) są oznaczone wszystkie takie miejsca. Jest ich 20 po północnej a prawie tyle po południowej stronie głównego grzbietu, ale wymiary ich są tak małe, że według pomiaru Grissingera (Die Schneegrenze in der Hohen Tatra, w Verein der Geographen an d. Uniwersitaet in Wien. Bericht ueber das XIV Vereinsjahr, 1888), wszystkie razem wzięte nie obejmują jednego kilometra kwadr. (0·9344 klm.). Te śnieżne pola po południ. stronie T. są w ogóle większe i na tę stronę przypada dwie trzecie części całego obszaru śnieżnego. Najniższe pola po półn. stronie zaczynają się na wysokości 1600 mt., po południowej w wysokości 1800 mt. Średnia ciepłota roku odpowiadająca ich półn. granicy wynosi (według Grissingera) — 0·2° C., na południowej zaś 0·8° C. Ale średnia ciepłota miesięcy letnich, które najwięcej do zniszczenia śniegów się przyczyniają, wynosi dla półn. granicy 9·4° C., dla południowej 10·3° C. Chociaż tedy nie brakło T. owej najwdzięczniejszej szaty gór alpejskich, jaką tworzą wieczne śniegi i powstające z nich lodniki, jednak to zjawisko rozwinęło się w Tatrach w bardzo małych rozmiarach i nie może iść w porównanie z tem, co napotykamy w innych wysokich górach Europy. A jednak istniał czas w którym zlodowacenie T. było o wiele silniejszem, niż jest obecnie. Mówiąc o upostaceniu doliny

Nowotarskiej, wspomnieliśmy już, że w okresie dyluwialnym lodniki wypełniały nie tylko doliny tatrzańskie, lecz wysuwały się daleko po za podnóże Tatr. Wszystkie ślady dawnych lodników, jak różnorodne zwały, szramy i wygładzenia skał, zostały wykryte w Tatrach tak nisko, w takiej odległości od dzisiejszej granicy wiecznych śniegów, że istnienie potężnych lodników tatrzańskich, w okresie dyluwialnym, może być uważane za udowodnione. Pierwszy ich ślad wykazał Zejszner (Sitzungsber. d. Wien. Akad., mathem.-naturw. Cl., XXI, 1856) w r. 1856, po nim poszli Sonklar (Reiseskizzen aus d. Alpen u. Karpathen, 1857), Kreutz (Sprawozd. kom. fizyogr., III, str. 6), Alt (Sprawozd. kom. fizyogr., XIII, 1879, str. 260), Dziewulski (Pamięt. Towarz. Tatrz., IV, V, VII) i Emericzy (Jahrb. d. ungar. Karpatenverein, V, 1878 i VIII, 1881). Ale największe zasługi około zbadania tego przedmiotu położył profesor geografii w uniwersytecie wrocławskim J. Partsch (Die Gletscher der Vorzeit in d. Karpathen und d. Gebirgen Mitteldeutschlands, 1882. Streszczone przez prof. Wierzejskiego w Pamięt. Tow. Tatrz., VIII, 1883), który poznanie śladów lodnikowego okresu w Tatrach i innych górach środkowej Europy obrał sobie za przedmiot specyalnych studyów i z zadania tego świetnie się wywiązał; spostrzeżenia Partscha uzupełnił G. Roth (Sprawozd. węg. kom. geolog.; Foeltani Kozlony, XVIII, 1888; streszczone w „Kosmosie“ za rok 1889). Ogólnym wynikiem tych studyów jest, że wszystkie większe doliny wschodnich T. były w okresie dyluwialnym wypełnione potężnemi lodnikami, które sięgały do podnóża tych gór a nawet znacznie się od nich oddalały. Po południ. stronie Tatr (ob. mapkę w dziele Partscha) najsilniej był rozwiniętym lodnik doliny Staroleśnej, czyli Wielkiego Kolbacha, który łączył się z innym, idącym z doliny Małego Kolbacha a kończył się dopiero u podnóża Tatr; musiał on mieć w spodniej swej części co najmniej 1000 mt. szerokości a 150 mt. grubości, gdyż właśnie na dole wytworzył obszerne zwały końcowe. Nieco mniejszym był lodnik doliny Wielickiej (Felka) a pozostawił po sobie moreny boczne, długie na 3 klm. i morenę końcową, zamykającą obecnie staw Wielicki; znaleziono oprócz tego po skałach tej doliny w wysokości 50 do 60 mt. nad jej dnem liczne szramy o których wspomina już Sonklar w sprawozdaniu z swej wycieczki. Do największych musiał tu należeć lodnik doliny Mięguszowieckiej, gdyż ślady jego moreny końcowej zostały wykryte na wysokości 1000 mt. n. p. m. Znacznie mniejsze rozmiary posiadał lodnik doliny Młynicy, gdyż nie przechodził 4 klm. długości, ale ma on niepospolite znaczenie naukowe z powodu, że końcowa jego morena, zatarasowawszy dolinę Młynicy w poziomie 1351 mt. dała powód do wytworzenia się jeziora Szczyrbskiego i kilku innych mniejszych rozmiarów, które wodę swą już o tyle utraciły, iż przeszły w stan moczarów torfiastych. Piąty nakoniec lodnik po południ. stronie Tatr wypełniał dolinę Koperszadów Bialskich. Jeszcze większe rozmiary miały lodowce po półn. stronie Tatr. Pierwszy z nich od wschod. strony, nazywany Jaworzyńskim, powstawał z pięciu innych a miał co najmniej do 10 klm. długości; szerokość jego musiała zaś, po ostatecznem połączeniu się wszystkich jego ramion, wynosić 700 do 800 mt. a grubość w temże samem miejscu co najmniej 100 mt. Ale przy ujściu doliny Jaworzynki ulegał on nadto znacznemu rozszerzeniu, gdyż lewy bok jego, przesadziwszy niski dział wodny, spadał nawet do doliny Białki; kończył się zaś ten lodownik w dolinie Jaworzyny w poziomie 970 mt. Chociaż ślady lodnika, jaki wypełniał dolinę Białki, znaną dobrze turystom, zwiedzającym wodospad Siklawy i Morskie Oko, nie zostały jeszcze dostatecznie zbadane, to jednakże uważa go Partsch za największy ze wszystkich, znalazł bowiem po nim pozostałości w postaci nasypu, złożonego z olbrzymich głazów na polanie Rusinowej, wzniesione na 240 mt. nad dzisiejszy poziom doliny Białki. Poszedł dalej za śladami temi Roth i przekonał się, że lodnik doliny Białki szedł daleko na północ, po za wsie Jurgów i Białkę, wypełniał on całą szeroką dolinę rzeki Białki a obejmował sobą sterczące z niej skalice wapienne, tak zwaną Cistową Skałę i kończył się dopiero gdzieś daleko na nizinie Nowotarskiej. Posiadały swoje własne lodniki: dolina Suchej Wody, prowadząca do Gąsienicowych Stawów i Bystrego Potoku, w której leżą Kuźnice Zakopiańskie. Pierwszy z nich musiał być nawet bardzo silnie rozwiniętym, gdyż przesadzał grzbiet idący od szczytu Magóry, spuszczał się w dolinę Olczyska i zasypał ją, jak to już Alth wykazał, granitami z pod Świnnicy. O istnieniu lodników w zachodniej połaci Tatr nie wiele można na razie powiedzieć, ponieważ zbadaniem ich pod tym względem nikt dotąd się nie zajął. Wspomina tylko Partsch, że w dolinie Tomanowej wykrył morenę końcową w wysokości 1381 mt. i przypuszcza, że Staw Smereczyński w dolinie Kościeliskiej zawdzięcza swoje istnienie takiejże morenie. Ale nie na tem ogranicza się znajomość nasza okresu lodnikowego w Tatrach, gdyż szczęśliwy przypadek dał nam jeszcze poznać świat zwierzący owego okresu. W pieczarze w „Nowym“,

wykrył, jak już wspomnieliśmy, dr. Roth obfite nagromadzenie kości należących do 28 gatunków jeszcze dziś żyjących w T. i na Podhalu, znalazło się wiele takich, które obecnie zamieszkują tylko mroźne okolice podbiegunowe a mianowicie: kości renifera, szczekuszek sybirskich, zająca bielaka, dwóch lemingów, pardwy i zaginionego niedźwiedzia jaskiniowego, którego kości zostały już dawniej wykryte w grocie Magóry. (Według Wierzejskiego miał Roth znaleść w grocie w Nowym i kości lisów polarnych, ale o tych jednak nie mówi w swej pracy). Żyły więc te zwierzęta w okresie lodnikowym pospołu z dzisiejszemi mieszkańcami T. i Podhala a wypierane stopniowo z ociepleniem się klimatu z dawniejszych swych siedzib, cofały się ku północy. Ale ślady tej arktycznej fauny przechowały się u nas i dotąd, bo do niej należy zaliczyć kozicę, świstaka, sorka alpejskiego i smuszkę, które żyją jeszcze obecnie w T., a profesor Wierzejski znalazł nadto w jednem z jezior tatrzańskich szczególnego skorupiaczka, zwanego zadychną (Branchinecta paludosa), który oprócz T. znanym jest jest jedynie w Skandynawii i Grenlandyi. Z tego powodu uważa i jego prof. Wierzejski za zwierzątko arktyczne i przypuszcza, że w okresie lodowym był on pospolitym w Europie, wyginął w skutek ocieplenia się klimatu, a przechował się po dziśdzień jako niemy świadek wielkiego, dawno minionego zjawiska jedynie w T., znalazłszy w chłodnej wodzie ich jezior korzystne dla swego istnienia warunki. Gdy jest mowa o klimatycznych właściwościach T., to nie można pominąć szczególnego wiatru, nazywanego przez górali naszych wiatrem halnym, który przychodzi od południa, spada z niezwykłą gwałtownością od grzbietu T. na doliny a wyróżnia się od wszystkich innych tem, że jest suchy i ciepły. Zdarza się on w T. w gwałtowniejszej formie dość rzadko i jest znanym turystom więcej z opowiadania przewodników, aniżeli z własnego doświadczenia. Zjawisko to obserwował w r. 1887 prof. Fabjan, który przedstawia je w następujący sposób: „W ciągu kilku dni, poprzedzających burzę, padały częste i obfite deszcze, ale zrana 16 sierpnia zaczęło się niebo wyjaśniać. Powietrze stawało się coraz przezroczystsze a w popołudniowych godzinach szczyty Kościelca i Świnnicy zdawały się leżeć znacznie bliżej. Około 6-tej wieczorem rozpoczęły się zrazu w dłuższych przerwach, co prawda słabe jeszcze podmuchy z połud. zachodu. Oświetlenie gór, zazwyczaj przy zachodzietak piękne w Zakopanem, stawało się coraz żywsze. Wydłużony grzbiet Koszystej lśnił ciemno-czerwoną, prawie fiołkową barwą a ostre szczyty Granatów i w dali widniejące Tatry węgierskie w tem oświetleniu przypominały dolomity Alp tyrolskich, błyszczące przy zachodzie słońca światłem purpurowem. Wreszcie zaczęły się na szczytach gromadzić drobne, białe chmurki i płynęły ku wschodowi i północy, dając w szczupłych ramach obraz tego, co Szwajcarzy murami foenu nazywają. Około 9-tej wieczorem zerwała się burza nad samą wsią, gdy tymczasem do sąsiednich górskich dolin, jak np. do Kościelisk zawitała już o kilka godzin wcześniej. W coraz to częstszych i coraz silniejszych wybuchach srożył się odtąd wicher aż do godziny 2-giej w nocy i wstrząsał chaty góralskie. Nie doszedł jednak do takiej potęgi, ażeby ludzkim siedzibom stał się groźnym. Nazajutrz było zupełnie spokojnie, w ciągu dnia chmurzyć się znowu zaczęło, a przed wieczorem spadł deszcz choć niezbyt obfity. Zestawiając spostrzeżenia meteorologiczne, notowane przez oba dni w Bielsku, Żywcu, Wadowicach i Zakopanem, a po połudn. stronie gór w Szmeksie, Debreczynie i Ungwarze, znajdujemy wszędzie silne spadanie barometru, zwłaszcza w nocy z 16-go na 17-ty. W Krakowie wyniosło ono 8 mmt., w Zakopanem 10 mmt. W ciągu zaś 17-go barometr zwolna znowu się podnosi. Wilgotność zeszła w Krakowie z 86% na 43%, w Jodłowniku z 77% na 51% a w Zakopanem z 76% na 22%. Temperatura we wszystkich wymienionych stacyach wzrosła. W Zakopanem najwięcej. Wynosiła ona 16-go rano 8° C., o godzinie 2-ej 20° C., a wieczorem 29° C. Spadek barometryczny doszedł w czasie burzy do 1/4 mmt. na minutę w Zakopanem“. (Por. „W Alpach i w Tatrach“, urywek z meteorologii, „Ateneum“, rok XIII, t. III, 54).

XI. *Roślinność.* Liczba wszystkich roślin naczyniowych (jawnokwiatowe, widłaki, paprocie, skrzypy i korzenioziarne) wykrytych dotąd w T. i w ich najbliższem otoczeniu, wynosi około 1200 gatunków. Pomiędzy temi znajduje się zaś około 260 gatunków takich, które nie schodzą nigdy na niziny i są wyłączną własnością flory górskiej. Porównywając rozmieszczenie tych roślin górskich w innych krajach Europy przekonywamy się, że nie tworzą one wyłącznej własności Karpat, gdyż 236 z pośród nich rośnie także w górach Tyrolu i Szwajcaryi i przychodzimy mimowoli do przekonania, że właściwe Tatrom rośliny wchodzą też w skład flory alpejskiej. Ale wiele gatunków właściwych Alpom i Karpatom występuje ponownie na dalekiej północy, w górach Skandynawii, a nawet na wyspach morza Lodowatego; w samych T. jest takich gatunków 101. (Według B. Kotuli: Rozmieszczenie roślin naczynio-

wych w Tatrach, 1889—90, str. 228). Z tych powodów bywają wszystkie rośliny, właściwe wyższym górom środkowej Europy, obejmowane obecnie ogólną nazwą flory alpejsko-arktycznej. Ponieważ rozwój roślin stoi w ścisłym związku z krótkością cieplejszej pory roku i z niską ciepłotą powietrza a stosunki te w górach ulegają, z rosnącą wysokością, stopniowemu spotęgowaniu, przeto też alpejskie rośliny ukazują się u stóp gór zrazu w mniejszej ilości, jako domieszka zwykłej flory nizinowej i podgórskiej i w pewnej dopiero wysokości, liczba ich wzrasta o tyle, iż wypierają tamte i biorą nad niemi przewagę. I tak stoki T. i niższe części dolin są pokryte lasami, które składają się głównie ze świerków, buków i jodeł i nie wiele różnią się od lasów niższych gór a nawet i wyniosłości znacznie od Tatr oddalonych, gdyż w tejże samej postaci można je widzieć i na szląsko-polskiej wyżynie i dalej na północy. Skutki górskiego klimatu występują w T. na jaw dopiero w poziomie 1260 mt. (Granice roślin podano według dzieła Kotuli) gdyż w tej wysokości nikną buki i jodły a pozostaje w lasach sama tylko swierczyna; ale i ta w wysokości 1545 mt. znajduje górną granicę swojego istnienia. Rozpadają się tedy lasy tatrzańskie na dwie dziedziny: dolną i górną. Oprócz świerka, buku i jodły zdarza się w dolnej dziedzinie miejscami sosna, cis, modrzew, jesion i jawor. Ten ostatni przeważnie w zbiedniałych okazach; ale olbrzymie, na wpół obumarłe pnie jaworów, które przechowały się jeszcze gdzie niegdzie, pod zasłoną skał, i nazwy takie jak Jawornik, Jaworzyna, każą się domyślać, że drzewo to było w Tatrach niegdyś o wiele pospolitszem i zostało przez człowieka wytępione. Natomiast dąb, grab, klon i lipy, znamionujące lasy naszych nizin, do podnóża T. nigdzie nie dochodzą. Lasy górnej dziedziny składają się zaś wyłącznie ze świerków, ale po brzegach świerczyn występuje niekiedy, jako domieszka podrzędnego znaczenia, biała brzoza zapuszczająca się nawet znacznie wyżej od świerka, bo aż w dziedziny kosodrzewu. Różnią się w ogóle lasy tatrzańskie od nizinowych swą przejrzystością, gdyż krzewy tworzące podszew leśną po równinach i okolicach pagórkowatych (leszczyna, dereń, świdwa, trzmielina, szakłak, rokita, iwa i t. p.) giną z daleka od podnóża Tatr. Ale czernica, w zachodniej części kraju nazywana borówką, rozwija się tu niekiedy w ogromnej ilości po widniejszych świerczynach, brusznica na zaschłej glebie torfiastej a malina po porębach leśnych. Gdzie zaś las jest gęstszym a zasoby jego wilgoci większe, tam gleba leśna porasta tylko bujnym, urozmaiconym ale bezpożytecznym poszyciem mchów albo zwyczajnemi paprociami, które chronią się po jarach leśnych i u podnóża skał i dochodzą tu do olbrzymich rozmiarów. Roślinność zielna, właściwa glebie leśnej, jest natomiast więcej urozmaiconą, gdyż obok pospolitych gdzieindziej form, występuje tutaj obficie tłustosz zwyczajny i alpejski, niezapominajki leśne, jaślinek (urdzik) podbialik, łopuch biały (Polskie nazwy roślin podane według „Flory Tatr“ Berdaua) i wiele innych, które już uważane być muszą za zapowiedź flory alpejskiej. Poręby leśne w T. odznaczają się niezwykłą bujnością; porastają one różnemi trawami (trzcinicą górską i leśną, kostrzewą leśną i olbrzymią, stokłosą szorstkowłosistą, kosmatką białą i wielką, jastruniem złotokwiatem i baldaszkogronowym, wierzbówką wąskolistną, starcem podalpejskim i gajowym) które dochodzą tu olbrzymich rozmiarów. Rzadziej ukazuje się na nich chaber górski, mleczaj i przenęt a jeszcze rzadziej wieczernik damski albo miesiącznica (poczdal); z biegiem czasu biorą tu jednak przewagę rośliny łąkowe nad leśnemi a poręby tutejsze zamieniają się z nadzwyczajną łatwością w polany. Właściwe polany T. są zaroślami zielnemi, a zatem łąkami, które w dziedzinie lasów dwojaką w ogóle przybrały postać. Po nizinach u stóp T., gdzie woda sącząca się z góry, wydobywa się na jaw na każdym prawie kroku, rozwinęła się roślinność moczarowata, uboga w ogóle w gatunki roślinne a obfitująca w trawy turzycowate i skrzypy; te niższe polany nazywane na Podhalu młakami, dają mała siana i w gorszym gatunku. Natomiast polany położone po wyższych pochyłościach, szczególniej na gliniastej glebie, przedstawiają bogatą mieszaninę form nizinnych z górskiemi i podalpejskiemi, pomiędzy któremi zasługują na wymienienie, z powodu niezwykle okazałych kwiatów, prosiecznik helwecki, pompawa wielkokwiatowa, jastrzębiec pomarańczowy, omieg pospolity i mnóstwo storczyków. Niemniej zajmującą jest roślinność nad brzegami potoków górskich, gdzie te zstępują w dziedzinę lasów. Po stromych ich brzegach tworzy gęste zarosty olsza siwa, a kamieniste odsypy (ryń) rozwijające się w ich korytach porastają z czasem wierzbą siwą i tamaryszkiem niemieckim. Gdzie zaś ryń rzeczny jest drobniejszym, gdzie pokrywa się wilgotnym zwirem, tam można napotkać, szczególniej z wiosną, wielką ilość najpiękniejszych roślin alpejskich, których właściwą siedzibą są doliny wyżej położone, a które w żywym stanie porwane przez wody potoków i u podnóża T. porzucone w ryniu rzecznym, nienormalny i niepewny wiodą żywot. Gdzie boki dolin ta-

trzańskich są tak spadziste, że las na nich utrzymać się nie zdoła, tam rozwija się jeszcze dość swobodnie brzoza karpacka, wierzba szląska i jarzębina (skorucha) a po skałach wapiennych można napotkać jarząb mączny, jeden z najozdobniejszych górskich krzewów, nazywany przez górali mukinią. Te skałki wapienne są zarazem siedzibą najpiękniejszych roślin górskich. Zaledwie pierwsze podmuchy wiosny, uwolnią stoki niższych gór od grubej pokrywy śnieżnej a już w szczelinach skał ukazują się tu olbrzymie, szafirowe kwiaty goryczki bezłodygowej lub żółte kwiatowe kiście pierwiosnka, łyszczaka, pieciornika złotokwiatowego i zalcburskiego, białe kwiaty jaskru alpejskiego, rzeżuchy trójlistnej i wielu innych, niemniej dziwnych przedstawicieli flory alpejskiej. Ciemny płaszcz borów, pokrywający Tatry od spodu, niknie nagle w wysokości mniej więcej 1545 mt., górna granica drzew jest tutaj wszędzie ostro naznaczoną i przedstawia jednostajną prawie zupełnie równą linię. Powyżej górnej granicy lasów występuje w Tatrach wszędzie kosodrzew i pokrywa stoki gór w postaci niskich, gęstych zarostów, ciemnozielonej barwy. Jest on bardzo zbliżonym do naszej sosny, ale różni się od niej na pierwszy rzut oka tem, że łodyga jego, zazwyczaj na kilka metrów długa, leży przygnieciona do ziemi, niekiedy ukryta w pośród mchów i kamieni, a podnosi się jedynie na wierzchołku swoim, dzieląc się równocześnie na kilka gałęzi, których wysokość nie przechodzi nigdzie dwóch metrów. Gałęzie należące do różnych łodyg plączą się pomiędzy sobą, wskutek czego przebycie zarostów kosodrzewu jest nadzwyczaj trudne, a gdzie krzew ten rozwinął się na piargach obfitujących w liczne ukryte szczeliny i otwory, wprost niemożebne. Chociaż karłowata postać kosodrzewu każe się domyślać, że wyżyny przez niego zajmowane nie dostarczają wysokopiennym drzewom potrzebnych do życia warunków, to pomimo to rośnie w jego zakresie w T. jedno z najbardziej zajmujących naszych drzew, mianowicie limba; jest ona ze sosną ściśle spokrewniona a różni się od niej owocem, gdyż nasiona jej mają postać drobnych orzeszków i są jadalne. Limba poczyna się w T. w wysokości 1300, ginie w wysokości 1600 mt. a wyrasta w ogóle w drzewko od 10 do 15 mt. wysokości. Jest ona po płn. stronie, szczególniej na wapieniach dość rzadka; po płd. stronie T. można ją jeszcze napotkać prawie we wszystkich wyższych dolinach, lecz wszędzie w małej ilości. Dziedzina kosodrzewu jest w T. zarazem dziedziną hal. Wyraz *hala* jest pochodzenia niemieckiego. Gockie *hallus*, znaczy kamień, skała, staroniemieckie *hala*, *halda*, znaczy pagórek, przepaścista pochyłość, *hali* znaczy gładki, spadzisty. Ztąd po niemiecku *halde* kupa kamieni (Gustawicz, w Słown. geogr. pod Hala). Podhalanie wzięli ten wyraz niezawodnie od niemców spiskich. Pod tą nazwą rozumieją obecnie mieszkańcy tych stron stoki gór, nadające się na wypasy — a zatem zarosty zielne położone na górnej granicy lasów i powyżej. Ilość roślin zielnych żyjących wpośród zarostów kosodrzewu, jest stosunkowo niewielka, gdyż pod osłoną jego rozwija się prawie wszędzie zbita darń mchów, przeważnie torfowców, albo płonnika, które niechętnie łączą się z innemi roślinami. Ale miejsca wolne od kosodrzewu są tu wszędzie pokryte przez bujną i urozmaiconą roślinność. Suche stoki gór porastają co prawda tylko skuciną, kostrzewą owczą albo mietelnią skalną i przedstawiają jeszcze płonniejszą i mniej pożyteczną glebę; ale po łagodnych stokach pochylonych ku potokom, występują już gromadnie roślejsze trawy, jak śmiałek pogięty, kosmatka czerwona i owies pstry, kilka gatunków trzcinnika i turzycy, niekiedy łomka wonna, brzanka alpejska i wykliwa alpejska, a nieodłącznemi tych traw towarzyszami są: marchwica, kuklik górski, pięczornik alpejski, jastrzębiec alpejski, podbialik alpejski, goryczka trojeściowata i kilka innych roślin kwiatowych, dających w połączeniu urozmaiconą darń i wyborną paszę. Ale najobfitsze zarosty zielne rozwijają się po miejscach wilgotnych, nad potokami i po cienistych zlebach; występują tu liczne tojady, pełnik, knieć błotna, jaskier tojadolistny, bodziszek leśny, gęsiówka alpejska, knislik nadbrzeżny, świerząbek lśniący i szorstko-włosisty, dziurawiec czterokątny, jastruń okrągłolistny, starzec podalpejski i gajowy, bosakier, trędownik i różne szczawie. Jest rzeczą uderzającą, że większa część roślin wymienionych w ostatnim ustępie, przedstawia gatunki przeważnie niżowe a co najwięcej podgórskie, które pod wpływem wód górskich zapuszczają się w alpejskie wyżyny. Ale kto chce poznać całe bogactwo alpejskiej flory T., której główną siedzibą jest właśnie dziedzina kosodrzewu, ten musi drapać się po stromych bokach dolin, musi zajrzeć w skaliste szczeliny, zwiedzić kotły wyżłobione w głównym gór tych grzbiecie. Inne gatunki rosną zresztą na glebie wapiennej a inne na granitowej i warunki życiowe, jakich te dwa rodzaje skał dostarczają, są różne. Siedzibą roślin alpejskich w zakresie wapieni są strome skały, w szczelinach ich sadowią się przedewszystkiem rośliny o darnistym wzroście, a zatem przedewszystkiem liczne skalnice, lepnica bezłodygowa, zano-

kiczka wszożywa, cherlerka rozchodnikowata (ożobin) i kilka innych, odznaczających się tem, że ich niskie łodyżki łącząc się ze sobą, tworzą zbite poduszki, posiadające tę własność, iż chciwie chłoną wilgoć a raz uchwyconą przez długi przeciąg czasu przechowują. Listeczki wszystkich tych roślin są tak drobne, że trawniczki ich widziane z daleka, z odległości, robią raczej wrażenie mchów darnistych; ale zmieniają one zupełnie swą powierzchowność, gdy pokryją się obfitem kwieciem białej, zielonej, żółtej lub czerwonej barwy. Gdzie skały wapienne są mniej strome, poprzerywane progami albo uskokami, tam gromadzą się z biegiem czasu większe zasoby czarnoziemu, który bujniejszą pokrywa się roślinnością, a po miejscach takich można, w pośród licznych traw i turzyc, napotkać i okazalsze rośliny kwiatowe, jak np. szarotę, kocie łapki, której kwiat służy za symbol dla wszystkich prawie stowarzyszeń alpejskich, następnie ostróżkę wyniosłą, dwa gatunki tojadu, liczne jastrzębce, pluskiewniki i kilka roślin strąkowych, należących do większych rzadkości a przywiązanych wyłącznie do gleby wapiennej. W pośród takich zarostów rozwija się także obficie najpiękniejsza z naszych wierzb karłowatych, przezwana, z powodu siatkowanych liści wierzbą siatkowaną (Salix retuculata). Zupełnie inaczej przedstawia się roślinność na granitowej glebie T. Zdaje się, że gleba ta mniej sprzyja rozwojowi czarnoziemu, w skutek czego skały granitowe są tutaj prawie zupełnie nagie a po progach i uskokach granitowych zaledwie nieco traw i turzyc napotkać można. Właściwą siedzibą alpejskiej roślinności, są tutaj mokre zwiry, gromadzące się po zlebach albo u podnóża skał. W zwirach takich rozwijają się bardzo dobrze nawet rośliny, odznaczające się bujniejszym wzrostem i wielkiemi kwiatami jak np. kozłowiec, kuklik, pełzacz, jaskier lodowy i rutolistny, jastruń alpejski i kilka skalnic a niektóre z tych roślin można napotkać nawet po brzegach topniejących śniegów, gdzie oprócz granitowego zwiru i wody, której ciepło mało co nad zero się wznosi, z pewnością nic więcej na swe pożywienie nie znajdują. Górna granica kosodrzewu znajduje się w Tatrach w wysokości 1960 mt. Powyżej tej linii rozpoczyna się dziedzina nagich turni, przezywana także przez niektórych podróżników dziedziną martwych głazów. Ale wyrazy nagi i martwy znaczą w tym przypadku jedynie tyle, że w tej wysokości nie rosną w T. ani drzewa, ani krzewy; nie wynika ztąd jednakże żeby te wyżyny miały być pozbawione wszelkiej roślinności. Układ form roślinnych zależy tutaj od postaci gór i bywa w zasadzie dwojaki; po połogich wierzchołkach zachodnich T., gdzie jeszcze się wytwarzają mierne zasoby czarnoziemu, jest roślinność nieco bujniejszą, można tu napotkać przedewszystkiem sit trójdzielny, przezywany przez górali skuciną, trawkę płonną, sztywną i bezpożyteczną, która, w postaci zbitych trawników, znaczne nieraz przestrzenie pokrywa a w późnej jesieni rdzawą barwę przybierając, nazwę „Czerwonych Wierchów“ spowodowała; po miejscach równiejszych, szczególniej po zagłębieniach i po siodłach, rozwija się przeważnie bujny trawnik mchów złożony z różnobarwnych gatunków, z któremi mieszają się i porosty z rodzajów chrobatki i tarczownicy, przedewszystkiem zaś tarczownica śnieżna i islandzka. Ta ostatnia nazwana w T. płucnikiem, w całej dziedzinie kosodrzewu pospolita, bywa na północy, w ubogich okolicach Skandynawii przyrządzana na pożywienie, lecz u nas to jej zastosowanie jest zupełnie nieznanem. Można nakoniec po wierzchołkach zachodnich T. napotkać nie jedną zajmującą roślinę kwiatową, jak np.: fiołek alpejski, dzwonek alpejski, jastrzębiec alpejski, pierwiosnek bezłodygowy, jastruń alpejski, wietrznicę alpejską, gwoździk lodowy, woskówkę alpejską i kilka innych. O wiele uboższą jest roślinność tej dziedziny we wschodniej połaci T., gdzie boki gór pokryły się piargami, a po narożnikach sterczy wszędzie lita skała granitowa, gdyż jawnopłciowa roślinność jest w tych wysokościach przywiązana prawie wyłącznie do szczelin mniej na bezpośredni wpływ słońca, a zatem i na utratę swej wilgoci narażonych. Liczba roślin żyjących w tej wysokości jest bardzo mała, ale z wyjątkiem traw i wierzb, odznaczają się one wszystkie wielkiemi kwiatami, a można napotkać pomiędzy niemi kilka największych, jedynie do tej wysokości i do granitowej gleby przywiązanych rzadkości, jak np.: szarotę karpacką, bylicę kłosistą, starca karniolskiego i karpackiego, sosiurcę karłowatą, goryczkę lodową i kilka innych. Chociaż prawie żadna z tych roślin nie zachodzi na najwyższe szczyty granitowych Tatr, to i o nich nie można powiedzieć, ażeby były zupełnie pozbawione roślinnej szaty, gdyż i skały i kamienie są tu pokryte licznemi porostami, z działu tak zwanych skoruporostów, które przedstawiają się oku w postaci różnobarwnych, przeważnie żółtawych i cisawych plam, a widziane zbliska urozmaicają nieco jednostajny szary koloryt, panujący w tej nieprzyjaznej dla życia roślinnego krainie.

Antoni Rehman.

Tatry *Niźnie*, po słowacku *Liptowskie Hory*, niem. *Niedere Tatra*, pasmo górskie, które rozpostarło się prostym łańcuchem od wscho-

du ku zachodowi, na płd. od Tatr, na wschód od Fatry, na płn. od Rudaw szczawnickich (Ostrowskie góry), a na zach. od Rudaw spiskich. Mieści się ono między górnym Wagiem a górnym Hronem, sięgając od przecznicy stureckiej na zachód aż po przecznicę wernarską na wschód, między źródłami Czarnego Wagu, Hornadu, Słonej i Hronu. Zachodnią granicę pasma tworzą: 1) dolina pot. Rewucy, od jej ujścia do Wagu pod Rożeniem (Rozemberg) w górę przez Osadę, Niżnią i Średnią Rewucę po Wyżnią Rewucę; 2) przecznica międzygórska, sturecką zwana, wiodąca z doliny Rewucy przez Stare Hory (Altgebirg) do doliny Bystrzycy pod Ulmanką; 3) dolina Bystrzycy aż do ujścia Bystrzycy do Hronu pod Bystrzycą Bańską (Neusohl). Linia odgraniczająca T. N. od Fatry wynosi 49 klm. Wznies. tej granicy zach. od Rożenia po Bystrzycę Bańską: Rożeń, karczma przy moście nad Wagiem, 481 mt., Osada 609 mt., Rewuca Wyżnia 860 mt., najwyższy punkt przecznicy stureckiej 1010 mt., Dolny Jeleniec 515 mt., Stare Hory, dolny kościół, 472 mt., ujście Bystrzycy do Hronu 360 mt. Za granicę półn. przyjmujemy dolinę Wagu, od ujścia Rewucy pod Rożeniem, aż do połączenia się obu Wagów, Białego i Czarnego, ztąd doliną Białego Wagu po wyżynę Hochwald, a ztąd doliną Popradu po miasto Poprad. Linia ta graniczna, przypadająca na dolinę liptowską, oddziela T. N. od właściwych Tatr; wynosi ona 75 klm. Ważniejsze wzniesienia: Rożeń 481 mt., Św. Michał 508 mt., Werbice 580 mt., Ważec 792 mt., Hochwald 916 mt., Szczyrba 829 mt., Poprad 675 mt. Wschodnia ściana graniczna T. N. przypada na przecznicę wernarską. Wybiega ona z Popradu wprost na południe, przez Kwietnik (Blumental) do doliny Hornadu, ztąd doliną poprzeczną pot. Wernaru przez Hranownicę (Grenic), do wsi Wernar, zkąd bieży przez Popową górę, na poprzek doliny Hnilca przez Telgart do doliny Hronu pod Rotenstein (Vereskö). Przecznica ta, wynosząca 34 klm., oddziela T. N. od Rudaw spiskich i przedstawia wzniesienia: Poprad 675 mt., dolina Hornadu 597 mt., Wernar 778 mt., Popowa 1056 mt., dolina Hnilca 920 mt., Rotenstein 820 mt. Od Rotensteinu aż po Bystrzycę Bańską, w kierunku od wschodu na zach. rozwijająca się dolina Hronu, na przestrzeni 82 klm., zamyka T. N. od płd., oddzielając je od Rudaw szczawnickich, w ogóle Ostrowskiemi górami zwanych. W tych granicach rozpościerając się to pasmo, obejmuje północnemi stokami hr. liptowskie i maleńką cząstkę, t. j. płd.-zach. zakątek Śpiża; południowemi zaś stokami wchodzi w obręb hr. zwoleńskiego i goemerskiego. Wzdłuż grzbietu głównego bieży granica hr. liptowskiego i spiskiego (od płn.) a zwoleńskiego i goemerskiego (od płd.). Długość pasma wynosi 80 klm., szerokość zaś na zach. przeszło 45 klm., na wschodzie 30 klm. Wschod. ogniwem w tem pasmie jest Królewska Hala (Kralowa Hola), zachod. Krzyżne, które łączy je z Fatrą. Od Królewskiej Hali zsunął się ku płn., między Czarnym Wagiem a Bystrą, dążącą ku płn. do Hornadu, grzbiet poprzeczny, zaklęsłszy się na wierzchowinie Hochwald między Liptowem a Śpiżem (Szczyrbą a Łuczywną), wznosi się znowu między Białym Wagiem a Popradem i przypiera od płd. do Tatr. Pasmo to pozbawione jest dolin podłużnych, posiada tylko doliny poprzeczne, tak po półn., jak południ. pochyłości grzbietu głównego. Znaczniejsze z nich, za pomocą głębokich przełęczy, dzielą pasmo T. N. na pięć głównych działów: *a*) dział Kralowej Hali, *b*) Czertowej Swadźby, *c*) Dżumbira, *d*) Praszywy, *e*) zachodni. Dział Kralowej al. Królewskiej Hali ciągnie się od przecznicy wernarskiej po ipoltyckohelpską. Przecznica ta wybiega z doliny Czarnego Wagu, od osady Hoszkowy (Schwarzwaag), doliną rz. Ipoltycy (dopływu Wagu) w górę, przechodzi przez przełęcz Przehybę (1190 mt.) i spuszcza się dolinką górskiego potoku do doliny Hronu pod wsią Helpą. W tym dziale, idąc od Przehyby na wschód, mamy szczyty: Wielką Wapienicę (1692 mt.), Nad-banie (1584 mt.), Nad-jamą czyli Andresowo (1521 mt.), Bartkowo (1748 mt.), Orlawę (1841 mt.), Średnią Halę (1877 mt.), wreszcie Królową Halę (1943 mt.). Dział ten wysyła na płn. daleko silniejsze rozgałęzienia niż na płd., aż po dolinę Czarnego Wagu, od którego na płn., między nim a Białym Wagiem, rozpostarły się odosobnione, ale między sobą w związku będące gniazda górskie. Najznaczniejsze rozgałęzienie wychodzi ze szczytu Nad-banie, zrazu ku płn.-wsch., a potem ku płn.-zach., pomiędzy Ipoltycą (od zach.) a górnym biegiem Czarnego Wagu (od wsch.). Pot. Benkowski rozdziela je na ramię zachodnie i wschodnie. Oba te ramiona wychodzą od szczytu Pańskiej Hali (1430 mt.). W ramieniu zachod., t. j. między Ipoltycą a Benkowskim pot., wznoszą się: Magórka (1362 mt.), Groń (Hruń, 1310 mt.), Muranik (1245 mt.) i Benkowo (1247 mt.); w wschodniem zaś, t. j. między Benkowskim pot. a Wagiem Czarnym: Mogiła (1347 mt,), Smreczyna (1366 mt.), Doszczanka (1236 mt.), Solanka (1086 mt.) i Za wierchem (1261 mt.). Między Żdżarskim pot. (od zach.), dopływem górnego Czarnego Wagu, a tymże Wagiem szczyty: Stanikowa Hala (1505 mt.), Holica (1619 mt.), Dzurowa (1544 mt.), Zaturnia (1276 mt.) i Kolibisko (1387 mt.). Wody z tych stoków

za pośrednictwem rzek Ipoltycy i Benkowskiego spływają na płn. do Czarnego Wagu, wypływającego z pod Kralowej Hali. Rozgałęzienia południ. są nader krótkie; ztąd też pochodzi, że od płd. stoki są stromsze i z doliny Hronu dział ten przedstawia się daleko wspanialszym, ale zarazem dzikszym. Wody po krótkim biegu spływają z nich do Hronu. Od Kralowej Hali zwraca się grzbiet ku płn.-wsch. aż po szczyt Upłaz (1557 mt.). Od niego ciągnie rozgałęzienie zachodnie, na płn.-zachód, tuż nad prawym brzegiem Czarnego Wagu, nader stromo spadając doń, a łagodnie, falisto rozwijając się ku płn.-wsch. licznemi swemi odnogami. Na tej pochyłości biją źródła Hornadu i licznych potoków zasilających Hornad. Nad źródłami Hornadu, od płn. w tem zachod. rozgałęzieniu, wznosi się szczyt „Na Jedlinki“ (1092 mt.). Od tego szczytu rozszerza się nagle to rozgałęzienie w grupę górzystą znacznie wzniesioną i rozpościerającą się między Popradem (od płn.) a Hornadem (od płd.). Z ważniejszych szczytów tej grupy górskiej wymieniamy: Kozi Kamień (1243 mt.), Wielki Koberec (1210 mt.), Krzyżną (1101 mt.) i Krzyżową (943 mt.). W dziale, który legł między Czarnym a Białym Wagiem i stromo opadł tak na płd. do Czarnego, jak na płn. do Białego Wagu, wzbiły się szczyty po nad 1100 mt. npm., jak Hoszków (1118 mt.), Sokół (1160 mt.). Dział ten przechodzi zwolna w wierzchowinę Hochwald (916 mt.); u stóp jego legły osady liptowskie: Ważec (792 mt.) i Szczyrba (829 mt.) i spiskie: Szuniawa Wyźnia (871 mt.) i Niźnia (857 mt.), wreszcie Łuczywna (767 mt.). Dział Czertowej Swadźby legł na zach. od poprzedniego, od przecznicy ipoltycko-helpskiej po przecznicę boczańsko-szczawnicką. Przecznica ta wybiega z doliny Wagu, od ujścia rz. Boczy (Bocy), poniżej Królewskiej Lehoty (Lgoty) i ciągnie się doliną rz. Boczy w górę przez Małużynę i Boczę na przełęcz Czertowicę (1238 mt.), zkąd spuszcza się do doliny pot. Szczawnickiego, wreszcie z niej przerzuca się do doliny Bystrej, kończąc się przy ujściu potoku Bystrej do Hronu, poniżej Wałaszki. Przecznicą tą wiedzie z doliny Wagu przez grzbiet Niźnich Tatr, przez przełęcz Czertowicę, jedyny bity gościniec na południ. stronę tego pasma górskiego. Nie dochodzi on atoli do doliny Hronu, lecz kończy się przy wsi Jarabie Górnej (823 mt. npm.). Najwyższym szczytem w tym dziale jest Zadnia Hola czyli Homolka (1661 mt.). Na wschód od niego wznoszą się: Żdżarsko (1621 mt.), Sarnisko (1548 mt.), Zawadzka Skała (1507 mt.); na zachód zaś idą: Werbowica Upłaz (1393 mt.), Janowy groń (1393 mt.), Kończysta (1475 mt.) i Czertowa Swadźba (1550 mt.). Również w tym dziale północne rozgałęzienia są daleko potężniejsze od południowych. Od Żdżarska odrywa się na płn. odnoga górska z szczytami Zadnią Szeroką (1535 mt.), Duwalowska (1618 mt.) i Wielki Róg (1728 mt.). Ztąd wychodzą dwa ramiona. Jedno idzie ku płn.-wschodowi jako zach. ściana doliny Ipoltycy; w niej wznoszą się szczyty Niemiecka (1536 mt.), Chmieleniec (1510 mt.), Holica (1577 mt.), Przysłop (1402 mt.). Drugie zaś ramię bieży ku płn. zachodowi, z szczytami Małym Rogiem (1535 mt.), Pukańcem (1305 mt.), Milkowem (1241 mt.), Doszczanką (1176 mt.) i Skrybnową (1147 mt.) nad doliną Boczy. Działy te przypierają stromo do południ. brzegu Wagu Czarnego, następnie połączonych Wagów. Wody z tych stoków spływają do Czarnego Wagu, po części zaś za pośrednictwem Boczy do Wagu. Po stronie południ. od Czertowej Swadźby wybiega odnoga górska po szczyt Oranczową (1434 mt.). Ztąd ku płd.-wsch. ciągnie się grzbiet Kralowska Hora (1426 mt.), z czubkami Krywaniem (1233 mt.) i Białą Skałą (1052 mt.). Ku płd.-zach. od Oranczowej, tuż nad doliną Szczawnicką i Bystrą, odrywa się ramię gorskie, w którem szczyty: Jasienów (1330 mt.), Zubra (1195 mt.), Przehybka (1114 mt.). Dział trzeci, od przecznicy boczańsko-szczawnickiej ciągnie się na zach. po szczyt Chabieniec (1955 mt.) i zowie się Dżumbir (ob.). Jestto piękna, skalista i najdziksza część pasma. Dział czwarty ciągnie się od szczytu Chabieńca (1955 mt.) na płd.-zach. po przełęcz, łączącą dolinę Korytnicę, wychodzącą z doliny Rewucy, z doliną potoku Ważnej, uchodzącego do Hronu. Wzniesienie tej przełęczy 1103 mt. Dział ten zowie się Praszywą. W nim szczyty: Latyborska Hala (1648 mt.), Wielka Hala (1640 mt.), Kosarzysko Wielkie (1682 mt.), Kochula Wielka (1754 mt.). W półn. rozgałęzieniach: Wielkie Żelezno (1290 mt.), Wielki Klin (1378 mt.), Magóra Czerwona (1344 i 1298 mt.), Salatyn (1634 mt.), Tlsta (1555 mt.), Fedorka nad Korytnicą (ob.) (1304 mt.), Baba, od płd. nad Korytnicą (1119 mt.); w południ. zaś: Struhaz (1471 mt.), Rastocka (Rostocka) Hala (1566 mt.), Czarny dział (1145 mt.), Uczatyńska Hala (1588 mt.), Holica al. Ptacznik (1425 mt.). Wody spływają ku płn. za pośrednictwem Łupczanki i Rewucy do Wagu, na płd. zaś do Hronu. Dział piąty, który legł od przecznicy korytnicko-ważniańskiej na zachód, między nią a przecznicą sturecką, rozwinął się w rozlicznych gniazdach górskich, nader pogmatwanych, nie przedstawiających wybitnych łańcuchów; wzbił się jedynie na granicy liptowsko-zwoleńskiej w szczycie Zwoleniu do wysok. 1403 mt. Na płn. od tej granicy, na obszarze liptowskim, wzniosły się

między Rewucą a Korytnicą, szczyty: Zwoleń Przedni (1373 mt.), Kończysty (1249 mt.), Magóra (1052 mt.), Czerna Hora (1332 mt.). Wody tutejsze spływają do Rewucy. Południowa okolica, przypadająca na ziemię zwoleńską, posuwa się do doliny Hronu. Okolica ta przedstawia niepospolite bogactwo metaliczne; znajdują się starożytne a bogate kopalnie Szpanej doliny (Herzengrund), Starych Hor (Altgebirge) i Balaża. Tamte leżą na pokładach rozciągających się w konglomeracie talkowym, w ich bliskości zmieniającym się w łupek talkowy. Zarzucone teraz kopalnie Balaża były w gnejsie; w pobliskości jego wydźwignęła się masa granitu. Grzbiet T. N. składa się z granitu i gnejsu, występującego na płd. boku grzbietu tak samo jak w Tatrach głównych. Tak od Praszywy ponad Korytnicą aż po Dżumbir główny grzbiet tworzy granit, od Dżumbira na wschód gnejs. Od Mistrzyka, koło Donowału (988 mt. wś) przez Korytnicę do Łużny i dalej na wschód popod Magórkę, na górnym końcu doliny Łupczanki, aż w dolinę Klaczanki i bocznego, wschodniego jej rozgałęzienia Łazistie (Dubrawa), legł na granicie czerwony piaskowiec, który łączy się w namienionej dolinie z innym szerokim pasem takiegoż piaskowca, ciągnącego się od Czerwonej Magóry płd.-wschod. stokiem Makowicy (Salatyn, 1634 mt.) do doliny Łazistie (Dubrawa), a ztąd do doliny Demanowskiej. Między dolinami Demanowską i Iwanowską czyli Szczawnicką aż po wierch Ogniste (Ohniste) nie spostrzeżono tego piaskowca; odtąd wszakże rozwija się znakomicie w wschodniej połaci T. N., t. j. w działach Czertowej Swadźby i Kralowej Hali. Ten piaskowiec składa się z kwarcytu, mianowicie południowy pas między Łużną a Łazistie. Z nim, a gdzie go nie ma z granitem, stykają się ciemnoszare, zwykle dolomitowe wapienie. Obok nich występują miejscami margle neokomskie. I tak z Osady do Korytnicy wydobywa się wnet po dolomicie neokomskim margiel neokomski z płaskiemi amonitami, po którym idzie wierzchni dolomit neokomski, ciągnący się aż do Korytnicy. Pod nim leżą: margiel neokomski, dalej czerwone i zielonawe jurasowe wapienie aptychowe z rogowcami; w samej Korytnicy widać czerwone wapienie odrzeckie i warstwy koesseńskie. W dolinie Łupczanki między dwoma pasami czerwonego piaskowca powyżej namienionemi, wydobywa się koło Magórki granit; poniżej Magórki leży na nim kwarcyt, dalej dołem pojawia się znowu granit ciągnący się od Łużny, potem gnejs, łupek łyszczykowy, wreszcie krystaliczny łupek iłowy. Do wierzchniego pasma piaskowca przypiera dolomit neokomski, dalej idą czerwone piaskowce, warstwy koesseńskie i margle plamiste. Te utwory jurasowe pokrywają margle neokomskie, ciągnące się aż do ujścia doliny, z pogniecionemi skamielinami, przeważnie amonitami. Schodząc z szczytu Dżumbira grzbietem w kierunku połudn. do siodła, napotyka się pod usypiskiem czerwony piaskowiec, zaś na przeciwnej stronie siodła cienkie warstwy wapieni marglowych, należących do pasu ciągnącego się na wschód po Wielki Róg. We wschodniej połaci T. N. główny grzbiet składa się z gnejsu, granit bowiem ciągnący się od stóp Dżumbira między obu Boczami wnet zupełnie ginie. Do skał krystalicznych przypiera znacznie rozwinięty czerwony piaskowiec, zawierający w wielkich rozmiarach melafiry i migdałowce, tudzież łupki werfeńskie. Tento piaskowiec, ciągnący się od wierzchu Ogniste go na Małużynę, występuje coraz potężniej, tak że wreszcie we wschod. granicy Liptowa zajmuje milową przestrzeń między Tepliczką a Szuniawą. W nim ciągnie się od Wielkiego Rogu do Tepliczki pas marglów neokomskich, a od Hoszkowy do Szuniawy między obu Wagami pas dolomitu. Melafir występuje w namienionym piaskowcu w kilku miejscach, mianowicie dwoma znacznemi pasami, jednym od Małużyny aż do stóp Wielkiego Rogu, drugim od Hoszkowy przez dolną część dolin Ipoltycy, Benkowskiej i Tepliczki na Śpiż do Hrabuszyc (Kapsdorf) i w górnej części doliny Ipoltycy przy połączeniu się potoków Roztoki i Medwedzkiej, dwoma wąskiemi pasami na płd. i wsch. od Szuniawy, wreszcie mniejszemi masami w kilku innych miejscach. Na płd.-zachód od Szuniawy występują łupki werfeńskie ze skamielinami. Na płn. od namienionego piaskowca występuje dolomit neokomski z czarnemi łupkami. Schodząc z Hib w dolinę Wagu napotyka się pomieniony dolomit tuż przed Głęboką (Hliboka), tudzież przy ujściu doliny Boczy, ciągnący się aż po Małużynę, jako ciemny wapień dolomitowy. W Małużynie ku Boczy pojawia się melafir, spoczywający na czerwonych łupkach i piaskowcach. W Boczy Niżniej wydobywa się granit, pokryty koło Boczy Wyżniej gnejsem zapadającym ku południowi. Przy spuście Roztoką zwanym, styka się gnejs z kwarcytem. Dalej idą szare łupki, na których spoczywa wąski pas marglów neokomskiego Wielkiego Rogu, a na tym szeroki pas czerwonych piaskowców, wśród których przy połączeniu się potoków Roztoki i Medwedzkiej zaczynają się pojawiać melafiry, występujące silniej niedaleko Hoszkowy, pokryte od płn. piaskowcem i kwarcytem, na którym wreszcie leży dolomit neokomski, ciągnący się aż do Ważca. Wreszcie na wschód od Szuniawy występuje pas czerwonego piaskow-

ca, obejmujący melafir; dalej idzie dolomit, snadź ten sam, co jest między Ważcem i Hoszkową, z pod którego nad Czarnym Wagiem przy ujściu potoku płynącego od Szuniawy, t. j. Szuniawki, wydobywa się zielonawy i szary łupek werfeński, ciągnący się od Hoszkowy i zawierający obficie skamieliny werfeńskie. Pod temi łupkami leży czerwony piaskowiec i łupek, potem kwarcyt, pod nim melafir, ciągnący się od Hoszkowy. Dalej ku Tepliczce idzie czerwony piaskowiec, a poniżej Tepliczki melafir skąpiej rozwinięty i niezawodnie z Małużyńskim do tego samego pasu należący. Na praw. brzegu potoku występują czerwonawe i szare wapienie marglowe. Na płd. od Tepliczki pojawia się wierzchni dolomit neokomski. Zatem w T. N. znachodzą się następujące skały: 1) granit, gnejs, łupek łyszczykowy i iłowy; 2) kwarcyt i czerwony piaskowiec z melafirem i migdałowcem; 3) łupki werfeńskie; 4) warstwy koesseńskie; 5) wapienie odrzeckie i margle plamiste; 6) wapienie jurasowe aptychowe z rogowcami; 7) margle neokomskie; 8) dolomit neokomski. W pasmie T. N. znajdują się dość liczne żyły metaliczne w granitach i gnejsach. Kiedyś bogate w złoto były kopalnie w Boczy, teraz kwitną kopalnie Magórki. Przy końcu każdej prawie doliny na połudn. pochyłościach, pomiędzy Predajną a Brzeznem (Breznobanya), mającej początek w granicie i gnejsie, napotykamy ślady dawnych płuczkarń złota. Wszystkie tutejsze potoki zawierały w swych piaskach złoto, nigdzie jednakże nie opłacały kosztów płukania. Zipser wymienia w kopalniach boczańskich siarczyk antymonu i arszeniczek kobaltu, a Leonhard witeryt. Kopalnia Magórki produkuje rocznie 6000 centn. czyszczonego siarczyku antymonu. W końcu doliny poprzecznej wpadającej do doliny Łupczanki leży kopalnia antymonu, Ryszczanką zwana; w dolinie dubrawskiej znajdują się też liczne kopalnie antymonu. Po połudn. stronie przy wiosce Jarabie odbywają się roboty górnicze; w dawniejszych czasach w kilku innych miejscach kopano rudy. W Jarabie znajdaje się panabas i siarczyk żelaza i miedzi. Niedaleko Jaraby, koło Mitowa, dobywano dawniej złoto; w dolinie świętojańskiej pod Dżumbirem i w dolinie Jasenowej rudy miedziane. Skały krystaliczne w ogóle nie schodzą do miejsc zamieszkałych; nie rozpadając się z łatwością, nie tworzą grubej powłoki ziemi. Jednakże lasy jodłowe i smrekowe dość bujnie na nich porastają, wyżej kosodrzewina; hale pokrywa uboga flora. Źródła tryszczące z tych skał nie są zbyt obfite; szczawy liczniej i obficiej dobywają się na połudn. pochyłości. Na półn. boku tryszczą tylko z granitu szczawy przy Boczy, na połudn. z gnejsu w dolinach Jaraby, Jasenowej, ze skały feldspatowej w dolinie Bacucha, z łupku talkowego przy Pohorelli. Czyt. L. Zejszner: „Opis skał plutonicznych i przeobrażonych w Tatrach i pasmach przyległych“ (Rocz. Tow. nauk. krak., 1851); Podhradszky A.: „Der Koenigsberg (Kralowa Hala)“ (w Jahrb. d. ungar. Karp. Ver., t. 8, 1881); Majlath Bela: „Die geologischen Verhaeltnisse d. Liptauer Komitates“ (tamże, t. 6, 1879); tenże: „Liptómegye östermelési“ (Peszt, 1877); Foetterle F.: „Die oestl. Fortsetzung des Djumbir Gebirges v. der Certova Swadba bis zur Orlova“ (Verhdl. d. geolog. Reichsanstalt, Wien, 1867); „Kralowa Hola. Királyhegy. Mons regius“ (M. Bruren la Martiniere, Geogr. und krit. Lex., VI, 1746, Leipzig); „Kurze Beschreibung des Koenigsberges nebst den Merkwuerdigkeiten desselben“ (Windisch, Ungar. Magazin, Pressburg, 1783, t. III); Markut S.: „Ausflug auf die Alpe Prasziva“ (w Skof, Oest. bot. Zeitsch. XVI); Majlath Bela: „Orographische Verhaeltnisse des Comitates Liptau (Jahrb. d. ung. Karpathen-Vereines, t. II, 1875). *Br. Gustawicz.*

Tattomischken 1.) wś i wybud., pow. szyłokarczemski, st. p. Kaukehmen i Schakuhnen. 2.) **T.** al. *Tattamischken*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Palleiten.

Tatuliszki 1.) w spisie z 1865 r. *Tawtuliszki*, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca, okr. wiejski i dobra skarbowe Bujwidzie (Bujwidy), o 33 w. od Wilna, ma 1 dm., 4 mk. katol. (3 dusze rewiz.). 2.) **T.**, wś, tamże, o 37 w. od Wilna, 3 dm., 23 mk. katol.

Tatulski groń, szczyt górski w Karpatach wschodnich, nad źródłami Bystrzycy nadworniańskiej, w dziale Czarnej Połoniny. Wzn. 1366 mt.

Tatupis, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Muszy (Muchy).

Taturowszczyzna, wś, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Mohilna, przy gośc. z mka Kuczynki do mka Piasecznej, 7 osad. *A. Jel.*

Tatury, zaśc. szl.. nad rz. Wynią, lewym dopływem Łoszy, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. i par. kat. Uźdza, gm. Puków, o 116 w. od Ihumenia. Mają tu Taturowie przeszło 9 włók, Korzonowie przeszło $3^1/_2$ włóki i tyleż mieszczanin Filonczyk. Miejscowość dość leśna, grunta urodzajne, łąki obfite. *A. Jel.*

Tatyna, potok, dopł. Strugu, noszącego tu miano Ryjaka a uchodzącego do Wisłoka (pow. rzeszowski). Wypływa z pod góry Bazary (409 mt.) i płynie obszerną poprzeczną doliną na płn.-zach., przerzynając wzgórzysty teren granicznego pasu utworów karpackich i mijając po drodze Dylęgówkę, Hyżne,

Brzezówkę i Borek Stary, gdzie uchodzi do Struga (Ryjaka) w poziomie około 230 mt. Z pomiędzy dopływów zasługują na uwagę: z prawego brzegu strumyk od północy z pod wzgórza Borek (378 mt.) a z lew. brz. pot. Nieborów, powstający ze zlewu strumieni wypływających ze stoków Ostrej góry (415 mt.). Długość T. 11 klm. a spadek około 70 mt. *Tad. Wiśn.*

Tatzken al. *Taczken*, wś, pow. jańsborski, st. p. Gr. Rosinsko.

Tau..., ob. *Taw...*

Tauben al. *Tauban*, pow. rozborski, ob. *Duby*.

Taubendorf (ob. *Gołębiewko*), pow. grudziądzki, st. p. Bursztynowo. Między Dąbrówką a Gołębiewkiem szaniec wielkich rozmiarów; 6 dm., 19 dym., 121 mk., 74 katol., 47 ew. *Kś. Fr.*

Taubendorf, wś i dobra, pow. niborski, ob. *Gołębiewo*.

Taubenheim (niem.), ob. *Hołbin*.

Taubenwalde, ob. *Ryszewo* i *Ryszewskie nadleśnictwo*. Nazwa T. wzięta jest od wsi „Gołąbki“, gdzie się to leśnictwo pierwotnie znajdowało.

Taubenwasser, ob. *Gołębie*.

Taubes-mujża (łot.), ob. *Herbergen*.

Taubidzie, dwór, pow. rossieński, par. Niemokszty, własność Wolmera w 1862 r.

Taubnitz, dobra i wś, pow. strzygłowski, par. ew. Goebersdorf, kat. Jaryszów. W r. 1885 dobra miały 89 ha, 2 dm., 35 mk. (15 ew.); wś 11 ha, 9 dm., 50 mk. (14 kat.).

Taubnitz, potok, dopł. Hernadu na Spiżu, wypływa pod Wielkim Muraniem (1261 mt. npm.), szczytem Rudaw Spiskich, z płd.-zach. stoków, w poziomie około 1000 mt. i płynąc zrazu na północ, wygina się następnie ku wsch. i wreszcie pod Nową Wsią (Iglo) kieruje się wprost na wschód do Hernadu. Długość 13 klm. a spadek około 550 mt. Znaczny ten spadek wyzyskały liczne zakłady przemysłowe, rozrzucone w dolinie potoku. Kopalnie miedzi w Johannisstollen zasługują na uwagę. *Tad. Wiśn.*

Taubnitz, właściwie *Dubnice*, wś, w pow. i obw. sąd. karniowskim, na Szląsku austr., posiada szkołę początkową, 254 mk.

Taubówka, kolonia, pow. radomyski, w 1 okr. pol., gm. Wodotyj, o 35 w. od Radomyśla, ma 56 mk.

Tauchgrund (555 mt. npm.), jeden z szczytów lesistego pasma gór Reichensteinskich, wznosi się nad przełęczą prowadzącą na Szląsk pruski do Landeck. *Tad. Wiśn.*

Tauchritz, dobra i wś, pow. zgorzelicki, posiada kościół par. ewang. W r. 1885 dobra miały 250 ha, 1 dm., 3 mk. kat.; wś 155 ha, 79 dm., 361 mk. (1 kat.), szkoła ewang. Kościół paraf., pierwotnie katol. (filia Jawornika), został protestanckim od r. 1547, gdy osadzono tu kaznodzieję Baltazara Dietricha (ordynacyą otrzymał w Wittenberdze). Pożary niszczyły kościół w r. 1680 i 1839.

Taucnynów, niem. *Tauenzinow*, wś, pow. opolski, par. ew. i kat. Karlsruhe. W r. 1885 dobra miały 257 ha, 40 dm., 311 mk. (42 kat.), szkoła ewang. Wieś leży nad kilkoma potokami. Przy niej kol. i podleśnictwo Schwarzwasser, należące do nadleśnictwa w Dąbrówce.

Tauenhof, fol. dóbr prywat. Gross-Auz, okr. tukumski, pow. talseński, par. auceńska.

Tauer, ob. *Turzno*.

Tauer 1.) zapewne *Turzno*, dobra i wś, pow. głogowski, par. kat. i ew. Głogów. W r. 1885 dobra miały 347 ha, 5 dm., 75 mk. (20 kat.); wś 46 ha, 27 dm., 128 mk. (24 kat.). 2.) **T.**, dobra i wś, pow. stynawski, par. kat. i ew. Scinawa (Steinau a. Oder). Dobra mają 245 ha, 5 dm., 64 mk. (17 katol.); wś 68 ha, 18 dm., 109 mk. (33 katol.). 3.) **T.**, serbskie *Turjom*, dobra, pow. rozborski, par. ew. Daubitz, kat. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 342 ha, 2 dm., 34 mk. ew.

Tauerkallen, wś, pow. stołupiański, st. p. Pillupoenen.

Tauerlauken 1.) wś i dobra, 2.) **T.** al. *Charlottenhof*, dobra i 3.) **T.** *Gross* i *Klein*, dobra ryc., pow. kłajpedzki, st. p. Memel.

Tauersee 1.) pol. *Turza*, wś, pow. niborski, st. p. Koschlau. 2.) **T.** *Klein*, wś i dobra, pow. niborski, st. p. Lautenburg.

Taukenischken al. *Isledimmen*, posiadłość, pow. stołupiański, st. p. Trakehnen.

Taukiele, wś, pow. wiłkomierski, gm. Żmujdki, par. Sudejki, o 74 w. od Wiłkomierza; uwłaszczona z dóbr Dekszniany. Posiada kaplicę murowaną, z grobami rodziny Koziełłów. Oprócz tego jest tu grób Jakuba Szymkiewicza, dr. med. i chir., profesora uniwersytetu wileńskiego, dziedzica T., zmarłego tu w 1818 r.

Taukinie, w spisie urzęd. *Tołkinie*, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Tyszkiewiczów, Żyrmuny (o 2 w.), o 17 w. od Lidy, ma 10 dm., 120 mk. (w 1865 r. 39 dusz rewiz.).

Taukitten, dobra, pow. frysztacki, st. p. Metgethen.

Taukocie, wś i dobra, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 21 w. od Poniewieża.

Taulen, wś, pow. prusko-holądzki, st. p. Quittainen.

Taulensee, pol. *Tułodziad*, wś i dobra, pow. ostródzki, st. p. Gilgenburg.

Tauluki al. *Tawluki*, wś nad Niemnem, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 16 w.), okr. wiejski Sipowicze, o 64 w. od Trok,

ma 6 dm., 48 mk. katol. (w 1865 r. 31 dusz rewiz.; własność Szykierów).

Taumlitz, wś, pow. głupczycki, par. kat. i ew. Głupczyce. W r. 1885 wś miała 233 ha, 34 dm., 268 mk. (11 ew.).

Taunaga, łotew. *Kausiņš*, u Hermana Wartberga (Chronicon Livoniae z r. 1358) *rivus Kauschen*, rzka, w gub. witebskiej, dopływ Wiskuły, wytryska ze źródłowisk około wsi Czeszli, w pow. rzeżyckim i zaraz przepływa jeziorko Czeszli. Wypłynąwszy z jeziora biegnie $1^1/_2$ w. w kierunku wschod., później przepływa śród żyżnych łąk i wzgórkowatych pól majętności Drycan i Taunag, poczem zwraca się nagle w kierunku północnym, przepływa błota Strużańskie (pow. lucyński), wpada do spławnej rz. Wiskuły, stanowiącej jeden z głównych dopływów Ewikszty. Pęd wody bystry, koryto w górnym biegu kręte, dno kamieniste i nierówne, w dolnym zaś biegu błotniste. U wypływu z jez. Czeszli brzegi są zrazu niskie śród łąk, w pobliżu Drycan strome i umajone zaroślami, następnie około Taunag zamieniają się w piękny parów, bogato drzewami ocieniony, tworzący jakby park dziki, poczem brzegi nagle się zniżają i aż do samego ujścia już się nie podnoszą. T. porusza tylko jeden młyn włościański we wsi Nowikach. Na rzece są trzy mosty, największy w Taunagach. *J. M.*

Taunagi, łotew. *Taunagys*, wś i dobra nad rzką Taunagą, pow. rzeżycki, okr. pol. w Rzeżycy, gm. i par. Drycany, o 22 w. na zach.-płn. od Rzeżycy, przy trakcie z Wielon do Berzygału. Własność spadkobierców Ryszarda br. Manteuffla. Nadane przez Zygmunta Augusta w r. 1568 Ernestowi de Rueck (ob. *Drycany*). Do r. 1828 T. stanowiły atyn. Drycan, poczem przeniosła tu swą rezydencyę podkomorzyna Anna z Manteufflów Rykowa, stryjenka dziedziczki Drycan Maryi z Ryków Manteufflowej; po zgonie tej ostatniej T. 1874 r. przeszły na jej starszego syna Ryszarda br. Manteuffla. Dwór T. na wzgórzu, po nad malowniczym parowem rzki Taunagi, ma rozległy widok. Na całym obszarze dóbr rozsiane są w wielkiej ilości głazy granitowe, z których jeden, nieopodal dworu, na wzgórku, ma przeszło 40 stóp obwodu i przez uczonych, jak dra A. Bielensteina, prof. Stieda w Dorpacie, prof. Bezzenberger w Królewcu i w. in. za jedyny w swoim rodzaju został uznany. Dokładne dane kroniki Hermana Wartberga pozwalają uważać T. za widownią boju, który sprowadził ostateczny pogrom pogańskich Łotyszów przez inflanckich rycerzy, w końcu XIII w. (około r. 1285). Wykopywane w T. r. 1849, przy zakładaniu fundamentów pod prawe skrzydło dworu, berdysze, toporki kamienne, młotki, miecze i ostrza włóczni różnego kształtu stwierdzają, iż bitwa nad rz. Kauschen (rivus Kauschen), o której wspomina kronikarz, miała tu miejsce. Dwór w T. posiada bibliotekę, liczącą parę tysięcy dzieł, pomiędzy któremi wiele rzadkich druków z XVI i XVII w., kilka rękopismów i zbiór map do historyi dóbr lennych krzyżacko-rycerskich, dawnych dóbr kościelnych, oraz posiadłości nadanych za czasów Rzpltej osiadającej tu szlachcie z dalszych stron kraju. Gleba w T. składa się przeważnie z gliniastego szarego piasku, a gdzieniegdzie z piaszczystej gliny, sprzyja uprawie żyta i jęczmienia. Gospodarstwo płodozmienne, dostatek lasu i łąk, ogrody rozległe. Obszar ogólny wynosi $1472^1/_2$ dzies. (436 dz. lasu, 132 dz. gruntów ornych, $3^1/_2$ dz. sadów i ogr., 58 dz. sianożęć i 843 dz. nieużytków). *J. M.*

Tauniuny, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 110 w. od Nowoaleksandrowska.

Taupiszyrka (1507 mt. npm.), jeden z wysuniętych ku płd. szczytów lesistego pasma Gorganu w Karpatach wschod, między źródłowiskami Czarnej Bystrzycy i Łomnicy (pow. nadworniański). Tworzą go, jak cały Gorgan, piaskowce i łupki górno-oligoceńskie, które na płn.-wsch. graniczą z pasem łupków menilitowych. Z płd. stoków T. wypływa pot. Rafaiłów, płn. stoki zasilają pot. Salatruk. Oba są dopł. Bystrzycy. *Tad. Wiśn.*

Taupry, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 64 w. od Poniewieża.

Taura, jezioro, w pow. trockim, pod zaśc.: Miedynki i Taura.

Taura, zaśc. nad jez. t. nazwy, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 40 w. od Trok, 1 dm., 12 mk. katol.

Tauragaj al. *Taurages*, ob. *Taurogi*.

Taureggen-Bendig, dobra, pow. kłajpedzki, st. p. Memel.

Taurele (*Tawreli*), wś nad Żyżmą, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Bieniakonie (o 10 w.), okr. wiejski Sokoleńszczyzna, o 54 w. od Lidy a 39 w. od Ejszyszek, ma 7 dm., 63 mk. katol.; w 1865 r. własność Reszkowej.

Taurkaln, leśnictwo i dwa podleśnictwa, w okr. zelburskim, pow. frydrychsztacki, par. zelburskiej. Miejscowość wzgórzysta.

Taurogen, ob. *Taurogi*.

Taurogi 1.) niem. *Taurogen*, żmujdz. *Taurages* al. *Tauragaj*, mko nad rz. Jurą, pow. rossieński, gm. Taurogi, o 62 w. na płn.-zach. od Rossień, o 42 w. od Jurburga, przy trakcie z Rygi do Tylży, niedaleko granicy pruskiej, ma 284 dm., 4722 mk., cerkiew, kościół katol., kościół ewang., szkołę, szpital miejski i wojskowy, st. pocz., komorę celną 1 kl., sztab okr. celnego jurborskiego, cegiel-

nię. Parafia prawosł. posiada 2 cerkwie i 1687 wiernych (1298 męz., 389 kob.). Kościół par. katol., p. w. św. Trójcy, wzniesiony został z drzewa w 1702 r. przez biskupa żmujdzkiego Kazimierza Paca, na miejsce dawniejszego, zniszczonego przez pożar. Pierwotny ten kościół fundowany był przez Bartosza, dziedzica T., który uposażył kościół wsiami: Wisbuty, Kongajły i Prudyszki z 32 poddanymi a nadto 9 włókami gruntu pustego i 2 karczmami w Taurogach, nadto przeznaczył po korcu każdego zboża od poddanych i 8 kóp gr. lit. z majętności taurogińskiej na utrzymywanie szkółki przy kościele. Fundusz plebanii taurogińskiej wzrósł następnie przez zapisy ks. Szwargoca, wwdy wileńskiego i hetm. Radziwiłła i Mieszewskiego i w 1832 r. wynosił 22 mr. ziemi i 2200 rs. kapitału. Parafia katol., dekanatu botockiego, 4006 wiernych. Na cmentarzu kaplica wzniesiona kosztem ks. Połujańskiego. Filia w Pojurzu. Parafia ewang. augsb. ma 12604 wiernych. Gmina składa się z 7 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 139 nomenklatur, mających 2900 mk. włośc. T. połączone bitym traktem z Szawlami i Mitawą, z Rossieniami i Jurborgiem zwykłym traktem a z Połągą dr. boczną, są dość handlowem miastem. Przez komorę tutejszą w 1876 r. wywieziono towarów za 1456282 rs., przywieziono zaś za 518960 rs. Poprzednio (przed przeprowadzeniem dr. żel. warszawsko-petersburskiej) ruch przez komorę w T. był daleko znaczniejszy i pomiędzy r. 1846 do 1857 r. wynosił średnio 3883332 rs. wartości przywozu, 482646 rs. wywozu. Jarmark odbywa się na Zielone Świątki, targi zaś co poniedziałek i co czwartek. Jest to stara osada. Narbut wyprowadza nazwę T. od Toroga, który, według kroniki Bychowca, miał być towarzyszem Palemona. Na początku XVI w. T. należała do Bartosza, fundatora kościoła i pierwszej na Żmujdzi szkoły. Około 1550 r. dobra należały w części do Melchiora Szemiota, późniejszego pierwszego kanclerza żmujdzkiego, który, przyjąwszy kalwinizm, przywłaszczył fundusz kościelny i włączył do dziedzictwa swego. Syn jego Jan, ssta botocki, sprzedał swą część T. z zajętym przez ojca funduszem kościelnym Krzysztofowi Roppowi, kanclerzowi pruskiemu, od którego nabył ks. Fryderyk Brandenburski, lecz wkrótce ustąpił Pawłowi Domaradzkiemu. Dekretem ziemstwa żmujdzkiego z 11 czerwca 1641 r. odebrano od Domaradzkiego część funduszu kościelnego. Główne dobra taurogieńskie, należące do ks. Radziwiłłów linii birżańskiej, skutkiem zamęzcia Ludwiki Karoliny Radziwiłłówny, córki Bogusława, koniuszego lit., z Ludwikiem margr. brandenburskim, dostały się w 1681 r. domowi brandenburskiemu. Na mocy traktatu w d. 25 września 1793 r. w Grodnie król pruski zrzekł się praw do T. i stały się one prywatną własnością. Ks. Platon Zubow, otrzymawszy w darze od cesarzowej Katarzyny Jurborg, nabył Taurogi. Od niego majętność ta nabyta została przez skarb. Nakoniec w 1846 r. cesarz Mikołaj I nadał ją ks. Wasilczykowowi, który utworzył z niej osobną ordynacyę. Ordynacya ta podług danych z 1859 r. obejmowała 23828 dzies. (4227 roli, 7731 łąk, 7963 lasów, 1945 pastw., 662 ogr. i pod zabudowaniami, 1300 nieużytków). W T. d. 21 czerwca 1807 r. cesarz Aleksander I podpisał zawieszenie broni, poprzedzające pokój Tylżycki a 30 grudnia 1812 r. gen. pruski Jork zawarł z gen. ruskim Dybiczem konwencyę neutralności. Porów. Buszyńskiego, Opis pow. rossieńskiego, 131—5; Kraj, 1884 r., Nr. 10. 2.) **T.**, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Dobejki, o 24 w. od Wiłkomierza. *J. Krz.*

Taurogiany, wś, pow. szawelski, gm. Tryszki, o 56 w. od Szawel.

Tauroginie, jezioro, w pow. nowoaleksandrowskim, pod mkiem t. n., długie do 11 w., szerokie zaledwie $^3/_4$ w.

Tauroginie, żmujdzkie *Tauroginej*, w spisie urzęd. *Tawryginy*, w dokum. z 1387 r. *Turogno*, mko nad jeziorem t. n., pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Tauroginie, o 49 w. od Nowoaleksandrowska, w 1859 r. miało 25 dm., 263 mk., kościół katol. paraf., gorzelnię i browar. Kościół paraf., p. w. św. Jerzego, z drzewa wzniesiony pierwotnie przez Władysława Jagiełłę w 1387 r., odnowiony w 1705 r. Na cmentarzu kaplica. Parafia katol., dekanatu uciańskiego, 1318 dusz. Gmina należy do 2 okr. pok. do spraw włośc., składa się z 4 okr. wiejskich (starostw), obejmuje 95 nomenklatur i ma 2061 mk. włościan. Dobra, własność Pusłowskich, mają 8049 dzies. obszaru. T. nadane zostały w 1387 r. przy wprowadzeniu wiary chrześciańskiej do Litwy przez Władysława Jagiełłę biskupowi i kapitule wileńskiej. *J. Krz.*

Taurokiemie, wś na lew. brzegu Niemna, naprzeciw Dorsuniszek, pow. maryampolski, gm. Poniemoń Pożajście, par. Pokojnie, odl. od Maryampola 55 w., ma 36 dm., 297 mk. W 1827 r. było 17 dm., 225 mk.

Tauropol, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 47 w. od Nowoaleksandrowska.

Tauroszyszki, fol., pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Puńsk, odl. od Sejn 13 w., ma 2 dm., 51 mk. W 1827 r. 2 dm., 12 mk.

Taurothenen *Gross* i *Klein*, wś i os. młyn., pow. tylżycki, st. p. Neu-Argeningken.

Taurów, wś i os., pow. brzeziński, gm.

Popień, par. Główno. Wś ma 17 dm., 117 mk., 299 mr. włośc.; os. T. al. Maryanów 1 dm., 16 mk., 70 mr. dwors. W 1827 r. było 10 dm., 64 mk., par. Jeżów.

Taurów, wś, pow. brzeżański, 28 klm. na płn.-wsch. od Brzeżan, 6 klm. na płd.-zach. od urz. pocz. w Kozłowie. Na płn. leżą Płaucza Mała i Płaucza Wielka, na płn.-wsch. Kozłów, na wsch. Dmuchowiec i Słobódka, na płd.-wsch. Horodyszcze, na płd.-zach. Płotycza, na zach. Medowe. Granicę płd.-zach. oblewa staw płotycki, utworzony przez Strypę. Na płn. powstaje mały potok, wpadający do stawu płotyckiego. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wsi. Wzgórze Taurów sięga 387 mt. Zwierciadło stawu płotyckiego wzn. 329 mt. Własn. więk. (arcybisk. łacińskiego we Lwowie) ma roli orn. 1119, łąk i ogr. 14, pastw. 18 mr.; wł. mn. roli or. 4538, łąk i ogr. 220, pastw. 51 mr. W r. 1880 było 352 dm., 2137 mk. w gm., 3 dm., 21 mk. na obsz. dwor. (1189 rz.-kat., 866 gr.-kat., 103 izr.; 1327 Polaków, 813 Rusinów, 17 Niemców). Par. rz.-kat. w Kozłowie, gr.-kat. w miejscu, dek. brzeżański, archidyec. lwowska. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. 2-klas. We Lwowie d. 22 marca 1599 r. nadaje Jan Dymitr Solikowski, arcyb. lwowski, wraz z kapitułą Józefowi Drozeńskiemu dożywocie na wsi Taurów (Arch. kraj. we Lwowie, t. 39, str. 353). *Lu. Dz.*

Taurupie al. *Taurupis*, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Dubissy.

Taurya al. *Tawrya* 1.) wś włośc. nad rz. Wileńką, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. i okr. wiejski Mickuny (o 4 w.), o 16 w. od Wilna, 2 dm., 31 mk. katol. (w 1865 r. 5 dusz rewiz. i 8 osadników w. ross.); należy do dóbr skarbowych Ławaryszki. 2.) **T.**, zaśc., tamże, o 12 w. od Wilna, 2 dm., 26 mk. katol.

Taurycka gubernia, należąca do gub. noworossyjskich, składa się z dwu głównych części: północnej, stanowiącej przedłużenie stepu Nogajskiego i południowej, zwanej półwyspem Krymskim al. Tauryckim (ob. *Krym*). Wcielona w 1779 r. do Rossyi, graniczy na płn.-zach. z gub. chersońską, na północ i płn.-wsch. z gub. ekaterynosławską, na wschód z m. Azowskiem i kanałem Kerczeńskim, na płd. i zach. z m. Czarnem i obejmuje (bez wód wewnętrznych) 1105·75 mil al. 53501·9 w. kw. T. gubernia pod względem topograficznym dzieli się na stepową i górzystą. Pierwsza, czyli tak zwany step krymsko-nogajski, leży między rz. Salgirem z jednej a rz. Dnieprem, Końką i Bardą z drugiej strony i przedstawia przeważnie step równy, bezleśny, poprzecinany przez niewielką liczbę rzek i pokryty bujną trawą i salinami. Górzysta przestrzeń gubernii zaczyna się na płd. od rz. Salgiru i dzieli się na dwie części, z których pierwsza od Salgiru aż do podnóża gór Tauryckich poprzecinana jest stromemi, głębokiemi padołami; na płn.-zach. łączy się ze stepem Krymskim, odróżniając się od niego łagodniejszym klimatem oraz większą rozmaitością i bogactwem roślinności. Druga część, idąca od gór nadbrzeżnych, od Bałakławy do Teodozyi, przedstawia miejscowość nadzwyczaj malowniczą, poprzecinaną pagórkami, dolinami i parowami, po których płynie mnóstwo rzeczek i strumieni. Z rzek znaczniejsze są: Dniepr (na granicy zachodniej), Salgir, Bujuk Karasu, Alma, Kacza i Balbek. Jezior jest wielka liczba, najważniejsze z nich Mleczne (Mołoczne), w pobliżu brzegów m. Azowskiego, 17 jezior słonych perekopskich, 4 jeziora słone gieniczeskie, 70 jezior słonych dnieprowskich. Z całej powierzchni gubernii grunta orne zajmują $17^1/_2\%$, łąki i pastwiska 50%, lasy $5^1/_2\%$, nieużytki 27%. Klimat łagodny i przyjemny i chociaż zmiany temperatury są często gwałtowne i ostre, powietrze w ogóle jest zdrowem. W 1872 r. było w gub. 709900 mk. (589269 prawosł., 16596 katol., 3730 orm.-gregor., 8421 rozkolników, 51280 ewang., 16975 żydów, 5613 karaimów, 188190 mahomet.). Pod względem etnograficznym przeważną część ludności lądu stałego stanowią Wielko-, Mało- i Białorusini, półwyspu zaś Tatarzy. Dalej idą: Niemcy, Bułgarzy, Żydzi, Grecy, Ormianie. Podług danych z 1864 r. ludność zamieszkiwała 2006 nomenklatur (17 miast, 8 miasteczek, 170 kolonii, 63 siół, 1082 wsi, 275 chutorów, 176 willi i 215 in. drobnych osad). Mieszkańcy części na lądzie stałym zajmują się przeważnie rolnictwem i hodowlą bydła i wydobywaniem soli z jezior, na północnym stoku gór krymskich sadownictwem i uprawą wina, które przeważa na południowym skłonie gór. Nadto mieszkańcy osad nadbrzeżnych zajmują się rybołówstwem, w pow. jałtyńskim i symferopolskim przemysłem leśnym a w symferopolskim, teodozyjskim i jałtyńskim uprawą tytuniu. W 1872 r. było w gubernii (bez miast) 190572 sztuk koni, 390550 bydła rogatego, 1060742 owiec zwyczajnych, 2219856 rasy poprawnej, głównie merynosów, 108678 nierogacizny, 49176 kóz, 2221 wielbłądów, 191 osłów. Przemysł fabryczny nieznaczny. W 1872 r. było w guberni 415 zakładów przemysłowych, zatrudniających 2500 robotników i produkujących za 1850000 rs. Pod względem kościelnym znajdują się w gubernii 1110 świątyń różnych wyznań (1036 murow.), w tej liczbie 250 cerkwi i monasterów prawosł. (162 murow.), 62 kościołów innych wyznań chrześc., 798 synagog i meczetów (644

murow.). Pod względem administracyjnym T. gub. dzieli się na 8 powiatów i jeden okrąg (gradonaczalstwo), z tej liczby na lądzie stałym znajdują się 3 powiaty: bardiański, dnieprowski i melitopolski, zaś na półwyspie krymskim pozostałe 5 powiatów: eupatoryjski, jałtyński, perekopski, symferopolski, teodozyjski i okrąg kercz-jenikalski. Stolicą gubernii jest mto Symferopol. *J. Krz.*

Taurynie, dwa fol., pow. wiłkomierski gm. Rogowo, o 40 w. od Wiłkomierza.

Tauschendorf (niem.), ob. *Mianowo*, pow. mogilnicki.

Taustyki, wś nad kotliną rz. Berezyny, pow. rzeczycki, w 4 okr. pol., gm. Jakimowska-Słoboda, o 76 w. od Rzeczycy, ma 8 osad; lud flisaczy i rybaczy; łąk obfitość, miejscowość nizinna. *A. Jel.*

Tautischen, pow. szyłokarczemski, ob. *Jon-Drucken.*

Tautischken 1.) al. *Jon Tautkus*, pow. szyłokarczemski, st. p. Jugnaten. 2.) **T.** al. *Klaussischken*, wś, pow. ragnecki, st. p. Willkischken.

Tautkuny 1.) wś, pow. poniewieski, o 7 w. od Poniewieża. Należała do dóbr Kirów. 2.) **T.**, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 46 w. od Poniewieża.

Tautniszki, fol., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 49 w. od Poniewieża.

Tautrim 1.) *Didis* al. *Blausden*, wś, i 2.) **T.** *Kissim* al. *Jugnaten*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Jugnatten.

Tautry, ob. *Miodobory* i *Toutry.*

Tautschillen al. *Schelehlischken*, wś, pow. darkiejmski, st. p. Kleschowen.

Tautschken, wś, dobra, młyn, pow. niborski, st. p. Koschlau.

Tautusze, dwór (własność Rezynki) i wś, pow. rossieński, par. Betygoła.

Tautyszki, wś, pow. szawelski, gm. Szawlany, o 27 w. od Szawel.

Tauzy, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 54 w. od Telsz.

Taużna, wś nad rzką Taweżanką, dopł. Sinicy, pow. bałcki, okr. pol., sąd, par. katol. i st. poczt. Hołowaniewskie, gm. Trojany, o 60 w. od Bałty, ma 730 osad, 4109 mk., 5290 dzies. ziemi włośc., 7200 dworskiej, 117 cerkiewnej; gorzelnia. Posiada cerkiew p. w. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesioną w 1859 r., z 3734 parafianami. Własność dawniej hr. Potockich, następnie hr. Maryi Strogonowej, dziś należy do dóbr koronnych. *Dr. M.*

Taw...., ob. *Tau.....*

Tawa, rzeczka przy wsi t. n., dopł. Gilii (ramienia Niemna), uchodzącej do zatoki Kurońskiej.

Tawa al. *Tawe*, wś rybacka nad zatoką Kurońską, pow. nizinny, st. p. Inse.

Tawań, pograniczne uroczysko mka Kaniowa od strony Kijowa.

Tawań, wyspa na Niżu Dnieprowym, u ujścia Końki al. Końskiej Wody, powyżej Borysławia i Kachówki, na wprost mka Tiahinki (w gub. chersońskiej). Tutaj była najdogodniejsza z pięciu przepraw tatarskich przez dolny Dniepr, inne bowiem były lub zbyt odległe lub niebezpieczne z powodu zasadzek kozackich i przedstawiały po większej części trzy głębokie kanały do przebycia, przeprawa tawańska była odległą od Krymu tylko na jeden dzień drogi i przedstawiała dwa tylko kanały, które przy niskim stanie wody można było w bród przebyć. Wskutek tego okolica Tawani miała ważne strategiczne i handlowe znaczenie. Tu Witold, po klęsce nad Worskłą, z garstką niedobitków wstrzymał całą potęgę Edygi. Za czasów Witolda u brodu tawańskiego była komora celna (Witoldowa łaźnia) dla karawan idących z Kaffy (dzisiejszej Teodozyi) do Kijowa. Następnie Polacy wznieśli tu pograniczny zamek Tawań, poczem było to siedlisko Siczy Zaporoskiej i ztąd Bohdan Chmielnicki wyruszył w 1648 r. Po zajęciu tych okolic przez Turków wznosiła się tu twierdza Mustrit Kiermen (u Wieliczki i Grabianki) al. Kyzykermen, zburzona na mocy traktatu konstantynopolitańskiego z 3 lipca 1700 r. Odbudowana znowu, została ostatecznie zniesioną w 1720 r. Porów. Naruszewicza, Tauryka (str. 100); Narbuta, Dzieje narodu litew. (t. VI, 564); Szajnocha, Jadwiga i Jagiełło (IV, 233—5, 240). *J. Krz.*

Tawboryszki, zaśc. szlach., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 26 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol.

Tawczele, ob. *Tawgiele.*

Tawczule 1, 2 i 3, trzy wsi, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 4 w.), okr. wiejski Opigoszc, o 43 w. od Wilna, 11 dm., 95 mk. kat. (w 1865 r. razem 38 dusz rewiz.; należały do dóbr Montygaliszki, Hryniewiczów).

Tawczuny 1.) wś, folw. i dobra, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 59 w. od Kowna. 2.) **T.**, wś, pow. szawelski, gm. Żagory, o 56 w. od Szawel.

Tawdowiany, łotew. *Taudawini*, wś, pow. rzeżycki, par. Rzeżyca, własność Kaz. Wodyńskiego. W 1724 r. Krzysztof Ryk otrzymał przywilej na T.

Tawell, wś, pow. nizinny, st. p. Seckenburg.

Tawellningken, wś, pow. nizinny, st. p. Seckenburg.

Taweżanka, rzka, w pow. bałckim, prawy dopł. Sinicy, zaczyna się powyżej wsi Tauż-

ny, płynie z płn. na płd. na Tauźnę i Kamienny Bród, poniżej którego ma ujście. *X. M. O.*

Tawgiele (u Buszyńskiego, w spisie urzęd. *Tawczele*), wś, pow. rossieński, gm. Erzwiłek, o 29 w. od Rossień.

Tawiuny, wś, pow. święciański, inna nazwa wsi *Sieniszki* (ob.),

Tawkmedzie, wś, pow. rossieński, gm. Łabardzie, o 71 w. od Rossień.

Tawkolidy, wś, pow. rossieński, parafia Ławków.

Tawołżańska, w dokum. *Tawołżny*, zapora na Dnieprze, u Beauplana nazwana porogiem, od praw. brzegu, naprzeciw wsi Fedorówki, w pow. i gub. ekaterynosławskiej, powyżej ostrowu Tawołżańskiego, pomiędzy porogiem Budziłowskim i Lisznym. Nieoznaczony na kartach geogr., aczkolwiek wspomina o nim Lassota w swych podróżach. Z nazwą podaje go na mapie Beauplan.

Tawołżański, w dokum. *Tawołżny*, ostrów na Dnieprze, na pograniczu pow. ekaterynosławskiego i aleksandrowskiego gub. ekaterynosławskiej, na płn.-zach. od Aleksandrowska. Naprzeciw ostrowu uchodzi od lewego brzegu rzka Tawołna.

Tawraki, wś, pow. szawelski, gm. Gruździe, o 28 w. od Szawel.

Tawrejki, wś nad jez. t. n., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 30 w. od Trok, 2 dm., 18 mk. katol.

Tawrojnie, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 20 w. od Telsz.

Tawropol, dwór, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 21 w. od Kowna.

Tawrupie, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 62 w. od Kowna.

Tawrydy 1.) dobra, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 18 w. od Telsz. 2.) **T.,** ob. *Tarwidy*.

Tawrydzie, dobra, pow. szawelski, gm. Kurszany, o 37 w. od Szawel.

Tawryszka, wś, pow. szawelski, gm. Ligumy, o 25 w. od Szawel.

Tawściuki, *Tawstiuki*, wś, pow. sieński, gm. Ostrowno, ma 19 dm., 102 mk.

Tawściuny al. *Tausiuny*, wś włośc., pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Ejszyszki (o 4 w.), okr. wiejski Bratomierz, o 33 w. od Lidy, 8 dm., 27 mk. kat., 25 machomet. i 5 żyd. (w 1865 r. 35 dusz rewiz.).

Tawsoła 1.) rzka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Potekli (lew. dopł. Wirwity). Przybiera od praw. brzegu: Szwajgę, Telszys i Mastupis. 2.) **T.,** rzka, w pow. telszewskim, uchodzi od wschod. brzegu do jez. Tawsoła, leżącego na płn. od Telsz, długiego do $3^1/_2$ w. a szerokiego od $^1/_4$ do 1 w.

Tawsze, wś, pow. rossieński, par. Betygoła.

Tawtuliszki, ob. *Tatuliszki*.

Tawtusze 1.) dwór, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 75 w. od Kowna. 2.) **T.,** wś, tamże, o 85 w. od Kowna.

Tawtynie, wś, pow. szawelski, gm. Janiszki, o 47 w. od Szawel.

Tażałowo al. *Tażałowicze*, *Tażyłowicze*, wś, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Turki, o 26 w. od Bobrujska, ma 26 osad. *A. Jel.*

Tąbkowice, ob. *Tąpkowice*.

Tądle, pustka, pow. wieluński, gm. Radoszewice, par. Ossyaków, ma 3 dm., 13 mk., 29 mr. Należy do dóbr Radoszewice.

Tądów 1.) *Górny*, wś i folw. nad rz. Wartą, pow. turecki, gm. Grzybki, par. Jeziorsko, odl. od Turka w. 32; wś ma 24 dm., 172 mk.; os. młyn. 1 dm.; folw. 1 dm., 17 mk. W 1827 r. (w 2-ch częściach) 13 dm., 113 mk. W 1883 r. fol. T. lit. A rozl. mr. 351: gr. or. i ogr. mr. 198, łąk mr. 57, past. mr. 51, lasu mr. 3, nieuż. mr. 42; bud. mur. 2, drewn. 4; płodozmian 6-pol. Wś T. Górny A os. 41, mr. 179. 2.) **T.** *Dolny*, wś i folw. nad rz. Wartą, pow. turecki, gm. Ostrów Warcki, par. Jeziorsko, odl. od Turka w. $31^1/_2$; wś ma 12 dm., a wraz ze wsią Zakrzewem 379 mk.; folw. 3 dm., 35 mk. W 1827 r. 10 dm., 73 mk. W r. 1887 fol. T. lit. B rozl. mr. 388: gr. or. i ogr. mr. 166, łąk mr. 89, w sporze mr. 107, nieuż. mr. 26; bud. mur. 4, drewn. 8; płodozm. 5-pol. Wś T. B os. 21, mr. 53. Wymieniony w liczbie wsi stanowiących uposażenie kościoła gnieźnieńskiego w bulli z r. 1136. Następnie nadany klasztorowi sulejowskiemu i zamieniony przez klasztor na Zelów przed r. 1178. Dziesięciny z T. odstąpił klasztorowi arcybiskup gnieźn. Piotr w r. 1176. Piotr syn Mikołaja z Glinna, podczaszy sieradzki, zamienia r. 1304 swą wś Grabkowice na „Trondovo inferius“, włość arcyb. gnieźn. Jako świadek występuje w akcie Stanisław miles „de Tarandovo“. Część jakaś (T. Górnego) pozostała przy kościele gnieźn., gdyż spis posiadłości z r. 1357 wymienia „partem Tandovo“. Część tę wraz z Giżycami zamienił Jarosław, arcyb. gnieźn., w roku 1358 na Trkusów, własność Włosta Starczynowicza (Kod. Wielkp., 7, 23, 587, 881, 1354 i 1391). „Phalibog de Tandou“ podpisał się na akcie wydanym w Sieradzu przez Kazimierza W. w r. 1349 (Ulanowski: Dokum. mazow., 248, Nr. 72). Na początku XVI w. „*Thandowo superior* i *inferior*“ w par. Jeziersko, miały łany folw. i kmiece. W T. Dolnym kmiecie siedzieli na łanach folw. a w Górnym był też jeden łan folw., na którym siedziała Glinczyna wdowa (po kmieciu). Z łanów kmiecych dziesięcina szła na stół arcybiskupi; z łanów folw. pobierał pleban w Jeziorsku; jemu też dawano kolędę po groszu (Łaski, L. B., I, 408). Według reg. pobor.

pow. sieradzkiego z r. 1553 wś T., inferior, w par. Jeziersko, miała 5 łan. a w 1576 r. 8 łan. T. Alta w 1576 r. 3 łany i 3 zagr. Część Pstroki miała $^1/_2$ łanu (Pawiński, Wielkop., II, 222). *Br. Ch.*

Tągomie, niem. *Tangen*, wś w Pomeranii, pow. bytowski, st. p. Borzetuchomie, par. kat. Niezabyszewo; 653 ha; 1885 r. 51 dm., 76 dym., 414 mk., 4 kat., 408 ew., 2 dysyd. Księga czynszowa z r. 1437 opiewa: T. ma 27 włók czynsz., każda czynszuje pół grzyw. i 2 kury i pomaga przy sianożęciu od każdej włóki po pół morga. Z tych 27 włók są dwie puste. Ogrodów jest 9; z tych sołtys posiada 4, a 5 daje wójtowi bytowskiemu po 1 korcu żyta, po 1 kor. jęczm. i 10 kur. Suma czynszu wynosi $12^1/_2$ grzyw., zboża: 5 korcy żyta, 5 jęczm., 5 owsa, półtorej kopy jaj i 10 kur (ob. „Gesch. der Lande Lauenburg und Buetow von Cramer, II, 300). W 1658 r. należała do folw. Tuchomie W. *Ks. Fr.*

Tąpadły, ob. *Tampadella.*

Tąpkowice al. *Tąbkowice*, wś i folw., pow. będziński, gm. Ożarowice, par. Sączów, leżą w pobliżu granicy od Szląska pruskiego, koło komory Niezdara, odl. 19 w. od Będzina. Wś ma 49 dm., 499 mk., 614 mr.; folw. 5 dm., 12 mk., 842 mr. We wsi szkoła początkowa i urząd gm. T. Celiny i fol. Niezdara wchodzą w skład dóbr należącyeh do hr. Gwidona Henckel v. Donnersmark. W r. 1886 fol. T. rozl. mr. 1029: gr. or. i ogr. mr. 285, łąk mr. 95, past. mr. 213, lasu mr. 400, zarośli mr. 6, nieuż. mr. 30. Istniała tu gorzelnia i młyn. Wś T. os. 58, mr. 619; wś Niezdara os. 37, mr. 252; wś Ossa os. 12, mr. 134. W połowie XV w. wś T., w par. Sączków, własność Rudzkiego h. Pilawa, miała 17 łan. kmiec., z których dawano dziesięcinę po 6 szerokich groszy biskupowi krakow. Za meszne dawano miarkę jęczmienia i owsa proboszczowi w Sączkowie (Długosz, L. B., II, 202). Według reg. pob. pow. siewierskiego z r. 1657 wś T. miała 6 kmieci (Pawiń., Małop., 453).

Tąrzyna, rzeka, mylnie, ob. *Tążyna.*

Tążewy al. *Tąsewy*, wś, pow. pułtuski, gm. Kozłowo, par. Gzy, ma 54 mk., 225 mr. W 1827 r. 8 dm., 58 mk. W opisie gm. Kozłowo pomieszczona pod mylną nazwą Tonsury. *Br. Ch.*

Tążewy, w XVI w. *Tanzowy*, wś i folw. nad źródłami rzeczki Dobrzynki (dopł. Neru), pow. łódzki, gm. Górki, par. Tuszyn, odl. 18 w. od Łodzi. Wś ma 16 dm., 137 mk., 108 mr.; folw. 3 dm., 5 mk. W 1827 r. 18 dm., 178 mk. W 1885 r. fol. T. lit. A rozl. mr. 403: gr. or. i ogr. mr. 338, łąk mr. 43, lasu mr. 9, nieuż. mr. 13; bud. mur. 4, drewn. 4; płodoz. 6 i 8-pol. Fol. T. B al. Władysławów rozl. mr. 156: gr. or. i ogr. mr. 144, łąk mr. 7, nieuż. mr. 5; bud. mur. 2, drewn. 3. Na początku XVI w. łany folw. i kmiece dają dziesięcinę pleb. w Tuszynie, prócz tego kolędę (Łaski, L. B., II, 166). Według reg. pobor. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś T., w par. Tuszyn, własność Zbrzoskowej, miała 8 osad (Pawiński, Wielkop., II, 265). *Br. Ch.*

Tążyna, *Tąrzyna* (?), *Tonczyna* i *Tunczyna* (na mapach sztab. pruskich), rzeka, lewy dopływ Wisły, bierze początek w błotach parchańskich, o kilka staj na wschód od Inowrocławia, w pow. inowrocławskim; za pomocą kanału Fryderyka (Friedrichsgraben) łączy Wisłę z Notecią. Kanał ten zabiera wody z Marcinkowa, Balczewa, Turzan, Trzask, Jarąt i Sikorowa, odprowadzając je do jez. Szarlejskiego (wzn. 77 mt. npm.), zlewającego się z Notecią. Drugi mniejszy kanał, Biskupim zwany, sprowadza wody z Parchania i Modliborzyc do T., która, ujęta w sztuczne koryto, pod nazwą kanału Parchańskiego, płynie z pod Modliborzyc ku wsch. na Bródnię, Stanomin, Mleczkowo i Wilkostowo do granicy królestwa polskiego (pow. nieszawskiego), gdzie odzyskawszy swą nazwę, skręca ku płn. i zasilona strumykiem od Straszewa, tworzy granicę pow. inowrocławskiego i toruńskiego. Wzdłuż praw. jej brzegu, po stronie królestwa, rozstawione są posterunki straży pogranicznej: pod Pininem, Służewem, Kopaniną, Rożnem, pod Wygodą wprost kaplicy Czerwonego Krzyża, i nad Wisłą wprost Otłoczyna przy ujściu. Pod Ukleją droga żel. toruńsko-warszawska przecina Tążynę, która minąwszy młyn, zwany Kutą, dwoma ramionami zdąża do Wisły. Ramię zach. (na mapie Chrzanowskiego „Kuf") uchodzi przy karczemce, a wschodnie pod Otłoczynem. Długość biegu T. od Modliborzyc do granicy królestwa wynosi około 12 klm. wzdłuż granicy pow. inowrocławskiego 4 klm. a pow. toruńskiego około 10 klm. Źródła jej w błotach parchańskich wznoszą się 79 mt.; ujście wzn. 38·8 mt. npm. „Thanzina" w dok. z r. 1474 i 1475 (Kod. dypl. pol., II, 554 i 563) jest Tążyną, której część płynącą przez Pogorzelisko, w okolicy dzisiejszej Uklei, pod Otłoczynkiem wzniesionym na obszarze Otłoczyna, własności bisk. kujawskich, Maciej Bronisz sprzedał biskupowi Zbigniewowi. Zachodzące w odnośnych czynnościach Kobyle Błota leżały w tej okolicy, na płn.-wsch. od Służewa, i istniały jeszcze w końcu XVI w. *E. Cal.*

Tbibunowo, zaśc., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Bakszty (o 3 w.), okr. wiejski Grabowo, 6 dusz rewiz.

Tcharyno, wś, pow. wieliski, przy trakcie z Wieliża do Pańkowa, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Moklaki. W 1863 r. okr. wiejski miał 178 dusz rewiz.

Tchorówka, wś nad bezim. dopł. Skwiry, pow. skwirski, w 1 okr. pol., gm. Antonów, par. kat. Wołodarka, o 8 w. od Skwiry, ma 487 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 618 mk. praw., 64 kat. i 43 żyd. Trzecią część ludności stanowi była szlachta. Posiada cerkiew p. w. Archanioła Michała, wzniesioną z drzewa w 1850 r. na miejscu dawniejszej, oraz kaplicę kat. Przez grunta wsi przechodzi wał, zwany Żmijowym. W 1863 r. własność Henryka Straszyńskiego.

Tchoryn, w dokum. *Dycharyn*, wś nad rz. Sławeczną, pow. owrucki, na płn.-wschód od Sławeczna, niegdyś we włości Kamieniec (dziś Kamieńszczyzna al. Kumińszczyzna).

Tchórz, wś włośc. i folw., pow. płocki, gm. Kleniewo, par. Trzepowo, odl. 7 w. od Płocka. Ma 7 dm., 14 os. 107 mk., 40 mr. włośc. Folw. ma 354 mr., należy do dóbr Konary. W 1827 r. 9 dm., 58 mk. Jestto dawna wś książęca; r. 1322 zamienia ją ks. Wacław z Floryanem, bisk. płockim (Kod. Maz., 44).

Tchórzanka 1.) *Mała*, niem. *Kl. Languth*, wś w Pomezanii, pow. suski, st. p. i par. kat. Iława, 104 ha (36 roli or., 16 łąk, 14 lasu); 1868 r. 55 mk.; 1885 r. 11 dm., 20 dym., 84 mk. ew. 2.) **T.** *Wielka*, niem. *Gr. Languth*, wś, tamże; 112 ha (86 roli or., 13 łąk); 1868 r. 67 mk.; 1885 r. 12 dm., 13 dym., 74 mk. ew.

Tchórze Grzędy, os., pow. szczuczyński, gm. Pruska, par. Bargłów.

Tchórzew 1.) w r. 1827 *Tchórzew Ziemiański*, wś i folw. nad rzką Bystrzycą (dopł. Tyśmienicy), pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock; ma 94 dm., 617 mk. Folw., odłączony w r. 1870 od dóbr Kock, ma 469 mr.; wś posiada 32 os., 469 mr. W 1827 r. było 59 dm., 371 mk. Por. *Kock*. Według reg. pobor. pow. łukowskiego z r. 1531 we wsi Tchórzów antiquus, w par. Kocko, Zemborzecki płacił od 2 łan. Inni posiadacze od 2 i pół W r. 1552 we wsi T. Z. Zielińska miała 16 osad; Samborzecki od 4 os., 2 kół młyn. Tchórzewska Wola miała 13 os., Tchorzów szlachecki 2 osad. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 w. Tchorzów Stary w par. Kock, w części Zofii Zieleńskiej miał 10 os., Samborzecki 4 osad. W r. 1580 p. Jan Lubek od siebie i uczestników swych płaci od 4 wł., co sami orzą, fl. 2; p. Bernat z części bernatowskiej od 2 włók, co sami orzą, fl. 1, od 2 zagród z rolą gr. 12; z części Rabetków od włók co sami orzą gr. 15; Bartosz Siarmka od półtory włóki, które sami orzą, gr. 22 i pół; p. Paweł Klebowski od panów Firlejów od 6 półwłóczek osiadł. fl. 3. Summa fl. 7 gr. $19^1/_2$ (Pawiński, Małop., 379, 384, 392, 424). 2.) **T.** *Główki*, wś i folw., pow. siedlecki, gm. Królowa Niwa, par. Zbuczyn, odl. 16 w. od Siedlec; ma 11 dm., 72 mk. W r. 1873 fol. T. Główki rozl. mr. 275: gr. or. i ogr. mr. 161, łąk mr. 34, past. mr. 34, lasu mr. 39, nieuż. mr. 7; bud. mur. 1, drewn. 13. Wś T. os. 10, mr. 111. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 we wsi Tchórzów Główki Plewczyna miała $^1/_2$ łanu, Bartłomiej $^1/_2$ łanu. W r. 1522 wś Tchórzów Główki al. Głowale płaciła od 1 łanu. W r. 1580 Jan Woźny Tchorzewski od 3 włók, ktore sami orzą, fl. 1 gr. 15. P. F. Kowalowski z Augustynem z drugiej połowicy wsi od 3 włók, które sami orzą, fl. 1 gr. 15, od 2 zagród bez ról gr. 8. Summa fl. 3 gr. 8 (Pawiński Małop., 384, 395, 397, 418). 3.) **T.** *Rogale*, wś, pow. siedlecki, gm. Królowa Niwa, par. Zbuczyn, ma 26 dm., 146 mk., 727 mr. W 1827 r. 30 dm., 97 mk. W r. 1531 wś szlach. T. Rogale, w par. Zbuczyn, płaciła od $1^1/_2$ łanu. W r. 1580 p. Andrzej Krasuski z części swej od 2 włók, które sam orze, fl. 2; p. Koralowski od włóki, którą sam orze, gr. 15, od drugiej Rogalów gr. 15; p. Mikołaj i Walenty Matis kowal, oddali pobór od 2 włók, które sami orzą, fl. 1, od 3 komornic bez bydła gr. 6. Summa fl. 3 gr. 5 (Pawiń., Małop., 383, 397, 417). 4.) **T.** *Plewki*, ob. *Plewki* 1.).

Tchórzewek, wś, folw. i dobra nad rz. Tyśmienicą, pow. radzyński, gm. Sitno, par. Kock, odl. 10 w. od Radzynia; ma 43 dm., 437 mk. W 1827 r. 25 dm., 157 mk. Dobra T. al. Stara Wieś składały się w r. 1886 z fol. Stara Wieś al. Tchórzewek i Marysin, rozl. mr. 1267: fol. Stara Wieś al. Tchórzewek gr. or. i ogr. mr. 444, łąk mr. 167, past. mr. 55, nieuż. mr. 36; bud. mur. 2, drewn. 19; płodozm. 8-pol.; fol. Marysin gr. or. i ogr. mr. 413, łąk mr. 7, past. mr. 59, lasu mr. 76, nieuż. mr. 10; bud. mur. 2, drewn. 6, wiatrak. Wś T. os. 30, mr. 492; wś Stara Wieś os. 40, mr. 430. *Br. Ch.*

Tchorzewicz, dworzyszcze w Uhryniczach, w pow. pińskim.

Tchórzewo, wś i folw., pow. węgrowski, gm. i par. Miedzno; ma 16 dm., 142 mk., 1009 mr. W 1827 r. 10 dm., 58 mk.

Tchórznica, wś i folw., pow. sokołowski, gm. Sabnie, par. Jabłonna, odl. 10 w. od Sokołowa; ma 25 dm., 355 mk. W spisie z 1827 r. podano: T. Podborna 35 dm., 269 mk. i T. Wyszki 9 dm., 66 mk. W r. 1871 fol. T. Podborna al. Srednia rozl. mr. 1096. Wś T. os. 48, mr. 435.

Tchórznica, białorus. *Tcharnica*, rzeczka, w pow. mińskim, lewy dopływ Wieśnianki, w obrębie gm. ostrożycko-gródeckiej, długa około 5 w., płynie w kierunku zach.-południ.

Tchórznica, dwa pobliskie zaśc. nad rzką t. n., pow. miński, w 3 okr. pol. Derażnia, gm. ostrożycko-gródecka. Jeden ma 4, drugi 1 osadę; miejscowość falista, grunta dobre, szczerkowo-glinkowate. *A. Jel.*

Tchórzyniec, ob. *Torzyniec.*

Tchorzyno, *Tchorino* 1.) wś, pow. orszański, gm. Tuchiń Nowa, ma 10 dm., 40 mk. 2.) **T.** *Małe*, wś, pow. orszański, gm. Tuchiń Nowa, ma 7 dm., 32 mk.

Tczew, niem. *Dirschau*, w dok. *Derschaw*, *Dersov*, *Dersovia*, *Dyrsow*, *Dirszowe*, *Tersev*, *Therssov*, *Thsczow*, *Tresev*, *Trsevia*, *Trsew*, *Trsow*, miasto powiatowe w gdańskim obwodzie regencyjnym, 31 klm. na płd.-wschód od Gdańska, 131 klm. od Bydgoszczy, na wyniosłym lew. brzegu Wisły, przez którą prowadzą teraz dwa żelazne mosty kratowe. Obejmuje razem z przyległościami 1867 ha obszaru (1085 ha roli, 366 łąk, 77 lasu). W r. 1885 było tu 629 dm., 2410 dym., 11146 mk., 5380 kat., 5255 ewang., 93 innych wyzn., 417 żyd., 1 dyssyd. Do gminy należą: Młyn Ceresowy (Ceresmuehle. 1 dm., 13 mk.), cukrownia Ceres (2 dm., 27 mk.), Dirschauerruh (1 dm., 13 mk.), Tczewskie Łąki (42 dm., 322 mk.), Wonnenmorgen (9 dm., 297 mk.), Peterhof (5 dm., 40 mk.), Przyczółek (1 dm.). W 1891 r. liczono 11913 mk. Trudnią się głownie przemysłem i prowadzą handel zbożem, mąką, drzewem; wielu ludzi znajduje zatrudnienie przy kolei, gdyż schodzą się w T. cztery drogi żel., wiodące do Królewca (kolej wschodnia), Bydgoszczy, Piły i Gdańska. W skutek ożywionej komunikacyi dworzec tutejszy został znacznie powiększony, tak że należy do najpiękniejszych i najobszerniejszych w państwie pruskiem. Główny gmach został zbudowany według planu Stuelera w stylu ostrołukowym. Komunikacyą ułatwiają nadto szosy prowadzące do Malborka, Gniewu, Starogardu, Skarszew, Gdańska, Trutnów i Tiegenort na żuławach malborskich. Most żelazny na Wiśle, 2668 stóp długi, należy do największych dzieł tego rodzaju. Prace przedwstępne rozpoczęto już r. 1850; dnia 27 lip. 1851 r. nastąpiło założenie kamienia węgielnego przez Fryderyka Wilhelma IV. Do użytku został most oddany d. 12 paźdz. 1857 r. Koszta wynosiły blizko 4000000 tal. Głównym kierownikiem budowli był radca budowniczy Lentze. Pokład mostu spoczywa na 7 olbrzymich filarach, nad któremi przez 5 lat pracowano. Na nich opiera się właściwy most i to w ten sposób, że z sześciu otworów, znajdujących się pomiędzy filarami, zawsze po dwa połączone są ogromnym łukiem z krat żelaznych, a że odległość jednego filaru od drugiego wynosi 415 stóp, zatem jest każdy łuk dwa razy tak długi, czyli 830 stóp. Wysokość zaś pobocznych krat, połączonych u góry, wynosi 37 st. Szerokość pokładu nieznaczna (21 st.), jest zajęta przez podwójne relsy kolei żel. i drogę dla powozów; poza kratami zaś znajdują się chodniki dla pieszych. Ciężar żelaza wynosi 14 milion. funtów. Każdy z siedmiu filarów zdobią dwie wieżyczki przy filarach, obu przyczółków wieże, połączone arkadami, murowanemi w stylu ostrołukowym, tworzą wspaniałe bramy, o 40 stóp wyższe niż żelazne kraty. Szczyt jednej arkady przedstawia w płaskorzeźbie oddanie mostu na użytek publiczny przez Fryderyka Wilh. IV, na drugiej widać sceny z historyi Krzyżaków, mianowicie z czasów Winryka Knyprode, którego rządy uważają za złotą epokę zakonu. Przyczółki są silnie obwarowane. Most ten ustalił połączenie Prus wschodnich z zachodniemi. Teraz istnieją mosty żelazne kolejowe na Wiśle pod Malborkiem, Grudziądzem i Toruniem a jeszcze jeden budują pod Fordonem. Obecnie (1891) wykończają drugi most pod Tczewem, gdyż stary już nie wystarcza, i pod Malborkiem. Pierwszy stanie w odległości 300 stóp od starego mostu w kierunku biegu wody. Będzie miał 6 łuków, każdy na 129 mt. szerokości. Obliczono też, że w tym moście będzie prawie o milion kilogramów więcej żelaza niż w wieży Eifla. W mieście znajduje się od 1879 r. sąd okręg. z 3 sędziami, 3 instytucye bankowe (Gewerbebank, Darlehns-Verein i Credit-Gesellschaft), drukarnia od r. 1875, 2 czasopisma niem., urz. kolej., urz. poczt. I klasy, 2 cukrownie, starsza na miejscu dawniejszej fabryki cementu, z kapit. zakład. 450000 mrk, i nowsza „Ceres“, której kapitał wynosi 400000 mrk, młyn parowy, 2 garbarnie, 2 odlewnie żelaza, 2 cegielnie, 2 tartaki, browar, garbarnia, młyn gipsowy, fabryka chamotu (chamotte), port zimowy z przewozem i t. d. Co rok odbywają się 4 jarmarki, a od r. 1863 w poprzedzające je piątki także na bydło i konie. Bram posiadało miasto dawniej trzy: Młyńską na północ, w pobliżu kościoła katol.; Wodną na płd. i Wysoką na zach. W r. 1825 było 791 mk. ew., 964 kat., 6 menon., 366 żyd.; 1843 r. 1549 ew., 1642 kat., 10 menon., 409 żyd.; 1858 r. 2964 ew., 2373 kat., 44 menon., 433 żyd.; 1864 r. 6374 mk.; 1869 r. 6914 mk. i 419 dm. Szańce, otaczające miasto zostały dopiero w ostatnich czasach rozrzucone. Oprócz miejskich szkół ludowych posiada miasto symultanne realne progimnazyum, założone r. 1876 (1889 r. 198 uczniów), i wyższą szkołę dla dziewcząt „Cesarzowej Augusty Wiktoryi“. *Kościoły*: Najstarszym jest dzisiejszy kościół par. kat. p. w. św. Krzyża, patronatu rząd. Jest to starożytna, w cegłę budowana świątynia, o 3 nawach, z ciężką murowaną wieżą. Najstarsze jej części, mianowicie presbyteryum, zakrystya, trzy nawy z wieżą, skarbiec i przedsionek na płd. stronie, pochodzą z XIII w., reszta, mia-

nowicie kaplice i chór poboczny z XIV w. W kościele jest 17 ołtarzy, z których jedna część przeniesioną została z kośc. dominikanów, oddanego luteranom. Z zabytków sztuki zajmują pierwsze miejsce stary kielich z r. 1492, cały srebrny i pozłacany, w stylu ostrołukowym, i takiż relikwiarz z cząstką drzewa św. Krzyża, z tegoż czasu. Opis i widok kościoła podał budowniczy Heise w dziele „Baudenkmaeler der Prow. Westpreussen (1884, str. 162—171). W r. 1841 kościół ten, po gruntownem odnowieniu, został na nowo poświęcony. Kościół podominikański zostaje od r. 1853 w ręku protestantów. Zaczęty r. 1289 za rządów ks. Mestwina II, który założył opactwo pelplińskie (r. 1274). Najpierw wybudowali zakonnicy presbyteryum, potem około połowy XIV w. drugie części. Zachowały się jeszcze dwa lichtarze ze średnich wieków i 2 pająki. Grobowa płyta kamienna w przedsionku ma starożytny, bardzo już zatarty napis. Pierwotnie był ten kościół poświęcony N. M. Pannie, potem p. w. św. Mikołaja. Po kasacie zakonów przyłączono go w r. 1810 jako filią do fary. Gdy atoli katolicy nie mogli wyrestaurować kościoła paraf., przyszedł im rząd w pomoc ze znacznym nakładem, ale za to piękny kościół św. Mikołaja przekazał luteranom. Nadmienić jeszcze wypada, że r. 1653, za zezwoleniem Jana Kazimierza, kościół w Kokoszkach ze wszystkiemi dochodami oddany został w zarząd dominikanom z Tczewa. R. 1818 nastąpiło zniesienie klasztoru, który przebudowano na szkołę symultanną. Prepozytura św. Jerzego za miastem była połączona ze szpitalem i cmentarzem. Osobny proboszcz zarządzał kościołem i szpitalem. Zdaje się, że po wyrugowaniu Krzyżaków, którzy odnośne dokumenta zabrali, przepadły wszystkie dochody. Najprzód zniesiono szpital, kościół zaś, przyłączony do fary, używany był jeszcze przy pogrzebach i procesyach. Od tego też czasu prob. tczewski przyjął nazwę proboszcza św. Jerzego. Podczas reformacyi, kiedy innowiercy przeszło 50 lat rządzili miastem i kościół paraf. zabrali, kościołek św. Jerzego podupadł. Gdy około r. 1595 bisk. Rozrażewski wydalił innowierców od fary, kościół św. Jerzego odnowiono i oddano luteranom, którym służył aż do r. 1626, kiedy Szwedzi, zająwszy miasto, znowu ewangielików do fary wprowadzili. W r. 1629 ponownie z niej wyrugowani, nie dbali już więcej o dawniejszą swą prepozyturę, która zresztą, jako leżąca za miastem, mniej im była dogodna, lecz prosili króla, ażeby im raczył ustąpić do odprawiania nabożeństwa śpichlerza starościńskiego w pobliżu Wysokiej bramy. Za zezwoleniem tedy królewskim przebudowali około r. 1636 ów śpichlerz na kościół i dali mu tytuł św. Jerzego. Przy tym kościele odprawiali teraz nabożeństwa do r. 1853, w którym zajęli kościół podominikański. Opuszczona takim sposobem prepozytura legła w gruzach podobno już r. 1632. Dzwon wielki zabrał magistrat, później jednak oddał go kościołowi paraf. Kaplica na bramce (Capella supra portam) podług ogólnego dawniejszego zwyczaju istniała w Tczewie. Jaki atoli nosiła tytuł, nie wiadomo; naboż. odprawiało się w niej kilka razy do roku. R. 1583 pisze wizytator, że już od wielu lat była zaniedbana (ob. Fankidejski: „Utracone kościoły“, str. 200—203). Katolicka parafia tczewska (dekan. t. n.) liczyła 1890 r. 7962 dusz; 1867 r. 5487. Przy kościele bractwo Anioła Stróża od r. 1726 i br. trzeźwości od r. 1857. W skład paraf. wchodzą: Tczew, Suchostrzygi, Sztembarg, Czatkowy, Bałdowo, Czyżykowy, Czarlin, Knibawa i Rokitki. Do paraf. należy wikaryat lubiszewski ze swemi wsiami; wikaryat ten r. 1596 bisk. Rozdrażewski przyłączył do paraf. (ob. Szem. dyec. chełmiń. z r. 1867, str. 89—91). Zdaje się, że proboszcz posiadał dawniej 4 włóki. Wizyt. Szaniawskiego z r. 1710 pisze: „Sunt mansi agri tres, 4tus in controverso; pro cujus vindicatione faciliori et 22 jugerum pratorum assignata est ex decreto judicii assessorialis S. R. Mtis commensuratio omnium agrorum et pratorum“ (ob. str. 166). R. 1686 liczyła parafia około 700 dusz, lubiszewska zaś około 470 (ob. Wizyt. Madalińskiego, str. 46—47). R. 1780 było w obu paraf. 1841 kat., 5132 ew., 200 żyd. (ob. Wizyt. Rybińskiego, str. 197). Mesznego pobierał prob. 1780 r. 136 korcy żyta i 101 owsa, czyli 373 flor., rachując kor. żyta po 2 fl. a owsa po 1. Cały dochód wynosił 1494 fl. (ob. tamże, str. 200—201). Od r. 1884 są tu siostry miłosierdzia reguły św. Wincentego a Paulo; jest ich 6. Dom dla chorych zamierzają wystawić przy dawniejszym cmentarzu katol. Do dekanatu tczewskiego w dyec. chełmińskiej należą parafie: Tczew, Garczyn, Godziszewo, Giemlice, Kłodawa, Miłobądź, Niedarnowo, Skarszewy, Subkowy, Trąbki i Wysin. R. 1686 należały do tutejszego dekanatu: Trąbki, Godziszewo, Giemlice, Dalwin, Miłobądź, Demblin, Skarszewy, Szczodrowo, Wysino, Rękownica, Jadamowo, Garczyno, Obozin, Lubiszewo, Tczew, Gorzędziej, Subkowy (ob. Wizyt. Madalińskiego, str. 39—48). Żydzi pobudowali sobie około r. 1835 pokaźną synagogę. Ich rabin dr. Caro wydał r. 1880 dziełko, zawierające najnowszą historyą miasta.

Tczewski powiat, należący do obwodu regencyi gdańskiej, został utworzony dopiero r. 1887 z płd. części gdańskiego-wiejskiego i

z płn. starogardzkiego, celem wzmocnienia żywiołu niemieckiego. Graniczy na płn. z pow. gdańskim górnym i nizinnym, na wschód z malborskim, na płd. z kwidzyńskim a na zachód z starogardzkim i kościerskim. Obszaru ma 46592 ha czyli 515·83 kwadr. klm., w tem: 32265 ha roli orn., 4190 łąk, 4872 lasu. Czysty dochód z ha roli 16·84 mrk, z ha łąk 18·8, z ha lasów 2·74 mrk. Obwodów wójtowskich (Amtsbezirke) liczył powiat 1885 r. 20, miast 1, gmin wiejs. 31, obwod. domin. 48, dym. 7437, gmachów publ. 34. W r. 1871 było 33191 mk., 1875 r. 34993 mk., 1880 r. 36607 mk., 1885 r. 36313 mk. Katolików było 1885 r. 23546, ew. 12138, żydów 452, innych wyzn. 176, dyss. 1. Co do narodowości, to na T. sam przypada około 1500 Polaków. Nizinna część powiatu tczewskiego na wsch. kol. gdańsko-tczewskiej jest niemiecka również jak i bliższa okolica T. Na cały powiat przypada 6880 kat. Niemców a 17066 Polaków (ob. Pam. fizyograf., t. IX, r. 1889, str. 42). Statystyka szkolna z d. 20 maja 1886 r. wykazuje na ogólną liczbę dzieci uczęszczających do szkoły w T. w ilości 1615, we wioskach 4412, katolików w mieście 862, na wsiach 3257; mówiących tylko polsku w mieście 232, na wsiach 2102, mówiących po polsku i niemiecku w mieście 150, na wsiach 864 (ob. tamże, str. 50). Tak do sejmu pruskiego jako i do parlamentu wybiera pow. tczewski razem z kościerskim i starogardzkim. Ponieważ przy wyborach do sejmu głosowanie jest jawne i odbywa się w 3 klasach stosownie do wysokości podatku, a do parlamentu tajne i powszechne, dla tego zwyciężają Polacy tylko przy wyborach do parlamentu. Główne rzeki w powiecie są: Wisła odgraniczająca na wschód pow. tczewski od malborskiego, Wierzyca od Marywila aż do Rożentala, Motława w swym górnym biegu, Węgiermuca, prawy dopływ Wierzycy, Młynówka. Z jezior: Lubiszewskie, Godziszewskie, Turzeńskie, Jabłowskie, Szpęgawskie, Zduny.

Historya. „Tczew non ignobile oppidum“, jak mówi Borck (Echo sepulchr., II, str. 353), sięga odległej starożytności. Dowodzi tego cmentarzysko w obrębie Nowego Miasta, o kilkaset do 1000 kroków od dworca kolei żelaznej w stronę Gdańska leżące. Przestrzeń przez nie zajęta wynosi około 1½ morgi polskiej. R. 1878 natrafiono tu na szkielety, obok których znajdowały się bronzy i wielka ilość urn odosobnionych. W tymże roku badał to cmentarzysko Ossowski i znalazł kilkanaście szkieletów, a przy nich wyroby bronzowe, szklanne, bursztynowe, srebrne, z kości i żelaza (ob. Objaśn. do mapy Prus Zach., str. 18). R. 1711 znaleziono we wschodniej stronie miasta grób skrzynkowy, w którym się 14 urn znajdowało (tamże, str. 47 i 89). R. 1887 odkryto na gruncie cukrowni groby starożytne. Znaleziono tam różne przedmioty z bronzu, jako to spinki, igły, bransoletki itd., które odesłano do muzeum w Gdańsku. Borck zaś pisze: „Inter rariora hujus urbis observavit Plinius Polonus P. Gabriel Rzączyński S. J. sequentia: prope Dirsaviam detecta fuit urna cum 8 minoribus annulis uno ex aurichalco, pluribus globulis, phiala, in qua sacrificabant diis („Hist. Curiosa“, p. 14). O innych tu znalezionych przedmiotach wzmiankuje „Preuss. Prov. Bl.“ (1852, I, str. 142—145; 1856, I, str. 276). Przy budowaniu starego mostu żelaznego znaleziono różne narzędzia i ozdoby bronzowe (ob. Dirschau's historische Denkwuerdigkeiten von Preuss, str. 53. Co do zabytków archeol. w okolicy T. ob. *Odry* 2). Najstarszą wzmiankę o T. podaje przywilej Grzymysława, ks. pomorskiego, z r. 1198, gdzie przy spisaniu granic włości joanitów w Starogardzie zachodzi i „Trsow“. Dokum. ten jest wprawdzie podrobiony (ob. Perlbach P. U. B., str. 8) i pochodzi z końca XIII w., dowodzi jednak, że osada ta wówczas już istniała. Że tu istniał już gród i osada przed nadaniem jej praw miejskich (1260), wynika z różnych przywilejów. I tak wystawia r. 1252 ks. Sambor dla Chełmna przywilej w T. Acta sunt haec in Dersove in constructione ipsius castri (ob. P. U. B. von Perlbach, Nr. 136). Do rozkwitu osady, stanowiącej niejako bramę do żyznych żuław wiodącą, przyczyniła się mianowicie ta okoliczność, że około r. 1252 ks. Sambor dotąd przeniósł swą rezydencyą z pobliskiego Lubiszewa i tu wybudował zamek warowny (castrum). R. 1260 tenże książę nadaje osadzie prawo miejskie lubeckie („civitatem in Dersowe locavimus, eidem jus Lubecense concedentes“), zatrzymując sobie zwierzchnictwo, na uznanie którego każdy plac (area) w mieście będzie rocznie płacił 6 denarów (ob. Perlbach P. U. B., Nr 185, Preuss: Dirschau's histor. Denkw., str. 61 i Doc. varia, str. 92, manuscr. w Peplinie) „Acta sunt haec in castro nostra Dersowe“. Na pieczęci tego, zachowanego jeszcze przywileju, widać gryfa, który dziś stanowi herb miasta. O kościele nie ma żadnej wzmianki, ale ponieważ między świadkami występuje „dominus Joannes plebanus Dersowiensis“, wynika iż już istniał tu system parafialny, którego urządzenie według wizytacyi z r. 1746 nastąpiło 1226 r. W r. 1266 przeprawił się mistrz prowinc. zakonu krzyżackiego Ludwik v. Baldirsheim przez Wisłę, ruszył pod T. i zdobył go (Movit exercitum in Dirsaw, quod etiam oppugnavit cum ceteris ibidem aliis municionibus, Script. rer.

pruss., IV, str. 260). R. 1289 funduje tu ks. Mestwin II klasztor dominikanów (ob. P. U. B. v. Perlbach, Nr 452), r. zaś 1294 nadaje miastu te same prawa i sądy, jakie ma Gdańsk (tamże, Nr 512). R. 1299 nadaje Władysław Łokietek miastu łazienki i pobliską górę, w późniejszych dok. „Samaytenberg“ zwaną, na której dziś stoi dworzec (ob. tamże, 572). R. 1306, gdy się rozgrywała sprawa o uznanie Łokietka lub margrabiów brandenburskich następcami po Przemysławie, zaszła pod T. potyczka, w której poległ Jan Zwadajewicz z Swarożyna. R. 1309 zapisuje jego brat Henryk cystersom w Oliwie kawał lasu „pro anima fratris sui, qui ante tres annos ante Dersoviam tempore disturbie balistae jaculo fuit interemptus“ (ob. Script. rer. Pruss., I, 699, Nr 72). W r. 1328 otrzymuje miasto na własność wś Śliwno (ob.). Zamek księcia pomorskiego Sambora, który w połowie XIII w. przeniósł tu z Lubiszewa swą rezydencyę, stał w dolnej części miasta, u stóp pagórka, niedaleko wodnej bramy i klasztoru dominikanów. W r. 1252 już go budowano (ob. Perlbach, P. U. B., Nr. 136), roku zaś 1260 był ukończony (Nr. 185). Główna fasada zwracała się ku płd.; przy zamku wznosiło się przedzamcze. Na zamku tym rezydowali niezawodnie kasztelanowie tczewscy, z pomiędzy których znani są: Zesborius r. 1253, Michał 1272, Jeronimus 1281, Preslaus 1284, Adam 1295, Ciborius 1296, Hartwig 1304, Piotr 1305, Hartmann 1306, Jakub 1308 i 1310. Wojewodami tczewskimi zaś byli: r. 1276 Waisil, 1281 Mikołaj, 1308 Swantoslaus (ob. Perlbach, P. U. B., str. 691). Po zajęciu Gdańska (1308) posunęli się Krzyżacy pod wodzą mistrza ziemskiego v. Plotzke pod Tczew, gdyż gród ten zapewnić im miał związek z Gdańskiem a Malborkiem. Dowodził tu ks. Kazimierz, którego stryjem był Łokietek. Widząc, że twierdza jest za słabą, wyszedł razem z Wincentym, dziekanem katedry gnieźn., na spotkanie Krzyżaków i na klęczkach błagał ich o miłosierdzie. Mistrz atoli szorstko odpowiedział, aby z załogą wyszedł z twierdzy albo się bronił. Potem zaprosił go na ucztę. Tymczasem Krzyżacy ze wszech stron opasali miasto i zaczęli je oblegać i kiedy Kazimierz po uczcie wrócić chciał do swoich, zabronili mu wstępu. Posłał więc natychmiast księdza dziekana ze skargą do mistrza ziemskiego; lecz ten dumnie odpowiedział, że tak wielkiego wojska nie zebrał dlatego, aby stać z założonemi rękoma, i że oręża nie złoży, aż podbije całe Pomorze. Ustąpił tedy Kazimierz i udał się do Świecia, gdzie się znajdował brat jego Przemysław. Oburzeni takiem postępowaniem mieszkańcy, postanowili bronić się do upadłego. Na postrach dla oblężonych wystawili nieprzyjaciele szubienicę, grożąc, że na niej powieszą radę miejską. Pod mury zaś posunęli balisty. Gdy już siły oblężonych się wyczerpały, podpalili mieszkańcy sami gród i miasto, tak że Krzyżacy zdobyli tylko zgliszcze (1308), co ich tak rozjątrzyło, że mieszkańcom nakazali na zawsze opuścić miasto. Lecz ze względu na porę zimową pozwolili pozostać aż do Zielonych Świątek. Musieli się jednak osobnem pismem zobowiązać, zaraz potem opuścić miasto i całe Pomorze i nie wrócić bez zezwolenia zakonu. Akt ten d. 7 lutego 1309 r. wystawiony, zachował się dotąd. Zdaje się, że zakon wkrótce potem nakaz cofnął. Z dokumentów późniejszych bowiem wynika, że między r. 1310—1328 miasto nanowo na prawie chełmińskiem zostało osadzone. Już r. 1328 nadaje w. mistrz Werner v. Orselen „wiernym mieszkańcom T. wś Śliwno“. Wójtowstwo tczewskie, należące do komturstwa malborskiego, ciągnęło się na zach. od Wisły aż pod Bytowo, na płn. zaś graniczyło z komturstwem gdańskiem, a na płd. z gniewskiem. Wójtami byli: Ulryk v. Haugwitz 1323—26; Henryk v. Rynstetten 1328—31; Konrad v. Scheningen 1332—35; Henryk v. Orlow 1338; Hans v. Weberstedt 1347; Bernard v. Ellede; Erwin v. Kruftele 1370—76; Albrecht v. Luchtenberg (Leuchtenberg) 1376—81; Adolf v. Virnyne (Virmont) 1381—84; Erwin v. Kruftele 1384—1392; Fryderyk v. Wallenrodt 1392—93; Jan v. Schoenfeld 1393—96; Fryderyk hr. v. Zollern 1396—1402; Maciej v. Bebern 1402—1410, poległ pod Grunwaldem; Henryk von Querfurt 1412; Mikołaj Bergau 1414—15; Piotr v. Lorch 1415; Walther v. Merheim 1415—18; Henryk v. Rode 1418—20; Jan v. Selbach 1420—22; Henryk Hauer 1422—24; Henryk Marschalk 1424; Werner v. Baldersheim 1425—28; Mik. v. Nickeritz 1428—31; Henryk v. Plauen 1431—33; Henryk v. Rethenbach (Reitenbach) 1433—37; Gerlach Mertz 1437—38; Herman von Windhausen 1438—39; Bruno v. Hirzberg 1439 aż do kwietnia r. 1440; Ulryk v. Werde (Wrede) 1441; Hans v. Dobeneck 1446; Jan v. Beenhausen 1448 (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XXIV, str. 60—61; Voigt: Namen-Codex, str. 64—65). Krzyżacy, którzy r. 1308 T. szturmem zdobyli, zaniedbali zamek Sambora i wybudowali drugi zamek w mieście. Dla tego pierwotny zamek podupadał. W połowie zeszłego stulecia stała jeszcze jedna część z wieżą i połowa muru kaplicy zamkowej (ob. Baudenkm., str. 161). Plac przed zamkiem brało miasto za czasów polskich od ekonomii malborskiej, do której ststwo tutejsze było wcielone, na 30 lub 40 lat w dzier-

żawę. Jeszcze r. 1747 potwierdza August III dzierżawę tę na lat 40. Czynsz wynosił 6 grzyw., które na Nowy Rok miasto płacić było zobowiązane (ob. Preuss: Dirschau's histor. Denkwuerd., str. 72). Zamek wójtów tczewskich stał śród miasta, na płn. stronie rynku. Około r. 1364 był już wykończony. Zdaje się, że był w czworobok postawiony i obwarowany. Kiedy przestał istnieć, nie wiadomo. Ostatnie zabudowania zostały zniesione r. 1845. Atoli dziś jeszcze zowią dom kupca Thieme, stojący na owem miejscu, komturstwem. W tym domu rodził się Jan Reinhold Forster, przyrodnik, sławny z swej podróży naokoło ziemi. R. 1864 umieszczono tu tablicę marmurowa z napisem: „Hier wurde geboren Johann Reinhold Forster am 22 Oktober 1729". Portret jego wisi w sali posiedzeń rady miejskiej. Także astronom Natanael Maciej v. Wolf, ur. r. 1724 w Chojnicach, mieszkał tu dłuższy czas. Za czasów polskich było miasto siedzibą ststów tczewskich; starostwo i pow. tczewski należały do woj. pomorskiego. Według lustracyi z 1565 r. mieszkali ststowie nie na starym zamku Sambora, lecz we dworze, leżącym obok młyna. Dwór ten był otoczony płotem o jednej bramie i zawierał dom mieszkalny o 2 piętrach; na dole mieszkał starosta, u góry znajdowała się sala; oprócz tego wymienia lustracya czeladnię, browar i zabudowania gospodarskie. Słodownia mieściła się po za dworem. Lustracya opiewa, że przy murze ku Wiśle stoi zamczysko stare murowane, spustoszałe, w którem się znajduje słodownia, do dworu należąca, w niej mieszczanie swój słód wyrabiają. Tamże jest śpichlerz murowany na zboże do młyna i to, które z pobliskich folwarków zwożą. W pierwszej wojnie szwedzkiej został dwór rozebrany, r. 1664 nie był jeszcze odbudowany (ob. Baudenkmaeler, str. 161 i Altpreuss. Monatsch., 28 t., zesz. 3—4). Taż lustr. pisze: Starostwo dirsowskie (t. j. tczewskie) dzierżawy Wiel. Pana Jana Kostki z Stemberka (t. j. Sztembarka), kasztelana gdańskiego, ziemi pruskiej podskarbiego. Do którego ststwa od starodawna należą:- Miasto Dirsow (t. j. Tczew), przy którym zamku nie masz, jeno dwór drewniany, acz są mury starodawnego zamku, ale pusto stoją, któreby potrzebowały być ku jakiejkolwiek obronie naprawione. Do tego ststwa przynależą: wsi osiadłych 4, w których im summa włók 220, osiadłych 192 1/2, sołtyskich 14 1/2, kościel. 12, pustych 1, item karczem 6, ogrodn. 10, item folw. 2, jeden na dobrym gruncie rodziwym z dostatkiem łąk, a drugi nad Wisłą średniego rodzaju. Item młyn o 6 kołach na rowie kopanym, który czyni dobry pożytek. Item młyn tarciczny, z którego nie masz pożytku. Item młyn, który szewcy ku swemu rzemiosłu wynajmują. Item rybitwa Wiślna, z której jest pożytek. Suma prowentów wszystkich ststwa dirsowskiego pieniędzy 2699 fl. 14 gr., z których na onera wychodzi fl. 214, okrom wychowania (Lustr. IV, 123; ob. też Odpisy ks. Kujota w Peplinie). Według taryfy na symplę z r. 1717 płaciło sstwo 37 zł. 6 gr. 17 1/2 den. (ob. Cod. Belnensis w Peplinie, str. 84), miasto zaś 181 zł. 22 gr. 1 3/4 den. (str. 104). Starostami byli: 1522 r. Eberhard Ferber, burmistrz gdański; Stan. Kostka, woj. chełm. († 1555); Jan Kostka, woj. chełm. (1581); Stan. Kostka, podkom. pruski († 1602); Jerzy Kostka, woj. malborski († 1611); Samuel Nadolski, kaszt. rawicki († 1655). W r. 1590 zostało ststwo zwinięte i przyłączone do ekonomii królewskiej malborskiej (ob. Borck: Echo sepulch., manuskr. w Peplinie, II, str. 378). Jako starostwo niegrodowe, podług lustracyi z r. 1664, powstało z ekonomii malborskiej, przez oddzielenie z niej: miasta Tczewa i wsi: Lubiszewo, Gorzędziej, Rokitki, Dąbrówka, Rozemberk, Mierzyszyn, Lipinki, Pszczółki i folw. Zajączkowski. Po r. 1736 opłacano zeń kwarty złp. 323 gr. 18, a hyberny złp. 3366. Od d. 13 września 1772 r. zagarnięte przez rząd pruski. Po bitwie pod Grunwaldem, w której poległ wójt tczewski Maciej v. Bebern, poddało się miasto r. 1410 królowi, lecz mocą pierwszego pokoju toruńskiego wróciło pod władzę krzyżacką. Roku 1433 Polacy i husyci po zniszczeniu opactwa w Peplinie, wyruszyli na T. Ponieważ gród ten miał liczną załogę, dla tego husyci, trzymający straż przednią, przeszli spokojnie koło przedmieść i rozłożyli się w pobliżu obozem. Postępujący za nimi Polacy zapalili przedmieście. Wkrótce wiatr gwałtowny zaniósł ogień do miasta i pożar rozszerzył się szybko. Wieża na kościele paraf. stanęła w płomieniach. Upadając pokryła kilka domów. Oblegający uderzyli wtedy na miasto, które wnet zdobyte i złupione zostało. Husyci złupili wszystko. Znaczna liczba (10,000 ?) mieszczan i mieszkańców z okolicy, którzy się tu schronili, śmierć poniosła. „Sic urbs fortis et nobilis, mówi Długosz, consumpta et pene deleta est, non impugnatione humana. sed permissione divina" (IX, 506). Czapko, dowódzca husytów, zażądał wydania jeńców czeskich, którzy służyli Krzyżakom i na stosie spalić ich kazał, przemówiwszy do nich podług Bielskiego w te słowa: „Wy, będący jednego języka i rodzaju z przodków swych z Polską, dzierżycie z Niemcy, nieprzyjacioły swemi, przeciw im". Niemniej okrutnie postąpili Polacy z częścią swoich jeńców, zwanych marynarzami, których płotem i chróstem otoczywszy spalili, kłójąc przytem dzi-

dami tych, którzy usiłowali przedrzeć się przez płomienie, aż nadbiegł dowódzca Michał z Michałowa i strasznej rzezi koniec położył. Długosz sądzi, iż chyba grzechy mieszkańców zasłużyły na taką karę. Gdy r. 1440 miasta pruskie zawarły związek przeciwko Krzyżakom, oświadczyli deputowani tczewscy w niedzielę „Quasi modo geniti“ w Gdańsku swoje przyłączenie się do związku i przyjęli załogę gdańską. Lecz w 11 dni po klęsce pod Chojnicami (18 września 1454) poddało się miasto Krzyżakom. R. 1457 oblegali Polacy i Gdańszczanie T., ale bezskutecznie. Po upadku Malborka r. 1457 udał się w. mistrz Ludwik v. Erlichshausen do T. Oprócz Malborka oddali zaciężni Krzyżacy królowi i T., który tenże dał w zastaw Gdańszczanom. R. 1462 Krzyżacy pod wodzą Fryca v. Rabeneck i Kaspra Nostitz oblegli miasto. Mieszkańcy zawarli z nimi zawieszenie broni, dopókiby zbóż nie zebrali. R. 1464 podstąpił marszałek Reuss v. Plauen znienacka pod T.; już przystawione były drabiny do murów, ale spotkawszy opór, odstąpili. W tymże czasie dowiedziała się załoga ich w Starogardzie, że statki z Gdańska, naładowane towarami, ciągnąć miały do Torunia. Powkładawszy więc małe łodzie na wozy, ciągnęli ku rzece, zamierzając uderzyć na Gdańszczan. Lecz polska załoga z T. napadła na Krzyżaków wprzód niż swój zamiar przeprowadzić zdołali. Ci ostatni walczyli tak mężnie, że prawie cały oddział tczewski w pień wycięli. Działo się to w niedzielę w dzień św. Barbary. Gdańszczanie zaś o niczem nie wiedząc, spokojnie popłynęli Wisłą na miejsce przeznaczenia. R. 1465 d. 8 lipca w sobotę żołdownicy krzyżaccy z Starogardu chcieli zająć T. podstępem, więc w kobiecej odzieży z jagodami i innemi rzeczami po dwóch, trzech i czterech wcisnęli się do miasta, usadowili się na moście zwodzonym. Lecz jednemu spadła zasłona z głowy, przez co ich poznano i rozsiekano. Oddział zaś drugi, który się zataił w okolicy, widząc że zamiar się nie udał, zrabowawszy przedmieście, czemprędzej się oddalił. Mocą drugiego pokoju toruńskiego (1466) został T. miastem polskiem. Lecz dopiero r. 1468 d. 11 sierpnia wydali je Gdańszczanie królowi. R. 1520 poddało się miasto w niedzielę po WW. ŚŚ. Wolfowi v. Schoenberg, który Albrechtowi, w. mistrzowi Krzyżaków, przybył na pomoc. Lecz niebawem nadciągnęli Gdańszczanie i nieprzyjaciół z miasta wyparli. R. 1577 d. 17 kwiet. zaszła niedaleko T. nad jez. Lubiszewskiem walka między wojskami polskiemi, pod dowództwem Jana Zborowskiego, a zbuntowanemi Gdańszczanami, pod wodzą Jana z Kolna. Król Stefan wystawić kazał na pobojowisku Bożą Mękę z napisem: „Nie nam Panie, nie nam, ale Imieniowi Twemu niech będzie chwała“. Tegoż roku d. 4 paźdz. miasto całe zgorzało, został się tylko klasztor i 3 domy. Kościół paraf. utracił dach. R. 1626 d. 21 lipca Gustaw Adolf, pokonawszy Koniecpolskiego, zajął bez oporu miasto, które mu odtąd służyło jako punkt oparcia przy wojennych operacyach w Prusach zachodnich. Zamieszkał on w komturstwie i rozkazał natychmiast, aby kościół parafialny katol. znów został wydany protestantom. Mocą rozejmu d. 26 września 1629 r. w Starym Targu zawartego pozostał wraz z wielu innemi miastami i T. przy Szwedach, którzy dopiero pokojem w Sztumskiej Wsi r. 1635 zawartym zrzekli się swej zdobyczy. R. 1655 d. 24 grudnia zajęli Szwedzi pod gen. Steenbockiem powtórnie miasto. R. 1710 srożyło się morowe powietrze. R. 1734 urządzili tu Rossyanie podczas oblężenia Gdańska lazaret. W r. 1772 dostał się T. pod panowanie pruskie. R. 1807 23 lutego zdobyli go Polacy pod dowództwem gen. Dąbrowskiego. A stało się to według współczesnego ciekawego pamiętnika w sposób następujący: Niejaki Steltner, kupiec, ukarał syna świniarka swego Ćwiklińskiego i wypchnął go z domu. Chłopczyna błądząc brzegiem Wisły napotkał pikietę polską i rzekł do niej: „Wy tam strzelacie z przodku, a tu od strony Wisły miasto zupełnie gołe“. Zdziwiona tą wiadomością pikieta, odstawia chłopca najbliższym czatom, aż wreszcie stanął przed gen. Dąbrowskim, który z pagórka pod Sztembargiem obserwował ruchy nieprzyjacielskie. Załoga pruska w mieście składała się z 500 żołnierzy pod dowództwem majora v. Bothe i 2 dział 6-cio funtowych. Dąbrowski na gorące życzenie chłopca kazał mu dać mundur i przyjął go do swojej posługi. Sprawdziwszy doniesienie Ćwiklińskiego, rozkazał Dąbrowski podwoić ogień, a sam z częścią rezerwy ruszył wskazaną drogą do miasta i nagle wpadł z tyłu na osłupiałych Prusaków, którzy poddali się bez oporu. Jeden z mieszczan strzelił dwa razy do gen. Dąbrowskiego i ranił go w nogę. Rozjątrzeni żołnierze wtargnęli do kamienicy, z której padły wystrzały, a następnie rozbiegli się po całem mieście, plądrując je przez 3 godziny, przy czem podobno 14 mieszczan życie postradało. Napoleon sam był w T. dwa razy; pierwszy raz r. 1807 w lecie. Jechał konno przez ulicę berlińską, zatrzymał się na rynku i wyznaczył miejsca dla szańców, mających bronić mostu. Drugi raz przejeżdżał tędy r. 1812 w czerwcu. Gdy niedawno z domu pastora zdjęto tabliczkę z numerem, spostrzeżono na odwrotnej stronie napis: „Depeches de sa Majesté Napoléon Empereur et Roi“. Gdy

niedobitki wielkiej armii wracały z Rossyi, szły przez T. Murat, który nimi dowodził, zatrzymał się tu przez pół dnia. R. 1860 d. 20 sierpnia obchodziło miasto 600-letni jubileusz swego istnienia. Przy tej okazyi założono fundacyę imienia „Sambora“ dla ubogich; fundacya ta ma przeszło 6000 mrk kapitału. R. 1866 urządzono tu obóz dla jeńców austryackich i saskich, których w sierpniu t. r. było około 5000. *Ks. Fr.*

Tczów, wś, pow. kozienicki, gm. i paraf. Tczów, odl. 37 w. na płd. od Kozienic, 11 w. na zach. od Zwolenia, przy dawnym trakcie z Radomia do Zwolenia. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, urząd gm. Wieś składa się z kilku części: *T. Borki*, 66 dm., 399 mk., 1152 mr.; *T. Dwór*, kol., 3 dm., 20 mk., 5 mr.; *T. Nowy*, 13 dm., 48 mk., 88 mr.; *T. Podzakrzówek*, wś, 37 dm., 249 mk., 840 mr.; *T. Średni*, 67 dm., 441 mk., 1152 mr. włośc. i 9 mr. rząd.; *T. Szczyna*, os., 4 dm., 32 mk., 52 mr. włośc. Ogółem jest 190 dm., 1189 mk., 3298 mr. W r. 1827 było 124 dm., 769 mk. Kościół i par. erekcyi niewiadomej. Po spaleniu poprzedniego Władysław IV w r. 1642 wznowił erekcyą. Obecny murowany, wystawiony po r. 1790. Przy kościele istniał szpital z funduszem na jednego kalekę. W połowie XV w. T., wś kościelna, blisko Zwolenia, własność królewska, miała łany km., z których dziesięcinę, wartości 22 grzyw., płacono kustodyi sandomierskiej. Było tam 11 karczem, 2 zagr. bez roli. Fol. królewski płacił dziesięcinę pleb. w Tczowie. Pleban miał na swój użytek role i łąki (Długosz, L. B., II, 530). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 część królewska, pod zarządem Stanisława Koracza, urzęd. zwoleńskiego, miała 23 łan., 7 zagr., 1 rzem. (Pawiński, Małop., 304, 323). T. par., dek. kozienicki, 3985 dusz. T. gm. ma 708 dm. (19 mur.), 5384 mk. (61 żyd.), obszaru 14425 mr., w tem ziemi dwor. 2883. Sąd gm. okr. IV i st. poczt. w Zwoleniu. W skład gm. wchodzą: Bartodzieje, Brzezinki, Dębnica wś i fol., Helenów, Janów, Jedlanka, Józefów, Kazimierzów, Karczówka, Linówek, Lucin, Łysocha, Łony, Melaniów, Praga, Strykowice Dolne i Górne, Tczów, Wilczy-Ług i Wincentów. *Br. Ch.*

Tczowska Wola, ob. *Rawica* 2).

Tczyca, w dok. z r. 1381 *Zdezyca*, w XV w. *Thsczycza*, wś i fol., pow. miechowski, gm. i par. Tczyca, odl. 12 w. od Miechowa, przy drodze do Żarnowca, poczta w Wolbromiu, posiada kościół par., w części murowany, szkołę początkową, dom przytułku dla starców i kalek. W 1827 r. było 53 dm., 402 mk. Dobra T. składały się w r. 1881 z fol. T. i Maryanów, rozl. mr. 817: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 407, łąk mr. 101, pastw. mr. 4, nieuż. mr. 18; bud. mur. 2, z drzewa 12; płodozm. 14-pol.; fol. Maryanów gr. orn. i ogr. mr. 209, pastw. mr. 6, lasu mr. 66, nieuż. mr. 6; płodozm. 10-pol. Wieś T. os. 57, mr. 400. Zawisza, bisk. krakow., nadał r. 1381 kościołowi w Chodowie dziesięciny stołu biskup. ze wsi „Zdzezyca alias Poramba“ (Kod. Małop., III, 338). W połowie XV w. wś T., blisko Żarnowca, miała kościół murowany z kamienia, p. w. św. Idziego. Należała w połowie do Jana Denowskiego h. Żubrzagłowa i Krzysztofa Szafrańca h. Starykoń. Były tu łany km., karczma z rolą, zagr. z rolą, od których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 17 grzyw., dawano klasztorowi w Imbramowicach; 2 karczmy z rolą należały do prob. w Tczycy. Proboszcz miał na swój użytek role i łąki. Dwa folw. rycerskie płaciły w części dziesięcinę pleb., w części klasztorowi (Długosz, L. B., II, 34, 35, III, 111). Według reg. pob. pow. książkiego z r. 1581 Stanisław Myszkowski miał tu 5 łan. km., 2 czynsz., 5 zagr. bez roli, 2 kom. bez bydła (Pawiński, Małop., 91). T. par., dek. miechowski, 2052 dusz. T. gmina należy do sąd. gm. okr. I w Miechowie, ma 6237 mk. (47 żyd), 16147 mr. obszaru. *Br. Ch.*

Tebber, u W. Pola *Teper*, rzeczka, w pow. hazenpockim (Kurlandya), dopływ rzki Allohksne (dopł. Durby).

Teberyńce, wś, w dawnym pow. żytomierskim. Podług rewizyi zamku żytomierskiego z 1545 r. należała drogą kupna do Jana Strybyla i bratanka jego Stecka (Jabłonowski, Rewizye, 131).

Techań al. *Tichań*, wś, pow. klimowicki, gm. Zabiełyszyn, ma 37 dm., 162 mk., folusz.

Techanowice, *Ciechanowice*, niem. *Zechsdorf*, *Stare* i *Nowe*, dwie gminy, w pow. opawskim, obw. sąd. witkowskim (Wigstadl). T. Stare mają 486 mk., T. Nowe 447, a należące do nich: Morsdorf ma 188 mk. i Zechsdorf Neu 259 mk.

Techlów, pow. Rawa Ruska, ob. *Tehlów*.

Techmany *Tetmany*, *Tuchmany*, folw. i wś, pow. gostyński, gm. Skrzany, par. Gostynin, ma 11 dm., 217 mk. Gorzelnia i pokłady torfu na obszarze 60 mr. Fol. należał poprzednio do dóbr Sieraków Mały; wś ma 6 mr. włośc.

Techniński poroh al. *Tiachińska zapora*, u Beauplana *Kniahinin*, poroh na Dnieprze (ob. t. II, 46), zagradza prawą odnogę rzeki, która się tu rozramienia, tworząc wyspę Kozłów.

Techtyn, wś, pow. mohylewski, gm. Cerkowiszcze, ma 47 dm., 352 mk., z których 52 zajmuje się wyrobem naczyń drewnianych,

30 wyrobem wozów, sań itp., 112 powroźnictwem, a 100 kobiet wyrobem płótna.

Tecie, wś i folw., pow. rossieński, gm. Sartyniki, par. Żwingie, o 88 w. od Rossień.

Teckenort, pow. elbląski, ob. *Stellinen.*

Teczaki, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Łuczaj (o 3 w.), okr. wiejski i dobra, Mostowskich, Oleszyn; 19 dusz rewiz.

Teha, rzeczka, w pow. mińskim, uchodzi do rzki Wieśnianki pod zaśc. Kluczniki.

Tehinia, *Tein*, *Tekin*, *Tiahinia*, dawna nazwa mta pow. Bendery (w gub. bessarabskiej).

Tehlów al. *Tekłów*, wś, pow. rawski, 30 klm. na płn.-wsch. od Rawy Ruskiej, 16 klm. od Uhnowa (sąd pow.), 7 klm. na płd.-zach. od urz. pocz., st. kol. i tel. w Bełzie. Na płd. leżą Chlewczany, na zach. Woronów, na płn. Staje i Witków, na wsch. i płd.-wsch. Prusinów (3 ostatnie w pow. sokalskim). Płn.-zach. część wsi przepływa Sołokija, tworząc podmokłą dolinę (201 mt. npm.), wzdłuż której przekopano kanał. Własn. więk. ma roli or. 264, łąk i ogr. 787, past. 250, lasu 304 mr.; wł. mn. roli or. 400, łąk i ogr. 644, past. 88 mr. W r. 1880 było 76 dm., 450 mk. w gm., 4 dm., 36 mk. na obsz. dwor. (450 gr.-katol., 20 rz.-kat., 14 izr., 2 innych wyzn.; 446 Rusinów, 28 Polaków, 12 Niemców). Par. rz.-kat. w Zniatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. uhnowski. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Tehna (węg.), ob. *Diworjanki.*

Tehrpat, łotewska nazwa *Dorpatu.*

Tehrwitte, ob. *Terweta.*

Teicha 1.) dobra i wś, pow. rozborski, par. ew. Daubitz, kat. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 319 ha, 2 dm., 34 mk. ew.; wś 99 ha, 36 dm., 194 mk. (2 kat.). 2.) **T.**, ob. *Hat.*

Teichau, 1397 *Teuch*, wś i fol., pow. wałbrzychowski, par. ew. i kat. Strzygłów. W r. 1885 fol. miał 79 ha, 1 dm., 7 mk. ew.; wś 14 ha, 13 dm., 87 mk. (9 kat.).

Teiche, ob. *Stawiska.*

Teichenau, 1307 *Tychenow*, wś i dobra, pow. świdnicki, par. ew. Świdnica, kat. Wirbna. W r. 1885 dobra miały 168 ha, 7 dm., 76 mk. (29 kat.); wś 22 ha, 24 dm., 194 mk. (86 kat.).

Teichfliess, ob. *Stawnica.*

Teichgraben, rzka, ob. *Sowinka.*

Teichhaus, wyb. do Wujeściska, pow. gdański górny, st. p. Szydlice, 2 dm., 13 mk.

Teichhof 1.) *Klein* al. *Augustthal*, posiadłość prywatna, pow. elbląski, st. p. i paraf. kat. Elbląg, o $^3/_8$ mili odl.; 38 ha (28 roli, 5 łąk, 1 lasu); 3 dm., 4 dym., 17 mk. (2 kat.). 2.) **T.** *Gross*, ob. *Roebern Klein.* 3.) **T.**, wyb. do Kłosówka, pow. kartuski, st. p. Kielno, 1 dm., 9 mk. *Ks. Fr.*

Teichhof 1.) dobra i wś, pow. kożuchowski, par. ew. Deutsch Wartenberg, kat. Fricdersdorf. W r. 1885 dobra miały 261 ha, 1 dm., 10 mk. (3 kat.); wś 72 ha, 21 dm., 77 mk. (12 ew.). Szkoła katol. 2.) **T.**, folw., w pow. raciborskim, ob. *Gorczyce.*

Teichnitz, ob. *Cichońcy.*

Tein, ob. *Tehinia.*

Teisdym, jezioro, w pow. reszelskim, ob. *Jeziorany* (t. III, 575).

Teisoara (532 mt. npm.) wzgórze złożone z pokładów mioceńskich, o 77 klm. na wsch.-płn.-wsch. od Suczawy, na pogórzu nadsereckiem. *Tad. Wiśn.*

Teistimmen, dobra ryc., pow. reszelski, st. p. Rothfliess.

Tejbery, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Wołkowyszki (odl. 6 w.), ma 7 dm., 70 mk. W 1827 r. 8 dm., 61 mk.

Tejna 1.) błoto, w pow. rzeżyckim, długie do $20^1/_2$ w., szerokie około 12 w., zajmuje do 114 w. kw. Droga z Warklan do Krejzburga oddziela go od błota Borowki. Na powierzchni błota rozrzucone jest 16 niewielkich jezior, z których znaczniejsze: Tejcza, Lisienia i Siksoły. Błoto to od płn.-zach. ogranicza rzka Iśleja, od płd. rz. Usza. Wypływają z niego rzki: Murmusta i Tejcza (dopływy jez. Łubań) i Narotka (dopł. Dźwiny). 2.) **T.**, niewielkie jezioro, w pow. rzeżyckim, śród rozległego błota Tejcza. 3.) **T.**, rzeczka, w pow. rzeżyckim, wypływa z błota t. nazwy i uchodzi do jez. Łubań. *J. Krz.*

Tejkiszki, wś, pow. wiłkomierski, oderwana od sstwa onikszciańskiego, wchodziła w skład sstwa kurklewskiego. W spisie urzędowym niepodana.

Tejkowicze, wś, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Koczerycze, o $1^1/_2$ w. od dawnej szosy bobrujsko-moskiewskiej, odl. o 3 mile od Bobrujska, ma 18 osad; grunta wzgórzysse.

Tejkowo, sioło nad rzką Wiaźmą, pow. szujski gub. włodzimierskiej, o 60 w. od Szui, ma 4 cerkwie, 251 dm., 1598 mk., targi tygodniowe i jarmark w dzień św. Trójcy. Rozwinął się tu od 1787 r. przemysł bawełniany. W 1868 r. było 7 fabryk, zatrudniających 1808 robotników i produkujących za 3802717 rs.

Tejpiny, wś i fol. nad rzką Marychą (Rudawką), pow. kalwaryjski, gm. i par. Udrya, odl. od Kalwaryi 53 w.; wś ma 15 dm., 107 mk.; fol. 3 dm., 7 mk. W 1827 r. 11 dm., 61 mk. W r. 1877 fol. T., oddzielony od dóbr Soboliszki, rozl. mr. 317: gr. or. i ogr. mr. 245, łąk mr. 50, past. mr. 10, nieuż. mr. 12; bud. z drzewa 6; gospodarstwo 4-polowe.

Tejsarów, wś, pow. żydaczowski, 12 klm. na płd.-zach. od Żydaczowa (sąd pow.), 6 klm. na płd.-wsch. od st. kol.-Bilcze-Wolica i urz. pocz. w Wolicy. Na płn. leżą Derszów i Demenka Leśna, na wsch. Pczany, na płd. Kaw-

czykąt, na zach. Lisiatycze (obie w pow. stryjskim). Na zach. nastaje pot. Tejserówka i płynie do Pczan, podążając do Dniestru. W dolinie Tejsarówki leżą zabudowania. Własn. więk. ma roli or. 319, łąk i ogr. 23, past. 3 mr.; wł. mn. roli or. 687, łąk i ogr. 10, past. 739 mr. W r. 1880 było 143 dm., 795 mk. w gm., 2 dm., 24 mk. na obsz. dwor. (752 gr.-kat., 47 rz.-kat., 20 izr.; 790 Rusinów, 14 Polaków, 15 Niemców). Par. rz.-kat. w Stryju, gr.-kat. w miejscu, dek. stryjski. Do parafii należy Kawczykąt. Cerkiew p. w. św. Mikołaja i szkoła etat. 1-klas. *Lu. Dz.*

Tejsarówka, potok, lewy dopł. Stryja, na pogórzu stryjskiem, w pow. żydaczowskim. Wypływa we wsi Tejsarowie, tuż nad granicą pow. żydaczowskiego i stryjskiego i płynąc równolegle do Stryja na płn.-zach. przez Pczany, Cucułowice i Turady, uchodzi do niego w Iwanowcach pod Żydaczowem, ubiegłszy od źródeł 12 klm. Brzegi przeważnie moczarowate. *Tad. Wiśn.*

Tejusze, fol., pow. olhopolski, gm. Demówka, par. Czeczelnik, przy drodze z Demówki do Leśniczego. Należy do wsi Demówki; własność Sobańskich. *X. M. O.*

Tejzowizna al. *Pachtarnia*, fol. i wś nad rz. Drwęcą, pow. rypiński, gm. i par. Osiek pod Brodnicą, odl. 17 w. od Rypina, ma 8 dm., 69 mk., 476 mr. (90 nieuż.). Fol. należy do dóbr Łapinóż.

Tejzy, jezioro, w pow. sejneńskim, o 3 w. na zachód od jez. Duś, przy wsi Tejzy. Brzegi bezleśne, wzgórkowate, ma 80 mr. obszaru.

Tejzy, wś nad jez. t. n., pow. sejneński, gm. i par. Święto Jeziory, odl. od Sejn 29 w., ma 60 dm., 493 mk. Między osadami włościańskiemi jedna z większych ma 116 mr. (90 roli, 25 łąk). W 1827 r. było 22 dm., 211 mk.

Tejżeniki, jezioro, w pow. sejneńskim, gm. Metele, ma 10 mr. obszaru.

Tejżeniki 1.) al. *Tejżenik*, wś, pow. sejneński, gm. i par. Święto Jeziory, odl. od Sejn 31 w., 43 dm., 370 mk., 18 os., 456 mr. Wchodziła w skład dóbr Metele. W 1827 r. 14 dm., 124 mk. 2.) **T.** al. *Tejżeniszki*, fol., pow. sejneński, gm. i par. Metele, odl. od Sejn 24 w., ma 1 dm. Fol. ten, w 1871 r. oddzielony od dóbr Metele, rozl. mr. 366: gr. or. i ogr. mr. 165, łąk mr. 63, past. mr. 7, lasu mr. 107, nieuż. mr. 24; bud. z drzewa 6.

Tekeliewka al. *Aleksandrowka*, mko w pobliżu rzki Berezowki, pow. aleksandryjski gub. chersońskiej, o 12 w. od mta powiat., ma 98 dm., 575 mk. Małorusów, cerkiew, gorzelnię, cegielnię, 3 jarmarki. Istnieje od 1780 r.

Tekijówka, mylnie, ob. *Teklijówka*.

Tekin, ob. *Tehinia*.

Tekladamów, folw., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Juraciszki, okr. wiejski Dowgierdziszki, o 45 w. od Oszmiany a 28 w. od Dziewieniszek, ma 1 dm., 8 mk. katol.; w 1865 r. własność Piotrowiczów.

Teklampol 1.) fol., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 46 w. od Poniewieża. 2.) **T.**, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Subocz, o 70 w. od Wiłkomierza.

Teklampol, wś, pow. krzemieniecki, ob. *Czajczyńce*.

Teklanowo, fol. do Wałdowa, pow. złotowski, st. p. W. Klonia; 1885 r. 2 dm., 44 mk.

Teklijówka (u Pochilewicza mylnie *Tekijówka*) al. *Stanisławczyk*, wś u źródeł Nebelówki, pow. humański, w 2 okr. pol., gm. i par. praw. Oksanina (o 5 w.), par. kat. Humań (o 52 w.), ma 100 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. 264 mk., 567 dzies. ziemi. Należy do klucza podwysoczańskiego Maryi z Potockich ks. Czetwertyńskiej.

Teklimyśl, wś nad Obrą, pow. kościański, o 3 klm. na płd. od Krzywinia, graniczy z Miąskowem; par. Czerwona Wieś, poczta w Krzywiniu (Kriewen), st. dr. żel. na Kąkolewie (Kankel); powstała w nowszych czasach (przed r. 1845); ma 10 dm., 54 mk. katol. i 67 ha (52 roli, 7 łąk, 1 zarośli).

Teklin 1.) wś, pow. nowomiński, gm. i par. Siennica, ma 57 mk., 51 mr. 2.) **T.**, fol., pow. nowomiński, gm. Łukowiec, par. Jeruzal, odl. 28 w. od Mińska, ma 18 mk. Fol. T., w r. 1883 oddzielony od dóbr Lipiny, rozl. mr. 395: gr. or. i ogr. mr. 250, łąk mr. 30, past. mr. 15, lasu mr. 94, nieuż. mr. 6; bud, z drzewa 7, las nieurządzony. 3.) **T.**, wś. pow. rawski, gm. Boguszyce, par. Żelechlinek, 8 dm., 63 mk., 140 mr. Wchodziła w skład dóbr Łochów. W 1827 r. było 13 dm., 59 mk. 4.) **T.**, kol. włośc., pow. łaski, gm. Widzew, par. Pabianice, ma 8 dm., 60 mk., 73 mr. 5.) **T.** al. *Pajęczna Górka*, kol., pow. piotrkowski, gm. Gorzkowice, par. Mierzyn, ma 12 dm., 64 mk., 233 mr. należących do drobnej szlachty. W 1827 r. było 5 dm., 36 mk., par. Sulmierzyce. 6.) **T.** *Łagiewniki*, fol., pow. wieluński, gm. Wydrzyn, par. Łagiewniki, odl. od Wielunia 19 w., 2 dm., 43 mk. W r. 1827 był 1 dm., 6 mk. W r. 1886 rozl. mr. 540: gr. or. i ogr. mr. 485, łąk mr. 46, nieuż. mr. 15; bud. mur. 3, z drzewa 4. 7.) **T.**, wś, pow. lubelski, gm. Krzczonów, par. Bychawa, ma 19 os., 215 mr. Jest to dawny Majdan, należący do Kosarzowa Górnego. Ob. *Kosarzów*. *Br. Ch.*

Teklin 1.) fol., pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupce, o 6 w. od Wołkowyska. 2.) **T.**, wś, pow. orszański, z kaplicą katol. paraf. Tełoczyn.

Teklina al. *Konoplanka*, wś, pow. czerkaski, w 3 okr. pol., gm. i par. praw. Orłowiec (o 5 w.), o 55 w. od Czerkas, ma 857 mk. (w 1863 r. 513 mk.). Należy do klucza orłowskiego hr. Mniszków.

Teklińce, ob. *Teklówka* 5).

Teklinapol, fol., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Gruzdowo, o 73 w. od m. Wilejki, 1 dm., 15 mk. katol.

Teklinopol 1.) fol. nad błotem, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Wilejka, okr. wiejski Barańce, o 5 w. od Wilejki, ma 1 dm., 20 mk., gorzelnię; w 1865 r. własność Skirmuntów. 2.) **T.** al. *Teklipol*, dwa fol., pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim; jeden z nich, własność Świętorzeckich. ma 12; drugi, od r. 1853 Żebrowskich, 18 włók. *A. Jel.*

Teklinów 1.) wś, pow. błoński, gm. Żyrardów, par. Wiskitki, leży na wschód od Żyrardowa, ma 23 os., 335 mk., 363 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Guzów. W 1827 r. 16 dm., 123 mk. 2.) **T.**, kol., pow. nowomiński, gm. i par. Wiązowna. Nie pomieszczona w nowszych spisach urzęd. 3.) **T.**, wś, pow. noworadomski, gm. Konary, par. Kruszyna, ma 17 dm., 106 mk., 286 mr. 4.) **T.**, os., pow. częstochowski, gm. i par. Przystajń. W nowszych spisach nie pomieszczona. 5.) **T.**, wś, pow. konecki, gm. i par. Gowarczów, odl. od Końskich 9 w., 11 dm., 69 mk., 104 mr. Wchodziła w skład dóbr Gowarczów. W 1827 r. było 3 dm., 19 mk. 6.) **T.** al. *Teklinowo*, wś, pow. sejneński, gm. Hołny Wolmera, par. Sejny (odl. 7 w.), ma 3 dm., 18 mk. W 1827 r. 2 dm., 33 mk. *Br. Ch.*

Teklinów 1.) fol. nad rz. Słouść, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. i gm. Smiłowicze (o 4 w.), par. katol. dawniej Smiłowicze teraz Ihumeń, odl. 23 w. od Mińska, ma około 8 włók; własność Weryhów. Grunta lekko szczerkowe. 2.) **T.**, fol. nad bezim. dopł. Brahinki, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. i gm. Brahin, należy do klucza brahińskiego Rokickich. Gleba wyborna, pszenna. *A. Jel.*

Teklinów 1.) fol., pow. ostrzeszowski (Kępno), o 15 klm. na płd. od Baranowa Kępińskiego, przy granicy szląskiej, pod Wodziczną; par. i poczta w Trzcinicy, st. dr. żel. w Łęce Opatowskiej o 10 klm.; 5 dm., 57 mk.; wchodzi w skład okr. dwor. Dzierżążnia. 2.) **T.** *Nowawieś*, wś, w tymże pow., o 10 klm. na wsch.-płn. od Kępna i o 4 klm. na płd.-zach. od Wieruszowa, pod Kierznem. Podzieloną jest na różne części; par. Olszowa (dawniej Wieruszów); poczta i st. dr. żel. w Podzamczu o 3 klm. Wieś zbiorowa i osady: Gruchot (2 dm., 9 mk.), Josephshof al. Teklinów II (2 dm., 26 mk.) i Hupka czyli T. III (2 dm., 23 mk.) tworzą okrąg wiej., mający 46 dym., 315 mk. (292 kat., 18 prot., 5 żyd.) i 383 ha (342 roli, 24 łąk, 3 lasu. Posiadłość „Naurath" al. Teklinów I tworzy odrębny okrąg dworski, mający 2 dm., 52 mk. (12 prot.) i 199 ha, z czyst. doch. grunt. 1483 mrk.

Teklinówka 1.) u Pochilewicza mylnie *Teklanówka*, wś na pr. brz. ruczaju Pohanki, pow. lipowiecki, w 2 okr. pol., gm. i par. kat. Lipowiec (o 7 w.), par. praw. Skitek, ma 101 mk. W 1863 r. było 14 sadyb, 79 mk., 88 dzies. ziemi włośc. Należała do dóbr Lulińce Sarneckich. 2.) **T.** al. *Draniczka*, *Zabara*, podług Pochilewicza także *Walerówka*, wś, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Potyjówka, par. praw. Czajkówka (o 2 w.), o 18 w. na zach. od Radomyśla, ma 98 mk., przeważnie pochodzenia szlacheckiego. Należy wraz z Czajkówką do Leona Michałowskiego.

Teklinowo 1.) dobra, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Dubiażyn, o 17 w. od Bielska. 2.) **T.**, folw., pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. maryjska, o 30 w. od Słonima.

Teklinpole, fol., pow. bobrujski, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Hłusk, o 54 w. od Ibumenia, ma około 7 włók, w glebie piaszczystej; własność Rajkiewiczów. *A. Jel.*

Teklinwil, fol. na pr. brzegu Dźwiny, pow. połocki, na wprost mka Ułły, posiada kaplicę katol. cmentarną par. Ułła.

Tekliny al. *Marcyanów*, fol., pow. kaliski, ob. *Marcyanów*. W 1827 r. 3 dm., 46 mk.

Teklipol, ob. *Teklinopol*.

Teklomir, fol., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniów, okr. wiejski Nowo-Aleksandrowo; w 1865 r. własność Zagórskich.

Teklów 1.) fol. nad rzką Bieliną, pow. brzeziński, gm. Łazisko, par. Chorzęcin, odl. 28 w. od Brzezin, ma 3 dm., 15 mk., 307 mr. (247 mr. roli), 6 bud. mur., 3 drewn. 2.) **T.**, fol., pow. kozienicki, gm. i par. Policzna, odl. od Kozienic 16 w., ma 1 dm., 4 mk., 182 mr.

Teklówka, *Teklewka*, wś, pow. klimowicki, gm. Zabiełyszyn, ma 36 dm., 146 mk.

Teklówka 1.) al. *Kajetanówka*, wś nad rzką Białoczem, dopł. Dniestru, pow. bałcki, okr. pol. i st. poczt. Krute, gm. Mołokisz, par. praw. Szerszyńce, katol. Raszków. Ob. *Kajetanówka*. 2.) **T.**, wś, pow. jampolski, okr. pol. i par. katol. Tomaszpol, gm. Komargród, par. praw. Sawczyna, przy drodze z Sawczyny do Ojczenaszówki, ma 23 osad, 114 mk., 136 dzies. ziemi włośc., 269 dworskiej. Powierzchnia równa, gleba glinkowata. Własność dawniej Marcina Smowkowicza, następnie Balickich. 3.) **T.**, przysiołek nad Surżą, dopł. Żwańca, pow. kamieniecki, okr. pol. Żwaniec, gm. i par. Orynin, przy drodze z Kamieńca do Orynina, ma 24 osad. Ob. *Rzepińce*. 4.) **T.**, wś, pow. kijowski, wraz ze wsią Janówką należała na początku b. wieku do klucza sta-

wiańskiego (ob. *Stawy*). W spisie urzędowym niepodana. 5.) **T.**, w dokum. *Teklińce*, wś, pow. mohylowski, okr. pol., gm. i par. katol. Szarogród, par. praw. Łozowa, na płd. od Szarogrodu, ma 116 osad, 510 mk., 473 dzies. ziemi włośc., 494 dworskiej. Własność dawniej ks. Henryka Lubomirskiego, następnie Biernackich. 6.) **T.**, słobódka nad Dniestrem, pow. mohylewski, okr. pol., st. poczt. i par. katol. Jaryszów, gm. Chońkowce, par. praw. Lipczany, ma 19 osad; pokłady fosforytu, przystań nad Dniestrem. Własność Sulatyckich. Ob. *Bernaszówka*. 7.) **T.**, wś przy ujściu Kamionki do Uszy (Użu), pow. owrucki, na płd.-wschód od Wiazówki. 8.) **T.**, wś, pow. owrucki, nad Jasieńcem, dopł. Sławoczny. 9.) **T.**, wś, pow. rówieński, w kluczu bereżeńskim, liczy 17 dm. 10.) **T.**, wś nad rz. Tarnawą, dopł. Dniestru, pow. uszycki, okr. pol. Dunajowce, gm. Rachnówka, par. katol. Supruńkowce, ma 18 osad. Należy do Supruńkowiec (ob.). *Dr. M.—J. Krz.*

Teklówka, zródłowy potok, w pow. tarnopolskim, ramię Kaczawy al. Baworowskiej Ruskiej, tworzącej w dalszym ciągu Terebnę, dopł. Gniezny, uchodzącej do Seretu. Przepływa przez Teklówkę, 8 klm. na zach. od Skałatu i zdążając ciągle na płn., przyjmuje z praw. brzegu strugę z fol. Baworowskiego, łączy się następnie z pot. Karolówka i tworzy w ten sposób Kaczawę. Długa do połączenia z Karolowką 3 klm. *Tad. Wiśn.*

Teklówka 1.) grupa domów w płd. części Kotówki, pow. husiatyński, między Niczławą a jej praw. dopł. pot. Żabim. 2.) **T.**, grupa domów w Magdalówce, pow. tarnopolski. 3.) **T.**, wś, pow. zaleszczycki, 18 klm. na płn., płn.-wsch. od Zaleszczyk, 12 klm. na płd.-wsch. od Tłustego (sąd pow., poczt.). Na płn. i wsch. leży Myszków, na płd. Błyszczanka, na zach. Uhryńkowce, Chartanowce, Hińkowce i Worwolińce. Z płd. części obszaru płynie struga, podążająca do Seretu. Oprócz zabudowań wsi jest grupa domów wśród lasu „Rożek“. Wznies. wynosi na płd. 330 mt. Własn. więk. ma roli or. 160, łąk i ogr. 42, past. 4, lasu 777 mr.; wł. mn. roli or. 91, łąk i ogr. 2 mr. W r. 1880 było 8 dm., 46 mk. w gm.; 5 dm., 21 mk. na obsz. dwor. (39 gr.-katol., 22 rz.-kat., 6 izr.; 40 Polaków, 27 Rusinów). Par. rz.-kat. w Tłustem, gr.-kat. w Myszkowie. 4.) **T.**, ob. *Różanówka. Lu. Dz.*

Teklowo, wyb, do Pierszczewa, pow. kartuski, st. p. Szymbark; 2 dm., 9 mk.

Tekluczyno, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Miory (o 5 w.), okr. wiejski i dobra, Mirskich, Staniulewo, o 48 w. od Dzisny a 31 w. od st. dr. żel. dynebursko-witebskiej Balbinowo, ma 2 dm., 15 mk. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.), 13·65 mr. gruntu.

Teklunowo, fol., pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 40 w. od Kowna.

Tekucza 1.) rzeczka, w pow. bałckim, prawy dopływ Siniuchy. Ma źrodło w lesie powyżej fol. dorożynickiego, mija Dorożynkę, Żółkiewkę, Berezową Bałkę, mko Ludwinkę (Józefpol) i pod wsią Oleszkami (Bohatynką) ma ujście. Długa około 15 w. 2.) **T.**, rzeczka, w pow. humańskim, prawy dopływ Jatrania, ma ujście pod wsią Tekucza. *X. M. O.*

Tekucza, wś nad rzką t. naz., dopł. Jatrania, pow. humański, w 2 okr. pol., gm. Ładyżynka (o 5 w.), par. katol. Humań (o 18 w.), ma 1338 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1673 mk. prawosł. i 91 katol., 3676 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Jana Bohosława, wzniesioną w 1844 r., na miejsce dawniejszej z 1798 r. Pierwotna cerkiew fundowaną była w 1762 r. Jedna z mogił nosi nazwę Soroki. Przepływający przez wś ruczaj wypływa z niewielkiego błotnistego jeziora, nazwanego Okniną al. Oknem, podług podania miejscowego bezdennego. Wś założoną została na początku zeszłego wieku; do 1809 r. wraz z sąsiedniemi wsiami należała do klucza humańskiego dóbr ks. Potockich. Sprzedana przez Bolesława hr. Potockiego Ludwikowi Szołajskiemu, przeszła w 1826 r. drogą wiana do hr. Henryka Tyszkiewicza, od którego w 1848 r. nabył Władysław Drzewiecki. Obecnie własność hr. Szuwałowa. *J. Krz.*

Tekucza z *Banią Świrską*, wś, pow. kołomyjski, 28 klm. na płd.-zach. od Kołomyi, 20 klm. na płd.-zach. od Peczeniżyna (sąd pow.), 12 klm. na płd.-zach. od urzędu poczt. w Jabłonowie. Na płn. leży Berezów Wyżny, na wschód Berezów Niżny i Akreszory, na płd. Kosmacz (w pow. kossowskim), na zach. Mikuliczyn (pow. nadworniański). Środkiem wsi płynie pot. Pleszywa i przyjmuje tu liczne dopływy z obu brzegów. Wznies. na granicy zach. sięga do 1037 mt. Własn. więk. (rządowa) ma łąk i ogr. 22, past. 100, lasu 895 mr.; wł. mn. roli or. 212, łąk i ogr. 1788, past. 250, lasu 9 mr. W r. 1880 było 270 dm., 1070 mk. w gminie (w Bani Świrskiej 34 dm., 127 mk.); 1029 gr.-kat. Rusinów i Hucułów, 41 izr. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. pistyński. We wsi cerkiew drewniana i szkoła etat. 1-klas. Znajdują się tu źródła słone, od dawnego czasu zasypane, i źródła nafty. *Lu. Dz.*

Tekuryszki, dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 8 w. od Poniewieża.

Telacka góra 1.) dyluwialne wzgórze na pogórzu pokuckiem, na obszarze wsi Chomczyn, 8·5 klm. na płn.-zach. od Pistynia, na granicy pow. kossowskiego i śniatyńskiego. Ku płn. wypływają z pod niego strugi zdążające do Krewolutki (dopł. Prutu); na płd.

stokach wytryska jedno z źródłowych ramion pot. Chomczyn, dopł. Rybnicy, a z nią Czeremoszu. 2.) **T. g.** (346 mt. npm.), zwana też *Chomową*, wzgórze dyluwialne na prawym brzegu Prutu, naprzeciw Zabłotowa, w pow. śniatyńskim. *Tad. Wiśn.*

Telacze (259 mt. npm.), dyluwialne wzgórze na nizinie nadbużańskiej, w pow. kamioneckim, 8 klm. na zach. od Buska. Po drugiej stronie Średniego pot. (dopł. Bugu), który płynie pod wzgórzem Telacze od strony płn., rozłożył się Stary i Nowy Milatyn. Brzegi Średniego pot. podmokłe i bagniste. *T. W.*

Telacze 1.) grupa domów w Olejowej Korolówce, pow. horodecki. 2.) **T.**, wś, pow. podhajecki, 11 klm. na płn. od Podhajec (sąd pow. i urz. poczt.). Na płd. leżą Mużyłów, Beckersdorf i Justynówka, na wsch. Uwsie, na płn. Kalne (pow. brzeżański), Szczepanów (pow. podhajecki) i Litiatyn, na zach. Sarańczuki (obie w pow. brzeżańskim). Wś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Koropca. Wchodzi on tu od płn. z Kalnego, przyjmuje od lew. brz. potok płynący t. zw. „Rejtarową doliną“ i wchodzi do Justynówki. W odległości 1 klm. na zach. od Koropca płynie jego prawy dopł. Masiówka od płn. z Kalnego na płd. do Mużyłowa. Nad strugą uchodzącą z praw. brzegu do Masiówki leżą zabudowania wiejskie (wzn. 384 mt.). Na zach. krańcu obszaru os. Dębniki. Przez zach. część wsi idzie gościniec podhajecko-brzeżański. Wzn. obszaru: na krańcu wsch. 404 mt., na zach. przy gościńcu 403 mt., w dolinie Koropca 332 mt. Własn. więk. ma roli or. 1119, łąk i ogr. 14, past. 18 mr.; wł. mn. roli or. 4538, łąk i ogr. 230, past. 51 mr. W r. 1880 było 157 dm., 888 mk. w gminie, 14 dm., 103 mk. na obsz. dwor. (897 gr.-kat., 73 rz.-kat., 17 izr., 4 innych wyznań; 116 Polaków, 875 Rusinów). Par. rz.-kat. w Kozowej, gr.-kat. w miejscu. We wsi cerkiew, szkoła fil. i kasa pożycz. gm. z kapit. 2513 złr. Na wzgórzu znajdują się rozwaliny zamku. Por. *Słoboda* 12.) (t. X, 801). *Lu. Dz.*

Teladowicze, białoruskie *Teladowiczy*, wś z zarządem gminnym, nad rz. Łotwą, dopł. Turyi, pow. słucki, w 3 okr. pol. i par. kat. Kopyl, odl. o 56 w. od Słucka. Własność niegdyś benedyktynów nieświeskich, którzy tu fundowali w 1792 r. dwie cerkwie, jednę paraf. p. w. św. Trójcy, drugą na cmentarzu grzebalnym. Obecnie cerkiew ma z dawnych zapisów około 6 włók gruntu, przeszło 1900 parafian; kaplice w Rymaszewie i Wieleszynie. Przy tej ostatniej 2 włóki ziemi. W r. 1875 paroch J. Narkiewicz zbudował w T. własnym kosztem nową cerkiew (Minsk. Ep. Wied., 1875 r., Nr. 5 i 6). Gmina składa się z 7 okręgów (starostw wiejskich), liczy 58 osad, 2669 włościan płci męs., uwłaszczonych na 7170 dzies. Szkółka wiejska. W skład gminy wchodzi 26 wiosek, 12 zaśc., 10 obszarów dworskich, 1 miasteczko, 17 folwarków, 8 drobnych osad. Gleba i łąki urodzajne, lasu dostatek. *A. Jel.*

Telaki (*Cielaki*), wś i folw. na rzką b. n., pow. sokołowski, gm. i par. Kossów, posiada stacyę dr. żel. na odnodze z Siedlec do Małkini, odl. 14 w. od Sokołowa, ma 64 dm., 568 mk., piec wapienny, pokłady wapienia. W r. 1827 było 47 dm., 328 mk. W r. 1871 fol. T. rozl. mr. 2076: gr. or. i ogr. mr. 867, łąk mr. 160, past. mr. 156, wody mr. 2, lasu mr. 400, zarośli mr. 450, nieuż. mr. 41; bud. mur. 1, drewn. 17; las nieurządzony. Wś T. Dolne os. 34, mr. 292. *Br. Ch.*

Telaki, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol. gm. Postawy (o 8 w.), okr. wiejski Kuropole, 69 dusz rewiz.

Telasze, wś, pow. witebski, przy trakcie z Witebska do Kołyszek.

Telatkowo, wś, pow. czerykowski, gm. Malatycze, ma 15 dm., 81 mk.

Telatniki, folw., pow. witebski, o 3 w. od rz. Łuczesy, gm. szczerbińska, miejscowość wzgórzysta. Okr. wiejski T. w 1868 r. miał 209 dusz rewiz.

Telatycze, dwa folw., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Rohacze, par. kat. dawniej Wielanowo, dziś Wysokie Litewskie, o 50 i $52^1/_2$ w. od Brześcia. Aleksander Jagiellończyk nadaje w 1502 r. dworzaninowi swemu Lewszy wś Telatycze, obejmującą 10 ludzi (M. L., 5), co Zygmunt I potwierdził Mikołajowi Lewszewiczowi, ciwunowi wileńskiemu, w 1507 r. (M. L., 8). Drugą połowę T. król Aleksander nadał dworzaninowi Hrydi i Tyszy Bykowskim, co Zygmunt w 1510 r. potwierdził dworzaninowi Ofanacowi Mikołajewiczowi Bykowskiemu (M. L., 8). Gniazdo rodziny szlacheckiej Telatyckich h. Belina. W 1764 r. Ludwika Telatycka wnosi T. jako posag Janowi Rawiczowi Witanowskiemu (Pam. Matuszewicza, II, 138), który wkrótce musiał ją sprzedać, gdyż w spisie dymów z r. 1789 nie ma o nim wzmianki. Znajdujemy podówczas następujących właścicieli: T., folw. dziedziczny Czyża, wojskiego brzeskiego, ze wsią t. n., ma 28 dym.; T., folw. dziedziczny Zborowskiego, ze wsią t. n., 28 dym.; T., folw. W. Włodka, pisarza ziems. brzeskiego, ze wsią t. n. i wsiami: Siemichoczą, Wierchopolem, Stoupcem, 18 dym.; T., folw. Mieszkowskiego Jakuba 1 dym; Antoniego Mieszkowskiego 1 dym; Kacpra Jundziłła $2^1/_2$ dym.; Krzysztofa Jundziłła $2^1/_2$ dym. (Akta podskarb., str. 44). W 1790 r. T. wraz ze wsiami Wierzchopolem, Stoupcami i Siemichoczą należy do hrabstwa

wysockiego i liczy 41 dym. (tamże, Nr. 35, str. 42). *M. R. Witan.*

Telatyn, wś, folw. i kol., pow. tomaszowski, gm. i par. r. gr. Telatyn, r. l. Rzeplin, odl. 26 w. od Tomaszowa, 14 w. od Tyszowiec, posiada cerkiew paraf. drewnianą, szkołę początkową, urząd gm. z kasą pożycz., 130 dm., 1026 mk. (80 r. l.) i 1626 mr. ziemi włośc. Kolonia, utworzona z gruntów dwors. w 1870 r. przez osadników Mazurów z pow. bocheńskiego i tarnowskiego, ma 110 dm., 560 mk., 906 mr. gruntu, 100 mr. lasu. Około 100 pni pszczół. Po rozparcelowaniu obszaru dworskiego (należącego do Teodora Kaszowskiego) pozostał obszar folwarczny około 240 mr. Cerkiew par., erekcyi niewiadomej; obecna pochodzi z r. 1761. Do par. należą filie: w Radkowie o 5 w. i Dutrowie o 4 w. T. gmina należy do sądu gm. okr. IV w Poturzynie, st. poczt. w Dołhobyczowie. Gmina ma obszaru 16920 mr. (9893 mr. dwors., 7027 włośc.), 610 osad włośc., 5797 mk. (3959 prawosł., 1355 kat., 15 żyd. śród stałej ludności). W gminie znajduje się 7 cerkwi, 1 kościół kat., 5 szkół począt., kasa wkładowo-zaliczkowa z kapit. około 3000 rs. W skład gminy wchodzą: Dutrów, Ługowce, Łykoszyn, Posadów, Rzeplin, Stara Wieś z przys. Borsuki, Telatyn, Żulice. *Br. Ch.*

Telatyn, włość w dobrach kniaziów Czetwertyńskich. Położenie jej nieznane. Może będzie to wieś t. n. w pow. tomaszowskim. Por. *Niemirów* (t. VII, 91).

Telatynka, przys., pow. jampolski, okr. pol. Tomaszpol, gm. Tymanówka, należy do wsi Eliaszówki, dawniej Czetwertyńskich, obecnie Jaroszyńskich.

Telawa al. *Telawka*, w dokum. *Tilewka*, wś, pow. krzemieniecki, na wschód od Krzemieńca.

Telbin, rzka, ob. *Terbin.*

Telcze, w 1577 r. *Tielcze*, na karcie Chrzanowskiego *Cielce*, wieś nad rzką Korminem, dopł. Styru, pow. łucki na płd. od Czartoryska. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1577 wś T. należy do włości czartoryskiej kn. Michała Czartoryskiego, ststy żytomierskiego, i płaci z 1 dymu (Jabłonowski, Wołyń, 46).

Telechany, mczko i dobra nad kanałem Ogińskiego, pow. piński, zarząd 4 okr. pol. i zarząd gminy w miejscu, par. kat. dawniej Łohiszyn, obecnie Pińsk (o 47 w.), przy trakcie z Mińska do Zapola oraz z Pińska do st. dr. żel. moskiewsko brzeskiej Kossowo. Ma 65 dm., 607 mk. Cerkiew p. w. św. Trójcy, erekcyi hetmana Michała Ogińskiego, uposażona z dawnych zapisów 4 włókami ziemi i 360 rs. annuaty od zarządu spławnego; około 1600 parafian i filia p. w. Opieki N. M. P. w Krajsku; kaplica kat. fil., z muru wzniesiona w 1817 r. przez Pusłowskiego; 2 synagogi żydowskie, przystań handlowa. W mku jest szpital, medyk, zarząd VI oddziału IX okręgu komunikacyi wodnej, szkoła konduktorów drogowych. Gmina T. składa się z 8 okręgów (starostw) wiejskich, ma 451 osad włośc., 2460 włościan płci męs., uwłaszczonych na 9390 dzies. ziemi. W obrębie gminy znajduje się mko T., 13 siół i wiosek, 3 dobra, 4 folw. Okrąg polic. (stan) obejmuje 4 gminy powiatu: T., Świętowola, Porzecze i Łohiszyn. Ogiński Michał założył tu fabrykę fajansu, na który sprowadzano glinę o 20 mil z Horodna, niedaleko Dąbrowicy Platerowskiej. Wyroby te narazie słynne, straciły na wartości, gdy fabryka wpadła w ręce żydowskie. Około 1819 r. dzierżawił ją Lewin Szewel, później całkiem upadła i została zamkniętą. W 1880 r. wielki pożar zniszczył mko. T. od bardzo dawnych czasów należały do rodziny kn. Dolskich, od których po kądzieli przeszły do ks. Wiszniowieckich a następnie w XVIII w. do ks. Ogińskich. Hetman Michał Ogiński położył wielkie zasługi wykopawszy kanał, łączący Szczarę z Jasiołdą, więc pośrednio morze Czarne z Baltykiem. Pierwotnie kanał ten zwał się Telechańskim (ob. Rastawiecki, Mapografia, 157). Od Ogińskich T. drogą kupna przeszły do Pusłowskich i dotąd są ich własnością. Klucz telechański obejmuje 41,378 dzies., przeważnie w puszczach i bagnach. *A. Jel.*

Telefuszczyzna, część Bohorodyczyna, w pow. tłumackim.

Telegijówka, wś, pow. bracławski, okr. pol., sąd, par. i poczta Niemirów (o 11 w.), gm. Rubań, ma 24 osad. Należy do Maryi z hr. Potockich Strogonowej. Por. *Krzykowce.*

Telekały, wś, w par. Majdan Księżpolski (dziś pow. biłgorajski). Podana w spisie z r. 1827 (19 dm., 100 mk.). W nowszych spisach urzędowych i na karcie wojenno topograficznej niepomieszczona.

Telelińce, wś u źródeł rzki Bałyżka, dopł. Muraszki, pow. jampolski, okr. pol. Murachwa, gm. Pieńkówka, par. kat. Mołczany, o 85 w. od Jampola, ma 142 osad, 794 mk., 801 dzies. ziemi włośc., 856 dwors. Cerkiew p. w. św. Michała, wzniesiona w 1739 r., uposażona 38 dzies., 1121 parafian. Włościanie wyrabiają łopaty, grabie i inne narzędzia gospodarcze. Dobra niegdyś Zamoyskich, następnie Trzecieskich, Makowieckich, obecnie Hryniewieckich i z Makowieckich Modzelewskiej. *Dr. M.*

Teleneszty, mko, w głębokiej dolinie rzki W. Czułuk, pow. orgijewski gub. bessarabskiej, o 40 w. na płn.-zach. od Orgijewa, ma 442 dm., 2348 mk., cerkiew, 4 domy modli-

twy żydowskie, targi co dwa tygodnie. Prawo miejskie otrzymało w 1796 r. Istniało podobno już za czasów dackich, dowodem czego są znajdowane w okolicach różne starożytne przedmioty.

Telenowszczyzna, wś wymieniona w r. 1507 w dziale Olechny Łozy; ob. *Rożów* (IX, 870).

Telepenki, w dokum. *Telepentyn Roh*, wś rząd. nad rzką Chomutnią, dopł. Kobylny, pow. winnicki, okr. pol. Strzyżawka, gm. Hawryszówka, par. kat. Winnica, ma 98 osad, 1119 dzies. ziemi. Cerkiew p. w. św. Paraski, wzniesiona w 1789 r.; kaplica kat. dekanatu winnickiego. Wchodziła w skład starostwa winnickiego. *Dr. M.*

Telepentyn Roh (w dokum.), ob. *Telepenki*.

Telepin al. *Telepino*, mko nad Taszlikiem Syrym, pow. czehryński, na pograniczu pow. czerkaskiego, w 2 okr. pol., gm. Bałandina, o 60 w. od Czehrynia a 240 w. od Kijowa odległe, ma 1312 mk. W 1808 r. było 104 dm., 1124 mk.; w 1863 r. 1494 mk. chrześcian i 494 żyd. Wraz ze wsią Berezówką al. Katerynówką ma 5779 dzies., z czego 859 dzies. przeszło do włościan na mocy umowy wykupnej. Posiada cerkiew p. w. Archanioła Michała, wzniesioną w 1848 r. na miejsce poprzedniej i uposażoną 41 dzies. ziemi. Do par. prawosł. należy wś Berezówka al. Katerynówka. Znajduje się tu gorzelnia i browar. Targi odbywają się co dwa tygodnie. Prawo miejskie otrzymał T. w 1816 r. W pobliżu znajduje się obszerny las Lebedyński. Gleba bardzo urodzajna. W zeszłym wieku należało do Śmiły i w 1775 r. było w posesyi Żołyńskich. Własność dawniej Katarzyny Dawydowej, następnie zięcia jej gen. Borozdina, poczem syna jego Leona. *J. Krz.*

Telepuny, wś nad Prypecią, pow. mozyrski, w pobliżu Mozyrza (o 2 w.), w gm. Skryhałowska Słoboda, ma 20 osad; miejscowość mocno wzgórzysta. Stanowi własność miasta Mozyrza. *A. Jel.*

Teleśnica, ob. *Telesznica*.

Telessen, dobra, ob. *Telssen*.

Teleszczewicze al. *Teleszewicze*, białorus. *Telaszczewiczy*, *Telaszewiczy* al. *Czeluszczewiczy*, wś, pow. mozyrski, w 2 okr. pol., gm. Kopatkiewicze (o 5 w.), odl. 40 w. od Petrykowa a 65 w. od Mozyrza, za poddaństwa należała do Jeleńskich. Posiada cerkiew paraf. p. w. św. Michała, uposażoną z dawnych zapisów dziedziców Jeleńskich około 3 włókami gruntu; przeszło 1000 parafian. *A. Jel.*

Telesze 1.) zaśc. szlach., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 50 w. od Dzisny, 2 dm., 13 mk. kat. 2.) **T.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Sitce (o 7 w.), 11 dusz rewiz.; należała do dóbr Dawydówka Rudominów. 3.) **T.**, sioło, pow. czerykowski, gm. Długie (Dołhoje), ma 90 dm., 287 mk. 4.) **T.**, sioło, pow. homelski, gm. Telesze, ma 248 dm., 736 mk., ambulatoryum wiejskie. Gmina ma 6982 mk. (2330 męż., 2640 kob. i 2012 dzieci), z których 89 męż. zajmuje się przemysłem leśnym, używając do pomocy 178 koni. W gminie znajduje się 24,919 dzies. lasów prywatnych. *J. Krz.*

Teleszewicze, wś nad rzką Pierekałką, lew. dopł. Suły, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. kat. Kojdanów (o 18 w.), gmina a dawniej i par. kat. Rubieżewicze (o 17 w.), odl. 40 w. od Mińska, ma 16 osad. Miejscowość falista, lasu mało, grunta urodzajne. *Al. Jel.*

Teleszewska Rudnia, pow. homelski, ob. *Rudnia* 104).

Telesznica *Oszwarowa* al. *Teleśnica*, wś, pow. liski, na praw. brzegu Daszówki (praw. dopł. Sanu), przy drodze do wsi Daszówki. Położenie obniża się z 453 mt. przy cerkwi na 414 mt. Wąską dolinę potoku ścieśniają wzgórza: od płd. Stożek (696 mt.), od płn. Jawor (742), Przysłop (549), i grzbiet Żuków (747 mt.). Szczytami temi idzie granica wsi. Jest tu 86 chat i 572 mk. (292 męż., 280 kob.); 377 gr.-kat., 170 rz.-kat., 1 prot., 24 izrael. Pos. większa z os.: Batorówka, Górna, folw. Średni, Hetmanówka i Lokspeizówka (Izraela Beera i współwł.) wynosi 163 mr. roli, 9 łąk, 20 past., 173 lasu, 1 nieuż., ogółem 364 mr.; pos. mn. 990 roli, 115 łąk, 249 past. i 912 mr. lasu. Par. rz.-kat. w Jasieniu a gr.-kat. w Daszówce. Graniczy na płn.-zach. z Łobozewem, na płn.-wsch. z Równią, na wsch. z Daszówką a na płd. z T. Sanną. 2.) **T.** *Sanna*, przyległa z poprzednią, leży na praw. brzegu Sanu. Przy folwarku, cerkwi i cmentarzu wzn. 403 mt., teren podnosi się nagle ku wschodowi w szczyt Stożek. Jestto podłużna góra, z dwoma szczytami, półn. (696 mt.) i płd. (688 mt.). Granica wsi idzie wzdłuż pot. Daszówki, na wschód od cegielni zwraca się na płd.-wschód przez oba szczyty Stożka, potem od płd. szczytu biegnie ku płd.-zach. działem wód pot. płynącego pod T. Sanną i pod Sokolem. Wś liczy 78 dm. i 581 mk. (306 męż., 275 kob.), 565 gr.-kat., 9 rz.-kat. i 7 izr.; ma parafię gr.-kat. z cerkwią murowaną. Pos. więk. (dr. Emanuela Roińskiego) ma karczmę, młyn i 2 folw., wynosi 329 roli, 38 łąk, 78 past., 456 lasu, 11 nieuż., 1 mr. 957 sąż. parcel budowl., ogółem 927 mr.; pos. mn. 831 roli, 53 łąk i ogr., 299 past. i 65 mr. lasu. Odl. od Ustrzyk 17·8 klm. Uposażenie parafii gr.-kat. (dek. zatwarnicki) składa się z 51 mr. roli, 3 mr. łąk, 16 sągów drzewa i 177 złr. dodatku. Do par. należy wś Sokole. *Mac.*

Teleszówka, wś nad rzką Horochowatką, pow. wasylkowski, w 3 okr. pol., gm. Win-

centówka (o 5 w.), o 73 w. od Wasylkowa, na płn.-wschód od Rokitnej, ma 2089 mk. W 1740 r. było 60 chat i do 550 mk.; w 1790 r. 90 chat i 744 mk.; w 1863 r. 1696 mk. i 4281 dzies. ziemi, z czego na mocy umowy wykupnej odeszło do włościan 1651 dzies. Posiada cerkiew p. w. Przemienienia, wzniesioną w 1758 r. w miejsce dawniejszej z 1724 r. i uposażoną 41 dzies. ziemi. W zeszłym wieku wś należała do klucza rokitniańskiego Karwickich, obecnie własność Gudim-Lewkowiczów.

Teleszyna al. *Tereszyna* al. *Pisa*, rzka, lewy dopł. Warty, wypływa pod wsią Głuchów, w pow. tureckim, płynie przez obszary wsi: Dobra, Żeronice, Przykona, Psary, wpada do Starej Warty z lew. brzegu pod Słomowem, ubiegłszy $3^1/_2$ mil.

Teleżyńce 1.) wś nad ogromnym stawem, przez który płynie rz. Ikwa (Ikawa), dopł. Bohu, pow. lityński, okr. pol., gm., par. kat. i poczta St. Sieniawa, sąd w Chmielniku, o 50 w. od Lityna, ma 45 osad, 312 mk., 319 dz. ziemi włośc., 407 dwors., 36 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Jana, wzniesiona w 1766 r., z 727 parafianami. Młyny wodne; hodowla bydła rasy szwajcarskiej. Wś bezleśna, grunta dobre. Do majątku należą wsi: Rusanówka i Ułasówka. Własność Dorożyńskich. Obok pamiętne pola Pilawskie. 2.) **T.**, wś skarb. nad Rośką, pow. taraszczański, pomiędzy Żywotowem a Tetyjowem, o 8 w. od każdego z nich, otoczona od zach. lasem, miała w 1863 r. 1570 mk. (5 kat., 7 żyd.). Posiada cerkiew p. w. Pokrowy, drewnianą, wzniesioną w r. 1789, w miejsce dawniejszej z 1725 r., odnowioną w 1857 r. i uposażoną 62 dz. ziemi. Podług wizyt. dziekana tetyjowskiego z 1741 r. do par. należało: 60 sadyb w T., 15 w Buhajówce i 40 w Hołodkach. Podług miejscowego podania wś wznosi się na miejscu starego grodu greckiego, zburzonego przez Tatarów, śladem którego mają być pozostałości dawnego obwarowania, znajdujące się na praw. brzegu Rośki, o 1 w. od T. W 1844 r. znaleziono we wsi naczynie gliniane, kształtu starogreckiego, mieszczące w sobie spalone kości ludzkie. W 1726 r. T. wraz z Czełnowicą należały do Wyżyckiego, kasztelanica wołyńskiego i stolnika pińskiego, a w 1738 r. do wdowy po nim. Przed 1832 r. własność Piotra Kopczyńskiego. 3.) **T.**, wś i folw., pow. zasławski. Folw. należy do białogródeckiego klucza dóbr sławuckich. *Dr. M.—J. Krz.*

Telężna al. *Telążna*, wś i folw., i *T. Leśna*, pow. włocławski, gm. Dobiegniewo, par. Kowal. Leży śród lasów błotnistych, ciągnących się niziną nadwiślańską, na płn.-wsch. od Kowala. T. ma 117 mk., 830 mr. folw. i 89 włościan. T. Leśna ma 63 mk., 390 mr. włośc. Wś ta wchodziła w skład dóbr Duninów (dawniej starostwo); ob. *Kowal.* W 1827 r. 12 dm., 97 mk. *Br. Ch.*

Telgart, niem. *Thiergarten*, wś, w hr. goemoerskiem (Węg.), u podnóża góry Kralowa Hola; posiada kościół paraf. gr.-kat., chów owiec, wyrób gontów, zdrój szczawiowy; w górach znajdują się piękne topazy; 1493 mk. Za króla Beli IV był tu założony zwierzyniec (zkąd nazwa niemiecka Thiergarten, przekręcona na słowackie Telgart), a król Maciej Korwin często tu swe łowy odprawiał.

Teliguł, *Teligol* al. *Tyliguł*, z tatars. *Deligol* (szalona woda), rzeka i jezioro (liman), w gub. chersońskiej. Rz. T. bierze początek w pow. bałckim z płd.-wschod. stoku wyżyny podolskiej, po upływie 3 w. wkracza do pow. ananiewskiego gub. chersońskiej, płynie w licznych zakrętach w kierunku płd.-wsch., pod mkiem Berezówką zatacza wielki łuk, poczem przybiera kierunek więcej południ. i ubiegłszy 141 w. uchodzi od płn. do limanu Teligulskiego. Z powodu znacznego spadku (źródła 695 st. npm.) podczas przyboru wiosennego płynie nadzwyczaj bystro szeroką doliną, lecz po upływie kilku dni wody spływają i rzeka prawie zupełnie wysycha. Wybrzeża urodzajne. Liman a właściwie jezioro T. ciągnie się z płn.-zach. na płd.-wschód i stanowi właściwe przedłużenie rz. T., która uchodzi do niego od płn. Długie 54 w., średnio szerokie $2^1/_2$ w., podług wymiarów Schweizera zajmuje 87·4 w. al. 1·81 mil kw. Do początku b. wieku liman T. łączył się bezpośrednio z morzem, dziś odgradza go naniesiony przez rzekę pas ziemi, szeroki do $3^1/_2$ w. W starożytności, w pobliżu rzeki, miała się znajdować dawna kolonia grecka Ordissos al. Odissos. Leżała ona w węgle, między Teligulskim limanem a Czarnem morzem. T. w dawnych wiekach zaledwie żeglownym był na 9 dni żeglugi. Brun powiada, że jeździł umyślnie na T. i nie udało mu się znaleźć żadnego zabytku ani pamiątki. Na kartach włoskich XIV i XV w. Teligulski liman nazwany *flor de lis*; Beauplan mówi: „Jezioro T. ma 8 mil długości, $^1/_7$ szerokości, naturalna grobla nie dopuszcza wodzie morskiej mieszać się z wodą jeziora; takie mnóstwo ryb znajduje się w niem ściśnięte, iż aż wodę zaśmierdza“. W pobliżu jest drugie jezioro, z którego, za ustaniem wody, sól biorą. Kozacy nad tą rzeką mieli naturalną fortecę, nie dostępną i nie zdobytą, jeziorami i trzcinami dokoła opasaną. Ale potem Tatarzy i Turcy pod nią się usadowili. W 1614 r. Bosego, osadzcę Berszady, na T. Tatarzy pogromili (ob. Pisma Żołkiewskiego, str. 223). W 1679 r. Turcy zaczęli budować zamki na T. (z listu Jana Sobieskiego). Niedaleko wsi Berezówki, tuż nad

rz. Teligułem, dziś jeszcze dochowały się ślady dawnych fotyfikacyi; rowy na sążni kilkanaście szerokie i głębokie i to liczne i w różnych miejscach. Przed niedawnemi laty przyjeżdżali do właścicieli Berezówki jacyś ludzie z Odessy, szukając pieniędzy; znaleźli fundamenta kamienne, strzemię srebrne, ostrze od włóczni srebrne i kubek srebrny. Mnóstwo mogił nad T.; wszystkie w jednym kierunku; najwyższa na gruntach wsi Zbrużawki. Na wierzchu mogił kamienie. W Berezówce mogiła długa, t. j. wał, na który koniem zaledwie wjechać można, tak stromy. Na T. od niepamiętnych czasów była grobla turecka, dotąd jej ślady. Kamienie kładzione bez wapna; między niemi przeciek wody. W bałkach mnóstwo studni tatarskich, kamieńmi obmurowanych; także pozarzucanych do wierzchu kamieniami. Jest tu bałka nazw. Kotłubija, nad którą przeszło czterysta śladów aułów, t. j. kwadratów bardzo regularnych; rów zewnątrz, rów wewnątrz. Czasami kwadrat wchodzi w kwadrat, i jeden od drugiego w równej odległości, co po skoszeniu trawy najlepiej widzieć się daje. *Ed. Rul.*

Teliłowce, wś, niegdyś w wwdztwie bracławskiem. Podług rewizyi zamku bracławskiego w 1545 r. wraz ze wsią Orynicze nad Dniestrem należy do Kudrenków (Jabłonowski, Rewizye, 126).

Telino, dobra, pow. horodkowski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Miszniewicze. W 1863 r. okr. wiejski T. Borsuczyno miał 190 dusz rewiz.

Telis, jezioro w okolicy Święcian, ob. *Ledis.*

Telki, wś, pow. szawelski, gm. Skiemie, o 62 w. od Szawel.

Telkowe Kominy al. *Tylkowe Kominy*, ob. *Kominy Telkowe.*

Telkowszczyzna, wś i dobra, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Lipniszki (o 5 w.), okr. wiejski Roubowicze, 24 dusz rewiz.; w 1865 r. własność Umiastowskich.

Telkwice al. *Telkowice*, niem. *Telkwitz*, dok. 1303 r. *Azmiten*, 1437 *Tulkoytedorf*, dobra rycerskie w Pomezanii, pow. sztumski, st. p. Pozylia (o 6 klm.), stacya kol. Mlecewo (10 klm.), par. kat. Kalwa; 233 ha (211 roli or., 11 łąk); 1885 r. 5 dm., 16 dym., 90 mk. (83 kat., 6 ew., 1 dys.). T. posiadali dawniej Grąbczewscy, od r. 1804 Donimirscy, r. 1885 Jan Donimirski na Buchwałdzie. R. 1303 dostali Prusacy Bute i Tulikoyte, potomkowie Prusaka Kropolto, dobra, które dziś zowią się Buchwałd. Od Tulikoytego otrzymała wś swoją nazwę, z czego widać, że tu osadził Polaków (ob. Kętrz., „O ludn. pols.“, str. 92). W T. znaleziono popielnicę bronzową, która się znajduje w gabinecie uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (ob. Sadowski: „Drogi handlowe“, str. 67). Por. *Ruditen.*

Tellaczki, wzgórze (346 mt.), na obszarze wsi Ilińce, w pow. dolińskim, nad doliną pot. Dubowiec (dopł. Prutu).

Tellitzkehmen 1.) *Gross* i *Klein*, wś i dobra nad rzką Romintą, pow. gumbiński, st. p. Walterkehmen. 2.) **T.** al. *Bodopoehnen*, wś, pow. piłkałowski, st. p. Lasdehnen.

Tellmitz, strumień, lewy dopływ Nissy, bierze początek w pow. grotkowskim, płynie przez Mogwitz, Hennersdorf, Geltendorf, Brzeźno Wielkie (Gross Briesen) i uchodzi do Nissy na obszarze gm. Winzenberg. Biegnie w ciągłych załamaniach śród rozległych łąk (około 2000 mr.), które często zatapia wylewami. Długość biegu 3 mile.

Tellsruhe, kol., w pow. olesińskim, ob. *Łomnicka Kolonia.*

Telmy 1.) wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Kosicze, o 7 w. od Brześcia. 2.) **T.**, wś, tamże, o 14 w. od Brześcia.

Telonka, wś, pow. miński, należy do dóbr Dubrowy.

Telsen, mylnie *Talzen*, jezioro, w okr. hazenpockim, par. grobińskiej (Kurlandya). Za pośrednictwem odpływu Aland łączy się z jez. Libawskiem.

Telsko (w dokum. z r. 1444), jezioro pod wsią Budow, w Pomeranii, pow. słupski; dziś Wałczków zwane. *Ks. Fr.*

Telssen, łotew. *Talsche*, dobra prywatne, w okr. hazenpockim, pow. i par. grobińska (Kurlandya). Do dóbr należą folw.: Klein Telssen, Roloff i Reegen.

Telszany, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 53 w. od Poniewieża.

Telsze, żmujdzkie *Telszej*, w kronikach krzyżackich *Talsen*, mto powiat. gub. kowieńskiej, pod 55°59′ płn. szer. a 39°55′ wschod. dług. od F., zbudowana na 5 wzgórzach, nad jez. Mastis, przy wypływie z niego strumienia Durbinas, odl. o 186 w. na płn.-zach. od Kowna a 53 w. na zach. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Kurszany. W 1890 r. było 11185 mk. (5613 męż. i 5572 kat.), w tej liczbie: 8 stanu duchownego, 238 szlachty, 118 kupców i obywateli, 10183 mieszczan, 619 stanu wojskowego i 19 cudzoziemców; podług wyznań zaś: 521 prawosł., 2152 katol., 37 starowier., 97 ewang., 8378 żydów. W t. roku zawarto 46 małżeństw, zmarło 187 osób (1·66%), przyrost ludności wynosił 20 dusz. W 1857 r. było 315 dm. (6 murow.), 5294 mk. (317 prawosł., 1629 katol., 79 ew., 3209 żydów); w 1870 r. zaś 376 dm. (11 murow.), 6481 mk. (1666 katol., 4399 żydów), 68 sklepów. Mto posiada cerkiew praw. murowaną (parafia 680 wiernych), kościół katol.

murow., kaplicę katol. na cmentarzu grzebalnym, 2 synagogi i 2 domy modlitwy żydowskie, szkołę dwu klasową miejską (w 1890 r. 215 chłopców, 70 dziewcząt), szkołę żydowską męzką rządową i żeńską prywatną; szpital miejski, aptekę, 3 lekarzy, st. poczt. (na trakcie Kowno-Możejki) i telegr. Do miasta należy 760 dzies. ziemi. W 1870 r. dochody wynosiły 2500 rs. Mieszkańcy zajmują się po części rzemiosłami (w 1870 r. 135 rzemieślników) i drobnym handlem, kilku zaledwie większych kupców prowadzi handel zbożem i lnem z Rygą i Lipawą. Przemysł fabryczny nieznaczny, ograniczał się w 1870 r. na 8 zakładach przemysłowych, produkujących za 10818 rs. (2 garbarnie z produkcyą 1613 rs., 2 dystylarnie z prod. na 1600 i 4 browary i miodosytnie, z produkcyą na 7600 rs.). Niewielkie jarmarki odbywają się: 13 czerwca, 2 sierpnia i 4 października, targi zaś co czwartek i piątek. Podług miejscowego podania miasto założone być miało przez rycerza Dżugas, który przy pomocy przyjaznych sobie duchów, wszędzie miał gromić Krzyżaków z niesłychanem męztwem, a taką siłą był obdarzony, że sam jeden maczugą swoją setki Niemców zabijał, dęby ogromne z korzeniem wyrywał itp. Podług innych podań rycerz ten nosił imię Tel al. Talsz. Dalej podanie głosi, że Dżugas (Talsz) wykopał jezioro i nad niem założył miasto. Przed śmiercią miał własną ręką usypać sobie mogiłę, w której został pochowany. Jakoż o pół mili za miastem, przy drodze do Olsiad, wznosi się wielki kurhan, który lud dotąd górą Dżuga nażywa; w pobliżu zaś leży wś Dżuginiany. Nadto kilka rodzin tego imienia znajduje się pomiędzy okolicznemi włościanami. Kroniki krzyżackie wspominają, że w 1317 r. marszałek zakonu odwiedził zbrojno dolinę Talsen czyli Telszewską. Następnie T. stanowiły dzierżawę królewską. Zygmunt III fundował w T. kościół farny p. w. św. Antoniego Padewskiego w 1612 r. i uposażył go ziemią. W 1626 r. Paweł Sapieha, podkanclerzy litewski, dzierżawca telszewski, osadził bernardynów na górze zwanej Insula, wznoszącej się w samym prawie środku miasta, z której rozciąga się rozległy widok na jezioro. Wymurował on im klasztor i kościół p. w. N. M. P. Loretańskiej, który około 1760 r. zgorzał i nakładem niejakiego Koszucia potem odbudowany, w 1794 r. został poświęcony, obecnie zamieniony na parafialny. Bernardyni utrzymywali szkołę publiczną, która do czasu zwinięcia (około 1830 r.) licznych miewała uczniów. W 1710 r. większa część mieszkańców padła ofiarą dżumy a w następnym roku (1711 r.) miasto zniszczone zostało przez Szwedów. W 1791 r. Stanisław August nadał Telszom przywilej locationis et renovationis, ogłosił je za miasto wolne Rzpltej i nadał herb z wyobrażeniem św. Stanisława, biskupa krakowskiego. Po przyłączeniu do Rossyi T. w 1796 r. zostały przemienione na miasto powiatowe namiestnictwa wileńskiego, od 1797 mto powiat. gub. litewskiej, od 1802 r. gub. wileńskiej a od 1842 kowieńskiej. Sstwo grodowe telszewskie obejmowało mto T. ze wsią Dżuginiany i folwarkami i podług spisów podskarbińskich z 1766 r. było w posiadaniu Józefa Zabiełły, który opłacał 2667 złp. 3 gr. kwarty. Na sejmie z 1773 r. Stany Rzpltej nadały te dobra narodowe w emfiteutyczne posiadanie Józefowi Zabielle, podkomorzemu nadwornemu, wyznaczając jednocześnie komisyą z 10 urzędników dla ostatecznego określenia granic sstwa, o które prowadzono liczne i długoletnie spory. Na tymże sejmie osobną konstytucyą, dla dogodności obywateli, przeniesiono sądy ziemskie dla 14 powiatów ks. żmujdzkiego do Szawel i odtąd sstwo to przestało być grodowem. Parafia katolicka, dekanatu olsiadzkiego, ma 7420 dusz. Filie: w Ejgirdziach, Nieworanach, Wiekszniannach, Nierymdajciach; kaplice w Mitkajciach, Stulpinach, Poswojgiach, Skurwidyszkach, Gintyłłach, Wambutach, Telszach (na cmentarzu) i w Nierymdajciach.

Telszewski powiat leży w płn.-zach. części gub. kowieńskiej, graniczy od północy z gub. kurlandzką, od wschodu z pow. szawelskim, od południa z pow. rossieńskim, od zachodu zaś z Prusami i zajmuje podług obliczenia akad. Koeppena 4786 w. kw. (498541 dzies.), podług Strjelbickiego 4694 w. kw., podług zaś pomiarów wojenno-topograficznych tylko 4666 w. kw. Największa długość (z płn. na płd.) wynosi 112 w., największa szerokość (ze wsch. na zachód) 84 w. Powierzchnia w ogóle jest wzgórzysta. Główny łańcuch wyniosłości przerzyna powiat prawie na dwie równe połowy w kierunku od południa ku płn.-zach. Zaczyna się on około jez. Birżulskiego, przechodzi na zachód od Telsz, wybrzeżem jeziora Płotelskiego, pod Szkudami, poczem wstępuje w granice gub. kurlandzkiej. Od Szkud oddziela się boczna gałęź ku mku Iłoki. Druga boczna gałęź idzie w kierunku od płd.-wsch. na zachód, od góry Szatryi na pograniczu pow. szawelskiego, przez gminę żorańską i płungiańską, dalej prawym brzegiem rz. Minii, przez gminę kretyngieńską, poczem wkracza do Kurlandyi, gdzie kończy się na wybrzeżu m. Baltyckiego t. zw. górą Biruty. W południowej części powiatu główne pasmo gór telszewskich oddziela kilka gałęzi, z których główna służy za dział wodny pomiędzy dopływami Jury i Minii, przechodzi przez mko Twery (w pow. telszewskim) i Chwejda-

ny (w rossieńskim) i kończy się za mkami Żwingi i Pogromoncie. Wzgórza te w ogóle nie są wysokie i nie mają urwistych zboczy, które po większej części są zajęte pod rolę. Średnia wyniosłość głównego łańcucha wynosi 588 st. npm. Najwyższe punkty znajdują się pod wsiami: Łopajcie pod Twerami (687·5 st.), Żwirbłajcie na płn. od Płungian (584·1 st.), Gudele między mkiem Borszczyce i jez. Płotelskim (560·4 st.), Rupejki pod Siadami (478), Petrajcie pod Żydykami (465·9 st.). Nizinna część powiatu opada niżej 200 st. npm. (Tarwidze 178 st., Jakubowo 168, Ruszczupie 161 st. npm.). Gleba przeważnie piaszczysta (63% ogólnej przestrzeni, w tej liczbie 13% lotnych piasków), dalej gliniasta (36%) i w nieznacznej tylko ilości (1%, 1560 dzies.) czarnoziemna. Piaski zaczynają się w południowej części około mka Wornie i ciągną się prawie bez przerwy około miasteczek: Żorany, Olsiady, Kalwarya, Masiady, Dorbiany, Szkudy do granicy gub. kurlandzkiej. W płn. części powiatu piasek pomieszany jest z czarnoziemem. W miejscowościach, w ktorych występuje piasek pomieszany ze żwirem, tam gleba staje się urodzajniejszą, gdzie zaś wierzchni pokład stanowi czysty, drobny piasek, tam ziemia prawie nic niewydaje. Zresztą nieurodzajność gruntu w niektórych miejscach wynagradzają bujne łąki, zwłaszcza w dolinach pomiędzy wzgórzami i na wybrzeżach rzek i strumieni. Z powodu wyniosłego położenia niema w powiecie większych rzek. Z istniejących wszystkie należą do zlewu morza Baltyckiego. Najważniejsze z nich: Minia al. Minga (ob.), przepływająca w granicach powiatu na przestrzeni około 130 w. i przybierając od lewego brzegu Ołontę i Korciankę. od prawego zaś Bobrungę i Sałantę; dalej Wenta al. Windawa, z Wyrwitą i Wardawą; Bartawa, Szwenta i Okmiana. Wszystkie te rzeki są niespławne. Jezior wielkich nie ma wcale, pomniejszych znajdzie się około stu. Największe z nich: Płotele (al. Wirksztа), w gm. Ginteliszki, mające do 7 w. długości a 3 w. szerokości i zajmujące około 1000 dzies., bardzo rybne; Łukszty (szerokie od $^3/_4$ do 3, długie do 6 w.), Birżulis (tejże wielkości), Mastis (szerokie do $1^1/_2$, długie do $3^1/_2$ w.), Tawsoła, Plinksztа i in. Błota zajmują przeszło 20000 dzies., t. j. $^1/_{24}$ część ogólnej przestrzeni. Znajdują się przeważnie na zachodnim zboczu wzgórz telszewskich. Największe z nich Teterwinie, pomiędzy mkami Wornie i Janopol, mające do 12 w. długości i do 2 szerokości. Z innych ważniejsze około mka Olsiady i ciągnące się od Telsz w kierunku płn.-wsch. ku granicy pow. szawelskiego. Z ogólnej przestrzeni powiatu, 448048 dzies. należy do właścicieli prywatnych i miast, w tej liczbie 230879 dzies. do włościan. Ziemi użytkowej znajduje się 368792 dzies. al. 82% (7496 pod osadami, 9385 pod ogrodami i sadami, 144735 roli orn., 140437 łąk i 66738 pastwisk), lasów 52170 dzies. al. 11% i nieużytków 27087, t. j. przeszło 6%. Lasy rządowe zajmują 19881 dzies. W 1890 r. było w powiecie (bez Telsz) 184786 mk. (w 1870 r. 146326 mk.), w tej liczbie 89075 męż. i 95711 kob. Pod względem stanów było: 183 stanu duchownego, 9224 szlachty, 198 kupców, 30432 mieszczan, 135805 włościan, 6673 stanu wojskowego i 1127 cudzoziemców, pod względem zaś wyznań: 2286 praw., 123 starowier., 144960 katol, 4923 ewang. augsb., 14 ewang. reform., 183 baptystów, 32286 żydów, 16 karaimów i 5 mahomet. W t. r. zawarto 1401 małżeństw, zmarło 5008 osób (2·79% ogólnej ludności), przyrost ludności wynosił 2238 osób. Pod względem etnograficznym massę ludności stanowią Żmujdzini (87%), dalej idą żydzi (12%) a nieznaczny tylko procent przypada na Polaków, Ruskich, Łotyszów i Niemców. Żmujdzini pow. telszewskiego są mniej flegmatyczni i podejrzliwi od swych współbraci a natomiast więcej weseli, rozmowni i gościnni. Z drugiej zaś strony rozwinęła się tu niepomiernie, w ostatnich czasach, mania procesowania się o lada drobnostkę i nadmierne pijaństwo, do czego przyczyniła się bliskość granicy i rozwinięte wskutek tego przemytnictwo oraz wielka liczba odpustów kościelnych, tak zw. tutaj festów i połączonych z nimi zwykle jarmarków (kiermaszów), liczba których dochodzi do 357, trwających niekiedy po kilka dni z rzędu. Ludność powiatu zamieszkuje, oprócz Telsz, 1291 miejsc zamieszkałych, w tej liczbie 1110 osad włościańskich różnej nazwy i 43 miasteczek, po większej części tylko wsi kościelnych (Aleksandrya, Barszczyce, Dorbiany, Ejgirdzie, Gadonów, Giegrany, Ginteliszki, Gorzdy, Gruszki, Iłoki, Jakubowo, Janopol, Kalwarya, Kontowcie, Korciany, Kretynga, Kulc, Lenkimy, Lepławki, Ławków, Ławkosady, Ławkożemy, Masiady, Medyngiany, Nierymdajcie, Nieworany, Olsiady, Pikiele, Płotele, Płungiany, Powondeń, Sałanty, Siady, Szaty, Szkudy, Twery, Tyrkszle, Wieszwiany, Wornie, Żemelany, Żłobiny, Żorany i Żydyki). Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 4 okr. policyjne (stany): Siady, Szkudy, Płungiany i Wornie, i 2 pograniczne rewiry policyjne: Gorzdy i Kretynga, oraz 18 gmin: Gadonów, Ginteliszki, Iłoki, Masiady, Olsiady, Siady, Szkudy, Tyrkszle, Żydyki (należące do 1 okr. pok. do spraw włośc.); Bernatowo, Dorbiany, Gorzdy, Korciany, Kre-

tynga, Płungiany, Sałanty, Wornie i Żorany (do 2 okr. pok. do spraw włośc.). Gminy obejmują w ogóle 39 okręgów (starostw) wiejskich. Pod względem sądowym powiat dzieli się na 4 rewiry sądów pokoju (w Telszach, Szkudach, Kretyndze i Płungianach) oraz 4 okręgi inkwirentów sądowych (sędziów śledczych): 1 i 2 w Telszach, Kretynga i Szkudy. Okręgi akcyzne znajdują się w Telszach, Siadach i Kretyndze (w ogóle w 1878 r. 3 gorzelnie, 25 browarów, 1 miodosytnia i 3 dystylarnie), trzy okręgi konskrypcyjne w Telszach, Szkudach i Płungianach. Pod względem oświaty publicznej, oprócz niższych szkół w Telszach, było w powiecie w 1877 r. 3 szkoły 1-klas. parafialne (Kretynga, Siady i Żemelany) i 17 szkółek ludowych, do których uczęszczało w 1890 r. 1044 dzieci (84 dziewcząt). Pod względem kościelnym powiat obejmuje: 2 parafie prawosławne (Telsze i Kretynga, z 1549 wiernymi), 2 parafie ewang. augsb. (Kretynga i Szkudy, z 3261 wiernymi) i 33 parafii katolickich, należących do dekanatów: olsiadzkiego, retowskiego, szkudzkiego i wornieńskiego. Mianowicie do dekanatu olsiadzkiego należą parafie: Telsze (filie Ejgirdzie, Nierymdajcie, Nieworany i Wieszwiany i 8 kaplic), Olsiady (filia Kienstajcie i 1 kaplica), Pikiele, Płotele (filie Berżory i Szatejki), Siady (filia Renów i 4 ka plice), Tyrkszle (filia Piewiany i 2 kaplice), Gintyliszki (filia Naciany i 1 kaplica), Kontowcie (filia Złobiny i 2 kaplice), Gadonów, Żemelany (1 kaplica), Żydyki (filia Ukrynie i 1 kaplica), Lepławki i Kalwarya (filie Barszczyce i Giegrany); do dekanatu retowskiego: Płungiany (2 kaplice), Kule (1 kaplica) i Gorżdy (filia Wieżajcie i 1 kaplica); do dek. szkudzkiego: Szkudy (filia Aleksandrya i 3 kaplice), Masiady (3 kaplice), Sałanty (filie Gruszławki i Kalnele i 1 kaplica), Korciany (filia Budry i 1 kaplica), Dorbiany (1 kaplica), Ławkożemy, Kretynga (filia Jakubów i 2 kaplice), Szaty, Iłłoki (2 kaplice) i Lenkimy; do dek. wornieńskiego: Wornie (1 kaplica), Wornie Stare, Twery (1 kaplica), Żorany (filie Ławkosady i Medyngiany i 1 kaplica), Janopol (1 kaplica), Powondeń i Ławków (filia Pojeziory i 1 kaplica); w ogóle 33 kościołów paraf., 22 kośc. filialnych i 42 kaplic. Pod względem sanitarnym szpitale wiejskie znajdują się w Siadach i Płungianach, ambulatorya zaś w Żoranach, Żydykach, Masiadach i Kulach; 9 aptek normalnych (Telsze, Siady, Szkudy, Sałanty, Płungiany, Gorżdy, Wornie, Pikele i Kretynga) i 3 apteki wiejskie (Iłłoki, Żydyki i Dorbiany); lekarz powiatowy, 2 lekarzy wiejskich, 3 lekarzy wolnopraktykujących w Telszach i 14 w powiecie, 13 felczerów wiejskich i 3 akuszerki wiejskie. W środki komunikacyjne powiat telszewski bardzo jest ubogi. Droga żelazna lipawo-romeńska przechodzi na nieznacznej przestrzeni przez północno-wschodni zakątek powiatu i ma stacyą Łusza, leżącą w pobliżu granicy pow. szawelskiego i gub. kurlandzkiej. Dróg bitych (szosy) powiat nieposiada; zwykły trakt pocztowy (Kowno-Możejki) przecina powiat na przestrzeni około 80 w. i ma 4 stacye (Wornie, Żorany, Telsze i Siady). Drogi handlowo-komunikacyjne, utrzymywane zresztą w dość dobrym stanie, idą; z Kretyngi na Dorbiany i Sałanty do Płungian; z Kretyngi przez Korciany, Płungiany do Telsz; z Płungian do Retowa; z Siad do Możejek; ze Szkud do Iłłok; ze Szkud do Prekuln; z Żoran do Worń; z Telsz do Siad i z Worń do Kołtynian. St. poczt.-tel. są; Gorżdy, Kretynga, Płungiany, Sałanty, Siady, Szkudy, Telsze, Wornie i Żorany; st. poczt. Łusza i st. telegr. pomocnicze: Kurtowiany i Płotele. Pomimo ubóstwa gleby powiat należy do czysto rolniczych. Oprócz uprawy zboża, kwitnie nadto hodowla lnu. W ciągu 1878—87 r. zebrano rocznie średnio około 22900 czetw. pszenicy, 262900 żyta, 182400 owsa, 142500 jęczmienia, 9500 różnych zbóż jarych i 116900 pudów włókna lnianego. Hodowla bydła dość rozwinięta, w powiecie bowiem jest około 48000 sztuk koni, przeszło 66000 bydła rogatego, przeszło 53000 owiec, około 37000 świń, do 8000 kóz. Włościanie posiadają 237076 dzies. ziemi (8066 nieużytków), z której płacą 223535 rs. 08 kop. wykupu. Kasy pożyczkowo-wkładowe gminne znajdują się w Telszach, Płungianach i Żydykach; suma obrotów w nich w 1890 r. wynosiła do 230000 rs. Przemysł fabryczny prawie nieistnieje, jakkolwiek wykazy urzędowe podają 137 zakładów przemysłowych w powiecie, produkujących za 90000 rs. W tej liczbie mieści się 72 młynów i wiatraków, 25 drobnych garbarni i 16 browarów piwnych. Z ważniejszych zasługują na uwagę: browar w Szatejkach, 1 gorzelnia z produkcyą 16000 rs. i fabryka zapałek, produkująca za 3200 rs. Przemysł rękodzielniczy zatrudniał 2716 ludzi (1726 majstrów, 564 robotników i 426 uczniów), t. j. około 7% ogólnej ludności miejskiej. Handel spoczywa wyłącznie w rękach żydów, zamieszkujących w przeważnej liczbie Telsze i liczne miasteczka. W powiecie odbywają się liczne jarmarki (kiermasze), z których najważniejsze w Kalwaryi i Siadach. Komory celne od strony Prus są w Gorżdach i Kretyndze. Marszałkami szlachty powiatu telszewskiego byli (w porządku alfabetycznym): Czapski Adolf h. Leliwa (1848, 55), Czapski Maryan (1858), Daniłowicz N., h. Sas,

Frejen Józef (1825), Gadon Włodzimierz (1809—12; powtórnie 1830), Górski Leopold h. Nałęcz (1817—21), Górski Tytus, Jankowski Julian h. Jastrzębiec (1820), Ogiński ks. Michał h. Oginiec (1875), Piłsudzki Jan Chryzostom h. Komoniak (1807—12), Piłsudzki Stanisław, Plater hr. Józef hr. Trzytramy (1796—1800), Plater hr. N. (około 1830), Putkamer Jerzy h. Bradacice (1805), Roenne baron Antoni, Roenne br. Feliks. Opisy powiatu telszewskiego wydali: Gadon (Wilno, 1846) i Hukowski (Kowno, 1890, w odbitce z Pam. Kn.). *J. Krz.*

Telszewska dyecezya, do 1840 r. zwana *Żmujdzką*, obejmuje gub. kowieńską i kurlandzką. Zawdzięcza byt swój Władysławowi Jagielle, który ją fundował w 1416 r. Pierwszą stolicę tego biskupstwa ustanowiono w Miednikach (dziś Wornie). Tutaj to Jan Rzeszowski, biskup lwowski, i Piotr Krakowczyk, biskup wileński, wyświęcili w 1417 r. na pierwszego biskupa Macieja Żnina, rodem z Wilna. Pierwiastkowe uposażenie katedry było bardzo szczupłe, gdyż dochody były w życie, miodzie i małej kwocie pieniędzy. Dopiero Witold, zostawszy wielkorządcą Litwy z ramienia Jagiełły po 1421 r., przydał biskupowi nader rozległe dobra na Żmujdzi. Przez lat 57 katedrę stanowił mały drewniany kościołek, dopiero w 1464 r. biskup Jerzy wystawił większy murowany p. w. św. Piotra i Pawła. Biskupi w Miednikach mieli udzielną książęcą władzę. Pierwiastkowo nazwę swą brali od Miednik, swej stolicy, później dopiero nazwę tę zastąpioną obszerniejszą od prowincyi, i ztąd biskupi tytułowali się żmujdzkiemi, ponieważ władza ich na całe księstwo się rozciągała. Biskup miał trzech sufraganów. Pierwszy uposażony został w r. 1621 przez biskupa Stanisława Kiszkę który na utrzymanie jego zapisał dziedziczne dobra swe Dokszyce w pow. oszmiańskim, dalej majątek ziemski kapitulny Kołtyniany i plac w Worniach na pobudowanie domu dla sufraganów. Sufragan ten zwał się żmujdzkim. W XVIII w. powstała druga sufragania miednicka, po 1847 r. zaś, gdy na mocy konkordatu gub. kurlandzka przeszła z dyecezyi wileńskiej do żmujdzkiej, przybył trzeci sufragan kurlandzki. Obecnie dyecezya telszewska liczy 17 dekanatów w gub. kowieńskiej, mianowicie: abelski z 14 parafiami, botocki z 12 parafiami, janiszkowski (Janiszki) z 13 parafiami, kowieński z 13 paraf., krozki z 9 paraf., nowoaleksandrowski z 11 paraf., olsiadzki z 13 paraf., poniewieski z 12 paraf., retowski z 12 paraf., szadowski z 10 paraf., szkudzki z 11 paraf., szydłowski z 10 paraf., uciański z 15 paraf., wieksznianski z 10 paraf., wieloński z 12 paraf., wiłkomierski z 17 paraf., worniеński z 9 paraf., i dwa dekanaty w gub. kurlandzkiej: kurlandzki z 10 paraf. i semigalski (iłłukszteński) z 8 parafiami. Liczy 218 parafii, 133 kośc. filialnych, 183 kaplic, 1049699 wiernych. Klasztory męzkie są: w Rossieniach, Kalwaryi i Kretyndze, żeńskie w Kownie, Krożach i Krokach. Siedzibą biskupa i kapituły katedralnej obecnie jest Kowno, gdzie też znajduje się i seminaryum dyecezyalne, liczące w 1891 r. 131 alumnów. Szereg kanoniczny biskupów rozpoczyna Maciej Wilnianin od r. 1417—1421; 2-gi z kolei jest Mikołaj Polak od 1431—1433; 3) Marcin z Łuknik, tylko przez pół roku dyecezyą rządził; 4) Piotr około r. 1435; 5) Jakub Raudonas; 6) Bartłomiej Mazur; 7) Jerzy Wilnianin † 1464 r.; 8) Maciej Powała † 1473; 9) Bartłomiej; 10) Marcin Merawa; 11) Marcin III; 12) Mikołaj Radziwiłł, ks. na Goniądzu i Modelach do r. 1522; 13) Mikołaj Wiżgajło od r. 1529 do 1531, dawniej biskup kijowski; 14) Jerzy Talat; 15) Wacław Wierzbicki † 1555; 16) Jan Domaniewski † 1563; 17) Stanisław Narkustis nominat † 1564; 18) Wiktoryn Wierzbicki nominat, poszedł na biskupstwo łuckie r. 1566; 19) Jerzy Pietkiewicz † 1574; 20) Melchior Giedrojć † 1608; 21) Mikołaj Pac † 1619; 22) Stanisław Kiszka † 1626; 23) Abraham Wojna do r. 1631; 24) Melchior Gejsz. Eliaszewicz † 1633; 25) Jerzy Tyszkiewicz † 1649; 26) Piotr Parczewski † 1658; 27) Aleksander ks. Sapieha do r. 1667; 28) Kazimierz Pac † 1692; 29) Jan Kryszpin Kirsztein † 1710; 30) Jan Mikołaj Zgierski, dawniej biskup smoleński † 1714; 31) Paweł Franciszek Sapieha † 1715; 32) Aleksander Horain, b. biskup smoleński † 1735; 33) Józafat Karp † 1739; 34) Antoni Tyszkiewicz † 1763; 35) Jan Łopaciński † 1778, 36) Stefan Jan ks. Giedrojć † 1801; 37) Józef Arnolf ks. Giedrojć † 1838; miał dwóch braci Ignacego i Szymona Giedrojciów swymi syfraganami; 38) Maciej Wołonczewski od 1860— 1875; 39) Mieczysław Pallulon. *J. Krz.*

Telszys, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopł. Tawsoli (lew. dopł. Potekli, lew. dopł. Wirwity).

Telukiszki, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki (o 3 w.), okr. wiejski Seniszki, o 31 w. od Święcian, ma 5 dm., 41 mk. katol. (19 dusz rewiz.).

Teluszany, wś skarbowa, pow. święciański, w 1 okr. pol., o 7 w. od Święcian, ma 7 dm., 81 mk. katol.

Telnica, w spisie urzęd. *Tylowica*, wś i dobra, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, o 19 i 20 w. od Białegostoku. Ze

wzgórzy pod wsią T. i Wielki Folwark bierze początek rz. Supraśl.

Telwin al. *Tolwino*, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Siemiatycze, o 36 w. od Bielska, w dawnej parafii Dziatkowice, w 1712 r. miała 20 włók szlacheckich.

Telże, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 44 w. od Poniewieża.

Telajcie, wś, pow. maryampolski, gm. Freda, par. Godlewo, odl. od Maryampola 45 w., ma 15 dm., 100 mk., 185 mr. Wchodziła w skład dóbr Freda Dolna.

Telłuszy, właściwie *Cieluszy*, białoruskie *Ciałuszy*, wś, pow. bobrujski, gm. Turki, o 15 w. od Bobrujska, 7 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Kowale, ma 54 osad; cerkiew paroch. z 1830 r., p. w. św. Trójcy, ma z dawnych zapisów około 45 mr. gruntu, około 1500 parafian; filia p. w. św. Michała w Pankratowiczach, uposażona $4^1/_2$ mr. gruntu. Miejscowość poleska, piaszczysta. Mieszkają tu od dawnych czasów rozkolnicy bezpopowcy. *A. Jel.*

Temaniany, dobra, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 36 w. od Poniewieża.

Temberszczyzna al. *Uzin*, wś nad rzką Uzką, pow. wasylkowski, w 3 okr. pol., gm. Błoszczyńce, o 43 w. od Wasylkowa, ma 2120 mk. (w 1863 r. 1758 mk.). Posiada cerkiew drewnianą, p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1842 r. na miejsce poprzedniej z 1775 r. i uposażoną 51 dzies. ziemi. Wś bezleśna, otoczona bujnemi stepami. Osiedlona w drugiej połowie zeszłego wieku (około 1773 r.) przez rotmistrza Temberskiego. Należy do Białocerkiewszczyzny. Od 1818 r. istnieje w T. słynna stadnina koni.

Temerowce, wś, pow. stanisławowski, 24 klm. na płn.-zach. od Stanisławowa, 12 klm. na płd.-zach. od Halicza (sąd pow., urz. pocz., st. kol. i tel.). Na płn. leżą Siedliska i Błudniki, na wsch. Błudniki i Sokół, na płd. i płd.-zach. Medynia, na zach. Wojniłów (obie w pow. kałuskim). Płd.-wsch. część przepływa Łomnica. Na lew. jej brzegu leżą zabudowania (wzn. 234 mt.). Płn. część obszaru lesista. Własn. więk. ma roli or. 37, past. 87, lasu 291 mr.; wł. mn. roli or. 240, łąk i ogr. 140, past. 59 mr. W r. 1880 było 68 dm., 373 mk. w gm. (345 gr.-kat., 28 izr.; 365 Rusinów, 8 Niemców). Par. rz.-kat. w Wojniłowie, gr.-kat. w miejscu, dek. halicki. Do par. należą Siedliska. We wsi cerkiew p. w. Narodz. Chr. P. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., dzierżawy Ostrów, w ziemi halickiej. W lustracyi z r. 1765 (Rkp. Ossol., 1892, str. 13) czytamy: „Ta wś podług inwentarza czyni intraty na rok zł. 1094 gr. 19. Arendy karczemnej płaci po zł. 300, która w sumę 1094 zł. wchodzi". Pod względem gieologicznym badał okolicę Łomnicki (ob. „Formacya gipsu na zach.-płd. krawędzi płaskowzgórza podolskiego", Kosmos, VI. 177). Opis wsi podano w „Słowie" (Lwów, 1864, Nr. 69 i nn.). W 1545 r. T. wraz z Kołodziejowem przeszły w posiadanie (dzierżawę?) Mikołaja Reja. *Lu. Dz.*

Temeszów z os. *Wincentówką*, wś, pow. brzozowski, na lewym brzegu Sanu. Rzeka tworzy tu silne zagięcie ku zach., tak że otacza wś od wschodu i północy. Wznies. wynosi 304 mt.; teren jednak podnosi się ku płd. koło folw. Wincentówki do 453 mt. Z tej strony otacza osadę las. Par. rz.-kat. w Dydni (na zachód) a gr.-kat. w Końskiem. Wś ma 72 dm. i 510 mk.; 470 rz.-kat., 27 gr.-kat. i 13 izrael. Pos. większa (Włodzim. Dwernickiego) ma gorzelnię, 219 mr. roli, 5 mr. ogrodu, 49 mr. past., 254 mr. lasu, 4 mr. nieuż., 1 mr. 747 sąż. parcel budowlanych, ogółem 533 mr.; pos. mn. 268 mr. roli, 32 mr. łąk, 36 mr. past. i 4 mr. lasu. We wsi jest szkoła ludowa fil. Graniczy na wsch. z Horoszówką, na płd. z Wytryłowem. *Mac.*

Temieniec, potok, dopł. Bystrej, uchodzącej do Kłodnicy (Uliczanki) a z nią do Dniestru (pow. drohobycki), wypływa na płn.-wschod. lesistych stokach grzbietu karpackiego Popowska-góra (818 mt. npm.) — Bełejów (775 mt.), w poziomie około 500 mt. i upłynąwszy 5·5 klm. ku wsch.-płn.-wsch. uchodzi, w poz. około 350 mt., w Bystrej, 4 klm. na płn.-wschód od Ulicznego, do pot. Bystra.

Teminy, zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Łosznica. *A. Jel.*

Temna, rzka, w pow. hajsyńskim, lewy dopływ w Taszliczki. Ma źródło powyżej wsi Oknicy, mija tę wś, Temnę, Perejampol, poniżej której ma ujście. *X. M. O.*

Temna, wś nad rzką Temną, dopł. Taszliczki, pow. hajsyński, okr. pol. i par. Ternówka, gm. Chaszczowata, o 64 w. od Hajsyna, ma 144 osad, 722 mk. (70 jednodworców), 723 dzies. ziemi włośc., dworska w częściach: 1518 dzies. do udiełów, 81 dzies. ziemi cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesioną w 1870 r., z 1404 parafianami. Gleba czarnoziemna. Dawniej własność Świejkowskich i Zalutyńskich.

Temnik, ramię pot. Pozen, dopł. Suczawy, w pow. radowieckim. Na równinie rozciągającej się na płn. od Radowic, oddziela się od pot. Pozen ku płd., zdążając ku Radowcom; tu przyjmuje z praw. brzegu trzy strugi, między niemi pot. Fontinell, poczem zwraca się bardziej na płd.-zach. i wijąc się w zygzakach, zmierza do Satulmare, gdzie wyginając się ku płd. uchodzi do Suczawy. W obrębie Satulmare dzieli się na liczne ramiona, łączą-

ce się jednak jeszcze przed ujściem Temnika, skutkiem czego tworzą kilka wysp, na których jest zbudowaną część miasta. Długość biegu T. 10·5 klm.; poniżej Radowic porusza liczne młyny. Równina, którą przerzyna, utworzoną jest przez dyluwialne utwory, zarówno jak i wzgórze Czucei (391 mt. npm.), znajdujące się w widłach między T. a Sahą. W dolnej połowie biegu T. ciągnie się wzdłuż koryta szeroki pas dzisiejszych napływów rzecznych. *Tad. Wiśn.*

Temnikow, miasto powiat. gub. tambowskiej, na praw. brzegu rz. Mokszy, pod 54° 38′ płn. szer. a 60° 52′ wsch. dłg., o 327 w. na płn.-zach. od Tambowa. Ma 884 dm. (12 murow.), 6592 mk. (23 kat., 4 prot., 17 żyd., 7 mahom.), 8 cerkwi mur., 45 sklepów, szpital miejski, st. poczt. Własność mta stanowi 3225 dzies. ziemi i 27 sklepów; dochody w r. 1872 wynosiły 8554 rs. Mieszkańcy zajmują się po części rzemiosłami, zarobkiem w fabrykach i na miejscowej przystani, handlem i rolnictwem. W 1872 r. było 25 fabryk, zatrudniających 173 robotników i produkujących za 93155 rs. Handel nieznaczny, głównie drzewem, dziegciem, po części zbożem i konopiami. Jarmark odbywa się od 15 do 28 lipca. Miasto założone zostało w 1536 r. dla obrony od napadu Nogajców i Tatarów krymskich, niszczone niejednokrotnie, zwłaszcza zaś podczas buntu Steńki Razina, od 1708 zaliczone do gub. kazańskiej, włączone w 1732 r. do gub. woroneskiej, zostało w 1779 r. mtem powiat. namiestnictwa a następnie od 1796 r. gub. tambowskiej.

Temnikowski powiat zajmuje płn.-wsch. zakątek gubernii i podług wymiarów Strjelbickiego ma 97·12 mil al. 4700 w. kwadr. Powierzchnia powiatu przedstawia nizinę równą, błotnistą i lesistą, nachylającą się ku płd.-zach. Gleba przeważnie piaszczysto-gliniasta. Obfituje w rudy żelazne, przerabiane w miejscowych fabrykach. Wszystkie rzeki powiatu należą do dorzecza Mokszy, dzielącej powiat na dwie prawie równe części i spławnej na całej przestrzeni. Z dopływów jej ważniejsze: Satis, Wad, Eremsza, Warnawa, Użewka, Juzga, Aksel i Szoksza. Jezior znajduje się dość wiele, zwłaszcza w dolinie Mokszy; błota zajmują przeważnie środkową część powiatu. Pod lasami znajduje się do 47% ogólnej przestrzeni. W 1870 r. było w powiecie (bez mta T.) 117,912 mk. (9 kat., 349 rozkoln., 14 prot., 5990 mahom.), zamieszkujących 243 osad, mianowicie: 2 miasta (T. i Kadoma), 2 słobody, 70 siół i siółek, 165 wsi, 4 drobne osady. Pod względem etnograficznym przeważają Wielkorusy (69·67%), dalej Mordwini (22·72%), będący pierwotnymi mieszkańcami tych okolic, i Tatarzy (7·60%). Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, które zresztą w najurodzajniejsze nawet lata nie wystarcza na miejscowe potrzeby, uprawą lnu i konopi, przemysłem leśnym, wyrobem naczyń i sprzętów drewnianych. Hodowla bydła na niskim stopniu. Przemysł fabryczny dość rozwinięty, reprezentowany był w 1872 r. przez 13 fabryk, zatrudniających 1753 robotników i produk. za 1,204,065 rs.

Temno, wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Bagna, o 44 w. od Sokółki.

Temnoje, jezioro na wschodnim krańcu powiatu rzeczyckiego, na wyspie wśród odnóg Dniepru, naprzeciwko mka Komarno, w obrębie gminy Jołcza; długie $1^1/_2$ w., łączy się z Dnieprem przez strugi; bardzo rybne. *A. Jel.*

Temnylad, ob. *Tiemnolet.*

Tempelburg (niem.), wyb. do Emaus, 4 klm. na zach. od Gdańska, pow. gdański górny, st. poczt. Szydlice; 1885 r. 5 dm., 215 mk. W r. 1888 otworzono tu zakład wychowawczy dla zaniedbanych dzieci. Dobra T., dawniej zwane „Młyn Szydlicki“, zostały na początku XV w. nadane przez komtura gdańskiego Postera rajcy miejskiemu Henrykowi Bock. Po wygaśnięciu tej rodziny nadał je król Zygmunt r. 1520 swojemu faworytowi Piotrowi Brandes, którego spadkobiercy 1581 r. zawarli ugodę, że najstarszy członek pokrewnych familii miał z dóbr tych mieć pożytek. Wrazie wymarcia wszystkich miały dobra zostać własnością miasta i stanowić fundusz ubogich, co też nastąpiło r. 1726. Później przeszły dobra w ręce prywatne. Główny gmach, pochodzący z XVII w., został przebudowany na zakład wychowawczy. Według opisu z r. 1782 było całe to posiadło otoczone fosami, przez które prowadziły mosty zwodowe. Gdańszczanie z jezior tutejszych sprowadzali wodę do picia (ob. Baudenkm., str. 130). Zdaje się, że to była dawniej własność templaryuszów, którzy r. 1291 założyli także miasto Czaplinek w Pomeranii, po niem. Tempelburg zwane. *Kś. Fr.*

Tempelburg (niem., ob. *Czaplinek*), miasto, w pow. szczecinkowskim, między jez. Drawsko i Czaplą (Zeplin-See), na płn.-zach. od Wałcza, na płd. od Drahimia. Posiada urząd poczt. III kl. i st. kol. węgorzyńsko-chojnickiej; 1885 r. 486 dm., 987 dym., 4510 mk. (4229 ew., 106 kat., 175 żyd.). Wś Czaplinek istniała już przed przybyciem templaryuszów. Zamek wybudował tu r. 1291 preceptor templaryuszów Bernard von Kunsten, który okolicę nad jez. Drawskiem otrzymał od Przemysława. Od rycerzy pochodzi nazwa niemiecka miasta. Niedługo potem dostał się T. pod zwierzchnictwo elektorów brandenb., a następnie królów polskich. Zamek został już r. 1380 zburzony przez Pomo-

rzan. W późniejszych czasach był T. wcielony do ststwa drahimskiego i wraz z Drahimem r. 1675 zastawiony elektorowi brandenb. za sumę 12,000 tal. R. 1725 miasto prawie do szczętu zgorzało; tak samo r. 1765. Wkrótce po objęciu tego starostwa przez elektorów, liczni protestanci w Czaplinku założyć chcieli kościół, że jednak kontrakt zastawny z elektorem brandenb. zawarty, zastrzegł utrzymanie stosunków religijnych, w stanie w jakim były pod rządem polskim, ponieważ ten kontrakt zapewniał królom polskim prawo prezenty plebana, zamiar ich nie przyszedł do skutku. Dopiero 1725 r. postawiono kościół ewang. W tymże czasie reformacya w tej okolicy tak dalece górę była wzięła, że w całem miasteczku liczono tylko 26 katolików. Przywileje nadane miastu przez królów i dotąd w archiwach zachowane, są te: 1) Przywilej króla Aleksandra bez daty, pewnie z r. 1504, którym msto Czaplinek przenosi z prawa pols. na magdeburskie. 2.) Przywilej Władysława IV z r. 1635, którym podatki z miasta do skarbu opłacać się mające, na złotych pols. 998 stanowi. Tenże przywilej wkłada na mieszkańców obowiązek przystawiania 200 ludzi pieszych na obronę zamku w Drahimiu. 3) Innym przywilejem z r. 1640 pozwala Władysław IV miastu wybierać pewne daniny na własne jego potrzeby: od waru piwa po zł. 2, od wypieczenia korca zboża na chleb po groszy 12, od zabitego wołu po gr. 15, od wyszynkowanej beczki wina po zł. 3, od beczki soli po gr. 9 (str. 113). W mieście jest kościół paraf. murowany, tyt. Trójcy św., pochodzący pewnie z XIII w., bo już Władysław Jagiełło jego erekcyę potwierdził i dotacyę powiększył. W czasie szerzenia się reformacyi za Zygmunta Augusta zajęli go protestanci, w których ręku zostawał aż do r. 1624. W tym dopiero roku Zygmunt III, jako kolator, przywrócił go katolikom. R. 1725 kościół zgorzał, lecz wnet znów naprawiony został, tylko wieża do dziś nie jest odbudowana. Patronat ma rząd pruski. Do parafii (dek. wałecki) należy tylko msto Czaplinek, w którem r. 1880 było 150 kat. O szkole tutejszej wspomina wizytacya Braneckiego z r. 1641, że dom szkolny był zrujnowany. W par. znajdowały się w r. 1641 według wizyt. Braneckiego: we wsi Worowie (?) kościół drewn. bez ołtarzy i ambony; w Klaushagen kościół drewn. z wieżą; w Czekrach kośc. drewn. o 1 ołtarzu z posągiem św. Anny; w Swartęzach kościołek bez wieży; w Poehlen drewn. z dzwonnicą, stał jeszcze r. 1738; w Rakowie kapliczka drewn.; w Lubnie drewn. z dzwonnicą; w Neblinach drewn. z dzwonnicą, stał jeszcze r. 1738; w Flokiesie kapliczka drewn. bez ołtarza r. 1738; w Małych Swartęzach drewn. z dzwonnicą i 2-ma dzwonami; w Heinrichsdorf; w Skarpinorcie drewn. z piękną wieża. Wszystkie te kościoły, dodaje wizyt. Braneckiego z r. 1641, wystawili lutrzy swoim kosztem; w r. zaś 1625, jak powiadają, w poczet katolickich policzone zostały (ob. „Opis histor. kośc. paraf. w dawnej dyecezyi pozn.“, przez Łukaszewicza, I, 201). *Kś. Fr.*

Tempelburger Wasser, rzeczka, ob. *Szydlica.*

Tempelfeld, 1365 r. *Thempilfeld,* wś, pow. olawski, par. ew. Gros Peiskerau, kat. Tempelfeld. W r. 1885 miała 807 ha, 111 dm., 640 mk. (21 ew.).

Tempkowa góra (707 mt. npm.), wznosi się w pow. myślenickim, 8·5 klm. na płd.-zach. od Jordanowa, przedzielona tylko Sidziną al. Sidzianką, źródłowym pot. Bystrej al. Bystrzanki (dopł. Skawy) od wsch. skrzydła Babiej góry. U stóp jej rozłożyła się wś Sidzina nad pot. t. n., do którego zdąża kilka dopływów z płn. stoków Tempkowej. Między T. a przytykającym do niej od płd.-wschodu Wostojowem (741 mt. npm.) wypływa Mała Głaza, dopł. Sidziny. *Tad. Wiśn.*

Templewo, *Templov* w r. 1251, *Templewald* 1303, urzęd. *Tempel,* wś, dawniej w pow. i wojew. poznańskiem, obecnie w Brandenburgii, o 13 klm. na zach. od Międzyrzecza, przy granicy w. ks. poznańskiego, ma 650 mk. T. było własnością templaryuszów, uposażonych przez Władysława Odonicza, im zawdzięcza swą nazwę. W r. 1251 układał się z nimi bisk. pozn. Boguchwał II o dziesięcinę z T. i innych włości należących do dyecezyi. Podrobiony dokument z datą r. 1251 wyłuszcza daniny i ciężary mieszkańców T. wobec zamku międzyrzeckiego. T. graniczy dotąd z Maszkowem (obecnie Nowa Wieś); przywilej Przemysława II z r. 1293, potwierdzający nadanie tej włości na rzecz klasztoru zemskiego (Bledzew), mieni T. wsią krzyżacką (crucifererorum). Po zniesieniu templaryuszów przeszły ich posiadłości w ręce kawalerów św. Jana Jerozolimskiego; w r. 1303 biskup pozn. Andrzej oznajmia, że od płacenia dziesięcin zwolni na lat 16 tych, którzy zechcą osadzać T. na prawie niemieckiem (Kod. Wielkop.). Inwentarz dochodów bisk. z r. 1564 wymienia: „Templewo quotannis solvere solebat per 20 ungaricales, facit flor. 34 gr. 20“. W r. 1580 miało T. swój kościół paraf. i tworzyło parafię; było wówczas 12½ łan. os., 16 zagr., 6 komor., 1 rzemieśl., 100 owiec i 3 pasterzy (A. Pawiński, Wielkp., I, 37). Późniejsze losy T. nie są znane. *E. Cal.*

Tempoczów, w XV w. *Tampoczol,* wś i folw., pow. pińczowski, gm. Boszczynek, par. Skalmierz, odl. 2 w. na zach. od Skalmierza,

w górzystem położeniu. Wznies. sięga tu do 1000 st. npm. W 1827 r. było 65 dm., 384 mk. Obszerny opis wsi podaje Długosz (L. B., II, 533—536). Było własnością prepozytury św. Michała na zamku krakowskim. Miała 20 łan. km. i 1 folw. W r. 1581 dziekan krak. płaci tu od 10 łan. km., 4 zagr. z rolą, 2 kom. bez roli, $^1/_4$ łan. karcz. (Pawiń., Malop., 18).

Temra czy *Terma*, rzka, w gub. grodzieńskiej, pierwszy lewy dopł. Jasiołdy, odgranicza częściowo pow. prużański od wołkowyskiego.

Temra, uroczysko, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Ziołowo, o 30 w. od Kobrynia. Fabryka gontów.

Temrów Las, uroczysko około wsi Borki i Ostrówki, w pow. kowelskim.

Temrowicze, wś, pow. czauski, gm. Hładkowo, ma 70 dm., 375 mk.

Tenczyn, ob. *Tęczyn.*

Tendziagoła, w dokum. *Tondziagoła, Tandziagoła*, folw., pow., pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 85 w. od Kowna. Stanowiła niegdyś ststwo al. ciwuństwo niegrodowe tendziagolskie, położone w pow. tendziagolskim. Podług spisów podskarbińskich z 1766 r. obejmowało T. ze wsią Giedrojcie, które posiadał Dziekoński, opłacając kwarty 2270 złp. 6 gr. Sądy ziemskie dla ststwa tendziagolskiego odbywały się w Telszach a od 1775 r. w Szawlach (Vol. Leg., VIII, 619). Tendziagolski powiat stanowił jeden z 28 powiatów, na jakie w ostatnich czasach dzieliło się ks. żmujdzkie. Podług popisu szlachty ks. żmujdzkiego z 1528 r. włość tendziagolska stawiała na ekspedycyę wojenną 64 koni (licząc po 1 koniu z 8 włók). *J. Krz.*

Tenenie 1.) żmujdzkie *Tenenej*, mko nad rzką Teneńką, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm Aleksandrowsk, par. Tenenie, o 100 w. od Rossień, w 1859 r. 10 dm., 102 mk. Kościół kat., p. w. św. Barbary, z drzewa wzniesiouy w 1731 r. przez Wojtkiewiczów a przebudowany w 1782 r. przez Adama Billewicza. Par. kat., dekanatu retowskiego, 2090 dusz. Uposażenie plebanii stanowiły przedtem 2 włóki ziemi i 1170 rs. kapitału. W parafii znajduje się wś Romuciszki, przy której za czasów pogaństwa był wielki gaj, zwany gajem świętym (Hartknoch). T. były niegdyś własnością Orwidów, Dondałowskich, Wołłowiczów, w końcu Billewiczów, przed 1862 r. należały do Kacpra Billewicza, marszałka szlachty pow. rossieńskiego a następnie prezesa sądu głównego wileńskiego. 2.) **T.,** dwór, tamże, o 102 w. od Rossień. *J. Krz.*

Tenenis (niem. *Tenne*) al. *Szauda*, u Buszyńskiego *Teneńka*, rzka, w pow. rossieńskim, lewy dopływ Minii. Wypływa w par. teneńskiej z niewielkiego jez. Kusze, między miasteczkami Pojurze i Tenenie, przepływa pod mkiem Gordoma i wpada do Minii w pobliżu ujścia jej do zatoki Kurońskiej.

Teneńka, ob. *Tenenis.*

Tenenki, wś rząd. nad rzką Winniczką, dopł. Bohu, pow. winnicki, gm. Hawryszówka, par. Winnica (o 10 w.). Posiada cerkiew. Stanowi właściwie część wsi Szczytek. Wchodziła w skład sstwa winnickiego.

Tenetniki, wś, pow. rohatyński, 24 klm. na płd.-zach. od Rohatyna, 10 klm. na płd.-zach. od sądu powiat. w Bursztynie, 5 klm. na płd.-wschód od st. kol., urz. poczt. i tel. w Bukaczowcach. Na płd.-wsch. leży Martynów Nowy, na płn. Bursztyn i Bukaczowce, na płn.-zach. Bukaczowce, na płd.-zach. Łuka (w pow. kałuskim). Wzdłuż granicy płd.-zach. płynie Dniestr. Do Dniestru wpada w obrębie wsi z lew. brzegu Świrz. Wchodzi on z Bukaczowiec. Na lew. brzegu Dniestru i Świrza leżą zabudowania wsi (wzn. 269 mt.). Na płn. od nich las: Dąbrowa. Na granicy płn. las: Radzielina, ze wzgórzem Tenetniki (338 mt., znak tryang.). Środkiem wsi idzie tor dr. żel. od zach. z Bukaczowiec, na wsch. do Martynowa Nowego. Własność więk. ma roli or. 140, łąk i ogr. 57, past. 476, lasu 861; wł. mn. roli or. 322, łąk i ogr. 55, past. 44, lasu 9 mr. W r. 1880 było 69 dm., 526 mk. w gminie, 5 dm., 25 mk. na obsz. dwors. (323 gr.-kat., 188 rz.-kat., 40 izr.; 322 Rusinów, 206 Polaków, 14 Niemców). Par. rzym. i gr.-kat. w Martynowie Nowym. We wsi cerkiew p. w. św. Jana Chryz., szkoła fil. i kasa pożyczkowa gm. z kapit. 993 złr. Znaleziono tu rog jednorożca (?). *Lu. Dz.*

Tenetyska al. *Teniatyska*, ob. *Tyniatyska.*

Tengen, dobra ryc. i wś, pow. świętosiekierski, st. p. Brandenburg Opr.

Tengutten, ob. *Tęguty.*

Tenia, *Tnia, Tna* al. *Teńka*, rzka, w pow. nowogradwołyńskim, prawy dopływ Słuczy (praw. dopł. Horynia). Bierze początek w powiecie żytomierskim pod mkiem Pulin (Puliny), płynie w kierunku wsch.-płn. pod Sokołowem, Nepomucenówką, Nesołoniem, Barbarówką, Bychowszczyzną, Bromnikami i na wprost Iwankowa, powyżej Nowogradu Wołyńskiego (Zwiahla) ma ujście. Pod Barbarówką przybiera od praw. brzegu rzkę Tynię (nazwa z mapy Chrzanowskiego), płynącą od Oczerecianki na Janiszówkę i Rudeńkę.

Tenishof, łotew. *Tienismujża*, wś, w pow. dyneburskim, par. Auł, niegdyś w starostwie dyneburskim, dziś dobra koronne.

Teniukowszczyzna al. *Tanikowszczyzna*, folw., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Juraciszki, okr. wiejski Korkienięta, w 1865 r. własność Dmochowskich. Była tu kaplica katol. par. Traby.

Teńka, ob. *Tenia.*

Tenkieten, wś, pow. fyszhuski, st. poczt. Pobethen.

Tenkitten, *Tenkity*, wś, pow. fyszhuski, st. poczt. Fyszhuza (Fischhauzen). Leży na żyznem wzgórzu, z którego widać morze i zatokę Fryską. W pobliżu wsi r. 997 Prusacy zabili św. Wojciecha. W r. 1831 hr. Wielopolska wzniosła tu lany krzyż żelazny, wysoki na 20 st., w miejscu zburzonej w XVI w. kaplicy. Obraz z tej kaplicy znajduje się w pobliskiem Lochstaedt.

Tenknitten, wś, pow. prusko-iławski, st. poczt. Pr. Eylau.

Tenna, rzka, ob. *Tenenis.*

Tennasilm, rzka, w gub. inflanckiej, wypływa z jez. Felińskiego, przepływa par. felińską i uchodzi do jez. Wirzjacrw. Długa 27 w., głębokość i szerokość nieznaczne, spadek wód wynosi 37 st. Brzegi początkowo wyniosłe, następnie niskie, porosłe lasem. T. wchodziła w projekt systematu wodnego, mającego połączyć zatokę Pernowską z jeziorem Czudzkiem.

Tenne, ob. *Tenenis.*

Tennern *(Alt)*, wś i dobra pod Felinem, w gub. inflanckiej.

Tennesche Muehle, wś, pow. szyłokarczemski, st. poozt. Saugen.

Tenosul, górski potok, w pow. radowieckim, lewy dopływ pot. Sipitul al. Sepitul (praw. dopł. Suczawy). Wypływa licznemi strugami w poziomie około 1000 mt. na Magórze Małej (1102 mt. npm.), należącej do lesistego grzbietu Lupczyn. Grzbiet ten jest częścią pasma Hrebeń (1048 mt.), Płoska (1132 mt.) i Magóra Wielka (1220 mt.), przeciętego poprzeczną doliną Suczawy a złożonego z dolnokredowych utworów piaskowca karpackiego (Paul: Grundz. d. Geol. v. Buk.). T. w całym biegu (5·5 klm.) przerzyna też same pokłady, płynąc ku płn.-wsch. między lesistemi zboczami bocznych odgałęzień Wibczyny Kosteliwki od płn. (1112 mt.) a stokami Kiczery od płd. i wreszcie u stóp Kiczery uchodzi do Sipitula w poziomie około 690 mt. npm., o 13·5 klm. na płn.-wschód od Szypotu Kameralnego. *Tad. Wiśn.*

Tenówka, mylnie (ob. *Fediokówka*), za *Tynówka* (ob.).

Tensajcie 1.) wś, pow. rossieński, gm. Kroże, o 29 w. od Rossień. 2.) **T.,** dobra, tamże, o 34 w. od Rossień.

Tense, ob. *Tuczna.*

Tentschel, 1412 r. *Tenschel*, wś, pow. lignicki, par. ew. Tentschel, kat. Klemmerwitz. W r. 1885 miała 960 ha, 78 dm., 524 mk. (19 kat.), szkołę ewang.

Tenża, rzka, w gub. kowieńskiej, prawy dopł. Okmiany (niem. Dange). Bierze początek na płd. od mka Dorbiany, w pobliżu Kretyngi wkracza do Prus i niedaleko od granicy ma ujście. Dolina jej poprzerzynana jest kanałami.

Teodorce (*Fedorce*), wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Mikołajów (o 2 w.), 8 dusz rewiz.

Teodorestie al. *Theodoresti*, wś i obszar dworski nad pot. Sołońcem (dopł. Suczawy), pow. radowiecki, ma 720 mk. Graniczy z gminą Sołońcem.

Teodorów 1.) wś, pow. radzymiński. gm. i par. Radzymin, ma 55 mk., 92 mr. 2.) **T.,** kol., pow. kutnowski, gm. i par. Plecka Dąbrowa, ma 10 dm., 61 mk., 87 mr. 3.) **T.,** wś, pow. gostyński, gm. i par. Kiernozia, ma 12 dm., 105 mk., 79 mr. 4.) **T.,** wś, pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Żychlin, ma 20 dm., 224 mk., 134 mr. 5.) **T.,** kol., pow. gostyński, gm. Rataje, par. Solec, ma 21 mk. 6.) **T.** al. *Teodorowo*, pow. nieszawski, gm. Boguszyce, par. Piotrkowo, ma 112 mk., 240 mr. 7.) **T.,** kol., pow. nieszawski, gm. Piotrkowo, par. Orle, ma 10 os., 87 mk., 115 mr. Należała do dóbr Gradowo. 8.) **T.,** kol., pow. kaliski, gm. i par. Kościelce, odl. od Kalisza 29 w., ma 27 dm., 142 mk. 9.) **T.,** folw. i wś nad rzką Wolborką, pow. brzeziński, gm. Będków, gm. Skoszewy. Folw. ma 2 dm., 9 mk., 361 mr. (201 mr. roli, 148 mr. pastwisk); oddzielony w r. 1887 od dóbr Praszki. Wś włość. ma 2 dm., 12 mk., 24 mr. W 1827 r. 7 dm., 65 mk. 10.) **T.,** wś, pow. brzeziński, gm. Lipiny, parafia Brzeziny; ma 6 dm., 57 mk., 94 mr. włośc. i 3 mr. dwors. 11.) **T.,** wś, pow. rawski, gm. i par. Budziszewice, odl. 26 w. od Rawy, o 2 w. od Budziszewic, ma 7 dm., 85 mk., 210 mr., wiatrak. 12.) **T.,** os. leś. nad rz. Pilicą, pow. rawski, gm. Góra, par. Odrzywół, ma 2 dm., 8 mr. 13.) **T.,** wś, pow. łaski, gm. Wodzierady, par. Mikołajewice, ma 10 dm., 76 mk., 166 mr. W 1827 r. 8 dm., 45 mk. 14.) **T.,** wś, pow. łaski, gm. i par. Łask, ma 30 dm., 208 mk., 254 mr. Należała do dóbr Łask. 15.) **T.,** kol., pow. noworadomski, gm. i par. Dmenin, ma 36 dm., 302 mk., 447 mr. W 1827 r. 21 dm., 177 mk. 16.) **T.,** folw., pow. częstochowski, gm. i par. Potok Złoty, 2 dm., 12 mk., 268 mr. 17.) **T.,** wś, pow. kozienicki, gm. Sarnów, par. Oleksów, odl. od Kozienic 26 w., ma 15 dm., 109 mk., 268 mr. 18.) **T.,** os. włośc., pow. opoczyński, gm. Kuniczki, par. Kraśnica, odl. od Opoczna 7 w., ma 2 dm., 12 mk., 59 mr. 19.) **T.,** pow. włoszczowski, gm. Drochlin, par. Podlesie. 20.) **T.,** folw., pow. włoszczowski, gm. i par. Irządze. 21.) **T.,** pow. włoszczowski, gm. Chrząstów, par. Secemin. 22.) **T.,** wś, pow. łukowski, gm. Jarczew, par. Wilczyska, ma 12 dm., 108 mk., 206 mr. Wcho-

dziła w skład dóbr Jarczew. 23.) **T.**, folw., pow. siedlecki, gm. i par. Skurzec. Niepomieszczony w ostatnich spisach urzęd. 24.) **T.**, wś włośc., pow. lipnowski, gm. Czarne, par. Wielgie, odl. o 13 w. od Lipna, ma 32 dm., 197 mk., 840 mr. 25.) **T.** al. *Budy Przepitki*, folw., pow płoński, gm. Kuchary, par. Królewo, odl. o 11 w. od Płońska, ma 2 dm., 5 mk., 195 mr. (177 mr. roli). 26.) **T.** *Nowa Wieś*, pow. ostrołęcki, ob. *Nowa Wieś* 97.). *Br. Ch.*

Teodorów 1.) folw. pryw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 57 w. od Wilejki, 1 dm., 5 mk. kat. 2.) **T.**, dobra, pow. rossieński, gm. i par. Botoki, o 45 w. od Rossień, w 1862 r. własność Chrząstowskich. Posiada kaplicę katol. par. Botoki.

Teodorow-dwor (*Fedorowodworska*), st. p., pow. ostaszkowski gub. twerskiej, w pobliżu stacyi Wyszni Wołoczek i Ostaszków.

Teodorówka 1.) folw., pow. warszawski, gm. Jabłonna, odl. 8 w. od Warszawy, ma 88 mr. (61 roli, 9 łąk, 15 lasu, 3 mr. nieuż.) i 9 bud. drewn. 2.) **T.**, folw., pow. grójecki, gm. Konie, par. Jeziorko, 60 mk., 210 mr. włośc. Oddzielony został od obszaru dóbr Grabie-Jeziorko. 3.) **T.**, pow. kozienicki, ob. *Moniochy*. W 1827 r. 14 dm., 103 mk. 4.) **T.**, wś. i folw., pow. zamojski, gm. Frampol, par. Radzięcin, o 7 w. od Frampola, o 28 od Zamościa, ma 474 mk. kat., 11 izr., 65 os. włośc., 4 dm. dwors. Wś ma 935 mr., folw. 337 mr. roli or., 319 mr. lasu. Przed 1886 r. obszar folw. było dwakroć większy; w r. 1889 znów oddzielono na kolonie 111 mr. Ziemia urodzajna, pola faliste. Właściciel T. Eust. Pogorzelski; dawniej Puchałowie. W 1827 r. było 54 dm., 290 mk. 5.) **T.**, folw., pow. biłgorajski, gm. Puszcza Solska, par. Biłgoraj. Leży o 3 w. na wsch. od Biłgoraja, śród lasów.

Teodorówka 1.) urzęd. *Fedorówka* al. *Fedorki*, wś nad rzką Tymanówką, pow. jampolski, na pograniczu pow. olhopolskiego, okr. pol. i par. kat. Tomaszpol, gm. Tymanówka, par. praw. Drańka, ma 40 osad, 166 mk., 235 dzies. ziemi włośc., 325 dwors. Dawniej dziedzictwo ks. Czetwertyńskich, obecnie własność Bachmetiewa Protasowa. 2.) **T.**, wś, pow. kamieniecki, należy do dóbr Łożkowce; ob. *Fedorówka* 7.). 3.) **T.**, os., pow. nowogradwołyński, gm. Romanówka, 23 chat; należy do dóbr nowozwiahelskich. Własność z Uwarowych Miezieńcowej. *Dr. M.—L. R.*

Teodorówka 1.) wś, pow. krośnieński, nad potokiem (lew. dopł. Jasiela), przy gościńcu z Dukli (2 klm.) na zach. do Żmigrodu. Graniczy na wsch. z Duklą, na płd. z Chyrową, na zach. z Iwlą, Głojscami i Draganową, na płn. z Łękami. Wznies. wsi 374 mt.; teren podnosi się zwolna na płd. do 694 mt. w szczycie Chyrowa a 534 mt. na płn. w górze Franków. Wś ma 163 dm. i 886 mk. (440 męż., 446 kob.), 878 rz.-kat. i 8 izr. Par. rz.-kat. w Dukli. Kasa pożycz. ma 1078 złr. kapitału. Pos. więk. (Cez. hr. Męcińskiego) wynosi 199 roli, 3 łąk, 23 past., 333 mr. lasu; pos. mn. 738 roli, 107 łąk, 100 past. i 22 mr. lasu. 2.) **T.**, pow. tłumacki, ob. *Gruszka* (t. II, 877).

Teodorówka, ob. *Russ-Pojeny*.

Teodorowo, ob. *Teodorów*. 2.) **T.**, pow. koniński, ob. *Krępa* 4.). 3.) **T.**, folw., pow. płoński, gm. Kuchary, par. Królewo, odl. 15 w. od Płońska, ma 2 dm., 5 mk., 135 mr. 4.) **T.**, os., pow. ostrołęcki, gm. Rzekuń, ma 20 mk.

Teodorowo 1.) zaśc. nad rzką Żyżmą, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 53 w. od Lidy a 38 w. od Ejszyszek, ma 1 dm., 5 mk. praw. i 7 kat. 2.) **T.**, folw. szlach., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 27 w. od Trok, 1 dm., 5 mk. kat. 3.) **T.**, folw. nad rz. Strawą, pow. trocki, w 2 okr. pol., par. Dorsuniszki, o 39 w. od Trok, ma 1 dm., 26 mk. (21 kat., 5 żyd.), młyn wodny i folusz. W 1850 r. dobra T., składające się z fol. i 3 wsi, miały 600 dzies. rozl. i należały do Leona Szukszty. 4.) **T.**, dobra, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 58 w. od Poniewieża. 5.) **T.**, inaczej *Omelno* (ob.), dobra, pow. piński, w 4 okr. pol. Telechany, gm. Święta Wola; o 48 w. od Pińska; własność Szpakowskich. 6.) **T.**, wś, pow. newelski, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm. kubecka. W 1863 r. okr. wiejski T. miał 77 dusz rewiz. Była tu filia par. kat. Newel. *J. Krz.—A. Jel.*

Teodorowo, urzęd. *Theodorsfeld*, wś i fol., pow. pleszewski (Jarocin), o 8 klm. na płn.-wsch. od Dobrzycy, pod Kotlinem (par., pocz. i st. dr. żel.). Wś ma 17 dm., 124 mk.; folw. 1 dm., 12 mk.

Teodorshof z *Henrykówką*, wś, pow. żółkiewski, 18 klm. na płn.-wsch. wsch. od Żółkwi, 15 klm. na płn,-wsch. od Kulikowa (sąd pow., st. kol.), 12 klm. na płd.-zach. od urz. poczt. i tel. w Kamionce Strumiłowej. Na płn. leży Żełdec, na wsch. Stanisłówka (Stanisławówka) i Dalnicz, na płd. Wola Żołtaniecka, na płd.-zach. Dzibułki. Zach. część obszaru przepływa pot. Pasieczna, zwany w dalszym biegu Żełdcem, prawy dopł. Raty. Wchodzi on tu od płd. z Woli Żołtanieckiej, a płynie do Żełdca. W r. 1880 było 46 dm., 313 mk. w gminie (14 rz.-kat., 11 gr.-kat., 277 ewang., 11 izr.; 10 Polaków, 10 Rusinów, 293 Niemców). Par. rz.-kat. w Kamionce Strumiłowej, gr.-kat. w Żełdcu. We wsi jest prywatna szkoła ewang. Co do obszaru ob. *Żełdec*.

Teodory, kol., pow. łaski, gm. i par. Łask, ma 30 dm., 208 mk., 254 mr. włośc.; os. karcz. 1 dm., 2 mk., 2 mr. dwors. W 1827 r. było 19 dm., 133 mk.

Teodoryszki (*Fedoryszki*) 1.) wś, pow. świę-

ciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski Pokretony, o 13 w. od gminy, 17 dusz rewiz.; w 1865 r. należała do dóbr Trudy, Radwańskich. 2.) **T.**, zaśc., pow. święciański, ob. *Mażutko*. 3.) **T.**, wś włośc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 14 w.), okr. wiejski Piesztowiany, 37 dusz rewiz. włośc. i 3 jednodworców; należy do dóbr skarb. Unkany. 4.) **T.**, zaśc., pow. wileński, ob. *Fedoryszki*.

Teodozewo, część gm. żytowieckiej, w powiecie krobskim (Gostyń), ku płn.-zach. od Krobi, 23 dm. i 165 mk. kat.

Teodozya, *Feodozya*, staroż. *Kafa*, u Turków *Kuczuk Stambuł*, al. *Krym Stambuł* (Mały al. Krymski Stambuł), mto powiat. i portowe gub. tauryckiej, pod 55° 2′ płn. szer. a 53° 4′ wsch. dłg., nad morzem Czarnem, na płn.-wschod. urwistym brzegu półwyspu krymskiego, o 104 w. na płn.-wschód od Symferopola odległe. W 1874 r. miało 1391 dm. mur., 10584 mk. (372 kat., 691 ormiano-gregor., 115 protest., 507 żyd., 863 karaimów, 1300 mahom.), 5 cerkwi, 1 kościół ormiań.-gregor., 1 ormiań.-katol., w którym co drugą niedzielę odprawia się nabożeństwo łacińsko-polskie, 1 synagoga żydowska i 1 karaimska, 2 meczety, 274 sklepów i składów, progimnazyum męskie (od 1873 r.), szkoły: miejska, żydowska, karaimska, szpital miejski i więzienny, bank miejski (od 1874 r.), komora celna. Z dawnych budowl ocalało kilka baszt ze starożytnemi napisami, wspaniały meczet z 10 kopułami, niegdyś kościół katedralny wzniesiony przez Genueńczyków, oraz dawne synagogi: żydowska i karaimska. Z gmachów nowoczesnych celniejsze są: koszary i dom kwarantanny. Własność miasta stanowi: 5 domów, kilka sklepów i 11,044 dzies. ziemi; dochody w 1880 r. wynosiły 63,612 rs. Mieszkańcy zajmują się ogrodnictwem, sadownictwem (do 400 osób), uprawą roli na gruntach dzierżawionych od miasta (do 800 osób), uprawą wina na przestrzeni 200 dzies., rybołówstwem i połowem ostryg w zatoce, Przemysł rękodzielniczy zaspakaja wyłącznie miejscowe potrzeby (w 1880 r. 427 rzemieślników), fabryczny zaś ogranicza się przeważnie do produkcyi wyrobów tabacznych. W 1880 r. było tu 11 fabryk, produkujących za 239,189 rs., w tej liczbie 2 fabryki tytuniu produkowały za 128,588 rs. a 1 młyn parowy za 82,975 rs.; resztę stanowią drobniejsze zakłady. T. jest jednem z najdawniejszych miast Rossyi, założoną bowiem została na 500 lat przed Chr. przez Greków z Miletu, następnie należała do cesarstwa rzymskiego i podczas wielkiej wędrówki narodów w II w. po Chr. została zupełnie zburzoną. Na początku IV w. powstała na miejscu zburzonego miasta osada Kafa al. Kefe, poczem w temże samem miejscu Genueńczycy założyli swą faktoryę w latach pomiędzy 1263 a 1267 r., na którą napadli w 1296 r. Wenecyanie i rozpędzili mieszkańców. Osada jednakże wkrótce potem zaczęła na nowo się zaludniać, zwłaszcza w skutek przesiedlenia się Armeńczyków, wypartych ze swego kraju przez najście Tatarów. Znaczenie miasta podniosło się do tego stopnia, że w 1317 r. papież Jan XXII ustanowił w Kafie biskupstwo i w tym czasie miasto staje się stolicą kolonii genueńskich nad morzem Czarnem. W 1475 r. Kafa opanowaną została przez Turków, wezwanych na pomoc przez Tatarów. Początkowo znaczenie miasta zaczęło wzrastać, tak że wkrótce potem liczyło podobno do 20,000 dm., z powodu jednak przeszkód stawianych przyjeżdżającym kupcom, handel a wraz z nim i samo miasto zaczęło stopniowo upadać, aż w końcu w 1771 r. zbombardowane i wzięte przez wojsko russkie, zostało w 1774 r. ustąpione Rossyi, od 1787 r. miasto powiatowe namiestnictwa a od 1802 r. gubernii tauryckiej.

Teodozyjski powiat zajmuje wschodnią część półwyspu krymskiego i płd.-wsch. część gubernii i podług wymiarów Strjelbickiego ma 127·16 mil al. 6152·5 w. kw. Powierzchnia powiatu pod względem orograficznym dzieli się na stepową i górzystą. Pierwsza zajmuje płn. część powiatu, poczynając od Teodozyi i odznacza się suchością gruntu, niedostatkiem wód bieżących, glebą gliniastą i zupełnym brakiem lasów. Z rzek tej części powiatu zasługują na wzmiankę: Salgir, Bumanak (obie do 35 w. dł.) i Mokry Endol (do 45 w.). Wszystkie te rzeczki płyną w płn.-zach. części i tylko po ulewnych deszczach obfitują w wodę. Mieszkańcy przeważnie czerpią wodę ze studni oraz ze specyalnie urządzonych zbiorników, zbierających wody wiosenne i deszczowe. Południ. część powiatu poprzerzynana jest odnogami gór krymskich, wchodzącemi z pow. symferopolskiego i jałckiego, wysokość których przechodzi początkowo 2000 stóp npm. i stopniowo się obniża. Część ta powiatu poprzerzynana jest urodzajnemi bardzo dolinami i dobrze nawodniona. W powiecie, zwłaszcza na półwyspie kerczeńskim, znajduje się wiele jezior słonych, z których ważniejsze: Aktasz (272 w. kw.), Uzunłar (20·8), Tabeczykskie (14·8 w. kw.) i in. Z jezior tych wydobywa się około 10,000,000 pudów soli. Na półwyspie kerczeńskim znajdują się nadto pokłady zawierające naftę, eksploatowane jednak w niewielkim rozmiarze. W 1874 r. było w powiecie, bez T. i miasta Stary Krym, 43,280 mk. (650 orm.-kat., 67 orm.-gregor., 2522 protest., 190 żyd. i 25,220 mahom.), zamieszkujących 693 miejscowości, mających 9866 dm. W 1877 r. było w po-

wiecie: 13 cerkwi, 2 domy modlitwy prawosł., 1 kościół protest., 9 domów modlitwy protest., 2 monastery ormiańsko-gregor. i 188 meczetów. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, hodowlą bydła, rybołóstwem, wydobywaniem soli, sadownictwem, uprawą wina. W 1874 r. było w powiecie: 13,700 sztuk koni, 32,700 bydła rogatego, 210,390 owiec zwyczajnych, 42,600 rasy poprawnej, 5500 kóz, 6100 trzody chlewnej i 220 wielbłądów. Przemysł fabryczny prawie nie istnieje i w 1880 r. ograniczał się na 3 cegielniach, produkujących za 5300 rs.

Teodozyów 1.) kol., pow. rawski, gm. i par. Czerniewice, ma 13 dm., 89 mk., 19 os., 338 mr. Wchodziła w skład dóbr Czerniewice. W 1827 r. 15 dm., 84 mk. 2.) **T.**, wś nad rz. Białką, pow. rawski, gm. Maryanów, par. Biała, 9 dm., 96 mk., 10 os., 280 mr. Wchodziła w skład dóbr Lesiew. 3.) **T.** al. *Lis*, folw., z przyl. *Piechutków*, pow. kaliski, gm. i par. Iwanowice, odl. od Kalisza 25 w., 1 dm., 9 mk., 200 mr. (74 roli, 46 past., 62 mr. lasu). Wchodził w skład dóbr Sobiesęki.

Teofania, dawniej *Łazarewszczyzna*, chutor śród lasów, pow. kijowski, par. praw. Chotów (o 2 w.), własność monasteru Michajłowskiego w Kijowie, ma 134 dzies., cerkiew mur. p. w. św. Archanioła Michała, wzniesioną w 1867 r., staw, pasiekę, sady i ogrody, dom dla starych mnichów. Chutor założony został w 1830 r. przez biskupa Teofana Szyjanowa.

Teofeliszki al. *Topeliszki*, zaśc, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 10 w.), okr. wiejski Wazguny, o 64 w. od Wilna, 2 dm., 11 mk. kat. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Szeszole.

Teofilew, ob. *Brudzeń.*

Teofilin 1.) folw., pow. słonimski, w 5 okr. pol., o 48 w. od Słonima. 2.) **T.**, dobra, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Pacowszczyzna, o 53 w. od Słonima. 3.) **T.**, folw., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Darewo, o 69 w. od Nowogródka, należy do dominium Wiedźma, Łopotów, ma około $9^1/_2$ włók. Miejscowość bezleśna, grunta urodzajne. W okolicy o milę przechodzi tor dr. żel. poleskiej. *A. Jel.*

Teofiliszki 1.) folw., pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 43 w. od Poniewieża. 2.) **T.**, dobra, pow. wiłkomierski, gm. Rogowo, o 36 w. od Wiłkomierza.

Teofilki, kol. nad rz. Ner, pow. łęczycki, gm. i par. Grabów, odl. od Łęczycy 14 w.; kol. ma 13 dm., 112 mk., 98 mr.: os. karcz. 1 dm., 6 mk. Wchodziła w skład dóbr Nagórki.

Teofilów 1.) al. *Teofilowo*, wś, pow. sochaczewski, gm. i par. Głusk, ma 26 os., 145 mk., 236 mr. Wchodziła w skład dóbr Gniewniewice. 2.) **T.**, os. fabr. nad rz. Pilicą, pow. rawski, gm. Lubochnia, par. Inowłódz. Piec wapienny z prod. na 3000 rs. rocznie; 1 dm., 10 mk., 90 mr. Należała do dóbr Inowłódz. 3.) **T.**, os., pow. łódzki, gm. Radogoszcz, 4 dm., 30 mk., 69 mr. włośc. 4.) **T.** al. *Huta*, pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Parzno, ma 5 dm., 8 mk., 18 mr. dwors. 5.) **T.**, kol., pow. piotrkowski, gm. Wadlew, par Drużbica, ma 17 dm., 149 mk., 250 mr. Wchodziła w skład dóbr Drużbice. 6.) **T.**, folw., pow. sandomierski, gm. Julianów, par. Gliniany, odl. od Sandomierza 30 w., ma 3 dm., 18 mk., 220 mr. *Br. Ch.*

Teofilówka 1.) fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Werbkowice. 2.) **T.**, fol., pow. sokołowski, gm. i par. Jabłonna, odl. 14 w. od Sokołowa, ma 3 dm., 22 mk., 442 mr. (298 mr. roli, 37 mr łąk, 55 mr. lasu, 52 mr. nieuż.), 10 bud. drewn., piec do wypalania kafli, smolarnią i terpentynarnią. Wchodził w skład dóbr Gródek.

Teofilówka al. *Słobódka Dżulińska*, nad rzką Taszliczką, pow. hajsyński, okr. pol. i par. katol. Ternówka, gm. Miahkochód, par. praw. Dżulinki, ma 57 osad, 324 mk., 423 dzies. ziemi włośc., 598 dworskiej. Własność ks. Woroncowej. *Dr. M.*

Teofilówka al. *Hojdałka*, grupa domów w Ostalcach, pow. tarnopolski.

Teofilpol al. *Teofipol*, w dokum. *Kamień* al. *Kamień Czowhański*, *Czołański*, *Czołhański*, później *Czołhan* al. *Czuwhan*, mko nad rz. Połtwą, dopł. Horynia, pow. starokonstantynowski, okr. pol. i gm. Teofilpol, o 60 w. na zachód od St. Konstantynowa a 180 w. od Żytomierza odległe. Z drzewa zbudowane, w 1870 r. miało 433 dm., 2718 mk. ($74^0/_0$ żydów), 70 sklepów, 68 rzemieślników, cerkiew, kościół katol. paraf., kaplicę, synagogę, 2 domy modlitwy żydowskie, 2 szkółki, gorzelnią, browar, potażarnią, cegielnią, 5 jarmarków, targi co tydzień, zarząd okr. pol. i gminy, biuro inkwirenta sadowego, st. poczt. (o $20^1/_2$ w. na płd. od Jampola). Kośc. katol. paraf., p. wez. św. Trójcy, przerobiony z b. refektarza klasztoru trynitarzy w 1847 r. Parafia katol. (od 1736 r.), dekanatu starokonstantynowskiego, 1242 wiernych. Kaplice w Leduchówce i Hawryłówce (Gabryelówce). Okr. policyjny T. obejmuje gminy: T., Kołki, Bawalia i Awratyn. Pierwotnie T. zwał się Kamień i był własnością Czołhańskich. Podług reg. pobor. pow. kamienieckiego z 1570 r. Andrzej Czołhański z imion swoich Kamienia, Kruczewic i z części Nowostawieckiej wnosi z 37 dym., 11 ogrodn. po 4 gr., 2 kół młyn., 2 kotłów gorzał. po 12 gr. W 1583 r. tenże z Kamienia płaci z 40 dym., 9 ogr., 4 komorn., 2 kół waln., 1 stępn., 1 popa (Ja-

błonowski, Wołyń, 35, 138). Teofilpolem przezwany przez Teofilę z Sieniawskich ks. Jabłonowską, chorążynę koronną († w T. 1754 r.), która tu zamek przebudowała około 1740 r. i w 1741 r. fundowała klasztor trynitarzy. Następnie dziedzice, mianowicie Teofila z ks. Jabłonowskich Sapieżyna, krajczyna litewska, usiłowali rozpowszechnić nową nazwę, mimo to wszakże dawna nazwa Czołhan pozostała dotąd w ustach ludu. August II w 1718 r. nadał mtu prawo na jarmarki. Trynitarze utrzymywali tu do 1831 r. szkołę, roczne sprawozdania o której ogłaszane były od 1818 po 1824 r. Obecnie, od czasu spalenia, klasztor pozostaje w ruinie. Po skasowaniu szkół trynitarskich była tu szkoła powiatowa szlachecka 4-klasowa. Obecnie T. należy do gen. Liprandi. O 1 milę za T., w dolinie zwanej Czołhańskim Kamieniem, stał w 1649 r. obóz polski przed klęską pod Pilawcami. Opis T. podał Tygodnik Ilustr. z 1878 r. (Nr 111). *J. Krz.*

Teofipólka, wś, pow. brzeżański, 21 klm. na wsch. cd Brzeżan, 6 klm. na płn.-wsch. od Kozowej (sądu pow. i urz. poczt.). Na wsch. i płd. leży Słoboda, na płd.-zach. Wiktorówka, na zach. Kozowa, na płn. Kozowa i Płotycza. Płd. część wsi przepływa strumień, podążający t. zw. Kaczmarzową doliną do Tudynki (dopł. Strypy). Wznies. obszaru sięga na płd. 382 mt. Własn. więk. ma roli or. 555, łąk i ogr. 37, past. 8 mr.; wł. mn. roli or. 858, łąk i ogr. 62, pastw. 11 mr. W r. 1880 było 83 dm., 594 mk. w gm., 4 dm., 23 mk. na obsz. dwor. (320 rz.-kat., 258 gr.-kat., 39 izrael.; 611 Rusinów, 6 Polaków). Par. rz.-katol. i gr.-kat. w Kozowej. We wsi szkoła filialna. Nazwa wsi ma pochodzić od Teofili z Sieniawskich ks. Jabłonowskiej (Rkp. Ossol. Nr. 1829). *Lu. Dz.*

Teofipol, ob. *Teofilpol.*

Teofimowo, zaśc. szlach., pow. trocki, w 4 okr. pol., o 46 w. od Trok, 7 dm., 45 mk. (42 kat., 3 żydów).

Teolin 1.) kol. i os. leś. nad rz. Mrożycą, pow. brzeziński, gm. Lipiny, par. Brzeziny, posiada szkołę początkową; kol. ma 18 dm., 90 mk., 213 mr. włośc.; dwie os. leś. 2 dm., 12 mk., 630 mr. dwors. 2.) **T.,** os. kośc. i karczma, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin, odl. 46 w. od Augustowa, leży tużpod Sopoćkiniami, posiada kościół par., 4 domy. W r. 1827 było 3 dm., 20 mk. Kościół murowany i parafią założył tu w r. 1789 Antoni Wołłowicz. Kościół stoi na górze, posiada w podziemiach groby rodziny fundatora. Wołłowiczowie mieli swą siedzibę w Świacku, odl. o 2 w. od T.; utrzymywali tam piękną stadninę. Od lat 10 nabożeństwo nie odprawia się w tutejszym kościele. *Br. Ch.*

Teolin 1.) fol., pow. wilejski, w 1 okr pol., gm. Lebiedziewo, okr. wiejski Skoworodki; w 1865 r. własność Kotowiczów. 2.) **T.,** ob. *Kuziotki.* 3.) **T.,** wś, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Ostra Góra, o 21 w. od Sokółki. 4.) **T.,** osada, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupce, o 5 w. od Wołkowyska. 5.) **T.,** wś, pow. połocki, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm. Szaciłów, w 1863 r. 11 dusz rewiz.; własność Heleny Bielińskiej. *J. Krz.*

Teolin, wś nad bezim. ruczajem, uchodzącym w Cybermanówce do Koneły, pow. lipowiecki, w 3 okr. pol., gm. Popówka Konelska, par. praw. Kopiewata (o 2 w.), o 84 w. od Lipowca, ma 538 mk. W 1863 r. było 417 mk., 1511 dzies. ziemi. Wś należała w 1795 r. do Jełowickich, a w czasie uwłaszczenia włościan do Józefa Bormana. Na gruntach wsi T., w pobliżu drogi wiodącej do mka Sokołówki, znajdują się w lesie ślady wału, zwanego Żmijowym. Ob. *Koneła* (t. IV, 328).

Teolinka, karcz. włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 35 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol.

Teolińska, ferma, pow. lipowiecki, w 3 okr. pol., gm. Popówka Konelska, o 82 w. od Lipowca, ma 13 mk. Porów. *Teolin.*

Teolog, niem. *Theolog,* kol. do Bysławia, pow. tucholski, st. p. Bysław, 12 dm., 64 mk. *Ks. Fr.*

Teosin, kol., pow. chełmski, gm. Turka, par. ew. Teosin. Posiada kościół par. ewang. dla mieszkających tu i w okolicy kolonistów niemieckich. Gmina Turka na 9710 mk. ma 3567 protestantów. Kolonia ta powstała na obszarze dóbr Dorohusk.

Tepcery, wś włośc., pow. turecki, 4 os., 35 mr., ob. *Strzałków* 1).

Teper, ob. *Tebber.*

Teperówka, wś, pow. latyczowski, okr. pol., gm. i par. Derażnia, leży obok Deraźni, przy drodze do Szpiczyniec, ma 41 osad, 211 mk., 282 dzies. ziemi włośc., 771 dworskiej. Założona przez bankiera warszawskiego Fergussona Teppera, następnie Raciborowskich. Por. *Derażnia.*

Tepienice, wś, pow. piński, w 2 okr. pol., gm. Żabczyce, ma 58 mk. Własność hr. Krasickiego. *Ks. M.*

Tepiły al. *Tepili,* przys. Lublińca, w pow. cieszanowskim.

Tepla, polskie *Ciepła,* wś na Węgrzech, w komit. liptowskim, w dolinie pot. Teplanka (dopł. Wagu), posiada stacyą dr. żel. koszycko-bogumińskiej, odl. 15 klm. na zach. od Liptó Szt.-Miklós (Svati Mikulasz), 164 klm. od Koszyc. Według szemat. dyec. spiskiej z r. 1891 było 743 mk. (590 rz.-kat., 33 prot., 72 wschod. obrz., 48 izrael.). Parafia

rz.-kat. istnieje od r. 1373, metryki ma od r. 1751. Urząd poczt. w miejscu.

Tepla woda, potok, prawy dopł. pot. Wernarskiego, ma swe źródła w poziomie około 1100 mt. npm., pod szczytem Kolwacz (1178 mt. npm.), 25 klm. na płn.-zach. od Wernaru. Upłynąwszy 2 klm. na płn.-zach. a przyjąwszy z lew. brzegu mały dopływ z pod Zbójnickiej (1105 mt. npm.), uchodzi do pot. Wernarskiego pod Wysoką (1039 mt. npm,), tuż przy gościńcu, który prowadzi przełęczą Wernarską na południe. *Tad. Wiśn.*

Teplański potok al. *Łuczanka*, wypływa na granicy liptowsko-orawskiej, w poziomie około 900 mt., dwoma ramionami: na płn. stokach grzbietu Hawranek i pod Ostrowiem (1105 mt. npm.), w wapiennem pasmie Hal orawsko-liptowskich. Zachodni potok źródłowy, płynący między Wielkim Hoczem a Magórą, nosi nazwę Roztocznej al. Łuczanki; wschodnie ramię, przerzynające się między Magórą a Sietnicką Górą, nazywa się Kalmaniczanka. Oba łączą się u płd. stóp Magóry, poniżej zakładu kąpielowego Łuczki (ciepłe szczawy żelaziste), poczem pod nazwą Teplańskiej wody przerzyna kotlinę liptowską z północy wprost na płd. do Tepli, uchodząc do Wagu w poziomie około 500 mt. Długość biegu 11 klm. Przebijając się przez pasmo Hoczu, płynie dziką górską doliną, wzdłuż której odsłaniają się czerwone piaskowce permskie i tryjasowe, marglowe pokłady koesseńskie, liasowe margle plamiste, wapienie jurajskie wyższe z aptychami, neokomskie margle a wreszcie dolno-kredowe dolomity z Hoczu, nadające właściwy charakter orograficzny całemu pasmu, tworzące w nim najwyższe szczyty, nagie i dziko poszarpane jak np. Hocz (1613 mt.). *Tad. Wiśn.*

Teplejówka, ob. *Teplyjówka.*

Teplic, potok, dopł. Popradu w górnym biegu, wypływa licznemi strugami na Krzyżnem, tudzież na Małym i Wielkim Koberczu, w paśmie Łuczywniańskim, które łącząc Niżne Tatry z Rudawami i Beskidami Spiskiemi, stanowi dział wodny między Czarnym i Białym Wagiem, tudzież górnym Hornadem i Popradem (ob. Rehman: Szkice geograf. z Karpat, Przewodnik nauk. i liter., Lwów, 1891). Zrazu, po połączeniu się potoków zródłowych, płynie ua zachód aż po szczyt Żdżar (776 mt. npm.), opłynąwszy go jednak zmienia kierunek na płn.-płn.-zachodni i płynąc teraz doliną spiską, uchodzi do Popradu o 1 klm. powyżej miasteczka. Długość biegu 10 klm. *Tad. Wiśn.*

Teplica, potok, w pow. wyżnickim, lewy dopł. pot. Hlibiczok, uchodzącego pod Czartoryą do Czeremoszu. Wypływa na mokrych łąkach, 2 klm. na zach. od Waszkowiec, tworząc liczne odnogi i poruszając kilka młynów, uchodzi na płn.-wsch. kończynie miasteczka, w poziomie 205 mt. npm. *Tad. Wiśn.*

Teplica 1.) niem. *Teplic*, miasteczko na Węgrzech, w komit. spiskim, pow. tatrzańskim, odl. 4 klm. na zach. od miasta Popradu, w dolinie rzki Popradu. Według szemat. dyec. spiskiej za r. 1891 miało 1075 mk. rz.-kat., 1 gr.-kat., 17 protest., 187 wschod. obrz. i 4 żydów. T. (w dok. Thoplicza) istniała już w XIII w. i była własnością opactwa cystersów na Spiżu (ob. Janota: Zapiski o zaludnieniu dolin Dunajca i Popradu na Spiżu, w Roczniku Tow. nauk. krak. r. 1864). 2.) **T.** *Kunowa*, węg. *Kun-Taploca*, niem. *Teplitz*, wś, w hr. goemoerskiem; kościół paraf. ew., zdrój wody ciepłej, 602 mk. 3.) **T.** *Jolszwa*, węg. *Jolsva-Taploca*, niem. *Teplitz*, wś, w hr. goemoerskiem, kościół par. ewang., łomy marmuru i wapienia, 340 mk.

Tepliczka, rzeczka, w pow. hajsyńskim, prawy dopływ Udycza (Hadycza). Źródło ma pod wsią Rozkoszówką, mija wś Strażgród, mko Teplik i poniżej wsi Pszczelnej ma ujście. Płynie z północy na południe na przestrzeni 14 w. *X. M. O.*

Tepliczka 1.) wś na Węgrzech, w komit. liptowskim, w wąskiej dolinie potoku wpadającego nieopodal do Czarnego Wagu (Fekele Vág), w poziomie 919 mt. Według szemat. dyec. spiskiej za r. 1891 liczyła 1835 mk. rz.-kat., 3 prot., 233 wschod. obrz. i 11 izr. Parafia została utworzona w r. 1766. Urząd poczt. w miejscu. O stosunkach geologicznych okolicy pisze: Andrian T.: Umgebung von Vernar u. Tepliczka („Verhandlungen der k. k. geolog. Reichsanstalt in Wien, 1859, p. 129); Foetterle F.: Geologische Aufnahmskarten des noerdlichen Theiles des Goemoerer Comitates zwischen Bries, Maluszina u. Tepliczka in Ungarn (tamże, r. 1868, p. 14). 2.) **T.**, wś na Węgrzech, w komit. spiskim, w pow. hornadzkim, odl. 2 klm. na płd.-zach. od Markuszowiec (Markusfalu), w poziomie 569 mt. Według szemat. dyec. spiskiej za r. 1891 liczyła 627 mk. rz.-kat., 155 obrz. wschod. i 77 żydów. Par. kat. i poczta w Markuszowcach. We wsi kościół filialny, szkoła początkowa. W 1613 r. założona tu została pierwsza papiernia w Węgrzech przez lewockiego lekarza Spillenberga. *W. H.*

Tepliczno, potok, prawy dopł. Hornadu w górnym biegu. Wypływa w Rudawach Spiskich (pasmo Hnileckie), dwoma ramionami pod Wysoką i Repiską, o 45 klm. na płd.-zach. od Szczawnika. Przyjmuje kilka drobnych dopływów, między tymi potok Żdżar, z lew. brzegu już niedaleko ujścia, i upłynąwszy ku płn.-wsch. 7 klm. uchodzi do Hornadu w Betlenowcach. *Tad. Wiśn.*

Teplik, mko nad rzką Świniarką i Tepliczką, dopł. Udycza (Hadycza), pow. hajsyński, okr. pol., gm. i par. prawosł. Teplik, par. katol. Ternówka, odległa o 34 w. od Hajsyna, 350 w. od Kamieńca a 80 w. od st. Krzyżopol, dr. żel. odeskiej. Ma 660 dm. (375 na prawie czynszowem, reszta na własnych), 4677 mk. (2467 żydów), 1696 dzies. ziemi włościańskiej, 43 cerkiewnej, dworskiej w całym kluczu teplickim (T., Metanówka, Moczułka Wielka i Mała, Orłówka, Pietraszówka, Pobórka, Pszczelna, Sasza, Szymanówka, Taszlik Wyższy i Niższy, Załucze) 8532 dzies. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., wzniesioną w 1813 r., z 1452 parafianami, kaplicę katol. filialną, 4 domy modlitwy żydowskie, aptekę, pocztę, zarząd okr. policyjnego dla gmin: Kiblicz, Krasnopółka i Teplik, urz. gminny, szkołę jednoklasową (od 1864 r.), z 2 nauczycielami i 55 uczniami, 3 młyny, 2 garbarnie, fabrykę świec, fabrykę drożdży, 53 sklepów, 47 rzemieślników. Targi co drugi tydzień. Gmina składa się z 12 okręgów (starostw) wiejskich (T., Janów, Kamionka, Komorówka, Pszczelna, Rososza, Rozkoszówka, Saska, Strażgród, Taszlik Wyższy i Niższy i Załucze), ma 1982 osad, 12567 mk. włośc., ziemi do nich należącej 11589 dzies. (8259 ornej). Oprócz tego w gminie zamieszkuje 2827 osób innych stanów, ziemi do nich należącej i rządowej 11508 dzies. (8117 ornej). Cały więc obszar gminy obejmuje 23097 dzies. (16376 ornej) i 15394 mk. Jestto bardzo dawna osada, nazwę otrzymała od rzki Tepliczki; zwała się również Smiałgrodem i dobrami Udyckiemi (od jeziora Udyckiego). W XV w. T. był własnością możnej rodziny Koszków. Posiadali oni tu klucz kraśniański i teplicki, Szpików, pustkowie Oczytkowce i Oszpekowskie, a także dobra Pulczykowę z nazwą Udycza Wielkiego. Królowie Aleksander, Kazimierz Jagiel. i Zygmunt I przywileje i dawne prawa Koszków na te imiona potwierdzili. W 1582 r. Iwan i Andrzej Koszkowie podzielili się temi dobrami i w tymże roku Iwan Koszka, sędzia bracław., całą swą schedę, zniszczoną przez Tatarów, t. j. Szpików, Worobijówkę i Rohoznę, sprzedał ks. Ostrogskiemu. W 1645 r. T. od Koszków przeszedł do Żabokrzyckich h. Ulanicki, którzy w Bracławszczyznie posiadali jeszcze Żabokrzyck i Żabokrzyczek a następnie osiedlili się na Wołyniu. Z tej to rodziny pochodził Dyonizy Żabokrzycki, wdowiec po 2 żonach, następnie biskup łucki, metropolita i egzarcha kijowski († 1715). Od Żabokrzyckich nabył dobra teplickie Samuel Kalinowski, obożny koron., syn Marcina, hetm. w. koron., i przyłączył do Humańszczyzny. Po wygaśnięciu tej rodziny na bezdzietnej Helenie Morsztynowej, wszystkie majątki Kalinowskich dostały się Potockim. Po śmierci Szczęsnego Potockiego T. otrzymała Zofia, trzecia żona jego (Greczynka), z 38 wsiami, z dodatkiem uzupełniającym działy, 9 wsi z klucza sokołowskiego, 12 z bubnowskiego i jednej z humańskiego, razem 22000 dusz męz. Po śmierci Zofii (1822) klucz teplicki odziedziczył syn jej Stanisław, ojciec późniejszej właścicielki Aleksandry hr. Augustowej Potockiej († 1892 r.), posiadającej w pow. hajsyńskim razem 20600 dzies. używalnej ziemi. Obecnie klucz teplicki oraz sitkowicki (w pow. lipowieckim) drogą zapisu przeszedł na własność Konstantego hr. Potockiego z Peczar. Do 1860 r. był w T. klasztor żeński katolicki szarytek, a przy nim szkoła żeńska (ob. Dodatek do Przeglądu Tygod. z 1881 r. „Dziedzictwo Humańskie". Porów. też Podol. eparch. wied. z 1873 r.). *Dr. M.*

Tepliwoda, dobra i wś, pow. ziębicki, par. ew. Tepliwoda, kat. Alt-Heinrichau. W r. 1885 dobra miały 496 ha, 9 dm., 127 mk. (45 kat.); wś 1245 ha, 167 dm., 1335 mk. (83 kat.).

Tepłówka, *Ciepłówka (?)*, wś, pow. suwalski, gm. Kuków, par. Filipów, odl. od Suwałk 15 w., ma 6 dm., 24 mk.

Tepłowka, mko nad rz. Orżycą, pow. piratyński gub. połtawskiej, o 25 w. na zach. od Piratyna, przy dr. pocz. do Perejesławia, ma 148 dm., 1320 mk. Małorusinów, cerkiew, zarząd gminy, gorzelnią, browar, warzelnię saletry, 2 jarmarki. W XVIII w. należało do pułku perejasławskiego.

Tepperbuden, pow. babimoski, ob. *Ujście.*

Tepperdamm, pow. elbląski, ob. *Neudorf 9).*

Tepperfurth, leśniczówka rządowa, pow. obornicki, o 11 klm. na płn.-wschód od Obrzycka w pobliżu Boruszyna (par. i poczta); st. dr. żel. w Obornikach o 20 klm. Wchodzi w skład nadleśn. połajewskiego (Hartigsheide).

Teptiuchów al. *Teptiuków*, wś i fol. nad rz. Bugiem i uchodzącą do niego Huczwą, pow. hrubieszowski, gm. Dziekanów, par. r. gr. Gródek, r. l. Hrubieszów (odl. 4 w.). W 1827 r. było 24 dm., 137 mk. W r. 1885 r. folw. rozl. mr. 459: gr. or. i ogr. mr. 227, łąk mr. 210, past. mr. 1, nieuż. mr. 21; bud. mur. 4, z drzewa 13. Wś T. os. 28, mr. 274.

Teptyjówka, w dokum. także mylnie *Teplejówka*, wś na lew. brzegu Rosi, pow. kaniowski, w 2 okr. pol., gm. Bohusław, par. praw. Deszki, o 50 w. od Kaniowa, ma 629 mk. Podług Pochilewicza stanowi część wsi Deszki, leżącej po drugiej stronie rzeki. Należy do folw. Semihory dóbr bohusławskich hr. Branickich. Uroczyska noszą nazwy:

Cymbały, Hołynczyn Stawek, Perewały, Rydki, Tereszkowa Grobla, Szczerbaków Stawek.

Terasino 1.) folw., pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 38 w. od Lidy a 3 w. od Wasiliszek, ma 1 dm., 3 mk. katol.; w 1866 r. własność Makarewiczów. 2.) **T.**, folw., pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Pieski, o 16 w. od Wołkowyska.

Teratyn, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. Moniatycze, par. Uchanie, posiada cerkiew par., szkołę początk. i st. poczt. w punkcie krzyżowania się traktów z Lublina na Chełm do Hrubieszowa i z Krasnegostawu do Horodła (nad Bugiem). W 1827 r. było 59 dm., 376 mk. W r. 1866 fol. T. rozl. mr. 1743: gr. or. i ogr. mr. 546, łąk mr. 171, lasu mr. 858, nieuż. mr. 168. Wś T. os. 96, mr. 990; wś Miedniki os. 25, mr. 498; wś Mojsławice os. 23, mr. 396. Cerkiew paraf. nieznanej erekcyi, w r. 1845 odnowiona przez Tad. Turkułła. *Br. Ch.*

Teratyn, w dokum. z 1570 r. *Terattim*, mylnie za *Piratyn* (ob.), w dokum. z 1583 r. *Pieratin*, wś nad dopł. Ikwy, pow. dubieński. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego w 1570 r. i 1583 r. wś należy do Antoniego Jałowickiego, sędziego ziemskiego krzemienieckiego. Pobór oddzielnie niewykazany (ob. Jabłonowski, Wołyń, 28, 137).

Terbachuny, dobra, pow. suraski, w 3 okr. pok. do spraw. włośc., w 1863 r. 60 dusz rewiz.

Terbin al. *Telbin*, rzka i jezioro, w pow. osterskim gub. czernihowskiej, w pobliżu lewego brzegu Dniepru, w pobliżu sioła Poźniaki. Rzka T. przybiera strugę Poźniakówkę.

Terbuda, niem. *Theerbude*, leśnictwo, pow. olecki, st. p. Duneyken.

Terchińce i *Terchińska Wola*, folwarki, leżały w okolicy miasta Hrubieszowa. Dziś pod tą nazwą nie istnieją (ob. t. III, 180).

Terczat, struga, prawy dopł. Bystrego pot. (lew. dopł. Wetliny), w pow. liskim.

Terczyn, fol., pow. pińczowski, gm. Góry, par. Michałów.

Terebejki, wś, pow. włodzimierski, leży przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, o 10 w. od Dorohuska ku Lubomli.

Terebejna, wś włośc. nad rzką Terebinką, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Naliboki (o 3 w.), okr. wiejski Prudy, o 101 w. od Oszmiany, ma 31 dm., 347 mk., w tej liczbie 339 katol. i 8 żydów (w 1865 r. 175 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Bakszty.

Terebela, *Terebelka*, białoruskie *Ciarabiela*, wś nad rzką Terebelką, dopł. jez. Mucha, pow. ihumeński, przy gościńcu z mka Dudzicz do mka Szacka, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. i par. praw. Dudzicze (o 8 w.), par. katol. niegdyś Błonie, z kolei Dukona i Annopol a od 1883 r. Kalwarya, odl. o 13 w. od Szacka, 47 w. od Mińska, 5 1/2 w. od Ihumenia. Nazwa wsi powstała prawdopodobnie od białoruskiego słowa ciarabić—trzebić, t. j. osada powstała na miejscu wytrzebionem. O dawności osady świadczy znajdywana w pobliżu wsi i jeziora często broń kamienna, a niedalekie uroczysko nad jeziorem zwane Karaczowo, wskazuje, że tu niegdyś zamieszkiwało plemię Słowian Karaczowców. W XVI w. T. należała do dom. Tołkaczewicze, a później do dom. Dudzicze, z kolei Bychowców, Zaranków i wreszcie Jelskich. Za poddaństwa włościanie odbywali rocznie z każdej chaty po 104 dni uprzężne, po tyleż dni pieszych kobiecych, po 12 „gwałtów“ z duszy w czasie robót letnich i do łowienia ryb po 3 dni męzkie, nadto dawali kolejką stróżów nocnych do dworu; z chaty po wianku grzybów, 15 jaj, 5 kur i 15 funtów chmielu leśnego. W 1857 r. przy podziale dom. Dudzicze na dwie schedy pomiędzy braćmi Michałem i Aleksandrem Jelskimi, wieś T. dostała się temu ostatniemu do nowozałożonego dom. Zamość, w liczbie 27 osad, z obszarem około 567 dzies. gruntów wiejskich i arendowanych przez pięciu wolnych dzierżawców. W 1862 r. podczas reformy włościańskiej było w T. 100 włościan płci męzkiej i 25 gospodarzy, którym wydzielono 500 dzies., z opłatą po 30 rs. 83 1/4 kop. rocznie na rzecz dziedzica za każdy grunt włóczny, obliczając w bardzo niskim stosunku dawną robociznę i daniny. I tak liczono: dzień uprzężny i męzki po 15 kop., dzień pieszy kobiecy 10 kop., kurę po 7 1/2 kop., 15 jaj 3 3/4 kop., funt chmielu po 1 1/4 kop. W 1866 r. komisya weryfikacyjna wydzieliła 31 osadnikom 535 dzies. i następnie w 1868 r. dodano 30 dzies. ziemi (565 dzies. razem), naznaczywszy sumę wykupu na rzecz dziedzica w ilości 1988 rs. 99 1/4 kop. Akt wykupu nie załatwił stosunków agrarnych, pozostały bowiem liczne szachownice wzajemne i prawo pastwiska włościan na obszarze dworskim. Wskutek czego w 1876 r. dziedzic Zamościa Aleksander Jelski zawarł z włościanami ostateczną urzędową umowę co do rozgraniczenia gruntów i wzajemnych stosunków dworu z włościanami. Na mocy tej umowy włościanie otrzymali dodatkowo 60 dzies., dziedzicowi zaś niezależnie od dominium obejmującego przeszło 50 włók, wydzielono obręb w ilości 8 włók pod jez. Mucha, zwany Karaczewo, a nadto włościanie zrzekli się całkiem prawa serwitutu pastwiskowego.

Grunta w T. lekkie, z gliną w podglebie. *A. Jelski.*

Terebelka, rzeczka, w pow. ihumeńskim, dopł. jez. Sierhiejewickiego zw. Mucha. Zaczyna się na obszarze dóbr Zamość, w bagnisto-lesistem uroczysku Pierewoz, w obrębie gm. Dudzicze, płynie w kierunku wsch.-płn. pod wieś t. naz., po za nią zrasza obręb Karaczewo, należący do dom. Zamość i tu wśród łąk ma ujście. Długość biegu przeszło 4 w. Przy końcu zimy zwykle z jeziora tłumnie napływa ryba do rzeczki, na tak zwaną przyduchę i wtedy ją łowią w większej ilości. W 1875 r. dziedzic Zamościa Aleksander Jelski, do którego Karaczów należy, dla uniknienia nieporozumień z nabywcą dóbr Sierhiejewicz i jeziora Piotrem Popowym, zawarł umowę, na mocy której obie strony miały łowić i dzielić się rybą w czasie przyduchy po połowie. Umowa ta jednak niezapobiegła nieporozumieniom z nowym nabywcą Sierhiejewicz Iw. Bunge, które doprowadziły do procesu, zakończonego pomyślnie dla dziedzica Zamościa w 1881 r. *A. Jel.*

Terebella, w spisach urzęd. dwa folw. *T. Stara* i *T. Nowa*, wś i fol. nad rz. Białką, pow. bielski, gm. Sitnik, par. Biała (odl. 6 w.), 22 dm., 185 mk. W 1827 r. było 17 dm., 120 mk. Fol. T. rozl. mr. 420: gr. or. i ogr. mr. 158, łąk mr. 158, lasu mr. 91, nieuż. mr. 13; bud. z drzewa 12; płodozm. 10-pol.; las nieurządzony. Wś T. os. 18, mr. 537; wś Cicibór Wielki os. 36, mr. 526; wś Cicibór Mały os. 13, mr. 357.

Terebeń al. *Terebin*, *Cierebin*, wś i dobra nad rz. Bobryk, pow. piński, w 1 okr. pol. pohoskim, gm. Dobrosławka, w pobliżu traktu słucko-pińskiego, o 51 w. od Pińska, ma 49 osad. Dobra, własność Skirmuntów, mają 2136 dzies. Grunta lekkie, łąki obfite.

Terebeńskie, jezioro, pow. piński, o 1 milę od Horodyskiego (ob.).

Terebes (węg.), ob. *Trebiszów.*

Terebesznia, grupa domów w Kobylnicy Ruskiej, pow. cieszanowski.

Terebetycz, ob. *Terebież.*

Terebezów al. *Terebieżów*, wś z zarządem gminnym i dobra nad Horyniem, pow. piński, na Zarzeczu, przy gośc. z gub. wołyńskiej przez Stolin do Dawidgródka i Łachwy, w 3 okr. pol. płotnickim, odl. o 77 w. od Pińska, 23 w. od st. dr. żel. poleskiej Widibór. Wś ma 26 osad, 107 mk. Cerkiew p. wez. św. Eljasza, ma z dawnych zapisów 4 włóki gruntu i łąk, około 600 parafian; szkółka gminna. Gmina składa się z 8 okręgów (starostw) wiejskich, ma 321 osad włościańskich, 1862 włościan płci męz., uwłaszczonych na 8007 dzies. W skład gminy wchodzą wsi: T., Buchlicze, Budymla, Hlinka, Horodyszcze, Olmiany, Struha, Smorodzk, Tumeń, Wikarewicze, Woronie, mko Horodno i 7 dóbr. Miejscowość małoludna, bogata w łąki, rybę i zwierzynę. Lud oprócz rolnictwa trudni się rybactwem i flisactwem. Dobra, od 1856 r. własność rodziny Oleszów, 7207 dzies.; gospodarstwo porządne, propinacye, gorzelnie. W dokumencie T. wspomniane jest pod 1558 r. jako własność kn. Bohdana Sołomereckiego (ob. Rewizya Puszcz, str. 10). *A. Jel.*

Terebicz, folw. koło Załukwi, na obszarze Kryłosa, pow. stanisławowski.

Terebiechowo, okolica szlach. nad strugą Lusieńką, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Wyzna, par. kat. starzycka, odl. o 34 w. od Słucka, należy do domin. Ustroń Proszyńskich, ma 18 osad, płacących arendę dziedzicowi. *A. Jel.*

Terebież (1583 r.), *Terebetycz* (1577), zaginiona wś we wsch, części pow. włodzimierskiego, w pobliżu granicy pow. kowelskiego i łuckiego. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. własność Mikołajowej Dąbrowskiej, która przez służebnika swego Matusa Łaniewskiego wniosła pobór z 1 dym. półdworz. W 1583 r. własność Hrehorego Kolmowskiego, który płaci z 2 dym., 2 ogr., 1 koła dorocz., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 77, 122).

Terebieża al. *Terebesz*, rzka, w pow. uszyckim, lewy dopł. Żwana (Werbowy). Zaczyna się na gruntach Słobódki Hulowskiej, mija wsi: Boguszówkę, Deraszowę, mko Kuryłowce Murowane i między wsiami Hałajkowcami a Skazińcami ma ujście. Od lewego brzegu przybiera rzkę Żwanek. Ujściem swojem odgranicza pow. uszycki od mohylowskiego.

Terebieżewo, jezioro, w pow. pińskim.

Terebieżów, ob. *Terebezów.*

Terebin i *Terebiniec*, dwie wsi i dwa folw. przyległe, nad potokiem, dopł. Huczwy, pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice, par. (r. g.) Terebin. Leżą przy trakcie z Hrubieszowa na Tyszowce do Tomaszowa. Terebiniec o 1 w. na zach.-płn. od Terebina. Posiadają cerkiew paraf., szkołę początkową. W 1827 r. T. miał 112 dm., 837 mk.; Terebiniec 24 dm., 265 mk., par. Hrubieszów. Dobra Terebiniec lit. A składały się w r. 1866 z fol. Terebieniec i Strzyżowiec, rozl. mr. 3368. Wś T. os. 100, mr. 987; wś Strzyżowiec os. 31, mr. 329. Wś Terebiniec wchodziła w skład dóbr Metelin. Cerkiew par. istnieje już od 1779 r.; erekcya nieznana. Do T. niegdyś należała filia Gozdów.

Terebin al. *Terebeń*, wś i dobra nad odnogami Strumienia, pow. piński, na Zarzeczu, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Lemieszewicze, o 12 w. od Pińska (par. kat.). Wś ma 8 osad; dobra, dawniej Płaskowickich, teraz Ordów 2626 dzies.; rybołówstwo, propinacye.

Lud głównie rybaczy i flisaczy. Miejscowość nizinna, komunikacya przeważnie wodą; łąk obfitość. W XV i XVI w. kn. pińscy nadawali w T. grunta i dworzyszcza. W 1495 r. otrzymał tu schedę od kn. Maryi Iwaszko Połozowicz; kn. Teodor Jarosławicz oblatował to nadanie w 1500 r. a kr. Zygmunt potwierdził je w 1522 r. (ob. Rewizya Puszcz, str. 104—107). *A. Jel.*

Terebiniec, ob. *Terebin.*

Terebiska, wś, pow. bielski, gm. Zabłoć, par Sławatycze, ma 14 dm., 119 mk., 210 mr. W 1827 r. 21 dm., 137 mk., par. Jabłeczna.

Terebisz, jezioro, w pow. sieńskim; roczny połów wynosi do 104 pudów szczupaków, okuni, karasi i płotek.

Terebiszcze al. *Cierebiszcze,* wś, pow. piński, w 2 okr. pol., gm. Płotnica, ma 9 os., 31 mk.; własność Małaszczyckiego. *Ks. M.*

Tarebiz, gajówka, w Uściu Zielonem, pow. buczacki.

Terebiż, zagroda w Podkamieniu, pow. brodzki.

Terebiże al. *Terebieże,* część Oleska, w powiecie złoczowskim.

Tereblestie *Niemieckie* i *Romańskie,* wś i dobra nad rzką Molnicą (lew. dopł. Seretu), pow. serecki. T. Niemieckie ma 1103 mk.; T. Romańskie 2371 mk.; obszar dworski T. 256 mk. T. Niemieckie mają kościół par. ewang. z r. 1868 i szkołę ewang. Katolicy, w liczbie 649, należą do par. w Serecie. Biskup radowiecki Calistru darował dobra T. klasztorowi w Putny r. 1748.

Tereblicze al. *Cierebliczе,* wś nad odnogami rz. Mostwy, lew. dopł. Stwigi, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. i gm. Turów (o 20 w.), o 185 w. od Mozyrza. Miejscowość bardzo nizinna, bogata w łąki i ryby. *A. Jel.*

Terebna, potok, lewy dopł. Gniezny, lew. dopł. Seretu. Powstaje na obszarze Romanówki, w pow. tarnopolskim, o 15 klm. na wschód od Tarnopola, gdzie łączy się Karamanda z Kaczawą, tworząc stawek. Wypływająca z niego T. zdąża podmokłą doliną na zach., wijąc się w kilku zygzakach, po trzykroć przecina drogę żelazną Karola Ludwika i wreszcie uchodzi do Gniezny między Borkami Wielkiemi a Stupkami, upłynąwszy od Romanówki 5 klm. Wzdłuż doliny odsłaniają się w wielu miejscach z pod dyluwialnej pokrywy warstwy mioceńskie. *Tad. Wiśn.*

Terebö, ob. *Trebejów.*

Terebów, ob. *Ostr* (t. VII, 670).

Terebówka, *Cierebówka* al. *Terebiewka,* fol., pow. rzeczycki, w gm. Chołmecz, o 35 w. od Rzeczycy. Należał do klucza brahińskiego, niegdyś kn. Wiśniowieckich, następnie Rokickich; w 1873 r. na mocy tranzakcyi zawartej d. 5 stycznia nabył T. kupiec Akim Konoplin, wraz z folw.: Michałowo, Głuchowicze, Rafałowo, Chatucza, Buda-Petrycka, Nowosiołki, Ihnacin i mko Brahin, które razem obejmują 1000 włók. *A. Jel.*

Terebowla (rus.), ob. *Trębowla.*

Terebowo, *Cierebowo,* białorus. *Ciarebowa,* dwie pobliskie wsi nad rz. Tremlą, pow. mozyrski, przy granicy pow. rzeczyckiego, w 2 okr. pol., gm. Kopatkiewicze (o 15 w.), o 50 w. od Mozyrza. T. Wielkie ma 26 osad; T. Małe 8 osad. Okolica ta została w ostatnich latach skanalizowaną przez gen. Żylińskiego. W XVIII w. królewszczyzna. *A. Jel.*

Terebowsza, folw., pow. homelski; gorzelnia, założona w 1870 r., która w 1887 r. zatrudniała 10 ludzi, wyprodukowała 450,784 st. spirytusu i dała 3609 rs. dochodu. Własność Gerarda.

Terebuch (525 mt. npm.), lesiste wzgórze w Karpatach, niedaleko płn. brzegu karpackiego, w pow. drohobyckim, nad górną Bystrzycą. Od zach. opływa stopy jego potok Pstruchów, od wsch. Babin, oba dopł. Stronawki (dopł. Bystrzycy); ku Stronawce opadają zwolna płn. zbocza. O parę klm. na płd. leżą wsi Smolna i Bystrzyca, w obrębie której tryska rzeka t. n.; 3 klm. na płn.-wsch., u ujścia Stronawki do Bystrzycy leży Podbuż.

Terebuń, dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Motykały, o 19 w. od Brześcia. W XVIII w. własność ks. Szujskich (ob. *Jasnohorodka,* III, 492 i 493).

Terebycz al. *Wspólne,* jezioro w dobrach Stulno, pow. włodawski. Leży w zlewie Bugu, ma 51 mr. obszaru, do 10 sążni głębokie. Okolica błotnista i niska. Ob. *Kaszyniec.*

Terechów al. *Terechowa,* wś nad dopł. Hnyłopiatu, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Bystrzyk, par. kat. Machnówka, o 7 w. od Berdyczowa, ma 523 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 543 mk., 1308 dzies. ziemi. Posiada cerkiew drewnianą, p. w. św. Paraski, wzniesioną w 1770 r. i kaplicę kat. murowaną. Należała do Pilchowskich.

Terechowe Prudy, wś, pow. horecki, młyn krupczatny. Własność soboru św. Józefa w Mohylewie.

Terechowicze 1.) wś, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Łyskowo, o 30 w. od Wołkowyska. 2.) **T.,** wś, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Zelzin, o 25 w. od Wołkowyska. 3.) **T.** al. *Cierechowicze,* białorus. *Terachowiczy,* wś nad rz. Hajną, pow. borysowski, w gm. Łohojsk, ma 5 osad; grunta faliste, miejscowość leśna, łąki dobre. *A. Jel.*

Terechówka 1.) wś, pow. bychowski, gm. Bycz, ma 65 dm., 262 mk. 2.) **T.,** wś, pow. homelski, gm. Krasna Buda, ma 207 dm., 1343 mk.; krupiarnia. St. dr. żel. lipawo-romeńskiej, na przestrzeni Romny-Homel, mię-

dzy stacyami Chorobicze (o 20 w.) a Ziabrówka (o 18 w.), o 37 w. od Homla, 491 w. od Wilna a 220 w. od Romien. *J. Krz.*

Terechowna, folw., pow. siebieski, należy do dóbr Janczewo, Kossowych.

Terechowo al. *Cierechowo* 1.) jezioro, pow. borysowski, w obrębie gm. Hajna, prawie o 3 w. na płn. od wsi Cierechy, w lesistych bagnach położone, ma około 20 mr. Łączy się przez kanał z rz. Gromnicą. 2.) **T.,** *Cierechowo,* białorus. *Ciarechowa,* jezioro, w pow. słuckim, w obrębie gm. Kijewicze, w pobliżu rz. Morocz, 300 sążni długie i przeszło 100 sążni szerokie.

Terechowski, folw., pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Przyborsk, o 116 w. od Radomyśla, ma 17 mk.

Terechowszczyzna, folw., pow. miński, o 13 w. na wschód od Mińska, w 1 okr. pol. Derażno, gm. Siennica, par. kat. Koreliszczewicze, około $18^1/_2$ włók; grunta szczerkowo-glinkowate, urodzajne. Należy do dóbr Trościeniec; nabyty w 1819 r. z exdywizyi przez Terechowiczów i od ich nazwiska nazwany.

Terechtemirów, ob. *Trachtemirów.*

Terechy 1.) wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Połowce, o 51 w. od Brześcia. 2.) **T.** al. *Cierechy,* wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, par. kat. Korzeń, ma 27 os.; miejscowość mocno falista.

Terechy 1.) opustoszałe sioło we włości łuhińskiej, t. j. w płd.-zach. części dzisiejszego pow. owruckiego, około mka Łuhina. Na początku XVII w. wraz z Obychodami i Sarnopolem własność Jerzego Lasoty. Następnie Niemiryczów; w 1650 r. w dziale Stefana Niemirycza (ob. t. III, 163; t. VII, 180). 2.) **T.,** w dokum. także *Tereszkowicze,* wś nad Wereśnią, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Przyborsk, par. praw. Karpiłówka (o 2 w.), odl. o 116 w. od Radomyśla, ma 485 mk. Podług Pochilewicza jest tu 563 mk. Włościanie, w liczbie 152 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 786 dzies., ze spłatą po 172 rs. 96 kop. rocznie. T. wraz z Krasiłówką należą do Władysława Wierzbickiego, posiadającego w obu tych wsiach 1050 dzies. ziemi użytkowej, 1125 lasów, oprócz tego w Krasiłówce 1246 dzies. nieużytków. 3.) **T.,** wś na lew. brzegu Neretwy (dopł. Bugu), pow. włodzimierski, w pobliżu granicy król. polskiego.

Terechy, wś i b. st. poczt. przy dawnym trakcie ze Smoleńska do Porzecza, w gubernii smoleńskiej, o 24 w. od Smoleńska.

Terejle, ob. *Tarajle.*

Teremce 1.) uroczysko w Borszczahówce Brackiej, w pow. kijowskim. 2.) **T.,** wś, pod Owruczem, w 1539 r. własność Iwaszki Niemirycza (ob. t. IX, 196). 3.) **T.,** wś nad Dnieprem, pow radomyski, w 5 okr. pol., gm. Czarnobyl, par. praw. Ładyżycze (o 7 w.), o 165 w. od Radomyśla, ma 900 mk. Włościanie, w liczbie 254 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1892 dzies., ze spłatą po 495 rs. 31 kop. rocznie. W epoce uwłaszczenia włościan wś należała do Słuchajewskich, mających 2252 dzies.; obecnie Rudawski posiada 218 dzies. ziemi użytkowej, 115 lasu i 362 nieużytków, Tobol 180 dzies. gr. orn. i Prochoński 690 gr. orn. i 133 nieużytków. Jestto najbardziej na płn. wysunięta osada gub. kijowskiej. Pod wsią znajduje się na Dnieprze wielka mielizna, utrudniająca żeglugę. 4.) **T.,** wś nad rzką Rudką, dopł. Dniestru, pow. uszycki, okr. pol. i st. poczt. St. Uszyca, gm. Gruszka, par. kat. i sąd Kitajgród, ma 94 os., 482 mk., 420 dzies. ziemi włośc., 42 cerkiewnej, dworska w częściach, których jest do dwudziestu. Większe należą do Postupalskich (126 dz.), Żebrowskich (105 dz.), Wontrubków (60 dz.), Brylińskich, Wojnarowskich, Obrębskich i in. Posiada cerkiew p. w. św. Paraski, wznicsioną w 1730 r., z 652 parafianami; 3 młyny wodne. Jestto bardzo stara osada, prawdopodobnie sięga czasów władania nad temi okolicami Tatarów i może być, że założona została przez chana Teremę, który miał rezydencyę w sąsiedniej Bakocie. Podług reg. pob. pow. kamienieckiego z 1580 i 1540 r. należała w części do Wolskiego i Radeckiego, z których każdy płacił od 1 pługa (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 165). Następnie królewszczyzna, będąca w 1655 r. w posesyi Stanisława, Jerzego i Jakuba Potockich i niepodlegająca lustracyi. W 1629 r. Potocki ze wsi T. (Teremne) i sąsiednich płaci 121 fl. 6 gr. 5 den. (Jabłonowski, Lustracye, 67, 192). Potem T. stanowiły sstwo niegrodowe, które podług lustracyi z 1665 r. obejmowało wsi: T., Kołodziejówkę, Subocz, Kołeczkowce, Furanowce, Bodaczówkę, Bakotę, Biłę i Durniaki. W 1771 r. posiadał je Stanisław Sadowski, opłacając 8813 złp. 21 gr. kwarty. Następnie, podług Echarda było w posiadaniu emfiteutycznem Antoniego Lasockiego, kaszt. gostyńskiego, poczem nadane zostało przez cesarzowę Katarzynę Szeremetiewowi. W końcu T. należały do Józefa Wyleżyńskiego. 5.) **T.,** ob. *Teremkowce. Dr, M.*

Teremców, wś, pow. uszycki, na płd.-zach. od Kitajgrodu.

Teremiec, folw., pow. hrubieszowski, gm. Białopole, par. Strzelce (r. gr.). Ma 766 mr. (496 mr. roli, 236 mr. łąk), należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich, klucza Strzelce.

Teremieniec al. *Termieniec,* potok, w pow. drohobyckim. Zapewne jedno ze źródlanych ramion Kłodnicy (dopł. Dniestru); ob. *Iwanikowce* i *Kłodnica.*

Teremki, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol.,

gm. Krzywicze (o 5 w.), okr. wiejski i dobra Kowerskich (w 1865 r.) Klesin, 74 dusz rew.

Teremki, w dok. *Teremce*, chutor, pow. kijowski, par. praw. Żylany (o 3 w.), o 14 w. na płd. od Kijowa, przy trakcie poczt. do Wasylkowa, miał w 1861 r. 17 dm., 126 mk. i wraz ze wsią Sowki 750 dzies. Należy do metropolitów kijowskich, którzy mają tu dom letni, piękny ogród, pasiekę i porządne gospodarstwo rolne. W latopisie Ipatiewskim pod 1150 r. wspomniane jest pod Kijowem uroczysko Teremiec. W XVII w. T. należały do katedry kijowskiej.

Teremkowce, wś nad Żwańcem (Żwańczykiem), dopł. Dniestru, pow. kamieniecki, okr. pol. Lanckoroń, gm. Olchowiec, par. kat. Kutkowce, ma 90 osad, 318 mk., 400 dzies. ziemi włośc., 56 cerkiewnej, dworska w częściach. Cerkiew p. w. św. Trójcy, wzniesiona w 1842 r., z 1065 parafianami. Grunta nad rzeką górzyste, kamień wapienny. W 1775 r. Ignacy z Potoka na Husiatynie Potocki, marszałek konfederacyi barskiej, sprzedał T., Turkowce, Czemerowce, Berezankę i Kuhajowce Antoniemu z Strzemieszna Strzemieskiemu, sędz. grodz. trębowelskiemu, konsyliarzowi konfederacyi, za sumę 484,269 złp. 24 gr. (z oryginalnej tranzakcyi). Obecnie posiadają tu: Bystry 62 dzies., Podhorodecki 286 dz., Hinkowski 77 dz., Paraszczenko 77 dz. Oprócz tego jest część rządowa (121 dz.), dawniej Joachima Leśniewicza. *Dr. M.*

Teremne 1.) w dok. *Teremice*, *Teremna*, *Teremno*, wś, pow. łucki, na płd.-wsch. od Łucka, atyn. Hnidawy, do której należą Przedmoście, Łuczyce i część Holeszowa. W 1860 r. własność Antoniego Lipskiego. Dobra niegdyś zamku łuckiego, następnie władyków łuckich i ostrogskich, którzy podług reg. pob. pow. łuckiego z 1583 r. płacili z T. z 12 dym., 6 ogr., 4 komorn., 1 koła dorocz., 2 bojar., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 92). 2.) **T.,** wś pow. ostrogski, na pograniczu pow. krzemienieckiego, o 30 w. na płd.-zach. od Ostroga, na równinie bagnistej, otoczona sosnowemi lasami, niegdyś ks. Sapiehów, od 1831 r. skarbowa. Byt włościan dobry, trudnią się oni rolnictwem i wyrobem materyałów leśnych na spław. *J. Krz.—Z. Róż.*

Teremowska al. *Nagórne*, wś na stromym praw. brzegu Prypeci, pod samym Mozyrzem, w gm. Skryhałów, należy do mta Mozyrza.

Teremyski, wś, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. białowiesko-aleksandrowska, o 52 w. od Prużany.

Terencza, mylnie (ob. *Brahinka*), za *Teremce*, wś, pow. radomyski.

Terenicze, wś, pow. homelski, gm. Telesze, ma 60 dm., 377 mk.

Terenie, wś, pow. czerykowski, gm. Dołhowicze, ma 20 dm., 137 mk.

Tereniew, chutor, pow. lipowiecki, w 3 okr. pol., gm. Monasterzyska, o 67 w. od Lipowca, ma 12 mk.

Terenin 1.) kol., pow. łaski, gm. i par. Górka Pabianicka, ma 17 dm., 136 mk., 204 mr. 2.) **T.,** folw. dóbr Olchowiec, w pow. chełmskim.

Tereniów, las, pow. uszycki, należy do wsi Kosikowiec, Bolesława Regulskiego.

Terentepol, dobra, pow. newelski, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm. nowochowańska. W 1863 r. okrąg wiejski T. miał 97 dusz rewiz.

Terentyów, w dok. *Terentijewo*, wś, pow. ostrogski, o 36 w. na płn. od Ostroga, przy szosie brzesko-kijowskiej, posiada kaplicę katol. par. Międzyrzecz Korecki. Okolica bezleśna, gleba czarnoziemna z podkładem glinki, powierzchnia pagórkowata. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. Roman Hojski z T. płaci z 3 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 54). Własność potem Sołomereckich, później Michałowskich, następnie Rohozińskich. Franciszek Rohoziński wydawszy siostrę swą za Dubieckiego, oddał jej w posagu połowę tej wsi, a drugą rozdzielił za długi pomiędzy kilku kredytorów, w tej liczbie Pawlikowskiego. Część Dubieckich i inne, oprócz Pawlikowskiego, przeszła przez kupno do Leńkiewiczów i dziś należy do Oktawii z Leńkiewiczów Walewskiej. Część Pawlikowskich pozostaje dotąd w ich ręku. Włościanie trudnią się rozmaitemi transportami, dlatego hodują przeważnie konie. Trzymają także krowy, owce i trzodę chlewną. Są dość zamożni. *Z. Róż.*

Terepinie al. *Terpun*, wzgórze (251 mt.), na obszarze gm. Pawłów, pow. Kamionka Strumiłowa.

Terepków, grupa domów w Bolanowicach, pow. mościski.

Terepsza, bagniste uroczysko leśne, na płd. krańcu pow. mozyrskiego, w okolicy wsi Wieżki, w gm. Berezowo. *A. Jel.*

Teresa, urzęd. *Theresia*, posiadłość, w pow. pleszewskim (Jarocin), ku zach. od Nowego Miasta (par.), poczta, st. dr. żel. i okr. dworski Chocicza (Falkstaett); ma 3 dm., 77 mk.

Teresbór, wś nad rz. Ner, pow. łaski, gm. Lutomiersk, par. Mikołajewice, ma 12 dm., 90 mk. W 1827 r. 2 dm., 6 mk. Wchodziła w skład dóbr Prusinowice.

Teresbór al. *Kiube*, folw., pow. wiłkomierski, gm. Pupany, par. Świadoście, o 49 w. od Wiłkomierza; własność Ejsmontów.

Teresdorf, folw., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze, o 36 w. od Ihumenia,

około 32 włók; własność od 1857 r. Zacharczenki. *A. Jel.*

Teresdwór 1.) folw., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Prozoroki, o 45 w. od Dzisny, 1 dm., 24 mk.; w 1865 r. własność Oczapowskich. 2.) **T.**, folw., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Kobylniki, okr. wiejski Chomejki, w 1865 r. własność Leopolda Halki. 3.) **T.**, folw. nad bezim. rzką, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Żosno, okr. wiejski Teresdwór, o 53 w. od Wilejki, ma 1 dm., 39 mk., kaplicę kat. par. Wołkołata, gorzelnię; w 1865 r. własność Oskierków. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Domosławy, Gaby Nowe, Gaby Stare i Mostowe, w ogóle 385 dusz rewiz. włościan uwłaszcz. 4.) **T.**, folw. i wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 7 w.), okr. wiejski Onżadowo, o 42 w. od Wilna; folw. ma 1 dm., 22 mk. (8 kat. i 14 żyd.); wś 28 dusz rewiz.; w 1865 r. własność Kundziczów. *J. Krz.*

Teresew, ob. *Teresów.*

Tereshof, po łotew. *Tyresowa*, wś włośc., w pow. dyneburskim, par. birżagolskiej.

Teresia al. *Terezya* (w Skorowidzu Biga, Złoczów, 1866, mylnie Terezycą zwana), część Niestanic, pow. Kamionka Strumiłowa, ma 17 dm., 129 mk.

Teresica, rzka, w pow. radomyskim, ostatni lewy dopł. Prypeci, do której uchodzi poniżej ujścia Brahinki.

Teresin 1.) folw. dóbr Obory, w pow. warszawskim, gm. Jeziorna. 2.) **T.**, wś, pow. radzymiński, gm. i par. Radzymin, 44 mk., 141 mr. 3.) **T.**, wś, pow. nowomiński, gm. i par. Kołbiel, ma 54 dm., 194 mr. 4.) **T.**, fol., pow. sochaczewski, gm. Seroki, par. Szymanów, wraz z folw. Leonów ma 168 mk., 1226 mr. Fol. T. sam, z obszarem 825 mr., należał do dóbr Gaj i Paprotnia. W 1827 r. 3 dm., 44 mk. 5.) **T.** al. *Tereszyn*, wś, pow. skierniewicki, gm. Grzymkowice, par. Biała, ma 18 mk., 144 mr. włośc. 6.) **T.**, wś, pow. łowicki, gm. Lubianków, par. Dmosin, odl. 19 w. od Łowicza, ma 14 dm., 118 mk., 258 mr. Wś ta należała do dóbr Mikuły. 7.) **T.**, kol., pow. kutnowski, gm. i par. Krośniewice, ma 12 dm., 118 mk., 240 mr. Należała poprzednio do dóbr Głaznów. 8.) **T.** al. *Terezin*, kol., pow. piotrkowski, gm. Wadlew, par. Łobudzice, ma 18 dm., 173 mk., 326 mr. Wchodziła w skład dóbr Głupice. 9.) **T.**, folw., pow. miechowski, gm. Klimontów, par. Proszowice, odl. 30 w. od Miechowa. Folw. ten, oddzielony od dóbr Klimontów, miał w roku 1885 rozl. mr. 418: gr. or. i ogr. mr. 408, nieuż. mr. 10; bud. mur. 2, drewn. 3. 10.) **T.** al. *Tereszyn*, os. i wś,pow. lubelski, gm. i par. Konopnica; os. należy do dóbr Konopnica, wś ma 7 os., 62 mr. W 1827 r. 12 dm., 78 mk. 11.) **T.**, kol., pow. chełmski, gm. Żmudź, par. r. l. Kumów, ew. Lublin; ma 30 os., 380 mr. Powstała na obsz. dóbr Leszczany. 12.) **T.**, wś, pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice. 13.) **T.**, folw., pow. chełmski, gm. i par. Olchowiec. 14.) **T.**, folw., pow. hrubieszowski, gm. Białopole, odl. 26 w. od Hrubieszowa, ma piec wapienny i cegielnię. W 1885 r. fol. T., oddzielony do dóbr Białopole, rozl. mr. 1281: gr. or. i ogr. mr. 589, łąk mr. 131, lasu mr. 543, nieuż. mr. 18; bud. mur. 1, drewn. 14; płodozm. 5 i 8-pol., las urządzony. *Br. Ch.*

Teresin 1.) al. *Teresia Kolonia*, niekiedy *Idzie-źle*, urzęd. *Theresia*, wś i leśniczówka, pow. czarnkowski, o 2 klm. ku zach. od Radolina, po praw. brzegu Trzcianki (dopł. Noteci); par. kat. Biała, par. prot., poczta i st. dr. żel. w Trzciance (Schoenlanke) o 4 klm. Wś ma 28 dm., 206 mk. (58 kat., 148 prot.) i 63 ha (57 roli). Leśniczówka (6 mk.), wchodzi w skład nadleśn. rząd. Rychlik. 2.) **T.**, posiadł., pow. bydgoski, o 11 klm. na wsch.-płn. od Nakła, w okolicy wzgórzystej, wzn. 119 mt. npm.; par. Ślesin, poczta w Małem Sitnie (Wilhelmsort), st. dr. żel. na Strzelewie (Strehlau) o 8 klm.; ma 4 dm., 77 mk. (39 kat., 37 prot.), 300 ha (253 roli); wchodzi w skład klucza potulickiego; właścicielką jest hr. Aniela Potulicka. 3.) **T.**, pow. krotoszyński, ob. *Zamkowy folwark.* *E. Cal.*

Teresina, wś, pow. koniński, gm. Piorunów, par. Wyszyna, odl. od Konina 9 w.; wś ma 22 dm., 137 mk.; os. 1 dm., 9 mk.

Teresino al. *Bywałki*, wś i dobra nad odnogą Dniepru, pow. rzeczycki, przy gościńcu poczt. rzeczycko-czernihowskim, o 73 w. od Rzeczycy, w 1 okr. pol. brahińskim, par. kat. Rzeczyca (filia Łojów), gm. Derażyce. Wś ma 114 os.; dobra są własnością ks. Lubomirskich. Lud, oprócz rolnictwa, trudni się rybactwem i flisactwem; grunta urodzajne. Por. *Bywałki.* *A. Jel.*

Tereska, folw. do Próchnowa, pow. chodzieski, o 5 klm. na płd.-wschód od Margonina (poczta), wzn. 100·2 mt. npm.; par. Żoń, st. dr. żel. w Budzyniu o 14 klm.; 2 dm., 49 mk. i 152 ha; właścicielem jest hr. Zygmunt Potulicki, ordynat. *E. Cal.*

Tereskula, wś (ob. *Hucuły*, t. III, 203), mylnie: zamiast: *Fereskul.*

Tereskwit, zaśc. pryw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 46 w. od Wilejki, 1 dm., 4 mk. kat.

Teresław, folw., pow. nowomiński, gm. i par. Glinianka; ma 65 mk., 180 mr. dwors., 22 mr. włośc.

Teresów 1.) al. *Teresew*, wś i folw., pow. gostyński, gm. Kiernozia, par. Złaków, odl. 28 w. od Gostynina, ma 8 dm., 110 mk., 326 mr. dwors., 14 włośc.; osada włoś. utworzo-

ną została na gruntach folw. po r. 1864. Por. *Długie* 1.). 2.) **T.**, pow. pińczowski, gm. Chroberz, par. Kościelec. 3.) **T.**, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Chrząstów, ma 14 os., 162 mr. Wchodziła w skład dóbr Chrząstów. W 1827 r. 8 dm., 47 mk. *Br. Ch.*

Teresów, folw. nad rzką Zorą, praw. dopł. Schy (Cchy), pow. borysowski, w 1 okr. pol. i par. kat. Chołopienicze, gm. Kiszczyna Słoboda, o 24 w. od Borysowa, od 1838 r. należy do Odyńców, ma około 17 włók, młyn, przytem fol. Plitczyn. Miejscowość poleska, grunta lekkie. *A. Jel.*

Teresówka 1.) wś nad rz. Mukszą, dopł. Dniestru, pow. kamieniecki, okr. pol. Maków, gm. Bahowice, parafia w Kamieńcu (podominikańska), ma 55 osad, cerkiew. T. założył w 1750 r. Paweł Starzyński i nazwał od imienia żony. Od Starzyńskich nabył T. Ksawery Marchocki, córka jego wniosła ją w dom Mniszchów, w posiadaniu których do dziś zostaje. Powierzchnia równa, las dębowy. 2.) **T.**, wś, pow. skwirski, par. praw. Zarubińce (o 3 w.), ma 101 mk. praw. i 19 kat. W 1869 r. należała wraz z Zarubińcami do Antoniego Pruszyńskiego. W spisie z 1885 r. niepomieszczona. 3.) **T.** al. *Jar Wychwatniowicki*, wioska nad Studzienicą (Studenicą), dopł. Dniestru, pow. uszycki, gm., par. kat. i sąd Kitajgród, par. praw. Wychwatniowce, ma 10 dm. Własność Mniszchów. Jest tu kamień ciosowy. *X. M. O.*

Teresówka, wś, pow. doliniański, 16 klm. na płd.-zach. od Doliny (sąd pow.), 5 klm. na płd.-zach. od urz. poczt. w Wełdzirzu. Na płn.-wsch. leży Wełdzirz, na płd.-wsch. Engelsberg, na płd.-zach. Ludwikówka, na płn.-zach. Nowoszyn. Wzdłuż granicy płd.-wsch. płynie Świca. Wzn. na płn. dochodzi 574 mt. W r. 1880 było 15 dm., 114 mk. w gm. (107 rz.-kat., 2 gr.-kat., 5 in. wyzn.; 4 Polaków, 2 Rusinów, 108 Niemców). Par. rzym.-kat. w Wełdzirzu. T. tworzy wraz z Wełdzirzem jedną gminę. *Lu. Dz.*

Teresowo, kol., pow. nieszawski, gm. Boguszyce, par. Sadlno, ma 161 mk., 110 mr. włośc. W 1827 r. 23 dm., 83 mk.

Terespol, miasto nad rz. Bugiem (z lewego brzegu) naprzeciw Brześcia Litewskiego, pow. bialski, gm. Sławatycze, par. Terespol, odl. 34 w. od Biały, około 7 w. na zach. od Brześcia a 194 w. od Warszawy. Posiada kościół par. mur., cerkiew par., szkołę początkową, młyn parowy, st. dr. żel. warsz.-terespolskiej, st. poczt. i tel., 133 dm. i 1786 mk., 3393 mr. ziemi. Według ksiąg ludność stała wynosi 3927, lecz w tej cyfrze mieści się 2373 nieobecnych (60%), którzy zapewne przebywają przeważnie w pobliskim Brześciu, dającym większe pole do pracy i zarobku. Śród stałej ludności żydzi stanowią 91·7%, katolicy 5·6%, prawosł. 2·3%, protestanci 0·3%. W r. 1827 było 170 dm., 1366 mk. Miasto leży w błotnistej dolinie Bugu, na płn.-wschód od wsi Błotkowa, na której obszarze zostało założonem. Wś ta należała do ekonomii brzeskiej dóbr królewskich i posiadała dworzec królewski, nawiedzany dość często przez panujących w czasie podróży lub odbywających się w pobliskim Brześciu aktów politycznych. Na początku XVII wieku miał tu stanąć okazały pałac, otoczony pięknemi ogrodami (Starowolski, Polonia). W czasie sejmu r. 1653 „królowa za miastem stanęła, w pałacu królewicza Karola, bisk. płockiego, Błotków zwanym, który się jej tak podobał, że postanowiła tam rezydować podczas sejmu“, jak opowiada Albrecht Radziwiłł w Pamiętniku. Przy końcu XVII w. posiadaczami czy też posesorami Błotkowa są Słuszkowie. Józef Bogusław Słuszka, kasztelan wileński, z żoną Teresą Gosiewską, wznoszą tu w 1697 r. kościół p. w. św. Trójcy i osadzają przy nim dominikanów. Słuszka zapewne uzyskał przywilej miejski dla osady, która zdawna rozwijała się przy tutejszym dworcu. Na cześć żony nazwał miasteczko Terespolem. Istniała tu zdawna cerkiew (filia Łobaczowa), niewiadomej erekcyi, którą odnawia Pociej w r. 1745. W 1757 r. otrzymało miasteczko jarmarki: na Wniebowstąpienie tygodniowy, a jednodniowe na św. Bartłomiej i 4-tą niedzielę Adwentu. Kupcom udzielono trzyletnią wolność od opłat za skład towarów, paszę wołów i koni na pastwiskach miejskich. Miasto w tym czasie jest własnością Jerzego Fleminga, woj. pomorskiego, który urządziwszy sobie okazałą rezydencyę, cały dwór skompletował z Niemców. Kierował on ztąd sejmikami brzeskiemi. W miasteczku osiadło wielu sprowadzonych przez niego Niemców, ewangielików. Konfederaci barscy zająwszy dobra Fleminga w r. 1769, nałożyli kontrybucyę na tutejszych Niemców. Następnie dobra przeszły w posiadanie ks. Adama Czartoryskiego. Od r. 1832 dobra rządowe, rozdzielone w r. 1865 na donacye. Parafią tutejszą zarządzali dominikanie do r. 1797. Klasztor istniał do r. 1864. Kościół spłonął w r. 1827 a w r. 1885 przeniesiony został na inne miejsce. W obrębie parafii liczono w 1861 r. na 3953 dusz: 1500 r. gr., 270 r. lat., 3 prot., 18 mahom., 2162 żyd. Około r. 1870 było w parafii do 400 rz.-kat. Po utworzeniu królestwa w r. 1815 istniała tu przez lat kilkadziesiąt komora celna, na granicy od cesarstwa. Na pamiątkę wybudowania szosy z Warszawy do Brześcia wzniesiono tu pomnik żelazny. Dnia 7 września 1867 otwartą została droga żelazna warszawsko-terespolska (długa 193

w. 338 saż.), którą następnie przedłużono do Brześcia (długości 5·75 w.) i otwarto 1 marca 1870 r. Stacya w Terespolu utworzoną została w stronie zach. od miasta, które z powodu wzniesienia fortów na lew. brzegu Bugu posuwać się musiało w kierunku zachodnim. W okolicy T., na obszarze wsi Lebiedziów, na wydmach piaszczystych, znajduje się cmentarzysko z licznemi kościotrupami, nazywane przez lud Szwedzkiem. *Br. Ch.*

Terespol 1.) folw. nad rz. Szejmeną, pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, odl. od Wyłkowyszek 21 w.; 1 dm., 12 mk. Należał do dóbr Kieturkowo, od których został oddzielony. Ma 643 mr. (462 mr. roli, 149 mr. łąk, 32 mr. nieuż.). 2.) **T.**, folw., pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Władysławów. Niepodany w spisach urzęd. 3.) **T.**, ob. *Tereszpol.*

Terespol 1.) futor pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 55 w. od Dzisny, 1 dm., 33 mk. 2.) **T.**, zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 61 w. od Dzisny, 1 dm., 9 mk. starowier. 3.) **T.**, zaśc. szlach., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 53 w. od Dzisny, 1 dm., 7 mk. kat. 4.) **T.**, folw., pow. lidzki, par. Wasiliszki, 198 mr., należy do dóbr Lebiodka (ob.). 5.) **T.**-*Iskrzyń*, folw. szlach., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 56 w. od Święcian, 1 dm., 9 mk. kat. 6.) **T.**, folw. szlach. nad rz. Strawą, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 39 w. od Trok, 1 dm., 17 mk. (14 kat., 3 ew.). 7.) **T.**, folw. szlach., pow. trocki, w 2 okr. pol., o 48 w. od Trok, 1 dm., 6 mk. praw. 8.) **T.**, folw. szlach. nad potokiem, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 27 w. od Wilna, 1 dm., 13 mk. kat. 9.) **T.**, przys., pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Bojary, o 37 w. od Wołkowyska. 10.) **T.**, folw., pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 54 w. od Kowna; należy do dóbr Datnów. 11.) **T.**, dobra, pow. szawelski, gm. Skiemie, o 67 w. od Szawel. 12.) **T.**, dobra, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Smolewicze, par. kat. Łohojsk, o 98 w. od Borysowa, dość dawna własność Wańkowiczów, około 70 włók; młyny. 13.) **T.**, pow. borysowski ob. *Stuczyn.* 14.) **T.**, pow. rzeczycki, ob. *Pierewies.* 15.) **T.**, folw., pow. słucki, w pobliżu dawnej szosy brzes.-bobrujskiej, o 19 w. od Słucka, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Romanowo; miejscowość równa, gleba pszenna. 16.) **T.**, wś w pobliżu błota Chołmickiego al. Nowińskiego, pow. mohylewski, gm. Pawłowicze. 17.) **T.**, dawniej *Krynki*, dobra, pow. drysieński, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. kaszeńska. W 1863 r. okr. wiejski miał 208 dusz rewiz. Dobra, własność w 1811 r. Józefa Miecznikowskiego, później Leśniewskich, obecnie Hrebnickich, mają 2257 dzies. ziemi dwor. 18.) **T.**, dobra, pow. siebieski, w 4 okr. pok. do spraw włośc., gm. T. W 1863 r. dobra miały 896 dz. ziemi dwors., okr. wiejski 420 dusz, gmina zaś 923 dusz rewiz. Własność Emanuela Mohla. 19.) **T.**, dobra, pow. witebski, o 6 w. od Witebska, b. własność Ciechanowieckich, dziś Kromberga, 2064 dz. ziemi dwors. Mają zarząd gm. miszkowskiej, obejmującej 1210 dusz. Okrąg wiejski T. miał w 1863 r. 209 dusz rewiz.

Terespol, urzęd. *Theresienau*, ztąd *Teresia Niwa* i *Teresynowo*, os., pow. babimoski, o 7 staj na płd. od Rakoniewic, nad kanałem Obry; par. kat. Prochy, protest. Rakoniewice, poczta w Tarnowie (Kr. Bomst), st. dr. żel. w Wolsztynie o 12 klm.; 19 dm., 153 mk. (27 kat., 126 prot.) i 234 ha (51 roli, 180 łąk). Osadę założył Faustyn Zakrzewski, dziedzic Rakoniewic, sprzedając w 1802 r. trzem Niemcom 30 hub na błotach tarnowskich za 1500 tal.; ob. S. Karwowskiego: „Rakoniewice“ (str. 77).

Terespol, kol. i dworzec kolei wschod., na przestrzeni między Laskowicami i Bydgoszczą (odl. 41 klm.), pow. świecki, posiada też urząd poczt. II klasy. Od niedawna idzie ztąd odnoga kolei do Świecia, wybudowana przez tamtejszą cukrownię za 30,000 mrk. Do Chełmna (odl. 10 klm.) dojeżdża poczta osobowa. Kol. szlach., tuż przy dworcu, powstała około r. 1754 na obszarze do Pol. Konopatu należącym; gm. Pol. Konopat, par. kat. Przysiersk. W 1855 r. kol. 10 dm., 104 mk.; dworzec 7 dm., 78 mk. *Ks. Fr.*

Terespotockie Holendry, urzęd. *Terespotocke* i *Terespotoker Hauland*, pow. bukowski, (Grodzisk), o $4^1/_2$ klm. na płd.-zach. od Opalenicy (par. kat., poczta i st. dr. żel.), w okolicy lesistej; szkoła w miejscu, par. prot. Grodzisk; 35 dm., 279 mk. (196 kat., 83 prot.) i 569 ha (484 roli, 13 łąk, 53 lasu). T. Holendry istniały już w drugiej połowie XVIII w. i należały do spadkobierców Opalińskich.

Teressowa Wola, wś i folw., ob. *Tesserowa Wola.*

Tereszcza, strumień, w pow. radomyskim, lewy dopł. rzki Olesznia (lew. dopł. Wereśni).

Tereszeny, wś na Bukowinie, nad pot. Kotowiec (dopł. Seretu), pow. serecki, odl. 3 mile od Czerniowic. Gmina ma 738 mk. (46 rz.-kat.); obszar dworski 161 mk. We wsi urząd pocztowy.

Tereszewko, wś, pow. rypiński, gmina Dzierzno, par. rz.-kat. Swiedziebna, ew. Michałki, odl. o 9 w. od Rypina, ma 3 dm., 29 mk., 116 mr. W 1827 r. 2 dm., 18 mk., par. Tereszewo (w pow. lubawskim, w Prusach). Wchodziła w skład dóbr Rokitnica.

Tereszewo, wś, pow. lubawski, st. p. Kurzętnik, par. kat. Nowe Miasto; 863 ha (693 roli or., 19 łąk, 28 lasu). W 1885 r. 98 dm., 116 dym., 588 mk., 451 kat., 131 ew., 6 dysyd. (os. Mścin 1 dm., 10 mk.). W r. 1889

uchwalono pobudować żwirówki z Marzęcic na Małe Bałówki do Tereszewa, z odnogą na Kamionkę do Tomaszewa. Tutejsza szkoła kat. liczyła 1887 r. około 110 dzieci. *Ks. Fr.*

Tereszka, potok, lewy dopł. pot. Kurnickiego (dopł. Szkła). Wypływa na stokach lwowsko-tomaszowskiego grzbietu, u stóp lesistego wzgórza Tryściana Góra (342 mt. npm.), wznoszącego się 11 klm. na płn.-zach. od Jazowa, na granicy pow. gródeckiego i jaworowskiego. Wzgórze to tworzą mioceńskie wapienie drugiego piętra śródziemnomorskiego, odsłaniające się tu na kształt wyspy pośród piasków wątpliwego wieku (dyluwium lub trzeciorząd; Tietze: D. geogn. Verh. v. Lemberg, Jahrb. d. geolog. RA., 1882). Brzegi T., wzdłuż całego jej biegu wprost na zachód, długości 3·5 klm., są moczarowate.

Tereszki, wś i dobra, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Werejki, o 20 w. od Wołkowyska, posiada kaplicę katol. par. Repla.

Tereszki 1.) wś, pow. mohylowski, okr. pol., par. kat. i poczta Bar (o 8 w.), gm. Tereszki, ma 78 os., 326 mk., 293 dzies. ziemi włośc., 557 dwors., 35 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Niepokalanego Poczęcia N. M. Panny, wzniesioną w 1868 r., z 447 parafianami, zarząd gminny, cegielnię. Powierzchnia więcej górzysta niż równa, gleba glinkowata, glina garncarska i kamień wapienny. Własność dawniej Kaczkowskich, potem Konarskich, dziś Radziejowskich. W skład gminy wchodzą: T., Adamówka, Biliczyn, Borszcze, Bucnie, Czemerysy, Hawryszówka, Hołubówka, Jastrzębie, mko Jołtuszków, Jołtuszków Podleśny, Jołtuszkowska Słobódka, Kijanówka, Łodziejówka, Migalówka, Okładne, Palejówka, Pilipy, Placyna, Regentówka, Seferówka, Semenki, Szersznie i Wojnaszówka, razem 32 starostw wiejskich, 1557 osad, 12,153 mk. włościan (6005 męż., 6148 kob.), 10577 dz. ziemi włośc. (7838 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy jest 1735 mk. innych stanów (828 męż. i 907 kob.), 13,601 dz. ziemi do nich należącej i rządowej (7684 ornej). Cały więc obszar gminy obejmuje 24,178 dz. (15,522 ornej) i 13868 mk. 2.) **T.,** wś nad rz. Berezianką, pow. skwirski, w 1 okr. pol., gm. Worobiówka, o 10 w. od Skwiry a 3 w. od Antonowa, ma 515 mk. W 1863 r. podług Pochilewicza było tu 533 mk. praw. i 14 kat.; 1060 dz. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną z drzewa w drugiej połowie XVIII w. i uposażoną 55 dz. ziemi. Na początku zeszłego wieku należała do klucza antonowskiego ks. Wiszniowieckich, obecnie własność Hulanickich. 3.) **T.,** w dok. *Tereszka,* wś nad rz. Ponorą, dopł. Ikopotu, pow. starokonstantynowski, par. Bazalia, na płn.-wschód od Bazalii, ma 92 dm., kaplicę kat. (filię) dek. starokonstantynowskiego. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należała do włości ostropolskiej ks. wojewody kijowskiego Ostrogskiego i płaciła z 4 dym., 3 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 146). Na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej 1753 r. ostatni ordynat ostrogski ks. Janusz Sanguszko darował ją Grocholskiemu, w ręku potomków którego do dziś pozostaje. 4.) **T.,** wś u źródeł rz. Szpołki, pow. zwinogródzki, w 1 okr. pol., gm. Szpoła (o 7 w.), o 20 w. od Zwinogródki, ma 2651 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1253 mk. i 3125 dz. ziemi. Położenie górzyste, gleba słynna z urodzajności. Posiada cerkiew drewn. Pokrowską, wzniesioną w 1777 r. na miejsce dawniejszej, z gruntu odnowioną w 1857 r. i uposażoną 38 dzies. Wś ta należała dawniej do dóbr śmilańskich, potem do Łopuchinych, od których w 1834 r. nabył Franciszek Podlewski a od jego sukcesorów w 1851 r. Grzegorz Gruszecki. Obecnie własność ks. Woroncowej. *J. Krz.*

Tereszki, grupa domów w Staremsiole, pow. cieszanowski.

Tereszkowa, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Radoszkowicze (o 15 w.), okr. wiejski Średnia, 4 dusze rewiz.; należał do dóbr Biesiady, Czechowiczów.

Tereszkowicze *Nowe,* wś nad Sożą, pow. homelski; trzy cegielnie produkują razem około 430,000 sztuk cegieł rocznie; przewóz i przystań leśna, na której budują barki, berlinki i wielkie łodzie.

Tereszkowicze, ob. *Terechy* 2.).

Tereszkowiec, w dokum. *Tereszkowce,* wś, pow. włodzimierski, na płn.-wschód od mka Horochowa. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. Wasil Oszczowski płaci z 4 dym. po 20 gr., 4 ogr. po 2 gr.; również w 1583 r. z 4 dym. i 4 ogr. (Jabłon., Wołyń, 59, 101).

Tereszkowka, sioło nad rz. Huską, pow. sumski gub. charkowskiej, o 26 w. na zach. od msta powiat., ma 302 dm., 1743 mk. Małorusów, cerkiew. Powstało w XVII w.

Tereszkowo al. *Ciereszkowo,* wś, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Derażyce, o 75 w. od Rzeczycy. *A. Jel.*

Tereszkowska Sielica, opustoszałe sioło we włości bazalijskiej pow. krzemienieckiego, t. j. w zachod. części dzisiejszego pow. starokonstantynowskiego.

Tereszów, wś nad rzką Putyliwną, pow. dubieński, na płn.-wschód od Targowicy. Podług rewizyi zamku łuckiego z 1543 r. należy do kn. Iwana Masalskiego (ob. Jabłonowski, Rewizye 42, 50). W 1570 r. Dymitr Kosiński płaci z imion swoich Tołmaczowa, Tereszowa, Tyszycy i Joawczyc pobór z 16 dym., 10 ogrodn. po 2 gr. (Jabłon., Wołyń, 12).

Tereszowce, wś rząd. nad rzką Żyłeczką,

dopł. Bożku, pow. latyczowski, gm. Bachmatowce, par. kat. Międzyboż, ma 256 osad, 1127 mk., 3 młyny, 2529 dz. ziemi włośc., 37 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Michała, wzniesiona w 1729 r., z 1668 parafianami. Podług lustracyi pow. międzybozkiego z 1530 i 1542 r. była własnością Gołogorskiego i Żydaczowskich i płaci od 2 pługów (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 167, 298). Należała do ks. Czartoryskich, po 1830 r. rząd. *J. Krz.*

Tereszpól, właściwie *Terespol*, wś i folw., śród lesistej wyżyny, wzn. 986 st. npm. Pasmo wyniosłości w stronie wschodniej sięga w niektórych szczytach do 1050 st. npm. Wś w pobliżu szosy ze Zwierzyńca (odl. 7 w. na płn.-wsch.) do Biłgoraja, pow zamojski, gm. i par. (r.-gr.) Terespol, kat. Gorecko, odl. od Zamościa na płd.-zach. 42 w., od Biłgoraja na wsch. 12 w. Zabudowana rzędem kilkowiorstową ulicą, załamującą się kilkakrotnie, posiada cerkiew niewiadomej erekcyi (obecna z r. 1885 murowana, kryta blachą), urząd gminny, szkołę początkową, 243 osad włośc., 5 dm. dwors., 2248 mk. (808 praw. i 15 izr.), 4012 mr. obszaru. Par. praw. T. obejmuje 1614 dusz. Filia we wsi Czarny Staw. Fol. T. należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich, klucza Poręby. W skład gm. T. wchodzą: Bukownica, Dębniki, Hedwiżyn, Lipowiec, Panasówka, Ratwica, Sochy, Szozdy, T. i Wolaniny, które zajmują ziemi ornej 4912, łąk 1926, lasu 16,122, pod zabud. 268, wygony 63, rz. 17 i nieużyt. 221, razem 23,629 mr. Gleba ziemi piaszczysta, kamienista; do ulepszenia używają nawozu z szyszek sosnowych i mchu leśnego, który przez dwa lata ulega powolnemu gniciu. Ogólna ludność gminy wynosi 4126 dusz, t. j. kat. męż. 1226, kob. 1245, razem 2471; praw. męż. 785, kob. 896, razem 1681 i izrael. 20. Opłata na administracyę gminną wynosi rs. 722 kop. 72; na sąd gm. rs. 436 kop. 57 i szkołę rs. 257 kop. 62. Należy do 3 okr. sądu gm. w Zwierzyńcu, gdzie jest też i st. poczt. *T. Żuk.*

Tereszpol, wś, pow. lityński, na pograniczu pow. nowogradwołyńskiego, gm. Kaczanówka (o 2 w.), par. katol. Kumanowce, sąd w Chmielniku, odl. o 48 w. od Lityna, na płn.-wsch. od Pilawy, ma 292 osad, 814 mk., 1041 dzies. ziemi włośc., 78 cerkiewnej; dworskiej: Lewaszowa 807 dzies., rządowej 125 dzies., oprócz tego 9 mniejszych części: Kamińskiego, Romiszewskiego, Krokowskiego i in. Posiada cerkiew p. w. św. Paraski, wzniesioną w 1790 r., z 1021 parafianami (z Zofipolem) i kaplicę katol. (filią) dekanatu lityńskiego. Wś bezleśna, czarnoziem z glinką pomieszany. Wś wchodziła niegdyś w skład sstwa chmielnickiego, darowanego przez cesarzowę Katarzynę hr. Bezborodko.

Tereszyn, ob. *Teresin.*

Tereszyna, rzka, ob. *Teleszyna.*

Tereszyszki (ob. *Porudomino*), dawna nazwa wsi Taraszyski, w pow. wileńskim.

Terewil, dobra, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Bajki, o $13^1/_2$ w. od Prużany.

Terezantpol, w spisie z 1865 r. *Trezantpol*, fol., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. i par. Jezno, okr. wiejski Nibry, w 1865 r. własność Rybickich. W 1850 r. własność również Rybickich. Do dóbr, mających 1056 dzies., należały 2 fol., wś i 3 zaśc.

Terezyanów, fol., pow. borysowski, własność Pieślaków, ma około $4^1/_2$ włók. W sąsiedziwie fol. Witówka (2 włóki). *A. Jel.*

Terezyanowo, fol., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody (o 10 w.), okr. wiejski T., par. praw. Szarkowszczyzna (o 7 w.), katol. Pohost, o 67 w. od Dzisny a 70 w. od st. dr. żel. dyneb.-witebskiej Balbinowo, ma 1 dm., 20 mk. katol.; własność Święcickich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Kropiwniki, Sosnowo i Wołożonki, w ogóle 73 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych. Dawniej T. było atynencyą Szarkowszczyzny, nazywało się Moskalonkami i od 1770 r. było własnością Jana Nikodema Łopacińskiego, ssty sądowego mścisławskiego, który w 1794 r. sprzedał je z obszarem 90 włók al. 1800 dzies. Janowi bar. Knabnofowi, majorowi wojsk ruskich. Ten ożeniwszy się z Teresą Rudnicką od imienia swego i żony przezywa Terezyanowo, zakłada folwark i zapisuje go żonie swojej Teresie, ktora po owdowieniu wychodzi w 1807 r. za Tomasza Łopacińskiego, wice marszałka dzisieńskiego, i przekazuje córce swojej Izabeli z Łopacińskich Napoleonowej Święcickiej. Do T. należały wsi: Sosnowo i Wołożonki oraz folw. Świackie, sprzedany około 1840 r. Klemensowi Fedorowiczowi ze wsią Kropiwniki. Dziś Świackie należy do syna jego Kazimierza Fedorowicza. *A. K. Ł.*

Tergeln, dobra prywatne, w okr. goldyngskim, pow. windawski, par. pilteńska (Kurlandya). Do dóbr należy fol. Samben, oraz attyn. Standsen (w par. windawskiej).

Teriucha, *Cierucha*, rzka, w gub. mohylewskiej, lewy dopływ Soży, ma ujście między Ucią a Niemylnią. Stanowi na pewnej przestrzeni granicę pomiędzy pow. homelskim a horodniańskim gub. czernihowskiej.

Teriucha, wś, pow. homelski, gm. Dziatłowicze, ma 93 dm., 430 mk.

Teriuchy, wś, pow. homelski, gm. Telesze, ma 93 dm., 430 mk.; młyn wodny i folusz. Własność Jankowskich. Kwitnie tu bednarstwo i smolarstwo.

Teryakowce 1.) węg. *Terjekfalu*, wń, w

hr. szaryskiem; kościół katol. filial., żyzna gleba, łąki, pastwiska, lasy, 253 mk. 2.) **T.**, węg. *Bakos-Toerek*, wś, w hr. goemoerskiem; kościół filial. ewang., chów bydła, uprawa roli, 502 mk.

Terka, wś, pow. liski, na praw. brzegu Solinki, wzn. 464 mt. npm., w obszernej kotlinie, otoczonej od płn. górą lesistą Tołsta (748 mt.), od zachodu działem wód Sanu i Solinki (wzn. 625 mt.) a od płd. górami lesistemi, sięgającemi na obszarze T. do 765 mt. Graniczy na wschód ze Studennem. Wś liczy 55 dm. i 365 mk. (312 gr.-kat., 37 rz.-kat. i 16 izr.). Posiada parafią gr.-kat. (dekan. baligrodzki), z cerkwią drewnianą, wybudowaną w r. 1781 kosztem miejscowych parochów. Pos. więk. (Waleryana Polmana) wynosi 106 mr. roli, 26 mr. łąk, 8 mr. ogrodu, 23 mr. pastw., 328 mr. lasu, razem 492 mr.; pos. mn. 498 mr. roli, 100 mr. łąk, 99 mr. pastw. i 6 mr. lasu. Uposażenie parafii składa się z 41 mr. roli i 55 złr. dochodu stałego. Rząd dopłaca z funduszu religijnego 225 złr. *Mac.*

Terka, niem. *Terka*, leśnictwo i karczma, pow. olsztyński, przez lud zwana Robaczakarczma.

Terkaliwski, szczyt (892 mt. npm.), w pow. turczańskim, o 11 klm. na płn.-zach. od Turki, w paśmie turczańsko-sanockiem (dziale dukielsko-skolskim). Pasmo to ciągnie się w kierunku płn.-zach. między Turką a Sanokiem, przerwane poprzecznemi dolinami górn. Dniestru, Mszańca (lew. dopł. Dniestru) i górn. Strwiążu. Szczyt T. wznosi się w płd. części tego pasma, na grzbiecie Rozłucza (Rozłucz, 933 mt. npm.). Na płn.-wsch. stokach, porosłych lasem, wypływa kilka źródłowych potoków Perewy, dopł. Jasienicy (praw. dopł. Dniestru); na płd.-zach. stokach tryska kilka strug (dopł. Żukotyńca). Parę klm. dalej na płd. i płd.-wsch. biją na tym samym grzbiecie źródłowe potoki Dniestru. *Tad. W.*

Terki, w dokum. *Ternki*, wś nad dopł. rzki Połonki, pow. łucki, na płd.-wsch. od Łucka, niegdyś dobra biskupów łuckich.

Terkło, jezioro, część jeziora Sniardwy, w pow. jańsborskim. Nad jeziorem leży góra t. n. ze śladami grodziska. Ob. *Okartowo* i *Orzysz*.

Terlica, potok, w pow. lipowieckim, uchodzi do rzki Soroki pomiędzy wsiami Lewuchą i Narajówką. Przepływa pod mkiem Terlica i wsiami Chałajdówka i Tarnawa.

Terlica, mko nad rzką Terlicą, dopł. Soroki, pow. lipowiecki, na pograniczu pow. hajsyńskiego, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Monasterzyszcze (o 10 w.), o 60 na płd.-wsch. od Lipowca a 230 w. od Kijowa odległa, ma 2696 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1185 mk. (565 prawosł., 45 katol., 575 żydów); następnie 212 dm., 1482 mk. Posiada cerkiew drewnianą, p. w. św. Dymitra, wzniesioną w 1747 r. i uposażoną 39 dzies. ziemi, kaplicę katol., dom modlitwy żydowski, browar. Gleba nieco piaszczysta, od płd.-wschodu przylega do mka obszerny las. Pod mkiem znajdują się dwie dawne mogiły. T. należało niegdyś do klucza Monasterzyska wwdy Lanckorońskiego, w połowie zeszłego wieku do Stan. Ferd. Rzewuskiego, następnie córki jego Franciszki Rdułtowskiej, za czasów zaś uwłaszczenia włościan wraz z przyległemi wsiami wsiami Tarnawą i Chałajdową do Ignacego Jagiełowicza. *J. Krz.*

Terliczka, wś, pow. rzeszowski, na praw. brzegu Wisłoka, 6 klm. na płn.-wschód od Rzeszowa, w równinie piaszczystej. Rzeka oblewa obszar tej wsi od zachodu i północy. W środku wsi tworzy podłużny staw, stare łożysko Wisłoka. Graniczy na płd. z Łąką, na wschód z Łukowcem. Par. rz.-kat. w Łące. Ordynacya łańcucka posiada tu karczmę z 64 sąż. kwadr. ziemi. Pos. mn. ma 225 mr. roli, 15 mr. łąk i 70 mr. past. We wsi jest 97 dm., 393 mk. (192 męż., 201 kob.), 378 rz.-kat. i 15 izrael. Gleba piaszczysta. Kasa pożyczkowa gm. z kapit. 67 złr. *Mac.*

Terlików, wś i fol. nad strugą Bużecką (dopł. Bugu), pow. konstantynowski, gm. Hołowczyce, par. Sarnaki, ma 16 dm., 205 mk. Mieszka tu częściowa szlachta. W 1827 r. było 19 dm., 113 mk. W r. 1868 fol. T. rozl. mr. 342: gr. or. i ogr. mr. 273, łąk mr. 30, lasu mr. 35, nieuż. mr. 4. Wś T. os. 10, mr. 61.

Terlikówka, przedmieście Tarnowa (od płd.), ma (w 1880 r.) 28 dm. i 205 mk. W 1670 r. (Liske, Cudz. w Polsce), było o ile się zdaje, osobną wioską. Werdum pisze: „z Tarnowa przez piaszczyste grunta do wsi Likowo“. Później zaliczano te domy do Zabłocia. Jest tu kościołek drewniany z r. 1562, p. wez. św. Trójcy. W r. 1831 postawił ks. Sanguszko dużą gorzelnię z aparatem Pistoryusza, co w owym czasie było nowością. *Mac.*

Terliszki, fol., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i par. Żyżmory, okr. wiejski Władykiszki, o 43 w. od Trok, ma 72 mk. (21 praw., 49 katol., 2 ewang.). Majętność ta stanowiła całość z Władykiszkami. Z działu familijnego między braćmi otrzymał Aleksander Roemer w 1871 r. Posagowe jego córki Malwiny, żony Wacława Landsberga.

Terło *Rustykalne* i *Szlacheckie*, wś, pow staromiejski, 18 klm. na płn.-zach. od Staregomiasta (sąd pow.), 10 klm. na płd.-zach od urz. poczt. w Chyrowie. Na płd.-wschód leży Libuchowa, na płd. Rosochy, na zach. Smolnica, na płn. Łopusznica, na płn.-wschód Starzowa, na wsch. Śmereczna (4 ostatnie w

pow. dobromilskim). Wieś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Strwiąża, który płynie od zach. ze Smolnicy, skręca na płn. i wchodzi do Łopusznicy. Wzdłuż granicy zach. płynie pot. Zabola, zaś środkiem obszaru pot. Borsuki (oba są prawe dopł. Strwiąża). Dopływami pot. Borsuki są: Smereczna (z praw. brz.) i Łysówka (z lew. brz.). Zabudowania wiejskie leżą w dolinie pot. Borsuki. Doliną Strwiąża biegnie dr. żel. i gościniec chyrowsko-ustrzycki. Własn. więk. ma roli or. 142, łąk i ogr. 25, past. 58, lasu 688 mr.; własn. mn. roli orn. 562, łąk i ogr. 67, past. 142, lasu 812 mr. W r. 1880 było 125 dm., 700 mk. w gm. (66 dm., 382 mk. w T. Rust., a 59 dm., 318 mk. w T. Szlach.), 4 dm., 29 mk. na obsz. dwor. (653 gr.-kat., 5 rz.-katol., 71 izr.; 688 Rusinów, 16 Polaków, 5 Niemców). Par. rz.-kat. w Chyrowie, gr.-kat. w miejscu, dek. starosolski. Do prarafii należą Smereczna i Smolnica. We wsi jest cerkiew p. w. Narodz. N. M. P. Wedle podania objawił się obraz Matki Bożej na jednem z drzew lasu; postawiono tu cerkiew, a pień drzewa ukryto pod ołtarzem. Niegdyś istniał tu klasztor bazyliański, zostający pod zarządem klasztoru w Spasie. We wsi jest szkoła filialna. Według podania wieś pierwotnie leżała nad Strwiążem, ale po napadzie tatarskim przeniesiono ją dalej na płd. od rzeki, w miejsce bezpieczne, między góry, lasy. Połowa mieszkańców jest szlachtą, zowią się Terleccy z przydomkami: Zaniewicz, Petryłowicz, Osypowicz, Olechnowicz, tudzież rodziny: Nanowskich, Kaczyńskich, Jaworskich, Rogozińskich. Po Szeptyckich, których posiadłość przeszła w ręce hr. Mniszcha, została tylko nazwa części wsi „Szeptyczyzna". Włościanie wyrabiają wiele gontów i w kręgach po 1000 sztuk wywożą na sprzedaż do Sambora i Przemyśla. Krótki opis wsi podaje „Naukowyj Sbornyk" (z r. 1866, str. 325) w artykule p. t. Ławrów. *Lu. Dz.*

Terłówka, wś nad rzką Szlachówką, dopł. Taszliczki, pow. hajsyński, okr. pol., gm., par. katol. i poczta Ternówka (o 17 w.), o 54 w. od Hajsyna, ma 187 osad, 590 mk. włościan i 170 jednodworców, 2099 dzies. ziemi włośc., 1202 dworskiej, 113 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w 1873 r., z 1163 parafianami. Własność dawniej Moszyńskich, Szembeków, obecnie Roudicza. *Dr. M.*

Terma, ob. *Temra.*

Termachówka 1.) *Mała*, wś nad rzką Bołotnią, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. i par. praw. Kresiatycze (o 3 w.), odl. o 84 w. od Radomyśla, ma 134 dm. Włościanie, w liczbie 45 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 271 dzies., ze spłatą po 119 rs. 79 kop. rocznie. Należy do dóbr Kresiatycze, nabytych w 1879 r. od Mickiewicza przez Zachara Konopuczenko-Czopowskiego. 2.) **T.** *Wielka*, wś u źródeł rzki Bołotni, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Kresiatycze, par. praw. Obuchowicze (o 5 w.), o 76 w. od Radomyśla, ma 948 mk. Włościanie, w liczbie 332 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1464 dzies., ze spłatą po 790 rs. 63 kop. rocznie. Należy do klucza iwankowskiego ks. Lubomirskich.

Termeniuk, wś nad Dubną, pow. dyneburski; bród.

Termlack, fol., pow. licbarski, st. p. Siegfriedswalde.

Termont, jezioro, w pow. sejneńskim, niedaleko Kudran.

Termowskie, zaśc., pow. mozyrski, należy do mta Mozyrza.

Tern...., por. *Tarn*...

Tern (w 1583), *Dern* (1577 i 1583), właściwie *Derna*, wś nad dopł. Puciłówki (dopł. Horynia), pow. dubieński, na płn.-zach. od Ołyki. W 1577 r. włość zamku ołyckiego ks. Michała Czartoryskiego, płaci od 2 dym. na włók., 3 dym. na półwł., 1 ogr. 4 gr. W 1853 r. Stanisław Radziwiłł, ks. na Ołyce i Nieświeżu, płaci z Dernu od 7 dym. i 1 ogr., a kn. Ołownia Ostrożecki w t. r. płaci ze wsi Tern od 6 dym., 5 ogr., 1 bojarzyna. Wś należy do włości ostrożeckiej (Jabłonowski, Wołyń, 46, 49, 109).

Terna, węg. *Ternye*, wś, w hr. szaryskiem; kościół katol. paraf., zdrój szczawiowy, uprawa roli, chów owiec, łąki, pastwiska, lasy, 369 mk.

Terna góra (250 mt. npm., punkt tryang.), wzgórze dyluwialne na pogórzu tarnowskiem (część kotliny krakowsko-sandomierskiej). Wznosi się niedaleko płn. brzegu karpackiego, w pow. pilzneńskim, 17 klm. na płn.-płn.-zach. od Pilzna a 9 klm. na płd.-płd.-zach. od Radomyśla. Na 1·5 klm. na wsch. leży Jastrząbka Stara. *Tad. Wiśn.*

Ternawka, karczma w Haliczu, pow. stanisławowski.

Ternawka, wś na Bukowinie. Nadana 1479 r. klasztorowi w Putny. Obecnie część gm. Fratowiec, w pow. radowieckim.

Ternawo, *Tyrnawo*, wś nad rz. Rakowcem, dopł. Prutu, pow. chocimski, par. Chocim. Posiada cerkiew. *X. M. O.*

Ternejki 1.) zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Subocz, o 65 w. od Wiłkomierza. 2.) **T.**, wś, tamże, o 66 w. od Wiłkomierza.

Terniaki al. *Terniapowce*, część Sokólca, obok Majdanu, pow. uszycki.

Terniany, wś włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecze (o $1^1/_2$ w.), okr. wiejski Terniany, o 15 w. od Trok, ma 13 dm., 114 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych

Waka Metropolitalna. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: T., Ligojnie, Popiszki i Prudek, w ogóle 231 dusz rewiz. b. włośc. skarb.

Ternica, wś nad rz. Irszycą, pow. żytomierski, o 4 w. od mka Horoszek odległa. Główną składową część ziemi stanowi gnejs.

Terniów (223 mt. npm.), lesiste wzgórze dyluwialne na obszarze Korczyna, w pow. sokalskim, 19 klm. na płd.-płd.-zachód od Sokala. Należy do wału dyluwialnego, ciągnącego się od lwowsko-tomaszowskiego grzbietu na Sokal ku wschod. U stóp jego wypływa trzema strugami Stop, dopł. Bugu.

Terniwski potok, pierwszy znaczniejszy lewy dopł. Dniestru. Wypływa dwoma ramionami na lesistych płn.-wsch. stokach grzbietu Jelenowaty (745 mt. npm.)—Wysoka, który tworzy tu dział wodny między górnem dorzeczem Sanu a źródliskami Dniestru. Upłynąwszy 4 klm. uchodzi we Wołczu do Dniestru. *Tad. Wiśn.*

Ternopol (rus.), ob. *Tarnopol.*

Ternów (ob. *Sambor*, t. X, 245), mylnie, za: *Terszów.*

Ternowa, słoboda nad bezim. rzką, pow. wołczański gub. charkowskiej, o 31 w. na płd.-zach. od Wołczańska, ma 281 dm., 1779 mk., cerkiew, st. poczt.

Ternowata, wś nad Bohem, pow. bałcki, gm. Meczetna, par. katol. Krzywe Jezioro, sąd Bohopol, o 77 w. od Bałty, ma 66 osad, 358 mk., 296 dzies. ziemi włośc., 319 dworskiej. Jest tu 127 jednodworców, dawnej szlachty polskiej. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, filialną par. Meczetna. Należała do Abamelików, następnie Długoborskich, dziś Orłowa. *Dr. M.*

Ternowiec, potok, trzeci z kolei lewy dopł. Oporu (pow. stryjski), uchodzącego z lew. brz. do Stryja. Wypływa między Kiczerką (899 mt. npm.) a Trościanem (1235 mt. npm.) i przerzynajac od płn.-zach. ku płd.-wsch. piaskowce i łupki górnooligoceńskie, następnie zaś piaskowce płytowe formacyi kredowej, uchodzi w Tarnawce do Oporu. 2.) **T.** al. *Benedekfalver Bach*, prawy dopł. Wagu w kom. liptowskim, wypływa dwoma ramionami w zach. skrzydle Wysokich Tatr, w dziedzinie gnejsu; wschodnie ramię nosi miano Klinówka i tryska na Baranim Wierchu, około 1600 mt. npm.; zachodnie nazywa się Koński potok i wypływa u stóp Starej Stanki, w poziomie około 900 mt. npm. Pierwszy z potoków mija Jakubowani, gdzie przyjmuje jeszcze z lew. brzegu Kłokotkę, drugi Końską, poczem schodzą się u Sw. Andrzeja i tworzą Ternowiec, który przerżnąwszy kotlinę liptowską ku płd.-zach., wlewa swe wody do Wagu poniżej Benedykowej (Benedekfalu), w poziomie około 605 mt. npm. Długość biegu wynosi 13 klm. *Tad. Wiśn.*

Ternówka, rzeczka, w pow. hajsyńskim, lewy dopływ Udycza (Hadycza). Ma źródło powyżej mka Ternówki, mija wsi Berezówkę, Seredynkę i pod wsią Taszlikiem Niższym (Gniłym) ma ujście. Płynie z południa na północ na przestrzeni 25 w. *X. M. O.*

Ternówka 1.) wś nad Taszlikiem, pow. czerkaski, w 3 okr. pol., gm. Taszlik, o 36 w. od Czerkas, ma 1011 mk. (w 1863 r. 859 mk.); 1809 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesioną w 1822 r. i uposażaną 58 dzies. ziemi. W okolicy znajdują się dawne mogiły. Własność poprzednio hr. Samojłowa, następnie generała Grews. 2.) **T.**, mko nad rzką t. nazwy, dopł. Udycza (Hadycza), pow. hajsyński, na pograniczu gub. kijowskiej, okr. pol., gm., par. prawosł. i katol. Ternówka, o 56 w. od Hajsyna. Ma 588 dm. (275 na prawie czynszowym), 4307 mk. (2672 żydów), 1568 dzies. ziemi włośc., 2086 dworskiej. Posiada cerkiew p. w. Niepokalanego Poczęcia N. M. P., wzniesioną w 1856 r. i uposażoną 69 dzies. ziemi (1754 parafian), kościół katol. paraf., 2 domy modlitwy żydowskie, zarząd okr. policyjnego dla gmin: Chaszczewata, Miabkohód, Sobolówka i T., urząd gminny, szkołę ludową od 1861 r., oddział poczt, aptekę, 4 młyny (1 wodny i 3 wiatraki), gorzelnię, 31 sklepów, 75 rzemieślników, 3 jarmarki (9 maja, 6 sierpnia i 1 października), targi co drugi tydzień. Kościół paraf. katol., p. w. św. Fryderyka, z muru wzniesiony w 1830 r. przez Moszyńskich. Parafia katol., dekanatu bracławskiego, ma 990 dusz: oprócz T., obejmuje mka Chaszczowata i Teplik i wsi: Antonów fol., Berestiahy, Berezówka, Chmarówka, Czarna Grobla, Czerniatka, Djakówka, Dżulinki, Hajworon, Kamionka, Krasnosiółka, Łozowata, Miahkochód, Mohylna, Moszenna, Myszarówka, Oknina, Okninka folw., Perejampol, Połoh, Pszczelna, Rakówka, Roskoszówka, Rososze, Salkowa, Serebrya, Seredynka, Siekierzany, Stawki, Strażgród, Struńków, Szasza, Szlachowa, Taszlik Niższy Wyższy i Struńkowski, Temna, Teofilówka (słobódka Dżulińska), Terłówka, Ulanówka, Załuże, Zawadówka i Zawale. Gmina składa się z 11 okręgów (starostw) wiejskich: T., Berezówka, Djakówka, Oknina, Połoh, Serebrya, Seredynka, Siekierzany, Szlachowa, Temna i Terłówka, mających 1679 osad, 9924 mk. włośc., ziemi do nich należącej 11794 dzies. (10618 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy zamieszkuje 1371 osób innych stanów, posiadających 17382 dzies. (12396 ornej). Cały więc obszar gminy obejmuje 29176 dzies. (23014 ornej) i ma 11295 mk. T. należało dawniej do Moszyń-

skich, drogą wiana przeszło do Szembeków, od których nabył Grek Panaki Teoharidi. Jest tu ferma (120 dzies.), należąca do Paszczenki. 3.) **T.**, wś u źródeł rz. Rasawy, pow. kijowski, w 4 okr. pol., gm. Kahorlik, par. praw. Szubówka (o $1^1/_7$ w.), o 90 w. od Kijowa, ma 427 mk. (podług Pochilewicza 500). Włościanie, w liczbie 141 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 349 dzies., ze spłatą 751 rs. 1 kop. rocznie. W 1790 r. było w T. 15 sadyb i 119 mk. Należy do klucza kahorlickiego Troszczyńskich. Zachodnia część wsi, leżąca po prawym brzegu Rasawy, leży w pow. wasylkowskim i nosi nazwę Leszczynki. 4.) **T.**, w dokum. *Terniawka*, *Ternawka*, wś, pow. krzemieniecki, niedaleko st. dr. żel. Rudnia. Podług rewizyi zamku krzemienieckiego z 1545 r. należy do kn. Zasławskiego (Jabłonowski, Rewizya, 93). W 1583 r. Michajło Krajewski płaci pobór z 12 dym., 6 ogr., 4 ogrodn., 4 komorn., 1 koła dorocz. (Jabłonowski, Wołyń, 144). 5.) **T.**, wś nad rz. Chomorą, dopł. Słucza, pow. nowogradwołyński, par. Połonne. 6.))**T.** al. *Tarnawka*.

Ternowka 1.) rzeczka, w pow. bobrynieckim gub. chersońskiej, lewy dopływ Siniuchy. Bierze początek pod kol. Martynówką, mija wsi: Maryanówkę (Daniłówkę), Czurówkę, Konstantynówkę i ubiegłszy 33 w., pod wsią Ternówką ma ujście. Płynie ze wschodu na zachód. 2.) **T.**, rzeczka, w płd. części pow. ekaterynosławskiego gub. t. n., prawy dopływ Dniepru, uchodzi do limanu Wielkie Wody. 3.) **T.** *Wielka* i *Mała*, dwie rzeczki w gub. charkowskiej i ekaterynosławskiej, prawe dopływy Samaru (lew. dopł. Dniepru).

Ternowka 1.) wś nad rzką t. nazwy, dopł. Siniuchy, pow. bobryniecki gub. chersońskiej, 363 dm. 3.) **T.**, kolonia na pr. brz. rz. Ingułu, pow. chersoński gub. t. n., o 67 w. na płn.-zach. od Chersonu, miała w 1859 r. 211 dm., 1733 mk. Bułgarów, cerkiew. Założona w 1802 r. przez wychodźców bułgarskich z Adryjanopola. 3.) **T.**, sioło nad rz. Siniuchą, pow. elizawetgradzki gub. chersońskiej, o 135 w. na zchd. od Elizawetgradu, ma 2 cerkwie, 312 dm., 1795 mk. Małorusów. 4.) **T.**, st. dr. żel. griazi-carycyńskiej, w gub. tambowskiej, pomiędzy st. Burnak (o 18 w.) a Wołkońską (o 20 w.); odl. o 144 w. od st. Griazi a 421 w. od Carycyna.

Terny 1.) słoboda nad rz. Żerebcem, pow. kupiański gub. charkowskiej, o 83 w. na płd.-wsch. od Kupiańska, ma cerkiew, 243 dm., 1589 mk. 2.) **T.**, słoboda nad rzką t. n., pow. lebedziński gub. charkowskiej, w pobliżu granicy gub. połtawskiej, o 70 w. na płd.-zach. od mta powiat., ma 2 cerkwie, 751 dm., 9392 mk., przeważnie Małorusów, st. poczt., targi, 4 jarmarki. Mieszkańcy zajmują się uprawą tytuniu, którego zbierają do 50000 pudów rocznie. Założona w 1651 r.

Terny, grupa domów w Bilczu, pow. drohobycki.

Ternyszory (1012 mt. npm.), szczyt w Karpatach kołomejskich, w pow. kossowskim, należy do pasma Ihrcca wznosząc się na płn.-wsch. od głównego grzbietu tego pasma. Tworzą go kredowe warstwy, wykształcone tu jako tak zwane płytowe piaskowce, składające sam szczyt góry, i młodsze piaskowce jamneńskie, występujące na płd. zboczach. Na piaskowcu jamneńskim leżą od płd. sine krzemieniste łupki hieroglifowe, piaskowce zielone i iły, poczem następują rogowce i typowe łupki menilitowe; od płn.-wsch. warstwy kredowe kończą się podłużnym uskokiem, granicząc bezpośrednio z formacyą menilitową. Mamy tu więc drugie siodło, równoległe do głównego siodła Ihreca. *T. W.*

Terpen, posiadłość, pow. morąski, st. p. Maldeuten.

Terpentina, ob. *Terweta*.

Terpentyna al. *Szczodrów*, leśnicz. w Mostach Wielkich, w pow. żółkiewskim.

Terpetynnica, zaśc. szlach. nad Mereczanką, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 28 w. od Wilna, 1 dm., 34 mk. (15 kat., 19 żyd.).

Terpetynówka, uroczysko, w płn. części pow. ihumeńskiego, w obrębie gm. Wierchmień. *A. Jel.*

Terpiak (744 mt.), szczyt w Karpatach wschod., należący do pasma „Beskidu“, tworzącego granicę między Galicyą a Węgrami, a zarazem dział wodny między Osławą (dopł. Sanu) a Laborczem, odl. 3 klm. na płn. od Łupkowa, nad granicą między pow. liskim a sanockim; u stóp przechodzi tor drogi żelaznej łupkowskiej. *Tad. Wiśn.*

Terpiczyce, właściwie *Cierpiczyce*, białoruskie *Ciarpiczyczy*, wś, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Niedźwiedzica, o 2 w. od toru drogi żel. poleskiej, pomiędzy Niedźwiedzicą i wsią Kurszynowicze, ma 6 osad; miejscowość leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Terpieżetis, zaśc. nad jez. t. n., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Łabonary (o 7 w.), okr. wiejski Łabonary 2-gie, o 21 w. od Święcian, ma 1 dm., 6 mk. kat.; należy do dóbr skarbowych Łyngmiany.

Terpiłów Las, uroczysko w Trypolu, pow. kijowski.

Terpiłowicze 1.) *Małe*, okolica, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Turna, o 15 w. od Brześcia. 2.) **T.** *Wielkie*, okolica, tamże, o 14 w. od Brześcia.

Terpiłówka 1.) włók osiadłych ośm, zapisał w 1639 r. Hrehory Wołodkowicz nieistniejącemu monasterowi hrozowskiemu, w pow.

słuckim (ob. Sobr. aktow minsk. gub., Nr. 109). 2.) **T.**, wś, pow. homelski; wyrób dziegciu i smoły. 3.) **T.**, wś, pow. klimowicki, gm. Zabiełyszyn, 24 dm., 101 mk.

Terpiłówka, wś, pow. zbaraski, 23 klm. na płd.-wsch. od Zbaraża, 6 klm. od sądu powiatowego i urzędu poczt. w Nowemsiole koło Zbaraża. Na płn. leżą Suchowce i Nowesioło, na płn.-wsch. Koziary, na wsch. Klimkowce, na płd. Korzyłówka i Klebanówka, na zach. Łozówka i Obodówka. Płn. część wsi przepływa pot. Walczek, prawy dopł. Zbrucza i tworzy tu mały staw. Na praw. brzegu potoku leżą zabudowania. Wznies. sięga 336 mt. Własn. więk. ma roli or. 606, łąk i ogr. 63, pastw. 6 mr.; wł. mn. roli or. 1493, łąk i ogr. 80, past. 4 mr. W r. 1880 było 160 dm., 871 mk. w gminie, 8 dm., 71 mk. na obszarze dwor. (825 gr.-kat., 36 rz.-kat., 81 izr.; 833 Rusinów, 100 Polaków, 9 Niemców). Par. rz.-kat. w Zbarażu, gr.-kat. w miejscu, dek. zbaraski. Do par. należą Klimkowce. We wsi cerkiew pod wez. św. Mikołaja, szkoła etat. 1-klas., kasa pożycz. gm. z kapit. 4917 złr., młyn i browar. *Lu. Dz.*

Terpinie, zaśc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. aleksandrowska (dawniej Olawa), okr. wiejski Demontańce, o 2 w. od gminy, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Olita.

Terpinie (punkt tryang., 251 mt.), dyluwialne wzgórze, w pow. kamioneckim, na obszarze Pawłowa, 2 klm. na płn.-wsch. od Chołojowa. Należy do systemu wzgórz tworzących wał dyluwialny, ciągnący się od lwowsko-tomaszowskiego grzbietu na Sokal ku wschodowi. *Tad. Wiśn.*

Terra, folw., pow. rastemborski, st. poczt. Drengfurt.

Terranova 1.) *Alt* (niem.), wś, z st. poczt., pow. elbląski, par. kat. Elbląg, 241 ha (151 roli or., 25 łąk); 1885 r. 48 dm., 74 dym., 330 mk., 7 kat., 319 ew., 4 dysyd. Szkoła ewang. 2.) **T.**-*Neu*, dobra, tamże, 582 ha (69 roli or., 35 łąk, 42 lasu); 1885 r. 26 dm., 58 dym., 232 mk., 8 kat., 208 ew., 16 dysyd. W 1741 r. nadał fiskus przeszło 9 włók roli, dotychczas jeszcze w groble nie ujętej, radcy dworskiemu Poehling i kilku innym w wieczystą dzierżawę; po 5 latach wolnych mieli płacić po 50 tal. od włóki. Po Poehlingu dziedzicami byli: major v. Luck, 1760 gen. v. Goltz, 1763 gen. v. Fischer i inni. Do r. 1853 znajdowały się obie osady w jednym ręku. Później rozparcelowali dziedzice niektóre działy, na których powstała wś Altterranowa (ob. „Der Elbiner Kreis v. Rhode, str. 92 i 133).

Terrauben, wś. pow. kłajpedzki, st. poczt. Carlsberg.

Tersa (1031 mt. npm.), szczyt lesisty w Karpatach wschod., w dziale skolsko-delatyńskim, w pow. dolińskim, na grzbiecie granicznym między Galicyą a Węgrami. Tworzą go żółtawe, drobnoziarniste piaskowce, należące do systemu piaskowców i łupków górnooligoceńskich, ciągnących się tu szerokim pasem wzdłuż granicy galicyjsko-węgierskiej. Z pod T. wypływa kilka źródłowych potoków Czarnej Roztoki, pierwszego ważniejszego lewego dopł. Świcy. *Tad. Wiśn.*

Tersewiszcze, las na obszarze Liszni, w pow. drohobyckim.

Tersini, wzgórze utworzone przez pokłady czwartorzędowe, 9·5 klm. na wsch.-płd.-wsch. od Suczawy, na pogórzu nadsereckiem.

Tersko, dziś *Torskie* (ob.), wś, pow. zaleszczycki. W sporach, jakie się toczyły w pierwszej połowie XVIII w. między Orańskim, właścicielem T., a Chrzanowskim, ststą czerwonogrodzkim, występuje T. jako miasteczko (ob. Decretum inter gener. Orański et gener. Chrzanowski occasione granicierum inter bona Capitaneatus Czerwonogrodensis et oppidum Tersko. Metr. kor. sub lit. Z, A. 1739—1740, fol. 287). *Lu. Dz.*

Tersowany potok, lewy dopł. pot. Falaczarskiego (dopł. Mizunki, a z nią Oporu), w pow. dolińskim, wypływa z płd.-zach. lesistych stoków grzbietu, łączącego szczyt Luta (1093 mt.) z Leksorem (1016 mt.), a utworzonego przez piaskowiec bryłowy kredowej formacyi. Upłynąwszy ku płd.-zach. przeszło 2 klm., przyczem przerzyna pas eoceńskich warstw górno-hieroglifowych, uchodzi już na terenie łupków menilitowych do potoku Falaczarskiego. *Tad. Wiśn.*

Terssin, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Dmitrowicze, o 47 w. od Brześcia.

Terszaków, wś, pow. rudecki, 28 klm. na płd.-wsch. od Rudek, 16 klm. na płd.-wschód od Komarna (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn. leżą Manastyrzec i Powerchów, na wschód Powerchów, na płd. Lipice, Medenice i Litynia (część Hrudy), wszystkie 3 w pow. drohobyckim, na zach. Wołoszcza w pow. samborskim. Wzdłuż granicy płn. i wsch. płynie Dniestr; wzdłuż granicy płd.-wsch. Tyśmienica (prawy dopływ Dniestru), przyjmująca w obrębie wsi od lew. brzegu Bystrzycę. Do Dniestru wpada w obrębie wsi od praw. brz. pot. Wyrla, nadpływający z Manastyrca. Zabudowania wsi nad Dniestrem. Doliny rzek są moczarzyste i mają pokłady torfu. Własn. więk. ma roli or. 33, łąk i ogr. 658, past. 22, lasu 290 mr.; wł. mn. roli or. 72, łąki i ogr. 38, past. 129, lasu 3 mr. W r. 1880 było 50 dm., 268 mk. w gminie; 2 dm., 17 mk. na obsz. dwor. (256 gr.-kat., 16 izr., 13 in. wyzn.; 256 Rusinów, 10 Polaków, 19 Niemców). Par.

rz.-kat. w Wołoszczy, gr.-kat. w Manastyrcu. We wsi jest cerkiew p. w. Narodz. N. M. P.

Terszów z *Zawadką*, wś, pow. staromiejski, 4 klm. na płd. od Staregomiasta (sąd pow., urz. poczt. i tel.). Na płn. leżą Bilicz, Strzelbice i Staremiasto, na płd.-wsch. Suszyca Rykowa, na płd. Spas, na płd.-zach. Lenina Wielka. Wsch. część obszaru przepływa Dniestr, do którego wpada w obrębie wsi od lew. brzegu Lenina (z lew. dopł. Soluczką). Zabudowania wiejskie leżą na płd. między doliną Dniestru a Leniny. Na płn.-wsch., na praw. brz. Dniestru, Zawadka. Na płn. granicy wzgórze Janków (709 mt., znak triang.). Własn. więk. (Ludwika i Jadwigi hr. Wodzickich) ma roli or. 8, łąk i ogr. 1, past. 7, lasu 827 mr.; wł. mn. roli br. 1087, łąk i ogr. 107, past. 309, lasu 5 mr. W r. 1880 było 147 dm., 807 mk. w gminie (735 gr.-kat., 41 rz.-kat., 31 izr.; 758 Rusinów, 40 Polaków). Parafia rz.-kat. w Staremmieście, gr.-kat. w miejscu, dek. staromiejski. Do par. należy Spas. We wsi jest cerkiew p. w. św. Koźmy i Damiana, a na cmentarzu kaplica. Szkoła filialna. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koron., ekonomii samborskiej, w ziemi przemyskiej. W lustracyi z r. 1686 (Rkp. Ossol., Nr. 1255, str. 119) czytamy: „Ta wś osiadła na ćwierciach 14. Zosobna kniaskiego łanu $^1/_2$ a popowskiego $^1/_2$. Czynszu dają z każdej ćwierci osiadłej na św. Marcin po 1 zł. 10 gr. Robić z każdej ćwierci powinni dzień od południa. Stróża na folwarku powinni mieć swego. Kniaziowie z pół łanu za stacyą i pokłon dają zł. 2 gr. 24; ciż z domów dają po gr. 12, a z młyna i folusza zł. 10, z karczmy Maćkowej zł. 8. Pop z popostwa daje czynszu zł. 4 gr. 25. Pokazała przytem Imci Pani Ulanicka oblatę przywileju conservationis na część wójtostwa, alias ćwierć łanu z młynkiem o jednem kole, we wsi Terszowie leżącą, otrzymanego w Jaworowie d. 5 września r. 1679, przyczem onę zachowaliśmy". O kluczu terszowskim (do którego należała jeszcze Zawadka) czytamy tamże (str. 115): „Ten klucz trzymają JM. Panowie Jan, Jerzy, Aleksander, Grzegorz Ulaniccy vigore juris communicativi, które miał niegdyś dane sobie JM. Pan Grzegorz Ulanicki, pułkownik J. K. Mości, według przywileju de data Varsoviae 8 januarii 1667, którego oblacyą ciż Ulaniccy pokazali". Dalej następuje opis budynków, piły, młyna, winiarni, browaru i słodowni, poczem czytamy (str. 119): „Krescencya i zasiewek na tym folwarku: żyta ozimego kop 99, pszenicy ozimej kop 83, pszenicy jarej kop 50, żyta jarego kop $39^1/_2$, jęczmienia kop $84^1/_2$, owsa kop 178, tatarki kop 118, grochu kop $50^1/_2$, siana brogów $4^1/_2$, przędziwa konopnego klobów 10. Zasiano pszenicy na Brudnikach półmiarków 12 i miarek 4, żyta za gumnem i na Brudniku półmiarków 19. Kapusty beczka, marchwi w dole półmiarków 10, rzepy w dole na sadzenie półmiarków 1, pasternaku w ogrodzie zagonów 8. Krów pożytkowych 8, jałownika 2-letn. 3 sztuki, byk 3-letni jeden, buhajów starych dwa, cieląt rocznych 5, gęsi 20, kur prostych 17". W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Ossol., N. 1623, fol. 173) czytamy: „Ten klucz ponieważ także za przywilejem w dożywociu WP. Kazimierza i Teresy z Wybranowskich Konopackich małżonków, więc onego podobnym modeluszem jako inne nie opisuje się, tylko nadmienia się, że należał do ekonomii i że z niego provenit do skarbu intraty na rok: czynszu ze wsi Terszowa od gromady zł. 39 gr. 26, ze wsi Zawadka zł. 40 gr. 15, in summa zł. 80 gr. 11, tudzież hyberna i expenszczyzna podług dyspartymentu zamkowego". — A. 1519 feria quinta in vigilia S. Martini Pontificis et confessoris. Cracoviae. Privilegium Sigismundi primi Provido Andreae Drobysz erigendi molendinum de novo, in fluvio dicto Lininka, in villa Terszow, cum torquatili alias folusz, datum. Ad quod integra area, cum campis et pratis antiquitus eo spectantibus, adjungitur. Cujus per Sigismundum Augustum regem subsecuta confirmatio Vilnae die 16 aprilis A. D. 1562 (Rkp. Ossol., Nr. 2837, str. 89). A. 1528. Feria quinta in crastino festi S. Martini. Samboriae. Poponatum in villa T. Magnif. Stanislaus Odrowąż, religioso Stephano Poponi, cum una integra area ad eundem Poponatum spectanti, praecisis dationibus consuetis per Popones ad aerarium Capitaneale, dari solitis, confert (l. c., str. 90). A. 1531, feria secunda proxima post festum Nativitatis B. V. M. Samboriae. Vendit aream Magnif. Stan. Odrowąż religioso Gregorio poponi ad ecclesiam illius ruthenicalem in Waniowice temporibus perpetuis, et in aevum. Cujus per Sigismundum Augustum facta confirmatio Łomzae die 10 januarii A. 1562 (l. c., str. 90, 91). A. 1556 die 8 julii. Leopoli. Privil. Issabellae reginae, quo mediante Ignatio poponi et patri illius Vasconi molendinum in T., cum medietate montis seu agri dicti „Zawadka Górna", de quo censum annalem florenorum quinque praestare obligantur, confertus. Tum quoque dicto Ignatio poponatus in villa Zawadka cum curiola alias z dworzyszczem nec non medietate montis, seu agri dicti Zawadka Górna datus. Cujus per Sigismundum Augustum facta confirmatio Vilnae die 16 aprilis A. 1562" (l. c., str. 90). Krótki opis T. podał „Naukowy Sbornyk" (Lwiw, 1866, str. 323). Por. *Strzyłki*. *Lu. Dz.*

Terte, folw., pow. niborski, st. p. Heinrichsdorf.

Terten, leśnictwo, pow. niborski, st. p. Zimna Woda (Zimnawoddo).

Terteż, okolica, pow. rohaczewski, gm. Łuki, ma 38 dm., 225 mk.

Tertubieże, w spisie z r. 1827 *Tertrubieże*, wś, pow. kalwaryjski, gm. Kalwarya, par. Bartniki, odl. od Kalwaryi 8 w., ma 11 dm., 46 mk. W 1827 r. wś rząd., 3 dm., 26 mk.

Tertuska al. *Terlatka*, os. karcz. nad rz. Grabówką, pow. piotrkowski, gm. Wadlew, par. Drużbice.

Terwenden, łotew. *Terwende*, folw. dóbr prywat. Edwelen, w okr. goldyngskim, pow. windawski, par. piltyńska (Kurlandya).

Terweta, *Terwet*, *Terpentina*, niem. *Terpentinbach*, łotew. *Tehrwitte*, strumień, w pow. mitawskim (Kurlandya), lewy dopł. rz. Szwety (Schwedt, Swehte), powstaje z połączenia strumieni Terwet, Swehpeine i Skujene. Nad T. stała niegdyś warownia łotewska Tarweten (Thernetene). Od strumienia tego przeprowadzony jest przez Mitawę kanał Jakuba do rz. Aa i do Drixe, zarosłego trzciną łożyska Aa.

Terweten, starożytny gródek pogańskich Łotyszów, ob. *Hofcumberge* (t. III, 91).

Terwidany, wś, pow. władysławowski, gm. Świątoszyn, odl. od Władysławowa 50 w., ma 17 dm., 148 mk.

Terwidany, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 69 w. od Poniewieża.

Terwite, wś, pow. szawelski, gm. Żagory, o 76 w. od Szawel.

Teryańska dolina, pod szczytem Krzywania al. Krywania (2496 mt.), od płd. zach., tworzy najdalej na płd. wysunięte odgałęzienie wschod. doliny Koprowej. Z pomiędzy bocznych dolin Koprowej posiada najmniej wybitnie wykształcony charakter górskiej doliny. Leży cała w obszarze granitów tatrzańskich, ujęta dwoma graniami zbiegającemi ku Koprowej ze szczytu Krzywania, z których płn. nazywa się granią Kotlińską, płd. Teryańską. Nad całą doliną dominuje od wsch. szczyt Krzywania. *Tad. Wiśn.*

Teryański grzbiet (grań), najdalej na płd. wysunięte boczne odgałęzienie ku dolinie Koprowej, potężnego granitowego grzbietu krywańskiego, obejmuje wraz z grzbietem kotlińskim Teryańską dolinę. *Tad. Wiśn.*

Teryański potok, dopł. pot. Koprowego, tworzącego w dalszym ciągu Białę, uchodzącą do Wagu; wypływa w dolinie Newcerskiej (Niekcyrka) z jez. Teryańskiego, w poziomie 1947 mt. npm., płynie ku zach.-płn.-zach. i dopiero niedaleko ujścia zmienia kierunek na płd.-płd.-zach., poczem wlewa się do potoku Koprowego. *Tad. Wiśn.*

Teryańskie jezioro, w Tatrach, wzn. 1947 mt. npm., leży w dolinie Newcerskiej, zwanej przez górali Niekcyrką, będącej trzeciem z kolei bocznem odgałęzieniem doliny Koprowej. W tej to dolinie, ujętej od płn.-wsch. granitowym grzbietem Kotlińskim a od płd. i płd.-wsch. ramieniem Krywania, rozlewa się pośrodku Teryańskie jezioro, kształtu mniej więcej okrągłego, o powierzchni 6·09 ha. Pół klm. dalej, już pod samym grzbietem Krywańskim, znajdują się obok siebie dwa inne mniejsze jeziora; z nich wysunięte bardziej ku północy posiada odpływ do właściwego jez. Teryańskiego. Wody tego ostatniego, zasilane przez górne jeziorko, posiadają również odpływ w potoku Teryańskim, uchodzącym do pot. Koprowego. *Tad. Wiśn.*

Terydwor, wś, pow. wiłkomierski, gm. Subocz, o 71 w. od Wiłkomierza.

Terżaków, ob. *Terszaków.*

Teś, rzka, w pow. rzeczyckim i radomyskim, w obrębie gm. Dernowicze; zaczyna się na granicy i płynąc przy niej w kierunku wschodnim około 5 w., wpada do Rżawy, praw. dopływu Prypeci. *Al. Jel.*

Tesawinka, struga w pow. stryjskim, uchodzi do Tyszowinki (dopł. Stryja); ob. *Pobuk.*

Teschen (niem.), ob. *Cieszyn.*

Teschen *Alt* i *Neu*, wś, pow. prusko-holądzki, st. p. Quittainen.

Teschendorf 1.) *Gross*, wś w Pomezanii, pow. sztumski, st. p. Tywęzy, par. kat. Szenwiza; 266 ha (222 roli or., 22 łąk, 2 lasu); 1885 r. 14 dm., 22 dym., 129 mk., 22 kat., 99 ew., 8 dysyd. (na wś T. Klein przypada 8 dm., 72 mk.) 2.) **T.** *Gross*, dobra ryc., tamże, 475 ha (258 roli or., 38 łąk, 114 lasu); 1885 r. 6 dm., 20 dym., 102 mk., 45 kat., 57 ew. (r. 1885 dziedzic Alfred Komorowski). 3.) **T.** *Ober*, dobra ryc., tamże; 389 ha (234 roli or., 24 łąk, 122 lasu); 1885 r. 4 dm., 16 dym., 86 mk., 27 kat., 59 ew. Prusak Tesym otrzymał w XIII wieku od zakonu dobra Teschendorf. Po nim osiadł tu brat jego Glabun. R. 1420 napotykamy tu Pawła Budzisza (Budisch). R. 1433 posiadają Tomasz i Adaukt z Rakowca. W drugiej połowie XV w. przeszły te dobra w ręce Felden-Zakrzewskich. R. 1518 sprzedaje T. Jakub Zakrzewski. Później posiadają je Brantowie, którzy z rodami polskimi liczne mieli stosunki (ob. Kętrz., „O ludn. pol.“, str. 186, 187, 192, 196 i 201). *Kś. Fr.*

Teschenwalde, posiadł. młyn., pow. prusko-holądzki, st. p. Schlobitten.

Teschoutz, ob. *Teszowce.*

Tesin al. *Tesiny*, folw. do Mechlina, w pow. szremskim, z pocztą w Cmoniu (Czmon), własność Skrzydlewskich, 2 dm. i 22 mk.

Tesiszcze, wś, pow. sieński, gm. Rasna, ma 26 dm., 195 mk.

Tesiuniszki, wś, pow. wiłkomierski, gm. Owanta, o 37 w. od Wiłkomierza.

Teski Młyn, nad Prosną, w pow. odolanowskim.

Tesłuhów, w dokum. *Testihów*, *Testuchów* (1545 r.), *Thesluchów* (1570), wś nad rzką Plaszową, dopł. Styru, pow. dubieński, okr. pol. berestecki, gm. Tesłuhów, o 15 w. od Beresteczka, 40 w. od Dubna a 280 w. od Żytomierza, na płd. od mka Demidówki. Podług rew. zamku łuckiego z 1545 r. należała wraz z wsią Krupcem do Michajłowej Świnuskiej, która obowiązaną była do utrzymywania jednej horodni zamkowej sama a wraz z kilku innymi właścicielami dwóch drugich (Jabłonowski, Rewizye, 37, 40, 55). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1570 r. Jan Zorawnicki z części imienia T. i wiosek do niego należących dał: z 22 dym., 15 ogr. po 2 gr., 2 bojar putnych po 20 gr., 2 rzemieśln. po 2 gr., 2 kół młyn., a Michajło Zorawnicki z swej części z 37 dym., 5 ogrodn. po 4 gr., 5 bojar putn., 14 ogrodn. po 2 gr., 4 rzemieśl. po 2 gr., 3 kół młyn., 2 rybaków po 8 gr. W 1583 r. Michajło Korytyński, pisarz ziemski łucki, z części imienia T. wniósł z 4 dym., 7 ogr., 8 ogr., 2 kół waln., $^1/_2$ stępn., z drugiej zaś części Jan Zorawnicki z 4 dym., 3 ogr., 4 ogrod., 2 kół waln., 1 stępn. (Jabłonowski, Wołyń, 29, 30, 138, 140). *J. Krz.*

Tesna al. *Tiesna*, potok, prawy dopł. Dorny (dopł. Złotej Bystrzycy). Wypływa w Siedmiogrodzie pod szczytem Cucuriasa (1394 mt.) i kieruje się na płd.-wsch. aż po granicę siedmiogrodzko-bukowińską. Tu przyjmuje z prawego brzegu pierwszy większy dopływ pot. Tesna Imputita i wyginając się ku wschodowi uchodzi do Dorny. Przerzyna pas eoceńskich piaskowców i wapieni numulitowych, towarzyszący trzonowi krystalicznemu Karpat bukowińskich od płd.-zach. tak, jak od płn.-wsch. strefa wapieni mesozoicznych. Z dopływów zasługują na uwagę z praw. brzegu: Tesna Imputita wypływa w Siedmiogrodzie pod szczytem Magura Calalui (1230 mt.), po opuszczeniu ziemi węgierskiej przerzynająca wspomniany pas utworów eoceńskich, tworzy aż po swe ujście granicę siedmiogrodzko-bukowińską. Tu granica ta przechodzi w koryto głównej T., które opuszcza dopiero u ujścia pot. Cosna, głównego lewego jej dopływu. Wpierw jeszcze przyjmuje T. z lew. brzegu dwa potoki: Sgleamenului i Maguritti z Arsuriloru. W koryto T. przerzuca się teraz granica polityczna, przewijając się tędy ku płn. aż po ujście pot. Izworul Bancului, który uchodzi do Cosny od płn. z lew. brzegu. Długość biegu T. wynosi 19 klm. *Tad. Wiśn.*

Tesnówka, *Ciesnówka*, białorus. *Ciasnouka*, rzka, w pow. mozyrskim, dopływ rz. Morocz, płynie w kierunku płn. odludnemi lesistemi moczarami, w obrębie gm. Lenin, około 7 w., ma ujście na samej granicy pow. słuckiego.

Tesnówka 1.) wś nad dopływem rz. Żerewy, pow. owrucki, na płd.-zach. od mka Łuhina. W XVII w. własność Aksaków, sprzedana w 1620 r. Stefanowi Niemiryczowi, podkomorzemu kijowskiemu. W 1650 r. w dziale syna jego, także Stefana (ob. t. VII, 179, 180). 2.) **T.**, chutor, pow. radomyski, w 1 okr. pol., gm. Wodotyj, o 36 w. od Radomyśla, ma 25 mk. 3.) **T.**, wś na praw. brzegu rz. Myki, pow. radomyski, w 2 okr. pol., gm. i par. kat. Korystyszów, par. praw. Bielkowce (o 2 w.), o 19 w. od Radomyśla, ma 264 mk. Włościanie, w liczbie 48 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 281 dz., ze spłatą po 223 rs. 14 kop. rocznie. Posiada kaplicę kat., w której w zeszłym wieku był obraz Bogarodzicy, uważany za cudowny, przeniesiony następnie do kościoła w Korystyszewie. Należy do dóbr Korystyszów, dawniej Olizarów, następnie Plemiannikowa. *J. Krz.*

Tesnowo al. *Ciesnowo*, osada, pow. mozyrski, w obrębie gm. Berezowo. *A. Jel.*

Tesowa, właściwie *Ciesowa*, białorus. *Ciasowa*, wś poradziwiłłowska nad Słuczą, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. i par. praw. Pohost, o 22 w. od Słucka, ma 69 os.; miejscowość poleska, bogata w łąki, grunta lekkie. *A. Jel.*

Tesówka (*Dumka ?*), rzka, w pow. lityńskim, lewy dopł. Bohu. Ma źródła powyżej wsi Pohorełej, mija tę wieś, Rossochowatę, Łukę, Tessy i pod mkiem Nowym Konstantynowem ma ujście. Płynie na przestrzeni około 16 w. od płd. na płn. a od wsi Łuki zwraca się na zachód. *X. M. O.*

Tesowo, sioło, pow. syczewski gub. smoleńskiej, posiada st. poczt. na trakcie od st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej Sergijewo-Iwanowskiej, do mta Syczewki.

Tessarówka, fol., część Nowosiółki, pow. podhajecki.

Tessel, folw. dóbr pryw. Keweln, w okr. i pow. tukumskim, par. auceńska (Kurlandya).

Tessensdorf, pow. sztumski, ob. *Nowa Wieś* 14.).

Tessentin, w dok. z r. 1313 *Ceczentzin*, zapewne *Cieszęcin*, jezioro w pow. człuchowskim, na płn. od Baldenburga (Białoborek), wchodzi już na obszar Pomeranii. Zasila je rzka Selnitz. Ob. *Człuchów* (t. I, 865) i *Ławiczka*; por. *Teszaczin.*

Tesserowa Wola, mylnie *Teressowa Wola*, w r. 1573 *Wolca Thessarowa*, wś i folw., pow. jędrzejowski, gm. Złotniki, par. Rembieszyce, odl. 13 w. na płn. od Jędrzejowa, leży o $1^1/_2$ w. na płn. od Rembieszyc, ma 24 os. W 1827 r. 19 dm., 172 mk. Według reg. pob. z r. 1573

wś ta, w parafii Rembieszyce, płaciła od $^2/_5$ łanu.

Tessin (niem.), dwie wsie, w pow. kamieńskim w Pomeranii. Co do przywileju z r. 1457 ob. *Perlino*.

Tessmershof, majętność pryw., pow. wałecki, st. p. Nadorzyce,

Tessów, w dokum. z 1583 r. mylnie *Lesow*, wś nad bezim. dopł. Horynia, pow. ostrogski, na płn.-wschód od Ostroga, przy starym trakcie do szosy brzesko-kijowskiej, posiada cerkiew paraf., szkółkę wiejską. Wś rozłożyła się na wzgórzach, rozdzielonych szeroką doliną, środkiem której przepływa rzeczka, rozlana w ogromny staw. Obie połowy wsi łączy grobla. Z pod gór wypływają liczne źródła, zasilające staw, który prawie nigdy nie zamarza. Od strony półn. wyniosłość pochyla się ku wsi, od płd. ciągnie się równina, od zach. zaś niska płaszczyzna, przerznięta rzeczką, i wydająca obfitą i pożywną paszę dla bydła. Od płn.-zach. zalega stary las dębowy. Przy końcu wsi od strony wschodniej, w pobliżu bardzo obfitego źródła, wznosi się pagórek, na którym zbudowany był niegdyś zameczek, z którego pozostały grube fundamenta kamienne i lochy oraz ślady dawnych wałów i fos. Glebę stanowi czarnoziem 2-ej klasy. Włościanie zamożni, trudnią się wyłącznie uprawą roli i zarobkiem we dworze podczas żniwa i sianożęci. Hodują dostateczną liczbę koni roboczych, bydła rogatego, owiec, trzody chlewnej i ptastwa. Do orki używają małych pługów. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1570 r. p. Michajło Pawłowicz z części imion swych Tessowa, Chrzanowa, Bołotkowiec, Nowogrodczic i Wielhor, wniósł pobór z 28 dym., 12 ogr. po 2 gr. W 1583 r. tenże ze wsi „Lesowa“ wnosi z 13 dym., 3 ogr., 7 komorn. (Jabłonowski, Wołyń, 16, 106). Następnie należała do klucza Sijańce Firlejów, od tych przeszła do Bertmanów, następnie połowę nabył Kaszewski, a drugą Gorlińscy, obecnie należy do Jana Kuszelewskiego. *Z. Róż.*

Tessy, wś nad rzką Tessówką, dopł. Bohu, pow. lityński, okr. pol., gm., par. kat. i st. poczt. Nowy Konstantynów, o 27 w. od Lityna, ma 40 os., 366 mk., 484 dzies. ziemi włośc., 452 dwors., 47 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Wniebowzięcia N. Maryi P., wzniesioną w 1842 r., z 739 parafianami (wraz z Łuką). Należała do klucza nowokonstantynowskiego, dawniej ks. Czartoryskich, następnie Jaroszyńskich, obecnie Koczubejów.

Testihów, ob. *Tesłuhów*.

Tesza, rzeka, w gub. niżegorodzkiej i włodzimierskiej, prawy dopł. Oki. Bierze początek z błot pow. łukojanowskiego i o 10 w. poniżej Muroma ma ujście. Długa do 200 w. (41 w. w gub. włodzimierskiej), głęboka do $2^1/_2$ arszyn., szeroka od 5 do 25 saż., dno ma ma piaszczysto-gliniaste, brzegi piaszczyste, w niektórych miejscach występują obnażenia wapienia i gliny.

Teszaczin (u Długosza), jezioro na obszarze dóbr Łęczna, w okolicy Puchaczowa, w powiecie chełmskim.

Teszki, wś nad Łososiną, pow. witebski, ob. *Cieszki*.

Teszkowicze, ob. *Tyszkowicze*.

Teszkowo, właściwie *Cieszkowo*, wś i folw. u zbiegu Sławecznej z Prypecią, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Narowla, o 132 w. od Rzeczycy. Wś ma 60 osad; cerkiew paraf. p. w. Narodzenia N. M. P., z 1797 r., ma z dawnych zapisów $1^1/_2$ włóki gruntów i dwie wyspy, około 600 parafian. Obfite łąki, rybołówstwo znaczne, dużo rudy żelaznej. Lud, oprócz rolnictwa, uprawia rybactwo i flisactwo. Ob. *Rudnia Cieszkowska*.

Teszna, rzka na Bukowinie, lewy dopływ Dorny, ob. *Tesna*.

Tesznów, niem. *Teschenau*, dobra i wś, pow. kozielski, par. ew. Głogowa Górna, kat. Mielice. W r. 1885 dobra miały 234 ha, 6 dm., 32 mk. kat.; wś 40 ha, 25 dm., 134 mk. kat.

Teszowce, może *Tyszowce*, rum. *Teschoutz*, wś, pow. suczawski, odl. 5 klm. od Suczawy. Posiada cerkiew par. nieun., 645 mk. Obszar dworski jest własnością funduszu religijnego. Ob. *Lisaura*.

Tetcza, jezioro, w pow. lepelskim, zajmuje do 9 w. kw. i łączy się przez rzkę Turosiankę z szeregiem jezior: Turosa, Berezowskie, Janowo, Zaszczato, Homel, Suja i Turowla. Nadto niewielki ruczaj łączy je z jez. Czerstwiaty.

Tetele, wś i zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 53 w. od Nowoaleksandrowska.

Teterka, właściwie *Cieciorka*, białorus. *Ciaciorka*, zaśc. nad rz. Myszycą, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, par. kat. Łohojsk, dawniej Hajna, gm. Hajna, ma 2 osady; miejscowość leśna, falista. *A. Jel.*

Teterka al. *Bahwa*, ruczaj, w pow. taraszczańskim, przepływa pomiędzy wsiami Teterówką i Bahwą.

Teterka, wś, pow. nowogradwołyński, gm. kurneńska, ma 32 dusz włościan, 172 dz. ziemi włośc. i 1097 dwors. Należała do dóbr sokołowskich hr. Ilińskich, dziś kolonia niemiecka. *L. R.*

Teterów al. *Teterew* (*Ciecierów*), rzeka, w pow. żytomierskim i radomyskim, prawy dopł. Dniepru. Bierze początek w pow. żytomierskim, w pobliżu granicy pow. lityńskiego, na płn. od Czarnego Szlaku, w lesie do mka Krasnopola należącym; płynie zrazu w kierunku płn., mija Troszczę, Karpowiec

i Cudnów, poczem zwraca się ku wschodowi, podąża na Tryhury, Denesze ku Żytomierzowi. Z Żytomierza płynie na Łowków, po za którym wpływa do pow. radomyskiego, mija Korosteszów, poczem przybiera kierunek płn.-wsch., płynie pod Radomyślem, Wyszewiczami, Kucharami, Iwankowem, Przyborskiem, Hornostajpolem i pomiędzy wsiami Stracholesie i Suchołucze dwoma ramionami uchodzi do Dniepru. Długa około 280 w., szeroka pod Cudnowem do 5, pod Żytomierzem około 20 a w pobliżu ujścia do 30 saż., głęboka od 1 do 5 stóp; szybkość biegu wynosi od 1 do $1^3/_4$ st. na sekundę. Zamarza około 20 listopada (st. stylu), puszcza w połowie marca. Podczas przyboru wiosennego spławną jest od wsi Wyszewicze aż do Dniepru. Na rzece jest 10 przystani. Mosty są: w Cudnowie, w Żytomierzu (dwa), Korosteszowie, Radomyślu, Hornostajpolu. Dolina zrazu rozłożysta, łęgowata, potem do Korosteszowa skalisty, głęboki jar, do Radomyśla nieco podmokła, znowu trochę skalista, dalej podmokła, koło Hornostajpola osusza się aż do ujścia. Skały nadbrzeżne składają się z siwego granitu. Andrzejewski znalazł grafit w granitach Korosteszowa. Na brzegach, w wielu miejscach, lasy dębowe i sosnowe. Okolice T. obfitują na całym prawie przebiegu wrudę żelazną, zwłaszcza w pow. żytomierskim. W dawnych czasach pełno tu było rudni żelaznych. Przed wojną kozacką za B. Chmielniakiego, mówi Duńczewski, w samych dobrach iwankowskich, należących do Koniecpolskich, znajdowało się 18 rudni. W 1691 r. Drohojowscy posiadali w Hornostajpolu na T. rudnię z dymarkami i foluszami (z dokumentu). W 1755 r. na T. i nad rzeczkami wpadającemi do T. w kluczu cudnowskim, było 12 rudni, przynoszących 1200 złp. rocznej intraty (Lustracya klucza cudnowskiego). Ze spławu na T. dawno korzystano. Podług starego dokumentu w 1633 r. metrop. kijowski Piotr Mogiła, „z borów i lasów hornostajowskich około rz. Teterowa, przez lat 5 i dalej, począwszy od r. 1624, tego roku na wiosnę drzewa rozmaitego na budowanie i z hożego, do kilkudziesięciu tysięcy płytów, przez groble do Dniepru, a potem Dnieprem do Kijowa, pospuszczał“ (Arch. hornostajpolskie). W r. 1785 r. z mocy dekretu komisyi skarbowej zjechał sąd drohicki i sąd kijowski na grunta wsi Zoryna dla rewizyi, odkąd może być T. spławny, tudzież co do poboru opłat na tejże rzece od spławianych produktów (tamże). U ludu miejscowego dochowało się podanie, że w dawnych wiekach, w lesie przy wsi Koleńcach, rozbójnicy przeciągali sznur przez rzekę, i w ten sposób zatrzymane statki, rabowali. Mamy ślad, że w 1628 r. były na T. „jazy rybobitne“. Byli do nich „atamani jazowi“ i „czeladź jazowa“. W 1855 r. przepłynęło po T. 313 płytów, 9 statków; wartość spławianego drzewa wynosiła 59,513 rs. Według Rzączyńskiego, bobry miały się tu znajdować. Tenże mówi, że w T. i Uszy poławia się ryba barwena czyli marena. T. wspomniany jest poraz pierwszy w kronikach ruskich pod r. 1150. We wsi Horodzku, przy ujściu do Teterowa rz. Zbuż, znajdują się dwa prastare horodyszcza. Prawe dopływy T. są: Teterówka, Hłuczka, Hniłopiat al. Hnyłopiat, Hujwa, Iwanka, Wilia, Białka, Kodra, Tal al. Talka i nakoniec Zdwiż, największy z prawych dopływów. Od lew. brzegu uchodzą do T.: Bobryk, Kamionka, Myka z Bystryjówką (pod Radomyślem), Wyrwa, Irsza (największy z lewych dopływów), Kropiwna, Żerew al. Żerewa, Bołotnia i Choczew al. Choczowa. *Edward Rulikowski.*

Teterówka (*Ciecierówka*), osada, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Brzostowica Wielka, o 56 w. od Grodna.

Teterówka, rzka, w pow. żytomierskim, prawy dopł. Teterowa; wypływa ze stawu w Rajgródku, przepływa pod Januszpolem i wpada do Teterowa we wsi Wołosówce.

Teterówka, wś nad rzką Teterką al. Bahwą, pow. taraszczański, w 2 okr. pol., gm. Żaszków (o 6 w.), o 47 w. od Taraszczy, ma 393 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 566 mk. prawosł., 18 żyd. Posiada cerkiew p. w. Archan. Michała, wzniesioną z drzewa w 1768 r. i uposażoną 35 dzies. Do par. prawosł. należy wś Bahwa, leżąca po drugiej stronie rzki. Należy do klucza stawiszczańskiego dóbr hr. Branickich.

Teterwinie, os., pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Wyłkowyszki (odl. 7 w.); ma 1 dm., 6 mk.

Teterwinie 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 25 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **T.,** wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 27 w. od Telsz.

Teterwiniszki (u Buszyńskiego), w spisie urzęd. *Teterewniszki*, zaśc., pow. rossieński, gm. Rossienie, par. Widukle, o 16 w. od Rossień.

Teterwiny 1.) wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 39 w. od Poniewieża. 2.) **T.,** wś, pow. rossieński, gm. Konstantynów, o 88 w. od Rossień.

Teterwiszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 44 w. od Nowoaleksandrowska.

Teteryn, właściwie *Ciecierzyn*, mko nad Drucią, pow. mohylewski, w 3 okr. pol., gm. T., o 45 w. od Mohylewa a 27 w. od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej Tołoczyn. W 1880 r. 66 dm. drewn. (40 należy do chrześcian a 26 do

żydów), 356 mk. (245 prawosł., 4 kat., 107 żyd.), cerkiew paraf., dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkoła ludowa, trzy młyny wodne, każdy o dwóch postawach. W mku odbywa się nieznaczny jarmark w 10-tą niedzielę po Wielkiejnocy. Co do dziejów ob. *Ciecierzyn*. Tu dodajemy, że po przyłączeniu do Rossyi nadany był hr. Sałtyków, obecnie należy do gen. Daniłowa. Gmina ma 7344 mk. włościan (2035 męż., 2160 kob. i 3139 dzieci), z których 550 zajmuje się przemysłem leśnym, używając do pomocy 550 koni. W gminie znajduje się 7636 dzies. lasów prywatnych i 470 włość. W pobliżu mka są dwa źródła żelaziste. *J. Krz.*

Teteryniec las, uroczysko na gruntach Steblowa, w pow kaniowskim.

Tetewczyce z *Sabinówką*, wś, pow. kamionecki, 40 klm. na płn.-wschód od Kamionki Strumiłowej, 9 klm. na płn.-wsch. od Radziechowa (sąd pow., urz. poczt. i tel.). Na wsch. leży Peratyn, na płd. Radziechów i Józefów, na zach. Suszno, na płn. Stojanów. Płn.-wsch. narożnik dotyka Rzyszczowa, w pow. włodzimierskim (gub. wołyńska). Przez płn.-wsch. narożnik wsi płynie pot. Nieboszka, dopływ Styru. Zabudowania wiejskie leżą na płn.-wschód. Na płn.-zach. leży wś Sabinówka, tworząca z T. jedną gminę. Na zach. leżą niwy „Popelniki“, a na płd. od nich „Mogiła“ (280 mt.). Własn. więk. ma roli or. 781, łąk i ogr. 433, past. 5, lasu 159 mr.; wł. mn. roli or. 1465, łąk i ogr. 794, past. 24, lasu 133 mr. W r. 1880 było w T. 136 dm., 763 mk. w gminie, 11 dm., 25 mk. na obszarze dwors. (620 gr.-kat., 127 rz.-kat., 51 izr., 30 in. wyzn.; 734 Rusinów, 326 Polaków, 62 Niemców). Par. rz.-kat. w Stojanowie, gr.-kat. w Peratynie. We wsi cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 961 złr. *Lu. Dz.*

Tetiańce, okolica szlach. nad rzką Cyrą, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyszki (o 14 w.), okr. wiejski Podborze, o 53 w. od Lidy, 15 dm., 145 mk. kat. (w 1865 r. 64 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Raduń.

Tetiuszy, miasto powiat. gub. kazańskiej, pod 54° 57′ płn. szer. i 66° 31′ wsch. dłg., na praw. brzegu Wołgi, na górze wznoszącej się przesło na 500 st. nad poz. rzeki, o 156 w. na płd. od Kazania. W 1870 r. miało 503 dm. (10 mur.), 3297 mk. (3 kat., 8 rozkoln., 459 mahomet.), cerkiew, meczet, 238 sklepów, 70 składów nad przystanią, szkołę powiat., szpital miejski, st. poczt., przystań statków parowych. Do miasta należy 2524 dzies. ziemi, dom, składy nadrzeczne i prawo rybołówstwa w Wołdze; dochód w 1872 r. wynosił 6022 rs. Mieszkańcy zajmują się przeważnie rybołówstwem i zarobkiem na miejscowej przystani. Handel i przemysł nieznaczny. W 1872 r. było 24 rzemieślników i 4 zakłady fabryczne (2 gorzelnie i 2 cegielnie), zatrudniające 32 robotników i produkujące za 18854 rs. Targi odbywają się co poniedziałek. Założone za panowania Iwana IV między 1574 a 1578 r., dla obrony od napadu Nogajców i Tatarów krymskich, od 1781 mto powiat. namiestnictwa a od 1802 gub. kazańskiej. W pobliżu mta leżą zwaliska starożytnego grodu Bołgary, niegdyś stolicy carów Bułgarów nadwołżańskich.

Tetiuski powiat leży w płd.-zachod. części gubernii, na pr. brzegu Wołgi i podług Strjelbickiego zajmuje 60·25 mil al. 2915 w. kw. Część powiatu przylegająca do Wołgi zajęta jest przez łańcuch wyniosłych gór, poprzerzynanych głębokiemi dolinami; pozostała powierzchnia jest w ogóle dość wyniosłą. Gleba przeważnie piaszczysta lub glinasta, tylko w płn.-zach. części czarnoziemna. Wschodnią część powiatu zrasza Wołga i jej nieznaczne dopływy, zachodnią zaś Swiaga z Ulemą i Bułą. Lasy zajmują zaledwie 18% ogólnej przestrzeni. W 1870 r. było w powiecie (bez miasta) 138975 mk. (3 kat., 1269 rozkoln., 61092 mahom.), zamieszkujących 257 osad (1 mto, 34 siół, 256 wsi). Pod względem etnograficznym przeważają Tatarzy (44·6%), dalej idą Wielkorusi (38·9%), Czuwasze (12·8%) i Mordwini (3·7%). Mieszkańcy zajmują się głównie rolnictwem, uprawą lnu, wyrobem płótna (we wsi Sukiejewie), rybołówstwem, wychodzeniem na zarobek i in. Przemysł fabryczny na niskim stopniu. W r. 1872 było 3 zakłady przemysłowe (1 gorzelnia i 2 potażarnie), zatrudniające 35 robotników i produkujące za 32,093 rs.

Tetlega, sioło nad rzką Tetleńką, pow. zmijewski gub. charkowskiej, o 36 w. na płn.-wschód od Zmijewa, ma cerkiew, 268 dm., 1961 mk.

Tetmany, ob. *Techmany*.

Tetta, wś, pow. zgorzelicki, par. ew. Krzyszów. W r. 1885 miała 181 ha, 50 dm., 232 mk. (2 kat.).

Tettau, dobra i wś, pow. wojerecki, par. ew. Lindenau. W r. 1885 dobra miały 434 ha; wś 423 ha, 74 dm., 382 mk. ew.

Tetyjów, *Tetyów*, *Tetijew*, *Tetiów*, mko po obu brzegach Rośki, przy ujściu do niej bezimiennych strug, płynących od Dubrowki i Rossoszek, pow. taraszczański, w 3 okr. pol., gm. Tetyjów, o 70 w. od Taraszczy, przy trakcie poczt. berdyczowskim, 55 w. od Białejcerkwi a 150 w. od Kijowa odległe, ma (podług spisu z 1885 r.) 4041 mk. Podług innych danych w mku jest 603 dm., 5619 mk. (202 kat., 1625 żyd.). Posiada dwie cerkwie: Uśpieńską na rynku, wzniesioną w 1730 r. i uposażoną 87 dzies., i Nikołajewską za rzeką,

na przedmieściu, wzniesioną w 1749 r., na miejsce poprzedniej z 1733 r. i uposażoną 73 dz. ziemi, kościół paraf. kat., synagogę, dom modlitwy żydowski, zarząd okr. policyjnego i gminy, stacyę poczt. i telegr., aptekę, gorzelnię, browar, cegielnię. Targi odbywają się co drugą niedzielę. Mko otaczają cztery przedmieścia: Snihorówka, Słoboda, Płachanówka i Jakimówka. W dokumentach wymienione są dwie części czyli kąty: Kirczaki i Krymki. Przed uwłaszczeniem włościan do mka należało 8593 dzies. ziemi, nadzwyczaj urodzajnej. Poprzednio T. od strony Łobaczowa otaczały olbrzymie lasy, dziś znacznie wycięte, i po wyprzedaży dóbr przez hr. Ostrowskich na początku tego wieku, rozdzialone na własność pojedyńczych wiosek, niegdyś do włości tetyjowskiej należących. Na polach tetyjowskich znajduje się mnóstwo mogił starożytnych, z których jedne są grzebalne, inne zaś były to t. zw. kurhany „ostrzeżniki“ (strażnicze), na których, według podań miejscowych, urządzony był szereg znaków ogniowych, zaczynający się od T., dla ostrzeżenia mieszkańców o zbliżaniu się niebezpieczeństwa. Okolice T. obfitują w bogate pokłady białej gliny. Podług podań miejscowych, T., w dawnych czasach, miał już być miejscem zaludnionem, zamieszkałem przez Greków. Nazwa T. prawdopodobnie stoi w związku z nazwaniem wodza Połowców Tetija, o którym pod 1185 r. kroniki ruskie wspominają (ob. Półn. sobr., t. I, str. 167). Wiadomo, że za czasów Rusi kijow. strony te zajmowały koczownicze plemiona Połowców, być więc może, iż miejscu dłuższego swego pobytu nadali imię wodza swojego. Atoli dzikie stepy tutejsze stosunkowo dość późno zaczęły się osiedlać, bo dopiero przy końcu XVI w. na domniemanem starodawnem uroczysku połowieckiem dźwigać się zaczyna poraz pierwszy osada, której pierwszymi znanymi z akt dziedzicami są Koszkowie. Byli to pierwiastkowo egzulanci smoleńscy (1514 r.), którzy przeniósłszy się wpierw na Litwę, potem na Wołyń, i tu posiadłszy Żórawno i Omelno, przez związki małżeńskie zagnieździli się nareszcie w Bracławskiem. W aktach bracławskich natrafiamy na ślad dwóch braci Koszków: Iwana i Andrzeja, synów Juchna, z których pierwszy ożeniwszy się z ziemianką bracławską Szpakowską, posiadł Szpaków (Szpików) i Krasne w Bracławskiem, drugi zaś pojąwszy za żonę Rohozińską, wziął z jej ręką dobra bracławskie spadłe na nią po Korotkich, Słupiczach i Krasnosielskich. On to prawdopodobnie sprzedał T. ks. Konstantemu Ostrogskiemu. Jednakże sprzedaż ta musiała być następnie unieważnioną, bowiem jak się później pokazało, T. miał, oprócz Andrzeja Koszki, kilku innych jeszcze współdziedziców, tak że dopiero Jan Koszka, syn Andrzeja, ożeniony z Krasnosielską, za zgodą uczestników w dziedzictwie T. w 1605 r. przeprowadził nareszcie prawnie sprzedaż Tetyjowa, ale już nie na rzecz ks. Konstantego Ostrogskiego (lubo ten żył jeszcze) ale syna jego ks. Janusza. Ten nabywszy T., wcielił go do dóbr Trynożyna (Piatyhor), Olbaczowa (Łobaczowa), Koszowa z Trybyszowem (?) i Koteniowem (?), kupionych dawniej od Krasnosielskich, i utworzył z nich jedną całość. Ks. Janusz zostawszy dziedzicem T. starał się zabezpieczyć włości swe od najazdów Tatarów i w tym celu, już w rok po nabyciu zaopatrzył osadę w zamek, i dla nowoosadzanego miasteczka wyjednał u Zygmunta III przywilej na prawo magdeburskie i jarmarki. Przywilej ów postanawia, żeby mieszczanie, poddani ks. Janusza Ostrogskiego, tak ci co teraz mieszkają, jak i ci co osiadać będą, mieli swój urząd, który ma być sprawowany przez burmistrzów, rajców i innych urzędników, ustanowionych przez ks. Ostrogskiego. Prawa tego magdeburskiego używać mają w sprawach tak wielkich jak i małych, wiecznymi czasy sądzić ma ich samych, jak i gości handlownych i przyjezdnych, nikt inny tylko wójt i burmistrzowie wraz z radą miejską, jak to bywa w miastach głównych królestwa zachowywanem. Daje się więc im moc zupełną sądzenia, wyrokowania, karania i karcenia, tak w sprawach uczynkowych jak i innych. Dalej tenże przywilej postanawia, aby ciż mieszczanie mieli swój ratusz, oraz jatki i łaźnię, na wzór znajdujących się po innych miastach. Dalej dozwala zaprowadzić dwa doroczne jarmarki, a targi co tydzień; które to targi i jarmarki ks. Ostrogski ma prawo obwoływać po wszystkich miastach i majętnościach królewskich, kniaziowskich, pańskich, duchownych i świeckich. Okrom tego, tychże sławetnych obywateli mta T. tenże przywilej obdarza wolnością trzymania karczem, bez płacenia z nich do skarbu kor. kapszczyzny; wino, miód, piwo, gorzałkę dozwala się im szynkować w domach gościnnych, w których wolno im jest i żywność potrzebną trzymać i sprzedawać. Handel też wszelakiemi towarami dozwolony na jarmarkach, na które kupcy krajowi jak i cudzoziemscy mogą z towarami przyjeżdżać, one sprzedawać i kupować, płacąc od tychże zwykłe myto targowe ks. Ostrogskiemu, byleby to się nie działo tak ze szkodą skarbu kor. jak i miejsc przyległych. Wolności pomienionych w przywileju ma używać tak ks. Jegomość, jak i małżonka jego i potomstwo, wiecznemi czasy, jako i samo mto T., z tem atoli ograniczeniem, tak teraz jak i w potomne czasy, iżby mieszczanie onego z wojen-

nym rynsztunkiem na pole, bez wiadomości i pozwolenia hetmana nie wychodzili sami, ani też nikogo od siebie nie wyprawiali, żywnością nie zasilali, w oręż nie opatrywali. Dan 1606 r. d. 12 kwietnia (oryginał tego przywileju przechowuje się w archiwum właściciela T. Zygmunta Weryha Darowskiego). Janusz ks. Ostrogski troszczył się nie tylko o wzrost samego T., ale za sprawą jego i inne liczne, obok T., zakwitnęły wioski. W r. 1608 zjechali komisarze na grunt i rozgraniczyli dobra Piatyhory, Tetijów, Pliskowę, Czerniawkę, Hajsyn (Lipowiec) i Zozów z dobrami ks. Zbaraskich. Krzysztofa i Jerzego, Pohrebyszczami, Żywotowem i Przyłuką (Arch. J. Z. R., cz. VI, t. I, str. 265). Ks. Janusz Ostrogski zmarł w 1620 r. i rozległe włości jego przeszły w dom ks. Zasławskich. Za rządów ks. Dominika Zasławskiego sąsiedzi T. zaczęli się wdzierać w granice tych dóbr. Od strony dóbr ks. Zbaraskich, Krzysztofa i Jerzego, był spokój, ale od Żywotowa ks. Czetwertyńskich, Łukaszówki wojewodziny Stefanowej Chmieleckiej, od Oratowa Oratowskich, z obu stron ustawiczną sąsiedzką trapiono się wojną. Zawiadowcą dóbr T. był wtenczas niejaki Borowicki (Sumar. Arch. ks. Czetwertyńskich i hr. Krasickich). W 1648 r. w T. chwilowo gościł Stan. Koniecpolski, hetman w. kor., który w przejeździe z Baru do dóbr swoich zadnieprskich, tu zanocował (Dyaryusz Oświecima). Za czasów Bohdana Chmielnickiego Kozacy zajęli T. Zameczek, który tu zastali, umocnili; z mczka powstał więc horod, czyli zbrojna osada. Sotnia kozacka, należąca do pułku białocerkiewskiego, miała tu swoje stanowisko. Sotnikiem w 1649 r. był Feśko Fedczenko, a chorążym Staś (ob. Rejestr wojsk zap.). Gdy Bohd. Chmielnicki w 1655 r. poniosł klęskę pod Ochmatowem, hufce polskie zajęły T. (Anonim Raczyńskiego, I, 210). Po wojnach Chmielnickiego atoli i przepędzeniu całkowitej ludności wiejskiej z prawego brzegu na lewy, cała Ukraina zachodnia a wraz z nią i T. została obróconą w pustkę, co trwa do 1711 r., w którym dziedzice wracają do dóbr opustoszałych i na nowo je kolonizują. Ówczesnym dziedzicem T. był ks. Janusz Sanguszko, który tak T. jak i całą ordynacyę ostrogską wziął w spadku po matce swej ks. Lubomirskiej, córce ks. Józefa i Teofili z ks. Zasławskich. Na mocy tranzakcyi zawartej w Kolbuszowie dobra tetyjowskie dostały się żonie ks. Janusza Konstancyi z Denhoffów. Tetyjowszczyzna tymczasem zaludniała się coraz to nowopowstającemi wioskami. W 1730 r. w T. stanęła nowa cerkiew Uspeńska, potem druga Mikołajowska w 1732 r. W pierwszej dochował się dotąd starożytny ikonostas, ze statuetkami świętych. Gdy zaś w 1775 r. umarł ks. Janusz Sanguszko, żona jego ks. Konstancya z Denhoffów ponowiła śluby z Józefem Łodzia Rogalińskim. Dobra tetyjowskie dała w posagu Ludwice Denhoffównie, krewnej swej i wychowanicy, poślubionej Franciszkowi Leduchowskiemu, wwdzie czernihowskiemu. Ta na pamiątkę gasnącego imienia Denhoffów założyła w dobrach tetyjowskich wieś Denhofówkę (dziś Denefówka). W 1764 r., podczas buntu Gonty i Żeleźniaka, Seredynenko wpadł na czele hajdamaków do T. i wymordował szlachtę i żydów. Bunt ten krwawo był stłumiony. Pisze Kruszelnicki w swoim raptularzyku (rkps), że niejaki Dziwczopolski, instygator partyi ukraińskiej i podolskiej, w T. tracił hersztów i kaźnił winniejszych. Po uspokojeniu się kraju, wojewodzina czernihowska zamieszkała już stale w T. Ona to fundowała tu kościół katolicki, drewniany. W 1787 r. Stanisław August w podróży swej z Kaniowa gościł w domu wojewodziny, podejmowany z całym przepychem i ceremonią. Cudzoziemiec Muentz, zamieszkały na Ukrainie, a piszący w latach 1781—82 i 83, powiada, że T., jako w sercu Ukrainy położony, mógłby się stać pozycyą militarną. Widać że i ówczesny rząd Rzpltej uważał T. za odpowiedni temuż przeznaczeniu, ile że w 1789 r. założono w tem mku obóz, który zrazu zostawał pod komendą vicebrygadyera Dzierżka. Następnie T. stał się miejscem głównej kwatery sztabu, która tu już stale przebywała. W 1790 r. zostawała ona pod rozkazami pułkownika i vicekomendanta Michała Bonawentury Tarnawieckiego. Chorągiew stojąca na powinności w m. Tetyjowie miała rozsadzoną pocztę czyli kresę, która rozwoziła ordynanse od pułkownika brygady po chorągwiach (Protokół do zapisywania ordynansów i wszelkich rozkazów, rkps). Gdy po zawiązaniu się konfederacyi targowickiej wojska ruskie wkroczyły do kraju, a ks. Józef Poniatowski cofnął się na Wołyń, Kościuszko stosując się do jego rozporządzenia, cofając się ze swą brygadą z Niemirowa, wszedł do T. i zostawiwszy tu Kublickiego i vicebrygadyera Dzierżka, sam się udał za Poniatowskim na Wołyń. Wkrótce potem dowództwo nad brygadą objął major Wyszkowski, który ustąpił i śpiesznie podążył za Kościuszką. W 1790 r. wojewodzina czernihowska Leduchowska nadała annuatę roczną dla księży i sług kościelnych kościoła tetyjowskiego. Franciszkowie Leduchowscy mieli jedyną córkę Apolonię, którą poślubił Tomasz Adam Ostrowski i z jej ręką wziął dobra tetyjowskie. W skład tych dóbr wchodziły wtedy następujące mczka i wioski: m. T. i przedmieście Jakimówka, Koszów, Kasperówka, Pohreby, Burkowce, Dą-

brówka, Osiczna, Buhajówka, Rososzki, Wysokie, Stadnica, Aleksandrówka, Zaszków, Puhaczówka, Szulaki, Dźwiniacza (część wsi zachodnia), Michałówka (tak nazwana od Michała Kalityńskiego, który był jej osadzcą i dzierżawcą), Buzówka, Sabadasz, Sorokotiaha, Olszanka, Żytniki, Skibińce, Nenadycha, Lemieszczycha, Hałajki, Czerepin, Czerepinka, m. Piatyhory, Strzyżawka, Tycha, Zrajki, Żydowczyk, Tajnica, Horoszków, Krzywczunka, Matwiicha, Łobaczów. Tomasz Adam Ostrowski stale zamieszkiwał w dobrach swych Ujazd (w gub. piotrkowskiej), ale ożeniwszy się z Leduchowską, przeniósł się do T., które to dobra gospodarstwem wzorowem podniósł znakomicie. Czuwał też nad dobrobytem włościan i ludność wiejska zamożniała pod jego okiem. On to w 1804 r. na miejscu dawnego drewnianego kościoła katolickiego, wystawił nową świątynię z muru. Jednocześnie pobożność kilku innych osób (Dębowskiego i Kunickiego) tęż świątynię uposażyła w znaczne fundusze. Tomasz Adam Ostrowski umarł w 1817 w Warszawie. Zostawił pięciu synów, z tych Tomasz Władysław i Franciszek otrzymali w spuściźnie po ojcu Tetyjowszczyznę; pierwszy z nich wyprzedał się z wiosek przypadających do jego schedy, drugi pozostał przy T., Łobaczowie i innych. Ozdobą kościoła jest statua N. P. M. dłuta Rygiera. Przed głównemi drzwiami stoi posąg granitowy św. Jana Nepomucena. W 1821 r. przy kościele była szkółka paraf. i szpital na 10 ubogich z funduszem. Na cmentarzu sporo jest pomników i nagrobków, należących do rodów miejscowych szlacheckich. Franciszek hr. Ostrowski T. z Łobaczowem sprzedał Maszkiewiczowi, a od tego ostatniego przeszły te dobra drogą spadku do Karola Weryha Darowskiego († 1832 r.). W najświeższych czasach dziedzicami T. byli bracia Aleksander i Jan Darowscy, synowie Karola. Pierwszy z nich, gruntowny znawca dziejów ojczystych i poeta, † w Berlinie 1879 r. Zostawił doborowy księgozbiór, opatrzony w rzadkie dzieła i stare druki. Dziś jest T. własnością spadkobierców Zygmunta Darowskiego, syna Jana († na początku 1892 r.). Muentz w swoich: „Voyages pictoresques“ podaje zdjęty z natury widok ówczesnego T., a w „Tygod. Illustr.“ (1884 r., Nr. 103) Bolesław z Ukrainy zamieścił opis Tetyjowa z widokiem dworu i kościoła. W 1769 r. urodził się w T. Józef Lipiński, pedagog, zasłużony w sprawie oświaty krajowej. Dziś są jeszcze widoczne ślady wałów obwodowych dawnego zameczku i miasteczka. Parafia katol., dekan. humańskiego, ma 1374 wiernych. Kaplica w Wysokiem; dawniej też w Buhajówce, Czołnowicy i Dołhalijówce. Gmina tetyjowska składa się z 10 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 16 nomenklatur (mko T., 2 fermy, 1 karczma), mających 1764 dm., 15,395 mk., 23,222 dzies. ziemi (10,775 włościańskiej, 586 skarbowej, 11,243 dworskiej, 616 cerkiewnej).

Edward Rulikowski.

Tetylkowce, wś, pow. brodzki, 22 klm. na płd.-wsch. od Brodów (sąd pow.), tuż na płn. od urz. poczt. w Podkamieniu koło Brodów. Na płn. leży Nakwasza, na wsch. Popowce, na płd. i zach. Podkamień. Płn. część wsi przepływą Ikwa od zach. na wsch. i tworzy we wsi stawek. W dolinie Ikwy na wsch. leżą zabudowania. Płd. część przepływa potok, prawy dopł. Ikwy. W r. 1880 było 49 dm., 323 mk. w gminie (286 gr.-kat., 25 rz.-kat., 12 izr.; 311 Polaków, 12 Niemców). Par. rz.-kat. w Podkamieniu, gr.-kat. w Nakwaszy. Wś stanowi jedną gminę z Nakwaszą (ob.) i należy do szkoły w tejże wsi. *Lu. Dz.*

Tetyrwinia, bagno, w pow. telszewskim, zajmuje część parafii janopolskiej i wornieńskiej, rozl. do 20 w. kw.

Tetywa, rzka, w pow. horodnickim gub. czernihowskiej.

Teuchberg, dwa szczyty t. n. Pierwszy (463 mt. npm.) leży w Jesioniku Niskim, po płn. wyższej części, wznosi się 5·5 klm. na wsch. od Johannesthalu, na praw. brzegu pot. Muschel (dopł. Złotej Opawicy). U stóp jego od płn. płynie Petersbach, w dalszym biegu noszący nazwę Ossy, a uchodzący do Ossobłoki (Hassenplotz, Hotzenplotz), dopł. Odry, od płd. pot. Muschel, nad którym na zach. od Pittarn inny szczyt nosi również nazwę Teuchberg (296 mt.). Oba leżą w pasie pokładów kulmowych, graniczących na zach. z strefą utworów dewońskich. *Tad. Wiśn.*

Teufelsberg (niem.), *Dyabla Góra*, jeden ze szczytów płaskowzgórza hanenhofskiego, w okr. walkijskim gub. inflanckiej, pod wsią Oppekaln, 847 st. parys. npm.

Teufelsberg 1.) (823 mt. npm.), szczyt górski w płn., wyższej części Jesionika Niskiego, u stóp pasma Dziadek (Altvater). Wznosi się nad górną częścią górnego biegu Morawicy, na lewym jej brzegu, o 2 klm. na płd. od Kl. Mohrau, w pasie kwarcytów dewońskich, iłołupków i wapieni krystalicznych, które ciągnąc się ku płn. na Cukmantel, wzdłuż krystalicznego trzonu Dziadka, tworzą na całej przestrzeni strome skaliste grzbiety i głęboko wcięte doliny (Roemer, Geol. v. Oberschl.). Na płn.-wsch. i płd.-wschód od tego szczytu wznoszą się dwa inne t. n. 2.) **T.** (824 mt.), przytyka od płd.-zach. do poprzedniego szczytu t. n. U stóp T., 1·5 klm. na płn. leży wś Neu Volgelseifen, od zach. wznoszą się szczyty grzbietu Seifenberg. 3.) **T.** (775 mt.), trzeci szczyt t. n.,

nad Górną Morawicą, przedzielony przełęczami od dwóch poprzednich. Na płd.-wschód łączy się słabą przełęczą z szczytem Rosenberg po nad mkiem Wildgrub. 4.) **T.** (596 mt.), szczyt w Jesioniku Niskim, w płn. wyższej jego części, na płd., tuż po nad Johannesthal; tworzą go pokłady dewońskie. Od zach. i płn. opływa jego stopy Petersbach (dopł. Ossobłoki). *Tad. Wiśn.*

Teufelsberg, góra przy Kamienieckim Młynie, niedaleko Potęgowa, w pow. kartuskim, zkąd się ma piękny widok naokoło aż do wsi kośc. Bukowiny, w pow. lęborskim. *Kś. Fr.*

Teufelsberg 1.) ob. *Czarcia góra.* 2.) **T.,** ob. *Diabla góra* (por. też t. III, 286).

Teufelsbruch, osada, pow. kartuski, ob. *Szarlata.*

Teufelsfels (niem.), ob. *Lesienice.*

Teufelshoehle (niem. *Dyabla pieczara*), podziemna pieczara, w pow. wolmarskim gub. inflanckiej (ryskiej), na brzegu rz. Salis, pod wsią Salisburg, w czerwonym piaskowcu dolnej warstwy formacyi dewońskiej, bogata w stalaktyty. Długa i szeroka około 10 kroków, bardzo wysoka, o 18 st. pod powierzchnią ziemi.

Teufelsinsel, *Czarci Ostrów*, wysepka na jeziorze Sniardwy, w Prusach wschodnich.

Teufelskopf (1035 mt.), szczyt lesisty w Rudawach spiskich, 10 klm. na płd.-zach. od Nowej Wsi (Iglo). Wznosi się w środkowym pasie strefy łupków, na samej płn. granicy pasu zielonych iłołupków, zwanych przez miejscowych górników „Hiobsschiefer“, dla odróżnienia od podobnych pokładów kruszconośnych. Potok wypływający na zachod. stokach góry uchodzi z lew. brzegu do potoku Taubnitz. *Tad. Wiśn.*

Teugelswueste (niem.), pow. elbląski, ob. *Gronowskie pustki.*

Teutului *Lehuczeny*, ob. *Lehuczeny* 2.).

Tewele, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 61 w. od Telsz.

Tewelówka, wś nad rzką Dreniczką, dopł. Leśnej, pow. żytomierski, par. Cudnów (o 8 w.), ma 22 mk., 131 mk. Należała z Jasnogrodem i Sadkami do Żeleńskich. Przy ostatnim właścicielu z tego rodu początkowo Jasnogród i Sadki za dług bankowy a następnie T. za dług skarbowy sprzedane zostały przez licytacyę. *Kś. Szym.*

Tewkowicze, niegdyś królewszczyzna, w pow. pińskim, w okolicy Kuchczy i Morowina, wspomniana w dokumencie pod 1558 r. i później (ob. „Rewizya Puszcz“, str. 11, 123, 316). *A. Jel.*

Tewle 1.) dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Koziszcze, o 15 w. od Kobrynia. Podług lustracyi z 1566 r. sioło Tewele należało do dworu Czerewaczyckiego i miało 50 włók (Lustr., 4—196). 2.) **T.,** wś i dobra, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. murawjewska, o 28 w. od Prużany. 3.) **T.,** dobra i st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, tamże, o 30 w. od Prużany. St. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, między Żabinką (o 20 w.) a Liniewem (o 24 w.), odl. o 44 w. od Brześcia, 277 w. od Mińska. *J. Krz.*

Texeln al. *Degseln*, wś nad rz. Romintą, pow. gołdapski, st. p. Kiauten. Wały starego zamczyska, malownicze jeziora.

Teza, rzeka, w gub. kostromskiej i włodzimierskiej, lewy dopł. Klaźmy. Bierze początek z błot pow. nerechockiego gub. kostromskiej, płynie w kierunku południowym na przestrzeni 160 w. Szeroka od 10 do 20 sąż., głęboka od $1^1/_2$ do 12 st., dno i brzegi ma piaszczyste, bieg ma kręty i dość szybki, ztąd częste zmiany łożyska i mielizny. Spławna od mta powiat. Szui.

Teżma, rzka, w pow. trockim, pod wsią Bukowciszki.

Tęcza, wś nad rz. Pokrzywianką, pow. opatowski, gm. i par. Iwaniska, odl. 13 w. od Opatowa, ma 10 dm., 79 mk., 106 mr. Wchodziła w skład dóbr Iwaniska. W 1827 r. T. al. Planta miała 7 dm., 63 mk. Por. *Planta.*

Tęcza, zaśc., pow. oszmiański, ob. *Tucza.*

Tęczki, wś, pow. łukowski, gm. Jakusze, par. Trzebieszów, ma 59 dm., 341 mk., 1076 mr.

Tęczyn, folw. nad bezim. rzką, pow. oszmiański, gm. Krewo, okr. wiejski Sakowicze, o 30 w. od Oszmiany, ma 1 dm., 10 mk. (6 prawosł., 4 kat.); w 1865 r. własność Wołczackich.

Tęczyn 1.) w dok. *Tanczin*, *Tenczyn*, *Taczyn*, *Thanczin*, *Thanczyn*, *Thęczin* i *Thancin*, ruiny zamku z XIV w., wznoszące się w pow. chrzanowskim na górze wznies. 403 mt. npm. a 64 mt. nad poziom sąsiedniego Tęczynka, Rudna i Nawojowej Góry. Zamek ten był gniazdem możnowładczego rodu Tęczyńskich Toporczyków. Z ruiny, jaką stał się już r. 1768, zachowała się tylko część baszty, ale rozkład budowli w głównych liniach można jeszcze rozpoznać. Zamku nie otacza rzeka ani nawet potok, obroną jego były mury, baszty i głęboka sucha fosa. Na lewym brzegu Wisły, naprzeciw Tyńca, rozsiedlił się, jeszcze w przedhistorycznej zapewne epoce, ród, którego znakiem bojowym był Topór o zawołaniem Starża. Ród ten rozpadł się z czasem na znaczną ilość odrębnych gałęzi, które poprzenosiły swe siedziby w dalsze strony i powprowadzały pewne zmiany do swego znaku. Pozostała na miejscu gałęź miała swe gniazdo główne w Morawicy (około mili na płn. od Tyńca) i posiadała rozległy lesisty, górzysty obszar między Czernichowem nad Wisłą a

Krzeszowicami. Wielki ten las nosił nazwę Tęczyna (Tenczno), jak o tem świadczy nadanie części tego lasu przy Przegini (a więc zdala od zamku tęczyńskiego) przez Nawoja (z Morawicy) w r. 1329 niejakiemu Sandonowi (Kod. Małop., II, 243) dla założenia wsi na prawie niemieckiem (dziś Nowa Wieś na wsch. od Przegini). Dokument Łokietka dla klasztoru sulejowskiego, datowany 24 list. 1308 r. „in Thanczin“ (Kod. Małop., II, 213), wskazuje iż książę ten obozował w lasach tych, zapewne podczas bojów prowadzonych z ks. głogowskim. Budowę zamku zaczął prawdopodobnie Nawoj z Morawicy, głowa domu Starżów; wzniósł on w r. 1319 obronną wieżę, zwaną później Nawojową wieżą albo Dorotką. W wieży tej mieściły się bramy prowadzące do przygródka. Według Niesieckiego nazwa Dorotka pochodzić miała ztąd, „że w niej trzymali Tęczyńscy jedną z domu swego do śmierci, o jakieś nieprzystojne praktyki“. Jest to zapewne takiż myt etymologiczny, jak wywód nazwy Tęczyna od Tęczy, córki Tynka Starży, która miała żyć w połowie IX w. Do tej wieży Jędrzej syn Nawoja miał dobudować dalszą część, ukończoną w r. 1330, jak podaje Niemcewicz w „Janie z Tęczyna“ (jakoby datę wypisaną nad bramą wjazdową, choć w „Podróż. histor.“, mówiąc o T., tego szczegółu nie wspomina). Po śmierci Nawoja i Jędrzeja dobudował Jan dalsze gmachy. Po bitwie grunwaldzkiej 1410 r. osadził tu Wład. Jagiełło znakomitszych jeńców krzyżackich (Paprocki, Herby 66; Smolka, Gniazdo Tęczyńskich, Szkice, I, 56). Zapewne w tym czasie urządzono na zamku kaplicę i uposażono prebendę, która pobierała dziesięciny nadane o ile się zdaje przez Jana z Tęczyna, kaszt. krak., ze wsi: Skorocice, Kozubów (w pow. pińczowskim) i Gnatowic (pow. miechowski). Później odnowił, a raczej przebudował zamek w r. 1570 Jan Tęczyński (Paprocki, 93) a w r. 1610 zbudowała Agnieszka z Tęczyńskich, wdowa po Firleju, nową wspaniałą kaplicę obok wieży Nawojowej. Kaplica ta, w stylu ostrołukowym, była oświecona ośmioma okrągłemi oknami. Prowadziło do niej dwoje drzwi okutych blachą i prętami żelaznymi. Obok wielkiego ołtarza były stalle i 3 mniejsze ołtarze. Nad wejściem chór z organami. Do kaplicy przypierała zakrystya. Zamek w ostatnich czasach składał się z właściwego grodu, połączonego czterema basztami okrągłemi, dwoma czworobocznemi i wieżą Nawojową. Baszty, połączone murem obronnym ze strzelnicami, były na zewnątrz otoczone jeszcze suchym rowem. Za rowem ciągnęły się ogrody, winnice i zwierzyniec. Tyle razy przebudowywany zamek zajmował znaczną przestrzeń i przedstawiał się okazale. Cellarius („Descriptio Poloniae“, Amstelodami, 1639) nazywa go „bardzo pięknym“ (arx pulcherrima in excelso monte situm suum habens). W tym jednak czasie podupadł już. Gdy bowiem Jerzy Lubomirski, marsz. w. kor., za wiedzą Jana Kazimierza uwiózł 1655 r. skarbiec królewski do Lubomli na Spiżu, rozpuścił wieść, dla zmylenia pogoni szwedzkiej, że go ukrył w Tęczynie. Dla zdobycia skarbów, zajęli Szwedzi w październiku 1655 r. zamek tęczyński podstępem i trzymali go do 18 lipca 1656 r. Opuszczając podłożyli ogień, tak że tylko kaplica i część twierdzy ocalała (ks. dr. W. Smoczyński, Z kartki dziejów Tęczyna, Kalendarz Czecha z r. 1888). Ruiny podźwignięto, chociaż nie odzyskały świetności, bo od r. 1637 wygasł po mieczu ród Starżów-Tęczyńskich. Mieszkano jednak w zamku i później, mianowicie w r. 1710 podczas zarazy przebywało w nim kilka rodzin z Krakowa, służba zaś do spalenia zamku w połowie XVIII w., prawdopodobnie w r. 1768. Powodem pożaru był piorun. W tym czasie był już zamek skazany na ruinę, bo 20 marca 1742 pozwolił bisk. krak. kardynał Lipski na prośbę ks. Augusta Czartoryskiego sprzedać część złotych i srebrnych sprzętów a pieniędzy użyć na wymurowanie kościoła w Morawicy, 19 listopada zaś 1768 pozostałe jeszcze kosztowności i ornaty przeznaczył ks. Aug. Czartoryski do kościoła w Tęczynku. W tym czasie spalone części pokryto tymczasowo słomą. Jednakowoż ks. Aug. Czartoryski nie zamierzał zamku odbudowywać i wniósł prośbę do konsystorza krak. o przeniesienie dwóch prebend z kaplicy zamkowej do kościoła w Tęczynku. Powodem było to, że zamek i kaplica znajdowały się w złym stanie i bez nadzoru. Komisya sprawdziła ten fakt a 16 stycznia 1769 r. zamknięto kaplicę. Opuszczony gmach rozsypywał się w gruzy, brano kamień na budowle, rozbijano mury, poszukując skarbów. Wreszcie 1783 ks. Kazim. Bodurkiewicz, ostatni zamkowy kapelan, przeniósł swoim kosztem zwłoki Jana Tęczyńskiego, woj. krak., ostatniego ze sławnego rodu, a jedynego Tęczyńskiego pochowanego w grobowcu pod kaplicą zamkową, do umyślnie wymurowanego grobu w kościele w Tęczynku. Inni Tęczyńscy są pochowani w Kraśniku. Mury były już na wpół rozwalone. Oglądał je w r. 1787 Stanisław August (Baliński, Star. Pol., II, 113). Dopiero w r. 1883 zaczęto chronić ruiny przez zamurowanie zewnętrznych dziur w murach i wstawienie bramy wchodowej. Zbudowany na mało dostępnej górze, miał zamek ten w XIV i XV w. znaczenie jako warownia, z czasem stracił swój pierwotny charakter i jako rezydencya przestał być dogodnym, gdy centr życia poli-

tycznego przeniósł się z Krakowa do Warszawy. Czartoryscy mieli dużo rezydencyi piękniejszych i wygodniejszych; utrzymywanie w dobrym stanie olbrzymiego pałacu pochłaniałoby większą część dochodów klucza tęczyńskiego. Związane z tym zamkiem dzieje rodu Tęczyńskich zaczynają się dopiero z początkiem XIV w. Pierwszą znaną postacią jest Nawoj, woj. sandomirski (ob. Kod. Małop., II, 243). Jędrzej, kaszt. krak., syn Nawoja, pisał się „z Tęczyna“. Umarł 1368 na zamku tęczyńskim wojewodą krak. Z jego synów Nawój poświęcił się stanowi duchownemu, Jan zaś odgrywał ważną rolę za bezkrólewia po Ludwiku węg. i przyczynił się wielce do małżeństwa Jagiełły z Jadwigą. Umarł kasztelanem krak. w r. 1406. Fortunę rodzinną powiększył on w trójnasób, od Jagiełły bowiem otrzymał zamek wrocimowicki z dobrami, w posagu dostał Chroberz, a nabył Strzałków pod Radomskiem. Pozostawił trzech synów: Jędrzeja, kaszt. wojnickiego, ożenionego z Anną Gorajską, która mu wniosła Kraśnik i 12 wsi, awanturniczego Nawoja, którego losy nieznane i Piotra, zmarłego bezpotomnie. Największej sławy i zaszczytów dorobił się Jędrzej, który dowodził rodową chorągwią Toporczyków pod Grunwaldem i Malborgiem i odziedziczył Tęczyn. Umierając w 1412 r., zostawił dwóch małoletnich synów, Jana i Jędrzeja i córkę Annę, która wyszła za Jana Głowacza Oleśnickiego. Przy pomocy kardynała Oleśnickiego dobił się Jan godności wojew. krak. Jędrzej, ożeniony z Anną Melsztyńską, otrzymał wianem Rabsztyn i Książ i dał początek rodowi Rabsztyńskich, którzy wymarli w XVI w. Awanturniczego usposobienia, wywołał obiciem płatnerza w Krakowie rozruch, w którym przez mieszczan został zabity. Wypadek ten rozjątrzył możnowładztwo ówczesne; winnych ukarano z pominięciem prawa magdeburskiego. Jan umarł w 1470 r. zostawiając sześciu synów. Cesarz Karol V wyniósł w r. 1527 sześciu Tęczyńskich do godności hrabiów imperium rzymskiego. Odtąd nosili Tęczyńscy nowy herb: w tarczy na cztery pola podzielonej naprzemian topory i cesarskie orły dwugłowe. Sędziwój był kanonikiem krak., Jędrzej kaszt. wojnickim, Zbigniew i Mikołaj, woj. ruski, założyli nowe gałęzie rodu Tęczyńskich, które wymarły w XVI w.; od Gabryela pochodziła ostatnia gałęź panów na Tęczynie. W 1561 r. dodał Tęczyńskim ks. Ferdynand lwa z koroną, trzymającego starożytny topor. Sławny z poselstwa do Szwecyi, upamiętniony przez Kochanowskiego i powieść Niemcewicza Jan z Tęczyna, był synem Stanisława, woj. krak. Pochowany jest w Kraśniku. Również większej zażywali sławy Jan, kaszt. wojn., zmarły 1592 r., Andrzej, woj. bełzki, który podczas bezkrólewia po ucieczce Henryka podniósł wybór Anny Jagiellonki; jeden z jego synów Jan był wojew. krak., drugi woj. lubelskim. Ostatni, ożeniony z Radziwiłłówną, pozostawił córkę jedynaczkę, dziedziczkę ogromnej fortuny. Ażeby majątku z rodziny nie wypuścić pragnął ją Jan wydać za jednego z trzech synów i pozyskał nawet dyspensę Papieża. Nieszczęściło się jednak wojewodzie. Starszy syn zginął w Lowanium 1630 r., prawdopodobnie w pojedynku, drugi został zabity w Germonela we Włoszech 1632 r. przez chłopa, do którego winnicy wszedł, trzeci umarł w obozie hetmana Koniecpolskiego nad Dniestrem w r. 1634. Trzy lata żył jeszcze stary wojewoda przy boku córki i synowicy; przez ten czas podpisywał się „ultimus virorum de Tenczyn“. Po śmierci synów założył pustelnią kamedulską w Rytwianach. Córka jego Izabela wyszła za Łukasza Opalińskiego, marsz. w. kor. Zamek i dobra tęczyńskie odziedziczył jej syn Łukasz Opaliński, ssta nowokorczyński, a po zmarłym bezpotomnie siostrzenica Helena Elżbieta Lubomirska, żona Adama Mikołaja Sieniawskiego, woj. krak., ostatniego z Sieniawskich. Marya Elżbieta Zofia Sieniawska wniosła te dobra w dom Czartoryskich, wychodząc za ks. Augusta woj. gen. ziem ruskich; z ręką jej córki ks. Izabelli otrzymał je Stanisław ks. Lubomirski, marsz. w. kor., którego córka Julia oddała rękę i dobra Janowi hr. Potockiemu. Umierając zapisała hrabstwo tęczyńskie synowi Arturowi, od którego pochodzi linia hr. Potockich na Krzeszowicach. 2.) **T.**, w 1581 r. *Theczin* al. *Thoporow*, wś, pow. myślenicki, nad pot. b. n., dopł. Krzeczówki (lew. dopł. Raby pod Lubniem). Wś ciągnie się długą ulicą nad potokiem, wzn. 428 mt. npm. Dolinę potoku otacza od płd. Wielki Luboń (1023 mt.) i Mały Luboń (870 mt.), od płn.-wschodu Strzebel (977 mt.), od płn. Czechówka (720 mt.). Góry te pokrywa las świerkowy, znacznie przetrzebiony. Par. rz.-kat. w Lubniu. Pos. więk. (ks. Lubomirskich) wynosi 70 mr. 1339 sąż. lasu, pos. mn. 1935 mr. roli, 111 mr. łąk i ogr., 570 mr. pastw. i 986 mr. lasu. Gleba nieurodzajna, owsiana. Włościanie nawożą ją kośćmi, które sprowadzają z fabryk węgierskich. Wś ma 214 dm. i 1270 mk. (618 męż., 652 kob.); 1262 rz.-kat. i 8 izr. Szkoła ludowa. Ludność góralska, mówi tą samą gwarą i nosi taki sam strój jak w Lubniu. T. graniczy na płn.-zachód z Lubniem, na płd. ze Skomielną Białą a na wschód z Glisnem. Według reg. pobor. z r. 1581 wś T. al. Toporów (widocznie założona przez Tęczyńskich) należała do par. Pcim, płaciła od 30 łan. km., 2 zagr. bez roli, 8 kom. bez bydła, $^1/_2$ sołtysie-

go łanu. Właścicielem wszystkich okolicznych wsi w parafiach: Myślenice, Pcim, w części Łętownia i Trzemeszna był Spytko Jordan, kaszt. krakow. (Pawiński, Małop., 45). *Mac.*

Tęczynek, w dok. *Tenczin parva*, wś, pow. chrzanowski, o 3 klm. na płd. od Krzeszowic. Przez wieś, otoczoną od wsch. i płd. lasem „Zwierzyńcem", a od wsch. lasem dulowskim, płynie potok Żabnik (praw. dopł. Krzeszówki-Rudawy) i gościniec z Krzeszowic do Alwerni. Wś ma parafią rz.-kat., z kościołem murowanym, szkołę ludową połączoną z ochronką pod dozorem sióstr miłosierdzia, kilka fabryk, kopalnią węgla. Obszar więk. pos. dzieli się na trzy części, ma 12 dm., gmina zaś 179 dm., przeważnie nad potokiem, i 1209 mk. (370 męż., 639 kob.); 1183 rz.-kat., 1 ewang. i 25 izr. Część hr. Potockich ma karczmę, młyn, cegielnią i folw., liczy 207 mr. roli, 67 mr. łąk, 3 mr. 1130 sąż. ogrodu, 85 mr. past., 1549 mr. lasu, 32 mr. stawów i moczarów i 2 mr. pod budynkami; część zwana Glueckauf, obejmująca kopalnią węgla (Rob. Domsa), ma 3 mr. roli, 1 mr. pastw. i 126 s. parcel budowl.; część Zakłady Franc. Radziszewskiego ma browar, piekarnią i młyn parowy, 1 mr. roli, 2 mr. ogr. i 4 mr. parcel budow. Pos. mniejsza wynosi 441 mr. roli, 52 mr. łąk i ogr. i 66 mr. past. Gleba urodzajna wskutek starannej od wielu lat uprawy, lud pracowity i inteligentny, od dawna bowiem istniały tu różne fabryki. Wieś założył prawdopodobnie Nawój z Morawicy, kaszt. krak., ojciec Jędrzeja, woj. krak., pierwszego pana na Tęczynie, którego osadnicza czynność przechowała się w nazwie sąsiedniej wsi Nawojowej Góry (ob. Smolka, Gniazdo Tęczyńskich, str. 54; ks. Winc. Smoczyński, Z kartki dziejów Tęczyna, Kalendarz Czecha, str. 72 nast.). Do r. 1326 nie było tu kościoła, ponieważ nie wymienia go Theiner (Mon. Pol. hist., I, 228) a pierwszą wzmiankę mamy w Długoszu (Lib. benef. pod r. 1440). Ks. Smoczyński przypuszcza, że pierwotny drewniany kościół zbudował Jan z Tęczyna, odnowiciel zamku między r. 1366 a 1407, co mogło nastąpić około r. 1400. Kościołek ten, o trzech ołtarzach, stał do r. 1737, w którym wzniesiono teraźniejszy murowany, w części z funduszu zostawionego przez ks. Krzysztofa Swiąteckiego, w części kosztem kolatorów ks. Czartoryskich. Jest to mały ale piękny kościołek z wysoką sygnaturką i drewnianą dzwonicą, otoczony staremi lipami i murem. Ma pięć ołtarzy, grób ks. Swiąteckiego i ostatniego Tęczyńskiego, którego zwłoki przeniesiono tu z kaplicy zamkowej w r. 1783. W pobliżu kościoła, po drugiej stronie stawu, stoi dom zgromadzenia siostr św. Wincentego a Paulo z piękną kaplicą i salami szkolnemi, ufundowany przez siostrę Teklę Wężyk 1887 r. Do napadu Szwedów w r. 1655 nie było we wsi dworu, ale istniały zakłady przemysłowe i fabryki. Kościół dzielił wś na dwie części: północną (pańską), sięgająca do Krzeszowic i Gwoździca i płd. (kościelną), sięgającą do potoku. Wś była duża i ludna; istniała w niej papiernia, piły, ślusarnia, płatnerze wyrabiający miecze, browar plebański i młyn, a nawet kopano węgle, zwane natenczas zimnemi lub ziemnemi i wyrabiano druty. Po spaleniu zamku Tęczyna w r. 1654 zbudowano tu folwark, browar, gorzelnię, piekarnię, młyn i dwór, który nosi nazwę dworu Sobieskiego. W 1709 r. od końca lipca do sierpnia srożyło się na plebanii „powietrze", prawdopodobnie czarna ospa. Proboszczem był wtedy ks. Krzysztof Swiątecki (z rodziny żydowskiej pochodzący). Przyjął on do swego domu dziesięć osób z Krakowa, szukających tu schronienia przed „powietrzem", z których cztery sam pochował, bo nikt ciał zmarłych tykać się nie chciał. Wzruszający prostotą a ciekawe światło rzucający na ówczesne stosunki w Polsce, skreślił sam ks. Swiątecki opis tego wypadku w księdze umarłych z r. 1710 str. 58 i Księdze chrztów str. 61 (opis ten ks. Smoczyński ogłosił w Kalendarzu Czecha z r. 1888). W 1720 zgorzały zabudowania folwarczne, browar, gorzelnia i piekarnia, przyczem cała rodzina dzierżawcy żyda znalazła śmierć w płomieniach, przedtem zaś zabrała woda papiernię. Odbudowano gorzelnię i browar w późniejszych czasach, ale w małych rozmiarach. Dopiero w r. 1857 zbudował hr. Adam Potocki prawie milionowym nakładem młyn parowy, gorzelnię, browar i piekarnię, które następnie objął Bank galic. dla przemysłu i handlu, a po jego likwidacyi dzisiejszy właściciel. T. graniczy na zachód z Wolą Filipowską, na płn. z Krzeszowicami, na wschód z Nawojową Górą a na płd. z Zalasem. *Mac.*

Tęczynopol, fol., pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Goźlice, odl. 20 w. od Sandomierza, ma 1 dm., 4 mr. W 1827 r. 15 dm., 32 mk.

Tęczynów, kol., pow. olesiński, ob. *Nowa Wieś* (t. VII, 212).

Tęgoborz, wś i fol. nad rz. Pilicą, pow. włoszczowski, gm. Irządze, par. Nakło. Leży o 3 w. na płn. od Szczekocin, przy trakcie do Nakła. W 1827 r., wś pryw., ma 30 dm., 242 mk. W połowie XV w. wś T., w par. Nakło, własność Stanisława Tęgoborskiego, miała 7 łan. km., 2 zagr., folwark, z których dziesięcinę płacono pleban. w Nakle (Długosz, L. B., II, 219). W r. 1581 w części Mateusza Szczepanowskiego było 3 pół łan. km., 1 zagr.

z rolą, 2 zagr. bez roli (Pawiński, Małop., 72, 434). *Br. Ch.*

Tęgoborze al. *Tęgaborza* z *Justem* i *Strugą*, wś z parafią rz.-kat., pow. nowosądecki, odl. 11·4 klm. od N. Sącza, na lew. brzegu Dunajca, przy gościńcu z Nowego Sącza do Brzeska. Wznies. doliny Dunajca 270 mt. npm. Osada zajmuje kotlinę, otoczoną wyniosłościami, zroszoną trzema potokami uchodzącymi do Dunajca. Największym jest Świdnik. Góry przedstawiają malownicze obnażenia skał, zwłaszcza w części płn., zwanej Justem. Wś T. ma 40 dm., wólki 20, obszar więk. pos. z 4 folw. i osadami: Niżne, Struga i Just, Zawadka, Rozdziele, Podole, Gorowa i Posadowa 10 dm.; ogółem jest 550 mk. (275 męż., 275 kob.); 332 rz.-kat. i 18 izrael. Mieści się tu szkoła ludowa i urząd poczt. Obszar większy (Wład. Wielogłowskiego i 3 współwłaścicieli) ma 4 karczmy, browar i młyn, 632 mr. roli, 21 mr. łąk, 5 mr. ogr., 82 mr. past., 291 mr. lasu, 16 mr. moczarów, 9 mr. nieuż., i 5 mr. parcel budowl.; pos. mn. 654 mr. roli, 59 mr. łąk, 163 mr. past. i 45 mr. lasu. Wieś tę wymienia dokum. z r. 1356 (Kod. mogilski, 62); właścicielem jej był „Wyczga de Thangoborza". Za Długosza (L. B., II, 249) miała kościół drewniany p. t. św. Mikołaja; byli w niej kmiecie, zagrody, karczma, predium szlacheckie i role plebańskie. W 1581 z części wdowy po Jordanie płacono od $^3/_4$ łan. km., 4 zagr. z rolą, komornika z bydłem i komornika bez bydła, Andrzej Tęgoborski od 2 łan. km. i 3 zagr. z rolą. Kościół drewniany, starożytny. Do par. (dek. nowosądecki) należą: Świdnik, Stara Wieś, Białawoda, Just, Rojówka, Skrzętka, Łyczanka i Zawadka. T. graniczy na płd. z Białawodą i Starąwsią, na wschód z Rojówką, na płn. z Rozmirowem a na wschód przez Dunajec ze Zbyszycami. *Mac.*

Tęgowiec, niem. *Tengowitz*, leśn. król., pow. brodnicki, st. p. i par. kat. Pokrzywdowo; 1 dm., 9 mk.

Tęguty, niem. *Tengutten*, dobra ryc., w pow. olsztyńskim, st. p. Wartenburg Ostpr. Dawniej posiadłość Płacheckich.

Tępa, ob. *Tupa.*

Tępcz, 1648 *Tempcze*, *Tępcze* 1710, *Tempcz* 1780, niem. *Hedille*, dobra ryc. na Kaszubach, niedaleko granicy pomerańskiej, pow. wejherowski, st. p. Smażyn, o 6 klm. odl., st. kol. Luzin 8 klm. odl., par. kat. Strzepcz, 1414 ha (602 roli orn., 8 łąk, 638 lasu); 1885 r. 29 dm., 51 dym., 311 mk., 249 kat., 62 ew.; ma młyn wodny (Muehle Hedille), piekarnią i szkołę ew. Dziedzic 1858 r. de Żelewski, 1885 Wilhelm v. Jena. Według taryfy pob. z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podw. a akcyzę potr., płacili tu: Jakub Tempski od 1 wł. folw. i ogrod. 1 fl. 8 gr., Jan Dzięcielski od 1 wł. folw. 1 zł., Marcin Tempski od 3 wł. folw., 2 ogrod. 3 fl. 16 gr., Bartłomiej Tempski od 1 wł. folw. 1 zł. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 193). T. należał do pow. mirachowskiego. Podług taryfy na symplę z r. 1717 płacili tu Maciej Tempski 8 gr., Jerzy Dzięcielski 8 gr., Paweł Tempski 8 gr., Fabian Tempski 12 gr., Ernest Dąbrowski 4 gr. (ob. Cod. Beln., mnskr. w Peplinie, str. 99). Wizyt. Szaniawskiego z r. 1710—11 opiewa, że prob. w Strzepczu pobierał ztąd mesznego 5 kor. żyta i tyleż owsa (ob. str. 27). W wizyt. Rybińskiego z r. 1780 wymienieni tu są jako haeredes: nobiles Tępski, Słuszewski, Wyszecki, Warszewski, Pobłocki, Lewiński, Dobrzewiński; było 120 mk. katol. (ob. str. 170). *Kś. Fr.*

Thaensdorf al. *Thoensdorf*, wś w Pomeranii, pow. Greifenhagen, agentura poczt. w miejscu, 2 cegielnie i gorzelnia, 327 mk. ew., 1 kat. Przez wś prowadzi alea lipowa i bukowa, założona jeszcze przez jednego z dawnych margrabiów świeckich (Schwedt). *Kś. Fr.*

Thaershoehe, fol. do Ulków, pow. tczewski, st. p. Rębielcz; 3 dm., 39 mk. *Kś. Fr.*

Thalau *Alt* i *Neu*, wś, pow. darkiejmski, st. p. Darkehmen.

Thalbach, wś, pow. brunsberski, st. p. Wormditt.

Thalehnen, os., hamernia miedzi, pow. welawski, st. p. Wehlau.

Thaleiken Jacob, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Carlsberg.

Thalheim, pow. bydgoski, ob. *Zamczysko.*

Thalheim, wś, pow. kartuski, ob. *Przyrowie.* Ma 16 dm., 104 mk. Wizyt. Rybińskiego z r. 1780 donosi, że „Przerowie" należało do Józ. Łaszewskiego. *Kś. Fr.*

Thalheim 1.) *Ober*, wś, pow. bystrzycki, par. ew. i kat. Landeck. W r. 1885 wś miała 123 ha, 103 dm., 585 mk. (45 ew.). 2.) **T.** *Nieder*, wś, tamże, 989 ha, 126 dm., 901 mk. (39 ew).

Thalhof, przys. gm. Melcz (Meltsch), na Szląsku austr., w pow. opawskim, na płd.-zach. od Opawy; 14 dm., 60 mk.

Thalszenten, wś, pow. tylżycki, st. p. Szillen.

Thalutten Stanz, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Plicken.

Thamm, dawniej *Tampe*, dobra i wś, pow. głogowski, par. ew. Buchwald, kat. Thamm. W r. 1885 dobra miały 1305 ha (387 lasu), 14 dm., 141 mk. (18 kat.). Wś 257 ha, 94 dm., 436 mk. (47 kat.). Kościół par. katol., dawniej filia Logisch Gross (Łagisza?), szkoła katol. Pokłady torfu; wielkie lasy.

Thanndorf, wś i leśnictwo, pow. bystrzycki, par. ew. Mittelwalde, kat. Schoenfeld,

W r. 1885 leśnictwo miało 572 ha, 1 dm., 2 mk. kat. Wś 707 ha, 145 dm., 744 mk. kat. Szkoła katol. Wieś leży w górzystem położeniu, śród Sudetów, wzn. 2108 st. npm. Ponad wsią w górach źródła Nissy szląskiej, z których najwyższe w poziomie 3058 st.

Tharau, wś kościelna (targowisko), dobra ryc., młyn, st. dr. żel., st. poczt. nad rz. Frisching, pow. prusko-iławski. Odbywają się tu cztery jarmarki.

Tharden, wś, pow. ostródzki, st. p. Liebemuehl.

Tharlang, pow. wschowski (Leszno), ob. *Tarnowo.*

Tharnau 1.) *bei Grottkau,* zapewne *Tarnowo,* wś, pow. grotkowski, par. ew. Grotków, katol. w miejscu. W r. 1885 miała 729 ha, 116 dm., 606 mk. (15 ew.); do większej posiadłości należało 6 ha (dawne sołtystwo). Kościół katol., filia Grotkowa, ma dzwon z datą r. 1498. 2.) **Th.** *bei Ottmachau,* dobra i wś, pow. grotkowski, par. ew. Ziębice, kat. Lindenau. W r. 1885 dobra miały 179 ha, 2 dm., 67 mk. (2 ew.); wś 10 ha, 11 dm., 62 mk. kat.

Thauer 1.) 1260 *Thurow,* 1360 *Tawrow,* wś, pow. wrocławski, par. ew. Slilmenau, kat. Rothsuerben. W r. 1885 miały 254 ha, 19 dm., 182 mk. (70 kat.). Tutejszy kościół katol. filialny otrzymał od biskupa wrocław. Tomasza w r. 1260 pozwolenie na osiedlenie posiadłości kościelnej na prawie niemieckiem. Majątek sam był własnością kościoła Corporis Christi w Wrocławiu. 2.) **Th.,** ob. *Tauer.*

Theerbude, leśniczówka rząd., pow. obornicki, o 5 klm. ku wsch. od Gośliny Murowanej, w lasach głębockich; 1 dym i 8 mk. Wchodzi w skład nadleśnictwa Zielonka (Gruenheide).

Theerbude (niem.), ob. *Smolarnia.*

Theerbude, wś, pow. gołdapski, st. pocz. Dubeningken.

Theerbuden 1.) pow. obornicki, ob. *Głęboczek.* 2.) **Th.,** pow. szubiński, ob. *Smolniki.*

Theerbuden, wś, pow. grudziądzki, gmina, st. p. i paraf. kat. W. Szembruk; 5 dm., 36 mk. Powstała na karczunku szembruckim. R. 1788 Maciej Trzciński nabywa tu 7 chełm. mr. za opłatą czynszu 6 tal. 60 gr. (ob. Froehlich: „Gesch. d. Graudenzer, Kr. I, 330).

Theerkeule, nadleśnictwo, pow. czarnkowski, ob. *Krucz* i *Smolniki*

Theerofen, ob. *Smolarnia.*

Theerofen 1.) pow. kościerski, ob. *Smolniki.* 2.) **Th.,** fol. do Dykowa, pow. wałecki. 3.) **Th.,** lesn., obwód dominialny Plitnica, pow. wałecki. 4.) **Th.,** wyb., pow. wałecki, st. p. Nadorzyce. 5.) **Th.** al. *Alt-Eiche,* nadleśn., pow. suski, st. p. Iława. 6.) **Th.-*Alter,*** kol., pow. wałecki, st. p. Marchijski Frydląd. 7.) **Th.-*Krumpohler,*** smolarnia, pow. wałecki, st. p. Człopa. 8.) **Th.-*Zuetzer,*** piec smolarny, pow. wałecki, st. p. Czuchowo. 9.) **Th.** *Ober* i *Unter* (niem.), ob. *Smolary.* *Ks. Fr.*

Theerschwelerei, ob. *Smolarnia* 5), *Smolniki* i *Dąbrówka* 17).

Theerwisch, ob. *Targowo.*

Theerwisch Wolla, ob. *Targowa Wola.*

Thegenwalde, posiadł., pow. labiewski, st. p. Goldbach Ostpr.

Thegsten, wś, pow. licbarski, st. p. Kiwitten.

Theilerberg (719 mt. npm.), połogi szczyt na praw. brzegu Popradu, na obszarze gm. Maciejowce, na Spiżu, też nad rzeką, około 60 mt. nad jej poziomem. Należy do szeregu szczytów, tworzących prawy brzeg Popradu, stromo wzniesiony nad niziną spiską, która szeroko zalega lewy brzeg rzeki. W sąsiedztwie tej góry wznoszą się szczyty: An der Leit (762 mt. npm.), od płn. Steinhuegel (739 mt. npm.), na wsch., Muehlberg (713 mt. npm.), na płd.-zach., wsch. i zach. opływają jego stopy dwie strugi, które łączą się w pot. Grundlos-Bach, płynący na zach. i uchodzący do Popradu. *Tad. Wiśn.*

Theissholz, ob. *Tysowce.*

Theodorsfeld, ob. *Teodorowo.*

Theodorowka, fol., pow. suczawski, ma 18 mk.

Theresenhof, pow. czarnkowski, ob. *Pieczysko.*

Theresenthal, dobra ryc., pow. gierdawski, st. p. Dietrichsdorf.

Theresia 1.) pow. pleszewski (Jarocin), ob. *Teresa* 2.) **Th.,** pow. czarnkowski, ob. *Teresin.*

Theresienau, pow. babimoski, ob. *Terespol.*

Theresienberg, fol. dóbr Golczowice, pow. niemodliński.

Theresienfeld, wś na Szląsku austr., w pow. frywałdzkim (Freiwaldau), na płn. od Frywałdu. W 1880 r. 53 dm., 304 mk. rz.-kat., Niemców. T. tworzy z Rennersfeld i Kolnowicami (czesk. Kolnovice, niem. Kohlsdorf) jednę gminę administr. Kolnowice i należy do par. Mikułowice (Niklasdorf) o 3 klm.

Theresienhain, leśn., pow. tczewski, obwód dominialny Wętkowy, par. kat. Tczew, st. p. Swarożyn; 2 dm., 19 mk. *Ks. Fr.*

Theresienlust, leśniczówka, w pow. i księstwie krotoszyńskiem, o 8 klm. na płn.-zach. od Raszkowa, par. Koryta.

Theresienstein, pow. krotoszyński, ob. *Zamkowy Folwark.*

Therwisch (niem.), ob. *Targowisko.*

Therwitte (łotew.), ob. *Terpentinbach* (niem.).

Thesino al. *Dessino* (dok.), struga pod Pogódkami, w pow. kościerskim, wymieniona w dok. podrob. z 1269 (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 192). *Kś. Fr.*

Theuernitz, pow. ostródzki, ob. *Turznica.*

Theurn, dobra, pow. żegański, par. ew. i kat. Naumburg nad Bobrem. W r. 1885 miały 713 ha, 16 dm., 88 mk. (1 kat.).

Theut, wś, pow. labiewski, st. p. Labiau.

Thewelkemen *Bardszen*, wś, pow. gołdapski, st. p. Dubeningken.

Thewellen, *Mitzko Tewell*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Kallningken.

Theweln, wś, pow. gołdapski, st. p. Tollmingkehmen.

Thielau, dobra i wś, pow. stynawski, par. ew. Alt-Raudten. W r. 1885 dobra miały 279 ha, 5 dm., 17 mk. (9 kat.). Wś 48 ha, 26 dm., 123 mk. (21 kat.).

Thielberg 1.) (596 mt. npm.), jeden z szczytów półn. wyższej części Jesionika Niskiego, na Szląsku opawskim. Wznosi się na obszarze utworów dewońskich, 9 klm. na wsch. od Engelsbergu, w pow. karniowskim, nad granicą bruntalskiego. U stóp jego na wschód rozłożyła się wś Friedersdorf; zach. i wsch. stoki opływają dwie strugi, zmierzające do Opawy, która tworzy w tem miejscu między Werbnem (Wuerbenthal) a Karniowem (Jaegerndorf) wielkie kolano, ku płd. wygięte. 2.) **Th.** (692 mt.), lesisty szczyt w Szląsku opawskim na wyżynie beniskiej Jesionika Niskiego, na granicy szląsko-morawskiej, 6 klm. na płd. od Bruntalu (Freudenthal). U stóp jego wsch. stoków leży na Morawach wioska Kriegsdorf; południ. stromo opadające zbocza opływa rz. Morawica, dopł. Opawy, a na płn.-zach. szczyt Messendorfer B. (656 mt. npm.), zwany też Venusberg. *Tad. Wiśn.*

Thielengut, wyb., pow. człuchowski, par. kat. Hamersztyn, st. p. i gmina Wehnersdorf; 6 dm., 57 mk. *Kś. Fr.*

Thielitz, dobra i wś, pow. zgorzelicki, par. ew. Schoenbrunn. W r. 1885 dobra miały 197 ha, 1 dm., 10 mk. (2 kat.). Wś 301 ha, 80 dm., 364 mk. (9 kat.).

Thiemau (niem.), ob. *Tymawa.*

Thiemen, pols. *Międzychódka*, zepsute *Misichoda*, rzka, lewy dopł. Obry, powstaje w lesie starodworskim, pod Nowym Gościńcem (Neukrug), w pow. międzyrzeckim (Skwirzyna), przy granicy brandenburskiej, o $6^1/_2$ klm. na płn.-wsch. od Bledzewa. Płynie ku płd.-wschodowi; obraca młyn Tymski; uchodzi poniżej Bledzewa. Długość biegu około 7 klm.

Thiemendorf 1.) 1304 r. *Tymendorff*, wś, pow. stynawski, par. ew. i kat. w miejscu. W r. 1885 wś miała 1992 ha, 136 dm., 862 mk. (411 ew.). Dawna własność kollegiaty lubuskiej, która tu wzniosła kościół i założyła parafię. Gdy w czasie reformacyi protestanci zajęli kościół, wtedy w r. 1709 prałaci kollegiaty zbudowali nowy kościół. Parafia T., dekanatu żarskiego, 1869 r. miała 842 kat., 15 ewang. 2.) **Th.** *Mittel*, 1233 r. *Thimendorf*, wś i dobra, pow. lubański, par. ewang. w miejscu, katol. Bertelsdorf. W r. 1885 dobra miały 266 ha, 5 dm., 45 mk., (2 kat.). Wś 777 ha, 164 dm., 796 mk. (89 kat.). Kościół par. ew. założony został w r. 1742. Kościół kat., filia Bertelsdorfu, stoi na wyniosłości i posiada wieżę. 3.) **Th.** *Nieder*, wś, pow. lubański, par. ew. Thiemendorf Mittel, kat. Bertelsdorf. W r. 1885 wś miała 681 ha, 92 dm., 415 mk. (148 kat.). 4.) **Th.** *Ober*, dobra i wś, pow. lubański, par. ew. Thiemendorf, kat. Bertelsdorf. W r. 1885 dobra miały 237 ha, 2 dm., 10 mk. (3 kat.). Wś 614 ha, 134 dm., 640 mk. (kat. 85). 5.) **Th.,** dobra i wś, pow. rozborski, par. ew. Arnsdorf, kat. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 381 ha, 3 dm., 20 mk. ew. Wś 162 ha, 85 dm., 368 mk. ew., szkoła ew. Do r. 1815 wś należała do saskich Łużyc. Łomy granitu.

Thiemsdorf 1.) wś, pow. królewiecki, st. pocz. Liska-Schaaken. 2.) **Th.,** posiadł., powiat labiewski, st. p. Wulfshoefen.

Thiene (niem.), ob. *Tyna.*

Thiene (niem.), ob. *Tuja.*

Thienhof, ob. *Tynowo.*

Thiensdorf, wś z kośc. paraf. ew., na małych żuławach malborskich, pow. malborski, st. p. Rueckforth, szkoła ew. w miejscu, par. kat. Tyrgart; z wyb. Thienshof i Dreisprung, przy którym rz. Tyna dzieli się na dwa ramiona, zawiera 15 posiadeł włośc., 2 zagrody i karczmę Rueckforth; obszaru ma 241 ha (144 łąk, 82 roli or.). W 1885 r. było 29 dm., 39 dym., 200 mk. (10 kat., 156 ew., 44 dysyd.). Odl. $4^1/_4$ mili od Malborga. Pierwszy pleban ew. zachodzi tu r. 1625; był nim G. Mueller. Z r. 1627 zachował się przywilej Gustawa Adolfa w szwedzkim języku, w którym tenże w skutek zażalenia plebana Jerzego Severusa nakazuje wsiom Kępnowu, Markusom, Tyrgartowi, Staremu i Pruskiemu Rozengartowi wrócić do parafii, od której się były odłączyły. Dan w obozie pod Ornetą d. 9 paźdz. 1627. Oryginał przywileju zachował się w archiwum paraf. (ob. Zeitsch. des Westpreus. Gesch. Ver., XXVII, str. 103—104). Po traktacie z r. 1629 kanclerz szwedzki Axel Oxenstierna nanowo tu fundował parafię przywilejem z r. 1631. Przedtem odprawiali ewang. nabożeństwo w domu prywatnym. *Kś. Fr.*

Thiensdorfsee, wyb. na małych żuławach malborskich, pow. malborski, st. p. Rueckforth, par. kat. Tyrgart. *Kś. Fr.*

Thierau 1.) ob. *Tyrowo.* 2.) **Th.** *Deutsch*, wś, pow. świętosiekierski, st. p. Eisenberg

Ostpr. 3.) **Th.** *Preussisch*, wś, pow. świętosiekierski, st. p. Bladiau.

Thierbach *Gross* i *Klein*, wś, folw., pow. prusko holądzki, st. p. Quittainen.

Thierberg, wś, pow. ostródzki, st. p. Osterode Ostpr.

Thierenberg, wś, młyn, zamek, st. poczt., pow. fyszhuski. Pod T. leży wś Dulak. Ob. *Markehnen.*

Thiergarten, folw. dóbr koron. Goldingen, w okr., pow. i par. Goldingen (Kurlandya).

Thiergarten 1.) 1223 *Villa Zabuloth*, 1318 *Syrgartin*, dobra i wś, pow. bolesławski, par. ew. Ottendorf, kat. Naumburg nad Kwissą. W r. 1885 dobra miały 204 ha, 4 dm., 42 mk. (20 kat.); wś 123 ha, 54 dm., 221 mk. (7 kat.). 2.) **Th.,** wś, pow. kożuchowski, par. ew. Karolath, kat. Neusalz, 97 ha, 24 dm., 129 mk. (9 kat.). 3.) **Th.,** dobra i wś, pow. lignicki, par. ew. Langenwaldau, kat. Kaltwasser. W r. 1885 dobra miały 138 ha, 2 dm., 13 mk.; wś 28 ha, 28 dm., 150 mk. (19 kat.). 4.) **Th.,** kolonie nad Odrą, przy ujściu Młynówki, pow. olawski, par. ew. i kat. Olawa. W r. 1885 miały 168 ha, 63 dm., 607 mk. (122 kat.). Kiedyś książęcy zwierzyniec i bażantarnia, później domena królewska, rozparcelowana na kolonie i osady fabryczne. Piec wapienny, cegielnie, młyny. 5.) **Th.,** 1301 *Tyrgarten*, 1360 *Tiergarte*, dobra i wś, pow. wołowski, par. ew. Konradswaldau, kat. Heinzendorf. W r. 1885 dobra miały 657 ha, 7 dm., 145 mk. (10 kat.); wś 771 ha, 106 dm., 626 mk. (35 kat.). Kaplica kat. fil., wspominana już w dokum. z r. 1352. *Br. Ch.*

Thiergarten, ob. *Obora*, *Telgart*, *Zwierzyniec.*

Thiergarten 1.) ob. *Trygort.* 2.) **Th.,** leśnictwo, pow. licbarski, st. p. Liewenberg.

Thiergarth (niem.), ob. *Tyrgard* i *Styrgard.*

Thiergarthsfelde (niem.), wś na małych żuławach, pow. malborski, o $3^1/_2$ mili od Malborga, par. kat. i st. p. Tyrgart; zawiera 24 chełm. posiadeł; 358 ha (161 roli or., 56 łąk); 28 dm., 39 dym., 190 mk., 40 kat., 97 ew., 53 dysyd. *Ks. Fr.*

Thieslauken, wś, pow. wystrucki, st. p. Berschkallen.

Thiessow (niem.), wś na Rugii; 1885 r. 189 mk. ew. Ma st. p. i sterniczą, z aparatami dla dawania sygnałów okrętom. Latem przybywają tu goście na kąpiele morskie.

Thiloshain, leśn., pow. kościerski, st. p. i par. kat. Pogódki. *Ks. Fr.*

Thiloshoehe, leśnicz. rząd., pow. bydgoski, o 5 klm. ku płn. od Koronowa, na praw. brzegu Brdy (dopł. Wisły), wprost Olszewki, na płd.-wsch. krawędzi lasów mąkowarskich; par. i pocz. w Koronowie. Wchodzi w skład nadleśnictwa: Rożanna (Rosengrund).

Tho...., ob. *To....*

Thoerichter *Gern*, ob. *Szalony Wierch.*

Thoerichthof, dawniej *Szaleniec*, wś, pow. malborski, st. p. Stare Pole, par. kat. Tyrgard; szkoła ew. w miejscu (1887 r. 30 dzieci), o $2^1/_2$ mili od Malborga; zawiera 12 posiadeł i 10 zagród, 369 ha (248 roli or., 97 łąk); 19 dm., 26 dym., 56 mk. kat., 79 ew., 41 dysyd. Dawniej był to folw. ekonomii malborskiej, na prawie emfiteut. wydany. R. 1627 okopali się tu Szwedzi w trzech szańcach (ob. „Gesch. des Kr. Marienburg“ v. Dormann, str. 29).

Thoerichthoefchen, wyb., pow. malborski, st. p. Stare Pole, par. kat. i gm. Notzendorf.

Thomaberg, pow. inowrocławski, ob. *Tomaszowa Góra.*

Thomareinen, *Tomaryny*, wś, pow. ostródzki, st. p. Biesellen.

Thomaschaiten al. *Thumassaiten*, wś, pow. tylżycki, st. p. Coadjuthen.

Thomascheinen, *Tomaszyny*, wś i młyn, pow. ostródzki, st. p. Hohenstein.

Thomasdorf *Nieder* i *Ober*, pol. *Domaszów*, dwie wsi, pow. frywałdowski, dwa kościoły par. kat., szkoły ludowe, zarząd lasów ks. biskupa, st. pocz. Na obszarze wsi wodospad rzki Bieli. Por. *Domaszów.*

Thomasdorf, 1369 *Domansdorff*, dobra i wś, pow. bolkowicki, par. ew. Wernersdorf. W r. 1885 dobra miały 14 ha; wś 276 ha, 66 dm., 356 mk. (4 kat.). Kaplica kat. zbudowana w r. 1654, założona w XIV wieku przez księżnę Agnieszkę.

Thomasdorf (niem.), ob. *Tomaszewo.*

Thomaskirch (niem.), ob. *Domajowice.*

Thomaswald, pow. kościerski, ob. *Obozin.*

Thomaswaldau 1.) 1262 *Thomaswalde*, dobra i wś, pow. strzygłowski, par. ew. i kat. Strzygłów. W r. 1885 dobra miały 278 ha, 7 dm., 100 mk. (28 kat.); wś 178 ha, 56 dm., 345 mk. (88 kat.). 2.) **Th.** *Nieder*, dobra i wś, pow. bolesławski, par. ew. i kat. Thomaswaldau Ober. W r. 1885 dobra miały 409 ha, 4 dm., 64 mk. (14 kat.); wś 493 ha, 97 dm., 559 mk. (40 kat.). 3.) **Th.** *Ober*, 1376 *Thomaswalde*, dobra i wś, par. ew. i kat. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 409 ha, 4 dm., 64 mk. (14 kat.); wś 688 ha, 119 dm., 727 mk. (71 kat.). Kościół par. kat. zdawna istniał, od r. 1528 przeszedł w ręce protestantów. W 1654 r. odebrali go franciszkanie, ludność protestancka przyłączyła się do Kaiserwalde i Kreibau. W 1742 r. wystawiono nowy kościół ew., odbudowany po pożarze w r. 1785.

Thomaten, wś, pow. nizinny, st. p. Heinrichswalde.

Thomisch, właściwie *Thornisch* (niem.), ob. *Papowo Toruńskie.*

Thomislaw (dok. 1375 r.), ob. *Zapędowo.*

Thomitz, 1371 *Thomnicz*, zapewne *Tomice*,

wś, pow. niemczyński, par. ew. Klein Kniegnitz, kat. Gleinitz. W r. 1885 było 231 ha, 17 dm., 124 mk. (25 kat.).

Thommendorf, wś, w pow. bolesławskim, na Łużycach.

Thoms 1.) *Dautzin* al. *Bliessen*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Dt. Crottingen. 2.) **Th.-***Szeipen*, wś i 3.) **Th.** *Uszeikykallen*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Immersatt.

Thomsdorf, dobra kor., w okr. mitawskim, pow. bowski, par. baldońska (Kurlandya). Do dóbr należy fol. Annenhof.

Thomsdorf 1.) wś, pow. świętosiekierski, st. p. Heiligenbeil. 2.) **Th.,** wś, pow. iławkowski, st. p. Uderwangen. 3.) **Th.,** ob. *Tomaszkowo.*

Thorms, wś, pow. frylądzki, st. p. Schippenbeil.

Thorn, ob. *Toruń.*

Thornisch *Papau*, ob. *Papowo* 4.).

Thorowce, węg. *Hoor*, wś, w hr. ziemneńskiem (Zemplin); uprawa roli, 773 mk.

Thorunen, wś, pow. ragnecki, st. poczt. Szillen.

Thra (w dok.), dziś *Grabow*, struga pod Sławnem, dopływ Wieprza, w Pomeranii (ob. P. U. B. von Perlbach, str. 91). *Kś. Fr.*

Thraena, wś i dobra, pow. rozborski, par. ew. Gross Radisch, kat. Mużaków. Wś ma 187 ha, 35 dm., 169 mk. ew.; dobra 319 ha, 1 dm., 1 mk. ew. Do r. 1815 należała do saskich Łużyc.

Throem (niem.), powiat raciborski, ob. *Trzeboń.*

Thue, rzka, prawy dopł. Odry w dolnym biegu, powyżej ujścia Płony.

Thulpoerschken, wś, pow. welawski, st. poczt. Goldadler.

Thumaszaiten, ob. *Thomascheiten.*

Thumberg, majętność pryw., pow. elbląski, st. p. i par. kat. Elbląg, o 2·5 klm. odl.; miejsce wycieczek Elblążan; 15 ha, 7 mk. ew.

Thurbruch (niem.), leśn., król., pow. wałecki, st. p. Czachryny, par. kat. Sypniewo, 2569 ha (15 roli or., 15 łąk, 2472 lasu). Bory tutejsze należały niegdyś do ststwa drahimskiego; jedna część zowie się w dok. „silva taxorum“ (ob. Zeitschr. d. Westpr. Gesch. Ver., XVI, str. 113). *Kś. Fr.*

Thurmberg (1117 mt. npm.), punkt tryan., na płd.-wsch. u stóp wschodn. skrzydła Tatr Wysokich, na Śpiżu. Zbocza jego opływa od płn. Zimna Woda (Grosser Kohlbach), zmierzający do Popradu. Th. tworzy jakby ostatnie zakończenie grzbietu oddzielającego się ku wsch. od szczytu Mała Wysoka (2196 mt. npm.), wzdłuż praw. brzegu Wielkiego Kohlbachu (Wielkiej Zimnej Wody). *Tad. Wiśn.*

Thurmberg (niem.), ob. *Wieżyca.*

Thumellen, *Chatoull-Hoeler*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Kolletzischken.

Thunischken al. *Upedamischken*, wś, pow. gołdapski, st. p. Dubeningken.

Thurau, ob. *Turowo.*

Thurbruch, leśn. król., pow. niborski, st. poczt. Wittmansdorf.

Thure i *Thurmuehle*, pow. szubiński, ob. *Tur.*

Thuren, wś, pow. gąbiński, st. p. Gumbinnen.

Thurmas, folw. dóbr Krawarz Polski, pow. raciborski.

Thurwangen, dobra i folw., pow. rastemborski, st. p. Rastenburg.

Thurzo, huta przy wsiach Bykowina i Halemba, w pow. bytomskim.

Thurzy, przył. dóbr Kochanowice, w pow. lublinieckim.

Thymau (niem.), ob. *Tymawa.*

Thyrau, folw. do Morlin, pow. ostródzki.

Ti...., ob. *Ci....*

Tiahin, ob. *Tatarzyska.*

Tiahinka, rzka, w pow. chersońskim, prawy dopływ Dniepru, ma ujście pod miasteczkiem Tiahinka.

Tiahinka, mko przy ujściu rzki Tiahinki do Dniepru, pow. chersoński, na płn.-wschód od Chersonu.

Tiahińska zapora, ob. *Techniński poroh.*

Tiahun, wś nad rzką Nemenką, dopł. Bohu, pow. lipowiecki, w 1 okr. pol. gm. i par. kat. Lińce (o 5 w.), o 20 w. od Lipowca, ma 1597 mk. W 1863 r. było 1344 mk. (23 kat. i 5 żyd.). Posiada cerkiew p. w. Narodz. N. M. Panny, wzniesioną z drzewa w 1783 r. i uposażoną 64 dzies. ziemi. W 1863 r. należała do klucza linieckiego hr. Konstantego Platera.

Tialare, potok na Bukowinie (pow. kimpoluński), który nadał nazwę dolinie jaką przepływa. Źródła jego leżą na płn. zalesionych zboczach skalistego szczytu Rareu (wzn. 1653 mt.), na granicy bukowińsko-rumuńskiej. Tworzą go dolno-tryasowe dolomityczne wapienie, które towarzyszą od płn.-wsch. wraz z innemi utworami krystalicznemu trzonowi Karpat bukowińskich. Rareu w obrębie tego pasu dolno-tryasowego jest najwyższym na Bukowinie szczytem. Pot. Tialare, kierując się na płn. do pot. Izworu a z nim do Mołdawy, przerzyna najpierw pas dolno-tryasowych utworów, mijając tu szczyt Piatra Alba (1297 mt. npm.) a następnie pas górno-tryasowych i kredowych wapieni, poczem uchodzi do Izworu w poziomie około 650 mt. npm., u stóp szczytu Floce (1001 mt.). Szczyt ten tworzy izolowaną wyspę starszych utworów, począwszy od gnejsów, które nierzadko występują tutaj wzdłuż kierunku warstw na obszarze utworów dolno-kredowych. *T. Wiśn.*

Tiapcze, wś, pow. doliński, 10 klm. na

płn.-zach. od Doliny, 7 klm. na płd.-wsch. od Bolechowa (sąd pow., st. kol., urz. pocz. i tel.), Na płn. leży Podbereż, na wsch. Jaworów, na płd. Kniaziołuka, na zach. Hoszów. Zach. część wsi przepływa od płd. na płn. ramię Świcy, zwane Cieplica. Wsch. część obszaru przepływa pot. Zadzawa, prawy dopł. Świcy. Zabudowania wiejskie leżą w doliuie Świcy. Wł. mn. ma roli or. 416, łąki i ogr. 165, past. 615, lasu 66 mr. W r. 1880 było 90 dm., 479 mk. w gminie, 1 dm., 8 mk. na obszarze więk. włas., tworzącym wraz z Wołoską Wsią i Dołżką jeden obszar dworski. Co do wyznania jest 470 gr.-kat., 17 izr.; 470 Rusinów, 17 Niemców. Par. rz.-kat. w Bolechowie, gr.-kat. w Podbereżu. We wsi cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła niezorganizowana i kasa pożyczkowa gm. z kapit. 4697 złr. Znajdowano tu w Świcy i na jej brzegach kościotrupy i narzędzia kamienne. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koron. ststwa dolińskiego, w pow. żydaczowskim. W lustracyi z r. 1661 i 1662 (Rkp. Ossol., Nr. 2834, str. 140) czytamy: „W tej wsi bywało łan. 10 bez ćwierci. Teraz na 4 łan. siedzi. Poddanych jest 25. Czynszu z łanu zł. 40, facit z 4 łan. zł. 160. Owsa z łanu mac 2, facit mac 8 po gr. 15 = zł. 4. Drew wozów 6. Kur prostych 4; 2 zosobna na pana Podstarościego. Gęsi 2, facit gęsi 8, po gr. 6 = 1 zł. 18 gr.; trzecia na p. Podstarościego. Jajec z łanu kopa; siana stóg jeden. Dziesięciny owczej dwudziesta owca, teraz się dostało owiec 4 po zł. 2 = zł. 8. Dziesięciny pszczelnej dziesiąty pień; teraz się dostało pniów 3 po zł. 2 = 8 zł. Dziesięciny świnnej od świń 30 po gr. 3 = 3 zł. Za stróżę i za hajduka zł. 60. Z młyna zł. 100. Z karczmy zł. 50. Kolendy z łanu po gr. 24, facit ze 4 łanów 3 zł. 6 gr. Pop daje czynszu zł. 2. Kniaziowie prawa nie pokazali; równo z innymi kniaziami powinności odprawują. Summa prowentu z tej wsi zł. 397 gr. 24“. W inwentarzu z r. 1727 (Rkp. Ossol., Nr. 1420, str. 36) czytamy: „Ta wś osiadła na łan. 4. Osiadłość wynosi 29 wołowych, 6 pieszych. Karczma z tartego drzewa postawiona, izba w niej porządna z komorą i oknami nowymi szklanymi, w ołów oprawnymi, sień obszerna. Snopkami poszyta, a spadek trzema rzędami gontami w około pobity. Piec w tej karczmie nowy, biały, a przy karczmie winnica z starego drzewa przerobiona, do niej sama woda żłobem w koryto idzie, i młyn ze wszystkiem dobry, z kamieniami dwiema i stępami. Ten młyn do arendy zamkowej przyłączony“. W inwen. z r. 1758 (Rkp. Ossol., Nr. 1419, str. 27) czytamy: „Osiadłość wsi Tepczy wynosi 24, wołów 24, byków 10, krów 22, jałówek 8, koni 3, owiec 84, świń 3. Ta wieś daje na rok czynszu dwiema ratami zł. 180, hiberny zł. 80, pogłównego zł. 28, smolackich złp. 50, na stróża zł. 16, świątecznego zł. 31, wieprzowego zł. 18, owsa osmaczek 20. Soli fur 3 wywożą do Lwowa beczek 100. Stróżę do folwarku jakuboskiego i robotę z drugiemi wsiami jako i do kieratu odbywa. Część gruntu w Jakubowie zorać, zasiać i zebrać, także i zmłócić powinni, tudzież sianożęć skosić, zrzucić i zwieźć powinni“. *Lu. Dz.*

Tiapeszo al. *Tyapesso*, wś w hr. orawskiem (Węg.); handel płótnem, 359 mk.

Tiapińce, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Wiazyń (o 7 w.), okr. wiejski Łotygol, 15 i 12 dusz rewiz.; należała w części do dóbr Lewkowo Umiastowskich, w części zaś do dóbr Łaberjanowo Ostrowskich.

Tiasnówka 1.) *Ciasnówka*, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Łopacińskich, Leonpol (o 9 w.), 21 dusz rewiz. 2.) **T.**, właśc. *Ciasnówka*, wś i zaśc., pow. słucki, w gm. Hrycewicze, o 49 w. od Słucka. *A. Jel.*

Tiasyłów, mylnie, ob. *Tiażyłów*.

Tiażki, niwa i szczyt górski (557 mk.), w pow. staromiejskim, w gm. Lenina Wielka.

Tiażyłów, mylnie *Tiasyłów*, wś rząd. nad Małym Tiażyłowem, dopł. Bohu, pow. winnicki, okr. pol. Strzyżawka, gm. Hawryszówka, par. Winnica (o 5 w.), o 1 w. od linii dr. żel. kijowsko-odeskiej, ma 35 osad, 126 mk. (51 jednodworców), 465 dz. ziemi włośc., 128 dz. nadanej urzędnikowi Kostinowi. Wś stepowa, bezleśna, należała dawniej do magistratu winnickiego. *Dr. M.*

Tiażyłów *Mały*, rzka, w pow. winnickim, prawy dopł. Bohu. Zaczyna się powyżej wsi Tiażyłowa, przez którą płynie i pod przedm. Zamostem, powyżej mta Winnicy, ma ujście.

Tibawa, węg. *Tyba*, wś, w hr. ungwarskiem; kościół par. kat., synagoga, kilka willi, 727 mk.

Tichabudka, właśc. *Cichabudka*, karczma, pow. ihumeński, w obr. gm. Szack, przy gośc. z mka Dudzicz przez wś Terebelkę do Szacka, o 1 w. za Terebelką ku Szackowi; należy do dom. Sierhiejewicze Bungego. *A. Jel.*

Tichań, ob. *Tychań*.

Tichanicze, ob. *Tichnicze*.

Tichanka, rzka, w pow. wasylkowskim, lewy dopływ Stuhny.

Tichanowicze, sioło, pow. sośnicki gub. czernihowskiej, o 50 w. od Sośnicy, ma 150 dm., 1070 mk., zajmujących się przeważnie wyrobem naczyń drewnianych.

Tichanowo, *Ciechanowo*, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo (o 1 w.), okr. wiejski i dobra Mirskich Hołomyśl, 14 dusz rewiz.

Tichau (niem.), ob. *Tychów*.

Tichil, wś, pow. klimowicki, gm. Nadziejkowicze, ma 54 dm., 422 mk.

Tichinicze 1.) wś, pow. homelski, gm. Rudzieniec, ma 40 dm., 162 mk. 2.) **T.,** właśc. *Ciechinicze, Cichynicze,* mko nad rzką Dobrzycą, pow. rohaczewski, w 1 okr. pol., gm. T., o 18 w. od Rohaczewa. W 1880 r. 126 dm. drewn. (60 należy do chrześcian a 66 do żydów), 837 mk. (285 praw., 10 kat., 542 żyd.), cerkiew par. mur., kaplica kat. par. Homel, dom modl. żyd. drewn., zarząd gminy, szkoła ludowa, garbarnia. Odbywa się jarmark od 8 do 15 listopada, głównie na kożuchy włościańskie. Własność dawniej Oskierków, obecnie Reinhardtów. Prawo miejskie otrzymało po 1784 r. Gmina ma 12587 mk. włościan (4337 męż., 6130 kob., 2120 dzieci), z których 350 zajmuje się przemysłem leśnym, używając do pomocy 564 koni. W gminie znajduje się 16773 dz. lasów prywatnych, i 40 włościańskich. Ob. *Ciechinicze.* *J. Krz.*

Tichnicze, *Tichanicze,* majętność, w dawnym pow. rzeczyckim, wspomniana w dok. pod 1645 r., należała do Chaleckich; na niej biskup mścisławski Sylwester Kossów wygrał należne summy (ob. Akty wileń. arch. kom., t. XV, Nr. 14). Może to dzisiejsza *Tiszkowka* (ob.). *A. Jel.*

Tichny, wś i dobra, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Bereza, o 30 i 31 w. od Prużany.

Tichobudka, właściwie *Cichabudka,* folw., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Hrycewicze, o 49 w. od Słucka. *A. Jel.*

Tichotyn, wś, pow. łucki, na płn.-zach. od mka Rożyszcze.

Tichotyn, grupa domów w Wierzbianach, pow. jaworowski.

Tichowisz, *Cichowisz,* fol., pow. piński, przy drożynie ze wsi Pierekała do Kucheckiej Woli, w 2 okr. pol. i par. kat. Lubieszów, gm. Kuchecka Wola. *A. Jel.*

Tichówka 1.) *Cichówka,* białoruskie *Cichauka,* fol., pow. bobrujski. Własność rodziny Duenant, ma około 40 włók. 2.) **T.,** folw. nad Chotemlą, dopł. Łososiny, pow. witebski, gm. lubaszkowska.

Tichowola, *Cichowola* 1.) wś, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. Linówka, o 47 w. od Prużany. 2.) **T.,** uroczysko, pow. prużański, w 4 okr pol., gm. Masiewo, o 61 w. od Prużany.

Tichwinski Stużeń, ob. *Stużeń* 2).

Tichy *(Cichy) Chutor,* wś u źródeł rzki Torczycy, pow. taraszczański, w 2 okr. pol., gm. Strzyżawka (o 6 w.), o 46 w. od Taraszczy, ma 2235 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1232 mk.; 2492 dzies. ziemi z pięknym lasem. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, niewiadomej erekcyi, uposażoną 63 dzies. Była tu fabryka piasku cukrowego. Wś należała do hr. Ostrowskich, następnie do Jana Zakrzewskiego, potem kolejno syna jego Jerzego i córki Maryi Leduchowskiej, która w 1846 r. sprzedała wraz ze Strzyżawką Henrykowi Lipkowskiemu.

Tichy al. *Tychy,* potok, dopł. Sobola, w pow. stryjskim, ob. *Cichy.*

Tidis, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopł. Pełły (lew. dopł. Minii).

Tiechanicze, *Ciechanicze,* wś, pow. klimowicki, gm. Rodnia, 53 dm., 377 mk.

Tiedmannsdorf, wś i st. dr. żel., w pow. brunsberskim, st. p. Gr. Rautenberg.

Tiedtken, dobra, część dóbr Maldaiten, w pow. fyszhuskim.

Tief *Alt* i *Neu,* wś, pow. fyszhuszki, st. p. Pillau.

Tiefenau, pow. kwidzyński, ob. *Tychnowy.*

Tiefenfurth 1.) wś, pow. bolesławski, par. ew. w miejscu, kat. Birkenbrueck. W r. 1885 miała 555 ha, 127 dm., 882 mk. (±2 katol.). Kościół miejscowy, zbudowany przed 650 laty, rozszerzony został w r. 1788. Wś ta należała do r. 1816 do saskich Łużyc. 2.) **T.,** wś, pow. zgorzelicki, par. ew. Tiefenfurth. W r. 1885 było 176 ha, 38 dm., 235 mk. (3 kat.).

Tiefengrund-Bach, potok, dopł. Morawicy a z nią Opawy; wypływa niedaleko (na płn.) od miasteczka Wildgrub na Szląsku Opawskim, u stóp Sauerbergu (681 mt. npm.), w poziomie około 550 mt. Płynie w kierunku płd.-wsch., na granicy szląsko-morawskiej zwraca się bardziej na płd. i wchodzi do Moraw, gdzie połączywszy się z pot. Zecken uchodzi do Morawicy. *Tad. Wisn.*

Tiefenort, kol. do Jastrowia, pow. wałecki, st. p. Jastrowie; 20 dm., 144 mk.

Tiefensee 1.) nazwa dworu kunowskiego, w pow. wyrzyskim, pod Łobżenicą, ob. *Kunowo.* 2.) **T.,** niem. nazwa jez. Głębokie pod Trzcielem, w pow. międzyrzeckim.

Tiefensee, wś i fol., pow. świętosiekierski, st. p. Lichtenfelde.

Tiefensee 1.) *(niem.),* ob. *Głębin* i *Głębokie.* 2.) **T.,** ob. *Tywęzy.*

Tiefensee 1.) dobra i wś, pow. namysłowski, par. ew. Karzen, kat. Rothschloss. W r. 1885 dobra miały 222 ha, 3 dm., 83 mk. (12 kat.). Wś 69 ha, 27 dm., 186 mk. (10 kat.). Ruiny starego zamku, zburzonego podczas trzydziestoletniej wojny. Odkryto tu przed r. 1840 fundamenta starego kościoła, należącego niegdyś do komandoryi maltańskiej. 2.) **T.,** wś nad Nissą, pow. grotkowski, par. par. ewang. Grasz, katol. Lipowa. W r. 1885 wś miała 189 ha, 85 dm., 457 mk. (185 ew.). Stał tu gród książęcy, wymieniony w akcie poddania się ks. Bolesława na Brzegu królowi czeskiemu w r. 1331 w liczbie in-

nych zamków. Z ruin grodu użyto materyału do budowy zamku w Koppitz. Wś sama była do r. 1820 przyległością do Maerzdorf.

Tiefenseifen-Grund, dolinka potoku na nizinie spiskiej, uchodzącego do Popradu z lew. brzegu między Buszowcami (Bauschendorf) a Białą (Bela). Bagniska na lew. brzegu pot. noszą nazwę Kramwinkel, tuż nad ujściem wzgórze „Lind". Przecina je gościniec z Białej do Buszowiec. *Tad. Wiśn.*

Tiefenthal al. *Depenthal* (1773), r. 1780 spolszczone na *Dypendal*, wś na Kaszubach, pow. kartuski, st. p. Przywidz, par. kat. Goręczyn; zawiera 2 posiadła gburs. i 6 zagród, 303 ha (243 roli orn., 20 łąk, 1 lasu); 18 dm., 18 dym., 6 mk. kat., 98 ew. R. 1710 pobierał prob. na kolędę ztąd 2 fl. 3 gr., organ. zaś 15 gr. (ob. Wiz. Szaniawskiego, str. 18). R. 1780 liczyła wś 31 mk. ew. (ob. Wiz. Rybińskiego, str. 227). Lustracya pruska z r. 1773 donosi: T. o 4 wł. jest teraz Janowi Pochert wydzierżawiony; wdowa Mueller zubożała na tym folw. Pochert jest ew. i ma utrzymanie z handlu bydłem. Płaci 63 tal. 3 gr., wdowa płaciła tylko 31 tal. 60 gr. Trzecia część roli leży odłogiem. Wysiew wynosi 30 kor. żyta, 5 jęczm., 40 owsa, 2 tatarki; zbiera trzecie ziarno. Zagłówne i hyberna wynoszą razem 10 tal. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, str. 156). *Kś. Fr.*

Tiefenthal, wś, pow. iławkowski, st. p. Creuzburg Ostpr.

Tiefenthamm, posiadłość, pow. welawski, st. p. Tapiau.

Tiefer Grund, lesista dolina jednego ze zródłowych strumieni Czarnego potoku, w Bialskiem pasmie wapiennem (Belaer Kalkalpen). Za pomocą tego potoku łączy się wschodnie skrzydło właściwych Tatr Wysokich, kończące się tu doliną Bialskich Koperszadów, ze Spiską Magórą, przedzieloną na zach. od Bialskiego pasma wąwozem żdziarskim i doliną Białego potoku. Dolina Tiefer Grund leży między wschodniem zakończeniem właściwego Bialskiego pasma a Przysłopem (Stoesschen) 1531 mt., który zamyka od wsch. dolinę Koperszadów Bialskich. Dolinkę Tiefer-Grund oddziela od Koperszadów płd. odgałęzienie Holicy (1947 mt. npm.), którego wsch.-płd. zbocza, noszące nazwę Czerwone Glinki (Rother Lehm), opadają ku dolince Tiefer Grund. *Tad. Wiśn.*

Tiefer Grund, dolinka po lew. brzegu Popradu, na nizinie spiskiej, pomiędzy wzgórzami Steinrueck (698 mt. npm.) i Langes Gewend (666 mt. npm.). Przepływa ją potok, wytryskający w wysokości 680 mt. ze wzgórza Steinrueck, przecina on szosę wiodącą z Kesmarku do Białej i wpada do Popradu naprzeciw góry Galgenberg (711 mt. npm.). *Tad. Wiśn.*

Tief Hartmannsdorf al. *Hartendorf*, 1734 *Hartmansdorff*, dobra i wś, pow. szunowski, par. ew. w miejscu, kat. Kauffung. W r. 1883 dobra miały 474 ha, 10 dm., 80 mk. (1 kat.); wś 1026 ha, 195 dm., 920 mk. (24 kat.). Kościół par. ewang. wzniesiony r. 1742. T. leży w malowniczym położeniu, wspaniały widok na góry Olbrzymie i dolinę jeloniogórską (Hirschberg). Łomy marmuru i piec wapienny, zwierzyniec.

Tiege (niem.) ob. *Tuga.*

Tiegenhagen, wś kośc. nad Tugą, na żuławach malborskich, pow. malborski, 4 mile od mta pow., st. p. w miejscu, 2 szkoły: kat. (61 dz.) i ewang. (53 dz.); 1074 ha (978 roli or., 41 łąk, 1 lasu); 78 dm., 130 dym., 264 mk. kat., 209 ew., 198 dysyd., razem 671 mk. Parafia (dek. Nytych) liczyła 1884 r. 367 dusz. Wś posiada przywilej Stanisława Augusta z r. 1766, w którym opisany jest czynsz za włóki i ciężary około utrzymywania grobli (ob. Gesch. des Kr. Marienburg von Dornau, II, str. 80—81). Wizyta Potockiego z r. 1706 opiewa, że kościół tutejszy, p. w. św. Mikołaja, po części był murowany, po części zaś z drzewa. Górna część wieży, także drewniana, została r. 1684 odnowiona. Do paraf. należało 11 wiosek: T., Platenhof, Tiegerweide, Reimerswald, Petershagen, Petershagenerfeld, Pletzendorf, Altendorf, Stubbendorf, Haberhorst i Neuendorf. Do prob. należało 8 włók, lecz 4 morgi zabrała Wisła. W Petershagen jest cmentarz, bo tam dawniej była kaplica. Na 7 księżych morgach siedzi kupiec Jan v. Beuningen z Gdańska, z prawem warzenia piwa (Mansus in Żulavia jugera habet 30. Jugerum vero virgas geometricas sive perticas quadratas 300). Dzierżawcy roli plebańskiej dawali na rok po 100 fl. od włóki i po 100 groszy od morga, w dwóch ratach, na św. Jan i na św. Marcin. Mesznego dawali parafianie po pół kor. jęczm. i tyleż owsa od włóki, czyli $78^1/_2$ kor. jęczm. i tyleż owsa. Kolędę daje każdy włościanin (villanus), nietylko który posiada włóki, lecz i ci co mają przynajmniej 10 mr., daje zaś każdy pół świniej głowy i 1 kiszkę. W Petershagen jest 12 posiadeł, z których każdy włościanin oprócz kolendy daje po 1 bochenku, po 1 funcie wosku i pe mendlu jaj. Plebania była nowa, r. 1639 pobudowana. Przy kościele stała szkoła, której nauczyciel zarazem był organistą. Niedaleko znajdowała się karczma, dom należał do karczmarza, ale stał na księżej roli, czynszu płacił proboszczowi 30 fl. Komunikantów było tylko 50 (ob. str. 997—999). R. 1765 nadaje Ign. Józ. Cieński, kanonik gnieźn. i kijowski, prepozyt bruns-

berski, i tutejszy, 7 mr. proboszczowskiej roli Pawłowi Claussen na 20 lat (1765—85) w dzierżawę i pozwala tak jemu jako i jego spadkobiercom piec chleb, warzyć piwo i ocet, sprzedawać mąkę, towary lniane i wełniane, kaszę i słód robić, gorzałkę pędzić i sprzedawać. Za to ma płacić arendy w 2 ratach rocznie 86 fl. Ma jednak być wolny od tłoki i pracy przy zamku, ale zobowiązany jest dawać meszne. Z wiedzą i wolą prob. może rolę i innemu przekazać. W razie powodzi będzie czynszował według wyroku 2 bezstronnych (ob. Gesch. der Kr. Marienburg v. Dormann, II, 81). Wszystkie włóki proboszczowskie, z których 4 leżą w T. a 4 w Petershagen, są wolne od utrzymywania grobli, co polega na ugodzie zawartej za pośrednictwem w. mistrza Konrada Zoellner między gminą wielkich żuław a duchowieństwem, którą to ugodę potwierdził w. mistrz r. 1387. Ważny ten reces zawarty jest w konfirmacyi króla Zygmunta I z r. 1525 i Augusta II z 1700: „Quilibet Plebanus 3 marcas pecuniae de quolibet suo manso dare debet et pro hac pecunia debent ipsi Jurati Insulae certos census emere et aggerem expendere nomine ipsorum plebanorum; za to mieli proboszczowie wolni być od wszelkich prac przy groblach“ (ob. „Der Marienburger Kr.“ v. Parey, str. 183).

Tiegenhof (niem.), ob. *Nowydwór*.

Tiegenort, wś na wielkich żuławach, nad Tugą, pow. malborski, $4^1/_2$ mili od Malborga, st. p. i kościół ew. par. w miejscu; szkoła ew. 2-klas. (1887 r. 113 dz., 2 naucz.); 16 posiadeł włośc., 24 zagród, 231 ha (102 roli or., 46 łąk); 1885 r. 43 dm., 78 dym.; 20 mk. kat., 331 ew., 15 dysyd., 10 żyd. R. 1349 nadaje w. mistrz Henryk Dusmer wiernemu Maciejowi (Mathis), synowi starego starosty w Palczewie, i mieszkańcom wsi w T. (zum Tiegenorte) i ich spadkobiercom 10 włók na prawie chełm. Od włóki mają płacić po 1 grzyw. na św. Marcin; 3 lata mają wolne. Nadajemy też Maciejowi karczmę z 7 mr., za co nam będzie płacił rocznie 3 grzyw. na św. Marcin. Względem prob. są mieszkańcy zobowiązani do tych samych prestacyi jak i w Tiegenhagen (ob. „Gesch. d. Kr. Marienburg“ v. Dormann, str. 84). R. 1789 dostaje Marcin Wunderlich oprócz karczmy także pozwolenie na handel kramny za opłatą 4 fl. rocznie (ob. tamże). *Ks. Fr.*

Tiegerfelde, wyb. do Tugi, pow. malborski, st. p. Ladekopp.

Tiegerweide, wś na wielkich żuławach, pow. malborski, $3^1/_2$ mili od mta pow., st. p. i par. kat. Tiegenhagen, 10 posiadeł włośc.; 262 ha (90 roli or., 46 łąk); 1885 r. 13 dm., 82 mk., 10 kat., 32 ew., 40 dysyd. R. 1743 nadaje starościni Józefa Zamojska mieszkańcom dla częstych powodzi 14 wł. i 5 mr. na 46 lat (zamiast 40) w dzierżawę od Wielkanocy 1743 r., wolne od tłoki, za opłatą czynszu po 3 grzyw. od morga. Za to mają być wolni od tłoki i utrzymywania wielkich grobli nad Wisłą i Nogatem, wyjąwszy groblę nad rz. Linau, którą w granicach wsi powinni utrzymywać. W rzece tej jako i w Suselake wolno im ryby łowić dla własnej potrzeby. Także wolne wyznanie religii im zapewniamy ale proboszczowi i organiście powinni płacić kwartalne i arendę (ob. Gesch. des Kr. Marienburg von Dormann, str. 84). *Ks. Fr.*

Tielaczyj Row, uroczysko pod miastem powiat. Mścisławiem; pokłady wapienia; ob. *Mścisław* (t. VI, 774 i 776).

Tielaki 1.) *Cielaki*, wś, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Oziaty, o 18 w. od Kobrynia. 2.) **T.,** wś, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Porozowo, o 30 w. od Wołkowyska.

Tielaków, pow. ihumeński, ob. *Cielaków*. Łąki tej wsi leżą nad Olchówką (nie Jałówką, jak mylnie podano). Cielaków należał niegdyś do Radziwiłłów, następnie do Niesiołowskich. Cerkiew paroch. wzniósł w 1839 r. Niesiołowski. Ma ona z dawnych zapisów 2 włóki ziemi i około 700 parafian. Kaplice w Pieszczance i Jałówce. *A. Jel.*

Tiełuszki, *Cieluszki*, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Pawły, o 21 w. od Bielska.

Tiemnica, *Ciemnica*, dobra, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Iłosk, o 21 w. od Kobrynia.

Tiemnohajce, w dok. *Tiemnohajcze*, wś nad dopł. rz. Wilii, pow. krzemieniecki, na zach. od mka Zahajce. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1583 r. p. Szczęsny Mieduski płaci z 6 dym., 2 ogr., 2 ogrodn. (Jabłonowski, Wołyń, 147).

Tiemnoje, jezioro, pow. homelski, rocznie poławia się około 33 pudów ryb.

Tiemnolet al. *Temnylad*, folw., pow. piński, w pobliżu gościńca z Derewna do Łachwicz, w 2 okr. pol., gm. i par. kat. Lubieszów. Własność Rodziewicza. *A. Jel.*

Tiemny Bór, uroczysko około Liplan, w powiecie owruckim.

Tiemnyje, dwa dopływy (wietki) Dniepru, od praw. brzegu, w południowej części pow. ekaterynosławskiego, poniżej mta Nikopola.

Tienismujża, ob. *Tenishof*.

Tiepleń, ob. *Ciepleń*.

Tiepłoje, sioło nad Pronią, pow. bychowski, gm. Dołgi Moch, ma 56 dm., 327 mk. Pomiędzy T. a Berezówką (w pow. czerykowskim) znajduje się prom na rzece.

Tiepłowody, właśc. *Ciepłowody*, dwa pobliskie folw., pow. nowogródzki, w 3 okr. pol., gm. i par. kat. Nowa Mysz, w pobliżu mka Nowa Mysz; okolica od zach. lesista. *A. Jel.*

Tiepłye (?), *Ciepłe*, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 12 w.), okr. wiejski Kuropole, 42 dusz rewiz.

Tierlitzko (niem.), ob. *Cierlicko*.

Tieruszki, *Cieruszki*, wś, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. i par. praw. Pohost, o 28 w. od Słucka, ma 45 osad, cerkiewka z 1765 r., p. w. Zwiast. N. M. P. Miejscowość nizinna, grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Tieselswohl (w dok.), ob. *Klimki*.

Tiesniła, potok, prawy dopływ Dorny, na Bukowinie, w pow. kimpoluńskim, wypływa dwoma ramionami z pod szczytu Poi Tałaz (1017 mt. npm.) i drugiego sąsiedniego, utworzonych z eoceńskich piaskowców, i wznoszących się nad granicą bukowińsko-węgierską. Płn. ramię zmierza prawie wprost na wsch.-płd., przyjąwszy po drodze kilka dopływów, kieruje się ku płn.-wsch.; oba przerzynają w ciągu swego biegu wapienie numulitowe. Po złączeniu się potoków źródłowych, Tiesniła zmierza w kierunku swego płd. ramienia i uchodzi do Dorny $^3/_4$ klm. od ujścia do niej rzki Tesna, upłynąwszy od źródeł około 7 klm. Na praw. brzegu T., już po połączeniu się potoków między T. a Dorną, rozciąga się bagnista równina, pokryta współczesnemi napływami rzecznemi, zwana Tinov. *T. Wiśn.*

Tiesnoje (*Ciasne?*), wś, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Dojlidy, o 8 w. od Białegostoku.

Tiesny, właśc. *Ciesny*, wś i folw. nad odnogą Dniepru, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Derażyce, przy gościńcu poczt. czernihowskim, ma 110 osad; lud rolniczy, flisaczy i rybaczy. *Al. Jel.*

Tieszkany, *Cieszkany*, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 7 w.), okr. wiejski Onżadowo, 14 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Puzyryszki.

Tieszna Pojana, ob. *Pojana* 8.).

Tieszyło, właśc. *Cieszyło*, folw., pow. rzeczycki, w obrębie gm. Rowieńska-Słoboda; gleba urodzajna. *A. Jel.*

Tieszyłowo, folw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze, okr. wiejski Kubarka, w 1865 r. własność Okuliczów.

Tietkowszczyzna, właśc. *Ciotkowszczyzna*, białoruskie *Ciotkauszczyna*, bagnisko leśne, powiat rzeczycki, w obrębie gm. Maładusz, ma 1 milę kw. obszaru. Wypływa z niego rzka Szablenka. *A. Jel.*

Tietz, ob. *Tuczno*.

Tietz-See (niem.), jezioro, w pow. człuchowskim, niedaleko Polenicy, w leśn. Lipia Góra (Lindenberg). *Kś. Fr.*

Tieża, właśc. *Cieża*, wś, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Jakszyce, o 39 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Tieżacha, właśc. *Cieżacha*, st. pocz., w pow. ihumeńskim, w obrębie gm. Jakszyce. *A. Jel.*

Tigwen, dobra kor., w okr., pow. i par. Goldingen (Kurlandya). Do dóbr należy folw. Abaushof.

Tigwenschebach (niem.), rzka, w par. goldyngskiej (Kurlandya), lewy dopł. Wenty al. Windawy.

Tihany (węg.), ob. *Czahanowce*.

Tikicz, ob. *Tykicz*.

Tilemony, wś nad rz. Mołczadź, pow. nowogródzki.

Tilenhof, folw. dóbr pryw. Rumen, w okr. tukumskim, pow. talseński, par. kandawska (Kurlandya).

Tilennen-*Pogdag-Andres*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. *Memel*.

Tillau (niem.), ob. *Tyłowo*.

Tillendorf 1.) folw. do Waplewa, nadleśn. i wodny młyn, w Pomezanii, pow. sztumski, st. p. Stary Targ; 9 dm., 84 mk.; dziedzic hr. Adam Sierakowski. 2.) **T.** (niem.), ob. *Tylice*.

Tillendorf, pow. wschowski, ob. *Tylewice*.

Tillendorf, 1270 *Tyllendorf*, 1296 *Tilonis Villa*, 1372 *Tylindorff*, dobra i wś nad rz. Bobrawą, pow. bolesławski, par. ew. w miejscu, kat. Bolesław. W r. 1885 dobra miały 397 ha, 8 dm., 72 mk. (3 kat.); wś 1674 ha, 214 dm., 1864 mk. (184 kat.). Kościół par. ew. od r. 1743, kościół kat. fil. Niedaleko wsi stoi kamienny obelisk na pamiątkę zgonu generała Kutuzowa, który zakończył życie w Bolesławiu r. 1813. Fabryki naczyń kamiennych (szteingut).

Tillersberg, rozłożyste wzgórze na wyżynie beniskiej Jesionika Niskiego, 3 klm. na płd. od Beneszowa. Od zach. i płd. otoczone lesistemi i połogiemi szczytami, z płn. strony zarzucone kopalnie, szyb Barbary, srebronośnego błyszczu ołowiu, pod szczytem Glammsberg (559 mt. npm.). Eksploatowane tutaj dawniej kruszconośne żyły występują w tak zwanych beniskich warstwach utworów dewońskich. Warstwy te ciągną się na Tillersberg z Sternbergu na Morawach do Lichnowa (Lichten), na płd. od Karniowa (Jaegerndorf). Występujące w nich na płd. od Beneszowa żyły kruszconośne zawierały, obok barytu, kalcytu i kwarcu, przedewszystkiem srebronośny galenit a dalej blendę cynkową, chalkopiryt i wiele pirytu (Roemer, Geol. von Oberschlesien). *Tad. Wiśn.*

Tillitzken (niem.), ob. *Tylice*.

Tillowitz, może *Tułowice*, dobra i wś nad rz. Ścinawą, pow. niemodliński, par. kat. i ew. Niemodlin. W r. 1885 dobra miały 1176 ha, 25 dm., 307 mk. (61 ew.); wś 558 ha, 110 dm., 873 mk. (83 ew.). Kościół kat. fil. od r. 1782, nowo wzniesiony r. 1841. Pałac, park, bażantarnia, zwierzyniec (10,000 mr.

lasu), fabryka fajansu, fryszerka i wielki piec (od r. 1784), pokłady torfu. Par. T., dek. niemodlińskiego, miała 1869 r. 3695 katol., 835 ewang., 3 izrael.

Tillwalde (niem.), ob. *Tynwałd.*

Tilmannshof, folw. dóbr pryw. Gross Spirgen, w okr., pow. i par. Tukum (Kurlandya).

Tilsewischken, posiadłość, pow. ragnecki, st. p. Kraupischken.

Tilsit 1.) ob. *Tylża.* 2.) **T.** *Preussen,* wś, pow. tylżycki, st. p. Tilsit.

Tilszenehlen, wś, pow. ragnecki, st. p. Lengwethen.

Tim, mto powiat. gub. kurskiej, nad rzką Timą (dopł. Donu), wzn. 1016 st. npm., o 68 w. na płd.-wsch. od Kurska. Ma 314 dm. (7 mur.), 3860 mk. (6 kat., 4 prot., 6 żyd., 2 mahom.), 2 cerkwie, szkołę. Miasto nie miało nigdy znaczenia ani handlowego ani przemysłowego. W 1872 r. było 73 rzemieślników i 2 niewielkie zakłady przemysłowe, produkujące razem za 1200 rs. Targi odbywają się w każdą niedzielę i środę. Pierwotnie sioło Wygorne, zamienione w 1779 r. na mto powiat. namiestnictwa kurskiego p. n. Tim, w 1797 r. zostało nadetatowem, od 1802 r. mto powiat. gub. kurskiej.

Timski powiat leży we wsch. części gub. kurskiej i podług wymiarów Strjelbickiego zajmuje 62·33 mil al. 3015·9 w. kw. Powierzchnia najbardziej wyniosła w całej gubernii, przechodzi tu bowiem dział wodny pomiędzy rzekami, należącemi do różnych dorzeczy. Glebę stanowi czarnoziem. Z kopalin znajduje się tu kamień na żarna, lichego zresztą gatunku. Rzeki zraszające powiat należą do systematów: Sejmu, Oskołu i Sosny, z których pierwsza zlewa swe wody za pośrednictwem Desny do Dniepru, dwie ostatnie uchodzą do Donu. Lasy zajmują zaledwo 18,000 dzies., t. j. około 6% ogólnej przestrzeni. W 1870 r. było w powiecie (bez mta) 110,143 mk. (123 rozkoln.), między którymi 2·18% Małorusów. Zamieszkują oni 177 osad (4 słobody, 42 siół, 103 wsie i 28 drobn. osad). Pod względem zajęcia mieszkańców powiat należy do czysto rolniczych. Hodowla bydła dość rozwinięta, jak również i pszczelnictwo. Przemysł fabryczny w 1872 r. ograniczał się 6 fabrykami, zatrudniającemi 63 robotników i produkującemi za 453,430 rs.

Timber, *Tymbra,* wś i domena rząd. nad kanałem t. n., pow. labiewski, st. p. Nemonien.

Timberski kanał, w pow. labiewskim, powstaje z połączenia się rzek: Elxne i Schwenboge przy wsi Piplin, zmierza on na płn. ku wsi Timber, gdzie uchodzi do Niemenicy, która tu przyjmuje rzkę Parwę i zwróciwszy się ku zach. uchodzi do zatoki Kurońskiej. Kanał ten służy głównie do odprowadzenia wód okolicznych bagien. Por. *Dejma, Gilia* i *Labiawa.*

Timin, *Tymin,* ob. *Demmin.*

Timnikswalde, ob. *Tymnikowo.*

Timoa, dolina i potok, lewy dopł. Mołdawy, pow. kimpoluński. Wypływa on pod szczytem Floere (1139 mt. npm.), w skalistem pasmie wapiennych szczytów tryasowych, przytykających od wsch. do krystalicznego trzonu Karpat bukowińskich; płynie wąską doliną poprzeczną w łupkach krystalicznych na płd. ku Mołdawie, do której uchodzi, upłynąwszy 5 klm., we wsi Fundul Moldowi, 4 klm. powyżej Pożorytty. Obficie występujące tu rudy miedziane dały początek licznym osadom górniczym wzdłuż doliny Mołdawy. *Tad. Wiśn.*

Timochówka, wś, pow. czauski, gm. Hładkowo, ma 21 dm., 75 mk.

Timochowszczyzna, *Cimochowszczyzna,* wś, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. Staruny, o 24 w. od Prużany.

Timochy, *Cimochy,* wś, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Wilczuki, o 12 w. od Wołkowyska.

Timofejewka, słoboda, pow. sumski gub. charkowskiej, o 30 w. na płd. od Sum, przy drodze poczt. do Charkowa, ma 127 dm., 898 mk. Małorusów, cerkiew, 3 jarmarki.

Timofejewo, wś, pow. newelski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Moszenino. W 1863 r. okr. wiejski T. miał 47 dusz rewiz.

Timonowo, *Cimonowo* 1.) uroczysko, pow. grodzieński, w 5 okr. pol., gm. Sobolany, o 42 w. od Grodna. 2.) **T.,** wś, pow. klimowicki, gm. Timonowo, ma 115 dm., 496 mk. Gmina ma 4949 mk. włościan (1359 męż., 1336 kob. i 2254 dzieci), z których 60 męż. zajmuje się przemysłem leśnym, używając do pomocy 90 koni. W gminie znajduje się 5830 dzies. lasów prywatnych i 159 włościańs. 3.) **T.,** wś, pow. newelski, w 2 okr. pok. do spraw włościań., gm. Niewiedra. W 1863 r. okr. wiejski T. miał 179 dusz rewiz.

Timoszenki, wś, pow. orszański, gm. Mikulino, ma 8 dm., 72 mk.

Timoszewicze al. *Cimoszewicze,* wś, pow. mozyrski, w 4 okr. pol. i gm. Lenin (o 9 w.), o 171 w. od Mozyrza, przy drożynie z Lenina do Chworostowa, ma 15 osad. *A. Jel.*

Timoszewka, sioło, pow. melitopolski gub. tauryckiej, o 50 w. na płn.-zach. od Melitopola, ma 517 dm., 4108 mk., cerkiew, jarmarki, targi tygodniowe, cegielnię.

Timoszka, właśc. *Cimoszka,* bagnista rzka, w pow. borysowskim, w obrębie gm. Pleszczenica, powstaje ze zlania się rzeczek Stobnicy, Młynok i Derażnia i sama na przestrzeni tylko 5 w. nosi tę nazwę, poczem daje początek Dźwinosie, lew. dopł. Wilii. Przepły-

wa miejscowość niedostępną wśród lasów okolicznych. *A. Jel.*

Timoszki, właściwie *Cimoszki*, wś i folw., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze (o 5 w.), o 19 w. od Mińska. Wś ma 13 osad, z gruntem 152 dzies. i 8 osad z gr. 24 dzies.; nieużytków 3 dzies. Miejscowość bezleśna, falista, grunta szczerkowe, urodzajne. Por. *Przyłuki*. *A. Jel.*

Timoszkowo, wś, pow. mścisławski, gm. Szamowo, ma 14 dm., 117 mk.

Timoszyszcze, właśc. *Cimoszyszcze*, jezioro, na zachodnim krańcu pow. rzeczyckiego, w obrębie gm. Jurewicze, pomiędzy wsiami Szyrejki i Piennica; prawie $1^1/_2$ długie i $^3/_4$ w. szerokie. *A. Jel.*

Timotej (1168 mt. npm.), punkt tryang., w pow. kimpoluńskim, na Bukowinie, pod $43^0\,13^1/_2'$ wsch. dłg. i $47^0\,45^1/_3'$ płn. szer., na jednym z grzbietów, utworzonych z kredowego piaskowca, ciągnących się równolegle od płd.-wsch. ku płn.-zach., między Suczawicą a Suczawą i dalej na płn.-zach. Lesisty szczyt ten tworzą pokłady średnio kredowe. Ku płn.-zach. wypływa z pod niego jedna z źródłowych strug pot. Koriszoty, dopływu Mołdawicy, ku płd.-zach. pot. Timotej, uchodzący także do Mołdawicy z lew. brzegu.

Timotej, potok, lewy dopływ Mołdawicy (dopł. Mołdawy), wypływa na płd. stokach szczytu t. n., w poz. około 1100 mt. npm. Długość biegu 3 klm. *Tad. Wiśn.*

Timpa al. *Tympa* al. *Demba* (1241 mt. npm.), punkt tryang., w szeregu wapiennych, skalistych szczytów, towarzyszących od płn.-wsch. krystalicznemu trzonowi Karpat bukowińskich. Tworzą go dolomityczne wapienie tryasowe, czemu zawdzięcza swój krajobrazowy charakter, tak wybitnie różniący tutaj wapienne szczyty strefy utworów tryasowych, od łagodnie zaokrąglonych grzbietów karpackich lub kopulastych szczytów, przylegającej od płd.-zach. do krystalicznej strefy łupków łyszczykowych. Na zalesionych stokach T. wypływają drobne strugi, tworzące kilka potoczków, zdążających na wschód do Mołdawy. Przez szczyt prowadzi ścieżka z Briazy, w dolinie Mołdawy u stóp Timpy (na wsch.), do Kirlibaby. Szczyt T. przechodzi ku płd.-zach. w grzbiet, którego płd.-wsch. stoki noszą również nazwę Timpa. Od wsch. przypierają do T. zaokrąglone, kopulaste szczyty, utworzone przez jaspisy i serpentyny, w których występuje chromit (Chromeisenerz); był on tu dawniej przedmiotem eksploatacyi. *Tad. Wiśn.*

Timstern, wś i dobra, pow. tylżycki, st. poczt. Coadjuthen.

Timszany, karczma nad rz. Kuchwą (dopł. Wielikiej), pow. lucyński; most.

Tinas (953 mt. npm.), jeden z szczytów lesistego pasma, ciągnącego się na Bukowinie, w pow. kimpoluńskim, wzdłuż praw. brzegu Mołdawicy i stanowiącego dział między nią a Mołdawą. Wznosi się na lew. brzegu Mołdawy, przy Kimpolungu. Mołdawa tworzy tu kolano; w samym kącie załamania wznosi się Tinas. Zbocza, w części zalesione, wznoszą się stromo 333 mt. po nad jej doliną; na płn. łączy się T. z szczytem Tomnatyk, zasilając kilku strugami pot. Hurdis (dopł. Mołdawy). Lesiste pasmo nadmołdawickie, do którego T. należy, tworzą pokłady kredowe karpackiego piaskowca, podczas gdy główny grzbiet utworzony jest przez pokłady górnej i średniej kredy. W budowie strefy brzeżnej biorą przeważnie udział utwory dolno-kredowe, które odnajdujemy także i na górze Tinas. *T. Wiśn.*

Tinesgrund-Bach, potok, dopł. Smolnika a z nim Hnilca. Wypływa na wysokości około 600 mt. npm. i zdąża na wsch. do Smolnika doliną między górą Schlosshuebel (690 mt.) od płn. a lesistem wzgórzem Tinesgrund od płd. Długość biegu około $3^1/_2$ klm. Uchodzi do Smolnika 2 klm. na płd. od mka Mniszka (Einsiedel, Szepes Remete). *Tad. Wiśn.*

Tingen 1.) pow. fyszhuski, ob. *Friedrichswalde*. 2.) **T.,** folw., pow. frydlądzki, st. p. Gallingen.

Tingern, dobra prywatne, w okr. tukumskim, pow. talseński, par. arwaleńska (Kurlandya).

Tinis (1280 mt. npm.), jeden ze szczytów krystalicznego trzonu Karpat bukowińskich, w pow. kimpoluńskim. Wznosi się na grzbiecie złożonym ze skał krystalicznych systemu starszych łupków łyszczykowych, który ciągnie się ku płn.-zach.-płn. szczytami Giumaleu (1859 mt.), Aluna (1667 mt.), między osadą Calinestie na granicy bukowińsko-rumuńskiej, nad Złotą Bystrzycą a Pożoryttą. Szczyt T. wznosi się na płn. kończynie tego grzbietu. Lesiste zbocza jego opadają na płn. ku pot. Putna, płynącemu tu w poziomie około 800 mt., na zach. ku pot. Tinis, a na wsch. ku strudze zdążającej ku Putnie z pod szczytu Aluna. *Tad. Wiśn.*

Tinis, potok, dopł. pot. Putna (praw. dopł. Mołdawy), w pow. kimpoluńskim. Wypływa pod górą Sapik (1426 mt.), jednym z licznych szczytów Karpat bukowińskich, i upłynąwszy 4 klm. ku płn.-zach.-płn. uchodzi do Putny o 5 klm. powyżej Pożorytty. Po praw. brzegu nad ujściem jego wznosi się szczyt Tinis.

Tińki, ob. *Tiuńki*.

Tinkleningken, wś, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren.

Tińków, folw., pow. czerykowski, młyn wodny i folusz. Własność Tołpyhów.

Tinnwalde (niem.), ob. *Tynwald*.

Tinosa (493 mt.), wzgórze wśród pogórza nadsereckiego, 5 klm. na wsch.-płn.wsch. od Kaczyki, położonej na granicy łańcuchowatego pasma grzbietów karpackich. Płd. i zach. zbocza wzgórza opływa pot. Sołoniec, na którego praw. brzegu rozłożyła się wieś Pertestje; płn.-wschodnie zbocza opadają ku jednemu z lewych dopł. pot. Sołoniec, który zdąża tędy przez Komanestie z Botuszan. Szczytem przechodzi granica między pow. suczawskim i radowieckim. *Tad. Wiśn.*

Tinz 1.) *Gross*, wspominany w dok. przed 1180 r., zapewne *Tyniec*, dobra i wś, pow. niemczyński, par. ew. Bohrau, kat. Gross Tinz. W r. 1885 dobra miały 295 ha, 7 dm., 147 mk. (61 kat.); wś 777 ha, 84 dm., 716 mk. (127 ew.). Do r. 1810 była to siedziba komandoryi maltańskiej, która tu założyła kościół par. i wykonywała nad nim patronat. 2.) **T.** *Klein*, dobra i wś, pow. niemczyński, par. ew. Bohrau, kat. Gross Tinz. W r. 1885 dobra miały 234 ha; wś 425 ha, 46 dm., 414 mk. (33 ew.). 3.) **T.** *Klein*, 1203 *Thinchia*, 1204 *Tinech*, 1208 *Teintz*, 1371 *Wenigen Tintz*, 1435 *Parua Teincz*, dobra i wś, pow. wrocławski, par. ew. Domslau, kat. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 243 ha, 9 dm., 190 mk. (70 ew.); wś 638 ha, 52 dm., 424 mk. (282 kat.). Kościół wspominany już w dok. z r. 1353. Do r. 1708 był filią Domasławia (Domslau), gdy zaś tamtejszy kościół zajęli protestanci, przyłączony do Oltaszyna a od 1746 utworzono odrębną parafię. Szkoła kat. istniała już 1708 r. 4.) **T.** *Gross*, 1289 *Tinzia*, 1360 *Tincz*, wś, pow. lignicki, par. ew. Gross Tinz, kat. Obsendorf. W 1885 r. 642 ha, 75 dm., 448 mk. (10 kat.). Kościół par. ew. Wś była własnością kościoła św. Jana w Lignicy a następnie przeszła na uposażenie akademii rycerskiej, założonej w tem mieście w r. 1708. 5.) **T.** *Klein*, dobra i wś, pow. lignicki, par. ew. Hochkirch, kat. Malitsch. W r. 1885 dobra miały 83 ha, 3 dm., 37 mk. (2 kat.); wś 94 ha, 31 dm., 169 mk. (12 kat.). *Br. Ch.*

Tiomny-Brod, *Ciomny Brod*, osada, pow. bobrujski, gm. Horbacewicze, o 4 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Tiosny, *Ciosny*, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce (o 12 w.), okr. wiejski Karpowicze, o 49 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, ma 1 dm., 7 mk. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.; należał do dóbr Zaborze, Hrehorowiczów).

Tiosto, jezioro, w pow. horodkowskim (dawniej suraskim). Przepływa przez nie Uświatycza, lewy dopł. Uświaty.

Tiosto, dobra nad jeziorem t. n., pow. horodkowski (dawniej w pow. suraskim). W r. 1863 okr. wiejski T. miał 78 dusz rewiz.

Tiotczo, *Ciotcze*, wś i dobra nad jez. Ciotczańskim, pow. lepelski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Krasne. W 1863 r. wś miała 9, okr. wiejski 144 dusz rewiz. Jezioro ma 10·2 w. kw. obszaru.

Tiotina, potok, dopł. Złotej Bystrzycy, w pow. kimpoluńskim, na Bukowinie, wypływa w poziomie około 1400 mt. z pod szczytu Suchardel al. Suchard al. Suchardczel (1709 mt.), wznoszącego się na grzbiecie krystalicznym, tworzącym dział wodny między Złotą Bystrzycą a Dorną (jej dopł. Koszną). Przerzynając się na płd.-wsch. poprzeczną doliną w krysztalicznych łupkach systemu górn. łupka łyszczykowego, po pod drugim szczytem z nazwą Suchardel (1584 mt.) od płd. przyjmuje z praw. brzegu pot. Par. Vaccaria, który płynie od płd.-zach., zmienia następnie kierunek na wsch., zdąża między szczytem Suchardel (1584 mt.) od płn. a grzbietem poprzecznym D. Sucharduluí od płd. i uchodzi wreszcie do Złotej Bystrzycy pod Jakubenami w poz. 835 mt. Tu występują w dolinie T. gnejsy i łupki amfibolowe, zawierające znakomitą rudę żelaza w postaci magnetytu i hematytu. Ruda ta jest w okolicy Jakuben przedmiotem eksploatacyi górniczej. Długość biegu 6·5 klm. *Tad. Wiśn.*

Tippeln *Gross* i *Klein*, wś i dobra, pow. holądzki, st. p. Reichenbach Ostpr.

Tiraspol, wś, pow. połocki, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm. Sirocino, w 1863 r. 30 dusz rew.

Tiraspol, ob. *Tyraspol.*

Tirkslen, ob. *Jonel-Kleibing.*

Tirlitz, osada, należy do wsi Kriegheide, w pow. lubińskim, na Szląsku pruskim.

Tirlony, pow. dzisieński, ob. *Tarłony.*

Tironiuk, szczyt w Karpatach bukowińskich, w pow. kimpoluńskim, prawie nad samą Mołdawicą, $4^1/_2$ klm. na płd. od wsi Ardżel. Liczne, drobne strugi, wypływające z lesistych zboczy jego, zmierzają na wsch.— do Mołdawicy, na płd. — do jej dopływu Demakuszy; z tych ostatnich zasługuje na uwagę pot. Prut. Na płd.-wsch. od T. szczyt Rososzna (975 mt.). *Tad. Wiśn.*

Tirschtiegel, w pow. międzyrzeckim, ob. *Trzciel.*

Tirse, *Tyrsa*, rzka, w pow. wendeńskim i walkijskim (w gub. inflanckiej), prawy dopływ rzeki Aa. Wypływa na granicy parafii Alt Pebalg i Pebalg-Neuhof z jez. Krepschen i ubiegłszy około 60 w., w pobliżu wsi Aahof (w par. Schwanenburg) ma ujście. Z powodu wielkiego spadku (400 st., t. j. przeszło $6^1/_2$ st. na wiorstę) jest najbystrzejszą z rzek Inflant. Przybiera z obu brzegów 10 strumieni. Na wybrzeżach znajdują się obnażenia piaskowca dolnej formacyi a powyżej dolomitu formacyi dewońskiej. *J. Krz.*

Tirul al. *Zenne* (niem.), bagno w Kurlandyi, na nizinie mitawskiej, między Mitawą a jez. Babit.

Tirule al. *Tyrule*, błoto, w pow. szawelskim, zaczyna się o 5 w. na płd. od Szawel, ciągnie się w kierunku płd.-zach. na przestrzeni 30 w. od mka Kiewnary, szerokość dochodzi do 3 w. Część płn. i płd. pokryte lasem, środek zajmuje głębokie błoto, zarosłe krzakami i dostępne tylko w porze zimowej. Z płd. części wypływa błotnista rzka Szymsza, uchodząca do jez. Gawsztwinie, z którego bierze początek rzka Gryżowa, lewy dopł. Dubissy. Na wschód od błota T., pomiędzy mkami Paleczki i Szawlany, rozciąga się błoto Sulinaj al. Sulickie (ob.) *J. Krz.*

Tirule, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 6 w. od Nowoaleksandrowska.

Tis..., ob. *Tys...* i *Cis...*

Tisanówka, potok, dopływ Nowotnianki a z nią Białej Orawy. Wypływa w zach. Beskidzie, tuż nad granicą galicyjską, dwiema strugami, z których jedna płd. bije pod Magórką (958 mt.), druga płn. na Kopankach, obie w poziomie około 900 mt. Po połączeniu się obu potoków w poziomie około 830 mt. kieruje się T. na płd., zataczając łuk ku wsch., opływa płn.-wsch. i wschodnie stoki Magórki i Małego Kopca (1040 mt.) i w poziomie 760 mt. uchodzi w obrębie Nowoty do Nowotnianki. Wzdłuż T. prowadzi przez Beskid droga z Ujsołów w Galicyi na wś Nowoty (al. Nowotty) w dolinę Białej Orawy. Długość biegu T. 5 klm. *Tad. Wiśn.*

Tischdorf (niem.), pow. średzki, ob. *Podstolice* 3.).

Tiskady, ob. *Ciskady.*

Tisowiec, potok, lewy dopł. Seretu, w pow. storożynieckim, wypływa pod Jałową Mohyłą (487 mt. npm.), lesistem wzgórzem dyluwialnem pogórza nadsereckiego i płynąc na wsch.-płn.-wsch. lesistą zrazu doliną, głęboko wrzynającą się w utwory dyluwialne, uchodzi w Pance, 6 klm. na zach. od Storożyniec, do Seretu, upłynąwszy 5 klm. *T. Wiśn.*

Tistów Jar, uroczysko na gruntach mka Medwin, w pow. kaniowskim.

Tisza (węg.), ob. *Cissa.*

Tisza-Ujfalu, ob. *Nowosza.*

Tiszinec, po węg. *Tissinecz*, wś, hr. szarykskie, nad ujściem rz. Hoczy do Ondawy; kościół kat. fil., 132 mk.

Tiszkowcy, właściwie *Ciszkowce*, białorus. *Ciszkoucy*, wś i folw., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Czernichów, o 5 w. od Snowia ku zach., o 45 w. od Nowogródka. Wś ma 12 osad; miejscowość bezleśna, grunta urodzajne, równe. *A. Jel.*

Tiszkowicze, *Tiszkowo* al. *Ciszkowicze*, *Ciszkowo*, wś, w pow. pińskim. Czerncy monasteru pińskiego mieli na tej wsi zapis zrobiony przez kn. pińskiego Teodora Jarosławowicza w 1502 r. (ob. Rewizya puszcz, str. 322).

Tiszkówka, właśc. *Ciszkówka*, białoruskie *Ciszkouka*, wś, pow. rzeczycki, gm. Wasilewicze, przy drożynie pomiędzy wsiami Korowatycze i Budka, 13 osad. Może to są dawne *Tichnicze* (ob.). *A. Jel.*

Tiszkowka, ob. *Syczawka.*

Tiszkowo, ob. *Tiszkowicze.*

Tiszlen, ob. *Nickel Stannaten.*

Tiszolc, ob. *Tysowce.*

Tiszolczi Hamor, ob. *Tysowski Hamor.*

Tiszowki, wś, pow. mohylewski, gm. Wendoroż, ma 43 dm., 87 mk. Fabryka zapałek, założona w 1873 r., zatrudniająca 21 ludzi i produkująca za 36,000 rs. rocznie i mydlarnia, zatrud. 3 ludzi i produk. na 1150 rs. rocznie.

Tiszyno, *Ciszyno*, wś włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Kuryłowicze, 7 dusz rewiz.

Tit, *Cit*, zaśc. poleski nad rz. Możą, lewym dopł. Bobra, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim. *A. Jel.*

Titelshof al. *Bartlowken*, majętność chełm., pow. suski, st. p. i par. kat. Prabuty, 34 ha (26 roli or., 7 łąk). *Kś. Fr.*

Titern-Jahn al. *Lillischken*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Carlsberg.

Titków, wś nad Chomorem, pow. zasławski, na płn. od mka Łabunia.

Titnaggen, pow. gąbiński, ob. *Jucknischken.*

Titówka 1.) wś, pow. czerykowski, gm. Bratkowicze, ma 20 dm., 116 mk. 2.) **T.,** wś, pow. klimowicki, gm. Nadziejkowicze, ma 33 dm., 158 mk. 3.) **T.,** os., pow. klimowicki, gm. Zahustyn, ma 1 dm., 7 mk.

Titschken al. *Tittschen*, wś, pow. ragnecki, st. p. Ragnit.

Tittelmuende al. *Tettelmuende*, dobra prywatne, okr. mitawski, pow. dobleński, par. mitawska (Kurlandya), w pobliżu ujścia rz. Sessau do rz. Aa.

Tituwienaj (żmujdzkie), pow. rossieński, ob. *Cytowiany.*

Tiuchenicze, wś i dobra nad rz. Leśną (Lśną), pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Motykały o 7 i 8 w. od Brześcia.

Tiuksze, wś włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., Kobylniki (o 6 w.), okr. wiejski Świrany, 38 dusz rewiz.

Tiuńki, w dokum. *Tieńki*, u Pochilewicza *Tińki*, wś w pobliżu Dniepru, pow. czehryński, w 1 okr. pol., gm. Adamówka (o 3 w.), o 13 w. na płn. od Czehryna, ma 831 mk. W 1808 r. było 41 dm. i 418 mk. a w 1863 r. 988 mk. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną na miejscu dawniejszej w 1804 r. i uposażoną 36 dzies. Na polach znajduje się mnóstwo dawnych mogił. Dniepr,

odległy latem o 4 w. od wsi, na wiosnę zalewa okoliczne błota, tak że wś wygląda jak wyspa, otoczona wodą. T. wchodziły w skład ststwa czehryńskiego, obecnie należą do dóbr państwa. *J. Krz.*

Tiunkin, fol., pow. augustowski, gm. Łabno, par. Adamowicze, odl. od Augustowa 61 w.

Tiutiunniki, wś, pow. żytomierski, gm. Piatka, par. kat. i st. poczt. Cudnów (o 8 w.), o 50 w. od Żytomierza, ma wraz ze wsią Sydaczówką (należącą do par. prawosł.) 127 dm., 1029 mk. Cerkiew p. w. Narodz. N. M. Panny, z drzewa wzniesiona w 1869 r. uposażona 66 dzies. ziemi. Cerkiew fil. we wsi Horodyszcze (o 3 w.). Własność w części Kurowskich, dawniej Trypolskich, w drugiej zaś Korczewskich, dawniej Felińskich.

Tiutiunników, futor, pow. winnicki, okr. pol., gm. i par. kat. Strzyżawka. *X. M. O.*

Tiutki, *Ciućki*, wś, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. i gm. Brahin, przy gośc. z Brahina do Mołożan, odl. o 86 w. od Rzeczycy, ma 21 osad; grunta dobre, urodzajne. *A. Jel.*

Tiutki, wś, pow. winnicki, par. praw. Skurzyńce, kat. Winnica, ma 42 osad, 414 mk., 624 dzies. ziemi. Dobra kor.; w 1615 r. należała do ststwa bracławskiego i była w posesyi Iwana Czerlinkowskiego, sędziego bracławskiego. „Pańszczyzna i kury tylko z tej wsi należą, z młynem i karczmą“. Prowentu czyniła 30 fl. 28 gr., od czego przychodziło kwarty 6 fl. 5 gr. W 1629 r. była w posesyi Sylwestra Czerlinkowskiego, pisarza ziemskiego bracławskiego i czyniła 144 fl. (Jabłonowski, Lustracye, 71, 187). W 1819 r. nadana na 12 lat bez opłaty kwarty gen. Karolowi Dejunkierowi, a przez niego odstąpiona Janowi Szumowieckiemu. *Dr. M.*

Tiutków, wś, pow. trembowelski, 12 klm. na zach. od Trembowli (sąd pow.), 8 klm. na płd.-zach. od urz. pocz. w Strusowie. Na płn. leżą Rozdwiany, na wsch. Zubów, na płd. Darachów, na zach. Sokolniki (pow. podhajecki). Ze wsch. strony obszaru płynie potok Tiucha i wpada za obrębem wsi do praw. dopł. Seretu. Zabudowania leżą w dolinie Tiuchy. Własn. większa (hr. Włodzimierza Baworowskiego) ma roli or. 161, łąk i ogr. 5, past. 102 mr.; wł. mn. roli or. 666, łąk i ogr. 68, past. 128 mr. W r. 1880 było 157 dm., 912 mk. w gm., 3 dm., 15 mk. na obsz. dwor. (724 rz.-kat., 135 gr.-kat., 68 izr.; 819 Polaków, 103 Rusinów). Par. rz.-katol. w Strusowie, gr.-kat. w Darachowie. We wsi szkoła etat. 1-klas. *Lu. Dz.*

Tiutkiewicze, wś, pow. rówieński, par. praw. Równe (o 2 w.), nadana w 1548 r. przez Beatę z Kościeleckich ks. Ostrogską kościołowi w Równie (ob. t. IX, 718).

Tiutkowszczyzna, opustoszała osada we włość. iwankowskiej, na lew. brzegu Teterowa, t. j. w dzisiejszym pow. radomyskim, na zach. od Iwankowa.

Tiwarynicze (1583 r.), *Tyrawince* (1545 r.), *Tryjewince*, opustoszałe sioło we włości kuźmińskiej, t. j. w dzisiejszym pow. starokonstantynowskim. Podług rew. zamku krzemienieckiego z 1545 r. wś bojarska Tyrawińce należy do Krasiłowa, darowanego przez Zygmunta Starego ks. Konstantemu Ostrogskiemu (Jabłonowski, Rewizye, 106). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należała do Kuźmina ks. wojewody kijowskiego, który płacił od 3 dym., 3 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 147).

Tiwun Kurhan, mogiła na gruntach mka Borodzianka, w pow. kijowskim.

Tizsite, ob. *Cziczacice.*

Tjudjów (ob. t. III, str. 203), wś huculska, ob. *Tudjów.*

Tkacze 1.) zaśc., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra hr. Czapskich Łużki (o 7 w.), o 42 w. od Dzisny, ma 3 dm., 39 mk. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.). 2.) **T.**, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Lipniszki (o 5 w.), okr. wiejski Zabłoć, o 55 w. od Oszmiany a 26 w. od Dziewieniszek, ma 5 dm., 79 mk. katol. (w 1865 r. 31 dusz rewiz.; należała do dóbr Poczerń Eliaszewiczów). 3.) **T.**, wś, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Bajki, o 14 w. od Prużany. 4.) **T.**, wś nad rzką Dublenczyk, lew. dopł. Isłoczy, pow. miński, w 2 okr. pol. Raków (o 20 w.), gm. Iwieniec (o 4 w.), o 55 w. od Mińska a 34 w. od st. dr. żel. Zasław, ma 5 osad; miejscowość mocno falista, dość leśna. Wnosząc z nazwy musiała to być niegdyś osada tkaczów. *J. Krz.—A. Jel.*

Tkaczew, fol, majorat rząd., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Solca Wielka, odl. 4 w. od Łęczycy, ma 6 dm., 102 mk.; os. 1 dm., 2 mk. mieści urząd gminy. W 1827 r. było 4 dm., 62 mk. Folw. ten powstał w czasach późniejszych, zapewne na obszarze dóbr kościelnych Solca. Spisy pobor. z XVI w. i Lib. Ben. Łaskiego nie wymieniają tej osady. Por. *Tkaczewska Góra.* Dobra T. nadane zostały w r. 1837 jako majorat generałowi Pęcherzewskiemu. Wydzielone były z dóbr rządowych Krzepocin. W skład majoratu wchodziły folwarki: T. rozl. 358 mr., Lubień 383 mr., Dzierzbiętów 406 mr., Solca Mała 235 mr., Wilczkowice 555 mr., os. młyn. Krzemień 80 mr., folusz Linda 30 mr. i lasy Krzemień zwane 1003 mr., ogółem mr. 3050. Do dóbr tych należały wsi: Lubień os. 25, mr. 501; wś Solca Mała os. 23, mr. 501, wś Dzierzbiętów os. 23, mr. 445; wś Wilczkowice os. 53, mr. 1216; wś Skromnica os.

25, mr. 353. Tkaczew gmina należy do sądu gm. okr. IV w Parzęczewie, st. p. w Ozorkowie. Gmina ma 18467 mr. obszaru i 6625 mk.; z pomiędzy zapisanych do ksiąg stałych jest 51 prot., 53 żyd.; przytem 898 zapisanych do ksiąg nie mieszka w gminie. W skład gm. wchodzi 39 wsi i osad włośc. i 53 folw. i osad dworskich. *Br. Ch.*

Tkaczewa Góra, wzgórze na obszarze wsi Podhorce, w pow. kijowskim.

Tkaczewo, wś nad rzką Jelnianką, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Stefanpol (o $4^1/_2$ w.), okr. wiejski i dobra Jakowieckich Jelno, o 18 w. od Dzisny, ma 5 dm., 60 mk. prawosł. (w 1865 r. 22 dusz rewiz.).

Tkaczewska Góra, w spisie z r. 1827 *Tkaczewska Wola*, kol. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. Chociszew, paraf.. Parzęczew, odl. od Łęczycy 19 w.; ma 48 dm., 365 mk.; os. 1 dm. W r. 1827 było 50 dm., 316 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Krzepocin.

Tkaczewszczyzna, fol., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Prozoroki, okr. wiejski Sanniki, o 36 w. od Dzisny, 1 dm., 6 mk.; w 1865 r. własność Wasilewskich.

Tkaczowe Błoto, uroczysko, w pow. mińskim, w obrębie gm. Zasław. *A. Jel.*

Tkaczy, własność ziemska, pow. borysowski, w 2 okr. pol., gm. i par. katol. Łohojsk, o 61 w. od Borysowa, ma około 3 włók. Od 1848 r. należy do Dobrowolskich. *A. Jel.*

Tleń 1.) niem. *Klingermuehle*, dawniej *Klinger*, młyn nad ujściem Prusiny do Czarnej Wody, pow. świecki, st. p. i paraf. kat. Osie; 1868 r. 10 bud., 3 dm., 32 mk., 10 kat., 22 ew. W dok. zachodzi ta os. pod różnemi nazwami: 1415 *Imschen*, 1565 *Thlieni*, 1649 *Tlein*, 1669 *Klen*, 1682 *Klein Młyn*. Za czasów krzyżackich należał T. do komturstwa świeckiego. Rej. czynsz. z r. 1415 opiewają, że czynszował 5 łasztów żyta (ob. Ein. Pomm. Herzogthum v. Wegner, II, 75). Tędy szła droga z Świecia na Osie i Śliwice do Pomeranii. Młyn należał do zamku świeckiego (o 4 mile). R. 1565 miał 2 koła i tartak i czynszował 12 czerw. zł., czyli 31 grzyw. i 4 gr. pr. Młynarz zamienił kawał puszczy leśnej na rolę orną i czynszował od łąk i jeziora 2 grz. R. 1649 pobierał proboszcz osiecki ztąd 1 kor. żyta. W wojnach szwedzkich uległ młyn zniszczeniu i jeszcze r. 1669 był pusty. R. 1675 atoli napotykamy tu 5 mk., a r. 1682 wynosiła sympla 15 gr. R. 1773, po okupacyi pruskiej, zawiera 1 włókę gburską, 2 dymy i 11 ew. mk. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 224). 2.) **T.** *Mały*, niem. *Klein Klinger* al. *Klingerberge* al. *Klinger*, kol., tamże, powstała na wykarczowanem polu; 61 mr., 7 bud., 2 dm., 13 mk. ew. *Ks. Fr.*

Tlutschau, pow. wejherowski, ob. *Tłuczewo*.

Tłockie Holendry, urzęd. *Tloker Hauland*, pow. babimoski, o $3^1/_2$ klm. na płn.-wsch. od Wolsztyna i ku zach. od Rostarzewa, śród lasów; par., poczta i st. dr. żel. w Wolsztynie; 20 dm., 224 mk. (48 kat., 176 prot.) i 264 ha (154 roli, 90 lasu). Istniały już w drugiej połowie XVIII w., należały do Gajewskich, dziedziców Wolsztyna. *E. Cal.*

Tłoczewka, strumień, w pow. mazowieckim, uchodzi do Dzieży na obszarze wsi Skłody Borowe.

Tłoczewo, wś nad rzką Tłoczewką, pow. mazowiecki, gm. i par. Piekuty. Mieszka tu drobna szlachta. Jest to stara osada w obrębie dawnej ziemi bielskiej. W 1827 r. było 19 dm., 119 mk.

Tłoczyna (946 mt. npm.), lesisty szczyt na granicy pow. bohorodczańskiego i kałuskiego, w dziale skolsko-delatyńskim Beskidu, zwanego tu Turawami. Płd.-wsch. zbocza T. opadają ku Złotej Bystrzycy i Porohom. Na płn.-wsch. szczyt Turawa (940 mt.), na płd.-zach. grzbiet Hrynków (1250 mt.). Na płn. stokach T. tryska pot. Czerbul, dopł. Łomnicy, ku zach. płyną liczne strugi do Złotej Bystrzycy. Główny szczyt utworzony przez piaskowiec bryłowy (kreda i starszy trzeciorzęd), podczas gdy na odgałęzieniach opadających ku Bystrzycy występuje już piaskowiec płytowy wieku kredowego a zbocza odgałęzień nad samą rzeką utworzone są przez warstwy ropianieckie. Po drugiej stronie erozyjnej poprzecznej doliny Bystrzycy spotykamy się z takiem samem następstwem warstw (Dunikowski: Atl. geol. Gal., zesz. IV).

Tłoka 1.) przedmieście Kałusza. 2.) **T.**, fol. w Pererowie, pow. kołomyjski. 3.) **T.**, karczma w Niżankowicach, pow. przemyski.

Tłoka 1.) łąka podmokła we wsi Horodyszcze, pow. samborskim. 2.) **T.**, błotniste pastwisko na obszarze wsi Horucko, w pow. drohobyckim. 3.) **T.**, podmokłe pastwisko około wsi Lityni, w pow. drohobyckim. 4.) **T.**, pastwisko we wsi Oźmina, w pow. samborskim. 5.) **T.**, łąki mokre na obszarze wsi Koniów, w pow. staromiejskim, nad pot. Koniówką.

Tłoki, wólka we wsi Siedliska, pow. grybowski.

Tłoki, *Tłoky* r. 1393, *Tłock* 1397, wś, dwór i folw., w pow. babimoskim, na płd.-zach. od Rostarzewa i ku wsch. od Wolsztyna (par., poczta i st. dr. żel.). Pierwszym, znanym dziedzicem T. i sąsiedniego Karpicka był Pielgrzym Karpicki, który te włości zastawił klasztorowi paradyskiemu za 300 grzyw. Syn jego Grzymisław, mając nadane od króla Władysława wś Chociszewo (Godziszewo),

oddał ją klasztorowi w zamian za zastawione mu Karpisko i Tłoki. Czynność tę zatwierdził król w Inowłodzi dnia 14 stycznia 1393 r., a w cztery lata potem poświadczyli ją bracia Grzymisław i Mikołaj z sąsiedniego Komorowa (Kod. Wielkop.). Około r. 1564 bisk. pozn. pobierał fertony z 15 łan. os. na T. po 8 gr.; w r. 1580 było 13 łan. os., 4 zagr., 1 kom.; przy schyłku zeszłego wieku należały T. do Gajewskich. Wś ma 57 dm., 361 mk. katol. i 252 ha (214 roli, 3 łąk, 20 lasu). Dwór ma 8 dym., 159 mk. katol. i 455 ha (278 roli, 173 lasu); tucz bydła; właścicielem jest Stefan Gajewski. Folwark, zwany Nowe Tłoki, wchodzi w skład okr. dwor. Widzim; ma 3 dm. i 75 mk. *E. Cal.*

Tłokinia, wś, kol. i fol., *T. Mała* i *T. Nowa*, kol., pow. kaliski, gm. Opatówek, par. Tłokinia, odl. 7 w. od Kalisza, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową. Wś ma 11 dm., 82 mk.; fol. 8 dm., 59 mk.; os. prob. 2 dm. T. Mała, kol., ma 32 dm., 244 mk.; T. Nowa al. Kozianów 9 dm., 145 mk. Ogółem jest 62 dm., 531 mk. Ludność trudni się wyrobem płótna, którego wartość wynosi rocznie do 50000 rs. Przemysł ten przynieśli tu osadnicy, Czesi i Niemcy. W 1827 r. było 42 dm., 378 mk. Fol. T. z attyn. Wygoda w r. 1876 rozl. mr. 866: gr. or. i ogr. mr. 614, łąk mr. 25, past. mr. 127, lasu mr. 60, nieuż. mr. 40; bud. mur. 12, z drzewa 4; płodozm. 7-pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Do dóbr należały poprzednio: wś T. os. 56, mr. 263; wś Zmyślanka os. 11, mr. 57; wś Kolonia Wielka os. 94, mr. 605; wś Kol. Mała os. 32, mr. 188; wś Kol. Nowa os. 9, mr. 65. Jestto dawna wieś królewska. Przemysław I wystawia tu 1 sierp. 1284 przywilej, potwierdzający wszystkie prawa i nadania arcybiskupów gnieźn. i pozwalający arcyb. Jakubowi Swince mieć własną monetę w Żninie i kasztelanii lędzkiej (Kod. Wielk., I, 502). Istniał tu już wtedy kościół paraf., któremu ks. Przemysław nadał 7 łanów w Szreminie, przyległym do Tykadłowa. W r. 1443 Jan Lutek z Brzezia, kanon. gnieźn., ustępuje pleb. z Tłokini Matatyaszowi, kanon. pozn., dziesięcinę ze wsi Kościanki (w par. Godynice), jako zwrot pożyczonych 7 grzyw. Arcyb. Jan Łaski wcielił probostwo tutejsze do prepozytury kollegiaty kaliskiej. Na początku XVI w. T. jest wsią królewską, w zastawie Kobylińskiego, ma kościół par. p. w. św. Jakuba i szkołę. Do proboszcza należały trzy łany przy folwarku pańskim, trzy ogrody. Dziesięciny pobierał w T. od łanów fol. i pustych a z osiadłych dawali kmiecie po 2 miary pszenicy, trzy owsa i tyleż żyta i po 5 gr. bez 2 trojaków. Stanisław Karnkowski, arcyb., wcielił to probostwo do kolegium wikaryuszów kolegiaty kaliskiej na koszta wspólnego stolu. Wikaryusze odbudowali tu w końcu XVII w. obecny kościół a odrestaurował go w r. 1740 Mniszech, marsz. nadworny, dzierżawca dóbr T. (Łaski, L. B., II, 66 i przypisy wydawcy). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 Rafał z Leszna płacił tu od 43 łan. ($6^3/_4$ pustych), 4 zagr., 1 kom., 1 rybaka (Pawiński, Wielkp., I, 131). T. par., dek. kaliski, 2040 dusz. *Br. Ch.*

Tłoków, pow. reszelski, ob. *Lockau* i *Modlainen.*

Tłomakowa Wola, wś i fol. nad odnogą rz. Prosny, pow. turecki, gm. Goszczanów, par. Chlewo, odl. 27 w. od Turka. Wś z przys. Białas ma 9 dm., 79 mk.; fol. ma 5 dm., 45 mk. W r. 1579 Jakub Laskowski płaci tu od $7^1/_2$ łan., 4 ogrod., 1 komor., 1 rzem. (Pawiński, Wielkp., I, 111). W ostatnich czasach należała do Żychlińskich.

Tłubice, wś nad rzką Sierpienicą, pow. płocki, gm. Żągoty, par. Bonisław, odl. o 22 w. od Płocka, ma 9 dm., 173 mk. W 1827 r. 16 dm., 122 mk. W r. 1886 fol. T. rozl. mr. 724: gr. or. i ogr. mr. 534, łąk mr. 68, past. mr. 49, lasu mr. 58, nieuż. mr. 15; bud. mur. 6, z drzewa 10; płodozm. 13-pol., las nieurządzony. Wś T. os. 25, mr. 103. *A. Pal.*

Tłuchówko, wś i fol. nad rz. Skrwą, pow. lipnowski, gm. i par. Tłuchowo, odl. o 21 w. od Lipna, ma młyn wodny, 16 dm., 263 mk. W 1827 r. 19 dm., 169 mk. Dobra T. składały się w 1884 r. z fol. T., Tłuchowo A. i Jeżewo, rozl. mr. 869: gr. or. i ogr. mr. 486, łąk mr. 67, past. mr. 51, lasu mr. 242, nieuż. mr. 23; bud. mur. 2, drewn. 11; las nieurządzony, pokłady torfu. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 26, mr. 96; wś Jeżewo os. 7, mr. 8; wś Michałkowo os. 6, mr. 222; wś Maryanki os. 7, mr. 197. W r. 1789 właściciel Michał Czarnomski.

Tłuchowo, wś, *T. Rumunki*, fol., *T. Jeżewo*, wś, i *T. Poświętne*, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Tłuchowo, odl. 25 w. od Lipna, posiada kościół par. drewniany (we wsi T. Jeżewo), kaplicę drewn. (T. Poświętne), szkołę początkową, urząd gmin., karczmę, 4 jarmarki do roku. Wś T. ma 38 dm., 448 mk., 559 mr.; T. Rumunki 3 dm., 23 mk., 52 mr.; T. Jeżewo 6 dm., 94 mk., 125 mr.; T. Poświętne 3 dm., 28 mk., 95 mr. W 1827 r. było 33 dm., 301 mk. Wspominane w dok. z r. 1364 (Kod. pol. Muczk. Rzysz., I, 226). W r. 1564 siedzi tu czterech właścicieli: Jan Turski zwany Bębenek, płacił 3 gr. z $^1/_4$ łan.; Andrzej Trzcieński miał kmiecia na $^1/_2$ łanie i płacił 11 gr.; Marek Gotarski od $^1/_2$ łanu i Michał Snitkowski od pół łanu (Pawiń., Wielkop., I, 271). W r. 1789 siedzą tu Tłuchowscy i Wolscy. Probostwo posiada Dzięgielewski. W r. 1826

także częściowi właściciele. Mają tu cztery gorzelnie i sześć karczem. Kościół, p. wez. Wniebowzięcia P. Maryi, niewiadomej erekcyi. Parafia istniała już w r. 1564. W r. 1637 stanął nawy kościół z drzewa. Odbudowany na nowo w r. 1826, spłonął w 1881 r. Zapewne już został wzniesiony na nowo. Fol. T. Poświętne stanowił własność dziekana dobrzyńskiego. Jeden z nich ks. Rościszewski wzniósł tu w r. 1823 kaplicę drewnianą. Odpusty w T. ściągały pobożnych z dalszych okolic. T. par., dek. lipnowski, 3704 dusz. T. gmina należy do sądu gm. V okr., ma 8785 mr., 756 dm., 2983 mk. (770 prot., 81 żyd.). Z zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 26% nieobecnych. W skład gm. wchodzą: Jasień, wś i rum., Julkowo, Kłobukowo, wś i rum., Kamień-Kotowy, Kamień-Kmieci, Liszcze, Maryanki, Michałkowo, Obręb-Duży, O.-Mały, Sulkowo, Tłuchowo, wś i rum., T.-Poświętne, T.-Jeżewo, Tłuchówko, Turza-Wilcza, wś i rum. *Br. Ch.*

Tłuczań *Górny* i *Dolny*, dwie wsi w pow. wadowickim, odl. 10 klm. na płn.-wsch. od Wadowic. T. Górny, wzn. 250 mt. (kościół), liczył 1880 r. 103 dm., 536 mk. Polaków (obszar dworski 2 dm., 17 mk.). Pod względem wyznania było 501 rz.-kat. i 18 izr. T. Dolny, na zach. od Górnego, liczył 88 dm. i 497 mk. (obsz. dwor. 1 dm. i 6 mk.). W r. 1872 obszar wsi wynosił 1746 mr. (dolno-austr.), w tem 806 mr. większej własn. (295 mr. roli, 42 łąk i ogr., 15 past. i 454 lasów) i 942 mr. mniejszej własności (773 mr. roli, 60 łąk i ogr., 102 past. i 7 mr. lasu). Kościół par. istnieje w T. Górnym. Podług prof. J. Łepkowskiego (Rocznik Towarz. krak., t. XXVIII, r. 1861) budowla ta ma wszystkie motywy budownictwa drewnianych świątyń XVI w. Z epigrafów dochowanych dowiadujemy się, że w r. 1618 Wacław Mażdłowski, proboszcz, odnawiał kościół a malowania wykonywał Jan Charmelski. W kościele przechowały się nagrobki Krzysztofa z Żydowa Żydowskiego i Zygmunta z Żegociny i Poremby Porembskiego, obu zatorskich i oświecimskich chorążych r. 1660. W zakrystyi znajduje się epitaf Aleksandra Porembskiego († 1618) i portret Szymona Starowiejskiego († 1771 r.). W tej wsi jest jeszcze drugi kościołek drewniany, który wystawił w r. 1663 Jan Zdziewojski, proboszcz tłuczański, i Franciszek Biberstein Starowiejski. Przy ołtarzu jest tu portret Jana Zdziewojskiego, fundatora, a na środku kościołka grób, w którym spoczywa Józef Paprocki, chorąży podlaski, dziedzic pobliskiej Kosowej († 1759). Do parafii (dek. wadowicki) należą: T. Dolny i Górny, Kosowa i Chrząstowice. Szkoła ludowa znajduje się w T. Dolnym. Za Długosza (L. B., II, 233) był T. własnością Jana Strzeszkowskiego a kmiecie płacili dziesięciny scholastykowi krakow.; prócz tego należały do plebanii grunta i pięć stawów a każdy kmieć dawał miarę pszenicy i owsa. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 98) pani Porembska płaciła od $5^3/_4$ łan. km., 4 zagr. z rolą, 4 komor. z bydłem i 1 rzemieślnika. Wś T. pojawia się w dokum. z 13 maja 1400 r., w którym król czeski Wacław potwierdza zapis 5000 grzywien groszy praskich uczyniony przez Jana (II), księcia oświecimskiego, żonie Jadwidze a zabezpieczony na T. i innych miejscowościach, jak zamek Wołek (dziś nieistniejący) i miastach: Zator (Newenstat), Wadowice (Frawenstat), mkiem Trzyewogicz (?) i wsiami: Spytkowice (Spikowicz), Brattmannsdorf, Kcymanndorf, Gierałtowice (Geraltsdorf), Peterswalt, Przewóz (Flosswicz), Hecznarowice (Hartmannsdorf), Podolsze (Podolcze), Wiglowice (Beigelsdorf), Bachowice (Bachwicz), Jaroszowicze (Jaressewicz), Zakrzów i Zorzów (ob. Gruenhagen u. Markgraf, Lehns u. Besitzurkunden Schlesiens, II Th., str. 579). Utworzenie parafii w T. Dolnym przypada na r. 1353; erekcyi dokonał bisk. krak. Bodzanta, na prośbę Dersława, miecznika krak., przyłączając do parafii kmieci z Tłuczania, Kosowej, Chrząstowic. Przytem darowuje Dersław kościołowi jeden łan wolny, sadzawkę, karczmę, grunta orne w Chrząstowicach, łąki i pastwiska, ogród koło plebanii, dziesięcinę od siebie i kmieci swoich a to z T., Kosowy, Chrząstowic, Brodły, Stogniewic i Łętkowic (Piekosiński: Kod. Małop., II, 278). *W. H.*

Tłuczewo, niem. *Klutschau*, wś z woln. sołectwem, wyb., młynem i tartakiem, na Kaszubach, nad rz. Łebą, pow. wejherowski, st. p. i paraf. kat. Strzepcz, o 4 mile od Wejherowa, 771 ha (362 roli orn., 40 łąk, 110 lasu), 23 dm., 31 dym., 177 mk., 115 kat., 62 ew. T. leży w płd.-zach. części powiatu, pierwotnie należało do kaszt. chmielnieńskiej, za czasów krzyżackich zaś do wójtowstwa mirachowskiego. Wizyta Szaniawskiego z 1710 r. pisze: T. praedium siliginis modios 3 et avenae 3 (str. 27). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 donosi, że T. cum Kobelasz Zarzeczny liczyło 51 mk. kat. i 5 ew. (ob. str. 170). *Kś. Fr.*

Tłuczka, młyn w Rudzie Rożanieckiej, pow. cieszanowski.

Tłucznice Karniewo, wś i fol., pow. makowski, gm. i par. Karniewo. Fol. ma 500 mr., wś 29 os., 87 mr. Wchodziły w skład dóbr Karniewo. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 11 dm., 100 mk.

Tłukawy, *Tłukavi* w r. 1372 i *Thlukavi*, wś i leśniczówka, pow. obornicki, o $2^1/_2$ klm.

ku płn. od Ryczywoła (Ritschenwalde, paraf. katol. i poczta); par. prot. Bukówiec (Gramsdorf), st. dr. żel. w Budzyniu o 11 klm.; mają 35 dm., 375 mk. (169 katol., 207 prot.) i 1281 ha (993 roli, 94 łąk, 30 lasu). Większą własność, obejmującą 144·48 ha, posiada Emil Busse; chów bydła holend. T. były królewszczyzną, wchodzącą w skład ststwa rogozińskiego, które w r. 1372 posiadali snać bracia Ostenowie, panowie Drzeńscy na Drzeniu (Drezdenko); w tym bowiem roku przebywając w Rogoźnie, potwierdzili przywilej króla Kazimierza na sołtystwo tłukawskie, które Nadziej, dziad Mikołaja i Obiecana, był niegdyś nabył za 20 grzyw. i które składało się z 4 łan. wolnych, karczmy i 2 zagród. Sołtysi pobierać mają trzeci denar od każdej sprawy sądzonej, tudzież posiadać jazy (grodzy) na pobliskiej Golnicy i barcie, które już dawno do nich należą; wolno im też polować na zające; konno służbę pełnić będą na koniu wartującym 2 grzyw.; za szkody i straty, jakie ztąd wynikną, odpowiadają nadawcy. Kmiecie winni dawać rocznie na św. Marcin czynszu 4 ćwiertnie żyta i dziesięcin 4 grosze, w dzień Wnieb. N. M. P. 2 kury, a na Wielkanoc pół kopy jaj; za 3 wielkie sądy, które zwykły odbywać się w miejscu, płacić będą 2 razy do roku po fertonie; sołtysi jeden tylko ferton płacić mają. Kmiecie 3 razy do roku radlić będą na obszarze dworskim i kosić siano. Zagrodnicy, którzy osiądą na T., płacić winni po 4 gr. rocznie (Kod. Wielkp., n. 1673). W r. 1580 trzymał tę wieś Krzysztofor Sokołowski; było tam 11 łan. os., 6 zagr. i 2 kołodziejów. Dalsze losy dzieliły T. ze ststwem rogozińskiem. *E. Cal.*

Tłukomy al. *Tłukom*, *Elsingen* po r. 1870, wś i dwór, pow. wyrzyski, o 6 klm. na płn.-wschód od Wysokiej (par. prot. i poczta), 10 klm. na zach.-płd. od Łobżenicy, nad jeziorkiem wzn. 102 mt. npm.; par. katol. Bługowo, st. dr. żel. w Krajence (Krojanke) o 12 klm. W r. 1578 należały T. do Tłukomskich: Jan posiadał 10 łan. os. i 4 zagr.; Stanisław 4 łany i 2 zagr. a Piotr 1 łan i 2 zagr.; r. 1618 było na całych T. 14 łan. os., 4 zagr. i wiatrak; przy schyłku zeszłego wieku dziedziczył T. z Czajczem Paweł Łakiński; w nowszych czasach siedzą tu różni Niemcy. Na obszarze T. wykopano popielnicę twarzową, tetradrachmę wyspy Thasos i zapinkę żelazną, obitą blaszkami złotemi (J. N. Sadowski). Po r. 1830 rozdzielono T. na Wielkie i Małe: a) *T. Wielkie*, *Gross Elsingen*, wś i dwór. Wś ma 19 dm., 180 mk. (114 katol., 66 prot.) i 222 ha (179 roli, 32 łąk). Dwór z cegielnią i Małemi Tłukomami tworzy okrąg dworski, mający 14 dm., 243 mk. (143 kat., 100 prot.) i 910 ha (640·35 roli, 97·45 łąk, 40·95 past., 99·92 lasu, 21·86 nieuż., 10·35 wody); czysty doch. gruntowy 12089 mrk; cegielnia, gorzelnia parowa; chów bydła; właścicielką jest fundacya brandenburska Neuzelle. b) *T. Małe*, *Klein-Elsingen*, folw., wchodzi w skład obszaru dwor. T. Wielkich. *E. Cal.*

Tłumacka Mogiła (334 mt. npm.), punkt tryang. Wzgórze dyluwialne nad Jackówką, o 3 klm. na płd.-wschód od Tłumacza. Por. *Munda*. *Tad. Wiśn.*

Tłumackie, przedmieście Tyśmienicy, pow. stanisławowski.

Tłumacz al. *Tłumacki* potok, prawy dopływ Dniestru, wypływa kilku strugami w Hostowie, w pow. tłumackim, zdąża krętym biegiem na płn. przez Tarnowicę Polną, Hryniowce i Kolińce do Tłumacza. Zboczywszy nieco na wschód płynie dalej ku płn.-płn.-zach. przez Pałahicze do Oleszowa, gdzie zwraca się nagle pod kątem prostym ku wsch. i przez Antonówkę zdąża do Dniestru, do którego uchodzi pod Niżniowem. Parę klm. poniżej Pałahicz spuszcza się w dolinę pot. Tłumackiego tor drogi żel. transwersalnej, prowadzącej tędy do Husiatyna. Po drodze przyjmuje potok T. liczne dopływy, z tych najważniejsze z lew. brzegu: potok od Krzywotuł Nowych, uchodzący pod Tarnowicą Polną, dalej pot. Ruda, uchodzący między Tarnowicą a Hryniowcami u stóp Krasnej góry, następnie w Kolińcach pot. Chrustów, pot. Ruda, płynący od Nadorożnej a uchodzący pod Tłumaczem, pot. Brzezina wpadający w samym Tłumaczu, wreszcie pot. Pod Kamieniem w Oleszowie; z praw. zaś brzegu uchodzą: pot. Dustrów, poniżej Tarnowicy Polnej, i Seletyn w Tłumaczu (tworzył tu dawniej staw tłumacki). Długość biegu 46 klm. Dolina pot. T. wznosi się pod Tarnowicą Polną do 271 mt. npm., przy ujściu zaś 191·5 mt., zniża się przeto na przestrzeni wynoszącej 25 klm. w linii powietrznej, a 46·6 w rzeczywistej długości, o 79·5 mt. Aż po Tłumacz płynie potok T. obszarem trzeciorzędnych iłów i piasków, dopiero poniżej Tłumacza odsłaniają się wzdłuż stromego praw. brzegu pokłady białej kredy z czarnymi krzemieniami (Turon?) i trzeciorzędne warstwy słodkowodne, Baranowskie, wyżej gipsy a wreszcie wapienie nadgipsowe, przykryte gliną wyżynową; pod samym Niżniowem wrzyna się dolina potoku tak głęboko, że prócz utworów cenomańskich odsłaniają się tu jeszcze wzdłuż obu brzegów wapienie górno-jurajskie, znane pod nazwą niżniowskich, u samej góry zaś występuje ciekawy utwór zwirów dyluwialnych. Na brzegu lewym pokazują się odsłonięcia dopiero poniżej Oleszowa, zresztą jest to dziedzina iłów i piasków trzeciorzędnych. Taki sam kontrast

przedstawia i konfiguracya obu brzegów, z których prawy (wschodni) stromy, lewy (zach.) wznosi się powoli. Potok Tłumacki należy do krainy leszcza (porów. Alth i Bieniasz: I Zesz. atl. geol. Gal., tekst i karty). *Tad. Wiśn.*

Tłumacz, po rus. *Tołmacz*, *Towmacz* 1.) miasto powiatowe we wsch. Galicyi, między 48°50′ a 48°53′ szer. płn. i 42°38′ a 42°43′ wsch. dług. od F., z urzęd. poczt., st. kol. i tel. Na płn.-wsch. leżą Pałahicze, na wschód Słobódka, na płd. Gruszka, Korolówka i Hryniowce, na płd.-zach. Kolińce, na płn.-zach. Nadorożna. Miasto leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem pot. Tłumackiego (praw. dopł. Dniestru). Wchodzi on tu od płd.-zach. z Koliniec, a płynie środkiem obszaru na płn.-wsch. do Słobódki. Płd. część obszaru przepływa pot. Gruszecki (praw. dopł. pot. Tłomackiego), część płn. zaś lewe dopływy pot. Tłumackiego: Chrustow (płynie wzdłuż granicy zach.), Ruda środkiem obszaru i Brzezina wzdłuż granicy wschod. Zabudowania miejskie leżą na lew. brz. pot. Tłumackiego, między pot. Rudą a Brzeziną. Wzn. obszaru sięga na płd.-wsch. (Mogiła Tłumacka) do 334 mt. Własn. więk. ma roli or. 870, łąk i ogr. 141, past. 14 mr.; wł. mn. roli or. 1731, łąk i ogr. 394, pastw. 141 mr. W r. 1880 było w T. i w osadach: Brzezina, Koropockie i Pilawszczyzna 538 dm., 4054 mk. w gm., a 124 dm., 1008 mk. na obsz. dwor. Tłumacza, Bortnik, Gruszki, Jackówki, Jezierzan, Łokutek, Nadorożnej, Słobódki i Brzeziny. Pod względem wyznania było 1382 rz.-kat., 1853 gr.-kat., 1795 izr., 32 innych wyzn.; 2144 Polaków, 2374 Rusinów, 424 Niemców. Par. rz.-kat. w miejscu, dek. stanisławowski. Do par. należą: Dolina, Gruszka, Hryniowce, Jackówka, Jezierzany, Kolińce, Korolówka, Łokutki, Nadorożna, Odaje (część Horyhladów), Okniany, Olesza, Pałahicze i Słobódka. Parafią założył Kazimierz W. w r. 1386. We Lwowie d. 17 paźdz. 1485 r. nadał Kazimierz Jagiellończyk kościołowi dworzysko, ogrody, łany, staw i dziesięciny i uwolnił dobra kościelne od ciężarów (Liske, A. G. i Z., t. IX, str. 125 nn.). Dzisiejszy kościół murowany, konsekrowany był w r. 1876 p. w. św. Anny. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. tłumacki, dyec. stanisławowska. Do parafii należą: Łokutki, Słobódka i Jackówka. Dekanat tłumacki gr.-kat. obejmuje parafie: Bortniki, Bratyszów, Delawa, Dolina, Gruszka, Hołosków, Hostów, Hryniowce, Jezierzany, Korolówka, Kutyska, Nadorożna, Okniany, Olesza, Ottynia, Pałahicze, Puźniki, Skopówka, Strupków, Targowica i Tłumacz. W mieście jest cerkiew p. w. św. Trójcy. Niegdyś był monaster bazylianów. Wspomina o nim „Rewizya Ihumeniw z r. 1724“. W r. 1744 monaster wcielono do kryłoskiego (Szematyzm prow. św. Spasytela czyna św. Wasylia, Lwów, 1867, str. 171). T. jest siedzibą urzędu powiat. i podatk., sądu pow., rady pow., rady szkolnej okręg., ma szkołę ludową 4-klas mieszaną. Przebywa też notaryusz, adwokat, 2 lekarzy, weterynarz i aptekarz. Fundusz ubogich, założony w r. 1857 przez kanonika lwowskiego ks. Ant. Lisickiego, ma 300 zł. majątku. W dziejach przemysłu Galicyi odegrała ważną rolę cukrownia, która tu istniała od r. 1839 do 1876. Założył ją Henryk hr. Dzieduszycki, właściciel klucza tłumackiego, na zachód od miasta, na rozległym płaskowzgórzu, bez wody. Pierwotny budynek przerobiono z gorzelni. Miano przerabiać około 100,000 korcy buraków metodą francuzką. Motorem był kierat konny, później zamieniony na prasy hydrauliczne. W r. 1840 pożar zniszczył fabrykę, przynosząc straty do 50000 złr. W r. 1841 odbudowano gmach w niezbyt stosownem miejscu i wprowadzono metodę sławnego podówczas Schuetzenbacha, polegającą na wyrobie cukru ze suszonych buraków. Fabryka miała być czynną przez rok cały. Dzieduszycki pozawierał kontrakty z właścicielami sąsiednich dóbr na lat 20. W promieniu 13 mil od Tłumacza powstało już w r. 1843 jedynaście suszarni. W r. 1843 i 1844 dostarczyły one 300,000 cetn. burakow. Z tej ilości buraków dobywano zaledwie 3000 cetn. cukru, a wielka część buraków się marnowała. Na wiosnę r. 1845 wydzierżawił hr. Dzieduszycki cukrownię Wertheimsteinowi, bankierowi wiedeńskiemu, z obowiązkiem łożenia na rozszerzenie fabryki. Przygnębiony kłopotami umiera Dzieduszycki w r. 1845, a wdowa wydzierżawia dobra tłumackie. Ruina majątku dokonała się rychło. W r. 1849 nabył klucz tłumacki na licytacyi Wertheimstein za 1,240,000 złr. Klucz ten składał się z 6000 mr. roli i 3000 mr. lasu, a obejmował mko T. z Nadorożną, i włości: Jackówkę, Łokutki, Słobódkę, Gruszkę, Bortniki, Jezierzany i Dolinę. Wertheimstein przebudował fabrykę i urządził na produkcyę 30,000 centn. cukru rafinowanego. W r. 1850 przedstawia nam fabryka świetny stan. Gmach sam ma 62 sążnie długości, o 2 piętrach na suterenach. W ciągu 24 godzin dwie baterye, każda o 6 żelaznych cylindrach, mogą przerobić 800 centn. buraków suszonych, a 4 do 5000 świeżych. Rafinerya może dostarczyć dziennie 1500 głów cukru. Ośm kotłów parowych o sile 500 koni, 2 kominy po 100 stóp, olbrzymie magazyny na buraki, olbrzymie 3 rezerwoary na melassę, kościopalnia, ściągająca kości z całego kraju, fabryka konstrukcyjna wyro-

bu maszyn i narzędzi. Budynki połączone ze sobą drewnianemi drogami, na stajni 120 koni. Fabryka maszyn rolniczych wyrabia najlepsze pługi, siewniki, młocarnie. Założono parowy wodociąg z sadzawki o 500 sążni odległej, wielką gorzelnię melasową o 10 kadziach zacierowych na 192 wiader zacieru, dwa podwójne aparaty Pistoriusza, jeden aparat rektyfikacyjny. Z gorzelnią połączono młyn parowy. Rozwinięto uprawę buraków na folwarkach tłumackich. Pobudowano gościńce, mosty, śluzy, osuszono moczary i zamieniono na łąki, otworzono kopalnie gipsu i wapna, eksploatacyę torfu. Dobrobyt całej okolicy zaczął się podnosić; tysiące rodzin znajdowało chleb i pracę. Urządzenie kosztowało milion złr., a od r. 1846 do 1851 wydano na produkta suszone i robociznę blisko dwa miliony złr. Do końca r. 1851 wyprodukowała fabryka z 252,000 cetn. suszonych buraków 43,000 ctn. rafinady. Eksport szerzył się na wschód i południe, na Bukowinę i do Mołdawii. Wertheimstein zabrnąwszy z nieodpowiedniemi środkami w olbrzymie przedsiębierstwo, w r. 1852 zbankrutował. Pełnomocnik jego wszedł w układy z kolońskiemi domami bankowemi, celem zawiązania spółki akcyjnej dla nabycia dóbr tłumackich i prowadzenia fabryki. Powstało ztąd „c.-kr. uprz. Towarzystwo akcyjne dla fabrykacyi cukru w Galicyi“, z kapitałem 4,000,000 złr. Towarzystwo to nabyło cukrownię i dobra tłumackie w lecie r. 1853 za 3,325,000 złr. Spółka przepłaciła majątek. Po zapłaceniu ceny kupna pozostało się kapitału 675,000 złr. na rozwinięcie i prowadzenie fabryki. Generalnym dyrektorem został pruski regierungsrath J. Bredt. Dalsze dzieje cukrowni tłumackiej rozpadają się na 3 okresy. Okres pierwszy od zawiązania się Towarzystwa aż do śmierci pierwszego dyrektora (1853 do 1860) skończył się stratą 315,000 złr. Ze śmiercią dyrektora Bredta nastąpił drugi okres, trwający od r. 1860 do 1865/6. Rada zawiadowcza czynności generalnego dyrektora rozdzieliła między fachowych dyrektorów. Usiłowano podnieść rentę z dóbr przez intensywne gospodarstwo i eksploatacyą węgla. Zniesiono przerób suszonych buraków. Mimo to upadek cukrowni był nieunikniony. W grudniu 1865 r. powzięto postanowienie likwidacyi towarzystwa. Rezultatem poprzedniego okresu była strata 952,000 złr. Wynik trzeciego okresu (do r. 1876) przedstawią się lepiej, bo strata wyniosła tylko 181,000 złr. Ponieważ na cukrownią i dobra nabywcy nie można było znaleźć, przeto zwinięto cukrownię i starano się sprzedać maszyny i zapasy osobno, a dobra osobno. Wiele maszyn wziął likwidator, dyrektor Bredt (brat zmarłego generalnego dyrektora) i założył fabrykę maszyn i aparatów gorzelnianych etc. w Ottynii, na czem stracił. Gdy postanowiono sprzedać dobra w drodze licytacyi, wtedy dyrektor Bredt złożył mandat swój jako likwidator, stanął do licytacyi i nabył dobra za 1,200,000 złr. Ponieważ zaś pretensye wierzycieli wynosiły 2,550,000 złr., przeto nie pokryto sumy 1,350,000 złr., na opłacenie których pozostały ruchomości, ocenione w księgach na 460,000 złotych reń. Mimo tych błędów cukrownia w czasie swego istnienia przyniosła w ciągu kilkudziesięciu lat okolicznym właścicielom i ludności roboczej znaczne korzyści. Cukrowni zawdzięcza dalsza okolica poprawę środków komunikacyjnych. Warsztaty tłumackie wprowadziły wiele wybornych narzędzi. Ztąd wychodził przykład systematycznej melioracyi ziemi, drenowania i hodowli bydła. (Szczegóły wzięte z pracy d-ra Tadeusza Rutowskiego „Przemysł cukrown. w Galicyi“, w „Roczniku statystyki przemysłu i handlu“, Rocznik I, zesz. II, Lwów 1885. Wiadomości o fabryce tej mieszczą: Gazeta Lwow. z r. 1844; Dodatek do Gaz. Lwow. z r. 1881, Nr. 25; Tygodnik roln.-przem., Lwów, 1844, Nr. 7; „Wiadomość o fabryce cukrowej w Tłumaczu“ p. Mysłowskiego, Lwów, 1844; „Sprawozdanie lwowskiej izby handl.-przemysł.). O czasie założenia miasta nie mamy pewnych wiadomości. Przywilej Władysława Jagiełły z r. 1403 mianując wójtem Guntera Gorstwicz, uposaża go dwoma łanami i tyluż łąkami, przeznacza mu szósty denar z czynszów miejskich, trzeci od kar i spraw zasądzonych, połowę dochodu z czynszów od jatek rzeźniczych. szewckich, piekarskich i innych, jako też z łaźni i młynów. W r. 1511 otrzymał T. przywilej na jarmark roczny (Rkp. Ossol., Nr. 2836, str. 220). W r. 1521 oznaczono granicę między T. i królewskiemi wsiami: Gruszką, Jezierną, Jezierzanami a Pałahiczami i t. d. (Metr. kor., lit. BB., fol. 381; An. 1521 do 1524). Lustracya z r. 1621 podaje tylko o T., „że miasto przez inkursye tatarskie ze wszystkiem spalone jest. Staw pod miastem czyni na rok zł. 100“. Również smutny stan skreśla lustracya z r. 1661: „Będąc zniszczone przez nieprzyjaciela, Węgrów i Kozaków, tak też i żołnierza koronnego, że po dziśdzień tylko trzej mieszczankowie zostawają, a ci żadnego prawa nie produkowali, twierdząc, że przez ucieczki różne pod teraźniejsze niebezpieczeństwa są zatracone. Mieszczanie żadnej przedtem powinności nie dawali, tylko powołowszczyznę siódmego roku. Dziesięciny owczej dwudziestą owcę w rok dawać powinni; dziesięciny pszczelnej dziesiąty pień, dziesięciny świnnej dwudziestą świnię co rok“.

Werdum podróżujący po Polsce w latach 1670—1672, wspomina o T. (nazywając go „Plomasz"), że jestto miasteczko z wałami z ziemi i palisadami na nich, ale wszystko w walącym się stanie (Liske, Cudzoz. w Polsce, str. 173). W r. 1686 założył tu Jan III obóz, przygotowując się na wyprawę wołoską, i tu odbył przegląd wojska, poczem przez Śniatyn ruszył na Bukowinę („Les anecdotes de Pologne", Amsterdam, 1699, t. II, 174). Za czasów Rzpltej należał T. do dóbr kor. ststwa tłumackiego, w ziemi halickiej. W lustracyi ststwa z r. 1765 (Rkp. Ossol., Nr. 1892, str. 36 nn.) czytamy: „Starostwo w posesyi JW. Eustachego Potockiego, generała artyleryi litewskiej, za intromisyą z r. 1740 vigore cesyi przez JW. Jerzego Potockiego, ststę grabowieckiego, ojca. Miasto Tłumacz: Osiadłości chrześcian ad praesens, inkludując i szlachtę, 102. Domów i domków żydow. 59. Importują intraty rocznej zł. 10,084. Ze spustu, stawów trzech na rok wypada zł. 944 gr. 7 den. 6. Ze spustu stawu dolińskiego na rok wypada zł. 533 gr. 10. Arendy miejskiej z porękawicznem na rok zł. 6220, które sumy do oryginalnej 10,084 wchodzą". W dalszym ciągu wymienione są wsie należące do starostwa: Gruszka i Nadorożna, Jezierzany, Dolina, Olesza, Bortniki, Kolence. Potem wykazana kwarta. „Jm. Pan Józef Janiszewski, ekonom tegoż ststwa, zaprzysiągł sumę intraty 27,794 zł. 26 gr. 11 den. Kwarty do skarbu J. Kr. Mości i Rzpltej złp. 6948 gr. 11 den. 11". Potem następuje lustracya wójtowstwa tłumackiego: „Wójtowstwo w posessyi JW. Eustachego i Maryanny de Kątskich Potockich, małżonków, vigore inskrypcyi cesyonalnej przez urodzoną Annę z Dybrowskich Niewęgłowską, podczaszynę nowogródzką, wdowę, przed aktami halickimi do ustąpienia prawa zeznanej. Osiadłości poddanych na wójtowstwie ad praesens 18. Importuje intraty rocznej złp. 442 gr. 18. Do wójtowstwa należy wś Słobódka, która importuje intratę zł. 188 gr. 28. Kwarta z wójtowstwa od intraty 631 zł. 16 gr. wynosi 157 zł. 26 gr". Starostwo zajęto w r. 1801, a w r. 1807 oddano dobra spadkobiercom Tadeusza hr. Dzieduszyckiego jako częściowy ekwiwalent za Kossów i inne dobra.

Tłumacki powiat (w atlasie Kummersberga karty: 40, 44, 45; szt. gen. Z. 9, C.: 32; Z. 10, C.: 31, 32 i Z. 11. C.: 31,32), leży między 48° 42′ a 49° 3′ płn. szer. i między 42° 22′ a 42° 55′ wsch. dłg. od F. Na zach. leżą pow. stanisławowski i nadworniański, na płd. nadworniański i kołomyjski, na wsch. horodeński i buczacki, na płn. buczacki. T. leży prawie w środku powiatu, trochę więcej na płn.-wsch. wysunięty. Najdalej od T. położone punkty są: płn. kraniec Dołhego (21 klm. na płn.-zachód), płd. kraniec Winogradu (25 klm. na płd.-zach.); najbliższe: wsch. kraniec Kutysk (10 klm. na płn.-wsch.). Płn.-wsch. część powiatu przepływa Dniestr, tworzący przeważnie granicę powiatu. Wchodzi on od zach. z Maryampola do Dołhego, płynie na płn.-wschód przez płn. część obszaru, potem na płd.-wsch. wzdłuż granicy powiatu, a mianowicie Dołhego a Uścia Zielonego, następnie skręca na płd. i płynie dalej wzdłuż granicy powiatu, między Bukowną a Łuką. Skręciwszy potem na płd.-wsch., wchodzi znowu w obręb powiatu, płynie przez Petryłów, Nowosiółkę, Niźniów, gdzie znowu dotyka do granicy, a skręciwszy na płd. oddziela w dalszym biegu Niźniów i Kutyska od Ostrej, wchodzi raz jeszcze w obręb powiatu do Horyhladów, tu zawraca podkową na płd. wygiętą na płn., płynie granicą powiatu, skręca na wsch., potem na płd., oddziela Delawę i Dolinę od Koropca, Ścianki i Kośmierzyna, poczem znowu przybiera wsch. kierunek i wchodzi na granicę pow. horodeńskiego a buczackiego. Do Dniestru wpadają w obrębie powiatu: od praw. boku: Korosilna, zasilona od lew. brzegu pot. Olszanickim; Tłumacz, Suchodół (wchodzi od płd. z Żywaczowa w pow. horodeńskim i płynie na płn. przez Oleszę, Dolinę, wzdłuż granicy Delawy od wsch. a Horyhladów od zach. i przez Delawę, gdzie ma ujście). Z lew. boku wpada do Dniestru Złota Lipa, tworząc granicę między Nowosiółką a Niźniowem. Płd.-zach. część powiatu leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Worony, praw. dopł. Bystrzycy Czarnej. Worona wchodzi do powiatu od płd. z Weleśnicy Dolnej, w pow. nadworniańskim, płynie w kierunku płn.-wsch. przez Winograd i Woronę, tu skręca na wsch. i wchodzi do Ottynii, gdzie przybrawszy płn. kierunek płynie przez Krasiłówkę, Słobódkę, Czarnołożce, Przeniczniki i Tyśmienicę, a ztąd w kierunku płn.-zach. przez Podpieczary do Podłuża (w pow. stanisławowskim). W obrębie powiatu wpadają do Worony od praw. brzegu: Weleśnica w Winogradzie; Stebnik (z pot. Krzywym od praw. brz.) w Woronie; t. zw Ottyński potok (nadpływający od płd. a powstający z potoków: Babianki, Opraszyny i innych); Kipiaczka na płn. granicy Czarnołoziec; pot. Mielnicki w Tyśmienicy. Od lew. brzegu wpadają do Worony: Rokitna w Woronie; pot. Poliński na płn. granicy Czarnołoziec; Strymba w Przenicznikach; Uniawa w Tyśmienicy; Studeniec w Podpieczarach. Płd.-wsch. granicy powiatu dotyka na przestrzeni 5 klm. pot. Czerniawa, dopł. Prutu, tworząc granicę między Bohorodyczynem i Puźnikami w pow. tłumackim, a między Żu-

kowem w pow. horodeńskim. Pow. tłumacki mając glebę nieprzepuszczalną, potrzebuje melioracyi gruntowych, a mianowicie robót osuszających, jednakże brak kapitałów i ciężkie położenie większych właścicieli nie pozwalają na przeprowadzenie tych robót. Oprócz dóbr tłumackich, w których orne pola i łąki w małej części meliorowano, na innych obszarach dworskich tylko w niektórych miejscach pokopano rowy. Najwięcej zabagnione grunta w powiecie ciągną się od mka Ottynii doliną Worony aż poniżej wsi Podpieczary (ob. Wiadomości stat. o stosun. krajow., Lwów, 1880, Rocznik V, zesz. II, str. 191). Powiat tłumacki zajmuje płn. krawędź Pokucia i stanowi płn.-zach. część wyżyny tłumacko-horodeńskiej. Wzn. dochodzi w stronie płd. (Puźniczka w Puźnikach) do 386 mt.; na płn. obniża się ku dolinie Dniestru (w Niźniowie do 192 mt.). Obszar powiatu obejmuje 889·512 klm. kw. Gmin katastralnych jest 52, administracyjnych 60, obszarów dwors. 57, a mianowicie w obrębie sądu powiat. tłumackiego miasteczka: Niźniów, Tłumacz i wsi: Antonówka, Bohorodyczyn, Bortniki, Bratyszów, Budzyń, Bukowna, Delawa, Dolina, Gruszka, Horyhlady, Hostów, Hryniowce, Jezierzany, Kolińce, Konstantynówka, Korolówka, Kutyska, Nadorożna, Nowosiółka, Okniany, Olesza, Oleszów, Ostrynia, Pałahicze, Petryłów, Przybyłów, Puźniki, Słobódka, Targowica, Tarnowica Polna; w obrębie sądu powiat. tyśmienickiego: mto Tyśmienica, mczko Ottynia i wsie: Babianka, Bratkowce, Chomiakówka, Czarnołośce, Dołhe, Grabicz, Jurkówka, Kłubowce, Krasiłówka, Krzywotuły Nowe i Stare, Ladzkie Szlacheckie, Markowce, Miłowanie, Odaje, Olszanica, Podpieczary, Pohonia, Przeniczniki, Roszniów, Słobódka, Strychańce, Uhorniki, Winograd, Worona i Zakrzewce. Obszar powiatu rozpada się na 50,920 ha 75 ar. roli, 12,798 ha 79 ar. łąk, 1067 ha 53 ar. ogrodów, 7065 ha 51 ar. pastwisk, 13,285 ha 9 ar. lasów, 86 ha 88 ar. jezior, moczarów i stawów, 3726 ha 16 ar. innych gruntów. Lasy: wysokopienne liściaste 4213·12 ha, niskopienne 12,041·57 ha, pastwisk z podrzędnem użytkowaniem drzewa 7980·38 ha. Gospodarstwo lasowe systematyczne obejmuje 3150·84 ha, nieurządzone 13,103·75 ha. W r. 1880 było w powiecie koni 8070, bydła rogatego 30,959, owiec 5543, kóz 12, świń 10,629, uli pszczół 1915. Na jeden klm. kw. wypada koni 9·07, bydła rogatego 34·82, owiec 6·23, kóz 0·01, świń 11·95, uli pszczół 2·14. Na 100 mieszkańców wypada koni 10·08, bydła rogatego 38·7, owiec 6·9, kóz 0·01, świń 13·28, uli pszczół 2·39. W r. 1880 było w powiecie 13,362 dm. i 80,027 mk., a mianowicie 7683 dm., 45,479 mk. w obrębie tłumackiego sądu pow., a 5679 dm., 34,548 mk. w obrębie sądu tyśmienickiego. Według płci było 40097 męż., 39,930 kob. Na 1 klm. kw. wypada 90 mk., na jednę gminę administr. 1262, na obszar dwor. 75. Wedle wyznania było: 58,773 gr.-kat., 12,122 rzym.-kat., 8419 izr., 713 in. wyzn. Na 1000 mk. było: 734·42 gr.-kat., 151·46 rzym.-kat., 105·21 izr., 8·91 in. wyzn. Języka polskiego używało 18,266, rusińskiego 58,184, niemieckiego 3541. Na 1000 mk. używało języka polskiego 228·3, rusińskiego 727·4, niemieckiego 44·3. Umiejących czytać i pisać było 2899 (1880 męż., 1019 kob.); umiejących tylko czytać 296 (189 męż., 107 kob.); nieumiejących ani czytać ani pisać 76,832 (38,028 męż., 38,804 kob.). Na 1000 męż. umie czytać i pisać 46·9; na 1000 kob. 25·5; tylko czytać 4·7 męż., 2·7 kob. Według sposobu zarobkowania na 100 mk. zajmuję się rolnictwem 68·48, górnictwem 0·09, przemysłem 6·24, handlem 4·03, przy komunikacyach ma zajęcie 0·24, na urzędników, duchownych, nauczycieli, ich rodzinę i służbę przypada 1·87, na adwokatów, notaryuszów, architektów, inżynierów i lekarzy 0·13, na właścicieli domów, rentierów i ich rodziny 0·22, na wyrobników, służbę dochodzącą i ludzi bez zatrudnienia 18·70. Śmiertelność na 1000 mk.: w 1878 r. 46·5; w 1880 r. 46·2; w 1881 r. 42·0; w 1882 r. 48·6; średnia 45·5; w 1885 r. 36·3 (Rocznik statystyki Galicyi, Lwów, 1887). Od 1 lipca 1888 r. tworzy powiat osobny okrąg szkolny, którego rada szkolna okręgowa ma siedzibę w Tłumaczu, a inspektor w Stanisławowie. Oprócz szkoły 4-klas. w T., istnieje 2-klas. etatowa w Tyśmienicy; szkół etat. 1-klas. jest 28 (Bohorodyczyn, Bortniki, Bratyszów, Czarnołośce, Delawa, Grabicz, Gruszka, Horyhlady, Hostów, Hryniowce, Jezierzany, Kolińce, Kutyska, Ladzkie Szlacheckie, Niźniów, Okniany, Oleszów, Olesza, Olszanica, Ostrynia, Ottynia, Pałahicze, Petryłów, Podpieczary, Roszniów, Strychańce, Tarnawica Polna, Uhorniki); filialnych 9 (Dolina, Korolówka, Krzywotuły, Markowce, Miłowanie, Nadorożna, Tyśmienica przedmieście, Worona i Winograd). Z językiem wykładowym polskim było w r. 1890 szkół 3, z jęz. rusińskim 28, z polskim i rusińskim 7. Dzieci obowiązanych do uczęszczania na naukę codzienną (od 6 do 12 lat wieku) było 9691; do uczęszczania na naukę dopełniającą (od 12 do 15 lat) 3355. Uczęszczających na naukę codzienną było 4751 (2857 chłopców, 1894 dziewcząt), na naukę dopełniającą 1081 (687 chłopców, 394 dziewcząt). Według stanu z d. 1 stycznia 1884 r. było w powiecie: kowali 21, nożownik i szlifierz 1, kotlarzy 2, mosiężnik 1, hamernia 1 (w Otty-

nii), odlewnia dzwonów 1 (w Tyśmienicy), fabryka maszyn i narzędzi rolniczych 1 (w Ottynii), kołodziejów 2, zegarmistrz 1, cegielnie 2, garncarzy 2, wapiarni 5, bednarzy 4, stolarzy 8, koszykarz 1, garbarzy 4, tkacz 1, powroźników 2, warsztatów sukna halinowego 2, krawców 21, kuśnierzy 45, szewców 58, kapelusznik i czapkarz 1, balwierzy 2, młynów amerykańskich 3 (w Chomiakówce, Nowosiółce i Tyśmienicy), młynów wodnych zwyczajnych 13, piekarzy 12, rzeźników i massarzy 52, gorzelń 3 (w Chomiakówce, Dolinie i Tyśmienicy), fabr. spirytusu 1 (w Tyśmienicy), fabr. wody sodowej 1, fabr. octu 1, olejarń 7, aptek 3 (w Ottynii, Tłumaczu i Tyśmienicy), fabr. mydła i świec 1, murarzy 2, cieśla 1, szklarzy 2, lakierników 2, kominiarz 1. Handlem cząstkowym towarami mieszanemi i żywnością trudniło się osób 352, oberży, domów gościnnych i t. p. było 8, szynków, kawiarń, restauracyi i t. p. 265. Kolej lwowsko-czerniowiecka przebiega płd.-zach. część powiatu. Wchodzi ona tu od płn.-zach. z Chryplina w pow. stanisławowskim, a przebiega w kierunku płd.-wschod. Tyśmienicę, Markowce, Ladzkie, Woronę, Ottynię (stacya) i wchodzi do Hołoskowa w pow. nadworniańskim. Płn. część powiatu przebiega kolej transwersalna. Wchodzi ona tu od zach. z pow. stanisławowskiego, idzie na wschód przez Tyśmienicę (stacya), Tłumacz, Pałahicze (stacya), a ztąd przez Dniestr do pow. buczackiego, do najbliższej tamże stacyi w Korościatynie. Gościniec stanisławowsko-buczacki idzie przez Tyśmienicę, Oleszów, Niźniów. Od tego gościńca wybiega w Kłubowcach droga na płd.-wsch. do Tłumacza i dalej do Jezierzan, zkąd znowu jedno ramię dąży na płd.-wsch. ku Horodence, a drugie na płd. ku Obertynowi. Kas pożycz. jest 37. *Lu. Dz.*

Tłumacz, potok, praw. dopł. Prutu, wypływa dwoma ramionami w lasach Majdanu Górn. (pow. nadworniański) i płynąc lesistą okolicą na płd.-zach. przez Kubajówkę, przechodzi w granice pow. kołomyjskiego, gdzie w Tłumaczyku, upłynąwszy 22·5 klm., uchodzi do Prutu. Tuż poniżej Kubajówki przyjmuje z praw. brzegu Tłumaczyk, a już w Tłumaczyku z tejże strony pot. Pasieczyszcze.

Tłumaczyk, potok, dopł. Tłumacza, wypływa między Majdanem Górnym a Krasną, na stokach dyluwialnego wzgórza Wyweczna (520 mt. npm.), zdąża, wijąc się, na wschód a później na płn.-wsch. i upłynąwszy 10 klm. uchodzi do Tłumacza. *Tad. Wiśn.*

Tłumaczyk al. *Tłumacz Leśny*, wś, pow. kołomyjski, 12 klm. na płn.-zach. od Kołomyi (sąd pow., urz. poczt., st. kol. i tel.). Na płn. leży Słobódka Leśna, na wsch. Rakowczyk, na płd.-wsch. i płd. Kniaźdwór, na zach. Iwanowce, na płn.-zach. Majdan (pow. nadworniański). Wś leży w dorzeczu Dunaju za pośrednictwem Prutu, który płynie wzdłuż granicy płd. i przyjmuje tu od lew. brzegu pot. Tłumaczyk. Na płn.-wsch. powstaje pot. Moczychwost, również lewy dopł. Prutu, i płynie na płd.-wsch. do Kniaźdworu. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Prutu i Tłumaczyka. Wznies. obszaru na granicy płn. 401 mt., w środku 340 mt., na płd.-wsch. 316 mt. Na płn. leży las Chorosna. Wł. więk. (rządowa) ma roli or. 15, łąk i ogr. 33, past. 764, lasu 841 mr.; wł. mn. roli or. 669, łąk i ogr. 611, past. 54 mr. W r. 1880 było 357 dm., 1765 mk. w gminie (1603 gr.-kat., 15 rz.-kat., 147 izr.; 1613 Rusinów, 2 Polaków, 149 Niemców). Par. rz.-kat. w Mariahilf, gr.-kat. w miejscu, dek. kołomyjski. Do par. należą Majdan Graniczny i Iwanowce. We wsi jest cerkiew p. w. św. Trójcy, szkoła etat. z językiem wykładowym rusińskim i kasa pożycz. gm. z kapit. 286 złr. Około r. 1650 założono w T. monaster bazyliański, o którym pisze książka „Nebo nowoje“, 1665: „Niedaleko miasta Kołomyi była dawniej puszcza. Raz zasnął pewien pielgrzym w tym lesie, a we śnie otrzymał rozkaz założenia cerkwi na cześć Bogarodzicy. Pielgrzym ściął drzewo dębowe, pod którem usnął, i postawił cerkiew. A jakkolwiek ją później Tatarzy zburzyli, postawiono nową a przy niej znajduje się monastyr, nazwany Tłumaczykiem (Tołmaczykom).“ Za czasów Rzpltej wś należała do dóbr kor. klucza kniaźdworskiego, dóbr nadworniańskich. *Lu. Dz.*

Tłumy, os. młyn. nad rz. Pilicą, pow. rawski, gm. i par. Rzeczyca, 1 dm., 21 mr. W 1827 r. 1 dm., 3 mk. Należała do dóbr Grotowice.

Tłuściec 1.) wś i os., pow. radzyński, gm. Tłuściec, par. Międzyrzec (odl. 32 w.), ma urząd gm., 64 dm., 407 mk., 1149 mr.; os. ma 1 dm., 3 mk., 248 mr. W 1827 r. 73 dm., 390 mk. T., gmina graniczy z gm. Misie, Zahajki, Szóstka, Żerocin i Kąkolownica, ma 19,900 mr., 4163 mk. (2749 praw., 1440 rz.-kat. i 39 żyd.); sąd gm. okr. 1 w Stołpnie o 12 w., st. poczt. Międzyrzec. W skład gminy wchodzą: Długołęka, Galasy, Koszeliki, Kożuszki, Krzewica, Krzymoszyce, Krzymowska-Wólka, Łuby, Łuniew, Łukowisko, Manie, Przyłuki, Rogoźnica, Tłuściec, Zasiadki, Zawiersze, Żabce i Żarki. 2.) **T.**, ob. *Tłuszcz.*

Tłuste 1.) wś przy ujściu rz. Mrowy al. Kur do Rokitnicy, pow. błoński, gm. Grodzisk, par. Żukowo, ma 12 os., 74 mk., 116 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Chrzanów i Kołodzienko. W 1827 r. 10 dm., 74 mk., par. Grodzisk. 2.) **T.**, pow. kolneński, ob. *Konopki T.*

Tłuste 1.) miasto, w pow. zaleszczyckim, pod 48° 51′ płn. szer. a 43° 25′ wsch. dłg. od

F., 25 klm. na płn. od Zaleszczyk, z sądem powiat. i urz. pocz. i tel. w miejscu. Na wsch. leżą Lisowce, na płd. Tłuste (wś) i Rożanówka, na zach. Angelówka, na płn. Antonów i Świdowa (obie w pow. czortkowskim). Miasto leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Dupy, praw. dopł. Seretu. Potok ten wchodzi od płn. ze Świdowej i płynie na płd. do wsi Tłuste, zabierając w obrębie msta od praw. brzegu strugę Antonówkę. Zabudowania miejskie leżą w dolinie Dupy. Własność więk. (ks. Kaliksta Ponińskiego) ma roli or. 734, łąk i ogr. 46, past. 25 mr.; wł. mn. roli or. 1203, łąk i ogr. 99, past. 1 mr. W r. 1880 było 365 dm., 3199 mk. w gm.; 11 dm., 78 mk. na obsz. dwor. (363 rz.-kat., 697 gr.-kat., 2217 izr.; 2425 Polaków, 695 Rusinów, 142 Niemców). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. jazłowiecki. Parafię fundowała w r. 1717 Joanna z Karczewskich Łosiowa, wdowa po Wojciechu z Grotkowa Łosiu, miecznik sanockim. Do par. należą: Angelówka, Antonów, Berestek, Chartanowce, Hińkowce, Hołowczyńce, Karolówka, Lisowce, Muszkarów, Myszków, Oleksińce, Różanówka, Świdowa, Szerszeniowce, Szypowce, Teklówka, Tłuste wieś i Worwolińce. Kościół mur., konsekrowany w r. 1871 p. w. św. Trójcy. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. zaleszczycki. Do par. należą: Hołowczyńce, Karolówka, Różanówka i Angelówka. Cerkiew p. w. św. Michała, szkoła etat. 2-klasowa, kasa pożycz. z kapit. 3313 złr. Marcin Chodorowski, dziedzic miasta, otrzymał od Zygmunta Augusta w r. 1549 przywilej na pobieranie myta; Janowi zaś Chodorowskiemu pozwolił król w r. 1571 zaprowadzić targ we czwartek a jarmarki na św. Bartłomiej i Nawrócenie św. Pawła. Następny dziedzic Michał Jazłowiecki, starosta chmielnicki, uzyskał w r. 1580 przywilej na jarmarki w dniu św. Trójcy i św. Łukasza. 2.) T., wś, pow. zaleszczycki, 23 klm. na płn. od Zaleszczyk, tuż na płd. od msta Tłustego (sąd powiat., urz. pocz. i tel.). Na płd. leżą Hołowczyńce, na zach. Rożanówka, na płn. Tłuste mto, na płn.-wsch. Lisowce, na wsch. Szypowce. Środkiem wsi płynie pot. Dupa. Na praw. jej brzegu leżą zabudowania. Własn. więk. ma roli or. 21, łąk i ogr. 3 mr.; wł. mn. roli or. 536, łąk i ogr. 44, past. 4 mr. W r. 1880 było 102 dm., 532 mk. w gminie, 6 dm., 39 mk. na obsz. dwor. (415 gr.-kat., 140 rz.-kat., 16 izr.; 406 Rusinów, 165 Polaków). Par. rz. i gr.-kat. w Tłustem, mieście. 3.) **T.**, pow. skałacki, ob. *Touste*. *Lu. Dz.*

Tłuste Mosty, niem. *Stoltzmuetz*, wś, pow. głupczycki, par. kat. Kietrz, ew. Rozumic, ma 218 ha, 80 dm., 512 mk. (5 ew.). Ludność mówi tu po morawsku.

Tłusteńkie al. *Tłuścienko*, rus. *Tousteńkie*, wś, pow. husiatyński, 12 klm. na płd.-zach. od Husiatyna (sąd powiat. i st. kol.), 7 klm. na wsch. od Probużny (urz. pocz. i tel.). Na płn. leżą Wasylkowce, na wschód Sidorów i Krzyweńkie, na płd. Czarnokońce Wielkie, na zach. Probużna, Żabińce i Kociubińce. Płd. część wsi przepływa pot. Krzyweńkie, prawy dopł. Zbrucza. Płn. część obszaru przepływa potok, prawy dopł. Słobódki (praw. dopł. Zbrucza). Na płn. wzgórze wzn. 307 mt. (znak triang.). Własn. więk. (Kornelego Horodyskiego) ma roli or. 1739, łąk i ogr. 185, past. 9, lasu 165 mr.; wł. mn. roli or. 1648, łąk i ogr. 103, pastw. 22, lasu 7 mr. W r. 1880 było 302 dm., 1764 mk. w gminie; 25 dm., 157 mk. na obsz. dwors. (1349 gr.-kat., 495 rz.-kat., 77 izr.; 1557 Rusinów, 362 Polaków). Par. rz.-kat. w Sidorowie, gr.-kat. w miejscu, dek. husiatyński. We wsi jest cerkiew p. w. św. Trójcy, szkoła etat. 1-klas., kasa pożycz. gm. z kapit. 1260 złr., gorzelnia i młyn. *Lu. Dz.*

Tłuszcz 1.) wś i folw. nad rzką Jasionką al. Cienką (dopł. Rządzy), pow. radzymiński, gm. Klembów, par. Postoliska, odl. 18 w. od Radzymina, posiada st. dr. żel. warsz.-petersburskiej, odl. 32 w. od Warszawy. T. ma do 400 mk., szkołę począt. Wzniesiono tu wiele domków na letnie mieszkania. Okolica lesista i podmokła. W 1827 r. 21 dm., 126 mk. W 1884 r. folw. T. z os. Polko rozl. mr. 611: gr. or. i ogr. mr. 376, łąk mr. 83, past. mr. 52, lasu mr. 79, nieuż. mr. 22; bud. mur. 2, drewn. 17; las nieurządzony. Wś T. os. 35, mr. 450; os. Pólko mr. 34. 2.) **T.** al. *Tłuściec*, wś szlach. i włośc., pow. makowski, gm. Sielc, par. Czerwonka. Folw. ma 649 mr.; wś 17 os., 169 mr. (w r. 1867). W r. 1827 9 dm., 87 mk. Por. *Perzanowo*. *Br. Ch.*

Tmin, zapewne *Ćmin*, uroczysko, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Pacowszczyzna.

Tobaczyn (w dok.), ob. *Tahaczyn*.

Tobakinie, ob. *Tabakinie*.

Tobale, ob. *Tobole*.

Tobansie (ob. t. V, 161) mylnie, za: *Tolausie*.

Tobądź (t. V, 604) mylnie, za: *Tabądź*.

Tobcowa góra (377 mt. npm.), wzgórze na praw. brzegu Frydrychówki, tuż koło Inwałdu w pow. wadowickim. *Tad. Wiśn.*

Tobela, struga w pow. starogardzkim, wypływająca z jez. Kalęby, tworząca dawniej granicę między nowskiem a osieckiem terytoryum (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 22). *Kś. Fr.*

Tobiasze, na początku XVI w. *Thobyasche* i *Thobyaschevycze*, wś nad rz. Piasecznicą, pow. brzeziński, gm. Łazisko, par. Ujazd; wś ma 13 dm., 119 mk., 301 mr.; os. leś. 1 dm., 15 mr. dwors. W 1827 r. 12 dm., 94 mk., par.

Tobiasze. Kościół i par. p. w. św. Wacława zostały założone zapewne już w XV w. Wś należała wtedy do Duninów z Ujazdu, którzy mieli prawo patronatu. Uposażenie proboszcza w ziemi składało kilka działów roli w T. i Zaborowie. Łany kmiece i folw. w T. dawały plebanowi dziesięcinę i kolędę po groszu z łanu. Reg. pobor. z 1576 r. podają T. jako wś w par. Ujazd. Możnaby ztąd wnosić, iż dziedzice wsi, przyjąwszy protestantyzm, zabrali uposażenie i parafia wcieloną została do Ujazdu, do którego pierwotnie należała. Szerzeniu reformacyi w tych stronach mógł sprzyjać pobyt Modrzewskiego, mieszkającego w pobliskim Małczu. Siedzą tu również Lutomirscy. Wś sama, własność ststy sochaczewskiego (Dunina ?), ma 4½ łan. i karczmę. Według wizytacyi z r. 1609 istnieje tu kościół drewn. p. w. św. Wojciecha. Wieś jest własnością Szczawińskich. W r. 1781 wystawił nowy kościół dziedzic wsi Leduchowski. Parafia istniała tu do r. 1825. Następnie przeniesiono ją do świeżo założonego miasta Tomaszowa, wś samą wcielono do par. Ujazd.

Tobol, struga wodna w bagniskach pomiędzy wsiami Chojnowo i Aleksicze, pow. rzeczycki, w obrębie gm. Jurewicze, skanalizowana w ostatnich czasach do rz. Wici, lew. dopł. Prypeci. *A. Jel.*

Tobola, os. nie istniejąca obecnie. Według spisu z r. 1827 leżała w pow. sieradzkim, par. Borszewice, miała 1 dm., 6 mk. Tejże nazwy wioskę czy folw. wymienia L. B. Łaskiego (I, 498) jako leżącą pod Radomskiem.

Tobole, jezioro, w pow. lidzkim, pod wsią Montaty.

Tobole 1.) u Buszyńskiego *Tobale,* dobra, pow. rossieński, gm. Kroże, par. Stulgie, o 30 w. od Rossień. 2.) **T.,** białorus. *Taboli,* wś w pobliżu rz. Stochodu, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Uhrynicze, o 96 w. od Pińska, ma 37 os., 176 mk. Za poddaństwa własność Ordów, należała do domin. Czerwiszcze. Miejscowość nizinna, grunta lekkie. 3.) **T.** al. *Tobolki,* mylnie *Tobułki,* wś nad Jasiołdą, pow. piński, w pobliżu granicy pow. kobryńskiego, w 4 okr. pol. telechańskim, gm. Porzecze, przy gośc. z Pińska (o 33 w.) przez Porzecze do mka Motol i dalej, ma 29 os., 125 mk.; miejscowość lekko falista, grunta urodzajne. *A. Jel.*

Tobolice 1.) kol. i folw., pow. łęczycki, gm. Dalików, par. Domaniew, odl. od Łęczycy 20 w. Kol. ma 5 dm., 18 mk.; folw. 6 dm., 38 mk. W 1827 r. 14 dm., 123 mk. W r. 1886 fol. T. rozl. mr. 464: gr. or. i ogr. mr. 334, łąk mr. 57, lasu mr. 61, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, drewn. 11; płodozm. 6 i 10-pol., las nieurządzony. Wsi: Tobolice, Miła, nomenklatury: Antoniew, Krasnystaw i Julianów, obejmują obszaru mr. 655. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę pleb. w Kazimierzu, łany folw. pleb. w Domaniewie (Łaski, L. B., II, 369, 380). Według reg. pobor. pow. łęczyckiego z r. 1576 w części Byszewskiego było 5 łan., 1 osad.; Krzysztof Zduński miał 1½ łan. (Pawiński, Wielkp., II, 68). 2.) **T.,** pow. ostrołęcki, ob. *Kaczyny T. Br. Ch.*

Tobolicze, wś włośc., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Pokrowsk (o 2 w.), o 53 w. od Lidy a 19 w. od Wasiliszek, 5 dm., 33 mk. prawosł. i 47 kat. Podług spisu z 1865 r. w części należącej do dóbr skarbowych Ostrzyno było 10 dusz, w części zaś Siedlikowskich 17 dusz rewiz.

Tobolki, ob. *Tobole.*

Tobolno, też *Topolno* (?) *Małe* i *Wielkie,* czyli *Skarbiewskie, Scarbevo magnum et parvum* w r. 1299, jeziorka w sieci słupowskiej, w powiecie bydgoskim, o 6 klm. na zach. od Koronowa, między jez. Długiem (89 mt. npm.) i Grzmotnem (85 mt.), z któremi odpływają do Brdy (dopł. Wisły). Jeziora Skarbiewskie nadane były w r. 1299 klasztorowi byszewskiemu razem z Skarbiewem i innemi (ob. *Skarbiewo*). Pod r. 1341 zachodzą przy rozgraniczaniu Łącka od Wierzchocina (Kod. Wielkp., n. 1202). *E. Cal.*

Tobolska Budka, wś, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Werceliszki, o 17 w. od Grodna.

Toboła, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Bielica (o 4 w.), okr. wiejski Toboła, o 32 w. od Lidy, ma 20 dm., 180 mk. (w 1865 r. 68 dusz rewiz.). Należy do dóbr Stoki, dawniej ks. Wittgensteina, obecnie ks. Hohenlohe. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: T., Cacki, Czaplicze, Jamonty, Klukowicze, Osowa i Zadworczanie al. Nieciecz, w ogóle w 1865 r. 407 dusz rewiz. włośc. uwłaszcz. i 72 b. włośc. skarbowych.

Toboła 1.) *Thobola,* łąka plebańska w Kiszkowie, pow. gnieźnieński (L. B., I, 70). 2.) **T.,** wzgórze na Bonikowie, pow. kościański, z cmentarzyskiem przedhistorycznem.

Toboła, niem. *Tobolla* al. *Tobollamuehle,* os. młyn. do Wałdowa nad Kamionką, pow. złotowski, st. p. Pamiętowo, par. kat. Wałdowo, 2 dm., 19 mk. Przez T. przechodziła granica ks. warszawskiego, dawniej ks. poznańskiego za Przemysława (ob. „Rocz. Towarz. Nauk" w Toruniu, 1880, str. 132). *Ks. Fr.*

Tobołek, jeziorko, przez które płynie Rudnik czyli Niedźwiadka, dopł. Noteci, w pow. czarnkowskim, o 9½ klm. na płd.-wsch. od Wielenia, między Mężykiem i Miałą; ob. *Rudnik* (t. IX, 934).

Tobołka 1.) al. *Tobułka,* kol., pow. koniński, gm. i par. Kramsk, odl. od Konina 16 w., ma 3 dm., 22 mk., 37 mr. Należała do dóbr

Kramsk. 2.) **T.**, os. leś. w lasach rząd., gm. Dobrzejowice, w pow. lipnowskim.

Tobółka, jezioro pod Kamieniem, pow. złotowski.

Tobółka 1.) niem. *Tobulka*, fol., pow. wąbrzeski, st. p. Elgiszewo, paraf. kat. Chełmonie; 3 dm., 4 dym., 22 mk. kat., 1 ew. 2.) **T.** *Nowa*, niem. *Neu-Tobolke*, wyb. do Zakrzewa, pow. złotowski; 17 dm., 108 mk. 3.) **T.** *Stara*, niem. *Alt.-Tobolke*, wyb., tamże; 19 dm., 105 mk. *Ks. Fr.*

Tobołki, pow. drysieński, ob. *Tabołki*.

Tobołki, *Thobolki*, dąbrowa, w r. 1508, pod Miłosławiem, w pow. niegdyś pyzdrskim (Września).

Tobołów al. *Topolów*, grupa domów i fol. w Susznie, pow. Kamionka Strumiłowa.

Tobołówka, wś nad rzką Krzywulką, pow. suwalski, gm. Czostków, par. Filipów, odl. od Suwałk 50 w., ma 6 dm., 60 mk. W 1827 r. było 4 dm., 26 mk.

Tobołowo, jezioro przy wsi t. n., w pow. sejneńskim. Linia graniczna powiatu przechodzi przez jezioro. Długości ma 3 w., szer. $^1/_3$ do $^1/_2$ w., brzeg wschodni lesisty, zachodni płaski, wyniosły, bezleśny. Należy do grupy jezior wigierskich.

Tobołowo 1.) wś i fol. nad jez. t. n., pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Wigry, odl. od Sejn 19 w., ma 19 dm., 188 mk. W 1827 r. było 6 dm., 40 mk. 2.) **T.**, wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, odl. od Sejn 9 w. Spis wsi gub. suwal. z r. 1878 wymienia tę wieś, nie podając cyfr ludności. Dawniejsze spisy nie podają jej. *Br. Ch.*

Tobołowo-Siedlisko, w dok. *Thobolowo-Sedlisko*, osada niegdyś, w pow. pyzdrskim (Krotoszyn), w okolicy Borku, Jeżewa i Zimnejwody, należała do Zimnowódzkich. W r. 1392 miały odbyć się między Henrykiem z Zimnej Wody a bratem jego Krystynem z Jeżewa drogą polubowną działy i rozgraniczenie T. Za Henryka ręczył Zawisza z Wrześni, a za Krystyna Mścigniew, kaszt. zbąszyński. Ugoda nie przyszła do skutku; T. przysądzono Henrykowi. Niezadowolony tym wyrokiem, Krystyn najechał osadę z 30 szlachty i 80 kmieciami, za co skazany został na karę pokupu. W r. 1398 utrzymali się przy T. Zimnowódzcy (Akta gr. Wielkop.).

Toboły, os., pow. łęczycki, gm. i par. Mazew, ma 1 dm.

Toboły, wś, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Werceliszki, o 15 w. od Grodna.

Tobułka, ob. *Tobołka*.

Tobułki, os., pow. wieluński, gm. Konopnica, par. Osyaków, odl. od Wielunia 20 w.; 6 dm. Wraz ze wsią Chorzyna (49 dm.) ma 288 mk.

Tobułki, pow. piński, ob. *Tobole*.

Tobyłka, wś i fol., pow. augustowski, gm. i par. Bargłów, odl. od Augustowa 18 w.; wś ma 7 dm., 99 mk.; fol. 2 dm., 9 mk. W spisie z r. 1827 nie pomieszczona.

Tocin, folw., pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Stołowicze (o 8 w.), o 46 w. od Nowogródka; miejscowość równa, bezleśna. *A. Jel.*

Tockar (niem.), ob. *Tokary*.

Toćwiłówka, uroczysko, pow. miński, w obrębie gm. Raków. *A. Jel.*

Toczewiki, w dokum. *Toczywieki*, wś nad bezim. rzeczką, pow. ostrogski, na pograniczu pow. dubieńskiego, gm. Chorów, paraf. prawosł. Białaszów (o 2 w.), o 5 w. na zachód od Ostroga, śród lasów położona, ma cerkiew filialną (do 1831 r. paroch.), p. w. Przemienienia Pańskiego, z drzewa wzniesioną w 1857 r. a odnowioną w 1880 r. i uposażoną przeszło 29 dzies. ziemi. Do filii należy wś Halijówka, wraz z którą ma 42 dm., 342 mk. prawosł. i 30 żydów. Miejscowość górzysta, pokłady kamienia wapiennego, z którego na miejscu wypalają wyborne wapno. Gleba czarnoziemna. Włościanie trudnią się rolnictwem i z powodu wielkich nadziałów są zamożni. Mają dostateczne łąki; przy domach sady drzew owocowych. Hodują konie, bydło, owce, trzodę chlewną i drób. Lubart Gedyminowicz nadał tę wś z innemi zamkowi w Ostrogu. Nadanie to potwierdził w. ks. Aleksander w r. 1498 (ob. *Mizocz*). Następnie należała do ks. Ostrogskich. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1583 r. ks. Konstantyn Ostrogski, wwda kijowski, marszałek ziemi wołyńskiej, wniósł tu od 3 dm., 1 koła dorocz. (Jabłonowski, Wołyń, 80). Należała następnie do dóbr biskupów łuckich i ostrogskich, poczem nadana została wraz z wsią Puciaty (Monastyrka) klasztorowi karmelitów w Ostrogu, po skasowaniu którego przeszła na rzecz skarbu. *Z. Róż.*

Tocila, lewy dopł. Mołdawy, w pow. kimpolúńskim, wypływa w poz. 900 mt. pod lesistym szczytem Ragosa (Rogosa, 1077 mt. npm.), w pasmie Obczyna Mare, które złożone z dolno-kredowego piaskowca karpackiego, ciągnie się wzdłuż lew. brzegu Mołdawicy. Pot. T. zdąża ku płd.-zach., opływając wsch. stoki szczytów Runca Arinis (915 mt. npm.) i Runca Porcu (858 mt.) i uchodzi do Mołdawy w poz. 527 mt. Długi 4·5 klm. *T. Wiśn.*

Toczkowa (585 mt. npm.), wyniosłość nad Wisłoką, w pow. krośnieńskim, 9 klm. na płd. od Żmigrodu. Północne, zalesione zbocza T. opadają ku wsi Myscowa, zachod. wprost ku Wisłoce. *Tad. Wiśn.*

Toczkowa, grupa domów we wsi Łomnicy, w pow. sądeckim.

Toczna, rzka, ob. *Tuczna*.

Tocznabiel, pow. pułtuski, gm. Obrytte, par. Zambski. W 1827 r. było 10 dm., 67 mk. Wchodziła w skład dóbr królew. Obrytte. W 1822 r. spotykamy tu 6 czynszowników, wysiewających razem 18 kor. ozim., 18½ jarzyny i opłacających 177 zł. 6 gr. czynszu, 5 komorn. i 4 chałupnik., razem 75 mk., 9 koni, 14 wołów, 17 krów, 17 jałow. 13 świń, 128 owiec. *Lud. Krz.*

Tocznica, rzeczka, w pow. prużańskim, dopływ rz. Leśny.

Toczylniki, pow. borysowski, ob. *Orłowo* 2).

Toczyłowo al. *Toczydłowo*, jezioro przy wsi t. n., w pow. szczuczyńskim, o 3 w. na płn.-wsch. od Grajewa, w pobliżu lewego brzegu rzeki Łyk, do której odprowadza swe wody. Brzegi lesiste i bagniste, od płd.-wschodu tylko wzgórza, na których rozłożyła się wś T. Długości ma 2 w., szerok. 1 w. Obszaru ma 185 mr. Głębokie do 48 st. Należy do dóbr Rydzewo. Wymienia je Święcicki jako leżące w ziemi wizkiej (str. 109, przekł. polskiego). *Br. Ch.*

Toczyłowo 1.) wś szlach. i włośc. nad jez. t. n., pow. szczuczyński, gm. Bogusze, par. Rajgród. 2.) **T.** *Łas*, pow. łomżyński, ob. *Łas T.* Wspominane w dok r. 1544 (Gloger, Ziemia bielska). W 1827 r. było 22 dm., 136 mk.

Toczyska 1.) wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek, ma 46 dm., 338 mk. (11 żyd.), 925 mr. W 1827 r. było 30 dm., 179 mk. W r. 1660 wchodziła w skład ststwa Latowicz. 2.) **T.** al. *Toczyski Czortki*, *Podborne* i *Średnie*, dwie wsi i fol., pow. sokołowski, gm. i par. Jabłonna. T. Czortki, fol., ma 3 dm., 22 mk., 401 mr.; T. Podborne 25 dm., 267 mk., 775 mr.; T. Średnie 14 dm., 120 mk., 411 mr. W r. 1827 T. Czortki 6 dm., 28 mk.; Podbrzeżne 25 dm., 170 mk.; Średnie 15 dm., 83 mk. *Br. Ch.*

Toczyska, fol. w Błyszczywodach, pow. żółkiewski.

Toczywieki, ob. *Toczewiki*.

Todaischen, dobra prywatne, w okr. i pow. hazenpockim, par. alszwangska (Kurlandya).

Todden Jacob al. *Rubbeln*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Dawillen.

Todor, nad górną Łomnicą, jeden z licznych grzbietów lesistych, ciągnących się ku płd.-wsch. równolegle do pasma Arszycy, w dziale karpackim skolsko-delatyńskim. Jak całe pasmo Arszycy tworzą go piaskowce bryłowe (kreda, w części starszy trzeciorzęd), na płn.-wsch. zboczach T. występują jednak eoceńskie warstwy górno-hieroglifowe, z powodu obecności łęku starszych utworów trzeciorzędnych. Zbocza te obmywa pot. Sokólski, który ma swe źródła między szczytem Sehlis a T. i tędy zmierza do Łomnicy. Wzdłuż stoków płd.-zach. płynie pot. Todor, podczas gdy wsch. zbocza stromo opadają ku erozyjnej dolinie Łomnicy. *Tad. Wiśn.*

Todor, potok, praw. dopł. Łomnicy, płynie terenem piaskowca bryłowego, doliną lesistą, wzdłuż płd.-zach. zboczy grzbietu t. n. Na prawym brzegu wznosi się szczyt Za Todorem (1053 mt. npm.). Upłynąwszy w kierunku płd.-wsch. 3·5 klm. uchodzi w Ostodorze do Łomnicy w poz. 650 mt. npm. *T. Wiśn.*

Todor al. *Stodor*, tartak w Perehińsku, w pow. doliniańskim.

Todoreskul (1490 mt. npm.), skalisty szczyt w Karpatach bukowińskich, na granicy bukowińsko-rumuńskiej. Tworzą go dolnotryasowe wapienie dolomityczne, tak samo jak i sąsiedni, potężny Rareu (1653 mt. npm.), wznoszący się tylko parę klm. na płn.-zach. od Todoreskula. Wypływa z pod niego ku płn.-wschód drobny dopływ potoku *Slatiora*. *Tad. Wiśn.*

Todorkowce, wś i dobra, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Kruglany, o 19 w. od Sokółki.

Todorkowszczyzna, białoruskie *Tadarkouszczyna*, zaśc. w pobliżu rz. Wiaczy, w 1 okr. pol., gm. Siemków (o 4 w.), o 18 w. od Mińska, ma 4 osady; miejscowość falista, grunta szczerkowo-glinkowate. *A. Jel.*

Todorówka, w dokum. *Teodorówka*, wś nad ruczajem Biełką (Biłką), dopł. Sobu, pow. lipowiecki, na pograniczu pow. hajsyńskiego, w 1 okr. pol., gm. Daszów, o 10 w. na zach. od Kitajgrodu a 60 w. od Lipowca, ma 673 mk. (558 mk. w 1863 r.). Włościanie, na mocy umowy wykupnej, uwłaszczeni zostali na 580 dzies. ziemi, ocenionej pierwotnie na 31413 rs. Posiada cerkiew p. w. Podniesienia Krzyża św., wzniesioną w 1768 r. i uposażoną 37 dzies. W pobliżu wsi znajdują się obszerne rumowiska dawnych fundamentów. T. wraz z Kitajgrodem należała w połowie zeszłego wieku do ks. Jana Czetwertyńskiego, następnie do Dudzińskich, po śmierci Józefy Dudzińskiej w 1862 r. drogą spadku przeszła do Konstantego i Władysława Wołodkowiczów. *J. Krz.*

Todory al. *Fedory*, wś nad Stubłą, pow. piński, ob. *Chwedory*,

Todoryk, potok górski, w pow. kołomyjskim, dopł. pot. Łuczka a z nim Prutu. Wypływa pod lesistym szczytem Fedczewy i kierując się wprost na płn. uchodzi do Łuczki w Berezowie Niżnym, upłynąwszy 2·5 klm. W biegu swym przerzyna utwory menilitowe, w które wrzyna się zatokowato u ujścia T. ił solonośny. Założone w tym ile szyby

naftowe dały ujemne rezultaty (Zuber, Atl. geol. Gal., zesz. II). *Tad. Wiśn.*

Todość, fol., pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin, odl. od Augustowa 54 w., leży na płn. od Perstunia, rozl. 288 mr. (250 mr. roli). Wchodził w skład dóbr Dorguń.

Todrosy, wś, pow. wołkowyski, w 1 okr, pol., gm. Podorosk, o 27 w. od Wołkowyska.

Todten Berg, szczyt w paśmie gór Reichensteińskich, na Szląsku opawskim. Wznosi się nad granicą szląsko-morawską, stanowiąc płd.-wsch. odgałęzienie szczytu Fichtlich (1109 mt.). Zalesione zbocza T. opadają na wsch. w dolinę przełęczy Ramzańskiej, w tym kierunku spływa też kilka drobnych strug zasilających pot. Bogenwasser, który uchodzi do pot. Staritz Bach a z nim do Białej Rzeki (Biela). Na płd. T. wznosi się szczyt Wielki Keilberg (984 mt. npm.), którym wysuwa się pasmo gór Reichensteińskich najdalej na płd. *Tad. Wiśn.*

Todzia, wś nad rz. Rozogą, pow. ostrołęcki, gm. Nasiadki, par. Kadzidło. W 1827 r. 10 dm., 58 mk.

Todziule, wś w par. Szaki (pow. władysławowski). W nowszych spisach nie pomieszczona. W 1827 r. miała 5 dm., 55 mk.

Toeke-Terebes (węg.), ob. *Trebiszów.*

Toelteninken, wś, pow. welawski, st. p. Taplacken.

Toeltszek, ob. *Tulczik.*

Toelwe, wś kośc. nad rzką Ają (dopł. Omowży), w gub. inflanckiej.

Toemlitzhaken, os., pow. elbląski, st. p. Zeyer.

Toepferberg 1.) leśniczówka, w pow. chodzieskim, ku wschodowi od Piły, wchodzi w skład nadleśnictwa Żelgniewskiego. 2.) **T.**, ob. *Zduńska Góra.*

Toeppelberg, wzgórze na obszarze wsi Mossel, w pow. trzebnickim. Grodzisko przedhistoryczne.

Toeppendorf 1.) 1419 *Toeppirdorff*, dobra i wś, pow. złotoryjsko-hajnowski, par. ew. Alzenau, kat. Hajnów. W r. 1883 dobra miały 130 ha, 3 dm., 28 mk. ew.; wś 133 ha, 52 dm., 233 mk. (3 kat.), szkoła ewang. 2.) **T.**, dobra, pow. głogowski, par. ew. i kat. Jakobskirch; 731 ha, 10 dm., 133 mk. (13 kat.). 3.) **T.**, 1323 *Thophendorph*, wś, pow. strzeliński, par. ew. i kat. Strzelno. W r. 1885 miała 717 ha, 190 dm., 1407 mk. (58 kat.), szkoła ewang.

Toerek, ob. *Terjakowce.*

Toerpin, wś w Pomeranii, pow. Tymin, posiada agent. pocz.; 589 mk. ew., 6 katol.

Toeschwitz, 1499 *Thoschwiz*, dobra i wś, pow. stynawski, par. ewang. i kat. dla dóbr Alt-Raudten, dla wsi Thiemendorf. W r. 1885 dobra miały 507 ha, 15 dm., 106 mk. (9 kat.); wś 305 ha, 53 dm., 320 mk. (4 kat.).

Tofilowce, wś i fol., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Orla, o 23 w. od Bielska.

Togany, przys. Ławrykowa, w pow. Rawa Ruska.

Tohanów, zaginiona włość nad Rosią, pomiędzy Białącerkwią a Chwastowem, w dzisiejszym pow. wasylkowskim, przy końcu XV w. należała do Iwana Lwowicza Illińskiego, drogą wiana za Iwaszeńczewiczówną (ob. t. III, 162, V, 922, VI, 183).

Tohanówka, potok, w pow. wilejskim, w dobrach Kraśniany.

Tojatten, folw. dóbr koronnych Mattkuln, w okr. tukumskim, pow. telszewski, par. zabelnska (Kurlandya).

Tok 1.) *Dobry* al. *Dobry-Tok*, fol. nad rz. Cną, dopł. Hajny, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, par. katol. Ziembin; grunta lekkie, łąki obfite. 2.) **T.** *Głuchy*, wioska, pow. ihumeński, w gm. Pohost. *A. Jel.*

Tokaj, miasteczko, w hr. ziemneńskiem (Zemplin Węg.). w Hegyallyi, na prawym brzegu Cisy, przy ujściu Bodrogu, na skalistym cyplu góry Tokajskiej, panującej nad rozległą okolicą, stacya dr. żel. cisańskiej, urząd tel. i poczt., kościół paraf. rz.-katol., cerkiew gr.-kat., dwa kościoły ewang., bóżnica. Uprawa roli utrudniona przez częste wylewy rzeki, bagniste łąki, chów bydła, rybołówstwo, wielki handel drzewem, solą, uprawa drzew owocowych, winnice, kopalnie krwawników, szafirów i bolusów, wielkie ożywione jarmarki. Tutejsze winnice dają w całym świecie słynne wina tokajskie. Wino to jednak uprawiane jest w całej poblizkiej okolicy (Hegyallya), z której wywożą je pod nazwą tokajskiego. Tokaj zwał się dawniej Tokota, Tochol, Tokajo (słowiańskie „tok“). Dawniej mieszkali tu Słowianie, póki ich nie wyparli Madjary. Zamek tutejszy bardzo stary, niewiadomo kiedy założony. R. 1079 szukał w nim schronienia królewicz Gejza, syn Beli I, przegrawszy bitwę przeciw narzuconemu królowi Salomonowi; 1241 r. zniszczyli go Tatarzy, odbudowali zaś Husyci 1440 r. Król Maciej Korwin wzmocnił mury forteczne i nadał zamek w lennictwo Emerykowi Zapolyi, który odbył tu 1502 sejmik i obronę jeszcze bardziej wzmocnił. Po bitwach w 1527 i 1535 między Zapolyą a Ferdynandem przeszedł pod panowanie tego ostatniego, jednak powrócił znów 1536 w ręce Zygmunta Zapolyi, którego matka Izabela schroniła się tu r. 1550 z koroną państwa, wydaną następnie królowi Ferdynandowi. R. 1595 odbiera go książę siedmiogrodzki Batory, 1605 Bocskay; 1617 Jerzy Thurso, 1622 Gabryel Bethlen,

w roku poprzednim przywieziono tu znów koronę państwa. W 1641 r. posiadał zamek hr. Drugeth, 1647 Jerzy Rakoczy I, 1683 zdobył go Tököly, w dwa lata później cesarski wódz Eneasz Caprava, 1697 wziął go szturmem dowódca rokoszanów Fr. Tokaj, lecz w krótkim czasie odebrał cesarski generał Vandemont. Wreszcie 1703 dowódca wojsk Franciszka Rakoczego II, Miki Berehenyi zdobył go znów a Rakoczy rozkazał zrównać go z ziemią i zwaliska wrzucić do obu rzek. Później cały ten majątek został królewszczyzną.

Tokajik al. *Orosz-Tokay*, wś, w hr. ziemneńskiem (Zemplin), kościół filial. gr.-kat., 54 mk.

Tokarczyzna, os., pow. ropczycki, ob. *Moraskowa*.

Tokareńska Bardziłówka, wś, pow. ihumeński, w gm. Pereżyry, o 30 w. od Mińska, należała niegdyś do domin. Tokarnia, ma 18 osad. Miejscowość falista, grunta urodzajne, szczerkowo-gliniaste. *A. Jel.*

Tokarewka, st. dr. żel. griazi-carycyńskiej, w pow. i gub. tambowskiej, pomiędzy st. Mordowo (o 26 w.) a Burnak (o 28 w.), odl. o 99 w. od st. Griazi a 466 w. od Carycyna.

Tokarewo, wś, pow. połocki.

Tokarewszczyzna, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Gródek ai. Horodek (o 9 w.), okr. wiejski Piotrowszczyzna (gdzie mylnie podano pod nazwą *Tokarzewicze*), o 37 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gr. pow. mińskiego, ma 7 dm., 48 mk. (w 1865 r. 19 dusz rewiz.; należała do dóbr Janowo, Michajłowskich). *J. Krz.*

Tokarki, wś, pow. słupecki, gm. i paraf. Kazimierz. W nowszych spisach urzędow. nie pomieszczona. Być może, iż zmieniła nazwę przy rozkolonizowaniu. W 1827 r. było 7 dm., 80 mk. Na początku XVI w. należały T. do par. (nie istniejącej obecnie) w Kozarzewie (dziś Kozarzewek); łany kmiece i sołtysie dawały pleb. meszne po 3 kor. żyta i tyleż owsa (Łaski, L. B., I, 235). Tokarki i poblizkie Bochlewo należały do kolegium jezuickiego w Poznaniu. Nadane były przez bisk. poznańskiego Adama Konarskiego. Według reg. pob. pow. pyzdreńskiego z r. 1578 we wsi Tokarki, w par. Chotunia kś. Jan Wróblewski, jezuita, płacił od $1\frac{1}{2}$ śl. os. (Pawiński, Wielkp., I, 199). *Br. Ch.*

Tokarnia, wś i fol. nad Czarną Nidą, pow. kielecki, gm. Korzecko, par. Sobków, odl. 18 w. od Kielc. Posiada piec wapienny i pokłady żółtawo-białego kamienia litograficznego. W 1827 r. było 19 dm., 189 mk. W r. 1873 fol. T. rozl. mr. 1402: gr. or. i ogr. mr. 375, łąk mr. 100, past. mr. 239, lasu mr. 585, nieuż. mr. 103; bud. mur. 13, z drzewa 10; las nieurządzony. Wś T. os. 45, mr. 363. Według reg. pob. pow. chęcińskiego z r. 1508 Andrzej Tokarski płacił ztąd gr. 28. W r. 1540 T., w par. Mokrsko, własność Szczygniewskiego, miała 8 łan. km. osiadłych i 2 łany puste. Były lasy, łąki nad Nidą, zagajniki. Oceniono wsi: Mokrsko, Wolicę, Kawęczyn i Tokarnią na 1000 grzyw. W r. 1573 płacono w T. od $5\frac{1}{2}$ łan. (Pawiński, Małop., 272, 484, 558). *Br. Ch.*

Tokarnia 1.) stacya poczt. na dawnym trakcie brzesko-moskiewskim, w pow. bobrujskim, pierwsza na wschód od Bobrujska (o 18 w.), w pobliżu rzki Dworanki i dóbr Rynia, dziedzictwa Pruszanowskich. 2.) **T.**, wś i dobra na pr. brzegu Świsłoczy, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. i par. praw. Pereżyry, par. katol. Koraliszczewo (dawniej Dukora), o 47 w. od Mińska a 14 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Rudzieńsk. Wś ma 14 osad, dobra 2403 dzies. Piękna rezydencya, obok dworu cerkiewka z grobami Iskryckich, duża gorzelnia, sady owocowe, młyny, propinacye, grunta urodzajne, łąki obfite. Za czasów Rzpltej T. było własnością biskupów wileńskich i należała do klucza lesznickiego (ob. *Lesznica*). W 1796 r. nadana przez cesarzowę Katarzynę gien.-porucz. Popow, następnie drogą spadku przeszła w dom Iskryckich. Gien. Aleksander Iskrycki miał z Antoniny Mężyńskiej syna Andrzeja, córka którego z Żylińskiej, Olimpia, wniosła T. drogą wiana J. Bungemu. *A. Jel.*

Tokarnia 1.) szczyt górski lesisty na obszarze wsi Ilemie, w pow. doliniańskim. Wzn. 809 mt. 2.) **T.**, szczyt w dziale Bukowicy, pow. sanockim, na obszarze wsi Karlikowa. Wzn. 777 mt. 3.) **T.**, szczyt w dziale górskim zawartym między Popradem a Białą Dunajcową, w pow. nowosądeckim, na lew. brz. Kamienicy, na granicy Łabowy (828 mt.). 4.) **T.**, szczyt w granicznym grzbiecie Karpat wschodnich, między Zyndranową a Lipowcem, w pow. sanockim. Wzn. 695 mt.

Tokarnia, szczyt górski w hr. spiskiem, na obszarze wsi Leśnicy, nad doliną pot. Leśnickiego (dopł. Dunajca). Wzn. 752 mt.

Tokarnia, czesk. *Tokarna*, wś na Śląsku austr., w pow. bielskim, na stokach gór Obory (642 mt.) i Bukowy (714 mt.), u źródeł potoku Dobka, dopł. Wisły (w górnym biegu), uchodzącego na obszarze sąsiedniej gm. Ustroń. W r. 1880 wś T. miała 15 dm. i 96 mk. (36 kat. i 60 prot.), wyłącznie narodowości polskiej. T. tworzy z wsią Wisła jedną gminę administracyjną.

Tokarnia 1.) wś, pow. myślenicki, u ujścia pot. Wieczorki do Krzeczonówki (lew. dopł. Raby). Wś górska, zbudowana nad potokami, łączy się z gościńcem od Myślenic do Nowego Targu za pomocą drogi powiatowej,

poprowadzonej brzegiem Krzeczonówki. Pos. wiek. (Bolesł. Targowskiego) ma 111 mr. roli, 4 mr. łąk, 30 mr. past., 150 mr. lasu, ogółem 297 mr.; pos. mn. 1407 mr. roli, 105 mr. łąk, 914 mr. past. i 482 mr. lasu. Przy dworze zbudował ojciec obecnego właściciela kościołek drewniany, w którym raz na rok odprawia się nabożeństwo. Wś liczy 119 dm. i 665 mk. (327 męż., 339 kob.) rz.-kat. Ludność należy do szczepu góralskiego Kliszczaków. Kasa pożyczk. gm. ma 281 złr. kapitału. Par. rz.-kat. w Łętowni. W dok. z r. 1499 (Kod. mogilski) jest wymieniony „Nicolaus camerarius de Thokarnya". W 1581 r. należała do Spytka Jordana, kaszt. krakow.; miała 12 półłanków km., 6 zagr. z rolą, 5 kom. z bydłem, 5 kom. bez bydła i tracz (Pawiński, Małop., 46). Graniczy na wschód z Krzczonowem, na zach. z Bogdanówką, na płn. z Więczorką a na płd. ze Skomielną Czarną. 2.) **T.**, wś, pow. sanocki, na płn.-wsch. stoku lesistego pasma Bukowica, nad źródłami Sanoczka. Granicę wsi stanowi grzbiet Bukowiec i potoki: Obszary i Rostoki (dopł. Sanoczka). Na płn.-zach. graniczy z Bukowskiem (odl. o 5 klm.). Ma paraf. gr.-kat. z cerkwią drewnianą, p. w. św. Michała. Wraz z obszarem dwors. ma 68 dm. i 441 mk. (221 męż., 220 kob.); 29 rz.-kat. (par. w Bukowsku), 403 gr.-kat. i 9 izr. Pos. wiek. (Feliksa Gniewosza) wynosi 134 mr. roli, 17 mr. łąk, 22 mr. past., 589 mr. lasu; pos. mn. 549 mr. roli, 80 mr. łąk, 166 mr. past. i 6 mr. lasu. Uposażenie parafii stanowi 24 mr. gruntu i 156 złr. dodatku do kongruy. Paraf. (dek. sanocki) tworzy sama tylko wieś. *Mac.*

Tokarnia 1.) folw. koło Nowej Wsi, pow. dobromilski. 2.) **T.**, grupa domów w Skolem, pow. stryjski.

Tokarów, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Żołobne, par. praw. Koseniów (o 6 w.), ma 60 dm., 494 mk., 507 dz. ziemi włośc.; cerkiew filialna p. w. św. Keźmy i Damiana, wzniesiona w 1883 r.; szkółka cerkiewna. Należy do dóbr kamienieckich, dawniej Wroczyńskich, obecnie Nyków. *L. R.*

Tokarów al. *Tokarowo*, wś, pow. pleszewski (Jarocin), o 5 klm. ku zach. od Mieszkowa (poczta), przypiera do Szypłowa; par. Nowe Miasto, st. dr. żel. na Chociczy (Falkstaett); 12 dm., 78 mk. kat. i 68 ha (65 roli).

Tokarowa, rzka, bierze początek na stokach góry Niedźwiedź (ob.), płynie przez Brzozdowce, w pow. bobreckim i uchodzi do Dniestru.

Tokarówka al. *Tokarewskaja*, pierwotna nazwa st. dr. żel. mosk.-brzeskiej, w pow. mińskim, pierwszej od Mińska (o 20 w.) w stronę Brześcia, nazwana tak od ówczesnego gubernatora mińskiego Tokarewa. Stacya ta następnie otrzymała nazwę Fanipol (ob.).

Tokarówka 1.) wś rząd. nad Bohem, pow. bałcki, okr. pol. i par. kat. Krzywe Jezioro, gm. i par. praw. Meczetna, odl. o 82 w. od Bałty, ma 21 osad, 364 mk., 961 dz. ziemi. Niegdyś królewszczyzna, należała do folw. Meczetna Wielka (Czausowa, Meczetna, Kamienna Biała i Tokarówka). W 1816 r. nadana na 12 lat urzędn. Bałuchiańskiemu, obecnie 866 dzies. darowano wice-admirałowi Zawojko. 2.) **T.**, wś nad stawem uformowanym z rozlewu Rowku, pow. lityński, okr. pol. i gm. Meżyrów, par. kat. Mańkowce, sąd w Litynie (o 42 w.), ma 83 os., 486 mk., 554 dz. ziemi włośc., 38 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Koźmy i Damiana, wzniesiona w 1774 r., z 667 parafianami. Należy do klucza czerniatyńskiego, dawniej Witosławskich, obecnie Lwowych. Por. *Czerniatyn.* 3.) **T.**, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Baranówka, parafia prawosł. Zaborzyce (o 1 w. od cerkwi filialnej we wsi Ulcha), ma 61 dusz włościan, 127 dzies. ziemi włośc., 829 dzies. dworskiej; własność Szwejkowskich. 4.) **T.**, wś nad rzeką Bereżanką al. Berezianką, dopływem Rosi, pow. skwirski, w 1 okr. pol., gm. Worobiówka, par. prawosł. Szapijówka (o 2 w.), o 7 w. od Skwiry, ma 316 mk. Posiada cerkiew Pokrowską, niewiadomej erekcyi, uposażoną 33 dz. ziemi, która do 1848 r. była parafialną. Na początku XVIII w. T. wchodziła w skład klucza Wołodarka ks. Wiszniowieckich. Do 1861 r. należała do dóbr Pietraszówka Józefa Straszyńskiego, od którego nabyła T. Augusta Podgórska. *Dr. M —L. R.—J. Krz.*

Tokarska Kępa, kol. na kępie Wisły, pow. gostyński, gm. i par. Dobrzyków, ma 55 mk., 101 mr. Należała do dóbr Tokary. W r. 1827 było 2 dm., 33 mk.

Tokarska Kolonia, kol., pow. turecki, gm. i par. Tokary, odl. od Turka 16 ½ w., ma 9 dm. Powstała na obszarze dóbr Tokary.

Tokary 1.) wś i folw. nad Wisłą, pow. gostyński, gm. i par. Dobrzyków, odl. 20 w. od Gostynina, ma 337 mk. W 1827 r. 24 dm., 288 mk. W r. 1885 fol. T. rozl. mr. 683: gr. or. i ogr. mr. 339, łąk mr. 17, lasu mr. 162, wody rz. Wisły (łacha ?) mr. 124, nieuż. mr. 41; bud. mur. 8, drewn. 11; las nieurządzony. Wś T. os. 21, mr. 227. 2.) **T.**, w XVI w. *Thokary major* i *minor*, wś, kol., fol., fol. pokościelny, os. karcz., pow. turecki, gm. i par. Tokary, odl. 16 w. od Turka, posiadają kościół par. mur., szkołę początkową, sąd gm. okr. IV, 10 dm., 256 mk. W 1827 r. 16 dm., 193 mk. Folw., po rozkolonizowaniu części obszaru, miał 310 mr. (1878 r.); folw. pokościelny (własność Chersońskiego) 114 mr.; wś 27 mr.; kol. 12 os., 114 mr. Por. *Gozdów.*

W skład dóbr wchodziły jeszcze: wś Myszkowice i kol. Żdżary. Przedwoj „de Thokar“ podpisany na akcie z r. 1362 (Kod. Wielkp., 1472). Kościół par. istniał tu już w drugiej połowie XV w. Wś zdawna należała do Tokarskich. Na początku XVI w. proboszcz miał tu jeden łan roli i ogród. Dziesięciny z T. Wielkich szły z ról kmiecych i folw. dla plebana. T. Małe dawały za dziesięcinę po 6 gr. z łanu. Gdy w r. 1843 stary kościołek spłonął od pioruna, nabożeństwo odprawiało się w małej kapliczce, dopiero za staraniem dziedziczki T. Kazimiery z Miłkowskich Sulimierskiej rozpoczęto w r. 1858 budowę murowanego kościoła, który poświęcony został w 1861 r. (Łaski, L. B., II, 67 i przypisy). Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1533 wś Tokary minus miała 8 łan. (Pawiński, Wielkp., II, 226). T. par., dek. turecki, 1854 dusz. T. gmina należy do sądu gm. okr. IV, st. p. Dobra; ma 8243 mr. obszaru, 3263 mk. (37 prot., 9 żyd.). W skład gminy wchodzi 6 dawniejszych wsi, 10 kolonii świeżego pochodzenia, 8 folwarków i 19 osad karczemnych i młynarskich. 3.) **T.**, wś i folw., pow. słupecki, gm. Kazimierz. par. Dobrosołowo, odl. od Słupcy w. 13; wś 7 dm., 61 mk.; folw. 1 dm., 49 mk. 4.) **T.**, folw., pow. kolski, gm. Piotrkowice, par. Lubstów, odl. od Koła 34 w., ma 2 dm., 31 mk. Wchodził w skład dóbr Leśnictwo. 5.) **T.**, wś, folw. i os. karcz., pow. wieluński, gm. Praszka, par. Żytniów, odl. od Wielunia 25 w.; wś ma 5 dm., 33 mk.; folw. 1 dm., 12 mk.; os. karcz. 1 dm. 6.) **T.**, wś włośc., pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin, r. g. Otrocz, ma 55 os., 735 mr. Wchodziła w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich. W 1827 r. 57 dm., 326 mk. 7.) **T.**, wś i folw. nad rzką Toczną, pow. sokołowski, gm. Korczew, par. Knychówek, odl. 28 w. od Sokołowa, mają 12 dm., 407 mk., młyn wodny, cegielnię, pokłady torfu. W 1827 r. 37 dm., 206 mk. Dobra T. składały się w r. 1883 z fol. T. i Drobicz Ruska Strona, attyn.: Mokrany i Kozin, rozl. mr. 2216: gr. or. i ogr. mr. 675, łąk mr. 148, past. mr, 165, lasu mr. 1057, zarośli mr. 102, nieuż. mr. 69; bud. murow. 3, drewn. 19; płodozm. 4-pol., las urządzony w r. 1864. Wś T. os. 38, mr. 405; wś Gruszew al. Hruszew os. 17, mr. 317. *Br. Ch.*

Tokary 1.) wś włośc., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Lida, okr. wiejski Berdówka, o 10 w. od gminy a 16 w. od Lidy, ma 9 dm., 110 mk. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.). 2.) **T.**, wś włośc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 52 w. od mta Wilejki, przy b. dr. poczt. z mka Sosienki do granicy pow. borysowskiego, 8 dm., 57 mk. katol. 3.) **T.**, wś i folw., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wysokie Litewskie, o 46 w. od Brześcia, w pobliżu mka Rasny. Gniazdo Tokarskich h. Roch. Od Jana i Bohusza Tokarskich nabywa T. Jan Rawicz Witanowski d. 10 maja 1553 r. (Akta grodzkie brzeskie). Przez długi szereg lat pozostaje w ręku tej rodziny, gdyż dopiero w 1774 r. d. 28 kwietnia Antoni R. Witanowski odstępuje ją Antoniemu Tarassowskiemu, chorążemu ussarskiemu, i Janowi Telszewskiemu (Metr. mniejsza litew.). Folwark t. n., będący w posiadaniu Józefa i Antoniego Włodków, nabyty przez Jerzego Matuszewicza, przez tegoż oddany został w 1749 r. jako uposażenie nowo fundowanego klasztoru ks. maryanów w Raśnie (Pamięt. M. Matuszewicza, t. IV, 232). Wraz z sąsiedniem Zabłociem w 1789 r. liczy 18 dym. (Ak. Podskarb., str. 44—45). Dyaryusz sejmowy z 1776 r. wspomina: „na Brochlewie i Tokarach zakordonowych, odpadłych od funduszów Komisyi edukacyjnej, złp. 1392 gr. 22“ (str. 346). Lustracya z 1790 r. dla oznaczenia wysokości podatku zw. „ofiara“, znalazła w T., folw. do klasztoru raśniańskiego należącym, 11 dym. (Ak. Podskarb., Nr. 35, str. 42). *M. R. Wit.*

Tokary, sioło nad rzką Artopołotą, pow. łochwicki gub. połtawskiej, o 12 w. na płn.-wschód od Łochwicy, ma 389 dm., 1808 mk. Małorusów.

Tokary 1.) niem. *Tockar*, dobra ryc. na Kaszubach, pow. kartuski, st. p. Przodkowo, st. kol. i par. kat. Żukowo, o 7 klm. odl., leży 555 stóp npm. Razem z wyb. Nowemi Tokarami (1885 r. 4 dm., 28 mk.) i cegielnią (1 dm., 2 mk.), obejmuje 719 ha obszaru (396 roli or., 75 łąk, 140 lasu). W 1885 r. razem 17 dm., 28 dym., 185 mk., 123 kat., 62 ew.; owczarnia, hodowla bydła wschodnio-fryskiej rasy; dziedzic już r. 1858 Lesse. Pod T. nastaje Słupianka, dopływ Raduni. Szkoła kat. (1887 r. 134 dzieci). T. należały od r. 1311 do komturstwą gdańskiego. R. 1338 nadaje w. mistrz Dyteryk v. Altenburg wiernemu Ściborowi de Plemiechow i jego braciom, za wierne zakonowi oddane usługi, dobra Tokary (Tokkar), które mają 43 włók, na prawie chełm.; „de quolibet aratro 2 mens. siliginis et de quolibet unco 1 mens. nobis singulis solvant annis“, co od 43 włók wynosiło 30 korcy. Na uznanie zaś zwierzchnictwa będą nam dawali 1 funt wosku i 1 denar kol. albo 5 fen. Będą nam też pomagali przy wyprawach wojennych i budowlach na nasze zawołanie z koniami i zbroją, o własnej strawie, według możności. Dan w Gdańsku w niedzielę przed Wniebowstąp. Pańskiem (ob. Odpisy Dregera w Peplinie, str. 49—50). Taryfa pob. z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podw. a akcyzę potr., wymienia trzy części: *a*) Jan Lewiński od 6 wł. folw. 6 fl. *b*) Tokarska

od 3 wł. folw. 3 fl., Ustarbowski od $8^1/_2$ wł. folw. 8 fl. 15 gr., Jerzy Tokarski od $7^1/_2$ wł. folw. 7 fl. 15 gr., Kłosiński od 6 wł. folw. i ogr. 6 fl. 8 gr., Adam Tokarski od 4 wł. folw. i 2 ogr. 4 fl. 16 gr. *c*) Bronk Melcher od 5 wł. folw. 5 fl. (ob. Roczn. Tow. Prz. N. w Pozn., 1871, str. 172—175). T. należały do pow. tczewsko-gdańskiego. Według wizyty Szaniawskiego z r. 1710 dawały T. mesznego 8 kor. żyta i tyleż owsa (str. 140). Z wizyty Rybińskiego (r. 1780) wiemy, że dobra dzierżył Kczewski; katol. było 109, ew. 4 (ob. str. 234); dziedzic utrzymywał kaplicę, która dziś nie istnieje (ob. Utrac. kośc., p. ks. Fankidejskiego, str. 196 i wizyt. Rybińskiego, str. 233). We wsch. stronie wsi znajdują się mogiły kamienne (ob. Objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 26). 2.) **T.**, dawniej *Podkarczewo*, dobra, pow. wąbrzeski, st. poczt. Wrocki, o 7 klm. odl., par. kat. Łobdowo; 71 ha (64 roli, 4 łąk), 4 dm., 6 dym., 37 mk., 15 kat., 22 ew. R. 1338 dostaje dobra te „Stiborius de Plenichow", t. j. Ścibor z Płąchaw (ob. Kętrzyń.: O ludn. pols., str. 123). 3.) **T.**, niem. *Tokaren*, leśn. do nadleśn. golubskiego, pow. wąbrzeski. *Kś. Fr.*

Tokarz, dwie os. nad rz. Grabówką, pow. piotrkowski, gm. Bujny, par. Kociszew; 1-sza os. 2 dm., 31 mk., 77 mr. włośc.; 2-ga os. 1 dm., 6 mk., 18 mr. dwors. Wchodziły w skład dóbr Kociszew.

Tokarzew 1.) folw., pow. sieradzki, gm. i par. Wróblew, odl. 10 w. od Sieradza, ma 2 dm., 9 mk., 103 mr. Oddzielony od dóbr Pruchna. 2.) **T.-*Kąty***, pow. noworadomski, ob. *Huta Drewniana* 42.).

Tokarzew 1.) al. *Tokarzewo*, *Tokarow* w r. 1312, *Thocarzewo* 1360, *Thokarzewo* 1370, *Thokarzowa* 1382, wś, pow. mogilnicki, o 7 klm. na zach.-płn. od Trzemeszna (poczta i st. dr. żel.), graniczy z Kozłowem, Lutkowem, Jakubowem i Strzyżewem; par. Strzyżewo Kościelne, 7 dm., 65 mk. (58 kat., 7 prot.) i 204 ha (160 roli, 31 łąk, 3 lasu). Pisali się z T. komes Zawisza (Sawisa) w r. 1312, Janusz między r. 1360 i 1373, tudzież Poraj między r. 1370 i 1382. Poraj sprzedał w r. 1377 sołtystwo miejscowe za 2 grzyw. Czesławowi i synowi jego Klemensowi, celem osadzania wsi na prawie niemieckiem; przy wyliczaniu swobód i warunków wymienia łąkę przy lesie Budami zwanym i rybołówstwo na jeziorkach. T. przeszło potem na własność klasztoru trzemeszeńskiego. Z ról sołtysich i „morgów" co leżały od strony Strzyżewa, dawano dziesięcinę plebanom strzyżewskim i mesznе po groszu od osadnika. W r. 1580 były dwa łany os. w T. i 1 rzemieślnik. Rząd pruski zabrawszy dobra klasztorne, wcielił T. do domeny w Mogilnie. 2.) **T.** al. *Tokarzów*, *Thokarzow* w r. 1518, wś i dwór, w pow. ostrzeszowskim, o 7 klm. na wsch.-płd. od Ostrzeszowa (poczta i st. dr. żel.), nad Wiązownią (dopływ Rudnicy); par. Mikorzyn, szkoła w miejscu, poczta i st. dr. żel. w Ostrzeszowie. Istniały już przed r. 1518. Wś z młynem Kozakiem i Wygodą Tokarską (7 dm., 61 mk.) tworzy okrąg, mający 30 dm., 233 mk. (202 kat., 31 prot.) i 261 ha (209 roli, 13 łąk, 12 lasu). Dwór z folw. na Wygodzie Tokarskiej tworzy okrąg dworski, mający 12 dm., 205 mk. (196 kat., 9 prot.) i 927 ha (371 roli, 37 łąk, 56 past., 440 lasu, 22 nieuż., 0·47 wody); czysty doch. grunt. 3492 mrk; właścicielem jest Bronisław Grabowski. Około r. 1845 należał T. do Kołaczkowskich. *E. Cal.*

Tokarzyszki, folw. i wś nad rzką Czernicą, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Juraciszki (o 7 w.), okr. wiejski Tokarzyszki, o 49 w. od Oszmiany a 35 w. od Dziewieniszek. Folw. ma 15 mk. kat., wś zaś 80 mk. praw. i 107 kat. (w 1865 r. 87 dusz rewiz.); własność Rodkiewiczów. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: T., Cymonowicze, Gierduszki, Korwiele, Kuprowicze, Matykowszczyzna, Popielniki, Pozałużki, Wozdwiżeńska (?), Wsiepocha, Zabielowce i Zubowicze, w ogóle w 1865 r. 164 dusz rewiz. włośc. uwłaszcz., 2456 włośc. skarb. i 4 jednodworców.

Toki 1.) wś włośc., pow. rypiński, gm. i par. Skrwilno, odl. 21 w. od Rypina, ma 7 dm., 34 mk., 128 mr. W 1827 r. 1 dm., 6 mk. 2.) **T.**, pow. przasnyski, ob. *Miłoszewiec* 3.).

Toki 1.) zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Duniłowicze. W spisie urzęd. niepomieszczony. 2.) **T.**, zaśc., pow. lucyński, należy do dóbr Stary Zamek Jadwigi hr. Manteuffel.

Toki 1.) wś, pow. jasielski, u ujścia Iwli do Wisłoki z praw. brzegu, przy gościńcu z Jasła do Żmigrodu (2·8 klm.). W środku wsi oddziela się od gościńca na wschód droga do Kobylan. Brzeg Wisłoki wzn. 271 mt., ku płn. teren sięga 369 mt. W lasach znajdują się źródła nafty. Par. rz.-kat. w Żmigrodzie Nowym. Wś liczy 57 dm., 336 mk. (158 męż., 178 kob.); 232 rz.-kat. i 13 izr. Pos. więk. (Jana Lewickiego) ma 5 mr. roli, 1443 sąż. łąk, 60 mr. past., 257 mr. lasu, 12 mr. nieuż., karczma; pos. mn. ma 250 mr. roli, 25 mr. łąk i 37 mr. past. Za Długosza były tu karczmy, zagrody i predium szlacheckie (L. B., III, 488). Płacono dziesięciny kanon. prebendy u św. Floryana na Kleparzu. Wś ma grunta urodzajne, dobrze nawodnione. Graniczy na płn.-zach. z Gorzycami, na płn. z Lężynami, na wsch. z Sadkami, na płd. z Grabaniną i Żmigrodem. 2.) **T.**, wś, pow. zbaraski, 34 klm. na wsch. od Zbaraża, 12 klm. na płd.-wschód od Nowegosioła (sąd pow. i urząd pocz.). Na płd.-zach. leży Worobijówka, na

zach. Hołotki i Koszlaki, na wsch. Nowa Grobla, na płd.-wsch. Ożohowce (obie w powiecie starokonstantynowskim). Wzdłuż granicy wsch. i płd.-wsch. płynie Zbrucz, tworząc granicę od pow. starokonstantynowskiego gub. wołyńskiej. Od praw. brzegu przyjmuje Zbrucz w obrębie wsi strugi, a w płd. części tworzy stawek. Wzgórze „Trochimowa“ na granicy zach. sięga 342 mt.; na płd. wzgórze „Toki“ ma 330 mt. (znak triang.). Własn. więk. (hr. Włodzimierza Dzieduszyckiego) ma roli or. 1146, łąk i ogr. 394, pastw. 28 mr.; wł. mn. roli or. 3372, łąk i ogr. 799, pastw. 54 mr. W r. 1880 było 340 dm., 2002 mk. w gminie; 4 dm., 34 mk. na obsz. dwor. (1713 gr.-kat., 180 rz.-kat., 143 izr.; 1950 Rusinów, 76 Polaków, 7 Niem.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. tarnopolski. Erekcya parafii nieznana; istniała jednakże (pierwotnie w Ożohowcach) już przed r. 1722, gdyż wtedy odnowił dotacyą Michał Seweryn ks. Wiszniowiecki, w. kanc. lit. Kościoła własnego nie ma parafia, a msza odprawia się w cerkwi miejscowej. Do parafii należą: Dorofijówka, Hnilice, Hniliczki, Hołoszyńce, Hołotki, Klimkowce, Koszlaki, Koziary, Medyń, Nowosioło, Palczyńce, Pieńkowce, Podwołoczyska, Prosowce, Skoryki, Staromieszczyzna i Worobijówka. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. zbaraski. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. mieszana 2-klas., kasa pożycz. gm. z kapit. 2069 złr. i młyn. Znajdują się szczątki dawnego zamku nad stawem. *Mac.—Lu. Dz.*

Toklinowo, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 69 w. od Nowoaleksandrowska.

Tokmaczka *Mała*, sioło nad rzką Konką, pow. berdiański gub. tauryckiej o 110 w. na płn.-zach. od Berdiańska, ma 459 dm., 2877 mk. Małorusów, cerkiew, szkołę wiejską.

Tokmak *Wielki*, mko nad rzką Tokmak, pow. berdiański, gub. tauryckiej, o 110 w. na płn.-zach. od Berdiańska, ma 1008 dm., 7970 mk., cerkiew, dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkołę miejską, 3 jarmarki, targi, warzelnię łoju, fabrykę świec i garbarnię. Założone 1784 r. w miejscowości zupełnie bezludnej, od 1797 do 1801 r. główna osada pow. marjupolskiego, otrzymało w 1861 r. prawo miejskie.

Toknianće, wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. aleksandrowska (dawniej Olawa), okr. wiejski Demontańce, o 7 w. od gminy, 74 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Olita.

Tokowiszcze al. *Bobryca*, rzeczka, w pow. mozyrskim, w gm. Laskowicze; wypływa z jez. Lubino, oddziela lewe ramię zwane Karasino, dopływa do jeziornej odnogi Prypeci, zw. Głuszyca, naprzeciwko wsi Wyszałów; długa przeszło 7 w. Skanalizowana w ostatnich latach. *A. Jel.*

Tokowiszcze, zaśc. nad rzką Jewsiejką al. Wiesią, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk, o 16 w. od Słucka, ma 2 osady. *A. Jel.*

Tokowszczyzna, folw. nad rz. Cną, dopł. Hajny, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, par. kat. Ziembin; grunta lekkie, łąk dużo. *A. Jel.*

Tolausie, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Wysoka Ruda, odl. od Władysławowa 30 w., ma 7 dm., 54 mk.

Tolcsemes, wś, w hr. szaryskiem (Węg.), kościół katol. filialny, bożnica, młyn wodny, 330 mk.

Tolcsva, mko nad pot. t. n., w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.), w pięknej dolinie, w Hegyallyi, ma stacyę dr. żel. cisańskiej (dworzec kolei Liszko-Tolcsva), urz. poczt. i tel. Kościół par. rz.-kat., założony w 1437 r., cerkiew gr.-kat. i kościół ewang. oraz synagogę; 2892 mk. Żyzna gleba, hodowla drzew owocowych, uprawa wina słynącego z dobroci.

Toleje, zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 46 w. od Kowna.

Tolejki, ob. *Tałojki*.

Tolejkiszki 1.) wś, pow. szawelski, gm. Szawlany, o 31 w. od Szawel. 2.) **T.**, ob. *Tołejkiszki*.

Tolejny al. *Toliny*, niem. *Tolleinen*, wś i dobra, pow. ostródzki, st. p. Hohenstein. Stara pruska osada, pochodzi z czasów przedkrzyżackich.

Tolejsze, folw., pow. rossieński, gm. Szymkajcie, o 9 w. od Rossień.

Tolentyny, zaśc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły (o 12 w.), okr. wiejski Zabłocie, 5 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Jakintany.

Tolibowo, ob. *Tulibowo*.

Tolicze i *Tolicze Nowe*, zaśc., nad rzką Miakieńce, pow. bobrujski.

Toliszczyk, kasz. *Toliszczk*, niem. *Burgsdorf*, folw. szlach. na Kaszubach, tuż nad granicą Pomeranii, pow. wejherowski, st. p. Mierzyno, 9 klm. odl., par. kat. Żarnowiec; 209 ha (201 roli); 4 dm., 11 dym.; 2 mk. katol., 76 ewang.

Tolkemit, *Tolkemueth*, posiadłość, powiat ostródzki, st. p. Hohenstein.

Tolko, niem. *Tolks*, dobra, pow. iławkowski, st. p. Bartenstein Ostpr.

Tolklauken, posiadł., pow. fyszhuzki, st. poczt. St. Lorenz.

Tolkmicko, niem. *Tolkemit*, dok. 1326 *Tolkemieten*, mto w Pomezanii, tuż nad zatoką Świeżą i Młynówką (Tolkemiter Muehlenbach), pow. elbląski, 3 mile na płn. od Elbląga. Gleba średnia. Posiada 4-klas. szkołę

kat. (1887 r. 4 naucz., 350 dz.) i 1-klas. szkołę ew. (1 naucz., 27 dz.), urząd pocz. i tel. III klasy, 3 jarmarki kramne i na bydło, przystań, 1441 ha (796 roli or., 142 łąk). W 1869 r. 310 dm., 2695 mk. (2602 kat., 84 ew., 9 żyd.); 1885 r. 334 dm., 647 dym.,2847 mk. (2684 kat., 153 ew., 2 dysyd., 8 żyd.). Mieszkańcy trudnią się głównie rolnictwem, rybitwą (około 160 statków), bednarstwem, garncarstwem (około 40 majstrów) i handlem drzewa. Tutejszy kat. kościół par. z XIV w., p. w. św. Jakuba. Parafia, dek. elbląskiego, liczyła 1869 r. 3156 dusz; 1884 r. 2164 komunikantów. W skład jej wchodzą oprócz miasta: Kadyny i Rehberg, Konradswalde, Hohenwalde, Kickelhof, dobra i młyn, Louisenthal, Neuendorf i Wieck. Ewangielicy przyłączeni są do par. Łęcze (Lenzen). Hartknoch, Henneberger i dominikanin Szymon Grunau (który się tu urodził) podają rok 1356 jako datę założenia miasta. Jednakże w przywileju w. mistrza Henryka Dusmer z r. 1351 czytamy: „Wyr bruder Heinrich Tusmer, Homeister.. .. haben vnszern lieben Burgeren unde Inwonern der Stadt zcu Tolkemit... ire hantfeste vernewet (t. j. odnowiliśmy), die en (t. j. im) Bruder lodwigk von Schippe gegeben hatte“. Ostatni zaś zachodzi w dok. jako komtur elbląski od r. 1296 aż do r. 1299. Później był już mistrzem ziemskim pruskim. Ztąd widać, że przed r. 1299 założone zostało (ob. Cod. dipl. Warm., I, str. 380, przyp. 2). Już r. 1330 występuje jako świadek Heinricus plebanus in Tolkemitthen (ob. tamże). W przywileju powyższym dostaje miasto 100 włók na prawie chełm., z tych prob. 4 wolne, lokator i sołtys Bernard v. Rothstock, który miasto osadził, 8 wolnych i 8 wolnych mieszkańcy dla założenia miasta i spólnego użytku („zcu der stadt freiheit vnde zcugemeinem nutcze“). Lokator miał też pobierać trzeci fenik od sądów na prawie chełm. Sprawy sądowe Prusaków i Polaków zastrzegł zakon sobie. Od reszty włók mieli mieszkańcy dawać po pół grz. i 4 kury rocznie i chełmińskie płużne. Prob. miał pobierać od każdej włóki po 1 korcu żyta i tyleż owsa. Oprócz tego zastrzega zakon wzdłuż zatoki plac 1 sznur szeroki i pozwoleństwo do założenia karczem przed miastem i młynów w mieście i za miastem. Czynsz od domu kupieckiego (Kaufhaus), jatek piekarskich, szewckich, kramnych, łazienek i t. d. miał do połowy wpływać do kasy miejskiej, a w połowie do zakonnej. W. mistrz Konrad v. Ehrlichshausen przekazał r. 1444, przy odnowieniu przywileju, cały czynsz miastu, które jednak za to musiało płacić na św. Marcin 4 grz. Z nadanych 100 włók odstąpiło miasto wnet 25 wł. na założenie nowej wsi (Neuendorf). R. 1354 nadaje komtur elbląski Ortulf v. Trier sołtysowi Gerhardowi jeszcze $12\frac{1}{2}$ mr., za opłatą pół wiardunka i 2 kur od morgi, a r. 1359 mieszkańcom miasta i nowej wsi rybitwę w zatoce Świeżej małemi narzędziami (ob. Cod. dipl. Warm., II, 165 i 280). W wojnie 13-letniej stanęło miasto zaraz od początku po stronie związkowców, lecz r. 1456 w dzień św. Magdaleny 22 lipca zostało przez królewiecką i świętosiekierską załogę krzyżacką zaskoczone, splądrowane i spalone (ob. Script. rer. pr., IV, str. 169 i 520). R. 1521, podczas wojny z Albrechtem, zajął T. oddział wojska jego, cofając się z chybionej wyprawy na Elbląg, i robił ztąd wyprawy na Nierzeję. Lecz niebawem nadpłynęły statki wojenne Gdańszczan (26 marca) i zaczęły miasto ostrzeliwać, w skutek czego nieprzyjaciele się cofnęli (ob. Scrip. rer. pr., V, 514). W pierwszej wojnie szwedzkiej zajęli Szwedzi T., które mocą traktatu r. 1629, w Starym Targu zawartego, zostało tymczasem w ich ręku. Podczas tej wojny, gdy r. 1626 Gustaw Adolf z Fomborka udał się do T., prosili go tu po raz trzeci posłowie pruscy o zwłokę, ale król słuchać o tem nie chciał i szedł z wojskiem dalej na Elbląg. Także w drugiej wojnie szwedzkiej z Karolem Gustawem zdobył je nieprzyjaciel. Wielkie pożary 4 razy msto nawiedziły. Pierwszy w r. 1550, drugi d. 2 maja 1634 r. całe miasto zniszczył. Odbudowanie kościoła wolno postępowało. Nowy ratusz został dopiero r. 1649 wykończony. R. 1649 zniszczył pożar połowę miasta, ocalał tylko ratusz, kościół i przedmieścia. R. 1767 d. 29 lipca jakaś niewiasta umyślnie ogień podłożyła, który miasto wraz z kościołem i ratuszem zamienił w perzynę. Proboszczem kat. był tu wówczas Jan Józef Schwans (od 1733 do 1782). Na odbudowanie kościoła odbyła się w całej dyecezyi warmijskiej kollekta; do 22 listop. 1767 był kościół do tyla odbudowany, że mógł być znów poświęcony. Wieża z dzwonnicą została dopiero r. 1781—82 wystawiona. W wojnach francuskich z r. 1807 i 1812 poniosło T. znaczne straty. Teraz znów zwolna się powiększa, do czego się niemało przyczynia port, r. 1862—64 z pomocą państwa wybudowany. W ostatnich latach już po raz trzeci struga tutejsza wystąpiwszy z łożyska, znaczne wyrządziła szkody; ostatni raz r. 1885 d. 5 stycz., tak że się okazała potrzeba zgłębienia stawu młyńskiego i strugi. R. 1858 liczyło miasto 2400 mk., między nimi tylko 93 ew. i 13 żyd.; r. 1867 2695 mk.; koni zaś 304, bydła 280, owiec 103. *Tolkmickie starostwo* obejmowało włości około miasta, mianowicie wsi: Conradswalde, Neukirch, Haselau, Huette i Maybaum. R. 1508 nadaje Zygmunt I ststwo te bisk. warmiń-

skiemu Łukaszowi Watzelrode, aby co rok za dusze zmarłych królów odprawiano nabożeństwo. Dan w Krakowie d. 9 lut. Biskup zaś przekazał legat ten kapitule, której członkowie nabożeństwo w katedrze odprawiać byli zobowiązani. Ale sejm w Lublinie unieważnił r. 1569 ten akt darowizny. Dlatego musiała kapituła ststwo znów wydać. Przeszło 100 lat dzierżą je Działyńscy, mianowicie Maciej († 1602), Stanisław († 1617), jego syn Stanisław Jan Ignacy od r. 1695. R. 1726 był ststą Jakub Franciszek Szembek, 1742—65 generał Jerzy Wilhelm Goltz, a od r. 1765—1772 Mik. Wilh. v. Korff z domu Kreutzberg w Inflantach. Podług lustr. z r. 1664 składały starostwo: mto Tolkmicko i wsi: Klauzendorf, Neukirch, Huta, Konradswald, Hazlewo, Mejbom, fol. Rychnowski i dzierżawy: Walkowice Wielkie, Rychwałt al. Liwalt i Łopatki już w woj. chełmińskiem. W r. 1771 posiadał je Wilhelm de Kreusberg Korf, z swą żoną Elżbietą z Jestrów, opłacając kwarty złp. 2658 gr. 12, a hyberny złp. 2337 gr. 29. Rząd pruski zamienił ststwo tolkmickie na domenę i leśnictwo. Pierwsza została z czasem rozparcelowana, leśnictwo zaś należy od r. 1864 pod nazwą „Stellinen“ do nadleśnictwa peplińskiego (ob. Der Elbinger Kr. v. Rhode, str. 37, 85, 86, 129 i 131). *Kś. Fr.*

Tólko al. *Tulko*, fol., pow. kaliski, gm. Ceków, par. Kosmów, odl. od Kalisza 15 w., ma 2 dm., 12 mk. Należy do dóbr Kosmów.

Tolksdorf 1.) wś kośc., dobra ryc., st. dr. żel., pow. rastemborski, st. poczt. Tolksdorf. 2.) **T.**, wś, pow. brunsberski, st. p. Lindenau bei Braunsberg Ostpr.

Tollack, ob. *Tuławki.*

Tolle Bischwitz (niem.), ob. *Biskupice-Szalone.*

Tollkeim *Adel* i *Koellm*, posiadło, pow. iławkowski, st. p. Pr. Eylau.

Tollmingkehmen, wś i dobra, pow. gołdapski; posiada kościół par. ew., urz. poczt.. Tu od 1743—1780 był pastorem Donalejtys, poeta litewski.

Tollnigk 1.) wś i os. leś., pow. reszelski, st. poczt. Roessel. 2.) **T**, wś, pow. świętosiekierski, st. p. Siegfriedswalde.

Tolocie 1.) wś, pow. szawelski, gm. Żagory, o 33 w. od Szawel. 2.) **T.**, ob. *Talocie.*

Tolowa 1.) ob. *Joseffalva.* 2.) **T.** *Mika*, dwór, pow. suczawski, 30 mk.

Toltunie, w spisie z 1865 r. *Tolpunie*, wś włośc. przy linii dr. żel. z Wilna do Kowna, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Żośle (o 3 w.), o 33 w. od Trok, ma 13 dm., 148 mk. kat. i 10 żyd. (w 1865 r. wraz z zaśc. Dumeja 71 dusz rew.).

Tolucie, wś, pow. rossieński, gm. Szydłów, o 27 w. od Rossień.

Toluny, wś i dwór, pow. wiłkomierski, gm. Towiany, o 9 w. od Wiłkomierza.

Tolupis, zaśc., pow. rossieński, gm. Mańkuny, o 12 w. od Rossień.

Tolusze, obręb, pow. rossieński, gm. Szydłów, o 27 w. od Rossień.

Tołaje, w spisie z 1865 r. *Tołago*, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrowo, okr. wiejski i dobra, Paszkiewiczów, Stracza, o 12 w. od gminy a 35 w. od Święcian, ma 7 dm., 72 mk. kat. (w 1865 r. 32 dusze rewiz.).

Tołajnie, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 28 w. od Telsz.

Tołbina, wś, pow. rosławski gub. smoleńskiej, najwyższe wzniesienie w płn. części gubernii, sięgające 734 st. npm.

Tołburany, wś, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, leży między Bankowcami a Dankowcami, ma 120 dm., cerkiew drewnianą. *X. M. O.*

Tołciszki, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń (o 5 w.), okr. wiejski Kiwańce, 5 dusz rewiz.; w 1865 r. własność Korkuciów.

Tołcze, wś, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Choroszcza, o 12 w. od Białegostoku.

Tołczów, ob. *Tołszczów.*

Tołejkiszki 1.) folw., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, par. kat. Kowale, o 49 w. od Trok, ma 1 dm., 28 mk. (8 praw., 20 kat.); kaplica kat. W 1850 r. w par. Użugość, własność Stengwiłły, miały 188 dzies. rozl. Do dóbr należały 3 wsi i folw. 2.) **T.**, ob. *Tołejkiszki.*

Tołkaciszki, zaśc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino (o $3^1/_2$ w.), okr. wiejski i dobra, hr. Tyszkiewiczów, Niemież, o 9 w. od Wilna, ma 3 dm., 10 mk. praw. i 22 kat. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.).

Tołkacze 1.) uroczysko, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Ostrów, o 16 w. od Sokółki. 2.) **T.**, wś, pow. mohylewski, gm. Czarnorucz, ma 42 dm., 288 mk., z których 10 zajmuje się wyrobem przedmiotów z łyka i kory.

Tołkacze, wś na lew. brzegu rz. Hrezli, pow. owrucki, par. Owrucz (o 4 w.).

Tołkaczewicze, w dok. *Tołkacze*, wś i dobra u źródeł rz. Kowalówki, lew. dopł. Szaczy, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. i par. kat. Uzda, gm. Szack, par. praw. Chotlany, o 70 w. od Ihumenia, o 3 w. od mka Szacka, o 80 w. od Mińska i 25 w. od Rudzienic, st. dr. żel. lipawo-romeńskiej. Wś ma 50 osad. T. należały niegdyś do wołosti baksztańskiej. Podług aktu z 1582 r. kn. Korybutowicz Stefan Grabowski (sic), władając wtedy T., rozgraniczał się z właścicielem sąsiedniego Szacka, ks. Mikołajem Krzysztofem Radziwiłłem („Sierotką“). Na początku XVII w. otrzymał tu spadek ks. Janusz Radziwiłł wraz z żoną

swą Zofią ks. Słucką, zrodzoną z Barbary Kiszczanki, tudzież Stanisław Stanisławowicz Kiszka, woj. witebski, i Hanna z Kiszków, poślubiona Stefanowi Potcyowi. Radziwiłłowie intromitowali się do części T. 27 czerwca 1604 r., lecz wkrótce sprzedali swą schedę Jakubowi Proszyckiemu, sędziemu grodzkiemu wileńskiemu. W 1612 r. schedę Stanisława Kiszki nabył Siemion Ostrouch. W 1616 r. Hanna Poteyowa sprzedaje swą część Proszyckim a w roku następnym (1617) Proszycy odkupują schedę Ostroucha i takim sposobem przyszedłszy do władania całością, sprzedają takową w 1617 r. za 12,000 kóp groszy litew. (na dzisiejszy rachunek za 4050 rubli) Januszowi Bychowcowi. Do dóbr T. należały wówczas sioła i folw.: Lubiacza, Chotlany, Kowalewicze, Sierhiejewicze i Kościuki. Prawo zeznane w trybunale wileńskim d. 26 kwietnia i oblatowane na roczkach mińskich d. 5 czerwca. Nowego dziedzica intromitował woźny al. generał wwdztwa mińskiego Wasil Hawryłowicz. W sąsiedztwie z T. leży Szack, który pod tę porę trzymali prawem zastawnem od kn. Hołowczyńskiego Winkowie. Otóż Andrzej Winko, po objęciu T. przez Bychowca, wszczął spory graniczne i zajazdy, aż w końcu w 1620 r. Winko zbrojno napadłszy na dobra Bychowca, zniszczył Kowalewicze i T., pomordował ludzi Bychowca i jego samego uśmiercił. Wywiązał się ztąd długi proces kryminalny, zakończony dopiero dekretem z d. 3 listopada 1628 r., umarzającym ostatecznie wszystkie pretensye stron obu. Waśnie wszakże graniczne nie ustawały, gdyż w 1631 r. zjeżdżał na miejsce wwoda miński Piotr Skumin Tyszkiewicz i obejrzawszy wszystko, ferował dekret 12 maja, przyznając pretensye Winki za nieważne i słuszność Bazylemu Bychowcowi. W tymże roku nowy nabywca Szacka Piotr Piekarski, zrzekł się na piśmie dalszych pretensyi do granic tołkaczewickich, atoli w 1647 r. Jerzy Litawor Chreptowicz, trzymając Szack, znowu wszczynał spory, w skutek czego i procesa trwały dalej. W 1652 r. d. 23 maja Jan Bychowiec i żona jego Krystyna z Wojnów, pożyczyli u archimandryty monasteru mińskiego Warlaama Kuzińskiego 15,000 złp., opierając tę summę na dobrach tołkaczewickich, z których wydzielono pod ewikcyę folw. i sioła Kowalewicze i Kościuki. Następnie, w skutek zamieszek wojennych, Bychowcowie zawładnęli zastawionemi folwarkami, w roku tedy 1663 pozywał Krystynę z Wojnów 2do voto Jakubową Kuncewiczową, starościnę żmujdzką, plenipotent ks. archimandryty Mikołaj Wołodźko i wygrał sprawę w trybunale d. 31 lipca t. r., zasądzono bowiem powodowi na dobrach tołkaczewickich 18,805 złp. (ob. Ak. Wil. Arch. Kom., t. XV, NNr. 70 i 71). W drugiej ćwierci XVIII w. trzymali T. zastawem od Bychowców Zarankowie h. Korczak, a w 1760 r. Władysław Bychowiec, sędzia wołkowyski, i syn jego Jan, zeznają w urzędzie magdeburskim porozowskim prawo wieczyste na rzecz sióstr rodzonych: Elżbiety z Zaranków Krzysztofowej Zawiszyny i Aleksandry Zarankówny, podczaszanki wołkowyskiej, późniejszej stściny żmujdzkiej Prozorowej; poczem obie siostry podzieliły się dobrami w ten sposób, że Elżbieta wzięła T. z attynen., Aleksandra zaś Dudzicze z folw. Kowalewicze, Sierhiejewicze i Kobylicze. Następnie przez wiano Zawiszanki wziął T. oficer pruski hr. Wilhelm Grabowski. Z siedmiu synów tylko najmłodszy Korol, ożeniony z Zofią Horwatówną (córką Aleksandra Horwata z Barbarowa), miał córkę Zofię za Platerem i syna Aleksandra, obecnego dziedzica T., ożenionego z Maryą Rejtanówną. Po odseparowaniu włościan pozostało w kluczu T., obejmującym, oprócz fundum, folw.: Chotlany, Wałek, Waleryanów, Foliany, Cycylianów, Żurawiel, mko Łosza, zaśc. Huta i inne osady, około 700 włók, przeważnie w puszczach i łąkach. Dobra zraszają rzeczki: Kowalówka, Łosza, Lubiacza, Wałek i małe ich dopływy. Lasy słynęły z obfitości zwierzyny. Gospodarstwo porządne. Młyny i propinacye, tudzież drobne arendy przynoszą kilka tysięcy rubli. Grunta lekkie, w dobrej kulturze. Dom mieszkalny stary, drewniany, otoczony pięknym parkiem. Sady owocowe i oranżerye. We dworze kaplica katolicka drewniana, wzniesiona około 1860 r. (Dokumenta tu podane znajdują się w zbiorach piszącego w Zamościu. *A. Jel.*

Tołkaczewszczyzna 1.) zaśc., pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewicze (o 17 w.), o 28 w. od Kojdanowa, 47 w. od Mińska. Zaścianek ma 4 os. Niegdyś miejscowość ta, położona w kluczu starzyńskim, była własnością Wołodkowiczów. W r. 1782 Ksawery Wołodkowicz, stolnik wojew. mińskiego, oddaje T. w zastaw Janowi i Barbarze z Patkowskich Downarom w sumie 600 złotych. W 1812 r. mieszkały tu rodziny szlacheckie Matusewiczów i Rabcewiczów i ci włodarze, w liczbie siedmiu, podali w 1813 r. do komisyi powiatowej rachunek na 609½ rubli za szkody poczynione w czasie wojny (dokument w zbiorze piszącego). Miejscowość mocno falista, grunta szczerkowe urodzajne. 2.) **T.**, zaśc. poradziwiłłowski nad rzką Uździanką, pow miński, w 3 okr. pol. i par. kat. Kojdanów, gm. Stańków, o 30 w. od Mińska Litewskiego, ma 18 os.; miejscowość bezleśna, grunta szczerkowe, urodzajne, łąki dobre. 3.) **T.**, dwie własności ziemskie, pow. miński.

Jedna z nich od 1850 r. należy do Woroniczów, $8^1/_2$ włók, druga zaś do Grudzińskich, około $2^3/_4$ włóki. *A. Jel.*

Tołkaczyszki, folw., pow. kalwaryjski, gm. Nadniemeńska, par. Rumbowicze, odl. od Kalwaryi 58 w., ma 5 dm., 37 mk., gorzelnię, wiatrak, 241 mr. (199 roli, 23 łąk. 15 past., 4 mr. nieuż.). W 1827 r. 3 dm., 47 mk.

Tołkiany, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża.

Tołkinie, pow. lidzki, ob. *Taukinie.*

Tołkoszczyna Jar, uroczysko na gruntach Steblowa, w pow. kaniowskim.

Tołkowo 1.) wś, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Antopol, o 40 w. od Kobrynia. 2.) **T.,** ferma, tamże, o 38 w. od Kobrynia.

Tołkuny, wś, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Dworzec, o $44^1/_2$ w. od Słonima.

Tołła, rzka, pow. święciański, przepływa pod dworem Galiniszki i wsią Ponaryszki.

Tołmachów al. *Tomachów,* w dok. z 1545 r. *Stołmachow,* wś na prawym wyniosłym brzegu Horynia, pow. ostrogski, o 35 w. na płn. od Ostroga, o 8 w. na płd.-zach. od mka Hoszczy (st. poczt.), o 17 w. od st. dr. żel. Ożenin, ma wraz z należącą do par. wsią Ilin (o $2^1/_2$ w.), 110 dm., 894 mk. Cerkiew p. w. św. Mikołaja, drewniana, niewiadomej erekcyi, uposażona jest 34 dzies. ziemi. Powierzchnia od płn. wyższa, znacznie nachyla się ku płd. Glebę stanowi czarnoziem 3 klasy; dobre łąki nadrzeczne. Włościanie trudnią się rolnictwem, hodują dostateczną ilość koni roboczych, krów, owiec, trzody chlewnej i drobiu i, z powodu łatwości zarobku, są w ogóle dość zamożni. Mężczyźni noszą włosy długie, spadające na ramiona, ubierają się w świty czarne al. białe, latem noszą kapelusze słomiane, własnego wyrobu, a zimą czapki baranie niskie lub też z sukna białego, tak zwane magierki. Na nogach noszą łapcie z łyka plecione (łyczaki) i tylko od święta biorą buty. Kobiety chodzą najczęściej w białych krótkich świtach, w spódnicach wełnianych własnego wyrobu, głowy obwiązują chustkami białemi, z czerwonemi brzegami, z pod których spadają na ramiona długie włosy. Latem chodzą boso a zimą w łyczakach, tylko w święta wkładają buty. W czasie rew. zamku łuckiego z 1545 r. należy T. do Olechny i Michajły Kozińskich, którzy byli zobowiązani do opatrywania jednej horodni zamkowej (Jabłonowski, Rewizye, 39, 48). Podług regestrów poborowych pow. łuckiego z 1570 r. należała w części do kniazia Mikołaja Jarosławowicza, w części do Dymitra Kozińskiego. Pobór wymieniony wspólnie z innemi wsiami. W 1583 r. Aleksander Koziński z imienia matki swojej T. wniósł pobór od 5 dym., 3 ogr., 1 koła waln. i ziemi popowskiej (Jabłonowski, Wołyń, 10, 12, 98). Na początku XVIII w. T należy do Andrzeja Leduchowskiego (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 2, 519). Następnie T. należał w połowie do ks. Sołomereckich a w połowie do Hulewiczów. Gdy w zeszłym wieku Leńkiewicz zabrał przez zajazd majętności ks. Sołomereckiej, ostatniej dziedziczki z tego rodu, to i połowa T. przeszła na jego własność, poczem drugą połowę nabył od Hulewiczów. Następnie własność syna jego Gracyana, później córki ostatniego Oktawii Walewskiej, która w 1881 r. wieś tę sprzedała Kacprowi Jodce. *Z. Róż.*

Tołmacz *Polowy* al. *Stepowy* i *Gniły,* dwie rzeczki, w pow. zwinogrodzkim i czehryńskim. Pierwsza z nich bierze początek na płd. od mta Szpoły, przepływa pod wsią Tołmacz i we wsi Antonówka łączy się ze strugami płynącemi od Wodzianej i Sobolówki. T. Gniły wypływa powyżej wsi Krymki, płynie pod Lipianką, Naczajewem, Masłową i we wsi Jarosławka łączy się z T. Polowym, poczem uchodzi od prawego brzegu do Wysi, pomiędzy wsiami Wesoły Kąt i Witiaziewa.

Tołmacz, wś u źródeł ruczaju Tołmacz, pow. zwinogródzki, na pograniczu pow. czehryńskiego, w 1 okr. pol., gm. Stecówka, o 15 w. na płd. od Szpoły a 37 w. od Zwinogródki, ma 1572 mk. (w 1863 r. 1238 mk.) Posiada cerkiew Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1787 r., uposażoną 52 dzies. Na polach wsi znajduje się około 40 dawnych mogił. We wsi główny zarząd obszernych dóbr (do 15,000 dzies. z pięknym lasem), składających się z T., Sobolówki, Kalihorki Mokrej i Suchej i Elizawetki, należących dawniej do Łopuchina, następnie do Bernardakich, potem do Stołypina. *J. Krz.*

Tołmacz 1.) al. *Tłumacz,* grupa domów i fol. w Batiatyczach, pow. żółkiewski. 2.) **T.,** ob. *Tłumacz.*

Tołmaczek, ob. *Tłumaczyk.*

Tołmaczewo, wś, pow. mozyrski, gm. Turów (o 15 w. na płd.-zach.), o 150 w. od Mozyrza; miejscowość piaszczysta, małoludna.

Tołmazy, sioło nad Dniestrem, pow. akiermański gub. bessarabskiej, o 80 w. od mta powiat., ma 332 dm., 1791 mk., cerkiew.

Tołminowo, wś nad potokiem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 7 w.), okr. wiejski Sylwestrowo, o 5 w. od Oszmiany, ma 13 dm.; 136 mk. kat.; w 1865 r. należała do dóbr Ukropiszki, Ważyńskich.

Tołociszki 1.) folw. skarbowy i wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 7 w.), okr. wiejski Dziegieniewo, o 15 w. od Oszmiany, 11 dm., 117 mk. kat. 2.) **T.,** zaśc. nad potokiem, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany (o 10 w.), okr. wiejski i dobra, Piłsudzkich, Czabiszki, o 59 w. od Wil-

na, ma 1 dm., 13 mk. kat. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.).

Tołoczkany, wś i dobra, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 30 w. od Poniewieża.

Tołoczki 1.) wś włośc. nad rzką Lebiodą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Orla, okr. wiejski Lipiczanka, o 48 w. od Lidy, 8 dm., 60 mk. (w 1865 r. 25 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Minantowicze. 2.) **T.**, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra hr. Potockich Zabłoć (o $2^1/_2$ w.), 44 dusz rew. 3.) **T.,** dobra, pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Żydomla, o 18 w. od Grodna. 4.) **T.,** wś, tamże, o 23 w. od Grodna. 5.) **T.,** dobra, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Kruglany, o 9 w. od Sokółki. Należą razem z Kundzinem do Gąsowskiego. *J. Krz.*

Tołoczków, wś, pow. rohaczewski, gm. Tichinicze, ma 34 dm., 199 mk.

Tołoczkowo, wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Drujsk, należy do dóbr Kozaków Mirskich.

Tołoczkowszczyzna al. *Gabryelowicze*, okolica pryw. nad Dzitwą, pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 14 w. od Lidy, 3 dm., 16 mk.

Tołoczmany, dobra, powiat wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Tołoczmany, o 10 w. od Wołkowyska.

Tołoczny Ostrów, uroczysko na gruntach wsi Nowosielicy, w pow. czehryńskim.

Tołoczyn 1.) fol. nad Drucią, pow. sieński, posiada młyn wodny o 2 postawach i gorzelnię, założoną w 1848 r., która w 1889 r. zatrudniała 6 ludzi, wyprodukowała 277,091 st. spirytusu i dała 3688 rs. dochodu; własność Sławińskich. W dobrach znajduje się pokład torfu. gruby do 2 arszynów, leżący na pokładzie gliniastym i używany jako nawóz. 2.) **T.** *Nowy* al. *Zarzeczny*, mko nad Drucią, pow. sieński, w 4 okr. pol., gm. T., przy dawnym trakcie poczt. mińskim, o 50 w. od Sienna a 3 w. od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej Tołoczyn. Rzeką oddzielone od T. Starego (w powiecie orszańskim), w 1880 r. miało 93 dm. drewn. (66 należało do chrześcian a 27 do żydów), 543 mk. (290 praw. i 253 żyd.), dom modlitwy żyd., zarząd gminy i szkoła ludowa. Gmina ma 3600 mk. włośc. (820 męż., 1000 kob., 1780 dzieci), z których 390 (350 męż. i 40 dzieci) zajmuje się przemysłem leśnym, używając do pomocy 300 koni. W gminie znajduje się 9950 dzies. lasów prywatnych i 20 włośc. Mko założone zostało w bieżącym wieku, po zniesieniu komory pogranicznej w T. Starym. Obecnie należy do Sławińskich. W okolicach zamieszkuje szlachta zaściankowa. 3.) **T.** *Stary*, mko nad Drucią, pow. orszański, w 2 okr. pol., gm. T. Stary, o 43 w. od Orszy, przy b. dr. poczt. do Mińska, o 3 w. od linii dr. żel. mosk.-brzeskiej. W 1880 r. miało 160 dm. drewn. (50 należało do chrześcian a 110 do żydów), 3581 mk. (432 praw., 30 kat. i 1119 żyd.), cerkiew mur., takiż kościół kat. paraf., 4 domy modlitwy żyd. drewn., 71 sklepów, st. poczt., zarząd gminy, szkółkę ludową, st. dr. żel. (o 3 w. od mka), aptekę. W mku odbywają się 3 nieznaczne jarmarki: 6 stycz., 20 lipca i 8 wrześ., oraz targi co tydzień. Kościół kat., p. w. Narodzenia N. M. P., w 1853 r. na miejscu spalonego wzniesiony kosztem parafian. Parafia kat., dek. orszańskiego, 3067 wiernych. Gmina ma 5795 mk. włośc. (2207 męż., 2194 kob. i 1394 dzieci), z których 150 zajmuje się przemysłem leśnym, używając do pomocy 200 koni. W gminie znajduje się 15,517 dz. lasów prywatnych. St. dr. żel. mosk.-brzeskiej, między Sławianami (o 22 w.) a Kochanowem (o 19 w.), odległą jest o 545 w. od Moskwy a 478 w. od Brześcia. Niewiadomo kiedy mko zostało założone, istniało już jednak w 1433 r. (podług Łuk. Gołębiowskiego). W XVII w. należało do Sapiehów. Lew Sapieha w 1604 r. fundował tu klasztor bazylianów, wzniósł dla nich wspaniały kościół oraz założył szpital i szkoły. Podczas wojen za Jana Kazimierza T. niejednokrotnie zajmowały wojska ruskie. Od Sapiehów T. przeszedł drogą zapisu do Szemiotów, następnie do Sanguszków. Po przyłączeniu do Rossyi został obwarowany, jako punkt pograniczny i założono w niem komorę celną. W 1812 r. podczas odwrotu Francuzów gen. Karpow wziął tu 13 listop. 600 ludzi do niewoli. Bazylianie na początku bież. wieku (1804—7) utrzymywali w T. szkołę wydziałową. Obecnie mko należy do Sławińskich, obszerne zaś dobra rozpadły się na cząstki. *J. Krz.*

Tołoka, część Olszanicy, w pow. jaworowskim.

Tołokun, wś przy ujściu ruczaju Sielnicy do Dniepru, pow. radomyski, na pograniczu kijowskiego, w 5 okr. pol., gm. Hornostajpol, par. praw. Jasnohorka (w pow. kijowskim, o 3 w. odl.), o 143 w. od Radomyśla, ma 434 mk. Podług Pochilewicza jest tu 632 mk. prawosł. i 20 żydów. Włościanie uwłaszczeni zostali na 1075 dzies., ze spłatę po 305 rs. 93 kop. rocznie. Własność dworska należy w części do Maślennikowej (sukcesorki Bazylego Iskry), mającej 160 dzies. ziemi użytk., 760 lasu i 780 nieużytków i inżyniera Konstantynowa, nabyta w 1871 r. od Paniutynej, mająca 200 dzies. ziemi użytk. i 1701 lasów.

Tołokuńska 1.) *Rudnia*, pow. radomyski, ob. *Rudnia* 50). 2.) **T.** *Słoboda*, dobra metropolitów kijowskich, we włości zoryńskiej, t. j. w pobliżu Tołokuna, w pow. radomyskim.

Tołoty (u Buszyńskiego, w spisie urzęd.

Taloty), wś, pow. rossieński, gm. i par. Andrzejewo, o 103 w. od Rossień.

Tołpianka, potok, w pow. lepelskim, uchodzi do rz. Ulanki na gruntach wsi Horodziec. Nad potokiem ślady obronnego zamku. Por. *Horodziec* (t. III, 152).

Tołpieczyce, wś, pow. mohylewski, gm. Tołpieczyce, ma 33 dm., 253 mk., z których 16 kobiet zajmuje się wyrobem sukna włościańskiego. Gmina ma 3493 mk. (1260 męz., 1268 kob. i 965 dzieci), z których 59 zajmuje się przemysłem leśnym. W gminie znajduje się 6202½ dzies. lasów prywatnych i 812½ włościańskich.

Tołpienice, wś, pow. lepelski, należy do dóbr Iwańsk, Wincentego Wołodkiewicza.

Tołpino, wś, pow. sieński, gm. Zameczek, ma 31 dm., 164 mk., młyn wodny i folusz. Własność Staniszewskich.

Tołpsie, wś wchodząca w skład dóbr Korczew, w pow. sokołowskim. W spisach urzęd. niepomieszczona.

Tołpyżyn, wś nad Styrem, pow. dubieński, gm. Boremel, par. praw. Chrynuki (o 8 w.), katol. Łysin. ma 45 dm., 366 mk. Posiada cerkiew filialną p. w. Przemienienia Pańskiego, z drzewa wzniesioną w 1787 r, i uposażoną 34 dzies. ziemi. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. p. Michaiło Chinryczki z imion swoich Chrennik, Tołpiżyna, Łopawsze, Wyczułkowa i Gnidawy wnosi pobór z 49 dwor. po 20 gr., 4 dwor. bojar. po 20 gr., 84 ogrodn. po 2 gr., 2 kół młyn. (Jabłonowski, Wołyń, 7).

Tołsta, ob. *Tołstucha.*

Tołsta al. *Towsta* 1.) kolonia, pow. radomyski, w 2 okr. pol., gm. Kiczkiry, o 14 w. od Radomyśla. 2.) **T.**, wś nad ruczajem t. nazwy, pow. zwinogródzki, w 1 okr. pol., gm. Olszana (o 8 w.), par. katol. Zwinogródka (o 25 w.), ma 2329 mk. (w 1863 r. 1907 mk.). Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną z drzewa w 1773 r. i uposażoną 35 dzies. ziemi i kaplicę katol. murowaną. W okolicy znajdują się uroczyska: las Dowżyk i chutor zwany Czerniecze, z obszernym sadem owocowym. We wsi jest ekonomia klucza olszańskiego hr. Władysława Branickiego. Po Lubomirskich wś odziedziczył Potemkin, potem ks. Golicyn, który ją sprzedał Antoniemu Sowińskiemu a od tego nabył hr. Branicki. *J. Krz.*

Tołste, słoboda, pow. lebiedziński gub. charkowskiej, o 60 w. na płn.-zach. od Lebiedzina, ma 246 dm., 1848 mk. Małorusów, cerkiew, 2 jarmarki.

Tołste, ob. *Touste.*

Tołste Rohy al. *Rogi*, ob. *Rohy Tołste.*

Tołstouchów, wś, pow. newelski, gm. Trechalewo, między Newlem a Sokolnikami.

Tołstucha al. *Tołsta*, białoruskie *Toustucha*, rzeczka, w gub. mińskiej, mały lewy dopływ Usy Niemnowej, zaczyna się w pow. mińskim, w lesistych moczarach, około zaśc. Radziwojdy, płynie granicą pow. mińskiego i ihumeńskiego około 5 w., ma ujście przy zaśc. Tołstucha. Dobre łąki nadbrzeżne. *A. Jel.*

Tołstucha, białoruskie *Taustucha* 1.) fol., pow. borysowski, w gm. Pleszczenice, około 7½ włók; własność Wojtkiewiczów od 1862 r. 2.) **T.**, zaśc. nad rzką t. n., lew. dopł. Usy Niemnowej, pow. ihumeński, w 1 okr. pol., par. katol. i gm. Uzda, ma 8 osad; grunta i łąki wyborne, lasu dostatek. Należy do dominium Kuchcice. *A. Jel.*

Tołsty Les, wś nad błotem, z którego wypływa ruczaj Kostarówka al. Turya (dopł. Prypeci), pow. radomyski, na pograniczu gub. mińskiej, w 5 okr. pol., gm. Szepielicze, o 180 w. od Radomyśla, ma 656 mk. Podług Pochilewicza jest tu 912 mk. prawosł., 5 kat. i 62 żydów. Włościanie uwłaszczeni zostali na 1005 dzies., ze spłatą po 1334 rs. 43 kop. rocznie. Posiada cerkiew p. w. Zmartwychwstania Chr., wzniesioną na miejsce dawniejszej w 1760 r. i uposażoną 47 dzies. Do par. praw. należą wsi: Rzeczyca, Kraśnica Nowa i Stara i Burakówka. Część wsi, zwana Seliwońszczyzna, w 1570 r. nadana była przez wwdę kijowskiego Andrzeja Niemirycza monasterowi michajłowskiemu w Kijowie, co potwierdzili Zygmunt I i II. W zeszłym wieku T. z przyległościami wchodził w skład sstwa czarnobylskiego. Darowany przez Aleksandra Chodkiewicza Kiernowskiemu, często zmieniał właścicieli, obecnie należy w części od 1878 r. do von Hoyera (424 dzies. ziemi użytkowej, 1335 lasów, 224 nieużytków), reszta zaś do zarządu wojska dońskiego, z zapisu Elizyusza Chimiczenko (188 dzies. ziemi użytk., 679 lasów, 261 nieużytków). *J. Krz.*

Tołszcza 1.) folw., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wysokie Litewskie, o 44 w. od Brześcia. 2.) **T.**, wś w pobliżu bezim. dopływu Omniszewki, pow. borysowski, gm. Witunicze, przy gośc. z Omniszewa do mka Szklańcy i krzyżującej się drodze z Wilejki do Zamojska, ma 2 osady; grunta lekki. *A. Jel.*

Tołszczów al. *Tołczów*, wś, pow. lwowski, 18 klm. na płd.-wsch. od Lwowa, 15 klm. na płd. od sądu pow. w Winnikach, 8 klm. na płd.-zach. od urz. poczt. w Dawidowie. Na płd. leżą Siedliska, na zach. Milatycze, na płn.-wsch. Czerepin, na wsch. Budków i Staresioło (st. dr. żel.), obie w pow. bobreckim. Środkiem obszaru płynie Tołczówka, jedno z ramion źródłowych Krzywuli (dopł. Boberki). W dolinie Tołczówki leżą zabudowania. Płn.-wsch. część obszaru zajmuje „Długi las".

Lesistą jest płd. część obszaru. Środkowa część wzn. do 345 mt. Dolina Tołczówki opada przy młynie do 302 mt. Własn. więk. (hr. Romana Potockiego) ma roli or. 26, łąk i ogr. 12, past. 1, lasu 487; wł. mn. roli or. 771, łąk i ogr. 144, past. 104, lasu 16 mr. W r. 1880 było 124 dm., 673 mk. w gm., 7 dm., 45 mk. na obsz. dwor. (401 gr.-kat., 229 rz.-kat., 16 izr., 72 innych wyzn.; 607 Rusinów, 28 Polaków, 82 Niemców). Par. rz.-katol. w Wołkowie; gr.-kat. w miejscu, dek. szczerzecki. Do paraf. należą Podciemne i Siedliska. We wsi jest cerkiew, posiadająca ciekawy obraz św. Mikołaja, otoczony 8 obrazkami, przedstawiającymi sceny jego życia. Tło złocone, ornamentowane płasko, postać świętego do pół w ornacie, malowidło z XVI w. We wsi szkoła etat. 1-klas. *Lu. Dz.*

Tołszczynowo, zaśc. szlach., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 36 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. katol.

Tołtryjal. *Toutry*, *Futory*, folw. w Skałacie.

Tołubajew, zaśc., pow. miński, 11 dzies., należy do dóbr siemkowskich. Ob. *Dubowlany.*

Tołucie, ob. *Tałucie.*

Tołupie, strumień, w gub. kowieńskiej, lewy dopł. Bibirwioty (lew. dopł. Bibirwy, lew. dopł. Szałtony).

Tołusze, wś, pow. wiłkomierski, gm. Towiany, o 17 w. od Wiłkomierza.

Toma, wś, pow. czauski, gm. Hory, ma 20 dm., 140 mk.

Tomachów, ob. *Tołmachów.*

Tomakowicze, wś w pobliżu błota Zimnik, pow. sieński, gm. Bóbr.

Tomakówka, rzeczka, w pow. i gub. ekaterynosławskiej, prawy dopływ Dniepru, uchodzi powyżej mta Nikopola. Naprzeciw ujścia jej leży skalista wysepka t. n., trudno dostępna, niegdyś lasem pokryta i zamieszkała przez kozaków Niżowych, z której śledzili poruszenia Tatarów w okolicznych stepach. Ufortyfikował ją podobno ks. Dymitr Wiszniowiecki i na niej miał się ukrywać Bohdan Chmielnicki. Na wyspie T. i sąsiednich wysepkach do 1775 r. znajdowała się główna sicz Kozaków zaporoskich.

Tomaniki, pustka przy błocie i wzgórzu t. n., pow. sieradzki, gm. i par. Klonowa, odl. 29 w. od Sieradza, ma 4 dm. W 1827 r. było 3 dm., 24 mk., par. Wojków.

Tomanowa Polska, szczyt i przełęcz w zachodnich Tatrach. Leży na płd. od Czerwonych Wierchow, pomiędzy doliną Wiercichy al. Cichej (od wschodu) i Kościeliską (od zach.). Przełęcz łącząca te doliny, a dzieląca Czerwone Wierchy od T. wzn. 1689 mt. Sam szczyt T. wzn. 1979 mt. Przez ten szczyt przechodzi linia granicy od Węgier. Część wschodnia T. nosi nazwę Liptowskiej. Wody wschodnich i płd.-wsch. stoków spływają do doliny Wiercichy, która przy ujściu pot. Tomanowskiego wykazuje wznies. 1206 mt. Zach. i płn. stoki zlewają wody do doliny Kościeliskiej. Od płd.-zach. przytyka do T. szczyt Hrubosz (2068 mt.), od wschodu-płd. Kniażowa (1804 mt.) a po za nią Hlinik (1566 mt.).

Tomanowce (ob. *Kopanka* 2), mylnie, za *Tomaszowce.*

Tomanowice, ob. *Tamanowice.*

Tomasówka, fol. i zaśc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Krewo (o 2 w.), okr. wiejski Popielewicze, 5 dusz rewiz.; w 1865 r. własność Aleksandrowiczów. Porów. *Tomaszowszczyzna.*

Tomaszajcie, wś i okolica szlach., pow. rossieński, gm. Taurogi, par. Pogromoncie, o 80 w. od Rossień.

Tomaszbuda al. *Tomaszbudzie*, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Wysoka Ruda, odl. od Władysławowa 31 w., ma 10 dm., 83 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo. W 1827 r. 10 dm., 85 mk., par. Sapieżyszki. T. gmina ma 17615 mr. obszaru i 5355 mk. (174 prot., 189 żyd.). Sąd gm. okr. II we wsi Lokajcie, st. p. Szaki. W skład gm. wchodzą: Adamowizna, Andrzejówka, Antonówka, Berźupie, Bojakiszki, Borsukowizna, Bożniczgiry, Budce, Budele, Budwiecie, Dawidy, Degucie, Dębowabuda, Dziadowizna, Dziechciarnia, Ejdziuliszki, Filipy, Gajliny, Gusary, Iżdogi, Janki, Kampinie, Karczowa Ruda, Karoliszki, Katyny, Konstantynowo, Kubiliszki Borowe, Laudyńskie, Lepołaty Borowe, Lipki, Łaukieniszki, Łodyszki, Łuszna, Marmiszki, Mażyszki, Meszkabuda, Morgowszczyzna, Moskalowizna Niższa, M.-Wyższa, Muraszkowizna, Niedźwiedziszki, Niemiry, Obromieszkinie, Ogórkiszki, Paplinie, Pieciulgiery, Pieczyszki, Pentwirsze, Podberźupie, Podbudele, Podkordaki, Podkaroliszki, Podniedźwiedziszki, Pokalniszki, Połobie, Ponowie, Ponerejkupie, Poszyłupie, Potomaszupie, Powiejtupie, Romejkinie, Sarynie, Serafiny, Serbentyny, Skirkuny, Sosnówka, Sprukty, Stakniszki, Storesie, Szedwigi, Szunkary Borowe, S.-Polowe, Szykutyszki, Szyłgale, Śliwińska-Buda, Tabakinie, Tolausie, Tomaszbuda, Trzaskowszczyzna, Warniszki, Wale Borowe, Wierciszki, Winksznupie, Wilusie, Wiktorowo, Zawadzkie, Zygmonty i Żygowizna.

Tomaszdwór, fol., pow. dzisieński, attynencya Leonpola, Łopacińskich.

Tomasze Mierzejewo, wś nad rz. Orzyc, pow. ostrołęcki, gm. i par. Czerwin. Mieszka tu drobna szlachta i włościanie. W 1827 r. miały 19 dm., 86 mk. Ob. *Mierzejewo.*

Tomasze 1.) wś, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Dereczyn, o 39 w. od Słonima. 2.)

T., dobra, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Grzebienie (Hrebenie), o 26 w. od Sokółki. 3.) T., okolica, tamże, o 27 w. od Sokółki. 4.) T., wś, tamże, o 31 w. od Sokółki 5.) T.,. wś i dwór, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 59 w. od Kowna.

Tomaszek, jezioro pod Pokrzydowem, pow. brodnicki.

Tomaszew 1.) wś i fol., pow. warszawski, gm. Jabłonna, par. Tarchomin, ma 88 mk., 22 mr. dwors., 169 włośc. 2.) T., fol., pow. noworadomski, gm. Rzeki, par. Kłomnice, ma 2 dm., 414 mr. 3.) T. al. *Tomaszów*, wś i fol., pow. turecki, gm. Strzałków, par. Lisków, odl. od Turka 21 w.;, wś ma 7 dm., wraz ze wsią Młynisko 167 mk., 10 os., 72 mr.; fol. 4 dm., 35 mk., 65 mr. Wchodził w skład dóbr Strzałków. 4.) T., kol., pow. koniński, gm. Staremiasto, par. Lisiec Wielki, odl. od Konina 8 w., ma 8 dm., 69 mk. 5.) T.-*Górny* i *T. Dolny*, kol., pow. słupecki, gm. i par. Ostrowite, odl. od Słupcy 15 w., mają 26 dm., 176 mk. T. Górny ma 347 mr.; T. Dolny 86 mr. Wchodziły w skład dóbr Ostrowite Kapitulne. 6.) T., ob. *Tomaszewo* i *Tomaszów*.

Tomaszewicze, zaśc. poradziwiłłowski, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Dudzicze, par. katol. poprzednio Annopol teraz Kalwarya, o 66 w. od Mińska, ma 5 osad; należy do domin. Samuelów, obecnie hr. Czapskich. Oddawna osiadły tu rodziny szlacheckie: Szaciłów, Jurewiczów, Czerników, Narkiewiczów, Bakinowskich. Grunta szczerkowe, urodzajne, miejscowość lekko falista.

Tomaszewko, fol., pow. rypiński, gm. Dzierżno, par. rz.-kat. Świedziebna, ew. Michałki, odl. o 11 w. od Rypina, ma 6 dm., 30 mk., 89 mr. W 1827 r. 4 dm., 47 mk., par. Tomaszewo (?). Wchodziła w skład dóbr Rokitnica.

Tomaszewo 1.) kol. włośc., pow. nieszawski, gm. Bądkowo, par. Łowiczek, ma 7 os., 58 mk., 112 mr. Wchodziła w skład dóbr Łowiczek. 2.) T., wś, pow. płoński, gm. Szumlin, par. Ceksin, odl. o 16 w. od Płońska, ma 8 dm., 61 mk.. 180 mr. 3.) T., wś, pow. lipnowski, gm. Kłokock, par. Lipno, odl. o 6 w. od Lipna, ma 16 dm., 101 mk., 334 mr. W r. 1827 było 11 dm., 85 mk. Wchodziła w skład dóbr Kłokock. 4.) T., wś i kolonie nad rzką Rypienicą, pow. rypiński, gm. Wompielsk, par. Radziki, ewang. Michałki, odl. o 9 w. od Rypina, mają 25 dm., 239 mk., 661 mr., szkoła ewang. Trzy większe kolonie mają 150, 126 i 116 mr.; kol. T. Oboki i Dębowa 223 mr. W 1827 r. 15 dm., 82 mk., par. Strzygi. R. 1789 własność Cissowskich, daje 1324 złp. czynszu. Por. *Strzygi*. *Br. Ch.*

Tomaszewo 1.) fol. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 45 w. od Dzisny, przy b. dr. poczt. połockiej, 1 dm., 15 mk. katol. 2.) T. al. *Czyżuny*, zaśc. nad jez. Masza, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. aleksandrowska (dawniej Olawa), okr. wiejski Czyżuny, o 6 w. od gminy a 32 w. od Trok, ma 1 dm., 12 mk. katol. (w 1865 r. 7 dusz rewiz.; należał do dóbr Radziejewszczyzna, Mańkowskich). 3.) T., wś i zaśc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumiliszki, w 1850 r. własność rządowa. 889 dz. rozl. 4.) T. al. *Klonów*, wś i dobra, pow. drysieński, 54 dusz rewiz., 124 dzies, ziemi dworskiej. Własność dawniej Czechowiczów h. Ostoja, potem Antoniego Bobrowskiego, następnie córki jego Anny Szczytowej, dalej Marcina Szadurskiego, wreszcie Doroty Czechowiczowej. Dziś syna jej Gustawa.

Tomaszewo 1.) fol., w pow. bukowskim (Lutomyśl), o 10 klm. na płn.-zach. od Opalenicy (st. dr. żel.), par. Michorzewo, poczta w Kuślinie (Kuschlin), 2 dm. i 39 mk.; wchodzi w skład okr. dwor. Głuponie i nowo utworzonego majoratu Chraplewo; właścicielem jest Richard v. Hardt. Przy schyłku zeszłego wieku należało T. do Zakrzewskich z Kuślina, a w nowszych czasach do Sczanieckich z Głupoń. Halszka de Thomaszewo, prawująca się w r. 1387-8 z Tuleckimi o zabicie brata, nie pochodziła z tego T., jak objaśnia wydawca Akt grodz. wielkop. (I, n. 362), lecz z Głęboczka z pod Gośliny Murowanej, i była córką występującego w r. 1368 Sędziwoja (Kod. Wielk., n. 1599). O półtorej mili na wschód od Głęboczka stoi dziś wprawdzie folwark Tomaszewem zwany, ale ani ten, ani inne t. n. folwarki nie sięgają do XIV wieku; prócz nieistniejących już Tomaszowic (ob.) nie znachodzimy w Wielkopolsce osad starożytnych z nazwą podobnego brzmienia. 2.) T., fol., w pow. gnieźnieńskim, o 3 klm. na płd. od Kiszkowa (paraf. prot. i poczta), par. katol. Sławno, st. dr. żel. o 9 klm. w Pobiedziskach (Pudewitz); 3 dm., 22 mk. (11 katol., 11 prot.) i 31 ha (25 roli); tworzy odrębny okrąg wiejski. Dawniej wchodził w skład dóbr Węgorzewa i należał około r. 1793 do Józefa Rokossowskiego, a w nowszych czasach do Dziembowskich. 3.) T., urzęd. *Thomaschewo*, os., pow. inowrocławski (Strzelno), o 2 klm. na płd. od Strzelna (par. i poczta); st. dr. żel. w Kruszwicy o 11 klm.; 2 dm., 15 mk.; wchodzi w skład okręgu miejskiego; powstała po r. 1830. 4.) T., fol., pow. pleszewski, o 3 klm. na zach.-płn. od Pleszewa (par., poczta, st. dr. żel. i okr. miejski), 5 dm., 36 mk. 5.) T., leśniczówka, w pow. szamotulskim, o 5 klm. na zach.-płn. od Wartosławia (poczta); paraf. Biezdrowo. Wchodzi w skład okr. dworsk. Antonswald; należała do klucza biezdrowskiego. 6.) T., fol. do Nieżychowa, pow. wyrzyski, o $4^1/_2$ klm. na płd.-wsch. od Wyso-

kiej; par. Kosztowo, poczta i st. dr. żel. w Białośliwiu (Weissenhoehe) o 6 klm.; 2 dm., 48 mk.; właścicielem jest Roman Komierowski. *E. Cal.*

Tomaszewo 1.) niem. *Thomaschewo* al. *Thomaschewen*, folw., pow. kościerski, paraf. kat. i st. p. Pogódka o 2 klm. odl., st. kol. Zblewo o 8 klm.; 226 ha (195 roli or., 24 łąk); 10 dm., 27 dym., 145 mk., 132 katol., 13 ew.; hodowla bydła, owiec i świń. Należał do opatów peplińskich; r. 1780 było tu 9 kat. i 10 akatol. (ob. Wizytę Rybińskiego, str. 429). Po kasacie zakonów wydane w wieczystą dzierżawę w r. 1785. 2.) **T.**, niem. *Thomasdorf*, wś, pow. lubawski, st. p. Nowe Miasto, par. kat. Skarlin. Szkoła kat.; 404 ha (320 roli orn., 39 łąk); 33 dm., 49 dym., 205 mk. (110 kat., 95 ew.). *Ks. Fr.*

Tomaszewszczyzna, zasc. poradziwiłłowski, pow. miński, niegdyś w hr. kojdanowskiem, należał do domin. Rudzica. Wspomniany w dokumencie pod 1740 r., miał wtedy 6 osad, zamieszkałych przez szlachtę: Dołnarów, Birulów, Jędrzejewskich, Byszkowskich i Giedczów (inwentarz w archiw. w Zamościu). *A. Jel.*

Tomaszewszczyzna, dawna nazwa mka Iwnicy, w pow. żytomierskim.

Tomaszgród al. *Sechy*, mko nad rz. Lwą, pow. rowieński, gm. Dąbrowica (o 55 w.), o 124 w. od Równego, ma 46 dm., 357 mk., cerkiew p. w. św. Jana Bogosława, z drzewa wzniesiona w 1788 r. kosztem dziedzica Janusza ks. Czetwertyńskiego i uposażona 68 dzies. ziemi. Kaplica katol. par. Berezne, fundacyi ks. Czetwertyńskich. Wraz z należącymi do par. wsiami Ośnich (o 12 w.) i Słoboda (o 6 w.) ma 113 dm. i 922 mk. prawosł., 1 rodzinę katol. i 2 rodziny żyd. Cerkiew filial. znajduje się we wsi Jelno (o 12 w.), cmentarz zaś we wsi Klesow (również o 12 w.), T. należał dawniej do ks. Czetwertyńskich, obecnie Chiczewskich. Prawo miejskie T. otrzymał w 1778 r. *J. Krz.*

Tomaszki, fol., pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Oziaty, o 18 w. od Kobrynia.

Tomaszkowice, w XV w. *Thomaschowycze*, wś, pow. wielicki, przy gościńcu z. Wieliczki (3·5 klm.) na płd.-wsch. do Gdowa. Położenie faliste, liczne gaje. Par. rz.-kt. w Biskupicach. Wś ma 23 dm. i 130 mk. (73 męż., 57 kob.); 125 rz.-kat. i 5 żydów. Pos. więk. (Stonawskich) ma karczmę i fol. i składa się z 143 mr. roli, 12 mr. łąk, 2 mr. 244 sąż. ogr., 3 mr. past., 10 mr. lasu, ogółem 172 mr. Pos. mn. ma 49 mr. roli, 8 mr. łąk i 4 mr. past. Za Długosza (L. B., II, 142) była dziedzictwem Krystyna i Mikołaja Radwanów i miała dwa praedia szlach. W 1581 r. (Pawiński, Małop., 64) Klimuntowska miała tu 2 łany km., 4 zagr. z rolą i 1 kom. bez bydła. T. graniczą na płn. z Przebieczanami, na płd. z Biskupicami, na zach. z Lednicą Górną a na wsch. ze Szczygłowem. *Mac.*

Tomaszkowo, niem. *Thomsdorf*, wś, pow. olsztyński, st. p. Dorotowo.

Tomaszów, zwany *Mazowieckim*, *Rawskim*, *Piotrkowskim* lub *Fabrycznym*, miasto, w pow. brzezińskim, pod 51° 31′ 6″ sz. płn. i 37° 41′ 1″ dłg. wsch. od F., nad rz. Wolborką, na której w środku miasta zrobiony staw z szluzami i mostem, rozdziela takowe na dwie połowy: górną i dolną. Nad stawem tym pobudowały się i korzystają z wód jego fabryki parowe, jak przędzalnie, farbiarnie i in. W odległości $1^1/_2$ do 2 w. od miasta w stronie wsch.-płd. płynie Pilica, która na wysokości Tomaszowa zwraca się ku wschodowi i w punkcie swego załomu przyjmuje z lew. brzegu Wolborkę (pod os. Gustek, o 3 w. od T.) i tuż zaraz rzkę Czarną, okrążającą T. (w odl. do $1^1/_2$ w.) od płn. i płn.-wschodu. St. T. dr. żel. iwang.-dąbrowskiej leży na wschód od miasta, odl. o 10 minut drogi, od Koluszek (st. dr. wied.-warszaw.) 25 w. i od Opoczna 25 w. Drogi bite łączą T. z Piotrkowem (odl. 28 w.), z Brzezinami (40 w.), z Rawą (31 w.). Sąsiaduje z osadami: Ujazdem (o 7 w.) i Wolborzem (o 14 w.). Okolice T. odznaczają się malowniczością, zwłaszcza brzegi Pilicy. Tuż pod miastem, w pięknem położeniu, os. Gustek, dalej ku płd.-wsch. w Brzostówku nad Pilicą t. zw. „Modre wody“, jezioro z wysepkami, otoczone gajem, z silnie bijącem źródłem, które mylnie uważane było za mineralne. Ciekawe pieczary znajdują się w Nagórzycach, na krawędzi wyniosłego brzegu doliny rzeki, dalej klasztor św. Anny w Smardzewicach. O 9 w. na wschód, w lasach nadpilickich, zbudowany został niedawno cesarski pałac myśliwski w os. Spała. Pod koniec zeszłego stulecia (około 1786 r.) miejsca te pokrywały lasy sosnowe i pola, będące własnością Tomasza Adama Ostrowskiego h. Rawicz, ówczesnego kaszt. czerskiego, a późniejszego prezesa senatu król. pols., dziedzica Ujazdu, człowieka przedsiębiorczego, popierającego gorliwie handel (magazyny zbożowe w Odesie), rolnictwo i przemysł górniczy. Dla osuszenia łąk w swych dobrach przyjął on do robót między innymi i grabarza z Kielc. Gdy robotnik ten niebezpiecznie zachorował, a dobroczynny dziedzic polecił troskliwie pielęgnować biedaka, wdzięczny za doznaną opiekę, wskazał mu wykryte przy kopaniu bogate pokłady rudy żelaznej. Sprowadzeni z Miedzianej Góry górnicy potwierdzili odkrycie grabarza; wtedy przedsiębiorczy dziedzic powziął zamiar utworzyć w swych dobrach osadę przemysłową. Wzniósł tu wielki piec z od-

lewnią a przy nim domy dla robotników. Księgi parafii chorzęcińskiej wzmiankują już pod r. 1789 osadę Tomaszów. Zakłady te po r. 1794 słabo się rozwijały, w skutek nieprzyjaznych warunków. Po utworzeniu królestwa w r. 1815, syn Tomasza Antoni hr. Ostrowski, podejmując na nowo myśl ojca, postanowił, zgodnie z kierunkiem ówczesnego ruchu przemysłowego, rozwinąć tu przemysł tkacki. Sprowadziwszy w r. 1823 rękodzielników niemieckich, założył fabrykę w Antolinie pod Ujazdem a drugą większą umieścił w T. Jednocześnie przeniósł do T. parafię i drewn. kościołek ze wsi Tobiasze, wystawił w osadzie zbór luterański a w r. 1823 wzniósł dla siebie przy osadzie pałac z parkiem ponad Wolborką. W r. 1822 stały w T. 4 domy i mieszkało 30 ludzi, zajętych przy piecu wielkim i fryszerce. Drobna osada otoczona była zewsząd lasem, który wkrótce miał zniknąć. Wysokie zyski (18 do 25%), jakie osiągali pierwsi fabrykanci przy pomocy taryfy celnej z r. 1822, ściągały nowych przybyszów. W r. 1823 w Antolinie (pod Ujazdem) i w Tomaszowie jest 100 warsztatów, wyrabiających cieńsze sukna, 8 postrzygalni, 3 folusze, fabryka tkanin wełnian. o 16 warsztatach (wyrabia merynosy i czerkasy), kilkunastu płócienników (płótno i płócienka kolorowe), wyrób tasiemek, blich. W ciągu roku osiedliło się 1200 ludzi. Zbudowano w T. 30 domów murow. W 1824 r. otrzymał T. prawa osady fabrycznej i handlowej, pod zarządem wójta. Sukiennicy przybyli tu głównie ze Szląska. Powstają dwie przędzalnie (Barchwitz i Huettman), urządzone na sposób holenderski. Sukna w znacznej ilości odchodzą do Moskwy; kupcy tamtejsi bywają często w T. W r. 1827 urząd skarbowy oplombował w T. 4800 postawów sukna (w całem województwie wyrobiono 114,900 postawów, w tem na Zgierz przypada 39,000, Ozorków 32,000, Aleksandrów 14,000, Konstantynów 6000, Dąbie 6000, Przedbórz 4000, Brzeziny 5000, Gostynin 3000). W r. 1829 dwaj fabrykanci z T. Huettman i Danzine zwracają się do wydziału górnictwa z podaniem o kupno (z wypłatą na raty) maszyny parowej. W r. 1830 d. 8 września nastąpiło ogłoszenie T. miastem. Burmistrzem został Śniegocki. Mowę polską komisarza odczytano też po niemiecku. Większa część Niemców fabrykantów ostentacyjnie usanęła się od udziału w obchodzie uroczystym. Miasto nowe miało do 500 domów, pocztę, urząd skarbowy i ekspedycyę towarów, kościół par. katol. i kilka domów modlitwy, hotel. Nadano miastu 12 jarmarków (dwa 3-dniowe). Po r. 1831 T. i dobra przyległe przeszły na własność skarbu. Przemysł sukienniczy bardzo podupadł. Fabryki: Staszycka, Batawia i inne, przez założyciela pobudowane i przez niego też na wypłaty posprzedawane, ledwo wlokły ciężką egzystencyę. Dopiero od r. 1851, pod wpływem ceł protekcyjnych, przemysł tomaszowski zaczął szybko się rozwijać. T. naówczas liczył około 4000 mk., a wartość produkcyi nie przekraczała miliona rubli; w 1858 sprowadzono do T. pierwszą maszynę parową, która nie miała współzawodniczki aż do r. 1862. W r. 1865 działało już 5 parowych maszyn; w r. 1866 ludność wzrosła do 7000 a wartość wyrobów do 2 milion. rubli. W następnych latach rozwój miasta ulegał kilkakrotnym przerwom, bądźto z powodu kryzysów przemysłowych, które współcześnie trapiły Łódź, Zgierz i Tomaszów, bądź z powodu pożarów, które kilka fabryk w perzynę obróciły. Najświetniejszy rozkwit T. datuje się od r. 1874, kiedy po zbudowaniu dróg żelaznych, ułatwiających zbyt do cesarstwa i na wschód, ludność miasta doszła 9000, a wartość produkcyi do 4 milionów. Najpomyślniejszym był rok 1878, w którym dorobili się fortun wszyscy więksi fabrykanci tutejsi. W r. 1879 liczył już T. niespełna 12,000 ludności, miał 22 zakłady poruszane siłą pary i około 200 fabryk i warsztatów ręcznych. Obrót roczny dochodził do 6 i pół milion. rubli. Od tego roku wzrost przemysłu, z powodu peryodycznie powtarzających się przesileń ekonomicznych, postępował bardzo wolno. Ludność wzrosła, ale ubyły 3 przędzalnie parowe (Staszycka, Johna i Goldmana) a na ich miejsce przybyła tylko jedna (Landsberga). Kilkadziesiąt fabryk nowo założonych, małych, o ręcznych warsztatach, w walce współzawodniczej z możniejszemi i starszemi zakładami, zwinęło swą działalność. Odtąd rozwój miasta i jego przemysłu polega tylko na rozszerzaniu zakresu produkcyi przez większe fabryki. W r. 1885 T. liczył już 15,000 mk., 4 przędzalnie parowe, 1 wodną, 5 farbiarni parowych specyalnych wielkich, 5 małych, 4 farbiarnie w połączeniu z przędzalniami, 1 postrzygalnię, 1 zakład mechaniczny parowy, 1 młyn parowy (za miastem), 1 browar parowy, 3 kompletne fabryki sukiennicze, mające razem farbiarnie, przędzalnie, folusze i t. d., razem 19 zakładów parowych i 1 wodny, zużywające pięćdziesiąt kilka wagonów węgla kamiennego tygodniowo. Z tych 4 zakłady znajdowały się w promieniu 2—3 wiorstowym, w okolicy T., w Staszycach, Wilanowie i Smardzewicach. Fabryk sukna o warsztatach mechanicznych funkcyonowało około 20, o ręcznych drewnianych 180. Od owej daty po dziśdzień spaliły się 3 parowe zakłady, z których dwa odbudowano, i założono w Komorowie (pod T.) drugi młyn parowy, w miejsce byłej papierni. W 1886 r. przędzalnie

posiadały 70 asortymentów, z których każdy przerabiał tygodniowo 800 funtów wełny, wszystkie więc razem 56,000 funt. Z tego materyału wyrabiało się około 1400 postawów towaru, z przędzy czesankowej, sprowadzanej z zagranicy lub Łodzi, wygotowywano 500 sztuk, razem do 2000 sztuk tygodniowo, rocznie 100,000, reprezentujących wartość około 7 mil. rubli. Zakłady fabryczne dawały zatrudnienie 8 tysiącom robotników. Obecnie cyfry te są o wiele mniejsze. Przyczyny szukać należy w przesileniu, które od kilku lat trapi przemysł sukienniczy. Fabryki parowe zmniejszyły liczbę godzin pracy, ilość robotników, a sporo kortowni o ręcznych warsztatach zaprzestało działalności. Produkcya obecna nie przechodzi zapewno $4^1/_2$ mil. rubli, przy 3000 robotnikach. Fabryki tomaszowskie wyrabiają sukno czarne i kolorowe, satyny, rypsy, brystole, kastory, syberyny, szewioty, kamgarny i sukna garniturowe. Wełna używana do fabrykacyi sukna jest prawie wyłącznie krajowego pochodzenia, średnie gatunki wyrabiają się z ruskiej, najgorsze zaś z ordynaryjnej wełny zamorskiej, zmieszanej z różnemi surogatami. Zbyt głównie do Rossyi; wyroby tomaszowskie spotkać można w Orenburgu i Bucharze. Tylko związane z przemysłem rzemiosła mają powodzenie; to też istnieje jeden tylko cech tkacki. Białoskórnictwo rozwija się powoli. Zakłady żelazne, nabyte przez Leopolda Kronenberga, zostały już dawno zwinięte. Obfitość rudy żelaznej, przy łatwości komunikacyi, pozwoli zapewne podnieść na nowo tę gałęź przemysłu. Z innych fabryk posiada T browar, młyn parowy, warsztaty narzędzi fabrycznych. Jarmarków 6 do roku. Ludności stałej posiada T. obecnie: mężczyzn 5896, kobiet 6078, razem 11,974. Śród ogólnej ludności jest: prawosławnych 179 (męż. 96, kob. 83), katolików 5480 (męż. 2693, kob. 2787), luteranów 5506 (męż. 2714, kob. 2792), innych wyznań chrześc. 87 (męż. 46, kob. 41), żydów 7768 (męż. 3946, kob. 3812), mahometan 4 (męż. 2 i tyleż kob.), w ogóle 19,024. Rozległość terytoryum miejskiego niewielka, obejmuje 868 mr. i 117 pręt. Pól uprawnych bardzo mało, gdyż każdy dom, których tu jest przeszło 500, ma zaledwie po mordze, a ztąd i rolników nie ma. Kościołów katol. dwa. Jeden stary, drewniany, znajduje się na dawniejszym cmentarzu grzebalnym, zaniedbany; drugi nowy, parafialny, w środku miasta. Zmurowany w kształcie krzyża, p. w. św. Antoniego Padewskiego, o trzech wieżach, wzniesiony został w r. 1864 podług planu H. Marconiego, z funduszu zapisanego przez założyciela miasta, staraniem syna jego hr. Stanisława Ostrowskiego, który odkupił dobra rodzinne od skarbu. Obsługę kościoła pełni trzech księży. Dla innych wyznań istnieją: zbór ewang., synagoga oraz kilka domów modlitwy dla żydów i anabaptystów. W 1886 r. został ukończony a w 1891 r. otwarty, za staraniem mieszkańców, przy udziale hr. Ostrowskich, szpital p. w. św. Antoniego na 24 łóżek. W r. 1888 utworzono komitet zajmujący się przebudową i rozszerzeniem kościoła katolickiego, odpowiednio do wzrostu ludności, podług planu budowniczego Wojciechowskiego. Po świątyniach główną ozdobą miasta jest pałac z wieżą hr. Ostrowskich, wśród pięknego parku. Z władz rządowych posiada T.: sędziego śledczego, regenta, inspektora podatkowego i fabrycznego, rewizora akcyznego, magistrat, urząd poczt.-telegr., który dziennie otrzymuje 800 do 1200 listów, gazet i posyłek; spodziewane jest ustanowienie policmajstra. Pod względem sądowym T. należy do sądu pokoju w Brzezinach. Konsystuje tu 6-ty pułk strzelecki, rozmieszczony w koszarach prywatnych. Staraniem fabrykantów założono w T., w 1884 r., pierwszy w królestwie oddział banku państwa i filię towarzystwa popierania przemysłu i handlu, a przed trzema laty resursę obywatelską (około 100 członków) oraz zgromadzenie kupieckie. Niezależnie od resursy, jest tu klub oficerski, do którego należą i cywilni. Dawniejsze stowarzyszenia niemieckie: „Leseverein“, „Gesangverein“ i „Harmonia“, z rozporządzenia władzy zwinięte zostały, istnieją jedynie mające na celu leczenie i wspieranie czeladzi („Krankenverein“, „Konsumverein“ i inne). Komitet taniej kuchni dla ubogich wysłał w r. 1892 prośbę do władzy o utworzenie stałego towarzystwa dobroczynności. Straż ogniowa ochotnicza, założona w r. 1877 przez D. Halperna i W. Piesch'a, liczy obecnie 95 członków. Z ofiar publicznych w r. ubiegłym wzniesiono murowany magazyn dla narzędzi strażackich. Z zakładów naukowych pierwsze zajmuje miejsce t. zw. szkoła Aleksandryjska 4-klas. o 6-ciu oddziałach, licząca przecięciowo rocznie po 150 uczni (ewang. 100, katol. 30, żyd. i in. wyznań 20), pomieszczona we własnym gmachu, zbudowanym kosztem miasta. Dwie pensye wyższe żeńskie, 1 szkoła elementarna katol., 2 elemen. ewangielickie, 1 element. żydowska i kilkadziesiąt chederów; w ogóle, zdaniem mieszkańców, zakładów naukowych za mało. Buch umysłowy niewielki, język, przeważnie dający się słyszeć — niemiecki. Służbę zdrowia pełni 1 lekarz miejski, 7 lekarzy cywilnych i 2 apteki. Przebywa też w T. adwokat przysięgły i obrońca prywatny. Szczegóły tyczące się początków T. mieści książka hr. Anton. Ostrowskiego „O reformie towarzyskiej“ (1834 r.),

statystyczne dane o przemyśle podaje „Tydzień“ piotrkowski (z r. 1891, Nr. 4—6 i in.). (Dane tyczące się początków miasta i okolic dostarczył hr. *Ostrowski*, inne szczegóły zebrał i podał *M. R. Witanowski*).

Tomaszów, miasto pow. gub. lubelskiej, leży pod 50° 27′ 3″ szer. płn. i 41° 2′ 8″ dłg. wsch. od F., w błotnistej kotlinie, śród płaskowzgórza, sięgającego o 5 w. na wsch.-płn. od msta we wzgórzach otaczających Majdan Górno (zwanych Białe góry) do 1000 st., też samą prawie wysokość (980 st.) przedstawiają wyniosłości o 8 w. na płd.-zach. pod wsią Maziły. Okolica T. stanowi węzeł wodny, z którego rozchodzą się wody w różne strony. W stronie płn.-płn.-wsch. od miasta (o 5 w.), we wsi Wieprzowe Jezioro, znajdują się źródła Wieprza, z lasów otaczających tę wieś od wsch., pod os. Justynówką, bierze początek Huczwa, płynąca na wsch. do Bugu, o 5 w. na zach.-płn. od miasta, w Szarej Woli, ma swe źródła Sołokija, dążąca na płd.-wsch. do Bugu, o 7 w. na zach.-płd. ze wsi Łosiniec podąża pot. Łosiniecki do Tanwi. Miasto samo leży w kotlinie, wzniesionej około 850 st. n. p. m. (w przybliżeniu), wody okolicznej wyżyny prowadzi pot. zwany Kossowy Rów, biorący początek o 5 w. na zach.-płn. od miasta pod wsią Rogoźnem, który, przy szerokości 4 st., w czasie wylewu dochodzi do 180 st., podąża on w kierunku wsch.-płn. do Sołokii, opływającej T. od strony wsch. Na potoku są trzy mosty, jeden na szosie od Zamościa, dwa miejskie (długości około 15 łokci). W stronie płd.-wsch. otaczają miasto łąki, stawy (w dolinie Sołokii), grunta piaszczyste, w stronie płn.-wsch. rozpoczynają się grunta urodzajne, czarnoziemne. Z innych stron lesiste wzgórza. Odl. T. wynosi od Warszawy 267 w., od Lublina 116 w., od Zamościa 32 w., od granicy austryackiej 5 w. Obszar gruntów mieszczańskich wynosi 3170 mr., w tem 1794 mr. roli, 174 mr. łąk, 600 mr. pastw. wspólnego, 157 mr. wód i nieuż., 414 mr. pod ogrodami i budowlami, 31 mr. pod placami i ulicami. Miasto posiada obecnie cerkiew (wzn. 1889 r.), kościół par. rz.-kat., synagogę, szkołę 2-klas. miejską, sąd pokoju okr. IV, komorę celną, dom przytułku dla starców, zarząd akcyzy, kasę powiat., urz. powiat., urz. poczt. i tel., urz. gminny z kasą pożycz., magistrat. Szpital powiat. ma być dopiero zbudowany. Ulice miasta są: Rynek, Św.-Jurska (z cerkwią), Sokalska, Kościelna (z kościołem i probostwem), Lwowska (z komorą i pocztą), Wróbla, Celna, Hotelowa, Solna, Św. Tekli, Praga, Piekarska, Mydlarska, Jatkowa, Krasnobrodzka, Wałowa, Faryniarska, Bednarska, Wodna, Furmańska, Zamojska, Rymarska, Rachańska, Błotna. Cztery przedmieścia: Rogoźniańskie, Łosinieckie, Kozie i Sokalskie. Dwie studnie miejskie i 20 prywatnych. Ulice niebrukowane, zaopatrzone w drewniane chodniki. Domy przeważnie drewniane, w rynku piętrowe, w bocznych ulicach otoczone ogrodami. Z większych budowli, prócz kościołów, znajdują się: koszary straży pogranicznej (na 400 osób) i stajnie kozackie (na 300 koni). Po dawnym klasztorze trynitarzy zostały pokaźne jeszcze ruiny. Ludność ogólna wynosi 7277 głów, w tem: 2053 kat., 986 prawosł., 4238 żyd.; 3444 męż., 3833 kob. Cały handel (przeszło 60 sklepów) zostaje w ręku żydów, fabryk nie ma wcale. Do chrześcian należy 1 piekarnia i cukiernia z restauracyą. Dawniej prowadzono tu dość znaczny handel miodem i wyrabianemi z niego wiśniakami i maliniakami; dziś zboże i drzewo są głównemi artykułami. Jarmarków 6 w ciągu roku, we środy: po Trzech Królach, św. Stanisławie, św. Bartłomieju, św. Tekli, św. Łukaszu, św. Marcinie. Do r. 1866 płaciło miasto czynsz w ilości rs. 324 kop. 59½ do ordynacyi Zamoyskich, która dotąd posiada w mieście prawo propinacyi. Dotąd przechowały się szczątki dawnych obwarowań, wałów ziemnych w stronie zach.-płn., wsch.-płd. i płn.-zach. Z rzemiosł najwięcej są rozwinięte: tkactwo, szewstwo i kuśnierstwo. W 1819 r. było 2568 mk.; 1827 r. 445 dm. i 2824 mk.; 1860 r. 3587 mk. (915 r. lat., 503 r. gr., 2117 żyd.), 44 dm. mur., 402 drewn. Miasto T. założone zostało na gruntach wsi Rogoźno około 1590 r. przez Jana Zamoyskiego, hetm. i kancl. w. kor., który od herbu swego nazwał je „Jelitowo“, gdy zaś (10 kwietnia 1594 r.) narodził mu się syn Tomasz z czwartej żony Barbary Tarnowskiej, Zamoyski przywilejem swym z 1595 r. nową osadę zmienił na „Tomaszów“ (ob. Enc. Powsz. Orgel., p. wyr. *Zamojski*). Przywilej lokacyjny, obecnie zaginiony, potwierdził Tomasz Zamoyski, woj. kijowski, podkan. kor., 25 maja 1621 r. Oznacza on granice miasta, powinności i daniny tak dla skarbu ordynacyi Zamoyskich, jako też dla kościołów obydwóch obrządków. Przywilej ten został zatwierdzonym przez Zygmunta III d. 7 paźdz. t. r., gdy tenże król stał obozem pod Tomaszowem przez parę tygodni, zbierając pospolite ruszenie na wyprawę przeciw Turkom, stojącym pod Chocimem. Przywilej ten (Metr. kor., 167, s. 48 i Star. Polska, II, 1242) brzmi: „Gdy powziąłem był zamiar założenia miasta Tomaszowa i wkrótce ujrzałem je z łaski Bożej wzrastające, uznaję przeto za rzecz stosowną to wszystko co przezemnie dla ogólnego dobra miasta ustanowione i ogłoszone było, podać niniejszem pismem do potomności. Nadajemy mieszczanom grunta (tu opisanie granic), uwalniając ich od

czynszów i wszelkich opłat do lat 15, po których upływie wnosić będą do mego skarbu po 5 groszy z domów rynkowych, od ulicznych i na przedmieściu po 4 gr., proboszczowi zaś wszyscy bez różnicy po 2 gr.; posiadający role płacić mają po grzywnie bieżącej monety i liczby pols., dawać korzec owsa, 2 kapłony, 2 sery i 12 jaj a kościołowi 6 gr. z łanu, 2 korce żyta i korzec owsa. Dochód z łaźni przeznaczam na użytek miasta; pozwalamy także ratusz zbudować, z drewnianemi do koła budami do sprzedawania masła, kaszy, oleju i innych żywności, a że jatki z łojem i woskiem niemały przynoszą pożytek, przez nikogo przeto utrzymywane być nie mogą, tylko przez miasto. Przyrzekamy wyjednać u króla jarmarki na św. Stanisław, św. Bartłomiej i na Trzy Króle, targi zaś co poniedziałek. Stanowię: aby z grona mieszczan, mąż uczciwego zachowania się i mający posiadłość, w obecności wysłanego z ramienia mego, corocznie wybierany był poborca (quaestor), płatny od miasta, któryby miał staranie nie tylko o dochodach miejskich, ale i podatki dla Rzpltej wybierał. Wójt i rajcy na każdy tydzień pobierać będą po 15 gr., burmistrz złoty, pisarz zaś roczną płacę; co się zostanie z dochodów obracane być ma na naprawę wałów i budowli do miasta należących. Obywatele rządzić się będą prawem magdeburskiem, a magistrat składać się ma z katolików i unitów. Zobowiązuję mieszczan zbudować własnym nakładem kościół parafialny w przeciągu lat trzech, pod utratą praw i swobód, lub pod karą dowolną na rzecz mego skarbu. Oprócz naprawy grobli przy stawie, uwalniam ich od ciężarów, robocizn, podwód i wszelkich powinności". Zygmunt III, zatwierdzając ten przywilej, ustanowił skład soli z żup ruskich, pod obowiązkiem utrzymywania dróg w należytym stanie. Następnie na prośbę Tomasza Zamojskiego Władysław IV nadaje w Turobinie d. 1 listop. 1634 r. prawo pobierania mostowego czyli grobelnego od każdego konia lub wołu po pół grosza, a to na poprawę dróg i mostów a zarazem uwolnił mieszkańców, na wzór innych miast ruskich, od opłaty mostowego, brukowego i innych tego rodzaju opłat wewnątrz państwa. Wojska szwedzkie zajęły T. d. 12 marca 1656 r., w dwa dni potem Szwedzi ponieśli porażkę pod Jarosławiem. Najazd szwedzki a następnie morowe powietrze wyludniły miasto i zubożyło. Za rządów Jana Zamoyskiego, wnuka hetmana, żona tegoż Katarzyna z Ostrogskich urządzała cechy w T. i nadała im przywileje, zaś król Michał Korybut we Lwowie d. 29 paźdz. 1671 r. potwierdził mieszkańcom prawo pobierania mostowego czyli grobelnego, bez wyjątku od każdego konia lub wołu po 3 gr., niemniej uwolnił miasto i przedmieścia do niego należące od forszpanów, podwód, posłańców i innych podobnych powinności, a zarazem, na wzór innych miast ruskich w ziemi bełzkiej, uwolnił T. od wszelkich tak zwanych exakcyi, t. j. mostowego, brukowego i t. p. wewnątrz państwa. Oryginały przywilejów tych na pergaminie znajdują się w archiwum miejscowego magistratu. Jan III często przejeżdżając przez T. do Żołkwi, zwykle wypoczywał tu w domu ordynata Marcina Zamoyskiego, który w T. ufundował klasztor i kościół ks. trynitarzy, zwanych wtedy redemptorystami. Jadący z powrotem w czerwcu 1755 r. poseł turecki zaproszony od ks. trynitarzy, wjechał do klasztoru przy biciu z moździerzy i odgłosie muzyki; po uprzejmem powitaniu, dziękowano mu za świadczone łaski oo. redemptorom, znajdującym się w państwie otomańskiem. W odpowiedzi poseł zapewnił, że i nadal wszelki wzgląd będzie miany na zakonników, poświęcających się wykupowi niewolników. Miasto T. należało do wojew. bełzkiego, z którem w r. 1772 przeszło pod panowanie Austryi, dopiero w 1810 r. odzyskane, wcielone do księstwa warszawskiego. Ustanowiono tu podprefekturę dla pow. zamojskiego, a od 1867 r. stał się T. centrem powiatu tomaszowskiego, nowo utworzonego z części pow. zamojskiego i niektórych gmin pow. hrubieszowskiego. Za rządów austryackich mieścił się tu chwilowo cyrkuł. Autor geografii Galicyi z r. 1786 pisze o T.: „Miasto do ordynacyi Zamoyskich należące, niegdyś ozdobione prześlicznym kościołem trynitarzy, przy klasztorze jest studnia, która gdy mają być lata żyzne z brzegów nie wylewa, gdy zaś ma być nieurodzaj, głód lub jakowa na kraj klęska, obficie wylewając, rzeczkę formuje. Wreszcie jest kościół drewniany, wybornej struktury, dokąd przeniesiono cudowny obraz Matki Boskiej od trynitarzów; był w T. cyrkuł, dla którego domy pomurował ordynat, teraz pustkami stoją". Kościół i klasztor trynitarzy istniał do początku XVIII w., uległ ruinie po kasacyi klasztoru. Kościół paraf., p. w. Zwiastowania N. M. P., pierwiastkowo erygowany przez Tomasza Zamoyskiego w 1627 r. (przy nim proboszcz i 3 wikaryuszów), następnie odrestaurowany w 1727 r. przez Michała Zamoyskiego, zbudowany jest z drzewa modrzewiowego i posiada bardzo kunsztowne wiązanie. Do niego przeniesiono sprzęty i obrazy oraz relikwie św. Feliksa z kościoła trynitarzy. W wielkim ołtarzu pomieszczony jest obraz N. P. Maryi, uważany za cudowny, w bocznych św. Wojciecha i św. Tekli. Pod górką około placu, gdzie stał kościół trynitarzy, znajduje się dotąd źródło ocembrowane

a przy niem mała kapliczka z obrazem św. Wojciecha. Pierwiastkowa kaplica w tem miejscu zbudowaną została kosztem Jana Domańskiego i zniszczona przez Szwedów w 1656 r. Data założenia cerkwi i parafii nieznana. W XVIII w. były jeszcze 2 inne cerkwie.

Tomaszowski powiat gub. lubelskiej utworzony został z płd. połowy dawnego pow. hrubieszowskiego (18 gmin) i części pow. zamojskiego (gm. Roguźno), zajmuje on płd.-wsch. część obszaru gubernii. Graniczy od płn. z pow. hrubieszowskim, od wschodu na małej przestrzeni Bug oddziela go od pow. włodzimierskiego (gub. wołyńskiej), dalej Warężanka (dopł. Bugu) stanowi z przerwami część wschod. granicy od pow. sokalskiego, od płd. graniczy z pow. bełzkim, rawskim (Rawa Ruska) i cieszanowskim, od zach. z biłgorajskim i zamojskim. Obszar powiatu obejmuje 25·08 mil kwadr. Stanowi on część płd. wyżyny lubelskiej, dochodzącej tu w wyniosłym grzbiecie między Tomaszowem a Józefowem najwyższego wzniesienia, sięgającego we wzgórzu pod Łuszczaczem (o 13 w. na zach.-płn. od Tomaszowa) do 1080 st. npm. Taką samą wyniosłość spotykamy pod wsią Zielone (o 4 w. na płn.-wsch. od Łuszczacza). Tomaszow, Komarów, Zamość i Józefów (w pow. biłgorajskim) leżą na granicach tego wyniosłego tarasu (rozciągającego się i w obrębie przyległych powiatów), w punktach gromadzenia się wód spływających z wyżyny i rozchodzących się w różnych kierunkach. Głównym węzłem wodnym są okolice Tomaszowa, w pobliżu którego mieszczą się źródła Wieprza (dopł. Wisły), Huczwy (na wschód do Bugu), Sołokii (na płd. do Bugu) i Łosinieckiego potoku (dopł. Tanwi). Jak cała wyżyna lubelska tak i większa część obszaru pow. tomaszowskiego spoczywa na formacyi kredowej, stykającej się tu z grzbietem mioceńskim (lwowsko-tomaszewskim); w zach. części w pobliżu Tomaszowa i w kilku punktach środkowej części obszaru występują warstwy trzeciorzędne (średnie ogniwo). Pokłady wapna hydraulicznego spotykamy pod Tyszowcami, w Dobużku i Mikulinie; dotąd nie są eksploatowane. Kamieniołomy pod Łaszczowem i Tomaszowem dostarczają materyału na fundamenty i do całych budowli. Najnowszą formacyą są znaczne pokłady torfu w okolicach wsi: Hopkie, Honiatycze i innych. Gleba przedstawia się w $^3/_4$ obszaru jako popielatka lub czarnoziem, zresztą jest urodzajna, tłusta glinka, borowina a tylko gdzieniegdzie piasek lub sapy. Brak głazów narzutowych i żwirów uniemożliwia budowę dróg bitych a tłusta gleba przy deszczach zamienia się w grzęzkie błoto. Falisty układ powierzchni, przy obniżaniu się poziomu w kierunku od półn.-zachodu ku wsch.-płd., nadał przeważnie tenże sam kierunek jarom i dolinom obszaru, zwłaszcza w płd.-wsch. połowie. Zbierające się w nich wody wytworzyły, obok potoków i rzeczek, dość liczne stawy i jeziora, zanikające stopniowo w miarę wycinania lasów. Zbiorniki takie spotykamy pod Przeorskiem (niedaleko płd. granicy), Wożuczynem (w dorzeczu Huczwy), Łaszczowem, Żulicami, tudzież w płn. części pod wsiami Krynice i Kryniczki jezioro (600 mr.), będące resztką rozległego zbiornika, stanowiącego dziś podmokłą dolinę. Z ogólnego obszaru powiatu, wynoszącego 225574 mr. jest pod uprawą około 136,000 mr., lasy zajmowały w 1880 r. 64560 mr. (46355 lasów pryw. nieurz., 7676 mr. urządz., 3812 mr. wyciętych i nieobsianych, 1345 mr. obsianych, 5344 danych włościanom za służebności, 28 mr. należących do osad miejskich). Około $^3/_5$ obszaru t., j. 136000, mr. należy do większej własności, reszta do włościan, ale jeśli odtrącimy lasy, to obszary ziemi większej i mniejszej własności będą prawie równe. Większa własność tworzy 97 fol., należących do 65 właścicieli (z tych 14 wydzierżawia swe posiadłości). Z pomiędzy folwarków cztery należą do dóbr ordynacyi Zamojskich a trzy do kategoryi poduchownych; majoratów rządowych niema. Znaczny obszar; bo około 34000 mr., obejmują kolonie należące do osadników przybyłych z dalszych stron, z Galicyi mianowicie. Żyzność ziemi sprzyja uprawie żyta, pszenicy, owsa i kartofli, wreszcie buraków cukrowych. Uprawia się też łubin, rzepak, groch, koniczyna, len, konopie, wyka, szporek. Głównym przedmiotem zbytu są: żyto i pszenica. Ogrodnictwo, mimo przyjaznych warunków, mało rozwinięte. W r. 1880 sady dworskie zajmowały 280 mr., włościańskie 272 mr. Pszczelnictwo także nie przedstawia objawów należytego rozwoju. Dość rozwiniętą jest hodowla owiec(w większych gospodarstwach), których jest do 50000 sztuk i bydła rogatego (30000). Piękne stadniny są w Turkowicach i Żulicach. Hodowla świń i drobiu w zaniedbaniu. Przemysł fabryczny, dość ubogo się przedstawiający, zostaje w ścisłym związku z rolnictwem, przerabiając produkty rolne i leśne. Najważniejszą fabryką jest cukrownia w Poturzynie, zajmująca do 400 robotn. i produkująca za 423000 rs. rocznie; dalej idą trzy gorzelnie (34 robot.) z prod. na 277760 rs., mały browar (7 rob.) z prod. na 3211 rs., krochmalnia (7 rob.) z prod. 2000 rs., młyn parowy (6 rob.) z prod. na 30000 rs., 42 młynów i wiatraków (63 rob.) z prod. na 36675 rs., 4 tartaki (29 rob.) z prod. na 19000 rs., 4 olejarnie z prod. na 560 rs., 2 terpentynarnie (26 rob.) z prod. na 1800 rs.,

13 cegielni (30 rob.) z prod. na 4425 rs. Ogólna suma produkcyi niedochodzi 800000 rs. Przemysł rękodzielniczy domowy u ludu ogranicza się na wyrabianiu sprzętów i tkanin na własną potrzebę. Rzemiosła po miastach słabo rozwinięte. Szewctwo kwitnie w Tyszowcach a bednarstwo w Komarowie. Ludność powiatu w 1889 r. wynosi 86806 (42463 męż., 44343 kob.), w tem 4309 niestałych mieszkańców. Śród ludności stałej (z doliczeniem 3007 nieobecnych a zapisanych do ksiąg) było 39000 prawosł., 35870 katol., 14 prot. i 10620 żyd. (12·4%). W 1867 r. ludność powiatu wynosiła 55631; w 1882 r. 75815. Jedynym miastem jest Tomaszów (7277 mk.), prócz tego są cztery osady (dawne miasteczka): Tyszowce (5300 mk.), Komarów (2760 mk.), Łaszczów (2595 mk.), Jarczów (do 1000) i 153 wsi i folwarków. Stan oświaty niski, przy braku cyfr można w przybliżeniu przyjąć iż około 20% umie czytać i pisać. Ponieważ kolonizacya tego obszaru zaczęła się stosunkowo późno, jak zwykle na lesistych wyżynach, przeto śród ludności spotykamy mieszaninę plemienną i wyznaniową, obok jedności językowej, z nieznacznemi tu i owdzie różnicami. *Szkoły.* W r. 1883 istniały szkoły początkowe: w Tomaszowie 2-klas. ogólna, w Tyszowcach i Poturzynie 2-klas. i 38 1-klas. we wsiach: Antonówka, Chodywańce, Dołhobyczów, Dutrów, Dzierążnia, Dub, Gołąb, Honiatyn, Jarczów, Krynice, Kotlice, Łaszczów, Łosiniec, Łubcze, Majdan Górny, Niewirków, Nowosiołki, Nabróż, Oszczów, Posadów, Podlodów, Przeorsk, Perespa, Pańków, Śniatycze, Starosielsk, Steniatyn, Telatyn, Tynin, Tarnowatka, Wożuczyn, Wakijów, Witków, Zimno, Zwiartów, Żerniki, Żulice. Pod względem kościelnym obszar powiatu dzieli się na dwa okręgi (błagoczynia) prawosławne. Do pierwszego należą parochie: Chodywańce, Czartowiec, Cześniki, Dub, Grodysławice, Komarów, Łosiniec, Pieniany, Perespa, Przeorsk, Śniatycze, Szlatyn, Tarnowatka, Tomaszów, Typin; do drugiego: Dołhobyczów, Hołubie, Klątwy, Łaszczów, Nabróż, Nowosiołki, Pawłowice, Posadów, Poturzyn, Staresioło, Telatyn, Tyszowce, Wakijów, Żerniki, Żulice. Dekanat tomaszowski rz.-kat. dyec. lubelskiej składa się z 12 parafii: Chodywańce, Dub, Dzierążnia, Gródek, Łaszczów, Nabróż, Oszczów, Rachanie, Rzeplin, Tomaszów, Tyszowce i Wożuczyn. Dawniejszy dekanat dyecezyi chełmskiej składał się z 8 parafii: Chodywańce z filiami w Jarczowie i Jurowie, Łosiniec z filiami w Maziłach i Szarejwoli, Przeorsk z Korhyniem, Sopot z Ciotuszą, Szlatyn z Wereszczycą, Tarnawatka z Pańkowem, Tomaszów z Wieprzowem Jeziorem i Typin z Nedeżowem i Podhorcami. Pod względem sądowym powiat tworzy jeden okrąg sądu pokoju (dla Tomaszowa) i cztery okręgi sądów gminnych: Tarnowatka, Komarów, Łaszczów, Dołhobyczów, należące do II okr. zjazdu sędziów w Zamościu. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na jedno miasto i 13 gmin wiejskich: Czerkasy, Dołhobyczów, Jarczów, Komarów, Kotlice, Krynice, Majdan Górny, Poturzyn, Rachanie, Tarnawatka, Telatyn, Tomaszów, Tyszowce. Opis powiatu pod względem ekonomiczno-statystycznym, z dodaniem niektórych szczegółów etnograficznych skreślił B. J. Koskowski w pracy „Powiat Tomaszowski“ (z 5 rycinami), pomieszczonej w dodatku kwartal. do „Przeglądu Tygodn.“ (z r. 1891, t. IV). *Br. Ch.*

Tomaszów 1.) *Stary* i *T. Nowy*, dwie wsi, pow. błoński, gm. Żyrardów, par. Wiskitki. T. Stary ma 264 mk.; T. Nowy 27 mk.; T. Stary 22 os. i 304 mr. włośc.; T. Nowy 5 os., 55 mr. Wchodziły w skład dóbr Guzów. W 1827 r. było 24 dm., 154 mk. 2.) **T.**, os. leś., pustka i *T. Poduchowny*, os., pow. brzeziński, gm. Łazisko; os. leś. ma 1 dm., 15 mr. dwor.; pustka 7 mr.; os. poduch. 1 dm., 25 mr. 3.) **T.**, kol. i os., pow. noworadomski, gm. Radziechowice, par. Radomsk; kol. ma 9 dm., 69 mk., 43 mr. włośc.; os. 1 dm., 4 mr. dwor. 4.) **T.**, wś, os. leś., pow. noworadomski, gm. i par. Kobiele; wś ma 6 dm., 26 mk., 66 mr.; os. leś. 1 dm., 3 mk. Wchodziła w skład dóbr Kobiele Wielkie. W 1827 r. było 4 dm., 37 mk. 5.) **T.**, wś, pow. radomski, gm. Kuczki, par. Radom (odl. 11 w.); ma 6 dm., 66 mr.; 65 mr. 6.) **T.**, kol., pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyńska, odl. od Kozienic 35 w., ma 29 dm., 157 mk., 306 mr.. 7.) **T.**, fol. nad rz. Iłżanką, pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Odechów, odl. od Iłży 70 w., ma 28 dm., 147 mk. W 1827 r. było 5 dm., 38 mk. W r. 1870 fol. T. rozl. mr. 855: gr. or. i ogr. mr. 436, łąk mr. 22, past. mr. 8, wody mr. 3, lasu mr. 240. zarośli mr. 132, nieuż. mr. 12; bud. z drzewa 29; las nieurządzony. Huta szklanna. W składdóbr poprzednio wchodziły: wś Wólka Maziarska os. 21, mr. 448; wś Anielin os. 22, mr. 251; wś Ignaców os. 10, mr. 142. 8.) **T.**, folw., pow. opoczyński, gm. Owczary; par. Podklasztor Sulejowski. Nie podany w nowszych spisach. W 1827 r. 1 dm., 13 mk. 9.) **T.**, wś, pow. opoczyński, gm. Machory, par. Skórkowice, odl. od Opoczna 21 w., ma 10 dm., 99 mk., 115 mr. włośc i 2 mr. dwor. W 1827 r. było 4 dm., 36 mk., par. Pilczyca . 10.) **T.**, fol. dóbr Chrząstów, w pow. włoszczowskim. 11.) **T.**, wś i folw. w pobliżu Wisły, pow. miechowski, gm. i par. Wawrzyńczyce, odl. 35 w. od Miechowa. Na obszarze wsi jeroro t. n., ma-

jące 12 mr. obszaru, z odływem do Wisły. W 1827 r, było 16 dm., 118 mk. W r. 1871 fol, T. rozl. mr. 316: gr. or. i ogr. mr. 249, łąk mr. 26, part. mr. 6, lasu mr. 28, wody mr. 1, nież. mr. 6; bud. z drzewa 12. Wś T. os. 24, mr. 83. 12.) **T.** *Niezabitowski*, fol. i kol., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Karczmiska, par. Wąwolnica, odl. 24 w. od Nowej Aleksandryi. *Br. Ch.*

Tomaszów al. *Domaszów*, czes. *Domuszov*, niem. *Thomasdorf*, *Górny*, *Średni* i *Dolny*, wś na Szląsku austr., w pow. frywałdzkim, leży w wąskiej dolinie pot. Białki, na płd. od Frywałdu (Freiwaldau). Wznies. (w środku wsi) wynosi 518 mt. W r. 1880 było 387 dm. i 2747 mk. (2 prot. i 3 żyd.) Niemców. Sprawozdanie izby handlowej w Opawie z r. 1885 wykazuje w T., razem z wioskami Waldenburg i Filipowice (Philipsdorf) 105 ludzi zatrudnionych handlem i przemysłem, jeden tartak i młyn. Kościół paraf. i szkoła 2-klas. znajdują się w T. Górnym. *W. H.*

Tomaszowa Góra, urzęd. *Thomaberg*, dawniej *Thomasberg*, huby, pow. inowrocławski, o 3 klm. na płd. od Inowrocławia (par., okr. miejski, poczta i st. dr. żel.), 3 dm., 34 mk.

Tomaszowce al. *Tumaszowce*, mylnie *Tumaszewicze*, wś nad rzką Iszczołnianką, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Możejków Wielki, o 14 w. od Szczuczyna, ma 19 dm., 182 mk. (w 1865 r. 65 dusz rewiz.; należała do dóbr Dyrwańce, Grabowskich).

Tomaszowce, wś, pow. kałuski, 17 klm. na płn.-wsch. od Kałusza, 5 klm. na płn.-zach. od Wojniłowa (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn. leży Dąbrowa, na płn.-wschód Dubowica, na wsch. Wojniłów, na płd. Dołpotów i Kopanka, na zachód Niegowce, Dołhe i Perekossy, na płn.-zach. Protesy (pow. żydaczowski). Środkiem obszaru płynie Bołochówka, dopł. Siwki. Od lew. brzegu przyjmuje Bołochówka w obrębie wsi dopływ z Protesów. Wzdłuż granicy wsch. Siwka, dopł. Dniestru. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Bołochówki. Wznies. obszaru wynosi przy cerkwi 260 mt., na płd. 278 mt., na płn. 324 mt. Własn. więk. (Kordyana i Zofii Ujejskich) ma roli or. 1034, łąk i ogr. 756, past. 294, lasu 513 mr.; wł. mn. roli or. 1314, łąk i ogr. 1111, past. 22, lasu 83 mr. W r. 1880 było 240 dm., 1545 mk. w gminie, 27 dm., 154 mk. na obsz. dwor. (1371 gr.-kat., 227 rz.-kat., 94 izr., 7 in. wyzn.; 1652 Rusinów, 40 Polaków, 7 Niemców). Par. rz.-kat. w Wojniłowie, gr.-kat. w miejscu, dek. żorawieński. We wsi są dwie cerkwie, szkoła etat. 1-klas., kasa pożycz. gm. z kapit. 681 złr. i młyn. *Lu. Dz.*

Tomaszowce, niem. *Tomsdorf*, węg. *Tamasfalu*, wś w hr. spiskiem, pow. hornadzki, odl. 8 klm. od Nowej Wsi spiskiej (Igló) na zach., tuż przy torze kolei koszycko-bogumińskiej. Przez wieś biegnie ze stoków pobliskiej góry (532 mt.) pot. Tomaszówka (lewy dopł. Hornadu). W r. 1891 miały T. 406 mk. (356 z.-kat. i 50 wsch. obrz.). T. należą do par. Letanowce (o 3 klm.), mają jednak kościół rz.-kat. w miejscu. Wspomniane w dokum. z r. 1278. *W. H.*

Tomaszówek 1.) os. włośc., pow, brzeziński, gm. Łazisko, par. Tomaszów, ma 3 dm., 23 mk., 28 mr. 2.) **T.,** kol. i os. włośc., pow. opoczyński, gm. Kuniczki, par. Kunice, odl. od Opoczna 12 w., ma 12 dm., 93 mk., 177 mr. dwor.; os. 2 dm., 12 mk., 18 mr. włośc. Wchodziły w skład dóbr Kamień.

Tomaszowice, wś i folw., pow. lubelski, gm. Jastków, par. Garbów, odl. 10 w. od Lublina, 7 w. od Nałęczowa (st. dr. żel.), leży na wznies. 709 st. npm., ma 42 dm., 318 mk., pałac dziedziców i wiatrak. W 1827 r. miała 25 dm., 167 mk. Fol. T. rozl. mr. 1304: gr. or. i ogr. mr. 981, łąk mr. 47, past. mr. 72, lasu mr. 163, nieuż. mr. mr. 41; bud. mur. 1, drewn. 22; płodozm. 8-pol., las nieurządzony; wiatrak. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 26, mr. 436; wś Gutanów os. 36, mr. 483; wś Moszna os. 23, mr. 288; wś Ożarów os. 23, mr. 501. W połowie XV w. Tomaszowice Kowalskie w par. Garbów, miały łany kmiece, z których dziesięcinę płacono pleb. w Garbowie (Długosz, L. B., II, 543). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531, T. „de sorte Jozeph et Joan. filiastri lan. $2^1/_2$“, z ról uprawianych przez samą szlachtę od Andrz. Synowicza od 1 łanu, Kowalski od $^1/_4$ łanu. W r. 1676 Stan. Borowski, łowczy lubelski, od 4 osób we dworze i 56 poddanych i N. Sikorski od 2 osób i 3 dworskich (Pawiński, Małop., 348, 362 i 18*a*). T. w XVIII w. przeszły do Dłuskich, z tych ostatnia Anna Dłuska wystawiła istniejący pałac z kolumnadą frontową. Od Dłuskich przeszły do hr, Grabowskich. Jadwiga z Grabowskich Pieniążkowa († 1885 r.) zapisała dobra mężowi.

Tomaszowice, wś, pow. krakowski, par. rz.-kat. w Modlnicy, odl. 6 klm. na płn.-wsch. od st. dr. żel. w Zabierzowie, w okolicy pagórkowatej, wznies. 282 mt. npm. Graniczy na zach. z Brzeziem i Ujazdem, na wschód z Modlnicą, na płd. z Brzeziem a na płn. ze wsią Wielka Wieś (w pow. olkuskim). Wraz z obszarem dwors. (7 dm.) ma 43 dm. i 335 mk. (152 męż., 183 kob.) rz.-kat. Pos. więk. (Rom. br. Konopki) ma 2 karczmy i folw., 312 roli, 18 łąk, 6 ogr., 22 past., 37 lasu, 1 mr. 962 sąż. parcel budowl., ogółem 397 mr.; pos. mn. wynosi 146 roli, 17 łąk i ogr. i 13 mr. past. Za Długosza (L. B., II, 29) dziedziczył wś Marek Mninosszky h. Nowina. Było we wsi predium szlacheckie, 5 łan. km., karczma

z rolą i zagrody. Dziesięciny płacono prebendzie św. Filipa i Jakuba w Krakowie. W 1581 r. Tomaszowice i Podskalany (wólka) Krzysztofa Gosławskiego miały 3 łany km., 8 zagród z rolą, 3 kom. z bydł., 3 kom. bez bydła, rzemieślnika i 2 czynszowników (Pawiński, Małop., 28). Wś ta w XVIII w. była własnością Dębińskich, ststów wolbromskich, następnie Ankwicza (żonatego z Dębińską), Piekarskiego Franciszka (autora wielu pism i broszur rolniczych i ekonomicznych, ogłaszanych od 1810 do 1820 r.), od którego nabył Roman Konopka w r. 1830. Na obszarze fol. Podskalany, należącego do dóbr T., są jaskinie w skałach, badane przez G. Ossowskiego. Znalezione w nich zabytki znajdują się w zbiorach Akad. Umiej. w Krakowie. *Mac.—O. Kolberg.*

Tomaszowice al. *Tomaszewice*, *Thomaszevice* w r. 1387, os. niegdyś, w pow. poznańskim; leżała ku płd. od Swarzędza i Kostrzyna, między Siekierkami, Trzekiem, Wydzierzewicami, Taniborzem, Szewcami i Garbami, pod Gowarzewem. O rozgraniczenie połowy T. prawował się w r. 1387-8 Piotr Łącki z Łęgu szremskiego z Wincentym, Adamem i Sędziwojem, dziedzicami Gowarzewa (Akta gr. wielkop., I). *E. Cal.*

Tomaszówka 1.) fol., pow. lubelski, gm. i par. Niedrzwica, odl. 21 w. od Lublina, ma 526 mr. (385 mr. roli, 127 mr. lasu, 4 mr. łąk i 10 mr. nieuż.). Oddzielony od dóbr Niedrzwica. 2.) **T.**, kol., pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. ew. Lublin, ma 15 os., 210 mr. Kolonie utworzone na rozparcelowanem obszarze dóbr Krzywowola. Koloniści Niemcy. 3.) **T.**, os., pow. płoński. gm. Załuski, par. Kroczewo, odl. o 23 w. od Płońska, 1 dm., 5 mk., 2 mr.

Tomaszówka 1.) wś, pow. bałcki, par. Krzywe Jezioro, należała do hr. Rzewuskiej, hetmanowej. 2.) **T.** al. *Aleksandrówka*, wioska, pow. bracławski, w 4 okr. pol. i par. katol. Woronowica, gm. Obodne, par. praw. Helenówka, leży przy samej granicy pow. winnnickiego, na drodze z Szczęśliwej do Helenówki, ma 16 osad. 3.) **T.**, wś u źródeł rz. Jatrań, pow. humański, w 1 okr. pol., gm. Kuźmin, par. katol. Humań (o 15 w.), ma 145 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 812 mk., 1002 dzies. Posiada cerkiew p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesioną w końcu zeszłego wieku, uposażoną 36 dzies. ziemi. Własność dawniej Potockich, na początku XIX w. nabyta przez Berezowskiego, od 1844 r. Terpickiego, następnie bar. Meindorfa. 4.) **T.**, wś nad rzką Mańkówką, dopł. Tykicza Uhorskiego, pow. humański, w 3 okr. pol., gm. i par. praw. Iwańki (o 2 w.), w 1863 r. 393 mk. i 1533 dzies. ziemi; własność Floryana Jarczewskiego. W spisie z 1885 r. niepodana. 5.) **T.** *Niższa*, wś nad Uszycą, dopł. Dniestru, pow. proskurowski, okr. pol., gm., par. katol. i st. poczt. Jarmolińce (o 3 w.), przy drodze bitej z Kamieńca do Proskurowa (o 30 w.), ma 112 osad, 257 dusz męz. i 101 jednodworców, 392 dzies. ziemi włośc., 55 cerkiewnej; dworska w częściach: Kierszy (183 dzies.), Topolnickich (162 dzies.), Rokickich (133 dzies.), Korewickich (149). Posiada cerkiew p. w. św. Jana, wzniesioną w 1792 r., filialną par. w Nowej Wsi. Dawniej cała wś należała do Tomasza Szampachy Bośniackiego, komornika, następnie Pisarzewskich. 6.) **T.** *Wyższa*, wś nad Uszycą, pow. proskurowski, okr. pol., gm., par. katol i st. poczt. Jarmolińce, ma 86 osad. W 1757 r. wś tę nabył od Dominika Szepinga Paweł Starzyński, dziś należy do Orłowskich. Ob. *Nowa Wieś.* 7.) **T.**, w dokum. także *Tomaszki*, wś nad Irpieniem, pow. skwirski, na pograniczu pow. kijowskiego i wasylkowskiego, w 3 okr. pol., gm. Łuczyn, par. praw. i katol. Didowszczyzna al. Dziadowszczyzna (o 6 w.), o 60 w. od Skwiry, ma 609 mk. (w 1863 r. 516 prawosł. i 32 katol.). Należy do dóbr Didowszczyzna Chojeckich. Porów. *Didowszczyzna* (t. II, 31). 8.) **T.**, wś, pow. uszycki, okr. pol. i sąd Dunajowce, gm. Sołodkowce, par. katol. i st. poczt. Tynna, ma 119 osad, 666 mk., 659 dzies. ziemi włośc., 46 cerkiewnej; dworska w częściach: Kalińskich 155 dzies. i Krzyżanowskich, obecnie kmiecia z Huminiec Mazura 704 dzies. (nabył po 125 rs. za dziesięcinę). Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1765 r., filialną par. Tarnawka. Dawniej cała wieś należała do Humieckich, następnie ks. de Nassau.

Dr. M.—X. M. O.—J. Krz.

Tomaszowka, sioło nad rzką Byszkinią, pow. romeński gub. połtawskiej, o 29 w. na płn. od Romien, przy dr. poczt. do Konotopu, ma 299 dm., 2569 mk.

Tomaszowszczyzna, fol. i wś, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 27 w. od Oszmiany. Folw. ma 2 dm., 15 mk. (1 praw. i 14 katol.), wś zaś 2 dm. i 15 mk. (5 prawosł. i 10 katol.). Prawdopodobnie będzie to ta sama miejscowość, co podana w spisie z 1865 r. p. n. *Tomasówka* (ob.).

Tomaszpol, fol., pow. włodawski, gm. Wyryki, ma 2 dm.

Tomaszpol folw. nad rzką Opitą, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 44 w. od Oszmiany a 16 w. od Dziewieniszek, ma 3 mk. katol.; w 1866 r. własność Dowgiałłów.

Tomaszpol 1.) mko przy ujściu Tomaszpolki do Rusawy, pow. jampolski, okr. pol., gm., par. prawosł. i katol. Tomaszpol, o 40 w. od Jampola a 17 od st. dr. żel. odeskiej Wapniarki. Ma 4 przedmieścia: Jaryszówkę,

Księdzówkę, Tomaszpólkę i Wygodę, 581 dm. (201 należy do włościan a 380 na czynszu), 4829 mk. (3476 żydów), 1415 dzies. ziemi włośc., 2987 dworskiej, 262 cerkiewnej. Posiada: 2 cerkwie (p. w. Wniebowzięcia, wzniesioną w 1830 r., z 2240 parafianami i 193 dzies. ziemi i p. w. św. Trójcy, na przedmieściu wzniesioną w 1806 r., z 1229 parafianami i 69 dzies. ziemi), kościół katol. paraf., synagogę, 4 domy modlitwy żydowskie, zarząd okr. policyjnego dla gmin: T., Klembówka, Komargród i Tymanówka, zarząd gminny, szkołę wiejską (od 1879 r.), oddział pocztowy, aptekę, 60 sklepów i fabrykę cukru akcyjną, założoną w 1873 r., z 16 dyfuzorami, 10 maszynami parowemi, przerabiającą przeszło 100000 berkowców buraków, gorzelnię, założoną w 1837 r., z aparatem Pistoryusza, produkującą do 2000000 st. spirytusu. Targi odbywają się co drugą niedzielę. W pobliżu mka znajdują się pieczary. Kościół paraf. katol., p. wez. Matki Boskiej Szkaplerznej, z muru wzniesiony w 1812 r. kosztem hr. Potockiego, na miejsce zrujnowanego drewnianego z 1769 r. Kaplice w Horyszkówce i Wierzbowej. Parafia katol., dekanatu jampolskiego, ma 3052 dusz (w 1888 r.). Oprócz T. z przedmieściami należą do niej mka: Horyszkówka, Komargród, Markówka, Tymanówka i wsi: Aleksandrówka, Antonówka, Antopol, Bujałówka, Capówka, Drańka, Eljaszówka, Elżbietówka, Fedorka, Foluszówka, Hołorusawa, Ihnatków, Izabelina, Jurkówka, Kiczman, Kiślickie, Kołodenka, Krasnohórka, Krzyżopol, Lipówka Tomaszpolska i Tymanowiecka, Ludwinówka, Odaje, Ojczenaszówka, Pałanka, Pieńkówka, Pilipy, Rakowa, Rusawa Wielka i Mała, Rusawka, Rożniatówka, Sawczyna, Siedliszcze, Stanisławówka, Stefanówka, Swinna Krzywda, Teklówka, Widła, Wierzbowa, Zahale folw. i Żołoby. Gmina składa się z 12 okręgów (starostw) wiejskich: T., Aleksandrówka, Hołorusawa, Ihnatków, Jurkówka, Pieńkówka, Rakówka, Rusawa Mała i Wielka, Stanisławówka i Widła, ma 16839 mk. (wszystkich stanów), 42167 dzies. ziemi włośc., dworskiej i rządowej. Do miasta należą przysiołki: Kwaczkówka i Ludwinówka. Niewiadomo przez kogo mko zostało założone. Było zburzone przez Tatarów. Należało do Zamoyskich, Koniecpolskich, Potockich, potem do Róży hr. Branickiej, następnie Lubomirskich, w końcu ks. Dołgorukowa, od którego nabył Bekers. 2.) **T.**, wś w pobliżu Bohu, pow. lityński, na pograniczu pow. winnickiego, okr. pol. Iwcza, gm., par. katol. i sąd Chmielnik, o 30 w. od Lityna, ma 115 osad, 600 mk., 314 dzies. ziemi włośc., 52 cerkiewnej, dworskiej z Szeroką Groblą, Filiopolem, Kuryłówką i Kletyszczami 4920 dzies. Posiada cerkiew p. w. św. Paraski, z 944 parafianami. [Pokłady torfu. Wchodziła w skład sstwa chmielnickiego, darowanego hr. Bezborodko, następnie Iwanowskich i jako wiano posagowe Orłowskich. *Dr. M.*

Tomaszpole al. *Gaj*, zaśc., pow. miński, w 2 okr. pol. i gm. Raków (o 10 w.), o 41 w. od Mińska. *A. Jel.*

Tomaszpolka, rzeczka, w pow. jampolskim, bierze początek pod folw. Zahale, mija Ludwinówkę i w Tomaszpolu wpada od prawego brzegu do Rusawy, tworząc przy ujściu duży staw. Płynie z północy na południe.

Tomaszpolka, przedmieście mka Tomaszpola (w pow. jampolskim), nad rzką t. nazw., dopł. Rusawy, ma 71 dm.

Tomaszuny 1.) zaśc., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 77 w. od Poniewieża. 2.) **T.**, zaśc., tamże, o 86 w. od Poniewieża. 3.) **T.**, wś, pow. szawelski, gm. Gruździe, o 21 1/2 w. od Szawel.

Tomaszyszki 1.) os. młyń. nad rzką t. naz., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 32 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. żydów, młyn murow. i tartak. 2.) **T.**, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 14 w.), okr. wiejski Bejwidzie, o 64 w. od Wilna, ma 4 dm., 34 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. 4 dusze rewiz.; należała do dóbr Miszkiniszki, Grabowieckich). 3.) **T.**, dwór, pow. szawelski, gm. Gruździe, o 28 w. od Szawel. 4.) **T.**, wś, pow. szawelski, gm. Cyryanowo, o 70 w. od Szawel.

Tomawa, ob. *Tumawa.*

Tomczyce 1.) wś i fol. nad rz. Pilicą, pow. grójecki, gm. Borowe, par. Michałowice, odl. 28 w. od Grójca, ma 305 mk., wiatrak, olejarnią. W 1827 r. było 31 dm., 247 mk. W r. 1870 fol. T. i Sokół rozl. mr. 1500: gr. or. i ogr. mr. 376, łąk mr. 145, past. mr. 206, wody mr. 3, lasu mr. 500, zarośli mr. 120, nieuż. mr. 150; bud. mur. 8, z drzewa 20; las urządzony, pokłady torfu. Wś T. os. 31, mr. 512 (według wykazów rząd. 579); wś Ługowiec os. 12, mr. 118. Na początku XVI w. łany km. dają dziesięcinę arcyb. gnieźn. zaś obszar folw., zdawna odrębny, z osadzonemi na nim zagrodnikami, daje pleb. w Michałowicach (Łaski, L. B., II, 310). 2.) **T.**, wś i fol., pow. kutnowski, gm. i par. Plecka-Dąbrowa, odl. 21 w. od Kutna, ma 10 dm., 152 mk. W 1827 r. było 10 dm., 109 mk. W r. 1890 fol. T. rozl. mr. 236: gr. or. i ogr. mr. 217, past. mr. 7, nieuż. mr. 12; bud. z drzewa 5. Fol. T. lit. A. al. Wilkęsy, oddzielony od dóbr, ma 120 mr. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś T. os. 15, mr. 12; wś Antoniów os, 7, mr. 5; wś Franciszków os. 8, mr. 64; wś Józefów os. 14, mr. 113; wś Teodorów os. 10, mr. 87. Na początku XVI w. dawały

dziesięcinę z łan. km. kollegiacie łęczyckiej, zaś pleb. w Pleckiej Dąbrowie tylko kolędę po groszu z łanu, zaś z folw. pleb. w Sobocie (Łaski, L. B., II, 499, 504). Według reg. pob. pow. orłowskiego z r. 1576 we wsi T., w par. Sobota, sukcesorowie T. Dembowskiego, sędziego łęczyckiego, płacili od $4^1/_2$ łan., 1 zagr. Część Andrzeja Dembowskiego 1 łan., 2 zagr., 1 osad. (Pawiński, Wielkp., II, 108).

Tomczyce, *Thomczycze* w r. 1523, *Tomczicze* 1577, wś, pow. wągrowiecki, o $2^1/_2$ klm. na zach.-płn. od Gołańczy (par., poczta), szkoła w miejscu, st. dr. żel. w Kcyni (Exin) o 15 klm.; 33 dm., 226 mk. (155 kat., 71 prot.) i 380 ha obszaru (328 roli, 17 łąk, 3 lasu). Już około r. 1523 składały się T. z samych kmieci i należały do dziedziców Gołańczy; około r. 1577 było na T. 6 (3) ślady os. i 2 zagr. *E. Cal.*

Tomczyki, wś nad rzką t. n., pow. sieradzki, gm. i par. Godynice, odl. od Sieradza 27 w., ma 7 dm., 52 mk. W 1827 r. 2 dm., 24 mk.

Tomczyn, wś nad Połotą, pow. połocki, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Domnica, w 1863 r. 25 dusz rewiz.; most drewniany.

Tomczyn, os. fabr., pow. kutnowski, gm. i par. Oporów, ma 3 dm., 441 mk., 30 mr. obszaru. Cukrownia akcyjna (Leop. Kronenberga i spółki), założona w r. 1843 na obszarze Oporowa. W r. 1880 zajmowała 127 robotn. i wyprodukowała za 275000 rs.; poprzednio produkcya wynosiła około 150000 rs. Najbliższa st. dr. żel. warsz.-bydg. w Pniewie.

Tomczyno, fol. nad rz. Połotą, w gub. witebskiej.

Tomesci, dziś *Suczaweny*, wś, w pow. storożynieckim Nadana r. 1503 klasztorowi w Putnie.

Tomice, wś i fol. nad rz. Prosną, pow. słupecki, gm. i par. Szymanowice, odl. 38 w. od Słupcy, leży przy samej granicy od w. ks. poznańskiego. Wś ma 14 dm., 219 mk.; fol. 6 dm., 46 mk. W r. 1870 była tu gorzelnia. Spis z r. 1827 podaje trzy wsi t. n., Tomice (19 dm., 320 mk.). T. Nowe (26 dm., 213 mk.) i T. Stare (17 dm., 138 mk.). W r. 1870 fol. T. Górki z nomenkl. Młynik rozl. mr. 1701: gr. or. i ogr. mr. 545, łąk mr. 54, past. mr. 135, lasu mr. 287, zarośli mr. 547, wody mr. 8, w os. mr. 45, nieuż. mr. 125; bud. mur. 7, z drzewa 21; las nieurządzony. Wś T. os. 31, mr. 73; wś Wierzchy os. 14, mr. 239. Na początku XVI w. pleban w Szymanowicach pobiera ztąd dziesięcinę i po korcu żyta i tyleż owsa z każdego półłanka (Łaski, L. B., II, 24). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 Tomicka płaciła od $4^1/_2$ łan., 11 zagr. (Pawiński, Wielkp., I, 128). *Br. Ch.*

Tomice, wś nad rzką Skawą, pow. wadowicki, odl. 2 klm. od Wadowic na płn., przy drodze z Zatora do Suchej, w granicach dawnego księstwa zatorskiego. Obszar wsi wynosił w 1872 r. 1261 mr., z tego należało do większej własności 642 mr. (457 mr. roli, 38 mr. łąk i ogr., 43 mr. past., 105 mr. lasów) i 619 mr. do mniejszej własności (490 roli, 24 łąk i ogr., 78 past. i 27 lasów). Dr. T. Pilat (Skorowidz dóbr tabul., Lwów, 1890) podaje dla większej własności 482 mr. roli, 39 mr. łąk, 5 mr. 1312 sąż. ogr., 38 mr. past., 67 mr. lasu, 8 mr. nieuż. i 4 mr. 1323 sąż. na parcele budowl. Na obszarze dworskim piękny ogród i zabudowania dworskie. W r. 1880 T. miały 121 dm. i 670 mk. Polaków, 627 rz.-katol. i 26 izrael. T. wymienione są po raz pierwszy w dok. z 1441 r., w którym szlachta ks. oświecimskiego poręcza przyrzeczenie dane przez ks. oświecimskiego Wacława co do złożenia hołdu królowi Władysławowi III. Występuje tu w spisie szlachty Wawrzyniec z Tomic (Laurencius dictus Vgecz de Thomicze). Po raz wtóry w dok. z 1457 r. 21 lutego, mocą którego Jan III, ks. oświec., potwierdza sprzedaż swego księstwa na rzecz Polski, występuje między świadkami Jan Ugecz z T. (Johannes Ugecz de Thomicze). W dok. z 21 list. 1470 wymieniony jest równie między świadkami Jan Ugecz z T. (Johannes Vgyecz de Thomice). Ob. Markgraf et Gruenhagen: Lehns u. Besitzurkunden Schlesiens (II Th., str. 586, 610, 614 i 615). Spotykamy dalej w dok. z 1477 r. wymienionego Jana Ugacza z T. (ob. Boniecki, Kodeks dypl. Polski, t. IV). Tenże Jan Ugacz z T. występuje w dok. z 1496 r. 28 list., którym Jan IV, ks. ośw. i zator., potwierdza dla Wadowic przywilej Kazimierza I, ks. ośw. (Ob. W. Heck: Archiwa miejskie księstw oświec. i zatorsk., Kraków, 1891). Długosz (Lib. Ben.) nie wymienia Tomic. W drugiej połowie XVI w. należały T. do trzech właścicieli: Aleksy Frydrychowski miał 8 półłanków km., 5 zagr. bez roli, 3 kom. bez bydła; Brandysowa (dzierżawił Pękowski), 4 łan. km., 1 zagr. z rolą, 2 komorn. bez bydła; Pisarzowski $^1/_2$ łan. km. 2 zagr. bez roli, 1 komor. bez bydła (Pawiński, Małop., t. II). T. należą do paraf. w Wadowicach. W r. 1692 po niedzieli Invocavit Mikołaj z Brzezia Rusocki zapisuje klasztorowi ks. augustyanów w Krakowie na wsi Tomicach, w ks. zatorskiem, sumę 1500 złp., z procentem 7%, zaś w r. 1733 legat ten podniesiono do wysokości 3000 złp. przez właściciela tejże wioski Samuela Biberszteina Starowiejskiego (archiwum ks. augustyanów na Kazimierzu). We wsi jest kaplica murowana, wystawiona w r. 1878. *W. H.*

Tomice 1.) mylnie *Tumice*, wś kośc. i fol.,

pow. poznański, dekanat bukowski, o 7 klm. na płn.-zach. od Stęszewa, przy trakcie do Buku, na zach. wybrzeżu jeziora t. n., wprost Lisówek. Graniczą z Jeziorkami i Mirosławkami; par. i szkoła w miejscu, poczta w Jeziorkach (Seeheim), st. dr. żel. pod Bukiem o 7 klm. Zachodzące pod r. 1388 w aktach grodz. wielkop. (I, 273) „Thomicze“ są Tomaszowicami, które rozgraniczano wówczas od Gowarzewa, leżącego ku płd. od Swarzędza i Kostrzyna, o 5 mil na wschód-północ od T. stęszewskich. Z tych T. pisali się między r. 1391 i 1400 Paweł, Iwan i Eufemia (Fema) Tomiccy (Akta gr. wielk.); późniejszymi dziedzicami byli Mikołaj Łodzic Tomicki, chorąży poznański od r. 1450, tenutaryusz bydgoski w r. 1456, małżonek Anny z Szamotuł, ojciec Piotra, bisk. krakow. († r. 1535 dnia 29 paźdz.) Około 1557 znachodzimy na T. Jana, a w r. 1580 Piotra Tomickich; było ówczas $4^1/_2$ łanów os., ćwierć karczm., 5 zagr., 5 komor., 45 owiec i pasterz. Z tych T. pochodzą: Jerzy, dziedzic Niechanowa († przed r. 1519), ojciec Jana, podkom. kaliskiego w r. 1541, piszącego się także Iwińskim (z Iwna kostrzyńskiego) i Stanisław, wojew. kaliski († r. 1530 dnia 9 lut.). T. weszły później w skład klucza stęszewskiego, z którym przeszły w r. 1799 w ręce króla niderlandzkiego. Sprzedał je ks. Jabłonowski, kaszt. krakowski, mąż Doroty z Broniszów, primo voto Radomickiej. Kościół paraf., stawiany z cegły p. w. św. Barbary i Maryi Magd., powstał w r. 1463; założył go i uposażył dziedzic Mikołaj Tomicki, ojciec biskupa, któremu niektórzy mylnie przypisują tę fundacyą. T. i przyległe Mirosławki należały przedtem do parafii Słupia. Około r. 1560 Jan Tomicki oddał kościół różnowiercom, którzy przez pewien czas odprawiali tu nabożeństwo. Między innemi byli tu Szczęsny z Szczebrzeszyna i Franciszek Lismanin. Naprawa kościoła, podjęta około r. 1770 przez ówczesną dziedziczkę, Dorotę z Broniszów, zatarła pierwotne kształty ostrołukowe. Pod chórem znajduje się skromny z ciosu nagrobek założyciela z napisem: „Hic jacet Generosus Dominus Nicolaus Thomiczki Vexillifer posnaniensis Fundator hujus Ecclesiae“. Biskup Tomicki, syn założyciela, wystawić kazał ojcu w r. 1524 w pobliżu ołtarza pomnik z spiżu w ramach kamiennych, wyobrażający rycerza z chorągwią w ręku. Trzeci nagrobek, z kamienia piaskowego, przedstawia przeszyte strzałą serce, a pod nim napis: „Tu leży A. Wałdowski z swoją małżonką 1719 r.“ (J. Łukaszewicz, Kośc. paroch., I, 261). Parafię, liczącą 511 dusz, składają osady: Mirosławki, Oranienhof, Tomice Stare, Nowe i młyn Tomicki. Podanie miejscowe mówi, że T. zwały się poprzednio Rybówkiem (ob. E. Calliera, Akta gr. pozn., 150—2). Wś (T. Stare) z młynem Tomickim (2 dm., 14 mk.) tworzy okrąg wiejski, mający 18 dm., 181 mk. (171 kat., 10 prot.) i 168 ha (135 roli, 19 łąk, 9 lasu). Fol. (T Nowe) z 4 dm. i 94 mk.; wchodzi w skład okr. dwor. Chmielniki; właścicielką jest Zofia księżna Sachsen-Weimar. 2.) **T.**, ob. *Tomnice*. *E. Cal.*

Tomicki młyn, w pow. poznańskim, pod Tomicami, nad strumykiem, wpadającym do jez. Tomickiego; 2 dm. i 14 mk.

Tomickie jezioro, w pow. poznańskim, na płn.-zach. od Stęszewa, długości 1·50 klm., szerok. około 0·40 klm., wznies. 69 mt. npm., należy do sieci jezior, przez które płynie Samica, uchodząca w pobliżu Mosiny do Warty. Zasila się na północy strumykiem obracającym młyn Tomicki. Na zach. wybrzeżu rozłożyły się Tomice, na wsch. Lisówki, a na płd. Mirosławki; na wybrzeżu płd.-wsch. wznosi się wzgórze, zwane Święconką (96·5 mt. npm.). *E. Cal.*

Tomiczka i *Tomiczków*, pow. wieluński, par. Cieszęcin. Podane w spisach z 1827 r., pominięte w późniejszych. W 1827 r. Tomiczka miała 1 dm., 8 mk.; Tomiczków 3 dm., 24 mk.

Tomiczyzna, folw. pod Piotrkowem trybunalskim, między Obrytką a groblą dr. żel. warsz.-wied. Niegdyś siedziba Piotra Tomickiego, podkancl. kor., potem bisk. krakow. W samym Piotrkowie miał dworzec; miejsce gdzie istniał, nosi do dziś nazwę „Biskupia“.

Tomidaj 1.) pow. wieluński, gm. Wydrzyn, par. Czarnożyły. 2.) **T.,** pow. kolski, gm. Kościelec, par. Dobrów. Były to zapewne folwarki lub drobne kolonie. W nowszych spisach urzęd. niepodane.

Tomikowice, czes. *Tomikovice*, niem. *Domsdorf*, wś na Szląsku austr., w pow. frywałdzkim, okr. sąd. widyniowski, na przedgórzu Sudetów, po obu brzegach pot. Widyniowa i gościńca do Friedebergu. W r. 1880 posiadały T. 112 dm. i 640 mk. rz.-kat., Niemców. Par. rz.-kat. w Skoroszycach (czes. Skoroszice, niem. Gurschdorf), o 6 klm. na płd.-zach. We wsi szkoła ludowa. W liczbie mieszkańców było (w r. 1885) 24 osób zajmujących się handlem i przemysłem. Znajduje się tu fabryka wyrobów z marmuru, granitu, piaskowca, zatrudniająca 42 robotników (ob. Statist. Bericht der Handels u. Gewerbekamer fuer Schlesien, Troppau, 1885). *W. H.*

Tomiłów al. *Tumiłowo*, folw., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Miory, okr. wiejski Tomiłów, własność Łopacińskich. Okrąg wiejski stanowi wś Goriaty, mająca 41 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych.

Tomiłowicze al. *Tumiłowicze*, dobra i wś

z zarządem gminnym nad bezim. dopł. Miadzielicy, pow. borysowski, w 3 okr. dokszyckim, o 102 w. od Borysowa. Wś ma 15 osad. Dobra niegdyś należały do klasztoru dominikanów w Poporciach (pow. trocki), nadane w 1795 r. przez cesarzowę Katarzynę II Cyrylowi Józefowiczowi, w ilości 252 dusz poddanych (ob. Mater. dla historyi gub. podolskiej, zesz. I, Kamieniec, 1885 r., str. 216). W połowie b. wieku w T. mieli folw.: Korkozewicz (52 poddanych) i Sadowski (64 poddanych; ob. Tyszkiewicz: Opis pow. borysow., str. 12—13); obecnie mają tu schedę Sadowscy około $10^1/_2$ włók i Szyszłowie, od 1826 r., $2^1/_2$ włók. We wsi cerkiew paroch., p. w. św. Jerzego, posiada z dawnych zapisów $1^1/_4$ włóki gruntów i łąk. Około 2000 parafian. Filia w Dziedzinie p. w. św. Koźmy i Damiana. Gmina T. należy do 4 okr. sądowego, składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich, ma 410 osad, około 2200 włościan, uwłaszczonych na 6070 dzies. ziemi. Szkółka wiejska w miejscu. Miejscowość falista, dość lesna, grunta szczerkowe. Lud zasiewa dużo lnu; gospodarstwo w ogóle zaniedbane; orzą sochami prostopadłemi. *A. Jel.*

Tomiłówka, wś na lew. brzegu Rosi, pow. wasylkowski, w 3 okr. pol., gm. i par. praw. Błoszczyńce (o 3 w.), ma 725 mk. (w 1863 r. 550 mk.). Należy do Białocerkiewszczyzny hr. Branickich. Pod wsią ciągnie się tak zw. wał Trajana.

Tominica, ob. *Tomnica.*

Tominki, *Fominki*, st. poczt., w pow. gorochowieckim gub. władymirskiej, o 35 w. od Gorochowca, przy trakcie bocznym.

Tominy al. *Tomino*, wś, pow. opatowski, gm. Ożarów, par. Przybysławice, odl. od Opatowa 20 w., ma 22 dm., 121 mk., 382 mr. włośc. i 40 mr. dwor. W 1827 r. 20 dm., 112 mk., par. Bidziny. Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 wś Thomyn i Jankowice, własność Jankowskiego, płaciły 24 gr. W r. 1578 wś Taniny, w par. Przybysławice, własność Sebastyana Jankowskiego, miała 6 os., $3^1/_4$ łanu (Pawiński, Małop., 180 i 460). *Br. Ch.*

Tomisławice 1.) wś i folw., pow. nieszawski, gm. Piotrków, par. Sadlno, odl. 49 w. od Nieszawy, ma 143 mk. W 1827 r. 15 dm., 105 mk. W r. 1886 fol. T. rozl. mr. 874: gr. or. i ogr. mr. 756, łąk mr. 56, past. mr. 38, nieuż. mr. 26; bud. mur. 13; płodozm. 5 i 14-polowy, pokłady torfu. Wś T. os. 22, mr. 22. Według reg. pob. pow. radziejowskiego z r. 1557 płacono tu od $7^3/_4$ łan. (Pawiński, Wielkopol., II, 30). 2.) **T.,** wś i folw. nad rz. Wartą, pow. turecki, gm. Grzybki, par. Warta, odl. od Turka w. 34; wś ma 11 dm., a wraz z Mikołajewicami 247 mk.; folw. 3 dm., 52 mk.; os. 1 dm., 5 mk. W 1827 r. 18 dm., 129 mk., par. Jeziersko. W r. 1885 fol. T. rozl. mr. 550: gr. or. i ogr. mr. 301, łąk mr. 127, past. mr. 75, nieuż. mr. 47; bud. mur. 6, drewn. 11; płodozm. 6 i 10-pol. Wś T., os. 21, mr. 31. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę na stół arcyb gnieźn., plebanowi zaś tylko po groszu na kolędę; folw. dawał dziesięcinę plebanowi w Warcie (Łaski, L. B., I, 411). W r. 1576 były 4 łany (Pawiński, Wielkop., II, 220). *Br. Ch.*

Tomiszewo, folw., pow. słupecki, ob. *Stara Wieś* 9.).

Tomiszowice, wś, i *T. Szlacheckie*, folw., pow. będziński, gm. i par. Niegowa, odl. 10 w. od Będzina; wś ma 34 dm., 193 mk., 452 mr.; os. karcz. 1 dm., 3 mk., 3 mr. dwor.; fol. T. al. Stary Folwark 3 dm., 40 mk. W 1827 r. 26 dm., 171 mk. Fol. T., oddzielony w r. 1875 od dóbr Bobolice, rozl. mr. 420: gr. or. i ogr. mr. 326, past. mr. 7, lasu mr. 80, nieuż. mr. 7; bud. mur. 4, drewn. 4; płodozm. 10 i 15-pol., las nieurządzony, pokłady wapienia. W połowie XV w. T., wś w par. Niegowa, własność królewska, miała łany km., karczmę, zagr., od których dziesięcinę snopową dawano bisk. krakowskiemu (Długosz, L. B., II, str. 220). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1581 we wsi T., w pow. lelowskim, par. Niegowa, Kreza płacił od 3 łan. km. (Pawiński, Małop., 436, 71).

Tomki 1.) wś nad rzką uchodzącą do jez. Osinówka, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski, par. i dobra Kłotów, Miory (o 6 w.), o 41 w. od Dzisny a 40 w. od st. dr. żel. dyneb.-witebskiej Balbinowo, ma 5 dm., 99 mk. (w 1865 r. 26 dusz rewiz.), 152 mr. gruntów włośc. 2.) **T.** al. *Tomkie*, wś i dwór, pow. rossieński, gm. Kołtyniany, par. Poszyle, o 47 w. od Rossień; własność Strawińskich (455 ziemi dworskiej, w tem $2^1/_2$ dzies. nieużytków i $53^3/_4$ lasu). 3.) **T.,** folw., pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Ostrów. *J. Krz.—A. Jel.*

Tomki, niem. *Thommen*, jezioro pod folw. t n., pow. brodnicki. R. 1417 nadaje w. mistrz Michał Kuechmeister Janowi z Plemiąt (Hans von Clement) prawo rybitwy w jez. Tomki zwanem, małemi narzędziami, dla własnego stołu. *Ks. Fr.*

Tomki, niem. *Tomken*, folw. do Konojad (st. p.), pow. brodnicki, 5 dm., 118 mk. Za czasów krzyżackich należały T. do komturstwa radzyńskiego; r. 1415 zawierały 22 włók i czynszowały 6 grzyw. W księgach szkodowych z r. 1414 czytamy, że T. zostały w czasie wojny spalone i że z 22 włók 14 było pustych; szkoda wynosiła 125 grzyw., a 8 ludzi uprowadzono i zabito (ob. Gesch. d. Kr. Kulm von Schultz, II, 110 i 148). *Ks. Fr.*

Tomków, os., w pow. pińczowskim, w dobrach Sancygniów.

Tomkowica, jedna z nazw rzki Rokitny, dopł. Pełtwi.

Tomkowicze 1.) wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Szwejkowskich, Krzywicze (o 7 w.), o 43 w. od Wilejki, ma 3 dm., 24 mk. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.). 2.) **T.,** zaśc. poradziwiłłowski, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, par. kat. Kojdanów, o 30 w. od Mińska, ma 6 osad; miejscowość bezleśna, falista, grunta urodzajne, szczerkowe. Należy do dóbr kojdanowskich hr. Czapskich. *A. Jel.*

Tomkowięta Sikory, ob. *Sikory* 8.).

Tomkowo, wś i folw. nad rz. Drwęcą, pow. rypiński, gm. i par. Płonne, odl. o 17 w. od Rypina, posiada cegielnię, młyn wodny i karczmę, 8 dm., 120 mk., 1646 mr. dwor., 27 osad, 17 mr. włośc. Folw. stanowi część dóbr Pułwiesk Wielki. Położony nad Drwęcą, w pięknej dolinie, otoczonej wzgórzami zarosłemi lasem sosnowym, wśród którego znajdują się jeszcze wielkie modrzewie; posiada budynki dworskie murowane, pod dachówką lub blachą, ogród z wyborowemi gatunkami drzew owocowych, cieplarnię, winnicę, staw, zarybiony karpiami. Własność (około r. 1880) Tomasza Cissowskiego.

Tomkowo, w pow. gnieźnieńskim, ob. *Popowo T.*

Tomkuny, zaśc., pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 29 w. od Poniewieża.

Tomlack, folw., pow. morąski, st. poczt. Reichau.

Tomnica al. *Domnica, Tominica, Tomienice,* leśniczówka do Chobienic, w pow. babimoskim, o 5 klm. na wsch.-płd. od Babimostu, na zach. wybrzeżu jez. Chobienickiego; 1 dm. i 6 mk.

Tomnice al. *Tomice, Thomino* w r. 1289, *Thomicze* 1392, *Thomycze* 1523, wś i fol., pow. krotoszyński, o 4 klm. na wsch.-płn. od Krotoszyna (st. dr. żel. i poczta), u źródeł Płonki (dopł. Baryczy), par. Kobierno. W r. 1289 Przemysław II pozwolił komesowi Piotrowi Prusinowskiemu, synowi Tomasza, osadzać T., Kobierno i Prusinowo, wsie dziedziczne, na prawie niemieckiem (Kod. Wielkp., nr. 641); między r. 1392 i 5 pisali się z T. Mikołaj, Sędziwój, Stanisław i Piotraszy. Pleban w Kobiernie pobierał z łanu po 3 wiertele żyta i 3 owsa. W r. 1578 dziedziczył tę wś Rozdrażewski, podkom. poznański; było wówczas łan., $2^3/_4$ os. i 2 komorn.; w r. 1618—20 płacono z 2 śladów os. i ćwierci po złotemu, od komorn. z bydł. 8 gr., od komorn. bez bydła 2 gr., od wiatraka 10 gr., od 2 kół po 12 gr., razem 3 złp. 21 gr. T. wchodziły wówczas w skład klucza krotoszyńskiego. Wś ma obecnie 24 dm., 166 mk. (94 kat., 72 prot.) i 224 ha (189 roli, 15 łąk). Folw. ma 2 dm. i 81 mk.; należy do księstwa krotoszyńskiego.

Tomnitz, 1413 *Tonnicz,* dobra i wś, pow. ząbkowicki, par. ew. Zuelzendorf, kat. Protzan. W r. 1885 dobra miały 219 ha, 6 dm., 89 mk. (22 kat.); wś 20 ha, 16 dm., 109 mk. (29 kat.).

Tomoje, folw., pow. węgrowski, gm. i par. Grębków, ma 832 mr.

Tomówka, wzgórze, w pow. kartuskim, niem. *Praesidentenhoehe* (ob.).

Tompitten, folw., pow. prusko-hołądzki, st. p. Gruenhagen.

Tomsin, dobra, pow. siebieski, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm. T., o 25 w. od Siebieża. Okr. wiejski w 1863 r. miał 232, gmina zaś 992 dusz rewiz. Dobra mają 698 dzies. ziemi dwors. Własność niegdyś Meduniecckich, nadane za zasługi Gabryelowi Meduniecckiemu przez Jana Kazimierza.

Tomsy, grupa domów w Staremsiole, pow. cieszanowski.

Tomulin, wś, pow. nowoaleksandrowski, ob. *Tumulin.*

Tomyśl 1.) *Thomisle super Obram* r. 1296, *Tomiszla* 1394, urzęd. *Alttomischel* (*Stary Tomyśl*), wś i dwór, pow. bukowski (Lutomyśl), o 3 klm. na płn.-wsch. od Lutomyśla (par. prot., st. dr. żel. i poczta), przy trakcie z Zbąszynia do Lwówka, o 18 klm. od Obry; par. kat. Witomyśl; szkoła w miejscu. W r. 1296 Łokietek, wynagradzając zasługi sędzi pozn. Gniewomira (z Kurowa pod Grodziskiem, wieloletniego towarzysza Przemysława II), nadał mu dziedzicznie wś książęcą Tomyśl, której obszary leśne sięgały ku zach. popod Obrę (Kod Wielkop., nr. 749); r. 1394 należała połowa do zamku Trzciel, o który w imieniu żony swojej Wichny z Grodziska prawował się z Fredhelmem Wezemborczykiem Świętosław Pałuka z Szubina, kaszt. kaliski (Akta gr. wielk., I, 1807). Około r. 1564 biskupi pozn. pobierali z 6 łan. os. na T. $1^1/_2$ grz. fertonów; r. 1580 dziedziczył wś Marcin Lwowski (Ostroróg z Lwówka); było wówczas 10 półłanków os., 2 ćwierci karczm., 12 zagr., 8 komor. i 3 kołodziejów. T. przeszedł w ręce Niemców przed r. 1845. Wś ma 60 dym., 424 mk. (220 kat., 204 prot.) i 369 ha (286 roli, 40 łąk, 10 lasu). Dwór z obszarem dwor. na Witomyślu (25 dm., 268 mk.) i folw. Bobrówką (1 dm., 22 mk.) i Mniszkiem (4 dm., 45 mk.), tworzy okrąg, mający 48 dym., 595 mk. (421 kat., 174 prot.) i 2206 ha (742 roli, 166·49 łąk, 6·01 past., 1306·12 lasu, 40·87 nieuż., 10·85 wody); czysty doch. grun. 8361 mrk; browar, gorzelnia, stacya stanowienia klaczy, uprawa chmielu; właścicielem jest Fr. v. Poncet. 2.) **T.** *Nowy* al. *Lutomyśl,* urzęd. *Neutomischel,* miasto powiat. (od r. 1887) w w.

księstwie poznańskiem, pow. niegdyś bukowskim, dek. lwóweckim, par. witomyskiej, o 55 klm. ku zach. od Poznania i 28 klm. od Buku, nad Borujką (dopł. Obry), w okolicy lesistej, przy drodze żel. marchijsko-poznańskiej. Siedzibą władz powiatowych jest od r. 1848; przebywa też tu komisarz obwodowy, sąd okręgowy i urząd stanu cywilnego; jest kościół protest., szkoła, apteka, lekarz, towarzystwo pożyczkowe, st. dr. żel. o 1500 kroków od miasta, st. tel., urząd poczt., 4 jarmarki do roku, 128 dym., 538 rodzin, 1504 mk. (223 kat., 1098 prot., 183 żyd.; 726 pł. męs., 778 żeń.) i 54 ha (40 ha roli). W r. 1881 było 1325 mk.; 1871 r. 104 dm., 1218 mk. (130 kat., 923 prot., 165 żyd.); 1861 r. 1188 mk.; 1843 r. 90 dym., 773 mk. (46 kat., 677 prot., 50 żyd.); 1837 r. 748 mk.; 1816 r. 441 mk.; 1811 r. 66 dm., 438 mk. Przy schyłku zeszłego wieku było 60 dym., 6 wiatraków i 430 mk., między którymi 10 szewców, 6 młynarzy, po 5 rzeźników, piekarzy, sukienników, krawców i handlarzy, 4 garncarzy, 3 kowali, 2 stolarzy, jeden złotnik, kapelusznik, kuśnierz, garbarz, mosiężnik, siodlarz, farbiarz, murarz, powroźnik, bednarz, balwierz, aptekarz, organista i oberżysta. T. jest najmłodszem z miast w w. ks. poznańskiem; istnieje dopiero od stu kilku lat; herb jego wyobraża złotą łódź w czerwonem polu. Przywilejem Stanisława Augusta z d. 8 kwietnia 1786 r. Feliks Szołdrski, dziedzic, uzyskał pozwolenie na założenie miasta z prawem niem. i 8 jarmarkami, a w r. 1788 d. 18 lutego własnym przywilejem ustanowił stosunek osadników do dworu. Sprowadzonym już poprzednio Holendrom okolicznym wystawił w r. 1779 kościół prot. Parafia prot. w r. 1860 liczyła w 16 osadach już 5913 dusz, obok 2280 kat. Mieszkańcy miejscowi i okoliczni zajmują się przeważnie uprawą chmielu, który wywożą do Bawaryi, Czech i Anglii; roczny zbiór chmielu dochodzi tu do 50,000 cent. Przez miasto przechodzi bita droga od dworca kolei do Bolewic, gdzie spływa do wielkiego traktu wiodącego z Wronek do Świebodzina. Pod miastem wykopano młotek kamienny.

Lutomyski powiat, poprzednio nowotomyskim zwany, powstał w r. 1887 w skutek ostatniego podziału w. ks. poznańskiego, z części zachodniej pow. bukowskiego, który przecięto linią: Bródki — Marszewo — Głuponie — Michorzewo — Chrystyanowo — Michorzewko — Jastrzębniki — Porażyn — Bukowiec — Sworzyce — Kąkolewo; wschodnią część nazwano pow. grodziskim. Tak utworzony powiat leży między 52° 14′ a 52° 31′ płn. szer. i między 33° 40′ a 34° 5′ wsch. dłg.; graniczy na północ z międzychodzkim i szamotulskim, na wschód z grodziskim, na południe z babimoskim, na zach. z międzyrzeckim; największa długość jego od północy na południe wynosi 32 klm.; szerokość od wschodu na zachód 27 klm. Obszaru ma w ogóle 52,518 ha (32,906 ha roli, 3681 łąk, 12,225 lasu); czysty doch. z ha roli 7·44, z ha łąk 10·18, z ha lasu 2·74 mrk. Obszaru miejskiego jest 1105 ha (883 roli, 91 łąk), wiejskiego 25,553 ha (19,696 roli, 2059 łąk, 1834 lasu) i dworskiego 25,860 ha (12,327 roli, 1531 łąk, 10,391 lasu). Cały obszar podzielony jest na 2 okręgi miejskie, 52 wiejskie, 20 dworskich, tudzież na 3 obwody policyjne i 7 okręgów stanu cywiln.; liczy 118 osad, 3647 dym., 6466 rodzin i 31,964 mk. (15,056 płci męz., 16,908 żeń.; 16,564 kat., 14,786 prot., 614 żyd.) według spisu z d. 1 grudnia 1885 r.; w r. 1880 było 31,189, w 1875 r. 29,709, w 1871 r. 29,655 mk. Na okręgi miejskie przypada 383 dym., 876 rodzin i 3874 mk. (1853 płci męz., 2021 żeń.; 1601 kat., 1696 prot.. 577 żyd.); w 1880 r. było 3791, w 1875 r. 3595, w 1871 r. 3674 mk. Na okręgi wiejskie przypada 64 osad, 2941 dym., 4583 rodzin i 22,544 mk. (10,717 męz., 11,827 żeń.; 10,195 kat., 12,312 prot., 37 żyd.); w 1880 r. było 21,862, w 1875 r. 20,651, w 1871 r. 20,639 mk. Na okręgi dworskie przypada 52 osad, 323 dym., 1007 rodzin i 5546 mk. (2486 męż., 3060 kob.; 4768 kat., 778 prot.); w 1880 r. było 5536, w 1875 r. 5463, w 1871 r. 5342 mk. Siedziby komisarzy obwodowych są: w Kuślinie, Lutomyślu i Lwówku, a urzędy stanu cywiln. w Bukówcu, na Holendrach Cichogórskich, w Kąkolewie, Kuślinie, Lutomyślu, Lwówku i Zębowie. Parafii kat. jest 5: Brody, Bukówiec, Lwówek, Michorzewo i Witomyśl; z pogranicznych powiatów wchodzą par.: Lubosz, Opalenica i Pniewy. Z tych należą do dekanatu lwóweckiego: Brody, Lubosz, Lwówek, Pniewy i Witomyśl, a do grodziskiego Bukówiec, Michorzewo i Opalenica. Parafii prot. jest 4: Kąkolewo, Kuślin, Lutomyśl i Lwówek; z innych powiatów wchodzą: Boruja, Duszniki, Lewice i Trzciel. Powierzchnia powiatu w międzyrzeczu Obry i Warty jest równiną lesistą i nieco wzgórzystą w okolicy Bukówca i Tomyśla. Rzeczka Sępolna (Neustaedter Wasser), z praw. dopł. Rudną, Grudzianką i Suchą, zrasza na przestrzeni około 18 klm. płn.-zach. część powiatu; lewy jej dopł. Bobrówka z jez. Bobrowem i Mniszkiem odgranicza na przestrzeni 11 klm. zach.-płd. część powiatu od międzyrzeckiego; w płd. części jego powstają Borujka i Dojca, a w płn.-wsch. Mogilnica (Prut), dopływy Obry. Największe w powiecie jezioro jest Zgierzynieckie pod Zgierzynką, w pobliżu którego znajdują się mniejsze jeziora: Konińskie, Linie, Długie i

Krzywe. Jedno z jezior Luboskich przypiera wybrzeżem płd. do granicy płn. powiatu. Lasy znaczniejsze są: bukowieckie, tomyski i lwówecki. Na Michorzewie, Michorzewku i Pakosławiu przechowały się dotąd następujące nazwy miejsc: Białe, Królowe i Wachowe błoto, Bielawy, Duranki, Głożek, Głożyna, Jeleniec, Kaczy i Koni dół, Kąty, Kruczyce, Łaz, Łysa Góra, Miklasz, Nietrzeba, Nort, Okrąglica, Olszynki, Pielgrzymki, Pogorzelec, Przyjma, Siedliska, Stożyna, Szary Kierz, Wymokła, Zasieki, Zimna Góra i Żorawieniec (ob. Sworzyce, w pow. bukowskim). Główną komunikacyę w powiecie stanowi przebiegająca część płd. na przestrzeni 21 klm. droga żel. marchijsko-poznańska z 2 stacyami: na Bukówcu (Eichenhorst) i pod Lutomyślem. Ogólna długość bitych traktów w powiecie wynosi 51·5 klm.: z pod Lutomyśla do Bolewic 10, z Opalenicy do Lwówka 23, z Lwówka na Trzciel do Świebodzina 14 i z Lwówka na Pniewy do Poznania 4·5 klm. Ludność w płn. części jest przeważnie polska i katolicka, a w płd. niemiecka i protestancka. Uprawa chmielu, chów bydła, handel drzewa i gorzelnie są głównem źródłem utrzymania. Chmiel uprawiano już od wieków w okolicy Lwówka, jak dowodzi nazwa pobliskiej wsi Chmielinki; sprowadzaniem korzonków zagranicznych ulepszono rodzaj chmielu tomyskiego do tego stopnia, że obecne sprzęty przynoszą w przecięciu do 6 milionów mrk. Tego ulepszenia dokonał około r. 1840 jakiś Józef Jakub Flatau, prawdopodobnie ów żyd, którego wspomina H. Wuttke (Staedteb. d. L. Posen, 385). Z większych posiadłości zajmują się chowem bydła: Brody, Konin, Posadowo, Róża i Wąsowo. W powiecie znajdują się 2 stacye do stanowienia klaczy: w Tomyślu i Lwówku. Gorzelnie, po części parowe, mają: Brody, Chraplewo, Chudopsice, Głuponin, Konin, Linie, Lwówek, Michorzewo, Pakosław, Róża, Tomyśl i Zębowo; browary: Lwówek i Tomyśl; cegielnie: Brody, Pakosław i Posadowo; młyny: Brody, Chudopsice i Lwówek. Na Bukówcu stoją 2 piły parowe. Olejarnię ma Lwówek. Nabiałem zajmuje się Wąsowo. Prócz mieszczan, włościan i holendrów uprawiają chmiel: Róża, Tomyśl i Wąsowo. *Dzieje.* Odwieczne lasy, w których gnieździły się niegdyś jaźwce, bobry i jastrzębie, zajmowały cały prawie obszar powiatu i sięgały na zachód do Obry. Wśród tych lasów i na ich wschodniej krawędzi żyli ludzie, którzy zwłoki zmarłych palili, a popielnice z popiołami grzebali. W odkopanem na Wąsowie grobowisku znaleziono różne drobne naczynia i popielnice, między któremi jedna wyobraża twarz ludzką. W milowym od Wąsowa promieniu, ku wsch. i zach., znachodzimy popielnice na Michorzewku i na holendrach Paprockich, które w nowszych dopiero czasach powstały na obszarze Tomyśla. Wykopany pod Lutomyślem młotek jest może zabytkiem z cmentarzyska paprockiego. Na widowni dziejowej pojawiają się tu równocześnie dwie osady, z których jedna, Witomyśl, graniczyła z Wąsowem, a druga, Brody, powstała o 9 tylko staj ku płn. W Poznaniu 29 czerwca 1250 r. ks. Przemysław I w otoczeniu kasztelanów: gnieźnieńskiego, zbąszyńskiego, santockiego i brodzkiego, zatwierdził darowiznę Sulisława Brodowicza z Wyszanowa na rzecz osadzonych w Paradyżu cystersów. Świadkami czynności byli: opat cystersów łekneńskich, zakonnik z tegoż klasztoru, pleban z Witomyśla i pisarz książęcy, zwyczajem ówczesnym jakaś osobistość duchowna (Kod. Wielkp., n. 286). Cystersi łekneńscy uważali się za starszych braci zakonników paradyskich, których sprawami się nieraz zajmowali; z obecności zaś plebana witomyskiego przy czynności książęcej domyślamy się, że on także był członkiem tego zakonu, osadzonym wśród puszczy tomyskiej, którą jakoby strzegła kasztelania brodzka, dzierżona wówczas przez Michała. Z mniejszem prawdopodobieństwem odnieść można do tych Brodów drugiego kasztelana Nazana, znajdującego się w r. 1271 w Inowrocławiu z ks. Bolesławem przy układach z Krzyżakami (Kod. Wielkp., n. 444). Po r. 1250 uzyskali cystersi paradyscy dwie włości w powiecie: Linie i Sworzyce, między któremi, w samym środku, leży Witomyśl, siedziba plebana; wymienia je między posiadłościami klasztornemi list Przemysława I z r. 1257 (Kod. Wielkp., n. 351). Między r. 1258 i 1294 benedyktyni lubińscy posiadać mieli Zębowo (Kod. Wielkp., 368, 719); r. 1260 cystersi paradyscy otrzymali w darze dwa jeziora: Linie i przypierający do Miłostowa las od Piotra z pobliskiego Konina (Kod. Wielkp., n. 383). Witomyśl był wsią książęcą, którą z innemi w r. 1288 Przemysław II dał bisk. pozn. wzamian za leżące w ziemi sandomierskiej Skrzynno (Kod. Wielkp., n. 619). Tego rodzaju wsią był także Tomyśl, nadany w r. 1296 przez Łokietka sędziemu pozn. Gniewomirowi (z Kurowa pod Grodziskiem, o 2 mile od Tomyśla; Kod. Wlkp., n. 749). Gniewomir zapragnąwszy sąsiedniego Witomyśla, zamienił swe Kurowo na posiadłość biskupią; biskup atoli Andrzej Szymonowicz, unieważnił w 1298 r. uskutecznioną przez poprzednika zamianę (Kod. Wielkp,, 780). W kilkadziesiąt lat potem, w r. 1379, pojawia się w powiecie pierwszy młyn wodny i pierwszy osadnik Niemiec; był nim jakiś Jan, zwany Hempel Windemuler, któremu Józef z Grodziska (Wezembor-

czyk) nadał trzecią część użytków z młyna dopiero wystawionego nad rz. Sępolną, wolną karczmę przy młynie i inne swobody (Kod. Wielkp., nr. 1764). Między r. 1387 i 1399 występują: Mroczko i inni współdziedzice Konina, następcy żyjącego w r. 1260 Piotra. Mroczko posiadał także sąsiednie Linie. W tym czasie znachodzimy na Pakosławiu Świętosława i innych Pakosławskich. Jak Tomyśl i Witomyśl, tak też Jastrzębniki były pierwotnie wsią książęcą, osadzoną jastrzębnikami; w r. 1388 pisał się ztąd Wojciech. Chraplewskimi zwali się w r. 1389 dziedzice Chraplewa, leżącego między Wąsowem a Brodami. Na Brodach siedzą w r. 1393—97 Brodzcy Grzymisław i Mikołaj. Około tego czasu spotykamy Wezemborków na Trzcielu i Grodzisku, zamczyskach leżących na pograniczu pow. lutomyskiego. Wspomniany pod r. 1379 Józef (Ożep) z Grodziska, był ojcem Wichny, wydanej za Świętosława Pałukę z Szubina, kaszt. kaliskiego, który w r. 1394 wyprocesował na Fredhelmie Wezemborku majętność trzcielską, sięgającą do Posadowa i obejmującą połowę Tomyśla, nadanego w r. 1296 sędziemu pozn. Gniewomirowi. W 1399 r. prawuje się o Michorzewo Mokre Wojciech Rzeszotarzewski (z Rostarzewa) z Rotemborkiem z Ptaszkowa, graniczącego z Grodziskiem (Akta gr. wielkp.). Pojawienie się Michorzewa Mokrego świadczy o równoczesnem istnieniu drugiego Michorzewa, t. j. Suchego, z biegiem czasu Michorzewkiem nazwanego. Przy wspomnianem pod r. 1394 Posadowie rozłożyła się Zgierzyna (Zgierzynka), którą rozgraniczono w r. 1424—26. Zakonnicy paradyscy i lubińscy nie utrzymali się przy swych posiadłościach w powiecie. O Liniu i Zębowie nie wiemy jakim sposobem wyszły z ich rąk; Sworzyce zamienili cystersi paradyscy w r. 1403 na posiadłości Hińczki Szkapy, leżące bliżej klasztoru. Pozostał jeszcze Witomyśl przy biskupach pozn., którzy go przekazali archidyakonom pszczewskim; jeden z nich sprzedał tę wieś w r. 1413 Sędziwojowi z Ostroroga, wojew. pozn. Ten dostojnik stawia w r. 1430 kościół p. w. św. Ducha i szpital w Lwówku, niezawodnie dla osadników swoich. Jestto pierwsza o Lwówku (dawniej Lwów zwanym), wzmianka w źródłach. Nazwa osady i herb jej przypominają Lwów na Rusi Czerwonej. Krom szpitalnego istniał prawdopodobnie kościół paraf. w Lwówku, a osada znacznie już była rozwiniętą, skoro w 20 i kilka lat potem, w 1458 roku, 12 pieszych żołnierzy dostawić miała na wyprawę malborską. W r. 1580 opłacał Lwówek 36 grz. soszu podwójnego i 737 flor. 15 gr. czopowego; liczył 86 rzemieśln., wyrabiał 486 warów piwa i wypalał 2538 kwart wódki. Na Lwówku siedział wówczas pan zamożny, właściciel obszaru znacznej części dzisiejszego pow. lutomyskiego, Marcin Ostroróg Lwowski, kaszt. kamieński; posiadał bowiem w tym powiecie z nieosadzonemi jeszcze obszarami, prócz Lwówka, Bolewice, Chmielinkę, Głuponie, Grońsko, Grudnę (Grodna), Komorowo, część Pakosławia, Różę, Sątop, Tomyśl, Witomyśl i Zębowo, tudzież młyny: Bobrówkę, Mitręgę, Sępolny, Węgielny i prawdopodobnie Mniszek (Mniszkowski młyn). Współczesnymi dziedzicami w powiecie byli: Niegolewscy na Wąsowie, Bukowieccy posiadali część Brodów i Bródki, Strzyżmińscy drugą część Brodów i Kuślin, Strzeleccy Chudopsice, Krzyszkowscy Linie, Zakrzewscy i Chraplewscy Chraplewo, Konińscy Konin, Pakosławcy część Pakosławia, Rozbiccy Posadowo; Zgierzynka przeszła na własność probostwa brodzkiego. Wś Brody, siedzibę niegdyś Brodzkich, wniosła już w r. 1504 Katarzyna, córka Dobrogosta, w dom Nojewskich z Nojewa; w r. 1539 posiadali Opalińscy Michorzewo z Michorzewkiem i, jak wnioskujemy z późniejszych źródeł, Jastrzębniki, Porażyn, Bukowiec, Sworzyce i Kąkolewo. Majętność lwówecką odziedziczył żyjący około r. 1600 Jerzy Ostroróg Lwowski; potem należeć ona miała do Grudzińskich; około r. 1740 posiadał ją Adam z Wierzbna Pawłowski, kaszt. biechowski. r. 1773—75 Łukasz Bniński i żona jego Jadwiga z Pawłowskich, potem Melchior Korzbok Łącki. Stosunki dziedziczne zmieniały się ciągle. Sprowadzani z Niemiec osadnicy zaludniali puszczę tomyską. Miejsce Ostrorogów Lwowskich zajęli przy schyłku zeszłego wieku Łąccy, Szołdrscy i Sczanieccy. Opalińscy pozbywszy Michorzewo i Michorzewko, zatrzymali resztę dóbr w powiecie, na których obszarze powstały holendry Albertowskie, Cichogórskie i Dąbrowskie. Na Chudopsicach spotykamy Urbanowskich; Linie z przys. Dąbrową i Zawadą posiadają Unrugowie, Kuślin z Tomaszewem i Wydorami Zakrzewscy. Sczanieccy odzierżyli Wąsowo, Brody, Bródki, Głuponie, Marszewo, Chrystyanowo, Michorzewo, Michorzewko i Holendry Michorzewskie. Do Szołdrskich należały: Bóbrowka, Glinno, Kozielaski, Lipka, Lutomyśl, Mniszek, Róża, Sątop, Sękowskie Holendry, Tomyśl i Witomyśl. Największe w powiecie obszary posiadali Łąccy na Lwówku. W skład klucza lwóweckiego wchodziły: Bolewice, Chmielinka, Chraplewo, Dąbrowa, Grońsko, Grudna, Grudzianka, Józefowo, Komorowo z Holendrami, Krzywolesie, Lipie, Mokre Ogrody, Mitręga, Pawłówko, Paryżewo, Piaski, Posadówko, Posadowo, Sępolno, Sępolny młyn, Suche Holendry, Tarnówiec, Węgielno, Węgielny młyn, Wymyślanka,

Zębówko i Zębowo. Do tych osad przybyły po r. 1793 drobne tylko przysiołki. Niektóre z nich znikły, jak np. Bolesławowo, Brzostówka, Dąbrowa, Kozia Karczma, Nietrzeba, Rudna i Zawada. Z zatraconych nazw dawniejszych wspomnimy: Wojszyn (Wolszczino w r. 1580), przedmieście Lwówka. Szlachta dziedziczna w powiecie straciła dotąd $^2/_3$ części obszarów dworskich. Zostały tylko 3 rodziny z 8868·45 ha ziemi, z których Łaccy posiadają 5155·65 ha, Sczanieccy 2445·80 ha i Stablewscy 1267 ha. Żydzi ześrodkowywali się w Lwówku; w r. 1765 opłacali 672 złp. pogłównego; do Lutomyśla zawitali za rządów pruskich. Niemcy sprowadzani do powiatu przez panów dziedzicznych, wspólnie z późniejszymi przybyszami zawiązali się w r. 1848 w Lwówku dla ochrony zagrożonej, jak im się zdawało, niemczyzny. Włościanie polscy, zwłaszcza w płn. części powiatu, noszą się po wiejsku i zachowują dawne obyczaje. Późniejsze ślady kościołów znachodzimy pod r. 1430 (Lwówek), 1504 r. (Brody), 1520 r. (Michorzewo) i 1641 (Bukówiec). Kaplice znajdowały się w Wąsowie i Posadowie. Znaczniejsza część dzisiejszego powiatu do r. 1791 wchodziła w skład pow. poznańskiego; okolica Grodziska i Opalenicy należała do pow. kościańskiego. Tegoż roku, na mocy uchwalonego prawa oderwano od tych powiatów parafie: Lwówek, Witomyśl i Bukówiec i wcielono do utworzonego wówczas pow. międzyrzeckiego. Przez płd. część powiatu szła w wiekach średnich droga handlowa z Poznania na Buk, Zbąszyń i Krośno do Gąbina łużyckiego. Wykopalisko monet srebrnych z lat 1617—1702 na Kąkolewie przypomina przechody wojsk szwedzkich Karola XII. W okolicy Lwówka miał rodzić się Andrzej Wolan, słynny pisarz kalwiński, zmarły na Litwie w r. 1610. *E. Cal.*

Tona, potok pod Kiszewą, pow. kościerski (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 400).

Tończa 1.) wś i folw., pow. węgrowski, gm. i par. Stara Wieś; wś ma 57 dm., 481 mk., 878 mr. Folw. wchodzi w skład dóbr Stara Wieś (ob.). W 1827 r. 47 dm., 373 mk., par. Węgrów. 2.) **T.,** folw., pow. sokołowski, gm. i par. Jabłonna, odl. 14 w. od Sokołowa. Folw. ten, oddzielony od dóbr Jabłonna Ruska, rozl. mr. 341: gr. or. i ogr. mr. 227, łąk mr. 46, past. mr. 3, lasu mr. 64, nieuż. mr. 1; bud. drewn. 3. *Br. Ch.*

Tonczyna, rzka, lewy dopł. Wisły, na płd. od Torunia, stanowi na małej przestrzeni granicę między Prusami a król. polskiem. *Kś. Fr.*

Tongemen, pow. lucyński, ob. *Neuterany.*

Tonia 1.) al. *Tonie, Thoyna, Tunia,* wś, pow. ostrzeszowski, na lew. brzegu Prosny, wprost Węgłowic, o 15 klm. ku płd. od Grabowa; par. Wyszanów, poczta w Doruchowie, st. dr. żel. w Wieruszowie o 11 klm.; ma 10 dym., 73 mk. i 97 ha (69 roli, 7 łąk). T. była dawniej folw. do Plugawic, własnością Oświecimskich. 2.) **T.,** miejscowość na Międzychodzie, w pow. szremskim, na zach. brzegu jeziora, wprost Drzonka. 3.) **T.** *Bobrowa, Gołyszyna, Krótka* i *Więźwina (Wanszvina),* tonie tak zwane w r. 1397, między Radomirzem i Wieleniem, w pow. babimoskim, na jeziorach, przez które płynie Obra, dopł. Warty. Spory, jakie toczyły się wówczas o te tonie, zakończyło oświadczenie Andrzeja z Gryżyny, że nadal szkodzić nie będzie klasztorowi w Wieleniu, do którego należały jeziora (Akta gr. wielkp., II, n. 1987). Andrzejowi z Gryżyny i braciom jego król Władysław był zastawił t. r. Przemęt z przyległ., między któremi Radomirz (Kod. Wielkp., n. 1957). *E. Cal.*

Tonie 1.) wś, pow. krakowski, nad pot. Białuchą, 7 klm. na płn. od Krakowa. Przez wś idzie droga z Krakowa do komory cłowej w Giebułtowie. Ma 100 dm. i 573 mk.; 555 rz.-kat. (par. w Zielonkach) i 18 izr. Szkoła ludowa. Pos. więk. (d-ra Franc. Paszkowskiego) ma 136 roli, 20 łąk, 3 ogr., 9 mr. past., ogółem 172 mr.; pos. mn. 583 roli, 90 łąk i 85 mr. past. Długosz (L. B., II, 158) powiada, ze wieś „Thanye" darował kapitule krak. w r. 1224 Mikołaj Mikuła, archidyakon. Za czasów Długosza stał tu dwór kapitulny, przy nim folwark w 3 kawałkach; z 12 łanów płacili kmiecie po grzywnie czynszu i dawali po 30 jaj i 2 kapłony. Z łanu robili 3 dni tygodniowo przez cały rok. Karczma z rolą przynosiła 7 grzyw. czynszu, z 6 zagrod. płaciło 3-ch po 10 skotów, 3-ch po 14 gr. i odrabiali dzień w tygodniu. Zagrodnicy i komornicy obowiązani byli do podwójnej powaby. Zamiast dziesięcin z folwarku przeznaczyła kapituła proboszczowi w Zielonkach jedno pole. W r. 1581 ks. Choreński płacił od 10 łan. km., 4 zagr. z rolą, 3 komorn. z bydł., 2 komor. bez bydła, rzemieślnika, karczmy z półłankiem, czynszownika i dudy. 2.) **T.,** wś z przys. *Błonie* i *Brzeźnica,* pow. dąbrowski, na praw. brzegu Wisły, wzn. 175 mt. npm. Wólka Błonie leży ku płd., przy drodze do Bolesława; Brzeźnica nad Wisłą, rozdzielająca wś od przysiołka. Gmina ma 79 dm., 415 mk.; 400 rz.-kat., 15 izr. Pos. więk. (Barucha Goldflussa) ma karczmę i folw., 142 mr. roli, 67 sąż. ogr. i 787 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 270 roli, 30 łąk i 145 mr. past. Części leżące nad Wisłą są zabezpieczone wałami od wylewów. Graniczy wś na zach. z Pawłowem, na płd. z Bolesławem, na wsch. z Mędrzychowem i Kupieninem. Kasa pożycz. gm. ma 600 złr. kapitału. Osada powstała zapewne dość późno, po r. 1674, gdyż do końca XVII w.

nie znajdujemy jej w spisach pobor. wsi do parafii w Bolesławie należących. *Mac.*

Tonież, wś skarb. z zarządem gminnym, nad rz. Mutwicą, praw. dopł. Stwigi, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, o 35 w. od Turowa a 125 w. od Mozyrza. Posiada cerkiew pod wez. św. Mikołaja, uposażoną z dawnych zapisów około $4^1/_2$ włókami gruntu i łąk; około 600 parafian. Gmina należy do 4 okr. sądowego, składa się z 11 okręgów (starostw) wiejskich, ma 409 osad, 2234 włościan płci męs., uwłaszczonych na 16,228 dzies. W obrębie gminy znajduje się 16 wiosek i siół, 3 zaśc., 4 dobra. Szkółka gm. w miejscu. W ostatnich latach okolica została skanalizowana przez rz. Mostwę. *A. Jel.*

Tonieżyce, wś, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. i par. praw. Czaplice, przy drodze z Czaplic do Wyzny i Popowców, o 20 w. od Słucka, ma 74 os.; grunta lekkie, szczerkowe, miejscowość dość leśna. *A. Jel.*

Toniki, ob. *Tuniki.*

Tonin 1.) niekiedy *Tunin*, *Thanino* w r. 1225, urzęd. *Gross Tonin*, wś, w pow. wyrzyskim, o 11 klm. ku płn. od Mroczy i tyleż na wschód od Więcborka, w okolicy wzgórzystej, wzn. 132 mt. npm.; par. katol. Wąwelno, prot. Mrocza; poczta w Tuszkowie (Bischofsthal), st. dr. żel. w Nakle o 23 klm.; ma 30 dm., 230 mk. (54 katol.,176 prot.) i 872 ha (579 roli, 192 łąk). W r. 1225 (odn. 1233) Władysław Odonicz nadał osadzonym w Lubiążu na Szląsku cystersom znaczny obszar, którego granicę wschodnią zakreślił drogą wiodącą z Tonina do rz. Kamionki (Kod. Wielk., n. 116, 152; ob. E. Calliera, Szkice geogr. hist., I, 84—9). Około tego czasu arcyb. gnieźn. Wincenty przekazał cystersom dziesięcinę z osad, które powstaną na tym obszarze, co następca jego zatwierdził w r. 1233 (Kod. Wielk., n. 156). W r. 1580 było na T. 10 łanów os. i 1 zagr., a około 1620 roku 7 łan. os., 2 puste, 1 zagr., rzemieślnik i karczmarz. T. wchodził w skład majętności Mrocza, ok. r. 1772 należącej do Antoniego Małachowskiego, następnie do ministra pruskiego v. Goerne, któremu rząd ją zabrał za różne przeniewierzenia. 2.) **T.** *Mniejszy*, ob. *Toninek.* *E. Cal.*

Toninek, niekiedy *Tuninek*, urzęd. *Klein Tonin*, fol. do Wąwelna, w pow. wyrzyskim, graniczy z Toninem. Posiadali go dawniej Grabowscy, a obecnie Adolf Frenzel na Wąwelnie; 7 dm. i 122 mk.

Tonińska struga, ob. *Plitwica.*

Toniszewo, *Tuni* w r. 1327, *Tomiszewo* 1387, *Thomiszewo* 1391, *Thomyszewo* 1525, *Tuniszewo* 1830, wś, w pow. wągrowieckim, o 9 klm. na płn. od Wągrówca, przy trakcie do Margonina, na wschodnim wybrzeżu jeziora, w okolicy wznoszącej się 92—96 mt. npm. Graniczy z Kopaszynem, Grylewem, Pawłowem i Kaliszanami; par. Żoń, poczta w Pawłowie, st. dr. żel. w Budzyniu o 14 klm.; 31 dm., 285 mk. (258 katol., 27 prot.) i 636 ha obszaru (455 roli, 49 łąk, 8 lasu). Większą własność (157 ha) posiada Katerla. W r. 1253 dnia 20 maja na walnym wiecu w Pogorzelicy Przemysław I, z zezwoleniem brata swego Bolesława, dał osadzonym w Łeknie cystersom w zamian za Wierzenicę część Toniszewa („sortes Cypriani et Zarose que Dovesino nuncupantur"); inną część T., którą zakonnicy trzymali w zastawie, sprzedał Wincenty wspólnie z synami swymi Kiełczem, Pałuką, Wygłoszem i Wierzbiętą braciom Pałukom Zbilutowi, Świętosławowi i Sławnikowi; Władysław Łokietek w r. 1327 potwierdzając sprzedaż, nakazał wykupienie zastawionych działów; r. 1387 dziedzic Sędziwój darował cystersom część T. po lewej stronie drogi wiodącej z Kopaszyna do Nowego, przydzielajac ją do Bartodziejów, które im w r. 1391 zapisał w całości, zastrzegłszy sobie dożywocie (Kod. Wielkop.). W r. 1482 prawuje się o dziesięciny z T. wikaryusz z plebanem żońskim. Dziesięcinę snopową z ról dwor. i kmiecych pobierał pleban w Żoniu; kmiecie płacili prócz tego meszne po groszu z łanu i po korcu żyta i owsa; zagrodnicy dawali po korcu owsa, a karczmarze po groszu pieniędzy. W r. 1577—9 składało się T. z 2 części: Rozdrażewski miał 6 (odn. 7) śladów, a Tomiszewski jeden tylko ślad os.; około r. 1620 było na całej wsi 6 śl. os. i 1 pusty; przy schyłku zeszłego stulecia miała ją posiadać kapituła gnieźn. Zabrana potem przez rząd pruski, tworzyła przez pewien czas odrębny klucz, a następnie wcieloną została do domeny w Wągrówcu. Na obszarze T. wykopano popielnice. *E. Cal.*

Toniszewskie jezioro, w pow. wągrowieckim, na płn. od Wągrówca, 1·5 klm. długie, około 4 klm. szerokie, wzn. 88·2 mt. npm. przedzielone na płn. i ku płd. przesmykami bagnistemi, 0·6—0·8 klm. szerokiemi, od jez. Pawłowskiego, Komolewo (?) i Kaliszańskiego, nie ma odpływu. Na wsch. wybrzeżu rozłożyło się Toniszewo; wybrzeża zachodnie i południowe są niskie i błotniste, wzn. 88·3 mt. *E. Cal.*

Tonkiele, wś i dobra, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Narojki, o 54 w. od Bielska.

Tonkudoże, fol. dóbr Milejgany, w pow. kowieńskim.

Tonowo, niekiedy *Tunowo*, wś i dwór, w pow. wągrowieckim (Żnin), o 3 klm. na wsch. od Żernik, na płn.-wsch. brzegu jeziora t. n., wzn. 109 mt. npm.; par. Żerniki, poczta i st.

dr. żel. w Janowcu. T. istniało już przed r. 1480; w r. 1521 przystąpiono do działów Uścikowa, Świątkowa, Posługowa, Tonowa, Powodowic, Marcinkowa i innych dóbr; około r. 1523 proboszczowie w Żernikach i Skórkach pobierali do połowy dziesięcinę snopową z ról dziedzicznych na T., kmiecie płacili do Żernik meszne po 2 korce żyta i po korcu owsa z łanu; pleban w Skórkach miał wolne rybołówstwo drobnemi sieciami na jeziorze tutejszym; r. 1577—9 składało się T. z 2 części: na dziale Świątkowskich były 2 ślady os. i 2 zagr.; część Milewskiego miała jeden tylko ślad os.; około r. 1620 były na całem T. 3 ślady i 2 zagr. Wieś tę dziedziczyli kolejno: Płaczkowscy (1773—5 r.), Maciej Rynarzewski (1793), Skrzydlewscy (1840), Zabłoccy (1860), potem Szumanowie. Wieś ma obecnie 3 dm., 28 mk. katol. i 132 ha (122 roli). Dwór z Dęborogiem i Żalinem tworzy okrąg, mający 16 dm., 240 mk. (221 kat., 19 prot.) i 868·52 ha (646·94 roli, 43·87 łąk, 14·19 lasu, 19·90 nieuż., 143·62 wody); olejarnia, owczarnia zarodowa i chów bydła holenderskiego. Wykopaliska tonowskie znajdują się w zbiorach pozn. Towarz. Przyj. Nauk. *E. Cal.*

Tonowskie jezioro, w pow. wągrowieckim (Żnin), pod Tonowem, około 3 klm. długie, 1 klm. szerokie, wzn. 93·4 mt. npm.; ma w części północnej wyspę, wysepkę i kępę; część płd. należy do Skórek. Brzegi zarastają trzciną; wybrzeże zach. wzn. 108 mt. a wsch. i płn. 106—110 mt. npm. Przez jezioro płynie Wełna (dopł. Warty), która przy Szkółkach wydobywa się z jez. Rogowskiego, a między Tonowem i Żernikami z Tonowskiego. Jezioro to znane było Długoszowi.

Tonsewy, mylnie *Tonsury*, ob. *Tączewy*.

Tonwy al. *Tonowo*, także *Tynwy*, wś i fol., pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewicze, o 63 w. od Mińska, przy gośc. z mka Rubieżewicz do wsi Łubień. Wś ma 36 osad, folw. 1934 dzies. Cerkiew p. w. św. Jerzego, fundacyi Rdułtowskich z 1736 r., uposażona z dawnych zapisów $1^3/_4$ włók. ziemi; przeszło 1000 parafian. Kaplica w Rubieżewiczach. Miejscowość falista, dość leśna, grunta szczerkowe, urodzajne. Własność niegdyś Bohuszewiczów, skarbników mińskich, drogą wiana przeszły do Michała Śliźnia, marszałka borysowskiego, który przekazał je synowi swemu Józefowi; dziś własność córki ostatniego Teresy ze Śliźniów Bułhakowej, marszałkowej bobrujskiej. Drugą część T. w 1776 r. nabywa Michał Ślizień od Tyszkiewiczów. W T. urodził się z ojca Jana i matki Salomei z Przysieckich znany przyrodnik dr. Władysław Dybowski, profesor uniwersytetu dorpackiego, brat Benedykta.

Topal Wielka, sioło nad rz. Snową, pow. nowozybkowski gub. czernihowskiej, w pobliżu granicy pow. starodubskiego, o 32 w. na wsch. od Nowozybkowa, ma 327 dm., 1895 mk., 2 cerkwie. Było siołem sotniczem pułku starodubskiego; do sotni należało 132 wsi, w których, podług rewizyi z 1764 r., było 30526 dusz. W XVIII w. nazwane miasteczkiem.

Topala, rzka, w pow. bałckim, ob. *Kulna*.

Topale, ob. *Topała*.

Topała, mylnie *Topale*, *Topel*, wś przy ujściu rzki Czarnej do Kulny, pow. bałcki, okr. pol. Nestoita, gm. Czarna, par. kat. Rybnica, sąd w Oknach, ma 155 osad, 892 mk., 2579 dzies. ziemi włośc., 3894 dworskiej, 141 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. wez. św. Paraski, wzniesioną w 1851 r., z 1333 parafianami. Należała do Kożuchowskich, obecnie Sobańskich. *Dr. M.*

Topczewo, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Malesze, o 20 w. od Bielska. Posiada kośc. katol. p. w. św. Stanisława Bisk., z drzewa w 1433 r. wzniesiony przez Topczewskiego i Zaleskiego. Parafia katol., dekanatu bielskiego, 3912 dusz. Dawniej rozróżniano Topczewo-Gawiny i T.-Moskwino.

Topczykały, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Orla, o 7 w. od Bielska.

Topel, ob. *Topała*.

Toperz, ob. *Toporowce*.

Topiałka al. *Topiołka*, fol. do Mechlina, pow. szremski, o 2 klm. na płn.- wschód od Szremu (par., poczta i st. dr. żel.), nie wykazany w spisie gmin i okręgów.

Topiałki al. *Topiolki*, pole pod Miksztatem, w pow. ostrzeszowskim, na którem rozwija się osada Siedlec.

Topiąca, wś włośc., pow. rypiński, gm. Szczutowo, par. Łukomie, odl. 26 w. od Rypina, ma 7 dm., 56 mk., 113 mr. Wchodziła w skład dóbr Łukomie. W r. 1827 było 3 dm., 23 mk.

Topiec, struga, bierze początek w pow. konińskim, niedaleko granicy tureckiego, w płd.-wsch. części powiatu, przerzyna obszar gm. Brzeżno płynąc w kierunku od płd. ku płn., uchodzi do Warty z lew. brzegu. Porusza kilka młynów i tartaków.

Topiele, zaśc. szl., pow. wileński, w 6 okr. pol., o 13 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol.

Topiele, karczma pod Kuligami, pow. brodnicki, st. p. i paraf. kat. Pokrzydowo.

Topielec, błoto, w pow. wieluńskim, gm. Kunów, pod os. Mokrosze i Śliwa.

Topielec 1.) os. młyn., pow. włocławski, gm. Falborz, par. Brześć, ma 33 mk., 45 mr. W 1827 r. 1 dm., 7 mk. 2.) **T.** al. *Michałów*,

pow. kaliski, gm. i par. Opatówek. W 1827 r. było 6 dm., 42 mk. Dziś jestto część wsi Michałów. 3.) **T.**, os. karcz., pow. sieradzki, gm. i par. Gruszczyce. Należy do dóbr Jasionna. 4.) **T.**, os., pow. sieradzki, par. Charłupia. W 1827 r. był 1 dm., 5 mk. W nowszych spisach nie podana.

Topielec al. *Topilec* 1.) wś nad Narwią, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. i par. Choroszcza, o 13 w. od Białegostoku. 2.) **T.**, wś, tamże, o 15 w. od Białegostoku. W r. 1506 nadana monasterowi w Supraśli (ob. t. VI, 907 i XI, 590).

Topielec, fol. do Chełmonia, pow. wąbrzeski, st. p. Elgiszewo, obwód domin. nadleśn. Strębaczno; 1 dm., 13 mk. *Ks. Fr.*

Topielewo, ob. *Tanielewo.*

Topieliszki, wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol, odl. od Maryampola 10 w., ma 13 dm., 111 mk. W 1827 r. 7 dm., 74 mk.

Topielnica, jezioro, pow. trocki, w dobrach Dowcielany (Owsianiszki).

Topielnica, wś, ob. *Topolnica.*

Topielsk, jezioro, w dobrach Kojrany, pow. wileński.

Topieniec, wś, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Żabczyce, o 12 w. od Pińska, ma 14 osad. *A. Jel.*

Topilanka, rzeka, dopływ rz. Olszanki.

Topilec, wś, ob. *Topielec.*

Topiliszki, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, ks. Druckich Lubeckich, Szczuczyn (o 3 w.), ma 12 dm., 123 mk. (w 1865 r. 68 dusz rewiz.).

Topilna 1.) wś nad ruczajem Topilanką, dopływem Olszanki, pow. zwinogródzki, w 1 okr. pol., gm. Kozackie (o 12 w.), o 15 w. od Szpoły a 23 w. od Zwinogródki, ma 2858 mk. (w 1863 r. 1828 mk.). Posiada cerkiew p. w. św. Jana Ewang., z muru wzniesioną na miejscu dawniejszej przez dziedzica wsi J. Fundukleja. Ob. *Kozackie.* 2.) **T.**, ob. *Topólna.*

Topiło 1.) fol., pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Bortniki. 2.) **T.**, fol., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze (o 7 w.), par. katol. Błonie (o 4 w.), pomiędzy folw. Lubin i Różampole, w miejscowości nizinnej, lesistej. *A. Jel.*

Topiło, pow. radomyski, ob. *Topiłowski.*

Topiłówka, wś, pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Janówka, odl. od Augustowa 10 w., ma 62 dm., 562 mk. Ludność trudni się wyrobem sukna i płótna. W 1827 r. było 44 dm., 253 mk.

Topiłówka, wś nad Dnieprem, pow. czehryński, na pograniczu pow. czerkaskiego, w 1 okr. pol., gm. Truszczewce, o 30 w. od Czehryna, ma 1055 mk. W 1808 r. było 135 dm. i 1110 mk., w 1863 r. 1042 mk. praw. i 32 żydów. Posiada cerkiew Pokrowską, wzniesioną około 1770 r. i uposażoną 36 dzies. ziemi. Do par. należy wś Mudrowka (o 2 w.). Na zachód od wsi rozciąga się wyniosła równina bezleśna, na której jest wiele mogił. Mieszkańcy zajmują się uprawą arbuzów, cebuli i innych ogrodowizn. Wś wchodziła w skład sstwa czehryńskiego, obecnie należy do dóbr państwa. *J. Krz.*

Topiłowski al. *Topiło*, chutor, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. i par. praw. Rozważów (o 10 w.), o 68 w. od Radomyśla, ma 18 mk., 27 dzies. gr. or. i 12 dzies. nieużyt. Nabyty w 1878 r. przez Stefana Korbuta, należał poprzednio do wsi Polidarówki Adolfa Medwedzkiego.

Topinka al. *Typinka*, rzką, prawy dopływ Taśminy, ob. *Popów.*

Toplin, wś i fol. nad rzką t. n., pow. wieluński, gm. i par. Skomlin, odl. od Wielunia w. 14; wś ma 46 dm., 314 mk., 464 mr.; os. 1 dm., 3 mk.; fol. 1 dm., 3 mk., 355 mr. Wchodzi w skład dóbr Skomlin. W r. 1827 było 20 dm., 198 mk. Na początku XVI w. dziedziczką T. i Mokrska jest pani Potocka. Byłe w tej wsi dwa łany zapisane na fabrykę kościoła w Skomlinie. Łany te zabrał poprzednio już Wężyk, dziedzic T. i Mokrska. Łany kmiece dawały pleban. w Skomlinie za meszne po 4 miary żyta i tyleż owsa (Łaski, L. B., II, 141). Według reg. pob. pow. wieluńskiego z r. 1552 wś szlach. Toplin, w par. Skomlin, w części Scheffowa miała 2 osad, $2^1/_2$ łan.; Jan Wolicki 5 osad (Pawiński, Wielk., II, 297). *Br. Ch.*

Topliska, wzgórze (416 mt.), w pow. brzeżańskim, nad pot. Kuropiec (lew. dopł. Złotej Lipy).

Topol Stradzew, ob. *Stradzew* 1).

Topol, dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 78 w. od Nowoaleksandrowska.

Topola 1.) *Królewska*, *Szlachecka* i *Proboszczowska*, trzy wsie koło siebie leżące, w pow. łęczyckim, gm. i par. Topola, po nad torfowemi błotami, które zaległy przestrzeń półtorowiorstową pomiędzy niemi a Łęczycą (odl. 2 w.). a) *T. Królewska*, zwana *Zabrodnią*, *Zabłotną* i *Nagórną*, folw. i kol. Fol. T., oddzielony w r. 1868 od dóbr Mazew, ma 347 mr., w tem 78 łąk, przeważnie podmokłych i 252 mr. roli. Posiadłość więk. (wieczysta dzierżawa) należy do Wilhelma Orsettiego. Folw. i kol. mają 40 dm., 335 mk.; drugi folw., własność pryw., 3 dm. (1 mur.), 3 mk. W r. 1827 było 45 dm., 182 mk. O świetnym stanie kultury świadczy Encykl. Roln. (z 1881 r.). „Topola-Królewska, osada stu morgowa, daje rocznie 2000 dochodu brutto, netto zaś 1033 rs., kapitał zaś zakładowy przynosi 13%.

Ozimina daje 8·3, jarzyna zaś 7·1 ziarn“. Tu przemieszkiwał i zmarł w r. 1883 znany lekarz i filantrop dr. Włodzimierz Dybek (Kłosy, t. 37, Nr. 941—2). We wsi znajduje się kościół par., szkoła począt., urząd gm., zajazd, karczma, kowal. W skład gminy wchodzą: Bachorza, Bazylia, Belszyna, Błonie, B.-Dąbie, Chrząstówek, Dąbie, Dobrogosty, Garbalin, Gawronki al. Gawrony, Gołocice, Goszczynno A, Goszczynno B, Jabłonna, Kozuby Średnie, K.-Żarnowizna, Łęki 2 prywatna i rządowa, Mikołajów, Prądzew al. Luberadz, Piekacze, Pruszki-Szarowizna, P.-Pierdatki, Romartów, Siedlec pryw. i proboszcz., Siedlew, Siąszyce, S.-Sybirka, Skrzynki, Topola pryw. i rząd., T.-Królewska pryw. i rząd., T.-Proboszczowska, T.-Szlachecka, Upale i Zawada. T. par., dek. łęczycki, 2229 dusz. b) *T. Szlachecka*, u Łaskiego *Nadolna* (własn. Orsettiego), ma 492 mr. (w tem 160 mr. łąk), 12 dm., 119 mk.; wiatrak, karczma. W 1827 r. było 7 dm., 38 mk. Wś ma 13 os., 10 mr. c) *T. Proboszczowska* ma 90 mr. (36 mr. łąk); do probostwa należy 8 mr., 5 dm. (2 mur.), 8 mk. Jedna część wsi była zdawna własnością arcyb. gnieźn. i wraz z wsiami Wilczkowice, Bojanowice i Lubin ustąpioną została w r. 1302 Władysławowi Łokietkowi, wzamian za Piekary, Michałowice, Witaliszewice i Gębice (Acta capit. gnesn., Nr. 73). Inna część była własnością dziekana katedry kujawskiej Alberta, który wypuścił ją bratu swemu Burchardowi, mieszczaninowi łęczyckiemu. Kazimierz, ks. łęczycki i kujawski, nadał tę wieś, jako książęcą, mieszczanom Łęczycy na prawie niemieckiem. Przekonawszy się jednak o prawach własności Alberta, zwrócił mu ją (w r. 1268) na własność dziedziczną, z zastrzeżeniem dawania na rzecz księcia po 100 (brył) soli (Kod. dyplom. pol., II, 91). Gdy w r. 1530 hospodar mołdawski niespodziewanie napadł Pokucie, Zygmunt I „na wojenną potrzebę“ zapożyczył od miasta Łęczycy 535 grzyw., oddając w zastaw „całkowitą“ wś Topolę (24 łany). Pierwsza lustracya starostw wojew. łęczyckiego, w r. 1564 opiewa: „Wieś Thopola, która mieszczanie Lancziccy dzierżą w sumie grziwien 535. W thej wsi łanów 24. A jedna włóka pusta, z kthorej dzierżawnego consensu płacą czinszu po gr. 28 nie więcej. Z wojew. kiedy ruszenie pospolite po gr. 12 każdy z łanu powinien dawac. S thej wsi żadnej stacyi Król. J. Mci nie dawają ani P. Star. Łanczyckiemu, thak pod przysiengą zeznali. Tha wieś siedzi pod mieszczskim prawem. Są tam 3 włóki folwarkowe Króla JMci, które teraz dzierży p. Jędrzej Małochowski. Tenże p. Małochowski ma 3 włóki dziedziczne. Jedna włóka bez żadnych podatków w ręku Marcina Gawrońskiego. Oprócz tego dwie włóki miał nadane klasztor św. Dominika w Łęczycy, które kupili w r. 1530 mieszczanie łęczyccy. Jedna wł. wikaryuszów od fary w Łęczycy, kupiona także przez mieszczan r. 1530“ (Lustr., V, 220). Wykupienie królewszczyzny tej musiało wkrótce nastąpić, gdyż w aktach podskarbińskich znajdujemy wzmiankę, że w r. 1576 tenutaryuszem byl Szymon Wituński h. Rola, ststa kowieński, który tu posiadał 24 łany i karczmę; prócz tego 3 łany i karczma należały do Stan. Bykowskiego, ststy piątkowskiego; 3 łany były tenutą mta Łęczycy; 1 zaś łan posiadał Marcin Gawroński. Zniszczenie, jakiemu uległo Łęczyckie podczas pierwszej inwazyi szwedzkiej, nie ominęło T., leżącej przy trakcie wielkopolskim. W r. 1678 wyznaczona przez sejm grodzieński komisya, miała zapobiedz ostatecznej ruinie (Vol. Leg., V, 591). Z lustracyi r. 1765 okazuje się, że w r. 1756 nadaną została T. konsensem królewskim Zofii z Poniatowskich Jastrzębowskiej, żonie Stefana, chorążego inowłodzkiego, która wyszedłszy powtórnie za mąż w r. 1764 za Wład. Orsettiego, temuż prawa swe cedowała. Miasto Łęczyca uważając się za pokrzywdzone, zapozwało w r. 1791 przed asesoryę koronną Wilhelma Orsettiego, komisarza cywilno-wojskowego wojew. łęczyckiego, aby się wytłumaczył „na mocy jakiego prawa łany dziedziczne mta Łęczycy wraz z młynem za brodem we wsi Topoli byłym, od tegoż miasta oderwane, w posesyi swej utrzymuje, oraz wieś Topolę zastawioną przez króla Zygmunta w summie 535 grzywien, której nikt oddawać nie był mocen, oprócz samego króla, z jakich powodów posiada“ (Akta m. Łęczycy). Wyjaśnienie musiało nastąpić, a słuszność przyznana Orsettim, gdyż dotychczas jest w ich posiadaniu. Oddawna istniał tu kościół p. w. św. Bartłomieja, fundacyi królewskiej, data założenia niewiadoma (Lib. Ben. Łask., II, 849). Uposażył go hojnie Jan III w r. 1678: „Kościół wsi naszey Topoli wielkiemi cudami obrazu Nayśw. Panny y łaskami Boskiemi znacznie wsławiony, że ani dotem ullam, ani fundum ex quo kapłani sustententur nie ma; Szołectwo tameczne accedente consensu possessora ur. Ludwika Wierzbowskiego, chorążego łęczyckiego, temuż kościołowi inkorporuiemy.“ (Vol. Leg., V, 587). Zdawna kościół ten był wcielony do par. św. Mikołaja we wsi Tumie. Sejm w r. 1768 uwolnił sołectwo tutejsze od wszelkiej opłaty łanowej (Vol. Leg., VII, 674), a gdy w r. 1818 zmieniono archikollegiatę łęczycką i nabożeństwo parafialne z kościoła św. Mikołaja przeniesiono do świątyni po-kollegiackiej, utworzono w T. oddzielną parafię. Kościół obecny, zbudowany z drzewa w 1711

r. przez ks. Wojc. Kamieńskiego, kantora łęczyc., konsekrowany 1772 r., ma kształt krzyża. W 1887 r. przy odnowieniu wzniesiono front murowany. Nad zakrystyą nieczytelnie skreślony napis: „Dedicatio hujus Ecclesiae Domini post festum Sanct. Hedvigis“. Prócz cudownego obrazu Najśw. Panny, przeniesionego ze starej świątyni, zwracają uwagę 3 portrety wiszące na ścianie: 1) najstarszy z napisem: „Adalbertus Casimirus Kamiński“ (fundator); 2) bez podpisu: Prałat, dostojnik, kawaler orła białego; 3) ks. Józefa Kietowicza, kanon. honor. kaliskiego, proboszcza topolskiego, † 1853 r. Odpustów było niegdyś 17, dziś tylko 5. Przez bagna oddzielające T. od Łęczycy istniała zdawna stała komunikacya. Przekonywa o tem dokument z r. 1302, określający położenie wioski: „Topola leży nad trzęsawiskiem, na końcu mostu (in fine pontis), przed miastem Łęczycą“ (Kod. Wielkp., Nr. 859). Przestrzeń blizko dwu wiorstowa, każe domyślać się, że była to raczej grobla drzewem wyłożona. Wś zwano „Zabrodnią“ lub „Zabłotnią“. Stan ten przetrwał do końca XVIII w. Lustratorowie w r. 1791 znaleźli: „od miasta (Łęczycy) na trakcie wielkopolskim, bród rozległy, ciągnie się aż ku Topoli, trudny i niebezpieczny przejazd zdawna mający, przez urządzenie komisyi cywilno-wojskowej wojew. łęczyckiego, obrócenie spadku rz. Bzury osuszony, znajduje się, na którym trytwa od miasta aż do wzgórzystego gruntu w Topoli sypana, ukończoną jeszcze nie jest“. Obecnie przechodzi przez groblę zwirówka, dzieląca się w T. na trzy gałęzie: zachodnia wiedzie do Krośniewic (o $17^1/_2$ w.), płd. do Błonia (3 w.), płn.-zach. do Kutna ($17^1/_2$ w.). Rosnące na grobli wierzby miały być miejscem pobytu legendowego Boruty. 2.) **T.** *Kątowa*, folw., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Łęczyca (odl. 4 w.); ma 9 dm. (2 mur.), 107 mk. W r. 1827 było 12 dm., 182 mk. Według podania miejscowego nazywała się T. *Katową* al. *Katowską*, jako miejsce tracenia przestępców skazanych na powieszenie wyrokiem grodu łęczyckiego. Przydomek ten nosi jeszcze w r. 1576. Posiadał tu wówczas 3 łany, 2 zagr. i karczmę Wojciech Boczkowski. W owej siedzibie Topolskich h. Powała siedzi na 3 łan. Abraam, na $1^1/_2$ łanie Jerzy a na 1 łanie Baltazar (Akta podskarb.). Na wsi tej był zapis ks. scholastyka Turowskiego złp. 900 na ubogich, utrzymywanych przy archikollegiacie łęczyckiej, od czego procent między nich się dzielił (Pam. relig.-moral. r. 1849, str. 98). W r. 1875 folw. T. Kątowa rozl. mr. 806: gr. or. i ogr. mr. 723, łąk mr. 52, nieuż. mr. 31; bud. mur. 6, drewn. 14; płodozm. 14-pol., olejarnia, wiatrak. Wś T. K. os. 19, mr. 76. 3.) **T.**, wś i folw. nad rz. Nidzicą (z lew. brz.), na wprost ujścia Stradówki, pow. pińczowski, gm. Topola, par. Skalbmierz, odl. 24 w. od Pińczowa, na lewo od szosy ze Skalbmierza do Proszowic, posiada szkołę począt. W 1827 r. 120 dm., 727 mk. W r. 1885 folw. T. rozl. mr. 1079: gr. or. i ogr. mr. 774, łąk mr. 159, past. mr. 108, nieuż. mr. 37; bud. mur. 12, drewn. 12; płodozm. 10 i 13-pol. Wś T. os. 136, mr. 395. Gleba żyzna pozwala na uprawę cebuli i czosnku przez włościan na wywóz. „Stanislaus de T.“ występuje w akcie uposażenia kościoła w Dobry w r. 1361 (Kod. dypl. pol., III, 272). W połowie XV w. wś T., w części własność Mikołaja Reja ze Szumska h. Oksza, miała dwór, folw., 10 łanów km., 2 karczmy, 7 zagr. z rolą. Z folw. i 1 łanu płacą dziesięcinę w Skrzydlnej, z ról kmiecych, karczmarskich i zagrodn. prebendzie krakowskiej, zwanej topolską (Długosz, L. B., I, 144, 530, 535). Mikołaj Rej syn Jana, sędziego sandom., pisze się na Nagłowicach i Topoli. Umiera przed r. 1497. Drugi z synów jego Stanisław (ojciec Mikołaja, poety) przenosi się na Ruś i osiedla w Żurawnie, posiadając jednocześnie w krakowskiem Topolę. Syn jego zapisuje się do akademii krak. w r. 1518 jako: „Nicolaus Stanislai Rey de Topola“. W dok. z r. 1532 Mikołaj pisze się z T. Według reg. pob. pow. krakowskiego w r. 1490 wś T. miała $10^1/_3$ łan. W r. 1581 pani Zawichojska płaciła tu od 11 łan. km., 12 zagr. z rolą, 1 zagr. bez roli, 4 komor. z bydł., 13 komor. bez bydła, 1 rzem., $^1/_4$ roli (Pawiński, Małop., 18, 441). 4.) **T.**, wś i folw., pow. stopnicki, gm. Szczytniki, par. Stopnica (odl. 3 w.). W 1827 r. 18 dm., 138 mk. Fol. T. rozl. mr. 504: gr. or. i ogr. mr. 363, łąk mr. 13, past. mr. 22, lasu mr. 93, nieuż. mr. 13; bud. mur. 9, drewn. 3; płodozm. 10-pol., las nieurządzony, młyn. Wś T. os. 21, mr. 132. Kazimierz król przysądza r. 1341 w Wiślicy Felicyi, żonie Mikołaja z Topoli, część wsi Brzezie, jaka jej przypadła w spadku po ojcu (Kod. Małop., I, 254). W połowie XV w. wś T., w par. Stobnica, własność Jana Topolskiego h. Powała, miała łany km., z których dziesięcinę, wartości 5 grzyw., płacono pleb. w Stobnicy. Z 2 folw. rycerskich płacono dziesięcinę, wartości 10 grzyw., pleb. w Szczucinie (Długosz, L. B., II, 430, 442). Według reg. pob. wiślickiego z r. 1508 wś Topola, Głuchów i Maciejowice, własność Głuchowskiego, płaciły 6 gr. 4 den. W r. 1579 kaszt. krakowski płacił z T. od 8 osad., 4 łan., 2 biedn.; Wolski od $^1/_2$ łanu (Pawiński, Małop., 223, 487). 5.) **T.**, wś, w par. Szreniawa (dziś pow. miechowski), istniała w XV w. Późniejsze spisy jej nie podają. W połowie XV w. wś T., w par. Szreniawa, własność Mikołaja Pieniąż-

ka z Witowic h. Jelita, miała łany km., karczmę z rolą, 3 zagr. z rolą, folw. rycerski, z których dziesięcinę, wartości 6 grzyw., dawano pleb. w Srzeniawie, z jednego łanu km. płacono prebendzie krakowskiej krzeszowskiej (Długosz, II, 36). Według reg. pob. z r. 1490 wś T. leżała w par. Srzeniawa. Ilość łanów niepodana (Pawiń., Małop., 438). Zlała się widocznie z Adamowicami czy Szreniawą w jedną całość. 6.) **T.**, wś, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Krasnystaw, ma 38 dm., 319 mk. (8 żyd.), 243 mr. (według innych danych 270 mr.). Wchodziła w skład dóbr Orłów. W 1827 r. 12 dm., 85 mk. *R. M. Wit.—Br. Ch.*

Topola, uroczysko nad rz. Styrem, pow. piński. Rząd w 1870 r. nadał tu monasterowi ladańskiemu (w pow. ihumeńskim) prawo rybołówstwa na wieczne czasy. Prócz tego prawo połowu służy monasterowi na Styrze przy wsi Wujwicze, jez.: Karczewacha, Mogiła, Obszczyna, Jastrebno przy Osobowiczach; pod wsią Golce uroczyska: Szachowiec, Puchowiec, Hruszyński Hrud, Hraskie; jez. Małoża, Reczyszcze; urocz. Kukoł na Prypeci; jez.: Nowinki i Berestowo, rzeczka Płotnica; koło Płotnicy w urocz. Obnożni i Nalewajki; po rzece Prypeci od wsi Berezcy do Ozieryszcza; jez. Strumień i Piereciec; w urocz.: Cielowiec, Wociański Rów, Łuki; nadto jez.: Staryckie, Bielcza, Łuka, Wiunnoje, Kaznowo, Kryno, Głuchy Zamek, Ostrzyckie, Głuszec, Kałoda, Dołhoje, Beresteczko i Obza. Mnisi wydzierżawili od siebie prawo rybołówstwa w tych wszystkich wodach. *A. Jel.*

Topola 1.) dawniej *Topole*, majętność, w powiecie inowrocławskim, o 9 klm. na płn. od Inowrocławia, u źródeł Śmierni wybranowskiej (dopł. Noteci), graniczy z Ściborzem, Wybranowem, Liszkowem, Rojewem, Płonkowem i Dobiesławicami; par. Płonkowo, poczta w Rojewie, stacye dr. żel.: w Inowrocławiu, Gniewkowie i na Złotnikach (Gueldenhof); 5 dm., kolej konna do Wierzchosławic, 153 mk. (140 kat., 13 prot.) i 379 ha (325 roli, 12 łąk, 9 past., 8 nieuż., 23 wody); czysty dochód grunt. 7646 mrk; właścicielem jest Bronisław Gąsiorowski. W r. 1580 należała T. do Jana Płomykowskiego (Płonkowo); było 12 łan. os. i 1 rzemieśl. 2.) **T.**, wś i folw., pow. odolanowski, dawniej kaliski, na wsch.-płn. od Odolanowa i na płd.-zach. od Ostrowa, par. w Ostrowie, dawniej w Wysocku, szkoły w miejscu, poczta i st. dr. żel. w Przygodzicach o 4 klm. i nieco dalej w Ostrowie. W r. 1338 Stanisława i Wisenega z Brzezia (pod Pleszewem) dały bratance swej Felicyi, żonie Mikołaja z Topoli, swą część ojcowską na Brzeziu w posagu, obciążając ją 50 grzyw., z zastrzeżeniem wykupu. Król Kazimierz w r. 1341 przebywając w Wiślicy, potwierdził tę czynność (Kod. Wielkp., n. 1203; Piekosiński, Kod. Małop., str. 254—5, szuka Brzezia i Topoli w pow. stopnickim). W r. 1453 i 1520 dzielono się Topolą, r. 1462 zastawiono młyn, a w r. 1463 rozgraniczono T. od Przygodzic (Akta kaliskie). Topola, którą w r. 1468 król Kazimierz pozwolił wykupić Stefanowi Świętopełce z Zawady, miecznikowi pozn. (Rykaczewski, Inwent., 302, między czynnościami wojew. kaliskiego), zdaje się być Topolą Królewską z pod Łęczycy. Po r. 1520 rozpadła się T. kaliska na 2 części, większą i mniejszą; obie należały między r. 1579 i 1620 do Leszczyńskich z Leszna. a) *T. Wielka*, wś nad Baryczą, bliżej Odolanowa, tworzy z młynem Popłonkiem okrąg, mający 45 dm., 346 mk. kat. i 449 ha (241 roli, 161 łąk). W r. 1579 było 7 łan. os. i 3 zagr., a w r. 1620 jeden łan km. i 2 młyny. W pobliżu na bagnach starożytny nasyp. b) *T. Mała*, wś i folw., bliżej Ostrowa. Wś ma 98 dm., 653 mk. (601 kat., 53 prot.) i 358 ha (348 roli, 89 łąk). Folw. ma 7 dm., 124 mk. (104 kat., 20 prot.); wchodzi w skład hrabstwa przygodzieckiego. T. Mała posiada urząd stanu cywiln. W r. 1579 było tu $7^1/_4$ łan., 4 zagr. i 4 rzemieśl., a w r. 1620 było $4^1/_2$ łan. km., 1 zagr. i młyn. W r. 1578 przystąpiono do działów Tarchał i Małej Topoli. 3.) **T.**, posiadłość, w pow. poznańskim, o 4 klm. na wschód od Poznania (par., poczta i st. dr. żel.), 1 dm. i 6 mk.; należy do okr. wiejs. Komandorya. 4.) **T.**, posiadłość kośc., pow. średzki, o 3 klm. na płn.-zach. od Środy (par., poczta i st dr. żel.); 4 dm., 45 mk. kat. i 142 ha (126·roli, 6 łąk, 5 past., 3 nieuż., 0·64 wody); czysty dochód grunt. 2348 mrk; należy do probostwa średzkiego. W r. 1773—75 rozgraniczono Jarosławiec i Urniszewo od Zielnik i Topoli (Konst., II, 283). 5.) **T.**, urzęd. *Topolla*, wś i dwór, pow. wyrzyski, o 7 klm. na wsch.-płn. od Łobżenicy, nad jez. Topolnem, w okolicy wzgórzystej, wzn. 113 mt. npm.; par. kat. Dźwierzchno, szkoła w miejscu, par. prot. i poczta w Łobżenicy (Lobsenz), st. dr. żel. w Osieku (Netzthal) o 19 klm. Między r. 1578 i 1620 było na T. 5 łan. os., 5 zagr., 3 rzem. i młyn o 2 kołach. T. należało dawniej do Grabowskich. Wś ma 13 dm., 86 mk. (52 kat., 34 prot.) i 167 ha (128 roli, 39 łąk). Dwór z folw. Józefinowem i Ferdinandshof tworzy okrąg, mający 10 dm., 246 mk. (187 kat., 59 prot.) i 782 ha (626 roli, 50 łąk, 58 pats., 1·79 zarośli, 14 nieuż., 32·34 wody); czysty doch. grunt. 5889 mrk; właścicielką jest hr. Anna v. Pourtales. *E. Cal.*

Topola, bagno pod Nowymdworem, pow. lubawski.

Topolany, wś i dobra przy źródłach rz.

Turośli, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, o 25 w. od Białegostoku.

Topólcza, wś nad rz. Wieprzem, pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. r. l. Szczebrzeszyn, r. gr. w miejscu, odl. 29 w. na płd.-zach. od Zamościa a 6 w. od Szczebrzeszyna, ma 65 os. włośc., 476 mk. (239 prawosł.), 927 mr. ziemi or. i łąk. W r. 1827 było 60 dm., 283 mk. Ma cerkiew drewn., gontem krytą, niewiadomej erekcyi, wzniesioną r. 1758 i szkołę początkową. Cerkiew odrestaurowana kosztem rządu w r. 1867. Położenie górzysto-faliste, gleba urodzajna, łąki nadrzeczne obfite. *T. Żuk.*

Topole, osada fabr. nad rzką Niewodnicą, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Choroszcza (o 8 w.), par. Niewodnica, o 9 w. od Białegostoku, 15 w. od Suraża, 7 w. od st. dr. żel. brzesko-grajewskiej Starosielce, 5 w. od st. Lewicka a 8 w. od rz. Narwi. W osadzie tej znajduje się fabryka kortów (najdawniejsza w powiecie), w 1856 r. staraniem Michała Łyszczyńskiego wybudowana a raczej przeniesiona z Markowszczyzny (ob.), w 1879 r. zaś staraniem obecnego właściciela Witolda Łyszczyńskiego znacznie powiększona. Fabryka posiada 60 warsztatów i zatrudnia 200 robotników. W T. są dwa duże stawy, dobrze zarybione, oraz tartak wodny.

Topole, ob. *Topolówka.*

Topole, słoboda na praw. brzegu Oskołu, pow. kupiański gub. charkowskiej, o 45 w. na płn. od Kupiańska, ma 115 dm., 703 mk., cerkiew. Pod koniec XVII w. nazywana miasteczkiem.

Topolewo, wś, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Wiercieliszki, o 16 w. od Grodna.

Topolewszczyzna, wś włośc., pow. mławski, gm. i par. Unierzyż, odl. o 29 w. od Mławy; 5 dm., 35 mk., 14 mr. Por. *Gizino.*

Topolice, wś włośc., pow. opoczyński, gm. Topolice, par. Żarnów, odl. od Opoczna 14 w., ma 43 dm., 352 mk., 692 mr. włośc., 2 mr. dwors. Wchodziła w skład dóbr Trojanowice. W 1827 r. 37 dm., 275 mk. W połowie XV w. wś T., w par. Żarnów, własność Trojanowskich, miała łany km., z których połowa dawała dziesięcinę, wartości 3 grzyw., kantoryi sandomierskiej, a druga połowa pleb. w Żarnowie. Były też karczmy, zagr. i folw. (Długosz, L. B., I, 326). Na początku XVI w. dziesięcinę z dwóch pól całej wsi (wartości do 6 grzyw. z ozimin, a do 2 grzyw. z jarych zbóż) dawano pleb. w Żarnowie, z trzeciego pola kantorowi kollegiaty sandomierskiej. Konopną po groszu z łanu brał pleban z dwóch pól a kantor z trzeciego (Łaski, L. B., I, 624). Według reg. pob. pow. opoczyńskiego w 1508 r. Trojanowski płaci ztąd i z Trojanowic 2 grzyw. 15 gr.. W 1577 r. J. Trojanowski ma 6 łan.; Trojanowski starszy $2^1/_2$ łan., 1 zagr. z rolą, 1 łan pusty; Jan Strasz, vice-starosta opoczyński, 3 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 289, 481). T. gmina należy do sądu gm. okr. III w Żarnowie, tamże i urząd gm., st. poczt. w Paradyzie. Gmina ma 11,603 mr., w tem dwors. 7580 mr., 4735 mk. (1677 żyd. śród stałej ludności). W skład gminy wchodzą: Budków, Daleszowice, Dąbrowa, Dłużniewice, Miedzna-Murowana, Mierziona, Odrowąż, Pilichowice, Radwan, Sylwerynów, Sokołów, Solec, Stawowice, Stawowiczki, Straszowa-Wola, Topolice, Trojanowice i Żarnów (osada miejska). *Br. Ch.*

Topolin, folw., pow. węgrowski, gm. Ruchna, par. Wyszków, odl. 7 w. od Węgrowa; oddzielony od dóbr Zając, ma 149 mr. obszaru.

Topolina, wś włośc., pow. warszawski, gm. Góra, par. Wieliszew, ma 81 mk., 149 mr. W 1827 r. 11 dm., 113 mk.

Topolinek, niem. *Topolinken*, dawniej *Gr.* i *Kl. Topolinken*, wś szlach., pow. świecki, niedaleko Wisły, st. p. Gruczno, par. kat. Topolno, szkoła ew. w miejscu; 236 ha (154 roli or., 15 łąk); 1885 r. 55 dm., 61 dym., 342 mk., 21 kat., 296 ew., 25 żyd. R. 1773 zawierała 12 wł. chełm. i 27 mr. roli włośc., 61 dym. i 282 mk. ew. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 333). Na szczytach dwóch przyległych pagórków nad doliną Wisły, na płn. od Topolinka i na pograniczu z Grucznem znajdowało się po lewej stronie drogi do tejże wsi obszerne cmentarzysko, dziś zupełnie zniszczone. Odkrywano tu często groby skrzynkowe. W r. 1876 znaleziono szczątki grobów; obszerna przestrzeń cmentarza była usłana skorupami urn (ob. Objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 37). *Kś. Fr.*

Topolińskie Góry al. *Góry*, niem. *Vorwerk Topollno*, dawniej *Topollnoberge*, folw. szlach. do Topolna, pow. świecki, 1 dm., 13 mk.

Topoliszcze, *Topiliszcze*, w 1570 r. *Thopiliszcze*, 1583 r. *Topyliszcze*, wś w pobliżu rz. Łuhy, pow. włodzimierski, przy drodze z Porycka do Białopola. Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1570 r. pan Aleksander Poryczky w T. wniósł z 10 dworz., 17 ogr. po 4 gr. a w 1583 r. z T. i Peresławiszcz z 11 dworz., 5 ogr., 4 ogr., 9 półdworzyszcz (Jabłonowski, Wołyń, 33, 123).

Topólka, kol., pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Świerczyn, ma 92 mk., 93 mr. W 1827 r. 1 dm., 6 mk.

Topolka, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 40 w. od Nowoaleksandrowska.

Topólna 1.) *Topólno*, na karcie Chrzanowskiego *Topilna*, w dokum. *Opolna*, *Podtopolno*, *Topol*, *Topolne*, wś nad Styrem, pow. łucki, na płn. od mka Rożyszcze. Podług reg. pob.

pow. łuckiego z 1570 r. poddziekan łucki ks. Tomasz Chojeński wnosi z imion kościelnych: Topolia, Łuczice, Bokowa, Niemieczkiego i Łyscza z 59 dym., 23 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 4). Z tych T. i Łuczyce należały do dziekana, Łyszcze i Niemieckie do kustosza a Boków (i Wiktorzyn) do kanonii łuckiej (tamże, Wstęp, 105). 2.) **T.**, uroczysko na gruncie Rożyszcz, pow. łucki.

Topolnica, wś, pow. staromiejski, 16 klm. na płd.-płd.-wsch. od Starego Miasta (sąd pow.), tuż na wsch. od urz. poczt. w Łopuszance Chominej. Na płn.-zach. leżą Strzyłki i Łużek Górny, na płn.-wsch. Łużek Górny i Niedzielna, na płd.-wsch. Turze, na płd.-zach. Łopuszanka. Środkiem obszaru płynie z Turzego Topolniczanka, dopł. Dniestru. Do niej wpadają znaczniejsze dopływy: od praw. brz. Niedzielnianka i Izbiec, a od lew. brz. Miagowiec. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Topolniczanki (cerkiew wzn. 449 mt.). Wzn. obszaru na granicy płd. sięga 718 mt. Własn. więk. ma roli or. 453, łąk i ogr. 42, past. 179, lasu 503 mr.; wł. mn. roli or. 1669, łąk i ogr. 126, past. 497, lasu 288 mr. W r. 1880 było 200 dm., 1088 mk. w gm.; 12 dm., 67 mk. na obsz. dwor. (1046 gr.-kat., 31 rz.-kat., 75 izr., 3 in. wyzn.; 1071 Rusinów, 41 Polaków, 43 Niemców). Par. rz.-kat. w Starem Mieście; gr.-kat. w miejscu, dek. starosamborski (t. j. staromiejski). Do par. należy Niedzielna. Niegdyś istniał tu monaster bazyliański, założony przez Grzegorza Turzańskiego, syna Teodora Buszana Turzańskiego i Anastazyi z Wysoczańskich. „Postanowiłem — mówi w akcie fundacyi — cerkiew i monaster na gruncie moim dziedzicznym we wsi Topolnicy, rzeczonym „Dymidka“, na nowym korzeniu założyć i fundować. Jakoż zarazem cerkiew założenia Trójcy św. na tem miejscu fundowałem i ten grunt „Dymidka“ ku tej cerkwi i monasterowi temu wiecznemi czasy oddawam do rąk i używania nabożnemu w Chrystusie ojcu Antoniu Jeromonachu Czerncowi, którego za ihumena do tego monasteru podawam, pod posłuszeństwem i władzą cerkwi świętych patryarchów tamecznych, a nie inszych, gdyż strzeż Panie Boże (jako już znajdują się ludzie niestateczni i bezbożni), żeby który ihumen albo czerniec do inszego posłuszeństwa cerkwi albo kościoła kiedyżkolwiek na potem pomknął się, tedy zarazem od monasteru i cerkwi Trójcy świętej na wieki odpada i miejsca mieszkania przy tym monasterze mieć nie ma pod przekleństwem i wykleństwem anatemy“. Na opiekunów cerkwi i monasteru po swej śmierci wyznaczył Aleksandra Szeptyckiego, Teodora Winnickiego Balkowicza, Marka Wysoczańskiego i Romana Popiela Fedorowicza, tudzież ich potomków. W 1774 r. przyłączono ten monaster do klasztoru w Spasie, a w r. 1788 zniesiono go całkiem. Została tylko cerkiew i dzwonnica. Jest tu jeszcze druga cerkiew par. i szkoła 1-klas. Są także we wsi dwa tartaki wodne. T. ściąga wielu gości w porze letniej korzystnemi warunkami położenia i klimatu. Niegdyś należała wś do dóbr koron., później przeszła w posiadanie Turzańskich wzamian za dobra Krywka i Żupanie, na mocy dokumentu wydanego w r. 1558 przez Zygmunta Augusta (Rkp. Ossol., Nr. 2837, str. 41). Por. *Strzyłki* (t. XI, 485). *Lu. Dz.*

Topolnica, inna nazwa pot. Turzanka.

Topolno, wś i folw., pow. gostyński, gm. Pacyna, par. Gombin, odl. 21 w. od Gostynina; ma 32 dm. (4 folw.), 364 mk., browar mały z prod. roczną około rs. 1200. W 1827 r. 25 dm., 198 mk. Fol. T., w r. 1852 oddzielony od dóbr Sanniki, rozl. mr. 178: gr. or. i ogr. mr. 151, łąk mr. 12, past. mr. 6, nieuż. mr. 9; bud. mur. 2, drewn. 4. Obecnie folw. ma 590 mr. roli, 20 mr. łąk. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 36, mr. 437; wś Lipińskie os. 56, mr. 808; wś Muchów os. 8, mr. 144; wś Jadwigów (utworzona w r. 1860 na obszarze Topolna) os. 13, mr. 363; wś Lwówek os. 132, mr. 1304. Jestto dawna wś książęca. W r. 1370 król Kazimierz oddaje T. Andrzejowi z Kozłowa, kaszt. gostyń., w zastaw zapisu 109 marek (Kod. Maz., 251).

Topolno 1.) jeziorko, w pow. wyrzyskim, wzn. 100 mt. npm., ku wsch. od Łobżenicy, pod Topolą, w sieci jezior, przez które płynie Lubcza (dopł. Łobżonki). 2.) **T.**, por. *Tobolno.*

Topolno, niem. *Topollno*, dok. 1239 *Topolna*, dobra ryc. i wś szlach. kośc. na lew. brzegu Wisły, pow. świecki, st. p. Gruczno, 7 klm. odl., st. kol. Pruszcz o 8 klm.; 930 ha (564 roli or., 63 łąk, 59 lasu); 1885 r. 69 dm., 99 dym., 390 mk. kat., 140 ew., 2 dyssyd., 7 żyd. (na folw. szlach. Cieleszyn 3 dm., 39 mk. Iranda 1 dm., 7 mk.; Konstantynowo 32 dm., 208 mk.; Nowa Kolonia 22 dm., 115 mk.; folw. topoliński 13 mk.); cegielnia, młyn parowy, pokłady węgla brunatnego. Dziedzi- 1891 r. Włodzimierz Kublicki Piottuch, roc dem z Litwy. Co rok odbywa się tu 12 jarmarków. Tutejsza parafia (dek. świecki) liczyła 1891 r. 727 dusz. Patronem bywał konwent paulinów, dziś rozstrzyga kolej miesięcy między biskupem a rządem. Kościół zbudowany r. 1618 a w r. 1718 konsekrowany. Bractwo Opatrz. Boskiej od r. 1852 i bractwo trzeźwości od r. 1859; szpital dla 3 ubogich. Do par. należą: T., Topolinek, Góry, Iranda, Cieleszyn Szl., Konstantowo, Rutki, Grabowo, Grabowski Młyn, Trępel i Nowa Kolonia (ob. Szemat. dyec. z r. 1867, str. 256). T. jest starą osadą, czego dowodem cmentarzysko

znajdujące się na krawędzi wyniosłej góry, panującej nad rozległą doliną Wisły, o kilkaset kroków od siedziby dworskiej. Wydobyto tu urny z grobów skrzynkowych. Jedna z popielnic, czarna, mała, została złożona w Muzeum Tow. nauk. w Toruniu (ob. Objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 37). W dokum. zachodzi T. poraz pierwszy r. 1239 jako wieś graniczna „usque ad metas villae nostrae in Topolna“ (ob. P. U. B. v. Perlbach, Nr. 69). Potem napotykamy ją w odnowionym przywileju chełmińskim z r. 1251 p. n. „Thopulna“ (ob. Cod. dipl. Warm., I, Nr. 98). Za czasów książąt pomorskich należała T. do kasztelanii świeckiej, za Krzyżaków, do dóbr służbę rycerską czyniących. Około r. 1420 zachodzi w dok. Jan z T. (Hans von Toppoln); r. 1421 Jan v. Steynweg z T. Za rządów polskich posiadali dobra Konarscy, mianowicie Samuel Konarski, chorąży chełmiński, który r. 1583 wybudował kościół, jak świadczy napis pod portretami jego i małżonki Heleny z Konopackich, wiszącemi w kościele. R. 1649 dzierży dobra inny Samuel Konarski; 1676 r. Adam, na początku XVIII w. Józef Czapski, po nim Franciszek Czapski. Jego córka Zuzanna Potocka sprzedała dobra r. 1785 pisarzowi grodzkiemu Mateuszowi Jeżewskiemu za 42,000 zł. W skład dóbr wchodziły: fol. i wś Topólno, fol. Cieleszyn, Topolinek i wś Jesionek. Późniejszymi dziedzicami byli: 1806 r. Wedelstedt, 1828 Jeżewscy, a od r. 1867 Wanda Jadwiga Piottuch ur. Jeżewska. Ciekawe są wykazy dostaw z czasów wojen napoleońskich (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 334—336). R. 1890 w grudniu spalił się dwór tutejszy, jedna z najdawniejszych pańskich rezydencyi w Prusach zachod., wystawiona przed dwoma wiekami przez kaszt. Stan. Konarskiego, a przed kilkunastu laty przebudowana i powiększona. Wraz z budynkiem spłonęły zbiory starożytności, dzieł sztuki i przemysłu. Starożytne meble, szafy, zegary i stoły gdańskie, szkło starożytne z dewizami polskiemi, znaczny zbiór saskiej porcelany, wiele delftów, włoskich i polskich fajansów, kilkadziesiąt obrazów, między innemi portrety oryginalne Sobieskiego, Augustów, Stan. Augusta, Bacciarelliego, broń starożytna, zbiór numizmatów, makaty, gobeliny. Nie zdołano również uratować biblioteki zasobnej w wydawnictwa z przeszłego wieku, archiwum z papierami odnoszącemi się do dziejów wielu rodzin w Prusach zachod., głównie zaś Czapskich, Działowskich z Wabcza, Jeżewskich i Leskich (ob. Gaz. Toruńska). W czasie wojny północnej (1700—1721) Karol XII dłuższy czas stał tu kwaterą. Na początku XVII w. zaczął się w T. rozwijać handel, lecz małe miasta pruskie protestowały przeciwko temu już r. 1613. Za to uzyskał dziedzic tutejszy Samuel Konarski u króla r. 1614 zezwolenie na wywyższenie wsi do rzędu miast i na 2 jarmarki. Lecz miasta znów skuteczny założyły protest, przynajmniej co do pierwszego punktu (ob. Zeitsch. d. Westpreus. Gesch. Ver., 1886, str. 40). Zdaje się, że przed r. 1583 nie było tu kościoła. Kiedy bisk. Rozdrażewski zwiedzał okolicę, należało T. do parafii w Grucznie i wizyta donosi tylko, że proboszcz pobierał ztąd 3 kor. żyta i tyleż owsa „similiter magnificus D. Vexillifer tantundem solvere tenetur“ (str. 118). Dopiero Samuel Konarski, chorąży pomorski, wraz z małżonką Heleną z Konopackich r, 1583 wystawili pierwszy drewniany kościół i to dla pomieszczenia w nim cudownego obrazu Matki Boskiej. W tymże kościele miał fundator († 1608) nagrobek (ob. Niesiecki, II, 575 i Borck: Echo sepulchralis, II, 668). Prawdopodobnie tenże Samuel Konarski wystawił na górce kaplicę św. Rocha, z drzewa. Jednak rok 1681 na chorągiewce wieży wskazuje na późniejszy czas. W nowszych czasach Jeżewscy urządzili w niej groby familijne. Kościół należał początkowo jako filia do Gruczna. Na utrzymanie kościoła i duchownego zapisał w r. 1638 Samuel Konarski, woj. malborski, syn powyższego († 1641), wś swoję Cieleszynek (ob. Borck, l. c., str. 668). R. 1676 pisze się proboszczem topolińskim Stan. Drozdowski, dziekan świecki i gruczeński. R. 1681 stanął na miejscu drewnianego nowy murowany kościół, p. w. Nawiedz. Matki Boskiej i to kosztem Adama Konarskiego, woj. malborskiego, który poświęciwszy się stanowi duchownemu, był kanonikiem i probosz. kapituły warmijskiej. Z zabytków sztuki w kościele przechowujących się, wymieniamy: rzeźbę na alabastrze, ukrzyżowanie Pana Jezusa przedstawiającą, dobrej roboty, może z końca XVI w.; 2 monstrancye, z których jedna ostrołukowa pochodzi z połowy XVI w., 2 dzwony zaś z r. 1737 i 1744 (ob. Bau- u. Kunstdenkm. d. Prov. Westpreus., str. 355—57). Dawnym zabytkiem jest też cudowny obraz M. Boskiej Częstochowskiej, znajdujący się w wielkim ołtarzu za zasuwą i malowany ciemną farbą na drzewie. Cały obraz, nawet ręce i tło jest pokryty sukienką srebrną, miejscami pozłacaną; na głowie zaś jest korona także srebrna i wyzłacana, drogiemi kamieniami ozdobiona. U szyi Matki Boskiej wisi 8 sznurów korali. Cały obraz ma więcej niż 3 stopy wysokości i przeszło 2 stopy szeroki. Na Nawiedz. M. Boskiej przybywało tu wiele ludu. Bractwo rożańcowe powstało tu około r. 1669; biskupi, prałaci i najpierwsza szlachta do niego się zapisywali. Wotów jest jeszcze 5 na obrazie

(ob. Cudowne obrazy przez ks. Fankidejskiego, str. 113—119). W T. znajdował się przez dłuższy czas klasztor paulinów, jedyny w całej dzisiejszej dyec. chełmińskiej. Fundowali go r. 1689 bracia Konarscy. Kś. Adam Zygmunt Konarski, prob. katedr. warmijski, wystawił najprzód r. 1681 na miejsce drewnianego kościoła nowy murowany i wyjednał u biskupa, że kościół paraf. był zarazem i klasztornym. Na utrzymanie klasztoru zapisał w skarszewskim sądzie grodzkim r. 1685 z dóbr swoich: wieś Cieleszynek, połowę wsi Dąbrówki i 4000 zł. pol. Jego brat zaś Andrzej, podkom. pomorski, dodał 5000 zł. pol. Zapis ten przyjęli dla zakonu, wysłani w tym celu od kś. Tobiasza Czechowicza, prowincyała szląsko-polskiego, sekretarz jego o. Ambroży Niesporkowicz i Roman Respondzik. Fundacyę zaś zatwierdził bisk. włocławski Madaliński 1686 r. i równocześnie zakonnikom zarząd urządzonej tamże parafii powierzył. Pierwsi zakonnicy przybyli tu z Częstochowy r. 1684. Aż do r. 1772 bywało ich tu po 6, 8 nawet 12. W skład par. wchodziły pierwotnie osady: T., Cieleszyno, Rutki, Grabowo i Grabówko. Wizytator bisk. Madalińskiego chwali gorliwość zakonników: „Non indigent ulla admonitione, nam omnia bene ordinata in sua ecclesia habent, in curaque animarum ac administratione sacramentorum ita se vigiles et operosos praestant, prout decet vigilantes pastores“ (pag. 119). Od sekularyzacyi wsi fundacyjnej Cieleszynka liczył konwent trzech zakonników. Kompetencya bowiem przez rząd pruski dla nich wyznaczona była szczupła. Oprócz wymienionych fundatorów była szczególną dobrodziejką klasztoru obywatelka Magdalena Piwnicka z Konarskich, która mu r. 1780 legat, przeszło 2000 tal. wynoszący, zapisała (ob. Niektóre wiadomości o archidyakonacie pomorskim, przez kś. Hildebrandta, str. 68—69). Skasowani przez rząd paulini częścią schronili się do Częstochowy, częścią zaś wymarli, ostatni zmarł r. 1818 (ob. Cudowne obrazy p. kś. Fankidejskiego, str. 118). Z zabudowań klasztornych został tylko dzisiejszy kościół parafialny. *Kś. Fr.*

Topolny Młyn, ob. *Topolnik*, pod Poznaniem, istniał około r. 1447, nad Wartą, między bramą Wodną i Ratajami, lub nieco dalej ku Starołęce, należał do karmelitów poznań.

Topolowa, wś i folw., pow. sochaczewski, gm. Seroki, par. Szymanów, ma 139 mk., 161 mr. folw., 224 mr. włośc. Wś ta wchodziła w skład dóbr Gaj. W 1827 r. 21 dm., 135 mk., par. Sochaczew.

Topolowa, os., pow. krakowski, ob. *Prusy*.

Topolowa Góra, w pow. koneckim (ob. *Końskie*, t. IV, 355).

Topolówka, mylnie *Topole*, wś nad rzką Markówką, pow. hajsyński, okr. pol. Teplik, gm. Kiblicz, par. kat. Granów (o 26 w.), o 28 w. od Hajsyna, przy dr. z Kiwaczówki do Komarówki, ma 67 osad, 512 mk., 525 dzies. ziemi włośc., 44 cerkiewnej, 566 dwors., dawniej Józefa Jagiełłowicza, sędziego ziemskiego, dziś w częściach: Niewiadomskich, Wasilewa, Kalinicza. Posiada cerkiew p. w. Podwyższenia Krzyża św., wzniesioną w 1777 r., z 688 parafianami. Podług Marczyńskiego znajdują się tu pokłady gipsu, rudy ołowiu i cynku. *Dr. M.*

Topolowka, węg. *Topoloha*, wś, w hr. ziemneńskiem (Zemplin); kościół kat. filialny, 241 mk.

Topolsko, wś, pow. kałuski, 19 klm. na płd.-zach. od Kałusza (sąd pow.), 8 klm. na wsch. od urz. poczt. w Rożniatowie. Na płn. leżą Berłohy, na wsch. Kamień, na płd. Łdziany, na zach. Równia, na płn.-zach. Swaryczów (pow. doliniański). Zach. część obszaru przepływa Łomnica, dzieląca się tu na ramiona. Wzdłuż granicy wsch. płynie pot. Rokszyn, dopł. Łomnicy. Własn. mniej. ma roli or. 432, łąk i ogr. 247, past. 131, lasu 19 mr. W r. 1880 było 81 dm., 388 mk. w gminie (353 gr.-kat., 12 rz.-kat., 23 izr.), wszyscy Rusini. Par. rzym.-kat. w Kałuszu, gr.-kat. w Łdzianach. We wsi cerkiew i kasa pożycz. z kapit. 105 złr. Istniał tu kiedyś monaster bazyliański; wspomina o nim hramota Fedorego Olgierdowicza z XV w. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr ststwa kałuskiego. Por. *Rachiń*. *Lu. Dz.*

Topór, struga, wypływa ze stawu we wsi Kociołki, gm. Kozienice, mija kozienickie pola, wś Majdany, w Świerzu uchodzi do Łachy (wiślanej). Długa 12 w. Uprowadza wody błot otaczających os. Chartowę.

Topór 1.) wś, pow. nowomiński, gm. Kuflew, par. Jeruzal, ma 30 os., 255 mk., 961 mr. włośc., 1 mr. dwor. Wchodziła w skład dóbr Kuflew. W 1827 r. 18 dm., 149 mk. 2.) **T.**, os. leśn., pow. wieluński, gm. i par. Praszka, 1 dm., 12 mk.

Toporcz, ob. *Toporowce*.

Toporczyk, węg. *Kis Toporc*, karczma należąca do wsi Łomnicy, w hr. spiskiem.

Toporczyki, w dokum. *Toporowki*, wś, pow. zasławski, na płd.-wsch. od Zasławia; należy do dóbr sławuckich.

Toporek, wś włośc., pow. siedlecki, gm. Stara Wieś, par. Siedlce, ma 11 dm., 76 mk., 402 mr. Wchodziła w skład dóbr Golice. W 1827 r. było 9 dm., 75 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 Siedlecki płacił od 12 osadn. W r. 1580 Paweł Dropik wójt od $4^1/_2$ włók osiadłych fl. 4 gr. 15, od 2 rzeźników gr. 16. Summa fl. 5 gr. 1 (Pawiński, Małop., 401, 428).

Toporki, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Orla, o 17 w. od Bielska, u źródeł rzki Białej, dopł. Orlanki (dopł. Narwi).

Topornia, os. górnicza i fabryczna, pow. opoczyński, gm. i par. Przysucha, odl. od Opoczna 29 w. Istniały tu dwie pudlingarnie i walcownia; os. ma 9 dm., 93 mk., 38 mr. dwor., 36 mr. włośc. Należy do Przysuchy. W 1827 r. było 4 dm., 31 mk.

Topornica, zwana też *Toporówką*, rzeka, w pow. zamojskim. Powstaje z połączenia się strugi płynącej od wsi Wieprzec, w gm. Mokre, i drugiej płynącej od wsi Lipsko. Strugi te łączą się pod folw. Topornica. Przepływając między wsiami Mokre i Zdanów, w kierunku wsch.-płn. dąży T. pod Zamość, łączy się z Łabuńką pierwszą, gdzie też zmieniwszy kierunek na płn.-zach., pod Bortatyczami przybiera Łabuńkę drugą i ubiegłszy około 25 w. po za wsią Wólka-Nieliska, gm. Nielisz, tworzy pod fol. Ruskie Piaski, staw, z którego wychodzi dwoma odnogami i wpada z praw. brzegu do Wieprza. Niektórzy nazwę Łabuńka przenoszą na T. a Topornicę uważają za jej dopływ. *T. Żuk.*

Topornica, fol. nad rzką t. n., pow. zamojski, gm. i par. Zamość, odl. od Zamościa 9 w. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich Horyszów. W 1827 r. było tu 8 dm., 17 mk.

Toporów 1.) wś i os. karcz., pow. brzeziński, gm. Bartoszewice, par. Główno; wś ma 5 dm., 132 mk., 79 mr.; os. karcz. 1 dm., 2 mr. Wchodziła w skład dóbr Główno. 2.) **T.**, wś nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. i par. Mierzyce, odl. od Wielunia 13 w., ma 54 dm., 316 mk. W r. 1827 było 38 dm., 294 mk. T. był już na początku XVI w. miasteczkiem podobnie jak i leżący na przeciwnym brzegu Warty Kamion. Były to niewątpliwie dwa targowiska przy przewozie przez Wartę, zamienione z czasem na miasteczka. Oba należały do kapituły gnieźn. (Kamion był w połowie królewskim). W spisach z r. 1552 T. pominięto, podany tylko Kamion jako płacący szos. W r. 1563 T. ma 2 rzemieśln. i płaci szosu 4 zł. 24 gr.; Kamion ma 4 rzem. i płaci też 4 zł. 24 gr. T. posiadał kościół filialny do Łaszowa, wzniesiony zapewne w XVII w. Kościół ten drewniany, o 4 ołtarzach, spłonął 7 lipca r. 1830 i nie został odbudowany. T. jak i poblizki Kamion przestały być miastami w XVIII w. (Łaski, L. B., II, 113 i Pawiński, Wielk., II, 310). 3.) **T.** *Stary*, wś i 4.) **T.** *Nowy*, wś i kol., pow. słupecki, gm. i par. Szymanowice, odl. od Słupcy w. 28. T. Stary, wś, ma 1 dm. 40 mk., 19 mr.; kol. 5 dm., 68 mk., 152 mr.; T. Nowy, wś, ma 8 dm., 45 mk., 111 mr.; kol. 7 dm., 61 mk. Wchodziły w skład dóbr Nowa Wieś. W 1827 r. T. miał 9 dm., 43 mk. a Toporowska kolonia 17 dm., 123 mk. 5.) **T.**, nazwa miasta, jakie miało być założonem na obszarze wsi Rusiec, w pow. łaskim. 6.) **T.**, wś nad rz. Pokrzywnicą, pow. sandomierski, gm. i par. Iwaniska, odl. od Sandomierza 14 w., ma 24 dm., 150 mk., 177 mr. dwors., 221 mr. włośc. W 1827 r. było 10 dm., 96 mk. 7.) **T.**, wś, pow. stopnicki, gm. Grabki, par. Kargów. Zapewne należał do pobliskich Bossowic. W 1827 r. było 8 dm., 113 mk. 8.) **T.**, przyl. dóbr Słupów, w pow. miechowskim, w gm. Nieszków. 9.) **T.**, fol., pow. konstantynowski, gm. Czuchleby, par. Niemojki, odl. 24 w. od Konstantynowa, ma 11 dm., 159 mk., gorzelnię i wiatrak. W 1827 r. było 10 dm., 60 mk. Dobra Toporów i Chotycze (własność Wężyka Seweryna) składały się w r. 1885 z folw.: T. i Chotycze, rozl. mr. 2168: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 598, łąk mr. 157, past. mr. 4, lasu mr. 61, nieuż. mr. 17; bud. mur. 2, z drzewa 22; płodozm. 4-pol.; fol. Chotycze gr. or. i ogr. mr. 489, łąk mr. 21, lasu mr. 794, nieuż. mr. 27; bud. mur. 1, z drzewa 9; płodozm. 10-pol.; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Chotycze os. 35, mr. 340; wś Nowa Wieś os. 9, mr. 174; wś Ławy os. 20, mr. 277; wś Jeziory os. 4, mr. 113; wś Łużki os. 5, mr. 2. *Br. Ch.*

Toporów 1.) wś, pow. mielecki (odl. 7 klm. na wschód od Mielca), u źródłowisk pot. Babałówki (dopł. Wisły). Małą polanę otaczają ze wszystkich stron sosnowe bory, resztki puszczy sandomierskiej. Par. rz.-kat. w Ostrowiu Tuszowskim, z którym graniczy na wschód. Najbliższą wsią na płd. jest Przyłęk, na płn.-zach. Szydłowiec. T. ma 57 dm., 286 mk. rz.-kat. Pos. więk. (Karoliny hr. Tarnowskiej) ma 10 mr. roli, 3 mr. past., 278 mr. 60 sąż. lasu; pos. mn. 188 mr. roli, 6 mr. łąk i past. i 3 mr. lasu. Osadę tę spotykamy dopiero w spisie wsi z r. 1662, jako należącą do paraf. w Mielcu (Pawiński, Małop., 55a). W tym czasie powstały wśród puszczy poblizkie osady: Olszyny, Cyranka, Komorów i Szydłowiec. 2.) **T.**, miasteczko, pow. brodzki, pod 50°7′ płn. szer. a 42°25′ wsch. dług. od F., 32 klm. na płn.-zach. od Brodów, 16 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Łopatynie, zarząd poczt. w miejscu. Na płd. leży Stołpin, na wsch. Turze, na płn. Trójca i Stanisławczyk, na zach. Czanyż (dwie ostatnie w pow. kamioneckim). Zach. i płn. część miasteczka przepływa jedno z ramion Styru (zwane Baczką, Kasztelanem, Pustą i Radostawką). W T. rozlewało się ono niegdyś w staw rozległy, dziś osuszony. T. leży w równinie wzn. średnio 220 mt. Zabudowania leżą na płn.-zach., na praw. brz. Styru. Nieco dalej na płn. leży część zwana „Zabłocie“,

a na lew. brz. Styru, w zach. stronie część „Zastawie“. Inne części leżą dalej w płd. i wsch. stronie obszaru. Są to grupy domów: Czuczmany, Dzendzeluki, Horbacze, Hryzy, Humeny, Juśkiewicze, Kowalczuki, Lasowe, Mandryki, Nad Stawem, Strykowskie i Żubry. Własn. więk. (arcyks. Izabeli) ma roli or. 10, łąk i ogr. 74, pastw. 521, lasu 1512 mr.; wł. mn. roli orn. 1347, łąk i ogr. 1387, past. 732, lasu 10 mr. Grunta przeważnie piaszczyste; uprawiają na nich kartofle i chmiel. W r. 1880 było 578 dm., 3460 mk. w gm.; 7 dm., 33 mk. na obsz. dwor. (1661 gr.-kat., 693 rz.-kat., 1139 izr.; 1489 Polaków, 1940 Rusinów, 57 Niemców). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. buski. Parafią fundował w r. 1628 Jan z Tęczyna Ossoliński, woj. krakowski. Do par. należą: Bajmeki, Bartniki, Bołożynów, Czanyż, Hucisko, Huta Położniczna, Karanie, Kuliki, Nieznanów, Położniczna, Porady, Przewłoczna, Sokołówka, Stołpin, Trójca i Turze. Pierwotny kościół p. w. św. Stanisława zgorzał w r. 1868. Wzniesiony tymczasowo kościołek spłonął w czasie pożaru, który d. 30 kwietnia 1884 r. zniszczył w T. 70 domów. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. Żoleski. Do parafii należy Trójca. W miasteczku jest cerkiew p. w. św. Jerzego i szkoła etat. 2-klas., z językiem wykładowym polskim. Dokum. wydanym w Stołpinie d. 1 wrześn. 1603 r. funduje Andrzej z Tenczyna miasto i nadaje mu (od herbu) nazwę Toporów (Arch. krajowe we Lwowie, C., t. 364, str. 983). W przywileju danym d. 24 lutego 1606 r. przez Zygmunta III czytamy: „Gdy nam przedłożono, iż Jędrzej Tęczyński, kaszt. wiślicki, ststa horodelski, na gruncie dziedzicznym w ziemi lwowskiej, założył miasto, z nadaniem mu nazwiska Toporów, chętnie takową potwierdzając lokacyą, obdarzamy osiadających prawem magdeburskiem, pozwalamy wystawić ratusz, karczmy, jatki, kramy i łaźnią, ustanawiamy jarmarki na św. Stanisław i św. Franciszek, targi zaś w poniedziałek i piątek“ (Baliński, Star. Polska, t. II, str. 599). Późniejszymi dziedzicami T. byli Koniecpolscy. We Lwowie dnia 1 kwiet. 1698 r. nadał August II mieszkańcom T. przywilej na dwa jarmarki roczne i dwa targi tygodniowe (Arch. kr. we Lwowie, C., t. 475, str. 1543). Później przeszedł cały klucz toporowski w posiadanie Potockich, następnie Kossakowskich a działem majątku po Stanisławie Kossakowskim na schedę Agaty z Komarów Jordanowej, żony Jana Jordana, zaś po jej śmierci (1840 r,) na córki: Albinę Krajewską, Henrykę, Kornelią i Celestynę Jordanówny. W r. 1856 odprzedały dziedziczki cały klucz toporowski ks. Eugieniuszowi de Ligne, którego spadkobiercy dobra dziś posiadają. Z dwóch stron miasteczka pozostały ślady wałów, usypanych w czasie pobytu Jana Kazimierza. Król ten ciągnąc w r. 1649 z Warszawy przeciw Chmielnickiemu, który Zbaraż oblegał, stał tu w pierwszych dniach sierpnia czas jakiś obozem i stąd podążył na Białykamień i Złoczów ku Zbarażowi. Chmielnicki dowiedziawszy się o nadciągającej odsieczy, wyruszył przeciw królowi, zabiegł mu drogę pod Zborowem a pokonany po dwudniowej walce, zawarł ugodę zborowską (Sokalski, Rys geogr.-statyst. okr. szk. złoczowskiego, Złoczów, 1885, str. 311). 3.) **T.**, przyl. wsi Czystynie, w pow. żółkiewskim.

Mac.—Lu. Dz.

Toporowce, wś, pow. horodeński, 13 klm. na płd. od Horodeńki (sąd pow.), 15 klm. na płn.-zach. od urzędu poczt. w Śniatynie. Na płn.-zach. leży Targowica, na płn.-wsch. i wsch. Podwysokie, na płd. Krasnostawce, na zach. Zadobrowce (3 ostatnie w pow. śniatyńskim). Wieś leży w dorzeczu Prutu za pośrednictwem Topolanki (lew. dopł. Prutu). Wznies. sięga do 284 mt. na zach. Własn. więk. (kniazia Romana Puzyny) ma roli or. 326, łąk i ogr. 49, pastw. 3 mr.; wł. mn. roli or. 111, łąk i ogr. 202, past. 6 mr. W r. 1880 było 289 dm., 1496 mk. w gm.; 1 dm., 4 mk. na obsz. dwor. (1462 gr.-kat., 14 rz.-kat., 23 izr.; 1457 Rusinów, 20 Polaków, 23 Niemców). Par. rz.-kat. w Śniatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. horodeński. Do par. należy Podwysokie. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas., kasa pożyczk. gmin. z kapit. 1094 złr. i młyn. Za czasów Rzpltej należała do dóbr dzierżawy Uścieczko, w ststwie halickiem. W lustracyi z r. 1765 (Rkp. Ossol., Nr 1872, str. 33) czytamy: Podług inwentarza mają wsie Toporowce i Krasnostawce osiadłości poddanych ad praesens, jako to: w Toporowcach 46, w Krasnostawcach 71. Importują intraty rocznej złp. 5990 gr. 20 den. 6. Ze spustu 3 stawów podług kontraktów i indygacyi złp. 1100 na rok jeden. Arend karczemnych z tychże wsi z porękawicznem na rok jeden przypada 1963 złp. 15 gr., która to rata do sumy 5990 złp. wchodzi. Do tej arendy 3 poddani pańszczyznę robią“.

Lu. Dz.

Toporowce, *Toporcz* niem. *Toporoutz*, wś i dobra u źródeł rz. Rokitny (lew. dopł. Prutu), pow. czerniowiecki. Gmina ma 4285 mk., obszar dwor. 130 mk. Kwitnie tu sadownictwo.

Toporowice, wś, pow. będziński, gm. Sulików, par. Targoszyce, posiada szkołę początkową, 76 dm., 779 mk., 1185 mr.; os. karcz. 1 dm., 2 mr. W 1827 r. było 51 dm., 340 mk.

Toporówka, rzeczka, ob. *Topornica.*

Toporzec al. *Toporowc* , węg. *Toporcz*, po niem. *Toperz*, wś w hr. spiskiem, u podnóża Tatr; kościół paraf. katol. i ewang.; uprawa lnu, płóciennictwo, zdrój szczawiowy, zakład kąpielowy, 950 mk. Graniczy na płn z Rychwałdem.

Topory 1.) dobra, pow. newelski, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm. T., o 20 w. od Newla. W 1863 r. okr. wiejski T. miał 586 a gmina 1773 dusz rewiz. Dobra mają 25350 dzies. ziemi dworskiej. Własność dawniej ks. Radziwiłłów, następnie ks. Witgensteina. Dobrami temi zarządzał przez kilka lat (od 1845 r.) Suzin, kolega i przyjaciel Ad. Mickiewicza. 2.) **T.**, wś, pow. witebski, w 4 okr. pok. do spraw włośc., gm. Stare Sioło. Okrąg wiejski T. w 1863 r. miał 41 dusz rewiz.

Topory, w dokum. *Toporów*, sioło, pow. zasławski, na płd.-wsch. od Zasławia, należy do dóbr sławuckich. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należy do dóbr zasławskich kn. Michała Zasławskiego, który płaci od 8 dym., 3 ogrod., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 134).

Topory, wś po obu brzegach Horochowatki (dopł. Rosi), pow. skwirski, w 1 okr. pol., gm. Topory, o 25 w. od Skwiry, o 8 w. od st. poczt. Rużyn a 30 w. od st. dr. żel. Czarnorudka, ma 1116 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1015 mk. praw., 122 kat., 53 żyd.; 2613 dzies. ziemi. W 1741 r. było w T. 40 chat. Posiada cerkiew p. w. św. Jana Bohosłowa, drewnianą, na fundamencie murowanym, wzniesioną w 1828 r., w miejsce poprzedniej z 1722 r. Uposażona 40 dz. ziemi. Do par. praw. należy wś Rewucha (Rzewucha) (o 3 w.). Znajduje się tu także kościół kat. paraf. Od wschodu wznoszą się wzgórza, od płn. otaczają wś lasy. Gleba pszeniczna, bardzo plenna. T. zdawna dzieliły losy majętności pohrebyskiej, którą naprzód posiadali ks. Zbarascy, potem od 1631 r. ks. Wiszniowieccy, od których drogą wiana przeszła w dom ks. Radziwiłłów, a od tych do Rzewuskich. Stanisław Ferdynand Rzewuski, chorąży w. ks. lit., wziąwszy w posagu Pohrebyszcze za żoną Katarzyną Karoliną ks. Radziwiłłówną, umarł w 1786 r.; żona zaś jego wcześniej od niego umarła, bo w 1778 r. w klasztorze nieświeskim panien benedyktynek, gdzie osiadłszy na dewocyi, dziewięć lat rezydowała. Po śmierci jej synowie Adam Wawrzeniec (późniejszy kaszt. witebski) i Seweryn przystąpili do podziału dóbr macierzystych; pierwszy z nich wziął jedną połowę Pohrebyszczyzny, z miasteczkiem Pohrebyszczami i wioskami; drugi zaś wziął drugą tychże dóbr połowę, a mianowicie: T., Sachny, Leszczyńce, Buchny i Rzewuchę. Ostatni sprawy swe finansowe źle prowadził i w ciągłych będąc długach, sprzedał w 1792 r. T. Iwaszkiewiczowi, a ten znów odprzedał w kilku lat później Antoniemu Bonawenturze z Polkowa Konopackiemu h. Trzaska, wojskiemu natenczas żytom., potem marszałkowi pow. skwirskiego. Konopacki w 1800 r. fundował tu kościół kat. paraf., który w 1803 r. zbudował z muru p. t. św. Trójcy. Poświęcił go w 1803 r. ks. Żylichowski. Jeszcze w 1802 r. wydał dokument na założenie fundamentów kościoła ks. archidyakon Stecki, niemniej w tymże roku została wydzieloną tutejsza parafia przez dekret dismenbrationis, t. j. przez oderwanie od każdej z przyległych parafii po kilka wsi. I tak od par. biłołowskiej oderwano mko Rużyn z przedmieściami Bałamotówką i Bystrzykiem, wsi: Pustochę Rużyńską i Zarudyńce; od par. pohrebyskiej wsi: Sachny, Horodek, Ułasenki, Buchny, Morozówkę, Rohacze, Bereziankę i Rzewuchę; nareszcie od par. borszczajowieckiej wsi: Bereżnę Wielką, Śnieżnę Małą i Wielką, Mołczanówkę Rużyńską i Płoską. Pierwszym proboszczem był kanonik kapituły łuckiej ks. Jan Polheim, ekspijar (Protokół czynności archidyak. kijow. z r. 1802—1803). W 1819 r. plebanem tutejszym był ks. Mierzwiński. Gdy zaś w 1816 r. przy kościele w mku Rużynie nową utworzono parafię, od par. toporowskiej odpadły następujące miejscowości: mko Rużyn z przedmościami, Pustocha Rużyńska i Zarudyńce. Obecnie parafia kat., dek. skwirskiego, ma 1902 dusz. Po śmierci Dominiki z Porajów Zawadyńskich, wdowy po Bonaw. Konopackim, T. przeszły na własność krewnej jej Krystyny Stachorskiej, od której następnie kupiła te dobra Anna z Daszkowych hr. Rzewuska, żona hr. Adama, dziedzica Pohrebyszcz. Podczas władania tej ostatniej założoną tu została w 1858 r. fabryka cukru, która następnie została z gruntu przebudowaną i rozszerzoną, tak, że dziś zalicza się pomiędzy najlepiej urządzone cukrownie w gub. kijowskiej. Następnie hr. Rzewuski sprzedał T. bankierowi berdyczowskiemu Horowitzowi. Uroczyska dawne na gruntach T. są następne: urocz. Sieliszcze, na którem prawdopodobnie stały starodawne T., które, jak wiadomo z dokumentów, po zniszczeniu tatarskiem przez mieszkańców były opuszczone jeszcze w 1651 r. i dopiero dobrze później zasiedlając się na nowo, na miejsce dzisiejsze przeniesione zostały. Dalej jest urocz. nazwane Paliihą, na którem znany z dziejów kozackich Palej, według podania, miał zalegać obozem. O pół wiorsty poniżej T., nad rz. Horochowatką znajduje się uroczysko, które miało być pierwiastkową posadą dawnego Irhaczowa, dziś wsi Rohaczów, po zniszczeniu tatarskiem na innem osiedlo-

nej miejscu. Gmina T. składa się z 11 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 17 nomenklatur (1 cukrownia, 2 karczmy), mających 2046 dm., 11,397 mk., 22,086 dzies. (8628 włościańskiej, 13,061 dworskiej, 397 cerkiewnej). *Edward Rulikowski.*

Toporyska Rudnia, pow. żytomierski, ob. *Rudnia* 72.).

Toporyszcze, wś nad rzką Trościanicą, która tworzy tu staw, pow. żytomierski, w 1 okr. pol., gm. i st. poczt. Fasowa (o 3 w.), o 35 w. od Żytomierza, a 17 w. na płn.-zach. od mka Czerniachowa, przy szosie z Żytomierza do Owrucza. Posiada cerkiew p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesioną w 1868 r. i uposażoną 50 dz. ziemi, i kościół par. kat. p. w. św. Tekli, z drzewa, w 1844 r. ze składek wzniesiony. Par. kat. (od 1799 r.), dek. owruckiego, 3724 dusz. Kaplice: w Horoszkach, Hołowinie, Sałach, Czerniachowie i Turczynce. Do par. praw. należą wsi: Krasnogórka (o 6 w.), Tasowa (o 3 w.), Worowska Rudnia (o 6 w.), Korytnica (o 4 w.), Leznika (o 3 w.) i Kamienny Bród (o 8 w.), z cerkwią filialną, p. w. Podwyższenia Krzyża św., wzniesioną w 1787 r. (78 dm., 613 mk.). W całej parafii (bez Kamiennego Brodu) jest 234 dm., 1836 mk. prawosł., 1119 kat., 760 baptystów, 545 ewang. augsb. i 96 żydów. Składową część gruntów stanowi gnejs i granit czerwony. Podług rew. zamku żytomierskiego z 1545 r. wś T. należała do Olizara Wołczkowicza (Jabłonowski, Rewizye, 131). W 1570 r. miała na T. zapis wdowa po Iwanie Olizarze Ewa z Rejów. Następnie własność Jelców, od których nabył Jerzy Niemirycz, socynianin, który zniósł tu kościół kat. (zamienił na zbór ?). W 1648 r. w dziale Stefana Niemirycza (ob. t. IV, t. 417; t. VII, 180; t. IX, 197). *J. Krz.*

Toporzysko, wś, pow. myślenicki, ciągnie się długą ulicą rozrzuconych chat nad potokiem (lew. dopł. Skawy), przy drodze z Jordanowa (5·3 klm.) do Podwilka na granicy węgierskiej. Druga droga przez tę górską wioskę prowadzi do Sydziny. Par. w Jordanowie. Wraz z obszarem dworskim ma wieś 186 dm. i 1082 mk.; 1075 rz.-kat. a 7 izrael. Obszar więk. ma karczmę, tartak, cegielnię i fol.; składa się z 293 mr. roli, 34 łąk, 3 ogr., 14 past., 495 lasu, 7 stawu, 1 mr. 1446 s. parcel budowl.; pos. mn. ma 1623 roli, 67 łąk, 331 past. i 125 mr. lasu. Gleba górska, owsiana, klimat ostry, lasy świerkowe. W r. 1581 należała do par. w Łętowni; miała 35 półłanków km., 3 zagr. z rolą, 1 zagr. bez roli, 8 komor. z bydł., 5 komor. bez bydła, rzemieślnika, ćwierć łanu pustego, 1 łan sołtysi (Pawiński, Małop., 46). W ostatnich czasach posiadała ją rodzina Wilkoszewskich. *Mac.*

Toporzysko 1.) 1667 *Toporzyska*, niem. *Amthal* (od 1875 tak zwane), tuż nad Wisłą, pow. toruński, st. p. i par. kat. Czarnowo, 539 ha (416 roli or., 63 łąk, 42 lasu); 1885 r. 32 dm., 39 dym., 234 mk., 11 kat., 223 ew. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 donosi, że T. liczyły 12 posiadeł włośc., które się zwały: Steydowska, Łazarzowska, Goniowska, Korbaniowska, Maczkowska, Kruzowska, Dratwowska, Szczesnowska, Szczepanczykowska, „et duorum Witów. Omnes conversi sunt in praedium et a multa annorum serie nihil extraditur" (str. 148). Lecz r. 1783 działy te znów od folw. tejże nazwy odłączone zostały (ob. Wernicke: Beschr. v. Thorn, str. 292). 2.) **T.,** pierwotnie *Toporek*, niem. *Altau* (od 1875 r.), dok. *Toporig*, *Topperich*, folw. tuż nad Wisłą, pow. toruński, st. p. i par. kat. Czarnowo, 119 ha (57 roli or., 3 łąk, 20 lasu). R. 1642 należało do mta Torunia, które je wydzierżawiało (ob. Wernicke: Beschr. v. Thorn, str. 292). Krzyżackie księgi szkodowe z r. 1414 piszą, że Kirstan z T., które zostało spalone, utracił całe mienie, tak iż szkoda wynosiła 300 grz. (ob. Gesch. des Kr. Kulm v. Schultz, II, 157). T. należało wtedy do komturstwa bierzgłowskiego (ob. Kętrzyński: „O ludn. pols.", str. 73). *Kś. Fr.*

Toporzyskowa, ob. *Klinina.*

Toporzyszczewo, wś i folw., pow. nieszawski, gm. i par. Bądkowo, odl. 12 w. od Nieszawy; ma 196 mk. W 1827 r. 12 dm., 149 mk. W r. 1875 fol. T. rozl. mr. 1123: gr. or. i ogr. mr. 832, łąk mr. 29, lasu mr. 152, wody mr. 2, w odpadkach mr. 88, nieuż. mr. 21; bud. mur. 5, drewn. 2; las nieurządzony. Wś T. os. 47, mr. 85. Według reg. pob. pow. brzeskiego z r. 1557 było tu 8 łan., 9 czynszown., 3 zagr. (Pawiń., Wielkp., II, 7).

Topprienen, wś, os. fabr. (huta szklana), pow. iławkowski, st. p. Pr. Eylau.

Topschau (niem.), ob. *Dobszyna.*

Topskie, przys. Mołodyczy, pow. jarosławski.

Topyle, w dok. *Topole*, wś nad Styrem, pow. dubieński, na pograniczu pow. łuckiego, na płd.-zach. od mka Ostrożca. Podług rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. wieś należała do Wasila Siemaszka, który z T., Rykan i z Młyniszcza zobowiązany był do utrzymywania horodni zamkowej (Jabłonowski, Rewizye, 35). W 1579 r. Iwan Borssobohathi Krasinsky z imion swych Rykan, Topolia i Chrussowna płaci pobór z 15 dym., 9 ogr. po 4 gr., 11 ogr. po 2 gr. a w 1583 r. tenże z Halicza, Boroszowa, Kryholowa, Zaborola, Rykan, Topolia i Hruszowna płaci w ogóle 76 fl. 10 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 33, 102).

Topylsk, uroczysko, pow. ihumeński, w obrębie gm. Pohorcłe. *A. Jel.*

Topyłka, rzka, w pow. prużańskim, dopływ rz. Leśny.

Tor, ob. *Sławiańsk.*

Toracz, rzeka w Węgrzech, prawy dopł. Cissy, lew. dopływu Dunaju.

Toraki al. *Toraczeny*, wś, pow. wyżnicki, w górzystem położeniu, śród odnóg działu Rakowa, w Karpatach bukowińskich; sąd powiatowy w Storońcu-Putyłowie, o 3 klm. od Storońca. Była to dawniej część Storońca; ma 159 dm., 780 mk. Rusinów (w tem 17 kat. i 78 żyd.). Par. gr.-nieun. w Kisielicy, rz.-kat. w Wyżnicy.

Torbinka, wś, pow. sieński, gm. Ulanowicze, ma 9 dm., 62 mk.

Torbino, st. dr. żel. mikołajewskiej (petersbursko-moskiewskiej), w gub. nowogrodzkiej, pomiędzy st. Wierebia (o 18 w.) a Borowienka (o 11 w.), odl. o 202 w. od Petersburga a 407 w. od Moskwy.

Torbiszki, folw., pow. trocki, w 1 okr. pol., 19 w. od Trok, 1 dm., 9 mk. kat.

Torbuczowska, struga, w pow. wołkowyskim, w par. Mścibów.

Torchów 1) część Gajów Niżnych, w pow. drohobyckim. 2.) **T.,** ob. *Torhów.*

Torcz 1.) al. *Torczesk*, uroczysko na gruntach wsi Bezradycze, w pow. kijowskim. Na dość wyniosłej i stromej górze, zajmuje do 3 dzies., opasane wałem 2 sąż. wysokim, mieści w obrębie ślady głębokiej studni. Jestto prawdopodobnie znany z kronik gród naczelny plemienia Torków, zburzony przez Połowców w 1093 r. Karamzyn a za nim Sołowiew ślady tego grodu dopatrują w dzisiejszej Torczycy (w pow. taraszczańskim), Pogodin zaś i inni w Torczynie (pow. radomyski). Por. artykuł Rewiakina w Kijew. guber. wiedom. z 1863 r., Nr. 33 i 34. 2.) **T.,** ob. *Torczyca*

Torcza, rzka, w pow. taraszczańskim, lewy dopł. Tykicza. Bierze początek pod wsią Cichy Chutor (Tichyj Futor), płynie na Zaszków, pod którym przybiera strumień płynący od Lemieszczychy, i na Sorokotichę, pod którą uchodzi do T. potok Soroka, płynący od wsi Litwinówki.

Torczanka al. *Turczanka*, ruczaj, w pow. radomyskim, lewy dopł. Uszy, przepływa pod wsią Zapole.

Torczenka, wś, pow. klimowicki, gm. Timonówka, 23 dm., 118 mk.

Torczesk, ob. *Torcz.*

Torczyca, rzka, w pow. taraszczańskim, prawy dopł. Rosi, bierze początek powyżej wsi Strzyżawki i Suchego Jaru, pod wsią Tichy (Cichy) Chutor, przepływa pod Torczycą, Wasilichą, Matwiichą, Lichaczychą i około Wołodarki ma ujście.

Torczyca, wś nad rzką Torczycą (dopł. Rosi), pow. taraszczański, w 2 okr. pol., gm. Strzyżawka, o 46 w. od Taraszczy, ma 1230 mk. W 1885 r. było 1670 mk.; w 1868 r. 1061 mk. i 2530 dzies. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną w 1738 r. i uposażoną 45 dzies. ziemi. Podług wizyt. dziek. tetyjowskiego z 1741 r. do parafii należało 70 chat w Torczycy, 10 we wsi Wasilicha i 6 w Skibińcach nad Tarhanem. Nazwa miejsca tego jak i rzki Torczycy przypomina dawnych Torków, którzy w XI w. usadowili się pod bokiem Rusi kijowskiej. Plemię to zrazu było koczowniczem, ale przez częste stosunki sąsiedzkie z Rusią zaczęło z czasem przywykać do życia mniej więcej osiadłego. Nazwisko Torków dochowały i inne miejscowości, jak dawny Torczesk pod Kijowem, Torczyn (w pow. radomyskim), Torków (w powiecie winnickim). Znikli oni następnie pod zalewem Mongołów. Dopiero za władania Litwy rozległe tutejsze pustki powoli osiedlać się zaczęły. Wtedy to prawdopodobnie na uroczysku nad rz. Torczycą położonem, a od dawna opuszczonem przez Torków, znowu z temże nazwiskiem dźwignąć się musiała osada. Przy końcu XVI w. tak T. jak i innemi wioskami do niej należącemi (jak Ziołów, Neczajna, Soroczyn, Torcz) pospołu władają Turbowscy i Bratkowscy. Byli to najczystszej krwi Małorosyanie; pierwsi pochodzili z Kijowszczyzny, jak tego dowodzą od nich nazwane w tych stronach wioski: Turbów, Turbówka; drudzy zaś wyprowadzali się z Przemyskiego. Podczas najazdów tatarskich włości Turbowskich i Bratkowskich zostały spustoszone, oprócz jednej Neczajny, która ocalała. W okresie tym zaczynał się już prąd kniaziów z Wołynia na ziemie bracławskie. Właściciele T., zniszczeni najazdem tatarskim, wyprzedali się z swego dziedzictwa ks. Januszowi Zbaraskiemu, wwodzie bracławskiemu. Był to znany wojownik i kolonizator, który, jak się wyraża Twardowski „oddawał się chętnie i zabawom gospodarnej Cerery". Sprawą osadnictwa w tych pustych ziemiach żywo się zajął; jakoż w lat niewiele, na niezaludnionej przestrzeni, staraniem jego liczne wydźwignęły się osady i wioski. Wtedy to i T. między lasami nie tylko posadą ubezpieczona, ale i zamkiem, który w pobliskiej Wołodarce ks. Janusz dźwignął, na nowo rozkwitła. Ks. Janusz wpierw już będąc dziedzicem Wołodarki, potem przez zakupienie sąsiedniej T. utworzył jeden wielki obszar dóbr, który sięgał od źródeł Torczycy aż do Pohrebyszcz i Przyłuki. W 1608 r. ks. Janusz Zbaraski żyć przestał i T. wraz z rozległemi jego dobrami przeszła w spadku do synów jego, ks. Jerzego i Krzysztofa. Ci dwaj bracia z niemniejszą od ojca swego zapobiegliwością urządzali dalej puste a rozległe

dobra tutejsze i kolonizowali je. I tak staraniem ich na ziemiach T. powstały: Tarchan, Łochwin, Wasilicha, Lichaczycha i in. Dziedzice T. w wielkiej byli niezgodzie ze starostwem białocerkiewskiem, z którem graniczyli. Białocerkwianie z Torczyczanami tocząc spór oddawna o pewne terytoryum graniczne, napadali na takowe i odbierali. Napadani zaś Torczyczanie w obronie własnej stawali i dawali odpór, który często kończył się krwi rozlewem. Atoli ks. Zbarascy, jak zarówno i Stanisław Lubomirski, ówczesny ststa białocerkiewski, postanowili ten zatarg sąsiedzki raz na zawsze polubownym zakończyć układem. Za wspólną umową stron zjechał uproszony przyjaciel Jakub Sobieski, ststa natenczas krasnostawski (ojciec króla Jana III), „życząc tylko między Ichmościami, jako ludźmi wielkimi, dawnej przyjaźni utrzymania, i między poddanymi Ichmościów, za których rozterkami i panów animusze zwykły się jątrzyć“. Obaj ks. Zbarascy byli bezżenni i po śmierci ostatniego z nich ks. Jerzego (r. 1631) z ręką Anny Zahorowskiej, ks. Konstantemu Wiszniowieckiemu poślubionej, dobra Zbaraskich dostały się w dom ks. Wiszniowieckich. Ks. Konstanty Wiszniowiecki dbał o dobro poddanych i strzegł, aby urzędnicy ich nie krzywdzili. T. w 1643 r. była w dzierżawie Antonowicza, który poddanych tutejszych nie pomału gnębił. Jakoż pod tym rokiem czytamy pozew sądowy ks. Konst. Wiszniowieckiego na tegoż Antonowicza, za zniszczenie dóbr torczyckich i ucisk poddanych; w skutek czego aż 200 poddanych odbiegło swoich sadyb (Opis akt. kn. kiew. centr. arch., Nr. 16, str. 11). Za wojen Bohdana Chmielnickiego w 1648 r. T. wpadła w moc Kozaków i przyłączona do pułku białocerkiewskiego, stała się miastem sotniczem. W 1649 r. sotnikiem tutejszym był Michaj Bukaczenko (Bodianskij, str. 123). Następcą Bukaczenka był Iwan Chylczenko, który wraz z hetm. Janem Wyhowskim w skutek traktatu hadziackiego wrócił pod zwierzchność Rzpltej i podpisał wraz z posłami ks. ruskiego akt juramentu, wykonanego na sejmie w Warszawie r. 1659 (Vol. Leg., VI, 307). Po ukończeniu wojen kozackich ks. Wiszniowieccy posiedli znowu T. ale pustą, bez ludzi, bo tak zw. „zhon“ wyludnił te strony zupełnie. W 1700 r. bracia Konstanty i Dymitr ks. Wiszniowieccy podzielili się olbrzymiemi dobrami i wtedy T., pomiędzy wielu innemi, przypadła na schedę ks. Konstantego. Ale dopiero od 1711 r. pustynia tutejsza na nowo zaludniać się zaczęła. Powstawały też na niej wsie coraz nowe, futory i słobody. Klucz T. następnie od ks. Konstantego Wiszniowieckiego przeszedł do syna jego ks. Michała Serwacego. Ten, ożeniony z ks. Dolską, miał tylko córki: Annę, za Józefem ks. Ogińskim, i Elżbietę, za Michałem Zamoyskim, wwodą smoleńskim. Na mocy działu rodzinnego T. dostała się ks. Ogińskim, a od tych przeszła na własność, także na mocy działu w 1750 r., do ich córki Kazimiery za Michałem Brzostowskim. Klucz torczycki składał się wtedy ze wsi: Torczycy, Łochwina, Bohaterki, Krzywca al. Pokrzywca, Gniłorudy, Ożochówki, Wasylichy, Lichaczychy, uroczyska pustego Lubcza, Tarchana; z awulsów, jako to: wsi Szczerbaków, Chwesiorów, Chwastówka, Jezierney, Sorokotiachy, Janiszówki, Wojnarówki, Śnieżek, Skibinej Grobli al. Bawy Zaszkowskiej, Horodyszcza (część Stawiszcz), Ostrej Mogiły i Huty. Między posiadłościami Torczycy i Białejcerkwi nie było ścisłego określenia granic. Za wojen kozackich Białacerkiew oderwała od T. znaczną przestrzeń gruntów, na których liczne poosiedlały się futory i wioski, a które T., jako swoje awulsa, usilnie ubiegała się odzyskać. To też gdy w 1765 r. podczas lustracyi ststwa białocerkiewskiego lustratorowie chcieli lustrować te awulsa torczyckie, jakoby należące do składu ststwa, to pełnomocnik Brzostowskich oświadczył, że te wszystkie wioski są ziemskie, lustracyi niepodległe i należą do Torczycy, osadzone około 1750 r. i na Brzostowskich spadłe mocą działu z 1750 r. Na to umocowany od ststwa odrzekł: „iż pomiędzy ststwem białocerkiewskiem a Wołodarką, Antonowem i T. jest granica uczyniona r. 1626, z której widać, że te wszystkie wioski (które T. za swoje poczytuje awulsa) nie do niej, lecz do Białejcerkwi należą; pomimo to jednak dzierżawca torczycki p. Walicki nie szanuje tej granicy, stepy kosi i dąbrowy wycina koło Jezierney i nad Bawą Zaszkowską i Tykiczem uhorskim“ (ob. Lustr. ststwa białocerk. z 1765 r.). Protestacye te nic jednak nie pomogły, jak z jednej, tak z drugiej strony gwałt sąsiedzki nie ustał. Dopiero gdy w r. 1775 Białacerkiew została nadaną na własność hetmanowi Ksaw. Branickiemu, wtedy uchwała sejmowa, nakazująca komisarzom rozgraniczyć ststwo białocerkiewskie od T., nareszcie koniec odwiecznemu zatargowi położyła. Awulsa torczyckie zostały przy Białejcerkwi (Vol. Leg., VIII, 347). Brzostowscy w skutek tego postradawszy wszystkie swoje awulsa, sprzedali T. i Wasilichę Maszkiewiczowi, od którego drogą spadku przeszły te dobra do Walewskich, Giżyckich, obecnie Ponińskich. Na gruntach wsi Lichaczychy wznosi się kopiec, nazwany mogiłą „Cesarewą“. W 1845 r. rozkopano go i odkryto w nim duży stos z grubych szczap ułożony, których część nie była dopaloną. U spo-

du mogiły znaleziono warstwę popiołów drzewnych. Stos miał długości przeszło 4 a szerokości do $2^1/_2$ arszyn. Podanie ludu głosi, że na tej mogile jakiś władca potężny odbierał hołdy i przysięgę posłuszeństwa od ludów i królów „trzydziewięciu ziem“. *E. Rulikowski.*

Torczyce, białor. *Torczycy*, wś i folw. nad Szczarą, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Stołowicze, przy gośc. ze Snowia do Stołowicz (o 4 w.), o 42 w. od Nowogródka, o 2 mile od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej i poleskiej Baranowicze. Wś ma 13 osad; folw., własność Rudzińskich, około 16 włók. Miejscowość bezleśna, lekko falista, grunta urodzajne, łąki obfite. *A. Jel.*

Torczycki Stepek, ob. *Stepek* 4.).

Torczyckie wzgórza, w gub. kijowskiej, zaczynają się przy wsi Bohatyrce (w pow. taraszczańskim), dochodzą na płd. do wsi Litwinówki, zkąd skręcają ku zachodowi i łączą się ze wzgórzem Mołocznem.

Torczyn 1.) mylnie *Torczyńce*, wś rząd. nad Śniwodą, dopł. Bohu, pow. lityński, gm. Kaczanówka, par. kat. Kumanowce, o 45 w. od Lityna, ma 90 os., 492 mk., 1760 dzies. ziemi. Cerkiew p. w. św. Paraski, wzniesiona w 1854 r. i uposażona 94 dzies. ziemi, ma 985 parafian. Należała początkowo do ststwa chmielnickiego. W 1615 r. posesorem jej był Mikołaj Kamieniecki. Jako położona na samym szlaku tatarskim i niedawno przez Tatary spustoszona „roboty tylko w lecie pomaga, podatków żadnych przez ubóstwo nie daje. Tamże młyn o jednym kamieniu i folwarczek niewielki, który swem obrabia bydłem. Summa prowentów tej wsi facit fl. 30. Przychodzi kwarty od tego fl. 6“. W 1629 r. wś T. i Łozowa, w posiadaniu tegoż, czyniły 68 fl. 10 gr. (Jabłonowski, Lustracye, 53, 188). Następnie wchodziła w skład ststwa czudynowskiego, które trzymał prawem emfiteutycznem senator Ilnicki. Dochód roczny z całego ststwa wynosił 5083 rs. 2.) **T.,** mko nad rz. Stawgą, dopł. Styru, pow. łucki, w pobliżu granicy pow. włodzimierskiego, okr. pol. i gm. Torczyn, o 27 w. od Rożyszcza, 26 w. od Łokacz a 23 w. na zach. od Łucka, przy dawnym trakcie warszawskim, ma 299 dm., 2675 mk. (1941 żyd.), cerkiew, kościół kat., 4 domy modlitwy żydowskie, browar, gorzelnię, 21 garbarni, cegielnię 66 sklepów, 4 jarmarki, chmielnik na 5 morgach. Okrąg policyjny torczyński obejmuje gminy: Łuck, Torczyn, Połonka, Czarnków, Szuryn. Kościół par. kat., p. w. św. Trójcy, z drzewa w 1778 r. przez biskupa Feliksa Turskiego wzniesiony. Parafia kat., dek. łuckiego, 1373 dusz. Kaplice w Szepielu, Okorsku i w Sadowie. Gmina torczycka obejmuje 103 nomenklatur, mających 1365 dm. włośc. (obok 1642 dm., należących do innych stanów), 18,580 mk. włościan (9452 męż., 9128 kob.), 13,094 dzies. ziemi włość. Stara bardzo osada, wspominana w latopisach p. naz. Torczaka w 1093 r., w którym Połowcy zniszczyli ją i uwiedli mieszkańców, oraz p. naz. Torczewa w r. 1169 z powodu wyprawy ks. Daniela. W XVI w. T. jest własnością bisk. łuckich. Zygmunt I w przywileju z 1540 r. powiada: „gdy Jerzy Falczewski, biskup łucki obrz. rzymsk., we wsi T., należącej do biskupstwa, własnym nakładem zamek wystawił dla zabezpieczenia okolicznych mieszkańców i sprzętów kościelnych w czasie napadu nieprzyjaciół, pozwalamy mu wzmiankowaną włość przeistoczyć na miasto; obdarzamy prawem magdeburskiem, ustanawiamy targ tygodniowy i trzy jarmarki; dla rychlejszego zaś wzrostu osady miejskiej, uwalniamy mieszczan na lat 10 od podatku szos zwanego, jako też od ceł, myt, mostowego, grobelnego i targowego“. Biskup obowiązany był do utrzymywania jednej horodni zamku łuckiego, która, podług rewizyi z 1545 r., była zła i potrzebowała naprawy (Jabłonowski, Rewizye, 53). Włość torczyńska obejmowała 2·77 mil kw. przy zamku i ze 2 mile pod odleglejszemi odeń osadami, na której to przestrzeni rozsiadło się 14 wsi, mianowicie 8 wsi w środkowej włości torczyńskiej i 6 w odleglejszej. W 1570 r. kś. Wiktorzin Wierzbicki, biskup łucki, z mta T. wniósł poboru: z 16 dym. rynkowych po 8 gr., 78 dym. ulicz. po 4 gr., 137 dm. przedmiejs. po 2 gr., 8 domk. ubogich po 1 gr., 77 domk. za ostrogiem po 2 gr., 49 rzemieśln. po 8 gr., 16 towarz. ich po 1 gr., 20 przekupn. po 7 gr., 16 komorn. po 7 gr., 2 ludzi luźn. po 12 gr., $197^1/_2$ ogrod. miejsk. po 1 gr., $90^1/_2$ łanów miejsk. po 20 gr. Pobór w 1577 r. wynosił: z 14 dym. rynk. po 4 gr., 60 dym. ulicz. po 4 gr., 9 domk. ubog. w parkanie po 2 gr., 190 domk. przedmiejsk. po 2 gr., 20 przekupn. po 7 gr., 41 rzemieśln. po 4 gr., 14 towarz. tych rzemieśln. po $^1/_2$ gr., 150 ogrod. po 1 gr., 30 dym. miejsk. i przedmiej. na wł. po 20 gr., 10 komorn. po 4 gr., 2 skomorochów po 12 gr., 5 przekupn. po 7 gr. Czopowe w tymże roku wynosiło 40 fl. W r. 1583 r. biskup łucki płaci z T. poboru: z 12 dym. rynk. po 16 gr., 29 dym. uliczn. po 8 gr., 25 dym. parkannych po 4 gr., 199 dym. przedm. po 4 gr., z 30 łan. po 30 gr., z 100 ogr. po 2 gr., 1 popa 2 fl., z 3 krawców po 15 gr., 10 kuśn. po 15 gr., 1 rymarza 1 fl., z 3 kowalów po 15 gr., z 2 szabelników po 15 gr., od 1 ślusarza 15 gr., z 2 szapowałów po 15 gr., z 1 siodlarza 15 gr., z 5 szewców, meszenników po 30 gr., z 15 szewców ubogich po 15 gr., od 16 słodowników po 30 gr., z 5 rzeźników po 30 gr., od 5 garncarzów po 15

gr., z 12 piekarzów i przekupniów po 15 gr., z 15 prasołów po 30 gr. Wreszcie w 1589 r. z T. wniesiono 44 fl. 12 gr. szosu; z 30 łan. po 30 gr. 30 fl.; z ogrodów, z popa, od krawców, rzemieślników, słodowników, rzeźników, piekarzów, przekupniów soleników 78 fl. 5 gr.; czopowe per arend. 100 fl., w ogóle 252 fl. 17 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 13, 49, 63, 79, 150). Miejsce to stało się ulubionem mieszkaniem biskupów łuckich, gdzie też zakończyli życie: Aleksander Wyhowski (1714) i Stefan Rupniewski (1731 r.). Następnie T. przeszedł na własność prywatną i należał poprzednio do rodziny Karszów a potem hr. Tarnowskich. 3.) **T.**, wś nad bezim. dopł. Bystryjówki, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Potyjówka, o 20 w. od Radomyśla, ma 822 mk. W 1784 r. było tu 400 dusz a w 1863 r. 707 mk. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1751 r. staraniem dziedzica Michała Rybińskiego. Do par. praw. należą wsi: Pilipowicze i Korczewka. Podług mniemania prof. Pogodina T. jest to starożytny Torczesk al. Torczewsk, naczelny gród plemienia Torków, siedzibę których Karamzyn upatruje w dzisiejszej Torczycy (pow. taraszczański), również bezzasadnie, gród ten bowiem wedle wszelkiego prawdopodobieństwa znajdował się w uroczysku Torczesk, na gruntach wsi Bezradycze (w pow. kijowskim). W XVI w. T. należał do dóbr katedry metropolitalnej, jak widać z protestu metropolity Rutskiego z 1616 r. z powodu zajęcia T. i Steczanki przez Strybołów; w 1636 r. był we władaniu Piotra Strybola. W drugiej połowie XVIII w. należał do Rybińskich: Michała, następnie syna jego Tadeusza Łukasza, podkomorzego kijowskfego, a od 1790 do 1812 r. do syna tegoż Michała, poczem rozpadł się na kilka części. W 1863 r. posiadali tu: Bonifacy Dzwonkowski 901 dzies. i 91 dusz rewiz., Wiktor Dzwonkowski 448 dz. i 47 dusz, Henryk Hański 628 dzies. i 65 dusz i Włodzimierz Stankiewicz, w sukcesyi po Gruszczyńskich, 380 dz. i 44 dusz. Obecnie posiadają tu części: Zwoliński (642 dzies. ziemi użytk., 144 lasów i 9 nieuż.), Hański Karol (210 dzies. ziemi i 95 lasów) i drobni właściciele (24 dzies.). Nadto do cerkwi należy 52 dzies. Włościanie, w liczbie 276 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1150 dzies., ze spłatą po 1041 rs. 13 kop. rocznie. *Dr, M.—J. Krz.*

Torczyńce, ob. *Torczyn.*

Torczynowice, wś, pow. samborski, 13 klm. na płd.-zach. od Sambora (sąd pow., urz. poczt., st. kol. i tel.). Na płn.-wsch. leżą Mrozowice, na płd.-wsch. Straszewice, na płd.-zach. Baczyna, na płn.-zach. Starasol, na płn. Wola Rajnowa (3 ostatnie w pow. staromiejskim). Wzdłuż granicy południ. płynie Dniestr. W półn. stronie obszaru nastaje pot. Jasienica, dopł. Strwiąża. Chaty wsi zabudowane szeregiem, wzdłuż gościńca samborsko-staromiejskiego. Na płn.-zach. od zabudowań wznies. sięga do 388 i 406 mt. Gościniec wzn. 334 mt. Własn. mn. ma roli or. 1506, łąk i ogr. 144, past. 333 mr. W r. 1889 było 229 dm., 989 mk. w gminie (941 gr.-kat., 5 rz.-kat., 43 izr., wszyscy Rusini). Par. rz.-kat. w Starommieście, gr.-kat. w miejscu, dek. samborski. Do par. należy Baczyna. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. 1-klas. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor. klucza waniowskiego w ekonomii samborskiej. W metryce kor. znajdują się następujące wpisy dotyczące tej wsi: „A. 1522. Feria secunda in octava Epiph. Domini. Radomiae. Privilegium Sigismundi, quo mediante villa Torczynowice de jure polonico ruthenico in jus theutonicum Magdeburgense transfertur. In qua jurisdictio judicandi villanos secundum formam juris magdeburgensis scultetiae adjuncta est“ (Rkp. Ossol., Nr. 2837, str. 88, 89). „A. 1528. Feria sexta post festum S. Martini Ep. Samboriae. Conservat Magnificus Stanislaus Odrowąż religiosum Stephanum circa Poponatum ecclesiae ritui greci in villa Torczynowicze, cum una integra area, praecisis dationibus per Popones solvi solitis. Cujus per Sigismundum Augustum facta confirmatio Petricoviae in comitiis die 12 februarii A. 1563“ (l. c., str. 89). W lustracyi z r. 1686 (Rkp. Ossol., Nr. 1255, str. 103) czytamy: „Ta wś ma łan. 23, zosobna popowski łan jeden, sołtyskich dwa, karczmarskie ćwierci 3, mielnicze ćwierci 2. Mają osiadłych ćwierci pod sobą 64. Powinności wsi: Robić powinni według dawniejszych rewizyi z łanu po dni 6 od południa. Ale że pośledniejsza rewizya przyczyniła im pańszczyzny, kiedy po 3 dni im robić kazała, jako w Waniowicach, tedy przy dawniejszych zwyczajach onych zachowując, tak jako dawno rabiali, to jest z łanu po dni 6 robić odtąd będą od południa. Zażen robić raz do roku powinni od południa. Prząść z pańskiego przędziwa z ćwierci każdej po łokci 3. Konopie moczą i międlą po pół kopy z ćwierci bez pańszczyzny, a kiedy czeszą, to za pańszczyznę. Stróżę odprawować powinni we dnie za pańszczyznę, w nocy bez pańszczyzny, ale teraz dorocznego chowają stróża. Na szarwark chodzą pieszo, do jazwy stawu bez pańszczyzny, ale kiedy chróst wożą, albo kretinę, to za pańszczyznę. Orać powinni na wiosnę lasek 6 z ćwierci. a na ugór lasek 7, a w lasce ma być łokci 8. Drew świętecznych powinni dawać z chleba po wozie dobrym na rok, kto ma pociąg bez pańszczyzny za kwitem zamkowym do lasu mają

jechać po te drwa. Soli wozić mają z ćwierci każdej po 6 beczek, a kiedy nie wożą, to dają za każdą beczkę po gr. 18, a za to 4 dni pańszczyzny im potrącają. Brogi także stawiają i oprawiać powinni jako w Waniowicach. Czynszu płacą z każdej ćwierci ciągłej na rok 1 zł. 18 gr., z pustych zaś arendownych czynszowych ćwierci na rok po zł. 6 bez owsa. Pop czynszu z ról cerkiewnych daje na rok zł. 4. Mielnik płaci czynszu na rok zł. 11. Pop przyłączył dwie ćwierci roli do cerkiewnych, z których nic nie daje do gromady; tedy postanawiamy, aby podatki wszystkie tak do skarbu JKr. Mości jako Rzpltej równo z gromadą płacił, czego dwór woniewski doglądać będzie. Uskarżali się poddani Torczynowic, że im PP. Baczyńscy granicę przeorawszy grunta po części odejmują. Zaczem wkładamy to na dwór woniewski, aby tego przestrzegał, żeby nic od gruntów ekonomicznych nie odpadło. W czem się znosić powinien z zamkiem samborskim". W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Ossol., Nr. 1632, str. 150) czytamy: „Ta wś ma w osiadłości pod sobą łan. 23, co czyni ćwierci 92, videlicet gromadzkich roboczych 30, arendowych 62. Z osobna popowskich ćwierci 4, sołtyskich 8, karczmarskich 3, mielniczych 2. Chlebnika ad praesens znajduje się 112. Czynszu ad praesens z ćwierci robotnych 30 po 1 zł. 18 gr. = 48 zł. Za nierobienie pańszczyzny, ponieważ nietylko że odległa ta wieś od dworu woniewskiego, ale też że wielką szkodę woda Dniestrowa czyniła, i lubo komisya a. 1749 z pręta zł. 2 gr. 12 na rok postanowiła, lecz rachując z prętów 6 alias ćwierci jednej na rok półdzionków 156, każdy à gr. 3, wynosi z ćwierci jednej zł. 15 gr. 18, więc z 30 ćwierci za pańszczyznę nieodrabiającą płacić ma zł. 468. Soli z tychże ćwierci roboczych 30 powinni wozić z każdej po beczek 6, wynosi beczek 180, za które lubo należało podług komisyi dawnych na ćwierć dni 4 wytrącać, lecz że teraz pańszczyzny nie robią i małą solucyą za półdzionki dają, przeto gdy nie odwożą na skład solowy, płacić mają za każdą beczkę po gr. 18, co czyni zł. 108. Z arendownych ćwierci ad praesens 62, po zł. 8, czyni 496 zł. Z mielnickiego gruntu kto używa, daje czynszu na rok zł. 18. Z gruntu kaczmarskiego ćwierci 3 à 8 zł. 20 gr. czyni 26 zł. Summa czynszu wraz i za pańszczyznę zł. 1164. Powinności tej wsi: Ponieważ zamiast robocizny z każdej ćwierci robotnicy po półtora dnia, albo raczej z łanu po dni 6 zrana do wieczora na tydzień, lub półdzionków 12 odbywać nic będą, bo za nie płacą, jako in compendio czynszów superius patet, jednak inne robocizny rokowe, jako to: zażen, zakos z chleba raz do roku od południa odbyć powinni. Prząść z pańskiego przędziwa z każdej ćwierci po łokci 3; z ćwierci 92 przychodzi łokci 276. Konopie moczyć i międlić z ćwierci po pół kopy bez pańszczyzny, a kiedy czeszą, to za pańszczyznę. Stróżę nocną tylko bez pańszczyzny odbywać mają w kolej. A że ta wieś za pańszczyznę pieniądze daje, zawdzięczając przyjęcie małej solucyi za pół dnia, to jest gr. 3, dobrowolnie podjęła się dać dworowi woniowskiemu pługów 30 do orania, na wiosnę pługów 15, na jesień pługów 15, a każdy z nich wyorać ma na wiosnę lasek 6, a na ugór w jesieni lasek 7, w lasce zaś łokci 8. Drew świątecznych po wozie jednym dobrym powinni dawać z chleba na rok, kto ma pociąż, bez pańszczyzny, do dworu woniowskiego, na te drwa zaś jurysdykcya zamkowa asygnacyą dać powinna. Szarwarki odbywać oraz i brogi reparować ma ta gromada torczynowska tak, jako waniowska i mrozowska. Karczma w Torczynowicach na gruncie gromadzkim i kosztem ich postawiona, w której izba z piecem kaflowym prostym, z niej przykomórek, naprzeciwko piekarnia cała z drzewa starego, snopkami poszyta, którą trzyma starozakonny Lejba, daje ad praesens arendę zł. 700. Budynek skarbowy, który wystawiony dla oficera przez gromadę torczynowską. Ten budynek z drzewa jodłowego, w nim izba z alkierzami dwiewa, piec w izbie z kafli zielonych, okien 3 w ołów oprawnych, a jedno w drzewo, drzwi na zawiasach żelaznych 5. Na przeciwko piekarnia z komorą, w piekarni okien 2 w drzewo oprawnych, w komorze okienko małe, piec w piekarni kaflowy prosty, komin z gliny lepiony, nad dach wywiedziony. Ten budynek słomą poszyty. Skarżyła się gromada torczynowska, że od sąsiednich pobliskich wsiów wielkie krzywdy przez poodbieranie gruntów cierpią, jako to od wsi Straszowic ks. Szumlańskiego, bisk. r. gr. przemyskiego, pola na 100 kóp zboża zabrano, oraz na płn. od wsi Humieńca, dziedzicznej p. Borzęckiego, podstolica litewskiego, przez ćwierci 30 poprzek tak zboże posiane, jako też i łąki zabrano; od Baczyny także, wsi szlacheckiej, w grunta i łąki wdzierają się i pół ćwierci pola od gromady odebrali, oraz ks. biskup Szumlański niewiedzieć jakiem prawem trzyma obszar przed granicą torchanowską leżący. Rekomenduje się tedy p. plenipotentowi ekonomicznemu, aby chciał o to z Ichmościami jure agere". *Lu. Dz.*

Torebiec, las na obszarze Milna, w pow. brodzkim.

Torejda, zamek w Inflantach, ob. *Treiden.*

Torensberg, st. dr. żel. mitawskiej i rysko-tukumskiej, w gub. inflanckiej, o 2 w. od Rygi, 127 w. od Możejek i 57 w. od Tukumu.

Toressa, folw. nad rzką Rudzicą, lewym dopł. Dzwiei, pow. nowogródzki, w okolicy wsi Bartniki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Czernichów; miejscowość lekko falista, bezleśna, grunta urodzajne. *A. Jel.*

Torfbruch 1.) dobra, pow. elbląski, st. p. Neukirch, par. kat. Elbląg; 289 ha (38 roli or., 8 łąk); 1885 r. 2 dm., 2 dym., 8 mk. ew. 2.) **T.,** ob. *Steklno.* 3.) **T.,** os. pod Kurkocinem, pow. wąbrzeski. *Ks. Fr.*

Torfbruch, folw., pow. rastemborski, st. p. Barten.

Torfgenung, wś, pow, tylżycki, st. p. Szameitkehmen.

Torfhaus, os. leśn., pow. ragnecki, st. p. Neu Eggleningken.

Torfianica, wś i folw., pow. wyłkowyski, gm. i par. Bartniki, odl. od Wyłkowyszek 22 w., ma 4 dm., 40 mk.

Torfiarnia 1.) niem. *Torfhaus,* folw. do zamku wieleńskiego, pow. czarnkowski (Wieleń), o 3 klm. na płn.-zach. od Wielenia (Filehne), nad Bukówcem, dopł. Noteci, wprost Mniszka; 1 dm., 9 mk. 2.) **T.,** ob. *Torfowisko.*

Torfniak, os., pow. rypiński, gm. i par. Płonne, odl. o 16 w. od Rypina, 1 dm., 38 mk., 5 mr.

Torfowisko 1.) niem. *Torfbruch, Torfownia,* leśniczówka do nadleśnictwa Rychlik, w pow. czarnkowskim, o 7 klm. ku zach. od Trzcianki (Schoenlanke); 1 dm., 9 mk. 2.) **T.,** niem. *Torfstich,* os., tuż pod Środą, w pow. średzkim; 2 dm. i 47 mk.

Torfy, os., pow. jędrzejowski, gm. i par. Mstyczów. Wchodzi w skład dóbr Klimontów.

Torga, wś, pow. rozborski, par. ew. Nieder-Rengersdorf, kat. Mużaków; 153 ha, 56 dm., 221 mk. ew.

Torgau, folw. dóbr Krzanowice, w pow. kozielskim.

Torgel, wś kośc. nad rz. Parnawą, w okr. parnawskim (Inflanty). Pod T. w piaskowcu słynna pieczara, „Bramą piekła" nazwana.

Torgelow (niem.), wś w Pomeranii, pow. Uckermuende, nad spławną Wkrą, śród rozległych borów sosnowych i dębowych. Mieszkańcy trudnią się handlem drzewa, rolnictwem, żeglugą rzeczną i pracą przy fabrykach. Jest tu bowiem cegielnia, młyn i tartak parowy, 2 gisernie, wiatrak i piec wapienny, także urząd poczt. 3 kl. i nadleśn. W dokum. zachodzi już r. 1281 p. n. „Turglowe" (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 279).

Torgowica, ob. *Targowica.*

Torgowica, błoto al. rzka, w płd.-wsch. części pow. konotopskiego gub. czernihowskiej, prawy dopł. rzki Wielkie Romny. Nad nią leżał chutor Torgowicki al. Torgowica Pusta.

Torguny, ob. *Targuny.*

Torhanowice, wś, pow. samborski, 10 klm. na płd.-zach. od Sambora (sąd pow., urząd poczt., st. kol. i tel.). Na płn.-wsch. leżą Waniowice, na płd.-wsch. Bereźnica, na płd.-zach. Mrozowice, na płn.-zach. Humieniec. Wzdłuż granicy płd. płynie Dniestr, którego doliną biegnie gościniec samborsko - staromiejski. Wznies. obszaru na płn. do 357 mt. Własn. więk. (Anton. Sozańskiego) ma roli or. 246, łąk i ogr. 32, past. 76, lasu 159 mr.; wł. mn. roli or. 362, łąk i ogr. 32, past. 54, lasu 14 mr. W r. 1880 było 114 dm., 460 mk. w gm., 5 dm., 42 mk. na obsz. dwor. (463 gr.-kat., 5 rz.-kat., 31 izr., 2 in. wyzn.; 479 Rusinów, 21 Polaków, 2 Niem.). Par. rz.-kat. w Strzałkowicach, gr.-kat. w miejscu, dek. samborski. We wsi cerkiew i szkoła 1-klas. *Lu. Dz.*

Torhanówka, ob. *Torkanówka.*

Torhiwskie, część Isajów, w pow. turczańskim.

Torhoszczyce, wś, pow. piński, w 2 okr. pol., gm. Żabczyce, ma 68 mk. Własn. dawniej Połhowskich, teraz hr. Krasickiego. *Ks. M.*

Torków 1.) al. *Torchów,* wś, pow. złoczowski, 17 klm. na płd.-płd.-wsch. od Złoczowa, 14 klm. na płn.-płn.-zach. od sądu pow. w Zborowie, 7 klm. na płn.-wsch. od urz. p. w Pomorzanach. Na płn. leżą Machnowce, na wsch. Pomorzany, na płd. i płd.-zach. Bohutyn, na zach. Czyżów. Środkiem wsi płynie pot. Machnówka, dopł. Złotej Lipy. Wznies. dochodzi w środku obszaru 411 mt. Własn. więk. (hr. Romana Potockiego) ma roli or. 351, łąk i ogr. 16, past. 11, lasu 11 mr.; wł. mn. roli or. 474, łąk i ogr. 32, past. 21 mr. W r. 1880 było 57 dm., 378 mk. w gminie, 5 dm., 52 mk. na obsz dwors. (366 gr.-kat., 50 rz.-kat., 14 izr.; 368 Rusinów, 62 Polaków). Par. rz.-kat. w Pomorzanach, gr.-kat. w Machnowcach. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas., młyn i gorzelnia. Geologiczne stosunki wsi opisał Maryan Łomnicki (czyt. „Sprawozd. z badań geol. pomiędzy Gniłą Lipą a Strypą", Kosmos, Lwów, 1880, t. V, str. 172). 2.) **T.,** ob. *Torchów.* *Lu. Dz.*

Torhowica, ob. *Targowica.*

Torhowiszcze, ob. *Targowiszcze.*

Torisa, węg. *Tarcza,* wś, w hr. szaryskiem, nad rzką t. n., posiada kościół kat. paraf., młyn wodny i tartak, 682 mk. Powódź 1813 r. uniosła stojący tu pałac i dawny kościół parafialny.

Toriska, ob. *Toryska.*

Torkacze, białor. *Tarkaczy,* wś nad bezim. dopł. Ossówki, pow. nowogródzki, w 2 okr. horodyszczańskim, gm. Koszelewo, o 16 w. od Nowogródka, ma 11 os.; miejscowość falista, lasy przetrzebione, grunta urodzajne.

Torkan, mylnie (ob. IX, 747), za: *Tarhań.*

Torkanówka al. *Torhanówka*, rzka, w pow. olhopolskim, lewy dopł. Berszadki. Ma źródła pod Ilowem Polem (Słobódką Krzykliwiecką), mija wieś Pawłówkę, Torkanówkę, poniżej której ma ujście. *X. M. O.*

Torkanówka al. *Torhanówka*, wś nad rzką Torkanówką, dopł. Berszadki, pow. olhopolski, okr. pol. Czeczelnik, gm., par. kat. i poczta Obodówka, o 36 w. od Olhopola, ma 242 os., 2451 mk., 1748 dzies. ziemi włośc., 2438 dwors., 34 cerkiewnej. Posiada cerkiew pod wez. Niepokal. Poczęcia N. M. P., wzniesioną w 1880 r., z 2235 parafianami. Włościanie zajmują się wyrobem wozów i sań. Należała do Sobańskich, obecnie Potockich. *Dr. M.*

Torki, *Turki* al. *Wiuniszcze*, małe jezioro śród puszczy, w pow. mozyrskim, o 5 w. na płn. od Turowa, za Prypecią, w obrębie gm. Turów. Jestto właściwie odnoga Prypeci, do której wpada rzka Skołodzinka. *A. Jel.*

Torki 1.) wś, pow. przemyski, 14 klm. na płn.-wsch. od Przemyśla (sąd pow.), tuż na płn. od st. kol. i urz. poczt. i tel. w Medyce. Na płn.-wsch. leży Pozdziacz, na płd.-wsch. i płd. Medyka, na zach. i płn.-zach. Wyszatyce. Wzdłuż granicy zach. płynie San. Zabudowania leżą na praw. brz. Sanu, na płd. od nich część wsi „Chałupki Torskie“, a na płn.-zach. grupa domów „Skład Torski“. Wznies. obszaru na płn.-wsch. 198 mt. Własn. więk. (Mieczysława Pawlikowskiego) ma roli or. 76, łąk i ogr. 6, past. 2, lasu 11 mr.; wł. mn. roli or. 1256, łąk i ogr. 91, past. 311, lasu 76 mr. W r. 1880 było 194 dm., 1030 mk. w gm. (951 gr.-kat., 16 rz.-kat., 63 izr.; wszyscy Rusini). Par. rz.-kat. w Medyce, gr.-kat. w miejscu, dek. przemyski. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. 1-klas. Ryciny z widokiem cerkwi w „Zbiorze rycin Pawlikowskiego, Nr. 4963, 4964 i 4965; w Muz. Ossolińskich w tece „Widoki Galicyi“ Nr 1753. 2.) **T.** ze *Swatkowcami*, wś, pow. sokalski, 26 klm. na płd.-wsch. od Sokala (sądu pow.), 6 klm. na płn.-wsch. od urz. poczt. w Byszowie. Na wsch. leży Stojanów, na płd. Zboiska, na płd.-zach. Byszów, na płn.-zach., na płn. i płn.-wsch. przypiera wieś do pow. włodzimierskiego (gub. wołyńskiej). Na wsch. granicy wsi powstaje pot. Spasówka i płynie na zach. do Fusowa w pow. włodzimierskim. Zabudowania wiejskie leżą na płn.-zach., na lew. brz. Spasówki; na płd. od nich grupa domów „Swatkowce“. Płd.-zach. część obszaru lesista. Wznies. na płn. 237 mt., na płn.-zach. 220 mt., na płd. 252 mt. Własn. więk. ma roli or. 368, łąk i ogr. 48, past. 10, lasu 353 mr.; wł. mn. ma roli or. 1250, łąk i ogr. 89, past. 8 mr. W r. 1880 było 116 dm., 621 mk. w gm., 6 dm., 33 mk. na obsz. dwor. (540 gr.-kat., 44 rz.-kat., 27 izr., 43 innych wyznań; 608 Rusinów, 21 Polaków, 25 Niemców). Par. rz.-kat. w Stojanowie, gr.-kat. w miejscu, dek. sokalski. Do par. należą: Byszów i Zboiska. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas., kasa poż. gmin. z kapit. 4245 złr. i gorzelnia. *Lu. Dz.*

Torkło, bagniste uroczysko leśne, w pow. mozyrskim, w obrębie gm. Berezowo. *A. Jel.*

Torków, wś nad Szpikówką, dopł. Bohu, pow. bracławski, okr. pol. Tulczyn, gm. Szpików, par. kat. Kopijówka, przy dr. poczt. z Rachen Lasowych (o 18 w.) do Bracławia (o 20 w.), ma 124 osad, 546 mk., 471 dzies. ziemi włośc., 33 cerkiewnej; dworska w 15 częściach, największe należą do: Fredry (109 dzies.), Kłodnickiej i Czarneckiej (284), Kaczanowa (179), rządu (294). Posiada cerkiew p. wez. Narodzenia N. M. P., z 600 parafianami; st. pocztowa na trakcie z Bracławia do Mohylowa. *Dr. M.*

Tormersdorf, dobra i wś, pow. rozborski, par. ew. Rozbork, kat. Mużaków. W r. 1883 dobra miały 464 ha; wś 511 ha, 90 dm., 458 mk. (6 kat.).

Tornienen, wś, pow. reszelski, st. p. Bischdorf.

Torno, wś, w pow. wojereckim, ob. *Lipoj.*

Toroczany, dobra, pow. horodecki, wchodziły w skład sstwa Jezierzyszcze.

Torokanów al. *Tarakanów*, wś nad Ikwą, pow. dubieński, na wprost wsi Strahłowa, gm. i par. praw. Dubno, o 6 w. na płd.-zach. od Dubna. Posiada cerkiew filialną, p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesioną w 1860 r., i uposażoną 45 dzies. ziemi i 33 łąk (w tem 21 błotnistych). Do filii należy wś Zatorce, wraz z którą T. ma 66 dm., 515 mk. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do włości miasta dubieńskiego ks. Konst. Ostrogskiego i płaci z 12 dym., 7 ogrodn., 4 podsus. (Jabłonowski, Wołyń, 82).

Torokany, osada, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Imienin, o 39 w. od Kobrynia, w pobliżu mka Antopola, w równej i bezleśnej okolicy. Posiada monaster, do 1839 r. bazyliański, założony na początku XVIII w. przez Leona Kiszkę, przy którym wystawił okazały kościół, dziś cerkiew, p. w. Objawienia, w 1780 r. Giedeon Daszkiewicz, biskup piński i turowski.

Toroki, wś, 2 dwory i os. szlach., pow. wiłkomierski, gm. i par. Siesiki, o 19 w. od Wiłkomierza. Jeden z dworów należał do Iszorów a drugi do Koziełłów.

Torokiele 1.) folw. dóbr Milejgany, w pow. kowieńskim. 2.) **T.**, folw., pow. wiłkomierski, gm. i par. Siesiki, o 30 w. od Wiłkomierza, własność Koziełłów.

Toroldzie, wś, pow. wiłkomierski, par,

Świadoście; młyn. Wś uwłaszczona od dóbr Soły.

Toronkowicze, wś, pow. sieński, gm. Lukoml, własność Olimpii Dyszlewskiej, 726 dzies. ziemi używalnej, 462 dzies. nieużytków; pokłady torfu. *A. Ch.*

Toronówka, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 71 w. od Nowoaleksandrowska,

Toropa, rzeka, w gub. pskowskiej, prawy dopływ Dźwiny. Bierze początek na wyżynie wałdajskiej, w pow. chołmskim, z niewielkiego jeziora, w pobliżu pogostu Toropieckiego, przepływa liczne jeziora: jak Dołowce, Straduja, Horodek, Kudyńskie, Sołomino (pod mtem Toropcem) i in., i przebiegłszy około 160 w. w kierunku południowym, poniżej porohów wereżuńskich, pod siołem Serteja (w pow. wieliskim) ma ujście. Szeroka przy wejściu do pow. toropieckiego na 10, pod Toropcem 16 a przy ujściu 30 saż.; głęboka od 2 do 3 arszynów. Dno ma gliniaste, piaszczyste lub zwirowate, w dolnym biegu muliste; koryto zawalone pniami drzew. Brzegi w ogóle lesiste. Podczas przyboru woda podnosi się do 6 arszynów i zalewa dolinę rzeki na 200 sażeni. Spławna na przestrzeni 81 w. od Toropca. Dopływy jej nieznaczne.

Toropczany, dobra, pow. horodecki, wchodziły w skład sstwa Koziany.

Toropiec, mto powiat. gub. pskowskiej, pod 56°29′ płn. szerok. a 49°19′ wsch. dług., po obu brzegach rz. Toropy, przy ujściu do niej Uklejki, pomiędzy jez. Sołomino, Zalikowic i Uklejno, odl. o 358 w. na płd.-wschd od Pskowa. Otoczone licznemi słobodami, ma 1751 dm. (84 murow.), 5161 mk. (52 katol., 184 protest. i 29 żydów), monaster męzki Troicki, 17 cerkwi murowanych, 110 sklepów, szkołę powiat. i miejską, dom przytułku, szpital miejski, st. poczt. Do miasta należy 864 dzies. ziemi (469 ornej), 2 domy, 88 sklepów; dochody w 1873 r. wynosiły 7300 rs. T. niema obecnie znaczenia ani pod względem handlowym ani przemysłowym. Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem, drobnym handlem, pracą przymiejscowych garbarniach i rzemiosłami (w 1873 r. 260 rzemieślników). W połowie zeszłego wieku kwitnęło tu malarstwo obrazów religijnych. Większych fabryk niema w mieście, są tylko pomniejsze zakłady przemysłowe (12), zatrudniające w ogóle 112 robotników i produkujące na 147688 rs., w tej liczbie 5 garbarni, z produkcyą na 22706 rs. Handel, dawniej bardzo ożywiony, od 1770 r. począł stopniowo upadać. Targi odbywają się trzy razy tygodniowo, nieznaczne jarmarki dwa razy do roku. T. należy do najdawniejszych miast Rossyi, istniał bowiem jeszcze w czasach przedchrześcijańskich. Wspominany w latopisach od 1016 r., początkowo był miastem głównem oddzielnej dzielnicy, następnie należącej do ks. smoleńskiego, zajętej potem przez Litwę a od 1500 r. wraz z Dorohobużem i Putywlem przyłączonej do państwa moskiewskiego. W 1608 r. mto oblegane przez hetmana Sapiehę a w 1617 r. przez Kozaków, ucierpiało wiele wskutek pożarów w 1337, 1634, 1758, 1788 i 1792 r. Przyłączone w 1708 r. do gub. ingermanlandzkiej, należało później do gub. petersburskiej (w 1719 r.), następnie nowogrodzkiej (1727), od 1772 r. wchodzi w skład gub. pskowskiej a od 1777 r. mto powiatowe.

Toropiecki powiat zajmuje płd.-wsch. część gubernii i podług wymiarów Strjelbickiego ma 111·41 mil al. 5390 8 w. kw. Z powiatu cholmskiego wkracza tu szereg wyniosłości, zwanych Worobiewo góry a stanowiących dział wodny pomiędzy dopływami Dźwiny na wschód i Łowaci na zachód. Część powiatu leżąca po prawej stronie rz. Toropy ma powierzchnię równą, błotnistą, opadającą stopniowo ku Dźwinie. Gleba tu piaszczysta, porosła wielkiemi lasami sosnowemi i jodłowemi; słabe zaludnienie. W tej części powiatu znajdują się największe jeziora: Żyżyckie (60 w. kw.) i Dźwińskie (51·8 w. kw.). Część leżąca po lewej stronie Toropy jest falistą, wody mają więcej odpływów, błot niewiele, przeważa gleba gliniasta. Pod względem hydrograficznym wschodnia, większa część powiatu należy do dorzecza Dźwiny, zachodnia zaś zroszona jest prawemi dopływami Łowaci. Dźwina odgranicza powiat toropiecki od pow. ostaszkowskiego gub. twerskiej, bielskiego gub. smoleńskiej i wieliskiego gub. witebskiej. Przybiera ona w granicach powiatu od pr. brzegu: Wielkotę, Horodnię, Łososnę, Toropę, Dołżę i Dźwinkę. Przedstawicielką dorzecza Łowaci jest Kunia z Sierożą. Jezior znajduje się 159, w tej liczbie 95 mających mniej niż 1 w. kw. Błot wiele, zwłaszcza między Toropą a Dźwiną. Lasy, pomimo wielkiego wytrzebienia, zajmują do 60% ogólnej przestrzeni. W 1870 r. (bez miasta) było w powiecie 51176 mk., zajmujących się przeważnie rolnictwem, uprawą lnu i przemysłem leśnym. Hodowla bydła na dość niskim stopniu. W 1873 r. było tu 15500 sztuk koni, 25700 bydła rogatego, 14700 owiec i 6900 trzody chlewnej. Przemysł fabryczny ograniczał się w 1873 r. na 10 zakładach fabrycznych (8 gorzelni), produkujących za 45800 rs. rocznie. W t. r. było w powiecie 58 cerkwi (43 murow.).

Toropijowce, wś wchodząca w XVIII w. w skład dóbr steblowskich, w pow. kaniow-

skim (ob. t. XI, 320), dziś pod tą nazwą nieistnieje.

Toropów al. *Toropowo*, fol., pow. borysowski, w 2 okr. pol., gm. i par. katol. Łohojsk, o 64 w. od Borysowa, około 12½ włók; od początku bieżącego wieku własność Walickich. *A. Jel.*

Toropowa, ob. *Tropowa*.

Torosowo, przystanek dr. żel. kijowsko-odesskiej, w gub. chersońskiej, pomiędzy st. Iwanówka (o 9 w.) a Zacisze (również o 9 w.), odl. o 61 w. od st. Birzuła a 47 w. od st. Razdzielnaja.

Toroszyno, st. dr. żel. warszawsko-petersburskiej, w gub. pskowskiej, pomiędzy st. Nowosielie (o 24 w.) a Pskowem (o 22 w.), odl. o 237 w. od Petersburga, 261 w. od Dyneburga a 808 w. od Warszawy.

Torów al. *Torzów*, pow. samborski, ob. *Glinna* 2).

Torówka (por. *Ostapie*), mylnie, za: *Turówka*.

Torsiszki, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Kowarsk, o 21 w. od Wiłkomierza.

Torska, słoboda nad rzką Żerebcą, pow. kupiański gub. charkowskiej, o 90 w. od Kupiańska, ma 275 dm., 2203 mk., cerkiew.

Torskie, wś, pow. zaleszczycki, 16 klm. na płn.-zach. od Zaleszczyk (sąd pow.), 7 klm. na wsch. od urz. poczt. w Uścieczku. Na zach. leży Uścieczko, na płn. Uścieczko i Worwolińce, na wsch. Hińkowce, Chartanowce, Uhryńkowce i Dupliska, na płd.-wsch. Dźwiniacz, na płd.-zach. Iwanie. Środkiem obszaru płynie pot. Ługi, lew. dopł. Dniestru. W dolinie potoku leżą zabudowania; na płd. od nich grupa domów i fol. „Hłuszka“, na płn.-zach. domy i fol. „Prusy“, i fol. „Niepoczęcie“. Wzn. sięga 335 mt. na płn. Własn. więk. (Siemiginowskich) ma roli or. 1746, łąk i ogr. 19, past. 131, lasu 1118 mr.; wł. mn. roli or. 1744, łąk i ogr. 110, past. 59 mr. W r. 1880 było 302 dm., 1573 mk. w gm.; 50 dm., 249 mk. na obsz. dwor. (1455 gr.-kat., 307 rz.-kat., 60 izr.; 1519 Rusinów, 289 Polaków, 13 Niemców). Par. rz.-kat. w Czerwonogrodzie, gr.-kat. w miejscu, dek. zaleszczycki. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas., kasa pożycz. gmin. z kapit. 668 złr., gorzelnia i młyn. *Lu. Dz.*

Tortaki, mylnie (ob. *Brahiłów*), za: *Tartaki*.

Toruń, fol. (ob. *Rudka*, pow. krasnostawski), mylnie, za: *Boruń*.

Toruń, niem. *Thorn*, miasto powiatowe, od r. 1873 twierdza pierwszorzędna w Prusach zachodnich, w reg. kwidzyńskiej, za czasów polskich w wojew. chełmińskiem, leży na praw. brzegu Wisły, niedaleko granicy królestwa polskiego, pod 51° 1′ płn. szer. i 36° 23′ wsch. dłg., 8 mil od Grudziądza, 23½ od Gdańska, 30 od Warszawy, 33 od Królewca. Gleba, na której miasto stoi, jest piaszczysta, w płn.-zach. części bagnista. Po drugiej stronie Wisły widać msto Podgórz z kościołem i resztą klasztoru reformackiego, a tuż przy Wiśle ruiny zamku Dybowa, siedzibę starostwa. Miasto ma jeszcze od strony Wisły stary mur miejski, a w nim baszty obronne z bramami. Do niedawna całe było tak opasane. Teraz otoczono je wałami i wysuniętemi daleko fortami. Dzisiejsze koszary artyleryjskie przy ulicy Białej są przerobione z gmachu po jezuitach. Dwa kościoły ewang. na Starym Rynku i na Nowym, są nowsze i nic osobliwego nie zawierają. W kościele na Nowem Mieście są organy nowe o 24 głosach i 32 rejestrach, kosztujące 9000 mrk. Miejscem przechadzek są stoki forteczne i lasek od Rybaków aż do cegielni, do której się dojeżdża koleją konną. Na lewym brzegu Wisły stoi wielki dworzec kolei żel., po prawym, przy moście, mały dworzec. Most żelazny przez Wisłę (dla kolei i wozów) skończono 1873 r., ma 997 mt. długości, wsparty na 18 filarach (6 nad rzeką a 12 nad niziną i odnogą Wisły). Zdobią go końcowe wieże z posągami i rzeźbami. Przez miasto płynie strumyk Bacha, dawniej Mokrą zwany, ujęty w kryty kanał. Po lew. brzegu tej wody jest Nowe Miasto, po prawym Stare Miasto. Dawniej dzieliły oba miasta mury i fosy. T. ma ludne i pięknie zabudowane przedmieścia: Bydgoskie, Chełmińskie, Winnicę, a w bliskiem sąsiedztwie wielką wieś Mokre (6826 mk., 1885 r.). Sam T. zajmuje co do ludności trzecie miejsce, po Gdańsku i Elblągu, między miastami Prus zachodnich. W 1890 r. miał 27,018 mk. (5840 wojskowych). Według wyznań było 10,014 kat., 15,681 ew., 50 in. wyzn., 1371 żyd. i 2 nieznanego wyzn. Roku 1885 było tu 23,906 mk.; r. 1858; 11,438. Obszar miasta wynosi 1150 ha (281 roli or., 10 łąk, 104 lasu). Mieszkańcy trudnią się głównie handlem, przemysłem fabrycznym i rękodzielnym. Zboże skupują nie tylko z najbliższej okolicy, ale i z powiatu brodnickiego i ostródzkiego, z Kujaw i z przyległych części królestwa polskiego. Wysyłają je do Gdańska i Szczecina, do Berlina, szląskich, saskich i nadreńskich obwodów fabrycznych. R. 1875 wywieziono koleją: 853.984 centn., wodą 196,144 centn. Drzewo budulcowe, pożytkowe i opałowe spławiają Wisłą i jej dopływami (ob. „Flis“, Klonowicza, 340—347). Dowóz wełny wynosił w 1875 r. 34,074 centn., wywóz 39.028 centn. Wino sprowadzają z Francyi, Węgier i z nad Renu, a wysyłają je do Prus wschod. i zachodnich, do Pomeranii, na Szląsk i do księstwa poznań-

skiego. Spirytus skupują z gorzelni pow. toruńskiego i brodnickiego, a także z Kujaw, a wywożą go do Bydgoszczy, Elbląga, Gdańska i Królewca. Węgli sprowadzono z Anglii i Górnego Szląska w 1875 r. koleją 176,012 cntn., wodą 96,420. Przemysł fabryczny jest znaczny. R. 1875 były tu 2 fabryki machin, z których fabryka E. Drewitza, r. 1841 założona, zatrudnia 250 robotników, dalej 2 fabr. mydła, 1 tabaki, 1 makaronu, 3 wód mineralnych, 6 młynów parow., 2 tartaki, 3 browary, 3 fabr. octu, 6 dystylarni, 1 fabr. parowa czekolady, 1 cegielnia miejska, gazownia miejska i t. d. Drobny handel i przemysł popierają jarmarki ośmiodniowe, 3 razy do roku się odbywające i tygodniowe na konie i bydło. W tutejszym banku rzeszy (Reichsbankstelle) obrót wynosił w 1891 r. 146,817,000 mrk. Gimnazyum ewang. zostało założone r. 1568; od r. 1861 jest z nim połączone realne gimn. R. 1892 było w gimn. klasycznem 308 uczniów, w realnem 76, w szkole przygotowawczej 92. W T. mają swą siedzibę: główny urząd celny, urząd ziemiański, katastrowy, fortyfikacyjny, prowiantowy, sąd obwod., kasa powiat., spółka ziemska nabywająca i parcelująca majątki, dalej superintendent, prokurator i t. d. Urząd poczt. i tel. I kl., ze stacyą pomocniczą na dworcu. Poczta osobowa dojeżdżała dawniej do Chełmna, do Chełmży i do Lubicza, poczta jednokonna zaś do Pędzewa. W mieście zaprowadzona jest kolej konna, obok której kursują omnibusy i dorożki. Ma także T. doskonałą gazownię, która sprzedaje przeszło milion sześciennych metrów gazu rocznie i miastu przynosi znaczny dochód. Schodzi się tu 5 kolei żel. mianowicie: z Aleksandrowa, Wystrucia, Malborka, Bydgoszczy i Inowrocławia. Bitych traktów zaś w różne strony 7 wychodzi: do Pędzewa, Chełmna, Chełmży, Kowalewa, Lubicza, Inowrocławia i Bydgoszczy. Komunikacya wodna na Wiśle bardzo jest ożywiona. R. 1875 przybyło i odpłynęło ztąd z towarami 863 statków, nie licząc łodzi i tratew, które się tylko mimochodem zatrzymały.

Nazwa. W dokum. 1233, 1246, 1310, 1641 r. *Thorun*, 1241 *Thoron* (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 63), 1485 *Torun*, 1552, 1773 *Torunium*. Pochodzenie słowiańskie nazwy przyznaje Toeppen (ob. „Script. rer. pr.“, I, 50, przyp. 2). U Mazurów zwał się młody niedźwiedź, dawniej w czasie nowego roku obnaszany, „toron“. Jeszcze teraz mówią tak na młodego wilczka jako i na psa, które wypchane w braku niedźwiedzi obnoszą. „Toruń“ albo jak na chełmińskiej stronie lepiej mówią „Toroń“, znaczy tyle, co siedziba Torona (ob. „Pielgrzym“, 1888, Nr. 23). Nawet po niemiecku długo jeszcze pisano tylko Thorun. Dopiero r. 1477 rozporządziła rada miejska, aby miasta nie zwano już nadal Thorun, lecz Thorn, chociaż w herbie miejskim zatrzymano niekonsekwentnie dewizę: „Civitas Thorun“. *Herb.* Za herb otrzymało miasto od Krzyżaków N. Maryę Pannę, opiekunkę zakonu. Lecz w czasie wojny z zakonem (1454—66) zamieniła rada miejska pieczęć, przybierając za herb anioła, trzymającego tarczę, na której 3 wieże wznoszą się nad bramą do połowy zamkniętą (ob. Wernicke: „Beschreibung von Thorn“, str. 24—26, gdzie są odbitki trzech pieczęci miejskich).

Historya. Około r. 1230 przybyli w te strony, na wezwanie ks. mazowieckiego Konrada, kawalerowie zakonu niemieckiego, pod wodzą mistrza ziemskiego Hermana Balk. Ale na ziemi chełmińskiej, którą książę był im przyobiecał, już nie było żadnego kącika, którymby Konrad był rozporządzał. Więc postawił on dla nich naprzeciw dzisiejszej wsi Starego Torunia, w swojej wsi Nieszawie, po lewym brzegu Wisły, obronny zamek, który im razem z wsią i przyległemi folwarkami darował. Tak samo wystawił dokument, którym zakon ziemię chełmińską między Drwęcą, Osą i Wisłą na własność odebrał (r. 1230). Roku 1231 już się usadowili Krzyżacy na prawym brzegu Wisły tam, gdzie dziś stoi Stary Toruń, jak świadczy Dusburg: „Frater Hermannus Balke, magister Prussiae, in littore in descensu fluminis aedificavit a. d. 1231 castrum Thorun“ (ob. „Script. rer. pr.“, I, 49). Że tam już istniała jakaś stara osada, Toroń zwana, wówczas przez pogańskich Prusaków prawdopodobnie zburzona, dowodzi już ta okoliczność, że Krzyżacy dla swej nowej osady przyjęli starą polską nazwę. Pod osłoną zamku powstało tu wnet miasto, które jednak dla częstych wylewów Wisły już r. 1236 przeniesione zostało o półtory mili dalej w górę rzeki na dzisiejsze, wyżej położone miejsce. (Dusburg: „In successu vero temporis instituerunt circa castrum civitatem, quae post ea, manente castro, translata fuit propter continuam aquarum inundacionem in eum locum, ubi nunc sita sunt castrum et civitas Thorunensis“ (ob. tamże). Podobnież wyraża się kronika klasztoru franciszkanów toruńskich, w XIV w. spisana: „Anno 1236 civitas de Antiquo Thorn translata est in hunc locum“ (ob. „Scr. rer. pr.“, III, 58). Miejscowość nowa była nader dogodna, bo podnosząc się na znacznym pagórku, była niezbyt dostępna, gdyż z jednej strony broniły jej bagna, których położenie dawniejsze bliska wieś Mokre wskazuje, a z południa miała pod sobą Wisłę. Nadto przeprawa przez rzekę na tem właśnie miejscu mniej zabierała czasu, gdyż z przeciwległej strony ścieśniała jej łoże ob-

szerna kępa, później Bazarową zwana. Osadnicy Starego Torunia zapewnie się po większej części do nowego miasta przenieśli, a obok nich osiedli koloniści przeważnie z Saksonii, a później także z Westfalii, jak nazwiska rodowe wskazują. Niemniej z sąsiednich ziem polskich spieszyli osadnicy do T., gdzie ich swoboda wolnego miasta i zyskowny handel czekał. Tak więc mieszkańcy byli od początku mieszanej narodowości. Pod wodzą Hermana Balk rozpoczęli Krzyżacy niebawem działalność przeciw Prusakom, przebywającym w ziemi chełmińskiej, a zdobywszy grody: Rogowo, Pigrzę i Chełmno, stali się panami całej ziemi chełmińskiej. Chełmnu i Toruniowi nadał potem d. 28 grud. 1233 r. Herman Balk owo sławne prawo chełmińskie, którego podstawą jest najszerszy samorząd gminny, jakim żadne z ówczesnych miast w Niemczech się nie cieszyło. Na tymto przywileju wyrósł T. w krótkim czasie do wielkiej zamożności i prześcignął nawet Chełmno, które przecież miało być głównem miastem ziemi i bogaciej zostało uposażone. T. dostał przy założeniu 120 włók dla mieszczan a 44 dla kościoła paraf., przy którym zakon zastrzegł sobie ustanawianie proboszczów. Nadto ustąpił tenże miastu koryta Wisły na przestrzeni dwumilowej, począwszy od Łysej Kępy pod Nieszawą (późniejszej Bazarowej, dziś między miastem a głównym dworcem leżącej), razem z przewozem, który po owe czasy wielkie miał znaczenie (ob. „Preus. Urkb.“ Nr. 105). Z tejto przyczyny r. 1251 namiestnik wielkiego mistrza Eberhard von Seyne, dokument dwóch młodych miast, który się w Chełmnie był spalił, względem Torunia do tyla zmienił, iż miastu się dostał pas ziemi pół mili szeroki a milę długi, ciągnący się wzdłuż Wisły od Kaszczorka nad ujściem Drwęcy, należącego wtedy do biskupów kujawskich, natomiast przewóz tutejszy i pod Chełmnem przeszedł na własność zakonu, który go miał wypuszczać w dzierżawę (ob. „Preus. Urkb.“, Nr. 252). Wtenczas już T. od lat 15 stał na dzisiejszem miejscu. Wzniesiono spiesznie obwarowanie, które istniało już za czasu wojen z Świętopełkiem (1242 do 1253). Tradycya utrzymuje, że dom przy ulicy Żeglarskiej pod Nr. 109, tuż przed bramą, jest najdawniejszą budowlą miasta. Równocześnie zaczęła się budowa kościoła św. Jana. W r. 1239 osiedlają się przy kaplicy Panny Maryi, z której następnie wyrósł wspaniały kościół, pierwsi w obrębie Prus franciszkanie. Dla Krzyżaków był T. punktem zbornym dla dalszych wypraw. Tu budowali statki r. 1234, aby puścić się Wisłą do Kwidzyna; tu skupiały się ich posiłki podczas wojen z Świętopełkiem. Zapewne więc i Krzyżacy wraz z mieszkańcami Starego Torunia przenieśli się do nowej osady, o czem wzmiankuje kronika oliwska: „Sed postea in brevi ab eo loco castrum cum oppido ad locum, ubi nunc stat Thorn transtulerunt“ (ob. „Script. rer. prus.“, I, 677). Przestrzeń dosyć znaczna między miastem a zamkiem krzyżackim (na wschód od miasta) wnet się wypełnia, bo rycerze wystawili blisko zamku kościoł św. Jakuba, resztę zaś zajęła w krótkim czasie druga osada, t. z. Nowe Miasto (Neustadt), które r. 1264 dostało swój osobny przywilej. Z początku urządzenie jego podobne było do późniejszych miast królewskich i prywatnych w Polsce; burmistrza i radę mianował komtur toruński; w jego imieniu odbywały się sądy. Lecz choć już r. 1266 nowa osada dostała przywileje i swobody starszego Torunia, jednak została zawsze miastem drugorzędnem. Więksi kupcy się tu nie osiedlali. Charakterystycznem jest, że na 31 wielkich spichlerzy, które się dotąd w T. przechowały, tylko 6 przypada na Nowe Miasto. Najliczniejszy zastęp mieszczaństwa stanowili kramarze i rzemieślnicy. Oba miasta tak się odosobniały, że się wysokim murem i głęboką fosą oddzieliły. Dwie tylko były do nich bramy a i tych strzeżono po obu stronach. Podamy tu dzieje Starego Miasta jedynie, aż do chwili, gdy się oba w jedną całość zleją. R. 1259 uzyskują mieszczanie pozwolenie na budowę ratusza, za to ustępują grodowi młyn Treposzcz tuż pod miastem. R. 1263 zaś pozwolił w. mistrz dominikanom, osiedlonym podobno przez św. Jacka w Kaszczorku, przenieść się do Nowego Miasta, gdzie ich kościół ostatecznie w r. 1823 został rozebrany. R. 1243 odbył się w kościele franciszkańskim ważny synod pod przewodnictwem legata papieskiego Wilhelma z Modeny. Ustanowiono na nim w obrębie posiadłości krzyżackich cztery biskupstwa: chełmińskie, pomezańskie, warmijskie i sambijskie. W tym czasie przesiadywał w T. Sambor, ks. pomorski, wypędzony przez brata Świętopełka z udzielnego księstwa. Handel miasta rozwijał się dzięki korzystnemu położeniu na granicy od Polski. Koło T. bowiem stykają się niemal Wielkopolska, Pomorze i Mazowsze. Ztąd wychodziły wozy kupieckie aż do Wrocławia i Krakowa, i już r. 1286 znajdujemy pewną wzmiankę, że kupcy z Torunia i Chełmna aż na Ruś się wyprawiali, a Władysław, ks. na Łęczycy i Kujawach, przyrzekł im bezpieczny przewód, od Służewa począwszy. Jednym z ważnych artykułów handlu była sól morska z wybrzeży północnych sprowadzana, której aż po Dniepr i Karpaty dostarczano, póki wielickie żupy nie wystąpiły do współzawodnictwa. Przewóz przez Wisłę trzymali

niemal zawsze mieszczanie toruńscy. R. 1370 roczna jego dzierżawa wynosiła 11 łokci sukna mechlińskiego, 4 łaszty śledzi szkockich i 144 grzyw., czyli 2231 marek. R. 1345 udzielił Kazimierz W. kupcom pruskim, a szczególnie toruńskim, prawo wolnego handlu w całem państwie, bez zwykłych opłat. Niebawem uzyskali oni także te same ułatwienia w obrębie Mazowsza. I do Węgier dotarł handel toruński. Na szczycie pomyślności stanął T. po otrzymaniu prawa na skład (Stapelrecht), udzielonego przez w. mistrza Winryka v. Kniprode r. 1365. Tym przywilejem oddał mistrz Toruniowi cały handel z Polską, Rusią, Węgrami i Szląskiem. Wszystkie towary przychodzące z Gdańska i na Gdańsk z obcych krajów, szczególnie z Holandyi, musiały się zatrzymywać w T.; tutejsi kupcy je nabywali i na własny rachunek na dalszy zbyt je odstawiali. Skoro towar jakiś stanął na granicy terytoryum krzyżackiego, a przeznaczony był na eksport, już tylko na T. mógł być wywożony. Tak samo się działo z płodami z Polski do portów odstawianemi. Handel polski rozdzielił się zatem między Gdańsk i Toruń, obok których inne miasta nad Wisłą, jak Chełmno i Grudziądz, tylko miejscowe targi zaopatrywać mogły. Jako dalsza konsekwencya prawa składowego wyszło r. 1403 rozporządzenie, aby każdy obcy kupiec, lądem czy wodą z towarami do Prus przychodzący, drogę swą na Toruń zwracał i tu je sprzedał pod karą konfiskaty. Przywilej ten, którego Toruńczanie strzegli jakby jakiego palladium, stał się źródłem wielkiego bogactwa obywateli. Ztąd wychodziły tradycyjnemi drogami olbrzymie karawany handlowe w promieniu więcej niż stu mil do Węgier na Brześć, Łęczycę, Sandomierz, Żmigród, do Bartfali już po stronie węgierskiej, albo z Łęczycy na Piotrków, Lelów, Miechów, Kraków i ztąd do Węgier. Do Rusi wyprawiano się na Lublin, Włodzimierz i z powrotem na Lwów do Lublina; w Polsce samej zaś na Brześć Kujawski, Łęczycę, Opoczno i napowrót. Ale i w drugą stronę sięgnął kupiec toruński po źródła nowych dochodów. Już r. 1356 znajdujemy tutejszych mieszczan w związku hanzeatyckim, w którym zostali aż do początku XVII w. Toruńskie okręty krążyły między Amsterdamem a Wisłą, a gdy r. 1361 Waldemar III, król duński, na hanzeatów chciał cło nałożyć, kupcy zaczęli z nim wojnę, w której Jan Kordelicz, rajca toruński, przywodził posiłkom z tego miasta. Z czasem wytworzyły się w T. 3 korporacye handlowe, których miejscem zbornem, resursą i giełdą był od r. 1310 okazały gmach, zwyczajem niemieckim zwany „Artushof“, wystawiony przy głównym rynku, gdzie dziś stoi teatr miejski. Każda korporacya miała tu swoją „ławę“. Na pierwszej zasiadali kupcy hurtowni, pochodzący z dawno tu osiadłych rodzin, magnaci handlu, z których wyłącznie brano rajców i wyższych urzędników, a wrazie potrzeby i posłów do zagranicy i dowódzców siły zbrojnej. Patronem ich był św. Jerzy. Drugą ławę zajęli, pod opieką Najświętszej Panny, kupcy zbożowi, właściciele okrętów i reszta hurtownych kupców, którzy, jako później osiedli, do rodzin radzieckich nie należeli. Trzecia ława pod wezw. św. Reinolda, należała do kapitanów okrętowych i właścicieli szkut i komięg po Wiśle pływających. Te trzy bractwa dzierżyły wyłącznie handel toruński. Żaden inny kupiec nie mógł się tu osiedlić bez zezwolenia bractwa, a jeżeli który z obcych krajów przybył, wolno mu było tylko za zezwoleniem rady sprzedać przywieziony towar. Rada miejska składała się za rządów krzyżackich z 12 radnych, wybieranych na całe życie. Między nimi było 4 burmistrzów, którzy kolejno po roku urzędowali. Ustępujący przechodził do ściślejszego grona rady, noszącego nazwę starszyzny. Rada zawiadywała miastem w każdym względzie. Zarządzała majątkiem miejskim samowładnie, ustanawiała urzędników, księży przy kościołach nie krzyżackiego patronatu (wiejskich) i nauczycieli, dzierżyła sądownictwo karne niższe i wyższe, które r. 1385 także miastu oddane zostało, przyjmowała wszystkie apelacye od sądów w obrębie miasta i majątków jego, nakoniec wysyłała pełnomocników na zjazdy hanzeatyckie, sądy powiatowe i radę krajową, która się zbierała od r. 1416 pod przewodnictwem wielkich mistrzów. W sądownictwie uzyskał T. z innemi miastami hanzeatyckiemi to ułatwienie, że w sprawach handlu wodnego dotyczących sam według prawa morskiego mógł rozstrzygać, bez apelacyi do wielkiego mistrza, podczas gdy w innych sprawach apelacya od miast szła do Chełmna. Radni miasta, które takie posiadało przywileje, odznaczali się przez strój odrębny. Zimą chodzili w długich, z przodu otwartych, zwierzchu kunami lamowanych płaszczach, nadto u kapeluszów, jedwabiem wyszywanych, mieli po 3 srebrne guziki. Latem ubierali się według ogólnego zwyczaju, ale u pasów miewali srebrne sprzączki, a szpada tkwiąca w srebrnej pochwie u rękojeści także była srebrem wykładana. Liczby mieszkańców T. w epoce krzyżackiej w przybliżeniu dojść możemy. R. 1394 było samodzielnych ojców rodzin w obrębie miasta z przedmieściami 1530, co przez 7 mnożone, daje 10710 dusz. Już wtenczas Toruń nazywał się „Królową Wisły“. Prócz wielkich

kupców mieszkali w mieście także w cechy złączeni rzemieślnicy, którzy szerokiej sławy zażywali. Szczególniej ceniono wyroby białoskórników, płatnerzów i kotlarzów. Miasto wystawiało własne hufce na każdą wyprawę. Tak poszło r. 1388 na Litwę z Torunia 282 zbrojnych jeźdźców, łuczników i włóczników, między nimi członkowie najznaczniejszych rodzin, jak Watzelrodowie, Jeleniowscy, Wasanowie, Mełdzińscy, Lindowie, Russowie Rusopowie. Co do narodowości mieszkańców, to T. zaraz od początku miał pewną część ludności polskiej, która wzmagała się przez napływ z okolicy i dalszych stron Polski. To też miasto miało swoją polską ulicę (1394) i już w XIV w. swoją wioskę polską czyli przedmieście (Polnischdorf 1394), miał także kościół polski i księży polskich. Przy tej stronie rynku gdzie stała giełda, było r. 1394 pięć kamienic polskich, na 3 innych połaciach po 2. Tyluż polskich mieszczan mieszkało przy ulicy św. Anny, gdzie się prawdopodobnie urodził Mikołaj Kopernik, przy kościele św. Jana 4, tyleż przy ulicy św. Ducha. Do najbogatszych ulic należały jeszcze Żeglarska, Biała i początek Długiej, a we wszystkich było po kilku mieszkańców polskiej narodowości. Słowem po całem mieście na schyłku XIV w. mieszkali Polacy (ob. Kętrzyński „O narod. pol. w Prusiech“, str. 159—174). Podobno jeszcze korzystniej ułożyły się stosunki w nowem mieście, na co dowody przytacza ks. Kujot (Roczn. toruńskiego Tow. Nauk., 1884, str. 15). R. 1304 Leszek Czarny zawarł w T. ugodę z Krzyżakami, mocą której ziemię Michałowską na 2 lata za 300 grz. zastawił zakonowi, bez dołożenia się braci (ob. Długosz, III, str. 17—18 ed. Przeźd.). R. 1334 zawarli tu posłowie Kazimierza W. i Karola, króla węgierskiego, z Krzyżakami zawieszenie broni na rok (ob. Długosz, III, 164). R. 1343 Kazimierz W., ułożywszy się z Krzyżakami w Kaliszu, został potem przez wielkiego mistrza Ludolfa v. Weitzau zaproszony do Torunia, gdzie bawił przez 5 dni, z okazałością i przepychem przyjmowany (ob. „Dzieje Krzyżaków“ Rogalskiego, I, 476). W bitwie pod Grunwaldem (1410) walczył po stronie krzyżackiej także hufiec, z T. przez mieszczan wysłany, składający z 214 żołdowników, tylko główny ich dowódzca, pierwszy burmistrz Albrecht Rothe i kapitani poszczególnych oddziałów byli Toruńczanie. W tej bitwie poległ komtur toruński Jan v. Sayn, a kilku Toruńczan, między nimi burmistrz Jan von der Mersche, dostało się do niewoli; także chorągiew dostała się w ręce zwycięzców i do Krakowa zawieziona została. Po bitwie pod Grunwaldem 1410 r., nieotrzymawszy pomocy z Malborka, dopiero na kilkakrotne wezwanie króla skłonił się T. do przyjęcia polskiej załogi (7 sierp.). Załoga ta broniła się skutecznie przeciw zaciężnikom krzyżackim na początku r. 1411. Tegoż r. dnia 1 lut. Władysław Jagiełło, choć zwycięzca, zawarł niekorzystny dla siebie traktat, t. zw. pierwszy pokój toruński, mocą którego tylko ziemia dobrzyńska wróciła do Polski a Pomorze, ziemia michałowska i chełmińska zostały przy Zakonie. Żmujdź miała być oddaną Witoldowi i królowi tylko na dożywocie. Spór względem Drezdenka i Santoka strony zdały na 12 sędziów, przez siebie obrać się mających; jeżeliby ci się nie ugodzili, papież ostatecznie miał rzecz rozstrzygnąć (ob. Rogalski „Dzieje Krzyżaków“, II, 101). Henryk Reuss v. Plauen, zostawszy teraz mistrzem, nie mógł Toruńczanom przebaczyć, że się na polską przechylili stronę. Niebawem złożył 7 rajców z urzędu i mianował sam 9 innych, choć przywilej chełmiński z r. 1233 gwarantował mieszczanom wolny wybór zwierzchności. Ale rada miejska rajców przez niego mianowanych wcale nie uwzględniła, lecz złożonych na nowo wybrała. W ponowionej z zakonem wojnie r. 1422 zostały przedmieścia spalone, winnice zaś zniszczone. R. 1440 przystąpił i T. do związku miast pruskich. R 1441 d. 4 lipca przybył Władysław Jagiellończyk do T., gdzie nowy w. mistrz Konrad v. Erlichshausen przyjmował dostojnego gościa. Obaj przysięgali tu wiernie zachowywać pokój (ob. Rogalski, l. c., II, 249). Kazimierz IV Jagiellończyk zjechał tu w lipcu r. 1452. Król i mistrz zaprzysięgli pokój wieczysty. Ale zwodnicza ta cisza była tylko poprzedniczką tem większej burzy. Dnia 4 lutego r. 1454 szlachta i miasta pruskie, nie mogąc dłużej znieść ucisku krzyżackiego, tu w T. spisali list, wypowiadający mistrzowi posłuszeństwo i już 7 tegoż miesiąca komtur toruński musiał związkowcom wydać swój zamek, który wieczorem tegoż dnia został spalony. Tak gród, który Krzyżacy najprzód pobudowali w Prusach, pierwszy też legł w gruzach. To też królowie polscy starali się wywdzięczyć T. za tę ofiarność. Już w maju tegoż roku przyjechał tu Kazimierz i przyjmowany był od duchowieństwa, szlachty i ludu. Dnia 27 maja zasiadł na tronie, na rynku wystawionym, w stroju królewskim i odbierał tu hołd i przysięgę od miast i szlachty chełmińskiej. Po nabożeństwie zaś w kościele św. Jana pasował kilku rycerzy. Wtedy też Toruń uzyskał prawo posiadania dóbr ziemskich. Podczas 13-letniej wojny, która teraz zawrzała (1454—66), kusili się Krzyżacy kilkakrotnie o odzyskanie miasta. Wreszcie 19 paźdz. r. 1466 został tu zawarty drugi pokój toruński,

mocą którego Prusy Zachodnie i Warmia przypadły dla Polski, Prusy zaś Wschodnie pozostały jako lenne przy Krzyżakach. W dużej sali giełdy odczytano ugodę przed królem, mistrzem i całym dworem w języku polskim i niemieckim. Wtedy zbliżył się w. mistrz do króla i ugiął kolano, lecz Kazimierz prędko go podniósł, uścisnął i zalał się łzami. Następnie obaj uklękli przed legatem Rudolfem, i dotykając się krzyża, przysięgli, że szczerze pokoju dotrzymają. To samo uczynili obecni panowie polscy i dygnitarze krzyżaccy. Potem udali się wszyscy do kościoła Panny Maryi, gdzie legat odprawił sumę i odśpiewał „Te Deum“. Wspaniałą ucztą w ratuszu, na której król mistrza i dworzan jego podejmował, skończył się ten ważny dzień. Kazimierz mistrzowi nietylko bogate ubiory i naczynia dla niego i dworu jego podarował, ale nadto wręczył mu na drogę 300 zł. czerwonych. Pod rządem polskim zaczęła się dla T. epoka największego rozkwitu. Już przy akcie hołdu r. 1454 przyrzekł król, że zniesie miasteczko Nieszawę, położone naprzeciw T., a szkodzące handlowi toruńskiemu. Obietnicy tej król dotrzymał. Nowe miasto T. zaraz po wypędzeniu Krzyżaków z zamku prosiło o przyłączenie do starego, co też nastąpiło w ten sposób, że sądy dla obu miast zatrzymano różne, ale zarząd ustanowiono wspólny. Razem z nowem miastem przeszły pod zarząd rady dwa majątki miejskie: Koryta i Lubianka. R. 1457 darował król miastu większą część wsi czynszowych dawniejszego komturstwa toruńskiego, jak: Górsk, Przysiek, Grębocin, Lubicz, Świerczyny, Lulkowy, Kiełbasin, Rogowo, Rogówko i Papowo, oraz niziny poniżej Górska. Za Zygmunta I przybył w darze (r. 1514) Stary Toruń, r. 1527 Mlewiec, Mlewo i Srebrniki, a w zamian za miasto Świecie i połowę zamku, które Toruńczanie trzymali zastawem od r. 1460, dał Smolno, Łążyn, Bierzgłowo, Żyda i Wypcz (r. 1520). W późniejszych czasach miasto nabyło: Węgorzyn, Leszcz, Orzechowo, Borowno, Rychnowy, Rzęczkowo, sołectwo w Papowie, Toporzysko i Łążynek, nie licząc majątków, które do czasu posiadało i później sprzedało, jak Zakrzewko i Skłudzewo. Prócz tych posiadłości trzymał jeszcze T. puszczone kiedyś nowemu miastu przez bisk. włocławskich na wieczystą dzierżawę Kaszczorek i pastwisko Wygon, dzisiejsze Bielawy. Oba te majątki zabrał r. 1772 rząd pruski przy konfiskacie majątków biskupich, Wypcz zaś sprzedano r. 1765 Dąbskim, a reszta wymienionych dóbr i wsi stanowiła aż do najnowszych czasów własność miasta i obfite źródło dochodów. Wszystkie te majątki posiadał T. prawem szlacheckiem, jakiego używały tylko Kraków i Wilno. Musiał więc w potrzebie stawić zbrojnych na wojnę, ale wolny był od podatków, prócz drobnego łanowego, i niepotrzebował przyjmować wojska na leże. Wchodząc zaś w poczet wielkich posiedzicieli, wysyłało miasto od siebie na sądy ziemskie województwa chełmińskiego 2 deputatów z rady a roki tych sądów odbywały się na przemian w Grudziądzu, Radzynie i Toruniu (w poniedziałek po św. Jadwidze). I mieszczanie toruńscy uzyskali r. 1611 dla siebie prawo nabywania majątków szlacheckich. Na podstawie tych przywilejów, wynoszących T. nad inne miasta pruskie, stał się on prawdziwą rzecząpospolitą ze samorządem, nad którym rząd polski miał tylko niejako honorowe zwierzchnictwo. T. posiadał prawo sądów karnych w obrębie swych majętności. Na znak zwierzchniczej władzy sądowej mieli królowie polscy w T. swych burgrabiów; podobnie i za dawniejszych rządów komtur miejscowy z ramienia mistrza krzyżackiego przed spełnieniem wyroku gardłowego swoje przyzwolenie dać musiał. Burgrabiowie ci na sądach zabierali pierwsze miejsce, a po zapadłym wyroku udzielali mu prawomocności. Było to formą, bo już r. 1457 uzyskało miasto przywilej, mocą którego król zrzekł się prawa wolnego wyboru i zobowiązał się zawsze jednego z 4 przedstawionych radnych wynieść na godność burgrabi. Według pierwotnych zasad król nawet nie mógł ułaskawić skazanych przez sąd toruński, ani im wystawić listów żelaznych. Tak samo uzyskał T. dla siebie wyłączne prawo załogi, mocą którego wojsko polskie, na krótszy czas nawet, miasta zająć nie mogło. Obronę i uzbrojenie miasta rada na siebie przyjęła, a w czasie rozkwitu miasta trzymano zwykle licznych zaciężników. Nakoniec ustąpił Kazimierz T., tak jak Elblągowi i Gdańskowi, prawo bicia pieniędzy, z obowiązkiem oddawania połowy zysku do skarbu koronnego. Z tak znacznemi przywilejami szła w parze przewaga nad innemi miastami. Golub, Grudziądz, Kiszpork, Kowalewo, Łasin i Lidzbark obrały sobie T. za opiekuna swych praw i wolności. R. 1459 zebrali się posłowie stanów pruskich w T. i postanowili ze względu na to, że się Chełmno r. 1457 Krzyżakom poddać musiało, iż odtąd apelacye od sądów miejskich z prawem chełmiń. do T. się zanosić miały. Od pokoju toruńskiego przechowywało się także bogate archiwum stanów pruskich w tutejszym ratuszu. Z wielką szkodą dla dziejopisarstwa r. 1703, podczas ostrzeliwania miasta przez Szwedów, archiwum to z ratuszem spłonęło. Zdołano je w części tylko odnowić przez odpisy ze zbiorów innych miast. Sejm pruski przyznał przedstawicielom T. pier-

wsze miejsce między posłami większych miast, którzy razem z biskupami i senatorami tworzyli senat pruski. Podobny zaszczyt przysługiwał posłom T. w senacie polskim, w którym zasiadali razem z senatorami polsk. od r. 1569. Na sejmie konwokacyjnym po śmierci Stefana Batorego marszałek kor. wskazał rajcy toruńskiemu Henrykowi Strobandt krzesło po biskupach, podczas kiedy posłowie rycerstwa stać musieli. Potęga miasta wspierała się na ciągłym rozwoju handlu. Już r. 1419 stanął pod T. most łyżwowy. Niebawem jednak most ten, który podczas wylewów Wisły rozbierać musiano, ustąpił innemu. W czerwcu r. 1497 poczęło miasto, za przywilejem Jana Olbrachta, przez mistrza Piotra z Budziszyna, stawiać most drewniany na słupach, który w tygodniu przed palmową niedz. r. 1500 oddano na użytek publiczny. Był to jedyny most stały na Wiśle (w Warszawie zbudowano dopiero około r. 1570). Toruń uzyskał 1485 r. nowy przywilej, że towary i ziemiopłody między Polską a Prusami tylko przez T. przechodzić miały. Lecz sejm krakowski z r. 1527 zniósł prawo składowe dla T., przez co handel tutejszy poniósł uszczerbek, gdy przeciwnie gdański coraz więcej wznosić się zaczął (por. ciekawą rozprawę p. t.: Die Handelsbezichungen der Stadt Thorn zu Polen, 1232—1577, v. Dr. Oesterreich, w Zeitsch. des Westpr. Gesch. Ver., 28 zeszyt, (str. 1—92). Jednakowoż jeszcze przez cały XVI w. trzymał T. w ręku cały handel z Polską, niepodlegający podatkom. Drzewo i wyroby z niego, budulec wszelkiego rodzaju, tudzież wełnę, miód, konopie, solone mięsa, ryby, wywozili kupcy tutejsi z Polski a dostawiali jej za to win najrozmaitszych, reńskich, francuskich i hiszpańskich, śledzi i ryb morskich, sukien, jedwabiów, żelaza i korzeni. Kupcy ze środkowej i zachodniej Europy stykali się tu z Grekami, Turkami, Armeńczykami i Persami. Jedna z ulic T. zwie się „Araberstrasse“. Na Trzy Króle trwał jarmark 4 dni, a w poście na Podwyższenie św. Krzyża cały tydzień. R. 1523 na mocy królewskiego dekretu nastąpiła zmiana w organizacyi rady, którą rozdzieleno na wydziały: radę miejską, członków sądu staro- i nowomiejskiego, nakoniec deputowanych mieszczan, których liczba z 10 zczasem wzrosła do 60. Z szczególną uroczystością odbywały się w T. akty hołdu nowym królom, w których brali udział senatorowie pruscy i kapituła warmińska z biskupem. Pierwszy hołd, złożony r. 1495 Janowi Olbrachtowi, tak kronika opisuje: Senatorowie pruscy, w T. zebrani, udali się na powitanie króla na drugi brzeg Wisły; na prawym został tylko biskup warmiński Łukasz Watzelrode. Dwie mile od Wisły spotkali panowie króla, któremu towarzyszył brat jego Zygmunt. Skoro Jan Olbracht w pośrodku nich stanął, zsiadł z konia i odkrywszy głowę każdemu rękę podał. Następnie wojewoda malborski Mik. Bażyński przywitał króla, wyraził swój żal z śmierci ojca jego i prosił o potwierdzenie przywilejów i praw pruskich. Król podziękował w języku polskim i zapewnił o swej łasce. Stanąwszy nad Wisłą, wsiadł król razem z senatorami na statek, wybity czerwonem suknem. Na środku rzeki pokazywał mu wojew. malborski granicę między Polską a Prusami, a król najłaskawiej przyrzekł strzedz jej zawsze. Na toruńskim brzegu powitał go biskup warmiński in pontificalibus i podał relikwie do pocałowania. Tam oczekiwała też rada miejska z ławnikami i mieszczaństwem. Pod jedwabnym baldachimem, niesionym przez dwu przedstawicieli rycerstwa i dwu burmistrzów toruńskich, udał się król do kościoła św. Jana, gdzie się odprawiło nabożeństwo dziękczynne. Ztąd ruszył pochód na ratusz i tam się odbyła przysięga. R. 1501 d. 17 czerw. umarł tu, tknięty apopleksyą, Jan Olbracht, który przybył do T. aby odebrać hołd od nowego w. mistrza krzyżackiego. W kościele farnym św. Jana złożono serce i wnętrzności jego, zwłoki zaś pochowano w Krakowie. Dnia 2 grud. 1519 Zygmunt I, przybywszy do T., wypowiedział wojnę siostrzeńcowi swemu w. mistrzowi Albrechtowi, który mu odmawiał hołdu. Wtedy zjeżdżają się do T. pośrednicy, od Stolicy św., od cesarza, od króla węgiersk., od książąt rzeszy niem. Także stany Prus krzyżackich wyprawiają poselstwo do króla. Zygmunt przyzwala na dwuniedzielny rozejm, w czasie którego w. mistrz stawić się miał w T. do przysięgi. Albrecht, zniewolony niepowodzeniem wojny, stanął w czerwcu t. r. przed królem, lecz powziąwszy wiadomość o nadeszłych posiłkach, udaje, że mu potrzebne do ostatniej zgody przyzwolenie zakonu. Otrzymawszy list żelazny od króla, wznawia zaraz walkę. Nareszcie stanął tu r. 1521 rozejm czteroletni. Tymczasem luteranizm wielu zwolenników znalazł w T. i coraz więcej szerzył się w mieście. Wprawdzie Zygmunt I wydał r. 1520 z T. zakaz wprowadzania książek kacerskich do Polski pod karą zabrania majątku i wywołania z kraju, lecz to mało skutkowało. Gdy się tu sejm odbywał w 1521 r., legat papieski Zacharyasz Ferrari na placu przed kościołem św. Jana popalić kazał księgi luterskie i popiersie Lutra w ogień wrzucił. Mieszczanie toruńscy w odwet zaczęli rzucać kamieniami na zebranych dostojników. Gdy owo popiersie z ognia wypadło, a biskup je znowu do niego rzucił,

napaść stała się tak gwałtowną, że biskupi z proboszczem schronić się musieli do plebanii. R. 1557 uzyskał T. razem z Gdańskiem i Elblągiem od Zygmunta Augusta pozwolenie na swobodne wykonywanie wyznania augsburskiego z tym dodatkiem, że kościoły dotąd już do protestantów należące i nadal przy nich zostać miały. Wtedy to przeszły w T. w ich ręce kościoły Panny Maryi, pierwszy, w którym tu naukę Lutra głoszono, dalej św. Jakuba; u św. Jana odprawiało się do r. 1596 wspólnie nabożeństwo katolickie i luterskie; a katolikom został tylko kościół dominikański i św. Wawrzyńca, za murami. Z kościoła św. Jana musieli protestauci ustąpić na rozkaz Zygmunta III. Po zajściach w r. 1724 wróciły też także dwa drugie kościoły do katolików a protestanci musieli się o własny kościół postarać. Pod koniec r. 1576 zjechał Stefan Batory w towarzystwie Jana Zamoyskiego. Pochód od Wisły postępował bramą Żeglarską do kościoła św. Jana, ztąd na ratusz, gdzie król zamieszkał. Na utrzymanie dworu dało miasto 28 wołów, 92 skopów, 5 kop kur, 3 kopy gęsi, 3 beczki soli, 10 połciów słoniny, 1 beczkę masła, $1^1/_2$ łasztu mąki, 18 łasztów owsa, 8 beczek węgier. wina i 80 beczek piwa, nie licząc przypraw i drobniejszych potrzeb. Król osobiście odebrał hołd miasta, potwierdził prawa i wolności, poczem zwiedziwszy ziemie pruskie, wrócił do T. i zwołał sejm, który trwał od października aż do końca roku. Obrady były burzliwe, nie uchwalono poboru na uskromienie dumnych Gdańszczan, podane zaś przez króla zbawienne rady odrzucono, za to żądano następnie, aby król zdał sprawę z skarbów tykocińskich po Zygmuncie Auguście i domagano się niezwłocznego wykonania wszystkich paktów. Król oburzony odpowiedział „że nie na niewolnika, ale uproszony na króla przybył, że urojonym malowanym królem być nie myśli i nie ścierpi aby nad nim panowano. Polacy, strzeżcie wolności, dodał, to rzecz wasza; ale nauk mi nie dawajcie, a pamiętajcie, aby wolność wasza nie wyrodziła się w sromotną swawolę“. R. 1594 otwarte zostało gimnazyum protestanckie, które przez długi czas słynęło z doboru rektorów i nauczycieli; ściągało ono mnóstwo uczniów. R. 1595 d. 21 sierp. zebrał się tu liczny synod protestancki wyznania kalwińskiego, luterskiego i braci czeskich ze wszystkich województw Polski i Litwy. Przewodniczył Świętosław Orzelski, starosta radziejowski. Zebrani podpisawszy uchwały synodalne, dotyczące urządzeń kościelnych, w 18 artykułach objęte, rozjechali się. Z jaką bezwzględnością luterańska rada toruńska postępowała przeciw poddanym polskim, objaśni to kilka przykładów. R. 1586 zakazała ona udzielać polskim dzieciom nauk w szkołach prywatnych; r. 1608 zabroniła cierpieć w cechu krawieckim więcej jak 6 polskich majstrów, a w r. 1616 zezwoliła tylko na 5; od r. 1611 kapelusznikom nie było wolno przyjmować na naukę chłopców pochodzenia polskiego. R. 1626, gdy Szwedzi zajęli wiele warownych miejsc w Prusach, zwołał Zygmunt III do T. na 10 list. dwutygodniowy sejm, na który przybył z synem Władysławem. Zezwolono na popieranie wojny i uchwalono liczne pobory. R. 1629 d. 16 lut. podstąpił generał szwedzki Wrangel ze znacznemi siłami pod miasto, żądając aby się poddało. Załoga polska, składająca się z 300 ludzi pod dowództwem Gerharda Denhofa, spaliwszy dla lepszej obrony przedmieścia z pięknemi domami, ogrodami, bogatemi składami kupców, wsparta przez mieszczan, zmusiła nieprzyjaciela do odwrotu, który cofając się mieczem i ogniem spustoszył okolicę. Za to uwolnił król miasto od podatków podczas trwania szwedzkiego najazdu. Rada zaś postanowiła wybić medal pamiątkowy i dzień mężnej obrony (16 lut.) po wieczne czasy uroczyście obchodzić (ob. Borck, „Echo sepulchralis“, II, 680). Mimo strat, które przedmieścia przez ogień poniosły, a które rada obliczyła na 5 milionów złp. i mimo znacznych wydatków na uzbrojenie miasta i opłatę zaciężników, jeszcze tyle było pieniędzy, że miasto r. 1635 Władysławowi IV mogło pożyczyć znaczną sumę na utrzymanie wojska. Tegoż roku przypłynął król z Warszawy aby być bliżej Sztumskiej Wsi, gdzie właśnie toczyły się układy ze Szwecyą. Dnia 16 lipca 1636 r. sprowadzono do T. z Brodnicy zwłoki Anny, siostry Zygmunta III, zmarłej przed 11 laty, i pochowano je w kościele P. Maryi z wielką okazałością. Obecni byli trzej książęta szląscy i książę anhaltyński. Między pierwszą a drugą wojną szwedzką w 1645 r. od 25 sierpnia aż do 21 list. odbyło się tu „colloquium caritativum“, zwołane przez Władysława IV, za radą pastora kalwińskiego dr. Nigrinusa z Gdańska, celem pojednania protestantów z katolikami. Posłem królewskim był kanclerz koronny Ossoliński, dyrektorem katolików Jerzy Tyszkiewicz, bisk. żmujdzki, kalwinistów Zbigniew Górzycki, kaszt. chełmski, protest. Zygmunt Guldenstern, ststa sztumski. Posiedzenia odbywały się na ratuszu, ale spełzły na niczem, tylko miasto wydało na podejmowanie gości 50000 zł. Między uczestnikami tej rozmowy znajdował się także sławny pedagog Amos Komeński, Czech rodem, protestant, żarliwy przeciwnik katolicyzmu, który przez kilka lat był nauczycielem i kaznodzieją w Lesznie wielkopolskim. W T. przebywał kilka razy. Są po nim pa-

miątki w bibliotece gimnazyalnej. On też zasłużył się przechowaniem rękopisów po Koperniku. Podczas drugiej wojny szwedzkiej d. 24 list. 1655 r. Hieronim Radziejowski z kilkutysięcznym oddziałem Szwedów podsunąwszy się pod miasto, wezwał je do poddania. Za nim niebawem stanął Karol Gustaw. Dnia 4 grud. 1655 r. poddało mu się miasto i powitało go strzałami armat i wspaniałą ucztą na ratuszu. Król wnet się oddalił, ale zostawił 1800 żołnierzy pod gen. Marderfeld. Roku następnego tenże wypędził jezuitów z miasta i szkołę ich zamknął. Także dominikanie zostali wydaleni, a kościół i klasztor benedyktynek z poduszczenia mieszczan zniszczony. Lecz na początku r. 1658 Polacy pod wodzą Jerzego Lubomirskiego poczęli miasto oblegać, d. 2 lipca baron de Souches przyprowadził posiłki austryackie, a 11 sierp. Brandenburczycy przyłączyli się do oblegających. Do 30 grud. bronili się Szwedzi, nareszcie znękani głodem i wycieńczeni chorobami, poddali się sprzymierzonym wojskom, a w Nowy Rok (1659) odbył Jan Kazimierz z królową wjazd uroczysty. Odebrawszy od mieszczan przysięgę wierności, bawił tu przez 18 dni, hojnie od nich podejmowany. „Zadowolnijcie się starym rządem; zaprawdę na tem źle nie wyjdziecie“, powiedział król na odjezdnem. Na pamiątkę tej wojny dała rada bić srebrne medale z napisami: „Numinis auspiciis et Regis fortibus armis Thorunium prisco redditur obsequio. 1658, 30 Dec. (ob. Borck: „Echo sepulchralis“, II, 682). R. 1677 d. 30 maja Jan Sobieski z małżonką, królewiczem Jakubem i królewną Teresą przybył do T., jadąc do Gdańska. Rada postanowiła powitać królewską rodzinę jak najuroczyściej. Więc na rynku wystawiono bramę tryumfalną za 1000 złotych, a deputacya rady pojechała naprzeciw dostojnym gościom aż do Włocławka. Pod Kaszczorkiem czekała już druga deputacya i w chwili, gdy król stanął na pruskiej ziemi, dano z wszystkich dział ognia. Kupcy, rzeźnicy i część mieszczaństwa ustawili się konno i w pancerzach wzdłuż Wisły, czekając na królewską rodzinę, żeby jej do miasta towarzyszyć. U mostu łyżwowego, który cały był obwieszony czerwonem suknem, powitał dostojnych gości łacińską mową burgrabia Baumgarten, poczem król wszystkim radnym i reprezentantom miasta podał rękę do pocałowania. Pochód do miasta odbył się przy odgłosie trąb i kotłów. W kościele św. Jana odprawił nabożeństwo bisk. chełmiński Jan Małachowski. Ztąd zajechała rodzina królewska przez bramę tryumfalną przed ratusz. Wieczorem urządzili rzeźnicy na rynku gonitwy, przyczem palono ognie sztuczne. Para królewska zamieszkała na ratuszu, królewicze zaś przy ulicy Szkólnej w domu pod Nr. 409, który się odtąd zwał, nawet urzędowo, domem królewiczów (Prinzenhaus). Na drugi dzień po południu wyjechali goście pod Grudziądz. Na pamiątkę wręczono od miasta królowi 800 dukatów, królowej 400, królewiczowi 100, a królewnie kosztowne owoce i kwiaty. Podobne upominki były już od dawna w zwyczaju. Każdy król za pierwszem przybyciem do T. dostawał za przyrzeczenie łaski i potwierdzenie przywilejów dar pieniężny, który w lepszych czasach zwykle 1000 dukatów, a dla królowej 600 wynosił. Wszelkie zdarzenia w rodzinie królewskiej, jak narodzenie królewiczów, wesela, pogrzeby, obchodzono także w T. w obec rady i wszystkich urzędników miejskich, a zwykle pojawiał się przy tych sposobnościach w druku panegiryk łaciński. Dzwony miejskie ogłaszały również znaczniejsze zwycięztwa wojsk polskich i publicznie w kościołach za nie dziękowano, jak za zwycięztwo pod Chocimem 1621. Po cecorskiej klęsce zaś nakazała rada ogólny post przez jeden dzień i nabożeństwa błagalne, w których zawsze udział brała. Luteranie w r. 1688 przeszkodzili procesyi Bożego Ciała a biskupa chełm. Kazimierza Opalińskiego we własnym jego domu zbrojno naszli, jak świadczy list biskupa do papieża (ob. Theiner „Monum. Pol.“, III, 707). Wytoczono sprawę przeciw miastu przed sąd królewski, w którym zasiadali: Stan. Wytwicki, bisk. poznański, Jerzy Denhof, bisk. przemyski i kanclerz wielki, Rafał Leszczyński, wojew. poznański, Jan Odrowąż Pieniążek, woj. sieradzki, Jan Kos, chełmiński, Ernest Denhof malborski i Wład. Łoś, woj. pomorski, dalej Kazimierz Zawadzki, kaszt. chełmiński, i podkanclerzy Karol Tarło. Na mocy wyroku z r. 1690 nałożono na miasto między innemi karami i tę, że swoim kosztem wybudować musiało wieżę na kościele chełmżyńskim, miedzią krytą i noszącą nazwisko fundacyi Opalińskiego. Trzecia wojna szwedzka przyprawiła T. o wiele klęsk. Gdy się Szwedzi zbliżali, zebrało się pospolite ruszenie poniżej Brodnicy nad Drwęcą. Toruń dostawił z majątków swych 32 jeźdźców i 2 armaty. Już 30 paźdz. 1702 stanął August II w mieście i zamieszkał tu do lutego 1703 r., wprowadzając częściowo 5994 żołnierzy saskich. Po wyjeździe króla objął dowództwo generał-porucznik v. Roeber. Wszystkie wojska zostały równocześnie z Prus wycofane, tylko T. miał się bronić. W tym celu usypali Sasi fortyfikacye przed bramą św. Katarzyny i św. Jakuba. Na wiosnę, 23 maja, stanął generał szwedzki Stenbok nad Drwęcą, poczem załoga spaliła przedmieścia. Już 24 maja zaczęło się oblężenie,

We wrześniu nadeszła wielka artylerya szwedzka. Ostrzeliwanie zaczęło się 24 wrz., zaraz tego dnia spłonął ratusz z wszystkiemi kosztownościami i archiwum pruskiem. Do 9 paźdz. strzelano bez przestanku. W końcu zapowiedział Stenbok szturm. Dopiero 14 paźdz. poddał się Roeber, mając już tylko 1863 zdrowych żołnierzy, a 2992 rannych. Karol odesłał jeńców do Szwecyi, zabrał amunicyą, a z miasta ściągnął razem 491943 zł. pruskich (614928 marek) kontrybucyi, przyczem Szwedzi wywieźli jeszcze sławny dzwon z kościoła św. Jakuba, za który żądali 13000 tal. okupu. Długie oblężenie, utrzymywanie wojska, straty przez ogień i pociski wyrządzone, a nakoniec kontrybucya wycieńczyły skarb miejski i prywatne zasoby. Długie lata jeszcze przechodziły przez T. wojska sprzymierzone i nieprzyjacielskie, z których każde brało żywność i gotówkę a nieraz przyszło i haracz zapłacić. R. 1706 d. 24 lipca opuścili Szwedzi miasto po trzyletnim niemal pobycie. Na wiosnę r. 1707 wtargnęły do Prus Królewskich wojska rossyjskie, opanowały T., Bydgoszcz i Chojnice. Lecz skoro Karol XII znów tu nadciągnął, wojska te opuściły Prusy. Toruń ugodził się ze Szwedami w ten sposób, że się zobowiązał płacić im przez 8 miesięcy po 800 tal. na miesiąc. Zaraza morowa r. 1708 doniszczyła mieszkańców. Po bitwie pod Połtawą (1709) znowu Sasi zajęli T., a niebawem przybył tu August II (5 paźdz.) i powitał Piotra W., który tu dnia 8 paźdz. nadjechał i stanął w domu zajezdnym pod Trzema Koronami. Pomimo przebytych klęsk rada miejska występowała przez dwa tygodnie pobytu obu monarchów z możliwym przepychem. Obaj panujący potwierdzili tu dawne przymierze przeciw Szwecyi, a skonfederowane stany ogłosiły powrót króla Augusta II. R. 1711 przybył Piotr W. w przejeździe znów do T., a syn jego Aleksy mieszkał tu z żoną, księżniczką brunświcką, przez całą zimę i został aż do maja r. 1712. Miasto podejmowało go na swój koszt. Skoro cesarzewicz je opuścił, pokazały się znów wojska saskie i ruskie, w trop za niemi kontrybucye, które nie ustawały, póki w lutym r. 1719 ks. Repnin nie opuścił majątków miejskich. Koleją zdarzeń dochodzimy do głośnej sprawy toruńskiej z r. 1724, którą dawniejsi historycy, jak Sołtykiewicz, Adryan Krzyżanowski, Łukaszewicz, a nawet Szujski mylnie przedstawiali. Do wyświecenia prawdy przyczynił się głównie Kazimierz Jarochowski w dwóch rozprawach: „Sprawa toruńska“ i „Epilog sprawy toruńskiej“, dalej ks. Załęski (ob. Przegląd Lwowski, 1872), wreszcie ks. prof. Kujot, który, opierając się na źródłach, dotychczas nieznanych i drukiem nieogłoszonych, a przechowanych w bibliotece nawrzyńskiej, przygotował rozprawę, którą wydział histor.-literacki Tow. Przyjaciół Nauk w Poznaniu postanowił ogłosić w rocznikach Towarzystwa. Dnia 16 lipca 1724 r., w święto Matki Boskiej Szkaplerznej, odprawiała się procesya na cmentarzu przy kościele św. Jakuba. Procesyi tej przypatrywało się z poza muru kilku protestantów i to, według relacyi protestanckiej z odkrytemi głowami, według katolickiej z nakrytemi. W tem przypadł do nich uczeń kolegium jezuickiego Stanisław Lisiecki, nakazując przed monstrancyą uklęknąć czy też zdjąć tylko kapelusze, a gdy się wzbraniali, sam im z głowy pozrzucał. Wszczęła się ztąd bójka, wskutek której ów Lisiecki został przez straż miejską pojmany i na odwach zaprowadzony, gdzie całą noc przesiedział. Nazajutrz udali się studenci in corpore do burgrabi z żądaniem uwolnienia towarzysza. Ale burgrabia Gerhard Thomas, żyjący z burmistrzem w niezgodzie, oświadczył, że kto uwięził, niech też wypuści. Gdy od burmistrza też odmowną odebrali odpowiedź, udali się do mieszczanina, na którego żądanie dnia poprzedniego Lisiecki został uwięziony, żądając aby się wstawił o jego wypuszczenie, zapewniając zarazem, że kolega ich na żądanie stawi się władzy miejskiej. Lecz mieszczanin w odpowiedzi przywołał straż miejską i kazał mówcę studentów odprowadzić do więzienia. Zniecierpliwiona tem młodzież, nie pytając się o zezwolenie rektora i bez jego wiedzy, uprowadza w odwet do kollegium jako jeńca luterskiego gimnazyastę Nagórnego. Pogłoska o tem rozeszła się lotem błyskawicy po mieście. Chociaż już zmrok zapadał, zgromadziły się wnet wielkie tłumy pospólstwa przed kollegium, żądając wydania Nagórnego. Gdy napływ ludzi a z nim zgiełk coraz bardziej się wzmagał, przysłał Roesner sekretarza Wedemeiera z żądaniem, by Nagórnego wydano. Rektor oświadczył, iż uczyni to wtedy, gdy dwaj uwięzieni studenci na wolność zostaną wypuszczeni. Na to sekretarz nie przystał, lecz wziąwszy Nagórnego za rękę, wyprowadził go z kollegium i oddał zgromadzonym przed gmachem tłumom, które rzuciły się na rezydencyą jezuitów i wyłamawszy drzwi i okna, poniszczyły wszystko. Dokonawszy dzieła zniszczenia w kollegium, wpadł tłum do kaplicy, poniszczył sprzęty kościelne, pozdzierał z ołtarzy krzyże, obrazy N. M. Panny i św. Franciszka Ksawerego. Nareszcie urządzono z podruzgotanych naczyń, obrazów i sprzętów kościelnych stos wielki przed kollegium i zapalono. Dopiero po niewczasie nadeszła milicya miejska i uśmierzywszy rozjątrzone tłumy, spokój przywróciła. Wieść o tych zajściach rozeszła się

z niezmierną szybkością po całej Polsce i wywołała powszechne oburzenie. Uczucie katolickiego ogółu oburzyło przedewszystkiem spalenie obrazu Matki Boskiej. Niebawem rektor kollegium Czyżewski zaniósł skargę przed sąd asesorski, jako instancyą w sprawach miast pruskich. Dla ważności sprawy przybrał król 40 posłów do grona sędziów zwyczajnych. Jezuici skarżyli nie motłoch uliczny lecz radę miejską, szczególnie urzędujący magistrat, że nie usiłował uśmierzyć zbiegowiska, choć takowe przez kilka godzin trwało. Przed oddaniem sprawy pod rozstrzygnięcie sądu zamianował August II komisyę śledczą, która prowadziła śledztwo na miejscu w asystencyi wojska. D. 16 paźd. wróciła ta komisya do Warszawy by zdać sprawę zbierającemu się właśnie sejmowi. Zaraz po wyborze marszałka oświadczył książę Jerzy Lubomirski, że posłowie do żadnej innej czynności nie przystąpią, dopóki sprawa toruńska nie zostanie załatwiona. Jedna z trzech uchwał tego sejmu zalecała, aby osądzenie sprawy jak najprędzej nastąpiło i aby hetman kor. postarał się o rychłe i ścisłe wykonanie wyroku, jaki w sądzie asesorskim zapadnie. Sąd ten rozpoczął swoje posiedzenia d. 26 paźdz. Ze strony jezuitów stawił się rektor Kaz. Czyżewski, ze strony Torunia sekretarz miejski i kilku innych. Obrońca miasta wniósł o odroczenie sprawy na kilka dni, dla lepszego przygotowania obrony. Sąd przychylił się do tego wniosku i naznaczył na 30 paźdz. nowy termin. Wreszcie d. 16 listopada wydał sąd asesorski na podstawie sprawozdania komisyi śledczej wyrok następujący: 1) Pierwszy burmistrz Roesner i wiceprezydent Zernecke mieli zostać ścięci, jeżeli jezuici i 6 świadków świeckich zaprzysięgą, że obaj dygnitarze postępowaniem swem dali powód do rozruchów i zawczasu ich nie przytłumili. 2) Dalej skazał wyrok, jako napastników na kollegium i bluźnierców, na śmierć przez miecz 9 mieszczan, 4 z nich nadto na ucięcie poprzednio ręki i spalenie ciał po egzekucyi. 3) Królewski burgrabia Thomas i ławnik Zimmermann mieli za niedbalstwo utracić urzędy i więzieniem być ukarani. 4) Blizko 40 osób skazał sąd na więzienie, grzywny lub chłostę. 5) Dalej stanowił wyrok, że miasto miało jezuitom wynagrodzić wyrządzoną szkodę, że protestanci wydać mieli kościół N. Maryi Panny z przyległem gimnazyum i że w radzie miejskiej odtąd połowę członków stanowić mieli katolicy. Nakoniec zawyrokowano, że dekret ten w całej rozciągłości w przeciągu 2 tygodni miał być wykonany. Nie można zaprzeczyć, że to był wyrok bardzo surowy. Lecz znaną też jest rzeczą, że w sądach polskich nieraz zapadały wyroki bardzo ostre, które jednak niemal zawsze kończyły się zgodnem załagodzeniem sprawy. Więc i tu można się było spodziewać złagodzania lub ułaskawienia osądzonych. To jednak nie nastąpiło, a to z przyczyny, której w zamiarach politycznych Augusta II szukać należy. Król ten nosił się bowiem z myślą, by za ustąpienie nadgranicznych części Polski urządzić sobie w pozostałej części królestwo dziedziczne. Przy wykonaniu tego zamachu nie było się można obejść bez przyzwolenia mocarstw. Srogie postępowanie Polski przeciw protestantom miało ją zochydzić w oczach Europy i udowodnić, że król jest bezsilny. Innowierców będzie król mógł skutecznie bronić tylko wtedy, jeżeli będzie miał władzę absolutną. Zamiary te odsłania korespondencya ministra saskiego Flemminga z reprezentantami saskimi na dworach zagranicznych. Dla tego król wyrok potwierdził, a gdy rada miejska prosiła przynajmniej o zwłokę w egzekucyi, August o 8 dni ją przyśpieszył i na 7 grudnia naznaczył. Po przybyciu komisarzy do miasta stawili jezuici, zgodnie z brzmieniem wyroku, jednego z braciszków i 6 świeckich świadków, którzy wykonali przysięgę co do udziału burmistrza i wiceprezydenta w rozruchach. Skazani jeszcze raz się podali do łaski królewskiej, ale daremnie. Rano d. 7 grudnia kazał Lubomirski, przewodniczący w komisyi egzekucyjnej, zamknąć i obstawić bramy miasta. W tej chwili stawił się z Warszawy umyślny poseł od nuncyusza papieskiego z listem do rektora jezuitów. Ale Lubomirski zabronił go wpuścić, aby wymiar sprawiedliwości się nie odwlókł. Nuncyusz Santini, domyślając się tajemnych zamiarów króla, przykazywał w tym liście rektorowi stanowczo, by swoim podwładnym zabronił składać żądaną przysięgę co do Roesnera i Zerneckego. Tak więc wyrok został spełniony. Najprzód ścięto Roesnera na wewnętrznym dziedzińcu ratuszowym, następnie na rynku 9 innych. Tylko Zernecke za wstawieniem się całego miasta i komisarzy uzyskał zwłokę a następnie ułaskawienie. Mocarstwa zagraniczne skorzystały z tej sprawy, by pod osłoną ogólnego oburzenia uzyskać wpływ na wewnętrzne sprawy Rzpltej. Ale śmierć Piotra W. przerwała czynione w tym celu kroki. Roku 1733 wojska ruskie ponownie zajęły Toruń. Oblegał je tu Mełdziński, marszałek konfederacyi pruskiej, ale bezskutecznie. Po poddaniu się Gdańska złożył i Toruń d. 19 wrześ. 1734 r. przysięgę wierności Augustowi II, w ręce Jana Czapskiego, woj. chełmińskiego. R. 1767 d. 20 marca zawiązała się tu pod protekcyą ruską konfederacya dysydentów, której marszałkiem obrany został Jerzy Goltz, ststa tucholski, gen. wojsk kor. Ten natych-

miast wezwał radę miejską, aby do konfederacyi przystąpiła. Na posiedzeniu rady przemogło zdanie, by wprzód poznać wolę Stan. Augusta. Gdy atoli Sołtykow, dowódzca załogi w T., domagał się stanowczego oświadczenia, rada przystąpiła do konfederacyi. Odtąd wojsko ruskie już T. nie opuściło aż do r. 1772. Według postanowień trzech mocarstw podziałowych, miały miasta Gdańsk i Toruń z swemi terytoryami zachować swą samodzielność pod opieką Polski. Ale król pruski wydał wkrótce rozporządzenie, według którego przez terytoryum T. rozumieć się ma tylko wyposażenie samego miasta przez Krzyżaków, czyli razem 335 włók chełmińs. Wszystkie inne posiadłości T., owe darowizny i nabytki, wynoszące razem mniej więcej $6^1/_2$ mili kwadr., ówczesne majątki i wsie miejskie pozostały własnością miasta, ale już należały do prowincyi zachodnio-pruskiej. Fryderyk W. tak był zawzięty na T., że gospodarzom ze wsi do miasta należących zabronił sprzedawać ziemiopłody i wełnę w mieście. Oba rozporządzenia znacznie uszczupliły dochody miasta, bo przy wielkich ciężarach na rzecz kasy pruskiej, czynsze osadników wpływały coraz mniejsze. Nadto przemysł sukienniczy w mieście upadł zupełnie, bo surowy materyał dla fabryk wełnianych toruńskich musiał przechodzić pruskie albo polskie komory i wysokie cło opłacać. A fabryki te jeszcze w ostatnich latach przed r. 1772 były dosyć znaczne, jak dowodzi zestawienie cyfr dowozu i wywozu wełny; r. 1763: było dowozu 26,668 kamieni, wywozu 15,484; r. 1764: dowozu 29,095 kam., wywozu 18,680. To jedno ułatwienie tylko uzyskało miasto, że król gospodarzom ze wsi toruńskich pozwolił sprzedawać wełnę w mieście, byleby ją wprzód na jakiejbądź komorze oclić dali. R. 1793 dostał się zubożały T. mocą drugiego podziału pod panowanie pruskie. Gdy atoli d. 7 kwiet. t. r. wojsko pruskie pod hr. Schwerin do miasta się zbliżyło, rada kazała zamknąć bramy i nie wydała kluczy, w skutek czego Prusacy bramy siekierami wyrąbali i miasto przemocą zajęli. Gdy po bitwie pod Jeną marszałek Davoust zajął Wielkopolskę, spalił pruski gen. L'Estoque 16 list. most pod Toruniem, żeby marszałka Neya powstrzymać od przejścia. Już w następnym dniu wojska pod dowództwem Neya i Dąbrowskiego zaczęły ostrzeliwać miasto; w nocy zaś z 5 na 6 grud. przepłynęli oblegający Wisłę na łodziach, których im toruńscy rybacy dostarczyli. W okamgnieniu miasto było zajęte. R. 1809 Austryacy po zajęciu Warszawy zdążali pod gener. Mohrem pod Toruń, dokąd się schronił rząd w. ks. warszawskiego. Ale dla szczupłych sił tylko kępę bazarową zająć zdołali. W mieście stał jeden batalion Polaków i jeden Sasów pod dowództwem gen. Grabowskiego. Przy zdobywaniu miasta od strony kępy padł austryacki pułkownik Brusch v. Neuberg, któremu arcyks. Ferdynand wspaniały pomnik wystawił. Stoi on w dziedzińcu przyczółka mostowego, przy wielkim dworcu kolejowym. Napoleon ciągnąc do Rossyi, bawił w T. od 6 do 10 czerw. 1812 r. i zamieszkał w późniejszym domu pocztowym przy rynku. Według planu jego miało miasto służyć Francuzom jako punkt oparcia, choć fortyfikacye były nader słabe. Już 23 grud. marszałek Davoust schronił się podczas powrotu z Rossyi do T. i pozostał tu aż do 21 stycz. 1813 r. Przez ten czas przykładał wszystkich sił, aby miasto uzbroić. W tej myśli zerwał i spalił przedmieście. Wychodząc z miasta zapalił jeszcze małą osadę Majdany i miasto pobliskie Podgórze. Po nim objął komendę bar. Maureillan; w T. już 1000 chorych leżało. W dwa dni później wojsko ruskie pod gen. Langeron osaczyło miasto. Wnet liczba chorych znacznie się powiększyła, zaczem prócz ratusza także gimnazyum na lazaret obrócono. Po blisko trzechmiesięcznem obleganiu zapanował w mieście dotkliwy brak żywności. Funt wołowiny kosztował 4 kwiet. 2 marki, a od 12 kwiet. już jej zupełnie zabrakło; za funt masła płacono w ten dzień po talarze, za funt kawy i cukru po 4 talary. Tymczasem musieli mieszkańcy składać coraz nowe sumy dla załogi pod tytułem pożyczek. Mimo zaciętej obrony zbliżało się wojsko ruskie do murów, a od 9 do 15 kwiet. trwało ostrzeliwanie, które w mieście ze 766 domów 100 zupełnie zniszczyło, a blisko 250 uszkodziło. Gdy ostatecznie załodze brakło prochu i kul, a tylko 1500 żołnierzy służbę pełnić mogło, 2000 zaś leżało chorych, poddał się Maureillan 16 kwiet. Tak długo trzymał się też pułkownik Savary w zamku dybowskim, mając tylko 40 żołnierzy. Mocą traktatów wiedeńskich T., który od r. 1807—1815 należał do w. ks. warszawskiego, znów wrócił pod panowanie pruskie.

Kościoły. Najstarszą i największą świątynią w T. jest kościół p. w. św. Jana Chrz., wzniesiony przez Krzyżaków razem z miastem. Prezbyteryum i główną nawę kościoła zbudowano w 1231 r., 4 boczne nawy i wieżę przystawiono później w XIV i XV w. Jestto budowla w stylu ostrołukowym, sklepiona, mieści wiele zabytków i pamiątek. Starożytnością uderza wierzchnia część ołtarza, ustawiona przy wejściu po prawej stronie. Jestto tryptyk rzeźbiony. Na prawo w kaplicy stoi chrzcielnica z biało-żółtego brązu, na kamiennej podstawie. Od r. 1844, kiedy „Przyjaciel

Ludu“ podał opis i rysunek tego zabytku, nieraz się nią zajmowano dla niedającego się odgadnąć napisu wokoło wierzchniego brzegu. O ile się zdaje, nie jestto napis ale ozdoba z liter bezładnie dobranych a często na bok i wspak położonych lub ze sobą powiązanych. Piękne są także stalle w chórze. Na najbliższym filarze od wejścia po lewej ręce wisi w bocznej nawie obraz przedstawiający, między herbami Polski i Prus, popiersie Jana Olbrachta, który w T. zmarł 17 czerw. 1501. Serce i wnętrzności króla złożono w tymże kościele, jak opiewa napis na obrazie. Fundował pamiątkę tę Jakub Rubinkowski, burgrabia i dyrektor poczty w r. 1733. Na tym filarze nieco niżej wisi wizerunek Mikołaja Kopernika z wierszem, podobno własnego układu wielkiego astronoma: „Non parem Pauli gratiam requiro Veniam Petri neque posco, sed quam In crucis ligno dedras latroni, Sedulo oro“. Portret ten, przedstawiający Kopernika w postaci klęczącej u krzyża, sprawił około r. 1580 Krakowianin dr. Melchior Pyrnesius, lekarz toruński „ne tanti viri apud externos celeberrimi in patria sua periret memoria“, jak głosi napis. Drugi pomnik tego astronoma, fundacyi ks. Józefa Jabłonowskiego, znajduje się poniżej pierwszego. Jestto popiersie Kopernika z białego krakowskiego marmuru, wykonane przez krakowianina Wojciecha Rojowskiego, umieszczone w r. 1766 na czworograniastym słupie z ciemniejszego marmuru, z napisem łacińskim. W tutejszym kościele Mikołaj Kopernik został ochrzczony w lutym 1473 r. Z ołtarzów, któremi ściany są przeciążone, zasługują na wzmiankę: św. Szymona i Judy, w stylu ostrołukowym, z wybornemi rzeźbami. Powiadają, że ołtarz ten miał służyć Janowi III jako obozowy, o czem wspomina tablica pomnikowa, umieszczona w późniejszych czasach na filarze. Ołtarz św. Maryi Magdaleny uderza posągiem świętej. Do starszych należy ołtarz Bożego Ciała z r. 1353, odnowiony r. 1753. Śpiżowa płyta po prawej stronie w prezbyteryum pochodzi z grobowca Jana v. Soest, burmistrza toruńskiego († 1354), i żony jego. Za głównym ołtarzem kryje się w ścianie żelazna szafa z kraciastemi drzwiami z r. 1382. W niej przechowywał się księgozbiór kościelny. Został tylko jeden antyfonarz, z którego wycięto kilkanaście wielkich kolorowych inicyałów. Pergamin jest wyśmienity, pismo z końca XIV w. R. 1878 znaleziono w kościele piękny mszał, drukowany 1487 r. przez Piotra Schoeffera w Moguncyi. I ten mszał ozdobiony jest pięknemi inicyałami. Jest w kościele jeszcze wiele nagrobków i tablic mieszczan i szlachty pruskiej. Nazwiska Działyńskich, Kosów, Plemięckich, Bąkowskich, Lindów i innych rodzin często się tu napotyka. Rodzina Fuggerów augsburskich miała tu w kaplicy św. Barbary swój grobowiec. Przez długi czas utrzymywali Fuggerowie w Polsce filię wielkiego interesu handlowego i bankierskiego. Ich dom pośredniczył zwykle w przesyłkach pieniędzy z Polski. Przywilejem Aleksandra Jagiellończyka z r. 1501 posiada miasto patronat nad kościołem św. Jana, ale sobie i następcom zastrzegł król prawo prezentowania proboszczów naprzemian z gminą. W r. 1806 uległ kościół częściowemu zniszczeniu w skutek wybuchu prochu. Protestanci zabrali kościół ten r. 1530 i mieli go do r. 1583 sami, a następnie do r. 1596 wspólnie z katolikami. Przez długie lata zostawał kościół ten pod zarządem jezuitów, a sufragani chełmińscy bywali jego proboszczami. W archiwum kościelnem jest kilka dokumentów z XV w. a ciekawe: „Registrum omnium ministeriorum sive beneficiorum totius civitatis Thoruniensis pro fraternitate sacerdotum a. 1541 conscriptum“, zawiera niektóre wiadomości także z XV w. Jest w niem następna wzmianka o babce Kopernika: „Septimum beneficium sub titulo s. Elisabeth fundatum primo ab honesta domina Catherina Watsenrodynne, inde a reverendissimo domino Luca, ep. Warmiensi in multis ad auctum et melioratum (ob. Kętrzyński: „O ludn. pols.“, str. X, i Wizytę Strzesza, str. 127). Kościół p. w. Panny Maryi na Starem Mieście, najokazalsza świątynia w T., pochodzi z XIV w. Zbudowany w stylu ostrołukowym, o wysokich murach, bez skarpów, z potężnemi oknami. Był przy nim dawniej klasztor franciszkanów; dawniej każda z trzech naw miała osobny dach, dziś jeden wspólny. Wnętrze wspaniałe i pełne pomników i zabytków rzeźbiarskich. Po franciszkanach zostały stalle z XV w. Organy, ozdobne bogatemi rzeźbami, zbudował Jan Helwigh z Neustadt w Holsztynie (od r. 1601—1609). Z tego czasu pochodzi kazalnica z drzewa, ozdobiona figurami Zbawiciela, apostołów i aniołów. Pod organami w lewej nawie znajduje się wspaniały pomnik Anny z Leszczyńskich i jej męża Jana Teodora Potockiego, wykonany z czarnego marmuru i ozdobiony rzeźbami z alabastru. Okazałością góruje pomnik królewny Anny Wazówny, córki Zygmunta III, gorliwej zwolenniczki nowej wiary; król wyznaczył jej na utrzymanie ststwo brodnickie i golubskie. W Brodnicy też, gdzie zwykle przemieszkiwała, zmarła w młodym wieku r. 1631. Ponieważ najbliższy większy kościół luterski znajdował się w T., tu ją z wielką uroczystością pochowano. W zastępstwie chorego króla towarzyszył pogrzebowi królewicz Władysław. Ciało zło-

żono w umyślnie zbudowanej kaplicy w prezbyteryum, po lewej stronie ołtarza. Na katafalku z czarnego marmuru spoczywa posąg królewny z białego marmuru, w królewskim płaszczu. Posąg ten r. 1637 wykończony, należy do cenniejszych zabytków sztuki. Znajdujemy tu także epitafia Mełdzińskich, Lindów; także w. mistrz krzyż. Poppa v. Osterna (1253—57) tu został pochowany. R. 1891 odkryto przy odnawianiu kościoła na ścianie pod tynkiem kilka obrazów malowanych al fresco, przedstawiających Trzech Królów w Betlehem i Ukrzyżowanie Pana Jezusa. Kościół ten różne przechodził koleje. W nim najpierw głoszono naukę Lutra, tu w uroczystość Zwiastowania Matki Boskiej r. 1557 pierwszy raz udzielano komunię według nowego obrządku, w czem uczestniczyło dwóch z rady. Odtąd był do r. 1724 w ręku protestantów i dopiero r. 1724 wrócono go bernardynom. Rząd pruski zabrał go po kasacie zakonów na rzecz skarbu. Później oddano go gminie katolickiej na przedmieściu, jako wynagrodzenie za kościół parafialny św. Wawrzyńca, który r. 1807 ze względów fortyfikacyjnych został zniesiony. R. 1806 a szczególnie podczas oblężenia przez Prusaków i Rossyan w r. 1813 kościół wiele ucierpiał i stał pusto. Dopiero r. 1830 odnowiony, na nowo poświęcony, oddany został nowo utworzonej parafii katolickiej. Kościół św. Jakuba na Nowem Mieście zaczęto r. 1309 budować. Choć jest najmniejszy z trzech starożytnych świątyń, jednak dla budowy swojej ciekawy. Wieża wchodzi w średnią nawę, a najwyższe jej piętro za pomocą bocznych wystawek znacznie przekracza szerokością rozmiary trzech spodnich. Pokryta jest dwoma dachami, tak że się zdaleka zdaje, jakoby dwie wieże obok siebie stały. Zewnątrz ciągnie się wokoło muru kościelnego wypukły napis gotyckiemi literami, niemalowany, lecz w glazurowanej cegle żółtego koloru wypalany. Napisy podobne znachodzą się bardzo rzadko i tylko przy najstarszych kościołach. Drugą osobliwość stanowi zakończenie skarp, wyrastających nad dach w postaci coraz cieńszych słupów. Wewnątrz na uwagę zasługuje łuk przedzielający prezbyteryum od naw, pokryty pięknemi rzeźbami i wizerunek Ukrzyżowanego, przejmujący grozą dla realizmu wykonania. Z malatur jedną z najlepszych jest historya św. Stanisława. Starożytny jest także obraz przedstawiający Jerozolimę i Mękę Pańską. Epitafiów bardzo tu wiele. Przez długi czas był kościół ten własnością benedyktynek. Podczas wyprawy w. mistrza Ludwika v. Erlichshausen na Toruń r. 1445 zgorzał kościół. Przy odbudowaniu przystawiono z obu stron po jednej nawie, teraz ich jest razem pięć. Przez sto lat, bo od r. 1567 —1667, był w ręku luteranów. Potem oddany był benedyktynkom, aż do kasaty w r. 1833. W kościele został po siostrach wielki grobowiec w prezbyteryum i mały chór po prawej stronie w nawie średniej. W kościele tym pojawiły się pierwsze podobno w Prusach organy r. 1342. Ołtarze pochodzą z ostatnich stuleci. Największy dzwon, ważący 120 centnarów, zabrali r. 1703 Szwedzi i przewieźli go do Upsali, gdzie się podobno znajduje. Przy kościele przechowało się całe archiwum benedyktynek, przeszło 20 dokumentów oryginalnych, oraz kopiaryusz i kronika klasztorna, starannie w XVII w. po polsku napisana (ob. Kętrz.: „O ludn. pols.“, str. X). W spisach czynszowych z końca XVI w. wyliczeni są polscy właściciele, zamieszkujący pierwsze ulice Starego Miasta. Utracone kościoły i kaplice są: Kościół paraf. św. Wawrzyńca po za murami miasta, niedaleko starej bramy Chełmińskiej, na dzisiejszej esplanadzie. Już r. 1245, zaraz po ukończeniu, zburzyli go Prusacy. W r. 1327 został odbudowany. W 1422 r., w wojnie Polski z Krzyżakami, zgorzał ponownie. Wzniesiono go poraz trzeci dopiero za polskich rządów. W drugiej wojnie szwedzkiej r. 1657 do szczętu zniszczony, toż powtórzyło się r. 1703. Poraz ostatni zaczęto odbudowę r. 1712, ale nie ukończono, tylko prezbyteryum zostało pokryte. Kościołek św. Barbary należał jako filia do św. Wawrzyńca. W r. 1807 zajęty na budowę fortyfikacyi, a r. 1824 zupełnie rozebrany. Kościół św. Katarzyny, za bramą ulicy t. n., zbudowany był r. 1460 jako filia św. Jakuba. W czasie wojen szwedzkich po dwakroć został zburzony; pierwszy raz przez mieszczan samych w r. 1629, kiedy niespodzianie przed miastem stanęło 12,000 wojska szwedzkiego pod Wranglem, drugi raz zaś przez Szwedów r. 1657. Na jego gruzach wystawili protestanci r. 1673 nowy zupełnie kościół tytułu Zbawiciela (St. Salvator), który jednak r. 1814 zniesiony został. Kościół św. Mikołaja, naprzeciw muzeum polskiego, gdzie dzisiaj wojskowe zabudowania prowiantowe. Przy nim był klasztor dominikanów. Okazała świątynia o dwu nawach, dorównywała wielkością kościołowi N. M. Panny, a przechodziła wysokością. Miał 18 ołtarzy przy kasacie. R. 1334 dokończono ze składek pobożnych chór i zakrystyę. R. 1423 przez nieostrożność zgorzał wraz z klasztorem. R. 1622 d. 12 czerw. w niedzielę rano zapadła się część sklepienia w nawie, a w dwa tygodnie potem runął kawał muru i 1 filar. Naprawa kosztowała przeszło 20,000 zł. Łaskami słynął obraz stary N. M. Panny i wizerunek Pana Jezusa. Po kasacie był kościół

filią św. Jakuba, a r. 1832 dla wymagań fortyfikacyjnych zniesiony. Kościół św. Ducha, przy którym były benedyktynki, stał na przedmieściu św. Jakuba tuż nad Wisłą, za bramą Panieńską, gdzie dziś są koszary. Sięga początkiem podobno r. 1253. Benedyktynkom oddany r. 1312. R. 1655 zburzyli go Szwedzi z namowy magistratu. R. 1746 wystawiły panny kaplicę, którą r. 1810 rozebrano. Kościół św. Krzyża, który także benedyktynki posiadały, stał w pobliżu św. Wawrzyńca; zbudowany został r. 1327; r. 1391 zgorzał, lecz już r. 1410 stanął ze składek nowy zupełnie kościół i klasztor. Kiedy zaginął nie wiadomo. Kościół św. Maryi Magdaleny należał do szpitala, znajdującego się w par. św. Wawrzyńca i stał opodal kościoła par. Zniszczyli go Szwedzi. Szpitalną kaplicą był kościołek św. Piotra i Pawła na Nowem Mieście, w par. św. Jakuba. Patronat przysługiwał magistratowi. R. 1716 istniał jeszcze. Kościół św. Jerzego na przedmieściu św. Jakuba, przed bramą Chełmińską, zbudowany został około r. 1285. Sławne było przy tej prepozyturze bractwo rycerskie św. Jerzego, którego członkowie obowiązani byli wrazie potrzeby brać udział w wojnie; kronika głosi, że r. 1460 walczyli przeciw Krzyżakom. Prawo patronatu miał magistrat, to też innowiercy wcześnie kościół zajęli. Spalili go Szwedzi r. 1657; nanowo go odbudowali 1663, lecz r. 1703 znowu zburzony przez Szwedów. Po 3 latach stanął nowy, rozebrany 1811 r. Istniały jeszcze 2 kaplice ogrójcowe, jedna u św. Jana na cmentarzu przy drzwiach północnych, po lewej ręce, druga u św. Jakuba, także na cmentarzu (ob. „Utr. kościoły“ przez ks. Fankidejskiego, str. 25—39). *Szpitale kościelne.* Najdawniejszy szpital św. Jakuba sięga r. 1252. Pierwotnie był p. w. św. Ducha, zapewne przy kościołku tegoż tytułu. Zarządzały nim cysterki, od r. 1312 zaś benedyktynki i pod ich opieką pozostawał aż do zniesienia klasztoru w r. 1833. Już w r. 1772, nim T. dostał się Prusom, skonfiskował rząd pruski z majątku szpitala dobra Brzezinko i Brzeźno, wyznaczając kompetencyę 666 tal. i 20 srebr. rocznie na utrzymanie szpitala. Od r. 1833 szpital zostaje pod zarządem miejskim i służy do pomieszczenia 12 starców obojga płci, katolików, przedewszystkiem z par. św. Jakuba. Wstępnego czyli wkupnego pobiera się 50 tal., za co przyjęci mają aż do śmierci mieszkanie, opał, oświetlenie, pomoc lekarską, oraz 15 srebrników tygodniowo na życie. Prócz tego miasto ma prawo umieścić w szpitalu 15 ubogich, którym, prócz mieszkania, z funduszów szpitalnych dawać może opał i światło. Szpital św. Jerzego istniał już w pierwszej połowie XIV w. przy kościele św. Jerzego. W r. 1811 budynek rozebrano, a szpitalników pomieszczono w domu na Nowem Mieście. Szpital ten posiada dość znaczne kapitały, jest pod zarządem miejskim, mieści 16 osób służebnych w wieku nad 50 lat; wkupne wynosi 20—50 tal., które jednak może być opuszczone sługom, co beznagannie 8—10 lat służyli w jednej rodzinie. Prócz mieszkania daje im szpital opał, pomoc lekarską i sprawia pogrzeb, a na życie daje 12 srebrn. tygodniowo. Nowomiejski szpital miejski powstał r. 1703 z połączonych 4 osobnych szpitali kościelnych, a mianowicie szpitala siedmiu wdów, św. Piotra i Pawła, św. Katarzyny i św. Maryi Magdaleny. Początki tych zakładów sięgają czasów reformacyjnych. Szpital „Siedmiu wdów“ połączono już w roku 1667 ze szpitalem św. Piotra i Pawła i oddano go pod zarząd benedyktynek. Miasto umiało zatrzymać kapitały tej fundacyi. Szpital św. Katarzyny miał budynek za bramą św. Katarzyny aż do r. 1703. Wtedy zniszczyło go oblężenie szwedzkie. Szpital św. Maryi Magdaleny, również początku kościelnego, stał w pobliżu kościoła św. Wawrzyńca. Zniszczyli go podobno Szwedzi r. 1703, poczem mu dano przytułek w zamku krzyżackim aż do r. 1747. Wtedy sześciu szpitalników, z klasy starych sług, przeniesiono do szpitala św. Katarzyny i połączono te 4 szpitale w jeden pod wspólną nazwą „Nowomiejskiego“. Według statutu z r. 1833 ma w nim być miejsce dla 32 osób obojga płci z obywateli toruńskich. Osoby niższej kondycyi są wykluczone. Wstępne dla żądających osobnej izby wynosi 66 tal. 20 srbr., bez tej pretensyi połowę. Pobierają zaś mieszkanie, opał, światło, kuracyę, pogrzeb i 12 srbr. tygodniowo. W r. 1864 szpital ten pod zarządem miejskim miał przeszło 35,000 tal. kapitału (ob. „Pielgrzym“, 1891, Nr. 75). *Klasztory żeńskie.* Panny cysterki zostały tu fundowane r. 1263 i miały swój klasztor prawdopodobnie u św. Jakuba. R. 1345 w. mistrz Ludwig Koenig oddał ten kościół wraz z dochodami benedyktynkom, z czegoby można wnioskować, że wtedy obadwa klasztory zostały połączone i że odtąd cysterki znajdowały się pod opieką księni benedyktynek. R. 1391, po pożarze klasztoru św. Krzyża, przeniosły się benedyktynki na mieszkanie do św. Jakuba. Od tego czasu te pokrewne dwie reguły całkiem się ze sobą zlały (ob. „Klaszt. żeńskie“ p. ks. Fankidejskiego, str. 12—13). R. 1311 Henryk z Płocka, w. komtur krzyżacki, pobił na głowę Litwinów pod wodzą Witenesa. Na pamiątkę zwycięstwa ufundował ówczesny w. mistrz Karol z Trewiru w Toruniu klasztor benedyktynek i wystawił im tegoż roku nad

Wisłą nowy klasztor i kościół p. w. św. Ducha. W. mistrz Werner v. Orselen darował im r. 1330 we wsi Szynwałdzie, w dyecezyi pomezańskiej, kościół paraf. i kaplicę N. M. Panny, z dochodami i prawem patronatu. Tu te panny potem założyły osobny klasztor. W. mistrz Teodoryk z Altenburga zaś (1335—1341) nadał im bogaty kościół paraf. św Jakuba w T., wraz z dochodami. R. 1767 liczył konwent 46 panien. R. 1793, gdy przeszły pod rząd pruski, było ich jeszcze 26. Ale r. 1815 nowych zabroniono przyjmować, a r. 1833 nastąpiła kasata. Ostatnie zakonnice, w liczbie 11, udały się do Żarnówca, gdzie jeszcze przebywały benedyktynki (ob. „Klaszt. żeńskie“ p. ks. Fankidejskiego, str. 126—173). Oprócz tego były w T. tercyarki reguły św. Dominika, które swój klasztor miały w pobliżu kościoła św. Mikołaja, a przy klasztorze osobną kaplicę, i tercyarki św. Franciszka, których tu istniały 4 konwenty. Przy murze po za klasztorem franciszkanów i pod ich dozorem istniały dwa, a dwa inne stały opodal kościoła N. M. Panny, pod zarządem magistratu. Jeszcze liczniejsze (w liczbie 6) były konwenty beguinek, które ślubów nie składały i klauzury ścisłej nie miały (ob. „Klasztory żeńskie“ przez ks. Fankidejskiego, str. 14—16). Elżbietanki osiadły tu r. 1886 staraniem proboszcza św. Jana ks. Schmei. Pielęgnują chorych po domach w mieście i okolicy bez różności wyznania. *Klasztory męskie.* Najwcześniej osiedlili się tu franciszkanie, których sprowadził z Pragi r. 1239 mistrz ziemski krzyż. Poppo v. Osterna i wystawił im klasztor z kościołem p. w. Narodzenia N. M. P. Klasztor przyłączony był do prowincyi saskiej. Wilhelm z Modeny, legat Innocentego IV, odbył tu r. 1243 w kościele franciszkanów sławny synod, na którym podzielił Prusy na 4 dyecezye: chełmińską, warmińską, pomezańską i sambijską. Zaraz na początku zajaśniał klasztor świętobliwością błogosł. Jana z Łobdowa († 1264), a w sto lat później błogosł. Szymona († 1363). Obaj spoczywają w Chełmnie w kościele św. Wojciecha. R. 1558 gwardyan klasztoru, przyjąwszy luteranizm, oddał sprzęty kościelne i cały klasztor magistratowi, który tu umieścił gimnazyum, drukarnię i bibliotekę. Dominikanów sprowadził do T. r. 1263 w. mistrz krzyż. Hanno v. Sangershausen, podobno rodzony brat błogosł. Jutty, na prośbę bisk. chełmińskiego Heidenryka, dominikanina. Ich kościół p. w. św. Mikołaja należał do największych w T. Za polskich czasów było przeszło 30 ojców. Od r. 1740 utrzymywali wyższą szkołę przy klasztorze. Jeden z profesorów wykładał filozofię, a dwóch teologię. W r. 1819 rząd skasował klasztor. Jezuitów osiedlił tu przy kościele św. Jana r. 1593 bisk. chełmiński Piotr Kostka. W obecnych koszarach, po prawej stronie kościoła, założyli swą rezydencyę, a niebawem także kollegium „ubi juventus numerosa, in qua plurimi Magnatum atque Nobilium regni Poloniae, Prussiae atque aliarum longe dissitarum provinciarum filii in artibus liberalibus... instituuntur, ex quorum numero quovis tempore plurimi... tam ecclesiastici quam secularis status viri longe celeberrimi prodierunt“ (ob. Wernicke: „Beschr. v. Thorn“, str. 98). Dwa razy (r. 1606 i 1656) wypędzani przez protestantów, r. 1659 na mocy wyroku sejmowego powrócili. R. 1773 nastąpiło, jak wiadomo, zniesienie zakonu przez Klemensa XIV.

Gmachy publiczne. 1) *Ratusz*, stojący na środku starego rynku, zbudowany jest na fundamentach starego ratusza, którego pierwsze piętro stanęło r. 1393, drugie r. 1602. Spłonął podczas oblężenia przez Szwedów r. 1703, przyczem mury obwodowe znacznie ucierpiały. Odbudowa skończyła się dopiero r. 1738. Obecnie składa się budowla ta z szterech w czworobok połączonych skrzydeł, które przedziela duży dziedziniec i cztery przejścia przez środek frontu. Rogi gmachu zdobią wieżyczki ośmioboczne, których ciężar z zewnętrznej strony podtrzymują konsole z piaskowca. Wieża na płd.-wsch. rogu jest pozostałością pierwotnej budowli, rozmiary jej są daleko większe niż trzech innych, a wysokość dochodzi 110 stóp. Pod gmachem ciągną się wielkie sklepy. Najgodniejszą widzenia jest t. z. Piwnica ratuszowa, w której dawniej sprzedawano piwo gdańskie. Całe sklepienie opiera się tu, podobnie jak w zamku malborskim, na jednym ciężkim słupie. Wszystkie korytarze przestronne i jasne, są zapełnione malaturami, herbami i portretami sławnych Toruńczanów, jako i szlachty pruskiej. W mieszczącem się tu muzeum znajdują się portrety królów polskich, pomiędzy któremi artystyczną wartość mają tylko wizerunki Stanisława Augusta i Augusta II. Oprócz tego jest tu kilka cennych wykopalisk a mianowicie: pyszny brązowy naszyjnik (z Piaseczna), miecz rzymski (z Konojad), spinka starożytna z głową dzika, pierścienie oraz średniowieczne zbroje wydobyte z jeziora pod Kowalewem. Biblioteka ratuszowa zawiera mnóstwo rękopisów tyczących się Torunia, Prus i Polski, ale z czasów późniejszych. Jest tu herbarz szlachty pruskiej, stęple do wybijania monety i formy przysiąg na wierność królowi. 2) *Pochyła wieża.* Stare miasto T. było opasane z trzech stron podwójnym, od Wisły zaś pojedynczym murem; 28 wież służyło ku łatwiejszej obronie. Z nich tylko 9 dotąd się zachowało, między niemi znana

pochyła wieża nad Wisłą, przy końcu Piekarskiej ulicy. Składa się ona z 3 piętr, z których najwyższe ma obwódkę murowaną w kraty, podobnie jak kościół Maryi Panny. Wieża chyli się w stronę miasta tak znacznie, że na wysokości 50 stóp krawędź wierzchnia wystaje 4 stopy i 8 cali starej miary berlińskiej. Pochyłość ta pochodzi zapewne z usuwania się ziemi, spoczywającej na grubym pokładzie ślizkiej gliny. I dwie sąsiednie wieże także się pochyliły, choć nie tak znacznie. Nadto wszystkie pokłady cegieł, uszaki drzwi i okien i podłoga, wszystko jest lub było w ten sposób pochyłe. Obecnie przebudowano tę wieżę na kuźnię forteczną i pomieszkanie dla puszkarza. 3) *Ruiny zamku krzyżackiego.* Na pograniczu między Starem a Nowem Miastem, przy Mostowej bramie, leżą tuż nad Wisłą, dziś jeszcze obszarem i śladami wielkości uderzające zwaliska dawnego zamku krzyżackiego i należących do niego zabudowań. Jedną część, zwaną po niemiecku „Junkerhof“, t. j. starą szkołę kadetów krzyżackich, przebudowano niedawno na mieszkanie. Pięknym jest wykusz, czyli koniec zamku, na śmiałych łukach oparty, przy zamkowym młynie. Na zamku tutejszym bywało zazwyczaj 24 rycerzy a 12 duchownych; zwykle konwent składał się z 12 rycerzy i 6 duchownych. Obszerna kaplica zamkowa mieściła się w południowej części grodu. 4) *Kamienice i śpichlerze.* Na uwagę zasługują pod względem ozdób ściany szczytowej kamienice: przy ulicy Łaziebnej (Nr. 56), Chełmińskiej (Nr. 342) i przy Starym Rynku (Nr. 429). Najpiękniejsze drzwi, pokryte rzeźbami z przypowieści o marnotrawnym synu, zachowały się w rogowej kamienicy przy ulicy Białej (Nr. 62). Szczytów pięknych zachowało się więcej. Napotykamy między niemi ostrołukowe, mieszane jeszcze z byzantyńskiemi łukami, są też okazy z epoki odrodzenia i nie brak budowli z czasu stylu rococo. Z czasów ostrołuku zasługuje na wzmiankę dom przy ulicy Piekarskiej (Nr. 226), dalej południ. szczyt dawniejszego fortu zamkowego a z czasów rococo dom przy Starym Rynku (Nr. 436). Tuż obok pod Nr. 435 wznosi się najpiękniejszy okaz rococo z początku XVIII w. Niemal cały szczyt aż do wierzchołka pokryty jest ornamentyką z kwiatów i liści. Jako okaz stolarstwa zachowały się w kamienicy, niegdyś burmistrza Roesnera, przy Rynku, kręcone schody, przechodzące ze sklepu aż pod strych, wysokości 45 stóp. Cała poręcz dębowa pokryta jest rzeźbami w stylu odrodzenia. Schody te chce zakupić magistrat, by je ustawić w ratuszu. Ciekawe są także śpichlerze, pochodzące przeważnie z XV w. Są to gmachy wysokie, ze szczytami frontowemi w stylu ostrołukowym zwykle. Przeważną cechą ich jest wyniosły ale nie ciężki słup ostrołukowy, który aż do samych wyżyn gmachu dochodzi. Wszystkie są bez tynku, z palonej cegły. Na ścianach frontowych znajdują się zwykle znaki domowe (Hausmarken), zastępujące, zwłaszcza u mieszczan, herby rodzinne. 5) *Domy pamiątkowe.* Przy ulicy św. Anny stoi stary jednopiętrowy dom (Nr. 190), w którym ujrzał światło dzienne d. 19 lutego 1475 r. Mikołaj Kopernik, twórca nowej astronomii. Gniazdem rodowem Koperników jest prawdopodobnie starodawny majątek biskupi Kopernik pod Nisą na Szląsku. R. 1396 d. 3 lutego Mikołaj, pradziad astronoma, został zapisany w Krakowie w poczet obywateli miejskich. Na uwagę zasługuje, że w księdze nie dodano zkąd pochodził, z czego Kętrzyński wnioskuje, iż miejsce pochodzenia było równobrzmiące z nazwiskiem jego, t. j. że ów Mikołaj nazywał się Kopernikiem i pochodził z Kopernik, że to było jego nazwisko familijne. Tego dowodzi także astronom, pisząc się po łacinie „Copernicus“, bo gdyby Kopernikowie mieli nazwisko swe od wsi, nazywaliby się po polsku Koperniccy, a astronom musiałby się po łacinie pisać Copernicius (ob. Kętrzyński: „O ludn. pols.“, str. 169). Wnuk wymienionego tu Mikołaja i jego imiennik osiadł r. 1458 stale w Toruniu. Portret jego przechował się w bibliotece jagiellońskiej w Krakowie, dokąd go przewiózł z T. r. 1614 sławny matematyk Jan Broscyusz. W T. pojął Mikołaj za żonę Barbarę Watzelrode, siostrę bisk. warmińskiego Łukasza, który będąc wujem naszego astronoma, wiele starań łożył około jego wykształcenia. O tym to Łukaszu pisze kronika krzyżacka dosadnie: „In vulgo fertur de eo, quod si eum diabolus in partiunculas minutissimas secaret ita, ut in farcimine clauderetur, Polonorum sanguis ab eo velli non posset“ (ob. Scr. rer. prus.: „Historia brevis magistrorum“, IV, str. 272). Tenże biskup chciał zakon krzyżacki przenieść na pogranicze Podola, gdzieby miał pole działania jako przedmurze chrześciaństwa przeciw Turkom. W testamencie zalecił kapitule wybrać Polaka na swego następcę w Warmii. Dzieci mieli Kopernikowie czworo: Andrzeja, Barbarę, Katarzynę i ostatecznie Mikołaja, który się urodził 19 lut. 1473 r. Pomnik dla Mikołaja Kopernika został odsłoniony r. 1853 na Starym Rynku. Posąg sam przedstawia astronoma w szerokiej fałdzistej szacie. W lewej ręce trzyma astrolabium, prawą wskazuje ku niebu. U stóp wytryskuje z postumentu przez paszczę delfina promień wody. Na postumencie napis: „Nicolaus Copernicus Thorunensis“, na pod-

stawie dodano: „Terrae motor, solis coelique stator“. R. 1873 d. 19 lutego obchodzono w T. uroczyście czterechsetną rocznicę urodzin Kopernika, z którego to powodu kś. kanonik Polkowski wydał piękne album pamiątkowe. Przy ulicy Piekarskiej, obok zabudowań pocztowych (Nr. 22), urodził się Bogumił Linde, potomek starej mieszczańskiej rodziny, twórca Słownika języka polskiego. Przy ulicy Mostowej (gdzie dziś handel Domańskiego) przyszedł na świat w r. 1794 Fryderyk hr. Skarbek, ekonomista, historyk i powieściopisarz polski. Dwaj bracia Rybińscy, kaznodzieje protestanccy i poeci, mieszkali przy ulicy św. Ducha, w starożytnym domu o gotyckiej fasadzie (Nr. 9). *Mennica toruńska* sięga dawnych czasów. Już w drugiej połowie XIII w. wybijali w niej Krzyżacy pieniądze, a Toruń aż do r. 1754 uważany był za główne mennicze miasto zakonu. Kazimierz IV potwierdzając 1457 r. prawo mennicy, dozwolił bić i złote sztuki. Przez długi czas dostarczał T. tylko drobnej srebrnej monety; za Zygmunta III poczęto już bić półtalary i talary a za Władysława IV i Jana Kazimierza okazały się i dukaty. Mennica z małemi przerwami istniała do końca 1765 r.

Pierniki toruńskie słyną szeroko po świecie. Najwięcej wyrabia się tak zw. katarzynek, Dawniej bowiem na św. Katarzynę (25 list.) odbywały się przed kościołem t. n. wielkie jarmarki i piernikarze sprzedawali tam pierniki z wizerunkiem św. Katarzyny. Dziś są w mieście 4 piekarnie pierników: Gustawa Weesego, Kurowskiego, Thomasa i Władysława Szczepańskiego. W r. 1884 na wypieczenie ich zużyto 4500 centn. miodu i nieomal równą ilość mąki. *Winnice toruńskie* ciągnęły się jak wynika z dawnych zapisków, znajdujących się w archiwum miejskiem, jeszcze w XVI i XVII stuleciu na piaszczystych wzgórzach nad Wisłą, przy ujściu Drwęcy. Osłonione lasami od wichrów północnych, wydawały tyle wina, że piwnice krzyżackie były niem założone. Winem tem bracia zakonni raczyli Kazimierza W. i innych gości w Malborku, jak podaje kronika Dusburga. Wedle tradycyi miejscowej książę bawarski Rudolf, bawiąc kiedyś u w. mistrza Winryka z Kniprode, skoro po uczcie wypił puhar toruńskiego wina, prędko kazał go powtórnie napełnić, mówiąc „że to napój jak oliwa“. Klonowicz we „Flisie“ powiada: „Od siebie się miej, gdzie wdzięczne winnice Wiszą nad Wisłą, w nich żywe krynice“. Jeszcze dziś przedmieście jedno Winnicą się zowie.

Toruńskie komturstwo graniczyło na zachód z komturstwem bierzgłowskiem, na północ z papowskiem i lipińskiem, na wschód z kowalewskiem, na płd. zaś granicę stanowiła Drwęca poniżej Szewna aż do Złotoryi i Wisła od Złotoryi aż do Smolna (por. mapę dodaną do 16 zeszytu Zeitsch. d. Westpreuss. Gesch. Ver.). Zamki były w Toruniu, w Starym Toruniu i w Lubiczu nad Drwęcą. Pieczęć komturstwa wyobrażała bramę z wieżą po obu stronach. Naokoło był napis „S. Comendatoris in Thorun“. Komturami toruńskiemi byli: Otto 1250; Ravino 1251—1255; Otto v. Slewitz al. Schlewitz; Hartmud v. Kronenberg; Henryk 1260; Otto 1264; Henryk v. Byx 1267—70; Albrecht v. Ippelensdorf 1274—77; Ludwig 1278; Radwicus 1279; Henryk 1282—1283; Ludwik 1285; Henryk v. Uberberg 1289; Henryk v. Byx 1292; Konrad Stange 1293—96; Konrad Sack 1301—1302; Henryk v. Dobyn 1303—1306; Gozwin 1309—1313; Luther v. Sparrenberg 1319—26; Hugo v. Almenhausen 1326—28; Henryk Ruve al. Rowe 1330; Marquard v. Sparrenberg 1335—37; Aleksander v. Kornre 1338; Henryk v. Offilyn al. Offeln 1339; Henryk v. Boventin 1340; Dietrich v. Spira 1342—44; Jan Nothaft 1346; Wilhelm v. Baldersheim 1347; Jan Nothaft 1347—49; Dietrich v. Brandenburg 1352—75; Konrad v. Kalemont 1375—81; Baldewin v. Frankenhofen 1381—83; Siegfried Walpot v. Bassenheim 1383—84; Ludwik v. Wafeln 1384—89; Wolf v. Zolnhart 1389—92; Engelhard Rabe 1392—97; Fryderyk v. Wenden 1397—1407; hr. Albrecht v. Schwarzburg 1407—1410; hr. Jan v. Sayn 1410; Eberhard v. Wallenfels 1410—1413; Henryk Hold 1413—14; Jan v. Seelbach 1414—16; Ludwik v. Landsee 1416—18; Ulryk Zenger 1418—20; Jost v. Hohenkirchen 1420—22; Ludwik v. Landsee 1422; Marcin v. der Kemnate 1422—24; Henryk Marschalk 1424—26; Ludwik v. Landsee 1426—31; Jan v. Pommersheim 1431—33; Wincenty v. Wirsberg 1433—36; Wilh. v. Helfenstein 1436—37; Konrad v. Erlichshausen 1437—40; Henryk v. Rabenstein 1440; Eberhard v. Wesenthau 1440; Wilh. v. Helfenstein 1440—41; Jan v. Beenhausen 1441—46; Albrecht Kalb 1446—54 (ob. Voigt Namen Codex, str. 56—58).

Parafie katolickie. Przy dzisiejszych trzech kościołach katol. istnieją też trzy parafie, mianowicie: par. św. Jana na Starem Mieście (1891 r. 3145 dusz); przy kościele jest bractwo trzeźwości od r. 1869 i Bożego Ciała, założone już r. 1394. Paraf. św. Jakuba dla Nowego Miasta, przedmieścia Winnicy i przedm. św. Jakuba (1891 r. 2625 dusz). Przy kościele bractwo różańcowe od r. 1834, trzeźwości od r. 1859. Paraf. Panny Maryi, do której należą: a) przedmieście Chełmińskie, b) przedm. Rybaki, c) przedm. Bydgoskie, d) wś Mokre, e) Rubinkowo, wś i folw.,

f) Elsnerrode, g) Katarzynka folw., h) Wysiołki, niem. Weisshof i Neuweisshof, folw. i kolonia, i) Szenwałd (Schvenwalde), wś, k) Błota (Blotgarten), 8 klm., l) Rossgarten, ł) Przysiek (Wiesenburg), folw., m) Stary Toruń o 11 klm. i n) Gursk, wś o 12 klm. (1891 r. 7079 dusz). Przy kościele istnieje bractwo Niep. Pocz. N. M. Panny od r. 1840, br. św. Antoniego Padewskiego od r. 1841 i br. Trójcy Przenajśw. od r. 1830. *Dekanat toruński* obejmuje parafie: Bierzgłów, Czarnowo, Czarze, Kaszczorek, Łążyn, Ostromecko, Popowo Toruńskie, Świerczynki i 3 parafie w Toruniu.

Toruński powiat w Prusach Zachodnich, najbardziej na płd. wysunięty, wchodzi w skład obwodu regencyi kwidzyńskiej. Tylko płd.-zach. kąt leży po lew. brzegu Wisły, reszta na prawym. Na płn. graniczy z pow. chełmińskim, na wschód z nowym pow. wąbrzeskim i z król. polskiem, na płd. z król. polskiem i pow. inowrocławskim, na zach. z pow. inowrocławskim i bydgoskim. Obszar powiatu zmniejszył się o 22352 ha, które r. 1887 odcięto do nowego pow. wąbrzeskiego, tak że teraz obejmuje tylko 91147 ha, mianowicie 53120 roli orn., 5572 łąk, 20343 lasu; 1 ha roli orn. daje przecięciowo 12·92 mrk na czysto, 1 ha łąk 12·92 mrk, 1 ha lasu 1·57 mrk. Okręgów wójtowskich liczył powiat 1885 r. 25, miast dwa: Toruń i Chełmża (4968 mk.), gmin wiejskich 69, między niemi targowisko Mokre (6826 mk.), obwodów dominialnych 83, miejscowości 282, domów 5884, dym. 14893, gmachów publ. 74. Ludności było 1871 r. 60242; 1875 r. 64081; 1880 r. 70732; 1885 r. 77868; 1 grud. 1890 r. 87544 i to 43884 kat., 41539 ewang., 1834 żyd. i 287 różnych wyznań. Głównemi rzekami w powiecie są: Wisła i Drwęca. Zaraz po pierwszym rozbiorze Polski rozkazem gabinetowym z 1 i 2 list. 1772 r. z dóbr duchownych wciągniono do domen rządowych następne dobra kościelne. Z dóbr bisk. kujawskiego: wś Elgiszewo, wś i fol. Kaszczorek, leśn. Strębaczno, wś i fol. Grzywno. Z dóbr bisk. chełmińskiego: wś Folgowo, wś i fol. Papowo, wś Staw. Z dóbr konwiktu misyonarzy w Chełmnie: fol. Dziemiony. Z dóbr kolegium jezuickiego w Toruniu: wś Bruchnowo, folw. Kuwróz, wś i fol. Ostaszewo. Z dóbr klasztoru benedyktynek w Toruniu: fol. Brzezinko, wś Młyniec, wś Brzezink al. Borek, młyn Bierzchlewo, folw. Nowydwór wraz z jez. przy Kamionce, folw. Wytrębowice, fol. Pigrza, fol. Dzwierzno, wś Gronówko, wś Wielka Kamionka, fol. Kamionka, fol. M. Kamionka, fol. Świerczynki, Smolniki. Z dóbr kapituły katedralnej z Chełmży: wś Bielczyn, fol. Biskupice, wś Chrapice, fol. Chełmża, Archidyakonka Stara i Nowa, wś i fol. Kończewice, wś Kuchnia, fol. Morczyny, wś Stare i Nowe Skąpe, fol. Witkowo. Z dóbr klasztoru dominikanów w Toruniu: wś i fol. Pruska Łąka, nowa osada Papiernia. Razem 42 wsie i folwarki. *Źródła:* 1) Toruń przez kś. Kujota (ob. Roczn. Tow. Nauk. w Toruniu, 1884). 2) Utracone kościoły przez kś. Fankidejskiego, str. 20—39. 3) Tegoż, Klasztory żeńskie. 4) Wernicke: Beschr. von Thorn, 1832. 2.) **T.** *Stary*, niem. *Alt Thorn*, dok. 1346 *Aldenthorun*, 1445 *Antiqum Thorun*, wś włośc., na praw. brzegu Wisły, 10 klm. na zach. od miasta Torunia, pow. toruński, st. p. Rossgarten, par. kat. kośc. Panny Maryi w Toruniu, 610 ha (299 roli orn., 96 łąk, 23 lasu); 1885 r. 21 dm., 32 dym., 247 mk., 59 kat., 188 ew. Wś ta jest pierwotnym zawiązkiem późniejszego miasta. W tej prastarej osadzie ziemi chełmińskiej Krzyżacy przekroczywszy Wisłę, usadowili się r. 1231. Murowany kościół p. w. św. Jana Chrz., który tu zastali, obwarowali i przy nim jakby na zamku zamieszkali. Wkrótce potem znalazłszy tam, gdzie dziś miasto stoi, wygodniejsze położenie, opuścili Stary T. Kościół jednak pozostał, a nabożeństwo nadal się w nim odprawiało i wielu braci zakonnych w nim pochowano. Stary zaś gród zamienili Krzyżacy na folwark. R. 1346 reguluje w. m. Henryk Tusmer parafialne stosunki kościoła w St. T., nadając mu wsie Przysiek, Smalno i Górsk i wyznaczając dochody probostwa. Dotacya ta rozpoczyna się słowy: „Cupientes igitur ecclesiam parochialem in Aldenthorun dotare, ubi multorum fratrum recolenda prioritas in domino feliciter requiescit“. Później jeszcze napotykamy wzmiankę o tym kościele w „Ordo synodi laicalis z r. 1445“. R. 1514 ustępuje król Zygmunt tę wś miastu na własność, obowiązując magistrat, aby się starał o odprawianie regularnego nabożeństwa w tamtejszym spustoszałym kościele. Pod wpływem szerzącej się reformacyi zaniedbano tego obowiązku, r. 1528 porozbierano srebro i drogie naczynia kościelne, a później r. 1598 jakiś czeladnik mularski sprzedał 4000 cegły z obalonego kościoła, za co odsiedział 8 dni w więzieniu. Dziś po kościele ani po grodzie krzyżackim nie pozostało śladu (ob. Utracone kośc. przez kś. Fankidejskiego, str. 40).

Kś. R. Frydrychowicz.

Torupie, ob. *Turupie.*

Torwidańce, zaśc. szlach., pow. trocki, w 3 okr. pol., o 48 w. od Trok, ma 1 dm., 7 mk. katol.

Torwidziszki, zaśc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce (o 8 w.), okr. wiejski Ajciuny, 8 dusz rewiz.; w 1865 r. należał do dóbr Bołdzieje Perkowskich.

Toryska, węg. *Toriszka*, wś na Węgrzech,

w hr. spiskim, pow. lewockim, na płn.-wsch. od Lewoczy, w wąskiej dolinie, zamkniętej na płn. szczytem Obszar (1107 mt.), na zach. Sadov Verch (913 mt.) a na wschód Gribczów. Ku płd.-wsch. rozszerza się dolina i przechodzi w kierunek płn.-wsch., tu się rozłożyła wioska Repaszy Niżnie. Podług szemat. dyec. spiskiej z r. 1891 miała 1180 mk. (1100 gr.-kat., 70 rz.-kat., 1 prot., 9 żyd.). Par. kat. we wsi Repaszy Wyżnie (Felso Repás, Vizne Repasze). Mieszkańcy obrz. gr.-katol. mają kościół paraf. w miejscu. Urząd pocztowy w Repaszach Niżnych (Alsó Répás). *W. H.*

Torzewo, wś i fol., pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Witowo, ma 130 mk., 633 mr. dwor., 114 mr. włośc. W 1827 r. było 12 dm., 130 mk. Według reg. pob. pow. brzeskiego z r. 1557 było tu 9 łan., 4 zagr., 2 kom., 2 puste (Pawiński, Wielkp., II, 11).

Torzyniec al. *Tchórzyniec*, *Thorzynyecz* w r. 1518, *Tchorzynyecz* 1553, *Torzeniec* po r. 1884, wś i dwór, pow. ostrzeszowski (Kępno), o 13 klm. na płn.-wsch. od Kępna, 4 klm. od Prosny i granicy królestwa polskiego; paraf. i poczta w Wyszanowie, szkoła w miejscu, st. dr. żel. w Podzamczu o 8 klm. Między r. 1518 i 1553 było 6 łan. os. na T.; około r. 1843 posiadał tę majętność Marceli Olszowski. Wieś ma 69 dm., 475 mk. (436 kat., 39 prot.) i 450 ha (358 roli, 48 łąk). Dwór ma 10 dm., 188 mk. (175 kat., 13 prot.) i 1189 ha (633 roli, 58 łąk, 58 pastw., 407 lasu, 31 nieuż., 0·42 wody); czysty dochód z ziemi 6277 mrk; właścicielem jest Wacław Szołdrski. *E. Cal.*

Torżok, mto pow. gub. twerskiej, pod 57°2′ płn. szer. a 52°38′ wsch. dług., po obu brzegach rz. Twercy, odl. o 57 w. na płn.-wsch. od Tweru, połączone jest linią dr. żel. nowotorskiej ze st. Ostaszkowo dr. żel. nikołajewskiej. W 1870 r. było 2105 dm. (422 murow.), 12910 mk. (26 katol., 682 jedynowierców, 175 rozkol., 18 protest., 6 żydów, 8 mahomet.), 2 monastery (męzki i żeński), 29 cerkwi (26 murow.) prawosł., 2 jedynowierców, dom modlitwy rozkoln., dwór gościnny z 277 sklepami, szpital miejski, dom sierot, przytułek przy monasterze żeńskim, szkoła powiat. i miejska, dwie szkoły duchowne, szkoła dla dziewcząt, bank miejski (od 1863 r.), st. poczt., telegr. i dr. żel. Własność miasta stanowi 2536 dzies. ziemi; dochody w 1873 r. wynosiły 23025 rs. Mieszkańcy zajmują się haftowaniem złotem, srebrem i jedwabiem na safianie, aksamicie i zamszu, oraz wyrobem materaców i walizek skórzanych a także pracą w cegielniach. W 1873 r. było w mieście 1108 rzemieśln. (85 krawców, 234 szewców, 118 kowali). Przemysł fabryczny niezbyt rozwinięty. W 1873 r. było 29 fabryk, zatrudniających 208 robotników i produkujących za 212719 rs. Handel dość ożywiony. St. T., dr. żel. nowotorskiej, wychodzącej ze st. dr. żel. nikołajewskiej Ostaszkowo i przechodzącej przez Torżok, Rżew do Wiaźmy, długiej 244 w., położona pomiędzy st. Tereszkino (o 14 w.) a Ilino (o 15 w.), odległą jest o 32 w. od Ostaszkowa a 212 w. od Wiaźmy. Jest to stara osada, istniejąca już na początku XI w., w latopisach wspominana od r. 1134 r. Pierwotnie T. wchodził w skład posiadłości Nowogrodu i niejednokrotnie ulegał zniszczeniu, zarówno podczas walk z książętami sąsiedniemi jakoteż napadu Mongołów pod Batym (1238), Litwinów (1245 i 1248) i chana Uzbeka (1327). W 1478 r. przyłączony do w. ks. moskiewskiego, został jeszcze raz zajęty i zniszczony podczas zamieszek za czasów samozwańców (w 1609 r.). W 1708 r. zaliczony do gub. ingiermanlandzkiej, od 1719 w prowincyi twerskiej gub. petersburskiej, w 1727 przyłączony do gub. nowogrodzkiej, został w 1775 r. mtem powiat. namiestnictwa a od 1796 r. gub. twerskiej.

Torski (zwykle *nowotorskim* zwany) *powiat* leży w zachodniej części gubernii i zajmuje 95·08 mil al. 4600·6 w. kw. W zachodniej części powiatu znajduje się płaskowzgórze, mało zaludnione, pokryte lasami i wielkiemi błotami, z których wypływają: Cna, Osuga, Kosza i ich dopływy. Od tego płaskowzgórza wybiega na wschód wąskie pasmo pagórków, zwane Świńskiemi górami, porosłe gęstym lasem. Inne pasmo wyniosłości oddziela się na płn.-wsch. i przechodzi do pow. wyszniewołockiego. Pod względem geognostycznym powierzchnię powiatu zalegają wapienie górne i gliny należące do formacyi węglowej. Powiat zroszony jest dopływami Wołgi, z których najważniejsza Twerca, jedyna spławna rzeka powiatu, dalej Wielka Kosza, Tma, Cna i in. Jezior, w ogóle nieznacznych, niewiele. Błota koncentrują się w płn.-wsch. części powiatu, po lewym brzegu Twercy a także w części zachodniej, u wierzchowin rz. Osugi, Cny i W. Koszy. W 1370 r. było w powiecie (bez miasta) 118019 mk. (56 katol., 154 jednowierców, 810 rozkoln., 53 protest., 11 żydów), zamieszkujących 784 nomenklatur (1 słoboda, 10 pogostów, 46 siół, 539 wsi, 182 drobniejszych osad). Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, które zresztą nie wystarcza na miejscowe potrzeby, przemysłem leśnym, zarobkiem na stacyach dr. żel. i furmaństwem. Chów bydła nieznaczny, równie jak i przemysł fabryczny. W 1872 r. było 7 fabryk, zatrudniających 185 robotników i produkujących za 236640 rs.

Torżowski al. *Torzkowski ostrów*, uroczy-

sko na gruntach dóbr Krotyszcze, w pow. kijowskim (t. VI, 723).

Toś, rzka, w pow. radomyskim, prawy dopływ rzki Rżawy al. Rżawca (pr. dopł. Prypeci).

Toschonowitz, ob. *Toszonowice.*

Tose, strumień, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Bibirwy (lew. dodł. Szałtony).

Tosie 1.) wś i fol. nad rzką Czarną, pow. sokołowski, gm. i par. Kossów, odl. o 28 w. od Sokołowa, ma 26 dm., 258 mk. W 1827 r. było 19 dm., 133 mk. W 1876 r. folw. T. z os. Krupy, rozl. mr. 728: gr. or. i ogr. mr. 268, łąk mr. 27, pastw. mr. 19, wody mr. 2, lasu mr. 106, zarośli mr. 289, nieuż. mr. 23; bud. z drzewa 13; las nieurządzony, pokłady wapienia. Wś T. os. 32, mr. 337; os. Krupy os. 1, mr. 17. 2.) **T.**, pow. mławski, ob. *Olszewo T.* 3.) **T.** *Milewo*, pow. ostrołęcki, gm. i par. Piski. W 1827 r. Tolsie M. 8 dm., 89 mk. Por. *Milewo.*

Tosin al. *Janów*, os., pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Parzno, 1 dm., 7 mr. dwor.

Tosmar, mylnie *Tasmar*, jezioro, w okr. hazenpockim (Kurlandya), na płn. od jez. Libawskiego, do 12 w. kw. mające. Zlewa swe wody do jez. Libawskiego.

Tosna, słoboda nad rz. Tosną (dopł. Newy), pow. carskosielski gub. petersburskiej, o 35 w. od Carskiego Sioła, ma 181 dm., 2554 mk., cerkiew, szkołę. Posiada st. dr. żel. nikołajewskiej (petersb.-moskiewskiej), między st. Sablino (o 12 w.) a Uszaki (o 9 w.), odl. o 50 w. od Petersburga a 559 w. od Moskwy. Ze st. Tosna oddziela się odnoga do Gatczyna, długa 46 w., zbudowana w 1870 r.

Tost, ob. *Toszek.*

Toszakarwa, zaśc. szlach. nad jez. Łuszą, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 22 w. od Święcian, 4 dm., 22 mk. kat.

Toszczanka, rzka, w pow. rohaczewskim, ob. *Toszczyca.*

Toszczyca al. *Toszczanka*, błotnista rzka, w pow. rohaczewskim, prawy dopł. Dniepru. Płynie początkowo w kierunku południ., następnie zachod., pod wsiami: Krasny Brzeg, Toszczyca Wierzchnia, Rudnia, Toszczyca Niższa, poniżej której, ubiegłszy około 20 w., ma ujście. Na wybrzeżach jej znajdują się pokłady błotnistej rudy żelaznej.

Toszczyca 1.) *Niżnia*, wś i folw. przy ujściu rzki Toszczycy do Dniepru, pow rohaczewski, gm. Kistenie (Kościenie), o 26 w. od Rohaczewa, ma 42 dm., 312 mk. Na folw. cegielnia, młyn wodny i krupiarnia. Źródło słabej wody żelazistej. Własność Weliaminowych, ma 1486 dzies. (1038 lasu, 146 roli, 80 łąk). Naprzeciw wsi, przy ujściu Toszczycy, znajduje się kępa na Dnieprze. 2.) **T.** *Wierchnia*, wś i folw. nad rzką Toszczycą, pow. rohaczewski, gm. Kistenie (Kościenie), ma 58 dm., 369 mk., z których 25 zajmuje się wyrobem przedmiotów z łyka i kory, 3 wyrobem wozów, sań i t. p. Folw., własność Gresznerów, ma 1573 dzies. (1200 lasu, 281 roli, 32 łąk); młyn wodny i karczma. *J. Krz.*

Toszek, niem. *Tost*, w dok. *Thosech*, *Tossek*, *Tossetz*, *Toscheck*, miasto niegdyś powiatowe, dziś w pow. toszecko-gliwickim, leży na wyniosłości (wzn. 752 do 885 st. par. npm.), górującej nad całą okolicą, utworzonej z pokładów łupku, odl. około 8 mil na płd.-wschód od Opola, 3 mile od Gliwic a $1^1/_4$ mili od Pyskowic, leży przy szosie wrocławsko-krakowskiej, składa się z rynku, placu szpitalnego, 9 ulic i 2 przedmieści. W r. 1885 było 194 dm., 2434 mk. (1366 męż., 1068 kob.), co do wyznania: 1906 kat., 382 ew. i 146 żyd. Do miasta należy 549 ha ziemi (505 ha roli i 34 łąk). Ludność przeważnie polska. W r. 1781 było 650 mk.; 1800 r. 687 mk.; 1816 r. 874 mk.; 1840 r. 1483 mk. i 1861 r. 1769 mk. Z zakładów fabrycznych istnieją tu: młyn parowy i gorzelnia. Z rzemiosł rozwinęło się zdawna szewctwo (50 majstrów w r. 1860). Odbywa się tu 5 jarmarków rocznie. Kościół par. kat. p. w. św. Katarzyny, murow., sklepiony, w formie podwójnego krzyża, w stylu romańskim, istniał już w XV w. Kaplicę cmentarną p. w. św. Barbary wzniosła w r. 1730 hr. Kotulińska. Statua św. Jana Nepomucena na rynku stanęła staraniem Leopolda hr. Colonna, pana na T. w r. 1706. Sprowadzona z Pragi. Ratusz obecny, z 2 wieżami, wzniesiony po spaleniu dawnego w r. 1833. Szpital mieści 7 ubogich. T. jest siedzibą sądu okręgowego i urz. poczt., posiada szkołę elementarną 6-klas. Zawiązkiem osady był stary gród, siedziba kasztelana już w r. 1222. Przy nim istniała kaplica p. w. św. Piotra, należąca do klasztoru św. Wincentego we Wrocławiu. Władysław, ks. na Koźlu, uznawszy w r. 1327 zwierzchnictwo króla czeskiego, przyjął od niego jako lenno, w liczbie innych grodów, i Toszek. Kazimierz, ks. na Opawie i T., potwierdza w r. 1423 erekcyę kościoła w Pyskowicach. Przemko, ks. na Toszku, wydaje w latach: 1443, 1456, 1465 dokumenty tyczące się kościoła w Pyskowicach. Ferdynand, król czeski, nadaje T. w r. 1536 prawo miejskie a Rudolf w 1579 r. rozszerza prawa miasta aktem pisanym po czesku. Rudolf II sprzedał w r. 1593 zamek i starostwo panom von Redern na Wielkich Strzelcach. Pożar w r. 1677 i głód w r. 1714 zniszczyły zupełnie miasteczko. Wojna siedmioletnia nowe sprowadziła klęski. Wojska bawarskie (pod chorągwią Napoleona) palą i łupią miasto w r. 1807. Nowa ustawa miejska wprowadzona w r. 1808. Po wielkim po-

żarze w r. 1833 miasto na nowo odbudowało się, stare mury rozebrano, fosy zasypano, ulice rozszerzono. *Zamek* w T. stał już na początku XIII w. W dokum. Kazimierza, ks. na Raciborzu i Cieszynie, z r. 1222 występuje jako kasztelan tutejszy niejaki „Jacobus“ a r. 1247 „comes Dobeslaus“. W r. 1327 Kazimierz II, starszy syn Władysława, ks. na Koźlu i Bytomiu, poddał zamek z całą kasztelanią koronie czeskiej. W r. 1593 król czeski Rudolf II sprzedał zamek z hrabstwem Pyskowicami za 36,000 talarów (po 36 gr.) Jerzemu v. Redern na Wielkich Strzelcach. W r. 1660 dobra przeszły do hr. Colonna; z kolei posiadali je: hr. Kottulinski, Wilhelm Posadowski, wreszcie baron Eichendorff, ojciec Józefa, poety niemiecko-szląskiego. Na subhastacyi nabył dobra hr. Gaschin a w 1844 r. od tej rodziny nabył radzca handlowy Guradze za 540,000 tal. Zamek wznosi się na wzgórzu, na płn.-zach. od miasta. Przed pożarem (w r. 1811) miał on 4 wieże i warowny mur z fosą. Pozostała ruina posiada jeszcze 3 wieże i mur obwodowy. Lud opowiada, że w zamku jest ukryta złota kaczka z 11 złotemi jajami. Hr. Gaschin w akcie sprzedaży w r. 1841 zastrzegł sobie, wrazie znalezienia owej kaczki, prawo własności. W chwili sprzedaży dobra obejmowały 30,956 mr., w tem 17,911 mr. lasu. Po wydzieleniu kilku części dzieciom w r. 1862, jako całość dobra miały 21,993 mr. (16,094 mr. lasu). Piękny zwierzyniec, bażantarnia (1500 bażantów). W r. 1885 do zamku w T. należało 879 ha. Szczegóły o powiecie toszecko-gliwickim podane przy opisie miasta Gliwice (ob.). Z ogólnego obszaru powiatu w ilości 90,609 ha, było w 1885 r. 47,253 ha roli, 6287 łąk i 30,680 lasu; z tego do miast i gmin wiejskich należało: 25,986 ha roli, 3109 ha łąk i 1037 ha lasu; do większej własności: 21,287 ha roli, 3178 łąk i 29,643 lasu. Z ogólnej ludności, w ilości 95,654 dusz, było 49,509 kobiet; co do wyznania: 87,748 kat., 5238 ewang. i 2666 żyd. T. par., dek. toszecki, miała 1869 r. 4396 kat., 127 ew., 177 żyd. Dekanat toszecki, dyec. wrocławskiej, miał w 1869 r. 19.623 kat., 433 ew., 417 izr. i 8 parafii: Centawa, Kielcz, W. Kotulin, Płużnica Wielka, Sieroty, Toszek, Wisznica, Wielowieś. *Br. Ch.*

Toszonowice, czes. *Toszonovice*, niem. *Toschonowitz*, *Dolne* i *Górne*, wsi na Szląsku austryackim, w pow. cieszyńskim, odl. 11 klm. od Cieszyna na płd.-zach. przy gościńcu z Cieszyna do Frydka. W r. 1880 liczyły T. Dolne z przys. Zawodowice 100 dm. i 669 mk. (516 rz.-kat., 146 prot. i 7 żyd.; 540 Czechów, 100 Polaków i 20 Niemców). T. Górne miały 44 dm. i 296 mk. (169 kat., 121 prot. i 6 żyd.; 200 Polaków, 84 Czechów i 7 Niemców). Sprawozdanie izby handl. w Opawie z r. 1885 podaje w T. Dolnych 23, w Górnych 8 osób oddających się przemysłowi i handlowi, reszta ludności zajmowała się rolą. W T. Dolnych jest gorzelnia. Do T. Dolnych należy przys. Poleniny i wś Szprochowice. T. Górne i Dolne należą do par. (o 6 klm.) w Domasławicach. W T. Górnych jest urząd poczt. a w Dolnych szkoła ludowa. *W. H.*

Toszowice 1.) czes. *Toszovice*, niem. *Taschendorf*, wś na Szląsku austr., pow. opawski, okr. sąd. odrzański, odl. 5 klm. od Odry na płn. W r. 1880 liczyły T. 89 dm. i 366 mk. rz.-kat. Niemców. Szkoła ludowa w miejscu. 2.) **T.,** czes. *Toszovice*, niem. *Taschenberg*, przys., na Szląsku austr., pow. karniowski, w okr. sąd. osoblaskim (Hotzenplotz). Należy do gm. Osoblaga. W r. 1880 było 6 dm., 47 mk. rz.-kat. Niemców. *W. H.*

Toszowice, niem. *Toschendorf* al. *Taschendorf*, *Tuschendorf* i *Tuschenwalde*, wś, pow. walbrzyski, par. ew. Wuestewaltersdorf, kat. Erlenbusch al. Tannhausen Nieder. W 1885 r. miała 185 ha, 51 dm., 264 mk. (2 kat.).

Toszyce, pow. toszecko-gliwicki (ob. *Pawłowice* 5.), mylnie, za: *Toszek*.

Tot, w jęz. węgierskim znaczy „słowiański“.

Totfalu (węg.), ob. *Słowiańska Wieś*.

Tot'ma, mto powiat. gub. wołogodzkiej, na lew. brz. rz. Suchony, przy ujściu do niej rzki Piesie Dieńgi, dzielącej mto na dwie części: właściwe miasto i Zieloną Słobodę. Leży pod 59° 58′ płn. szer. i 60° 26′ wsch. dłg., o 205 w. na płn.-wsch. od Wołogdy, ma 472 dm. (10 mur.), 3528 mk. (32 kat., 3 prot., 23 żyd.), 11 cerkwi mur., monaster męski, 54 sklepów, szpital miejski, szkoły: duchowną, powiat. męską i żeńską i miejską, st. poczt. i przystań statków parowych. Własność mta stanowi 2082 dzies. ziemi i 24 sklepów i bud jarmarcznych. Dochody w 1874 r. wynosiły około 5000 rs. Rzemiosłami zajmowało się w 1873 r. 103 osób. Przemysł fabryczny nie istnieje, handel nieznaczny. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rybołówstwo, przewóz na łodziach rozmaitych towarów do Wołogdy i Ustiuga i zarobek w pobliskiej warzelni soli. Targi odprawiają się dwa razy na tydzień, jarmarki zaś od 10—20 lutego i od 24 marca do 1 kwietnia. Dzisiejsze miasto założone zostało w 1554 r., poprzednie bowiem leżało przy ujściu rz. Totmy, o 15 w. poniżej i zburzone zostało w 1539 r. przez Tatarów. Za czasów samozwańców T. zajęte było przez wojska polskie. Pod koniec XVII w. przebywała tu pierwsza żona cesarza Piotra W. Od 1708 r. przyłączona do gub. archangielskiej, w 1719 r. należała do prowincyi wołogodz-

kiej gub. archangielskiej, od 1780 r. miasto powiatowe gub. wołogodzkiej.

Totemski powiat leży w płd.-zachod. części gubernii i zajmuje 433·65 mil al. 20,984·9 w. kw. Powierzchnia w ogóle płaska, poprzerzynana szeregiem niskich wyniosłości, towarzyszących biegowi rzek. Gleba przeważnie gliniasta, miejscami piaszczysta i czarnoziemna. Z bogactw kopalnych najważniejszą jest ropa słona, służąca do wywarzania soli w zakładach ładengskim i totemskim. Nadto na wybrzeżach Suchony w wielu miejscach wydobywany bywa biały wapień, zwany opoką. Pod względem hydrograficznym powiat należy do dorzecza Dźwiny Północnej, oprócz części południowej, w której biorą początek dopływy Kostromy i Unży. Z dopływów Dźwiny Półn. najważniejsza Suchona, przerzynająca powiat na przestrzeni 228 w. i Waga, płynąca 36 w. Z dopływów Suchony najważniejsze od praw. brzegu: Szuja, Puczkas, Wekszenka, Ichalica, Tołszma, Pieczenga, Ładenga i Tot'ma, od lewego zaś brzegu: Strielica, Rodcza, Tiksna, Carewa, Norynga, Koczenga, Tokmas i Santanga. Waga przybiera Kułę i Kokszengę z Uftiugą. Jeziora znajdują się w dolinach rzek i są w ogóle niewielkie. Błota rozsiane wszędzie, lecz łatwe do przebycia. Lasy zajmują do 85% ogólnej przestrzeni. W 1870 r. było w powiecie 114,139 mk. (30 kat., 795 rozkoln., 2 protest.), zamieszkujących 1178 osad, w tej liczbie 37 siół i 31 pogostów. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, rybołówstwem, budową statków rzecznych, przemysłem leśnym, uprawą lnu. Hodowla bydła ograniczona. W 1873 r. było w powiecie 31,800 sztuk koni, 70,300 bydła rogatego i 48,800 owiec. Pod względem przemysłowym znajdował się tu w 1873 r. 1 tartak, zatrudniający 22 robotników i produkujący za 15,500 rs. oraz dwie warzelnie soli: totemska i ładengska, które w 1869 r. wyprodukowały do 290,000 pudów soli. *J. Krz.*

Totoła, rzka, w gub. kowieńskiej, prawy dopł. Muszy. Bierze początek na płd. od mka Wobolniki, płynie w kierunku płn. do mka Podbirże, zkąd skręca się na płd.-zach. i uchodzi na wprost okolicy Rajuny. Przybiera od lew. brzegu Upitę i Ugię, od prawego zaś Wololę, Judolę i Smerdonkę.

Totorynia, wś, pow. rossieński, parafia Gawra.

Totorwiecie, wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Syntowty, odl. od Władysławowa 14 w., ma 7 dm., 57 mk.

Totowicze, wś nad Horyniem, pow. łucki, na płd.-zach. od Cepcewicz, w pobliżu granicy pow. rowieńskiego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. sioło ziemian stepańskich, płaci z 4 dym. półdworz., 5 dym. na ćwierc., 6 ogrod. a w 1583 r. sioło zamkowe stepańskie, płaci z 9 dym., 6 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 40, 83).

Totschen 1.) *Klein*, wś, pow. trzebnicki, par. ew. Ober-Glauche (Głuchów), kat. Zirkwitz. W r. 1885 wś miała 297 ha, 24 dm., 244 mk. (97 kat.). 2.) **T.**-*Gross*, wś, tamże, miała 213 ha, 11 dm., 110 mk. (37 kat.).

Touczanka, karczma na obszarze dwors. w Szutromińcach, pow. zaleszczycki.

Touharski (1116 mt. npm.), lesisty szczyt, w pow. dolińskim, dziale skolsko-delatyńskim, nad granicą między pow. dolińskim a delatyńskim; należy do dorzecza Świcy. Drobne strugi bijące na wsch. zboczach uchodzą do pot. Brzaza, wpadającego do Świcy. Około 3 klm. na płn.-wsch. leży nad pot. Brzaza wś tejże nazwy. T. szczyt utworzony jest przez piaskowiec bryłowy (kreda, w części starszy trzeciorzęd), jednak na płn. i wsch. zboczach, opadających ku pot. Brzaza, występuje jeszcze piaskowiec płytowy i warstwy ropianieckie. *T. Wiśn.*

Toupino, ob. *Woronowo.*

Toussainen, pow. ragnecki, ob. *Hanspodieben.*

Touste (1305 mt. npm.), lesisty szczyt, w dziale skolsko-delatyńskim, pow. nadwórniańskim, w górnem dorzeczu Czarnej Bystrzycy, 12 klm. na zach.-płn.-zach. od Mikuliczyna. Od wsch. i płn. opływa jego zbocza pot. Zielenica, uchodzący do Bystrzycy, od płn.-zach. pot. Sitnej, dopł. Zielenicy. Liczne drobne strugi spływają zboczami T. do tych strumieni; między niemi zasługuje na uwagę krótki potoczek Touste. Szczyt T. tworzy kredowy piaskowiec jamneński, występujący na samym wierzchołku w charakterystyczny sposób, w postaci dziko spiętrzonych skałek. *Tad. Wiśn.*

Touste, właściwie *Tolste*, mczko, z przys. Kąt i Przekalec i folw. Klekotów i Dębina, w pow. skałackim, o 1 milę na płd. od Grzymałowa, 3 mile na płn. od Husiatyna, 1 milę na zach. od rz. Zbrucza,przy gościńcu z Grzymałowa do Husiatyna, w dawnym obwodzie tarnopolskim, w tej części dawnego woj. podolskiego, która w r. 1815 została przez Rossyę odstąpioną Austryi. T. leży u podnóża pasma Miodoborów, ciągnących się od Zbaraża wąskiem pasmem na płd. do Tołstego, tu się one rozgałęziają i przechodzą w kierunku wsch.-płd. przez Zbrucz do gub. podolskiej; największą szerokość i wysokość osiągają Miodobory koło Horodnicy, o 1 milę na płd. od T., gdzie najwyższy ich szczyt Bohut (Bochot) dosięga 423 mt. npm., ztąd o 1 milę na płd. opuszczają one Podole galicyjskie koło wsi Liczkowce, gdzie w r. 1848 został zna-

leziony w Zbruczu posąg Światowida, prawdopodobnie pochodzący z świątyni, której szczątki znajdują się po dziśdzień na górze Bohut. Góry te miały niegdyś nazwę „Toutry“ i później dopiero zostały nazwane „Miodoborami“ z tego powodu, że w lasach, któremi są porosłe, mieściła się wielka ilość lip i utrzymywano wiele pasiek. Miodobory posiadają ciekawą florę; znajdują się tu rośliny, jak np. Cheverechia podolica i inne, należące do flory uralskiej i kaukaskiej. T. leży nad pot. Gniła, na którym tu dawniej był staw, dziś tylko młynówka; po lew. brzegu Gniłej, na stromym pagórku rozłożyło się mczko, niegdyś opasane murem, który jeszcze w r. 1846 istniał. Na półwyspie, oblanym niegdyś wodą, stał zameczek, którego ślady do dziś istnieją. W środku miasta jest obszerny rynek czworokątny, ratusz murowany i sklepiony, niegdyś piętrowy, murowana piętrowa synagoga, cerkiew i kościół murowany. Dawniejszy kościół był drewniany i stał tam, gdzie dziś ogród proboszcza. Kościołek ten został zbudowany przez Adama Mikołaja Sieniawskiego, kaszt. krakow., który równocześnie erygował parafię łacińską, a gdy kościół ten zgorzał, pobudował Sieniawski z muru dzisiejszy kościół; w kościele mieszczą się dwa olejne portrety Sieniawskiego, jeden w całej postaci, drugi w popiersiu. Kościół jest murem opasany. Cerkwie w T. były pierwotnie z drzewa; z ksiąg cerkiewnych widać, że było ich trzy: jedna św. Jana Chrzc., 1783 r. przez parafian na kamienną przebudowana, po dziśdzień istnieje; druga, drewniana, św. Michała, zbudowana w r. 1701, miała do r. 1802 osobnego proboszcza, następnie zamieniona na filialną, wreszcie została z rozporządzenia rządu zamkniętą a w r. 1843 rozebraną. Na tem miejscu postawili parafianie w r. 1847 kamienną statuę św. Michała. Grunta i dokumenty zniesionej parafii przyłączone zostały do cerkwi św. Jana. Na przedmieściu Kąt jest trzecia cerkiew, św. Trójcy, zbudowana z drzewa w r. 1711. Cerkiew ta była dawniej również parafialną, później została zamieniona na filialną i przyłączona do T. wraz z budynkami i gruntami; odnowiona w r. 1882, mieści stare obrazy i sprzęty cerkiewne. Mczko T. sięga prawdopodobnie dalekiej przeszłości, niegdyś szedł tędy szlak handlowy i wojenny z Pobereża na Bracław, Bar, Satanów przez T. do Trembowli i dalej do Lwowa; przez pociągnięcie granicy i zniesienie komory celnej w pobliskim Satanowie, została ta droga zamkniętą i mczko poczęło upadać. T. należało w ostatnich czasach Rzpltej do Adama Mikołaja Sieniawskiego, jak świadczy dokument z r. 1711. W jakim czasie i w jaki sposób dostało się Sieniawskim nie wiadomo; być może że należało ono do klucza satanowskiego, który wszedł w dom Sieniawskich jako posag Katarzyny Anny z Sztemberków Kostczanki, córki Jana Kostki, woj. sandomierskiego, której matka była Odrowążówna; Odrowąże zaś otrzymali Satanów od Witolda, którą to darowiznę potwierdził król Władysław r. 1431. Witold zaś nabył Satanów w drodze kupna od rodziny Szafrańców, którym nadał te dobra Jagiełło w 1404 r. Przeszłość Satanowa objaśniłaby dzieje T., jeżeliby stwierdzonem być mogło, że wchodziło ono, jako wioska drobna, w skład klucza satanowskiego (por. *Satanów*). Na początku XVIII w. T. należało wraz z graniczącym Satanowem do Adama Mikołaja Sieniawskiego, kasztel. krakow. i hetm. w. kor. († 1726). Przez córkę jego Zofię, jedyną dziedziczkę całej fortuny, która wyszła 1-mo voto za Stanisława Denhofa, 2-do voto za Augusta Aleks. ks. Czartoryskiego, przeszło T. w posiadanie Czartoryskich. Tychże córka Izabela (którą Niesiecki nazywa Elżbietą) wyszła za ks. Stanisława Lubomirskiego, marszałka w. kor., i wniosła posagiem w dom Lubomirskich dobra Satanów, T. i Grzymałów. W potomstwie jej dobra te się rozdzielają: Satanów przechodzi przez córkę Aleksandrę do Potockich, zaś T. i Grzymałów, jako posag córki jej Konstancyi, żony Seweryna Rzewuskiego, w posiadanie Rzewuskich. Edyktem sądu szlacheckiego lwowskiego z d. 4 grudnia 1822 r. została rozpisana sprzedaż dóbr kluczów Grzymałowa i T. przez publiczną licytacyę; mczko T. i wsi przylegające: Biletówka, Leżanówka, Krasne, Stawki, Sadzawki, Okno i Ostapie kupił Leopold Poeltenberg r. 1825. Mieszkając sam w Wiedniu, powierzył on administracyę synowi Karolowi, który w czasie krótkiego życia swego bardzo wiele zdziałał dla podniesienia i uporządkowania T. i wsi do niego należących. Postawił wiele kamiennych budynków, ratusz piętrowy, ustanowił mandateryę, sprowadził rzemieślników, ażeby ożywić handel robił różne ułatwienia żydom chcącym się osiedlić. Zaprowadził tygodniowe targi co środy i wskrzesił jarmarki, które jeszcze król polski August II przywilejem z d. 27 listopada r. 1720 miastu nadał. Postawiwszy murowane dworki dla oficerów, stajnie i ogromną krytą ujeżdżalnię, wyrobił u rządu stałą konsystencyę kawaleryi. Aż do r. 1848 stał tę szwadron huzarów węgierskich. Po śmierci Karola Poeltenberg w r. 1838, T. znowu upadać zaczęło; handel i targi ustały i sprowadzeni rzemieślnicy, nie mając zarobku, rozproszyli się. Po śmierci starego Poeltenberga odziedziczył T. syn jego najmłodszy Leopold, który, mieszkając w Wiedniu, majątek swój wy-

dzierżawił żydom. W r. 1872 nabył od niego T. z przyległościami Kąt i Przekalec Władysław Fedorowicz, zaprowadził własną administracyę, wyrobił u rządu ustanowienie poczty, telegrafu i posterunku żandarmeryi, ukończył z gminą sprawę serwitutową i wykupił prestacyę dworu dla kościoła i szkoły; w r. 1879 spuścił zupełnie już zamulony staw i urządził młynówkę, na której stoi młyn murowany o 5 kamieniach, należący do dworu; dwór urzymuje również cegielnię, wapniarkę i węglarnie. Las dworski (500 mr.) podzielony na sekcye, zalesiony głównie grabiną, posiada kulturę sosnową i jesionową i znajduje się w stanie wzorowym. Obszaru w ogóle ma T. z przyległościami Kąt i Przekalec 6123 mr. austr., z tego jest w posiadaniu dworu 1297 mr., probostwa rit. lat. 200 mr., probostwa rit. gr. 220 mr., gm. T. z przyległ. 4406 mr. W 1880 r. T. miało 3501 mk. (1520 gr.-kat., 981 rz.-kat., 1100 żyd.). Ludność, obok gospodarstwa rolnego, zajmuje się rzemiosłami, jako to: garncarstwem, tkactwem, kołodziejstwem, garbarstwem, kuśnierstwem, szewctwem; kobiety wyrabiają krajki czyli pasy wełniane, w które się zaopatruje okolica. Rzemiosła te posiadały dawniej swoje cechy i wybierały co 3 lat cechmistrza i czterech braci; cechy te posiadały dawne przywileje na pergaminach, które spłonęły w czasie pożaru miasteczka w r. 1753; uratowane zostały tylko trzy oryginalne dokumenty. Pierwszym z nich jest przywilej dla cechu tkackiego, wydany w r. 1715 we Lwowie przez Adama Mikołaja z Granowa Sieniawskiego, hr. na Szkłowie i Myszy, kasztel. krakow. Powiada on w tym liście, między innemi. „Doczekawszy się za łaską wszechmocnego Boga w krajach Ruskich, w których dotąd ręka nieprzyjacielska z wylaniem krwie chrześcijańskiej okrutnie grasowała i do tak wielkiej ruiny z wzruszeniem wszelkiej dyspozycyi i porządku dobrego one przywiodła, pożądanego pokoju, życząc aby poddaństwo moje do dawnych fortun przyjść mogło, porządek dobry między sobą uczyniwszy, do suppliki od tkaczów w mieście moim Toustem będących, do mnie podanej, chętnie się skłaniam, pozwalając, by przybrawszy do towarzystwa i społeczeństwa swego i zewsząd zaciągnąwszy ludzi poczciwych i w rzemiośle tkackiem dobrze ćwiczonych, cech tkacki mieli, schadzkę sobie, za wiadomością i pozwoleniem zwierzchności zamkowej, złożywszy, starszych między sobą postanowili i wszelki porządek, osobliwie w niżej opisanych punktach, zachowali. A to naprzód cechmistrza jednego co rok z między siebie jednego polskiej, drugiego roku ruskiej religii; także czterech braci, dwóch polskiej, dwóch ruskiej religii, lub sześciu stołowych obierać mają i skrzynkę cechową sporządzić jednę, od której dwa klucze, jeden u jednego polskiej a drugi u drugiego ruskiej religii, z między siebie obranych być powinni, skrzynka zaś u cechmistrza stać powinna a wszelkie przychody do niej i rozchody z niej za wiadomością cechmistrza i braci obracać się mają. Schadzka generalna co cztery niedziele dla odprawowania spraw cechowych i dla składania groszów na świece być powinna, do której wszyscy tak polskiej jako i ruskiej religii i za każdym cechu obesłaniem na godzinę wyznaczoną stawić się powinni, pod winą 6 groszy; jakabykolwiek potrzeba cechowa przypadła, tedy na nią z skrzynki dano być powinno, także na świece do kościoła i do cerkwi. Broń Boże nieprzyjaciela koronnego, tedy wszyscy do wspólnej obrony z strzelbą stawić się powinni, także na procesye i inne podczas uroczystości. A gdy którykolwiek brat do rzemiosła chłopca przyjmować będzie, tedy na 3 lata w księgę cechową zapisać go ma, po których wyjściu majster na wyzwolenie dać mu powinien grzywnę pieniędzy i odzież według proporcyi. A jeśliby chłopiec nie przebywszy trzech lat zupełnych poszedł od majstra i nie wrócił się do niego w czterech niedzielach, tedy traci swoje lata i na nowo zaczynać powinien. Synowie zaś majstrowscy przez dwie lecie, dla dobrych obyczajów i przejrzenia się w rzemiośle, wędrować mają po miastach. A gdy zkąd inąd majster przyjdzie i rzemiosło w cechu robić zechce, tedy listę wyzwalającą, gdzie się rzemiosła uczył, pokazać ma. Kunszt jaki bracia zechcą rzemiosła swego pokazać w cechu, a dopiero do społeczności przyłączonym być ma i miejskie przyjąć, a do skrzynki cechowej wstępnego dać zł. półtrzecia, dwa bezmianki wosku, co i majstrowscy synowie pełnić powinni, będąc w Toustym urodzeni, tylko kunsztu rzemiosła pokazować nie będą powinni. Ktoby zaś z mężczyzn lub z białogłów nie będąc w cechu a rzemiosło chciał robić na przeszkodę cechowych, tedy to zabronionem wszelkim sposobem być ma. Do schadzki cechowej żaden z braci pijany ani z szablą, ani z laską, ani z żadnym orężem przychodzić nie powinien, pod winą dwóch funtów wosku; ktoby zaś był nieposłuszny w czemkolwiek prawu, tedy winami karany i od cechu odsądzony być ma; ktoby zaś w cechu niepotrzebnie nadzwyczaj gadał, na schadzce, wotywach, procesyi, pogrzebach i innych procesyach nie był, tedy winy podpadać ma groszy sześć; roboty jeden drugiemu odejmować i przebiegać nie powinien, pod winą funta wosku. A gdyby któremu bratu lub majstrowi zadane było co o zrządzeniu nieuczciwem

lub o inszym jakim czynie, albo nieślubnem małżeństwie, tedy taki póki się nie wywiedzie, w cechu bywać i rzemiosła robić nie powinien, jednak ten, który mu zadaje, to w księgach zaraz zapisać powinien, a jeśliby nie dowiódł, wszystkie koszta i omieszkanie nagrodzić mu powinien. W karty, w kostki, żaden z braci grywać nie powinien, pod winą pół kamienia wosku, a jeśliby, który przez to chudobę stracił, tedy z cechu wymazany być ma. Z białogłową nierządną żaden przystawać i zasiadać nie powinien, pod winą kamienia wosku. Miara sprawiedliwa u każdego majstra być powinna, a jeśliby krótkie płótna na sprzedaż robił, karany ma być winą czterech funtów wosku. Wdowy tego rzemiosła rzemiosło robić mogą do śmierci, chowając towarzysza uczciwie, jednak chłopców przyjmować nie powinne, ani żaden majster bez wiadomości cechowej. Czeladź między sobą porządek uczynić i na procesyach, pogrzebach być powinni, także w domu zawsze u swoich majstrów nocować, pod winą pół ośmiu groszy, które to wszystkie punkta i artykuły, że wcale i nienaruszenie cechowi tkackiemu dotrzymane będą w mieście moim Toustem wiecznemi czasy upewniam i deklaruję". Drugi podobny przywilej otrzymał w tymże roku cech szewcki. Między innemi stanowi ten akt: „Dla czeladzi gospoda jedna w mieście być powinna, w której czeladź dwóch braci starszych z między siebie, jednego polskiej, drugiego ruskiej religii, także stołowych sześciu, trzech polskiej a trzech ruskiej religii, co ćwierć roku inszych obierać i porządek między sobą czynić powinna, do kościoła polskiej a do cerkwi ruskiej religii chodzić, podczas uroczystości jednak i na solennej procesyi wszyscy wraz bywać powinni, gdzie będzie tego potrzeba. Który by z czeladzi chciał majstrem zostać i rzemiosło robić, tedy listy świadczące o urodzeniu i wyzwoleniu swoim pokazać, jakie który by przedał, kupiec wstępnego do cechu i obeznania złotych 100 dać powinien, a jeżeli by majstrowski syn, tedy tylko połowę, to jest złot. 50 dać ma, które pieniądze obracać się mają na potrzebę cechową, na proch, kule, świece do kościoła i cerkwi. Do cechu gajno wszyscy bracia schodzić się powinni, pod winą pół osma groszy, który by po zagajonej sesyi przyszedł, który by zaś wcale na niej nie był, tedy winny złotych dwa dać powinien; któryby zaś podczas tej gajny albo inszej sesyi pijany przyszedł do cechu i mimo uszanowania praw i przywilejów hałasy robił albo kogo znieważył, ten karany być ma 5 grzywien i siedzeniem w klatce 4 niedziel, a jeżeliby drugi raz ważył się to uczynić, tedy ma in dupplo tak grzywien jako i więzienia karany być, a jeżeli by trzeci raz, tedy in tripplo karany być, za czwartym zaś razem z cechu wyexkluzowany i wygnany być ma. Podczas elekcyi cechmistrzów, ci bracia, którzy nie mają listów urodzenia i prawa nie przyjęli i do cechu się nie wkupili, vota swoich dawać ani tam być powinni; który by brat cechowy z partaczami ważył się w mieście lub na przedmieściu robotę przedawać, tedy ten za każdym takowym postępkiem powinien dać winy wosku pół kamienia. A że po miastach i miasteczkach jest ten zwyczaj, że gdy szewcy obcy z robotą szewcką na jarmarki przychodzą, sztychowego złoty 1 i groszy 6, tedy i w mieście moim Toustem toż zachowanym być ma, aby szewcy obcy, z robotą swoją na jarmarki przychodzące, płacili do skrzynki cechowej każdy po złot. 1 groszy 6. Czeladź u majstrów swoich nocować zawsze powinna, a jeżeliby kiedy który nie nocował, tedy winy pół osma grosza dać powinien. Jeżeliby go zaś majster ochraniał i w cechu o tem nie doniósł, tedy tej winie majster podpadać ma. Jeżeliby który partacz rzemiosło robił w mieście, nie będąc w jedności cechowej a chciał należeć do cechu, aby wkupnego do skrzynki dał grzywien pięć i pół kamienia wosku a dopiero przez wyż wpisane kondycye do cechu przystąpił. Na mszach zadusznych i służbach, wotywach, pogrzebach wszyscy bracia starsi i młodsi nemine excepto bywać powinni, pod karą cechową, chyba żeby w drodze był". Trzecim aktem jest przywilej dla mieszczan, wydany przez Sieniawskiego w r. 1720. „Chcąc miasto moje dziedziczne Touste nazwane, w pow. trembowelskim, ziemi halickiej a wojew. ruskiem, i w niem obywatelom po wielkiej wojnie tureckiej przez lat kilkadziesiąt trwającej i spustoszeniem kraju tego do jakiejkolwiek przychodzących perfekcyi we wszelkim zachować porządku, czyniąc oraz zadosyć prośbie mieszczan, te im i potomkom ich wiecznemi czasy nadaję prawo, aby się prawem magdeburskiem sądzili i wszystkie sprawy tudzież porządek zwyczajem i przykładem innych miast kor. polskiej trzymali, jednakże prawu memu dziedzicznemu i sukcesorów moich nic nie darując (?). Sądy miejskie takowym odprawiać się mają sposobem: najprzód u wójta, który z dyspozycyi mojej i potomków moich podany będzie, ztamtąd u Sądu Radzieckiego a potem jeżeliby strony nie były kontente u gubernatora w zamku na miejscu moim zostającego, a na koniec dopuszcza się apelacya do mnie samego i sukcesorów moich, gdzie ostatnia decyzya i dekret zwykł bywać we wszystkich sprawach. Jarmarki według dawnych przywilejów naznaczone ośm do roku są te, według ruskiego

kalendarza wszystkie: 1) na Sobor św. Jana Krestytela, 2) na Obritenije czestnoj hrawy, 3) na Fedorowicę, 4) na Oleksoja, 5) na Zielone Świątki, 6) na Rożdestwo św. Jana Krestytela, 7) na św. Iłyi, 8) na św. Michała, na które jarmarki wolno z różnych miejsc każdego stanu ludziom i kupcom przyjeżdżać, przedawać, kupować wszystkie towary bez żadnej od nikogo przeszkody i zdzierstwa, co się surowo pod karą i winami przykazuje, tak mieszczanom jakoteż arendarzom. Zwierzchność zaś dworska przestrzegać tego powinna dla zachęcenia ludzi. Targi w tem mieście w dzień niedzielny bywać zwykły, a iż to miasto w takim kraju i miejscu jest osadzone, gdzie często nieprzyjaciel krzyża świętego czyni inzulty, wtedy powinni wszyscy mieszczanie, tak chrześcijanie jakoteż żydzi, na każdy czas niebezpieczny dla potrzeby mieć rusznicę, każdy dwa funty prochu, kul dwie kóp, na okopie zwanym „Strażników“ także dawnym sposobem dwóch chować i z pośrodku siebie na straż kolejno wysyłać, nadewszystko starać się mają, aby wały, palisady, parkany, strzelnice około miasta jak najporządniej oprawowali, także armatą do obrony zwyczajną, t. j. hakownicami, szmigownicami, prochami, ołowiami opatrzyli i taki porządek na obronę powszechną potrzebny raz na zawsze trzymali i zachowywali. Mieszczanie, którzy pola i zapustów zażywają, po talarze bitym do inwentarza płacić powinni co rok, a jeśli by kto z nich chciał zbyć swoje pole lub folwark, tedy komu innemu nie godzi się, tylko tamecznemu mieszczanowi i sąsiadowi swemu. Warzenie piwa na swoją własną potrzebę, bez ujmy prowentów arendarskich, każdemu mieszczanowi wolno i pozwala się. Szarwarki tylko do stawu miejskiego i innych, gdy potrzeba okaże dla naprawy grobli, wywozu drzewa na opusty i kamieni do młyna, odbywać mają podług dawnego zwyczaju. Powołowszczyzny co sześć lat szóstego wołu albo co rok po pół talara od wołu, po tyleż od krowy, po dwa złote od konia, po złotemu jednemu od jałownika po trzy lat mającego, także dziesięcinę pszczelną dziesiątne, owcę z jagnięciem dwudziestą i świnię dwudziestą oddawać powinni; z osobna każdy mieszczanin, z przedniejszych domów do czynszu na rok złotych 2 i groszy 6, zatylnicy zaś po złotemu 1 i groszy 3, a komornicy po groszy 18; latem do żniwa dwa dni wszyscy mieszczanie na dworską potrzebę wysyłać mają, tudzież za orkę, oborkę, zakosy, obkosy odbywać, oprócz tego raz na rok w zimie sanną drogą sprzężaj mający podwody do Lwowa wyszlą. Podatki publiczne, t. j. podymne i inne składać wszyscy bez excepcyi nie ochraniając się mają, do których wszycy według słuszności należnej przykładać się powinni. Straże nocne nietylko podczas jarmarków ale też codzień kolejno wysyłać strażnika jednego dla obwoływania, gaszenia ognia i ostrożności mieć przykazuję. Zalecam także dla bezpieczeństwa miasta przy każdym domu drabinę, osęki, beczki z wodami mieć pod winami. Pod te prawo, które tylko samym mieszczanom służy, podmieszczanie niepowinni się podszywać, ale dzień w tydzień pańszczyzny robić i inne powinności inwentarskie wszystkie pełnić według zwyczaju będą“. Pomimo tych przywilejów byli mieszkańcy w późniejszych czasach przez skarb czyli dominium pociągani do wielu robót i prestacyi. Powołując się na swe przywileje protestowali i szukali u rządu obrony, jednakże bez skutku; gdy nastał rząd austryacki zostały te skargi ponowione i odniosły ten skutek, że rozporządzeniem z dnia 2 listopada 1793 zabroniono dworowi pociągać mieszczan do pańszczyzny. Rozporządzenie to przechowuje gromada w osobnej skrzynce w wielkiem poszanowaniu. Ponieważ rozporządzenie to dotyczyło tylko mieszczan, dlatego aż do roku 1846, t. j. jak długo jeszcze stały mury miastowe, mieszczanie cisnęli się wewnątrz miasta i nie chcieli się budować po za murami, bojąc się, ażeby jako przedmieszczanie nie zostali pociągnięci do pańszczyzny. W skutek tego oporu i skarg przeciw dworowi, mczko T. popadło w niełaskę u właścicieli, odjęto mu własną juryzdykcyę, nadano tylko wójta i przyłączono, jakoby wieś, do sąsiedniego Grzymałowa. T. zupełnie zaniedbane i upośledzone, zaczęło upadać, a natomiast Grzymałów zaczął się wznosić. Tak było aż do czasu, w którym przez licytacyę dóbr Rzewuskiej zostało T. odłączone od Grzymałowa. Poeltenbergowie usiłowali podupadłe miasteczko podźwignąć; niestety chwalebna działalność Karola Poeltenberga bardzo krótko trwała. W r. 1843 fundował tu Leopold Poeltenberg szkołę ludową z językiem wykładowym niemieckim. Gdy przy reorganizacyi szkół został w niej zaprowadzony język wykładowy polski, gmina składająca się przeważnie z Ruskich, ufundowała własnym kosztem drugą szkołę z językiem ruskim. Rada szkolna krajowa później obie te szkoły połączyła. Z inicyatywy miejscowego parocha ks. Czaczkowskiego, przy pomocy właściciela i rady powiatowej, została urządzona i uposażona szkoła kołodziejska. Korzystając z ochoty ludności, zamierzono urządzić i utworzyć jeszcze szkołę kowalską i wzorowe warsztaty tkackie i garncarskie, uposażając je z funduszów krajowych. Ksiądz Czaczkowski zbiera okazy przemysłu domowego w T. i okolicy i urządza małe mu-

zeum tych wyrobów w ratuszu, starając się w takowych ile możności typ lokalny zachować. W bliskości T., o kilka tysięcy kroków od miasta w kierunku połudn., znajduje się wielka mogiła, druga jeszcze większa na płn. od T., na gruntach wsi Zielona. Ta ostatnia została rozkopaną przed r. 1870 i znaleziono w niej kości ludzkie. *Wład. Fedorowicz.*

Touste, część Synowódzka, pow. stryjski.

Toustobaby 1.) wś, pow. podhajecki, 21 klm. na płd.-zach. od Podhajec (sąd pow.), 6 klm. na wschód od urz. poczt. w Horożance. Na zach. leży Horożanka, na płn. Hnilcze i Markowa, na wsch. Zawadówka i Korzowa, na płd. Jarhorów i Baranów (obie w pow. buczackim) i Kończaki (pow. stanisławowski). Wody spływają strugami do płynącej głębokim jarem Złotej Lipy. Własn. więk. ma roli or. 758, łąk i ogr. 103, past. 215, lasu 745 mr.; wł. mn. roli or. 1524, łąk i ogr. 1165, past. 169, lasu 126 mr. W r. 1880 było 287 dm., 1694 mk. w gm., 17 dm., 131 mk. na obsz. dwor. (969 rz.-kat., 764 gr.-kat., 90 izr., 2 in. wyznania; 1118 Polaków, 707 Rusinów). Par. rz.-kat. (ekspozytura niesystemizowana) w miejscu, dek. konkolnicki. Par. erygowano w r. 1866. Należy do niej Korzowa. We wsi jest kościół murowany, zbudowany 1866 r. kosztem Jana i Dominika Bohdanowiczów i parafian. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. podhajecki. Do tej par. należą: Korzowa i Zawadówka. We wsi jest cerkiew p. w. św. Bazylego, szkoła 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 1484 złr.; gorzelnia. Pod względem geologicznym badał miejscowość prof. M. Łomnicki („Formacya gipsu na zach.-połud. krawędzi płaskowzgórza podolskiego“, „Kosmos“, Lwów, 1881, VI, 188). 2.) **T.,** folw. dóbr Jarczowce, pow. złoczowskim. *Lu. Dz.*

Toustogłowy, ob. *Tustogłowy.*

Toustoług, wś, pow. tarnopolski, 14 klm. na płd.-wsch. od Tarnopola (sąd pow. i urząd poczt.). Na płn. leżą Dyczków i Krasówka, na wsch. Konstantynówka, na płd.-wsch. Białoskórka, na płd. Białoskórka i Zaścianka, na zach. Kipiaczka i Berezowica Wielka. Środkiem wsi płynie Gniezna, lewy dopł. Seretu dniestrowego. W dolinie Gniezny leżą zabudowania. Wznies. sięga na wsch. 338 mt. Własn. więk. ma roli or. 507, łąk i ogr. 43, past. 12 mr.; wł. mn. roli 857, łąk i ogr. 72, past. 96 mr. W r. 1880 było 156 dm., 819 mk. w gm., 4 dm., 40 mk. na obsz. dwor. (576 gr.-kat., 264 rz.-kat., 19 izr.; 767 Rusinów, 73 Polaków, 19 Niemców). Par. rz.-kat. w Baworowie, gr.-kat. w Kipiaczce. We wsi jest cerkiew p. w. św. Jerzego, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 2027 złr. *Lu. Dz.*

Tousty Dił (811 mt. npm.), szczyt na granicy węgiersko-galicyjskiej, w paśmie Beskidu, około 3 klm. na płd.-płd.-wsch. od Łupkowa. Na lesistych zboczach płn. wypływają drobne strugi, zasilające jeden z dopływów z lew. brzegu Osławy, płd. zboczami spływają zródłowe potoki pot. Világ, uchodzącego do Viravy a z nią do Laborczy. *Tad. Wiśn.*

Tousty-Les 1.) zaśc., pow. ihumeński, przy gośc. z Siemionowicz do Litwy, w 1 okr. pol. i par. kat. Uzda, gm. Mohilno, o 95 w. od Ihumenia, ma 7 osad; miejscowość dość leśna, grunta dobre. 2.) **T. L.,** uroczysko leśne, w dawnej puszczy królewskiej w Pińszczyźnie, w okolicy Krajska i rz. Bobryk (ob. Rewizya puszcz, str. 8). *A. Jel.*

Tousty Żołob (1258 mt. npm.), szczyt w górnem dorzeczu Oporu, w dziale skolsko-delatyńskim. Szczyt ten tworzą piaskowce górno-oligoceńskie, ciągnące się szerokim pasem wzdłuż granicy węgiersko-galicyjskiej. Dwa klm. na płd.-wsch. wznosi się na samej granicy szczyt Czarna Repa (1288 mt. npm.) a nieco dalej, prawie wprost na płn., Wysokij (Ostryj) Werch (1245 mt. npm.). Na zboczach tryskają drobne strugi, spływające na wsch. i na zach. do Różanki i Jelenkowatego potoku. *Tad. Wiśn.*

Touszcze, osada, pow. miński, własność Wasilewskich. *A. Jel.*

Touszczycy, mylnie *Tabszczycy,* zaśc., powiat bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Ossowiec, o 101 w. od Bobrujska, ma 3 osady; miejscowość odludna, grunta piaszczyste.

Toutry 1.) (397 mt. npm., punkt tryang.), wzgórze nad Seretem, 9 klm. na płn.-zach. od Tarnopola. Wsch. zbocza opadają wprost do Seretu, zach. i płd. słabo zalesione; pod zboczami płd. przewija się droga żelazna na Hłuboczek Wielki do Tarnopola. 2.) **T.** (377 mt. npm.), wzgórze, 3 klm. na płn. od Skałatu. 3.) **T.,** ob. *Miodobory.* *Tad. Wiśn.*

Toutry, wś, pow. kocmański, okr. sąd. i poczta Zastawna (odl. 4 klm.). Posiada par. gr.-nieun. Gmina ma 1837 mk.; obszar dwor. (własność Katarzyny Mikołajewicz) 34 mk.

Towagany, wś nad jeziorem t. n., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 27 w. od Trok, 11 dm., 112 mk. kat.

Towarnia, wś, pow. staromiejski, 21 klm. na płn. od Starego Miasta, 13 klm. na płn. od urz. poczt. w Felsztynie. Na wsch. i płd.-wsch. leży Koniów, na płd.-zach. i zach. Błożew Górna, na płn.-wsch. Czyszki (pow. samborski). Płn. część wsi przepływa Błożewka. Wzn. na płd.-wsch. 317 mt., na zach. 324 mt. Własn. więk. ma roli or. 309, łąk i ogr. 38, past. 11 mr.; wł. mn. roli or. 212, łąk i ogr. 29, past. 3 mr. W r. 1880 było 40 dm., 220 mk. w gm.; 4 dm., 18 mk. na obsz. dwor. (207 gr.-kat., 18 rz.-kat., 13 izr.; 234 Rusinów, 4 Polaków). Par. rz.-kat. w Błożwi,

gr.-kat. w Wołczy Dolnej. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Towarów, pierwotna nazwa Międzyrzecza, w pow. czerkaskim; ob. *Kozin*, *Międzyrzecz*, *Mežyrycz*, *Mlijów*.

Towarzyska (447 mt. npm.), wzgórze na lewym brz. Sanu, w pow. brzozowskim, o 6 klm. na płn.-zach. od Mrzygłodu. U stóp T. rozsiadły się od płd.-wsch. domostwa wsi Witryłów. *Tad. Wiśn.*

Towcie 1.) dobra, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 14 w. od Telsz, własność Nowickiego. 2.) **T.,** dobra, tamże, własność Gadona.

Towciłowicze, dobra, pow. trocki, nadane w 1649 r. przez Stanisława Bejnarta dominikanom w Poporciach.

Towciszki, wś włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 2 w.), okr. wiejski Bobrykowszczyzna, 2 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Sanguniszki.

Towćwiły, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różany, o 39 w. od Słonima.

Towczany, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra hr. Ołsufiewych (w 1865 r.) Hanuszyszki (o 4 w.), o 65 w. od Trok, ma 6 dm., 90 mk. kat. i 5 żyd. (w 1865 r. 43 dusz rewiz.).

Towgieniszki, folw., pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 78 w. od Kowna.

Towginajcie, wś i folw., pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 40 w. od Poniewieża.

Towginy, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża.

Towianka 1.) wś, pow. wiłkomierski, gm. Towiany, par. Szaty, o 14 w. od Wiłkomierza, własność Skłodowskiego. 2.) **T.** al. *Wiazyk*, ludowe *Bołonie*, wś nad Berezyną, pomiędzy ujściem Smolarki al. Lipy i Pieszczanki, pow. borysowski, ma 1625 mr. Należy do dóbr Smolary (o 10 w.). Dawniej własność Towiańskich. Jestto miejscowość równa i niska, porośnięta lasami, przeważnie olchowemi i jodłowemi, dostępna tylko na łodziach albo w zimie, podczas silnych mrozów, kiedy trzęsawiska i jeziorka zamarzają. *T. S.*

Towiany, wś, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Brochów, ma 54 mk., 75 mr. włośc. W spisie z 1827 r. niepodana. Zapewne powstała na obszarze dwors. Żelazowej Woli, która w ostatnich czasach była własnością Towiańskiego.

Towiany 1.) dobra, pow. wiłkomierski, gm. i par. kat. Szaty, o 46 w. od Wiłkomierza. 2.) **T.,** okolica szlach., tamże, o 45 w. od Wiłkomierza. Dawna własność rodziny Surwiłłów h. Lubicz, do których należało 1157 dzies. Dziś jest własnością wielu właścicieli: Klemensa Konst. Surwiłło (14 dz.), Władysława Surwiłło (40 dz.), Konstancyi Gimbutowej (66 dz.), Józefa Gorzgida (62 dz.), Ferdynanda Domejko (270 dz.), Józefa Łabuńskiego (150 dz.), Donata Mingajło (48 dz.), Stefana i Szymona Prościeniewiczów 89 dz.), Jana Rymowicza (58 dz.), Dyonizego Skłodowskiego (241 dz.), Aleksandra Rodziewicza (6 dz.), Hilarego Szylinga (45 dz.). 3.) **T.,** wś i dwór nad rz. Muszą, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany, o 15 i 16 w. od Wiłkomierza. Wś miała w 1859 r. 10 dm., 60 mk., młyn wodny, st. poczt. na trakcie z Wiłkomierza do Poniewieża, pomiędzy Wiłkomierzem a Rogowem (o 22 w.). We dworze wspaniały pałac, wzniesiony przez Benedykta Morykoniego i kościół filial. par. Wiłkomierz, p. w. św. Jana, z muru w 1785 r. wzniesiony i w ostatnich czasach na nowo odbudowany. Dobra mają 7388 dz. ziemi dwors. (4854 lasu, 482 nieuż.). Gm. T. składa się z 10 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 106 miejscowości, mających 713 dm. włośc. (obok 6 należących do innych stanów) i 9221 mk. włośc., uwłaszczonych na 11,861 dz. Szkoła gminna w Towianach. Gleba bardzo żyzny czarnoziem. Własność niegdyś Nanhardów, od których sukcesyjnie przeszła do ks. Massalskich. Halszka ks. Massalska wniosła drogą wiana Bonifacemu Pacowi, dalej syna jego Krzysztofa, później przechodzi na własność rodziny Eperyeszych, którzy tu kościół fundują, poczem ks. Radziwiłłów, przechodzi w posagu do Maryi hr. Morykoni, żony Benedykta, pisarza lit., po bezpotomnej śmierci których własność ks. Konstantego Radziwiłła, dziś syna jego ks. Karola. Morykoniowie założyli tu ogród angielski, pierwszy na Litwie. *J. Krz.*

Towkiele, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 40 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. kat.

Towkinia, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 58 w. od Nowoaleksandrowska.

Towniany, w spisie z 1865 r. *Towszczіany*, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce (o 9 w.), okr. wiejski Ajciuny, par. Punie, w 1867 r. 27 dusz rewiz.; należała do dóbr Raganiszki Wiedeckich. W 1850 r. własność Szczęsnowicza, miała 18 dzies.

Towoły, wś, pow. wiłkomierski, gm. Towiany, o 16 w. od Wiłkomierza.

Towpiany, wś, pow. rossieński, parafia Retów.

Towrowo, dobra, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 28 w. od Telsz.

Towściki 1.) al. *Tołściki*, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski, par. i dobra hr. Czapskich Łużki (o 7 w.), o 36 w. od Dzisny, ma 5 dm., 49 mk. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.) 2.) **T.,** wś, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Łunna, o 50 w. od Grodna.

W 1743 r. prawem sukcesyi po Kierdejach otrzymali wś T. Roemerowie.

Towskuny, folw., pow. trocki, par. Żyżmory. W 1840 r. Seweryn Roemer, marszałek pow. grodzieńskiego, nabył tę własność od Proniewicza, kapitana, w 1844 r. sprzedał Juliuszowi Piłsudzkiemu.

Towsta, ob. *Tołsta.*

Towstyje Pieski, w kronice Samowidca: *Torskie Pieski*, uroczysko na lew. brz. Dniepru, w pow. melitopolskim gub. taurydzkiej, przy ujściu rz. Końskiej, powyżej Nikopola.

Towszany, dwór, pow. szawelski, gmina Skiemie, o 58 w. od Szawel.

Towszcza Matyrnego, uroczysko na gruntach wsi Nowosielicy, w pow. czehryńskim.

Towszczyzna, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Bohiń, okr. wiejski Czernica, o 6 w. od gminy a 120 w. od Dzisny, ma 2 dm., 13 mk. praw. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Towtajnie, dwór, pow. szawelski, gm. Krupie, o 41 w. od Szawel.

Towtgajle, dwór, pow. szawelski, gm. Krupie, o 42 w. od Szawel.

Towtkajcie, wś, pow. rossieński, par. Wewirże.

Towtwiłły, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 49 w. od Telsz.

Towzginiany 1.) wś nad strugą Błocianką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Beniakonie (o 9 w.), okr. wiejski i dobra Zarzeckich (w 1865 r.) Worony, o 35 w. od Lidy a 16 w. od Ejszyszek, ma 6 dm., 54 mk. kat. (w 1865 r. 19 dusz rewiz). 2.) **T.,** okolica szlach., tamże, 8 dm., 143 mk. kat. i 10 żyd. (w 1865 r. 9 dusz rewiz.).

Tozmy, wś nad Berezyną, pow. ihumeński, w gm. Uzda, o 74 w. od Ihumenia.

Tożenki, folw., pow. sieński, należy do dóbr Krasna Góra, dawniej Wańkowiczów, obecnie Boguszewskich.

Tożyłówka, folw. nad Mytwą, pow. mozyrski.

Tożyr, w dok. *Tozer*, *Tozyr*, wś, pow. nowogradwołyński, o 30 w. na zach. od mta pow., gm. Piszczów (o 4 w.), st. poczt. Didowicze (o 3 w.), ma (wraz ze wsią Hrudą) 105 dm., 821 mk. praw., 8 kat. i 18 żyd,, 586 dzies. ziemi włośc. Posiada cerkiew par. p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesioną w 1860 r. kosztem hr. Potockiej i uposażoną 91 dz. ziemi. Do par. praw. należy wś Hruda (o 1 w.). Należy do dóbr piszczowskich hr. Maryi Potockiej. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1577 r. należała do kn. Koreckiego, który wnosi z 3 dym., 3 ogrodn. (Jabłon., Wołyń, 44). *J. Krz.*

Traalau (niem.), ob. *Tralewo.*

Trabiszki 1.) wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 9 w., ma 15 dm., 122 mk., 13 os., 361 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Ludwinów. W r. 1827 było 16 dm., 122 mk. 2.) **T.,** wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol (odl. 4 w.), ma 29 dm., 197 mk. W 1827 r. było 20 dm., 164 mk.

Trabiszki, zaśc. nad rzką Mikitą, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hoduciszki, okr. wiejski Janiszki, o 23 w. od Święcian, 1 dm., 16 mk. kat. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.).

Trablice, w XV w. *Trawnycze*, wś i folw., pow. radomski, gm. Gębarzew, par. Radom (odl. 4 w.), ma 20 dm., 154 mk. W 1827 r. 20 dm., 184 mk. Fol. T. w r. 1879 rozl. mr. 448: gr. or. i ogr. mr. 344, łąk mr. 52, past. mr. 27, nieuż. mr. 25; bud. mur. 3, drewn. 16. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 16, mr. 74; wś Pelagiów os. 10, mr. 237; wś Zenonów os. 19, mr. 224; wś Sołtyków os. 22, mr. 364. W połowie XV w. wś T., w par. Radom, własność Trawnickiego h. Brochwicz, miała łany km., z których dziesięcinę snopową i konopną płacono dziekanowi kieleckiemu. Folw. rycerski płacił dziesięcinę pleban. w Nowym Radomiu (Długosz, L. B., II, 514). Według reg. pobor. pow. radomskiego z r. 1508 we wsi Trawlicze część należąca do Jana Podkańskiego płaciła 32 gr. W r. 1569 wś Trablice miała $2^1/_2$ łan., 5 zagr. (Pawiński, Małop., 298, 470).

Trabowicze al. *Trobowicze*, wś nad rzką Szewelówką, dopł. Wiedźmy, pow. nowogródzki, w 5 okr. snowskim, gm. Darewo, o 70 w. od Nowogródka, ma 12 os.; miejscowość lekko falista, małoleśna, grunta i łąki dobre.

Trabowszczyzna, wś nad rzką Janką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody (o 12 w.), okr. wiejski i dobra Tepłowych (w 1865 r.) Judycyn, o 80 w. od Dzisny, ma 7 dm., 100 mk. (w 1864 r. 45 dusz rewiz.).

Trabucie 1.) wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski Pokretona, o 6 w. od gminy, 5 dm., 62 mk. kat. (w 1865 r. 24 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Poszumień. 2.) **T.,** zaśc. szlach. nad rzką t. n., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 45 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. kat. Należy do dóbr Orniany hr. Tyszkiewiczów.

Trabuciszki, wś nad bezim. rzką, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Byszewskich Łyntupy (o 5 w.), ma 2 dm., 12 mk. praw., 8 kat., 3 żyd. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.); młyn wodny i folusz.

Trabuszki, okolica szlach., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 48 w. od Lidy a 12 w. od Ejszyszek, 2 dm., 18 mk. kat. *A. T.*

Traby, wś nad jez. Rososzką, pow. łowicki, gm. Dąbkowice, par. Chruślin (odl. 1 w.), od Łowicza 14 w., ma 20 dm., 175 mk., 664 mr. (471 mr. past. i 27 nieuż.). Utworzoną została na obszarze fol. Chruślin w 1852 r.

Dawała dziesięciny plebanowi w Chruślinie 20 korcy i 30 garncy. *R. Ocz.*

Traby, mko rząd. nad rz. Gawią (podług innych źródeł Klewą), pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Traby, o 31 w. na płd. od Oszmiany, 21 w. od Dziewieniszek a 70 w. od Wilna, przy drodze komunik.-wojskowej z Oszmiany do granicy pow. nowogródzkiego, miało w 1866 r. 78 dm., 499 mk. (159 praw., 65 kat., 275 żyd.); w 1882 r. 1238 mk. (599 męż., 639 kob.). Posiada cerkiew par. p. w. św. Piotra i Pawła, wzniesioną w 1784 r. przez Zienkowiczową, kościół paraf. kat. p. w. Narodz. N. M. P., drewniany, założony w 1534 r. przez wwodę Alberta Gasztolda, synagogę, zarząd gminy, szkołę ludową. Mieszkańcy zajmują się garncarstwem, wyrobem pończoch i rękawiczek wełnianych, oraz prowadzą niewielki handel lnem i siemieniem. Par. prawosł., dekanatu (błagoczynia) oszmiańskiego, 2333 wiernych. Par. kat., dek. wiszniewskiego, 3184 dusz. Kaplice w Jancewiczach i na cmentarzu paraf.; dawniej też w Tanikowszczyźnie. W skład okręgu wiejskiego wchodzi mko T., wsi: Bohdańce, Charytony, Gajewce, Kowale, Kuliki, Łodzieniata, Makary, Nozdraki, Piwowarce, Poźniaki, Totarszczyzna, Siemiszcze, Worowszczyzna, oraz zaśc.: Gołubickowszczyzna, Nowosiołki i Rybkowszczyzna, w ogóle w 1865 r. 47 dusz rewiz. b. włośc. skarb., 388 włośc. uwłaszczonych i 4 jednodworców. Gmina należy do I okr. pok. do spraw włośc. oraz 3 rewiru konskrypcyjnego, składa się z 5 okręgów (starostw) wiejskich: Traby, Gruszeńce, Bragi, Czeniewicze i Sękienięta, obejmuje 67 miejsc zamieszkałych, mających 495 dm., 4646 mk. włośc. W 1865 r. było w gminie 72 dusze rewiz. b. włościan skarb., 754 włośc. uwłaszczon. i 26 jednodworców. W gminie gleba urodzajna, uprawa lnu. W pobliżu mka znajduje się wzgórze, w kształcie ostrokręgu spiczasto wznoszące się. Na wzgórzu tem jeszcze w XV w. stał zamek, drewniany zapewne, siedziba niegdyś księcia litew. Trabusa, panującego w tych okolicach a przez czas jakiś rządzącego może Litwą. Ślady zamku pozostały w okopisku, wieńczącem sam szczyt góry, porosłej dziś krzakami. Pod koniec XV w. (1490 i 1496 r.) kn. Maryna, córka kn. Mitki Siekiery a wdowa po kn. Semenie Semenowiczu Trabskim, zapisuje, pomiędzy innemi, dobra Traby wnukowi swemu po siostrze Elzbiecie, żonie Jana Gasztolda, Olbrychtowi Marcinowiczowi Gasztoldowi, wojewodzie trockiemu. W 1543 r. wszystkie dobra Gasztoldowskie, a z niemi i T., po zmarłym bezpotomnie Stanisławie Gasztoldzie, mężu Barbary Radziwiłłówny, spadły, podług praw litewskich, na króla Zygmunta I, który je podarował synowi swemu Zygmuntowi Augustowi. Podług spisów podskarbińskich z 1569 r. dobra trabskie stanowiły uposażenie stołu królewskiego, następnie zamienione na ststwo niegrodowe około 1598 r., obejmujące mko T. z folwarkami i przyległościami, było w 1766 r. w posiadaniu Frąckiewicza a następnie Zienkowiczów, z opłatą 2560 złp. 26 gr. kwarty. Na sejmie 1773—75 r. stany Rzpltej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Dominikowi Narbutowi, cześnikowi pow. lidzkiego. *J. Krz.*

Tracewicze, mylnie *Trasowicze*, wś nad Serweczem, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Cyryn (o 5 w.), o 40 w. od Nowogródka, ma 24 os.; miejscowość falista, bezleśna, grunta i łąki wyborne.

Tracewszczyzna, wś i folw. nad bezim. dopł. Poni, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Witunicze, par. kat. Kiemieszewicze. Wś ma 7 os.; folw., od 1828 r. własność Szklenników, 4 włóki; miejscowość falista, dość leśna. *A. Jel.*

Trachenberg, miasto, ob. *Straburek*. W r. 1885 było 287 dm., 3570 mk. (1114 kat.).

Trachimówka, folw., pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Begomla, o 3 w. na płn. od wsi Bojary; miejscowość falista, dość leśna. *A. Jel.*

Trachimowo-*Kowale*, wś włośc. nad rz. Serwecz, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarb. Wołkołata (o 6 w.), o 73 w. od Wilejki, ma 6 dm., 56 mk. kat.

Trachtymirów, ob. *Trechtymirów*.

Track, niem. *Trautzig*, dobra ryc., pow. olsztyński, st. poczt. Allenstein. Dawniej własność Grzymałów.

Tracken al. *Masselwethen*, posiadłość, pow. ragnecki, st. p. Ragnit.

Trackseden 1.) wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Heydekrug. 2.) **T.,** wś i posiadłość, pow. tylżycki, st. p. Laugssargen.

Tracz al. *Michałówka*, część Dobesławiec, w pow. kołomyjskim.

Tracze, os., pow. kossowski, ob. *Pistyń*.

Tracze, niem. *Tratzen*, dobra, pow. łecki, st. p. Boitkowen.

Traczki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 48 w. od Nowoaleksandrowska.

Traczuny, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski Konciarzyn, o 10 w. od gminy, ma 8 dm., 80 mk. kat. (w 1865 r. 34 dusz rewiz. i 9 b. ludzi dworskich); należała do dóbr Adamowo Petrykowskich.

Traczyska, niem. *Traczyk*, wś, pow. brodnicki, st. p. i par. kat. Radoszki, 140·14 mr. magd.; 6 dm., 42 mk. Przy wsi leśnictwo Eichhorst. *Ks. Fr.*

Traenke (niem.), ob. *Trenki*.

Traenke, wś, pow. rozborski, par. ew. Daubitz, kat. Mużaków. W r. 1885 miała 60 ha, 20 dm., 206 mk. (1 kat.).

Traeuggenhoff (niem.), w dok. z r. 1341 wś kośc. Klonówka, w pow. starogardzkim.

Trafary, jezioro, w pow. krotoszyńskim (ob. t. IV, 715).

Trafary, folw. do Baszkowa, w pow. krotoszyńskim, o 6 klm. na płn. od Zdun, nad jeziorem t. n., par. Lutogniew, poczta i st. dr. żel. w Zdunach; 3 dm. i 62 mk. Istniał już przy schyłku zeszłego wieku, należał do Mielżyńskich.

Tragarz al. *Dragasz*, ob. *Tragosz*.

Tragenheimskie Pastwiska, niem. *Tragheimerwalde*, wś w Pomezanii, pow. sztumski, st. p. Ryjewo, par. kat. Postolin, 121 ha (53 roli or., 63 łąk), 11 dm., 13 dym., 86 mk.; 16 kat., 16 ew., 54 dysyd. Należała za czasów polskich do ekonomii malborskiej. Niedawno połączona z Cwancychowem (Zwanzigerweide) w jedną gminę. Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyła ta wś 2 dm. i posiadała dom modlitwy dla menonistów (str. 239).

Tragheim (niem.), wś, pow. malborski, pół mili od Malborka, st. p. i par. kat. Leźwice (Gross Lesewitz), szkoła ew. w miejscu, 517 ha (396 roli or., 91 łąk), 5 chełm. posiadeł i 1 zagroda; 1885 r. 13 dm., 38 dym., 188 mk., 107 kat., 80 ew., 1 dysyd. Za czasów krzyżackich była pod zarządem wójta w Leźwicach. Mesznego dawała r. 1698 od 23 włók 11 korcy i 2 wiertle żyta i tyleż jęczm. (ob. Wizyt. Potockiego, str. 894). R. 1597 podaje Stanisław Kostka, administrator ekonomii król. w Malborku, że przed nim stawili się mieszkańcy wsi T. z prośbą, aby im potwierdził ich przywileje, gdyż list nadawczy przed kilku laty się spalił. Oznajmia zatem, że wś ta zawiera włók 23, między temi 2 sołeckie wolne; od reszty 21 włók czynią tłokę i płacą czynsze od każdej włóki 6 grz. a od 5 po $4^1/_2$ grz. Do królewskiego zamku odstawiać powinni 46 kor. owsa, pobierając za korzec tylko po 5 szelągów i 46 kur. Po trzecie są zobowiązani od każdych 2 włók dla dworu w Kamionce 3 mr. zasiewać oziminą a 3 zbożem jarem, zasiew brać z dworu, zboże zebrać i zwieźć na własny koszt, za co dostają dziesiąty snop, oprócz tego powinni od każdych 2 włók 3 mr. pozostawić ugorem. Po czwarte połowę dwóch łąk, należących do Kamionki, mają na swój koszt kosić, siano przewracać i zwieźć. Połowę wszystkiego wymłóconego zboża na zamek odstawić. Połowę mierzwy z dworu w Kamionce na swój koszt na ugor zwieźć i porozrzucać. Połowę ogrodu kapuścianego w Kamionce ogrodzić i skopać, a żerdzie brać z lasu ryjewskiego. Połowę tegoż ogrodu powinni zasadzić, polewać i pleć i drugą połowę kapusty, która nie zostanie sprzedaną, do zamku odstawiać. Połowę rozgartu dla jagniąt i połowę pastwiska ku łąkom ogrodzić i chróst z boru ryjewskiego brać. Połowę drabek dla Kamionki zrobić i połowę owiec tamtejszych myć i strzydz. Połowę chróstu i żerdzi do stodół folwarkowych zwieźć i połowę sztyg do folwarku dostawić. Drzewa budulcowego dla szop w Kamionce zwieźć i szopy sami pobudować i pokryć, także co rok 3 fury drzazgi z ryjewskiego lasu do zamku dostawić. Połowę płotu za murowaną stajnią na folw. w Kamionce postawić i poprzeplatać, a żerdzie do tego potrzebne z lasu ryjewskiego brać. Połowę mostów na polu folwarkowem postawić i utrzymywać. Dla tej tłoki i tych ciężarów mają być wolni od nowego czynszu i do nowych ciężarów nie mają być zobowiązani. Karczma z rolą należała do miasta Malborka, 1782 r. została wydzierżawiona za 135 tal. 30 gr. zakupnego. Przy tradycyi pozostało na karczmie 68 tal. 60 gr. długu na pierwszej hypotece, po 5 proc., za półrocznem wypowiedzeniem. Roczny kanon, wynoszący 1 talar, powinien być płacony na Trójcę św. (ob. Dormana: „Gesch. des Kr. Marienburg“, str. 37—39). O starożytności osady świadczą znalezione tu urny odosobnione (ob. „Objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 94). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyła wś 14 dym. (str. 239) i należała do mta Elbląga. *Ks. Fr.*

Tragheimerweide (niem.), ob. *Tragenheimskie Pastwiska*.

Tragheimshof, posiadłość, pow. królewiecki, st. p. Koenigsberg in Pr.

Traglawa, szczyt górski, na praw. brzegu Skawy. Wzn. 710 mt. (ob. t. X, 660—1).

Tragosz, mylnie *Tragoszcz*, niem. *Dragass*, dok. 1623 r. *Tragos*, 1624 *Tragosch*, 1632 *Tragoss*, 1707 *Tragasc*, wś na lew. brzegu Wisły, nad szosą do Nowego, pow. świecki, st. p. Grudziądz, agent. poczt. w miejscu, szkoła ewang., par. katol. W. Lubień, 631 ha (433 roli or., 77 łąk, 45 lasu); gleba urodzajna. W 1885 r. 57 dm., 106 dym., 51 mk. kat., 411 ew., 50 dysyd. Za czasów krzyżackich należał T. do komturstwa grudziądzkiego. Roku 1595 nadaje Zygmunt III na prośby Jana z Zborowa mieszkańcom wsi prawo wywożenia zboża Wisłą dokądkolwiekbądź. R. 1623 zostają mieszkańcy uwolnieni od wojskowej kontrybucyi i kwaterunku. Już wówczas wś przez menonitów była zamieszkała. R. 1651 przerwała tu Wisła groblę na 4 miejscach, zamuliła część roli. W skutek tego uwolnił król wś całą od podatków i ciężarów. R. 1683 skarży wś proboszcza o zaniedbywanie utrzymywania grobli, proboszcz zaś o niepłacenie dziesięcin. Oba procesy wygrała wś r. 1689.

R. 1710 daje T. mesznego 20 korcy jęczmienia (ob. Wizyt. Szaniawskiego, str. 187). Na innem miejscu donosi taż wizyt.: „T. et Mały Lubień dat Parocho annuatim unum vas butiri id est $^1/_8$ et duas sexagenas formularum“. Dawniej pobierał proboszcz nadto 20 korcy owsa (str. 188). R. 1740 nadaje Jerzy Wandalin z Kończyc, ssta grudziądzki, Franciszkowi Zybrandt, Dertowi i Gersowi i reszcie Olędrów przeszło 20 włók, za opłatą 38 gr. czynszu od morgi. R. 1746 został tu kawał roli, 7 prętów długi i 3 szeroki, sprzedany za 12 zł. pruskich i za 3 zł. czynszu gruntowego. R. 1773 obejmuje wś według nowych pomiarów 30 wł. chełm. i 23 mr.; mieszkańców było 335; koni 72, źrebiąt 16, krów 116, jałowic 8, świń 88; żyta wysiewano 180 korcy, jęczm. 240, owsa 300; siana zbierano 30 fur. Tuż nad Wisłą stała t. z. Czerwona Karczma z przewozem. R. 1780 było we wsi 49 mk. kat. (ob. Wizyt. Rybińskiego, str. 291). Według topografii Goldbecka z r. 1729 było tu 54 dymów (str. 43). R. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacili tu poddani summatim 129 fl. 10 gr. (ob. Roczn. Tow. P. Nauk w Pozn., 1871, str. 176). *Ks. Fr.*

Trajanpol, zaśc. szlach., pow. trocki, w 3 okr. pol., 42 w. od Trok, 1 dm., 7 mk. kat.

Trajdyszki, dobra, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Erzwiłek, o 34 w. od Rossień.

Trajdzie 1.) wś, pow. szawelski, gm. Popielany, o 46 w. od Szawel. 2.) **T.,** wś, pow. telszewski, zarząd mta Kretyngi, o 65 w. od Telsz.

Trajgi, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Zabłocie (o 7 w.), okr. wiejski i dobra hr. Potockich Lebiodka, o 32 w. od Lidy a 14 w. od Wasiliszek, ma 6 dm., 76 mk. kat. (w 1865 r. 23 dusz rewiz.).

Trakandzie, ob. *Traksedzie.*

Trakas, os., pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Pompiany; mają tu Tomaszunasowie 31 dzies.

Trakeningken 1.) pow. nizinny, ob. *Gowarten.* 2.) **T.,** folw., pow. nizinny, st. p. Neu Argeningken. .3.) **T.,** wś, pow. tylżycki, st. poczt. Neu Argeningken.

Trakeny, *Trakiany,* niem. *Trakehnen,* wś i domena rząd. ze sławną stadniną, pow. stołupiański (na granicy gąbińskiego), st. poczt. w miejscu i na dworcu dr. żel. (leżącym już w pow. gąbińskim) na linii z Wierzbołowa do Wystruci (Insterburg), odl. 25 klm. od Wierzbołowa. Wś liczy do 1000 mk., domena ma 14,000 mr., przeważnie łąk i pastwisk, należących do zakładów stadniny, która w r. 1880 posiadała 15 ogierów pierwszorzędnych, 300 drugorzędnych, 300 klaczy i 1200 młodzieży. Rząd pruski założył tu około r. 1722 stadninę, która od r. 1736 została racyonalnie urządzoną i prowadzoną, z celem zasilania stacyi rozpłodowych i zaopatrywania ziemian w dobre konie. Z początku używano do krzyżowania koni różnego pochodzenia, dopiero od r. 1786 zaprowadzono księgi z rodowodami i zaczęto posługiwać się ogierami rasy angielskiej a w części i arabskiej. Przez staranny dobór otrzymano nową rasę, wytworzoną przez kombinacyę cech i zalet rasy angielskiej z arabską.

Traki 1.) folw., pow. władysławowski, gm. i par. Giełgudyszki, odl. od Władysławowa 36 w., ma 152 mk. Fol. ten wchodzi w skład dóbr Giełgudyszki. Wyrób serów zwanych Keudlowskimi. W 1827 r. 2 dm., 24 mk. 2.) **T.,** os., pow. kalwaryjski, gm. Raudań, odl. od Kalwaryi 7 w., ma 5 dm., 16 mk.

Traki 1.) zaśc. włośc. nad pot. Kabarszta, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 62 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. kat. 2.) **T.,** folw., pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 73 w. od Kowna. 3.) **T.,** dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., 76 w. od Nowoaleksandrowska. 4.) **T.,** os., pow. poniewieski, w 2 okr. pol. 5.) **T.,** wś. pow. rossieński, gm. Krože, o 45 w. od Rossień. 6.) **T.,** dwór, pow. rossieński, gm. Pojurze, o 70 w. od Rossień. 7.) **T.,** dwór, pow. rossieński, gm. Rossienie, par. Widukle, o 20 w. od Rossień. 8.) **T.,** dwór, pow. rossieński, gm. Skawdwille, par. Niemokszty, o 26 w. od Rossień. 9.) **T.,** folw., pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Wieprze, własność Weleninej, ma 150 dzies. (5 nieużyt.). 10.) **T.,** dwór, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Ołoty, własność Dołmatów, ma 28 dzies. (9 nieuż.). 11.) **T.,** zaśc., pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, o 51 w. od Wiłkomierza, własność Jakuczanisów, 20 dzies. (4 lasu). 12.) **T.,** folw., pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 54 w. od Wiłkomierza. 13.) **T.,** zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Subocz, o 51 w. od Wiłkomierza. 14) **T.,** ob. *Troki.*

Trakiany 1.) folw. i dobra, pow. kalwaryjski, gm. i par. Kalwarya (odl. 6 w.), posiada wiatrak, piec wapienny, kopalnię wapienia, pokłady torfu, 11 dm., 57 mk. W 1827 r. 26 dm., 196 mk. Dobra T. składały się w r. 1866 z fol.: T. z obrębem Igleniszki, Maryanka, Auksztokalnie, Gutowo, rozl. mr. 2111: fol. T. z obr. Igleniszki gr. or. i ogr. mr. 639, łąk mr. 178, lasu mr. 142, nieuż. mr. 43; bud. mur. 10, drewn. 7; płodozm. 11-polowy; fol. Maryanka gr. or. i ogr. mr. 171, łąk mr. 23, nieuż. mr. 16; bud. mur. 2, drewn. 1; płodozm. 5-pol.; fol. Auksztokalnie gr. or. i ogr. mr. 215, łąk mr. 328, past. mr. 12, nieużyt. mr. 31; bud. mur. 7, drewn. 1; fol. Gutowo gr. or. i ogr. mr. 271, łąk mr. 18, past.

mr. 3, nieuż. mr. 32; bud. mur. 2, drewn. 1; płodozm. 5-pol., las nieurz. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Brzegowo os. 44, mr. 1159; wś Morgi os. 4, mr. 206; wś Truworowo os. 19, mr. 93; wś Pilokalnie os. 3, mr. 68. 2.) **T.**, ob. *Trakinie*. *Br. Ch.*

Trakiel 1.) folw., pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Krakopol, odl. od Kalwaryi 42 w., ma 11 dm., 37 mk. 2.) **T.**, os., pow. kalwaryjski, gm. i par. Krakopol, odl. od Kalwaryi 39 w., ma 1 dm., 9 mk. W 1827 r. 1 dm., 6 mk. Ob. *Krakopol.*

Trakiele, attyn., ob. *Giże.*

Trakiele, folw., pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża.

Trakiemie, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 40 w. od Kowna.

Trakieniki 1.) wś, pow. wiłkomierski, gm. Rogowo, o 58 w. od Wiłkomierza. 2.) **T.**, wś, tamże, gm. Subocz, o 60 w. od Wiłkomierza.

Trakies, wś, pow. wystrucki, st. poczt. Insterburg.

Trakinia, zaśc. szlach., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 41 w. od Wilna, 2 dm., 17 mk. kat. Należy do dóbr Orniany hr. Tyszkiewiczów.

Trakinie 1.) wś, pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 19 w., ma 9 dm., 57 mk. W 1827 r. 1 dm., 13 mk. 2.) **T.**, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny, odl. od Maryampola 41 w., ma 2 dm., 21 mk. W 1827 r. 2 dm., 17 mk. 3.) **T.** al. *Trakiany*, wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Sudargi, odl. od Władysławowa 32 w., 2 dm., 26 mk., 146 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kidule. W 1827 r. 3 dm., 22 mk. 4.) **T.**, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów, odl. od Władysławowa 15 w., ma 2 dm., 16 mk. W 1827 r. 2 dm., 14 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo. *Br. Ch.*

Trakinie 1.) dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 69 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **T.**, wś, pow. rossieński, gm. Szymkajcie, o 12 w. od Rossień. 3.) **T.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Żmujdki, o 30 w. od Wiłkomierza.

Trakiniszki, wś, pow. rossieński, gm. i par. Taurogi, o 68 w. od Rossień.

Trakinnen 1.) *Gross* i *Klein*, wś i posiadłość, pow. wystrucki, st. poczt. Insterburg. 2.) **T.**, os., pow. piłkałowski, st. p. Lasdehnen.

Trakischkehnen, wś, pow. welawski, st. poczt. Taplacken.

Trakischken 1.) *Gross* i *Klein*, wś i posiadłość, pow. gołdapski, st. p. Gawaiten. 2.) **T.**, folw., pow. welawski, st. p. Taplacken.

Trakiszki 1.) wś, pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk 28 w., ma 21 dm., 148 mk. W 1827 r. 8 dm., 68 mk. 2.) **T.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. Janowo, par. Bartniki, odl. od Kalwaryi 5 w., ma 23 dm., 111 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kalwarya. W 1827 r. 20 dm., 135 mk. 3.) **T.**, folw., pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, odl. od Kalwaryi 23 w., ma 12 dm., 19 mk. W 1827 r. 2 dm., 24 mk. Por. *Kiršnianka*. 4.) **T.**, wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol (odl. 3 w.), ma 40 dm., 338 mk. W 1827 r. 25 dm., 205 mk. 5.) **T.** *Większe*, wś i os. przy ujściu rzki Powabelksny do Pilwy, pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 25 w.; wś ma 5 dm., 50 mk.; os. 3 dm., 27 mk. W 1827 r. wś ma 3 dm., 39 mk.; os. 1 dm., 12 mk. *Br. Ch.*

Trakiszki 1.) wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Pniewo, o 7 w. od Poniewieża. Posiadają tu włośc.: Wojtkunas 23 dzies., Glebas 23 dz., Kasperowicz 23 dz., Kukorajtis 23 dz., Runkiało $11^1/_2$ dz., Rumkunas $11^1/_3$ dz., szlachcic Filipowicz 45 dz. (19 lasu). 2.) **T.** al. *Trumniszki*, wś, pow. rossieński, gm. Rossienie, par. Widukle, o 18 w. od Rossień. 3.) **T.**, wś, tamże, o 15 w. od Rossień.

Trakken, ob. *Troki.*

Trakken, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Dt. Crottingen.

Trakławki 1.) u Buszyńskiego *Troklauki*, wś, pow. rossieński, gm. Botoki, par. Gawry, o 52 w. od Rossień. 2.) **T.**, wś, pow. rossieński, gm. i par. Taurogi, o 78 w. od Rossień.

Traksedzie 1.) u Buszyńskiego *Trakandzie*, wś, pow. rossieński, gm. Konstantynów, par Chwejdany, o 67 w. od Rossień. 2.) **T.**, wś, pow. rossieński, gm. Szwekszne, o 95 w. od Rossień.

Trakszele, wś, pow. rossieński, gm. Kielmy, o 37 w. od Rossień.

Trakszeliszki, wś, pow. rossieński, gm. Taurogi, o 70 w. od Rossień.

Trakt. Obok podziału na włości al. ziemie i powiaty, w niektórych częściach dawnej Rzpltej utrzymywał się tradycyonalnie do XVIII w. podział na trakty, który prawdopodobnie pochodził z pierwotnych czasów, kiedy kraj cały okrywały puszcze, a tylko pewne szlaki, którędy szły trakty, łączące główniejsze punkta ze sobą, były zaludnione i znane. Najwięcej traktów znajdowało się na Żmujdzi, jak: laudański, datnowski, golniewski, kompowski i in. Dalej znany jest T. łucyński oraz T. zapuszański, t. j. południowa część dawnego województwa trockiego, między lewym brzegiem Niemna, puszczą augustowską a granicą pruską (ob. t. V, 330 i 337).

Trakt al. *Traktowe Holendry*, w pow. obornickim, o 10 klm. na wsch.-płd. od Gośliny Murowanej, należały w końcu zeszłego wieku do Al. Bojanowskiego z Zielonki, istniały jeszcze około r. 1845; miały 9 dm., 37 mk. (27 prot.).

Traktymirów, ob. *Trechtymirów.*

Trakucie, zaśc., pow. rossieński, gm. Szymkajcie, o 9 w. od Rossień.

Tralau (niem.), ob. *Tralewo.*

Tralewo, niem. *Tralau*, wś na żuławach malborskich, o 1 milę od Malborka, pow. malborski, st. pocz. i par. kat. Nytych, szkoła ew. w miejscu; 512 ha (405 roli orn., 41 łąk); 10 chełm. posiadeł i 3 zagrody, 21 dm., 41 dym., 257 mk. (116 kat., 104 ew., 36 dysyd., 1 żyd.). R. 1470 bisk. chełm. Wincenty, jako administrator dyecezyi pomezańskiej, w imieniu króla Kazimierza, ze względu na wielkie spustoszenia wojen poprzedzających nadaje mieszkańcom T. 20 włók na prawie chełm. Sołtys Andrzej Schuffenhaver i jego spadkobiercy mają posiadać 2 wolne. Od reszty mają mieszkańcy płacić po 3 grz. prusk. monety i po 2 kury od włóki w dwóch ratach, na św. Michał i na Boże Nar. Wolni mają być od wszelkiej tłoki i od sypania grobli. Nadajemy im także 1 włókę nadmiaru; za to mają wykopać rów między swojem polem a łąką wójta laskiego (Leske) aż do rz. Świętej dla osuszenia pola. Dan w Malborku w dzień św. Jakuba ap. (ob. Dormann: Gesch. des Kr. Marienburg, II, str. 39). R. 1617 podaje Zygmunt III do wiadomości, że przy ostatnim pomiarze żuław malborskich, dokonanym przez Samuela Łaskiego, pisarza, i Stanisława Zarzyńskiego, podstarostę malborskiego, pokazało się, iż wś Tralewo oprócz 22 włók, które mieszkańcy od dawna posiadają, obejmuje nadto 5 wł. 17 mr. i 169 pręt. nadmiaru. Na nasz rozkaz został ten obszar przez naszego pisarza pomienionym mieszkańcom sprzedany. Włóki te nadajemy im niniejszem na własność z temi samemi przywilejami jak pierwotne. Sołtysowi zaś, który dotychczas posiadał tylko 2 włóki, nadajemy z tych pięciu jednę. Dan w Warszawie (ob. tamże, str. 40). Wizyta Potockiego z r. 1698 pisze: „Tralewo habet mansos 20, ab illis totidem modios hordei tantum confert“ (ob. str. 865). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyło T. 17 dym. (str. 239). *Ks. Fr.*

Tralewo, niem. *Traalau*, dawniej *Traalauer Weide*, dobra w Pomczanii, nad starym Nogatem, pow. sztumski, st. p. Ryjewo, 9 klm. odl., par. kat. Sztumska Wieś; 75·3 ha (27·92 roli orn., 39·57 łąk, 2·04 past., 1·19 lasu, 4·48 nieuż.). Dziedzic (1858 r.) Zawadzki; 3 dm., 31 mk. T. zostało nadane przez Teklę Bielińską wraz z Gorajem jure emphyteutico Jerzemu Kalksteinowi. R. 1400 czynszowało do Malborka; w XV w. jest to tylko karczma (ob. Gesch. des Stuhmer Kr. von Schmitt, str. 212). *Ks. Fr.*

Tramesiadis, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Wirwity.

Tramis, rzka i jezioro, w pow. wileńskim, pod folw. Czuły i zaśc. Puszyńce.

Tramiszen, wś, ob. *Peter Wiessen.*

Trampenau (niem.), ob. *Trępnowy.*

Trampken (niem.), ob. *Trąbki.*

Tranatenberg, wś, pow. nizinny, st. pocz. Neukirch.

Tranatyszki, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 78 w. od Nowoaleksandrowska.

Tranis, dwór, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 78 w. od Kowna.

Trankwice, niem. *Trankwitz*, dok. 1321 *Trankotin*, 1354 *Trankatin*, 1437 *Trankot*, 1440 *Trankwicz*, dobra ryc. w Pomezanii, pow. sztumski, st. p. Budzisz, par. kat. Pozylia 5 klm. odl., st. kol. Stare Pole o 10 klm.; 575 ha (479 roli, 47 łąk, 19 lasu); 10 dm., 31 dym., 194 mk., 40 kat., 153 ew., 1 dyssyd.; cegielnia z okrągłym piecem, fabrykacya sera. R. 1321 otrzymuje Prusak Witko pole Semmolanx czyli Witki, które jeszcze za polskich czasów stanowiło osobną osadę. W oznaczeniu granic powiedziano, że przy pewnej gruszy stykają się 3 pola: Trankotin, Wissewil i Semmolanx. Te pola stanowiły później, jak się zdaje, dobra Trankwice. Na polu Wissewil powstał folw. Labuszynek, który istniał jeszcze r. 1669. Całe dobra posiadali najprzód Trankwiczowie, potem razem z Waplewskiemi dobrami Czemowie, następnie dziedzic Waplewa aż do czasów pruskich. W 1804 dzierżą je Białobłoccy; taksa rządowa oceniła je na 18533 tal. (ob. Schmitt: Gesch. des Stuhmer Kr., str. 255). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyły T. 14 dym. i należały do pow. malborskiego (str. 239). *Ks. Fr.*

Trankwiczyzna, pow. grudziądzki, ob. *Kitnówko.*

Transbór, wś włośc., pow. nowomiński, gm. Lukowiec, par. Latowicz, ma 363 mk., 730 mr. W 1827 r. było 43 dm., 273 mk.

Trankwitz, fol., pow. fyszhuzki, st. pocz. Metgethen; ob. *Rablacken.*

Transoniszki, wś, pow. rossieński, paraf. Stulgie.

Transsau, wś, pow. fyszhuzki, st. pocz. Laptau.

Trantow, *Trancknu*, ob. *Kurtsch.*

Trapałów, osada mieszczan nad rzką Pienią, pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 5 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z mka Dołhinowa do Wilejki, 4 dm., 35 mk.

Trapiele al. *Tropiele*, wś nad Szyrwintą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 13 w.), okr. wiejski i dobra Kończów (w 1865 r.) Szeszolki, o 55 w. od Wilna, 13 dusz rewiz. W spisie z 1866 r. podany jako zaśc., mający 1 dm., 8 mk. katol.

Trapikiszki, ob. *Traszkiszki.*

Trapinele, folw. i wś, pow. rossieński, gm. Rossienie, o 18 i 19 w. od Rossień.

Trapiny, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 45 w. od Nowoaleksandrowska.

Trapoehnen, *Trapajny*, wś i nadleśnictwo nad Niemnem, pow. ragnecki, st. pocz. w miejscu.

Traposz, Kętrz. *Treposz*, niem. *Treposch*, dok. 1226 *Trypus*, 1582 *Troposch*, około r. 1400 *Pribus*, *Tribsmuehle*, młyn nad Wisłą, pow. toruński, st. p. i par. kat. Toruń; 1 dom, 20 mk. Istniał już w XIII w., w r. 1259 posiada go Toruń i ustępuje zakonowi za zezwolenie na budowę domu kupieckiego i ratusza. R. 1457, wraz z innemi posiadłościami zakonu w komturstwie toruńskiem król nadał ten młyn Toruniowi. Miasto wydało go r. 1821 w wieczystą dzierżawę (ob. Wernicke: „Beschr. von Thorn", str. 223). W pobliżu miały benedyktynki swoją winnicę. *Ks. Fr.*

Trappenfelde, wś na wielkich żuławach malborskich, $1^1/_2$ mili od Malborka, pow. malborski, st. p. i kol. Szymon, par. kat. Lichnowy, 302 ha; 6 dm., 21 dym., 109 mk., 65 kat., 44 ew. Wizyt. Potockiego z r. 1698 donosi: „Coloni in Trępofald sunt 3" (str. 832). Według topografii Goldbecka było 6 dym. (str. 239). *Ks. Fr.*

Trappoenen - *Boettcherhof*, wś, pow. ragnecki, st. p. Trapoehnen.

Trapszewicze, ob. *Tropczewicze.*

Trasiejki al. *Trostki*, okolica szlach., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. i gm. Horodyszcze, o kilka wiorst od Soplicowa, o 32 w. od Nowogródka, ma 13 osad; miejscowość bezleśna, lekko falista, grunta pszenne. *Al. Jel.*

Trasiki, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 34 w. od Poniewieża.

Trasna, jezioro, w pow. sieńskim; roczny połów wynosi do 30 pudów.

Trasno, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo (o 6 w.), okr. wiejski i dobra Kwintów Rundpol, 8 dusz rewiz.

Trasowicze, ob. *Tracewicze.*

Traszany (czy *Traszczany?*), wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrowo, okr. wiejski i dobra skarbowe Budrany, o 7 w. od gminy a 22 w. od Święcian, ma 22 dm., 268 mk. katol. (w 1865 r. 103 dusz rewiz.).

Traszczówka, al. *Tryszczówka*, *Tryszówka*, *Tryszczouka*, rzka, w pow. borysowskim, lewy dopł. Moży, w okolicy pomiędzy zaśc. Hać i Nowosiołki; płynie lesistemi moczarami w kierunku północnym, długa około 6 w.

Traszki, wś, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Bienica (o 8 w.), okr. wiejski Jurowszczyzna, o 58 w. od Oszmiany, ma 2 dm., 29 mk. prawosł. i 2 katol. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.); należała do dóbr Józefpol Pobojewskich. 2.) **T.**, zaśc., pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, własność Komarów, ma wraz z Dudyszkami i Maryanowem 101 dzies. (11 lasu, $6^1/_2$ nieużytków). *J. Krz.*

Traszkiszki, w spisie z 1866 r. *Trapikiszki*, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki (o 18 w.), okr. wiejski Izabelin, o 32 w. od Święcian, ma 8 dm., 55 mk. katol. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.).

Traszkuny, 1.) dawniej *Troszkuny*, *Troskinowo* al. *Trokinowo*, wś włośc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn (o 10 w.), okr. wiejski Traszkuny, o 44 w. od Wilna, ma 13 dm., 137 mk. (1 prawosł., 136 katol.). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Bicina, Bryże, Daukszc, Drużele, Gryciuny, Grzybiańce, Krankżle, Martyszuny, Pawłowo, Piotrowo, Pojedupia, Skierlany, Tarakańce i Traszkuny, oraz zaśc.: Bieliszki, Błusina, Błużniany, Czyżyszki, Dwiliszki, Jakubiszki, Jusina, Korwieliszki, Kurzyszki, Leopołaty, Martyszuny, Maszakienia, Mielaniszki, Murowanka 1 i 2, Obojucie, Podłowmiana, Podubowo, Spingła, Szykima, Trokinia, Wietosze, Wojewodziszki, Wołożaniszki i Żyngle, w ogóle w 1865 r. 658 dusz rewiz. b. włośc. skarb. Za czasów Rzplitej wś Troskuny, Troskinowo al. Trokinowo stanowiło sstwo niegrodowe, do którego podług spisów podskarbińskich z 1766 r. zaliczały się wsi: Udziałów, Smigury al. Smogury i wójtowstwo gryciuńskie (Gryciuny), które w tym czasie posiadał Strutyński, opłacając 843 złp., 2 gr. kwarty a 350 złp. hybarny. 2.) **T.** (żmujdzkie *Traszkunaj*), dawniej *Władysławów*, mko nad Jostą, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm., par. i st. poczt. Traszkuny, o 41 w. od Wiłkomierza a 25 w. od st. dr. żel. Subocz. W 1869 r. miały 50 dm., 321 mk. (podług innych danych 40 dm., 204 mk.), kościół katol. paraf., dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkołę ludową, st. poczt. na trakcie z Wiłkomierza do Poniewieża, aptekę wiejską, towarzystwo wkładowo-zaliczkowe, 2 młyny wodne, 1 wiatrak. Kościół paraf. pod wezw. św. Trójcy, z muru, w stylu romańskim, wzniesiony w 1698 roku przez Władysława i Annę z Karengów Sokołowskich, podkomorzych infl., którzy osadzili przy nim bernardynów, wymurowawszy klasztor. Parafia katol., dekanatu wiłkomierskiego, 3816 wiernych. Kaplica w T. p. w. św. Jerzego, wzniesiona w 1790 r. przez bernardynów. Bernardyni utrzymywali tu sześcioklasową szkołę wydziałową, używającą wielkiej wziętości. Szkoła ta w 1830 r. zamienioną została na gimnazyum a w 1840 r. przeniesioną do Poniewieża. Roczne sprawozdania o postępie nauk ogłaszane były w Wilnie

w 1817 i 1821 r. Gmina należy do 2 okr. pol. do spraw włośc., składa się z 8 okręgów (starostw) wiejskich, obejmujących 76 miejsc zamieszkałych i ma 463 dm. włośc. (obok 14 należących do innych stanów), 5,158 mk. włościan (2644 męż. i 2514 kob.; poprzednio 1589 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 7671 dzies. ziemi (348 nieużytków), ze spłatą po 10095 rs. 50 kop. rocznie. W okolicy grunt bardzo żyzny, czarnoziem. Kasa pożyczkowo-wkładowa w 1890 r., przy obrocie 120385 rs. 92 kop., miała 4423 rs. 39 kop. czystego zysku. Własność niegdyś Sokołowskich, od 1775 r. Pietkiewiczów, obecnie Montwiłłów. 3.) **T.**, dobra, tamże, o 51 w. od Wiłkomierza, własność Stanisława Montwiłły, mają 1985 dzies. (1133 lasu, 119 nieużytków). *J. Krz.*

Traszys, jezioro, w pow. święciańskim, pod zaśc. Potrasze.

Tratasin, *Trattaschin*, wś, pow. olawski, par. ew. Laskowice, kat. Meleschwitz; 223 ha, 40 dm., 348 mk. (12 kat.), szkoła ewang.

Tratławki, wś, pow. rossieński, paraf. Erżwiłek.

Tratna, część wsi Rogoźna, w pow. jaworowskim.

Tratyły, grupa domów w Sokoli, pow. mościski.

Traudziuny, wś, pow. wiłkomierski, gm. Owanta, o 86 w. od Wiłkomierza.

Traukinia, dwór, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 45 w. od Poniewieża.

Traulin, w dokum. *Trawolin*, *Trawolyn*, wś, pow. zasławski, na zachód od Połonnego.

Traupel (niem.), ob. *Trupel.*

Traupianka, ob. *Troupianka.*

Traupie, ob. *Troupie.*

Trausen, wś, folw., leśniczówka, pow. gierdawski, st. p. Gerdauen.

Trausitten, wś, pow. królewiecki (Prusy), st. p. Neuhasen.

Trautensee, dobra, pow. wrocławski, par. ew. Herrnprotsch, kat. Wilksen; 263 ha, 5 dm., 104 mk. (34 kat.).

Trautliebersdorf, 1289 *Trutlibersdorf*, dobra i wś, pow. kamienogórski, par. kat. i ew. Friedland, kościół par. katol. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 156 ha, 2 dm., 13 mk. (7 kat.); wś 560 ha, 101 dm., 583 mk. (26 ewang.)

Traużyszki, wś, pow. rossieński, paraf. Lale.

Trawianki, folw., pow. lepelski, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. Kamień. Należał dawniej do dóbr Hubina Stabrowskich. Około 1672 r. własność Krzysztofa i Apolonii z Ciechanowieckich Stabrowskich, sstów suraskich, którzy w 1693 r. sprzedają Januszowi Korsakowi, ten zaś w 1712 r. zbywa Janowi Pakoszowi, następnie sukcesyjnie własność Bogumiły z Pakoszów Sielawinej, marszałkowej lepelskiej, przez syna jej Józefa ustąpione Hłasce, w ręku którego i obecnie pozostaje. *A. K. Ł.*

Trawice, niem. *Trawitz*, dobra lemańskie na Kaszubach, nad jeziorem, pow. kościerski, $2^3/_4$ mili na zach.-płd.od Kościerzyny, st. p. i par. kat. Lipusz, o 6·5 klm. odl.; 357 ha (300 roli orn., 20 łąk, 10 lasu); 5 dm., 10 dym., 54 mk., 22 kat., 32 ew.; gorzelnia parowa, hodowla bydła rasy holenderskiej. Dobra te zostały na własność wydane mocą przywileju królewskiego z r. 1662. Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 opiewa, że proboszcz lipuski pobierał tu mesznego 1 korzec żyta i tyleż owsa (str. 13). Za czasów polskich należały T. do sstwa parchowskiego. Pruska komisya katastrowa zdaje r. 1773 taką relacyą: „Trawica, w lesie tejże nazwy. Mieszka tu 2 polskich katol. gospodarzy. Rola nie jest rozmierzona, bardzo licha i piaszczysta. Wysiew w ogóle wynosi 20 korcy żyta, $3^1/_2$ jęczm., 3 owsa, 6 tatarki, 3 grochu; zbierają drugie ziarno i to tylko w mokrym roku. Siano nie starczy, dla tego muszą jeszcze dokupować. Mają wolne pastwisko w król. lesie, bez czego nie mogliby się utrzymać; drzewo na opał mają jeszcze własne, ale mają prawo brać także pańskie, a za zezwoleniem i budulcowe. Czynsz, łanowe i podwodne wynoszą razem 20 tal. 32 gr. i 1 gęś. Od tłoki są wolni. Pogłówne wynosi 1 tal. 30 gr.; hyberna 2 tal. 52 gr. Stan bydła: 2 krowy, 30 owiec, 6 świni (ob. Zeitsch. d. Westpreuss. Gesch. Ver., XV, str. 124). Według topografii Goldbecka liczyły T. 2 dymy (str. 241). R. 1887 nabył dobra na subhastacyi bank meiningeński za 74000 mrk. *Ks. Fr.*

Trawka, os. młyn. nad rz. Radomką, pow. kozienicki, gm. i par. Brzóza, odl. od Kozienic 15 w., ma 4 dm., 19 mk., 8 mr. W 1827 r. było 2 dm., 33 mk.

Trawlany, wś, pow. szawelski, gm. Szawkiany, o 26 w. od Szawel. Należała niegdyś do pow. birżańskiego. Stefan Ronikier, wojski ks. żmujdzkiego, zaślubił Maryannę Stankiewiczównę h. Mogiła, która mu wniosła w wianie majątek T., w trakcie korklańskim położony. Piotr Ronikier, pułkownik w. lit., sprzedał te dobra „zniszczone i bez mieszkańców“, jak opiewa dokument z r. 1729, Jakubowi Wazgirdowi za cenę 6000 tynfów (ob. Złota księga, IV, 223).

Trawna, folw., pow. czerykowski, własność Hatalskich, ma wraz z folw. Fiedorówką 1127 dzies. (724 lasu, 173 roli, 127 łąk).

Trawna, wś skarbowa nad Morachwą, pow. jampolski, okr. pol., gm. i par. Morachwa, której właściwie stanowi przedmieście, ma 95

osad, 466 mk., 637 dzies. ziemi włośc. Dawniej własność hr. Mostowskich. *Dr. M.*

Trawna, niem. *Trawe*, rzeka, dopływ morza Baltyckiego, pomiędzy ujściami Odry i Elby. Wypływa z jeziora Płońskiego (Plone). Oddzielała Wagryę od Połabin. Przyjmuje z prawej strony Bisenic, z lewej rzeczki Stekienicę i Wackenitz.

Trawne, jezioro, niem. *Grasiger See*, poprzednio *Linie*, *Linye*, ob. *Strzeleckie jezioro.*

Trawnik i *Trawniki*, dość częsta nazwa miejscowości wielkopolskich. 1.) **T.,** pole na Pruślinie, w pow. odolanowskim. 2.) **T.,** jeziorko, w pow. ostrzeszowskim, na zachód od Ostrzeszowa, odpływa do Olszynki (dopł. Baryczy). 3.) **T.,** pole, w pow. szremskim, pod Dolskiem, w r. 1665. 4.) **T.,** miejscowość leśna, w pow. szubińskim, na zach.-półn. od Łabiszyna. 5.) **T.,** łąka, na Wilkowyi, pow. pleszewski. 6.) **T.,** pole, w pow. wrzesińskim, w Zieleńcu. 7.) **T.,** miejscowość, pod Miłosławiem, w r. 1423, i inne. *E. Cal.*

Trawnik, niem. *Trawnig*, dobra i wś, pow. kozielski, par. ew. Głogowa Górna, kat. Kościęcin. W r. 1885 dobra miały 445 ha, 10 dm., 193 mk. (5 ew.); wś 281 ha, 75 dm., 501 mk. kat. Szkoła kat.

Trawniki 1.) wś, pow. konecki, gm. i par. Miedzierza, odl. od Końskich 17 w., ma 3 dm., 95 mk., 15 mórg dwors., 131 mr. włośc. W r. 1827 było 8 dm., 41 mk. W r. 1889 fol. Trawniki al. Bazar, z nomenklaturą Podlesie, rozl. mr. 2246: gr. or. i ogr. mr. 1173, łąk mr. 295, past. mr. 10, lasu mr. 673, nieuż. mr. 95; bud. mur. 14, z drzewa 11, las nieurządzony. Wś T. os. 40, mr. 489; wś Pełczyn os. 26, mr. 261. 2.) **T.**, w XVI w. *Trawnik*, wś i fol. nad rz. Wieprzem, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Biskupice, odl. 33 w. od Lublina, posiada stacyą dr. żel. Nadwiślańskiej, odl. 196 w. od Warszawy. W 1827 r. było 36 dm., 240 mk. Długosz wspomina wś „Trawnik" w par. Czemierniki, lecz nie podaje opisu (L. B., II, 551). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Trawnik, w par. Czemierniki, miała w części Pełki 1 łan (Pawiński, Małop., 350).

Trawniki, wś, pow. bocheński, w nizinie na lew. brz. Wisły, naprzeciw Hebdowa i Starego Brzeska. Par. rz.-kat. w Mikluszowicach nad Rabą. Ma 32 dm., 197 mk. rz.-kat. Pos. większa (Funduszu religij.) ma 145 mr. roli, 57 mr. łąk, 2 mr. past., 17 mr. lasu, 3 mr. moczarów, 70 mr. nieuż.; pos. mn. 96 mr. roli, 14 mr. łąk i 35 mr. pastw. Do nieużytków należą bagniste, często zalewane błonia nad Wisłą, wzn. 190 mt. npm. Przed r. 1662 spisy pobor. nie podają tej wsi, później należała do klasztoru w Hebdowie i po r. 1772 wcielona do funduszu religijnego. *Mac.*

Trawniste, część wsi Dąbrowicy, w pow. gródeckim.

Trawno, os. młyn., pow. konecki, gm. Ruda Maleniecka, par. Fałków, odl. od Końskich 24 w., ma 1 dm., 14 mk., 37 mr. dwors. W 1827 r. 1 dm., 4 mk.

Trawolin (*Trawołyn*), ob. *Traulin.*

Trawotłoki z *Ławrykowcami* i *Zarudką*, wś, pow. złoczowski, 24 klm. na płd.-wsch. od Złoczowa, 7 klm. na płd.-zach. od Zborowa (sąd pow., st. kol. i tel.), 2 klm. na płd.-zach. od urz. pocz. w Zarudziu. Na płn. i wsch. leżą Zarudzie, na płd. Józefówka (przys. Hodowa) i Kalne (fol. Emilówka), na zach. Żabin. Wody płyną na płn.-wsch. do Zarudzia, do Małej Strypy. W płn.-wsch. stronie obszaru wzgórze „Do Dęba" (492 mt., najwyższy punkt w pow. złoczowskim). Własn. więk. (dominikanów w Podkamieniu) ma roli or. 220, łąk i ogr. 7, past. 1 mr.; wł. mn. roli or. 702, łąk i ogr. 61, past. 27 mr. W r. 1880 było 97 dm., 580 mk. w gm. (28 dm., 189 mk. w Ławrykowcach; 37 dm., 209 mk. w Trawotłokach; 32 dm., 182 mk. w Zarudce; 509 gr.-kat., 59 rz.-kat., 12 izr.; 566 Rusinów, 8 Polaków, 6 Niemców). Par. rz.-kat. w Zborowie, gr.-kat. dla Ławrykowiec w Jezierzance, dla Trawotłok w Zarudziu. *Lu. Dz.*

Trawy, wś, pow. węgrowski, ob. *Świętochów T.*

Trawy, wś w płn. części pow. kowelskiego.

Trąba, fol. dóbr Mianocice, w pow. miechowskim. W 1827 r. 1 dm., 4 mk.

Trąba, urzęd. *Tramba*, karczma, w pow. odolanowskim (Ostrów), o 6 klm. ku wsch. od Ostrowa, na praw. brzegu Ołoboczki (dopł. Prosny), okr. wiej. Wtórek; 4 dm. i 28 mk.

Trąbaków, fol., pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Chełm. Wchodził wskład ststwa chełmskiego. Leży pod miastem, w stronie płd.-zach.

Trąbczyn, r. 1240 *Trampczino*, 1276 *Trupcino*, w XVI w. *Trampczyno*, wś i folw. nad strum. Białym, pow. słupecki, gm. i par. Trąbczyn, odl. 18 w. od Słupcy, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, urząd pocztowy, gorzelnię (z dziennym zacierem 60 korcy), olejarnią, cegielnią, wiatrak. Wś ma (wraz z Maryantowem) 38 dm., 643 mk.; fol. 10 dm., 83 mk.; os. prob. 2 dm., 3 mk. W 1827 r. 33 dm., 333 mk. Dobra T. (hr. Miączyńskiego) składały się w r. 1885 z fol.: T., Nowawieś, Przybysław, Stanisławów i Włodzimierzów, nomenklatur: Grabina al. Czerwonka, Kowaliska, Posada i Dziadolin, rozl. mr. 4037: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 646, łąk mr. 154, past. mr. 84, nieuż. mr. 44; bud. mur. 33, drewn. 23; płodozm. 11-pol.; fol. Nowawieś gr. or. i ogr. mr. 367, past. mr.

14, nieuż. mr. 6; bud. mur. 6, z drzewa 5; płodozm. 11-pol.; fol. Przybysław gr. or. i ogr. mr. 190, łąk mr. 13, nieuż. mr. 8; bud. mur. 3, drew. 1; fol. Stanisławów gr. or. i ogr. mr. 123, nieuż. mr. 4; bud. mur. 4, drewn. 1; fol. Włodzimierzów gr. or. i ogr. mr. 134, łąk mr. 142, past. mr. 8; bud. mur. 3, drewn. 1; lasu urządzonego mr. 2099. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 54, mr. 238; wś Osiny os. 21, mr. 139; wś Łazy os. 10, mr. 131; wś Maryantów os. 21, mr. 125; wś Siergiejewo os. 8, mr. 35; kol. Huta os. 15, mr. 225; kol. Michalinowo os. 31, mr. 572; kol. Łazińska os. 91, mr. 1692. Fulko, arcyb. gnieźn., nadaje r. 1240 klasztorowi w Lądzie dziesięciny kaplic św. Piotra i Andrzeja z kilku wsi, do których i T. należy. Była to wieś książęca, którą Bolesław „dux Polonie“ w Dłusku r. 1276, uwzględniając zasługi „comitis Nicholay tesaurarii nostri de Lenda“, nadał mu na własność po bezpotomnym zgonie Janka syna Szymona, któremu tenże książę ją nadał poprzednio. W r. 1284 Przemysław „dux Polonie“ pozwala tomuż Mikołajowi przenieść T. na prawo niemieckie. W dok. z r. 1346 występują Jan i Przedpełk, dziedzice T. (Kod. Wielk., Nr. 222, 460, 535, 1252, 1253). Kościół par., p. wez. św. Marcina, istniał już zapewne na początku XIV w. Fundatorami i patronami byli dziedzice wsi h. Drya. W r. 1399 Dobrogost, arcyb. gnieźn., oddala żądanie plebana trąbczyńskiego („rectorem eclesiae in Trapczyno“), domagającego się dziesięciny polnej z tej wsi i przyznaje takową klasztorowi w Lądzie (Kod. Wielk., Nr. 2014). Na początku XVI w. probostwo było nieobsadzone, zapewne z powodu szczupłych dochodów z nieludnej parafii, do której należały widocznie świeżo śród lasów założone wioski: Osiny, Łazy, Nowawieś. Pleban posiadał, prócz ogrodu, karczmę z rolą, łan roli taki jak kmiece, lecz zarośnięty krzakami, łąkę która również zarosła drzewami i kawał lasu (ćwierć mili długi i tyleż szeroki) z pasieką (z dzyenyamy). Dziesięcinę dawały plebanowi tylko łany folwarczne, kmiece zaś tylko meszne po 2 gr. z łanu. Obecny kościół w miejscu starego wzniosła Katarzyna z Rozrażewskich Prusimska, dziedziczka T.; konsekrowany w r. 1646 jak świadczy dochowana tablica z napisem. Odnowiony w r. 1740. W kaplicy obraz M. Boskiej, uważany za cudowny (Łaski, L. B., I, 282 i przypisy). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 we wsi T. Anna Trąbczyńska miała 2 łany, 1 zagr. bez roli, kom. bez bydła, 3 rzem. Część Osieckich $^3/_4$ łanu (Pawiński, Wielk., I, 239). T. par., dek. słupecki, 790 dusz. Trąbczyn gmina należy do sądu gm. okr. IV w Zagórowie, st. p. w Trąbczynie, urząd gm. w Grabinie. Gmina ma 14417 mr. obszaru i 4309 mk., prócz tego jeszcze 959 zapisanych do ksiąg stałej ludności a nieobecnych. Pomiędzy zapisanymi do ksiąg stałej ludności jest 1444 protest. i 4 żydów. Protestantami są niemieccy koloniści, poosiedlani tu w obecnem stuleciu na obszarach rozkolonizowanych. Największą w gminie jest Łazińska kolonia, licząca do 1000 mieszkańców, przeważnie Niemców. *Br. Ch.*

Trąbczyńska Huta, kol., pow. słupecki, gm. i par. Trąbczyn, odl. 19 w. od Słupcy, ma 7 dm., 136 mk.

Trąbin, wś, folw. i dobra nad jeziorem t. n., pow. rypiński, gm. Płonne, par. Trąbin, odl. 10 w. od Rypina, posiada kościół par. drewniany, szkołę począt., karczmę, sklep z różnemi produktami, 28 dm., 231 mk., 674 mr. W roku 1827 było 47 dm., 301 mk. Z dóbr rządowych Trąbin w r. 1835 wydzielony został dla generała Własowa majorat, w skład którego weszły: fol. T. mr. 665, fol. Piekiełko mr. 114, lasu mr. 117, razem mr. 896, oraz wś T. mr. 42, wś Rumunki Trąbińskie mr. 851 i probostwo T. mr. 94. Pozostały przy skarbie: fol. Trutowo mr. 459, lasy leśnictwa Ciechocin mr. 1089; wójtowstwa: Szczutowo mr. 54, Janowo mr. 131, Rypin mr. 88; probostwa: Szczutowo mr. 212, Ruże mr. 113, Trutowo mr. 12; młyny: Ruże mr. 84, Rachal mr. 44, Gniazdek mr. 16, Kamionek mr. 29, Trutowo mr. 44, Rypin mr. 63; osady leśne: Stalmierz, Trzebiegoszcz i Puszcza mr. 97; wsi: Szczutowo mr. 1300, Rumunek Cienkusz mr. 76, Janowo mr. 2151, Gołkowo mr. 1088, Gołkówko mr. 228, Trutowo mr. 232, Ruże mr. 496, Łukaszewo mr. 799, Imbierkowo mr. 154, Podolsk mr. 181, Rypałki mr. 676, Obory mr. 589, Stary Rypin mr. 408, Głowińsk mr. 900, Puszcza mr. 1067, Jankowo mr. 631, Trzebiegoszcz mr. 1030, Rumunki Jankowskie mr. 578. W 1348 r. Jarosław, arcyb. gnieźn., jako superarbiter w sporze między Klemensem, bisk. płockim, a Władysławem, ks. łęczyckim i dobrzyńskim, poleca zwrócić biskupowi wsi: Rus i Trąbino, w ziemi dobrzyńskiej (Kod. dypl. pol., I, 197). Według reg. pob. pow. rypińskiego z r. 1564 siedziało tu 21 kmieci na łanach całych, poddanych bisk. płockiego, 3 zagr., rzemieślnik, szewc, 2 karczmy. Płacono 13 fl. 2 gr. 1 solid (Pawiński, Wielkp., I, 299). R. 1789 Piotr Sumiński, emfiteuta bisk. płockiego, wysiewał tu 64 kor. żyta, $2^1/_2$ kor. pszenicy, proboszcz zaś 12 kor. żyta. Po przejściu na własność rządu, dobra T. stanowiły ekonomię t. n. Kościół i par. erekcyi niewiadomej. Zapewne fundatorami byli biskupi płoccy, właściciele wsi. T. parafia, dek. rypiński, 1207 dusz. *Br. Ch.*

Trąbinek, urzęd. *Trombinek*, *Trambino* r. 1395, *Tranbino* i *Trambyno* 1398, *Trambinko* r. 1580, wś i dwór, pow. szremski, o 2 klm. ku wsch. od Dolska (par. i poczta), nad jeziorkiem odpływającem do jez. Dolskich; st. dr. żel. w Gostyniu i Borku o 13 klm. Między r. 1395 i 1400 pisali się z T. Boguchwał, Dobiegniew i inni (Akta gr. wielkp., I, II). R. 1550 odgraniczono Ostrowieczno, włość bisk. pozn., od T., który należał do Wojciecha Rydzyńskiego; około r. 1580 było $4^1/_2$ łan.; przy schyłku zeszłego wieku dziedziczył Nereusz Koczorowski; nabyli ją Niemcy przed r. 1842. Wś składa się obecnie z T. Wielkiego (6 dm., 47 mk.) i T. Małego (5 dm., 38 mk.); obie tworzą okrąg wiejski, mający 11 dm., 85 mk. (70 kat., 15 prot.) i 83 ha (75 roli). Dwór ma 4 dm., 61 mk. (49 kat., 12 prot.) i 198 ha (134 roli, 18 łąk, 14 lasu).

Trąbińskie, jezioro, przy wsi t. n., w pow. rypińskim, należy do systematu rzki Rypienicy, ciągnie się w kierunku z płd. ku płn. na długości 2300 mt., przy szerokości od 150 do 300 mt., odl. o 1 w. na zach. od jez. Kleszczyńskiego. Przyjmuje od płn. wody jez. Szczutowo, od płd. z Zajezierki a na wschód ma odpływ do jez. Długiego a przez nie do Rypienicy. Obszar wynosi 49 ha czyli 87 mr. 221 pręt., głębokość największa 11·5 mt. (ob. Pamięt. Fizyogr., I, 108).

Trąbińskie Rumunki, kol., pow. rypiński, gm. Płonne, par. Trąbin (ew. Michałki), ma 24 os., 28 dm., 192 mk., ewang. przeważnie, szkółkę, wiatrak; obszaru 864 mr. (698 roli).

Trąbki 1.) wś i folw., z os. fabr. *Czechy*, pow. garwoliński, gm. Wola Rębkowska, par. Garwolin, ma 36 dm., 410 mk., 458 mr. W 1827 r. 9 dm., 44 mk. W r. 1564 „Trompky“, w par. Garwolin, były własnością Jana Głoskowskiego, który płacił podatki od $2^1/_2$ łan. i pół ćwierci (Księgi sąd. ziemi czerskiej, VII). Dobra T. składają się z fol. T., Budy Obrębskie, Karolinów i fabryki szkła i kryształów Czechy, z należnemi do takowej lasami i przyległościami. Ogólna rozległość wynosi 1118 mr. 284 pr. Staranne gospodarstwo. Własność Hordliczków. Huta założona została przez Ignacego Hordliczko w r. 1822 w Barczący, w dawnym pow. stanisławowskim, zkąd wkrótce dla braku lasów przeniesiona została do T., a po śmierci założyciela (w r. 1853) przeszła w posiadanie synowców i wspólników jego: Wilhelma i Edwarda Hordliczków. Huta ta zajęła pierwsze miejsce pomiędzy zakładami krajowemi; kapitał jej zakładowy wynosił około 55,000 rs., a obrotowy 60,000 rs. Fabryka ta posiadała w r. 1860 piec do topienia szkła i wydymania zwykłych naczyń szklannych, piec do wydymania cylindrów szybowych, piec do rozpłaszczania tych ostatnich, które razem z piecami do wypalania dunic, z suszarniami drzewa i dunic, tudzież z machiną parową, zużywają rocznie 2000 sążni drzewa. Piękna mechaniczna szlifiernia założoną była w r. 1849, do jej poruszania użyta była machina parowa o sile 8 koni, nadająca zarazem ruch pile do rznięcia drzewa i stępom, przeznaczonym do tłuczenia kwarcu i innych materyałów surowych. Huta w Czechach przerabiała rocznie około 10,000 pud. krzemionki (kwarcu sprowadzanego z Czech i Norwegii i piasku białego z pobliża huty) i 3000 pud. potażu; wartość wyrobów wynosiła 35,900 rs. W fabryce znajdowało zatrudnienie 150 robotników. Przy hucie znajduje się lekarz, apteka, szkoła elementarna. Opis fabryki podał „Tyg. Illustr.“ (1868 r., Nr. 20) i „Pamiat. książka siedl. gub. z 1879 r. 2.) **T.**, wś włośc., pow. radomski, gm. i par. Błotnica, odl. od Radomia 24 w., ma 2 dm., 14 mk., 88 mr. Wchodziła w skład dóbr Kiełbów. W 1827 r. było 2 dm., 22 mk.

Trąbki 1.) wś, z os. *Darczyce*, pow. wielicki, wraz z obszarem więk. pos. ma 72 dm. i 340 mk., wólka 22 dm. i 116 mk. Z gminą Biskupice tworzą te dwie osady wspólny korpus tabularny. T. leżą na płd.-wschód od Wieliczki, przy gościńcu do Gdowa. Na płn. graniczą z Tomaszowicami, na zach. z Biskupicami i Sułowem, na płd. z Łazanami a na wschód z Zabłociem i Zborówkiem. 2.) **T.**, przyl. gm. Piaski, w pow. brzeskim. *Mac.*

Trąbki, urzęd. *Pechluege* już przed r. 1843, wieś, w pow. międzychodzkim (Skwirzyna), o 12 klm. na zach.-płn. od Międzychoda, par. kat. Goraj, par. protest. i poczta w Wiejcach (Waitze), st. dr. żel. w Drzeniu o 20 klm.; 8 dm., 30 mk. (2 kat., 28 prot.) i 30 ha.

Trąbki 1.) *Wielkie*, niem. *Gross Trampken*, dok. 1236 r. *Trampky*, 1306 *Trampko*, 1328 *Trambki*, wś kośc., pow. gdański górny, agent. poczt. i szkoła kat. w miejscu, st. kol. Sobowidz (o pół mili); 207 ha (185 roli or., 2 łąk, 6 lasu); 25 dm., 75 dym., 384 mk., 320 kat., 59 ew., 5 żyd. Gleba lekka, piaszczysta, mieszkańcy trudnią się rolnictwem i hodowlą bydła. Opodal wsi wije się strużka, przez lud zwana Czarna woda, wypływa ona w okolicy Czerni i do Motławy uchodzi. Kościół kat. p. w. Wniebow. N. M. P., patronatu rządowego, jest murowany. Przy nim bractwo rożańca św. od r. 1730 i trzeźwości od r. 1854. Szpital dla 3 ubogich. Wsi paraf. są: W. Trąbki wś i folw., leśn. Trąbki, Ełganowo, Sobowidz, Klępiny i Postałowo. R. 1891 liczyła parafia (dek. tczewski) 1428 dusz. 2.) **T.** *Wielkie*, dobra, tamże; 375 ha (271 roli or., 4 łąk, 88 lasu); 8 dm., 21 dym., 136 mk., 105 kat., 31 ew.; hodowla bydła holenders.

rasy i owiec. 3.) **T.** *Małe*, niem. *Kl. Trampken*, wś, tamże; szkoła ew. w miejscu. par. kat. Kłodawa; 356 ha (303 ha roli or., 14 łąk); 34 dm., 62 dym., 313 mk., 65 kat., 248 ew. 4.) **T.**, leśn. król., tamże, 1 dm., 10 mk. O starożytności osady świadczą znalezione tu kamienne groby skrzynkowe, z których dobyte piękne szpile bronzowe przechowują się w zbiorach Akademii umiejętn. w Krakowie (ob. Objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 57). Także na roli kapitana Buranda znaleziono r. 1888, pół metra pod ziemią, obok urny, 6 brązowych naramiennic i 2 naszyjniki, które oddano do muzeum w Gdańsku. Pierwszą wzmiankę o T. mieści przywilej ks. pomorskiego Świętopełka, wspominający tę wś jako własność klasztoru w Mogilnie (ob. Perlbach: „P. U. B.“, str. 45). R. 1306 sprzedaje T. i Koźmin opat Mikołaj z Mogilna klasztorowi w Lądzie za 20 grzyw. i „uno stamine panni conventualis“ (ob. tamże, str. 568). Parafia powstała tu podobno za czasów krzyżackich około r. 1331. Dla proboszcza wyznaczono 4 wł. i drzewo na opał. Stał wówczas kościół, po którym zostały fundamenta, tuż przy dzisiejszej świątyni. W XVI w. zabrany był przez luteranów. Dopiero bisk. Rozrażewski (1581—1600) kościół odebrał i kapłana katol. przy nim ustanowił. Ponieważ proboszcz nie mógł się utrzymać, zarząd kościoła oddano probosz. w Kłodawie. Dalsze istnienie parafii zawdzięcza wś cudownemu obrazowi Matki Boskiej, który znajduje się dziś w wielkim ołtarzu. Malowany na płótnie, przedstawia Matkę Boską piastującą Dzieciątko Jezus. Obie postacie są ozdobione srebrną, wyzłacaną sukienką i kosztownemi koronami; całe tło srebrną blachą wyłożone. Początkowo znajdował się obraz w małej kaplicy w rogu cmentarza, opodal cudownej niegdyś studzienki. Wiele też ludzi tu przybywało, zwłaszcza że tu dawniej odbywały się też liczne jarmarki. Proboszcza jednak przez długi czas tu nie było. Tylko od czasu do czasu przyjeżdżał ksiądz z Kłodawy na odpusty. Dlatego ofiarowała r. 1720 Maryanna Czapska, kasztelanowa chełmińska, 1000 zł. tutejszej świątyni, ażeby przynajmniej w niedziele i święta mogła się odprawiać msza św. przy obrazie Matki Boskiej. Dopiero r. 1740 Konstancya Czapska, wojewodzina pomorska, mieszkająca w pobliskiem Gołębiewie, z wdzięczności za odebrane łaski wystawiła nowy murowany kościół, konsekrowany 1768 przez sufragana pomorskiego, biskupa Cypryana Wolickiego. R. 1766 został proboszczem Jan Zaremba. Za jego staraniem odbyła się tu r. 1767 misya; dusz liczyła parafia w 1780 r. 435; akatolików było 114 i to: w W. Trąbkach 113 kat. i 6 akat., w Sobowidzu 97 kat., 65 ew.; w Klępinach 36 kat., 9 akat.; w Postołowie 66 kat., 17 akat.; w Ełganowie 123 kat., 18 ew.; żydów nie było. Mesznego pobierał prob.: z fol. Sobowidzkiego 3 kor. żyta i tyleż owsa, nadto z dworu 4 beczki piwa; z młyna sobowidzkiego 3 kor. żyta; z folw. klępińskiego 9 kor. żyta i tyleż owsa; z młyna tamże 3 kor. żyta; Trąbki W. dawały $12^1/_2$ kor. żyta i tyleż owsa; Ełganowo $16^1/_2$ kor. żyta i tyleż owsa; Postołowo $4^1/_2$ kor. żyta i tyleż owsa. Dochód proboszcza wynosił $51^1/_2$ kor. żyta czyli 103 fl., $45^1/_2$ kor. owsa czyli 45 fl. 15 gr., z 4 wł. roli 140 fl., czynsz z domu 16 fl., kolęda 30 fl., z karteczek wielkanocnej spowiedzi 29 fl. 3 gr., akcydens 399 fl. 18 gr. Rozchód wynosił 240 fl. 18 gr. (ob. Wizytę Rybińskiego z r. 1780, str. 117). Drugim proboszczem był Paweł Antoni Latoszewicz, trzecim Maciej Węsierski († 1825), czwartym Ksawery Mallek († 1862). Za jego czasów nastąpiła tak zw. separacya. Od r. 1862 jest proboszczem ks. Szczepan Popiołkowski. Przy cudownym obrazie było dawniej dużo wotów. Wizytator Trochowski wspomina roku 1765, że choć niedawno stare wota stopiono i użyto na monstrancyę, już znowu było ich 64. Obecnie najwięcej pobożnych ściąga odpust Narodz. Matki Boskiej, na który przychodzą wierni z par. garczyńskiej, wysińskiej, skarszewskiej i innych (ob. „Cudowne obrazy“ przez ks. Fankidejskiego, str. 129 — 134). R. 1806 została pod Ełganowem w parafii tutejszej stoczona utarczka między pruskimi a polskimi kawalerzystami z francuskiego oddziału. *Ks. Fr.*

Trąbki i *T. Małe*, ob. *Trumieje* i *Trumiejki*.

Trąbkowice, niem. *Flissenkrug*, ob. *Trątkownica*.

Trąby al. *Tręby Stare* i *Nowe*, kol. nad jez. Budzisławskiem, pow. słupecki, gm. Kleczew, par. Budzisław Kościelny, odl. od Słupcy 23 w. T. Stare mają 14 dm., 58 mk.; T. Nowe 7 dm., 49 mk. W 1827 r. było 11 dm., 105 mk. Reg. pobor. z XVI w. i z 1618 r. nie podają tej wsi.

Trątkownica al. *Doliwoda*, mylnie *Trąbkowice*, niem. *Fliessenkrug*, dawniej *Tromkowitz*, wybudowanie do Wyczechowa, nad Radunią, pow. kartuski, st. p. Hopy, par. kat. Goręczyn, 2 dm., 19 mk. *Ks. Fr.*

Trątnowice, w XV w. *Thranthnowicze*, wś i fol., pow. miechowski, gm. i par. Niedźwiedź, odl. 19 w. od Miechowa. W 1827 r. 23 dm., 152 mk. Dobra T. (własność hr. Wodzickiego) składały się z fol. T. i Kępa, attyn. Wójtowstwo Czechy i Brus, rozl. mr. 631: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 315, łąk mr. 6, w odpadkach mr. 36, nieuż. mr. 2; bud. mur. 5, drewn. 4; płodozm. 13-pol.; fol. Kępa gr.

or. i ogr. mr. 212, łąk mr. 35, past. mr. 15, nieuż. mr. 7; bud. mur. 3, drewn. 3; płodozm. 6-pol. Wś T. os. 28, mr. 339. Wś ta należała do uposażenia klasztoru tynieckiego. Wymienia ją bulla (podrobiona) z r. 1229. Długosz wspomina także jako „Trdnowycze“ (III, 218) w liczbie posiadłości dawnych, które odpadły od klasztoru. W innem miejscu twierdzi tenże historyk, iż Eliseusz, kanon. krak., miał nadać kapitule tę wś, którą w r. 1279 wziął wzamian za część Goszczy (z dopłatą 40 grzyw.) niejaki Imram, syn Krystyna comesa. W połowie XV w. wś ta (w par. Niedźwiedź) była własnością altaryi św. Bartłomieja przy katedrze krakowskiej, zostającej pod zarządem kollegium artystów. Wś miała 10 łan. km., 2 karczmy z rolami. Od 7 łanów i z karczem szła dziesięcina dla prebendy. Trzy łany km. dwors. z rolą folwarczną dawały plebanowi w Niedźwiedzi. Wartość dziesięciny wynosiła do 10 grzyw. W drugim opisie tej wsi podaje Długosz 12 łanów. Z tych 6 dawało altaryi czynszu po 2 grzywien, drugie 6 po 3 grzyw., zresztą żadnych innych danin ni robót. Było też 3 zagrodn., jeden płacił 16 gr., dwaj po 8 gr. i odrabiali dzień w tygodniu, dawali po 20 jaj, 2 kapłony i dwie powaby odrabiali (Długosz, L. B., I, 147, 160, 246). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 wś T. miała $6^1/_2$ łan. W r. 1581 miała 10 łan. km., 2 zagr. z rolą, 1 kom. z bydł., 6 kom. bez bydła, roli $^1/_4$ łanu (Pawiński, Małp., str. 22, 440). *Br. Ch.*

Trebbin (niem.), ob. *Trzebiszki.*

Trebchen (niem.), pow. wschowski (Leszno), ob. *Trzebinia.*

Trebejów, węg. *Tereboe*, wś, w hr. szaryskiem (Węg.), nad rz. Hornadem, 214 mk.

Treben, ob. *Trzebiny.*

Trebesowce, mołd. *Trebesoucy*, wś nad rz. Drabiszcze, dopł. Prutu, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, między Kolinawcami a Bulboką, ma cerkiew. *X. M. O.*

Trebień, ob. *Trzebień.*

Trebihów, niem. *Troebigau*, wś na saskich Łużycach.

Trebiliszki, zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol.

Trebin, niem. *Trebendorf*, wś, pow. rozborski, par. ew. Schleife, kat. Mużaków. W r. 1885 miała 568 ha, 68 dm., 384 mk. (2 kat.).

Trebisch, ob. *Trzebiszewo.*

Trebisfelde (niem.), ob. *Trzebcz Duży.*

Trebisheim, ob. *Trzebisławki.*

Trebisze (w dok.), jezioro, w pow. bytowskim; ob. *Kotkowy.*

Trebiszów, węg. *Toeke-Terebes*, mko, w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.), st. dr. żel. węgiersko-galicyjskiej, st. poczt. i tel. Ma kościół paraf. rz. kat., założony r. 1400, cerkiew gr.-kat. i synagogę, pałac właściciela dóbr, koszary konnicy, przerobione z klasztoru paulinów (założonego przez wwodę Emeryka Perenyego w r. 1504, zniesionego przez Józefa II r. 1785), krytą ujeżdżalnię, zwierzyniec, bażantarnię, oranżeryę, 3370 mk. Dawny zamek, z którego dziś nie ma śladu, wzniesiony był r. 1254 i stanowił wraz z miasteczkiem własność rodzin Drugethów, Perenyich, van Dernathów, Csakych, Szaparych, w końcu należał do b. kanclerza hr. J. Andrassego. Kilkakrotnie był ten zamek zdobywanym, mianowicie 1625 r. przez Gabryela Bethlena, 1676 przez wojsko cesarskie a 1684 przez Emeryka Toekoelego, którego wojsko wysadziło mury w powietrze i zamek spaliło; od tego czasu nie został odbudowanym, dopiero hr. Emeryk Csaky wzniósł 1786 r. na jego zgliszczach wspaniały pałac. Do dóbr należą rozległe i piękne lasy. Gleba żyzna.

Trebitsch, dobra i wieś, pow. głogowski, par. ew. Polkwice, kat. Wysoki Kościół. W r. 1885 dobra miały 544 ha, 6 dm., 111 mk. (19 kat.); wś 186 ha, 42 dm., 253 mk. (59 kat.).

Trebitschin, ob. *Trzebiczyn.*

Trebla al. *Trebel*, rzka, lewy dopł. Piany, dopł. morza Baltyckiego.

Treblin (niem.), wś w Pomeranii, pow. miastkowski, agentura poczt. w miejscu.

Treblina al. *Treblinka*, rzka, lewy dopływ Bugu; jestto Kossówka, uchodzi pod wsią Treblinką.

Treblinka, wś i os. nad rzką Czarną Strugą, zwaną też Treblinką al. Kossówką, pow. węgrowski, gm. i par. Prostyń, leży w bagnistej okolicy, niedaleko Bugu, przy linii dr. żel. idącej z Siedlec do Małkini, o 2 w. od wsi kolej przechodzi Bug po moście mającym 150 sążni długości. Wś ma 25 domów, 266 mk., 385 mr.; os. 2 dm., 6 mk. W r. 1827 18 dm., 133 mk. *Br. Ch.*

Trebnig, 1373 r. *Trebnik*, dobra i wś, pow. niemczyński, par. ew. Rudelsdorf, kat. Rothschloss. W r. 1885 dobra miały 188 ha, 8 dm., 76 mk. (13 kat.); wś 98 ha, 26 dm., 183 mk. (10 kat.).

Trebnitz, ob. *Trzebnica.*

Trebnitzer-Hochen (niem.), ob. *Kocie góry.*

Trebos, ob. *Trzebosz.*

Trebowla (u Stryjkowskiego), ob. *Trembowla.*

Trebuchow, sioło, pow. osterski gub. czernihowskiej, o 50 w. od mta powiat., ma 371 dm., 2000 mk.

Trebuchowce al. *Trybuchowce*, wś skarb. nad Bohem, stanowiąca przedmieście miasta Międzyboża, pow. latyczowski, ma 185 osad, 509 mk., 1795 dzies. ziemi włośc., 52 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Jana, wzniesiona w 1818 r., z 1104 paraf. Garbarnia. Ogrom-

ny plac mustry dla wojsk zbierających się tu corocznie na manewra. Włościanie trudnią się bednarstwem i garncarstwem. Własność niegdyś ks. Czartoryskich. *Dr. M.*

Trebuchowka, *Trzebuchówka*, rzeka, dopływ rz. Kordy.

Trebuchy, wś nad Dnieprem, pow. mohylewski, gm. Połykowicze (o 6 w.); cerkiew paraf. drewn., zapasowy magazyn zbożowy gminny. Folw. należy do Korolków i ma 741 dzies. (448 lasu, 60 roli, 83 łąk); młyn i karczma; przystań dla ładowania materyałów leśnych.

Trebus, dobra i wś, pow. rozborski, par. ew. Hoehnichen, kat. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 1063 ha, 10 dm., 70 mk. (2 kat.); wś 509 ha, 90 dm., 451 mk. (1 kat.).

Trebuszki, wś, pow. mohylewski, gm. Szkłów, ma 10 dm., 41 mk.

Trechalewo, wś, pow. newelski, w 2 okr. pol., gm. Trechalewo, pomiędzy Newlem a Sokolnikami, 2460 dzies. ziemi dwors.; własność Jerzego Sofronowa. Gmina, ograniczona od płn. gm. Sokolniki, od wsch. Czuprawa, od płd. karulińską, od zach. zaś gm. Dałysy, obejmuje 55 osad, mających 434 dm. włośc. (obok 109 należących do innych stanów), 3499 mk. włościan (1694 męż., 1805 kob.), uwłaszczonych na 6120 dzies. ziemi.

Trechtymirów, *Trechtemirów*, *Trachtymirów*, *Traktymirów*, *Telechtemirów*, a nawet *Czerechczymerów*, *Czerechtymirowo* (Vol. leg., II, fol. 318), mko nad Dnieprem, pow. kaniowski, w 1 okr. pol., gm. Trechtymirów, par. kat. Rzyszczów, o 29 w. od Kaniowa a 90 w. od Kijowa, ma 733 mk. W 1741 r. było tu 42 dm.; w 1792 r. 34 dm. i około 300 mk.; w 1863 r. 74 dm., 608 mk.; około 1057 dzies. ziemi, z której do 350 dzies. przy uwłaszczeniu odeszło do włościan. Posiada cerkiew p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesioną na miejsce dawniejszej w 1855 r. ze składek parafian i dziedzica Wiktora Gudim Lewkowicza, i uposażoną 35 dzies. ziemi. Do par. praw. należą wsi: Monastyrek i Zarubińce. Poprzednia cerkiew istniała już przed 1741 r. Mko otoczone jest górami, drogi do niego prowadzą przez wąwozy. Góry tutejsze obfitują w bogate pokłady piaskowca, służącego od wieków za materyał do wyrobu kamieni młyńskich i żarn. Jest to stosunkowo nowsza osada, nieistniejąca jeszcze za czasów Kijowszczyzny wielkoksiążęcej. W pobliżu późniejszej jego posady leżał wówczas gród Zarub, z monasterem, wspominany w latopisach od r. 1096 do 1168 (ob. Ipat. letop.). Obok grodu był t. zw. „bród Zarubski“ na Dnieprze. Pierwszym znanym z akt dziedzicem T. był starosta na Czerkasach i na Kaniowie znany w dziejach Ostafi Daszkiewicz al. Daszkowicz. Umierając w 1535 r. przekazał on monasterowi Pieczarskiemu w Kijowie T. wraz z Zarubskim monasterkiem i z przyległemi obszarami. Zygmunt I zatwierdził tę darowiznę (ob. Summar. ksiąg metr. w. ks. lit., w Zb. Konst. Świdzińskiego). Wkrótce potem Tatarzy zniszczyli to miejsce. Lustracya Kijowa z 1545 r. wyraża: „do tego monasteru Zarubskiego Preczystej należał niegdyś grunt orny (pasznia), ziemia bartna, jezioro, bobrowe gony; teraz pusto, tylko jeden czerniec strzeże od pożaru“ (ob. Sborn. mater. dla ist. topogr. Kiewa, 1874, t. III, str. 32). Puste to „sieliszcze“ monaster Pieczarski odstąpił zamkowi kijowskiemu, a w zamian wziął inne dobra (ob. Gołubiewa, Petr Mogila, t. I, str. 11 w dodatkach). T. zasiedlił się niebawem i już w 1552 r. liczył siedm rodzin, które pospołu z Kaniowcami goniły bobry na rzecz hospodara. Oprócz tego posiadały one przy ujściu Samary do Dniepru pewien obszar, na którym gonili dla siebie bobry, łowili rybę i polowali na zwierza. Obowiązani byli za to wraz ze starostą kaniowskim jeździć nad rz. Supoj na łowy (ob. Arch. J. Z. R., cz. VII, t. I, str. 97). Następnie Stefan Batory nadaje w r. 1575 T. Kozakom niżowym, z tem, żeby oni przy monasterze Zarubskim założyli szpital dla okaleczonych na wojnach i wysłużonych towarzyszy swoich. Zamiary królewskie nie zostały urzeczywistnione i miejsce to było zaliczane do „pustyń za Białocerkwią leżących“, które w r. 1590 oddano do dyspozycyi królewskiej, z wolnością nadania onych osobom „ze stanu rycerskiego zasłużonym“ (Vol. leg., II, fol. 318). Zygmunt III oddał pusty T. w daninie Niżowcom, odnawiając nadanie Batorego (ob. Listy Stan. Żółkiewskiego, str. 109). Oprócz T. nadał król Kozakom także Baryszpole za Dnieprem. T. zwany „kozackim“ dźwigać się zaczyna, jak pisze Erich von Steblau Lassota, poseł od cesarza Rudolfa do Kozaków, tędy przejeżdżający na Niż w 1594 r. Obiadował tu on u niejakiego Ossowskiego, urzędnika, prawdopodobnie osadzcy (Memuary k. istor. J. R., zesz. I, str. 161). Wtedy to Kozacy musieli podźwignąć z upadku monasterek Zarubski i przy nim założyć szpital wojskowy. Budowali go jak się pieśń wyraża, swoim „dawnym skarbem kozackim“. Przychód też z przewozu na Dnieprze szedł na potrzebę monasteru i szpital. Miejsce to bezpieczne z natury, bo z trzech stron ujęte ramionami Dniepru, a z czwartej zamknięte wertepami gór, było pożądanem schronieniem dla Kozaków w czasie powstań pod wodzą Krzysztofa Kosińskiego (1593) i Seweryna Nalewajki (1596). Kozacy gromadzili tu zapasy zboża, soli i innej żywności. Hetman Żółkiewski,

ścigając Nalewajkę dopadł do T. i z przysposobionych magazynów tutejszych zabrał sól (ob. Hejdensztejn, t. II, str. 370). Za ten bunt ostatni surowo ukarano Kozaków. Między innemi odebrano im T. i Baryszpole (Vol. leg., str. 364) i sposobem dzierżawy pierwszy oddano Hrehoremu Hulanickiemu, o którego nagrodzenie jeszcze w r. 1595 wstawiała się szlachta wołyńska na sejmie (Malinowski, Zródła, II, str. 157). Hulanicki ten pochodził z Wołynia, a przezwisko jego „Bołochowicz" przypominało znanych w dziejach Rusi Bołochowców. Niżowcy, oceniając ważność T., starali się odzyskać to ważne stanowisko. Starszy ich Samuel Koszka idąc do Inflant na wyprawę, z Białejcerkwi d. 22 stycznia r. 1600 do hetmana Żółkiewskiego pisał: „Co się tyczy strony T. WM. naszego Miłościwego Pana uniżenie prosimy, aby nam za miłościwą przyczyną WM naszego Mciwego Pana, i według daniny Jego Kr. Mości był przywrócony" (Listy Żółkiewskiego, str. 109). Jakkolwiek już w uchwale sejmowej z r. 1601 odbija się łaskawsze dla Kozaków usposobienie, jednak dopiero w lat kilkanaście ugoda uczyniona w 1617 r. przez komisarzów z Kozakami, na t. zw. komisyi olszańskiej, zawierała punkt następujący: „A monaster T. jako im (Kozakom) jest od króla i Rzpltej dany, przy nich zostawać ma, takowym jednak sposobem, aby ten monaster starym, chorym, poranionym, był ucieczką dla wychowania i przemieszkiwania spokojnego do śmierci, ale zbierać i zwoływać do kupy, jako gdzieindziej, tak i tam, nie mają. A jeśliby ztamtąd do kupy jakie zebrano przeciwko temu postanowieniu naszemu wynikali (tak), tedy łaskę JKM. i Rzpltej, która im pokazana jest w daniu tego monasteru, utracą" (Zbiór pam. Niemc., t. VI, str. 112). Starszym wojska zaporoskiego był w tym czasie Piotr Konaszewicz. Był to szlachcic z Samborskiego, który przytomnością i śmiałością swą wielką u Kozaków wziętość pozyskał. On to w 1608 r. wziął Warnę i Kaffę spustoszył. Jemu też to a nie Batoremu, jak twierdzi Koniski, przypisać należy pierwsze terytoryalne w Kijowszczyźnie urządzenie pułków kozackich. Usadowiwszy się w T., zaczęli Kozacy sobie przywłaszczać terytorya sąsiednie. W pobliżu T. Proskurowie posiadali wś Hrehorówkę, a Olizarowie Podsucze. Kozacy trechtymirowscy r. 1618 zagarnęli je przemocą i wcielili do T. Proskurowie założyli protest (Arch. J. Z. R., cz. III, t. I, str. 237). Około tego czasu tutejszy monaster Uspeński (dawniej Zarubski) wyrósł na archimandryą (opactwo). Pierwszym opatem jego został Ezekiel Kurcewicz. Konaszewicz sam często tu przemieszkiwał. Klasztor posiadał przewóz na Dnieprze, łomy kamienia młyńskiego, rybne tonie na jeziorach, liczne pasieki i trzody. W 1621 r. w drodze powrotnej z Moskwy zjechał był do T. patryarcha jerozolimski Teofan. Podejmował go tu starszy wojska zaporoskiego Piotr Konaszewicz. Patryarcha nadał tutejszemu monasterowi stauropigyą, a archimandrytę (opata) Ezekiela Kurcewicza poświęcił na episkopa włodzimiersko-brzeskiego. Poczem Konaszewicz z 3000 Kozaków odprowadził patryarchę aż do granicy wołoskiej. Po Kurcewiczu opatem został Antoni Kaliszewicz. Po śmierci Konaszewicza (1622 r. w Kijowie) następcą na starszeństwie został Olifer Hołub, pochodzący z miejscowej szlachty, zostającej w usługach ks. Koreckich (ob. *Biłołówka*). Kozacy nie zważając na warunki pod jakiemi T. im został oddany, zaczęli go umacniać i z ustronia przeznaczonego na przytułek dla inwalidów, wytworzyli warowne stanowisko. W twierdzy tej czy też w ufortyfikowanym koszu w 1622 r. więzili przez sześć miesięcy czterech zakonników św. Bazylego, zostawionych przez metrop. Rutskiego przy katedralnej cerkwi św. Zofii w Kijowie i przez nich pochwyconych (ob. Gołubiewa, Piotr Mogiła, Kijów, 1883, t. I, str. 495). Wkrótce potem Kozacy porwali się do broni, ale pokonani zostali u Niedźwiedzich Łoz. W tym czasie morowe powietrze, jak w wielu miejscach Ukrainy, tak i w T. zaczęło się srożyć. Koniecpolski kazał postawić rogatki i przerwać komunikacyą między miastami i wioskami, czem wstrzymał szerzenie zarazy (Kulisz, Wozsoid. R., Materyały, I, str. 183). W 1625 r. T. udzielił przytułku pewnemu włóczędze, nazwiskiem Aleksander Ahsa, o wydanie którego upominał się sułtan turecki. Ukrył go metropolita Hiob Borecki przed władzami Rzpltej. Awanturnik ten przedstawiał się za syna Mahometa III, urodzony z matki Greczynki i będąc sam chrześcijaninem, miał ochrzcić Turków i zaprowadzić obrządek wschodni. Skoro jednak Koniecpolski wydał rozkaz aby go pochwycić, metropolita kryjomo wywiózł go do Moskwy, ale i tam na szalbierzu się poznano i wyprawiono go z granic państwa przez port Archangielski. Awanturnik ten umarł w Sabaudyi (Ruskij Wiestnik, artyk. Sołowiewa, r. 1859). W czasie ruchu wywołanego przez Ostranina w r. 1638 T. był dla Kozaków silnym punktem oparcia. Ztąd też wiele ucierpiał (Okolski, Kont. diar., str. 195). Przy T. zostali się jednakże Kozacy i nie odjęto go im, jak twierdzi mylnie Piasecki, tylko stracił swój dotychczasowy charakter. Odtąd T. miał zostać rezydencyą komisarza, z ramienia Rzpltej postanowionego, z władzą zwierzchniczą nad

Kozakami: „wszelkich buntów przestrzegać, tudzież sprawiedliwość ubogim ludziom czynić; na ordynacyą hetmana kor., tam gdzie potrzeba Rzpltej ukaże, na czas i naznaczone miejsce stawać“ (Vol. leg., III, str. 440). Komisarzem tym został Piotr Komorowski „subiectum im (Kozakom) samym przyjemne, i ku usłudze JKrM. zgodne“. Z powodu spustoszenia T. osiadł on w Korsuniu. Tymczasem Samuel Łaszcz, strażnik kor., uformował był sobie przywilej „ad male narrata“ do kilku wiosek w Trechtymirowszczyźnie i zagarnął je. Upomnieli się o te wioski Kozacy, ale hetman polny Mik. Potocki wymógł na nich, iż wstrzymają się z dochodzeniem praw swoich, póki osobna niezajdzie rezolucya królewska, gdyż Łaszcz na zasiewki zbóż pieniądze swe wyłożył (Okolski, Kont. diar., str. 185). Wioski które Łaszcz posiadł, były: Romaszki, Kolesiszcza, Bukryn Wielki i Mały, Zarubińce i Podsucze Wielkie. Kilka z tych wiosek należało podobno do Kaniowa, albowiem zdawna T. ze starostwem kaniowskiem o te wioski spór prowadził. Co się zaś tyczy wsi Podsucze Wielkie, to ona nie do T. ale do Olizarów należała. To też jeszcze na sejmie r. 1638 umyślnie wyznaczeni byli komisarze, aby „wejrzeli w grunta Trechtymirowskie, i co się ukaże, że Kozacy, komu co per vim odjęli, aby to było przywróconem possessoribus antiquis“ (Vol. leg., III, fol. 440). Ale komisarze ci dopiero d. 11 stycznia r. 1645 zjechali i dokonali rozgraniczenia pomiędzy T. a sstwem kaniowskiem i innemi prywatnemi dobrami (Ksiąg ziemsk. i grodz. Kijow. regestr. w zb. Konst. Świdzińskiego). Na dwa lata przedtem (1643) w przejeździe do dóbr zadnieprskich zatrzymał się w T. hetman Koniecpolski. W „zameczku otoczonym palisadą“ miał tu już wtedy siedzibę Mikołaj Zaćwilichowski, komisarz wielki, z ramienia króla i Rzpltej nad Kozakami przełożony, który na tym urzędzie komisarskim świeżo poprzednika swego Piotra Komorowskiego zastąpił (Dyaryusz Oświecima). Za czasów Chmielnickiego Mikołaj Zaćwilichowski w klęsce pod Żołtemi Wodami mężnie walcząc wydostał się szczęśliwie z pogromu. „Na wieczną pamięć wielkich i odważnych dzieł jego rycerskich“ nadana mu była wieś królewska Januszowice, w pow. opoczyńskim, r. 1652 (Vol. leg., IV, f. 169), Jest ślad że żył jeszcze w 1658 r. Tymczasem, gdy Chmielnicki dawne urządzenie pułków terytoryalnych, zaprowadzonych przez Konaszewicza, w szerszej jeszcze mierze uzupełnił i rozwinął, wtedy jedna sotnia z pułku kaniowskiego w T. miała sobie wyznaczone stanowisko. Sotnikiem onej został Cepkowski (Bodianskij, Rejestra, str. 75). W 1649 r. Bohdan Chmielnicki zjechał do monasteru trechtymirowskiego z pobliskiego Pereasławia (Pamiatniki Kiew. wrem. Kom., I, str. 369). Przywiózł on tu z sobą do niewoli wziętych pod Żołtemi Wodami: Potockiego, Krzysztofa Grodzickiego i Łączyńskiego, majora kudackiego, których w zameczku tutejszym w więzieniu osadził. Kozacy od czasu do czasu nieprzestawali odwoływać się do królów o odnowienie i zatwierdzenie praw na T. i monaster, w moc nadań dawniejszych. Jakoż w 1652 r., po t. zw. ugodzie białocerkiewskiej, na prośbę Kozaków Jan Kazimierz d. 10 marca odnawia przywileje dawne na tenże monaster i posiadłość. „Na pokorną prośbę wojska naszego zaporozkiego chętnieśmy do tego nakłonili, żeśmy fundacyą monasteru trechtymirowskiego, od antecessorów naszych na ułomnych i niedołężnych z pomienionego wojska żołnierzów chwalebnie uczynioną, stwierdzić i umocnić umyśliliśmy. Jakoż tym listem naszym prawa i przywileje temu monasterowi od przodków naszych we wszystkich punktach, clausulach, kontentach powagą naszą approbujemy i ratyfikujemy, który to monaster teraźniejszy przełożony i potem jego następcy, podług ordinatiej i postanowienia wojska naszego zaporozkiego, ze wszystkimi pożytkami, dochodami i przyległościami, wedle tego, jako od komisarzy naszych ocerklowany i ograniczony będzie, trzymać i onego spokojnie używać będą wiecznymi czasy, tak jednak, ażeby dochody z niego, podług intentiej pobożnych fundatorów na ułomnych i niedołężnych z wojska zaporozkiego żołnierzów obracane były“ (Baliński i Lipiński, Star. Polska). Sam Bohdan Chmielnicki zawsze odwoływał się do dawniejszych nadań królewskich, jakto widzimy z uniwersału jego, wydanego d. 11 stycznia 1655 r., w którym mówi, że: „na prośbę atamana kozackiego Damiana Barabasza, wraz ze starszyzną i atamanami kurennymi, zatwierdza on i wypisuje list Batorego, nadający Kozakom T. i dalsze posiadłości; dla tego że wojsko zaporozkie w niwecz prawie obrócone przez wojny z Tatarami, Turkami, Wołochami a na ostatek z Lachami, gdzie nawet niema gdzie paść koni (?), gdy wszystkie grody z rąk ich wyłupione, a lubo nierad był przyczynić się, gdy już mają na to królewskie przywileje, wszakże mając sobie nadaną władzę od wojska zaporozkiego ukraińskiego dla obrony swej ojczyzny, oraz od Boga, po wszystkich miastach i miasteczkach, daje mu moc rządzenia wszystkiemi ziemiami i miastami w przywileju Batorego wyszczególnionemi“. Uniwersał ten, ogłoszony przez Skalkowskiego, zdaje się być podrobionym (Żurnał Minis. Narodn. Prośw., 1840, m. marzec, str. 201). I po

Chmielnickim nieprzestawali Kozacy dopominać się u królów o zachowanie ich przy T. Tak w 1659 r. po ugodzie Hadziackiej dopraszają się na sejmie o zatwierdzenie nadań dawnych na T. Jakoż Jan Kazimierz wydał im drugi już z rzędu przywilej d. 24 maja, którym zatwierdził tak monasterowi T. jak i znajdującemu się przy nim szpitalowi kozackiemu posiadanie T. „według nadań królów antecessorów swoich". (dokument w głównem archiwum ministerstwa spraw zagran. w Moskwie). Równocześnie i ustawa sejmowa zachowała wojsko zaporozkie przy dalszej posesyi T. z monasterem i wsiami do niego należącemi (Vol. leg., IV, f. 303). W 1660 r. Kozacy, zebrawszy się tłumnie na „radę czerniecką", niżej T., na t. zw. dolinie „Zerdewa", zrzucili z hetmaństwa Jana Wyhowskiego, a obrali na jego miejsce hetmanem Jerzego Chmielnickiego, syna Bohdana (Wieliczko, I, str. 399). T. tak się zrósł z bytem Kozaków, tak go oni uważali wciąż za tradycyjną spuściznę swoją, że nawet za czasów Doroszenka, gdy Ukraina w dość luźnym z Rzpltą zostawała związku, u Michała Wiszniowieckiego dopraszali się o dochowanie im praw i nadań na to ich dawne uposażenie, czemu król zadość uczynił (Wieliczko, II, str. 285). Gdy wkrótce potem Doroszenko poddał się Turcyi, Zaporoże odstrychnąwszy się od niego, przez to samo i T., pod jego zostający władzą, utraciło. Odtąd też Zaporożcy uważać zaczęli za swój monaster wojskowy nie trechtymirowski, ale meżyhorski pod Kijowem, kędy i swoj szpital przenieśli (Zakrewskij, Opis Kijowa, str. 479). Wkrótce potem dla T. wybiła ostatnia godzina. Turcy bowiem po zburzeniu Czehryna w 1678 r. wpadli tu i T. z okolicą obrócili w perzynę. Hetman Mazepa pustkę tę darował monasterowi Złotowierzchemu Michajłowskiemu w Kijowie. Nadanie to potwierdził Piotr Aleksiejewicz (Łuczyckij, Sborn. mater., str. 112). Jednakże nadanie to nie mogło przyjść do skutku, albowiem prawe wybrzeże Dniepru, zaczynając od mka Stajek aż do ujścia Taśminy, było ziemią sporną, do której oba sąsiadujące kraje prawo własności rościły i która na mocy traktatu Grzymułtowskiego z 1686 r. niepowinna była być zasiedloną „aż do dalszej decyzyi" Kiedy Piotr Aleksiejewicz i August II zjechali się w Birżach na Litwie (r. 1701 d. 17 lutego) dla zawarcia z sobą przymierza, to gdy na domaganie się ze strony polskiej, aby ów pas był Rzpltej ustąpiony, Piotr W. niedecydując sam, odwołał się w tej kwestyi do zdania Mazepy, ten ostatni, lubo się zgadzał w zasadzie na ustąpienie Rzpltej tego przyrzecza, kładł jednak za warunek, aby ze strony polskiej nieważono się zasiedlać takowego, gdyż w takim razie cała ludność z lewego brzegu przeniosłaby się na prawy; a także i Zaporoże tam ciążyć będzie, a jemu hetmanowi tylko z musu będzie posłuszeństwo oddawać (Kostomarow, Mazepa, str. 189). Że jednak Zaporoże zawsze przywiązywało ważność do zatraconego prawie dla nich T., dowodem tego jest, że gdy po bitwie połtawskiej Karol XII na miejsce Mazepy zatwierdził na hetmaństwie Filipa Orlika, to ten chwilowy hetman, zawarłszy z wojskiem zaporozkiem umowę, w jednym z jej punktów nadmienił, że: „ponieważ T. oddawna należał do wojska zaporoskiego i nazywał się jego szpitalem, zatem i obecnie miejsce to, z jego przewozem, zostanie wojsku przywrócone i kosztem wojska wybudowany będzie w niem szpital dla starych i rannych Zaporożców (Bantysz Kamienskij, Istorja Małor., cz. IV, str. 213). Tymczasem r. 1710 nastąpił traktat Rossyi z Rzpltą, w którym artykuł siódmy brzmiał: „Zaszła między nami trudność, o tych zrujnowanych horodach i miastach od mczka Stajek w niż Dniepru po rz. Taśminę są, mianowicie: Rzyszczów, Trachtymirów, Kaniów, Moszna, Sokolnica, Czerkasy, Borowica, Worodków (?), Bużyn, Kryłów i Czyhyryn, o które carscy pełnomocni posłowie domagali się, żeby im być w dzierżeniu i władzy w. hospodarów wiecznie.... My JKM. pełnomocni poslowie, nie mający na to od JKM. i od Rzpltej do umówienia pełnej mocy, ustąpić nie chcieli. Tedy my JKM. pełnomocni posłowie i Ich Car Wstwa blizni bojarowie i dumni ludzie zgodnie ten punkt takim sposobem umówili i postanowili, że te miejsca zostawać mają puste, jako teraz są (Vol. leg., VI, f. 76). Ale w rok potem, gdy stanął (1711) t. zw. traktat Prutski, mocą którego Piotr W. zobowiązał się wyprowadzić wojska swoje z Ukrainy polskiej, monarcha ten wydał ukaz, żeby nietylko wojska nadmienione wycofane były, ale nadto żeby i pułki kozackie wraz ze wszystką ludnością wiejską tameczną przeprowadzone zostały za Dniepr (ob. Archiw J. Z. R., cz. III, t. 3, str. 756). Wskutek tego Ukraina polska pozbawiona została nawet tych szczętów ludności, które w niej po „ruinie" i przegonach uprzednich ocalały. T., jako spadek bezdziedziczny „odumarszczyzna" po Kozakach, został „prawem kaduka" na rzecz króla zabrany. Pomimo jednak zakazu przychodnie z Zadnieprza gromadzić się w nim i osiedlać zaczęli. Powstał wtedy nowy szereg osad. Tak więc i T. w tym czasie wywołany znów do bytu, został przez Stany Rzpltej r. 1715 d. 20 sierpnia wypuszczony w dzierżawę dożywotnią Antoniemu Dedowiczowi Trypolskiemu (Vol. leg.,

sextum, fol. 146). Nowy dzierżawca zakrzątnął się około podniesienia gospodarstwa. Szło mu przedewszystkiem o uporządkowanie granic T.; jakoż wystarał się na sejmie r. 1717 o komisyę umyślną dla rozgraniczenia sstwa kaniowskiego z T., który zachowany miał być: „przy circumferencyi i granicach w przywilcju od króla Stefana quondam obsequentibus Reipublicae Cosacorum 1576 anno wyrażonych“ (Vol. leg., sext., fol. 146). Ale współcześnie z Antonim Trypolskim występuje jako dzierżawca (starosta) trechtymirowski Stanisław Luba Radzimiński, który, jak się zdaje, miał sobie dane „oczekiwanie“ czyli „prawo przeżycia“ (ekspektatywę) na tę dzierżawę, ale skoro na sejmie r. 1717 traktatem t. zw. Warszawskim wszystkie ekspektatywy cofnięto i za nieważne uznano (Vol. leg., sext., fol. 146) i on swoje prawo przeżycia musiał utracić. Radzimiński zmarł w 1742 r. (z notatki Zygm. Luba Radzimińskiego). Antoni Trypolski, sędzia grodzki owrucki, podkomorzy kijowski, pułkownik JKM., nadto wyszogrodzki, kahorlicki i sulejowski ssta, poseł na sejmy, był dziejowo znaną osobistością. Podług Jarochowskiego niezaszczytnie w dziejach zapisał swe imię jako stronnik saski (ob. art. o Trypolskim w „Kraju“, z r. 1887). Posiadał on dziedzicznie Chajczę i Czyhałowicze w wwdztwie kijowskiem. W 1741 r. w T. była już cerkiew, parochem której, za prezentą Trypolskiego, był ks. Jakub Przegaliński. Odbudowany monasterek w Zarubińcach posiedli bazylianie. Osada tutejsza rozwijała się i już w 1741 r. liczyła 92 chat. W 1751 r. Trypolskiego zmienił na dzierżawie Stanisław Szczeniowski, (za którego nękały kraj napady hajdamaków. Szczeniowski troskliwie pogranicza strzegąc, z secinią nadwornych kozaków znosił tych rabusiów, za co też wwdztwo kijowskie w sejmikowem swem laudum w Żytomierzu wyraziło jemu „życzliwą w sercach swych wdzięczność“ (Laudum z 1752 r.). Szczeniowski niczważał nawet na groźnego sąsiada swego, znanego z burd i szaleństw magnata, Mikołaja Potockiego, z którym mając zwadę o granicę, kiedy tenże nie stanął na pozew, to go przez woźnego obwołał za banitę (z papierów Kaleńskiego). Z ręki Szczeniowskiego sprawował zarząd T. niejaki Kurowski (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3, str. 636). Lustracya sstwa trechtymirowskiego z 1765 r. głosi: „Sstą jest Stanisław Szczeniowski, podczaszy żytomierski. Poddani płacą czynsz podług mienia; dają chmielu po osmusze; kosić chodzą po dwa dni, lub też kosowe płacą po grzywien trzy gdy kosić nie idą; i motkowe płacą. Zamku w tem sstwie niemasz, tylko dworeczek dla p. dyspozytora takowy: izba z alkierzem, na przeciwko piekarnia, komora z chrustu grodzona i stajnia takaż, słomą ponakrywane. Mczko to leży nad rz. Dnieprem, pod górą, na trakcie do Pereasławia idącym, i nad przewozem, z którego ssta trechtymirowski niema intraty. Żydów osiadłych niemasz, ani domów szynkownych, tylko jedna karczma, w której arendarz siedzi. Liczy się tu chałup do intraty 27. Wsi należące: Monastyrek, Zarubińce, Hrehorówka, Bukryn Wielki i Mały, Kolesiszcza i Romaszki. Intraty ze sstwa w r. 1763 było 9303 zł. Kozaków tu jest N. 19; ci Kozacy bywają w obozie wojska kor. partyi ukraińskiej na powinności, za ordynansem regimentarzów. Delacye: Nowicki, gubernator Kaniowa, imieniem ssty Ignacego Potockiego protestował się, że wsie Bukryn, Kolesiszcza i Romaszki zawsze należały do sstwa kaniowskiego, ale po śmierci Janusza Ostrogskiego czerncy trechtymirowscy od Kaniowa odjęli, a podówczas T. był w dzierżeniu Kozaków zaporozkich i do czernców trechtymirowskich należał; na to p. Susin odpowiedział, że pomienione wsie nigdy nienależały do Kaniowa, i nawet nienależą do T., ale są własnością dóbr Chodorowa etc“. Szczeniowski był możnym ziemianinem: oprócz sstwa trechtymirowskiego posiadał on dziedzicznie Chodorów i części w Rzyszczowie, które nabył od Tyszkiewicza, tudzież klucz siedliski w Bracławskiem jako posag po żonie, z domu Nitosławskiej (ob. *Rzyszczów*). Około tego czasu rozlokowano wzdłuż granicy nad Dnieprem t. zw. „Kresy“, czyli szereg posterunków wojskowych. Jako punkt graniczny T. więc został siedzibą komendantów wojskowych. Byli niemi z kolei: Żurakowski, potem Aleksander Sawicki. Oprócz tego stanęła tu komora celna, której pisarzem był w 1768 r. Łukasz Gozdawa Wituski. Ponieważ Szczeniowski z nadworną milicyą przystąpił do konfederacyi barskiej, mianowany został pułkownikiem pow. winnickiego, przeto Rumiańców, żaląc się na niego przed Paninem, doradzał, aby mu sstwo było odjęte (Kiew. Starina, t. IV, r. 1882, str. 95). Szczeniowski jednak i po upadku konfederacyi utrzymał się przy T., albowiem posiadał on to sstwo jeszcze w 1770 r., w którym to czasie płaciło rocznie 2070 zł. i 27 gr. kwarty (Sumar. starostw, Piotrowskiego). W 1768 r. hajdamacy pod wodzą Majborody wpadli do T. i spalili monaster bazyliański. Szczeniowski umarł w r. 1773, i w tymże roku Stanisław August nadał T., jako podpadający pod prawa kaduka, dziedzicznem prawem Kajetanowi Kosielskiemu, stolnikiewiczowi smoleńskiemu. Tymczasem na sejmie ekstraordynaryjnym warsz. (1773—1775), gdy zniesiono wszystkie królewszczyzny i

zamieniono na emfiteuzy, konstytucyą p. tyt. „Nagroda zasłużonych“ (r. 1775) Józef Mierzejewski, strażnik kor., otrzymał te dobra prawem emfiteutycznem. Rzecz prosta, że takie współrzędne sobie dwa nadania, stały się powodem zawikłanego procesu. Sprawa ta oparła się o sejm, ale że król jeszcze na sejmie r. 1775 zawarował sobie, że przed tymże rokiem wszystkie wyszłe kaduki wigor swój według praw i nadal zachować powinny, przezto sejm sprawę tę na rozpoznanie Juris Caduci do asesoryi kor. odesłał. Szła tu bowiem kwestya o to, jak należy rozumieć naturę tych dóbr, czy jako ziemską i wieczystą czy też jako starościńską i dożywotnią. Obie sporne strony na poparcie swych praw produkowały przywileje i dokumenta. Mierzejewski utrzymywał, że już same konstytucye i lustracye dowodzą, że T. z dawnych wieków stanowił królewszczyznę, użyczaną za przywilejami różnym zasłużonym osobom (jak Hulanickiemu, Trypolskiemu, Radzimińskiemu, Szczeniowskiemu), Kosielski zaś twierdził przeciwnie, że ta posiadłość zachowywała zawsze swój charakter ziemski i dziedziczny i tylko niesłusznie pod prawo królewszczyzn podciąganą bywała, i tak najpierw wieczystem prawem należała do Ostafiego Daszkiewicza, potem do monasteru Pieczarskiego, następnie posiadali ją Kozacy, a na ostatek, już po zaniku kozaczyzny w Ukrainie polskiej, przeszła ona na rzecz króla, jako niemająca prawnego właściciela i przez to samo, z przepisu prawa, pod „jus caducum“ podpadająca. Zatem więc, jako z natury swej dobra te były ziemskie i dziedziczne, tak przez nadanie ich jemu (Kosielskiemu) prawem wieczystem tylko wróciły one do dawnej swej ziemskości. Asesorya kor. słuszność wywodów tego ostatniego uznawszy, dekretem z d. 23 kwietnia 1779 r. dziedzictwo T. mu przysądziła. Zdaje się jednak, że nie obeszło się bez forsy ze strony możnej widocznie, bo też zaledwie Kosielski wygrał sprawę, gdy niebawem odprzedał T. synowcowi królewskiemu ks. Stanisławowi Poniatowskiemu, podskarbiemu lit. Nowy nabywca wcielił T. do dóbr swoich kaniowskich, które miał sobie nadane w r. 1775 przez Stanisława Augusta. Muentz, piszący w latach 1781—2 i 3, w notatkach podróżnych (rkpsm) podał rysowany z natury ogólny widok T., a także i przewozu na Dnieprze. Pisze on: „Nous avons fait avec notre chef le Prince Poniatowski une tournée en l'Ukraine russe, pour examiner les harras de M-r Tamara à Kawran, du général Comte Rumiancow à Demki, et du Hetman des Cosaks Razumowski“. W dalszym czasie, podczas sprzedaży dóbr książęcych, T. drogą kupna dostał się w ręce Płochockiego, który wkrótce potem odprzedał go znów Gudim Lewkowiczowi, którego potomkowie i dziś posiadają tę majętność. Znajdują się w T. ślady sypanego horodyszcza a obok niego starożytna pieczara, wyryta w wyniosłem wzgórzu i skierowana ku Dnieprowi. Oprócz tych dwóch starodawnych zabytków, na wzgórzach tak T. jak i w pobliżu leżącej wsi Monastyrka znajdują się uroczyska: Muszyna hora, Wzdychalnia hora, Rytycia hora, Sorokotiaha hora, Puhaczka hora, Markowa hora, jar Rohaczew, ur. Koroboczka, las Zozulówka i Staryk (odnoga Dniepru). Na tych wzgórzach stoją grubo ciosane krzyże kamienne, od 2 i $^1/_2$ do 3 arsz. wysokości, z wyrzniętemi na nich napisami. W pobliżu T. leżą wioski Zarubińce (dawny Zarub) i Monastyrek, gdzie w zaciszu leśnym znajdował się niegdyś monaster z kozackim szpitalem i gdzie gruzy dziś jeszcze miejsce jego dawne wskazują. Na tem też miejscu znaleziono niedawnemi laty kawał płyty grobowej z czerwonego łupku. Wał, przez lud zwany wielkim, a nie wchodzący w systemat wałów Żmijowych, zaczyna się na wyniosłym brzegu Dniepru, nieco niżej T. i idzie na południe linią łamaną pod różnemi kątami, po krętych wzgórzach i leśnych parowach; u wsi Łukawicy zwraca się na północ i nieco powyżej Zarubiniec opiera się o Dniepr. Długość jego wynosi 12 w.; chociaż rosną na nim grube bardzo dęby, wszakże znacznie musiał osiąść, jednakże jeszcze dziś w wielu miejscach wysoki na trzy i więcej saż.; zewsząd go okala ślad rowu. Lud wał ten do głębokiej starożytności odnosi. Gmina trechtymirowska składa się z 15 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 18 osad (1 mko), ma 1287 dm., 10211 mk., 17359 dzies. ziemi (6466 włościańskiej, 10661 dworskiej, 232 cerkiewnej). *Edward Rulikowski.*

Treckie, jezioro w pow. dzisieńskim, ob. *Czereskie.*

Trecyanka, zaśc., pow. oszmiański, w 4 okr. polic., o 119 w. od Oszmiany, 1 dm., 9 mk. kat.

Treczany, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 42 w. od Poniewieża.

Tredanpol, dobra skarb., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno, okr. wiejski Nibry.

Tredelek, ob. *Predelek.*

Trefanówka, ob. *Trofanówka.*

Treibe (niem.), pow. krobski, ob. *Podborowo.*

Treibgirren, ob. *Lenkeningken.*

Treibs, ob. *Tribs.*

Treiden, łotew. *Turraide,* polskie *Turajda,* folw. przy ujściu rzki Nabba do rz. Bresel, w pobliżu ujścia tej ostatniej do rz. Aa (Gawii), pow. ryski gub. inflanckiej, w malowni-

czem położeniu, w t. zw. Szwajcaryi Inflanckiej. Niedaleko od folwarku znajdują się zwaliska dawnego zamku warownego, wzniesionego w 1213 r. na miejsce dawniejszej warowni łotewskiej Dabrela. Zamek ten pierwotnie nosił nazwę Fredeland. W T. poległ w 1298 r. w krwawej bitwie z w. ks. litewskim Witenesem w. mistrz kawalerów mieczowych Bruno. W odwet za to następca jego mężny Godfryd von Rogga pokonał w t. r. powracających ze zdobyczą Litwinów. T. stanowił następnie ststwo niegrodowe, zaliczone do powiatu piltyńskiego. Powstało ono przy zawojowaniu Inflant przez Stefana Batorego i podzieleniu ich na sejmie 1589 r. na województwa i ststwa. Podług metryk koronnych pierwszym posiadaczem tych dóbr narodowych był Piotr Stabrowski, który je otrzymał łącznie ze ststwem skwireńskiem. Zajęte przez Szwedów, odzyskane było w 1601 r. przez hetmana Radziwiłła. O $^1/_2$ w. od T., nad brzegami rz. Aa, znajduje się w piaskowcu pieczara zwana Gutmana (Gutmannshoehle). *J. Krz.*

Treider-Aa al. *Gauja*, *Gawia*, *Gojwa*, ob. *Aa* 2.).

Treinlauken, wś, pow. labiewski, st. p. Mehlawischken.

Trejbsze, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., o 59 w. od Nowoaleksandrowska.

Trejdutka, zaśc. szlach., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 18 w. od Wilna, 1 dm., 3 mk. kat.

Trejgi 1.) wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Ostrzyna, okr. wiejski i dobra Baranowskich (w 1865 r.) Łyczkowce, 34 dusz rewiz. 2,) **T.**, wś włośc. nad bezim. rzką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 14 w. od Oszmiany, 6 dm., 65 mk. kat. 3.) **T.** 1 i 2, dwie wsi, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 69 w. od Poniewieża. Należały do dóbr Powirczów. 4.) **T.**, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Kruki, o 51 w. od Szawel. 5.) **T.,** ob. *Trejgie.*

Trejgie 1.) wś, pow. rossieński, gm. Konstantynów, par. Ławków, o 72 w. od Rossień. 2.) **T.**, w spisie sądowym *Trejle*, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 50 w. od Szawel, własność Juliana Pietkusa, ma 108 dzies. (45 lasu). 3.) **T.,** ob. *Trejgi.*

Trejgiele, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 26 $^1/_2$ w. od Nowoaleksandrowska.

Trejgle, dobra, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Hołynka, o 50 w. od Grodna.

Trejle, ob. *Trejgie.*

Trejoki, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany. Włościanie Daukszasy posiadają tu 170 dzies. (5 nieużytków).

Trejpszuny, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Rymszany, własność Wołkowskich, ma 200 dzies. (26 lasu, 3 nieużytków).

Trejsów, folw., pow. miński, o 13 w. na wschód od Mińska, w 1 okr. pol., gm. Siennica, w okolicy Trościeńca Terechowiczów.

Trekken, łotew. *Trekkne*, dobra prywatne, w okręgu i pow. hazenpockim, par. gramzdeńska (Kurlandya). Do dóbr należy folw. Klein Trekken.

Trel 1.) al. *Tryl*, niem, *Treul*, 1609 *Troel*, 1703 *Tryl.* 1780 *Tryll*, wś na Olędrach, na lewym brz. Wisły, pow. świecki, st. p. i par. kat. Nowe, szkoła 3-klas. ew. w miejscu; 583 ha (243 roli or., 28 łąk, 107 lasu); 1885 r. 61 dm., 92 dym., 17 kat., 393 ew., 24 dysyd., razem 434 mk., z których na Swobodę (Freiheit) przypada 43 dm. i 299 mk. Wś ta należała do ststwa nowskiego, które ją r. 1609 wydzierżawiło miastu za 200 zł. Proboszcz pobierał ztąd 5 kor. żyta, tyleż owsa. R. 1773 liczyła 60 dym. i 262 mk. (luteranów i menonitów). Bernardyni w Nowem posiadali tu 2 duże łąki (ob. „Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.“, 1886, str. 338). Stan bydła był 1773 r. następny: 63 koni, 16 źrebców, 143 krów, 6 jałowic, 193 świni; wysiew: żyta 26 kor., jęczm. 130, owsa 52, grochu 7, tatarki 4 (tamże, str. 367). 2.) **T.** *Szlachecki*, niem. *Adelig Treul*, os., tamże, powstała na polu Bąkowskiem i Kozieleckiem. 3.) **T.**, kol., niem. *Neussas-Treull* obejmowała 1773 r. 1 wł., 15 dym. i 62 mk. 4.) **T.** *Miejski*, niem. *Staedtisch-Treul*, kol., założona na obszarze do Nowego należącym, 26 dm., 176 mk. *Kś. Fr.*

Trela al. *Trele*, wólka do Grochowa, pow. mielecki, na praw. brzegu Rowu, zwanego dalej Babulówką (dopł. Wisły pod Baranowem). Liczy 7 dm. i 37 mk. Na płd. ma wólkę Antonkę i Traski, na zach. Święte, na płd. Chruściele, na płn.-zach. Grochów. *Mac.*

Trelkowo i *Trelkówko*, niem. *Schoendamerau Gross* i *Klein*, wś, pow. szczycieński, st. p. Ortelsburg. Zygfryd Walpot, komtur elbląski, nadaje w Pasłęku r. 1391 Stanisławowi i Maciejowi, braciom, 64 włók w T. dla lokacyi wsi; 4 wł. przeznaczono dla kościoła a 6 dla sołtysa. W r. 1602 mieszkają tu prawie sami Polacy.

Trellin (por. *Słopanowo*), mylnie, za: *Trebbin.*

Trelsko al. *Lubań*, folw., pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Rudobiełka, o 70 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Trembin, folw., pow. borysowski, ob. *Julianowo.*

Trembowla al. *Trębowla*, rus. *Terebowla*, w XVI w. u Stryjkowskiego *Trebowla*, miasto powiatowe w Galicyi, leży nad rz. Gnieznią, w pobliżu jej ujścia do rz. Seretu. Miasto składa się z trzech dzielnic, z tych dwie rozłożone w szerokiej dolinie po obu brzegach

rzeki, trzecia zaś, zwana Sady, na wzgórzu od wschodu, zamieszkana przez mieszczan trudniących się rolnictwem i sadownictwem. Dzielnica ta składa się z domków tak ukrytych śród sadów owocowych, że zdaleka wygląda jak las. Z miasta rozchodzą się w różne strony drogi bite: do Tarnopola, Kopyczyniec, Budzanowa i do Skałata; najbliższa stacya dr. żel. transwersalnej w Kopyczyńcach o 28 klm., druga w Tarnopolu o 32 klm. Targi odbywają się we wtorki naprzemiany w „Starem“ i „Nowem Mieście“. Obie dzielnice są rzeką rozdzielone a łączy je most drewniany, długi około 50 mt. W mieście mają siedzibę: starostwo, sąd pow., rada powiatowa, urząd podatk., urząd cechowniczy miar i wag, magistrat, urząd poczt. i tel. Jest także straż ogniowa ochotnicza, kasa oszczędności, szkoła 5-klas. męska i 5-klas. żeńska, szkoła ludowa, komenda dywizyi konnicy, dwóch adwokatów i notaryusz. Rada gminna składa się z burmistrza i 36 radnych. Dochód miasta wynosi 53,000 złr. Główne źródło dochodu stanowią: dzierżawa propinacyi, dająca 13,500 zł., koszary konnicy wynajmywane za 14,000 złr., domy i pola 6000 złr., kamieniołomy 2500 złr. Kamieniołom ten dostarcza znanego w całym kraju „kamienia trembowelskiego“, używanego na chodniki, do wyrobu toczydeł i brusków do ostrzenia, postumentów i t. p. Przed trzema laty pobudowało miasto koszary kosztem 360,000 złr., a obecnie na ukończeniu ujeżdżalnia kryta, kosztująca 50,000 złr. Ludność według ostatniego obliczenia wynosi około 8000 głów. Posesyi jest 1128. Co do narodowości, to liczbowo przeważają Rusini, po nich idą Polacy, nareszcie żydzi. Wojskowych jest 500. Przemysł i handel mało są rozwinięte, mieszczaństwo trudni się wyłącznie rolnictwem, posiada bowiem około 5000 mr. roli. Przed 40 laty posiadali zaledwie połowę tego obszaru, ponieważ resztę używał magistrat. Były to grunta t. zw. rejestrowe, które pozostały po poległych na wojnach lub pomarłych podczas zarazy. Po procesach, skargach i ugodach odstąpił magistrat mieszczanom te grunta po 16 złr. za mórg, spłacanych ratami; dziś wartość takiego morga wynosi 300 fl. Fabryk ani cechów rzemieślniczych nie ma. Stosunki towarzyskie są dosyć ożywione; czytelnia ruska liczy 60 członków, kasyno urzędników ma 40 członków i bibliotekę liczącą około 1000 tomów. Do par. łacińskiej należy 15 gmin, do greckiej 7. Pamiątki: zwaliska zamku obronnego, zwaliska klasztoru dawnego, położonego w kącie między rz. Gnieznę a Seretem, z dzwonnicą wysoką, z której wedle podania 200 wsi okolicznych widać było. Jest ogród spacerowy, w pośrodku którego wznosi się obelisk kamienny na cześć Zofii Chrzanowskiej. Przy mieście jest 5 młynów wodnych.

Dzieje. Początki T. są nieznane. Sama nazwa, przekształcona z ruskiej „Terebowla“, wskazuje, że jestto osada powstała na miejscu wytrzebionem z lasów (terebyty = trzebić). W najstarszej dobie swych dziejów należała do rzędu grodów czerwieńskich, z któremi wspólne dzieliła losy, przechodząc kolejno z rąk Lachów do Rusi, aż wreszcie utrzymała się przy ostatniej. Gdy następnie z obszernych ziem Włodzimierza W. wyłoniła się osobna Ruś podkarpacka Rościsławiczów, występuje T. (od r. 1097) jako stolica odrębnego księstwa, które dostało się w udziale ks. Wasylkowi (1097—1124), najmłodszemu z trzech synów Rościsława († 1065) a wnukowi Jarosława Mądrego († 1054). Młody, wojowniczy książę wielkie powziął plany. Nawiązał stosunki z Turkami, Berendejami, Pieczyngami i przyzwał ich hordy ku pomocy. Na odgłos, że już idą ku niemu, mówił pełen hardości: „zimą wyruszę na Polskę, latem zawojuję ją i zemszczę się za Ruś. Nie bogata jest w lud nasza ziemia, pójdę więc na Bułgarów naddunajskich i jeńcami ich zaludnię pustynie“. Nim jednak tego dokonał, rozbudził obawę i zazdrość swych sąsiadów. Dawid Igorewicz, ks. wołyński, i Świętopełk, w. ks. kijowski, podstępem dostali go w swe ręce i w sposób okrutny pozbawili wzroku. Nestor, świadek współczesny, dokładnie opisał nam tę scenę. Mimo utraty wzroku Wasylko, odzyskawszy wolność, rządził dalej dzielnicą trembowelską i potrafił ją utrzymać w swojem posiadaniu, pomimo zabiegów Świętopełka i Dawida, usiłujących mu ją wydrzeć. Umarł Wasylko w r. 1124, zostawiając syna Iwana swoim następcą na księstwie trembowelskiem. O tym Iwanie mało przechowało się szczegółów. Wiemy tylko, że obok dzielnicy trembowelskiej posiadał i naddniestrzański Halicz. Po jego bezpotomnej śmierci (1141 r.) zagarnia ks. trembowelskie wraz z innemi podkarpackiemi dzielnicami i łączy w jedno halickie księstwo Wołodymirko Wołodarewicz. Od tej chwili traci T. znaczenie stolicy, lecz nie przestaje odgrywać roli ważnego grodu. Zaraz następnego roku wojna, jaką wypowiedział Wołodymirko Wszewołodowi, w. księciu kijowskiemu, głównie odbiła się na Trembowli i jej okolicach. Pod nią bowiem spotkały się wojska obu książiów, lecz nie uderzyły na siebie, chociaż dzieliła je tylko rz. Seret tak, że Wołodymirko stał po lewym, Wsewołod po prawym jego brzegu. Po kilkudniowem bezczynnem czekaniu, żadna strona nie odważyła się pierwsza wystąpić i dopiero posunąwszy się ztąd

pod Dźwinogród, zakończyły wojnę pokojem. Następca Wołodymirka († 1152) Jarosław zaraz na wstępie swego panowania rozpoczął wojnę z Izasławem, w. ks. kijowskim, w której również T. ważną odegrała rolę. Tu bowiem oczekiwał Jarosław swego przeciwnika. Izasław korzystając z mgły przeprawił swe siły na lewy brzeg Seretu. Koło południa mgła opadła i nieprzyjaciele zbliska ujrzeli się. Bojarowie haliccy bojąc się o księcia, zaczęli go prosić, by im pozwolił walczyć a sam ustąpił do grodu. Usłuchał Jarosław i zamknął się w T. Wojska tymczasem uderzyły na siebie i straszna bitwa trwała od południa do nocy. Między walczącymi takie powstało zamieszanie, że nie wiedziano, kto górą. Ostatecznie jednak panem pobojowiska został Izasław, używszy podstępu. Wywiesił bowiem przed sobą chorągiew halicką a Haliczanie wracający z pogoni w nocy, mniemając, że to ich obóz, zewsząd się ku niemu garnęli. Tym sposobem wielka ich liczba dostała się do niewoli. Izasław kazał ich w pień wyrznąć, poczem nie mając odwagi oblegać T., spokojnie wrócił do Kijowa, podczas gdy w ziemi halickiej ogromny rozległ się płacz w skutek klęski trembowelskiej. W dziejach księstwa halickiego raz jeszcze występuje T. jako stolica udzielnego księstwa, mianowicie po śmierci Romana (1205), kiedy to do tronu halickiego tylu znalazło się pretendentów. Po kilkuletnich zabiegach zawładnęli Haliczem trzej bracia Igorewicze i podzielili się ziemią halicką. Synowi zaś najstarszego z nich Izasławowi dali Trembowlę. Władał nią lat cztery (1207—1211), póki w obronie praw młodego Daniela nie wystąpił Andrzej, król węgierski, i Leszek, ks. polski. Połączone siły polsko-węgierskie zdobywszy Przemyśl, Dźwinogród, Halicz, podstąpiły pod T. Przy ujściu rz. Gniezny do Seretu zasiekł się Izasław i mężnie stawiał czoło. Wszczął się bój krwawy, lecz dla Izasława nieszczęśliwy, bo uległ i sam dostał się w ręce przeciwników, którzy następnie wraz z ojcem i synami wydali go Haliczanom. Ci mszcząc się za doznane krzywdy i okrucieństwa, wszystkich powiesili. Nie długo jednak utrzymał się ks. Daniel na tronie halickim. Już w dwa lata potem (1213) ponownie musiał szukać pomocy u Leszka Białego. Ten udzielił mu jej, lecz Halicza, zajętego przez bojara Wołodysława, zdobyć nie mógł. Musiał się tylko zadowolnić zajęciem mniejszych grodów, zwłaszcza w okolicy T., która w skutek tego została zniszczoną. Na wyprawie Leszka urywają się wzmianki kronikarskie o tem mieście z epoki panowania książąt ruskich. Widać z nich, że T. była wtedy warownym grodem, nie łatwo dającym się zdobyć. Sądząc zaś z dzisiejszego położenia domyślamy się, że dwór książęcy mieścił się na wyskakującym, z trzech stron niedostępnym cyplu góry, którego bok czwarty od pola broniły wały. U stóp między górą a rz. Gniezną leżała druga część grodu, później Starem Miastem nazwana, otoczona wałami i ostrokołem. W ten sposób natura i sztuka utrudniały dostęp, więc nie dziw, że T. mogła wybitną rolę odgrywać, do czego przyczyniało się nie mało i położenie na szlaku idącym z Kijowa przez Halicz do Węgier. Z pamiątek tych czasów nie przechowało się nic, prócz tradycyi o dawnej świetności. Nie ulega wątpliwości, pomimo milczenia źródeł, że w czasie strasznego najazdu Batuchana na Ruś (1241), nie uniknęła T. losu innych grodów, których setki uległo naporowi najeźdźców. Na widownię dziejową występuje T. ponownie w chwili zajęcia Rusi przez Kazimierza W. (r. 1341). Wymienia ją bowiem Janko z Czarnkowa (Mon. Pol. hist., II, 626) i Długosz w rzędzie grodów, które zajął Kazimierz W. W tym też czasie wzrosło znowu znaczenie T. jako grodu kresowego od Podola, zajętego przez Tatarów. To właśnie było powodem, że nie zapomniał o niej przezorny Kazimierz, lecz wzniósł tu na górze, w miejscu dawnego książęcego dworu, warowny, drewniany zameczek. Dzieje Trembowli wyraźniej zarysowują się z chwilą ponownego przyłączenia Rusi przez Jadwigę. W r. 1389 wydał Jagiełło w Sieradzu dyplom (w potwierdzeniu z r. 1766 w magistr. trembowelskim), którym obdarzył T. prawem magdeburskiem, z tem zastrzeżeniem, że w sprawach cywilnych, któreby wójt i rajcy rozstrzygnąć nie zdołali, odnosić się mają do magistratu lwowskiego, celem ostatecznego rozpoznania i uzyskania wyroku. Nadanie to potwierdzali i rozszerzali wszyscy prawie następni królowie. Sam Jagiełło nie jednokrotnie jeszcze dał dowód swej troski o miasto kresowe, zwłaszcza że dostarczało ono wojowników, którzy jak Bartosz z Trembowli, niepoślednie oddali mu usługi. Nagradzając czyny tego ostatniego, wydał król w latach 1415—20 (w jedynej znanej kopii brak daty) dyplom (Prochaska: Materyały archiw., Lwów, 1890), mocą którego pozwalał temuż Bartoszowi na założenie nowego miasta z drugiej strony rz. Gniezny, z uwolnieniem osiedlających się tu na przeciąg ośmiolecia od składania czynszów i robocizny, z prawem odbywania dorocznego jarmarku w dzień św. Jakuba. Od tego też czasu poczęło się miasto dzielić na dwie części: starą pod zamkiem i nową za rzeką, połączone ze sobą mostem. Ten sam król dyplomem wydanym w Haliczu r. 1425 fundował na nowo w T. kościół

paraf. łaciński i przeznaczył na utrzymanie przy nim proboszcza i szkoły paraf. pobliską wioskę Plebanówkę i inne dochody (Castr. tremb., t. 109, p. 1257—63). Z dalszych lat tego wieku są tylko luźne wzmianki o napadach tatarskich 1453 i 1467 r. Wiemy wreszcie, że w r. 1448 Kazimierz Jagiellończyk wracając z Kamieńca zatrzymał się tu d. 14 września a następnie, że w r. 1498 miasto ucierpiało ogromnie przez najazd hospodara mołdawskiego Stefana, który jeńców ztąd pojmanych kazał następnie stracić w Podhajcach i w skutek tego miasto otrzymało od Jana Olbrachta uwolnienie od podatków na lat 8 (Metr. kor., ks. 16, f. 59). W pierwszych latach XVI w. nieustanne zagony tatarskie dotkliwemi klęskami zaznaczyły się w dziejach miasta. Nie mogły podnieść zniszczonego miasta przywileje Aleksandra z 1506r. i Zygmunta I z 1509 r. (Metr. kor., ks. 21, f. 234; ks. 23, f. 747). Podupadło ono tak dalece wraz z zamkiem, że sądy musiano przenieść do Buczacza. Tak samo upadł zupełnie klasztor dominikanów, którego ślady spotykamy w tym czasie (Okólski: Russia florida, Leopoli, 1646, str. 92). Obok tego jednak nie jeden krwawy bój stoczony przez kresowców, rozegrał się w pobliżu Trembowli. Tak np. podaje Decius (De Sigismundi Regio temporibus etc., c. III) a za nim Stryjkowski (Kronika, Warsz., 1846, t. II, str. 380) „że gdy w r. 1515 Tatarowie perekopscy na Ruś wtargnęli, wyprawili przeciw nim panowie koronni siedmset jezdnych podczas niebytności królewskiej. Gdy się ich ledwo połowa do „Trebowlej“ ściągnęła, wnet Tatarów dwa tysiące d. 13 marca na nich niespodzianie, gdy jeszcze spali w miasteczku, uderzyli. Ale Jan Tworowski z Buczaca, natenczas hetman ruskiego rycerstwa, mąż dla dzielności rycerskiej godny wiecznej sławy, wnet swoich żołnierzy do broni pobudził, którzy za sprawą mężnego hetmana niewymowną śmiałością Tatarów z miasta wysiekli. Tatarowie zaś obaczywszy, że żołnierzów naszych nie wiele, miasto obstąpili i zapalić chcieli, aby tak naszych łatwiej podejść i pojmać mogli. Co widząc Tworowski hetman, iż się nie miał z kim oprzeć a w miasteczku też żadnej obrony nie było, wszystkich żołnierzów przez most w całości przeprowadził, z wyjątkiem dwu zabitych, o który most nasi bili się z następującymi Tatarami cały dzień i ci nie mogąc nic zrobić Trembowli, wrócili się do hordy“. W następnym zaraz roku 1516 krwawą stoczyli z nimi tu walkę (B. Wapowski, Kronika, ed. Szujski, Kraków, 1874, str. 141) Marcin Kamieniecki, wojew. podolski, i Stanisław Lanckoroński. Napadłszy niespodzianie na czambuł tatarski, znieśli go i odebrali łupy. Odtąd przy każdym napadzie w te strony odgrywa T. ważną rolę, jako gród leżący na szlaku kuczmańskim. Zygmunt I, mając na względzie smutny stan wyludnionego miasta, powtórnie uwolnił mieszkańców (1518) od wszelkich ceł, danin i ciężarów (Metr. kor., ks. 33, fol. 149). W dyplomie znowu z 1539 r. mówi tenże król (Archiw. magistratu w Trembowli) „z uwagi, że T. leży w tej stronie, w której na częste napady nieprzyjaciół jest wystawiona, chcąc przeto aby była obwarowana i codzień większego nabierała wzrostu, nadajemy wieczyście magistratowi dochód z wódki, przeznaczając go na utrzymanie i naprawę miasta“. Dzięki spokojniejszym czasom zwolna poprawiał się stan miasta. W r. 1534 kaszt. krak. Andrzej Tęczyński własnym kosztem wzniósł tu w kilku miesiącach nowy drewniany zamek (Wapowski, l. c., str. 250). To zabezpieczenie a następnie zwiększenie liczby jarmarków w 1543 r. (Metr. kor., ks. 64, f. 313) doniosłe miało znaczenie dla mieszkańców. Zygmunt August r. 1550 obdarzył T. przywilejem na targi co soboty, a w pięć lat potem prawem pobierania ceł z mostów i dróg na naprawę takowych. W tym właśnie czasie został ststą trembowelskim Bernard Pretficz, sławny pogromca Tatarów. Całe życie spędził na czatach, wyprawy jego budziły podziw a jaki odnosiły rezultat, świadczy przysłowie: „za czasów p. Pretficza, spała od Tatar granica“. Pod okiem dzielnego wojownika i niemniej dzielnego jego syna Jakuba, również ststy po ojcu, wcale pomyślnie przedstawiał się stan miasta Według lustracyi z r. 1572 (Ks. lustr. w Arch. gł., 45, f. 177) liczyło ono domów 248, popów 2, żydów 10, rzeźników 10, dawało dwudzieściznу baranów 13, dziesięciny pszczelnej pniów 65, wieprzowej sztuk 53, powołoszczyzny wołów 117. Ogólny dochód ststwa wynosił 5007 złp., z czego na miasto przypadało 1678 złp. Straszny najazd tatarski 1575 r. nowy zadał mu cios, mimo zabiegów Jakuba Pretficza. „Myśląc miasto nasze Trembowlę, mówi Stefan Batory w dyplomie z 30 listop. 1576 r. (Arch. mag. w Trembowli), przez najazd tatarski w części niemałej spustoszone, ku lepszemu stanu i wzmocnieniu przywieść, postanowiliśmy je nowymi prawy, wolnościami, przywilejami na miejscu starych zgubionych i przez przerzeczonych nieprzyjaciół pobranych i popalonych opatrzyć, aby za czasu szczęśliwego panowania naszego mogło się przymnożyć, rozszerzyć, tudzież mury albo parkany i innemi potrzebnemi obronami obtoczyć“. W tym celu określił król najpierw „według starożytnego używania objazd (obszar) miejski“, który zajmował przestrzeń

bardzo rozległą. Zaczynał się bowiem: „od rzeki Gniezny po krajne mogiłki, od wsi Załawia po samą cerkiew św. Spasa, tak, jako sama w sobie jest z cmentarzem i z tym piaseczyskiem, które mieszczanie trzymają, z starodawna rzeczonem Małów. Ztamtąd poczyna się las miejski, według znaku rzeczonego Rowużnia; podle miasteczka od Rowużnej do grodziska, gdzie jest kopiec u rzeki Gniazdy a ztamtąd do krynicy pod jaworem; od tej krynicy do pasieki starodawnej miejskiej, która jest w Dąbrowie u krowinki, zasię od tej pasieki do krynicy białej, a od tej białej krynicy, aż da Boryczówki rzeki; ztamtąd do krynicy kamienistej a potem przez rzekę Boryczówkę do mogił i do dębu, na którym krzyż jest i mimo który dąb idzie gościniec zbaraski. Ztamtąd bieży granica doliną, aż do studni gniłej, która studnia graniczy między polem miejskiem grodzkiem boryczowskiem; ztamtąd aż do mogiły, która leży nad Boryczówką i aż do dwu dębów, na których są krzyże dzielące dąbrowę grodzką boryczowską od dąbrowy miejskiej, zwanej Choroszą. A od tych dwu dębów do pięciu mogił narożnych a od nich do brzozy. Od brzozy do mogiły narożnej, ktora graniczy grunt miejski, pola i dąbrowę od Załawia i od Hleszczawy; a od tej mogiły i dąbrowy aż do mogił dwu w dąbrowie, które graniczą od Hleszczawy aż do łazy, która jest w polu; tamże od łazy doliny głębokiej aż do iwy drzewa przejechawszy gościniec miedzki, i od iwy do drogi iwanowskiej, która bieży z miasta; a od tej drogi do mogiły u gościńca głównego, ztamtąd aż do kamienia i do krynicy, którą zwą Szczygłówką, gdzie są folwarki i sady miejskie, od szczygłowskiej krynicy zaś aż do mogiły ku Hebanówce“. Obok tego nader szczegołowo określił przywilej Batorego organizacyę miasta: „Chcemy, mówi król, aby wszelki człowiek był zachowan w prawie magdeburskiem. A iżby byli wolni od posłuszeństwa zamkowego i spraw żadnych aby nie miewali na zamku przed starostą, jedno przed wójtem swoim i żaden nie powinien będzie o skargę na zamek iść, okrom gwałtu i rabunku od nieprzyjaciela, mają być radcy obierani od starosty jeden, drugi od wójta, trzeci od pospolitego człeka, a ci trzej radcy czwartego mają obrać, z których radców nie mają być dwaj przyjaciele albo krewni. Od przyjęcia miejskiego, kiedy który mieszczanin nowy przysięże, ma dać radcom złoty. Mieszczanie będą nam winni płacić z domu po 3 gr. u z narożnych w rynku po 4 gr., komornicy $1^1/_2$ gr.; każdy z łanu dawać będzie po 20 groszy, z półłanku 5 gr. a żadnej stacyi tak owsowej jako i wszelakiej żywności ludzkiej, tak też żadnej powołoszczyzny ani dziesięciny dawać, ani płacić nie będą powinni. Radcy mają być wybierani ludzie cnotliwi, wiary godni, w niczem nie podejrzani, bogobojni i w wierze powszechnej chrześciańskiej stateczni, nie heretycy, którzy będą powinni nie swego, a Rzeczypospolitej dobra przestrzegać, wolności praw i przywilejów statecznie bronić. Powinni zaś będą schadzać się na ratusz we środę i w piątek i sądy sprawować. Mieszczanie będą powinni na grobli stawu przerwę zaprawiać, w stawie będą mieli wolne ryb łowienie wendą i sakiem, a w rzece Gnieździe, aż do jaru, wszelką siecią. Browary i słodownie swoje będą mieć, ale ci którzy za murem albo za parkanem mieszkać będą, nie będzie im można żadnego piwa warzyć, tylko z miasta brać. Żydom nie wolno będzie żądnej karczmy piwnej, miodowej, gorzałczanej i winnego wszelkiego picia mieć, ani browarów i słodowni trzymać, ani piw i miodów warzyć. Domów w rynku żaden z żydów nie będzie mógł trzymać, a któryby chrześcianin miał na takowy dom dać jaką zastawę, wszystko tracić będzie. Żydzi, aby rzemieślnikom w żadnej kupi i targu nie przeszkadzali, ani przed swemi domy i w ulicach nie targowali, ani kupowali, jedno na rynku, a to pod winą 200 zł. któryby inaczej uczynił, z czego nam połowica a połowica na pożytek miejski obracać się ma i pod utraceniem przedanych albo kupionych rzeczy“. W dwa lata jednak (1578) otrzymali już żydzi osobny przywilej na swobodne mieszkanie i kupczenie w T. a cechy kuśnierski i krawiecki potwierdzenie swych ustaw (Metr. kor., 23). Większa klęska dotknęła miasto za Zygmunta III. W roku bowiem 1594 kozak Nalewajko (Castr. tremb., t. 101, p. 829), korzystając z ściągnięcia wojsk przeciw Tatarom pod Karpaty, na czele kilkutysięcznej zgrai wkroczył na Podole i dotarł aż do T. Bez żadnego oporu obrabował mieszczan, zabrał im 160 koni, żywność, zapasy broni, prochu, towarów etc., skutkiem czego zubożeli tak dalece, że w następnym roku nie byli w stanie zapłacić podatków do skarbu. Następne lata, wolne od najazdów, pozwoliły miastu wrócić do pewnej pomyślności. Widać to z lustracyi 1616 r., według której liczyło ono na starem i nowem mieście 246 domów, a z tego 45 pustką stojących; żydów miało gospodarzy 8, komorników 4, kramic 6, piekarzów 2, rzeźników 4. Nadto wspomina lustracya o balwierzach, miecznikach, ślusarzach, bednarzach i złotnikach, co dowodzi, że wszystkie rzemiosła były w mieście naówczas reprezentowane. W r. 1627 powstał w Trembowli klasztor (zrazu drewniany) i kościół karmelitów, fundowany przez ststę Piotra z Ossy Ożgę, który zapisał

im tu swój grunt w pobliżu cerkwi ruskiej, W okresie najazdów Kantemira na Ruś (1618—30) niejednokrotnie ponosiła T. dotkliwe klęski, chociaż z drugiej strony niepoślednią wtedy znowu odgrywała rolę. Wynikało to z położenia na szlaku kuczmańskim a w pośrodku dwu innych: czarnego od północy, wołoskiego albo złotego od południa. Nie dziw więc, że „trwogi tatarskie“, z którejkolwiek strony zaleciały, zawsze znalazły tu odgłos, zmuszając ludność szukać schronienia w zamku. Z drugiej strony wielokrotnie kupiły się tu hufce polskie, aby ztąd „na wszystkie szlaki i przechody nieprzyjacielskie mieć oko“ (Cast. hal., t. 121, p. 1253). Strategiczne położenie T. zwróciło baczniejszą uwagę na jej zamek, jako ważną kresową strażnicę. Aleksander Bałaban, ssta trembowelski, rozpoczął zupełne przekształcenie zamku. W miejscu dawnego, zdezelowanego, począł wznosić nowy, obszerniejszy i murowany nad starem miastem, gdzie dotąd widać jego ruiny. Zbudowany był w ten sposób, że tworzył trójkąt wydłużony, którego wierzchołek (na cyplu góry) zamykała wielka baszta, w dwu innych rogach wznosiły się wielokątne baszty, jedna przy bramie przeznaczona na przechowywanie ksiąg grodzkich i ziemskich, druga na więzienie szlacheckie od potoku Peczernia. W r. 1631 budowa była już ukończoną, więc sejm t. r. wyznaczył czterech rewizorów (Vol. leg., wyd. Ohryzki, t. III, str. 329) aby ją opatrzyli, a przytem obliczyli „koszta i nakłady, jakie podjął pan starosta“. Rewizorowie ci, zjechawszy w r. 1632 do T., w szczegółowem sprawozdaniu (Castr. tremb., t. 127, p. 966—76) zdali sprawę, wyrażając największe uznanie dla starosty. Dowiadujemy się od nich, że wewnątrz zamku, wśród obszernego dziedzińca wznosił się piętrowy pałac z kamienia ciosowego, pod gontem, który mieścił w sobie „komnaty z kominkami i drzwiami przedniej roboty stolarskiej, fladrem malowane“, dalej świetlice, pokoje z oknami oprawnemi w cłów etc. Pod całym zaś gmachem było „sklepów cztery a z czwartego szyja dalej w głąb murowana do piątego sklepu; z tego piątego znowu druga szyja dalej jeszcze w głąb w zamek, murowana długo w ziemi do szóstego sklepu, dla win sprawionego. Po tym porządkiem idąc znowu jest sklep siódmy. W tych wszystkich sklepach są drzwi zielone z wrzeciądzami“. W środku zamkowego dziedzińca znajdowała się głęboka studnia, a przy bramie z furtką „izdebka hajducka“. Czytamy nadto w owem sprawozdaniu, że „rum wielki, gdzie niekiedy był monastyr albo zamek jakiś stary, który był na przeszkodzie obronie zamkowej, kazał starosta znieść z niemałym trudem i kosztem“. Przypuszczać można, że był to prawdopodobnie jaki zabytek z ruskich jeszcze czasów, który tą drogą znikł z widowni. Z budową nowego zamku zyskało miasto rękojmię bezpieczeństwa a tem samem i rozwoju, lecz na nieszczęście przerwał go na lat kilka pożar 1637 r., w skutek którego T. do znacznego doszła ubóstwa. Na domiar nieszczęścia straciła w ogniu swe przywileje na jarmarki. Władysław IV obdarzył więc T. nowym przywilejem a wszystkie inne potwierdził (1633). Miasto szybko się podniosło; na ostatni dziesiątek lat przed wybuchem wojen kozackich przypada największy jego rozkwit. Wzrosła liczba mieszkańców, podniósł się handel, wzmogły cechy, których było pięć: szewski, tkacki, kuśnierski, krawiecki i rzeźnicki. Samo miasto tak stare jak nowe otoczone zostało wałami i parkanem i miało trzy bramy: zieleniecką, halicką i lwowską. W r. 1648 ssta Firlej uregulował stosunki z żydami „aby w targach mieszczanie i cechy nie byli gravati“. Z tego też czasu są wzmianki o „aptece i aptekarzu Sobieraju“, o kościołku św. Krzyża, o porządku w mieście, o „ustawie kupieckiej“ etc. Nie unikła T. ogólnej ruiny, jaką sprowadziły na te strony wojny kozackie. Na pierwszą wieść o wybuchu miasto wspólnie z urzędem zamkowym zebrało się na naradę, co czynić należy i powzięło następną uchwałę: „My Rada i wszystka rzeczpospolita obojga narodów, tak katolickiej jako i greckiej religii, świeckiego i duchownego stanu obojga miast starej i nowej Trembowli, pod wiarą i uczciwością przyrzekamy tak czasu pogody jako i nagłych przypadków zgodnie, stale, wiernie przy swoich wolnościach, ojczyźnie i dobru mężnie, nierozerwanie, ale i communicatis viribus et consiliis zostawać i kiedy potrzeba ukaże miasta, zamku i osoby starosty trembowelskiego zgodnie bronić, gardła swoje przy ojczyźnie i potomstwie swojem łożyć gotowi będziem. A ktoby z między nas ojczyźnie i miastu nieprzyjacielem stawszy się z Trembowli uszedł, onej zdrowiem swojem zasłaniać wzbraniał się, takiego dobra ruchome i nieruchome konfiskowane i w zamkową dyspozycyą obrócone być mają a on sam pro hoste et proditore patriae na osobie swojej sądzon ma być. A na większą uchwały tej powagę spólnie postanawiamy, iż jeźliby się z miasta starego, gdzie katolików nie masz albo mało, miałaby się jakakolwiek zdrada pokazać, żeby uszczerbek jaki miała Rzeczpospolita albo spustoszenie jakie ponosić przez pospolitego człeka albo i z duchownych, wtedy już nigdy staro-mieszczanie do praw nadanych od królów ani ich potomkowie czasy wiecznymi należeć nie będą; także i na nowym mieście jeśliby to się uka-

zało, tedy od swych majętności mają być expulsi a dobra ich na Rzeczpospolitą skonfiskowane być mają, co sobie pod wiarą, poczciwością, cnotą i sumieniem wszyscy nierozdzielnie utrzymać i wykonać obiecujemy i z potomkami naszymi obowiązujemy się. Remian Labajczyn, burmistrz, Jan Niepełny, Jarosz Staclarski, Jan Sanichej, Bartosz Krudy, Filip Mykitycz, Siemian Bochenek, rajce, Kynat, pop". Nie wiele atoli pomogło to laudum w obec zbliżającej się nawały Chmielnickiego. Trzecieski, podstarości trembowelski, usiłował zorganizować przynajmniej obronę zamku, opatrzył go bronią i amunicyą, lecz bezskutecznie. Na pierwszą wieść o klęsce pilawieckiej przestrach paniczny ogarnął wszystkich, tak, że dnia 7 paźdz. zamek pozostał opuszczony wraz z nagromadzonymi w nim majątkami szlachty i kościołów. Jedne tylko akta grodzkie kilka dni przedtem wyprawiono do Lwowa. Łatwo zrozumieć, że w obec tego żywioły niezadowolone, zostawione na łaskę losu, nie omieszkały pierwsze wyciągnąć ręki po owe skarby, co dało następnie powód do długich protestów i dochodzeń. Większość wprawdzie mieszczaństwa ruskiego, z duchowieństwem na czele, zachowała się biernie, nie brakło atoli takich, którzy uprzedzając Kozaków wpadli na zamek i złupili takowy. Co ocalało przed nimi, stało się niebawem pastwą kozacko-tatarskiej nawały; zniszczono wtedy pozostawione akta ziemskie. Nie obeszło się bez ruiny miasta, zwłaszcza w czasie oblężenia Zbaraża w następnym roku. Ruina kraju sprowadziła w r. 1650 głód wielki; współczesna zapiska karmelitańskiego klasztoru w Trembowli podaje, że „ludzie korę z lipiny darli, z plewami mieszali, mełli i z tego chleb piekli, niewiasty zaś psy łapały i jadły, niektórzy zaś nawet trupy swoje i dzieci". Wskutek tego stanu rzeczy oświadczyli w r. 1651 mieszczanie przed sądem grodzkiem (Castr. tremb., t. 133, p. 60—2), że w mieście T. dla wielkiego spustoszenia i zniszczenia przez Kozaków i Tatar jednego kupca niemasz, któryby jakąkolwiek kupią i jakimkolwiek handlem trudnił się, prócz żydów uwolnionych od podatków. W tymże roku „dnia 11 maja zamknęliśmy się w zamku trembowelskim, mówi ta sama zapiska, przed Kozakami i Tatarami i zostawaliśmy w oblężeniu przez niedziel dziewięć, pod które Kozacy z Tatarami pasiekę klasztorną wybili, konie i inne dobytki zabrali, folwarki i chałupy popalili. Pod ten czas wszystkie zamki i miasta około dobyli i podpalili, oprócz samej Trembowli, pod którą przez trzy dni podpadali z szkodą swoją nie małą, bez naruszenia oblężeńców". Miary klęsk dopełniła zaraza morowa, która w r. 1652 zdziesiątkowała ludność miasta a w części rozproszyła. Tegoż roku na odgłos batowskiego pogromu pozostała ludność wraz z szlachtą okoliczną zamknęła się ponownie w zamku. W przewidywaniu dłuższego oblężenia zawczasu zaopatrzono się w żywność a dnia 8 lipca obrano komendantem Gabryela Zamiechowskiego i osobne, nader ciekawe, uchwalono artykuły obrony (Castr. tremb., t. 133, p. 315—20). Na szczęście skończyło się tylko na trwodze, która do r. 1655 powtarzała się jeszcze nieraz, podkopując do gruntu byt materyalny miasta. Dla podniesienia go „do dawnego stanu" już w r. 1650 Jan Kazimierz uwolnił T. od wszelkich ciężarów i ceł na lat cztery, później na ośm, miasto z swej strony pozwoliło żydom budować się, lecz nie wiele to pomogło. Jak dalece podupadło ono świadczy lustracya 1664 (Castr. tremb., t. 137, p. 497—503). „Na nowem mieście, czytamy w niej, było domów 127, pustych 9, teraz tylko 17; na starem mieście było domów 107, pustych 9, na wale 16, pustych 2, teraz tylko domów 7, żydów gospodarzy 6, którzy płacą już nie po czerw. złot. ale, dla ubóstwa, po zł. 2. Kramnic, kletek rynkowych nie masz; piekarzów było 26, teraz nie masz, rzeźników jest 2, balwierzy, mieczników, ślusarzy, bednarzy nie masz. Zamek na górze wysokiej leży, wjazd do niego przykry, brama ze wzwodem, w dziedzińcu są piękne izby i pokoje murowane. Jest i drugi budynek drewniany i studnia murowana. Wśród zamku wieża szlachecka, druga narożna, trzecia podle bramy, w której sklepów dwa dla ksiąg grodzkich i ziemskich chowania, w około zamek obmurowany murem potężnym. Armata: dział spiżowych 3, z tych jedno rozerwane a u drugiego zapał wyrwany, to są zamkowe. Dział p. ssty Rafała Kazimierza Makowieckiego 3 i moździerz, dział p. Zamiechowskiego, wojskiego tremb., 4 spiżowych, p. Ludzickiego działo spiżowe, p. Kalinowskiego 1, klasztorne 1. Hajduków przy zamku 20 i wrotny i puszkarz Niemiec. Na podzamczu mieszczanków jest 12, żadnego podatku nie dają, tylko na posługę i na stróżę do fortecy zawsze powinni być". Wciągu następnego dziesięciolecia odbudowało się miasto, lecz wkrótce potem spadła na nie nawałnica. W wojnie tureckiej ważną teraz rolę odegrała T. Tu gromadziły się wojska, tu stawał kilkakrotnie obozem Sobieski. W r. 1672, w chwili wkroczenia Turków na Podole, zamknął się w jej zamku spory zastęp okolicznej szlachty z rodzinami, duchowieństwo i mieszczanie. Komendantem zamku obrano Kazimierza Kaweckiego, łowczego halickiego, i podobnie jak w r. 1652 uchwalono artykuły obrony (Castr. tremb., t. 45, p. 328—30), które, między inne-

mi, ustanowiły, aby każdy kto do zamku wejdzie „miał strzelbę, ołów, proch i żywność na dwadzieścia niedziel“. „D. 4 września, mówi zapiska klasztoru, podpadli Turcy po raz pierwszy pod zamek i kilku zabili ludzi w mieście, ale z łaski Bożej nic nie wskórali, bo i nasi w nich większą szkodę uczynili. Na drugi dzień Kapudan basza z wojskiem tureckiem, tatarskiem, Multany, Wołoszą i Kozakami na polach trembowelskich stanął i nocował idąc do Lwowa. Wtenczas kościół, klasztor, cegielnię, folwark i t. d. i w mieście siła domów i słodowni popalili i wielką dewastacyę uczynili, zboża w polu i gumnie zdeptali i spaśli i wniwecz obrócili, ale się zamek nie poddał, jednak żadnego dnia nie było wolnego od inkurzyej i napadania czatowników tureckich a osobliwie z Mikuliniec od Kuciuk paszy, który tam na paszach leżał“. Mimo to oblężeni, przerażeni losem innych zamków, dobrowolnie wydali go w ręce tureckie d. 9 września i „lepiej się stało, zapisał zakonnik, boby nas byli dobyli jako Budzanów, Buczacz i inne miasta a tak żadneśmy krzywdy nie mieli“. Oblężeńców wraz z komendantem odstawiono do obozu sułtańskiego pod Buczaczem, poczem, po złożeniu hołdu, w większej części puszczono na wolność. Zamek trembowelski zajęła załoga janczarska, lecz po niewielu dniach opuściła go, niczego nienaruszywszy. W r. 1674, w przewidywaniu nowej wojny tureckiej, uchwalono na sejmie załogę dla Trembowli. Uchwałę wykonano w r. 1675. W maju bowiem tegoż roku krótko przed wkroczeniem Ibrahima Szyszmana Jan Sobieski pościągał siły rozłożone na Podolu bliżej Lwowa. Na rozkaz królewski wyruszył z Sidorowa, zameczku nad Zbruczem, Jan Samuel Chrzanowski, stojący tam z chorągwią dragońską pułku Jana Cetnera, ststy szczurowieckiego. Na miejsce załogi przeznaczono mu zamek w T. W lipcu wkroczyła na Podole turecko-tatarska armia pod wodzą wezyra Ibrahima Szyszmana i drogą na Wołoczyska posunęła się pod Zbaraż. Zdobywszy takowy, pchnął Ibrahim silny rekonesans tatarski pod Nuraddynem do Lwowa, a sam zatrzymał się obozem między Zborowem a Jezierną. Po klęsce Nuraddyna pod Lwowem, nie probując więcej szczęścia, zwróciła się armia turecko-tatarska na południe i zakreśliwszy ogromne półkole, przez Pomorzany, Brzeżany, Podhajce, Zawałów, Buczacz d. 20 września stanęła pod Trembowlą. Zdobyciem tego zamku pragnął Ibrahim zakończyć wojnę. Jakkolwiek cała załoga ledwo dwustu liczyła ludzi, z czego osiemdziesięciu przypadało na dragońską chorągiew Chrzanowskiego a reszta na szlachtę i „zabieżan okolicznych“, stawił zamek opór niespodziewany. Ibrahim rozpoczął od układów z oblężonymi. W tym celu rozkazał Markowi Makowieckiemu, wziętemu w Zawałowie, napisać list do Chrzanowskiego z radą, aby bez oporu poddał się, mając na względzie losy tylu innych zamków. Na propozycyę otrzymał Ibrahim odpowiedź szyderczą. Rozjątrzony wezyr poprzysiągł zemstę. Po niepomyślnych wstępnych atakach, opasawszy zamek dokoła, rozpoczął regularne oblężenie „różnymi kunsztami“. Z bateryi usypanych od strony dostępnej ośm dział utrzymywało ogień. Najwięcej szkody i spustoszeń wyrządzały granaty. Zaraz pierwszego dnia zniszczyły koło wodociągu, tak że z wielką trudnością przychodziło oblężonym zaopatrywać się w wodę. Pod osłoną ognia rozpoczęli janczary podkopy. Sam Ibrahim zwiedzał je we dnie i w nocy, zachęcając do pracy. Podkopy dotknęły murów. Czterykroć zakładano miny, „lecz te wylatując, więcej szkodziły nieprzyjacielowi niż oblężonym“. Przerażały wszakże bardziej niż kule i granaty, a niszczyć je kontrminami było niepodobieństwem. Pod wrażeniem tych wybuchów szlachta w liczbie trzydziestu opuściwszy stanowiska, poczęła naradę co czynić i postanowiła wydać zamek, by ocalić życie. Przypadkiem podsłuchała rozmowę żona Chrzanowskiego, Anna Dorota z domu Frezen, mylnie zwana Zofią. Odważna kobieta pośpieszyła do męża z doniesieniem o tych zamiarach. Chrzanowski pałaszem rozpędził radzących z tem zagrożeniem, że prędzej zamek w powietrze wysadzi, aniżeli go podda. Energia pożądany odniosła skutek. Mężna obrona niweczyła zabiegi Ibrahima; wycieczki nocne udawały się pomyślnie oblężonym. Dzień wszakże po dniu mijał, a nieprzyjaciel „wszystkimi siłami nastawał“ aby celu dopiąć. Chrzanowski podbudzony determinacyą żony, postanowił wytrwać do końca. Po dwutygodniowem oblężeniu zamek podobny był do kupy gruzów; mury porozbijane, dachy popalone i blanki kulami potrzaskane, czterdziestu ośmiu dragonów z chorążym padło, nie licząc szlachty. Sobieski tymczasem, wzmocniwszy swe hufce, d. 18 września ruszył śladami Ibrahima ku miejscom przez niego zagrożonym. Podhajce, Zawałów już przepadły, lecz Trembowlę postanowił król uratować. Podjazd wysłany w jej okolice z pod Buczacza miał uwiadomić oblężonych o pomocy, lecz wcześnie przez Turków spostrzeżony, musiał się cofnąć nie dopiąwszy celu. Tak samo posłaniec, przekradający się z listem królewskim do zamku, został schwytany. List ten jednak nadspodziewany wydał skutek. Dowiedziawszy się o osobistem nadciąganiu pogromcy z pod Chocima, Ibrahim, który wdawać się w wal-

kę z królem nie miał ochoty, nie tracąc czasu najbliższej nocy zwinął spiesznie obóz i uszedł ku Husiatynowi. Dnia 5 października oblężeni ujrzeli się wolnymi; w pierwszej chwili nie umieli sobie zdać sprawy z nagłego ustąpienia nieprzyjaciela. Rozjaśniło dopiero zagadkę przybycie króla, który w przytomności całego wojska pochwalił dzielność Chrzanowskiego, mianował go pułkownikiem a załogę hojnie obdarzył. Ponieważ miasto z okolicą „do gruntu“ zostało zniszczone, Sebieski nie zapomniał o jego mieszkańcach, „którzy będąc w oblężeniu od potencyi tureckiej i przez czas nie mały hufy nieprzyjacielskie wytrzymując, ani częstymi szturmami, ani serce ludzkie przerażającymi radami zwątlić i namówić się nie dali, ale ostatecznie życie swoje ważąc, nieprzyjaciela Krzyża Świętego odegnali“ (Cast. hal., 177, p. 74—5). Zaraz w dwanaście dni po odsieczy w obozie nad Dniestrem uwolnił T. od wszelkich ciężarów publicznych „dla poratowania z ruiny“. To samo potwierdził sejm koronacyjny 1676 r., „życząc mieć T. jako w najlepszej konserwacyi, ponieważ mężnie w roku przeszłym oblężenie Ibraim baszy wytrzymała i pokazała, jak wiele zależy na pogranicznych dobrze utrzymanych zamkach; tedy miasto od wszelkich podatków publicznych i prywatnych, żołnierskich exakcyi, stanowisk, hiberny, przechodów, noclegów et quocumque genere extorsyi uwalniamy na lat dziesięć“. Nie zapomniano i o Chrzanowskim, wyrażono mu bowiem publiczne podziękowanie, a nadto wyniesiono do stanu szlacheckiego i uchwalono nagrodę 5000 złp. (Vol. Leg., wyd. Ohryzki, t. V, str. 186—7). Rola, jaką odegrała T. w tej wojnie, była przyczyną, że w r. 1677 umieszczono pod nią stały obóz. Siedmioletni wszakże pokój nie dawał wiele zajęcia, więc żołnierze „gospodarowali sobie, siali, orali, łąki kosili a w zimie taką wygodę mieli, jak w domu i na bazarze taniej wszystko niżeli po miastach, ponieważ w obozie piwa i miody warzono, wszystkiego było dostatek, tylko żonek nie dostawało“, mówi Pasek. Dopiero wyprawa wiedeńska wyrwała ich z przyjemnego obozowania. W tym czasie odrestaurowano na nowo zamek, na który baczną odtąd zaczęto zwracać uwagę, jako na jednę z ważniejszych placówek pogranicza tureckiego. Ztądto aż do ewakuacyi Kamieńca dbano zawsze, żeby komendantem zamku był człowiek rycerski i doświadczony. Sam Chrzanowski był tu raz jeszcze czas krótki w r. 1685, poczem objął komendę w Jazłowcu († 1688). Dzięki nadanym wolnościom, obozowanie wojska pod T. podniosło dobrobyt materyalny jej mieszkańców, gdy nowy grom nieprzewidzianą sprowadził klęskę. W r. 1687, właśnie kiedy stało tu załogą kilka chorągwi pod regimentarzem Maciejem Wronowskim, ststą lityńskim, podpadł pod miasto czambuł tatarski i podstępem usiłował go opanować. Wysłał bowiem oddział Lipków, którzy udając polskich żołnierzy, łatwo dostali się do wnętrza. Zmyliwszy w ten sposób czujność, rozpoczęli rabunek. Na szczęście opamiętano się wcześnie; porwano za broń, rażąc strzałami z zamku i klasztoru, odpędzono najeźdźców. Mimo to uprowadzili do 120 ludzi. W przekonaniu, że niebezpieczeństwo już minęło, zaniechano należytej ostrożności. Dnia 9 maja w samo południe czambuł wróciwszy się napowrót, z całą gwałtownością uderzył na miasto i nieprzygotowane do boju chorągwie. Zawrzała nierówna, zapalczywa walka. Dwa razy odpierano najeźdźców, lecz za trzeciem uderzeniem, gdy poległ sam regimentarz a obok niego rycerze kresowi: Smarzewski, Ubysz i wielu innych, zaledwie garstka przerąbać się zdołała. Wśród popłochu łatwo przyszło Tatarom opanować i zamek, który, po złupieniu razem z miastem, został spalony. Obok łupów, kilkaset jeńców różnej płci i wieku dostało się w jasyr. Klęska ta była najdotkliwszą może w dziejach T., zważywszy, że obok zniszczenia większość jej mieszkańców znalazła się w jasyrze. Miasto na długie podupadło lata a i zamek zrujnowany nie podniósł się więcej. Z odzyskaniem Kamieńca podolskiego (1699) stracił zresztą i swe znaczenie strategiczne, więc naprawiono go tylko o tyle, o ile był jeszcze potrzebnym do pomieszczenia kancelaryi ziemskich i grodzkich. Powoli zacierały się w wieku XVIII ślady ruiny. Wojna północna i połączone z nią przechody, leże, kontrybucye wojsk, dobrze niejednokrotnie dały się we znaki miastu. Widać to z przysięgi mieszczan złożonej w r. 1711 przed urzędem grodzkim: „Przysięgamy Panu Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Świętej, iż woły i konie wszystkie (ledwo u kogo jaki został) jedne pozdychały, drugie nieprzyjaciel do Jass z prowiantami zabrał i nie wrócił, ledwie ludzie sami powracali; grady, prawdziwa szarańcza szkody nieznośne poczyniła, dlaczego gospodarzy z miasta i przedmieść poszło precz trzydziestu“. Musiało się nadto miasto wadzić przez długie lata o swoje granice z niespokojnymi sąsiadami, póki głośnym zajazdem i zabójstwem Stanisława Szumańczowskiego, właściciela sąsiedniej Krowinki, nie położyło im kresu (Zajazd mieszczański, Czas z r. 1882, Nr. 279—287). W r. 1721 nawiedzone znowu zostało morowem powietrzem i dopiero w połowie tego wieku podniosło się nieco. August II w r.

1729 i August III w 1744 r. potwierdzili miastu dawniejsze przywileje. To samo uczynił Stanisław August w r. 1765, w którym też dokonaną została lustracya (Ks. lustr., 56, f. 171, w Arch. głównem w Warszawie) starostwa trembowelskiego. Według niej cała „osiadłość miasta wraz z przedmieściami liczyła gospodarzów katolików nr. 246, żydów gospodarzy nr. 89, kościołów dwa, jeden parochialny, drugi ks. karmelitów, cerkwi dwie i monastyr na górze ks. bazylianów". Katolicy płacili czynszu 311 złp. gr. 23, żydzi 439 zł., mielnicy 203 zł., rzeźnicy klocowego 64 zł., tkacze 42 zł., rogowszczyzna niosła 670 zł., świńszczyzna 85 zł., dziesięcina pszczelna 348 zł., spust stawu 1160 zł. 27 gr., arenda 13,396 zł. 25 hr. Cały dochód z miasta wynosił 16,827 złp. 23 gr.; z wsi zaś Siemianowa, Zaścinocza, Humniszcz, Malowa i Kaptury, mających razem osiadłości 115 numerów, 9314 zł. 7 gr., razem z poprzednim, po odtrąceniu wydatków, 22,885 złp., z czego kwarta wynosiła 5721 złp. 12 gr. „Zamczysko na górze wielkiej, mówi lustracya, funditus spustoszałe, uznajemy więc za konieczne wystawić rezydencyą dla sądów ziemskich i grodzkich, które i tak w mieście sądzić się zwykły". Najważniejszem zdarzeniem, które zaszło w T., była konfederacya zawiązana tu przez szlachtę w r. 1768. Dla miasta jednakże te miała następstwa, że przez lat kilka musiało się uginać pod represaliami, kontrybucyami, furażami wojsk tu konsystujących lub uganiających się za konfederatami. W r. 1770 dotknęła ponownie miasto zaraza morowa, w skutek której umarło chrześcian 24, żydów 28 (Księga radziecka tremb.), a w dwa lata później przeszło pod berło austryackie. Początkowo w ustroju miasta nie zmieniło się nic, dopiero w r. 1777 zniósł rząd wójtowstwo i zaprowadził magistrat, a dobra należące do starostwa: Samenów, Zaścinocze, Humniska, Małów i Kaptury oddał Waleryanowi Dzieduszyckiemu, jako wynagrodzenie częściowe za Kossowszczyznę, zajętą dla salin. Geografia z r. 1786 o T. powiada: „Fara tu drewniana i bardzo nędzna a probostwo bardzo bogate; całą ozdobą miasta kościół i klasztor ks. karmelitów". Z końcem XVIII w. kościół ten został przeznaczony na parafialny w miejsce drewnianego, który spłonął; klasztor zaś, z przyczyny zmniejszonej liczby osób zakonnych w Galicyi, połączono do czasu z klasztorem lwowskim.

Opracowania. Fr. Siarczyński: „Dzieje niegdyś księstwa trembowelskiego" (w Czasopismie nauk. księgozb. publicz. imienia Ossolin., r. 1829); B. Ilnicki: „Starodawnaja Terebowla", Lwów, 1862; A. Bielowski: „Pamiątki trembowels." (w „Kółku domowem", Lwów, 1861); Baliński i Lipiński: „Staroż. Polska", t. II; „Ruiny zamku w T." („Tyg. Illustr." r. 1875, t. XII); „Kościół w T." („Kłosy" z r. 1876); Tymon Zaborowski: „Obrona T.", Lwów, 1828; „Obrona T." (w „Przyjacielu Ludu", r. 1835, t. I, str. 57). Istnieje nadto wiele opisów oblężenia r. 1675, lecz po większej części bez wartości historycznej.

Dawny powiat trembowelski był częścią składową ziemi halickiej i obejmował przestrzeń z jednej strony od Zbrucza po Strypę, z drugiej strony między Tarnopolem a Czortkowem. Najważniejsze miejscowości, obok T., były: Tarnopol, Skałat, Mikulińce, Czortków, Budzanów, Janów, Touste i Grzymałów.

Władysław Fedorowicz. — Aleksander Czołowski.

Trembowelski powiat (w atlasie Kummersberga karty: 33, 34, 40 i 41; szt. gen. Z. 8, C. 33, 34 i Z. 9, C. 33, 34) leży między 49° 6′ a 49° 23′ płn. szer. i 43° 6′ a 43° 36′ wsch. dłg. od F. Na płn. leży pow. tarnopolski, na płn.-wsch. skałacki, na wsch. husiatyński, na płd. czortkowski, na płd.-zach. buczacki, na zach. podhajecki. Trembowla leży w płn.-wsch. stronie obszaru. Najdalszy punkt od niej na płd. (21 klm.) jest kończyna Skomoroszów, na płd.-zach. (o 23 klm.) kończyna Łaszkowiec, na zach. (21 klm.) zach. kraniec Brykuły Nowej, na płn.-zach. (19 klm.) płn.-zach. kraniec Zazdrości, na płn. (10 klm.) płn. kraniec Łoszniowa, na płn.-wsch. (17 klm.) płn.-wsch. kraniec Iławcza, na wsch. (18 klm.) wsch. kraniec Hleszczawy, na płd.-wsch. (17 klm.) kraniec Kobyłowłok. Najbliższy graniczny punkt powiatu leży na wsch. o 6 klm., na płn.-zach. o 8 klm. Cały powiat zajmuje część dorzecza Dniestru a mianowicie jego lewego dopływu Seretu, który wchodzi na obszar powiatu od płn. z Krywek, w pow. tarnopolskim, do Nałuża, płynie na płd.-wschód przez Warwaryńce, Strusów, Ruzdwiany, Zubów, Ostrowczyk, Zaścinocze, Humniska, Semenów, Zieleńcze, Załawie, Podhajczyki, Dołhe, Janów, tu wygina się na zach., poczem na granicy Słobódki przyjmuje kierunek płd. i płynie przez Budzanów, a w końcu pod Żużniaczem wchodzi w powiat czortkowski. Seret dzieli obszar powiatu na dwie prawie równe części, zachodnią na prawym i wschodnią na lew. brzegu. W obrębie powiatu zasilają go dopływy: od praw. brz.: Swiniucha (w Warwaryńcach), pot. Darochowski w (Ostrowczyku), Riczka al. Gniła Rudka z pot. Kubenki (na granicy Słobódki i Budzanowa), Zwiniacz (na granicy Skomoroszów i Budzanowa). Od lew. brzegu: Gniezna (na granicy Zieleńcza i Załawiec), zasilona w obrębie powiatu od lew. brzegu Boryczówką, i dalej ku płd. kilka potoków. Na

płn.-wsch. powstaje Tarcza, dopł. Tajny (wpadającej do Gniłej, dopł. Zbrucza). Powiat leży na wyżynie podolskiej. W płn.-zach. stronie zachowały się jeszcze resztki pierwotnego stepu. Na zach. od Strusowa mianowicie ścielą się stepy: Strusowski i Pantalicha, dziś w znacznej części zamienione na orne pola. Wzniesienie obszaru najwyższe w płn. części (we wsch. części Strusowa w „Wielkim lesie“ wzgórze Buczyna 379 mt.); średnie wznies. 320 do 350 mt. W jarach obniża się poziom do 240 mt. (w dolinie Seretu, w pobliżu płd. granicy powiatu). Obszar powiatu obejmuje 697·414 klm. kwadr. Gmin administracyjnych jest 43, katastralnych 40, obszarów dworskich 34, a mianowicie w obrębie sądu pow. Budzanów: mczka Budzanów i Janów, i wsi: Kobyłowłoki, Laskowce, Mogielnica, Romanówka, Skomorosze, Słobódka Janowska i Wierzbowiec, a w obrębie sądu pow. trembowelskiego: T., Strusów i wsi: Bernadówka, Boryczówka, Brykuła Nowa, Chmielówka (al. Winiawka), Darachów, Dereniówka, Dołhe, Hleszczawa, Humniska, Iławcze, Iwanówka, Krowinka, Łoszniów, Malów, Młyniska, Nałuże, Pantalicha (al. Nowy Tyczyn), Ostrowczyk, Plebanówka, Podgórzany (Pidhiriany), Podhajczyki, Ruzdwiany, Semenów, Słobódka Strusowska, Tiutków, Warwaryńce, Wolica, Załawie, Zaścinocze, Zazdrość i Zubów. Obszar rozpada się na 52,644 ha 16 ar. roli, 1722 ha 98 ar. łąk, 2441 ha 58 ar. ogr., 2457 ha 43 ar. pastw., 7887 ha 37 ar. lasów, 36 ha 33 ar. moczarów i wód, 2551 ha 54 ar. innych gruntów, razem 69,741 ha 43 ar. Lasy wysokopienne liściaste zajmują 232·14 ha, niskopienne 8078·65 ha. Gospodarstwo leśne urządzone obejmuje 6165·50 ha, nieurządzone 2145·29 ha. W r. 1880 było w powiecie: koni 11,139, bydła rogatego 14,914, owiec 7706, kóz 40, świń 5392, uli 15,084. Na 1 klm. kwadr. wypada: koni 15·98, bydła 21·39, owiec 11·5, kóz 0·05, świń 7·73, uli 21·64. Na 100 mieszkańców: koni 17·61, bydła 23·58, owiec 12·19, kóz 0·06, świń 8·53, uli 23·86. W r. 1880 było w powiecie 10,501 dm. a 63,235 mk., a mianowicie: 3323 dm. w okręgu budzanowskim, a 7178 dm., 42,679 mk. w trembowelskim. Na 1 klm. wypada 90 mk. Według płci było 31,432 męż., 31,803 kob. Wedle wyznania: 32,856 gr.-kat., 22,747 rz.-kat., 7286 izr., 346 in. wyzn. Na 1000 mk. było: 519·58 gr.-kat., 359·72 rz.-kat., 115·23 izrael., 5·47 innych wyznań. Języka ruskiego używało 38,819, polskiego 23,582, niemieckiego 721, innych 30. Umiejących czytać i pisać było 6988 (4618 mężczyzn, 2370 kobiet); umiejących tylko czytać 3066 (1659 męż, 1407 kob.). Na 1000 mężczyzn umie czytać i pisać 147, tylko czytać 52·8; na 1000 kobiet umie czytać i pisać 74·5, tylko czytać 44·2. Według sposobu zarobkowania na 100 mieszkańców zajmuje się rolnictwem 82·49; przemysłem 7·79, handlem 2·01, przy komunikacyach 0·10, na urzędników, duchownych, nauczycieli, zakłady publiczne, ich rodzinę, domowników i służbę przypada 3·04, na adwokatów, notaryuszów, architektorów, inżynierów i lekarzy 0·14, na właścicieli domów, rentierów i ich rodziny 0·43, na robotników ze zmiennem zajęciem, na służbę dochodzącą i ludność niewiadomego zatrudnienia 4·30. Śmiertelność na 1000 mk.: w 1878 r. 30·7; w 1879 r. 37·5; w 1880 r. 34·1; w 1881 r. 37·0; w 1882 r. 36·3; średnia 35·1; w 1885 r. 34·0. Od 1 lipca 1888 r. tworzy powiat osobny okrąg szkolny, którego rada i inspektor mają siedzibę w Trembowli. Inspektorowi podlega także okrąg husiatyński. Oprócz szkół wymienionych przy opisie Trembowli, istnieją dwuklasowe mieszane: w Budzanowie, Janowie, Kobyłowłokach, Łoszniowie i Strusowie; 1-klas. etatowe we wsiach: Chmielówka, Darachów, Dereniówka, Dołhe, Hleszczawa, Iławcze, Iwanówka, Krowinka, Laskowce, Mogielnica Nowa, Mogielnica Stara, Młyniska, Ostrowczyk, Plebanówka, Podhajczyki, Romanówka, Ruzdwiany, Słobódka Janowska, Skomorosze, Tiutków, Wierzbowiec i Zazdrość; a szkoły filialne: Bernadówka, Boryczówka, Brykuła Nowa, Humniska, Małów, Nałuże, Słobódka Strusowska, Tyczyn Nowy, Załawie i Zubów. Z językiem wykładowym polskim było w r. 1891 szkół 15, z jęz. ruskim 16, z polskim i ruskim 9. Dzieci obowiązanych do uczęszczania od 6 do 12 lat było 11,406 (5810 chłopców, 5596 dziewcząt); od 12 do 15 lat było 2572 (1355 chłop., 1217 dziew.). Z pierwszej kategoryi nie pobierało nauki 5335, z drugiej 837. W dniu 1 stycznia 1884 r. było w powiecie: ślusarzy 2, kowal 1, stelmachów 4, kołodziejów 5, kamieniołomów 6 (w Zaścinoczu), zakładów wyrabiających płyty chodnikowe 2 (w Ruzdwianach), zakładów wyrabiających bruski kamienne 3 (w Ruzdwianach), jeden zakład wyrabiający kamień budowlany (w Wierzbowcach), cegielnia 1, wapniarka 1, gipsarnia 1, fabryka wyrobów drzewnych 1, stolarzy 17, bednarzy 5, rymarzy i siodlarzy 2, tkaczy 4, sukienników 2, powroźników 3, waciarnia 1, krawców 26, kuśnierz 1, szewców 28, kapelusznik 1, perukarzy i fryzyerów 6, introligatorów 2, młyn walcowy 1 (w Strusowie), młynów amerykańs. 2 (w Janowie), młynów zwyczajnych 24, młyn konny 1 (w Strusowie), piekarzy 9, rzeźników i massarzy 35, gorzelni 7 (Darachów, Dołhe, Kobyłowłoki, Łoszniów, Ruzdwiany, Romanówka, Wierzbowce), browar 1, fabryka octu

1, wody sodowej 1, miodosytnia 1, aptek 2 (Budzanów, Trembowla), fabr. mydła 1, cieśli 5, murarzy i pokrywaczy dachów 16, lakierników 2, szklarzy 5, kominiarzy 2, handlujących towarami mieszanemi i żywnością 175, hoteli i oberż 4, szynków, kawiarni, restauracyi i t. p. 139, dzierżawców dóbr, propinacyi i różnych spekulantów 69, furmanów 8 („Roczn. stat. przem. i handlu krajow." Rutowskiego, zesz. XI, Lwów, 1888, str. 125). Gościniec idzie z Trembowli na płd.-wsch. przez Dereniówkę i Kobyłowłoki ku Kopyczyńcom; na płn.-zach. przez Strusów ku Mikulińcom. Płn.-zach. część powiatu przebiega gościniec buczacko-mikuliniecki. W pobliżu płd. granicy powiatu biegnie kolej transwersalna (w odl. 10 do 12 klm.), a w odl. 14 do 15 klm. kolej Karola Ludwika (linia Krasne-Podwołoczyska). Powiat wchodził dawniej w skład obwodu tarnopolskiego. *Lu. Dz.*

Tremesiady, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 17 w. od Telsz.

Tremessen (niem.), ob. *Trzemeszno.*

Tremiec, os., pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Rudobiełka, o 96 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Tremla, rzeka, w gub. mińskiej, lewy dopływ Ptycza; zaczyna się w pow. bobrujskim, w gm. Czernin, w moczarach za folw. Józefpole; płynie w zakrętach na przestrzeni 10 w. lesistemi bagniskami, często rozlewając się w jeziorka; przy samej granicy pow. rzeczyckiego formuje jezioro Tremlec, następnie wkracza w pow. rzeczycki i na przestrzeni kilku wiorst stanowi granicę pow. rzeczyckiego i bobrujskiego; następnie rozlana w jezioro obraca młyny i wkroczywszy znowu do pow. bobrujskiego, na przestrzeni 2 w., wpływa całkiem w pow. rzeczycki; tu ma młyny za zaśc. Michałowskim. Za wsią Kołki oddziela dwa ramiona: prawe, zwane Chwaszczówka i Biełka, płynące ku Ptyczowi; o 12 w. poniżej rozlewa się w jezioro Dzikie, o 4 w. poniżej wkracza w pow. mozyrski pod wsią Terebień (młyny), wreszcie przeciąwszy tor drogi żel. poleskiej, łączy się za wsią Michnowicze z jez. Dworyszcze i formując jeziorne rozlewy uchodzi do Ptycza, przed samem onego ujściem do Prypeci. Długość biegu, nie licząc zakrętów, 65 w. Bardzo rybna; ma dotychczas gony bobrowe, najwięcej w okolicy wsi Kołki. Skanalizowana w ostatnich czasach przez giener. Żylińskiego, zwłaszcza w dolnym biegu. *A. Jel.*

Tremla, dobra, pow. bobrujski, dość dawna własność rodziny Wańkowiczów, około 123 włók; młyn. *A. Jel.*

Tremlec, jezioro, na południ. krańcu pow. bobrujskiego, przy samej granicy pow. rzeczyckiego, w obrębie gm. Karpiłówka, uformowane z rozlewu rz. Tremli, ma długości około $3^1/_2$ w., w miejscu najszerszem 1 w.; bardzo rybne. Brzegi ma bagniste i lesiste. Z prawej strony dopływa mała rzeczka Podwietówka; w stronie południ. na korycie rzeki młyny przy zaśc. Mielniki. *A. Jel.*

Tremno, ob. *Trzemno.*

Trempen, wś, i *T. Neu*, dobra, pow. darkiejmski, st. p. Darkehmen.

Trempiny, jezioro przy wsi t. n., w pow kalwaryjskim, ma 18 mr. obszaru. Por. *Trempy.*

Trempiny, wś i folw. przy jeziorze t. n., pow. kalwaryjski, gm. i par. Lubowo (odl. 4 w.), odl. od Kalwaryi 11 w.; wś ma 7 dm., 61 mk.; folw. 3 dm., 33 mk. W 1827 r. 14 dm., 94 mk. Fol. T. rozl. mr. 327: gr. or. i ogr. mr. 190, łąk mr. 104, past. mr. 16, nieuż. mr. 17; bud. mur. 2, drewn. 8; pokłady torfu. Wś T. os. 12, mr. 127; wś Galbanówka os. 37, mr. 85.

Trempy (moczary), nazwa obszaru między wsiami: Bartniki a Oszkobole, w pow. wyłkowyskim i w części kalwaryjskiego. Niegdyś niedostępne trzęsawisko śród puszczy, dziś żyzna niwa. Śród niej jezioro i wś Trempiny. O kilka wiorst od T. leży wś Pielany.

Tremucha, rzka, w pow. bobrujskim, dopływ rz. Lisy.

Trencz, wś, pow. elbląski, ob. *Trunz.*

Trenczyn, miasto na Węgrzech, stolica komitatu t. n., leży na lewym brzegu rz. Wagi, śród Karpat małych. Posiada kościół paraf. starożytny, kościół z kollegium pijarskiem, synagogę, gimnazyum, zamek na wysokiej skale, jeden z największych na Węgrzech, ze studnią w skale 95 mt. głęboką, do 5000 mk. W kościele paraf. grobowiec rodziny Illeshazy. O milę na wschód od miasta w dolinie Wagi znajdują się słynne: *Cieplice Trenczyńskie* nad rzką Teplą, wzn. 280 mt. npm. Otaczające zakład odnogi Karpat sięgają 680 mt. Klimat łagodny. Średnia ciepłota czerwca 16·7° C., lipca 20·0°, sierpnia 19·0°, września 15·0°. Źródła tryskające z pokładów wapienia mają 38·2° do 40·2° C. Należą do grupy siarczano-wapiennych. Do kąpieli urządzone są baseny (w liczbie pięciu), z wodą odmienianą co 3 do 4 godzin. Zakład, własność ks. de Castries, posiada zarówno w willach zakładowych, jak prywatnych domach około 800 pokoi umeblowanych, w cenie od 40 cent. do $2^1/_2$ guld. dziennie. Liczba gości dochodzi do 2000. O kąpielach tych pisał dr. Filipkiewicz. Komitat trenczyński ma 73 mil kwadr. obszaru, w dorzeczu Wagi i jej dopływów: Bystrzycy i Tepliczki. Ludność komitatu dochodzi 300,000. Z ośmiu okręgów sądowych, na które się dzieli, trzy: solański (Sillein), bytczański i czaczański mają w zna-

cznej ilości ludność polską, dochodzącą do 34,000, pomieszaną ze Słowakami. Główną osadą polską jest Czacza, licząca do 5000 mk.; inne wsi polskie są: Czarna, Gorzeliska, Maków, Oleśna, Ostudnica, Podwysoka, Rakowa, Skalice, Staszków, Świerczynowice, Turzówka, Wysoka. Lud ten uczy się w szkole węgierskiej, a w kościele słucha kazań słowackich.

Trene (dok.), ob. *Trzciano*.

Trenk, wś, pow. fyszhuski, st. poczt. Metgebhen.

Trenkan, wś, pow. głupczycki, par. ew. i kat. Pommerswitz. W r. 1885 dobra miały 88 ha, 32 dm., 181 mk. (9 ew.).

Trenke al. *Traenke*, leśniczówka, w pow. międzychodzkim, o 8 klm. na płn.-zach. od Sierakowa (Zirke); 1 dm., 6 mk.

Trenkensruh, posiadłość, pow. gierdawski, st. p. Kl. Gnie.

Trenkerwaldhaus, posiadłość, pow. fyszhuski, st. p. Koenigsberg (Królewiec).

Trenkrug (niem.), 1772 *Traenkrug*, wyb. do Blomfeldu, pow. kościerski, st. p. i par. kat. Zblewo; 2 dm., 9 mk. R. 1772 własność Józefa Pawłowskiego (ob. „Zeitsch. d. Westpreus. Gesch. Ver.“, 1886, XV, 125). *Ks. Fr.*

Trensatz, ob. *Trzęsacz*.

Trent (niem.), wś, na wyspie Rugii, w żyznej okolicy; posiada agenturę poczt.; 1885 r. 46 dm., 105 dym., 408 mk. (1 kat.). *Ks. Fr.*

Trentelberg, łotew. *Glazmanka*, mko, pow. dyneburski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Ungiermujża, par. kat. Liwenhof, własność sukcesorów Mikołaja bar. Korffa. W r. 1863 okr. miejski T. miał 231 dusz rewiz. Ob. *Głazmanka*.

Trentew (w dokum. z 1583 r.), właściwie *Terentyów* (ob.). Leży nad rzką Rudką, lewym dopł. Horynia, należy do par. prawosł. Sieniów (w pow. rówieńskim). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Hoszczy Romana Hosczkiego, który płaci ztąd od 4 dym., 4 ogrod. (Jabłon., Wołyń, 96).

Trentitten, wś, pow. fyszhuski, st. poczt. Laptau.

Trentowo al. *Trętowo Pełzy* (Pęzy, Pełcz) i *T. Mazunięta*, dwie wsi drobnej szlachty nad rz. Soną, pow. ciechanowski, gm. Bartołdy, par. Pałuki, odl. 11 w. od Ciechanowa. T. Pełzy ma 5 dm., 33 mk., 156 mr. (w r. 1781 było 28 mk., a w 1827 r. 4 dm., 16 mk.); T. Mazunięta al. Mozanięta mają 5 dm., 47 mk., 120 mr. (w 1781 r. 38 mk.; w 1827 r. było 4 dm., 31 mk.).

Trentowskie, niem. *Trentowken*, wś, pow. łecki, st. p. Kallinowen (Kalinowo). W 1550 r. ks. Olbracht sprzedaje Mackowi Piętkowskiemu 1½ wł. nadwyżki, obok 2 włók jego, na prawie magdeburs. Prócz tego nadaje mu jeszcze 2 wł. pod Piętkami, które za burgrabiego Piotra Schwarca nabył od Piotra Gorły (Kętrzyński: „O ludn. pols.“, 511).

Treny 1.) folw., pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany, własność Grundmanów, wraz z Pojeziorami i Laliszkami ma 760 dz. (30 lasów, 223 nieużytków). 2.) **T.**, folw., pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdwile, własność Jakowiczów, ma wraz z Laliszkami 245 dz. (20 lasu, 57 nieuż.). Por. *Trepy*.

Trenzen, folw. dóbr prywat. Asuppen, w okr. tukumskim, pow. talseński, par. zabelnska (Kurlandya).

Trepaki, młyn w Bilczu, pow. drohobycki.

Trepałowo, *Trzepałowo* 1.) dwa folw. i dwie wsi nad rzką Sipunicą, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Bienica (o 4 w.), okr. wiejski Redzki, o 54 w. od Oszmiany, razem 13 dm., 78 mk. (72 praw. i 6 kat.); w 1865 r. 26 dusz rewiz.; należały do Rutkowskich i Janowiczów. 2.) **T.**, folw., pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Żejmy, o 39 w. od Kowna. Włościanin Zgirski ma tu 98 dzies. (10 lasu, 8 nieużytków).

Trepanowo, wś, pow. lepelski, par. Ułła.

Trepare, potok, dopł. z lew. brz pot. Hranicza, wypływa powyżej Stroiestie, u stóp trzeciorzędnego wzgórza Grabo di lucia (470 mt. npm.), w poziomie około 450 mt. npm., i przepłynąwszy tuż pod Stroiestie, zdąża ku płd.-wsch. na Zaharestie ku Liteni, gdzie uchodzi do pot. Hranicza w poziomie około 298 mt. npm. Po drodze przybiera liczne drobne dopływy, z których najważniejsze: pot. Pripasna z lew. brzegu i z praw. brzegu strumień płynący z pod wzgórza Tersini. *Tad. Wiśn.*

Trepcza, rus. *Terepcza*, wś, pow. sanocki, z par. gr.-kat. i szkołą ludową, leży o 3·7 klm. na płn.-zach. od Sanoka, u ujścia Sanoczka do Sanu z lew. brzegu. Wznies. 311 mt. npm.; od płd. wzgórze Glinica (393 mt.). Liczy 118 dm. i 697 mk., 661 gr.-kat., 12 rz.-kat. i 24 żyd. Pos. więk. (Bol. Zatorskiego) ma 41 mr. roli, 1 mr. 684 sąż. ogr., 9 mr. past., 515 mr. lasu; pos. mn. 585 roli, 33 mr. ogr., 133 past. i 3 mr. lasu. Cerkiew paraf. murowana. Uposażenie parafii (dek. sanocki) składa się z 13 mr. roli, 1 mr. 926 sąż. łąk, 11 mr. past. Dodatek do kongruy wynosi 229 złr. T. graniczy na płn. ze Srogowem Dolnym, na zach. z Czerteżem. W akcie nadania wójtowstwa w Sanoku przez Jerzego ks. Rusi w r. 1339, wymieniony jest młyn „in Trebscz locatum“ (Kod dypl. pol., III, 199).

Trepelna, młyn i tartak koło Jakubowa, na obszarze Rachinia, pow. doliński.

Trepełosik, grupa domów w Rożance, powiat stryjski.

Trepenhof, łotew. *Trepumujża*, mko i wś przy ujściu Nerety do Dźwiny, pow. dyne-

burski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Krejcburg (Krzyżborg), par. kat. Liwenhof, własność sukcesorów Mikołaja bar. Korffa. W 1863 r. okr. wiejski T. miał 782 dusz rewiz. Znajduje się tu st. dr. żel. rysko-dyneburskiej, pomiędzy st. Liwenhof (o 11 w.) a Krejcburgiem (o 16 w.), odl. o 67 w. od Dyneburga a 137 w. od Rygi.

Trepiaczynka al. *Trepieczanka*, rzeczka, w pow. nowogródzkim, lewy dopł. Niemna, zaczyna się w moczarach przed wsią Załozki, płynie w kierunku wschodnim pod wś Ławryszew i o 2 w. poniżej ma ujście. Długość biegu około 7 w.; na wybrzeżach obfite łąki.

Trepieczanka, ob. *Trepiaczynka.*

Trepikalnie, dwór, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Wewirżany, o 122 w. od Rossień, własność ks. Ogińskiego, ma 580 dzies. (25 nieużytków).

Trepki, wś w ziemi michałowskiej, pow. brodnicki, st. p. Radoszki, par. kat. Pol. Brzozie, 330 ha (201 roli or., 40 łąk, 2 lasu); 29 dm., 29 dym., 142 mk., 136 kat., 6 ew. Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyła 16 dym. *Ks. Fr.*

Treposz, ob. *Traposz.*

Treptow, ob. *Trzebiatów.*

Treptow *a. d. Tollense*, t. j. Dolenica, mto w Pomeranii, pow. dymiński, w pięknej okolicy; 1885 r. 519 dm., 1046 dym., 4103 mk. (52 kat., 4014 ew., 14 dysyd., 23 żyd.). Trudnią się głównie rolnictwem i hodowlą bydła, zboże wywożą na Szczecin do Anglii. Posiada wyższy zakład naukowy dla chłopców i dziewcząt, 2 szpitale, urząd poborowy, urząd poczt. 2 klasy, superintendenturę, sąd okręgowy. W historyi zachodzi po raz pierwszy r. 1127 w czasie zaprowadzenia tu chrześciaństwa. Miasto było dawniej rozleglejsze jak dziś. W 1438 r. były tu 3 kościoły, ratusz i wspaniałe bramy, z których brandenburska jeszcze po większej części się zachowała. Z starych kościołów istnieje jeszcze kośc. św. Piotra, zbudowany w stylu ostrołukowym, który r. 1863 został odnowiony.

Trepumujża, ob. *Trepenhof.*

Trepy 1.) wś i dwór, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. i par. Skawdwile, o 38 w. od Rossień, poprzednio własność Wińczy, obecnie Ratomskich, ma 344 dzies. (79 lasu, 25 nieużyt.). 2.) **T.**-*Rudsze*, dwór, tamże, o 38 w. od Rossień. Por. *Treny.*

Tresagi, nad rz. Wysią, osada kozacka założona w połowie XVII w. Ob. *Cherson* (I, 572) i *Nowoserbia* (VII, 270).

Treschen, 1226 *Treschin*, 1360 *Dreschin*, dobra i wś, pow. wrocławski, par. kat. i ew. we Wrocławiu. W r. 1885 dobra miały 199 ha, 6 dm., 45 mk. (8 kat.); wś 19 ha, 19 dm., 137 mk. (92 ew.).

Treścianka, pow. łucki, ob. *Trościanka.*

Treściany 1.) wś nad rz. Rakowcem, dopł. Prutu, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim; cerkiew. 2.) **T.,** słobódka nad rz. Drabiszcze, dopł. Prutu, pow. chocimski, par. Chocim. *X. M. O.*

Tresev (dok.), ob. *Tczew.*

Tresień, folw. nad rz. Cną, pow. piński, w 1 okr. pol., gm. Kożangródek (o 6 w.), par. kat. Dawidgródek, o 14 w. od st. dr. żel. poleskich Łuniniec, o 96 w. od Pińska. *A. Jel.*

Tresiksta, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopł. Upiny (pr. dopł. Szeszuwy).

Treskinie, *Treskin* (1577), *Troskiny* (1583 r.), wś nad Horyniem, pow. łucki, na wprost W. Cepcewicz. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. sioło ziemian stepańskich, wnosi pobór od 3 dym. na ćwierc., 4 ogrod. W 1583 r. ks. wojewoda kijowski Ostrogski płaci ztąd również od 3 dym., 4 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 40, 83).

Treskowicze, *Trzeszkowicze* 1.) dobra, pow. drysieński, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm. T., 657 dzies. ziemi dwors. W 1863 r. okrąg wiejski T. miał 81, gmina zaś 428 dusz rewiz. Własność dawniej Jurewiczów; drogą wiana za Maryną Jurewiczówną przeszły do Rafała Korsaka; w 1765 r. własność Ludwika Korsaka, 1811 Anioła, następnie Marcina, obecnie Anzelma Korsaków. 2.) **T.,** wś, pow. drysieński, attyn. Kubelszczyzny Szczyttów.

Treskowo, dawniej *Ottowo* al. *Ottówko*, folw. do Bolechowa, o $2^1/_2$ klm. na płd. od Gośliny Murowanej; par. i poczta w Owińskach, st. dr. żel. na Wargowie o 12 klm.; 4 dm. i 64 mk.; właściciel Zygmunt Szułdrzyński.

Treskuniszki, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo (o 17 w.), okrąg wiejski i dobra Korzeniewskich Ponizowo, 17 dusz rewiz.

Tresta *Rządowa* i *T. Szlachecka*, dwie wsi nad rzką Trestką, pow. opoczyński, gm. Zajączków, par. Smardzewice i Błogie, odl. od Opoczna 29 w. T. Rządowa ma 16 dm., 110 mk., 363 mr. włośc. i 27 mr. rząd.; T. Szlachecka ma 13 dm., 57 mk., 244 mr. włośc. i 11 mr. dwors. W 1827 r. T. Rządowa miała 9 dm., 53 mk.; T. Szlachecka 9 dm., 39 mk.

Trestiana al. *Dymka*, przys. gm. Tereszeny, pow. serecki, ma 659 mk.

Treszczotki, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Kleniki, o 11 w. od Bielska.

Treszczyny, wś nad rz. Uszą, pow. nowogródzki, przy gośc. poczt. nowogródzkim, na pół odległości pomiędzy Mirem i Turcem, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Cyryn, o 38 w. od Nowogródka, ma 30 osad; grunta wyborne,

pszenne, łąki obfite, miejscowość falista, bezleśna. *A. Jel.*

Treszkowszczyzna, dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Rohozna, o 18 w. od Kobrynia.

Tretelniki, *Trytelniki*, wś, pow. proskurowski, okr. pol. i st. poczt. Czarny Ostrów (o 18 w.), gm. Tretelniki, par. kat. Zawalijki, w pobliżu linii dr. żel. odesko-wołoczyskiej, o 5 w. od st. Wójtowce, ma 105 osad, 680 mk. (około 90 kat.), 616 dzies. ziemi włośc., 706 dwors., 52 cerkiewnej. Glebę stanowi gruby pokład czarnoziemu; położenie pagórkowate, wś bezleśna. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1760 r., z 1284 parafianami. W 1702 r. Piotr Żeromski wziął T. wraz Bokijówką w zastaw od Prota Potockiego, dziedzica Brodów, a w 1722 r. nabył obie te wsi, pozostające dotąd w posiadaniu jego potomków w prostej linii. W skład gminy wchodzą: Tretelniki, Bahłaje, Bębnówka Wielka, Bokijówka, Chomińce, Czabany, Daniuki, Dzielińce z Kisielówką, Hładki, Kopaczówka, Krzaczki, Krzysztofówka, Łapkówce, Medwedówka, Moczulińce, Pahutyńce, Pawlikowce, Serhijówka i Zielona. Składa się ona z 18 okręgów wiejskich, ma 1755 osad, 9767 mk. włośc. (4882 męż. i 4885 kob.), 11,204 dzies. ziemi (9739 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy zamieszkuje 1589 mk. innych stanów, posiadających 12,898 dzies. ziemi (8557 ornej). Cały więc obszar gminy ma 11,356 mk. i 24,102 dzies. (18,296 ornej). *Dr. M.*

Treten (niem.), wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. miastkowski; tu krzyżują się trakty do Słupska, Miastka i Sławna, st. p. w miejscu. Dobra tutejsze dzieżyli v. Massow, teraz (1885) hr. Koenigsdorf.

Treterówka al. *Łoniówka*, folw., w gm. Łonie, w pow. przemyślańskim.

Treticzka, wś nie istniejąca obecnie pod tą nazwą, w pow. starokonstantynowskim. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego w 1583 r. należy do włości manaczyńskiej kn. Andrzeja Wiśniowieckiego, wwody wołyńskiego, który płaci ztąd od 8 dym., 13 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 145).

Tretki, wś i folw. nad rzką Słutwią, przy ujściu do Przysowy, pow. kutnowski, gm. Żychlin, par. Śleszyn, odl. 28 w. od Kutna, ma 10 dm., 103 mk. W 1827 r. 8 dm., 71 mk., par. Sołek. W r. 1886 fol. T. rozl. mr. 615: gr. or. i ogr. mr. 426, łąk mr. 169, nieużyt. mr. 20; bud. mur. 5, drewn. 19; płodozmian 9 i 4-pol.; wiatrak. Wś T. os. 4, mr. 2; wś Chochołów os. 29, mr. 156; wś Zarembów os. 17, mr. 113. Według reg. pobor. pow. orłowskiego z r. 1576 wś Tretki, w par. Śleszyno, własność Marcina Sleszyńskiego, wojskiego gostyńskiego, miała 1 łan, 2 zagr., karczmę, 6 osadn. (Pawiń., Wielkp., II, 111).

Trettinkenhof (niem.), majętność prywatna, pow. elbląski, st. p. i par. kat. Elbląg, odl. $^1/_4$ mili, 1 dm., 2 mk., 72·18 mr. Powstała r. 1382, w którym komtur Ulryk Fricke nadał Maciejowi Landsberg 11 mr., za opłatą 7 grz. czynszu. Później przyłączony został jeszcze t. zw. Schwefkengarten, raczej Sveykengarten (ob. „Der Elbinger Kreis v. Rhode, str. 47). *Ks. Fr.*

Tretusznowo, wś u źródeł rz. Sury Suchej (dopł. Sury Mokrej), w gub. ekaterynosławskiej.

Treufelde (niem.), ob. *Sędowo.*

Treugenkohl 1.) trzy wybud. do Szymona, pow. malborski, st. p. Szymon, par. kat. Kończewice; 3 dm., 36 mk. 2.) **T.,** wś w Pomezanii, pow. kwidzyński, st. p. Sadlinki, par. kat. Kwidzyn, 359 ha (180 roli or., 7 łąk, 4 lasu); 53 dm., 60 dym., 290 mk. (279 ew., 6 kat., 5 żyd.); szkoła ewang. Według topografii Goldbecka było 31 dym. *Ks. Fr.*

Trewis (dok.), ob. *Trzebcz.*

Trębacze, niem. *Trompeterberg*, wzgórze, w pow. międzychodzkim (Skwirzyna), na płn. od Pszczewa.

Trębaczów 1.) al. *Trębaczew*, wś i folw. nad rzką (Gostomką ?), pow. rawski, gm. i par. Lubania, leży na lewo od drogi bitej z Nowego Miasta do Grójca, odl. 24 w. od Rawy; posiada gorzelnię, młyn wodny, wiatrak. Wś ma 28 dm., 373 mk.; folw. 8 dm., 51 mk. W 1827 r. 17 dm., 184 mk. Dobra T. składały się w r. 1886 z fol. i wsi T. i Lubania, rozl. mr. 2181: gr. or. i ogr. mr. 1131, łąk mr. 84, past. mr. 43, lasu mr. 884, nieuż. mr. 39; bud. mur. 20, drewn. 11; płodozm. 10 i 11-pol., las nieurządzony. Wś T. os. 40, mr. 316; wś Lubania os. 26, mr. 511. Na początku XVI w. wś „Trebarzow i Trebarzowska Wola al. Jajkowa Wola“ (dziś Jajkowice) należały do par. w Mogielnicy i z łanów kmiec. dawały dziesięcinę pleb. w Rawie a za konopną po groszu (Łaski, L. B., II, 294). 2.) **T.,** wś i folw. i *T. Poduchowny*, w XV w. *Trambaczow*, osada włośc. nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. i par. Działoszyn, odl. o 21 w. od Wielunia. Wś ma 103 dm., 619 mk.; folw. 5 dm., 32 mk.; os. poduchowna 3 dm., 20 mk. W 1827 r. 66 dm., 638 mk. Dobra T., w 1873 r. oddzielone od dóbr Działoszyn, składały się w r. 1886 z fol. T. i Niwiska, rozl. mr. 2150: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 958, łąk mr. 74, past. mr. 36, lasu (zwanego Grądy) mr. 677, nieuż. mr. 61; bud. mur. 7, drewn. 7; fol. Niwiska gr. or. i ogr. mr. 306, łąk mr. 12, lasu mr. 14, nieuż. mr. 12; bud. drewn. 8, lasy nieurządzone, pokłady wapna. Istniał tu dawniej kościół paraf.

p. w. św. Mikołaja. Za czasów Długosza stał tu kościół murowany. Wieś należała do Hinczy z Rogowa h. Działosza. Było wtedy 44 łan. kmiec., dających dziesięcinę kanclerzom sieradzkim i magistrom przy kościele św. Floryana w Krakowie. Wartość dziesięciny wynosiła 12, niekiedy 16 do 20 grzyw. Prócz tego po trzy pęki konopi z łanu. Folwark i trzy karczmy z rolą dawały plebanowi w Trębaczowie (L. B., I, 503). Wspomniany Hincza z Rogowa, ststa wieluński i krzepicki, kaszt. sandomierski, zakupił sołtystwo w tej wsi i zamienił je na folwark. Z księgi Łaskiego (L. B., I, 531) dowiadujemy się, że pleban miał bardzo szczupłe uposażenie w roli i dochodach, bowiem do parafii należała prócz T. tylko wś Niwiska, że kmiecie z T. dawali meszne po pięć wierteli żyta i tyleż owsa z łanu, że na rolach wydzielonych ze sołtystwa siedziało 5 kmieci, przy wsi były dwa młyny, dające dziesięcinę plebanowi. Na początku XVIII w. kościół został przyłączony do Działoszyna jako filia. Według wizyty z r. 1765 był w dość dobrym stanie, miał trzy ołtarze, dach z gontów. 3.) **T.**, wś włośc., pow. pińczowski, gm. Czarkowy, par. Opatowiec, ma 14 os., 110 mr. Wchodziła w skład dóbr Krzczonów. W 1827 r. 6 dm., 47 mk. 4.) **T.**, wś i folw. nad rz. Wieprz, pow. lubelski, gm. Mełgiew, par. Łęczna, odl. 19 w. od Lublina, posiada łomy wapienia i opoki, gorzelnię z produkcyą roczną na 135,000 rs. W 1827 r. 13 dm., 111 mk. Dobra T., oddzielone zostały od dóbr Łęczna, składały się w r. 1887 z fol.: T., Zofiówka i Witaj, rozl. mr. 1635: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 647, łąk mr. 139, past. mr. 40, nieuż. mr. 50; bud. mur. 3, drewn. 16; płodozm. 15-pol.; fol. Zofiówka gr. or. i ogr. mr. 395, łąk mr. 3, nieuż. mr. 16; bud. mur. 5, drewn. 14; płodozm. 10-pol.; fol. Witaj gr. or. i ogr. mr. 340, nieuż. mr. 5; bud. mur. 1, drewn. 4; płodozm. 11-pol. Wś ma 17 os., 415 mr. Już w r. 1477 Petrus „de Trambaczów", podsędek ziemi chełmskiej, podpisuje współczesny dyplomat (Hist. praw. słow., VI, 413). Według aktów podskarbińskich z r. 1531 wś Trębaczów zawiera $3^1/_2$ łan., w r. zaś 1775 liczy 14 kominów i wchodzi w skład dóbr Łęczna, dziedzictwa het. w. k. Franc. Ksaw. Branickiego, a w posesyi zastawnej ks. Sapieżynej, wwdziny mścisławskiej (Akta podskar., Nr. 25). W r. 1879 nabył ją od L. Grabowskiego obecny właściciel Jan Bloch. *Br. Ch.—M. Wit.*

Trębaczów 1.) niem. *Trembotschau*, dobra i wś, pow. sycowski, par. ew. Drożki, kat. Trębaczów. W r. 1885 dobra miały 1627 ha, 11 dm., 324 mk. (102 ew.); wś 1051 ha, 136 dm., 1104 mk. (96 ew.). Kościół paraf. kat. (nabożeństwo polskie), szkoła kat., zamek. Do T. należały: Juedelforwerk, Korupke, Posnik, Wierzniok, Trębaczowska Lgota. Par. T., dek. sycowskiego, w 1869 r. miała 2544 kat., 2520 ew., 26 izr. 2.) **T.**, os., pow. toszecko-gliwicki, ob. *Kottischowitz.*

Trębaczowskie, pow. nowogródzki, ob. *Ogrodniki* 24.).

Trębanów, w dokum. z r. 1191 *Trabanau*, wś i folw., pow. opatowski, gm. Ćmielów, par Ptkanów, odl. od Opatowa 10 w.; ma 16 dm., 122 mk., 192 mr. dwors., 217 mr. włośc.; wchodziła w skład dóbr Ćmielów. W 1827 r. 15 dm., 83 mk. Wymieniona w liczbie wsi mających dawać dziesięcinę kollegiacie sandomierskiej, w akcie z r. 1191 (Kod. Małop., I, 5). W połowie XV w. wś T., w par. Ptkanów, własność Przejuszkiego h. Sulima, miała 6 łan. km., z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 6 grzyw., dawano prebendzie krzczonowskiej. Folw. rycerski, karczmy, zagr. płaciły dziesięcinę pleb. w Ptkanowie (Długosz, L. B., I, 280; II, 499). Według reg. pobor. pow. sandomierskiego z r. 1578 Jan Domarat i Marcin Małuscy mieli 7 osad., 2 łany, 1 zagr.; Stanisław Ramusz 1 osad., $^1/_2$ łanu, 4 zagr. z rolą, 1 komor. (Pawiński, Małop., 182). *Br. Ch.*

Trębice *Stare*, *Górne* i *Dolne*, trzy wsi, pow. siedlecki, gm. Tarków Wielki, par. Paprotna; T. Dolne mają 20 dm., 107 mk., 384 mr.; T. Górne 14 dm., 79 mk., 553 mr.; T. Stare 15 dm., 78 mk., 404 mr. W 1827 r. miały: T. Dolne 13 dm., 56 mk.; T. Górne 21 dm., 85 mk.; T. Stare 10 dm., 54 mk.

Trębin, pow. borysowski, ob. *Julianów.*

Trębino, wś i folw., pow. płocki, gm. Rogozino, par. Zagroba, odl. 13 w. od Płocka, ma 5 dm., 74 mk. W 1827 r. 10 dm., 96 mk. Fol. T. rozl. mr. 319: gr. or. i ogr. mr. 281, łąk mr. 15, w odpadkach mr. 16, nieuż. mr. 7; bud. mur. 4, drewn. 7. Wś T. os. 6, mr. 5.

Trębińskie, jezioro, ob. *Trąbińskie.*

Trębki 1.) w dok. *Trambky*, wś, folw. i dobra przy źródłach rzki Przysowy (dopł. Bzury), pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Trębki, odl. 13 w. od Gostynina, posiada kościół par. mur., szkołę początkową, 487 mk., 2879 mr. dwors., 125 mr. włośc. W 1827 r. 41 dm., 387 mk. Fol. T. rozl. mr. 2793: gr. or. i ogr. mr. 1759, łąk mr. 611, past. mr. 144, lasu mr. 179, w osad. mr. 30, nieuż. mr. 70; bud. mur. 33, drewn. 20; płodozm. 11-pol., las nieurządzony, pokłady torfu, 2 wiatraki. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 21, mr. 102; wś Łaziska al. Gutów os. 6, mr. 9; wś Wygniszka os. 11, mr. 48; wś Mniszek os. 14, mr. 41; kol. Józefków os. 20, mr. 77; kol. Białka os. 10, mr. 177; kol. Modrzewie os. 17, mr. 294, kol. Ossowia os. 21, mr. 407; wś Kiełpiniec

os. 20, mr. 336; kol. Feliksów os. 5, mr. 89. W r. 1303 Andrzej, bisk. poznański, na prośbę „comitis Andrae heredis in Trambki..... in nostra dioecesi Czirnensi“, poświęca kościół p. w. N. P. Maryi i WW. Św. i na uposażenie parafii wyznacza dziesięciny stołu biskupiego z wsi Pacyna, Podczachy, Osmolino, Czerniewo, Pieryszewo, Słomkowo (Kod. Wielkp., Nr. 2038). Por. też *Łabiszyn* (t. V, 559). „Pasco de Trambky“ wraz z Władysławem ks. opolskim i Andrzejem z Korabiewic, marszałkiem, występują w r. 1379 jako przedstawicicle książęcia mazowieckiego Ziemowita w sporze o okrąg łowicki z arcyb. gnieźn. Janem (Kod. Wielkp., Nr. 1765, 1766). Obecny kościół pochodzi z r. 1802; fundacyi Łączyńskiego. Przy końcu XVIII w. dobra te były własnością kaszt. warszaw. Szydłowskiego, od którego nabył zięć tego ż Ludwik Szymon Gutakowski za 543,100 złp. W ostatnich czasach własność Ludwika Małkowskiego. T. par., dek. gostyński, 3230 dusz. 2.) **T.** *Wielkie*, wś i folw., pow. płoński, gm. Załuski, par. Kroczewo, odl. 23 w. od Płońska, posiada gorzelnię, wiatrak, 16 dm. 170 mk. W 1827 r. T. Duże miały 16 dm., 134 mk.; T. Małe (w par. Smoszewo), 5 dm., 57 mk. Fol. T. Wielkie rozl. w r. 1882 mr. 1223: gr. or. i ogr. mr. 988, past. mr. 30, lasu mr. 164, nieuż. mr. 41; bud. mur. 7, drewn. 17; płodozm. 11-pol., las nieurządzony. Wś T. Wielkie os. 26, mr. 42; wś Jemielinek os. 9, mr. 244; wś Henrysinek os. 12, mr. 212.

Trębowiec, wś, pow. iłżecki, gm. i par. Mirzec, odl. od Iłży 13 w.; ma 53 dm., 224 mk., 800 mr. włośc. i 2 mr. dwors. W 1827 r. 24 dm., 162 mk.

Trębowla, ob. *Trembowla.*

Trębska Swoboda, ob. *Swoboda* 2.).

Trębska Wola, wś i folw., pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Trębki, ma 22 dm., 277 mk., 991 mr. folw. i 159 mr. włośc. Własność Feliksa Zakrzewskiego. W 1827 r. 21 dm., 200 mk.

Tręby *Stare* i *Nowe*, pow. słupecki, ob. *Trąby.*

Trędowacz, *Trudowacz*, wś, pow. złoczowski, 18 klm. na płd.-zach. od Złoczowa, 4 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Gołogórach. Wś ciągnie się wąskim pasem i sąsiaduje na zach. z Nowosiółkami Zahalczynemi i Olszanicą, na wsch. z Lackiem Wielkim, Ścianką, Gołogórkami i Gołogórami. Płd.-zach. część wsi sąsiaduje z Łoniami (pow. brodzki). W płd. stronie obszaru powstaje u stóp lesistych Gołogór, z moczarów, jedno ze źródłowych ramion pot. Gołogórka (dopł. Pełtwi). Zabudowania wiejskie leżą u stóp wzgórza. Na płn. od nich grupa domów „Chmielów“. Wzniesienie obszaru w Gołogórach 415 mt. Własn. więk. ma roli or. 81, łąk i ogr. 31, past. 2, lasu 633 mr.; wł. mn. roli or. 516, łąk i ogr. 375, past. 344, lasu 6 mr. W r. 1880 było 113 dm., 517 mk. w gminie, 1 dm., 5 mk. na obsz. dwors. (495 gr.-kat., 18 rz.-kat., 9 izr.; 489 Rusinów, 33 Polaków). Par. rz.-kat. w Gołogórach, gr.-kat. w Nowosiółkach Zahalczynych. We wsi jest cerkiew, szkoła filialna i kasa pożyczkowa gminna z kapitałem 1262 złr. *Lu. Dz.*

Trękus, niem. *Trinkhaus Gross* i *Klein*, wś i dobra ryc., pow. olsztyński, st. p. Allenstein i Gr. Purden.

Trępel, niem. *Trempel*, wś nad rz. Wisłą, pow. świecki, st. p. Gruczno, par. kat. Topólno, 196 ha (86 roli or., 46 łąk, 8 lasu); 4 dm., 6 dym., 29 mk., 21 kat., 8 ew. Dawniej własność benedyktynek w Chełmnie; miewała osadników gburów, którzy r. 1761 płacili klasztorowi 400 zł. czynszu. R. 1766 wydzierżawiły ja panny znów na 40 lat za 500 tal. R. 1773 było 7 dym. i 50 mk. kat.; ob. szar wynosił 6 włók chełm. (ob. „Klasztory żeńskie“ p. ks. Fankidejskiego, str. 116, i „Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.“, 1886, str. 337). Stan bydła był r. 1773 następujący: koni 17, krów 28, jałowic 13, świni 7. Wysiew: pszenicy 17 korcy, żyta 48, jęczm. 70, owsa 13, grochu 1, lnu 4; siana zebrano fur 45 (ob. tamże, str. 367). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyła wś 4 dymy.

Trępnowy, niem. *Trampenau*, wś na żuławach malborskich, $1^1/_4$ mili od msta pow., pow. malborski, st. p. i par. kat. Nytych; 546 ha obszaru (505 roli or., 16 łąk, 1 lasu); składa się z 9 chełm. posiadeł; 1885 r. 14 dm., 33 dym., 205 mk., 101 kat., 82 ew., 22 dysyden.; szkoła ew. (1887 r. 34 dzieci). Wś ta leży nad rz. M. Świętą i utrzymywała za czasów krzyżackich przewóz, od którego czynsz płacono do wójta w Laskach (ob. „Gesch. d. Kr. Marienburg“ von Eckerdt, str. 33). Wizytacya Potockiego z r. 1698 opiewa: Trępnowy 30 mansos habent, ab illis pure tot modios siliginis contribuunt (str. 865). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyły T. 16 dymów (str. 239). *Ks. Fr.*

Triacken *Gross* i *Klein*, wś, pow. wystrucki, st. p. Bokellen.

Triaken al. *Triocken*, wś, pow. wystrucki, st. p. Berschkallen.

Tribs, *Treibs*, wś, w hr. spiskiem, niedaleko granicy Galicyi; kościół par. kat., 604 mk.

Tribsmuehle, ob. *Traposz.*

Triebel, mko, w pow. żarowskim na Łużycach (ob. t. V, 845).

Triebelwitz, 1376 *Trebelwicz*, dobra i wś, pow. jaworski, par. ew. i kat. Malice. W r. 1885 dobra miały 338 ha, 7 dm., 127 mk. (29 kat.); wś 335 ha, 51 dm., 373 mk. (34 kat.).

Triebusch, dobra i wś, pow. gurowski (Guhrau), par. ew. Triebush, kat. Herrnstadt. W r. 1885 dobra miały 974 ha, 14 dm., 260 mk. (37 kat.); wś 487 ha, 71 dm., 388 mk. (33 kat.). Parafia kat. istniała tu zdawna, lecz od 1581 r. przy kościele spotykamy pastorów ewang. Obecny kościół wzniesiony r. 1606. Szkoła ew. zbudowana 1749 r.

Trikaten, łotew. *Trikate*, dobra, w okręgu walkijskim, pow. wendeńskim (gub. inflanckiej), par. Trikaten. Znajdowała się tu owczarnia poprawnej rasy, licząca do 1400 sztuk. Na obszarze dóbr ruiny dawnego zamku warownego, należącego do zakonu kawalerów mieczowych, wzniesionego w 1284 r. przez w. mistrza Willekina v. Schurborg (Wilhelma v. Schauerburg), założyciela Wolmaru.

Trilinde, folw., pow. welawski, st. p. Allenburg.

Trimmau, dobra ryc., pow. welawski, st. p. Allenburg.

Trinitatis, osada, dawniej kol. niemiecka z czasów Józefa II, przy Chodenicach, w pow. bocheńskim, na płn.-wsch. od Bochni. *Mac.*

Trinkhaus, ob. *Trękus.*

Trinkheim, wś, pow. pruskoiławski, st. p. Uderwangen.

Trinsina (dok.), przystań nad Baltykiem, pod Żarnowcem, pow. pucki. W 1288 r. nadaje ks. pomorski Mestwin cystersom w Oliwie prawo trzymania okrętu w T. (ob. Perlbach, P. U. B., str. 396). *Ks. Fr.*

Trischin, ob. *Trzyszczyn.*

Tristablota (dok. 1291), jezioro pod Kościerzyną, pow. kościerski (ob. Perlbach, P. U. B., str. 427).

Tristitza, *Griska*, *Tristicza* (dok.), wś zaginiona pod Gdańskiem. W 1220 r. potwierdza ks. Świętopełk cystersom w Oliwie ich posiadłości, między niemi i wś Tristitza, pewnie w pobliżu Starzyna al. Rumii położoną (ob. Perlbach, P. U. B., str. 17). Toż samo czyni r. 1245 papież Innocenty IV (str. 73).

Triszczeniecz (w dokum.), ob. *Trościanicc.*

Trium, ob. *Śliacz.*

Trkusów al. *Krtusów*, *Trecusow* w r. 1301, *Trcussowo* 1358, *Trukoschowo* 1523, *Trkussewo* 1579, wś, w pow. odolanowskim (Ostrów), o 15 klm. na płn.-wschód od Ostrowa i 8 klm. na zach. od Kalisza, przy granicy pow. kaliskiego. Graniczy z Żakowicami, Kotowieckiem, Droszewem, Miedzianowem, Boczkowem i Biskupicami; par. Droszew (dawniej Kościelna Wieś), poczta w Skalmirzycach, st. dr. żel. na Biniewie o 13 klm.; 23 dm., 182 mk. (171 kat., 7 prot., 4 żyd.) i 253 ha (230 roli, 5 łąk). W r. 1301 Wit, syn Starczyna, oddał tę wś Piotrowi, procarzowi kaliskiemu, do osadzania na prawie niemieckiem; r. 1358 wnuk Wita, Włost Starczynowicz wziął wzamian za T. od Jarosława, arcyb. gnieźn., Tądów i Giżyce (Kod. Wielkp.); następnego roku król Kazimierz bawiąc w Łowiczu, zatwierdził tę zamianę. Dziesięcinę snopową z T. pobierał pleban w Kościelnej Wsi pod Kaliszem. W r. 1579 dzierżawił T. Mikołaj Miłaczewski. Po r. 1793 zabrał ją rząd pruski i wcielił do domeny w Odolanowie.

Trląg, *Tirlang* w r. 1249, później *Trlang*, jezioro pod wsią t. n., jest częścią jezior Pakoskich, przez które płynie Noteć. W r. 1249 należała połowa jeziora do norbertanek w Strzelnie (Dokum. kuj. Ulanowskiego, str. 125). „Jezioro T., mówi Długosz, nadało swą nazwę wsi, jest długie na milę i zasila się rzeką wypływającą z Gębic“. Tą rzeką jest Kwieciszewica, którą Niemcy przezwali „Netze“ i która przed wnijściem do jezior Pakoskich płynie przez jez. Bronisławskie. Jezioro Pakoskie, przeszło 2 mile długie, składa się z różnych części, które przybierają zwykle nazwy osad. Jedną z tych części jest jez. Trląg, zlewające się na wschodzie z jez. Małej Kołody, do którego wpływa Noteć.

Trląg, urzęd. *Trlong*, *Tirlang* w r. 1329, *Tranlang* 1374, *Trlang* 1378, *Tralng* 1379, *Thrlang* 1386, *Tralang* 1387, *Trlag* i *Trlank* 1394, *Trlak* 1398, *Tilang* (?) 1436, *Thrak* i *Thralg* 1523, *Tarlang*, *Terlqg*, wś kośc., pow. mogilnicki, dek. żniński, nad jeziorem b. n., wprost wnijścia Noteci do jez. Małej Kołudy, o 10 klm. na płd. od Pakości, w równej odległości od Strzelna, Kwieciszewa i Mogilna, wzn. 92 mt. npm. Graniczy na płn. z Broniewicami, na zach. z Pałuczynem i Kołodziejewem, na płd. z Korytkowem. Granica wsch. idzie środkiem jeziora; par. kat. w miejscu, prot. w Mogilnie; poczta i st. dr. żel. na Janikowie (Amsee), o 4 klm. z drugiej strony jeziora. Jezioro Trląg wspominane już w dok. z r. 1249; w r. 1329 występuje Trzebisław z Trlągu, kan. gnieźn., płocki i kruszwicki (Theiner: Mon., I, 325). Andrzej z T., żyjący około r. 1350, był ojcem Stefana, Jana i Wojciecha. Stefan wyprawiał się w r. 1373 do Francyi po Władysława Białego, ks. gniewkowskiego (Jan z Czarn. w Pomn. Dz. Pol., II, 662); od r. 1376 był podstolim poznańskim, a od r. 1398 stolnikiem kaliskim. Jana kanon. płockiego, polecał w r. 1374 papież Grzegorz XI na kanonię gnieźn.; Jan był także archidyak. kruszwickim († 1398). Wojciech występuje w r. 1379; podkomorzym kaliskim był w r. 1408 (Kod. dypl. Pol., I, 281); dzieląc się w r. 1379 majątkiem z bratem Stefanem otrzymał Stary Trląg z wielkiem jeziorem, wś Suchodół (nie istnieje), tudzież działy na sąsiednich Broniewicach i nieznanych Gawłowicach. Stefanowi dostały się Nowy Trląg, Stare Kołodziejewo i pobliskie

Sędowo, Niemczyn i Starężyn na Pałukach, Osiek, Nieżuchowo i Jeziorki w ziemi nakielskiej (ks. Korytkowski, Prał. i kan., IV, 120, przyp.). Między r. 1404 i 1415 pisał się z T. Jan, kustosz gnieźn., a w r. 1436 Adam dziedzicem na T. (Kod. Dypl. Pol., II, 867). W r. 1579 siedzą Modlibóg, Andrzej Kołudzki i Trlęscy; pierwszy płacił od 4 łan. os., 3 zagr. i 1 rybaka, drugi od 2 łan. i 4 zagr., a Trlęscy od 1 łanu os. i 2 zagr.; w r. 1595 występuje Marcin Trlęski h. Topór, cześnik inowrocławski; około r. 1620 już tu nie było Trlęskich; Anna Modlibogowa z Łubowa miała $3^1/_2$ łan os. i ćwierć jedną, 4 zagr., pół rybaka i pół rzemieślnika; drugą połowę tych ludzi z 3 łanami os., 3 ćwierciami roli, 4 zagr. i młynem posiadał Jan Modlibóg. Przy schyłku zeszłego wieku należał T. do Zagajewskich, z których rąk wyszedł po r. 1840. Kościół p. w. św. Piotra i Pawła istniał już w r. 1379; kolatorami byli dziedzice Stefan i Wojciech z T. Dzisiejszy, stawiany z cegły, sięga dalekiej przeszłości, jak o tem świadczą pewne cechy budowli. Około r. 1590 znajdował się w ręku braci czeskich; ministrem ich był Paweł Patiens. W skład par. wchodziła os. Suchodół i Wierzejewice, które leżały pustkami. Dobieszewice i Wierzejewice dawały dziesięciny do Kierzkowa, a Suchodół do Wenecyi. Dzisiejszą par., liczącą 1400 dusz, składają: Augustowo, Broniewice, Dębowo, Dobieszewice, Dobieszewiczki, Kołodziejewo, Kołodziejewko, Korytkowo, Mikołajkowo, Pałuszyn, Poczekaj, Sosnowiec, Trląg, Twierdzin i Wierzejewice. Istniała niegdyś kanonia „fundi Trląg“, którą arcyb. Raczyński zniósł w r. 1810; pierwszym znanym kanonikiem był Adam Świnka przed r. 1412, ostatnim Kajetan Kowalski (ks. Korytkowski, Prał. i kan., I, 97, 195). Wś, zwana dotąd Trlągiem, ma 27 dm., 319 mk. (280 kat., 39 pret.) i 801 ha (704 roli, 38 łąk, 15 lasu). Dwór, przezwany *Seehorst* (około r. 1870), stoi w środku wsi; ma 4 dm., 79 mk. (60 kat., 19 prot.) i 269·30 ha (140 roli, 10 łąk, 1 zarośli, 2·70 nieuż., 114·68 wody); czysty dochód z ziemi 2627 mrk. *E. Cal.*

Trnowce, węg. *Tarnocz*, mko, w hr. liptowskiem (Węg.), kościół kat. par., kościół ew., 893 mk. Uprawa grochu i lnu, płóciennictwo, gorzelnia, browar, tartaki, jarmarki; rozległe lasy.

Trobczyszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 9 w. od Nowoaleksandrowska.

Trochimczyki al. *Trofimczyki*, wś włośc. nad rzką Rudziszczą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Rożanka, okr. wiejski Rakowicze, o 56 w. od Lidy, ma 7 dm., 63 mk. (w 1865 r. 28 dusz rewiz.).

Trochimowicze, wś, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kuryłowicze, o $42^1/_2$ w. od Słonima.

Trochimy, wś, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Indura, o 32 w. od Grodna.

Trocin, niem. *Trotschin*, posiadłość, pow. gierdawski, st. p. Abelischken.

Trockau (niem.), ob. *Suchorzew* 1.).

Trockenberg, ob. *Sucha Góra.*

Trockenhauland 1.) pol. *Dziewcza Struga*, niekiedy *Wełna*, holendry, w pow. obornickim, o 4 klm. na zach.-płd. od Rogoźna (par., poczta i st. dr. żel.), na lew. brzegu Wełny, przy ujściu Dziewczej Strugi; 14 dm., 85 mk. (17 kat., 68 prot.) i 247 ha (190 roli, 13 łąk, 15 lasu). Istniały już przy schyłku zeszłego wieku, należały do Kołaczkowskich z Wełny, później do Grabowskich. 2.) **T.,** ob. *Stęszewskie holendry.* *E. Cal.*

Trockenhuette, ob. *Sucha Huta.*

Trockie, jezioro, ob. *Brażoła.* Na jeziorze rozsianych jest 12 wysepek, na największej z których wznoszą się ruiny zamku trockiego (ob. *Troki*).

Trockie, wś, pow. wasylkowski, w 1 okr. pol., gm. i par. praw. Ostrów (o 2 w.), o 70 w. od Wasylkowa, przy dr. poczt. z Białejcerkwi (o 23 w.) do Taraszczy (o 16 w.), ma 632 mk. (w 1893 r. 576 mk.). Posiada st. poczt. na dawnym trakcie poczt. Kijów-Nowomirgorod-Odessa. Wieś ta darowana była przez hetmana Branickiego klijentowi swemu Janikowskiemu, głośnemu z licznych pojedynków, zwłaszcza zaś z ks. de Nassau, do 1850 r. należała do jego spadkobierców, obecnie wchodzi w skład Białocerkiewszczyzny hr. Branickich. Na gruntach wsi znajduje się 31 dawnych mogił.

Trocknen al. *Blindgallen*, wś, pow. gołdapski, st. p. Dubeningken.

Troczyn, niem. *Trotschin*, posiadłość, pow. gierdawski, st. p. Abelischken.

Trodziewicze, wś, pow. połocki, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. Trodziewicze, 1658 dzies. ziemi dwors., cerkiew p. w. Wniebowzięcia N. M. P. W 1863 r. okrąg wiejski T. miał 109, gmina zaś 525 dusz rewiz. Własność dawniej Stanisława Hłaski, podkomorzego płockiego, obecnie sukcesorów Jana Szantyra. Pod wsią zaczyna się szereg wyniosłości, ciągnących się pomiędzy T. a wsią Skrypka prawie do jez. Dryssy.

Troempau, dobra ryc., wś, folw., pow. królewiecki, st. p. w miejscu.

Trofanówka al. *Trefanówka*, *Tryfonówka*, wś, pow. kołomyjski, 21 klm. na wsch. od Kołomyi, 4 klm. na płd.-wsch. od Gwoździca (sąd pow. i urz. poczt.). Na zach. leżą Buczaczki i Balińce, na płn. Kułaczkowce, na wschód Hańkowce, na płd.-wsch. Kielichów, na płd.

Zabłotów i Demytsze al. Demicze (4 ostatnie w pow. śniatyńskim). Wody płyną na zach. do Czerniawy (dopł. Prutu). Wznies. obszaru na płn.-wsch. sięga (327 mt.). W r. 1880 było 134 dm., 691 mk. w gm., 4 dm., 25 mk. na obsz. dwors. (683 gr.-kat., 20 rz.-kat., 9 izr., 4 in. wyzn.; 685 Rusinów, 22 Polaków, 9 Niemców). Par. rz.-kat. w Gwoździcu, gr.-kat. w Balińcach. Wś tworzy jedną gminę z Balińcami. *Lu. Dz.*

Trofimczyki, ob. *Trochimczyki.*

Trofimeńki, wś, pow. orszański, gm. Tuchiń Nowy, 19 dm., 265 mk.

Trofimów, kol., pow. skierniewicki, gm. i parafia Słupia, ma 193 mk., 739 mr. Powstała w ostatnich czasach na obszarze dóbr księstwa łowickiego. Spis z r. 1827 nie podaje tej wsi.

Trofimówka, wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Trofimówka, o 23 w. od Sokółki. Gmina T. leży w płn.-zach. części powiatu, od zach. graniczy z gm. jaświlską pow. białostockiego, od płn. z gm. bagnowską, od wsch. z gm. romanowską i nowowolską, od płd. z gm. ostrogórską, obejmuje 48 osad, mających 1022 dm. włośc. (obok 314 należących do innych stanów), 6123 mk. włośc. (3124 męż. i 2999 kob.), uwłaszczonych na 12,356 dzies.

Troick 1.) al. *Troicka*, wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Krewo (o 7 w), okr. wiejski Sakowicze, 1 dusza rew. osadn. w. ross.; należy do dóbr skarbowych Tańszczyzna. 2.) **T.,** folw., pow. mścisławski, własność Chodkiewiczów, ma 134 dzies. (70 lasu, 31 roli, 17 łąk).

Troick 1.) mto powiat. gub. orenburskiej, przy ujściu rzki Uwelki do rz. Uja od lew. brz., pod 54° 5′ płn. szer. i 79° 13′ wsch. dłg. geogr., o 591 w. od Orenburga, przy trakcie poczt. syberyjskim. Ma (w 1870 r.) 888 dm. (25 mur.), 8300 mk. (40 kat., 177 rozkolników, 32 prot., 66 żyd., 2629 mahom.), cerkiew mur. z 1762 r., 2 meczety, 230 sklepów, szpital miejski, aptekę, gimnazyum męskie (od 1873 r.), progimnaz. żeńskie, szkołę powiat. i cerkiewną. Własność miasta stanowi 2588 dzies. Dochody w 1873 r. wynosiły 43,000 rs. Głównem zajęciem mieszkańców jest furmaństwo i drobny handel. Przemysł rękodzielniczy słabo rozwinięty; w 1873 r. było 715 rzemieślników (309 majstrów). Przemysł fabryczny ogranicza się na przeróbce produktów zwierzęcych. W 1873 r. było tu 9 garbarni (z produkcyą na 216,000 rs.), 10 warzelni łoju (228,900 rs.) i 1 fabryka świec łojowych (23 000 rs.). Pod względem handlowym T. zajmuje, po Orenburgu, drugie miejsce w gubernii. Do 1868 r. istniała tu komora wewnętrzna, przez którą w ostatnich latach wywożono rocznie za 1,523,000 rs.; przywożono zaś za 1,342,000 rs. Jarmark odbywa się 15 czerwca. T., pod nazwą warowni Troickiej, założony został przez Nieplujewa w 1743 r. i początkowo znajdował się w niej zarząd całej linii Ujskiej i Wierchnie-Uralskiej. D. 20 maja 1774 r. twierdza zajętą została przez oddział Pugaczewa, który jednak nazajutrz na głowę został rozbity przez gen. Dekalonga. W 1784 r. jako miasto powiat. przyłączony do namiestnictwa ufimskiego; od 1804 r. mto powiat. gub. orenburskiej.

Troicki powiat leży w płn.-wsch. części gubernii i zajmuje 337·45 mil al. 16,418·3 w. kw. W zachod. części powiatu, na pograniczu pow. złotoustowskiego, przechodzi łańcuch gór Uralskich, dochodzący w szczycie Urałtau 2941 st. npm. Dolina rz. Mijasy oddziela góry Uralskie od Ilmeńskich, znacznie niższych, dochodzących w szczycie Bolszoj Łog do 2358 st. npm. Na wschód od gór Ilmeńskich rozciągają się stepy, początkowo nieco faliste, przechodzące stopniowo w równinę płaską, pokrytą licznemi jeziorami. Na wschod. granicy wzniesienie wynosi zaledwie 47 st. npm. Góry i podgórza zachod. części powiatu obfitują w piaski złotonośne i cenne kamienie. W 1870 r. na 31 płóczkach skarbowych otrzymano 58 pud. 31 f. i 32 złot.; w 1866 r. na płóczkach prywatnych otrzymano 66 pud. 19 f. 33 złot. złota. Oprócz tego w powiecie znajduje się dobra glina porcelanowa. Pod względem hydrograficznym powiat leży w dorzeczu Toboły, wyjąwszy nieznacznej części zachodniej, w której bierze początek Ural. Przedstawicielkami Toboły w powiecie są rz. Uj i Mijas. W powiecie znajduje się wiele nieznacznych jezior. Lasy zajmują około $^1/_4$ części ogólnej przestrzeni. W 1870 r. było w powiecie 95,065 mk. (23 kat., 3873 rozkoln., 11,428 mahom. i 34 poganów), zamieszkujących 176 osad (15 stanic, 3 sioła, 42 wsi, 42 osad kozackich i 74 innych drobnych osad). W 1873 r. było tu 25 cerkwi (19 mur.) i 21 meczetów drewnianych. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo i hodowla bydła (w 1870 r. było 72,100 sztuk koni, 57,100 bydła rogatego, 147,800 owiec i 12,700 świń). Przemysł fabryczny w t. r. reprezentowany był przez 58 zakładów przemysłowych, zatrudniających 254 robotników i produkujących za 640,533 rs. Jarmarki i targi liczne. 2.) **T.,** mto nadetatowe przy ujściu rzki Sezemki do Mokszy, pow. krasnosłobodzki gub. penzeńskiej, o 41 w. na płd. od Krasnosłobodzka a 144 w. na płn.-zach. od Penzy, ma 4 cerkwie (3 mur.), 873 dm. (3 mur.), 5351 mk., 110 rzemieślników, szkołę ludową, st. poczt., targi tygo-

dniowe co piątek, nieznaczny jarmark w dzień św. Trójcy. Przemysł fabryczny i handel słabo rozwinięte. Niewiadomy jest rok założenia miasta, powstało ono jednak dopiero w XVII w. w celach strategicznych i jako miasto pograniczne było obwarowane i rządzone przez osobnego wojewodę. *J. Krz.*

Troicka, os., pow. kielecki, gm. i par. Bodzentyn. Utworzona w ostatnich czasach na obszarze dóbr rządowych.

Troicka 1.) wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 7 w.), okr. wiejski Gockiszki, 16 dusz rewiz.; należy do dóbr skarb. Inturki. 2.) **T.,** ob. *Troick.* 3.) **T.,** wś nad Uszaczą, pow. połocki; bród przez rzekę.

Troicki, os. włośc., pow. sandomierski, gm. Łoniew, par. Sandomierz, odl. od Sandomierza 20 w., ma 1 dm., 5 mk., 118 mr. Utworzona w ostatnich czasach, zapewne na obszarze posiadłości poduchownej.

Troickie 1.) ob. *Simbuchowo.* 2.) **T.,** ob. *Sofonowo.*

Troickoje, ob. *Światо-Troickoje.*

Troitschendorf, wś, pow. zgorzelicki, par. ew. w miejscu. W r. 1885 miała 1044 ha, 175 dm., 982 mk. (26 kat.), szkoła ewang.

Troja, dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Strzygowo, o 1 w. od Kobrynia.

Troja al. *Longawa,* rzka, prawy dopł. Cynny (Psciny ?), bierze początek w gm. Soppau, na obszarze pow. głupczyckiego, na Szląsku, płynie w kierunku płd.-wschod. przez Władzin (Bladen), Cerkiew (Neu Kirch-Deutsch), Kietrz (Katscher) i na obszarze Cypryanowa w pow. raciborskim uchodzi do Cynny.

Trojaczek, kolonia, pow. nieszawski, gm. Piotrków, par. Bytoń, ma 71 mk., 450 mr. dwors., 89 mr. włośc. W 1827 r. 9 dm., 44 mk.

Trojaczkowice, wś, pow. lubelski, gm. i par. Konopnica. W 1827 r. 6 dm., 36 mk.

Trojadyn 1.) wś, część Giebułtowa, w powiecie krakowskim, leży na płd. od Giebułtowa, po praw. brzegu Białuchy (Prądnika). Graniczy na zach. z Modlnicą, na wschód z Trojanowicami. Ma 20 dm. i 127 mk., 120 rz.-kat. i 6 izr. Pos. więk. należy do klasztoru wizytek w Krakowie. 2.) **T.,** część Gerynia, pow. doliński. *Mac.*

Trojaki, w XVI w. *Troyaky duplex,* wś, w par. Strońsko (dziś pow. łaski). Wymieniona w Lib. Ben. Łaskiego (I, 477). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552—53 był tu 1 osad. i $^1/_4$ łanu (Pawiński, Wielkp., II, 244, 248). Dziś nie istnieje.

Trojaki 1.) wś włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Kuryłowicze, 10 dusz rewiz. 2.) **T.,** zaśc. nad rz. Szyrwintą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Piaseckich (w 1865 r.) Szyrwinty (o 7 w.), o 56 w. od Wilna, 3 dm., 36 mk. kat. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.). 3.) **T.,** wś, tamże, okr. wiejski Spodwiliszki, o 4 w. od Szyrwint, w 1865 r. 4 dusze rewiz.; należała do dóbr Luny Jeśmanów.

Trojan, wś włośc., pow. opoczyński, gm. Kuniczki, par. Kunice, odl. od Opoczna 9 w., ma 13 dm., 132 mk., 221 mr.

Trojan, niem. *Trojahnmuehle,* młyn, w pow. olsztyńskim, st. p. Jonkendorf.

Trojan 1.) karczma w Majdanie Starym, pow. Kamionka Strumiłłowa. 2.) **T.,** gorzelnia, w Tłumaczu, pow. tłumacki.

Trojana Wał, nazwa nadawana różnym wałom ziemnym, ciągnącym się w Galicyi, gub. podolskiej, kijowskiej i bessarabskiej i podług podania stanowiącym niegdyś granicę państwa rzymskiego. Najważniejszy z tych wałów, miejscami nieznaczny, zaczyna się w Bessarabii, na polach Woronowicy, przechodzi do gub. podolskiej, ciągnie się pod Paniowcami, Helenówką, Kalinią, około Boruszkowiec, między wsiami Michałówką i Worobijówką, przez lasy Karabczyńskie, obok wsi Łysowód i Krzemiennej i pod Satanowem przechodzi do Galicyi, ciągnąc się po prawym brzegu Zbrucza, i znika nakoniec w płaszczyźnie. W miejscach dobrze zachowanych wał ten wznosi się od 6 do 8 st.; obok niego znajduje się nieznaczny rów. Bardzo często obok tego wału znajdywane były monety rzymskie z czasów Trajana i Antoninów. Drugi wał T., zwany też przez lud wałem Żmii, ciągnie się w gub. kijowskiej. Bierze początek pod wsią Poczujki (w pow. skwirskim), wstępuje w pow. wasylkowski pod wsią Krasnolesy, ciągnie się po lewym brzegu Rosi około Białejcerkwi, Tomiłówki, Czepielówki, Sucholasów, Rokotny i Olszanicy i po za wsią Sawarką przechodzi w pow. kaniowski około wsi Sinicy i następnie znika. Trzeci wał T. a przez lud jak poprzedni zwany wałem Żmii, ciągnie się między Biłgoródką a Kijowem. Podanie ludu niesie, że Żmija, wódz Chazarów, władający Kijowem, wał ten kazał usypać niewolnikom pieczyniegskim, ażeby Kijów zasłaniać od napadu Drewlan i Iskorościan. W gub. bessarabskiej przechodzą dwa wały, zwane wałami T. Jeden z nich Górny zaczyna się w pow. benderskim, w pobliżu wsi Kirkajeszty (o 13 w. od Bender), około błot przy ujściu rzki Botny do Dniestru, ciągnie się początkowo lewym, wyniosłym brzegiem Botny i przechodzi do Rumunii w pobliżu mołdawskiego mka Leowa nad Prutem. Wał T. Dolny bierze początek u brzegów Prutu i na przestrzeni 5 w. stanowi granicę rusko-rumuńską. *J. Krz.*

Trojanice, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krajsk (o 12 w.), okr. wiejski Głęboczany, o 64 w. od Wilejki, przy b. drodze

poczt. borysowskiej, ma 12 dm., 87 mk. (w 1865 r. 50 dusz rewiz.); należała do dóbr Piotrowin Boczkowskich.

Trojaniszki, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 37 w. od Poniewieża.

Trojanka, rzka, w pow. bałckim, prawy dopływ Jatrania, zaczyna się powyżej wsi Emiłówki, mija tę wś, Trojankę i pod wsią Orłową ma ujście. *X. M. O.*

Trojanka, wś nad rzką t. n., dopł. Jatrania, pow. bałcki, okr. pol., par. kat., sąd i st. poczt. Hołowaniewskie, gm. T., o 14 w. od Bałty, ma 138 osad, 1196 mk., 1539 dzies. ziemi włośc., 1145 dwors., 86 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Józefa, wzniesioną w 1862 r., z 1665 parafianami; zarząd gminy. Gmina obejmuje: T., Emiłówkę, Kazimierzówkę, Kogutówkę, Naliwajki, Orłowę, Płoskę i Żurawlówkę, razem 8 okr. (starostw) wiejskich, mających 937 osad, 5493 mk. włośc., 7999 dzies. ziemi włośc. (6248 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy przebywa 456 osób innych stanów, ziemi do nich należącej i rządowej 12,778 dzies. (8284 ornej), cały więc obszar gminy ma 5949 mk. i 20,777 dz. (14,632 ornej). Własność dawniej hr. Potockich, dziś Rusieckich. We dworze dość wielka biblioteka. *Dr. M.*

Trojanki, wś, pow. siedlecki, gm. Krześlin, par. Suchożebry, ma 4 dm., 42 mk., 48 mr.

Trojanów 1.) wś i folw. nad rz. Bzurą (z praw. brzegu), przy ujściu Utraty, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Trojanów. Wś leży o 1 w. na płn.-wsch. od miasta, przy brodzie i przeprawie na Bzurze. Posiada kościół par. drewniany, browar (z prod. do 6000 rs. rocznie), 206 mk. W r. 1827 było 32 dm., 231 mk. Dobra T., po rozdziale w r. 1869, składały się w r. 1878 z fol. T., rozl. mr. 361: gr. or. i ogr. mr. 289, łąk mr. 25, past. mr. 12, nieuż. mr. 35; bud. mr. 8, drewn. 7; pokłady torfu. W skład dóbr wchodziły poprzednio wsi: Kistki os. 8, mr. 87; Młodzieszynek os. 15, mr. 236; Witkowice os. 22, mr. 410; Łaźnia os. 6, mr. 134; Radziwiłka os. 2, mr. 1; Stare Budy os. 56, mr. 824; Adamowa Góra os. 38, mr. 432; Olszynki os. 20, mr. 282; Babiec os. 8, mr. 40; Juliopol os. 51, mr. 1167; Bocieńce os. 8, mr. 16; Biała Góra os. 2, mr. 2; Altanka os. 30, mr. 273. Przy erekcyi kościoła w T. („in fundatione ecclesie") w r. 1222 był obecny ks. Konrad, Paweł, bisk. poznański, Gunter, dziekan płocki, Adlardus, proboszcz (płocki), Wenceslaus, podkomorzy, Gismorus, kapelan de Kombin (Gąbin), Gotpoldus, kapelan dworu książęcego i kilku świeckich. W ich obecności wydaje książę przywilej dla klasztoru czerwińskiego (Kod. dypl. pol., I, 28). Paprocki podaje, iż Władysław, ks. mazowiecki, nadał T. swemu podskarbiemu Janowi Wężowi „de Mnich", z warunkiem, że wrazie zejścia bezpotomnego wieś wraca do księcia a tylko wiano żony Węża Małgorzaty, córki Leona z Kryska, wynoszący „quingentas sexagenas grossorum in medias grossis", ma być wrócony jej rodzinie (Paprocki, Herby, 364, wyd. Tur.). Zygmunt I, przywilejem danym wojewodzie płockiemu i jego małżonce, pozwolił pobierać w T. „grobelne": od konia den. 3. Mieszczanie sochaczewscy uskarżali się na to i pokazywali przywilej na wolność od opłaty, ale wojewoda nie przyznał im tego (Metr., 89). Obecny kościół pochodzi z r. 1783, wzniesiony przez Adama Lasockiego. T. par., dek. sochaczewski, 948 dusz. 2.) **T.,** wś i os. fabr. nad rzką Pokrzywnicą (Jamnicą), przy jej ujściu do Cieni, pow. kaliski, gm. i par. Opatówek, odl. od Kalisza w. 8; wś ma 30 dm., 219 mk., 516 mr.; os. fabr. (fabryka sukna) 1 dm. W 1827 r. było 15 dm., 120 mk. Wchodziła w skład dóbr Opatówek. Wymieniony w potwierdzeniu dochodów kościoła gnieźn. przez Kazimierza W. w r. 1357 (Kod. Wielk., Nr. 1354). Z każdego łanu dawano plebanowi w Opatówku po mierze żyta i po mierze owsa (Łaski, L. B., II, 53). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 Mikołaj Milaczewski miał tu 2 łany, 1 łan sołtysi, 1 zagr., 3 kom., 1 rybaka (Pawiński, Wielkp., I, 123). 3.) **T.,** wś i kol., pow. nowomiński, gm. i par. Kuflew, ma 106 mk., 461 mr., dawniej dworskich, dziś kolonistów; 528 mr. włośc. W 1827 r. było 8 dm., 83 mk. Wchodziła w skład dóbr Kuflew. 4.) **T.,** kol., pow rawski, gm. Żelechlin, par. Żelechlinek, ma 6 dm., 52 mk., 72 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Łochów. 5) **T.,** wś, folw. i dobra, pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Korytnica, odl. 25 w. od Garwolina, ma 78 dm., 597 mk. W 1827 r. 39 dm., 303 mk. Dobra T. składały się w r. 1888 z fol. T. i Majdan, z nomenkl. Grądzie i Jagiełło, rozl. mr. 2123: gr. or. i ogr. mr. 859, łąk mr. 210, past. mr. 35, lasu mr. 874, w odpadkach mr. 40, nieużyt. mr. 105; bud. mur. 9, drewn. 47; płodozm. 8-pol., las nieurządzony, dwa młyny. Wś T. os. 50, mr. 876; wś Majdan Stary os. 4, mr. 24; wś Dębniak os. 6, mr. 123; wś Dutki os. 12, mr. 269; wś Żabianka os. 11, mr. 296. Według reg. pobor. pow. radomskiego z r. 1508 wś T. i Piotrowice, własność braci z Trojanowa, płaciły pob. 1 grz. 45 gr. W r. 1569 Trojanowscy płacą od 12 półłank. pustych, 10 półłan. os.; Marcin Trojanowski z bracią od 11 półłanków (Pawiński, Małop., 337, 477). T. gmina należy do sądu gm. okr. V w Gończycach, st. dr. żel. i poczt. w Sobolewie, graniczy z gm.: Warszewice i Sobolew, ma 28,224 mr. obszaru i 6358 mk. (śród stałej ludności 173

żyd. i 12 prot., zresztą katolicy). W skład gminy wchodzą: Babice, Babicka Niwa, Błędowice, Brzeziny, Budki-Ługi, Dębówka, Dudki, Grabiówka, Icki, Jabłonowiec, Kamionka, Komory, Kozice, Kruszyna, Majdan, Ownia, Piotrówek, Podbłocie, Podlesie, Ruda, Rycza, Skróda, Tartak, Trojanów, Trojanowska-Wólka, Więcków, Wylezin, Żabianka, Życzyn i Życka-Wola. 6.) **T.**, wś i folw., pow. bialski, gm. i par. (r. g.) Połoski, r. l. Piszczac, odl. 21 w. od Biały. Spis z r. 1827 nie podaje tej wsi; spis urzędowy najnowszy (Pamiatn. Kn. z r. 1877) podaje tylko folw. t. n., z 5 domami, bez oznaczenia ilości mieszkańców. W 1885 r. fol. T. rozl. mr. 1388: gr. or. i ogr. mr. 500, łąk mr. 224, past. mr. 172, lasu mr. 466, nieuż. mr. 26; bud. z drzewa 10; płodozm. 4-pol.; las nieurządzony; wś T. os. 35, mr. 710. 7.) **T.**, wś, pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Kuczyn, ma 22 os., 639 mr. Wchodziła w skład dóbr Klukowo. W 1827 r. było 22 dm., 157 mk. 8.) **T.**, ob. *Trojanowo*. *Br. Ch.*

Trojanów 1.) w dokum. *Trojanowce*, mko nad stawem, wody którego Hnyłopiat odlewa do Teterowa, pow. żytomierski, okr. pol. Cudnów, gm. Trojanów, o 21 w. na płd.-zach. od Żytomierza a 25 w. od Berdyczowa. Ma 494 dm., 3265 mk., dwie cerkwie, kościół paraf. katol., synagogę, dom modlitwy żydowski, szkołę początkową, browar, garbarnią, 28 sklepów, 136 rzemieślników. Targi odbywają się co niedzielę i święto. Tutejsze wyroby garncarskie Feliksa Bańkowskiego odznaczają się formami estetycznemi. Na gruntach mka znajduje się glina porcelanowa. Jedna z cerkwi, p. w. Archan. Michała, z drzewa wzniesiona w 1769 r. kosztem parafian, uposażona jest 67 dzies.; par. praw., w skład której wchodzą wsi: Botryki (o 6 w.) i Rudnia Horodyska (o 3 w.), ma 204 osad i 1654 wiernych, około 50 katol., 25 ewang. i 670 żydów. Druga cerkiew, p. w. św. Eliasza, z drzewa wzniesiona w 1752 r. kosztem dziedzica Nikodema Woronicza, uposażona jest 31 dzies.; par., w skład której wchodzi wś Dworzec i słobody Hołowanka i Zeleźniaki, ma 227 osad, 1874 wiernych, około 192 katol. i 212 rozkolników. Kościół par. katol., p. wez. św. Kazimierza, wzniesiony w 1751 r. przez podkomorzego kijowskiego Woronicza. Parafia katol. dekanatu żytomierskiego, 2373 wiernych. Kaplica w Pilipach. Gmina T. należy do 3 okr. pol., obejmuje 105 osad, mających 1109 dm. włośc. (obok 1471 dm. należących do innych stanów), 15609 mk. włośc. (7800 męż., 7809 kob.), uwłaszczonych na 8348 dzies. ziemi. W mku utrzymywana jest od 1717 r. stadnina koni czystej krwi arabskiej. Dawne dziedzictwo Woroniczów, w 1545 r. własność Hrycka i Stecka (Jabłonowski, Rewizya, 131). W 1598 r. Aleksander Woronicz nadał poblizką wieś Tryturyą, w malowniczem położeniu nad Teterowem, ma uposażenie monasteru. W XVII w. Woroniczowie posiadali tu; T., Tatarynówkę, Szumsk nad Hnyłopiatem, Żelazną i Dworzec. Celem podniesienia mka Jakub Pawęża Woronicz w 1776 r. wyjednał od Stanisława Augusta przywilej na zaprowadzenie 4 jarmarków dorocznych. Obecnie własność hr. Działyńskich. 2.) **T.**, uroczysko, w pow. ostrogskim, na miejscu wsi Trojanów Dąb, grunta której po zniszczeniu przyłączono do wsi Posiahwa (ob.). 3.) **T.**, osada założona w 1776 r. przez Krzyczewskiego na gruntach Śmilańszczyzny (ob. t. X, 883). *J. Krz.*

Trojanów al. *Trojanowo*, wś i folw., pow. obornicki, o 3 klm. na płn. od Gośliny Murowanej (par. i poczta), nad Gośliną (dopł. Warty); szkoła w miejscu, st. dr. żel. na Wargowie o 14 klm. Wś i folw. mają 22 dm., 237 mk. (187 katol., 50 prot.) i 474 ha (383 roli, 72 łąk, 3 lasu). Folw. wchodzi w skład dóbr Przebędowo. T. należał do kapituły pozn. i miał już prawo niemieckie, gdy w r. 1358 dziekan Ścibór sprzedał sołtystwo miejscowe za 24 grzyw. Czechosławowi, synowi Gosława, z Główna pod Poznaniem, po wykupieniu takowego z rąk synów Piotra, poprzedniego sołtysa. Sołtystwo to miało 4 wolne łany, z których dziekan oddzielił jeden dla kapituły. Czechosław nabył tylko 3 łany, do których dochodów przyłączono zagrodę i łąkę zwaną Kąty (Kod. Wielk., n. 1384). W r. 1580 było na T. 8 półłanków os., 1 ćwierć roli, półłanek karczm., 1 osad. i 2 zagr. Przed r. 1793 powstały na obszarze T. młyn i Holendry. Ostatnim polskim właścicielem był Władysław Gurowski. Młyn stoi na Goślinie, o 500 kroków na płd. od wsi; należy do folw. Holendry rozłożyły się na wschód od T.; mają 12 dym., 111 mk. (39 katol., 72 prot.) i 274 ha (227 roli, 14 łąk, 4 lasu). *E. Cal.*

Trojanowce, ob. *Trojanów*.

Trojanowice, fol. i dobra, pow. opoczyński, gm. Topolice, par. Żarnów (odl. 1 w.), odl. od Opoczna 15 w., ma 7 dm., 41 mk. W 1827 r. było 7 dm., 77 mk. Dobra T. składały się w r. 1877 z fol. T. i Wesoła rozl. mr. 1322: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 363, łąk mr. 87, pastw. mr. 86, lasu mr. 292, nieuż. mr. 42; bud. mur. 18, drewn. 16; płodozm. 6-pol., las nieurządzony; fol. Wesoła gr. or. i ogr. mr. 141, łąk mr. 13, past. mr. 12, lasu mr. 69, nieuż. mr. 17; bud. mur. 2, drewn. 2; płodozm. 5-pol.; pokłady kamienia ciosowego. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś, Mierzona os. 14, mr. 8; wś Topolice os. 36

mr. 786; wś Wesoła os. 5, mr. 2; wś Odrowąż os. 10, mr. 17. Chryzostom Trojanowski, dziedzic T., zapisał (w XVIII w.?) fundusz, z którego w T. wzniesiono kościołek filialny p. w. św. Otylii, który istniał tu przeszło sto lat. W połowie XV w. T., wś w par. Żarnów, własność Trojanowskich h. Starża, miała łany km., z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 1 grzyw., płacono kantoryi sandomierskiej; 2 dwory ryc., 2 folw., karczmy, zagr. płacili dziesięcinę pleb. w Żarnowie (Długosz, L. B., I, 326). Na początku XVI w. były tu dwa dwory, które dawały dziesięcinę, wartości do 2 seksagen, pleban. w Żarnowie (Łaski, L. B., I, 624). Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1508 T. i Topolice płaciły 2 grzyw. 15 gr. W r. 1577 w części Trojanowskiego było 3 zagr. z rolą; Jana Strasza 3 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 289, 481). *Br. Ch.*

Trojanowice, wś, pow. krakowski, par. rz.-kat. w Giebułtowie, leży u ujścia Naranki do Białuchy (Prądnika), na granicy pow. olkuskiego. Wś ma 39 dm. i 286 mk. (10 żyd.). Większej posiadłości niema. Pos. mn. ma 299 mr. roli, 11 mr. łąk i ogr. i 39 mr. pastw. Była to wieś królewska (Długosz, L. B., II, 62, III, 221), z karczmą przy drodze do Skały, zwaną „Kuthlów". Dworzec królewski i predium dawały dziesięcinę, wartości 2 grzyw., altaryście św. Władysława (w Krakowie), 10 łan. km. i karczma prebendzie krakow. raciborskiej. W 1581 (Pawiński, Małop., 27) należały T. do par. w Zielonkach, miały 7 kmieci, 2 kom. z bydłem, 2 bez bydła i 6 piekarzy. Wś graniczy na wsch. z Garlicą Murowaną, na płd. z Pękowicami, na zach. z Giebułtowem i Trojadynem.

Trojanówka, rzka, ob. *Cienia* i *Swędrnia*.

Trojanówka 1.) wś i folw., pow. borysowski, w 1 okr. pol. i par. katol. Chołopienicze, gm. Krasne-Łuki. Wś ma 25 osad; folw., od 1872 r. nabyty przez mieszczan: Bibina i Anisimowicza, 1000 dzies.; karczma, miejscowość poleska, grunta lekkie. 2.) **T.**, dobra, pow. klimowicki, własność Krzyżanowskich, mają 1784 dzies. (1018 lasu, 27 roli, 42 łąk).

Trojanówka 1.) mko, pow. łucki, na pograniczu pow. kowelskiego, o 85 w. na płn. od Łucka, 15 w. od Gródka, ma 110 dm., 985 mk., cerkiew, synagogę, gorzelnię. 2.) **T.**, wś nad dopł. Połtwy, pow. starokonstantynowski, na płn. od Bazalii, posiada cerkiew. Własność niegdyś ks. Ostrogskich, na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej z 1753 r. darowana Sapieże.

Trojanówka, wś, tworząca jednę gminę z Suchodołem, w pow. husiatyńskim, ma 25 dm., 154 mk. (47 rz.-kat., 107 gr.-kat., wszyscy Rusini). Ob. *Suchodół*.

Trojanówko, wś i fol., pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Kuczyn, ma 9 os., 263 mr. Wchodziła w skład dóbr Klukowo. W 1827 r. było 10 dm., 69 mk.

Trojanowo 1.) wś, pow. nieszawski, gm. i par. Służewo, leży przy samej granicy od w. ks. poznanskiego, przy linii dr. żel. warsz.-bydg. pod Aleksandrowem, ma 413 mk. 2.) **T.**, ob. *Trojanów*.

Trojanowo 1.) wś, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Pociejki, o 60 w. od Słucka, ma 31 osad; miejscowość małoleśna, grunta pszenne. 2.) **T.**, wś, pow. lepelski, par. Kublicze.

Trojańska Słoboda, pow. samborski, ob. *Słoboda* 11).

Trojany 1.) wś i fol., pow. radzymiński, gm. Małopole, par. Dąbrówka, odl. 10 w. od Radzymina, ma 131 mk. W 1827 r. było 9 dm., 89 mk. Fol. T. rozl. mr. 778: gr. or. i ogr. mr. 547, łąk mr. 8, pastw. mr. 19, lasu mr. 177, nieuż. mr. 27; bud. mur. 2, drewn. 15; płodozm. 13-pol.; las nieurządzony. Wś T. os. 12, mr. 16. 2.) **T.**, wś, pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Leźnica Wielka, odl. 8 w. od Łęczycy, ma 8 dm., 102 mk. W 1827 r. było 8 dm., 93 mk. 3.) **T.**, pow. łęczycki, ob. *Rożyce T.* 4.) **T.**, pow. opoczyński (ob. *Kuniczki*), por. *Trojan.* 5.) **T.**, pow. płocki, ob. *Karwowo.* 6.) **T.**, pow. płocki, ob. *Kuskowo* 3). 7.) **T.**, pow. przasnyski, ob. *Grabowo* 3). 8.) **T.**, pow. ciechanowski, ob. *Purzyce* 2). 9.) **T.** *Żmijewo*, pow. mławski, ob. *Żmijewo.* 10.) **T.**, pow. mazowiecki, ob. *Roszki* 1). 11.) **T.** *Ochale*, pow. mazowiecki, gm. Sokoły, paraf. Płonka. 12.) **T.**, wś szlach., pow. kolneński, gm. Rogienice, paraf. Nowogród. W r. 1827 były 2 dm., 12 mk. 13.) **T.**, pow. ostrołęcki, ob. *Grodzisk* 11). *Br. Ch.*

Trojany 1.) wś przy ujściu Seńki do Sinicy, pow. bałcki, okr. pol., par. katol., sąd i st. pocz Hołowaniewskie, gm. Trojany, o 75 w. od Bałty, ma 165 osad, 1022 mk., 2237 dzies. ziemi włośc., 2188 dworskiej, 64 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesioną w 1856 r., zarząd gminy. Powierzchnia równa, glebę stanowi czarnoziem z glinką pomieszany. W skład gminy wchodzą wsi: T., Hruzka, Józefówka, Kamienna Krynica, Mieczysławówka, Olchowata, Sieńki, Stanisławczyk i Taużnia, razem 9 okr. wiejskich (starostw), mających 2792 osad, 10934 mk. włośc., 21252 dzies. ziemi włośc. (17218 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy zamieszkuje 1856 osób innych stanów, ziemi do nich należącej i rządowej 14551 dzies. (8046 ornej), cały więc obszar gminy obejmuje 35703 dzies. (25264 ornej) i 13291 mk. Wś należała do Potockich, hr. Strogonowych,

dziś Udiełów. 2.) **T.**, futor i karczma przy drodze z Borówki do Antonówki i z Felicyanówki do Rożniatówki, pow. jampolski, okr. pol. i par. Tomaszpol, gm. Rożniatówka. 3.) **T.**, karczma przy dawnym tr. pocz. z Czeczelnika do Zabokrzyczki, pow. olhopolski, okr. pol. Żabokrzyce, gm. Piątkówka, par. Obodówka. *Dr. M.—X. M. O.*

Trojany, wś nad Siniuchą, dopł. Bohu, pow, bobryniecki gub. chersońskiej, w 1869 r. 21 dm. *X. M. O.*

Trojany, grupa domów w Olszaniku, pow. samborski.

Trojany 1.) al. *Pomiany*, pow. jańsborski dziś *Jebramy* (por. Kętrzyński, O ludn. pol., 427). 2.) **T.** al *Czarnówka* (ob. Kętrzyński, 524).

Trójca, fol. poduchowny i os. włośc., pow. opatowski, gm. Czyżów Szlachecki, par. Trójca. Leży pod Zawichostem, odl. od Opatowa 36 w., posiada kościół par. murowany, ma 8 dm., 36 mk., 150 mr. dwors.; os. 1 dm., 8 mk., 2 mr. W 1827 r. było 10 dm., 78 mk. Wiadomości, które Długosz podaje o kościołach w Zawichoście, są w sprzeczności pewnej z danemi jakie podaje akt spisany przy konsekracyi kollegiaty sandomierskiej w r. 1191. Według tego aktu kollegiata na swe uposażenie otrzymała kaplicę św. Maurycego w Zawichoście z jej dochodami. Dochody te stanowiły uposażenie scholastyka sandomierskiego, który miał prawo patronatu. Po założeniu na obszarze Zawichosta miasta na prawie niemieckiem, wzniesiono kościół p. w. P. Maryi, którego uposażenie stanowiły wsi Kunice i Popów a probostwo oddane zostało na utrzymanie kanonii sandomierskiej. W sąsiedztwie Zawichosta, w nadwiślańskiej wsi Odolińce istniał kościołek parafialny, do którego należały też wsi na przeciwległym brzegu leżące, jak: Borów. Gdy Wisła zniszczyła kościołek i wieś (nie istniejącą obecnie), uposażenie przeniesiono do Borowa, gdzie utworzono parafią a wtedy prawdopodobnie dla wsi na lewym brzegu Wisły wzniesiono na wyniosłej krawędzi wyżyny, po nad doliną Wisły, tuż pod Zawichostem kościół p. w. św. Trójcy i utworzono parafią, która stanowiła uposażenie archidyakona zawichoskiego. Za czasów Długosza kościół był z kamienia wapiennego. Parafia miała bogate uposażenie w roli, łąkach, gajach i dziesięcinach. W skład jej wchodziły wsi: Winiary, Dziurów, Piotrowice, Marszów, Mistrzowice, Linów i Linowska Wola (Długosz, L. B., II, 493). Obecny kościół pochodzi z XVIII w., wzniósł go proboszcz Jan Kanty Ligęza. T. par., dek. opatowski, 1640 dusz. *Br. Ch.*

Trójca, wś, pow. orszański, młyn wodny i krupiarnia. Własność Rowińskich.

Trójca, st. pocz. i st. dr. żel. rybińsko-bołogowskiej, w gub. twerskiej, pomiędzy stacyami Ewanowo (o 15 w.) a Gryblanka (o 14 w.), o 223 w. od Rybińska a 57 w. od st. Bołogoje (dr. żel. nikołajewskiej).

Trójca 1.) wś, pow. borszczowski, 15 klm. na wsch. od Borszczowa (sąd pow.), 8 klm. na płd.-wsch. od urz. pocz. i tel. w Skale. Obszar wsi wchodzi klinem w obręb pow. kamienieckiego (gub. podolskiej). Oblany od wsch., płd. i płd.-zach. wodami Zbrucza. Na zach. graniczy na małej przestrzeni z Gusztynkiem, na płn.-zach. i płn. z Bereżanką. Własn. więk. ma roli or. 61, pastw. 6, lasu .41 mr.; wł. mn. roli or. 241, łąk i ogr. 9, pastw. 25 mr. W r. 1880 było 43 dm., 291 mk. w gm. (146 gr.-kat., 132 rz.-kat., 13 wyzn. izr.; 179 Rusinów, 112 Polaków). Par. rz.-kat. w Skale, gr.-kat. w Turylczach. We wsi jest kasa pożyczk. gm. z kapit. 283 złr. 2.) **T.** z *Łętkowem*, wś, pow. brodzki, 30 klm. na płn.-zach. zach. od Brodów, 12 klm. na płd.-zach. od Łopatyna (sąd pow.), 5 klm. na płn.-wsch. od urz. poczt. w Toporowie. Na płd. leżą Toporów i Turze, na wsch. Manastyrek i Stanisławczyk, na płn. i płn.-zach. Niwice (pow. kamionecki). Wzdłuż granicy wsch. płynie Styr; wzdłuż całej granicy płn. pot. Baczka al. Radostawka, lew. dopływ Styru. Położenie nizinne. Wzn. sięga do 216 mt. w środku obszaru. Dolina Baczki wzn. 207 mt. Zabudowania wsi leżą na zach.; na wsch. od nich przys. Łętków i grupy domów: Dubowe, Szyszkowce, Monastyrskie a na płn.-wsch. Kąty Trójeckie. Własn. więk. ma roli or. 1, łąk i ogr. 5, pastw. 24, lasu 2030 mr.; wł. mn. roli or. 361, łąk i ogr. 557, past. 100, lasu 10 mr. W r. 1880 było 104 dm., 656 mk. w gm., 5 dm., 27 mk. na obsz. dwor. (650 gr.-kat., 50 rz.-kat., 28 izr.; 653 Rusinów, 12 Polaków, 18 Niemców). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Toporowie. We wsi cerkiew p. w. św. Trójcy. 3.) **T.**, wś, pow. dobromilski, 21 klm. na płn.-zach. od Dobromila, 8 klm. na płd.-wsch. od Birczy (sąd pow., urz. poczt. i tel.). Na płn. leża Łodzinka Górna i Dolna, na wsch. Posada Rybotycka i Borysławka, na płd. Jamna Dolna i Grąziowa, na zach. Łomna i Krajna. Przez wieś płynie Wiar, wchodzący do Posady Rybotyckiej. Z wielu drobnych dopływów znaczniejszy pot. Jamninka z praw. brzegu. Zabudowania wiejskie leżą na lew. brz. Wiaru (wzn. 344 mt.). We wsch. stronie wsi wzgórze „Kamionka“ (490 mt.), a na płn.-zach. Jaworów (500 mt.). Dolina Wiaru na granicy wsch. 322 mt. Własn. więk. ma roli or. 346, łąk i ogr. 88, pastw. 28, lasu 641 mr.; wł. mn. roli or. 603, łąk i ogr. 80, past. 76, lasu 144 mr. W r. 1880 było 64 dm., 414

mk. w gm., 3 dm., 23 mk. na obsz. dwor. (427 gr.-kat., 3 rz.-kat., 7 izr.; 427 Rusinów, 3 Polaków, 7 Niemców). Par. rz.-kat. w Rybotyczach, gr.-kat. w miejscu, dek. dobromilski. Do par. należą: Jamna Dolna i Górna. We wsi cerkiew p. w. św. Trójcy, tartak o jednym gatrze i pile zwyczajnej, produkujący rocznie do 186 mt. kub. desek, łat i brusów. 4.) **T.**, wś, pow. śniatyński, 28 klm. na zach. od Śniatyna, 6 klm. na płd.-zach. od Zabłotowa (sąd pow., urz. pocz. i tel.). Na płn. leżą Borszczów i Chlebiczyn Polny, nn wsch. Demycze i Illińce, na płd.-wsch. Trościaniec, na płd. Chomczyn, na zach. Mykietyńce (obie w pow. kossowskim), na płn.-zach. Cuculin (część Siemakowiec, w pow. kołomyjskim). Płn. krawędź obszaru przepływa Prut. Wody z płn. części zabiera jego prawy dopływ, pot. Horozna, z płd. części pot. Krewobrytki, tworzący wraz z Stefanówką pot. Cuculin (praw. dopł. Prutu) i pot. Dołhowiec, prawy dopł. Cuculina. Średnie wzn. 300 mt. Na płd.-zach. wznoszą się: Gruszów (349 mt.), Rypa (374 mt.) i Płoska w „Wielkim Lesie“ (450 mt.). Własn. więk. ma roli or. 454, łąk i ogr. 111, past. 15, lasu 2115 mr.; wł. mn. roli or. 1339, łąk i ogr. 797, past. 828, lasu 2 mr. W r. 1880 było 517 dm., 2295 mk. w gm., 5 dm., 36 mk. na obsz. dwor. (1835 gr.-kat., 391 rz.-kat., 99 izr., 6 innych wyzn.; 1974 Rusinów, 267 Polaków, 90 Niemców). Par. rz.-kat. w Zabłotowie, gr.-kat. w miejscu, dek. kołomyjski. We wsi cerkiew p. w. św. Trójcy, kaplica, kasa poż. gm. z kapit. 2980 złr. i młyn. *Lu. Dz.*

Trójca Św., os., pow. lubliniecki, ob. *Kosięcin.*

Trójce 1.) zaśc. szl., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 50 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. katol. 2.) **T.**, zaśc., pow. orszański, gm. Staresioło, 1 dm., 5 mk.

Trójcy Św., Okopy al. *Trójca*, przy ujściu Zbrucza do Dniestru, w pow. borszczowskim, ob. *Okopy.*

Trojczani, węg. *Trocsany*, wś, w hr. szaryskiem; kościół filial. katol., 255 mk.

Trojczańska-Juryzdyka, uroczysko, pow. słucki, o 7 w. od Słucka, należało do monasteru trojczańskiego. *Al. Jel.*

Trojczany, jedno z przedmieść miasta powiat. Słucka, z południowej jego strony, nad rz. Słuczą położone, ma około 70 osad i monaster św. Trójcy, od którego wzięło nazwę. Losy T. ściśle się wiążą z losami Słucka. Niewiadomo kto był założycielem monasteru, przypuszczać jednak należy, iż fundowali go kn. Olelkowicze, skoro się chowali w grobach cerkwi trojczańskiej i liczne czynili jej zapisy. Lustracya z 1795 r. wykazuje, iż do monasteru należały następne folw.: Trojczański w pobliżu Jamińsk, Puchowicze, Szypiłowicze i Sienihów, z 458 poddanymi płci męz. Te wszystkie dobra w 1842 r. zostały wzięte na skarb, a monasterowi wyznaczono rocznie 3185 rub., 24 ludzi do obsługi zakładu i 150 dzies. gruntu na potrzeby gospodarskie monasteru. W 1655 r., gdy Słuck od strony T. był oblegany przez zastępy Trubeckiego, pogorzało do szczętu przedmieście, a z niem cerkiew z monasterem. Odtąd nie było świątyni, aż nareszcie w 1786 r. zaczęto wznosić na starem miejscu wspaniałą cerkiew z muru i wykończono ją 1789 r. Z dawnych pamiątek mieści ona w sobie: sarkofag ze szczątkami Zofii z Olelków Radziwiłłowej, ostatniej ks. słuckiej, którą lud czci jako błogosławioną; sarkofag dziecka Hawryłki, zamordowanego jakoby przez żydów w Zabłudowie w 1690 r.; ewangielią przepisaną przez kn. Jurja Jurjewicza Olelkę z 1581 r.; kielich srebrny z 1580 r., dar tegoż kniazia, z nadpisem: „*Jesus Christos*“; „*Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum*“; pomnik z marmuru i bronzu feldmarszałka Michała Nikitycza Kreczetnikowa, zmarłego 1793 r. w Międzybożu a tutaj pochowanego d. 5 sierpnia t. r., wyobrażający popiersie jego, z nadpisami: polskim, łacińskim i ruskim. Rysunek pomnika podany został w dziele Batiuszkowa o Podolu (str. 174). Groby Olelków pod cerkwią są zamurowane w głębi, w lochach zaś górnych spoczywają w zaniedbaniu zwłoki Maryi Januszowej Radziwiłłowej, z domu Lupulli, hospodarówny mołdawskiej, a obok, najprawdopodobniej, jej syna. Wiadomość o zapisach różnych na monaster trojczański podaje archimandryta Mikołaj w historycznem opisaniu mińskiej eparchii (str. 109—117). Do 1783 r. spisy wykazują 35 archimandrytów, szesnastym był Michał Rahoza, a ostatnim Paweł Wołczański. W 1767 r. założył on w T. kolegium dla kształcenia synów duchowieństwa, które się rozwijało i następnie w 1786 r. otrzymało aprobatę Stanisława Augusta, który jednocześnie wszystkie przywileje monasterowi zatwierdził. Po Pawle Wołczańskim został archimandrytą T. Wiktor Sadkowski, późniejszy episkop perejasławski. Monaster posiadał od dawien dawna bractwo stauropigialne i główny zarząd nad kościołem obrządku wschodniego w Rzpltej, złożony z 12 duchownych. Istniała tu też szkoła przepisywaczy ksiąg liturgicznych. Kolegium Wołczańskiego zostało zamienione później na seminaryum, które przeniesiono do Mińska w 1840 r. Obecnie archimandrytą monasteru jest Roman Pasternacki, ojciec Jana, niedawno zmarłego profesora psychiatryi przy uniwersytecie warszawskim. W zakrystyi monasteru przechowują się portrety książąt Olelkowiczów i

część archiwum tylko, gdyż większość papierów wywieźć miano do Wilna. *A. Jel.*

Trójczyce, wś, pow. przemyski, 13 klm. na płn. od Przemyśla (sąd pow.), 5 klm. na wsch. od urz. poczt. w Kosienicach. Na wsch. leży Drohojów, na płd. Hnatkowice i Maćkowice, na zach. Kosienice, na płn.-zach. Dmytrowice, na płn. Zabłotce (obie w pow. jarosławskim). W płd. stronie obszaru nastają dwie strugi uchodzące do Rudy. Wznies. obszaru na płn.-wsch. 233 mt., na płd.-zach. 273 mt. Własn. więk. ma roli or. 416, łąk i ogr. 66, past. 5, lasu 210 mr.; wł. mn. roli or. 310, łąk i ogr. 56, past. 32, lasu 2 mr. W 1880 r. było 77 dm., 457 mk. w gm., 7 dm., 61 mk. na obsz. dwor. (435 gr.-kat., 42 rz.-kat., 41 izr.; 442 Rusinów, 76 Polaków). Par. rz.-kat. w Kosienicach, gr.-kat. w Drohojowie. We wsi cerkiew p. w. św. Trójcy i szkoła etat. 1-klas. Dnia 20 stycznia 1640 r. zawiera Zofia Orska, wdowa po Janie Czerniejowskim, podkom. lwowskim, córka Macieja i Krystyny z Ossolina Dunikowskich, z Janem Parysem z Drohojowic Drohojowskim, układ przedślubny dotyczący dóbr Trójczyce, Kosienice etc. (Arch. kraj. we Lwowie, T. t. 69, str. 1217). *Lu. Dz.*

Trojecka Góra, część mta gub. Mińska (ob. t. VI, 464).

Trojecki las, pod Stanisławczykiem, pow. kamionecki.

Trojeny, wś, pow. mohylewski, gm. Szkłów, ma 23 dm., 117 mk.

Trójka, kol., pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Kuchary Kościelne, odl. od Konina 12 w.; wraz z kol. Chojnatki ma 13 dm., 81 mk., 109 mr.

Trojnia, os., pow. lubartowski, gm. i par. Firlej.

Trojniszki, wś włośc. nad jez. Pobołosze, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Łyngmiany (o 8 w.), okr. wiejski Antolkiena, o 35 w. od Święcian, ma 4 dm., 27 mk. katol. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.).

Trojówka, folw. i zaśc. nad rz. Usą Niemnową, pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. i par. katol. Uzda, należy do domin. Kuchcice; miejscowość leśna, łąki wyborne, grunta w kulturze; rybołówstwo, polowanie. *A. Jel.*

Troki, *Troki Nowe*, w dokum. łaciń. *Trocum*, w sagach skandynawskich *Tyrki*, w kronikach krzyżackich *Trakken*, *Trakin*, od litew. *trakas* — las wytrzebiony, trzebież, miasto powiatowe gub. wileńskiej, pod 54° 39′ płn. szer. a 42° 37′ wsch. dłg., na południ. brzegu jez. trockiego (Brażoła al. Galwie), wodami którego z trzech stron jest oblane, stanowi właściwie półwysep, połączony z lądem od strony zachodniej wąskim przesmykiem. Odl. o 26 w. na płd.-zach. od Wilna, 8 w. od toru dr. żel. warszawsko-petersb. a 10 w. od st. dr. żel. Landwarowo. T. stanowią dziś szczupłą mieścinę, składającą się prawie wyłącznie z jednej ulicy, zwanej Karaimską, od zamieszkujących ją karaimów. Mają 178 dm. (3 mur.), 2174 mk. (w 1880 r.), w tej liczbie 224 prawosł., 8 rozkoln., 900 katol., 2 ewan., 2 kalw., 585 żyd., 434 karaimów i 19 mahomet.; podług stanów zaś: 278 szlachty, 12 stanu duchow., 30 obywateli honor., 1631 mieszczan, 12 włośc., 206 stanu wojskowego i 5 in. stanów. W mieście znajduje się cerkiew paraf. mur., p. w. Narodz. N. M. Panny, kościół paraf. katol., synagoga karaimska, dom modlitwy żydowski, 39 sklepów, szkoła pow. 2 klas. (w 1855 r. 50 uczniów) i szkoła paraf., z oddziałem dla dziewcząt (35 chłopców, 24 dziewcząt), zwykłe władze powiatowe, stacya poczt. i telegr. Własność miasta stanowi 1667 dzies., w tem 414 ornej. Dochody miejskie w 1873 r. wynosiły 2696 rs. Pod względem ekonomicznym T. należą do najbiedniejszych miast gubernii. Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem i ogrodnictwem, karaimi wyłącznie hodowlą ogórków, które sprzedają w Wilnie. Przemysł rękodzielniczy prawie nie istnieje, fabryczny zaś ograniczał się w 1873 r. na jednym browarze piwnym, z bardzo nieznaczną produkcyą. Bliskość Wilna i brak dróg komunikacyjnych zabiły zupełnie handel; miejscowi kupcy prowadzą interesa w miasteczkach powiatu. Jarmarków nie ma, nieznaczne zaś targi odbywają się w czasie wolnym od zajęć rolnych w niedziele i święta. Gmina Troki składa się z 8 okręgów (starostw) wiejskich (Bobrówka, Kowieńska Waka, Rykonty, Brażole, Krasne, Troki Stare, Michniszki, Podworzańce), obejmuje 85 miejscowości, mających 498 dm., 5772 mk. włościan. Zarząd gminny we wsi Nowosiołki. Par. prawosł., dekanatu (błagoczynia) trockiego, ma 1338 wiernych. Prawosławny dekanat trocki obejmuje 6 parafii: T., Jewie, Merecz, Olkieniki, Wysoki Dwór, Kronie; ma 6 cerkwi paraf., 1 filial., 1 cmentarną; 4522 wiernych. Kościół katol. paraf. p. w. Nawiedzenia N. M. P., z muru wzniesiony przez w. ks. Witolda w 1409 r., stoi pośród miasta, na wyniosłem miejscu. Późniejsze przerobki i odnawiania z początku XVII i XVIII i wreszcie środka XIX w. zatarły ślady pierwotnej budowli. Obecnie jest to świątynia podłużna, z górą 50 łokci długości mająca, o dwóch kondygnacyach, z dachem, w wyższej połowie pokrytym miedzianą i żelazną blachą, z niewysoką facyatą i dwiema wieżami. Wspaniałe wnętrze ozdobione jest pięknym ołtarzem wielkim i amboną, rzeźbionemi z drzewa. Prawdziwą ozdobę kościoła stanowi umieszczony w wielkim oł-

tarzu starożytny obraz Bogarodzicy, słynący cudami, malowany w stylu bizantyńskim na miedzianej blasze, pod którą podłożona jest deska dębowa. Podług podania podarował go Witoldowi cesarz bizantyjski Emanuel II. Obraz ten umieszczony w niszy i odsłaniany tylko podczas nabożeństwa, znany jest z wielu obrazków, z których zasługuje zwłaszcza na wzmiankę rytowany na miedzi przez Bartłomieja Strachowskiego. Zdobi go korona z drogich kamieni i wiele wotów. Inne ołtarze, których jest pięć, są mniej okazałe; mieszczą w sobie obrazy nie złego pędzla, zwłaszcza N. M. P. Rożańcowej, św. Jana Nepomucena i św. Antoniego. W skarbcu kościelnym, pomiędzy innemi kosztownościami, znajdują się dwie złote korony, z których jedna przysłana przez Klemensa XI, druga filgranowa, w stylu bizantyńskim. Przy kościele znajduje się kaplica murowana z grobami rodziny Roemerów, wzniesiona w 1700 r. przez Mateusza Roemera, ststę sumieliskiego, i żonę jego Helenę Kierdejównę, za zezwoleniem ks. Eustachego Kotowicza, biskupa smoleńskiego, proboszcza katedry witebskiej. Parafia katol., dek. trockiego, ma 6885 wiernych. Dekanat trocki, dyec. wileńskiej, liczy 12 parafii: T., Troki Stare, Sumiliszki, Dorsuniszki, Giegużyn, Kietowiszki, Użugoście, Żośle, Żyżmory, Kowale, Rudniki, Jewie (dawniej trzynasta: Poporcie), filie: Kozakiszki i Rykonty, kaplice: Połuknia, Skorbuciany, Waka, Rukla, Połomeń, Wilkiszki, Poporcie, Tolejkiszki, razem 65,745 wiernych. Oprócz kościoła farnego istniały dawniej w T. jeszcze kościoły: bernardynów i dominikanów. Pierwszy z nich, w mieście, na wzgórzu przy wjeździe do miasta, fundował wraz z klasztorem w 1617 r. Eustachy Wołłowicz, bisk. wileński. Stanisław Pokrytski w 1688 r. zapisał na utrzymanie klasztoru po 50 złp. rocznie, ewikcyonując to nadanie na sumie złożonej w kahale wileńskim. Gwardyanem tego klasztoru był Jerzy Pac, zabity później przez Szwedów w Białymstoku. Kościół i klasztor dominikanów wznosił się na drugim końcu miasta, również na wzgórzu zajętem przez zwaliska obszernego zamku, tak zwanego starego al. górnego, które nadane im zostały przez konstytucyę sejmową w 1678 r. Konstytucya ta wprowadziła tylko na nowo dominikanów, gdyż zdaje się, że już za Zygmunta III byli w T. fundowani. Marcyan Ogiński, kanclerz litewski, wwoda trocki, pomnożywszy fundusze, postarał się w 1678 r. o ich przywrócenie. Kościołek wzniesiony został jednak dopiero w 1720 r. z powodu przeszkód stawianych przez szlachtę, dlatego, że w ocalałych od zniszczenia komnatach zamkowych były izby sejmikowe, archiwum województwa i więzienie sądowe. Pozostałe do dziś szczątki tego zamku, oblane z trzech stron wodami jeziora, składają się z ruin dwóch baszt i części murów. Opis i rysunek tego zamku podał „Tygodnik Powszechny“ z 1879 r. (Nr. 40). Obok zwalisk leży góra widocznie sypana, strażnicza czy też ofiarna, otoczona rowem. Ważniejsze daleko są zwaliska drugiego zamku (nowego), wzniesionego o 300 sążni od starego zamku, na jednej z wysepek jeziora. Zajmują one całą wysepkę, mającą do 2 dzies. przestrzeni. Zamczysko, zbudowane, jak można wnosić z pozostałych szczątków, w stylu gotyckim, w kształcie prostokątu, zadziwia swoim ogromem. Strona szersza wynosi 40, węższa 25 sążni. Trzy okrągłe bastyony występują w znacznej części za krańce ścian narożnych. Jeden z nich lepiej się zachował, dwa inne usunęły się do połowy. Najlepiej się przechowała czworoboczna baszta. Zamek środkowy, stanowiący rodzaj dzisiejszej cytadeli, dzieli na dwa dziedzińce całą przestrzeń opasaną wałem. Gmach dzielił się na dwa piętra: w pierwszem były mieszkania i składy, drugie służyło do obrony. Wewnątrz zamku jeszcze na początku b. wieku przechowały się resztki tynku, ze szczątkami malowideł. W 1822 r. Wincenty Smokowski w jednej z sal pierwszego piętra znalazł i przerysował dwanaście ułamków malowideł (ob. „Atheneum“, 1841, t. V, 166 i nast.). Widoki malowniczych ruin tego zamku są liczne, między innemi podał je Syrokomla w „Wycieczkach po Litwie“ (podług rysunku Gersona), Batiuszkow w dziele „Biełorussia i Litwa“ i in. Pod względem strategicznym i fortyfikacyjnym znaczenie tego zamku badał Korejwo w rozprawie czytanej na posiedzeniu komisyi archeologicznej wileńskiej w listopadzie 1858 r. i ogłoszonej w jego „Opisie gub. wileńskiej (str. 791—7). Założenie miasta Stryjkowski (Kronika, ks. VI, rozdz. 4) przypisuje Giedyminowi, który około 1320 r. miał przenieść tu stolicę z Kiernowa. Podanie to może się stosować tylko do zamku lądowego al. starego, sama bowiem osada bezwątpienia sięga dawniejszych czasów, prawdopodobnie bowiem o niej wspomina pod koniec XII w. Irlandczyk Snorro Sturleson pod nazwą Tyrki. Zdaje się, że za Giedymina zamek nowotrocki był myśliwskim pobytem tego władcy, bo już w 1322 r. stolicą jego było Wilno, gdzie najczęściej przebywał. Wreszcie zamek tutejszy mógł być wzniesiony jako przedmurze Wilna wobec coraz groźniejszych i bardziej w głąb kraju sięgających najazdów Krzyżaków. Okolice Trok zaczęły być znane rycerstwu zakonnemu od czasu zwycięstwa w. mistrza Henryka Dusemer, odniesionego w 1348 r. nad

rz. Strawą. Lecz dopiero w 1377 r., podobno po raz pierwszy, marszałek zakonu Gotfryd Linden stanął z wielką wyprawą pod T. i kusił się o ich zdobycie, nie dokonał tego wprawdzie, bo zamek silnie był broniony, ale miasto, zewsząd otwarte, w perzynę obrócił. Zdaje się, że około tego czasu Kiejstut, panujący w ks. trockiem i na Żmujdzi, wzniósł zamek na wyspie jeziora Trockiego i tam założył stolicę swojej dzielnicy, przeniósłszy ją ze Starych Trok. Na zamku tym w dzień św. Michała 1379 r. książęta litewscy: Jagiełło, Kiejstut, Witold i Langwojn zawarli z pełnomocnikami krzyżackimi traktat na lat dziesięć, w którym ułożono stosunki myśliwskie, osadnicze i handlowe, między ziemiami litewskiemi, grodzieńską, brzeską i Podlasiem, a pograniczną im ziemią pruską. R. 1382 podczas wojny domowej między Jagiełłą a Kiejstutem, w. mistrz Konrad Zolner, sprzymierzeniec Jagiełły, podstąpił pod T., ale nic nie dokonawszy, odszedł. Witold pobity przez Jagiełłę pod Wilnem, schronił się do T., ale za nadejściem znacznego wojska krzyżackiego, opuścił je sam, uwoząc matkę i skarby do Grodna. Zamki wraz z miastem poddały się, a w T. osiadł Skirgajłło. Daleko większe klęski dotknęły miasto w 1383 r. Witold, wspierany przez zakon, przedsięwziął pomścić się śmierci ojca Kiejstuta i odzyskać wydarte sobie przez Jagiełłę dziedzictwo. Wielka wyprawa krzyżacka pod wodzą w. mistrza Konrada Zolner wkroczyła do Litwy i połączywszy się w okolicach T., udała się na zdobycie Wilna. Witold tymczasem z hufcem Litwinów i Żmujdzinów, uderzył na zamki trockie, bronione przez załogę Skirgajłły. Za przybyciem dział krzyżackich przypuszczono szturm, jedna ściana wyłamaną została i załoga się poddała. Witold naprawiwszy warownię, osadził ją swoim ludem i 60 Niemcami, dowodzonymi przez rycerzy zakonnych Jana Rabe i Henryka Klee. W październiku t. r. Skirgajłło z wojskiem Jagiełły zdobył miasto i zamki. W 1391 r. w październiku Krzyżacy, pod wodzą w. mistrza Konrada Wallenroda, sprzymierzeńca Witolda, podstąpili pod T., ale znalazłszy miasto spalone dla łatwiejszej obrony przez Skirgajłłę, nie kwapili się o dobywanie zamku. Na początku października 1394 r. spokojnie tędy przechodziła wyprawa krzyżacka pod wodzą w. mistrza Konrada Jungingen, cofając się z pod Wilna. Podobnież ominięte zostały zamki trockie podczas najazdu marszałka zakonu Wernera von Tettingen w lutym 1403. Odtąd podnosząca się potęga Witolda i pokonanie przewagi zakonu na polach grunwaldzkich, jak całej Litwie tak i T. zabezpieczyły na zawsze spokój od Krzyżaków. Witold panując nad rozległą Litwą, upodobawszy zamek przez ojca w T. na wyspie wzniesiony, chętniej w nim przebywał niż w Wilnie i znacznie się przyczynił do wzrostu T. Miasto szerzej się zbudowało i bardzo się zaludniło. Około 1402—1403 r. sprowadził z Krymu 383 rodzin karaimów, sektę żydów nieuznających talmudu i mówiących po tatarsku, i nadawszy im przywileje, tu osadził. Zdaje się, że wówczas Tatarzy usadowili się, jeżeli nie w samem mieście to w jego okolicach; niektórzy zaś jako jeńcy zabrani w wojnie z Edy-Gierejem, hanem perekopskim, sprzymierzającym się z Krzyżakami przeciw Litwie, tu osadzeni zostali. W T., jak świadczy Czacki, urodził się Hadgi-Dawlet-Gierej, przodek hanów panujących przez długie lata w Taurydzie. Również napłynęło do T. i wielu żydów, którym Witold przepisał prawa i ustanowił osobnego wójta. T. więc za czasów Witolda były osadą różnonarodową. Dwór i panowie należeli do plemienia litewskiego i ruskiego. Ztąd początek różnorodnych świątyń, które już na początku XIV w. w T. założone zostały. W 1409 r. wpośród miasta, na wyniosłości nad jeziorem, Witold fundował i uposażył wielki kościół farny, nadając mu juryzdykę w T. i włókę gruntu zwaną Czesławską, oraz dwór Świątniki, wsi Ejsmańce i Wersoki, zaśc. Wojniak i Piłaniszki. Z nadania Witolda należały dalej do plebanii trockiej: Bezdzież, Hołowczyce, Droboły i Czubajówka, wsi leżące w pow. pińskim. Połowa funduszu szła na proboszcza i szkoły, druga na dwóch kanoników. Prócz kościoła farnego, na zamku wyższym znajdowała się kaplica p. t. św. Jerzego, również katolicka. Dla Anny, drugiej swej żony, ks. smoleńskiej, urządził Witold kaplicę grecką w nowym zamku na wyspie. Po jej zgonie (w 1418 r.) w. książę pojął trzecią żonę Juliannę, córkę Jana ks. Holszańskiego, która wspólnie z mężem wymurowała cerkiewkę p. t. św. Jerzego na wyspie jez. Trockiego, między dwoma zamkami, z nadaniem łąki, w pobliżu jeziora położonej, oraz gruntów pod miastem. Po zgonie Witolda, Sapiehowie objęli opiekę i kollacyę tej cerkwi i groby swej rodziny tu założyli. W tej samej epoce powstał w T. monaster z cerkwią Narodzenia N. M. P., który był zbudowany nad jeziorem, w pobliżu później fundowanych bernardynów. Archimandrya ta wraz z trzecią cerkwią Zmartwychwst. Pańskiego przyłączona została później do monasteru wileńskiego św. Trójcy, pod zarząd metropolity Korsaka. Ciekawe świadectwo o stanie T. ówczesnych znajdujemy w opisie podróży Gilberta de Lannoy: „Także, wyjechawszy z Wilna (na początku stycznia r. 1414) abym wrócił do Prus, przebywałem królestwo li-

tewskie następującą drogą. Naprzód do jednego bardzo dużego miasta w Litwie, zwanego Troki (premier a une tres grosse ville en Letau, nommee Trancquenne), licho zabudowanego, domami samemi drewnianemi i wcale niezamknięte. A jest tam dwa zamki, z których jeden jest wielce stary, zrobiony całkiem z drzewa i wałów ziemnych darnią okładanych. A jest ten stary zamek położony na brzegu jeziora, ale z drugiej strony stoi na otwartej ziemi. A inny zamek jest po środku innego jeziora, o wystrzał działa ze starego zamku, a ten jest całkiem nowy, zrobiony z cegieł na sposób francuzki. Także, przebywa w rzeczonem mieście Trokach i zewnątrz w kilku wsiach, bardzo wielka ilość Tatarów, którzy tam mieszkają pokoleniami, są zaś zwyczajni Saraceni, nie mający nic z wiary Jezusa Chrystusa, a mają język osobny, zwany tatarski. I mieszkają podobnie w rzeczonem mieście: Niemcy, Litwini, Rusini i wielka ilość żydów, z których każdy lud ma swój język szczególny. A jest rzeczone miasto książęcia Witolta. Więc jest z Wilna aż dotąd siedm leuków. Także, w rzeczonem mieście Trokach jest zwierzyniec ogrodzony, w którym są wszelkiego rodzaju zwierzęta dzikie i zwierzyna, jakie można mieć w lasach, i pochodzą też z nich; a są rozmaite, jako byki dzikie, zwane żubry (ouroflz), i innych jest tam, jako wielkie konie zwane osłowate, i inne zwane łosiami; i jest tam koni dzikich, niedźwiedzi, dzików, jeleni i wszelkiego rodzaju dziczyzna". Dla wielkiego znaczenia T. w owym czasie można wnosić, że musiały otrzymać od Witolda prawo miejskie magdeburskie, co potwierdził później Kazimierz IV zaliczając, przywilejem wydanym w Brześciu 1444 r. T., między innemi miastami, do rzędu miast głównych Litwy i nadając im prawo miejskie. W 1415 r. Witold podejmował hojnie w zamku trockim przybyłego z Polski Jagiełłę. Podług Długosza (lib. XI) ofiarował on wówczas Jagielle 20,000 szerokich groszy praskich, 40 szub sobolowych, 100 płaszczów szkarłatnych i 100 koni. W T. d. 27 października 1430 r. zmarł Witold po dwunastodniowej ciężkiej chorobie, wobec Jagiełły i licznych panów polskich i litewskich. Byli tu wówczas nadto: kn. twerski, riazański i in., han perekopski, wygnany hospodar wołoski Eliasz, posłowie cesarza greckiego, w. mistrz pruski, marszałek zakonu Krzyżaków inflanckich. Odtąd smutnemi stały się zamki trockie. Po burzliwem władaniu Świdrygajłły zasiadł w 1432 r. na tronie w.-książęcym i zamieszkał w T. okrutny brat Witolda Zygmunt Kiejstutowicz. Okrutne jego rządy, podejrzliwość i srogość, odstręczały ztąd wszystkich. Po straceniu Rumbolda, marszałka litewskiego, i Moniwida, wwody trockiego, postanowił Zygmunt wygubić wszystkich panów w kraju. W tym celu nakazał zjechać się im na obrady do T. na Wielkanoc 1440 r. Lecz Dowgird, wwoda wileński, Lelusz, trocki, Jan ks. Czartoryski i Aleksander, synowiec jego, przeczuwszy zamiary Zygmunta, postanowili go uprzedzić i zgładzić ze świata. W tym celu sprzysiężeni sprowadzili 900 ludzi zbrojnych do zamku, ukrywszy ich na wozach, ładownych sianem, poczem Aleksander Czartoryski z podkoniuszym nadwornym Skobejką dostali się do komnaty Zygmunta i tu go zamordowali. Jednocześnie i Wilno zajęte zostało na rzecz Świdrygajłły. Pełne okrucieństwa i awantur rządy tego nowego władcy nie zostawiły w T. żadnego śladu. Dopiero za Kazimierza Jagiellończyka T. odzyskały dawną świetność. Władca ten objąwszy w.-księstwo, w zamku trockim pomieszkanie ciągłe założył i to miejsce bardzo lubił. Nawet po wstąpieniu na tron polski, połowę czasu siedząc na Litwie, najczęściej w T. przemieszkiwał. Tu w 1477 r. przyjmował posła weneckiego Kontaryniego, który wracając z Persyi, zajechał do króla i opis przyjęcia opisał w relacyi, ogłoszonej przez Balińskiego („Star. Polska", III, 310—312). Za następnych Jagiellonów T. przestały być mieszkaniem książęcem a poczęły służyć za rodzaj więzienia politycznego dla osób znakomitszych. Tu za króla Aleksandra miał sobie wyznaczone mieszkanie Szach-Achmet, han ordy kapczackiej, który utraciwszy swe państwo, szukał w Polsce pomocy. Tu w 1503 r. uwięzieni zostali posłowie w. kn. moskiewskiego: bojarzyn i okolniczy Piotr Pleszczejew, dworecki Konstantyn Zabołockoj, okolniczy Jaropkin, oraz dyak Nikita Mokłoków. W T. Zygmunt I kazał uwięzić dwóch Gasztoldów, podskarbiego i koniuszego, których podejrzywał o sprzyjanie Hlińskiemu. Tu wreszcie Mikołaj Radziwiłł i Hrehory Ostyk zesłali na honorowe wygnanie Helenę, wdowę po królu Aleksandrze, podejrzywając ją o zamiar ucieczki. O stanie T. za Jagiellonów mamy świadectwo u Herbersteina, posła od cesarza Maksymiliana, który wracając z Moskwy w 1517 r. przez Litwę i Polskę do Niemiec, umyślnie zboczył z drogi żeby T. odwiedzić, jechał bowiem z Wilna traktem mereckim do Grodna. Powiada on w swej relacyi (Rerum Moscoviticarum Commentarii, str. 150): „Przybywszy do Wilna oczekiwałem po wyjeździe króla (Zygmunta I) do Polski, przez niejakiś czas na sługi moje, co mi konie z Nowogrodu przez Inflanty odprowadzali. Za ich więc powrotem udałem się w drogę, zboczywszy

z niej o cztery mile do Trok. Tam widziałem w pewnym ogrodzie zamkniętych i utrzymywanych żubrów, których inni turami, Niemcy zaś auroch zowią. Wojewoda (trocki), chociaż mojem nagłem i niespodzianem przybyciem zdawał się być nieco obrażonym, zaprosił mię jednak na obiad, na którym był także Szachmet, król zawołżańskich Tatarów (Scheachmet rex Sawolensis Tartarus). Ten w mieście Trokach, w dwóch murowanych zamkach między jeziorami położonych, uczciwie był chowany, jakby pod wolną strażą. Król przy stole o różnych rzeczach przez tłumacza ze mną rozmawiał: Cesarza zawsze bratem swym nazywał, wszystkich monarchów i królów uważając między sobą za braci". Chociaż T. od Zymunta I przestały już być rezydencyą panujących, nie straciły jednak zaraz ani swej ludności, ani dawnej rozległości, widocznie jednak zaczęły się pochylać do upadku pod względem zamożności i ruchu handlowego. Zygmunt Stary zniósłszy ustanowionych przy kościele farnym trockim dwóch kanoników, ustanowił tyluż mansyonarzy, pomnażając fundusz kościelny i nowy stanowiąc obowiązek posługi duchownej w kaplicy św. Jerzego, znajdującej się na zamku wyższym. Z metryk litewskich widać, że oprócz tych świątyń był jeszcze inny kościołek, zapewne drewniany, zapisano bowiem, że Zygmunt I, przywilejem wydanym w Piotrkowie 1522 r. w oktawę św. Jana ewangielisty, dozwolił Albrychtowi Gasztoldowi, wwdzie trockiemu, kościół św. Mikołaja w T., zbudowany przez jego ojca, na nowo budować i fundować, i ziemię, na której kościół stoi, prawem dziedzicznem mu nadał. Innym zaś przywilejem, w tymże roku wydanym, Zygmunt nadał starszym tego kościoła ziemię z poddanymi i wolność łowienia ryb w jeziorze Galwa. Chcąc podnieść upadające miasto, Zygmunt I d. 9 sierpnia 1516 r. ustanowił dwa jarmarki w T., w dni jakie sobie miasto wybierze, z wolnością wszystkim kupcom przybyłym targowania bez opłaty myta. Nadto wzbronił kupcom jeździć z towarami z Wilna do Kowna i nawzajem, pomijając Troki. Zygmunt August w 1552 r. uwolnił mieszczan od dawania podwód pod gońców królewskich, Tatarów zaś zamieszkałych w T., a wzbraniających się płacenia serebszczyzny do kasy miejskiej, zmusił do uiszczania się z tego podatku. Stefan Batory również opiekował się miastem a szczególniej jego kupcami, wydawszy im kilka przywilejów. W końcu ogólna klęska krajowa za Jana Kazimierza zadała ostatni cios miastu. W 1665 r. miasto zajęte i spalone zostało przez wojska ruskie, przyczem oba zamki zostały zburzone. Odtąd już T., nie mogąc przyjść do dawnego stanu, odbudowały się tylko w lichą mieścinę. Wynieśli się mieszczanie litewscy i ruscy a nawet żydzi, a zostali sami prawie karaimi, wyjednawszy przywilej wyłączający żydów od prawa mieszkania w T. W 1718 r. d. 8 września odbył się w T. akt uroczysty koronacyi obrazu N. M. P., koronami z Rzymu przywiezionemi przez biskupa wileńskiego Konstantego Brzostowskiego. Odtąd odbywał się tu corocznie na uroczystość Wniebowzięcia N. M. Panny głośny odpust, na który przybywały procesye z Wilna, Kowna i Merecza, dużo ludzi sprowadzając. W T. odbywały się sądy ziemskie i grodzkie oraz sejmiki powiatowe; dawniej i trybunał główny litewski miał tu swoją kadencyę. Starostwo grodowe, będące przez długi przeciąg czasu uposażeniem stołu królewskiego, należało zawsze do miejscowego wojewody. W 1766 r. opłacano z niego kwarty 498 złp. 12 gr. a hyberny 150 złp. Obszerniejszy opis T. podał W. Syrokomla (L. Kondratowicz) w „Wycieczkach po Litwie", (t. I, 37—122); por. też art. Okulewicza w „Wiestniku Zapadnoj Rusi" (1867 r.).

Trocki powiat leży w zachodniej części gubernii i graniczy od płn.-wsch. i wschodu z pow. wileńskim, od płd.-wsch. z lidzkim, od płd. z grodzieńskim, od zach. z gub. suwalską i kowieńską. Powierzchnia powiatu zajmuje 107·9 mil al. 5220·7 w. kw. i zamknięta jest biegiem Niemna od zach. i Wilii od płn.-wsch. i pochyla się głównie od płd. ku płn.-płn.-zach. Nadto w zach. części powierzchnia opada do Niemna, we wschodniej zaś do Wilii, tak że najwyżej wzniesione punkty znajdują się w środkowej części powiatu. Najwyższe bezwzględne wzniesienie sięga: w Giedatańcach 856 st., w Naborowszczyźnie 762, Michnolasach 682, Sorok Tatarach 611, Strawiennikach 607, Butkianach 581 st. npm. Zach. i południową cześć powiatu stanowią równiny piaszczyste; w części płn. i zachodniej, pokrytych lasami i jeziorami, występuje szereg pagórków piaszczystych i gliniastych, w części zaś płn.-wsch., w której zalegają rozległe łąki i pastwiska, przeważa gleba gliniasta a na wybrzeżach Wilii czarnoziem. Około Niemonajć, Wysokiego Dworu i Trok znajduje się tuf wapienny, glina i piaskowiec, okrążający wyniosłe brzegi jezior i występujący także w łożysku rz. Waki (dopł. Wilii). W niżinach znajduje się ruda żelazna błotna z tufem wapiennym. Zródła wód mineralnych, jedyne w gubernii, znajdują się w Birsztanach, Niemonajciach i Stokliszkach. Cała powierzchnia powiatu leży w dorzeczu Niemna, który na przestrzeni około 170 w. oddziela pow. trocki od gub. suwalskiej. Jest on na

całej tej przestrzeni spławny, z powodu jednak urwistych brzegów nie ma dogodnych przystani; tylko pod mkiem Mereczem ładują niekiedy towary. Główny z dopływów Niemna Wilia, stanowi od ujścia Waki, na przestrzeni do 75 w., naturalną granicę pomiędzy pow. trockim a wileńskim. Jest ona również spławna, lecz także nie ma przystani. Z rzek uchodzących bezpośrednio do Niemna w granicach powiatu ważniejsze: Mereczanka, Strawa (długa do 60 w.) i Wiersznia (długa 37 w.) a z dopływów Wilii Waka, płynąca przeważnie na granicy z pow. wileńskim. W powiecie znajduje się 123 jezior, tworzących miejscami grupy, w których źwierciadła wód znajdują się na niejednakowej wysokości, a różnica ta dochodzi od 35 do 100 st. Jeziora te w ogóle są nieznaczne; największe z nich: Trockie al. Brażoła (długie 6, szerokie 2 w., mające do 20 w. w obwodzie), Daugi (długie $3^1/_2$ w., szer. do 2 w., głębokie do 30 saż.) i Okmiana (dł. 5, szer. 3 w.). Błota znajdują się przeważnie w południ. części powiatu, w dolinie rz. Mereczanki, oraz w części północnej, na pograniczu z gub. kowieńską. Najważniejsze w okolicach wsi: Czarna Waka, Soleniki, Rudnia, Skobin oraz mka Merecza, w pobliżu drogi do Kowna, mające do 84 w. obwodu. Lasy stanowią zaledwo 30% ogólnej przestrzeni i w większej połowie należą do skarbu. Dawniej w granicach powiatu znajdowała się słynna z rozległości i gęstości puszcza Rudnicka, ciągnąca się od Rudnik do Niemna i wyrównywająca obszarem puszczy Białowieskiej. Pozostała jej część zwana jest puszczą Międzyrzecką. W 1880 r. było w powiecie (bez mta T.) 142,443 mk. (w 1870 r. 119,587 mk.), w tej liczbie 4373 prawosł., 2477 rozkoln., 116,220 katol., 339 ewang., 2 kalw., 18,334 żyd., 51 karaimów i 647 mahomet.; podług stanów zaś: 7401 szlachty, 71 stanu duchow., 88 obywateli honor., 32,819 mieszczan, 98,329 włościan, 3285 stanu wojsk., 400 cudzoziem., 10 innych stanów. W 1873 r. było w powiecie: 6 cerkwi (wszystkie murow.), 2 domy modlitwy rozkoln., 34 kościołów katol. (12 murow.), 18 kaplic katol. (4 murow.), 4 synagogi żyd., 16 domów modlitwy żyd. i 2 meczety. Ze świątyń prawosławnych zasługuje na uwagę cerkiew w mku Jewie, a z katolickich kościół w Mereczu. Pod względem kościelnym cerkwie prawosł. należą do dekanatu (błagoczynia) trockiego, kościoły zaś katolickie do dekanatu: trockiego (ob. wyżej) i mereckiego (ob. *Merecz*). Pod względem etnograficznym masę ludności stanowią Litwini; żydzi (około 12% ogólnej ludności) osiedli tu prawdopodobnie już w XII w., a karaimi i Tatarzy przesiedleni zostali przez w. księcia Witolda w końcu XIV w. Pierwsi z nich zamieszkują głównie w Trokach, drudzy zaś nad rz. Waką (okolica Sorok Tatary) i w okolicach mka Butrymańce (okolica Rejże). Oprócz mta T. w powiecie jest 29 miasteczek: Birsztany, Butrymańce, Daugi, Dorsuniszki, Giegużyn, Hanuszyszki, Jewie, Jezno, Kietowiszki, Kowale, Kozakiszki, Kronie, Merecz, Niemonajcie, Niemoniuny, Olita, Olkieniki, Orany, Poporcie, Punie, Rotnica, Rudniki, Stokliszki, Strawieniki, Sumiliszki, Użugość, Wysoki Dwór, Żośle i Żyżmory. Są to po większej części drobne osady (tylko Olkieniki mają 3182, Butrymańce 2400, Merecz 2148 a Stokliszki 2089 mk.), zamieszkałe przeważnie przez żydów mieszczan. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 4 okręgi policyjne (stany), z biurami w Landwarowie, Żyżmorach, Butrymańcach i Oranach i 17 gmin włośc.: Deksznie, Jewie, Międzyrzecze, Olkieniki i Troki (do 1 okr. pol.), Kronie, Sumiliszki, Żośle i Żyżmory (do 2 okr. pol.), Butrymańce, Hanuszyszki, Jezno i Wysoki Dwór (do 3 okr. pol.), Aleksandrowo, Merecz, Niedzingi i Orany (do 4 okr. pol.). Gminy te obejmują 183 okr. wiejskich (starostw), 1262 wsi włośc., mających 10,090 dm. Szkoły ludowe znajdują się: w Butrymańcach, Hanuszyszkach, Jewiu, Jeznie, Kroniach, Mereczu, Niedzingach, Olkienikach, Oławie, Oranach, Puniach, Skorbucianach, Stokliszkach, Sumiliszkach, Wysokim Dworze, Żoślach i Żyżmorach, w ogóle 17 szkół, do których w 1885/6 r. uczęszczało 835 chłopców i 22 dziewcząt. Oprócz tego we wsi Miadziłach (w par. Jewie) znajduje się szkółka paraf. a w Mereczu 1-klas. szkoła żydowska. Pod względem sądowym powiat dzieli się na 3 okręgi śledcze (Troki, Żyżmory i Orany) i stanowi 8, 9 i 10 rewir sądów pokoju okr. wileńskiego. Pod względem komunikacyjnym przez wschodnią część powiatu przechodzi linia dr. żel. warsz.-petersburskiej, ze stacyami: Marcinkańce, Orany, Olkieniki, Rudziszki, Landwarowo, gdzie oddziela się linia na Kowno do granicy pruskiej, przerzynająca płn.-wschodnią część powiatu, ze stacyami: Jewie, Żośle, Koszedary. Drogi pocztowe prowadzą z Landwarowa do Trok (9 w.); z Koszedar na Żyżmory, Jezno do mka Butrymańce (48 w.); z Jezna do Birsztan ($14^1/_2$ w.); ze st. dr. żel. Rudziszki przez Hanuszyszki do Wysokiego Dworu (28 w.) i z Oran do Merecza (24 w.). Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo, płody którego wystarczają w zupełności na miejscowe potrzeby. Uprawa lnu i konopi w porównaniu z innemi powiatami gub. wileńskiej słabo rozwinięta. Również i hodowla bydła stoi na niskim stopniu. W 1873 r. było w powiecie: 19,500 koni, 43,200 bydła rogatego,

43,500 owiec, 52,900 świń i 15,200 kóz. Przemysł fabryczny w t. r. reprezentowany był przez 20 zakładów przemysłowych, zatrudniających 133 robotników i produkujących za 182,000 rs. W tej liczbie 12 gorzelni dało 100,330 rs., 5 browarów piwnych 3454 rs., 2 papiernie 1316 rs. (w Kotyszu) i fabryka gwoździ 76,900 rs. (w Landwarowie). Wielu z mieszkańców zajmuje się flisactwem i zarobkiem na stacyach dróg żelaznych; mieszkańcy okolic Merecza, Olkienik i Oran zbieraniem i suszeniem grzybów a mieszkańcy mka Butrymańce wypiekiem słynnych pierników. Żydzi utrzymują szynki, karczmy i zajmują się drobnym handlem. Jarmarki odbywają się w Żyżmorach (24 czerwca), Butrymańcach (1 stycz. i w dzień św. Trójcy), Stokliszkach (23 kwiet. i 8 wrześ.), Puniach (20 wrześ., 25 lipca i 25 sierp.), Wysokim Dworze (1 marca, 1 maja. 23 paźdz. i 1 listop.), Mereczu (22 paźdz.), Żośłach (2 lut., 23 kwiet., 16 lipca i 1 listop.), Jewiu (28 czerw.) i Sumiliszkach (10 sierp.). Marszałkami szlachty pow. trockiego byli: Chomiński Napoleon h. Poraj (1843), Desztrug Adam (1846), Dąbrowski h. Junosza, Godaczewski Jakub h. Gozdawa (1809—11), Giedrojć ks. Cezary h. Poraj (1864), Jeleński Józef h. Korczak (1798—1800), Jeleński Ludwik (1858—1863), Łappa Antoni (1805—7), Potrykowski Józef h. Drogomir (1812), Raes de Wilhelm h. własny (1825), Roemer Bolesław h. Dwie laski (1821—22), Strawiński Kazimierz h. Doliwa (1820), Żyliński Leonard h. Mordas (1833). Herb powiatu (nadany ukazem z 9 czerwca 1845 r.) przedstawia tarczę, przedzieloną na dwa pola: w górnem herb gubernii (pogoń w czerwonem polu), w dolnem zaś na złotem polu brama zamkowa, nad którą dwa miecze na krzyż złożone, a pomiędzy niemi 1045 rok (jakoby rok założenia mta T. przez namiestnika w. ks. kijowskiego).

Dawny *powiat trocki* stanowił część województwa trockiego. Granica zaczynając się ku północy niedaleko tego punktu, gdzie rz. Święta uchodzi do Wilii, między Giegużynem a Skorulami, szła od wschodu korytem rz. Wilii, oddzielającym go od pow. wileńskiego, aż do ujścia rz. Waki, dalej uszedłszy nieco jej biegiem krótkim i porzucając go niedaleko Wilna, wchodziła w lasy Rudnickie a od jeziora Kiernowa załamywała się rz. Wisińczą na płd. i przez wielkie lasy Olkienik, Oran i ststwa mereckiego opierała się o Niemen, tam gdzie do niego uchodzi rz. Rotnica pod Druskienikami. Ztąd od zach. szła Niemnem, który opuszczała pomiędzy Olitą a Puniami, rozgraniczała suchą drogą pow. kowieński, aż do miejsca, z którego się zaczęła na północy (co do innych szczegółów ob. t. V, 339).

Województwo trockie (por. t. V, 338) stanowiło niegdyś dziedzinę Mendoga i Giedymina a po śmierci tego ostatniego dzielnicę syna jego Kiejstuta, pod tytułem ks. trockiego, należąc do zwierzchniej władzy brata jego w. ks. litewskiego Olgierda. Do składu jego weszła część tylko Rusi, stanowiącej pow. grodzieński, reszta zaś od granic pruskich aż do Kurlandyi wzdłuż, a od Żmujdzi do województwa wileńskiego wszerz, zajęta była osadami plemienia litewskiego, i stanowiła właściwą Litwę Wyższą (Aukstote). Oprócz tego za czasów Kiejstuta należała do ks. trockiego także część Podlasia aż do Rajgrodu, po rz. Nettę i Biebrzę, jak świadczy rozgraniczenie księstwa od Mazowsza, w r. 1350 między Kiejstutem a Ziemowitem, ks. mazowieckim, w Grodnie uczynione. Po Kiejstucie i przychyleniu się Witolda do Zakonu krzyżackiego, ks. trockim był Skirgajłło od 1388 do 1392 r., kiedy Witold, zostawszy w. ks. litewskim, przywrócony został do dziedzictw ojcowskich. Na sejmie w Horodle (1413 r.) utworzone zostało wwdztwo trockie, przy którem pozostała część Podlasia, aż do 1520 r., w którym na mocy postanowienia Zygmunta I w Toruniu, odeszła do nowo utworzonego wwdztwa podlaskiego. Pierwszym wojewodą trockim był od 1415 do 1433 r. Jawno (Jawnuta) Jan h. Zadora, wymieniony już w 1412 r. jako ststa trocki („Skarbiec“ Daniłowicza pod Nr. 696, podaje już pod 1398 r. ststę trockiego Kymunta Gynewillę) a pierwszym kasztelanem Jan (u Balińskiego Szymon) Sumigajło, ststa kowieński, wymieniony jako świadek w traktacie pokoju zawartym przy jeziorze Mielno między Jagiełłą a Zakonem krzyżackim w 1422 r. Wojewodowie troccy (w liczbie 42), szereg których zakończył Józef ks. Radziwiłł (od 1783 r.). siedzieli w senacie po kaliskich; kasztelanowie zaś (w liczbie 53), szereg których zakończył Józef Wincenty von der Broel Plater, eks-pisarz polny (od 1793 r.), po wojewodach sieradzkich. Przestrzeń wwdztwa wynosiła do 1050 mil kw. Dzieliła się na cztery rozległe powiaty: trocki, grodzieński, kowieński i upicki. Sejmiki odbywały się w stołecznych miastach każdego powiatu. Powiaty obierały po dwóch posłów na sejm i po dwóch deputatów na trybunał. Pospolite ruszenie odbywało się pod każdem mtem powiatowem po św. Michale. Mundur województwa: kontusz pąsowy, żupan i wyłogi zielone. Herb: pogoń w czerwonem polu. Po ostatnim podziale Rzpltej wwdztwo trockie weszło częścią w skład dzisiejszego królestwa polskiego,

częścią zaś w skład gubernii wileńskiej, grodzieńskiej i kowieńskiej. *J. Krz.*

Troki 1.) zaśc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 9 w.), okr. wiejski Dowlany, o 31 w. od Oszmiany, ma 2 dm., 17 mk. kat.; należy do dóbr skarb. Wejkszyszki. 2.) **T.** 1 i 2, dwie wsi włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski i dobra skarb. Mile (o 2 i 3 w.), po 9 dusz rewiz. 3.) **T.**, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. michajłowska, okr. wiejski Sory-Strunajcie, o 6 w. od gminy, 8 dusz rewiz.; należy do dóbr Sory, dawniej Marcinowskich i Sołtanów, następnie Goldnerowej. 4.) **T.** *Stare*, folw. skarbowy i wś włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Troki Stare, o 4 w. na płd.-wschód od Trok, ma 20 dm., 164 mk. (w 1865 r. 67 dusz rewiz. włośc., 2 jednodworców i 20 żołnierzy urlopowanych). Posiada kościół par. kat. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: T. Stare, Serafiniszki, S. Nowe, Worniki, Wornikiele; zaśc. Wornikiele Nowe, w ogóle 144 dusz rewiz. b. włośc. skarb., 11 osadn. w.-ruskich. Kościół. par., p. w. Zwiastowania N. M. P., z muru wzniósł w 1405 r. w. ks. Witold. Po zniszczeniu pierwotnego kościoła, benedyktyni wznieśli około 1780 r. obecny z drzewa. Parafia katol., dekanatu trockiego, ma 4821 wiernych. Kaplice: w Połukniach, Skorbucianach i Wace, dawniej także w Ołonie i Świątnikach. Jestto dawna osada, niegdyś zamek stołeczny w. ks. litewskich. Podług Narbuta („Dzieje narodu lit.“, t. I, 232) T. S. już w XI w. były centrem głównem dzielnicy ks. litewskich, idących od Dorszpunga, zwały się Ghurgani i były słynne rozległemi świątyniami i gmachami (?). Pewniejszą wzmiankę o istnieniu T. podaje dziejopis norwegski Snorro-Sturleson, który zwiedzając krainy nadbałtyckie przy końcu XII w., wspomina miasto Tyrki (Troki), Velni (Wilno) i Misiri (Mercz), gdzie znalazł przebywających osadników skandynawskich. Miejsce to jednak przez długi czas nie miało żadnego znaczenia i dopiero na początku XIV w. spotykamy o niem pierwszą wzmiankę w dziejach. W 1321 r. (Stryjkowski, „Kronika“, rozd. IV, str. 369) Giedymin miał tu zbudować zamek, otoczony przekopem i wałami, i przenieść stolicę książęcą z Kiernowa. Nie długo tu jednak przebywał, w następnym już bowiem roku przeniósł stolicę do Wilna. Po śmierci Giedymina miejsce to stało się stolicą Kiejstuta, w. ks. trockiego i żmujdzkiego. Zamiast drewnianej warowni ojca swego, wymurował on zamek obronny, w którym przebywał prawdopodobnie aż do wymurowania nowego zamku na wyspie jez. Trockiego około 1380 r. Syn jego Witold, mając wygodniejszy i okazalszy zamek na stały swój pobyt, siedzibę przodków swych w T. Starych obrócił na klasztor benedyktynów, których sprowadził w 1405 r. z Tyńca. Wymurował przy zamku kościół p. w. Zwiastowania N. P. M. i św. Benedykta i mianował pierwszym opatem trockim benedyktyna tynieckiego Łukasza. Odtąd historya T. Starych jest historyą opactwa benedyktynów, bo znaczenie polityczne przeniosło się zupełnie do T. Nowych. Witold przywilejem wydanym w dzień św. Walentego 1415 r. na zamku nowotrockim nadał klasztorowi: dziesięciny ze wszelkich płodów majętności książęcej w T. Starych, plac z dwoma ogrodami, jednym przy drodze oddzielającej tenże ogród od zamku, drugim położonym około cmentarza, oraz niwę pod dworem; dalej wioskę nad rz. Waką, którą dzierżyli niegdyś bracia rodzeni Śmigajłło i Mosgajłło; wolność robienia jazów na rz. Wace; wś Obrowo z całym dochodem i łowami, i w końcu jez. Korweko, przez które płynie rzeka i na niej są jazy. Dokument ten, z pieczecią, zachowywał się w archiwum tynieckiem, jak świadczy Szczygielski (Series et notitia Trocensium Abbatum ordinis S. Benedicti, Kraków, 1668). Opactwo trockie, podług warunku fundacyi, zostało ściśle połączone z tynieckiem, którego opat, spólnie z kapitułą, wybiera z pośród zgromadzenia swego kandydata do tej godności w Trokach, przedstawiając go tylko do zatwierdzenia biskupowi wileńskiemu. W r. 1416 biskup wileński Piotr konfirmował na opata trockiego Alberta Żegotę. Za jedenastego opata Bernarda Wieliczki Zygmunt I w 1517 r. potwierdził fundacyę Witolda i powiększył ją nadaniem dziesięciny z dóbr królewskich Iłgi i dwóch ziem pustych. Następca tego opata Feliks Służewski wyjednał u Zygmunta Augusta w 1558 r. potwierdzenie przywilejów klasztoru. W 1577 r. kościół starotrocki został konsekrowany przez Cypryana, dominikanina, biskupa metoneńskiego, sufragana i kanonika wileńskiego. Szesnasty opat Tomasz Pawłowski, objąwszy opactwo w 1597 r., zajął się ozdobieniem kościoła i klasztoru. Rozjaśnił on kościół przez wybicie okien we wschodniej i zachodniej ścianach, wzniósł nowy ołtarz wielki, chór i przysionek, ułożył posadzkę, świątynię ozdobił malowaniem i opatrzył aparatami, założył bibliotekę. W 1625 r., podczas powszechnie panującego powietrza, zmarł opat Jan Chełstowski, zajmujący się gorliwie przygotowaniem na śmierć i grzebaniem zarażonych. Za opata Dydzińskiego, po upadku dawniejszej świątyni, wzniesiono obecny kościół drewniany, za wałami zamku, które niewiadomo z jakiej przyczyny, kazał zniszczyć. 5.) **T.**,

zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 45 w. od Wilna; 1 dm., 5 mk. kat. 6.) **T.**, dwa zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 29 i 30 w. od Wilna, jeden z nich ma 1 dm., 12 mk. kat., drugi 1 dm., 33 mk. t. wyzn. 7.) **T.**, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie (o 1 w.), okr. wiejski Marciniszki, o 45 w. od Wilna, ma 1 dm., 17 mk. kat. (w 1865 r. 8 dusz rewiz. 8.) **T.**, zaśc., tamże, okr. wiejski i dobra, hr. Tyszkiewiczów, Dubinka, o 17 w. od Giedrojć a 53 w. od Wilna, ma 1 dm., 14 mk. kat. (w 1868 r. 6 dusz rewiz.). 9.) **T.**, zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol. 10.) **T.**, wś i zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 44 w. od Nowoaleksandrowska. 11.) **T.**, wś, tamże, o 67 w. od Nowoaleksandrowska. 12.) **T.**, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 53 w. od Wiłkomierza. 13.) **T.**, ob. *Traki*. *J. Krz.*

Trokiel, wś, pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, gm. Krakopol, odl. od Kalwaryi 42 w., ma 11 dm., 37 mk. W 1827 r. 2 dm., 13 mk.

Trokiele, ob. *Trakiele*.

Trokiele 1.) folw. skarb., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Żyrmuny, okr. wiejski Dworzyszcze, o 17 w. od Lidy, przy dr. z Lidy do Dziewieniszek, ma 77 mk., kościół kat. par., gorzelnię, cegielnię, karczmę. Własność niegdyś jezuitów. Kościół kat., p. w. N. M. Panny, z drzewa wzniesiony w 1500 r. przez Marcina Gasztolda. Par. kat., dek. lidzkiego, 3093 dusz. Filia w Dworzyszczu. Dawniej była też kaplica w Gimbutach. 2.) **T.**, zaśc. włośc., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 39 w. od Lidy a 22 w. od Ejszyszek, 1 dm., 6 mk. kat. 3.) **T.**, dwa folw. i dwie wsi, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły (o 4 w.), okr. wiejski Daukszyszki, o 20 w. od Oszmiany, razem 8 dm., 98 mk. kat. W 1865 r. wś należąca do Piotrowiczów miała 21, zaś do Kołwzanów 14 dusz rewiz. 4.) **T.**, wś kośc., zwana miasteczkiem, pow. oszmiański, w pobliżu granicy pow. lidzkiego, w 3 okr. pol., o 56 w. od Oszmiany, 27 od Dziewieniszek a 70 w. od Wilna, ma 57 mk. Własność skarbu, który ziemię oddał włościanom na wykup. W spisie z 1865 r. niepodana. Por. *T.* w pow. lidzkim. 5.) **T.**, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hoduciszki, okr. wiejski Mirkliszki, o 20 w. od Święcian, ma 98 dm., 78 mk. kat. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.). 6.) **T.**, zaśc. nad rzką Trokielką, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce (o 8 w.), okr. wiejski Girejkańce, o 43 w. od Trok, ma 1 dm., 20 mk. kat. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Stokliszki. 7.) **T.**, zaśc. skarb., pow. trocki, w 3 okr. pol., o 52 w. od Trok, 2 dm., 19 mk. (14 kat., 5 żyd.). 8.) **T.**, wś włośc. nad Niemnem, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 28 w.), okr. wiejski Sipowicze, par. kat. Stokliszki, o 71½ w. od Trok, ma 3 dm., 32 mk. (1 praw., 31 kat.; w 1865 r. 12 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Wojciszki. 9.) **T.** al. *Waniele*, wś nad Niemnem, pow. trocki, w 3 okr. pol., o 72 w. od Trok, 3 dm., 20 mk. (1 praw., 19 kat.). 10.) **T.**, zaśc. włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 38 w. od Wilna, 1 dm., 19 mk. kat. 11.) **T.**, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 9 w.), okr. wiejski Staresioło, o 26 w. od Wilna, ma 9 dm., 78 mk. kat. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Świrany. 12.) **T.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 78 w. od Nowoaleksandrowska. *J. Krz.*

Trokieliszki, dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 69 w. od Nowoaleksandrowska.

Trokieniki 1.) okolica szlach., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm., par. i okr. wiejski Butrymańce (o 2 w.), o 56 w. od Trok, ma 8 dm., 59 mk. kat., 28 mahom. (w 1865 r. 10 dusz rewiz.; należała do dóbr Buściany, Baranowskich). W 1850 r. posiadali tu: Makowiecki 20 dzies., Rajecki 40 dz., Bazarewicz 20 dz., Jakubowski 10 dz. i Krynicki 20 dz. 2.) **T.**, folw. i wś nad stawem, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o 10 w.), okr. wiejski Kuliszki, o 38 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm., 9 mk. (4 kat., 5 żyd.), wś 35 dusz rewiz., własność Szyszków.

Trokinia, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn (o 12 w.), okr. wiejski Traszkuny, o 41 w. od Wilna, ma 2 dm., 7 mk. kat. i 2 żyd. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.); należy do dóbr skarb. Giejany.

Trokinie, karcz., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 41 w. od Wilna, 1 dm., 3 mk. kat.

Trokiniki, ob. *Trokiszki*.

Trokinowo, ob. *Traszkuny*.

Trokiszki 1.) w spisie z 1865 r. *Trokiniki*, wś włośc. nad rz. Ułą, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarb. Orany (o 19 w.), okr. wiejski Żuraciszki, o 65 w. od Trok, 7 dm., 70 mk. kat. (w 1865 r. 29 dusz rewiz.). 2.) **T.**, wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta.

Trokłauki, ob. *Trokławki*.

Trokowicze, wś u źródeł rzki Świniołużki, pow. żytomierski, gm. i st. poczt. Czerniachów (o 9 w.), o 14 w. od Żytomierza. Ze wsiami należącemi do par. (Horbasze Wielkie i Małe i Niekrasze) ma 281 dm., 2229 mk. Cerkiew p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesiona w 1791 r. kosztem dziedzica Kwiatkowicza i parafian, uposażona jest 68 dz. ziemi. Na początku XVII w. własność Niemiryczów, w 1642 r. w dziale Stefana (ob. t. IX, 197), obecnie Komarów. *J. Krz.*

Troks, wś i folw., pow. olkuski, gm. Jan-

grót, par. Gołaczowy. Folw. ten poduchowny sprzedany około r. 1880 za 4881 rs. Obszaru ma 243 mr. W 1827 r. 25 dm., 197 mk. Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 wś Troks, własność klasztoru zwierzynieckiego, miała 5 łan. km., 1 łan sołtysi, 1 zagr. bez roli (Pawiński, Małop., 27).

Troksze, wś, pow. lucyński, na płd. od Lucyna. Pomiędzy wsią T. a folw. Nowomyśl ciągnie się szereg wyniosłości, zwanych Złote góry.

Trombaciszki, wś i zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Dobejki, o 47 w. od Wiłkomierza.

Trombin, ob. *Trąbin.*

Tromelort, leśnictwo, ob. *Boruszynko.*

Tromitten 1.) posiadłość, pow. frydlądzki, st. p. Bartenstein Ostpr. 2.) **T.,** wś, pow. królewiecki, st. p. Waldau Ostpr.

Tromittenwalde, kol., pow. labiewski, st. p. Wulfshoefen.

Tromkowitz (niem.), ob. *Trątkownica.*

Trommdorf, pol. *Bębnikąt,* os., pow. obornicki, śród lasów, o 9 klm. ku płn. od Obornik (par. i st. dr. żel.), poczta w Ludomach (Ludom). Os. włośc. ma 13 dm., 84 mk.; wchodzi w skład okr. wiejskiego Dąbrówka Leśna. Domek poborcy szosowego i leśniczówka należą do nadleśnictwa Połajewskiego (Hartigsheide). Bębnikąt wcielony był do domeny pruskiej w Bogdanowie. *E. Cal.*

Tromms, kol., pow. wystrucki, st. poczt. Insterburg.

Tromnowo, ob. *Trumieje.*

Tromp *Gross* i *Klein,* wś i posiadłość, pow. brunsberski, st. p. Gross Rautenberg.

Trompole, wś nad jez. t. n., pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Puńsk, odl. 27 w. od Suwałk, na prawo od dr. bitej z Suwałk do Kalwaryi, ma 20 dm., 163 mk., 557 mr. Wchodziła w skład dóbr Krasnowo. W 1827 r. było 12 dm., 120 mk. *Br. Ch.*

Trompańce, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 27 w. od Nowoaleksandrowska.

Trompoliszki, wś, pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Puńsk, odl. 26 w. od Suwałk, ma 9 dm., 73 mk., 215 mr. Wchodziła w skład dóbr Krasnowo. W 1827 r. 3 dm., 47 mk.

Tronczyn, dobra, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kostrowicze, o 24½ w. od Słonima.

Troniny 1.) pustka, pow. wieluński, gm i par. Mierzyce. Należy do wsi Bobrowniki, ma 5 dm. W 1827 r. 5 dm., 23 mk. 2.) **T.,** os. młyn. nad rz. Liswartą, pow. częstochowski, gm. Popów, par. Danków; os. ma 1 dm., 2 mr.; karcz. 1 dm., 7 mk., 23 mr. W 1827 r. 3 dm., 21 mk., par. Kłobucko.

Troniszki, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 10 w.), okr. wiejski Karolinowo, o 54 w. od Wilna, podług spisu z 1865 r. 5 dusz rewiz.; należała do dóbr Żejmiany, Jotejków. W spisie z 1866 r. podana jest wś (7 dm., 78 mk. kat.) i zaśc. (1 dm., 14 mk. t. wyzn.).

Tronkinie, okolica, pow. kowieński, w 2 okr. pol., gm. Kroki, o 84 w. od Kowna. Mają tu: Grużewscy 10 dz., Iwaszkiewiczowie 18 dz., Jagiełłowie 12 dz. (3 lasu), Miżutowiczowie 17½ dz. (1 nieuż.), Nagrodzcy 25 dz. (5 lasu, 3 nieuż.). Największą część posiadają Dulewiczowie, którzy wraz z zaśc. Bortkuniszki mają 500 dz. (96 lasu, 192 nieuż.).

Tronła (350 mt. npm.), wzgórze, w pow. rohatyńskim, tuż nad granicą pow. podhajeckiego, 2 klm. na zach. od wsi Boków. Zach. zbocza opływa pot. Bybelka, zdążający ku płd.; na płn. wznosi się wzgórze Gawronek.

Troop (niem.), ob. *Trupy.*

Tropawa, rzeczka, w pow. mohylowskim, lewy dopływ Derły, zaczyna się na gruntach wsi Konatkowce i poniżej wsi Tropawy ma ujście. *X. M. O.*

Tropawa, wś nad rzeczką t. n., pow. mohylowski, okr. pol. Łuczyniec, gm. Wendyczany, par. Szarogród, sąd Mohylów (o 24 w.), ma 254 osad, 1150 mk., 1456 dzies. ziemi włośc., 1227 dwors, 76 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Jana, wzniesioną w 1767 r., z 1661 parafianami. Własność dawniej Jełowickich, dziś Halbeka. *Dr, M.*

Tropawa, właściwie *Opawa* (czes. *Opava,* niem. *Troppau*), mto na Szląsku austr., nad rz. Opawą, lew. dopł. Odry, w miejscu, gdzie dolina Opawy rozszerza się w szeroką urodzajną równinę. T. jest obecnie stolicą tej części Szląska, która po pokoju wrocławskim (1743 r.) przy Austryi pozostała. Jako miasto główne prowincyi jest siedzibą najwyższych władz Szląska, izby handlowej i przemysłowej, miejscem obrad sejmu; znajduje się tu wiele zakładów naukowych i przemysłowych. Według danych z 1880 r. było w T. 1033 dm. i 20,562 mk. (19,055 rz.-kat., 420 prot., 1061 izrael. i 26 in. wyzn.; co do narodowości: 16,149 Niemców, 2259 Czechów, 767 Polaków i 15 in. narodowości). T. straciła charakter obronnego miasta; na miejscu dawnych murów i wałów założono plantacye; miasto i przedmieścia stanowią jednę całość. Godnemi widzenia są: wieża, 72 mt. wysoka, w 1618 r. ukończona, teatr miejski, piękny starożytny kościół w stylu gotyckim, z surowej cegły wzniesiony, przedmiot sporów podczas walk religijnych między katolikami i protestantami. W kościele tym znajduje się grobowiec marmurowy pierwszego księcia z domu Lichtenstein, Karola. W zabudowaniach zniesionego klasztoru dominikanów mieści się

seminaryum nauczycielskie męskie, sam kościół obrócony został na magazyny wojskowe. W dawnym budynku zakonu jezuitów mieszczą się obecnie biura rządu krajowego, mieszkania prezydenta krajowego, najwyższego urzędnika administracyjnego w kraju i seminaryum nauczycielskie żeńskie; w dawnym zamku książęcym pomieszczono urzędy, a w dawnym budynku klasztornym minorytów znajduje się sąd. Na plantacyach znajduje się wzniesiony w 1871 r. przez bar. Kleina pomnik poety Szylera. Prócz tego posiada miasto piękne budynki: szkoły ludowej, gimnazyum i szkoły realnej z język. wykładowym niemieckim. Znajdują się dalej w mieście: dom dla sierot, szpital powszechny, ochronka dla dzieci, dom ubogich. Przy gimnazyum niem. istnieje bogate muzeum, założone na początku tego wieku przez osoby prywatne i obejmujące bibliotekę (około 40,000 tomów), zbiór monet i gabinet historyi naturalnej. Prócz tego istnieje w T. gimnazyum czeskie, założone i utrzymywane z funduszów „Matiey Czeskiej“. Według sprawozdania izby handlowej i przemysłowej z r. 1885 było w T. 1328 osób oddających się samoistnie handlowi i przemysłowi (w r. 1885 było tylko 1228 osób). Zakłady przemysłowe są: 1 fabryka maszyn, 2 fabr. powozów i wozów, 1 fabr. broni, 2 zakłady dla wyrobów z granitu i piaskowca, 1 fabr. ram, 3 fabr. wyrobów ze skóry, 2 fabr. sukna, 1 fabr. kapeluszy filcowych i słomianych, 2 fabr. fezów wschodnich, 1 fabr. słodu, 2 młyny, 1 tartak, 1 rafinerya cukru, 1 rektyfikacya spirytusu, 1 browar, 1 gorzelnia, 17 dystylarni wódek, likierów i rumu, 7 fabr. octu, 2 fabr. napojów musujących, 1 fabr. przetworów chemicznych, 1 fabr. potażu, 1 fabr. zapałek, 1 fabr. mydła i świec, 1 zakład gazowy, 2 zakłady ślusarstwa budowlanego, 1 drukarnia i 4 zakłady fotograficzne, razem tedy 61 zakładów przemysłowych. Rozwój handlu popierają: filia banku austro-węgierskiego, towarzystwo kredytowe, kasa oszczędności i 2 stowarzyszenia zaliczkowe, oraz izba handlowa i przemysłowa dla Szląska. T. posiada statut gminny, podług którego wyborcy, podzieleni na trzy koła wyborcze, wybierają 30 radnych a ci znowu z swego grona burmistrza i wice-burmistrza. Wprowadzenie ustroju konstytucyjnego powołało do życia sejm krajowy i wydział krajowy z siedzibą w T. Sejm szląski liczy 31 członków; miasto wybiera 2 posłów a izba handlowa i przemysłowa dla Szląska również 2 posłów. Nadto T. jest miejscem wyboru 9 posłów sejmowych, przez wyborców z większych posiadłości całego kraju. Do rady państwa w Przedlitawii a mianowicie izby posłów wysełа T. wspólnie z izbą handlową i przemysłową jednego posła (z 10 wybieranych przez cały Szląsk).

Początkowe dzieje T. są niepewne; droga handlowa, prowadząca oddawna z Morawii do Polski, mogła wywołać powstanie miasta w miejscu, gdzie było przejście przez rzekę Opawę. W dokumentach pojawia się miasto po raz pierwszy w 1195 r. Z początkiem XII w. posiadała już T. prawo niemieckie. Miasto otoczone było silnemi wałami i murami, i mogło stawić skuteczny opór. Tak broniła się T. w połowie XIII w. przeciw Mongołom i królowi węg. Beli IV. Aż do tego czasu T. wraz z okolicą należała do Moraw. Niebawem potem stała się T. głównem miastem odłączonego od Moraw ks. opawskiego i zaliczona była do Szląska. Dzieje też księstwa są też dziejami miasta T. Wojny husyckie dotknęły ks. opawskie i miasto. W 1428 r. wielki napad husytów spustoszył cały górny Szląsk po lewym brzegu Odry położony; T. zdołała się obronić. Czasy reformacyi wywołały w T. zacięte walki katolików z protestantami i wyjęcie z pod prawa miasta, które się stało przeważnie protestanckiem, za cesarza Rudolfa II. W 1613 r. cesarz Maciej nadał ziemię opawską w lenno ks. Karolowi Lichtensteinowi. W T. stany składały hołd nowemu księciu. W czasie wojny 30-letniej T. złożyła hołd wybranemu przez stany czeskie Fryderykowi V, elektorowi Palatynatu. Ks. Lichtenstein, który wówczas hołdu złożyć nie chciał, utracił czasowo swe posiadłości, po zwycięstwie bowiem na Białej Górze (1620 r.) przywrócił mu cesarz Ferdynand II napowrót ziemię opawską i obdarzył go hojnie. Dobra i tytuł przeszły na jego potomków, a po wygaśnięciu tej linii (1712 r.) na potomków brata jego, w posiadaniu których pozostają dobra po dzień dzisiejszy. Podczas dwóch wojen szląskich (1741—1745), wojny siedmioletniej (1756—63) i wojny sukcesyjnej bawarskiej (1778—79) wiele ucierpiała T., jako miasto ludne i zamożne, położone na ważnej drodze komunikacyjnej. Było ono zajęte niejednokrotnie przez wojska i musiało dostarczać nieustannie żywności i składać pieniądze, najbliższa zaś okolica a nawet przedmieścia uległy spustoszeniu, zwłaszcza podczas wojny bawarskiej. W 1820 r. w T. nastąpił zjazd monarchów. W październiku t. r. przybył tu cesarz russki i austryacki i królewicz pruski, wraz z ministrami jak: Metternich, Nesselrode, Capo d'Istria, Hardenberg, Berstdorff, ks. Caraman, Karol Stuart z wielką świtą. Dalsze losy T. wspólne są poniekąd z losami całej prowincyi szląskiej.

Opawski powiat. Dzisiejszy pow. opawski tworzył z dzisiejszemi powiatami: karniowskim (Jaegerndorf), bruntalskim (Freuden-

thal) i frywałdzkim (Freiwaldau) dawny obwód opawski. Składały się wtedy na ten obwód części dawnego ks. opawskiego, karniowskiego i niskiego, które po zaborze Szląska przez króla Fryderyka II na rzecz Prus pozostały się przy Austryi. Pod względem orograficznym należy pow. opawski, podobnie jak cały płn.-zach. Szląsk, do systemu gór sudeckich. Góry sudeckie noszą tu nazwę gór reichensteinskich i Jesionika (Gesenke). Od głównego grzbietu tych gór wybiegają ku płn., wąskiemi dolinami od siebie oddzielone, krótkie równoległe grzbiety górskie, które następnie opadają w płaskowzgórze o średniej wysokości 800—850 st. npm. i całemu krajowi nadają cechę krainy terasowej. Pow. opawski należy do zlewiska morza Baltyckiego, wody bowiem zlewają się do Odry, która wypływając na Morawie, tworzy granicę powiatu na południu i płd.-wschodzie. W obrębie pow. opawskiego uchodzą do Odry od lew. brzegu potoki: Wag, Sesina i Poruba; głównym jednak dopływem jest Opawa, która powstaje z połączenia Czarnej, Średniej i Białej Opawy. Źródła Czarnej Opawy, najsilniejszego i najdłuższego ramienia, występują na stokach Jesionika w wysokości 2480—2500 st. npm.; Czarna Opawa przepływa z początku wąską dziką dolinę i łączy się po krótkim biegu z Białą Opawą a następnie w okolicy Werbna (Wuerbenthal) z Średnią Opawą. Od Werbna płynie połączona Opawa w licznych zakrzywieniach na płd.-wschód, zwraca się potem na płn.-wschód, przyjmuje pod Karniowem (Jaegerndorf) wytryskującą w okolicy Hermanowic (Hermanstadt) Złotą Opawę. Od Karniowa począwszy Opawa płynie wzdłuż austr.-pruskiej granicy, przyjmuje poniżej Opawy najznaczniejszy swój dopływ Morę (Mohra) i uchodzi pod Strzebonicami do Odry. Podług danych z 1880 r. pow. opawski (bez mta Opawy) miał 14,700 dm. i 93,969 mk. (93,193 rz.-kat., 173 prot., 602 izracl. i 1 in. wyzn.; co do narodowości 51,990 Czechów, 40,091 Niemców, 33 Polaków i 1 in. narodow.); razem z miastem Opawą było 114,531 mk. (112,194 rz.-kat., 593 prot., 1663 izr. i 27 in. wyzn.; co do narodowości 54,249 Czechów, 56,240 Niemców, 800 Polaków i 16 innej narod.). Według sprawozdania izby handlowej i przemysłowej w Opawie w 1885 r. było 3136 osób (w 1880 r. 3060) oddających się samoistnie handlowi i przemysłowi Powiat opawski wybiera do sejmu jednego posła z mniejszych posiadłości, do rady państwa wybierają mieszkańcy dopiero w połączeniu z innemi powiatami jednego posła (z liczby 3 przypadających na mniejsze posiadłości całego Szląska). Pod względem sądowym powiat dzieli się na obwody sądowe: Klimkowice (czes. Klimkovice, niem. Koenigsberg), Odry (niem. Odrau), Opawa (okolica), Bielowiec (czes. Bilovec, niem. Wagstadt), Witków (czeskie Vitkov, niem. Wigstadt). Do obwodu sądowego Klimkowice należą wsi: Zbysławice (czesk. Zbyslavice, niem. Baislavitz), Brawanczyce (Bravantice, Brosdorf), Czewiszów (Czeviszov, Czabischau), Hylów (Hylov, Hillau), Dzięgielów (Diehylov, Dielhau), Dobrosławice (Dobroslavice, Dobroslawitz), Ligota Mała al. Ligotka (Lhota Malá, Klein Ellgoth), L. Górna (L. Horna, Ober-E.), Jozefów (Josefovice, Josefsdorf), mto Klimkowice (Klimkovice, Koenigsberg), Lagnów (Lagnov, Lagnau), Marcinów (Martinov, Martinau), Pleśnia Stara (Plesna Stará, Alt Plesna), P. Nowa (P. Nová, Neu P.), Połom Wielki (Polom Velká, Gross Pohlom), Polanka, Janów (Janová Johannesdorf), Fonowice (Fonsdorf, Vonsdorf), Wacławice (Václavovice, Wenzelsdorf), Poręba (Poruba), Pustkowiec (Pustkovec, Puskovetz), Świnów (Svinov, Schoenbrunn), Krasne Pole (Krásné Pole, Schoenfeld), Studeńka (Studénka, Stauding), Istebnik (Iistebnik, Stiebnig), Strzebowice (Trzebovice, Strzebowitz), Janowice (Janovice, Janowitz), Olbramice (Wollmersdorf), Wrzesina (Vrzesina, Wrzessin). Do obwodu sądowego Odry: Dobieszów (Dobeszov, Dobischwald), Wioska (Veska, Doerfel), Hynczyce (Hynczice, Heinzendorf), Hermanice Wielkie (Herzmanice Velké, Gross-Hermsdorf), H. Małe (H. Malé, Klein H.), Jakubszowice (Jakubszovice, Jegsdorf), Kamienica (Kamenka, Kamitz), Kunczyce (Kunczice, Kunzendorf), Łączki (Lonczky, Lantsch), Mankowice (Mankovice, Mankendorf), Nowa Wioska (Nová Ves, Neudoerfel), mto Odry (Odrau), Nowe Sady (Nové Sady, Neumark), Szternfeld (Sternfeld), Emauzy (Emaus), Wrażne Górne (Vrazné Horni, Klein-Petersdorf), Toszowice (Toszovice, Taschendorf), Witberg (Vitberk, Werdenberg), Wieseli (Veseli, Wessiedel), Wilkowice (Vlkovice, Schlesisch-Wolfsdorf). Do obwodu sądowego Opawa: Benkowice (Benkovice, Benkowitz), Boguczowice (Bohuczovice, Bohuttschowitz), Branka, Budziszowice (Budiszovice, Budischowitz), Czebiszów (Chabiczow, Chabitschau), Gaje (Háj, Freiheitau), Chwalkowice (Chalkovice, Chwalkowitz), Domoradowice (Domoradovice, Damadrau), Jaworz (Javorzi, Jawor), Dyrzkowice (Drżkovice, Dirschkowitz), Deszczna (Desztne, Dorfteschen), przysiołek Szratonów (Szratnov, Schrattenhof), Niedermuehle (przysiołek), Ligota (Lhota, Eltgoth), Kileszowice (Kyleszovice, Gilschwitz), Głownica (Hlawnice, Glomnitz), Grodziec (Hradec, Graetz), Kozigród (Kozi Hradek, Ziegenburg), Hrabinia (Hrabynie, Hra-

bin), Hołasowice (Holasovice, Kreuzendorf), Józefowice (Josefov, Josefsburg), Ileszowice (Ileszovice, Illeschowitz), Jaktarz (Jaktar), Jamnica (Jemnice, Jamnitz), Jarkowice al. Jarkowce (Jarkovice, Jarkowitz), Jeszkowice (Jestkovice, Jaeschkowitz), Chołcice (Choltice, Choltitz), Kajlowiec (Kajlovec, Kailowitz), Katarzyńce (Katerzinky, Katharein), Komarów (Komárov, Komorau), Węglarzów (Uhlerzow, Koehlersdorf), Litultowice (Litultovice, Leitersdorf), Lipiniec (Lipina, Lippin), Łodziennica (Lodenice, Lodnitz), Miłostowice (Milhostovice, Milostowitz), Mładeczko (Mladecko al. Mladotice, Mladetzko), Mokre Łażce Nowe (Mokré Lasce Nové, Neu-Mokrolasetz), M. Ł. Stare (M. L. Stare, Alt.-M.), Neplachowice (Neplachovice, Neplachowitz), Sadki (Sádky, Johannsfeld), Nowe Dwory (Nové Dwory, Neuhof), Mikołajowice (Mikolajice, Niklowitz), Ligotka (Lhotka, Oehlhuetten), Otowice (Otice, Ottendorf), Podole (Podoli, Podoly), Podwihów (Podwihov, Podwihof), Raduń (Radun), Sławków (Slavkov, Schlakau), Żywocice Dolne (Zivotice Dolne, Schoenstein), Z. Gorne (Hory, Berghof), Hersice (Hertitz), Nowosiedlice (Novosedlice, Neu-Sedlitz), Przerowiec (Přerovec, Przerowetz), Smolków (Smolkov, Smolkau), Stablowice (Stablovice, Stablowitz), Skrochowice (Szkrochovice, Skrochowitz), Złotniki (Zlatniky, Slatnik), Szczecin (Sztitina, Stettin), Dworzyszcze (Dvorzisztie, Oppahof), Ścieborzyce (Steborzice, Stiebrowitz), Sztemplowice (Stemplovec, Stiemplowitz), Kamieniec (Kamenec, Kamenz), Hadrunek, Suche Łażce (Suche Lazce, Sucholasetz), Tabor, Głęboczec (Hluboczec, Tiefengrund), Palhaniec (Palhanec, Palhanetz), Wawrowice (Vávrovice, Wawrowitz), Własłowice (Vlasztoviczky, Wlastowitz), Wirszowice (Vrszovice, Wrschowitz), Zimrowice (Zimrovice, Zimrowitz). Do obwodu sądowego Bielowiec: Bielów (Bilov, Bielau), Bietów (Bitov, Bittau), Brawinna (Bravinné, Brawin), Ilowa (Ilové, Eilowitz), Jakubszowice (Jakubszovice, Jakubschowitz), Ligotka (Lhotka, Blaschdorf), Kijowice (Kyjovice, Kiowitz), Lubojatyce (Libojaty, Laubias), Łukawiec (Lukavec, Luck), Łabut (Labut, Wipplarsdorf), Albrechcice Wielkie (Albrechtice Velké, Gross Olbersdorf), Puszczyjów (Pustejov, Petrowitz), Połom Pusty (Polom Pustá, Wuest-Pohlom), Radocin (Radotin, Radnitz), Ogroda (Ohrada, Ohrad), Słacina (Slatina, Schlatten), Skrzypów (Skrzipov, Skrzipp), Stara Wieś (Stará Ves, Altstadt), Dornie (Drnné, Tyrn), Kościelec (Kostelec, Hochkirch), Linderaczka (przysiołek), Cieszkowice (Tezkovice, Tzieschkowitz), mto Bielowiec (Bilovec, Wagstadt), Wiszkowice (Viskovice, Wischkowitz), Hrabstwie (Hrabstii), Cisek, (Tisek, Zeiske). Do obwodu sądowego Witków: Brzezowa (Brzezova, Briesau), Detrichów (Dietrichovice, Dittersdorf), Kłokoczów Mały (Klokoczov Maly, Klein Glockersdorf), K. Wielki (K. Velky, Gross-G.), Jeleniec (Jelenice, Hirschdorf), Jancz (Janczi, Jantsch), Krucberk (Kreuzberg), Lublice Stare (Lublice Staré, Alt Lublitz), L. Nowe (L. Nové, Neu L.), Leskowiec Czeski (Leskovec Moravskyj, Boehmisch-Markersdorf), L. Niemiecki (L. Némecky, Deutsch-M.), Melcz (Melcz, Meltscz), Thalhof (przysiołek), Morawica (Moravice, Morawitz), Ligotka (Lhotka, Nitschenau), Wigstein Dolny (Viksztein Dolni, Nieder-Wigstein), Albrechcice Leśne (Albrechtice Lesni, Wald-Olbersdorf), Filipowice (Filipovice, Philippsdorf), Radków (Radkov, Ratkau), Herszmanice (Erdmansdorf), Wigstein Górny (Viksztein Horni, Ober-Wigstein), Swatoniowice (Svatoniovice, Schwansdorf), Czermna (Czermna, Tschirm), mto Witków (Vitkov, Wigstadt), W. Górna Wieś (V. Horni Ves, W. Obersdorf), Birkenhaenseln (przysiołek), Ciechanowice Stare (Tiechanovice Staré, Alt-Zechsdorf), Załuzie Górne (Zalužné Horni, Ober-Moradorf), Z. Dolne (Z. Dolni, Unter-M.), Ciechanowice Nowe (Tiechanovice Nové, Neu-Zechsdorf).

Dzieje księstwa opawskiego. Nowsze badania okazały dowodnie, że obszar dawnego ks. opawskiego należał do Morawii a nie do ks. opolskiego i Polski. Ziemia opawska, nie stanowiąca z początku żadnej odrębnej całości, nie ma też i osobnej historyi, lecz dzieje jej spływają z dziejami Moraw. Ziemia opawska należała niewątpliwie do państwa wielko-morawskiego a po upadku tegoż na początku X w. stała się częścią wzrastającego państwa czeskiego. W r. 1003 zajął Czechy i Morawy Bolesław Chrobry a kiedy już w następnym roku (1004) Czechy utracił, to pozostał jednak w posiadaniu Moraw a z nimi i późniejszego księstwa opawskiego. Niedługo jednak Morawy podlegają Polsce, już bowiem za Mieszka II zdobył je w 1029 r. Brzetysław, syn ks. czeskiego Udalryka (Oldrzycha), i odtąd pozostały one w posiadaniu Przemyślidów. Z dalszych wypadków ważne jest dla Moraw zaprowadzenie senioratu przez Brzetysława I (1055 r.), mocą którego zawsze najstarszy w rodzie miał zasiadać na tronie książęcym posiadać Czechy i zarazem zwierzchnictwo nad wszystkimi dzielnicami, natomiast młodsi mieli otrzymać poszczególne dzielnice. Morawy służyć miały do zaopatrzenia młodszych Przemyślidów w dzielnice. Odtąd na losy Czech i Moraw wpłynęła zasada senioratu stanowczo i to nieszczęśliwie; bo podobnie jak w innych krajach tak i

w Czechach pojawiły się niebawem usiłowania złamania obowiązującej zasady starszeństwa, co było powodem ciągłych krwawych walk o tron książęcy i szeregu klęsk dla kraju. Po śmierci Brzetysława I tron książęcy w Czechach dostał się w udziale najstarszemu synowi Spitygniewowi II, gdy tymczasem młodsi bracia otrzymali dzielnice na Morawach, Wratysław z miastem Ołomuńcem, Konrad z miastem Bernem. Do tych dzielnic przybyło niebawem i trzecia z miastem Znojmem (Znaim). Ten podział Moraw na trzy dzielnice utrzymał się aż do czasu podniesienia Moraw do rzędu margrabstwa; Ołomuniec, Berno i Znojmo były nie tylko siedzibą książęcą, ale i stolicami dzielnic tejże nazwy, których posiadanie zawisłem było nie od prawa sukcesyjnego ale od woli książąt czeskich. Wratysław, pierwszy dzielnicowy książę na Ołomuńcu, posiadał również i cały obszar późniejszego ks. opawskiego. Ciągłe spory i walki Przemyślidów dostarczały cesarzom niemieckim sposobności do nieustannego mieszania się w sprawy czeskie. Aby jeszcze bardziej osłabić władzę ks. czeskich, ogłosił Fryderyk I Rudobrody r. 1182 jednego z Przemyślidów, Konrada Ottona, margrabią morawskim i lennikiem państwa niemieckiego, a więc Morawy lennem nie Czech, tylko Niemiec, tak że zasiadujący ówczas na tronie czeskim Fryderyk (1179—1184) był ograniczony tylko na Czechy. A nawet i w samych Czechach ukazują się niebawem dzielnicowi książęta. Przy końcu XII w. nastały tak chaotyczne stosunki, że w przeciągu ostatnich 20 lat (1178—1198) zmieniło się 8 książąt na tronie czeskim. Dopiero z wstąpieniem na tron Przemyśla Ottokara nastąpiła zmiana na lepsze. Przemyśl Ottokar I (1198—1230), obdarzony niezwykłymi przymiotami umysłu, umiał wybornie wyzyskać ówczesny zamęt w cesarstwie niemieckim i państwu swemu trwałe przysporzyć korzyści. W nagrodę za usługi oddane otrzymał od Fryderyka II w Bazylei r. 1212 ważny przywilej, mocą którego cesarz uznał Czechy za królestwo dziedziczne a jako formę powinności lennych względem cesarstwa niemieckiego ustanowił jedynie dawniejszy obowiązek dostarczania 300 zbrojnych na wyprawę rzymską lub uiszczeniu w zamian 300 grzywien srebra. Przywilej ten stanowi ważną chwilę w rozwoju Czech i Moraw i w stosunku ich do cesarstwa niemieckiego. W myśl tego przywileju i w poczuciu konieczności usunięcia zgubnej zasady senioratu i zastąpienia takowej prawem dziedziczności, przeprowadził Przemyśl Ottokar w r. 1216 wybór następcy w osobie jedenastoletniego syna swego Wacława. Wybór ten uznał i cesarz. Odtąd dawne prawo Brzetysławowe o starszeństwie rodowem poszło w niepamięć, ustępując miejsca nowemu porządkowi dziedziczności na zasadzie pierworodztwa. Zwiększenie władzy książęcej za Ottokara I okazuje się i w tem, że Morawy a więc i obszar późniejszego ks. opawskiego, stały się znowu lennem Czech, a brat najmłodszy Ottokara I, Władysław Henryk, margr. morawski, przyjął już w r. 1197 Morawy z rąk swego brata jako lenno Czech (a nie Niemiec) a gdy syn tegoż Władysław II r. 1227 umarł, przeszły Morawy pod bezpośrednią władzę króla, który oddał je swemu młodszemu synowi Przemyślowi. Za czasów Władysława Henryka wymarli ostatni dzielnicowi ks. morawscy na Bernie i Ołomuńcu, tak że cały kraj był już w rękach jednego księcia. Za czasów Przemyśla Ottokara a bardziej jeszcze za syna jego Wacława I (1230—1253) poczęły się szerzyć zwyczaje niemieckie. Wacław popierał kolonizacyą niemiecką w Czechach. To też licznie powstawały nowe osady miejskie i wiejskie lub dawniejsze w ludność i zamożność wzrastały. Ale ciągły napływ ludności niemieckiej przyczynił się też do stopniowego zatracenia ducha narodowego, najpierw niektórych miast a potem i całych okolic, tak w Czechach jak i na Morawach. Wacław I prowadził dalej politykę swego ojca, zmierzającą do nabycia nowych posiadłości. Zabiegi te Wacława przerwał napad Mongołów z r. 1241. Wacław pośpieszył z wojskiem na Szląsk, aby się połączyć z Henrykiem Pobożnym, ks. wrocławskim, który nie czekając jednak przybycia Wacława, stoczył zgubną dla siebie bitwę pod Lignicą (1241). Wówczas Wacław zabezpieczył granice Czech i był gotów do spotkania wrogów, ale Mongołowie po stratach odniesionych pod Lignicą nie posunęli się dalej ku zachodowi, lecz zwrócili się przez Morawy do odwrotu; wskutek czego Morawy, a mianowicie ziemia opawska, uległy spustoszeniu. Śmierć bezpotomna ostatniego z Babenbergów Fryderyka II Bitnego wywołała nowe zawikłania, podczas których Czechy odegrały wybitną rolę. Było to głównie zasługą Ottokara II (1253—1278). Czechy i Morawy tworzą za jego panowania jednę całość. Podobnie jak ojciec, popierał osiedlenie się przybyszów niemieckich, tak ze względów ekonomicznych, aby powiększyć dochody korony, jak ze względów politycznych, aby stworzyć z mieszczaństwa przeciwwagę możnowładztwu. Postępował tak zarówno w Czechach jak i na Morawach. Bliżej zajmuje nas tylko tu część Moraw, z której się wyłoniło z czasem osobne księstwo opawskie. Okolica górnej Odry i okolica Opawy (niem. Oppa), do-

pływu Odry z lewego brzegu, tworzy główną część tego księstwa, jak już sama nazwa księstwa lub ziemi opawskiej (niem. Oppaland) wskazuje. Wyłonienie ziemi opawskiej jako osobnej jednostki i oddzielenie się z czasem od Moraw, miało podstawę w istnieniu starodawnej słowiańskiej żupy hołaszowickiej, tak, że granice tej żupy stały się później mniej więcej granicami ks. opawskiego. Pod względem kościelnym należała żupa hołaszowicka do dyecezyi ołomunieckiej, a ta okoliczność przyczyniła się wiele do zgiermanizowania tego przedtem na wskroś sławiańskiego kraju. Do przyśpieszenia procesu oddzielenia się ziemi opawskiej od Moraw przyczynił się wiele Ottokar II. Ziemię opawską oddał bowiem swemu naturalnemu synowi Mikołajowi w posiadanie. Kiedy król czeski zginął (1278 r.) w wojnie z Rudolfem z Habsburga, otrzymała królowa wdowa Kunegunda zabezpieczenie na ziemi opawskiej, przyjęła tytuł „pani ziemi opawskiej“, z siedzibą w Grodźcu al. Hradcu (Graetz). Usiłowała przelać prawa do ziemi opawskiej na syna swego zrodzonego w małżeństwie z Zawiszą z Falkensteinu. Temu jednak przeszkodził biskup ołomuniecki Bruno, w porozumieniu z cesarzem Rudolfem Habsburskim, nie chcąc dopuścić wydziedziczenia Mikołaja. W istocie ukazuje się tenże od r. 1281 znowu w posiadaniu ziemi opawskiej jako książę władający na mocy praw dziedzicznych a nie jako książę lenny. Władza jego nie mogła być jednak wielką, bo miasto Opawa aż do r. 1284 nie uznawało jej. W tymże czasie (r. 1285) umiera królowa Kunegunda, Mikołaj więc od r. 1286—1294 staje się niezaprzeczonym panem. W 1306 r. wymiera dynastya Przemyślidów a ks. Mikołaj tytułuje się „panem i prawdziwym dziedzicem ziemi opawskiej“, z czterema miastami: Opawa, Głupczyce (Leobschuetz), Karniów (Jaegerndorf) i Bruntal (Freudenthal). Ale i teraz stanowisko ks. Mikołaja nie było pewne, bo niebawem musiał ustąpić a kraj jego widzimy w posiadaniu trzech ks. szląskich: na Wrocławiu i Lignicy (Bolesława, Henryka i Władysława), którzy noszą tytuł ks. Opawy. Od r. 1313 ustaje jednak ten stosunek do ks. szląskich, a ziemia opawska staje się znowu bezpośrednio podległą koronie czeskiej. W r. 1318 syn Mikołaja I, Mikołaj II, otrzymuje ziemię opawską w lenno od króla czeskiego Jana. Po raz pierwszy w tym roku (1318) nazwana jest ziemia opawska księstwem, kiedy dotychczas służyła jej nazwa: prowincya, dystrykt lub ziemia, a tem samem została zrównaną z Morawą wobec Czech. W kilka lat później (1327 r.) nabywa Mikołaj II opróżnione ks. raciborskie i odtąd tytułuje się ks. na Opawie i Raciborzu. W ten sposób ks. opawskie wiąże się coraz ściślej z Szląskiem a punkt ciężkości życia politycznego tutaj się zwolna przenosi. Wielkiej doniosłości dla ziemi opawskiej jest dokument wydany przez cesarza Karola IV w r. 1348, którym określa jasno stosunek ks. opawskiego do korony czeskiej, stawiając je w jednym rzędzie obok margrabstwa morawskiego, jako części składowych królestwa czeskiego. Ks. opawskie stanęło tedy wobec korony czeskiej na równorzędnym stanowisku Moraw, oba jako kraje lenne. Mikołaj II posiadając ks. opawskie i połączone z niem unią osobistą ks. raciborskie, był możniejszym od innych ks. górnoszląskich. Śmierć jego w r. 1365 sprowadziła podział posiadłości. Po wielu sporach nastąpiła ugoda, mocą której obaj starsi jego synowie Jan I i Mikołaj II otrzymali część północno-zachodnią posiadłości a więc obszar z miastami Karniowcem, Głupczycami, Bruntalem, Cukmantelem a Wacław i Przemko część południowo-wschodnią, a więc rdzeń ziemi opawskiej, z miastami Opawą i Fulnekiem. Całe ks. raciborskie otrzymał już poprzednio Jan I jako lenno. Na dawnej ziemi opawskiej powstały w ten sposób dwa księstwa: Opawa i Karniów. Charakterystyczne nieustanne podziały, napotykane w dziejach Szląska, były i tu zwyczajne i sprowadziły niebawem zastawy posiadłości i zubożenie książąt, co w końcu ułatwiło królowi czeskiemu Jerzemu z Podiebradu, przy równoczesnem wymieraniu Przemyślidów opawskich, nabycie ks. opawskiego dla swego domu i oddanie synowi Wiktorynowi w lenno. Księstwo zaś karniowskie nadał król czeski Władysław Jagiellończyk, po wygaśnięciu tu Przemyślidów w 1490 r., swemu kanclerzowi Janowi z Schellenbergu (1493 r.). Ks. opawskie pozostawało w posiadaniu Wiktoryna aż do 1485 r., w którym król węgierski Maciej Korwin, opanowawszy Morawy, Szląsk i Łużyce, zmusił Wiktoryna do zrzeczenia się ks. opawskiego i oddał je swemu naturalnemu synowi Janowi. Jan jednak odstąpił już w r. 1501 otrzymane księstwo królowi Władysławowi Jagiellończykowi, który od śmierci Macieja (1490 r.) był i królem węgierskim, w zamian za inne dobra. Król Władysław oddał teraz ks. opawskie swemu najmłodszemu bratu Zygmuntowi, który aż do objęcia tronu polskiego księstwem tem (1501—1506) zarządzał jako lennem korony czeskiej. Po wygaśnięciu dynastyi Jagiellońskiej przeszły kraje korony czeskiej i węgierskiej, a więc i ziemia opawska, w posiadanie domu habsburskiego w myśl zawartych poprzednio traktatów. Prawie w 100 lat później nadał cesarz Maciej ks. opawskie w posiadanie r. 1614 ks. Karolowi Lich-

tensteinowi za położone zasługi. Natomiast ks. karniowskie przeszło drogą sprzedaży w r. 1523 w ręce Jerzego z domu Hohenzolern, margrabiego Brandenburg-Ansbach, i pozostawało w posiadaniu domu tego aż do 1621 r. Wojna 30-letnia dała sposobność domowi habsburskiemu do usunięcia Hohenzollernów z posiadania księstwa karniowskiego, tem bardziej, że ówczesny ks. Jan Jerzy był jednym z najżarliwszych obrońców protestantyzmu i króla czeskiego Fryderyka V. To też cesarz Ferdynand II, po odniesionem zwycięztwie, ogłosił Jana Jerzego za pozbawionego kraju i oddał Karniów ks. Karolowi Lichtensteinowi w nagrodę za okazaną wierność, tak, że ziemia opawska zlała się znowu w rękach jednego właściciela. Od chwili wyniesienia do rzędu księstwa, przestała ziemia opawska być częścią Moraw, a ustawa z 1348 r. ściśle określiła stosunek jej do korony czeskiej. Ks. opawskie było bezpośredniem lennem korony czeskiej, miało swoich urzędników i swoje ustawy; ks. opawski nie był podległy margrabiemu morawskiemu, tylko współrzędny, obaj zaś byli lennikami korony czeskiej. Mimo to w XIV w. panowało jeszcze ogólne mniemanie, że ks. opawskie jest częścią składową Moraw, i że tylko przez królów czeskich zostało oddzielone i własnym książętom w posiadanie oddane. Z nabyciem jednak ks. raciborskiego przez Mikołaja II (1327 r.) powstaje dopiero chwiejność w zapatrywaniu i coraz widoczniejsze zaliczanie ziemi opawskiej do księstw szląskich. Do tego stopniowego przechylania się na stronę księstw szląskich przyczyniły się niepokoje w Niemczech, począwszy od chwili wstąpienia na tron cesarza Wacława a ztąd potrzeba szukania oparcia o kraj możniejszy a dalej okoliczność, że książęta piastowscy na Szląsku, nawet po uznaniu zwierzchnictwa królów czeskich, mieli znaczniejszą władzę wobec stanów swych krajów, niż książęta opawscy; połączenie z książętami szląskimi znaczyło tem samem i zwiększenie władzy książęcej. Książęta bowiem szląscy, którzy swych posiadłości nie zawdzięczali łasce królów czeskich, zatrzymali i nadal całą sumę praw zwierzchniczych, a mianowicie niezawisłość w wewnętrznych sprawach krajowych, pełną władzę książęcą wobec mieszkańców bez rożnicy stanu. Zarówno z książętami i ludność mieszczańska ziemi opawskiej, przeważnie niemiecka, nie miała wielkiej chęci utrzymania dawnej łączności z Morawami, a ta dążność połączenia się ze Szląskiem wzrosła, gdy skutkiem wojen husyckich element słowiański w Czechach i na Morawach spotężniał. I królowie czescy temu się nie sprzeciwiali, bo dla nich było zresztą obojętnem, czy ks. opawskie zaliczać się będzie do Szląska, czy do Moraw, bo w każdym razie ks. opawscy pozostawali lennikami korony czeskiej. Jedynie tylko szlachta, mająca dobra po obu stokach gór Jesionika, na ziemi opawskiej i na Morawach, dłużej wytrwała przy związku z Morawami, bo większy wpływ szlachty morawskiej i mniejsze ciężary podatkowe skłaniały ją do tego. W każdym razie w drugiej połowie XV w. przynależność ziemi opawskiej jest już rozstrzygnięta; widzimy to z tego, że król węg. Maciej Korwin po zajęciu Moraw i Szląska oddał zarząd ks. opawskiego nie namiestnikowi Moraw, tylko Szląska. Władysław Jagiellończyk zaś wymienia wyraźnie przy nadaniu Karniowa swemu kanclerzowi, Janowi z Schellenberg, księstwo to, jako należące go Szląska. Mimo to pojawiały się jeszcze i później usiłowania w kierunku oderwania ziemi opawskiej od Szląska a przyłączenia do Moraw, podejmowane głównie przez szlachtę w XVI w. (1563 i 1576 r.) i jeszcze na początku XVII w. (1611 r.), lecz usiłowania te były bezskuteczne. W skutek tego stopniowego przechylania się ziemi opawskiej na stronę Szląska i stanowisko ks. opawskich zbliżyło się z czasem do stanowiska ks. szląskich wobec królów czeskich, a stało się to tem łatwiej, że z jednej strony stracili ks. szląscy, z powodu swego osłabienia, pewne przysługujące im prawa na rzecz królów czeskich, a z drugiej strony od czasu posiadania przez ks. opawskich ks. raciborskiego, umieli oni niektóre prawa rozciągnąć milczkiem i na ziemię opawską, jak np. prawo bicia monet i inne. Ks. opawskie w dawniejszych swych rozmiarach (t. j. włącznie z Karniowem) zatrzymało względem Szląska swoje pierwotne granice, niepewne były one tylko na południu. W r. 1481 zgodzono się, że granicą między Morawami a ziemią opawską będzie rzeka Odra. Mimo to i później spory graniczne nie ustały. Pod względem kościelnym ziemia opawska należała do dyecezyi biskupa ołomunieckiego i podległą była od 1348 r. wraz z Ołomuńcem arcybiskupowi praskiemu. Szerząca się w Niemczech reformacya objęła szybko i ziemię opawską, bo znalazła poparcie szczególnie w miastach i u szlachty, nie tak z pobudek religijnych, jak z powodu korzyści, jakie sekularyzacya dobr kościelnych dawała. Natomiast rządy Rudolfa II zaznaczyły się tu dążeniem do przywrócenia dawniejszego wpływu kościołowi katolickiemu. Wypadki polityczne, a mianowicie wojna 30-letnia, przyśpieszyły rozwiązanie sprawy religijnej. W r. 1614 nadał cesarz Maciej ks. opawskie ks. Karolowi Lichtensteinowi; kiedy miasto Opawa księcia jako swego pana

uznała, to szlachta wzbraniała się tego uczynić i starała się przeprowadzić połączenie ziemi opawskiej z Morawami. Cesarz odkładał rozstrzygnięcie na czas późniejszy, gdy tymczasem sejm szląski wmieszał się, bo skazał ks. Karola Lichtensteina, jako jawnego przeciwnika, obranego przez stany czeskie króla Fryderyka V, elektora Palatynatu, na banicyę, a temsamem uwolnił mieszkańców od dalszych starań. Nieszczęśliwa dla Czechów bitwa na Białej Górze (1620 r.) przywróciła ks. Karolowi Lichtensteinowi znowu księstwo opawskie, a nawet cesarz za okazaną wierność oddał mu w posiadanie i ks. karniowskie, należące do Jana Jerzego z domu Hohenzollern, tak, że oba te księstwa po dłuższej przerwie połączyły się napowrót. Kiedy Czechy i Morawy doznały surowego ucisku ze strony zwycięzcy, to Szląsk, dzięki pośrednictwu elektora saskiego, otrzymał łagodniejsze warunki. Teraz dopiero i stany protestanckie ks. opawskiego i karniowskiego pragnęły ścisłego połączenia ze Szląskiem i udały się w tym celu do elektora saskiego. Za pośrednictwem też elektorą przyszło do ostatecznego rozstrzygnięcia (1623—1624 r.) długoletniej sprawy, że odtąd ziemia opawska należeć będzie na zawsze do Szląska a natomiast stany księstw złożą hołd ks. Karolowi Lichtensteinowi. Pobyt Mansfelda i wojsk jego na Szląsku, walki jego z Wallensteinem sprowadziły nowe klęski na ziemię opawską, a w następstwie konfiskaty dóbr lub kary pieniężne na jawnych lub podejrzanych stronników Mansfelda i wygnanego króla Fryderyka V. Również podczas dalszego przebiegu wojny 30-letniej ucierpiała ziemia opawska niejednokrotnie. Rozpasane żołdactwo dopuszczało się podczas przemarszu licznych okrucieństw. Nieraz uległo jedno lub drugie miasto splądrowaniu, mieszkańcy musieli dostarczać żywności i pieniędzy. W ostatnim już okresie wojny 30-letniej wpadli Szwedzi do Szląska, zalewając kraje habsburskie aż do Dunaju. Wśród stosunków stworzonych przez wojnę 30-letnią przebyli mieszkańcy ziemi opawskiej aż do pierwszej wojny szląskiej. Z prawami do części ziemi opawskiej, to jest Karniowa, wystąpił król pruski Fryderyk II, jako spadkobierca wygnanego niegdyś Jana Jerzego. Z podobnemi prawami wystąpił i do innych księstw szląskich, jak Lignicy, Brzegu i Wolawy. Sprzyjały mu stosunki polityczne. Wstąpienie na tron Maryi Teresy, wyczerpany skarb i osłabione wojsko w skutek nieszczęśliwej wojny z Turcyą, w ostatnich latach panowania Karola VI podjętej, były dla Fryderyka II zachętą do wystąpienia. Zła administracya kraju, zaledwie 7000 ludzi licząca załoga, sympatye protestantów, ułatwiły Fryderykowi II zajęcie kraju; zwycięska bitwa pod Molwicami, w kwietniu r. 1741 stoczona, zabezpieczyła posiadanie tegoż. Koalicya państw wymierzona przeciw domowi habsburskiemu i nowe zwycięstwa króla pruskiego pod Chotużycami (1742 r.), skłoniły Maryę Teresę do zawarcia pokoju w Wrocławiu (1742 r.), na mocy którego Austrya odstąpiła Prusom Dolny i Górny Szląsk, z wyjątkiem ks. cieszyńskiego, górzystej części ks. Nisy a z obszaru ks. opawsko-karniowskiego całej części leżącej po prawym brzegu rz. Opawy. Mimo dwukrotnej jeszcze wojny, drugiej i trzeciej szląskiej czyli siedmioletniej, Austrya nie odzyskała już odstąpionych obszarów Szląska. Pozostawiona w pokoju wrocławskim część Szląska została na nowo zorganizowaną. Z dawnego obszaru ks. opawskiego pozostało nadal przy Austryi tylko 7 miast i 159 wsi, z obszaru ks. karniowskiego 3 miasta i 41 wsi, czyli z całego obszaru ks. opawsko-karniowskiego 10 miast i 200 wsi. Część ks. niskiego, która przy Austryi pozostała, zlała się z czasem zupełnie z częściami ks. opawsko-karniowskiego. W r. 1770 liczono na obszarze tym (ks. Nissy, Karniowa i Opawy) 18 miast i miasteczek, 295 wsi i 152,000 ludności. Dla Szląska austryackiego ustanowiła Marya Teresa w r. 1742 królewski urząd w Opawie, jako namiestnictwo (gubernium), któremu wszystkie administracyjne sprawy powierzone zostały. Przy niewielkim obszarze, jaki ze Szląska pozostał Austryi, pojawiła się już zaraz po pokoju wrocławskim myśl połączenia Szląska z Morawami. W istocie przeprowadził to cesarz Józef II i dekretem nadwornym z r. 1782 (20 czerwca) nakazał połączenie Morawy i Szląska, które zostały podzielone na ośm obwodów administracyjnych; resztki ks. opawsko-karniowskiego i niskiego utworzyły jeden obwód opawski. Po 1848 r. nastąpiła jednak zmiana w administracyi Szląska. Szlask czyli obwód opawski i cieszyński został wyniesiony do rzędu krajów koronnych monarchii. Na czele administracyi kraju stanął namiestnik z siedzibą w Opawie; od r. 1853 nosi tylko tytuł prezydenta krajowego i stan ten pozostał aż do dnia dzisiejszego.

Bibliografia. Kroncs: „Geschichte Oesterreich“; Korzistka Carl: „Die Markgrafschaft Maehren und Herzogthum Schlesien, 1861; Biermann Gustav: „Geschichte d. Herzogthuemer Troppau und Jaegerndorf“, 1874; Peter A.: „Das Herzogthum Schlesien (w wydaniu Fr. Umlauft: „Die Laender Oesterreichs-Ungarns in Wort und Bild“), 1884; Peter A.: „Heimatkunde des Herzogthums Schlesien“, 1880; Peter A.: „Volksthuemliches aus Oe-

sterreichs Schlesien", 1867; Szembera A. Staré desky zemské i manské v Morave i na Opavsku (Czasopis czes. musea); Prasek Vincenc: „Czestina na opavsku" (Progr. slov. gymn. Olomuckého); Prasek V.: „Historická topografie zemie opavské (wyszło dotychczas tylko od lit. A—K, jako część wydawnictwa: „Vlastivieda Slezská"); Prasek V. „Diejiny Opavska" aż do r. 1318, 1891 (Vlastivieda Slezská, dilu III, czast I); „Troppauer Zeitung" zamieściła również artykuły tegoż autora i innych z dziejów opawskich (z lat 1883—1891); Prasek V.: w Progr. czeskiego gimnazyum w Opawie w latach 1884—1890 pomieścił rozprawy: „Opavské práwo hejtmanovo" czili „roky"; „Nález o sedláknom odpusztienie brani"; „Osady zaniklé a niekdy pusté na Opavsku"; „Svobodny dum niekdy hrabat Vlczkuv v. Opavie"; „Nápisy ve Slezsku"; Vaszek A.: „Vyklad slovanskych mistnich jmen na Opavsku" (Progr. gimn. niem. z r. 1872); Kopetzky: „Zur Geschichte und Genealogie der Przemyslidischen Herzoge von Troppau", 1869 (Archiv f. oester. Geschichte, t. XLI); tenże: „Regesten zur Geschichte des Herzogthums Troppau 1061—1461" (Archiv fuer oester. Geschichte, XLV); Dudik: „Des Herzogthums Troppau ehemalige Stellung zur Markgrafschaft Maehren", 1857; Leparz Jan: „Za jakymi przicinami a kdy bylo Opavsko i Krnovsko od Morawy odtrżeno a ve Slezsko vticleno?" 1860; tenże: „Zrzizeni zemské v knižetstvi Opavskem a Krnovskem v. XV—XVIII stol." (Czas. czes. mus., 1865); tenże: „Beitraege zur Gesch. Schlesiens" (w „Troppauer Zeitung", 1862—63); Dudik: „Diejiny Moravy", t. I—IX, 1871; Ens Faustin: „Ueber das fruehere Verhaeltniss des Fuerstenthum Troppau", 1827; tenże: „Das Oppaland oder Troppauer Kreis nach seinen geschichtlichen, naturgeschichtlichen, buergerlichen und oertlichen Eigenthuemlichkeiten", t. I—IV, 1835; Palacky Franz.: „Diejiny národu czeského v Czechách a na Morawie", t. I—XII; Volny Rzchorz: „Kirchliche Topographie v. Maehren", 1863; Sláma Dr.: „Vlastenecké putováni po Slezsku", 1885; d'Elvert: „Die Rechtsverhaeltnise zwischen Maehren, Troppau und Jaegerndorf sowie der maehrischen Enclaven zu Schlesien" (Schriften der histor.-statistischen Section der k. k. maehr.-schles. Gesellschaft und Notizenblatt, t. VII); tenże: „Die Verfassung und Verwaltung v. oester. Schlesien" (Schriften etc., t. VII); tenże: „Die Culturfortschritte Maehrens und Schlesiens in den letzten hundert Jahren" (Schriften, t. VIII); Tiller: „Beitraege zu Troppaus Geschichte" (Schriften, t. IX); d'Elvert: „Die Errichtung v. Bisthuemern zu Bruenn und Troppau" (Notizenblatt, 1856); Leparz: „Aus welchen Gruenden und um welche Zeit wurden die ehemaligen Fuerstenthuemer Troppau und Jaegerndorf als Bestandtheile Maehrens im politischer Beziehung Schlesien einverleibt" (Notizenblatt, 1861); „Einnahmen und Ausgaben Troppaus im J. 1594" (Notizenblatt, 1862); Swoboda M.: „Zur Genealogie und historischer Topographie der alten Fuerstenthuemer Troppau und Jaegerndorf" (Notizenblatt, 1868); Peter A.: „Zur Topographie des ehemaligen Fuerstenthums Troppau" (Notizenblatt, 1886); tenże: „Die Gruendung und das Wappen der Stadt Troppau" (Notizenblatt, 1884); „Beitraege zur Geschichte der Einwanderung deutscher Colonisten in Schlesien und der von ihnen bewirkter Gruendung deutscher Doerfer und Staedte" (Schriften des historischen Vereins fuer Schlesien, 1839 i 1840 r.); „Anschluss Schlesiens an die Krone Boehmens im XIV Jahrh." (tamże, 1860); Gruenhagen: „Geschichte Schlesiens", t. II. *W. H.*

Tropczewicze, w spisie z 1865 r. *Trapszewicze*, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Komaje (o 4 w.), okr. wiejski Korolewce, o 33 w. od Święcian, ma 22 dm., 221 mk. kat. W 1865 r. było 20 dusz rewiz. w części należącej do dóbr Korolewce Malewskich, 31 w części do dóbr Czerniaty Machcewiczów i 23 w części do dóbr Surwiliszki Czechowiczów. Kaplica kat. mur. i dom schronienia.

Tropia, wś, pow. rzeszowski, 4 klm. na płn. od Strzyżowa, nad dopływem pot. Grodzisko (lew. dopł. Wisłoka). Położenie podgórskie. Zbudowana w dolinie potoku, naokoło podnosi się teren w pagórkach do 381 mt. Par. rz.-kat. w Strzyżowie; we wsi kasa pożycz. gm. z kapit. 289 złr.; 59 dm., 439 mk. rz.-kat. Pos. więk. (Konstancyi Wołkowieckiej) ma karczmę, gorzelnię i fol.; 221 m. roli, 30 łąk, 23 past., 1822 lasu, 8 stawów i moczarów, 2 nieuż. i 3 parcel budowl., ogółem 2335 mr.; pos. mn. ma 485 roli, 31 łąk, 69 past., 109 mr. lasu. Za Długosza (L. B., II, 258) należała do dyec. krakowskiej. Dziedzic Mikołaj Strzeżowski h. Olawa; we wsi było sołtystwo na 2 łanach, łany km., karczma i młyn. Graniczy na wschód z lasem strzyżowskim, na płn. z Pstrągową, na zach. z Grodziskiem. *Mac.*

Tropiany, wś, pow. rossieński, gm. Rossienie, par. Widukle, o 19 w. od Rossień.

Tropie, z przys. *Habaliną* i *Wiatrowicami*, wś, w pow. nowosądeckim. Dunajec opływa wś od płd., zach. i płn., robiąc dwa razy serpentynę. Na półwyspie, oblanym z trzech stron rzeką wznoszą się na stromej, niedostępnej górze ruiny starego zamczyska „Tropsztynu", a naprzeciw nich, na gruntach wsi Witowice, ruiny drugiego zamku z XVI w.

O ruinach Tropsztynu, których plan podaje Morawski („Sądeczyzna“), nie można odszukać wiadomości; jedynie z kształtu pozostałej części baszty i sposobu budowania wnosić należy, że zamek ten był współczesny z Melsztynem i Rytrem. Wś T. jest bardzo starożytną osadą. Pierwszymi osadnikami byli tu zapewne poszukiwacze złota czy też awanturnicy, przybywający najwięcej z Niemiec i osiedlający w tych górskich puszczach, by trudnić się rozbojem, fabrykacyą fałszywej monety, poszukiwaniem złota. Wznosili sobie obronne zameczki, których nazwy niemieckie świadczą o narodowości założycieli. W pobliżu zameczka osiedlił się pustelnik, zapewne pierwszy szerzyciel chrześcijaństwa śród tych okolic, imieniem Swirad. Koło jego pustelni i kapliczki wytworzyła się osada, która w dokumencie z r. 1282 (Kod. Małop., III, 343), nosi nazwę Swirad (Swiradz). Jeszcze w XVI w. „Szwiradz“ utrzymuje się, ale tylko jako nazwa parafii (Pawiński, Małop., 140). Prawdopodobnie nazwa „Tropie“ obejmowała pierwotnie rozległy obszar leśny, na którym z czasem powstały wioski i osady z odrębnemi nazwiskami, jak: Swiradz, Wytrzeszczka, Parkoszówka, Wiatrowice, Witowice i inne. Drugi zamek na obszarze wsi Witowic zbudował Jan Wiernek w 1627 r. Zamek ten przetrwał w stanie mieszkalnym do r. 1818; rozebrano go w r. 1822. Kościół paraf. murowany nie ma cech starożytności. Parafię według podania miejscowego miał założyć w r. 1090 Osmioróg (Osmorus), dziedzic Tropsztyna, ale w 1242 spustoszyli kościół i wieś Mongołowie, poczem 1347 r. odbudował świątynię i uposażył Petrasz Brandis. Kościół jest p. w. św. Swirarda pustel. Długosz (Lib. Ben., II, 254 i III. 381) wymienia „Tropią“ dwa razy, nie opisuje jednak zamków, ni kościoła. T. z Habaliną i Wiatrowicami mają 73 dm. i 482 mk., mianowicie 439 rz.-kat. i 43 żyd. Dr. T. Pilat w Skorowidzu dóbr tabularnych z r. 1890 podaje obszar dworski pod nazwą „Wiatrowice ad Tropie“; Dawid Rinder ma tu 57 mr. roli, 1 mr. 1510 sąż. ogr., 31 mr. past., 68 mr. lasu, ogółem 159 mr.; pos. mn. (według Skorowidza Orzechowskiego) 283 roli, 27 łąk i ogr., 108 past. i 106 mr. lasu. Około r. 1870 posiadał te wioski Ryszard Piekarski. Kasa pożycz. gm. ma 491 zlr. Trzy te osady graniczą na wschód z Piaskami, Rudą i Rostoką. *Mac.*

Tropiele, ob. *Trapiele.*

Tropieżyno, ob. *Stropieszyno.*

Tropiszów, wś i fol. w pobliżu Wisły (naprzeciw Mszęcina), strumień Brzostek spływa ztąd do Wisły, pow. miechowski, gm. i par. Igołomia. Leży w najbardziej na płd. wysuniętym krańcu powiatu, posiada szkołę początkową. W 1827 r. 66 dm., 457 mk. Gedeon, bisk. krakowski, uposażając klasztor w Jędrzejowie dziesięcinami, wyznacza w liczbie pięciu wsi, które sam nabył, i dziesięciny z T. na rzecz klasztoru. Zdaje się, że nadanie to poszło w zapomnienie, gdyż w r. 1239 Prandota, bisk. krak., nadaje dziesięcinę z T. klasztorowi w Staniątkach (Kod. dypl. pol., III, 37). Wieś sama przeszła potem na własność książęcą, gdyż Konrad, ks. krak. i łęczycki, nadał ją w r. 1243 klasztorowi w Staniątkach, przyczem osadzonych tu koniarów (conare) książęcych przeniósł do Szyc (Siche). Potwierdzenie uposażenia klasztoru przez Innocentego IV z r. 1253 wymienia T. w liczbie wsi klasztornych (Kod. Małop., II, 8, 21, 69, 92). W 1317 r. Łokietek przenosi T. i inne wsi klasztorne na prawo niemieckie średzkie (Kod. dypl. pol., III, 177). W r. 1376 stanął układ między klasztorem w Staniątkach a klasztorem miechowskim o prawo do nowo utworzonego koryta Wisły (Kod. Małop., III, 297). Nowy układ o posiadanie jezior (łachy) wytworzonych przez zmiany w korycie Wisły, stanął w r. 1405 (Kod. dypl. pol., III, 366). W połowie XV w. klasztor ma tu 14 łanów. Z łanu płacono czynszu rocznie po 1 grzyw. 4 gr., 20 jaj, 2 kapłony, 2 sery; za miodowe pół grosza, za oprawne pół gr., dwa korce owsa. Dwa dni w tygodniu odrabiano własnym wozem i pługiem. Dwie karczmy z rolą płaciły czynszu 4 grz. i kamień łoju. Powabę odrabiali wszyscy. Folwark duchowny miał 4 pola odrębne z łąkami. Wszyscy kmiecie, karczmarze, zagr. rolni płacili dziesięcinę około 20 grz., klasztorowi. Były tam 2 sadzawki klasztorne Z jeziora blisko Wisły płacono czynszu 3 grz., jednego roku klasztorowi w Staniątkach, następnego klasztorowi w Miechowie (Długosz, Lib. Ben., III, 297, 64, 427). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 T. należał do klasztoru staniątkowskiego, płacił od 10 łan. km., 5 zagr. z rolą, 2 czynsz., 1 kom. z bydł., 7 kom. bez bydła, 1 dudy, 1 zagr. nowo osadzonego (Pawiń., Małop., 7). *Br. Ch.*

Tropitten, wś i dobra, pow. królewiecki, st. p. Neuhausen.

Tropłowice, niem. *Tropplowitz Staedtisch*, dobra, wś i targowisko nad Złotą Opą, pow. głupczycki, par. kat. w miejscu, ew. Mocker. W r. 1885 dobra miały 119 ha, 47 dm., 683 mk. (25 ew.); wś 349 ha, 50 dm., 293 mk. (10 ew.). Kościół par. kat., szkoła kat., trzy jarmarki doroczne. Leży w dawnem księstwie opawskiem, na granicy austryackiej.

Troppau, ob. *Tropawa.*

Tropplowitz, ob. *Opawice.*

Tropsztyn, ruiny zamku, w pow. nowosądeckim, ob. *Tropie.*

Tros, niem. *Trossen*, wś, pow. lecki, st. p. Rhein (Ryn). Ks. Olbracht nadaje Janowi, sołtysowi z Trosa, kawał boru i małą puszczę, którą kupił pod Orzyszem, na prawie magdeb. (Kętrzyński, O ludn. pol., 483).

Trościan (1235 mt. npm., punkt tryang.), szczyt w Karpatach, dziale dukielsko-skolskim, pow. stryjski, o 8 klm. na płn.-zach. od Tuchli. Otaczają go od płn. szczyt Menczel (1014 mt.), od płn.-wsch. Pryslip (990 mt.), od płd.-wsch. Żołob (342 mt.), od płd. Orszowec (1134 mt.), od płn.-zach. Czerteż (1080 mt.). Drobne strugi, wypływające na zboczach T., zdążają do Oporu. Szczyt ten tworzą od płn. i zach. warstwy górno-oligoceńskie, od płd.-zach. piaskowiec płytowy (kreda).

Trościańce, wś, pow. buczacki, 36 klm. na zach. od Buczacza, 15 klm. na płd.-zach.-zach. od Monasterzysk (sąd pow.), 6 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Uściu Zielonem. Na wsch. leży Międzygórze, na płd. Dołhe (pow tłumacki), na płd.-zach. Wołczków, na zach. Tumierz, na płn. Krymidów (3 ostatnie w pow. stanisławowskim). Granicy płd. dotyka Dniestr, do którego podąża od lew. brz. potok b. n., uprowadzający wody z całego obszaru T. Wznies. 208 mt. na płd. w dolinie Dniestru, 220 mt. w środku, 346 mt. na granicy płn. w lesie „Gaje". Własn. więk. ma roli or. 351, łąk i ogr. 36, past. 41 mr.; wł. mn. roli or. 1399, łąk i ogr. 130, past. 330, lasu 248 mr. W r. 1880 było 206 dm., 1015 mk. w gminie, 4 dm., 25 mk. na obsz. dwors. (834 gr.-kat., 146 rz.-kat., 60 izrael.; 1002 Rusinów, 31 Polaków, 7 Niemców). Par. rz.-kat. w Uściu Zielonem, gr.-kat. w miejscu, dek. uściecki. We wsi cerkiew p. w. św. Trójcy i kasa pożycz. gm. z kapit. 1220 złr.

Trościańczyk, wś przy ujściu rzki Trościańca (Gordyjówki) do Bohu, pow. olhopolski, okr. pol. Berszada, gm. i par. kat. Obodówka, ma 194 osad, 1142 mk., 1648 dz. ziemi włośc., 96 cerkiewnej, dworskiej z Gordyjówką 1940 dz. Posiada cerkiew z 1530 parafianami. Należy do Sobańskich. Por. *Cybulówka*.

Trościańczyk, potok, dopł. z lew. brzegu bezim. potoku, płynącego przez Słobodę Dolińską i Bolechowską, Turze Wielkie i Balicze Podgórne. T. wypływa w lasach pod Bolechowem koło Rachina i zdążając na płn. lasami ku Trościańcowi, uchodzi w nim do potoku, który w dalszym ciągu wpada do Świcy. Długość biegu 7 klm. *Tad. Wiśn.*

Trościanica, rzeczka, w pow. kobryńskim, lewy dopływ Muchawca (praw. dopł. Bugu).

Trościanica 1.) wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Pawły, o 32 w. od Bielska. 2.) **T.,** dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Ratajczyce, o 30 w. od Brześcia. Posiada kaplicę kat. par. Brześć. W 1626 r. sioło T. miało 74 łanów (ob. Lustr., 4—254).

Trościanica 1.) rzeczka, w pow. żytomierskim, prawy dopł. Irszy. Źródła ma na gruntach wsi Mokrańszczyzna, mija Korytyszcze, Toporyszcze, Kamienny Bród, Sały, Rosówkę, Buki, poniżej Rudni Bukowskiej stanowi granicę pomiędzy pow. żytomierskim a radomyskim, aż do ujścia swego pod Rudnią Czopowską, poniżej Czopowicz. Od praw. brzegu przybiera rzeczkę Bodak al. Bodiaczek, płynącą od Czerniachowa. 2.) **T.** (*Trostjanica*), pow. radomyski, ob. *Syczówka*.

Trościaniec 1.) rzka, w pow. bobrujskim, dopł. rz. Lisy. 2.) **T.** (*Trostjaniec*), rzka, w gub. mohylewskiej, lewy dopł. Biesiedzi.

Trościaniec, zaśc. nad rzką Scyklówką, pow. miński.

Trościaniec 1.) al. *Gordyjówka*, rzka, w gubernii podolskiej, prawy dopł. Bohu. Ma źródła pod wsią Krasnohórką, w pow. jampolskim, mija wś Eliaszówkę, wkracza w pow. bracławski, przepływa pod wsiami: Dembówką, Aleksandrówką, Letkówką, Sewerynówką, Kaczorówką, mkiem Trościaniec, wsiami: Stratyjówką, Gordyjówką i pod wsią Trościańczykiem, w pow. olhopolskim, ma ujście. Płynie z pod podolskiego grzbietu z zach. na wschód na przestrzeni około 35 w. i odlewa 11 niewielkich stawów. 2.) **T.,** rzka, w pow. bałckim, prawy dopływ Jahorlika. Powstaje z połączenia rzeczki Kulny z Czarną, płynie z płn. na płd. na przestrzeni 20 w., mija wś Ciechanówkę i pod wsią Dojbanem ma ujście. Przybiera rzki Mokrę i Topalę. 3.) **T.,** rzka, w pow. proskurowskim i kamienieckim, lewy dopł. Jaromirki (Rękawu Smotryckiego). Ma źródło pod wsią Hołudryńcami, w pow. proskurowskim, mija wsi: Korytnę, Nowy Świat, Bosówkę, Porzecze Stare i Nowe, cukrownię gródecką i poniżej mka Gródka (pow. kamieniecki) ma ujście. Płynie od wsch. na zachód do Nowego Światu, poczem skręca się na płd. Od praw. brzegu przybiera rzkę Pisię. 4.) **T.,** rzka, w pow. jampolskim, prawy dopł. Rusawy. Bierze początek na gruntach słobódki Mojówki, mija Replaszyńce (słobódkę Dżygowiecką), Ławrówkę, Trościaniec, folw. Honorówkę i poniżej wsi Rusawy ma ujście. Płynie z płn. na płd. na przestrzeni 18 w. Od lew. brz. przybiera rzkę Korytnę.

Trościaniec 1.) mko nad rzką t. n. (Gordyjówką), dopł. Bohu, w płd.-wsch. części pow. bracławskiego, na pograniczu pow. hajsyńskiego, okr. pol., gm. i st. poczt. Trościaniec, par. kat. Obodówka, o 43 w. od Bracławia a 40 w. od st. dr. żel. kijowsko-odeskiej Wapniarka, z którą połączona jest torem dr. żel., ma 458 dm., 2583 mk. (1157 żyd.), 2059

dzies. ziemi włośc., 96 cerkiewnej, 9197 dworskiej (z okolicznemi wsiami). Posiada cerkiew p. w. Wniebowz. N. M. P., wzniesioną w 1851 r., z 1184 parafianami, kaplicę kat., synagogę, dom modlitwy żydowski, zarząd okr. pol. dla 3 gmin powiatu (Klebań, Sawińce i Trościaniec) i gminy, szkółkę cerkiewną, st. poczt. i telegr., pocztę wiejską dla przewozu urzędników, aptekę, szpital fabryczny, fabrykę cukru, gorzelnię, cegielnię, 2 młyny (1 parowy), 47 sklepów, 153 rzemieślników, 26 targów; zamek i resztki dawnych wałów. Fabryka cukru, należąca do spółki, założona została w 1862 r., ma 13 maszyn parowych, 10 dyfuzorów i wyrabia rocznie średnio 100,000 pudów piasku. W skład gminy wchodzą: T., Budy, Cybulówka, Seweryнówka, Stratyjówka Mała i Wielka i Wierzchówka, razem 9 okręgów (starostw) wiejskich, mających 1373 osad, 9415 mk. włościan, 8268 dzies. ziemi włośc. (6618 ornej). Oprócz tego w gminie zamieszkuje 2497 mk. innych stanów, ziemi do nich należącej i rządowej 8941 dz. (4685 ornej), cały więc obszar gm. ma 11,912 mk. i 17,209 dz. ziemi (11,303 ornej). Trościaniecka odnoga kolejowa, otwarta w 1889 r., należy do działu żmeryńskiego dr. żel. płd.-zach., wychodzi ze st. Demkówka odnogi Wapniarka-Humań i długa jest 13 w. od Demkówki a 40 w. licząc od Wapniarki. Jest to dawna osada, własność niegdyś Słupiczów (ob. *Kuna*, t. IV, 874), drogą wiana przeszła w dom Kruszelnickich a ci sprzedali ks. Zbarazkim. Następnie T. należał do Potockich, Sobańskich, dziś spółki cukrownianej. 2.) **T.**, wś nad rzką Biłką, dopł. Kaszlanki, pow. bracławski, gm. Łuka, par. kat. Woronowica, ma 125 dm., 539 mk., 914 dz. ziemi włośc., 45 cerkiewnej, dworskiej z Latańcem 1961 dzies. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w 1836 r., z 1210 parafianami. Należała do Grocholskich, dziś Możajskich. 3.) **T.**, w dokum. *Trysteniecz*, wś nad bezim. rzką, pow. dubieński, gm. Sudobicze, o 15 w. od Dubna (st. p. i dr. żel.). Posiada cerkiew drewnianą p. w. św. Mikołaja, niewiadomej erekcyi z gruntu odnowioną w 1880 r. i uposażoną 43 dzies. ziemi. O 1 w. od wsi, na górze zwanej „Spraczewa“, w 1866 r. wzniesiono kaplicę p. w. św. Aleksandra Newskiego. Do par. prawosł. należą wsi Iwanicze (o 2 w.) i Załuże (o 1 w.). Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1583 r. T. należy do włości mta Dubieńskiego ks. Konstantyna Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, marszałka ziemi wołyńskiej, i wnosi pobór od 6 dym., 5 ogrod., 2 podsusied. (Jabłon., Wołyń, 82). 4.) **T.**, wś nad rzką t. n., dopł. Rusawy, pow. jampolski, okr. pol., gm. i par. kat. Dżygówka, o 10 w. od Jampola, 35 w. od st. dr. żel. kijowsko-odeskiej Wapniarka, ma 107 os., 749 mk., 845 dzies. ziemi włośc., 1160 dworskiej, 75 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. Panny, wzniesioną w 1836 r., z 1388 parafianami. Grunta równe, gleba czarnoziemna, kamień wapienny. Na gruntach wsi założona została w 1874 r. cukrownia akcyjna, zwana Honorówką (ob.). Własność dawniej Korecкich, Korsaków, obecnie Orzechowskich. 5.) **T.**, folw., tamże, właściwie *Honorówka* (ob.). 6.) **T.**, wś nad ruczajem Dunajec, dopł. Dniepru, pow. kaniowski, w 1 okr. pol., gm. Kuryłówka, par. kat. Rzyszczów, o 8 w. na zach. od Kaniowa, ma 931 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 658 mk. i 1330 dzies. ziemi, z której do 400 dzies. odeszło przy uwłaszczeniu do włościan. Posiada cerkiew p. w. św. Koźmy i Damiana, drewnianą, wzniesioną w zeszłym wieku. W 1595 r. wś ta nadana była przez Annę Jagiellonkę metropolicie kijowskiemu Michałowi Rahozie (Akty J. Z. R., cz. IV, Nr. 121); następnie wchodziła w skład ststwa kaniowskiego, pod koniec zeszłego wieku własność ks. Stanisława Poniatowskiego, przez którego ustąpioną została Turczaninowym, poczem drogą wiana przeszła do Mandryków. 7.) **T.**, w dokum. *Triszczeniec*, *Tryscieniec*, *Trystennica*, wś nad lewym dopł. Styru, pow. łucki, w 2 okr. pol. Rożyszcze, gm. Trościaniec, o 16 w. na płd.-zach. od mka Kołki, o 17 w. od st. Kiwercy, posiada cerkiew p. w. św. Trójcy. Podług przysłowia ludowego wś ta nazywa się „końcem Polesia“. Gmina T., ograniczona gminami: Kołki (od płn.-wsch.), Silno (od wsch.), Romanów (od płd.), Rożyszcze (od zach.) i Wielick (pow. kowelskiego, od płn.-zach.), obejmuje 62 os., mających 1349 dm. włośc. (obok 144 dm. należących do innych stanów), 9343 mk. włośc. (4833 męż., 4510 kob.), uwłaszczonych na 14,117 dzies. Płd.-zach. kraniec gminy przerzyna dr. żel. kijowsko-brzeska, przez płn. część przepływa rz. Styr. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1570 r. należy do kn. Ostafieja Sokalskiego, który z T., Pułhanowa, Bożowa i Domaszowa płaci z 27 dym. po 10 gr., 4 ogrod. po 2 gr., w 1577 r. zaś z samej Trestennicy wnosi od 10 dymów po 20 gr., 6 ogr. po 2 gr. W 1583 r. kn. Marko Sokalski płaci z T., Łyczkowa i Ostrowa od 25 dym., 12 ogr., 1 popa, 1 bojarzyna (Jabłon., Wołyń, 10, 56, 95). 8.) **T.**, w dokum. *Trzezienica*, *Trzenyecz*, *Trzesczenica*, wś w pobliżu rzki t. n., pow. proskurowski, okr. pol., gm. i par. kat. Fulsztyn, o 15 w. od Jarmoliniec, ma 110 os., 686 mk. (z Basówką), 627 dzies. ziemi włośc., 412 dwors. (80 lasu), 35 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Narodz. N. M. P., wzniesioną w 1871 r., z 664 parafianami. Stara osada, w 1542 r.

miała już cerkiew. Podług reg. pobor. z 1565 r. własność Herburtów i ich sukcesorów Sierczów (Swyrcz), płaci od 8 pługów, 1 popa, 2 kół młyńskich. W 1569 r. należy do Herburtów i ks. Wiszniowieckiego, płaci od 7 pługów, 2 kół młyńs. a w 1583 r. własność Herburtów, płaci od $2^1/_2$ pługów, 2 ogr. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 175, 194, 224, 298). Następnie własność Zamoyskich, Mniszchów, Stadnickich, w ostatnich czasach Strzałkowskich i ich sukcesorów Gradowskich. *J. Krz.—Dr. M.*

Trościaniec, potok, dopł. pot. Dubowca, uchodzącego z praw. brzegu do Prutu pod Zabłotowem, wypływa kilku strugami w lesie Pohorylec, na zach. od wsi Trościańca i zdążając na płn. łukiem wygiętym ku wsch. uchodzi pod wzgórzem Dilnica (315 mt.) do Dubowca; długi 5 klm. *Tad. Wiśn.*

Trościaniec 1.) wś, pow. brzeżański, 16 klm. na płd. od Brzeżan (sąd pow., urz. poczt. i teleg.). Na płn. leżą Mieczyszczów i Kotów, na wsch. Kotów, na płd. Bożyków, na zach. Sławętyn (obie w pow. podhajeckim). Na płd.-zach. nastają małe strumyki, a z nich powstaje znaczniejsza struga, płynie przez płd. część wsi na wsch., a potem na płd.-wsch. do Bożykowa, gdzie wpada od lewego brzegu do Złotej Lipy. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie (321 mt. cerkiew). Na płn. od nich wznosi się góra Mazurka do 404 mt. Na płn.-wsch. najwyższe wzniesienie 437 mt. w lesie „Charów żłób“, a na płd.-zach. 439 mt. w lesie „Na huniowym“. Własn. więk. ma roli or. 22, łąk i ogr. 18, past. 36, lasu 1780 mr.; wł. mn. roli or. 1130, łąk i ogr. 470, past. 243, lasu 10 mr. W r. 1880 było 168 dm., 989 mk. w gm., 1 dm., 4 mk. na obsz. dwors. (829 gr.-kat., 143 rz.-kat., 21 izrael.; 973 Rusinów, 19 Polaków). Par. rz.-kat. w Brzeżanach, gr.-kat. w miejscu, dek. podhajecki. We wsi cerkiew p. w. św. Michała, szkoła 1-klas. i kasa pożyczk. gm. z kapit. 3000 złr. W inwentarzu klucza brzeżańskiego (rkp. Ossol., Nr. 2122, str. 69) czytamy: „Powinności poddanych: Poddani, którzy na półdworzyszczach siedzą, robią latem po dni 4, zimą po dni 3. Czynszu dają po gr. 18, kapłona jednego, kur 2, jajec 10; przędzę z swego przędziwa oddać powinni po łokci półtora. Ci zaś co na czetwertynach siedzą, robią latem po dni 3, zimą po dni 2, kurę jednę, pół kapłana, jajec 6, przędzy łokieć jeden. W innych zaś powinnościach, jako to w dziesięcinach referują się do wyraźnie opisanej powinności Potutorskiej, i szarwark także oddawać powinni. Osypów jednak nie dają żadnych. Łany dworskie: Łanów od Bożykowa 3, łan w Cietynie 1, łan za dworem 1. Arenda do Saranczuckiej arendy w jednej sumie inkludowana“. W dalszym ciągu wymienia inwentarz po nazwisku 6 półdworzyszczan i 22 czetwertenników, poczem czytamy: „Pop na półdworzyszczu, także słobodzianik, wolny. Mielnik, także na półdworzyszczu, powinien dawać zł. 3“. 2.) **T.**, wś, doliniański, 13 klm. na płn. od Doliny (sąd pow., urz. poczt., st. dr. żel. i tel.). Na płn.-zach. leżą Czołhany, na płn. Belejów, na wsch. Rachiń, na płn. Rachiń, na płd. Słoboda, na zach. Jakubów. Środkiem wsi płynie Turzanka, dopływ Sukiela, od płd. ze Słobody, na płn. do Belejowa, i zabiera w obrębie wsi od lew. brzegu pot. Trościańczę. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Turzanki. Wznies. w środku obszaru 401 mt., na płn.-wschód 421 mt. Własn. więk. (rządowa) ma roli or. 1, łąk i ogr. 1, lasu 176 mr.; wł. mn. roli or. 546, łąk i ogr. 897, past. 1079 mr. W r. 1880 było 166 dm., 857 mk. w gminie, (801 gr.-kat., 28 rz.-kat., 28 żyd; 840 Rusinów, 2 Polaków, 15 Niemców). Par. rz.-kat. w Dolinie, gr.-kat. w miejscu, dek. bolechowski. We wsi jest cerkiew św. Mikołaja. Do par. należy Słoboda. Jest tu szkoła 1-klas. niezorganizowana, i kasa pożycz. gm. z kapit. 210 złr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koronnych, ststwa doliniańskiego. W lustracyi z r. 1661 i 1662 (rkp. Ossol., Nr. 2834, str. 13) czytamy: „Ta wieś zasiadła na łanach 8; teraz osiadłych 3. Poddanych w tej wsi bywało 150, teraz ich tylko 12. Czynszu dają z łanu zł. 40, facit zł. 120. Owsa z łanu po macy 2, facit 6 mac po gr. 15 = zł. 3. Za stróżę i hajduka zł. 60. Z młyna zł. 50. Gęsi z łanu 2, facit 6, po gr. 6 = 1 zł. 6 gr.; trzecia na p. Podstarościego. Kur z łanu 4, dwie zosóbna na p. Podstarościego. Jajec z łanu kopę. Drew z łanu wozów 6. Dziesięciny owczej dwudziestą owcę; teraz się dostaoł owiec 5, po 2 zł. = 10 zł. Dziesięciny pszczelnej pniów 4, po zł. 2 = 8 zł. Dziesięciny świnnej od świń 20 po gr. 3 = 2 zł. Kolendy z łanu po gr. 24, facit z 2 łanów 2 zł. 12 gr. Sarnę jednę dają. Siana stóg zrobić powinni. Pop dawał zł. 2; teraz do kniaziów należy i tych złotych dwa dawać nie powinien. Kniaziowie na łanach dwóch; powinność ich z innymi kniaziami. Summa prowentu z tej wsi facit 256 zł. 18 gr.“ W inwentarzu z r. 1727 (rkp. Ossol., Nr. 1420, str. 41) czytamy: „Ta wieś osiadła na łanach 4. Osiadłość poddaństwa tej wsi wynosi 16 wołowych, 4 zagrodników (wszyscy wymienieni po nazwisku). Powinności poddaństwa tej wsi: „Pieniędzy czynszowych z łanów 4 płacą zł. 160. Owsa mac 8, gęsi 8, kur 16, jajec kop 4. Osobliwie zaś p. Podstarościemu jako się wyraziło. Item drew z łanów 4 wozów 16. Za stróża i hajduka zł. 120. Za 2 sarny zł. 4. Rybackich

pieniędzy złp. 5. Kolendnych pieniędzy zł. 4. Spisnego ogółem należy zł. 3 gr. 15. Kniaziowie za kozaka płacą 60 zł. Za hajduka obozowego 15 zł. Za dwa stogi siana zł. 120, lub go zrobić. Osobliwie na rozchód dworski stóg jeden zrobić. Z pustych pól płacą zł. 60. Z gruntów do cerkwi należących zł. 12. Za robociznę (jako się w sumaryuszu wyrazi) zł. 100. Dziesięcina w sumaryuszu specificabitur". Inwentarz z r. 1758 (rkp. Ossol., Nr. 1419, str. 31) podaje: „Ta wieś osiadła na łanach 4. Osiadłość wsi Trościańca wynosi 39 (wszyscy wymienieni po nazwisku). Wołów 69, byków 11, krów 47, jałówek 34, koń jeden, świń 16. Ta wieś czynszu daje na rok ogółem dwiema ratami zł. 604 gr. 20, hiberny zł. 200, pogłównego na rok cały zł. 28, smolackich zł. 76, świątecznego zł. 36, wieprzowego zł. 6, na stróża zł. 27, owsa osypu osmaczek 20, soli fur 3 wywożą do Lwowa beczek 160. Stróżę do kieratu w kolei z drugimi wsiami odbywa. Lasu pilnować powinni. Gruntu część w Jakubowie zorać, zasiać, zebrać i zmłócić powinni. Sianożęć inwentarską skosić, zgromadzić, zrzucić i zwieźć podług dawnego zwyczaju powinni. Młyn w tej wsi o dwóch kamieniach, słomą pokryty, ale już stary. Reparacya młyna do gromady należy. Karczma z komorą, takiem budowaniem jak chałupa chłopska, dranicami pobita. Browarek niewielki nad rzeką". Kontrakt na arendę wsi Trościańca podany w tymże samym rękopisię na str. 47. 3.) **T.**, wś, z wólkami: Biduń, Brzezina Mała, Brzezina Wielka, Góra, Kąt, Kruszyny, Marki, Martyny, Nowesioło, Raby i Wola, pow. jaworowski, 18 klm. na płn.-wsch. od Jaworowa (sąd pow.), 2 klm. na płd.-wsch. od Niemirowa (urz. poczt.). Na płd. leżą Kurniki, na zach. Wierzbiany, na płn. Wólka Niemirowska (przedmieście Niemirowa), Przedmieście, Parypsy i Szczerzec (wszystkie 4 w powiecie rawskim), na wsch. Wiszenka (w pow. gródeckim). Wzdłuż granicy płn. płynie pot. Smerdech, dopł. Zawadówki (dopł. Lubaczówki, wpadającej do Sanu); wody ze środkowej części obszaru zabiera nastająca tutaj Uniaczka i płynie na zach., dążąc również do Zawadówki (al. Hniłej); wody z płd. krawędzi płyną za pośrednictwem strugi również na zach. i dążą do Zawadówki. We wsch. krawędzi wsi nastaje Biała, prawy dopł. Raty i płynie na wschód. Wznies. obszaru wynosi na płd. 275 do 289 mt.; na płn.-wsch. wznosi się wzgórze „Zawadka" do 384, „Pisoczok" do 385 mt. (znak triang.) a jedno wzgórze do 390 mt. Własn. więk. ma roli or. 51, łąk i ogr. 21, past. 28, lasu 3927 mr.; wł. mn. gr. or. 2353, łąk i ogr. 197, past. 152, lasu 334 mr. W r. 1880 było 219 dm., 1171 mk. w gminie; 14 dm., 92 mk. na obsz. dwors. (1174 gr.-kat., 2 rz.-kat., 54 żyd., 33 in. wyzn.; 1203 Rusinów, 23 Polaków, 37 Niemców). Par. rz.-kat. w Niemirowie, gr.-kat. w miejscu, dek. jaworowski. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożyczk. gm. z kapit. 383 złr. Ulryk Werdum, podróżujący po Polsce w latach 1670—1672, pisze o T.; „Jest to dość dobra wieś z ruskim kościołem, położona przy zaspach piaskowych, jakby leżała nad morskiem wybrzeżem". (Liske: „Cudzoziemcy w Polsce", Lwów, 1876, str. 113). Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr koron., ststwa jaworowskiego a ziemi lwowskiej. Dokumentem wydanym w Jaworowie d. 5 kwiet. 1661 r. Jan z Sobieszyna Sobieski, chorąży kor., ststa jaworowski i stryjski, pułkownik i oberszter J. K. M., potwierdza Lesiewiczom, poddanym z Trościaniec, posiadanie półłanka roli karczemnej w tejże wsi (Arch. krajowe we Lwowie, C., t. 425, str. 1231). Dokumentem z d. 6 lutego 1664 r. we Lwowie, pozwala Jan Kazimierz Janowi z Sobieszyna Sobieskiemu, chorążemu kor., stście jaworowskiemu, zastawić Wierzbiany, Zawadów i Trościaniec na dwa lata u Marcina i Barbary Głębockich (l. c., C., t. 211, str. 784). W r. 1672 reorganizuje Jan Sobieski, marszałek i hetman w. k., ststa jaworowski, na rozkaz króla chorągwie zniszczone w czasie oblężenia Trościańca (l. c., T., t. 249, str. 477). Dokumentem wydanym w Warszawie d. 14 listopada 1740 r. rozszerza August III prawo przysługujące Janowi Wandalinowi z Wielkich Kuńczyc Mniszchowi, łowczemu kor., do sołtystwa w Trościańcu na żonę jego Katarzynę z Zamoyskich (l. c., C., t. 584, str. 1660). W lustracyi z r. 1661 i 1662 (rkp. Ossol., Nr. 2834, str. 178) czytamy: „Zasiadła ta wieś (zwana w lustracyi Trzcianiec) na łanach 12, co uczyni półłanków 24. Poddanych przed wojną było 80 Teraz poddanych w tej wsi jest 25, a osiadłych półłanków 8. Czynszu z półłanku dają po zł. 2 gr. 24, przychodzi z półłanków 8 zł. 20 gr. 24. Owsa czynszowego z półłanku po 2 półmiarki, przychodzi półmiarków 16 po gr. 15, facit zł. 8. Kur prostych z półłanku po 4, przychodzi kur 32, po gr. 3, facit 3 zł. 6 gr. Za furę solną na 3 razy rachując z półłanku dają po zł. 12, przychodzi z półłanków 8 zł. 90. Dziesięciny jagnięcej od dziesiątka jagniąt dziesiąte jagnię; tego roku dostało się jagniąt 6, po 1 zł., facit 6 zł. Dani miodowej albo plastrów miodowych od pnia starych pszczół po plastrowi jednemu; tego roku dostało się plastrów 30, za które zł. 10. Poddani tej wsi robić powinni z półłanku od niedzieli do niedzieli po dniu jednym od południa lubo sprzężajem, lub pieszo. Prząść

z półłanku łokci 6 przędzy dworskiej. Zagrodników w tej wsi juxta lustrationem a. 1527 było 4, którzy rabiali po 2 dni w tydzień; czynszu dawali po gr. 6. Teraz żadnego zagrodnika nie masz. Dani leśnej z całej dani 74 zł.; teraz się dostało zł. 10. Sołtys Nosula z półłanku Staszkowskiego, który za prawem trzyma, daje zł. 7. Karczma jest w tej wsi; daje karczmarz z roli na rok za prawem zł. 20. Pop daje na rok zł. 7. Z młyna dają zł. 6. Summa prowentu z tej wsi facit zł. 207 gr. 3". O karczmarzu tej wsi czytamy w tejże lustracyi na str. 93: „Uczciwy Jacko Lesiewicz pokazał przywilej króla JMC. teraźniejszego, w Warszawie na sejmie dnia 30 maja r. 1660 otrzymany na utwierdzenie konsensu WJM. Pana Jana Sobieskiego, chorążego kor., Iwanowi, Jackowi i Romanowi Lesiewiczom z półłankiem roli nazwanej Lesiewicze i ze wszystkimi do niego przynależytościami, także z oddaniem czynszu zł. 20, kamienia łoju, kapłonów 4 do zamku, okrom dziesięcin pszczelnej i jagnięcej, w Jaworowie die 5 aprilis a. 1661 nadanego. Tedy i my teraźniejszego posesora przy pomienionym przywileju i wolnościach tamże szerzej opisanych zachowaliśmy i zachowujemy powagą naszą lustratorską". O sołtystwie w tej wsi czytamy na str. 193: „Uczciwy Daniło Nosulik pokazał przywilej króla JMC. teraźniejszego Jana Kazimierza, w Warszawie d. 20 marca 1652 otrzymany, którym przywilejem król konfirmował list WJm. Pana Jana Sobieskiego, chorąż. kor., starosty jaworowskiego, pomienionemu Daniłowi i potomkom jego na ćwierć pustego pola nazwaną Staskowską, przydaną do jego własnego pola Andrzejkowskiego ze wszystkimi do niego należącymi niwkami, uwalniający przytem od robocizn, powozów i dziesięcin wszelkich dany, z czego czynszu na każdy rok do zamku na św. Marcin zł. 7, owsa półmiarków 2, kur prostych 2 dawać powinien, którego i my przy tymże przywileju króla i liście JPana chorążego kor. wcale zachowaliśmy powagą naszą lustratorską". O wójtowstwie w tej wsi czytamy tamże: „Wójtowstwa posesorem jest Jm. Pan Aleksander Ozarowicz, za przywilejem króla JMC., którego przed nami nie pokazano. Do tego wójtowstwa jest poddanych pociągłych 6, którzy czynszu dają po 1 zł. 6 gr. facit 7 zł. 6 gr. Owsa dają po półmiarku, przychodzi półmiarków 6, po 1 zł. = 6 zł. Robić powinni po 2 dni w tydzień. Po kurze jednej, przychodzi kur 6, po gr. 3 = 18 gr. Dziesięciny jagnięcej nic się nie dostało. Zagrodników jest 2, ci dają czynszu po gr. 6, facit 12 gr. Robić powinni pieszo po dniu jednym w tydzień. Karczma i z młynem na rok facit 100 zł. Urodzaj folwarkowy: żyta kop 40, jęczmienia kop 30, owsa 50, tatarki 35, grochu 15. Siana ledwie na swoje wychowanie. Summa summarum prowentu tego wójtowstwa na rok zł. 199 gr. 26". 4.) **T.**, wś, pow. śniatyński, 26 klm. na płd.-zach. od Śniatyna, 10 klm. na płd.-zach. od Zabłotowa (sąd pow.), 5 klm. na płn. od Rożniowa (urz. poczt.). Na zach. i płn.-zach. leży Trójca, na płn.-wsch. Ilińce, na wsch. Dżurów, na płd.-wsch. Nowosielica, na płd. Rożniów. Wś leży w dorzeczu Dunaju za pośrednictwem Dubowca, praw. dopł. Prutu. Nastaje on w płd. stronie wsi z licznych dopływów i płynie na wsch. a potem na płn.-wsch. do Iliniec. Wł. więk. ma roli or. 29, łąk i ogr. 3, past. 213, lasu 390 mr.; wł. mn. roli or. 918, łąk i ogr. 259, past. 100, lasu 21 mr. W r. 1880 było 280 dm., 1375 mk. w gminie; 2 dm., 17 mk. na obsz. dwors. (1304 gr.-kat., 5 rz.-kat., 31 żyd.; 1311 Rusinów, 57 Polaków, 24 Niemców). Par. rz.-kat. w Zabłotowie, gr.-kat. w miejscu, dek. śniatyński. We wsi jest cerkiew p. w. Wniebowst. Chr. P. i szkoła etat. 1-klas. 5.) **T.**, część Komornik, w pow. turczańskim. 6.) **T.**, wś, pow. żydaczowski, 21 klm. na płn.-zach. od Żydaczowa, 7 klm. na płn.-wsch. od Mikołajowa (sąd. pow., urz. poczt. i tel.), st. kol. Mikołajów-Drohowyże. Na wsch. leży Stulsko, na płd. Wola Wielka, na płd.-zach. Mikołajów, na płn.-zach. Demnia, na płn. Łubiana i Głuchowiec (obic w powiecie lwowskim). Granicy płn.-zach. dotyka pot. Zubrza. Wzdłuż granicy płd.-zach. płynie jego dopływ, pot. Barbara. Zabudowania wiejskie leżą na płn.-zach., w pewnem oddaleniu od nich grupy domów: Kruhłc, Usznaki i Zadiłom. Własn. więk. tu i w Woli Wielkiej i Małej (fundacyi hr. Skarbka) ma roli or. 2, łąk i ogr. 6, past. 2, lasu 183 mr.; wł. mn. roli or. 629, łąk i ogr. 83, past. 237, lasu 3 mr. W r. 1880 było 44 dm., 271 mk. w gminie (253 gr.-kat., 11 rz.-kat., 7 żyd.; 264 Rusinów, 7 Niemców. Par. rz.-kat. w Mikołajowie, gr.-kat. w Woli Wielkiej. We wsi jest kasa pożyczk. gm. z kapit. 1155 złr. 7.) **T.** *Mały*, wś, pow. złoczowski, 12 klm. na zach. od Złoczowa (sąd pow., st. kolej., urz. poczt. i telegr.). Na płn. leży Kołtów, na wsch. Nuszcze, na płd.-wsch. Iwaczów, na płd. Podlipce, na płd.-zach. Łuka, na płn.-zach. Zazule. Na płn.-zach. nastaje potok i płynie przez zach. część obszaru naprzód na płd., potem na płd.-zach. do Łuki, podążając do do Złoczówki, dopływu Bugu. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie. Na płn. leży przysiołek Popielna, na płn.-wsch. przys. Derewlanki w lesie tej nazwy. Cały obszar, z wyjątkiem krawędzi południowej, lesisty. Lasy przeważnie dębowe. Własn. więk. (Apolinarego Jaworskiego) ma roli or.

339, łąk i ogr. 124, past. 1104, lasu 2646 mr.; wł. mn. roli or. 706, łąk i ogr. 114, past. 30 mr. W r. 1880 było 133 dm., 852 mk. w gm., 15 dm., 107 mk. na obszarze dwors. (820 gr.-kat., 70 rz.-kat., 69 żyd.; 771 Rusinów, 188 Polaków). Par. rz.-kat. w Złoczowie, gr.-kat. w miejscu, dek. złoczowski. Do parafii należy Łuka. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas., kasa pożyczk. gm. z kapit. 721 złr., młyn i gorzelnia. W tak zwanym przysiołku Monasterskie są ślady dawnego monasteru. W lasach trościanieckich są ślady licznych mogił; niektóre z nich rozkopywano. Podał o tem wiadomość Martynowski w „Przewodniku nauk. i literac.“ (Lwów, 1875, str. 758). Dawniej znachodzono tu popielnice, łzawnice, garnki i inne naczynia ofiarnicze, kamienne i krzemienne noże, strzałki i t. p. O wykopanym tu krzyżyku bronzowym z ruskiemi napisami czyt. w „Przeglądzie archeologiczno-bibliograficznym (1881 r., str. 212). 8.) **T.** *Wielki* al. *Trościaniec*, wś, pow. brodzki, 40 klm. na płd.-wsch. od Brodów, 8 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Załoźcach, 5 klm. na płn.-wsch. od urz. poczt. w Olejowie. Na wsch. leżą Załoźce, na płn.-wsch. Czystopady, na płn. Ratyszcze i Międzygórze (część Markopola), na zach. Hnidowce i Manajów, na płd. Białokiernica, na płd.-wsch. Białogłowy (3 ostatnie miejscowości w pow. złoczowskim). W płd.-zach. stronie nastaje potok Smolanka, prawoboczny dopł. Seretu i płynie na wsch. przez południ. część obszaru do Załoziec. W dolinie Smolanki leżą zabudowania wiejskie. Dolina Smolanki na granicy wsch. wznosi się do 223 mt. npm.; na granicy płd. dochodzi „Mogiłka“ do 375 mt. Płn. strona obszaru wznosi się od 370 do 375 mt. Na półn. krawędzi leży las; z niego wypływa struga, płynie na płn. i wpada do stawu, dotykającego płn. granicy Trościańca a utworzonego przez Seret. Własn. więk. (Sióstr miłosierdzia) ma roli or. 686, łąk i ogr. 77, past. 2, lasu 690 mr.; wł. mn. roli or. 1961, łąk i ogr. 129, past. 15 mr. W r. 1880 było 248 dm., 1458 mk. w gm.; 7 dm., 46 mk. na obsz. dwor. (1187 rz.-kat., 289 gr.-kat., 28 żyd.; 1230 Polaków, 270 Rusinów, 4 Niemców). Par. rz.-kat. w Załoźcach, gr.-kat. w miejscu, dek. załoziecki, archidyec. lwowska. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. 1-klas. *Lu. Dz.*

Trościanka, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, par. r. gr. Tuczępy. W 1827 r. 16 dm., 133 mk.

Trościanka 1.) rzeczka, w pow. borysowskim, drobny prawy dopł. rz. Mraj, w obrębie gm. Ziembin. Wypływa z gór Turzych, płynie lesistemi moczarami w kierunku północnym około 4 w. 2.) **T.,** rzka, w pow. nowogródzkim, zaczyna się za wsią t. n., płynie w kierunku zach.-płn. około 5 w. i połączona z rzką Słoczwą, daje początek Leszance al. Leszczance, dopł. Plisy; cała w obrębie gm. Wsielub'. *A. Jel.*

Trościanka, *Trostjanka* 1.) wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Nowa Wola, o 17 w. od Sokółki. 2.) **T.,** zaśc., pow. borysowski, par. kat. Okołów, gm. Prusewicze; miejscowość leśna. 3.) **T.,** folw., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Pohost, własność szlacheckiej rodziny Iglik, ma 7½ włók. 4.) **T.,** wioska i folw., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Pohost. 5.) **T.,** wś nad rzką t. n., pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. niehniewickim, gm., par. praw. i kat. Wsielub', ma 20 os.; grunta urodzajne, miejscowość małoleśna, lekko falista. 6.) **T.,** wś, pow. sieński, gm. Bóbr, ma 40 dm., 222 mk.

Trościanka 1.) rzka, dopływ rz. Kordy. 2.) **T.,** rzka, lewy dopł. Horynia.

Trościanka, *Trostianka* 1.) w dokum. *Treścianka*, wś, pow. łucki, na płd.-zach. od Rożyszcza. Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1577 r. należy do włości Łokacze kn. Romana Sanguszki, który wnosi ztąd pobór z 7 dym. łanow., 1 ogrod. 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 66). 2.) **T.,** wś, pow. łucki, na płn.-zach. od Łucka. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. kn. Lew Woynicz z imienia swego Bobiego i z części Troscziens-kiej i Wolice płaci z 25 dym., 6 ogr. po 2 gr., 1 karcz. W 1583 r. własność kn. Janusza Zasławskiego, który ztąd płaci z 10 dym., 6 ogr., 2 ogr. (Jabłon., Wołyń, 12, 87).

Trościanka, przys. Pererowa, pow. kołomyjski.

Trościanki, karczma na obszarze dworskim Dydiowa, pow. turczański.

Trościano, wś i przys., pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Ostrów, o 18 i 19 w. od Sokółki.

Trościenica 1.) dwie pobliskie wsi, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Kiszczyna Słoboda. T. Wielka, nad kotliną Berezyny, ma 10 osad; T. Mała 14 osad; miejscowość mocno falista i lesista, łąki obfite. W 1812 r. operowała tu armia Napoleona w czasie przeprawy przez Berezynę w pobliskiej Studzionce. 2.) **T.,** trzy folw., pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. i par. kat. Berezyna, w miejscowości pomiędzy dwoma jeziorami Mieżużoł, w pobliżu rz. Czernicy. Za poddaństwa mieli tu własność Hrycewiczowie w ilości 88 włośc. poddanych i Szymańscy 100 dusz poddanych. Obecnie Hrycewiczowie posiadają od 1835 r. 10½ włók, Żakowiczowie 14 włók, Pawłowiczowie od 1849 r. 5¼ włók. Miejscowość poleska, grunta lekkie, łąki dostateczne. 3.) **T.,** dobra lenne nad rz. Sołokuczą, lewym dopł.

Prypeci, pow. mozyrski, na pograniczu pow. rzeczyckiego, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Michałki (o 6 w.), o 14 w. od Mozyrza (par. kat.); razem z folw. Siedelniki własność Obuchowiczów, około 100 włók. Miejscowość lekko falista, dość leśna, grunta urodzajne, łąki obfite, propinacya dwors. znaczna. *A. Jel.*

Trościeniec, folw., pow. piotrkowski, gm. i par. Gorzkowice, ma 100 mr. obszaru.

Trościeniec 1.) obręb leśny puszczy skarbowej łapickiej, pow. ihumeński, w okolicy pomiędzy zaśc.: Bołoczanka, Zalesie, Rożyszcze, Budziszcze. Tędy przechodzi gośc. z Łapicz do Puchowicz. 2.) **T.,** dwie wsi i kilka folw. nad dopł. Świsłoczy, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siennica, par. kat. Koroliszczewicze, o 12 w. od Mińska. Jedna wś ma 19, druga 18 osad. Musiał T. z przyległościami jeszcze w XV w. należeć do korony i dostać się jako oprawa od króla Aleksandra przyszłej żonie jego Helenie Iwanownie, kiedy ta jadąc zaślubiać Aleksandra do Wilna w 1492 r. dokumentem z d. 17 stycznia zapisała w Mińsku te dobra na własność prawosławnemu monasterowi woźniesieńskiemu w Mińsku, co król Aleksander w 1502 r. potwierdził. Władający jednak w sąsiednich Koroliszczewiczach i Łoszycy kn. Horscy nie przestawali rościć pretensyi do granic T., jakoż w 1576 r. najechał monachów kn. Piotr Horski i T. im wydarł. Z tego powodu dworzanin królewski Iwan Baka, plenipotent monachów, pozywał 9 maja gwałciciela do trybunału. Z dokumentów widać, iż podczas nadania było 6 gruntów włościańskich, granica zaś ciągnęła się od Mińska do Siemiotowskiej i Czarnej Hriazi (ob. „Akty minskoj gub.“, wydanie 1848 r., Nr. 57, 58). Musieli wtedy mnisi powrócić do własności, bowiem Zygmunt III r. 1616 na d. 28 lipca nadanie królowej monasterowi potwierdził i tegoż roku d. 5 października uwolnił włościan monasterskich w T. od opłaty „kapszczyzny“ (ibidem, Nr. 57 i 59). Jaką drogą T. później wyszedł z władania monasteru nie wiadomo, oddawna bowiem stał się własnością prywatną. Przed 20 laty mieli tu znaczną schedę Iwanowscy, którą Wiktor Iwanowski sprzedał Bungemu. Od 1840 r. mają tu Soroczyńscy 293 dzies., Pawłowiczowie (od 1864 r.) około 80 dz., Giejsztorowie 50 dz., Terechowiczowie (od 1819 r.) 368 dz., Szabuniewscy 79 dz., wreszcie Czekotowscy (od 1846 r.) 567 dz. Oddawna T słynął cegielniami, produkującemi wyroby do Mińska. Na Świsłoczy były niegdyś gony bobrowe, wspomniane w dokumencie carewny Heleny. Grunta urodzajne, szczerkowo-gliniaste, miejscowość lekko falista, lasy wyniszczone. 3.) **T.,** fol., pow. miński, 570 dzies. ziemi dwors. Do 1816 r. własność Tomasza Proszyńskiego, sędziego ziems. mińskiego, zostawał w posesyi zastawnej Józefa hr. Tyszkiewicza, ststy wielatyckiego, który w 1816 r. ustąpił córce swej Klotyldzie Kurzenieckiej, kasztelanowej witebskiej, dziś w posiadaniu Grzegorza ks. Wołkońskiego. 4.) **T.,** dobra, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Pohost, o 28 w. od Słucka, własność Korzeniewskich, około 63 włók. Do tego domin. należy fol. Mały Kolsk, około 8 włók; grunta lekkie, miejscowość odosobniona. 5.) **T.,** obręb leśny ordynacyi nieświeskiej, pow. słucki, w okolicy pomiędzy Pociejkami i Rajówką. Tędy przechodzi droga na przestrzeni 4 w., łącząca te dwa folwarki. 6.) **T.,** wś, pow. dryzieński, gm. Sarya, par. Rosica, ma 143 dz. *A. Jel.*

Trościna, część Ławrowa, w pow. staromiejskim.

Trościnka, część Dziewięcierza, pow. Rawa Ruska.

Trosienen. posiadłość, pow. frydlądzki, st. p. Schoenbruch.

Troska al. *Trostka Żelońska*, st. p. w pow. owruckim, przy trakcie owrucko-mozyrskim, odl. o $19^1/_2$ w. od Owrucza, o $14^1/_2$ w. od Skorodna (w pow. mozyrskim) a 81 w. od Mozyrza.

Troska 1.) kol., pow. sycowski, ob. *Goszcz.* 2.) **T.,** folw., pow. sycowski, ob. *Nowa Wieś Książęca.*

Troski, pow. płoński, ob. *Skwary* 2).

Troski 1.) folw., pow. ihumeński, własność spadkowa od 1847 r. rodziny Przeździeckich, ma 3 włóki. 2.) **T.,** mylnie *Trockie*, folw. nad dopł. Szczary, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. i par. kat. Niedźwiedzica, o 86 w. od Słucka, tuż przy dawnej szosie brzesko-bobrujskiej. Własność lenna hr. Kossakowskich, należy do domin. Lachowicze. Miejscowość dość leśna. *A. Jel.*

Troskinowo, ob. *Traszkuny.*

Troskiny, ob. *Treskinie.*

Troskuny, ob. *Traszkuny.*

Trośliwka 1.) folw., pow. czauski, własność Epifanowych, 1329 dzies. (1044 lasu, 115 roli, 87 łąk), młyn wodny, folusz, karczma, krupiarnia i olejarnia. 2.) **T.,** wś, pow. czerykowski, gm. Długie (Dołhoje), ma 43 dm., 245 mk.

Trosna, wś, pow. mohylewski, gm. Szkłów (o 10 w.), zapasowy magazyn zbożowy gminny. Własność dworska należy do Brzostowskich i ma 124 dzies. (39 lasu, 17 roli, 65 łąk).

Trośnica, rzka, lewy dopł. Welesy, lew. dopływu Dźwiny.

Trośniki, wś włośc. nad Mereczanką, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarb. Merecz (o 6 w.), okr. wiejski Radówka, o 77 w.

od Trok, ma 13 dm., 115 mk. kat. (w 1865 r. 46 dusz rewiz.).

Trośnina, rzka, w pow. połockim, lewy dopływ Połoty.

Trossigsberg, posiadłość, pow. ządzborski, st. p. Sensburg.

Trostaniec, jeden z pierwszych dopływów z lew. brzegu Stryja.

Trostenecki potok, dopł. z praw. brzegu Dubenieckiego pot., z którym połączywszy się w Turylczach, następnie uchodzi do Zbrucza. Długi 3 klm. *Tad. Wiśn.*

Trosteniec 1.) wś, pow. nowogradwołyński, gmina Berezdów, ma 53 dusz włośc., 346 dzies. ziemi włościańs.; należy do klucza zabarskiego, dawniej ks. Czartoryskich, Lubomirskich, obecnie Małyńskich. 2.) **T.,** wś nad Horyniem, pow. rówieński, gm. Stydyń, par. praw. Zołotolin (o $2^1/_2$ w.), ma 44 dm., 347 mk. praw., 9 kat. i 53 ew., cerkiew filialną, p. w. Michała archanioła, z drzewa wzniesioną w 1752 r. przez ówczesnego dziedzica Jana Hojskiego i uposażoną 37 dz. ziemi.

Trostianiec, sioło nad rz. Boromlą, pow. achtyrski gub. charkowskiej, o 20 w. od mta powiat., ma 2150 mk., cerkiew, st. poczt., 3 jarmarki, targi, cukrownię, gorzelnię, cegielnię, warzelnię saletry.

Trostianka 1.) wś, pow. orszański, cerkiew paraf. drewniana. 2.) **T.,** wś, pow. sieński, gm. Bóbr (o 12 w.), zapasowy magazyn zbożowy gminny. Dobra, własność Gordziałkowskich, wraz fol. Ladno i Popówka al. Gabryelowo, mają 5291 dzies. (3371 lasów, 240 roli, 110 łąk); młyn wodny i folusz.

Trostiany, ob. *Trzcianny.*

Trostka, ob. *Troska.*

Trostki, st. poczt., w pow. mozyrskim, w obrębie gm. Skorodno, na trakcie mozyrskim, o 18 w. od Skorodna, 42 w. od Skryhałowa, 43 w. od Mozyrza. *A. Jel.*

Trostnica, zaśc., w pobliżu rzki Lubinki, pow. mozyrski, w 1 okr. pol., gm. Skryhałowska-Słoboda, o 19 w. od Skryhałowa a 37 w. od Mozyrza, ma 3 os.; miejscowość mało ludna, grunta lekkie, siana dużo. *A. Jel.*

Trostyń, wś i folw., pow. klimowicki, gm. Chocimsk. Wś ma 30 dm., 324 mk.; folw. 142 dzies. ziemi w części Eufem. Gumińskiego (54 lasu, 37 roli, 11 łąk) i 308 dz. w części Zofii Gumińskiej (125 lasu, 60 roli, 23 łąk); karczma. Część T. al. Markówna należy do dóbr Wandolin Jakuba Gumińskiego. Dobra T., niegdyś w pow. rzeczyckim, na trakcie homelskim, nadane na wieczność w r. 1662 za zasługi Gabryelowi Kiersnowskiemu, towarzyszowi chorągwi usarskiej, który uprzednio je trzymał tytułem dzierżawy tylko (ob. Vol. Leg., IV, fol. 901, par. 43).

Trostynka, rzka, w pow. wasylkowskim, ob. *Rakówka* 2.).

Trostynka, dawniej *Czmielowa*, wś skarbowa, na praw. brz. Stuhny, przy ujściu rzki Trostynki al. Rakówki, pow. wasylkowski, w 3 okr. pol., gm. Barachty, o 13 w. od Wasylkowa, ma 2188 mk. (w 1863 r. 1880 mk. praw. i 20 żyd.). Posiada cerkiew p. w. Narodzenia Jezusa Chr., wzniesioną w 1745 r., z gruntu odnowioną i powiększoną w 1840 r. i uposażoną 69 dzies. Wś zbudowana jest w głębokiej dolinie, otoczonej urwistemi górami. Jestto dawna osada. Podług przywileju w ks kijowskiego Andrzeja Jurjewicza z 1159 r. wś ta razem z Wasylkowem nadaną była monasterowi Pieczerskiemu w Kijowie. Inny dokument świadczy, że d. 15 września 1432 r. Seńko Hrydkowicz wś tę i drugą Hrydków, wysłużoną u ststy żytomierskiego, zapisał testamentem czerncom monasteru Nikolskiego pustynnego. W 1600 r. d. 23 listopada ihumen nikolski wraz z kapitułą czyni Filona Kotelnickiego, sługę ks. Janusza Ostrogskiego, osadzcą w tych dobrach, zapisując mu na nich dożywocie, z zastrzeżeniem, żeby pobór i sądzenie poddanych należały do kapituły. Kotelnicki atoli, osadziwszy sioło, spustoszone poprzednio przez najazdy tatarskie, wzbrania czerncom pobierania dani i sąd poddanych sobie przywłaszcza. Ihumen pozywa go przed sąd wojewódzki, który w r. 1602 zsyła sędziów na grunt a ci przysądzają czerncom pobory i sądy nad poddanymi. Kotelnicki został pozbawiony dożywocia a monaster wrócił do posiadania Trostynki. W 1617 r. gubernator Olszanki (dóbr ks. Koreckich) Złotopolski zajmuje znowu T., lecz wyrokiem trybunału wrócono T. mnichom i polecono rozgraniczyć te dobra z Olszanką ks. Koreckich. T. zostawała w posiadaniu monasteru Nikolskiego do 1686 r., w którym została wcieloną do ststwa białocerkiewskiego, nadanego w 1774 r. hetmanowi koron. Ksaweremu Branickiemu. W 1850 r. przeszła na rzecz skarbu (ob. Rulikowski: „Opis pow. wasylkowskiego“, 62—4). *J. Krz.*

Troszbłocie, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Siesiki, o 21 w. od Wiłkomierza.

Troszcza 1.) wś nad Sobem, pow. lipowiecki, w 2 okr. pol., gm. Iwańki, a 10 w. od Lipowca (par. kat.) a 2 w. od wsi Hordyjówki, ma 732 mk. (w 1863 r. 680 mk. praw. i 18 kat.). Posiada cerkiew drewnianą p. w. N. M. P., wzniesioną w 1752 r. i uposażoną 51 dzies. ziemi i kaplicę katol. par. Lipowiec. W czasie uwłaszczenia włościan należała w części do Józefa Zawistowskiego (600 dz.) i Maryi Enc (1170 dz.), obecnie własność Zapolskich. 2.) **T.,** w dok. z 1585 r. *Troczczyniec*, wś nad Teterowem, pow. żytomierski,

gm. Karpowce (o 5 w.), par. kat. Krasnopol, o 65 w. od Zytomierza, 10 w. od Olszanki (st. dr. żel.) a 15 w. od Cudnowa (st. poczt.), ma 212 dm., 1756 mk. praw., 30 kat. i 24 żyd. Cerkiew p. w. św. Jana Bohosłowa, z drzewa wzniesiona w 1745 r. kosztem parafian, uposażona jest 43 dzies. ziemi; szkoła ludowa 1-klas. (od 1872 r.). Piękny ogród, wspaniały pomnik dla ulubionego konia Burzyńskiego, wzniesiony na wyspie śród stawu uformowanego z zatrzymania Teterewa, piękna droga świerkami wysadzona. Była tu dawniej słynna fabryka papieru. Wś T., pod nazwą Troszczyniec, wspomniana jest pod 1585 r. w dokumencie, którym ks. Wasili Konstanty Ostrogski, wwoda kijowski, uposaża synowę swą Zuzannę Szeredziankę, żonę Janusza, wwody kijowskiego, dobrami cudnowskiemi i piatnowskiemi (Arch. J. Z. R., cz. VII, t. 1, str. 249). Na początku b. wieku własność Burzyńskich, nastepnie gen. Trepowa. *J. Krz.*

Troszczaniszki, wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra Byszewskich Łyntupy (o 8 w.), okr. wiejski Dworczany, ma 2 dm., 35 mk. kat. (w 1865 r. 11 dusz rewiz.).

Troszczyn, wś nad ruczajem Bobrycą, dopływem Dniepru, pow. kaniowski, w 1 okr. pol., gm. Pszeniczniki, o 11 w. na płn.-zach. od Kaniowa, ma 937 mk. W 1789 r. było 33 sadyb, 315 mk., należała do par. Czernysze; w 1863 r. 707 mk. Posiada cerkiew drewnianą, p. w. św. Barbary, wzniesioną w 1790 a odnowioną w 1859 r. Do par. praw. należy wś Hlincza (o 3 w.). Była tu fabryka cukru, założona w 1842 r. Włościanie uwłaszczeni zostali na 464 dzies. ziemi, ocenionej początkowo na 22,386 rs. Wś T. wchodziła pierwotnie w skład ststwa kaniowskiego, następnie dziedzictwo Stan. Poniatowskiego, poczem od 1859 r. należy do dóbr Pszeniczniki Cezarego Poniatowskiego.

Troszczyn, wś, pow. bukowski (Grodzisk), o $2^1/_2$ klm. ku płd. od Opalenicy (par., poczta i st. dr. żel.); szkoła w miejscu; ma 26 dm., 220 mk. (175 kat., 45 prot.) i 273 ha (197 roli, 41 łąk). Osadzony Holendrami, istniał już w XVIII w.; wchodził w skład dóbr opalenickich. *E. Cal.*

Troszczyniec, ob. *Troszcza.*

Troszewo, niem. *Trossowo*, kol., pow. kościerski, st. p. Frankenfelde, gm. Nowy Cys, par. kat. Zblewo; zawiera 2 gburskie posiadła. W r. 1787 dana w wieczystą dzierżawę; 412·72 mr. obszaru. W 1885 r. 5 dm., 20 mk.

Troszkucie, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 48 w. od Telsz.

Troszyn 1.) *Polski* i 2.) **T.** *Niemiecki*, dwie wsi, pow. gostyński, gm. Dobrzyków, par. kat. Troszyn, ew. Gombin. Wsi te, urządzone kolonialnie, leżą w nizinie nadwiślańskiej, na płn.-wsch. od Gombina. T. Polski, starożytna wieś, leży nad jeziorem utworzonem przez wody zlewające się z towarzyszącego Wiśle płaskowzgórza, pokrytego dość licznemi jeziorami. Struga zwana Nida uprowadza te wody do jeziora, mającego do 60 mr. obszaru i około 12 st. głębokości. Kanał odprowadza wody jeziora do Wisły. Na samym brzegu Wisły rozłożył się T. Niemiecki i dalej z biegiem rzeki dwie grupy osad, noszących też nazwę T. i prócz tego wś Troszynek. T. Polski ma 32 dm., 312 mk., 552 mr. ziemi ornej i 45 mr. łąk; T. Niemiecki 27 dm., 252 mk., 548 mr. W r. 1827 T. Polski miał 28 dm., 286 mk.; trzy inne miały w ogóle 39 dm., 336 mk. T. Polski posiada kościołek drewniany na cmentarzu, w którym co drugą niedzielę bywa nabożeństwo. Istniał tu kościół i par., erygowana 1636 r., lecz kościół uległ ruinie a nabożeństwo parafialne przeniesiono do kościoła w Czermnie. T. par., dek. gostyński, 2008 dusz. T. jest starożytną wsią książęcą. Ztąd datowany jest przywilej Bolesława, ks. mazow., z r. 1239 (Kod. Maz., 9). T. Niemiecki, osłonięty wałem od wylewów Wisły i zamieszkany przez ludność niemiecką, ewangielicką, odznacza się zamożnością mieszkańców i wysokim stopniem kultury rolnej. Sady owocowe, zajmujące do 40 mr., dają dochodu od 150 do 400 rs. z morgi; starannie utrzymywane wyborne łąki (260 mr.) pozwalają otrzymywać świetne rezultaty z hodowli bydła na nabiał (do 70 rs. z krowy rocznie) i koni. Jęczmień wysiewany tu daje od 18 do 25 ziarn plonu. Morga łąki płacona bywa do 300 rs. a roli do 180 rs. 3.) **T.,** wś włośc. i szlach., pow. ostrołęcki, gm. i par. Troszyn, odl. 13 w. od Ostrołęki. Posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, urz. gm. W 1827 r. 29 dm., 258 mk. Dobra T. składały się w r. 1867 z fol.: T., Rabendy, Kurpie i Grucele, rozl. mr. 2734: gr. or. i ogr. mr. 758, łąk mr. 145, past. mr. 184, lasu mr. 791, zarośli mr. 729, nieuż. mr. 127. Wś T. os. 47, mr. 412; wś Grucele os. 43, mr. 361; wś Kurpie Stare os. 7, mr. 19; wś Puchały os. 13, mr. 154. Kościół i par. erygował r. 1443 Jan, dziedzic T. i Opinogóry. Obecny, drewniany, wystawił r. 1705 Piotr Stamirowski, dziedzic. Wś sama wspominana w aktach sąd. łomżyńskich w r. 1444 (Gloger, Ziemia łomż.). T. gmina ma 17,060 mr. obszaru, 6342 mk. Śród ludności stałej 289 mk. żyd. Sąd gm. okr. II i st. poczt. Ostrołęka o 13 w. W skład gminy wchodzi 17 wsi drobno-szlacheckich: Borawce-Mierzejewo, Choromany-Zabiele, Chrostowo, Chrzczony, Dąbek-Podkowa, Dzbenin-Pucha, Kamionowo, Kurpie-Szlacheckie, Ope-

chowo, Przeczki, Rabendy, Repki-Mierzejewo, Rostki Suchodoły, Siemiątkowo, Wysocarz, Zawady i Zyznowo; 7 wsi z ludnością mieszaną szlachecką i włościańską: Budne, Janki-Młode, Janochy, Kleczkowo, Kurpie-Stare, Ojcowo i Zamość-Mierzejewo; oraz 6 wsi włościańskich: Aleksandrowo, Grucele, Łątczyn, Puchały, Radgoszcz i Trzaski. *Br. Ch.*

Troszynek, wś nad Wisłą, pow. gostyński, gm. Dobrzyków, par. Troszyn, ma 19 dm., 162 mk. (128 kat., 34 ew.), 215 mr. (95 mr. łąk i 100 mr. roli). W 1827 r. 16 dm., 150 mk. Por. *Troszyn.*

Troszyńskie jezioro, ob. *Troszyn Polski.*

Troupianka, *Traupianka*, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Niewiaży, uchodzi wraz z Pieną pod mkiem Troupie.

Troupie al. *Traupie* 1.) żmujdzkie *Troupiej*, mko nad Niewiażą i Troupianką, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. i st. pocz. Rogów, par. Troupie, o 37 w. od Wiłkomierza a 10 w. od st. dr. żel. Subocz, ma 12 dm., 79 mk., kościół katol. paraf., dom modlitwy żydowski. Kościół paraf., p. w. św. Anny, z muru wzniesiony w 1698 r. przez rodzinę Michałowiczów. Kaplica Zbawiciela z 1823 r. Obecnie kościół bardzo podupadł i niszczeje. Parafia katol., dekanatu wiłkomierskiego, 4772 wiernych. Filia w Szyłach; kaplica w Leoniszkach na cmentarzu. Własność Siesickich. 2.) **T.**, dobra, tamże, o 39 w. od Wiłkomierza, własność Kierbedzia, mają wraz z zaśc. Szylany 270 dzies. (93 lasu, 2 nieuż.). 3.) **T.**, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Traszkuny, o 32 w. od Wiłkomierza, własność Siesickich, ma 820 dzies. (223 lasu, 227 nieużytków). 4.) **T.**, fol., pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Kowarsk, o 30 w. od Wiłkomierza. *J. Krz.*

Trous al. *Ławkogol*, dobra, pow. wiłkomierski, gm. Rogowo, o 38 w. od Wiłkomierza.

Troyl (niem.), wś, pow. gdański nizinny, st. p. Heubude; 404 ha obszaru; 1885 r. 23 dm., 88 dym., 359 mk., 72 kat., 280 ew., 7 dyssyd. *Kś. Fr.*

Trsew (dok.), ob. *Tczew.*

Trsevia (dok.), ob. *Tczew.*

Trsow (dok.), ob. *Tczew.*

Trstan, *Terstan*, węg. *Trsztyan* al. *Terszty̆án*, osada na Węgrzech, w hr. spiskiem, na płd.-zach. od Podegrodzia Spiskiego (Kirchdranf-Szepes Varalja), należąca do gm. Hincowce. Według szemat. dyec. spiskiej za r. 1891 miała T. 42 mk. (39 rz.-kat. i 3 żydów); należy do par. w Welbachu (o 3 klm. odl.). Urząd pocztowy we Włachach (Wallendorf, Szepes Olaszi). *W. H.*

Trstena (słowackie), pols. *Terszczena*, węg. *Trsztena*, miasteczko na Węgrzech, w komit. orawskim, nad Orawicą, lewy dopł. Orawy, w miejscu gdzie się łączy główny gościniec idący z Galicyi przez Jabłonkę z drogą prowadzącą z Tatr, z Chochołowa i Hłodówki. T., mała mieścina, posiada niższe gimnazyum licznie nawiedzane dawniej przez młodzież polską z okolic podtatrzańskich, co uległo zmianie od czasu, kiedy język wykładowy łaciński zastąpiony został madziarskim. Według szematyzmu dyec. spiskiej za 1891 r. T. miała 2681 mk. (2091 rz.-kat., 10 prot., 379 wyzn. kośc. wschod. i 201 żydów). Rok powstania parafii jest niewiadomy; metryki przechowane są od 1734 r. Prócz kościoła rz.-kat. znajduje się tu jeszcze klasztor franciszkanów, synagoga żydowska i sąd powiatowy. Pod względem stosunków geologicznych T. ob. „Karpathen Sandstein und Klipperkalk v. Polhora und T. (Verhandl. d. geolog. Reichsanst.“, 1867, str. 215). *W. H.*

Trstenne, pols. *Trzciana*, węg. *Nádasd* al. *Nádasfalva*, wś na Węgrzech, w komit. liptowskim, nad potokiem Jałowica (Jalovecki potok), praw. dopł. Wagu, odl. 5 klm. na płn. od Sipló Szt. Miklos. Wzniesienie wsi przy kościele wynosi 639 mt. npm. Od wschodu wznosi się szczyt Dubowiec (706 mt.). T. graniczy na zachód z wsią Wielkim Bobrowcem, na południu z Andrzejową (Andrásowa, Andrasfálu) a na północ z Jałowcem. Według szemat. dyec. spiskiej za r. 1891 miała T. 298 mk. (137 rz.-kat., 122 prot., 30 wyzn. wschod. i 9 żydów). T. należy do parafii Wielki Bobrowiec, posiada jednak kościół rz.-kat. Wspomniane w dokum. z 1258 r.

Truba, jezioro, pow. homelski; rocznie poławia się około 19 pudów ryb.

Truba, horodyszcze, na gruntach wsi Przyborsk, pow. radomyski, w widłach Teterowa i Zdwiża, opatrzone wysokim wałem i porosłe odwiecznemi dębami (ob. IX, 195).

Trubacze 1.) folw. nad rz. Izlonką, pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 22 w. od Wilejki, 1 dm., 10 mk. 2.) **T.**, wś, w dawnym pow. witebskim. Stanowiła ststwo niegrodowe, które podług metryk litewskich powstało około 1566 r. z dawniejszego ststwa witebskiego, przez wydzielenie zeń wsi Trubacze i Korowajna. Posiadali je kolejno: Fedko Hryszynicz, Sełeccy, Hołowniowie, Sapiehowie, Chrapowiccy, Kisielowie, wreszcie z mocy przywileju króla Augusta III z d. 12 grudnia r. 1746 Andrzej i Antonina małżonkowie Owsiannowie, cześnikostwo wołkowyscy, ustąpili Stefanowi i Teresie z Bohuszów Kossowom, którzy zeń opłacali kwarty złp. 70 gr. 6, a hyberny złp. 140. Por. *Korowajeńskie starostwo.*

Trubajło al. *Lisocha*, błoto, w pow. kozieleckim gub. czernihowskiej; ob. *Lisocha*.

Trubaki, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 56 w. od Telsz.

Trubczewsk, w latop. *Trubecz* i *Trubeck*, w dokum. polskich *Trubeck*, *Trubczesko*, w dokum. łaciń. *Trubeckum*, mto pow. gub. orłowskiej, na prawym wyniosłym brzegu Desny, naprzeciw ujścia Nerusy, pod 52° 35′ płn. szer. a 51° 27′ wsch. dłg., wzn. 700 st. npm., odl. o 228 w. na płd.-zach. od Orła a 60 w. od najbliższej st. dr. żel. Wyhowicze (dróg poleskich). Ma (w 1873 r.) 784 dm. (11 mur.), 5451 mk. (15 kat. i 47 żyd.), 8 cerkwi mur., 100 sklepów, szpital miejski, szkoły: powiat. i paraf., szkołę żeńską, st. poczt. i przystań statków parowych. Własność miasta stanowią 3 domy i 3536 dz. ziemi (292 dz. łąk i 1537 lasu); dochody w 1873 r. wynosiły 12,052 rs. Większość mieszkańców zajmuje się obróbką i przędzeniem lnu, poczęści rzemiosłami (490 rzemieślników, w tem 264 majstrów), budową statków wodnych, zarobkiem na przystani i handlem. Przemysł fabryczny ogranicza się prawie wyłącznie na obróbce konopi i w r. 1873 reprezentowany był przez 67 zakładów, zatrudniających 1348 robotników i produkujących za 327,387 rs. Kupcy tutejsi prowadzą handel głównie: koncpiami, olejem i siemieniem konopnem, powrozami i zbożem. Targi odbywają się co niedziela i piątek, jarmarki zaś trzy razy do roku (od 1 do 7 stycznia, na św. Trójcę i w trzecim tygodniu w. postu). Jestto dawna osada, należąca początkowo do ks. nowogród-siewierskiego, poczem wraz z Kurskiem stanowiła osobną dzielnicę, będącą w 1185 r. w posiadaniu ks. Wsiewołoda Światosławowicza. W 1231 r. latopisy wymieniają ks. trubczewskiego Światosława, biorącego udział w walkach domowych pomiędzy ks. czernihowskim Michałem a w. ks. włodzimierskim Jerzym Wsiewołodowiczem. Następnie przez ciąg półtora wieku nie znajdujemy żadnej wzmianki o T. i dopiero w 1379 r. widzimy je pod władzą Litwy, jakkolwiek miało wówczas oddzielnego księcia w osobie Dymitra Olgierdowicza. W 1402 r. T. wymieniony jest w liczbie zamków należących do ks. Świdrygajłły (Daniłowicz, Skarbiec, I, 330). W 1459 r. połowę T. trzymał Hryńko Chodkiewicz Wołłowicz, koniuszy litewski, po Marcinie. W wyroku Aleksandra Jagiellończyka z 1499 r. nazwany on jest Wołłowiczem (M. L., 5; cytata ze Złotej Księgi, XI, 257). Na mocy ugody z 1503 i 1538 r. T. przyłączony został do państwa moskiewskiego, zachował jednak ślady niezależności. Za czasów Samozwańca T. stanął po jego stronie i przez ugodę deulińską i wiaziemską w 1618 i 1634 r. przyznany został Litwie i dopiero Władysław IV w 1644 r. odstąpił go ostatecznie w. księciu moskiewskiemu, co dało powód do głośnej w dziejach sprawy trubeckiej, ukończonej dopiero w 1676 r. przez wypłacenie ks. Trubeckiej, z domu Sokolińskiej, 2-do voto Wołodkowiczowej, stosownej indemnizacyi (ob. t. IV, 539). W 1659 r. msto, służące za jeden z głównych punktów koncentracyi wojsk ruskich w walce o supremacyą nad Ukrainą, zostało silnie obwarowane. Car Aleksy Michałowicz, wynagradzając zasługi ks. Aleksego Trubeckiego, głównego wodza wojsk działających przeciwko hetmanowi Wyhowskiemu, nadał mu w 1660 r. T. wraz z powiatem, który po bezpotomnej jego śmierci (w 1663 r.) powrócił do korony. W 1663 i 1667 r. oblegali miasto Polacy i Tatarzy krymscy. W 1708 r. mto przyłączone zostało do gub. kijowskiej, od 1719 r. wchodziło w skład prowincyi siewskiej tejże gub., od 1732 r. należało do gub. biełgorodzkiej, wreszcie od 1776 r. mto powiat. namiestnictwa a od 1796 r. gub. orłowskiej.

Trubczewski powiat leży w zachodniej części gubernii i zajmuje 94·93 mil al. 4593·6 w. kw. Należy do nieczarnoziemnych powiatów gubernii, jest w ogóle lesisty i obfituje w błota, które zgrupowały się głównie w części wschodniej, t. j. leżącej na lew. brzegu Desny. Gleba przeważnie gliniasta i piaszczysta, miejscami składa się z lotnego piasku; czarnoziem spotyka się bardzo rzadko. Lasy zajmują 60% ogólnej przestrzeni. W drzewostanie przeważa sosna, dalej jodła i osina. Cała powierzchnia powiatu należy do dorzecza Desny (dopł. Dniepru), przepływającej przez część środkową, na przestrzeni około 150 w., w kierunku od płn. ku płd. i płd.-zach. Desna na całej przestrzeni jest żeglowną i przybiera nieznaczne dopływy od praw. brzegu: Rewnę, Prołyskę, Jahnet i Nawlę, od lewego zaś Deseńkę i Posoł; nadto w płn.-zach. części powiatu bierze początek rz. Sudość. Jeziora, w ogóle niewielkie, znajdują się przeważnie w dolinie Desny. Najważniejsze z nich: Osestrje (do $5^1/_2$ w. obwodu), Nowosieckie, Markowo i Wałujewo (mające około 3 w. obwodu). Dość rozległe błota znajdują się na lew. brzegu Desny. W 1870 r. było w powiecie 89,293 mk. (13 żyd.), zamieszkujących 233 miejscowości (6 słobód, 57 siół, 26 siołek, 122 wsi i 22 drobnych osad). W 1873 r. było 62 cerkwi (25 murow.) i 1 monaster męski. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo, uprawa konopi (około 990 olejarni, produkujących za 27,000 rs.), hodowla bydła, pszczelnictwo, przemysł leśny (budowa statków wodnych, wozów, sań, kół, naczyń drewnianych, pędzenie smoły i

dziegciu), furmaństwo, flisactwo i wychodzenie na sianokos i żniwa do gubernii południowych. Przemysł fabryczny nieznaczny, ograniczał się w 1874 r. na 5 zakładach, produkujących za 110,450 rs. (2 gorzelnie wyprodukowały za 95,200 rs.). *J. Krz.*

Trubczyn al. *Trupczyn*, wś, pow. borszczowski, 40 klm. na płd.-wsch. od Borszczowa, 16 klm. na płd. i wsch. od sądu powiat. w Mielnicy, 9 klm. na zach. od urz. poczt. i telegr. w Kozaczówce. Na zach. leży Dźwinogród, na płn. Latkowce, na płn.-wsch. Boryszkowce, na wsch. Bielowce, na płd. Raszków (wś pow. chocimskiego gub. bessarabskiej). Wzdłuż granicy płd. płynie Dniestr, nad nim leżą zabudowania wiejskie, na lewym boku. Wzniesienie w środku obszaru wynosi 174 mt. Własn. więk. (Aleksandra Nałęcz Kęszyckiego) ma roli or. 290, łąk i ogr. 48, past. 26, lasu 99 mr.; wł. mn. roli or. 465, łąk i ogr. 44, past. 16 mr. W r. 1880 było 71 dm., 365 mk. w gminie (339 gr.-kat., 10 rz.-kat., 16 izrael.; 301 Rusinów, 64 Polaków). Parafia rz.-kat. w Mielnicy, gr.-kat. w Boryszkowcach. We wsi jest cerkiew pod wez. św. Mikołaja i szkoła filialna. *Lu. Dz.*

Trubecz, grupa domów w Zawadowie, powiat jaworowski.

Trubelskie, jezioro, w pow. lubawskim, ob. *Czachówki.*

Trubiany, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Smolewicze, o 24 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Trubicze, wś, w dawnym pow. łuckim. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1577 r. siodło zamku stepańskiego, płaci od 6 dym. półdworz., 3 ogr., w 1583 r. zaś od 5 dym. i 2 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 39, 83).

Trubiczyna, wś nad rz. Usiażą, prawym dopł. Hajny, pow. miński, w 3 okr. pol., gm. ostrożycko-horodecka, ma 12 osad; miejscowość leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Trubienok, uroczysko poleskie, w północnej części pow. ihumeńskiego, w obrębie gm. Wierchmień. *A. Jel.*

Trubież 1.) u ludu *Trubajło*, w Dykcyon. Echarda *Trubice*, rzeka, w gub. czernihowskiej i połtawskiej, lewy dopł. Dniepru. Bierze początek w pow. kozieleckim gub. czernihowskiej, pod mkiem Bobrowicą, wkracza do powiatu perejasławskiego gub. połtawskiej i przyjąwszy Nedrę, Iltycę, Browarkę, Karań, Cyblę i in., o 7 w. poniżej Perejasławia ma ujście. Dawniej była spławną, obecnie zaś w wielu miejscach utworzyły się błota, dochodzące do 3 w. szerokości. Lasy zalegające poprzednio wybrzeża rzeki zostały prawie zupełnie wycięte i pozostały jedynie w pobliżu jej ujścia. T. miejscami obfituje w ryby. 2.) **T.,** rzka, w gub. czernihowskiej, prawy dopł. Snowu (prawego dopł. Desny).

Trubijówka, w dokum. *Trubieżówka*, wś nad rzką Półstół (Olszanką), dopł. Rastawicy, pow. skwirski, w 2 okr. pol., gm. Wierzchownia, o 20 w. od Skwiry, ma 507 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 686 mk. prawosł., 14 kat., 22 żyd. Posiada cerkiew p. w. św. Archan. Michała, z drzewa wzniesioną na miejsce dawniejszej w 1740 r. a odnowioną w 1842 r., uposażoną 55 dzies. ziemi, i kaplicę kat. par. Pawołocz (o 10 w.). T. należała niegdyś do Pawołoczy (ob. t. VII, 923), około 1790 r. nabytą została od ks. Lubomirskiego przez Berezowskiego, który ustąpił ją w 1794 r. zięciowi swemu Adamowi Potockiemu, po śmierci którego w 1825 r. przeszła do jego syna Piotra wraz z Demontówką i 2716 dzies. ziemi.

Trubilnia 1.) obręb leśny, pow. czerykowski, własność Kamińskiego, ma 101 dz. lasu. 2.) **T.,** folw. i wś, tamże, gm. Krasnopole. Folw., własn. Ribsonów, ma 758 dz. (335 roli, 180 lasów, 90 łąk), wś zaś 60 dm., 360 mk.

Trubino, wś, pow. drysieński, na pograniczu pow. lucyńskiego.

Trubiszcze, rzka, w pow. kijowskim, lewy dopł. Irpenia, przepływa pod Jasnohorodką i uchodzi pomiędzy Mostyszczami a Nowosiołkami.

Trubiszki, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Kalwarya (odl. 8 w.), ma 1 dm., 11 mk. Wchodziły w skład dóbr rząd. Kalwarya. W 1827 r. 4 dm., 28 mk.

Trubki, wś, w dawnym pow. łuckim. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1577 r. kn. Trubecka wnosi ztąd od 5 dym. po 20 gr., 4 ogrodn. po 2 gr. W 1583 r. wykazana jako należąca do pow. włodzimierskiego, własność tejże kn. Trubeckiej, która płaci od 5 dworz., 4 ogrod., 2 komor. (Jabłon., Wołyń, 59, 118).

Trubki (dok.), ob. *Trąbki.*

Trubła, *Trubla* al. *Truble*, wś, pow. kowelski, przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, o 2 w. od Maciejowa w stronę Kowla, na zach. od mka Poryduby.

Trubnica, folw. nad Szczarą, pow. nowogródzki, na pograniczu pow. słuckiego i pińskiego, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Krzywoszyn; własność hr. Potockich. *A. Jel.*

Trubnikowa Słoboda, pustka, pow. rawski, gm. Góra, ma 151 mr. włośc. Utworzona w ostatnich czasach na obszarze poduchownym zapewne.

Truboczejówka, folw., pow. homelski, 188 dzies. ziemi dworskiej (74 lasu, 55 roli, 30 łąk); młyn wodny. Własność Jankowskich.

Trubonosy, folw., pow. sieński, własność Rostkowskich, wraz z folw. Iwanie 1777 dz. (1122 lasów, 178 roli, 92 łąk); 3 karczmy.

Trubowszczyzna, hutor, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Kozłowszczyzna, o 32 w. od Słonima.

Truchan, ogromny staw na polu, między Jołtuszkowem Podleśnym a Wierzchówką, w pow. mohylewskim; przez staw płynie rz. Ladawa. *X. M. O.*

Truchaniszki, folw. i wś nad stawem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 4 w.), okr. wiejski Debesie, o 19 w. od od Oszmiany. Folw. ma 1 dm., 9 mk. kat.; wś 12 dm., 70 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.); własność Narkiewiczów.

Truchanki, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Kobylniki (o 7 w.), okr. wiejski Werenki, o 57 w. od Święcian, ma 6 dm., 29 mk. prawosł., 39 kat., 5 żyd (w 1865 r. 7 dusz rewiz. w części należącej do dóbr Botwiłocze Chlewińskich i 29 dusz w części skarbowej).

Truchanów, wyspa utworzona przez rz. Dniepr i Czartoryę, pod Kijowem.

Truchanów, wś, pow. stryjski, 30 klm. na płd. zach. od Stryja, 10 klm. na płn.-wschód od sądu pow., urz. poczt. i telegr. w Skolem. Na płn.-zach. leży Pobok, na płn. Synowódzko Niżne, na płn.-wsch. Taniawa, na wschód Cissów, Bubniszcze i Polanica, na płd. Polanica i Sukiel, na płd.-zach. Kamionka (6 ostatnich miejscowości w pow. dolinieckim). Wś leży w dorzeczu Dniestru. W płd.-wschod. stronie obszaru nastaje Tyszownica, dopływ Stryja i płynie na płn.-zach. do Synowódzka Niżnego, zabierając w obrębie wsi od lewego brzegu: Roztoki, Truchanów i Wybicz, a od praw. brzegu pot. Lupatół (al. Hłubowalny). Wzdłuż granicy płd.-zach. płynie pot. Łuszki, dopływ Kamionki (wpadającej do Oporu) i zabiera od praw. brzegu strugę, przepływającą płd. kraniec wsi. Zabudowania wiejskie leżą na płn. Najwyższe wzniesienie obszaru 927 mt. na płd.-zach. Młyn stojący nad Truchanowem, przy jego ujściu do Tyszownicy, leży w wysokości 437 mt. Własn. więk. ma roli or. 115, łąk i ogr. 115, past. 77, lasu 2306 mr.; wł. mn. roli or. 691, łąk i ogr. 939, past. 277, lasu 66 mr. W r. 1880 było 144 dm., 594 mk. w gminie; 4 dm., 22 mk. na obsz. dworskim (582 gr.-kat., 8 rz.-kat., 26 izr.; 609 Rusinów, 7 Polaków). Par. rz.-kat. w Skolem, gr.-kat. w miejscu, dek. bolechowski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja i szkoła 1-klasowa. *Lu. Dz.*

Truchanowicze 1.) wś, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Pacowszczyzna, o 50 w. od Słonima. 2.) **T.,** wś poradziwiłowska i folw., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. i par. kat. Uzda, gm. Puków, o 130 w. od Ihumenia. Wś ma 41 osad. Cerkiew p. w. św. Piotra i Pawła ma z dawnych zapisów 2 włóki gruntu i łąk na 40 wozów, około 1400 parafian. Folw., własność Gawsowiczów, około 4 wł. Miejscowość dość leśna, grunta szczerkowe, urodzajne. 3.) **T.,** ob. *Truchonowicze.*

Truchanówka, wś w pobliżu błota Chołmickiego al. Nowińskiego, pow. mohylewski, gm. Pawłowicze, ma 10 dm., 88 mk., z których 10 kobiet zajmuje się wyrobem płótna, 10 mężczyzn powroźnictwem. Folw., własność Załuskich, ma wraz z fol. Żurawicze 187 dzies. (47 lasu, 50 roli, 24 łąk).

Truchanowszczyzna, wś nad rzką Niegrymówką, pow. nowogródzki, o 5 w. na zach. od Nowogródka, gm. Horodeczna, ma 7 osad; miejscowość malownicza, dość leśna, grunta pszenne. *A. Jel.*

Truchany, wś i folw. nad dopł. Uszy, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. i gm. Snów, o 10 w. od Nieświeża a 69 w. od Nowogródka. Wś ma 6 osad; folw., własność Hornostajskich, około $4^1/_2$ włók; miejscowość lekko falista, bezleśna, grunta urodzajne. W pobliżu schodzą się trakty wiodące ze Snowia i Swojatycz do Nieświeża. *A. Jel.*

Truchnowicze, wś u źródeł Jasiołdy, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Rudniki, o 16 w. od Prużan.

Truchonowicze 1.) *Małe*, wś, pow. sieński, gm. Zameczek, ma 12 dm., 75 mk. 2.) **T.** *Wielkie*, wś, tamże, 41 dm., 236 mk. 3.) **T.,** folw. i dobra nad Uświeją, pow. sieński, gm. Zameczek, o 12 wiorst od miasteczka Czaszniki, ma 1156 dzies. ziemi dworskiej (569 lasów, 262 roli, 89 łąk), cegielnię, karczmę. Grunta urodzajne, gliniaste i czarnoziemne, łąki i pastwiska wyborne. Własność niegdyś ks. Łukomskich, z których Iwan, sędzia ziemski orszański, sprzedaje w 1621 r. za 2000 kóp gr. lit. Józefowi i Maryannie z Sudowskich Chełchowskim. W 1645 r. Józef Chełchowski wydzielił połowę T., t. j. Ostrów i Słobódkę dla syna Jana, fundusz zaś przeznaczył dla drugiego syna Jerzego. Pierwszemu z nich przeznaczył nadto pobór mostowego na rzekach Piesciance, Jaźnie i Uświejce, na który wyjednał przywilej od Władysława IV. Jan Chełchowski ufundował w Ostrowie kaplicę, na którą zapisał 20 kóp i włókę ziemi. Wraz z żoną Zuzanną z Dederków zrzekł się prawa poboru mostowego na rzecz brata Jerzego za sumę 300 kóp. Następnie T. przeszły do Szczyttów, z których Konstanty, horodniczy połocki, w 1683 r. sprzedaje Józefowi i Scholastyce z Arciszewskich Reuttom, cześnikom połockim, poczem własność Wańkowiczów. Obecnie, od pół wieku prawie, w posiadaniu Komorowskich. *A. K. Ł.*

Truchownia, rzka, w gub. grodzieńskiej, dopływ Jasiołdy; ob. *Parchownia.*

Truchsen, posiadłość, pow. reszelski, st. poczt. Roessel.

Truckainen, wś, pow. morąski, st. p. Liebstadt Ostpr.

Trucksen, posiadłość, pow. lecki, st. p. Milken.

Trudenowo, ob. *Rożów* (t. IX, 870); por. *Trudynów.*

Trudna, rzka, lewy dopł. Lutyni (dopł. Warty), bierze początek w Żerkowie, w pow. wrzesińskim, płynie ku płd., uchodzi do kanału Lutyni, wprost Lisewa, ubiegłszy około 3 klm.

Trudna, wś, pow. złotowski, ob. *Kapa.*

Trudnia, potok, dopływ pot. Tyśmieniczki.

Trudnianka, potok, pow. doliński, ob. *Ostrów.*

Trudnica, rzeczka, dopł. z lew. brzegu Tyśmienicy a z nią Bystrzycy i Dniestru, wypływa w Łużku Dolnym, pow. drohobyckim, i zdążając na wschód przez Bronicę, Glinne, Dobrowlany, Zagacie, Rolów i Bojary, uchodzi wreszcie w Lityni, upłynąwszy 29 klm., do Tyśmienicy. Z lew. brzegu znaczniejszych dopływów nie przybiera, płynąc ciągle równolegle i w niewielkiej odległości od Bystrzycy; z dopł. z praw. brzegu zasługują na uwagę: pot. Broniczany w Bronicy i pot. Niedźwiedziński w Dobrowlanach. Brzegi, zwłaszcza poniżej Dobrowlan, tworzą szerokie moczary. *Tad. Wiśn.*

Trudnowo, okolica szlach., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol., gm. Cyryn, o 25 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Trudobela al. *Trudobyl,* ruczaj, w pow. radomyskim, łączy się pod wsią Starowicze z Krapiwną, dopł Żerewy.

Trudopol, dwa zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 34 w. od Święcian, mają po 1 dm. i po 6 mk. kat.

Trudy 1.) wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Leonpol (o 12 w.), okr. wiejski i dobra, Czerwińskich, Uźmiany, 33 dusz rewiz. 2.) **T.,** ob. *Klaudotrudy.* 3.) **T.,** folw. nad pot. Szundzis, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski Pokretona, o 18 w. od Święcian, ma 1 dm., 17 mk. kat.; w r. 1865 własność Radwańskich. 4.) **T.,** osady, nad pot. Połsodzis, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 31 w. od Święcian, 8 dm., 26 mk. (8 kat., 5 starow., 13 żyd.). 5.) **T.,** folw., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Soleczniki, okr. wiejski Kamionka, o 37 w. od Wilna, ma 1 dm., 11 mk. kat., 307 dzies. Własność, wraz z Wincipolem, Krzyckich, w zeszłym wieku Wierzbowiczów. 6.) **T.,** uroczysko, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecze, o 9 w. od Wołkowyska. 7.) **T.,** folw., pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Sołoki, własność z Cywińskich Bury, ma 96 dz. (18 lasu, 10 nieuż.). *J. Krz.*

Trudynów, *Trudynowicze, Trudynowszczyzna, Trudynowska ziemia,* pierwotna nazwa dzisiejszego mka Iwanków (ob.), w pow. radomyskim. Nadany przez ks. kijowskiego Olelka Włodzimierzowicza (1443—45) księciu Michałowi Juriewiczowi ze Skwiru Połowcowi Rożynowskiemu. Po wygaśnięciu rodu Rożynowskich w 1536 r. przeszedł na Iwana Niemirycza. W 1586 r. należał do matki Filona Kmity, Ewdotii, 2-do voto Hulewiczowej, która w tymże roku Trudynowszczyznę z przyległemi dobrami zapisuje córce swej Eudoksyi Kmiciance, żonie Iwana Proskury Suszczańskiego, sędziego grodz. kijowskiego, który je urządził i zaludnił i od swego imienia nazwał Iwankowem. Por. też *Kornin* i *Rozważów.*

Trujki, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 31 w. od Telsz.

Trujpiny, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 55 w. od Telsz.

Trukiele, błoto, w pow. augustowskim, gm. Bargłów. Rozciąga się między Turówką, przedmieściem Augustowa, a wsiami Jeziorki i Rudki. Zapewne jestto pozostałość po opadłem jeziorze, którego resztką jest jeziorko we wsi Jeziorki.

Trukiszki (w spisie urzęd. mylnie *Trukszyki*), wś, pow. rossieński, gm. i par. Taurogi, o 67 w. od Rossień.

Truksznie, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 63 w. od Nowoaleksandrowska.

Trulick, posiadłość, pow. fyszhuski, st. p. German.

Trumajcie, wś, pow. szawelski, gm. Gruździe, o 38 w. od Szawel.

Trumen (w dokum.), pow. rzeżycki, ob. *Sterniany.*

Trumieje al. *Trąbki,* dziś (z niem.) *Tromnowo,* niem. *Gr. Tromnau,* dok. 1293 *Trumpnia,* 1641 *Trumica,* 1470 *Antiqua Trumenau,* dobra ryc. nad Jardęgą, w Pomezanii, pow. kwidzyński, st. p. Nowa Wioska o 7 klm., st. kol. Prabuty o 14 klm., par. kat. Szynwałd w pow. grudziądzkim, szkoła 2-klas. ewang. i kościół ew. w miejscu; 498 ha (366 roli or., 31 łąk, 45 lasu); 1885 r. 11 dm., 37 dym., 210 mk., 11 kat., 199 ew. Dziedziczna własność Rosenbergów. R. 1293 nadaje biskup pomezański Henryk Teodorykowi Stangonowi drogą zamiany 226 włók w Trumiejach. R. 1490 występuje Wacław Trąbski z Trąb czyli Trumiei; r. 1497 Hanusz czyli Jan z T.; 1505 r. Bartosz von der Tromney. Jestto więc ród polski. R. 1388 rozstrzyga w. mistrz Konrad v. Rotenstein spór między biskupem a dziedzicami T. i Wilkowa o jezioro Kuczki (Cuczic); biskup jest posiadaczem, ale dziedzicom obu wsi przysługuje prawo rybołówstwa dla własnej potrzeby (ob. Cramer: „Ge-

schichte d. Bist. Pomesanien", str. 107 i Kętrz.: „O narod. pols.", str. 182 i 199). R. 1539 ks. Albrecht nadaje wiernemu Jakubowi v. Auerswald Trumieje, które dotychczas dzierżył Wolf Queis na prawie magd. Nadto użycza mu wolną rybitwę w jeziorze, wolne łowy w Dolnem i Górnem Czarnem, małe i duże sądownictwo, sądy drożne wyjąwszy. Za to ma służyć w zbroi na koniu i płacić rocznie 1 fen. chełm. i 1 funt wosku na uznanie zwierzchności (ob. Cramer, l. c., str. 258). W r. 1789 liczyły T. 18 dym. W r. 1809 napotykamy tu i pobliskiem Wracławku 29 nazwisk polskich na 48 mk. (ob. Kętrz., l. c., str. 208). O kościele tutejszym była mowa na synodzie dyecezyalnym bisk. Działyńskiego r. 1641. Policzono go wtenczas do parafialnych (w dekan. łasińskim), dodając, że jest w posiadaniu heretyków („Trumica in manibus haereticorum"). Odzyskać go było trudno, gdyż leżał w księstwie pruskiem. Prawo patronatu miał rząd. Utracony kościół dotąd istnieje w ręku luteranów (ob. „Utrac. kośc." przez ks. Fankidejskiego, str. 109). Pierwszy pleban ew. nastał tu około r. 1554. *Ks. Fr.*

Trumiejki 1.) al. *M. Trąbki*, *M. Tromnowo*, niem. *Kl. Tromnau*, dok. *Trumpnia*, *Tromeneye*, 1470 *Nowa Trumenaw*, wś w Pomezanii, pow. suski, posiada st. p., szkołę 3-klas. ew. i kościół ew.; 187 ha (147 roli or., 32 łąk); 1885 r. 42 dm., 65 dym., 303 mk., 2 kat., 301 ew. 2.) **T.**, dobra ryc. z folw. Thiergart (10 dm., 181 mk.) i Gottesgabe (2 dm., 27 mk.); 1755 ha (1144 roli or., 203 łąk, 329 lasu); 1885 r. razem z folw. 31 dm., 88 dym., 462 mk., 19 kat., 443 ew.; cegielnia, wiatrak, hodowla bydła dla własnej potrzeby. W T. osiadł za czasów Krzyżaków Prusak Tulikoyte, o którym dokumenta często wspominają. W XV w. była familia ta już całkiem spolszczona; dowodem tego są: Jakusz von der Tromney 1440, Hanusz von der Trumeney 1497, oraz Wacław Trąbski (ob. Kętrz.: „O narod. pol.", str. 193). R. 1470 daje Wincenty Kiełbasa, bisk. chełmiński i administrator pomezański, Janowi Polakowi z Wysoki 9 włók w T. w zastaw za 200 grzyw., wraz z wolną rybitwą w jez. Klasztorku (ob. „Urk. B. des Bist. Culm" v. Woelky, str. 545). Z szlachty polskiej mieszkają tu później: Biberstein, Pilchowscy (ob. Kętrz., l. c., str. 203). Dawniej był kościół kat. (ob. Fankidejski: „Utrac. kościoły", str. 154). *Ks. Fr.*

Truminy, kol., pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Kikoł, odl. o 11 w. od Lipna, 1 dm., 12 mk., 14 mr. gruntu.

Trumniany, folw., pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 52 w. od Poniewieża.

Trumnicze, wś nad bezim. jeziorem, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 42 w.), okr. wiejski Hołbeja, o 83 w. od Dzisny, ma 3 dm., 34 mk.

Trumniszki, pow. rossieński, ob. *Trakiszki*.

Trumnokaje, w spisie z 1866 r. *Trumpokaje*, wś nad jez. Żwarnie, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie (o 18 w.), okr. wiejski Janowo, o 52 w. od Wilna, ma 2 dm., 25 mk. kat. (w 1865 r. 13 dusz rew.); należy do dóbr Naszyszki hr. Tyszkiewiczów.

Trumpa, ob. *Trumpie*.

Trumpajcie, wś, pow. szawelski, gm. Żagóry, o 53 w. od Szawel.

Trumpajnie, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 40 w. od Telsz.

Trumpajtele, wś, pow. szawelski, gmina Gruździe, o 31 w. od Szawel.

Trumpakoje, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 88 w. od Poniewieża.

Trumpańce 1.) wś i dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Jużynty, o 49 i 50 w. od Nowoaleksandrowska. Dwór, własność Pieślaków, ma 80 dzies. (44 lasu). 2.) **T.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., par. Komaje, o 47 w. od Nowoaleksandrowska, własność dawniej Rutkowskich. 3.) **T.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Dobejki, o 41 w. od Wiłkomierza. 4.) **T.**, zaśc., tamże, o 43 w. od Wiłkomierza.

Trumpas, z litewsk. *krótki*, źródłosłów nazw miejscowości: Trumpaczej, Trumpiszki, Trumpale, Trumpoliszki (J. Karłowicz, w Pamiętniku fizyogr., t. III, 507).

Trumpaten, wś, pow. ragnecki, st. poczt. Lengwethen.

Trumpeiten *Gross* i *Klein*, wś, pow. nizinny, st. p. Kaukehmen.

Trumpiany 1.) dobra, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 60 w. od Poniewieża. 2.) **T.**, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Gorzdy, o 66 w. od Telsz, własność Fryd. Berga, ma 303 dzies. ziemi dwors. (56 lasu, 2 nieuż.).

Trumpie 1.) strumień, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Balczy (lew. dopł. Jeziorupy (praw. dopł. Jury). 2.) **T.**, rzka, w gub. kowieńskiej, lewy dopł. Widawii (praw. dopł. Mitwy). 3.) **T.**, u W. Pola *Trumpa*, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopł. rzki Żwalsia (lew. dopł. Minii).

Trumpiniki (u Buszyńskiego), w spisie urzęd. *Trumpieniki*, wś, pow. rossieński, gm. Sartyniki, par. Wojnuta, o 85 w. od Rossień.

Trumpiszki 1.) dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 73 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **T.**, wś, pow. rossieński, gm. Sartyniki, par. Żwingi, o 86 w. od Rossień. 3.) **T.**, wś, pow. rossieński, par. Taurogi.

Trumplauken, wś, pow. wystrucki, st. p. Berschkallen.

Trumpławki, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 50 w. od Telsz.

Trump-Michel, ob. *Szillgallen* 1.).

Trumpole, wś, pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Puńsk, odl. od Suwałk 27 w., ma 20 dm., 163 mk. W 1827 r. 12 dm., 120 mk.

Trumpole, wś skarbowa, pow. wiłkomierski, gm. Dobejki, par. Uszpole, o 78 w. od Wiłkomierza.

Trumpoliszki, wś, pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Puńsk, odl. od Suwałk 26 w., ma 9 dm., 73 mk. W 1827 r. 3 dm., 47 mk.

Trumpy, wś, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. bogorodzicka, o 42 w. od Grodna.

Trumszyszki, w spisie z 1865 r. *Trułtyszki*, wś nad Dzitwą, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. aleksandrowska, okr. wiejski i dobra hr. Potockich Horodno, o 8 w. od gminy, 7 w. od Ejszyszek a 25 w. od Lidy, ma 6 dm., 67 mk. kat. (w 1865 r. 29 dusz rewiz. i 11 b. ludzi dworskich).

Trućce, wś i hutor, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecze, o 18 w. od Wołkowyska.

Trunciszki, wś, pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 96 w. od Wiłkomierza.

Truntlack, ob. *Truntławy*.

Truntławy, niem. *Truntlack*, dobra rycer., w Prusach wschodnich, pow. gierdawski, st. poczt. Nordenbork.

Trunz (niem.), dokum. 1320 r. *Truntczen*, wś włośc. w Palatynacie, pow. elbląski, 13 klm. na płn.-wschód od Elbląga, przy trakcie królewieckim, w górnej części powiatu, na wyżynie pojezierza baltyckiego, które tu w górze Maślanej (Butterberg) dochodzi 632 stóp npm. Gleba wapienna, klimat ostry; mieszkańcy trudnią się rolnictwem i płóciennictwem. Par. kat. Elbląg. We wsi jest szkoła 2-klas. ew., agentura poczt., st. tel. i kościół ew.; 43 posiadeł włośc., 38 zagr., razem 1033 ha (610 roli or., 169 łąk, 45 lasu); 1885 r. 109 dm., 177 dym., 840 mk., 8 kat., 832 ew. R. 1867 liczono 95 dm., 163 dym., 779 mk.; dalej 158 koni, 326 sztuk bydła rogatego, 57 owiec. Według topografii Golbecka z r. 1789 było 44 dym. R. 1320 odnawia komtur elbląski Hermann wsiom Trunz i Koenigshagen przywilej lokacyjny, a ponieważ zamiast dawniejszych 86 włók, pomiary wykazały tylko 79 włók, dlatego dodaje 2 włóki w Gr. Stoboy. Sołtys Marcin dostaje z tych włók 8 wolnych, kościół św. Bartłomieja cztery. Od reszty mają mieszkańcy płacić po pół grzyw. od włóki i po 4 kury, nadto płużnego po 1 kor. pszenicy i 1 kor. żyta od pługa. Sołtysowi przysługuje małe sądownictwo nad mieszkańcami niemieckimi (super theutonicos), sądy zaś większe zakon sobie zastrzega. Z kar sądowych będzie sołtys pobierał $^1/_3$, zaś $^2/_3$ zakon (ob. „Cod. dipl. Warmiensis“, I, Nr. 206, str. 354). R. 1326 dzieli komtur elbląski Hermann karczmę, którą tam jego poprzednik Konrad v. Lichtenhayn był założył i za półtory grz. rocznie Mikołajowi był wydzierżawił, na dwie części i wydzierżawia połowę karczmy Janowi za 5 wiard. i 17 kur rocznego czynszu (ob. tamże, str. 131). Kościół założony został przed 500 laty. W r. 1856 przy reparacyi ołtarza znaleziono tam kawałek pergaminu, na którym po łacinie zapisany był 14 lipca 1389 r., jako dzień, w którym ówczesny bisk. warmiński Henryk poświęcił ołtarze ku czci N. M. Panny, św. Katarzyny i św. ap. Piotra i Pawła. Działo się to za czasów w. mistrza krzyżackiego Konrada Zoellnera, poprzednika Winrycha v. Knipro de. Przed 300 laty kościół ten przeszedł w posiadanie protestantów (ob. Script. rer. Warmiensium, str. 414). Mesznego pobierał proboszcz około 1500 r. $3^1/_2$ łasztu. Pierwszy pleban ewang. nastał 1595 r. *Ks. Fr.*

Trup, las koło wsi Tuchowicz, w pow. łukowskim, nad rz. Bońkówką. Przy nim stare okopisko zwane Zameczek (Pamięt. fizyogr., t. I, 193).

Trupczyn, ob. *Trubczyn*.

Trupel, niem. *Traupel'sche See*, jezioro, w pow. suskim, w Pomezanii, składa się z 2 odnóg, z których północna ciągnie się z płn. na zach.-płd., płd. zaś z płn. na płd. Na wschod. brzegu leży wś kościelna Szwarcenowo i dobra ryc. Trupel, na zach. zaś dobra M. Piotrowice. Do płn. odnogi wpada rz. Nida, przez płd. płynie sławna Ossa. *Ks. Fr.*

Trupel, niem. *Traupel*, dobra ryc. w Pomezanii nad Ossą, która tu płynie przez jez Trupel, pow. suski, st. p. Kisielice, st. kol. Biskupice, par. kat. Szwarcenowo; 1164 ha (546 roli or., 161 łąk, 201 lasu); 1885 r. 13 dm., 44 dym., 260 mk., 43 kat., 201 ewang., 16 dysyd.; hodowla bydła rasy wschodniofryzyjskiej, tryków, owiec, świni. R. 1326 nadaje kapituła pomezańska sołtysowi i wsi T. przywilej na 45 wł. i 9 mr. z prawem chełm. Sołtys dostaje 4 wł. i 9 mr. wolnych, trzecią część kar sądowych i prawo wyszynku, które kupił za 60 grzyw., jakoteż wolną rybitwę w jeziorze T. Od reszty 41 wł. mają mieszkańcy po pół grz. od włóki na Matkę B. Gromniczną płacić, a proboszczowi w Jędrychowie dawać po pół korca za meszne: „Dat. in insula s. Mariae (w Kwidzynie) in die b. Gregorii papae“ (ob. „Gesch. des Bist. Pomesanien“ von Cramer, str. 74). R. 1541 na Zielone Świątki sprzedaje bisk. pomezański Jerzy Polentz T. Michałowi Klementowskiemu za 600 reńskich zł. na prawie magdeb. i dziedzicznem dla dzieci. Dan w Szymbarku. Sprzedaż tę potwierdza r. 1600 margrabia

Jerzy Fryderyk. Później Polencowie dobra te znów nabyli. R. 1632 kupuje je Jerzy v. Auerswald za 25 grz. od teścia swego Aleksandra Polentz, co r. 1633 potwierdza elektor brandenburski Jerzy Wilhelm (ob. tamże, str. 246). Jeszcze w środku XVI w. majętność ta była bez właściciela. Z szlachty polskiej mieszkali w T. Chomętowscy i Dzierzgowscy. W r. 1809 napotykamy tu 9 nazw polskich na 20 mk. (ob. Kętrz. „O narod. pol.“, str. 194, 203 i 208). *Kś. Fr.*

Trupianka 1.) kol. włośc., pow. łódzki, gm. Puczniew, par. Kazimierz, ma 10 dm., 61 mk., 334 mr. Wchodziła w skład dóbr Malanów. W 1827 r. było 4 dm., 28 mk. Na początku XVI w. wś T. (w par. Kazimierz) miała łany km., dające dziesięcinę arcyb. gnieźn. (Łaski, L. B., II, 379). 2.) **T.**, os., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Leźnica Mała, odl. od Łęczycy 7 w., ma 1 dm. W r. 1827 był 1 dm., 26 mk. *Br. Ch.*

Trupień 1.) wś, pow. kozienicki, gm. Susko-Wola, par. Sucha, odl. od Kozienic 16 w., ma 9 dm., 73 mk., 235 mr. włośc. i 19 mr. dwor. W 1827 r. było 11 dm., 79 mk. 2.) **T.**, wś nad rz. Pilicą, pow. konecki, gm. i par. Przedbórz, odl. od Końskich 35 w., ma 6 dm., 53 mk., 117 mr. W 1827 r. 2 dm., 12 mk. 3.) **T.** al. *Trupienie*, wś, pow. kielecki, gm. Piekoszów, par. Strawczyn. W 1827 r. było 8 dm., 34 mk. *Br. Ch.*

Trupienia al. *Trupienie*, os. młyn., pow. iłżecki, gm. i par. Krzyżanowice, odl. od Iłży 8 w., ma 1 dm. Należy do folw. Goworzyna. W 1827 r. było 3 dm., 8 mk.

Trupieniec, rzka, ob. *Bobrek.*

Trupieńka, strumień płynący pod Rejowcem, w pow. krasnostawskim, i uchodzący z praw. brzegu do Wieprza.

Trupiny, dwór, pow. rossieński, par. Widukle, własność Staniewicza (w 1862 r.).

Trupiszki 1.) dwór, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 54 w. od Kowna. 2.) **T.**, dwór, tamże, własność Szczęsnowiczów.

Trupy al. *Tropy*, niem. *Troop*, wś w Pomezanii, pow. sztumski, st. p. i par. kat. Stary Targ, 481 ha (427 roli or., 28 łąk); 1885 r. 35 dm., 63 dym., 299 mk., 252 kat., 39 ew., 8 dyssyd.; szkoła kat. R. 1888 uchwalono wybudowanie szosy z Starego Targu przez Trupy, Buchwałd i Żuławkę do szosy żuławsko-staropolskiej (Altfelde). Szosa ta będzie miała $1^1/_2$ mil długości. Stara ta osada zachodzi w dok. pod różnemi nazwami: 1280 *Tropin*, 1303 *Tropeyne*, 1323 *Tropen*, 1437 *Tropin*, 1659 *Truppy* i *Trope*, 1687 *Traup*, 1694 *Troupe*, 1773 *Tropen*, u Dusburga *Trampere*, u Jaroszyna *Tranpeyen*, u Łukasza Dawida *Trappeinen*. Już za Prusaków znajdował się gród warowny. R. 1267 po nawróceniu Pomezańczyków oblegali go Pogezańczycy, lecz za ukazaniem się hufców krzyżackich odstąpili oblężenia. Krzyżacy tak gwałtownie na nich natarli, iż Pogazańczycy pierzchnęli z placu, a wódz z wielu innymi poległ (ob. Dzieje Krzyż. Rogalskiego, I, str. 342). Za czasów polskich należały T. do sstwa kiszporskiego. R. 1773 były tu 2 folw., jeden chełmiński o 5 włókach, drugi emfiteutyczny. Oba posiadał Tomasz Grąbczewski, miecznik ziemi pruskiej, jako dożywotnie tenuty. Fol. chełm. został już dawniej odłączony od sołectwa i obejmował 2 włóki sołeckie i 3 karczemne. Przed Grąbczewskiemi byli jego dziedzicami Czapscy. Drugi folw. stał długi czas pusty i gburzy podzielili go między siebie. R. 1682 dziedziczył go Jacek Bąkowski, r. 1748 został nadany na prawie emfiteutycznem Grąbczewskiemu (ob. „Gesch. d. Stuhmer Kr.“ von Schmitt, str. 230). *Kś. Fr.*

Truschellen, wś, pow. kłajpedzki, st. p Memel.

Truschen, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Plicken.

Trusch-sudmanten, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Memel.

Truścice, niem. *Truschuetz*, dobra i wś nad rz. Prosną, pow. tarnowiecki, par. ew. Tarnowice, kat. Żyglin Wielki. W r. 1885 dobra miały 1099 ha, 3 dm., 54 mk. (2 ew.); wś 69 ha, 12 dm., 107 mk. kat.

Trusejkiszki, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Domejkowo, o 49 w. od Trok, ma 3 dm., 23 mk. katol.

Trusewieze 1.) fol. dóbr Biesiady (ob.), w pow. wilejskim. 2.) **T.**, niegdyś własność kapituły wileńskiej, w pow. borysowskim, oddane w 1795 r. przez cesarzową Katarzynę II, razem z folw. Krasny Brzeg i Haniewicze gubern. mińskiemu Nieplujewowi; liczyła 44 poddanych (ob. Arch. dla ist. podol. gub., str. 219). 3.) **T.**, ob. *Trusiewicze.*

Trusice, kol. nad Prosną, pow. olesiński, ob. *Nowa Wieś* (t. VII, 212).

Trusiewicze 1.) wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Radoszkowicze (o 15 w.), okr. wiejski Średnia, o 46 w. od Wilejki, przy dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, ma 4 dm., 21 mk.; należała do dóbr Manujły Tukałów. 2.) **T.**, folw., tamże, o 47 w. od Wilejki, 1 dm., 9 mk. katol. 3.) **T.**, zaśc. pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 46 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z mka Ilii do Radoszkowicz, 1 dm., 5 mk. prawosł.; własność Wejsa. 4.) **T.**, ob. *Trusewicze.*

Trusiłówka, wś i folw. u wierzchowin Ikopoci, pow. zasławski, na płd.-zach. od Zasławia. Fol. należy do białogródeckiego klucza dóbr sławuckich.

Truskawiec, wś i zakład kąpielowy, pow.

drohobycki, 8 klm. na płd. od Drohobycza (sąd pow., st. dr. żel., urz. poczt. i tel.). W porze kąpielowej urząd poczt. i tel. w miejscu. Na płn. leży Solec, na wsch. Staniła, na płd.-wsch. Dobrohostów, na płd. Orów, na zach. Tustanowice, na płn.-zach. Modrycz. W płd. stronie wsi, w lesie Siwków, powstaje pot. Słonica (praw. dopł. Tyśmienicy) i płynie środkiem obszaru na płn.-wsch. do Staniły, przyjmując w obrębie wsi od praw. brz. pot. Worotyszcze, a od lew. pot. Podkamienny. Wzdłuż granicy wsch. płynie pot. Wisznica, podążający do Tyśmienicy. Wzdłuż granicy płd.-wsch. pot. Żołobny, dopł. Kłodnicy. Zabudowania wiejskie i zakład kąpielowy leżą w płn. stronie obszaru. Wznies. sięga 330 mt. na płn.-wsch., 405 mt. na płn.-zach. (Babina góra), 690 mt. na płd. Znaczna część wsi, zwłaszcza na płd., lesista. Własn. więk. (ks. Adama Sapiehy i spółki) ma łąk i ogr. 6, pastw. 17, lasu 3371 mr.; wł. mn. roli or. 563, łąk i ogr. 695, past. 283, lasu 11 mr. W r. 1880 było 211 dm., 1150 mk. w gminie, 20 dm., 20 mk. na obsz. dwor. (1059 gr.-kat., 53 rz.-kat., 58 izr.; 1042 Rusinów, 110 Polaków, 18 Niemców). Par. rz.-kat. w Drohobyczu, gr.-kat. w miejscu, dek. drohobycki. We wsi cerkiew drewniana p. w. św. Mikołaja i kaplica murowana dla gości kąpielowych. Jest też szkoła 2-klas. i kasa pożyczk. gm. z kapit. 2063 złr. T. posiada liczne i rozmaite zdroje, jako to: bardzo silną surowicę, źródło słono-siarczane (zdrój Edwarda), słono-glauberskie (źródła: Maryi, Zofii i Bronisławy), szczawę alkaliczno-magnezyową, pospolicie nazywaną zdrojem naftowym, lubo ni smakiem ni zapachem nie przypomina nafty. Obfitość zdrojów leczniczych, przy wybornem położeniu i klimacie, sprzyjała utworzeniu tu zakładu kąpielowego. Według podania znane były i stosowane własności niektórych źródeł już pod koniec zeszłego wieku. Rozbiorem źródeł zajmował się już w r. 1801 dr. Haquete, prof. historyi naturalnej we Lwowie, ale rezultaty jego badań znane były tylko gronu kolegów. Dopiero w r. 1820 podżupek Hecker, urzędujący w sąsiednim Stebniku, poszukując w T. kruszców, natrafił w jednym ze szybów na wodę siarczaną, która już w owym czasie używaną była na kąpiele lecznicze przez chorych, mieszczących się po chatach włościańskich. Dopiero w r. 1827 dozwolił zarząd dóbr skarbowych dobudować do karczmy w T. 4 izdebki dla używania słono-siarczanych kąpieli. W r. 1831 wykonał analizę wód aptekarz Steller ale niedokładnie. Dopiero w r. 1835 zbadał je umiejętnie zasłużony chemik Torosiewicz. Od tego czasu zaczyna rozwijać się zakład zdrojowy. W r. 1836 wyjednał ówczesny miejscowy zarządca kameralny Józef Micewski pozwolenie na budowę łazienek o 8 numerach i wystawienie budynków dla gości, a jego przedsiębiorczości zawdzięcza T. swój zakład zdrojowy, który wkrótce pozyskał opiekę władz rządowych a zwłaszcza Agenora hr. Gołuchowskiego. T. szybko uporządkował się, wzrósł, a nawet zakwitnął. Nie tylko z Galicyi, ale i z dalszych okolic ściągali liczni goście. Zakład był własnością c. k. skarbu państwa do r. 1870, w którym nabyła go drogą kupna spółka żydowskich przemysłowców, której gospodarstwo smutne pozostawiło wspomnienia. Rządy spółki trwały lat dziesięć. W r. 1880 nabyła zakład spółka obywatelska, z ks. Adamem Sapiehą na czele, z zamiarem podniesienia upadającego zdrojowiska i zapewnienia mu pomyślnego rozwoju. Znacznym nakładem wystawiono nowe łazienki i otwarto je dnia 1 lipca 1882 r., zniesiono wiele budynków nieodpowiednich wymogom sanitarnym, usunięto oszpecające zakład przybudowania, zaopatrzono pokoje gościnne w należyte umeblowanie, założono nowe promenady i plantacye. Gmach kąpielowy mieści na parterze 50 izb łaziennych dla kąpieli słono-siarczanych. Woda ogrzewa się w wannach. W osobnym budynku mieści się 9 izb dla kąpieli borowinowych, słono i siarczano-namułowych. Każda z nich posiada drugą wannę do czystej wody i natrysk ciepły. Kąpiele borowinowe bywają sporządzane w kotłach za pomocą pary. Wodę mineralną, t. j. siarczaną, do kąpieli, dobywa ze studni o 1 klm. odległej machina parowa, skąd wodociągami przychodzi do 3 wielkich zbiorników, które zasilają 4 szczelnie zamknięte, połączone ze sobą kotły. Same nowe łazienki mogą wydać dziennie 500 do 600 kąpieli. Na piętrze gmachu łaziennego znajduje się 20 obszernych pokoi gościnnych, z wygodnem urządzeniem. W zakładzie jest także wziewalnia, dla oddychania powietrzem, nasyconem parą słoną lub też wyciągiem z igliwia. Nowy rozbiór chemiczny zdrojów wykonał prof. Radziszewski i Pawlewski ze Lwowa (zob. Sprawozdanie lekarza zdrojowego za rok 1886). Wskazania do użycia wód truskawieckich stanowią: choroby przewodu pokarmowego, chorobliwa otyłość z jej skutkami, usposobienie kamieniowe, zołzy w różnych formach i stopniach, niemniej krzywica, gościec stawowy i mięśniowy, przewlekłe choroby kobiece, choroby skóry, szczególnie wyprysk, świerzbiączka, łuszczyca i często powtarzające się przewlekłe róże, różne choroby układu nerwowego. T. i źródła truskawieckie opisywało wielu lekarzy. Do najdawniejszych prac tego rodzaju należą: po łacinie napisana rozprawa dyssertacyjna dra

Franciszka Turka i po niemiecku napisana rozprawa dra Michała Kocha („Die Mineralquellen zu Truskawiec“, Inaugurale-Dissertation, Wien, 1842). Roczne sprawozdania ogłaszali doktorowie: Franciszek Turek (od r. 1840 do 1853 w „Dodatku do Gazety lwowskiej“), Skałkowski, Trompeter, Geistlener, Rieger, Rosner, Plech. W r. 1886 podał obszerniejszą wiadomość o zakładzie dr Michał Zieleniewski w „Gazecie lwowskiej“ p. t. „Nasze wody mineralne i zakłady zdrojowo-kąpielowe“. Piękny artykuł o T., jego znaczeniu lekarskiem i bogactwach mineralnych pomieścił dr Franciszek Chłapowski w „Kłosach“ (Nr. 1002, z r. 1884), gdzie też dołączono 5 drzeworytów, przedstawiających widoki. Oprócz skweru przed gmachem łazienkowym, alei do zdroju nafty, Maryi i parku przy ostatnim, wśród którego wznosi się krzyż na pamiątkę 200-letniej rocznicy odsieczy wiedeńskiej, posiada T. w poblizkich okolicach wiele miejscowości do przechadzek i wycieczek: glorietę na wzgórzu, zkąd rozległy widok na zakład i pierwszy dział Karpat, las pod Horodyszczem, Zacisze, do zdroju Zofii, na Lipki, gdzie mieszczą się kopalnie cynku i galmanu i machina parowa, dostarczająca wody siarczanej do łazienek, Pomiarki z kopalniami nafty i wosku ziemnego, należącemi do spółki truskawieckiej. Dalsze wycieczki można urządzać: do Drohobycza (godna widzenia piękna fara z czasów Władysława Jagiełły i starożytnej struktury drewniane cerkwie koło miasta); do Wolanki i Borysławia (słynnych z kopalni nafty i wosku ziemnego); do Urycza (skały); do Bubniszcza i Polanicy (bołdy); do Rozhurcza (piękna grupa skał z komnatami); na Paraszkę (jedna z najwyższych gór w tej okolicy). *Lu. Dz.*

Truskawiec, por. *Truszkawiec* i *Trzuskawiec.*

Truskawka al. *Trzuskawka*, wś, pow. sochaczewski, gm. Kampinos, par. Leszno, 157 mk., 369 mr. Należała do dawnej ekonomii rządowej kampinoskiej; grunta żytnie, dużo łąk. W r. 1827 było 14 dm., 101 mk.

Truski al. *T. Chrząszcze*, wś i dobra, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Malesze, o 14 w. od Bielska.

Truskielewice (ob. *Dłubnia*), mylnie, za *Truskleniec.*

Truskleniec, w dok. *sors Truschilonis*, część Czyżyn, pow. krakowski, w par. Mogiła, wymienia przywilej (Kod. mog., 12) z r. 1238, jako nadaną klasztorowi przez Henryka, ks. krak. Potwierdził tę darowiznę Bolesław Wstydliwy w r. 1250 (ibid., dok. 17).

Truskolasy 1.) wś, os. prob., karcz. i młyn nad rz. Kostrzynią, pow. częstochowski, gm. Panki, par. Truskolasy, odl. 7 w. na płd.-zach. od Panek, nad granicą od Szląska, 17 w. na płn.-zach. od Częstochowy, posiada kościół par. drewniany, sąd gm. okr. II, szkołę początkową. Wś ma 128 dm., 1153 mk., 1919 mr. włośc.; os. młyn. 1 dm., 9 mk., 29 mr. dwors.; prob. 4 dm., 12 mk., 10 mr. dwors.; karcz. 1 dm., 7 mk., 2 mr. dwors. W 1827 r. było 163 dm., 989 mk. Istniała tu fabryka żelaza, która około r. 1870 zatrudniała 54 robotn. i produkowała za 10,809 rs. Należała do zakładów żelaznych w Pankach. Według podania już przed wiekami, śród olbrzymich lasów poprzerzynanych wąwozami, stała tu kapliczka drewniana, wzniesiona przez włościanina na podziękowanie Bogu za znalezienie zabłąkanych wołów. Inne podanie przypisuje fundacyą kościoła zbrodniarzowi, który osiągnięte drogą mordów skarby oddał przed śmiercią na budowę świątyni. Napis zaś umieszczony na ścianie opiewa: „D. O. M. Kościół ten p. w. św. Mikołaja bisk., przez niegdyś Józefa Winnera, dzierżawcę ststwa krzepickiego, 1737 r. wybudowany, a przez W. J. X. Michała Kunickiego, sufragana krakowskiego, 26 list. wraz z ołtarzami konsekrowany w r. 1746“. Z tych czasów pochodzi zapewne i obraz św. Józefa, mieszczący się w jednej z kaplic, gdzie wymalowanym jest fundator z rodziną, we współczesnych strojach. Kościół ten, będący dawniej filią kościoła kanoników regularnych w Kłobucku (za czasów Długosza nie istniał jeszcze), choć drewniany lecz ogromnych rozmiarów, wewnątrz razi ubóstwem. W wielkim ołtarzu mieści się obraz N. P. M. Łaskawej, układem przypominający obraz częstochowski. Według akt kościelnych jest dziełem malarza Bobrowskiego z Widawy; oddany był w zastaw kowalowi miejscowemu Grzegorzowi Knosze za 30 kóp gwoździ. Z biegiem czasu, przechodząc różne koleje, podczas pierwszego najścia Szwedów, wśród ogólnego rabunku rzucony pod ławę, wynaleziony, złożonym został w kaplicy poza wsią. Jasność otaczająca wizerunek była powodem, iż z wielką czcią umieszczono go w miejscowej świątyni. Współczesny malarz A. Głębocki, podając w „Kłosach“ (t. XVII, Nr. 425) rysunek kościoła, zwrócił uwagę na kilka obrazów malowanych w stylu bizantyjskim, a zdobiących wnętrze świątyni. Chyląc się do upadku kościół wyreperował ś. p. ks. Mateusz Wysocki, cmentarz grzebalny otoczył murem, przyozdobił bramą, w środku zaś takowego kaplicę zfundował. Wieś ta oddawna własność królewska (Długosz, Lib. Ben., II, 171), wchodziła w skład ststwa krzepickiego. Dziesięcinę pobierał biskup W r. 1566 Zygm. August na sejmie lubel-

skim potwierdza nadanie kaszt. sandomierskiego Stan. Wolskiego, jako ststy krzepickiego, na robienie żelaza we wsiach Truskolasy, Panki, Piła i Korytnica nad rz. Kostrzyną, niejakiemu Andrzejowi Kawka rudnikowi, za opłatą czynszu rocznego po 10 grzyw. (...concessi adque dedi facultatem honesto Andreae Kawka mineratori in fluvio Kostrzyna in bonis villae Truskolassi in loco dicto Podgorziszi..., M. K. X. E., 99, str. 436). Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 klasztor krzepicki płacił tu od $14^1/_2$ łan. km., 1 sołtysiego, 2 zagr. bez roli, 1 koła trackiego (Pawiński, Małop., 79), Lustracya ststwa z r. 1660 już o rudnikach nie wspomina. Łabęcki dodaje: Truskolasy, w oddziale górniczym pankowskim, wśród napływowego piaskowego gruntu, znajduje się płytko ruda żelazna piaszczysta, w łupinie gipsowej i piaskowcu; nie jest w biegu (Górnictwo w Polsce, I, 425). T. par., dek. częstochowski, 5137 dusz. 2.) **T.** *Solectwo*, ob. *Sołectwo T.* 3.) **T.**, fol., pow. opatowski, gm. Modliborzyce, par. Momina, odl. od Opatowa 10 w., ma 8 dm., 96 mk. W 1827 r. było 10 dm., 46 mk. Dobra T., w r. 1873 oddzielone od dóbr Opatów, składały się w r. 1885 z folw. T. i Worowice rozl. mr. 1598; fol. T. gr. or. i ogr. mr. 384, łąk mr. 52, past. mr. 12, lasu mr. 796, nieuż. mr. 182; bud. mur. 2, drewn. 14; fol. Worowice gr. or. i ogr. mr. 167, łąk mr. 4, nieuż. mr. 1; bud. mur. 1, drewn. 1; las nieurządzony; pokłady kamienia. Wymienione jako posiadłość biskupów lubuskich w potwierdzeniu dóbr przez Łokietka w r. 1328 (Kod. Wielk., Nr. 1088). W połowie XV w. wś w par. Momina, własność bisk. lubuskich, miała cztery łany km. Kmiecie płacili z łanu po 8 skojców czynszu, cztery na św. Trójcę, 4 na św. Marcin. Młyn płacił pół grzywny, za wieprzowe płacili kmiecie po 2 duże grosze na Boże Narodzenie, pół grosza na Wielkanoc, na sep jesienny 2 kor. żyta, na sep letni trzy korce owsa, inni kmiecie 2 kury na Wniebowstąpienie, na Wielkanoc 30 jaj i 2 sery. Na stacyą królewską, ile razy król do Opatowa przyjeżdżał, każdy kmieć dawał po 6 gr., 3 korca owsa, 10 jaj, 2 sery i 2 kury. Dziesięcinę snopową, wartości 4 grzyw., płacono biskupowi lubuskiemu. Dawano też po 4 pęki konopi (Długosz, L. B., I, 640 i II, 470). Por. *Szczegło*. 4.) **T.**, okolica szlachecka, pow. mazowiecki, gm. i par. Sokoły. W skład jej wchodzą wsi: a) *T. Lachy*, w 1827 r. 15 dm., 87 mk.; b) *T. Niwisko*, w 1827 r. 7 dm., 69 mk.; c) *T. Ochale* (nie podane w spisie z r. 1827); d) *T. Olszyna*, w 1827 r. 26 dm., 137 mk.; e) *T. Stare*, w 1827 r. 9 dm., 69 mk.; f) *T. Wola*, w 1827 r. 11 dm., 68 mk. W dok. sąd. dawnej ziemi bielskiej wspominane są w r. 1456. T. Starawieś, T. Wola, T. Olszyna (w r. 1345), T. Niwisko (r. 1544), T. Lachy (Gloger, Ziemia bielska).

Trusków, ob. *Truszków*.

Trusków 1.) żmujdzkie *Truskawos*, mko rząd. nad rzką Linkówką, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., par. Trusków, st. p. Krakinowo, o 33 w. od Poniewieża a 26 w. od Kiejdan (st. dr. żel.), ma 15 dm., 326 mn., kościół paraf. katol., kaplicę, dom przytułku dla biednych. Kościół paraf. katol., p. wez. św. Ducha, w 1794 r. z muru wzniesiony przez obywatela Truskowskiego. Na cmentarzu kaplica z drzewa św. Jerzego z 1860 r., fundacyi ks. Przyjałgowskiego. Paraf. katol., dekanatu poniewieskiego, 2694 wiernych. 2.) **T.**, wś, tamże, o 34 w. od Poniewieża.

Trusków, las, pow. kałuski (ob. III, 726).

Truskowa (499 mt. npm., punkt tryang.), wzgórze, w pow. wyżnickim, wznosi się pod Łukawcem nad Seretem; płn. zbocza jego opływa pot. Sławec, dopł. z praw. brzegu pot. Mihodry, lew. dopł. Seretu, wzdłuż płd. zboczy Truskowej płynie drobny pot., zdążający wprost do Seretu; do obu tych strumieni spływają liczne drobne strumienie zboczami Truskowej. *Tad. Wiśn.*

Truskowicze, wś, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Horodźki (o 8 w.), okr. wiejski Kobylczyce, 49 dusz rewiz.; należała do dóbr Rożysław, Aramowiczów.

Truskowszczyzna 1.) folw. nad bezim. rzką, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce, o 57 w. od Wilejki, przy b. dr. pocz. z mka Ilii do Radoszkowicz, ma 1 dm., 6 mk. katol. Należy do dóbr Biesiady, Czechowiczów. 2.) **T.**, folw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krajsk, okr. wiejski Głęboczany, o 69 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. mińskiej, 1 dm., 2 mk. katol.; w 1865 r. własność Łaskich. 3.) **T.**, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Antuzowo, o 8 w. od Nowoaleksandrowska, własność Maciejowskich, ma wraz z zaśc. Onagary, Gaj, Biały Las i Kalwele 184 dzies. (41 lasu, 23 nieużytków). 4.) **T.**, ob. *Ilgie*. *J. Krz.*

Truso, ob. *Elbląg* i *Przezmark* (por. Preuss. Prov. B., 1854, II, str. 290 i 300). *Kś. Fr.*

Trusowica, folw., pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. michajłowska, o 9 w. od Prużany.

Trusowo, jezioro, pow. homelski, rocznie poławia się około 27 pudów ryb.

Trusowszczyzna, białoruskie *Trusauszczyzna* zaśc., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. swisłockim, gm. Horodok, o 30 w. od Bobrujska.

Trusy, wś, pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm., par. praw. i katol. Dokszyce, ma 8 osad; miejscowość falista. *A. Jel.*

Trusza (1577 r., *Harusza* 1583 r.), właści-

wie *Horusz*, wś nad Turyą, pow. kowelski, na wschód od Turzyska. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. własność ks. Romana Sanguszki, płaci od 5 dym. półdworz., 7 ogr. W 1583 r. wś Harusza, we włości turyjskiej ks. Romana Sanguszki, płaci od 5 dym., 2 ogr., 4 ogrodn. (Jabłonowski, Wołyń, 65, 113).

Truszczanek, kol., pow. piotrkowski, gm. i par. Rozprza, odl. 1 w. na płn.-zach. od Niechcic, ma 19 dm., 134 mk., 301 mr. kolonistów. W 1827 r. 1-a część miała 14 dm., 90 mk.; druga 3 dm., 20 mk.

Truszczanka al. *Truszczawka*, pustka w dobrach Woli Bachorskiej, pow. łaski.

Truszczyn, wś włośc., pow. nowomiński, gm. i par. Siennica, ma 35 mk., 35 mr.

Truszczyny, niem. *Truszczyn*, wś, pow. lubawski, st. p. Montowo, par. kat. Zwiniarz, szk. kat. w miejscu; 858 ha (720 roli or., 65 łąk); 1885 r. 47 dm., 67 dym., 367 mk. kat. R. 1336 nadaje bisk. chełm. Otto wiernemu Hoyken, „dicto de Lughendorff“, t. j. Hojko z Mgowa, 50 włók w ziemi lubawskiej na prawie chełm., celem założenia tamże wsi, która Hoykenwald zwać się miała. Granicę stanowią wsi Zwiniarz, Rumienica, dąb naznaczony i Hartowiec. Użycza mu także wolną rybitwę w jez. Rybnie i Zwiniarzu „harnis et retibus“ dla własnej potrzeby. Za to będzie nam służbę czynił w lekkiej zbroi. Dan w Chełmży (ob. Woelk: „Urk. B. des Bist. Culm“, str. 190). Familia ta wymarła w XVI w. (ob. Kętrz. „O narod. pol.“, str. 122). Nazwa Hoykenwald nie przyjęła się u ludu. Co do nazwy Hoyko, to według Kętrz. zamiast Hugo mówiono po pol. Howiek czyli Howko. Formy Howko i Hojko znajdujemy w dok. krzyżackich. Mesznego pobierał tu prob. dawniej 50 korcy żyta i tyleż owsa (ob. Wizyt. Strzesza, str. 2506). Według topografii Goldbecka z r. 1738 liczyły T. 22 dym. *Ks. Fr.*

Truszczyzna, fol., w pow. inowrocławskim, o 3 klm. na płd. od Gniewkowa, przed Wierzbiczanami, wzn. 85 mt. n. p. m.; par., poczta i st. dr. żel. w Gniewkowie (Argenau); 3 dm., 58 mk. (53 katol., 5 prot.) i 129.90 ha (108 roli, 3 łąk, 15 pastw., 2 nieuż., 43 wody); czysty doch. z ziemi 1961 mrk.; chów bydła. T. należy do probostwa gniewkowskiego.

Trusze al. *Truszy*, grupa domów w Horyńcu, pow. cieszanowski.

Truszowice, wś, pow. dobromilski, 9 klm. no płn. od Dobromila (sąd pow.), 4 klm. na płd.-zach. od st. kol., urz. poczt. i tel. w Niżankowicach. Na zach. leżą Falkenberg i Hujsko, na płd. Hubice, na wsch. Przedzielnica i Podmojsce, na płn. Sierakośce (dwie ostatnie w pow. przemyskim). Płn. granicy wsi dotyka Wiar. Środkiem płynie od płd. t. zw. „Rzeka wsiowa“ (prawy dopł. Wiaru), zasilona od praw. brz. strugami. Wsch. część wsi przebiega gościniec przemysko-dobromilski. Płd. część obszaru lesista. Wznies. w środku obszaru 260 mt., płd. część dochodzi 300 mt. Własn. więk. ma roli or. 338, łąk i ogr. 19, pastw. 32, lasu 105 mr.; wł. mn. roli or. 446, łąk i ogr. 33, past. 10 mr. W r. 1880 było 95 dm., 516 mk. w gm.; 2 dm., 20 mk. na obsz. dwor. (506 gr.-kat., 18 rz.-kat., 12 izr.; 504 Rusinów, 19 Polaków, 13 Niemców). Par. rzym.-kat. w Niżankowicach, gr.-katol. w Hujsku. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. *Lu. Dz.*

Truszkawiec, kol., pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Bałdrzychów, odl. od Sieradza 42 w.; ma 11 dm., 69 mk. Wchodziła w skład dóbr Nowawieś.

Truszki 1.) wś nad rz. Sonią, pow. ciechanowski, gm. Gołymin, par. Pałuki, odl. 5 w. od Ciechanowa, ma 4 dm., 21 mk., 180 mr. W r. 1827 było 6 dm., 39 mk. 2.) **T.**, okolica szlach. nad rz. Narew, pow. łomżyński, gm. i par. Śniadowo i Drozdów. Mieszka tu drobna szlachta. a) *T.*, wś i fol., gm. i paraf. Śniadowo, odl. 14 w. od Łomży. W 1827 r. miała 15 dm., 135 mk. W r. 1885 folw. T. rozl. mr. 773, gr. or. i ogr. mr. 500, łąk mr. 148, pastw. mr. 58, lasu mr. 17, nieuż. mr. 50; bud. mur. 3, drewn. 15; płodozm. 12-pol. Wś T. os. 33, mr. 78. b) *T. Krupki*. W 1827 r. 15 dm., 70 mk. c) *T. Pikule*. W 1827 r. 13 dm., 54 mk. d) *T. Sapki*. W 1827 r. było 8 dm., 32 mk. 3.) **T.**, *Zalesie*, *T. Kucze*, *T. Patory* al. *Potary*, wsi szlach., pow. szczuczyński, gm. Grabowo, par. Lachowo. W r. 1827 T. Kucze 4 dm., 25 mk., T. Patory 9 dm., 53 mk., T. Zalesie 12 dm., 69 mk. W spisie z r. 1827 wymieniona jest też wś T. Łabno (11 dm., 74 mk.), będzie to zapewne wś Tyszki. W aktach sąd. ziemi łomżyńskiej wspomniane są już w r. 1421 wsi: T. Patory, Zalesie, Kucze, Kruki, Pikale, Sapki, gniazda Truszkowskich (Gloger, Ziemia łomż.). *Br. Ch.*

Truszki, wś nad Rastawicą, w pobliżu ujścia jej do Rosi, pow. wasylkowski, w 1 okr. pol., gm. Truszki Szamrajówka, o 58 w. od Wasylkowa a 15 w. od Białejcerkwi (st. dr. żel.), ma 2545 mk. W 1740 r. było tu 60 sadyb i około 400 mk., w 1863 r. 2111 mk. prawosł., 15 katol. i 16 żydów. Posiada cerkiew p. w. św. Wasyla, z drzewa wzniesioną w 1742 r. na miejsce dawniejszej z 1726 r., odnowioną w 1859 r. i uposażoną 42 dzies. ziemi i chutorem w lesie. We wsi olejarnia i młyn pytel, poruszane siłą wody rz. Rastawicy. Należy do Białocerkiewszczyzny hr. Branickich. Osadzona pierwotnie śród lasów

przez Truszkowskich h. Bończa, którzy się z tąd pisali. Włościanie uwłaszczeni zostali na 2115 dzies., ocenionych pierwotnie na 84934 rs.

Truszków al. *Trzusków* al. *Trusków*, wś, pow. warszawski, gm. Zaborów, par. Borzęcin, odl. 18 w. od Warszawy, ma 347 mk., 885 mr. folw. (375 roli, 180 łąk, 270 lasu, 60 wód i nieuż.), 1442 mr. włośc. W r. 1827 było 28 dm., 215 mk. Należał do dóbr Kazuń.

Truszkowice, pow. łęczycki (ob. *Nowa Wieś*, 25) mylnie, za: *Truszkowiec*.

Truszowce, wś w pobliżu Taśminy, pow. czehryński, w 1 okr. pol., gm. Truszowce, o 23 w. od Czehryna, ma 2118 mk. (podług Pochilewicza w 1863 r. 2220 mk.). Wś ta stanowi jakoby płd.-wsch. przedłużenie Chudolejówki i dzieli się na dwie części, z których jedna, nad brzegiem Taśminy leżąca, nazywa się Jaskowcami, druga zaś, przy drodze poczt., właściwie Truszowcami. W 1741 r. w Jaśkowcach było 80 a w T. 26 sadyb, w 1808 r. w obu częściach 187 chat i 1002 mk. Posiada cerkiew drewnianą Pokrowską, wzniesioną w 1839 r. i uposażoną 36 dzies. Pierwotna cerkiew, p. w. Przemienienia, istniała od 1724 r. w części wsi Jaśkowce. Podług miejscowego podania wś była niegdyś znacznie ludniejszą i rozciągała się na przestrzeni 10 w. po nad Taśminą. Jeszcze na początku b. stulecia zalegały tu rozległe lasy dębowe i sosnowe, po wycięciu których rozszerzyły się piaski. T. wchodziła w skład sstwa czehryńskiego, obecnie należy do dóbr państwowych. Gmina składa się z 7 okręgów wiejskich, obejmuje 7 wsi, mających 1985 dm., 11237 mk., 16164 dzies. ziemi (16017 włośc., 147 cerkiewnej). *J. Krz.*

Truszpragi, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Traszkuny, o 64 w. od Wiłkomierza.

Trutenau, wś i dobra, pow. królewiecki, st. p. Schugsten.

Trutenauer Herrenland (niem.), dobra w 18 parcelach wydzierżawione, pow. gdański nizinny, st. p. Trutnowy, par. kat. Giemlice, szk. ew. w miejscu; należy do Gdańska; 398 ha; 1885 r. 21 dm., 23 dym., 39 mk. kat., 111 ew., razem 150 osób. *Kś. Fr.*

Trutnowo, wś, pow. tucholski, st. p. i par. kat. Lubiewo, 346 ha (172 roli orn., 25 łąk, 16 lasu); 1885 r. 40 dm., 47 dym., 243 mk., 238 kat., 5 ew. Lustracya z r. 1568 opiewa, że w T. ma Adam Żaliński, sądzia ziemski, 6 wł. os.; nowo przybyło 2 osadn. i 2 ogr. Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyło T. 12 dym. R. 1363 nadaje w. m. Winryk v. Kniprode uczciwemu Wolframowi i jego potomkom i następcom w T. 24 włók na prawie chełmińskiem. Za to ma czynić służbę wojenną i pomagać przy budowlach. Z każdej osiadłej wł. będzie dawał po 1 korcu owsa a na uznanie naszego zwierzchnictwa 1 funt wosku i 1 pieniądz koloński (ob. Cod. Belnensis, str. 43). R. 1602 nabyła T. dla klasztoru w Bysławku pod Tucholą spadkiem po Żalińskich Magdalena Mortęska. Wskutek sekularyzacyi dóbr duchownych przeszło r. 1772 w ręce prywatne (ob, Klasztory żeńskie przez kś. Fankidejskiego, str. 124). Według taryfy poborowej z r. 1648 płaciły tu zakonnice od 5 ogrodów 21 fl. 2 gr. (ob. Roczniki T. P. N. w Pozn., 1871, str. 181). Właściciel Gollnick znalazł tu r. 1887 na polu mnóstwo urn. Wieś ta tworzy enklawę w pow. świeckim. *Kś. Fr.*

Trutnowoer Winkel (niem.), dziś *Brueckenau*, kol., pow. świecki, obwód domin. nadleś. Gruenfelde, 1885 r. 10 dm., 63 mk. Kolonia ta powstała r. 1860 przez przeniesienie wsi Brukniewa w pow. chojnickim na tutejsze pole fiskalne. *Kś. Fr.*

Trutnowy, niem. *Trutenau*, wś włośc. na nizinach gdańskich, pow. gdański nizinny, agentura poczt. (od 1889 r.), par. kat. Giemlice, szkoła ew. i kościół ew., dawniej kat., w miejscu. Zawiera 10 osad włośc. i 3 zagr., razem 755 ha; 1885 r. 30 dm., 69 dym., 413 mk., 185 kat., 228 ew. Po raz pierwszy napotykamy tę miejscowość pod nazwą „Uthatino“ w dok. z r. 1308, gdzie ks. Władysław nadaje synom Unisława oprócz wsi tej jeszcze 8 innych, które jednak już po 2 latach nabył zakon krzyżacki (ob. P. U. B. v. Perlbach, Nr. 660 i 680). R. 1334 nadaje w. mistrz Luther v. Braunschweig wiernemu Wilhelmowi Robarch prawo lokacyi w T. wraz z 4 woln. włókami. Także prob. otrzymuje 4 wł. Od reszty 45 wł. mają mieszkańcy rocznie płacić po $1^1/_2$ grz., po 1 funcie wosku i 6 dni tłokę czynić. Lokator pobiera $^1/_3$ kar sądowych, ale proboszczowi winien dawać rocznie 1 miarę pszenicy i tyleż owsa, nadto pół wiardunka (ob. Brandstaeter: „Land u. Leute des Landkr. Danzig“, str. 209). Kościół ew. murowany, którego patronat dzierży magistrat gdański, pochodzi po części z XIV w. Wieża została r. 1702 odnowiona. Z dzwonów pochodzi jeden z r. 1517, drugi z r. 1689. Główną ozdobą kościoła jest szczyt wschodni (ob. „Bau und Kunstdenkm. des Prov. Westpreussen“, str. 140). *Kś. Fr.*

Trutowo, wś, folw. (majorat) i os. młyn., pow. lipnowski, gm. Mazowsze, par. Trutowo, odl. 15 w. od Lipna, posiada kościół poklasztorny, obecnie parafialny, murowany, wiatrak, 18 dm., 196 mk., 650 mr. ziemi (17 mr. nieuż.). Do włościan należy 275 mr. Majorat rząd. T. ma 332 mr., os. młyn. rząd. 30 mr. W 1827 r. 15 dm., 139 mk., par. Wola. Według reg. pob. pow. lipnowskiego z r. 1564 wś Truthowo należy do par. Wola. Płacono

tu od młyna o 1 kole (Pawiński, I, 317). R. 1789 wś T., własność karmelitów, wysiewała 40 korcy żyta, 3 kor. pszenicy, czynszu pobierano 75 złp. T. należało pierwotnie do par. Wola, ztąd, pomimo iż w Woli nie ma już kościoła, parafia nosi nazwę Wola. Co się tyczy początku powstania w T. kościoła, to Jan Rętfiński, właściciel T., zapisał w grodzie kowalskim r. 1717 wś swoję karmelitom, pod warunkiem wystawienia w niej kościoła z klasztorem. Z umowy zawartej z przedstawicielami karmelitów a potwierdzonej przez ówczesnego bisk. płockiego Ludwika Załuskiego i przechowanej w wierzytelnej kopii z podpisami i pieczęcią biskupią, w aktach kościoła, dowiadujemy się, że Jan Rętfiński, fundator, był synem Samuela i Jadwigi z Ostromęckich, że na dniu 4 października 1717 r. zapisał karmelitom 24,000 zł. dobrej monety, rachując na złoty pięć szóstaków bitych, na wspomnionej wsi T., jako fundacyę na dwóch kapłanów a trzeciego laika, zastrzegając, aby, gdy dobra T. do swej pory przyjdą, więcej tam zakonników mieszkać mogło. Jednocześnie fundator zobowiązuje zakonników, aby w tym jeszcze roku zbudowali choć drewnianą kaplicę, nabożeństwo zaprowadzili, a w przeciągu następnych lat sześciu kościół wymurowali z klasztorkiem. Fundator nie doczekał się ukończenia kościoła, gdyż umarł r. 1719, a pozostali synowcowie wystąpili z żądaniem unieważnienia zapisu i zwrotu T. na rzecz sukcesorów. Sprawa ta oparła się aż o Rzym. Benedykt XIII d. 15 lutego 1725 r. zatwierdził przedstawionych sobie trzech delegatów, wybranych z kapituły płockiej, do rozpatrzenia i rozstrzygnięcia sporów, które w końcu pomyślnie wypadły dla karmelitów. Teraz dopiero zajęli się karmelici budową kościoła, który r. 1738 został wykończonym. Klasztor zaś w kilka lat później pobudowano. Konsekracyi kościoła dopełnił Jan Dembowski, sufragan włocławski. Niewielki ten kościołek, p. w. św. Anny, posiada pięć ołtarzy rzeźbionych, stalle w prezbiteryum na 12 osób. Na ścianach i murowanem sklepieniu malowidła z historyi świętej. Dokoła galerye, z których po prawej stronie wielkiego ołtarza schodzi się do zakrystyi, a po lewej przez skarbiec na ambonę, w kształcie łódki zbudowanej. Posadzka kamienna; pod kościołem znajdują się murowane sklepy z wejściem z pod chóru; w jednym z nich, od strony północnej, spoczywają w trumnie zwłoki fundatora, w innych zakonnicy. O kościele i klasztorze w T. pisał ks. Leonowicz w „Korespond. Płockim“ z r. 1887 (Nr. 16) i „Przeglądzie Katol.“ z r. 1888 (Nr. 44).

Truty, południ. część wsi Lasek, w pow. nowotarskim.

Truworowo, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Kalwarya (odl. 8 w.), ma 21 dm., 84 mk.

Trybańce, folw. i wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Soleczniki (o 13 w.), okr. wiejski Karolin, o 46 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm., 14 mk. kat., wś zaś 6 dm., 70 mk. tegoż wyzn. (w 1865 r. 28 dusz rewiz.). Folw. T. wraz z przyległemi folw. Janopol i Karolin są własnością Borowskich i mają 239 dzies. ziemi uprawnej i 531 dzies. lasu.

Tryberże, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Owanta, o 48 w. od Wiłkomierza.

Trybesow, dziś *Horodyszcze*, wś nad Kodeńką, pow. żytomierski, gm. Piątki, par. praw. Tiutiunniki (o 3 w.), ma 45 dm., 377 mk., cerkiew filialną drewnianą p. w. św. Dymitra, niewiadomej erekcyi, uposażoną 40 dz. ziemi; szkółkę cerkiewną od 1886 r. Podług rewizyi zamku żytomierskiego z 1545 r. własność Bohdana Prezowskiego, wysłużona przez ojca jego Andrzeja (Jabłonowski, Rewizye, 131, 132).

Trybieże, zaśc. szlach. nad pot. Karkła, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 70 wiorst od Święcian, 1 dm., 12 mk. kat.

Trybiły, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Rukojnie (o $5^1/_2$ w.), okr. wiejski Broskowszczyzna, o 18 w. od Wilna, 9 dm., 100 mk. kat. (w 1865 r. wraz ze wsią Podworniki 44 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Świrany.

Trybówka al. *Tryb*, rzka, ob. *Tryp*.

Trybrze al. *Trypsz*, węg. *Tribs*, wś, w hr. spiskiem, pow. magórzańskim, w wąwozie u wstępu do doliny Białki. Graniczy na płn.-wschód z Krempachem, na wsch. z Durstynem. W 1891 r. wś miała 631 mk. (509 rz.-kat., 116 gr.-nieun. i 6 żyd.). Według Niedźwieckiego Władysława, opierającego się na badaniach A. Wojciecha Szembery (ob. „Przyczynek do etnografii polskiej“, Niwa, 1879 r., t. VIII), mieszka tu 511 Polaków. *W. H.*

Trybsze, wś, pow. drysieński, 41 dusz. Nadana przez ks. Sapiehów cerkwi w Przydrujsku, dziś skarbowa.

Trybuch (288 mt. npm., punkt tryang.), wzgórze w Trybuchowcach, nad Zbruczem. Stoki wsch. opadają stromo ku Zbruczowi, płn. ku Rzeczce, uchodzącej w tem miejscu do Zbrucza. *Tad. Wiśn.*

Trybuchów, *Trybuchowszczyzna*, *Trybuchowicze*, mylnie *Tryhubowicze* (ob. X, 744), opustoszała ziemia na praw. brzegu Teterowa, we włości Iwankowskiej, w dzisiejszym pow. radomyskim, na płd. od Iwankowa. Nadana przez ks. kijowskiego Olelka Włodzimierzowicza Michałowi ze Skwira Rożynowskiemu, dzieliła losy Trudynowa (ob.).

Trybuchowa, folw. w Kozowej, pow. brzeżański.

Trybuchowce 1.) opustoszałe sioło we włości bazalijskiej, w pow. krzemienieckim, t. j. w zachod. części dzisiejszego pow. starokonstantynowskiego. Na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej dane w 1753 r. przez ostatniego ordynata Ostrogskiego Ignacemu ks. Sapieże, wwodzie mścisławskiemu. 2.) **T.**, ob. *Trebuchowce*.

Trybuchowce 1.) w lustr. z 1661 r. *Trybakowce*, wś, pow. bóbrecki, 15 klm. na płd.-wschód od Bóbrki (sąd pow. i st. dr. żel.), 5 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Strzeliskach Nowych. Na płn.-zach. leżą Żabokruki, na płn.-wsch. Lubeszka Wołochowa, na płd.-wschód Strzeliska Stare, na płd. Bakowce, na płd.-zach. Repechów. Wzdłuż granicy płn.-wschod. płynie pot. Lubeszka (dopł. Świrza) i przyjmuje tu od praw. brzegu strugę, płynącą środkiem obszaru. Płn.-wsch. część wsi lesista. Wznies. sięga 389 mt. Własn. więk. (Roberta Domsa) ma łąk i ogr. 4, past. 1, lasu 311 mr.; wł. mn. roli or. 249, łąk i ogr. 102, past. 83, lasu 1 mr. W r. 1880 było 53 dm., 342 mk. w gminie (278 gr.-kat., 51 rz.-kat., 13 izr.; 335 Rusinów, 7 Polaków). Par. rz.-kat. w Sokołówce, gr.-kat. w Bakowcach. We wsi szkoła 1-klas., kasa pożycz. gm. z kapit. 161 złr. i gorzelnia. Za czasów Rzpltej należała do dóbr kor. ststwa bobreckiego. W lustracyi z r. 1661 i 1662 (Rkp. Ossol., Nr. 2834, str. 118) czytamy: „Wieś ta odprawuje robotę do fol. Bakowieckiego. Zdawna zasiadła na 8 dworzyszczach. Poddanych przed wojną było 8, teraz 3, którzy na jednem dworzyszczu i półdworzyszczu siedzą; inne dworzyszcza częścią pusto leżą, częścią ich najmują. Czynszu z dworzyszcza dawać powinni po gr. 6, facit gr. 9. Pszenicy macę miary rohatyńskiej, przychodzi $1^1/_2$ mac, półmacek rachując po zł. 3, facit zł. 9. Owsa mac dwie, przychodzi mac 3, półmacek po 1 zł., facit zł. 6. Kapłonów z dworzyszcza dwa, przychodzi kapłonów 3, po gr. 6, facit gr. 18. Kur prostych dwie, przychodzi kur 3, po gr. 3, facit 9 gr. Jajec nie dają. Dziesięciny pszczelnej dziesiąty pień dawać powinni; teraz dostało się pudów 7, po zł. 2, facit zł. 14. Dziesięcinę owczą dawać powinni, teraz nie mieli owiec. Poddani tej wsi z dworzyszcza 6 dni w tydzień od południa robić powinni. Powóz za pańszczyznę do Lwowa. Stróżę nocną koleją odprawują. Prząść z dworzyszcza łokci 4 z dworskiego przędziwa, a ze swego łokci 3 powinni. Z najmu ról pustych dostało się tego roku zł. 16. Summa prowentu z tej wsi facit zł. 46 gr. 6“. 2.) **T.**, wś, pow. buczacki, 5 klm. na płd.-wsch. od Buczacza (sąd, st. poczt. i dr. żel.). Na płn. leżą Piława i Pyszkowce, na zach. Buczacz, na płd. Ćwitowa, na wsch. Połowce i Dżuryn (obie w pow. czortkowskim). Wschod. część obszaru przepływa Olchowiec (dopł. Strypy), tworzący w obrębie wsi dwa stawy. W dolinie Olchowca leżą zabudowania. Wznies. na płd.-wsch. 382 mt. Własn. więk. ma roli or. 1624, łąk i ogr. 170, past. 45, lasu 814 mr.; wł. mn. roli or. 4746, łąk i ogr. 663, past. 52, lasu 2 mr. W r. 1880 było 476 dm., 3128 mk. w gminie; 19 dm., 135 mk. na obsz. dwor. (2327 gr.-kat., 812 rz.-kat., 109 izr., 5 in. wyzn.; 1965 Rusinów, 1295 Polaków). Par. rz.-kat. w Buczaczu, gr.-kat. w miejscu, dek. czortkowski. Do par. należą: Zawadka, Ćwitowa, Pyszkowce i Borszczówka. We wsi cerkiew p. w. św. Paraskewii, szkoła etatowa 1-klas., kasa pożycz. gm. z kapit. 4550 złr., gorzelnia, browar i młyn z foluszem. 3.) **T.**, wś, pow. husiatyński, 10 klm. na płn. od sądu pow. w Husiatynie, 7 klm. na płd.-wsch. od urzędu poczt. w Horodnicy. Na płn. i zach. leżą Liczkowce, na płd. Olchowczyk, na wsch. Holeniszczów (pow. kamieniecki). Wzdłuż granicy wsch. płynie Zbrucz od płn. na płd.; środkiem obszaru prawy dopł. Zbrucza, tak zw. Rzeczka. Wznies. obszaru dochodzi na płd.-zach. do 300 mt. Własn. więk. ma roli or. 461, łąk i ogr. 27, past. 12, lasu 148 mr.; wł. mn. roli or. 1175, łąk i ogr. 157, past. 19 mr. W r. 1880 było 241 dm., 1484 mk. w gm.; 5 dm., 40 mk. na obsz. dwors. (1043 gr.-kat., 368 rz.-kat., 105 izr., 8 in. wyzn.; 1272 Rusinów, 179 Polaków, 67 Niemców). Par. rz.-kat. w Liczkowcach, gr.-kat. w miejscu, dek. husiatyński. Do par. należą Liczkowce. We wsi cerkiew, szkoła etat. 1-klas., kasa pożycz. gm. z kapit. 3970 złr. i gorzelnia. *Lu. Dz.*

Trybuchówka, przys. nad rz. Studenicą, pow. uszycki, okr. pol. Stara Uszyca, gm. Łysiec, par. praw. kat. Żwańczyk (o 4 w.), przy drodze ze Żwańczyka do Krzywczyka. W r. 1868 miał 20 dm., gorzelnię, młyn wodny; należy do Ign. Chełmińskiego. Obok wsi las zw. Ścianka. *X. M. O.*

Trybuchowo, zaśc., pow. drysieński, gm. Sarya, par. Rosica, ma $79^2/_3$ dzies.

Trybuchowski Majdan, wś wchodząca dawniej w skład ststwa chmielnickiego; ob. *Serbinówka*.

Trybuchowszczyzna, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Nowy Pohost (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, Wołosowskich, Biruki, o 56 w. od Dzisny, ma 13 dm., 41 mk. (w 1865 r. 26 dusz rewiz.).

Trybuchy 1.) wś nad Drujką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja (o 11 w.), okr. wiejski i dobra, Szaumanów, Zadrujka, o 50 w. od Dzisny, ma 12 dm., 21 mk. praw., 75 kat., 13 starow. (w 1865 r. 63 dusz rewiz.); młyn wodny; 449 dzies. 2.) **T.**, wś, tamże, okr. wiejski i dobra Szaumanów, Ryżowszczy-

zna, ma 8 dm., 7 mk. praw., 43 kat. (w 1865 r. 47 dusz rewiz).

Trybuchy, w dokum. *Tribuchowcze*, wś nad dopł. Zharca, pow lityński, w 1 okr. pol., gm. Bahrymowce, par. kat. Chmielnik, sąd w Litynie (o 13 w.), ma 73 osad, 490 mk., 529 dzies. ziemi włośc., 880 dwors., 60 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Podniesienia Krzyża św., wzniesioną w 1706 r., z 726 parafianami. Gleba glinkowata. Stara osada, istniała już w 1530 r. i należała do ststwa chmielnickiego. Cerkiew istniała już w tym czasie, gdyż lustracya z 1542 r. podaje popa Maksyma. Podług reg. pob. pow. kamienieckiego z 1566 r. należy do ststwa chmielnickiego, jest w dzierżawie Stanisława Woronicza, który płaci od 4 pługów i 1 rzemieśl., w 1569 r. zaś od 3 pługów. W 1578 r. należy do Międzyboża Sieniawskich i płaci od 7 pługów i 5 rzemieśl. i tyleż w 1583 r. (ob. Jabłonowski, Wołyń i Podole, 171, 174, 201, 227, 237, 298). W ostatnich czasach należała do Kordeckich, następnie Bardakich, obecnie Szyszkowskich. *Dr. M.*

Trybuciszki 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Widze. Moczulscy mają tu 32 dzies. ($1^1/_2$ nieużyt.) a włościanin Zagórski $19^1/_2$ dzies. (1 nieużytków). 2.) **T.,** folw., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Antuzowo, par. Aleksandrów, własność Adamowiczów, ma 60 dzies. (5 lasu, 5 nieużytków).

Trybunowo, wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 69 w. od Oszmiany a 49 w. od Dziewieniszek, ma 2 dm., 12 mk.

Tryburce, wś włośc. nad rz. Dzisną, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki (o 7 w.), okr. wiejski Izabelin, o $31^1/_2$ w. od Święcian, ma 12 dm., 113 mk. kat. (w 1865 r. 49 dusz rewiz.).

Tryburówka, mylnie (ob. t. X, 462, p. w. *Sewerynówka*, 7.), za *Trybusówka* (ob.).

Trybusówka 1.) wś nad rzką Kisierniakiem (Oknicą), pow. olhopolski, okr. pol. Pieszczanka, gm. Kamionka, par. kat. Miastkówka, ma 206 osad, 595 mk., 1504 dzies. ziemi włośc., 3247 dwors., 58 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w r. 1827, z 1716 parafianami. Własność niegdyś Koniecpolskich, Lubomirskich, dziś Czeremzinej. Poprzednio należała do folw. kitrowskiego, nadanego na 12 lat gen. Aleks. Radziewiczowi. 2.) **T.** al. *Trybusowiecka Słobódka*, nad rzką Kisierniakiem (Oknicą), dopł. Dniestru, pow. olhopolski, okr. pol. Pieszczanka, gm. Kamionka, par. praw. Trybusówka, kat. Miastkówka, ma 30 osad, 506 mk., 533 dzies. ziemi. Należy do skarbu. *Dr. M.*

Trybuszki, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. maryjska, o 22 w. od Słonima, zarząd gminy.

Tryby, zaśc., pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 24 w. od Poniewieża.

Tryce al. *Tryców*, wś włośc., pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Jadów, ma 8 os., 35 mk., 117 mr. Wchodziła w skład dóbr Jadów.

Trycewo, folw., pow. słonimski, w 4 okr. pol., o 26 w. od Słonima.

Trychowce (w dokum.), ob. *Mycowce*; porówn. też *Strychowce*. Podług reg. pobor. pow. kamienieckiego wś Trichowcze w 1530 r. płaci od 3, a w 1542 r. od 4 pługów. W 1565 r. wś królewska Trychowcze, należąca do sstwa kamienieckiego, płaci od 12 pługów. Rewizya ststwa kamienieckiego z 1566 r. podaje: „Trychowce: Ta wioska czynszu żadnego nie daje, ani robi, tylko na służbie siedzi zamkowej. W której ludzi osiadłych i z watamanem jest 37, a nadto jest człowiek jeden, który daje w rok dwie liszce valoris fl. 2. Tamże ludzie dają barana dwudziestego na każdy rok, których się dostało na rok niniejszy 16 i jagniąt 9; szacujac barana za gr. 15, a dwoje jagniąt za barana: to wszystko uczyni fl. 10 gr. 7 den. 9. Wieprzów się na rok niniejszy dostało 11, każdy valoris ut supra (miernie za grzywnę): tedy uczyni fl. 17 gr. 18. Pszczoły też dają na każdy rok dziesiąte, których się na rok niniejszy dostało pniów 21, szacując każdy pień za gr. 20; to uczyni fl. 14. Tamże człowiek jeden, rzeczony Didoczko, odkupując posługę, który mieszka we wsi Nowosiołkach, daje. Summa uczyni fl. 43 gr. 25 den. 9“. W 1569 r. wś Trychowcze, ststwa kamienieckiego, płaci od 12 pługów i z 1 karczmy, wreszcie w 1583 r. od 12 pługów, od popa, 12 ogrodn. po 4 gr., od 1 koła dorocznego i 1 stempnego (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 162, 196, 207, 226, 297). Odróżniano też T. Stare, będące w r. 1565 w dzierżawie Mormuzowskiego, który płaci od 1 pługa (tamże, str. 185). Jak widać z lustracyi Suchodolskiego z 1629 i 1636 r. (ob. Jabłon., Lustr., 191) T. Stare były nazwane inaczej Miciowce al. Horodyszcze.

Trychwoście al. *Trychwosty*, zaśc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewicze (o $3^1/_2$ w.), okr. wiejski Giniewce, o 14 w. od Oszmiany, ma 2 dm., 26 mk. kat. (w 1865 r. 1 dusza rewiz.); należy do dóbr skarbowych Denapol.

Trycianka, struga, w pow. lidzkim, płynie pod wsią Farny Koniec.

Trycze, wś, pow. augustowski, gm. Łabno, par. Adamowicze, odl. od Augustowa 58 w., leży na zach. od Baranowicz, ma 32 dm., 192 mk. W 1827 r. 17 dm., 101 mk.

Trycze, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 51 w. od Poniewieża.

Tryczówka, wś, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zawyki, o 19 w, od Białegostoku.

Trydany, wś włośc. nad bezim. rzką, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Miadzioł, okr. wiejski Nowiki, o 3 w. od gminy, o 46 w. od Wilejki, ma 18 dm., 108 mk. praw. i 83 kat. (w 1865 r. 87 dusz rewiz.).

Trydele, wś i folw., pow. wiłkomierski, gm. Żmujdki, o 18 i 19 w. od Wiłkomierza.

Trydonie, folw., pow. wyłkowyski, gm. Wojtkobole, par. Wiżajny, odl. od Wyłkowyszek 26 w., 4 dm., 32 mk. W 1827 r. 11 dm., 65 mk., par. Lubowo. Folw. ten ze wsiami T.-Neudryńce i T.-Podwórze wchodził w skład dóbr rząd. Kadaryszki.

Tryduby, wś skarbowa, pow. bałcki, okr. pol. i par. kat. Krzywe-Jezioro, gm. Tryduby, sąd w Bohopolu, o 67 w. od Bałty, przy drodze ze wsi Sekretarki do Adamówki, ma 520 osad, 3004 mk., 4484 dzies. ziemi włośc., 107 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w 1837 r., z 2602 parafianami; zarząd gminy. W skład gminy wchodzą wsi: T., Adamówka, Buryłowce, Dubinowa, Krasneńkie, Kurzacze-Łozy, Oczeretna, Sekretarka, Soroczynka i Stanisławczyk, razem 10 okręgów (starostw) wiejskich, obejmujących 2000 osad, 10,974 mk. włościan i 19,877 dzies. ziemi włośc. (17,156 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy przebywa 425 osób innych stanów, ziemi do nich należącej i rządowej 7883 dzies. (4391 ornej); cały więc obszar gminy ma 11,399 mk. i 27,770 dzies. (21,547 ornej). Powierzchnia wyniosła, gleba czarna, urodzajna. Własność dawniej Jełowickich. *Dr, M.*

Tryfaniszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 17 w. od Nowoaleksandrowska.

Trygort, niem. *Thiergarten*, wś nad jez. Mamry, pow. węgoborski, st. p. Angerburg. Leży pod Węgoborkiem, powstała w r. 1452.

Tryguzy, wś nad rzką Łudują, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Wiazyń (o 10 w.), okr. wiejski Poniatycze, o 22 w. od Wilejki, ma 12 dm., 106 mk. praw. (w 1865 r. 49 dusz rewiz.); należała do dóbr Sieliszcze, Koziełłów.

Tryhurya, *Tryhory*, wś skarbowa przy ujściu Bobryka do Teterewa, pow. żytomierski, gm. i par. Trojanów (o 15 w.), przy trakcie poczt. prowadzącym do Żytomierza. Posiada monaster męski, dawniej bazylianów, założony w 1583 r., z cerkwią murowaną, w której znajduje się obraz Bogarodzicy, uważany za cudowny. W skale nad Teterewem jest grota, do której tylko od strony rzeki po drabinie można się dostać. Jak niesie podanie w grocie tej miał się ukrywać biskup Woronicz i do dziś dnia lud ją nazywa grotą Woronicza. Opis podał „Tyg. Illustr." (1867 r., Nr. 397). *J. Krz.*

Tryizby, zaginiona wś, należąca w XVI w. do dóbr korotkowskich; ob. *Ładyżyn.*

Tryjawince, ob. *Tiwarynicze.*

Trykais, jezioro, w pow. sejneńskim, stanowi niejako południowe przedłużenie jez. Snajginie (ob.). Brzegi bezleśne, wyniosłe; długie 2 w.

Trykampie, os., pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Puńsk, odl. od Suwałk 31 w., 1 dm., 6 mk.

Trykole, zaśc.,* pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły (o 9 w.), okr. wiejski i dobra Sulistrowskich (w 1865 r.) Kuszlany, o 14 w. od Oszmiany, ma 4 dm., 29 mk. kat. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.).

Trykopci, uroczysko na gruntach mczka Horodnica, w pow. nowogradwołyńskim (ob. t. III, 140).

Trykszle, wś, pow. rossieński, par. Rossienie.

Tryl, wś, ob. *Trel.*

Trylesie al. *Tryles*, folw. i zaśc. w pobliżu rz. Suły, pow. miński, w 3 okr. kojdanowskim, gm. Zasule. Folw., własność Niemirów, ma około $9^1/_2$ włók; zaśc. 5 osad; grunta urodzajne, szczerkowe, miejscowość lekko falista, łąki wyborne. *Al. Jel.*

Trylesin 1.) wś, pow. bychowski, gm. Dołgi Moch (o 15 w.), ma 53 dm., 397 mk.; zapasowy magazyn zbożowy gminny. 2.) **T.,** folw., pow. czauski, własność Chludzińskich, ma wraz z fol. Hołowicze al. Murowanka 2226 dzies. (1391 lasu, 257 roli, 192 łąk). W dobrach: 3 młyny wodne, folusz, karczma i gorzelnia. 3.) **T.** *Wielki*, wś i folw., pow. mohylewski, gm. Białynicze, 66 dm., 367 mk., z liczby których 170 kobiet zajmuje się wyrobem płótna. Folw. należy do dóbr Białynicze, Miasojedowych. 4.) **T.,** wś, pow. lepelski, należy do dóbr Alinpol, Wołodkiewiczów; ob. *Iwańsk.* *J. Krz.*

Trylesina, wś włośc. nad Wilią, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wojstom (o 12 w.), o 86 w. od Święcian, ma 10 dm., 87 mk. praw., 51 kat. i 7 żyd. (w 1865 r. 56 dusz rewiz.).

Tryliski, wś, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Drużyłowicze, o 80 w. od Kobrynia.

Trylisy al. *Trylesy*, wś, pow. czehryński, w 1 okr. pol., gm. Trylesy, o 22 w. od Czehryna, o 4 w. na zach. od Lubomirki, na skraju lasu motroneńskiego, ma 637 mk. W 1808 r. było 55 sadyb i 533 mk., w 1863 r. (podług Pochilewicza) 780 mk. Posiada cerkiew p. w. św. Wasila, wzniesioną z drzewa w r. 1856 przez dziedzica wsi Bezradeckiego. Poprzednia cerkiew była p. w. św. Dymitra i

istniała od 1779 r. Wś ta w połowie zeszłego wieku wchodziła w skład ststwa czehryńskiego, pod koniec wieku przeszła na prywatną własność ks. Antoniego Jabłonowskiego, ststy czehryńskiego, i włączoną została do klucza medwedowskiego, następnie przeszła na własność Stefana Bogajewskiego, poczem kolejno nabywana przez Cichockich, Rożniatowskich, Krasnosielskich, w końcu Maciewiczów, od których w 1840 r. kupili Bezradeccy. Przed uwłaszczoniem włościan posiadał tu Jan Bezradecki 581 dzies. i 102 dusz rewiz. i Bazyli Bezradecki 2779 dzies. i 182 dusz. Gmina składa się z 10 okręgów (starostw) wiejskich i obejmuje 11 nomenklatur (1 cukrownia, 2 chutory), mających 2188 dm., 10,944 mk., 16,119 dzies. ziemi (7842 włośc., 8028 dworskiej, 249 cerkiewnej). *J. Krz.*

Trylisy, *Trylesy*, dawniej *Trylesyn*, wś nad stawem utworzonym z zatrzymania rzki Kamionki (dawniej Kamienicy), lew. dopł. Rosi, pow. wasylkowski, w 2 okr. pol., gm. Kożanka, o 45 w. od Wasylkowa, przy dr. handl. z Białejcerkwi do Berdyczowa, ma 2345 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 2466 mk. praw., 84 kat. i 108 żyd. Posiada cerkiew Uśpieńską, drewnianą, wzniesioną w r. 1746 na miejsce dawniejszej i uposażoną 46 dzies. ziemi. W 1740 r. par. stanowiło 100 sadyb w T., 20 w Pilipówce, 30 w Korolówce. Gleba stepowa, czarnoziemna. Dopiero w XV w. pierwsza wzmianka zachodzi o tem miejscu. Przywilej Olelka Włodzimierzowicza (1443—55), zatwierdzający dawniejsze nadania ziem i osad położonych nad Rosią, Kamienicą, Rastawicą i Stuhną Michałowi ze Skwira Połowcowi, wymienia między innemi i Trylesyn, jako „miejsce pożyteczne“, a więc prawdopodobnie już osiadłe (ob. *Chwastów* i *Skwira*). Następnie gdy Tatarzy za Mendligireja (w r. 1483) kraj ten cały mieczem i ogniem zniszczyli i gdy nadto ród Połowców wymarł, T. wraz z całą tak zwaną „Połowieczczyzną“ i t. zw. „oddziałem Skwirskim“ temuż uległszy losowi, jako res nullius do rozporządzenia królewskiego wróciły; około 1550 r. należały do zamku kijowskiego, wchodząc w skład ziem królewskich białocerkiewskich. Około 1593 r. T. tworzą integralną część świeżo utworzonego ststwa białocerkiewskiego, którą w tymże roku Zygmunt III nadaje prawem dożywocia w nagrodę zasług wojennych Walentemu Czermińskiemu. Oprócz T. nadał mu także uroczyska: Pietuchy czyli Piwnie, Bycze i Wólka (dziś nieznane). Nadto Zygmunt III temuż Czermińskiemu puścił w dożywotnią dzierżawę w temże ststwie puste uroczysko Lisiankę (ob. *Lisianka*). W 1607 r. konstytucya wyznaczyła „okazowanie“ czyli popis wojska dla wwdztwa kijows. na błoniach przyległych T. z jednej, a Chwastowowi z drugiej strony (Vol. Leg., fol. 1606). „Okazowanie“ to dla pustki w okolicy tej, ustawicznemi tatarskiemi napadami trapionej, nie doszło wtedy do skutku, a więc na inny czas je odłożono. Bo jakkolwiek T. już około 1602 r. zaczęły były osiadać, ale wylękła ludność, za każdą nową trwogą tatarską, na bezpieczniejsze ubocza a mianowicie pod opiekę przyległych borów niedostępnego Polesia chronić się musiała. W 1613 r. dawna konstytucya z r. 1607 o okazowaniu pomiędzy T. a Chwastowem, została na nowo reassumowaną, wedle której popis wojska powinien sie odbyć „we trzy niedziele po św. Michale, przed wojewodą lub kasztelanem, a w niebytności przed chorążym, a każdy szlachcic personaliter stawić się ma na miejscu naznaczonem, tak jak dla potrzeby, nie kładąc w to pocztów in arbitrio, zostawując każdemu, jako ma Rzpltej służyć, excepto legali, które tamże zaraz ma być uznano“. Popis zaś takowy postanawia się „aby wiedzieć się mogło, jako kto z rycerskiego stanu jest gotów ku obronie kraju“ (Vol. Leg., III, str. 85). Ale i tym razem ciągłe napady tatarskie niepokoiły okolicę, tak że znowu stanęły one na przeszkodzie ku zebraniu się rycerstwa na wyznaczony punkt zborny. W 1615 r. hordy tatarskie dotarły aż pod T., gdzie poległ w walce z nimi Szczęsny Rzeczkowski. Okolski nadmienia o jego nagrobku u dominikanów w Kijowie (Orbis polon., t. III, f. 230). W 1616 r. ststą białocerkiewskim (do którego i T. należały) był ks. Janusz Ostrogski. Lustracya z t. r. (przez Wojciecha Humienieckiego, kaszt. kamieniec., i Stanisława Kossowskiego, pisarza skarbu, expedyowana i z akt skarbu wyjęta) wyraża: „T., to mczko na gruncie białocerkiewskim, od lat 16 jest osadzone, na rz. Kamienicy; jest w niem domów miejskich posłusznych Nr. 170, kozackich domów Nr. 30. Robót ni powinności poddani nie odprawują żadnych względem słobody, której jeszcze nie wysiedzieli, a do tegoż w tymże czasie pięćkroć, przez inkursyę tatarską mczko to z gruntu spustoszone, po którem spustoszeniu pozwolono im znowu słobody na lat 20, gdyż inaczej nie mogliby być zatrzymani, której wolności dopiero lat dwie ekspirowały; służbę jednak wojenną konno, przy panu staroście albo namiestniku jego odbywają, jako oni sami i urząd zamku białocerkiewskiego o tem sprawę daje; innych pożytków to mczko nie czyni, prócz arendy młynów, oprócz trzeciej miary młynarskiej a gorzałki: co czyni przez arendę na rok zł. 300. Summa prowentu mczka tego 300 zł.“ Do T. należały wtedy wsi albo słobody: Zubary, Kozinki, Połowie-

cka, Staw Sioło; w 1615 r. atoli wszystkie te wioski były spalone. W 1617 r. hetman Stan. Żołkiewski wydał uniwersał do szlachty wwdztwa kijows., nakazujący rewię wojskową czyli „okazowanie“. Jakoż dopiero teraz przyszedł do skutku na błoniach tryliskich popis rycerstwa kijowskiego, po dwakroć przez konstytucyę naznaczany i tyleż razy odkładany (Opis kijows. centr. archiwum, Nr. 13, str. 34 i 77). Za Stanisława Lubomirskiego, ststy białocerk., stanął w T. obronny zameczek, by mógł takowy w potrzebie dawać odpór zapędom tatarskim. Rewizya starostwa białocerk. z r. 1622 wyraża: „Zamek ten jest przy rz. Kamienicy, na pagórku wystawiony, rowem, wałem i palami dębowymi otoczony, brama jedna, baszt Nr. 3. Budowanie w nim stare. Izb z komnatami 3, piwnica, kuchnia, domów miejskich Nr. 4; cekhauz budowany. Armata: dział spiżowych dobrych Nr. 2, żelazna jedna, szmigownic 2, hakownic 19, halabardów 14, bębny miedziane 2, kazuny albo kotły miedziane 2. Miasto nad rz. Kamienicą położone, jest wałem i palami otoczone; do niego bram 2; jest w niem mieszczan posłusznych Nr. 60, powinności innych nie odprawują, tylko każden z nich z orężem dobrym powinien przy panu staroście albo przy podstarościm, służbę wojenną odprawować. Młynów jest Nr. 3, w nich kamieni Nr. 7, stępy 2. Arenda z młynów i karczem, myta na rok czyni zł. 600. T. w r. 1626 zostały odcięte od ststwa białocerkiewskiego i nadane przez Zygmunta III prawem dożywotniem Annibalowi Stroczemu czyli de Strozze. Był on rotmistrzem królewskim; w 1625 r. walczył pod Kurukowem u Niedźwiedzich Łóz, następnie od komisarzów polskich z podaniem kondycyi i deklaracyą woli królewskiej posłany, jeździł na Niż (Opis pow. wasyl., str. 115). Konstytucyą na sejmie kor. 1631 r. procesy i banicye o podatki z tego mczka zniesiono (Vol. Leg., III, 335). Podczas wojny kozackiej (1648 r.) miejsce to upamiętnione zostało zdobyciem zamku i mczka przez wojska koronne w 1651 r. Po pogromie beresteckim, kiedy Bohdan Chmielnicki cofnął się na Ukrainę a hetman kor. Mikołaj Potocki szedł w ślad za nim, dla połączenia się z ks. Januszem Radziwiłłem, który zajął Kijów, d. 26 paźdz. pułki polskie zbliżyły się do T. Do mczka, opasanego wałami, przybyło okoliczne chłopstwo i tam się zamknęło. Chmielnicki nakazał, aby mczko do upadłego się broniło. Hetman Potocki wysłał naprzód parlamentarzy, przekładając oblężonym poddanie się, ale gdy to nie doprowadziło do celu, hetman kazał przypuścić szturm, który poprowadził generał artyl. Przyjemski. Po rozpaczliwej obronie mczko zostało zdobyte. Kozacy ustąpili do zamku. Ale i zamek wpadł w ręce oblegających. Zwycięzcy krwawo się pomścili, wycięciem w pień mieszkańców. Padło do dwóch tysięcy męskiego trupa. Sotnik i komendant Kozaków Bohdan Aleksandreńko dostał się do niewoli. T. na długie lata stanęły pustką. W 1665 r. szlachta kijowska posłom swym jadącym na sejm zleciła, ażeby postarali się o zatwierdzenie nadania spustoszonych T. Adamowi Mazepie, podkom. czernihowskiemu, ojcu późniejszego hetmana ukr. Iwana Mazepy, i dziedzicowi przyległych Mazepiniec (Opis akt kiew. centr. arch., Nr. 31, str. 11). Niewiadomo jednak, czy Rzplita udzieliła żądanej w tej mierze aprobaty. Za czasów Paleja T. z okolicą zaczęły się rzekomo osiedlać; osiedlenie to było jednak tylko dorywcze, niestałe, z samej tylko przygodnej złożone ludności, która nie mieszkała wioskowo ale tuliła się po różnych ustronnych pasiekach i futorach. Taką właśnie ustronną sadybą były wtedy i T. To też podróżnik wielkorossyjski Łukianów, jadący przez te okolice, będące wtenczas (1702—3) w posiadaniu Paleja, same tu tylko dzikie i rozległe napotykał pustki. Niemniej i kronikarz Wieliczko, przechodząc z ruskiem wojskiem przez te same obszary, dziwił się straszliwej pustyni, jaką tu zastał. Osiedlenie więc Paleja musiało być przelotne. Jakoż po jego upadku, ludność zwabiona przez niego, wnet się całkowicie rozpierzchła. A więc nie kolonizacyi Paleja, ale kolonizacyi następnej, jako już z rzędu ostatniej, teraźniejsze T. zawdzięczają swój byt. A osadnictwo to ostatnie było absolutnie nowe i nastąpiło dopiero wtedy, gdy po traktacie pruckim (1711 r.) dawni posesyonaci tutejsi, wywłaszczeni przez Paleja, napowrót odzyskali swe dobra, które następnie za ich sprawą wzrosły już nie w futory ale w gęste wioski i osady. Wtedy również T. osadzał na nowo gubernator Chmielewski, z ramienia ststy ks. Jana Jabłonowskiego. W 1721 r. osobną część ludności tntejszej stanowili żydzi. Stanęła tu i komora celna pograniczna, od której zależał przykomórek Mytnica. Pomimo to jednak widocznie mczko nie miało sprzyjających warunków rozrostu, wkrótce bowiem zeszło do znaczenia wsi, jak widać z lustracyi starostwa białocerk. z 1765 r.: „wieś, quondam m. Trylisy, chałup 136“. W 1826 r. w pierwszych dniach stycznia między Trylisami a Korolówką rozbity został przez gener. Gejsmara oddział dowodzony przez Sergiusza Murawiewa Apostoła. Hipolit Murawiew poległ, a dwaj jego bracia Sergiusz i Mateusz zostali ujęci (ob. Rapport de la commission d'enquête, St.-Petersbourg, 1826, str. 135—6). Ślady obwałowań dawnego zamku tryliskie-

go dziś zaledwie widne. Na polach tryliskich znajduje się wysoka mogiła, zwana Jadwiga. Podanie niesie, że królowa tego imienia, zgromiwszy nieprzyjaciół i udając się w pogoń za nimi, zatknąć tu kazała chorągiew, ażeby się pod nią zbierał lud rozproszony. Niewiadomo zkąd się wzięła ta tradycya. Przypuścić można, że lud królowę Jadwigę pomieszał z inną zupełnie, z daleko późniejszych czasów tego imienia niewiastą, prawdopodobnie Jadwigą z Chwalczewskich kn. Ruzyńską, małżonką kn. Kiryka, dziedzica przyległej Pawołoczyzny. Jak wszystkie inne niemal ówczesne niewiasty kresowe i ona też, jak to wiemy zkądinąd, odznaczała się wojowniczym animuszem i nierzadko bywała towarzyszką trudów obozowych rycerskiego swego męża, który wciąż za Tatarami się uganiał (ob. *Rużyn* i *Pawołocz*). *Ed. Rulikowski.*

Trylogi al. *Tryłogi*, wś, pow. makowski, ob. *Grabowo-Trylogi.*

Tryławka, też *Tryłówka*, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Pojewoń, odl. od Wyłkowyszek 21 w., ma 46 dm., 307 mk., 950 mr. Wchodziła w skład dóbr Królowe Krzesło. W 1827 r. 16 dm., 126 mk.

Tryłuście, zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 31 w. od Święcian, 2 dm., 19 mk., (5 kat., 14 starow.).

Trymaki, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 50 w. od Poniewieża.

Trymaniszki, zaśc. nad pot. Giłba, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Kukuciszki (o 6 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Puczkaryszki, o 45 w. od Święcian, ma 1 dm., 6 mk. kat. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.).

Trymiłówka, wś nieistniejąca obecnie pod tą nazwą, pow. dubieński. Zdaje się, że to będzie wś Peremiłówka, w gm. Melin. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1583 r. we włości dubieńskiej ks. Konstantyna Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, płaci z 9 dym., 6 ogr., 9 podsusied. (Jabłonowski, Wołyń, 82).

Try Mohyły 1.) (509 mt. npm.), lesiste wzgórze, w pow. storożynieckim, $4^1/_2$ klm. na płn.-płn.-zach. od Davideni. Na płn. stokach wzgórza tego tryskają źródła pot. Byków, uchodzącego z praw. brzegu do Seretu; na płd. zboczach pot. Krywec, zdążający na płd. ku Mał. Seretowi i liczne inne strumienie. 2.) **T. M.** (852 mt. npm.), wzgórze na granicy pow. storożynieckiego i wyżnickiego, 13 klm. na płd.-płd.-zach. od Davideni. Na lesistych zboczach tego szczytu tryskają liczne potoki, jak pot. Sołonec Mały, dopł. Mał. Seretu, drobne dopływy pot. Hilcze i in. *Tad. Wiśn.*

Tryncu, szczyt górski nad Czeremoszem Czarnym, w grupie Czarnohory. Wzniesienie 1016 mt. npm.

Tryńcza, wś, pow. łańcucki, na praw. brz. Wisłoka, w urodzajnem międzyrzeczu tej rzeki i Sanu, do którego na obszarze tej gminy uchodzi Grodziski potok. Par. rzym.-katol. w Gniewczynie, gr.-kat. w Gorzycach. Graniczy na płn. z Ubieszynem, na wsch. z Wólką Ogryzkową a na płd. z Wólką Malkowską. Lasy sosnowe w stronie płd. Liczy 197 dm. i 1039 mk. (632 kob.), 952 rz.-kat., 56 gr.-kat. i 31 żyd. Pos. więk. (Dom. Kellermann) wynosi 315 mr. roli, 15 łąk, 7 ogr., 5 past., 213 lasu, 12 nieuż. i 3 mr. 1692 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 1254 roli, 93 łąk, 69 past. i 68 mr. lasu. We wsi jest szkoła ludowa i kasa pożyczk. z kapit. 154 złr. W 1625 r. wchodzi T. w skład dóbr Przeworsk. Werdum (Liske, Cudzoziemcy w Polsce, str. 111) powiada, że grunta są bardzo urodzajne, ale wś licha. Przy wsi był przewóz na Wisłoku na promie. *Mac.*

Trynek, 1534 *Trinekh*, wś, pow. toszecko-gliwicki, par. ew. i kat. Gliwice. W r. 1885 było 537 ha, 153 dm., 3346 mk. (153 ewang.). Szkoła kat. od 1802 r. W ostatnich czasach odkryto tu nowe i obfite pokłady węgla w głębokości 180 mt. Wś ta, leżąca na płn. od Gliwic, stanowi właściwie przedmieście tego miasta.

Trynia, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol., gm. i par. kat. Łohojsk, o 58 w. od Bosysowa. *A. Jel.*

Trynisze - *Kaniewo* (*Kuniewo*) i *T. Miszewo* (*Moszewo*), wsi szlach., pow. ostrowski, gm. Kamieńczyk Wielki, par. Boguty. T. Kaniewo ma 122 mr. obszaru. W r. 1827 było 51 mk.; T. Miszewo 4 dm., 86 mk., par. Nur.

Trynka, wś nad rz. Drabiszcze, dopł. Prutu, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim. Leży na trakcie poczt. z Jedyniec do Lipkan; ma cerkiew. *X. M. O.*

Trynka 1.) kanał zdawna wykopany, poczynający się przy młynie Kłódka, w pow. grudziądzkim. Przechodzi przez jez. Tarpno, prowadzi wody rz. Ossy do Grudziądza, gdzie zasila miejskie wodociągi ze zbiornika wzniesionego na 70 stóp; odpływa do Wisły. Por. *Dusocin.* 2.) **T.,** odpływ jez. Chełmionka (właściwie łachy wiślanej) do Wisły, w pow. chełmińskim, między Starogrodem a Chełmem.

Trynkuny 1.) wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Łabonary (o 8 w.), okr. wiejski i dobra Jałowieckich (w 1865 r.), Syłgudyszki, 22 dusz rewiz. 2.) **T.,** pow. święciański, ob. *Rudynie* 1.).

Trynkuszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 25 w. od Nowoaleksandrowska.

Trynody (t. VII, str. 697) mylnie, za: *Trynosy.*

Trynopol 1.) folw., pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 44 w. od Lidy a 9 w. od Wasiliszek,

ma 1 dm., 16 mk. kat., 196 dzies.; własność Rossudowskich. 2.) **T.**, wś i zamiejska letnia rezydencya arcyb. litewskich, pow. wileński, nad rz. Wilią, w 1 okr. pol., o 3 w. od Wilna, przy dr. do Werek, 7 dm., 34 mk. (8 prawosł., 22 kat. i 4 żyd.), cerkiew p. w. św. Józefa Oblubieńca, przerobiona w 1849 r. W pięknem położeniu, tuż koło Kalwaryi, nad samą Wilią, od której przedzielony jest drogą prowadzącą z Wilna do Werek. Do 1832 r. był tu klasztor trynitarzy, z pięknym kościołem, założony w 1695 r. przez biskupa wileńskiego Konstantego Kazimierza Brzostowskiego. 3.) **T.**, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Subocz, o 69 w. od Wiłkomierza.

Trynosy, wś, folw. i dobra, pow. ostrowski, gm. Komorowo, par. Jelonki, odl. 15 w. od Ostrowa, posiada gorzelnię, cegielnię, pokłady torfu. W 1827 r. 16 dm., 131 mk. Dobra T. składały się w r. 1886 z fol. T. i Przyborowo, rozl. mr. 2103: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 781, łąk mr. 10, past. mr. 66, lasu mr. 661, nieuż. mr. 34; bud. mur. 9, drewn. 20; fol. Przyborowo gr. or. i ogr. mr. 364, łąk mr. 149, pastw. mr. 22, nieuż. mr. 18; bud. mur. 1, drewn. 6; las nieurządzony. Wś T. os. 36, mr. 107; wś Przyborowo os. 30, mr. 295.

Trynożyn, pierwotna nazwa mka Piatyhory, pow. taraszczański; ob. t. VIII, 62.

Tryp al. *Trypówka* al. *Łuka*, mniej właściwie *Tryb* i *Trybówka*, rzeczka, lewy dopływ rz. Omulewa, w pow. ostrołęckim, prowadzi wody puszczy Myszynieckiej, płynie przez wś Cyk.

Trypa, rzeczka, prawy dopływ Wisły, ob. *Bystra*.

Trypiać, ob. *Prypeć*.

Trypla al. *Jankowszczyzna*, folw., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Subotniki, o 49 w. od Oszmiany a 18 w. od Dziewieniszek, ma 23 mk. kat.; w 1865 r. własność Jankowskich.

Trypodzie, zaśc. włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 31 w. od Wilna, 1 dm., 18 mk. katol.

Trypol, wś, pow. połocki, w 3 okr. pok. do spraw włośc,, gm. Trodziewicze. W 1865 r. okr. wiejski T. miał 145 dusz rewiz.

Trypol, *Tripolje*, dawniej *Trepol*, mko przy ujściu rz. Stuhny i Krasnej do Dniepru, pow. kijowski, w 4 okr. pol., gm. Trypol, par. kat. Rzyszczów, o 50 w. od Kijowa odl., ma 3199 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 463 dm., 2562 mk. chrześcian i 363 żydów; w 1886 r. zaś 2804 chrześc. i 738 żydów. Włościanie, w liczbie 1055 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 3656 dzies., za spłatą po 4741 rs. 79 kop. rocznie. Posiada dwie cerkwie: Wwedeńską na rynku, wzniesioną w 1797 r., odnowioną w 1847 r. i uposażoną 79 dzies. ziemi, i Nikołajewską w niższej części miasteczka, fundowaną w 1791 r. i uposażoną 75 dzies. ziemi. Nieopodal od Wwedeńskiej istniała trzecia Preobrażeńska z 1761 r., ale ta w 1854 r. zgorzała. W 1871 r. założona została w T. fabryka odlewów żelaznych z gisernią i warsztatem mechanicznym. Nadto istnieje zakład jedwabniczy i 10 młynów pływaków na Dnieprze i 1 na rz. Krasnej. Targi odbywają się co poniedziałek i piątek, jarmarki zaś trzy razy do roku (9 maja, 6 sierpnia i 1 września). Parostatki utrzymują stałą komunikacyą T. z Kijowem. Mczko rozsypane po wzgórzach i jarach. Jedno spore wzgórze nosi nazwę „Dziewicz hory“. Podług legiendy ludowej na onem wzgórzu bardzo temu dawno stał zamek, a w nim mieszkała kniaziówna. Kiedy kn. Michał (?) szedł z Kijowa borem, potem na „czysty bród“, na którym wojsko jego, w połach niosące ziemię, usypało groblę; dalej przez Stuhnę, miał pomijać T., kniaziówna zagrodziła mu drogę strzelbą ze swojego zamku, aż musiał powyżej „Dziewiczej hory“ drugą górę rozkopać, ale za to przeklął kniaziównę, aby się w ziemię zapadła. Już w XI w. T. ważną grał rolę, jako gród kniaziowski. Kronikarz wspomina o wzmocnieniu T. w 1177 r. wałami, wśród których były t. zw. „wodne wrota“, tj. brama wychodząca na wodę. Wały te dziś jeszcze istnieją. Opasują one dokoła cały T., a w niektórych miejscach podwójnym lub potrójnym pierścieniem, lecz od strony Dniepru już się w większej części poobsypywały. Koło T. zaczyna się też „wał Żmijowy“, który bodaj czy nie był owym wałem granicznym, przy którym ks. kijow. Włodzimierz rzekł do św. Brunona, udającego się w misyi do Pieczyngów: „tu się kończy moja ziemia a nieprzyjaciół zaczyna“ (ob. list Brunona do króla Henryka, wydał Hifferding). Obok T. leży wś Chalepie, otoczona dziś jeszcze wałami, również starożytna osada, wspominana w latopisach pod 1136 r. Starożytny Wityczew także w bliskości T. się znajduje. W 1834 r. na wałach T. wykopano popielnicę w kształcie amfory. Za miasteczkiem widać dotąd liczne mogiły; z jednej z nich wydobyto 20 miedzianych strzał, wraz z żelaznemi ostrogami, strzemionami, wędzidłem i szkieletem ludzkim i końskim. Władający tu kniaziowie nosili miano trypolskich; tu należą: Mścisław Rościsławicz, wnuk Jerzego Suzdalskiego, wygnany przez Rościsławiczów w 1173 r.; Mścisław, syn Włodzimierza Mścisławicza, wnuka Monomacha. Siedział na T. z Jaropełkiem Romanowiczem i księstwo oddał teściowi Światosławowi, ks. czernihowskiemu. Wreszcie władali tu Wszewołodowicze, synowie Wsze-

wołoda Jurjewicza Włodzimirskiego na Klażmie w 1196 r. W 1093 r. Połowcy oblegali poblizki Torczesk. Książęta ruscy chcieli go oswobodzić: Świętopełk mocą oręża, Monomach przez umowę. Stanąwszy w pobliżu T. złożyli radę z bojarów, z których większość trzymała z Monomachem. „Połowcy, mówili, widzą blask naszych mieczów, więc nieodrzucą pokoju". Kijowianie utrzymali zdanie za sobą i Rusini przeszli Stuhnę. Świętopełk zajął prawe, Włodzimierz lewe skrzydło, Rościsław Mścisławicz środek. Chorągwie postawili między ziemnemi wałami T. i oczekiwali nieprzyjaciela. Ten zaś wysławszy naprzód łuczników, napadł całemi siłami na Świętopełka; Kijowianie niewytrzymali ataku. Książę walczył długo i ostatni ustąpił. Uchodząc tłumami ginęli w wezbranej Stuhnie. Utonął też i kniaź Rościsław. Monomach widząc tonącego brata, rzucił się za nim w wodę, uratowany od bojarów, udał się do Czernihowa. Świętopełk zamknął się chwilowo w T., lecz tegoż jeszcze dnia wrócił do Kijowa. W 1136 r. T. opanowali Olegowicze, k niaziowie czernihowscy, walczący z w. ks. kijow. Jaropełkiem. Podczas najścia Mongołów (1240 r.) T., jak i kraj cały, został doszczętnie zniszczony. Dopiero po wygnaniu Mongołów przez Giedymina, a potem Olgierda, kiedy się tu litewskie zaczęły rządy, T. występuje znowu na widownią dziejów. Przy schyłku XV w. i na początku XVI w. miejsce to było posiadłością hospodarską i należało do zamku kijowskiego. Królowie szczodrą ręką rozdając w tym kraju ziemie, fundowali w nim dziedzictwa szlacheckie. Aleksander Jagiellończyk d. 13 marca 1500 r. osobnym przywilejem nadaje T. z obszarem ziemi Daniłowi Dedkowiczowi, ziemianinowi kijowskiemu i w jakiś czas po raz drugi nadanie potwierdza (archiw. Aksaków w Motowidłowce). Ten Daniło Dedkowicz mianował się Dedkowiczem, Dedowiczem i Dedkiem. W 1503 r. jeździł do Mendligireja w poselstwie od króla Aleksandra (Pułaski, Stosunki etc., str. 276—283). Król w uznaniu jego zasług, oprócz dawniej mu nadanych T. i Kuczukowa puścił mu był w dzierżawę włość Brahińską, a Zygmunt I darował mu prowent z karczem w Czerkasach (Metr. lit.). Z testamentu tego Dedka, spisanego d. 5 stycznia 1519 r., widzimy, że był ożeniony z księżniczką Prońską, która zapewne była córką Jurja Dmitrowicza, ostatniego kniazia na Prońsku. Straciwszy dzielnicę swą, przeniósł się on do Polski i ożenił się z ks. Słucką, 2-o voto z ks. Sołomerecką (Niesiecki). Kto wie czy by ów głośny w dziejach Rusi Dymitr Dedko, który w 1341 r. był rządcą czyli sstą ziem ruskich (Provisor seu Capitaneus terre Russiae) i zawierał ugodę z Kazimierzem W. (ob. Skarbiec Daniłowicza, t. I, str. 182), nie był przodkiem tych Dedkowiczów. Dedkowie ci, następnie mianujący się Trypolskimi, używali pierwotnie własnego pieczętnego znaku, na kształt greckiej litery tau (z pieczątki Fedora Trypolskiego z r. 1515); znak ten zamienili z czasem na herb Gozdawę. Ze związku Daniła Dedkowicza z ks. Prońską został jedyny syn Wasyl. W tym czasie wojewodowie kijowscy zagarnęli T., tak że sprawa o to oparła się aż o tron. Zygmunt August kazał Wasylowi zwrócić T. i nadto ponowił 8 września 1548 r. dawny przywilej Aleksandra. Wasyl Trypolski był ożeniony z Salomonidą Surynówną, za którą drogą wiana wziął w pow. owruckim wś Kloczki, połowę Szepielicz i Remizowe, a w pow. kijowskim połowę Sołowijówki i Kniażycz. Synami Wasyla byli: Żdan, Michajło, Fedor starszy, Hapon i Fedor młodszy. Wasyl umarł około 1599 r., gdyż mamy ślad, iż synowie jego w tymże roku dzielili się ojcowizną. Każdy z nich wziął pewną schedę w Trypolszczyźnie. Ale dobra te niszczone ustawicznie przez napady Tatarów, składały się przeważnie z pustek; jakoż za niedobory podatkowe wwda kijowski wziął je w sekwestr, z pod którego wkrótce oswobodzili je Trypolscy. Kozacy osiedli w Trechtymirowie i pobliższych starostwach, rosnąc stopniowo w liczbę, nieustanne wszczynali zwady sąsiedzkie. Trypolscy zrazu opierali się, ale w końcu, gdy wybuchł bunt Kosińskiego, wynieśli się do swych dóbr poleskich, zostawiając T. bez osłony. Kozacy wtedy splądrowali T. i pozabierali z zamku armaty (Listy Żółkiewskiego, str. 22). Po pogromie Kosińskiego i Naliwajki, Trypolscy znowu wrócili do swego gniazda, w 1600 r. bowiem porządkują już granicę dóbr trypolskich od Obuchowszczyzny Dorohostajskich (archiw. Aksaków Motowidłowieckie). W 1605 r. dosiaduje na zamku w T. jako współdziedzic Herman Trypolski, syn Fedora starszego. „Szlachetnie urodzeni Kozacy zaporowscy" Michał Żyliński i Fedor Deruczyński, jedni z owych szlacheckich awanturników, co chwytali się kozactwa dla grabieży, zebrawszy kupę zbrojną ze Stajek, Rzyszczowa, Obuchowa i samego T., złożoną z 500 ludzi, napadli na dom Trypolskiego i takowy splądrowali, właściciela chcieli utopić, a w końcu schwyciwszy jednego ze sług, Piotra Sołowicza, wymusili na nim zeznanie, jakoby Herman Trypolski, pan jego, dozwalał sługom swoim łupieży. Poczem napastnicy udali się do grodu w Kijowie i tam do akt zapisali wyznanie tego sługi. Trypolski zmuszony więc był wytoczyć im proces o najazd i obrazę czci. A że zapozwani stanąć do sądu niechcieli, wyrok

trybunału lubelskiego z d. 31 września 1624 r. zaoczny, skazawszy na gardło, bez czci wywołańcami ich ogłosił (Arch. J. Z. R., o Kozakach, t. I, str. 275). Po stłumieniu buntu kozackiego pod Kurukowem (1625) hetm. Koniecpolski w okolicy T. rozłożył chorągwie. Trypolscy rozrodzeni bardzo i zniechęceni do swej siedziby, zaczęli różnemi czasy zbywać ją częściami. Powodem tego było nietylko blizkie sąsiedztwo z Kozakami, ale i rodzinne zwady przy rozliczaniu schod na głowy. Nabywcami T. w niedługich odstępach czasu zostali: Andrzej z Rytwian Zborowski, kaszt. zakroczymski i sstа Ujski, r. 1627 (Op. akt. kiew. centr. arch., Nr. 9, str. 91) i Maksymilian Brzozowski, podstoli kijowski, potem kaszt. kijowski (1633—1643). Trypolszczyzna składała się wtedy: z mta T., Żukowa, Hrehorówki, Matiaszowej, Łuki, Płoskiej Doliny, Manaszewa, Czernichowiec, Stuhny, Derewennej i Krasnej. Andrzej Zborowski, jako nabywca dość znacznej części tych dóbr, przystąpił do uporządkowania mienia. Z jego ręki zawiadywali T. najprzód Mrozowski, potem Kotiużyński (Arch. J. Z. R., część VI, t. I, str. 411). Wówczas T. zaczął się szybko dźwigać z upadku; żydzi się tu wtedy osiedlili. Zborowski, poprawiwszy zamek, zebrał „wypiszczyków“ (pozarejestrowych kozaków) i zrobił zajazd na Obuchów Andrzeja Firleja (Op. akt. kiew. centr. arch., Nr. 14, str. 18). W 1637 r. Zborowski zbył swoją część w T. Maks. Brzozowskiemu, w którego ręku cała Trypolszczyzna znalazła się, nabył on bowiem od Bohdana i Ostafiego Trypolskich wprzód sporą część tych dóbr. Do zaokrąglenia całości niedostawało mu jednej części, którą też w 1633 r. nabył nareszcie od Kościuka Trypolskiego; okoliczność ta wytworzyła szczególne zawikłanie. Oto do tych części T., które Kościuk sprzedał był Brzozowskiemu, urościł sobie prawo Parfem Trypolski, a to na podstawie, że on to powinien był wziąść te części po stryjach swych i bracie rodzonym Fedorze, a nie Kościuków, który właśnie za syna tego jego brata Fedora fałszywie się podawał. To też Parfem ostro wystąpił w sądach przeciwko samozwaństwu Kościuka. Opinia publiczna była za nim tak dalece, że obywatele wwdzta kijow. dali mu zaświadczenie od siebie o bezdzietnem jakoby zejściu jego brata Fedora. Tymczasem stało się inaczej, bo pomimo iż głos publiczny był za Parfemem, sprawa spełzła na niczem, ile że Kościuk wywiódł swe prawa i przy spadku po ojcu Fedorze Haponowiczu się utrzymał. Trypolscy poprzenosili się teraz do dóbr poleskich. Tymczasem Kozacy, korzystając z nieobecności Brzozowskiego, który w 1638 r. z hetmanem poszedł na ekspedycyą zadnieprską, wpadli do T. i tak mczko jak i włość całą zniszczyli, sprzęt domowy złupili, armaty zabrali, włościan „wychałupili“ i wielu z nich pomordowali (ob. Opis akt kiew. centr. arch., Nr. 9, str. 47 i w dokum. w zbior. Konst. Świdzińskiego). Maks. Brzozowski pochodził z rodziny podlaskiej, piszącej się z Brzozówka. Przodkowie jego przeniosłszy się na Ruś, przyjęli wschodni obrządek. Od młodych lat służył wojskowo. W 1638 r. bił się za Dnieprem z Kozakami. Podstoli, potem podczaszy kijow., nareszcie 1647 r. kasztelan kijowski. Podczas wojny kozackiej (1648—9), jako wyznawca kościoła wschodniego, wraz z Adamem Kisielem pośredniczył między Rzpltą a Chmielnickim. W 1650 r. był razem z Kisielem wysłany do Chmielnickiego dla wprowadzenia w życie układów Zborowskich. Wyzuty przez Kozaków z dóbr swych T., Stajek i Jasnohorodki schronił się na Wołyń. Złożone przez niego w fortecy połońskiej papiery i depozyta różne stały się pastwą ognia, gdy twierdza ta w 1651 r. została zdobytą przez Kozaków. Zmarł w 1654 r. W czasach Chmielnickiego, gdy pułki i sotnie terytoryalnie zostały urządzone, T. stał się miastem sotniczem kijowskiego pułku. W 1649 r. sotnikiem tu był Andrej Worona (Bodianskij: Rejestra etc.). Tu w 1649 r. komisarze polscy jadąc do Chmielnickiego, przebywającego podtenczas w Perejasławiu, d. 18 lutego Dniepr przebyli (Pamiat: wrem. komis., Kiew., t. I, str. 317). W 1653 r. przejeżdżał przez T. patryarcha antyocheński Makary w podróży do Moskwy. W orszaku patryarchy znajdował się archidyakon Paweł, który w zapiskach podróżnych tak opisał Trypol: Miasto dokoła opatrzone we wały i fosy, miało pozór militarnej kolonii, lub nieustannego obozu kozackiego. Wązka drożyna, na której dwóch ludzi zaledwie rozminąć się mogło, prowadziła do miasta. Na cyplu jednej z gór stał obszerny i obronny zamek, z wałem i rowem podwójnym. W mieście większa część domów stała pustką, lubo przedtem pełno tu było wśród rynku mieszkań i sklepów zamożnych, posiadanych przez żydów. Podróżni podziwiali tutejszą cerkiew p. w. Bohojawlenia Hospodnia, tak okazałą i ozdobną, iż drugiej takiej niewidzieli jeszcze w tym kraju; wzniósł ją był swym kosztem jeden z dowódzców kozackich, na imię „Wano“ (?). Obok pierwszego zamku stał i drugi, okazalszy jeszcze. W nim był dworzec książęcy (?), mocno obronny. Wieżyce na wałach zamku wysokie i ozdobne były. Dokoła drugiego zamku tłoczyły się także domy i sklepy na towary, niegdyś posiadane przez Polaków i żydów, a dziś puste i niezamieszkałe. Podró-

żni chodzili też oglądać budujące się na brzegu Dniepru łodzie kozackie (t. zw. czajki), przeznaczone do wycieczek morskich (Travels of Macary). Że zamek w T. w owych czasach był silnie obronny, świadczy o tem Cellaryusz, piszący w r. 1654. W 1663 r. gdy Jan Kazimierz, idąc na wyprawę zadnieprską, przeprawił się za Dniepr w Rzyszczowie, Tatarzy posiłkujący go, w T. przebyli tę rzekę na pękach trzciny i sitowia. Na mocy traktatu andruszowskiego z 1667 r. T. ustąpione Rossyi. Na początku panowania Sobieskiego r, 1678 wpadł z za Dniepru hetma Samojłowicz wraz z wwdą Romadanowskim i zajęli T. bez walki. Było to miejsce całkiem od ludu opuszczone. W opisie okręgu kijowskiego z r. 1686 czytamy: „Horod Trypol na górze nad rz. Dnieprem i przy ujściu dwóch rzeczek Stuhny i Krasnej do niego wpadających; z prawej strony ciągnie się zarośl spora (bajrak); w T. dwa wały ziemne, wśród których stał zamek i baszty, ale zamek ten i baszty spalone, a wał w wielu miejscach się rozwalił; żadnych innych umocnień i budynków w tem mieście niemasz. W małym horodku cerkiew drewniana Preobrażeńska, stara i całkiem rozwalona. Pod T. mieszkają tylko ludzie najemni w trzech majdanach, którzy wyrabiają saletrę dla poddanego monasteru Pieczarskiego, nazwiskiem Ałendara“ (Arch. J. Z. R.). Po 1712 r. T. dźwigać się począł i okolica bliższa zaczęła się zasiedlać. T. z przyległościami w 1700 r. przez Piotra Wielkiego nadany był metropolicie kijow. Jasińskiemu. W kompleks dóbr wchodziły następujące, w części puste jeszcze miejscowości: mto Trypol i wsi: Husaczówka, Matiaszówka, Hrehorówka, Dolina Hermanowiecka, Krasna, Kozijówka, Derewenna, Żukowce, Czernichów, Łuczki, puste Weremje, Szynirowsk, Stuhna, Stremiatycze, Łukawica Wielka i Mała i Annunkowa (Arch. J. Z. R., t. I, str. 374). Ztąd widać, że do dawnych obszarów T. przyłączono wiele z dawnej sąsiedniej Obuchowszczyzny, jak Łukawicę Wielką i Małą, tuż z Obuchowem stykające się uroczyska. Nadto nadmienione w nadaniu Szynirowsk i Annunkowa, dziś nieistniejące, były nowemi osadami. W 1748 r. stanęła w T. pierwsza po ruinie cerkiew p. w. św. Mikołaja. Przy niej była i szkółka (Arch. J. Z. R., część III, t. 3, str. 743). W 1784 r. liczono tu 230 osad. Podróżnik Wilhelm Mueller powiada, że w 1784 r. T. liczył 600 mk. Podług niego brzegi Dniepru w T. obfitują w rudy żelazne; bursztyn tu też się wydobywa (ob. Reise von Volhynien nach Cherson in Russland im Jahre 1783, Hamburg 1802). W 1787 r. dobra te metropolitalne przeszły na rzecz skarbu. W T. w 1698 r. urodził się Tychon Szczerbacki, syn Iwana Szczerbaka. Zostawszy zakonnikiem pod imieniem Timofeja, był następnie metropolitą kijowskim; umarł w 1767 r. jako metropolita moskiewski. Gmina trypolska składa się z 10 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 11 osad (1 mko, 3 chutory), ma 2156 dm., 12253 mk., 22386 dzies. ziemi (18140 włośc., 3755 skarbowej, 484 cerkiewnoj, 7 dworskiej). Uroczyska na gruntach mka noszą nazwy: Biała Góra, Kisielówka, Komarówka, Licha Grusza, Prylepka, Orłowa Góra, Romaszków Las, Terpiłów Las, Wachrowszczyzna, Zakraska. Pomiędzy T. a wsią Złodijówką, o 3 w. od Dniepru, nad błotnistą niziną, na górze pokrytej lasem, znajduje się pieczara wyryta w twardej zielonawej glinie, szeroka półtora, wysoka $1^1/_4$, długa 15 arszynów. Po bokach są dziury, zapewne przez borsuków wyryte. Podług podania w pieczarze tej przechowywali się hajdamacy. Wiele innych pieczar znajduje się w górach ciągnących się od T. do Obuchowa (ob. Grabowski, Ukraina, str. 96; Kraszewski, Sztuka u Słowian, 100).

Edward Rulikowski.

Trypucie 1.) *Trypucy*, wś, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Choroszcza, o 10 w. od Białegostoku. 2.) **T.** al. *Trypuci*, wś nad dopł. Isłoczy, pow. miński, w 2 okr. pol. i gm. Raków (o 4 w.), o 39 w. od Mińska, ma 6 osad; miejscowość falista, grunta szczerkowe. *A. Jel.*

Trypundziszki, wś włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 59 w. od Wilna, 5 dm., 42 mk. katol.

Tryputnia, wś, pow. łucki, należy do dóbr Hranie, Chamców.

Trypużyn, wś, pow. mścisławski, 2 cerkwie drewniane.

Trysciana góra (342 mt. npm.), lesiste wzgórze na lwowsko-tomaszowskim grzbiecie, tuż nad granicą między pow. gródeckim a jaworowskim. Z pod niej wypływa ku zach. pot. Szkło i Jereszka. Oddalenie od Janowa 9 klm. na płn.-zach. *Tad. Wiśn.*

Tryścień, zaśc., pow. borysowski, gm. Pleszczenice, odl. 68 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Tryscieńce, wś, pow. drysieński, par. Rosica.

Trysteń, w dokum. także *Trystej*, wś, pow. łucki, na zach. od mka Rożyszcz. Podług rew. zamku łuckiego z 1545 r. własność kn. Woronieckich, którzy z Woronczyna i T. zobowiązani byli do opatrywania 2 horodni zamkowych (Jabłonowski, Rewiz., 36, 40). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. wś Tristen, należy do kn. Matysa Woronieckiego, który wnosi od 6 dym. po 16 gr., 5 ogr. po 6 gr., 4 ogr. po 2 gr. W 1583 r. w dzier-

żawie Franca Krusza wraz ze wsią Seniówką (Jabłonowski, Wołyń, 58, 106).

Trysteniecz, ob. *Trościaniec* 3.).

Trystianiec, uroczysko, w pow. włodzimierskim, między Poryckiem a Radowiczami.

Tryszczew, kol., pow. gostyński, gm. Słubice, par. Życk, ma 8 mk., 138 mr.

Tryszczówka, ob. *Traszczówka.*

Tryszczyn, ob. *Trzyszczyn.*

Tryszkany, wś i dobra, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. Linkowo, o 55 w. od Poniewieża; własność dawniej Landsberga, obecnie Jasińskich, ma 223 dzies. (47 lasu, 2 nieuż.).

Tryszki 1.) *1* i *2*, dwie wsi, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 63 w. od Poniewieża. 2.) **T.**, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Popielany, o 40 w. od Szawel. Stanowiła ststwo niegrodowe tryskie, położone w pow. Małych Dyrwian. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 posiadali ststwo Ogińscy łącznie z wójtowstwem powyrwickiem, opłacając kwarty 1132 złp. 13 gr. W r. 1724 podług Vol. Leg. ststwo to posiadał Puzyna. 3.) **T.,** żmujdz. *Tryszkiej*, mko i dobra nad rz. Wyrwitą, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. i par. Tryszki, o 51 i 53 w. od Szawel przy trakcie mitawskim a 21 w. od Popielan (st. poczt. i dr. żel.). Mczko w 1859 r. miało 30 dm., 468 mk. (później 73 dm., 822 mk.), kościół kat. par., kaplicę kat., dom przytułku dla 16 biednych, dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkołę ludową, targi tygodniowe co środa. W dobrach był młyn wodny i gorzelnia. Kościół kat. p. w. św. Trójcy, w r. 1751 wzniesiony z drzewa przez mieszkańców, którzy też w 1858 r. zbudowali w T. kaplicę p. w. N. M. P. Par. kat., dek. wiekszniańskiego, 6666 wiernych. Gmina T. należy do 2 okr. pok. do spraw włośc., składa się z 3 okr. wiejskich, obejmujących 52 miejsc zamieszkałych i ma 239 dm. włośc. (obok 154 należących do innych stanów), 3947 mk. włościan (1919 męż., 2028 kob.; poprzednio 1395 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 7091 dzies. (178 nieużyt.), ze spłatą po 4834 rs. 33 kop. rocznie. Gmina leży w zach. części powiatu, graniczy od zach. z gminą gadonowską pow. telszewskiego, od płn. z gm. wiekszniańską, od płn.-wsch. z popielańską, od wsch. z kurszańską, od płd. z łukniską. Mko oddawna znane jest w dziejach, szczególnie z czasów wojen szwedzkich. Ucierpiało wiele podczas wszystkich wojen. Dobra własność hr. Wiktora Platera Zyberka, mają 1600 dz. *J. Krz.*

Tryszkowa Słoboda, pow. ihumeński, ob. *Ignatówka.* Leży nad rzką Zawiszynką.

Tryszoki, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Siedliszcze (o 5 w.), okr. wiejski Gieranony, o 47 w. od Oszmiany a 12 w. od Dziewieniszek, ma 21 mk. katol. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.); należała do dóbr Antonowo Umiastowskich.

Tryszówka, ob. *Traszczówka.*

Tryszyn, wś i folw., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Kosicze, o 2 w. na wsch. od Brześcia, przy linii dr. żel. moskiewsko-brzeskiej. Pomiędzy torem dr. żel. a dawną szosą brzesko-smoleńską fort Tryszyn.

Trytelniki, ob. *Tretelniki.*

Trytki, grupa domów w Łopatynie, w pow. brodzkim.

Trywołaki, wś, pow. szawelski, gm. Poszwityń, o 32 w. od Szawel.

Tryzna, rzka, w pow. mozyrskim, zaczyna się w obrębie gm. Berezowo, w błotnem uroczysku Winnohora, upłynąwszy w kierunku południowym około 3 w. wkracza do gub. wołyńskiej i przybiera nazwę Krasnej.

Trzanowice (czes. *Trzanovice*, niem. *Trzanowitz*) *Dolne* i *Górne*, dwie wsi na Szląsku austr., pow. i okr. sądowy cieszyński, nad rz. Stonawką (dopł. Olszy), odl. o 8 klm. na płd.-zach. od Cieszyna, przy gośc. do Frydka. W 1880 r. T. Dolne miały 90 dm. i 555 mk. (287 rz.-kat., 251 prot. i 17 izr.; 522 Polaków i 33 Niemców); T. Górne zaś 64 dm. i 347 mk. (93 rz.-kat., 249 prot. i 5 izr.; 441 Polaków i 6 Niemców). W r. 1885 było w T. Dolnych 23, w T. Górnych 10 mk. zajmujących się przemysłem i rzemiosłami. T. należą do par. w Gnojniku (o 4 klm.). Obie wsi tworzą jedną gminę. W T. Dolnych znajduje się szkoła ludowa, gorzelnia i młyn. *W. H.*

Trzańskie, mylnie, ob. *Trzcińskie.*

Trzasecy, ob. *Czasecy.*

Trzaski 1.) wś i folw., pow. sierpecki, gm. Stawiszyn, par. Szreńsk, odl. 21 w. od Sierpca, ma 9 dm., 163 mk., pokłady torfu i gliny. W 1827 r. 5 dm., 46 mk. W r. 1882 fol. T. rozl. mr. 563: gr. or. i ogr. mr. 307, łąk mr. 38, past. mr. 180, lasu mr. 28, nieuż. mr. 10; bud. drewn. 14; płodozm. 12 pol. Wś T. os. 12, mr. 22. 2.) **T.**, wś i fol. nad rz. Ruż, pow. ostrołęcki, gm. Troszyn, par. Kleczkowo. W 1827 r. 11 dm., 79 mk. W r. 1867 fol. T. rozl. mr. 562: gr. or. i ogr. mr. 272, łąk mr. 80, past. mr. 15, lasu mr. 60, zarośli mr. 30, nieuż. mr. 105. Wś T. os. 21, mr. 30. 3.) **T.,** wś szlach., pow. kolneński, gm. Kubra, par. Przytuły. W 1827 r. 12 dm., 70 mk. Znane w aktach sąd. z XVI w. (Gloger, Ziemia łomż.).

Trzaski, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Skórzec, o 42 w. od Bielska.

Trzaski 1.) *Trzaskowy Dolne* w r. 1583, majętność, pow. inowrocławski, o 5 klm. na płd.-wsch. od Inowrocławia (par., poczta i st. dr. żel.), między Jarontami i Komaszycami Trzaskowemi, nad kanałem Fryderyka, który łączy Tążynę z Notecią, w okolicy wznies.

82·3 mt., szkoła w miejscu; 6 dm., 110 mk. (72 kat., 38 prot.) i 214·95 ha (188·37 roli, 18 past., 7·73 nieuż.); czysty dochód z ziemi 2513 mrk. T. należały niegdyś do Trzaskowskich; w r. 1583 były tu 3 łany os., 2 zagr. i 1 kom. bez bydła. 2.) **T.** al. *Trzaska*, *Trzask*, folw. do Baszkowa (poczta), pow. krotoszyński, między Kobylinem i Krotoszynem (st. dr. żel.), par. Lutogniew; 3 dm. i 58 mk. Właścicielką jest Anna ks. Reuss. W miejscu folwarku stał niegdyś młyn (J. Łukaszewicza: Opis miast i wsi w pow. krotosz., I, 452—3).

Trzasków (ob. *Kazuń*), mylnie, za: *Trusków*.

Trzaskowo, os. karczm., pow. koniński, gm. Sławoszewek, par. Ślesin, odl. 19 w. od Konina; 1 dm., 4 mk. W 1827 r. 1 dm., 5 mk., par. Ostrowite.

Trzaskowicze, wś, pow. drysieński, par. Zabiały.

Trzaskowszczyzna, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Wysoka Ruda, odl. od Władysławowa 31 w., ma 6 dm., 42 mk. W 1827 r. 5 dm., 46 mk., par. Sapieżyszki. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo.

Trzaskowszczyzna, białoruskie *Traskauszczyna* al. *Traskouszczyna*, wś i dobra nad Isłoczą, pow. miński, w 2 okr. pol., gm. i par. kat. Raków (o 5 w.), o 40 w. od Mińska. Wś ma 15 osad; dobra, dziedzictwo Świętorzeckich, przeszło 30 włók; młyny przynoszą 500 rs. dochodu. Miejscowość dość leśna, grunta urodzajne, szczerkowo-gliniaste, łąki dobre. Obecnie dobra T. są własnością ze Świętorzeckich Prozorowej, zostały odłużone i są zagrożone sprzedażą. *A. Jel.*

Trząs al. *Trząś* al. *Dejtszland*, kol., pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Kaszewice, posiada szkołę początkową, 67 dm., 477 mk., 648 mr. (417 mr. roli). W 1827 r. 9 dm., 78 mk. Powstała na obszarze dóbr Kaszewice.

Trząska, os. włośc. i leśna, pow. częstochowski, gm. Wancerzów, par. Mstów; osada włośc. ma 2 dm., 12 mk., 19 mr.; os. leś. 1 dm., 3 mr. Należy do dóbr Krasice.

Trząśniewo, ob. *Trzęśniewo*.

Trząstka, *Trząska* al. *Zawodzie*, wś nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. Rzeki, par. Kłomnice, ma 5 dm., 34 mk., 79 mr.

Trzchów (może *Czchów*), os. włośc., pow. piotrkowski, gm. i par. Kamieńsk, ma 1 dm., 16 mk., 60 mr. W 1827 r. 1 dm., 9 mk.

Trzciana 1.) z *Libichową*, w XV w. *Trzczana*, *Trzeszczyana* al. *Lubyechowa*, pow. bocheński, na praw. brzegu Stradomki, na płd. od gościńca z Łapanowa (7·5 klm.) do Wiśnicza. Kościół stoi na wznies. 260 mt. npm.; ku płn. i płd. podnosi się teren w pagórki, wznies. przeszło 350 mt. npm. Płn. pagórki pokrywa las liściasty. Wś ma 145 dm. i 846 mk., 801 rz.-kat. a 45 izr. Pos. więk. ma 141 roli, 9 łąk, 32 past., 2 lasu, 33 moczarów, 4 mr. nieuż. i 1402 sąż. parcel budowl.; pos. mn. ma 922 roli, 107 łąk i ogr., 89 past. i 218 mr. lasu. Istniał tu zdawna klasztor kanon. regularn. (fratres ordinis de poenitentia Beatorum Martyrum), niewiadomo kiedy założony. Długosz (L. B., III, 468) powiada, że musiało być 12 księży. Uposażeniem klasztoru była wś T. Później przed XV w. oddano klasztorowi parafię z dochodami i dziesięcinami. Przeora mianował klasztor św. Marka w Krakowie. We wsi były łany kmiece, zagrody, karczma i predium. Prócz tego odrabiali włościanie pańszczyznę na gruntach klasztornych, dawali jaja, osep, kury, sery i t. d. W 1652 r. został klasztor w czasie wojen kozackich zrabowany i spalony a księża pozabijani. W pięć lat później wymurowano nowy, dotąd stojący kościół. Konwent zniesiono w r. 1816 i utworzono probostwo świeckie, dobra zaś wcielono do funduszu religijnego, z przeznaczeniem dochodów na uposażenie kapituły konsystoryalnej tarnowskiej. To co pierwotnie było gruntem probostwa oddano proboszczowi, prócz tego dopłaca fundusz religijny 190 złr. do kongruy. Parafia należy do dyec. tarnowskiej, dek. bocheńskiego. Do par. należą: Leszczyna, Rdzawa i Kamionka. T. graniczy na płn.-wsch. z Leszczyną, na wschód z Łąktą Dolną, na płd. z Dębiną, na zach. z Ubrzeziem. 2.) **T.**, wś, pow. rzeszowski, przy gościńcu z Sędziszowa (11 klm.) do Rzeszowa (15 klm.) i kolei Karola Ludwika, wzn. 239 mt. npm., ma kościół drewn., st. dr. żel., poczt. i tel. (odl. 143 klm. od Krakowa), szkołę ludową i kasę pożyczk. z kapit. 1357 złr. Ludna i zamożna wieś, gęsto zabudowana, w urodzajnej glinkowej glebie, leży u stóp pagórków, wzn. do 333 mt., na krawędzi niżu nadwiślańskiego. Wody z obszaru wsi uprowadza pot. Mrówla (ob.). Wraz z wólką Słotwinką, posuniętą ku płd., i obszarem dwors. ma T. 241 dm. Około kościoła oddziela się od gościńca wiedeńskiego odnoga prowadząca ku płn. do Kolbuszowy i Tarnobrzega. Wś ma 1352 mk. (717 kob.); 1313 rz.-kat., 39 żyd. Pos. więk. (Ludg. br. Christiani Kronwald) ma 2 karczmy, gorzelnię i folw., 513 roli, 99 łąk, 6 ogr., 45 past., 50 lasu, 5 mr. nieuż. i 3 mr. 1582 sąż. parcel budowl., ogółem 724 mr.; pos. mn. 844 roli, 193 łąk i ogr. i 84 mr. past. Wś ta leżała na wschod. granicy dyec. krakowskiej. Długosz nazywa ją raz „Trzczyanka“ (L. B., 1, 437; II, 259), drugi raz „Trczyana“; miała za jego czasów drewniany kościół p. w. św. Wawrzyńca, a dziedziczył ją Jan Trzciński h. Półkozic. Były tu łany kmiece, zagrody i karczma. Według szematyzmu dyec. przemyskiej utraciła

parafia dokumenta w skutek napadu wojsk Rakoczego, za czasów Jana Kazimierza, a tylko w dokum. z r. 1554 jest wzmianka, że została założoną w 1416 r. Obecny kościół został zbudowany w r. 1600 a poświęcony 1635 r. Do par. (dek. głogowski) należy Dąbrowa. Fundusz ubogich, założony w r. 1856, dla 2 ubogich, wynosi 200 złr. Wś graniczy na wsch. ze Świlczą, na zach. z Klęczanami i Będziemyślą, na płd. z Błędową a na płn. przez las Olszynę i wzgórza piaszczyste z Bratkowicami. 3.) **T.**, wś, pow. mielecki, par. rz.-kat. w Czerminie. Wś leży w równinie nadwiślańskiej (wzn. 174 mt. npm.), przy gościńcu biegnącym z Przecławia lewym brz. Wisłoki aż do jej ujścia do Wisły. Wś zajmuje równinę bezdrzewną; należący do niej las sosnowy (o kilka klm. na wsch.) ciągnie się wąskim pasem, długim kilkanaście klm., ku płd. aż po Nagoszyn. W różnych częściach ma różne nazwy. Wś, wzdłuż gościńca zbudowana, liczy 187 dm.; należą do niej trzy wolki: Wychylówka (9 dm.), Podlesie (3 dm.) i Wymysł (8 dm.). We wsi szkoła ludowa. Wraz z wólkami i obszarem dwors. (dwa folwarki) ma wś 219 dm., 995 mk. (492 męż., 503 kob.), 930 rz.-kat., 62 żyd. i 3 prot. Pos. więk. (ks. Jadwigi de Ligne) ma 1347 roli, 67 łąk, 3 ogr., 18 past., 789 lasu, 6 nieużyt., 7 mr. parcel budowl., ogółem 2238 mr. Pos. mn. 940 roli, 79 łąk i ogr. i 95 mr. past. Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 we wsi T., w par. Mielec, Hieronim z Mielca płacił od 30 osad., 15 łan., 4 zagr., 4 biednych, 3 rzem. (Pawiński, Małop., 202). Później przyłączona do par. w Czerminie. Graniczy na zach. z Kawęczynem, na płn. z Czerminem, na płd. z Piaskowicami i Wolą Mielecką. 4.) **T.**, wś, pow. krośnieński, par. rz.-kat. w Dukli, gr.-kat. w Tylawie. Wś leży na lew. brzegu Jasiołki, przy gościńcu z Dukli (4 klm.) do wąwozu dukielskiego, wzn. 366 mt. npm. Teren podnosi się ku płn. we wzgórze lesiste, przez które przerzyna się rzeka i towarzyszący jej gościniec, na zach. sięga 671 mt. a na płd. 585 mt. Prawy brzeg Jasiołki lesisty i wyniosły. Wś ma cerkiew murowaną, szkołę ludową, kasę pożycz. gm. z kapit. 503 złr., 96 dm. i 499 mk. (237 męż., 262 kob.), 434 gr.-kat., 46 rz.-kat. i 19 izr. Pos. więk. (Cez. hr. Męcińskiego) ma 3 roli, i 761 mr. lasu; pos. mn. ma 652 roli, 56 łąk, 177 past. i 5 mr. lasu. Gleba zimna, owsiana. Na obszarze wsi na wzgórzu stoi kapliczka, która wedle tradycyi miała być pustelnią, zamieszkiwaną przez św. Jana z Dukli (ur. 1414 r.). T. graniczy na płd. i zach. z Mszanną, na płn. z Chyrową i Teodorówką. *Mac.*

Trzciana, ob. *Trstenne.*

Trzciane, wś, pow. suwalski, gm. Kukowo, par. Suwałki (odl. 7 w,), ma 17 dm., 150 mk. W 1827 r. 18 dm., 104 mk.

Trzcianek, jezioro pod Tucholą, ob. *Koślinka* 1.).

Trzcianek 1.) urzęd. *Trzcionek*, posiadłość, pow. inowrocławski (Strzelno), o 15 klm. na płd.-wsch. od Strzelna, przy granicy królestwa polskiego; par. Siedlimowo, poczta Krzywe Kolano (Krummknie), st. dr. żel. w Kruszwicy o 59 klm.; 3 dm., 30 mk. kat. i 256·74 ha (228·92 roli, 2·01 łąk, 13·26 past., 5·13 lasu, 7·42 nieuż.); czysty dochód 1105 mrk; tucz bydła, owczarnia; właścicielem jest Gustaw Białęski. T. był folw., należał do dóbr Nożyczyn. 2.) **T.**, urzęd. *Trzcionek*, posiadłość, pow. mogilnicki, tuż pod Gębicami (par. i poczta) ku płd., nad Trzcianką (dopł. Kwieciszewicy), st. dr. żel. w Mogilnie o 9 klm.; 2 dm., wiatrak, 30 mk. (29 kat., 1 prot.), i 61 ha (44 roli, 14 łąk); właścicielem jest Salmoński. *E. Cal.*

Trzcianiec, rus. *Trostianec*, z *Krzywą*. wś, pow. dobromilski, 24 klm. na zach. od Dobromila, 14 klm. na płd. od sądu pow. w Birczy, 5 klm. na płn.-zach.-zach. od urz. poczt. w Wojtkowej. Na płn.-zach. leżą Roztoki i Leszczawa Górna, na płn. Łomna, na płn.-wsch. Grąziowa, na płd.-wsch. Wójtkowa i Nowosielce Kozickie, na płd.-zach. Zawadka (pow. lisecki). Przez wś płynie potok Klimów (dopł. Wiaru), zabierający kilka strug, największa Roztoka). Zabudowania leżą w dolinie Klimowa. Na płn. od nich przys. Krzywe. Wznies. na płd.-zach. 620 mt. w granicznem pasmie górskiem Chwaniów; na płn.-wsch. w Wielkim Lesie 465 mt. Własn. więk. (Stanisława Gniewosza) ma roli or. 507, łąk i ogr. 57, past. 53, lasu 1077 mr.; wł. mn. roli or. 1304, łąk i ogr. 114, past. 190, lasu 33 mr. W r. 1880 było 174 dm., 1049 mk. w gm., 3 dm., 40 mk. na obsz. dwors. (1011 gr. kat., 38 rz.-kat., 40 izr.; 1011 Rusinów, 38 Polaków, 40 Niemców). Par. rz.-kat. w Nowosielcach, gr.-kat. w miejscu, dek. dobromilski. Do par. należy wś Roztoki. We wsi cerkiew p. w. Narodz. N. Maryi P., szkoła 1-klas., młyn, tartak i gorzelnia. W XVI w. T. z Roztoką należał do Szreniawitów Wzdowskich a potem do Ostaszewskich. *Lu. Dz.*

Trzcianiec al. *Trzcianka*, niem. *Rohrlache*, rzeczka, lewy dopł. Noteci, pow. czarnkowski, powstaje w łęgach nadnoteckich, płynie od płn. ku płd. równolegle z Notecią, zasila się strugą od Brzeźna, uchodzi o kilka staj powyżej Czarnkowa, ubiegłszy około 6 klm.

Trzcianek, niem. *Landen*, dobra ryc., pow. wąbrzeski, st. p. i par. kat. Wąbrzeźno; 478 ha (353 roli or., 31 łąk); 1885 r. 9 dm., 23 dym., 117 mk., 94 kat., 23 ew.; sprzedaż bydła tuczonego. Zachodzi w dok. krzyżackich

pod nazwą Kl. Czende i Kl. Zauden. R. 1297 funduje Jan z Nawry w T. wś na prawie chełm., nadając sołectwo wiernemu Mikołajowi (ob. Kętrz. „O narod. pols.“, str. 66). W. mistrz Michał Kuechmeister przeniósł te dobra na prawo niemieckie. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa: „Trzcianek. Bona Haereditaria in curias tres et sortes totidem divisa, quelibet illarum extradebat unum coretum siliginis et totidem avenae. Ad praesens Generosus Vladislaus Garczyński pro sorte Nobilium olim Bolimińskich unum coretum pendit silig. et totidem avenae“ (str. 401).

Trzcianka 1.) wś, i *T. Urbańszczyzna*, fol. nad rzką Mrogą, pow. łowicki, gm. Łyszkowice, par. Dmosin, odl. 23 w. od Łowicza. Wś ma 142 mk., 251 mr. włośc., 57 mr. kolonii i 3 mr. os. karcz.; folw. 22 mk., 142 mr. W 1827 r. 13 dm., 106 mk. W r. 1844 dobra T. zostały kupione i włączone do dóbr księstwa łowickiego. W r. 1853 fol. T. miał 556 mr. Na początku XVI w. nie było tu folwarku lecz same łany kmiece, które dawały dziesięcinę wikaryuszom kollegiaty łowickiej, zaś plebanowi w Dmosinie tylko kolędę, po groszu z domu (Łaski, L. B., 251, 342.). 2.) **T.**, wś, pow. opatowski, gm. Słupia, par. Słupia Nowa, odl. od Opatowa 27 w., leży na południ. stoku pasma łysogórskiego, ma 21 dm., 178 mk., 261 mr. włośc. i 15 mr. dwors. W 1827 r. 16 dm., 108 mk. 3.) **T.**, folw. dóbr Wojszyn, pow. kozienicki, gm. Oblasy. 4.) **T.** al. *Trzcianna*, folw. i *T. Dolna* i *Górna*, wś nad rz. Wisłą, pow. sandomierski, gm. Tursko, par. Niekrasów, odl. od Sandomierza 33 w., ma 43 dm., 317 mk. W 1827 r. 23 dm., 187 mk. Fol. T., oddzielony od dóbr Ossala, rozl. mr. 643: gr. or. i ogr. mr. 315, łąk mr. 138, past. mr. 16, wody mr. 7, lasu mr. 150, nieuż. mr. 17; bud. drewn. 15; płodozm. 7-pol., las nieurządzony, młyn. Drogą sprzedaży oddzielono po r. 1874 z obszaru folwarku mr. 86. Wś T. al. Trzcianna Dolna ma 11 os., 101 mr.; T. Górna 28 os., 276 mr. W połowie XV w. T., w par. Niekrasów, własność Kołaczkowskiego h. Janina, miała 4 łany, z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 4 grzyw., płacono wiceprepozyturze sandomierskiej (Długosz, L. B., I, 312). W r. 1578 Jan Turski płaci tu od 3 os., $^3/_4$ łan., 1 zagr. z rolą, 1 ubog. Inni Turscy od 2 os., $^1/_2$ łanu, 2 zagr. z rolą, 1 ubog. (Pawiń., Małop., 169). 5.) **T.**, os. młyn., w pow. stopnickim, w dobrach Maleszowa. W 1827 r. 4 dm., 12 mk. 6.) **T.**, wś, pow. garwoliński, gm. i par. Wilga, ma szkołę początkową, 29 dm., 163 mk., 457 mr. Wchodziła w skład dóbr Cyganówka. W 1827 r. 19 dm., 114 mk., par. Warszewice; os. miała 2 dm., 11 mk. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1508 wś Thrczanka i Białki, własność Miączyńskich, płaciły pob. 2 grzyw. 36 gr. W r. 1569 we wsi Trzcianka, w pow. stężyckim, par. Drzazgów, W. Męciński miał $^1/_2$ łanu, 1 zagr.; Adam Męciński 15 półłanków (Pawiński, Małop., 332, 476). 7.) **T.**, wś i folw., pow. garwoliński, gm. Ułęż, par. Żabianka, ma 22 dm., 31 os., 328 mk., 965 mr. (835 mr. włośc.). W r. 1827 było 23 dm., 160 mk. Wchodziła w skład dóbr Nowodwór, stanowiących część dóbr Kazimierz i Wąwolnica. W r. 1570 własność Męcińskiego; ob. *Nowodwór* 2.). 8.) **T.**, wś i folw., pow. węgrowski, gmina i parafia Grębków, ma 22 dm., 154 mk., 792 mr. W 1827 r. 11 dm., 149 mk. 9.) **T.**-*Smoleń*, wś, pow. przasnyski. W 1827 r. 10 dm., 60 mk. Por. *Smoleń* 2.). 10.) **T.**, wś i folw., pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Ciechanów (odl. 5 w.); ma 13 dm., 85 mk., 135 mr. włośc. Folw. należał do dóbr Szulmierz; w r. 1889 miał 367 mr. obszaru (208 roli, 123 lasu i 27 mr. łąk). W 1827 r. 6 dm., 38 mk. 11.) **T.**-*Wielka*, wś, rum. i folw. i 12.) **T.** *Mała*, wś i folw., pow. lipnowski, gm. Chalin (a dla Małej Brudzeń), par. Bądkowo, odl. 21 w. od Lipna. T. Wielka ma 26 dm., 308 mk.; T. Mała (odl. 4 w. od Wielkiej) ma 7 dm., 77 mk. W 1827 r. T. Wielka 18 dm., 157 mk.; T. Mała 9 dm., 95 mk. W r. 1877 fol. T. Wielka rozl. mr. 734: gr. or. i ogr. mr. 454, łąk mr. 40, past. mr. 15, lasu mr. 189, nieuż. mr. 36; bud mur. 4, drewn. 11; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Rumunki T. os. 24, mr. 416. Fol. T. Wielka wchodził w skład dóbr Popowo (ob.). W r. 1886 fol. T. Mała lit. B E rozl. mr. 142: gr. or. i ogr. mr. 121, łąk mr. 8, past. mr. 2, lasu mr. 7, nieuż. mr. 4; bud. drewn. 8. Ogólny obszar wsi wynosi 291 mr. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1564 we wsi T. Wielka w ziemi dobrzyńskiej, siedziało 14 częściowych dziedziców Trzcieńskich, mających od $^1/_8$ do $^1/_2$ łanu. Najbogatszy Maciej Trzcieński miał 2 kmieci na półłankach, 6 zagr. i karczmę. Ogółem płacili 4 fl. 28 gr. 2 sol. T. Mała należała do trzech Trzcieńskich i Turskiego, którzy mieli po pół łanu, płacili 22 gr. (Pawiński, Wielkp., I, 275). W r. 1789 posiadali części w T. Małej: Kozierowski, Borowski, Kłobukowski, Winnicki; w T. Wielkiej: Paprocki, Ziemborski. 13.) **T.**, wś, pow. mławski, gm. Stupsk, par. Wyszyny, odl. 5 w. od Mławy, ma 13 dm., 190 mk. W 1827 r. 7 dm., 56 mk. W r. 1883 fol. T. rozl. mr. 1015: gr. or. i ogr. mr. 567, łąk mr. 78, past. mr. 77, lasu mr. 274, nieuż. mr. 19; bud. mur. 7, drewn. 10; płodozm. 9-pol., las nieurządzony. Wś T. os. 25, mr. 62. 14.) **T.**, pow. kolneński, ob. *Kucze-T.* [5.) **T.**, wś i folw., pow. ostrowski, gm. i par. Brańszczyk, ma 101 dm., 762 mk. W 1827 r. 56 dm., 348

mk. Wś ta wchodziła w skład dóbr bisk. płockich; następnie, po zabraniu takowych na rzecz skarbu, w skład dóbr narodowych Brańszczyk. Obecnie fol. T., powstały z dawnego folw. i wójtowstwa, wchodzi w skład dóbr prywatnych Brańszczyk. Część włościan była oczynszowaną i uwolnioną od pańszczyzn przywilejem bisk. Hieronima Szeptyckiego z 17 kwietnia 1760 r. We wsi znajdowało się wójtowstwo; przywilejem z 18 kwiet. 1793 r. bisk. Hilary Szembek nadaje takowe „ad dies vitae“ niejakiemu Olszewskiemu, po którego śmierci († 1803) dzierżawił syn Karol za 52 złp. 26 gr. $2^1/_2$ szel.; nadto włościanie z wójtowstwa płacili do Brańszczyka po 1 zł. 18 gr. hyberny. W 1821 r. komisya województwa płockiego wypuszcza wójtowstwo na lat 12 w dzierżawę Feliks. Przyszykowskiemu za 55 złp. Wieś mierzono za czasów pruskich; wójtowstwo obejmowało 232 mr., włościanie z wójtowstwa posiadali 299 mr., czynszownicy 629 mr., pańszczyźniani 1165 mr., komornicy 55 mr., proboszcz z Brańszczyka 112 mr. W 1819 r. na 13 osadach znajdujemy 17 czynszowników, opłacających 25 złp. 17 gr. hyberny i 527 złp. 28 gr. czynszu; siedmiu wysiewało po 2 kor. oziminy i 1 kor. jarzyny; sześciu po kor. ozim. i $^1/_2$ jarz.; 7 gospodarzy pańszczyźnianych trzydniowych, wysiewających po 3 kor. ozim. i 2 jarz., odrabiających do dworu w Brańszczyku po 78 dni sprzęż. i tyleż pieszych i 20 dni tłuki; oddających po 1 złp. czynszu, 2 złp. 20 gr. kolejnego, 2 kur, 15 jaj, 2 kapłonów, 3 łokcie przędzy; nadto wszyscy razem płacą 46 złp. 14 gr. hyberny; 7 gospodarzy pańszczyzn. dwudniowych, odrabiających po 52 dni sprzężajn. i tyleż pieszych, opłacających 26 złp. 20 gr. hyberny, inne zaś prestacye oddających w tej samej ilości co trzydniowi (za wyjątkiem dwóch, którzy nie płacili kolejnego, przędzy i odrabiali tylko 4 dni tłuki); dwudniowi wysiewali po 2 kor. ozim. i 1 jarz.; 9 chałupników, z pomiędzy których jeden płaci 4 złp. hyberny. Włościanie pańszczyzniani oprócz swoich gruntów trzymali puste osady, z których płacili 49 złp. 24 gr. czynszu. Na wójtowstwie, oprócz folwarku, było 5 osad (jedna pusta), wysiewających po 2 kor. oziminy i 1 jarzyny; 4 chałupników (1 żyd). Na gruntach proboszcza z Brańszczyka siedziało 2 gospodarzy, wysiewających po $1^1/_2$ kor. ozim. i tyleż jarzyny i 2 chałupników. Wś płaciła wytyczną dziesięcinę do Brańszczyka w ilości 726 złp. 16 gr.; wójtowstwo 120 złp. Było 255 mk. (52 męż., 51 kob., 24 syn., 57 córek młodszych i 13 cór., 13 syn. starszych od 10 lat, 29 parobków i 16 dziewek), z tych 9 żydów; 53 koni, 51 wołów, 47 krów, 58 jałowic, 66 świń, 73 owiec. 16.) **T.**, pow. suwalski, gm. Kadaryszki, par. Lubowo, odl. od Suwałk 26 w. (na płn.-zach.), ma 11 dm., 101 mk. W 1827 r. 10 dm., 82 mk., par. Wiżajny. Wieś wchodziła w skład dóbr Kadaryszki. *Br. Ch.—Lu. Krz.*

Trzcianka 1.) niem. *Schoenlanker Muehlenfliess* al. *Niekurska struga*, *Niekorsker Muehlenfliess*, rzeczka, prawy dopł. Noteci, powstaje w pow. wałeckim, na łąkach Adolfowa, o 17 klm. na płd.-zach. od Wałcza; płynie ku płd.-wschodowi na Niekursko (Nikorsk), powyżej którego wchodzi do pow. czarnkowskiego; przy młynie Niekurskim płynie w poziomie 94·2 mt.; mija osadę Schoenfliess; wpływa do jez. Trzcińca, zasilanego z jednej strony jez. Saskiem, z drugiej wodami jeziora b. n. (niem. „Kuehnen“); z jez. Trzcińca wypływa pod Starym Młynem i odtąd do ujścia zowie się Trzcianką, od miasta, przez które płynie. O kilka staj poniżej miasta zasila się z praw. brzegu strugą od Lipowej Góry (Lindenberg), przy której ujściu (63·5 mt. npm.) stoi przędzalnia miejska, i strugą nowowiejską; mijając Radolin, przyjmuje z lew. brzegu Łachę (Laake) z łęgów nadnoteckich; przy młynie Radolińskim wzn. 51·1 mt. Uchodzi do Noteci przy osadzie Flot, o 7 klm. na płn. od Czarnkowa, kilkoma ramionami; prócz wymienionych obraca młyny: Karola i Polski. W pow. wałeckim płynie na przestrzeni 2 klm.; cała długość biegu jej około 30 klm. Most kolejowy stoi tuż przy mieście Trzciance. Wymieniona w dok. z r. 1245 „Szilnicza“ (Silnica) między rzekami Bukówcem i Łomnicą (Kod. Wielkp., n. 249), określającą północną krawędź lasów, darowanych Sędziwojowi z Czarnkowa, mogłaby też oznaczać wyschniętą dziś w części strugę (dopływ jez. Saskiego) płynącą niegdyś równolegle z Bukówcem i strugą Niekurską. 2.) **T.**, rzeczka, wypływa z jez. Cięciwskiego (Ciencisko), w pow. inowrocławskim, o 5 klm. na płd.-zach. od Strzelna, bieży ku zach. na Zbytowo i Trzcianek, gdzie uchodzi do Kwieciszewicy (dopł. Noteci), w pow. mogilnickim. Długość biegu około 8 klm. 3.) **T.**, ob. *Trzcieniec*. *E. Cal.*

Trzcianka 1.) *Trcianka*, *Trcionka*, *Trzelanka*, niem. *Schoenlanke*, msto, wś i fol., w pow. i dekan. czarnkowskim, o 80 klm. na płn.-zachód od Poznania i 17 klm. od Czarnkowa, przy drodze żel. wschodniej, na linii Berlin-Piła, między Wieleniem i Piłą, nad Trzcianką (dopł. Noteci), w okolicy lesistej, wzn. 80 mt. npm. Miasto ma 2 kościoły paraf. (katol. i protest.), synagogę, szkołę realną, dworzec kolei żel., dwie st. tel., 2 poczty drugorzędne, 4 jarmarki do roku, aptekę, lekarza i 2 rzeczników. Jest siedzibą sądu okręg., komisarza obwod., nadleśniczego królews., urzędu celnego i stanu cywilnego. W r. 1885 liczyło 330

dm. i 3911 mk. W skład okręgu miejskiego wchodzą: Dom oprawcy, Tylny młyn, Żydowski cmentarz, Przędzalnia, Folusz i Saski folwark; cały okrąg liczy 917 rodzin, 3971 mk. (887 kat., 2575 prot., 509 żyd.; 1837 płci męs., 2134 żeńs.) i 573 ha (152 roli, 150 łąk, 17 lasu); czysty doch. z ha roli 6·66, z ha łąk 22·32, z ha lasu 0·39 mrk. Z miasta wychodzi droga bita na Niekursko do Wałcza i druga do Czarnkowa. Ludność przeważnie niemiecka, trudni się sukiennictwem, rolnictwem, handlem i drobnym przemysłem. Żydzi miejscowi w r. 1765 płacili 676 złp. pogłównego; w r. 1788 było 242 dm. i 1964 mk. (253 żyd.); w 1806 r. 3623 mk.; 1815 r. 2923 mk. (628 kat., 1677 prot., 618 żyd.); 1816 r. 310 dm., 2789 mk. (610 kat., 1579 prot., 600 żyd.); 1830 r. 362 dm., 3747 mk. (758 kat., 2126 prot., 863 żyd.); 1837 r. 3745 mk. (809 żyd.); 1858 r. 3724 mk.; 1871 r. 325 dm., 3908 mk. Herb miasta z r. 1738 przedstawia złotego Ciołka w czarnem polu; nad tarczą korona. Wykopaliska bogate (między któremi 8 krążków bursztynowych i grot bronzowy) świadczą o starożytności osady. W dokumentach atoli pojawia się T. dopiero w początkach XVI w. Wydawca Kod. Wielkp. (n. 249, 1037) w nadanej Sędziwojowi z Czarnkowa wsi „Rosdrussga“ al. „Rosdraszga“ (Rozdrazga) upatruje Trzciankę. Bolesław syn Odonicza darował Sędziwojowi w r. 1245 Gałęzowo („Goliaza“, mylnie objaśnione Gołańczą), leżące ku płn. od Człopy, Białą Wieś i wspomnianą „Rozdrazgę“, tudzież obszar lasów przyległych, których półn. krawędź z pod Gałęzowa do Łomnicy, praw. dopływu Noteci, odnośny dokument ściśle określa. Od ujścia tej Łomnicy o kilka staj na zach. leży Biała, z którą T. graniczy. Z niejasnych źródeł późniejszych wnioskujemy, że Czarnkowscy oddając w r. 1505 „Rozdrazgę“ do osadzania Wacławowi Trzcińskiemu, pozwolili mu przezwać ją Trzcianką. T. z przyległościami była częścią składową pow. wałeckiego na południ. jego kresach. Z Katarzyną Czarnkowską, kasztelanką pozn., dostała się T. Andrzejowi Gębickiemu, który w r. 1671 uzyskał od króla Michała przywilej na 4 jarmarki doroczne, a w r. 1679 d. 1 stycznia pisząc się Andrzejem Franciszkiem Gębickim na Gębicach, Czarnkowie, Człopie, Łabiszynie, hrabią na Łowiczu, ststą nowodworskim, nadał na zamku swoim w Białej sukiennikom w T. obszerny przywilej, mocą którego zakazuje obcym kupcom i żydom zakupywanie wełny w kluczach Biała i Radoszew, tudzież przepisuje cechowi ustawy. Dokument wymienia 8 sukienników o nazwiskach niemieckich. Około tego czasu zgorzała T. do szczętu od pioruna, w dzień św. Jana Chrzc.; mieszkańcy obchodzą dotąd ten dzień uroczyście. Pomimo klęski wzmogło się z czasem sukiennictwo tak, że r. 1700 wyrabiano do 14,000 sztuk sukna, które sprzedawano po 12—15 tal.; w 1814—5 r. było 280 warsztatów; wyrabiano 21414 sztuk, które sprzedano za 256,848 tal.; osób zatrudnionych w warsztatach było 1071. Po r. 1772 upadł stopniowo ten przemysł; wielu sukienników przeniosło się później z T. do Łodzi, Ozorkowa i innych miast w Królestwie. Dziedzic Andrzej Gębicki nie zostawił potomstwa z Katarzyną Czarnkowską; z drugiej zaś żony, Katarzyny Grzymułtowskiej, została córka Helena, która wyszła za Adama Iwińskiego, kaszt. brzesko-kujawskiego. Z tego małżeństwa dwie córki: Franciszka za Antonim Szembekiem i Maryaana za Stanisławem Niszczyckim, odziedziczywszy T., uzyskały od króla Augusta II w r. 1731 nowy przywilej lokacyjny, który wykluczając miasto z pod juryzdykcyi urzędników państwowych i prawa polskiego, zaprowadza w nim samorząd na prawie niemieckiem, ustanawia 8 jarmarków i udziela herb, zamieniony w r. 1738, jak się zdaje, na Ciołka Poniatowskich. Około tego czasu Stanisław Poniatowski nabył część dóbr czarnkowskich z Trzcianką i przyległościami, które potem sprzedał Antoniemu Lasockiemu. Ten pozbył się ich około r. 1765 za 50 tysięcy tal.; nabywcami byli Świnarscy z Kruszewa, którzy w r. 1789 sprzedali tę majętność za 137,000 tal. królowi Fryderykowi Wilhelmowi II. W r. 1807 zabrał T. i Człopę z przyległościami Napoleon I i nadał je marszałkowi Berthier; po upadku cesarstwa w r. 1813 wróciły dobra do króla pruskiego. W r. 1772 zajęli Prusacy T. z całą ziemią nadnotecką; około r. 1780 zawiązało się tu bractwo strzeleckie; r. 1812 przechodziły liczne oddziały wojsk francuskich, następnego zaś roku wracały tą drogą niedobitki wielkiej armii. Lazaret miejscowy nie zdołał ich pomieścić; grzebano przeto pół-żywych Francuzów dla pomieszczenia innych (E. Spude, str. 36). W r. 1815 wcielono T. do utworzonego wówczas pow. czarnkowskiego i ustanowiono t. zw. „rentamt“, który około r. 1830 obejmował osady: Flot, Fraszkowo, Gunterowo, Hutkę, Karola młyn, Niekurski młyn, Niekursko (Nikorsk), Niewerder, Nową Wieś, Piaski, Richardshoehe, Rychlik, Saską Hutę, Saski folwark, Schoenfliess, Smolarnię, Stary młyn, Stradom, Stradomski młyn, Torfowisko, Trzciankę wieś i folwark. Majętność ta przeszła z rąk króla na rzecz skarbu pruskiego. W r. 1836 dnia 12 listopada uzyskała T. ordynacyą miejską; r. 1848 oświadczyli się Niemcy miejscowi przeciw reorganizacyi w. ks. poznańskiego. R.

1864 zawiązało się towarzystwo pożyczkowe, a w r. 1875 towarz. obrony krajowej. Monografię T. wydał w r. 1885 w Wałczu Eduard Spude p. t. „Geschichte der Stadt Schoenlanke und Umgegend“. Kościół katolicki, p. w. św. Trójcy, mieli założyć Trzcińscy po r. 1505; nowy z drzewa wystawili przed r. 1628 Czarnkowscy, a gdy ten spłonął, stanął inny w r. 1717. Dzisiejszy z cegły postawiono około r. 1834; następnego roku dnia 20 września poświęcił go arcyb. Dunin. Wygłoszone przy tym akcie kazanie wydał w r. 1836 w Poznaniu proboszcz czarnkowski Józef Kozłowski. Księgi kościelne zaczynają się od r. 1730. Probostwo uposażył szczodrze w r. 1765 dziedzic A. Lasocki. Paraf., liczącą 1690 dusz, składają osady: Dolfusbruch, Flot, Hutka, Ivenbusch, Karola młyn, Karolina, Łomnica, Łomnicki młyu, Nowa Wieś, Rychlik, Saska huta, Saski folwark, Schoenfliess, Smolarnia, Stradom, Stradomski młyn, Stary młyn, Trzcianka wieś i folwark. Szkoła istniała w T. około r. 1641, a protest. powstała około r. 1790. Szpital, istniejący w r. 1738, rozebrano później. Protestanci przed r. 1773 odprawiali nabożeństwo pod wielką lipą; nieco później wystawili kościół, do którego wieży książę Sapieha, dziedzic Wielenia, darował gałkę pozłacaną w ogniu. Dzisiejszy kościół z cegły, wykończony w r. 1843 i poświęcony w r. 1847, stoi w rynku, o 200 kroków od katolickiego. Par. prot. około r. 1860 liczyła w 14 osad. 7482 dusz, obok 1317 kat. Wieś T. zlewa się z płn. częścią miasta; z dworcem dr. żel., Bukowem i młynami Karola i Starym tworzy okrąg wiejski, obejmujący 137 dm., 1216 mk. (250 katol., 935 prot., 31 żyd.) i 2012 ha (1331 roli, 356 łąk, 122 lasu); czysty doch. z ha roli 6·66, z ha łąk 21·93, z ha lasu 0·39 mrk. Folwark t. zw. *Amt Schoenlanke* ma 3 dm., 45 mk. (22 kat., 23 prot.) i 169 ha (123 roli, 24 łąk, 16 lasu); cegielnia, nabiał, chów bydła i koni. Nadleśnictwo obejmuje 6562 ha (6340 lasu). 2.) **T.**, urzęd. *Trzcionka*, wś i dwór, pow. bukowski (Grodzisk), o 19 klm. ku północy od Opalenicy, nad Mogilnicą (dopł. Obry); par. Brody, poczta w Michorzewie, st. dr. żel. w Opalenicy. W r. 1580 posiadał T. Jan Strzyżmiński, było tu 12 półłan. os., pół ćwierci karczm., 11 zagr., 4 kom. i 2 osad.; przy schyłku zeszłego wieku należała T. do Nieżychowskich z Niewierza. Wś ma 29 dm., 246 mk. (169 katol., 77 prot.) i 227 ha (207 roli, 12 łąk); czysty doch. z ha roli 16 mrk i tyle z ha łąk. Dwór, przezwany niedawno „Erlenhof“, ma 13 dm., 289 mk. (257 kat., 32 prot.) i 435·33 ha (400·68 roli, 13·10 łąk, 13·05 nieuż., 1·18 wody); czysty dochód z ziemi 7461 mrk; gorzelnia parowa, młyn, stacya do stanowienia klaczy, chów i tucz bydła i nierogacizny, nabiał; chów koni. 3.) **T.**, niekiedy *Wapiennia*, urzęd. *Seebruch*, ztąd polskie *Jeziorne Błoto*, wś i leśniczówka, w pow. bydgoskim, o 6 klm. na płd.-zach. od Solca (Schulitz, par., poczta i st. dr. żel.), wchodzi w skład okręgu wiej. Kabat, ma 5 dm., 44 mk.; leży wśród lasów. Leśniczówka należy do nadleśnictwa w Solcu. T. zabrana ze starostwem bydgoskim przez rząd pruski, wcieloną była do domeny w Bydgoszczy. 4.) **T.** al. *Podbaranów*, urzęd. *Trzcionka*, os., pow. ostrzeszowski (Kępno), tuż pod Kępnem, wchodzi w skład okr. miejskiego, ma 5 dm. i 46 mk. 5.) **T.**, młyn, w r. 1461, pod Komorowem, w okolicy Gniezna, Kłecka i Kiszkowa. Dziś nie istnieje. *E. Cal.*

Trzcianka, niem. *Trzianken*, wś, pow. szczycieński, st. p. Opaleniec.

Trzcianki, mylnie *Trzcionki*, wś i fol., pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Janowiec, odl. od Kozienic 39 w., ma 35 dm., 287 mk., 900 mr. dwors., 349 mr. włośc. W 1827 r. było 27 dm., 138 mk., par. Kazimierz.

Trzcianna 1.) wś włośc., pow. radzymiński, gm. i par. Radzymin, ma 60 mk., 151 mr. W 1827 r. było 6 dm., 40 mk. 2.) **T.**, w XVI w. *Trzczana*, wś, fol. i kolonia, pow. skierniewicki, gm. Doleck, par. Rawa Stara, odl. 8 w. od Skierniewic, ma 451 mk. W 1827 r. było 28 dm., 226 mk. W r. 1886 fol. T. rozl. mr. 562: gr. or. i ogr. mr. 485, łąk mr. 43, lasu mr. 19, nieuż. mr. 15; bud. mur. 4, drewn. 20. Wś T. os. 40, mr. 774; wś Budy Trzcińskie os. 20, mr. 202. Z części dawnego obszaru folwarcznego utworzono kilkanaście kolonii, mających po 30 mr. rozległości. Na początku XVI był tu dwór z gruntami zdawna odrębnemi od kmiecych, i pewne role folwarczne, zwane Wola; z tych wszystkich ról pobierał dziesięcinę pleban w Starej Rawie, kmiecie zaś dawali na stół arcybiskupi a plebanowi kolędę po groszu z łanu, ci zaś co siedzieli na rolach Woli po pół grosza (Lib. Ben. Łaskiego, II, 288; tamże na str. 619 mylnie odniesiono do tej wsi Trzciankę z pow. łowickiego). 3.) **T.** al. *Trzcianno*, wś, pow. gostyński, gm. i par. Duninów, ma 152 mk., 586 mr. dwors. i 19 os., 17 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Duninów. W 1827 r. było 4 dm., 28 mk., par. Strzelce. 4.) **T.** al. *Trzcianka*, kol., pow. brzeziński, gm. Biała, par. Gieczno, ma 3 dm., 40 mk., 63 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Kębliny. *Br. Ch.*

Trzcianno, ob. *Trzcianna.*

Trzcianny, urzęd. *Trostiany*, mko nad rzką Trzcianną, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Krypno, o 48 w. od Białegostoku a 126

w. od Grodna, ma 1600 mk. (w 1878 r. 2057 mk., prawie wyłącznie żydów), kościół katol. paraf., 2 domy modlitwy żydowskie, szkołę ludową. Kościół paraf. katol., p. wez. św. Piotra i Pawła, z muru wzniesiony w 1846 r. przez parafian. Na cmentarzu kaplica. Parafia katol., dekanatu białostockiego, 7045 wiernych.

Trzciano 1.) niem. *Trzianno*, wś, pow. wąbrzeski, st. p. i par. kat. Ryńsk; 122 ha (76 roli or., 1 łąk); 1885 r. 9 dm., 16 dym., 88 mk. kat. Dziedzicem T., Sosnówki i folw. Rożentala był (do r. 1892) Reitz, przedsiębiorca budowlany. Nabył on Sosnówkę za 140,000 tal. i doprowadził do kwitnącego stanu. Wzniósł też piękny pałac. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa, że jest 7 włościan, którzy „ex quolibet agro cmethonali“ dawali mesznego po 1 kor. żyta i tyleż owsa, sołtys zaś dawał 2 kor. żyta i tyleż owsa (str. 432). Dawniej posiadali T. Wierzbiccy. W dok. krzyżackich napotykamy tę wś pod nazwą Gr. Zauden i Gr. Tzende. 2.) **T.**, niem. *Honigfelde*, ob. *Miedzice*. *Kś. Fr.*

Trzciany, fol., pow. warszawski, gm. Góra, par. Nowydwór, 12 mk., 427 mr.

Trzciany, niem. *Zahn*, 1453 *Trzcyany*, dobra ryc., pow. złotowski, st. p. i par. kat. Sępólno o 4·3 klm. odl., st. kol. Lipka o 20 klm. odl.; 601 ha (386 roli or., 67 łąk, 93 lasu); 1885 r. 13 dm., 24 dym., 131 mk., 57 kat., 74 ew.; mleczarnia, hodowla koni i bydła, cegielnia. W XV w. dzierży te dobra Trzciański, który je sprzedał ciotce swej Pawłowskiej. Później są tu dziedzicami Swyrczewscy, Bębnowscy i Radolińscy. Za czasów pruskich zaś posiadali je Bruniewscy, v. Heyden, Mittelstaedt, Kuhlbronn, obecnie Bothe (ob. Der Kreis Flatow von Schmitt, str. 295). Obszar włościański przeszedł w drodze kupna w ręce dziedziców. *Kś. Fr.*

Trzciel, *Torstetel* (?) w dok. z r. 1319, *Trzel* 1393, *Tzrel* 1394, *Trziczel* 1398, *Trciel*, *Trcziel*, urzęd. *Tirschtiegel*, miasto, pow. międzyrzecki, dek. zbąszyński (dawniej pszczewski), po obu brzegach Obry (dopł. Warty), przy ujściu Sępolnej, między jeziorami, w okolicy błotnistej, o 72 klm. na zach. od Poznania, 22 klm. na wsch.-płd. od Międzyrzecza i 13 klm. na płn. od Zbąszynia (st. dr. żel. marchijsko-pozn.), ma 2 kościoły paraf. (katol. i prot.), synagogę, szkołę, st. telegr., urząd pocztowy trzeciorzędny, chirurga, aptekarza, fabryki sukna i tytuniu; jest siedzibą komisarza obwod. i urzędnika stanu cywiln. T. składał się z 2 odrębnych części: Stare miasto (polskie) na praw. brzegu Obry i Nowe miasto (niemieckie), założone w czasie wojny 30-letniej na lew. brzegu. Obie części połączone są mostem. W r. 1885 miał Stary T. 130 dm., 965 mk. (532 katol., 409 prot., 24 żyd.) i 944 ha (458 roli, 251 łąk, 166 lasu); Nowy T. miał 177 dm., 1502 mk. (391 kat., 1011 prot., 100 żyd.) i 562 ha (316 roli, 181 łąk, 22 lasu). Niedawno połączono obie części w jedną gminę. Ludność trudni się przeważnie rolnictwem, uprawą chmielu, rybołówstwem, sukiennictwem i handlem. W r. 1765 płacili tu żydzi 446 złp. pogłównego. W końcu XVIII w. było w obu częściach 262 dm., 1171 mk. (253 żydów). Śród ludności było 74 przędników, 48 sukienników, 33 szynkarzy, 22 szewców, po 16 gręplarzy i konwisarzy, 11 kupców, 10 stolarzy, 8 rybaków, po 6 pilarzy i krawców, 5 rzeźników, po 4 piekarzy, golarzy i muzykantów, 3 formiarzy, po 2 bednarzy, garncarzy, młynarzy, kowalów, kuśnierzy, piwowarów i oberżystów, jeden folusznik, handlarz win, introligator, złotnik, szmuklerz, puszkarz, farbiarz, szklarz, murarz, cieśla, ślusarz, garbarz, kapelusznik, rymarz, siodlarz, olejnik i aptekarz. W r. 1811 było 284 dm., 1604 mk.; 1837 r. 2272 mk. w 264 dym.; 1843 r. 295 dym., 2216 mk. (461 kat., 1450 prot., 305 żyd.); 1871 r. 300 dm., 2505 mk.; 1885 r. 307 dm., 2467 mk. Połączony herb obu części wyobraża 2 piętrowe wieże na wspólnym murze (Nowe miasto); między wieżami św. Jerzy z smokiem (Stare miasto); u spodu tarczy rok 1659. Kościół kat., p. w. św. Wojciecha, istniał już przed r. 1510, zgorzał kilkakrotnie, ostatni raz w r. 1809 w pożarze miasta; do r. 1824 odbywało się nabożeństwo w kapliczce; tegoż roku stanął dzisiejszy kościół z muru pruskiego. Księgi kościelne zaczynają się od r. 1625. Par., liczącą 2080 dusz, składają: Cegielnickie Holendry, Czarne H., Dybno, Granówko, Hamernia, Hamrzysko, Helowski folwark, Jabłonka, Jasienieckie H., Leśny folwark, Lubińskie H. i folwark, Mitręga, Nowy młyn, Papiernia, Roińskie H., Rybojady, Sierskie H., Sicrcz, Stary folwark, Świdwowiec, Szklana H., Trzciel, Zachodzkie H., Zamkowa gmina i Zawady. Szkoły paraf. istnieją w Jabłonce i w Trzcielu (mówi o niej wizyta z r. 1640). Szpital zgorzał przedtem. Kościołek p. w. św. Anny, spalony przez Szwedów, stał za miastem, ku Lwówkowi. Kościół prot. w Nowem mieście istniał przed r. 1793; par. w r. 1860 liczyła w 10 os. 3761 dusz obok 2057 katolików. Zamek T. z leśniczówkami na Jabłonce, Holendrach Lubińskich i Cegielnickich, tudzież z folw. Leśnym i Annamuehle tworzy okrąg dwor., mający 14 dm., 148 mk. (54 kat., 94 prot.) i 2584 ha (264 roli, 61 łąk, 1698 lasu): czysty doch. z ha roli 3·52, z ha łąk 15·27, z ha lasu 2·35 mrk; piła parowa i wapiarnia. *Dzieje.* Trzciel, Zbąszyń i Babimost

dzierżyć mieli Święcowie (Swyancza), wojewodzice pomorscy, którym wskutek rokoszu, jaki podnieśli w r. 1307 przeciw rządom Łokietka na Pomorzu, król odebrał dobra i przydzielił do swych dóbr książęcych (Długosz, Hist., III, 36, i Rocznik Świętokrz. w Pomn. Dziej. Pol. III, 79). W r. 1319 Henryk i Przemysław, ks. szląscy, ustępują margrafowi brandenb. Woldemarowi lewe porzecze Obry, od Kopanicy do Międzyrzecza, z Przyprostynią, Zbąszyniem, Trzcielem (na praw. brzegu) i Rybojadami, których nie posiadali, w zamian za Żegań, Krośno i Międzyrzecz (Kod. Wielkp., n. 1012 i IV, str. 392). Śmierć margrafa zniweczyła zamiar. Odnośny dokument, spisany w języku niemieckim, wymienia „Torstetel“, co wyrażać miało Trzciel. Monograf ziemi poznańskiej (H. Wuttke, na str. 458) wyprowadza z nazwy *Torstetel* wniosek, że Polacy zająwszy tę osadę po r. 1319 „przezwali ją Trzcielem“. Inni pisarze niemieccy głoszą, że Brandenburczycy już w r. 1319 posiadali T. W drugiej połowie XIV w. stał tu zamek, przy którym rozwijało się miasto; dziedzicami osady byli Wezemborkowie. Między Fredhelmem Wezemborczykiem a Wichną, córką Józefa Wezemborka z Grodziska i mężem jej Świętosławem Pałuką z Szubina, kaszt. kaliskim, wszczęły się w r. 1393 spory majątkowe; następnego roku dnia 14 maja na wielkich rokach gnieźn. przysądzono Wichnie i mężowi jej zamek i miasto Trzciel z przyległościami: Smolno, Rybojady, Siercz, Posadowo, połowę Tomyśla, młyny, hamry, wody i ich odpływy, jeziora, stawy, bory, lasy, dąbrowy, gaje, barcie i wszystko co do tego należy. Pomimo wyroku toczyły się kilka lat jeszcze spory, które kończyły się zwykle odsądzeniem Wezemborków (Akta gr. wielk.). W r. 1449 rozgraniczono T., Chociszewo, Suche i Mokre Lutole; r. 1458 dostawił T. dwu żołnierzy pieszych na wyprawę malborską; około r. 1564 płacił bisk. pozn. rocznie 1 fen. 6 gr. fert.; r. 1682 posiadał Marcin Lwowski Ostroróg z Lwówka, tę majętność; miasto płaciło 12 flor.; r. 1656 Szwedzi spalić mieli na rynku Starego T. proboszcza miejscowego Stan. Wolsztyńskiego i wikaryusza jego Michała Machowicza. Co znaczy r. 1659 na herbie miejskim nie umiemy objaśnić. Po Ostrorogach dziedziczyli majętność Opalińscy, potem Mielżyńscy, a po nich Szołdrscy. Przy schyłku zeszłego wieku składały dobra następujące osady: Cegielnickie Holendry, Dybno, Granówko, Hamernia (Humerskie H.), Jabłonka, Jasienieckie H. (Essenwaldzkie), Leśny młyn, Lubińskie H., Mitręga, Roińskie H., Rybojady, Siercz, Sierskie H., Staromiejski młyn, Stary folwark, Świdwowiec, Szklana Huta, Trzciel, Wielkohuckie H., Zawada i Żydowo. T. z przyległościami wchodził w skład pow. poznańskiego do r. 1791; odtąd do nowo-utworzonego wówczas pow. międzyrzeckiego, do którego wrócił w r. 1815. Wielki pożar zniszczył miasto w r. 1809; Niemcy tutejsi żądali w r. 1848 wcielenia do marchii brandenburskiej. Na obszarze miejskim wykopano młotek z czarnego kamienia i żelazną pieczątkę wójtowską z r. 1727. W ustach ludu żyje podanie o chochlikach szarych i siwych karłach, którzy ostrzegają przed groźnem nieszczęściem, sprzyjając dobrym i prześladując złych. W T. miała urodzić się w r. 1722 poetka niemiecka Anna Ludwika Karsch. *E. Cal.*

Trzcielino al. *Trzcielin*, *Rzczelino* w r. 1388, *Rczelyno* i *Reczelyno* 1389, *Trczelino* i *Trzelino* 1393, *Trzczelino* 1394, *Ercrzelino* 1395, *Crczelino* i *Crczilino* 1396, wś i dwór, pow. poznański, o 5 klm. na płn. od Stęszewa; par. i poczta w Konarzewie, st. dr. żel. w Buku o 10 klm. Między r. 1388 i 1399 pisali się z T. Trzcielińscy: Wincenty, Tomisława, Dobiesław i Wierzbięta (Akta gr. pozn.); później rozpadła się osada na 2 części: na *T. Większe* al. *Szlacheckie* i *Mniejsze* al. *Duchowne*. W r. 1580 posiadali większą część Sylwester Dębowski z 3 łanami os. i Łukasz Gułtowski z 2 łan. i 1 komor. Część mniejsza z 10 łan. os., 3 ćwierciami karczm. i 1 komor. należała do kapituły pozn. aż poza r. 1793; w tym czasie Biskupscy dziedziczyli T. Szlacheckie. Na pobliskiem bagnisku wykopano szczęki świni błotnej i inne kości zwierzęce. Badany nasyp ziemny nie zawierał żadnych zabytków przeszłości. T. Duchowne osadzone samymi włościanami, ma 7 dm., 78 mk. kat. i 364 ha (282 roli, 10 łąk, 14 lasu). T. Szlacheckie składa się z wsi włośc. i z dworu. Wś ma 2 dm., 25 mk. (24 kat., 1 prot.) i 33 ha (28 roli, 5 łąk). Dwór z Józefowem (dawniej Nasraczewo) i Podgajem tworzy okr. dwor., mający 15 dm., 275 mk. (233 kat., 42 prot.) i 677 ha (470 roli, 26 łąk, 87 lasu); gorzelnia parowa i takiż młyn; chów i tucz bydła; maślarnia; owczarnia Rambouillet. *E. Cal.*

Trzcieliny, niekiedy *Trzcielin* i *Trzcielino*, *Rczyelini* w r. 1438, wś, w pow. odolanowskim, o 8 klm. na wsch. od Odolanowa, pod Przygodzicami (poczta i st. dr. żel.), nad jez. Trzcieliny, przez które płynie Barycz, dopł. Odry; par. Ostrów; ma 4 dm. i 40 mk. W r. 1438 były T. pustką, przyległą do Przygodzic, gdzie Rafał z Gołuchowa zamierzał założyć miasto Światłowo (Kod. Dypl. Pol., I, 320).

Trzcienica, ob. *Trzcinica*.

Trzcieniec 1.) al. *Trzciniec*, folw., pow. błoński, gm. Pass, par. Pawłowice, odl. 8 w. od Błonia, ma 30 mk. W r. 1885 fol. T., od-

dzielony w r. 1869 od dóbr Wola Gawartowa, rozl. mr. 279: gr. or. i ogr. mr. 276, łąk mr. 2, nieuż. mr. 1; bud. mur. 3, drewn. 5; płodozm. 14-pol. 2.) **T.**, folw., pow. rawski, gm. Maryanów, par. Babsk, ma 2 dm., 27 mk., 248 mr. 3.) **T.**, w XV w. *Trzenyecz*, 1508 *Tszenyecz*, 1581 *Tczeniec*, wś i folw., pow. jędrzejowski, gm. Nagłowice, par. Rakoszyn, odl. 12 w. od Jędrzejowa. W 1827 r. 31 dm., 228 mk., par. Trzciniec. W r. 1884 fol. T. rozl. mr. 1275: gr. or. i ogr. mr. 792, łąk mr. 12, past. mr. 24, lasu mr. 415, nieuż. mr. 32; bud. mur. 9, drewn. 10; płodozm. 8, 9 i 12-pol.; las nieurządzony, pokłady kamienia budulcowego. Wś T. os. 49, mr. 671. W połowie XV w. wś „Trzenyecz“ ma kościół paraf. Dziedzicami wsi są: Tomasz i Jan, synowie Borka h. Wąż. Łany kmiece dawały dziesięcinę snopową i konopną prepozyturze krakow. Karczma, zagrodnicy i dwa folw. rycerskie kościołowi paraf w Piotrkowicach pod Włodzisławiem (Długosz, L. B., I, 24). W 1508 r. Marcin Borek płaci z T., Siedliszowic, Biały, Kleszczowy, Łoniny 4 grzyw. W r. 1581 Piotr Falkowski ma $3^1/_2$ łan. km., 2 zagr. bez roli, Jakub Borek 2 łany km., 2 zagr. bez roli i Jan Borek $2^1/_2$ łan. km. (Pawiń., Małop., 86, 486). Zapewne dopiero w obecnem stuleciu parafia została zwiniętą i wcieloną do par. Rakoszyn. 4.) **T.**, ob. *Trzciniec*. *Br. Ch.*

Trzcieniec, wś., pow. mościski, 6 klm. na zach. od Mościsk (sąd pow., st. kol., urz. pocz. i tel.). Na płn. Lacka Wola, na wsch. Sułkowszczyzna, Mościska i Czyszki, na płd. Rustweczko, na zach. Balice. Wś leży w dorzeczu Wisły za pośrednictwem Trzcianki (dopł. Wiszni). Płynie ona od płd. i zabiera w obrębie wsi od praw. brzegu pot. Parny, a dalej przybiera nazwę Riczki. W dolinie potoku leżą zabudowania. Wznies. w środkowej części 236 mt., na zach. 271 mt., a na wsch. 295 mt. Własn. więk. (Władysława Youngi) ma roli or. 711, łąk i ogr. 113, past. 6, lasu 72 mr.; wł. mn. roli or. 1233, łąk i ogr. 111, past. 91, lasu 70 mr. W r. 1880 było 231 dm., 1205 mk. w gminie; 29 dm., 108 mk. na obsz. dwors. (1273 rz.-kat., 22 gr.-kat., 18 izrael.; 1307 Polaków, 6 Rusinów). Par. rz. i gr.-kat. w Mościskach. We wsi jest szkoła etat. 1-klas. i młyn. T. należał w XV w. do dóbr nadanych Janowi Sienińskiemu i przeszedł na jego córkę Jadwigę, wydaną za Kamienieckiego (ob. *Olesko*, t. VII, 466). *Lu. Dz.*

Trzcin, niem. *Trzyn* i *Trczyn*, dobra ryc. nad Dąbrówką (niem. Welle), w uroczej okolicy, pow. lubawski, st. p. i par. kat. Mroczno, st. kol. Montowo, o 10 klm. odl., 796 ha (567 roli or., 112 łąk, 11 lasu); 1885 r. 11 dm., 20 dym., 104 mk. kat., gorzelnia, młyn. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa: „Villa Trzcinna nobilitaris, sortes duae, Gn. Jacobus Szczypliński et Adamus Sułkowski, reliqui minutiores. Mansos 60 possidere traduntur. Juxta Visitationem Molitorianam an. 1597 sub Illustr. Tylicki ep. mansi 52 specificantur“ (str. 379). Wizyta zaś Potockiego z r. 1706 pisze: „Villa Trzcino creditur habere juxta antiquum mansos 60; ad praesens sunt aliquot sortes nobilitares. Misera parocho consolatio aliqui quartam partem, aliqui semiquartam partem siliginis, totidem avenae extradunt“ (str. 658). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczył T. 22 dym.; dziedzicem był Chełstowski; później posiadali go Kowalscy. R. 1874 oszacowano dobra na 340,000 mrk. R. 1887 nabył je zachodnio-pruski bank ziemski za 21,600 mrk, bo miał tam zahipotekowanych 200,000 mrk. Bank zamierza majątek parcelować. *Ks. Fr.*

Trzciniak, kol., pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Kikoł, odl. 9 w. od Lipna, 6 dm., 17 mk., 78 mr. Powstała na obszarze dóbr Brzeźno.

Trzcinica, folw., pow. noworadomski, gm. i par. Rząśnia. Niepodany w najnowszym spisie.

Trzcinica, wś, pow. jasielski, w równinie wznies. 324 mt., na lew. brzegu Ropy, przy gościńcu z Jasła do Biecza i linii dr. żel., 7 klm. na zach. od Jasła, ma parafię rz.-kat. z kościołem drewnianym z r. 1558, browar piwny, st. kolei, poczt. i telegr., szkołę ludową (2 naucz.) i kasę gm. pożycz. z kapitałem 1301 złr., piękny park i pałac. Ludna wś, leży w pięknej i urodzajnej okolicy, ma 254 dm. i 1432 mk. (697 męż., 735 kob.); 1304 rz.-kat. i 23 izr. Obszar więk. pos. (Włodków) ma dwa fol., 468 roli, 51 łąk, 15 ogr., 83 past., 36 lasu, 22 nieuż. i 1 mr. 211 sąż. parcel budowl., razem 677 mr.; browar (Jana Klominek) ma 1310 sąż. roli; pos. mn. 857 roli, 109 łąk, 120 past. i 121 mr. lasu. Wś spotykamy w dypl. z r. 1376 (Kod. mogilski, 73) jako własność Borka „de Tsczenecz“, w r. 1395 „Borco heres de Sczincze“ (tamże, 89), w 1399 „de Tcznicze“. Długosz (L. B., I, 496 i III, 206) pisze nazwę „Tsczenycza“ i „Trzennicza prope Baczal“. Za jego czasów była tam parafia a przynajmniej kościół. W 1581 r. (Pawiń., Małop., 119) Trzcienica była w posiadaniu Ocieskiej, miała parafię, 4 łany km., 6 zagr. z rolą, 5 komor. z bydł., 8 komor. bez bydła, 1 rzemieśl. i 2 pręty pustej roli. Trzcinnickie starostwo niegrodowe, w wojew. krakowskiem, pow. bieckim, podług spisów podskarbińskich z r. 1770 składało się ze wsi: Trzcinnica z folw., Jareniówka, Przysieki z sołtystwem, Pusta Wola i Siedliska. W tym czasie posiadali je małżonkowie Wilhelm i Petronela z Siemińskich Siemińscy, opłacając

kwarty złp. 3114 gr. 5, a hyberny złp. 398 gr. 17. Graniczy na zach. z Przysiekami, na wschód z Łęgorzem, na płn. z Opaciem i Jareniówką. *Mac.*

Trzcinica 1.) *Treczenicza* w r. 1283, *Trczenicz* 1319, *Trzczienycza* 1357, *Trzczienicza*, wś i folw., w pow. kościańskim (Szmigiel), o 3 klm. na wsch.-płn. od Wielichowa (par. i poczta), 2 klm. od kanału Obry; st. dr. żel. w Grodzisku (Graetz i P.). Bogusz, dziedzic T., przekazał tę wś na własność bisk. poznańskim. Po śmierci jego Mściwój, syn Blizbora, rościł prawa do T. Spór wytoczono w r. 1283 przed Przemysławem II, który potwierdził darowiznę. „Tresceocovo“ wymienione w r. 1258 i 1294 między posiadłościami klasztoru lubińskiego, nie jest T. ale prędzej Drzeczkowem pod Osieczną (pow. wschowski, ob. *Trzecianów*). W r. 1319 kustosz pozn. Szymon sprzedając kościołowi swemu nie istniejące już „Czaplice“, określa ich granice od lasów Rzeczycy i Brześcia do graniczących z sobą osad T. i Lubnicy; w r. 1357 bisk. pozn. Jan zaprowadza prawo niemieckie w T., sprzedając sołtystwo Bogdanowi, synowi Pawła z pobliskich Ruchocic; sołtys mieć będzie 2 wolne łany, wolną karczmę, jatkę i inne, tudzież 2 ogrody i łąkę koło Spalonego dębu, przy drodze do Wielkiego lasu, ku Obrze (Kod. Wielk.). Około r. 1564 było na T. 14 łan., t. j. 2 sołtysie i 12 km.; bisk. pozn. pobierał z łanu po 56 gr., 3 ćwiertnie owsa, 2 kapł. i 15 jaj; sołtysi płacili 2 flor.; w r. 1580 było $10^1/_2$ łan. os., 3 półłanki puste, 2 łany sołtysie, ćwierć karczmarska i 2 kom. T. wchodziła w skład klucza biskupiego Wielichowo, zabranego i sprzedanego przez rząd pruski. Wś ma 67 dm., 456 mk. (439 kat., 17 prot.) i 519 ha (358 roli, 77 łąk, 10 lasu). Folw. ma 2 dm. i 23 mk.; wchodzi w skład majętności Wielichowo; właścicielem jest Stanisław hr. Plater, przedtem Henryk hr. Dzieduszycki. 2.) **T.**, urzęd. *Strenze*, *Crescenica* w r. 1149, *Tristenic* 1193, *Tirstenic* 1201, *Tristenicia* 1203, *Trztenica* 1204, *Crescenicia in Opothow* 1239, *Trscenez* 1245, *Trzenicza* 1360, *Trzczyennycza* 1511, *Trciencza* 1552, niekiedy *Trzciniec*, *Strenz* i *Strenze* po r. 1845, wś kośc. i dwór, pow. ostrzeszowski (Kępno), o 13 klm. na płd. od Kępna, nad Pomianką (dopł. Prosny), w pobliżu granicy Szląska; par., szkoła, urz. stanu cywiln. i poczta w miejscu, st. dr. żel. w Kępnie (Kempen i P.) i w Byczynie (Pitschen). Piotr Włost zwany Duninem nadał Trzcinicę klasztorowi św. Wincentego w Wrocławiu. Tę darowiznę potwierdzili Bolesław Kędzierzawy w r. 1149, papież Celestyn III w r. 1193 i Innocenty III w r. 1201. Bulla ostatniego wspomina przy T. kościół p. w. św. Maryi Magdaleny. W r. 1203 bisk. wrocławski Cypryan poświęcając ten kościół na cześć św. Wincentego, N. M. Panny i św. Maryi Magdaleny, przekazał mu dziesięciny z Komorzna (Reinersdorf pod Byczyną); r. 1204 ks. Henryk syn Bolesława uwolnił mieszkańców T. od opłaty podworowego; r. 1239 Henryk, książę Szląska, Krakowa i Polski, pozwala klasztorowi osadzić T. na prawie niemieckiem (Cod. Dipl. Sil., VII i Kod. Wielkp.). Niektórzy objaśniają tę posiadłość klasztoru mylnie „Chrościnem“ wieluńskim, który wdowa po kaszt. krakowskim Klemensie darowała około r. 1245 cysterkom osadzonym w Łubnicach. Z większem prawdopodobieństwem odnosić ją można do T., którą widzimy w r. 1245 i później w ręku biskupów wrocławskich (Cod. Dipl. Sil., VII, n. 637). Nie umiemy z tem pogodzić zachodzących w dyplomatach wielkopolskich (Kod. Wielkp., n. 722 i 1687) nazw: *Drscenicza* i *Trzenicza* po r. 1294, tudzież *Trzcenica* po r. 1373. W r. 1294 Przemysław II zabrał braciom Mikołajowi i Michałowi, którzy wspólnie z innymi najeżdżali dobra kościelne, dziedzictwo ich i nadał je arcyb. gnieźn. Siedliskami najezdników były okolice Wielunia i Kalisza, a głównym jak się zdaje sprawcą był Adam Skarga z Urbanic wieluńskich, który następnego roku prawował się z arcybiskupem o przyległości Godziesza (w pobliżu Kalisza). I występujący w r. 1373 Stoigniew nie pochodził z tej T.: rzecz działa się w Opatówku kaliskim; Dziwisz h. Jelita z Remiszewic, łowczy sieradzki, wspólnie z poręczycielem Jakubem, plebanem z Chorzęcina, przyrzekł uroczyście wobec świadków: Tassa z Janikowa (pod Opatówkiem) i Stoigniewa „de Trzcenicza („sąsiada może“), iż wynagrodzi szkody, wyrządzone posiadłościom arcybiskupim w ziemi sieradzkiej. Trzcinicę z pod Kępna nadał w r. 1360 bisk. wrocławski Przecław kanonikowi poznańskiemu Stefanowi Gromassy w dożywocie (Kod. Wielkp., n. 1432); potem dopiero przeszła ona w ręce prywatne; wchodziła w skład pow. wieluńskiego. W r. 1511—18 były na T. 3 łany, a około 1580 r. karczma, 2 młyny dziedziczne i jeden doroczny; dziedzicem był Jan Trzciński. Trzcińscy posiadali ją bez przerwy aż do r. 1812. W tym czasie Ignacy Trzciński pomieniał się z baronem Knobelsdorfem na Biskupice w Górnym Szląsku. Odtąd, w ręku różnych właścicieli, zaczęła rozdrabniać się majętność, którą przed r. 1843 składały: Aniołka, Janówka, Krok, Kuźnica, Kwasielina, Piła, Piotrówka, Pomiany, Siemionka, Szczotki i Trzcinica. Kościół istniał tu już w r. 1201. Nowy, którego dwa dzwony są z r. 1619, był i jest dotąd p. w. św. Stanisława; jeden z dzwonów ma napis: Varsovius

et Oksiecius Trzciński. a. D. 1619. O nową erekcyę postarali się Trzcińscy w r. 1701. Dzisiejszy kościół murowany, sklepiony, z posadzką marmurową, stanął około r. 1805 kosztem Anieli z Jastrzębowskich Trzcińskiej Stefanowej. Staraniem plebana Jana Korytkowskiego przyozdobiono go w r. 1869 wysoką wieżą. Do kościoła zaprowadzono w XVII w. bractwo św. Krzyża (czytaj: Kron. dekan. kempińskiego przez ks. P. Wł. Fabisza, str. 197—205). Parafię liczącą 3851 dusz, składają: Anioła, Borek, Dzierżążnik, Janówka, Ignacówka, Krok, Kuźnica, Kwasielina, Laski, Nowawieś, Piła, Piotrówka, Pomiany, Różyczka, Siemionka, Smardze, Strugi, Teklinów, Trzcinica, Wodziczna i Wygoda. Kościół filialny znajduje się w Laskach; szkoły paraf.: w Kuźnicy, Laskach, Piotrówce, Trzcinicy i Wodziczne j. Szpital, wystawiony i uposażony w XVII w. przez plebana Piotra Krupeckiego, istnieje dotąd. Wś z młynem Groblą tworzy okrąg wiejski, mający 77 dm., 596 mk. (504 kat., 85 prot., 7 żyd.) i 522 ha (426 roli, 73 łąk). Dwór ma 7 dym., 104 mk. (56 kat., 52 prot.) i 379·67 ha obszaru (258·54 roli, 34·06 łąk, 4·03 past., 73·64 lasu, 8·35 nieuż., 1·03 wody); czysty dochód wynosi 3206 mrk. 3.) **T.**, w pow. bydgoskim, ob. *Trzciniec*. *E. Cal.*

Trzciniec 1.) wś włośc., pow. kutnowski, gm. Plecka Dąbrowa, par. Śleszyn, ma 13 dm., 109 mk., 138 mr. 2.) **T.**, wś, pow. nieszawski, gm. Ruszkowo, par. Broniszewo, ma 56 mk., 92 mr. W 1827 r. 6 dm., 28 mk. 3.) **T.** al. *Boreczna Trzciniec*, wś włośc., pow. kolski, gm. Budzisław Kolski, par. Babiak, odl. 14 w. od Koła, ma 4 dm., 27 mk. 4.) **T.**, os. młyn. nad rzką b. n., pow. piotrkowski, gm. i par. Rozprza, ma 1 dm., 6 mk., 20 mr. 5.) **T.**, os., pow. łódzki, gm. Górki, par. Tuszyn. Niepodana w najnowszym spisie urzędowym. 6.) **T.**, wś, pow. lubelski, gm. i par. Chodel. 7.) **T.**, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Szczekarków, par. Opole. W 1827 r. 23 dm., 136 mk. 8.) **T.**, wś, pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów (odl. około 5 w.), ma 23 os., 443 mr. Wchodziła w skład dóbr Łuck. W 1827 r. 20 dm., 119 mk. 9.) **T.**, wś włośc., pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Michów, ma 17 os., 382 mr. Należała do folw. Ciotcza. Osada T. powstała z połączenia uwłaszczonych osad, rozl. mr. 128: gr. or. i ogr. mr. 114, łąk mr. 6, lasu mr. 5, nieuż. mr. 3; bud. drewn. 6. 10.) **T.**, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Wodynie, ma 20 dm., 162 mk., 248 mr. W 1827 r. 11 dm., 84 mk. 11.) **T.** *Duży* i *Mały*, wś, pow. sokołowski, gm. Dębe Nowe, par. Kossów. T. Duży ma 31 dm., 233 mk., 1073 mr.; T. Mały 26 dm., 235 mk., 453 mr. W 1827 r. T. Duży 31 dm., 187 mk.; T. Mały 27 dm., 168 mk. 12.) **T.**, wś, pow. pułtuski, gm. Kleszewo, par. Przewodowo. W 1827 r. 20 dm., 134 mk. 13.) **T.**, wś nad rz. Działdówką, pow. mławski, gm. Ratowo, par. Radzanów, odl. 27 w. od Mławy, ma 7 dm., 66 mk., 159 mr. W 1827 r. 5 dm., 33 mk. 14.) **T.**, ob. *Trzcieniec*. *Br. Ch.*

Trzciniec 1.) jeziorko, w pow. czarnkowskim, około 1000 kroków długie, 100 kroków szerokie, przepływa przez nie Trzcianka (dopływ Noteci), tuż za wsią Trzcianką ku płn., zasila się na zachodzie odpływem jez. Saskiego (77·4 mt. npm.), a na wschodzie jeziorkiem, które Niemcy zowią Kuehnen See (77·9 mt. npm.), zarasta trzciną. 2.) **T.**, łąka na Drawsku, w pow. czarnkowskim. *E. Cal.*

Trzciniec, niekiedy *Trzcinica*, niem. *Schoenberg*, posiadłość, w pow. bydgoskim, o 14 klm. na zach.-płn. od Bydgoszczy, graniczy z Dąbrówką, Zawadą i Sitnem; par. kat. Dąbrówka (Neuheim), par. prot. Małe Sitno (Wilhelmsort), poczta i st. dr. żel. na Strzelewie (Strehlau) o 4 klm.; ma 3 dm., 75 mk. (36 kat., 39 prot.) i 255·32 ha (220·34 roli, 27·44 łąk, 4·56 nieuż., 2·98 wody); czysty dochód 2926 mrk; chów bydła holenders. 2.) **T.**, niem. *Alt-Rohrbruch* i *Neu-Rohrbruch*, os. wiejska, pow. bydgoski, o 6 klm. na płd.-zach. od Bydgoszczy (par. kat., poczta i st. dr. żel.), przy dr. żel. Bydgoszcz-Inowrocław; par. prot. Ciele. Składa się z Starego i Nowego Trzcińca, ma 6 dm., 41 mk. (1 kat.); należała dawniej do Bydgoszczy. 3.) **T.**, niem. *Rohrbruch*, os., pow. szubiński, o 3 klm. na płn.-wsch. od Rynarzewa, nad kanałem, który łączy Noteć z kanałem bydgoskim (Bydgoszcz-Nakło); par. i poczta w Rynarzewie, st. dr. żel. na Strzelewie (Strehlau) o 8 klm.; 4 dm. i 31 mk.; wchodzi w skład okr. wiejskiego: Nad Kanałem. 4.) **T.**, mylnie *Strzyniec*, leśniczówka do Łęgu, pow. szremski, ku wschodowi od Szremu, 1 dm., 10 mk. 5.) **T.**, ob. *Trzcinica*. *E. Cal.*

Trzcinisko, niem. *Rohrsee*, jeziorko, w pow. międzychodzkim, na praw. brzegu Warty, pod Czajką, o kilka staj na zach.-płn. Skwirzyny.

Trzcinka 1.) pustka, pow. sieradzki, gm. Godynice, par. Wójków, odl. od Sieradza 25 w., ma 8 dm. Należy do Brąszewic. W 1827 r. 4 dm., 31 mk. 2.) **T.**, pustka i os. karcz., pow. będziński, gm. Gzichów, par. Czeladź, 2 dm., 9 mk., 15 mr.

Trzcinno, jezioro, w pow. chojnickim, ob. *Kosobudy* (t. IV, 467).

Trzciński, niem. *Labuhnken*, 1780 *Trzcińsko*, mylnie *Ściński*, wś szlach., pow. starogardzki, st. p. i kol. Swarożyn, par. kat. Godziszewo, szkoła ew, w miejscu; obejmuje 17 gburs. posiadeł i 9 zagr.; 651 ha (378 roli or.,

75 łąk, 21 lasu); 1885 r. 40 dm., 82 dym., 255 mk. kat., 147 ew. Była to dawniej włość braci miłosierdzia czyli bonifratrów w Szotlandzie (ob. Borck: „Echo sepulchralis“, I, 138). Według wizyty Szaniawskiego z roku 1710—11 pobierał prob. ztąd $7^1/_4$ kor. żyta i tyleż owsa (str. 173). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że wś liczyła 115 kat. i 14 ew.; jeszcze wówczas posiadał ją konwent braci miłosiernych (str. 76). Mesznego dostawał prob. godziszewski $7^1/_2$ kor. żyta i tyleż owsa (str. 80). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płaciła tu p. Łącka od 8 wł. osiadł., 8 folw., 9 ogr., 2 rzem. 16 fl. (ob. Roczn. Tow. Prz. Nauk w Poznaniu, 1871, str. 174). Według topografii Goldbecka z r. 1782 było tu 16 dym. (ob. str. 113). Bracia miłosierni wystawili tu kaplicę, która jeszcze r. 1789 istniała. *Ks. Fr.*

Trzcińskie, u Winc. Pola *Trzańskie*, wś nad Pisną, pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Turośl, odl. 12 w. od Kolna, 40 w. od Łomży. Mieszkają tu Kurpie. Wś ma 285 mr. (107 roli). W 1827 r. 5 dm., 35 mk. Powstała w końcu przeszłego stulecia i stanowiła attynencyę Popiołek. W 1819 r. było 4 roln. i 1 chałupnik, razem 31 mk. Rolnicy płacili 72 złp. czynszu, nadto dziesięcinę do dworu uiszczano razem z Popiołkami; chałupnicy płacili po 3 złp. trzydniówki. *Lu. Krz.*

Trzcińskie Budy, wś, pow. skierniewicki, gm. Doleck, par. Rawa Stara, mają 58 mk., 201 mr. Por. *Trzciniec.*

Trzcińszczyzna, folw., oddzielony z obszaru dóbr Potok Wielki, w pow. janowskim. W 1888 r. folw. ten rozl. mr. 150: gr. or. i ogr. mr. 123, łąk mr. 14, lasu mr. 4, w odpadkach mr. 6, nieuż. mr. 3; bud. drewn. 6.

Trzciny, wś, ob. *Trzeciny.*

Trzcion...., ob. *Trzcian....*

Trzcionka, os. młyn., pow. kielecki, gm. Korzecko, par. Cisów.

Trzcionka, pow. kościerski, ob. *Rohrteich.*

Trzebania, pow. wschowski, ob. *Trzebinia.*

Trzebaw, pow. poznański, ob. *Trzebawie.*

Trzebawa, rzka, lewy dopł. Orli (dopł. Baryczy), powstaje z spływu trzech strug na Trzebawie, w pow. krotoszyńskim, o $7^1/_2$ klm. na płd.-wsch. od Dobrzycy; płynie ku płd. na Bugaj i Osuch, mijając Lgotę; z lew. brzegu, na wysokości Korytnicy, przyjmuje odpływ jeziorka b. n. w lasach krotoszyńskich, zmienia swój bieg ku zach. i wychodząc z pomienionych lasów tworzy staw Kamienny; potem, w stawie Stęchliku zlewa swe wody z odpływem jez. Rozdrażewskiego, z którym płynie ku płn. na wś Trzemeszno, gdzie tworzy staw, Rybką zwany, i zasila się z praw. brzegu odpływem jez. Maciejewskiego. Wyszedłszy z tego stawu zdąża na Grębowo ku ujściu, przy wsi Orli i młynie Klatce, o 2 klm. na wschód od Koźmina. Długość biegu około 20 klm. *E. Cal.*

Trzebawa al. *Trzebowa*, *Trzebowo*, urzęd. *Trzebow*, majętność, pow. krotoszyński, o $7^1/_2$ klm. na płd.-wsch. od Dobrzycy, u źródeł Trzebawy (dopł. Orli); par. kat. Koryta, prot. Dobrzyca, poczta w Karminie, st. dr. żel. na Kowalewie pod Pleszewem, o 10 klm.; ma 9 dm., gorzelnię, cegielnię, 127 mk. (99 kat., 28 prot.) i 419 ha (360 roli, 20 łąk, 25 lasu). Tą Trzebawą mylnie wydawca Akt grodz. wielkopols. objaśnia nazwę „*Czlhebowa*“ (II, n. 2021) oznaczającą „Chlebowo“. T. spotykamy po raz pierwszy w aktach ziems. kaliskich pod r. 1444; rozgraniczano ją wówczas od Koryt i Karmina; r. 1503 sprzedano ją razem z Karminkiem i Taczanowem. Dziesięcinę snopową, po 2 miary zboża i tyleż owsa z półłanku dawano plebanom w Korytach. Około r. 1580 dziedziczyli tu Wojciech Rumiejowski, Jan Kromolicki, Jan i Maciej Kurowscy; było wówczas 6 komor., 3 zagr., łan os. i 1 ćwierć. Około r. 1620 Stanisław Rumiejowski posiadał 1 łan km. i 1 ćwierć roli pustą; na dziale Wojciecha Kromolickiego i Marcina Krąkowskiego było 3 komor. i 4 zagr. Przy schyłku zeszłego wieku posiadał całą T. Józef Przeradzki, a w nowszych czasach Józef Skórzewski. *E. Cal.*

Trzebawie 1.) urzęd. *Trzebaw*, *Trzebawy* w r. 1241, *Trzebawe* 1358, *Strzebowo* 1387, *Trzebaw* 1394, *Trebawe* 1399, wś i dwór, pow. poznański, o 4 klm. na wschód od Stęszewa, w pobliżu jezior Góreckiego i Witowelskiego; parafia Łódź, poczta w Będlewie, stacya drogi żelaznej w Mosinie o $7^1/_2$ klm. Wieś ma 23 dm., 231 mk. katol. i 298 ha (281 roli, 9 łąk). Dwór z leśniczówką i folw. Górką i folw. Kierzkami zwanym tworzy okrąg wiejski, mający 24 dm., 363 mk. (360 kat., 3 prot.) i 2101·31 ha (680 roli, 136·37 łąk, 33·35 past., 980 lasu, 41·11 nieuż., 230·48 wody); czysty doch. z ziemi 12,145 mrk; cegielnia, nabiał, chów bydła holenderskiego; właścicielką jest generałowa hr. Zamoyska. W r. 1241 ks. Przemysław I i Bolesław zatwierdzają posiadłość wsi Krośno, T., Sowiniec, Górka Sobiałkowa i Smolice, które ks. Henryk był nadał Przedpełce, synowi Hugona (Kod. Wielkop., n. 231). Między r. 1358 i 1398 występują sołtysi i ławnicy miejscowi; r. 1387—1395 pisali się z T. Wincenty, Małgorzata i Bawor; r. 1399 Wojciech z Góry w imieniu Mościca z Stęszewa prawuje się o T. z Mikołajem Żydowskim (Akta grodz. wielkop.). „Strebaw“, zachodzący w zapisku grodzkim (I, n. 3069), który streszcza najazd Wincentego Granowskiego, kaszt. nakielskie-

go, na dziedzictwo Wolframa z Bucza, nie wyraża Trzebawia. W r. 1426 posiadał tę majętność Piotr Korzbok, podkomorzy pozn., około r. 1510 Andrzej Grudziński, r. 1580 Jan Marszewski wspólnie z Janem Ciświckim, około r. 1793 Anna Górowska z Konarzewa, potem Tytus hr. Działyński. Około r. 1564 biskup pozn. pobierał po fertonie z 4 łan. os.; r. 1580 były na dziale Marszewskiego 3 półłanki, 2 osad. i 5 zagr., a na dziale Ciświckiego 3 półłanki, 3 zagr., 1 osad., rybak i karczmarz z rolą. Kościół paraf. istniał między r. 1510 i 1628; parafię składały: Jarosławiec, Niwka, Sowiniec, Trzebawie i Witowle Mniejsze. W r. 1657 Stefan Czarnecki uganiał się tu z Szwedami. Na pobliskiem jez. Góreckiem Tytus hr. Działyński wystawił zameczek, którego rycinę podaje E. hr. Raczyński (Wspomn. Wielkop., I, 277). 2.) **T.** Osada t. n. istniała w pow. kcyńskim, którego akta grodzkie z r. 1498 (fol. 32) ją wspominają pod r. 1524. Mapa Zannoniego oznacza „Trzębów“ na lew. brzegu Noteci, na płn. od Chodzieży i na wschód od Ujścia, między Bolimką i strugą Margońską, wprost ujścia rzki płynącej od Miasteczka, w okolicy dzisiejszego Miłcza, w pow. kcyńskim. *E. Cal.*

Trzebce 1.) al. *Trzepca*, wś i os. młyn. nad rz. Kacynką, pow. noworadomski, gm. Brzeźnica, par. Makowiska. Wś ma 23 dm., 128 mk., 326 mr.; młyn 1 dm., 8 mk., 60 mr. dwor. W 1827 r. było 16 dm., 107 mk. Wchodziły w skład dóbr Dworszowice. Regestra pobor. milczą o tej wsi, zato wymieniają inne jakieś „Trzepce“ (może Strzelce), w par. Chełmo. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552 Pukarzowski płaci tu od 7 osad. na 5 łan. i z młyna (Pawiński, Wielkp., II, 275). 2.) **T.**, w XVI w. *Trzepcze*, wś i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Wielgomłyny, ma 35 dm., 258 mk., 438 mr.; folw. 5 dm., 14 mk., 500 mr. W 1827 r. 25 dm., 162 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łanów km., wartości do 10 grzyw., dawano wikaryuszom kollegiaty w Kurzelowie; łany dworskie, zdawna odrębne dawały pleb. w Wielgomłynach, zaś kmiecie tylko kolędę po groszu z łanu (Łaski, L. B. I, 556; II, 208). W r. 1552 Goscinska płaci tu od 10 osadn., a Zwierzchowska od 10; łanów jest 5 (Pawiński, Wielkop., II, 276). *Br. Ch.*

Trzebcz 1.) *Szlachecki*, niem. *Adelig Gross Trzebcz*, dobra ryc., pow. chełmiński, st. p. Jeleniec o 7 klm. odl., st. kol. Chełmża o 10 klm. odl., par. kat. Grzybno; 878 ha (781 roli or., 13 łąk, 43 lasu); 1885 r. 19 dm., 65 dym., 357 mk. kat., 15 ew., z których na fol. Marynki przypada 103 mk. i 4 dm. Hodowla bydła; dziedzic Ludwik Ślaski, członek izby panów. 2.) **T.** *Królewski*, niem. *Koeniglich Gr. Trzebcz*, wś, tamże, z katol. kośc., filią do Grzybna, i szkołą kat. 2-klas.; 373 ha (353 roli or., 2 łąk); 1885 r. 24 dm., 60 dym., 252 mk. kat., 41 ew., z których na fol. Duży Trzebcz (niem. Trebisfelde) przypada 155 mk. i 5 dm. Budują tu kościół ewang. Na płd. od wsi znajdują się 3 mogiły kamienne, przy drodze do Wybcza, o $1^1/_2$ klm. od wsi. Jedna z mogił już naruszona, a inne powiększono przez przysypanie głazami z pola ściągniętemi. Na wschodniem zaś pograniczu tej wsi, nieopodal fol. Marynek, rozebrano przed laty kilkunastu jedną mogiłę kamienną. Miejscowi mieszkańcy pamiętają jeszcze istnienie w tejże miejscowości innych mogił kamiennych (ob. Ossowski: „Objaśn. do mapy archeol.“, str. 28). Grupa kamieni w kręgi ustawianych znajduje się w płn.-zach. stronie wsi, pomiędzy drogami do Grzybna i Wybcza. O $1^1/_2$ klm. od grupy poprzedniej zaś na płd. znajduje się trójkąt z kamieni ustawianych, z grobem skrzynkowym. Jeszcze o $1—1^1/_2$ klm. dalej na płd. od powyższego trójkąta widać inny niewielki trójkąt, w środku którego był także grób skrzynkowy (str. 84). W dokum. napotykamy Trzebcz pod nazwą „Terebche“ i „Cerebche“ już 1222 r. w przywileju łowickim; dalej wymieniają przywileje „Trebis“, „Trewis“, „Crebis“. R. 1293 zostaje T. na prawie dziedzicznem nadany. W 1376 r. zachodzi Bartosz z Trzebcza (Trebis) a w 1430 r. Petrasch zum Trewis, t. j. Pietrasz z T. (ob. Kętrz.: „O ludn. pols.“, str. 124). W późniejszych czasach mieszkają tu toruńskie familie: Folkmerowie i Knofowie (str. 173). Choć T. był przez Krzyżaków wydany na własność dziedziczną, to jednak należała do nich znaczna część obszaru, czego dowodzą przywileje z r. 1430, 1444 i 1453. R. 1430 bowiem nadaje w. mistrz Paweł v. Russdorf Piotrowi z Trzebcza i jego małżonce za wierne usługi 4 włóki we wsi T., w papowskiem komturstwie, na dożywocie. Dan w Starogrodzie. R. 1444 nadaje Konrad v. Erlichhausen Piotrowi z T. i jego małżonce za wierne usługi 8 wł. roli we wsi T. na dożywocie. Majętność ta ma jednak po śmierci obojga ze wszystkiem znów wrócić do zakonu. Gdyby spadkobierca pozostawił jakie prawne długi, chce je zakon zapłacić. Lecz gdyby z majątku ruchomego coś uroniono, nie ma zakon do zapłacenia tych długów być zobowiązany. Dan w Papowie. R. 1453 nadaje w. mistrz Ludwik v. Erlichhausen Maciejowi v. Steben dla jego zasług 8 wł. w T. na prawie magdeb., wraz z sądownictwem, wyjąwszy sądy drożne. Za to ma czynić służbę wojenną, pomagać przy budowlach i dawać płużne. Dan w Kowalewie (ob. „Gesch. des Kr. Culm“ v. Schultz, II, 97). Na synod dyecezyalny, który się miał

odbyć r. 1444, mieli się stawić w T. (Crebis) także parafianie z Nawry i Grzybna (ob. „Urk. B. des Bist. Culm“ v. Woelky, str. 463). R. 1728 nadaje bisk. chełmiński Feliks Ignacy Kretkowski wiernemu Józefowi Groszewskiemu, notaryuszowi biskupiemu, w T. „in villa nostra episcopali“ 4 wł. puste, które dawniej dzierżył Krajewski, a które dlatego jeszcze dziś zowią się Krajewszczyzną. Do tego dołącza 4 puste wł. tamże, które przedtem miał Antoni Walenty Kieliński na mocy przywileju bisk. Teodora Potockiego. Pierwsze 4 wł. ma Groszewski i jego spadkobiercy posiadać „perpetus et in aevum“, drugie 4 na lat 40. Od pierwszych ma nam na uznanie naszej zwierzchności płacić co rok na św. Marcin 2 fl.; za to nie ma być pociągniony do żadnych innych ciężarów. Ze względu na 4 włóki dziedziczne nadajemy jemu i jego spadkobiercom prawo warzenia piwa i pędzenia wódki dla własnej potrzeby, bez prawa wyszynku, wolne drzewo w kluczu naszym starogrodzkim dla potrzeby domowej i prawo łowienia ryb tamże latem wszelkiemi sieciami. Wyjmujemy go także z pod wszelkiej jurysdykcyi tak, że tylko nam samym ma podlegać. Dan w zamku naszym Lubawskim, w sobotę d. 12 czerwca 1728 r. (ob. Woelky: „Urk. B. des B. Culm“, str. 1117). Inwentarz biskupstwa chełmiń. z r. 1731 opiewa: „Fol. Trzebski: Wjazd do folw. tylko brama bez barkanu, wrota na biegunach z kuną żelazną y skoblem, do dworu wchodząc wystawka z posową z drągów złą, drzwi na zawiasach żelaznych z hakami y skoblem, w izdebce piec kachelkowy prosty, zły, okno w drewno złe, z tej izdebki wychodząc kuchnia y komin murowany, do której drzwiczki na zawiasach y hakach żelaznych z klamką, haczykiem, skoblem i wrzeciądzem. W tej izbie kominek murowany, piec zielony polewany kachelkowy, prosty, dobry, okien 2 po kwater dwie w ołów. Z izby do komory drzwi na zawiasach żelaznych z hakami, skoblem i wrzeciądzem. Z tey komory drzwi na podwórze. W tey komorze sklepik z drzwiami na pałąkach. Sam dwór w szachulec budowany, słomą pokryty. Posowa wszystka z tarcic. Ex opposito dworu tego chlewy dla świni chróścianne, złe wcale. Idąc dalej są wrota do gumien na zawiasach y hakach żelaznych z kuną do zamykania. Staynia dla koni reparacyi potrzebująca, do niej drzwi na zawiasach y hakach żelaznych. Na niey śpichlirz zły. Stodół trzy, 2 w wiązarek, 1 w chróst, wszystkie złe, klepisk do nich 7. Wrota złe na biegunach, kun żelaznych z hakami do zamykania 6. Owczarnia dobra w wiązarek, połowa cegłą, połowa gliną lepiona, Wrot do niej dwoie na biegunach z kunami żelaznemi. Staynia dla koni dobra, do której drzwi dwoie na zawiasach y hakach żelaznych, z wrzeciądzem, skoblami y hakami. Obora bydła: Wołów w tym folw. burych starych 2, wołów czerwonych starych 2, świni in summa 13. Wieś Trzebcz: 1) Gburów 2 za kontraktem mają włók 4, płacą z nich każdy à fl. 60. Robociznę mają taką, jaką y w innych wsiach, t. j. robić w żniwa sierpem lub grabiami o swoiey strawie niedziel 3, bydłem orać na ugor, na zagon do jarzyny gnoy wozić, zboże z pola każdego po dni 2 i tłukę mają. 2) Owczarek według kontraktu do owczarni ma 1 włókę; owiec swoich ma 300, na myto ma 100, płaci od 200, od sztuki à gr. 18 = 120 zł.; tenże na snop czwarty, ma 1 włókę. 3) Karczmarz według kontraktu do karczmy ma 1 wł., 6 zł. W żniwa sierpem lub grabiami robi niedziel 3 o swoiey strawie, na tłukę według drugich somsiadów równo posyłać powinien. Tenże ma 1 włókę, z której daje snop czwarty do dworu. 4) Kowal według kontraktu ma chałupę z ogrodem y piwa beczek 2, żyta korcy 6, jęczm. 2, grochu $1^1/_3$, owsa korzec 1, soli achteli 2, gomołek troiacznych 15, masła stofów 4, na węgle fl. 12, przysiewku na pańskiej roli lnu zagonów 3, rzepy 3, w żniwa na tłukę posłać powinien dni 3 o pańskiej strawie; ma włókę 1. Z tej płacić powinien hibernę według taxy. 5) Leśnego, który do dworu sieją, jest 1“ (ob. str. 21—22). Kościół, p. w. Wniebowz. N. M. Panny, patronatu prywatnego, z kamieni polnych i cegły. Przy nim istnieje bractwo N. M. Panny od r. 1857. Oprócz T. należy do kościoła tylko Trzebczyk. Według wizyty Strzesza z r. 1667—1672 został kościół tutejszy r. 1253 erygowany i był już to do Papowa, już to do Grzybna przyłączony. Dawniej nosił tytuł św. Elżbiety królowej i był patronatu biskupiego. Ołtarzy posiadał trzy. Do prob. należały oddawna 4 wł. w 3 polach. Meszne pobierał prob. tylko z T. i Bągartu. „Praedium Episcopale in agris 12 cmethonalibus quondam locatum. Cmethones bonis temporib. reperiebantur 10. Modo 2 tantum. Ex quolibet agro cmethonali pro more provenit unus coretus siliginis et totidem avenae. Curia nobilis Kraiowski ex scultetia extradit 1 coretum siliginis et totidem avenae. Sors haereditaria nobilis Christophori Jackowski gaudebat quondam colonis 6. Modo nullus est. Ex curia praebet 2 coretos sil. et totidem avenae. Sors nobilium Wolskich quolibet pro sua sorte 1 coretum s. et totidem avenae. Baumgart, villa desolata, natale solum illustris et magnifici Ignatio Bąkowski, moderni Palatini Pomeraniae spectat ad parochiam“. Parafjan było 100. Dawniej była tu i szkoła, nauczyciel miał włókę roli. Ostatnim pro-

boszczem był Sebastyan Żorawski († 1631 r.). Po nim zawiadywali parafią okoliczni proboszczowie. O wsi tak się wyraża wizyta: „Trzebcz villa bipartita, cujus una medietas est episcopatus Culmensis, altera nobilitaris juris haereditarii nobilium quondam Quosow Trzepskich, sed cum haeredissis in plures transiit sortes ad alias domos. Restat nobilis Joannis Trzebski sors, quam per obligationem Nob. Christophorus Jackowski Silesita compossessor alterius sortis tenet. Reliquas duas Generosi Stablovienses Wolsci". Według wizyty Potockiego z r. 1706 był kościół w T. afiliowany do Grzybna, we wsi nie było ani plebanii, ani szkoły, włościan było tylko 2, którzy mesznego dawali po 1 korcu żyta i tyleż owsa. Karczma także tyle. Generosus Jan Jackowski daje 1 kor. żyta i tyleż owsa, tak samo Michał Płachecki. Michał Jackowski także tyleż dawać powinien. Z Żołkowczyzny dają pół korca żyta i tyleż owsa, z Krajewczyzny 1 kor. żyta i tyleż owsa. Ponieważ Płachecki dzierżył posiadła Wolskich, dla tego powinien dawać 2 kor. żyta i tyleż owsa. Komunikantów liczyła filia 100 (ob. str. 119—121). *Kś. Fr.*

Trzebczyk, niem. *Trebis, Kl. Trebis, Kl. Trzebcz*, wś, pow. chełmiński, st. p. Jeleniec, par. kat. Grzybno, szkoła ew. w miejscu, 431 ha (392 roli or., 28 łąk); 1885 r. 20 dm., 36 dym., 167 mk., 62 kat., 105 ew. *Kś. Fr.*

Trzebeszna al. *Zajemna*, strumień leśny, w pow. janowskim, gm. Kawęczyn. Uchodzi do Białej (dopł. Bukowy), na obszarze osady Pikule.

Trzebiachowo, mylnie, ob. *Trzebiechowo.*

Trzebiatkowy 1648, *Trzebiatkowo* 1710, niem. *Trzebiatkow*, wś w Pomeranii, pow. bytowski, st. p. Kramarzyny, par. kat. Niezabyszewo, filia Tuchomie, posiada szkołę kat. i ewang., 1540 ha (848 roli or., 19 łąk, 330 lasu); 1885 r. 95 dm., 160 dym., 880 mk., 206 kat., 647 ew., 19 dysyd., 8 żyd. W pobliżu wsi idzie szosa od Tuchomia do Kramarzyn. W pierwszej połowie XV w. zamienia Ludwik v. Lansen, wójt bytowski, 4 włóki w Bytowie położone, na dwie części dóbr trzebiatkowskich, które dotychczas posiadał Mikołaj z Trzebiatków (Nitschen v. Trzebetke). Włóki te ma posiadać na prawie chełm., nadto wolne rybołówstwo małemi narzędziami dla własnego stołu w jez. Gubiszcze, w polu Mędrzechowickiem położonem (ob. „Gesch. der Lande Lauenburg und Buetow" von Cramer, II, 168). R. 1515 nadaje ks. Bugusław X wiernemu Szymonowi Genzdrecka, Balcerowi Smunde, Grzegorzowi (Greger) Mlotk, Szymonowi Recka, Albrechtowi Pancke i Grzegorzowi Chammer wś Trsebbetkow z 33 włókami, między Ciemnem i Tuchomiem, w dokładnie opisanych granicach, bez wszelkich ciężarów. Dan w Starym Szczecinie, w wtorek po Trzech Królach (str. 188). Przywilej ten potwierdza Władysław IV w r. 1637. R. 1607 nadaje ks. pomorski Franciszek I lennikom: Fabianowi i Łukaszowi Schmudden, Urbanowi, Jakubowi, Krzysztofowi, Hanuszowi, Szymonowi, Albrechtowi i Maciejowi Jutrzenkom, Grzegorzowi i Krzysztofowi Molotken (Malotkom), Albrechtowi i Urbanowi Polpanken, Szymonowi i Marcinowi Rassken i Grzegorzowi Chammir w T. i ich prawowitym potomkom 30 wł., jak ich praojcom były nadane i ile każdemu rodowi należy, wraz z wolnem rybołówstwem w jez. Nalitten. Za to mają nam służyć na koniu we wszystkich wyprawach, pomagać przy budowlach, co rok płacić 3 grzywny pruskiej monety i 1 funt wosku, a od każdej włóki co rok na św. Marcin po 1 korcu owsa dawać, oraz wszystko czynić jak inni wolni panowie (Panen und Freyen; ob. str. 189). Według taryfy poborowej z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podw. a akcyzę potrójną, płacą tu Possessores od 33 wł. folw., rzemieśln. i ogrod. 34 fl. 2 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 199). R. 1658 mieszkają tu: Łukasz i Hanusz Smuda, Szymon i Michał Chamir, Bartolt Wnuk, Jerzy, Piotr i Maciej Jutrzenka, Michała i Piotra synowie, Andrzej Krzysztof i Jerzy Jutrzenka, Andrzej Młotk (Malotki), Jakub Pank. Wizyta Szaniawskiego z r. 1710—11 opiewa, że prob. w Borzyszkowach pobierał ztąd 14 kor. żyta (str. 79). R. 1780 byli tu posiadaczami: Nobiles Franciszek Młotk, Ernest Schmuda, Paweł Młotk, Ludwik Brychta, Franciszek Fischer, St. Borzyszkowski, Ernest Brychta, Jan Jutrzenka, Woj. Młotk, Ludwik Hamir, Ciemiński, Ludwik Młotk, Krzysztof Lipiński i Paweł Wnuk; wś liczyła 77 kat. i 161 ewang. (str. 5, w wizycie Rybińskiego). Z T. pochodzą v. Malotki Trzebiatkowscy. *Kś. Fr.*

Trzebiatów, wś, pow. opoczyński, gm. Zajączków, par. Błogie, odl. od Opoczna 24 w., ma 16 dm., 111 mk. W 1827 r. 24 dm., 213 mk. W r. 1880 fol. T. rozl. mr. 660: gr. or. i ogr. mr. 493, łąk mr. 16, past. mr. 11, nieuż. mr. 140; bud. mur. 6, drewn. 5. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 21, mr. 207; wś Karolinów os. 11, mr. 318; wś Góry os. 13, mr. 254; wś Tresta os. 11, mr. 244. W r. 1258 w Kruszwicy w dzień św. Piotra i Pawła „comes Sdeslaus", brat Bogusława, kasztel. inowrocławskiego, oddał publicznie w kościele wsi swe: Sławsko, Trzebiatowo i Zagajewice biskupowi włocławskiemu (Wolimirowi) i jego następcom. Biskup oddał te wsi ofiarodawcy „in feodum" dożywotnio. Obecna temu żona Zdzisława, imieniem Woj-

ciecha, oświadczyła, iż zrzeka się sama i imieniem dzieci prawa do tych wsi. Trzebiatowo jednakże przeszło znowu w ręce świeckich dziedziców (zapewne drogą zamiany), gdyż w r. 1397 Sędziwój, wojew. kaliski, zamienia w Łęczycy tę wś z bisk. kujawskim Henrykiem na Sławsko, wś biskupią. W r. 1412 na żądanie bisk. kujawskiego Bartosz z Charbinowic, podkomorzy sandomierski, przy udziale Jaska Radwańskiego, komornika opoczyńskiego, i Łobody, woźnego, rozgranicza wsi biskupie Błogie i Trzebiatów od Zarzęcina, Swolszowic, Smardzewic, Sługocic i Twardy (Kod. dypl. pol., II, 61, 347, 380). Na początku XVI w. kmiecie dawali plebanowi w Błogiem tylko kolędę po $^1/_2$ gr. z półłanku i świętopietrze po denarze od osoby; poborca ztąd otrzymywał po 4 skojce i grosz za pokwitowanie. Z ról folwarcznych jedno pole dawało dziesięcinę plebanowi (z oziminy do 2 grzyw., a jeśli obsiane jarzyną pół seksageny), z innych pleban ustąpił doktorom akademii krakowskiej (Łaski, L. B., I, 629). Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1508 Floryan z T. płacił gr. 13 den. 9. W r. 1577 Melchior Strasz płaci od $^1/_2$ łanu; Stan. Zajączkowski od $^1/_2$ łanu; Jan Golicki 1 łanu, 1 zagr., 1 łanu pustego; Korczyńska od $^1/_2$ łanu (Pawiński, Małop., 293, 481). *Br. Ch.*

Trzebiatowo, niem. *Treptow a. d. Rega*, miasto w Pomeranii, nad rz. Regą, pow. Greifenberg, 6 klm. od morza Baltyckiego; liczyło razem z przyległościami (w 1885 r.) 760 dm., 1533 dym. i 6943 mk. (36 kat., 6726 ew., 180 żyd., 1 dyssyd.). Prowadziło dawniej ożywiony handel morski, należąc do związku miast hanzeatyckich. Dziś port zamulony i spustoszały. W mieście jest fabryka wyrobów srebrnych, fabryka machin, browar, gazownia, są fabryki wozów i garbarnie i spółka pożyczkowa, dalej nadleśn., kasa leśnicza, niższy urząd poborowy, gimnazyum („Bugenhagianum"), wyższa szkoła dla dziewcząt, zakład wychowawczy dla zaniedbanych dzieci, sąd okręgowy, urząd poczt. I kl. i t. d. W historyi zachodzi T. poraz pierwszy r. 1170 i 1175 pod nazwą Trybethowe; r. 1277 nadano mu prawo niemieckie. Między r. 1299—1337 zostały wzniesione dotąd zachowane mury. Pod koniec XIV w. i w połowie XV pożary zniszczyły większą część miasta. R. 1534 d. 1 grudnia postanowił zebrany tu sejm prowincyonalny zaprowadzenie nowej wiary w Pomeranii. R. 1630 oblegało T. wojsko cesarskie. D. 14 wrześ. 1643 r. szturmem je zdobyto i przez 3 dni plądrowano. R. 1670 znów pożar wielki większą część miasta obrócił w perzynę. W zamku tutejszym urodził się 6 list. 1754 r. król wirtemberski Fryderyk. Od r. 1758—62 było miasto przeważnie zajęte przez wojska russkie. W lutym 1806 r. zajęli je Francuzi i trzymali je przez 6 miesięcy. Z budowli starożytnych zasługuje na wzmiankę przedewszystkiem kościół N. M. Panny, w stylu ostrołukowym zbudowany między 1303 a 1370 r. *Kś. Fr.*

Trzebiatowskie Góry, wś, pow. opoczyński, gm. Zajączków, par. Błogie, odl. 26 w. od Opoczna, ma 12 dm., 79 mk., 241 mr. włośc. i 11 mr. dwors.

Trzebica *Szlachecka* i *Poduchowna*, dwa fol. i wś w pobliżu Wisły, pow. stopnicki, gm. Wojcza, par. Świniary, odl. 15 w. od Stopnicy. W 1827 r. T. Duchowna miała 14 dm., 140 mk.; T. Szlachecka 18 dm., 91 mk., par. Biechów. W r. 1871 fol. T., oddzielony od dóbr Piestrzec, rozl. mr. 313: gr. or. i ogr. mr. 130, łąk mr. 29, past. mr. 105, wody mr. 6, zarośli mr. 35, nieuż. mr. 13; bud. drewn. 5. Wś ma 34 os., 136 mr. Część obszaru folwarcznego uległa rozparcelowaniu. Fol. T. Poduchowna rozl. mr. 119: gr. or. i ogr. mr. 34, łąk mr. 35, past. mr. 7, w odpadkach mr. 35, nieuż. mr. 8; bud. drewn. 4. Folw. ten nabył Weksler za rs. 5015, na licytacyi dóbr poduchownych. T. założoną została zapewne w końcu XVII w. na obszarze dóbr Piestrzec, stanowiących w części własność biskupów krakowskich. *Br. Ch.*

Trzebicino, jezioro pod Podjasami, pow. kartuski. Przepływa przez nie rzeczka Grącznica, ciągnąca się ze wschodu na zachód i wpadająca do jez. Wielkiego. *Kś. Fr.*

Trzebiczna, dawniej też *Krępa*, rzka, dopływ Warty z prawego brzegu, wypływa z lasu przy folw. t. n., w pow. sieradzkim, obraca dwa młyny w Męckiej Woli i uchodzi na łęgu męckim do Warty. Wspominana w Lib. Ben. Łaskiego (I, 391).

Trzebiczna, fol. nad rzką t. n., pow. sieradzki, gm. Wojsławice, par. Męka, odl. od Sieradza 7 $^1/_2$, w. ma 1 dm., 8 mk. Na początku XVI w. wś w większej części królewska, w części szlachecka, dawała z łanów km. dziesięcinę na stół arcybiskupi, z dworskich i sołtysich pleb. w Męce na utrzymanie kościelnego (Łaski, L. B., I, 392). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552 płacono tu (z części Zawiszów) od 6 osad. na 2 $^1/_2$ łan. Z części, na których nie było kmieci, dawali: Zawisza od $^1/_2$ łanu, Wodzyński $^1/_4$ łanu, Spyszch $^1/_4$ łanu, Trojakowski $^1/_4$ łanu, A. Tarnowski $^1/_4$ łanu (Pawiński, Wielkp., II, 244, 249). Według lustracyi z 1564 r. część królewska, w dożywociu Gomolińskiego, kaszt. spicimierskiego, miała łanów 24; dochód ze wsi zł. 26 gr. 11 den. 6; z folw. zł. 17 gr. 20.

Trzebiczyn al. *Kuźnia*, niem. *Trebitschin*, fol. i wś, pow. olesiński, par. kat. i ew. Lasowice Wielkie. W r. 1883 folw. należał do

Lasowie, miał 419 ha, 4 dm., 41 mk. (12 ew.); wś 175 ha, 42 dm., 323 mk. (106 ew.).

Trzebidza, *Trzebiza*, *Trzebicza* i *Trzebcza* w r. 1393, wś, pow. kościański (Szmigiel), o 9 klm. na zach.-płd. od Szmigla, nad jez. Trzebieżem; par. Dłużyna (dawniej Charbielin), poczta w Buczu, st. dr. żel. w Starem Bojanowie (Alt-Boyen) o 14 klm.; ma 6 dm., 37 mk. Wchodzi w skład okr. wiejskiego Charbielin. W r. 1393 Katarzyna z Trzebidzy prawowała się z Wojciechem Barchlińskim z pobliskiego Barchlina (Akta gr. wielkop., II, n. 1481). Nieco później, nie będąc już dziedziczką Trzebidzy, płaciła w grodzie kościańskim karę za niestanie tomuż Barchlińskiemu. W odnośnym zapisku p. Katarzyna zwana jest Kardynałową; z tem nazwiskiem zachodzi raz jeszcze (II, 1525) w toczącej się z Barchlińskim sprawie; nieco później (II, 1551) pojawia się w aktach kościańskich Kardynał, prawdopodobnie mąż Katarzyny. W r. 1580 żyło w T. 2 rybaków; przy schyłku zeszłego wieku należała do Zofii Grodzickiej z Charbielina, w nowszych czasach posiadał ją Antoni Skarzyński. W przypierającym do T. lesie odkopano znacznie cmentarzysko z popielnicami. *E. Cal.*

Trzebiec, niekiedy *Trzebice*, *Trzebiecz* w r. 1580, *Trebiec*, folw. do Bolęcina, pow. wschowski (Leszno), o 7 klm. na płd.-wschód od Kostrzynia; par. Świerczyna, poczta w Garzynie; 1 dm. i 8 mk. W r. 1580 Andrzej z Bolęcina Karchowski, burgrabia kościański, miał tu 1 osadn. i 1 zagrod. W nowszych czasach T. należał do Mieczkowskich. Pleban Ścibor „de Strobyessiczo“, który w r. 1358 świadkował w Lubiniu przy sprzedaży sołtystwa w Szczodrochowie, ani Sławobor „de Strobiszewice“, któremu opat lubiński sprzedał sołtystwo w Wyrzece szremskiej (Kod. Wielkop., n. 2066 i 1381 z datą 1358 r.) nie pochodzili ze Trzebca. Strobiszewice (istniało imię „Strobis“), dziś nieznane, leżały niezawodnie w dawnym pow. kościańskim, w okolicy Lubinia. *E. Cal.*

Trzebiech 1.) *Trzebechowo* w dokum. z r. 1207, *Trebko* w r. 1410, *Treboch-See* (na Mapie sztab.), jeziorko, w Brandenburgii, o 9 klm. na płd.-zach. od Świebodzina, pod Łękami (Lanken), odpływa do Odry. Należało niegdyś do osadzonych w Trzebnicy cystersek (Cod. Dipl. Sil., IV, VII). 2.) **T.**, *Trebisch-See* (na Mapie sztab.), jeziorko, na płn.-zach. od Krośna, w ziemi niegdyś lubuskiej, pod Trzebiechowem, spływa z innemi do Odry. *E. Cal.*

Trzebiechów, urzęd. *Trebichow*, *Trebechow* w r. 1308, *Trebechrow* (?), *Trzebuchów*, wś, w Brandenburgii, w ziemi niegdyś lubuskiej, o 15 klm. na płn.-zach. od Krośna, przy jez. Trzebiechu, graniczy na wsch. z Będziechowem (Baudach). T. wchodził dawniej w skład dyecezyi poznańskiej. Biskup lubuski Fryderyk oświadczył piśmiennie w r. 1308, że nie ma żadnego prawa do T. i do innych włości leżących między Pliszką i Odrą (Kod. Wielk., n. 916). O tożsamości T., które ks. Henryk na Głogowie prawem lennem otrzymał z innemi zamkami od króla czeskiego Jana (Kod. Wielkp., n. 1099), nie przesądzamy. *E. Cal.*

Trzebiechowo, niem. *Augustkofer See*, jezioro pod wsią t. n., pow. starogardzki, wzn. 87 mt. npm.

Trzebiechowo, niem. *Augustkof*, wś nad jez. t. n., pow. starogardzki, st. p. Bucowaheide, gm. Radogoszcz, par. kat. Osiek, zawiera 2 posiadła włośc., 280·4 mr. magd.; 1885 r. 3 dm., 23 mk. Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że pustkowie tutejsze liczyło 5 kat. mk. i zamiast mesznego płaciło 15 gr. (ob. str. 238). *Ks. Fr.*

Trzebiecki Stoczek, ob. *Stoczek* 10).

Trzebiegoszcz, wś włośc., pow. lipnowski, gm. Jastrzębie, par. Sumin, odl. o 5 w. od Lipna, 34 dm., 550 mk., 977 mr. W 1827 r. było 30 dm., 229 mr. Wś ta wchodziła w skład starostwa niegrodowego jankowskiego. Ob. *Jankowo* 2.). W akcie rozgraniczenia wsi Jankowo w r. 1371 wspomniana jest „deserta Trzebiegoscz bonis Jankowo annexa super fluvio Mien dicto“ (Kod. dypl. pol., II, 755).

Trzebielsk, jezioro, pow. człuchowski, wzn. 157 mt. npm., $^2/_3$ mili długie, $^1/_3$ mili szerokie, leży na płd.-wsch. od jez. Borzyszkowskiego (ob. „Kassubei u. Tuchler Haide“ von Pernin, str. 48). *Ks. Fr.*

Trzebieluch, ob. *Trzebiłów*.

Trzebień 1.) wś i fol., pow. kozienicki, gm. Trzebień, par. Magnuszew, odl. od Kozienic 25 w., ma urząd gminny, 31 dm., 393 mk., 780 mr. dwors., 596 mr. włośc. W 1827 r. było 28 dm., 229 mk. W 1872 r. folw. T. miał 1580 mr. Do folw. należały przedtem: wś T. os. 29, mr. 600; wś Wilcza Wola os. 10, mr. 156. T. gmina ma 18426 mr. (11475 mr. dwors.), 508 dm. (13 mur.), 5489 mk. Śród stałej ludności 919 żydów i 237 ewang. Sąd gm. okr. IV i st. poczt. w os. Magnuszew. W skład gminy wchodzą: Adamów, Basinów, Bożówka, Dębowa Wola, Dziecinów, Edwardów, Grzybów, Holendry, Kłoda, Kurki, Latków, Łękawica, Magnuszew (osada miejska), M. Nowy, Magnuszewska Wola, Magnuszewskie Holendry, Ostrów, Paprotnia, Przewóz-Tarnowski, Przydworzyce, Studzianki, Staniszówka, Suchowola, Trzebień, Tyborów, Wilcza Wola, Wygoda i Zawada. 2.) **T.** al. *Trebień*, wś i fol., pow. sokołowski, gm. Grochów, par. Rozbity Kamień, ma 20 dm., 166

mk. W 1827 r. było 12 dm., 94 mk. W r. 1867 fol. T. rozl. mr. 315: gr. or. i ogr. mr. 150, łąk mr. 43, lasu mr. 80, zarośli mr. 30, nieuż. mr. 12. Wś T. os. 15, mr. 139. Spis urzędowy z 1877 r. podaje jako ogólną rozległość 567 mr. *Br. Ch.*

Trzebień 1.) al. *Trzebin*, niem. *Hohenhausen*, *Trzebyen* około r. 1580, majętność, w pow. bydgoskim, o 14 klm. na wschód od Koronowa, przy drodze żel. z Bydgoszczy do Tczewa, w okolicy wzgórzystej, wzn. do 100 mt. npm. Graniczy z Kotomirzem (poczta i st. dr. żel.), Mroczynem, Nieciszewem i Wodzyniem (par. katol., dawniej Dobrca); z folw. Lindau, który powstał na Wodzynku, ma 15 dm., 198 mk. (142 kat., 56 prot.) i 533 ha (474 roli, 37 łąk); chów bydła holenderskiego, nabiał; par. prot. Koronowo. Około r. 1580 T., Kotomirz i Gądecz należały do Wojciecha Gądeckiego. Trzebińscy posiadali sąsiednie Nieciszewo; zagrodników było 5 w Trzebieniu. 2.) **T.**, urzęd. *Trzebin*, majętność, w pow. krotoszyńskim (Koźmin), o 4 klm. na zach. od Dobrzycy (poczta i par. prot.); par. katol. Walków, st. dr. żel. w Kotlinie o 8 klm.; 4 dm., 71 mk. (45 kat., 26 prot.) i 426 ha (397 roli, 19·88 łąk, 7·04 pastw., 12·55 nieuż., 0,77 wody); czysty doch. z ziemi 3947 mrk; gorzelnia i cegielnia. T. wchodził dawniej w skład dóbr Galewo. 3.) **T.**, urzęd. *Trzebin*, wś i fol., pow. ostrzeszowski (Kępno), o 10 klm. na płd.-wsch. od Kępna, bliżej Wieruszowa; par. Opatów, poczta i st. dr. żel. w Łęce Opatowskiej (Lenka). Wś ma 37 dm., 252 mk. (229 katol., 23 prot.) i 148 ha (119 roli, 13 łąk). Fol. (2 dym. i 75 mk.) wchodzi w skład okręgu dwor. Opatów. 4.) **T.**, staw, w Spławiu, pow. kościański. 5.) **T.**, pow. wschowski, ob. *Trzebinia*. *E. Cal.*

Trzebieńczyce al. *Trzebińczyce*, wś, pow. wadowicki, w nizinie, po praw. brz. rz. Skawy, odl. o 3 klm. na płd. od Zatora (par. rz.-kat. i urz. poczt.). Graniczą na zach. ze Skawą, na wsch. z Laskową, na płn. z Palczowicami, na płd. z Grodziskiem. Obszar w 1872 r. obejmował 296 mr. (168 roli, 7 łąk i ogr., 60 pastw. i 61 lasów) mniejszej własności. Według danych z 1880 r. T. miały 31 dm. i 141 mk., narodowości polskiej (133 rz.-kat. i 18 izrael.). Szkoła ludowa w miejscu. Za Długosza (L. B., II, 229) należały do ks. zatorskich i do par. w Zatorze; kmiecie płacili dziesięcinę scholastykowi krakow., wartości $1^1/_2$ grzyw. W r. 1581 liczono 9 półłank. km. i 3 komor. z bydłem (Pawiń., Małop., t. II). T. wymienia dokum. z 1477 r., odnoszący się do podziału ks. zatorskiego pomiędzy synów Wacława: Kazimierza, Wacława, Jana i Włodka. *W. H.*

Trzebienice, w XV w. *Trzebienicze*, wś i fol., pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Szreniawa, odl. 12 w. od Miechowa. W 1827 r. było 30 dm., 216 mk. W r. 1874 folw. T. rozl. mr. 324: gr. or. i ogr. mr. 250, łąk mr. 7, wody mr. 3, lasu mr. 44, nieuż. mr. 20; bud. mur. 14, drewn. 5; płodozm. 8 i 10-pol.; las nieurządzony, pokłady wapna. Wś T. os. 47, mr. 292. W połowie XV w. własność Trzebieńskich h. Szreniawa, miała łany km., karczmy, zagr., z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 10 grzyw., dawano plebanowi w Szreniawie. Dwa folwarki rycerskie płaciły dziesięcinę kościołowi w Porębie. (Długosz, L. B., II, 36). W 1581 r. Trzebieński płacił od 3 łan. km., 3 zagr. bez roli, 3 kom. bez bydła, 1 rzem. i ćwierć roli (Pawiński, Małop., 26, 438). *Br. Ch.*

Trzebienie 1.) *Nowe*, wś i fol., pow. kaliski, gm. Koźminek, par. Chlewo, odl. 23 w. od Kalisza, mają 14 dm., 242 mk. W 1827 r. było 8 dm., 87 mk. W 1884 r. fol. T. rozl. mr. 637: gr. or. i ogr. mr. 299, łąk mr. 31, past. mr. 100, lasu mr. 204, nieuż. mr. 3; bud. mur. 2, drewn. 7; płodozm. 12-pol.; las nieurządzony. Wś T. Nowe os. 26, mr. 132. 2.) **T.** *Stare*, wś i fol. nad rzeką Swędrnią, pow. turecki, gm. Goszczanów, par. Chlewo, odl. 25 w. od Turka a 5 w. od Koźminka, mają 9 dm., 67 mk. W 1827 r. było 10 dm., 82 mk. W r. 1885 fol. T. rozl. mr. 301: gr. or. i ogr. mr. 282, łąk mr. 13, nieuż. mr. 6; bud. mur. 4, drewn. 3; płodozm. 8-pol. Wś T. Stare os. 11, mr. 51; wś Ciepielów os. 20, mr. 59. Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 wś „Trzebienie antiqua", w par. Chlewo, była własnością Bartłomieja Trzebieńskiego który płacił od 1 łanu, 4 zagr. „T. novae", Jana Trzebieńskiego, który płacił od 1 łanu, 4 zagr. (Pawiński, Wielk., I, 111). Na początku XVI w. są tylko jedno Trzebienie, dają one dziesięcinę z łanów dwor. plebanowi w Chlewie (Łaski, L. B., II, 60). *Br. Ch.*

Trzebieski Majdan, os., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Godów, par. Opole. Leży przy wsi Trzebiesza.

Trzebiesławice 1.) wś i fol., pow. będziński, gm. Wojkowice Kościelne, par. Siewierz, leży przy drodze bitej z Ząbkowic do Siewierza, odl. 14 w. od Będzina. Wś ma 56 dm., 466 mk., 581 mr.; fol. 6 dm., 5 mk., 1894 mr. dwors. Folw. ten (własność Kramstów) został w części rozparcelowany. Na jego obszarze kopalnie cementu i wapienia. W 1827 r. było 60 dm., 258 mk., par. Chruszczobród. W r. 1876 dobra T. składały się z fol.: T., Glinianki i Sikorka, rozl. mr. 1849: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 515, łąk mr. 1, past. mr. 115, lasu mr. 580, w osad. mr. 22, nieuż. mr. 12; bud. mur. 13; fol. Glinianki gr. or. i ogr. mr. 210, past. mr. 7, nieuż. mr. 8; bud.

mur. 3; fol. Sikorka gr. or. i ogr. mr. 147, łąk mr. 6, past. mr. 2, lasu mr. 19, zarośli mr. 96, nieuż. mr. 9. Lasy urządzone. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś T. os. 45, mr. 581; wś Sikorka os. 12, mr. 190; wś Gródek os. 10, mr. 121. W połowie XV w. T., w par. „Szewior", była własnością Pawła Spargaltha h. Wieniawa, Mikołaja Mirzowskiego h. Gryf i Marcina Grabowskiego, miały łany kmiece (Długosz, L. B., II, 201). Według reg. pob. pow. siewierskiego z r. 1443 T. istniały już wtedy. W r. 1667 miały 12 kmieci (Pawiński, Małop., 452, 453). 2.) **T.**, wś i fol., pow. sandomierski, gm. i par. Łoniów, odl. od Sandomierza 22 w., ma 18 dm., 101 mk. W 1827 r. było 15 dm., 86 mk. W r. 1874 fol. T. rozl. mr. 475: gr. or. i ogr. mr. 282, łąk mr. 13, past. mr. 9, lasu mr. 151, nieuż. mr. 20; bud. drewn. 11; las nieurządzony. Wś T. os. 16, mr. 70. W połowie XV w. dziedzicem jest Jan Wnorowski h. Strzegomia. Wś należy do par. Łoniów, ma łany kmiece, karczmę, zagrodnika; dziesięcinę z tych ról, wartości do 5 grzyw., pobiera biskup krakowski; folwark rycerski daje dziesięcinę pleb. w Łoniowie (Długosz, L. B., II, 346). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 Jan z Łoniowa płacił wraz z innemi 1 grzyw. $13^1/_2$ gr. Część T. i Krzypaczowice, własność Gromackiego, płaciły gr. 12. W r. 1578 Stan. Trzebiesławski płacił od 4 osad., 1 łanu, 3 zagr., 4 komor. (Pawiński, Małop., 167, 457, 459). *Br. Ch.*

Trzebiesławki, ob. *Trzebisławki.*

Trzebiesza, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Opole, ma 17 os., 339 mr. Wchodziła w skład dóbr Opole. W 1827 r. było 12 dm., 119 mk. Według regestrów pogłównego z r. 1676 wś T., wchodząca w skład dóbr Opole, należących do kasztelana połanieckiego, płaciła od 46 głów poddanych (Pawiński, Małop., 34a).

Trzebieszewo, ob. *Trzebiszewo.*

Trzebieszów, wś i fol. (majorat rząd.), pow. łukowski, gm. i par. Trzebieszów, leży przy trakcie z Łukowa do Międzyrzecza, odl. 12 w. od Łukowa, 27 w. od Siedlec, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, sąd gm. okr. III, urząd gm., 99 dm., 961 mk., 4166 mr. obszaru. W r. 1827 było 74 dm., 450 mk. Z dawnej królewszczyzny wydzielono w r. 1836 majorat dla generała majora Ottona v. Burmeister. W skład majoratu wszedł folw. T. z obszarem 1366 mr., lasu 703 mr., sołtystwo 104 mr., młyn wodny, wiatrak i folwark proboszczowski 226 mr. Wś T. miała 1489 mr. Pozostałą resztę królewszczyzny stanowiły: fol. i wś Obelniki (fol. 244 mr., wś 80 mr.) i 712 mr. lasów. T. jest starą osadą. Już w r. 1430 istnieje tu parafia, plebanem jest ks. Jan. Fundatorem kościoła był podobno WładysławJagiełło, W r. 1529 plebanem jest Adam, 1595 Czuryłło Krzysztof, 1659 Leżeński Mikołaj, 1724 Barański Antoni. Ludność parafii stanowi przeważnie drobna szlachta, mieszkająca we wsiach: Szaniawy, Krasusy, Płudy, Wierzejki, Kurów, Karwów, z których wyszły licznie rozrodzeni Szaniawscy, Karwowscy, Kurowscy, Wierzejscy, Krasuscy. Na miejscu starego kościoła z r. 1724, spalonego przez piorun w r. 1855, wzniósł z własnych funduszów i ze składek ks. Radzikowski w r. 1863 nowy, murowany p. w. św. Rycerzy. Jako położony na trakcie z Wilna do Krakowa, T. był stacyą podróżną i noclegową niekiedy dla panujących w ich częstych podróżach zwłaszcza od połowy XV do połowy XVI wieku. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś kościelna T. miała 6 łanów, 2 młyny, 2 łany plebana, 1 łan dziedziczny wójtowski. W r. 1552 wś królewska T. miała 44 osad, młyn; siedzieli tu: obelnicy, młynarze, stał młyn o 4 kołach. W części szlacheckiej pleban miał 12 osad.; był też 1 łan wójtowski. W 1580 r. Bzowski ze strony dziedzicznej od 22 włók osiadłych płaci fl. 11; p. Piotr Kosierski, sługa jego mości pana starościca oddał bez dziesięciny fl. 11, od 4 zagrod. na rolach gr. 24, od 5 komornic bez bydła gr. 10, a ostatek spustoszał gr. 10. Summa fl. 23 gr. 2 (Pawiński, Małop., str. 379, 385, 397, 398, 419). T. par., dek. łukowski, około 9000 dusz. T. gmina, graniczy z gm.: Jakusze i Gołąbki, ma 6177 mr. obszaru, 1994 mk. (śród stałej ludności 10 prawosł., 13 prot., 93 żydów). Gmina należy do sądu gm. okr. III i st. pocz. w Łukowie. W skład gminy wchodzą: Obelniki, Rogale, Szaniawy, Sz.-Matysy i Trzebieszów. *Br. Ch.*

Trzebieszyce, pow. wadowicki (ob. *Rudze*), mylnie, za *Trzebieńczyce.*

Trzebież (według Zarańskiego, niem. *Tribsees*, dok. 1310 *Trybbese*, miasto w Pomeranii, nad rz. Trebel, nad granicą meklemburską, w żyznej okolicy, pow. Grimmen. W r. 1885 miało 448 dm., 813 dym., 2950 mk. (16 kat., 2918 ew., 8 żyd., 8 dyssyd.). Pokłady torfowe dochodzą 7 mt. grubości. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem i hodowlą bydła, które wywożą do Berlina, zboże zaś idzie do Hamburga. W kościele św. Tomasza znajduje się rzeźba starożytna, znakomitej roboty, przedstawiająca stworzenie świata. Odnowiona r. 1852 przez prof. Holbein w Berlinie. W mieście jest dom dla sierot i urząd poczt. 3-ciej klasy. *Ks. Fr.*

Trzebieże al. *Trzebidzkie jezioro*, *Trebeze* w r. 1286, *Trebina* r. 1294, jeziorko, w pow. kościańskim, na zach.-płd. od Szmigla, zasila

się strugą Żeleźnicą, płynącą od Bronikowa; odpływa z innemi jeziorami do Obry. Na płn.-wsch. wybrzeżu stoi folw. Trzebidza. Połowę jeziorka T. z Charbielinem i Dłużyną darował komes Bogusz, syn Piotra, benedyktynom w Lubiniu. Spory, jakie ztąd wynikły, rozstrzygł Przemyław II na korzyść klasztoru w r. 1286, a w 8 lat później zatwierdzając nadane tym zakonnikom w r. 1242 swobody, wymienia między posiadłościami połowę jeziora T. *Ę. Cal.*

Trzebieżowo, folw., pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 32 w. od Poniewieża.

Trzebikoń, os., pow. wieluński, gm. Skrzynki, par. Giżyce, odl. od Wielunia w. 36, ma 1 dm. Ob. *Pałaty.*

Trzebiłow (wizyta Strzesza 1667—72), *Trzebieluch* (Kętrzyński), niem. *Radmannsdorf* (od r. 1865), dobra ryc., pow. chełmiński, st. p. i kol. Gorzuchowo 2·5 klm. odl., par. kat. Sarnowo; gleba gliniasta, żyzna, 309 ha (279 roli or., 3 łąk, 8 lasu); 1885 r. 7 dm., 18 dym., 123 mk., 78 kat., 45 ew.; trudnią się rolnictwem i hodowlą bydła. Zachodzi w dok. krzyżackich p. n. *„Skretlog“*, *Zcreblog.* Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa: „Trzebiłow ejusdem Generosi Sokołowski in obligatione apud Generosum Leski, Cmethones 5 inveniclantur. Dwór dawał 5 kor. żyta i tyleż owsa“ (ob. str. 1046). Topografia Goldbecka z r. 1789 donosi, że dobra i wś szl. T. liczyły 8 dym.; dziedzicem był Gółkowski (str. 240). Dawniej był tu urząd pocz. 3-ej klasy. *Ks. Fr.*

Trzebin, ob. *Trzebień.*

Trzebina; w XV w. *Trzebnya*, w XVI w. *Trzebyna*, wś i fol., pow. opoczyński, gm. Krzczonów, par. Sołek, odl. od Opoczna 6 w., ma 37 dm., 260 mk., 617 mr. dwor., 412 mr. włośc. W 1827 r. było 24 dm., 184 mk., par. Drzewica. Według dokum. z r. 1354 przy wsi Damujowice były dwie wole (libertates) „Trzebin et Krzczonów“. Należały one do rodziny Duninów a mianowicie do Pietrasza, syna Krystyna z Damujowic (Kod. Małop., III, 91). W połowie XV w. wś T., w paraf. Drzewica, własność Damujowskiego, miała łany km., z których dziesięcinę konopną i snopową, wartości 5 grzyw., płacono prebendzie Belejowskiej w Sandomierzu. Na przemiany dwie części wsi płaciły dziesięcinę prebendzie a trzecia plebanowi w Drzewicy (Długosz, L. B., I, 358). Na początku XVI w. dziesięcinę z łanów dwor. i pięciu ról kmiecych, wartości do 3 grzyw., pobierał pleban z Drzewicy; kmiecie dawali za dziesięcinę konopną po groszu (Łaski, L. B., I, 652). Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1508 Trzebina i Strzeszkowice, własność Stan. i Dersława ze Strzeszkowic, płaciły gr. 37. W r. 1577 we wsi T., w par. Drzewica, Stan. Liczko płaci od $^1/_2$ łanu, 4 zagr. z rolą; Dersław Strzembosz od $5^1/_2$ łan., 3 zagr. Część Waleryana Libiszowskiego, nabyta przez Kacpra Liczkę, ma 1 zagr. z rolą, 1 łan pusty, sołnik $^1/_2$ łanu (Pawiński, Małop., 283, 480). *Br. Ch.*

Trzebinia 1.) miasteczko, w pow. chrzanowskim, w równinie wzn. 311 mt. npm., pokrytej lotnym piaskiem. Znaczenie swe zawdzięcza st. dr. żel. północnej (ces. Ferdynanda), rozdzielającej się tu na linią prowadzącą do Wiednia (374 klm.) i Krakowa (39 klm.) i odnogę do Szczakowy (29 klm.), gdzie znów dzieli się na ramiona prowadzące do Granicy, Mysłowic i Jaworzna. Od Krzeszowic jest T. odl. o 13 klm., od Chrzanowa o 5 klm. Ma parafią rz.-kat., szkołę ludową o czterech nauczyc., urząd pocz. i tel. W 1880 r. miała 68 dm. i 879 mk. (428 męż., 451 kob.), 245 rz.-kat. i 634 izrael. Ludność trudni się drobnym handlem, uprawą ubogiej roli i pracą przy kopalniach galmanu w sąsiedniej wsi. Kościół par. murowany stał już za Długosza (L. B., II, 45). Wtedy T. była wsią należącą do mieszczanina krakowskiego Waltheka h. Łabędź, miała łany km., zagr., 3 karczmy, folwark, role i łąki kościelne. Dziesięciny płacono w części proboszczowi w Olkuszu, w części miejscowemu. W 1581 (Pawiński, Małop., 86) posiadał T. Jerzy Olbornik; miała 12 półłanków km., 14 zagr. z rolą, 15 zagr. bez roli, 2 komor. z bydłem, 11 kom. bez bydła i 3 rzemieśln. Już dawniej przecinały się tu gościńce z Krakowa do Mysłowic i z Oświecimia do Olkusza. Na płd. ma bór sosnowy Bereskę, na wschód graniczy z Młoszową, na płn. ze wsią Trzebinią a na zach. z Trzebionką. 2.) **T.**, wś, przy miasteczku t. n., leży niecowyżej (410 mt.). Na jej obszarze rozdziela się droga do Myślachowic (Olkusza) i do Sierszy. W płn.-zach stronie znajduje się kopalnia galmanu, eksploatowana przez trzech przedsiębiorców. Galman wydobyty wywożą do hut szląskich. Wś ma 107 rozrzuconych chat i wraz z obszarem więk. posiadł. 781 mk. (366 męż., 415 kob.); 727 rz.-kat. i 54 izrael. Obszar więk. pos. ma cegielnię i fol., 220 mr. roli, 44 mr. łąk, 4 mr. ogr., 48 mr. pastw., 285 mr. lasu, 2 mr. 810 sąż. stawów, 8 mr. nieuż., 1 mr. 1217 sąż. parcel bud.; pos. mn. wynosi 347 mr. roli, 108 mr. łąk i ogr. i 38 pastw. Graniczy na płn. z Myślachowicami, na zach. z Wodną, na wschód z Karniowicami. *Mac.*

Trzebinia al. *Trzebienia*, wś, pow. żywiecki, o 6 klm. na płd.-wschód od Żywca (par. kat.). Wś leży w wąskim wąwozie po brzegach potoku łączącego się z Koszarawą, dopł. Soły. Graniczy na płd. z Juszczynem, na

wschód ze Swinną a na zach. ze Sporyszem. Obszar wynosił (w r. 1872) 1074 mr. (633 mr. roli, 34 mr. łąk i ogr., 275 mr. past., 132 mr. lasów), wyłącznie mniejszej własności. W 1880 r. było 89 dm. i 697 mk., narodowości polskiej (695 rz.-kat. i 2 izrael.). W r. 1581 należała T. do Komorowskiego i liczyła 7 zagrod. z rolą. Dziś należy do dóbr arcyksięcia Albrechta. *W. H.*

Trzebinia, rzeczka, wspomniana w rozgraniczeniu dóbr Człopa i Wieleń z r. 1546 (Schmitt: „Gesch. d. D. Cron. Kr.“, 230), jest dzisiejszą Przysieką (lew. dopł. Drawy). Granica dóbr wieleńskich szła wzdłuż rzeki aż do drogi Kołodziejskiej; ztąd na rzeczkę Przyłężnicę (ob. *Przyłożnica*), nad którą stanęła leśniczówka Przyłękami (Prielang) zwana a która wpada do brodu na Przyłężnicy (Schlopper Fuhrt). *E. Cal.*

Trzebinia al. *Trzebania*, urzęd. *Trebchen*, dawniej *Traebchen*, *Trzebino* w r. 1260, *Trzebina* 1388, *Screbin* i *Sczrebin* 1393, wś i folw., pow. wschowski (Leszno), o 3 klm. ku płd. od Osieczny, u źródeł Samicy (lew. dopł. Obry); par. kat. Goniembice, par. prot. i poczta w Osiecznej (Storchnest), st. dr. żel. w Lesznie i Lipnie (Leipe) o 7 klm. Wś ma 8 dm., 52 mk. (30 kat., 22 prot.) i 145 ha (101 roli, 21 łąk). Fol. (5 dm. i 82 mk.) wchodzi w skład majętności osieckiej (Osieczna). Z T. nie z Trzebin (ku zach. od Leszna) pisał się Wierzbięta, którego córki w r. 1360 rościły sobie prawo do Wierzbięcic, posiadłości benedyktynów lubińskich (Kod. Wielkp., n. 1431). Ta włość, darowana im przez Scholastykę (Pomn. Dz. Pol., V, 606), leżała w pow. kościańskim i graniczyła z Bielewem, tuż pod Lubiniem. W r. 1388 dziedziczyła część T. Dobrosława z Chaław, która pozywała Małgorzatę z Leszna; z tą panią procesował się jeszcze w r. 1393 Przybysław, syn Dobrosławy, piszący się z T. (Akta gr. wielk., T. n. 333, 1690, 2, 6, z mylnem objaśn.). Około r. 1565 siedzieli tu Przybyszewscy; biskup pozn. pobierał 24 gr. fert. z 2 łan. os., tudzież z półtora łanu, które w r. 1520 Zbarzewski był zastawił Ossowskiemu (Kś. Jabczyński, Dolsk, 134). W r. 1580 było tu 5 łan. os., 3 zagr. i młyn; później miewała T. wspólnych z Osieczną dziedziców. *E. Cal.*

Trzebinka, rzeczka, dopł. z lew. brzegu Koszarawy (dopł. Soły), wypływa we wsi Trzebinia pod Żywcem i zdążając na płn., przyjmuje z lew. brzegu drobny pot. Sporysz, poczem uchodzi do Koszarawy, upłynąwszy 4 klm. *Tad. Wiśn.*

Trzebiny, urzęd. *Treben*, *Trzebynia* w r. 1566, wś i dwór, pow. wschowski (Leszno), nad Kopanicą (Landgraben), dopł. Odry, o $3^1/_2$ klm. na zach.-płd. od Święciechowy (par. kat. i poczta), par. prot. i st. dr. żel. w Lesznie (Lissa). Wś z Nowemi Trzebinami (Neu-Treben) tworzy okrąg wiejski, mający 16 dm., 93 mk. (83 kat., 10 prot.) i 224 ha (56 roli, 16 łąk, 9 lasu). Dwór z fol. Trzebiny Wilcze (Wolfsvorwerk) i fol. na Piotrowie (4 dm., 100 mk.) tworzy okrąg, mający 19 dm., 254 mk. (192 kat., 62 prot.), gorzelnię parową i 824 ha (424 roli, 66 łąk, 279 lasu); chów bydła holenderskiego. Wspomniany w dokum. (Kod. Wielkp., n. 1431) z r. 1360 Wierzbięta pochodził z Trzebini. W r. 1566 należały T. do Krzysztofa Trzebińskiego; były tam 3 łany os., 1 łan własnej uprawy, 9 zagr. z rolą i 3 komor. Przy schyłku zeszłego wieku dziedziczył wś z Trzebinami Wilczemi generał Jan Lipski z Starego Długiego. *E. Cal.*

Trzebionka, wś, pow. chrzanowski, na płn.-wsch. od Trzebini (1·9 klm.), przy drodze do Wodny, liczy 69 dm., folw. i 451 mk. (223 męż., 228 kob.); 430 rz.-kat. i 21 żyd. Posiadł. więk. (Grudzińskich) ma 3 karczmy i folw., składa się z 364 roli, 60 łąk, 2 ogr., 60 past., 203 lasu, 4 nieuż. i 1 mr. 943 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 378 roli, 77 łąk i 41 mr. past. i nieuż. Nieużytki stanowią wydmy piaszczyste. Par., urz. poczt. i związek szkolny w Trzebini mieście. Graniczy na płn. z Wodną, na zach. z Balinem, na wsch. z wsią Trzebinią. *Mac.*

Trzebisławki, urzęd. *Trzebiesławki* i *Trebisheim*, dawniej *Trzebisławice*, *Trzebeslavicze* r. 1388, *Trzibeslawicze* 1393, wś i domena rząd., pow. średzki o 3 klm. na wsch. od Kurnika (par. kat. i poczta), par. prot. Bnin, st. dr. żel. w Środzie i na Gądkach (Gondek) o 9 klm. Wś, dotąd Trzebisławkami zwana, ma 7 dm., 61 mk. (54 kat., 7 prot.) i 139 ha. Domena, „Trebisheim“ zwana, ma 7 dm., 134 mk. (112 katol., 22 protest.) i 362 ha (210·01 roli, 22 łąk, 51·94 pastwisk, 9·93 nieużytków); chów bydła holenderskiego i owiec angielskich. T. były królewszczyzną, o którą toczyły się w r. 1388 spory między Henrykiem z Zimnej Wody a Piotrem Suczką. Świadkowie zeznali, że król dał T. Henrykowi, Suczkę, który dopuścił się gwałtów na T. skazano na wielką karę (Akta gr. wielkp., I, n. 323 i 422). W r. 1393 król Władysław zamieniając Zbąszyń i Kębłów na Inowłódz, który był zastawiony synom Abrahama z Nowego Dworu, odstąpił im Murzynowa i T., leżących w pow. pyzdrskim. W r. 1396 sołtys trzebisławski prawował się z Borzysławem Grabowcem i Wierzbiętą z nieistniejącego już w tej okolicy Grabowca (Akta gr. wielkop., II). W r. 1578 zarządzał T. Jerzy Kołaczek, urzędnik na Kurniku, około r. 1620 trzymał je bisk. pozn.; r. 1771 opłacono 138 złp. 21 gr. hyberny i 217 złp. 14 gr. kwarty; tenutaryuszami byli wówczas

Józef i Augustyna z Śniegockich Zabłoccy. Około r. 1775 otrzymał T. jako dzierżawę emfiteutyczną Antoni Zabłocki. Potem zabrał ją rząd pruski i wcielił do domeny w Swarzędzu. *E. Cal.*

Trzebiszew al. *Trzebiszewo*, urzęd. *Trebisz*, *Trzebyeschova* 1424, *Trzebieszow* 1436, *Trzebieszewo* 1580, *Trebitz* w dok. z datą 1251 r., wś kośc. i leśniczówka, w pow. międzychodzkim (Skwirzyna), dekan. zbąszyńskim, dawniej pszczewskim, o 8 klm. na zach.-płn. od Skwirzyny, po lew. brzegu Warty, wprost Murzynowa (Morrn), na trakcie z Międzyrzecza do Landsberga, przy granicy brandenburskiej; par. kat., szkoła i poczta w miejscu, par. prot. Skwirzyna, st. dr. żel. w Santoku (Zantoch) o 12 klm. i nieco dalej w Landsbergu. Wś ma 81 dm., 866 mk. (855 kat., 11 prot.) i 1792 ha (699 roli, 255 łąk, 274 lasu). Leśniczówka wchodzi w skład nadleśnictwa skwirzyńskiego. T. był własnością biskupów poznańskich; zachodzi w podrobionym dokumencie z r. 1251, mocą którego ks. Bolesław miał rozgraniczać się od zaborów niemieckich (Kod. Wielkop., n. 297). W r. 1424 zjechali się tu pełnomocnicy królewscy z krzyżackimi dla pomiaru granicy od Nowej Marchii (Cod. Epist. Vit., 662—4). Rozejm zawarty w r. 1436 z Krzyżakami w Brześciu zastrzegł wolne rybołówstwo dla wsi T. w jej granicach (Vol. Leg., I, 120). W r. 1564 było tu 11 łan. os., z których biskup pozn. pobierał po 24 gr., jednej ćwiertni owsa, 2 kapłony i 15 jaj. Sołtys miał 2 łany, z których opłacał 2 fl. 4 gr. czynszu; zagrodników było 4, którzy płacili po 5 gr. a karczmarz 24 gr.; część łąk przynosiła do 30 grzyw. rocznie; bartnicy dawali półtory beczki miodu. W r. 1580 było 7 łan. os., 6 zagr., 7 rybaków i 2 rzemieśl. Odnośne regestra pobor. wykazują T. w par. pszczewskiej. Kościół p. w. św. Jana Nepomucena, dawniej św. Stanisława, afiliowany był do Skwirzyny od r. 1661 do 1730; odtąd jest parafialnym. Wś tworzy parafię sama w sobie. W miejscu dawnego, drewnianego, stanął około r. 1846 nowy z cegły, przyozdobiony wieżą; poświęcił go Leon Przyłuski w r. 1848 d. 10 września. „Dom szkólny, opiewa wizyta Libowicza z r. 1725, gmina nowo wybudowała; w nim uczą się dzieci. Taż gmina wybudowała nauczycielowi obory i chlewy. Rektor ten pobierał od mieszkańców wsi po bochenku chleba z każdego domu. Od zagrodników większych po snopku żyta, od kmiecia po snopku żyta i jęczmienia; od kmiecia każdego po wiertelu żyta wielkiej miary, a od każdego większego zagrodnika po pół wiertela żyta. Z dworu zaś po korcu żyta. Ma także pięć części łąk, z których jedna zowie się „Schulwiese", druga „Hainruthentheil", trzecia „Scharwiese", czwarta i piąta „Themwiese". Ma także dwa ogrody" (J. Łukaszewicz, Kośc. par., II, 379). *E. Cal.*

Trzebiszki, niem. *Trebbin*, wś ze st. poczt. i szkołą ewang., pow. wałecki, nad szosą do Człopy (kośc. paraf.); 1187 ha (780 roli or., 22 łąk, 149 lasu); 1885 r. 50 dm., 96 dym., 493 mk., 36 kat., 457 ew. Zachodzi r. 1641 pod nazwą Trebin i Trzebice. *Ks. Fr.*

Trzebnica, zaśc. szlach., pow. trocki, w 2 okr. pol., 45 w. od Trok, 1 dm., 17 mk. kat.

Trzebnica, także *Trzebnice*, niem. *Trebnitz*, w dok. z r. 1202 *Trebnyc*, 1209 *Trebnich*, 1250 *Trebniz villa forensis*, w XIV w. *Trebenicz*, miasto powiatowe regencyi wrocławskiej, o $3^1/_2$ mil na płn. od Wrocławia, na płn. stoku pasma wzgórz Trzebnickich, pod 51° 18′ 1″ szer. płn. i 34° 46′ 42″ dłg. wsch., wznies. 406 st. npm., w dolinie śród wzgórz, nad pot. Polską Wodą („Schaetzke", rzeczka), lewym dopł. Baryczy. Posiada kościół par. rz.-kat. (poklasztorny) z relikwiami św. Jadwigi, kościół par ewang., synagogę, szkoły katol. i ewang., trzy domy przytułku dla ubogich, więzienie karne, urząd powiatowy, sąd, urząd poczt., browar, kilka fabryk, 373 dm., 4920 mk. (2320 męż., 2600 kob.) a co do wyznania: 3129 ew., 1699 kat., 88 żyd. Do miasta należy 862 ha (638 roli, 32 łąk i 69 lasu). Przeciętny dochód z ha roli 39·50 mrk, z ha łąk 50·92, z ha lasu 9·40. T. jest starożytną osadą. Nazwa ma jakoby wskazywać na istniejącą tu w czasach przedchrześcijańskich świątynię i składane w niej ofiary. Wielkie cmentarzysko w pobliżu T. we wsi Mossel, z którego już od kilku wieków wydobywają mnóstwo urn, świadczy o dawnem zaludnieniu tych okolic. T. stanowiła nie tylko religijny ale i handlowy centr dla okolicy, posiadającej tu swe targowisko, które przed rozwinięciem się Wrocławia miało większą zapewne doniosłość. Na rozwój osady wpłynęło wielce założenie tu w r. 1202 (1203 ?) klasztoru cystersek przez ks. Henryka Brodatego za staraniem jego żony Jadwigi (córki Bertolda, margr. badeńskiego). Wraz z zakonnicami Niemkami przybyli księża niemieccy, a następnie napływali osadnicy, niemieccy przeważnie. W r. 1290 otrzymuje T. prawo miejskie nowotarskie. W r. 1341 potwierdzoną została sprzedaż połowy wójtowstwa. W r. 1430 husyci złupili miasto i spalili klasztor. W czasie wojny 30-letniej zakonnice schroniły się w granice Polski. Pożary niszczyły miasto w latach: 1456, 1505, 1511, 1534. Zaraza zabrała w 1568 r. około 1600 ofiar. Kwitnął tu przemysł sukienniczy; liczono do 90 majstrów. Na początku obecnego wieku przemysł ten upadł. Powstała po 1810 r. w murach klasztornych

wielka przędzalnia wełny. Kościół ewang., pierwotnie kaplica p. w. św. Piotra i Pawła, założony został w r. 1139; prawo patronatu oddano następnie klasztorowi. W r. 1525 został ewangielickim. Katolicy odebrali go w r. 1671 i posiadali do 1709 r., w którym znowu zwrócili ewangielikom. Mieszczą się tu groby: ks. Przemysława (najstarszy syn Konrada mazow.), Konrada (syna Henryka Brodatego i Jadwigi ks. holsztyńsko-oldenburskiej). Najważniejszą instytucyą kościelną w T. był klasztor cystersek, założony w r. 1202 p. w. P. Maryi i św. Bartłomieja przez ks. Jadwigę, żonę Henryka Brodatego, i uposażony hojnie przez tegoż księcia, jego następców, bisk. poznańskich, arcybisk. gnieźnieńskich. Przy klasztorze wzniesiono kościołek p. w. św. Bartłomieja (potem dodano św. Jadwigę), nazwany w dokum. z r. 1209 macierzystym (materna). W 1202 r. już jest przełożona (Pietrussa) i zakonnice, sprowadzone z klasztoru w Kitzingen, w którym wychowywała się ks. Jadwiga. Budowa została ukończoną ostatecznie r. 1219. Koszt wynosił 30,000 grzyw. Księżna nadała klasztorowi swój dar ślubny od męża, dobra Schawoine (400 włók). Z początku bywało po 100 zakonnic, w XIV w. jest 120. Do XVI w. przełożonemi bywają zwykle księżniczki z domu piastowskiego. Już w 1241 r. klasztor posiada 28 wsi i dziesięciny. Około 1000 osób żyło z funduszów klasztoru. Zapewne po założeniu klasztoru bogate uposażenie dostarczało środków zakonnicom do rozszerzenia zarówno gmachu klasztornego, jak i pierwotnego kościoła. Pożary i zniszczenie w czasie napadu husytów i podczas wojny 30-letniej, tudzież wywoływane przez to częste restauracye i przebudowy, zatarły pierwotne cechy budowli. Niektóre jednak części przechowały jeszcze swe ostrołukowe formy. Klasztor po zniesieniu w r. 1810 przerobiony na przędzalnię wełny, mieści od r. 1857 dom poprawy. Główną ozdobą kościoła są grobowce fundatorów: księżnej a następnie św. Jadwigi, sarkofag marmurowy w stylu rococo, w środku nawy kościelnej, bogato ozdobiony i obwieszony wotami i lampami. Po kanonizacyi w r. 1267 wydobyto z grobu kości księżnej i umieszczono w okazałym grobowcu ostrołukowym, w umyślnie zbudowanej kaplicy. Grobowiec ten nie istnieje. Przechował się w bocznej części kościoła pomnik bez napisu, będący niewątpliwie pierwotnym grobowcem księżnej. Przedstawia on postać kobiecą w całej osobie. W 1450 r. biskup wrocławski Piotr Nowak odbywa w gronie prałatów uroczystą pielgrzymkę do grobu świętej. Część wierzchnia czaszki zamknięta jest oddzielnie w srebrnym relikwiarzu. Liczni pielgrzymi z Wielkopolski i okolic Krakowa przybywają corocznie do grobu patronki. Przed wielkim ołtarzem mieszczą się grobowce Henryka Brodatego i jego przyjaciela, w. mistrza krzyżackiego Konrada de Feuchtwangen. Klasztor, jakkolwiek niemiecki, zostawał pod względem kościelnym w zależności od kościoła polskiego, jak i cały Szląsk. Jeszcze w r. 1378 papież Grzegorz XI poleca oficyałowi i kanclerzowi poznańskiemu Damianowi rozstrzygnąć spór między klasztorem a braćmi z Ołoboku. Sprawa toczyła się w Poznaniu (Kod. Wielkop., Nr. 1734 i 1749). Rozszerzona śród okolicznej ludności polskiej cześć dla św. Jadwigi, polskie pochodzenie całej fundacyi, sprawiały, iż wiele Polek wstępowało do klasztoru i że niechętnie znoszono obecność Niemek i niemieckich przełożonych, które miały swych protektorów w opatach lubiąskich, książętach na Oleśnicy i cesarzach. Wpływ protektorów uwydatniał się zwłaszcza przy wyborach przełożonej. Gorszące życie Niemek i jawne sympatye dla protestantyzmu, przechyliły szalę przewagi moralnej na stronę Polek. W r. 1610 ksieni Marya Luck przyjmuje protestantyzm a 4 zakonnice uciekają. W r. 1668 ksienią zostaje Krystyna Pawłowska a tylko 4 zakonnice (na 31) mają nazwiska niemieckie.

Trzebnicki powiat regencyi wrocławskiej, ma $14^1/_2$ mil kwadr. obszaru, obejmuje on część płn.-zachod. rozgałęzień wyżyny szląskiej, która w postaci pasma gór Kocich al. Trzebnickich rozgranicza dorzecze Odry i Baryczy. Najwyższy punkt pasma tego w Boleszynie (Pollentschin) sięga 260 mt. Pomimo nieznacznego wzniesienia, pasmo to odznacza się malowniczością, dzięki pięknym lasom bukowym i brzozowym. Pięknością położenia odznaczają się okolice Trzebnicy, Obernigku (Oborniki) i Uraz. Słabe źródła mineralne znajdują się w Obernigku i Skarszynie. Gleba średnio żyzna, wydaje wiele zboża i owoców (wiśnie zwłaszcza). Prócz rolnictwa rozwiniętą jest hodowla owiec i wyrób spirytusu. Kuźnice miedzi znajdują się w Masslisch-Hammer a fabryka wełny drzewnej w Polnisch-Hammer. Ogólny obszar powiatu, wynoszący 81,979 ha, rozpada się na 52,104 ha roli, 7147 ha łąk i 17,503 ha lasów. Średni czysty dochód z ha roli wynosi 19·97 mrk, z ha łąk 22·72, z ha lasu 5·09 mk. Do miast należy 983 ha (730 roli, 69 lasu), do gmin wiejskich 36,648 ha (27,685 roli, 3999 łąk, 2087 lasu), do większej własności 44,350 ha (23,689 roli, 3109 łąk, 15,347 lasu). Do większej posiadłości zaliczono też trzy obszary lasów rządowych i obręb leśny Bluecherwald (1201 ha, w tem 1130 lasu), w par. kat. Schawoine, nadleśnictwo Kathol. Hammer (5165

ha, w tem 5048 lasu), w tejże parafii i nadleśnictwo Kuhbrueck (2999 ha, w tem 2664 ha lasu), w par. Bukowicze (Oberfrauenwaldau). Ludność powiatu (w r. 1885) wynosiła 51,848 a w r. 1871 było 52,530; domów było 7165 i gospodarstw 12,401. W miastach T. i Stróża mieszkało 5558; w gminach wiejskich 36,672, na obszarze większej własności 9618. Śród ludności przeważają ewangielicy (40,674), po nich idą katolicy (11,292) i żydzi (133), innych wyznań było 25. Katolików w miastach było 1764, we wsiach 7702 i na obszarach więk. posiadł. 1926. Według obliczeń niemieckich z r. 1870 ludność polska stanowiła tylko 1% zaludnienia powiatu. Zniemczenie to wywołał wpływ pobliskiego Wrocławia a w części i niemieckiego klasztoru w Trzebnicy. *Br. Ch.*

Trzebniew al. *Trzebniów*, wś i folw., pow. będziński, gm. i par. Niegowa. Leży w pobliżu drogi z Żarek do Lelowa. Wś ma 44 dm., 298 mk., 632 mr.; folw. 4 dm., 29 mk., 210 mr. Kopalnie kamienia ciosowego. W skład dóbr wchodzi fol. Ludwików a dawniej należała wś Ostrężnik. W 1827 r. 44 dm., 234 mk. Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 wś T., w par. Niegowa, własność Maluskich, miała 3 łany km., 4 zagr. bez roli, 2 kom. bez bydła, 1 rzem. (Pawiń., Małop., 71).

Trzebno, jezioro, przez które płynie Radunia, pow. kartuski, na wschód od Ostrzyc, wzn. 157 mt. npm.; 1/5 mili dłg. i nieomal 1/10 mili szerokie. *Kś. Fr.*

Trzebol, przys., gm. Wielkie Drogi, pow. wadowicki.

Trzebomierz, jezioro, w pow. chojnickim, niedaleko jez. Ostrowickiego, na płn.-zach. od Brdy, niedaleko wsch. granicy powiatu. Wzn. 122 mt. npm. (ob. „Kassubei u. Tuchler Haide“ von Pernin, str. 46). *Kś. Fr.*

Trzeboń 1.) urzęd. *Ferguson* po r. 1871, *Trzebun* 1578, *Trzebąń* 1620, wś i dwór, pow. wyrzyski, nad jeziorkiem t. n., o 3 klm. na płd.-wschód od Łobżenicy (par. i poczta), st. dr. żel. w Osieku (Netzthal) o 14 klm. Wś ma 6 dm., 54 mk. (27 kat., 27 prot.) i 58 ha. Dwór (Fidei-Commiss) z karczmą Trzebońską tworzy okrąg mający 8 dm., 157 mk. (77 kat., 80 prot.), gorzelnię, cegielnię i 690 ha (421 roli, 64 łąk, 136 lasu). W r. 1578 było 8 łanów os. i 4 zagr., a w 1620 r. 5 łan. os.,3 puste i młyn o jednem kole; przy schyłku zeszłego wieku dziedziczył majętność Paweł Zawadzki. 2.) **T.,** jeziorko, tamże, 94 mt. npm.; przedzielone przesmykiem, na którym rozłożyła się osada t. n. i zasilane na płn. odpływem jez. Wielkiego, spływa do Lubczy (dopł. Łobżonki). *E. Cal.*

Trzeboń, ob. *Trzebuń.*

Trzeboń, niem. *Throem*, wś, pow. raciborski, par. kat. w miejscu, ew. Roesnitz. Posiada kościół par. kat., 934 ha, 168 dm., 928 mk. (8 ewang.).

Trzebonia al. *Trzebunia*, wś, pow. myślenicki, na płd. od Myślenic (odl. 13 klm.), nad potokiem (lew. dopł. Raby), na wznies. 397 mt., ścieśniona od płn. stokami góry Sularzowy (624 mt.), od płd. Pankalówki (873 mt.). Chaty są rozrzucone po działach, kościół i przeważna część chat stoją nad potokiem, przy drodze do Makowa. Wś ma 287 dm. i 1664 mk. (789 męż., 825 kob.; 1659 rz.-kat. i 5 żyd.). Posiadłość więk. (Cecylii ks. Lubomirskiej), jako attynencya klucza myślenickiego, wynosi 62 mr. roli, 6 mr. łąk, 416 sąż ogr., 5 mr. pastw., 519 mr. lasu, 27 mr. nieużytków; pos. mniej. ma 1409 roli, 149 łąk, 1210 past. i nieuż. i 634 mr. lasu. W 1581 r. (Pawiński, Małop., 47) należała ta wś do par. w Rudniku, była atyn. zamku lanckorońskiego. Płacono z niej od 1 łanu km., łanu sołtys., 3 komor. z bydł., 2 kom. bez bydła, 2 rzem., 14 zarębników bez roli i 150 owiec. Zdaje się, że świeżo była założona. Kościół mur. zbudowano w r. 1619. We wsi jest szkoła ludowa. Do par. (dek. myślenicki) należy Więciorka i Zawadka. Gleba zimna, owsiana i kamienista, lasy świerkowe. Graniczy na płd. z Więciorką, na wschód z Bieńkówką, na płn. z Jasienicą i Bysiną, a na zachód ze Stróżą. *Mac.*

Trzeboś z *Budami* i *Podlesiem*, wś, pow. kolbuszowski, w piaszczystej, sosnowym borem pokrytej równinie nadwiślańskiej, wzn. 220 mt. npm., nad pot. Trzebośną (lew. dopł. Sanu) i przy drodze z Sokołowa (4 klm.) do Żołyni. Gęsto zabudowana nad potokiem (313 dm.); wólka Budy leży nad pot. Olchowcem, na płn.-wsch. od wsi (24 dm.); Podlesie, na wschód od wsi, ma 52 dm. Prawie w środku wsi stoi kościołek drewniany, zbudowany w r. 1795 przez Maryę Grabińską, a obok niego szkoła ludowa. Wraz z wólkami i obsz. dwors. liczy T. 391 dm. i 1944 mk. (942 męż., 1002 kob.; 1905 rz.-kat. i 39 izr.). Obszar więk. pos. (Jana hr. Zamoyskiego) wynosi 247 roli, 72 łąk, 1 mr. 350 s. ogr., 6 past., 60 lasu i 1 mr. 298 sąż. parcel budowl., ogółem 387 mr. Na tym obszarze stoi 5 karczem i browar. Pos. mn. ma 1973 roli, 250 łąk, 185 past. i 4 mr. lasu. Do parafii (dek. leżajski) należą Kąty Brzózańskie i Kąty Rakszawskie. Wś ma kasę gm. pożycz. z kapit. 3448 złr. Graniczy na wschód przez bory z Rakszawą, na zachód z Nienadówką, na płd. z Medynią a na płn. z Wólką Niedźwiedzką i Sokołówką. *Mac.*

Trzebośnia, *Trzebośnica*, rzeczka, dopływ z lewego brzegu Sanu, wypływa w Medyni Głogowskiej, pow. łańcucki, 7 klm. na płd.-płd.-wschód od Sokołowa, i zdążając na płn.

wchodzi w granice pow. kolbuszowskiego, w obrębie którego przepływa Trzeboś; następnie zdążając na płn.-wsch. przez Wólkę Sokołowską i Niedźwiedzką wchodzi ponownie w obręb pow. łańcuckiego, przepływa koło Woli Żarczyckiej i Huciska, potem przez Judaszówkę a wreszcie w Sarzynie uchodzi do Sanu. Przybiera z lewego brzegu Trzebuśkę z Nienadową w Trzebosi, następnie pot. płynący z wsi Górno przez Wólkę Sokołowską i pot. Łowisko, płynący przez Wolę Zarzycką. Z dopływów z praw. brzegu zasługują na uwagę potoki: Olchowiec, Krzywy i Tarlaka. Brzegi są, począwszy od Trzebosi, podmokłe i bagniste; w dolnym biegu tworzy odnogi i wyspy. Należąc swym biegiem do pogórza rzeszowskiego i niziny nadwiślańskiej, przerzyna tu Trzebośnia rozmaicie wykształcone utwory dyluwialne. *Tad. Wiśn.*

Trzebosz, rzka, niem. *Birkgraben* (na Śląsku), *Rossgraben* (w Poznańskiem), prawy dopływ Kopanicy Dzięczyńskiej, która wpada do Orli (dopł. Baryczy), powstaje pod Sułkowem (Sulkau) na Śląsku, w pow. górskim, w pobliżu Szemzdrowa, o 5 klm. na zach. od Bojanowa; płynie od zach. ku wschodowi i tworzy granicę między Śląskiem i w. ks. poznańskiem na przestrzeni 3 klm.; wprost Bojanowa opuszcza granicę, skręca ku płd., oblewa wś t. n., zwraca się znów ku wschodowi i pod Pakówką wchodzi do pow. krobskiego; tu przecina dr. żel. poznańsko-wrocławską i ubiegłszy około 3 klm. uchodzi do Kopanicy pod Dąbrówką, między Bojanowem i Rawiczem. Pod wsią Trzeboszem (Triebusch), zasila się z lew. brzegu odpływem stawu bojanowskiego. Długość całego biegu około 10 klm.

Trzeboszowice (w Lib. Ben. Łaskiego, II, 399), są to właściwie *Strzemboszowice*, które zlały się w jedną całość ze wsią Bronowice (pow. brzeziński, par. Brzeziny). Regestra pobor. z XVI w. milczą o tych wsiach i z wymienionych u Łaskiego pomijają jeszcze kilka innych, które może stały wówczas pustkami.

Trzebów, ob. *Trzebawa.*

Trzebówek, kol., ob. *Trzebowo.*

Trzebowice (na Śląsku), ob. *Strzebowice.*

Trzebowisko al. *Trzebownisko*, wś, pow. rzeszowski, na lew. brzegu Wisłoka, przy drodze z Rzeszowa, 6 klm. na płn. od Sokołowa, ma na zach. od wsi nad Mrówlą, wólkę Górkę, na praw. brzegu Wisłoka zaś os. Zawodzie. Gęsto przy gościńcu zabudowana wś liczy wraz z obszarem większej posiadłości (Ad. Jędrzejowicza) 218 dm. i 975 mk. (488 męż., 487 kob.); 970 rz.-kat. i 5 izrael. Pos. więk. ma 232 roli, 9 past., 4 moczarów i 1 mr. 1178 s. parcel budowl.; pos. mn. 936 roli, 44 łąk i 114 mr. past. Par. rz.-kat. w Staromieściu. Wś ma szkołę ludową i kasę pożycz. gm. z kapit. 840 złr. Graniczy na płn. z Nową Wsią i Zaczerniem, na zach. z Rudną Wielką a na płd. ze Staromieściem. *Mac.*

Trzebówka, folw. dóbr Brahin, w pow. rzeczyckim.

Trzebowo, wś włośc. i folw., i *Trzebówek*, kol., pow. włocławski, gm. Baruchowo, par. Białotarsk, odl. 31 w. od Włocławka. We wsi jezioro, mające około 15 mr. obszaru i do 30 łokci głębokości. T. ma 6 dm., 64 mk. (ewang.), 166 mr. obszaru. Kopalnie torfu. Folw. ma 1024 mr.

Trzebuchówek, folw., pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Brdów, odl. od Koła 15 w.; ma 1 dm., 27 mk. W r. 1827 wś Trzebuchowo, w pow. Mąkolno, ma 2 dm., 20 mk. Według reg. pobor. pow. przedeckiego z r. 1557 wś „Trzebochowo major“, w par. Brdowo, miała 16 łan. (Pawiński, Wielkp., II, 20). *Br. Ch.*

Trzebuchowo *Kamienne*, wś i folw., pow. kolski, par. Dęby Szlacheckie, odl. od Koła 13 w.; wś ma 7 dm., 172 mk.; folw. 5 dm., 63 mk. W 1827 r. 15 dm., 138 mk. W 1887 r. fol. T. Kamienne rozl. mr. 757: gr. or. i ogr. mr. 717, łąk mr. 22, lasu mr. 3, nieuż. mr. 15; bud. mur. 14, drewn. 9; płodozm. 12-polowy. W skład dóbr poprzednio wchodziły: Wś T. K. os. 20, mr. 26, wś Grabowiec os. 5, mr. 128; wś Czerniak os. 25, mr. 111. Na początku XVI w. dziesięcinę pobierał pleban w Dębach; łany kmiece dawały tu kolędę po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 215). Według reg. pobor. pow. konińskiego z r. 1579 wś „Trzebuchów seu Lichinek“ (dziś Lichenek), w par. Dęby, własność Przykuckiego, miała 3 łany, 4 zagr. bez roli, zaś we wsi Trzebuchówko Kamienne, w par. Dęby, Ruskowski płacił od 3 łan., 1 komor. bez roli; Marcin Przykucki od 1 łanu, 3 zagr. bez roli; Piotr, Jakub i Albert Przykuccy od $1^1/_2$ łanu, 1 zagr. (Pawiński, Wielkp., I, 225, 226). *Br. Ch.*

Trzebucki Barak, pow. węgrowski, gm. Sinołęka, par. Grębków.

Trzebucza, wś i folw. nad rzką Witówką, pow. węgrowski, gm. Sinołęka, par. Grębków, odl. 16 w. od Węgrowa, ma 17 dm., 145 mk., 3 młyny. W 1871 r. istniała tu dystylarnia. W 1827 r. 14 dm., 112 mk. W 1871 r. fol. T. rozl. mr. 955: gr. or. i ogr. mr. 398, łąk mr. 44, past. mr. 27, wody mr. 11, lasu mr. 447, nieuż. mr. 28; bud. mur. 2, drewn. 32. Wś T. i Milewo os. 18, mr. 274.

Trzebucze, jezioro pod Płochocinem, pow. świecki. *Kś. Fr.*

Trzebuń, wś włośc., pow. płocki, gm. Brwilno, parafia Proboszczewicze, odl. 14 wiorst od Płocka, ma 18 dm., 12 osad, 143 mk., 735 mr. (728 mr. roli). Najnowszy spis urzęd. podaje tylko 3 dm., 13 mk., 52 mr. W r. 1827 było 13 dm., 75 mk. Na obszarze

wsi w 1824 r. znaleziono obfity skarb starożytnych monet, opisany w dziełku: „Stare pieniądze 1824 r. w T. wykopane, przez J. Lelewela objaśnione“ (Warszawa, 1826, z 6 tablicami). Pobliskie Proboszczewice są starożytną osadą. T. jest dawną posiadłością biskupów płockich. *Br. Ch.*

Trzebuń al. *Trzeboń*, niem. *Trzebuhn*, wś na Kaszubach, pow. kościerski, st. p. i par. kat. Leśno, szkoła kat. w miejscu. Obejmuje 18 posiadeł włośc., 10 zagr. i karczmę, razem 2435 ha (750 roli or., 79 łąk, 115 lasu); 1885 r. 70 dm., 113 dym., 601 mk. kat., 29 ew., z których na wyb. Dywan przypada 6 dm. i 80 mk., na os. młyńską Pełki 5 dm. i 52 mk. Odl. od Kościerzyny $3^1/_2$ mili. Lustracya z r. 1570 donosi, że Jakub Szczawiński, ststa mirachowski trzymał 6 włók osiadłych; oprócz tego był tu 1 ogrod., 5 włók było pustych. Wizyta Szaniawskiego opiewa, że proboszcz w Leśnie pobierał ztąd $6^1/_2$ kor. żyta i tyleż owsa (str. 69). W wizycie Rybińskiego z r. 1780 czytamy, że T. i Raduń liczyły razem 186 kat. i 2 ew. (str. 80). Według lustracyi pruskiej komisyi katastrowej z r. 1772—73 T. należał do ststwa parchowskiego. Mieszkańcy byli katolicy i Polacy. Według kopii przywileju krzyżackiego została ta wieś osadzona na prawie chełm. i była wolna od tłoki. Kiedy r. 1655 potwierdził Jan Kazimierz przywilej, tylko włóki sołeckie pozostały przy prawie chełmiń. Ale ststa nałożył na sołtysa czynsz i podwody do Gdańska. Folwarku nie ma. We wsi mieszkają: sołtys, 5 włościan do tłoki zobowiązanych, 4 czynszowników na całych posiadłach i 2 włącznie z karczmarzem na połowach, 2 zagrod. z rolą, leśniczy, kowal, zdun i 1 chałupnik w sołtysa chacie. Rola nie jest rozmierzona, jest licha i ledwie połowa jest pod pługiem. Każde posiadło wysiewa 12 kor. żyta, 2 jęczm., 4 owsa, 1 tatarki, 1 grochu; żniwią 2 lub $2^1/_2$ ziarna, jeżeli szarańcza, co się często zdarza, nie zrobi szkody. Siano muszą kupować, pastwiska są szczupłe, tak że bydło wciąż głód cierpi. Drzewo opałowe i budulcowe mają wolne z lasu starościńskiego. Karczmarz jest od tłoki wolny, trunki winien brać z Parchowa. Sołtys ma w 3 małych jeziorach latem wolną rybitwę dla własnej potrzeby. We wsi jest piec smolany, w którym mieszkańcy co rok 8 pieców smoły wypalają, do czego sobie pieńki karczują i czasem jaki chojniak otrzymują. Za to płacą starościе po 1 talarze od pieca i po 1 beczce smoły. Pięciu szarwarkujących gburów płaci czynszu, podwody i łanowego każdy 10 tal. 35 gr., sołtys 11 tal. 60 gr., 4 gburów czynszowych razem 56 tal. 69 gr., karczmarz 10 tal., 75 gr., półgbur 4 tal. Za nadmiarek czyli t. z. nowe pole dają wszyscy razem nadto 8 tal. $52^1/_2$ gr. Zagrodnicy obaj z rolą płacą razem 6 tal. $25^1/_2$ gr.; zagrodnik bez roli nic. Oprócz tego daje sołtys 6 korcy i 12 mac owsa, 9 gburów razem zaś także tyle, reszta 1 korzec i 2 mace. Każdy daje do tego 1 gęś, a 9 gburów zamiast kur i jaj 1 tal. 60 gr. Co do tłoki, to sołtys jest wolny, każdy gbur szarwarkujący musi przez 18 dni orać, 12 dni pracuje kosą a 6 dni grabiami; każdy gbur czynszujący orze 2 morgi i pracuje przez 1 dzień kosą, a przez jeden grabiami na folw. w Parchowie. Półgbur, zagrodnicy i karczmarz są od tłoki wolni. Pogłównego płaci cała wś wraz z sołtysem 16 tal. 54 gr., hiberny 18 tal. 32 gr. Każdy gbur ma 1 krowę, 4 owce i 2 świnie (ob. „Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.“, XV, 117). Uwłaszczenie nastąpiło tu na mocy przywileju z dnia 1 kwietnia r. 1820. *Ks. Fr.*

Trzebunia, ob. *Trzebonia.*

Trzebuńka, mylnie *Czarna Rózga*, rzeczka, wypływa z lasów krzepickich i nazwę otrzymuje od części lasu zwanej „Trzebunia“. Całą swą długością, wynoszącą 5 w., odgranicza pow. częstochowski od lublinieckiego (na Szląsku). Bierze początek na pustkowiu Kierzek i wpada do rz. Liswarty pod wsią Łebki.

Trzebuńka, rzeczka, dopływ z lew. brzegu Raby, wypływa na wsch. stokach Babicy (734 mt. npm., punkt tryang.) i zmierzając na wschód przez Trzebonię i Stróżę uchodzi w Stróży do Raby. Długość biegu 8 klm.

Trzebuńska góra (562 mt. npm.), wznosi się około 6 klm. na płd.-płd.-zach. od Myślenic. U stóp jej rozłożyła się na płd. Trzebonia, na płn. Jasienica. Na płn.-wsch. wznosi się Zachodnia góra (518 mt. npm.), na płd.-wschód Sularzowa (624 mt. npm., punkt tryangul.). *Tad. Wiśn.*

Trzebuśka, rzeczka, dopływ z lew. brzegu Trzebośni, w pow. kolbuszowskim, wypływa w Trzebosi pod Sokołowem, przepływa gościniec z Rzeszowa do Sokołowa i zdążając na wch.-płn.-wschód uchodzi w Trzebosi do Trzebośni; z praw. brzegu przyjmuje Nienadówkę. Brzegi podmokłe i moczarowate; długość biegu 5 klm. *Tad. Wiśn.*

Trzebuska, wś, pow. kolbuszowski, w piaszczystej równinie, 4 klm. na płd.-zach. od Sokołowa, ma dwie wólki: Zmysłów i Kąty. Zbudowana w ulicę wzdłuż drogi do Raniszowa. Wraz z obszarem dwors. (8 dm. i 94 mk.) ma 245 dm. i 1241 mk. (640 męż., 601 kob.), 1197 rz.-kat., 3 prot. i 41 żyd. Wólka Kąty ma 41 dm. i 212 mk., Zmysłów 9 dm. i 40 mk. Pos. więk. (Jana Wł. hr. Zamoyskiego) ma dwa folw. i 530 roli, 49 łąk, 5 ogr., 16 past., 1106 lasu, 3 nieuż. i 3 mr. parcel budowl.; pos. mn. 1193 roli, 147 łąk, 80 past. i 12 mr. lasu. Wś ma szkołę ludową i kasę

pożyczk. gm. z kapit. 1645 złr. Par. rz.-kat. w Sokołowie, z którym graniczy na płn., na wsch. graniczy z Trzebosiem, na płd. z Nienadówką a na zach. przez lasy z Huciskiem.

Trzebyczka, strumień, lewy dopł. Przemszy, bierze początek we wsi Trzebyczka, w pow. będzińskim, gm. Łosień, ze stoków płaskowzgórza olkuskiego, płynie przez wś Antoniew pod Ząbkowicami i uchodzi do Przemszy Czarnej z lew. brzegu poniżej Przeczyc (nie Przeczowa, jak mylnie podano w artyk. *Przemsza*). *Br. Ch.*

Trzebyczka, wś i os. leś. nad rzką t. n., pow. będziński, gm. Łosień, par. Chruszczobród; wś ma 18 dm., 124 mk., 200 mr.; os. leśna 1 dm., 15 mr. Należy do leśnictwa olkuskiego. W 1827 r. 9 dm., 69 mk.

Trzechniowa, wś, obowiązana do robót dla zamku w Sanoku w r. 1448 r. (ob. t. X, 299).

Trzechowo, dobra włośc. nad jez. Trzechowskiem, o $3^5/_8$ mili od Stargardu, pow. starogardzki, st. p. i kol. Frankenfelde, par. kat. Zblewo; zawiera 2 posiadła włośc., 69 ha (22 roli or., 5 łąk, 5 lasu); 1885 r. 3 dm., 2 dymy, 16 kat. mk. Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 posiadał dobra te wówczas Mgnf. Ignacy Wyrzykowski; mieszkało tu 10 kat., 3 ewang., mesznego pobierał proboszcz 1 korzec żyta i tyleż owsa (ob. str. 343).

Trzechowskie jezioro, niem. *Schechausee*, pow. starogardzki, pod wsią Trzechowem, wzn. 109 mt. npm.; $^1/_5$ mili długie i tyleż szerokie. Na wschodnim brzegu leży leśn. Schehausee, na zach. leśn. Steinkrug. *Kś. Fr.*

Trzeciak, rzeczka, w pow. sieradzkim, ob. *Lipka*.

Trzeciaki, pustka, pow. sieradzki, gm. i par. Klonowo, ma 3 dm.

Trzeciaki 1.) zaśc. szlach., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 52 w. od Dzisny, 3 dm., 17 mk. kat. 2.) **T.,** wś i dobra, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. bogorodzicka, o 47 w. od Grodna. 3.) **T.,** wś i dobra, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Ziołowo, o 44 w. od Kobrynia. 4.) **T.,** zaśc., pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowice, o 15 w. od Słonima. 5.) **T.,** białoruskie *Treciaki*, folw. nad rz. Szczarą, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. i par. kat. Darewo, o 2 mile od st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej Baranowicze; miejscowość dość leśna. 6.) **T.,** białorus. *Traciaki*, wś nad rz. Suszanką, lew. dopł. Naczy, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Siniawka (o 4 w.), par. praw. Dunajczyce, w pobliżu dawnej szosy brzesko-bobrujskiej, o 64 w. od Słucka, ma 9 osad pełnonadziałowych; grunta urodzajne, lekko faliste, miejscowość małoleśna. Za poddaństwa wś należała do Jeleńskich. W r. 1745 zastawił T. razem z Tuczą dziedzic Dunajczyc Antoni Jeleński, skarbnik mozyrski, Janowi i Annie Obuchowiczom, w sumie 5,200 złp.

Trzeciaki, niem. *Tretzacken*, *Trczaken*, wś, pow. piłkałowski, st. p. Pilkallen.

Trzeciakiszki, wś włośc. nad rzką Ringą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 6 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Dukszty, o 29 w. od Wilna, ma 5 dm., 47 mk. kat. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Trzeciaków, wś, pow. lubelski, gm. i par. Mełgiew. W spisach pobor. z XVI i XVII w. niewymieniona. W 1827 r. 15 dm., 105 mk.

Trzeciakowce, dwa folw., wś i futor, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Przepieczyce, o 3 w. od gminy, 67 mk. W r. 1865 wś miała 19 dusz rewiz.; własność Kolesińskich. Jeden z folw. zowie się też Orzechowszczyzna.

Trzeciakowicze al. *Trzeciakowo*, wś i folw. nad Myszanką, pow. nowogródzki, na pograniczu pow. słonimskiego, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. i par. prawosł. Ostrów. Wś ma 16 osad. *A. Jel.*

Trzeciakowo 1.) al. *Tretiakowo*, zaśc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, o 40 w. od Trok, ma 1 dm., 21 mk. kat.; należy do dóbr Kowale. 2.) **T.,** ob. *Trzeciakowicze*.

Trzecianiszki, folw. skarbowy, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Hermaniszki.

Trzecianów 1.) *Przeczianowo* (?) w r. 1392—1398, wś i folw., w pow. krotoszyńskim (Koźmin), o 2 klm. na płd. od Borku (par., poczta i st. dr. żel.). Wś ma 22 dm., 164 mk. (157 kat., 7 prot.) i 133 ha (127 ha roli). Folw. (4 dm. i 202 mk.) wchodzi w skład okr. dwors. Karolewo. Tresceochovo, Trescecocovo, ztąd Trzeszczechowo, wymienione w r. 1258 i 1294 między posiadłościami klasztoru lubińskiego (Kod. Wielkp., n. 368, 719), nie jest Trzecianowem; zdaje się być Drzeczkowem z pod Osieczny (pow. wschowski), zkąd pochodził, żyjący około r. 1382, opat lubiński Mikołaj (ob. Trzcinica, w pow. kościańskim). W r. 1392—94 Tomisława z T. („Przeczianowo") prawowała się z sąsiadem swoim Hinakiem z Bruczkowa; r. 1398 należał T. do Zimnowódzkich z pobliskiej Zimnej Wody (Akta gr. wielkp., II); w r. 1450 Małgorzata i Dominik, małżonkowie, nadając Maciejowi Toczce pół łanu roli w Zdzieżu, przyrzekli mu łan soltyski w Trzecianowie, gdyby zamierzali wś tę osadzać. Tak pojmujemy słowa „fundare villam in Trzecianowo" odnośnego aktu, którego ustęp przytacza J. Łukaszewicz („Pow. Krotosz.", I, 136, 7). Ten badacz, tłumacząc przywiedzione słowa założeniem wsi Trzecianowa, wnioskuje, że ta wś wówczas jeszcze nie istniała. W r. 1578 Zygmunt Bniński „przedając słudze swemu i ojcu jego Wojcie-

chowi Starostce łan roli za sto ówczesnych złotych, powiada, że łan ten leży w miejscu opróżnionem, gdzie niegdyś stała wieś Trzecianowo“. Tem wyjaśnia się pominięcie tej wsi w ówczesnych i późniejszych regestrach poborowych. W r. 1684 nie było tu kmieci; przy schyłku zeszłego wieku należał T. do Józefa Nieświastowskiego, dziedzica dóbr boreckich. Mapa sztabowa z r. 1836 zowie południową część Górami Lisiemi. 2.) **T.**, folw. do Cielczy, w pow. pleszewskim (Jarocin), ma 1 dm., 21 mk. *E. Cal.*

Trzeciany, folw. i wś włośc. nad rzką Olszą, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 7 w.), okr. wiejski Pokrowsk, o 45 w. od Trok, 19 dm., 169 mk. kat. (w 1865 r. 51 dusz rew.).

Trzeciewiec al. *Cietrzewiec*, urzęd. *Goldfeld* i *Goldmark* po r. 1870, *Cethrevez* w r. 1306, *Cethrevecz*, *Cetzersevicz*, *Cesczrevitz* i *Gestzrewitz* w r. 1314, *Cycersewcz* 1315, *Czeczrzew* i *Czeczozew* 1349, *Czietrzewiecz* 1583, wś i osada wiejska, w pow. bydgoskim, o 15 klm. na płn. od Fordonia, przy trakcie do Świecia, na płn.-wschod. kresach w. ks. poznańskiego. Graniczy z Włókami, Dóbrczem, Siennem, Niewieszczynem w pow. świeckim i Soponinem; par. kat. Dóbrcz, prot. Fordoń; poczta i st. dr. żel. w Kotomirzu (Klahrheim) o 5 klm. Wś, przezwana „Goldfeld“, ma 24 dm., 213 mk. (75 kat., 138 prot.) i 456 ha (419 roli, 8 łąk). Osada „Goldmark“ ma 26 dm., 255 mk. (85 kat., 170 prot.) i 390 ha (336 roli, 31 łąk). Wś i osada tworzą jedną całość. T. był wsią książęcą, którą Leszek i Przybysław darowali Imisławowi z Służewa. Ten Imisław wspólnie z Chebdą z Służewa sprzedali w r. 1306 cystersom byszewskim za 100 grzyw. denarów toruńskich T. i przyległy dział swój na Jelitowie, którego inną część, bliższą Trzęsacza, już w r. 1298 ks. Leszek był darował tym zakonnikom. Ks. Przemysław zatwierdził tę sprzedaż, zwolnił mieszkańców od ciężarów polskich i pozwolił cystersom osadzać ją na prawie niemieckiem. Ci postarali się o powtórne zatwierdzenia książęce w r. 1314 i 1315 (Kod. Dypl. Pol., II). W r. 1349 przy rozgraniczaniu się od dzierżaw krzyżackich król Kazimierz, przebywając w Trzęsaczu, wymienia T. między osadami kujawskiemi (Kod. Wielkp., n. 1286, 1290). W r. 1583 było tu $13^1/_2$ łan. os., 3 sołtysie i 1 zagr. Rząd pruski zabrał tę wś i wcielił do ustanowionej w Koronowie domeny. *E. Cal.*

Trzeciewnica al. *Cietrzewnica*, *Czietrzewnicza* w r. 1578, wś i domena król., zwana *Hohenberg*, pow. wyrzyski, o 3 klm. na płn.-wschód od Nakła, przy trakcie i kolei żel. z Piły do Bydgoszczy, wzn. 100·5 mt. npm. Wś zowie się dotąd Trzeciewnicą; ma 77 dm., 587 mk. (487 kat., 100 prot.) i 829 ha (393 roli, 284 łąk). Domena Hohenberg z fol. Rusinowem tworzy okr. dworski, mający 10 dm., 190 mk. (78 kat., 112 prot.) i 746·85 ha (458·88 roli, 182·99 łąk, 57·25 past., 22·99 lasu, 22·88 nieuż., 1·86 wody; chów bydła holenderskiego; czysty dochód z ziemi 7645 mrk. Cała T. wchodziła w skład ststwa nakielskiego; zabrana przez rząd pruski, wcieloną była do ustanowionej w Mroczy domeny. W 1578 r. było w T. 14 łan. os. i 4 zagr., a w 1618 r. 11 łan. os., 2 zgorzałe i 3 zagr. *E. Cal.*

Trzecież, ob. *Trzyciesz*.

Trzeciny al. *Trzciny*, wś i fol. nad rz. Brok, pow. mazowiecki, gm. Szepietowo, par. Dąbrowa Wielka, odl. 5 w. od Wysokiego Mazowieckiego. W 1827 r. 15 dm., 135 mk. W 1876 r. fol. T. rozl. mr. 890: gr. or. i ogr. mr. 415, łąk mr. 45, lasu mr. 412, wody mr. 4, nieuż. mr. 14; bud. mur. 4, drewn. 14; płodozm. 8 pol., las nieurządzony, wiatrak. Wś T. os. 17, mr. 34; wś Dąbrowa Dzięciel os. 2, mr. 16. *Br. Ch.*

Trzeciska al. *Trzecisko*, *Trzeciaszka*, folw. do Morawska, w pow. poznańskim, o 8 klm. na płd.-zach. od Gośliny Murowanej, po lew. brzegu Warty, nad strugą od Glinna; par. Chojnica, poczta w Chludowie, st. dr. żel. na Złotnikach o 8 klm.; 1 dm. i 9 mk. Przy schyłku zeszłego wieku należały T. do Albina Binkowskiego z Morawska. *E. Cal.*

Trzek, *Trsek* w r. 1349, *Strzek* 1388, *Trzeky* 1398, *Trczek* 1580, *Trzeki* (w księg. hip.), majętność, w pow. średzkim, o 4 klm. na płd.-zachód od Kostrzyna, u źródeł Chrząściny (dopł. Maskawy). Graniczy z Siekierkami, Gowarzewem, Wydzierzewicami, Czerlejnem i Kostrzynem (poczta i st. dr. żel.), par. Czerlejno; miała w 1885 r. 11 dm., 96 mk. kat. i 259 ha (210·01 roli, 12 łąk, 9·87 past., 20 lasu, 6·55 nieuż., 0.57 wody); czysty dochód z ziemi wynosił 3071 mrk; właścicielem był Ludwik Żółtowski, który ją sprzedał kolonizacyi niemieckiej. Tuż pod T. ku płn., przy lasku, sterczy okop wklęsły, opisany w „Zapiskach archeol.“ przez Wł. Jażdżewskiego, który uważa kodeksowe „*Drsechcza*“ z r. 1319 (Kod. Wielkp., n. 1014, domyśla się Nietrzanowa) za Trzek; ztąd wnioskuje, że T. był czołem opola, z pod którego Władysław Łokietek (nie Jagiełło) wyjął wś Garby, nadaną klasztorowi lubińskiemu. Tę posiadłość szuka wspomniany badacz pod Swarzędzem, t. j. o milę na zach. od Trzeka i 4 mile od Giecza, ówczesnej kasztelanii, podczas gdy wiadomo zkądinąd, że nadane w r. 1319 o równobrzmiącej nazwie Garby leżą o milę na płd. od Środy, przeszło 3 mile od Trzeka, blisko 3 mile od Giecza i 4 mile od Garb swarzędzkich, które w drugiej połowie XIV w. były w ręku Garbowskich. Garby tymczasem średzkie

nie wychodziły z rąk benedyktynów lubińskich. Kodeksowe „Drsechcza“ naprowadza na Dzierzchnicę, graniczącą z Gieczem. Pierwsza, niewątpliwa o T. wiadomość pochodzi z r. 1349: Maciej, syn Wacława, z T. nabył od Bogusława i Krzyżana, braci, sołtystwo w Sarbinowie, własności kapituły pozn., składające się z 2 wolnych łan. i 1 zagrody (Kod. Wielkp., n. 1283). Między r. 1388 i 1398 prawują się Piotr, Dzierżysław i inni współdziedzice T. z Poklateckimi z pobliskich Poklatek (Akta gr. wielkp,). W r. 1573 bracia Maciej, Wojciech i Stanisław Trzeccy rozgraniczali się w grodzie gnieźnieńskim z Kostrzynem, własnością klarysek tamecznych. Maciej Trzecki posiadał na T. 4 pół-łanki os., 3 zagr. i 2 komorn. W r. 1605 dziedziczył tę majętność Benedykt Mańkowski, który od Łukasza Łowęckiego z Łowęcina nabył leżące pustkami Sułowo i przyłączył do T.; późniejszymi dziedzicami byli Filip Chudzyński, który w r. 1717 sprzedał T. Janowi Stablewskiemu; od Wawrzyńca Stablewskiego nabył go w r. 1790 Józef Korytowski. Po nim odziedziczyli Wojciech i Jakub Korytowscy w r. 1795 i sprzedali w r. 1798 Józefowi Pawłowskiemu; od niego nabył tę majętność w r. 1801 Krystyan Bielefeld, kupiec poznański, i sprzedał w r. 1805 Walentemu Topolskiemu. W ręku tej rodziny znajdował się T. aż poza r. 1884. Nazwy miejscowości: Jadwiszka, Gacki, Męcina i Sułowo poszły w zapomnienie. *E. Cal.*

Trzemcha *Górna*, wś, kol. i os., i *T. Dolna*, kol., pow. iłżecki, gm. i par. Sienno, odl. od Iłży 22 w.; wś 30 dm., 199 mk., 363 mr.; kol. 11 dm., 98 mk., 230 mr. dwors.; os. 2 dm., 5 mk., 24 mr. T. Dolna kol. ma 18 dm., 98 mk., 421 mr. W 1827 r. 51 dm., 213 mk. Dobra T. składały się w r. 1865 z fol. T. i Praga, rozl. mr. 3277. Obszar ten został rozparcelowany. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 37, mr. 364; wś Nowa Wieś os. 31, mr. 767; wś Hieronimów os. 19, mr. 414; wś Wólka Trzemecka os. 9, mr. 238. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1503 z części Andrzeja Trzemchy płacono gr. 21. W r. 1569 we wsi Trzemcha, w par. Bałutów, Kasper Grabski płaci od 16 ćwierci i 2 ćwierci pustych; Marcin Trzemeski od 4 ćwierci, 1 ćwierci, 2 ćwierci i 2 półłanków (Pawiński, Małop., str. 477, 306). *Br. Ch.*

Trzementówko, ob. *Trzemętówko.*

Trzemeśna 1.) w r. 1536 *Thrzemeschno*, 1581 *Trzemesna*, wś, w pow. tarnowskim, 14 klm. na płd.-wschód od Tarnowa, par. rzym.-kat. w Łękawicy, położenie pagórkowate, wzn. 301 do 402 mt. npm. Od płd. i wschodu zasłonięta lasem. Wraz z obszarem więk. pos. (ks. Sanguszków) ma 82 dm. i 438 mk. rz.-kat. Obszar większy nie ma folwarku, a wynosi 30 roli, 11 łąk, 3 past., 465 mr. lasu; pos. mn. ma 445 roli, 55 łąk, 87 past. i 92 mr. lasu. Kasa pożycz. gm. z kapit. 558 złr. W 1536 r. T. należała do Tarnowa, miała 17 kmieci na 7 łanach; z łanu płacili po pół grzywny, miarę owsa i po 2 kury. Sołtys miał łan, karczmę płacącą grzywnę, zagrodnika i szósty denar z czynszu pańskiego (Pawiński, Małop., 551); w 1581 r. T. liczyła 11 kmieci na $7^3/_4$ łanu, sołtys miał $1^1/_2$ łanu, 4 zagr., 8 komorn. z bydł., 2 komorn. bez bydła i rzemieślnika. Graniczy na wschód z Szynwałdem, na płn. ze Skrzyszowem, na zach. z Łękawicą a na płd. z Zalasową. 2.) **T.**, wś, pow. myślenicki (odl. 11·7 klm. od Myślenic), nad pot. t. n. (praw. dopł. Raby), przy drodze z Drogini do Wiśniowy; położenie pogórskie. Wś kupi się w zwartej dolinie potoku, wzn. 319 mt. Od zach. lesista Oklejna (677 mt.), od wschodu stoki płd. Walaskowej góry (481 mt.) i płn. Kamienika (782 mt.). Graniczy na płn. z Łękami, na płd. z Porębą a na wschód z Zasaniem. Do wsi należy wólka Bulina, składająca się z 18 dm. i 137 mk. Cała gmina z obszarem więk. pos. ma 113 dm. i 805 mk.; 780 rz.-kat. i 25 żyd. Pos. więk. (Sam. Engelsteina) ma 2 karczmy i folw., 84 roli, 4 łąk, 2 mr. 170 sąż. ogr., 14 past., 45 mr. lasu i 1474 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 597 roli, 132 łąk, 117 past. i 353 mr. lasu. Parafia erygowana w 1440 r. Długosz (L. B., II, 180) wspomina kościół drewniany p. w. św. Łukasza. Za jego czasów dziedziczyli wś Banowski i Prokop Przypkowski, mieli role kmiece, zagrody i karczmę. Kmieć Marcin Warmusz podlegał dawniej plebanowi w Dziekanowcach i płacił czynszu 60 groszy, lecz przemocą zabrał go Przypkowski, o co się spór toczył. Obecny kościół konsekrowany w r. 1824 p. w. św. Klemensa. Do par. należą: Łęki, Poręba i Zasań. W 1581 r. część podskarbiego (?) miała 5 łan. km., 3 zagr. bez roli, 6 komorn. z bydł., 3 komorn. bez bydła, 3 rzemieśl. i karczmę z $^1/_2$ roli; część Jordana Spytka, kaszt. krak., $3^3/_4$ łan. km., 1 komorn. z bydł., 1 komorn. bez bydła i 3 rzemieślników (Pawiński, Małop., 44). We wsi szkoła 1-klasowa. *Mac.*

Trzemesza, pow. turecki, ob. *Trzemsze.*

Trzemesze, niem. *Trzemesche*, młyn, pow. trzebnicki, ob. *Schlottau.*

Trzemeszeńska Huta, urzęd, *Hutta Tremessen*, wś, pow. mogilnicki, o 5 klm. na płn.-zach. od Trzemeszna (par., poczta i st. dr. żel.), ma 13 dm., 105 mk. (92 kat., 13 prot.) i 228 ha (199 roli, 24 łąk). Była własnością klaszt. trzemeszeńskiego; zabrana przez rząd, wcieloną została do domeny w Mogilnie (ob. *Hutta* 9.). *E. Cal.*

Trzemeszeńskie 1.) al. *Popielewskie*, jezioro, w r. 1145 *Luben*, pow. mogilnicki, wzn. 96 mt. npm., 8 klm. długie, $^1/_2$ klm. szerokie, ciągnie się od Trzemeszna ku płn.-wsch. popod Wielatowo, ma obie kończyny widłowate; zasila się na płd. odpływem jez. Ostrowitego, na zach., przy młynie Bystrzycy, odpływem jezior Kruchowskich (Grzybno i Głęboczek); na płn. odpływa wschodnim rogiem do jez. Szydłowskiego, a z niem do Kwieciszewicy (dopł. Noteci). Wzdłuż wybrzeża idzie bity trakt z Trzemeszna do Wielatowa, tudzież droga żel. pozn.-toruńska. Na obu kończynach wybrzeża rozłożyły się Trzemeszno i Lubień, na wsch. Krzyżownica i Popielewo, a na płd.-wsch. rogu wideł wś Zieleń. Wybrzeża wznoszą się od 102 do 114 mt. npm. Tuż pod Lubieniem sterczy okop „szwedzki". Jezioro to było własnością osadzonych w Trzemesznie kanoników regularnych, zatwierdzoną w r. 1145 przez ks. Mieczysława i w r. 1147 przez Eugeniusza III (Kod. Wielkp., n. 11 i 15). 2.) **T.**, ob. *Ostrowite Trzemeszeńskie*.

Trzemeszna, ob. *Strzemeszna*.

Trzemeszna, ob. *Trzemeśna*.

Trzemeszna, niem. *Roersdorf*, wś, na Szląsku austr., pow. karniowski, w obwodzie sąd. jendrzychowskim (Iindrzichov, Hennersdorf), odl. o 5 klm. na płn. od mta Albrechcice (Olbersdorf), przy gośc. do Cukmantelu i dr. żel. Karniów (Jaegerndorf)-Ziegenhals. W 1880 r. T. miała 307 dm. i 2359 mk. (2351 rz.-kat. i 8 prot., narodowości wyłącznie niemieckiej). T. tworzy razem z wsiami Artmannsgrund i Damaszek (niem. Damasko) jedną gminę administracyjną. Gmina ta w r. 1885 liczyła 140 rzemieślników i przemysłowców. We wsi znajduje się kościół paraf., szkoła ludowa, urz. poczt., st. dr. żel. (odl. 22 klm. od Ziegenhals) i 9 większych warsztatów tkackich. *W. H.*

Trzemeszno 1.) urzęd. *Tremessen*, *Cheremesno* w r. 1145, *Sciremusine* r. 1146, *Cremocen* i *Cremesen* 1147, *Tumestra*, *Schirmest* r 1210, *Tremesno* 1211, *Chermesna* i *Chirmesna* r. 1214, *Cheremocen* 1221, *Chremessno* 1224, *Trzemessyn* 1233, *Chremesen* 1235, *Cheremesna* 1251, *Strzemesna* 1378, *Strzemesz* 1399, potem *Thremeschna* i t. p., miasto, w w. ks. poznańskiem, pow. mogilnicki, dekan. zbarski, odl. 65 klm. na wschód.-płn. od Poznania i 15 klm. od Gniezna, na pół drogi z Gniezna do Mogilna, nad płd.-zach. kończyną jeziora Trzemeszeńskiego, przy drodze żel. pozn.-toruńskiej, wzn. od 101 do 115 mt. npm. Dworzec drogi żel. odl. o 1200 kroków od miasta; na tej przestrzeni stanęła w nowszych czasach mączkarnia. Na płn. kończynie miasta powstał w nowszych czasach dworek „Exnershof", na płd. wiatraki. Na łąkach przypierających do zach. krawędzi miasta powstaje struga, tworząca w swym biegu 2 stawy, z których większy, przy Brzozowcu, wzn. 102·3 mt., odpływa do jez. w Wierzbiczanach. U źródeł strugi, o 500 kroków ku zach. od miasta sterczy okop, „szwedzki". Droga bita wychodzi z T. do Orchowa, ku granicy królestwa polskiego; wielki trakt gnieźnieńsko-mogilnicki idzie środkiem miasta. Miasto ma kościół paraf. i kilka kaplic katol., kościół prot., synagogę, progimnazyum, stacyę tel., urząd poczt. drugorzędny, księgarnią, aptekę, lekarza, 3 rzeźników i 4 jarmarki do roku; jest siedzibą sądu okr., komisarza obwod. i urzędnika stanu cywilnego. Herb miasta wyobraża św. Wojciecha w ornacie, trzymającego w prawym ręku krzyż a w lewym 2 włócznie i maczugę. Ludność zajmuje się uprawą roli, drobnym handlem i przemysłem. W r. 1580 płaciło miasto soszu podwójnego 10 flor. 12 gr.; opodatkowanych było 12 szewców, 8 piekarek, 7 „garncarzów gorzałczanych", 6 zdunów, 6 komor., po 4 rzeźników i krawców, po 2 kuśnierzy, bednarzy i kowali, jeden ślusarz, tesarz, stelmach i kołodziej. Około tego czasu zawiązały się cechy: krawiecki r. 1547, szewcki r. 1554, stolarski r. 1561, kuśnierski r. 1568 i garncarski r. 1569. W r. 1620 było $7^1/_2$ łan. os. w mieście; soszu podw. płacono 16 flor. a innych podatków 49 flor. 6 gr. od 49 różnych rzemieślników i 6 komorn. Krótko po r. 1793 było 153 dm., 2 młyny i 769 mk., między którymi 36 szewców włącznie kopyciarzy, 20 garncarzy, 12 krawców, 6 kuśnierzy, jeden muzykant i jedna rodzina żydowska. Roczne dochody wynosiły 76 tal.; mieszkańcy mieli wolny wrąb w lasach klasztornych. W r. 1811 było 1367 mk.; 1816 r. 1488 mk. (46 żyd. i 29 prot.); warsztatów sukienniczych było do 40. W r. 1831 liczyło miasto 213 dym., 1793 mk. (1403 kat., 170 prot., 130 żydów); 1843 r. 3182 mk.; 1858 r. 3462 mk.; 1861 r. 3964 mk.; 1871 r. 241 dym., 4207 mk.; 1885 r. 250 dym., 4120 mk. Kościół obecny, p. w. Wniebowzięcia N. M. Panny, z cegły palonej, 90 łokci długi, 60 łokci szeroki, w kształcie krzyża, w stylu baroko, ozdobiony wielką kopułą i 4 wieżami, pokryty blachą, przebudowany został staraniem opata Kosmowskiego w r. 1764, przyczem zatracił kształty romańskie, jak o tem świadczy ściana zachodnia z kamieni ciosowych i niektóre inne znamiona. Rycinę i opis kościoła zamieściły: „Tyg. Illustr." z r. 1865 (XI, 139), E. hr. Raczyński w „Wspom. Wielkop.", „Przyjaciel Ludu" leszczyński (VII, 212, IX, 401) i N. Orda w Albumie. Początki kościoła sięgają zaprowadzenia wiary chrześciańskiej w Polsce i łączą się ściśle z fundacyą klasztoru. W r. 1145 komes Janusz ,wystawiwszy przy klasztorze kościół

na cześć św. Jana Ewang., sprosił książąt Mieczysława, Bolesława, Henryka i Kazimierza, oraz arcybiskupa, biskupów i panów świeckich, na uroczystość poświęcenia; poczem, arcyb. Jakub przekazał kościołowi dziesięciny z wsi: Sieraków i Mirosławice (pod Strzelnem), Żelisławice (Selislavici) i Ostrowite (pod Trzemesznem), Janusz zaś darował Sieraków, Ostrowite, Januszkowo (pod Żninem) i Chorzelin (Chorelino), a wspólnie z żoną Sulisławą odstąpił połowy dochodów z karczem, targów i myta w Wyszogrodzie (kujawskim), razem z (pobliską) wsią Łoskoniem i z jazem na Brdzie (Kod. Wielk., n. 11). W r. 1214 arcyb. Henryk poświęciwszy w kościele tym ołtarz św. Katarzyny, udzielił 80-dniowego odpustu (tamże, n. 83). Kilkanaście innych ołtarzy, istniejących poczęści dotąd, wymienia kronika klasztorna. W r. 1360 zgorzał kościół i klasztor. W r. 1385 arcyb. Bodzanta udzielił 40-dniowego odpustu (tamże, n. 1830); później uzyskiwano indulty papiezkie dla kościołów w T., Palędziu, Kamieńcu, Ryszewku, Odrowążu, Witkowie i innych. W r. 1388 wystawiono w kościele kaplicę, ołtarz i grobowiec dla Mikołaja z Wenecyi (Krwawego Dyabła), sędzi kaliskiego (tamże, n. 1894). Kościół ten zachowuje najstarsze w kraju zabytki; dwa ozdobne kielichy i patynę, dar Dąbrówki, tudzież kielich św. Wojciecha. Odnośne ryciny i opisy znajdują się w „Wzorach sztuki średn.“ A. Przezdzieckiego, w „Przyjacielu Ludu“ (XVI, 1, 101, 115, 121), w „Zabytkach“ Łepkowskiego (str. 78—9) i w „Pomn. Dziej. Pol.“ (V, 970). Z późniejszych czasów są dwa kielichy, jeden darowany przez Kazimierza W., drugi przez Władysława Jagiełłę (Przyj. Ludu, XVI, 155, 179), tudzież relikwiarz św. Eufemii, sprowadzony z Rzymu, relikwiarz św. Wojciecha wyrobiony w Gnieźnie r. 1533, skrzynka srebrna wykuta ozdobnie r. 1507 przez Piotra złotnika w Poznaniu, wspaniałe obrazy pędzla Smuglewicza, poczet proboszczów i opatów wykuty na kamieniu, i wiele innych tego rodzaju zabytków. Nagrobków marmurowych mieści w sobie kościół cztery: Aleks. Mielińskiego († 1584), Marcina Starczewskiego († 1653), Mich. Kosmowskiego († 1804) i Edw. Markowskiego († 1852 r.), opatów. Zaprowadzono bractwa św. Aniołów Stróżów od r. 1633, Rożańcowe i św. Ciała Chrystusa od r. 1693 i św. Barbary po r. 1722. Parafią, liczącą 5600 dusz, składają osady: Bieślin, Brzozowiec, Bystrzyca, Cytrynowo, Folusz, Huta Trzemeszeńska, Kaszuby, Kierzkowo, Kocin, Kozłówko, Kozłowo, Krzyżówka, Lubień, Lulkowo, Mianowo, Miaty, Niewolna, Niewoleńko, Ostrowite, Pasieka, Popielewo, Rudki, Święte, Trzemeszno, Trzemżal, Wawrzynowo, Wydartowo, Wymysłowo i Zieleń. Szkoły paraf. znajdują się w Popielewie, Trzemesznie i Trzemżalu. Kaplica św. Ducha, z cegły, stanęła około r. 1840 w miejscu innej, która już istniała przed r. 1797. Kaplica p. w. Pocieszenia N. M. Panny znajduje się w konwikcie alumnów. Kościół św. Łazarza i szpital kościelny wystawił opat M. Kosmowski. Kościół prot. powstał przed r. 1830; w r. 1860 liczono w 70 osad. 1653 protestantów obok 6917 katol. Klasztor i kościół, jak zapisuje kronika klasztorna, wykończone już były w r. 965. Następnego roku Mieczysław I sprowadził z Werony kanoników regularnych lateraneńskich, którzy zarządzając wspólnie tym klasztorem przez lat 28, wybrali sobie proboszcza po upływie tego czasu. Paprocki w „Herbach“ zapewnia, że widział przywilej fundacyjny z r. 966 z podpisami Saula Zbiluta z Łekna (!) i Dzierżykraja z Człopy (!). Dodane do tych imion miejscowości, będące wynalazkiem autora, budzą pewne podejrzenie; w każdym razie nie o wiele różnić się może r. 966 od rzeczywistej daty założenia klasztoru, najstarszego w granicach dawnej Polski. W tym bowiem klasztorze złożone były zwłoki św. Wojciecha, zanim je ztąd w r. 1000 przeniesiono do Gniezna (Pomn. Dziej. Pol., IV, 220, 234). Nadanie Mieczysława I z r. 966 i wspomnione w Katalogu trzem. zatwierdzenie Kazimierza I nie mogły się przechować, gdyż były zapewnie tylko ustnie poczynione. Przywilej ks. Mieczysława z r. 1145 jest spisanem streszczeniem i potwierdzeniem nadań poprzednich. Na mocy listu tego posiadał klasztor już wówczas siedzibę swoją Trzemeszno z mieszkańcami i wszelkiemi użytkami, Palędzie (pod Mogilnem) z jeziorami, całe jez. Lubień (Trzemeszeńskie) z przyległą wsią Popielewem, Wielatów z jeziorem i 3 działami: Siedluchna, Robakowo i Myślątkowo, jezioro Kamion z dwoma wsiami przyległemi (Kamionek i Kamieniec). Ojciec Mieczysława Bolesław nadał w Inowłodzu kościół św. Idziego z dwoma wsiami (nie wymienionemi) i z karczmami, tudzież myto na rzece (Pilicy) w Przedborzu, Sulejowie i Inowłodzu. Na zjeździe książąt w Kwieciszewie uzyskała księżna matka Salomea od obu synów swoich tę osadę, ktorą razem z dwoma rozległemi działami: Osikowo i Pustwin nadała klasztorowi, dorzucając do tego Zbar (Cebar) z targami; książęta zaś uwolnili mieszkańców Kwieciszewa od wszelkich ciężarów. A gdy przebywali książęta pod Gnieznem, dali klasztorowi stojącą na wzgórzu pod Łęczycą kaplicę św. Maryi razem z osiadłą tam wsią Górą św. Małgorzaty, oraz posiadłość w Łubnicy (pod

Piątkiem) z zakłodnikami (Zakłodzice?), wieś Ostrów (pod Łęczycą), połowę młyna i różne dochody w Łęczycy (in castro), tudzież szopę w Krakowie do składania przekazanej klasztorowi soli z Wieliczki (capam in Cracovia ad magnum salem) i dziesiąty garniec miodu w Żarnowie (decimamque urnam celarii nostri in Sarnow). Księżna Salomea nadała także kościół w Waśniowie i targi z karczmami. Prócz tego „comes“ Wszebor darował w Korczynie (Starym nad Nidą) kościół z dwoma wsiami (nie wymienionemi), Stoisław wś Stojanowice (pod Skalmierzem), Mikora wś Jeżów (pod Waśniowem), Niemir wś Prawęcice (pod Kazimierzem łęczyckim), Dzierzykraj wsi: Gąsawę i Komratowo z jez. Golce (przez które płynie Gąsawka), Degno wś Ocwiekę z trzema jeziorami, Bernard wś Szelejewo, Zdzisław wsi Jabłowo i Załachów (pod Łabiszynem) z mytem (na Noteci), Wincenty, kan. gnieźn., wś Brzyskorzystew (pod Żninem), Trojan wś Pikutkowo (pod Brześciem Kujawskim) i Grabianów (wprost Bobrownik) z jazem na Wiśle, Janusz, brat Trojana, wś Strzelno (?), Włost wś Włostowo (pod Kruszwicą) z znaczną częścią jez. Gopła, Szaweł (Saulus) dziesięcinę (decimam celarii sui) w Końskiem. Po wyliczeniu tych darów opisuje list książęcy poświęcenie i uposażenie wystawionego przez Janusza kościoła (Kod. Wielkop., N. 11). Ilość pobieranej z Wieliczki soli ustanowił ks. Leszko w r. 1285 na 10 spądów. Tak uposażony klasztor nabywał, pozbywał, zamieniał i zaokrąglał posiadłości; poddani jego uwolnieni od juryzdykcyi państwowej i ciężarów publicznych, rządzili się pod zwierzchnictwem opatów prawem niemieckiem. Posiadłości klasztorne z różnych czasów i niektóre dochody zestawiamy tu w porządku abecadłowym, dodając najstarszą, znaną nam datę: Arcugowo pod Witkowem (1287), Babice pod Kazimierzem łęczyckim (1432), Berdychów, wiatrak do Szydłowa (pod Wielatowem), Bieślin pod Trzemesznem, Borek holendry pod Ryszewkiem, jaz na Brdzie (1145), Bryszki pod Łęczycą (1287), Brzozowy Ostrów na jez. Ostrowitem (1579), Brzyskorzystew pod Żninem (1145), Bystrzyca, młyn pod Trzemesznem (1451), Chomiąża Szlachecka pod Gąsawą (1147—1224), Chorzelin pod T. (1145), Chrośno pod Kazimierzem łęcz. (1576), Czartowiec młyn (1364—1447) zdaje się być późniejszym (1467) „molendinum circa Lubochnia“ pod Witkowem, z Dąbrówki pod Szubinem dziesięcinę (1362), Daniszew (1386) pod Wilczynem zlał się z Wtórkiem, Dębowy Ostrów, łąka na Ostrowitem (1352), Dołek, karczma odn. młyn, pod Wełną, w pobliżu Gniezna (1793), Drewno, jeziorko pod Szelejewem, koło Gąsawy (1378), Dysiek pod T. (1793), folusz pod Niewolną (1793), folwark pod Trzuskołomiem w pobl. Witkowa (1793), połowę młyna Gać czyli Proczynek pod Gębicami (1363), Gąsawa z jeziorem (1145), na Gąsawce wolne bobrołówstwo (1251) i młyn (1390), Głęboczek, jeziorko pod Dusznem, w pobliżu Wielatowa (1338—1448), Głowy pod Gąsawą (Woglowo z r. 1147?), Golce, jeziorko przy Komratowie pod Gąsawą (1145), część włostowską jez. Gopła (1145), Góra św. Małgorzaty pod Łęczycą (1145), Gorzyszewski młyn pod Kwieciszewem (1420—1620), Grabianów nad Wisłą, pod Nieszawą (1145), Grochowiska Księże pod Rogowem (1520), Huta Trzemeszeńska (1793), Jabłowo pod Łabiszynem (1145—1370), Jakubowo pod T. (1382), Januszkowo pod Żninem (1145—1287), Jeleń (?) między r. 1584 i 1621, Jerzykowo pod Trzemesznem (1397), Jeżów pod Waśniowem (1145) przeszedł w ręce klasztoru wąchockiego przed r. 1462, w Inowłodzu nad Pilicą kościół św. Idziego, karczmy i myto, tudzież 2 wsi pobliskie, Kamieniec wś, Kamion jezioro i Kamionek wś pod Gębicami (1145), Kamionek, jeziorko pod Kierzkowem w pobliżu Trzemeszna, na Karsznicach pod Piątkiem łęczyckim role, łąki, błota i połowę lasu (1287), Kątny młyn czyli Kątno pod Gębicami (1415), Kazimierz w okolicy Łęczycy i Zgierza (1432) w zamian za Jeżów i Waśniów, Kiełczewo (Kamionek?) jezioro pod Niewolną (1360), Kierzkowo pod T. (1389), Kobiałka, młyn nad Bzurą pod Zgierzem (1404), Kocin, jeziorko (1348) i późniejszy folw. pod T., Kokorzyce, tamże, między r. 1509 i 1620, Komratowo pod Gąsawą (1145), w Końskiem dziesięcinę (1145), w Korczynie Starym (nie w Korczynie pod Kielcami) nad Nidą kościół i dwie pobliskie włości, Kosin pod Łęczycą (1287), Kozłówko (1793) i Kozłowo (1416) pod Trzemesznem, w Krakowie szopę do soli z Wieliczki (1125), Kruszwica, osada na Ryszewku (1793—1806), Krzyżówka z lasami pod Lubochnią, w okolicy Witkowa, Krzyżownica pod Wielatowem (1793), Kwieciszew z Osikowem i Pustwinem (1145), kościół w Łąkoszynie pod Kutnem (1374), Łanisko, część Lubienia pod Trzemesznem (1348), w Łęczycy różne dochody (1145—1287), z Likmanowa pod Inowrocławiem dziesięcinę (1318), Łoskoń nad Wisłą pod Wyszogrodem, w pobliżu Fordonia (1145), Łososiniki pod Gębicami (1233), Lubczyna, rzeczka pod Kazimierzem łęcz. i młyn tamże (1439), Lubień pod Wielatowem z jeziorem (1145) i działem Łanisko aż pod las zwany Orlą (1348), Łubnica pod Piątkiem z zakłodnikami (1145), Lubochnia pod Witkowem (1357) i młyn przy Lubochni (Czartowiec?),

Lulkowo pod T. (1793), Łysinin pod Gąsawą (1357), Miatki i Miaty pod T. (1381), Miława, tamże (1540), dziesięcinę z Mirosławic pod Strzelnem (1145), Młodocin pod Żninem (1368), Młodojewo pod Strzelnem (1147—1216), Myślątkowo pod Gębicami (1145), Niewolna pod T. (1360), na Noteci myto przy Załachowie (1145), czynsz w Nowaszkach pod Modliszewkiem (1570), Nowe Miasto (trzemeszeńskie?), Nowy Dwór (ob. Trzemżal), Oćwieka z jeziorem (1145) i młynem (1419), Odorowice (?) w r. 1430, las Orla (1348), Osikowo pod Kwieciszewem (1145), Ostrów wś i połowę młyna (1145) tudzież wyspę (1287) pod Łęczycą, Ostrówek pod Gębicami (1773), Ostrowite trzemeszeńskie (1135) i jezioro (1233), dziesięcinę z Padniewa pod Mogilnem (1358), Palędzie, tamże (1145—1233), Pasieczny (Piaseczny?) Bród w r. 1371 przy jez. Ostrowitem, Pasieka pod T. (1793), Piaski pod Witkowem (1793), Pikutkowo pod Brześciem Kujaw. (1145), myto na Pilicy w Inowłodzu, Przedborzu i Sulejowie (1145), Płaczkówko (1793) i Płaczkowo (1523) pod Wielatowem, dziesięcinę z Podgórzyc (1362) w Łęczyckiem, Popielewo pod T. (1145), Prawęcice pod Kazimierzem łęcz. (1145), Proczyn pod Gębicami (1285), Proczynek młyn, Prusy (?) między r. 1584 i 1621, myto w Przedborzu nad Pilicą (1145), Przedmiejski młyn (1487), Pustwin przy Kwieciszewie (1145), Robaków, część Wielatowa, w par. kamienieckiej (1145—1543), Rudki pod T. (1793), Rudy, łąka pod Niewolną (1360), Rudzki młyn pod Rudkami (1447), Ryszewko i Ryszewo pod Gąsawą (1370—1523), Siedluchna pod Gębicami (1145), Sieraków pod Strzelnem (1145), Skwarzymów (Skwarzyna r. 1393) przedmieście Trzemeszna, Sobień pod Parzęczewem łęcz. (1523), Srzen (?), dział na Rogulicach w Łęczyckiem (1349), Stodolsko późniejsze i Stodoły pod Strzelnem (1293), Stojanowice pod Skalmierzem (1145), dziesięcinę z Stradzewa pod Szadkiem (1440), Strzelno (1145), myto w Sulejowie nad Pilicą (1145), Święte pod T. (1793), Szelejewo (1145) i późniejsze Budy Szelejewskie pod Gąsawą, Szrama, młyn nad Gąsawką, tamże (1540), Szydłów (1233) i późniejsze Szydłówko pod Wielatowem, Targownica, tamże (1388), Tartak w r. 1793, Tokarzewo pod T. po r. 1382, Trzemeszno (1145), Trzemżal pod T. czyli Nowy Dwór (1448), Trzuskołom pod Witkowem (1402), Tuszyn (?) w r. 1440, Wasilewka pod Gębicami, Waśniów (1145—1432) razem z Jeżowem zamieniony na Kazimierz w Łęczyckiem, Wawrzynowo pod T. (1793), Węglewo (?), Woglowo (1147) ob. *Głowy*, Welkamłyn w r. 1378 (Bełka?), Wełna pod Gnieznem (1326), część jeziora na Wełnicy (1430—1450), Wielatowo z jeziorem (1145) i młyn w pobliżu Mogilna, z Wicliczki sól (1145), jaz na Wiśle przy Grabianowie i myto w Wyszogrodzie (Fordoń) na Kujawach (1145), Włostowo z częścią Gopła pod Kruszwicą (1145—1318), Wtórek z Daniszewem pod Wilczynem (1360), Wymysłowo pod Trzemesznem (1766), połowę dochodów z karczm, targów i myta w Wyszogrodzie nad Wisłą, na Kujawach, Żabokrzeki w Łęczyckiem, pod Górą św. Małgorzaty (1411), Zagaj, tamże (1287), Zakłodzice (Zechłodzice) pod Łęczycą, sprzedane w r. 1382 są może nadanymi w r. 1145 razem z Łubnicą zakłodnikami, Załachów pod Łabiszynem (1145—1393), Zalesie ped Rogowem (1416), dziesięcinę w Żarnowie sandomierskim, Zbar (1145) w okolicy Kwieciszewa, Żelisławice (1145) i Zieleń (przed r. 1430) w okolicy T. Te posiadłości były podzielone na klucze: trzemeszeński, kozłowski, szydłowski, gąsawski, wilczyński, brzyski i kazimierski. W granicach w. ks. poznańskiego posiadał klasztor, o ile dało się wyśledzić, 21,814 ha. Kanonicy zaokrąglając posiadłości, utworzyli sobie państewko. Niektóre dochody z klasztoru tego i mogilnickiego, t. zw. sepy (spy) zastawiali królowie od r. 1441 różnym dostojnikom swoim (Kod. Dypl. Pol., II). Klasztor i zabudowania zgorzały kilkakrotnie; odbudowane z cegły i połączone korytarzem, otaczały kościół; nad jeziorem stały łaźnia i browar; na wzgórzu, gdzie później wzniesiono gimnazyum, stały mieszkania dla organisty i sług. Browar zbudowany był w r. 1575, podobno na 760 palach, przez Marcina z Werony. W miejscu tych budynków stanęła dzisiejsza plebania. Archiwum klasztorne opisał ks. dr. Łukowski (Rocz. Tow. Prz. N. pozn., t. XI, str. 303—414). Ustępy z rękopismów tego archiwum podali dr. A. Hirschberg i dr. W. Kętrzyński (Pomniki dziej. Polski, III i V). Biblioteka klasztorna była niegdyś znaczną. Pierwszym proboszczem był Bernard (994 r.) a pierwszym opatem Pielgrzym z Łaska (1441). Proboszcz Jakub Zawisza Poraj „gentilitius D. Adalberti“ uzyskał w r. 1386 dla siebie i następców prawo zasiadania w stalach katedry gnieźn. Opat Drążyński w r. 1517 ubiegając się bezskutecznie o rzeczywisty kanonikat z prawem do dochodów kanonii i wolnego głosu, chciał odstąpić kapitule kościół w Łąkoszynie tudzież wś Wełnę i młyn pod Niestronnem, a inne posiadłości klasztorne oddać jej pod zarząd. Opat Kosmowski uzyskał infułę. Poczet proboszczów i opatów tworzą: Bernard od r. 994, Gniewomir 1040 r., Jakub 1063, Włodzimierz 1102, Bernard (Syrokomla ?) 1134 r., Mengosz (Mirosław) 1175, Gwido 1218, Albertus 1235 (Kod.

Wielkp., n. 176), Bazyli 1249, Marcin 1285, Stefan 1291, Janusz 1301, Marcin 1318 (tamże, n. 997), Wojsław 1326, Mikołaj 1338 (n. 1181), Jan 1346, Mikołaj 1358 (Marek wykazany w Indeksie do Kod. Wielkp. n. 1378, był proboszczem norbertanek w Strzelnie), Gniewomir 1360, Berwold 1369, Jakub Zawisza Poraj 1373, Paweł 1392, Andrzej 1408, Pielgrzym z Łaska, ostatni proboszcz od 1436 i pierwszy opat od r. 1441, Maciej Krakowita 1444, Jan Wronowski 1481, Andrzej Drzążyński 1504, Wojciech z Brodnicy (Brudziński ?) 1522, Stanisław Gostyński 1537, Aleksander Mieliński 1557, Wojciech Mieliński 1584, Andrzej Gębicki 1621, Jan Gębicki 1639, Aleksander Sokołowski 1643, Marcin Starczewski 1646, Gabryel Miłoszewski 1653, Andrzej Miąskowski 1662, Aleksander Miąskowski 1668, Maciej Miąskowski 1671, Mikołaj Święcicki 1678, Kazimierz Brzechwa 1699, Hieronim Wysocki 1713, Fr. Poniński 1722, Michał Kosmowski, infułat od 1761 do śmierci 1804 r. d. 18 grudnia, Ed. Markowski (administr.) 1804, Fr. Tański admin. od 1807, opat od 1810 r. i Edward Markowski, ostatni opat († 1852). Odtąd zawiadują kościołem proboszczowie świeccy. Pierwsi zakonnicy byli cudzoziemcami; w r. 1216 znachodzimy między 16 kanonikami jednego tylko z imieniem polskiem, Domarada, w r. 1348 Witosława, r. 1349 Gniewomira i t. d. W wiekach XV i XVI pojawiają się obok imion chrzestnych, zwykle biblijnych, przydomki polskie, jak np. Szczyrba, Kropidło, Bąbek, Broda, Goły, Siny, Baran, Byczek, Wołek, Koza, Czajka, Sokół, Gąsię, Kokoszka, Oczko, Migdał i t. p. Między zakonnikami odznaczali się nauką: Mikołaj z Grodziska, Wojciech Bojeński i Maciej bakałarz († 1493), Herbort Niemiec († 1506), Maciej Peto z Szmigla († 1514), Stanisław Nikel z Trzemeszna († 1517), Jan z Uniejowa († 1584), Stanisław z Serocka († 1617), Stanisław Muscides z Trzemeszna († 1630), Andrzej Hączel Mokrski i inni. W klasztorze umarł d. 10 czerwca 1673 r. Stefan Damalewicz, żywotopisarz biskupów. Zakonnicy obsadzali probostwa w Łąkoszynie, Kłodawie i Modliszewku; w związkach braterstwa stali z klasztorami w Mogilnie, Trzepiaczu (?), Kaliszu i Lądzie. W r. 1780—1781 wcielono do T. konwent mstowski z wszelkiemi dochodami. Szkołę wspominają ustawy klasztorne z XIV w. Nową szkołę i szpital założył opat Kosmowski, wzniósł dom na szkołę, mieszkania dla 12 alumnów i nauczycieli, aptekę, ogród i oficyny; na utrzymanie zakładów przekazał dochody z dóbr: Bieślin, Kamionek, Kozłówek, Ostrówek, Płaczkowo, Święte i Targownica; później uzyskał pozwolenie papieskie, aby z dochodów opackich wypłacano rocznie 1000 złp. na utrzymanie 2 zakonników kształcących się w Krakowie, a 500 złp. na naprawę budynków szkolnych. W skutek tej fundacyi utrzymywano bezpłatnie w zakładzie 12 alumnów pochodzenia szlacheckiego; czas pobytu ograniczono na 6 lat. Odzież składać się miała z szaty koloru fioletowego, w rodzaju rewerend księżych. Alumnów przyjmował opat; przeorowi służył tylko głos doradczy; członkom rodziny założyciela zostawiono pierwszeństwo. Wolne utrzymanie i naukę w zakładzie miało także 8 uczni ubogich, którzy mieszkali z alumnami. Do szkoły mogły uczęszczać inne dzieci bezpłatnie. Nauczycielami byli przeważnie zakonnicy. Fundacya uzyskała potwierdzenia papieskie w 1774 i 75 r., sejmowe uchwałą 13 kwiet. r. 1775, arcybiskupie w r. 1776, a po rozbiorze Rzpltej królewskie pruskie po r. 1794. Uroczyste otwarcie szkoły i alumnatu odbyło się na dniu 4 maja 1776 r.; pierwszymi nauczycielami byli: ks. Kajetan Grochowski, Antoni Poniatowski i Józef Raczyński. Szkoła miewała do 300 uczni; z niej wyszedł Jędrzej Śniadecki, W r. 1789 ogłosił W. Jasiński „Podziękowanie imieniem szkół i fundacyi Collegium nobilium Trzemeszeńskich województw wielkopolskich Obywatelom“. „Przyjaciel Ludu“ leszczyński z r. 1851 (VII, 212) zamieścił rycinę i opis zakładu. Po śmierci Kosmowskiego rząd pruski powierzył zarząd szkoły magistratowi T. i zaraz potem, w r. 1805 nasłał na rektora zakładu nauczyciela Niemca, d-ra Haege, za którego szkoła upadła. W r. 1808 następca jego, rektor Meissner, zastawszy tylko 10 uczni, starał się podnieść na nowo zakład. W r. 1815 zajął się rząd reorganizacyą szkoły; w r. 1831 przekształcono ją na progimnazyum, r. 1839 na gimnazyum, zamknięte w r. 1863. Alumnat urządzony był na 30 uczniów, poświęcających się stanowi duchownemu. Programy, wydawane od r. 1839, różne o tej szkole zawierają szczegóły. Dzieje miasta wiążą się z zaprowadzeniem chrześciaństwa w Polsce i z osadzeniem sprowadzonych z Werony kanoników. Za panowania Chrobrego T. było znaczną już stosunkowo osadą, skoro król ją przeznaczył na złożenie ciała św. Wojciecha, wykupionego z rąk Prusaków. Te zwłoki spoczywać miały 5 lat w T. zanim je przeniesiono do Gniezna, gdzie w r. 1000 odwiedził je Otton III. Już przed r. 1145 było T. z obszarem i mieszkańcami własnością klasztoru, którego poddani ulegali zwierzchnictwu proboszczów (Kod. Wielkp., n. 11). W r. 1292 przebywał tu Przemysław II; r. 1360 spaliła się prawie cała osada. Późniejsze pożary w r. 1405, 1420, 1522, 1548 i t. d. zaznacza kronika klasztorna. W r. 1381 przybył

do T. trzej namiestnicy króla Ludwika, którzy pokrzywdzonym Wielkopolanom wymierzać mieli sprawiedliwość (Janko z Czarnkowa w Pomn. Dz. Pol., II, 697). W r. 1382 stanąwszy tu z orszakiem swoim mianujący się panem królestwa polskiego margraf brandenburski Zygmunt, ustanowił targi wtorkowe w mieście T.; r. 1385 arcybiskup Bodzanta przy bytności swej w T. udzielił 40-dniowego odpustu. Jagiełło bawił tu kilkakrotnie, r. 1386 ustanowił targi wtorkowe i zatwierdził kupno Daniszewa; r. 1388 nadał różne swobody posiadłościom klasztornym i przeniósł komorę celną z Wielatowa do T. (Kod. Wielkp.). W r. 1410 bawił po zwycięztwie pod Grunwaldem, w podróży z Gniewkowa do Gniezna i w r. 1422 z Przypustu (pod Nieszawą) do Poznania (Długosz, Hist.), wstąpił do T. Archiwum klasztorne posiada tegoż króla przywilej na jarmarki z r. 1400. Około r. 1397 odbyły się w T. sądy ziemskie pod przewodnictwem Domarada kaszt. pozn. (Akta gr. wielk., n. 1234 pod r. 1399). W r. 1447—49 rozgraniczono miasto od Kruchowa i Kierzkowa (Akta gnieźn.); r. 1458 dostawić miało T. 10 żołnierzy pieszych na wyprawę malborską, a w r. 1524 pociągnięte zostało do obowiązku dostarczania podwód (Kod. Wielkp. Racz., str. 181, 221). Przywileje odnoszące się do stacyi królewskiej, myta i jarmarków wymienia kś. dr. Łukowski w swej rozprawie. Od r. 1600 rozpoczynają się księgi miejskie. W r. 1656 d. 24 sierpnia Stefan Czarniecki napadł załogujących w T. Szwedów i zniósł ich do szczętu. Opat M. Święcicki w jednym z listów z r. 1684 wspomina o wybrykach proboszcza strzelińskiego J. T. Grębskiego, który nawiedziwszy T., porwał szewcom ich przywilej i podarł na kawałki (Mosbach, Wiad., 374). T. wchodziło w skład powiatu gnieźnieńskiego. W r. 1794 zajął je Madaliński; r. 1848 d. 10 kwietnia zaszła tu potyczka z wojskiem pruskiem. Przedmieście Skwarzymowo (Skwarzyna) zlało się z miastem. Na obszarze T. odkopano cmentarzysko z popielnicami; wykopaliska znajdują się w zbiorach pozn. Tow. Prz. Nauk. Napływ Niemców i żydów nie odebrał dotąd miastu cech polskości. Niemcy wydali w r. 1849 kalendarz, r. 1865 ordynacyę dla straży ogniowej i w r. 1877 statut dla Towarzystwa obrony krajowej (Landwehr). T. jest miejscem urodzenia Jana Kilińskiego i Augusta Jeskego, znanego pedagoga. Nazwa T. pochodzi od wyrazu trzemcha czyli czeremcha. Okrąg miejski składają osady: Brzozowiec, Bystrzyca, Cytrynowo, Exnershof i Wymysłowo Miejskie (69 dm., 446 mk.); cały okrąg ma 329 dym., 1068 rodzin, 4766 mk. (2266 męż., 2500 kob.; 3674 kat., 776 prot., 1315 żyd.) i 1862 ha obszaru (1142 roli, 153 łąk); czysty doch. z ha roli wynosi 7·44, z ha łąk 10·57 mrk. Dworzec kolei żel. (3 dm. i 29 mk.) wchodzi w skład okr. wiejskiego Niewolna. Florę trzemeszeńską opisał w r. 1840 A. Pampuch. Okolica T. jest gniazdem Porajów, wywodzących swój początek od brata św. Wojciecha. W XIV w. znachodzimy tam 4 graniczące z sobą siedziby szlacheckie: Kozłowo, Tokarzewo, Jakubowo i Jankowo, na których siedzieli jeszcze Porajowie; w Jankowie rodził się Bodzanta Poraj, biskup krakowski († 1366). 2.) **T.** al. *Trzemeszna*, *Crzemesno* 1338, wś, pow. krotoszyński, o 5 klm. na płd.-wschód od Koźmina (st. dr. żel.), na praw. brzegu Trzebawy (dopł. Orli), przypiera do jeziorka Rybką zwanego; par. i poczta w Rozdrażewie, szkoła w miejscu; ma 55 dm., 403 mk. (386 kat., 17 prot.) i 458 ha (442 roli, 14 łąk). T. nadane było w r. 1338 Maćkowi Borkowiczowi (Kod. Wielkp., 1188); od r. 1471 poza r. 1620 należało do Rozdrażewskich; wchodziło w skład dóbr krotoszyńskich; między r. 1578 i 1620 było w T. $6^1/_2$ śladów osiadłych, 1 ćwierć karczm., 3 zagr., tyleż komorn. i młyn o kole korzecznem. *E. Cal.*

Trzemeszno, jezioro, w pow. chojnickim, wzn. 120 mt. npm., nieomal pół mili długie i miejscami $^2/_5$ mili szerokie. Leży na wschód od szosy chojnicko-kościerskiej, między Giełdonem a Męcikałem. *Kś. Fr.*

Trzemeszno, niem. *Trzemetzno*, kol., pow. chojnicki, st. p. Brusy, gm. Giełdon. W 1885 r. 2 dm., 25 mk. Lustracya z r. 1664 opiewa, że 5 pustkowian i 2 ogrodn. z T. zobowiązanych było po tygodniu strzedz barci brzeskiej. *Kś. Fr.*

Trzemętówko al. *Trzementówko*, *Trzemiętówko*, niem. *Bergfeld*, wś, pow. bydgoski, o 12 klm. na wschód od Mroczy i tyle na płd.-zach. od Koronowa, pod Trzemętowem, w okolicy wzgórzystej; par. Byszewo, poczta w Małem Sitnie (Wilhelmsort), st. dr. żel. na Strzelewie (Strehlau); ma 17 dm., 151 mk. (15 kat., 135 prot., 1 żyd.) i 332 ha (300 roli, 14 łąk). Mikołaj heres in Przemanthow (?), z którym prawowała się w r. 1398 Jarochna (z Rynarzewa) o Retkowo (Akta gr. wielk., II, n. 1075), mógł pochodzić z T. lub posiadać pewien dział na sąsiedniem Trzemętowie. Około r. 1580 należało T. z 2 zagrod. do Gogolińskich. *E. Cal.*

Trzemętowo al. *Trzemiętowo*, urzęd. *Trzementowo*, *Trebacovo* 1254, *Trebatovo* 1258, *Trzebathowo* 1349, *Trzebiathowo* 1530, *Trzemięthowo* 1583, *Trzebatowo*, *Trzebaczowo*, *Trebaczow*, wś i os., pow. bydgoski, o 10 klm. na wschód od Mroczy, w okolicy wzgórzystej, graniczy z Trzemętówkiem; par. Byszewo, poczta w Małem Sitnie, st. dr. żel. na Strzelewie; ma

razem z osadą t. n. (12 dm., 95 mk.), z którą tworzy okrąg wiejski, 47 dm., 440 mk. (253 kat., 174 prot., 13 żyd.) i 992 ha (908 roli, 20 łąk, 10 lasu); większą własn. (220·41 ha obszaru), z czystym rocznym z ziemi dochodem 2270 mrk, posiada Louis Altag. W r. 1254 w Kruszwicy, wobec ks. Kazimierza, kaszt. Zdzisław z zezwoleniem swej żony nadał kościołowi włocławskiemu odziedziczone po ojcu wsi Sławsko, Darnowo i T. Zaprotestował przeciw temu nadaniu Bogusław, kaszt. bydgoski, brat przyrodni Zdzisława, lecz książę przysądził te wsi kościołowi włocławskiemu (Kod. Dypl. Pol., 51—2; Damalewicz wymienia raz Sławsko, Trebaczow i Gaiwonice, drugi raz Sławsko, Darnowo i Trzebaczowo). Zdzisław powtórzył swe nadanie w r. 1258 w Kruszwicy, oznajmiając, że trzyma w dożywociu wsi Sławsko, T. i Zagajewice, które po śmierci jego wrócą do biskupów włocławskich; żona Zdzisława oświadczyła, że nie ma żadnego prawa do tych włości (tamże, II, 61 i Damal.). W r. 1349 biskup Maciej z Gołańczy oddał T. Adamowi z Wapna, z zastrzeżeniem zwrotu na każde zawołanie (Dokum. Kuj. Ulanowskiego, 249). Po śmierci Adama przeszło T. w ręce Sędziwoja Pałuki z Szubina, wojew. kaliskiego, ststy wielkop., na którym biskup Henryk wymógł cerograf, spisany bez świadków w Łęczycy w roku 1397, jako że Sędziwoj odstępuje mu wsi T. w zamian za dożywocie na Sławsku (Kod. Wielkp., n. 1982, z mylnem objaśnieniem). Co do r. 1398 ob. *Trzemętówko*. W r. 1579 biskup Stanisław Karnkowski przekazał T. kapitule włocławskiej, która je posiadała aż do chwili zaboru. Około czasu tego było w T. 10 łan. km., 2 sołtysie, 1 ćwierć, 1 zagr. i 1 kom. Zabrane przez rząd pruski, wcielone było T. do domeny w Koronowie.

Trzemiętowo, ob. *Trzemętowo*.

Trzemna, rzeczka, niekiedy *Bobrem* zwana, lewy dopł. Prosny, powstaje w pow. odolanowskim, pod Czachórami, o 4 klm. na zach.-płn. od Skalmirzyc; płynie ku północy. W pobliżu Kurowa zasila się z praw. brzegu strumykiem od Boczkowa; oblewa Miedzianów, poniżej którego wchodzi do pow. pleszewskiego; potem płynie na Droszew, Pawłów, Pawłówek, Czechel, Kucharki, gdzie z lew. brzegu przyjmuje strugę od Borucina, Bobrem zwaną, Szkudła, Czerminek i Gołuchów, obraca młyn Dybol; uchodzi 4 klm. poniżej Gołuchowa i 12 klm. na wsch.-płd. od Pleszewa, przy granicy królestwa polskiego. Długa około 20 klm. *E. Cal.*

Trzemocin, os., pow. turecki, gm. Wichertów, par. Psary, odl. od Turka w. 17; ma 2 dm., 22 mk.

Trzemoszna al. *Trzemeszna*, wś i folw., pow. kielecki, gm. Szczecno, par. Pierzchnica. Folw. ma 248 mr., należy do dóbr Szczecno; wś ma 9 os., 123 mr. W 1827 r. 23 dm., 168 mk., par. Bedlno. Wspomniana w spisie pob. z r. 1508. Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1577 we wsi T., w par. Bedlno, Mikołaj Bedliński płacił od 1 łanu, 1 zagr.; Gawroński od 2 łan., 2 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 287). *Br. Ch.*

Trzemsze al. *Trzemsza*, *Trzymsze*, *Trzemesze*, wś i folw. nad rz. Wartą, pow. turecki, gm. Wichertów, par. Psary, odl. od Turka w. 17; wś ma 12 dm., z 2 osadami Skrzynki i Heleuów 289 mk. W 1827 r. 10 dm., 91 mk. Fol. T. (rozl. 177 mr.) wchodzi w skład dóbr Słomów; wś ma 18 os., 214 mr. Na początku XVI w. wieś dawała plebanowi w Psarach tylko kolędę po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 260, 265). Jestto drobna osada, pominięta w spisach pobor. z XVI w. *Br. Ch.*

Trzemuszka, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Żeliszew, 19 dm., 155 mk., 247 mr. ziemi. W 1827 r. było 15 dm., 151 mk. Wchodziła w skład dóbr Chlewiska.

Trzemżal, dawniej *Nowy Dwór*, wś, pow. mogilnicki, o 5 klm. na wsch. od Trzemeszna (par., poczta i st. dr. żel.), przy drodze do Szydłowa i Słowikowa, wzn. 100—102 mt. npm.; z willą Frumenti, tworzy okrąg wiejski, mający 31 dm., 365 mk. (355 kat., 9 prot., 1 żyd) i 880 ha (800 roli, 43 łąk). Więk. własność (479 ha), z czystym doch. z ziemi 5966 mrk, posiada Ad. Hendelsohn. Szkoła w miejscu. T. był odwieczną własnością kanoników trzemeszeńskich; ma przywileje z lat 1448, 1523, 1566, 1581 i 1583, przechowujące się w archiwum klasztornem. Między r. 1580 i 1620 było w T. 4½ łan. i 1 komor. Zabrany przez rząd pruski, wcielony był T. do domeny w Mogilnie. *E. Cal.*

Trzeniec, pow. cieszyński, ob. *Trzyniec*.

Trzepacz, os., w par. Walichnowy (pow. wieluński, gm. Sokolniki). W 1827 r. 1 dm., 5 mk. W nowszych spisach niepodana.

Trzepałowo, ob. *Trepałowo*.

Trzepcza, wś, obowiązana do robót przy zamku sanockim, w dokum. z r. 1448 (ob. t. X, 299).

Trzepczyny 1.) niem. *Junkerhof*, dok. 1676 *Trzepciny*, *Trepocin*, *Trzebciny*, wś, pow. świecki, st. p. Louisenthal (pow. bydgoski), par. kat. Śliwice; 223 ha (201 roli or., 0·3 łąk, 13 lasu); 1885 r. 15 dm., 19 dym., 38 mk. kat., 50 ew. Szkoła ewang. w miejscu. 2.) **T.,** dobra ryc., tamże, 376 ha (211 roli or., 10 łąk, 5 lasu); 1885 r. 42 dm., 54 dym., 252 mk., 176 kat., 76 ew. (na kol. Ludwigsthal przypada 41 dm., 243 mk.). Według taryfy pob. z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podw. a akcyzę potrójną, płacił tu p. Rokicki 1 fl. 18 gr. (ob.

Rocz. Tow. Prz. N. w Pozn., 1871, str. 180). R. 1676 posiadał dobra Michał Odroński, po nim Józef Ciecierski, Kazimierz i Franciszek Markowscy, roku 1776 Kalkstein Osłowski. R. 1806 sprzedała je Komierowska z domu Osłowska za 7000 tal. Wincentemu Tuchołce z Wąbrzeźna. R. 1837 nabyła je Chrystyna Tuchołczanka z domu Kossowska w drodze subhasty za 5240 tal. R. 1861 kupił je Ksawery v. Thur za 8000 tal., r. 1871 Stanisława v. Jakscewicz za 7000 tal., r. 1877 Hieronim Karski za 13,050 mrk, r. zaś 1878 Franciszek Binkowski za 30,000 mrk., od niego nabył je królewski fiskus leśny r. 1880. Wś T. liczyła 1676 r. 10 mk. R. 1773 jest to pustkowie, zamieszkałe przez 4 gburów, osiadłych na wykarczowanem polu, płacących w r. 1777 r. 180 zł. czynszu. Wówczas było 7 dm., 33 mk. kat. i ew. Obszar wynosił 2 włóki, z których 1 lasem zarosła. Była też karczma i jezioro (4 mr.). Dochód oszacowano na 4 tal. 21 gr. (ob. „Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 222). *Kś. Fr.*

Trzepicznia, os., w par. Męka (pow. sieradzki), obecnie nie istnieje. W 1827 r. miała 1 dm., 6 mk.

Trzepieciny, wś, wśród lesistej wyżyny, pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnobród (odl. 3 w. od Zamościa), na płd. w. 21; ma 9 os., 86 mk. kat. i 167 mr. W 1827 r. miała 11 dm., 71 mk., pow. Suchowola. *T. Ż.*

Trzepizury al. *Trzepiżury*, wś i os. leś. nad rzeczką b. n., pow. częstochowski, gm. Dzbów, par. Konopiska, odl. 10 w. od Częstochowy, przy trakcie do komory celnej Herby, w okolicy lesistej. Wś ma 16 dm., 110 mk., 162 mr.; os. leś. 3 dm., 1 mr.; os. straży pogran. i os. karcz. 2 dm., 8 mk., 2 mr.; 1827 r. 11 dm., 69 mk. Według spisów pobor. z 1581 r. zarówno Konopiska jak i Dzbów należą jeszcze do par. w Częstochowie. Trzepizury nie istniały widocznie. *Br. Ch.*

Trzepnica, wś i folw. nad rzką Luciążą, pow. piotrkowski, gm. Ręczno, par. Bęczkowice; wś ma 20 dm., 365 mk., 394 mr.; folw. 8 dm., 34 mk., 1600 mr. (528 roli). W 1827 r. 20 dm., 118 mk. Na początku XVI w. łany kmiece dają dziesięcinę na stół arcybiskupi, role folwarczne i pięć ról kmiecych wydzielonych z obszaru folwarku i dwie karczmy z rolą dają plebanowi w Bęczkowicach (Łaski, L. B., II, 195). Według reg. pobor. pow. piotrkowskiego z r. 1552 było tu 15 osad., 6 łan., dwa młyny (Pawiński, Wielkp., II, 255). *Br. Ch.*

Trzepowo 1.) w XIII w. *Cerepowo*, wś i fol. (donacya) nad rzką Brzeźnicą, pow. płocki, gm. Brwilno, par. Trzepowo, odl. o 6 w. od Płocka, posiada kościół par. drewniany, karczmę, 32 dm., 338 mk., 776 mr. W r. 1827 było 18 dm., 43 mk. T. fol. donacyjny wraz z Brwilnem i Draganiami należy do sukcesorów Fuhrmana. Jest to dawna posiadłość kościelna. Zatwierdzenie posiadłości bisk. płockich z połowy XIII w. wymienia „in Cerepowo sors Conarij“ (Kod. Maz., 338). Wspomniane jako wś kościelna (biskupia) w akcie Kazimierza W. z r. 1361 (Dok. Kuj. i Maz. Ulanowski, Nr. 39, str. 329). Stanisław, bisk. płocki, oddaje drogą zamiany wś Zgowiątkę, część we wsi „Czerzepowo“ arcyb. gnieźn. Jarosławowi w r. 1372. Zdaje się, że arcybiskupi posiadali tu inne części (Kod. Maz., 82). Erekcya par. T. odnosi się do drugiej połowy XVI w. Fundatorami byli zapewne arcybiskupi gnieźn. Kiedy wzniesiony został obecny kościołek par. niewiadomo. Przed 30 laty został wyrestaurowany przez ks. Reichla, który swoim nakładem wystawił kapliczkę p. w. Niepokalanego Poczęcia N. M. P. (ob. Przegl. Katol. z r. 1887, Nr. 44). T. par., dek. płocki, 800 dusz. 2.) **T.**, wś, pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Dzierżenin. W 1827 r. było 14 dm., 111 mk. Jako wś zarobna wchodziła w skład klucza pobyłkowskiego, należącego do dóbr Golądkowo (biskupich, a następnie rządowych). Pańszczyznę włościanie odrabiali do Pobyłkowa, czynsze i naturalia oddawali do dworu w Golądkowie. Osady pańszczyzniane odrabiały każda ze swoich 25 mr. po 5 dni tłuki w żniwa, 16 dni stacyj w inne pory roku, 56 dni pieszych i 56 sprzęż.; nadto po jednym dniu pieszym od św. Jana przez 20 tygodni; każda zaś osada oddawała 5 złp. hyberny, 1 zł. 25 gr. „czynsiku“, 25 zł. 15 gr. dziesięciny do dworu (uiszczanej poprzednio do semin. w Pułtusku), gęś, kapłona, kurę, 10 jaj i 3 łokcie przędzy z włókna dwor.; chałupnicy odrabiali po 4 dni tłuki w żniwa, z chałupy płacili po 2 złp. czynszu. W 1821 r. spotykamy gospodarstwo dwupolowe; osada pańszczyzniana wysiewa po 3 kor. jarz. i tyleż ozim.; zbiera 5 fur siana. Znajdujemy w tym roku 1 czynszownika 16-morgowego, opłacającego 30 złp. czynszu, 8 złp. hyberny, 5 gr. czynsiku, 5 jaj, gęś, $1^2/_3$ łokcia przędzy z włókna dwor. i 4 dni tłuki; 9 osad rolnych (jedna pusta, na drugiej siedzi dwóch gospodarzy) i 1 chałupnik, odrabiających wymienione powinności; 2 kopciarz. i karczm., razem 40 męż., 36 kob., 15 koni, 19 wół., 22 krów, 13 świń, 20 jałów. Na folw. w 1821 r. wysiewano 30 kor. żyta, 4 jęczm., 20 owsa, 4 gryki, 1 jarki, 1 grochu. Grunt piaski i glina zimna. *Br. Ch.—Lu. Krz.*

Trzepowo, mylnie *Strzepowo*, niem. *Strippau*, dominium i wś włośc., na Kaszubach, w malowniczej okolicy nad Wietcisą i szosą kościersko-gdańską, pow. kościerski, st. p.

Przywidz 5·5 klm. odl.. st. kol. Liniewo 11 klm. odl., par. kat. Wisin, posiada pomocniczą agent. poczt., szkołę ewang. 1-klas., gorzelnię parową, karczmę, cegielnią i obejmuje oprócz dominium 13 pósiadeł gbur. i 3 zagrody; wś liczy 193 ha (143 roli or., 12 łąk, 6 lasu); 1885 r. 16 dm., 27 dym., 155 mk., 12 kat., 143 ew.; dominium ma 945 ha (464 roli or., 66 łąk, 340 lasu); 1885 r. 14 dm., 29 dym., 29 mk. kat., 132 ew. Pomiędzy T. a Szumlisem znajduje się cmentarzysko z kamieniami ustawianemi (ob. Objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 51). W dok. T. bardzo wcześnie zachodzi p. n. „Strepowe“ r. 1291 jako wś graniczna. Wydawca Kod. Wielk. (III, Nr. 2035) mylnie tłumaczy Strepowe jako Strzepcz. R. 1294 nadaje ks. Mestwin klasztorowi cystersów w Eldenie wsi Trzepowo, Klonowo i Przywidz, gdzie ma stanąć nowy klasztor (ob. P. U. B, v. Perlbach, str. 451). R. 1298 potwierdza ks. Władysław tę darowiznę (ob. tamże, str. 496). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710—11 opiewa, że dwór dawał mesznego 4 kor. żyta i tyleż owsa, włościanie zaś $2^1/_2$ kor. żyta i tyleż owsa (str. 159). Komisya katastrowa r. 1772 pisze o T.: „Jest tu folw. król. i wś. Mieszkańcy są różnego wyznania. Folw. jest w administracyi. We wsi jest 13 mk., między nimi karczmarz, który jest zarazem krawcem, 1 stróż leśny, 1 krawiec i 6 zagrodników, między nimi 1 pasterz i 1 kowal. W całości jest tu 24 włók, między niemi 6 lasem pokrytych, z którego folw. i wś mają pożytek. Folw. ma pod pługiem 11 wł. i 6 mr., gburzy 6 włók. Wysiew wynosi na włókę 10 kor. żyta, 2 jęczm., 1 tatarki, 10 owsa, $^1/_2$ grochu, $^1/_4$ siemienia lnianego, zbierają trzecie ziarno. Gburzy czynszują razem 93 tal. Stróż leśny jest wolny. Każdy gbur czyni przez 20 dni tłokę, a przez 6 dni stawia podwodę na folw., wyjąwszy Michała Hufnagel i Michała Engler, którzy tłokę czynią tylko przez $4^1/_2$ dnia, a podwodą służą przez 5 dni. Ciż sami płacą hyberny 3 tal. 30 gr., zagłównego w ogóle 8 tal. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, str. 155). Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 liczyło T. 86 mk. akatol. (str. 134). R. 1789 było tu 19 dymów (ob. Topografią Goldbecka, str. 218). *Kś. Fr.*

Trzepowskie Budy, pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Dzierżenin. Wś ta razem z Trzepowem wchodziła w skład dóbr Golądkowo. Osady pańszczyzniane posiadały po 25 mr. i odrabiały każda po 52 dni piesz., 52 sprzęż. rocznie, nadto po 1-m dniu pieszym tyg. od św. Jana przez 14 tyg.; oprócz tego każda osada oddawała 22 złp. dziesięciny do dworu, 3 złp. hyberny, 3 łokcie przędzy z włókna dwor. W 1821 r. spotykamy 3 takie osady, zbierające po 3—4 fur siana i prowadzące gospodarstwo dwupolowe; nadto 3 chałupy (jedna pusta) bez gruntów, odrabiające po 52 pieszych dni rocznie, gajowy, smolarz, razem 18 męż., 11 kob. (w tej liczbie starszych nad 12 lat: 12 męż., 8 kob.), 5 koni, 8 krów, 6 jałow, 11 świń. Pańszczyznę odrabiano do folw. Pobyłkow, a naturalia i czynsz oddawano do Golądkowa. W 1827 r. 3 dm., 40 mk. Grunt piaszczysty, miejscami bielica. *Lu. Krz.*

Trzesiniec, przyl. dóbr Kossów, w pow. sokołowskim.

Trześń 1.) pierwotnie *Czeresznia*, *Czereśnia*, a w XVI w. *Trzesznia*, wś, pow. tarnobrzeski, nad pot. Trzesnią (dopł. Wisły), ma kościoł par. rz.-kat., szkołę ludową i kasę pożyczk. gm. z kapit. 2114 złr. Rozłożona przy gościńcu z Tarnobrzega (odl. 13 klm.) na płn. do Gorzyc a ztąd do Rozwadowa nad Sanem, odl. 3 klm. od Nadbrzezia (st. dr. żel.), liczy z obsz. dwor. i trzema folw. (T., Bugaj i Tarnówek) 200 dm. i 1043 mk. (504 męż., 539 kob.); 1039 rz.-kat. i 24 żydów. Pos. większa (Jana hr. Tarnowskiego) ma młyn i cegielnią, 618 mr. roli, 85 mr. łąk, 4 mr. ogr., 69 mr. past., 14 mr. moczarów i stawów, 3 mr. nieuż. i 4 mr. 512 sąż. parcel budwl.; pos. mn. 628 mr. roli, 226 mr. łąk i ogr. i 375 mr. past. T. było atynenc. dóbr tarnobrzeskich. W spisie parafii z r. 1326 spotykamy już plebana z Czereśni Piotra; w 1446 r. wymieniona w ugodzie plebana z Gałuszowic z plebanem z Wielowsi. Długosz (L. B., II, 356) powiada, że miała kościół drewniany p. w. św. Mikołaja a proboszczem był Maciej. Dziedziczył wś Feliks Tarnowski, kaszt. wiślicki. Probostwo miało wieczne wolne cło mostowe na rzece Trześni po $^1/_2$ grosza od konia a 4 denary od wołu, z obowiązkiem utrzymywania mostu. We wsi były łany kmiece, zagrody, karczmy i folw. szlachecki. Do paraf. należały: Sokolniki, Nadbrzezie i Szarzykowice (dziś Zarzekowice). W 1578 r. (Pawiński, Małop., 197) liczyła ta wś 30 kmieci na 8 łanach, 4 zagr. z rolą, 5 komor. z bydłem, 9 kom. bez bydła i 7 łanów. Do parafii należały wsie Grębów i Ostrów (Ostrówek). Teraz do par. (dek. miechociński) przybyła wś Furmany. T. graniczy na zach. z Wielowsią i Zarzekowicami, na płn. z Ostrówkiem, na wschód z Sokolnikami a na płd. z Furmanami. 2.) **T.** al. *Trześnia*, z *Podlesiem* i *Budziskami*, wś, pow. mielecki, u źródeł pot. Rowu, wzn. 121 mt. npm., o 7 klm. na płn.-wsch. od Mielca. Par. rz.-kat. w Chorzelowie. Od wschodu ma duży las sosnowy, zwany w płn. części Podlesiem, w płd. Mościskami. Graniczy na płn. z Grochowem, na zach. z Chorzelowem, na wschód z Wolą Chorzelowską a na płd. z Cyranką. Wraz z przysiółkami i ob-

szarem dwor. ma 124 dm. i 702 mk. (360 męż., 342 kob.), 667 rz.-kat. i 35 żydów. Pos. większa (Jana Józ. hr. Tarnowskiego) ma 43 mr. roli, 39 mr. łąk, 106 mr. pastw., 430 mr. lasu, 20 mr. nieuż. i 818 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 552 mr. roli, 222 mr. łąk, 70 mr. past. i 6 mr. lasu. Kasa pożyczk. gm. z kapit. 360 złr. Na obszarze tej wsi gwarectwo witkowickie wydobywa rudę żelazną darniową. W r. 1379 Niemierza syn Pełki z Galowa, sprzedaje T. i Żochów (dziś Rzochów) Januszowi z Tarnowa, kaszt. sandom., za 30 grzyw. i pół łanu we wsi „Zandzin“ (Kod. dypl. pol., III, 321). W 1578 (Pawiński, Małop., 201) mieli tu części: Stanisław, Jan i Mikołaj Baranowscy, Jan Buskowski i wdowa Spothowa. W ogóle było 12 zagród z rolą i 3 komor. z bydłem. 3.) **T.** al. *Trześnia*, wś, pow. kolbuszowski, w piaszczystej i lesistej równinie, 9 klm. na zachód od Kolbuszowy, u źródeł pot. Swierczowskiego (inaczej Olszańca lub Przyrwy), dopływu Łęgu. Przez wś prowadzi gościniec z Kolbuszowy do Rzemienia nad Wisłoką. Par. rz.-kat. w Niwiskach. Wraz z obszarem więk. pos. (Karola Hippmanna) wś ma 69 dm. i 395 mk., 381 rz.-kat. i 4 izrael. Obszar większej pos. ma 238 mr. roli, 64 mr. łąk, 2 mr. 722 sąż. ogr., 23 mr. pastw., 342 mr. lasu, 2 mr. nieuż. i 1 mr. 378 sąż. parcel budowl.; pos. mn. ma 381 mr. roli, 53 mr. łąk i ogr., 137 mr. pastw. i 44 mr. lasu. Kasa pożyczk. gm. ma kapit. 516 złr. W 1581 (Pawiński, Małop., 255) T., w par. Werynia (dziś Kolbuszowa), była własnością Stanisława Tarnowskiego i liczyła 19 kmieci, $1^1/_2$ łana i 2 komor. bez bydła. T. graniczy na płn. z Siedlanką, na płd. z Huciskiem, na wsch. z Nową Wsią i Zapolem a na zachód z Niwiskami.

Trześnia al. *Tresna*, wś, pow. żywiecki, w dolinie Soły, odl. o 6 klm. na płn. od Żywca (par. katol.). Podług danych z 1872 r. obszar wynosił 1606 mr., z tego przypadało na większą posiadłość 768 mr. (763 lasów i 5 pastwisk) a na mniejszą posiadłość 838 mr. (277 mr. roli, 84 mr. łąk, 176 mr. past. i 301 mr. lasów). Natomiast Tadeusz Pilat (ob. Skorowidz dóbr tabularnych w Galicyi, Lwów, 1890 r.) podaje na większą własność 298 mr. (42 nieuż. i 256 lasów). W 1880 r. wś miała 115 dm. i 708 mk. katol., narodowości polskiej. *W. H.*

Trześniewo, wś, ob. *Trzęśniewo*.

Trześniów al. *Trzeszniów*, wś, pow. lubelski, gm. Wólka, par. Kalinowszczyzna (przedmieście Lublina). W r. 1827 wś duchowna, w par. Czwartek, ma 19 dm., 151 mk. W połowie XV w. połowa wsi należała do klasztoru św. Stanisława (dominikanów) w Lublinie. Ta część była kupioną i nadaną klasztorowi przez brata Filipa, później biskupa kijowskiego, który dał również piękny ornat i kielich. Druga połowa należała do szlachty. Na części klasztornej nie było kmieci lecz tylko osadnicy (coloni), uprawiający ziemię na rzecz klasztoru. Dziesięcinę z obu połów pobierał kościół św. Michała w Lublinie (Długosz, L. B., III, 559). W 1676 r. własność klasztoru dominikanów w Lublinie; mieszka tu 21 poddanych (Pawiński, Małop., 29a). *Br. Ch.*

Trześniów, wś, pow. brzozowski, na praw. brzegu Wisłoka, przy drodze z Korczyny do Jaćmierza, na płd. stoku Łysej góry (367 mt.), ma ekspozyturę rz.-kat. z kościołem drewnianym p. w. św. Stanisława, szkołę ludową, 231 dm. (2 na obsz. dwor.), 1267 mk. (544 męż., 723 kob.; 1232 rz.-kat., 2 gr.-kat. i 33 żydów). Pos. większa (Instytutu głuchoniemych we Lwowie) ma w T. gorzelnię, 333 mr. roli, 82 mr. łąk, 9 mr. ogr., 30 mr. past., 259 mr. lasu, 2 mr. 73 sąż. nieuż. i 4 mr. parcel budowl.; pos. mn. wynosi 716 mr. roli, 156 mr. łąk i ogr., 99 mr. past. i 3 mr. lasu. Kościół zbudowali włościanie z parafii jasionowskiej w r. 1592, gdy dziedzic Jasionowa Błoński przyjął wyznanie helweckie i kościół zabrał. Do r. 1644 odprawiało się tu nabożeństwo parafialne katolickie; gdy proboszcz Sebastyan Żebrowicz wygrał proces w trybunale lubelskim i zmusił protestantów do zwrotu kościoła, biskup przemyski Paweł Piasecki polecił, by nabożeństwo parafialne odprawiało się na przemian w Jasionowie i Trześniowie. Później zamieniono kościół trześniowski na filią Jasionowa. T. zasłonięty od płn.-wschodu górą pokrytą lasem, graniczy na płn. z Haczowem, na wschód z Bukowem, na płd. z Bzianką. Trześniowskie starostwo niegrodowe, w wojew. ruskiem, ziemi sanockiej, podług spisów podskarbińskich z r. 1771 obejmowało wś T. z folwarkami, które posiadała w tym czasie wdowa z Grabińskich Tarłowa, kasztelanowa lubelska, opłacając kwarty złp. 1467 gr. 2, a hyberny złp. 229 gr. 20. Po zajęciu tych włości przez rząd austryacki w r. 1772 oddano je Ignacemu hr. Cetnerowi w zamianę za dobra jego dziedziczne, pod saliny zajęte. *Mac.*

Trzeszczak, niem. *Brandmuehle*, ztąd pol. *Spalony Młyn*, pow. międzychodzki, paraf. Kwilcz, okr. wiejski Rozbitek; 1 dym., 15 mk.

Trzeszczany, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. Mołodziatycze, par. Trzeszczany (r. l.), posiada kościół par. drewniany z r. 1687 (nieznanej erekcyi), browar z produkcyą do 1000 rs. rocznie. W 1827 r. było 66 dm., 428 mk. W r. 1867 fol. T. rozl. mr. 2092: gr. or. i ogr. mr. 836, łąk mr. 217, lasu mr. 1026, nieuż. mr. 13. Wś T. os. 91, mr. 734;

wś Drogojewka os. 28, mr. 271. T. par. dek. hrubieszowski, 1655 dusz.

Trzeszczenięta, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewicze (o 2 w.), okr. wiejski Giniewce, o 20 w. od Oszmiany, 16 dm., 54 mk. prawosł. i 95 katol. (w 1865 r. 56 dusz rewiz.); należała do dóbr Antonowo, Mokrzeckich. Porów. *Antonowo*.

Trzeszczkowo, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Malesze, o 20 w. od Bielska.

Trzeszczów, też *Trzeszczon*, wś, pow. włocławski, gm. i par. Chodecz, ma 7 dm., 70 mk., 12 mr.

Trzeszczyn, pow. bydgoski, ob. *Trzyszczyn*.

Trzeszków, wś i fol., pow. iłżecki, gm. i par. Chybice, odl. od Iłży 28 w., ma 18 dm., 151 mk., 169 mr. dwor., 261 mr. włośc. W 1827 r. było 16 dm., 81 mk. T. wchodził w skład dobr Chybice. W połowie XV w. wś T. w par. Pawłów, była własnością Gruszczyńskiej z domu Gniewosz. Było tu 8 łan., 2 karczmy z rolą i 1 zagroda. Z 4 łanów i karczmy pobierał dziesięcinę, wartości 5 grzyw. bisk. krakowski, z innych zaś łanów prepozytura kielecka. Folw. dawał pleban. w Pawłowie (Długosz, L. B., I, 440, II, 485). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 Stan. Brzeziński płacił od 6 osad., 3 łan. (Pawiński, Małop., 191). *Br. Ch.*

Trzeszkowice, w XV w. *Sthrzeszkowicze*, w XVII w. *Strzeszkowicze*, wś i fol. nad rzką b. n., pow. lubelski, gm. i par. Mełgiew, odl. 14 w. od Lublina. Posiada pokłady wapienia, młyn wodny ulepszony. W 1827 r. było 37 dm., 267 mk. W r. 1873 fol. T. z atyn. Józefów rozl. mr. 1470: gr. or. i ogr. mr. 817, łąk mr. 124, past. mr. 3, lasu mr. 476, nieuż. mr. 50; bud. mur. 9, z drzewa 16; las nieurządzony. Wś T. os. 27, mr. 308. Wspomina tę wieś Długosz w opisie par. Mełgiew (L. B., II, 551). W spisie pobor. z r. 1676 podany jako dziedzic Jakub Brodowski, który płaci od 6 osób z rodziny, 12 dworskich, 101 poddanych i 4 żydów (Pawiń., Małop., 30*a*).

Trzeszkowicze, ob. *Treskowicze*.

Trzeszyce, pow. limanowski, ob. *Strzeszyce*.

Trzetrzewina al. *Trzeciewina* i *Cietrzewina*, wś, pow. nowosądecki, u źródeł pot. Trzetrzewińskiego, uchodzącego pod Świniarskiem do Dunajca z lew. brzegu, przy drodze z Nowego Sącza (13·7 klm.) do Limanowy. Położenie ma podgórskie. Wraz z obszarem więk. pos. (Ant. Pischtek) ma 118 dm. i 822 mk. (399 męż., 483 kob.; 782 rz.-kat., 40 izrael.). Par. rz.-kat. w Podegrodziu. Pos. więk. ma 63 mr. roli, 2 mr. łąk, 26 mr. past., 84 mr. lasu, 4 mr. nieuż. i 1178 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 753 mr. roli, 125 mr. łąk, 324 mr. past. i 163 mr. lasu. Należała do ststwa sądeckiego; w 1581 (Pawiński, Małop., 129) miała 12 łan. kmiecych, łan sołtysi, zagrodę z rolą, 2 komor. z bydłem i tyluż bez bydła. Na początku XIX w. przeszła w ręce prywatne. Graniczy na płn. z Krasnem Potockiem, na zach. z Wolą Brzezińską, na wschód z Krasnem Biczyckiem, na płd. z Dąbrową.

Trzetrzewnica al. *Cietrzewnica*, jeziorko, na Mochach, w pow. babimoskim.

Trzęsacz, urzęd. *Trensatz*, *Transchitz* w dokum. z r. 1257, *Transachz* 1286, *Transchaz* 1298, *Transicz* 1315, *Transacz*, później *Trząsacz* i *Trzensacz*, wś, pow. bydgoski, na lew. brzegu Wisły, o 10 klm. ku płn. od Fordonia, na płn.-wschod. kresach w. ks. poznańskiego, par. kat. Włóki, prot. Fordoń, poczta i st. dr. żel. na Kotomirzu (Klahrheim); 20 dm., 186 mk. (88 kat., 98 prot.) i 16 ha. Na obszarze T. powstało późniejsze Karolewo. T. wchodził w skład kasztelanii wyszogrodzkiej, na Kujawach, i był własnością cystersów w Byszewie; prawdopodobnie nadany w r. 1257 przez Kazimierza, ks. łęczyckiego (Dokum. Kuj. Ulanowskiego, 192); r. 1286 wymienia tę osadę Mestwin, ks. pomorski, między posiadłościami, należącemi zdawna do cystersów (Perlbach, Pom. Urk., n. 405); r. 1288 przekazał im dziesięcinę z T. sposobem zamiany biskup kujawski Wisław (Kod. Dypl. Pol., II, 628 i Dok. Kuj. Ulan., 223); r. 1289 Przemysław II pozwolił osadzać T. na prawie niemieckiem, na które powołuje się w r. 1298 ks. Leszko (Kod. Wielkp., nr. 637; Kod. Dypl. Pol. I, 132, II, 143). Około tego czasu jacyś najezdnicy przywłaszczyli sobie tę posiadłość, którą w r. 1305 ks. kujawski Przemysław zwrócił klasztorowi, a w r. 1308 i 1309 Stanisław z Gądcza i Adam, syn Pawła, wojewodowie niegdyś świeccy, przyrzekli uroczyście, że przestrzegać będą granic między T. a Gądczem (Perlbach, n. 644, 664, 669; Kod. Dypl. Pol., II, 169). W r. 1315 ks. kuj. Przemysław wymienia T. między posiadłościami klasztoru byszewskiego (Kod. Dypl. Pol., II. 198, 9). „Transchewo“ z r. 1332 (tamże, II, 662) nie jest Trzęsaczem. Tu sprzedał w r. 1345 Jan z Wałdowa klasztorowi Lipiny i inne włości; tu bawił król Kazimierz w roku 1349 dnia 14 czerwca, ustanawiając granicę między Kujawami i Wielkopolską a ziemią chełmińską i Pomorzem, dzierżonemi przez Krzyżaków. Podobne rozgraniczenie spisać kazał t. r. w Malborku w. mistrz Henryk Dusmer (Kod. Wielkp., n. 1240, 1286, 1290). W r. 1583 istniał w T. młyn i folw. z 2 zagr. T. zabrany przez rząd pruski, wcielony był do domeny w Koronowie. *E. Cal.*

Trzęsawka, os., przyl. dóbr Mniów, w powiecie kieleckim. W 1827 r. 3 dm., 14 mk.

Trzęsawy 1.) miejscowość na Rososzycy, w pow. odolanowskim. 2.) **T.**, jeziorko, w powiecie międzychodzkim, o 10 klm. na zach.-płn. od Pniew, w pobliżu Wituchowa i źródeł Kwilcza (dopł. Warty).

Trzęsin, pow. opolski, ob. *Kotarz.*

Trzęsiny, wś i folw., pow. zamojski, gm. Radecznica, par. Szczebrzeszyn, odl. 46 w. na zach. od Zamościa, ma 10 os., 95 mk. (50 prawosł.) i obszaru 196 mr. Gleba urodzajna. Fol. T. należy do dóbr Górajec. Z pagórka, zwanego Górą Trzęsińską, wydobywa się piaskowiec wapienny. Z niego były wzniesione mury twierdzy Zamościa.

Trzęski, pow. mławski, ob. *Gurowo T.*

Trzęśniew al. *Trząśniewo*, w XVI w. *Thrzasnyewo*, wś i folw. przy ujściu rzki Kiełbaski do Warty, pow. kolski, gm. i par. Kościelec, odl. od Koła w. 11; wś ma 66 dm., 500 mk., 704 mr.; fol. 1 dm., 2 mk., 143 mr.; należy do majoratu rząd. Koło-Kościelec. W 1827 r. 24 dm., 190 mk. Na początku XVI w. łany kmiece i folw. dawały plebanowi w Kościelcu dziesięcinę, po 2 gr. za konopną i po groszu kolędy (Łaski, L. B., I, 248). Według reg. pow. konińskiego z r. 1579, ststa kolski miał tu $3^1/_2$ łan. (Pawiński, Wielkp., I, 231).

Trzęsów, u Łaskiego (Lib. Ben.) *Chrząssowo*, w reg. pob. *Trzęssowo*, kol., pow. kaliski, gm. Marchwacz, pow. Rajsko, odl. 16 w. od Kalisza, ma 14 dm. (ludność niepodana w spisie urzęd.); os. dwor. (Fundukleja) ma 1 dm., 2 mk. W 1827 r. 11 dm., 89 mk. Na początku XVI w. łany km. dają plebanowi w Rajsku mesznego po dwie miary zboża z łanu (L. B., II, 9). W r. 1579 Mikołaj Miłaczewski płaci od 2 łan., 1 sołtysiego, 1 zagr., 2 komor. (Pawiński, Wielkp., I, 126). W r. 1618 arcyb. gnieźn. płaci 30 gr. od 2 łan., łan sołtysi 30 gr. i 2 komor. po 2 gr. (Parczewski, Anal. wielkp., 90). *Br. Ch.*

Trzęsówka z *Izdebnikiem*, *Kłodziną* lub *Kłodzianami*, *Koczubajem* i *Zajamnicą* i fol. *Józefowem*, wś, pow. kolbuszowski, ma kościół rz.-kat. drewniany, szkołę ludową i kasę pożyczk. gm. z kapit. 1002 złr. Leży w piaszczystej, sosnowemi lasami pokrytej równinie, wzn. 225 mt. npm., 8 klm. na płn.-zach. od Kolbuszowy, przy drodze ze Świerczowa do Ostrowów Tuszowskich i z Kolbuszowy do Mielca. Liczy 206 dm., 1118 mk. (545 męż., 573 kob.); 1075 rz.-kat. i 43 izr. Pos. więk. (dra Wład. Niesiołowskiego) wynosi: 438 mr. roli, 85 łąk, 7 ogr., 92 past., 109 lasu, 1 mr. 53 sąż. moczarów i stawów, 5 mr. nieuż. i 7 mr. parcel budowl.; pos. mn. ma 1093 roli, 245 łąk i ogr., 321 past. i 62 mr. lasu. Parafia została erygowaną w r. 1759. Obejmuje Jagodnik, Kosowy, Siedlankę i Ostrowy Baranowskie. Należy do dek. mieleckiego. Wieś, w 1530 r. zwana Trząsówką, w 1581 Trzeszówką (Pawiński, Małop., 202), należała do parafii w Mielcu; jako własność Hieronima Mieleckiego liczyła 15 kmieci na 6 łanach, 4 zagrody z rolą, 2 komor. z bydł. i rzemieślnika. T. graniczy na płn. z Ostrowami Tuszowskiemi i Jagodnikiem, na wsch. z Cmolasem i Zarębkami, na płd. z lasem Świerczowskim i Siedlanką a na zach. z Kossowym.

Trzna, rzeczka, ob. *Krzna.*

Trzonki, niem. *Trzianken* al. *Trzonken*, kol. do W. Radowisk, pow. wąbrzeski, st. poczt. Wąbrzeźno, 7 dm., 44 mk. *Ks. Fr.*

Trzonki, niem. *Trzonken*, wś, pow. jańsborski, st. p. Johannisburg. Jerzy v. Kolbitz, wójt piski, sprzedaje Stanisławowi Zapadłowi, synowi Jana i Mikołajowi Wróblowi, synowi Stanisława, 20 włók na prawie magdeb. w puszczy trzonkowskiej, między jez. Głąbową a Warszowskiem, bierze za włókę po 3 kopy. Dan w Piszu r. 1513. W r. 1537 kupują wś tę Jerubin, Andrzej i Jan ze „Strzonke“ oraz Maciej Szczegadło i Maciej i Jakub Bielizny bracia (Kętrzyń., O ludn. pols., 442).

Trzonów, wś i folw., pow. miechowski, gm. Książ Wielki, par. Książ Mały, odl. 24 w. od Miechowa. W 1827 r. 19 dm., 109 mk. W r. 1886 fol. T., oddzielony od dóbr Książ Mały w r. 1869, rozl. mr. 790: gr. or. i ogr. mr. 446, past. mr. 7, lasu mr. 317, nieuż. mr. 20; bud. mur. 4, drewn. 6; płodozm. 12-pol., las nieurządzony, pokłady wapienia i ciosu. W połowie XV w. wś ta, własność Kozłowskiego, miała 2 łany, z których dziesięcinę płacono plebanowi w Książu Małym. Z folwarku dawano dziesięcinę, wartości 20 grz., kościołowi w Kozłowie (Długosz, L. B., II, 85). W r. 1581 dzierżawca Krzysztof Gliński płacił od 8 łan. km., 4 zagr. bez roli, 3 komor. bez bydła (Pawiński, Małop., 84). *Br. Ch.*

Trzońsko, pustkowie, pow. częstochowski, gm. Wancerzów, par. Mstów.

Trzopka, rzka, zwana też *Kacynką*, jestto dopływ a właściwie źródłowe ramię Kacynki (Kocinki), praw. dopł. Liswarty. Bierze początek w zach. części pow. częstochowskiego, w lasach pod wsią Wręczycą, płynie głęboką doliną u stoków tarasu wyniosłego, na którym rozłożyły się kolejno stare osady: Grodzisko, Libidza, Przybyłów, Kamyk, pod os. Kopiec (w pobliżu Kuźnicy) łączy się z Kacynką, zwaną też w górnym biegu Białką, która swą nazwę otrzymuje od wsi Kocina. Nazwa T. obejmowała dawniej cały bieg Kacynki, gdyż widocznie pochodzi od wsi Trzepce, leżącej o 1 w. powyżej ujścia Kacynki do Warty. Podany w art. *Kacynka* i *Kule* szczegół, iż wś Kule (pod Częstochową) leży przy

ujściu Kacynki do Liswarty, jest błędnym. Błędnie również podano w art. *Liczwarta* nazwy kilku miejscowości nad tą rzeką położonych, jak: *Liki* i *Kute*. *Br. Ch.*

Trzosłowa Ścieżka, wś, część gm. Krządka, w pow. kolbuszowskim, ma 57 dm., 336 mk.; leży u ujścia potoku Muryna do Łęgu, o 8 klm. na wschód od Majdana. *Mac.*

Trzpiele, wś, w par. Witonia (pow. łęczycki). Stała pustką na początku XVI w.

Trzpioły 1.) folw. nad rzką Giedniówką, pow. mławski, gm. i par. Słupsk, odl. 14 w. od Mławy, ma 2 dm., 8 mk., 399 mr. (292 roli). W 1827 r. 2 dm., 21 mk. 2.) **T.**, kol., pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. ewang. Przasnysz, katol. Kraszewo, odl. o 24 w. od Ciechanowa, ma 8 dm., 81 mk., 191 mr. Wchodziła w skład dóbr Ojrzeń. W 1827 r. było 2 dm., 15 mk. *Br. Ch.*

Trzupe, wś niemiecka, na Łużycach (ob. t. V, 843).

Trzuskawiec, w XVI w. *Truskavyecz*, wś i folw., pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Tur, odl. od Łęczycy 18 w.; wś ma 10 dm., 64 mk.; folw. 2 dm., 39 mk. W 1827 r. 6 dm., 70 mk. Na początku XVI w. łany kmiece dawały, na mocy dawnej zamiany, za dziesięcinę snopową po 6 gr. z łanu pleban. w Turze. Altarya św. Trójcy przy kościele w Turze posiadała w tej wsi dwa łany, z których kmiecie dawali czynszu po seksagenie (Łaski, L. B., II, 366, 368). W r. 1576 Mikołaj Truskawski płacił tu od $2^1/_2$ łan., łan. pustych, 9 osadn. (Pawiński, Wielkp., II, 68). *Br. Ch.*

Trzuskawka, ob. *Truskawka*.

Trzuskołom, urzęd. *Trzoskolon*, ztąd *Trzoskołoń* i *Trzuskołoń*, *Trzuszkolom* w r. 1523, *Truskolom* 1580, wś, pow. gnieźnieński (Witkowo), o 5 klm. na płn.-zach. od Witkowa (poczta). Graniczy z Piaskami, Folwarkiem, Miroszką i Nową Wsią; par. Kędzierzyn, szkoła w miejscu, st. dr. żel. w Gnieźnie i Trzemesznie o 11 klm.; ma 55 dm., 387 mk. kat. i 445 ha (364 roli, 13 łąk). T. był własnością kanoników trzemeszeńskich; posiada przywileje króla Władysława z r. 1402 i 1429, tudzież proboszcza Pawła z r. 1402 na założenie w lesie osady z nazwą „Włostowo“; w r. 1447 rozgraniczono T. od Wierzchowisk i młyna Czartowca (na Lubochni). Akta ziemskie gnieźn. z r. 1507—1603 zawierają różne odnośne do T. czynności. Około r. 1523 pleban w Kędzierzynie pobierał meszne po 2 kor. żyta i tyleż owsa z łanu; r. 1580 było $4^1/_2$ łan. os. i 2 sołtysie, tudzież 4 zagr., a w 1620 r. $6^1/_2$ os., 2 sołt. i 2 zagr. Lasu było do 20 łan. T. zabrany przez rząd pruski, wcielony był do domeny w Skorzęcinie, przeniesionej następnie do Gniezna. *E. Cal.*

Trzuskotowo, *Troskotowo* w r. 1282, mylnie *Truszkotowo* i *Truskołowo*, wś i dwór, pow. poznański, o 5 klm. na zach. od Gośliny Murowanej, nad strumykiem, który pod Czerwoną Niwą wpada z lewego brzegu do Warty; par. katol. Radzim, prot. Goślina; poczta w Chludowie, st. dr. żel. w Wargowie o 8 klm. Wś T. ma 10 dm., 120 mk. (78 kat., 42 prot.) i 124 ha (111 roli, 5 łąk). Dwór z Biedruskiem al. Biezdrowskiem (14 dm., 226 mk.) i Czerwoną Niwą (2 dm., 19 mk.), tworzy okrąg dwor., mający 32 dm., 514 mk. (396 kat., 118 prot.) i 1991 ha (1262 roli, 86 łąk, 496 lasu, 146·57 nieuż., 0·43 wody); czysty doch. z ziemi 9778 mrk; nabiał, cegielnia i gorzelnia parowa z młynem. Właścicielem jest Albrecht v. Treskow. T. było własnością cystersek w Owińskach, którym je darował woj. kaliski Archembold; ks. Przemysław II zatwierdził nadanie r. 1282; w r. 1355 występuje sołtys z T. Wacław między świadkami przy nadaniu prawa niem. Dębogórze, posiadłości klasztornej pod Swarzędzem (Kod. Wielkp., 518, 1253). W r. 1580 było w T. $10^1/_2$ łan. os., 4 zagr. i 1 krawiec. Rząd pruski zabrawszy dobra klasztorne, sprzedał T. kupcowi berlińskiemu v. Treskow. Na obszarze osady wykopano naszyjnik bronzowy i popielnice. *E. Cal.*

Trzusków, ob. *Truszków*.

Trzustowa, część wsi Krządka, w pow. tarnobrzeskim.

Trzuszczek, os. leś., pow. garwoliński, gm. i par. Ryki.

Trzybarcie, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Lubowo, odl. od Kalwaryi 10 w., ma 10 dm., 79 mk. W 1827 r. 7 dm., 76 mk.

Trzyborki, kol. nad strumieniem od Lubstowa płynącym, pow. koniński, gm. Gosławice, par. Licheń, odl. od Konina w. 22; ma 6 dm., 69 mk., 71 os., 283 mr. Wchodziła w skład dóbr Gosławice.

Trzy budy, kol., pow. koniński, gm. Sławoszewek, par. Ślesin, odl. od Konina 15 w.; ma 3 dm., 24 mk. W 1827 r. 3 dm., 22 mk.

Trzy Buki al. *Karczemka*, niem. *Dreibuchenkrug*, karczma do Charcic, pow. międzychodzki, na lew. brzegu Warty, o $7^1/_2$ klm. na płn.-wschód od Sierakowa; ob. *Karczemka*.

Trzy Chałupy, niem. *Dreihaeuser*, trzy osady t. n., w pow. sycowskim, w gminach: Biskupice, Dziesławice i Goszyce (Goschuetzhammer). Ostatnia ma 11 dm., 67 mk. W powiecie mielickim trzy t. n. osady, w gminach: Dziatkowa, Gątkowice, Piękocin; w powiecie trzebnickim w gm. Biadaszka Wielka; w pow. niemodlińskim, w gm. Szczepanowice (3 dm., 40 mk.).

Trzyciąż, w XV w. *Trzeczyesz*, w XVI w. *Trziciesz*, wś i folw., pow. olkuski, gm. i par. Jangrot. Wś ta, wraz z folw. zwanym Długie Pole, wchodziła w skład dóbr Imbramowice

W 1827 r. 33 dm., 200 mk. W 1228 r. bisk. krakowski nadaje dziesięcinę z T. klasztorowi w Dłubni (Imbramowice). Bolesław Wstydliwy w r. 1275 pozwala klasztorowi w Imbramowicach osadzić wsi: Wielka Wieś, Zagórowo i Trzyciąż, tudzież przyległe lasy, kolonistami na prawie niemieckiem (Kod. Dypl. Pol., I, 94). Biskup krakowski Nanker nadaje w r. 1324 do osadzenia las „inter Kozmalow nec non inter treces jacentem“. Może z tego T. pisał się Dobiesław „de Trzecieza“, podpisany na akcie z r. 1378 (Kod. Małop., III, 318). W połowie XV w. wś T., własność klasztoru imbramowickiego, miała 12 łan. km. Z łanu płacono czynszu 1 fertona, 20 jaj, 2 koguty, 1 ser. Uprawiano role folwarczne. Dawano na osep po 6 korcy owsa, 4 kor. jęczmienia, odrabiano powabę. Dwa łany sołtysie i karczemny płaciły dziesięcinę plebanowi w Jangrocie. Wszystkie role dawały dziesięcinę klasztorowi imbramowickiemu, wartości około 8 grzyw. Kmiecie dawali świętopietrze i plebanowi po mierze owsa i groszu z łanu na kolędę (Długosz, II, 57; III, 100, 110, 111). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 Stan. Radecki płacił tu od 4 łan. km., 4 zagr. z rolą, 4 kom. bez bydła, $^1/_2$ łanu karczm. (Pawiń., Małop., 25). *Br. Ch.*

Trzycierz al. *Trzeciesz*, wś, pow. nowosądecki, w dorzeczu pot. Spólnika (lew. dopł. Biały), mianowicie nad pot. Podlesie (praw. dopł. Spólnika). Okolica pagórkowata, wzn. 312 mt. npm., urozmaicona lasami lecz pozbawiona dobrych dróg. Przez wś prowadzi droga gminna, łącząca pobliskie osady ze sobą. Wraz z obszarem dwors. ma T. 39 dm. i 284 mk.; 279 rz.-kat. (par. w Siedlcu) i 5 izrael. Pos. więk. (Franciszka Cudek) ma 226 roli, 19 mr. łąk, 1417 sąż. ogrodu, 7 mr. past., 142 lasu, 1 mr. 993 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 195 roli, 10 łąk i ogr. i 28 mr. past. Za Długosza „Trzeczesz“ należał do Stan. Trzecieskiego (L. B., II, 245); w 1581 r. (Pawiński, Małop., 134) „Trziciesz“ miał $4^1/_2$ łan. km., 2 zagr. z rolą i 1 komor. z bydł. Graniczy na zach. z Siedlcem, na wsch. z Korzenną, na płn. z Łyczaną a na płd. z Koniuszową i Mogilnem. Las w stronie południowej. *Mac.*

Trzyciesz, czes. *Trziteż*, niem. *Trzytiesch*, wś na Szląsku austr., w pow. i obw. sądowym cieszyńskim, na płd.-zach. od Cieszyna. W r. 1880 było 91 dm. i 582 mk. (220 rz.-kat. i 362 prot.; 561 Polaków i 20 Niemców). T. posiada szkołę ludową i kościół par. rz.-kat.; do par. należą: Żuków Górny, Niebory, Guty, Rakowiec, Śmiłowice, Rzeka, Oldrzychowice i Tyra. W r. 1885 mieszkało tu 22 osób zajmujących się handlem i przemysłem, był tartak, 3 młyny i gorzelnia. Przez obszar wsi idzie tor dr. żel. Bielsko-Kojetyn; najbliższa stacya Gnojnik (o 3 klm. odl.). T. należy do dóbr arcyks. Albrechta. *W. H.*

Trzydniaki, wólka, w pow. dąbrowskim, gm. Radgoszcz.

Trzydnicka Wola, w XVII w. *Trzynska Wola*, wś, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Rzeczyca. W r. 1676 Jan Wronowski płacił tu od 9 dwors. i 42 poddanych; Aleks. Chobrzyński od 14 dwors. i 40 poddan. i Rzeczycka od 2 osób (Pawiński, Małop., 41*a*).

Trzydnik 1.) *Wielki* al. *Trzcinnik*, wś i fol. i *T. Mały* al. *Trzydniczek* al. *Trzcinnik*, w XV w. *Trzennyk*, 1531 r. *Trzinnik*, wś i fol. przy źródłach rzeczki Jędrzejówki, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Rzeczyca Ziemiańska, odl. od Janowa 25 w., od Kraśnika 8 w. Wś posiada urząd gm., 43 osad, 296 mk. W 1827 r. było 48 dm., 280 mk. (w obu Trzydnikach). T. Wielki, wś, ma 698 mr. Dobra T. składają się z fol. T., rozl. 596 mr. (483 roli, 62 łąk, 47 lasu, 3 mr. wody), z fol. zwanego Górny, rozl. 417 mr. (380 roli, 17 łąk, 20 mr. lasu) oraz z folw. Dębińszczyzna, rozl. 518 mr., w tem gruntu or. 431, łąk 37, lasu 50 mr. Młyny, stawy zarybione, gorzelnia z produkcyą na 30,000 rs. Dobra T. rozdzielone zostały hypotecznie na trzy części i zostają w posiadaniu Ludwika Domańskiego, który je nabył na licytacyi w 1888 r. Wś tę pod nazwę „Trzennyk“ wspomina Długosz w opisie par. Potok. W reg. pobor. z r. 1531 podani są częściowi właściciele tej wsi: Andrzej Ossowski płaci od 1 łanu, Jan Jakusz od $2^1/_2$ łan., Michał Tworzyjan od 2 łan., Krzysztof Biedrzychowski od 1 łanu i Koźmian (Cosmyan) z T. i Rzeczycy od 4 łan. i młyna. W r. 1569 siedzi 6 właścicieli (z innemi już nazwiskami), mających 5 łanów. W r. 1676 mieszka tu cały szereg częściowych właścicieli, niemających poddanych, tylko Stanisław Olbięcki płaci od 39 poddanych i 8 dworskich, a Wojciech Kazimirski od 9 poddanych i dworskich. Obok kilku Trzcińskich spotykamy i Trzynskich, widocznie więc i wtedy wahała się nazwa wsi między formami Trzynnik i Trzcinnik (Pawiński, Małop., 376 i 40*a*). W XVIII w. posiadali T. Wybranowscy, później Puchała i Grabowski. Jeszcze w r. 1827 wś należała do par. Potok. Grunta gliniaste, trudno przepuszczalne. 2.) **T.** *Mały* al. *Trzydniczek* ma 17 osad włośc. i 280 mr. ziemi, 165 mk. Fol. T. rozl. 516 mr. (396 mr. roli, 33 łąk, 1 past., 72 lasu i 14 mr. nieuż.). Fol. ten stanowił część dóbr T. Wielki; w początku bieżącego wieku oddzielony, zostawał w posiadaniu Gębskich, później Joachima Moczulskiego. Grunta gliniaste, urodzajne, z podłożem trudno przepuszczalnem. T. gmina należy do sądu gm. okr. 1 w Gościeradowie, st. poczt. w Kraśniku. Gmina

ma 24,088 mr. obszaru i 5332 mk. Śród stałej ludności jest 9 praw., 1 prot. i 55 żyd., zresztą katolicy. W skład gm. wchodzą wsi: Agatówka, Budki, Dębowiec, Dębińszczyzna, Dąbrowa fol., Góry fol., Liśnik, Łychów Szlachecki i Gościeradowski, Majdan Dąbrowa, Majnogóra fol., Owczarnia fol., Olbięcin, Pasieka, Rzeczyca, Rz. Ziemiańska, Trzydnik Wielki i Mały, Węglin, Węglinek, Wola Trzydnicka, Wólka Olbięcka. *R. Prz.—Br. Ch.*

Trzy Domy 1.) *Milczewskie*, niem. *Dreihaus*, część holendrów Milczewskich, w pow. chodzieskim, o 5 klm. od Chodzieży. 2.) **T. D.** *Podstolickie*, niem. *Dreihaus*, dawniej *Prechel-Hauland*, pow. chodzieski, o 6 klm. na płn. od Budzynia, na obszarze Podstolic. 3.) **T. D.**, niem. *Dreihaeuser*, os., pow. krobski (Rawicz), tuż pod Rawiczem, przy Masłowie. *E. Cal.*

Trzy Góry, niem. *Dreibergen*, folw., pow. obornicki, o 5 klm. na wsch. płd. od Ryczywołu (par. i poczta); st. dr. żel. o 8 klm ; ma 2 dm., 33 mk. kat. i 94 ha. Właścicielem jest Józef Cielski. Folw. powstał na obszarze starostwa rogozińskiego.

Trzyguby, folw., pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, o 10 w. od Białegostoku.

Trzy Kamienie, niem. *Dreistein*, os. wiejska, w pow. ostrzeszowskim, o 11 klm. od Ostrzeszowa (st. dr. żel.), przy drodze do Sycowa, przy granicy Szląska; par. i poczta w Kobylej Górze, okr. wiejski Góra; 6 dm., 55 mk.

Trzy Kopce, os. leś., pow. gostyński, gm. i par. Duninów, ma 12 mk., 4 mr. dwors. Należy do Duninowa.

Trzy Kopce 1.) dolina pod Wilkowem Polskiem, w pow. kościańskim. 2.) **T. K.**, miejscowość, w lasach Biezdrowskich, w pow. szamotulskim, o $4^1/_2$ klm. ku płn. od Wartosławia. 3.) **T. K.**, miejscowość, w pow. szubińskim, na zach. od Łabiszyna, na półn. kresach lasu gąbińskiego, o 2 klm. na wschód od wsi Zielonowa.

Trzy Kopce, las koło Dołhego, na płn. od Bolechowa.

Trzykolny Młyn, niem. *Dreiraedermuehle*, holendry, pow. szremski, o 8 klm. na zach.-płd. od Bnina (par. i poczta), na praw. brzegu Warty; st. dr. żel. w Mosinie o 11 klm.; mają 5 dm., 38 mk (3 kat., 35 prot.) i 271 ha. Należały dawniej do klucza kurnickiego.

Trzy Korony, nazwa grupy wznoszącej się w Pieninach, naprzeciw Czerwonego Klasztoru, która miano to zawdzięcza trzem głównym i dwom pomniejszym szczytom. Najwyższy z nich Okrąglica wznosi się 982 mt.

Trzykosy, dawniej *Krzykosy*, r. 1578 *Krzikoszy*, wś, folw. i os. młyn. nad rzką Koprzywianką, pow. sandomierski, gm. i par. Koprzywnica, odl. od Sandomierza 14 w., ma 27 dm., 167 mk. W 1827 r. było 27 dm., 85 mk. W r. 1884 fol. T. rozl. mr. 344: gr. or. i ogr. mr. 299, łąk mr. 14, past. mr. 23, nieuż. mr. 8; bud. mur. 6, drewn. 7; płodozm. 12-pol. Wś T. os. 28, mr. 103. W połowie XV w. wś T., w par. Koprzywnica, własność Kępki, h. Bogorya, miała łany km., z których dziesięcinę wartości 6 grzyw., płacono bisk. krakow. Folw. rycerski płacił dziesięcinę pleb. w Skotnikach (Długosz, L. B., II, 320, 321). W r. 1578 płaci tu Zbigniew Jakubowski od 9 os., 4 łan., 4 ogrod., 1 ogrod. w ogrodzie, 1 kom., 3 ubogich, 1 rzemieśl. (Pawiń., Małop., 166).

Trzykrzyzka Góra, wzgórze na obszarze Wilna, przy ujściu Wilenki do Wilii, na prawym brzegu Wilenki, na wprost góry Zamkowej, wznoszącej się na lewym brzegu. Góra ta pamiętna jest przez śmierć siedmiu franciszkanów, których poganie, korzystając z nieobecności w. ks. Olgierda, przywiązawszy do krzyżów, zrzucili z góry do rzeki. Na pamiątkę tego wypadku postawiono na szczycie trzy krzyże, do ostatnich czasów odnawiane, zkąd góra otrzymała nazwę Trzykrzyzkiej. Podług Ign. Daniłowicza krzyże te, za przykładem wielu innych miast, postawiono na pamiątkę nadania miastu prawa magdeburskiego. Góra ta dawniej nazywała się Łysą a podług Gwagnina przedtem jeszcze Krzywą. Niektórzy nazywają ją Turzą, twierdząc, że na niej Giedymin zabił tura, co podług Narbuta (t. V, 28) jest nieprawdopodobnem, tur bowiem nie mógł znajdować się na obnażonej górze. *J Krz.*

Trzylatków *Duży* i *T. Mały*, dwie wsi i folw., pow. grójecki, gm. Lipie, par. Błędów, odl. 10 w. od Grójca. T. Duży 99 mk.; T. Mały 95 mk. W 1827 r. 26 dm., 272 mk. W r. 1885 fol. T. Wielki i Mały rozl. mr. 741: gr. or. i ogr. mr. 628, łąk mr. 79, lasu mr. 7, nieuż. mr. 27; bud. mur. 2, drewn. 14; płodozm. 9-pol., pokłady torfu. Wś T. Wielki os. 16, mr. 372; wś T. Mały os. 12, mr. 8.

Trzymeczka, część gminy Zmyślona Ligocka, pod Kobylą Górą, pow. ostrzeszowski.

Trzy Morgi al. *Stobnica*, kol. nad rz. Pilicą, pow. piotrkowski, gm. Ręczno, ma 20 dm., 100 mk., 29 mr. włośc. Powstała na obszarze dóbr Stobnica.

Trzyniec, czes. *Trzinec*, niem. *Trzynietz*, wś na Szląsku austr., w pow. cieszyńskim, nad rz. Olszą (dopł. Odry), w odl. 10 klm. od Cieszyna. W r. 1880 było 109 dm., 1792 mk.; 1289 rz.-kat., 479 prot. (wyzn. augsb.), 24 izr.; 829 Polaków, 524 Niemców, 259 Czechów. T. jest ogniskiem przemysłu żelaznego, prowadzonego na wielką skalę przez zarząd dóbr arcyks. Albrechta. Znajdują się tu pokłady rudy żelaznej i sferosyderytu. W r. 1885 były: fabryka przedmiotów z lanego

żelaza, fabr. szyn żelaznych i innych przedmiotów dla dróg żelaznych, fabr. naczyń żelaznych, fabr. produktów chemicznych, 4 młyny. Fabryka naczyń żelaz. miała w 1885 r. maszynę parową o sile 10 koni, zatrudniała 75 robotników, przerobiono w niej 5946 metr. centnarów żelaza, w wartości 126,580 złr. Fabryka szyn razem z fabr. w Karlshuette (we wsi Leskowiec), używała 10 maszyn, o sile 322 koni, zatrudniała 487 robotn., których zapłata roczna wynosiła 151,075 złr. i przerobiła 111,000 metr. centnarów żelaza (ob. „Statistischer Bericht ueber die industrielle und gewerbliche Verhaeltnisse Schlesiens im Jahre 1885, erstattet von der Handels und Gewerbekammer fuer Schlesien“, Troppau, 1889). T. posiada kościół par. kat., wzniesiony kosztem arcyb. Albrechta, w stylu ostrołukowym, poświęcony w r. 1885 przez ks. Śniegonia, biskupa sufragana cieszyńskiego, szkołę ludową 5-klas., stacyę dr. żel. koszycko-bogumińskiej, odl. 8 w. od Cieszyna, 39 klm. od Bogumina (Oderberg). *W. H.*

Trzynowo, 1327 *Trynowe* al. *Schadow*; ob. *Szadowo.*

Trzyrzecze, *Trirjeczje*; wś i dobra, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Trofimówka, o 31 w. od Sokółki.

Trzyrzeczki, *Trirjeczki*, wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Bagny, o 42 w. od Sokółki.

Trzy Rzeki, niem. *Dreiflies*, wyb. do Załęża, pow. kartuski. *Ks. Fr.*

Trzyśmin, w pow. międzychodzkim, ob. *Strzyżmin.*

Trzyszczyn, *Triscin* (mapa sztab.), mylnie *Trycsin*, jezioro, w pow. inowrocławskim, o $2^1/_2$ klm. ku wsch. od Kruszwicy, $1^1/_2$ klm. dług., 0·3 klm. szer., wzn. 78·2 mt. npm., o 1 mt. wyżej od Gopła. Spływa na płn. do kanału Bachorzy; na południ. wybrzeżu rozłożyła się osada Bachorze, na zachod. Świątniki, a na północnem znajdują się obfite pokłady torfu. *E. Cal.*

Trzyszczyn, urzęd. *Trischin*, *Trischino* w r. 1251, *Trischene* 1288, *Tryssino* 1296, *Trisczen* 1583, niekiedy *Trzeszczyn*, *Tryszczyn* i *Tryszyn*, wś, osada i leśniczówka rząd., pow. bydgoski, o 10 do 12 klm. na płn.-zach. od Bydgoszczy, po praw. brzegu Brdy (dopł. Wisły). Granicą z Wtelnem, Mochlami i Szczutkami; par. katol. Wtelno, protest. Koronowo, poczta w miejscu, st. dr. żel. na Maksymilianowie. Wś z nowo założoną osadą Marthashausen zajmuje płn. a osada trzyszczyńska (18 dm., 76 mk.) południową część obszaru. Obie osady i wś tworzą okrąg wiejski, mający 69 dm., 598 mk. (523 kat., 75 prot.) i 1049 ha (920 roli, 27 łąk, 12 lasu); leśniczówka wchodzi w skład nadleśnictwa w Jaksicach. T. był własnością cystersów w Byszewie. W 1251 r. pobierali dziesięcinę z T.; w r. 1253 ks. kujawski Kazimierz poświadcza, że skarbnik książęcy Mikołaj nadał im T. i inne włości celem założenia klasztoru w Byszewie; 1286 r. ks. Ziemomysł pozwala osadzać T. na prawie niem. (Kod. Dypl. Pol., I, 61, 68, 117), na które w r. 1288 powołuje się ks. Salomea (Perlbach, Pom. Urk., n. 441). W r. 1315 ks. Przemysław wymienia T. między posiadłościami klasztoru byszewskiego. Około 1580 r. były tu 2 łany sołtysie, 10 km., 1 zagr. i rzemieślnik. Rząd pruski wcielił T. do domeny w Koronowie. *E. Cal.*

Trzyszczyńskie lasy, *Trissinzka borra* w r. 1296, w pow. bydgoskim, rozciągały się po obu brzegach Brdy. O część lasów między rz. Kotomirzycą i Łokietnicą, na lew. porzeczu Brdy, wiódł w r. 1296 spory z klasztorem byszewskim dziedzic sąsiedniego Żołędowa. Książęta Leszko i Przemysław rozsądzili tę sprawę na korzyść klasztoru. Lasy T. wcielone do różnych nadleśnictw rządowych, istnieją dotąd.

Trzy Tonie, *Try Tonie*, jezioro w okolicach Kijowa, w uroczysku Łukowo, należało do monastyru Brackiego.

Trzy Wiatraki, niem. *Osnowermuehle*, os. młyńska do Osnowa, pow. chełmiński; 5 dm., 50 mk. *Ks. Fr.*

Trzywieża, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Łosinka, o $27^1/_2$ w. od Bielska.

Trzyżmino, ob. *Strzyżmin.*

Trzy Żony, niem. *Drei Weibern*, wś, pow. wojerecki, par. ew. Lohsa; 222 ha (113 ha lasu), 16 dm., 109 mk. ewang. W r. 1840 było tu 81; 1860 r. 92; 1880 r. 101 Serbów.

Tsch...., por. *Cz....*

Tschahawe, 1498 *Tsechaw*, wś, pow. trzebnicki, par. ew. Ober Glauche (Głuchów), kat. Cerekwica (Zirkwitz), 250 ha, 17 dm., 124 mk. (62 kat.).

Tschammendorf (1.) *Deutsch*, zapewne *Samborowo*, wś, pow. strzeliński, par. ewang. Krummendorf, kat. Siebenhufen; ma 376 ha, 54 dm., 405 mk. (40 kat.). 2.) **T.** *Polnisch*, dobra i wś, pow. strzeliński, par. ew. Mittel Schreibendorf, kat. Glaesendorf. W r. 1885 dobra miały 289 ha, 3 dm., 65 mk. (26 ew.); wś 58 ha, 20 dm., 102 mk. (48 ew.). 3.) **T.** *Nieder*, 1328 *Schambordorff*, *Tschambordorf*, *Tschamerdorf*, 1337 *Zamborndorf*, 1361 *Czamborndorf*, wś, pow. nowotarski, par. ewang. Metschkau (Mieczków), katol. Kostenblut (Kostomłoty), 406 ha, 21 dm., 181 mk. (43 kat.). 4.) **T.** *Ober*, wś, tamże, 8 ha, 8 dm., 48 mk. (1 kat.).

Tschammer Ellguth, dobra i wś, pow. wielko-strzelecki, ob. *Ligota* 15).

Tschammerhof, dobra i wś, pow. ziębicki, par. ew. Mittel-Schreibendorf, kat. Weigelsdorf. W r. 1885 dobra miały 161 ha, 6 dm., 33 mk. (3 ew.); wś 15 ha, 15 dm., 75 mk. (19 ew.).

Tschansch 1.) *Gross,* 1274 *Sansin, Czanchin, Canschin majus,* zapewne *Ciążeń,* dobra i wś, pow. wrocławski, par. ew. i kat. we Wrocławiu. W r. 1885 miała 213 ha, 29 dm., 447 mk. (174 kat.). 2.) **T.** *Klein,* wś, tamże; 126 ha, 56 dm., 1147 mk. (461 kat.). Wś ta należała do uposażenia prepozytury benedyktynów tynieckich w Kościelnej Wsi pod Kaliszem, przywłaszczał, ją sobie klasztor św. Wincentego we Wrocławiu lecz wyrok sądu polubownego nakazał ją zwrócić w r. 1234 (ob. t. VIII, 672).

Tschauschwitz, 1434 *Czanschicz,* zapewne *Ciążyce,* dobra i wś, pow. strzeliński, par. ew. Ruppersdorf, kat. Brosewitz (Brość). W r. 1885 dobra miały 229 ha, 2 dm., 90 mk. (18 kat.); wś 36 ha, 29 dm., 152 mk. (11 kat.).

Tschapel, pow. kluczborski, ob. *Czeple.*

Tscharnikau, 1413 *Tscharnke, Czarnków,* dobra i wś, pow. lignicki, par. ew. Wahlstatt, kat. Malice (Malitsch). W r. 1885 dobra miały 110 ha, 8 dm., 60 mk. (13 kat.); wś 8 ha, 9 dm., 28 mk. (1 kat.), zamek.

Tscharnitz, pow. olawski, ob. *Czarnys.*

Tschartoria, pow. wyżnicki, ob. *Czartoryja.*

Tschaschwitz (niem.), wś łużycka, ob. *Czasecy.*

Tschau 1.) *Alt,* wś, pow. kożuchowski, par. ew. i kat. Neusalz. W r. 1885 wś miała 593 ha, 121 dm., 1144 mk. (99 kat.), zamek, szkoła ew. 2.) **T.** *Ober Mittel,* dobra, miały 253 ha, 4 dm., 14 mk. (5 kat.). 3.) **T.** *Neu. Noua Czawe,* dobra i wś, pow. kożuchowski, par. ew. i kat. Neusalz. W r. 1886 dobra miały 208 ha, 3 dm., 39 mk. (1 kat.); wś 307 ha, 61 dm., 295 mk. (3 kat.), zamek.

Tschauchelwitz, 1352 *Schukelicz,* może *Suchlice, Sukielice,* wś, pow. wrocławski, par. ew. Domslau, kat. Rothsyrben, 290 ha, 22 dm., 206 mk. (87 kat.). Dawna posiadłość bisk. wrocławskich.

Tschauschwitz, 1261 *Suscouiz,* 1375 *Czushcowiz,* dobra i wś, pow. grotkowski, par. ew. Odmuchów, kat. Woitz (Wojcice). W r. 1885 dobra miały 151 ha, 5 dm., 140 mk. (32 ew.); wś 212 ha, 50 dm., 368 mk. (19 ew.). Fabryka wyrobów z gliny, wyrabiająca kafle, ornamenta budowlane, rury i dreny.

Tschechen, 1253 *Czech* i *Seech,* 1328 *Tschech,* zapewne *Czechy,* wś, pow. nowotarski, par. ew. Rackschuetz, kat. Polnisch Schweinitz (Świdnica). W r. 1885 wś miała 366 ha, 15 dm., 140 mk. (62 kat.). Dawniej własność klasztoru św. Wincentego we Wrocławiu.

Tschechendorf (niem.), pow. wałecki, ob. *Czechy.*

Tschechnitz, 1253 *Sechenice,* 1353 *Schechnitz,* 1360 *Czechnicz, Czechin,* dobra i wś, pow. wrocławski, par. ew. Sillmenau, katol. Kattern (Św. Katarzyna). W r. 1885 dobra miały 521 ha, 7 dm., 114 mk. (52 kat.); wś 406 ha, 77 dm., 667 mk. (193 ew.), szkoła katol.

Tschelentnig, *Cielętnik,* wś, pow. trzebnicki, par. ew. i kat. Schawoine; 250 ha, 26 dm., 133 mk. (11 kat.). Z góry tutejszej piękny widok na dolinę wsi Schawoine.

Tscheltsch, *Cielc,* dobra, pow. wołowski, par. ew. Piskorzyna, kat. Winzig; 132 ha, 1 dm., 7 mk. (3 ew.).

Tschepline, 1473 *Czaplina,* dobra, pow. wołowski, par. ew. i kat. Borkowo Wielkie; 335 ha, 2 dm., 42 mk. ew. Stanowią część dóbr Gross Baulwy (Białwy, Bielawy?).

Tschepplau, dobra i wś, pow. głogowski, par. ew. i kat. Tschepplau. W r. 1885 dobra miały 1271 ha, 15 dm., 151 mk. (31 kat.); wś 1546 ha, 207 dm., 1094 mk. (60 kat.), kościół par. kat., kościół ewang i szkoła.

Tscherbenei *Deutsch,* dobra i wś, pow. kładzki, par. ew. Straussenei, kat. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 1202 ha, 18 dm., 100 mk. (27 ew.); wś 774 ha, 398 dm., 2697 mk. (75 ew.). Wś ta leży na granicy czeskiej, druga jej połowa leży już w Czechach. Posiada kościół par. katolicki, cmentarz z kaplicą, której ściany i ołtarze są przybrane czaszkami i kośćmi zmarłych. Na obszarze tej gminy leży słynne zdrojowisko Chudoba (Kudowa). Na obszarze gminy leży wś Straussenei, z kościołem ewang., wzniesionym w r. 1829. Mieszkają tu protestanci czescy (hussyci), którzy w tym górskiem ustroniu przechowali swe wyznanie w czasie 30-letniej wojny.

Tscheren, ob. *Czarne Dolne* i *Niederzehren.*

Tschertwitz, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. ew. Jackschoenau, kat. Schawoine. W r. 1885 dobra miały 152 ha, 2 dm., 31 mk. (1 kat.); wś 17 ha, 15 dm., 95 mk. (9 kat.). We wsi szpital.

Tscheschdorf, 1315 *Zetschonis villa,* 1370 *Cysschisdorf,* 1374 *Czeschinsdorf,* dobra i wś, pow. grotkowski, par. ew. Odmuchów, kat. Wielkie Karlowice; 371 ha, 2 dm., 44 mk. (6 ew.), zamek z kaplicą.

Tscheschen 1.) 1258 r. *Czechina,* 1351 *Tschechin,* dobra i wś, pow. świdnicki, par. ew. Strzygłów, kat. Pastuchów. W r. 1885 dobra miały 275 ha, 4 dm., 71 mk. (23 kat.); wś 571 ha, 87 dm., 715 mk. (98 kat.). 2.) **T.,** dobra i wś, pow. wołowski, par. ewang.

Gimmel (Jemielno), kat. Winzig. W r. 1885 dobra miały 366 ha, 6 dm., 50 mk. ew.; wś 86 ha, 34 dm., 149 mk. ew. 3.) **T.**, pow. sycowski, ob. *Czeszno*.

Tscheschendorf 1.) *Nieder*, 1360 *Czeskindorf*, dobra i wś, pow. złotoryjsko-hajnowski, par. ew. Straupitz, kat. Rothbruennig. W r. 1885 dobra miały 141 ha, 4 dm., 56 mk. ew.; wś 9 ha, 17 dm., 77 mk. (1 kat.). 2.) **T.** *Ober*, dobra, tamże, 152 ha, 5 dm., 46 mk. (7 kat.).

Tscheschenhammer, pol. *Kuźnica Czeszyńska*, dobra i wś, pow. sycowski, par. ew. Neu-Miltelwalde, kat. Czeszno. W r. 1883 dobra miały 809 ha, 3 dm., 34 mk. (26 ew.); wś 309 ha, 57 dm., 401 mk. (44 ew.).

Tscheschenheide, 1310 *Slesow*, dobra i wś, pow. górski (Guhrau), par. ew. Gimmel (Jemielno), kat. Koeben. W r. 1885 dobra miały 166 ha, 30 dm., 162 mk. (3 kat.).

Tscheschkowitz, 1310 *Sczessowitz*, dobra i wś, pow. górski (Guhrau), par. ew. i kat. Herrnstadt (Wąsosz). W r. 1885 dobra miały 171 ha, 3 dm., 42 mk. ew.; wś 304 ha, 27 dm., 156 mk. (11 kat.), szkoła ew.

Tschiebsdorf, 1445 *Tschebesdorf*, wś, pow. żegański, par. ew. Mallmitz, kat. Eisenberg, 743 ha, 51 dm., 340 mk. (52 kat.).

Tschiefer, wś i nadleśnictwo królewskie, pow. kożuchowski, par. ew. i kat. Neusalz. W r. 1885 dobra miały 4294 ha (3697 ha lasu), 5 dm., 41 mk. (9 kat.); wś 851 ha, 155 dm., 1205 mk. (257 kat.), szkoła kat.

Tschierschkau, wś, pow. lignicki, par. ew. Wahlstatt, kat. Malice; 199 ha, 10 dm., 75 mk. (19 kat.).

Tschilaesen, wś, pow. górski (Guhrau), par. ew. i kat. Góra (Guhrau); 157 ha, 6 dm., 49 mk. (20 kat.).

Tschilesen, dobra i wś, pow. wołowski, par. ew. w miejscu, kat. Herrnstadt (Wąsosz). W r. 1885 dobra miały 689 ha, 10 dm., 125 mk. (5 kat.); wś 236 ha, 31 dm., 159 mk. (3 kat.), szkoła ew.

Tschinschwitz, dobra i wś, pow. strzygłowski, par. ew. Graenowitz, kat. Kuhnern. W r. 1885 dobra miały 128 ha, 4 dm., 51 mk. (4 kat.); wś 17 ha, 17 dm., 86 mk. (6 kat.). W pobliżu wsi schodzą się granice dawnych księstw: lignickiego, jaworskiego i strzygłowskiego.

Tschirbsdorf *Gross*, *Tchirsdorf*, 1361 *Kczerwigsdorf*, dobra i wś, pow. złotoryjsko-hajnowski, par. ew. Hajnów i Kreibau, kat. Hajnów. W r. 1885 dobra miały 257 ha, 1 dm., 24 mk. (7 kat.); wś 527 ha, 74 dm., 396 mk. (9 kat.), szkoła ew.

Tschirkau, wś, pow. żegański, par. ew. Weissig; 375 ha, 17 dm., 88 mk. ew.

Tschirm, wś, pow. opawski, obw. sąd. witkowski, ma 507 mk., szkołę ludową.

Tschirmkau, pow. głupczycki, ob. *Czerwonków*.

Tschirna Wielka, rzeka na Łużycach, dopł. Bobry (ob. t. V, 481).

Tschirnau 1.) 1334 *Zienin*, 1339 *Zirner*, 1479 *Zirnau*, dobra i wś, pow. nowotarski (Szlask), par. ew. Belkau, kat. Gloschkau (Głosków). W r. 1885 dobra miały 229 ha, 4 dm., 59 mk. (18 kat.); wś 33 ha, 17 dm., 97 mk. (10 kat.). 2.) **T.** *Gross*, miasto, pow. górski (Guhrau), ob. *Czernina*. Znajduje się tu instytut dla biednych panien szlacheckich, założony przez Rudolfa v. Leistewitz, zmarłego w r. 1803. Otworzony w r. 1815. Na uposażenie zapisał fundator dobra Gross Tschirnau i kilka wsi. 3.) **T.** *Nieder*, dobra i wś, pow. górski (Guhrau), par. ew. i kat. Czernina (miasto). W r. 1885 dobra miały 550 ha, 8 dm., 92 mk. (3 kat.); wś 596 ha, 78 dm., 427 mk. (24 kat.), szkoła katol. 4.) **T.** *Ober*, dobra i wś, tamże; dobra miały 1773 ha, 19 dm., 508 mk. (63 kat.); wś 399 ha, 83 dm., 403 mk. (48 kat.), T. leży w pobliżu granicy w. ks. poznańskiego.

Tschirndorf, wś, pow. żegański, par. ew. Kunau, kat. Hartmannsdorf; 928 ha, 105 dm., 722 mk. (35 kat.), szkoła ew. Do T. należały Seltenheim i Tschirndorfer Hammer.

Tschirne 1.) 1265 *Cyrnicz*, 1273 *Cziriniza*, 1331 *Cyrn*, 1353 i 1360 *Cziren*, dobra i wś, pow. wrocławski, par. ew. Gross Noedlitz, kat. Margareth (Bobrowice). W r. 1885 dobra miały 271 ha; wś 416 ha, 55 dm., 384 mk. (123 ew.), szkoła katol. 2.) **T.** al. *Tschirna*, dobra i wś, pow. bolesławski, par. ew. w miejscu, kat. Naumburg nad Kwisą. W r. 1885 dobra miały 472 ha, 3 dm., 33 mk. (3 kat.); wś 1157 ha, 204 dm., 999 mk. (39 kat.), szkoła ew. Do T. należały Altenhein i Karlshof. Podobno stała tu kiedyś świątynia Czarnego Boga, czczonego przez Serbów, ztąd poszła nazwa wsi która do r. 1816 należała do Saskich Łużyc. 3.) **T.** *Klein*, 1376 *Cschirna*, dobra i wś nad Odrą, pow. głogowski, par. ew. w miejscu, kat. Brzeg. W r. 1885 dobra miały 1034 ha, 7 dm., 84 mk. (12 katol.), zamek; wś 135 ha, 50 dm., 313 mk. (11 kat.). Kościół ew. i szkoła istnieją od r. 1742. Pod wsią przewóz na Odrze.

Tschirnitz 1.) zapewne *Czernice*, dobra i wś, pow. głogowski, par. ew. Weisholz, kat. Puerschen. W r. 1885 dobra miały 321 ha, 7 dm., 102 mk. (14 kat.); wś miała 57 ha, 35 dm., 166 mk. (53 kat.). 2.) **T.**, *Tschiernitz*, 1369 *Tschirnicz*, wś, pow. jaworski, par. ew. i

kat. Jawor; 368 ha, 26 dm., 252 mk. (42 kat.), szkoła katol.

Tschischdorf, dobra i wś, pow. lwowski, par. ew. Langenau, kat. Boberroehrsdorf. W r. 1886 dobra miały 100 ha; wś 861 ha, 129 dm., 556 mk. (15 kat.).

Tschischnei, wś, pow. kładzki, par. ew. Reinerz, kat. Friedersdorf; 138 ha, 26 dm., 108 mk. kat.

Tschocha, wś nad Kwissą, na Łużycach (ob. t. V, 841).

Tschoenbankwitz (*Szczepankowice*), ob. *Schoenbankwitz*.

Tschoeplau, dobra i wś, pow. kożuchowski, par. ew. Kożuchów, kat. Rauden. W r. 1885 dobra miały 279 ha, 5 dm., 45 mk. (4 kat.); wś 131 ha, 35 dm., 140 mk. (1 kat.).

Tschoeplowitz, 1395 *Czepilwicz*, wś, pow. brzeski (na Szląsku), par. ew. w miejscu, kat. Lubieś (Gross Leubusch). W r. 1885 wś miała 1532 ha, 228 dm., 1329 mk. (62 kat.), szkoła ewang, Kościół, pierwotnie katolicki, istniał już zapewne w XV w. Wielki ołtarz ma datę r. 1529. W r. 1688 nowo odbudowany, 1701 r. zwrócony na czas pewien katolikom.

Tschoeppeln, dobra i wś, pow. żegański, par. ew. Żdżary (Gross Saerchen), kat. Przewóz (Priebus). W r. 1885 wś miała 287 ha, 55 dm., 402 mk. (2 kat.); dobra miały 922 ha (755 ha lasu), 8 dm., 52 mk. (1 kat.).

Tschoepsdorf, 1378 *Tschepansdorf*, wś, pow. kamienogórski, par. ew. Liebau, kat. Oppau. W r. 1885 miała 535 ha, 56 dm., 294 mk. (20 ew.), szkoła katol. Do r. 1810 własność klasztoru w Gryzoborze (Gruessau).

Tschopitz, wś, pow. głogowski, par. ew. Głogów, kat. Rabsen; 637 ha, 85 dm., 477 mk. (78 ew.), szkoła katol.

Tschotschwitz (niem.), pow. mielicki, ob *Cioćwice*.

Tschuder 1.) *Gross*, *Schuder*, 1502 *Tschudra*, dobra i wś, pow. wołowski, par. ew. Piskorzyna, kat. Wąsosz (Herrnstadt). W r. 1885 dobra miały 191 ha, 3 dm., 33 mk. ew.; wś 39 ha, 31 dm., 123 mk. (5 kat.). 2.) **T.** *Klein*, wś, tamże; 103 ha, 22 dm., 107 mk. (2 kat.), zamek, szkoła ew.

Tschulkinnen, posiadłość, pow. gąbiński, st. p. Mallwischken.

Tschunkawe 1.) *Gross*, zapewne *Ciękawa*, dobra i wś nad rz. Baryczą. pow. mielecki, par. ew. Gątkowice, kat. Strzebicko. W r. 1885 dobra miały 468 ha, 7 dm., 112 mk. (1 kat.); wś 202 ha, 28 dm., 196 mk. (13 kat.). 2.) **T.** *Klein*, dobra i wś, tamże; dobra miały 258 ha, 6 dm., 107 mk. (36 kat.); wś 49 ha, 35 dm., 198 mk. (44 kat.), szkoła ew., zamek.

Tschwirtschen, *Ćwierciż*, zapewne *Śwircze*, 1307 *Świrzów*, dobra i wś, pow. górski (Szląsk), par. ew. Szlichtyngowa (w. ks. poznań.), kat. Schabenau. W r. 1885 dobra miały 323 ha, 3 dm., 31 mk. (9 kat.); wś 141 ha, 19 dm., 89 mk. ew.

Tszczew, ob. *Tczew*.

Tszulkińskie lasy, niem. *Tzulkiner-Forst*, w pow. piłkalskim, ob. *Malwiszki* 1).

Tuajnie, w spisie urzęd. *Tujajnie*, wś, pow. rossieński, gm. Kołtyniany, par. Girdyszki, o 40 w. od Rossień.

Tuaska, dolina w połud, Krymie, ob. *Krym* (IV, 749).

Tubajcie wś, pow. rossieński, paraf. Żwingi.

Tubaki, dobra, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 85 w. od Poniewieża.

Tubalczew, ob. *Tuwalczew*.

Tubanowskie, błoto, w pow. suraskim gub. czernihowskiej, pomiędzy rz. Biesiedzią i Ipucią, długie do 40 w., szerokie od 1 do 5 w. Śród błota znajduje się jez. Kożanowskie, z którego wypływa rzka Wichówka, uchodząca do Ipuci.

Tubawsie, wś nad rz. Okmianą, pow. telszewski, zarząd mta Kretyngi, o 73 w. od Telsz.

Tubądzin, wś i fol., pow. turecki, gm. Bartochów, par. Tubądzin, odl. od Turka 45 w., posiada kościół par. drewniany. Wś ma 19 dm. i wraz z os. Rudniki 177 mk.; fol. 6 dm., 91 mk.; os. prob. 2 dm., 9 mk. W r. 1827 było 20 dw., 214 mk. Dobra T. składały się w r. 1885 z fol.: T. i Nacki al. Natki, rozl. mr. 510: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 268, łąk mr. 42, lasu mr. 6, nieuż. mr. 11; bud. mur. 9, drewn. 6; płodozm. 9-pol.; fol. Nacki gr. or. i ogr. mr. 168, łąk mr. 6, lasu mr. 2, nieuż. mr. 7; bud. drewn. 4; płodozm. 8-pol. Wś T. Rudnik os. 25, mr. 182. Na początku XVI w. wś ta była własnością Rudnickich h. Lis. Kościół parafialny, p. w. św. Wawrzyńca, istniał już w XIV w. W r. 1416 Stefan, pleban tutejszy, rozprawia się w sądzie arcybiskupim z dziedzicem Zalesia, Bogufałem Brzozą, o dziesięciny z Jaktorowa, zdawna mu przyznane. Pleban posiadał w T. łan roli, łąkę i kilka placów. Dziesięciny zarówno z łanów kmiecych i folw. w T. dawano plebanowi, również po 2 gr. za dziesięcinę lnianą i po groszu za kolędę. W 1726 r. dziedzic Ludwik Wężyk wystawił nowy kościół, konsekrowany w r. 1726. Z powodu ubogiego uposażenia parafia często bywała zarządzana przez sąsiednich proboszczów lub zakonników (Łaski, L. B., I, 413 i przypisy). W r. 1583 wś „Thubądzin“ płaci od 5 łan. a w 1576 r. od 6 łan. (Pawiń., Wielk., II, 222). W ostatnich czasach właścicielem był Win-

centy Nieniewski. T. par., dek. turecki, 928 dusz. *Br. Ch.*

Tubielewicze, okolica, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Żyrmuny (o 8 w.), okr. wiejski Apolin, o 13 w. od Lidy, ma 3 dm., 49 mk. (podług spisu z 1865 r. 3 dusze rewiz.).

Tubinie, wś, pow. szawelski, gm. Poszwityń, o 43 w. od Szawel.

Tubiny, mko i dwór rząd. nad rzką Jerubiną, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, par. katol. i st. poczt. Szylele (o 17 w.), o 59 w. od Rossień. Mko w 1859 r. miało 8 dm., 84 mk., kościół filialny p. wezw. Opatrzności Boskiej, wzniesiony w 1824 r. kosztem Jacewicza, młyn wodny.

Tubiszki, wś, pow. władysławowski, gm. Światoszyn, par. Iłgowo, odl. od Władysławowa 41 w., ma 5 dm., 54 mk. W 1827 r. było 5 dm., 54 mk.

Tublauken, wś, pow. gąbiński, st. poczt. Trakehnen.

Tubolce, w dokum. także *Tubulce,* wś nad odnogą Dniepru, pow. czerkaski, w 2 okr. pol., gm. Szelepuchy, o 37 w. od Czerkas a 4 w. od mka Moszny. Odl. o 7 w. od głównego koryta Dniepru, od którego przedzielona jest błotnistą niziną, ma 1548 mk. W 1740 r. było tu 30 chat, w 1863 r. 836 mk. Posiada cerkiew drewnianą, p. wez. św. Mikołaja, wzniesioną w 1843 r. przez ks. Michała Woroncowa. Poprzednia cerkiew, p. w. Pokrowy N. P. M., istniała od 1729 r. Wś należy do klucza moszniańskiego dóbr ks. Woroncowych. *J. Krz.*

Tubyszki, wś i fol., pow. mohylewski, gm. Czarnorucz (o 8 w.), ma 36 dm., 470 mk., z których 10 zajmuje się kołodziejstwem; cerkiew paraf. murowana, zapasowy magazyn zbożowy gminny. Fol. należy do Hujusów, ma 352 dzies. (160 lasu, 125 roli, 36 łąk); młyn wodny.

Tucewicze-Kompy, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Jaswojnie. Posiadają tu: Bakiewicz 25 dzies. (4 lasu, 4 nieużyt.), Derbut 12 dzies. (3 lasu), Kondraccy 45 dzies. (8 lasu, 5 nieuż.), Mańkowscy 47 dzies. (9 lasu, 2 nieużyt.), Niwińscy 14 dzies. (2 lasu, 2 nieuż.), Tomaszewscy 12 dzies. (2 lasu, 1 nieuż.), Witkiewicz 25 dzies. (2 lasu, 4 nieuż.), Żutowt 30 dzies. (5½ lasu, 1 nieuż.).

Tuchacin, zaśc., pow. borysowski, w 8 okr. pol., par. katol. Dokszyce, gm. Dolce, o 27 w. od Borysowa, przy drodze z Hliniszcza do Sosnowca, ma 5 osad; miejscowość lesista. *A. Jel.*

Tuchań, wś i fol., pow. wieluński, gm. i par. Siemkowice, odl. od Wielunia 21 w. Wś ma 16 dm. a wraz z wsią Józefiną 138 mk., 116 mr.; fol. 2 dm., 8 mk., 264 mr. (206 mr. roli, 45 mr. łąk). Wydzielony przed r. 1878 z dóbr Chorzów. W r. 1827 było 18 dm. 107 mk.

Tuchanów, wioska, pow. wasylkowski (ob. *Perepatycha* VII, 960 i *Rutka,* X, 43).

Tuchciaki, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrowo, okr. wiejski i dobra skarbowe Świrany, o 6 w. od gminy, 5 dusz rewiz.

Tuchel, ob. *Tuchola.*

Tuchełka al. *Tuchelna,* rzeczka, dopływ Bugu, bierze początek ze źródeł na obszarze wsi Naguszewo, w pow. ostrowskim, par. Brok, płynie przez Osuchowo, Przyjmy, Porębę, ubiegłszy około 2 mil wpada do Bugu pod wsią Tuchlin, w tymże powiecie.

Tuchen, ob. *Tuchomie.*

Tuchiń 1.) *Nowy,* sioło nad Dnieprem, pow. orszański, gm. Tuchiń Nowy, ma 54 dm., 162 mk., cerkiew par. drewniana, szkoła ludowa, przeprawa promem na dr. transp. z Dubrowny do Porzecza (gub. smoleńska). Gmina ma 98 wsi, 1329 dm. i 5668 mk. włościan (2343 męż., 2315 kob. i 1010 dzieci), z których 4668 (1998 męż., 2000 kob. i 670 dzieci) zajmuje się przemysłem leśnym, używając do pomocy 300 koni. Włościanie, w liczbie 2485 dusz rewiz. (597 włośc. skarb.), uwłaszczeni zostali na 13061 dzies., ze spłatą po 10347 rs. 21 kop. W gminie znajduje się 7710 dzies. lasów prywatnych i 2216 włościańskich. 2.) **T.** *Stary,* sioło, pow. orszański, gm. Tuchiń Nowy (o 10 w.), 39 dm., 135 mk., zapasowy magazyn zbożowy gminny. Dobra T., własność ks. Lubomirskich, mają 6000 dzies. (5284 lasu, 151 roli, 488 łąk); 3 karczmy. *J. Krz.*

Tuchinka, wś, pow. sieński, gm. Ulanowicze, ma 23 dm., 147 mk.

Tuchla, wś, pow. mścisławski, gm. Lubawicze, ma 18 dm., 127 mk.

Tuchla, wś, w pow. jarosławskim, w piaszczystej równinie, wzn. 221 mt. npm., przy drodze z Wysocka przez Miękisz Stary i Kobylnicę Ruską do Wielkich Ócz, u źródeł pot. Horodysko (dopł. Szkła, dopł. Sanu). Z obsz. dwor. ma 82 dm., 481 mk. (437 gr.-kat., 22 rz.-kat. i 22 izrael.), Pos. więk. (Zofii Zajączkowskiej) ma 372 mr. roli, 91 mr. łąk, 2 mr. ogr., 38 mr. past., 520 mr. lasu., 5 mr. wydm i 2 mr. 642 sąż. parcel budowl.; pos. mn. wynosi 632 mr. roli, 154 mr. łąk, 12 mr. past. i 269 mr. lasu. Wś należy do gr.-katol. paraf. w Miękiszu Nowym (odl. 3 klm.) a rz.-kat. w Laszkach. T. graniczy na zach. z Miękiszem Starym, na płn. z Miękiszem Nowym, na zach. z Kobylnicą Ruską a na płd. z Załęską Wolą. 2.) **T.,** wś, pow. stryjski, 60 klm. na płd.-wsch. od Stryja, 18 klm. na płd. od Skolego (sąd pow., urz. poczt. i tel.), stacya dr. żel. w miejscu. Na płn. leży

Hrebenów, na płn.-zach. Korostów i Kozowa, na zach. Hołowiecko, na płd.-zach. Grabowiec, na płd. Sławsko i Rożanka Niżna, na wsch. Libochora i Brzaza, na płn.-wsch. Sukiel i Kamionka (trzy ostatnie w pow. doliniańskim). Środkiem obszaru płynie Opór od płd. ze Sławska, na płn. do Hrebenowa. W obrębie wsi zasilają go od praw. boku: Rożanka i Żełemianka, nastająca na zach. stoku pasma górskiego Żełemianki. Płynie ona na zach., przyjmuje w obrębie T. od praw. brz. potoki Żełemin i Ozirny, a wpada do Oporu w Hrebenowie. Od lew. brz. wpadają Hołowczanka (z pot. Ukerny i Kamienisty od lew. brz. a Grabowiec od praw. brz.), Jahistów i Kobylec. Na płn.-wsch. granicy wznosi się pasmo górskie graniczne „Żełemianka“ ze szczytem Neu Mudy (1261 mt.) i „Czarną górą“ (1215 mt. wys.). Na płn.-zach., na lew rz. Oporu, sięga do 1137 mt. szczyt Kreminny. al. Przybyszyn i Kobylec do 1026 mt.; na płd.-zach. Klewa do 1061 mt. i Sałaczyszcza do 1074 mt.; na płd.-wsch. zaś Tatarówka do 1151 mt. Dolina Oporu wznies. na płd. do 549 mt., na płn. do 510 mt. Zabudowania wiejskie leżą na przestrzeni między dolną Syhłą a Oporem. Na lew. brz. Oporu leży przys. Pohar na płd.-zach., a Perenez na płn.-zach. Własn. więk. ma roli or. 1, łąk i ogr. 21, pastw. 16, lasu 7934 mr.; wł. mn. roli or. 1295, łąk i ogr. 1808, past. 1553, lasu 146 mr. W r. 1880 było 167 dm., 853 mk. w gm., 5 dm., 18 mk. na obsz. dwor. (839 gr.-kat., 18 rz.-kat., 14 izr.; 851 Rusinów, 6 Polaków, 8 innej narod.). Par. rz.-kat. w Skolem, gr.-kat. w miejscu, dek. skolski. We wsi cerkiew p. w. św. Michała, szkoła 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 713 złr. T. znaną jest już w połowie XV w. Wchodziła w skład stwa stryjskiego (ob. „Skole i Tucholszczyzna“ p. Dr. Fr. Papée, Lwów, 1891, str. 24). O śladach nafty w T. ob. „Jahrb. der geolog. Reichsanst.“ (1882, str. 157). *Mac.-Lu. Dz.*

Tuchlin, wś włośc. nad rz. Bugiem, przy ujściu Tuchełki, pow. ostrowski, gm. i par. Brańszczyk, ma 317 mk. W r. 1827 było 24 dm., 159 mk. Wś tę wymienia przywilej Konrada (z XIII w.), potwierdzający posiadłości bisk. płockich, jako włość biskupią w kasztelanii Brańszczyk. Po przejściu dóbr biskupich na skarb wchodziła w skład dóbr narodowych Brańszczyk. Podług pomiaru z czasów pruskich liczyła 1320 mr., nadto 75 mr. lasu. W r. 1819 na 9 pierwiastkowych osadach rolnych spotykamy 19 gospodarzy, wysiewających $23^1/_2$ kor. ozim. i 38 jarzyny, opłacających 424 zł. 4 gr. czynszu z pól, 4 złp. z łąk, 20 złp. hyberny; nadto 7 gospodarzy trzymało łąki leśne i pola, za co płacili do urzędu leśnego 113 złp. 20 gr.; 3 chałupnik., karczma, razem 144 mk. (23 męż., 21 kob., 25 synów, 24 córek młodszych i 18 synów, 13 córek starszych nad 10 lat, 12 parobków, 8 dziewek), 10 dm.; 38 koni, 39 wołów, 39 krów, 41 jałowic, 56 świń, 61 owiec. *Lud. Krz.*

Tuchlin, *Tuchlina*, wś i dobra ryc. na Kaszubach, nad rz. Słupą, pow. kartuski, st. pocz. i par. kat. Sierakowice (o 3·5 klm); szkoła kat. w miejscu. Obok dóbr ryc. (1630 morgów) jest 34 posiadeł gburskich i 13 zagród, razem 1609 ha (1260 roli or., 104 łąk, 91 lasu); 1885 r. 76 dm., 127 dym., 440 mk. kat., 212 ew. Oddzielne części są: folw. Carlshof (34 mk., 2 dm.); wybud. Jelonko (16 mk., 3 dm.), Kujaty (107 mk., 19 dm.), N. Tuchlin (70 mk., 10 dm.), Rębienica (72 mk., 11 dm.), Zarębiska (23 mk., 3 dm.). W T. jest młyn wodny, cegielnia, piec wapienny i karczma. W pobliżu siedziby dworskiej, za wąwozem i rzeczułką, widać na wzgórzu kilkanaście małych mogił kamiennych (ob. „Objaśn. do mapy Ossowskiego“, str. 26). R. 1354 wystawia komtur gdański Kersities przywilej na Tuchlin należący do komturstwa mirachowskiego „cum jure et subjure militari, sicut alii nostri milites ac fideles terrae Pomoraniae hucusque hic dantes vaccam, porcum et falcacionem feni habuerunt“ (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., VI, str. 51, 2). R. 1402 skarży Bartuschicz z T. Macieja z T. o zabójstwo. Około tegoż czasu zachodzi Jeske z T., 1396 zaś Paweł z T. jako świadek, 1409 Wansur w T., tegoż r. Woiczech z T. i Redislaw, karczmarz w T. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., VI, 59). Według taryfy z r. 1648 płacili tu Tuchlińscy od 3 wł. folw. 3 fl., Tesmerowie od 3 wł. folw., 2 ogr., młyna 4 fl. 16 gr.; Kotomirscy od $2^1/_2$ wł. folw. 2 fl. 15 gr., Pałubiccy od $3^1/_2$ wł. folw. i ogrod. 3 fl. 23 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 193). T. należał wówczas do pow. mirachowskiego. Podług taryfy na symplę z r. 1717 płacił w T. Woj. Tuchliński 7 gr. 2 den., Woj. Dułak 4 gr. 9 den., Jan Kręski 8 gr., Maciej Borkowski 10 gr., Tesmer 27 gr. (ob. Cod. Belnensis, str. 99). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710—11 opiewa, że T., wś szlach., dawał mesznego 9 kor. żyta i tyleż owsa (str. 23). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 donosi, że Tuchlino, Tuchlińska Huta, Kniaty i Rębienica należały do Marwicza i Dułaka; katolików było w tych wsiach 220, ew. 12 (ob. str. 157). R. 1789 było w T. 24 dym. (ob. Topografią Goldbecka, str. 241). Tu r. 1795 urodził się Jan Marwicz, bisk. chełmiński († 1886). R. 1858 był dziedzicem Walery Łaszewski; r. 1885 Stefan Sikorski, od którego r. 1889 nabył za 120000 mrk Władysław Neubauer z Kościerzyny. *Kś. Fr.*

Tuchlino, jezioro, w pow. kartuskim. Należało do dóbr Smołdzino (ob.).

Tuchlińska Huta, niem. *Tuchliner Huette*, wyb. dawniej do Tuchlina należące, w pow. kartuskim, dziś nieistniejące. W 1789 r. 4 dym.; 1858 r. 53 mk., 6 włók. *Ks. Fr.*

Tuchliny, niem. *Tuchlinnen*, wś, pow. jańsborski, st. p. Schimonken. Znajduje się tu starożytne cmentarzysko z epoki pruskiej; wś bowiem leży śród obszaru dawnej Galindyi. W. mistrz Marcin Truchses odnawia Piotrowi Przerowskiemu przywilej na 10 włók ziemi nad jez. Tuchlin, nadanych prawem magdeb. i 1 służbą. Dan w Rynie r. 1477.

Tuchmany, pow. gostyński, ob. *Techmany*.

Tuchno (?), ob. *Stęszewskie Holendry*.

Tuchocińska puszcza, ob. *Kublicze*.

Tuchola 1.) niem. *Tuchel*, miasto powiatowe, śród borów tucholskich, nad strugą Kicz, pół mili od rz. Brdy, między dwoma jeziorami: Zamkowem (Schloss-See) i Głęboczkiem. Pięć bitych traktów schodzi się w T., mianowicie: z Bydgoszczy, Sępólna, Chojnic, Woziwody i Świecia. R. 1883 otworzoną została kolej żel. chojnicko-laskowicka (70·1 klm, długa), z przystankami: w Silnie, Tucholi, Cekcynie, Wierzchlesie, Lnianie i Drzycimiu. Obszaru ma T. 1808 ha (808 roli or., 59 łąk, 266 lasu); 1885 r. 271 dm., 616 dym., 1451 mk. kat., 1033 ew., 1 dysyd., 576 żyd., razem 3061 mk. W skład okręgu miejskiego wchodzą: Piszczek, os. młyn. (3 dm., 26 mk.), wyb. Friedrichslust (2 dm., 11 mk.), os. młyn. Hozyanna (1 dm., 5 mk.), młyn Konck (2 dm., 55 mk.), pustk. Plaskosz (1 dm., 15 mk.), Rudzki Most (7 dm., 47 mk.), Wymysłowo (3 dm., 25 mk.), cegielnia (1 dm., 5 mk.). W mieście znajdują się: sąd okręg., zwykłe władze powiatowe, kościół kat. i ewang., synagoga, pols. towarzystwo pożyczkowe i rolnicze, apteka, szkoła 6-klas. bezwyznaniowa z 6 nauczycielami, dawniej były 3 szkoły wyznaniowe, szkoła prywatna dla chłopców i dziewcząt, seminaryum nauczycielskie katol. (założone r. 1873), połączone z szkołą przygotowawczą, zakład katol. dla preparandów, urząd poczt. ze stacyą teleg. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem, rzemiosłami, drobnym handlem; żydzi bogatsi handlują zbożem, drzewem i skórami. Co rok 6 jarmarków. Naokoło miasta ciągnie się jeszcze z przerwami mur z kamieni polnych. Fosa dziś po części zasypana i zamieniona na aleję spacerową. *Historya.* T., „oppidum olim famosum“, jak piszą kronikarze, należy do najstarszych miast na Pomorzu. Nieopodal rz. Brdy znaleziono na łące celt dłutowy. Najstarsza droga do Gdańska prowadziła przez Łobżenicę, Więcbork, Tucholę, Czersk i Starogard (ob. „Drogi handlowe“, przez Sadowskiego, str. 9). Drugi szlak do Gdańska szedł przez Nakło, Tucholę i Skarszewy (ob. „Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.“, 28, 83). Kronikarz Kantzow utrzymuje, że miasto założone zostało za czasów ks. Sambora, między r. 1187 a 1207 (ob. „Preuss. Prov. Bl.“, 1830, str. 461). Najstarszą wzmiankę o T. zawiera dokument arcyb. gnieźn. Jakuba z r. 1287, datowany z Tucholi. Arcybiskup powiada na wstępie, że gdy zjechał na poświęcenie kościoła w Tucholi (in Thuchol), zlecił mu ks. Mestwin sąd rozjemczy, który zdali na niego joanici i cystersi (ob. P. U. B. von Perlbach, str. 380). Na początku XIV w. posiadali T. wraz z okolicą Święcowie, stronnicy królów czeskich Wacława II i III, a potem margrabiów brandenburskich, którzy r. 1307 zobowiązują się bronić ich we wszystkich posiadłościach (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 578). W pobliżu Tucholi należały do Święców: Bysław, Pol. Cekcyn, Raciąż i Stobno. Później nabyli Święcowie jeszcze 5 wsi w tutejszej okolicy: W. Mędromierz, Kiełpin, Karczewo, Wysokę i Radzimin. Piotr Święca połączył się z margrabiami, został uwięziony i do Brześcia odprowadzony. Uwolnił go jednak król na prośby innych panów. Tymczasem r. 1308 posunęli się margrabiowie pod Gdańsk, a Bogusz, wielkorządca przyzwał na pomoc przeciw nim Krzyżaków. Krzyżacy usadowili się w Gdańsku i wnet znaczną część Pomorza zdobyli. Gdy się zbliżyli do Tucholi w r. 1300, wyszli naprzeciw nich Kazimierz, ks. ziemi michałowskiej, i dziekan tumski gnieźnieński, błagając o litość. Ale Krzyżacy miasto wraz z zamkiem zdobyli i spalili (ob. Hennenberger: „Erklaerung der preuss. Landtafel“, Koenigsberg, 1595, str. 451). Wkrótce jednak miasto odbudowali, otoczyli murem i podwójną fosą. Zamek powiększony otrzymał osobne mury. Święcowie dali zakonowi wszystkie tutejsze posiadłości w zastaw za 600 grzyw., a r. 1352 zrzeka się ich Piotr Święca (syn) na zawsze. Komturów w T. napotykamy już r. 1330. Byli nimi: Dieterich v. Lichtenhain 1330—43, Konrad Vullekop 1344—1346, Fryderyk Spira 1347—48, Konrad Vullekop 1449—53, Albrecht v. Leesten 1354—1356, Siegfried v. Gerlachsheim 1356—70, Baldewin v. Frankenhofen 1374, Henryk v. Bollendorf 1376—83, Ruediger v. Elner 1383—1396, Konrad v. Eltz 1396—97, Jan v. Streifen 1397—1404, Henryk v. Schwelborn 1404—10, Szymon v. Langschenkel 1410—1411, Paweł Rulmann v. Dademberg, Paweł v. Russdorf 1413—15, Michał v. Nesse 1415—1417, Fryderyk v. Wilsdorf 1417—20 Ulryk Zenger 1420—21, Jan v. Menden 1421—1422, Jost v. Hohenkirchen 1423—31, Jan v. Stockheim 1431—38, Jan v. Gohr 1438, Le-

onhard v. Parsberg 1441, Henryk v. Rabenstein 1441—46, Jerzy v. Kottenheim 1446—1454 (ob. „Namen-Codex“ von Voigt, str. 59—60). Komturstwo tucholskie dzieliło się na dwie części: południową i północną czyli zaborską (Sabiers Gebiet). Granice ich podaje Toepen. Przywilej lokacyjny wystawił w. mistrz Tusemer v. Arfberg r. 1346, nadając miastu, „które nasz brat Dyteryk Lichtenhayn najprzód na prawie chełm. osadził“, bór (heyde) między strugą młyńską (przy pustkowiu Hozyanną), strugą Kicz a Brdą. Sołtys miał pobierać trzeci grosz kar sądowych, drugie dwa, jako też kary pieniężne od sądów drożnych i ziemskiego, Zakon. Opłaty z jatek mięsnych, szewckich, piekarskich i innych intrat z przekupnych domów, należeć miały do połowy zakonowi i miastu. Czynsz przedmiejski z gruntów miejskich ma brać same miasto. Czynsz z łaźni w połowie miasto i sołtys będą pobierać. Jeżeliby dom kupiecki miał w mieście być budowany, tedy budować go będzie w połowie Zakon, w połowie miasto, czynsze z niego będą się do połowy dzielić. Każdy plac w mieście ma mieć 7 prętów wzdłuż a 1 wszerz i posiadać ogród o 1 morgu i 2 mr. łąki, a pół placu pół morga ogrodu i 1 mórg łąki. Żaden mieszczanin domostwa swego nie ma sprzedawać bez ogrodu, ani ogrodu bez placu. Pleban będzie miał 2 ogrody i 4 mr. łąki a w mieście 2 place. Użyczamy też mieszczanom błoto jedno, łąkami nazwane, nadto rybitwę w Brdzie między granicami gruntu miejskiego małemi narzędziami dla stołu własnego. Nie wolno im jednak w rzece jazu zakładać. Most przez rzekę do połowy od mieszczan, a do połowy od mieszkańców wsi Bysławia, Butelersdorf, Cekcyna, Sumina i Zamarłego będzie budowany i naprawiany. Powinni też mieszczanie co rok 6 wiader miodu na św. Marcin dawać Zakonowi, a od każdego placu 6 feników a od pół placu trzy. Między świadkami jest też wymieniony Conrad Vullekop, komtur tucholski. Od obowiązku dostarczania miodu uwolnił miasto w. mistrz Winryk v. Kniprode podczas pobytu swego w T. r. 1352. W r. 1356 znów tenże dostojnik gości na zamku, przywraca podupadły klasztor augustyanów w Chojnicach. R. 1395 zjechali się tu w. mistrz Konrad v. Jungingen i Barnim VI, ks. słupski, by zawrzeć przymierze (ob. „Script. rer. pruss.“, III, 199). W bitwie pod Grunwaldem (1410) brał udział komtur tucholski Henryk v. Schwelborn, wielki nieprzyjaciel Polaków. Ratując się ucieczką z pola bitwy, pod Wielgnowem pojmany i zabity został. Podczas oblężenia Malborka Janusz z Brzozogłów objął miasto i zamek tucholski, które mu mieszczanie na wezwanie króla wydali. Tymczasem Michał Kuechmeister, wójt krzyżacki w Nowej Marchii, zebrawszy nowe posiłki, wyruszył przeciwko T. Miasto wnet dostało się w jego ręce, ale zamek mężnie się bronił. Tymczasem król wysłał oddział pod wodzą Sędziwoja Ostroroga, woj. pozn. Michał Kuechmeister, by zapobiedz odsieczy, wyruszył naprzeciw Polakom. Przyszło do bitwy d. 10 paźdz. 1410 r. pod Łączkiem opodal Koronowa. Krzyżacy na głowę pobici zostali; Kuechmeister dostał się do niewoli. Król posłańcowi, który przyniósł tę nowinę, 500 grzyw. wypłacić rozkazał (ob. Długosz, XI, p. 288). Rozbitki krzyżackie zebrawszy się ponownie, wróciły pod Tucholę, rozsiewając fałszywe wieści o zwycięztwie pod Koronowem. Dowódzca zamku uwierzywszy kłamliwej opowieści przysłanego mu jakoby jeńca z bitwy pod Koronowem, wydał zamek Krzyżakom. Przybywszy z oddziałem swym do Inowrocławia, gdzie stał obóz królewski dowiedział się dopiero o prawdzie. Tymczasem Tucholę zajęli dla Krzyżaków Jan Egloffstein, bisk. wircburski i Jan, ks. ziembicki na Szląsku. Król, któremu na posiadaniu tego grodu wiele zależało, wysłał dwanaście chorągwi pod Piotrem Szafrańcem na zdobycie Tucholi. Ten ukrywszy główne siły w zasadzce, wysłał tylko 600 kuszników, aby pod murami spustoszenia czynili. Krzyżacy widząc garstkę ludzi, wysypali się za nimi w pogoń, wpadli na zasadzkę i ponieśli klęskę. Książę ziembicki uciekł szczęśliwie, ale 4 rycerzy czeskich, jednego szląskiego i jednego z Łużyc pojmano. Wozy z bogatym łupem wpadły w ręce Polaków. R. 1433 posunęli się hussyci pod Tucholę, której marszałek Zakonu nadesłał znaczne posiłki. Toteż oblegający rażeni strzałami ciężkich dział z zamku, cofnąć się musieli. Oblegali potem Chojnice razem z Polakami, ale i ztąd po sześcio-tygodniowem oblężeniu ustąpić musieli. Odwrót swój skierowali na Tucholę. Gdy ciągnęli obok miasta, dognał ich komtur tutejszy, ubił 30 zbrojnych i odebrał wóz, na którym znalazł około 300, według innych nawet 3000 grzywien srebra w naczyniach kościelnych, zrabowanych po kościołach. Roku 1440 d. 14 marca przystąpiła T. do związku miast pruskich. Gdy wojna 13-letnia wybuchła (1454—66), dostał się zamek zaraz w pierwszym roku w ręce związkowców, którzy go powierzyli Mikołajowi Szarlejowi, woj. inowrocławskiemu. Gdy tenże w bitwie pod Chojnicami (1454) dostał się w niewolę krzyżacką, król ustanowił tu r. 1455 jako tenutaryusza Mikołaja z Ściborza, z obowiązkiem trzymania na zamku 200 jeźdźców i 100 piechoty i przyrzekł na każdego jeźdźca płacić kwartalnie po 10 złot. węg. R. 1466

po zdobyciu Chojnic skończyło się panowanie komturów krzyżackich na zamku tucholskim. Ich miejsce zajęli teraz już to starostowie, już to tenutaryusze. Starostwo uchodziło za jedno z bogatszych, dlatego od r. 1593 dawano je polskim królowym jako dobra stołowe. Starostwo było grodowe; tu też odbywały się sądy grodzkie ziemskie i sejmiki powiatowe. Powiat zaś należał do wojew. pomorskiego. Ze starostów tucholskich są znani: Mikołaj Kościelecki 1484 r., Jan Kościelecki 1513—45, Fabian Czema 1545—69. Lustracya z r. 1566 podaje: „Starostwo tucholskie, urodzonego Pana Fabiana Czemy dzierżawa. Do którego od starodawna należą: miasto Tuchola i osiadłych wsi 32, w ktorem mieście i wsiach jest suma włók 1552, to jest osiadłych 1119, lemańskich 29, sołtyskich 155, pustych 184, kościelnych 65. Item karczmarzów na czynszu 34, ogrodników, którzy czynszu nie płacą 67, młynów na pieniądzach i na miarze postanowionych 11; jezior małych i wielkich, z których niewielkie powiedziano pożytki 55, folwarków od starodawna osiadłych 3, item nowo osadzonych 2. Puszcza leśna i borowa wielka, z której zatajono płacenie lisów, palenie smoły i gajenie na łąki, z której pożytki wielkie odbierają, jako poddani potajemnie opowiedzieli. Suma prowentów wszelakich, tak pieniężnych i czynszowych jako pospolitych ststwa tucholskiego czyni fl. 6354 gr. 23 den. 10. Z której sumy pieniężnej wychodzi na zapłacenie myta sługom na zamku i folwarkach fl. 377. Summa regia contributionis totius districtus Tauchensis (t. j. powiatu tucholskiego) facit fl. 1970 gr. 21 den. 15. Item w starostwie tucholskiem jest stado klacz, które zowią stadem dzikiem, przy folw. Kossobudach, które stado zimą i latem chowa się w puszczy, o którem powiedziano nam, iż jest rosłe i osóbne, z którego konie wielkie wychodzą, jakoż my w Tucholi oglądali niektóre konie i w folwarku Piastoszynie. Chcieliśmy to stado rewidować, żebyśmy dali sprawę o niem J. K. M., ale nam podstarości tucholski nie dopuścił i kazał je tem dalej w puszczę pod Borzechowo zagnać. Item w mieście Tucholi jest czynszu uroczystego grzywien 18 od pewnych domów J. K. M., które nieboszczyk pan Kościelecki jednemu mieszczaninowi zastawił był in aureis sto ad exemptionem, którego nie wykupił i umarł, a mieszczanin umierając polecił do bractwa kapłańskiego tamże w Tucholi, który dotąd księża trzymają“. Po Czemie był ststą Maciej Żaliński (1569). „Hic in Żalno, districtus Tucholiensis, arcem nova forma magnisque sumptibus de cocto latere aedificare coepit, quam deinde filius ejus Samuel consumavit et absolvit“ (ob. Borck: Echo sepulcralis, II, 641). Z kolei byli: Jerzy Żaliński 1589, Mikołaj Niewieściński 1607, Samuel Żaliński 1607—20, Stanisław August Radziwiłł 1620—1656. R. 1623 królowa Konstancya otrzymała ststwo w dożywocie. Zamek tak jej się podobał, że przez dłuższy czas w nim przemieszkiwała. Zygmunt III częściej tu bawił odwiedzając małżonkę. R. 1623 ugaszczał go tu Radziwiłł. Po królowej Konstancyi przechowuje się w skarbcu kościelnym srebrna puszka pozłacana, perłami ozdobiona, z medalionem, który nosi napis: „Constantia Regina Poloniae“ etc. (ob. Borck, l. c., pag. 659). Gdy po śmierci Zygmunta III ks. Radziwiłł przybył do T., odebrał tu od Urbana VIII list, aby królewiczowi Władysławowi dopomagał do osiągnięcia korony (ob. „Galerya nieświeska“ p. Kotłubaja, 1857, str. 271). W r. 1642 był ks. Albrycht obecny na weselu królewny, siostry Władysława IV, z ks. Neuenburskim jako jeden z opiekunów. Starostwa, z których królewna dotąd pobierała dochody, przeznaczone zostały dla królowej Cecylii Renaty. Ststwo tucholskie dzierżawił ks. Albrycht, płacąc 15,000 złot. Królowa zażądała oddania starostw. Radziwiłł mając przywilej Zygmunta III na dożywotnią dzierżawę, odmówił i do sejmu apelował. Pomimo opozycyi książę musiał podwyższyć arendę o 12,000 zł., t. j. corocznie wypłacać 27,000 zł. królowej. Król chcąc to wynagrodzić księciu, dał mu assygnacyę na 15,000 zł. z ekonomii mohilewskiej a w następnym roku po śmierci królowej uwolnił go zupełnie od opłaty dzierżawy ze starostwa. W drugiej wojnie szwedzkiej (1655—60) poniosło miasto znaczne straty. W r. 1655 Szwedzi pod wodzą gener. Horna opanowali T., lecz jeszcze tegoż roku Polacy ich ztąd wyrugowali. W r. 1656 d. 23 maja szwedzka jazda usiłowała miasto zająć ale bezowocnie. Spaliła jednak przedmieścia: chojnickie i świeckie i wś przyległą Koślinkę. Wojewoda malborski Jakub Weiher miasto obsadził i gdy r. 1656 Szwedzi, którymi dowodził ks. Karol meklemburski, oblegli miasto, wypadł wojewoda i nieprzyjaciół do odwrotu zmusił („cum robore rejecit et abire coegit“). Także atak szwedzkiego pułkownika Wressowitz spełznął na niczem. Zato srożyło się tu od Zielonych Świątek r. 1657 aż do adwentu powietrze morowe. R. 1659 kusili się Szwedzi daremnie po raz piąty zdobyć T. R. 1660 zawarto pokój oliwski. Na sejmiku r. 1661 w kwietniu w Toruniu odbytym, uchwalono „ut cives et incolae Tucholienses ob insignem eorundem devastationem et inopiam a contributionibus publicis ad aliquot annos liberentur“. Z wojen szwedzkich przechowała się droga pamiątka. Jest to wotum srebrne, oko-

ło stopy długie i tyleż szerokie, z wizerunkiem Najśw. Maryi P. Piękny ten obraz wywiesza się tylko raz do roku w uroczystość Matki Boskiej Szkaplerznej. Pod obrazem mieści się na dole napis: „Znak obrony Twej Panno, Matko prawdziwego Boga, przez wojnę Szwedzką całość miasta tego, któreś od nieprzyjaciół pięćkroć obroniła, od ognia i ruiny znacznej ochroniła (?). Przeto na dziękczynienie nas samych w niewolę oddajemyć, miej w opiecę Tucholą“. Zdaje się, że owo wotum zostało wykonane wkrótce po pokoju oliwskim. Lustracya starostwa z r. 1664 opiewa: To starostwo subest Juri Reformatorio Najjaśniejszej Ludwiki Maryi, Królowej Polskiej i Szwedzkiej, szczęśliwie nam panującej, którego na ten czas zastaliśmy possessores Ich Mościów P. P. Erazmego Janowskiego i Ludwika Kersensteyna za kontraktem arendownym z Królową Jejmością do lat trzech, zaczynających się od św. Jana anni praesentis 1664, po wyjściu pierwszych trzech lat de novo uczynionym. Armata zamkowa: działek dwa śpiżowe z łozami i kołami żelazem oprawionemi. W mieście jest także działko zamkowe. Hakownic w zamku 10. Jest też działko choynickie, które Szwedzi wziąwszy, porzucili w drodze. To na gruncie Królowey Jejmości odebrano do zamku Tucholskiego. Miasto to in contiguitate z zamkiem, murem naokoło otoczone. Pokazali mieszczanie najprzód przywilej krzyżacki po niemiecku pisany, w którym jako przynależności miejskie, tak też powinności są opisane anni 1411, na której zaszła confirmacya Sigismundi Augusti 1552; potym dekret Sigismundi Augusti anni 1552, którym różne kontrowersye między zamkiem a miastem decydowano i uspokojono i tych przywilejów i praw swoich konfirmacyą generalną tak ś. p. Jegomości Władysława IV jako i teraźniejszego szczęśliwie nam panującego de dato Gedani die 26 Jan. anni 1657. Ról żadnych nie ma to miasto, tylko okrąg koło miasta placami się podzieliło. W. mieście tym sołtys win trzecią część sobie bierze, a dwie do zamku oddawać powinien. Kościół farny collationis Regiae. Ksiądz pleban ma wioskę Białowieżę. Suma miasta fl. 61 gr. 26. Wsi starostwa: Koślinka, W. i M. Mendromierz, Jeleńcz, Bladowo, Raciąż, Stobno, Gronowo, wś niemiecka, Lichnowo niem., Ostrowite niem., Ciechocin niem., Sławęcin, Piaseczno niem. al. Piastoszyn, Silno niem., Bysław, Gostycyn, Kiełpin, Cekcyn. Młyny polne: Pilski, Nadolny, Nowy, Zamkowy w murach, Ruda, Raciążki, Szumiąca, Okierski, Siliński, Konek spalony, Stęski (w Stążkach) zrujnowany. Folwarki: Bralewnica pod zamkiem, Piastoszyński, Obrowski, Cekcyński. Klucz Kosobucki alias Zaborski, do ststwa tucholskiego należący: wś Kosobudy, folw. Kosobudzki, Brusy, Łubnie, Czyczkowy, Łędy na Pustkowiu, Pustk. Rolbieckie, Wdzydze, Prądzanka pustk., Retel pustk., Zalesie, Śpirwa, Giełdon, Turowiec, Dąbrówka, Drzewice, Swornigać, Kurcze, Ikendorf, Kruszyna, Miedzno, Karpno, Skoszewo, Okręgliczki, Pokrzywno, Męcikały, fol. Dąbrówka, Wiele, Górki, Twaróżna Góra, Łosiny, Ostrowite, Gnatskłodny ?, Konigort, Czersk, Karszyn, Warszyn, Łąg, Laska, Przytarnia, Czyszkowski Most, Lekbąd, Zielone, Uboga, Leśno. Młyny zaborskie: Borskowski, Czernica, Parszyn, Uklenica, Hamer przy Uklenicy, Parszenica, Koszubski, Paszenin, Czerski, w Zamku. Barci starostwa w puszczach polnych i zaborskich przynosiły 744 fl. Jezior i stawów polnych i zaborskich 72, taksujemy je na fl. 600. Suma prowentu, odjąwszy ztąd na ekspensa doroczne fl. 1869 gr. 6, zostaje 8203 fl. 23 gr. 3 den. Po śmierci małżonki nadał Jan Sobieski ststwo Francuzowi de Noyres. Po nim otrzymał je referendarz kor. Andrzej Morsztyn 1668—76. Potem byli starostami: Jan Piotr Tuchołka (1676—91), za jego rządów zniszczył pożar większą część miasta; Ludwik Bieliński (1691—1713); Jerzy Jackowski 1713—26), za jego czasów płaciło ststwo poboru na symplę 99 fl. 20 gr. 9 den. (ob. Cod. Beln., str. 92); Jakub Henryk Flemming, minister Augusta II; po jego śmierci wyszła wdowa po nim Tekla Radziwiłłówna za kanclerza litewskiego Michała Wiśniowieckiego (1730—43) i wniosła drogą wiana starostwo. Z kolei byli starostami: ks. Antoni Sapieha (1748—59); hr. August Stanisław von der Goltz (1764—67). R. 1765 d. 7 września zawarł tenże z miastem ugodę, według której miasto zrzekło się praw swych do Koślinki i Bladowa i propinacyi w ststwie tucholskiem, nabywając za to wieś starościńską Kiełpin wraz z karczmą tamtejszą i borem Męckownikiem i fol. Wymysłowem. Ugodę tę potwierdził r. 1766 sejm i król Stanisław August. Ostatnią posiadaczką była von der Goltz aż do okupacyi pruskiej (1772 r.). Powiat tucholski został w r. 1772 wcielony do chojnickiego, a ststwo zamieniono na domenę, która według topografii Goldbecka z r. 1789 obejmowała 4 folw. i 123 wsi, karczem, młynów z 1377 dymami (str. 76); miasto zaś liczyło w tym roku 148 dym. R. 1781 d. 17 maja zniszczył wielki pożar prawie całe miasto z kościołem i ratuszem, ocalało tylko 12 chat przy murze. Pogorzelcy obliczyli szkodę na 25,837 tal. i 39 gr. Fryderyk W. wyznaczył wtedy na kościoły i gmachy szkolne 27,000 tal. i dał wolne drzewo z lasu królewskiego. Cegłę brano z muru miejskiego i z podupadłe-

go zamku. Już r. 1784 miasto nieomal całkiem było odbudowane. Aby powiększyć liczbę mieszkańców, których w r. 1772 było 490, sprowadził król kolonistów niemieckich, ułatwiając im osiedlenie się. Od r. 1807 szła główna poczta między Berlinem a Królewcem przez Tucholę i Osie, z czego miasto niemały zysk miało. Podczas wojen francuskich ciągnęły przez T. wojska. Już r. 1806 d. 14 listopada przejechał tędy oddział francuskich huzarów, ścigając pruskiego rotmistrza von Moellendorf. Polskie wojsko pod gener. Lipskim stanęło tu d. 22 stycz. 1807 r. Tegoż roku d. 15 lutego ciągnęło 5000 Francuzów pod Gdańsk. R. 1813 wysłało miasto na wojnę 32 mieszczan. Tegoż roku d. 16 stycznia zatrzymało się w mieście i pobliskiej Koślince 8000 Kozaków. *Stosunki kościelne.* Za czasów krzyżackich i polskich należał dekanat tucholski do arcyb. gnieźn. i archidyakonatu kamieńskiego. Proboszczowie byli dawniej często kanonikami kollegiaty kamieńskiej, gdzie zwykle rezydowali. Zastępywali ich komendaryusz, penitencyaryusz i kaznodzieja, tak że przy farze tucholskiej było 4 kapłanów. Mocą bulli „De salute animarum“ z d. 16 lipca 1821 r. został archidyakonat kamieński zwinięty i dek. tucholski przyłączony do bisk. chełmińskiego. Do dek. tucholskiego należą parafie: Brusy, Czersk, Ogorzeliny, Gostycyn, Jelęcz, Leśno, Łęg, Nowa Cerkiew, Ostrowite, Pruszcz, Raciąż, Tuchola, Wałdowo, Wiele. Do par. tucholskiej zaś osady: Tuchola z przyległościami, Bladowo, Białowieże, Wysoka Wieś, Hozyanna, Kiełpin, Konek, Koślinka, Plaskosz, Piszczek, Nowa Tuchola, Świt i Wymysłowo. W r. 1878 było 2865 dusz; 1891 r. 4085. *Kościoły.* Prepozytura św. Ducha. Na przedmieściu Świeckiem, przed bramą toruńską, na dzisiejszym starym cmentarzu stał kościół św. Ducha, mający pierwotnie osobne probostwo czyli prepozyturę; kościół łączył się ze szpitalem miejskim i cmentarzem. Przyłączony jako filia do fary, zniszczał w drugiej wojnie szwedzkiej r. 1655; cmentarz istniał do r. 1875. Na cmentarzu tym, zapewne po upadku kościoła, wzniesiono około r. 1789 kaplicę św. Ducha, która stała jeszcze w r. 1822. Prepozytura św. Elżbiety przy kościele św. Elżbiety, przed chojnicką bramą, tam gdzie dziś stoi szpital katol. Wizyta z r. 1653 pisze, że kościół miał trzy ściany z cegły, czwartą w pruski mur, dach kryty gontami. Wewnątrz 3 ołtarze. Przy kościele był szpital dla 10 osób, którym żywności dostarczał zamek. Za krzyżackich czasów był tu osobny proboszcz; później probostwo przyłączono do fary. Wizyta Jezierskiego z r. 1695 donosi, że po kościele i szpitalu pozostały tylko ruiny. Cmentarz tutejszy był jeszcze w r. 1767 używany. R. 1789 pobudowano na miejscu kościoła szpital katolicki. Kaplica na zamku, wzniesiona za czasów krzyżackich, zaginęła razem z zamkiem. Stary kościół paraf. p. w. św. Bartłomieja był murowany i konsekrowany r. 1287 przez arcyb. gnieźn. Jakuba Świnkę. Miał wysoką wieżę i 9 ołtarzy. W jednym z bocznych był obraz Łaskawej N. M. Panny. Wizyta kan. Trebnica z r. 1653 opowiada, że do tego ołtarza lud miał osobliwsze nabożeństwo, o czem świadczyły wota w liczbie 25. R. 1781 zgorzał kościół a z nim także i obraz. Teraźniejszy kościół murowany wzniesiono r. 1784, tam gdzie dawniej stał ratusz; sufit ma z desek, ołtarzy 6. Wieża została wybudowana roku 1821. R. 1859 wewnątrz i zewnątrz odnowiony. Patronat rządowy. Benedykowany r. 1785 przez kanonika kamieńskiego i proboszcza jelenieckiego Macieja Frydrychowicza, konsekrowany w 1861 r. przez kś. bisk. sufragana Jerzego Jeschke. Proboszczami byli: Albrecht 1325, Conrad 1339, Tilemann 1366, Conrad Rotyr 1377, Feliks Radzimski 1550, Wawrzyniec Kłossek, Jan Nowodworski 1599—1612, Jan v. Gleissen Doręgowski 1612—25, Piotr v. Bartliński, dziekan tucholski, 1634, Stan. Szczygielski 1663—74, Stan. Trebnic archidyakon, Michał Lewaldt Jezierski 1695—1714, Józef Erazm Plattern 1714—1741, Tomasz Szczepański 1741, Antoni Sikorski, oficyał kamieński, Wojciech Scheinert 1796, Jan Marwicz, później bisk. chełmiński, 1832—43, Jerzy Jeschke, później sufragan chełm., 1843—49, Franciszek Kopal 1849—78, Aug. Maszkowski 1882, Fryderyk Tulikowski od 1884. Do probostwa tucholskiego należą 4 ogrody, 3 włóki na Koślince i wś Białowieże (odl. $^1/_2$ mili), obejmująca przeszło 480 ha roli, którą niezawodnie już ks. Świętopełk przy erekcyi kościoła nadał proboszczowi. Aż do wieku XVIII istniało tu bractwo „Ubogich księży“; następnie było bractwo św. Aniołów Stróżów, które powstało w r. 1639; Szkaplerzne od r. 1606; św. Jana Nepomucena od r. 1747 i bractwo ubogich p. w. św. Łazarza. Dziś istnieje tylko Szkaplerza św. od r. 1785 i bractwo trzeźwości od r. 1852. Parafia luterańska została założona dopiero r. 1796. Teraźniejszy kościół ewang. został zbudowany na przedmieściu Chojnickiem r. 1837/8, a wieżę przed kilku laty przystawiono. Synagoga żydowska pochodzi z r. 1843. Bram posiadało miasto trzy: chojnicką czyli nową, toruńską al. świecką i zieloną nad strugą ku zamkowi. Mieszkańców liczono: 1767 r. 504; 1772 r. 490; 1804 r. 1251; 1813 r. 1111; 1835 r. 1283; 1865 r. 2582; 1876 r. 2824. W r. 1767 było tu 456

kat., 15 ew., 33 żyd.; 1813 r. 482 kat., 308 ew., 321 żyd.; 1876 r. 904 kat., 904 ew., 956 żyd.; obecnie jednak przeważają katolicy. Herb miasta wyobraża św. Małgorzatę z gołębicą w jednej i z krzyżem w drugiej ręce. Naokoło napis: † Sigillum Civitatis Tuchhol. Św. Małgorzata bowiem jest od dawna patronką Tucholi. Akta magistratu podają następne zdarzenie. Podczas długiego oblężenia przez nieprzyjaciół, gdy już wszyscy powątpiewali o ratunku, wedle podania, jednej nocy św. Małgorzata ukazała się mieszkańcom na murze miasta, zwiastując im, że zostaną uwolnieni, jeżeli z reszty mąki upiecą chleba i nim na nieprzyjaciół ciskać będą. Mieszkańcy usłuchali tej rady, a nieprzyjaciel niebawem odstąpił mniemając, że jest rzeczą niepodobną zdobyć twierdzę, która tyle jeszcze posiada zbytecznej żywności. Tuchola wydała kilku ludzi głośnych ze swej działalności. Tu urodził się około r. 1544 Bartłomiej Nowodworski h. Nałęcz. Pochodził on z Nowegodworu blisko Ogorzelin, w pow. chojnickim i ztamtąd też ma nazwę rodową. Jeszcze w XVII w. i później siedzieli tam Nowodworscy na drobnych działach. Rodzice jego Augustyn i Elżbieta z Deręgowic Deręgowska pewnie u starosty tucholskiego, Jana z Kościelca Kościeleckiego przy grodzie chleb uczciwy znaleźli. Wcześnie osierocony, udał się Bartłomiej na służbę do książąt Zasławskich. Dalsze koleje życia ruchliwego i działalność rycerska na Malcie i w kraju znane są z życiorysów. Pamiętając o swych rodzinnych stronach ustanowił w r. 1617 przy akademii krakowskiej fundusz z 5000 złp. dla czterech studentów z pow. tucholskiego, trzech rodu szlacheckiego a jednego mieszczanina z Tucholi, każdy z nich miał pobierać co sobotę 1 złoty i otrzymywać mieszkanie w bursie jerozolimskiej. Studentów tych miał polecać każdoczesny proboszcz tucholski. Trzy tysiące zaś legował akademii na trzech mistrzów gramatyki, poetyki i dyalektyki. Ta część fundacyi stanowi początek dzisiejszego gimnazyum św. Anny w Krakowie. Prócz tego 2000 zł. legował na uposażenie mistrza gramatyki przy szkole farnej w Tucholi, którego akademia przysyłać miała. Umarł r. 1624 w Warszawie. W r. 1605 urodził się w Tucholi Jacek Pruszcz, pierwszy archeolog polski, który napisał trzy dzieła niepośledniej wartości: „Forteca monarchów“, „Morze łaski“ (opis obrazów cudownych), „Klejnoty“ (opis kościołów krakowskich). Wreszcie z T. pochodził Jan Tucholczyk al. Jan Cervus (Jelonek), sławny prawoznawca. Urodził się 1500 r. Szczegóły jego życia i spis prac, rzadkich dziś bardzo, podaje F. M. Sobieszczański w Encykl. Orgelbr. większej. Z parafii tucholskiej pochodzi żyjący obecnie ks. prof. Kujot, rodem z Kiełpina, autor „Opactwa pelplińskiego“ i wielu innych prac historycznych i Bronisław Dembiński z Białowież, prof. historyi przy wszechnicy lwowskiej. *Zamek* dziś nie istniejący, stykał się z zach. murem miasta, od którego go dzieliła struga Kicz, przez którą most prowadził do bramy przedzamcza. Tam stał według lustr. z r. 1565 w kącie budynek warowny z wieżą; w nim znajdowała się kuźnia i warsztat ślusarski; po drugiej stronie zaś sterczały zwaliska śpichlerza krzyżackiego. Oprócz zabudowań gospodarskich, stajen dla koni itd., znajdowały się tu łazienki, browar z słodownią i młyn wodny. Za pomocą fosy i płotu z belek oddzielony był od przedzamcza mały plac, na którym się znajdował t. z. gmach pański, w którym mieszkał starosta. Przez bardzo głęboki rów prowadził dalej most zwodzony do bramy zamku średniego. Tuż przed bramą stała jadalnia o 10 oknach dla służby, zbudowana przez podkom. pomorskiego a sstę tucholskiego Macieja Żalińskiego. W bramie przechowywano broń zamkową, mianowicie 20 wielkich i 10 mniejszych strzelb, 4 kije i 10 oszczepów. W średnim zamku mieściły się tylko mieszkania dla służby. Ze średniego zamku wiódł znów przez głęboką fosę most zwodowy, który na noc zamykano, do zamku wysokiego, grubym murem otoczonego. Nie bardzo obszerny, składał się tylko z 2 podłużnych skrzydeł i z jednego wązkiego. Ponad wielkiemi sklepami skrzydła południowego wznosiła się murowana kaplica o 2 oknach i 2 ołtarzach, ale bez przyborów kościelnych. Naprzeciw kaplicy w drugiem skrzydle była stara kuchnia wraz z śpiżarnią. Refektarz miał 2 duże okna, posadzkę z cegły, wielki piec zielony o 3 wieżyczkach, 6 stołów i ławy wzdłuż ścian. Za nim ku miastu znajdowała się latryna, a za nią wykusz „der alte Danzk“ zwany. Ponad temi ostatniemi zabudowaniami znajdowały się trzy wielkie śpichlerze. Zamek średni i wysoki tworzyły płd.-wschodni kąt grodu. Podczas wojen szwedzkich i wskutek wybuchu prochu zamek podupadł. R. 1772 urządzono w nim jeszcze mieszkanie dla urzędu dominialnego, po wielkim pożarze miasta z r. 1781 użyli mieszkańcy za zezwoleniem rządu pozostałych resztek na odbudowanie domów. Dopiero w najnowszym czasie cały plac został zrównany i resztki muru zniesione. *Źródła:* „Gesch. der Stadt Tuchel“ von Frydrychowicz, Berlin, 1880; „Utracone kościoły“ p. ks. Fankidejskiego, str. 305—310; „Bau u. Kunstdenkm. d. Prov. Westpreussen (str. 406—408).

Powiat tucholski, należący do kwidzyńskiego obwodu regiencyjnego, został po okupacyi pruskiej przyłączony do pow. chojnickiego, ale r. 1875 znów odłączony. Obejmuje 8·57 miriam. kwadr. Według spisu ludn. 1 grud. 1890 r. liczył 27646 mk. (21041 kat., 5928 prot., 3 sekc. i 674 żydów). Leży między 53°25′ i 53°50′ płn. szer. a 35°15′ i 35°58′ wsch. dł. od F. Na płn. graniczy z pow. chojnickim, na wschód z starogardzkim i świeckim, na płd. ze świeckim i bydgoskim, na zach. ze złotowskim i chojnickim. Środek powiatu przerzyna spławna Brda, wschodnią połowę pokrywają sławne bory tucholskie (ob. *Tucholska puszcza*). Brda wstępuje pod Nowym Młynem w pow. tucholski, przechodzi pod Zamszą w bydgoski i wpada za Bydgoszczą do Wisły. Od Kloni w pow. chojnickim aż do Barłogów w pow. tucholskim ciągnie się wzdłuż Brdy blizko 3 mile długi kanał, przekopany r. 1845 kosztem rządu, w celach irygacyjnych. Dopływy Brdy w pow. tucholskim po prawej stronie są: Kicz pod Tucholą, Kamionka i Sępolna, tworząca aż do ujścia płd. granicę między pow. tucholskim a bydgoskim. Z lewej strony wpływają do Brdy: Bielska Struga, Stążki, Ruda wraz z Żytnicą i Szumiąca. Płn.-wsch. kąt powiatu przerzyna Prusina, dopływ Czarnej Wody. Z licznych jezior ważniejsze są: Długie pod Krągiem, Okonińskie, Cekcyńskie, Bysławskie, Szpitalne, Zaręba, Tuchołka, Głęboczek pod Tucholą, Silińskie, Grochowskie, Raciąskie, Wysockie, Przylonek, Białe i Okierskie. R. 1891 znaleziono pod Gostycynem węgiel brunatny. Pod względem narodowości ludność jest przeważnie polska. Przy wyborach do parlamentu niem. oddano r. 1890 w okręgu tucholsko-chojnickim 7717 głosów polskich, czyli 69·8%. 2.) **T.** *Nowa*, niem. *Neu Tuchel*, kol., raczej przedmieście m. Tucholi, na obszarze dawniej do zamku należącym, tworzy z folw. t. n., z kol. Groctwem i Wysoką Wsią osobny obwód gminny; ma 563 ha (387 roli or., 77 lasu); 1885 r. 49 dm., 115 dym., 400 mk. kat., 146 ew., 10 żyd.

Ks. Romuald Frydrychowicz.

Tucholcy, *Tucholszczyzna*, ob. *Bojki*, *Górale* (II, 694).

Tuchole, urzęd. *Tucholle*, *Tuchole* w r. 1389, *Tucholowo* r. 1398, niekiedy *Tuchola*, wś i os. leś. rząd., pow. międzychodzki, o 5 klm. na płn.-wsch. od Sierakowa (par. i poczta), na lew. brz. Warty; st. dr. żel. w Wronkach. Wś ma 21 dym., 184 mk. (32 kat., 152 prot.) i 487 ha (268 roli, 41 łąk, 53 lasu). Leśniczówka, zwana „Doebelwald“, wchodzi w skład nadleśnictwa sierakowskiego. W r. 1389 występuje Włost z T. między świadkami Dobiesława Kwileckiego (z Kwilcza), który w r. 1390 prawował się o bydło z panią Sędzisławą z T. (Akta gr. wielkp., I, n. 533, 2711). Z tąd pochodził zapewne Stefan Tucholski h. Samson, który w r. 1413 w Brześciu Kujawskim, wspólnie z Wojciechem z Rzeszotarzewa (Restarzewo) i innymi świadczył w sprawie szlachectwa Stefana z Bodzanowa (Inscript. clenod. Ulanowskiego, n. 1371). Około r. 1564 bisk. poznański pobierał z T. 1 fl. 3 gr.; w r. 1580 Rokossowski Jakub, płacił tu od 8 półłan os., 1 pustego i 1 całego osiadłego, tudzież od 2 zagrod. i 1 kom. Przy schyłku zeszłego wieku należało T. do Bnińskich jako części dóbr sierakowskich, które Łukasz Bniński sprzedał królowi pruskiemu w XVIII w. *E. Cal.*

Tucholka, potok, ob. *Brynówka*.

Tucholska puszcza, też *Tucholskie bory*, niem. *Tuchler Haide*, obszar lesisty, rozciągający się na wyżynie pojezierza baltyckiego, opierający się jednem skrzydłem o Tucholę i Koronowo, drugiem zaś o Starogard i Świecie. Cały ten obszar obejmuje od 58 do 60 mil kwadr. (ob. Daniel, Handbuch der Geographie, IV, 259) i podzielony jest na 16 okręgów leśnych. Mieszka tu ludność polska, tak zw. Borowiacy. Powiaty dotykające siedzib Borowiaków są: na płn. starogardzki, na wschód świecki, na płd. świecki i tucholski, na zach. człuchowski i chojnicki. Wody borów Tucholskich uprowadzają rzeki: Brda (spławna), Czarna Woda i Kamionka. Z licznych jezior znaczniejsze są; Wytoczno, Karsino, Charzykowo, Słone, Czarne, Osieckie, Bysławskie, Borzechowskie, Cekcyńskie, Żalińskie i Ostrowickie. Największa część puszczy jest jeszcze dziś lasami porosła, mianowicie okolica między Brdą a Czarną Wodą. Tu jak daleko okiem sięgasz, widzisz sosnowe lasy, gdzie odetchniesz czuć żywicę, a gdzie stąpisz, albo mech przygłusza twój krok albo grzęźniesz w białym piasku. Okolice jednak pod Chojnicami, Tucholą i Świeciem są po części już od niepamiętnych czasów wytrzebione. Dużo wycięto dopiero w ostatnich latach. Głównym centrem obszaru jest Tuchola. Zresztą miasta są tu rzadkie, 5 do 8 mil od siebie odległe i znajdują się tylko na krańcach puszczy, jak: Chojnice, Starogard, Nowe, Świecie i Koronowo. Wioski są około Tucholi dosyć liczne, ale pod Śliwicami w środku borów zbyt rzadkie, zwyczajnie pustkowia, postawione wśród lasów na wykarczowanem polu, które skąpo rodzi żytko i ziemniaki. Zabudowania drewniane, ubożuchne, składają się z chałupy o sieni, z izbą ledwie wybieloną, często bez podłogi. Reszty pomieszczeń szukać trzeba na poddaszu. Przy chałupie stodółka, rzadko pełna, w jednem skrzydle na stajnią obrócona, gdzie dwie lub

trzy krowy żywią się drogo zapłaconem sianem. Często przez całe lato chodzi Borowiak za zarobkiem, oszczędzając każdy grosz, by tylko zebrać na siano, bo krowy to cały skarb jego; niemi zoruje piaszczyste pole, zwozi żniwo i drzewo na opał, z nich ma mleko do strawy i sprzedaje masło, którem opłaca podatki. W dni targowe spieszy o kilka mil do Tucholi, Świecia lub Starogardu z mędlem jaj i trochą masła, z rybą lub grzybem; czasem też z drzewem, ciągniętym przez konika chudego. Borowiak w potrzebie obywa się samemi ziemniakami; gdy suche lato nie pozwoliło im wyrosnąć i dojrzeć, głód zaziera do chat. Chleb jest pożywieniem odświętnem. Pomimo to Borowiak nie sarka a obrotność jego podziwienia godną. Prawdziwy Borowiak chodzi jeszcze w sukni warpowej ze samodziału. Prócz zwykłej ręcznej pracy trudnią się Borowiacy kopaniem bursztynu i spławianiem drzewa. Skoro słońce ogrzewać pocznie lasy, już spychają drzewo pościnane do Brdy. Opałowe płynie samopas do Bydgoszczy i Fordona, tylko szczapy czepiające się brzegu, popychają długim bosakiem. Belki zaś wiążą w długie tratwy, na których z darnin układają tło i na nich puszczają się na wodę. Jak wioski tak i kościoły w puszczy są rzadkie, nieraz 2 do 3 mil odległe. Jest zamiar by w Rytlu założyć nowy kościół a w Swornigacu, gdzie dawniej był klasztor augustyanów, urządzić nową parafią. Lud to pobożny, szanuje duchownych i chętnie śpieszy do kościoła. Niedawno dopiero lokomotywa dotarła do środka puszczy. W r. 1883 pobudowano drugorzędną kolej żelazną z Chojnic na Tucholą do Laskowic, ze stacyami w Pol. Cekcynie, Lnianie i Drzycimiu. Inne linie kolejowe przechodzą w pobliżu puszczy, jako to bydgosko-tczewska, z dworcami w Terespolu, Laskowicach, Warlubiu, Morzeszczynie i Czerwińsku, i pilsko-tczewska, z dworcami w Chojnicach, Rytlu, Czersku, Czarnej Wodzie, Zblewie i Starogardzie. Obok tej kolei ciągnie się stary trakt bity chojnicko-starogardzki czyli berlińsko-królewiecki i drugi przez więcej uprawione okolice, chojnicko-tucholsko-świecki. Ale do Śliwic, największej może wsi w Puszczy, nie ma dotychczas szosy. W pierwszej połowie bieżącego stulecia postanowił rząd za pomocą bardzo obszernej kanalizacyi złączyć Brdę, Czarną Wodę i Głdę. Pierwotnie istniał nawet zamiar, aby tą drogą wodną i większe statki mogły się rozchodzić. Dotąd jednak zbudowano w r. 1845 i następnych tylko nad Brdą niedaleko Rytla, w pow. chojnickim, główny upust i odtąd aż do Barłóg, w pow. tucholskim, 23 klm. kanału, służącego do osuszenia wielu łąk, bagien i błot. Wreszcie i nad Czarną Wodą przy wiosce Borsk ciągnie się około $1^1/_2$ mili długi kanał. Ciekawe wiadomości o puszczy podaje lustracya sstwa tucholskiego z r. 1664. Puszcza ta dzieliła się wówczas na polną i zaborską. Polna ma dwie barci: cekcyńską i bysławską, do których należą bory: Żółwiniec i Męckowski. W cekcyńskiej barci i około niej powinni strzedz przez cały rok: z bartników 14, na każdy tydzień po 2; sołtys cekcyński, karczmarzów 4 ze wsi Cekcyna; młynarze z Nowego Młyna, Wtąszk, Kunka, Okierska, każdy z nich po 1 tygodniu koleją; ogrodników 9 z Cekcyna. Przykładają się do nich: młynarz z Raciąża i 3 ze Stobna, każdy z nich po tygodniu koleją. W bysławskiej barci: z bartników 12, na każdy tydzień po 2, sołtysów 2, karczmarzów 4 z Bysławia; młynarze: z Piły, Rudy i Szumiącej, każdy z nich po 1 tygodniu koleją; ogrodników z Bysławia 12, po jednemu koleją w każdym tygodniu. Zaborska puszcza barci ma 6: czerską, karszyńską, wielewską, lesińską, bruską i swornigacką. Barć czerska: z bartników 21, na każdy tydzień po 3, sołtysów z Czerska 2, z Łęgu 1, z Ubogiej 1, lemanów z Łęgu 3, pustkowianie z Łosiny, Kurczego, Świnna, Złego Mięsa, Osówki, Siecienic, każdy z tych po tygodniu koleją. Karczmarzów z Czerska 4, z Łęgu 4, Legmunta 3, Rytla 3, każdy po tygodniu. Ogrodników z Czerska 3, Łęgu 2, Legmunta 9, młynarz z Czerska, każdy z nich po tygodniu. Karszyńska: z bartników 13, na każdy tydzień po 2; sołtysów z Karszyna 2, Dąbrowy 1, karczmarzów 5 z Karszyna, pustkowianie z Miedzna i Cisowskiego Mostu 1, każdy po tygodniu. Ogrodników 6 z Karszyna, Dąbrowy 2, Rytla 3, każdy po tygodniu. Wielewska: z bartników 10, po 2 na każdy tydzień; sołtysów 5, z Przytarni 1, z Wiela 2, Górki 1; karczmarzów 5, z Przytarni 3. z Górki 1, Borska 1, każdy z tych po tygodniu; karczmarzów 5, ogrodników 3 z Wiela, Przytarni 2, z Borska młynarz 1, każdy po tygodniu. Lesieńska: z bartników 17 na każdy tydzień po 2; sołtysów z Leśna 2, Prądzonki 1, Lubna 1, Zalesia 2; pustkowianie z Koszewa 2, w Gościńcu nowo zbudowanym 1, w Ikiendorfie 1; młynarze: Kaszuba 1, Prądzyński 1, reszta (?) pustkowian każdy po tygodniu; karczmarzów: z Leśna 4, Prądzonki 4, Zalesia 2, w Hamrze 1; młynarze: z Hamru 1, z Lamk 1, każdy z nich tydzień. Ogrodników z Lubnia 2, z Prądzonki 4, z Lądów 4, do których przykładają się karczmarze z Lubnia 1, z Rolbika 2. Swornigacka: bartników 4, po 1 na tydzień; ogrodników z Swornigaci 7, młynarz z Parszczenicy 1; do tychże się przykładają w Swornigaci sołtys 1, pustkowianie z Zielo-

nego 2, z Karszyna 4, z Parszczenicy 1; karczmarze z Swornigaci 3, każdy po tygodniu. Rybaków z Swornigaci 18, po jednemu na tydzień. Bruska: bartników 15, po 2 na każdy tydzień; sołtysów 3 z Brus, z Kosobud 1, z Cycków 2, leman 1 z Brus, młynarz na Czernicy, karczmarz 1, młynarz Prądzyński 1, każdy po tygodniu; karczmarzów 4 z Brus, z Cycków 2, z Kosobud 2, z Drzewicza 2, z Męczykała 4, każdy po tygodniu; pustkowianie: z Trzemeszna 2 ogrodnicy, z Męczykała 1, z Drzewicza 1, z Kosobud 3, z Czyczków 3, z Brus 2, każdy po tygodniu. W straży tej przestrzegać tego powinni będą: Najprzód żeby tym jako się napisało porządkiem każdego tygodnia, zacząwszy w niedzielę przed św. Michałem aż do roku koleją straż tego odprawowali. Gdy kogo w puszczy, w jeziorach, na wielkich stawach z rusznicą albo sieciami zastaną albo też sieci, statki jakie znajdą, jeżeli szlachcic: siekiery, wozy, konie, sieci, statki wodne, czółna, rusznice brać; jeżeli plebejusz, brać także też rzeczy i samego a zwłaszcza na rybitwie i zwierzu zastanego poimać i do zamku zaraz, nietrzymając żadnej rzeczy przy sobie długo, oddać powinni będą. Gdzieby straży tej, który z nich, gdy koleją go dojdzie, nie sprawował, albo też nie z pilnością, a co większa gdyby niewiarę i niecnotę jaką w tym ukazał, mając z kim porozumienie na szkodę zamkową i tak jako się wyżej opisało, nie sprawował, szkodników jakimkolwiek sposobem ochraniał i z nimi porozumienie miał, winę złotych 2, z których 1 do zamku, drugi barci swojej strażnikom za doniesieniem kogożkolwiek i uznaniem starszych bartników, albo dekretem zamkowym zapłacić zaraz ma. Gdzieby też albo co gorszego uczynił, parva arbitraria zamku karany być ma. Szkody w puszczy, w jeziorach, rzekach, stawach, w zwierzu grodzanie przestrzegać i strażników tych pilności i wiary doglądać, ustawicznie po puszczy jeżdżąc, do jednego miejsca nie wiązać się mają. Z których grodzan trzej po puszczy zaborskiej być zawsze i po barciach wszystkich i miejscach szkodzie podległych jeździć ustawicznie mają. Niepilność i niewierność strażników, także szkody, gdziekolwiek przez niedbalstwo albo złość ich pokazałyby się, do zamku odnosić powinni będą, które aby się nie działy, przestrzegać tego pilnie mają i sami ich czynić nie mają. W polnych barciach jeden grodzanin albo 2 toż czynić mają. Co wszystko tym, jako pan starosta między nim postanowi porządkiem i sposobem grodzanie ci odprawować i często wiadomość o wszystkim do zamku dawać mają. Z poddanych starostwa tucholskiego jeżeliby ważył się kto ze pnia mimo pozwolenia samego p. starosty rąbać i drzewo spuszczać, jeżeli z miasta 100 grzywien pruskich, jeżeli ze wsi albo zkądkolwiek 10 grz. tychże za winę podług mandatu Królowej, do ksiąg miejskich wpisanego, ma być karany. Do zamku i folwarków na opał i mniejsze inne potrzeby leżące tylko drzewo brać mają, żeby puszcze ochraniali i innym przykładem byli. *Ks. Fr.*

Tucholszczyzna, nazwa części pow. stryjskiego, położonej nad rzekami: Oporem, Sławką i Orawą po obydwa Synowódzka. Czyt. „Skole i Tucholszczyzna“, napisał dr. Tr. Papée, Lwów, 1891. O Tucholcach pisał też W. Pol („Dzieła“, wydanie zupełne, t. X, str. 150 i 151).

Tuchołdów al. *Tucholdowo*, wś, pow. czauski, gm. Rasna (o 7 w.), zapasowy magazyn zbożowy gminny. Stanowiła niegdyś ststwo niegrodowe tuchołdowskie, leżące w wojew. mścisławskiem. Podług metryk litewskich powstało ono w początkach XVIII wieku, a w 1718 r. zaliczały się doń wsi: T., Łaryanów, Droździenice i Dudczyce. Kolejno posiadali je: Ponińscy, Zemboccy, Szpilowscy, Illiniczowie, Wołłowiczowie, Łopacińscy, Makowieccy; wreszcie z mocy przywileju Stanisława Augusta z d. 8 marca 1768 r. Michał Łopaciński, pisarz ks. lit., wraz z żoną Barbarą, ustąpili tego ststwa Franciszkowi i Konstancyi z Kopciów Święcickim, rotmistrzowstwu wwdztwa mścisławskiego, którzy opłacali kwarty złp. 243 gr. 7 a hyberny złp. 622. Porów. *Łaryanów.*

Tuchółka, urzęd. *Tucholka*, os., w pow. inowrocławskim, o 15 klm. na płn.-zach. od Inowrocławia, przy drodze żel. inowrocławsko-bydgoskiej, za Złotnikami, powstała w nowszych czasach na obszarze Gniewkowic; par. Tuczno, ma 2 dm., 33 mk.

Tuchołka, jezioro, wzn. 110 mt. npm., między wsią Sicinami a dobrami Tuchołką, w powiecie tucholskim.

Tuchołka, dobra ryc. nad jeziorem t. n., pow. tucholski, st. p. i kol. Tuchola (o 8 klm.), par. kat. Jeleńcz; 386 ha (257 roli or., 47 łąk, 4 lasu), 5 dm., 13 dym., 85 mk. (54 kat., 31 ew.); własność kupca J. C. Schmidt z Tucholi; hodowla świń, owiec i mleczarnia. R. 1343 nadaje w. mistrz Ludolf Koenig Jaśkowi z Tuchołki (Klein Tuchol) 17 włók w dobrach Małą Tucholą zwanych, wraz z jeziorami, na prawie chełmiń. Za to będzie czynił służbę wojskową o własnym wydatku i pomagał przy budowlach. Dan w Malborku (ob. Cod. Beln. w Peplinie, str. 36). Według taryfy pobor. z r. 1648 płacił tu p. Garczyński 7 fl. 17 gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 193). R. 1695 dzierżył dobra Stanisławski i dawał mesznego 5 kor. żyta i tyleż owsa

(ob. Wiz. Jezierskiego, str. 9). R. 1717 płacono według taryfy na symplę 15 gr. i 9 den. (ob. Cod. Beln. w Peplinie, str. 91). R. 1789 dzierżyli dobra Pruszakowie (ob. Topogr. Goldbecka, str. 241). *Ks. Fr.*

Tuchołka al. *Tucholka*, wś, pow. stryjski, 65 klm. na płd.-zach. od Stryja, 35 klm. na płd.-zach od sądu pow. w Skolem, urz. poczt. w miejscu. Na płn.-zach. leży Annaberg (kol. niemiecka, część Smorza), na płn. Orawa, na płn.-wsch. Pławie, na płd.-wsch. Huta, na płd.-zach. Klimiec. Na płd.-zach. i na płn.-wsch. stoku Łysej (1000 mt. wzn.), w pobliżu gościńca ze Skolego do Vereczke, nastaje pot. Tuchołka al. Brynówka (ob.) i płynie na płn.-wsch. do Pławiego. W obrębie wsi zasilają go liczne strugi. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Tuchołki. Doliną tą idzie gościniec. Na płd.-wsch. szczyt Sołotwina (830 mt., znak triang.). Własn. więk. ma roli or. 1, lasu 258 mr.; wł. mn. roli or. 1116, łąk i ogr. 218, past. 811, lasu 698 mr. W r. 1880 było 139 dm., 696 mk. w gminie; 2 dm., 10 mk. na obsz. dwors. (576 gr.-kat., 73 rz.-kat., 56 izr., 1 in. wyzn.; 632 Rusinów, 12 Polaków, 61 Niemców). Par.-rz.-kat. w Felizienthal, gr.-kat. w miejscu, dek. skolski. We wsi cerkiew p. w. św. Michała i szkoła etat. 1 klas. Cerkiew drewn., z wieżą w środku i dwoma kopułami, zbudowana w r. 1859 w miejscu dawnej, zniszczonej przez pożar w r. 1859. Wś T. zwała się pierwotnie Tuchlą Małą. Powstała ze wsi Pławie. Istniała już w r. 1602 (ob. „Skole i Tucholszczyzna“ przez d-ra Fryderyka Papée, Lwów, 1891, str. 32). Krótki opis wsi zawiera „Literaturnyj Sbornyk“, Lwów, 1870, str. 81. *Lu. Dz.*

Tuchołów, w XV w. *Thochołow*, wś i folw., nad rzeczką Stróżką, pow. miechowski, gm. i par. Książ Wielki, odl. 7 w. od Miechowa. W 1827 r. 17 dm., 109 mk. W 1870 r. folw. T. z nomenkl. Antolka, oddzielony od dóbr Giebułtów, rozl. mr. 675: gr. or. i ogr. mr. 213, pastw. mr. 10, lasu mr. 373, nieuż. mr. 79; bud. mur. 2, drewn. 5; las urządzony, gospodarstwo 4-pol. Wś ma 22 os., 158 mr. W połowie XV w. wś T., w par. Książ Wielki, była własnością Giebułtowskiego, miała łany km., karczmę, z których płacono dziesięcinę, wartości 20 grzyw. (?), bisk. krakows. Według reg. pob. pow. książkiego z r. 1490 wś T. miała 4 łany. W r. 1581 płacono od 9 półłank. km., 1 kom. bez bydła (Pawiński, Małop., 83, 440). Co do kolei, jakie przechodziła ta wś, ob. *Mianocice.*

Tuchom, ob. *Tuchomie.*

Tuchomek, niem. *Klein Tuchen*, wś w Pomeranii, pow. bytowski, st. p. Tuchomie, par. kat. Niezabyszewo; 645 ha (432 roli or., 60 łąk); 1885 r. 54 dm., 102 dym., 72 mk., wyłącznie ew. R. 1780 było ta 19 kat. i 168 ew. (ob. Wizytę Rybińskiego, str. 4). R. 1437 obejmuje T. 30 włók czynsz.; od każdej płacą 2 małe grzywny, 2 kury i pomagają przy sianożęciu po pół morgi od włóki; 16 włók jest pustych a 2 wzięte są wolne na 2 lata. Suma czynszu: $7^1/_2$ grz. i 13 szel., kur pół kopy bez jednej, miodu zaś $2^1/_2$ rączki (ob. Cramer: „Gesch. d. L. Lauenburg und Buetow“, str. 202, 300 i 304). R. 1472 potwierdza Ruediger Massow, wójt bytowski, Mikołajowi Polp zaginiony przywilej ks. Eryka na sołectwo w T., oświadczając, że do sołectwa należą 4 włóki wolne i 2 mr. łąk w stronę Tągomia, wolna rybitwa w jez. Katkowskiem dla własnej potrzeby. Za to ma czynić konną służbę wojenną na koniu, albo dwoma końmi i wozem. R. 1658 było: koni 9, wołów 14, krów 4, jałowic 14. Sołtysów było dawniej 2, gburów 11. *Ks. Fr.*

Tuchomie, niem. *Tuchen-See* (na mapie sztab.), jezioro tuż pod Międzychodem, $1^1/_3$ klm. długie, $^1/_2$ klm. szerokie, przypiera do płd. krawędzi miasta, spływa do Warty z lewego brzegu.

Tuchomie, r. 1283 *Thuchumye*, 1780 *Tuchom*, niem. *Gross Tuchom*, dobra na Kaszubach, pow. kartuski, st. p. i par. kat. Chwaszczyn; 404 ha (289 roli or., 19 łąk, 27 lasu); 6 dm., 15 dym., 90 mk., 81 kat., 9 ew.; hodowla bydła, owiec i świń. W dok. r. 1283 ks. Mestwin II nadaje T. cystersom w Oliwie wraz z jeziorem (ob. Perlbach, P. Urk. B., str. 311). R. 1341 nadaje klasztor 40 włók w T. Markowi v. Wyzlin na prawie chełm., celem osadzenia ich Niemcami. Za to dostaje 10 włók wolnych, sołectwo i kary sądowe, połowę czynszu karczemnego i łąkę na Zaspie pod Gdańskiem. Włościanie czynszują od włóki po pół grz. i 2 kury, czynią służbę wojenną i służą klasztorowi jednym koniem, jeżeli chodzi o ściganie złodziei lub przy sądowych poszukiwaniach (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., VI, 68). Dawniej tworzyło Tuchomie i Tuchomko jedną posiadłość, która r. 1780 liczyła 85 kat. i 10 ew. (ob. Wiz. Rybińskiego, str. 288). Mesznego pobierał prob. z obu osad 3 kor. żyta i tyleż owsa. R. 1782 wydał rząd pruski po kasacie zakonów oba posiadła w wieczystą dzierżawę. *Ks. Fr.*

Tuchomie 1.) niem. *Koeniglich Gross Tuchen*, wś w Pomeranii, pow. bytowski, st. p. w miejscu, par. kat. Niezabyszewo; 953 ha (542 roli or., 172 łąk, 5 lasu); 58 dm., 123 dym., 642 mk., 83 kat., 553 ew., 6 żyd. We wsi jest kościół fil. kat. p. w. św. Michała, zbudowany r. 1704. Do niego należą: Tuchom, Tuchomek, Tągom, Piaszno, Masowice, Trzebiatkowy, Ciemno i Modrzewo. Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że prob. pobie-

rał ztąd mesznego 66 fl.; we wsi było 18 kat., 212 ew. (str. 5). 2.) **T.,** niem. *Adelig Gross Tuchen*, dobra ryc., tamże, 370 ha (224 roli or., 50 łąk); 10 dm., 20 dym., 1 mk. kat., 379 ew., z których na fol. Aleksanderhof przypada 12 mk. i 1 dm., gorzelnia, fabryka sera. R. 1329 posiadał Kazimierz (Chocimirus, Godzimirus, Kotzmirus) z T. ziemię Tuchomską i zamek Tuchom; od niego to zwali Krzyżacy wś tę Gotszmersztuchin. R. 1335 jest on sędzią polubownym między opatem oliwskim a rycerzem Racesławem z Jesiony o Lupowskie jezioro. W tym roku występuje jako świadek aktu, którym Otton, komtur słupski, nadaje Augustowi Hermanowi za 4 wł. w ziemi Sambinów wś Studzienice. R. 1345 nadaje w południowej części swych posiadłości 44 włóki, Ciemnem zwane (Zemno, Zemmen), słudze Wisławowi, za co ma służyć koniem wartości 7 grz., a Henrykowi de Rosen Modrzewo, za co ma służyć koniem wartości 10 grz. R. 1385 otrzymują Krzyżacy od Wartysława młodszego i Bogusława, książąt szczecińskich, za 3000 grz. w zastaw ziemię Tuchomską, mianowicie: Ciemno, Trzebiatkowy, Modrzewo, Tuchomie, Tuchomko, Tągomie i Kotkowy. R. 1400 nadaje wójt bytowski Jakub v. Rinach wiernemu słudze Staneken sołectwo w T. i 4 włóki na prawie chełm. Za to ma wś osadzić i czynić konną służbę wojenną (ob. Cramer: „Gesch. der Lande Lauenb. u. Buetow“, II, 196). Wedle rejestrów z r. 1437 zawierała wś 40 włók czynsz., z których płacono po 10 skojców i 2 kury. Było 12 włók pustych. Karczmarz płacił 5 wiardunków, młynarz 9 grz. Cały czynsz wynosił 22 grz. i 10 skojców, 1 kopę jaj i 16 kur (str. 300), miodu zaś „$2^1/_5$ pockoff i 2 rantczken“ (str. 304). R. 1658 jest tu 1 sołtys, 6 gburów (3 miejsca puste), 2 zagrod., 1 młynarz daje 120 kor cy, 1 karczmarz; dalej 2 konie, 22 woły, 14 krów, 2 jałowice. R. 1662 jest 1 sołtys na 5 włókach, 7 gburów, każdy na 3 wł., 1 gburstwo puste, 1 wł. posiadał karczmarz; młynarz daje 2 łaszty żyta a za świnie karmne 6 kor. żyta; 3 zagrodników na $1^1/_2$ wł.; 1 gburstwo ma pastor luterski. *Kś. Fr.*

Tuchomko, niem. *Kl. Tuchomer-See*, jezioro, w pow. kartuskim, na wschód od jez. Tuchomskiego, przez które się wije struga Strzelinka. *Kś. Fr.*

Tuchomko, niem. *Klein Tuchom*, dobra na Kaszubach, nad jez. Tuchom, pow. kartuski, st. p. i par. kat. Chwaszczyn; 521 ha (274 roli or., 28 łąk, 9 lasu); 14 dm., 27 dym., 157 mk., 143 kat., 14 ew.; hodowla bydła. W południ. stronie wsi leży mogilisko, zajmujące znaczny obszar wyżyn przylegających do jez. Tuchomskiego z płd. jego strony. Gromada mogił tuchomskich jest największą ze znanych w Prusach królewskich. Liczą przeszło 100 mogił. Są one skupione nad brzegiem jeziora, a rzednieją od tego miejsca i rozchodzą się promieniami. Od zach. mogilisko to przecina wąwóz z potoczkiem b. n., płynącym do jez. Tuchomskiego. Dalej za wąwozem występują znowu takież mogiły pomiędzy wsiami Tokarami, Czeczewem i Warzenkiem, gdzie już leżą na obszarach gruntów tej wsi. Całe mogilisko tuchomskie jest mało badane, przeważnie wcale nienaruszone (ob. „Objaśn. do mapy Ossowskiego“, str. 26 i Behla: „Die vorgesch. Rundwaelle“, str. 190). T. powstało niezawodnie na miejscu zaginionego „Nywadowa“, który r. 1283 ks. Mestwin darował cystersom w Oliwie (ob. „Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.“, VI, 16). *Kś. Fr.*

Tuchomskie jezioro, niem. *Tuchom-See*, jezioro, w płn. części pow. kartuskiego, wzn. 141 mt. npm. Ciągnie się z płn. na płd., ma około $^2/_3$ mili dług. i $^1/_8$ mili szer.; obszaru 359 mr. Po jego wsch. stronie leży Warzenko, po zach. Tuchomko. Z jeziora wypływa Strzelinka, dopł. Raduni. *Kś. Fr.*

Tuchorskie Holendry 1.) *Stare*, urzęd. *Alt-Tuchorze Hauland*, pow. babimoski, o $7^1/_2$ klm. na płn.-zach. od Wolsztyna (par. prot.), przy dr. żel. do Zbąszynia, nad rzeczką, spływającą do Borujki (dopł. Obry); par. kat. i poczta w Tuchorzy, st. dr. żel. w miejscu; mają 51 dm., 321 mk. (14 kat., 307 prot.) i 611 ha (350 roli, 63 łąk, 172 lasu). 2.) **T. H.** *Leśne*, urz. *Tuchorze Waldhaulaud*, o 10 klm. na płn.-zach. od Wolsztyna, na lew. brzegu Borujki; 20 dm., 108 mk. (23 kat., 85 prot.) i 58 ha (54 roli, 2 łąk). 3.) **T. H.** *Nowe*, urz. *Neu-Tuchorze Hauland*, o 10 klm. ku płn. od Wolsztyna, w międzyrzeczu Dojcy i Borujki, z osadą Berghauland (4 dm., 26 mk.) tworzą okrąg wiejski, mający 34 dm., 226 mk. (40 kat., 186 prot., i 311 ha (205 roli, 21 łąk, 66 lasu). *E. Cal.*

Tuchorza, urzęd. *Tuchorze, Thugorse* w r. 1311, *Tuchora* 1564, wś kośc. i dwór, pow. babimoski, dek. grodziski, o 9 klm. na płn.-zach. od Wolsztyna (par. prot.), par. kat., szkoła i poczta w miejscu, st. dr. żel. na Starych Holendrach T. o 2 klm. Wś z młynem Borujką (2 dm., 12 mk.) tworzy okrąg wiejski, mający 42 dm., 320 mk. (232 kat., 88 prot.) i 270 ha (161 roli, 42 łąk, 22 lasu). Dwór z leśniczówką „Friedrichshorst“, ma 17 dym., 270 mk. (206 kat., 64 prot.) i 1545 ha (578 roli, 98 łąk, 13 past., 810 lasu, 29 nieuż., 16·61 wody); czysty doch. z ziemi 7067 mrk; gorzelnia parowa i młyn parowy; uprawa chmielu. Kościół p. w. św. Trójcy założyli w r. 1543 i uposażyli dziedzice wsi Ossowscy; zaniedbany przez późniejszych dziedziców protestantów, wcielony był około r. 1564

do Rzeszotarzewa (Rostarzewa), a potem do Siedlca. Nowy kościół z drzewa wystawił około 1720—1732 r. cystors z Obry Majowski Bernard (J. Łukaszewicz, Kośc. II, 485) i Grabscy, dziedzice miejscowi (ks. Korytkowski, Brev. Descr., II, 70). Księgi kościelne zaczynają się od r. 1767. Par., liczącą 490 dusz, składają: Boryjka, Tuchorza i Holendry Tuchorskie. Szkoła istniała w r. 1641. W r. 1311 pisał się z T. Jezelo (!), który wspólnie z braćmi Janem i Wojciechem darował młyn Ruchocin (nad Dojcą, o 4 klm. od T.) osadzonym w Obrze cystersom (Kod Wielk., n. 485); r. 1564 pobierał bisk. pozn. fertony z 4 łan. os. po 5 gr.; w r. 1580 były tu 3 łany os. i ćwierć karczm., młyn i 13 zagr. Około 1793 r. posiadali T. Dziembowscy, a około r. 1845 baronesa v. Kottwitz. *E. Cal.*

Tuchów, miasteczko, w pow. tarnowskim, nad rzką Białą, przy dr. żel. i gościńcu z Tarnowa (odl. 21 klm.) do Grybowa miasta powiatowego. Zabudowane przeważnie parterowemi domami, leży na lew. brzegu Biały, która tworząc w tem miejscu zagięcie, otacza T. od zach. i płn.; wznies. 237 mt. npm. Teren podnosi się ku wsch. i dosięga 343 mt., na zach. 300 mt. npm. Na praw. brzegu Biały domy są rozrzucone, tworzą przedmieścia, z wyglądem wiejskim. Gościniec prowadzi na wschód do Ryglic i Brzostka. Po lewej stronie rzeki stoi kościół paraf. (od r. 1460), po prawej pierwotny parafialny, później zaś do r. 1810 klasztorny. W mieście jest sąd pow., st. kol. żel., urz. poczt. i tel., szkoła ludowa 4-klas., urząd gm., podatkowy i notaryat, lekarz i kilka sklepów. Gmina założyła w r. 1865 kasę pożyczkową dla rękodzielników (pożyczki do 50 złr.). Dom dla kalek (szpital), nieznanej fundacyi, posiada budynek i 1651 złr. Miasto samo miało w 1880 r. 177 dm. i 1179 mk., z przedmieściami 385 dm., 2337 mk. (1090 męż., 1247 kob.); 2062 rz.-kat., 10 gr.-kat. i 265 żyd. Podług spisu z r. 1890 było 390 dm., 479 gospodarstw i 2365 mk. Szematyzm z r. 1891 podaje odmienne cyfry: 2506 mk., t. j. 2290 rz. kat., 6 gr.-kat. i 210 żyd. Powierzchnia miasta zajmuje 2138 mr. Majątek czynny 129,475 złr., bierny 1235 złr. Pos. więk. (Wład. Rozwadowskiego) ma 6 karczem, młyn i folw., 463 roli, 13 łąk, 3 ogr., 17 mr. 1107 sąż. past., 249 mr. 815 sąż. lasu, 2 mr. nieuż., i 1410 sąż. parcel budowl., ogółem 748 mr.; pos. mn. 1027 roli, 65 łąk i ogr., 131 past. i 59 mr. lasu. Dobra tuchowskie po przejściu na własność rządu (po zniesieniu klasztoru benedyktynów) sprzedano przez licytacyę. W ostatnich czasach (około r. 1889) dobra te, obejmujące 22 folw. i 9360 mr. lasu, posiadał bar. Hirsch. T. należał od XI w. do opatów tynieckich, jest bowiem wymieniony w potwierdzeniu przywilejów klasztoru tynieckiego przez kardynała Idziego w r. 1105. W r. 1341 pozwolił Kazimierz W. założyć opatom miasto i przeniósł je z prawa polskiego na magdeburskie (Kod. tyniecki, wyd. we Lwowie, 1871, str. 76). Miasto miało mieć 60 łan. frankońskich. Prócz zwykłych praw nadawanych wójtom, otrzymał opat jeden szyb solny, gdyby zaś było więcej szybów, zastrzegł je król dla siebie. Nadto otrzymał prawo pobierania 1 grzywny co sobotę, gdyby wybito szyb solny i sól wywożono (Berkrecht). Żupnicy mieli używać tych samych praw, co wieliccy i bocheńscy. Miasto rozwinęło się na lewym brzegu rzeki, kościół drewniany stał we wsi na prawym brzegu. Dlatego w roku 1456 uzyskali opaci u Kaliksta III pozwolenie na połączenie probostwa z klasztorem, a gdy zmarł ostatni świecki proboszcz Daniel, przenieśli parafią do kościoła w mieście, niewiadomo kiedy wybudowanego i powierzyli ją zakonnikom, przy dawnym kościele zaś utworzyli priorat. Uposażenie parafii połączyli teraz z prioratem, pozostawiając parafii szczupłe dochody. Narzeka na to Długosz (L. B., III, 222), skarżąc się na opata, że naruszył regułę św. Benedykta przemieniając mnichów i pustelników w mieszczan i księży świeckich. W owym czasie było w T. 17 łan. mieszczańskich, z których dziesięciny płacono pszenicą i owsem albo pieniędzmi. Wartość dziesięcin wynosiła 6 grzyw., 18 miar pszenicy i tyleż owsa. Opat miał dwór i predium, z którego dawano probostwu 4 grzyw. za dziesięcinę. Sołtys miał 2 łany, z których płacił dziesięcinę parafii. Komornicy miejscy dawali na kolędę proboszczowi po groszu, wiejscy pół grosza. Prócz tego płacili mieszczanie meszne i stołowe magistrowi szkoły. Do proboszcza należała rola w trzech częściach. Z ogrodów płacili mieszczanie czynszu opatom po grzywnie i 2 gr., niektórzy po 2 grzyw. i 8 gr.; z pasiek dawali po 2 kwarty miodu. Jatki mięsne przynosiły 2 grzyw. bez 6 gr. i 7 kamieni łoju, łaźnia 2 grzyw., jatki rybne, solne i szewckie 3 grzyw. i 8 gr. Należytość wybierał soltys, za co brał szósty denar a nadto miał 2 młyny wodne (L. B., III, 199). Do par. należały za Długosza: Siedliska, Dąbrowa, Beschwoschowa (Bistuszowa), Burzyn, Meszna, Libuszowa lub Lube (Lubassowa), Buchcice, Kolanowice i Piotrkowice z kościołem filial. W 1536 r. (Pawiński, Małop., 548) lustratorowie podatkowi tak się wyrażają: „Thuchow miasto wielebnego opata tynieckiego. Mają w niem mieszczanie i przedmieszczanie role, z których płacą czynszu grzyw. 15 gr. 2 den. 7, owsa kor. 72; z łaźni, jatek mięsnych, szewskich, piekarskich i solnych,

jako też z folusza wpływa 34 grzyw. $30^1/_2$ gr., 200 kur i nic więcej; dwór, dobre predium, 2 sadzawki dobre i 2 opuszczone, młyn i stępa, z czego dochód cenią na 30 grzyw., las wystarczający na własną potrzebę. Na dzień Oczyszczenia Matki Boskiej jest dochodu od mieszczan i przedmieszczan 8 grzyw. Do par. należały: Buchcice i Meszna. Sądząc według opłaconego szosu w 1581 (ibid., 266) był T. mniejszy niż Strzyżów, Tarnów, Pilzno i Ropczyce, większy niż Brzostek, Dębica, Żochów. Zapłacono szosu 62 fl. z miasta, z łan. miejskich 10, komorn. 8, rzemieśl. 27, rzeźnicy 5, gorzelnie 5, młyn 4, przekupnie 2, razem 67 fl. 24 gr. W 1627 r. prepozyt benedyktynów Sebastyan Pilsz wybudował nowy kościół murowany, który zgorzał w r. 1789. Teraźniejszy wystawił własnym kosztem prepozyt Odo Kontentowicz. Budowa trwała od r. 1791 do 1800. Odnowił i pomalował go w 1864 r. prob. kan. Stanisław Zabierzewski. Opaci rezydowali we dworze i pobierali dochody z T., Lubaszowy, Meszny Opackiej, Brzozowy i Brzostka. Ostatnim opatem był Floryan Amand Janowski, zamianowany w r. 1786 biskupem tarnowskim. Do r. 1810 zawiadowali parafią benedyktyni, poczem dobra inkamerowano a wreszcie sprzedano. Obecnie do parafii (dek. tuchowski) należą: Joniny, Kowalowy, Uniszowa, Bistuszowa i Kielanowice. T. graniczy na płd. z Siedliskami i Kielanowicami, na zach. z Meszną Opacką i Szlachecką, na płn. z Garbkiem i Karwodrzą a na wschód z Zalaszową i Uniszową. *Mac.*

Tuchowicz, wś, folw. i dobra nad rzeczką Stanówką, pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz, odl. 12 w. od Łukowa. Posiada kościół par. murow., sąd gm. okr. II, urz. gm., 33 dm., 331 mk. W 1827 r. 38 dm., 331 mk. Dobra T. składały się w r. 1885 z fol. T. i Celiny, nomenkl.: Zameczek, Jarząbek i Warkocz, rozl. mr. 2167: gr. or. i ogr. mr. 526, łąk mr. 419, past. mr. 24, lasu mr. 1154, nieużyt. mr. 44; bud. mur. 3, drewn. 25; płodozmian 4 i 8-pol., las nieurządzony, wiatrak, pokłady torfu. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 20, mr. 117; wś Józefów os. 22, mr. 758; wś Celiny os. 17, mr. 409; wś Jonnik os. 10, mr. 435; wś Antonin os. 61, mr. 656. Według reg. pob. z r. 1531 osada ta jest miastem. „Oppidum Tuchowicz" płaci jako pierwszą ratę pobor. 2 grzyw. Posiada już parafię. W mieście jest młyn (własność szlachecka) i drugi pod miastem. W 1552 r. dziedzicem jest Kanimir (Kanimier). Miasto płaci 3 grzyw. (4 fl. 24 gr.), tyle co Siedlce. W r. 1580 Bartosz Tchorzowski, sługa p. Kanimierów od 6 włók osiadł. (pod miastem) fl. 6, p. Jan Kaimier ze wszystkiego miasteczka fl. 8. Summa fl. 14. Rodzina Kaimierów rozsiadła się w okolicy T.; Stanisław Kaimier posiada Celin. Jedynak Kaimier mieszka w Niedźwiedzim Kierzu i posiada Płozy al. Szyszki i części w Jedlance i Jamielniku. Jan Frocz, Jakub i Michał mają także swe wioski. Parafia jest bardzo rozległą, obejmuje miasto i 38 wsi (Pawiń., Małop., 378, 388, 393, 403, 429). Zdaje się, że już dawno (w XVII w.), w skutek rozwoju Siedlec i Łukowa, miasteczko przekształciło się w skromną wieś. Kościół i parafię erygowali tu w początku XVI w. bracia Kanimierowie, ostatni drewniany wystawił w r. 1748 Hieronim Krasiński, dziedzic. Obecny, murowany, stanął w ostatnich czasach. T. par., dek. łukowski, 3690 dusz. T. gmina, graniczy z gm.: Wojcieszków, Stanin, Mysłów i Prawda, ma 18,843 mr. obszaru, 3921 mk. (53 żyd.). W skład gm. wchodzą: Aleksandrów, Antonin, Borowina, Celiny, Gozd, Jedlanka, Józefów, Kierzków, Lipniak, Niedźwiadka, Sarnów, Szyszki, Tuchowicz, Turzec, Tomaszów, Warkocz, Zagoździe, Zastawie i Zastawska-Wólka. *Br. Ch.*

Tuchowicze, wś i folw., pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Krzywoszyn, gdzie do niedawna była par. kat., o 15 prawie mil od Nowogródka. Wś ma 28 osad; folw. należy do domin. Rzepichowa, hr. Potockich. Miejscowość odosobniona, grunta lekkie. T. w 1589 r. nadał jezuitom nieświeskim ks. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, zwany Sierotka, razem z dobrami: Święcice, Nowosiołki, Rozdziałowicze, Zalipienie, Załuże, Uszanka i Rudawa. Po zniesieniu zakonu jezuitów większa część dóbr pomienionych dostała się w dom Potockich. *A. Jel.*

Tuchtów, część Terebiża, pow. złoczowski.

Tucie, wś włośc., pow. władysławowski, gm. Świątoszyn, par. Iłgowo, odl. od Władysławowa 47 w., 3 dm., 18 mk., 90 mr. W 1827 r. 3 dm., 31 mk. Wchodziła w skład dóbr Iłgów.

Tucza, *Tęcza*, tak W. Pol w Hidrografii nazywa rzkę Lebiodę al. Lebiodkę, w pow. lidzkim, prawy dopływ Niemna. Ob. *Lebioda.*

Tucza 1.) zaśc., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniów (o 8 w.), okr. wiejski i dobra hr. Chreptowiczów, Ancielewszczyzna, 6 dusz rewiz. 2.) **T.,** wś i folw. nad Suszanką, dopł. Naczy, pow. słucki, przy dawnej szosie brzesko-bobrujskiej, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Siniawka, par. praw. Dunajczyce, o 65 w. od Słucka. Wś ma 14 osad. Cerkiew p. w. św. Jana, fundacyi Jeleńskich; folw., dawne dziedzictwo Jeleńskich, razem z dobrami Helenpol, ma 90 włók; młyny, propinacye; grunta dobre, miejscowość lekko falista. W 1745 r. dziedzic Antoni Jeleński puścił T. w zastaw razem z sąsiedniemi dobrami Trzeciaki, Janowi i Annie z Aleksandrowiczów

Obuchowiczom, za wziętą u nich summę 5200 złp. *A. Jel.*

Tucza, wś u źródeł Hnyłopiatu, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Machnówka, par. praw. Wujna (o 3 w.), o 32 w. od Berdyczowa, ma 353 mk. W 1863 r. było 303 mk., 592 dzies. Zachodnia część wsi stanowi najwyżej położony punkt w gub. kijowskiej, wzniesiony 163 sąż. npm. Baltyckiego. Należy razem ze wsią Wujna do Morgulców.

Tucza (ob. *Mazury*, pow. kolbuszowski), mylnie, za: *Turza.*

Tuczapy, zapewne *Tuczępy*, wś i folw. nad rzką b. n., dopł. Huczwy, płynącą od Starej Wsi, pow. hrubieszowski, gm. Miętkie, par. Nabroż, odl. 21 w. na płd.-płd.-zach. od Hrubieszowa a 6 w. na wschód od Tyszowiec. Posiadały w r. 1870 dystylarnię, cegielnię, piec wapienny, wiatrak. Pokłady marglu wapiennego i torfu. W r. 1827 wś T., w par. Rzeplin, miała 100 dm., 630 mk. W r. 1875 folw. T. rozl. mr. 2139: gr. or. i ogr. mr. 880, łąk mr. 300, wody mr. 20, lasu mr. 850, zarośli mr. 20, w osadzie mr. 3, nieuż. mr. 66; bud. mur. 8, drewn. 28; las urządzony. Wś T. os. 63, mr. 662; wś Lipowiec os. 8, mr. 17; wś Mołożów os. 16, os. 243. *Br. Ch.*

Tuczapy 1.) wś, pow. jaworowski, 20 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Jaworowie, 4 klm. na płd.-wsch. od urz. poczt. w Mużyłowicach, 10 klm. na płn.-zach. od st. kol. w Gródku. Na płd.-zach. leży Zbadyń z Kuttenbergiem, na płn.-zach. Czarnokońce (część Mużyłowic) i Mużyłowice Narodowe, na płn.-wschód Leśniowice, na wsch. Rzeczyczany, na płd. Rodatycze (3 ostatnie w pow. gródeckim). Wody z płn. obszaru płyną na płn. do Hnojeńca (dopływu stawu jaworowskiego, utworzonego przez Szkło). Wzdłuż granicy płd. płynie pot. Gliniec, dopł. Wiszni. Zabudowania wiejskie leżą na płd. (254 mt. wzn.). Na płn.-wsch. wzn. 322 mt., na płn.-zach. 303 mt. Własn. więk. ma roli or. 15 mr.; wł. mn. roli or. 1603, łąk i ogr. 225, pat. 291, lasu 53 mr. W r. 1880 było 176 dm., 1096 mk w gm. (6 obrz. rz.-kat., 1032 gr.-kat., 24 izr., 34 in. nych wyzn.; 9 Polaków, 1031 Rusinów, 56 Niemców). Par. rzym.-katol. w Rodatyczach, gr.-kat. w miejscu, dek. sądowo-wiszeński, dyec przemyska. Do parafii należy Zbadyń z Kuttenbergiem. We wsi cerkiew i szkoła 1-klas. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koron. ststwa jaworowskiego, w ziemi lwowskiej. W lustracyi z r. 1661 i 1662 (Rkp. Ossol., Nr. 2834, str. 112) czytamy: „Ta wś (Tuczempy) zasiadła zdawna na łanach 33. Juxta lustrationem a. 1627 poddanych na półłankach było 52, którzy rabiali od południa każdy dzień w tydzień okrom poniedziałku, targowego dnia. Teraz po spustoszeniu nieprzyjacielskiem znajduje się poddanych, którzy na półćwierciach siedzą, 12, którzy się sprzągają po 2 na pług, wychodzi tedy pługów 6. Robić powinni po dwa dni w tydzień od południa z półćwierci. Czynszu dają z półćwierci po gr. 17, przychodzi z półćwierci 12 złot. 6 gr. 24. Owsa dawali z półłanku po 2 półmiarki, z ćwierci po półmiarku, a z półćwierci teraz po macy, to jest po połowicy półmiarka, przychodzi półmiarków 6 po gr. 15, facit 3 zł. Kur z półćwierci 1, przychodzi 2 po gr. 3, facit 1 zł. 6 gr. Kapłonów dawali z półłanku, teraz z półćwierci ćwierć kapłona, przychodzi kapłonów 3 po gr. 6, facit gr. 18. Dziesięciny pszczelnej dostała się maca miary nowopolskiej, za co zł. 10. Prząść każdy z nich z półćwierci po półtora łokcia powinien, i do gnoju za pańszczyznę powinni. Zagrodników przedtem bywało 12. Teraz ich tylko 6, powinni po 2 dni pieszo w tydzień. Czynszu dają po gr. 6, facit 1 zł. 6 gr. Pop z łanu z tej wsi daje z czynszu zł. 2. Powozu do tegoż łanu daje do dworu zł. 6 gr. 15. Wybrańtwo na łanie jednym siedzi, z którego służbę wojenną do obozu odprawować sołtysi powinni. Karczma jest w tej wsi, która się ogółem niżej położy. Młyn w tej wsi, który także generaliter się położy. Staw jest w tej wsi, który juxta assertionem juratorum subelitorum czyni spustem we trzy lata zł. 120. Summa prowentu z tej wsi, okrom karczmy i młyna, facit zł. 71 gr. 9. W tejże wsi znajdują się niejacy Łozyńscy, którzy uzurpowali sobie za prywatnym skryptem przeszłego dzierżawcy wolności i posessionem et usum fructum certorum agrorum et pratorum jakoby już ex ratione usus fructus w dziedzictwo te grunty sine onere obrócić i przywłaszczyć mieli. My uważywszy, iż to contra legem publicam był im ten skrypt prywatny dany, gdyż bona sacrae regiae majestatis et rei publicae sine consensu ordinum alienowane być nie mogą, tedy tego skryptu invaliditatem uznawszy jako prawu pospolitemu przeciwnego, injungimus Jm. Panu Stanisławowi Dniszkiewiczowi, stolnikowi parnawskiemu, pułkownikowi wojsk J. K. Mości, jako dzierżawcy natenczas Tuczemp, aby tego więcej używać nie pozwalał a i sam takich skryptów nie ważył się dawać, gdyż to jest z znacznym uszczerbkiem Rzeczypospolitej i kwarty". O wójtowstwie tej wsi czytamy tamże na str. 245: „Na to wójtowstwo tuczempskie pokazał Jmc. Pan Jacek Franciszek Piasecki przywilej Króla JMCI Władysława IV de data Cracoviae die 19 mensis julii a. 1644, którym urodzony niegdy p. Marcin Krobanowski urodzonej Imc. Pani Maryannie Polanowskiej, natenczas małżonce swojej pra-

wa swego communicavit na to wójtowstwo, a zaś wzwyż mianowany Jm. Pan Jacek Franciszek Piasecki, jako wtórego małżeństwa Jmc. Pani Maryanny Polanowskiej małżonek, jus communicativum otrzymał od króla Jana Kazimierza de data Varsaviae die 30 mensis martis a. 1650. Do tego wójtowstwa tuczempskiego należą ex antiquo dwa łany, które puste leżą. Poddanych jest 4, którzy po dniu jednym pieszo pańszczyznę robią. Młyna i stawu do tego wójtowstwa nie masz. Urodzaju może być wszystkiego różnego zboża kop 60, ale że pługiem dworskim robią, tedy deductis expensis na pług, szacuje się to wójtowstwo na złp. 15. Summa prowentu z tego wójtowstwa, od którego kwarta do skarbu Rzpltej co rok na świątki do Rawy ma być płacona pod winami w prawie pospolitem o lustracyach i o kwarcie opisanymi, zł. 15". 2.) **T.**, grupa domów w Jazowie Starym, w części wsi Nowiny, w pow. jaworowskim. 3.) **T.**, wś, pow. śniatyński, 16 klm. na płd.-zach. od Śniatyna, 12 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Zabłotowie, 4 klm. na płn.-wsch. od urz. poczt. w Popielnikach. Na wsch. i płn.-wsch. leży Drahasymów, na płn. Rudniki, na zach. Popielniki, na płd. wsi bukowińskie: Banilla Słobodzie i Banilla Ruska. Wzdłuż granicy płd. płynie Czeremosz, w którego dolinie leżą zabudowania wsi. Własn. więk. ma roli or. 139, łąk i ogr. 53, past. 34, lasu 58 mr.; wł. mn. roli or. 851, łąk i ogr. 50, past. 24, lasu 74 mr. W r. 1880 było 158 dm., 774 mk. w gm.; 9 dm., 48 mk. na obsz. dwor. (733 gr.-kat., 23 rz.-kat., 62 izr., 4 in. wyzn.; 780 Rusinów, 5 Polaków, 37 Niemców). Par. rz.-kat. w Zabłotowie, gr.-kat. w miejscu. dek. śniatyński. Do par. należy Drahasymów. We wsi jest cerkiew p. w. Narodz. Chr. P., szkoła 1-klas. i młyn. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koron., dzierżawy Uścieczko, w ziemi halickiej. *Lu. Dz.*

Tucze 1.) cztery dobra i cztery wsi, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Wiekszne, o 76 do 79, 84 i 86 w. od Szawel; Jeden z dworów, własność Witkiewiczów, ma 120 dzies. (6 lasu), drugi Rozowskich 90 dzies. (5 nieużytków), trzeci Sysojewa 521 dzies. (167 lasu, 12 nieuż.). 2.) **T.**-*Birbiliszki*, dobra, tamże, o 84 w. od Szawel.

Tuczępska Wola al. *Wólka*, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, ma 25 os., 398 mr. W 1827 r. 42 dm., 112 mk. Wchodziła w skład dóbr Tuczępy.

Tuczępy 1.) al. *Tuczempy*, wś i folw., pow. stopnicki, gm. i par. Tuczępy, odl. 9 w. od Stopnicy, leży na prawo od drogi do Staszowa, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, dwa młyny, cegielnię. W 1827 r. 41 dm., 310 mk. Dobra T. składały się w r. 1885 z fol.: T. i Wierzbica, z osad młyn. Tuczyński i Górski, rozl. mr. 2272: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 362, łąk mr. 22, past. mr. 4, lasu mr. 375, nieuż. mr. 16; bud. drewn. 8; płodozm. 5 i 8-pol.; fol. Wierzbica gr. or. i ogr. mr. 534, łąk mr. 41, past. mr. 8, lasu mr. 810, w osad. mr. 74, nieuż. mr. 27; bud. mur. 2, drewn. 22; płodozm. 13-pol., lasy urządzone. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 44, mr. 328; wś Góry os. 33, mr. 265; wś Wólka os. 11, mr. 135; wś Wierzbica os. 34, mr. 167; wś Podlesie os. 13, mr. 69. Nadana w r. 1190 (?) klasztorowi w Busku przez Dzierzka (Dirsco), brata Wita, bisk. płockiego (Kod. dypl. pol., I, 15). W połowie XV w. stał już kościół drewn. p. w. św. Jana Chrzciciela. Wś była własnością Chrząstowskiego h. Strzegomia, miała łany km., karczmy, zagr. i folw. rycerski, od których dziesięcinę pobierał pleban miejscowy, który miał swoją rolę, łąkę przy folwarku (Długosz, L. B., II, 446, 447). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1508 Katarzyna Chrząstowska płaciła gr. 36. W r. 1579 Stan. Dimitrowski płacił od 10 osad, $2^1/_2$ łan., 4 zagr. (Pawiński, Małop., 228, 489). Obecny kościół murowany pochodzi z r. 1674. T. par., dek. stopnicki, 2510 dusz. T. gmina należy do sądu gm. okr. III w Oleśnicy, st. p. w Stopnicy, ma 12148 mr. obszaru i 5145 mk. Śród stałej ludności jest 112 żyd. i 3 prot. W gminie są trzy szkoły początkowe i 3 młyny wodne. 2.) **T.** al. *Tuczempy*, wś i folw. nad strumieniem b. n., praw. dopł. Kalinówki (praw. dopł. Wieprza), pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, odl. 28 w. od Hrubieszowa, posiada cerkiew paraf. nieznanej erekcyi, pokłady wapienia. W 1827 r. 20 dm., 112 mk. Dobra T. składały się w r. 1885 z fol. T. i Tuszyn, rozl. mr. 1746: gr. or. i ogr. mr. 894, łąk mr. 73, past. mr. 28, lasu mr. 677, w odpadkach mr. 60, nieuż. mr. 14; bud. mur. 17, drewn. 30; płodozm. 6 i 8 pol., las urządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 26, mr. 354; wś Wólka al. Wola Tuczempska os. 25, mr. 398; wś Majdan os. 43, mr. 549; wś Wierzbica os. 4, mr. 27. 3.) **T.**, ob. *Tuczapy*.

Tuczępy, wś, pow. jarosławski, w urodzajnej równinie, wzn. 206 mt. npm., u ujścia pot. Morawskiego do Sanu z lew. brzegu, przy drodze z Jarosławia do Radymna (7·6 klm.), ma cerkiew gr.-kat., w połowie murowaną (filią par. w Ostrowie). Przez obszar wsi idzie dr. żel. między stacyami Jarosław i Radymno. San podzieliwszy się na dwa ramiona, utworzył z części wsi wielką wyspę. Wraz z obszarem dwors. (8 dm.) jest 239 dm. i 1303 mk.; 662 rz.-kat., 566 gr.-kat. i 45 żyd. Rz.-kat. parafia w Jarosławiu. Zamożna wieś, chociaż na wylewy Sanu narażona,

ma szkołę ludową o dwóch nauczycielach i kasę pożyczk. gm. z kapit. 3133 złr. Więk. pos. (Edw. Micewskiego) ma 2 karczmy, gorzelnię, folw., 549 roli, 14 łąk, 10 ogr., 10 pastw., 83 lasu, 1 mr. 123 sąż. stawów, 6 mr. nieuż. i 3 mr. 1352 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 1058 roli, 137 łąk i ogr., 203 past. i 6 mr. lasu. Uposażenie cerkwi składa się z 13 mr. 1055 sąż. roli. T. graniczą na płn. z Muniną, na płd. z Ostrowem a na zach. z Morawskiem.

Tuczępy, urzęd. *Tutschempe*, *Tuczep* w r. 1580, mylnie *Turzep*, niekiedy *Tuczęp*, wś i dwór, pow. międzychodzki, o 5 klm. na płd.-wschód od Kamionny (par. kat i poczta), na drodze do Miłostowa; par. prot. Międzychód, st. dr. żel. w Lutomyślu (Neutomischel) o 27 klm. Wś z częścią włośc. na Małych Mnichach (2 dm., 15 mk.) tworzy okr. wiejski, mający 14 dm., 177 mk. (118 kat., 59 prot.) i 252 ha (208 roli, 23 łąk, 7 lasu). Dwór z fol. na Małych Mnichach (7 dm., 59 mk.) i Miłostówku (1 dm., 27 mk.) ma 18 dm., 224 mk. (153 kat., 71 prot.) i 1153 ha (772 roli, 55 łąk, 257 lasu); gorzelnia parowa, nabiał, tucz bydła; właścicielem jest Hugo v. Unruh. „Tuchampe apud Driessen“ (pod Drzeniem z nad Noteci), które w r. 1238 Władysław Odonicz nadał templaryuszom (Kod. Wielk., nr. 216), nie wyraża tych T. W r. 1564 biskup pozn. pobierał ztąd 3 fl. 6 gr.; r. 1580 posiadali T. Jan Strzelecki i Stanisław Prusimski; pierwszy miał 4 półłanki i 1 kom,, drugi 6 półłan., 2 zagr., 2 owiec z pasterzem. Przy schyłku zeszłego wieku składały tę majętność Małe Mnichy, T., Miłostowo i Miłostówko; dziedziczył ją Wincenty Prusimski, starościc obornicki. *E. Cal.*

Tuczice, wś na Łużycach (ob. t. V, 841).

Tuczki, niem. *Tautschken*, wś, dobra i młyn, pow. niborski, st. p. Koszelewy (Koschlau).

Tuczków (ob. *Rzeczyca* 1.), mylnie, za: *Tuszków*.

Tuczkowo, pow. wyrzyski, ob. *Tuszkowo*.

Tuczna 1.) al. *Kuklewka* al. *Piotrówka*, rzka, bierze początek pod wsią Petrykozy, w pow. grójeckim (niedaleko granicy pow. błońskiego), płynie w kierunku płn. i płn.-zach. przez Skuły, Słubicę, Jaktorów i pomiędzy Wyczółkami a Gągolinem wpada do rzki Pisi z praw. brzegu. Przyjmuje strumienie od Kraśniczej Woli i Izdebna. Długa około 25 w. 2.) **T.**, właściwie *Toczna*, rzka, lewy dopł. Bugu, bierze początek w okolicy Siedlec (na wschód), płynie pod Łosicami, przerzyna gm. Łysów w pow. konstantynowskim i uchodzi do Bugu pod Mężeninem, niedaleko Drohiczyna, ubiegłszy około 14 w. *Br. Ch.*

Tuczna al. *Tuczne z Prybeniem* al. *Przybyniem*, wś, pow. przemyślański, 15 klm. na płd.-zach. od Przemyślan (sąd pow.), 9 klm. na płd.-wzch. od urz. poczt. w Świrzu. Na płn. leżą Chlebowice Świrskie, na wsch. Rzędowice i Dobrzanica, na płd. Strzeliska Stare, na zach. Luboszka Wołochowa (2 ostatnie w pow. bóbreckim), Wzdłuż granicy zach. płynie pot. Świrz. Środkiem obszaru potok b. n., lew. dopł. Świrza. Cerkiew w dolinie potoku, wznies. 356 mt. npm., na płd. wzn. 382 mt., na płn. 387 mt. Własn. więk. ma roli or. 312, łąk i ogr. 42, pastw. 474, lasu 290 mr.; wł. mn. roli or. 559, łąk i ogr. 182, past. 239, lasu 5 mr. W r. 1880 było 141 dm., 867 mk. w gm.; 7 dm., 32 mk. na obsz. dwor. (620 gr.-kat., 223 rz.-kat., 56 izr.; 815 Rusinów, 84 Polaków). Par. rz.-kat. w Świrzu, gr.-kat. w Wojciechowicach. We wsi cerkiew, szkoła 1-klas. i młyn. W Krakowie d. 15 czerwca 1548 poleca Zygmunt August Andrzejowi z Tęczyna, woj. lubelskiemu, stście śniatyńskiemu i rohatyńskiemu, aby wś T., zabraną Andrzejowi Świerskiemu ze Świrza, zwrócił (Arch. krajowe we Lwowie, C., t. 326, str. 871). O geologicznych stosunkach okolicy pisał Józef Dzięddzielewicz w pracy p. t. „Krawędź wyżyny podolskiej między Świrzem a Gniłą Lipą“ (Kosmos, Rocznik II, Lwów, 1877, str. 132). *Lu. Dz.*

Tuczne, jezioro, jedno z grupy jezior rozlewających się przy ujściu Wiżnicy do Prypeci.

Tuczne, ob. *Tuczna*.

Tucznia, rzka (ob. *Kosin*), mylnie za: *Tuczyn*.

Tuczno, jezioro, w pow. sejneńskim, łączy się z jez. *Szlamy* (ob.).

Tuczno al. *Tuczna*, wś, pow. bialski, gm. Międzyleś, par. Huszcza, ma 142 dm., 921 mk., 3062 mr. W 1827 r. było 152 dm., 843 mk.

Tuczno 1.) al. *Tuczyńskie*, jezioro, pow. inowrocławski, o 0·7 klm. ku płn. od Pakości, pod Tucznem, 2·4 klm. długie, 0·5 klm. szer., wzn. 76·5 mt. npm. Zasilane przez wodociek mierzwiński, spływa do jez. Dzwierzchna (wzn. 76·4 mt.), którego wody odchodzące rowem ku Noteci (75·2 mt.) giną w błotach na obszarze wsi Dzwierzchna, przy kaplicy św. Katarzyny. Dawniej odpływało T. w połączeniu z jez. Dzwierzchnem do Śmierni (dopł. Noteci); przy płn.-wsch. kończynie jez. T. na drodze z T. do Mierzwina stała karczma Byczek. O jeziorze krążą dwa podania: jedno mówi, że w miejscu jego stała niegdyś wieś Przedbojowice, która skutkiem klątwy żebraczki zamieniła się w jezioro; drugie podanie mówi o strzeżonem przez smoków ganku podziemnym, który z jeziora prowadzi do kościoła. 2.) **T.**, jeziorko, w pow. obornickim, o 2 klm. na zach. od Gośliny Długiej, 600 kroków długie, 500 szerokie, wzn. 84·5

mt. npm., zasilane wodociekiem nieszawskim, odpływa do Warty. Nad odpływem stoi młyn Tuczno. 3.) **T.**, jeziorko, pow. poznański, przy płd.-wsch. kończynie pow. obornickiego, o 10 klm. na płd.-wsch. od Gośliny Murowanej, 1000 kroków długie, 300 szerokie, wzn. 96·8 mt. npm. Odpływa do jez. Stęszewskiego (wzn. 94·7 mt.). W pobliżu znajdują się holendry Tuczyńskie i os. Tuczno.

Tuczno 1.) *Tuzna* w r. 1298, *Thurzna* 1303, *Thuchno* 1305, *Tucznow* 1390, *Thuczno* 1505, wś kośc., dwór i cukrownia, pow. i dek. inowrocławski, o 6 klm. ku płn. od Pakości, nad płd.-wsch. wybrzeżem jeziora t. n., par. i szkoła w miejscu, poczta i st. dr. w Jaksicach (Jakschitz) o 4 klm. Wś z Turlejowem (3 dm., 40 mk.) tworzy okrąg wiejski, mający 31 dym., 339 mk. (323 kat., 16 prot.) i 470 ha (423 roli, 25 łąk). Ludność dość zamożna, przechowuje ubiór i zwyczaje kujawskie. Dwór z Helenowem (3 dm., 66 mk.), Podgajem (3 dm., 71 mk.) i cukrownią (17 dm., 110 mk.) tworzy okrąg dworski, mający 38 dm., 407 mk. (338 kat., 68 prot.) i 890 ha (643 roli, 30 łąk, 12 lasu); czysty dochód z ha roli 19·97, z ha łąk 7·83, z ha lasu 5·87 mrk; właścicielką jest p. Tekla z Czajkowskich Wichlińska. Kościół p. w. św. Piotra i Pawła istniał już w r. 1298; w tym bowiem czasie (1298—1305) występuje pleban Michał, kapelan ks. kujawskich (Kod. Dypl. Pol., I, II). W kościele znajdowały się 2 portrety, malowane na blasze; jeden przedstawiał mężczyznę w bogatym stroju, a drugi niewiastę w habicie zakonnym; na tabliczce był herb Ogończyk; prócz tego był napis nagrobkowy Doroty Tupalskiej († 1663). W miejscu starego stawiają obecnie nowy kościół. Paraf., liczącą 1430 dusz, składają: Gniewkowiec, Helenowo, Kobylniki, Krężoły, Łącko, Mierzwin, Radłówek, T. i Złotniki; szkoły paraf. znajdują się w Gniewkowcu i Tucznie. Zachodząca w dypl. z r. 1364 Thuczna (Kod. Dypl. Pol., II, 743) jest Tucznem w pow. wałeckim. Tuczno kujawskie było w r. 1390 czołem ziemi tuczyńskiej (Tuczoviensis), którą Władysław Opolczyk dał w posagu razem z ziemią inowrocławską i bydgoską córce swojej Jadwidze, wydanej za Aleksandra Wigunta, ks. litewskiego na Kiernowie; odnośne czynności spisane były t. r. w Oleśnie na Szląsku dnia 25 stycznia i w Inowrocławiu dnia 12 i 13 maja (Kod. Dypl. Pol., II, 775, 9, 782 i IV, 7, mylnie objaśnione Tucznem w pow. wałeckim). W r. 1409 stał w T. z wojskiem, idąc na odzyskanie Bydgoszczy, król Władysław (Długosz, II). T. było królewszczyzną, którą liczono nieraz do ststwa inowrocławskiego. W r. 1461 przylegało do obszaru folwarcznego pole „Marzynanywa“, wspomniane przy odnowieniu swobód nadanych sołtysowi w Dzwierzchnie, posiadłości bisk. włocławskich; r. 1505 król Aleksander zastawił T. i inne dzierżawy skarbowe (Kod Dypl. Pol., II, 529, 977). Zygmunt August dał T. (w starostwie inowrocławskim) w dożywocie pani Trzebuchowskiaj kaszt. gnieźn. W r. 1565 było we wsi kmieci 28 na 28 wł., pustych włók $18^1/_2$, karczma, sołtysów 3 na 5 włók. Jeziorko dobre, niezarosłe. Dochód wynosił 168 fl. 21 gr. 12 den.; z fol. 290 fl. 4 gr. 9 den. (Lustr., V, 300). W r. 1583 były 3 łany sołtysie, 20 km., 6 zagr., 6 komorn. i 1 rybak. W r. 1771 stanowiło T. odrębną dzierżawę, z której Ignacy Trzciński, podczaszy inowrocławski, opłacał 500 złp. kwarty i 154 złp. 5 gr. hyberny. Po r. 1793 król pruski zabierając starostwa, darował T. generałowi Brauschuetz. W kilka lat potem nabyli je Moszczeńscy (r. 1797), potem Mieczkowscy (1801), Majerscy, następnie Włodeccy (1811) i Czaykowscy (1830). Na obszarze T. znajdują się obszerne cmentarzyska z popielnicami i przedmiotami bronzowemi. 2.) **T.**, urzęd. *Tutschno*, młyn, w pow. obornickim, o $2^1/_2$ klm. na zach. od Gośliny Długiej (par. i poczta); nad jez. Tucznem. Wchodzi w skład okr. wiejskiego Długiej Gośliny; 1 dm. i 11 mk.; należał przy schyłku zeszłego wieku do benedyktynek poznańskich. 3.) **T.**, os., pow. poznański, o 10 klm. na płd.-wsch. od Gośliny Murowanej, w pobliżu jez. Tuczna; par. Wronczyn, poczta i st. dr. żel. w Biskupicach o 6 klm., okr. wiejski Dębogóra; 4 dm. i 41 mk. 3.) **T.**, pow. średzki, ob. *Tuczyńskie Holendry*. *E. Cal.*

Tuczno, jezioro, w zach. stronie miasta t. n., pow. wałecki, wzn. 76 mt. npm., $^3/_{10}$ mili dług., $^1/_{10}$ mili szer.; wypływa z niego w zach. kierunku rzeczka Ruhnow.

Tuczno 1.) niem. *Tuetz*, 1337 *Tenczik*, 1341 *Tencin*, 1349 *Tuch*, 1364 *Thucz*, 1552 *Thuczno*, 1602 *Thutz*, *Tuetz*, 1783 *Tietz*, miasteczko w Prusach Zachodnich, pow. wałeckim, w malowniczem położeniu, między trzema jeziorami: Tucznem, Zamkowem i Lueptow (Lubstowskie?) Odl. od Bydgoszczy 13 mil, od Wałcza i Frydlądu Pruskiego 2, od Człopy $1^1/_2$ mili. Posiada urząd poczt. i tel. 3 klasy, kościół katol. i ewang., szkołę 3-klas. katol. i 2-klas. ewang., 4 jarmarki. Obszaru ma 3020 ha (1773 roli or., 210 łąk, 514 lasu); 1885 r. 209 dm., 447 dym., 2045 mk. (1358 kat., 604 ew., 83 żyd.). Ludność trudni się głównie rolnictwem, hodowlą bydła i rybołówstwem. Pod względem administracyjnym dzieli się ta miejscowość na 3 gminy, miasto, wś i zamek, z których każda ma swój zarząd. Jest to gniazdo rodziny wielkopolskiej Wedelów Tuczyńskich, któ-

rych już na początku XIV w. tu napotykamy. R. 1333 nadali bracia Stanisław i Krzysztof Wedelowie osadzie obok grodu leżącej prawo miejskie magd. Na początku XVII w. Maryanna Tuczyńska, córka Andrzeja, ssty powidzkiego († 1722), wyszedłszy za Adama Radońskiego, sstę inowrocławskiego, wniosła mu Tuczno. Od niej też otrzymało miasto w 1723 r. nowy przywilej. Miasto jest zabudowane regularnie na około rynku, w środku stoi kościół ewangelicki. Domy są wszystkie z nowszych czasów. Dawniej było obwarowane, ale tylko palisadami, wałem i dwoma dziś po części zasypanemi fosami. W maju r. 1636 zapadła się wieża kościoła katol.; r. 1640 zgorzała znaczna część miasta wraz z kościołem katol. R. 1736 były jeszcze wszystkie domy słomą kryte. R. 1741 spaliło się całe miasto, z wyjątkiem kościoła i rezydencyi jezuitów. W r. 1834 pożar zniszczył całe miasto prócz kościoła. Kościół ewang. bez wieży został wzniesiony w 1845 r. Kościół par. katol. założyli zapewne na początku XIV w. Tuczyńscy. Gdy za panowania Zygmunta Augusta reformacya w tej stronie szerzyć się zaczęła i Wedelowie Tuczyńscy jej się chwycili, kościół ten dostał się luteranom, którzy go posiadali do początku XVII w. Krzysztof Tuczyński, kaszt. pozn., powróciwszy do katolicyzmu, przywrócił kościół katolikom. W miejsce starego drewnianego wystawił nowy z cegły, który w r. 1622 poświęcił p. w. Wniebowz. N. M. P. Andrzej Opaliński, bisk. pozn. R. 1641 spalił się kościół. Odbudował go na nowo Stanisław Tuczyński, kaszt. gnieźn., a Wojciech Tholibowski, bisk. pozn., poświęcił 1660 r. Prawo kollacyi mają dziedzice miasta. W środku na belce znajduje się krzyż a pod nim wisiał niegdyś wizerunek Stan. Tuczyńskiego, kaszt. gnieźn., z 5 jeszcze zachowanemi tablicami srebrnemi, na któryeh mieściły się herby Tuczyńskich. Tak opiewa wizyt. Kierskiego z r. 1738. Kościół miał 10 ołtarzy. Znajdowały się przy nim 2 bractwa: Aniołów Stróżów, zaprowadzone r. 1668 i św. Barbary od r. 1723. Z zabytków sztuki zasługują na wzmiankę ołtarze, podobne do peplińskich. Obraz w dużym ołtarzu przedstawia koronacyą N. M. P. i pochodzi pewnie z XVI w. Kazalnica o korynckich filarkach jest wykwintnej roboty. R. 1641 przyłączono do kościoła w T. kościoły: w Melentynie, Marcinkowie, Bronikowie, Lubsdorfie, Knakendorfie, Dykowie, Prusinowie, Schultzendorfie, Harmelsdorfie, Miłogoszczu, Nakielnie, Stręcznie, Marthe i kaplica w pałacu tuczyńskim. Wizyt. Braneckiego z r. 1641 powiada, że dom szkolny w T. się spalił. O szpitalu w T. mówi wizyt. Kierskiego z r. 1738, że stoi przy wjeździe do miasta z strony wsi Marcinkowa. Jest w dobrym stanie, o jednej wielkiej izbie ogrzewanej i 3 komorach. Mieszkają w nim ubodzy, którzy na utrzymanie mają łan roli, ogród i sumę 334 tynfów (str. 226). Do paraf. należą dziś: Flathe, Flather Abbau, Hahnenfier, Kalkofen, Knakkendorf (szk. paraf.), Marienthal, Małogoszcz (Mehlgast, szk. paraf.), Marthe (szk. paraf.), Neumarthe, Neumuehle, Oelke, Quart, Roloff, Schmidt, Schulenberg, Schulzendorf (szk. paraf.), Schulzendorfer Abbau, Schwanenfeld, Theerofen, Tuczno (szk. paraf.) miasto i folw. i Werder. Przy kościele istnieje bractwo Aniołów Stróżów od r. 1667. Do parafii przyłączono cztery filie: Knakkendorf, Schulzendorf, Marthe i Małogoszcz. W r. 1885 liczono w parafii 3356 dusz. Żydzi posiadali przywilej z r. 1731. Mieszkali już wprawdzie przed tem w mieście, ale tylko za kontraktem. Wolno im było stawiać domy, ale nie w rynku. R. 1783 liczyło miasto 137 dm., 561 mk. (104 żyd.); 1839 r. 169 dm., 1149 mk. (789 kat., 279 ew., 84 żyd,). Nadmienić wypada, że T. jest stolicą t. zw. ziemi niemieckiej (ob. *Nippsches Gebiet*). 2.) **T.**, niem. *Schloss Tuetz*, dobra ryc., tamże, 4140 ha (5129 roli or., 134 łąk, 2678 lasu); 36 dm., 86 dym., 92 mk. (230 katol., 262 ew.); gorzelnia, młyn wodny, cegielnia. Dziedzicami byli w r. 1789 ssta Moszczeński, 1829 Hartmann, 1857 hr. Sumiński, 1885 hr. Teodor Stolberg Wernigerode. Zamek tuczyński leży na płd. stronie miasta, na wzgórzu, z 3 stron oblanem rzeczką. Zbudowany w kształcie podkowy, ma 3 okrągłe wieże. Dwa skrzydła, wschodnie i połud., pochodzą z XVI w., trzecie wystawił na początku XVII w. Krzysztof Wedel. W r. 1846 został cały w części odbudowany, w części odnowiony (ob. Baudenkmaeler der Prov. Westpr., str. 449; Gesch. des Deutsch. Croner Kreises v. Schmitt, str. 208—111; Topographie v. Goldbeck, str. 116). *Ks. Fr.*

Tuczno, pow. kościerski, ob. *Mechowo* 2).

Tucznobaba al. *Tucznababa*, wś i os. leśn., pow. będziński, gm. Łosień, par. Chruszczobród; wś ma 57 dm., 443 mk., 1147 mr.; os. leś. 1 dm., 16 mr. dwor.; karcz. 1 dm., 3 mk. W 1827 r. było 40 dm., 272 mk. W r. 1879 odkryto tu obfity pokład galmanu. W połowie XV w. wś T., w par. Sławków, własność bisk. krakow., miała 13 łan. km., z których płacono dziesięciny 8 szerokich czeskich groszy bisk. krakow. Były tam 4 łany sołtysie; 2 sam uprawiał, 2 osadził kmiećmi, z nich płacono dziesięciny 8 groszy pleban. sławkowskiemu (Długosz, L. B., II, 187). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 wś Tuczna Baba, w par. Chruszczobród,

własność bisk. krakowskiego, miała 6 łan. km., 4 zagr. bez roli, 2 komor. z bydłem, ćwierć roli karczm., 1 łan sołtysi, dudę ubogiego, który się uczy grać (Pawiński, Małop., 36). *Br. Ch.*

Tuczyn al. *Tuczyna* al. *Olbiętka*, rzeczka, w pow. janowskim, bierze początek ze źródeł pod wsią Olbięcinem, płynie przez Liśnik Mały i Duży, Gościeradów, Mniszek i pod Kosinem wpada do Sanny. Długość biegu 3 mile. W przebiegu swym tworzy kilka stawów oraz obraca młyny we wsiach: Olbięcinie, Liśniku Dużym, Wólce Gościeradowskiej, Gościeradowie, Kopijówce, Mniszku, Kotówce. Nazwę otrzymała od wsi Tuczyn, która zmieniła swą nazwę na Mniszek. *R. Przeg.*

Tuczyn, futor, ob. *Machnówka* (V, 878).

Tuczyn, mko nad Horyniem, pow. rówieński, okr. pol. Międzyrzecz, gm. Tuczyn, o 26 w. na płn.-wschd od Równa, o 13 w. od Hoszczy, ma 246 dm., 2345 mk., 2 cerkwie, kościół katol., synagogę, szkołę początkową, 9 fabryk sukna, browar, młyn, 10 jarmarków. Cerkiew par., p. w. Przemienienia Pańskiego, z drzewa w 1730 r. wzniesiona a w 1864 i 1879 r. odnowiona, uposażona jest z zapisu ks. Stanisława Lubomirskiego z 1765 r. 49 dzies. ziemi. Cerkiew filial., p. w. św. Parascewii, z drzewa wzniesiona w 1711 r. i uposażona w 1780 r. przez dziedzica Walewskiego, znajduje się w części mka, zwanej T. Starym. Kościół paraf. katol., p. w. św. Michała Arch., z muru wzniesiony w 1767 r. przez Walewskiego a 1779 r. przez biskupa Cieciszewskiego konsekrowany, posiada obraz Przemienienia Pańskiego, uważany za cudowny. Parafia katol., dekanatu rówieńskiego, 1324 wiernych. Kaplice w Horbakowie, Horyngrodzie, Korościatynie i Raśnikach a dawniej także w Siennie i Woskodawach. Uroczyska noszą nazwy: Horyń Stary, Huk, Morduchowska sianożęć, Nadłużnia, Rudka, Rzepiszcze, Szczyrki, Woronów i Żłób. Dobra T., obejmujące miasteczko ze wsią Ryświanką, słobodami: Józefówka, Szkinderówka i Cesławin, mają 1232 dzies. Należały do Jana Dmitrasza. Gmina obejmuje 93 miejscowości, mających 1410 dm. włośc. obok 1221 należących do innych stanów, 20299 mk. włośc., uwłaszczonych na 13765 dzies. Stara osada, niegdyś własność Putiatów, z których ostatnia z rodu Anna wniosła jako wiano Bohdanowi Siemaszce z Dobratyna, który, podług rew. zamku łuckiego z 1545 r., zobowiązany był do opatrywania 2 horodni zamkowych (Jabłonowski, Rewizye, 36, 53). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1576 r. mko T., własność Aleksandra Siemaszki, płaci z 29 dym. po 10 gr., 5 ogrod. po 4 gr., 4 ogrod. po 2 gr., 2 kół młyn. po 12 gr., od karczmy 12 gr., od palenia gorzałki 12 gr. W 1583 r. tenże Aleksander Siemaszko, kasztelan bracławski, płaci z mka T. z 10 dym. rynkow. po 6 gr., z 10 półłanków po 15 gr., z 10 dm. ulicz. po 4 gr., z 2 rzemieśln. po 15 gr., z 12 chałup nędznych po 2 gr., 2 kół waln. (ob. Jabłonowski, Wołyń, 55, 87). Obecnie własność Walewskich. O szluzie zbudowanej na Horyniu, w celu uspławienia rzeki, ob. t. III, 159.

Tuczyna, pierwotna nazwa wsi Mniszek, w par. Borów, pow. janowski. Wymienia ją p. n. „Tucina“ akt Bolesława Wstydliwego z r. 1257, uposażający klasztor w Zawichoście (Kod. Małop., I, 53, 70).

Tuczyna, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Grodek al. Horodek (o $1^1/_2$ w.), o 43 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gr. pow. mińskiego, ma 10 dm., 63 mk.; należy do dóbr Pronczejkowo Tyszkiewiczów.

Tuczynek, fol. do Chomiąży Szlacheckiej, pow. szubiński (Żnin), o 8 klm. na płd.-wsch. od Gąsawy. Miał w 1871 r. 1 dm. i 14 mk.; w r. 1830 był wioską włośc. (3 dm., 15 mk.). W najnowszym spisie gmin nie jest wykazany.

Tuczynka, jedno z niedawno powstałych przedmieść Mińska, w okolicy dworców dróg żelaznych; ma obecnie 15 własności osiadłych. *A. Jel.*

Tuczyńskie 1.) *Holendry*, urzęd. *Tuczno-Hauland*, pow. średzki, o 10 klm. na zach.-płn. od Pobiedzisk (st. dr. żel. i poczta), par. Wronczyn, okr. wiejski Pruszewice; 3 dm., 28 mk. 2.) **T.**, jezioro, ob. *Tuczno*.

Tudarewo al. *Tudorowo*, wś nad rz. Rutą, pow. nowogródzki, przy gośc. poczt. z Korelicz do Nowogródka, w 4 okr. pol. mirskim, gm. i par. praw. Korelicze (o $2^1/_2$ w.), ma 23 osad; miejscowość falista, bezleśna, grunta wyborne, pszenne. *A. Jel.*

Tudiów lub *Tiudiów*, wś, pow. kossowski, 10 klm. na płd.-wsch. od Kossowa, 6 klm. na płd.-zach. od Kut (sąd pow., urz. poczt. i tel.). Na płd. leży Rożen Wielki, na zach. Rożen Mały, na płn. i płn.-wsch. Kuty; część płd.-wsch. przypiera do Wyżnicy i Podzaharycz w pow. wyżnickim. Wzdłuż granicy płd.-wsch. płynie Czeremosz i zabiera kilka potoków od lew. brzegu (najznaczniejszy Rożen). Własn. mn. ma roli or. 291, łąk i ogr. 279, past. 549, lasu 298 mr. W r. 1880 było 280 dm., 1155 mk. w gm. (1132 gr.-kat. Rusinów, a 23 izr. Niemców). Par. rz.-katol. w Kutach, gr.-kat. w miejscu, dek. kossowski. Do par. należy Rożen Mały. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr kor., dzierżawy Kuty, w ziemi halickiej. *Lu. Dz.*

Tudorkowice, ob. *Tuturkowice*.

Tudki, obręb leśny, ob. *Kanie*.

Tudorol, las, w pow. brodzkim, u źródeł rzki Ponikwy.

Tudorów, wś i fol. nad rzką Opatówką, pow. opatowski, gm. Opatów, par. Włostów, odl. 7 w. od Opatowa, ma 18 dm., 116 mk., młyn wodny, pokłady wapienia i marmuru. W 1827 r. było 12 dm., 83 mk. W 1884 r. fol. T. rozl. mr. 192: gr. or. i ogr. mr. 174, łąk mr. 24, nieuż. mr. 4; bud. mur. 1, drew. 6. Wś T. os. 38, mr. 211. Sąd ziemski w Sandomierzu rozstrzyga w r. 1361 spór o stawidła, któremi zatrzymywał Pełko, dziedzic T., wodę „in suis molendinis et in aggere circa castrum Tudorow", pozbawiając przeto wody młyny w Karwowie (Kod. Małop., III, 253). W połowie XV w. T., w par. Włostów, własność braci h. Janina, miał łany km., karczmy, zagr., fol. rycerski, z których dziesięcinę płacono pleb. we Włostowie (Długosz, L. B., II, 344, 345). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 wś T. i Dmoszyce własność Alberta z Dmoszyc, płaciły gr. 15. W r. 1578 ks. Ostrogski płacił w T. od 3 osad., $1^1/_2$ łan., 3 zagr. z rolą, 1 kom., 1 bied., 1 rzem. Dla dworu $^1/_2$ łanu obsiewano (Pawiński, Małop., 179, 463). *Br. Ch.*

Tudorów, wś nad rzką Rudką, uchodzącą w Hoszczy do stawu uformowanego z rozlewu Horynia, pow. ostrogski, okr. pol. Anno pol, par. i st. poczt. Hoszcza (o 2 w. na wsch.), 9 w. od Międzyrzycza a 35 w. na płn.-wsch. od Ostroga, o $^1/_2$ w. od szosy kijowsko-brzeskiej. Ma cerkiew parafialną, p. w. Narodzenia N. M. P., z muru wzniesioną w 1740 r. kosztem dziedzica Wyszpolskiego i uposażoną 37 dzies. ziemi, 65 dm., 529 mk., około 1000 dzies. ziemi włośc. i do 1500 dworskiej, podzielonej na trzy folwarki; szkółka ludowa. Wś sama rozłożona po obu brzegach głębokiego parowu, przez który przepływa rzeczułka, wychodząca z lasów od wschodu i pod domem dziedzica tworząca niewielki lecz głęboki staw, na którym jest młyn o 2 kamieniach. Na południe od tego parowu znajduje się drugi, również głęboki, w którym płynie także rzeczułka, formująca staw, poruszająca młyn i uchodząca do stawu Hoszczańskiego. Od zachodu wsi wznosi się wielka mogiła, przez lud zwana „Czarną Brodą". Na polach ku północy, o $1^1/_2$ w. od wsi, znajduje się mnóstwo mogił a na południe, na granicy od Rusywla, jest 11 wysokich mogił, zwanych „Mogiłami Rycerskiemi". Przy niektórych z tych mogił znajdują się szerokie kamienie, wrośnięte w ziemię, bez żadnych napisów. Szereg mogił występuje dalej, tworząc jakby szlak dawnych bojów, i ukazuje się w pewnych odstępach w lesie wsi Paszuk, przy wsi Klepaczach, na polach wsi Płoski, dalej ku Babinowi i aż ku Zwiahlowi, o 6 w. po za którym, na drodze ku Żytomierzowi, kończy się. Podług miejscowego podania mogiły te pochodzą z czasów wojen kozackich. Glebę wsi stanowi czarnoziem, na podłożu gliniastem; włościanie trudnią się wyłącznie uprawą roli i są zamożni. Podług reg. pobor. pow, łuckiego z 1577 r. wś należała do Romana Hojskiego, który płaci tu z 36 dym. i 13 ogrod. W 1583 r. Roman Hosczki płaci z T. z 12 dym., 5 ogrod., 5 komorn. (Jabłonowski, Wołyń, 64, 96). W końcu zeszłego wieku T. należał do Józefa Steckiego, chorążego wwdztwa wołyńskiego, od którego na początku bieżącego stulecia nabył Jasieński; dziś własność syna jego Konstantego, który prowodzi porządne gospodarstwo płodozmienne. *Z. Róż.*

Tudorów, wś, pow. husiatyński, 34 klm. na płn.-zach.-zach. od Husiatyna, 11 klm. na zach. od Kopyczyniec (sąd pow., urz. poczt. i tel.). Na płn.-wsch. leży Jabłonów, na płd.-wsch. Majdan, na płd.-zach. Skorodyńce, na zach. Byczkowce (obie w pow. czortkowskim), na płn.-zach. Skomorosze i Kobyłowłoki (obie w pow. trembowelskim). Wzdłuż granicy zach. płynie Seret, wzdłuż granicy płn.-zach. jego mały dopływ, a przez płn. część inny dopływ, pot. Nakrasów, z Jabłonowa (gdzie nastaje). W dolinie Nakrasowa i małej strugi, zasilającej go od lew. brz. leżą zabudowania. Najw. wzn. 329 mt. na płn. Własn. więk. ma roli or. 380, łąk i ogr. 14, past. 32, lasu 984 mr.; wł. mn. roli orn. 461, łąk i ogr. 70, past. 37, lasu 5 mr. W r. 1780 było 149 dm., 839 mk. w gm., 6 dm., 58 mk. na obsz. dwor. (824 gr.-kat., 37 rz.-kat., 36 izr.; 836 Rusinów, 61 Polaków.). Par. rz.-kat. w Czortkowie, gr.-kat. w miejscu, dek. husiatyński. Do paraf. należy Majdan. We wsi cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła 1-klas. i kasa poż. z kapit. 883 złr. T. z Jajkowcami stanowiły dobra obejmujące około 7000 mr.; należały do Starzeńskich. *Lu. Dz.*

Tudorow, 1310 *Thudrow*, też *Teuderau*, dobra i wś, pow. olawski, par. ew. Piskorzów, kat. Sobacisko. W r. 1885 dobra miały 97 ha, 3 dm., 46 mk. (18 ew.); wś 9 ha, 6 dm., 37 mk. (11 kat.).

Tudorowiec, dwa fol., pow. opatowski, gm. Modliborzyce, par. Strzyżowice, odl. od Opatowa 4 w.; 1-wszy fol. ma 2 dm., 3 mk., 116 mr.; 2-gi fol. 1 dm., 10 mk., 150 mr. W 1827 r. było 10 dm., 98 mk. W połowie XV w. T., wś w par. Strzyżowice, miała łany km., karczmy, zagr., folw. rycerski, z których dziesięcinę płacono pleb. w Strzyżowicach (Długosz, L. B., II, 340, 341). Według reg. pob. pow. sandomierskiego T. i Pystrzyny, wła-

sność Stanisława z T. płaciły gr. 17. W r. 1578 część Tudorowieczkich miała 1 osad., 1/2 łan., 4 zagr. z rolą. Paweł Tudorowiecki 2 zagr. (Pawiński, Małop., 186, 458).

Tudorowo 1.) wś, pow. mohylewski, gm. Czarnorucz, ma 69 dm., 475 mk., z których 15 zajmuje się wyrobem przedmiotów z łyka i kory. 2.) **T.**, ob. *Tudarewo.*

Tudynka 1.) część Staregomiasta, w pow. podhajeckim. 2.) **T.**, część Sosnowa, w pow. podhajeckim.

Tudyów, ob. *Tudiów.*

Tuengen, wś i dobra ryc., pow. brunsberski, st. p. Wormditt.

Tuerkwitz, ob. *Turków.*

Tuermitz, w r. 1385 *Tirmanz*, dobra i wś, pow. głupczycki, par. ew. Mokra, kat. Tropłowice. Leży na granicy Szląska austr., o 2 mile od Głupczyc. W r. 1885 miały 452 ha, 62 dm., 440 mk. (15 ew.); szkoła katol.

Tuerpitz, 1288 *Tirpiz*, dobra i wś nad rz. t. n., pow. strzeliński, par. ew. w miejscu, kat. Siebenhufen. W r. 1885 dobra miały 281 ha, 4 dm., 75 mk. (30 kat.); wś 605 ha, 94 dm., 603 mk. (43 kat.); szkoła ew. Kościół ewang. istnieje od r. 1534; spłonął w 1800, odbudowany w 1801 r. Do T. należy obszerne leśnictwo Willme. Niegdyś stał tam zamek myśliwski, z którego zostały ruiny.

Tuetz, ob. *Tuczno.*

Tuga, niem. *Tiege*, wś na wielkich żuławach malborskich, nad rz. Święta, pow. malborski, st. p. Ladekopp. Posiada kościół kat. p. w. św. Jakuba, filią do Marynów, szkołę katol. i ewang., zawiera 27 posiadeł gburs. i 10 zagród, razem 1035 ha (819 roli or., 52 łąk); 1885 r. 50 dm., 99 dym., 204 mk. katol., 260 ew., 80 dyssyd. R. 1890 znaleziono tu w pobliżu wsi kilka urn glinianych i resztki urny bronzowej, jakich dotychczas tylko 2 napotkano w Prusach Zach., jednę w pow. tucholskim, drugą w kwidzyńskim. Popielnice te umieszczono w muzeum gdańskim. R. 1345 nadaje w. m. Ludolph Koenig sołtysowi Luetke i mieszkańcom wś Tugę na prawie chełm. z 61 włók. Z tych ma prob. posiadać 2 wolne, od reszty mają mu dawać po 3 wiertle żyta i tyleż jęczm.; sołtys dostaje 5 1/2 włóki wolnych, sołectwo i 1/3 kar sądowych. Za to będzie nam płacił 4 grzyw. rocznie. Od reszty 52 1/2 wł. mają nam płacić po 1 1/2 grz. od włóki na Boże Narodz. i po 2 kury, nadto będą tłoki czynili przez 6 dni. Od włóki, którąśmy dla siebie zachowali, będą nam płacili 7 1/2 grz. Dajemy im także 13 wł. lasu nad rzeką Linau; za to będą nam płacili po 1 1/2 grz. od włóki. Lecz od owej jednej włóki i 13 wł. lasu nie mają czynić żadnej tłoki. Wreszcie użyczamy im wolną małą rybitwę na rzece Tudze w obrębie wsi i pobliżu dla własnej potrzeby. R. 1362 nadaje w. m. Winrich v. Kniprode jeszcze 1 1/2 włóki lasu na prawie chełm., pod temi warunkami co i owe 13. Później zabrali im tenutaryusze ekonomii malborskiej te 14 1/2 wł. i wydali je innym, ale na rozkaz Zygmunta III zwrócono (ob. Dormann: Gesch. d. Kr. Marienburg, str. 78—80). *Ks. Fr.*

Tuga, niem. *Tiege*, dok. 1247 *Tuia*, rzeka na wielkich żuławach malborskich. Jest to właściwie połączenie rzeki Świętej Wielkiej i Małej (ob. Sł. geogr., V, str. 956).

Tuhanowicze, dwie wsi i dobra nad rz. Serwecz, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. i par. praw. Cyryn, par. katol. Worończa, o 39 w. od Nowogródka. Wsie są położone na lew. brzegu rzeki, w odległości 3 w. od siebie. Górna wś zwie się inaczej Karczewo, ma 39 osad; dolna wieś zwie się inaczej Podhajno, ma 37 osad. Cerkiew filialna, p. wez. Podwyższenia Krzyża św., fundacyi Wereszczaków, ma z dawnych zapisów około 2 1/2 włók gruntu; przytułek dla ubogich; kaplica katol. na cmentarzu grzebalnym. Własność pierwotnie ks. Tuhanów, następnie za króla Zygmunta przeszła do Massalskich, którzy ztąd przezwali się Tuhanowskimi. W XVII w. T. należały do kilku właścicieli, mianowicie: Danejków, Tuhanowskich, Nornickich i Kościenieckich, na których w 1673 r. wniosła skargę do trybunału kapituła prawosławna nowogródzka, za gwałtowne zrujnowanie w sąsiednich dobrach metropolity kijowskiego Bykowiczach, młyna na rz. Serweczy (ob. Akt. Wil. Arch. Kom., t. XV, str. 325). Później te dobra długo były we władaniu Wereszczaków. W r. 1818 i dwu następnych gości tu, jako student uniwersytetu jeszcze i kolega młodego Wereszczaki, w domku zw. Murowanka, Adam Mickiewicz. Tu poznał i pokochał Marylę siostrę kolegi, która wtedy była już narzeczoną Wawrzyńca Puttkamera z pobliskiego Uniechowa. W drugiej ćwierci stulecia T. nabyli Tuhanowscy i posiadają do dziś dnia. Dobra mają 1050 dzies. w wyborowych gruntach pszennych; łąki nadzwyczaj obfite nad Serweczą, młyny i propinacya. Przy dworze piękny park po Wereszczakach, utrzymywany porządnie, w którym się przechowują altana i brzoza, upamiętnione epizodami z dziejów miłości poety, tudzież kamień wielki śród jaru, cel jego przechadzek. W. Korotyński skreślił w „Tyg. Illustr." (Nr 129 z 1885 r.) wspomnienie o T. odnośnie do Mickiewicza, z widokami podług fotografii zdjętych przez Benedykta Dybowskiego. Porów. także „Kłosy" (Nr. 960). *A. Jel.*

Tuhany, wś pow. horodkowski, miejscowość wzgórzysta.

Tuja, wś włośc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 53 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 18 dm., 147 mk.

Tuja, ob. *Tyna*.

Tujajnie, ob. *Tuajnie*.

Tujka, rzka, w pow. mińskim (ob. t. VI, 466).

Tujty, wś i fol., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 42 w. od Poniewieża.

Tukaj, os., pow. wieluński, par. Konopiska. W 1827 r. 1 dm., 4 mk. W późniejszych spisach nie podana.

Tukałówka, białoruskie *Tukałouka*, wś nad rz. Wiaczą, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białarucz, 9 osad; miejscowość falista, grunta szczerkowo-gliniaste, urodzajne.

Tukany, wś i fol., pow. miński, w 2 okr. pol. Raków (o 28 w.), gm. Iwieniec (o 4 w.), o 64 w. od Mińska, ma 8 osad; miejscowość falista. *A. Jel.*

Tukce, wś, pow. rossieński, par. Widukle.

Tukis 1.) dwór, pow. rossieński, gm. Rossienie, o 21 w. od Rossień. 2.) **T.** *1* i *2*, dwie wsi, tamże, o 22 w. od Rossień.

Tukkum, łotew. *Tukkume*, mto okręgowe gub. kurlandzkiej, nad rzką Schlok, dopł. kurlandzkiej Aa, pod 56°59′ płn. szer. i 40°49′ wsch. dług. od F., o 18 w. od zatoki Ryskiej, położone śród wyniosłej, urodzajnej i obfitującej w wody miejscowości, odl. o 54 w. na płn.-wsch. od Mitawy, połączone z Rygą dr. żelazną (rysko-tukkumską), długą 60 w. Wzniesienie na wschód od mta dochodzi 367 st. ang. npm. we wzgórzu Boningsberg al. Riesenberg. W 1863 r. było tu 221 dm. (11 murow.), 3398 mk. (1633 męż. i 1765 kob.), w tej liczbie: 1409 protest., 136 prawosł., 51 katol. i 1802 żydów (53% ogólnej ludności). Z liczby mieszkańców 2772 używało języka niemieckiego, 492 łotyskiego, 114 ruskiego, 14 polskiego, 6 innych języków. Dochody miejskie wynosiły 1657 rs., podatki zaś z nieruchomości 1006 rs. W mieście znajduje się: cerkiew prawosł., kościół ewang. murowany, wzniesiony w XVI w., kaplica kat. paraf. Liwenhof, synagoga żydowska. W 1863 r. była tu szkoła powiatowa (z 28 uczniami), szkoła elementarna (72 uczniów), szkoła żydowska rządowa (25 uczniów) i szkoła żeńska prywatna (20 dziewcząt), szpital miejski na 30 łóżek, towarzystwo dobroczynności; st. poczt. i st. dr. żel. Jarmarki odbywają się trzy razy do roku, targi zaś co niedzielę. Przemysł (4 browary i 2 gorzelnie) i handel nieznaczne. O 2 w. od mta, śród lasów, znajdują się dwa źródła żelaziste. W dziejach po raz pierwszy występuje T. pod 1252 r. jako Killegunde al. włość Giskiete. W 1299 r. (podług innych w 1350 r.) wzniósł tu w. mistrz Godfryd von Rogga zamek warowny, z którego pozostały się ruiny (baszta i część murów) na płn.-wschód od miasta, na wzgórzu Schlossberg. Do czasów zniesienia zakonu zamek ten należał do w. mistrzów, którzy przebywali w nim niekiedy. W 1561 r. ks. kurlandzki Godfryd Kettler otrzymał od Rzpltej, między innemi, i zamek T. jako lenno. Podług ustawy zarządu Kurlandyi z 1617 r. (formula regiminis) T. stanowił jedno z 4 starostw grodowych (oberhauptmaństw), na jakie podzieloną została Kurlandya. Starostowie byli obierani przez samego księcia z obywateli miejscowych, dobrze osiadłych. Gród tukumski obejmował sstwa niegrodowe: kandawskie, zabelnskie, talseńskie i auceńskie. Około zamku istniała osada, której dopiero cesarz Paweł I w 1799 r. nadał prawo miejskie. Parafia T. obejmuje ważniejsze dobra: Abaushof, Prawingen, Schlampenz, Ekendorf, Tummen, Greudsen, Irmelau, Degalen, Bresilgen, Spirgen, Schlokenbek, Zehrksten i in.

Tukkumski okrąg (oberhauptmaństwo) zajmuje środkową część gubernii, graniczy z okr. mitawskim, gub. inflancką, zatoką Ryską, okr. goldyńskim i gub. kowieńską. Podług wymiarów Strjelbickiego ma 99·17 mil al. 4798·6 w. kw. Najwyniośiejsza część powierzchni znajduje się w południowej części okręgu, na dziale wodnym rzek: Auc i Berse, Waddax i Zezern. Wyniosłość ciągnie się tu od jez. Zebbern do jez. Alt-Auc, odtąd skręca na zachód na Lamsern i jez. Zezern i kończy się na płn. od Frauenburgu. Łukowata ta wyniosłość, mająca od 450 do 550 st. wysokości, nazywa się wyżyną Frauenburską al. Gross-Auceńską. Na płn. od jez. Zebbern ciągnie się szereg wyniosłości, służących za dział wodny pomiędzy Abawą (dopł. Windawy) a dopływami rz. Aa. Dział ten dochodzi prawie do Tukkumu, poczem nagle obniża się ku zatoce Ryskiej. Całą powierzchnią okręgu, z wyjątkiem wybrzeży morskich, zalega formacya dewońska górnej warstwy, wybrzeża zaś morskie formacya napływowa. W warstwach wapienia spotykają się znaczne pokłady gipsu, np. w okolicach Tukkumu, gdzie też znajdują się źródła siarczane. Na polach prawie wszędzie rozsiane są bryły eratyczne. Gleba przeważnie piaszczysto-gliniasta, na wybrzeżach zatoki Ryskiej piaszczysta. Pod względem hydrograficznym cała powierzchnia zroszoną jest rzekami, należącemi do zlewu Baltyku; nieznaczne tylko rzeczki uchodzą do jezior. Z rzek najważniejsze: Abawa i Waddax, dopływy Windawy, i Auc, dopływ rz. Aa. Rz. Waddax służy za granicę naturalną od gub. kowieńskiej. Z jezior ważniejsze: Auc, dające początnk rz. t. n., Zabbern i Kangern, na pograniczu gub.

inflanckiej. Lasy zajmują do 58000 dzies., t. j. około 28% ogólnej przestrzeni. W 1871 r. było w okręgu (bez mta) 48871 mk. (87 prawosł., 196 katol. i 172 żydów; resztę stanowią protestanci), Główną masę ludności stanowią Łotysze, których w 1863 r., na ogólną liczbę 45628 mk., było 43579, obok 1950 Niemców, 56 Ruskich, 8 Litwinów, 2 Polaków i 33 innej narod. Mieszkańcy prawie wyłącznie zajmują się rolnictwem. W 1874 r. zebrano: 21400 czet. pszenicy ozimej, 3000 jarej, 77000 żyta, 60800 owsa, 69300 jęczmienia, 7250 innych zbóż jarych i 68900 czet. kartofli. Hodowla bydła nie zbyt rozwinięta, podobnie jak i przemysł fabryczny. W 1874 r. było 45 zakładów, produkujących za 564429 rs., w tej liczbie 14 gorzelni (517617 rs.), 9 browarów piwnych (18577 rs.), 4 miodosytnie (616 rs.), 14 cegielni (21300 rs.) i 4 wapielnie (6318 rs.). Pod względem administracyjnym okrąg dzieli się na dwa powiaty: tukumski i talseński. Do pierwszego należą parafie: tukumska, neuenburska i auceńska, do drugiego zaś: kandawska, zabelnska, talseńska i arluweńska. Kościół paraf. katolicki znajduje się w Liwenhofie, z kaplicą filialną w Tukumie. *J. Krz.*

Tukkumshof, dobra prywatne, w okr. i pow. hazenpockim, par. amboteńska (Kurlandya).

Tuklęcz 1.) wś nad rzką Czarną, naprzeciw Rytwian, pow. stopnicki, gm. Oględów, par. Koniemłoty, ma 33 os., 530 mr. Wchodziła w skład dóbr Łubnice. W 1827 r. 30 dm., 236 mk. W połowie XV w. wś T., w parafii Koniemłoty, własność klasztoru Św. Krzyża, miała 8 łan. km., z których płacono czynszu po jednej grzyw., 30 jaj, 2 koguty, sery (Długosz, L. B., III, 239). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579 kaszt. bełzki płacił od 8 osad, 3 łan. (Pawiński, Małop., 229). 2.) **T.,** wś, w par. Witonia (pow. łęczycki). Istniała na początku XVI w., później znikła (Łaski, L. B., II, 488). *Br. Ch.*

Tulacin al. *Tulatyn*, wś i folw., pow. piński, w gm. Stawok, o 16 w. od Pińska (par. kat.). Wś ma 61 mk.; folw., dawniej Skirmuntów, obecnie Michałowskich, 315 dzies.

Tulaki, przys. do dóbr Kulczyce, w pow. samborskim.

Tulanin, uroczysko, pow. słonimski, w 1 okr. pol., o 79 w. od Słonima.

Tulanka, ob. *Tulonka.*

Tulatycze, wś i dobra, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Opol, o 67 i 69 w. od Kobrynia, przy drodze chomsko-motolskiej.

Tulatyn, ob. *Tulacin.*

Tulce, wś kośc. i dwór, pow. i dek. średzki, o 8 klm. na płd. od Swarzędza, przy ujściu Chrząściny do Maskawy (dopł. Warty), na starym trakcie z Poznania do Środy, par. i szkoła w miejscu, poczta i st. dr. żel. na Gądkach (Gondek). Wś ma 23 dm., 191 mk. kat. i 268 ha (244 roli, 11 łąk). Dwór z fol. Zadębami ma 18 dm., 228 mk. (211 kat., 17 prot.) i 673 ha (478·59 roli, 16 łąk, 159 lasu, 19·41 nieuż.); czysty doch. z ziemi 6275 mrk; gorzelnia parowa, chów owiec i bydła roboczego; właścicielem jest Alfred hr. von Radolin. Kościół p. w. Narodzenia N. M. Panny, miał wystawić około r. 1140 Piotr Dunin, jak podaje Długosz (Hist., II, 15). Dwóch plebanów miejscowych, którym kmiecie w Płowcach składali po fertonie, wspomina dok. z r. 1371 (Kod. Wielkp., n. 1648); pleban miejscowy i wikary występują równocześnie w r. 1393, a w r. 1397 pleban i kapelan (Akta gr. wielkp., I). W r. 1363 biskup pozn. Jan w porozumieniu z plebanem Marcinem i patronem (dziedzicem) Mikołajem zamienił swą dziesięcinę w Płowcach, na dziesięcinę, którą kościół tulecki pobierał dotąd w Bożacinie (Kod. Wielkp., n. 1496). Między r. 1513 i 1538 dziedzic Łukasz Górka, kasztelan pozn., ststa wielkop., w końcu bisk. kujawski, wystawiwszy nowy kościół murowany, istniejący dotąd, w stylu ostrołukowym, wcielił go do kollegiaty w Kurniku. W r. 1580 istniała znów odrębna parafia tulecka. Jedynym w kościele zabytkiem przeszłości jest nagrobek marmurowy, wyobrażający rycerza w zbroi, z herbem Korzbok około głowy i napisem poświęconym pamięci Leonarda Modrzewskiego († 1594). Dziedzice Wałknowscy h. Wierusz zaprowadzili w r. 1733 istniejące dotąd bractwo Pocieszenia N. M. Panny. Na plebanii stał niegdyś maleńki obelisk kamienny, jako znak graniczny wojew. kaliskiego od poznańskiego; w XVI w. szła granica między Bylinem i Kleszczewem, o pół mili na wschód od T. Parafię, liczącą 2100 dusz, składają: Bylino, Gądki, Gowarzewo, Komorniki, Krzyżowniki, Robaków, Śródka, Synowice, Szewce, Tanibórz, Zadęby i Żerniki; osada Podanin znikła bez śladu; Zadęby powstały w nowszych czasach. Szkoły paraf. znajdują się w Gowarzowie i T. Szkołę w T. wspominają wizyty z r. 1628 i 1696. Około tego czasu istniał szpital kościelny, uposażony ogrodem i 2 łąkami, z których jedna w Mokrym lesie, przy granicy Żernik; dzisiejszy powstał około r. 1784. Pierwszym znanym dziedzicem był w r. 1363 Mikołaj, patron kościoła tuleckiego. Między r. 1386 i 1398 dziedziczyli T. bracia Pasko i Mirosław. Po r. 1391 występuje wdowa po Mirosławie (Borzysława ?) i wdowa po Pasku, pani Świętosława, siostra Świętopełka z Garb. Borzysława pozywała w r. 1393 Wojciecha, podczaszego kaliskiego (Akta gr. wielkp., I, 1369, 1399). Ten Woj-

ciech pisał się naprzemian podczaszym z Tulc, podczaszym kaliskim, Wojciechem z Kobylina (1394—1399); z nim wiodła długoletnie spory pani Paskowa Tulecka. Około tego czasu pojawiają się w T. karczmy, młyn i krawiec (tamże). Zakonnicy Jakub i Maciej z Tulc, wspomniani w księdze zmarłych klasztoru lubińskiego (Pomn. Dz. Pol., V, 633, 646), byli prawdopodobnie kmieciami. Pod r. 1419 opowiada Długosz, iż pod T. królowi Władysławowi, jadącemu z Poznania ku Środzie, piorun zabił 4 konie zaprzężone do powozu i 2 drabów. W r. 1580 dziedziczył T. Stanisław Górka, woj. pozn.; miał on tu 10 łan. km., 1 ćwierć karczm. i 1 zagr.; następnego roku rozgraniczono T. z Szewcami i Synowicami. Po Wałknowskich nastali Koźmińscy; z nich Teodor, wojewodzic kaliski, wiódł spory graniczne w r. 1773—75 z Lipską, kasztelanową łęczycką (Konst., II, 143). Około 1840 r. dziedziczył T. Edw. hr. Poniński, potem Bernard hr. Potocki. *E. Cal.*

Tulce, r. 1283 *Tulce*, osada zaginiona, do Subków należąca, w pow. tczewskim. R. 1283 nadaje ją ks. Mestwin bisk. kujaws. Alberowi (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 328). *Kś. Fr.*

Tulczik, po węg. *Töltszek*, wś, w hr. szaryskiem (Węgry); kościół katol. paraf., łąki, 801 mk.

Tulczyn, pierwotnie *Nesterwar*, w dokum. łacińskich *Tulcinum*, mto przy ujściu rzeczki Tulczynki do Sielnicy, pow. bracławski, o 17 w. od Bracławia, 10 w. od przystanku dr. żel. kijowsko-odeskiej Żurawlówka a 22 w. od stacyi Wapniarka. Otoczone 4 przedmieściami: Kozacze, Mazurówka, Wołowodówka i Zawale, ma 1559 dm. (tylko 3 na gruncie własnym, reszta na prawie czynszu), 21,685 mk., w tej liczbie 16,197 żydów, cerkiew paraf., kościół katol., synagogę i 18 domów modlitwy żydowskich; wspaniały pałac z okazałym parkiem i ogrodem, zwanym Chorosza, zarząd 2 okręgu policyjnego (dla gmin: Chołodówka, Szpików i Żurawlówka), urząd poczt.-telegr., szkołę duchowną męską, założoną w 1833 r. (10 nauczycieli, 140 uczniów), szkołę duchowną żeńską od 1867 r. (16 nauczycieli, 141 uczennic), szkołę miejską, aptekę. W mieście znajduje się: browar, fabryka mydła, 2 garbarnie, 2 fabryki tytuniu, 2 fabr. powozów, 2 młyny, 370 sklepów, 630 rzemieślników. Odbywają się 2 jarmarki: 24 lipca i 1 października oraz 26 targów dorocznie. Do klucza tulczynieckiego należy 10,121 dzies. ziemi używalnej i 1794 nieużytków. Cerkiew paraf., p. w. N. Maryi Panny, mieści się w kościele podominikańskim, wielkich rozmiarów, otoczonym rzędem filarów, z 2 wieżami. Wspaniale wymurowany przez Szczęsnego Potockiego, ukończony w 1817 r. a suprymowany w 1833 r. Parafia praw. ma 1178 wiernych i 38 dzies. ziemi. Na miejscu dzisiejszej cerkwi stał poprzednio drewniany kościół ks. dominikanów, wystawiony przez Adama Kalinowskiego, ststę bracławskiego, w którym miały spoczywać jego szczątki. W podziemiach teraźniejszej cerkwi złożone były do niedawna zwłoki Szczęsnego i Trembeckiego, przeniesione obecnie do kościoła parafialnego. Obecny kościół katol. paraf., p. w. św. Stanisława, wznosi się na wzgórzu, obok drogi wysadzonej topolami i wiodącej do Kopijówki. Był on dawniej kaplicą cmentarną, wzniesioną w 1805 r. przez Karnickiego; wyrestaurowany i rozszerzony w 1874 r. staraniem ks. kanonika Radlińskiego, miejscowego proboszcza. Do parafii katol., oprócz T. z przedmieściami, należą wsi: Annopol, Białousówka, Chołodówka, Futor Mossakowskiego, Idźka, Kiernasówka, Kinaszów, Klebań, Kryszczyńce, Nesterwarka i Zacharyaszówka. Parafia katol., dekanatu bracławskiego, ma 1613 wiernych. Przez środek miasta przechodzi aleja topolowa, w pośrodku której, na niewielkim placyku, wznosi się granitowy obelisk, wystawiony w 1787 r. przez Szczęsnego Potockiego na pamiątkę bytności Stanisława Augusta. Drugi obelisk był również przez Szczęsnego wystawiony dla uwiecznienia konfederacyi targowickiej. Na końcu mta, przy drodze do Bracławia, wznosi się dwupiętrowy pałac Szczęsnego, wystawiony w stylu gotyckim przez budowniczego Lecroix; na froncie pałacu znajdował się dawniej napis: „Oby zawsze wolnych i cnotliwych był mieszkaniem“. Dwa pawilony łączą się ze środkową częścią gmachu, oddanego dziś zarządowi wojskowemu. Liczne zbiory, o których wspominają w swych podróżach: Niemcewicz, Kraszewski i Przeździecki, jak malowidła, biblioteka licząca do 17,000 tomów, archiwum, miały być wywiezione przez Mieczysława Potockiego do Paryża. Część archiwum ma się podobno znajdować w Niemirowie u ks. Szczerbatowej, prawnuki Szczęsnego. Założenie T. ma sięgać odległej przeszłości; początkowo nazywał się *Nesterwar* (z węgier.: *war* — miasto, *Nester* — Dniestr). Dlaczego jednak posiadał nazwę węgierską, niewiadomo. Dotąd jeszcze jedno przedmieście nosi nazwę Nesterwarka. Początkowo T. stanowił królewszczyznę i dopiero Zygmunt III w 1609 r. nadał za zasługi krwawe Walentemu Aleksandrowi Kalinowskiemu, ówczesnemu stście bracław., a późniejszemu wwdzie i generałowi ziem podolskich, pustkowie humańskie, obejmujące 30 mil w obwodzie i złożone początkowo z 4 kluczy: Humań, Hołowaniewskie, Bohopol i Chaszczewata. Zda-

je się, że T. już przedtem należał do Koniecpolskich i przyłączony został do nowo nabytego pustkowia. Stany potwierdziły przywilej królewski i wyznaczyły Piotra Kochanowskiego, Stanisława Jaksę Bykowskiego i Jana Rudnickiego dla oznaczenia granic. Pustkowie to przez półtora wieku zostawało w bezpośredniem władaniu Kalinowskich. Pierwszy raz w dziejach o T. znajdujemy wzmiankę pod 1623 r., gdy na polach jego sławne niegdyś hufce Lisowczyków, wyzute ze czci rycerskiej, nie chcąc słuchać władzy hetmana, wyrokiem sejmu zniesione i rozbite zostały przez ks. Koreckiego. Po śmierci Wincentego Aleksandra Kalinowskiego, poległego na polach Cecorskich (6 paździer. 1620 r.), pozostało 3 synów, którzy w 1623 r. w Husiatynie podzielili się ojcowizną. W tym czasie wygasł po mieczu ród Strusiów w osobie Stanisława, poległego w potrzebie Rastawieckiej, sukcesorami ich mienia zostali urodzeni ze Strusiównej Kalinowscy, po których wzięli już poprzednio jako wiano klucze: sokołowiecki, bukski i targowicki i nabyty osobno teplicki. Dobra Strusiów i Kalinowskich znajdowały się w kilku pogranicznych województwach: wołyńskiem, podolskiem, bracławskiem i kijowskiem. Żeby dać wyobrażenie o ogromie tej fortuny, wymienimy jej części składowe. Prócz Humańszczyzny, zawierającej kilka kluczy, prócz Husiatyna po obu stronach Zbrucza i T., należał do nich: Brahiłów, mto Janów i Pietniczany, Kalinówka z zamkiem nowo wzniesionym, Mohylów nad Dniestrem, Zwaniec z przyległą twierdzą Chocimską, klucz bukaczowski, klucz leśniewski, hulowiecki, tustaniecki (Chorostków) nad Lipą, nemejski, bohopolski i in. Tą więc fortuną dzielili się synowie Walentego Kalinowskiego w Husiatynie. Na część Adama dostał się T., Grzegorz wziął Humań a Marcin Husiatyn z równemi do tych miejscowości przyłączonemi działami. Adam, ststa bracławski, fundował w tym czasie w T. drewniany kościół dominikanów, w grobach którego on sam w 1638 r. i następni Kalinowscy grzebali się. Wkrótce umierają starsi Kalinowscy, a także ich żony, dożywotniczki niektórych dóbr, jedynym spadkobiercą zostaje Marcin, hetman w. kor., lecz i ten ginie pod Batohem 2 czerwca 1652 r. wraz z synem swoim Samuelem. Samuel ożeniony z Urszulą Osolińską, kanclerzanką w. kor., zostawił jedynego syna Marcina, ststę gniewkowskiego, na którym kończy się linia męska hetmańska, jedyna córka bowiem starosty Helena, wniosła całą fortunę w dom Jakuba Morsztyna, wwody sandomierskiego. Lecz i w linii żeńskiej wymierają Kalinowscy i bezdzietni Morsztynowie całą spuściznę po przodkach przelewają na krewnego swego Stanisława Potockiego, wwodę bełzkiego (1726 r.), pominąwszy boczne linie Kalinowskich. Wkrótce jednak (1732 r.) i Potocki prawie nagle umiera w Krystynopolu, niezostawiwszy z dwóch żon (Frączkiewiczówna i Rzewuska) potomstwa, a ojcowiznę całą i swoj Tartaków zapisuje synowcowi swemu Franciszkowi Salezemu Potockiemu, posiadaczowi Krystynopola i innych majętności. Darowizna wniesiona do oblaty w grodzie latyczowskim, a do akt ziemskich w Bracławiu 1732 r. Franciszek Salezy Potocki, zwany królikiem Rusi, po śmierci pierwszej swej żony Rzeczyckiej, ożenił się z Anną Potocką, wojewodzianką poznańską, panią na Stanisławowie, Brodach, Niemirowie, ks. zbarazkiem, a po matce ostatnią spadkobierczynią całej fortuny Łaszczów. Prócz własności gruntowych wniosła ona klejnoty i srebra po Modrzewskich, Matczyńskich, Łaszczach i Potockich. Z tego źródła miał pochodzić historyczny naszyjnik, darowany przez Szczęsnego żonie Zofii, złożony ze 100 pereł, każda wartości po 5000 dukatów, należący obecnie do klejnotów korony ruskiej. Część inwentarza tych klejnotów Szczęsnego Potockiego ma się znajdować w archiwum Władysława Górskiego na Podolu. Franciszek Salezy Potocki mógł się śmiało nazywać królikiem Rusi, oprócz bowiem swej ogromnej fortuny, posiadał 11 starostw, i po matce Teofili Cetnerównie 4 klucze z 11 miastami, 104 wsi i 2 emfiteut. starostwa: tymbarskie i korytnickie. Nawet tranzakcya kolbuszowska o nim nie zapomniała, i ztąd otrzymał 2 miasta i 6 wsi. Jako wiano po żonie otrzymał dobra domaszowickie ze stolicą Łaszczowem, Wielkie-Oczy po Modrzewskich, Waręż po Matczyńskich, klucz korostowski, klucz witkowski z 40 wsiami i in. Krystynopol był siedzibą dumnego wwdy, T., jako siedziba Pilawitów, zasłynął dopiero przy jego synie. Pomijamy znane małżeństwo Szczęsnego z Gertrudą Komorowską, śmierć jej gwałtowną, proces z tego powodu, długi ciążące na dobrach krystynopolskich, wszystko to zrobiło mu pobyt pod berłem austryackiem nieznośnym. Ukończywszy więc proces z Komorowskimi, bierze ślub z Józefiną Mniszchówną (1774), córką kasztel. krakowskiego, a dobra galicyjskie (100 wsi) przelewa na Adama Ponińskiego, z warunkiem aby spłacił długi, biorąc wzamian prawo emfiteutyczne na ststwie zwinogródzkiem, a sam przenosi się do Tulczyna. Tulczyn musiał być już i przy Kalinowskich umocniony, posiadał bowiem zamek, który w czasie wojen Chmielnickiego (1648) obległ Krzywonos na czele 10,000 oddziału. Ukryli się tu z całem swem mieniem mieszkańcy

okoliczni, żydzi, a także ks. Janusz Czetwertyński, właściciel sąsiedniego Niemirowa. Znajdowało się w zamku 600 wojskowych i do 2000 żydów. Kilka dni szczęśliwie odpierano ataki, w końcu panowie, chcąc siebie ratować, wydali żydów, których do 1500 wymordowano, a następnie takiż los spotkał i ich samych. Ks. Czetwertyńskiemu młynarz z jego własnego majątku piłą głowę oderznął. Na mocy traktatu zborowskiego T. został przy Kozakach i przyłączony został do pułku bracławskiego. W 1654 r. opanowali go Polacy. Szczęsny znalazł tu gruzy, z całą więc energią zajął się podniesieniem swego majątku i polepszeniem bytu włościan. Rozdzielił on dobra na folwarki, powinności włościan ograniczył do jednego dnia na miesiąc z domu, a potem zamienił na grosz gotowy, licząc 12 groszy za dzień. Nikt praktyczniej nie zajął się podniesieniem gospodarstwa i dobrobytu włościan i skuteczniej nie zapobiegł często powtarzającym się zaburzeniom jak Szczęsny Potocki podczas kilkunastu lat swego pobytu w T. Ukraina doznawała dobrobytu i spokoju, a wielu właścicieli, idąc za przykładem Szczęsnego, tutaj poczęli się osiedlać. Żydów powypędzał z arend jak również posesorów, dbał o całość lasów, urządził pierwszy w tych stronach służbę leśną, przy folwarkach zakładał ogrody, sprowadzał najlepsze szczepy owocowe, ulepszył gatunki bydła, koni, owiec hiszpańskich, słowem Szczęsny Potocki był prawdziwym dobrodziejem tych stron, a przykład jego naśladowali sąsiedzi. W 1782 r. wzniósł dzisiejszy okazały pałac, założył piękny ogród Chorosza, z prześlicznym domkiem w stylu maurytańskim i marmurowemi łazienkami. Nadto utworzył milicyę konną i oddziały kozaków, którzy straż graniczną utrzymywali. Stanisław August, wracając z Kamieńca, zjechał tu 17 maja 1787 r. i przez 4 dni gościł, a na pamiątkę jego pobytu Szczęsny wzniósł obelisk w rynku, włościan zaś w promieniu jednej mili od T. wolnością udarował. Miasto wzrastało i upiększało się; na miejsce drewnianego kościoła wymurował wspaniały murowany kościół dla ks. dominikanów (dziś cerkiew), w którym przy wielkiej uroczystości złożono 9 maja 1784 r. głowę i inne relikwie św. Piusa, z Rzymu przywiezione. Podczas konfederacyi targowickiej T. roił się ludźmi; przez kilka miesięcy od 500 do 600 osób zasiadało do stołu pańskiego. Ztąd to generalicya targowicka w 1792 r., przy pomocy wojsk ruskich pod dowództwem gener. Kachowskiego, uderzyła na 6000 obóz polski, pod Bracławiem stojący. Pamiątką tych czasów jest drugi obelisk w T. przez Szczęsnego postawiony. Zawiedziony w nadziejach, postanowił kraj opuścić i wszedł z żoną w tak zwaną komplanacyę, mocą której żona i dzieci z niej zrodzone, stają się właścicielami całej fortuny, z obowiązkiem płacenia mu 50,000 dukatów, sam zaś wyjechał do Hamburga z Zofią Wittową, żoną komendanta Kamieńca. Gdy jednak żona nie mogła mu wypłacać umówionej sumy, wrócił do kraju i po jej śmierci ożenił się z Zofią Wittową, a ponieważ Suworow zamieszkiwał pałac tulczyniecki, Potoccy przenieśli się więc do Humania (r. 1795). Wtedy to Szczęsny zaczął zakładać ogród, na pamiątkę żony Zofijówką zwany, i przez całe 10 lat, aż do śmierci, upiększany. Znakomity ogrodnik Mentzel kierował robotami, które do 8,000,000 złp. kosztowały. Szczęsny umarł zawiedziony i rozczarowany 15 marca 1805 r. Z obydwóch małżeństw pozostało 7 synów i 9 córek; do działu należała i pozostała wdowa; posiadłości więc gruntowe podzielono na 8 części, z których każda zawierała 22,000 dusz. Córki otrzymały działy w pieniądzach. Klucz tulczyniecki otrzymał Mieczysław, ożeniony z Delfiną Komarówną. Wkrótce rozwiódł się z nią i ożenił się ze Świejkowską, z której pozostał syn Mikołaj, mieszkający obecnie w Paryżu. Mieczysław Potocki sprzedał T. Grzegorzowi Strogonowowi, ożenionemu z córką brata, Bolesława Potockiego, wkrótce jednak nabył go Piotr Oldenburski, a od niego ministeryum dóbr cesarskich. Sprzęty z pałacu tulczynieckiego, obrazy, portrety, gobeliny, meble wywieziono do Paryża. Archiwum, niezmiernie ważne dla historyi domów: Strusiów, Modrzewskich, Tarłów, Łaszczów, Mniszchów, Potockich i in., znikło prawie bez śladu, część ma się podobno znajdywać u hr. Szczerbatowej w Niemirowie. T. po ostatnim rozbiorze Rzpltej został początkowo miastem powiat. namiestnictwa bracławskiego (1795), następnie gub. podolskiej, poczem w 1804 r. powiat przeniesiono do Bracławia. W T. Pestel rozkrzewiał spisek dekabrystów i tu go aresztowano. Od czasu zbudowania linii dr. żel. kijowsko-odesskiej miasto znacznie podupadło. Monografię historyczną o T. wydał Stan. Krzyżanowski (Kraków, 1862). Porów. też: Podol. eparch. wied. z 1873 r. *Dr. M.*

Tulczyniecka Michałówka, ob. *Michałówka Tulczyniecka.*

Tulczynka, rzeczka, w pow. bracławskim, prawy dopł. Sielnicy. Zaczyna się pod wsiami Żurawlówką i Samhorodkiem, płynie z zachodu na wschód na przestrzeni 10 w. i pod mtem Tulczynem ma ujście. *X. M. O.*

Tulecka Rudnia, os., pow. nowegradwołyński, gm. Chulsk, ma 44 dusz włościan, bez nadziału ziemi. Należy do dóbr chulskich, własność z hr. Tyszkiewiczów ks. Jabłonowskiej.

Tulejewszczyzna, folw., pow. mścisławski, własność Długokańskich, ma 155 dzies. (50 lasu, 60 roli, 10 łąk).

Tulen al. *Tulenmujża*, łotew. *Tyulenmujża*, wś, pow. rzeżycki, w 4 okr. pok. do spraw włośc., gm. i par. Kownata. Dawna królewszczyzna, po 1729 r. obszerna włość Hylzenów, następnie własność Łukaszewicza, dziś Pawłowa, ma 598 dzies. Włościanie wnieśli 3846 rs. wykupu za wydzieloną im ziemię.

Tulgowicze, wś i dobra pojezuickie, przy zbiegu Sudziłówki, Wici i Stawu, zdążających, po złączeniu się, do Prypeci, pow. rzeczycki, gm. Jurewicze, o 117 w. od Rzeczycy. Wś ma 55 osad; cerkiew paroch. p. w. św. Jerzego, uposażoną z dawnych zapisów niecałą włóką gruntu; przeszło 700 parafian; filia w Kożuszkach p. w. św. Trójcy, ma annuatę w zbożu i 20 rubli. Dobra, własność warunkowa rodziny Sołtanów, około 75 włók. Łąk i ryby wielka obfitość; lud rolniczy, rycaczy i flisaczy; miejscowość skanalizowana w ostatnich czasach przez gen. Żylińskiego.

Tulibowo al. *Tolibowo*, wś i folw. i *Tulibówko*, wś nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. Oleszno, par. Dobrzyń, odl. 21 w. od Lipna, ma 11 dm., 198 mk. W 1827 r. było 16 dm., 117 mk. W r. 1885 fol. T. rozl. mr. 571: gr. or. i ogr. mr. 512, łąk mr. 13, past. mr. 18, nieuż. mr. 28; bud. mur. 11, drewn. 5; płodozm. 4 i 7-pol. Wś T. os. 15, mr. 15; wś Tulibówko os. 3, mr. 18. Kazimierz, ks. szczeciński, nagradzając zasługi Stanisława z Nowego Miasta Korczyna, nadaje mu wś T. „in terra nostra Dobrzinensi", z wyspą na Wiśle zwaną „Dambowyostrow", z prawem połowu przy obu brzegach rzeki, uwalniając kmieci od ciężarów książęcych (Kod. Dypl. Pol., II, 753). Według reg. pob. ziemi dobrzyńskiej z r. 1564 we wsi Tolibowo było 9 kmieci, 5 zagr. płacących po 2 gr., faber 2 gr., poddanych Tolibowskiego. Kmiecie dawali po 16 gr. i 2 sol. z łanu. Ogółem fl. 3 gr. 12 (Pawiński, Wielkp., I, 269). *Br. Ch.*

Tulicze, dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Koziszcze, o 14 w. od Kobrynia, własność Bułhaków. Podług lustr. z 1566 r. sioło Tulicze należało do dworu czerewaczyckiego i miało 20 włók (ob. Lustr., 4, 197).

Tuliczewo, wś, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. kojdanowskim, gm. Poczepowo, o 4 w. na zachód od mka Walówki, o 16 w. od Nowogródka, ma 26 osad; grunta urodzajne, miejscowość falista. *A. Jel.*

Tuliczów 1.) w dokum. *Tuliczowo*, wś, powiat kowelski, na pograniczu pow. włodzimierskiego, na płd. od Kowla. Stara osada, niegdyś sioło zamkowe kowelskie, nadane przez króla Aleksandra kn. Piotrowi Hołowni, który sprzedał je kn. Kowelskiemu; w czasie rewizyi zamku włodzimierskiego z 1545 r. w dzierżawie Siemaszki (ob. Jabłonowski, Rewizye, 7, 83). Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1583 r. należy do Wyżwy kn. Andrzeja Kurbskiego i Jarosławskiego, który płaci ztąd od 17 łan., 2 rzem., 3 bojar. (Jabłonowski, Wołyń, 121). 2.) **T.,** w dok. *Tulczów* i mylnie *Faliczów*, wś, pow. włodzimierski, na pograniczu pow. łuckiego, na płn.-wschód od mka Świniuchy. W 1545 r. własność Jacka i Tomiła Woroniczów (Jabłonowski, Rewizye, 41, 54). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. należy w części do Tomiły Worony Borothinskiego (pobór oddzielnie niewykazany), w części zaś do Michajły Worony, który płaci od 1 bojara putn. 20 gr. W 1577 r. Tomiło Worona płaci z T. od 1 dymu półdworz. 10 gr. i od 3 ogrod. W 1583 r. Michajło Worona Borotyński płaci z części T. od 2 ogr. i $^1/_4$ koła, a Tomiło Worona z części T. i Borotyna z 4 dym., 4 ogr., $^1/_4$ koła (Jabłonowski, Wołyń, 5, 9, 63, 101).

Tuligłowy, os. młyn. nad rz. Wieprzem, pow. krasnostawski, gm. i par. Krasnystaw. Leży na prawym brzegu Wieprza, o 8 w. na płd. od Krasnegostawu, przy wsi Małochwiej. Posiada młyn amerykański z produkcyą roczną na 60,000 rs. W 1827 r. było 2 dm., 11 mk., par. Dorohusk.

Tuligłowy 1.) z *Piaskami*, rus. *Tułyhołowy*, wś, pow. mościski, 12 klm. na wschód od Mościsk, 6 klm. na zach. od Sądowej Wiszni (sąd pow., urz. poczt. i tel.), 3 klm. na płd.-wschód od st.-kol. w Chorośnicy. Na zach. leży Słomianka, na płn.-zach. Chorośnica, na wschód Zarzecze i Sądowa Wisznia, na płd. Królin i Stojańce. Środkiem wsi płynie Wisznia, nad którą leżą zabudowania wiejskie. Płn. część obszaru przebiega kolej żel., a płd. gościniec lwowsko-przemyski. Własn. więk. ma roli or. 324, łąk i ogr. 40, past. 41, lasu 200 mr.; wł. mn. roli or. 604, łąk i ogr. 78, past. 115, lasu 5 mr. W r. 1880 było 121 dm., 604 mk. w gminie, 1 dm., 13 mk. na obszarze dwors. (494 gr.-kat., 108 rz.-kat., 15 izrael.; 566 Rusinów, 51 Polaków). Par. rz.-kat. w Sądowej Wiszni, gr.-kat. w miejscu, dek. sądowo-wiszeński. Do par. należą: Zarzecze, Królin, Słomianka i Słabasz. We wsi cerkiew i szkoła 1-klas. 2.) **T.,** wś, pow. rudecki, 14 klm. na płd.-wsch. od Rudek, 5 klm. na płd.-zach. od Komarna (poczta i tel.). Na płd. leży Susułów i Małpa, na zach. Hołodówka, Koniuszki Królewskie i Koniuszki Tuligłowskie, na płn. Chłopy, na wsch. Brzeziec i Nowawieś. Przez wś płynie pot. Łukacz (dopł. Wereszycy). Własn. więk. ma roli or. 316, łąk i ogr. 74, past. 229 mr.; wł. mn. roli or. 1270, łąk i ogr. 164, past. 152 mr. W r. 1880 było 334 dm., 1831 mk. w gm.,

7 dm., 87 mk. na obsz. dwors.; 1800 rz.-kat., 94 gr.-kat., 22 izr., 2 in. wyzn.; 1907 Polaków (Mazurów), 1 Rusin, 7 Niemców. Par. rz.-kat. w miejscu, dek. drohobycki. Fundacyą parafii przypisują Stanisławowi Korytce w r. 1599. Kościół mur., p. w. św. Doroty, wzniesiony r. 1600, konsekrowany w r. 1858. Do parafii należą: Czajkowice, Hołodówka, Jasionów, Koniuszki Krolewskie i Tuligłowskie, Krukawiec, Małpa, Nowawieś, Ostrów Pohorecki, Pohorce, Podolce i Susułów. We wsi jest szkoła i gorzelnia. W T. urodził się w r. 1853 Julian Fałat, syn organisty miejscowego, słynny akwarelista. 3.) **T.**, wś, pow. jarosławski, nad potokiem t. n., dopł. Rokietnicy al. Łęgu (lew. dopł. Sanu), odl. 3·5 klm. na zach. od Pruchnika, posiada kościół paraf. rz.-kat., szkołę ludową i kasę pożycz. z kapit. 255 złr. Dolina potoku wznies. 290 mt. npm., w stronie zach. sięga 389 mt. a na płd. i wsch. do 382 mt. Wś ma 96 dm. i 597 mk. (306 męż., 291 kob.), 570 rz.-kat., 14 gr.-kat. i 13 izrael. Pos. więk. dzieli się na dwie części: jedna (Klem. hr. Szembekowej) ma 2 folw. i 330 mr. roli, 31 mr. łąk, 3 mr. 684 sąż. ogr., 12 mr. past., 989 mr. lasu, 1 mr. 800 sąż. stawu i 1 mr. 172 sąż. parcel budowl., ogółem 1369 mr.; druga (Leizora Fasta) ma 200 mr. lasu; pos. mn. wynosi 511 roli, 87 łąk i ogr. 42 past. i 450 mr. lasu. W 1393 r. Mikołaj Mzurowski, dziedzic wsi, zbudował tu kaplicę, którą później zamieniono na kościół paraf. W r. 1440 oddano parafię z kościołem w Rudołowicach miechowitom. Między r. 1650 a 1677 Adam z Siecienia Krasicki, kaszt. przem., powiększył dotacyę probostwa. Obecny kościół murow. wzniesiono w r. 1770. Posiada obraz cudowny M. Boskiej przeniesiony podobno z zamku kudrenickiego na Podolu w czasie napadu tatarskiego. Do par. (dek. pruchnickiego) należy: Węgierka, Wola Węgierska i Więckowice. T. graniczą na zach. z Węgierką i Chorzowem, na płn. z Czelatycami, na zach. z Rokietnicą a na płd. mają rozległe lasy bukowe. *Lu. Dz.—Mac.*

Tuligołow, sioło nad rz. Retą, pow. głuchowski gub. czernihowskiej, o 20 w. od Głuchowa, przy trakcie moskiewsko-kijowskim, ma 315 dm., 2329 mk., 2 cerkwie, zarząd okr. polic., 2 gorzelnie.

Tulikowicze, ob. *Turkowicze.*

Tuliłów, w spisie z 1827 r. i na mapie woj.-topogr. *Tulitów*, wś i folw., pow. radzyński, gm. Zagajniki, par. Międzyrzec. Leży o 2 w. na zach. od Międzyrzeca, ma 48 dm., 290 mk., 1381 mr. (w tem 896 mr. włośc.). Folw. wchodzi w skład dóbr Międzyrzec. W 1827 r. 41 dm., 232 mk. Spis urzęd. osad gub. siedleckiej z r. 1887 podaje drugą wieś t. n., w gm. Szóstka (a więc też pod Międzyrzecem), mającą 62 dm., 691 mk., 1441 mr. Wsi tej nie podają dawniejsze spisy i nie oznaczają mapy sztabowe.

Tulin, os. nieistniejąca obecnie, w par. Borowno (dziś pow. noworadomski). W 1827 r. miała 1 dm., 11 mk.

Tulin, w dokum. *Tuliny*, wś nad rz. Hujwą, pow. żytomierski, gm. Kotelnia, o 20 w. na płd.-wschód od Żytomierza, ma 146 dm., 1179 mk. Cerkiew p. w. Pokrowy N. M. P., drewniana, niewiadomej erekcyi, uposażona jest 41 dzies. ziemi. Szkółka wiejska od 1860 r. Gniazdo kijowskie Hornostajów, od którego się pisali. W czasie rewizyi zamku żytomierskiego z 1545 r. własność Iwana i Oniksieja Hornostajów (Jabłonowski, Rewizye, 130). W 1537 r. należy do wwdy brzeskiego Gabryela Hornostaja. W 1637 r. w dziale Anny z Hornostajów Leszczyńskiej, żony Rafała, wwdzica bełzkiego (ob. t. III, 129). Obecnie własność Maryi Dobrowolskiej. *J. Krz.*

Tulin, las i leśniczówka, w pow. borszczowskim, w gm. Łanowce.

Tulińce, wś, pow. kaniowski, w 1 okr. pol., gm. Makiedony, par. kat. Rzyszczów, o 22 w. od Kaniowa a 10 w. na płd. od wsi Chodorowa, śród jarów położona, ma 790 mk. W 1741 r. było tu 30 sadyb; wś należała do par. Makedony; w 1789 r. 70 osad i 800 mk., w 1863 r. 1057 mk. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1740 r., opisaną w wizyt. dziekana kaniowskiego z 1746 r. i 1789 r. i uposażoną 38 dzies. ziemi. Kaplica katol. par. Rzyszczów. Wś należała do ststwa kaniowskiego, w końcu zeszłego wieku własność Stanisława Poniatowskiego, od którego w r. 1800 otrzymał w darze Jaczewski, a od tego w 1845 r. nabył Eustachy Jankowski; dziś jego spadkobierców. *J. Krz.*

Tulinia, dwór, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 60 w. od Poniewieża.

Tuliny, ob. *Tulin.*

Tulinycia (Werch wzn. 1605 mt. npm.), szczyt w dorzeczu górnej Łomnicy, między pot. Pietrosem a Darowem; na płn.-wschód wznosi się Jałowa Klewa (1563 mt.), na płd.-zachód, na granicy galicyjsko-węgierskiej, Werch Guretwyna (1595 mt.). Z lesistych zboczy szczytu tego spływają liczne strugi na płn. do pot. Pietros, na płd. do pot. Darowa. Werch Tulinycię tworzą warstwy górno-oligoceńskie. *Tad. Wiśn.*

Tulipan, karczma, w pow. średzkim, par. Wielkie Siekierki, poczta i st. dr. żel. w Swarzędzy (Schwersentz), okr. wiejski Małe Siekierki; 1 dm. i 6 mk. Istniała już około r. 1793 i należała do Zambrzyckiego, dziedzica Siekierek.

Tulipianka, rzka, w pow. trockim, prawy

dopływ Niemna, uchodzi między Niemonajciami a Olitą.

Tuliska, wś, pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Trębki, ma 19 dm., 141 mk., 311 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 18 dm., 114 mk.

Tuliszki al. *Tuluszki*, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Bachmaty, o 70 w. od Nowoaleksandrowska.

Tuliszków, os. miejska, folw. i dobra nad rzką b. n., praw. dopł. Pokrzywnicy (lewy dopł. Warty), w okolicy lesistej, wzn. około 350 st. npm., pow. koniński, gm. i par. Tuliszków, odl. 15 w. na płd. od Konina, 9 w. na wschód od Rychwała. Posiada kościół paraf. murowany, szkołę początkową, urząd gm., gorzelnię parową, przerabiającą do 30,000 korcy kartofli, 148 dm., 1674 mk. (148 żyd.). W r. 1827 było 113 dm., 999 mk. Odbywa się tu 8 jarmarków rocznie. Jestto dość starożytna osada, siedziba rodu Zarembów, którzy byli fundatorami kościoła i założycielami miasteczka. Kościół p. w. św. Wita, drewniany, pierwotnie powstał wedle miejscowej tradycyi w XII w. Jan Zaremba „de Tolischcovo", kaszt. kaliski, występuje przy akcie z r. 1404 (Kod. Dypl. Pol., II, 365). Tenże Jan funduje przy kościele w T. altaryę p. w. N. M. Panny. Mikołaj z Kalinowy Zaremba, kaszt. łęczycki i ststa kruszwicki, wznosi (według Niesieckiego) w r. 1450 nowy kościół murowany, dotąd stojący. Zapewne współcześnie i osada uzyskała przywilej miejski. W 1473 r. arcyb. Gruszczyński potwierdza fundacyę czterech mansyonarzy przy kościele w T. uczynioną przez dziedziców. Fundacya ta upadła w XVII w. Na początku XVI w. łany folw. miejskie i podmiejskie dawały plebanowi dziesięcinę a mieszczanie i podmieszczanie meszne po korcu żyta i tyleż owsa z łanu, bezrolni zaś po cztery trojaki, komornicy po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 270). W r. 1579 miasto daje szosu fl. 4 i 24 gr. Od 6 bań gorzałcz., 16 rzem., 3 szynkarzy wódki, 2 komor. bez bydła, ogółem fl. 14 gr. 4 (Pawiński, Wielkp., I, 242). Żydom nie wolno było tu mieszkać. W 1881 r. pożar zniszczył osadę. Dobra T. (hr. Ludwika Wodzickiego) składały się w r. 1885 z fol.: T. al. Zadworna Wieś, Wymysłów, Ogorzelczyn z Hutą, Tarnowa al. Kaleniec, Józinki i Nowy Świat, nomenkl.: Jabłonna, Gozd, Okręt, Bisztora, rozl mr. 8799: fol. T. al. Zadworna Wieś gr. or. i ogr. mr. 973, łąk mr. 107, lasu mr. 5051, nieuż. mr. 62; bud. mur. 18, drewn. 20; płodozm. 11-pol., las urządzony; fol. Wymysłów gr. or. i ogr. mr. 377, łąk mr. 98, lasu mr. 22, nieuż. mr. 16; bud. mur. 3, drewn. 4; płodozm. 8-pol.; fol. Ogorzelczyn z Hutą gr. or. i ogr. mr. 338, łąk mr. 121, lasu mr. 9, nieuż. mr. 20; bud. mur. 3, drewn. 3; płodozm. 12-pol.; fol. Tarnowa al. Kaleniec gr. or. i ogr. mr. 156, łąk mr. 12, past. mr. 8, zarośli mr. 1, nieuż. mr. 2; bud. drewn. 6; fol. Józinki gr. or. i ogr. mr. 565, łąk mr. 174, past. mr. 59, lasu mr. 23, nieuż. mr. 31; bud. mur. 8, drewn. 2; fol. Nowy Świat gr. or. i ogr. mr. 420, łąk mr. 80, past. mr. 26, lasu mr. 37, nieuż. mr. 17; bud. mur. 6, drewn. 2; płodozm. 8-pol., cegielnia, pokłady marglu wapiennego i torfu. W skład dóbr poprzednio wchodziły: miasto T. os. 184, mr. 1072; wsi: Ogorzelczyn os. 27, mr. 427; Krempa os. 18, mr. 383; Sarbicko os. 33, mr. 138; Tarnowo os. 23, mr. 476; Nowy Świat os. 11, mr. 13; Kaliska os. 4, mr. 18; Zadworna Wieś os. 34, mr. 18; Kozia Góra os. 10, mr. 239; Sierpik os. 3, mr. 16; Kunegundowo os. 2, mr. 32; Budki Ogorzelskie os. 5, mr. 9. T. par., dek. koniński, 2640 dusz. T. gmina należy do sądu gm. okr. III w os. Rychwał, gdzie też jest i st. poczt. Gmina ma 24,490 morg. obszaru i 7641 mk. Z pomiędzy 8474 zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 907 nieobecnych. Śród stałej ludności jest 590 protest., 7 prawosł., 227 żydów. W skład gminy wchodzą: Bogusławice, Bugaj os., Dęby os., Dryja wś i młyn, Gadowo, Gadówek, Holendry Starogadowskie i Nowogadowskie, Gozdów os., Grabowiec, Grzymiszew, Imiłków, Józinki, Jabłonna os., Kaliska os., Kępiny, Kiszewy, Kunegundowo, Krępa, Łowikuz, Nowy Świat, Ogorzelczyn, Paluszek os., Ruda, Sarbicko, Sierpik os., Smaszewo, Smaszewskie Holendry, Smolarnia os., Tarnowo, Tuliszków, Wróblina, Wymysłów, Zadworna. *Br. Ch.*

Tuliszów, wś i kol. nad rz. Czarną Przemszą, pow. będziński, gm. i par. Wojkowice Kościelne; wś ma 5 dm., 48 mk., 25 mr.; kol. 6 dm., 42 mk., 231 mr.; powstała na obszarze dawnego folwarku po r. 1866. W 1827 r. było 11 dm., 54 mk. Według reg. pob. pow. siewierskiego z r. 1667 wś T. miała 1 kmiecia (Pawiński, Małop., 453). *Br. Ch.*

Tulka, folw. i karczma, pow. borysowski, przy gośc. z mka Dokszyc do Dziedzina, w 3 okr. pol. i par. kat. Dokszyce; miejscowość falista, dość leśna. *A. Jel.*

Tulkeraggen, posiadłość, pow. szyłokarczemski, st. p. Russ.

Tulkińce, wś, pow. szawelski, gm. Kurszany, o 31 w. od Szawel.

Tulko, ob, *Tólko.*

Tullen *Gross* i *Klein*, wś i kol., pow. piłkałowski, st. p. Pillkallen.

Tulmile, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 56 w. od Poniewieża.

Tulminy al. *Tulminy* 1.) dwór, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Krupie, o 43 w. od Szawel, własność Girdwojniów, ma 39 dz. (6 lasu, 4 nieuż.). 2.) **T.**, dwór, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Krupie, własność Adama Jasuta, 110 dzies. (10 lasu, 15 nieuż.).

Tulnicka Wola, wś, pow. radzyński, gm. Siemień, par. Parczew, ma 25 dm., 198 mk., 439 mr. W 1827 r. 17 dm., 128 mk. Wchodziła w skład dóbr Siemień.

Tulnickie, jezioro w pow. radzyńskim, jest to tylko inna nazwa wielkiego stawu Siemieńskiego, utworzonego przez Tyśmienicę. Wś Tulniki leży na zach. odnodze tego stawu, tworzącej jakoby odrębne jezioro, przy ujściu rzeczki Jedlanki. Ogólny obszar tego stawu wynosi 4 w. kw. Por. *Siemieński staw.*

Tulnie 1.) wś, pow. szawelski, gm. Żagory, o 41 w. od Szawel. 2.) **T.**, zaśc., tamże, o 49 w. od Szawel.

Tulniki, wś i folw. nad jeziorem t. n., pow. radzyński, gm. Siemień, par. Czemierniki, odl. 22 w. od Radzynia, ma 25 dm., 157 mk., 1680 mr. W r. 1827 było 16 dm., 167 mk., par. Parczew. T. wchodziły w skład dóbr Siemień. Fol. T. z nomenkl. Władysławów w r. 1868 oddzielony od dóbr Siemień, rozl. mr. 1220: gr. or. i ogr. mr. 274, łąk mr. 129, past. mr. 59, lasu mr. 481, przestrzenie sporne mr. 246, nieuż. mr. 31; bud. drewn. 12; las nieurządzony, młyn. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Tulniki, w par. Czemierniki miała 2 łany, 2 młyny; w r. 1676 Jan Sieniński płaci pogłówne od siebie i Branicki także a Stępkowska od siebie, 1 osoby z rodziny, 2 głów szlach., 7 sług dwors. i 35 poddanych (Pawiński, Małop., 350 i 16*a*).

Tulniki, wś, pow. szawelski, gm. Wiekszne, o 91 w. od Szawel.

Tulonka al. *Tulonki*, dobra i zaśc. nad Sułą, pow. miński, na pograniczu pow. oszmiańskiego, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Zasule. Niegdyś własność ks. Radziwiłłów, następnie ks. Wittgenstejnów, obecnie ks. Hohenlohe. Razem z fol. Załucze i Popki mają 232 włóki; grunta lekkie, łąk obfitość, miejscowość dość leśna. *A. Jel.*

Tulpeningken, wś, pow. piłkałowski, st. poczt. Lasdehnen.

Tulska Słoboda, zaśc., pow. szawelski, gm. Janiszki, o 42 w. od Szawel.

Tuluszki, ob. *Tuliszki.*

Tuł, wś, fol. i młyn wodny nad rzką Rządzą, pow. radzymiński, gm. Klembów, par. Cygów (filia Poświętne), ma 295 mk. W 1827 r. było 28 dm., 212 mk. W r. 1867 fol. T. rozl. mr. 894: gr. or. i ogr. mr. 382, łąk mr. 167, past. mr. 33, lasu mr. 198, zarośli mr. 47, nieuż. mr. 67. Wś T. os. 37, mr. 59; wś Karolew os. 23, mr. 543; wś Józefina os. 10, mr. 246.

Tuła, mto główne gub. tulskiej, nad rz. Upą, przy ujściu do niej Tulicy, Woronki i Rogoźny, i przy dr. żel. moskiewsko-kurskiej, pod 54°12′ płn. szer. a 55°18′ wschod. dług., o 181 w. na płd. od Moskwy a 785 w. od Petersburga. W niskiej i błotnistej dolinie rz. Upy zbudowana, ma (w 1873 r.) 9387 dm. (665 mur.), 57374 mk. (495 katol., 1125 rozkolników, 139 protest., 487 żydów, 25 mahomet.), 38 cerkwi murow., 2 monastery (męzki i żeński), kościół protest., 1207 sklepów, 5 aptek, szpital na 235 łóżek, lecznicę dla przychodzących (od 1864 r.), 7 domów przytułku, 25 zakładów naukowych, do których w 1873 r. uczęszczało 2193 chłopców i 995 dziewcząt, 3 banki, st. poczt., telegr. i dr. żel. Dochody miasta w 1876 r. wynosiły 124918 rs. i tyleż wydatki. W 1870 r. było 4849 rzemieślników (1350 majstrów, 2204 robotników, 1295 uczniów). Z rzemiosł rozwinięte: wypiek pierników (do 4200 pud. rocznie), ślusarstwo (722 osób), kotlarstwo (559), szewctwo (382), stolarstwo (248), kowalstwo (197), furmaństwo (365). Przemysł fabryczny bardzo rozwinięty i różnorodny. W 1873 r., nielicząc fabryki broni rządowej, było w mieście 132 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 4350 robotników i produkujących za 2726322 rs. Najważniejsze: 47 fabryk samowarów (1528 robotników i 725432 rs. produkcyi), 2 rafinerye cukru (410 robotn., z prod. 672500 rs.), 5 garbarni (501 robotn., z prod. 460420 rs.), 25 zakładów ślusarskich (916 robot., z prod. (337000 rs.), 4 fabr. wyrobów szczotkarskich (125 robot., z prod. 201501 rs.), 13 fabryk harmonijek (435 robot., 52311 rs.), 4 browary piwne i miodosytnie (17 robot., 48010 rs.), 3 fabryki świec łojowych (28 robot., 40240 rs.), 1 fabryka tytuniu (90 robot., 37800 rs.), 1 zakład mechaniczny (51 robot., 37700 rs.) i in. Oprócz fabryk prywatnych istnieje w T. rządowa fabryka broni, początek której sięga do 1595 r. Właściwa fabryka założoną została z polecenia Piotra W. w 1696 r. i stopniowo rozszerzana. W 1720 r. było w niej 1160 puszkarzy, zobowiązanych rocznie dostawiać 15000 strzelb, 2000 par pistoletów i 1200 sztuk grotów do lanc. W 1798 r. fabryka dostarczyła 45438 sztuk broni palnej i 103434 sztuk białej. W latach 1812—14 wyprodukowała do 500000 sztuk broni palnej. W 1834 r. fabryka zgorzała i odbudowaną została w ciągu lat ośmiu poczynając od 1835 roku. Handel, wskutek połączenia miasta z siecią dróg żelaznych i rozwoju przemysłu fabrycznego i rękodzielniczego,

bardzo znaczny. Targi odbywają się trzy razy tygodniowo (w niedziele, poniedziałki i czwartki), jarmarki zaś: 8 lipca, w 10 piątek po Wielkiejnocy i od 8 do 22 listopada. St. T. dr. żel. moskiewsko-kurskiej, pomiędzy st. Skobelewo (o 11 w.) a Kozłową Zasieką (również o 11 w.), odległą jest o 182 w. od Moskwy a 320 w. od Kurska. Dr. żel. moskiewsko-kursko przecina w T. dr. syzranoriażsko-wiaziemska, stacya której, pomiędzy st. Protopopowo (o 7 w.) a Prysady (o 15 w.), odległą jest o 277 w. od Wiaźmy a 185 w. od Riażska. W dziejach T. występuje po raz pierwszy pod 1147 r. i do 1503 r. należała do ks. riazańskiego. Po przyłączeniu do w. ks. moskiewskiego, z polecenia Bazylego Iwanowicza wzniesiono na lewym brzegu Upy twierdzę drewnianą, która przetrwała do 1741 r., w którym została rozebraną. Wewnątrz twierdzy zbudowano od 1514 do 1521 r. zamek murowany (Kreml), istniejący do chwili obecnej. W 1552 r. miasto obległ i po części zburzył chan krymski Dewlet-Girej na czele 30000 wojska. Za czasów Samozwańca T. stanęła po jego stronie i w skutek tego w 1607 r. była przez $3^1/_2$ miesiąca oblegana i wziętą przez cara Bazylego Szujskiego. Od 1708 r. przyłączona do gub. moskiewskiej, od 1719 r. mto prowincyonalne tej gub., zostało w 1777 r. mtem głównem gub. tulskiej.

Tulski powiat leży w płn.-zach. części gub. i podług wymiarów Strjelbickiego zajmuje 43·3 mil al. 2097 w. kw. Północna część powiatu wyniosła i poprzerzynana głębokiemi jarami, południowa natomiast, po lewym brzegu Upy, znacznie niższa i równiejsza. Najwyżej wzniesione punkty dochodzą 857 i 838 st. npm. Z rzek najważniejsza Upa, przerzynająca powiat od wschodu na zachód i przybierająca od pr. brz. Tulicę, Wołotę, Upkę i in., od lewego zaś Woronkę i inne drobniejsze. Nadto w północnej części powiatu biorą początek Osetr, Bezputa i Waszana, uchodzące po za granicami do Oki. Wszystkie te rzeki nie są ani spławne ani żeglowne. Również niema w powieeie większych jezior i błot. Lasy zajmują około $^1/_3$ części ogólnej przestrzeni. Z kopalin znajdują się w wielu miejscach pokłady węgla kamiennego, eksploatowanego na opał, potrzeby miejscowych fabryk i dróg żelaznych. W 1870 r. było, bez mta powiat., 68573 mk. (50 katol., 97 rozkolników i 28 żydów), zamieszkujących 394 osad (68 siół, 134 siółek, 182 wsi i 10 drobnych osad). Było 79 cerkwi (65 murow.). Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo i inne gałęzie gospodarstwa wiejskiego. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty. W 1870 r. było 30 zakładów, zatrudniających 300 robotników i produkujących za 230122 rs. (6 gorzelni dało 191057 rs.).

Tulska gubernia należy do guberni środkowych i podług wymiarów Strjelbickiego ma 561·86 mil al. 27188·1 w. kw., należy przeto do najmniejszych w Rossyi. Leży ona na krańcu zagłębia moskiewskiego i na przestrzeni 180 w., w kierunku od płd.-zach. ku płn.-wsch. przerznięta jest działem wodnym rzek dorzecza Oki i Donu. Dział ten przechodzi przez pow. nowosilski, czerneki, bogorodnicki i epifański i południową część weniewskiego i przedstawia płaskowzgórze, poprzerzynane głębokiemi wąwozami i dochodzące pod wsią Rajewo (w pow. czernskim) do 1017 st. npm. Pod względem geognostycznym gubernia zajęta jest przez formacye węglową i dewońską. Formacya jurajska występuje w pow. aleksińskim. Formacya dewońska zalega płd.-zach. część gubernii i składa się z gruboziarnistych wapieni, żółtych dolomitów, ciemnozielonych glin, margli, twardych piaskowców. Istnienie węgla kamiennego w granicach gubernii znane jest od 1795 r., lecz dopiero od 1812 r. rozpoczęto badania zagłębi węglowych a w 1844 r. zaczęto eksploatować kopalnię we wsi Malewka (w pow. bogorodickim) na potrzeby cukrowni hr. Bobrińskiego. W 1871 r. z czterech szybów wydobyto 3577399 pudów węgla kamiennego. Oprócz węgli znajduje się w całej gubernii ruda żelazna, dalej dobra glina ogniotrwała, glina garncarska, torf (w pow. bogorodickim, epifańskim, nowosilskim i tulskim) i wapień. Gleba różnorodna, poczynając od czystego czarnoziemu, warstwa którego wynosi od $^3/_4$ do $2^1/_2$ stóp, do zupełnie nieurodzajnego piasku. Pod względem hydrograficznym przeważna część ($^3/_4$) gub. należy do dorzecza Oki, tylko pow. efremowski, epifański, nieznaczna płd. część bogorodickiego i zachodni zakątek czernskiego leżą w dorzeczu Donu. Oka wchodzi z gub. orłowskiej do pow. bielewskiego i przerznąwszy go na przestrzeni 65 w. wpływa w granice gub. kałuskiej, poczem od wsi Korowina (pow. aleksińskiego) stanowi na przestrzeni 154 w. granicę od gub. kałuskiej i moskiewskiej. Jest ona na całej przestrzeni żeglowną. Z dopływów ważniejsze: Zusza, Ista, Upa, Czerepet', Woszana, Skinga, Bezputa, Smedwa i Osetr. Don wypływa z jeziora Iwan, na pogranicza pow. wieniewskiego i epifańskiego, płynie przez ten ostatni na przestrzeni 50 w., poczem wkracza do gub. riazańskiej. Dopływy Donu w granicach gub. tulskiej są nieznaczne, za wyjątkiem Niepradwy i Krasiwej Mieczy. Jezior i błot niewiele. Do największych jezior należą: Iwanoziero, Szyłowskie i Żupel. Błota spotykają

się wyłącznie w dolinach rzek. Lasy zajmują zaledwo 236000 dzies., t. j. 8·6% ogólnej przestrzeni. Klimat umiarkowany i zdrowy. Podług spisu z 1870 r. było w gubernii 1154292 mk. (1566 katol., 1942 rozkolników, 258 ewang., 562 żydów i 61 mahomet.), t. j. średnio po 2054 mk. na 1 milę kw. W 1873 r. było w guberni 907 cerkwi prawosł. (650 murow.), 1 jednowierców, 5 monasterów męzkich i 3 żeńskie, 1 kościół ewang. Oświata publiczna rozwija się stopniowo: w 1846 r. uczęszczało do rozmaitych szkół 5956, w 1861 r. 22305 a w 1876 r. 27030 dzieci (23761 chłopców i 3269 dziewcząt). Ludność zamieszkuje 5959 osad (12 miast, 46 słobód, 744 siół, 3108 wsi, 2059 drobniejszych osad), mających w 1878 r. 182000 budynków mieszkalnych (27678 murowanych). Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo, w okolicach zaś mających mniej urodzajną glebę, nadto wychodzenie na zarobek do stolic, praca w miejscowych fabrykach i przy drogach żelaznych, furmaństwo itd. Sieją głównie żyto i owies, pszenicę zaś w znaczniejszej ilości tylko w pow. efremowskim. Hodowla bydła, z powodu braku łąk, niezbyt się rozwija. W 1873 r. było w gubernii 363900 sztuk koni, 209400 bydła rogatego, 710100 owiec zwyczajnych, 17700 rasy poprawnej i 133200 świń. Oprócz tego w niektórych powiatach mieszkańcy zajmują się uprawą konopi, tytuniu (machorki), buraków i przemysłem rękodzielniczym. Przemysł fabryczny dość znaczny i stopniowo się rozwija. W 1846 r. w 244 zakładach przemysłowych wyprodukowano na 2229428 rs., w 1861 r. w 410 na 3232369 rs. a w 1876 r. istniało już 812 fabryk, z produkcyą roczną 8834629 rs. Najważniejsze: 33 gorzelni (3923390 rs.), 6 cukrowni (682000 rs.), 1 rafinerya cukru (600000 rs.), 46 fabryk samowarów (650100 rs.), 6 fabryk sukna (551100 rs.). 26 garbarni (427723 rs.), 53 dystylarni wódek (444550 rs.) i in. Handel dość znaczny. Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 12 powiatów: tulski, aleksiński, bogorodicki, bielewski, czernski, efremowski, epifański, kaszyrski, krapiweński, nowosilski, odojewski i wieniewski. *J. Krz.*

Tułacz 1.) w spisie urzęd. z r. 1881 *Tumacz*, os., pow. wieluński, gm. Kamionka, par. Czastary. Należy do wsi Załęcze. W 1827 r. 1 dm., 8 mk. 2.) **T.**, os., pow. wieluński, par. Działoszyn. Nie podana w nowszych spisach. W 1827 r. 1 dm., 5 mk.

Tułanka, folw. i wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Siedliszcze (o 6 w.), okr. wiejski Gieranony, o 46 w. od Oszmiany a 11 od Dziewieniszek, ma 6 dm., 55 mk. katol.; w 1865 r. własność Umiastowskich.

Tuława al. *Tułowa*, wś, pow. śniatyński, 10 klm. na zach. od Śniatynia (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn.-wsch. i wsch. leży Uście, na płd.-wsch. Karłów, na płd.-zach. Wydynów, na zach. Orelec. Płd. część wsi przepływa Prut od zach. na wsch. W jego dolinie leżą zabudowania. Przez wieś idzie gościniec kołomyjsko-śniatyński. Własn. więk. (probostwa łacińskiego w Śniatynie) ma roli or. 79, łąk i ogr. 5 mr.; własn. mn. roli or. 528, łąk i ogr. 70, pastw. 48 mr. W r. 1880 było 142 dm., 683 mk. w gm., 3 dm., 13 mk. na obsz. dwor. (648 gr.-kat., 14 rz.-kat., 34 izrael.; 648 Rusinów, 37 Polaków, 11 Niemców). Par. rz.-kat. w Śniatynie, gr.-kat. w Uściu nad Prutem. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. *Lu. Dz.*

Tuławki, niem. *Tollack Gross* i *Klein*, wś, pow. olsztyński, st. p. Spiegelberg. Achacy v. d. Trenk, kanon. warmiński, sprzedał r. 1540 w dobrach swych Tuławki, w kameracie jeziorańskim, 6 włók sołeckich Bartłomiejowi Koniecznemu za 60 grzyw. (Kętrzyński, O ludn. pol. 550).

Tułazy, os., pow. wieluński, gm. Kuźnica Grabowska, par. Kraszewice. Nie podana w spisie urzęd. z r. 1881. W 1827 r. było 2 dm., 23 mk.

Tułkowice, w XV w. *Thylkowicze*, wś nad rz. Opatówką, pow. sandomierski, gm. Wilczyce, par. Jankowice, odl. od Sandomierza 11 w., ma 6 dm., 74 mk. W 1827 r. było 15 dm., 47 mk. W r. 1884 fol. T. rozl. mr. 365: gr. or. i ogr. mr. 263, łąk mr. 26, pastw. mr. 12, lasu mr. 56, nieuż. mr. 8; bud. mur. 1, drewn. 13; las nieurządzony. Wś T. os. 14, mr. 30. W połowie XV w. wś T., w par. Jankowice Kościelne, własność Tułkowskiego h. Topor, miała łany km., które dawały dziesięcinę snopową, tudzież folw. rycerski dawał dziesięcinę, wartości 2 grzyw., klasztorowi i szpitalowi św. Ducha w Sandomierzu (Długosz, L. B., III, 55). *Br. Ch.*

Tułkowice 1.) u Długosza *Tilkowycze*, w r. 1581 *Tulkowicze*, wś, pow. jasielski, na lew. brz. Wisłoka, przy gościńcu ze Strzyżowa (3 klm.) do Frysztaka, wzn. 235 mt. npm., w okolicy podgórskiej i lesistej. Las zwany „Kątem“ otacza wś od płn. i zachodu Wraz z obszarem dwor. (Stan. Wasilewskiego) liczą T. 34 dm. i 241 mk. (91 męż., 150 kob.), 234 rz.-kat. (par. w Dobrzechowie) i 7 izr. Obszar większej pos. ma 148 mr. roli, 26 mr. łąk, 2 mr. 158 sąż. ogr., 23 mr. past., 80 mr. lasu, 1 mr. nieuż. i 1 mr. 111 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 102 mr. roli, 11 mr. łąk i 8 past. W 1581 r. Trzeciescy (Pawiń., Małop., 248) mieli tu 2 zagr. z rolami. T. granicą na zach. z Wiśniową, na wschód z Dobrze-

chowem, na płn. z Grodziskiem. 2.) **T.**, część Hańkowic, w pow. mościskim. *Mac.*

Tułminy, ob. *Tulminy.*

Tuło, strumień, w pow. lidzkim, pod folw. Sapuńce.

Tułodziad, niem. *Taulensee*, w dok. z r. 1328 *Tolezee*, *Taulsche*, *Tulissey*, *Thuwlensee*, wś i posiadłość, pow. ostródzki, st. p. Gilgenburg. W r. 1328 występuje Dytryk z T.; r. 1426 posiada T. Andrzej Gąsior. W r. 1484 w Niborku w. m. Andrzej Truchses odnawia Jerzemu i Grzegorzowi z T. przywilej na dobra T. i Wysoty, obejmujące 45 włók nad Wkrą (Kętrzyński, O ludn. pol., 259).

Tułojowce al. *Tułujowce*, wś, pow. drysieński, w 4 okr. pok. do spraw włośc., gm. Marki, w 1863 r. 24 dusz rewiz.; 180 dzies. ziemi dworskiej. Własność dawniej Jana Dzieniłowicza, później Feliksa Korsaka, dziś Stanisława i Tekli Korsaków.

Tułowa, ob. *Tuława.*

Tułowice, wś i fol., pow. sochaczewski, gm. Tułowice, par. Brochów, odl. 13 w. od Sochaczewa, ma 219 mk. W 1827 r. było 13 dm., 136 mk. W r. 1890 fol. T. rozl. mr. 1492: gr. or. i ogr. mr. 698, łąk mr. 299, past. mr. 118, lasu mr. 332, nieuż. mr. 45; bud. mur. 8, drewn. 23; płodozm. 9 i 12-pol.; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 12, mr. 41; wś Myszory os. 23, mr. 819; wś Górki os. 14, mr. 214; wś Łasin os. 10, mr. 299; wś Piaseczno os. 5, mr. 59; wś Wilcze os. 6, mr. 32. Ob. *Hilarów.* *A. Pal.*

Tułowice, ob. *Tillowitz.*

Tułówka, karczma na obsz. dwor. Rzepniowa, w pow. Kamionka Strumiłowa.

Tułowo 1.) wś i dobra, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecze, o 20 w. od Wołkowyska. 2.) **T.**, wś i dobra, pow. witebski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Babinicze, 4300 dzies. ziemi dworskiej. Okrąg wiejski T. w 1863 r. miał 277 dusz rewiz. Własność dawniej Koszczyców, obecnie Henryka Ciechanowieckiego.

Tułowo, pow. wejherowski, ob. *Tyłowo.*

Tułowszczyzna 1.) dobra, pow. prużański, w 1 obr. pol., gm. Nikitycze, o 6 w. od Prużany. 2.) **T.**, wś, tamże, o 11 w. od Prużany.

Tułty (ob. *Jagodzińskie jezioro*) mylnie, za: *Tałty.*

Tułubajewo, zaśc., pow. miński, o 12 w. na płn.-zach. od Mińska, w 1 okr. pol., gm. Siemków; miejscowość dość leśna, falista, grunta szczerkowo-gliniaste. *A. Jel.*

Tułujowce, ob. *Tułojowce.*

Tułuków al. *Tułłuków*, wś, pow. śniatyński, 19 klm. na zach. od Śniatyna, tuż na wsch. od Zabłotowa (sąd. pow., urz. poczt. i tel.). Na wsch, leży Żebronówka, Kielichów i Oleszków, na płd. Rudniki i Illińce, na zach. Zabłotów, na płn.-zach. Trofanówka (pow. kołomyjski). Przez płd. część obszaru płynie Prut. W jego dolinie (226 mt. wzn.) leżą zabudowania wiejskie; na płn. od nich folw. „Agopsowicz". Blisko granicy płn. wzgórze Tułuków (303 mt.). Przez płd. część wsi idzie gościniec kołomyjsko-śniatyński i kolej lwowsko-czerniowiecka. Własn. większa ma roli or. 352, łąk i ogr. 15, past. 5 mr.; własn. mn. roli or. 2070, łąk i ogr. 65, past. 253, lasu 14 mr. W r. 1880 było 230 dm., 1053 mk. w gm., 8 dm., 39 mk. na obsz. dwor. (996 gr.-kat., 32 rz.-kat., 64 izr.; 1036 Rusinów, 21 Polaków, 46 Niemców). Par. rz.-kat. w Zabłotowie, gr.-kat. w miejscu, dek. kołomyjski. Do paraf. należy Żebronówka. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja i szkoła etat. 1-klas. *Lu. Dz.*

Tuły, niem. *Thule*, dobra i wś, pow. olesiński, par. ew. Kluczborek, kat. Tuły. W r. 1883 dobra miały 2138 ha, 19 dm., 275 mk. katol.; wś 128 ha, 32 dm., 232 mk. (20 ew.). Dobra, mające wielki obszar lasu (około 6000 mr.), należą od połowy zeszłego wieku do rodziny v. Blacha. Dziedzic wystawił tu w r. 1857 znacznym kosztem piękny kościół katol. murowany, ostrołukowy. Szkoła istnieje od połowy XVIII w,

Tum, dawniej *Kościół Castellum*, wś i fol., pow. łęczycki, gm. i par. Tum. Leży o 2 w. na wsch. od Łęczycy, przy drodze do Piątku (odl. 18 w.), śród nizin doliny Bzury, posiada kościół paraf. murowany (dawna kollegiata), szkołę początkową, urząd gm., kasę wkładowo-zaliczkową (z kapit. rs 1680), zajazd, 106 osad, 1244 mk. (3 prawosł., 3 ew., 8 żydów). W r. 1827 było 68 dm., 541 mk. W 1885 r. folw. prywatny miał 555 mr., wś włościańska 1392 mr. (1045 mr. roli, 264 mr. łąk, 38 mr. nieuż., 45 mr. pod budynkami). Wieś zdawna oczynszowana. Jest to pierwotna posada Łęczycy, przeniesionej, zwykłą w dziejach miast polskich koleją, z błotnistej niziny na wyższe i suchsze miejsce. Gallus opowiadając o pogodzeniu się Bolesława Krzywoustego ze Zbigniewem (r. 1108) i zajmowaniu przez Bolesława zamków do Zbigniewa należących (Kalisz, Spicymierz), dodaje: „ad Lucic sedem translatam properavit, ibique vetus castellum contra Masoviam reparavit". Przy tym starożytnym grodzie istniał zdawna już kościołek (kaplica) a w grodzie samym klasztor (benedyktyński?). Innocenty IV, potwierdzając w bulli z r. 1136 dochody i uposażenie archidyecezyi gnieźnieńskiej, wymienia naprzód zamek: „item de castello ...Lunciz... plenarias decimationes annone, mellis, ferri, pellium vulpinarum et mardurinarum,

de placito, de tabernis, de foris, de theloneo, tam in ipsis castellis quam in locis ei adjacentibus", było tu więc przy grodzie targowisko z karczmami i pobór cła; następnie mówi: „item abbatia Sancte Marie in castello Lancicie cum centis servis et villis eorum, cum quatuor scilicet lacubus: Pretche, Chotle, Bezdeze, Brdowo". Jezierami wymienionemi w dokumencie są istniejące dotąd jeziora przy osadach: Brdów, Przedecz, Chotel, czwartem będzie zapewne jezioro zwane Długie, równoległe do Brdowskiego. Opactwo to niedługo jednakże istniało i ustąpiło miejsca kollegiacie, której fundacyą zapiska na marginesie kodeksu puławskiego Gallusa przypisuje Władysławowi Hermanowi. Zdaje się, iż kollegiata powstała wprost z opactwa, gdyż zachowała jego tytuły (N. P. Maryi i św. Aleksego) a zapewne i uposażenie. R. 1161 odbywa się uroczysta konsekracya nowo wzniesionego kościoła. Na akt ten zjechali do grodu łęczyckiego: Bolesław Kędzierzawy, Henryk ks. sandomierski, Kazimierz Sprawiedliwy, arcyb. gnieźn. Janik, biskup krakow. Mateusz, bisk. wrocławski Walter, kruszwicki Onold, mazowiecki Werner i liczne grono świeckich i duchownych. Bulla Innocentego III z r. 1207, wystosowana do kapituły kościoła łęczyckiego, wspomina o kantoryi ustanowionej przez arcyb. gnieźn. a uposażonej przez Mieszka „księcia gnieźnieńskiego". Odnosi się to więc do końca wieku XII. W drugiej bulli z tegoż roku potwierdza papież kościołowi łęczyckiemu: „sanctuarios cum villis eorum ab archiepiscopi Gnesnensi concessos" (niema dziś wsi „Świątniki" w okolicy Łęczycy). W r. 1180 odbywa się zapewne w kościele kollegiackim głośny choć nie wyjaśniony dotąd zjazd książąt i dygnitarzy duchownych, uważany przez jednych historyków za synod, przez innych za zjazd polityczny. Drugi zbiera się w r. 1189 pod przewodnictwem Henryka Kietlicza. Trzeci dopiero r. 1239. Tatarzy w 1241 r. przesuwają się koło Łęczycy, lecz zostawiają kollegiatę w spokoju. W 1243 r. odbywa się synod; następne w r. 1256 i 1257. W r. 1293 kollegiata ulega strasznemu spustoszeniu (w czwartek po Zielon. Świąt.) przez Litwinów pod wodzą Witenesa. Domy kanoników i kościół spłonęły. Duchowni pojmani w niewolę, naczynia kościelne porabowane. Rocznik gnieźnieński mówi o spustoszeniu Łęczycy przez Litwinów w r. 1304. Już w ciągu w. XIII rozwija się na dogodniejszem miejscu na zachód od pierwotnej osady, nowe miasto Łęczyca, które podczas napadu Krzyżaków w r. 1331 jest obronnem, mimo to zostaje złupione i spalone (civitatem sive oppidum munitum in Lancicia). Były tu zapewne parkany drewniane. Dopiero za Kazimierza W. miasto otrzymało mury. Osada przy kollegiacie opustoszała zapewne, pozostali tam tylko kmiecie (może owi „Świątniki" nadani przez arcyb. gnieźn.) a wieś przybrała w XIV w. nazwę „Kościół". W pobliżu kollegiaty wzniesiono z drzewa kościołek paraf. p. w. św. Mikołaja i przyłączono do niego kościół w pobliskiej Topoli, ażeby zwiększyć szczupłe uposażenie parafii. W 1473 r. pożar niszczy kollegiatę i domy kanoników. Pożar ten spustoszył całe wnętrze kościoła, skarbiec i archiwum, zostały tylko mury. Dotąd można wiedzieć ślady pożaru w opalonych wnętrzach wież i poutrącanych rzeźbach portalu. W tym czasie Jakub Sieniński, arcyb., kazał usypać znacznym kosztem wielką groblę przez błota dla połączenia miasta z kościołem P. Maryi. Odbudowa kościoła ukończoną została 1487 r. Zmieniła ona pierwotny plan i styl przez wprowadzenie sklepień ostrołukowych do naw bocznych i inne przekształcenia. Przez następne trzy stulecia przyozdabiano wnętrze coraz nowemi dodatkami. Sołtyk, biskup i scholastyk łęczycki, nie szczędzi grosza na restauracyę i ozdobę kościoła. Daje nowe ołtarze, obrazy 12 apostołów, sufit trzcinowy w nawie głównej, rozszerza okna, obniża mury naw bocznych, pokrywa i podwyższa wieże. Tablica marmurowa z datą r. 1785 wyraża wdzięczność kapituły za te ofiary. W r. 1780 było przy kollegiacie 6 prałatów, 10 kanoników, 10 wikaryuszów, 11 mansyonarzów. Uposażenie stanowiło 14 wsi i sołtystw. Było 10 domów kanonicznych z ogrodami, piekarnia, łaźnia, młyn, cegielnia, szkoła z rektorem (od r. 1458). Rząd pruski zabrał majątki po r. 1795 i płacił tylko pewien procent duchowieństwu. Pius VII bullą z r. 1818 zezwolił na zniesienie kollegiaty, dokonane w r. 1819. Było wtedy 8 kanoników i 3 wikaryuszów. Ostatni prałat zmarł 1839 r. Piękna monstrancya i sławny relikwiarz dostały się kościołowi paraf. w mieście. Biblioteka i archiwum z aktami kapituły od r. 1403, statutami z r. 1375 i zbiorem 37 dyplomatów (od r. 1346) uległy rozproszeniu i zatracie. Mimo zmian w wnętrzu budowy, kościół tumski przedstawia piękny i ciekawy pomnik architektury w. XII, romańską bazylikę, której pierwotna postać najlepiej przechowała się w murach i wieżach, absydach i portalu. Wewnątrz rozdziela się na trzy nawy. Boczne nisze oddzielone były od środkowej arkadami (po 6 z każdej strony), wspartemi na filarkach. Pułap nakrywał nawy. Długość ich wynosiła 28·75 mt., szerokość ogólna 18·55 mt. Ponad nawami bocznemi mieściły się piętra, służące zapewne na pomieszczenie gości w czasie synodów lub żołnierzy bronią-

cych świątyni, którą rozmieszczone po bokach baszty i strzelnice pozwalały zamienić na zamek obronny wrazie napadu. Z frontu między wieżami rozsiadła się wielka absyda, mieszcząca dolną i górną emporę (pomieszczenia), zwaną kapitularzem; trzy mniejsze absydy mieszczą się z tyłu i boków świątyni. Z boku w ścianie północnej mieści się okazały, rzeźbiony portal. Do budowy kościoła użyto obrobionego kamienia polnego (głazy narzutowe), a do części wymagających wykończenia, piaskowca drobnoziarnistego, bardzo starannie obrobionego i sprowadzonego z dalekich stron. W ścianę kruchty, zbudowanej r. 1569, wmurowano kamień grobowy, pochodzący zapewne z XII w., przedstawiający postać ludzką o niewyraźnych kształtach. Kamień ten znajdował się zapewne pierwotnie w posadzce kościoła. Kościół kollegiaty służył wyłącznie dla duchowieństwa aż do r. 1731, w którym rozpoczęto udzielać w nim sakramentów. Kościołek par. św. Mikołaja już w r. 1785 był mocno zrujnowany od starości. Po zniesieniu kollegiaty w r. 1819 przeniesiono nabożeństwo do kościoła pokollegiackiego, kościołek paraf. przestał istnieć a w Topoli utworzono oddzielną parafię. Przy kollegiacie mieli już w XIII w. arcybiskupi swój dwór (curia). Tu w r. 1234 umiera Fulko a r. 1341 Janisław. Jarosław z Bogoryi stawia nowy. Starożytny gród istniał tu już zapewne przed kollegiatą. O 300 kroków od kościoła, przed wsią, wznosi się śród błotnych łąk okop zwany Grodziskiem albo Szwedzką górą, mający 360 kroków obwodu, z wnętrzem zaklęsłem. Sterczy on na 5 mt. ponad łąką. Tu niewątpliwie stał pierwotny gród książęcy, w którym rozmaite posługi odbywały osadzone do koła wsi: Kuchary, Koniary, Sokolniki. Tu odbywał się zjazd r. 1180. Stara budowla nie wystarczała nowym potrzebom. W r. 1259 Bolesław Wstydliwy buduje już nowy zamek i opatrzywszy żywnością i obroną, oddaje ks. mazowieckiemu Ziemowitowi. Jeszcze w r. 1331, gdy Krzyżacy łupią miasto, gród tu się mieści. Załogą dowodzi wojewoda Paweł. Kazimierz W. dopiero buduje przy mieście nowy zamek z muru, z wieżami i mieszkaniami. T. par., dekanat łęczycki, około 1500 dusz. Opis T. z ryciną podał „Tyg. illustr." z 1867 r., Nr. 394. Obszerną monografię pomieścił kś Mętlewicz w „Pamięt. relig.-moral.". Najważniejszą jednak jest praca prof. Łuszczkiewicza w „Sprawozdaniach kommissyi do badania historyi sztuki w Polsce", t. I, z 1879 r., z licznemi tablicami rysunków. Ob. też „Przegląd katol.", Nr. 27, z r. 1887. *Br. Ch.*

Tumacz, os., ob. *Tłumacz* 1.).

Tumagol, wś, pow. wiłkomierski, gm. Traszkuny, o 62 w. od Wiłkomierza.

Tumańce, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzeź (o 14 w.), okr. wiejski Adamejciszki, o 35 w. od Wilna, ma 4 dm., 27 mk. kat. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki.

Tumaniszki, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 62 w. od Nowoaleksandrowska.

Tumańsk, wś, pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Niegów, ma 100 mk., 271 mr. Spis z r. 1827 nie wymienia tej wsi.

Tumany, wś nad Fejmanką (dopł. Dubny), pow. dyneburski, przy drodze z Prel do Liwenhofu.

Tumarowszczyzna, folw., pow. borysowski, w 2 okr. pol., gm. i par. Łohojsk; miejscowość dość lesista. *A. Jel.*

Tumasańce, wś, pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 65 w. od Wiłkomierza.

Tumasy, wś włośc. nad stawem, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 12 w.), okr. wiejski Słoboda, o 26 w. od Wilna, ma 5 dm., 3 mk. praw. i 59 kat. (w 1865 r. 21 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Świrany.

Tumasze 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 8 w.), okr. wiejski Szarabaje, o 59 w. od Dziśny, ma 8 dm., 88 mk. (w 1865 r. 56 dusz rewiz.). 2.) **T.,** wś, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol., gm. Darowo (o 5 w.), o 76 w. od Nowogródka; ma 10 osad; miejscowość bezleśna, grunta nizinne, urodzajne. *A. Jel.*

Tumaszewicze, ob. *Tomaszowce.*

Tumaszowce, ob. *Tomaszowce.*

Tumawa, w XVI w. *Thomawa* al. *Tomawa*, wś i folw., pow. piotrkowski, gm. Ręczno, par. Mierzyn. Wś ma 27 dm., 204 mk., 458 mr.; folw. 4 dm., 11 mk., 221 mr.; karcz. 1 dm., 6 mr. W 1827 r. 19 dm., 154 mk. Na początku XVI w. łany kmiece dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, z wyjątkiem kawałka (uno jugere agri), zwanego Stare Chlewce (Łaski, L. B., II, 193). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 i 1553 wś Tumawa, w par. Mierzyn, własność Rafała Mirskiego, miała 5 osad., 3 łany (Pawiński, Wielkp., II, 253). *Br. Ch.*

Tumenicze, ob. *Tuminicze.*

Tumerto, jezioro, w pow. bielskim gub. smoleńskiej, o 3 w. na płd.-wschód od wsi Budnicy, około 640 saż. długie, 250 saż. szerokie, do 8 saż. głębokie; dno ma gliniaste, brzegi błotniste i lesiste.

Tumiany, niem. *Daumen*, wś i dobra ryc., pow. olsztyński, st. p. Wartenburg Ostpr. Marcin Kromer koadjutor bisk. warm., nadaje r. 1574 w Licbarku bratu swemu Bartłomie-

jowi „operas quinque dierum anniversarios“ w T. „ad villam praedii Cromerow“. Por. *Kromerowo*. R. 1699 Teresa Kunigunda Malikowa, dziedziczka w Kierzbuniu, posiada 9 włók w T. R. 1749 biskup Adam Stan. Grabowski daje T. Karolowi Grochowalskiemu, sędzi gener. warmińskiemu, który sprzedaje potem je Zygmuntowi de Kalnosy, burgr. wartemborskiemu, i jego żonie Katarzynie Strachowskiej (Kętrzyński, O ludności pols., 553 i 554). *Br. Ch.*

Tumice, ob. *Tomice* 1.).

Tumidaj 1.) os., pow. łaski, gm. Dąbrowa Widawska, par. Widawa. W 1827 r. 2 dm., 25 mk. 2.) **T.,** os. karcz., pow. sieradzki, gm. Barczew, par. Brzeźno, odl. 10 w. od Sieradza. Należy do fol. Dębołeka, ma 25 mk., 12 mr. obszaru. W 1827 r. 4 dm., 19 mk. par. Sieradz. 3.) **T.,** os., pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Bałdrzychów, odl. od Sieradza 31 w., 1 dm. 10 mk. Spis z r. 1827 podaje t. n. wś rządową, w par Charłupia Wielka (9 dm., 80 mk.). 4.) **T.,** os., pow. kaliski, gm. Marchwacz, par. Rajsko, odl. od Kalisza 18 w., 1 dm. 8 mk. 5.) **T.,** os. karcz., pow. słupecki, gm. Trąbczyn, par. Zagórów, odl. od Słupcy 22 w., 1 dm., 1 mk. 6.) **T.,** kol., pow. słupecki, gm. Kazimierz, par. Dobrosołowo, odl. od Słupcy w. 13; ma 12 dm., 102 mk., 17 os., 192 mr. 7.) **T.** *Suserski*, os., pow. gostyński, gm. Szczawin, par. Suserz; ma 1 dm., 15 mk., 6 mr. *Br. Ch.*

Tumidaj 1.) pustkowie, pow. ostrzeszowski, par. Kobylagóra, okr. wiejski Mostki; 1 dm., 9 mk. 2.) **T.,** wś, pow. pleszewski (Jarocin), o 2 klm. na płd.-wsch. od Jarocina (par., poczta i st. dr. żel.); ma 8 dm., 84 mk. i 31 ha (29 roli). 3.) **T.,** leśniczówka do Zakrzewa, pow. wągrowiecki, na praw. brzegu Wełny, wprost Górzewa; 1 dm. i 11 mk. 4.) **T.,** karczma, pow. krotoszyński, o 6 klm. na zach.-płn. od Krotoszyna; niewykazana w spisach urzęd. 5.) **T.,** leśniczówka, pow. odolanowski, o 2 klm. na płd.-zach. od Skalmirzyc, niewykazana w spisie gmin i okręgów. 6.) **T.,** tak miał być niegdyś zwany Ceradz Kościelny, w pow. poznańskim. *E. Cal.*

Tumidajka, os. leś., pow. piotrkowski, gm. Szydłów, 1 dm., 9 mk., 5 mr.

Tumiel, ob. *Tumień.*

Tumielany (czy *Tumulańce?*), wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Melegiany (o 3 w.), okr. wiejski i dobra Kublickich, Poleś, o 28 w. od Święcian, ma 6 dm., 100 mk. kat. (w 1865 r. 38 dusz rewiz.).

Tumień al. *Tumiel*, jezioro, w pow. pińskim, na granicy z gub. wołyńską, uformowane z rozlewu Horynia, rozciąga się na kilka wiorst i przez rzkę dopływającą od strony płn.-zach. łączy się z drugiem jeziorem, śród puszcz położonem. Brzegi ma lesiste, w części suche; bardzo rybne. *A. Jel.*

Tumień, *Tumiel* al. *Szumiel*, wś skarb. nad jeziorem t. n., pow. piński, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Terebieżowo, o 46 w. od Pińska, ma 14 osad, 83 mk. Lud, oprócz rolnictwa, zajmuje się rybactwem i flisactwem. *A. Jel.*

Tumieniec, zaśc., pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Witunicze, własność Klimańskich od 1832 r., ma $4^1/_4$ włók; miejscowość falista, dość lesista. *A. Jel.*

Tumieniszki, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarb. Łyngmiany (o 6 w.), okr. wiejski Antolkiena, o 28 w. od Święcian, ma 4 dm., 22 mk. kat. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.).

Tumierz, wś, pow. stanisławowski, 24 klm. na płn.-wsch. od Stanisławowa, 15 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Haliczu, 7 klm. na płn.-wsch. od urz. poczt. w Maryampolu. Na płd. leży Wołczków, na zach. Łany, na płn.-zach. Delejów, na płn.-wsch, Krymidów, na wschód Trościańce (w pow. buczackim). W płn. stronie obszaru nastaje kilka potoków, a z nich tworzy się mały strumień i płynie środkiem obszaru na płd., podążając do Dniestru. W dolinie tego strumienia leżą zabudowania wiejskie (289 mt. na płn., 246 mt. na płd.). Własn. więk. ma roli or. 197, łąk i ogr. 32, past. 8, lasu 65 mr.; wł. mn. roli or. 1365, łąk i ogr. 392, past. 98, lasu 33 mr. W r. 1880 było 148 dm., 842 mk. w gminie; 1 dm., 4 mk. na obsz. dwors. (6 obrz. rz.-kat., 825 gr.-kat., 11 izrael.; 16 Polaków, 830 Rusinów). Par. rz.-kat. w Maryampolu, gr.-kat. w miejscu, dek. uścieński. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 1630 złr. *Lu. Dz.*

Tumijany, wś włośc. nad rzką Syrwintą, pow. święciański, w 1 okr. pol., ma 3 dm., 35 mk. kat.

Tumiliszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 4 w. od Nowoaleksandrowska.

Tumiłowicze, ob. *Tomiłowicze.*

Tumiłówka, właściwie *Tomiłówka*, rzka, w pow. borysowskim, dopływ Miadzielicy, przepływa pod wsią Tomiłówką.

Tumiłowo 1.) al. *Borowe*, folw. nad rzką Mierzycą, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Miory, okr. wiejski T., o 35 w. od Dzisny, ma 1 dm., 5 mk. kat., 340 dz. ziemi dwors. Dawna attyn. Bohdana Wołosowskiego, później córki jego Kazimiery Łopacińskiej, dziś Henryka Łopacińskiego. Okr. wiejski stanowi wś Gorjaty (w 1865 r. 41 dusz rewiz.). 2.) **T.,** ob. *Tomiłów.*

Tumin, wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Połowce, o 45 w. od Brześcia.

Tumin, w dokum. także *Tunin*, wś, pow. włodzimierski, na wschód od Włodzimierza. Własność niegdyś Hubińskich, od których, podług rewizyi zamku łuckiego z 1545 r., zagarnął kn. Koszerski (Sanguszko), ststa łucki (Jabłonowski, Rewizye, 85). Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1557 i 1583 r. należy do Łokacza kn. Romana Sanguszki, który płaci pobór od 3 dym. łanow. i 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 67, 112).

Tuminicze al. *Tumenicze*, wś, pow. orszański, gm. Kochanowo, ma 33 dm., 224 mk. (o 12 w.), zapasowy magazyn zbożowy gminny).

Tumiszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 12 w. od Nowoaleksandrowska.

Tumki, jezioro, pow. święciański, ob. *Sorocze.*

Tumki, w spisie z 1866 *Tuszki*, wś nad rzką Soroczanką, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrowo, okr. wiejski Stracza, o 4 w. od gminy a 30 w. od Święcian, 6 dm., 109 mk. kat. (w 1865 r. 38 dusz rewiz.); należała do dóbr Sidoryszki, Paszkiewiczów.

Tumlin, u Długosza *Thumlyn*, w spisach XVI w. *Chumlin*, wś, pow. kielecki, gm. Samsonów, par. Tumlin, leży o 11 w. na płn. od Kielc, między Miedzianą Górą a Samsonowem, w dolinie, u stóp poczynającego się tu pasma Łysogórskiego, posiada kościół paraf. murowany, 93 dm. W 1827 r. 96 dm., 560 mk. Jestto dawna posiadłość biskupów krakowskich, należąca do klucza kieleckiego. Z dwu łanów sołtysich pobierali dziesięcinę wikaryusze kieleccy (Długosz, L, B., I, 479). Spisy pobor. z r. 1540 podają 6 łan. osiadł. a z r. 1573 podają $7^1/_2$ łan. i 2 wójtowskie (Pawiński, Małop., 277, 583). Wś należała do par. Kielce. Dopiero Jerzy Radziwiłł, biskup krak., popierający przemysł górniczy (dobywanie miedzi) w okolicy Kielc, wzniósł dla wzmagającej się tu ludności kościół w T. i urządził przy nim parafię, której przeznaczył po cetnarze miedzi co kwartał z kopalń w Miedzianej Górze. W XVII w. istniały tu kuźnice żelazne. T. par., dekanat konecki, 2420 dusz. *Br. Ch.*

Tummen, dobra koronne, w okr., pow. i par. tukumskiej (Kurlandya).

Tumodki, wś, pow. nowoaleksandrowski, gm. Słobódka, $110^1/_2$ dzies. (6 nieużytków), własność włościan Lewszy i Piłata.

Tumorówka, białorus. *Tumarouka*, wś, pow. bobrujski, w obrębie gm. Parycze, o 45 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Tumosiszki al. *Tumoszyszki*, os., pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Syntowty, odl. od Władysławowa 20 w.; ma 3 dm., 28 mk. W 1827 r. 4 dm., 23 mk.

Tumowo, tak zwano około r. 1835 Pijanowo, w pow. szremskim.

Tumpy al. *Tumpeje*, wś nad rzką Szeszupą, przy ujściu Miluppy, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów (odl. 10 w.), ma 7 dm., 51 mk. W 1827 r. 5 dm., 61 mk. Wchodziła w skład dóbr rządowych Leśnictwo.

Tumsche-Uppe, mylnie (t. II, 315) *Tumsie-Uppe*, rzka, w gub. inflanckiej, dopływ rz. Egel (Jaegel) Wielki. Bierze początek w parafii Allasch i ma ujście poniżej wsi Nagelshof.

Tumstallies-*Matz-Praetz-Kadies*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Schakuhnen.

Tumulańce, ob. *Tumielany.*

Tumulewszczyzna, zaśc. szlach., pow. święciański, w 3 okr. pol., par. Komaje, o 43 w. od Święcian, ma 1 dm., 5 mk. kat.

Tumulin al. *Tumulino* 1.) wś i dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Dukszty, o 28 w. od Nowoaleksandrowska. Wś ma 4 chat; dobra, własność Smoleńskich, 156 dzies. (64 lasu, 40 nieuż.). Dawniej attyn. Dryświat, Łopacińskich, po eksdywizyi 1802 r. przysądzona pijarom. 2.) **T.,** dobra, tamże, w 2 okr. pol., gmina Dryświaty, własność Edwarda Stommy, ma 287 dzies. (48 lasu, 17 nieużytków).

Tumuliszki, ob. *Tamuliszki.*

Tumusin, w XVI w. *Thomyschyno* i *Thomusin*, wś i folw., pow. łęczycki, gm. Poddębice, par. Kałów, odl. od Łęczycy 21 w.; wś ma 7 dm., 153 mk.; folw. 3 dm., 19 mk. W 1826 r. 16 dm., 115 mk. Fol. T. rozl. mr. 310: gr. or. i ogr. mr. 237, łąk mr. 34, wody mr. 3, lasu mr. 15, nieuż. mr. 17; bud. mur. 2, drewn. 13; płodozm. 7-pol., pokłady torfu. Wś T. os. 19, mr. 35; wś Przekorki os. 10, mr. 150. Z obszaru dóbr oddzielono folw.: Franki i Marynki. Na początku XVI w. łany kmiece dają dziesięcinę prepozyturze kollegiaty łęczyckiej, folwarczne pleban. w Kałowie. Kmiecie dają kolędę po korcu żyta (Łaski, L. B., II, 374).). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 Jakub Tomuski płacił od 3 łan., 3 os.; Albert Tomuski od 2 łan., 1 zagr., 3 os.; Szarnowski od 4 łan. (Pawiński, Wielkp., II, 66). *Br. Ch.*

Tunczyna, ob. *Tążyna.*

Tundera, os., pow. wieluński, par. Kraszewice. W spisach nowszych niepodana. W 1827 r. miała 1 dm., 6 mk.

Tundziszki, folw., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Giełwany; własność hr. Platerów (ob. *Giełwany*).

Tunia, ob. *Tonia* 1.).

Tuniewszczyzna, wś i folw. w pobliżu kotliny rz. Turyi, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. i gm. Jurewicze (o 8 w.), o 90 w. od Rzeczycy. Wś ma 7 os.; grunta wyborne.

Tunik al. *Tuniki*, przedmieście mta Krze-

mieńca (ob. IV, 779). Jest tu cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., niewiadomej erekcyi, o której wspomina już lustracya z 1563 r. Uposażenie cerkwi stanowi 51 dzies. Par. praw. liczy 1550 wiernych (obok 95 kat.), zamieszkujących 184 dm.

Tuniki *Wielkie* i *Małe*, folw. i wś, pow. skierniewicki, gm. Grzymkowice, par. Osuchów, odl. 18 w. od Rudy Guzowskiej (stacya dr. żel. warszawsko-wiedeńskiej), a 28 w. od Skierniewic. T. Wielkie, folw., mają 96 mk. a T. Małe 154 mk. W r. 1827 T. Wielkie miały 15 dm., 107 mk. a T. Małe 16 dm., 147 mk. Dobra T. Wielkie składały się w r. 1873 z fol. T. i Julianów, rozl. mr. 580: grunta or. i ogr. mr. 480, łąk mr. 24, lasu mr. 68, nieuż. mr. 8; bud. mur. 2, drewn. 20; pokłady torfu. Do włościan należy 2 mr. T. Małe mają 227 mr. dwors. i 106 mr. włośc.

Tuniki 1.) wś, pow. kaniowski, w 2 okr. pol., gm. i par. praw. Bohusław (o 2 w.), o 47 w. od Kaniowa odległa, ma 162 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 340 mk. Należy do klucza bohusławskiego dóbr hr. Branickich, przed uwłaszczeniem włościan wieś wyrobna do folw. Juchny. Na gruntach wsi uroczyska Buteń i Szelestowa mogiła. 2.) **T.**, ob. *Tunik*.

Tunin, ob. *Tonin* 1.).

Tunin, ob. *Tumin*.

Tuninek, ob. *Toninek*.

Tuniszewo, ob. *Toniszewo*.

Tunkendorf, 1372 *Tunkendorf*, wś, pow. świdnicki, par. ew. Świdnica, kat. Nieder Arnsdorf. W r. 1885 miała 337 ha, 39 dm., 338 mk. (49 kat.).

Tunkuny, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 63 w. od Poniewieża.

Tunnischken, wś, pow. nizinny, st. poczt. Gr. Friedrichsdorf.

Tunowo, pow. wągrowiecki, ob. *Tonowo*.

Tuntschendorf, w dokum. *Zoatschkendorf*, *Tschuntschendorf*, 1417 *Polmetzendorff*, dobra i wś, pow. Neurode (Szląsk pruski), par. ew. Neurode, kat. Mittel Steine. W r. 1885 dobra T., część „Moschner“ miała 161 ha, 3 dm., 29 mk. kat.; część „Pannwitzhof“ 9 ha, 1 dm., 9 mk. kat.; część „Rudelsdorf“ 173 ha, 2 dm., 32 mk. (1 ew.); część „Scheidewink“ 85 ha, 1 dm., 8 mk. kat. Wś 866 ha, 236 dm., 1308 mk. (20 ew.). Szkoła kat.

Tupa al. *Tępa* (2183 mt. npm.), szczyt na płd. brzegu głównego trzonu Tatr, tworzy wraz z oddzielającym się od niego ku płd.-zach. ramieniem Osterwa wsch. granicę doliny mięguszowieckiej. Na wschód od Tupy wznosi się Kończysta (2535 mt. npm.), szósty z kolei między najwyższemi szczytami tatrzańskiemi. *Tad. Wiśn.*

Tupadłowskie jezioro, pod wsią Tupadły, w pow. lipnowskim, gm. Czarne. Leży o 2 w. na płd. od jez. Piaseczno. Ma około 100 mr. obszaru i do 15 st. głębokości. Wody jego uprowadza struga, uchodząca pod wsią Dyblinem do rzki Mokownicy, praw. dopł. Wisły. Wyniosłości otaczające kotlinę jeziora, które rozciągało się kiedyś szerzej i tworzyło jedną całość z jez. we wsi Wielgie, sięgają od 340 do 390 st. npm. Jeszcze na początku obecnego stulecia wielkie lasy rozciągały się po brzegach jeziora. Na obszarze wsi Tupadły znajduje się w pobliżu jeszcze drugie mniejsze jezioro. *Br. Ch.*

Tupadły 1.) wś, pow. płocki, gm. i par. Drobin, odl. 30 w. od Płocka, ma 8 dm., 88 mk. W 1827 r. 8 dm., 55 mk. W r. 1871 fol. T. rozl. mr. 437: gr. or. i ogr. mr. 405, łąk mr. 12, past. mr. 10, nieuż. mr. 10; bud. mur. 3, drewn. 6; płodozm. 7-pol. Wś T. os. 15, mr. 22. W tej wsi urodził się w r. 1805 Felicyan Kozłowski, autor „Dziejów Mazowsza“. 2.) **T.**, wś, folw. i rumunki, pow. lipnowski, gm. Czarne, par. Mokowo, odl. 16 w. od Lipna, nad jez. Tupadłowskiem, posiadają szkółkę początkową, urząd gm., karczmę, wiatrak. Wś i folw. ma 19 dm., 157 mk.; rumunki 38 dm., 221 mk. i 786 mr. obszaru. W r. 1827 było w ogóle 40 dm., 360 mk. Dobra T. Bęklewo składały się w r. 1876 z fol. T. i Bęklewo, rozl. mr. 993: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 590, łąk mr. 158, wody mr. 42, lasu mr. 78, nieuż. mr. 39; bud. mur. 9, drewn. 10; płodozm. 5 i 9-pol.; fol. Bęklewo gr. or. i ogr. mr. 96, łąk mr. 8, nieuż. mr. 1; bud. mur. 1, drewn. 3. Była gorzelnia, browar, pokłady torfu. Wś T. os. 100, mr. 1522; wś Bęklewo Izydory os. 7, mr. 8. Kol. T. powstała z połączenia 4 osad włośc., rozl. mr. 112: gr. or. i ogr. mr. 91, łąk mr. 14, w odpadkach mr. 4, nieuż. mr. 3; bud. drewn. 7. W akcie z r. 1480 występujący Michał Drogosz „de minori Tupadla“ (Kod. Dypl. Pol., I, 343) odnosi się do T. w pow. szubińskim. Według reg. pobór. pow. rypińskiego z roku 1564 wś T., w parafii Mokowo, miała 3 poddanych M. Orłowskiego na półłanach i 2 zagr.; 6 poddanych Stanisława Zawickiego na półłanach i 1 zagr., młyn o jednem kole; płacono 3 fl. i 3 gr. (Pawiński, Wielkop., I, 281). W r. 1789 właścicielem był Józef Chełmicki. Za panowania pruskiego należały T. do hr. Grebena, potem Fran. Twarowskiego. W wielkich lasach, należących do dóbr, zaprowadził porządek hr. Greben. Według Gawareckiego (Ziemia dobrzyń., 98) stał tu w środku wsi ratusz z drzewa i odbywały się kiedyś jarmarki. *Br. Ch.*

Tupadły 1.) niekiedy *Tupadła*, dwór, pow. inowrocławski, o 14 klm. ku płn. od Inowrocławia i Pakości, wzn. 84 mt. npm.; par. kat.

Liszkowo, prot. Dąbrowa (Elsendorf), poczta i st. dr. żel. na Złotnikach (Gueldenhof); ma 7 dm., 132 mk. (88 kat., 44 prot.) i 274 ha (260 roli, 6 łąk; najnowszy podręcznik statyst. Kirstein'a z r. 1891 podaje 407·67 ha); uprawa buraków. W r. 1488 bisk. pozn. Piotr z Bnina ustanawiając kollegiatę w Kościelcu, przekazał jej między innemi dziesięcinę z T. (Kod. Dypl. Pol., II, 572); r. 1583 dziedziczyła tu Barbara Kaczkowska i płaciła od 5 łan. km. i 3 zagr. 2.) **T.**, dwór, pow. inowrocławski (Strzelno), o 10 klm. na płd. od Inowrocławia (par. prot.), na lew. brzegu Noteci, przy drodze żel. do Kruszwicy, wzn. 84·6 mt. npm.; par. kat. w Wielkiem Sławsku, poczta i st. dr. żel. o 2 klm. na Mątwach; ma 4 dm., 115 mk. (93 kat., 22 prot.) i 239·97 ha (213 roli, 20·11 łąk, 5·11 pastw., 1·75 nieużyt.). W dok. Kazimierza, ks. kujawskiego z r. 1250 wymienione są T. w liczbie wsi bisk. kujawskich (Ulanowski, Dok. kujaw. Nr. 13, str. 187). Czy jednak odnosi się to do tych T., trudno wyrzec stanowczo. W r. 1489 pisali się ztąd Tupalscy (Borucki, Kuj., 168); roku 1583 dziedziczył tę majętność Wojciech Tupalski, sędzia inowrocławski; były wówczas 2 łany km. i 6 zagr. 3.) **T.**, *Tupadla* w r. 1394, *Thupadli* 1398, *Thupadla* i *Tuppadla* 1523 i *Tupadli* 1580, dwór, pow. szubiński, o 3 klm. ku płn. od Kcyni (par., poczta i st. dr. żel.); ma 5 dm., 116 mk. (82 kat., 34 prot.) i 454 ha (239 roli, 32 łąk, 101 lasu). Między r. 1394 i 1399 występują Izaak i Wojta z T.; pierwszy prawował się z Markuszem Roztrębowskim, a drugi z Janem Łabiszyńskim (Akta gr. wielkp., II). T. rozdzieliły się na dwie części, z których jedna leżała pustkami za arcyb. Łaskiego; w r. 1480 Michał Drogosz, niegdyś Brzostowski, z mniejszych T. nabył wójtowstwo kcyńskie od Pawła, syna Szymona Czajki (Kod. Dypl. Pol., I, 341, mylnie objaśn. Tupadłami w woj. płockiem). Akta grodzkie kcyńskie zawierają niektóre czynności z r. 1521—39, odnoszące się do T., które wówczas uchodziły za miasto (może przedmieście Kcyni). Między r. 1577 i 1620 było w T. 3 ślady km., 3 ćwierci roli, 2 zagr., rataj i komornik bez bydła. Przy schyłku zeszłego wieku dziedziczył T. Wiktor Manteufel Kiełpiński z Dębogóry. *E. Cal.*

Tupadły, niem. *Tupadel*, wś włośc. na Kaszubach, na t. zw. Kępie Swarzewskiej, niedaleko morza Bałtyckiego, pow. pucki, st. p. Wielka Wieś, par. kat. Strzelno, szkoła kat. w miejscu. Razem z Rozewiem (Rixhoeft) ma 12 posiadeł gburskich i 28 zagród, 693 ha (297 roli or., 39 łąk); 1885 r. 51 dm., 61 dym., 306 mk. kat., 29 ew. Na Rozewie (z latarnią morską) przypada 8 dm., 28 mk. T. są starą osadą, która jeszcze około r. 1400 miała prawo polskie. Za czasów krzyżackich należała do komturstwa lęborskiego. Miała 9 włók, od każdej płacono po 15 skojców i czyniono tłokę przez dni 14; nadto było tu 4 ogrodników, płacących po $3^1/_2$ skojca i 1 kosz jaj i sera. R. 1412 nadaje komtur gdański Henryk v. Plauen staroście Mykuszowi Markowiczowi dobra T. o 9 wł., na prawie pols., z 1 wł. wolną. Tak Mykusz jako i wszyscy mieszkańcy zobowiązani są do wszystkich ciężarów polskich, z wyjątkiem jednego. Od każdej włóki mają płacić po 15 skojców. R. 1552 wieś zobowiązana jest zboże swoje mleć w młynie żarnowieckim. Lustracya ststwa puckiego z r. 1678 opiewa: Wś T. ma włók 12 z lasem i 1 wł. bez 3 mr. Sołtys Marcin Kluk z żoną ma dzieci czworo, 1 włókę wolną; powinnością jego pilnować brzegu morskiego. Tenże od roli pustej daje czynszu fl. 12 gr. 11. Gburów bywało 6; teraz przez żołnierzów zniszczeni; jest 1 szarwarkowy. Tomasz Dytlow poddany, z żoną, dzieci siedmioro, dorosłe, szarwarkuje jak i drudzy. Czynszu daje fl. 2 gr. 18, kur parę i jaj 10. Marcin Probst poddany, z żoną, ma dzieci 5, dorosłe, arendarz na gburstwie, daje za szarwark fl. 15, nadto czynsz, kury i jaja jak i wyższy gbur w tej wsi. Urban Czeszk poddany, z żoną, dzieci 5 małych, arendarz na gburstwie, daje czynszu fl. 20. Jakub Kryzel poddany, z żoną, dzieci dwoje, niedorosłe, arendarz na pustej włóce, daje czynszu fl. 15. Matys Bezewski poddany, z żoną, dziecko 1, arendarz na gburstwie, daje czynszu fl. 24. Cała wieś od roli Kruzelewskiej pustej daje czynszu fl. 15. Hans Kniwen, ogrodnik, poddany, z żoną, dzieci 5 dorosłe, szarwarkuje jak i drudzy zagrodnicy. Szymon Witel z żoną, karczmarz, dziecię 1, piwo pańskie w ogrodniczej chałupie szynkuje. Jest w tej wsi las bukowy i dębowy, i kiedy się żer zrodzi, biorą świnie na pastwę; prowent zamkowi ztąd idzie od świni po fl. 2. Łososne sieci i inne ma ta wieś, które się położą osobno w prowent rybitwy (ob. str. 10). Mesznego pobierał prob. swarzewski 9 kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizytę Rybińskiego, str. 39). R. 1789 było tu 13 dm. Za czasów pruskich nastąpiło uwłaszczenie 8 gburów (ob. „Gesch. d. Kr. Neustadt“ v. Prutz, str. 209). *Ks. Fr.*

Tupadły, ob. *Tampadella.*

Tupalec, *Tupalce* al. *Tupolce*, wś nad rzką Kropiweńką, pow. nowogradwołyński, gm. Romanów, par. praw. Nesołoń (o 4 w.), ma 100 dusz męs. włośc., 1126 dzies. ziemi włośc. Należy do dóbr nowozwiahelskich, własność z Uwarowych Mieżieńcowej. *L. R.*

Tupalszczyzna 1.) wś i dobra na praw. brzegu Wilii, poniżej Żodziszek, o 284 w. od źródeł Wilii, pow. święciański, w 4 okr. pol.,

gm. Dubotówka, okr. wiejski Tupalszczyzna, o 61 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk., gorzelnia; w 1865 r. własność Bokszańskich. W pobliżu znajduje się pogański kamień ofiarny, na którym miał gorzeć żnicz. Pisze o nim Chodźko i Tyszkiewicz. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: Kopacze, Koziarniki, Oszmianiec, Podowojka, Podstarzyń, Pogorzele (Pogorelje) i Syrwatki, oraz zaśc. Białogór, Czarna Łuża, Niepro i Oszmianiec, w ogóle w 1865 r. 248 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych. 2.) **T.**, folw. przy ujściu Mokasinki do Isłoczy, pow. miński, w 2 okr. pol. i par. kat. (od 1868 r.) Raków (o 12 w.), gm. Iwieniec (o 12 w.), o 47 w. od Mińska. Ma kaplicę kat.; około 25 włók, w glebie urodzajnej; łąki dobre. Dość dawna własność Żebrowskich. Na miejscowym cmentarzu pochowany został pisarz białoruski Wincenty Dunin Marcinkiewicz, zmarły w niedalekiej Lucyńce w 1884 r. *J, Krs.—A. Jel.*

Tupały, dwie pobliskie wsi, pow. nowogródzki, o 1 milę na płd.-zach. od mka Korelicz. Wś T. Małe ma 12, T. Wielkie 16 osad; miejscowość bezleśna, falista, grunta wyborne, pszenne. W 1392 r. w. ks. Witold nadaje T. za zasługi tatarzynowi Siatyjowi (ob. Skarbiec Daniłowicza, t. I, str. 296, Nr. 626). W XVII w. T. były własnością Maszkiewiczów; jednego z nich pozywał o pewną sumę w 1665 r. metropolita Gabryel Kolenda i wygrał sprawę (ob. Akty wileńs. archeol. kom., t. XV, str. 160—161). *A. Jel.*

Tupały, wś, pow. kowelski, przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, o 6 w. od Maciejowa ku Kowlowi, na płd.-wsch. od mka Poryduby. Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z r. 1570 należy do Pelagii Czołharowej, która płaci od 4 włók i 4 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 24).

Tupcze 1.) wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniów (o 8 w.), okr. wiejski i dobra hr. Chreptowiczów, Ancielewszczyzna, o 32 w. od Oszmiany, 6 dm., 25 mk. prawosł. i 27 kat. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.). 2.) **T.**, zaśc., tamże, o $8^1/_2$ w. od Wiszniowa.

Tupczycy, wś, folw. i okolica szlach. nad odnogami rz. Strumień, pow. piński, w gm. Lemieszewicze, o 18 w. od Pińska. Wś ma 23 osad; folw., własność szlacheckiej rodziny Kołbów, 96 dzies. *A. Jel.*

Tupicy, wś, pow. połocki, par. Połock.

Tupiczany, wś, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Wołpa, o 48 w. od Grodna.

Tupiczew, sioło nad ruczajem, pow. horodniański gub. czernihowskiej, o 20 w. od mta pow., ma 283 dm., 1606 mk., cerkiew, szkołę.

Tupiczewski, monaster męski nad rzką Wsarą, pow. mścisławski, o 1 w. od Mścisławia, na wzgórzu położony. Założony w 1641 r. na gruncie należącym do szlachcica Tupiczewskiego. W cerkwi p. w. św. Ducha znajduje się obraz Bogarodzicy, uważany za cudowny.

Tupiczyce, wieś nad jez. Bobrowickiem, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Giczyce, o 86 w. od Słonima.

Tupiczyn, wś i folw., pow. klimowicki, gm. Berezki (o 6 w.). Wś ma 92 dm., 485 mk.; zapasowy magazyn zbożowy gminny. Folw. 755 dzies. (452 lasu, 130 roli, 80 łąk); młyn wodny, folusz i karczma. Własność Makowieckich.

Tupiczyno, folw. i wś nad rzką Antą, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Bernowiczów, Czerniewicze, o 25 w. od Dzisny. Folw. ma 1 dm., 7 mk. kat.; wś 9 dm., 91 mk.

Tupie, potok, tworzy z pot. Lechnówką pot. Mszaniec (lewy dopł. górn. Dniestru). Strumień ten wypływa we wsi Lipie, na granicy pow. turczańskiego i liskiego i przeszedłszy następnie w obręb pow. staromiejskiego, powtórnie wraca w granice pow. turczańskiego, gdzie we wsi Michnowiec łączy się z Lechnówką. Długość biegu 4·5 klm. *Tad. Wiśn.*

Tupiele, zaśc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 5 w.), okr. wiejski i dobra Sidorowiczów (w 1865 r.) Łoźniki, 5 dusz rewiz.

Tupiki 1.) wś, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów (odl. 10 w.), ma 25 dm., 213 mk. W 1827 r. 24 dm., 186 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo. 2.) **T.**, wś, pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Igłówka, odl. od Maryampola 15 w., ma 10 dm., 123 mk. W 1827 r. 13 dm., 93 mk. 3.) **T.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. Wojtkobole, par. Grażyszki, odl. od Wyłkowyszek 26 w., ma 3 dm., 19 mk. 4.) **T.**, os., pow. kalwaryjski, gm. Nadniemeńska, par. Rumbowicze. W spisie urzęd. z r. 1878 pominięta. W 1827 r. 2 dm., 17 mk. *Br. Ch.*

Tupiłowo, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody (o 6 w.), okr. wiejski i dobra Bożeranowych (w 1865 r.), Paulinowo, 14 dusz rewiz.

Tupiszki, wś, pow. oszmiański. W pobliżu góra 1106 st. npm. wzniesiona, najwyższy punkt w gub. wileńskiej. W spisie urzędowym niepodana.

Tupolce, ob. *Tupalec.*

Tuppeln, folw. dóbr koron. Kandau, w okr. tukumskim, pow. talseński, par. kandawska (Kurlandya).

Tuppen, wś, pow. piłkałowski, st. poczt. Lasdehnen.

Tupylec, straż leśna, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Iłosk, o 25 w. od Kobrynia.

Tur, jezioro, ob. *Wisztyniec.*

Tur 1.) wś, os., folw. i os. prob. nad rz. Ner, pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Tur, odl. od Łęczycy 18½ w., posiada kościół par. drewniany. Wś z os. ma 10 dm., 163 mk.; folw. 6 dm., 57 mk.; os. prob. 2 dm., 16 mk. W 1827 r. było 8 dm., 110 mk. Wspomniany w potwierdzeniu posiadłości arcyb. gnieźnieńskich z r. 1136 (Kod. Wielkp.). Nadany klasztorowi w Lądzie w r. 1145 przez Mieczysława Starego (Kod. dypl. pol., I, 4). Jest to targowisko z karczmami. W akcie Przemysława II, ks. polskiego, z r. 1280, wymienione w liczbie posiadłości klasztoru w Lądzie, jako targowisko z karczmami. Kościół i par. powstały tu zapewne w XIV w. Już za arcyb. Wojciecha Jastrzębca (1422—36) funduje przy tym kościele altaryę Adam z T., sędzia generalny ziemi łęczyckiej. Obecny wzniesiony został na miejscu starego w 1754 r. kosztem Jana Dąbrowskiego, chorążego smoleńskiego. Ponieważ pierwotnie dziesięcina z Poddębic należała do plebana w T., przeto następnie po utworzeniu parafii w Poddębicach, obowiązany był dawać kościołowi w T. po pół grzywny. Na początku XVI w. łany kmiece i folw. w T. dawały dziesięcinę plebanowi a kmiecie i kolędę jeszcze. Pleban posiadał dwa pola odrębne, sadzawkę (Dół plebana) i 1 zagrodnika (Łaski, L. B., II, 365). Zdaje się, że pierwotne targowisko, własność klasztoru lędzkiego, wcześnie upadło wobec rozwoju okolicznych osad miejskich. Wieś, która powstała na obszarze leśnym przy targowisku, była własnością rodziny Turów h. Kownia, którzy następnie od różnych siedzib rozmaite pobrali nazwiska. Piotr Tur, sędzia łęczycki, w r. 1413 podpisał akt w Horodle. R. 1419 Adam „de Tur“, podsędek łęczycki, robi zapis na rzecz żony swojej „Peckny“; tenże w r. 1434 występuje jako sędzia łęczycki (Helcel, II, 232, 392). W r. 1576 Wincenty Przerębski płaci tu od 5½ łan., karczmy, młyna dziedzicznego o 3 kołach i 10 osadników (Pawiński, Wielkp., II, 68). T. par., dek. łęczycki, 1918 dusz. 2.) **T.**, wś i folw. nad rz. Nidą, pow. jędrzejowski, gm. i par. Mierzwin. W 1827 r. 67 dm., 337 mk., par. Wrocieryż. W połowie XV w. wś T. w par. Wrocieryż, własność proboszcza św. Michała w Krakowie, miała 20 łan. km., dających czynszu po 16 skojców z łanu, 4 koguty, 30 jaj, dwie miary owsa i dwa dni robocizny sprzężajnej, a w żniwo cztery; prócz tego obowiązani byli do dwu wielkich powab jednodniowych w żniwa, dawać mieli podwody do Jędrzejowa, Pińczowa i na targi, w obrębie dwu mil. Proboszcz miał swój dwór i role podzielone na 3 pola. Dwie karczmy z rolą dawały po 2 seksageny czynszu, czterej ogrodziarze po 6 gr. rocznie każdy i dzień robocizny w tygodniu. Dziesięcinę od kmieci i ogrodziarzy pobierał proboszcz w wartości do 12 grzyw., ale tylko w ⅔ a ⅓ pobierała prebenda krakowska, zwana Nazowska. Wś miała dwa gaje dębowe, dwa bory, brzeg Nidy i dwa stawki (Długosz, L. B., I, 536). W r. 1490 wś płaci od 13 łan., podana jest w par. Grodzino (Grudzyny, dziś przeniesiona do Mierzwina). W r. 1581 ksiądz dziekan krak. płaci od 15 łan. km., 4 czynsz., 10 zagr. bez roli, 2 z rolą, 4 kom. z bydł., 25 kom. bez bydła, 2 rzem., ¾ łan. karcz. (Pawiński, Małop., 89 i 431). 3.) **T.**, wś i folw., pow. stopnicki, gm. Wojcza, par. Świniary. Folw. w r. 1867 miał 98 mr.; wś 6 os., 46 mr. W 1827 r. było 12 dm., 52 mk. W spisach pobor. z XVI w. niepodana. *Br. Ch.*

Tur, jezioro, w płn.-zach. części pow. kowelskiego, podług Strjelbickiego ma 11 w. kw. Za pośrednictwem Batowego kanału, wychodzącego na płn., połączone z jez. Łuki i rzką Małą Rytą (lew. dopł. Muchawca). Na wsch. podąża kanał Turski, łączący je z jeziorami: Tysobol, Orzechowskie i Orzechowiec, z którego prowadzi dalej kanał Orzechowski, uchodzący do kanału Królewskiego (Dnieprowsko-Bugskiego) w pobliżu szluzy Wygodzkiej. *J. Krz.*

Tur, wś na płn.-zach. wybrzeżu jez. Tur, pow. kowelski. W 1628 r. wchodziła w skład ststwa rateńskiego i czyniła 598 flor. Następnie należała do ststwa lubomelskiego.

Tur, osada, pow. piński, w gm. Chojno.

Tur, jezioro niegdyś, pół mili długie, obfitujące w kleszcze, niedaleko Bydgoszczy, na Kujawach (Długosz, Hist., I, 34). Ślady jego znachodzimy dziś o 2 mile ku zach. od Bydgoszczy, na przestrzeni od wsi Cegielni ku płn. popod Łochowice, leżące nad kanałem Bydgoskim, który łączy Brdę z Notecią. Na tej przestrzeni, na wschod. kresach lasu potulickiego znajdują się dotąd 2 kotliny bagniste, z których znaczniejsza (wzn. 64 mt. npm.) ciągnie się ku Głęboczkowi, wsi nad jeziorkiem (64·5 mt.), którego odpływ ginie w sapowiskach, otaczających znaczniejsze jeziorko (wzn. 63 mt.) przy wsi Cegielni, o 5 klm. na płn.-zach. od Rynarzewa. Wody jeziorka odprowadza rów do Noteci (wzn. 62 mt.) poniżej osady, dotąd Turem zwanej.

Tur, urzęd. *Thure*, *Thur* w r. 1337, *Thurmuehle* około 1830, ztąd *Turski młyn*, posiadłość, pow. szubiński, o 6 klm. ku zach. od Rynarzewa i 9 klm. na płn. od Szubina (par. prot.), na praw. brzegu Noteci, wzn. 65 mt. npm.; par. kat. Samoklęski, poczta w miejscu, st. dr. żel. na Strzelewie (Strehlau) o 9 klm., ma 18 dm., 375 mk. (82 kat., 293 prot.) i 608 ha (159 roli, 115 łąk, 291 lasu). Las znajduje się na lew. brzegu Noteci i graniczy z la-

skiem Małych Samoklęsk; 3 młyny, piła, szklarnia, cegielnia i fabryka serów; chów bydła fryzyjskiego. W r. 1337 król Kazimierz pozwolił braciom: Wojciechowi i Marcinowi, dziedzicom Turu i Samoklęsk, wystawić na Noteci most, któryby połączył te osady, pobierać myto, zbudować młyn i założyć miasto Rudę w granicach: od ostrowia Dębowego (między Turem i Żurczynem) do jeziora (Tur) tamże; ztąd do Krzywego boru, potem do granic Górzyna, t. j. do Górzyńskiego boru i Turskiej dąbrowy; ztąd wreszcie do smugu nadnoteckiego, przy którym snać stało dworzyszcze T. (Kod. Wielkp., n. 1165 i Raczyński w Wspomn., II, Dodatek, 14). Według lustracyi z r. 1569 Tur, młyn na gruncie panów z Czarnkowa, należący do Szubina; przez groblę koło niego szedł gościniec do Bydgoszczy (Lustr., IV, 302). Pomimo trzykrotnego zatwierdzenia przywileju przez królów w latah 1539, 1549 i 1590 nie powstało tu miasto. Osuszone, dopiero w późniejszych czasach, brzegi Noteci umożebniły wzrost osady, która przez kilka wieków składała się z jednego młyna, utraciwszy swe dworzyszcze dziedziczne. Około r. 1523 pobierał pieban w Samoklęskach po ćwiertni mąki pszennej od każdego koła; w r. 1620 były 3 koła, płacące po 24 gr. W r. 1830 było już 10 dm. i 68 mk. (55 prot., 13 kat.). T. do nowszych czasów wchodził w skład majętności Samoklęski. *E. Cal.*

Tur-*Hora* góra sypana, a raczej wał, w miasteczku Turowie (pow. mozyrski), w pobliżu cerkwi św. Eliasza, długi około $^1/_2$ w. Wał ten przedzielony jest przekopem, a równolegle od niego idzie ulica zwana „Prowałyka". Legenda ludowa utrzymuje, że na tym wale wznosił się niegdyś zamek kn. Turowskich. W górze tej znajdowano pełno ludzkich kości, węgli i naczyń glinianych, napełnionych zwykle rybią łuską. W ogóle okolice Turowa obfitują w historyczne uroczyska. *A. Jel.*

Tur *Kołodzież*, uroczysko pod Turowem, w pow. mozyrskim, z zagłębieniem, o którem opowiada lud miejscowy legendę, iż było ono studnią wykopaną przez kn. Tura i w niej były trzy dna: złote, srebrne i miedziane. Miedziane miało wypaść w czasie powodzi 1845 r., a gdy się przerwą srebrne i złote, wtedy będzio koniec świata. Drugie podanie mówi, że w czasie napadu Tatarów (1521 r.) i wycięcia mta Turowa, najezdzcy zarzucili tę studnię niemowlętami, odjętemi od piersi matek, więc następnie w ciągu 7 lat tryskała zeń nie woda lecz mleko kobiece. *A. Jel.*

Tura, rzka, w pow. mozyrskim, dopływ rzeki Prudok, w obrębie gm. Skryhałowska-Słoboda. *A. Jel.*

Tura 1.) uroczysko, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Ostrów, o 28 w. od Sokółki. 2.) **T.** (ob. *Czerniawczyce*), mylnie, zamiast: *Turna*. 3.) **T.**, wś, pow. orszański.

Tura al. *Turówka*, potok, ob. *Gniła Lipa*.

Tura, folw. i młyn w Lipowcach, pow. przemyślański.

Turacin, wś, pow. mścisławski.

Turady, wś, pow. żydaczowski, 5 klm. na płd.-zach. od Żydaczowa (sąd pow., urząd poczt. i tel.). Na płn.-zach. leży Demenka Leśna, na płn.-wsch. Iwanowce, na płd.-wsch. Hnizdyczów, na płd. Wolica, na płd.-zach. Cucułowce. Środkiem wsi płynie Tejsarówka, dopływ Dniestru. Wzn. w środku obszaru 256 mt. Własn. więk. ma roli or. 251, łąk i ogr. 84, past. 183, lasu 136 mr.; własn. mn. roli or. 252, łąk i ogr. 118, past. 39 mr. W r. 1880 było 55 dm., 306 mk. w gminie; 8 dm., 67 mk. na obsz. dwor. (296 gr.-kat., 51 rz.-kat., 14 izr., 12 innych wyznań; 332 Rusinów, 16 Polaków, 25 Niemców). Par. rz.-kat. w Żydaczowie, gr.-kat. w Iwanowcach. We wsi szkoła 1-klas. i kasa pożyczk. gm. z kap. 2132 złr. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr kor., do dzierżawy Cucułowce w pow. żydaczowskim. W lustracyi ststwa żydaczowskiego z r. 1661—62 (Rkp. Ossol., Nr 2834, str. 124) czytamy: „Ta wś siedziała na łanach 3, czwarty wybraniecki. Teraz tylko na łanie jednym siedzi, a dwa łany woda urwała. Poddanych jest 18. Robią z ćwierci łanu dwa dni w tydzień. Czynszu dają z ćwierci po zł. 3, facit z łanu zł. 12. Owsa z ćwierci po mac 4, facit z łanu mac 16, po gr. 15, facit zł. 8. Kapłonów z ćwierci po jednemu, facit z łanu kapłonów 4, po gr. 8 = zł. 1 gr. 2. Kur prostych z ćwierci po 2, facit z łanu kur 8, po gr. 3 = 24 gr. Jajec z ćwierci 6, facit z łanu jajec 24, kopa po gr. 10 = 4 gr. Dziesięciny pszczelnej dziesiąty pień dają; teraz się dostało pniów dwa, po zł. 2, facit zł. 4. Dziesięciny świnnej piętnastą świnię; teraz się dostało za świnie zł. 1 gr. 6. Wybraniec siedzi na łanie jednym, służbę wojenną odprawuje. Summa prowentu z tej wsi facit zł. 27 gr. 6". *Lu. Dz.*

Turajda, ob. *Treiden*.

Turań, węg. *Turany*, miasteczko i st. dr. żel. koszycko-bogumińskiej, o 220 klm. od Koszyc. Wzn. 345 mt. npm.

Turanka, ob. *Turczanka* 1).

Turańska Magóra (1088 mt. npm., punkt tryang.), w paśmie wapiennem Karpat orawsko-liptowskich. Na płn.-zach. od T. M. wznosi się Wielki Hocz, na płn.-wsch. Magóra. Na lesistych zboczach szczytu tego wypływają źródłowe strugi pot. Turańskiego i drobne dopływy Roztocznej al. Łuczanki; ta ostatnia oddziela T. M. od Magóry (1168 mt. npm.).

Turański, potok, dopł. Wagu z lew. brze-

gu, wypływa strugami pod Wielkim Hoczem, w poziomie około 1200 mt. npm. i pod Turańską Magórą zmierza ku płd.-wsch. i opłynąwszy Turańską Magórę, minąwszy następnie osadę Turik, uchodzi do Wagu w poziomie około 500 mt. *Tad. Wiśn.*

Turaszowa (294 mt. npm., punkt tryang.), wzgórze zalesione, 6 klm. na płn.-wsch. od mta powiat. Jaworowa. *Tad. Wiśn.*

Turaszówka, ob. *Turoszówka.*

Turawa (940 mt. npm. punkt tryang.), wyniosłość, na dziale wodnym między górną Łomnicą a Czarną Bystrzycą, 2 klm. na płn.-zach. od Porohów. Tworzą szczyt ten utwory kredowe i trzeciorzędne (warstwy ropienieckie, piaskowiec płytowy, piaskowiec bryłowy, eoceńskie warstwy hieroglifowe i łupki menilitowe), na płd. zboczach T. wypływają drobne strugi zdążające do Bystrzycy, na płn. większe pot., jak: Wielka Turawa, Turawa, Czerbul, uchodzące do Łomnicy. *Tad. Wiśn.*

Turawa, potok, prawy dopł. Łomnicy, wypływa dwoma ramionami jako Wielka Turawa (ramię wsch.) i Turawa (ramię zach.) na płn.-zach. zboczach szczytu tej samej nazwy (p. wyż.); zrazu ramię wsch. przerzyna pokłady piaskowca bryłowego a zach. płynie wśród łupków menilitowych, wnet jednak wchodzą oba na obszar utworów dyluwialnych. Pod wsią Śliwkami łączą się oba ramiona a utworzony w ten sposób pot. Turawa zmierza prawie wprost na płn., płynąc w niewielkiem oddaleniu i równolegle do Łomnicy, do której uchodzi 5 klm. na płn.-płn.-wsch. od Perehińska; koło Niebyłowa wypływa już na obszar dzisiejszych napływów Łomnicy. Po drodze przyjmuje ledwie kilka bardzo drobnych potoków. Długość biegu około 18 klm. *Tad. Wiśn.*

Turawa, dobra i wś nad rz. Małapanew, pow. opolski, par. ew. Grabie (Heinrichsfelde), kat. Kotarz Wielki. W r. 1885 dobra miały 3299 ha, 23 dm., 283 mk. (25 ew.), piękny zamek, szkołę kat. Do T. należą folw. Kuchora, Marszałki, Rosocha i Licin.

Turbacz 1.) (940 mt. npm.), szczyt karpacki, 6 klm. na płd.-wsch. od Rabki. Grzbietem jego od płn.-zach. na płn.-wsch. przechodzi granica między pow. nowotarskim a myślenickim, który wąskim klinem wsuwa się tutaj ku płd Na płn.-wsch. zboczach T. wypływa pot. Słonne, prawy dopł. Raby, na płd.-zach. pot. Poniczanka i jego prawe dopł., uchodzący również do Raby. Ku płd.-wsch. łączy się T. z Obidową (1027 mt. npm.). 2.) **T.,** szczyt przytykający od płn. do Niedźwicy; ciągnie się on ku płn.-zach.. opadając zwolna w tym kierunku. Na lesistych zboczach wsch. wypływa pot. Turbacz, oddzielający szczyt ten od Turbaczyka, lesiste zbocza zach. opływa pot. Olszowy; oba połączywszy się z sobą w Hucisku, u stóp T., tworzą Koninkę. Pot. Olszowy oddziela szczyt T. od Obidowca. *Tad. Wiśn.*

Turbacz, potok, wypływa między Turbaczykiem a Turbaczem, szczytem oddzielającym się od Niedźwicy i płynąc zrazu ku płn., zwraca się następnie ku płn.-zach., łącząc się u płn. zakończenia Turbacza z pot. Olszowym; w ten sposób powstaje pot. Koninka, dopł. Poręby, uchodzący z praw. brzegu do Raby. Długość biegu 25 klm.

Turbaczyk (1091 mt. npm.), oddzielony ku płd.-zach. pot. Turbaczem od szczytu Turbacz, łączącego się ku płd. z Niedźwicą (1311 mt. npm.). Ku płd.-wsch. wznosi się szczyt Mostownica, oddzielony pot. Koninka od Turbaczyka. Szczyt i zbocza Turbaczyka zalesione. *Tad. Wiśn.*

Turbia z *Obojną*, *Wólką Turebską* i *Zaosiem*, wś, w pow. tarnobrzeskim, leży na lew. brzegu Sanu, przy gościńcu z Rozwadowa do Nadbrzezia nad Wisłą, 7 klm. na płn -zach. od Rozwadowa. Wś ma 223 dm., leży przy gościńcu, zabudowana w koło kościoła. „Obojna“ na płd. od wsi, bliżej dużego boru (ma 62 dm.), na zach. od niej stoi karczma i 10 chat zwanych „Zaosiem“, dalej na północ od wsi nad Sanem, Wólka Turebska (79 dm.). Gmina całá ma 383 dm. (8 dm. obszaru więk.), 2066 mk. (1026 męż., 1040 kob.), 2015 rz.-kat. i 51 żydów. Pos. więk. (część ordynacyi rozwadowskiej Hieron. ks. Lubomirskiego) ma 5 karczem, gorzelnię, młyn, cegielnię i dwa folwarki; wynosi 385 mr. roli, 72 mr. łąk, 1 mr. 860 sąż. ogr., 33 mr. past., 933 mr. lasu, 8 mr. moczarów i 4 mr. parcel budowl.; pos. mn. ma 1316 mr. roli, 158 mr. łąk i ogr. i 490 mr. past. Od r. 1429 (Kod. dyp. mogil., str. 176) była T. własnością kanoników sandomierskich, jako uposażenie prebendy zwanej „turebską“ (Dług., L. B., II, 365 i I, 349). Należała do par. w Charzewicach. Za Długosza były tu łany kmiece, 4 zagrody bez roli, 3 karczmy z rolą; dziesięciny, wartości 20 grzyw., płacili kmiecie proboszczowi w Bielinach, praedium kanonickie zaś 2 grzyw. wikaryi sandomierskiej. Dwór kanonika był dobry. Kanonik pobierał tu cło po 4 den. od owcy i po $^1/_2$ grosza od konia. W 1578 (Pawiński, Małop., 199) liczyła wś 24 kmieci na 12 łan., 18 zagr. z rolą, 2 kom. z bydłem, 8 kom. bez bydła i 2 rzemieśln. Wólki powstały później, bo w spisach z r. 1662 nie są wymienione. W 1751 r. założyła tu kapituła kolegiaty sandom. parafią a w r. 1791 postawiono obecny kościół drewniany. Rząd austryacki przyłączył tę wś do funduszu religijnego a następnie sprzedana ks. Lubomirskim. Parafia należy do dek. miecho-

cińskiego. Wś ma szkołę ludową i kasę poż. gmin. z kapitałem 7078 złr. Wraz z wólkami graniczy T. na zach. z Majdanem Zbydniowskim, Zbydniowem i Kotową Wolą, na płd. z Charzewicami, na płd.-wschód z Pilchowem.

Turbijówka 1,) al. *Trubezejówka*, mylnie (ob. Olszanka, 7), właściwie *Trubijówka* (ob.), leży przy ujściu Olszanki (u Pochilewicza nazwanej Półstół) do Rastawicy. 2·) **T.**, ob. *Turbówka*.

Turbincze, nieistniejąca pod tą nazwą wś we włości ostropolskiej, t. j. w południowej części pow. nowogradwołyńskiego, lub przyległej części pow. starokonstantynowskiego. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego w 1583 r. należy do włości ostropolskiej ks. wwdy kijowskiego Ostrogskiego, który płaci ztąd od 4 dym., 3 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 146).

Turbinka, uroczysko, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różany, o $41^1/_2$ w. od Słonima,

Turbino-Szogżdyszki, zaśc., pow. rossieński, gm. Mańkuny, o 27 w. od Rossień

Turbińska Buda, wś nad Lubinką, prawym dopł. Prypeci, pow. mozyrski, w gm. Skryhałowska-Słoboda, o 16 w. od Skryhałowa a 34 w. od Mozyrza, ma 6 osad. *A. Jel.*

Turbów 1.) wś po obu brzegach rz. Desny, dopł. Bohu, pow. berdyczowski, w 3 okr. pol., gm. Przyłuka (o 2 w.), par. katol. Wachnówka, o 64 w. od Berdyczowa, o 20 w. od Samhorodka (st. poczt.) i tyleż od Kalinówki (st. dr. żel.), ma 1580 mk. W 1863 r. było 1486 mk. prawosł., 7 katol. i 18 żydów; 4568 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, drewnianą, niewiadomej erekcyi, uposażoną 48 dzies. ziemi. Była tu fabryka sukna, założona w 1845 r. Przed uwłaszczeniem włościan wś należała do Honoraty Borzęckiej (50 dusz rewiz.), Karola Drohomireckiego (506 dusz), Józefata Korwina Piotrowskiego (53 dusz), Adama Rajskiego (57 dusz). 2.) **T.**, zaginiona wś, w dawnym pow. winnickim. Podług rewiz. zamku winnickiego z 1545 r. Piotr Braszkowicz, Miska Stepanowic i Iwanko Woronowicki byli zobowiązani do opatrywania jednej horodni zamkowej z dóbr swoich Turbowa i Caborowa (Jabłonowski, Rewizye, 110). *J. Krz.*

Turbówka, u Pochilewicza *Kamionka*, rzeczka, w pow. skwirskim, lewy dopływ Irpenia. Bierze początek za wsią Lisówką, płynie przez Turbówkę, Łuczyn i pod Holaczkami ma ujście.

Turbówka, w dokum. także *Turbijówka*, wś nad rzką Kamionką, pow. skwirski, na pograniczu radomyskiego, w 3 okr. pol., gm. Łuczyn (o 3 w.), o 50 w. od Skwiry, na płn.-wsch. od Pawołoczy, ma 835 mk. W 1863 r. było 706 mk., 1872 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. Pokrowy N. M. P., wzniesioną z drzewa w 1755 r. na miejsce dawniejszej i uposażoną 39 dzies. ziemi. Do par. należy wś Lisówka. T. w XV w. należała do Jelców, na początku b. wieku własność Franciszka Paszkowskiego, od którego w 1815 r. kupił Erazm Michałowski, obecnie własność Franciszka Potockiego. Hodowla bydła rasowego i ryb. *J. Krz.*

Turciszki, ob. *Turtyszki*.

Turculet, potok, dopł. pot. Ardżel, na Bukowinie, wypływa pod szczytem Feredeu (1460 mt. npm.) i płynąc ciągle w kierunku płn.-wsch. uchodzi wreszcie do pot. Ardżel o 5·5 klm. na płd.-zach. od Ardżelu. Po drodze mija wzdłuż praw. brzegu szczyty: Turkułowa (1256 mt. npm.) i Bahuvi. Długi 7 klm. *Tad. Wiśn.*

Turczanka 1.) al. *Turanka*, rzeczka, w pow. bobrujskim, lewy dopływ Niesety; bierze początek przy granicy pow. ihumeńskiego za wsią Turzec i ubiegłszy w obrębie gm. Bacewicze, w kierunku zach.-południ. wśród puszcz około 5 w., ma ujście. 2.) **T.**, tak zwana jest przez niektórych rz. Kunoska w dolnym biegu. Ob. *Kunoska*. *A. Jel.*

Turczanka, rzka, pow. radomyski, ob. *Torczanka*.

Turczany, fol. i wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo (o 5 w.), okr. wiejski i dobra, Jakowickich, Turczany, o 15 w. od Dzisny. Fol. ma 1 dm., 20 mk. katol.; wś 5 dm., 82 mk. prawosł. (w 1865 r. 26 dusz rewiz.). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: T. i Kąty (Kuty), w ogóle w 1865 r. 44 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych.

Turczyłowo, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 75 w. od Nowoaleksandrowska.

Turczyn, w r. 1827 *Turczynowo*, wś szlach. i włośc., pow. szczuczyński, gm. Bełda, paraf. Rajgród. W r. 1827 było 16 dm., 97 mk. W aktach sądowych dawnej ziemi bielskiej wspomniane jest Turczyno Rydzewo w r. 1676.

Turczyn, uroczysko, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Białostoczek, o 8 w. od Białegostoku.

Turczyn 1.) wś nad Puciłówką, pow. dobieński, tuż pod Ołyką, za przedmieście której jest uważana. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Ołyki ks. Stanisława Radziwiłła, ktory wnosi ztąd od 6 ogrod. (Jabłonowski, 108). 2.) **T.-Szpil**, część wsi Stepek, w pow. skwirskim.

Turczyńce, w dokum. *Turczincze*, *Torczyńce*, *Thurzincze*, wś, pow. proskurowski, okr. pol. i par. katol. Satanów, gm. Kuźmin, st. poczt. i tel. Gródek (o 15 w.), ma 140 osad,

802 mk., 903 dzies. ziemi włośc., 1110 dworskiej, 34 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1724 r., z 558 parafianami. Stara osada, własność jeszcze Odrowążów i ich sukcesorów. Podług reg. pobor. z 1566 r. własność Wojnickiego, w dzierżawie Jakuba Torskiego, płaciła od 3 pługów; w 1569 r. Torski płaci również od 3 pługów. W 1578 i 1583 r. własność wwdy sandomierskiego, w dzierżawie Turskiego (Thurszki), płaci od 4 pługów, koła dorocznego, 1 rzemieśln. 4 gr., kotła gorzałczanego 15 gr., 2 ogrodników (w 1583 r. 3 ogrodn.) po 5 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 201, 220, 298). W ostatnich czasach należała do Iwanowskich, obecnie drogą wiana hr. Tarnowskich. *Dr. M.*

Turczynka, uroczysko, pow. ihumeński, w obrębie gm. Hrebionka. *A. Jel.*

Turczynka, w dokum. *Turczynówka*, wś nad Irszą, pow. żytomierski, na pograniczu pow. radomyskiego, gm. Fasowa, o 55 w. od Żytomierza a 2 w. od st. poczt. Bobryk, przy dr. bitej z Żytomierza do Owrucza, ma cerkiew paraf. p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1790 r. przez dziedzica wsi Andrzeja Komara i uposażoną 96 dzies. ziemi i kaplicę katol. par. Toporzyszcze. Do paraf. prawosł., liczącej 119 dm. i 992 mk. prawosł., 180 katol., do 1500 ewang. (kolonistów niemieckich) i do 60 rodzin żydów, należą wsi: Kowale, Kowalewska Buda, Niebiń, Krasnosiółka, Nowy Bobryk, Starykowska Rudnia, Rozalówka, Fontanka, Pierelasie i Mojcharówka. Znajdują się: odlewnia żelaza (Warda), smolarnia i 3 huty szklane. Nad rzeką pokłady labradorytu; grunta przeważnie składają się z gnejsu. W 1648 r. w dziale Stefana Niemirycza, obecnie własność Abamelików.

Turczynki al. *Turczyńskie*, trzy kurhany na gruntach mka Ołyki, w pow. dubieńskim.

Turczyno al. *Turczyny*, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. Linkowo, o 49 w. od Poniewieża; włościanie Indraszunasy mają 111 dzies. (9 nieużytków).

Turczynów, fol. na obsz. dwor. Załoziec, pow. brodzki.

Turczynówka 1.) wś, pow. żytomierski, gm. Piatka, o 45 w. od Żytomierza, 12 w. od Czudnowa (par. katol. i st. poczt.) a 8 w. od Olszanki (st. dr. żel.), ma wraz z należącemi do par. praw. wsią Kniażyna (o 1 w.) i chutorem Stepka (o 3 w.), 92 dm., 948 mk. prawosł. i 45 katol. Cerkiew p. wez. św. Aleksandra Newskiego, z drzewa wzniesiona w 1873 r. kosztem parafian, uposażona jest 38 dzies. ziemi. Cerkiew filialna p. w. św. Barbary we wsi Małe Korowińce (o 1 w.). Własność dawniej Madejskich, potem Puchina. 2.) **T.**, ob. *Turczynka*. *J. Krz.*

Turczynowo, dwór, pow. lepelski, ob. t. VI, 854.

Turczyńskie, jezioro, w pow. lubawskim, na obszarze wsi Grądy (ob.).

Turczynowy Las, uroczysko na gruntach wsi Baranie Pole, w pow. kaniowskim.

Turczyńskie, ob. *Turczynki*.

Turczyny, wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Władysławów (odl. 10 w.), ma 25 dm., 124 mk. W 1827 r. było 22 dm., 149 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo.

Turczyny 1.) wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Norzyca (o 14 w.), okr. wiejski i dobra, Salmonowiczów (w 1865 r.), Michałowo, o 76 w. od Wilejki, ma 10 dm., 2 mk. prawosł. i 113 katol. (w 1865 r. 52 dusz rewiz.). 2.) **T.**, ob. *Turczyno*.

Turczyny, grupa domów w Gołogórach, pow. złoczowski.

Turczyzna, folw. niegdyś, na Małgowie, w pow. krotoszyńskim, utworzony w r. 1713 przez dziedzica Jana Morawskiego, kaszt. przemęckiego, z opustoszałych łanów po wymarłych na mór dziewięciu rodzinach kmiecych (J. Łukaszewicz, Pow. krotosz., II, 107).

Turdoszyn, *Thurdossin*, ob. *Twardoszyn*.

Turebska góra (164 mt. npm.), lesiste wzgórze na nizinie nadwiślańskiej, na płd.-zach. od wsi Obojna. Nieco dalej na płn. leży wś Turbia, o 4 klm. na zach. mto Rozwadów.

Turecki, potok, lewy dopł. Prutu, wypływa pod Kohutową (343 mt. npm., punkt. tryang.) i zmierzając wprost na płd. uchodzi do Prutu w Oroszenach pod Sniatynem, upłynąwszy 8 klm. W całym biegu tworzy granicę między Galicyą i Bukowiną. *Tad. Wiśn.*

Tureczki 1.) *Niżne* al. *Tureczka*, rus. *Turoczki*, wś, pow. turczański, 7 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Boryni, 17 klm. na płd.-zach. od urzędu poczt. i tel. Turka koło Chyrowa. Na płn. leżą Jabłonka Niżna, na wsch. Borynia, na płd. Tureczka Wyżna, na zach. Sokoliki. Przez wś płynie pot. Spisany, dopł. Jabłonki, i przyjmuje tu kilka strug, między niemi potoki Jasień i Bahno od lew. brz. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Spisanego. Wzn. obszaru na płn. granicy 757 mt. Wzdłuż granicy wsch. idzie gościniec do Użoka (na Węgrzech). Własn. więk. tu i w T. Wyżnych ma roli or. 238, łąk i ogr. 210, pastw. 36, lasu 655 mr.; wł. mn. roli or. 1740, łąk i ogr. 598, past. 210, lasu 174 mr. W r. 1880 było w T. Niżnych 89 dm., 417 mk. w gm. (385 gr.-kat. Rusinów, a 32 izrael. narodow. niemieckiej). Par. gr.-kat. w miejscu, dekan. wysoczański. Do paraf. należą T. Wyżne. We wsi jest cerkiew. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., krainy rozłuckiej w ekonomii samborskiej. Nazywano ją także Tu-

reczką Mateuczyną. W lustracyi ekonomii samborskiej z r. 1686 (Rkp. Ossol., Nr. 1255, str. 148) czytamy: „Ta wś ma łanów $10^1/_2$, między tymi hajduckich $1^1/_2$, wójtowskich 4, popowski 1. Czynsze na św. Michał: kuchenne, stróżne, kopy hajduckie, żyrowszczyznę, za sądy zborowe tak dają jako Wołcze. Czynsze na św. Marcin: Czynszu głównego płacą z łanu po zł. 4. Za wołu, kopy hajduckie, owies, kury, gęsi, z pustych koszonych łanów tak płacą jako wieś Wołcza. Od podsadków płacą od każdego po gr. 12. Z wójtowstwa, pokłonu, i z łanu osobnego jako i popowskiego czynszu zł. 36 gr. 24. Czynsze na św. Wojciech: kuchenne, stróżne, kopy hajduckie, owies, kury, gęsi, za barana kuchennego, baranka, jagnię i jarząbki, dań owczą, jajca, drzewo, robotników tak dają, płacą i wysyłają jako Wołcza“. W inwentarzu z r. 1760 (Rk. Os., Nr. 1632, str. 202) czytamy: „Wś Tureczka Mateuczyna Niżna osiadła na łan. 10, videlicet sianych 4, koszonych 5, pusty jeden. Z osobna wójtowskich 4, hajducki seu sołtyski $^1/_2$, popowski jeden. Chlebnika ad praesens znajduje się 19. Czynsze tej wsi: kuchennego z chlebnika 19 à gr. 13, czyni zł. 8 gr. 7. Stróżnego z łanów sianych ad praesens 4, z każdego po 1 zł., czyni zł. 4. Żerowszczyzny z tychże łanów po 1 zł. 10 gr., czyni zł. 5 gr. 10. Zborowszczyzny z tychże łanów po zł. 10, czyni zł. 40. Czynszu głównego z tychże po zł. 6, czyni zł. 24. Za wołu kuchennego z tychże po 1 zł. Owsa czynszowego z łan. sianych z każdego po półmiarków 4, facit półmiarków 16. Połowę, t. j. półmiarków 8, w ziarnie oddać powinni, a za połowę zapłacić po zł. 2, czyni zł. 16. Gęsi po 2, kur po 4 z łanu sianego, albo po zł. 2, czyni zł. 8. Z koszonych łanów ad praesens 5, po zł. 6, czyni zł. 30. Za barana kuchennego gromada daje zł. 3. Za baranka wielkanocnego zł. 1. Za jagnię i jarząbki gr. 28. Jajec kopę gromada daje, albo za nie gr. 20. Cieslszczyznę odbywają, albo płacą z łanu sianego po zł. 4, czyni zł. 16. Hajduczczyzny z łanów sianych po zł. 6, czyni zł. 24. Z łanu osobnego, kto używa, płaci zł. 16. Summa czynszu 201 zł. 5 gr. Wójtowstwa posesorami ImPaństwo Antoni i Wiktorya Pawlikowscy, łowczowie żytomierscy. Jus produxerunt, vigore którego płacić powinni za pokłon i stacyą zł. 2 gr. 18. Item z karczmy i młyna zł 16, tudzież hyberny na gardekurów JKrMości z łanów 2 i inne onera fundi ferre tenentur. Lasy tej wsi: Las od wschodu słońca smerekowy, nazwany Nadołhyn. Las od granicy sokolińskiej, także smereczkowy. Las jałynowaty nazwany, od granicy jabłonowskiej, smerekowy“. Zob. także „Rewizya praw, przywilejów etc. ekonomii samborskiej“ w Dod. mies. du Gazety lwowskiej, 1872, t. I, str. 233 i t. II, str. 246. 2.) **T.** *Wyżne*, wś pow. turczański, 6 klm. zach. od sądu pow. w Boryni, 14 klm. na płd.-zach. od urz. poczt. i tel. w Turce koło Chyrowa. Na płd.-wsch. leży Butelka Wyżna, na płd.-zach. Sienki i Beniowa, na płn.-zach. Sokoliki, na płn. Tureczki Niżne. W płd. stronie wsi nastaje pot. Spisany, ze złączenia pot. Cichego i Skołotania, i płynie na płn. do Tureczek Niżnych. Wzn. obszaru najwyższe na płd. (952 mt.). W pobliżu granicy wsch. idzie gościniec do Użoka. W r. 1880 było 74 dm., 356 mk. w gminie (327 gr.-kat. Rusinów, a 29 izr. Niemców). Par. gr.-kat. w T. Niżnych. We wsi jest cerkiew. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr kor., krainy rozłuckiej, ekonomii samborskiej. Nazywano ją też T. Stopusiańską. W lustracyi ekon. sambor. z r. 1686 (Rkp. Oss., Nr. 1255, str. 149) czytamy: „Ta wś ma łan. 12, między tymi hajduckiego $^1/_2$, wójtowskich 4, popowski 1. Czynsze na św. Michał: kuchenne, stróżne, żyrowszczyznę, kopy hajduckie, za sądy zborowe tak płacą jako Wołcza. Czynsze na św. Marcin: czynsz główny płacą jako Tureczka Matenczyna, za wołu zaś, kopy hajduckie, owies, gęsi, kury z pustych, pokoszonych łanów tak płacą jako wieś Wołcze. Z wójtowstwa, za pokłony. stacyą płacą czynszu zł. 7 gr. 18. Z popowstwa czynszu płacą zł. 2 gr. 6. Czynsze na św. Wojciech: kuchenne, stróżne, kopy hajduckie, owies, gęsi, kury, za barana kuchennego, baranka, jagnię i jarząbki, dań owczą, robotników, drzewo tak z każdego łanu płacą i oddają jako Wołcza“. W inwentarzu z r. 1760 (Rk Oss., Nr. 1632, str. 203) czytamy: „Wś T. Stopusianka Wyżna osiadła na łanach $11^1/_2$, videlicet sianych 4, koszonych 6, pustych $1^1/_2$. Z osobna wójtowskich 4, hajduckiego, seu sołtyskiego $^1/_2$, popowski 1 Chlebnika ad praesens znajduje się 32. Czynsze tej wsi: kuchennego z chlebnika ad praesens 32 à gr. 13, czyni 13 zł. 26 gr. Stróżnego z łanów sianych 4 à 1 zł., czyni zł. 4. Żyrowszczyzny z tychże łanów po 1 zł. 10 gr., czyni 5 zł. 10 gr. Zborowszczyzny z tychże łanów po zł. 10, czyni zł. 40. Czynszu głównego z tychże łanów po zł. 6, czyni zł. 24. Za wołu kuchennego z tychże łanów po 1 zł., czyni zł. 4. Owsa czynszowego z tychże łanów po półmiarków 4, przychodzi półmiarków 16; z tych 8 w ziarnie oddać powinni, a za drugie 8 pieniędzmi zapłacić à zł. 2, czyni zł. 16. Gęsi po 2, kur po 4 z łanu sianego albo po zł. 2, z łanów 4 czyni zł. 8. Z koszonych łanów ad praesens 6, po 6 zł., czyni zł. 36. Barana kuchennego gromada daje albo zł. 3. Za baranka wielkanocnego zł. 1. Za jagnię i jarząbki gr. 28. Jajec kopę albo za nie

gr. 20. Ciesielszczyzny z łanów sianych po 4 zł., czyni zł. 16. Hajduczczyzny z łanów sianych po 6 zł., czyni zł. 24. Summa czynszu 196 zł. 24 gr. Wójtowstwa posesorowie ImPaństwo Pawlikowscy, małżonkowie, na które jus produxerunt, vigore którego czynszu do kasy ekonomii płacą zł. 7 gr. 18 a także hyberny na gardekurów JKrMości z łanów 2, tudzież alia onera fundi ferre tenentur. Lasy tej wsi: Na wschód słońca jodłowy, nazwany „Babnowiec“. Na płd. nazwany „Byków“, buczyna i smereczyna. Na wschód „Lordanowiec“, smerekowy“. *Lu. Dz.*

Turejka, jezioro, w pow. rohaczewskim; rocznie poławia się około 15 pudów ryb.

Turejkiszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 9 w. od Nowoaleksandrowska.

Turec al. *Bojary*, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Lebiedziewo, okr. wiejski Skoworodki, o 31 w. od Wilejki, przy dr. z Wilna do Mińska, ma 4 dm., 79 mk. prawosł. (w 1865 r. 21 dusz rewiz.; należała do dóbr Prudy, Tukałłów).

Tureja al. *Turya*, rzka, w pow. czerykowskim, lewy dopływ Sienny (lew. dopł. Soży), przepływa pod mkiem Małachówki al. Krasnopole. Na jej wybrzezach pod wsią Berdyczą, w uroczysku Wapielnia, znajdują się obnażenia formacyi kredowej.

Turejczyn, ob. *Turyczany*.

Turejka al. *Turya*, rzeczka, w pow. lidzkim, prawy dopływ Niemna, bierze początek w pobliżu Szczuczyna, w par. Iszczołna, przepływa pod wsiami: Janczuki, Makiewicze, Klimowszczyzna, okol. szlach. Gierdziejówka, mkiem Różanka, wsią Kryszyłki i pod wsią Zaborzem ma ujście.

Turejsk 1.) *Turzejsk*, wś nad Niemnem, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Różanka, okr. wiejski Rakowicze, o 61 w. od Lidy, ma 3 dm. 10 mk. (w 1863 r. 6 dusz rewiz.); należy do dóbr Ludwinowo, Sągajłów. Posiada cerkiew parafialną p. w. św. Mikołaja, drewnianą, na fundamencie murowanym, niewiadomej fundacyi, istniejącą już jednak w 1630 r. i odnowioną w 1820 r. przez dziedziczkę Jankowską. Parafia praw., dekanatu (błagoczynia) szczuczyńskiego, 1937 wiernych. 2.) **T.**, na karcie Chrzanowskiego *Turejka*, wś nad Niemnem, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Orla, 21 dusz rewiz.; w 1865 r. własność Wojciechowskich. Poniżej T. Niemen uchodzi do gub. grodzieńskiej. 3.) **T.** *Borć*, wś włośc., tamże, o 56 w. od Lidy, ma 20 dm., 153 mk. (w 1865 r. 73 dusz rewiz.); należy do dóbr skarkowych Minaktowicze. 4.) **T.**, wś, pow. czerykowski. Pod wsią, w uroczysku Bezmeżje, znajdują się pokłady rudy żelaznej. *J. Krz.*

Turejsko, ob. *Turzysk*.

Turek, miasto powiat. (od r. 1867) w gub. kaliskiej, nad rzeczką będącą lewym dopł. Kiełbaski (dopł. Warty), pod 52° szer. płn. i 36° 11′ dłg. wsch., w równinie wznies. około 300 st. npm., przy szosie kalisko-warszawskiej. Z T. prowadzą szosy: do Kalisza, Kutna przez Koło, Łęczycy przez Uniejów, Sieradza przez Wartę i do Konina. Odl. około 84 w. od st. dr. żel. w Kutnie, Łodzi i Ostrowiu (w. ks. poznańskie); urząd poczt. i tel. w miejscu. Miasto posiada kościół par. kat. murowany, kościół par. ewang. (wzniesiony 1849 r.), przy którym zamieszkuje superintendent kościołów ewang. dyec. kaliskiej, synagogę mur., dom modlitwy, sąd pokoju okr., II, wydział hypoteczny, sąd gminny, sędziego śledczego, rejenta, urząd powiatowy, komisyę poborową, kasę powiatową, komisarza do spraw włościańskich, urząd poczt.-telegr., szwadron dragonów. Zakładów naukowych jest siedm: dwie szkoły katolickie (męska i żeńska) 1-klas., ewangielicka ogólna 1-klas., żydowska ogólna 2-klas., prywatna męska i dwie żeńskie 1-klas., 7 chederów. Rada powiatowa dobroczynności publicznej, szpital św. Pawła założony w 1875 r. w domu własnym, ma łóżek 27, z kapitałem rs. 9032; wydatki roczne ustanowione są na rs. 5253 kop. 40. Z zakładów przemysłowych istnieją tu: 2 kotlarnie, 3 olejarnie (z produkcyą na 50,000 rs.,), 3 farbiarnie, garbarnia (z prod. na 23,000 rs.), browar, gorzelnia, mydlarnia, cegielnia, fabryka narzędzi rolniczych, fabr. powozów i bryczek, fabr. octu, fabr. zapałek (z prod. na 6000 rs.), litografia i 16 wiatraków w stronie płd.-wschod. miasta. Na większą skalę rozwinięty jest przemysł tkacki. Zakładów tego rodzaju jest 360 (robotników 875), z produkcyą roczną na na 113,320 r. Początkiem swoim sięgają r. 1826, gdy rząd królestwa sprowadził tkaczy z Czech i Saksonii, dając im na dogodnych warunkach domy dla nich zbudowane, ocenione wówczas każdy po 400 tal. W ten sposób powstały tu dwie dzielnice fabryczne: Pólko i Nowy Świat, w których domy są podług jednego planu zbudowane i zamieszkałe przez tkaczy; dzielnica Pólko do dziś jeszcze nosi charakter fabryczny. Warunki miejscowe nie sprzyjają tej gałęzi przemysłu, utrudniona komunikacya i brak opału, jak dawniej tak i dziś wstrzymują tu rozwój tkactwa. Ludność fabryczna stanowi poważną część ogólnej ludności, przeto dobrobyt miasta zależy od rozkwitu tkactwa. Potomkowie niemieckich kolonistów składają robocą lu-

dność, zasilaną w części przez krajowców. Warsztaty tkackie wyrabiają: serwety, damast, drelich, płócienka na fartuchy i t. p. wełniane i bawełniane materyały. Prócz tego jest 18 kowali, 26 stolarzy, 28 rzeźników, 39 piekarzy, 45 szewców, 13 stelmachów, 53 krawców, 5 zdunów, 8 blacharzy, 9 ślusarzy. Znajdują się w mieście 2 hotele, restauracya z bawaryą w pięknym ogrodzie, cukiernia, 2 handle win, 30 szynków, kilkadziesiąt sklepików, 1 kantor pism peryodycznych, których w mieście i okolicy rozchodzi się około 300 egzemplarzy. Targi odbywają się we wtorki i piątki, a prócz tego 6 jarmarków rocznie. Samego masła i jaj z okolic zakupują tu handlarze za 40,000 rs. rocznie. Pod względem sanitarnym miasto posiada: aptekę, 3 lekarzy, weterynarza, 3 akuszerki, 3 felczerów. Przy bydłobojni miejskiej urządzono od 1888 r. stacyę mikroskopową badań trychinowych mięsa wieprzowego. W 1874 r. powstała w T. straż ogniowa ochotnicza, licząca czynnych członków 135, honorowych 47. Czynni członkowie dzielą się na 4 oddziały. Uorganizowany w T. teatr amatorski, zajmuje stały lokal w domu prywatnym, posiada urządzoną scenę, liczne odmiany dekoracyi, zapas garderoby, rekwizytów i niewielką bibliotekę. W r. 1891 powstała orkiestra amatorska. Rzemieślnicy wraz z fabrykantami miejscowymi utworzyli towarzystwo śpiewackie, które w niedziele i święta popisuje się w lokalu towarzystwa. Istniało tu poprzednio towarzystwo strzeleckie. Ludność T. wynosi 7438 dusz: mężczyzn 3634, kobiet 3800. Śród stałej ludności jest: katolików męż. 2171, kob. 2351; ewang. męż. 501, kob. 514; prawosł. męż. 9, kob. 2; żydów męż. 953, kob. 933, Domów jest 343 murow., 173 drewn., ulic 19, budowli gospodarczych 738 drewn., 113 murow. Gruntu w ogóle do miasta i mieszczan należy 1876 mr., w tem ornego 1644, łąk 67, pastw. 13, pod siedzibami 100, ogrod. 52. W 1827 r. T. miał 141 dm., 1594 mk.; 1858 r. 218 dm. (87 mur.), 5405 mk. (w tem 1300 Niemców i 692 żydów). Budowle ubezpieczone były na 158,760 rs.; dochód kasy miejskiej wynosił 2042 rs. Do miasta należą: Zdrojki, przedmieście, składające się z 36 osad; mieścił się tu urząd leśny, od 1888 r. zwinięty; Zabrodzie (folusz), zaniedbany dworek z dużym ogrodem, a przed laty mieściła się tam ruchliwa fabryka. Magistrat mieści się w porządnym budynku (ratusz), z zegarem wieżowym, wystawionym w 1872 r. Dochód kasy miejskiej w r. 1888 wynosił 7985 rs., wydatki zaś 5500 rs.; kapitału zapasowego w banku rs. 7106 kop. 55. Komunikacyę ułatwia poczthalterya, utrzymująca 26 koni; wysyła ona karetki pocztowe codziennie do Kalisza i Kutna. T. jest dość dawną osadą; nazwa pozwala się domyślać, iż służyła pierwotnie obrębowi leśnemu, należącemu do dóbr arcybiskupów gnieźnień. W 1817 r. rozkopano tu cmentarzysko z urnami. Gdy okoliczne obszary lesne zostały skolonizowane, T., jako centralny punkt, stał się zapewne w XIV w. targowiskiem dla okolicy. Według dokum. z 1136 r. arcybiskupi gnieźn. posiadają już wówczas większą część obszaru, śród którego leży T. Akt wymienia nawet w liczbie posiadłości „Turkovici“ (Turkowice, o 4 w. na płd. od Turka) i Turkowiste. Wydawca Kod. Wielkp. domyśla się, że jedna z nazw odnosi się do dzisiejszego Turka. W r. 1298 niejaki Floryan „miles de Panthnow“ zamienia „Pcelino prope Turek“ na „Brzedno“, włość arcybiskupią. W r. 1321 niejaki Wisław ustępuje drogą zamiany arcyb. gnieźn. „Corithkovo prope Thurek“ (Kod. Wielkp., 803 i 1025). W r. 1341 Janisław, arcyb. gnieźn., nadaje wójtowstwo w T. „Johanni dicto Prutheno advocato uniejoviensi“ dla osadzenia na prawie średzkiem miasta („civitatem nostram dictam Thurek“), z przyległemi wsiami: Bolechowo, Pęcherzewo, Muchlino i „Bezelino“ (? może Obrzębin). Wójt otrzymywał ósmy łan wolny, trzeci denar z karczem i jatek rzeźniczych, szewckich, piekarskich, młyn w Korytkowie z łąkami, pół-łaźni, szóste drzewo na barcie w lasach miasta i wsi wymienionych. Osadnicy na obszarach nieuprawnych otrzymują 4 lata wolności od czynszu i dziesięcin, poczem płacić będą po 8 gr. z łanu i dawać małdraty z trojakiego zboża, 4 miary jęczmienia, tyleż żyta i tyleż owsa z łanu na św. Marcin, jak to dają dawniejsi osadnicy (Kod. Wielkp., Nr. 2048). Akt Kazimierza W z r. 1357, potwierdzający posiadłość arcybiskupią, wymienia „Turek civitas cum foro et duabus villis sibi junctis“. Wójtowstwo to d. 27 paźdz. 1623 r. arcyb. Gębicki nadał świeżo erygowanemu kollegium mansyonarskiemu, którego fundusze w gruntach przeznaczone zostały za rządu pruskiego w $^1/_3$ części na szkołę a w $^2/_3$ na rzecz probostwa, a mansyonarze przeszli na wikaryuszów parafialnych. Proboszcz pobierał do r. 1866 corocznie po 17 sążni drzewa sosnowego z lasów rządowych, prawdopodobnie spuścizną po-mansyonarską. W 1383 r. Ścibor syn Msczuga, Kujawianin, z Janem z Płomikowa i Krystynem z Koziegłów, sstą kolskim, zrabowali dobra arcybiskupie Turek i Grzegorzewo (Naruszewicz, Historya, VII, 250). Według Paprockiego (Herby, 820) T. pogorzał w r. 1523. W 1563 r. jest tu 45 rzemieślników, miasto płaci szosu 36 zł. 6 gr. (Pawiński, Wielkp., II, 309). W r. 1637 ar-

cybiskup Jan Wężyk wydaje w Skierniewiw miejsce spalonych przywilejów nowy, potwierdzający i rozszerzający dawniejsze. Miasto posiada, według tego aktu, 25 łanów roli ornej, z każdego winni płacić po 20 gr. czynszu na św. Marcin i dawać po 8 szefli żyta i tyleż owsa; cztery łany wójtowskie były wolne od tej daniny. Każdy mieszczanin rzemieślnik płacił z domu i warsztatu po 6 gr., szewcy i sukiennicy po 4 gr., niemający warsztatów po groszu, przekupnie i handlarze soli po 4 trojaki, piwowarzy po 6 gr. i od 8 szefli słodu, jeden szefel i ćwierć beczki piwa (z pszenicy). Apelacya od sądów miejskich szła do sądu dworskiego w Turku. Mostowe, chlebowe (od niecki) i jarmarkowe (grosz od fury) szło na bruki, drogi i mosty. Po niedzieli św. Trójcy odbywać się ma elekcya członków magistratu, złożonego z burmistrza i czterech radnych, wybieranych w części przez mieszczan, w części przez starostę arcybiskupiego. Według Holschego T. na początku obecnego stulecia był małem rolniczem miasteczkiem, przyłączonem do domeny królewskiej w Uniejowie. Kościół i parafia zawdzięczają swój początek arcybiskupom gnieźn. Data założenia nieznana. Utworzoną została prawdopodobnie już w XIII w., ztąd kilka wsi należących pierwotnie do kościoła w T. weszło w skład utworzonych później parafii w Kowalach, Psarach, Grzymiszewie, Słomowie (filia Turka), pamiątką zależności pozostały tylko dziesięciny oddawane i później kościołowi w T. Pierwotny kościół drewniany spalony został przez Krzyżaków w r. 1331. Następnie wzniesiono murowany p. w. św. Jana Chrzc.; mimo licznych przeróbek i uszkodzeń przechował on dotąd nieco cech pierwotnych. Niezadługo zapewne po odbudowaniu kościoła, wraz z rozwojem miasta przeniesionego na prawo niemieckie, parafianie fundują dwie altarye: Wniebowzięcia N. M. Maryi i 11,000 panien, hojnie uposażone w dochody pieniężne stałe, zabezpieczone na sąsiednich wsiach. Przy każdej altaryi był utrzymywany osobny altarysta. Pleban miał też dostatnie uposażenie w placach i dwu łanach roli na przedmieściu zwanem „Uboga Wieś“. Z każdego półłanka osadzeni kmiecie płacili po grzywnie czynszu, 15 jaj, 2 kapłony, trzy korce owsa. Zagrodnicy, osadzeni na kilku placach plebana, dawali po 8 gr. i 2 kapłony. Wójt jako meszne dawał po 6 gr. a przedmiejscy osadnicy po 3 korce żyta i tyleż owsa z łanu. Prócz tego pleban miał role w trzech polach, zwane Kroczyce i kilka obszernych łąk. O ile wnosić można z opisu zamieszczonego w Wizytach w 1809 i 1811 r. oraz opowiadań starych ludzi kościół zbudowany był w stylu ostrołukowym, co szczególniej od strony południowej dotąd się uwydatnia, z wysoką wieżą na froncie, i w tym stanie dotrwał do r. 1813. W tymże roku, w d. 27 maja, w czasie pożaru domu naprzeciwko kościoła stojącego, zapaliła się wieża i skutkiem tego zgorzał cały kościół, tak, że tylko same mury zostały. Podczas restauracyi obniżono mury o $1^1/_2$ łokcia i zniżono dach. Odnowa nastąpiła kosztem parafian, a w części proboszcza, ks. Mikołaja Szatkowskiego, który wydał złp. 11,000 i oprócz tego sprzedano zbywające srebra na sumę złp. 1419 gr. 28. W czasie pożaru stopione zostały dzwony. Dziś wewnątrz kościoła nie ma żadnych zabytków starożytnych, z wyjątkiem pięknej monstrancyi srebrnej, ostrołukowej. Dnia 23 grudnia 1839 r. runęła wieża i zawaliła gruzem cały kościół, skutkiem czego nabożeństwo odbywało się przez dwa lata w zakrystyi. Po tym wypadku nastąpiło zupełne przebudowanie kościoła. W r. 1868 wybudowano dość znacznej wysokości sygnaturkę. Obecnie świątynia ma długości łokci warsz. 52, szerokości 16 i wysokości łokci 19. Dachówką kryta, front zastosowany do dachu, z dwiema narożnemi basztami, wybudowany po zawaleniu wieży, okna wąskie, wysokie i mury zabezpieczone szkarpami; wewnątrz podłoga z tarcic i sufit trzcinowany, ołtarzy trzy. Po dokonanej w r. 1875 restauracyi, na zewnątrz znajduje się w stanie dobrym. Kościół ten na parafię liczącą około 11,000 dusz, jest za szczupły, i dlatego zamierzono wybudować nowy z ofiar parafian, trzy razy większy, według anszlagu zatwierdzonego przez ministeryum na sumę rs. 68,342 kop. 54. Podług aktu erekcyjnego z r. 1623 było przy kościele trzech mansyonarzy. W r. 1811 był tylko jeden i to ostatni. W r. 1826 ustanowiono kapelana dla katolików niemieckich, z płacą rs. 120, którym pierwotnie był kapłan sprowadzony z Czech, a następnie obowiązki te pełni jeden z wikaryuszów. Metryki kościelne rozpoczynają się od r. 1744. Uposażenie kościoła przed r. 1866 stanowiły: *a*) Ogrody, grunta i łąki, z obszarem mr. 267; nieużytki, to jest place, wody, piaski mr. 16, w ogóle mr. 283. *b*) Część wsi Szadów Księży, złożona z 6 włościan odbywających pańszczyznę, każdy po pół dnia tygodniowo sprzężajem. *c*) Rs. 1102 kop. 50 kapitału, od którego procent przeznaczony był na odprawianie obligów nabożnych. *d*) Dziesięciny w pieniądzach wynoszące rs. 56. *e*) Meszne wynoszące w ogóle żyta korcy 83 garncy 6 i tyleż owsa. *f*) Czynsz za sprzedany grunt pod wiatrak rocznie rs. 2 kop. 70. *g*) Drzewa z lasów rządowych sążni 17. *h*) Inwentarz gruntowy, na rs. 112 oznaczony.

Przy regulacyi miasta w r. 1824 wszystkie ogrody, place i zabudowania plebańskie, jako na przeszkodzie będące, wskutek urzędowego układu zabrane zostały, a wzamian oddano folwark czyli zabudowania rządowe wraz z innemi ogrodami. Nadto grunta kościelne, składające się z 74 kawałków na całej miejskiej przestrzeni porozrzucanych, w r. 1828 na jeden dział zamienione zostały. Parafia liczy obecnie 5073 męż., 5542 kob., razem 10,615, w tej liczbie ludności pochodzenia niemieckiego około 400 dusz. Oprócz parafialnego istniał jeszcze w T. kościół p. w. św. Ducha, zwany szpitalnym, mający na uposażenie 65 mr. ziemi, lecz ten jako opustoszały i grożący zawaleniem w r. 1836 rozebrany został, a fundusze przeszły na rzecz domu schronienia, który obecnie nie istnieje. Parafię T. składają obecnie: miasto T., wsi: Turkowice, Kowale Księże, Cisów, Szadów Księży, Szadów Pański, Obrębizna, Wilchnogóra, Pęcherzew, Pęcherzewek, Warynka, Chlebów, Korytków, Laski, Żaki, Rogów, Kaczki Plastrowe, Kaczki Średnie, Kaczki Mostowe, Muchlin, Słodków, Słodków kolonia, Sadłowice, Deszna, Obrzębin, Wrząca, Kilania, Albertów, Budy Słodkowskie, Wichrza; osady: Folusz-Zabrodni i Groblica; folwarki: Cecylianów, Grabieniec *a b i c*, Konstantów i wś Dąbrowa. Parafia ewang. obejmuje przeszło 4000 dusz w T. i okolicy. Wydana w Łowiczu r. 1892 książeczka p. t. „Turek, monografia miasta“, przez Leona L. Kruszyńskiego, mieści dokładny opis obecnego stanu miasta i bardzo niedokładne szczegóły historyczne. (Opis miasta i kościoła podał *M. R. Witan.*, część historyczną *Br. Ch.*).

Turecki powiat gub. kaliskiej, utworzony w r. 1867 z połowy dawnego pow. kaliskiego, zajmnje środkową część obszaru gubernii, ma 24·87 mil kw. powierzchni. Graniczy od płn. z konińskim i kolskim, od wschodu z łęczyckim i sieradzkim, od płd. z sieradzkim i kaliskim, od zach. z kaliskim i częścią konińskiego. Nie styka się tylko z dwoma krańcowemi powiatami gubernii: słupeckim i wieluńskim. Powierzchnia powiatu przedstawia równinę, lekko pofałdowaną nieznacznemi wzniesieniami na liniach działów wodnych, pomiędzy Wartą, przerzynającą się dość głęboką i szeroką błotną doliną w kierunku od płd. ku płn. i równoległemi niemal dorzeczami Prosny i Neru. Warta wchodzi w obszar powiatu w pobliżu miasta Warty i dąży środkiem obszaru na Uniejów, za którym skręca ku płn.-zach do Koła. Dolina jej rozszerza się od 2 do 6 w., koło Skęczniewa tworzy łachę i wydziela drugie ramię, które pod nazwą Starej Warty płynie równolegle z głównym korytem w odległości 3 do 4 w. Warta przyjmuje pod Skęczniewem z praw brzegu Szadkówkę al. Brodnię (też Kwasiec zwaną) a z lew. brzegu pod Słomkowem Teleszynę al. Pisię, uprowadzającą wody rozległego zagłębienia, pojeziornego zapewne, które ciągnie się w kierunku od płd. ku płn. na długości około 10 w. (koło osady Dobra). Wody płn.-zach. części obszaru (okolic Turka) uprowadza rzka Kiełbaska al. Czapelna, uchodząca do Warty z lew. brzegu na obszarze pow. kolskiego. Wznies. doliny Warty dochodzi 350 st. npm. Linie działów wodnych są mało wydatne. Do dorzecza Prosny należy płd.-zach. część obszaru. Do Neru uchodzi strumień powstający w płn.-płn.-wschod. części, w pobliżu Zelgoszczy. Gleba średniej dobroci, przeważnie żytnia; dolina Warty obfituje w łąki i torfowiska. Wyższe części obszaru pokrywały lasy, dziś wytrzebione. W r. 1882 było 14,331 mr. lasów prywatnych nieurządzonych, 6530 mr. urządzonych, 4649 mr. zasianych po wycięciu, 7276 mr. wyciętych świeżo a niezadrzewionych, 392 mr. oddanych włościanom za serwituty. Lasy rządowe tworzą obecnie leśnictwo: Turek. Sady dworskie zajmowały 339 mr., włościańskie 351 mr., w osadach 98 mr. Większa własność, prócz dóbr arcybiskupich, nie rozwinęła się na tym obszarze. Istniejące obecnie większe całości dóbr, jak: Piętno ze Słomowem (7399 mr., w tem 2893 mr. lasu), własność Golcza, Niewiesz (3548 mr. Zakrzewskiego), Uniejów (hr. Tolla), Czepów (do 3000 mr. Pieczyńskiego), są to formacye świeżego pochodzenia. Drobna i średnia własność przeważa. Obok dawnych wsi wytworzyło się wiele kolonii na wyciętych obszarach leśnych i rozparcelowanych folwarkach. Pierwszymi kolonizatorami i pionierami cywilizacyi na tym obszarze byli arcybiskupi gnieźnieńscy, którzy otrzymali znaczne obszary ziemi leśne i osady nadrzeczne. Centrem działalności tej był Uniejów (z kollegiatą), położony nad Wartą, bliszko starego grodu kasztelańskiego w Spicymierzu. Najdawniejsze kościoły i miasta na obszarze powiatu są fundacyami arcybiskupiemi. Przemysł fabryczny i rękodzielniczy nie rozwinął się tu dotąd. Prócz trzech gorzelni większych istnieją w powiecie tylko drobne zakłady, które w r. 1877 zatrudniały 411 robotników i produkowały za 532,980 rs. Ludność powiatu wzrasta szybko; z 69,850 w r. 1867, wzrosła do 92,834 w r. 1890. Do ksiąg stałej ludności było zapisanych 98,638, ale w tej liczbie było 9226 nieobecnych; niestałej ludności było 3422, tak więc obecnych na miejscu w d. 1 stycznia 1890 liczono 92,834 głów. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności było 6549 protest., 71 prawosł., 5524 żydów (5·6%). Z cyfry

obecnej na miejscu ludności przypada na miasto Turek 7438 a na wsi i osady 85,396. Pod względem kościelnym powiat stanowi dekanat turecki, dyec. kujawskiej, składający się z 28 parafii: Boleszczyn, Brodnia, Chwalborzyce, Dobra, Głuchów, Goszczanów, Grodzisko, Jeziorsko, Kowale Pańskie, Lisków, Malanów, Miłkowice, Niemysłów, Niewiesz, Pięczniew, Psary, Skęczniew, Spicimierz, Świnice, Tokary, Tubądzin, Turek, Uniejów, Warta, Wielenin, Wilamów; prócz tego Bałdrzychów i Wartkowice w pow. łęczyckim położone. Szkoły początkowe, prócz trzech istniejących w mieście Turku, w r. 1883 były w osadach i wsiach: Bartochów, Bibianna, Boleszyn, Brodnia, Brzeg, Cisów, Dobra, Goszczanów, Grzybki, Kawęczyn, Kotwasice, Lisków, Niemysłów, Obrzębin, Ostrów, Spicimierz, Skęczniew, Słodków, Uniejów. Pod względem sądowym powiat dzieli się na jeden okrąg sądu pokoju dla miasta Turka i 6 okręgów sądów gminnych: Świnice Warckie, Uniejów, Niemysłów, Tokary, Cisów, Ustków, należące do Zjazdu sędziów w Kaliszu. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na jedno miasto i 23 gmin: Bartochów, Biernacice, Dobra, Goszczanów, Grzybki, Kościelnica, Kowale Pańskie, Lubola, Malanów, Niemysłów, Niewiesz, Ostrów Warcki, Pęcherzew, Piekary, Piętno, Skarzyn, Skotniki, Strzałków, Tokary, Uniejów, Wichertów, Wola Świniecka, Zelgoszcz. *Br. Ch.*

Turek, wś, pow. węgrowski, gm. Czarnogłów, par. Wiśniew, ma 13 dm., 13¼ mk., 504 mr. W 1827 r. 12 dm., 84 mk.

Turek, *Trskie*, rozlew jeziorny Prypeci, w pow. mozyrskim, naprzeciwko wsi Waławsk, w obrębie gm. Skryhałowska-Słoboda.

Turek 1.) folw. pryw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 48 w. od Wilejki, 1 dm., 6 mk. 2.) **T.** al. *Turski*, folw., pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Czermin, o 65 w. od Bobrujska. 3.) **T.,** wś, na lew. brzegu Prypeci, pow. mozyrski, w 2 okr. pol. Petryków (o 8 w.), gm. Laskowicze (o 17 w.), o 70 w. od Mozyrza, ma 26 osad; miejscowość bogata w łąki, grunta w kulturze, rybołówstwo. Lud, oprócz rolnictwa, zajmuje się rybactwem i flisactwem. *A. Jel.*

Turek, *Turok* al. *Turka*, przedmieście miasta Humania.

Turek, u Długosza „*Thurek*“ (L. B., II, 114) koło Chełmu, w pow. bocheńskim, nazwa karczmy mającej półłanek roli, własność klasztoru miechowskiego. Wymieniona kilka razy u Długosza (III, 10, 25, 30), nie wiadomo jednak gdzie się mieściła, czy na terytoryum Chełmu, czy też Targowiska. Dzisiaj nazwy tej nie znajdujemy. *Mac.*

Turek 1.) folw. do Bieganowa, pow. średzki, o 7 klm. na płn.-zach. od Środy (poczta i st. dr. żel.), na wsch.-płn. od Kurnika, wzn. 85·5 mt. npm., par. Krerowo; 3 dm., 23 mk. 2.) **T.,** *Tuerkenberg* (mapa sztab.), wzgórze, (punkt triang.), wznies. 125·6 mt. npm., pow. mogilnicki, o 5 klm. na wschód od Rogowa, przy osadzie Gałęzewku. *E. Cal.*

Tureszczewicze, wś, pow. rohaczewski, gm. Czeczersk (o 10 w.), zapasowy magazyn zbożowy gminny.

Turew al. *Turwia*, *Turwa* w r. 1398, *Thurew* 1398, *Twrechw* 1400, wś i dwór, pow. kościański, o 10 klm. na płd.-wschód od Czempinia, na trakcie do Krzywinia, nad strumykiem (dopł. jez. Zbęch), graniczy z Wyskocią, Rogaczewem, Rąbinem, Donatowem, Wronowem i Gołębinem; par. Wyskoć, szkoła i poczta w miejscu, st. dr. żel. w Czempiniu. Wś ma 42 dm., 448 mk. kat. i 1 prot., 296 ha (262 roli, 21 łąk); czysty doch. z ha roli 14·88, z ha łąk 10·97 mrk. Dwór z fol. Ćwikłowo i Wronowo ma 30 dm., 538 mk. kat. i 1270 ha (843 roli, 78 łąk, 6 past., 269 lasu, 76 nieuż., 4·71 wody); czysty doch. z ziemi 15,497 mrk; gorzelnia parowa, chów bydła szwajcarskiego, owczarnia Negretti; właścicielami są spadkobiercy po Tadeuszu Chłapowskim. Między r. 1395 i 1398 pisał się Tomisław z T.; r. 1400 zajął ją bezprawnie Jarota z Wilkowa, kaszt. radzimski (Akta gr. wielkp., II); r. 1580 było na T. 14 łan. km., ćwierć karczm. i 5 zagr.; w r. 1773 posiadał T. i Wronowo Stanisław Chłapowski, kaszt. międzyrzecki, który wiódł spory graniczne z dominikankami poznańskiemi, dziedziczkami Donatowa (Konstyt., II, 253). Przy schyłku zeszłego wieku Józef Chłapowski, ststa kościański, dziedziczył T., Wronowo i Rąbin. W nowszych czasach Dezydery Chłapowski, gen. wojsk pol., w dziedzicznej majętności wzorowe zaprowadził gospodarstwo. Przysłowie: „Pan Turwi i Gołębina — Może pijać stare wina“, które przywodzi A. Weryha Darowski, odnosi się prawdopodobnie do jednego z Szołdrskich, dziedziców Gołębina. Na obszarze T. odkopano cmentarzysko z popielnicami i znaleziono między innemi szczątki srebrnej ozdoby. O 1500 kroków na płd. od T., przy drodze do Kopaszewka, znajduje się tak zw. Okop szwedzki. *E. Cal.*

Turewicze, wś, pow. orszański, gm. Moszkowo (o 5 w.), zapasowy magazyn zbożowy gminny.

Turgeln, osada, w okr. zelburskim, pow. iłukszteński, par. ueberlautzka (Kurlandya).

Turgiele, mko rząd. nad Mereczanką, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 8 w.), okr. wiejski Turgiele, o 28 w. od Wilna, ma 18 dm., 277 mk., kościół par. kat., kaplicę. Kościół par., p. w. Wniebowzięcia N. M. P.,

z muru wzniesiony w 1541 r. przez Wacława Mongirdowicza i Gabryelowicza, odnowiony w 1837 r. przez ks. Gabryelowicza. Parafia kat., dek. wileńskiego powiatowego, 6520 dusz. Kaplica na cmentarzu w T., p. w. św. Feliksa Walezego, z muru wzniesiona w 1850 r. przez Kobylańskich. Dawniej była też kaplica w Pawłowie. Tu przed 1825 r. był proboszczem ks. Paweł hr. Brzostowski, dziedzic odległego o 2 mile Pawłowa. Wydał on w Wilnie w 1811 r. dziełko: „Rozmyślania na wsi w Turgielach". W skład okręgu wiejskiego wchodzi mko T., wsi: Ażewicze, Bojary, Giemzy, Katuciszki, Mikszule, Rymszyszki, Szostaki, Wiktoryszki i Zagórne; zaśc.: Bogdziule i Podmerecz, oraz przysiołki: Merecz, Podlesie, Podmerecz i Rymosze, w ogóle w 1865 r. 88 dusz rewiz. b. włościan skarbowych, 243 włościan uwłaszczonych i 4 jednodworców. *J. Krz.*

Turgojcie, zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarb. Międzyrzecze (o 7 w.), o 10 w. od Trok, ma 2 dm., 10 mk. kat. (w 1865 r. 16 dusz rewiz.).

Turgoławka *Kalwaryjska* i *T. Ludwinowska*, os., pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 8 w. T. Kalwaryjska ma 3 dm., 18 mk., 101 mr.; T. Ludwinowska 23 dm., 86 mk., 576 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Ludwinów. W 1827 r. 2 dm., 21 mk. Por. *Ludwinów* i *Szyłowate.*

Turhan Roh, uroczysko, w pow. mozyrskim, o 1 w. od Turowa, w obrębie gm. Turów. Podanie ludowe głosi, że Tatarzy w czasie najścia (1390 r.) na Turów, mieli tu swój główny obóz. *A. Jel.*

Turja Polena, hr. ungwarskie, ob. *Poljana* 2.).

Turjom, niem. *Tauer*, dobra i wś, pow. stynawski, par. kat. i ew. Stynawa nad Odrą. W r. 1885 dobra miały 245 ha, 5 dm., 64 mk. (17 kat.); wś 68 ha, 18 dm., 109 mk. (33 kat.), szkoła ewang.

Turka, rzka (ob. *Bug*), mylnie za: *Jurka.*

Turka 1.) wś i folw. nad rzką Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Wólka, par. Bystrzyca, odl. 8 w. od Lublina. Posiada młyn amerykański z prod. na 55,000 rs., pokłady wapienia. W 1827 r. 29 dm., 200 mk. W r. 1887 fol. T. rozl. mr. 615: gr. or. i ogr. mr. 511, łąk mr. 40, past. mr. 8, lasu mr. 26, nieuż. mr. 30; bud. mur. 10, drewn. 11; płodozm. 6, 10 i 12-pol., las nieurządzony. Wś T. os. 38, mr. 242. Wspomina ją Długosz, jako należącą do par. Bystrzyca (L. B., II, 576). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 miała 1 łan (Pawiński, Małop., 350). 2.) **T.,** wś, pow. chełmski, gm. Turka, par. r. l. Dorohusk, r. g. Berdyszcze, odl. 21 w. od Chełma, 3 w. na płd. od Dorohuska, na wyniosłościach po nad bagnistą doliną rzeczki b. n. (Sienicy ?), lew. dopł. Bugu, posiada szkołę pocz., urz. gm., 52 osad, 1253 mr. Wchodziła w skład dóbr Dorohusk. W 1827 r. 52 dm., 536 mk., par. Turobin. Gmina T. należy do sądu gm. okr. IV w os. Żmudź, st. p. w Dubience. Gmina ma 20,910 mr. obszaru i 8842 mk. (4412 praw., 1608 kat., 3567 prot. i 123 żyd., śród ludności stałej). Z zapisanych do ksiąg ludności stałej w ilości 9710, jest 1323 (13%) nieobecnych. W skład gminy wchodzą: Andrzejów, Berdyszcze, Barbarowin, Czerniejów, Dorohusk, Husynne, Ignaców, Kamień, Kolenczyce, Majdan Kołodeń, Kąty, Kozły, Konotopy, Kroczyn, Ladyniska, Łysobyki, Michałowin, Mosiejów, Myszkowiec, Ostrów, Pławanice, Puszki, Suchomina, Skordyów, Teosin, Turka, Udalec, Zalisocze, Zanowinie, Zanowiny. 3.) **T.,** wś włośc. nad rzką t. n., pow. ostrowski, gm. Poręba, par. Brok. Wchodziła jako wieś czynszowa w skład dóbr biskup. płockich. Włościanie korzystali z przywilejów nadanych przez bisk. płockich wsi Naguszewo, na zasadzie, iż wieś T. leżała w obrębie tej ostatniej i stanowiła kiedyś jej przyległość. Tym więc sposobem mieszkańcy T. posiadali prawo własności na grunta przez siebie uprawiane, wolność dobywania i krudowania lasów na grunta i łąki, wyrabiać mogli barcie we wszystkich lasach biskupczyzny, wolni byli od dziesięcin z nowo wydobytych gruntów; opłacali czynszu rocznego 48 złp. od włóki chełmińskiej (ob. *Naguszewo*). W 1819 r. znachodzimy 5 czynszowników, płacących 84 złp. $4^2/_3$ gr. hybernу i czynszu, wysiewających $8^1/_2$ korcy jarzyny i tyleż oziminy i zbierających $12^1/_2$ fur siana; 2 chałupników, karczmarz, razem 8 dm., 29 mk. (7 męż., 8 kob., 5 syn., 6 córek, 2 parobków, 1 dziewka), w tej liczbie 5 żyd., 9 koni, 8 wołów, 11 krów, 6 jałowic, 6 świń. Włościanie posyłali dzieci na naukę do okolicznych szkółek. W 1827 r. 6 dm., 55 mk. W 1858 r. 5 czynszowników, 1 chałupnik. W 1858—59 r. wś urządzono kolonialnie; na 158 mr. utworzono 5 osad kolonialnych po 22—24 mr., dwie osad leśnych po 15 mr., ogrodniczą i karczemną. Czynsz ustanowiono na 56 rs. $35^1/_5$ kop. 4.) **T.,** folw. i wś, pow. rypiński, gm. Rogowo, par. Gujsk, odl. 12 w. od Rypina, ma 3 dm., 61 mk., 253 mr., w tem 238 mr. dwors. *Br. Ch.—L. Krz.*

Turka, pow. bracławski, ob. *Tury.*

Turka (363 mt. npm., punkt trian.), wzgórze koło wsi Turka, w pow. kołomyjskim, leży na płn.-wsch. o 2 klm. od wsi. *Tad. Wiśn.*

Turka 1.) potok, dopływ Prutu od lew. brzegu, wypływa kilku strugami w lasach na płd.-zach. od Korszowa i zmierzając na płd.-wsch. przez Turkę, Podhajczyki, Zahajpol,

koło Zabłotowa, uchodzi wreszcie w Oleszkowie do Prutu. W biegu tym przyjmuje drobne dopływy, z tych ważniejszy pot. Petrowiec, wypływający pod Kobylcem a uchodzący do Turki z lew. brzegu koło folw. na Turce. Korytem jego biegnie granica między pow. kołomyjskim a śniatyńskim. Długość biegu około 40 klm.; pod Korszowem tworzy staw dosyć znaczny. 2.) **T.**, potok, prawy dopł. Łęgu, wypływa pod Sokołowem i zmierzając zrazu na płn.-zach. i na płn. przez Turzę, zwraca się następnie ku zach.-płn.-zach. i płynąc szerokiem, bagnistem korytem (przez os. Turka) uchodzi do Łęgu. Długość biegu około 15 klm. Różnica w poziomie źródeł i ujścia około 30 mt. *Tad. Wiśn.*

Turka 1.) wś, pow. kołomyjski, 13 klm. na płn.-wsch. od Kołomyi, 12 klm. na zach. od sądu pow. w Gwoździcu, st. dr. żel. lwowsko-czerniowieckiej, urz. poczt. i tel. w miejscu. Na wschód leży Gwoździec Stary, na płd.-wsch. Podhajczyki i Ceniawa, na płd.-zach. Piadyki, na zach. Gody, na płn.-zach. Kamionka Wielka, na płn.-wsch. Dżurków (pow. horodeński). Środkiem wsi płynie pot. Turka (lewy dopł. Prutu) i przyjmuje w obrębie wsi kilka dopływów. W płd.-zach. stronie wsi powstaje lewy dopływ Prutu, pot. Ceniawa, zwany też Olchowcem, i płynie na płd.-wsch. do Ceniawy. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Turki (316 mt. wzn.). Na płn. od nich folw. Studłów. Na płn.-wsch. wzgórze „Turka“ (363 mt.). Własn. więk. (Edwarda Torosiewicza) tu i w Fatowcach obejmuje roli or. 1500, łąk i ogr. 176, past. 31, lasu 1852 mr.; wł. mn. roli or. 3029, łąk i ogr. 485, past. 25, lasu 4 mr. W r. 1880 było w T. 294 dm., 1824 mk. w gminie, 36 dm., 183 mk. na obsz. dwors. (1748 gr.-kat., 168 rz.-kat., 79 izr., 12 innych wyzn.; 1790 Rusinów, 120 Polaków, 88 Niemców, 4 innej narodowości). W Fatowcach było w 1880 r. 75 dm., 476 mk. (447 gr.-kat., 24 rz.-kat., 5 izr.; 463 Rusinów, 8 Polaków, 5 Niemców). Par. rz.-kat. w Kołomyi, gr.-kat. w miejscu, dek. kołomyjski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Trójcy, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 1505 złr. D. 15 czerwca 1444 r. oznaczał Jan z Czyżowa, kaszt. i ststa krakowski, namiestnik królewski, granice wsi należących do Kołomyi, a między niemi jest też Turka (Liske, A. G. i Z., t. V, str. 129). 2.) **T.**, folw. na obsz. dwors. Borszczowa, pow. śniatyński. 3.) **T.** z *Słobodą* i *Zwierzyńcem*, mto powiatowe w Galicyi wschodniej, o 45 klm. na płd. od Chyrowa (st. dr. żel.), między 49°7′ a 49°12′ płn. szer. i między 40°38′ a 40°45′ wsch. dłg. od F. Na płn.-zach. leży Szumiacz, na płn.-wsch. Jawora, na płd.-wsch. Łosieniec i Mielniczne, na płd.-zachód Jabłonka Niżna, na zach. Przysłop Wielki. Wschod. część obszaru przepływa Stryj. Wchodzi on tu od płd.-wsch. z Łosieńca, płynie na płn., w pobliżu granicy płn. wykręca się łukiem na wsch. i płd.-wschód, poczem wchodzi do Jawory. W obrębie miasta przyjmuje Stryj od praw. brzegu kilka strug, od lewego zaś zasilają go: Jabłonka z Hryniowem (od praw. brz.) i Litmirz. Zabudowania miejskie leżą w środku obszaru, nad Jabłonką i Litmirzem (587 mt. npm.), na płn.-wsch. od nich, nad Jabłonką i Stryjem leży „Turka Niżna“, na płn.-zach. część „Turka Średnia i Wyżna“ w dolinie Litmirza. W płn.-wsch. stronie obszaru, blisko granicy, w podkowie utworzonej przez Stryj, leży „Słoboda“, zaś na płd.-wsch., nad Stryjem, Zwierzyniec. Jedna grupa domów zwie się „Bratkowszczyzna“. Wsch. część obszaru, na lew. brz. Stryja, zajmuje las „Zwierzyniec“ (szczyt 930 mt.). Na płd. granicy wznosi się „Szymonka“ do 814 mt. (znak triang.), na zach. „Pawłowska góra“ (661 mt.), na płn. „Petryków“ (644 mt.) przy gościńcu staromiejsko-użockim, biegnącym środkiem miasta od płn. z Jawory na płd. do Mielnicznego. Własn. więk. ma roli or. 396, łąk i ogr. 218, pastw. 107, lasu 969 mr.; wł. mn. roli or. 2617, łąk i ogr. 1063, past. 1249, lasu 18 mr. W r. 1880 było 656 dm., 4634 mk. w gm., 14 dm., 51 mk. na obsz. dwor. (1837 gr.-kat., 450 rzym.-kat., 2398 izrael.; 1786 Rusinów, 537 Polaków, 2356 Niemców). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. samborski. Ludność obrządku łacińs. należała dawniej do par. w Staremmieście. Jan Kalinowski, właściciel T., założył tu po r. 1730 dom misyjny dla jezuitów samborskich. Po kasacyi zakonu jezuitów utworzono przy kościele parafią. Do tej parafii, największej co do obszaru w Galicyi, należą wsi pow. turczańskiego: Bachnowate, Beniowa, Berežek, Borynia, Bukowiec, Butelka, Butla, Boberka, Chaszczów, Dniestrzyk Dubowy, Dniestrzyk Hołowiecki al. Posicz, Dołżki, Dźwiniacz Górny, Gwoździec, Hnyła, Husne, Jabłonka, Jabłonów, Jasienica Zamkowa, Jawora, Jaworów, Ulnik, Isaje, Jasionka Maziowa i Steciowa, Iwaszkowce, Komarniki, Krasne, Krywka, Kondratów, Lipie, Lubahora, Łomna, Łopuszanka, Lechnowa, Łosiniec, Matków, Mochnate, Mołdawski, Myta, Mielnicze, Michnowiec, Przysłup, Radycz, Rosochacz, Ryków, Rozłucz, Rypiany, Sianki, Smereczka, Sokoliki, Suchy Potok, Szumiacz, Szandrowiec, Tarnawa, Tureczki, Wołcze, Wysocko, Wołosianka, Zadzielsko, Zawadka, Żukotyn i Żubrzyce; dalej prócz tego w pow. staromiejskim: Bystre, Galówka, Grąziowa, Potok, Hołowiecko, Łopuszanka Chomina, Mszaniec i Płoskie, i w pow. drohobyckim:

Łastówki, Podhajki, Ropawsko i Świdnik. Kościół paraf. murowany, postawiony w r. 1778. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. wysoczański. Do par. należy Mielniczne. W mieście jest cerkiew paraf., i filialne: w Zwierzyńcu, Słobodzie i Bratkowszczyźnie. T. jest siedzibą starostwa, sądu powiat. (należącego do sądu obwod. w Samborze), notaryusza, rady powiatowej i ma szkołę mieszaną 4-klas. Przemysł bardzo nieznaczny. Tartak wodny o jednej pile i o jednym gatrze, wyrabia rocznie z 1000 mt. kub. drzewa jodłowego i świerkowego 600 mt. kub. desek. Niektórzy mieszkańcy trudnią się przędzeniem wełny i wyrabianiem grubych sukien. Część ludności trudni się hodowlą owiec i wyrabianiem serów (t. zw. bundzów), którymi prowadzą handel. Handel miejscowy ogranicza się na targach i jarmarkach (4 razy do roku). Jest w T. kasa poż. gm. z kapit. 1500 złr. Jako wieś istniała T. prawdopodobnie już w początkach wieku XV i należała do dóbr kor. Przywilejem wydanym w Medyce dnia 27 czerwca 1431 r. przez Władysława Jagiełłę otrzymał ją Vancza Valachus i jego synowie: Chotko, Iwanko i Janko. Donacyjny ten przywilej potwierdza Warneńczyk w r. 1444 na rzecz braci Chotkona i Jankona, a Zygmunt I w r. 1519. W Krakowie dnia 26 list. 1538 r. potwierdza Zygmunt I akt komisarzy królewskich, tyczący się rozgraniczenia dóbr dziedzicznych Turka od sąsiednich dóbr królewskich. Dokument ten, wraz z wymienionemi przywilejami według kopii z metryki koronnej podano w Dodatku miesięcznym do Gaz. lwowsk. (r. 1872, t. I, str. 237 i t. II, str. 57). Późniejszy dziedzic T., Jan Kalinowski, podkomorzy parnawski, postarał się w r. 1730 o zamianę wsi na miasto. Według wiadomości podanej w „Rozmaitościach“ (1834, str. 25) drukowano tu podobno księgi żydowskie.

Turczański powiat (w atlasie Kummersberga karty: 37, 38, 42 i 43; szt. gen. Z. 8. C. 27, 28, Z. 9. C, 27, 28 i Z. 10. C. 28) leży między 48°50′ a 49°19′ płn. szer. i 40°20. a 40°57′ wsch. dł. od F. Na zach. leży pow. lisecki (Lisko), na płn. staromiejski, na wsch. drohobycki i stryjski, na płd. i płd.-zach. idzie granica od Węgier, na której leżą wsi (w kierunku od płn.-zach. ku płd.-wsch.): Bukowiec, Beniowa, Sianki, Jaworów, Rutka, Hnyła, Kubahora, Husne Wyżne, Krywka i Mochnate Najdalszy kraniec płd. (góra Pikul na płd.-zach. krańcu Krywki) jest oddalony od krańca płn. (płn. kraniec Gwoździca) 54 klm. Obszar powiatu, szerszy na płn. (przeszło 40 klm.), zwęża się ku płd, (do 10 klm.). Miasto Turka leży w płn.-wsch. stronie. Najdalszy kraniec płd. (Pikul) odl. od Turki 36 klm.; najdalszy punkt zach. (zach. kraniec Dydłowy) 24 klm.; płn.-zach. (we wsi Lipie) 31 klm.; płn. (w Wołosiance Wielkiej) 13 klm.; najdalszy punkt wsch. (w Hołowsku) 17 klm. Obszar powiatu obejmuje 1,458·343 klm. kwadr. Z tego przypada 657·054 klm. kwadr. na obszar sądu pow. w Boryni (płd. część powiatu) a 801·289 klm. kwadr. na obszar sądu pow. w Turce (płn. część). Gmin katastralnych jest 72 (32 w obrębie sąd. Borynia, 40 w obrębie sąd. Turki), obszarów dworskich 22 (8 w obr. Borynia, 14 w obr. Turki). W obrębie sądu w Boryni są wsi: Bachnowate (Bahnowate), Beniowa, Borynia, Bukowiec, Butelka Niżna i Wyżna, Butla, Dołżki, Hnyła, Husne Wyżne i Niżne, Iwaszkowce, Jabłonów, Jaworów, Komarniki, Krasne, Krywe, Krywka, Libochora, Matków, Mochnate, Mołdawsko, Myta, Rosochacz, Ryków, Sianki, Sokoliki, Sychypotok, Tureczki Niżne i Wyżne, Wysocko Niżne i Wyżne, Zadzielsko i Zawadka (najludniejsza z nich wś Komarniki, ma 2129 mk.). W obrębie sądu pow. Turka leży miasto Turka i wsi: Berežek, Boberka, Chaszczów, Dniestrzyk Dubowy i Hołowiecki, Dydiowa, Dźwiniacz Górny, Gwoździec, Hołowsko, Ilnik, Isaje, Jabłonka Niżna i Wyżna, Jasienica Zamkowa, Jasionka Masiowa i Steciowa, Jawora, Kondratów, Lipie, Łokieć, Łomna, Łopuszanka Lechnowa, Łosiniec, Michnowiec, Mielniczne, Przysłup, Radycz, Rozłucz, Rypiony, Smereczka, Szandrowiec, Szumiacz, Tarnawa Niżna i Wyżna, Wołcze, Wołosianka Mała i Wielka i Żukotyn (najludniejsza wś Wołcze ma 1835 mk.). Z wyjątkiem zachodniej części powiatu, położonej w dorzeczu Wisły, za pośrednictwem Sanu, cały obszar powiatu należy do dorzecza Dniestru. Przez powiat przechodzi główny dział wodny europejski. Wije się on, od użockiego przesmyku począwszy, zrazu na płn. wzdłuż granicy Sianek, Beniowej i Sokolik od zach., a Jaworowa, Butelki Wyżnej, Tureczki Wyżnej i Niżnej od wsch.; potem na płn.-zach. na granicy Sokolik, Tarnawy Wyżnej i Niżnej od płd.-zach., a Jabłonki Niżnej i Wyżnej od płn.-wsch.; dalej na płn.-wsch. na granicy Jabłonki Wyżnej od płd.-wsch. a Szandrowca od płn.-zach.; a w końcu znowu na płn.-zach. na granicy Szandrowca i Boberki od płd.-zach. a Wołcza, Żukotyna, Dniestrzyka Dubowego i Łomny od płn.-wsch. Do dorzecza Dniestru należy powiat za pośrednictwem Dniestru i jego dopływów, z których najznaczniejszy Stryj. Dniestr ma źródła we wsi Wołcze i płynie zrazu na zach., a potem na płn.-zach. przez środek Wołcza, przez Żukotyn, Berežki do

Łomny. Tu skręca na płn. i wchodzi do Dniestrzyka Hołowieckiego, gdzie przybiera kierunek płn.-wsch. Następnie opuszcza powiat, wchodzi do Hołowiecka (pow. staromiejski), płynie w kierunku wschod., a wszedłszy ponownie w granicę pow. turczańskiego, płynie przez płn. kraniec Gwoździca, i ponownie wchodzi do pow. staromiejskiego, do wsi Strzyłek. W obrębie powiatu wpadają do Dniestru od lew. brzegu liczne potoki w Wołczu (między niemi pot. Terniwski i Kulowy); w Dniestrzyku: Dniestrzyk Dubowy (dawniej uważany mylnie jako początek Dniestru); w Łomnie, między innemi, Lechnówka. We wsiach Michnowcu i Lipiu powstaje lewy dopł. Dniestru, pot. Mszaniec, który wpada w Hołowiecku (pow. staromiejski). Od praw. brzegu przyjmuje Dniestr w obrębie powiatu, między innymi: Żukotyn (w Wołczu), Rypionkę (w Dniestrzyku Hołowieckim), Gwoździankę (w Gwoździcu), za obrębem powiatu zaś (w Łopuszance Chominej) Jasienicę, mającą źródła w powiecie. Stryj wchodzi w obręb powiatu od płd. z Klimca (pow. stryjski) do Mochnatego i płynie środkiem wsi na płn., potem na zach.; dalej wchodzi do Wysocka Wyżnego, gdzie przybiera znowu kierunek płn., a tworząc liczne zakręty płynie w tym kierunku przeważnie, przez Komarniki, Wysocko Niżne, Ilnik, Łosieniec i Turkę. Następnie skręca na płn.-wsch., wchodzi do Jawory, potem zawraca na wschód, przepływa Isaje i płn. kraniec Jasionki Masiowej, a w końcu skręca na płn. i wchodzi do Łastówki (w pow. drohobyckim). Z praw. boku wpadają do Stryja w obrębie powiatu: Kremenianka, Kudawiec, Smorzanka z Kraśnianką i Mochnatem (w Mochnatem); Butelski pot., zwany w dolnym biegu Dziwcze (w Komarnikach); Zawadka (w Ilniku), z potokami: Krasecz, Lechacz, Popów, Bachnowatka i Prolicz od praw., a Dołżanka z Magórą od lew. brz.; Łapszyn i Jasionica z Jasionką (w Jasionce Masiowej). W obrębie powiatu nastaje jeszcze jeden prawy dopływ Stryja, pot. Rybnik Zubrzycki, w płd. stronie Zubrzycy, ale ten ma swe ujście po za obrębem powiatu. Od lew. brz. wpadają do Stryja: Husne z Krywką al. Babylową i Libuhorka z pot. Mohylskim i Leszczakiem od praw. brz., a Dołhym, Hnyłą i Donyczynem od lew. brz. (w Wysocku Wyżnem); Bog Truskawiec i Łazek z Byhawczynem (w Komarnikach); Hnyła z Rostokiem, Czerynią i pot. Ihnatowskim od praw. a Sychłowatym, Polańskim, Sieniańskim i Jaworówką od lew. brz. (w Wysocku Niżnem); Borynia z pot. Namasterskim i Krywulą od praw. brz. (w Boryni), Raki (na granicy Boryni i Wysocka Niżnego); Łokieć (w Ilniku); Mielniczny i Jabłonka z Hryniowem od praw. brz., a Litmirzem od lew. brz. (w Turce); pot. Jaworski (w Jaworze) i pot. Isajski (w Isajach). San ma swe źródła w granicach powiatu, w płd. stronie wsi Sianki, tuż przy granicy węgierskiej i przy gościńcu staromiejsko-użockim. Płynie on przez płd.-zach. część obszaru w kierunku płn.-zach. przez wsi: Sianki, Beniową, Bukowiec, Sokoliki, Tarnawę Wyżną i Niżną i Dźwiniacz Górny, tu skręca na zach., wchodzi do Łokcia, gdzie znowu płn. przyjmuje kierunek, podąża do Dydiowy, tu wykręca się łukiem na płn. wygiętym ku płd.-zach., wchodzi na granicę powiatu, załamuje się raz jeszcze na płn. i płynie w tym kierunku wzdłuż granicy pow. turczańskiego a liseckiego do Boberki, gdzie wygina się na zach. i wchodzi do Żurawina w pow. liseckim. W obrębie powiatu przyjmuje liczne potoki, z których znaczniejsze od praw. boku: Rybnik (w Dźwiniaczu) i Ryka (w Boberce), a od lew. brz. Niegryłów (w Beniowej); Bukowiec z Wołowcem od lew. brz. (na granicy Bukowca i Sokolik); Litmirz (na granicy Sokolik i Tarnawy Wyżnej); pot. Fedkowski (w Tarnawie Wyżnej); Roztoki (w Dźwiniaczu Górnym) i pot. Muczny (na granicy Łokcia i Dydiowy). Cały obszar powiatu jest górzysty. Część płd. leży w Beskidzie, część płn. w podgórzu Karpackim. Na granicy węgierskiej wznosi się najwyższy szczyt w obrębie powiatu: Pikul (1405 mt.). Idąc od Pikula ku płn. wzdłuż granicy węgierskiej spotykamy wyniosłości: Żełemeny (1307 mt.), Dziurowy Żołob (1292), Ruski Put (1311), Listkowanie (1248), Czurinka (1228), Chresty (1109), Starostyna (1229), Drohobycki Kamień (1187), Kinczyk Hnylski (1115), Bereha w paśmie „Hrebeń“ (1019) i Beskid Wielki (1012). Potem następuje użocki przesmyk (889 mt. przy gościńcu koło karczmy „Na Młakach“ zwanej w Jaworowie, a 859 mt. przy gościńcu w Siankach, niedaleko źródeł Sanu), a dalej wznoszą się: Opolonek (1028 mt.), Stińska (1208), Kińczyk Bukowiecki (1251). Od Kińczyka ciągnie się Bukowska połonina zrazu wzdłuż granicy węgierskiej, opadając do 1149 i 1107 mt., a następnie wzdłuż granicy pow. liseckiego, gdzie się wzbija góra Halicz do 1335 mt. Stąd począwszy ciągną się wzdłuż granicy pow. liseckiego: „Połonina za Tarnicą“ ze szczytem „Krzemień“ (1335 mt.); Bukowe Berdo (1029 mt.) i Muczne (897 mt.). Znaczniejsze wyniosłości na obszarze powiatu na praw. brz. Stryja, między Stryjem a granicą pow. stryjskiego: Prutucz Werch (1000 mt.), Bukowenesta (972), Kiczera (959), pasma górskie: Czownia (ze szczytem 890 mt. wys.); Dauszka (1014 mt. wys.); Zwinin (1109 mt.) i Roztyczne (1018 mt.); Polanina

(Wysoki Wierch, 1177 mt.); Mała Szebela (1170); Minczoł Zubrzycki (1108); Prypir (1068); Minczoł Radycki (1044); Rosochaczka (1044); Capów las (ze szczytem 1108 mt.); Szymoniec (1133); Opolonek (1098); Bahna (1060); Chaszczowate (1021); Wieża (1028); Bukowska (1001) i Studena góra (972). Na przestrzeni między lewym brz. Stryja a Sanem od zach. i Dniestrem od płn. wznoszą się: Błyśce (w Hnyłej, 1047 mt.); Wilchowaty Butelski (w Butli, 1032); Magóra (w Jaworowie, 1013) i Szczawinka (w Butelce Wyżnej, 953). Na przestrzeni między lew. brz. Sanu a granicą pow. liseckiego szczyty sięgają do 1073 mt. Obszar powiatu rozpada się na: 61,149 ha 34 ar. roli; 16,271 ha 62 ar, łąk; 102 ha 98 ar. ogrodów; 21,663 ha 5 ar. pastwisk; 771 ha 85 ar. hal; 42,560 ha 62 ar. lasów; 3,320 ha 44 ar. innych gruntów; razem 145,839 ha 92 ar. Lasy: wysokopienne liściaste 8,467·38 ha, szpilkowe 21,869·91 ha, niskopienne 9,761·01 ha, pastwiska z małem użytkowaniem drzewa 3,578·81 ha, nieużytki 1,039·28 ha. W r. 1880 było w powiecie koni 4465, bydła rogatego 37,811, owiec 8715, kóz 1114, świń 11,051, uli 1227. Na jeden klm. wypada 3·06 koni, 25·85 bydła rogatego, 5·90 owiec, 0·76 kóz, 7·57 świń, 0·84 uli pszczół. Na 100 mk. wypada koni 7·98, bydła 69·57, owiec 15·59, kóz 1·99, świń 19 57, uli pszczół 2·19. W r. 1880 było w powiecie 10331 dm., 55935 mk., a mianowicie 4232 dm., 22998 mk. w obrębie sąd. Borynia, a 6099 dm., 32953 mk. w obrębie sądu pow. Turka. Według płci było 28006 męż., 27949 kob. Na 1 klm. wypada 39 mk., na gminę admin. 753, na obszar dworski 48. Wedle wyznania było 49049 gr.-kat., 1305 rz.-kat., 5598 izr., 3 innych wyzn. Na 1000 mk. było 23·32 wyzn. rz.-kat., 876·58 gr.-kat., 100·04 izrael. Języka rusińskiego używało 50053, polskiego 1450, niemieckiego 4353, innych 9 mk. Na 1000 mk. używało języka polskiego 26, rusińskiego 895·9, niemieckiego 78. Umiejących czytać i pisać było 1650 (1192 męż., 458 kob.), umiejących tylko czytać 356 (251 męż., 105 kob.), nieumiejących ani czytać ani pisać 53949 (26563 męż., 27386 kob.). Na 1000 męż. umie czytać i pisać 42·6, tylko czytać 8·9; na 1000 kob. umie czytać i pisać 16·5, tylko czytać 58. Według sposobu zarobkowania na 100 mk. zajmuje się rolnictwem 88·94%; przemysłem 2·50%; handlem 2·47%; przy komunikacyach ma zajęcie 0·15%; na urzędników, duchownych, nauczycieli, zakłady publiczne, ich rodzinę, domowników i służbę przypada 1·77%; na adwokatów, notaryuszów, architektów, inżynierów i lekarzy 0·10%; na właścicieli domów, rentierów i ich rodziny 0·11%; na robotników ze zmiennem zajęciem, na służbę dochodzącą i ludność niewiadomego zatrudnienia 3·96%. Śmiertelność od r. 1878 do 1885 na 1000 mk.: w 1878 r. 26·2; w 1879 r. 20; w 1880 r. 20·1; w 1881 r. 40·7; w 1882 r. 31·5; średnia śmiertelność 30·2; w 1883 r. 36·4 (ob. Rocznik statystyki Galicyi, Lwów, 1887). Od 1 lipca 1888 r. tworzy powiat osobny okrąg szkolny, którego rada i inspektor okręgowy mają siedzibę w Turce. Inspektorowi szkolnemu podlega także okrąg staromiejski. Oprócz szkoły 4-klas. w Turce jest 24 szkół 1-klasowych (Boberka, Borynia, Butelka Wyżna, Butla, Chaszczów, Isaje, Jabłonka Niżna, Jabłonka Wyżna, Jasienica Zamkowa, Jawora, Ilnik, Komarniki, Krasne, Libuchora, Łomna, Łosiniec, Matków, Michnowiec, Mochnate, Rozłucz, Wołcze, Wysocko Niżne, Wysocko Wyżne, Żukotyn. We wszystkich tych szkołach jest językiem wykładowym język rusiński. Ilość dzieci obowiązanych do nauki codziennej (w wieku od 6 do 12 lat) wynosiła w 1890 roku 4409; ilość dzieci uczęszczających 1619. Ilość dzieci obowiązanych do nauki dopełniającej wynosiła (od 12 do 15 lat) 1986, uczęszczających 468. W roku szkolnym 1889/90 było 23 nauczycieli (16 z patentem kwalif., 3 ze świadectwem dojrzałości, 4 bez kwalifikacyi). Według stanu z d. 1 stycznia 1884 r. było w powiecie: kowali 5; cegielnia jedna (w Turce); tartaków parowych 5 (Beniowa, Łokieć, Rozłucz, Boberka, Sianki); tartaków wodnych zwykłych 5; tkaczy 2; krawców 3; szewców 6; kapelusznik 1; młynów wodnych 75; rzeźników i masarzy 11; piekarzy 6; malarz 1; kominiarz 1; apteka jedna (w Turce); fabryk mydła i świec 2; fabryka cellulozy jedna (w Łomny); fabryka wody sodowej. Handli cząstkowych, w których sprzedawano żywność i towary mieszane, było 114; szynków, restauracyi i t. p. 28. Od linii kolejowych jest powiat znacznie oddalony. Najbardziej zbliżona do jego granic jest kolej Stryj-Skole-Vereczke. Biegnie ona, od Skolego począwszy, w oddaleniu 12 do 16 klm. od płd.-wsch. granic powiatu. Najbliższa stacya kolejowa w kierunku płn.-zach. są Ustrzyki Dolne (o 14 klm.), a w kierunku płn.-wsch. Borysław (o 20 klm. od granicy). Środkiem powiatu prawie biegnie gościniec węgierski. Wchodzi on tu od płn. z Łopuszanki Chominej, w pow. staromiejskim, a prowadzi na płd. przez Jasienicę Zamkową, Rozłucz, Jaworę do Turki, a stąd dalej na płd. przez Mielniczne, Borynię i na płd.-zach. przez Butelkę Wyżną i wzdłuż granicy Jaworowa a Sianek przez przesmyk użocki do Użoka na Węgrzech. Z Turki prowadzi droga dogodniejsza na płn.-zach. przez Szumiacz, Przysłup, Wołcze, a stąd doliną

Dniestru przez Żukotyn, Bereżek, Łomnę, Chaszczów i Łopuszankę Lechniową do Michnowca; a druga na płd.-wsch. przez Mielniczne do Ilnika. Z Borynia wiedzie droga na płd.-wsch. przez Wysocko Wyżne, Komarniki, Wysocko Niżne, Matków i Mochnate do Smorza, w pow. stryjskim. *Lu. Dz.*

Turkau, 1423 *Tewercaw*, wś, pow. głupczycki, par. ew. Rozumic, kat. Throem. W r. 1885 było 379 ha, 47 dm., 345 mk. kat., szkoła kat.

Turken, folw. dóbr prywat. Rokeischen, w okr. i pow. hazenpockim, par. piltyńsko-hazenpocka (Kurlandya).

Turken, wś, pow. ragnecki, st. p. Kellminen.

Turki 1.) pow. kolneński, ob.-*Kossaki-T.* 2.) **T.,** wś, w par. Ulan, pow. łukowski. Dziś nie istnieje. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1580 we wsi Turky, w par. Ullan, płacił p. Stan. Turek i z sąsiady swymi od 6 włók, które sami orzą, fl. 3 (Pawiń., Małop., 426). Krzysztof Kalendzik Zaleski w r. 1713 otrzymał od swej ciotki Maryi Zaleskiej wś T. (Inscr. Lucov., 1713, ks. 26, fol. 31; ob. Złota Księga, X, 307). 3.) **T.,** mylnie (ob. *Dorohusk*), za: *Turka.*

Turki, jezioro, pow. mozyrski, ob. *Torki.*

Turki 1.) wś włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianowo (o 5 w.), okr. wiej. Wiatochma, o 63 w. od Wilejki, ma 12 dm., 116 mk. praw.; należy do dóbr skarbowych Wołkołaty. 2.) **T.,** dwie wsi i dwa folw. nad rz. Ołą, pow. bobrujski, o 7 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Kowale a 30 w. od Bobrujska (par. kat.), w 1 okr. pol., gm. Turki. Słoboda Turkowska ma 44 osad; cerkiew pod wez. św. Trójcy, fundacyi Bułhaków z 1804 r., uposażona przez Stefana i Aleksandra Skorynów, ma z dawnych zapisów do 2-ch włók gruntu; około 1000 parafian. Szkółka gminna. Druga wś ma 33 osad. W obu mieszkają wśród Białorusinów przybyli tu niegdyś bezpopowcy. Gmina turkowska składa się z 8 okręgów wiejskich, ma 633 osad włościańskich, 4092 włościan płci męs., uwłaszczonych na 12,927 dzies. W skład gminy wchodzi 33 wsi, 3 zaścian., 12 dóbr, 4 folw., 1 mko, 1 st. poczt. Jeden z folw., własność Bułhaków od 1855 r., ma 1157 dzies.; drugi, własność Bujanowskich od 1876 r., 1897 dzies. Rybołówstwo znaczne. 3.) **T.,** wś, pow. nowogródzki, przy gran. pow. słuckiego, w pobliżu linii dr. żel. poleskiej, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Darewo, o 72 w. od Nowogródka a 4 w. od mka Lachowicze, ma 18 osad; miejscowość falista, bezleśna, grunta pszenne. 4.) **T.,** folw., pow. borysowski, ob. *Dokszyce.* *A. Jel.*

Turki, przys. gm. Skole, pow. Kamionka Strumiłowa.

Turkińce al. *Turkieńce*, wś, pow. kaniowski, w 3 okr. pol., gm. Korsuń, par. praw. Pietruszki (o 2 w.), o 60 w. od Kaniowa, ma 515 mk. (w 1863 r. 393 mk.). Należy do klucza korsuńskiego (dawniejsze ststwo) dóbr ks. Łopuchinych.

Turkleszki, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., gm. Czypiany.

Turkocin, wś, pow. przemyślański, 13 klm. na płn.-zach. od Przemyślan, 5 klm. na zach. od urz. poczt. Podhajczyki koło Lwowa. Na zach. i płn. leżą Kurniki, na wsch. Pohorylce, na płd. Stanimirz. Wś leży w dorzeczu Pełtwi. Wody spływają do pot. Tymkowickiego. W płd. stronie obszaru wzgórze T. (wzn. 401 mt.). Własn. więk. ma roli or. 71, łąk i ogr. 3, past. 82, lasu 111 mr.; wł. mn. roli or. 404, łąk i ogr. 151, past. 63, lasu 2 mr. W r. 1880 było 76 dm., 371 mk. w gm., 1 dm., 6 mk. na obsz. dwors.; 315 gr.-kat., 45 rz.-kat., 17 izr.; 351 Rusinów, 26 Polaków. Par. rz. kat. w Wyżnianach, gr.-kat. w Stanimierzu. We wsi cerkiew p. w. Narodz. Najśw. Maryi P. i szkoła 1-klas. *Lu. Dz.*

Turkoskie Doły, ob. *Kozłów*, pow. nowomiński.

Turków, niem. *Tuerkwitz*, dobra i wś, pow. sycowski, par. ew. Bralin, kat. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 335 ha, 2 dm., 45 mk. (17 ew.); wś 706 ha, 80 dm., 619 mk. (9 ew.). Kościół par. kat., zbudowany w r. 1822, posiada wieżę. Par. T., dek. sycowskiego, 1869 r. miała 1903 kat., 2428 ew., 16 izr.

Turkowa dolina, ob. *Kupnowice.*

Turkowa Góra, os. leś., pow. będziński, gm. Poręba Mrzygłodzka, ma 1 dm., 7 mk., 1 mr.

Turkowice 1.) kol. i folw., nad strum. b. n., pow. turecki, gm. Pęcherzew, par. Turek, odl. od Turka (na płd.) 3 w.; kol. ma 42 dm., 399 mk.; folw. 2 dm., 33 mk. W 1827 r. 40 dm., 277 mk. Wymieniona w liczbie posiadłości arcyb. gnieźn. w dok. z r. 1136 (Kod. Wielkop.). Arcyb. gnieźn. Jakub zamienia w Uniejowie r. 1301 wś Łagowo na Turkowice, dziedziczną „militis Zemakonis", położoną w kasztelanii spicymierskiej (Kod. dypl. pol., 159). Pleban w Turku pobierał z T. tylko kolędę, po groszu od łanu (Łaski, L. B., I, 263). Według reg. pob. pow. sieradzkiego wś T., w par. Psary miała w 1553 r. 12 łan.; w 1576 r. 13 łan. (Pawiń., Wielkop., 225). 2.) **T.,** wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Miętkie, par. (r. l.) Tyszowce. Leżą o kilka wiorst na płn. od Tyszowiec, w wyniosłem położeniu, posiadają cerkiew drewnianą, filialną par. Sahryń, istniejącą już w r. 1793; szkołę początkową. Wś ma 66 os., 813 mr.; fol. 1162 mr. *Br. Ch.*

Turkowicze, w dok. *Turykowicze, Turyskowicze, Tulikowicze,* wś w pobliżu rz. Ikwy, pow. dubieński, gm. Werby, par. praw. Kamienica (o 4 w.), na płd.-zach. od Dubna, przy odnodze radziwiłłowskiej dr. żel. płd.-zach. W czasie rewizyi zamku krzemienieckiego z 1544 r. własność Hniewosza Jełowickiego, który z T., Kamienicy i innych siół swoich obowiązany był do opatrywania wielkiej horodni za mostem, oraz ostatniej horodni zamkowej, opartej o mur wielkiej wieży nad wrotami (Jabłonowski, Rewizye, 95, 98). Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego 1570 i 1583 r. własność Antoniego Jełowickiego. Pobór oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyń, 28, 137). *J. Krz.*

Turkowo, jezioro, w pow. sejneńskim, ob. *Głuche.*

Turkowo, wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 12 w. od Dzisny, ma 8 dm., 54 mk. (27 kat., 27 żyd.).

Turkowo, wś i dwór, pow. bukowski (Grodzisk), o 7 klm. na zach.-płn. od Buku (par. prot., poczta i st. dr. żel.), nad rzką, która z Sarbką wpada do Mogilnicy (dopł. Obry). Graniczy z Śliwnem, Zakrzewkiem, Sędzinkami, Witkowem i Niegolewem; par. kat. Duszniki. Wś ma 26 dm., 185 mk. (154 kat., 31 prot.) i 202 ha (181 roli, 11 łąk). Dwór ma 9 dm., 199 mk. (168 kat., 31 prot.) i 602·77 ha (476·19 roli, 39·95 łąk, 6·48 past., 17·99 nieuż., 33 lasu, 1·03 wody); czysty dochód z ziemi 5538 mrk; właścicielką jest pani Helena Hildebrand. Około r. 1564 biskup pozn. pobierał z 9 łan. km. 2 grz. i 12 gr.; r. 1580 dziedziczył T. Maciej Jastrzębski; było tu 8 łan. os., 1 pusty, 2 ćwierci karczm., 5 zagr., komornik, osadnik, pasterz i 20 owiec. Przy schyłku zeszłego wieku należało T. do Łukomskich z Przecławia, a w nowszych czasach (około r. 1840) do Tadeusza Bieczyńskiego. *E. Cal.*

Turkowszczyzna, wś w pobliżu rz. Uszy, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zasław, o 4 w. od st. Radoszkowicze dr. żel. lipawo-romeńskiej, ma 12 osad; miejscowość falista, mało leśna, grunta szczerkowo-gliniaste. Ob. *Dubrowy.* *A. Jel.*

Turkułówka, folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze.

Turlau, dobra koronne, w okr., pow. i par. Goldingen (Kurlandya). Do dóbr należy fol. Alt Turlau.

Turlej, os. młyn., pow. piotrkowski, gm. Łęczno, par. Milejów, 1 dm., 13 mk., 48 mr.

Turlejewo, sołtystwo, pow. inowrocławski, o 6 klm. na płn.-wsch. od Pakości, przy Jaksicach (poczta i st. dr. żel.); par. kat. i okr. wiejski Tuczno. T. powstało po r. 1830; ma 3 dm., 40 mk. i 124 ha; torfowiska; tucz bydła. *E. Cal.*

Turliszki, wś nad jez. Iln (?), pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie (o 13 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Tyszkiewiczów, Dubinki, o 52 w. od Wilna, 6 dm., 77 mk. kat. (w 1865 r. 42 dusz rewiz.).

Turła, turecka nazwa Dniestru.

Turłaje, wś, pow. mścisławski, gm. Maślaki, ma 52 dm., 258 mk., z których 86 zajmuje się wyrobem przedmiotów z łyka i kory.

Turłaki, mto, w pow. akkiermańskim gub. bessarabskiej, 6732 mk., przemysłowe i handlowe. Powstało w 1841 roku z połączenia przedmieści: Akkiermanu, T. i Krzywda.

Turłaliszki, folw. i zaśc. nad rzką Mussą, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 37 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm., 5 mk. kat., zaśc. 1 dm., 7 mk. t. wyzn.

Turłowiszki, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żyżmory (o 3 w.), okr. wiejski Turłowiszki, dobra skarb. Strawieniki, o 40 w. od Trok, ma 11 dm., 155 mk., w tej liczbie 5 praw., 145 kat., 5 żyd. (w 1865 r. 57 dusz rew. włośc. i 3 jednodwor.). W skład okr. wiejskiego wchodzi mko Strawieniki, wsi: Balcerzyszki, Dołhinowo, Grauże, Nowogrywka, Szarkiszki, Szkudziany i Turłowiszki oraz zaśc. Aleksiejuniszki, w ogóle 244 dusz. rewiz. b. włościan skarb., 3 jednodworców, 18 ludzi wolnych i 45 osadników w.-ross.

Turły 1.) wś nad rzką Miadziołką, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hoduciszki, okr. wiejski Rokity, ó 50 w. od Święcian, ma 16 dm., 130 mk. kat. i 6 żyd. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.) 2.) **T.,** folw. nad stawem, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany, okr. wiejski Markuny, o 60 w. od Wilna, ma 1 dm., 26 mk. kat., gorzelnię; w 1865 r. własność Kotwiczów.

Turma, grupa domów w Hińkowcach, powiat zaleszczycki.

Turmberg, ob. *Thurmberg.*

Turmont, wś i dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., par. Smołwy (o 10 w.), o 18 w. od Nowoaleksandrowska. Dobra mają 478 dzies. (162 lasu, 50 nieuż.). Własność niegdyś Turów, później Fitinghoffów, Lindemanów, Majewskiego, w końcu Sokratesa Worobiewa, znanego pejzażysty i profesora akademii sztuk pięknych w Petersburgu, który zmarł tu w 1888 r. Pozostawił on olejne widoki z okolic Trok, Wilna i rozmaitych miejscowości gub. wileńskiej i kowieńskiej a nadto spory album widoków z gub. litewskich, robionych ołówkiem (ob. Kraj, Nr. 49 z 1888 r.). Na gruntach dóbr znajduję się st. dr. żel. warszaw.-petersburskiej T. al. Nowoaleksandrowska, o 10 w. na wsch. od Nowoale-

ksandrowska, nad jez. Kumpocie, pomiędzy st. Dukszty (o 21 w.) a Kałkuny (o 17 w.), odległa o 526 w. od Warszawy a 519 w. od Petersburga. *J. Krz.*

Turna 1.) wś, folw. i dobra, pow. węgrowski, gm. i par. Korytnica, odl. 7 w. od Węgrowa, ma gorzelnię, cegielnię, wiatrak, pokłady torfu, 33 dm., 340 mk. W 1827 r. 28 dm., 128 mk. Dobra T. składały się w r. 1881 z fol.: T., Chmielew, Popów, os. Lasek Pasieka, rozl. mr. 2532: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 401, łąk mr. 168, past. mr. 121, lasu mr. 334, nieużyt. mr. 37; bud. mur. 10, drewn. 9; płodozmian 8 i 9-pol.; fol. Chmielew gr. or. i ogr. mr. 379, łąk mr. 116, past. mr. 29, zarośli mr. 10, nieuż. mr. 10; bud. mur. 5, drewn. 5; płodozm. 8-pol.; fol. Popów gr. or. i ogr. mr. 631, łąk mr. 99, past. mr. 158, zarośli mr. 2, nieuż. mr. 37, bud. mur. 14, drewn. 11; płodozm. 7 i 11-pol., las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 39, mr. 310; wś Górki Grubaki, os. 6, mr. 88; wś Chmielew os. 14, mr. 225; wś Popów os. 47, mr. 420. 2.) **T.**, wś i folw., pow włodawski, gm. Turna, par. Hola (r. g.) i Sosnowice (r. l.), odl. 25 w. od Włodawy, ma 28 dm., 314 mk. W 1827 r. 56 dm., 260 mk. Fol. T. w r. 1886 rozl. mr. 1177: gr. or. i ogr. mr. 785, łąk mr. 121, past. mr. 34, lasu mr. 208, nieuż. mr. 29; bud. drewn. 8; las nieurządzony. Wś T. os. 29, mr. 750. T. gmina graniczy z gm. Dębowa-Kłoda, Krzywowierzba, Wyryki, Hańsk, Uścimów i Wola Wereszczyńska, urząd gm. we wsi Zamołodycze, urząd pow. i st. poczt. we Włodawie o 21 w. Ma 7508 mr., 7958 mk. (5525 prawosł., 835 kat., 611 prot., 496 żyd. Sąd gm. okr. III we wsi Wereszczyńska Wola. W skład gm. wchodzą: Bohutyn, Bruss, Czerniejów, Dębiny, Górki, Hola, Kropiwki, Laski, Leśniów, Ludwiczyn, Maryanka, Nowiny, Olchówka, Piesia Wola, Skorodnica, Sosnowica, Szmokotówka, Turno, Wołoska Wola, Zamołodycze.

Turna, rzeczka, w pow. słonimskim, prawy dopł. rz. Issy (dopł. Niemna).

Turna 1.) *Mała*, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrówka, o 48 w. od Bielska. 2.) **T.** *Wielka*, wś, tamże, o 50 w. od Bielska. 3.) **T.**, mylnie *Tura*, wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Turna, o 22 w. od Brześcia, 6 w. od Czerniawczyc a 200 w. od Grodna. Niegdyś siedziba ks. Radziwiłłów. Był tu na początku bież. wieku olbrzymi dwór modrzewiowy, wzniesiony w 1671 r., obszerny ogród z ciętemi szpalerami, na wzór wersalskiego i zwierzyniec (ob. Niemcewicz, Podróże, 344—345). Obecnie własność hr. Grabowskich. Gmina T. obejmuje 39 wsi, mających 631 dm. włośc., obok 115 dm. należących do innych stanów, 8616 mk. włościan, uposażonych 10505 dzies. ziemi. 4.) **T.**, wś i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zalesie, o 9 i 10 w. od Kobrynia, na płd. od szosy brzesko-moskiewskiej. 5.) **T.**, przys., pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Derewna, o 12 w. od Słonima. 6.) **T.**, wś, pow. piński, w 4 okr. pol. telechańskim, gm. i par. Święta Wola, o 52 w. od Pińska, ma 22 os. *J. Krz.—A. Jel.*

Turnaja-Hara, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w gm. Puchowicze, o 15 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Turnawiec al. *Turnowice*, mylnie *Turkawiec*, u Długosza *Tronowice*, wś i folw., pow. pińczowski, gm. i par. Czarnocin, leży tuż na zach. od Czarnocina, tuż na płn. od Opatkowic, w górzystem położeniu. Wś ma 8 os., 36 mr., folw. 181 mr.; należy do dóbr Ciuślice. W r. 1827 było 8 dm., 63 mk. W połowie XV w. Otto Plechowski miał tu piękny folwark, w posagu, za żoną otrzymany, na nim siedziało kilku zagrodn. dających dziesięcinę wartości do 2 grzyw., pleb. w Czarnocinie (Długosz, L. B., II, 415). Spisy pobor. z XVI w. nie wymieniają tej osady.

Turnen-*Peter-Bielischken*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Schakuhnen.

Turnestie, dobra, część gm. Hadikfalva, w pow. sereckim (ob. t. X, 447).

Turnie, najwyższe, pozbawione roślinności skaliste wierzchołki tatrzańskie. Por. *Karpaty* i *Tatry*.

Turniewicze, folw., pow. nowogródzki, własność Horbatowskich, około $4^1/_2$ włók.

Turniszki, wś nad Wilią, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 9 w.), okr. wiejski i dobra dawniej ks. Wittgensteina, dziś ks. Hohenlohe, Werki, o $6^1/_2$ w. od Wilna, ma 4 dm., 25 mk. kat. (w 1865 r. 22 dusz rew.).

Turnowa, las, ob. *Krasna*, pow. kałuski.

Turobin 1.) os. miejska, dawniej miasteczko, pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin, leży przy trakcie z Lublina do Janowa i Zamościa, odl. 49 w. od Lublina, 35 w. od Krasnegostawu, około 40 w. od Zamościa, 12 w. od Żółkiewki (st. poczt.), posiada kościół par. murowany, cerkiew murowaną, wzniesioną w r. 1882, synagogę, dom modlitwy, dom przytułku dla kalek (?), szkołę początkową, 7 chederów, urząd gm. z kasą wkładowo-zaliczkową, aptekę, 366 dm. (15 mur.), 3949 mk. (1883 r.), w tej liczbie 1548 żydów. W 1827 r. było 344 dm., 2026 mk. Ludność trudni się wyrobem kożuchów. Do nadanych w 1377 r. Dymitrowi, podskarbiemu króla Ludwika, i bratu jego Iwanowi, rozległych obszarów w okolicy Góraja i Kraśnika, dołączył w r. 1389 Jagiełło T. z przyległemi wsiami. Było to zapewne targowisko. Przywilej lokacyjny miejski Władysława Jagiełły otrzymał T

w r. 1420 na prośbę Dobrogosta z Szamotuł, któremu wniosła w posagu T. żona jego, a wnuczka Dymitra z Goraja, Elżbieta. Kościół paraf. pierwotny wzniósł tu podobno dziedzic miasta w r. 1430. Obecny, murowany, pochodzi zapewne z XVI w. Na początku XVI w. T. znajdował się w posiadaniu Świdwów, z których bracia Andrzej i Wincenty odnowili przywilej lokacyjny r. 1510, gdyż poprzedni zgorzał podczas napadu Tatarów r. 1509. Za Zygmunta Augusta T. był w posiadaniu Górków, którzy tutejszy kościół farny zamienili na zbór kalwiński w r. 1570 i przy nim urządzili szkołę dla współwyznawców. Szkoła ta istniała do końca XVI w., t. j. do czasu, gdy hetman i kanclerz Jan Zamoyski, nabywszy T., wcielił go do swojej ordynacyi. Zbór i szkoły upadły. W r. 1595 Stan. Gomoliński, bisk. chełmski, kościół odebrał, a w r. 1630, po zupełnem wyrestaurowaniu, świątynia na nowo konsekrowaną została przez bisk. Świrskiego. Wspomniany kościół zgorzał w końcu XVII w., a w r. 1713 został na nowo odbudowany i poświęcony. Były tu jeszcze dwie kaplice: św. Floryana i św. Ducha (szpitalna) z r. 1461. T. jest miejscem urodzenia dra teologii Pawła Rzeczyckiego, po którym w kościele farnym pozostał dar jego, obraz pięknego pendzla, przedstawiający „Zdjęcie z krzyża“. Urodził się tu uczony prawnik Jan Turobiński, prof. akademii krakowskiej. Proboszczem w T. był Stanisław Staszyc. W pobliskim Czernięcinie przemieszkiwał Szymonowicz. T. par., dek. krasnostawski, 5312 dusz. T. gmina należy do sądu gm. okr. I w Wysokiem, st. p. w Żółkiewce. Gmina ma obszaru 18,893 mr. i 9481 mk. (280 praw. i 1803 żyd. śród stałej ludności). 2.) **T.**, wś nad rz. Orzycem, pow. łomżyński, gm. i par. Lubotyń. ma 725 mr. W 1827 r. było 13 dm., 103 mk. *Br. Ch.*

Turobowice 1.) wś i folw., pow. rawski, gm. Regnów, par. Biała, odl. 14 w. od Rawy. Wś ma 17 dm., 149 mk.; folw. 4 dm., 44 mk. W r. 1889 fol. T. rozl. mr. 519: gr. or. i ogr. mr. 459, past. mr. 48, wody mr. 2, nieuż. mr. 10; bud. mur. 2, drewn. 6. Wś T. os. 24, mr. 210; wś Piszłuski os. 17, mr. 134. 2.) **T.**, folw., pow. brzeziński, gm. Długie, par. Jeżów, odl. 8 w. od Brzezin, ma 2 dm., 7 mk., 342 mr. (311 roli), 1 bud. mur. i 7 drewn.

Turobowo, folw., pow. rawski, ob. *Stanisławów* 13.).

Turochwa, uroczysko około miasta powiatowego Ostroga.

Turogno (w dok.), ob. *Tauroginy*.

Turomieszka, *Turomieżka*, rzka, w gub. mińskiej, zaczyna się na płn. krańcu pow. ihumeńskiego, w obrębie gm. Wierchmień, ubiegłszy 2 w. w kierunku półn. wkracza w pow. borysowski i zaraz ma ujście do Plisy z prawej strony naprzeciwko zasc. Pryboryszcze, w obrębie gm. Smolewicze. *A. Jel.*

Turopin, ob. *Turupin*.

Turosa, jezioro, w pow. lepelskim, daje początek rzeczce Turosiance (dopł. Dźwiny).

Turosa, rzka, w pow. kobryńskim, dopływ Muchawca.

Turosa 1.) uroczysko, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Iłosk, o 22 w. od Kobrynia. 2.) **T.** al. *Turosy*, dobra, pow. lepelski, własność niegdyś Szczyttów, z których Piotr w 1610 r. sprzedaje Janowi Hrehorowiczowi Korsakowi, chorążemu połockiemu, za 160 kóp gr. lit. Dziś rozdzielona na trzy części, jest w posiadaniu Bazylego Ignatowicza (250 dzies.) i Antoniego oraz Franciszka Sawiszczów (po 164 dzies.). *A. K. Ł.*

Turosianka, rzka, w pow. lepelskim, dopływ Dźwiny. Bierze początek z jez. Turosa, przepływa przez szereg jezior: Berezowskie, Tetcza, Janowo (Paule), Zaszczato, Homel, Suja i Turowla i przy wsi Horodyszcze ma ujście.

Turośl, rzka, bierze początek w pow. jańsborskim, w Prusach wschod., pod wsią t. n., płynie pod os. Turośl, wchodzi na obszar powiatu kolneńskiego i płynie bagnistą doliną. Bagna te ciągną się od granicy Prus, między wsiami: Łączki, Ksebki, Leman, Nowaruda, Ptaki, Pupki, Ciecіora, Krusza, Ciełoszka. Przez środek ciągnie się od granicy Prus kanał długi około 18 w., odprowadzający wody do rz. Pissy pod wsią Pułazie.

Turośl al. *Bączki*, os. kośc., pow. kolneński, gm. i par. Turośl, posiada kościół paraf. drewniany, wzniesiony r. 1873, pokryty blachą r. 1887, sąd gm., urząd gm., szkołę początkową. W 1827 r. 3 dm., 21 mk. Gmina T. posiada 12,429 mr. lasów rząd., 336 mr. łąk rząd. na Serafinie, 317 na Łachach, 1359 na Lemanie, 34,456 mr. gruntu włościańskiego i 8855 mk. (56 prot. i 30 żyd.). W skład gminy wchodzą następujące wsi, wyłącznie zamieszkałe przez Kurpi: Adamusy, Bączki, Cieciory, Cieloszka, Jurki, Ksebki, Klękor, Krusza, Leman, Łączki, Łacha, Nowa Ruda, Podgórze, Podpiłki z os. leśną Olszynka, Piekło, Pupkowizna, os. Pudełko, Potasie z os. Ciaki, Świnia z os. Czarnybród, Serafin, Szablaki Puszczańskie, Trzcińskie, Turośl, Wanacya, Wyżega, Zimna i Zejfryd. Z pomiędzy wsi obszerniejsze: Łączki i Łacha (po 2000 mr.), Cieciory i Leman (po 1700 mr.), Ksebki (1800 mr.), Nowa Ruda (1600 mr.). Turośl powstała w końcu zeszłego stulecia; pierwotnie była to osada leśniczego. W 1805 r. staraniem Michała Szaniawskiego, leśniczego i wójta gminy, zbudowano na wzgórzu kościół, filię par. Kolno. Włościanie wsi oko-

licznych zobowiązali się utrzymywać proboszcza i zbudować plebanię. Wsi: Ciecіory, Cherubin (Charubin), Cieloszka, Krusza, Leman, Nowa Ruda, Pieklik, Pupki, Potasie, Popiołki, Serafin, Trzcińskie, Wanacya zobowiązały się dawać na utrzymanie kapelana w Turośli 300 złp., 39½ kor. żyta, 30 kor. jarzyny, 63 cent. siana i 1 mr. ogrodu z każdych 10 dm. W 1819 r. znajdujemy osadę nadleśniczą, podleśnego, komornika i kapelana, razem 20 mk. W 1827 r. 3 dm. i 21 mk. Okrąg leśny Turośl wchodzi w skład straży Nowa Ruda; ma 810 mr. lasu sosnowego; ruda, bursztyn, zające i cietrzewie. T., par. filialna, dek. kolneński, 4327 dusz. *Lu. Krz.*

Turośl al. *Turosna*, rzka, w pow. białostockim, prawy dopływ Narwi, płynie pod wsią Turośl.

Turośl al. *Turośń* 1.) *Dolna*, wś i dobra nad rzką t. n., pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Juchnowiec, o 14 w. od Białegostoku. 2.) **T.** *Kościelna*, wś i dobra, tamże, o 13 i 14 w. od Białegostoku. Posiada kościół par. kat., p. w. św. Trójcy, z muru wzniesiony w 1778 r. przez Wiktora Zalewskiego, ststę brzeskiego. Par. kat., dek. białostockiego, 2864 wiernych.

Turośl, niem. *Turoscheln*, i *T. Mała* al. *Mały Las*, niem. *Turoscheln Klein*, dwie wsi, pow. jańsborski, st. poczt. w miejscu. We wsi kościół par. ewang., do którego należy 23 wsi. Nadleśnictwo rządowe T. obejmuje trzy podleśnictwa.

Turośl, ob. *Małylas*.

Turosna 1.) rzka, w pow. suraskim gub. czernihowskiej, lewy dopł. Ipuci (lewego dopływu Soży). 2.) **T.,** rzeka, w gub. smoleńskiej, dopł. Welesy (dopł. Dźwiny). 3.) **T.,** ob. *Turośl*.

Turospol, wś, pow. połocki, par. Rukszenice.

Turostówko, folw. do Turostowa, pow. gnieźnieński, o 1½ klm. na płd. od Kiszkowa, w okolicy wznies. 108 do 110 mt. npm.; ma 1 dm., 21 mk.

Turostowo, *Thurostowo* w r. 1348, *Sturostowo* 1398, dwór, pow. gnieźnieński, o 3 klm. na płd.-zach. od Kiszkowa. Wzn. 106 do 110 mt. npm., nad jeziorem własnem; par. Dąbrówka Kościelna, poczta w Kiszkowie (Welnau), st. dr. żel. w Pobiedziskach (Pudewitz); ma z Turostówkiem 9 dm., 181 mk. (179 kat., 2 prot.) i 575 ha (419·91 roli, 75 łąk, 62 past., 9·79 lasu, 5·94 nieuż., 37·23 wody); czysty doch. z ziemi 3931 mrk; właściciel Zygmunt Urbanowski. T. graniczyło niegdyś z Popkowicami, Sroczynem, Łagiewnikami, Bednarami, Stęszewkiem, Dąbrówką, Karczewem i Kiszkowem. Na jego obszarze powstały później Turostowskie Holendry (r. 1758), Gniewkowo, Tomaszewo, Karczewskie i Stęszewskie Holendry (przed r. 1793), potem Dąbrowieckie Holendry, Bednarski wiatrak, Turostówko, Eichenheim, Schimmelwald i Turostowskie Huby. W r. 1348 arcyb. gnieźn. Jarosław rozstrzygając spory między dziedzicami Dzwonowa a plebanem w Dąbrówce, wspomina o mesznem z T.; w r. 1378 występuje Arnold z T. (Kod. Wielkp., n. 1269 i 1754); r. 1387 Bartłomiej, kmieć z T., prawował się z Piotrem Górzyckim (?) o 4 konie, a w r. 1398 sędzia kaliski Mikołaj z sołtyską z T. (Akta gr. wielkp., I, n. 98; II, 1073 i 1135). Około r. 1523 kmiecie z T. składali meszne do Dąbrówki po 3 kor. żyta i tyleż owsa (Łaski, L. B., I, 68); między r. 1580 i 1620 było w T. 6 łan. os., 2 półłanki puste, 4 zagr., 2 rybaków, rzemieślnik i młyn wodny. Akta gnieźn. (r. 1543—1609) zawierają różne czynności odnoszące się do T. Około r. 1758 dziedzice T. Franciszek i Antoni Świnarscy osadzili tu holendrów protestanckich. Przy schyłku zeszłego wieku dziedziczył T. Antoni Świnarski. *E. Cal.*

Turostowskie 1.) *Holendry*, dawniej *Kakulino*, *Kakuleckie* al. *Gniewkowskie* zwane, urzęd. *Schoenbergen I* i *II*, pow. gnieźnieński, na płd.-zach. od Kiszkowa, za Turostowem, tworzą odrębny okrąg wiejski, liczący 21 dm., 188 mk. (26 kat., 162 prot.) i 384 ha (305 roli, 31 łąk); par. kat. Dąbrówka Kościelna, poczta w Kiszkowie (Welnau), par. prot. i st. dr. żel. w Pobiedziskach (Pudewitz) o 9 klm. Holendry Stare (Schoenbergen I, z 14 dm. i 108 mk.) leżą o 2 klm. na płd. od Turostowa, przed Bednarami; Kakuleckiemi zwane były od Kakulca, pastwiska na Gniewkowie. Holendry Nowe (Schoenbergen II, z 7 dm. i 80 mk.) rozłożyły się przy Holendrach Dąbrowieckich. 2.) **T.** *Huby*, urzęd. *Bienenfelde*, z szkołą w miejscu, leżą między Turostowem i Holendrami (Schoenbergen I); mają 5 dm., 35 mk. (10 kat., 25 prot.) i 116 ha (89 roli, 9 łąk). 3.) **T.** jezioro, pow. gnieźnieński, przy Turostowie, 1·2 klm. długie, około 500 kroków szerokie, wzn. 94·3 mt. npm., odpływa do Wełny (wzn. 93·7 mt. mt. npm.); w środku jeziora wysepka. *E. Cal.*

Turosz, rzeczka (ob. t. VI, 191), jestto *Turośl*.

Turoszówka lub *Taraszówka*, wś, pow. krośnieński, 4·6 klm. na płn.-wsch. od Krosna, na lew. brzegu Wisłoka. We wsi oddziela się od gościńca z Krosna do Jasła gościniec do Frysztaka. T. graniczy na płd. z Dobieszynem i Polanką, na zach. z Potokiem, na płn. z Ustrobną. Przez wś przechodzi tor dr. żel. państwowej między st. Krosnem a st. Jedlicze. Parafia rz.-kat. w Jedliczach. Wś liczy 87 dm. i 481 mk. (452 rz.-kat. i 29 izr.). Obszar więk. pos. dzieli się na dwie części.

Część 1-sza (dr. Jana Biesiadeckiego) ma 95 roli, 4 past., 33 lasu i 1 mr. 568 sąż. parcel budowl., razem 134 mr.; część 2-ga (Edmunda Łozińskiego) 31 roli, 71 łąk, ogółem 103 mr.; obszar mn. pos. 288 roli, 53 łąk, 26 past. i 2 mr. lasu. Kasa pożycz. gm. z kapit. 1121 złr. Znajduje się tu źródło, któremu przypisywano własność wydzielania gazów palnych.

Turów 1.) wś włośc., pow. radzymiński, gm. Radzymin, par. Kobyłka, ma 68 mk., 194 mr. Należała do dóbr Kobyłka. W 1827 r. 10 dm., 82 mk. 2.) **T.**, wś, pow. wieluński, gm. Kurów, par. Chotów, odl. 4 w. od Wielunia, ma 87 dm., wraz z os. Zwiechy 591 mk. Szkoła początkowa. Spis z r. 1827 podaje 1 dm., 4 mk. (widocznie fałszywa cyfra). Na początku XVI w. wś ta, własność msta Wielunia, dawała dziesięcinę z folw. łanów naprzemiany plebanowi i kanonikowi kollegiaty. Za meszne dawano $1^1/_2$ miary czyli wiertel żyta i tyleż owsa z łanu. Jeden sołtys dawał za dziesięcinę fertona, drugi 9 gr.; kmiecie dawali kanonikowi z łanu po fertonie, mierze owsa i mierze żyta. Było 12 łanów osiadłych (Łaski, L. B., II, 101, 139). Według reg. pob. pow. wieluńskiego z r. 1552 wś T., własność mieszczan wieluńskich, miała wraz z karczmarzem 13 osad., $6^3/_4$ łan.; sołtys $1^3/_4$; karczma $1^3/_4$ łan. (Pawiń., Wielkp., II, 292). 3.) **T.**, wś i folw., pow. częstochowski, gm. i par. Olsztyn, odl. 10 w. na płd.-wsch. od Częstochowy. Wś ma 38 dm., 394 mk., 564 mr.; folw. 4 dm., 13 mk., 482 mr. dwors.; karczma 1 dm., 5 mk., 3 mr. W 1827 r. 31 dm., 190 mk. Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 wś T., w par. Mstów, należała do zamku olsztyńskiego, miała $2^1/_3$ łan. km., 3 zagr. bez roli (Pawiński, Małop., 77). 4.) **T.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. Szóstka, par. Ostrówki, leży przy szosie z Międzyrzeca do Radzynia, w niskiem położeniu. Spis urzędowy podaje tylko folw., mający 7 dm., 60 mk. i 1300 mr., pomija wieś, która według karty woj. topogr. ma 72 osad. W 1827 r. 64 dm., 329 mk., par. Radzyń. Według reg. pobor. pow. łukowskiego z r. 1531 wś T., w par. Radzyń, miała 3 łany osadzone przez kmieci, łan wójtowski bez kmieci. W r. 1552 wś T., własność „multorum nobilium“, miała 40 osad, 5 osad wójtowskich. W r. 1580 płaci p. Andrzej Kaznowski od 3 półwłóczków fl. 1 gr. 15; p. Guth od swych $1^1/_2$ włóki osiadł. i od 1 pustej fl. 1 gr. $15^1/_2$; od komornicy bez bydła gr. 2; od Jana Branickiego z włóki i z czwarciny fl. 1 gr. $7^1/_2$; od zagrody bez roli gr. 4; p. Turowski od 6 włók osiadł. fl. 6. Summa fl. 10 gr. 14 (Pawiński, Małop., str. 378,382, 393, 423). 5.) **T.**, ob. *Turowo*. *B. C.*

Turów al. *Turowo* 1.) wś, pow. rossieński, gm. Kielmy, par. Lale, o 19 w. od Rossień; przed uwłaszczeniem włościan własność Turskiego. 2.) **T.**, wś, tamże, o 23 w. od Rossień.

Turów, na dawnych mapach *Tur*, *Tiver* (Lelewel), w dokum. łacińskich *Turovia*, mko na prawym brzegu Prypeci, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. i gm. Turów, przy gośc. z Dawidgródka przez Petryków, Skryhałów do Mozyrza (o 126 w.), w niskiej, podległej zalewom okolicy. Całe drewniane, ma około 500 dm. i do 2900 mk. wraz z przedmieściami Zajatele i Zapiaseczne. Posiada 2 cerkwie parafialne, kaplicę katol., 3 domy modlitwy żydowskie, szkółkę cerkiewną dwuklasową (od 1889 r.), szkółkę wiejską, st. pocztową (od 1888 r.), zarząd okręgu policyjnego i gminy, sąd pokoju, inkwirenta sądowego, urząd konskrypcyjny, młyn parowy obywatela Narejki, przystań na Prypeci. Jarmarki odbywają się 17 stycznia i 29 czerwca. Pierwotne erekcye cerkwi sięgają odległych czasów. Cerkiew p. w. Przemienienia Pańskiego, na dawnym „pohoście“, wzniesiona w 1800 r., uposażona jest 36 dzies. gruntu i łąką na 30 wozów; przeszło 900 parafian. Cerkiew p. w. św. Eliasza, wzniesiona w 1850 r. kosztem rządu, ma z dawnych zapisów około 167 dzies. gruntu i łąk i do 2000 parafian. Filia p. w. św. Piotra i Pawła, z 1842 r. w miejscu, przy niej włóka gruntu i łąka na 25 wozów siana; kaplica na cmentarzu grzebalnym, p. wez. Wszystkich Świętych, wzniesiona w 1802 r. kosztem protojereja Grzegorza Łojki. Podług podania T., będący rozsadnikiem chrześcijaństwa na Polesiu, miał posiadać do 40 cerkwi. Kościół katolicki miał tu powstać około 1414 r. przez fundacyą w. ks. Witolda, lecz uległ zupełnemu zniszczeniu w różnych wypadkach dziejowych. Następnie jezuici pińscy wystawili 1804 r. świątynię w okopiskach dawnego zamku Niewiemy, czy tu była kiedy parafia katolicka, kościół bowiem turowski do 1863 r. był filialnym par. w Dawidgródku. W 1884 r. wielki pożar zniszczył do 400 dm. Okrąg policyjny turowski obejmuje 5 gmin powiatu: T., Tonież, Chorsk, Berezowo i Lelczyce. Gmina T. składa się z 25 okręgów (starostw) wiejskich, ma 1497 osad włościańskich i 5036 włościan płci męz., uwłaszczonych na 20365 dzies. W gminie znajduje się: 1 mko, 38 wsi i sioł, 9 majątków, 1 okolica, 10 uroczysk z historyczną legiendą. Lud zamożny, rolniczy, flisaczy i rybaczy.

Dzieje. Polesie nad środkową i dolną Prypecią i jej prawemi dopływami zamieszkiwało niegdyś plemię Drewlan, którego stolicą był Korsteń al. Iskorodź, obecnie w pow. owruckim. Drewlanie przed przybyciem, w końcu IX w., Warego-Russów mieli zapewne już swych władców i grody. Jednym z tych grodów był T. Podanie Nestora iż T. miał założyć niejaki

Wareg Tur jest zwykłą etymologiczną legendą. Rzeka Prypeć na niektórych dawnych mapach zwaną bywa Tur (Lelewel). Jaroszewicz podaje, bez powołania źródeł, rok 1094 jako datę założenia T. („Obraz Litwy“, t. I, str. 36). Najwcześniejsza autentyczna wiadomość o tej dzielnicy odnosi się do r. 1013, kiedy Włodzimierz I, ks. kijowski oddał ten obszar Światopełkowi, synowi brata swego Jaropełka. Temu to Światopełkowi przywiózł żonę do T. świętobliwy Rejnbern, pasterz świeżo utworzonego biskupstwa kołobrzeskiego. Rejnbern, osiadłszy na dworze Światopełka w T., szerzył chrześciaństwo. Trwało to do chwili, w której Włodzimierz, podejrzywając Światopełka o knowanie z Bolesławem Chrobrym, wtrącił go do więzienia wraz z żoną i Rejnbernem. Ten ostatni zakończył życie w więzieniu, Światopełk zaś po nagłym prawie zgonie przybranego ojca Włodzimierza w 1015 r., wydostawszy się na wolność i uśmierciwszy braci Borysa i Światosława, zasiadł na wielkoksiążęcym tronie kijowskim. Po upadku Światopełka T., wchodzący w skład księstwa wołyńskiego, otrzymał Jaropełk, wnuk Jarosława, a syn Izasława, w. ks. kijowskiego. Tego Jaropełka pozbawił dzielnicy stryj Wsiewołod Jarosławowicz, w. ks. kijows., około 1085 r., poczem krótko władał księstwem wołyńskiem i T. Dawid Igorowicz, aż w 1086 r. wraca tu znowu ułaskawiony Jaropełk, atoli w kilka dni ginie z ręki mordercy. Następnie władał w T. starszy brat Jaropełka Światopełk-Michał, usunięty z Nowogrodu, który z kolei po śmierci stryja swego Wsiewołoda objął w. ks. kijowskie w 1093 r., niewypuszczając jednak Turowa. Ów Światopełk Izasławowicz zesłał na wygnanie do T. pobożnego Jana, ihumena pieczerskiego, lecz wkrótce pozwolił mu powrócić do Kijowa na wstawienie się Włodzimierza Monomacha, natenczas kn. smoleńskiego i czernihowskiego. Światopełk zostawszy w. księciem panował w Kijowie do 1113 r., a po nim wziął berło Włodzimierz Monomach. Nie wiadomo z pewnością czy za życia Monomacha lub też zaraz po śmierci jego, mianowicie od 1125 r. posiadał dzielnicę turowską syn jego, późniejszy w. ks. kijowski Wiaczesław Włodzimierzowicz; musiał on jednak ustąpić T. w 1132 r. synowcowi swemu Izasławowi Mścisławowiczowi, wziąwszy w zamian udział w Perejasławiu za Dnieprem. W czasie władania T. Izasława w 1138 r. zmarł tu przybyły z rozprawy wojennej w. ks. kijowski Jaropełk Włodzimierzowicz. Izasław Mścisławowicz w walce z kn. połockimi zagarnął Mińsk i wcielił do księstwa turowsko-pińskiego. Była to najświetniejsza doba dla T. Około 1146 r. Wiaczesław zająwszy T., wyrugował ztąd kniaziów wołyńskich, ale go wygnał niezwłocznie Izasław, a z nim i władykę turowskiego Joachima, podejrzanego zapewne o nieprzychylność. Tego Joachima historycy cerkwi mianują pierwszym władyką turowskim, chociaż prawdopodobnie istniało tu władyctwo daleko wcześniej. Wiaczesław pogromiony i pozbawiony Turowa, otrzymał jako wynagrodzenie Peresopnicę i Dorohobuż z udziału wołyńskiego; w końcu zasiadł na tronie kijowskim. Wówczas w T. z ramienia Jerzego Suzdalskiego, zasiadł chwilowo głośny Andrej Jurjewicz „Boholubski“. Po nim znowu rychło siadł tu Jarosław, syn Izasława Mścisławowicza, a w 1154 r. również chwilowo Światosław Wsiewołodowicz z rodu władców czernihowskich. Kiedy w 1155 r. Jerzy, ks. suzdalski, opanował tron wielkoksiążęcy, usunął Światosława za Dniepr, a T. z Pińskiem oddał synowi Borysowi; drugi zaś syn jego Andrzej Boholubski otrzymał Wyszegród pod Kijowem. We dwa lata po śmierci Jerzego Suzdalskiego Borys i Andrzej stracili swe udziały. Wtedy to (1157 r.) zajechał T. Jerzy Jarosławowicz, wnuk Światopełka-Michała, zalecający się zarówno charakterem i odwagą. Gdy Izasław Dawidowicz, kn. czernihowski, wdarłszy się do Kijowa, chciał zawładnąć T., kn. Jerzy stawił opór sprzymierzonym kniaziom. Kiedy z kolei upadł w Kijowie Izasław Dawidowicz, a na jego miejsce wdarł się tam Rościsław Smoleński, kn. wołyński Mścisław uderzył powtórnie ze sprzymierzeńcami na Turów. Jerzy bronił się przez kilka tygodni, aż go nareszcie osłonił kn. kijowski Rościsław. Odtąd władając spokojnie udziałem swym, mógł go przekazać potomkom. Następcą jego był syn Światopełk około 1162 r., który wraz z innymi kniaziami sąsiedniej ziemi krywiczańskiej poszedł wojować siedzącego na Słucku Włodzimierza Mścisławowicza, z rodziny kniaziów turowsko-pińskich; Włodzimierz wyparty ze Słucka, schronił się do Kijowa pod skrzydło brata Rościsława, niewiadomo jednak czy Słuck był przyłączony do ks. turowskiego. Światopełk Jurjewicz w 1168 r. chodził wyprawą razem z książęty wołyńskimi na Połowców. On to wygnanego z Halicza przez ojca i przybyłego do T. na schronienie Włodzimierza Jarosławowicza odesłał do Smoleńska (Karamzin, t. III, przypis. 78) a umierając w 1190 r. zostawił księstwo do podziału między dwóch braci swoich. Udział turowski wziął Hleb, a piński Rościsław. W kilka lat jednak po śmierci Hleba ks. turowsko pińskie stanowiło znowu jedną dzielnicę pod Rościsławem, o którym jeszcze są wzmianki kronikarskie w 1228 r., w którym wojował kniaziów Romanowiczów wołyńskich Daniela i Wasilka. Dzieje ks.

pińsko-turowskiego w ogóle są mocno pogmatwane i nie dają się wyjaśnić z podań kronikarskich. To pewna, że dzielnica ta podlegała często władzcom sąsiedniego Wołynia a następnie Litwy. Imię Rościsława jakoś się zaciera, a w 1229 r. na Pińsku i zapewne na T., z ramienia kniaziów wołyńskich Daniły i Wasilka, siedzi Włodzimierz Rurykowicz, którego starał się rugować ztąd Michał Wszewołodowicz z kn. czernihowskich. Temu Michałowi pomagała Litwa, ale przemógł kn. Daniło. Później jednym z głośniejszych był kn. Jerzy Włodzimierzowicz piński, znany pod nazwą „Dobrego“ († 1292 r.). Niedługo potem Polesie zajęła Litwa i kniaziowie udzielni drobniejąc stopniowo, stali się nareszcie poddanemi nowego państwa, chociaż potem królowie w przywilejach wyróżniali niekiedy ich rodowitość wyrażeniem: „przodek nasz“. W tym czasie T. niknie na czas pewien z kart dziejowych. W 1390 r. Tatarzy Perekopscy spustoszyli T. do szczętu, a dotąd lud okoliczny pokazuje w pobliżu uroczysko, zw. „Turhan-Roh“, na którem miało być ich główne obozowisko. Drugi napad nastąpił w 1502 r., T. znów uległ spustoszeniu, a Tatarzy pociągnęli ztąd pod Słuck i Nowogródek i gościli tam do 1503 r. Powracających z łupami zimą poraził na głowę na błotach Hryczyńskich Siemion Olelkowicz Słucki. Pod koniec XV w. widzimy na T. i Mozyrzu głośnego w dziejach kn. Michała Glińskiego. Gdy tenże przeniewierzył się królowi, Zygmunt I odebrał r. 1508 mu dobra i dzierżawy i rozdał innym. Wtedy T. otrzymał kn. Konstanty Ostrogski, wiodący swój ród od linii kn. turowsko-pińskich. W 1514 r. Ostrogski oddaje T. w dożywocie żonie swej Taciannie Siemionównie (ob. źródła do Dz. Pol. Malinowskiego, oddział V). W 1521 r. T. po raz trzeci nawiedzili Tatarzy, a w 1535 r. wojska cara Iwana Groźnego, pod dowództwem wojewody Teodora Telepniewa Owczyny, zajęły i zniszczyły T. z okolicą. Nie znamy daty śmierci wdowy po Ostrogskim (on sam † 1533 r.) ale w 1574 r. siedzi tu młodszy syn hetmana Konstanty Wasil, wwda kijowski, u którego pod tę porę był w gościnie pamiętnikarz białoruski Teodor Jewłaszewski, podsędek nowogródzki, pertraktując w rzeczy intromitowania ojca swego władyki pińskiego do dóbr władyczych turowskich, zajętych w skutek jakichś kolizyi przez kn. Konstantego. Jewłaszewski nic nie wskórał, wszakże później, gdy Jewłaszewscy dopomogli księciu do odzyskania Ostroga zatradowanego w procesie z bratową Eljaszową Beatą z Kościeleckich, przyszło do zgody i kniaź przypuścił władykę do używania praw w Turowie (ob Pamięt. T. Jewłaszewskiego, wyd. T. Lubomirskiego, str. 24—25). Po wygaśnięciu kn. Ostrogskich w 1620 r. w osobie Janusza, kaszt. krakowskiego, T. władali z kolei Sapiehowie, Potoccy, Sołohubowie i in. W 1648 zajęli T. Kozacy, których w 1649 r. napadł tu hetman Janusz Radziwiłł i wyciął. W 1655 r. zajęły T. wojska ruskie pod Chowańskim i trzymały go do 1660 r. W 1671 r. dzierżawcą T., leżącego w pow. pińskim, był niejaki Wincenty Serwili i jego to, wespół z podstarostą Janem Błockim, pozywali mnisi miejscowego monasteru borysohlebskiego za napad zbrojny. Dekret trybunału zapadł 29 grudnia, skazujący gwałtowników na banicyą i zapłacenie mnichom 2370 złp. (ob. Akty wyd. Wil. Arch. Komiss., t. XV, Nr. 190). Nie wiemy z pewnością o schedzie starościńskiej w T., repartycya jednak wojskowa z 1717 r. wymienia królewszczyznę Turowicze, w pow. mozyrskim, płacącą 165 złp. hyberny na wojsko (Vol. Leg., t. VI, str. 375). W czasie przyłączenia do Rossyi w 1793 r. częścią władali Sołohubowie, część zaś skarbową rząd zaraz oddał w nagrodę generałowi Sielahinowi. Wkrótce spekulanci angielscy, zawiązawszy towarzystwo w celu wyzyskania bogactw przyrodzonych Polesia, odkupili udział Sołohubów w T. za 800000 rub. asyg. i część Sielahina za 56000 rub. Atoli gospodarstwo rabunkowe przybyszów, zasadzające się na wyniszczeniu lasów, trwało zaledwie trzy lata, bowiem cesarz Paweł kazał zwrócić sumę przedsiębiorcom i część Sołohubów wziąść na skarb, pozostałość zaś po Sielahinie nabył obywatel Leńkiewicz, a potem miał tu własność Tadeusz Antoni Mostowski. Po usunięciu kompanii angielskiej, rząd ustanowił narazie administracyą dóbr turowskich, powierzając ją miejscowym obywatelom, którzy zawiedli zaufanie, dopuszczając się nadużyć, z czego się wywiązały procesy długo trwające. W 1829 r. Kazimierz Kontrym, zwiedzając Polesie, był w T. i uwagi swoje o kompanii angielskiej tudzież sprawie miejscowych obywateli podał w broszurze pod tyt. „Exkursya“ (str. 9—11). W T. do niedawna mieli schedę Komarowie. W 1875 r. nabył część miasta z 60 włókami ziemi Ludwik Narejko i pobudował tu młyn parowy. Założenie władyctwa turowskiego zapewne sięga początków chrześciaństwa. Pierwszym znanym władyką turowskim jest Joachim (1146 r.). Spis władyków turowsko-pińskich, choć niekompletny, podaje archimandryta Mikołaj w Historyi eparchii mińskiej (str. 52—56). Za Kazimierza W. patryarcha konstantynopolski poddał metropolicie halickiemu Antoniemu władyctwo turowskie. Następnie Witold podniósł upadające władyctwo pińsko-turowskie około 1416 r., po odbytym soborze władyków

w Nowogródku, kiedy wbrew Focyuszowi utrwalono spokój religijny. Potem znowu Kazimierz Jagiellończyk potwierdził przywileje Witolda około 1448 r. (Niesiecki). Podług archimandryty Mikołaja władyctwo turowskie od czasu soboru florenckiego (1434 r.) przyłączyło się do unii, bowiem Pius II wymienił je w bulli z 1458 r. (ob. Hist. eparch. mińskiej, str. 51). W ostatniej ćwierci XVI w. odznaczył się władyka Cyryl Terlecki, późniejszy władyka łucki. W r. 1596 władyka Jonasz Hoholł złożył na piśmie submissyę Klemensowi VIII na soborze w Brześciu. Ostatnim władyką unickim był Joachim Horbacki, mający dwóch sufraganów: Adryana Butrymowicza i Józefata Bułhaka, późniejszego metropolitę kijowskiego († 1837 r.). W 1795 r. zwinięto władyctwo pińsko-turowskie a ponieważ w tym czasie tworzyła się eparchia mińska, więc tę dawną wcielono do nowej, z pozostawieniem władykom tytułu „mińsko-turowskich". Kościół wschodni uważa za świętego władykę turowskiego Cyrylla, który był monachem miejscowego monasteru, autorem kilku dzieł religijnych i długi czas przebywał na słupie, ztąd zwany Słupnikiem. Wybrany na władykę, rządził od 1171 r. w ciągu lat dziesięciu, poczem usunąwszy się całkiem od świata zmarł w T. około 1183 r. Archimandryta Mikołaj podaje o nim szczegóły (str. 52), pomnożone z późniejszych źródeł w Mińskich Eparch. Wied. (1884 r., Nr. 265 i 1889 r., Nr. 24). Władykowie turowscy mieszkali w monasterze Borysa i Hleba, zniszczonym przez Tatarów w 1390 r. Na tem miejscu jest dziś cmentarz z cerkwią. Podanie miejscowe głosi, że w 1818 r. protojerej Grzegorz Łojko miał objawienie o spoczywających zwłokach św. Cyrylla w tem miejscu (Arch. Mikołaj, str. 52). W niedalekiej wsi Storożówce był drugi monaster żeński, zniszczony przez Tatarów. Jakkolwiek arch. Mikołaj twierdzi, że oba monastery od pożogi tatarskiej nie powstały (str. 161), wzmianka jednak w aktach z 1671 r. wskazuje, że mnisi borysohlebscy wtedy istnieli jeszcze w T. Monografią ks. turowskiego skreślił Bartoszewicz (Enc. Orgelbranda, t. XXV, od str. 756—762) a po nim Adam Kirkor w wydawnictwie „Żywop. Ross.". Zródła do dziejów T. znajdują się nadto w pismach: „Mińsk. Guber. Wied. (1877 r., Nr. 2—4—9); „Druh Naroda" (1878 r., Nr. 18); „Astrachan. Epar. Wied." (1880 r., Nr. 49—50); „Miński Listok" (1886 r., Nr. 28—29); „Pamiat. kniżka Minsk. Gub." (1878 r., cz. 2, str. 97); w Kalendarzu wydanym przez redakcyę „Mińskiego Listka" na 1888 r. art. Słupskiego, pełny błędów, wytkniętych przez piszącego w przeglądzie literackim „Kraju" (Nr. 16); Kalendarz „Siew. Zapad. Kraju" za 1889 r., wydany przez M. Zapolskiego w Moskwie. *A. Jel.*

Turów, *Turowa*, nieistniejąca pod tą nazwą wś, w płn.-wsch. części pow. krzemienieckiego, w okolicach Szumska i Suraża. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1570 r. własność kn. Iwana Massalskiego. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1583 r. ks. wwda kijowski płaci z T. z 11 dym., 2 kół waln. (Jabłonowski, Wołyń, 34, 145).

Turow Roh, mogiła na gruntach wsi Ryżawka, w pow. humańskim.

Turowa, mogiła, na zachód od wsi Jankowicze, w pow. kijowskim.

Turowa, rzka, ob. *Kałusz* (III, 726).

Turowa, szczyt górski, ob. *Drużbaki* (II, 171).

Turowa Dolina, uroczysko na gruntach wsi Krukowszczyzna, w pow. kijowskim.

Turowa Góra, zaśc. pryw., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 64 w. od Lidy, 1 dm., 6 mk. katol.

Turowa Wola, wś i fol., pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Chojnata, odl. 28 w. od Skierniewic, posiada młyn, 203 mk. Leży na krawędzi obszaru dawnej puszczy jaktorowskiej. W 1827 r. było 17 dm., 126 mk. Fol. T. Wola w r. 1876 rozl. mr. 706: gr. or. i ogr. mr. 500, łąk mr. 7, past. mr. 10, lasu mr. 177, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, drewn. 12, las nieurządzony, młyn. Wś T. os. 20, mr. 52; wś Jakubów os. 5, mr. 85. Fol. T. Wola w ostatnich czasach zmniejszył obszar przez wydzielenie kolonii.

Turowce al. *Turowiec*, wś, pow. żytomierski, gm. Leszczyn, par. praw. Iwanków (o 5 w.), własność Mierzejewskich.

Turowica 1.) w dokum. *Turowicze*, wś nad dopł. Turyi, pow. kowelski, na wschód od Milanowicz. Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1583 r. należy do Milanowicz kn. Andrzeja Kurbskiego Jarosławskiego i płaci od $9^1/_2$ łanów, 2 bojar. Tenże sam reg. podaje, iż Hawryło Poszník Tworyniecki z imienia swego Turowicz wnosi z 4 łanów (Jabłonowski, Wołyń, 121, 125). W 1628 r. wchodzi w skład sstwa kowelskiego i czyni 46 fl. 25 gr. 9 den. (Jabłonowski, Lustracye, 163). 2.) **T.** al. *Turowcza*, zaginiona wś w płn. części pow. kijowskiego, w okolicach wsi Luteż, prawdopodobnie na miejscu dzisiejszego uroczyska Turowiszcze (ob.), istniała jeszcze w 1654 r. i miała 5 sadyb. W 1637 r. w dziale Anny z Hornostajów, żony Andrzeja Krzysztofa Drohojowskiego. *J. Krz.*

Turowice 1.) wś i fol., pow. grójecki, gm. i par. Jasieniec, odl. 5 w. od Grójca, leży przy szosie radomskiej, piękny dwór, park, ma 176 mk., dwa wiatraki. W 1827 r. było 12 dm., 116 mk. Dobra T. składały się w r.

1885 z fol. T. i Wólka Turowska, rozl. mr. 725: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 355, łąk mr. 59, nieuż. mr. 12; bud. mur. 6, drewn. 12; płodozm. 5 i 6-pol.; fol. Wólka Turowska gr. or. i ogr. mr. 275, łąk mr. 20, nieuż. mr. 4; bud. mur. 1, drewn. 10; płodozm. 5 i 6-pol. Wś T. os. 21, mr. 181; wś Wola Turowska os. 6, mr. 10. Według reg. pobor. z 1540 r. płacą tu od $^1/_2$ łanu i pół ćwierci. W 1564 r. siedzą tu Jan i Mikołaj Turowscy, tudzież Jan i Marcin (Księgi sąd. ziemi czerskiej str. XIV). 2.) **T.**, wś, pow. konecki, gm. Czermno, par. Fałków, odl. od Końskich 28 w., ma 69 dm., 560 mk., 1152 mr. włośc. i 2 mr. dwors. W 1827 r. było 27 dm., 193 mk. Na początku XVI w. była tu kuźnica należąca do Pląskowic (Łaski, L. B., I, 600). Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1508 należały T. do Andrzeja Giżyckiego. W r. 1577 T. i Plaskowice, własność Piotra Lutomirskiego, miały 2 łany, 6 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 290, 483). Według lustracyi z r. 1564 T. z Pląskowicami „Stacyą płacą z łan. 4. Pan Spinek uprosił był sobie ty dwie wsi na wieczność u króla J. M. ś. p. Zygmunta, które potem przedał Janowi Żernickiemu, a ten jmci panu Lutomirskiemu, kaszt. sieradz. (Lustr. V, 145). Wchodziły potem w skład ststwa opoczyńskiego. *Br. Ch.*

Turowicze, wś nad rzką Obiadówką, pow. rzeczycki. Stanowiła niegdyś królewszczyznę (ob. X, 134).

Turowicze, pow. kowelski, ob. *Turowica.*

Turowiec, wś, pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice, posiada cerkiew parafialną, 23 os., 600 mr. Wchodziła w skład dóbr. Leszczany. W 1827 r. było 19 dm., 94 mk.

Turowiec, ob. *Turowce.*

Turowiec, niem. *Turowitz*, kol. do Męcikała, pow. chojnicki, st. pocz. Brusy; 1885 r. było 10 dm., 59 mk. R. 1789 2 dymy. Według lustracyi ststwa tucholskiego z r. 1664 należało pustkowie T. do klucza zaborskiego i płaciło 8 fl. *Kś. Fr.*

Turowin, ob. *Turupin.*

Turowiszcze, uroczysko na gruntach wsi Luteż, w pow. kijowskim, posiada ślady dawnego osiedlenia. Nazwę mieszkańcy objaśniają przebywaniem tu niegdyś Turków, prawdopodobnie pochodzi jednak ona od przebywających niegdyś w tych stronach turów (bos primgenus). Por. *Turowica.*

Turowitz (niem.), ob. *Turowiec.*

Turówka 1.) wś nad rzką t. n. (prawym dopł. Netty), pow. augustowski, gm. i par. Augustów (odl. 9 w.), ma 49 dm., 305 mk. W 1827 r. było 44 dm., 269 mk. 2.) **T.**, wś, pow. suwalski, gm. Kuków, par. Jeleniewo, odl. od Suwałk 8 w., ma 28 dm., 236 mk. W 1827 r. było 28 dm., 165 mk.

Turówka 1.) wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Szczuczyn, 7 dusz rewiz. osadników w.-ross.; należy do dóbr skarbowych Turya. 2.) **T.**, wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Rożanka, 5 dusz rewiz.; należy do dóbr skarb. Turya. 3.) **T.**, białoruskie *Turouka*, zaśc. w płn. stronie pow. ihumeńskiego, o 4 w. na płn. od okolicy Klenniki. 4.) **T.**, fol., pow. czerykowski, własność Kaszo-Zgierskiego, ma 145 dzies. (75 roli, 25 lasu, 15 łąk). 5.) **T.**, fol., pow. czerykowski, własność Kozłowskich, ma wraz z fol. Wysokie 514 dzies. (300 lasów, 65 roli, 40 łąk). 6.) **T.**, fol., tamże, własność Korolków, ma 121 dzies. (35 roli, 20 lasu, 20 łąk). 7.) **T.**, wś, pow. czerykowski, gm. Dołhowicze, ma 9 dm., 48 mk. *J. Krz.*

Turówka, wś nad Turyą, pow. ostrogski, na pograniczu pow. starokonstantynowskiego, gm. Semenów, o 55 w. na płd.-wsch. od Ostroga, 6 w. od Jampola (st. poczt.) a 50 w. od Sławuty (st. dr. żel.). Rozległa wś, nad stawem zbudowana, ma 119 dm., 957 mk. prawosł. i 19 żydów, cerkiew Wwiedeńską, z drzewa zbudowaną w 1771 r. kosztem dziedzica wsi Ignacego Pruszyńskiego, odnowioną w 1881 r. i uposażoną 45 dzies. ziemi; szkółka parafialna (od 1885 r.). Glebę stanowi czarnoziem bardzo urodzajny, tak że pod pszenicę nieużywają nawozu. Włościanie zamożni, trudnią się wyłącznie uprawą roli i hodowlą inwentarza domowego. Z powodu braku drzewa domy, otoczone sadami owocowemi, budują z gliny ubijanej a do opału używają nawozu, ugniatanego w cegiełki. Wś wspominana jest już w dokumencie z 21 sierpnia 1421 r., którym w. ks. litewski Witold nadaje słudze swemu Pawłowi na wieczną własność wsi: Sołomeń, Rudkę-Turówką i Korowie (Arch. ks. Sanguszków w Sławucie, t. I, str. 27). W 1565 r. Andrzej Czołhański wnosi skargę na Hannę Jarmolińską o zajęcie dóbr jego: Semenowa, Hulawiec, Turówki, Koszelowiec i Biesówki (Opiś akt. kn. Kij. centr. arch., Nr. 2039, str. 32 i 38). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. wś ta należała do Andrzeja Czołhańskiego i Mikołaja Jarmolińskiego. Pierwszy z nich płaci od 16 dym., 6 ogr., 6 komorn., $^1/_2$ koła waln., drugi zaś od 13 dym., 13 ogr., 19 komorn., $^1/_2$ koła waln. (Jabłonowski, Wołyń, 138). Następnie własność ks. Jabłonowskich, potem ks. Sapiehów, od których nabył Romuald Pruszyński, marszałek szlachty pow. ostrogskiego, dziś skarbowa. *Z. Róż.*

Turówka al. *Torówka*, wś, pow. skałacki, 16 klm. na wsch. od Skałatu (sąd pow.), 5 klm. na płd.-zach. od urzędu poczt. w Tarnorudzie. Na płn. leżą Iwanówka i Rożyska, na wsch. Tarnoruda i Faszczówka, na płd. Łuka

Mała i Ostapie, na zach. Ostapie i Horodnica. Przez wś płynie pot. Turówka, prawy dopł. Zbrucza. W dolinie potoku leżą zabudowania. Wznies. sięga 347 mt. w środku obszaru. Własn. więk. ma roli or. 913, łąk i ogr. 60, past. 42, lasu 632 mr.; wł. mn. roli or. 2148, łąk i ogr. 101, past. 28 mr. W r. 1880 było 231 dm., 1321 mk. w gm., 11 dm., 52 mk. na obsz. dwor. (868 gr.-kat., 488 rz.-kat., 17 izr.; 543 Polaków, 829 Rusinów). Par. rz.-kat. w Tarnorudzie, gr.-kat. w miejscu, dek. skałacki. We wsi cerkiew p. w. św. Bazylego, szkoła etat. 1-klas., kasa poż. gm. z kapit. 4935 złr. i młyn. *Lu. Dz.*

Turówko 1.) fol., pow. ciechanowski, gm. Bartołdy, par. Zielona, odl. o 17 w. od Ciechanowa, ma 1 dm., 6 mk., 79 mr. 2.) **T.**, wś, pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia-Kościelna, odl. o 15 w. od Mławy, ma 4 dm., 49 mk., 283 mr. W r. 1827 było 6 dm., 44 mk.

Turówko, niem. *Thurowken*, wś i dobra, pow. ostródzki, st. p. Wittmannsdorf.

Turowl, dobra skarbowe, pow. połocki. Cerkiew p. w. Zwiastowania N. M. P.

Turowla, jezioro, w pow. lepelskim, połączone rzką Turosianką z szeregiem jezior: Turosa, Berewoskie, Tetcza, Janowo, Zaszczato, Homel i Suja.

Turowla, wś i dobra nad rzką Turówką, w pobliżu ujścia do Dźwiny, pow. połocki, w 1 okr. pok. do spraw włościańskich, gm. Turowla, o 18 w. na płd.-wsch. od Połocka, 2438 dzies. ziemi dworskiej. Kaplica katol. par. Rukszenice. Gmina T. obejmuje 86 miejscowości mających 869 dm. włośc., obok 65 należących do innych stanów, 6079 mk. włościan, uwłaszczonych na 7589 dzies.. Własność poprzednio Antoniego Bielikowicza, obecnie Pawła Dunina Ślepścia. W widłach pomiędzy Turówką a Dźwiną w 1563 r. był wzniesiony zamek, w kwadrat murem obwiedziony, z 5 basztami, który wkrótce był zajęty przez wojska ruskie, lecz w 1579 r. zdobyty z polecenia Stefana Batorego przez rotmistrza Konstantego kn. Łukomskiego.

Turowlanka, potok, w pow. połockim, przepływa pod mkiem Homel.

Turowle al. *Turowie* 1.) *Małe*, wś nad jez. t. n., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrowo, okr. wiejski Stracza, o 3 w. od gminy a 32 w. od Święcian, ma 3 dm., 5 mk. prawosł. i 40 katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.). 2.) **T.** *Wielkie* (*Większe*), wś, tamże, 5 dm., 61 mk. katol. (w 1865 r. 33 dusz rewiz.). Obie wsi należały do dóbr Sidoryszki, Paszkiewiczów.

Turowo 1.) wś i fol., pow. włocławski, gm. Piaski, par. Lubraniec, ma 85 mk., 407 mr. dwors., 11 os. i 24 mr. włośc. Fol. wchodzi w skład dóbr Lubraniec. W 1827 r. było 2 dm., 24 mk. Według reg. pob. pow. brzeskiego z r. 1557 wś T., w par. Choceń, miała 3 zagr. (Pawiński, Wielkp., II, 9). 2.) **T.**, wś i fol., pow. płocki, gm. Łubki, par. Łętowo, odl. o 24 w. od Płocka, leży przy starym trakcie z Płocka do Płońska, posiada urząd gm., 8 dm., 60 mk. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 12 dm., 71 mk. Fol. T. lit. ABDH rozl. mr. 196: gr. or. i ogr. mr. 174, lasu mr. 18, nieuż. mr. 4; bud. mur. 3, drewn. 12; płodozm. 8-pol., wiatrak. Ogólny obszar wynosi 424 mr. Przy samym trakcie na obszarze wsi znajduje się nasyp starożytny, mający około 10 prętów długości a 4 szerokości. Przy dobywaniu piasku i kamieni natrafiono tu na szkielety ludzkie, naczynia, broń i narzędzia żelazne. W r. 1881 robił tu poszukiwania p. Fr. Tarczyński, znalazł prócz kilku szkieletów męzkich, kobiecych i dziecinnych, nieco ozdób żelaznych, nożyki, włócznię, kubki gliniane. Opis wykopaliska pomieścił Korespondent płocki (Nr 93 z r. 1881). Jedną z wydobytych tu czaszek opisał dr, Dudrowicz (Pam. Fizyogr., III, 473). 3.) **T.**, wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Bartołdy, par. Zielona, odl. 17 w. od Ciechanowa, ma 9 dm., 74 mk. W 1827 r. było 7 dm., 56 mk. par. Węgra(pow. przasnyski) . W r. 1878 fol. T. rozl. mr. 327: gr. or. i ogr. mr. 264, łąk mr. 22, past. mr. 25, nieuż. mr. 16; bud. mur. 1, drewn. 3. Wś T. os. 11, mr. 14. 4.) **T.**-*Pakury*, w spisie z r. 1827 *T. Pachy*, wś, pow. mławski, gm. Mława, paraf. Wieczfnia-Kościelna, odl. o 14 w. od Mławy, ma 2 dm., 19 mk., 110 mr. W r. 1827 był 1 dm., 7 mk. 5.) **T.**-*Wielkie*, fol. i wś, pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia Kościelna, odl. o 14 w. od Mławy, ma 7 dm., 59 mk., 237 mr. W r. 1827 było 8 dm., 52 mk. *Br. Ch.*

Turowo 1.) dwór, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kielmy, własność Turskich, 68 dzies. (2 lasu, 2 nieuż.). 2.) **T.**, fol., pow. sieński, własność Kłoczkowskiej, należy do dóbr Zaozierze Wielkie.

Turowo, wś, dwór i fol., pow. szamotulski, o $6^1/_2$ klm. na płd.-wsch. od Pniew (par. prot.), przy granicy dawnego pow. bukowskiego; par. kat. i poczta w Brodach, szkoła w miejscu, st. dr. żel. w Opalenicy o 18 klm. Wś ma 17 dm., 174 mk. (152 kat., 22 prot.) i 143 ha (122 roli, 12 łąk). Dwór z fol. Buchberg (2 dm., 18 mk.) i Nowe Turowo (4 dm., 67 mk.) tworzy okrąg dwors., mający 12 dm., 178 mk. (158 kat., 20 prot.) i 512 ha (468 roli, 13 łąk, 12 lasu). Gorzelnia, chów koni rasy Percheron. W r. 1580 posiadał T. Stanisław Wielżyński; było 5 łan. km., 3 zagr. i 1 kom. Przy schyłku zeszłego wieku dzie-

dziczył je Maksymilian Mielżyński, w. pisarz kor., właściciel majętności pniewskiej. *E. Cal.*

Turowo, pustkowie, dziś nieistniejące, pow. kościerski. Należało do Dolnych Małków. R. 1772 spalone, było własnością Ignacego Czarnowskiego (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, str. 130). Według taryfy pobor. z r. 1648 płacił tu Maciej Pałubicki od 1 wł. fol. i 1 ogr. 1 fl. 8 gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 175).

Turowo 1.) niem. *Thurau*, wś, dobra, leśnictwo i tartak parowy, pow. niborski, st. p. Wittmannsdorf. Kościół par. katol. w miejscu. 2.) **T.**, niem. *Thurowen*, w dok. *Turoffczicken*, *Turouen*, *Tomkenfeld*, wś, pow. jańsborski, st. p. Dłutowo (Dlottowen). Jest v. Strupperg, komtur baldzki, nadaje r. 1429 Mikołajowi z Sarnowa 50 wł. boru w okolicy zwanej Turowską, z obowiązkiem jednej służby. R. 1445—1452 mieszka tu Tomko. W r. 1700 zawierają ugodę co do tych dóbr Urszula Slesińska i Stan. Karpiński (Kętrz., O ludn. pol., 422). 3.) **T.**, niem. *Thurowen* al. *Rogojnie Małe*, niem. *Klein Rogonnen*, w dok. *Turoffen*, wś, pow. margrabowski, st. p. Orłów (Orlowen). W r. 1473 Wit v. Gich, komtur brandenburski, nadaje tu 15 włók na prawie magd. Jakubowi, Juchnowi, Andrzejowi, Jaśkowi i Telninowi z obowiązkiem jednej służby zbrojnej (Kętrz., O ludn. pol., 500); ob. *Rogajnie* 3).

Turowo-wola al. *Turowola*, wś, pow. chełmski, gm. Brzeziny. par. Puchaczów. Leży tuż na zach. od Puchaczowa. Na obszarze wsi jezioro (23 mr. obszaru), otoczone błotami. Wś ma 49 os., 802 mr. Wchodziła w skład dóbr Puchaczów. W 1827 r. było 15 dm., 110 mk.

Turowska Wola al. *Wólka*, wś i fol., pow. grójecki, gm. i par, Jasieniec, ma 45 mk. Wchodzi w skład dóbr Turów (ob.). W r. 1827 Wólka Turowska ma 1 dm., 3 mk. Wś ta istniała już w r. 1409. W r. 1540. T. Wola, w par. Grodziec, płaci od $^1/_2$ łanu i pół ćwierci. W 1564 r. dziedziczy tu Jan Turowski (Księgi sąd. ziemi czerskiej).

Turowskie Holendry, urzęd. *Turowo-Hauland*, pow. szamotulski, o 6 klm. na płd.-wschód od Pniew (par. prot.) i o 2 klm. na płn. od Turowa; par. katol. i poczta w Brodach, st. dr. żel. w Opalenicy o 20 klm.; 4 dm., 30 mk. (3 kat., 27 prot.) i 91 ha (78 roli). Istniały przed r. 1793 i wchodziły w skład majętności pniewskiej. *E. Cal.*

Turowszczyzna 1.) wś i folw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 8 i 9 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. smorgońskiej. Folw. ma 1 dm., 10 mk., browar, wś zaś 19 dm., 197 mk. 2.) **T.**, wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Połowce, o 51 w. od Brześcia. 3.) **T.**, wś nad rz. Miadzielicą, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. i par. praw. Tomiłowicze; miejscowość falista, dość leśna. *A. Jel.*

Turowszczyzna, wś należąca niegdyś do monastyru mežyhorskiego (w pow. kijowskim), leżała na lewem wybrzeżu Dniepru.

Turowy 1.) dawniej *Dębina* lub *Dębniaki*, posiadłość, pow. pleszewski, o 10 klm. na wschód od Pleszewa, na lew. brzegu Prosny, przy ujściu Neru, par. Tursko, poczta w Bogusławiu, st. dr. żel. za Pleszewem; z młynem Kotuszem mają 8 dm., 114 mk. (97 kat., 10 prot., 7 żyd.) i 218 ha (171 roli, 25 łąk, 7 past., 15 nieuż.); gorzelnia parowa; właścicielem jest Pinkus Rawicki, kupiec w Pleszewie. 2.) **T.**, os., w r. 1596, między Zdzieżem i Cielmicami, pod Borkiem, w pow. niegdyś pyzdrskim (Krotoszyn). *E. Cal.*

Turowy-Ostrów, zaśc., bow. borysowski, ob. *Ostrów-Turowy*. *A. Jel.*

Turowy-Stan, uroczysko lesiste, błotne, w pow. pińskim. ciągnące się od rzki Otory do Lipień, leżało niegdyś w puszczy królewskiej pińskiej (ob. Rewizye puszcz, str. 8).

Turraide (łotew.), ob. *Treiden*.

Turse (niem.), ob. *Turze*.

Tursk, wś i folw., pow. rohaczewski, gm. Horodziec (o 12 w.). Wś ma 76 dm., 618 mk; zapasowy magazyn zbożowy gminny. Folw., własność Sianożęckich, 8142 dzies. (5200 lasów, 804 roli, 226 łąk); gorzelnia, która w r. 1880/1 zatrudniała 9 ludzi, wyprodukowała 501,628 st. spirytusu i dała 4165 rs. dochodu; 3 karczmy.

Tursk al. *Tursko*, *Turscho* r. 1288, *Tursco* 1395, wś kośc. i dwór, pow. i dek. pleszewski, nad Sowinką, lewym dopł. Prosny, o 10 klm. na wschód od Pleszewa, 2 klm. od Prosny i granicy królestwa polskiego, na drodze, która w Stawiszynie schodzi się z traktem konińsko-kaliskim; par. i szkoły w miejscu, poczta w Bogusławiu przy granicy, wprost Grodziszczka kaliskiego. Wś ma 99 dm., 685 mk. kat. i 1 prot., 673 ha (497 roli, 123 łąk). Wś T. składają części: Stara, Nowa, Wielka i Mała Wieś, Biclawy, dział Kajewski, Kozły, dział Jedlecki i Pleszówka, dział Pleszewski. Dwór, z folw. Bogusław (6 dm., 55 mk.) i Podborek (4 dm., 59 mk.), ma 75 dm., 776 mk. (763 kat., 13 prot.) i 1370 ha (667 roli, 95 łąk, 190 past., 331 lasu, 87 nieuż.); gorzelnia; właścicielem jest Władysław Skoroszewski; czysty dochód z ziemi 7223 mrk. Kościół p. w. św. Andrzeja istnieć miał około r. 1450 lub wcześniej. Wojciech Lidnarski, pleban, wystawił w r. 1702 nowy drewniany. W r. 1764 d. 9 czerwca obraz N. Maryi Panny, na zwyczajnym papierze malowany, będący własnością biednego komornika w T., miał unieść się przy najspokojniejszem powietrzu w gó-

rę, objawić się w pobliskich Lenartowicach, w domu jakiegoś Biadały, i spuścić się w pobliżu dzisiejszego kościoła. Odtąd przy tym obrazie liczne dziać się poczęły cuda, które komisya duchowna sprawdziła, poczem konsystorz w Łowiczu, w r. 1765, z polecenia arcyb. W. Łubieńskiego, obraz za cudowny ogłosił. Ponieważ zaś kościołek nie mógł pomieścić pobożnych, dziedziczka wsi Anna z Świnarskich Chlebowska, kasztel. kaliska, rozpoczęła budowę obszernego kościoła murowanego w r. 1777. Po jej śmierci pleban J. N. Karpiński dokończył budowy d. 28 września 1786 r. (1785), cudowny obraz uroczyście przeniesiony został do nowego kościoła, który konsekrował d. 3 paźdz. r. 1802 M. Kosmowski, opat trzemeszeński, biskup martyropolitański. Kościół ten słynie odpustami w uroczystości N. M. Panny (Łaski, L. B., II, 36, przyp. wyd.). Ks. Adam Cedrowicz wydał w Kaliszu, w r. 1786, Kazanie, miane przy przeprowadzeniu obrazu N. M. Panny, a ks. dziekan Tomasz Basiński ogłosił w Gnieźnie, w r. 1862, Dzieje cudownego obrazu N. Maryi Panny i kościoła w T. Parafię, liczącą 2390 dusz, składają: Bogusław, Bogusławice, Jedlec z kościołem filialnym, Kotusz, Kucze, Kwiatów, Podborek, Turowy i Tursk. Szkoły znajdują się w Starej i Małej Wsi. Szkołę wspomina księga nadań Łaskiego. Probostwo ma 45 ha obszaru. Pierwszym dziedzicem T. był jakiś „Presopassus“, którego w r. 1288 znachodzimy w otoczeniu ks. Przemysława II; w r. 1395 pisze się Bogusz z T., kaszt. koniński. T. rozpadło się na dwie części, które potem zlały się znów w jedną. Akta kaliskie z r. 1445—1681 zawierają liczne czynności odnoszące się do T. i Turskich. W 1579 r. było na Wielkiem T. 5 działów a na Małem 3; właścicielami byli Turscy, a między nimi Stanisław Sławoszewski; obie części miały $23^1/_4$ łan. os., 17 zagr., 9 komor., 4 rzeźników i 1 rzem. (Pawiński, Małop., I, 131); w r. 1620 należały 4 działy do Turskich, jeden do Stanisława Rakowskiego i 3 do wojewody kaliskiego; odnośne regestra pob. (A. J. Parczewski, 50) wykazują na obu T. $22^1/_4$ łan., włącznie 2 półłanków pustych, 13 zagrodn., 2 młyny, komor. i rzemieślnika. Po Turskich posiadali dobra: Przyjemscy, Jełowiccy, Chlebowscy (r. 1770), Zakrzewski Konstanty (1840) i Skoraczewski Ignacy (1870). Na obszarze T. odkopano cmentarzysko z popielnicami. W r. 1882 wydał J. Chociszewski książeczkę o T. *E. Cal.*

Turska Dąbrowa i *Turski Młyn*, w powiecie szubińskim, ob. *Tur.*

Turski, ob. *Turek* 2.).

Turskie, jezioro, w pow. mozyrskim, gm. Chorsk, pomiędzy wsiami Wielemicze i Remel; rozlewa się wąską strugą w półkole na $1^1/_2$ wiorsty. *A. Jel.*

Tursko 1.) *Wielkie*, wś, folw. i dobra na wyniosłej krawędzi panującej ponad doliną Wisły, płynącej w odległ. 3 w. od wsi, pow. sandomierski, gm. Tursko, par. Niekrasów, odl. 35 w. od Sandomierza, około 7 w. na płd.-zach. od Osieka i 7 w. na płn.-wschód od Połańca. W 1873 r. na obszarze dóbr istniały: cukrownia (zamknięta), gorzelnia parowa, browar, olejarnia, cegielnia, młyn wodny, magazyn soli. T. Wielkie ma obecnie szkołę początkową, 57 dm., 544 mk. W 1827 r. było 48 dm., 393 mk. 2.) **T.** *Małe*, wś i folw. nad rz. Wisłą, z lew. brzegu, o 2 w. na zach.-płd. od T. Wielkiego, należy do par. Połaniec (o 4 w. na zach.), ma 57 dm., 542 mk. W r. 1827 było 58 dm., 398 mk. Brzegi Wisły są obwałowane dla ochrony niziny nadbrzeżnej od wylewów. Obie wsi są starożytnemi osadami, położonemi przy starym trakcie handlowym i brodzie przez Wisłę, pomiędzy dwoma grodziskami pogranicznemi (w Osieku i Połańcu). Dobra T. Wielkie składały się w r. 1873 z folw. T. Wielkie, T. Małe i Kopaniny, Szwagrów, Matyaszów, Rudniki i Wola Turska oraz nomenkl. Cukrownia, rozl. mr. 5510: fol. T. Wielkie gr. or. i ogr. mr. 487, łąk mr. 13, lasu mr. 402, nieuż. mr. 41; bud mur. 7, drewn. 14; płodozm. 6-pol.; fol. T. Małe i Kopaniny gr. or. i ogr. mr. 341, łąk mr. 613, past. mr. 145, lasu mr. 463, nieuż. mr. 92; bud. mur. 11, drewn. 10; płodozm. 6 i 9 pol.; fol. Szwagrów i Matyaszów gr. or. i ogr. mr. 713, łąk mr. 154, past. mr. 226, lasu mr. 491, nieuż. mr. 186; bud. mur. 10, drewn. 14; płodozm. 6 i 13-pol.; fol. Rudniki gr. or. i ogr. mr. 259, łąk mr. 77, past. mr. 172, lasu mr. 350, nieuż. mr. 19; bud. mur. 4, drew. 10; płodoz. 9-pol.; os. Cukrownia gr. or. i ogr. mr. 42, łąk mr. 7, past. mr. 6, wody mr. 32; bud. mur. 14, drew. 9; lasy urządzone. W skład dóbr wchodziły wsi: T. Wielkie os. 42, mr. 342; T. Małe os. 60, mr. 547; Strużki os. 12, mr. 96; Rudniki os. 32, mr. 563; Zawada os. mr. 202; Okrągła os. 20, mr. 330; Pióry os. 12, 6, mr. 116; Wymysłów os. 13, mr. 112; Niekurza os. 62, mr. 421; Matyaszów os. 26, mr. 321; Łużyca os. 9, mr. 258; Antonówka os. 3, mr. 49. Wś T. było widownią jednej z ważniejszych walk z Tatarami W 1241 r., po zajęciu i zniszczeniu Sandomierza w d. 13 lutego, zwrócili się Tatarzy ku południowi, z zamiarem zajęcia grodu w Połańcu. W tym celu rozłożyli się obozem pod Turskiem. Hufiec małopolski, pod wodzą Włodzimierza wojewody krakowskiego, napadł niespodzianie na obóz tatarski i sprawił wielki zamęt. Korzystając z tego liczni jeńcy porozbiegali się, szukając schronienia w przyległych lasach

puszczy strzegomskiej. Tatarzy widząc szczupłe siły atakujących, nabrali otuchy i utrzymali się na swoich stanowiskach, dzięki niekarności rycerstwa polskiego, którego część zajęła się zabieraniem łupów z taboru tatarskiego. Mężną śmiercią zginął między innemi Michał Przedwojowicz. Opowiadanie Długosza o bitwie pod T. opiera się w części na relacyi katalogu biskupów krakowskich, w części na nieznanych źródłach. Król Kazimierz pozwala Bokszy (Boxae) z Janowic i bratu Janowi przenieść wś Tursko Małe na prawo niemieckie. „Bogssa“ ten był świadkiem sprzedaży części wsi Zdanowa w r. 1362. Tenże Boksza podpisał się na akcie z r. 1371 i z r. 1385 (Kod. Małop., I, 312, III, 91, 253, 337). W połowie XV w. T. Wielkie, w par. Niekrasów, własność Wierzbiety i Marka h. Gryf, miało 18 łan. km., karczmę z rolą, z których płacono dziesięcinę, wartości 12 grzyw., wice-prepozyturze sandomierskiej. Folw. rycerski płacił plebanowi w Niekrasowie. T. Małe, w par. Połaniec, własność Noska i Spytka h. Janina, miało 9 łan. km., 2 folw. rycerskie, z których dziesięcinę, wartości 2 grzyw., płacono plebanowi w Połańcu (Długosz, L. B., II, 324, 325, 450). W 1578 r. we wsi T. major, w par. Niekraszów, Jan Turski miał 20 os., $5^3/_4$ łan., 6 zagr. z rolą, 1 zagr., 4 chałup., 4 kom., 8 biednych, 4 rzemieśl.; Krzysztof, Andrzej i Sebastyan Turscy mieli 8 osad., $2^3/_4$ łan., 5 zagr. z rolą, 9 kom., 2 rzem. (Pawiński, Małop., 169). T. Małe w r. 1508 wraz z innemi płaciło gr. 22. Część T. należąca do Jana Turskiego płaciła 1 grzyw. $1^1/_2$ gr. W r. 1578 wś T., w par. Połaniec, własność kasztel. radomskiego St, Tarnowskiego, miało 14 osadn., 3 łany, 8 zagrod. z rolą, 4 zagr., 5 kom., 2 rzem. (Pawiński, Małp., 169, 458, 459). T. gmina należy do sądu gm. okr. IV w Staszowie (tamże poczta), urząd gm. w Strużkach. Gmina ma 8781 mr. (5083 mr. włośc.) i 4613 mk. (14 prot., 63 żyd.). W skład gminy wchodzą: Antoszówka, Dąbrowa, Luszyca, Matyaszów, Nakol, Niekrasów, Niekurza, Okrągła, Ossala, Pióry, Rudniki, Szwagrów, Strużki, Sworoń, Trzcianka, T. Małe, T. Wielkie, T. Wola, Wymysłów, Zaduska Kępa i Zawada. *Br. Ch.*

Tursko, wś, pow. grybowski, na prawym brzegu Biały, 3 klm. na płn. od Ciężkowic, w okolicy podgórskiej i lesistej, wzn. 244 mt. npm. Ku wschodowi wzgórze Białówka wzn. 371 mt. Wś ma 34 dm., 178 mk. (96 męż., 82 kob.), 176 rz.-kat. (par. w Ciężkowicach) i 2 izrael. Pos. więk. (An. Trzecieskiej) składa się z 31 roli, 6 łąk, 2 past., 119 mr. lasu; pos. mn. ma 151 roli, 8 łąk, 21 past. i 32 mr. lasu. W 1581 r. (Pawiński, Małop., 109) było tu sołtystwo, świeżo założone, z 1 łanem km. i sołtysim. T. graniczy na płd. z Cięszkowicami, na płn. z Rzepiennikiem Marciszewskim a na wsch. z Rzepiennikiem Strzyżewskim. *Mac.*

Tursko, ob. *Tursk.*

Tursona, wś i folw., pow. maryampolski, gm. i par. Poniemoń, odl. od Maryampola 61 w.; wś ma 8 dm., 59 mk.; folw. 1 dm., 23 mk. W 1827 r. 1 dm., 17 mk.

Tursucie, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Szumsk, odl. od Maryampola 12 w., ma 36 dm., 300 mk. W 1827 r. 26 dm., 211 mk.

Tursza, wś, w dawnym pow. krzemienieckim. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1583 r. Krzysztof Goździkowski płaci od 6 dym., 7 ogr., 1 koła waln., 1 bojarzyna (Jabłonowski, Wołyń, 147).

Turtul, os. młyn., pow. suwalski, gm. Pawłówka, par. Przerośl, odl. od Suwałk 17 w., 1 dm., 5 mk. W 1827 r. 2 dm., 10 mk., par. Jeleniewo.

Turtyszki al. *Turciszki*, zasc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Melegiany (o 5 w.), okr. wiejski i dobra, Kublickich, Poleś, o 28 w. od Święcian, ma 2 dm., 17 mk. kat. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.).

Turule, błoto, w pow. szawelskim, ob. *Tirule.*

Turule, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Aleksin, o 29 w. od Bielska.

Turuńczuk, rzka, właściwie odnoga Dniestru, w pow. tyraspolskim gub. chersońskiej.

Turunt, starożytna nazwa rz. Dźwiny.

Turupie al. *Torupie* al. *Turpie*, wś, pow. kalwaryjski, gm. Janów, par Ludwinów, odl. od Kalwaryi 8 w., ma 9 dm., 23 mk., 106 mr. W 1827 r. 3 dm., 34 mk.

Turupiele al. *Turpiele*, wś, pow. kalwaryjski, gm. Janów, par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 8 w., ma 30 dm., 109 mk. W r. 1827 6 dm., 44 mk. Ob. *Borowszczyzna.*

Turupin, w dok. *Turopin*, *Turowin*, wś, pow. włodzimierski, na pograniczu pow. kowelskiego, na płn.-wsch. od Włodzimierza. Był tu monaster. W czasie rewizyi zamku włodzimierskiego z 1545 r. własność Hawryła Jakowickiego, który zobowiązany był do opatrywania jednej horodni zamkowej (Jabłonowski, Rewizye, 11). Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1577 r. p. Hawryłowa Jakowicka płaci tu od 3 dym., 4 ogrod. Do niej również należy w 1583 r. (Jabłonowski, Wołyń, 75, 117). *J. Krz.*

Turwia, ob. *Turew.*

Turwowicze, wś nad bezim. dopł. Płotnicy, pow. piński.

Tury, wś nad rz. Wartą, pow. kolski, gm. Kościelec, par. Krzymów, odl. od Koła 11 w., ma 45 dm., 302 mk. W 1827 r, miała 1-sza

część 8 dm., 80 mk. a 2ga 12 dm., 120 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę pobiera pleban w Krzymowie. Kolędę dają kmiecie po groszu, zagrodnicy i karczmarze po pół gr. (Łaski, L. B., I, 244). W r. 1579 we wsi Tury Jakub Mężeński płaci od 1/4 łanu a Jan Grodziecki od 2 łan. i 3 zagr. bez roli (Pawiński, Wielkop., I, 230). *Br. Ch.*

Tury 1.) wś i ferma, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Pieski, o 25 w. od Wołkowyska. 2.) **T.,** wś, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. smiłowickim, gm. i par. prawosł. Wierchmień, w okolicy Szypian, o 32 w. od Ihumenia. Za poddaństwa należała do dominium Szypiany (Moniuszków); ma 5 osad; grunta lekkie. 3.) **T.,** wś nad odnogą Horynia, pow. mozyrski, w 3 okr. pol., gm. Chorsk (o 4 w.), o 3 w. od mka Dawidgródka, 44 w. od Turowa, 179 w. od Mozyrza. *A. Jel.*

Tury, mylnie *Turka*, wś, pow. bracławski, okr. pol., gm. i par. Niemirów. Należy do klucza niemirowskiego, dawniej Potockich, Strogonowych, dziś Szczerbatowych. Porow. *Huńka.*

Tury, karczma na obszarze Wróblowic, pow. drohobycki.

Turya, jezioro, w pow. drysieńskim, w dobrach Sarya.

Turya 1.) rzka, w gub. grodzieńskiej, dopływ Zelwy al. Zelwianki. 2.) **T.,** rzeczka, w gub. mińskiej. Zaczyna się w pow. słuckim, za wsią Zaturie, płynie w kierunku zachodnio-płn. około wsi Biełki, Buczno, Mosiewicze, Rudniki, odtąd zwraca się na wschód, płynie puszczami pod Hutę, i przyjąwszy z prawej strony rzkę Łotwę, wkracza w powiat ihumeński i naprzeciwko wsi Kościeszy ma ujście. Długość biegu około 25 w. Przybiera nadto rzkę Charczówkę. 3.) **T.,** rzka, pow. rzeczycki, w bagnach zalegających okolice Chabna, Hliniszcze, Ohorodniki, Użyniec, w obrębie gm. Jurewicze; skanalizowana poprzednio w stronę płd. ku Prypeci, a ostatniemi czasy przez gener. Żylińskiego na płn. przez rzkę Chabeńkę do Wici i na płd. do rz. Uniei, obu lewych dopł. Prypeci. Przybiera rzkę Lisawę. 4.) **T.,** rzka, w pow. drysieńskim, w dobrach Sarya, dopływ Saryanki. 5.) **T.,** rzka, w pow. czerykowskim, ob. *Tureja.* 6.) **T.,** rzka, w pow. lidzkim, ob. *Turejka.*

Turya 1.) folw., zaśc., kolonia żydowska, karczma i dobra skarbowe nad rzką Turejką, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Szczuczyn, o 51 w. od Lidy; 59 mk., w tem 48 żyd. (w 1865 r. 26 dusz rewiz. żydów rolników). 2.) **T.,** wś i folw., pow. czerykowski, gm. Krasnopole. Wś ma 40 dm., 284 mk.; folw., dziedzictwo Makowieckich, 966 dzies. (520 lasu, 90 roli, 100 łąk); karczma.

Turya 1.) rzka, w pow. czehryńskim, prawy dopł. Wielkiej Wysi. Płynie od Łebedyna i Łebedyńskiego monasteru, na Żurawkę, Turyę, Listopadówkę i pod Złotopolem, nawprost mka Nowomirhorodu (pow. elizawetgradzki gub. chersońskiej) ma ujście. W lesie łebedyńskim przybiera ruczaj Dereczyn. 2.) **T.,** rzka, dopływ rz. Sobi (w pow. lipowieckim czy hajsyńskim ?). 3.) **T.** al. *Kostarówka*, rzka, w pow. radomyskim, wypływa z błot przy wsi Tołsty Les i uchodzi do Prypeci. 4.) **T.,** rzeka, w gub. wołyńskiej, prawy dopł. Prypeci. Bierze początek w pow. włodzimierskim pod wsią Zaturce, płynie na Chołopicze, Oziutycze, Dominopol, po za którą na pewnej przestrzeni stanowi granicę od pow. kowelskiego, mija wś Turyę i Popówkę, po za którą wkracza znów do pow. włodzimierskiego, oblewa Błażeników, Jagodno, Turyczany, Duliby, do Kulczyna stanowi powtórnie granicę pomiędzy pow. włodzimierskim i kowelskim, poczem ostatecznie wkracza w pow. kowelski, przepływa przez Turzysk, Sielec, Haruszę, Zadyby, Horodelec, Kowel, Werbki, Bachowo, Huszczyn, Dorotyszcze, Niesuchojeże, Komarowo, Sołowiewo, Milce, Datyń, Michnówkę, Chociszów i pod wsią Szczytyn ma ujście. Płynie na przestrzeni 165 w. (podług Winc. Choroszewskiego), zrazu w kierunku płd.-zach., po za wsią Błażeników skręca na płn., poczem przy Turyczanach przybiera nagle kierunek wschodni, poczem od wsi Harusza płynie w kierunku płn.-płn.-wsch. Szeroka do 15 sażeni, głęboka około 3 stóp; dno ma bagniste, brzegi niskie. Płynie śród błot i łąk, oddzielając w biegu wiele ramion i odnóg. Pod Kowlem staje na początku grudnia, puszcza zaś pierwszych dni marca. Spław ma w porze wiosennej od Turzyska, latem zaś od wsi Niesuchojeże. Przybiera wiele strug, z których ważniejsze: od praw. brzegu Przedzielna i Głuszyca (właściwie ramię), od lewego: Berezka i Krutycz (również ramię, oddzielające się po za Datynem). *J. Krz.*

Turya 1.) wś nad rzką t. n., dopł. Wysi, pow. czehryński, na pograniczu pow. elizawetgradzkiego gub. chersońskiej, w 3 okr. pol., gm. Łebedyn, o 90 w. od Czehrynia, o 6 w. na płn. od Złotopola, ma 1605 mk. Podług Pochilewicza w 1808 r. było tu 212 osad i 1861 mk. a w 1863 r. 2219 mk. chrześcian i 1372 żydów. Była tu gorzelnia i cegielnia. Część wsi od strony mka Złotopola nazywa się Nikołajówką. Znajduje się tu cerkiew paroch., p. w. N. M. P., wzniesiona w 1858 r. na miejsce dawniejszej z 1780 r. i uposażona 78 dzies. ziemi, oraz cerkiew filialna (do 1843 r. również paroch.) Woźniesieńska, z drzewa wzniesiona w 1756 r. Uroczyska noszą nazwę: Bohorochowicz i Czołnówka. Jestto dawna

osada, jak o tem świadczą znajdujące się na gruntach wsi stare mogiły, odnoszące się do epoki scytyjskiej. Na jednej z nich, zwanej Rozkopaną, w czasie kolijszczyzny przygotowywano saletrę i proch. W połowie zeszłego wieku T. była znacznem mkiem pogranicznem, w którem przebywał jeden z gubernatorów rozległych dóbr ks. Lubomirskich. Pobliskie mka Złotopol i Mirhorod nie miały wówczas obecnego znaczenia. Z podniesieniem się Złotopola upadły tutejsze jarmarki i osada utraciła prawa miejskie. W 1787 r. od ks. Ksawerego Lubomirskiego T. przeszła do ks. Potemkina, po którym odziedziczył wś gen. Mikołaj Wysocki, następnie własność Piotra Łopuchina, od którego w 1857 r. nabyła ks. Darya Meszczerska, od 1879 r. von Bekka. 2.) **T.**, w dok. *Turza*, wś nad Ikwą, pow. dubieński, na pograniczu pow. krzemienieckiego, gm. Werba, par. praw. Mińkowce (o 3 w.), ma 43 dm., 373 mk. praw., 5 kat., 4 żyd. Posiada cerkiew drewnianą p. w. św. Anny, wzniesioną w 1773 r. przez dziedzica hr. Stanisława Gruję i uposażoną z jego zapisu 28 dzies. ziemi. Podług miejscowego podania wś założona została śród głuchych lasów, w uroczysku Turyanka, przez mieszkańców wsi Wolicy, chroniących się przed zagonem Tatarów. Do 1846 r. właścicielką T. była hr. Marya Gruja, następnie jej zięciowie Rojtarusz i Kielkiewicz, którzy w 1852 r. sprzedali ją Niepokojczyckiemu, a od tego w 1864 r. nabył Julian Turkiewicz. Jego spadkobiercy w 1883 r. sprzedali wś kupcowi dubieńskiemu Bursteinowi, posiadającemu tu około 800 dzies. 3.) **T.**, wś nad rz. Turyą, pow. włodzimierski, na pograniczu pow. kowelskiego, na płn.-wsch. od Włodzimierza. Podług rewizyi zamku krzemienieckiego z r. 1545 własność Iwana Chreptowicza, który zobowiązany był do opatrywania jednej borodni zamkowej (Jabłonowski, Rewizye, 97).

Turya, rzeka, w pow. sosnickim gub. czernihowskiej, lewy dopł. Snowu (praw. dopływu Desny). Przybiera od praw. brzegu Brecz i Breczycę.

Turyakowo, folw. nad dopł. Piereczuty, pow. miński, w 3 okr. pol., gm. i par. kat. Kojdanów (o 5 w.), o 45 w. od Mińska, ma około 5 włók. własność Drzeżyńskich; miejscowość falista, dość leśna, grunta urodzajne, szczerkowe. *A. Jel.*

Turyanowo, osada, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. kat. Kojdanów, około 4 włók; należy do domin. Dziahilna Januszkiewiczów.

Turyca, wś, pow. sieński, gm. Łukoml (o 13 w.), ma 21 dm., 68 mk.; zapasowy magazyn zbożowy gminny. Por. *Turyszcze*.

Turyczany 1.) w dok. *Turyczyn* (1570 r.), *Turejczyn*, wś nad Turyą, pow. włodzimierski, w pobliżu granicy pow. kowelskiego, na zach. od Turzyska. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1570 r. p. Awriło Jakowiczki płaci z Jakowicz, Bobrycz, Owadowa i z Thuriczyna z 45 dym., 28 ogrod. po 4 gr., 15 ogrod. po 2 gr., 1 karcz., 1 kotła gorzałcz. a kn. Michajło Kurczewicz z Tureyczina, Jaodna i Nowosiołek z 19 dym., 3 bojar. putn., 11 ogr. po 3 gr., 1 koła młyn., 1 półkoła, 1 karcz. (Jabłonowski, Wołyń, 22, 24). 2.) **T.** w dok. *Thuriczany*, *Turyczęnty*, wś nad Turyą pow. włodzimierski, na płn. od Włodzimierza, posiada kaplicę kat. par. Przewały. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. wraz, z Dulebami, Wolą Zahodną i Nowosiołkami należy do kn. Wasilewej Bołozinej. Pobór oddzielnie niewykazany. Reg. pobor. z 1577 r. wykazują wś Turyczęnty w pow. włodzimierskim, własność kn. Michajły Kurcewicza (wraz z wsiami Niegodne i Nowosiołki). W 1683 r. tenże kn. M. Kurczewicz wnosi z części sioła T. z 7 dym., 2 ogr., 1 koła waln., $^1/_2$ popa. Druga część wraz z wsiami Duleby i Wolicą była w arendzie Macieja Wygnańskiego (Jabłonowski, Wołyń, 34, 73, 123). *J. Krz.*

Turyczyn, wś, pow. newelski, przy drodze z Połocka do Newla (o 30 w.), gm Stajki, 6856 dzies. ziemi dwors.; miejscowość wzgórzysta. Około 1760 r. własność Krzysztofa Tyszkiewicza, później Chrzanowskich.

Turyczyn, ob. *Turyczany*.

Turyczyno, jezioro, w pow. połockim, jedno z grupy jezior, z których wypływa rz. Połota (prawy dopł. Dźwiny).

Turyewo, okolica, pow. sieński, gm. Kokowczyn, ma 19 dm., 129 mk.

Turyhowski staw, uroczysko na gruntach wsi Mikitycze, pow. dubieński.

Turyj-Roh, uroczysko błotnisto-leśne, w Pińszczyźnie, w okolicy Moroczna (ob. Rewizya puszcz, str. 10).

Turyjsk, ob. *Turzysk*.

Turyk, *Thurik*, wś, w hr. liptowskiem (Węgry), ma kościół kat. fil., 261 mk. W zachodniej stronie wsi znajduje się po polach wiele różnych skamieniałości. Jest też jaskinia, w której gnieżdżą się puszczyki.

Turykowicze, ob. *Turkowicze*.

Turylcze, wś, pow. borszczowski, 13 klm. na płd.-wsch. od Borszczowa (sąd pow.), 9 klm. na płd. od urz. poczt. i tel. w Skale. Na płn.-zach. leży Muszkatówka, na płn. Iwanków i Słobódka Turylecka, na wsch. Podfilipie, na płd. Wierzbówka i Sapahów, na zach. Wołkowce i Słobódka Muszkatowiecka. Północną część obszaru przepływa potok Dubeniecki, prawy dopł. Zbrucza. Środkiem obszaru płynie potok Trostenecki, również do-

pływ Zbrucza. Na południe wznosi się „Turylecka góra“ (285 mt. znak triang.). Na płd.-zach. las „Kruhlak“. Własn. więk. ma roli or. 1082, łąk i ogr. 42, past. 1, lasu 352 mr.; wł. mn. roli or, 936, łąk i ogr. 101, past. 5 mr. W r. 1880 było 167 dm., 910 mk. w gminie, 17 dm., 97 mk. na obsz. dwor. (881 gr.-kat., 99 rz.-kat., 27 izr.; 927 Rusinów, 79 Polaków). Par. rz.-kat. w Skale, gr.-kat. w miejscu, dek. kudryniecki. Do par. należą: Słobódka, Puklaki, Podfilipie, Trójca i Wierzbówka. We wsi jest cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., szkoła etat. 1-klas. i kasa pożyczk. gm. z kapit. 766 złr. Jest także młyn i gorzelnia. *Lu. Dz.*

Turyn 1.) al. *Turyno*, cztery pobliskie zaścianki, pow. bobrujski, w 3 okr. pol., gm. i par. kat. Hłusk (o 5 w.); mają razem 11 os.; grunta lekkie. Przechodzi tu drożyna ze wsi Dokol do Hłuska. 2.) **T.**, wś i dobra nad rz. Świsłoczą, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze (o 7 w.), par. praw. w miejscu, par. kat. Błonie (o 7 w.), o 30 w. od Ihumenia, o 10 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Maryi-Góra. Wś ma 63 osad; szkółka wiejska; cerkiew paroch. p. w. Przemienienia. W XVIII w. T. należał do klucza puchowickiego i był własnością Sulistrowskich. W r. 1796 całym kluczem władał Joachim Sulistrowski, kanonik wileński. Było tu wówczas 196 poddanych płci męs. Niedługo potem klucz puchowiecki rozdrobił się przez wyprzedaże i T. nabyli Estkowie. Przez wiano Anieli, jedynej córki Jakuba Estki, poślubionej Ottonowi Narkiewiczowi-Jodce, przeszedł do tej rodziny i dziś jest własnością małoletnich wnuków Ottona i Anieli z Estków Jodków. Dobra mają około 900 dzies., w wybornie uprawionej szczerkowej glebie; łąki nad Świsłoczą bardzo obfite, dwukośne; zabudowania dworskie porządne, młyny i folusze, rybołówstwo znaczne, lasu dostatek. Jestto jeden z lepszych folwarków w powiecie. *A. Jel.*

Turyn, folw., młyn, leśniczówka i karczma koło Błyszczanki, na obszarze dwors. Duplisk, w pow. zaleszczyckim.

Turyna, leśniczówka i gajówka w Ulhówce, pow. Rawa Ruska.

Turynka, wś, pow. żółkiewski, 10 klm. na płn.-wschód od Żółkwi (sąd powiatowy i stacya drogi żel.), z urzędem poczt. i telegr. w miejscu. Na północ leży Derewnia, na wschód Bojaniec i Wola Żółtaniecka, na płd.-wschód Przedrzymiechy, na płd. Błyszczywody (część zwana Opłytna i kolonia niem. Ehrenfeld), na zach. Wiązowa i Kulawa. Wś leży w piaszczystej nizinie dorzecza Bugu, za pośrednictwem Świni, dopł. Raty. Świnia wchodzi tu od płd.-zach. z Wiązowej i w obrębie wsi przyjmuje od praw. brzegu większy potok, w dolinie którego leżą zabudowania. Na płd.-zach. od nich grupa domów „Ruda Turyniecka“ nad Świnią. Na wsch. od Rudy wzgórze „Turynka“ (229 mt.). Na płd.-zach. las turyński, wzn. 234 mt. Własn. więk. (Napoleona Sarneckiego) ma roli or. 624, łąk i ogr. 361, past. 430, lasu 3138 mr.; wł. mn. roli or. 2269, łąk i ogr. 1687, past. 98, lasu 9 mr. W r. 1880 było 308 dm., 1821 mk. w gm., 6 dm., 42 mk. na obsz. dwors. (1697 gr.-kat., 76 rz.-kat., 63 izr., 27 in. wyzn.; 1687 Rusinów, 86 Polaków, 90 Niemców). Par. rz.-kat. w Żółkwi, gr.-kat. w miejscu, dek. żółkiewski. We wsi szkoła 1-klas. Przy drodze na wzgórzu stoi cerkiew murowana z kopułą, w pośród starych lip i sosen. Erekcya parafii nieznana. Wiadomo, że Bazyli Kocur, proboszcz z Kupiczwoli, otrzymał w r. 1730 od królewicza Konstantego Sobieskiego prezentę na parocha turynieckiego. Po nim był Jan Piasecki, a z kolei syn tegoż Aleksy, na mocy dokumentu z d. 20 stycz. 1753 r., podpisanego przez ks. Michała Kaz. Radziwiłła, fundatora archimandryi bazyliańskiej w Żółkwi. Aleksy Piasecki wybudował nową cerkiew prowizoryczną, zamierzając wznieść murowaną. Sprowadził on do cerkwi cudowny obraz Chrystusa, który znajdował się niegdyś w Strzeliskach (pow. bóbrecki), w monasterze bazyliańskim. Gdy monaster zniesiono, ihumen podarował obraz mieszczaninowi w Strzeliskach. Tu poczęła się wedle podania, zjawiać na obrazie światłość. Za poradą Babczyńskiego, proboszcza w Strzeliskach, przeniesiono obraz do cerkwi. Światło i tu się zjawiało, a oglądał je też ks. Jabłonowski, woj. bracławski, ktory zawiesił na obrazie srebrne serce. Aleksy Piasecki będąc chorym, ślubował sprowadzić obraz do swej cerkwi. Po wyzdrowieniu zamiar uskutecznił, wprowadzając obraz do Turynki 2 lipca 1765 r. z wielką uroczystością. Gdy i tutaj obserwowano światłość na obrazie, wyjednał ks. A. Piasecki odpust dla cerkwi turynieckiej (1765 r.) i założył bractwo cerkiewne, którego protektorem był ks. Michał Radziwiłł, woj. wileński. Sława obrazu turynieckiego ściągała pobożnych pielgrzymów. Ks. A. Piasecki założył fundamenta pod cerkiew murowaną. Przerwaną przez śmierć Piaseckiego (1799 roku) budowę doprowadził do skutku dr. Piotr Krausneker, lekarz ze Lwowa, właściciel Turynki. Cerkiew poświęcono w r. 1837 p. w. św. Paraskewii. Cudowny obraz Zbawiciela jest malowany na drzewie, pokryty srebrną blachą tak, że tylko twarz i ręce są widoczne. Na obrazie znajdują się liczne

wota (między innemi od Lwa Szeptyckiego, bisk. lwowskiego; od miasta Żółkwi; od dominikanów żółkiewskich; od M. Tchórzewskiej, chorążyny łęczyckiej i t. d.). Cerkiew była niegdyś bogata. W czasie wojen Napoleońskich ogołocono ją ze wszelkich kosztowności, nawet srebrną sukienkę z obrazu zabrano do Żółkwi, mimo oporu włościan. Dopiero gdy włościanie złożyli 100 dukatów w złocie, zwrócono im tę sukienkę. Do dziś zachowała się tylko cenna monstrancya z pięknym cyzelowanym ornamentem, przedstawiającym łuskę rybią, na postumencie i z dwoma masywnemi figurami, przedstawiającemi dwóch rycerzów skrzydlatych, niosących tarcze z napisami liturgicznemi (kirylicą). Monstrancya waży 40 funtów, pochodzi z końca XVII w. i jest prawdopodobnie darem królewskim (ob. „Katalog archeol.-bibliogr. wystawy Instytutu Staropigiańskiego we Lwowie“, 1888, str. 94). Są tu także portrety: bisk. Lwa Szeptyckiego; metrop. Ant. Angełowicza; papieża Klemensa XIV i Piotra Krausnekera. Na uwagę zasługuje także księga, w której zapisano około 74 cudów doznanych za przyczyną obrazu Zbawiciela. Obecnie dokonywa się pokrycie cerkwi blachą i przyozdobienie pokaźną banią. Kś. Klemens Chodykiewicz wydał we Lwowie w r. 1771: „Kazanie na uroczystość przeniesienia Jezusa do turynieckiej cerkwi“ (in 4-to, kartek 15). Podany jest tu wizerunek obrazu (Barącz: „Żywoty sławnych Ormian“, Lwów, 1856, str. 113). O założeniu wsi nie mamy wiadomości. Wś należała do dóbr królewskich. D. 1 marca 1543 r. w Krakowie nakazuje Zygmunt I, pod groźbą kar, poddanym królewskiej wsi Turzynki, do starostwa lwowskiego należącej, ażeby pełnili obowiązki na nich nałożone (Arch. krajowe we Lwowie, C., t. 20, str. 455). D. 2 lipca 1555 r. w Zambrowie uwiadamia Zygmunt August Macieja Góreckiego, chorążego pozn., że nadał Stan. Żółkiewskiemu wś Turzynkę (l. c., C., t. 32, str. 12). W Warszawie d. 20 stycz. 1556 r. zakazuje Zygmunt August Zygmuntowi Ligęzie, stście lwowskiemu, niepokoić Stanisława Żółkiewskiego w posiadaniu wsi Turynki (l. c., C. t. 33, str. 308). W T. urodził się Stanisław Żółkiewski, późniejszy hetman w. kor., pogromca Turków i Tatarów, założyciel Żółkwi, poległy pod Cecorą w r. 1620. Później należała wś do dóbr Jana Sobieskiego. Znajdują się tu jeszcze okopy, które otaczały stary modrzewiowy dworzec Żółkiewskiego. W opisaniu cerkwi turynieckiej poszliśmy głównie za artykułem: „Turynka i cerkow turynecka“, napysaw Wasyl Czernyckij, Diło, Lwiw, 1892. *Lu. Dz.*

Turyskowicze, ob. *Turkowicze.*

Turyszcze 1.) wś, pow. sieński, gm. Łukoml. ma 21 dm., 68 mk. Będzie to prawdopodobnie ta sama miejscowość co Turyca (ob). 2.) **T.**, folw. nad Uszaczką, w pobliżu ujścia Kozinki, pow. lepelski, par. Sieliszcze.

Turyszczewicze, wś, pow. rohaczewski, gm. Czeczersk, ma 29 dm., 130 mk.

Turyszki, wś, pow. kalwaryjski, gm. Kirsna, par. Krasna, odl. od Kalwaryi 19 w., ma 25 dm., 209 mk., 10 os., 403 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. (majoratu) Pryga. W 1827 r. 6 dm., 49 mk.

Turza 1.) wś i przys., pow. będziński, gm. Rokitno Szlacheckie, par. Ciągowice, ma 16 dm., 108 mk., 164 mr., prócz tego 36 mr. na przysiółku t. n. W 1827 r. było 11 dm., 65 mk. Wś wchodziła w skład dóbr Ciągowice. Ani Długosz w opisie par. Ciągowice ani reg. pobor. z XVI w. nie podają tej wsi. Zapewne była to drobna osada leśna, należąca do Ciągowic. 2.) **T.**-*Wielka*, wś i fol., pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Bądkowo, odl. 21 w. od Lipna, ma 11 dm., 157 mk. W r. 1827 było 32 dm., 202 mk. W r. 1880 fol. T. Wielka rozl. mr. 735: gr. or. i ogr. mr. 424, łąk mr. 17, wody mr. 12, lasu mr. 87, zarośli mr. 180, nieuż. mr. 12; bud. mur. 4, drewn. 6; płodozm. 10-pol.; las nieurządzony. Wś T. Wielka os. 34, mr. 133. 3.) **T.**-*Mała*, wś i fol. nad rzką Skrwą, pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Bądkowo, odl. 27 w. od Lipna, ma szkołę początkową, młyn wodny, 12 dm., 131 mk. W r. 1827 było 10 dm., 95 mk. W r. 1876 fol. T. Mała rozl. mr. 518: gr. or. i ogr. mr. 243, łąk mr. 19, past. mr. 86, lasu mr. 154, nieuż. mr. 16; bud. mur. 2, drewn. 12; płodozm. 10 pol.; las nieurządzony; młyn wodny. Wś T. Mała os. 23, mr. 86. „Meczslay heres de Turza“ otrzymuje w r. 1300 od Ziemowita, ks. Łęczycy, las książęcy zwany Babcze z rzeczką Skrwą (Strca), na prawie rycerskiem (jura militalia), z prawem sądownictwa, pobierania kary „pietnadziesta“, polowania na bobry i t. p.“ (Ulanowski, Dok. Kujaw., Nr. 15, 299). Według reg. pob. ziemi dobrzyńskiej z r. 1564 we wsi Thurza Major, w par. Bantkowo, płacono od 8 osadników na 3 i $^1/_2$ łan. Poddani Łukasza Łukowskiego mieli pół łana, faber 2 gr., zagr. 2 gr., karczma 12 gr.; Turscy Lemieszowie 2 łany, 2 zagr.; Turski Bębenek $^1/_4$ łan.; Paweł Turski $^1/_2$ i $^1/_2$ łan.; Mikołaj Otręba, poddany Turskich, $^1/_2$ łanu; Bętkowscy Kochnowie 2 łany i 1 zagr. Płacono 5 $^1/_2$ fl. W r. 1564 wś T. minor miała 6 posiadaczy i 2 zagr., poddanych Piotra Blocha. Płacono 2 fl. 27 gr. (Pawiński, Wielkp., I, 274). W r. 1789 w T. Wielkiej władają Chełmicki, Turscy i drobna szlachta, w T. Małej Dzierżanowski. 4.) **T.** *Nowa*, wś, pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par.

Bądkowo, ma 7 dm., 83 mk., 246 mr. Mieszka tu drobna szlachta. 5.) **T.** *Wielka*, wś i fol. nad rz. Mławką, pow. mławski, gm. Turza, par. Lipowiec, odl. o 11 w. od Mławy, ma 40 dm., 398 mk., cegielnia. W r. 1827 było 30 dm., 216 mk. W r. 1866 fol. T. Wielka rozl. mr. 1856: gr. or. i ogr. mr. 733, łąk mr. 209, past. mr. 177, lasu mr. 405, zarośli mr. 287, nieuż. mr. 45. Wś T. Wielka os. 66, mr. 218. 6.) **T.** *Mała*, wś nad rz. Mławką, pow. mławski, gm. Turza, par. Lipowiec, odl. 10 w. od Mławy, ma urząd gm., wiatrak i karczmę, 33 dm., 277 mk., 707 mr. (147 nieuż.). W r. 1827 było 26 dm., 224 mk. We wsi mieszka drobna szlachta. T. gmina należy do sądu gm. okr. II w Szreńsku (st. pocz. tamże), ma obszaru 23176 mr. (w tem 2175 mr. lasu i 484 nieuż.), 5761 mk. (śród stałej ludności jest 247 prot. i 381 żydów). Do włościan należy 7553 mr. W skład gm. wchodzą: Turza Wielka z fol. Ludwinowem i Aleksandrowem, Turza Mała, Głużek z Michałowem, Zawady z Grądkiem, Korboniec, Łomia, Wola Łomska, Dobrowola, Krępa, Rumoka, Kęczewo, Wola, Kęczewska, Lipowiec, Lewiczyn, Niegocin, Niedziałki, Petrykozy; osady: Józefowo i Cegielnia, młyn Słomka (Stromka?). Urząd gminny w Turzy Małej. Podatek gruntowy w 1878 r. wynosił 1187 rs. W gminie jest kasa wkładowo-zaliczkowa przy urzędzie gminnym. 7.) **T.** *Wilcza*, wś, fol. i rumunki, pow. lipnowski, gm. i par. Tłuchowo, odl. 20 w. od Lipna. Wś i fol. ma 24 dm., 245 mk.: rumunki 33 dm., 255 mk. W r. 1827 było 27 dm., 300 mk. Mieszka tu częściowa szlachta, mająca prócz drobnych części i większe folwarki. W r. 1886 T. Wilcza lit. ABCK. rozl. mr. 285: gr. or. i ogr. mr. 152, łąk mr. 33, past. mr. 70, nieuż. mr. 30. Wś T. Wilcza os. 3, mr. 67. W r. 1882 fol. T. Wilcza lit. DFG. rozl. mr. 237: gr. or. i ogr. mr. 179, łąk mr. 22, past. mr. 31, zarośli mr. 3, nieuż. mr. 2; bud. drewn. 11; pokłady torfu. Rumunki T. Wilcza mają 896 mr. (w tem 135 mr. nieuż.). Według reg. pob. ziemi dobrzyńskiej z r. 1564 we wsi T. Wilcza, w par. Tłuchowo, płacono od 6 poddanych Marcina Turskiego na pół łanach (po 8 gr.), 2 zagr. 4 gr.; A. Janczewski z pół łana; J. Sułkowski 1 łan; M. Kowalczyk, poddany Trzcińskiego, Łukaszowicza z pół łana 16 gr. i 2 solid., faber 2 gr., 2 zagr. 4 gr.; Turowscy 1 łan; Albert Mienk, poddany Truszczyków, z pół łana 8 gr. i 1 solid., zagr. 2 gr.; J. Turski 1 łan, 1 zagr.; Walenty Ligowski $^1/_2$ łan; Albert Turski $^1/_2$ łan; J. Turski $^1/_4$ łan. Płacono ogółem 5 fl. (Pawiński, Wielkp., I, 271). W r. 1789 władają tu Turscy i drobna szlachta. 8.) **T.** *Łąka*, pow. szczuczyński, ob. *Dołęgi*. *Br. Ch.*

Turza 1.) wś, pow. kolbuszowski, w piaszczystej i lesistej równinie, wzn. 221 mt. npm., 4 klm. na płn. od Sokołowa, ciągnie się długą ulicą nad pot. Turką (prawym dopł. Łęgu). Wś sama posiada 79 dm., wólka Górka 25 dm. a Wielgosze, przy drodze do Raniszowa, 11 dm. Wraz z obszarem więk. pos. (Jana Wł. hr. Zamoyskiego) jest 120 dm. i 638 mk.; 625 rz.-kat. (paraf. w Sokołowie) i 13 żydów. Pos. więk. ma 82 mr. roli, 52 mr. łąk, 1 mr. ogr., 23 mr. past., 1580 mr. lasu, 2 mr. wydm; pos. mn. ma 319 mr. roli, 110 mr. łąk i 37 mr. past. Kasa poż. gm. z kapit. 1579 złr. Gleba nieurodzajna, lasy sosnowe. Graniczy na płn. z Markowizną, na wsch. z Sokołówką a na zach. z Mazurami. Jest to dawna osada leśna na obszarze dóbr królewskich. Jagiełło polował tu w r. 1410 na tury. Ob. *Sokołów* (t. XI, 32). 2.) **T.**, wś, pow. gorlicki, w okolicy pagórkowatej, u źródeł pot. t. n. (praw. dopł. Biały), ma 196 dm. (wzdłuż drogi do Zagórzan) i 1143 mk. (555 męż., 588 kob.), 1108 rz.-kat. i 35 izrael. We wsi kościół par. drewniany, szkoła ludowa i kasa pożycz. gm. z kapit. 921 złr. Pos. więk. (Stef. Kozierowskiej) ma 324 mr. roli, 28 mr. łąk, 5 mr. ogr., 22 mr. past., 121 mr. lasu, 1 mr. 1490 sąż. stawu, 2 mr. nieuż. i 1 mr. 1508 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 896 mr. roli, 83 mr. łąk, 166 mr. past. i 139 mr. lasu. Za Długosza była wsią królewską, miała kościół par. drewniany p. t. św. Katarzyny. Z 12 łan. km. dawano bisk. krak. zamiast dziesięciny po fertonie z łanu; sołtys na 9 łan. dawał dziesięcinę proboszczowi w Turzy wartości 17 grzyw. Prócz tego dawali kmiecie meszne po 4 miary jęczmienia i 4 owsa, dawali nadto na wosk, krowę i obsiewali skotnicę. Proboszcz miał rolę i łąki. W 1581 r. stanowiła T. część uposażenia ststwa bieckiego; miała 13 łan. km., 6 czynsz., 4 kom. z bydłem, tyluż bez bydła i pręt roli karczemnej. Według aktów paraf. kościół założono w r. 1333 a 1371 poświęcono. Zdaje się że była to pierwotnie osada niemiecka. Paraf. należy do dekanatu bieckiego. T. graniczy na płn. z Rzepiennikiem Biskupim, na zach. ze Stankówką, na wsch. z Rzepiennikiem Suchym. 3.) **T.** *Mała* al. *Gniła*, wś, pow. doliniański, 4 klm. na płd.-zach. od Doliny (sąd pow., st. kol., urz. pocz. i tel.). Na płn. leży Dolina, na wsch. i płd. Grabów, na zach. Pacyków i Nowosielica. W płd. lesistej stronie obszaru nastają dwa potoki, tworzące strumień Zadzawę. Płn.-wsch. część przepływa pot. Turzanka. W jej dolinie leżą zabudowania. Wznies. na płd. sięga 651 mt., na płn. 523 mt. Własn. więk. (rządowa) ma roli or. 16, łąk i ogr. 119, past. 5, lasu 441 mr.; wł. mn. roli or. 66, łąk i ogr. 311, past. 184 mr. W r. 1880 było 35 dm., 169 mk. w gm., 2 dm., 11 mk. na obsz. dwor.

(165 gr.-katol., 5 rz.-kat., 4 izr., 6 innych wyzn.; 174 Rusinów, 6 Polaków). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Dolinie. We wsi jest cerkiew i kasa poż. gm. z kapit. 282 złr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., pow. żydaczowskiego. W lustracyi z r. 1661 i 1662 (Rkp. w Bib. Ossol., Nr 2834, str. 142) czytamy: „Ta wieś leży w woj. ruskiem, ziemi lwowskiej, pow. żydaczowskim. Posesorem jest Imć Pan Aleksander Żurakowski, chorąży Imć. Pana Leszczyńskiego, krajczego koronnego, za konsensem króla Jana Kazimierza (Varsavie die 24 aprilis a. 1655) i cesyą przez Imć Pana Macieja Hroszowskiego na osobę swoją wlaną, także i za intromisyą urzędownie w tęż wieś wziętą. Ta wieś zasiadła na łanie jednym i teraz się pierwszy raz po expiracyi starych sum przez nas lustruje i do skarbu podaje. Poddanych w tej wsi jest kilku, którzy robią po jednym dniu w tydzień. Czynszu powinni dać po gr. 20. Owsa po macy miary dolińskiej. Prząść półsetek płótna z konopi dworskich. Tych teraz powinności dla ubóstwa nie dają, jednak feliciori tempore, dawać będą powinni. Urodzaj: Żyta kóp 6. Pszenica tu się nie rodzi. Jęczmienia kóp 3, owsa kóp 5. Tatarka się nie rodzi. Siana sterta jedna. Młynek jest o jednym kamieniu, ale ten spustoszał. Taxuje się tedy ta krescencya i z powinnościami jako to z małej i lichej wioski na zł. 15. Summa prowentu, od którego kwarta do skarbu Rzpltej na świątki do Rawy płacona być ma, facit na rok zł. 15“. W Krakowie d. 11 czerwca 1702 r. nadaje August II Aleksandrowi Żurakowskiemu, skarbnikowi halickiemu, towarzyszowi chorągwi syna króla, wieś Turza (Arch. krajowe we Lwowie, C., t. 479, str. 1690). Według wykazu kwarty na r. 1770 była wieś w posiadaniu Jakuba Sasimowskiego. Kwarta wynosiła 119 złp. 24 gr. Wieś zajął rząd austryacki 24 maja 1785 i przydzielił do dóbr doliniańskich. 4.) **T.** *Wielka*, wś, pow. doliniański, 21 klm. na płn.-płn.-wsch. od Doliny (sąd pow.), 7 klm. na płd.-zach. od urz. pocz. w Sokołowie koło Stryja. Na płd. leży Rachin, na płd.-zach. Belejów i Czołhany, na płn.-zach. Dzieduszyce Małe, na płn. Sokołów (obie w pow. stryjskim) i Balicze Podgórne, Korczówka i Łysków (wszystkie 3 w pow. żydaczowskim), na wsch. Bołochów, na płd.-wsch. Zawadka (obie w pow. kałuskim). Płn.-zach. część wsi przepływa pot. Turzanka, prawy dopływ Sukiela. Wchodzi tu z Belejowa, a płynie na płn.-wsch. do Balicz. Na zach. od Turzanki nastaje pot. Dryzyn i płynie na zach. do Belejowa. Wzdłuż granicy wsch. i płd.-wsch. płynie Siwka i zabiera sporą strugą płynącą od płn. na płd. Na płn.-wsch. powstają potoki Żydów i Zbora i płyną na wsch. do Bołochowa. Zabudowania leżą w dolinie Turzanki (311 do 318 mt. wzn.). Wznies. dochodzi na płd. w lesie „Widły“ 369 mt., a na płn. w lesie „Mostoczna“ 397 mt. Własn. więk. (rządowa) ma roli or. 229, łąk i ogr. 253, past. 60, lasu 3174 mr.; wł. mn. roli or. 1072, łąk i ogr. 2314, past. 664 mr. W r. 1880 było 289 dm., 1519 mk. w gm. (1351 gr.-kat., 24 rz.-kat., 144 izr.; 1385 Rusinów, 2 Polaków, 132 Niemców). Par. rz.-kat. w Sokołowie, gr.-kat. w miejscu, dek. bolechowski. Do par. należy Belejów. We wsi jest cerkiew p. w. św. Paraskewii, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożyczk. gm. z kapit. 339 złr. Za czasów Rzpltej była tu żupa solna. Zródła solne odkrył tu Wacław Dzieduszyeki i otrzymał na nie i na żupę przywilej od Zygmunta Augusta w r. 1553 (Dzieduszycki Maurycy „Kronika Dzieduszyckich“, str. 59). Żupa istniała tu do początku XIX w. Rząd nabywszy ją od Broniewskich, kazał zapieczętować. Ob. „Jahrb. der geolog. Reichsanst., t. 26, p. 180. *Mac.-Lu. Dz.*

Turza, *Thura* i *Thuran* w r. 1153, *Thuza* 1208, *Thure* 1218, *Thurza* 1356, wś, pow. wągrowiecki, o 12 klm. na płn. od Janowca, przy trakcie bitym i drodze żel. gnieźn.-nakielskiej, wzn. 108·7 mt. npm. Graniczy z Domasławkiem, Mokronosami, Srebrną Górą i Piotrkowicami; par. Srebrna Góra, szkoła w miejscu, poczta i st. dr. żel. w Domasławku (Elsenau); 43 dm., 366 mk. (352 katol., 11 prot., 3 żydów) i 614 ha (498 roli, 84 łąk); większą własność (93 ha) posiada Ferd. Drews. W r. 1153 Ogeriusz darował T. klasztorowi w Łeknie, któremu przekazano też dziesięcinę z tej włości; darowiznę zatwierdził w r. 1208 Władysław Odonicz a r. 1218 Honoryusz III (Kod. Wielkop., 18, 63, 101). W r. 1356 opat Herman sprzedał sołtystwo w T. (tamże, n. 1348). O dziedzictwo T. rozpoczął spory z klasztorem Wojciech z Modliszewa, lecz przed śmiercią wyznał, że do T. nie ma prawa; to samo zeznali w r. 1448 spadkobiercy jego. Pleban w Srebrnej Górze pobierał po groszu od łanu km. i po 4 trojaki od karczmarzy; w r. 1577 było w T. 6 ślad. os. i 2 zagr., a około 1620 r. 5 os. i 1 pusty; po r. 1793 rząd pruski zabrał T. i ustanowił w niej domenę, którą następnie przeniesiono do Wągrówca. *E. Cal.*

Turza *Wielka* i *Mała*, niem. *Tauersee* i *T. Klein*, wś i dobra, pow. niborski, st. poczt. Koschlau i Lautenburg. W r. 1408 mieszka w T. (Thurze) Otto Kikoł. W końcu tego stulecia mieszka tu Pasko, sędzia ziemski ostródzki. Nadaje on 1486 r. 2 włóki lemańskie niejakiemu Stanisławowi (Stenzel) na prawie chełm. R. 1544 zamienia Albrecht Fink z Zybułtowa, sędzia, z Fryderykiem v.

d. Olsnicz, marszał. nadwor., T. Wielką z 80 wł. oraz Mysłęta i Prusy na Frygnowo i Korsztyn. R. 1550 trzyma w T. karczmę Marcin Głodek. R. 1418 w. m. Michał Kuechmeister nadaje T. Małą Degerowi v. Barchhusen. Wś ma 40 włók i tartak. W r. 1542 mieszka tu tylko polska ludność. R. 1620 właścicielem jest Wojciech z Olszewa Szarzewski (Kętrz., O ludn. pol., 320). *Br. Ch.*

Turza 1.) *Wielka* i *T. Mała*, niem. *Thurze Gross* i *Klein*, dobra i wś, pow. rybnicki, par. kat. Jodłownik, ew. Grodzisko (Loslau). W r. 1885 dobra T. Wielka, miały 616 ha, 6 dm., 124 mk. (8 ew.); wś 276 ha, 72 dm., 495 mk. (6 ew.). T. Mała, wś, miała 168 ha, 33 dm., 252 mk. (7 ew.). Do dóbr należy fol. Olszynica. 2.) **T.**, *Thursy*, *Thurze*, dobra i wś, pow. raciborski, par. kat. Sławików, ew. Raciborz. W r. 1885 dobra miały 562 ha, 2 dm., 83 mk. (1 ew.); wś 677 ha, 247 dm., 1702 mk. (1 ewang.).

Turza Góra 1.) wzgórze, na zach. kresach Wielkopolski. Według Długosza w r. 1430 rozstawiono tu czaty celem pojmania posłów niemieckich, wyprawionych z koroną królewską dla Witolda. Określenie położenia bliskością miasteczka Gromadna nie przyda się nam na nic, ponieważ istniejące obecnie osady t. n. nie znajdują się na zach. kresach, gdzie ma leżeć to wzgórze. Podany przez Długosza szczegół, że posłowie ci doszli już do Kostheim (Koszein, Kossem, Kossemunds) wskazywałby na okolicę Skwirzyny i Santoka, jeżeli Kostheim wyrażać ma Kościerzyn czyli Kistrzyn, leżący przy ujściu Warty do Odry. 2.) **T. G.**, mylnie, zamiast. *Kurza Góra* pod Kościanem. *E. Cal.*

Turzanka, ob. *Turzonka.*

Turzańsk, wś, pow. sanocki, na praw. brzegu Osławy, 8 klm. na płd. od st. dr. żel. Kulaszne-Szczawne, rozciąga się długą ulicą nad potokiem; w dolinie wznies. (przy cerkwi) na 462 mt., na wschód w górze Sulicie 759 mt., na płd. w Kiczerze 734 mt. Ku płn. wzniesienie mniej znaczne. Wś jest ze wszystkich stron otoczona lasami, pokrywającemi wzgórza. Z obsz. więk. pos. (Mendla Hollaendera) ma 93 dm. i 676 mk.; 627 gr.-kat., 14 rz.-kat. (par. w Bukowsku) i 35 izr. Obszar więk. pos. z os. Turnosem na lew. brzegu Osławy i Pasiekami ma 2 karczmy, folw., 287 mr. roli, 91 mr. łąk, 6 mr. ogr., 14 mr. past., 222 mr. lasu, 1 mr. nieuż. i 2 mr. 410 sąż. parcel budowl.; pos. mn. ma 964 mr. roli, 173 mr. łąk i ogr., 431 mr. past. i 10 mr. lasu. Par. gr.-kat. należy do dekanatu jaśliskiego; obejmuje wś Rzepedź naprzeciw, na lew. brzegu Osławy. We wsi szkoła ludowa. Gleba górska, jałowa, lasy świerkowe. T. graniczy na płn. ze Szczawnem, na wsch. z Kalnicą i Sukowatem, na płd. z Prełukami. *Mac.*

Turzany al. *Tużany*, wś na lew. brz. Wilii, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 16 w. od Kowna; st. pocztowa na trakcie bitym z Kowna do Nowoaleksandrowska, o $15^1/_2$ w. od Kowna a 15 w. od Janowa.

Turzanowce, wś, pow. bóbrecki, 25 klm. na płd.-zach. od Bóbrki, 12 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Chodorowie, 4 klm. od urz. poczt. w Brzozdowcach. Na zach. leżą Podhorce, na płn. Brzozdowce, na wsch. i płd.-wsch. Stańkowce, na płd. Międzyrzyce i Wołcniów (obie w pow. żydaczowskim). Środkiem wsi płynie Dniestr tworząc liczne zakręty. Zabudowania leżą na lewym brzegu rzeki. Płd.-zach. część obszaru lesista. Wznies. sięga na płn. 297 mt. Własn. więk. ma roli or. 15, łąk i ogr. 7, past. 98, lasu 205 mr.; wł. mn. roli or. 288, łąk i ogr. 97, past. 108 mr. W r. 1880 było 37 dm., 259 mk. w gm. (252 gr.-kat. Rusinów, 7 izr. Niemców). Par. rz.-kat. w Brzozdowcach, gr.-kat. w Stańkowcach. *Lu. Dz.*

Turzańszczyzna, fol. w Turzem, pow. staromiejski.

Turzany, *Thurzani* w r. 1505, wś, pow. inowrocławski, o 6 klm. ku wsch. od Inowrocławia (par., poczta i st. dr. żel.). Wznies. 80 mt. npm., nad Tążyną (dopł. Wisły); szkoła w miejscu; 40 dm., 352 mk. (338 kat., 14 prot.) i 350 ha (298 roli). W r. 1505 wchodziły T. w skład ststwa inowrocławskiego (Kod. Dypl. Pol., II, 977). Według lustracyi z r. 1565 było tu kmieci 9, rola niewymierzona. Należała do mieszczan inowrocławskich, którzy z niej czynsz płacą do zamku. Dochód 6 fl. 9 gr. 3 den. (Lustr. V, 294). W nowszych czasach były własnością miasta Inowrocławia. *E. Cal.*

Turze, wś i fol., pow. radzymiński, gm. Międzyleś, par. Cygów (Poświętne), odl. 20 w. od Radzymina; młyn, 238 mk. W 1827 r. było 11 dm., 154 mk. Fol. T., w r. 1871 oddzielony od dóbr Cygów, rozl. mr. 422: gr. or. i ogr. mr. 170, łąk mr. 109, past. mr. 82, lasu mr. 41, nieuż. mr. 20; bud. drewn. 14; las nieurządzony. Wś T. ma 28 os., 225 mr.

Turze (*Turye*), fol., pow. czerykowski, własność Śmiarowskich, ma 900 dzies. (600 lasów, 100 roli, 30 łąk), młyn wodny.

Turze 1.) z *Baczką*, *Bażanami*, *Huciskiem Turzańskiem* i *Lasowem*, wś, pow. brodzki, 24 klm. na zach. od Brodów, 16 klm. na płd. od sądu pow. w Łopatynie, 8 klm. od urz. pocz. w Toporowie. Na zach. leży Kasztelan (przys. Stołpina) i Toporów, na płn. Trójca, na wsch. Monastyrek, Ruda i Raźniów, na płd. Łabacz, Sokołówka i Przewłoczna (wszystkie trzy w pow. złoczowskim). Wzdłuż granicy

wsch. płynie Styr a granicą płd. pot. Baczka al. Kasztelan. Na płd.-zach. od samej wsi leży przys. Baczka, na płn.-zach. Bażany, na płn. Lasowe, na płn.-wsch. grupa domów „Na Kopanie“, a jeszcze dalej Hucisko Niżne i Wyżne, na płn. od tegoż grupa domów „Marciny“. Płn. i wsch. część obszaru lesista (lasy sosnowe). Koło Baczki są lasy dębowe i lipowe. W środku obszaru wzgórze Turze wzn. 247 mt. Własn. więk. ma roli or. 667, łąk i ogr. 463, past. 475, lasu 3918 mr.; wł. mn. roli or. 1701, łąk i ogr. 2080, past. 408, lasu 14 mr. W r. 1880 było 237 dm., 2437 mk. w gm., 19 dm., 95 mk. na obsz. dwor. (2066 gr.-kat., 340 rz.-kat., 126 izr.; 2054 Rusinów, 453 Polaków, 9 Niemców). Par. rz.-kat. w Toporowie, gr.-kat. w miejscu, dek. oleski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Koźmy i Damiana; szkoła etat. 1-klas. w Turzu (od 1863) i 1-klas. w Hucisku z jęz. wykł. ruskim. O Baczce czytaj „Encykl. do krajozn. Galicyi“ Schneidera, t. II, Lwów, 1874, str. 258. 2.) **T.**, część Wojtkowej, w pow. dobromilskim. 3.) **T.** *Górne* i *Dolne*, wś, pow. staromiejski, 23 klm. na płd.-wsch. od Starego Miasta (sąd pow.), z urzęd. poczt. w miejscu. Na zach. leży Łopuszanka Chomina, na płn.-zach. Topolnica, na płn.-wsch. Niedzielna, Zdzianna i Smolna, na płd.-wsch. Świdnik (3 ostatnie w pow. drohobyckim), na płd. Isaje, na płd.-zach. Wołosianka Wielka (obie w pow. turczańskim). W płd.-wsch. stronie wsi powstaje pot. Turczanka, dopł. Dniestru, i dąży na płn.-zach. do Topolnicy, gdzie przybiera nazwę Topolniczanki al. Topolnicy. W obrębie T. przyjmuje liczne strugi, między niemi pot. Diłok od lew. brz. Zabudowania leżą w dolinie Turzanki. Na płn.-zach. od nich przys. Horanka. Wznies. sięga na granicy płd. w górze „Isajska“ 817 mt. (znak triang.). Najniższy punkt 472 mt. na płn.-zach. Własn. więk. (tu i w Zworze) ma roli or. 571, łąk i ogr. 203, past. 208, lasu 843 mr.; włas. mn. roli or. 3218, łąk i ogr. 829, past. 434, lasu 195 mr. W r. 1880 było w Turzem 395 dm., 2053 mk. w gm., 28 dm., 130 mk. na obsz. dwor. (2028 gr.-kat., 52 rz.-kat., 100 izr.; 2124 Rusinów, 48 Polaków, 11 Niemców). Par. rz.-katol. w Staremmieście, gr.-kat. w miejscu, dek. staromiejski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja, a w T. Górnem druga cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P.; szkoła etat. 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 790 złr. Według Hołowkiewicza (Flora leśna i przemysł drzewny w Galicyi, 1877, str. 58) były tu 3 tartaki wodne o 3 gatrach i 3 piłach, produkujące 630 mt. kub. desek i brusów. W porze letniej ściągają tu mieszkańcy miasta ze względu na dobre warunki położenia i stosunki klimatyczne (ob. „Przegl. lekarski“, 1881, Nr 25). Na pastwisku zwanem „Zamczysko“ są ślady dawnej budowli. *Lu. Dz.*

Turze Góry, białoruskie *Turowyja Hory*, grupa wyniosłości, w pow. borysowskim, w obrębie gm. Łohojsk, o 1 w. na płn. od wsi Smolary. Na jednej z nich leży kamień wielki, do którego lud okoliczny przywiązuje legendę, jakoby został tu umieszczony z powodu śmierci jakiegoś wodza, który zginął w krwawym boju. Kamień się nazywa kniaź, ma kilkanaście łokci obwodu i sążeń wysokości. *A. Jel.*

Turze Pole 1.) uroczysko pod mtem pow. Włodzimierzem, nadane mieszczanom włodzimierskim za opłatą czynszu, którego w czasie rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. nie składali (Jabłonowski, Rewizye, 84). 2.) **T. P.**, uroczysko, w pow. włodzimierskim, przy drodze z Oszczowa do Odziutycz.

Turzepole, wś, pow. brzozowski, u źródeł pot. Zimnicy (praw. dopł. Wisłoka), na płd. od Brzozowa; położenie podgórskie, wzn. 383 mt. npm. Par. rz.-kat. w Jasionowie a gr.-kat. w Nowosielcach. We wsi szkoła ludowa i kasa poż. gm. z kapit. 790 złr. Wraz z obszarem więk. pos. ma 79 dm. i 373 mk.; 362 rz.-kat., 1 gr.-kat. i 10 żydów. Pos. większa (spadk. Wojc. Leszczyńskiego) wynosi 288 mr. roli, 91 mr. łąk, 6 mr. ogr., 15 mr. past., 222 mr. lasu, 1 mr. nieuż. i 2 mr. 410 sąż., parcel budowl.; pos. mn. ma 187 mr. roli, 6, mr. łąk, 45 mr. past. i 102 mr. lasu. Graniczy na wsch. z Humniskami i Grabownicą, na płd. z Górkami i Wzdowem, na zach. z Jasionowem a na płn. z Brzozowem. *Mac.*

Turze Rogi, wś, pow. łukowski, gm. Celiny, par. Łuków, ma 29 dm., 224 mk., 713 mr. W 1827 r. było 24 dm., 160 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś szlach. T., w par. Łuków, miała 1 łan, 1 młyn. W r. 1580 p. Mikołaj Kostrzibała od siebie i od sąsiad swych, od 4 włók, które sami orzą, fl. 2, od zagrody bez roli gr. 4, od koła młyńskiego dorocznego gr. 12, u Króla starego komornica gr. 2. Summa fl. 2 gr. 18 (Pawiński, Małop., 382, 392, 411).

Turze Stare, pow. bocheński, ob. *Majkowice* i *Turzec.*

Turze, wś i fol., pow. ostrzeszowski (Kępno), o $8^1/_2$ klm. na płd. od Ostrzeszowa, na pół drogi do Kępna, wzn. 194 mt. npm.; par. katol. Rogaszyce, prot. Kępno, poczta w Kochłowach (Kochlow), st. dr. żel. o 3 klm. w lesie Myjomickim, między T. i Domaninem. Wś z Celinką (5 dm., 33 mk.) i Dąbrówką tworzy okrąg wiejski, mający 25 dym., 188 mk. (40 kat., 148 prot.) i 269 ha (240 roli). Fol. (2 dm., 13 mk.) należy do majętności Kochłowskiej. *E. Cal.*

Turze, jezioro, w pow. starogardzkim, w zlewie *Motławy* (ob.).

Turze Wielkie, dobra ryc. nad jez. Turze i traktem z Tczewa do Skarszew, pow. tczewski, st. p. Rukocin, st. kol. Tczew (o 11 klm.), par. kat. Godziszewo; 340 ha (220 roli or., 47 łąk); 1885 r. 11 dm., 32 dym., 198 mk. (122 kat., 76 ew.); gorzelnia parowa. R. 1248 zwraca ks. Swiętopełk zabrane joanitom przez brata jego Sambora dobra Malinin i W. Turze („Ture"; ob. Perlbach P. U. B., str. 88). R. 1258 nadaje ks. Sambor Hermanowi Bolco nabyte od Konrada de Bordin dobra Małżewo i W. Turze (tamże, str. 151). R. 1354 zachodzi Nicolaus de Thura. Przez pewien czas posiadał T. klasztor cystersów w Pelplinie (ob. Opactwo Pelpliń. ks. Kujota, 73). Według taryfy z r. 1648 płacił tu Jackowski 8 fl. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 174). R. 1780 posiadał T. Franciszek Żelewski, sędzia tczewski; było tu 93 kat. i 4 ew. Mesznego pobierał prob. 8 kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizytę Rybińskiego, str. 80). 2.) **T.** *Małe*, niem. *Kl. Turse*, dobra ryc., tamże, 343 ha (246 roli orn., 36 łąk, 18 lasu); 1885 r. 5 dm., 8 dym., 47 mk.; 40 kat., 7 ew. R. 1336 zachodzi „Hieronim de parva Thura" (Kod. Wielkp., II, str. 486). Według taryfy pobor. z r. 1648 płacił tu Paweł Bąkowski 10 fl. 20 gr. R. 1780 był dziedzicem Fr. Żelewski; mesznego dawano $7^1/_2$ kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizytę Rybińsk., str. 80). R. 1858 dziedzicem Bardzki, dziś Mac Lean.

Turzec al. *Turzy Ostrów*, wś i fol., pow. łukowski, gm. Tuchowicz, par. Stoczek, odl. 21 w. od Łukowa, ma 8 dm., 78 mk. W 1827 r. było 10 dm., 87 mk. W r. 1887 fol. T. rozl. mr. 555: gr. or. i ogr. mr. 425, łąk mr. 10, past. mr. 4, lasu mr. 91, nieuż. mr. 25; bud. drewn. 12; płodozm. 14-pol.; las nieurządzony. Wś T. os. 20, mr. 132. Według reg. pob. pow. stężyckiego z r. 1569 wś Turzy Ostrów, w par. Wilczysko, miała 5 pół łan. (Pawiński, Małop., 336). *Br. Ch.*

Turzec 1.) wś nad rzką Sipunicą, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Bienica (o 9 w.), okr. wiejski Zaśkiewicze, o 57 w. od Oszmiany, ma 17 dm., 112 mk. prawosł. i 4 katol. (w 1865 r. 46 dusz rewiz.); należała do dóbr Malinowszczyzna, Świętorzeckich. 2.) **T.**, wś i fol., nad rzką Turanką al. Turczanką, lew. dopł. Niesety, pow. bobrujski, przy drodze ze wsi Chodaczyna do Niesety, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Bacewicze. Wś ma 13 osad; fol. własność Pawlikowskich, należy do domin. Nieseta. Miejscowość małoludna, dzika, grunta piaszczyste. 3.) **T.**, wś nad Świsłoczą, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. świsłockim, gm. i par. praw. Dukora, przy gośc. wojenno-komunikacyjnym, o 25 w. od Ihumenia. Wś ma 40 osad; łąk wielka obfitość, grunta szczerkowe, po części pszenne, bardzo urodzajne. Lud byłby bardzo zamożnym gdyby nie pijaństwo z powodu osiedlonych tu licznych karczmarzy. W pobliżu wsi cerkiew filialna p. w. św. Trójcy, wzniesiona w 1753 r. przez Stanisława Moniuszkę, ówczesnego właściciela T. Świątynia ta, zachowana do dziś dnia w stanie pierwotnym, jest prawdziwą ozdobą okolicy. W ostatnich czasach poddaństwa T. należał do domin. Horodyszcze Wańkowiczów. 4.) **T.**, białoruskie *Turec*, mko i dobra, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mińskim, gm. Jeremicze, przy gośc. poczt. ze Słucka przez Nieśwież, Mir do Nowogródka (o 33 w.), o 12 w. od Miru, w miejscowości falistej, bezleśnej, w gruntach bardzo urodzajnych pszennych. Mko ma około 70 osad, do 800 mk., z których chrześcianie trudnią się rolnictwem, a żydzi drobnym handlem. W pobliżu dwa folw.: jeden Lipnickich (3 włók), drugi Świdzińskich (około 10 włók). Kronika wołyńska wspomina T. pod 1276 r., z powodu spustoszenia przez zastępy kn. wołyńskiego Włodzimierza, walczącego przeciwko w. ks. lit. Giliginowi (ob. Narbut, Dzieje nar. lit., t. IV, str. 267). W XIV w. T. stanowił jakoby dzielnicę Włodzimierza Olgierdowicza, w. ks. kijowskiego, którego syn Aleksander al. Olelko miał około 1420 r. nadać dziesięcinę na rzecz pobliskiego monasteru ławryszewskiego (ob. Arch. Zap. Ross., t. I, Nr 28). Zdaje się, że już pod koniec XVI w. T. stał się na długo własnością Chodkiewiczów. W 1645 r. Antoni Sielawa, metropolita kijowski, procesował ówczesnego dziedzica T. Krzysztofa Chodkiewicza, wwdę wileńskiego, o summy i nie wypełnienie dekretu, przeto w d. 20 grudnia zapadł nowy wyrok przysądzający Sielawie na Turcu i innych dobrach Chodkiewiczowskich 80025 złp. (ob. Akty Wil. Arch. Komiss., t. XV, str. 26, Nr 20). O ile wiemy jeden tylko z Chodkiewiczów, starosta błudeński, pisał się hrabią na Turcu (ob. Encykl. Orgel., t. V, str. 400), inni, jak się zdaje, tego tytułu nieużywali. W 1786 r. wdowa po Janie Mikołaju Chodkiewiczu, ście żmujdzkim, Ludwika z Rzewuskich, zamieszkawszy w T., zaniemogła śmiertelnie, aż musiano z Warszawy sprowadzić królewskiego lekarza Zydelmana (ibidem, str. 404). Miejscowy kahał żydowski płacił w 1717 r. 340 złp. podatku pogłównego (Vol. leg., VI, fol. 355). Na okopisku wśród miasteczka stała mała cerkiewka z 1747 r., p. wez. Opieki N. M. P., na miejscu której w 1886 r. wzniesiono wspaniałą cerkiew z muru, kosztem 45000 rs., na co rząd asygnował 23209 rs., włościanie złożyli 3000 rs., resztę pokryły składki. Szczegóły o tej erekcyi podają

Minskie eparch. wied. (1886 r., Nr 19, str. 458; 1888 r. Nr 1, str. 19; 1889 r., Nr 17). Cerkiew posiada z dawnych zapisów $2^1/_4$ włóki gruntu; około 2600 parafian; kaplica p. wez. św. Jana ewangielisty na cmentarzu w miejscu. 5.) **T.**, dobra, pow. połocki, 907 dzies. ziemi dworskiej, własność bar. Mikołaja Witte. 6.) **T.**, dobra skarbowe, pow. połocki, 5900 dzies. ziemi, cerkiew p. w. Opieki N. M. P. Do dóbr należy: 18 wsi, 9 zaścianków i 2 fermy (Horki i Pustynki). *A. Jel. J. Krz.*

Turzec, przys. Gawłowa Starego, pow. bocheński, w zagięciu rzeki Raby, przy drodze z Bochni do Uścia Solnego, między Mikluszowicami, Bogucicami i Majkowicami. Ob. *Krzeczów* i *Majkowice.* *Mac.*

Turzenek, kol., pow. nieszawski, gm. Straszewo, par. Raciążek, odl. 6 w. od Nieszawy, ma 80 mk., 479 mr. Śród kolonii jest kilka obejmujących od 90 do 113 mr. obszaru. W 1827 r. było 6 dm., 52 mk., par. Ostrowąs. Wś wchodziła w skład dóbr biskupich Raciążek.

Turznia, fol., pow. noworadomski, gm. Maluszyn, par. Borzykowa, ma 2 dm., 9 mk., 520 mr. W 1827 r. 1 dm., 3 mk.

Turznica, niem. *Theuernitz*, w dok. *Thewernitz* pow. ostródzki, st. p. Bergfriede. Założył ją zapewne Hanusz z Turznic, występujący śród szlachty ziemi saskiej w r. 1328. R. 1447 Jerzy Bratyan zamienia T. na Małszewo. W r. 1664 jest tu sołtysem Andrzej Filągowski, R. 1552 i 1621 cała ludność polska (Kętrz., O ludn. pol., 359).

Turznice, niem. *Tursnitz*, dok. *Turniz*, *Tuigirnitz*, *Thugernicz*, *Tuwernitz*, *Tewernitz*, *Thauernitz*, *Turznica*, dobra, pow. grudziądzki, st. p. Wiewiórki 4·5 klm. odl., st. kol. Grudziądz (o 10 klm.), par. katol. Błędowo; szkoła ew. w miejscu; 921 ha (590 roli or., 91 łąk, 149 lasu); 1885 r. 18 dm., 45 dym., 155 mk. kat., 96 ew. (Brzeziny 1 dm., 16 mk.; Daszkowski Młyn 2 dm., 16 mk.; Skrobacz 2 dm., 21 mk.). Młyn wodny, sprzedaż masła (60 krów), hodowla wołów tuczonych, świni, owiec. Kronikarz krzyżacki Dusburg donosi, że r. 1277 d. 21 paźdz. Sudawianie napadli na zamek w T. (castrum dictum Turnitz), w którym jeden z lenników tak mężnie się bronił, że na drugi dzień odstąpili (ob. Scr. rer. Pruss., I, str. 137). R. 1287 zachodzi Gebhard z T. („Eybhardus de Turnicz", ob. Kętrz., O narod. pol., str. 188). Za czasów krzyżackich należały T. do komturstwa grudziądzkiego, obejmowały włók 40 i były zobowiązane do służby zbrojnej na koniu w granicach ziemi chełmińskiej. R. 1392 sprzedają Katarzyna, wdowa po Dytryku Stango z Kisielic, w asystencyi swoich braci Jana i Mik. Szczuplińskich, dalej Dytryk z Kisielic, jej zięć, Anna, Elżbieta i Barbara, jej córki, oraz Aleksander z Turznic, jej syn, M. Kisielice bisk. Janowi za 1300 grzywien (ob. Kętrz., l. c., 182). Około r. 1414 likwiduje Aleksander z T. 100 grz. za wyrządzoną szkodę, lecz otrzymuje tylko 40. Około tegoż roku występuje Żywko z T. (Zyko von der Tuwernitz), a około r. 1440 Bartosz i Budzisz z T. R. 1440 podpisuje statut związkowy także Bartosz Turznicki. R. 1498 posiadał Jerzy Czedlitz $^2/_3$ T., Szymon z T. zaś $^1/_3$. Tegoż roku sprzedają obaj młyn młynarzowi Woytke. R. 1598 posiada T. Daniel Plemięcki. R. 1637 nabyły te dobra benedyktynki z Grudziądza od pani Kostczyny. Zdawna stał w T. kościół murowany, dziś nieistniejący. Obecnie jest dwór obszerny, karczma, browar, gorzelnia, nad strugą zaś folusz sukienny, dwa młyny wodne, 2 jeziora i oprócz turznickiego 2 folwarki: Skrobacz i Hanowo. Dla straży boru urządzone było leśnictwo. Około r. 1700 na żądanie mieszczan rozwalono tutejszy folusz. R. 1735 zbudowały panny przy kościele nową zakrystyą, dzwonnicę, ołtarz nowy wielki i sklepienie pomalowały. R. 1753, w nocy, ówczesny zarządca ststwa grudziądzkiego Karczewski, kazał obalić karczmę turznicką i drzewo spalić; także kopiec od starostwa rozkopał. W czasie sekularyzacyi dóbr klasztornych liczono dochody z T. na 1050 tal. Oprócz fol. byli też gburzy; rybitwa przynosiła 72 zł. (ob. Fankidejski, Klasztory żeńskie, str. 222 i tegoż „Utrac. kościoły", str. 64). R. 1790 sprzedał rząd dobra te Janowi Reichel, którego potomkowie dotąd je posiadają (ob. Froehlich: Gesch. des Graudenzer Kr., str. 334—337). *Ks. Fr.*

Turzno 1.) wś, pow. nieszawski, gm. i par. Raciążek, odl. 5 w. od Nieszawy, ma 142 mk., 969 mr. Włościanie posiadają tu większe kolonie; jedna ma 158 mr., druga 122 mr. W 1827 r. 12 dm., 125 mk. „Michael capellanus de Turna" podpisał akt z r. 1298 we Włocławku (Kod. dypl. pol., II, 149). Czy inni świadkowie aktów z r. 1304, 1306, 1314 pisali się z tego Turzna, jak chcą wydawcy Kod. dypl. pol. (II, 166, 173, 194), trudno na pewno twierdzić. Wś wchodziła w skład dóbr bisk. kujawskich, należała do klucza Raciążek. W r. 1583 T. wś bisk. kujawskiego, w pow. inowrocławskim, płaci od 6 łan. (Pawiń., Wielkop., I, 249). 2.) **T.** al. *Turno*, fol. nad rz. Pilicą, pow. radomski, gm. i par. Białobrzegi, odl. od Radomia 30 w., ma 3 dm., 49 mk. Należy do dóbr Sucha. W 1827 r. było 6 dm., 38 mk., par. Jasionna. *Br. Ch.*

Turzno, dobra ryc. przy linii drogi żel. między Toruniem a Jabłonowem, pow. toruński, st. kol. i poczta (dworzec Turzno); paraf. kat. Papowo Toruńskie, filia Gostkowo; 1145

ha (987 roli or., 51 łąk, 45 lasu); 1885 r. 39 dm., 115 dym., 581 mk., 543 kat., 3 ewang., 7 dyssyd. (Brzeźno 9 dm., 151 mk.; Gapa 1 dm., 32 mk.; Smaruj 2 dm., 16 mk.; dworzec 2 dm., 37 mk.; wiatrak 1 dm., 11 mk.). Szkoła 2-klas. kat. w miejscu. Już r. 1222 zachodzi Turno a r. 1263 „Windes-Turen“, t. j. „Polskie T.“, zkąd wynika, że było już i Niemieckie (Deutsche Twir), choć wzmiankę dopiero pod r. 1400 spotykamy (ob. Kętrz., O narod. pol., str. 63). Za czasów krzyżackich należało T. do komturstwa toruńskiego. R. 1404 zachodzi Hanusz Projk z T. (Hannos Proik zur Thuwer). Tu mieszkali także Prekowie, pochodzenia pruskiego, spolszczeni już w XVI w. (str. 145). W XVI w. posiada T. Marcin Sampławski, który żonic swej Febronii, wdowie po Macieju Osieczkowskim, zapisuje część Kamionek Wielkich (ob. Klasztory żeńskie przez ks. Fankidejskiego, str. 164). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 donosi, że T. dzieliło się na 2 części, z każdej pobierał prob. w Gostkowie po 2 kor. żyta i tyleż owsa (str. 38). R. 1789 posiada dobra Jeżewski (ob. Topogr. Goldbecka, str. 241); później Działowscy, do r. 1889 Józef Gajewski, który ożeniwszy się z Łucyą z Działowskich z Mgowa wziął wianem Elżanowo, następnie po śmierci teściowej Klotyldy z Sierakowskich Ksawerowej Działowskiej dobra Piątkowo. Następnie przypadły mu po bracie i siostrze żony: Mgowo i Wałycz, w końcu po Julii Działowskiej Turzno. W ten sposób podzielone majątki po dziadzie Augustynie Działowskim zbiegły się znów w ręce wnuczki Łucyi, od r. 1889 owdowiałej Józefowej Gajewskiej. Klucz ten obejmuje 5883·68 ha czyli 23000 mr. wybornej ziemi, ze znacznym na Wałyczu lasem i przedstawia pańską fortunę z trzema pięknie urządzonemi pałacami, zasobnemi w dzieła sztuki i drogocenne zabytki. Między ludem krąży podanie, że w T. ukazał się kiedyś obraz Matki Boskiej. Miano tam wystawić kościół ale zamiar nie był wykonany. Natomiast zbudowano go w Gostkowie. *Ks. Fr.*

Turzonka, 1710 *Turzeńskie*, niem. *Turschonken*, os. na Kaszubach, pow. kościerski, st. p. Dziemiany, par kat. Lipusz, gm. Kalisz. Są to dobra lemańskie, zawierające 1 gburstwo i 1 zagrodę, 740 mr. W r. 1885 były 4 dm., 37 mk. Puszczone w dzierżawę na mocy kontraktu starościńskiego z r. 1763. Za czasów polskich należała os. do ststwa parchowskiego. Mesznego dawała 1710 r. 1 korz. żyta i tyleż owsa. Relacya pruskiej komisyi katastr. z r. 1772 opiewa: Jeden gospodarz Polak i katol., otrzymał tę nową os. od starosty Huelzen dziedzicznie mocą kontraktu; oprócz tego 1 zagrodnik (Justmann) i 1 chałupnik. Rola nie wymierzona, gleba piaszczysta, tylko czwarta część jest pod pługiem. Wysiew: 15 kor. żyta, 2 jęcz., 3 owsa, 5 tatarki, 1 grochu, żniwują drugie ziarno, lecz tylko w mokrym roku; w suchym słońce całkiem wypala, oprócz tego robi szarańcza wielką szkodę. Pastwiska są liche. Ma wolne drzewo opałowe i budulcowe i rybitwę w 2 małych jeziorach. Czynsz wynosi 13 tal. 13 gr., podwodne 5 tal., łanowe 1 tal. 45 gr. i 1 gęś in natura. Nie czyni tłoki oprócz 1 podwody do Gdańska i zwiezienia 2 kłód o milę drogi. Pogłówne wynosi 2 tal., hyberna 5 tal., 3 ogr. posiada $1^1/_2$ włóki, 2 krowy, 20 owiec, 4 świnie (ob. Zeitsch. d. Westpreuss. Gesch. Ver., XV, 124). *Ks. Fr.*

Turzy Ostrów, ob. *Ostrów* 31).

Turzyłów, ob. *Tużyłów.*

Turzymsk (u Długosza), ob. *Turzysk.*

Turzyn 1.) wś i fol., pow. włoszczowski, gm. Drochlin, par. Lelów, odl. 32 w. od Włoszczowy. W 1827 r. było 21 dm., 148 mk. W r. 1887 fol. T. z przyl. Gródek rozl. mr. 955: gr. or i ogr. mr. 492, łąk mr. 77, past. mr. 8, lasu mr. 357, nieuż. mr. 21; bud. mur. 16, drewn. 15; płodozm. 4, 9 11-pol.; las urządzony; pokłady torfu. Wś T. os. 29, mr. 364. Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 wś T., w par. Staromieście (Lelów), własność Jana Otwinowskiego, miała $5^3/_4$ łan. km., 3 zagr. z rolą, 1 kom. z byd., 4 kom. bez bydła (Pawiński, Małop., 68). 2.) **T.**, wś i fol., pow. ostrowski, gm. i par. Brańszczyk. W r. 1827 było 55 dm., 359 mk. Jest to starożytna osada, nadana już na początku XIII w. wraz z kasztelanią Brańszczyk bisk. płockim. Wś ta wchodziła częścią w skład klucza Brańszczyk, częścią w skład klucza Wyszków, należących do dóbr biskupich Leszczydół. Włościanie posiadali przywilej „na czas dopóki trwać będzie altarya“ od bisk. płockiego z 12 lipca 1775, potwierdzony przez papieża; we wsi znajdowało się wójtowstwo. Podług pomiaru z czasów pruskich było 218 mr. na wójtowstwie, 288 mr. posiadali włościanie z wójtowstwa, 56 mr. młyn, 2983 mr. pańszczyzniani, 57 mr. czynsz. i 1801 mr. lasu. W 1819 r. znajdujemy na części brańszczykowskiej gospodarzy dwudniowych 5, na wyszkowskiej 6, wysiewających po 4 kor. ozim. i 3 jarz., odrabiających po 52 dni pieszych i 52 sprzęż., opłacających z wyszkowskiej części razem 30 złp. hyberny, z brańszczykowskiej razem 32 zł. 4 gr. hyberny, 1 czynszu z łąk, oddających po 1 złp. 18 gr. czynszu, 2 zł. 20 gr. kolejnego, 2 kur, 15 jaj, 2 kapł., 3 łokcie przędzy i 20 dni tłuk. Gospodarzy trzydniowych na części brańszczyk. było 3, wyszkowskiej 10; wysiewali po 5 kor. ozim., 4 jarz., odrabiali po 78 dni sprzęż.

i tyleż pieszych; brańszczykowscy razem opłacali 20 złp. hyberny, wyszkowscy razem 56 złp. hyberny; inne obowiązki te same co u dwudniowych. Na wyszkowskiej części 8 chałupników, odrabiających po 4 dni tłoki; na brańszczykowskiej 13 chałupnik. wolnych od pańszczyzny i arendarz. Nadto we wsi znajdowało się wójtowstwo; posiadaczem jego był ks. Kacper Siennicki, opłacający 77 zł. 18 gr. 1 szel. czynszu i wysiewający 10 kor. ozim. i 8 jarz.; na wójtowstwie było 3 włościan wysiewających po 3 kor. ozim. i 2 jarz. i opłacających po 2 złp. hyberny; jeden, wysiewający 4 kor. ozim. i 3 jarz. i opłacający 4 złp. hyberny; 3 chałupnik., razem 261 mk. (50 męż., 62 kob., 30 syn. i 45 córek młodszych i 20 syn., 9 cór. starszych nad 10 lat, 36 parob., 19 dziewek) w tem 6 żyd.; 40 koni, 52 woł., 46 krów, 16 jał., 81 świń, 73 owiec.

Turzyn, *Thurzino* r. 1396, *Thurcino* 1397, dwór, pow. szubiński, o 5 klm. ku wsch. od Kcyni (par., poczta, st. dr. żel.), na drodze do Królikowa; wznies. 102·6 mt. npm.; 12 dm., 213 mk. katol. i 601·14 ha (543·61 roli, 38·83 łąk, 10·27 lasu, 11·20 nieuż., 1·23 wody); chów bydła; właścicielem jest Eustachy Rogaliński na Królikowie. Między r. 1396 i 1399 występują: Dzierżysław, Jakusz i Maciej z T. Jakusz pisał się też z Turzynka (Akta gr. wielkop., II), które około r. 1523 leżało pustkami. Akta grodzkie kcyńskie z r. 1452—1475 zawierają czynności odnoszące się do T. i Turzynka. Około r. 1523 pobierał pleban kcyński dziesięcinę z ról km. i dziedzicznych; kmiecie płacili też dziesięcinę lnianą po 2 gr. z łanu, a zagrodnicy kolendę po pół grosza; w r. 1577—1579 stanowiły znów jednę całość T. i Turzysko; śladów os. było 10, zagrodn. 4. Regestra pobor. z r. 1618—1620 wykazują 6 śladów os. i 5 pustych, 2 zagr. i karczmarza; przy schyłku zeszłego wieku miał tu siedzieć Anzelm Pomorski, później Mycielscy. *E. Cal.*

Turzyniec 1.) wś i os. młyń. nad rz. Wieprzem, pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. Szczebrzeszyn, odl. od Zamościa w. 31, ma 48 os. włośc., 467 mk. (w tem prawosł. 250, izrael. 5), ziemi i łąk mr. 1129. Młyn wodny o 4 kamieniach (od r. 1846), z produkcyą na rs. 1000 rocznie. Do młyna należą 2 dm. dwor. i 7 mr., oraz nieczynna obecnie cegielnia, należąca do ordynacyi Zamoyskich. W 1827 r. było 53 dm., 256 mk., par. Topolka. 2.) **T.**, os. młyń. pod Krasnobrodem, nad rz. Wieprzem, gm. i par. Krasnobród. *T. Żuk.*

Turzyniec, miejscowość, pod Kostrzynem, w pow. średzkim.

Turzynów, fol., pow. kutnowski, gm. i par. Rdutów, odl. 23 w. od Kutna, ma 5 dm., 125 mk. Budowle folwarczne murowane. W 1827 r. było 20 dm., 148 mk. W r. 1888 fol. T. (własność Treskowa) rozl. mr. 987: gr. or. i ogr. mr. 821, łąk mr. 18, lasu mr. 106, nieuż. mr. 42: bud. mur. 11; płodozm. 14-pol., las nieurządzony. Na początku XVI w. była to wieś, z której dziesięcinę pobierał naprzemiany arcyb. gnieźn. i plebani w Rdutowie. Przy wsi były pewne role dziedziczne, na których siedzieli szlacheccy właściciele, dający dziesięcinę plebanowi (Łaski, L. B., II, 460). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 Jan Puczek płacił tu od $1^1/_2$ łan., 2 zagr., 2 osad. (Pawiński, Wielkp., II, 80).

Turzyńsk, ob. *Turzysk.*

Turzyńskie, kol. na obszarze dóbr Falenty, w pow. warszawskim, ma 7 os., 164 mr.

Turzysk, *Turzyńsk*, *Turzymsk* (u Długosza), *Turyjsk*, *Turejsko* (w dokum.), mko nad Turyą, pow. kowelski, okr. pol. Hołoby, gm. Turzysk, o 18 w. od Kowla, o 19 w. od Maciejowa, przy trakcie poczt. włodzimierskim, ma 206 dm., 1226 mk., 3 cerkwie, kościół kat. par., kaplicę, 2 domy modlitwy żydowskie, st. poczt., zarząd gminy, szkołę ludową, 30 sklepów, 24 rzemieślników, 4 wiatraki, młyn. Jarmarki odbywają się: 6 stycznia, 9 maja, 6 sierpnia i 6 grudnia. Kościół par. kat., p. w. św. Franciszka Salezego, z muru wzniesiony w 1700 r. przez ks. Teofilę Lubomirską. Parafia kat. (od 1495 r.), dek. kowelskiego, 529 wiernych. Kaplice w Dolsku, Rużynie i Radowiczach. Ludność chrześcijańska mka zajmuje się rolnictwem, furmaństwem oraz tkactwem, dostarczając prostego płótna dla całej okolicy. Domy mieszkalne mają porządnie budowane, w ogóle są zamożni, mają bowiem dosyć ziemi i to bardzo dobrej. Znaczne źródło dochodów dla mieszkańców. stanowiło, przynajmniej przed niedawnym czasem, przebywanie słynnego rabina, który ściągał do siebie tłumy swych spółwyznawców, z dalszych nawet okolic. Gmina zajmuje 25 wsi, mających 1344 dm. włośc. (obok 556 należących do innych stanów), 11,273 mk. włośc., uwłaszczonych na 17,030 dzies. Jestto dawna bardzo osada, wspominana w latopisach ruskich pod 1097 r., w którym ks. Wołodar i Wasilko, oblegając Włodzimierz, żądali wydania Wasila i Łazarza, winnych wyłupienia oczu Wasilkowi a przebywających w Turzysku. W 1205 r. mto wzięte zostało przez Litwinów i Jadźwingów. Gdy książęta litewscy zawierali w 1366 r. pokój z Kazimierzem W., ustąpili koronie polskiej różne miasta z okręgami, a w tej liczbie i T. (Długosz). Odtąd T. stanowił królewszczyznę, należącą w końcu do zamku włodzimierskiego. Podług opisu zamku włodzimierskiego z 1545 r. Zygmunt Stary nadał tę majętność (w 1517 r.?) kniaziom Sanguszkowiczom, naj-

przód Romanowi, a gdy ten zginął, bratu jego kn. Fedorowi Andrzejewiczowi, ście włodzimierskiemu i marszałkowi ziemi wołyńskiej. Kniaź ststa otrzymawszy zamek T., przygarnął 15 siół ku niemu, ziemian skrzywdziwszy, i inne też sioła, które miały spadkiem przejść na hospodara, sobie przywłaszczył, mianowicie mto T., Bobły i troje Sołowiczów, podobnież Tahaczyn, Zalesy, Haruszę, któreto sioła po bezdzietnej śmierci poprzedniego posiadacza Jacka Zubowicza, król dał mu do wiernych rąk, by tego strzegł, nie zaś przywłaszczał; u ziemian Staweckich skupił nieprawnie Stawek, Kolczyn i trzeci przysiołek oraz ojcowiznę ich sioło Lipę, ścisnąwszy owych posiadaczy, bez względu, że to nadanie hospodarskie; w podobny sposób nabył do zamku Turzyska wś Zadyby u Zadybskich, ścisnąwszy ich pierwej; niemniej sioło Obyniż, u Kolmowskiego, Kruhinicze u Janczyńskiego nabył, u Hubińskiego trzy sioła: Hubin, Tumin i przysiołek, ścisnąwszy posiadaczy, odjął; zamek też Czetwert', Ujmucelewicze, Łokacze, wziął za małą rzecz u kn. Czetwertyńskiej, będąc jej opiekunem; u Krasiłowskiego kupił Krasów i Myślin, ścisnąwszy go; Holatyńskich też ścisnął, skupił i teraz zamek założył.... Nadto mnogich innych ziemian pokrzywdził, osadzając nieprawnie ludzi kniazkich i pańskich w dobrach swoich dziedzicznych. W T. ustanowił nowe myto, po półtrzecia grosza od jadących do Brześcia, na zażalenie w skutek czego lustratorowie dozwolili brać myto podług starego zwyczaju i wedle przywileju, nowego myta nie dodając. Przyczem mieszczanie łuccy skarżyli się, że kn. ststa nie chce dawać podwód, do których był zobowiązany (ob. Jabłonow., Rewizye, 62, 66, 68, 83, 85). Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1577 r. wniesiono pobór od 18 dym. łanow. i 12 dym. półłan. W tymże roku wniesiono 13 fl. pogłównego od żydów. W 1583 r. pobór wynosił od 12 domów rynkowych po 6 gr., 50 domów ulicznych i przedm. po 4 gr., z 15 nędznych chałup po 2 gr., z 4 soleników, z 4 piekarów, z 50 ogr. miesc., z 3 ludzi luźn., 2 dudarzów, 18 łan., 10 dym., 7 rzem., 2 kół dorocz., 2 popów. W 1589 r. kn. Roman Sanguszko płaci z mka T. 10 fl. 2 gr. szosu; z $25^1/_2$ łan. po 30 gr. = 25 fl. 15 gr.; z rzeźników, soleników, piekarzów, z rzemieślników, z popów, z dudarzów, z kół dorocznych 20 fl. 22 gr.; czopowego per arendam 50 fl., w ogóle 106 fl. 9 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 65, 77, 112, 154). W 1652—53 r. odbywał się w T. sejmik wojew. wołyńskiego. W zeszłym wieku T. należał do Ossolińskich, z których Józef, ststa sandomierski, otrzymał w 1773 r. przywilej zaprowadzający jarmarki na św. Eliasza i nazajutrz po św. Mikołaju, podług kalend. rus., każdy po cztery tygodnie trwać mający. Ossolińscy wznieśli ta istniejący dotychczas pałac. Ossolińskich dobra turzyskie z miasteczkiem na początku b. w. przeszły do hr. Moszyńskich, od których w 2 ćwierci t. w. nabywa Oskierko i w rodzie tym dotychczas się utrzymuje.

Turzystwo al. *Lipiny*, folw. i dobra, pow. łukowski, gm. Gułów, par. Gułowska Wola, odl. 29 w. od Łukowa. Co do ludności ob. *Lipiny*. W 1827 r. 15 dm., 90 mk., par. Radzanów. W r. 1887 fol. T. al. Lipiny z nomenkl. Helenów rozl. mr. 1715: gr. or. i ogr. mr. 1013, łąk mr. 82, lasu mr. 577, nieuż. mr. 43; bud. mur. 8, drewn. 26; płodozm. 10 i 11 pol., las nieurządzony, cegielnia, pokłady torfu. Wś Hordzieszka al. Gordziszki os. 28, mr. 262; wś Lipiny os. 29, mr. 393; wś Kołożatki al. Konorzatka os. 8, mr. 128. Według reg. pob. pow. stężyckiego z r. 1569 wś Turzystwo, w par. Wojcieszków i Adamów, własność Rusieckiego, miała 5 łan. (Pawiński, Małop., 338). *Br. Ch.*

Tusch (niem.), ob. *Tuszewo*.

Tuschendorf, ob. *Toszowice*.

Tuschenwalde, ob. *Toszowice*.

Tuscherdamm, wyb. do Grudziądza; 1885 r. 10 dm., 79 mk.

Tuschkau, ob. *Tuszkowy*.

Tuście, wś i dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Taurogi, par. Pogromoncie. Dwór w 1862 r. należał do Karbowskiego, obecnie posiada tu włościanin Bortkiewicz $112^1/_2$ dzies. (12 lasu, $3^1/_2$ nieuż.).

Tusiów, pow. mielecki, ob. *Tuszów*.

Tuskar al. *Tuskor*, rzeka, w gub. kurskiej, prawy dopływ Sejmu (lewego dopł. Desny). Powstaje z dwóch strumieni, łączących się pod wsią Goriainowo (w pow. szczygrowskim) i ubiegłszy od płn. ku płd. do 80 w., o 5 w. poniżej Kurska ma ujście. Szeroka od 3 do 10 saż., głęboka do 8 st., bieg ma powolny, dno ilaste, miejscami tylko piaszczyste.

Tuskulanum al. *Tuskulany*, willa nad Wilią, tuż pod Wilnem, za byłym kościołkiem św. Teressy, w 1866 r. 1 dm., 16 mk. kat. Założona przez gub. wojen. wileńskiego Rymskiego Korsakowa, przez marszałka szlachty Rudolfa Pisankę znacznie upiększona, należała później do Dobrosławy z hr. Olizarów Kramerowej.

Tuskwa, rzeczka, w pow. skwirskim, wypływa z błot pod uroczyskiem Hrubsk (o 10 w. od Chodorkowa) i uchodzi do Irpenia (ob. t. I, 610).

Tussainen - Hanspodieben, dobra nad Niemnem, pow. ragnecki, st. p. Ragnit.

Tussowice, w reg. pobor. z 1581 r. (Pawiński, Małop., 21), są to dzisiejsze Łyszko-

wice, w pow. miechowskim, par. Koniusza. Długosz opisuje tę wieś pod nazwą „Luszczewycze“, w par. Więcławice (Lib. Ben., II, 50). Dziedzicem jej był „Lusczkowski“. Więc właściwa nazwa była zapewne: Łuszczkowice.

Tustań 1.) wś, pow. stanisławowski, 25 klm. na płn. od Stanisławowa, tuż na płn.-wschód od Halicza (sąd pow., st. kol., urz. poczt. i tel.). Na wsch. leżą Siemikowce al. Siemiakowce, na płd. i płd.-zach. Halicz, na zach. Chorostków, na płn. Konkolniki (w pow. rohatyńskim). Granicy płd. dotyka Dniestr, granicy płd.-zach. Gniła Lipa w swym końcowym biegu aż do ujścia. Zabudowania wsi leżą nad Dniestrem i Gniłą Lipą. Na płd. wznosi się góra Winoborska do 326 mt. (znak triang.). Płd. kraniec wsi przebiega kolej lwowsko-czerniowiecka. Własn. więk. ma roli or. 257, łąk i ogr. 59, past. 32, lasu 5 mr.; wł. ma. roli or. 400, łąk i ogr. 175, past. 85 mr. W r. 1880 było 65 dm., 390 mk. w gm., 4 dm., 52 mk. na obsz. dwor. (387 gr.-kat., 18 rz.-kat., 37 izr.; 395 Rusinów, 47 Polaków). Par. rz.-kat. w Haliczu, gr.-kat w miejscu, dek. halicki. Do par. należą: Siemiakowce i Chorostków. We wsi jest cerkiew p. w. św. Trójcy. Za czasów Rzpltej należała wś (a raczej miasteczko) do dóbr kor. ststwa halickiego. W r. 1578 pozwala Stefan Batory Hieronimowi Sieniawskiemu, woj. ruskiemu, stście halickiemu, aby na miejscu pustem a dogodnem, między wsią Chorostkowem a miasteczkiem Siemikowcze, założył miasto Chorostkowem zwać się mające. Osiadających uwolnił król na lat 15 od podatków (oprócz czopowego), od ceł i targowego w miastach królewskich; dozwolił wolnego wrębu na budowę i opał, obdarzył prawem niemieckiem; ustanowił targ w piątek, a jarmarki na Zielone Świątki i na św. Stanisława; uposażył wójta czterema łanami i przeznaczył mu trzeci denar od spraw, szósty od dochodu z jatek i targów. Miasteczko to jednak przybrało nazwę Tustań. W lustr. z r. 1621 (po napadzie tatarskim) czytamy: „Miasteczko Tustań al, Chorostków, lubo przez nieprzyjaciela niespustoszone, ale przez częstego żołnierza i nieurodzaj zubożone jest i przez to prowent żaden z niego nie idzie“. Lustr. z r. 1627 donosi: „To miasteczko tak rok funditus nieprzyjaciel krzyża św. zniósł; teraz poczęli się osadzać; osady jest 24. Z domów dają po gr. 5, z niwy po złotemu; od robót i innych powinności wolni są; powołowszczyznę 7-go roku dają“. W lustr. z r. 1661 (Rkp. Ossol., Nr. 2127, karta 142) czytamy: „Miasteczko Tustań, z drugiej strony od Halicza, nad Dniestrem. Mieszczanie żadnego prawa nie produkowali, twierdząc, że mieli przywileje od królów, ale one przez nieprzyjaciela stracili. Zaczem wolny mają rekurs do króla JMCI po nowe prawo jako mieszczanie za magdeburskiem prawem po te wszystkie czasy siedzący, twierdząc, że takie jakie i miasto Halicz mieli wolności. To miasteczko zasiadło zdawna na 2 łanach, jako się to i z lustracyi r. 1627 pokazuje. Więcej to, że te dwa łany między się podzielili na niwy numero 17, i z każdej niwy po złotemu dawali. Teraz dają z niw zarobionych 4 zł. 7 gr. 9 den. Z dymu dają gr. 5, których przedtem bywało 40, a teraz tylko 14, co czyni 2 zł. 10 gr. Powołowszczyzny wzięto w jesieni sztuk 5; rachując sztukę po zł. 7, czyni zł. 35, exclusis sex partibus pro septimo anno uczyni zł. 5. Summa prowentu zł. 11 gr. 17 den. 9. Później wspominany bywa T. jako wieś (np. w lustracyi z r. 1765). Przy licytacyi d. 3 paźdz. 1811 r. nabył wś Antoni Goltz za 38,400 złr. 2.) **T.**, nazwa starego ruskiego zamku i grodu, wymienionego w liczbie zajętych przez Kazimierza W. w r. 1340. Według Janka z Czarnkowa (Mon. Pol. hist., II, 625) wzniósł go król, a raczej na nowo ufortyfikował na szlaku do Węgier. Dalsze dzieje nie są nam znane. Musiał to jednak być gród znaczniejszy, skoro w przywileju Jagiełły z r. 1395 (potwierdzonym w r. 1556) wymieniona jest wieś Kruszelnica nad Stryjem, nadana sługom królewskim Janowi i Damianowi, jako należąca do „tustanskoj wołosty“ (Dod. do Gaz. Lwow., 1857, Nr. 40 i 41). W dokum., którym we Lwowie d. 24 wrześ. 1398 r. Piotr, bisk. krakowski, odgranicza biskupstwo przemyskie od arcybisk. halickiego, wymienionym jest T. Czytamy tam (Liske, Akta gr. i ziem., t. VII, str. 41), że granica obu dyecezyi idzie od miejsca „ubi confiniunt limites Lubaczovienses et Grodecenses usque ad fluvium Rak vulgariter dictum, sive pontem in eodem fluvio situatum et ab eodem ponte ad fluvium sive lutum Blosew vulgariter dictum, et ab eodem fluvio Blosew usque ad illum locum, ubi Blosew predictus cadit in fluvium Dnestr, et sic procedendo per fluxum ejusdem fluvii Dnestr usque ad illum locum, ubi idem fluvius Strig ortus est et surrexit, et usque ad illum locum, ubi idem fluvius Strig in Dnestr fluvium introivit, inclusis castris: *Tustan*, Zambor, nec non districtibus Strigensi, Drohobicensi cum eorum ad jacentiis universis, a parte illa dictorum fluviorum situatis, ad eandem ecclesiam Premisliensem et ad prefatum dominum Mathiam, episcopum Premisliensis pertinusse...“ Wydawca objaśnia, że Tustań jest wsią pow. stanisławowskiego, ale ta wieś położona między Dniestrem a ujściem Gniłej Lipy, tuż pod Haliczem, zanadto jest oddalona od rzeki Stryj, Sambora, obwodów: stryjskiego i dro-

hobyckiego. Dziś nie ma w tamtych stronach wsi t. n., ale są Tustanowice, a tuż na płd. od nich wś Urycz ze szczątkami skalnego zamku, będącemi niewątpliwym śladem starego ruskiego Tustania. Gród ten był opuszczonym już w XVI a może w XV w. Świadczy o tem dyplom Zygmunta I z 1539 r. (Metr. kor., ks. 59, fol. 219), którym na prośbę Jana z Tarnowa nadaje niejakiemu Blizińskiemu Mikołajowi i jego potomkom „arcem seu fortalitium Tustan nuncupatum vel potius rupem tantum inter montes insilvis Stryensibus versus Hungariam sitam.... ipse autem Nicolaus Bliziński et ejus legittimi successores dictam arcem in praefata rupe construere ac monire et instaurare teneantur suo proprio sumptu et roboribus....“ (Czołowski: „Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej“ w „Tece konserwatorskiej“, Lwów, 1892, str. 309; Czołowski, l. cit., str. 121). W r. 1541 darował ów Bliziński wś Podhoroczce (dziś Podhorodce), tuż na płd. od Urycza „et fortalitium Thustany“ Janowi z Tarnowa (Akta ziem. przem., t. 14, str. 121). Restauracya warowni nie przyszła do skutku. Pamięć o zamku zaginęła, a pozostałe szczątki otrzymały dziś nazwę „Kamienia pod Uryczem“. Sąsiednia wieś zwie się Tustanowice. Bielowski w „Przypomnieniach z podróży po kraju“ (Rkp. Ossol., Nr. 2410, t. II, str. 76) podaje, że na jednej z dawnych map Polski, w zbiorze Pawlikowskiego w Medyce, jest pomieszczony w okolicy Drohobycza „Tustan“, i że na mapie z r. 1783 wsi Urycz albo Łowczowo oznaczony jest zamek i objaśniony jako „zwaliska zamku Tustany“. Zygm. Kaczkowski w powieści „Olbrachtowi rycerze“ zatytułował pierwszy rozdział „Zamek Tustań“. Podaje tam opis ruin, uważając t. zw. „Kamień w Uryczu“ jako ślady Tustania. Przez pomyłkę tylko podaje, że Urycz leży nad Zgniłą Lipą, która płynie pod Tustaniem, w pow. stanisławowskim, o 100 klm. na zach. od Urycza. *Lu. Dz.*

Tustanowice z *Ponerlą* i *Wolanką*, wś, pow. drohobycki, 9 klm. na płd.-zach. od Drohobycza (sąd pow.), tuż na płd.-wsch. od urz. poczt. i tel. w Borysławiu. Na płd.-zach. leży Schodnica, na zach. Mraźnica, na płn.-zach. Borysław, na płn. Hubicze i Modrycz, na wsch. Truskawiec, na płd Orów i Urycz (pow. stryjski). Na płd. krańcu wsi powstaje Tyśmienica i płynie na zach. do Mraźnicy. Zach. część obszaru przepływa pot. Ponerlan, prawy dopł. Tyśmienicy, przyjmujący od lewego brzegu potoki: Słony i Ropny. Środkiem wsi płynie pot. Łoszeny, nastający na płd., uchodzący od praw. brzegu do Tyśmienicy. Wzdłuż granicy wsch. płynie na małej przestrzeni pot. Wisznica, również prawy dopływ Tyśmienicy. Zabudowania wsi leżą w dolinie pot. Łoszenego. W dolinie pot. Ponerlan leży przys. Ponerla, a poniżej Wolanka. Płd. i płn.-wsch. część wsi lesista. Na płd. wznosi się szczyt do 819 mt. Własn. więk. (rządowa) ma roli or. 8, łąk 10, ogr. 1, past. 3, lasu 4088 mr. W 1880 r. 389 dm., 3191 mk. w gm. (134 dm., 785 mk. w T., 70 dm., 412 mk. w Ponerli, a 185 dm., 1994 mk. w Wolance); 6 dm., 29 mk. na obsz. dwors., (1531 gr.-kat., 664 rz.-kat., 986 izr., 39 in. wyzn.; 1591 Rusinów, 635 Polaków, 969 Niemców, 8 in. narod.). Par. rz.-kat. w Drohobyczu, gr.-kat. w miejscu, dek. drohobycki. We wsi jest cerkiew drewniana, p. w. Przemienienia Chr. Pana i druga cmentarna, dawniej należąca do zwiniętego klasztoru bazylianów. We wsi jest szkoła etat. 1-klas. i dwie kasy pożycz. gm., jedna z kapit. 257 zł. a., druga z kapit. 658 złr T. są także siedzibą c. k. zarządu lasów i domen. Nazwa wsi ma zapewne toż samo pochodzenie co i miano pobliskiego grodu „Tustań“ (ob.), którego ruiny znajdują się w sąsiednim Uryczu. Na granicy Truskawca, w miejscu zwanem Bańki, istnieją ślady żupy solnej (ob. Jahrb. der geol. Reichsanst., t. 26, str. 178). Na Wolance miała stać także cerkiew. *Lu. Dz.*

Tustanowszczyzna, folw. na obsz. dwors. Kawska, w pow. stryjskim.

Tustogłowy, rus. *Toustoholowy*, wś, pow. złoczowski, 28 klm. na płd.-wsch. od Złoczowa, tuż na płn.-wsch. od Zborowa (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn. leżą Kudobińce, na wsch. Podhajczyki, na płd. i płd.-zach. Zborów, na płn.-zach. Młynowce (ze st. kol. Zborów). Środkiem wsi płynie jedno z ramion Strypy i przyjmuje w obrębie wsi od lew. brzegu pot. Gniłę. Zabudowania wsi leżą na praw. brzegu Strypy. Na płn. od nich grupa domów Bojarszczyzna. Płn.-wsch. część wsi lesista. Wznies. na płd.-zach. sięga 369 mt. Własn. więk. ma roli or. 468, łąk i ogr. 46, past. 8, lasu 173 mr.; wł. mn. roli or. 630, łąk i ogr. 100, past. 10 mr. W r. 1880 było 62 dm., 398 mk. w gm., 5 dm., 79 mk. na obszarze dwors. (335 gr. kat., 121 rz.-kat., 21 izrael.; 337 Rusinów, 139 Polaków). Par. rz.-kat. w Zborowie, gr.-kat. w Kudobińcach. We wsi jest cerkiew p. w. N. M. P., szkoła 1-klas. (od r. 1873) z językiem wykład. polskim i kasa pożycz. gm. z kapit. 1604 złr.

Tusumańce 1.) al. *Tuusumańce*, wś skarb. nad rz. Żyżmą, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 37 w. od Lidy, a 28 w. od Ejszyszek, 16 dm., 167 mk. katol. 2.) **T.,** folw. skarb. i wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Siedliszcze, okr. wiejski Hermaniszki, 45 dusz rewiz.

Tuszanka, rzeczka, w pow. kijowskim, do-

pływ rz. Horynki (dopł. Irpenia). Wpada do niej odnoga Dniepru Krywa Poczajna.

Tuszasiańce, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 70 w. od Nowoaleksandrowska.

Tuszcza, jezioro, w pow. święciańskim, w dobrach Dubrowlany. Wypływa z niego rzeczka, przepływająca pod wsią Mielnicze i Tuszcza i obracająca młyn wodny.

Tuszcza 1.) wś nad rzką t. n., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Niestaniszki, okr. wiejski i dobra, Chomińskich, Dubrowlany, o 44 w. od Święcian, ma 5 dm., 57 mk. kat. (w 1865 r. 25 dusz rewiz.). 2.) **T.**, zaśc., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Świr (o 3 w.), o 46 w. od Święcian, ma 2 dm., 11 mk. kat.

Tuszczewle, wś nad Wilią, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Niemenczyn (o 3 w.), o 25 w. od Wilna, ma 6 dm., 69 mk. kat. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.); należy do dóbr Czarny Dwór, Parczewskich.

Tuszebin 1.) w dokum. *Tuszebiny*, wś nad Stubłą, pow. dubieński, na pograniczu pow. rówieńskiego, na płn.-wsch. od Dubna. W czasie rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. własność Czyża Tuszebińskiego (Jabłonowski, Rewizye, 50). Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1577 r. należy do włości klewańskiej kn. Iwanowej Czartorejskiej, która płaci z 7 dym., 5 ogrodn. po 2 gr., w części zaś do Kości Tuszebińskiego, który wnosi z 1 dym. 10 gr., 2 ogr. po 2 gr. W 1583 r. kn. Jurii Czartoryski z T. płaci z 12 dym., 4 ogr., 3 ogr., a Konstanty Tuszebiński z części T. od 2 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 47, 61, 88, 104). 2.) **T.**, wś, pow. rówieński, gm. Dziatkowicze, par. praw. Zaryck.

Tuszemla 1.) wś, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. Masiewo, o 36 w. od Prużany. 2.) **T.**, uroczysko, tamże o 60 w. od Prużany.

Tuszewicze, wś i folw., pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Szydłowicze, o 5 w. od Słonima.

Tuszewo 1.) al. *Tuszewa*, niem. *Tusch*, dok. *Tuschow*, *Tawsche*, *Tusschaw*, *Tuschino*, wś tuż pod Grudziądzem, nad koleją do Jabłonowa, pow. grudziądzki, st. pocz. i par. kat. Grudziądz; szkoła 2-klas. bezwyznaniowa w miejscu (1877 r. 2 naucz., 115 dz.); 1885 r. 366 ha (306 roli orn., 36 łąk); 29 dm., 35 dym., 195 mk., 27 kat., 168 ew. T. zachodzi już w przywileju łowickim z r. 1222 p. n. „Tuseph“ i „Narozsne“ a w przywileju księcia mazow. Konrada z r. 1223 wymieniona jest wś „Tuschino, quae Naroschinik dicitur“ (ob. Preuss. Urkundenbuch, I, 35). Nazwy Naroczne i Naroczniki wzięły swe miano od naroku i dowodzą, że może około r. 1000 niezawodnie w Grudziądzu był gród i że na jego posługi wś Tuszewo była przeznaczona. Choć r. 1223 narocznicy byli już niepotrzebni, jeszcze stara nazwa „Naroczna“ czyli „Naroczniki“ obok „Tuszewa“ była w używaniu. Krzyżacy mieli w T. fol. dla owiec; r. 1398 było tu 1213 owiec i 500 skopów. Obszar wynosił 9 wł. i 4 morgi. R. 1604 odnawia ststa grudziądzki Maciej Konopacki przywilej Tuszewa na 12 wł. i 24 morgów, nadając je na lat 40 Olędrom Andrzejowi Papengut, Joachimowi Heikendorf, Tomaszowi Heidebreker, Pawłowi Papengut, Joachimowi Levin, Pawłowi Mollenhauer, Janowi Ankerholz i Dytrykowi Wissen. Od tłoki mają być całkiem wolni. Czynszu mają płacić po 1 fl. 30 gr. od morgi, i to 192 fl. na św. Marcin, a drugie 192 fl. na św. Filipa i Jakuba. R. 1618 nadaje Zygmunt III mieszczaninowi Marcinowi Fritz z Grudziądza 1 wł. i $2^1/_2$ morgi pod Tuszewem, za opłatą 30 gr. od wł., na lat 40 wolne od tłoki. Około r. 1667 pobierał prob. ztąd od 12 wł. 6 korcy jęczmienia i tyleż owsa (ob. Wizytę Strzesza, str. 174). Za czasów pruskich nastąpiło uwłaszczenie (ob. Gesch. des Graudenzer Kr. von Froehlich, str. 337, gdzie są szczegóły). 2.) **T.**, dok. 1321 *Tuschaw*, dobra ryc., pow. lubawski, st. pocz., tel. i kol. Montowo 3·5 klm. odl., par. kat. Prątnica. Leży nad strum. Pęcherzem, dawniej Prątnicą zwanem; 523 ha (458 roli or., 24 łąk, 5 lasu); 1885 r. 9 dm., 30 dym., 156 mk., 116 kat., 40 ew.; gorzelnia i cegielnia, hodowla bydła holend. rasy. R. 1321 zapisuje bisk. chełm. Mikołaj Ludwikowi z T. 30 wł. nad rz. Prątnicą, w ziemi lubawskiej (ob. Woelky: Urkb. d. Bist. Culm., str. 138). R. 1452 bisk. chełm. Jan oświadcza, że spór o nowy młyn, który Fryderyk Mortęski i syn jego Ludwik postawili w granicach wsi biskupiej Tynwałdu nad granicą Tuszewa, oddał sędziom polubownym (tamże, str. 483). Wizyta Strzesza z r. 1667—1672 opiewa: „Tuszewo olim Tausch, bona hereditaria Mortęsciana in praesenti possessionis Generosi Francisci Zeleski detrectant quidpiam dare, cum. 15 mensuras siliginis et totidem avenae temporibus Kostkovianis penderent. Possessores antea feudales erant episcopales (str. 236 b.). R. 1789 dobra miały folw. i młyn, 10 dymów; dziedzicami byli spadkobiercy Kosowskich (ob. Top. Goldbecka. *Ks. Fr.*

Tuszice, po węg. *Tussa*, wś, w hr. ziemneńskiem (Zemplin); kościół paraf. ewang., uprawa roli, 354 mk.

Tuszka, rzka, w pow. święciańskim, przepływa pod wsią Jaceniki. Porów. *Tuszcza*.

Tuszki, ob. *Tuszkowy*, pow. kościerski.

Tuszków, wś, pow. sokalski, 24 klm. na płd.-zach. od Sokala, 4 klm. na płn.-zach. od Bełza (sąd pow., st. kol., urz. pocz. i tel.). Na

płn.-zach. leży Budynin, na płn.-wsch. Oserdów, na wsch. Bełz, na płd. Bełz i Witków, na zach. Worochta. Środkiem wsi płynie pot. Rzeczyca, dopł. Sołokii. Zabudowania leżą na lew. brz. Rzeczycy. Wznies. obszaru sięga 212 mt. w środku. Własn. wiek. ma roli or. 518, łąk i ogr. 219 past. 78, lasu 32; wł. mn. roli or. 160, łąk i ogr. 48, past. 8 mr. W r. 1880 było 35 dm., 207 mk. w gm., 11 dm., 81 mk. na obsz. dwor. (142 gr.-kat., 119 rz.-kat., 27 izr.; 164 Polaków, 113 Rusinów, 11 Niemców). Parafia rz.-katol. i gr.-katol. w Bełzie. *Lu. Dz.*

Tuszków-Młynek, wioska, ob. *Rzyszczew.*

Tuszkowo 1.) wś, pow. czauski, gm. Horodeck, 41 dm., 218 mk., z których 20 zajmuje się furmaństwem. 2.) **T.**, fol., pow. orszański, własność Lipskich, 919 dzies. (250 lasu, 150 roli, 100 łąk), młyn wodny, folusz, karczma.

Tuszkowo, urzęd. *Bischofsthal*, *Tuscovo* 1288, *Tuskovo* 1374, *Thusskowy* 1578, ztąd *Tuszkowy* i *Tuszki*, mylnie *Tuczkowo*, wś i dwór, pow. wyrzyski, o 7 klm. na płn.-wsch. od Mroczy, przed Wąwelnem, nad strugą Tonińską (dopł. Plitwicy), w okolicy wzgórzystej, wzn. do 113 mt. npm.; par. kat. Wąwelno, prot. Mrocza, poczta w miejscu, st. dr. żel. w Nakle o 18 klm. Wieś ma 6 dm., 54 mk. (21 katol., 33 prot.) i 75 ha (57 roli, 10 łąk). Dwór z fol. Lichtenau ma 9 dm., 202 mk. (129 kat., 73 prot.) i 746·09 ha (455·01 roli, 90·74 łąk, 65·47 past., 114·76 lasu, 16·19 nieuż., 3·92 wody); czysty doch. z ziemi 5558 mrk; gorzelnia. W r. 1288 arcyb. gnieźn. Jakub zamienił dziesięciny swoje z T. i innych włości w kasztelanii nakielskiej, na dziesięciny, które klasztor byszewski pobierał w okolicy Koła i Brudzewa; gdy zaś z biegiem czasu mieszkańcy T. tych dziesięcin dawać nie chcieli, zagrozić im kazał ekskomuniką arcyb. Jan w r. 1374 i Bodzęta r. 1385. T. przeszło na własność cystersów byszewskich; zapisał je klasztorowi Wit z Łubowa w r. 1325 a Władysław Łokietek wymienia między ich posiadłościami (Kod. Wielkop.). Później wróciło T. do szlachty dziedzicznej. Bartosz de „Trascow", występujący w dok. r. 1358 (K. W., n. 1393), pomimo łudzących pozorów, nie był zapewne dziedzicem tego T. Między r. 1578 i 1620 należało T. do Mościckich i Dębińskich; Mościccy mieli tu 3 łany os., a Dębińscy 11 łan. os., 6 zagr. i 1 garncarza; w r. 1629 było tam 6 łan. os., 3 puste i 3 zagr. Przy schyłku zeszłego wieku dziedziczyli tę majętność Chrząstowscy. *E. Cal.*

Tuszkowska Huta, niem. *Gruenthal*, leśn., pow. kościerski, st. pocz. i par. katol. Lipusz; 9 mk.

Tuszkowy, niem. *Tuschkau*, wś na Kaszubach, pow. kościerski, st. pocz. i par. kat. Lipusz; ma szkołę katol., 20 gbur. posiadeł i 10 zagr., 1579 ha (700 roli or., 47 łąk, 28 lasu); 1885 r. 55 dm., 76 dym., 411 mk., 393 kat., 18 ew. Około r. 1710 dają T. mesznego 5 kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizytę Szaniawskiego, str. 13). Za czasów Rzpltej należały T. do sstwa parchowskiego. Komisya pruska r. 1773 podaje: „Mieszkańcy są Polakami i katolikami. Jest tu 2 sołtysów i 5 lemanów z starościńskiemi przywilejami, potwierdzonemi r. 1762, dalej 2 gburów czynsz., karczmarz, zagrodnik z rolą czyli półgbur, kowal, 2 zagr. bez roli, 1 pasterz i 2 podleśniczych. Liczba włók nieznana; sołtysi i lemani sądzą, iż mają prawo chełm., choć dają czynsz i podwody jak gbury; są jednak wolni od tłoki. Ledwie trzecia część jest pod pługiem, bo gleba zbyt licha. Cała wś wysiewa: 161 kor. żyta, 24 jęczm., 25 owsa, $38^1/_2$ tatarki, 9 grochu à $2^1/_2$ ziarno, zbierają $23^1/_2$ fur siana; szarańcza czyni wielką szkodę; mają wolne drzewo opałowe i budulcowe i wolną paszę w król. lesie, bez której niemogliby się utrzymać. W zeszłym roku cała wś zgorzała, wyjąwszy 3 posiadła, tak że dla zapłacenia czynszu połowę bydła musieli sprzedać, dla tego żyją w największem ubóstwie, teraz (t. j. w 1773 r.) nie mają ani korca zboża do wysiewu jarego. Karczmarz musi brać trunki z Parchowa. W jez. „Ostronka" mają sołtysi i lemani wolną rybitwę dla własnego stołu. Wś ma wspólny piec smolny, który do 15 razy wypalają, płacąc za każdy raz po 1 tal., drzewo opałowe ku temu biorą z pańskiego lasu. Czynszu, łanowego i podwód płacili: sołtys Gawin 8 tal. 78 gr., sołtys Chrapowski 8 tal. 3 gr. Tenże zaś za swoje lemaństwo 16 tal. 19 gr. 9 fen.; drudzy czterej lemani płacą każdy 13 do 17 tal. Jeden gbur o 2 posiadłach płaci 28 tal., jeden 13 tal. 60 gr., karczmarz 3 tal. 60 gr., półgbur 5 tal. 30 gr. Cała wś płaci za nowe pole 2 tal. 60 gr.; drudzy nic. Każdy sołtys daje nadto $6^3/_4$ korca owsa i 1 gęś, każdy leman $^3/_4$ korca owsa, 1 gęś i 17 gr. zamiast kur, 1 gbur czynszowy $1^1/_2$ korca owsa, 1 gęś i 34 gr. zamiast kur, drugi jako lemani. Wszyscy nie czynią żadnej innej tłoki, jak że każdy gospodarz jest zobowiązany 3 fury drzewa opałowego o milę drogi zwieść przed browar w Parchowie. Z każdego posiadła pobiera prob. w Lipuszu po 1 korcu żyta i tyleż owsa; organista połowę. Karczmarz i inni nic dają. Hyberny i pogłównego płaci sołtys 12 tal. 66 gr.; każdy leman i gbur 3 tal. 20 gr.; karczmarz 1 tal. 21 gr.; kowal pogłównego 42 gr.; owczarz i pasterz 36 gr. Sołtysi i 4 gburzy mają każdy 2 krowy, 20 owiec i 4 świnie; lemani zaś każdy 2 krowy,

10 owiec i 2 świnie. Włók sołeckich jest 4, lemańskich 6, gburskich 4, z których 1 ma 2, jeden 1 a dwaj po pół. Przywileje: a) Ponieważ dobra królewskie przez nieprzyjaciół są spustoszone i sołectwo w T. jako i cała wś się spaliły, dla tego nadaje starosta Antoni Ciecholewski w Parchowie d. 7 sierp. 1744 r. drogą sprzedaży sołectwo uczciwemu Janowi Gunsch i potomkom na wieczne czasy, wraz z rybitwą w jez. Ostronce i Wiecku, za opłatą czynszu w kwocie 4 fl. i 18 gr.; dalej podatku miodowego (Honiggeld), 1 korca owsa, podwód i podatków według zwyczaju. Mogą owce trzymać, piwo warzyć dla własnego stołu i posiadło sprzedać za konsensem. Wojewoda v. Huelsen potwierdza ten przywilej, wyjąwszy warzenie piwa, tak samo T. Elstermann r. 1753 na rozkaz księżnej Lubomirskiej, starościni parchowskiej. b) Starosta Ciecholewski nadaje r. 1745 w Gdańsku Bartł. Wolskiemu odgraniczony kawał roli pod T. na wieczne czasy, jako dar, za opłatą 2 fl. czynszu. c) Jan Eklow-Huelsen, wojew. miński, ssta parchowski, potwierdza r. 1760 kilku petentom przywileje, które jego poprzednik Ciecholewski r. 1736, 1737 i 1743 wystawił na lemaństwa i oznacza ich granice. Każdy ma płacić 34 fl. czynszu, 18 fl. podatku miodowego, 15 fl. podwodowego, 11 fl. 20 gr. pogłównego, 4 fl. łanowego, $^3/_4$ kor. owsa, 1 gęś i powinien czynić co i inni lemani. Posiadło gburskie Kulasa zamienia się na lemaństwo, dla tego opuszcza mu się tłoka; ma wolną rybitwę w jez. Ostronce dla własnej potrzeby i inne wolności lemanów, płaci 27 fl. 15 gr. czynszu, 15 fl. podw., 5 fl. 20 gr. hyberny, 4 fl. pogłównego, 2 fl. łanowego, $^3/_4$ owsa i 1 gęś. Także posiadło Trawickiego przeobraża się w lemaństwo. d) Tenże potwierdza przywileje, które jego poprzednicy nadali r. 1742, 1746 i 1750 Andrzejowi Gawinowi na sołectwo i dołącza 10 mr., które, bez szkody lasu i bartników, mają mu być wyznaczone. e) Michał Górski sprzedaje r. 1750 na rozkaz starościni Eleonory Lipskiej Michałowi Temme karczmę w T., za 28 fl. prusk. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, 118—20). *Ks. Fr.*

Tuszów, las pod Łowiczem, między starem i nowem korytem Bzury. Nadany w r. 1375 przez Jana Suchywilka, arcyb. gnieźn., miastu Łowiczowi. Na planie gruntów miejskich wykonanym w r. 1818 nazwę tę noszą role przyległe do drogi ku Bratkowicom.

Tuszów, wś i fol., pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Bychawka, odl. 18 w. od Lublina, ma młyn wodny, pokłady wapienia. W 1827 r. było 35 dm., 262 mk. W r. 1886 fol. T. rozl. mr. 683: gr. or. i ogr. mr. 534, łąk mr. 44, past. mr. 4, lasu mr. 78, nieuż. mr. 23; bud. mur. 6, z drzewa 15; płodozm. 14-pol.; las nieurządzony. Wś T. os. 30, mr. 301. Długosz wymienia wś Tuszew w par. Bychawa (L. B., II, 546). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś T. minor miała w części Jana Bychawskiego $^1/_2$ łanu; Przedbor $2^1/_2$ łan., 1 młyn. Siedmiu posiadaczy, niemających kmieci, płaciło od $4^3/_4$ łan. W r. 1676 siedzi tu kilku właścicieli. Bieniewska płaci pogłówne od 27 poddanych, 6 dworskich i 3 osób szlach.; Kośmiński od 12 dworskich, 3 szlach.; Piskowski Paweł od siebie i żony; Tuszowski Paweł od 4 dwor., siebie, żony i brata: Kazimierz Iżycki od siebie, żony i 7 dwor. (Pawiń., Małop., 354, 365, 11a). *Br. Ch.*

Tuszów Polski al. *Narodowy* i *T. Niemiecki*, zwany *Kolonia* al. *Reichsheim*, wś, w pow. mieleckim, przy gościńcu z Mielca (5 klm.) do Baranowa nad Wisłą i przy dr. żel. Dębica-Nadbrzezie, między stac. Chorzelów i Jaślany. T. Narodowy ma z obszarem więk. pos. (Albiny Włodkowej) 205 dm., szkołę ludową polską, 919 mk. (453 męż., 466 kob.), 884 rz.-kat. i 35 izrael. T. Niemiecki ma szkołę ludową niemiecką, 24 dm. i 128 mk., 121 rz.-kat. i 7 izrael. W T. Niemieckim jest 105 Niemców a 23 Polaków. Posiadł. większa ma w T. Narod. 18 mr. roli, 8 mr. łąk, 2 mr. ogr., 3 mr. past., 1 mr. nieuż. i 1 mr. 1140 sąż. parcel budowl., ogółem 35 mr.; pos. mn. 1149 mr. roli, 196 mr. łąk i ogr. i 265 mr. past. Kolonia, założona przez Józefa II na gruntach królewszczyzny, jest objętą w obszarze mniejszej posiadłości. Koloniści otrzymali po 30 mr., konie, bydło i zasiewy. Kasa poż. gm. ma 3048 złr. kapitału. T. Narodowy należy do par. w Chorzelowie a Niemiecki do par. w Jaślanach (Josefsdorf). T. Narodowy graniczy na płn. z Jaślanami, na zach. z Brześciem, na wschód z Czajkową, T. kolonia na płd. z Maliniem. Por. *Ostrów* 5), t. VII, str. 705. *Mac.*

Tuszówek, fol., pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Bychawka, odl. 18 w. od Lublina. Fol. ten, oddzielony w r. 1886 od dóbr Tuszów, rozl. mr. 370: gr. or. i ogr. mr. 293, past. mr. 11, lasu mr. 64, nieuż. mr. 2; bud. drewn. 3; las nieurządzony.

Tuszowskie Ostrowy, ob. *Ostrów* 5).

Tuszyma, w r. 1508 *Thuszymya*, 1536 *Thussinia*, wś, pow. mielecki, na praw. brzegu Wisłoki, naprzeciw Przecławia, przy dr. żel. z Dębicy do Tarnobrzega, między stac. Dąbie (17 klm.) a Rzochowem (24 klm.). Stacya Dąbie należy do obszaru Tuszymy. Od wschodu odgranicza wś dopływ pot. Rudy od terytoryum Białegoboru. Wznies. sięga 193 mt. Wraz z obszarem większej posiadłości, dzielącym się na trzy części: Tuszyma, Dąbie,

Pikołówka i Chęcina lub Hicin, z przys. Pustkarnia, ma wś 203 dm., 1004 mk., 954 rz.-kat. (par. w Przecławiu, częścią w Rzochowie) i 50 żyd. Część Miecz. hr. Reya ma 12 mr. roli; część Dąbie Zygm. hr. Romera 224 mr. roli, 5 mr. łąk, 1 mr. 1378 sąż. ogrodu, 7 mr. past., 2 mr. lasu, 34 mr. moczarów, 3 mr. nieuż. i 1 mr. 249 sąż. parcel budowlanych; część Pikołówka i Chęcina (Feliksa i Zdzisława Boguszów) liczy 155 mr. roli, 27 mr. łąk, 4 mr. ogr., 130 mr. past., 39 mr. lasu, 4 mr. nieuż. i 4 mr. 330 sąż. parcel budowl.; pos. mniejsza ma 680 mr. roli, 124 mr. łąk i ogr., 69 mr. past. i 9 mr. lasu. Wieś założono prawdopodobnie w XV w., Długosz wymienia tylko pole sołtysie (L. B., II, 298); w r. 1536 Stan. Tarnowski, kaszt. sandecki, miał tu 18 kmieci na nierównych rolach, karczmę płacącą grzywnę czynszu, 2 zagr. płacących 11 grzyw. $10^1/_2$ grosza, 40 korcy owsa, koguty, 60 kapłonów, jaja, sery itd. Były nadto 2 większe stawy i dwie sadzawki. Pańszczyznę odrabiano do Rzemienia (Pawiński, Małop., 503). Należała do par. w Książnicach. Kasa pożyczkowa gm. ma 721 złr. kapitału. T. graniczy na płd. z Męciszowem na płn. z Rzemieniem, na wschód z Dobryninem i Białymborem. *Mac.*

Tuszyn 1.) os. miejska, przed r. 1867 miasteczko, nad rzką Dobrzynką (lew. dopł. Neru), na wznies. 735 st. npm., pow. łódzki, gm. Górki, par. Tuszyn, leży przy szosie prowadzącej z Piotrkowa (odl. 25 w.) do Łodzi (odl. 22 w.), około 14 w. od st. dr. żel. warsz.-wied. w Babach, o 14 w. od Pabianic (szosą na Rzgów), o 6 w. na płd. od Rzgowa. Posiada kościół par. murowany, sąd gm. okr. I, szkołę początkową, urząd gm., stac. poczt., aptekę, lekarza, 230 dm., 3282 mk. i 2966 mr. ziemi należącej do mieszczan (1572 roli ornej). Śród ludności jest 9 prawosł., 70 ewang. i 1248 żydów (w r. 1883). Ulice niebrukowane, budowle przeważnie drewniane. Rolnictwo stanowi główne zajęcie mieszkańców (katolików), posiadających drobne kilkomorgowe działki piaszczystej roli. W r. 1883 było 115 rzemieślników i przemysłowców, z produkcyą ogólną na rs. 69190. Najwięcej krawców (20), szewców (12), rzeźników (10), piekarzy (7), stolarzy (7). Specyalnym przemysłem osady jest garncarstwo (20 garncarzy), oparte na pokładach dobrej miejscowej gliny. Jest też 8 wiatraków z produkcyą na 30155 rs. i garbarnia. W r. 1827 było 169 dm., 1230 mk.; w r. 1857 było 181 dm. (1 mur.) i 1835 mk. (68 prot. i 588 żydów). T. należy do rzędu starszych osad rozmieszczonych śród rozległych puszcz płaskowzgórza leżącego między dolinami Warty i Pilicy W 1260 r. potwierdza tu Kazimierz, ks. łęczycki i kujawski, przywilej dla klasztoru w Sulejowie (Kod. dypl. pol., I, 84). Już wtedy zapewne istniał tu dworzec książęcy, który spotykamy w opisie wsi z początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 165), a przy dworcu pozakładano karczmy, młyny na licznych wtedy strumieniach i wytworzyło się targowisko. Zapewne już w XIV w. powstała parafia z kościołem. Dziesięciny ze wsi nadane zostały pierwotnie proboszczom w Trzemesznie i ztąd wynikły spory, które rozpatruje w r. 1440 sąd arcybiskupi w Gnieźnie. W r. 1416 w Wiślicy „feria secunda in. octav. Asumpt. B. V. Mariae“ Władysław Jagiełło poleca Dobkowi Kobyle „de Żary“ osadzić na gruntach wsi Tuszyna miąsto, które wyjmuje z pod sądów ziemskich i kasztelańskich. Lustracya z 1564 r. nie zastaje już wójta, według zeznań badanych mieszkańców bywał tu „landwójt“, którego zwano wójtem, ostatnim był Maciej Podolski. Dwa łany zwane wójtowskimi były najmowane i robiono z nich do folwarku królewskiego. W mieście było 106 placów (płaciły po groszu) i 153 domów. Rzemieślnicy (płacili po 1 gr.) byli: kowale (7), szewcy (13), krawcy (4), kuśnierze (5), piekarze (10), piwowarzy (15), kołodzieje (8), stelmachy (2). Z 34 łan. roli płacono po gr. 10 z łanu, z 98 ogrodów po groszu. Targowe i jarmarczne dawało zł. 6 rocznie, od 5 rzeźników fl. 6. Cła piotrkowskiego, tu pobieranego, około fl. 8. Miar słodowych od piwowarów rocznie 190, co czyniło fl. 76. Dochód z folw. królewskiego wynosił fl. 187 gr. 15 den. 9, z bydła fl. 8 gr. 24. Wś Stary Tuszyn (należała do Piotrkowa) miała kmieci 29 na $16^1/_2$ łan.; czynszu z łanu płacono gr. 36, stacyjnego po 2 gr. Zagrodników było 2 i 4 młyny. Ogólny dochód fl. 88 (Lustr. V, 146 i 147). Po Piotrkowie i Wolborzu T. był najludniejszym miastem w pow. piotrkowskim. Jeszcze na początku XVI w. okolica T. jest lesistą, pełną bagien, zbiorników wód i strumieni. Przemysł leśny, hodowla pszczół, pasterstwo, młynarstwo, wyrób piwa stanowią, obok mało jeszcze rozwiniętej uprawy zboża, główne zajęcia ludności. Proboszcz w T. choć ma dość roli i łąk niegospodaruje sam (a często i nie mieszka), tak że łąki i role zarastają lasem. Dochód dają dziesięciny, czynsze od czterech zagrodników (płacą po fertonie i dają po 2 kapłony, 30 jaj i pewne robocizny). Młynarz z młyna plebańskiego płaci grzywnę, daje 4 kaplony, dziesięciny i obowiązany reperować sprzęty drewniane w domu plebana, utrzymywać groblę, mleć bez miarki (Łaski, L. B., II, 163, 165). Dalsze koleje miasta nieznane. Verdum w opisie swej podróży, odbywanej w drugiej połowie XVII w., powiada o T.: „otwarte miasteczko, w przecudnej glebie, w

której rosną różne gatunki jarzyn, roślin ogrodowych, kuchennych w wielkiej obfitości i bujności“ (Lisko, Cudz. w Polsce, 123). Słynęły też podobno tutejsze jarmarki na bydło. Tuszyńskie starostwo niegrodowe, w wdztwie sieradzkiem, pow. piotrkowskim, podług lustracyi z r. 1662 powstało z dawniejszego sstwa piotrkowskiego, przez oddzielenie zeń miasteczka Tuszyna i wsi Tuszynek z fol. i 4 młynami. W r. 1771 posiadał je Jan Skarbek, opłacając zeń kwarty złp. 710 a hyberny złp. 612 gr. 13. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Michałowi ks. Czetwertyńskiemu łącznie z sstwem żytomierskiem. Kościół obecny wzniesiony z muru w r. 1862. T. par., w dek. piotrkowskim, ma przeszło 6000 dusz. Opis T. podał „Dziennik łódki“ z r. 1884, Nr 222 (Dane z lustracyi r. 1564 udzielił p. K. Król). 2.) **T.**, wś, pow. wieluński, gm. i par. Siemkowice, odl. od Wielunia w. 28. Stanowi część Dylewa. W r. 1827 było 3 dm., 21 mk. 3.) **T.**, fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec. 4.) **T.**, może *Turzyn*, pow. pułtuski, gm. Zegrze, par. Popowo. Nazwa podana w spisie urzęd. gmin i osad z r. 1867, nie pomieszczona jednak ani na karcie woj. topogr. ani w spisie z r. 1827. Zapewne osada leśna. *Br. Ch.*

Tuszyna, przedmieście Koronowa, w pow. bydgoskim; 19 dm., 129 mk. Dolinę Tuszynę wspominają akta klasztorne (H. Wuttke, Staedteb. d. L. Posen, 32, p. r. 1370).

Tuszyna, pow. mielecki, ob. *Tuszyma*.

Tuszynek 1.) wś, folw. majorat rząd. (dawne wójtowstwo), T. poduchowny, wś i os. prob., pow. łódzki, gm. Górki, par. Tuszyn. Leży przy os. miejskiej t. n. Jest to właściwie Stary Tuszyn, część dawnej wsi, w której obrębie powstało miasteczko. Wś ma 18 dm., 187 mk., 239 mr.; fol. majorat 3 dm., 22 mk., 307 mr.; fol. (wójtowstwo) ma 5 dm., 166 mr.; T. poduch., wś, ma 16 dm., 181 mk., 75 mr.; os. prob. 2 dm., 5 mk., 6 mr. W r. 1827 było 17 dm., 139 mk. i 10 dm., 39 mk. (wójtowstwo). W 1835 r. w skład majoratu rząd. Czarnocin wchodziły: wś T. 12 os., 253 mr., wójtowstwo T. 173 mr.; wiatrak T. i młyn Abraham 24 mr.; fol. T. 277 mr. Co do przeszłości ob. *Tuszyn*. 2.) **T.**, wś nieistniejąca obecnie, należała do par. Bełdów (pow. łódzki, między Aleksandrowem a Poddębicami). Na początku XVI w. było tu 9 łan. dawniej folwarcznych i sołtysich, osadzonych kmieciami, którzy na mocy układu prywatnego, dziedzica wsi Jana z plebanem Pawłem, zamiast dziesięciny płacą po 8 gr. z łanu pleb. w Bełdowie (Łaski, L. B., II, 377). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś Tussinek, w par. Bełdów, własność Elżbiety Bełdowskiej, miała 8 łan., 9 osad. (Pawiński, Wielkp., II, 64). *Br. Ch.*

Tuszynki, niem. *Kl. Tuschin*, kol., pow. świecki, st. p. i par. kat. Świekatowo, gm. Lichtenhain, 9 dm., 61 mk. Powstała przez parcelacyą części pola tuszyńskiego. *Ks. Fr.*

Tuszyno 1.) wś włośc., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plissa (o 4 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Zadoroże, o 43 w. od Dzisny, ma 8 dm., 96 mk. (w 1865 r. 38 dusz rewiz.). 2.) **T.**, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 81 w. od Nowoaleksandrowska.

Tuszyny, niem. *Tuschin*, dobra ryc. nad szosą, pow. świecki, st. p. i par. kat. Świekatowo, 3·4 klm. odl., 408 ha ℔(300 roli or., 71 łąk, 13 lasu); 1885 r. 5 dm., 16 dym., 77 mk., 50 kat., 27 ew.: hodowla koni holend. rasy i owiec. R. 1353 podaje Kazimierz W. do wiadomości, że opat byszewski przedłożył mu przywilej Przemysława, opiewający, że T. są własnością klasztoru cystersów w Byszewie (ob. Wegner: Ein Pommersches Herzogthum, II, str. 400). Przed r. 1749 posiadali T. Kazimirz Orłowski, 1749 Michał Lewiński „subdapifer Trembowliensis“; po nim odziedziczył je syn jego Michał. Ten sprzedał je 1796 r. miecznikowi Józ. Jeziorkowskiemu za 21800 zł.; Jan Jeziorkowski zaś, który te dobra r. 1801 przejął, sprzedał je już następn. roku Bern. v. Meussel za 9000 tal. R. 1890 kupił Tuszyny i Szewno razem za 420000 mrk kupiec Garmatter. Po nim posiadał T. v. Buelow, który je r. 1892 sprzedał sędziemu Uhlmanowi z Drezna, podczas kiedy Szewno znów odkupił dawniejszy dziedzic Garmatter z Berlina za 308000 mrk. R. 1717 płaciły T. razem z Korytowem 23 gr. i $3^1/_2$ fen. R. 1773 miały T. 8 włók chełm., 10 dym. i 50 mk. luteran.; czysty dochód wynosił 74 tal., czynsz 66 tal.; koni było 10, wołów 15, krów 11, jałowic 11, owiec 71, świni 3; wysiew: 56 korcy żyta, 28 jęczm., 8 grochu, 8 tatarki, $1^1/_4$ lnu (ob. „Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.“, 1886, str. 338). *Ks. Fr.*

Tutianki, wś, pow. zasławski, należała do ordynacyi Ostrogskiej, na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej w 1753 r. darowana Lubomirskiemu.

Tutka, rzeczka, lewy dopł. Tanwi, bierze początek z połączenia kilku strumieni spływających z wyżyny (w pow. biłgorajskim) leżącej na dziale wodnym Tanwi i Sanu i dążących jarami, śród których rozłożyły się wsi: Potok i Jedlinki, płynie ku płn.-zach. przez Lipiny, przyjmuje strumienie z pod Krzeszowa (od praw. brz.) i uchodzi na obszarze Sierakowa do Tanwi z lew. brzegu. Długość biegu około 15 w. Dolina rzki błotnista i lesista, brzegi niskie.

Tutschen, wś, pow. stołupiański, st. pocz. Kattenau.

Tutsze, wś, pow. szawelski, gm. Okmiany, o 65 w. od Szawel.

Tutteln 1.) wś, pow. ragnecki, st. pocz. Kraupischken. 2.) **T.** *Jaenischken*, wś, pow. piłkałowski, st. p. Kussen. 3.) **T.**, wś, pow. tylżycki, par. Coadjuthen, st. p. Szameitkehmen. 4.) **T.**, wś, pow. tylżycki, par. Plaschken, st. p. Szameitkehmen.

Tuttenberg, fol., pow. labiewski, st. pocz. Laukischken.

Tuttlen, wś, pow. gąbiński, st. p. Nemmersdorf.

Tuturkowice (al. *Tudorkowice*) z *Szychtorami*, wś, pow. sokalski, 14 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Sokalu, 5 klm. na zach. od urz. poczt. w Uhrynowie. Na wschód leży Starogród i Wojsławice, na płd. Wojsławice i Mianowice, na zach. Nusmice i Uhrynów. Przys. Szychtory wybiega klinem na płn. i wciska się w obszar wsi Litowiża (w pow. włodzimierskim). Klin ten opływa od wsch. Bug, od zach. Warężanka, dopł. Bugu. Zabudowania wsi leżą na płd. Na płd. od nich wzgórze (230 mt.). Płn. kraniec obszaru wzn. 184 mt. npm. Własn. więk. ma roli or. 497, łąk i ogr. 576, past. 179, lasu 933 mr.; wł. mn. roli or. 1211, łąk i ogr. 224, past. 23, lasu 4 mr. W r. 1880 było 128 dm., 821 mk. w gminie; 16 dm., 105 mk. na obsz. dwors. (775 gr.-kat., 103 rz.-kat., 48 izr.; 879 Rusinów, 47 Polaków). Par. rz.-kat. w Uhrynowie, gr.-kat. w miejscu, dek. waręski, dyec. przemyska. Do par. należy Starogród. We wsi jest cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapitałem 802 złr. *Lu. Dz.*

Tuusumańce, ob. *Tusumańce*.

Tuwalczew, w r. 1554 *Thowalczow*, mylnie *Tubalczew*, wś i folw. nad rzką b. n., pow. kaliski, gm. i par. Błaszki, odl. od Kalisza 30 w.; wś ma 6 dm., 81 mk.; folw. 3 dm., 40 mk. W 1827 r. 4 dm., 43 mk., par. Kalinowa. W r. 1885 fol. T., oddzielony od dóbr Sędzimirowice, rozl. mr. 256: gr. or. i ogr. mr. 229, łąk mr. 17, nieuż. mr. 10; bud. drewn. 8. Wś T. ma 15 os., 24 mr. W r. 1553 wś Thowalczow, w par. Kalinowa, płaci od 4 łan.; w r. 1576 podano 2 łany (Pawiń., Wielkp., II, 222).

Tuwangste, pruskie grodzisko na obszarze dzisiejszego Królewca (ob. t. IV, 685).

Tuwsche (w dok. z 1291 r.), jezioro pod Grudziądzem.

Tuziaki al. *Na Tuziakach*, grupa domów i młyn we wsi Rzęsna, pow. lwowski.

Tuzików, wś, pow. lipowiecki, ob. *Kniaża Krynica*.

Tuzy 1.) wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Żorany. 2.) **T.**, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. Ginteliszki, o 40 w. od Telsz.

Tuzy, karczma na obszarze Rolowa, w powiecie drohobyckim.

Tuż..., ob. *Turz...*

Tużanowce, ob. *Turzanowce*.

Tużbica, rzka, ob. *Tużbina*.

Tużbica, wś nad rzką t. n., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 23 w.), okr. wiejski Połow, o 79 w. od Dzisny, ma 13 dm., 144 mk.

Tużbina, *Tużbinka* al. *Tużbica*, rzka, prawy dopływ Dzisny, ob. *Łuczajka*.

Tużewlany, wś i dobra, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Werceliszki, o 11 w. od Grodna.

Tużyłów (al. *Turzyłów*) z *Kotiatyczami*, wś, pow. kałuski, 11 klm. na płd.-zach. od Kałusza (sąd pow., st. kol., urz. poczt. i tel.). Na płn.-wsch. leży Pójło, na wsch. Dołhe, na płd. Berłohy, na zach. Swaryczów i Broszniów, na płn. Hołyń (3 ostatnie w pow. doliniańskim). Płd. część wsi przepływa Łomnica, płn. Czeczwa, obie dzielą się na ramiona. Zabudowania leżą w środku obszaru. Własn. więk. ma roli or. 323, łąk i ogr. 144, past. 74, lasu 16 mr.; wł. mn. roli or. 668, łąk i ogr. 423, past. 101, lasu 10 mr. W r. 1880 było 239 dm., 979 mk. w gminie, 15 dm., 76 mk. na obsz. dwors. (980 gr.-kat., 75 rz.-kat.; 936 Rusinów, 119 Polaków). Par. rz.-kat. w Kałuszu, gr.-kat. w Dołhem Kałuskiem. We wsi jest cerkiew p. w. św. Ignacego, szkoła etat. 1-klas., kasa pożycz. gm. z kapit. 102 złr. i młyn. *Lu. Dz.*

Twarda, wś i młyn nad rzką b. n. (dopł. Pilicy), pow. opoczyński, gm. Zajączków, par. Śta Anna, odl. od Opoczna 29 w.; ma 58 dm., 400 mk., 1828 mr. dwors., 1011 mr. włośc. W 1827 r. 29 dm., 223 mk. W r. 1367 w Wolborzu biskup kujawski Zbilut, w otoczeniu członków kapituły, nadaje las biskupi, zwany Twarda, nad rzką t. n., niejakiemu Stanisławowi, zwanemu Szczedrzykowicz, dla osadzeniu wsi na prawie niemieckiem (średzkiem). Stanisław jako sołtys otrzyma 4 łany, karczmę wolną od czynszu i bór nad rzką Trestka, po obu stronach drogi do Zajączkowic, z prawem założenia sadzawki i zbudowania młyna, w którym obowiązani będą mleć mieszkańcy wsi. Będzie miał też ogrody nad sadzawką, łąki w Rożkowie i w Wilczy Wielkiej i Małej, z jeziorem i prawem połowu w niem i w Pilicy, tudzież trzeci grosz z kar sądowych. Osadnicy będą po 14 latach wolności płacić czynszu biskupowi po 12 gr. z łanu na św. Marcin i dawać po 2 kury na Wniebowzięcie N. M. Panny, tudzież usługi i roboty według zwyczajów prawa średzkiego. Za każdą bytnością biskupa sołtys da mu jeden

obiad (lub fertona zapłaci) a kmiecie dwa lub 2 fertony (Ulanowski, Dok. kujaw. i mazow., Nr. 82, 259). Wspominana też w dok. z 1412 r. (Kod. dypl., II, 379). Na początku XVI w. wś ta należy do par. Nagórzyce. Dziesięciny dawano scholastryi łęczyckiej, zaś plebanowi w Nagórzycach tylko kolędę (Łaski, L. B., II, 184). Widocznie wkrótce potem biskupi kujawscy wznieśli tu kościół i urządzili parafię, o której istnieniu świadczą regestra pobor. z r. 1577. Zapewne ztąd została przeniesiona czy też wcielona do Smardzewic (ob.). Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1577 wś T., własność bisk. kujawskiego, miała 5 łan. Kacper Twardowski płacił od $1^1/_2$ łan., 2 zagr. (Pawiński, Małop., str. 294). *Br. Ch.*

Twarda Góra, niem. *Hardenberg*, wś i dworzec kolei wschod. między Laskowicami i Warlubiem, nad szosą do Nowego, pow. świecki, st. poczt. w miejscu; par. kat. Nowe; 224 ha (152 roli or., 20 łąk, 1 lasu); 1885 r. 24 dm., 47 dym., 209 mk., 155 kat., 54 ew. R. 1891 uchwalił sejmik powiatowy wybudowanie szosy z Leśnej (Jani) na Frącę i Kamionkę do Twardej Góry. Wieś powstała dopiero r. 1823, przez przeniesienie 8 gburów z pola frąckowskiego na rychłowskie (ob. „Zeitsch. d. Westpr. Geschich. Ver.“, 1886, str. 210). *Ks. Fr.*

Twardagóra, niem. *Festenberg*, mto, w powiecie sycowskim, na Szląsku pruskim, odl. 3 mile na zach. od Sycowa, 6 mil na wsch.-płd. od Wrocławia, w górzystej okolicy, między „Judenberge“ a pasmem „Schoenwalder Bergen“, posiada kościół par. ewang., kościół par. kat., szkołę ewang., 32 ha obszaru (10 ha roli, 2 łąk), 211 dm., 2202 mk. (1773 ew., 355 kat., 74 żyd.). Ludność zajmuje się tkactwem (sukna i płótna); cztery jarmarki do roku. W 1840 r. było 251 dm. (drewn.), 2458 mk. (180 kat., 160 żyd.). Miasto składa się z części górnej i dolnej. Kościół par. ewang. (w górnej części) wzniesiony w r. 1688 przez Charlottę Eleonorę, ks. na Oleśnicy, posiada wieżę z zegarem. Kościół kat. p. w. św. Trójcy, w dolnem mieście, pochodzi z XVI w., przebudowany w latach 1729—33. Wieża rozebrana około r. 1820. Knie w swym „Słowniku“ podaje, iż na 6000 komunikantów w parafii było 2000 Polaków, lecz kazań polskich w dni świąteczne już nie bywało w r. 1840. Miasto otrzymało prawo niemieckie nowotarskie w r. 1293 od Henryka III, ks. na Głogowie; Bolko II, ks. ziębicki, rozszerzył przywileje dok. z r. 1337. Par. kat. T., dek. mielickiego, miała 1869 r. 401 kat., 2486 ewang., 128 izr.

Twardawa, 1369 *Swardowa*, dobra i wś przy szosie z Koźla do Głogowy i drodze żel. z Nissy do Koźla (o 9 klm.), pow. nowotarski (Szląsk pruski), par. ew. Koźle, kat. Twardawa. W r. 1885 dobra miały 671 ha, 11 dm., 135 mk. (6 ew.); wś 347 ha, 84 dm., 645 mk. (6 ew.). Do T. należały Malkowice i kol. Marienhof (założona r. 1835). We wsi kościół par. kat., wzniesiony r. 1603. szkoła kat., st. dr. żel. Par. T., dek. kościęcińskiego, miała w 1869 r. 2989 kat., 20 ew.

Twardica, słoboda nad rzką Kurgiz-Kitaj, pow. benderski gub. bessarabskiej, odl. 75 w. od Bender, ma 219 dm., 1581 mk., cerkiew wzniesioną w 1830 r. przez Bułgarów rumelijskich.

Twardocice, ob. *Harpersdorf*.

Twardosławice, wś i kol., pow. piotrkowski, gm. Szydłów, par. Piotrków (odl. 3 w. na zach.); wś ma 20 dm., 199 mk., 191 mr.; kol. 23 dm., 135 mk., 385 mr. W 1827 r. 13 dm., 100 mk. W r. 1867 fol. T. rozl. mr. 390: gr. or. i ogr. mr. 251, łąk mr. 13, past. i zarośli mr. 16, lasu mr. 48, nieuż. mr. 62. Folw. ten w r. 1865 oddzielony został od dóbr Byki. Wś T. os. 22, mr. 197. Po r. 1867 folw. został rozparcelowany na kolonie. Na początku XVI w. łany kmiece dawały dziesięcinę klasztorowi w Witowie, zaś dworskie i folw., oddawna tu istniejące, kościołowi w Gidlach. Wś należała do parafii w Piotrkowie (Łaski, L. B., II, 224). Według reg. pob. powiatu piotrkowskiego z r. 1552—53 Twardosławski płacił od 7 os., $3^1/_2$ łan., Andrzej Brzeski od 3 osad. (Pawiński, Wielkop., II, 250). *Br. Ch.*

Twardoszyn, słowackie *Tvrdoszín*, węg. *Turdosin*, miasto na Węgrzech, w komitacie orawskim, nad rz. Orawą, przy ujściu Oravicy. Według szematyzmu dyec. spiskiej z r. 1891 było 2163 mk., 1649 rzym.-katol., 178 gr.-nieun., 15 prot. i 321 izr. Par. istniała (według szematyzmu) już w r. 1628, metryki zachowane są od r. 1674, ślubów i pogrzebów od r. 1689. Orawa po połączeniu z Oravicą staje się spławną dla drzewa. Dowożą też je górale, zwłaszcza z zakopańskich lasów. To też ogromne stosy desek, łat i obrobionego budulcu zalegają brzegi rzeki i czekają przyboru wody. Przed zbudowaniem kolei szła i sól z Wieliczki na wozach do Twardoszyna, gdzie ją ładowano na tratwy i spławiano Orawą do Wagu. Lud całego Podhala zaopatruje się tu w serdaki, obuwie i t. p. T. nadaje się na centr komitatu, więcej niż Kubin, położony na płdn. krańcu komitatu. O stosunkach geologicznych okolic T. ob. „Die Karpathensandsteine und Klippenbildungen zwischen dem Gebirgszuge v. Turdosin bis Arvaváralia. Verh. der k. k. geolog. Reichsanstalt“, 1867, p. 240 i „Umgegend

von Polhora, Turdusin und Jablonka in der Arva". tamże, t. XVII, 1867. *W. H.*

Twardów 1.) *Twardowo* w r. 1262, *Thwardovo Polonicalis* et *Theutonicalis*, 1288, wś kośc. i dwór, w pow. i dek. pleszewskim (Jarocin), o 9 klm. na wsch.-płd. od Jarocina, nad Lutynią (dopł. Prosny); par i szkoła w miejscu, poczta i st. dr. żel. w Kotlinie o 4 klm. Wś ma 23 dm., 197 mk. kat. i 194 ha (179 roli, 8 łąk). Dwór z folw. Bończewem 13 dm., 195 mk. kat. i 510 ha (330 roli, 11 łąk, 93 past,, 55 lasu, 16 nieuż., 3·68 wody); czysty doch. z ziemi 5970 mrk, gorzelnia parowa, stacya do stanowienia klaczy, tucz bydła; właścicielem jest Karol Żychliński. Holendry Twardowskie, o 2 klm. ku płn. od Twardowa, pod Racendowem, istniały już przed r. 1793; około r. 1845 było 8 dm., 56 mk. (54 kat., 2 prot.). Kościół w T. p. w. św. Piotra i Pawła wspominają Akta konsystorskie przed r. 1445. Nowy kościół z drzewa, wystawiony przez plebana Dyczkiewicza około r. 1750, zgorzał w r. 1881. O uposażeniu probostwa czytaj Łaskiego, L. B., II, 23—4. Parafię, liczącą 750 dusz, składają: Biała Róża, Bończew, Słębice, Twardów, Wola Książęca, Wolski Młyn, Wolskie Huby, Wysogotowo i Zawodzie. Twardów był własnością osadzonych w Lądzie cystersów, którzy tę posiadłość oddali wzamian za Wierzbno, dziedzictwo komesa Blizbora; odnośną czynność potwierdził w r. 1262 ks. Bolesław, syn Odonicza; w r. 1288 (1293 ?) była jedna część T. osadzona na prawie polskiem a druga na niemieckiem; z obu części pobierali cystersi dziesięcinę, którą zamienili na inne dziesięciny arcybiskupie (Kod. Wielkop.). Z T. pisali się Twardowscy: Janko w r. 1393, Filip w r. 1395 (Akta gr. wielkop.), Jan, archidyakon szremski (Kod. Dypl. Pol., II, 472) i in. Z tej rodziny a może i z tej wsi pochodził poeta Samuel z Skrzypny Twardowski. Akta kaliskie z r. 1462—1634 zawierają różne czynności, odnoszące się do T. i Twardowskich. W r. 1579 posiadał tu Jan Wyszkowski (z sąsiednich Wyszek) $6^1/_2$ łan. os., 1 ćwierć karczm., 4 zagr. i 5 komor., a w 1620 r. 2 łany km. i 1 zagr.: drugi dział, z $4^1/_2$ łan. km., $^1/_2$ ćwierci karczm., 5 komor. i młynem o 1 kole dorocznem, należał do Andrzeja Twardowskiego; przy schyłku zeszłego wieku dziedziczyli tę majętność Mierzewscy, a potem Żychlińscy. Wykopaliska miejscowe znajdują się w zbiorach pozn. Towarz. Przyj. Nauk. 2.) **T.** al. *Twardowo*, wś, pow. poznański, o 4 klm. na płd.-zach. od Stęszewa (poczta), przy trakcie do Grodziska; par. Modrze, st. dr. żel. o $13^1/_2$ klm. w Buku i Mosinie; 11 dm., 96 mk. kat., 113 ha (109 roli). Około r. 1793 należało T. do Jana Chłapowskiego. 3.) **T.** al. *Twardowo*, holendry, o 11 klm. na zach.-płd. od Poznania, przy dr. żel. poznańsko-zbąszyńskiej, pod Dąbrówką, istniały w r. 1793. 4.) **T.** al. *Twardowo*, wś, pow. szamotulski, par., poczta i st. dr. żel. w Szamotułach (Samter); ma 5 dm., 31 mk. kat. i 78 ha (53 roli, 7 łąk); powstała w nowszych czasach. *E. Cal.*

Twardowice, wś i folw., pow. będziński, gm. Ożarowice, par. Siemonia, na lewo od drogi z Siewierza do Niezdary, odl. 12 w. od Będzina, mają kopalnię rudy żelaznej i glinki ogniotrwałej. Wś ma 23 dm., 153 mk.; folw. 5 dm., 31 mk. W 1827 r. było 15 dm., 103 mk. W r. 1885 fol. T. rozl. mr. 382: gr. or. i ogr. mr. 273, łąk mr. 7, past. mr. 10, lasu mr. 11, kopalnie mr. 11, nieuż. mr. 74; bud. mur. 10, drewn. 10; płodozm. 10-pol. Wś T. os. 28, mr. 228. W połowie XV w. wś ta była własnością Kazimierza Twardowskiego (w herbie dwa rogi jelenie). Było tam 8 łan. km. Połowa wsi i folw. dawała dziesięcinę kościołowi w Siemoni, wartości do 4 grzyw. O przeznaczeniu drugiej połowy nie umiał objaśnić Długosz (L. B., II, 190, 191). Według reg. pob. pow. siewierskiego w r. 1667 było tu 4 kmieci (Pawiński, Małop., 452, 453). Na początku XIX w. T. i Tąpkowice należały do Piegłowskich, później Grabiańskiego. *Br. Ch.*

Twardówka, wś, pow. piński, w 1 okr. pol., gm. Porzecze, ma 73 mk.; własność Twardowskiego. *Ks. M.*

Twardowski, strumyk, pow. margrabowski, nad nim leżą Czymochy (ob. Kętrzyński, O ludn. pols., str. 502).

Twardowskiego Skały, koło Podgórza pod Krakowem (ob. t. III, 862).

Twardowszczyzna, uroczysko, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Kamienna, o 36 w. od Sokółki.

Twardy, folw., należy do dóbr Kielce, w pow. wielkostrzeleckim.

Twardyróg, wś, pow. augustowski, gm. Kolnica, par. Augustów (odl. 10 w.), ma 4 dm., 41 mk. W 1827 r. 2 dm., 11 mk.

Twarkiszki, wś, pow. maryampolski, gm. Freda, par. Godlewo, odl. od Maryampola 38 w., ma 55 dm., 483 mk., 57 os., 1185 mr. W 1827 r. było 11 dm., 150 mk. Wchodziły w skład dóbr Freda Dolna.

Twarkończa, rzka, w pow. rossieńskim, w par. Szydłów, dopływ Dubissy, uchodzi pod kaplicą Witkiszki.

Twarkończe, młyn, pow. rossieński, gm. i par. Szydłów, o 12 w. od Rossień.

Twarogi, wś, pow. węgrowski, gm. Łochów, par. Kamionna, 14 dm., 260 mk., 375 mr. ziemi. W 1827 r. było 21 dm., 164 mk. Wchodziła w skład dóbr Kamionna.

Twarogi, okolica szlach., pow. bielski gub. grodzieńskiej, gm. Skórzec, par. Pierlejewo,

o 42 do 45 w. od Bielska. W skład jej wchodzą wsi: T. Mazury, T. Lackie, T. Ruskie, T. Trąbnica, T. Wypychy. Ob. *Pierlejewo.*

Twarostsa *Niżna* i *Wiżna,* po węg. *Alsó-Felsö-Tvaroszcz,* dwie przyległe wsi, w hr. szaryskiem (Węg.). T. Niżna ma kościół paraf. gr.-kat.; T. Niżna kościół filialny gr.-kat. Obie mają 733 mk.

Twarożna 1.) al. *Twaroznia,* węg. *Tvarozsna,* niem. *Durtsdorf,* też *Durdsdorf,* w dokum. „villa Durandi", miasteczko, w hr. spiskiem, nad pot. Twarożna, wpadającym pod Kiczmarkiem do Popradu. Graniczy na wschód z Ruszkinowcami, na zach. z Werbowem (Mensdorf) a na płn. z Lubicą (Leibitz). Według szemat. dyec. spiskiej z r. 1891 liczył T. 756 mk., 512 prot., 201 kat., 33 nieun., 4 gr.-kat. i 6 izr. W T. jest kościół paraf. rz.-kat. i kościół prot. Jedno z 16 miast koronnych w hr. spiskiem; uprawa roli i lnu, pędzenie wódki, młyn wodny, las. „Pojawia się w dokum. r. 1226 (dr. Janota: Zapiski o zaludnieniu dolin Dunajca i Popradu"). Należała do miast zastawionych Polsce w r. 1412 przez króla węgier. Zygmunta. Słynęła dawniej z wyrobu serów „twarożnych". 2·) **T.,** węg. *Tvarozsna,* wś, w komitacie liptowskim, na stokach góry Ułozysko (743 mt.), a 2 klm. od przystanku dr. żel. koszycko-bogumińskiej Malo Vlachy (Kis Olaszi). W r. 1891 liczyła T. 85 mk. (79 prot. i 6 kat.). Katolicy należą do par. Svata Maria (Lipto Szent-Maria).

Twarożna, góra, w pow. chojnickim, wymieniona w przywileju z r. 1430. Ob. *Rytel.*

Twarożna, potok, lewy dopł. Lubicy, na Śpiżu.

Twarożnica, leśn., pow. chojnicki, st. poczt. Czersk.

Twary, grupa domów w Starej Ropie, powiat staromiejski.

Twaskucie al. *Tweskucie,* wś, pow. rossieński, gm. i par. Szwekszne, o 114 w. od Rossień.

Twer, w dokum. *Tfwer, Tfer, Tchfer,* mto główne gub. twerskiej, pod 56° 52′ płn. szer. a 53° 35′ wsch. dłg., odl. o 447 w. na płd.-wsch. od Petersburga a 156 w. od Moskwy, po obu brzegach Wołgi (szerokiej tu do 100 saż.), przy ujściu do niej od lewego brzegu Twercy, od prawego zaś Tmaki, o $1^1/_2$ w. od linii dr. żel. mikołajewskiej (petersbursko-moskiewskiej). W 1872 r. było 2824 dm. (684 mur.) i 41,596 mk. (468 kat., 222 jednowierców, 371 prot., 454 żyd. i 29 mahom.). W r. 1787 było 2063 dm. (182 mur.) i 15,095 mk., około 1846 r. zaś 34 cerkwie, 3127 dm. (666 mur.) i 16,668 mk. (oprócz wojska). Obecnie w mieście znajdują się 33 cerkwie prawosł. (1 drewn.), 2 monastery prawosł. (męski i żeński), 1 cerkiew jednowierców, kościół kat. mur., p. w. Przemienienia Pańskiego (około 1500 wiernych), kościół ewang. Z pomiędzy cerkwi najdawniejsze: Troicka (z 1564 r.), Przemienienia Pańskiego (z 1689 r.), w której spoczywają zwłoki w. ks. Michała Jarosławicza, i cerkiew św. Eliasza proroka (również z 1689 r.). Z gmachów zasługają na uwagę: dworzec, wzniesiony obok soboru w 1763 r., pałac gubernatora, gimnazyum, pocztamt i inne. Jest tu 845 sklepów (do 170 w gościnnym dworze), teatr, 30 zakładów naukowych, do których w 1872 r. uczęszczało 2109 chłopców i 648 dziewcząt, dom sierot, ochrona, 2 domy przytułku, szpital miejski z oddziałem dla chorych umysłowo, filia banku państwowego, bank miejski, kasa oszczędności. Dochody miejskie w 1872 r. wynosiły 81,453 rs. Własność miasta stanowi: 22 dm., 81 sklepów w gościnnym dworze, spichlerz murowany i 2316 dz. ziemi. Główne zajęcie mieszkańców stanowi: praca rękodzielnicza, zarobek dzienny i handel. W 1872 r. było 5484 rzemieślników (3214 majstrów, 1742 robotników i 528 uczniów), w tej liczbie: 794 kowalów, 516 szewców, 567 stolarzy, 509 woźniców, 203 krawców. Przeszło 1100 kobiet zajmuje się wyrobem pończoch i rękawic wełnianych. Przemysł fabryczny rozwinął się po przeprowadzeniu drogi żel. mikołajewskiej i w 1872 r. reprezentowany był przez 46 fabryk, zatrudniających 5975 robotników i produkujących za 6,169,687 r., z czego na 2 fabryki wyrobów bawełnianych przypadało 5710 robotników i 5,561,000 rs. produkcyi i na 4 dystylarnie wódek 26 robot. i 467,767 rs. produkcyi; resztę stanowią drobne zakłady przemysłowe. Handel, wspierany przez łatwość komunikacyi dr. żelazną i spławną rzeką, dość ożywiony. St. T. dr. żel. mikołajewskiej (odległa o $1^1/_2$ w. od miasta), pomiędzy st. Kulickoje (o 20 w.) a Czuprjanowka (o 12 w.), odległą jest o 453 w. od Petersburga a 156 w. od Moskwy. T. założony został w 1180 r. przez w. ks. włodzimiersko-suzdalskiego Wsiewołoda Jerzowicza w celu strategicznym, dla obrony ks. suzdalskiego od Nowogrodzian. Od czasów Jarosława, syna Jarosława Wsiewołodowicza, T. staje się głównem miastem udzielnego ks. twerskiego. W tym czasie (między 1271 a 1284 r.) ustanowiono tu stolicę biskupią; pierwszym biskupem twerskim był Symeon. Z udzielnych ks. twerskich (w liczbie 14) zasługują na uwagę: trzeci z rzędu św. Michał Jarosławowicz, zabity w Ordzie, piąty Aleksander Michałowicz, grający ważną rolę w walce domowej z ks. moskiewskimi, zabity również w Ordzie w 1338 r. i ósmy Michał Aleksandrowicz, walecznie broniący niezależności księstwa twerskiego

od książąt moskiewskich. Po schronieniu się 13-go z kolei księcia twerskiego Michała Borysowicza na Litwę, tron książęcy objął Iwan, syn cara moskiewskiego Iwana Wasilewicza, po śmierci którego (w 1490 r.) księstwo twerskie weszło w skład państwa moskiewskiego i tylko chwilowo około (1577 r.) T. nadany był jako dzielnica carowi kazańskiemu Symeonowi Bekbułatowiczowi. Miasto niejednokrotnie ulegało zniszczeniu przez napady nieprzyjaciół, i tak w 1327 r. spustoszyli je Tatarzy, w 1374 i 1486 r. wojska moskiewskie, w 1570 r. Iwan Groźny, w 1609 r. wojska Samozwańca i nakoniec w 1610 r. wojska polsko-litewskie. Przy rozdziale Rossyi na gubernie w 1709 r. T. przyłączony został do gub. ingermanlandzkiej, od 1719 r. mto prowincyonalne gub. petersburskiej, następnie od 1729 r. gub. nowogrodzkiej, został w 1775 r. miastem głównem namiestnictwa twerskiego, zamienionego następnie na gubernię. Wielki pożar zniszczył mto w 1763 r.

Twerski powiat leży w południowej części gubernii i podług wymiarów Strjelbickiego zajmuje 72·41 mil al. 3504 w. kw. Powierzchnia powiatu, zwłaszcza część jej płn.-wschodnia, przedstawia równinę, miejscami falistą. Szereg bezleśnych wyniosłości ciągnie się prawym brzegiem Wołgi. Pod względem geognostycznym powiat należy do formacyi napływowej i tylko w korycie Wołgi, pod mostem na dr. żel. mikołajewskiej znaleziono obnażenie wapienia górnego. Gleba gliniasta, w niektórych miejscowościach piaszczysta, dość w ogóle urodzajna, zwłaszcza na wybrzeżach Wołgi, Szoszy i Tmy. Powiat należy do dorzecza Wołgi, przerzynającej go na przestrzeni 79 w. od zach. na wschód, nadto na przestrzeni 14 w. stanowi ona granicę od pow. korczewskiego. Od praw. brzegu uchodzą do Wołgi rzki: Izbryżje, Tmaka, Worsza i Szosza, od lewego zaś Tma i Twerca. Jezior nieznacznych wiele. Największe Orszyno ($3^1/_2$ w. długie i $2^1/_2$ w. szerokie), bardzo rybne, podobnie jak jeziora Oziereckie i Stare. Błota znajdują się na całej przestrzeni powiatu, najważniejsze Piotrowskie, w płn.-zach. części (dł. 40, szer. 25, mające obwodu 150 w.). Lasów niewiele, wyniszczonych na użytek dr. żel. mikołajewskiej. Brak opału zastępuje w obfitości znajdujący się torf. W 1872 r. było w powiecie (bez miasta) 111,725 mk. (68 kat., 20 jednow., 8 rozkoln., 47 prot., 3 żyd. i 19 mahom.), zamieszkujących 739 nomenklatur (64 siół, 10 słobód, 513 wsi, 114 wiosek i 38 drobnych osad). W powiecie jest 81 cerkwi i 4 monastery. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, które nie wystarcza jednakże na miejscowe potrzeby. Hodowla bydła również na niskim stopniu. Kwitnie natomiast przemysł gwoździarski, ciesielstwo, kamieniarstwo, zarobek przy drodze żelaz. i spławnych rzekach. Przemysł fabryczny niezbyt rozwinięty, reprezentowany był w 1872 r. przez 21 fabryk, zatrudniających 595 robotników i produkujących za 376, 404 rs.

Twerska gubernia leży nad górnym biegiem Wołgi i zajmuje podług wymiarów Strjelbickiego 1219·55 mil al. 59,012· 1 w. kw. Najbardziej wyniosłą część gubernii stanowi pow. ostaszkowski, z którego rozchodzi się szereg wyniosłości, stanowiących dział wodny pomiędzy rzekami należącemi do systematu Wołgi, Dźwiny Zachodniej i Msty. Gałęź stanowiąca dział wodny pomiędzy Wołgą a Mstą przechodzi z pow. wałdajskiego (gub. nowogrodzkiej) w wschodnią część pow. ostaszkowskiego, poczem wstępuje, pod nazwą Świnich gór, do pow. nowotorskiego, następnie rozdziela się na dwie odnogi, z których jedna przechodzi w pow. rżewski, po lewym brzegu Wołgi i prawym Twercy i przybiera w płn. części tego powiatu nazwę Ilinych gór a w pobliżu mta Starycy Weryginej góry. Odnoga płn.-wschod. przechodzi przez pow. wyszniewołocki i łączy się z łańcuchem wyniosłości, przerzynających pow. bieżecki i stanowiących dział wodny Mołogi i Medwiedicy. Za dział wodny pomiędzy Wołgą i Dźwiną Zachodnią służy łańcuch gór, zwanych Rewenickiemi, wychodzący z pow. chełmskiego (gub. pskowskiej). Łańcuch ten przechodzi przez pow. ostaszkowski i wstępuje do pow. skolskiego gubernii smoleńskiej. Najwyższy punkt gubernii (góra Kamestik) dochodzi do 1054 st. npm. Pod względem geognostycznym pow. twerski, korczewski i kalasiński zajmuje formacya napływowa (diluwialna), w pow. ostaszkowskim znajdujemy dolny słój wapienia górnego, oraz obnażenie formacyi dewońskiej, w pow. rżewskim dominuje dolny słój wapienia górnego oraz w części wschodniej gliny formacyi węglowej; w pow. wyszniewołockim i nowotorskim znajdujemy obnażenia obu słojów wapienia górnego a w pobliżu Torżka występuje formacya dolna sylurska. Wreszcie w pow. zubcowskim i staryckim rozwija się górny słój wapienia górnego. Z kopalni, oprócz rozmaitego gatunku glin i wapieni, znajduje się ruda żelazna błotna i ochra. W wielu miejscowościach są źródła mineralne żelaziste. Gleba przeważnie gliniasta lub piaszczysta, pokryta głazami narzutowemi. Najurodzajniejsze są wybrzeża Wołgi w pow. staryckim, korczowskim, kolasińskim i kaszyńskim oraz wybrzeża innych rzek. Pod względem hydrograficznym gubernia, z wyjątkiem pow. ostaszkowskiego i wyszniewołockiego, należy do dorzecza Wołgi. Powiat ostaszkowski leży

w dorzeczu Dźwiny Zachodniej i Msty (Cny) a wyszniewołocki w dorzeczu Msty. Wołga, biorąca początek w płn.-zach. części pow. ostaszkowskiego, przepływa gubernię na przestrzeni do 500 w. Z dopływów jej najważniejsze od praw. brzegu: Żukopa, Piesocznia, Mołodoj Tud, Wazuza, Derża, Szcsza, Dubna. Nerl; od lewego zaś: Seliżarowka, Kosza, Itomla, Tma, Twerca, Soż, Medwiedica, Kaszynka i Mołoga. Dźwina Zach. bierze początek w płd.-zach. części pow. ostaszkowskiego, przez który przepływa na przestrzeni 38 w. i na przestrzeni 40 w. stanowi granicę od gub. pskowskiej. Przybiera od lew. brzegu Neteśmę. Do systematu rz. Msty należy właściwa Msta, wypływająca z jez. Mstino oraz Cna ze Szliną. Wołga za pośrednictwem systematu wodnego Wyszniewołockiego łączy się z Mstą a za pośrednictwem rz. Mołogi i systematu Tychwińskiego z Tychwinką i Siasią, dopływem jez. Ładoskiego. W jeziora obfitują zwłaszcza powiaty: ostaszkowski, wyszniewołocki i bieżecki. Do największych należą: Seliger, Ochwat-Żadenje, Stereż, Wsieług, Widbino (w pow. ostaszkowskim), Mstino i Udomla (w wyszniowołockim) i Werystowe (w bieżeckim). Błota zajmują dość znaczne przestrzenie; są one po części pokryte lasami. Pod lasami w pierwszej połowie b. stulecia znajdowało się do 31% ogólnej przestrzeni, przeprowadzenie jednak dróg żelaznych i ułatwienie spławu wpłynęło na wielkie ich wyniszczenie. Klimat lądowy, łagodzony obfitością wilgoci. Średnia temperatura roczna dochodzi do 4·25° R. Podług danych z 1872 r. było w gubernii 1,567,300 mk. (2841 kat., 4098 jednowier., 18,767 rozkoln., 1709 prot., 2745 żyd., 227 mahom.), zamieszkujących 11,718 nomenklatur (12 miast powiat., 1 nadetatowe, 2 osady, 229 pogostów, 568 siół, 18 słobód, 1692 siołek i folwarków, 8831 wsi i 365 drobnych osad). Oprócz Wielkorusów zamieszkuje w gubernii do 100,000 Korelczyków, którzy przesiedlili się tu ze Szwecyi w połowie XVII w. W 1871 r. było w gub. 1779 cerkwi prawosł. (890 mur.), 5 jednowierców (4 mur.), 1 kościół katol. i 1 ewang. (oba w Twerze), 20 monasterów. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem (sieją głównie owies i żyto, po części jęczmień i tatarkę), które z powodu ubóstwa gleby stoi na niskim stopniu i nie zaspakaja miejscowych potrzeb; dalej przemysłem domowym, hodowlą bydła (na niskim stopniu), rybołówstwem, przemysłem leśnym, furmaństwem i wychodzeniem na zarobek, głównie do Petersburga i Moskwy. Przemysł fabryczny, rozwijający się stopniowo, reprezentowany był w 1872 r. przez 391 fabryk, zatrudniających 16,363 robotników i produkujących za 17,259,197 rs. Przemysł ten koncentruje się głównie w Twerze (46 fabryk, z produkcyą za 6,169,667 rs.), Rżewie (26 fabryk, produk. za 2,916,724 rs.) i Wyszniewołocku (13 fabryk z produk. za 1,777,571 rs.). Na upadek handlu, dawniej bardzo znacznego, wpłynęło otwarcie w 1870 r. drogi żel. rybińsko-bołogowskiej i nowotorskiej. Pod względem oświaty publicznej w 1872 r. było w gubernii 613 szkół, z 26,642 uczniami (5273 dziewcząt). Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 12 powiatów: twerski, bieżecki, kolaziński, kaszyński, korczewski, nowotorski, ostaszkowski, rżewski, starycki, wiesiegoński, wyszniewołocki i zubcowski, z których najrozleglejszym jest wyszniewołocki (170·56 mil. kw.) najmniejszym zubcowski (53·92 m. kw.). *J. Krz.*

Twerdyń, w dokum. *Twerdyny*, *Twerdynie*, wś nad błotnistym lewobocznym dopł. Stochodu, pow. włodzimierski, na płn.-zach. od mka Kisielina, posiadała kaplicę kat. par. Kisielin. W czasie rewizyi zamku włodzimierskiego z 1545 r. własność Jakuba Chołpytowskiego, który zobowiązany był do utrzymywania jednej horodni zamkowej (Jabłonowski, Rewizye, 12). Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1570 r. wś Twierdin wraz z Kisielinem, Dymitrowcami i Żorawczem należała do Olizara Kierdeja. Pobór oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyń, 22). Tę samą wś, prawdopodobnie, wymienia Rewizya zamku łuckiego z 1545 r. jako własność Twerdyńskiego, który wspólnie z innemi był zobowiązany do utrzymywania jednej horodni zamkowej (Jabłonowski, Rewizye, 40).

Twerecz, mko rząd. nad jez. Twerecz, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Twerecz, o 35 w. od Święcian a 119 w. od Wilna; w 1881 r. 605 mk. (290 męż., 315 kob.); w 1866 r. było 18 dm., 247 mk. (221 kat., 7 starowier., 18 żyd.). Posiada kościół par. kat., p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesiony w 1852 r. przez ks. plebana Roubę, na miejsce dawniejszego z 1501 r. Parafia kat., dek. święciańskiego, 6427 wiernych. Do r. 1832 istniał tu klasztor ks. augustyanów al. kanoników od pokuty, założony około 1670 r. przez Mikołaja Stefana Paca, dziedzica T., wwodę trockiego, i Wojciecha Wizgiełło. Przy klasztorze wzniesiono kościół murow. W skład okręgu wiejskiego wchodzi mko T., wsi: Bukliszki, Czepieliszki, Doktory, Kałwieliszki, Kiakszty, Kiełpucie Nowe, K. Stare, Kluki, Paszuny, Pieczurki Mniejsze, P. Wieksze, Podzisna, Popówka, Szakieliszki, Wejksze, Wielka Wieś i Witany; przysiołki: Doktory, Twerecz, oraz zaśc.: Czepieliszki, Kmakiszki al. Czelniuki, Maryampol, Pawile, Pokałna, Rapienia i Walwiszki, w ogóle w 1865 r. 588

dusz rewiz. b. włośc. skarb.. Gmina należy do 2 okr. pok. do spraw włośc., 2 okr. sądowego oraz 2 okr. konskrypcyjnego, składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich (T., Orwieta Dzisna i Gontowniki), obejmuje 83 miejsc zamieszkałych, mających 883 dm., 6020 mk. włościan. Urząd gminny we wsi Popówka, szkoła ludowa w Twereczu. *J. Krz.*

Twergaiten, wś, pow. królewiecki, st. p. Liska-Schaaken.

Twerjańce, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., o 55 w. od Nowoaleksandrowska.

Twerkta, rzka, w pow. trockim, prawy dopływ Niemna, uchodzi pomiędzy Niemonajciami a Olitą.

Twerschseyfen (w dok.), ob. *Querseifen.*

Twery, mko rządowe nad Ajtrą, pow. telszewski, w 4 okr. pol., par. Twery, gm. i st. poczt. Żorany, o 20 w. od Telsz, 14 w. od Worni a 65 w. od Kurszan (st. dr. żel.), w r. 1856 miała 30 dm., 336 mk. (podług późniejszych danych 35 dm., 228 mk.); kościół par. i kaplicę kat., szkołę ludową. Kościół par., p. w. N. M. P., z drzewa wzniesiony w 1614 r. przez Zygmunta III. Kaplica p. w. św. Józefa, zbudowana w 1814 r. przez kanonika Steckiego. Parafia kat., dek. worniańskiego, 3979 wiernych. Miasteczko zbudowane na wyniosłej górze, przed którą rozciąga się rozległa płaszczyzna, posiadało niegdyś zamek warowny ks. Wikinta, wuja Towciwiłła. W r. 1237 Mendog oblegał ten zamek, lecz raniony i rozbity odstąpił od oblężenia; dowódca jego Wissymont poległ na placu boju. W r. 1569 ciwunostwo twerskie zaliczało się do dóbr stołowych królewskich, następnie zamienione na starostwo niegrodowe, było w 1776 r. w posiadaniu Bidlewicza, z opłatą 503 złp. 1 gr. kwarty. T. były wówczas głównem miastem jednego z 14 powiatów, na które w ostatnich czasach Rzpltej dzieliło się ks. żmujdzkie. Ks. Dobkiewicz ma w T. 76 dzies. (3 nieużytków). *J. Krz.*

Twibie, wś, pow. szawelski, gm. Podubiś, o 28 w. od Szawel.

Twierdowo, wś i folw., pow. bychowski, gm. Głuchy (o 12 w.). Wś ma 62 dm., 429 mk.; centralny magazyn zapasowy zbożowy gminny. Folw., 1907 dzies. ziemi dwor. (1225 lasów, 120 roli, 96 łąk); młyn wodny i karczma. Własność Prosolnych.

Twierdza 1.) wś, w pow. jasielskim, na lewym brzegu Wisłoka, przy drodze z Frysztaka (1·8 klm.) do Krosna. Par. rzym.-kat. w Frysztaku. Mała osada, ma 54 dm. i 360 mk. (293 rz.-kat. i 67 żyd.). Pos. więk. (dawniej Kiernickich), dzieli się na dwie części (Chilli Wagschala i Izaka Melka); pierwsza wynosi 65 roli, 4 łąk, 3 mr. past., druga 35 roli, 2 mr. past.; pos. mn. ma 94 roli, 11 łąk i 7 mr. past. Graniczy na płd. z Glinikiem Dolnym, na zach. z lasami. 2.) **T.** (rus. *Cwirża*), wś, pow. mościski; 7 klm. na wsch. od Mościsk, 10 klm. na zach. od sądu pow. w Sądowej Wiszni, tuż na płd. od Chorośnicy (urz. poczt.). Na płn. leży Arłamowska Wola i Chorośnica, na wsch. Słomianka, na płd. Wojkowice, na zach Laszki Gościnne. Płn. część obszaru przepływa Wisznia, dopływ Sanu. Wchodzi ona tu ze Słomianki, płynie do Laszek i przyjmuje w obrębie wsi od lew. brzegu pot. Młynówkę. Zabudowania leżą na lew. brzegu Wiszni; wzn. sięga 232 mt. na granicy płd., a 216 mt. na płn. Płn. narożnik przebiega kolej Karola Ludwika, mająca tu stację Chorośnicę. Własn. więk. ma roli or. 519, łąk i ogr. 68, past. 39, lasu 111 mr.; wł. mn. roli or. 680, łąk i ogr. 100, past. 187, lasu 27 mr. W r. 1880 było 177 dm., 794 mk. w gminie, 7 dm., 33 mk. na obsz. dwor. (546 rz.-kat., 261 gr.-kat., 20 izr.; 650 Polaków, 177 Rusinów). Par. rz.-kat. w Stojanicach, gr.-kat. w miejscu, dek. mościski. Do par. należą Wojkowice i Zawadów. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. 1-klas. Wyorano tu w r. 1837, wraz z popielnicą i grotem, hełm starożytny, z żelaznej blachy. Opis i rysunek podał Zegota Pauli (Starożytn. Galicyi, str. 27). Hełm ten ma piękną formę. Przytwierdzony był, jak widać, do czapki skórzanej, od której pozostał ćwiek, spajający go ze skórą. W górze kończył się ostrzem, dokoła otaczał go daszek. Hełm pochodzi, o ile się zdaje, z przed wieku X (ob. Kraszewski, Sztuka u Słowian, Wilno, 1860, str. 331). Jan Jaruntowski, właściciel wsi, podał w „Rozpr. Galicyjsk. Towarz. gospod." (t. XII, Lwów, 1852, str. 122 do 164) „Krótki rys gospod. w T. i przyległej okolicy". *Mac.—Lu. Dz.*

Twierdzielewo, urzęd. *Schwirle,* wś, pow. międzychodzki (Skwirzyna), o 9 klm. na płd.-wschód od Skwirzyny i 1000 kroków od jez. Zabna, zwanego też Twierdzielewskiem; par. Rokitno, kościół fil. i szkoła w miejscu, poczta w Skwirzynie (Schwerin a. d. Warthe), st. dr. żel. w Międzyrzeczu (Meseritz) o 10 klm.; 20 dm., 185 mk. kat. i 1 prot., 790 ha (416 roli, 10 łąk, 280 lasu). T. było własnością cystersów bledzewskich, którzy je osadzili w r. 1447; w r. 1590 było tu $6^1/_2$ łan. km., 6 zagrod., 20 owiec, pasterz i kowal. Kościół p. w. św. Anny istniał przed r. 1640. T. zabrane przez rząd, wcielone było do Rokitna.

Twierdzielewskie, jezioro, ob. *Zabno.*

Twierdzin 1.) al. *Ćwierdzin* (urzęd.), też *Czwierdzyn, Dzwirdzino* w r. 1390, *Twierdzino* r. 1453, *Cwyerdzyno* r. 1523, *Czwierdzino* r. 1580, wś, pow. gnieźnieński (Witkowo), o 4 klm. na płn.-wschód od Witkowa (poczta).

Graniczy z Wierzchowiskami, Smolnikami, Kamionkami, Chłądowem i Kołaczkowem; par. Ostrowite Prymasowskie, st. dr. żel. o 9 klm. w Odrowążu i Trzemesznie. Wraz z Twierdzinkiem (3 dm., 37 mk.) tworzy okrąg wiejski, mający 21 dm., 165 mk. (149 kat., 16 prot.) i 433 ha (236 roli). Twierdzinek ma 184 ha. Chów koni, nierogacizny i bydła oldenburskiego. Piotraszy (Pasko?) „de Dzwirdzino“ w dok. z r. 1390 (Kod. Wielkp., n. 1894 i Akta gr. wielkp., II, n. 1376) pochodził prawdopodobnie z tego T.; ztąd pisali się też Piotr i Tomasz w r. 1424, a około r. 1528 Twierdzińscy, rozgraniczający się z Chłądowskimi. W aktach klasztoru trzemeszeńskiego z r. 1453 zachodzi czynność odnosząca się do T. i Wierzchowisk. Około r. 1523 pleban w Ostrowitem pobierał w T. dziesięcinę snopową z ról dziedzicznych, a z kmiecych, które wówczas leżały pustkami, mesne po korcu i tyleż owsa z łanu; zagrodnicy dawali po korcu owsa, młynarz korzec mąki. Między r. 1580 i 1620 Maciej Drachowski dziedziczył T.; miał 2 zagr. i łan os. Przy schyłku zeszłego wieku należał T. do Piotra Kaliszkowskiego z Malczewa. 2.) **T.**, urzęd. *Twierdzyn*, dwór, pow. mogilnicki, o 4 klm, na płn.-wsch. od Mogilna (poczta i st. dr. żel.), przy drodze żel. toruńskiej; par. Trląg; z folw. Dobytowo i Poczekaj ma 14 dm., 245 mk. (181 kat., 64 prot.) i 655 ha (616 roli, 10 lasu). T. był poprzednio folw. do Kołodziejewa i powstał w nowszych czasach. 3.) **T.** *Tverdzino* 1397 r., *Twrdzino* 1398, siedziba Eufemii (Phemka), córki Iwana (Gywan), którą w r. 1297—98 pozywał Wolimirz (Wymir) z Mieszkowa (Akta gr. wielkp., II, n. 601, 639), leżała prawdopodobnie w granicach dawnego powiatu pyzdrskiego. *E. Cal.*

Twirbuty, folw., pow. władysławowski, gm. Światoszyn, par. Iłgowo, odl. od Władysławowa 44 w., ma 1 dm., 52 mk., 656 mr. W 1827 r. 9 dm., 117 mk. Wchodzi w skład dóbr Iłgów.

Twiry, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 80 w. od Nowoaleksandrowska.

Tworck, pow. odolanowski, ob. *Wtorek*.

Tworemirka, folw. i gajówka w Harbuzowie, pow. złoczowski.

Tworenicze al. *Tworynicze*, w dok. *Tworimycze*, *Tworymycze*, *Tworzynicze*, wś nad Łuhą, pow. włodzimierski, na płd. od mka Łokacze. Podług rew. zamku włodzimierskiego z 1545 r. własność kn. Jerohowickich (czy Rohowickich): Iwana, Wasilewej i Fedorowej, którzy z Horowa, Rużyna i T. zobowiązani byli do utrzymywania jednej horodni zamkowej (Jabłonowski, Rewizye, 11). Podług reg. pob. z 1570 r. należała w części wraz z Rużynem i Orsynem do kn. Michała Rużyńskiego (Rozenski), w części z Rużynem i Kołomyją do kn. Ostafieja Rużyńskiego (Rozinski), w części wreszcie wraz z Rużynem do kn. Dymitra Rużyńskiego. W 1577 r. część należy do kn. Michała Rużyńskiego (z Jałowicz), część do ks. Stefana Rużyńskiego (1 ogród, z którego płaci 2 gr.), część zaś do kn. Ostafiego Rużyńskiego (1 ogród, z opłatą 2 gr.). W 1583 r. kn. Dymitr Rużyński płaci tu od 3 ogrodn., $^1/_5$ koła dorzecz.; kn. Kiryk Rużyński z 1 dym., 2 ogrodn., $^1/_5$ koła dorzecz.; kn. Grzegorzowa Rużyńska z części Rohowicz i T. z 6 dm., 1 ogr., 1 ogr., $^1/_3$ koła wal., $^1/_3$ koła.; część obu tych wsi posiadał Stanisław Moliński, który płacił z nich z 3 dym., 2 ogr., 1 komor., $^1/_3$ koła waln. i $^1/_3$ waln. i nakoniec część (2 ogr., $^1/_5$ koła dorzecz.) posiadał kn. Michał Rużyński (ob. Jabłonowski, Wołyń, 10, 20, 21, 60, 74, 116, 117, 125).

Tworki 1.) wś, folw. i szpital rządowy dla chorych umysłowo, nad rzką Raszynką (dopł. Mrowy), pow. warszawski, gm. Pruszków, par. Zbików, leży o $^1/_2$ w. od stacyi dr. żel. warsz.-wiedeń. w Pruszkowie, Ludność wsi, wynosząca około 170 dusz, wzrosła obecnie przez założenie szpitala do 1000 co najmniej głów (łącznie z chorymi). W r. 1873 fol. T. lit. A. rozl. mr. 552: gr. or. i ogr. mr. 416, łąk mr. 98, lasu mr. 18, nieuż. mr. 20; bud. drewn. 15; płodozm. 8-pol., pokłady torfu. Wś Twórki os. 16, mr. 27; wś Bąki os. 5, mr. 111. Budowle szpitalne zajmują wraz z otaczającym je lasem obszar 135 mr. Leżą na wzgórzu ponad mokrą niziną rzki Mrowy. Składają się z 12 oddzielnych budowli mieszkalnych, kaplicy, dwu budynków mieszczących machiny i urządzenie do światła elektrycznego, kuchnie, pralnic, suszarnie, mieszkania służby. Na froncie środek sam zajmuje dwupiętrowy dom dla administracyi zakładu, mieszczący kancelaryę, mieszkania lekarzy, i oddział na 12 chorych. Po prawej stronie ciągną się budowle oddziału męskiego: obszerny gmach na 102 chorych, pawilon dla 10 pensyonarzy i drugi na 40. Lewe skrzydło zajmuje oddział żeński, posiadający takież same budynki. Na lewo, w głębi, na wzgórzu stoi kaplica rzym.-katol. Na środku dziedzińca stoją budynki gospodarcze, stacya machin, wodociąg. Dziedziniec przytyka do lasku należącego do zakładu. Za laskiem tym mieści się zakład dla nieuleczalnych, złożony z domu administracyjnego i czterech domów, każdy na 26 chorych. Ogród spacerowy i warzywny urządzają się przy współudziale chorych, uczestniczących w zajęciach ogrodniczych i innych pracach ręcznych, jakich wymaga wykończenie i urządzenie zakładu. Kuchnia i pralnia są ogrzewane parą; pralnia

mechaniczna może prać odrazu piętnaście centnarów bielizny. Suszarnia i piekarnia mają również urządzenia mechaniczne. Zakład cały oświetlony jest elektrycznością, za pomocą 8 lamp łukowych (o sile 1000 świec każda) i 573 lampach żarowych. Wentylacyi dokonywa też elektryczność. Budowa zakładu rozpoczęta w lipcu 1888 r., ukończoną została w jesieni r. 1891. Plany zakładu wykonał budowniczy Sztrom, akademik petersburski. Koszta wynosiły blisko 800,000 rs., z tych 200,000 rs. z zapisów i funduszów na cele dobroczynne przeznaczonych i 500,000 z funduszu użyteczności publicznej, zebranego przez Towarz. kred. ziemskie. Dyrektorem zakładu jest dr. Hardin. W chwili otwarcia zakład mógł pomieścić 316 chorych i 104 nieuleczalnych (w połowie mężczyzn, w połowie kobiet). Napływ ciągły chorych zniewala do zwiększenia liczby miejsc przez wznoszenie nowych pawilonów. Widoki zakładu wraz z opisem pomieścił „Tygodnik Illustrowany“ z roku 1891, Nr. 94; inne pisma warszawskie podały również z okazyi otwarcia zakładu opisy, niekiedy połączone z rysunkami. 2.) **T.**, wś i fol., pow. grójecki, gm. i par. Jasieniec, odl. 8 w. od Grójca, ma 125 mk. W 1827 r. było 12 dm., 69 mk. W 1873 fol. T. rozl. mr. 255: gr. or. i ogr. mr. 221, łąk mr. 26, nieuż. mr. 8; bud. mur. 2, drewn. 8. Wś T. os. 16, mr. 165. 3.) **T.**, pow. siedlecki, ob. *Jastrzębie-T.* Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś szlach. T. miała 1 łan, 1 młyn (Pawiński, Małop., 381). Kazimierz Zahowicz Zaleski, ożeniony z Maryanną Jastrzębską, jest dziedzicem na Jastrzębiu i Tworkach (Inscr. Lucov., 1715, ks. 28, fol. 190; ob. Księga Złota, X, 308). 4.) **T.**, wś i fol., pow. szczuczyński, gm. Bełda, par. Rajgród. W 1827 r. było 7 dm., 49 mk. W r. 1867 fol. T. rozl. mr. 197: gr. or. i ogr. mr. 17, łąk mr. 16, lasu mr. 20, past. i zarośli mr. 42, nieuż. mr. 2. Wś T. os. 6, mr. 13. 5.) **T.** *Świerze*, pow. ostrowski, ob. *Świerze* 5.) 6.) **T.**, pow. mazowiecki, ob. *Dąbrowa.-T.* 7.) **T.**, pow. makowski, ob. *Chrzanowo-T.* *Br. Ch.*

Tworki 1.) al. *T. Nowe*, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Malesze, o 13 w. od Bielska. 2.) **T.**, ob. *Kołodzieje-T.* 3.) **T.**, fol. szl. nad jez. Ramesza, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 74 w. od Święcian; 1 dm., 3 mk. katol.

Tworków, niem. *Tworkau*, 1416 *Twurkaw*, dobra i wś, pow. raciborski, par. kat. w miejscu, ew. Raciborz. Przy wsi st. dr. żel. na przestrzeni Raciborz-Bogumin, odl. 164 klm. od Wrocławia. W r. 1885 dobra miały 1091 ha, 21 dm., 307 mk. (4 ew.); wś 587 ha, 237 dm., 1717 mk. Kościół obecny pochodzi z r. 1690. Posiada ciekawe freski; nad organami przedstawiony jest sąd ostateczny. Kaplica w polu za wsią, p. w. św. Urbana. Na obszarze dóbr stary, wielki zamek, z ciekawemi malowidłami. Ob. *Bękowice*. Par. T., dek. raciborskiego w 1869 r. miała 1943 katol. 7, ewang., 4 izr. *Br. Ch.*

Tworkowa, wś, pow. brzeski, przy drodze z Tymowy (3 klm.) do Zakluczyna, na płn. od Czchowa. Wraz z wólką Łacniową (na płn. od wsi) nad pot. Ziliną (lew. dopł. Dunajca), i wólką „Granicami“, na płd., nad potokiem t. n., liczy 111 dm. i 650 mk. (639 rz.-kat. i 11 żyd.) Większa posiadłość (dawniej Ad. Marassego, teraz Oz. Goldberga) wynosi 27 mr. roli, 1 mr. łąk; pos. mn. 648 mr. roli, 39 mr. łąk, 48 mr. past. i 124 mr. lasu; do tego jednak dodać należy około 377 mr. z większej posiadł. rozparcelowanych między włościan. Par. rz.-kat. w Tymowy. Dyplom klasztoru mogilskiego (dok. 68, str. 59) z r. 1407 wymienia Ottona „de Tworcow“. Za Długosza posiadali T. Wielogłowscy h. Starykoń. Było w niej 14 łan. km. a dawniej sołtystwo, które dziedzic wykupił i na jego miejscu postawił dwór, dalej karczmy i zagrody. Ze wszystkich ról pobierała dziesięciny kapituła krak. wartości 13 grz. Predium, mające 2 łany, uprawiał w części dziedzic, w części kmiecie a dziesięciny oddawano probostwu w Tymowy (L. B., I, 175 i II, 270). W 1581 Magd. Wielogłowska płaciła tu od $8^1/_2$ km. łan., 3 kom. z bydłem i 1 kom. bez bydła. Wś graniczy na zach. z Tymową, na wsch. z Jurkowem, na płn. z Lewniową. *Mac.*

Tworkowicze, dobra i hutor, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Skorzec, o 51 w. od Bielska.

Tworkowizna, fol. nad strum. t. n., pow. sieradzki, gm. Wróblew, par. Charłupia Wielka, odl. 9 w. od Sieradza, ma 3 dm., 41 mk. W 1827 r. 3 dm., 32 mk. Fol. T., w r. 1874 oddzielony od dóbr Charłupia Wielka, rozl. mr. 318: gr. or. i ogr. mr. 269, łąk mr. 36, past. mr. 5, nieuż. mr. 8; bud. mur. 6, drewn. 2.

Tworkowo, *Tworcovo* r. 1386, raz *Tworkowicze* w r. 1397, potem *Tworcow*, *Thworkowo*, wś i dwór, pow. obornicki, przy granicy pow. poznańskiego, o 9 klm. na zach. od Gośliny Murowanej, za Trzuskotowem; par. Chojnica, poczta w Chludowie, st. dr. żel. o 10 klm. w Rogoźnie. Wś ma 1 dm., 9 mk. katol., 46 ha (41 roli). Dwór ma 15 dm., 230 mk. (212 kat., 18 prot.) i 856 ha (606 roli, 113 łąk, 110 lasu, 27 nieuż.). Między r. 1386 i 1400 pisali się z T. różni Tworkowscy (Akta gr. wielkop.), mieszani z Tworowskimi z Tworowa małopol. (ob. *Tworów*, w pow. jędrzejowskim). W r. 1386 prawował się Mala (z Goleńczewa) z panią Baranową o 4 grzyw. gro-

szy i 10 skojców ciążących na T. Mikołaj Baran z T. występuje między r. 1388 i 1391. W r. 1388 wchodziło T. w skład opola chojnickiego; późniejsze losy nie znane. *E. Cal.*

Tworog, dobra i wś, pow. toszecko-gliwicki, par. kat. Tworog, ew. Tarnowiec. W r. 1885 dobra miały 2440 ha, 16 dm., 202 mk. (17 ew.); wś 482 ha, 89 dm., 876 mk. (30 ew.). Kościół par. katol., zbudowany w r. 1862, szkoła katol. Na obszarze większej posiadłości piękny zamek. Przy wsi st. dr. żel. na linii z Kluczborka do Bytomia, odl. 67 klm. od Kluczborka. Par. T. dek. pyskowickiego, w r. 1869 miała 3890 katol., 14 ewang., 132 izrael.

Tworogowa Wólka, w XV w. „*Thwarogowa Wolya*“, wś nad rzką Kobylanką, pow. radomski, gm. i par. Skaryszew, odl. 17 w. od Radomia, ma 31 dm., 179 mk., 689 mr. włośc. W połowie XV w. wś „Twarogowa Wola“, w par. Skaryszew, była własnością klasztoru miechowskiego. Z łan. km. dawano dziesięcinę rozmaicie. Połowa większa dawała dziesięcinę, wartości do 2 grzyw., bisk. krakowskiemu; mniejsza część łanów pleban. w Skaryszewie, wartości $1^1/_2$ grzyw. Łany km. płaciły czynszu klasztorowi po 1 fertonie, 24 jaj, 4 koguty, 2 sery; odrabiano jeden dzień w tygodniu własnym pługiem i wozem, dawano osep, odrabiano powabę. Były 2 łany sołtysie. Sadzawka obfita w ryby i młyn na rz. Kobylance. Czynsz wynosił 7 grzyw. (Długosz, L. B., II, 527 i III, 12). *Br. Ch.*

Tworonowszczyzna, wś włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze, o 78 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. połockiej; 1 dm., 11 mk.

Tworów, wś nad rz. Nidą, istniała na obszarze dzisiejszej Okszy, w pow. jędrzejowskim, w par. Konieczno. Na początku XVI w. mieszka tu częściowa szlachta, dająca, zamiast dziesięciny, jedną seksagenę (bez grosza) kustoszowi kurzelowskiemu (Łaski, L. B., I, 552). Według reg. pob. pow. chęcińskiego z r. 1508 wś T. płaciła gr. 3. W r. 1540 wś T., w par. Konieczno, miała dwór, folw., 3 zagr., 5 zagr. bez roli, 2 sadzawki, lasy i łąki nad Nidą. Ogólna wartość wynosiła 100 grz. (Pawiński, Małop., 484, 575). W r. 1554 Mikołaj Rej zamienia połowę swej wsi Chyczy za części w Tworowie i Powęzowie, należące do Hieronima Rzeszowskiego. Tegoż roku 30 listopada uzyskuje Rej potwierdzenie erekcyi miasta Oksza na obszarze Tworowa, przez króla. Następnie Rej skupuje inne części T. od Tworowskich (ob. Materyały do biografii M. Reja, przez dr. Zbigniewa Kniaziołuckiego. *Br. Ch.*

Tworowice, w XVI w. *Thworowycze duplex*, wś i fol., pow. noworadomski, gm. Przerąb, par. Rzejowice, odl. 21 w. od Radomska, 15 dm., 170 mk. W 1827 r. było 14 dm., 96 mk., par. Chełmo. W r. 1871 fol. T. rozl. mr. 988: gr. or. i ogr. mr. 161, łąk mr. 40, past. mr. 9, wody mr. 3, lasu mr. 744, zarośli mr. 5, nieuż. mr. 22, w os. mr. 4; bud. drewn. 12; płodozm. 4-pol.; las urządzony, pokłady torfu. W r. 1887 z przestrzeni powyższej odłączono mr. 119. Wś T. os. 15, mr. 192. T. wchodziły w skład dóbr Granice i Chełmo. Na początku XVI w. łany km. i fol. dawały pleban. w Rzejowicach dziesięcinę, za konopną po groszu i kolędę po groszu (Łaski, L. B., II. 215). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552 Łącki płacił tu od 6 osad., $^1/_2$ łana (Pawiński, Wielkp., II, 274).

Tworożkowo, wś nad rzką Uszywką, pow. rosławski gub. smoleńskiej, o 12 w. od Rosławia, ma 30 dm., 255 mk.

Tworsewitz, ob. *Tworzyjanice.*

Twory, os. niegdyś, w okolicy Pleszewa i Kalisza, wchodziła w skład par. Kucharki; graniczyła z Sobotką, Czechłem i Pawłowem (Akta ziem. kaliskie). Istniała jeszcze w r. 1773—5 (Konst. Sejm.).

Tworyczów, wś i fol. nad rz. Pór, pow. zamojski, gm. Sułów, par. kat. Mokrelipie, praw. Szczebrzeszyn, odl. od Zamościa na zach. w. 27, ma 4 dm. dwor., 36 włośc., 398 mk. kat., 7 prawosł. i 11 izrael., obszaru 854 mr. i młyn wodny o 3 kamieniach, z produk. na rs. 325. W r. 1827 było 28 dm., 208 mk. Fol. T. należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich Bodaczów i Gaj Gruszczański. Dawniej był siedliskiem urzędu gm. t. n. St. pocz. Szczebrzeszyn. Gleba urodzajna, łąki obfite. Na obszarze wsi kilka drobnych jezior. *T. Żuk.*

Tworyczówka, *Tworyczewka*, białoruskie *Twaryczeuka*, okolica, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Michałki (o 7 w.), o 19 w. na płd.-zach. od Mozyrza, ma 13 osad; miejscowość lekko falista, urodzajna.

Tworylne, wś, pow. liski, na lew. brzegu Sanu, w miejscu gdzie się Wetlina najbardziej zbliża do Sanu. Najniższy punkt tej górskiej osady wzn. 444 mt. npm., teren jednak podnosi się ku północy na 765 mt., ku zach. na 710 mt., ku południ. zaś szczyt Bukowina ma 922 mt. Wschodnia strona, na praw. brzegu Sanu, jest górzystą; szczyty Odrytu sięgają naprzeciw tej wsi 822 mt. Góry są pokryte lasem. Par. rz.-kat. w Wołkowyi a gr.-kat. w Krywem. We wsi cerkiew drewniana i 92 dm. (6 na obszarze więk. pos.), 660 mk. (618 gr.-kat., 18 rz.-kat., 24 izrael.). Pos. więk. (Kazim. Łęckiego) ma 2 młyny i 3 fol., składa się z 349 mr. roli, 117 mr. łąk, 3 mr. 865 sąż. ogr., 180 mr. past., 911 mr. lasu i 1 mr. 1186 sąż. parcel budowl.; pos. mn. ma 1085 mr. roli, 234 mr. łąk, 234 past.

i 3 mr. lasu. T. graniczy na płn. ze Studennem, zach. granicę tworzy Wetlina, na płd. z Krywem i Jaworcem. Do gm. należy wólka Tworylczyk, położona na płd. od wsi, nad pot. t. n. *Mac.*

Tworymirki, fol., pow. złoczowski (ob. t. VI, 85).

Tworzyjanice, urzęd. *Tworsewitz*, *Tworzanicze* r. 1388, *Tworzianicze* 1391, *Thorzyanicze* 1394, *Thworzianowicze* 1400, ztąd *Tworzyjanowice*, mylnie *Tworzynice* i *Tworzywnice*, wś i dwór, pow. wschowski (Leszno), o 4 klm. na płn.-wschód od Rydzyny (Reisen), gdzie par., poczta i st. dr. żel. Wś, urzęd. *Gross Tworsewitz*, ma 27 dm., 172 mk. (124 kat., 48 prot.) i 245 ha (217 roli, 10 łąk, 6 lasu). Dwór składa się z fol. na T. (3 dm., 128 mk.) i Tworzyjankach (1 dm., 17 mk.); ma 4 dm., 145 mk. (69 kat., 76 prot.) i 532 ha (431 roli, 45 łąk, 6 lasu); gorzelnia parowa. Wchodzi w skład ordynacyi rydzyńskiej ks. Sułkowskich. Z T. pisali się Tworzyjańscy; pierwszy Maciej występuje w r. 1388 (Akta gr. wielkop.; Kod. Wielk.). Około r. 1564 biskup pozn. pobierał fertony z $11^1/_4$ łan. os. po 14 gr.; w r. 1580 dziedziczyli tę włość Stanisław, Jan i Maciej Tworzyńscy; na czwartym dziale siedział Maciej Rożnowski z 4 zagr. i osadnikiem; Tworzyjańscy mieli $11^1/_4$ łan. km., 5 zagr., 1 osad., kom., rzemieślnika, 2 wiatraki i 10 owiec. Ob. *Tworzyjanki*. *E. Cal.*

Tworzyjanki, w XVI w. *Thworzyyanki*, wś, fol. i os. młyn. nad rz. Mrogą, pow. brzeziński, gm. Gałkówek, par. Brzeziny (odl. 4 w.); kol. ma 5 dm., 70 mk., 58 mr. dwors.; fol. 3 dm., 35 mk.; os. młyn. 1 dm., 3 mk., 33 mr. W 1827 r. było 10 dm., 57 mk. Na obszarze T. kopalnia żwiru i kamienia narzutowego. Folw. T. z nomenkl. Górki Tworzyjańskie rozl. mr. 393: gr. or. i ogr. mr. 279, łąk mr. 15, past. mr. 9, w os. wieczystoczynszowych 37, w odpadkach mr. 50, nieuż. mr. 12; bud. z drzewa 15; płodozm. 4 i 11-pol. W r. 1888 z powyższej przestrzeni wyłączono mr. 35. Wś T. os. 5, mr. 46; wś Erazmów os. 10, mr. 202. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. dwor. i km. pobierają mansyonarze w Brzezinach (Łaski, L. B., II, 401).

Tworzyjanki, urzęd. *Klein Tworsewitz*, wś i fol., pow. wschowski (Leszno), nad Kopanicą Polską (dopł. Baryczy), o 3 klm. na wsch.-płn. od Rydzyny (Reisen), gdzie par., poczta i st. dr. żel. Wś ma 19 dm., 101 mk. (69 kat., 32 prot.) i 104 ha (80 roli, 14 łąk). Fol. (1 dm., 17 mk.) wchodzi w skład okręgu dwors. Tworzyjańce. T. tworzyły odrębną całość przed r. 1580; należały do Stanisława Tworzyjańskiego. *E. Cal.*

Tworzykowo, fol. do Szymanowa, pow. szremski, o 9 klm. ku płn. od Szremu, na lew. brz. Warty; par. Żabno (dawniej Przewóz), poczta w Mosinie, st. dr. żel. na Manieczkach; 5 dm., 79 mk. i 351·55 ha (112·93 roli, 28·90 łąk, 68 past., 117 lasu, 24 nieuż.); czysty dochód z ziemi 1594 mrk; właścicielem jest Cezary hr. Broel-Plater. W r. 1580 było na T. $3^1/_2$ łan. os. Włość ta była własnością kapituły; zabrana około 1795 r. przez rząd pruski, nadaną była generałowi v. Zastrów. *E. Cal.*

Tworzymirka 1.) *Wielka*, niem. *Tworsimirke Gross*, dobra i wś, pow. mielicki, par. ew. Gątkowice, kat. Strzebicko. W r. 1885 dobra miały 294 ha, 4 dm., 58 mk. (5 katol.); wś 68 ha, 28 dm., 196 mk. (13 kat.). 2.) **T.** *Górne*, niem. *Tworsimirke Ober*, dobra i wś, pow. mielicki, par. ew. Gątkowice, kat. Strzebicko. W r. 1885 dobra miały 227 ha, 5 dm., 69 mk. (8 kat.); wś 62 ha, 18 dm., 117 mk. ew., szkołę ewang.

Tworzymirki, *Tvozimirz* (*Tworzymirz*) r. 1246, *Tworzimin* r. 1391, *Tworzimirki* 1580, wś i dwór, pow. szremski, o 5 klm. na płd. od Dolska (poczta), na drodze do Gostynia; par. Kunowo, st. dr. żel. w Gostyniu o 8 klm. Wś ma 17 dm., 124 mk. katol. i 74 ha (67 roli). Dwór ma 3 dm., 93 mk. kat. i 239·33 ha (195·72 roli, 8·09 łąk, 2·85 past., 27·35 lasu, 5·32 nieuż.); czysty dochód z ziemi 2334 mrk; właścicielką jest Marya Stablewska. Jeden z pagórków na T. i część brzeziny zowią się Wisiołkami; w pagórku miał niegdyś znajdować się zdrój, który, gdy zagrażał zalaniem okolicy, zawalony został kamieniami. Trzy łączki noszą nazwiska: Dobrzelina, Modła i Błotko. Ślady grobowisk znachodzą się tu i owdzie. W r. 1246 Krzyszko i Krystyn z Pożegowa i Tworzymirza, synowie Boguszy, prawowali się bezskutecznie z klasztorem lubińskim o dziedzictwo Cichowa (Kod. Wielkp., n. 253); w r. 1391 występuje Jan z T. (Akta gr. wielk., II, n. 1420); r. 1464 rozgraniczono T. od Kunowa; r. 1580 było na T. łan. km. 3, zagr. 3 i komornik; w późniejszych czasach dziedziczyli je kolejno Potoccy, Bojanowscy (przed r. 1780), Rogowscy (ok. 1793), z których Izabela wniosła je w dom Maciejewskich. *E. Cal.*

Tworzymirzyce, w dok. z r. 1203 (?) *Tworijmijrici*, wś w okolicach Broku, w pobliżu Bugu. Wymieniona w akcie potwierdzenia posiadłości bisk. płockich przez Konrada. Może będą to dzisiejsze Tworki-Swierze, w pow. ostrowskim.

Tyapeszów, częściej *Tapeszów*, słowac. *Tapeszov*, węg. *Tyapessó*, wś, w komitacie orawskim, na płd.-zach. od miasta Namiestowa, odl. 1 klm. od Białej Orawy i gościńca idącego doliną rzeki. Od płn.-zachodu wznoszą się

szczyty: Hawrań (741 mt.) i Kiczera (704 mt.) a dalej ku płn. Wrata (1051 mt.) i Stepczanka (925 mt.). Płd.-wsch. granica ciągnie się grzbietem Magóry Orawskiej i tutaj wznosi się Buczyna (880 mt.) a dalej ku płd.-wschodowi Magórka (1104 mt.). T. graniczy od płn. z Jasienicą, od płd.-zach. z Łokczą a od płn.-wsch. z Wawreczką. Należy do sądu pow. w Namiestowie i urz. pocz. w Łokczy.

Tybe, dwór, w hr. spiskiem, ob. *Letanowce* (t. V, 181).

Tybel, młyn do Brudzewa, pow. wrzesiński, ku płd. od Mielżyna.

Tyble, kol. i os., pow. wieluński, gm. i par. Sokolniki, odl. od Wielunia 20 w.; kol. ma 57 dm., 420 mk., 732 mr.; os. 1 dm., 3 mk. W r. 1827 był 1 dm., 4 mk. Wś ta wchodziła w skład dóbr rząd. Sokolniki.

Tybórki al. *Tyburki*, druga nazwa wsi i fol. Sulkowo (ob.), w pow. lipnowskim, gm. i par. Tłuchowo.

Tyborów 1.) wś, pow. nowomiński, gm. Barcząca, par. Mińsk, posiada szkołę początkową, 194 mk., 395 mr. W 1827 r. było 21 dm., 115 mk. 2.) **T.**, wś, pow. kozienicki, gm. Trzebień, par. Magnuszew, odl. od Kozienic 27 w., ma 12 dm., 87 mk., 219 mr.

Tybory 1.) okolica szlachecka, w pow. mazowieckim, pomiędzy Wysokiem a Zambrowem, obejmuje wsi należące przeważnie do par. Jabłonka i Kulesze a gmin: Chojany, Dzięciel i Szepietowo. W skład jej wchodzą: a) *Tybory*, wś (gm. Szepietowo, par. Jabłonka); b) *T. Kamianka*, wś i fol. (gm. Chojany, par. Jabłonka); wś ma 27 os., 195 mr.; fol. 685 mr. (1872 r.). Do fol. należały wsi: Jabłonka Swierczewo (17 os., 54 mr.) i Jabłonka (27 os., 15 mr.); c) *T. Jeziorne* (gm. Dzięciel, par. Jabłonka); w r. 1827 miały 7 dm., 41 mk.; d) *T. Misztale*, wś (gm. Dzięciel, par. Jabłonka); r. 1827 było 11 dm., 84 mk. e) *T. Olszewo* (gm. Chojany, par. Jabłonka); r. 1827 było 11 dm., 102 mk.; f) *T. Trzcianka*, wś (gm. Chojany, par. Jabłonka), ma 7 os., 82 mr. jest przytem i folwark; r. 1827 było 10 dm., 72 mk.; g) *T. Wólka*, wś i fol. (gm. Chojany, par. Jabłonka); fol. ma 355 mr.; wś 19 os., 129 mr.; r. 1827 miała 13 dm., 75 mk.; h) *T. Żochy*, wś (gm. Dzięciel, par. Jabłonka); r. 1827 miała 15 dm., 88 mk.; i) *T. Uszyńskie*, wś (gm. Chojany, par. Kulesze); r. 1827 miały 7 dm., 35 mk., par. Kołaki. 2.) **T.** *Rzym*, w niektórych spisach *Tabory*, wś, pow. kolneński, gm. Gawrychy, par. Nowogród. W r. 1827 wś Rzym Tabory, ma 8 dm., 40 mk. Por. *Rzym Tabory*. *Br. Ch.*

Tycha, wś, pow. staromiejski, 21 klm. na płn.-zach. od Staregomiasta (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn. leżą Rosochy, na płd.-wsch. Wołoszynowa, na wsch. Nanczułka Mała, na płd. Gałówka, na zach. Stebnik i Nanowa (obie w pow. dobromilskim). W zach. stronie wsi, na granicy powiatu, powstaje z kilku strug pot. Lenina, lewy dopł. Dniestru, i płynie na wsch. do Nanczułki. Zabudowania leżą w dolinie potoków. Wznies. sięga 688 mt. na granicy płd., 690 na płn.-wsch. (Kiczera), 728 mt. na płn. (Magura). Własn. więk. ma roli or. 124, łąk i ogr. 27, past. 25, lasu 631 mr.; własn. mn. roli or. 435, łąk i ogr. 50, past. 94 mr. W r. 1880 było 69 dm., 292 mk. w gm., 5 dm., 54 mk. na obsz. dwor. (275 gr.-kat., 34 rz.-kat., 28 izr., 8 innych wyzn.; 326 Rusinów, 6 Polaków, 14 Niemców). Par. rz.-kat. w Staremmieście, gr.-kat. w Potoku Wielkim. We wsi jest tartak parowy o sile 40 koni, o 4 gankach, 40 piłach zwyczajnych i 4 cyrkularnych, produkujący 10400 mt. sześc. desek i brusów (Hołowkiewicz, Flora leśna, Lwów, 1877, str. 58). Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koron., krainy gwoździeckiej, w ekonomii samborskiej. W lustr. z r. 1686 (Rkp. Os., Nr 1255, str. 204) czytamy: „Ta wś ma łan. 14, zosobna kniazkich 3. Czynsze na św. Marcin: Żyrowszczyznę, stróżne, kuchenne, za sądy zborowe, owies, gęsi, kury, drwa do żupy, z pustych koszonych łanów płaci, jako Wołoszynowa Wola. Czynszu pieniężnego gromada daje 1 zł. 19 gr. Myta gr. 12. Wójtowie dają czynszu zł. 2 gr. 24. Ciż z dworzyszcza nad przywilej płacą zł. 4. Ciż z młyna i karczmy dają zł. 10. Ciż z domów płacą z każdego po gr. 24. Z roli nazwanej cerkiewną płacą 2 zł. 6 gr. Pop daje zł. 2 gr. 6. Czynsze na św. Wojciech: Stróżne, kuchenne, za baranka i jarząbki, owczą dziesięcinę tak płacą, jako Wołoszynowa Wola. Barana nadto kuchennego dają, lub płacą za niego zł. 3. Robotników posyłają do folw. Pług jeden z łanu, brona jedna, kosić z łanu dzień, żąć dzień. Deszczek z łanu kopę dają". W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Oss., Nr 1632, str. 226) czytamy: „Ta wś osiadła na łan. 14, videlicet sianych 2, koszonych 4, pustych 8; z osobna wójtowskich 3. Chlebnika ad praesens znajduje się in Nr 9. Czynsze: kuchennego z chlebnika à gr. 5, czyni 1 zł. 15 gr. Stróżnego z łanów sianych 2 po gr. 18, czyni 1 zł. 6 gr. Żyrowszczyzny z tychże łanów po 1 zł. 10 gr., czyni 2 zł. 20 gr. Zborowszczyzny po zł. 10, czyni 20 zł. Owsa czynsz. półmiarków ośm, 4 w ziarnie, a za 4 zł. 8. Gęsi po 2, kur po 4 z łanu sianego, albo po zł. 2, czyni 4 zł. Drew wozów 150 z każdego łanu sianego albo po zł. 30, czyni 60 zł. Czynszu gromada daje 1 zł. 19 gr. Myta gr. 12. Z koszonych łanów 4 po zł. 6, czyni zł. 24. Z roli nazwanej cerkiewną, kto używa, płaci 2 zł. 6 gr. Jajec z łanu sianego po 18, albo po gr. 6,

czyni 12 gr. Za jagnię wielkanocne zł. 1. Nadto barana kuchennego albo zań 3 zł. Summa czynszu 130 zł. Wójtowstwa w tej wsi posesorem ImPan Marcin Nowosielecki i Zofia Strzelecka, małżonkowie, na które prawo produxerunt, vigore którego płacić powinni do kasy ekonomicznej czynszu zł. 19 gr. 6, tudzież hyberny na gardekurów IKrMości i inne onera fundi płacić tenentur. Powinności gromady: drzewa rokowego z łanu sianego dają łupanego dwa, krokiew jedną, brus jeden, gontów kóp dwie do żupy starosolskiej. Na posługi skarbowe za ordynansem podżupkowskim do Starejsoli chodzić powinni. Robotnika do folw. starosolskiego dawać powinni z łanu pług jeden, bronę, kosarza, żeńca po jednemu i deszczek kopę jednę z łanu. Lasy tej wsi: Las od Gałówki, nazwany Stolec, bukowy. Las od łazów chewowych, bukowy i jodłowy. Las od wsi Wołoszynowej bukowy. Żaliła się gromada, że ImPan Nowosielecki czynszu należącego zł. 21 gr. 12 od lat ośmiu nie przykłada się do tejże gromady". *Lu. Dz.*

Tychań, wś, pow. klimowicki. Własność większa ma 756 dzies. (526 lasu, 90 roli, 55 łąk); dziedzictwo Byszewskich.

Tychań, *Tichań*, ruczaj, w pow. kijowskim, pod wsią Dmitrowicze, lewy dopływ Stuhny.

Tychen, rzeczka, w gub. podolskiej, prawy dopł. Wierzchówki (Smotryczówki). Ma źródła powyżej wsi Łysowód, w pow. kamienieckim, mija tę wś i pod wsią Krzemienną uchodzi do Wierzchówki w pow. proskurowskim. Płynie z południa na północ na przestrzeni 8 w. *X. M. O.*

Tychmeniewo, st. dr. żel. rybińsko-bołogowskiej, pomiędzy st. Rybińsk (o 14 w.) a Wołga (o 12 w.), odległa o 266 w. od st. Bołogoje.

Tychnowy, niem. *Tiefenau*, wś kośc., w Pomezanii, pow. kwidzyński, st. pocz., kościół kat. tyt. św. Jerzego i szkoła kat. w miejscu; 709 ha (636 roli or., 18 łąk, 8 lasu): 1885 r. 99 dm., 141 dym., 642 mk., 553 kat., 89 ew. Przez wś idzie szosa kwidzyńsko-sztumska i kolej nadwiślańska, mająca tu przystanek. Do parafii (dek. sztumski) należy kościół filialny w Straszewie. R. 1706 były przeciwnie T. filią Straszewa. R. 1884 liczyła parafia 1651 dusz. Topogr. Goldbecka z r. 1789 wymienia wś i fol. T. o 23 dym. (str. 237). Nazwa wsi pochodzi od Dyteryka de Depenowe (Theodoricus dei gratia dictus miles de Depenowe), który r. 1236, 1239 i 1242 liczne otrzymał donacye od Zakonu. Pochodził on z nad Łaby i mało bawił w Prusiech. R. 1241 był w Niemczech, a po r. 1242 stale tam go spotykamy. Miał dwóch synów Henryka i Wolrada, z których ostatni zapisał r. 1264 5 włók klasztorowi cystersów w Łuce. Po śmierci Wolrada Dytryk Stango r. 1288 nabył dobra te wraz z zamkiem kwidzyńskim (ob. Kętrz., O narod. pol., str. 110 i 111). Że Dyteryk Dypenow dobra osadził ludem polskim wskazuje spolszczona nazwa. R. 1336 były T. w ręku jakiegoś Kazimierza (Coczmir), a r. 1386 mieszka tu Piotr Wąż (Wansch). R. 1499 Jan Wulkowski al. Ulkowski, podkomorzy pomorski, kupuje część T. R. 1501 zachodzi Paśko z T.; córka jego Anna była za Wojtkiem (Woitke) z Gostynia (str. 199). R. 1515 Elżbieta z Czołpy sprzedaje Jerzemu Sokołowskiemu 16 wł. w T. i Brachlewie. *Ks. Fr.*

Tychol, *Tichol*, wś w dawnym pow. krzemienieckim, należała do dóbr Szymkowce Cetnerów, t. j. leżała w południowej części dzisiejszego pow. krzemienieckiego albo w pogranicznej części pow. zbaraskiego (w Galicyi). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego wś należy do Balcera Czetnerza, który płaci od 5 dym., 4 ogr., 2 ogr., 2 komorn. (Jabłonowski, Wołyń, 144).

Tychomi, *Tychomel*, wś na pr. brzegu Horynia, pow. ostrogski, na pograniczu pow. krzemienieckiego, rzeką oddzielona od Jampola (par. katol. i st. poczt.), za którego przedmieście może być uważaną, gm. Semenów, odl. o 54 w. na płd. od Ostroga. Wś rozrzucona na pochyłości góry do samego brzegu Horynia, ma 42 dm., 334 mk. prawosł. i 71 katol. Posiada cerkiew drewnianą, p. wez. Zmartwychwstania J. Chr., wzniesioną w 1871 r. i uposażoną 60 dzies. ziemi. Poprzednia cerkiew, p. w. Ofiarowania N. M. P., drewniana, zbudowaną była na wysokiej górze kredowej. Cerkiew ta, niewiadomej erekcyi, odnowioną została w 1733 r. Znajdował się w niej obraz Bogarodzicy, uważany za cudowny. Do par. należy wś Wodyczki (o 4 w.), z cerkwią cmentarną. Na najwyższym punkcie wsi zbudowany jest dwór z oficyną i zabudowaniami dworskiemi, około którego ku północy rozległy ogród. O kilkaset kroków za wsią stoi na wzgórzu czworogranna murowana wieża, z okrągłem kamiennem sklepieniem. Budowla ta, dość oryginalnego stylu, doskonale jest zachowana. Nazywają ją kaplicą aryańską, a podług podania miał to być grobowiec Sieniutów, choć na to przeznaczenie za szczupła. Na wewnętrznych ścianach wieży dobrze zachowane freski przedstawiają czterech ewangielistów. Do wieży przytyka park grabowy, widocznie ręką ludzką zasadzony a w nim wysoki i obszerny okop czyli horodyszcze, zarosłe gęstym lasem, prawdopodobnie ślady dawnego zamku Sieniutów. Glebę stanowi czarnoziem 2-iej klasy, z podkładem glinki. Włościanie trudnią się rolnictwem, hodowlą koni, bydła, owiec i

trzody, i z powodu łatwego zbytu w sąsiednim Jampolu są w ogóle zamożni. Jest to dawna osada, o której latopisy ruskie wspominają pod 1152 i 1153 r. W XIII w. (1214 r.) T. stanowił dzielnicę synów ks. halickiego Romana Mścisławicza. Następnie dziedzictwo jednej z linii starożytnego rodu wołyńskiego Sieniutów. W 1570 r. wnosi pobór z T. łącznie z innemi dobrami Fedor Sieniuta Lachowicki (Jabłonowski, Wołyń, 28). D. 2 czerwca 1616 r. Abraham Sieniuta z Lachowiec otrzymał od Zygmunta III przywilej, pozwalający mu wieś jego dziedziczną T. przeistoczyć na miasto t. nazwy. Przywilejem tym obdarza król mieszkańców T. prawem magdeburskiem, ustanawia targi we czwartek, jarmarki zaś: na niedzielę w oktawę Wniebowst. Pańskiego, na św. Michał, św. Mikołaj i św. Szymon; pragnąc zaś rychlejszego wzrostu miasta, uwalnia je na lat 15 od podatków publicznych, jakoteż od opłaty targowego, mostowego, grobelnego, oprócz cła pogranicznego. Tenże monarcha drugim przywilejem, 1618 r. wydanym, pozwala mku T. pobierać opłatę mostowego (Baliński, Star. Polska, II, 931). Niewiadomo czy wzrost sąsiedniego Jampola, czy też wojny kozackie i napady tatarskie spowodowały upadek T., który już na początku XVIII w. na wiejską osadę obrócony został. Sieniutowie, będąc aryanami, założyli w T. zbór, w grobach którego byli chowani. Zbór ten miał stać na miejscu dzisiejszej kapliczki. Podług miejscowego podania, Kozacy napadłszy na T., rozwalili zbór i zwłoki Sieniutów, z grobów wydobyte, spuszczali z góry do Horynia. Później Sieniutowie przeszli na wiarę katolicką i z rozwalonego zboru zbudowali kapliczkę. Od Sieniutów T. z Lachowcami i z innemi ich majętnościami jure caduco na początku XVIII w. przeszedł do ks. Jabłonowskich. Kolejno dziedziczyli: Aleksander Jabłonowski, chorąży koronny, żonaty z Teofilą Sieniawską, syn jego Józef Aleksander, wwda nowogr., znany z dziwactw i głębokiej nauki, syn jego August Dobrogost, tak zwany książę Kozak, i wreszcie siostra ostatniego Teofila z Jabłonowskich ks. Sapieżyna, która T. darowała nauczycielowi syna swego Leona, Stanisławowi Okraszewskiemu. Dziś własność jego córki Roguskiej. Jabłonowscy przezwali tę wieś Cichość, lecz nazwa ta nie długo się utrzymała. Na półwyspie, uformowanym przez Horyń, znajdują się trzy mogiły. Opisy T. podał Stecki (Wołyń, II, 15—19) i Sendulskij (Woł. eparch. wied. z 1870 r.). *J. Krz.*

Tychów 1.) wś i os. karcz., pow. łódzki, gm. i par. Czarnocin; wś ma 41 dm., 445 mk., 884 (899?) mr.; os. karcz. 1 dm., 2 mk., 1 mr. dwors. W 1827 r. było 32 dm., 206 mk. Wchodziła w skład dóbr Czarnocin. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę scholastykowi łęczyckiemu, role dworskie pleban. w Nagórzycach, wś należała do par. w Czarnocinie (Łaski, L. B., II, 185, 230). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś T., w par. Czarnocin, własność bisk. kujawskiego, miała 17 osad., 9 łan. (Pawiński, Wielkop., II, 266). 2.) **T.**, wś i os. leś., pow. iłżecki, gm. i par. Mirzec, odl. od Iłży 12 w.; wś ma 71 dm., 268 mk., 950 mr. włośc. i 3 mr. dwors. W 1827 r. było 4 dm., 343 mk. Wś i wójtowstwo T. wchodziły w skład dóbr ststwa iłżeckiego. 3.) **T.** *Nowy* al. *Tychowskie Niwy*, wś, pow. iłżecki, gm. i par. Mirzec, odl. od Iłży 12 w., ma 44 dm., 136 mk., 1010 mr. włośc. i 70 mr. dwor. W połowie XV w. T., wś w par. Wąchock, własność biskupa krak., miała 11 łan. km., z których dziesięcinę, wartości 8 grzyw., dawano klasztorowi wąchockiemu, karczma z rolą dawała dziesięcinę klasztorowi „in gonitwam“ (Długosz, L. B., II, 479, III, 419, 420). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 Janusz Karczewski, podstarości płacił od 11 łan., $^1/_2$ łanu karczm. (Pawiński, Małop., 322). *Br. Ch.*

Tychów, wyniosłość (wzn. 428 mt.) w Gołogórach, w dziale łahodowsko gołogórskim, nad rzką Lipą Gniłą, na obszarze pow. przemyślańskiego.

Tychow 1.) *Gross*, wś, w Pomeranii, pow. białogrodzki; ma st. p. i kościół ew., 1885 r. 735 mk. (5 kat. i 11 żyd.). Przy wsch. końcu wsi leży ogromny głaz eratyczny, 4 mt. wysoki. 2.) **T.**, dobra ryc., tamże; 3289 ha; 1885 r. 677 mk. ewang.; już od r. 1575 własność rodziny v. Kleist-Retzow. 3.) **T.** *Wendisch*, wś i dobra ryc., w Pomeranii, pow. sławiński, st. pocz. w miejscu; dziedzic hr. v. Kleist. Należały w XIII w. do joanitów (ob. Perlbach: P. U. B., str. 36). *Ks. Fr.*

Tychów, *Tychy*, *Tichau*, dobra i wś, pow. pszczyński, par. ew. Mikołów, kat. Tychów. W r. 1885 dobra miały 530 ha, 13 dm., 169 mk. (41 ew.); wś 1769 ha, 343 dm., 3405 mk. (87 ew.). Posiada kościół par. katol., szkołę katol., stacyą dr. żel. praw. brzegu Odry, na linii łączącej Dziedzice z Szopienicami (odl. 21 klm.). Słynny browar. Par. T., dek. mikołowskiego, miała 1869 r. 4203 katol., 200 ewang., 97 izr.

Tychwin, mto powiat. gub. nowogrodzkiej, po obu brzegach rz. Tychwinki, przy ujściu do niej ruczajów: Wiażyckiego i Wwiedeńskiego, pod 59°39′ płn. szer. a 51°11′ wsch. dług., wzniesione 216 st. npm., o 202 w. od Nowogrodu. Ma (w 1870 r.) 1054 dm. (33 murow.), 5969 mk. (20 katol., 40 rozkoln., 24 protest., 130 żydów), 4 cerkwie (3 mur.), 2 monastery (męzki i żeński), 54 sklepów, st.

pocz. i przystań handlową. Przeważna część mieszkańców zajmuje się zarobkiem na przystani i flisactwem; nadto jest w mieście do 400 rzemieślników (głównie kowali i budujących łodzie). Przemysł fabryczny w 1873 r. ograniczał się na 1 destylarni wódek (produkując. na 3150 rs.) oraz 2 młynach (z produk. na 174840 rs.). Handel dość rozwinięty. W 1871 r. na miejscowej przystani naładowano 1257495 pudów, wartości 251544 rs., wyładowano zaś 711676 pud., wartości 501209 rs. Targi odbywają się co poniedziałek i czwartek, jarmarki zaś dwa razy do roku (w 2 tygodniu wielkiego postu i 23 czerwca), oba trwające po 10 dni. W 1383 r. wzniesiono tu cerkiew, około której wkrótce powstała wieś, znana pod koniec XV w. pod nazwą pogostu Preczystieńskiego na rz. Tychwińce. W 1560 r. car Iwan Wasilewicz ufundował tu monaster męzki. W 1611 r. T. zajęty był chwilowo przez Szwedów, którzy w 1613 r. kilkakrotnie usiłowali zdobyć monaster. Od 1776 r. mto powiat. namiestnictwa a od 1796 r. gub. nowogrodzkiej.

Tychwiński powiat zajmuje płn. część gubernii i podług wyliczeń Strjelbickiego ma 357·81 mil al. 16345·4 w. kw., jest przeto największym z powiatów guberni. Powierzchnia w ogóle nizinna, błotnista, otoczona od wschodu i płd. łańcuchem wyniosłości, służących za dział wodny pomiędzy dopływami jez. Ładoskiego z jednej a rz. Msty i Wołgi z drugiej strony. Przeważna część powiatu należy do dorzecza jez. Ładowskiego i tylko w części wschodniej i południowej biorą początek rzeki należące do systematu Wołgi i Msty. Rz. Tychwinka i Wołczyna, połączone kanałami, wchodzą w skład systematu wodnego Tychwińskiego, służącego do połączenia Wołgi z jez. Ładoskim. W powiecie znajduje się bardzo wiele jezior, leżących po większej części śród błot, i grupujących się głównie w części zachodniej, na pograniczu z pow. biełozierskim. Rozległe błota, zarosłe mchem, rozrzucone są po całej powierzchni powiatu i niektóre z nich mają po kilkaset w. kw. W ogóle błota zajmują do 356000 dzies. al. około 22% ogólnej przestrzeni. Pod lasami jest do 25%, niewiele jednak pomiędzy niemi budulcowego. W 1870 r. było w powiecie (bez miasta) 66475 mk. (31 katol., 257 rozkolników, 37 protest., 21 żydów). Jest tu 80 cerkwi (26 murow.) i 2 monastery. Pomimo ubóstwa gleby główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo, płody którego niewystarczają jednak na zaspokojenie miejscowej potrzeby. Sieją wyłącznie: żyto, owies i jęczmień, sadzą także kartofle. Hodowla bydła na niskim stopniu, podobnie jak i przemysł fabryczny, ograniczający się w 1873 r. na 3 zakładach przemysłowych, produkujących za 19679 rub. Handel nieznaczny, koncentruje się w Tychwinie.

Tyckany, wś nad rz. Welia, dopł. Prutu, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim.

Tyckiny, u Buszyńskiego *Tyskiny*, wś, pow. rossieński, gm. i par. Andrzejewo, o 100 w. od Rossień.

Tycze, kol., pow. nieszawski, gm. Boguszyce, ma 35 mk., 23 mr.

Tyczek Duży i *T. Noski*, wś nad rz. Szkwą i błotami Klonowe, pow. kolneński, gm. Łyse, par. Myszyniec (odl. 10 w.). Mieszkają tu Kurpie. T. Duży ma 278 mr. (167 mr. roli) a T. Noski 237 mr. (92 mr. roli). W 1802 r. 6 rolników, chałupnik i karczma; w 1819 r. 6 rolników, 9 chałupników i karczma, razem 97 mk. (22 męż., 25 kob., 6 syn. i 6 córek starszych nad 10 lat, 16 syn. i 15 cór. młodszych, 7 parob.), w tej liczbie 8 żyd.; 18 koni, 18 wołów, 28 krów, 13 jałow., 12 świń, 90 owiec. Włościanie płacili 3 złp. 11 gr. dziesięciny do dworu (uiszczanej w XVIII w. do seminaryum w Pułtusku) i 74 złp. 13 gr. 1 szel. czynszu; chałupnicy po 3 złp. tak zwanej trzydniówki. W 1827 r. (mylnie podana jako wś prywatna) 15 dm., 98 mk. Wchodziła w skład dóbr ststwa kolneńskiego. *Lu. Dz.*

Tyczka, część wsi Krządka, w pow. tarnobrzeskim.

Tyczki, wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja (o $1^1/_2$ w.), okr. wiejski i dobra Miłoszów Idołta, 19 dusz rewiz.

Tyczkuny, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 6 w. od Poniewieża.

Tyczna, os., pow. gródecki, ob. *Janów* 1) (t. III, 424).

Tyczyn, wś i fol. rządowy (donacya), pow. sieradzki, gm. Majaczewice, par. Burzenin, odl. 16 w. od Sieradza. Ma 23 dm., 257 mk. katol. (z os. Redzeń). Folw. obejmuje 400 mr. roli or., 63 mr. łąk, 1 mr. lasu; włościanie mają 180 mr. roli or., 28 mr. łąk. W r. 1827 było 33 dm., 228 mk. W r. 1349 król Kazimierz daje wś T. do osadzenia na prawie nowotarskim „discreto viro Pomnano“, który za pięć i pół grzyw. nabył sołtystwo dziedziczne na 2 łanach wolnych, z trzecim denarem z kar sądowych i z czynszem od jatek, połową roli karczemnej, borem z pasiekami, prawem połowu ryb i stawiania jazów „in Przibend“, trzema wolnemi ogrodami, sądownictwem większem i mniejszem. Na wyprawę wojenną sołtys ma dać trzy skojce groszy, kmiecie po jednym. Kmiecie mają dawać czynszu na św. Marcin po siedem skojców z łanu i na trzy wielkie roki sądowe królewskiemu wysłańcowi da sołtys jeden obiad a kmiecie po dwa lub za każdy zapłacą po 3

skojce (Dok. kujaw. i mazow., Ulanowski, Nr 72, str. 247). Na początku XVI w. łany km. dają dziesięcinę kanonii gnieźnieńskiej, plebanowi w Burzeninie tylko kolędę po groszu z łanu, folw. daje dziesięcinę plebanowi (Łaski, L. B., I, 428). Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1553 wś T., w par. Burzenin, miała 4 łany (Pawiński, Wielkp., II, 215). W r. 1564 T., wś krolewską, trzyma w dożywociu p. Kristoporski. Z 8 łan. płaci po gr. 2 (Lustr., V, 133). *Br. Ch.*

Tyczyn, zaśc. poradziwiłłowski i fol. w pobliżu rz. Słuczy, pow. słucki, w 1 okr. pol. i gm. Starobin, o 30 w. od Słucka. Zaśc. ma 19 osad; grunta lekkie, łąk obfitość. *A. Jel.*

Tyczyn, miasteczko, w pow. rzeszowskim, na lew. brz. pot. Struga al. Ryjaka (praw. dopł. Wisłoka), 9 klm. na płd. od Rzeszowa. Zbudowane na wznies. 239 mt. npm. a 20 mt. nad poziom okolicy, między dolinami dwu potoków, dopł. Struga. W r. 1880 liczyło 218 dm. i 1757 mk. (841 męż., 916 kob.); do gminy należy jednak siedm wólek po obu brzegach Struga zbudowanych: Łany, Mokra Strona, Przymiarki, Lasek, Półłanek, Potok i Zagrody, z któremi liczono w 1880 r. 335 dm. i 2502 mk. (1762 rz.-kat., 5 gr.-kat. i 735 żydów). Według spisu z r. 1890 było 379 dm., 593 gospodarstw i 2917 mk.; przybyło zatem 44 dm. a 415 mk. czyli 14%. Okolica T. lekko opada ku płn.-zach. i zachodowi, ku wsch. i płd. podnosi się w lesiste pagórki. Przez T. prowadzi gościniec z Rzeszowa do Błażowy. W T. znajduje się paraf. rz.-kat., dom filialny sióstr trzeciej reguły św. Dominika przy kościele św. Trójcy, szkoła ludowa 3-klasowa, urząd poczt. i telegr., apteka, sąd pow., notaryat. Sklepy z towarami mieszanymi są głównie w rękach izraelitów. Ludność chrześciańska trudni się przeważnie rolnictwem, tkactwem i rzemiosłami. Targi tygodniowe bywają w poniedziałki, jarmarków zaś bywa 11 do roku. W r. 1878 kś. Winc. Cybulski założył tu towarzystwo zaliczkowe, z kapit. zakł. 200 złr. Dla ubogich istnieje dom przytułku. Fundator kś. Jan Neapolitański, prob. z Lubeni, nadał mu w r. 1698 grunt 38 mr., poczem Jan Klemens hr. Branicki, jako dziedzic, obciążył obszar wiek. posiadłości obowiązkiem dawania po 30 korcy zboża, 40 fur drzewa opałowego i 12 złr. corocznie, co dwa lata zaś odzieży dla dwóch ubogich. Nadto zapisał 150 dukatów i 115 złr. Fundacya ma utrzymywać 12 do pracy niezdolnych parafian. Dochód roczny wynosi 618 złr. Pos. większa (Ludw. hr. Wodzickiego) ma piękny pałac, gorzelnię, cegielnię i folw., obejmuje 27 mr. roli, 26 mr. pastw., 1 mr. lasu i 3 mr. 610 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 1082 mr. roli, 135 mr. łąk i ogr., 183 mr. past. i 99 mr. lasu. W r. 1368 król Kazimierz nadaje Bartoldowi „dicto Tyczner“ część lasu królewskiego nad rzką Białą, przy starej wsi zwanej Biała, dla osadzenia na prawie magdeburskiem miasta, które się ma nazywać „Tyczczin“. Miasto otrzymuje 112 łan. frankon.; wójt 6 łan. wolnych, jatki rzeźniczc, piekarskie, rybackie, szewckie i łaźnią, szósty denar z czynszów i trzeci z kar sądowych, prawo założenia młyna. Czynsz z ogrodów miał iść w $^2/_3$ na utrzymanie miasta a $^1/_3$ dla wójta. Kościół otrzyma 2 łany a 4 łany stanowić będą wspólne pastwisko. Czynsz wynosić będzie pół grzyw. z łanu. Dziesięciny przyszły pleban pobierać będzie po 2 skojce z łanu i za meszne po korcu żyta i korcu owsa. Wójt i mieszczanie wolni będą od ciężarów prawa polskiego i juryzdykcyi kasztelanów. Sądzić będzie mieszczan wójt a on sam odpowiadać będzie przed sądem królewskim lub starostą (Kod. Małop., I, 350). Podobno przy końcu XIV w. Pileccy zamienili z ks. opolskim swą posiadłość Tyrową na Kańczugę i Tyczyn. Dokumenty miejskie spłonęły wraz z kościołem i miastem w czasie napadu Kozaków za Jana Kazimierza. Parafią założyli prawdopodobnie Pileccy przed r. 1419, gdyż w tym roku Maciej, bisk. przemyski, utworzył bractwo duchowne dla obwodu tyczyńskiego, a 1438 r. jest wymieniony między świadkami na akcie erekcyi parafii w Chmielniku Jan, pleban z Tyczyna. W r. 1454 Jan Pilecki ufundował przy kościele altaryą p. w. N. P. Maryi i odtąd używał pleban tytułu prepozyta. Według tradycyi kościół murowany wzniósł Rafał Pilecki, krajczy kor. Tyczyn, Sokołów, Zalesie, Chmielnik i Wola Rafałowska w r. 1604 były dobrami posagowemi Anny Pileckiej, żony Łukasza Opalińskiego, ssty leżajskiego. Później, zapewne po r. 1726, dobudowano kaplicę św. Stanisława Kostki. T. w tym czasie posiadali Braniccy. Drugi kościół, przy szpitalu ubogich, miał osobnego prepozyta; zbudowany był przed r. 1500, w którym zapisali mu Mikołaj, Stanisław i Jan Pileccy dwa ogrody, należące dawniej do sołtystwa tyczyńskiego. Do kościoła wprowadzono w r. 1878 siostry trzeciej reguły św. Dominika. Teraźniejszy kościół murowany wybudowano w r. 1768. Fundatorem był Jan Branicki, kaszt. krakowski. Parafia należy do dek. rzeszowskiego, obejmuje wsi: Budziwój, Hermanową i Kielnarową. Pierwsza wieś otacza T. od zachodu, druga od południa, trzecia od wschodu. Najbliższą wsią na północ jest Biała. *Mac.*

Tyczynino, st. dr. żel. orłowsko-witebskiej, w gub. smoleńskiej, pomiędzy st. Dresnińska (o 11 w.) a Riabcewo (o 10 w.), odle-

gła o 147 w. od Witebska, 20 w. od Smoleńska a 340 w. od Orła.

Tyczynogi, w dok. z r. 1445 *Thyczenogy*, wś i fol., pow. sochaczewski, gm. Kozłów Biskupi, par. Kozłów Szlachecki, ma 54 mk., 119 mr. dwor., 31 mr. włośc. W 1827 r. było 6 dm., 40 mk. Wchodziły w skład dóbr rząd. Kozłów Szlachecki. W dokum. z r. 1445 wymieniona jako leżąca na granicy klucza dóbr arcybiskupich (Łaski, L. B., II, 265).

Tydik, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Mitwy.

Tydówka, wś, pow. sochaczewski, gm. Iłow, par. Jamno, ma 53 mk., 190 mr.

Tydyki, wś, pow. rossieński, par. Erźwiłek.

Tyga, ob. *Tuga*.

Tykadłów, wś i fol., pow. kaliski, gm. Zborów, par. Tykadłów, odl. 10 w. od Kalisza, posiada kościół drewniany. Wś ma 31 dm., 183 mk.; fol. i os. prob. 7 dm., 190 mk.; T. Poduchowny, fol., 1 dm., 15 mk. W 1827 r. było 36 dm., 286 mk. W r. 1888 folw. T. rozl. mr. 682: gr. or. i ogr. mr. 667, w osad. mr. 4, nieuż. mr. 11; bud. mur. 9, drewn. 8; płodozm. 15-pol. Wś T. należała do dóbr Russów. W r. 1213 ks. Władysław Odonicz uposażając klasztor w Ołoboku, nadał mu między innemi i T. Zapewne była to tylko część, gdyż wś ta jest następnie posiadłością królewską, oddawaną w dzierżawę różnym rodzinom. Na początku XVI w. trzyma T. Kobyliński, kasztelan rozpierski. Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 płacił tu Rafał z Leszna, ststa radziejowski, od 31 łan., 5 zagr., 8 kom., 1 łanu sołtysiego (Pawiń., Wielkp., I, 132). W XVIII w. T. królewszczyzna w dzierżawie emfiteutycznej Zakrzewskiego, podstolego kaliskiego, płaciła kwarty zł. 50. Kościół paraf., p. w. św. Katarzyny, wspominany w drugiej połowie XV w. jako dawno istniejący. Na początku XVI w. przy kościele stoi dom plebana i szkoła. Do kościoła należą dwie włóki roli. Między rolami kmiecemi we wszystkich polach łąka długa na stajęć, szeroka na pięć składów, i ogrod. Kmiecie z T. dawali plebanowi po groszu z łanu, folwark zaś dziesięcinę. Jako meszne dawali kmiecie po mierze owsa i żyta. W 1754 r. kościół zawalił się przez niedbalstwo plebana; 1759 r. stanął nowy z drzewa, dotąd nie konsekrowany. W wielkim ołtarzu obraz N. Maryi P. słynący łaskami. Przy kościele bractwo Pocieszenia N. M. P., założone przez augustyanów wieluńskich i zatwierdzone r. 1720 (Łaski, L. B., II, 81 i przyp. i Przegl. katol. z 1889 r., Nr 22). Do kościoła należał nieistniejący dziś kościołek filialny, pierwotnie parafialny, w Russowie. T. par., dek. kaliski, 1136 dusz. *Br. Ch.*

Tykickie wzgórza, w gub. kijowskiej, z których wypływa Tykicz Gniły. Oddzielliwszy się od wzgórzy torczyckich, ciągną się na wschód do wsi Hajsychy, a ztąd ku płd. do wsi Tynówki, na granicy pow. zwinogródzkiego.

Tykicz 1.) *Gniły* al. *Zgniły*, rzka w gub. kijowskiej, nastaje z połączenia kilku rzeczułek jarowych, na obszarze wsi Śnieżek, w pow. taraszczańskim. Mijając mko Stawiszcze płynie w kierunku wschodnim do mka Lisianki, gdzie się zwraca ku płd. i odtąd w tym kierunku toczy swe wody w dalszym biegu. Upłynąwszy 30 w. wchodzi do pow. zwinogródzkiego, poczem zlewa się z rz. Tykiczem Uhorskim, zkąd już obie te rzeki płynąc razem, tworzą rz. Małą Wiś, ta zaś następnie wpada do Wielkiej Wisi i z nią do Siniuchy. T. Gniły w wielu miejscach obfituje w zdrojowiska żelaziste. Brzegi ma urwiste, około Lisianki kamieniste; lewy brzeg błotnisty, zarosły trzciną; bieg powolny, dno błotniste. Dopływy T. Gniłego są: Łysianka, Żubra, Żabianka, Werbowa, Winograd, Wownianka, Zwinihorodka, Rosochowatka, Berezianka, Hończarówka, Pisarówka, Szpołka, Bojarka, Cecylia, Kajetanówka, Kalnebłoto, Kołodista, Mokrzybołoto, Marynówka, Nemoroz, Olchowiec, Pława i Pohibna. W przywileju wydanym przez Zygmunta III dla założenia mka Łysianki (Lisianki) czytamy: „Pozwala się mieszczanom lisiańskim sypać stawki albo sadzawki na rzeczkach i rudach, wyjmując na pożytek rzeczek trzy, t. j. Tykicz, Łysiankę i Żubrę, jednak i to być może, że i na tych sypać będą mogli, tylko za pozwoleniem starosty naszego; takowy gdy usypie staw na tych rzeczkach, ma na to mieć list nasz albo starosty naszego“ (Arch. J. Z. R., cz. V, t. I, str. 137). 2.) **T.** *Uhorski*, niewłaściwie na mapach dzisiejszych nazwany *Horski*, *Horny* al. *Górny*, rzka, w gub. kijowskiej. Nastaje w pow. lipowieckim na polach wsi Frantówki, powyżej mka Bałabanówki, granicą pow. taraszczańskiego zmierza ku płd.-wschodowi i u wsi Zielonego Rogu zwraca się w kierunku płd.-wsch. i w dalszym biegu płynie granicą pow. taraszczańskiego i humańskiego, przed wsią Woronnem uchodzi w pow. humański, płynie na płn.-wschód, mija mko Szawulichę (dawny Rokoszwar) i toczy dalej wody swe granicą pow. humańskiego i zwinigrodzkiego, zmierzając ku granicy gub. chersońskiej, gdzie, po zlaniu się z Tykiczem Gniłym, oddaje swe wody Małej Wisi a ta następnie rzuca się w Wiś i w Siniuchę. Tykicz Uhorski w biegu swym zatrzymany groblami, tworzy wielkie stawy, jak w Ostrożanach, Woronnem, a ztąd obfituje i w młyny wodne. Szerokość

wynosi od 35 do 150 saż., głębokość od 1 do 4 arszyn.; dno ma częścią piaszczyte, częścią kamieniste, brzegi wyniosłe, w wielu miejscach skaliste, bardzo malownicze. Bieg bystry. W Antonówce i Bukach rzeka ta, ścieśniona zaporami skał, płynie szparko, szumiąc i hucząc po kamieniach. Granit T. Uhorskiego jest siwy, w połączeniu z czerwonym. Opalowy grunt znajduje się koło Szawulichy. Dopływy T. Uhorskiego są: Srebrna Bałka, Kiszycha, Byki, Romanówka, Muszurów, Baba, Zaszkówka, Bahwa Mokra al. Burty, Bahwa Gniła, Bajbuzka, Cybulówka, Koneła, Postaw, Świnarka, Torcz Południowy. Nazwa rzeki przypomina Ugrów, którzy w IX w. w okolicy tej przebywali. Imię ich istnieje dotąd w nazwach miejscowości: jak T. Uhorski, Uhorskie uroczysko w Kijowie. Rokoszwar (dziś Szawulicha), położona nad T. Uhorskim, jest również tego ludu pamiątką. Rzeka ta była brodzistą, jakoż w wieku dawnym Tatarzy, napadający ustawicznie na Ukrainę, mieli przez brody tutejsze swoje przeprawy. Jakoż dziś jeszcze ujrzeć można na T. nie jedno uroczysko, które lud nazywa „brodem tatarskim“. *Ed. Rul.*

Tykicz *Górny*, jezioro, w pow. taraszczańskim, 10 w. kw. (podług Strjelbickiego).

Tykiewki, pow. makowski, ob. *Majki T.*

Tykla, jezioro, w pow. szawelskim, pod mkiem Chwałojnie.

Tyklin, uroczysko na gruntach wsi Chotowa, w pow. kijowskim.

Tyklino, folw. pow. mścisławski, własność Zapolskich, ma 154 dzies. (100 roli, 45 łąk, 4 lasu).

Tykocin, miasto na lewym brzegu Narwi, w płn. części pow. mazowieckiego, pod 53°12′2″ szer. płn. i 40°0′6″ dłg. wsch. od F., o 35 w. na płn.-płn.-wsch. od Wysokiego Mazowieckiego, 28 w. na wschód od Wizny, 28 w. od Białegostoku, o 13 w. na płd.-zach. od Knyszyna (st. dr. żel. na odnodze Grajewo-Białystok), 56 w. od Łomży a 161 w. od Warszawy. Most drewniany (długi 281 łokci) do kępy na Narwi i grobla z mostem (181 łokci) od kępy, łączą T. z przeciwległym brzegiem. Posiada kościół paraf. murowany, kościół pobernardyński, synagogę, dom przytułku dla 23 inwalidów wojskowych wyznania rz.-kat., dom przytułku dla starców, szkołę początkową, sąd pokoju okr. III, magistrat, urząd poczt. i tel., kancelaryę regenta, 440 dm. (47 mur.), 15 ulic i rynek (w części brukowane), 5303 mk. (73% żydów, 27% katol.). W r. 1826 było 1398 chrześc. i 1777 żyd.; r. 1840 było 1391 chrześc. i 3372 żyd.; r. 1860 było 1293 rz.-kat., 61 ewang., 11 mahom., 3545 żyd. Chrześcianie zajmują się przeważnie rolnictwem (230 gospodarzy ma 120 koni, 684 sztuk bydła, 475 owiec i 930 świń). Obszar ziemi należącej do mieszczan wynosi $122^1/_2$ włók chełm., w tem $76^1/_2$ przypada na rolę, $12^1/_2$ zajmują ogrody, 11 łąki, 11 pastw., $11^1/_2$ lasy. Mieszczanie płacili w r. 1880 czynszu dziedzicowi rs. 343 kop. 80, za rybołówstwo rs. 22 kop. 50 (T. był miastem prywatnem). Na tych ziemiach sieją przeważnie żyto (490 czetw. wysiewu), kartofle (1200 czetw.), prócz tego pszenicę, jęczmień, owies, proso, grykę, konopie w mniejszych ilościach. Z zakładów przemysłowych jest: 5 spichrzów zbożowych, 4 wiatraki, 4 młyny wodne, 4 młyny konne, browar, 47 kramów. Śród ludności jest 225 rzemieślników. Targi odbywają się we wtorki i piątki. Jarmarków 6 do roku. Na placu przed kościołem stoi pomnik Stefana Czarneckiego, wzniesiony około r. 1770 przez Jana Klemensa Branickiego, hetmana w. kor., dziedzica T. a prawnuka wielkiego wodza. Na fundamentach z kamienia ciosowego (trzy łokcie wysokich) spoczywa podstawa kwadratowa (dwa łok.), na której stoi ostrosłup kwadratowy ścięty (4 łok. wysoki), okryty napisami łacińskiemi. Na tym ostrosłupie stoi sam posąg (4 łok. wysoki) z kamienia, wyobrażający wodza z odkrytą głową, wydającego rozkazy, z buławą w prawej ręce. Ubrany w delię futrem podbitą, spadającą niżej kolan (opis i rysunek podał „Tyg. Illustr.“, t. XIII, str. 365). Kościół paraf., p. w. św. Trójcy, powstał wkrótce po założeniu miasta. Parafię uposażył w r. 1437 Jan Gastold, ststa smoleński. Nadał on 9 włók ziemi za Przechodowem, łąkę zwaną Siedlisko i ogród przy kościele, dziesięciny z T., Łopuchowa, Kulesz, Odrody, Radula, Rogowa. W 1452 r. tenże Gastold, już wojew. wileński, ustanawia przy kościele altaryę na cześć św. Trójcy i św. Jana i nadaje jej cztery rączki miodu. Dalsze dzieje kościoła przez trzy wieki nie upamiętniły się żadnym aktem znanym. W 1745 r. Jan Klemens Branicki, w. hetman koronny wznosi na innem miejscu niż poprzednie, nowy kościół murowany, okazały, przy kościele tym osadza w r. 1752 księży misyonarzy. W 1768 r. uposaża przy kościele szpital na 7 dziadów i 6 bab, przeznaczając z dóbr swoich ordynaryę, opał, ubranie. Fundacya ta później upadła. Misyonarze zarządzali parafią do r. 1864. Kościół sam, z dwoma wieżami, ma 7 ołtarzów (wielki, snycerskiej roboty) i pomnik fundatora z alabastru. Wiszą w nim portrety hetmana Branickiego i jego żony Elżbiety, siostry króla. Metryki urodzeń, ślubów i zgonów przechowały się od r. 1665. Klasztor bernardynów powstał podobno w r. 1480. Zygmunt August poleca w Knyszynie r. 1568 stście tykocińskiemu Janowi Szym-

kowiczowi, by za zabrany plac przy klasztorze bernardynów i część łąki dał tyleż w innem miejscu. Bielski w kronice powiada pod r. 1572: „Przyjechał król do T. już mdły bardzo, jednak przed się koło budowy zamku nieco tam rozporządzał, stście tykocińskiemu Łukaszowi Górnickiemu rozkazał, aby się mniszy na inne miejsce koniecznie przenosili, chcąc tam ten klasztor znieść dla zamku". Paweł Sapieha, wojew. wileński, hetman w. lit., poleca Koryckiemu, gubernatorowi tykocińskiemu, by zdawna wyznaczoną annuatę z folwarku wypłacał bez trudności bernardynom. Jan Klemens Branicki nadał klasztorowi młyn z łąką Bąbolewizna zwany (do młyna należało ziemi 3 włóki i 13 mr.). Kościół przy klasztorze był zapewne drewniany, mały. Mieścił się w nim nagrobek Łukasza Górnickiego († 1603 r.), wzniesiony przez synów zmarłego. Dopiero w połowie XVIII w. zaczyna się budowa murowanego, do którego ukończenia przyczynił się głównie Antoni Ostrowski, pułk. wojsk kor., przeznaczając na ten cel aktem spisanym w T. r. 1777 sumę złp. 95,000 wraz z zaległemi procentami, wypożyczoną Antoniemu Tyzenhauzowi, podskarbiemu nadwor. lit. Klasztor został zamknięty w r. 1865. Istnieje dotąd w T. jedna z niewielu dawnych fundacyi filantropijnych, które przetrwały liczne zmiany i wstrząśnienia polityczne. Jestto dom schronienia (alumnat) dla inwalidów wojskowych, założony w r. 1633 przez Krzysztofa Wiesiołowskiego, marszałka w. ks. lit. Fundacya ta uzyskała potwierdzenie sejmu a instrukcya dla zarządu została usankcyonowaną na sejmie dnia 17 marca 1638 r. (Vol. Leg., III, 813). Założyciel postanowił, iż w zbudowanym przez niego domu murowanym znajdzie przytułek dwunastu żołnierzy, „byleby ci katolicy-rzymscy, szlachetnie urodzeni, dobrze w ojczyźnie zasłużeni byli, oraz którzyby inaczej pożywienia swego, będąc na ciele w bitwie za rzeczpospolitą mianej skaleczeni, albo przez staroś osłabieni, mieć nie mogli" i przeznaczył na utrzymanie każdego do 200 złotych rocznie. Fundacya ta za Branickich upadła, bo zaprzestano wypłacać przeznaczone na nią uposażenie. Dopiero w r. 1790 obywatele okoliczni upomnieli się u sejmu o wznowienie fundacyi, co też i nastąpiło. Fundusz ten oparty początkowo na dobrach Rodzie i wsi Dolistów (w pow. białostockim), skutkiem nieobsadzenia wakujących miejsc, zapisów i przyrośnięcia prowizyi, został skapitalizowany i w r. 1856 wynosił już rub. sr. 13,757. W r. 1846 z woli cesarza Mikołaja utworzono etat na 23 inwalidów wyznania rzymsko-katolickiego, dając pierwszeństwo tym, którzy ze szlachty pochodzą, podług wyboru namiestnika. W r. 1887 znalazło tu przytułek 20 inwalidów. W chwili obecnej zakład posiada w warszawskim kantorze banku państwa i ulokowanych na hipotekach rs. 18,288. Zawiązkiem T. było zapewne dawne grodzisko nadnarwiańskie, mające na celu, jak Wizna, Nowogród i Łomża, bronić Mazowsza od płn.-wschodu. Po pogromie Jadźwingów kolonizacya mazurska zaczęła się szybko szerzyć w tych stronach. Jan, ks. mazowiecki, wydaje r. 1424 w Łomży niejakiemu Piotrowi z Gumowa przywilej na wójtowstwo tykocińskie. Gdy w dwa lata potem Litwini wcielili te okolice w obręb swego księstwa, Witold potwierdził przywilej dla T. w Trokach r. 1426. W tym czasie T. z przyległemi wsiami nadany został Janowi Gastoldowi, stście smoleńskiemu. Po śmierci bezpotomnej w r. 1542 Stanisława Gastolda, wojew. trockiego, T. powrócił w ręce królewskie. Zygmunt August przebywający z upodobaniem śród puszcz litewskich, wybrał sobie T., jako pobliski z ulubionym Knyszynem, na jednę z ważniejszych stacyi podróżnych. Wzniósł (czy też przebudował) tu zamek murowany, warowny i umieścił w nim swój skarbiec, papiery i zbiór ksiąg. Zarząd zamku i starostwa oddał król w r. 1569 swemu zaufanemu sekretarzowi i bibliotekarzowi Łukaszowi Górnickiemu, który przebywa tu już od 1565 r., dozorując przewiezionej z Wilna biblioteki i skarbca. Tu podpisuje on przedmowę do „Dworzanina". Prócz skarbca królewskiego była tu zbrojownia, zaopatrzona w działa i broń ręczną. Dostarczała ona uzbrojenia zarówno Batoremu w czasie wyprawy gdańskiej, jak i dział do oblegania Smoleńska w r. 1610. Po śmierci króla, zaszłej w Knyszynie, zwłoki jego przewieziono do T., gdzie przez cały rok pozostawały na zamku. Sejm z r. 1581 na prośbę posłów ustanawia roki ziemskie w T. W 1611 r. zmieniono terminy tych roków, które się odbywały trzy razy w ciągu roku. W r. 1630 podczas morowego powietrza Zygmunt III z rodziną i dworem chroni się do T. Starosta ówczesny Krzysztof Wiesiołowski, marszałek nadworny, podejmował króla i na pamiątkę tej bytności ufundował ołtarz św. Sebastyana i na zamku umieścił tablicę z napisem. Władysław IV nagradzając zasługi wojskowe Bartłomieja Kickiego („szlachetnie urodzonego") z miasta T., uwolnił dom jego od wszelkich ciężarów i opłat miejskich, oddając pod władzę marszałka. Z powodu spalenia się skrzyni z przywilejami, mieszczanie otrzymują w r. 1642 od Władysława IV potwierdzenie prawa magdeburskiego, ustaw cechowych, trzech jarmarków, swobodnego wyrobu trunków. W czasie wojny szwedzkiej zamek obsadziła

szwedzka załoga z 500 ludzi i umieszczono tu zwłoki zmarłego wtedy Janusza Radziwiłła, wojew. wileń., stronnika Szwedów. Wojsko polskie w r. 1657 pod wodzą Sapiehy i Gosiewskiego obległo zamek i zdobywszy, zrabowało. Zwłoki Janusza wyrzucono z trumny a wybuch prochu zrujnował część murów. Czarnecki umieścił w tym zamku dwadzieścia kilka dział zdobytych w bitwie pod Połonką w r. 1660. Na sejmie z r. 1661 nadano Tykocin z dobrami przyległemi na własność dziedziczną Stefanowi Czarneckiemu, jako wynagrodzenie jego zasług. W skutek tego nowy dziedzic wydał d. 18 lipca 1661 r. odezwę, zapewniającą mieszkańcom miasta i dóbr wszelkie prawa i swobody, jakie dotąd posiadali. W końcu lutego 1703 r. wojska szwedzkie popierając Leszczyńskiego, zajęły T. Następnie osadził tu załogę August II. Sejm w Lublinie zezwolił na to, zastrzegając, iż po ukończeniu wojny powtarzać się to nie będzie. W listopadzie 1705 r. przyjechał tu tajemnie August II z Saksonii, odnowił order Orła białego i załatwiwszy kilka spraw, wydał ztąd manifest do narodu, protestujący przeciw koronacyi Leszczyńskiego i udał się do Grodna dla spotkania z Piotrem I. Oceniając znaczenie strategiczne T., zastrzegł Karol XII w traktaeie Altransztadzkim, iż forteca tykocińska z działami i rynsztunkiem będzie wydaną komisarzom Leszczyńskiego. T. przeszedł po śmierci Czarneckiego, przez córkę jego Aleksandrę Katarzynę w dom Branickich. Wyszedłszy za Jana Branickiego, marszałka nadw. kor., miała z nim syna Stefana, wojew. podlaskiego, którego synem był ostatni z Gryfów Branickich, Jan Klemens, kaszt. krakowski (ur. 1689, † 1771), ożeniony z Elżbietą Poniatowską, siostrą króla. Jan Klemens przyczynił się do przyozdobienia T. przez wzniesienie nowego kościoła, sprowadzenie misyonarzy, którzy utrzymywali szkołę, fundacyę szpitala kościelnego, postawienie pomnika Czarneckiemu. Po śmierci Elżbiety Branickiej (r. 1808) T. wraz z Białymstokiem przeszedł drogą spadku na Jana Potockiego, starościca szczyrzyckiego, który Białystok odstąpił rządowi a T. zatrzymał. Ostatnimi dziedzicami T. byli Rostworowscy. T. był widownią wypadków wojennych mniejszej doniosłości w d. 21 kwiet. 1794 i 31 maja 1831 r. Osiedlenie się żydów w T. nastąpiło w początkach XVI w. Olbracht Gastold, woj. trocki, pozwolił w 1522 r. 10 żydom z Grodna osiąść w T. „na Kaczorowie za mostem". Na ostrowie mają sobie postawić szkołę. Wyznaczono im plac na cmentarz „pierwszą górę nad rzeką". Pozwolono im wystawić kramnice koło ratusza i prowadzić wszelki handel. Następnie r. 1536 tenże Gastold wydał w Wilnie nowy przywilej, uwalniający żydów od juryzdykcyi sądów miejskich i grodzkich („Prosili... żeby ich doktor, na imie Dawid, albo potem będący, według zakonu żydowskiego one sądził i rządził a starosta i urzędnicy żeby ich w żadnych sprawach nie sądzili, woźnych swoich na nie nie dawali... ani win nie brali. A jeśli będzie jakie prawo żyd z chrześcianinem albo chrześcianin z żydem miał, tedy starostowie spółek z doktorem mają to obaczyć i rozeznać"). Batory potwierdzając ich przywileje w Tykocinie r. 1576 pozwala swobodnie trudnić się handlem po miastach i wsiach królewskich, pańskich, duchownych i szlacheckich, Władysław IV potwierdzając w Krakowie r. 1633 przywileje żydów, zabronił dochodzić pretensyi wszelkich na rodzinie winowajcy lub niedotrzymującego umowy. Na specyalną prośbę żydów tykocińskich potwierdził w Wilnie 1639 r. ich swobody, przywileje. Mimo to ciągle zachodzą zatargi między żydami tykocińskimi a chrześciańską ludnością. Wreszcie w r. 1673 staje umowa, którą żydzi zobowiązali się wzamian za udzielenie im prawa do pastwiska dla koni i uwolnienia od opłat miejskich, wnosić do kasy miejskiej 120 złp. rocznie w dwu ratach.

Starostwo tykocińskie było pierwotnie częścią ekonomii dóbr stołu królewskiego. Za Zygmunta Augusta starostami byli: Szymkowicz do r. 1569 i Łukasz Górnicki do r. 1603. W r. 1630 ststą jest Krzysztof Wiesiołowski, marszałek nadworny. Wreszcie r. 1661 przechodzi starostwo na własność dziedziczną Stefana Czarneckiego. Według lustracyi z r. 1576 było dochodu z miasta T. (czynsze z ról, opłaty od rzemieślników i żydów) fl. 608 gr. 5; fol. Stelmachowo ze zbiorami i oborą dawał fl. 507 gr. 5, fol. Lipniki fl. 105 gr. 5, fol. Mazurowski fl. 496 gr. 20. Następuje spis ziemian siedzących we wsiach królewskich i zostających pod juryzdykcyą ststy tykocińskiego: wś Jajki (na wojnę dwa konie służby), Safranki (Brzoska, chorąży bielski, 1 konia), Łazy (drobna szlachta, 1 konia), Sorcze (4 konie), Tabory (1 koń), Dobki (szlachta ze Stan. Soroką, 2 konie), Babino (koń), Siekierki (leśniczy tykociński z 6 włók i 4 miejskich 1 konia), Radule i 10 włók Rermanowskich (1 koń), Żędziany (3 konie), Pogorzałka (pół konia), Ciesimy (koń), Makowo, Milewo, Kapice, Hermany (po koniu), Niesieccy (jednego), Laskowo konia, ale odeszło za rozkazem króla do leśnictwa Tykocin, Strubicze (Maciej Strubicz 2 konie). W Szelągowie (przy T. za mostem) Stanisław i Herubin Herartowicze, puszkarze, mieli kilka włók, z których winni byli służbę puszkarką w zamku odbywać. We wsi Sierki mieszkali

„służkowie putni“. Z 10 włók mieli służbę putną służyć, z drugich 10 osadnych dawać czynsz po złp. 2 gr. 15, ogółem złp. 25. Włość tykocińską składały: fol. Stelmachowo, do którego należały trzy wójtowstwa: sanickie (sioło Sanniki i 2 włóki wójtowskie wolne), sioła: Sawino, Leśniki. Prowentu fl. 166 gr. 17½. Wójtowstwo broniszewskie (sioło Broniszewo i 2 włóki wójtowskie), sioła: Radule, Pajewo, Jeżewo. Prowentu złp. 179 gr. 6. Wójtowstwo łopuchowskie ze siołami: Łopuchowo, Stelmachowo, Kapice, oddane przez króla Zygmunta Augusta p. Jaszewskiemu w dziedzictwo, Kobylino, Makowo. Prowentu zł. 97 gr. 20. Za owies z włók kobylińskich złp. 5 gr. 18 szel. 13½. Do fol. lipnickiego należało wójtowstwo złotoryjskie (sioło i 2 włóki wójtowskie) i wś Siekierki, z prow. zł. 175 gr. 25. Do fol. Mazury wójtowstwo mazurskie (sioła i 1 włóka wójt.), Brok, Wólka Kalinowo. Prowentu zł. 150 gr. 26. Młyny, karczmy czynią złp. 118. Suma prowentu rocznego z włości tykocińskich, młynów i karczem złp. 899 gr. 23 szel. 13½. Ogólny dochód starostwa złp. 2695 gr. 25 szel. 7¾. Obecnie dobra Tykocin składały się w r. 1888 z fol. Lipniki i Janin, mta Tykocina, wsi: Sanniki, Sawino, Siekierki, Kiermusy, Sierki, Pajewo, Leśniki, Grądy, Łopuchowo, Radule, Broniszewo; rozl. ogólna mr. 2565: fol. Lipniki gr. or. i ogr. mr. 480, łąk mr. 340, past. mr. 107, lasu mr. 858, przestrzenie sporne mr. 78, nieuż. mr. 263; bud. mur. 4, drewn. 17; płodozm. 4 i 9-polowy, las nieurządzony; fol. Janin gr. or. i ogr. mr. 297, łąk mr. 10, past. mr. 103, lasu mr. 17, nieuż. mr. 12; bud. mur. 4, drewn. 6; wiatrak. Na uposażenie mieszczan Tykocina użyto mr. 4628; na uposażenie włościan wsi wyżej wymienionych wydzielono przy uwłaszczeniu mr. 2764. O przeszłości T. obszerniejszą wiadomość podał noworocznik na rok 1843 p. t. „Niezapominajki“. Pisał o tem mieście ks. Stanisław Jamiołkowski. Źródłową pracę opartą na dokumentach archiwum łomżyńskiego, pomieścił w Bibl. Warsz. (r. 1885, t. IV) p. Jan Jarnutowski. Opisy T. z rysunkami podawał „Tyg. Illustr.“ z r. 1863 (t. VIII, str. 365) i 1871 (t. VII, str. 132). O podaniach i zwyczajach okolicznego ludu ob. „Bibl. Warsz.“ (1867 r., t. III i 1868 r., t. I). *Br. Ch.*

Tykrehnen, wś, pow. fyszhuski, st. p. St. Lorenz.

Tykrigehnen, posiadłość, pow. iławkowski, st. p. Kobbelbude.

Tykwa (na karcie Chrzanowskiego i w Hydrografii W. Pola), rzeczka, w gub. wołyńskiej, lewy dopływ Styru, właściwie Połonka (ob.).

Tylawa, wś, pow. krośnieński, o 10 klm. na płd. od Dukli, przy gościńcu do wąwozu dukielskiego, nad pot. Mszanką, uchodzącym tu do Jasiela z lewego brzegu. Górska osada, wzn. 405 mt. npm., ku płn. w lesie Nowiny sięga 585 mt. na płd. w Kiczerze 565 i 513 mt. Ma parafię gr. kat. z cerkwią murowaną (dek. dukielski), szkołę ludową i kasę pożycz. gm. z kapit. 759 złr. Liczy 139 dm., 851 mk., 802 gr.-kat., 22 rz.-kat. (par. w Dukli) 1 prot. i 26 żyd. Pos. więk. (braci Thonnet) wynosi 19 roli, 2 łąk, 3 past., 939 mr. lasu; pos. mn. 1062 roli, 260 łąk, 393 past. i 159 mr. lasu. Uposażenie par. gr.-kat. składa się z 60 roli, 10 łąk i 33 mr. past. i 171 złr. Parafia obejmuje Trzcianę i mko Duklę. T. graniczy na płn. z Trzcianą, na płd. z Barwinkiem, na zach. ze Smerecznem. *Mac.*

Tylawka, w dok. *Thylawka*, mylnie *Telawa* al. *Telawka*, wś, pow. krzemieniecki, na wsch. od Krzemieńca. W czasie rewizyi zamku krzemienieckiego z 1545 r. własność kn. Matfieja Czetwertyńskiego, nadana wraz z wsiami Stożek i Antonówce przez Zygmunta Starego ojcu jego Wasilowi (Jabłonowski, Rewizye, 97, 104). W 1583 r. kn. Matfiejowa Czetwerteńska wnosi z T. z 7 dym., 3 ogr., 1 bojarzyna (Jabłonow., Wołyń, 137). W XVII w. własność ks. Wiszniowieckich, później hr. Chodkiewiczów. Na początku b. wieku należała do par. kat. ks. franciszkanów w Krzemieńcu. *J. Krz.*

Tylce, wś, pow. sieński, gm. Łatygowo, ma 14 dm., 67 mk.

Tyle, wś, pow. szawelski, gm. Ligumy, o 20 w. od Szawel.

Tylesze, wś nad jez. Razno, pow. rzeżycki.

Tylewice, urzęd. *Tillendorf*, w dok. *Tilewicze* i *Tylewicze*, dwie wsi i dwory, powiat wschowski, o 4 klm. od Wschowy (poczta i st. dr. żel.), na drodze do Szląska, między Przyczyną Górną a Łysinami; kościół fil. w miejscu, par. w Łysinach. Kościół p. w. Narodzenia N. M. Panny, murowany, szkudłami pokryty, z wieżą drewnianą, istniał przed r. 1510. Wś T. Wielkie (Gross Tillendorf) ma 43 dm., 265 mk. (224 kat., 41 prot.) i 754 ha (540 roli, 40 łąk, 134 lasu). Sołtystwo (57·32 ha) i folw. (2 dm. i 38 mk.) należą do H. Kęszyckiego z Łysin. Wś T. Małe (Klein Tillendorf) ma 13 dm., 75 mk. (61 kat., 14 prot.) i 133 ha (106 roli, 6 łąk, 18 lasu). Dwór ma 3 dm., 63 mk. (40 kat., 23 prot.) i 116·91 ha (117 roli, 12·43 łąk, 27 lasu, 7·22 nieuż., 0·43 wody). Około r. 1564 pobierał biskup pozn. 4 flor. i 3 gr. fert. z 10 łan. i 3 pręt. os. T. podzielone były wówczas na 3 części, z których dwie posiadali Opalińscy, a jednę Thostowie; Andrzej Opaliński, kaszt. przemęcki, sta-

rosta wielkp., posiadał też przyległe Łysiny, Lgiń, Hetmańczyce, Wygnańczyce i Nową Wieś. Na 2 działach tylewickich było 21 łanów i 9 pręt. os., 1 hultaj, 5 zagr. bez roli, 2 rzemieśl., 15 komorn. z bydł. i 11 bez bydła; na trzecim dziale siedzieli Thostowie (Tostke, Tast w odnośnych regestrach) Joachim i następnie Krzysztofor; były 3 łany os. i 3 własnej uprawy, 2 wolnych zagrodn. i jeden bez roli, komornik z bydł. i 3 bez bydła, owczarz i 20 owiec. W r. 1610 dziedziczyli te działy Łukasz Opaliński, późniejszy kasztelan pozn., i Ernest Thost „najniegodziwszy heretyk". Przy schyłku zeszłego wieku posiadali Józef Jonemann z Wygnańczyc dwie części, a Antoni Czarnecki jednę część. *E. Cal.*

Tylgenau, dobra, pow. poniewicski, w 4 okr. pol,, o 70 w. od Poniewieża.

Tylice 1.) niem. *Tyllitz*, dobra ryc., pow. toruński, st. p. i kol. Ostaszewo, 2·5 klm. odl., par. kat. Papowo Toruńskie, filia Gostkowo, 388 ha (379 roli or., 6 łąk); 1885 r. 8 dm., 21 dym., 119 mk., 109 kat., 10 ew. Dziedziczna własność Honoraty Wybickiej. Topogr. Goldbecka z r. 1789 wymienia wś szlach. i folw. o 8 dym., własność Mazowieckiego na Zakrzewku (str. 238). Według wizyty Strzesza z r. 1667—72 pobierał proboszcz w Gostkowie z dworu 4 kor. żyta i tyleż owsa. Przed pierwszą wojną szwedzką było tu kilku kmieci. Z familii toruńskich mieli tu posiadłości Lindowie (ob. Kętrz. „O narod. pol., str. 173). 2.) **T.**, niem. *Tillitz*, wś kośc., w wyniosłem położeniu, panująca nad całą okolicą, pow. lubawski, st. p. Nowe Miasto, 1275 ha (1048 roli or., 20 łąk, 3 lasu); 1885 r. 64 dm., 125 dym., 645 mk. (633 kat., 12 ew.; na Rojewo przypada 6 dm., 112 mk.). Szkoła 2-klas. kat. Kościół par., dek. nowomiejskiego, p. w. św. Michała, zbudowany r. 1700 a 1709 konsekrowany przez bisk. T. Potockiego. Patronat wykonywała kapituła chełmińska; przy kościele jest bractwo trzeźwości od r. 1885. Wsi paraf.: Tylice, Kuligi, Tyliczki, Zajączkowo i Jakubówko. R. 1891 było 1026 dusz. Szkoły kat. są w T. i Zajączkowie. Probostwo posiada 6 włók. Jeszcze w XVIII w. były T. własnością bisk. chełm. Inwentarz biskupstwa z r. 1731 podaje: opisanie folw. tylickiego za posesyi p. Rogalskiego: Dwór nowy w szacholec, już dachówką pokryty, pod nim sklep murowany i sklepiony; do niego drzwi dwoje z hakami, z skoblami, zawiasami, z wrzeciądzami żelaznemi. Izby w nim dwie, z 2 alkierzami, z komorami dwiema, jeden komin murowany. Stajnia, kurnik, chlewek z dylów. Stodoła jedna podwleczona, druga nowa, trzecia dobra, nie bardzo stara. Wysiew żyta korcy 145. Inwentarz folw.: wół stadny 1, krów starych 3, pocielętnych 3, jałowych 4, jałowic 3-letnich 2, cieląt latosich 3, świni 21, owiec 254, gęsi 6, kokoszy 5. Owce z okazyi owczarza przez przyjęcie do owczarni zaraźliwych owiec, są zarażone. Opisanie wsi: Andrzej Chłopina, gbur, ma chałupę starą, stodoła stara, jeszcze dobra; nowa druga stodółka. Chlew dobry, woziarka dobra, wołów inwentarskich ma parę 1, koni parę, krowę 1. Adam, gbur, niedawno obsadzony, to jest od lat 3. Chałupa nowa z komorą. Sąsiek sobie przystawił do chałupy; wołów ma inwentarskich 4, dobrych, krowa 1, koń 1. Kazimierz Krokur, chałupę ma złą, stodołę złą, chlew się wywrócił, wołów inwent. ma 4, krowę 1, koni parę, 1 mu zdechł tej zimy, świnia 1. Michał Kiełbasa, gbur, chałupa stara, jeszcze dobra, chlewy 2, dobre, stodółka stara zła, wołów inwent. ma 4, konia 1, krowę 1 i świnię 1. Marcin, gbur, chałupa stara zła, stodoła także, chlewy stare złe, wołów inwent. ma parę, konia 1, krowę 1. Antoni Mlonka, chałupa nowa, dobra, z komorą; stodoła w słupy zła, wołów inwent. ma parę jedną, stare, konia i świnię. Zagrodnicy: Andrzej zagrodnik, chałupę ma dobrą; Szymon zagrodnik, chałupę ma dobrą; Paweł zagrodnik, chałupę ma dobrą z komorą; jedna chałupa pustkami stoi, zła (str. 56—57). R. 1751 ustępuje bisk. Wojciech Leski dobra kapitule chełm. (ob. Woelky: „Urk. B. d. Bist. Culm, str. 1132). Według topogr. Goldbecka liczyły T. 43 dym. Wizyta Strzesza z r. 1667—1672 opiewa, że prob. pobierał ztąd 35 korcy żyta i tyleż owsa; wś cała obejmowała 70 włók (ob. str. 299). W szpitalu mieszkało 4 ubogich. Szkoła leżała w gruzach. Nauczyciel pobierał 5 fl. 10 gr. i 4 kor. żyta, oprócz akcydencyi (str. 300). 3.) **T.**, niem. *Tillitz*, wś, pow. brodnicki, st. p. Bobrowo, par. kat. Nieżywięć, 1530·08 mr. magd. R. 1885 było 45 dm., 249 mk. 4.) **T.**, fol., tamże, 173·73 ha (161 roli); hodowla krów. R. 1885 było 4 dm., 61 mk. Według ksiąg regestr. z r. 1415 liczyły T. (Stilbitz) 60 włók à $16^1/_2$ skojca; 13 wł. osiadł., 47 pustych i 2 puste karczmy. W wojnie z r. 1414 poniosły T. i Szabda 2000 grzyw, szkody (ob. Schultz: „Gesch. d: Kr. Kulm", II, 112 i 162). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa: że w T. było dawniej 7 gburów; każdy dawał mesznego po 1 kor. żyta i tyleż owsa. Topografia Goldbecka wymienia T. jako wś król. o 21 dym. Od r. 1881 posiadał folw. porucznik v. Elten; 1891 r. zakupili folwark sąsiedni włościanie dla parcelacyi. *Ks. Fr.*

Tylickie Zarośle, niem. *Rosenhain*, wś, pow. brodnicki, st. p. Bobrowo, par. kat. Nieżywięć, szkoła ew. w miejscu; 143 ha (138 roli or., 1 łąk, 24 lasu). W 1885 r. 28 dm., 35 dym., 154 mk. ew. *Ks. Fr.*

Tylicz, miasteczko, w pow. nowosądeckim, śród gór, 6 klm. na wschód od wsi i zakładu kąpielowego w Krynicy. Zajmuje nieco rozszerzoną dolinę trzech potoków: Mochnaczki, płynącej z płn., Złuhy ze wsch. i Muszynki z płd.-wschodu. Potoki te połączywszy się na obszarze T. w większy strumień, uchodzą do pot. Krynicy pod nazwą Muszynki. Wznies. kotliny, którą zajmuje mko, wynosi 575 mt. npm. Dokoła jednak sterczą szczyty: na płn. Czerteż (866 mt.) i Dilec (794 mt.), na wsch. Palanka (728 mt.), na płd. Wysokie Berestie (895 mt.) i Kamienny horb (827 mt.), na zach. ku Krynicy mniejsze, sięgające 654 do 771 mt. Przez to drewniane miasteczko prowadzi gościniec dolinami potoków z Krynicy na Węgry. W r. 1880 było 248 dm. i 1392 mk. (703 męż., 689 kob.), co do wyznania 997 gr.-kat., 264 rz.-kat. i 131 żyd. T. ma parafię rzymsko i grecko katol., szkołę ludową i kasę pożycz. gm. z kapit. 2235 złr. Obszar więk. pos. (funduszu religij.) ma 130 roli, 31 łąk, 30 past., 873 lasu, 83 nieuż. i 692 mr. parcel budowl.; pos. mn. 1974 roli, 469 łąk i ogr., 449 past i nieuż. i 299 mr. lasu. Gleba zimna, owsiana, kamienista, lasy świerkowe. Odbywa się tu 6 jarmarków rocznie, na które przybywa ludność okoliczna a także ze Spiżu. Mczko i parafię założył w r. 1612 bisk. krak. Piotr Tylicki. Kościół drewn. chyli się ku upadkowi. Par. rz.-kat. obejmuje samo mczko. Par. gr.-kat., z drewnianą cerkwią, obejmuje wś Muszynkę. Należy do dekanatu muszyńskiego. T. graniczy na płn. z Mochnaczką, na wsch. i płd. dotyka granicy węgierskiej, na płd.-wschód z Muszynką, na zachód z Krynicą. *Mac.*

Tyliczki, wś nad jez. Przebocz, pow. lubawski, st. p. Nowe Miasto, par. kat. Tylice; 187 ha (164 roli or., 10 łąk, 7 lasu). W 1885 r. 7 dm., 16 dym., 96 mk. kat. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa: „Parva Tylice seu Tyliczki Nobilium Vasallorum sunt diversae sortes: Nobilis Bartkowski mansos sex; Nob. Moszczyński 2, nob. Mich. Tylicki mansos 2, Lemanalis 1; ex quolibet medium coretum siliginis et avenae“ (pag. 299). Inwentarz biskup. chełm. z r. 1731 wymienia T. jako wś o 3 posiadłach, 10 wołach. Dawano 3 korce żyta, 3 pszenicy, funt wosku, 5 pieniążków (str. 73). Według Topogr. Goldbecka liczyły T. 7 dym. (str. 241). *Ks. Fr.*

Tyliguł, ob. *Teliguł.*

Tylin, os. i młyn wodny, pow. częstochowski, gm. Rędziny, par. Borowno, ma 3 dm., 2 mk., 37 mr. Wchodził w skład dóbr Lubojno.

Tylindzie, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 75 w. od Kowna.

Tyliwicze, wś, pow. horecki, młyn wodny, i folusz. Własność ks. Lubomirskiego.

Tylko, wś, pow. nowotarski w Galicyi, par. w Krościenku, 216 dusz, 583 mr.; właściciele obszaru dworskiego Michał i Anna Dziewolscy. *M. D.*

Tylkówka, białorus. *Tylkouka*, wś i folw. nad rzką t. n., dopł. Klewy, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. Berezyna, gm. Pohost, ma 12 osad; głucha, nizinna, odludna miejscowość.

Tylkowo, niem. *Scheufelsdorf*, wś, i *Tylkówka*, niem. *Scheufelsmuehle*, os. młyn., pow. szczycieński, st. p. Pasym (Passenheim). W r. 1381 komtur ostrodzki Kuno v. Liebenstein nadaje Tylowi Schaumpflug i Hankowi Lange młyn nad rz. Kalbenflies na prawie chełm. R. 1652 Krzysztof Gągławski, sędzia olsztyński, i żona jego Anna Worańska sprzedają Tylkówko z młynem Wawrzyńcowi Tylowi Schonpflug. Tylkowo (w dok. Schuwenphlugsdorf) powstało zapewno razem z młynem. Już wtedy musiała tu być ludność polska, gdy utworzono polską nazwę od nazwy założyciela. R. 1485 Konrad Stauchwitz nadaje mieszkańcom T. 30 włók chełm. W r. 1602 mieszkają sami Polacy (Kętrzyński, O ludności pols., 386). *Br. Ch.*

Tyllewo, pow. chełmiński (ob. t. I, str. 566), mylnie, za: *Tytlewo.*

Tylmanowa, wś, pow. nowotarski, położona na lew. brzegu Dunajca, 10 klm. na płn. od Krościenka a 7·5 klm. od Łącka (st. pocz.). Zabudowania wsi są rozrzucone przy gościńcu ze Starego Sącza do Krościenka i nad potokami spływającemi z Lubienia (wznies. 1211 mt.) na wschód do Dunajca. Z potoków ważniejsze są: Ochotnica, płynąca z przyległej gminy Ochotnicy (mającej 4000 mk.) i pot. Klepowski, wypływający z Suchego Grońia (wzn. 945 mt.). Ujście Ochotnicy do Dunajca wznies. 388 mt.. Niektóre części wsi mają nazwy: Narzece, Napadol, Miezgi, Baciorówka i Kłodne. Ostatnia, na płd. wysunięta, stanowi osobną wś, przyłączoną administracyjnie do gminy T. Płn. granicę T. tworzy pot. Ochotnica, w dolnym biegu zwany Sosnowym, wschodnią rz. Dunajec, zachodnia granica ciągnie się w linii prostej ku płd. aż po wzgórze lesiste (wzn. 831 mt.), dalej zwraca się ku płd.-zach. przez szczyty wzn. 966 mt., 1098 mt. i 1113 mt., zkąd skręca ku płd.-wsch. na szczyty 1050 mt. i 832 mt. do Dunajca. Wsch. część obszaru jest górzysta i lesista. Średnie wzn. wsi 400 mt. Domów ma cała gmina 289, mk. 1790 (892 męż., 898 kob.), w tem 1782 rz.-kat., 8 żyd. Na Kłodne przypada 27 dm., 151 mk. Obszar więk. pos. ma 12 dm., 53 mk. (26 rz.-kat. i 27 żyd.). Pos. więk. została rozparcelowana i sprzedana włościanom. Obszar cały wy-

nosi 1239 roli, 688 łąk, 1294 past. i 2597 mr. lasu. We wsi jest kościół, par. rzym.-kat. i szkoła o dwóch nauczycielach. Kościół drewniany stoi przy gościńcu, prawie w środku wsi. Wystawiony w r. 1756, w którym poprzedni spłonął wraz z aktami kościelnemi. W r. 1336 Salomea, przełożona klasztoru w Starym Sączu, nadaje Piotrowi i synowi jego Tylmanowi („Tylmanno") las klasztorny, położony nad Dunajcem z obu stron, między strumieniami Ochodnik i „Clodnik", na założenie wsi o 50 łanach frankoń., na prawie magdeb. Sołtystwo otrzymują założyciele. Wś otrzymuje 18 lat wolności, poczem dawać będą po 8 skotów czynszu z łanu (z tego szóstą część bierze sołtys). Choćby przez ten czas las nie został na całe 50 łan. wykarczowany, to płacić będą z tej liczby łanów. Sołtys ma 2 łany wolne, karczmę wolną, wyrób piwa, młyn, jatkę mięsną, stół piekarski i szewcki. Sądownictwo, z wyjątkiem trudnych i niezwykłych spraw, należy do sołtysa. Trzeci grosz bierze z kar. Łan wolny wydzielić się ma dla kościoła, łan na drogę publiczną. Pastwisko, hodowla pszczół w lesie i polowanie wolne dla ludności (Kod. Małop., III, 20, 22). W połowie XV w. istniał tu już kościół par. drewniany, p. w. św. Mikołaja. Wś była własnością klasztoru klarysek w Sączu. Zapewne też klasztor był fundatorem kościoła i parafii. Wś miała 12 łanów km. Wydawa Lib. Ben. Długosza opuścił widocznie w druku kilka wyrazów w opisie T. lub nie zauważył luki zostawionej przez autora i nieuzupełnionej potem, ztąd w tekście drukowanym powinności kmieci względem klasztoru i robocizny na folwarku klasztornym połączono z niedokończonym ustępem o dochodach kościoła paraf. Po słowach: „de quibus solvitur ecclesiae" brakuje kilku a może i kilkunastu wyrazów, czego wydawca nie zaznaczył, łącząc powyższy ustęp z dalszym: „ad eum pertinenti octodecim marcae de szpa Bochnya". W r. 1581 wś kościelna „Thilmanowa" płaciła od $3^1/_2$ łanów km., 5 zagr. z rolą, 2 kom. z bydł., z folusza (Pawiński, Małop., 145). Jeszcze w r. 1607 Zygmunt III potwierdził klasztorowi przywilej na sołtystwo w T., wkrótce jednak wś przechodzi, może drogą zamiany, na rzecz skarbu i wcieloną jest do dóbr ststwa czorsztyńskiego. W r. 1670 ststa czorsztyński trzyma sołtystwo w T. Jest tu także i wybraniectwo. W r. 1665 T. z Ligaszówką i Kłodnem miały ról 18, zarębków 4, zagród 6, młyn, podczas gdy przyległa Ochotnica miała ról 44. W czasie walk między stronnikami Augusta II i Leszczyńskiego T. i całe starostwo czorsztyńskie ucierpiało wiele od wojsk obcych, sprowadzonych tu przez ststę spiskiego Teodora Lubomirskiego, stronnika Augusta II. Po r. 1793 rząd austryacki porozsprzedawał częściowo starostwo i T. przeszła na własność prywatną. Należała do Berskich. *Mac.—Br. Ch.*

Tylny al. *Zadni Bór*, zaśc., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniów (o 15 w.), okr. wiejski Nowe Aleksandrowo, 11 dusz rewiz.; należy do dóbr skarb. Markowo.

Tylny Młyn 1.) pow. czarnkowski, ob. *Hintermuehle*. 2.) **T. M.** al. *Borowy Młyn*, niem. *Hintermuehle*, młyn, pow. międzychodzki, o 2 klm. na zach. od Bledzewa, nad Ponikwą (dopływ. Obry); 1 dm., 12 mk.; własność niegdyś klasztoru bledzewskiego, istniał już przed r. 1580.

Tylogóra, pow. bydgoski, ob. *Thiloshoehe*.

Tylowce, wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra ks. Radziwiłłów Czeress (o 12 w.), 39 dusz rewiz.

Tylowica al. *Tylwica*, wś i dobra u źródeł Supraśli, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, o 19 i 20 w. od Białegostoku. Mylnie podana jaż pod nazwą: *Teluica*.

Tylowice, pow. niemodliński, ob. *Tillowitz*.

Tyltynie, wś, pow. kalwaryjski, gm. Kirsna, par. Simno, odl. od Kalwaryi 19 w., ma 25 dm., 209 mk.

Tyltyszki, wś i dwór rząd. nad rz. Świętą, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 15 i 16 w. od Nowoaleksandrowska, o 21 w. od st. dr. żel. Dukszty a 6 w. od st. poczt. Sołoki, ma zarząd gminy, szkołę ludową, młyn wodny. Gmina T. należy do 2 okr. pok. do spraw włośc., składa się z 2 okr. wiejskich, obejmujących 65 miejsc zamieszkałych i ma 4998 mk. włościan (2493 męż., 2505 kob.; poprzednio 1506 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 10,018 dzies. (1411 nieużytków), ze spłatą po 6732 rs. 38 kop. rocznie.

Tyluszowa, nazwa dwu wsi, obecnie nieistniejących, wymienionych przez Długosza (L. B., II, 302, 304). Jedna była własnością Klemensa Korzeńskiego h. Strzemię; należała do par. w Korzenny (pow. grybowski), druga, własność Prokopa (w par. Mogilno), musiała leżeć w pobliżu. Z obu wsi pobierał dziesięcinę biskup krak., co wskazuje, że były niedawno w lasach założone. W 1581 r. (Pawiński, Małop., 134) istniała „Thiluszowa" koło Korzenny; natomiast w par. Mogilno takiej wsi nie podano. *Mac.*

Tylwica, ob. *Tylowica*.

Tylwiki, wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Słowiki, odl. od Władysławowa 17 w., ma 7 dm., 66 mk., 291 mr. W 1827 r. było 6 dm., 32 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kidule.

Tylwiki 1.) wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra hr. Platerów

Giełwany (o 1 w.), o 64 w. od Wilna, ma 8 dm., 55 mk. kat. (w 1865 r. 32 dusz rewiz.). 2.) **T.** *Szakinie*, wś, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 56 w. od Telsz.

Tylwiszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 40 w. od Nowoaleksandrowska.

Tylża 1.) litew. *Tilže*, niem. dawniej *Tilse*, dziś *Tilsit*, stolica Litwy pruskiej, drugie z rządu miasto Prus wschod., leży pod 55° 4′ szer. płn. i 39° 34′ dług. wsch., wzn. 36′ nad poziom Baltyku, tuż nad lewym brzeg. Niemna, pomiędzy tą rzeką (pod miastem przeszło 1200 st. szeroką) i wielkim stawem, którego wody odprowadza rzka Tylżele do Niemna. Odl. T. od Królewca wynosi 15¾ mil, od Wystruci 7 mil, od Gąbina 9 mil, od Kłajpedy 12 mil. Obecnie T. ma do 25,000 mk. R. 1816 miała T. 10,548 mk.; w 1821 r. 11,248 (10,339 ew., 790 kat., 6 menon., 113 żyd.); r. 1884 było 21,400 (19,856 ew., 509 kat., 608 żyd.; w tem 2800 Litwinów); r. 1891 liczono 24,126 mk. Wzrost cyfry katolików na początku wieku bieżącego był wynikiem działalności jezuitów, którzy w przeszłym wieku mieli skromną rezydencyę z kaplicą w Doręgowskich (niem. Drangowski), tuż pod miastem. W owych czasach mieli katolicy i własny szpital w mieście. T., położona w pięknej okolicy, robi wrażenie kwitnącego, zamożnego miasta. Kamienice po największej części są nowe i okazałe, przedewszystkiem w dwóch głównych ulicach: Niemieckiej, z ratuszem, przed którym na placu targowym wzniesiony został r. 1890 posąg poety niemieckiego Maxa v. Schenkendorf (urodz. w T. 11 grudnia 1783), i kościołem miejskim, z piękną, wysoką wieżą, i ulicy Wysokiej. Najpiękniejszą częścią miasta są ulice: Królewiecka i Lipowa, łączące miasto z parkiem publicznym „Jakobsruh“. Ulice wymienione są zabudowane domami nowemi i wilami gustownie urządzonemi, a park jest podobno najpiękniejszym w Prusiech wschodnich, nie wyłączając Królewca. Mniejszy, piękny ogród publiczny, zwany „Brueckenkopf“, leży za Niemnem. Handel i przemysł rozwinął się w T. w wysokim stopniu. Głównemi przedmiotami handlu są: wszelkie gatunki drzewa, pochodzącego z puszcz Litwy pruskiej, królestwa polskiego i gubernii płn.-zachodnich cesarstwa; zboże, len, siemię lniane, tytuń surowy (około miasta znajdują się znaczne plantacye), okowita, płótno, bydło, ser, masło, świnie. Miasto posiada 10 tartaków parowych, 6 młynów parowych, 4 browary, 3 odlewnie i fabryki maszyn rolniczych i t. d., 2 olejarnie, dalej fabryki sera, mebli, wina szampańskiego, wozów, waty, świec i mydła, wód mineralnych, gipsu i t. d. Dawniejsze fabryki: papieru, szkła i cukru, istnieć przestały. Pomiędzy rzemieślnikami najwięcej jest szewców, samych majstrów liczą w mieście 138. Apteki egzystują 4, a obok nich 6 drogeryi. Ogrodnictwo w stanie kwitnącym. Drukarń posiada T. obecnie pięć, w których drukują się cztery czasopisma niemieckie a trzy litewskie: „Nauja Lietuwiszka Cejtunga“, „Tilżes Keleiwis“ i „Alywu Lapai“ (treści religijnej). Przed niedawnym czasem wychodziły jeszcze dwa pisma litewskie; „Varpas“ i „Ukininkas“. Książek litewskich drukuje obecnie najwięcej drukarnia O. v. Mauderode. Jest też T. siedzibą „Towarzystwa litewskiego literackiego“, posiadającego bibliotekę i zbiór archeologiczny i wydającego rocznie swe „Mitheilungen“. Największe kościoły są: ewang.-augsburski miejski i wiejski. Przed r. 1877 dzielono ewangielików według narodowości, tak że wszyscy Niemcy należeli do pierwszego kościoła, a wszyscy Litwini do drugiego; odtąd zaprowadzono podział lokalny; do drugiego kościoła należą wszystkie wsie bez względu na narodowość, a więc obok nabożeństwa litewskiego odbywa się w nim co niedzielę i niemieckie. Na miejsce dawnego kościoła kalwińskiego wybudowanego r. 1701—1703, wkrótce ma stanąć nowy na innem miejscu, obok starego cmentarza, na którym stoi kaplica luterska. Kościół katolicki zaczęto budować na obecnem miejscu już r. 1744, ale intrygi inowierców zniweczyły dzieło. Dopiero 100 lat później zezwolił r. 1843 król Fryderyk Wilhelm IV na budowę, która wykończoną została 1847—1851; piękną wieżę przybudowano r. 1888. R. 1887 wybudowany został kościołek staroluterski; synagoga istnieje od r. 1841. Oprócz tego mają domy modlitw: baptyści, towarz. betlejemskie, tow. apostolskie, tow. wolno-ewangielickie. Wolnomularze mają lożę „Irene“. Co się tyczy szkół liczy miasto: dwa gimnazya; humanistyczne, założone 1586, i realne; wyższą szkołę dla dziewcząt z seminaryum dla nauczycielek; 2 szkoły średnie, 4 ludowe (jedna katolicka), 5 prywatnych. Z władz i urzędów ważniejsze są: sąd ziemiański, do którego jurysdykcyi należą powiaty: tylżycki, nizinny i ragnecki; urząd pocz. pierwszoklasowy, główny urząd celny, filia banku państwowego, inspekcya kolei żelaznych. Dworzec jest obszerny; kolejami połączoną jest T. z Kłajpedą, Wystrucią, Labiawą (niem. Labiau) i Królewcem, Ragnetą i Piłkałami (ostatniej kolei otwarcie nastąpiło dn. 1 listop. 1892). Na wielkim placu pomiędzy miastem i dworcem, t. zw. „Anger“, odbywają się targi na bydło i konie; obecnie buduje się piękny teatr. Z innych instytucyi i zakładów wymienić trzeba: gazownię (od r. 1857), wodociąg (od r. 1890), rzezalnię (od r.

1891). Ważnem dziełem jest także kanalizacya miasta. Od dawna stoi w T. pułk dragonów. W okolicy miasta istnieje 7 cegielni. Na Niemnie ruch handlowy jest bardzo znaczny, około 16 parowców kursuje pomiędzy T., Smolnikami, Kłajpedą, Labiawą, Królewcem. Przez rzekę prowadzą dwa mosty: olbrzymi kolejowy (wybudowany r. 1875) i okrętowy (tylko w lecie) Trochę wyżej od tego mostu, w chacie na tratwach wybudowanej, a więc na Niemnie, podpisany został r. 1807 dn. 7 lipca pokój tylżycki między Napoleonem, Prusami i Rossyą. Traktat ten utworzył z prowincyi odjętych Prusom księstwo warszawskie. *Dzieje.* Zamek Tilsat lub Tilsit założony został przez Krzyżaków r. 1407 w dawnej Samlandyi, w komturstwie ragneckim. Stanął on podobno na dawnem grodzisku Szalawskim. W 1436 r. występuje w dokum. pierwszy starosta (Pfleger). Nowozbudowany w r. 1537; w bieżącym wieku urządzoną została w zamku fabryka papieru, która się spaliła r. 1876, tak że dziś tylko szczątki murów pozostały. Pod zamkiem istniała początkowo wieś rybacka, która jednak z czasem tak się powiększyła, że otrzymała własny kościół. R. 1552 dn. 2 listopada nadał ks. Olbracht wsi przywilej miejski. W zimie z r. 1678 po 1679 zostawała T. z całą Litwą w ręku Szwedów, którzy przez wojska elektora w końcu stycznia pod Tylżą (wsie Splitter i Koadjuty) pobici zostali. R. 1757 do 1762 było miasto w posiadaniu Rossyan; w wojnach napoleońskich 1807—1812 wiele ucierpiało. Do dziejów T. odnoszą się: Erleutertes Preussen (tom IV, (Królewiec 1728).— Thiel „Statistisch-topograph. Beschreibung der Stadt Tilse“ (1804). — Fr. Schneider, Geschichte Tilsit's (1852). — Chr. Bartsch, Skizzen zu e. Geschichte T. (Tilsit, 1888). — „Aus Tilsit's Vergangenheit“, cztery tomiki (Tilsit, 1888—1891). 2.) **T.-*Prusy***, niem. *Tilsit-Preussen*, lub *Preussen bei Tilsit*, wś tuż za przedmieściem „Freiheit“ miasta Tylży, obejmująca około 25 włók chełm. Miała w 1802 r. 291 mk.; 1884 r. 1448 mk. Od r. 1741 do 1872 była pod administracyą miasta, obecnie samodzielna. Na wschód, nad brzegiem Niemna, wysoka „góra zamkowa“, gdzie może przed założeniem zamku Tilsat stał inny zameczek krzyżacki; krążą o tej górze różne podania.

Tylżycki powiat obejmuje obszar leżący po największej części na północ i płn.-wschód od Niemna i Tylży, ma przestrzeni 14·8 mil kw. (815 klm. kwadr.) i obejmuje 283 miejscowości. W 1884 r. było 68421 mk. (1819 r. 33079), z których 64822 ew., 1799 katol., 975 żydów. Litwinów było przeszło 26000. Luterańskich parafii jest w powiecie sześć: Koadjuty, Lauksargi, Piktupeny, Plaszki, Ruki i Wilkiszki; katolicka w Robkojach. Liczba nauczycieli wynosi 93. Mieszkańcy trudnią się po największej części rolnictwem; dość znaczną jest liczba szyprów i młynarzy. Zużytkowanie gruntu wyraża się w następnym stosunku: 47% roli i ogr., 18·5 łąk, 20·0 past., 7·0 borów i lasów. *Jan Sembrzycki.*

Tylże, wś, pow. szawelski, gm. Okmiany, o 77 w. od Szawel.

Tyłowo, 1710 i 1780 *Tułowo*, niem. *Tillau*, dobra ryc. na Kaszubach, w malowniczem położeniu, z pięknym widokiem na jezioro Żarnowieckie (odl. 1/4 mili), pow. wejherowski, st. p. W. Piaśnica, par. kat. Żarnowiec. We wsi kościół filialny p. w. Oczyszczenia N. M. P., stanowi lokalny wikaryat. Szkoła ewang. i 920 ha (183 roli or., 79 łąk, 472 lasu); 1885 r. 16 dm., 27 dym., 147 mk., 64 kat., 83 ew.; cegielnia, piec wapienny. Kościół w pruski mur zbudowany, jeszcze 1780 parafialny, powiększył r. 1759 dziedzic Józef Przebendowski. Proboszcz posiadał około 19 mr. roli, 8 łąk; dochód wynosił 320 fl. Do par. należało Tułowo (90 kat., 1 akat.) i Lubocino (40 kat., 5 akat.). R. 1710 posiadał dobra Czapski (Wizyt. Szaniawskiego, str. 63). Przez pewien czas był kościół w ręku inowierców, dopiero bisk. włocławski Madaliński wrócił go katolikom. Szematyzm dyec. z r. 1867 opiewa, że kościół ten został r. 1755 nowo pobudowany i 1846 r. benedykowany. Wsie filialne T. i wyb. Neu-Reischwitz, Lubocin i Friedrichshof. *Ks. Fr.*

Tylsańce, wś, pow. rossieński, par. Kroże.

Tyltagoła, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. i par. Subocz, o 70 w. od Wiłkomierza, posiada kaplicę katol. p. w. św. Michała Archanioła, z muru wzniesioną przez mieszkańców w 1858 r.

Tyltele, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Dukszty, własność Łabuckich, ma wraz z zaśc. Podżagaryno 70 dzies. (3 lasu, 29 nieużytków).

Tyma al. *Międzychódka*, *Misichoda* (na Mapie sztab.), niem. *der Thiemen*, rzeczka, lewy dopływ Obry, powstaje w lesie starodworskim, w pow. międzychodzkim (Skwirzyna), pod Nowym Gościńcem; płynie ku płd.-wsch., obraca młyn Tymski, uchodzi poniżej Bledzewa, ubiegłszy do 7 klm.

Tymanowce, łotew. *Tymanoucy*, fol. nad Saryanką, pow. lucyński, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm. Tymanowce, par. katol. Landskorona. Pod folw. most drewniany. Gmina T. w 1863 r. miała 919 dusz rewiz. Należała dawniej do dóbr Landskorona Borchów, następnie drogą wiana Tymanów.

Tymanówka, rzeczka, w gub. podolskiej, prawy dopływ Kilczówki. Zaczyna się po-

wyżej mka t. n., w pow. jampolskim, mija to mko, wsi: Bujałówkę, Świnną Krzywdę, Lipówkę, Drańkę, Fedorkę, Kiernasówkę i Odajówkę. Płynie z zachodu na wschód do wsi Kiernasówki, odtąd zwraca się na północ i uchodzi do Kilczówki w pow. bracławskim. Długa około 20 w. *X. M. O.*

Tymanówka, mko, dziś uważane za wś, nad rzką Tymanówką, pow. jampolski, okr. pol. i par. katol. Tomaszpol, gm. i par. praw. Tymanówka, sąd Komargród, o 9 w. od st. dr. żel. kijowsko-odeskiej Wapniarka a 136w. od Tulczyna, ma 335 osad, 1401 mk., 30 dzies. ziemi włośc., dworskiej z Lipówką i Bojanówką 3340 dzies., 51 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w 1867 r., z 1408 parafianami; gorzelnię i cegielnię. W skład gminy wchodzą: T., Antonówka, Andrzeszówka, Capówka, Drańka, Eliaszówka, Kajetanówka, Kniaże, Kołodenka, Kośnica Mała, Krasnohorka, Krzyżopol, Lipówka, Odaja, Tarnawa i Werbówka, razem 19 okręgów (starostw) wiejskich. Ma 1902 osad, 12332 mk. włośc., 11765 dzies. ziemi włośc. (8652 ornej). Oprócz tego w obrębie wsi przebywa 904 mk. innych stanów, ziemi ich i rządowej 9700 dzies. (4784 ornej), cały więc obszar gminy ma 13236 mk. i 21465 dzies. (13436 ornej). Dobra niegdyś ks. Czetwertyńskich, dziś Bachmatiewa-Protasowa. *Dr. M.*

Tymanowo, folw., pow. dyneburski, par. Warków.

Tymar, rzeczka, w pow. hajsyńskim, lewy dopływ Sobu. Ma źródła powyżej wsi t. nazwy, płynie ze wschodu na zachód. *X. M. O.*

Tymar, wś nad rzką t. n., pow. hajsyński, okr. pol. i gm. Kuna, par. katol. Granów, ma 63 dm., około 380 mk., 581 dzies. ziemi włośc., cerkiew. Grunt równy, suchy. Należy do klucza ziatkowieckiego hr. Chołoniewskich.

Tymawa 1.) niem. *Thymau*, w dok. *Thymava*, *Thimau*, *Tymow*, wś niedaleko praw. brzegu Wisły, pow. kwidzyński, st. p. Piaseczno, par. kat. Gniew, kościół filial. i szkoła kat. w miejscu; st. kol. Morzeszczyn; 1082 ha (722 roli orn., 63 łąk, 18 lasu). W 1885 r. było 51 dm., 88 dym., 455 mk., 413 kat., 39 ew., 3 żyd. R. 1891 uchwalił sejmik powiatowy szosę z Opalenia na Tymawę do Nicponi. Wś graniczy na wschód z Nowym Dworem i Wisłą, na płd. z Jaźwiskami, Jelenicą i Jeleniem, na zach. z Piasecznem, na płn. z Nicponią i Nowym Dworem. Kościół p. w. św. Michała, pochodzi z XVIII w.; istnieje przy nim bractwo św. Michała od r. 1790 i św. Rocha od r. 1854. Do filii należy Tymawa, Jaźwiska i Rakowiec. Popielnice wyorane w polu świadczą o starożytności osady, która i w dokum. wcześnie występuje. W tej wsi wystawia ks. Sambor r. 1224 przywilej, którym nadaje cystersom w Oliwie dobra Radostowo i 10 włók w Rajkowach. Istniał tu wówczas konwent rycerzów zakonu Kalatrawa, gdyż między świadkami wymienieni są: de Thymava frater Conradus, frater Herbordus et frater Magnus, a koniec aktu opiewa: In cuius rei testimonium praesentem paginam sigillo nostro et sigillo fratris Florentii magistri fratrum Calatraviensium in Thymava fecimus roborari (ob. Perlbach, P. U. B., str. 24). Kiedy ci rycerze tu przybyli i jak długo przebywali nie wiemy. U ludu przechowało się tylko podanie, że kościół obecny stoi na gruzach zamku. R. 1305 posiada T. zakon krzyżacki (ob. Perlbach, Nr 634 i Frydrychowicz: Der Ritterorden von Calatrava in Tymau bei Mewe", w Alt-preuss. Monatschrift, t. 27, zesz. 3 i 4, 1890). Lustracya ststwa gniewskiego z r. 1664 opiewa: „Kościół w tej wsi jest juris patronatus S. R. M., do niego należy wł. 4. Taca od osiadłych gburów po pół korca żyta i tyleż owsa. Wieś ma wł. 60, gburów jest 13. Sołtys ma wł. 6 juris hereditarii juxta priv. crucigerorum de a. 1351, który aprobował król Władysław IV r. 1632 d. 30 maja (ob. Varia acta w Pelplinie, str. 58). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710—11 opiewa, że w T. jest kościół katol., filia Gniewu, r. 1665 przez sufragana kujawskiego Jacka Święcickiego konsekrowany. Przez pewien czas posiadali kościół luteranie, ale r. 1596 powrócił go katolikom bisk. Rozrażewski. Do prob. należały 4 wł. Do filii należała T. z 60 wł., Rakowiec z 40 wł., Bielawy i Jaźwiska. Sołtys w T. dawał 3 korce żyta i tyleż owsa, Leman $1^1/_2$ kor. żyta i tyleż owsa, Witek tyleż, Sielski tak samo, Grzegorz $2^1/_2$ kor. żyta i tyleż owsa, Sowa po 2 korce. Wychowaniec po $1^1/_2$ kor., tak samo Świerkacz, Holpka wdowa, Gburek i Lubowski, Grzęda po 1 kor. żyta i owsa, Szarmach po $1^1/_2$ kor., Długosz po 2 kor., Stary karczmarz po pół kor., tak samo Marcin i Wawrzyniec, Witek na Bielawach, Maciek na Bielawach po pół, karczmarz na Bielawach po pół i Oleś po 1 kor. (str. 246). Jeszcze r. 1686 był kościół parafialnym jak donosi wizyta Madalińskiego (str. 60). R. 1780 było w T. 206 kat. i 2 akatol. (ob. Wizytę Rybińskiego, str. 83). R. 1789 liczono 44 dymów (ob. Topog. Goldbecka, str. 237). 2.) **T.** *Mała*, niem. *Kl. Thiemau*, dok. 1289 *Thimow*, 1326 *Tymovia*, wś w Pomezanii, nad Ossą, pow. grudziądzki, st. p. Goczałki, par. kat. Swięte; 49 ha (35 roli or., 5 łąk); 1885 r. 5 dm., 5 dym., 27 mk., 6 kat., 21 ew.; przy wsi jest nasyp starożytny. Wś sama na teraźniejszem miejscu istnieje dopiero od r. 1819. 3.) **T.**,

niem. *Gr. Thiemau*, dobra ryc., tamże, 542 ha (354 roli or., 90 łąk, 78 lasu); 1885 r. 6 dm., 26 dym., 160 mk., 120 kat., 40 ew. Szkoła ewang., hodowla owiec, koni, świni, sprzedaż mleka. Jeszcze przed ustanowieniem biskupstwa pomezańskiego otrzymał Teodoryk Gąsior (Ganshorn) od Krzyżaków 100 włók nad jez. Płowęskiem na prawie chełm. i założył tam wś Tymawę. R. 1289 zatwierdza bisk. pomezański Henryk dobra te potomkom Teodoryka, a mianowicie Tylowi Gąsiorowi, oraz Ucie, wdowie po jego bracie Piotrze i jej dzieciom Janowi, Małgorzacie i Elżbiecie, dodając jeszcze 10 włók. Gąsiorów spotykamy później w ziemi saskiej, gdzie wś Gąsiorowo (Ganshorn) od nich otrzymała nazwę (ob. Kętrz., O narod. pol., str. 184). Księga szkodowa z r. 1414 opiewa: Villa Thymau in episcopatu Pomezaniensi, ubi solennis ecclesia est exusta in lignis aedificata, cum duabus campanis et 7 ornatibus, in summa sunt 1200 fl. ungar., item damna communitatis in equis, aedificiis, frumentis sunt in valore 2000 fl. ungar. Item vacant ibidem 5 mansi, 33 homines sunt interfecti (ob. Froehlich: Gesch. d. Graud. Kr., II, 332). R. 1526 nadaje Erhard Queiss, bisk. pomez., dobra spustoszone Tymawę i Babki Andrzejowi Leńskiemu i Stefanowi Bogurskiemu. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 donosi, że T. rozpadała się na 5 działów szlach. Z każdego dawano mesznego po 1 kor. żyta i tyleż owsa. Należała do paraf. w Lisnowie. Z szlachty polskiej mieszkali tu Hastczyńscy i Stauden-Jaromierscy (ob. Kętrz., l. c., str. 203 i 204). Później połączył generał v. Taube te pięć działów i mocą przywileju z r. 1701 otrzymał tymawski młyn. R. 1734 nabył dobra nadochmistrz Albrecht Krzysztof Dohna od Jakuba Ernesta v. Taube za 46000 fl. (ob. Froehlich: Gesch. d. Graud. Kr., II, str. 330—34). *Ks. Fr.*

Tymawa, niem. *Thymau*, wś, dobra i fol., pow. ostródzki, st. p. Wittmannsdorf. W r. 1328 Luder, ks. brunszwicki, komtur dzierzgoński, nadaje Mikołajowi z Kowalek 200 włók w ziemi saskiej (koło jez. Mielno) na prawie chełm., z obowiązkiem 5 służb. Na tem terytoryum powstała obok innych wsi i T. na obszarze 40 włók. W r. 1480 właściciele tych, a między nimi Pielgrzym z T., proszą w. mistrza o odnowienie przywileju, wraz z którym otrzymują prócz jeziora mielińskiego nadanie jeziora Omen (wielkie i małe).

Tymawka, struga, wymieniona w przywileju Jaźwisk z r. 1355. Tworzyła granicę między Jaźwiskami a folw. krzyżackim w Gniewie; w pobliżu leży wś Tymawa. *Ks. Fr.*

Tymbark, miasteczko, w pow. limanowskim, malowniczo położone, w okolicy górskiej i lesistej, nad Łososiną, lew. dopł. Dunajca. Nieregularnie drewnianymi domami zabudowane miasteczko przerzyna potok Mogilnica (dopł. Łososiny), gościniec z Mszany Dolnej do Limanowy i kolej państwowa, mająca tu swą stacyą (odl. 40 klm. od Nowego Sącza a 10 klm. od Limanowy). Do miasta należą dwa przedmieścia, zwane „Zamieściami“, jedno na płn., drugie na płd. od T. Wznies. wynosi 427 mt., lesista jednak góra Koszarska, zasłaniająca T. od północy, sięga 645 mt., ku płd.-zach. widać szczyt Łopień (951 mt.). Osada liczy 121 dm. i 739 mk., 656 rz.-kat. i 83 żyd. Obszar miejski obejmuje 777 mr., majątek czynny wynosi 1146 złr., bierny 706 złr. a dochód roczny 2629 złr. T. ma paraf. rz.-kat., szkołę ludową, a na stacyi kolejowej urz. pocz. i tel. Kasa poż. gm. ma 646 złr. T. jest miejscem urodzenia Franciszka Armińskiego, astronoma, organizatora i dyrektora obserwatoryum astronomicznego w Warszawie. Miasto zostało założone w r. 1349 przez osadników niemieckich za przywilejem Kazimierza W. pod nazwą „Dinenburg“, co później zmieniono na „Tannenberg“, ale już w XV w. (Długosz, L. B, II, 257) była utarta nazwa „Thynbarc“. Miasto otrzymało 100 łanów, z których dziesięcinę pieniężną, jako z nowej osady, pobierał biskup krak. Proboszcz miał dziesięcinę z łanów wójta, rolę i łąki na własną potrzebę i z każdego łanu sep po mierze pszenicy i owsa. W 1581 (Pawiński, Małop., 154) Thimbark był małem miasteczkiem: szosu dano 6 fl. 12 gr.; „łan. miejskich osiadłych 6, garniec gorzałczany 1, szynk gorzałki 1, rzemieślników pospolitych 4, komornicy 3. Summa 16 fl. 10 gr.“. Niedługo przedtem 1553 Mikołaj Lubomirski, dzierżawca wójtowstwa w T., zabrał probostwu rolę koło lasu, która potem do większej posiadłości została przyłączoną. Ponieważ zapewne od początku mała część tylko nadanych stu łanów była osadzona, przeto przeszły one zapewne w posiadanie starostów i dzierżawców wójtowstwa. Założony przez Kazimierza W. kościół drewniany został w r. 1824 rozebrany, a natomiast wystawiono murowany. W miejscu starego kościoła stoi kapliczka. Do par. (dyec. tarnowska, dek. tymbarski) należą: Jasna, Podłopień, część Dobry, Zamieście i Góry. T. graniczy na zach. z Jasną, na płn. z Zawadką i Piekiełkiem, na wsch. z Łososiną Górną a na płd. ze Słopicą Królewską. Tymbarskie starostwo niegrodowe, w wojew. krakowskiem, pow. sandeckim, podług spisów podskarbińskich z r. 1770 obejmowało miasteczko Tymbark i wsi: Zamieście, Potopieńce, Zawadka, Jasna i Słopica z sołtystwem Czuczyłów. Posiadał je Stefan Dębowski, ststa płocki, opłacając kwarty złp. 2274 gr. 19, a hyberny złp. 536 gr. 24. Za-

jęte w r. 1813 przez rząd austryacki, sprzedane zostało d. 17 listopada r. 1830 Antoniemu Migdalskiemu za 30860 złr. *Mac.*

Tymberski kanał, w nizinach Kurońskich, powstaje z połączenia się rzeczek: Elksne i Schwenboge, schodzących się pod Pipplinem. Odtąd p. n. „Kanału tymberskiego" przerzynają rozległe bagna (Grosse Moosbruch) i uprowadzają ich wody do Niemenicy pod wsią Tymber, w pow. labiawskim.

Tymenis, strumyk, dopł. Wystruci pod Krupyszkami, w pow. ragneckim.

Tymiana, rzeczka, w pow. radomskim, łączy się pod Jedlińskiem z Radomką i z nią uchodzi do Wisły. Przepływa przez wś Jedlonkę.

Tymianka, struga pod Karsznicami, pow. sieradzki, zapewne płynie z pod osady t. n.

Tymianka 1.) wś i fol., pow. brzeziński, gm. Bratoszewice, par. Stryków; wś ma 8 dm., 232 mk., 88 mr.; fol. 11 dm., 26 mk., 750 mr. W 1827 r. było 24 dm., 224 mk., par. Koźle. Na początku XVI w. wś należała do par. Koźle. Łany kmiece dawały dziesięcinę arcyb. gnieźn., plebanowi zaś tylko kolędę (po groszu); folw. dawał dziesięcinę plebanowi (Łaski, L. B., II, 392). W r. 1576 Wawrzyniec Tymiński płacił tu od 3 łan., 6 osadn., przekupnia; rzemieślnik zbiegł (Pawiński, Wielkop., II, 91). 2.) **T.,** w spisie z r. 1827 *Tymionka,* wś, pow. sieradzki, gm. Zduńska Wola, par. Marzenin. W r. 1827 było 8 dm., 56 mk. Spisy nowsze nie wymieniają tej miejscowości. 3.) **T.,** pow. szczuczyński, gm. Radziłów, par. Słucz. 4.) **T.,** wś, pow, siedlecki, gm. Niwiska, 1 dm., 5 mk., 79 mr. W 1827 r. 1 dm., 6 mk. Należy do dóbr Niwiska. *Br. Ch.*

Tymianka, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Rohacze, o 52 w. od Brześcia.

Tymianki 1.) kol., pow. kaliski, gm. i par. Koźminek, odl. od Kalisza w. 20; ma 12 os., 89 mk., 193 mr. Należała do dóbr Koźminek, 2.) **T.,** okolica szlachecka, pow. ostrowski, gm. Kamieńczyk Wielki, par. Nur. W obrębie jej leżą wioski: a) *T. Adamy,* wś, ma 170 mk. W 1827 r. było 22 dm., 103 mk. b) *T. Bucie.* W 1827 r. 9 dm., 49 mk. c) *T. Dębosze,* mają 83 mk. W 1827 r. 7 dm., 50 mk. d) *T. Moderki.* W 1827 r. 10 dm., 74 mk. e) *T. Okunie.* W 1827 r. 4 dm., 32 mk. f) *T. Pachoły.* W 1827 r. 4 dm., 31 mk. g) *T. Skorki* al. *Skóry.* W 1827 r. 14 dm., 74 mk. h) *T. Stasie.* W 1827 r. 16 dm., 98 mk. i) *T. Synaki.* W 1827 r. 1 dm., 9 mk. k) *T. Szklarze,* wś i fol. W 1827 r. 4 dm., 22 mk. W r. 1868 fol. T. Szklarze rozl. mr. 189: gr. or. i ogr. mr. 107, łąk mr. 4, lasu mr. 18, past. mr. 58, nieuż. mr. 14. Wś T. Szklarze os. 2, mr. 2. l) *T. Wachnie.* W 1827 r. 6 dm. 34 mk. *Br. Ch.*

Tymieńciszki 1.) al. *Tymieńczyszki Małe,* wś, pow. maryampolski, gm. Antonowo, odl. od Maryampola 24 w., ma 4 dm., 49 mk. 2.) **T.,** w spisie z r. 1827 *Tyminikiszki,* wś, pow. maryampolski, gm. i par. Pilwiszki, odl. 23 w. od Maryampola, ma 4 dm., 42 mk. W r. 1827 było 4 dm., 51 mk.

Tymienica 1.) fol. (kolonie?), pow. łęczycki, gm. Leśmierz, par. Góra św. Małgorzaty, odl. od Łęczycy w. $7^1/_2$, ma 14 dm., 231 mk., 450 mr. Do włościan należało w 1867 r. 11 mr. W 1827 r. wś miała 19 dm., 151 mk.; os. 1 dm., 11 mk. Folw. należał do dóbr Leśmierz. Na początku XVI w. łany kmiece dawały dziesięcinę archidyakonowi kolegiaty łęczyckiej, dworskie pleban. w Górze (Łaski, L. B., II, 416). Według reg. pow. łęczyckiego z r. 1576 we wsi T., w par. Góra, Tymiński Broska płaci od $^1/_2$ łanu; Roch Tymiński od $^1/_2$ łanu, 1 zagr.; A. Boczkowski i Marcin Tymiński od 2 łan., 2 zagr., karczmy; J. Nieśmerski i Tymiński od $^1/_2$ łanu; Jan Tymiński od $^1/_2$ łanu. Na powyższych częściach nie było kmieci. Mikołaj Maskowski płacił od $1^1/_2$ łanu, 4 zagr., 5 osad.; w części królewskiej 5 łan. (Pawiński, Wielkp., II, 56 i 120). Część królewska, należąca do zamku łęczyckiego, miała 5 kmieci na 5 włókach. Dochód w r. 1564 wynosił 12 fl. 28 gr. 6 szel. (Lustr., V, 222). 2.) **T.,** wś i fol., pow. iłżecki, gm. Chotcza, par. Ciepielów, odl. od Iłży 26 w., ma 46 dm., 328 mk. W 1827 r. było 27 dm., 244 mk. W r. 1880 fol. T. rozl. mr. 1314: gr. or. i ogr. mr. 766, łąk mr. 99, lasu mr. 290, zarośli mr. 106, nieuż. mr. 53; las nieurządzony; bud. mur. 7, z drzewa 11. Do folw. należały poprzednio: wś T. os. 56, mr. 501; wś Zajączków, os. 29, mr. 448; wś Siekierka os. 32, mr. 416. Spisy pobor. z r. 1569 nie podają T. w spisie wsi z par. Ciepielów, lecz ponieważ siedzą tam Tymińscy w Jasieńcu i Zajączkowie można by się domyślać iż istniała już Tymienica lub też założoną była wtedy przez Tymieńskich. W 1644 należy do Stanisława Witowskiego, dziedzica dóbr Jedlińsk, kaszt. sandom. Następnie własność kollegium pijarskiego w Radomiu. *Br. Ch.*

Tymienica, *Tyminitza* i *Tymnitza* (na mapach sztab.), rzeczka, prawy dopł. Rudki (dopł. Wełny), bierze początek na łące przy cegielni Etna, 800 kroków na płd.-wsch. od Nowych Witkowic, i o 6 klm. na płd. od Margonina, w pow. chodzieskim (źródła wzn. około 90 mt. npm.). Płynie od płn. ku płd.; mija Dziewoklucz i holendry Kamienickie; z lew. brzegu, pod Buczkiem, przyjmuje odpływ jez. Kaliszan, a z praw. dwie strugi Budzyńskie, przeprowadzone rowem przez

bagnisko „Olszyna“ (81·2 mt. npm.). Minąwszy os. Stangenforth, gdzie z lew. brzegu przyjmuje wodociek z Brzękińca, wchodzi do pow. wągrowieckiego, na łąki holendrów Brzezińskich (78·7 mt.). Tu płynie dwoma przekopami do bagniska Strugą zwanego; do rowu zachodniego spływa strumień od Ostrówek i Prosny. Ubiegłszy około 15 klm. uchodzi powyżej Potulic do Rudki, lub odwrotnie Rudka do Tymienicy, która wskutek sprowadzonych rowami wód nabrzmiała do tego stopnia, że uważać ją można za rzekę główną, a Rudkę za jej dopływ. Tak złączone obracają Młynek i minąwszy holendry Potulickie uchodzą do Wełny, powyżej Rogoźna, wprost Cieśli; ujście ich wzn. 71·9 mt. npm. *E. Cal.*

Tymienice, dawniej *Stęszyce Tymieńskie*, wś, fol. i os. leś. nad rzką Brodnią, pow. sieradzki, gm. Wojsławice, par. Korczew, odl. od Sieradza w. 12; wś ma 14 dm., 246 mk.; fol. 4 dm., 113 mk.; os. leś. 1 dm., 6 mk. W r. 1827 było 20 dm., 224 mk. Por. *Stęszyce.*

Tymieniec, wś i fol., pow. kaliski, gm. Marchwacz, par. Staw, odl. od Kalisza w. 21; wś ma 7 dm., 107 mk.; fol. 3 dm., 5 mk. W r. 1827 było 16 dm., 127 mk. W r. 1874 fol. T. rozl. mr. 708: gr. or. i ogr. mr. 511, łąk mr. 74, past. mr. 91, lasu mr. 8, nieuż. mr. 24; bud. mur. 9, z drzewa 4. Wś T. os. 14, mr. 51. Na początku XVI w. kmiecie dawali pleban. tylko meszne po kor. żyta i tyleż owsa z łanu a folwark dziesięcinę (Łaski, L. B., II, 65). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 Tymieniecki miał tu $4^1/_2$ łan., 2 zagr.; Jakub Mieskowski $^1/_2$ łanu, 2 zagr. (Pawiński, Wielkp., I, 130). *Br. Ch.*

Tymieńszczyzna, fol., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 48 w. od Wilna, 1 dm., 23 mk. katol.

Tymin, wś, pow. kolski, gm. i par. Izbica, odl. od Koła w. 23, ma 7 dm., 98 mk. ewang., 281 mr. (według innych danych 296). W r. 1827 było 7 dm., 75 mk. Wchodziła w skład dóbr Izbica.

Tymków 1.) wś nad rzką Rybnicą, dopł. Dniestru, pow. bałcki, okr. pol. i gm. Krute (o 12 w.), par. katol. Kodyma, ma 248 osad, 1210 mk. (112 jednodworców), 1782 dzies. ziemi włośc., 3599 dworskiej, 139 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P. Kazańskiej, wzniesioną w 1844 r., z 1746 parafianami. Własność dawniej Komarów, obecnie Russanowskich. Należy do mka Krute. 2.) **T.**, w dokum. *Tymków*, *Timków*, *Thimków*, wś nad Uszycą, pow. uszycki, okr. pol. i sąd Dunajowce, gm., par. katol. i st. poczt. Mińkowce (o 10 w.), ma 75 osad, wraz z przysiołkami Baranówką i Staryki 1040 mk., 787 dzies. ziemi włośc., 33 cerkiewnej; dworska należy do Otrokowa (2697 dzies.). Posiada cerkiew wzniesioną w 1856 r., z 1636 parafianami. Jest ślad że T. kiedyś był mkiem, gdyż znajduje się tu stare „żydowskie“ okopisko. Stara osada, podana w regestr. pobor. pow. kamien. z 1530 i 1540 r.; w 1565 r. należała do Radeckich i płaciła od 8 pługów i 2 kół walnych a w 1569 r. ciż Radeccy płacą od 5 pługów, 2 kół młyń., 4 komorn. i 1 rzem. W 1578 r. Jaczemirscy i Flor. Piasecki płacą z Thmikowa (?) od 8 pługów, 1 koła walnego 24 gr., 1 koła stępnego 15 gr., 2 włóczęgów po 24 gr. (ob. Jabłonowski, Wołyń i Podole, 162, 196, 221, 299). W początkach b. wieku należała do klucza mińkowieckiego Marchockich, dziś hr. Stadnickich. Porów. *Otroków*, *Staryki*. *Dr. M.*

Tymkowce, wś, pow. drysieński, gm. Sarya, par. Rosica.

Tymkowicze (błędnie), właściwie *Cimkowicze*, mko i dobra przy ujściu rz. Może do rz. Morocz, pow. słucki, o 40 w. od Słucka, z zarządem gminnym. Do wiadomości podanych pod wyr. Cimkowicze (t. I, str. 702) dodajemy, że po Sapiehach wzięli je Radziwiłłowie linii kleckiej, a w 1874 r., wskutek umowy ostatniego ordynata kleckiego ks. Leona Radziwiłła, z ks. Antonim Radziwiłłem nieświeskim, Cimkowicze z całą ordynacyą klecką przeszły do ordynacyi nieświeskiej. Dominium posiada w miasteczku włókę i 3 morgi placów. Dobra, z dołączeniem folw. Czarneckie, mają 52 włók. Cerkiew paraf. św. Mikołaja ma zdawnych zapisów około 2 włók gruntu; do 1800 parafian; kaplice: w miejscu św. Jerzego i w Wasilczycach św. Jana Ewangielisty. Kościół katolicki parafialny, erygowany przez Lwa Sapiehę w 1647 r., był już drugim z rzędu, pierwszy bowiem wystawił był z drzewa Jan Siemian Jurjewicz Olelkowicz ks. Słucki w 1560 r., a konsekrował go w 1580 r. kardynał Jerzy Radziwiłł, biskup wileński. Fundusze nadawali kościołowi: Jan Karol Chodkiewicz, Kazimierz Lew Sapieha w 1687 r. i Aleksy Hilary Połubiński, marszałek w. lit., w 1672 r. Parafia ma do 2100 wiernych. Gmina cimkowicka składa się z 10 okręgów (starostw) wiejskich, ma 643 osad włościańskich, liczy 3774 włościan pł. męz., uwłaszczonych na 6280 dzies. W obrębie gminy znajduje się: 19 wiosek, 5 zaścianków, 29 folwarków, 1 miasteczko, 3 osady, 17 uroczysk. Gmina należy do 3 okr. pol. kopylskiego, 2 okręgu śledczego, 3 okręgu konskrypcyjnego, 4 okręgu sądu pokoju. W miasteczku około 140 osad, szkółka gminna; grunta wyborne pszenne. *A. Jel.*

Tymkowszczyzna, ob. *Sofonowo.*

Tymochówka 1.) folw., pow. czauski,

własność Downarowiczów, ma 131 dzies. (60 roli, 55 lasu, 10 łąk); karczma. 2.) **T.**, wś, pow. horecki, gm. Horodyszcze (o 13 w.), zapasowy magazyn zbożowy gminny. Własność dworska ma 245 dzies. (132 lasu, 70 roli, 38 łąk); własność Zahorowskich.

Tymochy, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Łosinka, o 38 w. od Bielska.

Tymoczenki, zaśc. rząd., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Przebrodź, o 60 w. od Dzisny, 1 dm., 9 mk. prawosł.

Tymofejewka, słoboda nad stawem, pow. sumski gub. charkowskiej, o 30 w. na płd. od Sum, ma 127 dm., 898 mk. Małorusów, cerkiew, 3 jarmarki.

Tymonów, wś i fol., pow. klimowicki, gm. Tymonów. Folw., własność Kamieńskiej, wraz z folw. Murawiec ma 5562 dzies. (3000 lasu, 454 roli, 139 łąk); dwa młyny, karczma. We wsi cerkiew paraf. drewniana, szkoła ludowa, zapasowy magazyn zboża gminny. Gmina obejmuje 36 wsi, mających 1215 dm., 4949 mk. (1359 męż., 1336 kob., 2254 dzieci), z których 60 zajmuje się przemysłem leśnym, używając do pomocy 90 koni. Włościanie, w liczbie 1604 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 8170 dzies., ze spłatą po 9336 rs. 45 kop. rocznie. W gminie znajduje się 5830 dzies. lasów prywatnych i 159 włośc. *J. Krz.*

Tymoszewska, sioło, pow. melitopolski gub. tauryckiej, o 50 w. na płn.-zach. od Melitopola, ma 517 dm., 4108 mk., cerkiew, jarmark, targi tygodniowe, cegielnię.

Tymoszki 1.) al. *Tymoszkowo*, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo (o 12 w.), okr. wiejski i dobra Meduniecckich Werki, o 12 w. od Dzisny, ma 10 dm., 72 mk. prawosł. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.). 2.) **T.**, uroczysko, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Ostra Góra, o 35 w. od Sokółki. 3.) **T.**, wś, pow. klimowicki. Własność dworska ma 2485 dzies. (1800 lasu, 150 roli, 100 łąk); własność Bułhakowych.

Tymosznia, podług podania miejscowego dawna nazwa mka Tetyjów, w pow. taraszczańskim.

Tymoszów, las, we wsi Krymki, w pow. czehryńskim.

Tymoszówka 1.) wś nad ruczajem uchodzącym do Taśminy we wsi Jurczycha, pow. czehryński, w 2 okr. pol., gm. Aleksandrówka, o 50 w. od Czehrynia a 5 w. na płd. od mka Kamionki, ma 1088 mk. W 1808 r. było 98 sadyb i 869 mk., w 1863 r. 1041 mk. prawosł., 38 katol., 10 żydów. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, z drzewa wzniesioną w drugiej połowie zeszłego wieku, uposażoną 36 dzies. ziemi. W pobliżu wsi znajdują się trzy wysokie mogiły i kilka mniejszych, nazywanych przez mieszkańców szańcami. T. wchodziła w skład sstwa śmilańskiego i 1778 r. była w posesyi Żołyńskich. Następnie własność Katarzyny Dawydowej, która oddała wś wierzycielom początkowo w administracya, następnie na własność. Przed uwłaszczeniem włościan posiadali tu: Rościszewski Zygmunt, właściciel sąsiedniej wsi Bondurewo, 170 dusz rewiz., Juszniewska Marya 1279 dzies. i 165 dusz, Wiszniewska 23 dusz, Budżgo Mikołaj 94 dzies. i 19 dusz, Sawicka Marya 33 dzies. i 12 dusz, Bułhakowa Eufrozyna 33 dzies. i 11 dusz i sukcesorowie Butowicza 4 dusze rewiz. 2.) **T.**, u Pochilewicza *Tomaszówka*, wś nad rzką Mańkówką, pow. humański, w 3 okr. pol., gm. i paraf. praw. Iwańki (o 2 w.), o 40 w. od Humania (par. katol.), ma 485 mk. Podług Pochilewicza przed uwłaszczeniem włościan było tu 393 mk., 1533 dzies. ziemi. Wś należała do Floryana Jarczewskiego, następnie do Wilhelma Rosnowskiego. 3.) **T.** al. *Olszańska Słobódka*, wś, pow. humański, w 2 okr. pol., gm. Oksanina, o 24 w. od Humania, ma 250 mk. *J. Krz.*

Tymowa, rozległa wś, w pow. brzeskim, w okolicy pagórkowatej, otoczona lasami, na płn.-zach. od Czchowa. Krzyżują się tu gościńce z Brzeska do Sącza i z Lipnicy do Zakluczyna. Posesya większa rozdziela się na cztery większe i 22 mniejszych parcel, które tworzą osady: Rakoszczyznę, Pawłowszczyznę, Siemkówkę, Lasotówkę, Olszańskówkę, Stradomszczyznę i Ligiężówkę. Jest tu parafia rz.-kat., urząd poczt., szkoła ludowa i kasa poż. gm. z kapit. 2354 złr. Wś ma 284 dm. na obszarze gminnym i 1528 mk., oprócz tego na obszarze dwor. 8 dm., 65 mk. W ogóle jest 789 męż., 804 kob.; 1574 rzym.-kat. i 19 żyd. Dwie części: Basiówkę i Pawłowszczyznę posiadają Lgoccy, obie części mają 198 mr. roli, 2 mr. łąk, 2 mr. ogr., 8 mr. past., 229 mr. lasu i 2 mr. 459 sąż. parcel budowl.; część Czarkówka (Jana Ocieskiego i współwłaścicieli) ma 94 mr. roli, 3 mr. past., 159 mr. lasu; czwarta część: Wnorowszczyzna (Wład. Korosteńskiego) ma 16 mr. roli, 2 mr. łąk, 1420 sąż. ogr., 5 mr. lasu, 340 sąż. parcel budowl., wreszcie 22 właścicieli mają 77 mr. roli, 12 mr. łąk, 2 mr. ogr., 10 mr. past., 6 mr. lasu i 610 sąż. parcel budowl. Cała pos. większa ma obszaru 832 mr. Pos. mn. wynosi 739 mr. roli, 42 mr. łąk i ogr., 49 mr. past. i 157 mr. lasu. Wś tę opisuje Długosz dwa razy. Naprzód powiada (L. B., I, 175), że Wola Tymona lub Tymowa, własność Nanayka Wielogłowskiego, miała 22 łan. km., sołtystwo i karczmę z rolą; powtórnie zaś (L. B., II, 270), że było tu 20 łan. km.,

płacących dziesięciny wartości 15 do 20 grzyw. kapitule krak. Sołtys z dwóch łanów dawał dziesięcinę wartości 2 grzyw. proboszczowi. W 1581 (Pawiński, Małop., 140) posiadali tu części: Jerzy, Kasper i Wojciech Wielogłowscy i Jan Jordan. We wszystkich częściach było 11 łan. km., 12 zagr. z rolą, 5 zagr. bez roli, 6 komor. bez bydła i $9^1/_2$ prętów roli. Kościół drewn., niewiadomej erekcyi, konsekrowany 1277 r., posiada metryki dopiero od r. 1784. Do parafii (dyec. tarnowska, dek. brzeski) należy Tworkowa. Tymowa graniczy na zach. z Lipnicą (Murowaną), na płd. z lasem czchowskim, na wschód z Tworkową a na płn. z Gosprzydową i Lewniową.

Tymówka, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Romanów, par. praw. Nesołoń (o 6 w.).

Tymowszczyzna, uroczysko przy wsi Suszki, w pow. żytomierskim.

Tymski al. *Bledzewski młyn*, urzęd. *Thiemsmuehle*, *Tymski* r. 1580, pow. międzychodzki (Skwirzyna), tuż pod Bledzewem (par. i poczta), ku północy nad Międzychódką (dopł. Obry). Należał do klasztoru bledzewskiego. Błota rozciągające się pod Bledzewem, dokoła tego młyna, osuszone i zamienione na łąki, około r. 1760 przez Lokę, opata bledzewskiego, są może owem Mezegoze (Międzygórzem), zachodzącem pod r. 1512 przy odgraniczaniu Bledzewa i Sokolej Dąbrowy (Kod. Wielk., n. 953). *E. Cal.*

Tymuny, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 55 w. od Kowna.

Tyn Wysoki, szczyt górski w Karpatach wschodnich, dziale skolsko-delatyńskim, na linii granicy od Węgier. Wzn. 1014 mt.

Tyń, ob. *Sołońcowe.*

Tyna, niekiedy *Tuja*, niem. *Thiene*, rzeczka, powstaje z Górnej i Nizinnej Tyny, łączących się w pow. malborskim, przybiera odtąd miano Tyny Szerokiej. Ta zaś dzieli się na Tynę Wąską i Schwansdorfską, pierwsza oddaje jednę odnogę do jez. Druzna i wpada do rz. Elbląg, druga zaś płynie wzdłuż granicy pow. malborskiego i elbląskiego i uchodzi do jez. Druzna (ob. Rhode: „Der Elbinger Kreis“, str. 7). *Kś. Fr.*

Tyńczyk, os. nad rzką Swędrnią, pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Kalisz, odl. od Kalisza w. 5; ma 2 dm., 5 mk.

Tyndziule, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 67 w. od Nowoaleksandrowska.

Tynga, rzeka, ob. *Danga.*

Tynia, rzeczka, w gub. wołyńskiej, prawy dopływ Tni (praw. dopł. Słuczy). Płynie od Pulin.

Tyniatyska (al. *Teniatyska*) z *Potokiem*, wś, pow. rawski, 12 klm. na płn.-zach. od Rawy Ruskiej (sąd pow.), 4 klm. na płd.-wsch. od st. kol. i urz. poczt. w Lubyczy Królewskiej. Na płn. Ruda Żurawiecka (część Żurawiec), na wsch. Machnów i Mosty Małe, na płd.-wsch. Mosty Małe, na płd. Siedliska, na płd.-zach. Werchrata, na zach. Lubycza Królewska. Środkiem obszaru płynie Sołokija. W jej dolinie leżą zabudowania, na płd. od nich wś Potok, a dalej na płd.-zach. przys. Puńki. Wzn. na płn. 265 mt., w środku 242, na płd. 237, na płd.-zach. 292 mt. Własn. więk. ma roli or. 246, łąk i ogr. 36, past. 7, lasu 874 mr.; wł. mn. roli or. 1203, łąk i ogr. 109, past. 252, lasu 238 mr. W r. 1880 było 159 dm., 794 mk. w gminie; 5 dm., 21 mk. na obszarze dwors. (765 gr.-kat., 25 rz.-kat., 25 izr.; 788 Rusinów, 9 Polaków, 18 Niemców). Par. rz.-kat. w Rawie Ruskiej, gr.-kat. w miejscu, dek. potylicki. We wsi jest cerkiew drewniana, zbudowana w r. 1754, p. w. św. Dymitra. Metryki sięgają r. 1760. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr krzesłowych wojew. bełzkiego. W lustracyi z 1766 r. (Rkp. Ossol., Nr. 2835, str. 7) czytamy: „W tej wsi jest pół łanu wybranieckiego, na którym siedzący Iwan i Hryć Pilipowicze, bracia, Semko i Fedko Pilipowicze, także bracia rodzeni, tudzież Dacko, Iwan i Hryć Pilipowicze reproduxerunt przywilej approbationis Augusta III w Warszawie d. 11 sierpnia r. 1744 na półłanki dwa, jeden w Tenetyskach a drugi w Jurowie Ilkowi i Wasylowi Pilipom dany. Przeto przychylając się do tego przywileju i prawa anni 1676, zakazującego więcej nad czterech sołtysów na łanie zostawania, Iwana i Hrycia Pilipowiczów, braci, Semka i Fedka, także braci rodzonych, jako sukcessorów i synów niegdy sołtysów wyżej wyrażonych przy obydwu półłankach zachowujemy i płacenie łanowego corocznie po zł. 100, zaczynając od raty marcowej, przy kwarcie po zł. 50, naznaczamy dwiema ratami. A zaś Dacka, Iwana i Hrycia Pilipowiczów, nad opis prawa zostających, w poddaństwo JW. Wojewody poddajemy. A że w Jurowie gromada bez żadnego prawa półłanek do gruntów gromadzkich przyłączyła i chociaż ten półłanek pod sobą trzymając corocznie zł. 50 łanowego wypłaca, jednakże żadnego jus petendi nie pokłada, a sołtysi dopominając się przywrócenia półłanku, wyżej wymieniony przywilej reponują, więc przychylając się do konstytucyi na sejmie 1647 o łanach wybranieckich postanowionej, ten półłanek sukcessorom sołtysów uprzywilejowanych przysądzamy i w posesyą ich podajemy, przykazując, aby poddani wsi Jurowa, na tym gruncie siedzący, budynki wszelkie in spatio trzech ćwierci roku ab actu praesenti na grunta gromadzkie poprzenosili, liberam collectionem zbóż ozimych i jarych im

pozwalając. Gruntów także pod przepadkiem dni roboczych i nasienia więcej zasiewać nie ważyli się, sołtysom zasiania tego półłanku pod winami na sprzeciwiających się prawu opisanemi nie bronili, do czego JW. Cetner, wojewoda bełzki, jako posessor tych dóbr, tak do ustąpienia z półłanków, jako i przeniesienia budynków adigerema. Których to budynków jeżeli w czasie naznaczonym nie przeniosą, sołtysom dostać się mają, a sołtysi żadnej przedaży, zamiany, i cessyi sine consensu S. R. M. na rezygnującego sub poenis a nabywającego utratą wybraniectwa czynić nie mają. Osiadłość tej wsi i powinności. W tej wsi poddanych z mielnikami jest 61. Pańszczyzny żadnej nie robią, tylko mielnicę na tydzień po dniu jednym z siekierą odbywają, swym kosztem młyn naprawiają i wieprzów 3 karmią. Poddani zaś sumę 1450 zł. ogółem dwoma ratami po połowie wypłacają. Oprócz tego z gruntów zł. 200 co rok oddawają. Osepu owsa korcy 10 miary bełzkiej, jałowicę jednę i każdy po dwie kury daje; karczmę swym kosztem reparują. Pola dworskiego w tej wsi nie ma, tylko łąk dwie, jedna na Bałaszach na kos 20, druga na Ohydnym na kos 10. Intrata ze wsi T. przez lat 3 co rok takowa: Czynszu ogółem dwiema ratami na święto Trzech Króli i św. Jan à 725 zł. = 1450 zł. Za grunta, które nie wchodzą do pomiaru, zł. 200; za jałowicę i kury zł. 60 gr. 28; od mielników za dni siekierą odbywane 200 à gr. 12 = 83 zł. 6 gr. Owsa osepu korcy 10, ćwierci vero 40 à zł. 4 = 160 zł. Za ukarmienie wieprzów 3, z kamieni 3 od mielników à 16 zł. = 48 zł. Summa prowentu rocznego 2002 zł. 4 gr." *Lu. Dz.*

Tynica, wś i folw., pow. radomski, gm. Kuczki, par. Odechów, odl. od Radomia 14 w. Część lit. A ma 19 dm., 147 mk., 285 mr. dwors. i 160 włośc.; część lit. B ma 1 dm., 5 mk., 58 mr. dwor. W 1827 r. 16 dm., 172 mk., par. Skaryszów. W r. 1873 fol. T. rozl. mr. 363: gr. or. i ogr. mr. 304, łąk mr. 36, past. mr. 18, wody mr. 3, w osadzie mr. 1, nieuż. mr. 7; bud. mur. 2, drewn. 10; pokłady torfu. Wś T. os. 14, mr. 161. W połowie XV w. wś T., w par. Odechów, własność Tynieckich i Zakrzówskiego, miała łany km., z których dziesięcinę, wartości 2 grzyw., dawano prepozyturze sandomierskiej. Folw. rycerski dawał dziesięcinę plebanowi w Odechowie (Długosz, L. B., II, 527). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569, Marek Tyniecki płacił tu od 1 łanu (Pawiński, Małop., 303). *Br. Ch.*

Tynica, sieło nad rzką Romną, pow. konotopski gub. czernihowskiej, o 34 w. na płd.-zach. od Konotopu, ma 246 dm., 2142 mk.; cerkiew, jarmark.

Tyniec 1.) w dok. z r. 1265 *Thincza*, 1306 *Tincz*, 1362 *Tynecz*, wś, kol., folw. i osady o 2 w. na wsch. od Kalisza, na rozległom płaskowzgórzu, górującem nad dolinami Swędrni i Prosny, pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Kalisz (u Panny Maryi). Na obszarze T., stanowiącym zdawna własność miasta Kalisza, wytworzyły się liczne odrębne folwarki, kolonie i osady. *T. Kameralny*, wś nad rz. Prosną, ma 109 dm., 512 mk. *T. Opatowski*, os., 2 dm., 5 mk. *T. Redlicha*, os., 1 dm., 7 mk. *T. Rządowy*, os. *T. Szpitalny* al. *Półko*, folw. nad rz. Swędrnią, ma 5 dm., 33 mk., 219 mr. (189 roli i 15 łąk). Należy do szpitala św. Trójcy w Kaliszu, puszczony w wieczystą dzierżawę. *T. Szpitalny*, os. nad rz. Prosną, ma 2 dm., 7 mk. *T. Wolnostwo* (?), os. i folw., 7 dm., 24 mk. *T. Żabieniec*, os., 1 dm., 7 mk. T., wś, ma 2 dm., 51 mk., kol. 17 dm., 77 mk. i trzy osady 8 dm., 24 mk. Ogółem 747 mk. W r. 1827 było 95 dm,, 1145 mk. Wś założoną została przez benedyktynów z Tyńca pod Krakowem, którzy osadzeni przez Mieszka Starego („Mesco filius Boleslai, dux Polonorum") w drugiej połowie XII w., wznieśli kościół p. w. św. Wawrzyńca (ztąd nazwa wsi Kościół al. Kościelna Wieś) i założyli w sąsiedztwie wś Tyniec. W r. 1265 Bolesław „dux Polonie", nadaje sołtysowi kaliskiemu Ritwinowi za zasługi wsi książęce „que vulgariter Thincza et Cobilnie nuncupantur" i 6 łanów, między niemi położonych, zamienionych z zakonnikami klasztoru św. Wawrzyńca (w Kościelnej Wsi). W r. 1268 tenże książę nadaje mieszczaninowi kaliskiemu Stangonowi trzy łany w T. na własność dziedziczną. Władysław Łokietek r. 1299 potwierdza nadanie trzech łanów w T. na rzecz szpitala św. Ducha w Kaliszu uczynione przez Konrada, mistrza cechu piekarskiego (magister pistorum). W r. 1306 Bolesław „dux Slezie" nadaje Kaliszowi „villam sitam ante pontem dicte civitatis que Tincz nuncupatur". W r. 1308 „Heinricus heres regni Polonie" znowu nadaje miastu „villas nostras Dobriciam et Tynciam". Pomimo tylu nadań Kazimierz W., uważając widocznie takowe za nieważne, nadaje miastu w r. 1362 „nostram villam Tynecz sitam in foribus ejusdem civitatis", pod warunkiem, że mieszczanie kaliscy uregulują koryto Prosny, dla jej uspławnienia na przestrzeni od Ołoboku do Kalisza i będą utrzymywać brzegi rzeki w porządku (ob. Kod. Wielkp.). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 Jan, prepositus od św. Ducha, płaci od $3^1/_2$ łan., 11 zagr.; Helena Skarszewska od $^1/_2$ łanu; Stan. Walentinuszowicz od 3 łan., 25 zagr., 5 łan. sołtysich (Pawiński, Wielkp., I, 121). 2.) **T.,** wś i folw. nad rz. Nidą, pow. jędrzejowski, gm. i par. Węgleszyn, odl. 13 w. od Jędrzejowa,

ma młyn wodny. W 1827 r. 15 dm., 133 mk. W r. 1882 fol. T. rozl. mr. 1143: gr. or. i ogr. mr. 309, łąk mr. 123, past. mr. 20, lasu mr. 630, nieuż. mr. 61; bud. drewn. 14; płodozm. 6 i 10 pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Wś T. os. 25, mr. 197. Na początku XVI w. łany kmiece dawały dziesięcinę plebanowi w Czermnie, dworskie zaś do Węgleszyna. Dziesięcina z dworskich ról wynosiła zaledwie fertona, bo dziedzic, zaniedbując obszar folwarczny, uprawiał łany kmiece. Do Czermna zaś warta była do $2^1/_2$ grzyw. (Łaski, L. B., I, 574, 577). Według reg. pob. pow. chęcińskiego z r. 1508 wś Tyniecz i Ostrów, własność Piotra i Hektora z Ostrowa, płaciły poboru 1 grzyw. 40 gr. (Pawiń., Małop., 484). W r. 1540 wś T., własność Hektora Tynieckiego, który ma 4 kmiecі na półłankach, 3 ogrod. Należy do niego brzeg Nidy, młyn, łąki rozległe, bory i nieliczne pasieki. Dwór i folw., karczma pusta. Szacowana wś na 200 grzyw. (Pawiński, Małop., 505). 3.) **T.**, folw. nad rz. Wieprzem, pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki, odl, 12 w. od Lubartowa, młyn wodny, pokłady torfu. W r. 1879 fol. T. oddzielony od dóbr Ostrówek, rozl. mr. 280: gr. or. i ogr. mr. 172, łąk mr. 73, zarośli mr. 21, nieuż. mr. 14.; bud. drewn. 6. *Br. Ch.*

Tyniec, wś, grodzisko i ruiny opactwa benedyktynów, leży na prawym brzegu Wisły, w pow. wielickim, około 11 klm. (linii powietrznej), na zach.-płd. od Krakowa. Grodzisko i wś zajmują obszar dość rozległego skalistego płaskowzgórza (wznies. 250 do 282 mt.), górującego nad doliną Wisły i szeroką, podmokłą, niziną, towarzyszącą ujściu Skawiny, łączącej się z Wisłą o $1^1/_2$ klm. na płd. od stromo spadającego zbocza skalistego, nad którem wznosił się dawny gród (wznies. 282 mt.). Płaskowzgórze to stromo sterczące (od 40 do 70 mt.) nad okolicznemi nizinami, zasłonięte od płd., zach. i płn. przez dość szerokie rzeki, ze wschodu zaś przez błotne niziny, pokryte lasami, stanowiło naturalną cytadelę Krakowa, broniąc traktów biegnących od zach.-płd. po obu brzegach Wisły. Rozległa, błotnista równina (wznies. 212 mt.) od strony wschodu dostarczała obfitej paszy dla koni i bydła załogi. Po nad tą równiną na wzgórkach rozłożyła się wś Skotniki. Dziś przechowała się po grodzie pierwotnym tylko nazwa „Grodziska“, jaką nosi najwyższa część płaskowzgórza (282 mt.), stromo sterczącа w stronie zach.-płd. nad zbiegającemi się dolinami Wisły i Skawiny z pot. Rzepnikiem, tworzącym u stóp Grodziska rozległy staw. Ruiny opactwa leżą na płn. od Grodziska (o $1^1/_3$ klm.), na skale wzniesionej około 40 mt. po nad Wisłą (250 mt. npm.). Zabudowania wsi rozłożyły się w części wschodniej obszaru, wzdłuż drogi wiodącej do Skawiny. Zabudowania opactwa są obecnie w stanie ruiny. Zapewne doczekają się z czasem odbudowy, o której w ostatnich latach krążyły pogłoski. Śród ruin stoi w niezłym stanie kościół w stylu barokowym, o dwu wieżach, pochodzący z r. 1622. Pierwotny kościół i klasztor, w stylu romańskim, uległy zdawna już zniszczeniu. Wś powstała niewątpliwie dopiero za gospodarstwa klasztornego. Obecnie ma ona szkołę początkową, 216 dm., 1204 mk. (37 żyd.). Obszar więk. posiadłości (fundusz religijny) obejmuje 742 mr. (186 roli, 60 łąk, 6 ogr., 80 pastw., 283 lasu i 29 mr. moczarów i stawów); mniejsza pos. ma 592 roli, 250 łąk, 38 past., 3 mr. lasu. Śród ludu rozwinął się zdawna wyrób czapek wełnianych na drutach. Do r. 1835 wś posiadała kościół paraf., p. w. św. Andrzeja, wedle Długosza (L. B., II, 122) zbudowany przez Piotra Dunina. Po rozebraniu zrujnowanego kościołka, przeniesiono nabożeństwo parafialne do kościoła poklasztornego, odbudowanego po zniszczeniu przez piorun w r. 1834. Parafia tyniecka pierwotnie obejmowała rozleglejszy obszar, należała do niej Skawina i wiele innych, po otworzeniu jednak kościoła i parafii w Skawinie, oddano kościołek tyniecki w końcu XIV w. pod zarząd proboszczów skawińskich. Po grodzie tynieckim pozostała tylko nazwa „Grodziska“, jaką nosi skalista wyniosłość górująca nad doliną Skawiny. Podanie o Walterze i tradycye o Toporczykach (Tęczyńskich) wiążą się z tym grodem, który miał przejść drogą konfiskaty na własność książęcą. Mimo to długo jeszcze, już po przejściu dóbr na własność klasztoru, utrzymywało się po wsiach stare zawołanie Toporczyków „Starza“. Bolesław Chrobry po przyłączeniu Krakowa, zapewne ze względów strategicznych i politycznych, zabrał możnemu i opornemu rodowi jego niedostępne gniazdo i obok załogi osadził tu benedyktynów. Gdy z czasem, przy wzrastającej zamożności klasztoru, grodzisko okazało się za ciasnem i niewygodnem dla pobytu, zakonnicy wznieśli osobny klasztor a przy nim kościół w drugim miejscu (o $1^1/_3$ klm. na płn.), nad Wisłą, a opuszczone grodzisko, straciwszy z czasem znaczenie strategiczne, zniszczało. Według przypuszczenia p. Piekosińskiego, Chrobry umacniając gród tyniecki, przeznaczył dla jego obsługi część naroczników grodu krakowskiego. Gdy za Krzywoustego ten system obrony grodów został zarzucony a wprowadzono system rozmieszczania na rolach rycerstwa (milites), klasztor nadanych sobie naroczników poprzenosił do innych majątków, bo do klasztoru należeli tylko ludzie, wsi zaś pozostały i nadal własnością grodu

krakowskiego. Tak np. rybacy i łagiewnicy osiedleni zostali w nieistniejącem dziś Wojkowie, komornicy w Dolanach, tylko w Kucharach pozostali ludzie na miejscu, zaś wieś przeszła w posiadanie klasztoru.

Dzieje klasztoru. Nazwa Tyniec pisaną jest w dokum. (Codex dipl. tinecensis, ed. Kętrzyński, Lwów, 1871): *Tincia*, *Tyncia*, *Tiniec*, *Tynec*, *Tinecz*, od czego urabiano przymiotniki: Tinecensis, Tinciensis, Tinchiensis, Thinecensis, Tyniciensis i Thinczensis; Cellarius (Descriptio Pol., Amstel., 1659) nazywa opactwo i wieś „Tinecium". Przypuszczenie d-ra Piekosińskiego, że nazwa pochodzi od opata „Tuni", znanego za czasów Chrobrego, nic da się uzasadnić zarówno wobec faktu, iż zakonnicy osadzeni tu byli przy istniejącym, zdawna zapewne, grodzie, jak wobec istnienia na Szląsku, tudzież w Małopolsce i pod Kaliszem wsi noszących tę samą nazwę (na Szląsku w formie niem. „Tinz"). Wobec licznych osad z nazwami niemieckiemi, jakie spotykamy w okolicach Krakowa, możnaby w „Tyńcu" widzieć lekkie spolszczenie nazwy niemieckiej. Przywiązana do Tyńca legenda o Walgierzu i Heligundzie stwierdza poniekąd niemiecki charakter pierwotnej osady, którą prof. Smolka uważa za gniazdo późniejszych Toporczyków Tęczyńskich. Dzieje początkowe klasztoru tynieckiego były przedmiotem kilku prac poświęconych objaśnieniu krytycznemu dokumentu kardynała Idziego, wystawionego dla klasztoru około r. 1124. Jeszcze w r. 1874 dr. Kętrzyński pomieścił w „Przewodniku nauk." rozprawę: „O podrobionym przywileju Idziego kardynała z r. 1105". Następnie zajmował się tą kwestyą prof. Wojciechowski w rozprawie: „O rocznikach polskich" (Pam. Akad. Umiejęt., 1880, t. IV), z kolei podjął nowy rozbiór aktu d-r. Fr. Papée („Najstarszy dokument Polski" w Rozprawach wydziału histor.-filolog., t. XXIII), którego praca wywołała obszerny rozbiór d-ra Fr. Piekosińskiego (Kwart. hist., 1889, t. III, 49—74). Dzieje najdawniejszych klasztorów u nas wiążą się prawie zawsze z dziejami grodów, w których osiedlono pierwotnie zakonników. W pierwszych wiekach po wprowadzeniu chrześcijaństwa, przed zorganizowaniem parafii, zakonnicy pełnią funkcye kapelanów, towarzyszą książętom w podróżach i obsługują kościołki i kapliczki, wznoszone zwykle pod osłoną grodów. Pierwotną katedrą krakowską jest prawdopodobnie mały kościołek na Skałce a obsługę kościoła tego i innych kaplic okolicznych pełnią, obok księży świeckich, benedyktyni. Ponieważ gród krakowski nie był odpowiednim na pomieszczenie klasztoru, więc może za staraniem owego opata Tuni'ego, który oddawał Chrobremu liczne usługi, król ten nadał zakonnikom gród tyniecki wraz z ludnością kilku wsi narocznych. Gdy Władysław Herman wzniósł nowy kościół katedralny na Wawelu i uposażył kapitułę, wtedy, przy występującym na pierwszy plan duchowieństwie świeckiem, benedyktyni przenieść się musieli do klasztoru w Tyńcu, dla którego też hojnym się okazał dobroczyńcą Władysław Herman, nadając klasztorowi jako „votum" (zapewne w sprawie bezdzietności) 12 grzyw. srebra i trzech źrebców rocznie. W dokumencie kardynała Idziego, sporządzonym zapewne 1124 r., znajduje się spis majątku klasztornego, dokonany r. 1105, wyróżniający jako źródła uposażenia dwa nadania: wspomniany już powyżej ślub książęcy („votum ducis") i nadanie królewskie (niewątpliwie Chrobrego), które dawało klasztorowi: wieś Tyniec z przewozem na Wiśle, dwiema karczmami przy przewozie z obu brzegów, gród z narocznikami, wsi przyległe: Liszki, Czułów, Kaszów (na lew. brzegu Wisły), Wójkowo i Prądnik z karczmą. Wszystkie te wsi uwolniono od powinności książęcych. Dalej klasztor otrzymał: Chorowice, Radzieszów, Strzelce, Gruszów, Łapczyce z Kojanowem (w okolicach Skawiny i Bochni); w Krakowie dwie jatki, w Bytomiu targowe i dwie karczmy, w Siewierzu dziewiąty targ, karczmę i jatkę, w Wieliczce cztery targowe, cztery karczmy i pobór z soli, w Sydzinie pobór z soli, Opatowiec z targiem, przewozem na Wiśle i karczmami przy przewozie. Następnie księżna Judyta, matka Krzywoustego, spełniając ślub po przybyciu syna, nadała: klucz książnicki, a mianowicie: Dolany, Kargów, Powozów, Tuchów, Zdanowice, Wnichowice, Bezdziechowice, Świepietnice, Krotowice, Szebnią, Dęborzyn, Smylno, Powozowo, Cieszkowice, Tarnów, Pilzno, Mikluszowice, Lubie, Ukolice, Dunajec, Unieszyce, Sobolice, Kleciec i Brzostek. Od poddanych tego klucza klasztor otrzymywał pobór, stróżę i pomocne. Władysław Herman także z powodu ślubu dodał 12 grzyw. srebra z cła na Wiśle pod Tyńcem i 3 źrebce, 12 grzyw. srebra z cła w Opatowcu. Biskup krakowski Radost przeznaczył dla klasztoru dziesięciny ze wszystkich wsi klasztornych. Filią klasztoru tynieckiego był klasztor św. Wincentego we Wrocławiu, z którego po krótkim pobycie benedyktyni ustąpili, oddając kościół i uposażenie zapewne, premonstratensom. Ponieważ od klasztoru wrocławskiego zależała filia w Kościelnej Wsi pod Kaliszem (klasztor św. Wawrzyńca), uposażona przez Mieszka Starego, przeto wynikł spór o ten kościół między premonstratensami a benedyktynami, rozstrzygnięty w Wiślicy r. 1219 przez sąd

wyznaczony przez stolicę apostolską, złożony z opata jędrzejowskiego, czterech członków kapituły krakow., scholastyka wrocław. i dwu innych duchownych. Sąd ten przyznał benedyktynom klasztor św. Wawrzyńca z dochodami, dziesięciny z Donaborowa i 12 grzywien srebra na pokrycie strat, jakie klasztor poniósł przez spustoszenie w czasie wojny. Wyrok ten potwierdził papież Honoryusz III w r. 1222 (Kod. Wielkop., Nr. 35 i 589). Wkrótce jednak spory się wznowiły i rozstrzyga je, jako sędzia polubowny, Tomasz, bisk. wrocławski, wraz z Rinaldem, archid. opolskim, i Grzegorzem, proboszczem ze Skalmierza, we Wrocławiu r. 1234. Nakazują oni klasztorowi wrocławskiemu zwrócić nieprawnie przywłaszczone wsi, za zabrany kielich z kościoła św. Wawrzyńca oddać nowy i zapłacić opatowi tynieckiemu 35 grzyw. srebra za koszta sprawy. Opatem tynieckim jest wtedy „Luthfridus“. W XIV w. klasztor rozwija żywą działalność kolonizatorską na rozległych swych posiadłościach. W r. 1328 opat Michał nadaje niejakiemu Ursowi (Urso) wś Pilzno do założenia na jej obszarze miasta na prawie niemieckiem. Imiona podpisanych na akcie zakonników („Dobessio preposito, fratre Pribislao, Woysone, Borcone“) świadczą o przewadze żywiołu polskiego śród braci. Tenże opat nadaje r. 1334 Mikołajowi Smarzowi sołtystwa we wsiach Ujazd i Wróblowa dla lokacyi wsi na prawie niemieckiem. W wyborze środków prowadzących do powiększenia majątku zakonnicy nie przebierali i dla tego jest między przywilejami tynieckiemi wiele dokumentów interpolowanych i fałszowanych. Za Długosza posiadał klasztor 5 miast i około stu wsi a rościł sobie jeszcze pretensye do 50, które jakoby nieprawnie zostały przywłaszczone przez „złych ludzi“. Dbały o dobro kościoła Długosz wierzy w autentyczność dokumentów i praw klasztoru i potępia przywłaszczycieli (między nimi jest Spytek z Melsztyna), gdy jednak mówi o dobrach biskupich, do których klasztor się przyznawał, wyraża się z pewnem wahaniem, opata zaś Mateusza, który korzystając z niedbalstwa biskupa Tomasza ze Strzempna zniósł probostwo w Tuchowie i uposażenie przyłączył do opackich dóbr, gromi jako niepomnego reguły zakonnej, nakazującej ubóstwo (L. B., III, 181). Historyk ten uważa Kazimierza I stanowczo za założyciela klasztoru, opowiada, że w r. 1044 przywiódł ze sobą 12 zakonników z Kluniaku, zbudował dla nich klasztor i uposażył go miastami, wsiami i czynszami. Uposażenie powiększył Władysław Herman z żoną Judytą, którą mnisi uważali za drugą założycielkę klasztoru. Za Długosza klasztor był murowany, obwiedziony murem z basztami, na których trzymano straż dniem i nocą. Przy klasztorze był piękny sad z dużemi drzewami i dwa ogrody warzywne. Od r. 1400 żywioł polski przemógł w klasztorze i odtąd spotykamy polskie nazwiska u opatów. Do szerzenia oświaty klasztor tyniecki nie przyczynił się niczem. Chociaż liczył do 90 zakonników i posiadał bogate środki, szkoły nie utrzymywał. Bogate opactwo stanowiło zwykle synekurę, nadawaną gorzej uposażonym biskupom. Kościół klasztorny nowy, na miejscu starego, wzniósł w r. 1622 ówczesny opat Stanisław Łubieński. Prócz pobytu w klasztorze królewiczów w czasie zarazy r. 1467, zniszczenia klasztoru r. 1656 przez Szwedów, przed którymi zakonnicy uszli na Węgry, i opanowania twierdzy przez konfederatów w r. 1772 pod wodzą Viomenila, Choisiego i Saillanta, którzy ztąd 2 lutego zrobili pamiętną wycieczkę dla owładnięcia zamku krakowskiego, nie ma ważniejszych wypadków historycznych przywiązanych do tych murów. Pierwotnie miał opat tyniecki władzę nad wszystkiemi klasztorami benedyktyńskiemi w Polsce, Litwie i Szląsku i dla tego nosił tytuł archiopata; w XVII w. podlegały mu opactwa: trockie na Litwie, orłowskie na Szląsku i prepozytury w Kościelnej pod Kaliszem, w Uniejowie i Tuchowie. Od czasów Długosza aż do zniesienia zakonu w r. 1816 posiadało opactwo następujące miasta i wsi: Tyniec, Piekary, Ściejowice, Rączną, Śmierdzącę, Liszki zamieniono na Wołowice, Kaszów, Czułów, Czułówek, Nową Wieś w par. Liszki, Przeginię Duchowną, Czerniechów, Rybnę, Baczyn, wszystkie na lewym brzegu Wisły prócz Tyńca, Regulice i Grodziec w pow. chrzanowskim, Skawinę mto założone na gruntach Babic Starych i Nowych i Pisar, i należące do par. wsi: Sydzinę, Bojanowice, Bukowiec i Zorzów, Radzieszów z Bruszanowem i Bruszanowską Wolą (nieistniejące), Powozowice w par. Czernichów, Łęczyny w par. Spytkowice, Opatkowice nad Wilgą, Gołkowice, Sierszę, Bodzanów, Łapczycę, Kolanów, Pogwizdów, Mniszkowice w par. Biskupice, Rutkę i Kargów koło Radłowa, Opatkowice koło Ciężkowic, Ujazd, Zdynię, Chojnicę, Babice w par. Gromnik; koło Tuchowa: Tuchów, Siedliska, Mesznę, Lubczę, Dąbrowę, Gromnik, Golankę, Zborowice, Kwiatonowice pod Bieczem, Zagorzany; w par. Przeczyca: Samborzyn, Kawęczyn, Zagórze, mko Brzostek i wsi: Kamienicę i Brzostecką Wolę, pół wsi Januszkowice w par. Klecze, wś Klecze, Brzyska nad Wisłoką, Kłodawę, Ujazd, , Wróblowice, Lipnicę, Bączal, Kołaczyce mto i wś Krajowice, Bryły i Czelustnicę w par. Jasiel, Warzyce, Nieplę, Chrzą-

stówkę, Byrówkę, Umieszcz pod Jasłem, Prądnik, Wilków w par. Luborzyca, Karwin nabyty w r. 1474 za 450 grzyw., Węgrzynowice par. Górka, Opatkowice koło Proszowic, Święcice w par. Sławoszów, Opatkowice pod Skarbimierzem, Opatkowice koło Andrzejowa, połowę Modrzan w par. Książnice, Dolany, Okulice, Książnice Wielkie i Małe, mto Opatowiec nad Wisłą i Piotrkowice w par. Beejsce. Dobra te zostały włączone do funduszu religijnego, o ile leżały w Galicyi, a następnie częściowo sprzedane. Mury klasztorne oddano w r. 1816 jezuitom, potem w r. 1822 utworzono biskupstwo tynieckie (ob. *Tarnów*), ponieważ jednak nie było tu stosownego pomieszczenia, przeto biskup mieszkał w Bochni. W r. 1825 zniesiono biskupstwo tynieckie a przywrócono biskupstwo tarnowskie. Trzęsienie ziemi w r. 1786 uszkodziło mury i sprowadziło oberwanie się złomu skały, która wpadła do Wisły. Pożar od pioruna w r. 1834 zniszczył do reszty gmach klasztorny. Historyę opactwa tynieckiego opracował, ale bezkrytecznie, benedyktyn Stanisław Szczygielski w dziele: „Tinecia seu historia monasterii tyniecensis“ (Kraków 1668). Wacław Al. Maciejowski pisał o T. w dodatkach do II tomu „Pamiętników o dziejach, piśmien. i prawod. Słowian“ (r. 1839). Tegoż rozprawę o dyplomatach T. pomieściła „Biblioteka Warszaw.“ z 1847 (t. IV) i 1848 r. (t. V). Rozprawy o początku klasztoru przytoczone były już powyżej. Zabytki T. pod względem architektonicznym opisał profesor Łuszczkiewicz w dziele „Zabytki dawnego budownictwa“ (Kraków, 1864). W. Kętrzyński wydał w r. 1871 „Codex diplom. tinecensis“ (Lwów). Opisy T. z rycinami mieszczą: „Przyjaciel Ludu“ (Leszno, 1836, Nr. 39); Grabowski Am. „Okolice Krakowa“ (Kraków, 1866); „Tygod. Illustr.“ z r. 1864 (t. X, str. 381); „Kłosy“ z r. 1871 (t. XIII, 35). Legendę o Walterze hrabi z T. rozbierał Szajnocha w „Szkicach histor.“ i Jan Karłowicz w „Ateneum“ z r. 1881. (Część dziejów T. od początku XV w. opracował *M. Mac.*; początkowe dzieje i opis topograficzny *Br. Ch.*).

Tyniec, ob. *Tinz.*

Tyniewicze 1.) wś, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Imienin, o 43 w. od Kobrynia, na płn.-wschód od Antopola. 2.) **T.** *Małe*, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Kleniki, o 19 w. od Bielska. 3.) **T.** *Wielkie*, wś, tamże, o 20 w. od Bielska. 4.) **T.**, przedmieście mka Narwi, w pow. bielskim.

Tyniok (891 mt. npm.), szczyt na granicy galicyjsko-szląskiej, 7 klm. na zach. od Milówki; dalej na płn. wznoszą się szczyty Gańczorka i Karolówka. *Tad. Wiśn.*

Tynionka, potoczek, wypływa pod szczytem Prusów (1009 mt. npm.) i uchodzi pod Milówką do Soły. *Tad. Wiśn.*

Tyniów, ob. *Tynów.*

Tyniowice, wś, pow. jarosławski, leży przy gościńcu z Pruchnika (4 klm.) do Jarosławia, nad pot. Pruchnikiem. Okolica pagórkowata, urodzajna. Par. rzym. i gr.-kat. w Pruchniku. T. liczą 36 dm. i 205 mk.; obszar dworski 6 dm. i 73 mk.; 142 rz.-kat., 127 gr.-kat. i 9 izrael. Pos. więk. (Miecz. Marynowskiego) ma 3 karczmy, 2 młyny, folwark, 276 mr. roli, 14 mr. łąk, 4 mr. 891 s. ogr., 4 mr. past. i 2 mr. 724 s. parcel bud.; pos. mn. 194 roli, 27 łąk i 16 mr. past. Graniczy na płn. z Hawłowicami Górnemi i Bystrowicami, na wschód z Więckowicami, na płd. z Chorzowem a na zach. z Pruchnikiem.

Tyńkowo, folw., pow. czerykowski, własność Tołpyhów, ma 582 dzies. (304 lasów, 60 roli, 26 łąk), młyn wodny i folusz.

Tynna, wś, dawniej mko, u źródeł rz. Tarnawy, pow. uszycki, okr. pol., gm. i sąd pokoju Dunajowce, par. Tynna, st. poczt. Frampol (o 6 w.), przy dawnym tr. poczt. z Proskurowa do Kamieńca (o 40 w.), o 48 w. od Nowej Uszycy (Letniowiec). Ma 391 dm. (354 na gruntach własnych a 37 na prawie czynszowym), 1043 mk. (43 żydów), cerkiew par. p. w. N. M. P., wzniesioną w 1869 r. na miejsce poprzedniej drewnianej, kościół paraf. katol., szkołę 1-klasową (od 1883 r.), z 2 nauczycielami i 73 uczniami, 4 sklepy, 10 rzemieślników, ratusz z muru pruskiego. Była tu dawniej st. pocztowa (między Jarmolińcami i Nihinem), przeniesiona obecnie do Sołodkowiec. Targi odbywają się 3 razy do roku. Słynne tutejsze jarmarki, na które przybywali Grecy i Turcy z bogatemi wyrobami i płodami, po zaprowadzeniu w 1835 r. jarmarków w sąsiednich Jarmolińcach znikły zupełnie, sama zaś T. zaczęła upadać. Parafia prawosł. ma 733 wiernych i 60 dzies. ziemi. Piękny i wspaniały kościół katolicki, p. w. N. M. P., ozdobiony dwoma wieżami, ma po rogach cztery kaplice. Słynie cudownym obrazem Bogarodzicy, zbierającym tłumy pobożnych, zwłaszcza w czasie odpustu 2 lipca na Nawiedzenie N. M. P. Wymurowany został w 1730 r. przez Humieckich na miejsce dawniejszego, drewnianego, wykończony w 1784 r., poświęcony przez biskupa Krasińskiego w 1786 r. Podług woli fundatora powinny się tu odprawiać co tydzień trzy msze za duszę Jana III. Parafia katol. (od 1500 r.), dekanatu uszyckiego, ma 2722 wiernych. Oprócz T. należą do niej wsi: Dubin folw., Kalinki, Karabczyjów, Karabczyjówka, Lewada Piaseczańska, Łysohórka, Nesterowce, Piaseczna Stara i Nowa, Szubin folw., Tarnawa, Tarnawka, Tomaszówka i Udryjowce.

T. powstała na gruntach należących do sąsiedniej wsi Tarnawy i Tarnawki i należała początkowo do dóbr królewskich. Pierwszymi znanemi nam posesorami tej królewszczyzny byli Humieccy, którzy wkrótce stali się jej posiadaczami i zasłynęli jako rycerze i kolonizatorowie. Według podania, na miejscu, gdzie obecnie stoi kościół, znaleziony był obraz N. M. P., który zasłynął cudami. W dokumencie jednak opisującym historyą tego obrazu, a skreślonym własnoręcznie przez Stefana Humieckiego, wwdę podolskiego, niema o tem wzmianki. Ciekawy akt ten, pisany 27 list. 1730 r. w Żabińcach, dotąd nie ogłoszony, podajemy tu z małemi opuszczeniami: „Historyę obrazu tyneńskiego N. Matki Boskiej, do której cokolwiek mogłem między dawnemi papierami wynaleść, fidelissime donoszę. Obraz ten miał być malowany od jakiegoś Czyżewskiego malarza, piae et exemplaris vitae, jako się dostał pradziadowi memu Wojciechowi Humieckiemu nihil constat. Erekcyi formalnej na kościół tyneński żadnej niemasz, tylko że Tarnawa i Tarnawka a teraz T., były bona regalia, a posesor ich był pradziad mój, który wystawiwszy kościół w T. i naznaczywszy dziesięcinę na substancye plebana, otrzymał od Zygmunta III diploma aprobationis tej erekcyi in a. 1597. Że zaś te dobra, per commutationem obróciły się na dobra haereditaria w lat 10 ab actu diplomatis, dla tego nie chciałem wspominać w erekcyi nowej diploma regum, żebym incontestabile jus haereditatis nie podał na interpelacye i controwersye malevotorum. In hoc diplomate nic nie wspominają o obrazie, tylko o eclesia in Tarnawka et de dotes, bo znać jeszcze natenczas nonindaruerat ten obraz miraclis, ale znajduje regestr u siebie suppellectilis tego obrazu pisany a. 1623. Znacz już wtenczas cudami słynął, bo już te klejnoty wspominają, które i teraz w koronach, a najprzodniejsze były od ś. p. Marcina Kalinowskiego, wwdy czernihowskiego, hetmana pol. kor. Jako ten obraz słynął cudami od czasu tam tego aż do 1656 a. o tem niemam nic pisanego, tylko traditiones verbales, których pełno na Podolu. In a. 1656 ten obraz przeniesiony ob hostilitatem do katedry kamienieckiej, quibus conditionibus pozwoliła baba moja przenieść ten obraz do katedry. W katedrze zaś takiemi cudami słynął ten obraz, jeszcze wtenczas byli świadkami a najpoważniejszy i najprawdziwszy ImP. ks. Grabowski, dziekan przeszły kamieniecki. In a. 1672 Turcy Kamieniec wzięli, matka moja ex consilio Imks. Lanckorońskiego, biskupa natenczas kamienieckiego, presentis in obsidione w Kamieńcu, pozwoliła wziąć ten obraz z katedry IM. Panu Marcinowi z Ziemlic Boguszowi, podkom. potem podol., wywieść go do Janowa w pow. trembowelskim, 25 lutego 1673 r. na co posiadam documentum list tego in orginali. Tandem WP. Bogusz ad sollicitationem IMks. Lanckorońskiego, bisk. kamien., coactus odwiózł ten obraz do katedry lwowskiej. Z katedry zaś lwowskiej cura et sollicitudine matki mojej et opera IMP. Tomasza Humieckiego, łowczego podolskiego, a stryja mego rodzonego, odebrał ten pomieniony Pan z katedry lwowskiej ten obraz, quo tractu et conditionibus posiadam ten instrument per copiam. Odebrawszy stryj mój ten obraz ze Lwowa, powrócił go do ziemi łukowskiej, do ciotki mojej, a swej siostry rodzonej, IMP. Katarzyny z Rycht Łużeckiej, kasztelanowej natenczas podlaskiej, przy której i ja natenczas mieszkałem i jej kosztem szkołę traktowałem. Dla którego obrazu ciotka moja zbudowała kaplicę wspaniałą w Dębowierzchach, kluczu sokołowskim, 2 mile od Łukowa. Po śmierci zaś ciotki mojej JWP. kasztelanowej podlaskiej, przy jej mężu nieboszczyku p. Łużeckim, który continuabat nakład na szkoły moje, zostawał ten obraz aż do śmierci onego, który po śmierci ciotki mojej pojął był Kopciównę, kasztelankę trocką, przyrodnią siostrę ks. Radziwiłów, i zostawszy potem wwdą podolskim occubuit chwalebnie na kampanii w Wołoszech in a. 1686, a jam natenczas był w cudzych krajach. Przecież jadąc do cudzych krajów wziąłem assekuracye od nieboszczyka p. Łużeckiego, wwdy podol., że mi ten obraz oddany będzie in quacunque die będę requirował. Tandem powróciwszy z cudzych krajów, pojechałem do Dębowierzchów, gdziem ten obraz zastał w kaplicy u JWP. wojew. podolskiej do domo Kopciówna, ale ta już mutaverat statum, bo poszła była za IMP. Szujskiego, pisarza litew.; przecież persvasionibus meis ducta, za pokazaniem asekuracyi nieboszczyka IMP. Łużeckiego, wwdy podol., przeszłego małżonka swego, wydała mi ten obraz cum suppellectili jego, który odwiozłem ad securum locum pod Przemyśl do Drozdowa, do dóbr wuja mego rodzonego IMP. Marcina Kontskiego, kaszt. krakow. Jako zaś Pan Bóg powrócił Kamieniec od Turków a. 1699, tak wuj mój JWPan Krakowski przywiózł ten obraz na Podole i lokował go w Krzywcu w kościele swoim, który był ad extremo vitae jego na temże miejscu, bom jeszcze ad reparationem perfectum kościoła tyneńskiego niemógł przyjść. Po śmierci JWP. Krakowskiego, ktora subsecuta a. 1710, odebrałem ten obraz z Krzywcza i lokowałem go u siebie w zamku rychteckim, obstalowawszy mu miejsce w kaplicy decenter wystawionej. Kiedy zaś wewnętrzne zamieszanie zaczęło się w Polsce a. 1715, t. j. kon-

federacya wojskowa i konfederacya całej Rzpltej przeciw Sasom, uczyniłem votum jak najprędzej reparować kościół tyneński, aby Matka Boża wprowadzona in suam haereditatem, wydźwignęła zamieszania korony polskiej. Jakoż na bezrok zaraz vocatus byłem, tak od konfederacyi Rzpltej jako i od konfederacyi wojskowej, abym asystował ich consiliis, zapomocą tej Matki Najświęt. wykierowałem omnia cruda et aspera, traktat z komisarzami króla IMc. polskiego Augusta wtórego szczęśliwie, sub auspiciis tejże Matki Bożej, a. 1717 zakończyłem. To opus determinowawszy pojechałem na Podole et decenti cultu ruszywszy obraz z zamku rychteckiego, prowadziłem go publicznie przez Kamieniec na zamek, a po solennem nabożeństwie w katedrze, zaprowadziłem do kościoła tyneńskiego, gdzie razem była introdukcya obrazu do kościoła i poświęcenie kościoła. Wynalazłem między memi papierami testament jakiegoś p. Wrzeszcza, w którym są anuata do kościoła tyneńskiego". Humieccy, rodzina podolska, doszli wkrótce do zaszczytów i majątku. Stefan, wwda podolski, umierając w 1736 r. zostawił dwu synom i czterem córkom: 8 miasteczek i 70 wsi rozrzuconych w różnych województwach. Córki otrzymały dział w pieniądzach, na część Ignacego dostała się T., Sołodkowce z okoliczn. wsiami; Józef odziedziczył mko Sokólec i 9 wsi, ale obaj wkrótce umarli bezdzietni. Rezydencyą wojewody były Rychty pod Kamieńcem, gdzie wybudował zamek; w T. był tylko mały domek drewniany, który przetrwał do dziś dnia. Tu zjeżdżał tylko wwda na odpusty latem; ale starał się podnieść tę miejscowość, wyrobił przywilej na jarmarki i prawo miejskie, podźwignął kościół i sprowadził obraz N. M. P. Po śmierci braci siostry podzieliły się majątkami. T. z 4 wsiami wzięła Konstancya Gozdzka, Sokólec Małachowska, Sołodkowce Krasińska; czwarta siostra, jako zakonnica, otrzymała dział w gotowiźnie. Gozdzki, późniejszy wwda podol., po śmierci bezdzietnej swej żony Konstancyi Humieckiej, ożenił się z Małachowską, zatrzymał jednak cały majątek pierwszej żony, do którego przyłączył jeszcze dwa sąsiednie starostwa mukarowskie i nesterowieckie. Wszystko to dostało się jedynej córce jego z drugiego małżeństwa Karolinie 1-o voto Sanguszkowej, 2-o ks. de Nassau-Siegen, żonie granda hiszpańskiego, admirała floty ruskiej, szlachcica polskiego, kawalera wielu orderów: Karola Ottona ks. d'Orange de Nassau Siegen. Księstwo odwiedzali T. dla wytchnięcia, po wstąpieniu zaś na tron ces. Pawła osiedli tu stale i z niemi rój emigrantów francuzkich. Gościł tu także Stanisław August w przejeździe do Kamieńca. Dzieci księztwo niemieli, jedyną ich spadkobierczynią została wychowanica ich Elżbieta Ekomon, córka kapitana greckiego, którą spotkali w czasie podróży swojej po Krymie. Księżna umarła w T. w 1804 r., zostawiając majątek mężowi w dożywociu, z zastrzeżeniem, że po jego śmierci przejdzie na wychowanicę, kształcącą się wówczas w Paryżu na pensyi p. Campan. Majątek jednak ciągle uszczuplał się, tak że tylko T. i Tarnawa dostała się p. Ekomon, która wkrótce wyszła za Butiagina, urzędnika ambasady ruskiej w Paryżu, a powtórnie za Cetnera. Ks. de Nassau zmarł w T. 9 kwiet. 1808 r. i zostawił fundusz na dwa posagi dla dwóch dziewczyn po 300 złp., z warunkiem, aby te miały staranie około kwiatów na jego grobie, który dziś zupełnie został zaniedbany. T. i Tarnawa dostała się dzieciom Butiaginów, dziś połowa, z 700 dzies. ziemi dworskiej, należy do ich córki Macniewej, druga zaś połowa, z rezydencyą Humieckich i de Nassau i 721 dzies. ziemi dworskiej, do urzędn. Hulanickiego i Woronina. Opis T. podał M. Orłowskij, w gazecie „Podolski Listok" (Nr 83 z 1881 r.). *Dr. M.*

Tynne 1.) wś nad rzką Uście, pow. rówieński, gm. Równo (o 4 w.), ma 62 dm., 525 mk. prawosł. i 2 katol. Cerkiew drewniana, p. w. Narodzenia N. M. P., niewiadomej erekcyi, uposażona jest 38 dzies. ziemi. Do par. praw. należy wś Zołotyjów (o 5 w.), z cerkwią filialną Pokrowską. 2.) **T.**, wś nad Słuczą, pow. rówieński, gm. Niemowicze, o 90 w. od Równego a 20 w. od Stepania (st. dr. żel.), ma wraz z należącą do par. wsią Zabary (o 3 w.) 86 dm., 715 mk. prawosł., 26 katol., 6 ewang. i 50 żydów. Posiada cerkiew p. w. św. Parascewii, z drzewa wzniesioną w 1754 r. a w 1867 r. i 1876 r. odnowioną i uposażoną 41 dzies. ziemi. Oprócz wsi Zabary do par. należy wś Znosicze (o 7 w.), z cerkwią filialną p. w. św. Jerzego.

Tynów, wś, pow. drohobycki, 21 klm. na płn.-wsch. od Drohobycza, 10 klm. na płn.-zach. od Medenic (sądu pow.), 8 klm. na płn.-wsch. od stac. kol., urz. pocz. i tel. w Dobrowlanach. Na wsch. leżą Hrudy, na płd. Litynia, na zach. Hruszów, na płn. Wołoszcza (pow. samborski). Wieś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Bystrzycy (lewy dopł. Tyśmienicy). Wchodzi ona tu z Hruszowa. Zabudowania wiejskie leżą nad Bystrzycą; na płd. od nich grupa domów „Mały Tynów" (al. Sołtysy). Wzn. na płd. sięga 266 mt. Płn.-wsch. część moczarzysta. Własn. więk. ma roli or. 10, łąk i ogr. 39, pastw. 1 mr.; wł. mn. roli or. 276, łąk i ogr. 1283, past. 208 mr. W r. 1880 było 110 dm., 592 mk. w gm. (583 gr.-kat. Rusinów, 9 izrael.).

Par. rz.-kat. w Medenicach, gr.-kat. w miejscu, dek. mokrzański. We wsi jest cerkiew p. w. P. M. Paraskewii. Z napisu na drzwiach okazuje się, że niegdyś była tu kaplica, założona w r. 1648, a w r. 1718 rozszerzona i zamieniona na cerkiew. Metryki urodzeń sięgają r. 1785, umarłych r. 1844. We wsi jest szkoła etat. 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 353 złr. *Lu. Dz.*

Tynówka, białoruskie *Tynouka*, uroczysko leśne wśród moczarów, w pow. bobrujskim, w obrębie gm. Bacewicze, o kilka wiorst na płd.-zach. od wsi Lucin. *A. Jel.*

Tynówka, wś u źródeł rzki Mokrej Bahwy al. Burty, pow. taraszczański, w 1 okr. pol., gm. Krasiłówka (o 7 w.), o 35 w. od Taraszczy, ma 2599 mk. Podług Pochilewicza było tu 1865 mk. prawosł., 21 katol. Posiada cerkiew Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1853 r. na miejscu dawniejszej z 1770 r. Na polach wsi znajdują się 4 wielkie i kilka mniejszych mogił. Gleba urodzajna, okolica bezleśna. Wś należy do klucza krasiłowskiego dóbr hr. Branickich.

Tynowsa, rzeczka, w pow. rossieńskim, przepływa pod mkiem Nowe Miasto.

Tyntele 1.) wś i dobra, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 53 w. od Telsz. 2.) **T.**, wś, pow. telszewski, zarząd mta Kretyngi, o 68 w. od Telsz.

Tynwałd 1.) niem. *Tinnwalde*, 1452 *Tilenwalde*, domena fiskalna, pow. lubawski, st. pocz. i paraf. kat. Lubawa 3·5 klm. odl.; 885 ha (795 roli orn., 26 łąk), 1885 r. 10 dm., 35 dym., 195 mk., 139 kat., 56 ew.; 1789 było 11 dym. T. był majątkiem biskup. chełm. R. 1594 przenosi bisk. Kostka gburów tynwałdzkich na folw. do Gutowa, któremu nadaje prawa wiejskie (ob. Woelky: Urk. B. d. B. Culm, str. 938). Janowi Ron nadaje 4 wł. wolne i sołectwo za 600 grz., każdą po 20 groszy licząc. Za to ma te same służby czynić jak inni sołtysi biskupi. Inwentarz bisk. chełm. z r. 1731 opiewa: Opisanie fol. tynwałdzkiego: Dwór stary zły, pańska izba na nic, dach z desek zły, przy nim kurniki i chlewy niezłe, śpichlerz i stajnia pod nim niezłe, pod zamknięciem było, ale teraz i kunów nie masz, woziarka przy tym. Na wolarni i krowiarni, lubo dobre, jednak dach zły. Stodoły o dziesięciu sąsiekach i ośmiu klepiskach, na nich dach nie dobry i wrota, owczarnia nowa dobra i dach dobry, śpichlerz z dolnym sypaniem stary na pośrodku gumien. Inwentarz tynwałdzki: wołów dawniej 24, obecnie 16, krów dojnych dawniej 6, teraz 5, krów u ratajów 3, teraz 1, młodzieży 10, teraz 6, stadnik 1, świni rodnych 11, świni rocznych 4, stadnik, owiec rodnych 62, skopów 6, skopów i owieczek 43. Opisanie wsi: Karczma w szacholec nieskończona, bez kozłów jeszcze, owczarska chałupa dobra. Ogrodnicy dwaj chałupy i stodółki mają złe. Jakub rataj ma chałupę podpartą, zgniłą, dach zły, stodółka zła. Jakub ogrodnik ma złą chałupę, takąż stodółkę, chlewy złe, dwojaki w szachulec dobre, nowe, o 2 izbach, w jednej mieszka karczmarz, w drugiej Skolimowski ogrodnik i z nim rataj, stodółka jedna zła. Margał rataj ma chałupę dobrą (str. 58—59). 2.) **T.**, niem. *Tillwalde*, wś w Pomezanii, pow. suski, st. p. Rudzicz, par. kat. Iława; 164 ha (118 roli orn., 17 łąk, 4 lasu); 1885 r. 26 dm., 55 dym., 240 mk., 13 kat., 227 ewang. Szkoła 2-klas. ewang. 3.) **T.**, dobra ryc., tamże; 814 ha (447 roli or., 86 łąk, 144 lasu); 1885 r. 13 dm., 31 dym., 140 mk., 1 kat., 139 ew. (na Jezierzyce przypada 25 mk. i 3 dm.; na Jażdżówki 6 mk., 1 dm.). Cegielnia, wiatrak, hodowla bydła. *Ks. Fr.*

Tynwy, ob. *Tonwy*.

Tynża, rzeczka, w pow. lucyńskim, ob. *Lucyn* (V, 467).

Typin, wś, pow. tomaszowski, gm. Majdan Górno, par. Gródek, odl. 1 milę od Tomaszowa; 46 dm., 377 mk. (120 r. l.), 459 mr. Ludność rolnicza, 2 cieśli, 6 tkaczy, 1 kołodziej, 2 traczy, 1 szewc, 1 bednarz, 1 kowal. Pasieki (80 uli). Ziemia żyzna. W r. 1827 było 43 dm., 243 mk. Folw. ma 624 mr. gruntu, 488 mr. lasu. Cerkiew z drzewa wzniesiona 1825. Istniała już w r. 1700. Erekcya nieznana. Należały do niej filie: Podhorce i Nedeżów. Pod lasem wielka mogiła, zwana „Szwedzką“. *X. F. S.*

Typinka al. *Topinka*, ob. *Popów*.

Typiński Majdan al. *Pawłówka*, wś, pow. tomaszowski, gm. Majdan Górno, par. Rachanie, odl. 1 milę od Tomaszowa, ma 32 dm., 188 mk., 228 mr. Ludność rolnicza, gleba popielatka. Folw. ma 200 mr. gruntu ornego.

Tyra, niem. *Tyrra*, wś na Szląsku austr., pow. cieszyński, obwód sąd. jabłonkowski. Leży w wąskiej dolinie gór Jabłonkowskich, nad pot. Tyrą (dopł. Olszy), na płn.-zach. od Jabłonkowa. Od wschodu zamyka dolinę góra Plenisko (588 mt.), od zach. Jaworowy (1032 mt.) a na płd. szczyt Ostry (1043 mt.), tylko na północy dolina przechodzi w otwartą równinę. W r. 1880 miała T. 79 dm. i 506 mk. (14 rz.-kat., 488 prot. i 4 izrael.; 495 Polaków i 11 Niemców). Obszar wynosi 3104 mr. Istnieją tu 2 młyny. Katolicy należą do par. Trzyciesz (o 12 klm.). Szkoła w miejscu, par. ew. w Bystrzycy. *W. H.*

Tyrachów, wś. Należała do Pomorzan, w pow. złoczowskim (ob. t. VIII, 750).

Tyrandas, las na gruntach wsi Romejkówki, w pow. zwinogródzkim.

Tyranówka 1.) wś nad bezim. rzką i sta-

wem, pow. nowogródwołyński, gm. Nowosielica Wielka, par. katol. i st. dr. żel. Miropol (o 4 w.), o 60 w. od Nowogrodu Wołyńskiego, ma 50 dm., 101 dusz rewiz. włośc., 402 dzies. ziemi włośc., 1326 dworskiej, $55^1/_2$ cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Jana Bohosłowa, z drzewa wzniesioną w 1771 r. a wyrestaurowaną w 1880 r. Szkółka cerkiewna i gorzelnia. Do par. praw., liczącej 113 dm., 912 mk. prawosł., 8 katol. i 5 ewang., należą wsi: Dertka (o 3 w.) i Wojciechówka (również o 3 w.). Własność Domaradzkich. Do majątku należy wś Dertka, część wsi Lubomirka i ferma Wojciechówka nad Słuczą, z piękną rezydencyą dziedziców. 2.) **T.**, wś, pow. proskurowski, okr. pol. Czarny Ostrów, gm. Chotkowce, par. katol. Proskurów, ma 57 osad, 618 mk., 610 dzies. ziemi włośc., 35 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1749 r., z 846 parafianami. Istniała już w czasie lustracyi z 1530 r. W b. wieku należała do ks. Wirtemberskiej, obecnie Klukowskich. *L. R.—Dr. M.*

Tyras, starożytna nazwa Dniestru.

Tyraspol, fol., pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Kwiatki, własność włościanina Ajszpera, ma 30 dzies. ziemi użytkowej.

Tyraspol, mto powiat. gub. chersońskiej, leży na lewym brzegu Dniestru, naprzeciw Benderów, pod 46°50′ płn. szer. a 47°15′ wsch. dług., odległe o 26 w. od Chersonu, przy linii kiszyniewskiej (Rozdzielna-Ungeni) dr. żel. południowo-zachodnich. W 1870 r. miało 3546 dm. (146 murow.), 16692 mk. (1500 rozkolników, 3614 żydów), 3 cerkwie prawosł., 1 jednowierców, 2 synagogi i 1 dom modlitwy żydowski, 12 składów towarów, 123 sklepy, szkoła powiat., dom przytułku, szpital, st. poczt. i dr. żel., przystań. Miasto posiada 15091 dzies.; dochody (w 1876 r.) wynosiły 34953 rs., wydatki zaś 39412 rs. Mieszkańcy zajmują się handlem, sadownictwem i ogrodnictwem (347 ogrodów, zajmujących 950 dzies.) i pracą na fabrykach (warzelnia łoju, świec łojowych, tytuniu i wielki młyn parowy). Rzemiosła słabo rozwinięte. Obszerny handel budulcem, przywożonym z Austryi. W mieście odbywa się 5 jarmarków dorocznie. St. dr. żel. T., między st. Nowo Sawicka (o 18 w.) a Bendery (o 10 w.), odl. jest o 43 w. od st. Rozdzielna a 167 od Ungeni. T. jest miastem nowem, założonem bowiem zostało dopiero w 1795 r. przy twierdzy, wzniesionej w 1792 r. na miejscu dawniejszej wioski rybackiej mołdawskiej Sukleja. Wraz po założeniu mto powiat. namiestnictwa woźniesieńskiego, zostało w 1802 r. mtem powiat. gub. mikołajewskiej a od 1806 r. chersońskiej. W 1835 r. tutejsza twierdza została zniesioną i śladem po niej pozostały znajdujące się dotąd okopy i ruiny.

Tyraspolski powiat leży w zachodniej części gubernii, graniczy od północy z gub. podolską, od zachodu Dniestr oddziela go od gub. bessarabskiej, ma 131·28 mil al. 6352 w. kw. Powierzchnia przerznięta niewysokiemi pagórkami, szereg których ciągnie się wzdłuż lew. brzegu Jahorłyka w płn. części powiatu, poczem skręca się ku południowi i pod Tyraspolem dochodzi do Dniestru. Najwyższy punkt w powiecie dochodzi do 731 st. npm. pod mkiem Tumaszowem. W ogóle powierzchnia powiatu nosi charakter czysto stepowy, i tylko zbocza wzgórzy pokrywają niewielkie laski. Glebę stanowi czarnoziem, bardzo urodzajny, warstwa którego, około 1 arsz. grubości, leży na pokładzie gliny napływowej, spoczywającej na granicie. Główną rzeką powiatu jest Dniestr, stanowiący zachodnią granicę i przybierający mnóstwo dopływów, mających w ogóle charakter stepowy, t. j. bogatych w wody na wiosnę a wysychających znacznie podczas lata. Z dopływów tych najważniejsze: Jahorłyk i Kuczurhan. Nadto do limanu Kujalnickiego uchodzą: Kujalnik Wielki, Średni i Mały a do limanu Teligulskiego—Teliguł. Drobnych jezior znajduje się wiele w dolinie Dniestru, znaczniejszych jednak niema wcale. W 1870 r. było w powiecie (z mtem T.) 143681 mk. (2332 katol., 5273 rozkolników, 2460 ormiano-gregor., 16898 protestant. i 11723 żydów. Pod względem etnograficznym przeważają Małorusi (40%), dalej idą Mołdowianie (35%), Niemcy (8·5%), Wielkorusi (7%) i in. Mieszkańcy zamieszkują 318 osad, w tej liczbie 3 miasta, 11 mka, 38 siół, 12 kolonii; resztę stanowią wsi i drobniejsze osady. W powiecie było 59 cerkwi prawosł., 1 jednowierców, 1 kościół katol., 18 ewang., 3 synagogi, 10 domów modlitwy żydowskich. Pod względem zatrudnień mieszkańców powiat należy do czysto rolniczych. Oprócz różnych gatunków zbóż sieją len i we wsi rozkolniczej W. Płoskie słoneczniki. Gospodarstwa postępowe prowadzą koloniści niemieccy. Sprzęt zboża po części przerabiają w 600 młynach i 2 wielkich młynach parowych, z których jeden w Tyraspolu. W dolinie Dniestru uprawiają w wielkiej ilości tytuń niższych gatunków (machorkę), który przeważnie wywożą do Rumunii. Rozwinięte jest również ogrodnictwo i sadownictwo i uprawa winorośli, zwłaszcza we wsiach mołdawskich. Hodowla bydła na wysokim stopniu. W 1870 r. było w powiecie: 64000 sztuk koni, 66000 bydła rogatego, 46000 owiec zwyczajnych, 64000 rasy poprawnej, 24000 nierogacizny. Przemysł fabryczny skierowany jest do przeróbki pro-

duktów zwierzęcych (11 warzelni łoju i fabryk świec łojowych i 9 garbarni). Handel ułatwiony jest przez przerznięcie powiatu dwoma liniami dr. żelaznych, z których jedna, bałcko-odeska, idzie przez środek powiatu z płn.-zach. na płd.-wschód, od której w powiecie odeskim oddziela się linia, przerzynająca południ. część pow. tyraspolskiego do Dniestru pod kol. Parkany.

Tyraspolska dyecezya rzymsko-katol. i ormiano-katol., rozciąga się na 11 gubernii Cesarstwa: astrachańską, bessarabską, chersońską, ekaterynosławską, erywańską, kutaiską, samarską, saratowską, stawropolską, taurydzką i tyfliską, oraz 3 okręgi (obłasti): dagestański, kubański i terski. Zajmuje przestrzeń około 14000 mil kw. Składa się z 15 dekanatów, z których 11 katolickich (berdiański, bessarabski, ekaterynensztacki, ekaterynosławski, kamionkowski, laudanski, odeski, równojski, saratowski, symferopolski oraz kaukazkie i zakaukazkie wizytatorstwo w Tyflisie) a 4 orm.-katol. Dekanaty tu obejmują 83 parafii katol. i 44 ormiańskich. Kościołów jest 202, w tej liczbie 84 paraf. i 70 filial. i kaplic katol. a 44 paraf. i 4 filialne orm. Księży: 85 katol. i 61 ormian. Dyecezya liczy 226000 wiernych, w tej liczbie 153000 Niemców, 41000 Polaków i Czechów, 21000 Ormian, 5500 Gruzińców i 5500 innych, różnych narodowości. Tyraspolska dyecezya założoną została w 1848 r. Stolicą jej był naprzód Cherson, od 1852 r. Tyraspol, od 1856 r. biskupi rezydują w Saratowie, gdzie też znajduje się seminaryum dyecezyalne, przy którem istnieje szkoła przygotowawcza. Pierwszym biskupem był ks. Ferdynand Kahn (od 1850–64 r.), drugim ks. Wincenty Liński (od 1864—72 r.), trzecim od 1872 r. ks. Zotman, rodem Bawarczyk. *J. Krz.*

Tyraty, od rz. Tyras tak Herodot zowie mieszkańców porzecza dniestrzańskiego. Pisał o nich prof. Beker w „Zap. Odeskiego tow. hist. i staroż.“ (t. 2).

Tyrawa 1.) *Solna*, wś, pow. sanocki, u ujścia Tyrawki do Sanu z praw. brzegu, naprzeciw Mrzygłodu. Przez wś zabudowana na lew. brzegu potoka, prowadzi droga z Mrzygłodu do Tyrawy Wołoskiej. Wś wzn. 270 mt. npm., dolinę zamykają lesiste wzgórza, na płd. Słona góra, dochodząca w szczycie Świnia do 614 a w Słonym Werszoku do 671 mt., od płn. Zaryska 482 mt. Z gór tych spływają liczne potoki do Tyrawki. Nazwa wsi pochodzi od słonego źródła, które po r. 1772 zasypano. We wsi jest parafia gr.-kat. z cerkwią drewnianą, szkoła ludowa i kasa poż. gm. z kapit. 48 złr. Domów ma 146, a 836 mk. (403 męż., 433 kob.), 755 gr.-kat., 47 rz.-kat. (par. Mrzygłód) i 34 żydów. Pos. większa (Abischa Kennera) ma 6 mr. roli, 1284 mr. lasu; pos. mn. 783 mr. roli, 43 mr. łąk i ogr. i 295 mr. past. T. była królewszczyzną i należała do zamku sanockiego; sprzedaną została przez rząd wraz z innemi wsiami w drugiej połowie XIX w. Uposażenie parafii składa się z 77 mr. roli, 10 mr. łąk i ogr., 11 mr. past.; nadto ma proboszcz prawo pastwiska dla paszenia 8 sztuk bydła, dostaje 14 sągów drzewa, 6 fur chrustu, 2 kopy kołów, 19 kóp żyta, 12 kor. owsa i 72 złr. dodatku. Grunta nieurodzajne, rozrzucone w trzech wsiach. Parafia (dek. liski) obejmuje Siemuszową i Hołuczków. T. graniczy na płd.-wsch. z Siemuszową, na płd. z Liszną, na płn. z Wolą Krecowską. 2.) **T.** *Wołoska*, wś, tamże, w okolicy podgórskiej i lesistej, wzn. 373 mt. npm., nad pot. Tyrawką, przy drodze z Birczy do Załuża (13 klm.). Wś ma paraf. rzym. i gr.-kat., urząd poczt., szkołę ludową i fundusz ubogich, mający kapitału 623 złr. Wś tworzy ulicę wzdłuż drogi i górskich potoków. Od płn. i płd. ma lasy świerkowe. Wraz z pos. większą (8 dm.) jest 70 dm. i 401 mk., 318 gr.-kat., 50 rz.-kat. i 33 żyd. Kościół rz.-kat. stał tu oddawna, jako filia do Mrzygłodu. W 1546 r. bisk. przem. Jan Dziaduski zamienił go na parafialny. Teraźniejszy, murowany kościół, zbudował Ludwik z Urbania Urbański, podskarbi wieluński, przed r. 1745, był jednak tak zniszczony, że go bisk. Wacław Sierakowski w końcu XVIII w. niechciał poświęcać. Do paraf. należy Hołuczków, Kuźmina, Paszowa, Rakowa, Stańkowa, Rozpucie i Zawadka. Par. należy do dek. liskiego. Par. gr.-kat. obejmuje Paszową i Rakową. Uposażenie prob. gr.-kat. składa się z 57 mr. roli, 25 sągów drzewa opał., 46 kóp i 45 snopów owsa i 168 złr. dodatku. Cerkiew jest nowa. Pos. więk. (Bol. Gołkowskiego) wynosi 254 mr. roli, 7 mr. łąk, 7 mr. 1432 sąż. ogr., 82 mr. past., 518 mr. lasu, 17 mr. nieuż. i 2 mr. 191 sąż. parcel budowl.; pos. mn. ma 885 mr. roli, 62 mr. łąk i ogr., 162 mr. past. i 25 mr. lasu. T. Wołoska graniczy na płn. z Łazami i Rozpuciem, na zach. z Zawadką i Rakową, na płd. z Monasterzem a na zach. z Hołuczkowem. 3.) **T.**, część Pianowic, pow. samborski. 4.) **T.** *Biskowicka*, grupa domów w Biskowicach, pow. samborski. *Mac.*

Tyrawińce 1.) al. *Tryawińce*, opustoszałe sioło we włości kuźmińskiej, t. j. w dzisiejszym pow. starokonstantynowskim. Podług rewizyi zamku krzemienieckiego z 1545 r. jedno z siół bojarów kuźmińskich, obowiązanych do posług w zamku krasiłowskim. Nadane przez Zygmunta Starego ks. Konstantynowi Ostrogskiemu (Jabłonowski, Rewizye, 106). 2.) **T.**, ob. *Tiwarynicze*.

Tyrawski, potok, prawy dopł. Sanu, ucho-

dzi pod Mrzygłodem. Wypływa z pod szczytu Kamionka, w pow. liskim, i płynie w kierunku płn.-zach. przez wś Paszowę (pow. liski), Rakowę, Tyrawę Wołoską, Hołuczków, Siemuszowę i Tyrawę Solną (pow. sanocki), uchodząc w obrębie tej ostatniej do Sanu. Z dopływów przyjmuje z praw. brzegu: pot. z pod góry Chwaniów (603 mt.) w Paszowej, Tarnawkę w Rakowej, pot. Roztoki w Tyrawie Wołoskiej i takież pot. w Hołuczkowie, Siemuszowej i Tyrawie Solnej. Długość biegu pot. T. dochodzi 19 klm. *Tad. Wiśn.*

Tyrbark, pow. ostródzki, ob. *Thierberg.*

Tyresowa (łotew.), ob. *Tereshof.*

Tyrgart al. *Tyrgard*, niem. *Thiergarth*, wś kośc. na małych żuławach malborskich, nad Białą (Belau), pow. malborski, agent. poczt. i szkoła katol. i ewang. w miejscu, także apteka i lekarz. Zawiera 26 chełm. posiadeł i 37 zagród; 726 ha (371 roli or., 102 łąk). W 1885 r. 90 dm., 184 dym., 766 mk., 242 kat., 467 ew., 51 dysyd., 6 żyd. Kościół par., p. w. św. Michała, należy do dek. malborskiego; r. 1884 było dusz 401. Przywilej odebrała wś od w. mistrza Dusmer v. Arfberg r. 1350. Włościanie płacili po pół grz. i 4 kury od włóki. Między 83 wł. było 40 lichych, te płaciły tylko połowę czynszu (po wiardunku i 2 kury). Prob. posiadał tu wyjątkowo 5 włók. R. 1426 nadaje w. mistrz Paweł v. Russdorf mieszkańcom wś i dobra Kępnowo na prawie chełm., z wyjątkiem lasu; czynszu mają płacić 50 grz. na św. Marcin, nadto pomagać przy sypaniu grobli jakoby od 20 włók, a prob. dawać dziesięciny od 26 włók; od tłoki będą wolni (ob. Dormann: Gesch. d. Kr. Marienburg, str. 91). Kościół w r. 1696 na nowo odbudowany, na co król Jan III wyznaczył z ekonomii zamku malborskiego 1500 fl., parafianie złożyli 2014 fl., resztę dał ówczesny prob. tyrgardzki i sufragan chełmiń. Tomasz Skotnicki. Wsi paraf. były: Tyrgard dawał żyta korcy 54, owsa 54, kolendy fl. 41, za drzewo fl. 13, kwarty fl. 11 gr. 10, jaj 20; Kępnowo żyta korcy 46, owsa 46, kol. fl. 46, za drzewo fl. 6, jaj 9, kwarty fl. 9; Markusy owsa łasztów 2, kol. fl. 60, za drzewo fl. 60, kwarty fl. 10; Pruski Rozengart żyta korcy 34, owsa 34, kol. fl. 30, za drzewo fl. 12, kwarty fl. 6; Stary Rozengart jęczm. korcy 21, kol. fl. 21, za drzewo fl. 6, kwarty fl. 3; Krosnest kol. fl. 30; Sergenort fl. 5 kol. Każdy gbur w parafii mędel jaj (ob. Wizyt. Potockiego z r. 1700, str. 957—961). Tutejsza agentura poczt. połączona z Pozylią, została urządzona 1886 r. *Ks. Fr.*

Tyrhowicze, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Łuczaj (o 5 w.), okr. wiejski i dobra Mostowskich, Oleszyn, 91 dusz rewiz.

Tyrkieliszki, wś i folw., pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo, odl. od Maryampola 50 w.; folw. ma 8 dm., 108 mk.; wś 4 dm., 62 mk. W 1827 r. 4 dm., 37 mk W r.1882 fol. T. z nomenkl. Pochulanka i Zujkinia rozl. mr. 391: gr. or. i ogr. mr. 305, łąk mr. 31, past. mr. 34, nieuż. mr. 21; bud. mur. 8, drewn. 15; płodozm. 10-pol. Wś T. os. 9, mr. 7. *Br. Ch.*

Tyrkszlany 1.) dobra, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. Rozalin, o 43 w. od Poniewieża. 2.) **T.**, okolica, tamże, o 30 w. od Poniewieża. Posiada tu: Bobkiewicz 38 dzies. (2 lasu, 2 nieżytków), Wismont 10 dz. (1 lasu, $1^1/_2$ nieuż.), Giegierowa 35 dz. (5 lasu), 12 nieuż.), Inczuro 40 dz. (20 lasu), Ludkiewiczowie 47 dz. (5 lasu, 7 nieuż.), Ludkiewicz Szymon 53 dzies. (7 lasu, 13 nieuż.), Okuliczowie i Zenowiczowie 29 dz. (2 lasu, 3 nieużyt.), Poszakińscy 19 dzies. (1 nieuż.), Rajuńcowa 72 dz. (10 lasu, 4 nieuż.), Sondagowie 45 dz. (4 lasu, 3 nieuż.), Stefanowiczowie 30 dz. (4 lasu, 9 nieuż.), Symonajtis 40 dz. (8 lasu, $9^1/_2$ nieuż.), Tynterysowie 32 dz. (4 lasu, $6^1/_2$ nież.), Trzcińscy 42 dz. (6 lasu, $3^1/_2$ nieuż.), Jaroszewiczowie 18 dzies. (2 lasu, 2 nieuż.). *J. Krz.*

Tyrkszle 1.) wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o $17^1/_4$ w. od Kowna. 2.) **T.**, żmujdz. *Tyrkszlu*, u Echarda *Tyrkszlew*, mko rząd. nad rzką Stulpą, dopł. Windawy, pow. telszewski, na pograniczu pow. szawelskiego, w 1 okr. pol., gm. i par. Tyrkszle, o 42 w. od Telsz a 6 w. od st. dr. żel. Możejki, miało w 1859 r. 25 dm., 396 mk. (później 27 dm., 716 mk.), kościół par. kat., dom przytułku dla 6 biednych, dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkołę ludową. W mczku odbywają się jarmarki: 12 marca, 14 kwietnia, 19 maja, 10 sierpnia i 17 grudnia. Kościół par., p. w. św. Trójcy, w 1612 r. z drzewa wzniesiony przez Ważyńskiego. Parafia kat., dek. olsiadzkiego, 4455 wiernych. Filia w Pienianach, kaplica w Gajdziach p. w. św. Anny. Gmina należy do 1 okr. pok. do spraw włośc., obejmuje 3 okręgi (starostwa) wiejskie, 19 miejsc zamieszkałych i ma 5130 mk. włośc. (2480 męż. i 2650 kob.), uwłaszczonych na 11,307 dz. (373 nieuż.), ze spłatą po 9244 rs. 50 kop. rocznie. T. stanowiły niegdyś ststwo niegrodowe, będące podług spisów podskarbińskich z 1766 r. w posiadaniu Ważyńskich, z opłatą 1099 złp. 23 gr. kwarty. W 1775 r. posiadał je Feliks Ważyński. *J. Krz.*

Tyrkszlewska puszcza, lasy w pow. telszewskim, w pobliżu rz. Wenty i Wardawy, zajmowała w 1859 r. przeszło 2670 dzies.

Tyrmiany, wś, pow. władysławowski, gm. Świątoszyn, par. Poniemoń, odl. od Władysławowa 54 w., ma 18 dm., 134 mk. W 1827 r. 8 dm., 65 mk.

Tyrmuny, wś, pow. wiłkomierski, gm. Dobejki, par. Wiżuny, o 52 w. od Wiłkomierza, uwłaszczona z dóbr Wiżuny.

Tyroldzie, wś, pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 97 w. od Wiłkomierza.

Tyrolka, folw., pow. borysowski, w 3 okr. pol. i gm. Dokszyce, o 104 w. od Borysowa, ma około 250 dz.; własność Zofii Eustratow.

Tyrolki, wś, pow. szawelski, gm. Szawle, o 12 w. od Szawel.

Tyrolnia 1.) al. *Buda*, wś nad potokiem, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 75 w. od Wilna, ma 4 dm., 74 mk. kat. 2.) **T.**, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Słobódka, o 72 w. od Nowoaleksandrowska, własność Milkiewiczów, 63 dz. (6 lasu). 3.) **T.**, folw. radziwiłłowski nad rz. Uszą, pow. słucki, o 2 w. od Nieświeża. *A. Jel.*

Tyrowa (ob. *Mrzygłód*, t. VI, 772), mylnie, za: *Tyrawa*.

Tyrowo, niem. *Thierau*, wś, domena i fol., pow. ostródzki, st. p. Osterode Ostpr. W r. 1426 był tu sołtysem Hanusz Wałach, zaś 1588 Jerzy Wałach. W 1552 r. przeważa ludność niemiecka, r. 1621 sami Polacy mieszkają (Kętrzyński, O ludn. pols., 364).

Tyrsa, rzka, dopływ rz. Gauja (Aa), ob. *Tirse*.

Tyrwidany (w spisie z r. 1827), ob. *Terwidany*.

Tyrwilinia, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 50 w. od Poniewieża.

Tyrwowicze, w dokumentach *Tywrowicze*, wś i dobra, pow. piński, na Zarzeczu, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Lemieszewicze, o 25 w. od Pińska. Wś ma 9 osad, 47 mk., dobra; 1600 dzies. Od tej wsi musiała wziąć nazwę istniejąca w Pińszczyźnie w XVI w. i później rodzina Tywrowiczów. Chorąży piński Tywrowicz posiadał w tym czasie dworzyszcza w niedalekiej Płotnicy, ale dobra T. przedtem już nieco nadane były przez królowę Bonę rodzinie Ordów. Siemion Orda-Juchnowicz, chorąży piński, oblatował ten dokument 1532 r. (ob. Rewizya puszcz, str 81). Był tu niegdyś kościół filialny par. pińskiej. Dobra stanowią obecnie własność Ordów, dawniej Rudziskich. Jakiś czas majętność ta należała do uposażenia klasztoru bazylianów w Pińsku (ob. t. VIII, 172). *A. Jel.*

Tyrychwa, rzka, w pow. latyczowskim, lewy dopł. Bohu, płynie z płn. na płd. na przestrzeni 8 w., ma źródła pod wsią Hreczyńcami, mija wś Czaplę i pod wsią Kopytyńcami wpada do Bohu. *X. M. O.*

Tyrylin, wś, pow. połocki.

Tyrza, młyn, pow. mogilnicki, o 7 klm. na zach. od Mogilna, za Padniewem, nad odpływem jez. Wienieckiego, tuż przy młynie Bzowcu.

Tyrzyn al. *Tyszyn*, wś i folw. nad rz. Wisłą, pow. garwoliński, gm. Maciejowice, par. Wargocin, odl. 32 w. od Garwolina, ma 27 dm., 135 mk. Na obszarze T. jez. Konotopa. W r. 1827 było 16 dm., 87 mk. W r. 1872 fol. T. rozl. mr. 441: gr. or. i ogr. mr. 260, łąk mr. 5, past. mr. 93, zarośli mr. 10, wody mr. 40, nieuż. mr. 33; bud. drewn. 13; płodozmian 11-pol., wiatrak. Wś T. os. 19, mr. 390. Znaczną część obszaru folwarku zniszczyły wylewy Wisły. W r. 1569 wś „Thirzin“, w par. Wargocin, ziemi stężyckiej, należała do Leczeńskiego (Lyeczenski), który płacił od 14 półłanków i 2 ogrod. (Pawiński, Małop., 334), *Br. Ch.*

Tyrzyńska Wólka, zwana też *Tyszyńska* i *Tyżyńska*, wś, pow. kozienicki, gm. Brzeźnica, par. Kozienice (odl. 6 w.). Leży w pobliżu Wisły, naprzeciw Tyrzyna, w pow. garwolińskim, ma 35 dm., 352 mk., 971 mr. dwors., 277 mr. włośc. W 1827 r. 33 dm., 209 mk.

Tysi, potok, prawy dopł. pot. Wierchowla, uchodzącego o 4·5 klm. na płd.-wsch. od Piwnicznej do Popradu. Wypływa pod szczytem Hala i upłynąwszy 2·3 klm. ku płd., uchodzi do Wierchowli. *Tad. Wiśn.*

Tyski 1.) może *Tyszki*, wś, pow. płoński, gm. i par. Sarbiewo, odl. o 7 w. od Płońska, ma 10 dm., 52 mk., 352 mr. W r. 1827 T. Duże miały 11 dm., 56 mk., T. Małe 3 dm., 38 mk. 2.) **T.**, pow. sierpecki, ob. *Kadułtowo*.

Tyskiny, ob. *Tyckiny*.

Tyskołung al. *Toskołung*, wś skarbowa nad Jahorlikiem, dopł. Dniestru, pow. bałcki, okr. pol. Nestoita, gm. Czarna, par. kat. Rybnica, ma 115 osad, 702 mk., 3278 dz. ziemi włośc., 108 cerkiewnej, 484 należącej do Lesiewoj. Posiada cerkiew p. w. Wniebowz. N. M. P., wzniesioną w 1852 r., z 1722 parafianami. Położenie górzyste, glebę stanowi czarnoziem z piaskiem pomieszany. Własność dawniej Sobańskich. *Dr. M.*

Tyskowa, wś, w pow. liskim, nad pot. Tyskówką, zwanym w dolnym biegu Wołkowyją (lewym dopł. Solinki). Wzn. koło cerkwi 650 mt. npm., na zach. sięga do 979 mt., na wschód do 806 mt. a na płd. do 981 mt. Par. rz.-kat. w Wołkowyi, gr.-kat. w Łopiance. Odl. od Baligrodu 10·9 klm., od Liska 26·2 klm. Pos. więk. (Józefa Miejskiego) ma karczmę, tartak, folw., 200 roli, 80 łąk, 319 lasu, 1 mr. parcel budowl.; pos. mn. 339 roli, 80 łąk i ogr., 63 past. i 8 mr. lasu. T. graniczy na płn. z Wolą Gorzańską, na zach. z Radziejową, na płd. z Łopienką a na wschód z Polanką. *Mac.*

Tysłowa Wola, pow. węgoborski, ob. *Klimki*.

Tyśmienica, rzeka, powstaje z połączenia

kilku drobnych strumieni prowadzących wody jezior i błot pow. włodawskiego i lubartowskiego, odpływy jez. Krzeń w dobrach Zezulin i jez. Motycze pod Rozkopaczewem, w pow. lubartowskim (około 10 w. na płn. od Łęczny). Grupa jezior w okolicy Uścimowa zapewne także zasila odpływami ten zbiorowy odpływ, który dążąc na płn. okrąża od wschodu Kolechowice (pow. włodawski) i dąży do Ostrowa bagnistą doliną, której towarzyszą z prawego brzegu liczne jeziora. O 6 w. na płn. od Ostrowa przepływa koło wsi Tyśmienica, od której bierze nazwę. O $2^1/_2$ w. po za tą wsią rzeka rozlewa się w wielki staw Siemieński, mający do 8 w. długości (od płd. ku płn.) i 1 do $1^1/_2$ w. szerokości. Wypłynąwszy ze stawu pod wsią Siemioń (pow. radzyński), zwraca się na płn.-zach., dąży przez Wólkę Siemieńską, Zminne, Jezioro, płynąc doliną podmokłą, w części lesistą, przepływa między wsią Skoki (lewy brzeg) i Świerze (prawy brzeg). Za Skokami zwraca się ku zach. łukiem wygiętym ku płn., płynie koło Niewęgłosza, Licht, Wrzosowa, Tchórzewa, skręca ku płd.-zach., płynie doliną błotną i pod wsią Górki (o 7 w. na wschód-wsch.-płd.) łączy się z Wieprzem. Właściwie Wieprz uchodzi do T., która traci odtąd swe miano i płynie dalej pod nazwą Wieprza. Z dopływów przyjmuje: Piwonię (pod wsią Siemień) i Jedlankę, uchodzącą do stawu siemieńskiego pod wsią Tulniki. *Br. Ch.*

Tyśmienica, wś i folw. nad rz. Tyśmienicą (z lew. brzegu), pow. włodawski, gm. Tyśmienica, par. Ostrów (odl. 7 w.), odl. od Włodawy 49 w. We wsi urząd gm., 78 dm., 726 mk., 3767 mr. Folw. (1218 mr.) należy do rzecz. tajn. radzcy Nabokowa, właściciela poblizkich dóbr Uścimów. W 1827 r. 72 dm., 413 mk. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś T., w par. Bystrzyca, miała 3 łany, 2 młyny (Pawiński, Małop., 350). T. gmina graniczy z gminami: Parczew, Dębowa-Kłoda, Ostrów i Uścimów, ma 11,632 mr. obszaru, 2980 mk. Śród stałej ludności (2840) jest 2100 prawosł., 708 katol., 34 żyd. Sąd gm. okr. II w Ostrowie, st. poczt. w Parczewie. W skład gminy wchodzą: Babianka, Buradów Gródek, Kolechowice, Królewski-Dwór, Laski, Siedliki i Tyśmienica. *Br. Ch.*

Tyśmienica, rzeczka, dopł. Bystrzycy a z nią Dniestru, wypływa pod Ciuchowym Działem (942 mt. npm.), na granicy powiatu stryjskiego i drohobyckiego; płynie zrazu na płn.-zach. między Wielkim i Małym Karłowem (774 mt. npm.) a działem Werch (780 mt. npm.), poczem zmienia kierunek na płn.-wsch. i zatrzymując go mniej więcej stale aż do swego ujścia, płynie przez Mrażnicę, Borysław, Hubicze, Młynki (Siwkowe i Szkolnikowe), Drohobycz, Poczajowice, Michałowice, Lipowiec, Wróblewice, po pod Litynią i Hrudami ku Bystrzycy. Brzegi T. począwszy od Drohobycza są podmokłe i moczarowate a poniżej Wróblowic wchodzi T. w obszar wielkich moczarów naddniestrzańskich, jak np. błota Horeckie, przez które przepływa. Z dopływów ważniejsze są: z prawego brzegu Łoszeny potok, płynący przez Tustanowice a uchodzący do Tyśmienicy w Hubiczach, Wisznica z Żółtym pot. z lewego brzegu, wpadająca poniżej Hubicz, pot. Słonica od Bolechowic i liczne mniejsze; z lew. brzegu: pot. Ratoczyna, uchodzący w Młynkach, pot. Bar w Michałowcach i pot. Trudnica, płynący od Dobrowlan przez Litynię. Długość biegu 44 klm. *Tad. Wiśn.*

Tyśmienica, miasto, pow. tłumacki, 14 klm. na płn.-wschód od Tłumacza, między 48°50′ a 48°56′ płn. szer. i między 42°26′ a 42°35′ wsch. dłg. od F. Na płn.-zach. leżą Podpieczary, na płn. Olszanica, na wschód Kłubowce i Nadorożna., na płd. Pohonia, Przeniczniki, Chomiakówka i Markowce, na płd.-zach. Bratkowce, na zach. Czerniejów, Chryplin i Uhorniki (trzy ostatnie w pow. stanisławowskim). Środkiem miasta płynie Worona, dopływ Czarnej Bystrzycy. Wchodzi od płd. z Przenicznik i dąży na płn.-zach. do Podpieczar. W obrębie miasta przyjmuje od praw. brzegu pot. Mielnicki, a od lew. Strymbę z Uniawą. Zabudowania miasta zajmują środek obszaru, dolinę Worony aż po Strymbę. Na płn. od msta leży przedmieście Stanisławowskie, a na wsch. Tłumackie. W płn. stronie wzgórze Mogiłka (341 mt.), na wsch. Bohorodecka góra (324 mt.). Przez miasto idzie gościniec ze Stanisławowa do Niżniowa. Własn. więk. ma roli or. 140, łąk i ogr. 318, past. 215, lasu 272 mr.; wł. mn. roli or. 3035, łąk i ogr. 2681, past. 276, lasu 85 mr. W r. 1880 było 1100 dm., 6953 mk. w gm., 18 dm., 127 mk. na obsz. dwor. (3747 gr.-kat., 848 rz.-kat., 37 orm.-kat., 2548 izr.; 3362 Rusinów, 1410 Polaków, 2405 Niemców). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. stanisławowski. Parafię fundował w r. 1630 Mikołaj Potocki, woj. bracławski, wraz z żoną Zofią z Firlejów. Zarząd jej oddał dominikanom (o uposażeniu parafii pisze Barącz w artykule „Tyśmienica“, w dziele: „Pamiętniki dziejów polskich“, Lwów, 1855, str. 225). Zaraz po akcie fundacyi wprowadzono dominikanów do T., a pierwszym wikarym konwentu był ks. Szymon Okolski. Bawił on tu poraz wtóry jako przeor klasztoru w r. 1645 i tu napisał swe dzieło: „Russia florida“. Klasztor i kościół były zrazu drewniane. W r. 1676 uległy zniszczeniu podczas napadu nieprzyjacielskiego. W r. 1678 odbudowano klasztor,

a potem kościołek drewniany. W r. 1736 konsekrowano kościół p. w. św. Mikołaja. W 1763 r. spalił się kościół i klasztor, poczem je znowu odbudowano. Do par. łacińskiej należą: Bratkowce, Chomiakówka, Czarnołóźce, Jurkówka, Kłubowce, Ladzkie, Markowce, Miłowanie, Mykietyńce, Olszanica, Ostrynia, Podłóże, Podpieczary, Pohonia, Przeniczniki, Roszniów, Słobódka, Stryhańce i Uhorniki. Parafia ormiań.-katol. ma osobny kościół. Był on zrazu drewniany; r. 1759 rozpoczęto budowę nowego, głównie staraniem Mikołaja Potockiego, woj. bełzkiego. Na tablicy marmurowej, umieszczonej obok wielkiego ołtarza, wyryto: „Memento Nicolai Potocki“. Par. gr.-kat. (dek. tyśmieniecki) ma trzy cerkwie. W r. 1732 był w T. monaster bazyliański, ale już w r. 1744 przestał istnieć. Do dekanatu należą parafie: Bratkowce, Chomiakówka, Czarnołóźce, Hawryłówka, Kamienna, Kołodziejówka, Krzywotuły Stare, Ladzkie Szlacheckie, Markowce, Olszanica, Ostrynia, Podpieczary, Pohonia, Roszniów, Tyśmieniczany, Winograd, Wołosów i Worona. Żydzi mają bóżnicę murowaną, wzniesioną za pozwoleniem arcyb. lwowskiego Wacława Sierakowskiego, pod warunkiem „aby była na osobnem miejscu od kościołów i domów katolickich, długości łokci 42, szerokości 38 i by wysokością swoją kościołów nie przechodziła, ani im nie wyrównywała, strukturą zwyczajną. żadnych wspaniałości zewnątrz nie mając i o dwunastu oknach“ (Barącz, l. c., str. 244). Około r. 1739 istniała szkoła przy kościele ormiańskim. W r. 1799 powstała szkoła przy klasztorze dominikańskim, a w r. 1817 ustalono fundusz na nauczyciela. Obecnie znajduje się w mieście szkoła etat. 2-klas., a na przedmieściu szkoła 1-klas. Jest też kasa pożycz. gm. z kapit. 2064 złr. O początkach miasta podaje Barącz (l. c., str. 225), że pierwotnie było zbudowane na wzgórzu, zwanem i dziś jeszcze „Horodyszczem“, przy drodze z Tyśmienicy do Kołomyi, za Strymbą. Należało do dóbr królewskich, gdyż Kazimierz Jagiellończyk wyraża w przywileju z r. 1448: „dla tym rychlejszego wzrostu i w celu polepszenia bytu miasta naszego (oppidum Nostrum) Tyśmienicze, przenosimy z prawa polskiego i ruskiego na niemieckie“. W Krakowie d. 23 czerwca 1461 znosi król Kazimierz jarmarki w Tyśmienicy (Liske, A. G. Z., t. VI, str. 64). W r. 1513 T. spalili Turcy, Tatarzy i Wołochy, a przywileje uległy zatracie. Pozostali mieszkańcy przenieśli się w dolinę Worony i tam założyli nową osadę. Niewiadomo kiedy T. została nadana na własność prywatną. Dziedzice T. Auktus Grzegorz i Jakub bracia z Paniowa, starostowie stryjski i żydaczowski, wyjednali u Zygmunta I w r. 1513 przywilej, na mocy którego wolno im było pobierać cło i targowe: od wozu z towarami końmi ciągnionego 2 gr., wołmi grosz; od wołu próżny wóz prowadzącego 3 denary; od mazi z rybami, za ładunek kamień ryb, a za maź grosz; od płaskiego kotła do warzenia soli 6 gr.; od kotła $1^1/_2$ gr.; od żelaza 10-tą sztukę, od telegi z solą tołp 200; od kupców na miejsca, gdzie towary składają, grosz; od innych zaś ludzi sprzedających rzeczy zwyczajne, pół grosza; tytułem zaś targowego od cebra ryb 2 gr. i tyleż od beczki ryb solonych. Gdy potem Wołosi miasto powtórnie spustoszyli, uwolnił je król w r. 1540 od podatków na lat 4, od czopowego zaś na kwartał. W mieście osiedlało się wielu kupców ormiańskich, za ich staraniem rozwijał się handel i przemysł (zwłaszcza wyrób safianu i skór), powstawały składy towarów. W początkach XVII w. doznało miasto klęski, jak się okazuje z przywileju Zygmunta III z r. 1618, którym król „mając wzgląd, iż miasto i 8 wsi, należące do Jadwigi z Tarnowskich Potockiej, wdowy po Jakubie, woj. bracławskim, ogniem i mieczem świeżo przez Tatarów zniszczone zostały, uwalnia tę majętność na lat 4 od poborów“. Miasto znowu zaczęło się wzmagać. Od płd. stanął zamek z muru, wałem opasany i wodą oblany; na wschodzie, prawie na samym brzegu Worony zbudowali bazylianie monaster z cerkwią, w rynku wystawiono cerkiew miejską, a oprócz tego powstała jeszcze cerkiew przedmiejska. Katolicy mieli też swego komendarza. T. dziedziczyli przez czas dłuższy Potoccy. Ulryk Werdum przejeżdżał przez T. d. 8 stycznia 1672 r. i w dzienniku swoim pisze: „Tyśmienica, małe miasteczko, z wałami z ziemi i palisadami na nich, ale wszystko zupełnie w walącym się stanie. Ma ono dwa ruskie kościoły z drzewa, jeden w mieście, drugi na przedmieściu (Liske, Cudzoziemcy w Polsce, str. 173). Przy schyłku r. 1676 Turcy i Tatarzy zniszczyli znowu miasto. W r. 1677 zaczęło się odbudowywać, a ówczesny dziedzic Dominik Potocki wezwał Ormian, wygnańców kamienieckich, aby się tu osiedlali. W r. 1686, oczekując na ściągające się do obozu pod Tłumaczem wojsko, bawił tu dłuższy czas Jan III; tu pożegnał krolowę, która mu aż do T. towarzyszyła. D. 16 marca 1689 r. wydała w Bohorodczanach Konstancya z Truskolas na Bohorodczanach i Tyśmienicy Potocka, podskarbini nadworna, korzystny przywilej dla nacyi ormiańskiej. Naprzód księdzu naznaczyła 60 złp., które corocznie z arendy wypłacać się miały. Uwolniła Ormian od powołoszczyzny, dziesięcin, owczej, pszczelnej, podpasiecznej i wszystkiej należą-

cej do zamku powinności, wyłączając od tego podatki Rzeczypospolitej, które ponosić mieli. Handlów i kupli, jakiejkolwiek do poczciwego wyżywienia i nabycia fortun rozmyślać mogli, onym pozwoliła. Trunków wszelkiego rodzaju wolny szynk przyznała, jeżeli oddadzą to co do arendy należy. Sądy wszelkie tak w potocznych sprawach, jako i kryminalnych oddała wójtowi i rajcom od nacyi ormiańskiej wolno obranym, z wolnością i prerogatywą, jaka była we wszystkich miastach korony. Wolno wszakże było stronie pokrzywdzonej apelować do dziedziczki. Przytem nadała im grunta, wolne od ciężarów, na stawiszczu przeniczkowskiem (Barącz, l. c., str. 235). Przywilej ten aprobowali późniejsi dziedzice, a mianowicie w r. 1748 Michał Wielhorski, ststa bracławski; w r. 1759 Stanisław Potocki, woj. pozn.; w r. 1771 Jakub Potocki, ststa chmielnicki; w r. 1777 Józef Kolumna Czosnowski, ststa winnicki i ułanowski. Barącz podaje jeszcze następujące szczegoły z dziejów miasta. W r. 1738 i 1739 bawiły w T. wojska rossyjskie w swym pochodzie przeciw Turkom. D. 6 lipca 1764 r. zniszczył pożar całe miasto. D. 19 lipca 1770 r. wybuchła tu morowa zaraza i trwała do końca stycznia 1771 r. Ofiarą padło 764 ludzi. W sierpniu r. 1786 wytłukł grad wszystkie okna w kościołach i w mieście. D. 26 października 1802 r. dało się uczuć trzęsienie ziemi, w skutek którego kościół ormiański znacznie się porysował. W r. 1806 nadał miastu cesarz Franciszek I przywilej na jarmarki; 1882 r. pożar zniszczył miasto. *Lu. Dz.*

Tyśmienickie Michałowice, pow. drohobycki, ob. *Michałowice.*

Tyśmieniczany, wś, pow. stanisławowski, 20 klm. na płd. od Stanisławowa (sąd pow.), 4 klm. na płn. od urz. poczt. w Cucyłowie. Na zach. leży Zabercże, na płn. Chomiaków, na płn.-wsch. Bratkowce (pow. tłumacki), na płd.-wsch. Kamienna, na płd. Wołosów i Cucyłów (wszystkie 3 w pow. kołomyjskim), na płd.-zach. Grabowiec (pow. bohorodczański). Zach. część obszaru przepływa kilkoma ramionami Bystrzyca Czarna. Wzdłuż granicy zach. płynie Łukawiec (dopł. Bystrzycy). W stronie płd.-wsch. powstaje pot. Opust, zwany w dalszym biegu Uniawą (dopł. Strymby). Do tego potoku odpływa jedno ramię Bystrzycy. Zabudowania wsi leżą głównie w dolinie Bystrzycy. Wznies. obszaru sięga 321 mt. na płd.-zach., 309 mt. na płn.-wsch. Własn. więk. ma roli or. 481, łąk i ogr. 258, past. 218, lasu 95 mr.; wł. mn. roli or. 1473, łąk i ogr. 888, past. 465 mr. W r. 1880 było 290 dm., 1815 mk. w gm., 6 dm., 24 mk. na obsz. dwor. (1699 gr.-kat., 41 rz.-kat., 88 izr., 11 innych wyzn.; 1723 Rusinów, 42 Polaków, 74 Niemców). Par. rz.-kat. w Nadwórnie, gr.-kat. w miejscu, dek. tyśmienicki. Do par. należą Zabercże. We wsi jest cerkiew p. w. św. Paraskewii i szkoła 1-klas. Wś ta zapisaną została w r. 1715 przez dziedziczkę Helenę z Kuropatwów Bełżecką, stolnikową bełzką, jezuitom w Stanisławowie (ob. t. XI, 194). *Lu. Dz.*

Tysów, grupa domów w Baryszu, pow. buczacki.

Tysowa, szczyt w dziale dukielsko-skolskim, 5 klm. na płd.-zach. od Wysocka Wyżnego, pow. turczański. Wznosi się na praw. brzegu pot. Libuchora, uchodzącego pod Wysockiem do Stryja. Płn. zbocza Tysowej opadają ku pot. Libuchora, zach. ku pot. Żwir, praw. dopł. Libuchory; na płd.-wsch. wznosi się szczyt Jedlina, 944 mt. wys. U stóp T. rozłożyła się wś Libuchora nad pot. t. n.

Tysowce, *Cisowce*, węg. *Tiszolc*, niem. *Theissholz*, łac. *Taxovia*, miasteczko, w hr. goemoerskiem, niedaleko zródeł rzki Rymawy; st. węg. kol. płn., st. poczt. i tel., kościół par. ewang., młyny wodne, papiernie, browar, folwarki, kopalnie i kuźnie żelaza, zdrój szczawiowy, chów bydła i owiec, wyrób wybornego sera, fabryki sukna, furmaństwo, jarmarki, 3433 mk. Na poblizkiej górze „Hradowa“ zwanej szczątki zamku zbudowanego przez króla Macieja Korwina. R. 1494 Turcy zniszczyli T. a 1710 panowało morowe powietrze.

Tysowce, potok, lewy dopł. rz. Derehlui, uchodzącej od płd. do Prutu (Bukowina, pow. czerniowiecki). Wypływa na granicy pow. czerniowieckiego i storożynieckiego, 6.5 klm. na zach.-zach.-płd. od Storożyniec i płynie 4·5 klm. wprost na płn. aż do miejsca, w którem przyjąwszy znaczniejszy dopływ z lew. brzegu zmienia kierunek na wschodni i płynąc tak uchodzi wreszcie w Kurczurmare do Derehlui. Dopływy znaczniejsze przyjmuje z lew. brzegu, między tymi pot. Ilisny, z którym się łączy w Kuczurmare. Długość biegu 10 klm. *Tad. Wiśn.*

Tysowica, mylnie *Tysowice* i *Tysowiec*, wś, pow. staromiejski, 15 klm. na płd.-zach. od Staregomiasta (sąd pow.), 5 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Łopuszance Chominej. Na płn.-zach. leży Lenina Mała, na płn. Lenina Wielka, na płn.-wsch. i wsch. Strzyłki, na płd.-zach. Hołowiecko, na zach. Wiciów. Na płn.-zach. powstaje pot. Tysowiczka (lewy dopł. Dniestru), płynie środkiem obszaru aż do ujścia. Wzdłuż granicy płn.-zach. ciągnie się pasmo „Werch Orowy“, ze szczytem wzn. 726 mt. Najniższy punkt wzn. 478 mt. w dolinie Tysowiczki. Płn.-wsch. część obszaru lesista. Własn. więk. ma roli or. 151, łąk i ogr. 42, past. 153, lasu 556 mr.; wł. mn. roli

or. 1043, łąk i ogr. 97, past. 291, lasu 338 mr. W r. 1880 było 161 dm., 743 mk. w gm. (728 gr.-kat., 5 rz.-kat., 10 izr.; 738 Rusinów, 5 Polaków). Par. rz.-kat. w Staremmieście, gr.-kat. w miejscu, dek. żukotyński. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 411 złr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., krainy gwoździeckiej, w ekonomii samborskiej. Rkp. Ossol. Nr 2837 wspomina o tej wsi (str. 92). „A. 1588 dominico die conductus Paschae, Samboriae. Facultas Magnifici Petri a Boratyn Capitanei Samboriensis, Provido Ostasz Daszkowicz, Sculteto, locandi villam in fluvio dicto Ciszowicza data, in qua ad Scultetiam duo lanei agri liberi, nec non tertius pro Poponatu in eadem villa erigendo, cum molendino in eodem rivulo, pro suo usu extruendo, ac tertia parte dationum omnium, nec non colenda, bis in anno, videlicet pro festo Paschae et Natalis Domini, ac laboribus trium dierum annuatim de subditis, scilicet falcastrationis, messis et arationis, ratione quorum tempore belli dictus Scultetus in duobus equis, metsecundus, armati, servire obligatur, perpetuis temporibus incorporantur“. Str. 93: „A. 1563, Petricoviae in comitiis. Sigismundus Augustus honestum Vaskonem Tyszowiecki, circa advitalitatem Scultetiae, in villa Tysowica, ac areae, laneorum, molendini, tertiae partis dationum, ac reliquorum provenientiarum et utilitatum conservat“. W lustracyi ekon. samborskiej z r. 1686 (Rk. Os., Nr 1255, str. 208) czytamy: „Ta wś ma łan. os. 26, z osobna kniazkich 3, popowski 1, Czynsze na św. Marcin: kuchennego od chlebników po gr. $2^1/_2$. Stróżnego z łanu każdego po gr. $12^1/_2$. Żyrowszczyzny z łanu po 1 zł. 10 gr. Owsa z łanu półmiarek, gęś, kur dwoje. Myta od gromady płacą gr. 12. Za wołu z łanu po 1 zł. Za sądy zborowe gromada z łanu płaci po zł. 10 dwiema ratami. Wójtowie z obszaru płacą zł. 6. Ciż z domów, wiele ich będzie, po gr. 24. Ciż pokłonu i stacyi zł. 2 gr. 24. Z pustych koszonych po zł. 6. Pop z cerkwi czynszu zł. 2 gr. 6. Czynsze na św. Wojciech: stróżnego z łanu po gr. $12^1/_2$, kuchennego od chlebników po gr. 8. Za jagnię i jarząbki 28. Za barana zł. 3. Owsa z łanu półmiarek, gęś, kur dwie. Gromada cała daje baranka wielkanocnego i jajec kopę. Dziesięcinę owczą płacą albo dwudziestego barana, albo od owcy po gr. 4. Drew do żupy dowieść powinni z łanu wozów 55. Także tram jeden do piły wywieźć mają. Snopki także gromada daje do karczmy stryłeckiej. Pachołka do żupy wyprawuje. Pług z łanu jeden, kosiarza z łanu jednego wysyłają. W tej wsi trzyma wójtowstwo p. Hrehory Manasterski, który prawa na to wójtowstwo niepokazał. Uskarżała się gromada na tegoż p. Manasterskiego, że ich do robocizny i powinności nie należytych pociąga, od czego aby byli wolni, ponieważ non constat, jeżeli to z prawa temu wójtowstwu należy, wkłada się na zamek samborski“. W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Os., Nr. 1632, str. 230) czytamy: „Ta wś osiadła na łan. 25; videlicet sianych 7, koszonych 5, pustych 13. Z osobna kniazkich 3, sołtyski 1, popowski 1. Chlebnika ad praesens znajduje się 36. Czynsze: kuchennego z chlebnika Nr 36 à gr. $10^1/_2$, czyni zł. 12 gr. 18. Stróżnego z łanów sianych 7, z każdego po gr. 25, czyni 5 zł. 25 gr. Żerowszczyzny po 1 zł. 10 gr., czyni 9 zł. 10 gr. Zborowszczyzny z tychże po zł. 10, czyni zł. 70. Owsa czynszowego z łanu po półmiarków 4, facit półmiarków 28; połowa w ziarnie a za drugą połowę zapłacić półmiarek po zł. 2; prowent za półmiarków 14 czyni zł. 28. Gęsi po 2, kur po 4 z łanu sianego, po 2 zł., czyni 14 zł. Za wołu kuchennego z każdego łanu sianego po 1 zł., czyni 7 zł. Drew z łanu powozów 55 do żupy starosolskiej odwieźć, albo za każdy wóz po gr. 6 płacić, z łanu po zł. 11, a z łanów ad praesens 7 prowent 77 zł. Z koszonych łanów ad praesens 5, po zł. 6, przychodzi zł. 30. Myta gromada płaci 12 gr. Barana kuchennego albo zań 3 zł. Baranka wielkanocnego albo zań 1 zł. Za jagnię i jarząbki 28 gr. Jajec kopę, albo za nie gr. 20. Summa czynszu 259 zł. 23 gr. Wójtowstwa w tej wsi posesorami ImPan Antoni Dobrzeniecki, kapitan wojsk JKrMości, na które prawo produxit, vigore którego płacić powinien z obszaru, domów, za pokłon i stacyą zł. 11 gr. 6, tudzież hibernę na gardekurów JKrMości i inne onera. Powinności tej wsi: karczmę i młyny w Strzyłkach reparują. Na posługi do żupy starosolskiej chodzą. Pachołka do żupy kosztem swoim wyprawują. Drzewa rokowego do żupy dają z łanu sianego, łupanego dwoje, krokiew jednę, łat dwie, brus al. kostkowe jedno, gontów kóp dwie. Robotników do fol. starosolskiego dawać powinni z łanu sianego pług jeden, kosarza, albo za to płacić zł. 15. Lasy tej wsi: Las na wschód od Hryniowego potoku. Las na płd. na górze. Las na płn. bukowy. Las przeciwko Leniny Wielkiej i Stryłków. Skarżyła się gromada, że ich pan wójt do niezwyczajnych robocizn przymusza“. *Lu. Dz.*

Tysowiec. potok, drugi większy dopływ Świcy w jej górnym biegu. Wypływa w płn. części (z szczytem Wielki Lisak, 1432 mt. npm.) trzeciorzędnego (oligocen), lesistego pasma Jajce, w dziale skolsko-delatyńskim i płynąc ku płd.-zach. zrazu obszarem łupków menilitowych, następnie piaskowców i łupków górnooligoceńskich, uchodzi wreszcie z praw.

brzegu do Świcy. Długość biegu 6 klm. Mniej więcej 1 klm. od ujścia wpada do niego z lew. brzegu drugi znaczny górski potok.

Tysowiec, wś, pow. stryjski, 54 klm. na płd.-zach. od Stryja, 20 klm. na płd.-zach od sądu pow. w Skolem, 8 klm. na płn.-zach. od urz. pocz. w Koziowej. Na płn.-wsch. i wsch. Korostów, na płd. Orawczyk, na zach. Suchy Potok i Myta (obie w pow. turczańskim), na płn.-zach. Majdan (kol. niem. Mallmannsthal, w pow. drohobyckim). W płd. stronie wsi powstaje pot. Butywla, lewy dopł. Orawy, i płynie do Korostowa, przyjmując w obrębie wsi od lew. brz. pot. Horbowy (z Szebelą od lew. brz.). Obszar przeważnie lesisty. Na granicy płd.-wsch. wznosi się „Krzemieniec“ (1228 mt.), na płn.-zach. granicy „Stara Szebela“ (1220 mt.). W środku obszaru u zbiegu pot. Horbowy i Szebela wzn. 763 mt. Własn. więk. ma łąk i ogr. 7, past. 94, lasu 2575 mr.; wł. mn. roli or. 160, łąk i ogr. 272, past. 139, lasu 39 mr. W r. 1880 było 24 dm., 124 mk. w gm. (gr.-kat., Rusini). Par. rz.-kat. w Skolem, gr.-kat. w Orawczyku. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała. T. leży śród tak zw. Tucholszczyzny. Założył ją ks. Janusz Ostrogski w r. 1618. Podanie mówi, że pierwszymi osadnikami byli przestępcy i wygnańcy z Węgier. W XVII w. było tu 8 dm. (Papée „Skole i Tucholszczyzna“, str. 37). *Lu. Dz.*

Tysowski-Hamor, węg. *Tiszolczi-Hamor*, wś, w hr. goemoerskiem (Węg.), w pobliżu miasta Tysowce, u podnóża góry Hradowa, nie posiada pól, lecz same ogrody. Ma 350 mk., trudniących się rąbaniem drzewa, węglarstwem i robotami w kopalniach i kuźniach żelaza.

Tysowszczyzna, zaśc. pryw., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 23 w. od Szczuczyna, 1 dm., 7 mk.

Tyszczyzna al. *Tyśkoszczyzna*, część Wójtkowej, pow. dobromilski.

Tyszenki, wś, pow. homelski, gm. Homel (o 3 w.), zapasowy magazyn zbożowy gminny.

Tyszewce, wś, pow. rówieński, gm. Bereźno, par. prawosł. Kniaź Sioło (o 5 w.).

Tyszewicze, wś i fol., pow. zasławski. Folw. należy do zasławskiego klucza dóbr sławuckich. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. wś Tyssewicze należy do zamku zasławskiego kn. Michała Zasławskiego i płaci od 2 dym., 2 ogrodn. (Jabłonowski, Wołyń, 134).

Tyszka, ob. *Tycha*,

Tyszki 1.) okolica szlach. nad rzką Ruż, pow. ostrołęcki, gm. i par. Piski. W obrębie jej leżą wioski: a) *T. Andrzejki*; r. 1827 było 23 dm., 113 mk.; b) *T. Ciągaczki*; 1827 r. 14 dm., 82 mk.; c) *T. Gostery*; d) *T. Nadbory*; e) *T. Piotrowo*; r. 1827 było 10 dm., 66 mk.; f) *T. Pomiany*. W spisie z r. 1827 podano jeszcze *T. Filochy*, mające 6 dm., 37 mk. 2.) **T.**, wś drobnej szlachty, pow. szczuczyński, gm. Grabowo, par. Lachowo. W r. 1827 T. Wądołowo, miały 8 dm., 49 mk. 3.) **T.** *Łabno*, wś szlach., pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Kolno. Jest to część wsi Łabno, będącej przedmieściem Kolna. W 1827 r. było 11 dm., 74 mk. W dokum. sądow. z r. 1393 wspominane są już: T. Pierogi, Wądołowo, Łabno, Andrzejki, Cięgaczki, Pomiany, Filochy, Piotrowo, Gostery (Gloger, Ziemia łomżyńska). 4.) **T.** *Bregendy*, fol., pow. mławski, gm. Dębsk, par. Żmijewo, odl. 9 w. od Mławy, ma 9 dm., 90 mk. W r. 1827 było 12 dm., 91 mk. W r. 1885 fol. T. Bregendy, oddzielony od dóbr Piegłowo w r. 1868, rozl. mr. 721: gr. or. i ogr. mr. 487, łąk mr. 40, past. mr. 38, lasu mr. 148, nieuż. mr. 8; bud. mur. 2, z drzewa 13; płodozm. 8-pol., las nieurządzony. *Br. Ch.*

Tyszki, okolica, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Siady, o 29 w. od Telsz. Mają tu Dowkontowie 130 dzies. (8 lasu, 15 nieużytków) i Czechowiczowa 20 dzies. (1 lasu, 4 nieuż.).

Tyszki, wś, pow. łubieński gub. połtawskiej, o 17 w. od mta Łubny, słynne łomy wapniaka i gipsu.

Tyszkiewicze, wś, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Motol, o 88 w. od Kobrynia.

Tyszkinie, wś, pow. rossieński, par. Girdyszki.

Tyszkowce, wś, pow. horodeński, 12 klm. na płn.-zach. od Horodeńki (sąd pow., urz. poczt. i tel.). Na zach. leży Czortowiec, na płn. Olejowa Królewska, na wsch. Horodeńka, na płd.-wsch. Okno, na płd. Rochynia i Ostrowiec (obie w pow. kołomyjskim). Wzn. sięga na płn. 330 mt. Własn. więk. (Dawida Abrahamowicza) ma roli or. 1173, łąk i ogr. 41, past. 102 mr.; wł. mn. roli or. 3723, łąk i ogr. 186, past. 40 mr. W r. 1880 było 477 dm., 2284 mk. w gm., 9 dm., 74 mk. na obsz. dwor. (2222 gr.-kat., 76 rz.-kat., 42 izr., 18 innych wyznań; 2247 Rusinów, 73 Polaków, 38 Niemców). Par. rz.-kat. w Horodeńce, gr.-kat. w miejscu, dek. horodeński. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła etat. 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1093 złr. W lustracyi star. halickiego z r. 1765 (Rkp. Oss., Nr 1892, str. 34) czytamy: „Ta wieś (należąca do dzierżawy czortowieckiej) osiadłości poddanych ma ad praesens 141. Importuje intraty rocznie złp. 7724 gr. 26 den. 12. Arendy karczemnej wypłaca na rok 3618 zł. 10 gr., która do sumy 7724 zł. wchodzi. Poddanych do tej arendy z czynszami, pańszczyzną i daninami wszelkiemi należy się 6“.

Tyszkowice, wś, pow. przemyski, 14 klm.

na płd.-wsch. od Przemyśla, 15 klm. od sądu pow. w Niżankowicach, 6 klm. na zach. od urz. poczt. w Husakowie. Na płn. leżą Popowice, na wsch. Chodnowice, na płd. Boratycze, na płd.-zach. Stroniowice, na zach. Cyków. Ze wsi płyną strugi na płn. i płn.-wsch. do Buchty al. Popowic, dopł. Wiaru. Własn. więk. (ks. Adama Lubomirskiego) ma roli or. 401, łąk i ogr. 28, past. 15, lasu 74 mr.; wł. mn. roli or. 258, łąk i ogr. 42, past. 66 mr. W r. 1880 było 52 dm., 348 mk. w gm., 3 dm., 43 mk. na obsz. dwor. (350 gr.-kat., 17 rz.-kat., 24 izr.; 367 Rusinów, 25 Polaków). Par. rz.-kat. w Hussakowie, gr.-kat. w Chodnowicach. Dawniej tworzyła wś osobną parafią. Dnia 27 kwietnia 1681 r. nadają Stanisław na Tyszkowicach Giesgątów, Dorota Giesgątowa, Adam Dominik Giesgątów i Teresa Giesgątowa popostwo przy cerkwi tyszkowickiej Grzegorzowi Mikołajewiczowi Tarnowskiemu za 350 złp. *Lu. Dz.*

Tyszkowicze, w dokum, *Teszkowicze* 1545 r., *Tiszkowicze* 1583 r., wś, pow. włodzimierski, na płd.-zach. od Włodzimierza. Podług rew. zamku łuckiego z 1545 r. wś T. należała niegdyś do zamku włodzimierskiego i przez króla Aleksandra z dworem Falmicze i wsiami: Zajaczyce, Wołkowicze i Wola nadaną została kn. Michałowi, ojcu kn. Kowelskiego (Jabłonowski, Rewizye, 83). W 1583 r. należy do dóbr władyków włodzimierskich i daje pobór z 10 dym., 3 kom., 1 popa, 1 roli pustej. W tymże roku kn. Michałowa Czartoryska płaci z T. z 6 łan., 3 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 119, 124).

Tyszkowiecka Słobódka, pow. hajsyński, okr. pol. Kuna, gm. Krasnopołka, paraf. prawosł. Tyszkówka, katol. Granów, ma 20 dm., 113 mk., 132 dzies. ziemi włośc. Należy do Tyszkówki. *X. M. O.*

Tyszkówka 1.) wś nad ruczajem Rozliw, pow. czehryński, w 3 okr. pol., gm. Ositniażka, o 83 w. od Czehrynia, ma 1534 mk. W 1808 r. było 118 sadyb i 1002 mk., w 1863 r. zaś podług Pochilewicza 1964 mk. Posiada cerkiew Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1777 r. na miejsce dawniejszej i uposażoną 35 dzies. ziemi. Gleba bardzo urodzajna, uprawa buraków cukrowych, dobre łąki. Należy do klucza żurawskiego dóbr hr. Bobryńskich. 2.) **T.**, wś, pow. hajsyński, okr. pol. Kuna, gm. Kublice, par. kat. Granów, ma 78 dm., 401 mk., 624 dzies. ziemi włośc., cerkiew. Powierzchnia płaska, czarnoziem. Należy do klucza kublickiego Jaroszyńskich. Porów. *Kuna.*

Tyszkowka 1.) sioło nad rzką Olszanką, pow. elizawetgradzki gub. chersońskiej, o 123 w. na zach. od Elizawetgradu, ma 533 dm., 2990 mk. Małorusów, cerkiew. 2.) **T.**, wś nad rzką t. n., dopł. Siniuchy, pow. bobryniecki gub. chersońskiej, przy trakcie z Targowicy do Dobrzanki, ma 909 dm., cerkiew.

Tyszkowo, zaśc., pow. dzisieński, o 7 w. od Szarkowszczyzny. Nadany w 1639 r. przez ks. Sapiehę cerkwi w Nowo-Szarkowszczyźnie, w 1800 r. (nie zaś w 1880 r. jak mylnie podano w art. *Szarkowszczyzna*) zamieniony na wś Olechowce przez Jana Nikodema Łopacińskiego.

Tyszonki al. *Maryin*, fol., pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. i par. katol. Uzda, o 70 w. od Ihumenia. *A Jel.*

Tyszowce, osada miejska (od r. 1868), dawniej miasteczko nad rz. Huczwą (Hoczew) z praw. brzegu, śród płaskowzgórza tomaszowskiego, pow. tomaszowski, gm. i par. Tyszowce, odl. 28 w. na płn.-wschód od Tomaszowa, 115 w. od Lublina, 21 w. na wsch. od bitego traktu z Lublina na Zamość do Tomaszowa. Połączone traktem z Hrubieszowem. Na przeciwległym brzegu Huczwy leży wś Podbór. Przedmieściami T. są: Dębina i Zamłynie. Okolica lesista. Osada posiada trzy cerkwie, kościół par. katolicki, synagogę, dom modlitwy żyd., szkołę początkową 2-klas., urz. gm. z kasą wkładowo-zaliczkową, st. pocz., aptekę, 43 sklepów, 5 jarmarków, 465 dm. (przeważnie drewniane), 4250 mk. (1930 żydów, reszta prawosławni i katolicy w równych ilościach). Do mieszczan należy 2617 mr. ziemi. Ludność trudni się rolnictwem, szewstwem i wyrobem kożuszków, sprzedawanych na jarmarkach miejscowych. Dobra T. (własność Józefa Głogowskiego) składały się w r. 1886 z os. Tyszowce, folw. Klątwy, Mikulin i Przewale, rozl. 4575: folw. Klątwy gr. or. i ogr. mr. 301, łąk mr. 202, lasu mr. 1586, w odpadkach mr. 95, nieuż. mr. 223; bud. drewn. 18; płodozm. 8-pol.; fol. Mikulin gr. or. i ogr. mr. 573, łąk mr. 107, w odpadkach mr. 86, nieuż. mr. 30; bud. drewn. 11; fol. Przewale gr. or. i ogr. mr. 377, łąk mr. 86, lasu mr. 879, w odpadkach mr. 12, nieuż. mr. 18; bud. drewn. 14; lasy urządzone. W osadzie T. budowli z drzewa 6, młyn wodny, cegielnia. W skład dóbr wchodziły: miasto (osada) Tyszowce os. 489, mr. 2617; wś Mikulin os. 40, mr. 594; wś Klątwy os. 38, mr. 467; wś Przewale os. 34, mr. 306; wś Podbór os. 19, mr. 257; wś Zubawice os. 82, mr. 1039. Na Huczwi stoi młyn na stawie, przy którym nasyp zwany „Zamczysko“. Główna cerkiew paraf. drewniana, erekcyi nieznanej, potwierdzonej w 1760 r. przez Augusta III. Do niej należą dwie filialne, drewniane, na przedmieściach Dębinie i Zamłyniu. Kościół par. katolicki, murowany, p. w. św. Leonarda, wzniesiony

został w r. 1870 kosztem parafian. Parafia i kościół istniały już w XVI w., erekcya nieznana. Nieznany również i początek miasta. Władysław ks. mazowiecki, chcąc podnieść podupadłe miasto (depopulata civitas), nadaje mu w r. 1453 wolny wręb w lasach książęcych, rybołówstwo w Huczwi, łąkę zwaną Siedlec (Schedlech) i znosi odumarszczyznę. Zniszczoną przez Tatarów osadę zwalnia Aleksander Jagiellończyk w r. 1502 na lat 10 od podatków. Ligenzowie, trzymający to starostwo, usiłowali podobno odebrać mieszczanom prawa miejskie i zamienić ich w kmieci. Dopiero Zygmunt August r. 1555 położył temu koniec, nadając miastu też prawa, jakie miały inne miasta, pozwalając osiedlać się żydom (1566) i ustanawiając jarmarki w 1569 r. Lustracya z r. 1571 znalazła w T. domów miejskich 218, szlacheckich i księżych kilkanaście, piekarzy 27 i wielu rzemieślników. Skromne miasteczko uczynił głośnym doniosły fakt dziejowy: Konfederacya zawiązana tu w dniu 29 grudnia 1655 r. przeciw Szwedom, którzy pod wodzą awanturniczego Karola Gustawa zajęli prawie bez oporu cały kraj w ciągu trzech zaledwie miesięcy, mając 17000 wojska. Obrona Częstochowy sprowadziła reakcyą. Hetmanowie obaj, wielki Potocki i polny Stan. Lanckoroński, którzy opuszczają obóz generała szwedzkiego Douglasa, uprowadzają wojsko kwarciane pod T. i tam ogłaszają konfederacyą, mającą na celu usunięcie z kraju Szwedów. Prócz obu hetmanów wybrani zostali komisarzami ze strony wojska: Krzysztof Tyszkiewicz, woj. czernihowski, Jędrzej Potocki, oboźny kor., Jacek Szembek, ststa bohusławski, Stanisław Domaszewski, Wacław Lanckoroński, pułk., Samowski, towarzysz. Województwa w miarę przystępowania miały wybierać po jednym komisarzu. Idea, w imię której zawiązała się konfederacya, wznieciła niezwykłe podniesienie się uczuć we wszystkich niemal klasach narodu. Ślub wykonany we Lwowie przez Jana Kazimierza (1 kwiet. 1656 r.) był najwybitniejszym wyrazem tego podniosłego nastroju. Szwedzi będą zmuszeni opuścić kraj tak łatwo i szybko zajęty. Klęski wojenne sprowadziły upadek osady. Lustracya z r. 1665 zastała T. zniszczone, w r. 1765, znowu po kilkokrotnych pogorzelach, miasteczko składa się przeważnie z pustek. W r. 1827 było 391 dm., 1977 mk. Tyszowiecki dekanat dyec. chełmskiej dzielił się dawniej na 17 parafii: Czartowiec z filią Mratyn, Dołhobyczów z Horoszczycami i Oszczowem, Grodysławice z filiami: Rachanie i Werechanie, Klątwy z Mikulinem, Łaszczów, Nabróż z Łykoszynem, Nowosiółki z Suszowem i Wasylowem, Pieniany z filiami: Hopkie i Podlodów, Posadów z Rzeplinem, Poturzyn z filiami w Witkowie i Zaborczu, Sahryń z Miętkiem i Turkowicami, Starawieś, Telatyn z Dutrówem i Radkowem, Tyszowce z filiami Dębina i Zamłynie, Wiszniów z Radostowem i Wereszynem, Żerniki z filiami Ratyczów i Zimno, Żulice z Kmiczynem i Steniatynem. T. par., dekan. tomaszowski, 2548 dusz. Tyszowieckie starostwo niegrodowe leżało w wojew. bełzkiem, pow. grabowieckim. Podług lustracyi z r. 1628 składało się z miasta: T. i wsi Mikulin, Przewała, Perespa z przyległościami, które na sejmie z r. 1768 zamieniono z Mierami na sstwo hermanowskie (ob. *Hermanówka*). Odtąd więc to sstwo przestało istnieć; ostatecznie posiadali je Jan Mier wraz z żoną Maryą z Tarnowskich, opłacając kwarty złp. 6100, a hyberny złp. 611 gr. 24. *Br. Ch.*

Tyszowce, ob. *Teszowce*.

Tyszownica, potok, prawy dopł. Stryja, do którego uchodzi w Tyszownicy, pow. stryjskim, o 8 klm. na płn.-wsch. od Skolego. Wypływa licznemi strugami w Truchanowie i zdążając ku płn.-płn.-wsch., przyjmuje jeszcze niedaleko ujścia z lew. brzegu większy potok, poczem uchodzi do Stryja, upłynąwszy 8 klm. *Tad. Wiśn.*

Tyszownica, wś, pow. stryjski, 26 klm. na płd.-zach. od Stryja, 13 klm. na płn.-wsch. od st. dr. żel. w Skolem, 5 klm. na płd. od urz. pocz. w Lubieńcach. Na płn. leży Synowódzko Niżne, na wsch. Rozhurcze, na płd. Truchanów, na zach. Pobuk i Synowódzko Wyżne. Wzdłuż granicy płn. płynie Stryj; wzdłuż granicy zach. pot. Tyszownica, dopł. Stryja i Opór w końcowym biegu. Wsch. część obszaru przepływa pot. Głęboki, dopł. Stryja, powstający na obszarze T. W r. 1880 było 46 dm., 256 mk. w gm., 3 dm., 5 mk. na obsz. dwor. (257 gr.-kat., 4 izr., wszyscy Rusini). Par. rz.-kat. w Skolem, gr.-kat. w Pobuku. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Mikołaja. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., do ststwa stryjskiego. Powstała w połowie XVI w. „A. 1540, feria quinta post Dominicam misericordiae. Cracoviae. Consensus Sigismundi primi super locationem villae in sylvis Thesownicza Capit. Stryensis in laneis 20 cum libertatibus et consuetudinibus circa talia fieri solitis, Magnifico Tarnowski, capitan. Stryensi“. (Rkp. Ossol., Nr 2837, str. 136). *Lu. Dz.*

Tyszyca, wś, pow. sokalski, 28 klm. na płd.-wsch. od Sokala (sąd. pow.), 7 klm. na płd. od urz. poczt. w pogranicznej Jastrzębicy. Na wschód leżą Radwańce i Niestanice, na płd. Dobrotwór, na zach. Stryhanka (3 ostatnie w pow. Kamionka Strumiłowa). Wzdłuż granicy zach. płynie Bug, wzdłuż

granicy płd. pot. Chołojówka, dopł. Bugu, środkiem obszaru drugi dopływ pot. Kijowski al. Kyswa. Przeważna część obszaru lesista. Wzn. sięga na wsch. 220 mt., na zach. 200 mt. Własn. więk. (Towarzystwa włościan w Tyszycy) ma łąk i ogr. 3, past. 2, lasu 1203 mr.; wł. mn. roli or. 164, łąk i ogr. 320, past. 63, lasu 16 mr. W r. 1880 było 61 dm., 384 mk. w gm. (356 gr.-kat., 8 rz.-kat., 20 izr.; 351 Rusinów, 33 Polaków). Parafia rz.-kat. w Sokalu, gr.-kat. w Radwańcach. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. Był tu dawniej klasztor bazyliański, który zniesiono w r. 1744 i wcielono do klasztoru derewlańskiego. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., dzierżawy Jastrzębicy, w pow. buskim, woj. bełzkiem. *Lu. Dz.*

Tyszyce, wś, pow. rówieński, w kluczu bereżeńskim. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. należała do Dymitra Kozińskiego wraz z Tołmachowem, Tereszowem i Joawcziczami. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1583 r. kn. Ołownia Ostrożecki płaci z T. z 9 dym., 5 ogrodn. (Jabłonowski, Wołyń, 12, 94).

Tyszyki, przys. Jazowa, pow. jaworowski.

Tyszyn i *Tyszyńska-Wólka*, ob. *Tyrzyn* i *Tyrzyńska Wólka*.

Tyszyna (ob. *Ryszkajówka*), mylnie, za: *Tyszyca*.

Tyszyno, wś włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno (o 11 w.), okr. wiejski Kuryłowicze, 7 dusz rewiz.

Tytany 1.) wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 45 w. od Poniewieża. 2.) **T.**, wś, pow. szawelski, gm. Poszwityń, o 32 w. od Szawel.

Tytejki, wś, pow. wiłkomierski, gm. Rogów, o 43 w. od Wiłkomierza.

Tyteńka, *Titeńka*, wś, pow. homelski, gm. Homel, ma 52 dm., 303 mk.

Tytkany, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 46 w. od Poniewieża.

Tytków, wś nad Chomarem, poniżej ujścia Pohanki, pow. zasławski, pod Łabuniem. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1570 r. Kristow Labunski z T. i Grebienina płaci z 28 dym., 14 ogr. po 4 gr., 8 ogrodn. po 2 gr., w 1583 r. zaś z samego T. z 16 dym., 10 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 27, 147).

Tytlewo, niem. *Tittlewo*, w dok. *Dietlef*, dobra ryc., pow. chełmiński, st. p. M. Czyste, 5 klm. odl., st. kol. Stolno, 4·5 klm. odl., par. kat. Wabcz; 227 ha (199 roli, 10 łąk); 1885 r. 5 dm., 16 dym., 100 mk., 88 kat., 12 ew. Przy wsi jezioro, rozległe około 30 mr. Około r. 1667 posiadał T. Maciej Odrowski (ob. Wiz. Strzesza, str. 97); 1789 r. Szczuka, 1885 Rassow. *Ks. Fr.*

Tytowa Wola, pow. mościski, ob. *Lacka Wola*.

Tytówka, jezioro, w pow. rossieńskim, pod mkiem Cytowiany, należało do klasztoru bernardynów (ob. IX, 773).

Tytówka, rzka, pow. rossieński, ob. *Cytówka*.

Tytówka 1.) białoruskie *Tytauka*, rzka, w pow. bobrujskim, prawy dopływ Oły, w obrębie gm. Bortniki, długość biegu wśród puszcz około 9 w. w kierunku płd.-wsch., ma ujście poza wsią Dworanicze. 2.) **T.**, folw., pow. klimowicki, wraz z Strokajłami, Hryniewszczyzną i Korpaczami własność Sianożęckich. Całe dobra mają 2300 dzies. (1324 lasu, 290 roli, 150 łąk); gorzelnia, 4 młyny wodne. 3.) **T.**, folw., pow. klimowicki, własność Żukowskich, ma 120 dzies. (80 lasu, 15 roli, 5 łąk). 4.) **T.**, folw., tamże, własność Zapolskich, 1544 dzies. (1110 lasu, 101 roli, 61 łąk), 2 młyny wodne.

Tytusin, folw. dóbr Nowosiółki, w pow. chełmskim.

Tytusówka, wś u źródeł Rastawicy, dopł. Rosi, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Koziatyn, par. praw. Sokolec (o $1^1/_2$ w), par. katol. Białołówka, o 30 w. od Berdyczowa, ma 171 mk. Podług Pochilewicza podczas uwłaszczenia włościan było tu 130 mk., 646 dzies.; wś należała do Karola Wyhowskiego.

Tytusówka, os. leśn. w Rakowej, pow. samborskim.

Tytwa, rzeczka, w pow. starodubskim gub. czernihowskiej, lewy dopływ Snowa (praw. dopł. Desny).

Tydwidyszki, okolica, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 35 w. od Szawel. Mają tu Demontowiczowie 48 dzies. (14 lasu), Dobejkowie 54 dzies. (12 lasu, 4 nieużytków), Najkowscy 50 dzies. (20 lasu, 5 nieużytków), Ugiańscy 131 dzies. (10 lasu, 57 nieużytków).

Tytyszki, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 6 w. od Poniewieża.

Tyulenmujża, ob. *Tulenmujża*.

Tywęzy, niem. *Tiefensee*, wś, pow. sztumski, ob. *Głębin*.

Tywonia, wś, pow. jarosławski, w okolicy pagórkowatej, wzn. 244 mt. npm., przy drodze z Jarosławia (4·7 klm.) na zach. do Przeworska. Składa się z 36 dm., ma 231 mk. (203 rz.-kat., 20 gr.-kat. i 8 izrael.). Parafia rz.-kat. i gr.-kat. w Jarosławiu. Pos. więk. (Wil. hr. Siemińskiego Lewickiego) ma 382 mr. roli, 38 mr. łąk, 5 mr. ogr. i 2 mr. 102 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 195 mr. roli, 24 mr. łąk i ogr. i 9 mr. past. Gleba jest uro-

dzajna (glinka), wzorowa uprawa. Kasa poż. z kapit. 168 złr. T. graniczy na wsch. z przedmieściami Jarosławia, na płn. z Kruhelem Pełkińskim, na wsch. z Ożańskiem a na płd. ze Szczytnem. *Mac.*

Tywrów, mko przy ujściu rzki Czeremeszny do Bohu, pow. winnicki, w 1 okr. pol., gm. Tywrów, odl. o 26 w. od Winnicy a 17 w. od st. dr. żel. kijowsko-odeskiej Gniewań, z którą łączy je droga bita. Zbudowane na wzgórku, na którem rozpadliny ziemi tworzą głębokie jary, ma 511 dm., z tych 178 na prawie czynszu, reszta na gruntach własnych, 2835 mk. (987 żydów), 2 cerkwie, kościół katol. paraf., synagoga, dom modlitwy żydowski, szkoła 1-klasowa od 1861 r. (z 71 uczniami), zarząd gminny, pałac, w którym jakiś czas mieszkał w. ks. Mikołaj Konstantynowicz, 4 młyny wodne, gorzelnię, cegielnię, 17 sklepów, 32 rzemieślników, aptekę wiejską, st. poczt. i telegr., przeprawę promem przez Boh, 26 targów rocznie; 1190 dzies. ziemi włośc., 5728 dzies. dworskiej w całym kluczu (T., Ćwiżyn, Huta, Janów, Jaroszówka, Jurkowce, Michalówka, Pilawa, Studenica). Grunt spadzisty, po nad Bohem górzysty i glinkowaty. Cerkiew paraf., p. w. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiona w 1771 r. i uposażona 48 dzies., ma 1292 wiernych. Cerkiew filialna, p. w. św. Mikołaja, wzniesiona w 1761 r., uposażoną jest 37 dzies. ziemi. Kościół katol., dawniej ks. dominikanów (do 1833 r.), p. w. św. Michała, w 1752 r. przez Jana Kalityńskiego, chorążego bracławskiego, z muru wzniesiony, na miejsce dawnego, wystawionego jeszcze w 1569 r., a przez biskupa Mackiewicza w 1841 r. konsekrowany, ma obraz Bogarodzicy, łaskami słynący, i piękną ambonę snycerskiej roboty, przedstawiającą nawę, z masztami, żaglami i rozwieszoną siecią. Parafia katol., dekanatu winnickiego, ma 1808 wiernych. Oprócz T. należą do niej wsi: Dzwonicha, Huta, Janków, Kliszczów, Koluchów, Kurniki, Majdan przysioł., Michalówka, Onypkowce, Pilawa, Potusz, Sokolińce, Szersznie, Szklarówka, Szostakówka przys., Wasylówka i Zarwanka. Gmina obejmuje 11 okręgów (starostw) wiejskich: Ćwiżyn, Janków, Jaroszówka, Kliszczów, Pilawa, Sutyski, Szersznie, Tywrów, Wasylówka, Witawa, ma 1348 osad włośc., 9055 mk. włośc., uwłaszczonych na 9856 dzies. (7106 ziemi ornej). Oprócz tego w obrębie gminy przebywa 2537 mk. innych stanów, ziemi do nich należącej i rządowej 13381 dzies. (7229 dzies. ornej), cały więc obszar gminy obejmuje 23237 dzies. (14335 ornej) i 11592 mk. Zarząd dóbr podolskich ks. Koczubeja urządził w T. tatersal, z wielkim wyborem ujeżdżonych koni zaprzęgowych i wierzchowych. Czy rzeczywiście T. był stolicą plemienia słowiańskiego Tywerzanów al. Tywerców, osiadłych według Nestora nad Bohem, tego niewiemy, w każdym jednak razie osada ta sięga bardzo dawnych czasów. Jeszcze w XIV w. w. ks. Witold nadał go Daszkowiczowi, jak to widzimy z przywileju Aleksandra z 1505 r.: „Bił nam czołem ziemianin bracławski Fedko Daszkowicz i oświadczył, że dziad tegoż Herman otrzymał od Witolda w pow. bracławskim: Kliszczewo, a Szandyrewo, a Tristenec, a Tiwrow, a Wołczkowcy, a Nestorowcy, i sioła: Orynicza, a Kostino na rzece Kośnicy, a Zbunowo, a Paroboczie, na rzece Rusowe, a Lenew. a Michajłowo“ itp. (ob. Staroż. Polska, t. III, str. 1431). Król Aleksander potwierdził posiadanie na wieczność; pozwala je sprzedać, zamienić, cerkwiom zapisać itp. W końcu XV w. T. zniszczony był przez Tatarów, jakiś czas należał do rodziny Kleszczowskich a wraz z Dzwonichą nosił nazwę włości kleszczowskiej. W końcu XVI w. władali nim Jaroszyńscy. Około 1590 r. Maryanna Jaroszyńska zaślubiając Sebastyana Kalityńskiego, wniosła go jako wiano posagowe. W 1730 r. władał nim regimentarz partyi ukraińskiej Kalityński, który w tych stronach dzielnie Hajdamaków znosił, którzy pomimo to w 1750 r. T. zrabowali. Michał Kalityński, chorąży bracł., kościół i klasztor dominikanów wybudował w 1740 r. a w 1744 r. uzyskał przywilej na zaprowadzenie targów we czwartki i jarmarków na św. Jan, Mikołaj i Michał podług star. kalend. Po wygaśnięciu rodu Kalityńskich z linii Jaroszyńskiej, Zacharyasz Jaroszyński, podstoli winnicki, posiadający połowę T., zrobił zajazd i Marcina Kalityńskiego, sukcesora z innej linii, z T. wypędził, przyczem, według podania, jeden z dominikanów został zabity. Zacharyasz Jaroszyński, następnie ststa dymitrowski, był to niepospolity człowiek, pracą i zapobiegliwością zostawił swym synom olbrzymi majątek, z kilkunastu wielkich kluczów składający się. Za zabicie dominikana całe życie pokutował, wymurował w Kamieńcu kościół ks. kapucynom. Urodzony on był z Piaseckiej, która po kądzieli była sukcesorką Słupiczów, posiadających tu jeszcze od Witolda ogromne nadania (28 kluczów) od Łobaczowa do rz. Bohu. Po wygaśnięciu Słupiczów majętności te w połowie dostały się sprzedażą ks. Zbarazkim, a drugą połowę Halszka Słupiczanka wniosła Rohozińskim. Wasyl Rohoziński, pamiętny z najazdu na Kunę i morderstwa ostatniego Słupicza, zostawił jedyną córkę, która wyszła za Pia-

seckiego a następnie fortuna ta Słupiczów przechodziła po kądzieli na Wolskich i Borejków. Borejkowie zostawili 6 córek i syna Felicyana, ożenionego z rodzoną siostrą Zacharyasza, który pomału wszystkie te części drogą kupna lub procesów nabył i został posiadaczem prawie całej fortuny Słupiczów. W ostatnich czasach T. drogą sprzedaży wraz z Konstantynowem Nowym i Miastkówką przeszedł do ks. Koczubejów. Opis podały Podol. eparch. Wiedom. z 1873 r. *Dr. M.*

Tyzenhauzowski, kanał, w gub. grodzieńskiej, właściwie skanalizowana górna połowa rz. Pyrry (ob. t. II, 834).

Tyżmiany, kol. na obszarze wsi Kretkompie, w pow. władysławowskim.

Tzschelln (niem.), dobra i wś, pow. rozborski, paraf. ewang. Nochten, katol. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 11 ha, 3 dm., 16 mk. ewang.; wś 518 ha, 37 dm., 202 mk. ewang.

Tzschocha (niem.), dobra, pow. lubański, parafia ewang. Rengersdorf, katol. Marklissa. W roku 1885 dobra miały 595 ha, 9 dm., 60 mk. (9 katol.). Do T. należały: Rengersdorf, Hagendorf, Grund.

Tzulkinehlen, wś, pow. gąbiński, st. pocz. Mallwischken.

Tzulkinnen, nadleśnictwo, pow. gąbiński, st. pocz. Gewischkehmen.

U.

Ubarska, uroczysko, w pow. pińskim, w okolicy Koszewicz (gm. Stawek), wspominane w dokumencie z XVI w. (ob. Piscewaja Kniga Pinsk., Wyd. Wil. Arch. Komiss., str. 329). *A. Jel.*

Ubice, fol., ob. *Dusocin.*

Ubereż al. *Obereże*, fol. i os. leśn., pow. stryjski, ob. *Manasterzec* 3).

Ubiad, wś, część gm. Wielogłów, w pow. nowosądeckim, o 5 klm. na płn. od Nowego Sącza, nad pot. t. n. (praw. dopł. Dunajca pod Dąbrową). Zabudowana w dolinie potoku, otoczonej od płn. i płd. wzgórzami lesistemi. Par. rz.-kat. w Wielogłowach. Wś ma 33 dm. i 242 mk., 239 rz.-kat. i 3 izrael. Pos. więk. (Ignacego hr. Lanckorońskiego) ma 58 mr. roli, 6 mr. past., 29 mr. lasu. W 1581 r. nazywała się ta osada „Obiad“, była własnością Wielogłowskiej a trzymał ją Bartł. Stojowski; miała 5 łan. km. i zagrodę bez roli. Graniczy na płn. z Wolą Kurowską, na wschód ze Słowikową, na płd. z Klimkówką i Wielogłowami, na zachód z Dąbrową i Kurowem. *Mac.*

Ubied', ob. *Ubiedź.*

Ubiedź, osada, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Broża. *A. Jel.*

Ubiedź al. *Lubidwa*, wś, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Przyborsk, o 104 w. od Radomyśla.

Ubiedź al. *Ubied'*, *Ubiet'*, rzeka, w pow. nowogrodsiewierskim i sosnickim gub. czernihowskiej, prawy dopływ Desny. Bierze początek powyżej mka Orłówka i poniżej Sosnicy ma ujście.

Ubiel al. *Ubielje*, wś i dobra nad rzeką Wołmą, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. i gm. Śmiłowicze (o 7 w.), par. katol. dawniej Śmiłowicze obecnie Ihumeń (o 17 w.). Wieś ma 9 osad, folw. 1463 dzies. ziemi dworskiej; kaplica katol., wzniesiona w zeszłym wieku przez Moniuszków. Niegdyś U. należał do domin. Śmiłowicze i był z kolei własnością Sapiehów, Zawiszów i Ogińskich. Pod koniec XVIII w. z całą Śmiłowszczyzną nabyty przez Stanisława Moniuszkę, sędziego wojskowego w. ks. lit., ożenionego z Ewą Wojniłowiczówną i tu d. 5 maja 1819 r. urodził się z ojca Czesława i matki Elżbiety Madżarskiej Stanisław Moniuszko, twórca „Halki“. Dom, w którym się urodził, do dziś istnieje w dobrym stanie; widok podał Orda w swem Albumie. Po Moniuszkach U. stał się własnością Dzikowskich i przez wiano Lewinii Dzikowskiej przeszedł na Oziębłowskich. Ziemia i łąki dobre, arendy, młyny i propinacye.

Ubielce, wś, pow. ostrogski, gm. i par. praw. Annopol. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1583 r. własność ks. Konstantyna Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, płaci od 3 dym., 1 podsus. (Jabłonowski, Wołyń, 82).

Ubiessy, wś i dobra, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 42 w. od Szawel.

Ubieszyn, wś, pow. łańcucki, na lew. brzegu Sanu, naprzeciw Sieniawy (3·8 klm.), w międzyrzeczu Sanu i Wisłoki. Par. rz.-kat. w Gniewczynie a gr.-kat. w Gorzycach. Liczy 117 dm. i 618 mk. (327 męż., 291 kob.), 537 rz.-kat., 65 gr.-kat. i 16 izrael. Kasa poż. gm. ma 1753 złr. Pos. większa (Domic. Kellermanowej) ma 174 mr. roli, 6 mr. łąk, 9 mr. past., 16 mr. lasu, 58 mr. nieuż.; pos. mn. 524 mr. roli, 46 mr. łąk i ogr., 45 mr. past. i 19 mr. lasu. U. graniczy na płn. z Głogowem, na płd. z Wolą Ogryzkową i Gorzycami, na zach. z Tryncą. Nieużytki są wydmami piaszczystemi, które obecnie są zadrzewiane. *Mac.*

Ubiet', ob. *Ubiedź.*

Ubijbaćki, *Ubijbaczki* al. *Ubibaczki*, wś nad rz. Oressą, na płn.-zach. krańcu pow. mozyr-

skiego, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. Komarowicze, o 80 w. od Petrykowa, 140 w. od Mozyrza. Wś ma 50 osad; niegdyś radziwiłłowska, należała do domin. Horodziatycze; grunta lekkie, łąk obfitość; w okolicy sławne ostępy na grubego zwierza; lud zamożny, uprawia pszczelnictwo w puszczy. Od U. Oressa poczyna być spławną dla drzewa. Niegdyś kn. Olelkowicze Słuccy zrobili zapis na Ubijbaczkach monasterowi hrozowskiemu (ob. Ist.-stat. opis. mins. Eparch. przez archim. Mikołaja, str. 121). Jest legienda, że nazwa powstała od tak zwanej „łobaniny“, czyli panującego niegdyś zwyczaju zabijania starych zniedołężniałych ojców rodziny. *A. Jel.*

Ubinie, wś, pow. kamionecki, 22 klm. na płd.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 16 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Busku, 6 klm. na płn. od st. kol., urz. poczt. i tel. w Zadwórzu. Na zach. leżą Chreniów i Dziedziłów, na płn. Banunin i Niesłuchów, na wsch. Lisko i Nowosiółki, na płd. Zadwórze (pow. przemyślański). Wzdłuż granicy płd. płynie Jaryczówka, dopł. Pełtwi. Wody z płn. części obszaru wpadają do Pełtwi za pośrednictwem Kulikówki, zwanej tu pot. Dumnym. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie pot. Dumnego. Na płn.-wsch. od wsi grupa domów „Rogów“. Własn. więk. ma roli or. 319, łąk i ogr. 253, past. 294, lasu 85 mr.; wł. mn. roli or. 628, łąk i ogr. 607, past. 50, lasu 69 mr. W r. 1880 było 108 dm., 673 mk. w gm., 7 dm., 44 mk. na obsz. dwor. (653 gr.-kat., 36 rz.-kat., 28 izr.; 640 Rusinów, 77 Polaków). Par. rz.-kat. w Żelechowie, gr.-kat. w miejscu, dek. buski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Koźmy i Damiana, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1084 złr. *Lu. Dz.*

Ubiszki, mko rząd. nad rzką Pałszupis, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm., par. i st. poczt. Łukniki, o 49 w. od Szawel, w 1859 r. 5 dm., 48 mk. Posiada kościół katol. filialny, p. wez. św. Aniołów, zbudowany w 1785 r. przez Kacpra Szlakowskiego.

Ubitz (dok.), ob. *Dusocin.*

Ubizowa Skała, w pow. zaleszczyckim, ob. *Latacz.*

Ublik, dobra ryc., w pow. jańsborskim, na Mazurach Pruskich, odl. 40 klm. od Ełku, obejmują z fol. Janowo, Buwełno, karczmą Stoczek i leśnictwem Oskarzyn 1844 ha i są własnością Kullaka. U. sam, pięknie położony nad jeziorem zwanem Wąż, w nowszych czasach częściej „Ublickie“, liczył 1884 r. 150 mk., a pod koniec wieku przeszłego 7 dymów. Istniał już 1540 i wtedy nazywał się też „Zedewitz“, od właściciela Krzysztofa Zedwicza; r. 1557 przeszedł na prawie magd. w posiadanie zięcia jego Antoniego v. Lehwald, a r. 1673 posiadał tam Fabian v. Lehwald około 100 włók. Później był U. w ręku Konarskich, jeszcze w końcu wieku zeszłego. Mieszkali też tu Bęglewscy. *J. S.*

Ublinek Szlachecki, wś i fol., i *U. Poduchowny,* wś, dawniej *Ubnin,* pow. sandomierski, gm. Lipnik, par. Strzyżowice, odl. od Sandomierza 25 w., mają 14 dm., 112 mk. W 1827 r. było 15 dm., 90 mk. W r. 1870 folw. Ublinek rozl. mr. 450: gr. or. i ogr. mr. 336, łąk mr. 12, lasu mr. 90, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, drewn. 7; płodozm. 10-pol., las nieurządzony. Wś U. os. 11, mr. 25; wś U. Duchowny ma 102 mr. i tworzy jedną całość z poprzednią. W połowie XV w. wś Ubnin, w par. Strzyżowice, należała do Jana i Piotra h. Ostoja. Były tu 2 łany km. należące do kościoła w Gorzycach, którego pleban miał tam folwark i karczmę z rolą. Dwa folwarki rycerskie płaciły dziesięcinę kościołowi w Strzyżowicach. Łany kmiece dawały dziesięcinę prebendzie sandomierskiej Kobiernickiej. W drugim opisie wsi podaje Długosz, iż folwark kościoła w Gorzycach dawał dziesięcinę pleb. w Strzyżowicach, że były tu trzy folw. rycerskie a prebenda Kobiernicka pobierała dziesięcinę z 1 łanu km., karczmy i zagrod, wartości 2 grzyw. (L. B., I, 364 i II, 341, 356). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508, Jakub Krąmpski płacił tu gr. 12 (Pawiński, Małop., 457). *Br. Ch.*

Ubliszcze, ob. *Uhliszcze.*

Ublo al. *Hublo,* niem. *Aubeln,* wś na Śląsku austr., pow. karniowski, ma 575 mk.

Ubna, tak W. Pol w swej Hydrografii nazywa rz. Dubnę (ob.).

Ubnica al. *Lubnica,* pow. kolbuszowski, ob. *Kosowy.*

Ubocz 1.) grupa domów na przedmieściu Łyczakowskiem we Lwowie. 2.) **U.,** folw. koło Królina, w Tuligłowach, pow. mościski.

Ubocze, w spisie urzęd. *Ubogie,* wś włośc., pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. i par. Uszpol, o 82 w. od Wiłkomierza.

Ubocze, os. leśna i las, pow. uszycki, gm. Łysiec, par. Żwańczyk (odl. 3 w.), osada pobereźnika, należy do Ign. Chełmińskiego.

Uboga, niem. *Woerth* (nazwa od r. 1871), posiadłość chełm., między Brdą a kanałem, pow. chojnicki, st. pocz. i kol. Rytel, paraf. kat. Czersk; 344 ha (226 roli or., 20 łąk, 52 lasu); 1885 r. 3 dm., 6 dym., 37 mk. (33 kat., 4 ew.). Lustracya z r. 1664 opiewa: Folw. U. na Piaskach, ze żyta kor. 28, czynszu 39 fl. Sołtys przy tym folw. ma kawał gruntu, ten dogląda do stodół i zaciągu; z tego płaci fl. 8, strzeże także barci i zwierza w puszczy Czerskiej po tygodniu z innymi po kolei. Mesznego pobierał prob. czerski r. 1710 ztąd pół kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wiz. Szaniawskiego, 122). Według topogr. Goldbecka z r.

1789 były tu 4 dymy (str. 242). Według taryfy pobor. z r. 1648 płacili poddani 1 fl. 10 gr. (ob. Rocz. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 185). *Ks. Fr.*

Ubogie, osada nad rzką Grabówką, pow. piotrkowski, gm. Bujny, par. Łobudzice, 1 dm., 8 mk., 30 mr.

Ubogie, ob. *Ubocze.*

Ubognowina, os., pow. maryampolski, gm. i par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 28 w., ma 4 dm., 38 mk. W 1827 r. było 2 dm., 24 mk.

Ubogówka, zaśc., pow. święciański, ob. *Stankuszki.*

Ubojeńce, pustka przy wsi Grójec Wielki, w pow. sieradzkim, gm. Złoczew.

Ubołocie 1.) wś, pow. bobrujski, w 4 okr. pol., gm. Horodok, przy drożynie wiodącej przez puszcze i moczary z Korytna do Kamionki, ma 18 osad; grunta piaszczyste. Należy do dóbr Korytno. 2.) **U.** al. *Uzbłocie*, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, ma 12 osad. Mają tu własność Siemaszkowie i Rusieccy, razem około 10 włók gruntu; miejscowość lesista i falista, grunta lekkie. 3.) **U.**, wś u źródeł rzki Obiedówki, dopł. Nienaczy, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Domanowicze, o 99 w. od Rzeczycy, przy drożynie z Zielonacza do Domanowicz, ma 22 osad; miejscowość małoludna, dzika. *A. Jel.*

Uborć 1.) rzeka, w gub. wołyńskiej i mińskiej, prawy dopł. Prypeci, zaczyna się w pow. nowogród-wołyńskim, w moczarach okolicy wsi Andrzejewicze; płynie w kierunku płn.-wsch. w licznych zakrętach, z początku korytem zwężonem, potem szerszem, pod mko Olewsk (odkąd jest spławną), dalej koło wiosek: Suszczany, Jurewo, Perha, Rudnia, Choczyn; przy wsi Kopiszcze, dotarłszy do granicy pow. mozyrskiego, zatacza półkole na wschód i na przestrzeni 7 w. stanowi granicę pomiędzy pow. nowogród-wołyńskim i mozyrskim, poczem wkroczywszy w pow. mozyrski płynie lesistemi nizinami koło wsi: Miłaszewicze, Słobódka, Rudnia, Kurhany, Osiniec, Lelczyce, Złodzin, Rudnia, od której wypuszcza ramię, długie około 7 w., tworzące wyspę i dalej złączywszy ramiona ma ujście pod wsią Mojsiejewicze, prawie naprzeciwko mka Petrykowa, leżącego na drugim brzegu Prypeci. Długość biegu około 240 w., w tem w obrębie gub. mińskiej około 90 w. Podług W. Choroszewskiego (Pamięt. Fiziogr., I) U. od Emelczyna jest 185 w. długą. Począwszy od Olewska od lewego brzegu dopływami U. są: Hłyboka, Radorobiel, Ostrówka, Ściepanówka, Kamionka, Niereśnia, Perespa, Łatosza (Litosza), Ślepcza i Mańcza; od prawego brzegu: Libożada, Wiszka, Krynica, Mutwica (Mątwica), Pohraniczna, Sielec, Perha, Płotnica al. Dobra, Świdówka, Żmurnia, Łaśna (Lisna), Stawiszcze, Bojarka, Mutwica druga, Pożoga, Mołodaja i Ostrożanka. U. spławia drzewo i smołę z puszcz okolicznych do Prypeci. W obrębie gub. mińskiej przystanie w Lelczycach i Mojsiejewiczach; przeprawy promowe w Złodzinie i Mojsiejewiczach. Nad uspławnieniem U. w wieku ubiegłym pracował biskup wileński Ignacy Massalski, mając dobra po nad brzegami tej rzeki. Za czasów Rzpltej U. stanowiła granicę pow. pińskiego od mozyrskiego i owruckiego. 2.) **U.** *Mały*, rzeczka, w pow. mozyrskim, ob. t. VI, 759. *A. Jel.*

Uborek al. *Uborki* 1.) folw., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Szack, par. katol. Uzda, ma 209 dzies. Należał niegdyś do domin. Szack, przy eksdywizyi tych dóbr w 1816 r., będących wtedy własnością Oskierków, U. dostał się Brylewskim, w posiadaniu których dotychczas zostaje, miejscowość dość leśna, grunta kamieniste, szczerkowe i w części piaszczyste; od Ihumenia w. 72. 2.) **U.** al. *Uborki*, folw. przy ujściu rzki Nieświaczy do Ptycza, pow. ihumeński, w gm. Citwa, o 55 w. od Ihumenia, w pobliżu traktu wojenno-komunikacyjnego. Niegdyś to miejsce należało do dóbr Sierhiejewicze i Kobylicze Lipskich h. Grabie. Ostatni z rodu Kacper, robiąc zapisy przedśmiertne, założył tu folwark i darował go w 1862 r. ulubieńcowi swojemu Szmujle Palejowi, zarządzającemu całym jego majątkiem. U. na 195 dzies. całego obszaru posiada większą połowę łąk, dających do 400 fur siana; z tego powodu grunta, chociaż lekkie, doprowadzone są do znakomitej kultury. Henryk Weisenhof odkrył tu nad Ptyczą osadę przedhistoryczną. 3.) **U.**, ob. *Uborki.* *Al. Jel.*

Uborki 1.) al. *Uborek*, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Ziembin, o 45 w. od Borysowa, ma 12 osad; grunta lekkie, miejscowość nizinna. 2.) **U.**, wś, pow. ihumeński, w 3 okr. berezyńskim, gm. Pohorełe, przy drodze z Żarnówek do Snacisk, ma 14 osad; głuche Polesie. 3.) **U.**, własność ziemska, tamże, w 3 okr. pol. berezyńskim, należy od 1870 r., jako darowizna od rządu, do urzędnika Elizeusza Żmurowicza, ma 71 dzies. 4.) **U.**, własność ziemska, tamże, należy od 1849 r. do Sadowskich, ma 80 dzies. 5.) **U.**, własność ziemska, tamże, od 1846 r. rodziny Bykowskich, ma 68 dzies. 6.) **U.**, własność ziemska, tamże, 123 dzies.; należy od dość dawna do Gorawskich. 7.) **U.**, zaśc., tamże, w gm. Brodziec. 8.) **U.**, wś nad rz. Uszą, tamże, w 2 okr. pol. smiłowickim, gm. Hrebionka, o 25 w. od Ihumenia, ma 7 osad;

miejscowość poleska, grunta piaszczyste. 9.) **U.**, ob. *Uborek*. *A. Jel.*

Uborty, wś, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, gm. Tonież, o 59 w. od Turowa a 102 w. od Mozyrza. *A. Jel.*

Ubożyc, uroczysko do wsi Bodzienki, wchodzącej niegdyś w skład sstwa ostrskiego a w 1616 r. będącej w posiadaniu Zacharyasza Jałowickiego; ob. *Ostr* (t. VII, 672).

Ubrodowice, wś nad strum. t. n. (dopł. Bugu), pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze, leży o 12 w. na płn. od Hrubieszowa, przytyka do Stepankowic, do których należała. Ma 39 os., 689 mr. W 1827 r. było 41 dm., 240 mk. *Br. Ch.*

Ubrzeż, wś, pow. hocheński, w okolicy pagórkowatej i lesistej, nad pot. Stradomką, przy drodze z Łapanowa (3 klm.) przez Muchawkę do Wiśnicza (17·3 klm.). Par. rz.-kat. w Łapanowie. Wraz z obszarem więk. pos. (Anast. Meysnera) liczy 40 dm. i 255 mk., 241 rz.-kat. a 14 izr. Więk. pos. ma 85 mr. roli, 6 mr. łąk, 34 mr. past. i 1 mr. 1450 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 141 mr. roli, 23 mr. łąk i ogr., 19 mr. past. i 14 mr. lasu. W XVI w. do par. w Trzcianie. Winc. Wieruszycki płacił wtedy od $1^1/_2$ łan. km., zagr. z rolą i komornika bez bydła. Graniczy na płn. z Wieruszycami, na płd. ze Zbydniowem, na zach. z Brzezową a na wsch. z Libichową. *Mac.*

Ubyli, nazwa nadawana niekiedy jeziorowi Ruszono, w pow. dyneburskim.

Ubysław, fol., pow. turecki, gm. Kościelnica, par. Uniejów, odl. od Turka 24 w.; 5 dm., 102 mk. W r. 1827 był 1 dm., 10 mk. Dziś stanowi część majoratu rządow. Kościelnica. R. 1265 dnia 30 grud. w Glinnic nad Wartą, wobec Leszka, ks. sieradzkiego „Mauritius“, syn „Wszebora“, zamienił trzy części dziedziczne „ville de Ubislaw“ z arcyb. gniez. Januszem na wieś Sędowo (Sandowo) nad Nerem, należąca do dóbr arcyb. Wraz z innemi wsiami arcybiskupiemi spustoszyli Krzyżacy i U. (Kod. Wielk., Nr. 417, 1192, 1354). Na początku XVI w. jestto wś arcybiskupia z folw. i ogrodziarzami, należąca do uposażenia wikaryatu przy kollegiacie uniejowskiej (Łaski, L. B., I, 344). Wydawca Lib. Ben. Łaskiego mylnie odnosi do U. wś „Uniesławowo“, jedną z siedmiu części Pągowa (L. B., I, 360). Regestra pobor. z XVI w. nie wymieniają wcale Ubysława. *Br. Ch.*

Ubysze, pow. płocki, ob. *Kuchary-Ubysze*.

Ubyszów, wś, pow. konecki, gm. Bliżyn, par. Odrowąż, odl. od Końskich 29 w., ma 29 dm., 173 mk., 269 mr. W 1827 r. było 13 dm., 97 mk. Wchodziła w skład dóbr Bliżyn.

Ubytki, folw., pow. warszawski, gm. Zagoździ, par. Żerzeń.

Uć al. *Ucia*, ob. *Ut'*.

Uchaczały, wyspa wśród odnóg Prypeci, w pow. pińskim, pod mczkiem Nobel, wspomniana w dokumencie pod 1555 r. (ob. Piscowaja Kniha Pinsk., wyd. Wil. Arch. Komiss., 168). *A. Jel.*

Uchacze al. *Uchacz*, wś, pow. garwoliński, gm. i par. Maciejowice, leży od nich na płd.-wschód, ma 15 dm., 198 mk., 556 mr. W 1827 r. było 14 dm., 108 mk. Wchodziła w skład dóbr Maciejowice. Według reg. pobor. pow. stężyckiego z r. 1569 wś Uchacz należała do par. Kochów (Pawiński, Małop., 55).

Uchaje al. *Ukajes, Ukojas*, jezioro, w pow. święciańskim, na płn.-zach. od Ignalina, w pobliżu jezior: Łusza, Sołny, Dryngie, Gawis, Ławki i Liminie. Na brzegach jego leży wś Kuliniszki oraz zaśc. Kimbaryszki i Popelikalnis.

Uchałoda, dwie pobliskie wsi na lewym brzegu Berezyny, pow. borysowski, o 2 mile na płd. od Borysowa, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hlewin. U. Wielka ma 37, U. Mała 28 osad. Tu w 1708 r. zachodziły potyczki pomiędzy Rossyanami i wojskami Karola XII, cofającemi się ku Hołowczycom. Z tego czasu istnieją tu liczne kurhany i lud przechowuje tradycyę o wypadkach, jakie zaszły w 1812 r. w czasie pamiętnej przeprawy armii Napoleona pod Borysowem. Wódz francuzki, chcąc odwrócić uwagę nieprzyjaciela, udał fałszywą przeprawę pod U., kędy zmierzał Czyczagów, a tymczasem polecił ustawić most powyżej, w okolicy wsi Ściudzianki. W dniach 25—26 listopada miały miejsce w U. zacięte utarczki, przyczem wś zniszczoną została doszczętnie przez Francuzów (ob. Eust. Tyszkiewicza, Opisanie pow. borysowskiego, str. 65, 84). Miejscowość dość lesista, grunta falowate, lekkie, łąk dużo. *A. Jel.*

Uchań 1.) *Górny*, wś nad rzką Kalenicą, pow. łowicki, gm. Łyszkowice, par. Lipce, odl. 20 w. od Łowicza a 5 w. na zach.-płd. od Łyszkowic, ma 18 dm., 137 mk., 557 mr. (312 mr. past. i 42 nieuż). W 1827 r. było 10 dm., 90 mk. 2.) **U.** *Dolny*, wś i os. młyn. nad rzką Uchanką i Baranicą, pow. łowicki, gm. Łyszkowice, par. Pszczonów, odl. 9 w. od Łowicza a $5^1/_2$ na płn.-wsch. od Łyszkowic, ma 12 os., 97 mk., 476 mr. (203 mr. pastw., 245 nieuż.). W 1827 r. było 7 dm., 56 mk. W archiwum kapituły gnieźn. przechowuje się nadanie wójtowstwa w Uchaniu z dnia 15 grudn. 1568 r. Powiedziano tam, że dla obrony lasów rozległych w kluczach dóbr arcybiskupich, łowickim i skierniewickim, przez okoliczną szlachtę nielitościwie pustoszonych, tudzież dla uwiecznienia imienia swego, arcybiskup Jakub Uchański zakłada na krańcach tychże dóbr wś „Uchań“ (dziś Uchań Dolny) i krewnemu swemu Maciejowi

Zelech nadaje tam wójtowstwo (ks. Korytkowski, „Arcyb. gnieźn.“).

Uchanie, os. miejska, dawniej miasteczko, na strum. t. n., jednym ze źródłowych ramion Wełnianki (dopł. Bugu pod Dubienką), pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Uchanie, odl. 21 w. na zach.-płn. od Hrubieszowa, a 7 w. na wsch. od Wojsławic (st. poczt.), 28 w. od Rejowca (st. dr. żel. nadwiślań.). Leży na pochyłości wzgórz, sięgających w pobliżu osady do 910 st. npm. Gleba żyzna, sprzyja uprawie owoców (sady śliwkowe). Osada posiada cerkiew, kościół par. katol., synagogę, szkołę początkową, 130 dm. (4 mur.), 2113 mk. (w połowie żydów). Do mieszczan należy 639 mr., rozdzielonych na 254 osad. Rzemieślników bardzo mało; krawców 13, szewców 8, stolarzy 5, ślusarzy 2, cieśli 4, tkaczy 2, rymarzów 2, mechaników 2, kotlarz. Jarmarków 6 do roku. W r. 1827 było 180 dm., 867 mk.; 1864 r. 132 dm. (7 mur.) i 1812 mk. Zawiązkiem osady była wieś królewska, której połowę nadał wieczyście Kazimierz Jagiellończyk r. 1470 w Radomiu Pawłowi Jasieńskiemu (z Jasieńca), kasztel. sandom., stcie bełzkiemu i chełmskiemu. Tenże król na prośbę Pawła Jasieńskiego pozwala r. 1484 w Piotrkowie wynieść tę wieś na miasto i usuwając zachowywane dotąd prawa polskie i russkie, nadaje magdeburskie. Targi co środa a jarmarki na św. Wojciech i Wawrzyniec ustanawia. Król Aleksander potwierdza te przywileje r. 1504 w Krakowie i uwalnia mieszczan na lat 16 od czynszów i czopowego. W r. 1550 otrzymują przywilej przeznaczający cło grobelne na naprawę mostu (Lustr., 4, 40). Zygmunt III potwierdzając przywileje r. 1596, dodaje jarmark na Wniebowzięcie i targi przenosi na poniedziałki. Przywilejem z r. 1603 pozwala na wzniesienie ratusza, domów zajezdnych, pobór placowego, targowego i dodaje jarmark na Zielone Świątki. Władysław IV w 1640 r. zatwierdzając przywileje, dozwolił mieszczanom swobodnego handlu w całym kraju. Kiedy U. przeszły od Jasieńskiego do Uchańskich, niewiadomo. Jasieński zmarł r. 1489, mając lat 56, pochowany we Włocławku. Ponieważ wś Uchań pod Łowiczem została założoną dopiero przez arcybiskupa Uchańskiego, przeto nie można jej uważać za gniazdo, od którego rodzina przybrała nazwisko. Trzeba przypuścić, iż albo wraz z Jasieńskim siedzieli już na drugiej połowie U. przodkowie arcybiskupa albo też że dopiero po nabyciu U. na początku XVI w. przybrali od dóbr nazwisko. Rodzina ta, h. Radwan, pochodziła z Mazowsza. Gniazdem ich była wieś Rusiec pod Nadarzynem koło Warszawy. Wywodzili się zaś ze Służewa pod Warszawą i dodawali w podpisach tytuł: „comes de Służewo“. Z potwierdzenia nadań tej rodziny przez Zygmunta Augusta widać, iż w XVI w. poprzybierali rozmaite nazwiska od siedzib. Obok Uchańskich są Nadarzyńscy, Magnuszewscy, Jakaccy. Na Rusi spotykamy Tomasza Uchańskiego, łowczego bełzkiego, brata biskupa. Brat Tomasza Jakub, zostawszy w r. 1538 kanonikiem chełmskim a r. 1550 biskupem tej katedry, starał się widocznie wraz z bratem o utworzenie, za przykładem tylu innych, fortuny pańskiej na Rusi. W tamtych stronach powstaje teraz cały szereg miast i miasteczek przy rezydencyach pańskich: Rejowiec, Zamość, Sieniawa, Goraj i inne. Według lustracyi z r. 1550 zostają U. w posiadaniu Arnolfa Uchańskiego, łowczego bełzkiego, później wojew. płockiego. Otrzymało miasto cło grobelne na naprawę mostu (Lustr., 4, 46, 65). U. posiadają zamek (arx), będący rezydencyą dziedziców. Jakub Uchański, jeszcze będąc biskupem chełmskim, zakupił od Jakuba Snopkowskiego, wojskiego chełmskiego, Hajownicką Wolę (zapewne i Hajowniki), tudzież Wysokie, leżące na płd. od Skierbieszowa (dobra bisk. chełm.), dość daleko od Uchań. Dbając o podniesienie miasta biskup i brat jego Arnolf, wojew. płocki, obdarzają kościół w U. bogatemi aparatami, złożonymi jednakże dla bezpieczeństwa w zamku i uposażają probostwo połową wsi Wysokie i karczmami w mieście. We wsi Uchanie zdawna zapewne należy do kościoła „Poświętne“ (sanctuarium), na którem siedzi 5 kmieci. W r. 1581, gdy proboszczem jest ks. Sebastyan Brzozowski, dziekan gnieźn., dokonywa Jakub Uchański, arcyb., zmiany w uposażeniu. Odbiera kościołowi karczmy w U. i pół Wysokiego Uchańskiego a daje w zamian dalej położoną Wolę Hajownicką i pół Wysokiego Hajownickiego. W akcie tej zamiany, datowanym z Łowicza, potwierdzonym przez króla, przelewa arcybiskup prawo patronatu koleją lat na Pawła Uchańskiego, ststę drohobyckiego, syna Tomasza, i synów Arnolfa: Stanisława, Jakuba, Jana i Arnolfa (Wierzbowski, Uchansciana, II, 360—363). Paweł Uchański, później wojewoda bełzki, żonaty z Anną Herburtówną, umiera w 1590 r. odbywając poselstwo do Konstantynopola. Jedyna córka jego Helena wychodzi za Mikołaja Daniłowicza i wnosi U. w posagu. Daniłowicz umiera r. 1624, podobno pochowany był w U., które odziedziczył syn Jan Mikołaj, żonaty z Heleną Opalińską i powtórnie z Zofią Tęczyńską. Zmarł r. 1650 w Lublinie bezpotomnie. Dobra U. przechodzą na braci jego. Daniłowicze zapewne, wraz z przebudową kościoła, wystawili okazałe pomniki grobowe Pawła i Stefana Uchańskich. Starowolski w r. 1632 ogląd-

dał tu piękny zamek, otoczony ogrodami. W 1786 r. obszerny pałac stał pustkami i w części był zrujnowany. W r. 1810 rozebrano mury i cegły użyto na budowę gorzelni i browaru. Miasteczko samo rozwinąć się nie mogło dla braku odpowiednich warunków. Jeszcze w r. 1763 dziedzicem U. jest Józef Daniłowicz, poczem dobra przechodzą do Potockich. Następnie szybko i często zmieniały U. dziedziców. Byli niemi: Kuszel, Rozenberg, Sieniuta-Baliński, Popławski (do 1839 r.), hr. Poletyłło (do r. 1853), zięć jego Szydłowski (do r. 1877), wreszcie ks. Lubomirski. Pozostały dotąd szczątki starego zamku, wzniesionego podobno jeszcze przez Pawła Jasieńskiego. Zamek ten oparł się najazdowi Tatarów, którzy w r. 1549 splądrowali kościół i klasztor w U. Dziś w sąsiedztwie ruin stoi pałacyk, wzniesiony r. 1874 przez dziedzica dóbr Szydłowskiego. *Kościół.* Założyciel miasta Paweł Jasieński rozpoczął w r. 1482 budowę kościoła, ukończoną w r. 1484. Konsekracyi dopełnił Jan Kazimirski, bisk. chełmski. Przy kościele osadzono paulinów reguły św. Augustyna. Po najeździe Tatarów i spustoszeniu kościoła zakonnicy, widocznie ubogo uposażeni, opuścili kościół i przenieśli się w inne strony. Jakub Uchański, arcyb. gnieźn., dziedzic U., ustanowił tu proboszcza i uposażył go w r. 1575. Prócz proboszcza ustanowił on jeszcze 4 mansyonarzy. Jan Mikołaj Daniłowicz przebudował i rozszerzył kościół w r. 1625, jak o tem świadczy napis nad drzwiami frontowemi. Ta przebudowa nadała kościołowi jego obecną postać. Jestto budowla w stylu cechującym ówczesne kościoły jezuickie. Fronton z dwoma małemi wieżami, wewnątrz jedna nawa ze sklepieniem beczkowym, po bokach dwie kaplice ośmioboczne, nakryte kopułkami. Część kapłańska, wewnątrz ozdobiona sztukateryami, między ozdobami są i herby dziedziców. Kościół ma ośm ołtarzy. Ołtarz wielki mieści rzeźbiony z drzewa wizerunek Chrystusa na krzyżu; na sklepieniu są dawne malowidła tajemnic Rożańca Ś-go. Ołtarz w kaplicy N. Maryi, o którym jest podanie, iż malował go niejaki Piasecki który, ociemniawszy ślubował, że gdy wzrok odzyska, da dwa obrazy jeden do Uchań drugi do Sokala. W kaplicy tej na sklepieniu o tle niebieskim z złotemi gwiazdami są herby z gipsu: Herburt, Radwan, Oksza. Wymalowany też jest wyższy i niższy zamek uchański, jakoteż król w szkarłacie i śmierć z kosą. Drzwi do kaplicy a jour z żelaza kute a nad niemi orzeł trzymający w szponach żółwia. Ołtarz św. Anny w kaplicy przy mensie, ma antepedium starożytne ze skóry; na sklepieniu o tle białem są herby: Herburt, Oksza, Sas, Radwan. Ołtarz św. Antoniego Padewskiego, włoskiego pędzla piękne malowidło, nieznanego artysty. Ołtarz św. Stanisława Kostki z obrazem, który miał być z Rzymu sprowadzony. W czasie napadów szwedzkich płótno u dołu rozdarte, twarz nietknięta. Ołtarz św. Mikołaja i św. Franciszka nie przedstawiają nic godnego uwagi. Ołtarz Zmartwychwstania na płycie alabastrowej piękna bardzo płaskorzeźba, r. 1750 przez Stanisława Leniewskiego, kaszt. wołyńskiego, dziedzica Drohiczan, ufundowana. Dawniej była umieszczona w grobach pod kaplicą N. P. Maryi, obecnie po wyreparowaniu 1859 r. przez Hegla w Warszawie, w kaplicy. Relikwiarz umieszczony w ołtarzu zamykanym w szafie starożytnej, w 1863 r. odnalezionej i odnowionej. Relikwiarz ten rzeźbiony, mieści w środku obraz N. P. Maryi na blasze miedzianej (napierśnik) srebrną kryty, podarowany przez Tadeusza Błędawskiego, pułk. († 1823), towarzysza Kościuszki w Ameryce. Organ na chórze przy którym dwie statuy wielkie, snycerskie. Oprócz tych relikwii stoją na wielkim ołtarzu pod szkłem dwie głowy, jedna jakoby św. Atanazego, doktora kościoła, druga św. Flawii Domicelli. Głowy te miał przywieźć z Rzymu Paweł Uchański, sprawując poselstwo do Grzegorza XIII, przekupiwszy zakrystyana, który je wydał. Na sklepieniu w nawie kościoła są herby: Herburt, Sas, Radwan, Oksza. Nad zakrystyą jest loża z kominkiem, w której na dewocyi i rozmyślaniu przepędzała dnie i nocy Anna Uchańska, wdowa po zmarłym w Konstantynopolu Pawle Uchańskim. Mauzoleum w kościele uchańskim należy do najpiękniejszych pomników tego rodzaju w kraju. Od strony północnej, w nawie kościoła, we wspaniałych ramach kamiennych mieszczą się w naturalnej wielkości marmurowe postacie na wezgłowiach, Pawła Uchańskiego w zbroi rycerskiej i Anny Uchańskiej w habicie. Postać Uchańskiego, z mitrą u stóp oparta na wezgłowiu, cała z jednej bryły wykuta, ma nad sobą dwie marmurowe tablice z napisami: „Illustr. et magnifico Domino D. Paulo Uchański comiti de Służewo in Uchanie Dno Palatino Bełzen. Gnesnen. Drochobyczenq. capteo, pietate, prudentia, magnitudine animi conspicuo“. Na drugiej: „Post Deum patriam, post hanc amicos imprimis curanti, commoda publica privatis fortunis praeponenti jurium libertatuq. comunium super custodi promotori“. U dołu pod postacią: „Qui sumptibus propriis, legationes Ordinvm ad Imp. Maximil. rege electu Stephani regis ad papam Gregorium, Gregorianam rursus ad regem laudabiliter obivit cum Sigismundo 3, ad limina regni pactorum, conventorum transactor fuit cumq. privato milite stipatus ad solivum,

regui deduxit ad Imp. tandem Turc. legatus opere tanto, cum generali exercitus, Turcici, ad Danubium inchoato Constantinopoli moritur immaturus MDLXXXX aetatis XLII, civis non cupidus, senator non ambitios. Anna Fulstina, coniunx, cum lacrymis posuit". Obok postaci pomieszczona płaskorzeźba (w środku jest ślad miejsca gdzie był złoty krzyż, przez Szwedów wyrwany). Płaskorzeźba przedstawia pochód (13 osób), w strojnych ubiorach, z hiszpańskiemi kołnierzami i w infułach, prawdopodobnie ma to być przybycie z Rzymu r. 1580 od Grzegorza XIII i doręczenie Batoremu w katedrze wileńskiej od Papieża poświęconego miecza. Poniżej jest postać cała z marmuru (w czasie napadu Szwedów uszkodzona) Anny z Fulsztyna Uchańskiej, w stroju zakonnym, z rożańcem na piersiach. Tablice pod tą postacią nie mają napisu. U góry są herby Sas i Herburt, nadto na szczycie Chrystus do słupa przywiązany. Od strony południowej w nawie kościoła umieszczone są posągi rycerzy w zbroi, z ciosowego kamienia. Pierwszy ma dwa miecze, buławę, pod nim napis: „Hic jacet magnificus Paulus Uchanski (może Arnolf, gdyż napis jest późniejszy podobno) comes a Służewo vir bonus pietatiq. praeditus. Melior est dies mortis die nativitatis". Powyżej druga postać rycerza w zbroi, z buławą w ręku, z napisem uszkodzonym: „Illust. magnif. Stephanus Uchański comes de Służewo . . . . vir in Deum, Pa . . . . . sub. vivens XII . . . . requiescat. Postacie i ozdoby z ciosowego kamienia. W kaplicy św. Anny w ścianie wmurowana jest płyta marmurowa z herbem Trzy Rzeki i napisem. „Generosae ac Nobilissimae faeminae Zophiae de Blozew inclita ac toto orbi Christiano celeberrima Barziorum prosapia oriundae ac ejusdem familiae ultimo sanguini generosi viro Stanislao Lasc in Neledew viri clarissimi coniugi pudicissimae Anna de Fulstin Uchańska Palatina Belzensis sorori ex avunculo desideratissimae ob singularem in se liberosque suos amorem multis testimoniis beneficiisq. contestato hoc monumentum inscriptum cordi lapide etia Ob. A. D. MDCVII die 7 Junii vixit annis". W prezbyteryum, nad drzwiami do zakrystyi, na płycie marmurowej jest napis upamiętniający konsekracyą kościoła po sprofanowaniu przez Szwedów: „Anno Domini MDCXCIII die Dnica II octobris hanc Basilicam consecravit, Ills ac Reds Hiacinthus Święcicki Eppus Chelmensis in honorem Dei Omnipotentis et B. V. M. Assumptae in coelum. et SS. Joannis Baptistae Joannis Evangeliste et S. Annae cura et sumptu Perillust. et Adm. Reverendi. Domini Joannis Cieszkowski". Na odrzwiach piaskowcowych od strony północnej jest od strony cmentarza wyryty rok 1718. Pod kaplicą Matki Boskiej jest grób pokryty płytą marmurową z herbami Uchańskich i Daniłowiczów. W grobie znajduje się trumna miedziana ze szczątkami Pawła Uchańskiego. W trumnach z drzewa spoczywają: Stanisław Leniewski, Baliński, b. dziedzic, Piotr Targowicki, fundator ołtarza M. Boskiej. Jest też grób pod nawą kościoła zamurowany. Parafią U. (dek. hrubieszewski) składają: osada Uchanie, wsi: Wola Uchańska, Rozkoszówka, Pielaki, Bokinia, Wysokie, Aurelin, Jarosławiec, Putnowice, Busieniec, Białowody, Drochiczany, Glińska, Teratyn, Miedniki, Białopole, Busno, Putnowice Majdan, Bogdanówka, ogółem 3126 dusz. Opis kościoła i rysunek grobowca Uchańskich podał „Tyg. Illustr." z r. 1871, Nr. 174. Cerkiew i par. gr.-kat. (dek. grabowiecki) erygował tu 1761 r. Stan. Potocki, dziedzic. Należała do niej filia w Jarosławcu. U. są miejscem urodzenia (w r. 1817) Karola Balińskiego, poety. Dobra U. składały się w r. 1872 z fol.: U., Dąbrowa, Feliksów, Stupnik i Władzin, rozl. mr. 3438: fol. U. gr. or. i ogr. mr. 339, łąk mr. 33, past. mr. 33, lasu mr. 1416, nieuż. mr. 24; bud. mur. 5, z drzewa 18; fol. Dąbrowa gr. or. i ogr. mr. 333, past. mr. 32, nieuż. mr. 2; bud. drewn. 3; fol. Feliksów gr. or. i ogr. mr. 420, nieuż. mr. 16; bud. mur. 4, drewn. 5; płodozm. 8 i 9-pol.; fol. Stupnik gr. or. i ogr. mr. 224, łąk mr. 175, nieuż. mr. 13; bud. mur. 1, drewn. 5; fol. Władzin gr. or. i ogr. mr. 280, łąk mr. 95, nieuż. mr. 3; bud. mur. 1, drewn. 10, lasy urządzone. W skład dóbr poprzednio wchodziły: os. Uchanie os. 254, mr. 630; wś Starawieś al. Wola Uchańska os. 26, mr. 481; wś Bokini al. Bokinia os. 13, mr. 261; wś Pielaki os. 17, mr. 240; wś Rozkoszówka os. 77, mr. 825; wś Aurelin os. 20, mr. 359. (Opis kościoła i dane historyczne zebrał i podał ks. St. Skurzyński, dawniejszy proboszcz w U., część historyczną uzupełnił Br. Ch.).

Uchanka al. *Baranica*, rzeczka, bierze początek ze strumieni spływających z płaskowzgórza około Płyćwi i Pszczonowa, w pow. łowickim, płynie ku płn. na Jacochów, Uchań Dolny i uchodzi do Bzury pod Łowiczem. Długość biegu około 15 w.

Uchańka, wś, pow. hrubieszowski, paraf. Białopole, par. Dubienka. W 1827 r. miała 52 dm., 349 mk.

Uchańska Wola al. *Stara Wieś*, wś, pow. chełmski, gm. Wojsławice, par. Uchanie. Leży w pobliżu os. Uchanie, ma 26 os., 481 mr. Wchodziła w skład dóbr Uchanie.

Uchlas, *Uhlas*, rzeczka, w gub. mohylewskiej, lewy dopływ Dniepru, ma ujście między ujściem Połny i Nikonówki.

Uchle, wś w pobliżu błota Lejczenok i ob-

szernego jeziora Żeryńskiego, pow. sieński, gm. Zameczek, ma 14 dm., 70 mk. Fol., własność dawniej rodziny Łappów, obecnie Dobrowolskich, ma 700 dzies. ziemi używalnej i 715 nieużytków (spis urzędowy podaje 161 dzies., w tem 129 lasu i 9 roli). Okolica błotnista. *A. Ch.*

Uchła mylnie, ob. *Uhła.*

Uchła, pow. bracławski, mylnie (ob. *Stojany*) za *Ułyha.*

Uchnaliszki, zaśc. szl., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 28 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. katol.

Uchodne al. *Niwa Awdiejewa*, chutor, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Hornostajpol, par. praw. Złodziejówka al. Mokrec (o 4 w.), o 115 w. od Radomyśla, ma 15 mk. Podług Pochilewicza jest tu 6 chat i 40 mk. Należy do dóbr zoryńskich Iliaszenki.

Uchodź, przyl. Lubienia, pow. włocławski.

Uchorowo, *Wchorowo* w r. 1388, *Utorowo* (?) 1393, wś i dwór, pow. obornicki, 8 klm. na płn.-zach. od Gośliny Murowanej, 3 klm. od rz. Warty. Graniczy z Pacholewem, Białężynem, Szymankowem i Żernikami; paraf. kat. Białężyn, par. prot., poczta i st. dr. żel. w Obornikach (o 9 klm.). Wś ma 14 dym., 124 mk. (62 kat., 62 prot.) i 136 ha (112 roli, 15 łąk). Dwór z Szymankowem (3 dm., 88 mk.) ma 17 dym., 341 mk. (229 kat., 112 prot.) i 1207 ha (ob. *Szymankowo*). W r. 1388 wchodziło U. w skład opola chojnickiego (Akta gr. wielk., I, 392). Występujący w r. 1393 Janek Węgierski, pleban „de Utorowo" (tamże, n. 1554), był prędzej plebanem w Uchorowie, nie w Otorowie. U. bowiem miało kościół paraf. i tworzyło z Szymankowem parafię. Kościół p. w. WW. ŚŚw., drewniany, po spustoszeniu wcielony do Białężyna, opisuje wizyta kośc. z r. 1628. Dzwonnica z 2 dzwonami była nowa, dom plebański w dobrym stanie. Zgorzał kościół po r. 1827 i już nie powstał. W r. 1580 posiadał U. z $4^1/_2$ łan. os. i 6 zagr. Melchior Raczkowski; później Piotr Chełkowski (r. 1663), Józef Dobrzycki (1742), Mycielscy (1778—1793), Antoni Garczyński, Józef Grabowski (ok. r. 1840), w końcu Niemcy. *E. Cal.*

Uchów, wś i dobra, pow. rohaczewski, gm. Rzeczki (o 10 w.). We wsi zapasowy magazyn zbożowy gminny i kaplica katol. par. Czeczersk. Dobra stanowią dziedzictwo Drobyszewskich. W części Wiktora i Aleksandra wraz z Małkowem i Swietyłowiczami 106 dzies. (75 lasu, 20 roli, 7 łąk); w części Antoniego 1400 dzies. (1230 lasu, 60 roli, 30 łąk) i w części Floryana z Małkowem 151 dzies. (107 lasu, 18 roli, 12 łąk). *J. Krz.*

Uchowica, uroczysko, w pow. słuckim, w okolicy wsi Kosmowicze, wspomniane w dokumencie pod 1554 r. (ob. Piscewaja kniga pinsk. i kleck. kniaż., wyd. Wil. Archeogr. Komiss., str. 448—449). *A. Jel.*

Uchowieck, wś, pow. kowelski, okr. pol. Hołoby, gm. Powórsk, o 17 w. od Kowla, o 17 i pół od st. Hołoby, posiada kaplicę kat. parafii Kowel. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego w 1570 r. p. Piotr Kysiel z imienia swego zastawnego Uchowiczka płaci z 4 dym., 2 ogr. po 2 gr. W 1577 r. własność kn. Andrzeja Ostrożeckiego, urzędnik którego Iwan Bohdaszewicz płaci od 20 dym. dworz. 12 gr. W 1583 r. kn. Ołownia Ostrożecki płaci z Uhowieczka od 20 dym., 10 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 23, 75, 94).

Uchoża, wś nad Udyczem (Hadyczem), dopł. Bohu, pow. humański, w 1 okr. pol., gm. Kuźmin, par. katol. Humań (o 28 w.), ma podług spisu urzędowego z 1885 r. 121 mk. Stanowi właściwie część wsi Szelpachówka.

Uchra, rzeka, w gub. jarosławskiej, lewy dopł. Szekszny. Bierze początek w pow. romanowskim z błota pomiędzy wsiami Horyc i Kuźniecowką, przepływa pow. romanowski, poszechoński i rybiński i w tym ostatnim przy pogoście Wolskim ma ujście. Długa do 130 w., szeroka od 6—10 saż., głęboka do 4 arsz., bieg ma bystry, dno kamieniste. Znajduje się na niej 10 młynów wodnych.

Uchtdorf (niem.), wś w Pomeranii, pow. Greifenhagen, st. kol. szczecińsko-wrocławskiej, st. pocz. w miejscu, 820 mk. *Ks. Fr.*

Uchwały, wś skarbowa nad rz. Możą, na płd.-wsch. krańcu pow. borysowskiego, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Uchwały, o 57 w. od Borysowa, ma 16 osad. Cerkiew parochialna z 1823 r., z kaplicami w Zabinkowie, Gibajłowiczach i w miejscu; około 1200 parafian. Z dawnych legatów cerkiew ma około $1^3/_4$ włóki gruntu i łąk. Wś należała do miejscowego duchowieństwa i miała 14 poddanych pł. męz. Gmina składa się z 6 okręgów (starostw), obejmuje 23 wiosek, 3 zaśc., mających 475 dym. wiejskich, 2508 włościan pł. męz., uwłaszczonych na 5784 dzies. Szkółki wiejskie w miejscu i we wsi Pyszacze. Miejscowość nizinna, głucha, grunta piaszczyste.

Uchwice al. *Uchwiszcze*, dobra nad jeziorem, pow. lepelski, par. kat. Sieliszcze, 804 dzies. ziemi dworskiej. Własność dawniej Kublickich, później Arkadyusza Lubińskiego, który wystawił tu kościół filialny w stylu gotyckim. Dziś własność sukcesorów Lubińskiego, Adeli Sielawiny i Mikulskich. Dawna gmina włośc. U. miała w 1863 r. 796 dusz rewiz. *A. K. Ł.*

Uchwiszcze, ob. *Uchwice*.

Uchylany, wś na Szląsku austr., pow. strumieński, gm. Zaborz; ma 72 mk., 199 mr. Par. katol. Prstec, prot. Drogomyśl (Drahomischl).

Uchylsko al. *Uchilsko*, 1305 *Awchla*, 1407 *Uchilsco*, dobra i wś, pow. raciborski, par. ew. Raciborz, kat. Gorzyce. W r. 1855 dobra miały 125 ha, 1 dm., 8 mk. kat.; wś 161 ha, 24 dm., 160 mk. kat. Wś ta nadaną została klasztorowi tynieckiemu pod Krakowem, przez Henryka Brodatego w r. 1229.

Ucia, ob. *Ut'*.

Uciana, mylnie *Uciany*, żmujdzkie *Utena*, miasteczko i dobra nad strumieniami: Ucianką, Wieszą i Kraszoną, pow. wiłkomierski, w 4 okr. polic., gmina i stacya poczt. Uciana, o 60 w. od Wiłkomierza, przy b. szosie warszaw.-petersburskiej. Ma 296 dm., 982 mk., kościół kat. par., 3 domy modlitwy żydowskie, zarząd okr. pol. i gminy, st. poczt. między Laużedyszkami a Dowgielami (o 17 w.), gorzelnię i browar. Targi odbywają się co czwartek, nieznaczne jarmarki 4 razy do roku. Kościół par., p. w. Wniebowst. Pańskiego, pierwotnie fundował w 1490 r. w. ks. Witold. Przebudował go w 1802 r. ks. Miłosz; przy pożarze d. 12 czerw. 1879 r., który zniszczył trzy czwarte części miasta, spłonął oprócz dzwonnicy. Obecnie parafianie wznoszą nowy z cegły, stosując się do dawnego planu i rozmiarów. Parafia kat., dek. uciańskiego, 7228 wiernych. Filia w Sugintach; kaplice w Jassanach i Syrutanach. Na miejscowym cmentarzu znajduje się grób Karoliny Proniewskiej, młodo zmarłej poetki. Dekanat uciański, dyec. żmujdzkiej, obejmuje 15 parafii: U., Bolniki, Dobejki, Kupiszki, Kurkle, Leluny, Onikszty, Owanta, Poławeń, Sudejki, Świadoście, Uszpole, Wieszynty i Wiżuny w pow. wiłkomierskim oraz Tauroginy w pow. nowoaleksandrowskim. Oprócz kościoła par. jest 8 filii; 88,900 wiernych. Gmina znajduje się we wschodniej części powiatu, graniczy od płd. i wsch. z gub. wileńską oraz gm. Tauroginy pow. nowoaleksandrowskiego, od płn.-wsch. z gm. Antolepty tegoż powiatu, od płn.-zach. i zachodu z gm. Uszpole, Wiżuny i Dobejki, od płd.-zach. z gm. Owanta, obejmuje 125 miejscowości, ma 1103 dm. włośc. (obok 112 należących do innych stanów), 9066 mk. włośc., uwłaszczonych na 14,234 dzies. ziemi. Okrąg polic. uciański obejmuje 5 gmin powiatu: Dobejki, Owanta, Uciana, Uszpole i Wiżuny, mających 6 miasteczek, 5 siół, 262 wsi i 151 zaśc. Dobra, własność dawniej hr. Strutyńskich, dziś Bolcewiczów, mają 3000 dz. (674 lasu, 403 nieuż.). Jestto dawna osada, nazwana od Utenesa, ks. Litwy zawilejskiej, który na początku XII w. zbudować miał zamek dla obrony od rycerzy mieczowych na górze Pilekalnis, znajdującej się o $^1/_2$ mili od miasteczka. Góra ta leży nad rz. Ucianką i otoczona jest dwoma rzędami głębokich przekopów, na samym zaś grzbiecie są ślady dawnych wałów ziemnych, śród których wykopują czasami ułamki żelaza i miedzi. W pobliżu znajduje się druga góra, na szczycie której jest wielki kwadratowy kopiec usypany ręką ludzką, który służył zapewne do ofiar pogańskich lub też jest mogiłą Utenesa, jak twierdzi podanie miejscowe. W 1281 r. panował w zamku tutejszym ks. Doumunt al. Dowmunt, brat w. ks. Litwy Narymunta. Następnie U. stanowiła ststwo niegrodowe, w którego posiadaniu (podług metryk litewskich) kolejno byli: Iwan Litawor Chreptowicz (1489), Wojtek Janowicz Kłoczko (1493—1499), kn. Michajło Lwowicz Hliński (1499—1506), kn. Iwan Lwowicz Hliński (1506), Jerzy Radziwiłł (1510—12), Piotr Olechnowicz (1514—16), Stanisław, Juri i Hrehory Ościkowicze, Olbracht Gasztold (1519), Jan Abrahamowicz Józefowicz (od 1527 r.), Maciej Michnowicz (1541), Aleksy Pawłowicz (1546—47), Nikifor Wasilewicz Bobojed (1549—51), Bohdan Wasilewicz (1551), Jan Hajko (1558). Podług spisów podskarbińskich z 1569 r. stanowiło ekonomię stołu królewskiego i obejmowało mto Ucianę z zamkiem i przyległościami. Na mocy konstytucyi sejmowej 1667 r. rozdano je pomiędzy eksulantów smoleńskich, którym uchwałami sejmowemi z 1670, 1672, 1769 i 1775 r. przyznano dziedzictwo i odtąd to ststwo przestało istnieć jako dobra narodowe i przez czas długi pozostawało w ręku kilkunastu właścicieli, poczem przeszło do Strutyńskich. Miasto rządziło się prawem magdeburskiem i z powodu dogodnego położenia przy krzyżujących się traktach z Oszmiany i Święcian oraz z Wiłkomierza do Dyneburga pomyślnie się rozwijało i prowadziło znaczny handel lnem. Dopiero wojna szwedzka za Jana Kazimierza zniszczyła dobrobyt mieszkańców. W okolicach U. znajduje się wielka liczba starożytnych grodzisk i kurhanów, w których znajdują ułamki zbroi i różnych ozdób rycerskich i kobiecych z czasów pogaństwa.

Uciana, rzka, pow. wiłkomierski, przepływa pod mkiem Uciana.

Uciana, folw., pow. wiłkomierski, gm. i par. Uciana, o 60 w. od Wiłkomierza, należał do probostwa uciańskiego, dziś rządowy.

Uciany, ob. *Uciana*.

Uciąchy, folw., pow. skierniewicki, gm. Grzymkowice, par. Biała, ma 44 mk., 130 mr. dwors. W 1827 r. 5 dm., 34 mk.

Uciąż, niem. *Drueckenhof*, dobra ryc., pow.

wąbrzzeski, st. p. Wąbrzeźno o 6 klm. odl., par. kat. Nowa Wieś; 541 ha (498 roli or., 12 łąk); 1885 r. 8 dm., 40 dym., 198 mk., 129 kat., 69 ew.; hodowla bydła holenders. rasy. Dobra te sprzedał przed kilku laty Działowski za 498000 mrk. Lewinowi z Berlina.

Uciecha, *Utiecha* 1.) wś włośc. nad rzką t. n., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm., par. i dobra skarb. Merecz (o 10 w.), okr. wiejski Radówka, o 99 w. od Trok, ma 4 dm., 45 mk. kat. (w 1865 r. 19 dusz rewiz.). 2.) **U.**, folw. nad Niemnem, tamże, okr. wiejski Nerowy, o 99 w. od Trok, 1 dm., 7 mk. (1 prawosł., 6 kat.); w 1865 r. własność Kutuzowych. Folw. w 1850 r. należał również do Kutuzowych, miał 641 dzies. 3.) **U.**, wś włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 3 w.), okr. wiejski i dobra skarb. Dukszty, 7 dusz rewiz. 4.) **U.**, folw. szlach., pow. oszmiański, 1 okr. pol., o 20 w. od Oszmiany, 1 dm., 10 mk. kat. 5.) **U.**, folw., zaśc. i wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. i par. kat. Chołopienicze, gm. Krasne Łuki, o 46 w. od Borysowa. Folw. dość dawna własn. Kiersnowskich, miał 15 poddanych płci męs., obecnie około 23 wł. Wś ma 4 zaśc., 2 osady Miejscowość wzgórzysta (829 st. ang. npm.), dość leśna, grunta lekkie. 6.) **U.**, dwa pobliskie folw. poradziwiłłowskie na lew. brzegu Uszy, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Jeremicze, w miejscowości bezleśnej, falistej, z glebą pszenną i łąkami wybornemi, o 39 w. od Nowogródka. Jeden folw., własność Strumiłłów (od 1857 r.), ma 27 włók, dochodne młyny; drugi, własność Ancutów, około 10 włók. Niegdyś był jeden folwark; tu w 1727 r. umarł ks. Michał Antoni Radziwiłł, stronnik Augusta II (ob. Kotłubaja: „Galerya Nieświeska“, 360). *J. Krz.—A. Jel.*

Uciechów al. *Uciechowo*, *Vczyechow* w 1523 r., wś i folw., pow. odolanowski, 6 klm. na płd.-wsch. od Sulmierzyc (par. kat. i poczta) i tyleż na zach. od Odolanowa, przy granicy Szląska; par. prot. Odolanów, st. drogi żel. w Zdunach o 17 klm. Wś z pustką Lipinem tworzy okr. wiejski, mający 87 dm., 845 mk. (624 kat., 221 prot.) i 428 ha (227 roli, 177 łąk). Folw. ma 5 dm., 79 mk. (57 kat., 22 prot.) i 337·45 ha; uprawa wierzby koszykarskiej; wchodzi w skład ks. krotoszyńskiego. U. należał do ststwa odolanowskiego; r. 1579 było $2^1/_2$ łan. os., 4 kom. i 3 rzem.; dzierżawił U. Feliks Kurowski, podstarości odolanowski. W r. 1620 było $1^1/_2$ łan. km., $1^1/_2$ łanu wcielonego do folw., 3 kom. i 2 rzem.; tenutaryuszami byli spadkobiercy Karnkowskiego. Około r. 1523 miał U. należeć do par. zduńskiej, przedzielonej parafią sulmirzycką (Łaski, L. B., II, 19). J. Łukaszewicz (Pow. krotosz., II, 175) przypuszcza, że to inny Uciechów, na którego obszarze założono zlewający się obecnie z Zdunami Sieniutów.

Uciechowice, niem. *Auchwitz*, wś, pow. głupczycki, par. kat. Nassiedel; ma 265 ha (251 roli), 49 dm., 294 mk. kat. W 1840 r. należała do dóbr Nassiedel hr. Antoniego Odrowąża Sedlnitzky'ego.

Uciechy, uroczysko na zarzeczu pińskiem, w obrębie sioła Pary, wspomniane w dokumencie pod 1555 r., jako należące do dworzyszcza Popkowicz (ob. „Piscowaja kniga pinsk.“, 213). *A. Jel.*

Uciekaj 1.) kol., pow. brzeziński, ob. *Jankowice.* 2.) **U.**, kol., pow. łódzki, ob. *Konstantynówek.*

Ucieszków, ob. *Ucisków.*

Ucieszyn, folw., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. i par. kat. Berezyna, gm. Brodziec, o 50 w. od Ihumenia, ma 5 włók; własność Fronckiewiczów. *A. Jel.*

Ucinka, własność ziemska, pow. miński, około $4^1/_2$ włók, należy razem z Zabołociem do Siemieńkiewiczów. *A. Jel.*

Ucinki, os., pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Raczki, 3 mk.

Ucinki, w spisie z 1865 r. *Ustinki*, zaśc., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Bohiń, okr. wiejski Domasze, o 21 w. od gminy a 114 w. od Dzisny, ma 3 dm., 30 mk. kat. (16 dusz rewiz. w 1865 r.).

Ucios, wś, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Ostrów, o 76 w. od Nowogródka a 14 w. od st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej Leśna, ma 43 osad; grunta lekkie, miejscowość lesista. *A. Jel.*

Uciosy, *Utesy*, uroczysko, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Błota, o 10 w. od Kobrynia.

Ucisk, niem. *Ucisko*, wybud. do Górnego Grzybna, pow. kartuski, st. p. Kartuzy, 5 dm., 38 dym. Leży między jez. Białem i Czarnem, na wzgórzach. *Ks. Fr.*

Ucisków, dawniej *Ucieszków*, w XV w. *Uczyeszkow*, pow. stopnicki, gm. Grotniki, par. Strożyska. Wś ma 231 mr., folw. 295 mr., wchodzi w skład dóbr rząd., dziś majoratu, Grotniki. W 1827 r. 15 dm., 102 mk. W połowie XV w. wś królewska, w par. Strożyska, miała 13 łan. km., z których płacono dziesięcinę snopową i konopną, wartości 7 grzyw., prebendzie wiślickiej, zwanej .Strożycką (Długosz, L. B., I, 424; II, 435) Wś ta wchodziła w skład dóbr ststwa nowokorczyńskiego. W r. 1579 wś „Uczieskoff“ ma 10 os., 5 łan., 3 ubog. (Pawiń., Małop., 213). Około r. 1691 dzierżawcą U. był Jan Chryzostom Pasek, autor znanych Pamiętników.

Ucisków al. *Uciszków*, niem. *Autischkau*, wś, pow. kozielski. Leży na wzn 900 st. par. npm., w najwyższym punkcie powiatu. Posiada kościół par. kat., szkołę kat. W r. 1880

wś miała 955 ha (922 ha roli), 178 dm., 925 mk. kat. Młyn. Par. U., dek. kościęcińskiego, miała 1869 r. 2129 kat., 8 ew.

Uciszków, po rus. *Utyszkiw*, wś, pow. złoczowski, 24 klm. na płn.-zach. od Złoczowa (sąd pow.), 6 klm. na płn.-wsch. od st. kol., urz. poczt. i tel. w Krasnem. Na płn.-zach. leżą Stronibaby, na płn.-wsch. i płd.-wsch. Pitrycze, na płd.-zach. Krasne. Płn. część wsi przepływa Bug, w którego dolinie leżą zabudowania. Jedna grupa domów zwie się „Dubyną“ (U Dubyni), a druga „Pożyrnicami“. Wzn. na granicy płd. (wzgórze Pitrycze) sięga 258 mt. Własn. więk. ma roli or. 101, łąk i ogr. 1, past. 2 mr.; wł. mn. roli or. 882, łąk i ogr. 95, past. 332 mr. W r. 1880 było 138 dm., 850 mk. w gm. (766 gr.-kat., 52 rz.-kat., 2 izr.; 784 Rusinów, 66 Polaków). Par. rz.-kat. w Busku, gr.-kat. w miejscu, dek. oleski. Do par. należą Stronibaby. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. (od r. 1852), z język. wykładowym ruskim. W płd. stronie wsi wznoszą się wśród pól dwie mogiły.

Uckermuende (niem.), dawniej forteca, dziś miasto pow. w Pomeranii, w obwodzie regenc. szczecińskim, nad Wkrą (Ucker), niedaleko jej ujścia do zatoki szczecińskiej. W 1885 r. było 443 dm., 1178 dym., 5458 mk., 168 kat., 5239 ew., 9 dyssyd., 41 żyd. Trudnią się głównie rolnictwem, wypalaniem cegły i dobywaniem torfu; prócz tego posiada miasto gisernię, warsztaty do budowy łodzi rybackich, zakład dla obłąkanych, wyższą szkołę miejską, urząd wybrzeżny (Strandamt), urząd poczt. I kl., sąd okręg. (ob. „Das Reichsgebiet“, Berlin, 1878, I, 176). *Ks. Fr.*

Uczanowicze, wś, pow. sieński, gm. Ostrowno, ma 24 dm., 180 mk.

Uczecza, rzka, w gub. mohylewskiej, mylnie (ob. *Ipuć*), za *Oczesa*.

Uczkury, wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 23 w. od Oszmiany, 4 dm., 21 mk. kat.

Uckelei, rzka, prawy dopływ Zampeli, dopływu morza Baltyckiego.

Ucker, rzka, ob. *Wkra*.

Uczew, ob. *Huczwa*.

Uda, rzka, w gub. pskowskiej, jedna z rzeczek dających początek rz. Sorat', prawemu dopływowi rz. Wielkiej.

Udacza 1.) wś, pow. wiłkomierski, gm. Kowarsk, o 25 w. od Wiłkomierza. 2.) **U.,** wś, tamże, gm. Towiany, o 35 w. od Wiłkomierza.

Udaj, w dokum. *Udoja*, rzeka, w gub. czernihowskiej i połtawskiej, prawy dopł. Suły. Bierze początek w pow. borzeńskim, na pograniczu przyłuckiego, na wsch. od mka Iczni, przepływa powiaty: nieżyński, przyłucki, piratyński i ma ujście w pow. łubieńskim na płn.-wschód od mta pow. Łubny. Bieg ma bardzo kręty, brzegi w wielu miejscach podmokłe i bagniste. Od praw. brzegu przybiera Hałkę i Perewod.

Udaje al. *Wodaje*, *Stoki*, grupa domów w Grabowej, pow. Kamionka Strumiłowa.

Udalaj, os. włośc., pow. opoczyński, gm. Krzczonów, par. Gielniów, odl. od Opoczna 14 w., 2 dm., 6 mk., 80 mr.

Udalec al. *Udalce*, wś i os. młyn. pow. chełmski, gm. Turka, par. Kumów i r. gr. Chełm. Młyn wodny. Należała do dóbr Kamień, fol. Józefin. Wś ma 6 os., 26 mr.; r. 1827 wś miała 3 dm., 26 mk.; os. młyn. 1 dm., 4 mk.

Udalewska Rudnia, pow. rzeczycki, ob. *Rudnia*.

Udalówka, białor. *Udalouka*, wś nad bezimien. dopł. Brahinki, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Ruczajówka, o 53 w. od Rzeczycy, ma 27 osad; w okolicy ostępy na dzikiego zwierza. *A. Jel.*

Udała, wś, pow. wiłkomierski, gm. Towiany, o 20 w. od Wiłkomierza.

Udawske, po węg. *Udva*, wś, w hr. ziemneńskiem (Zemplin), ma kościół par. kat., st. poczt.; uprawa roli, lasy, wspaniały ogród właściciela, 836 mk.

Uderballen 1.) *Wielkie* i *Małe*, wsi, w powiecie iławskim, nad Preglą, w okolicy Tapiewa. 2.) **U.,** wś, w pow. wystruckim, pod Norkitami (Prusy wschodnie).

Uderka, ob. *Udra* 1.).

Uders, folw. szlach., należący około 1785 r. do dóbr ryc. Schwengels, w pow. świętosiekierskim, o dwóch dymach; obecnie w spisie urzęd. niewymieniony.

Uderwalde, około r. 1785 majątek o 3 dymach, własność królewska, pod Kaymen, w pow. labiawskim (Prusy wschod.), obecnie w spisie urzęd. niewymieniony.

Uderwangen, wś kośc., pow. prusko-iławski, nad rzką Frisching. R. 1884 było 1209 mk.; apteka. R. 1785 była siedzibą ststwa („Amt“) królewskiego (razem o 58 dymach). Wś nazywała się pierwotnie „Auderwangk“ (od staropruskiego „udro“ i „wangus“, to jest miejsce leśne, rozumie się nad rzeką, gdzie wydry się znajdują). Kościół, dziś ewang., istniał już za czasów krzyżackich; ma piękną wieżę, w górnych częściach nową.

Uderz-*Duży* i *U.-Mały*, zapewne pierwotnie *Udorz* lub *Udzierz*, wś, pow. sochaczewski, gm. i par. Iłów. U. Duży ma 140 mk., 133 mr. włośc.; U. Mały 39 mk., 53 mr. W 1827 r. było 8 dm., 68 mk. U. wchodził w skład dóbr Iłów.

Udiely, ob. *Udział*.

Udikken, folw. dóbr prywatn. Kelleten,

w okr. i pow. hazenpockim, par. gramzdeńska (Kurlandya).

Ud Kula al. *Januzeen* wś, w Kurlandyi, zamieszkana przez Liwów (ob. *Liwowie*, V, 357).

Udnów al. *Odnów*, wś, pow. żółkiewski, 18 klm. na płd.-wsch. od Żółkwi, 6 klm. na płd.-wsch. od sądu pow., st. kol. i urz. poczt. w Kulikowie. Na płn. leżą Artasów i Zwertów, na wsch. Sulimów, na płd. Nowesioło, na zach. Nowesioło i Hrebeńce. Środkiem wsi płynie Kulikówka, w której dolinie leżą zabudowania. Na płn. folw. Batówka. Wznies. wynosi na płd. 279 mt. Własn. więk. ma roli or. 449, łąk i ogr. 106, past. 51, lasu 306 mr.; wł. mn. roli or. 193, łąk i ogr. 42, past. 12 mr. W r. 1880 było 44 dm., 212 mk. w gm., 9 dm., 82 mk. na obsz. dwor. (238 gr.-kat., 49 rz.-kat., 7 izr.; 217 Rusinów, 70 Polaków, 7 Niemców). Par. rz.-kat. w Kulikowie, gr.-kat. w Sulimowie. We wsi jest cerkiew p. w. Narodz. N. M. P. i szkoła 1-klas. D. 15 sierp. 1598 r. sprzedaje Konstanty Korniakt, dziedzic Odnowa (Udnowa) i Kulikowa, młyn w Kulikowie mieszczaninowi Kulikowskiemu (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 354, str. 2625). Z Udnowa pisali się Herburtowie, którzy się nazywali „Odnowskimi“. *Lu. Dz.*

Udoha al. *Udoga*, rzka, w gub. mohylewskiej, prawy dopł. Soży, ma ujście między ujściem Wołczy i Łobczanki. Na wprost ujścia U. znajdują się mielizny w Soży.

Udoha, wś i dobra, pow. czerykowski, gm. Komarowicze. Wś ma 52 dm., 305 mk.; dobra, dziedzictwo Siliniczów, 1130 dzies. (610 lasu, 200 roli, 60 łąk); karczma.

Udoja, ob. *Udaj*.

Udoki, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 58 w. od Poniewieża.

Udora al. *Udorka*, zaśc. nad rz. Szyrwinczą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 7 w.), okr. wiejski i dobra ks. Giedrojciów (w 1865 r.). Poszyrwińcie, o 58 w. od Wilna, ma 3 dm., 34 mk. kat. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.).

Udorka, potok, w pow. wileńskim, przepływa pod zaśc. Gudeliszki.

Udorka, ob. *Udora*.

Udorp, niem. *Hygendorf*, wś w Pomeranii, pow. bytowski, par. kat. Bytowo; 1044 ha (779 roli or., 84 łąk, 42 lasu); 1885 r. 44 dm., 84 dym., 494 mk., 45 kat., 449 ew. R. 1780 było 3 kat. i 245 ew. (ob. Wizytę Rybińskiego, 5). *Ks. Fr.*

Udorz, w dok. z r. 1257 *Udor*, wś i folw. nad rz. Pilicą, przy ujściu rzki Udorki, pow. olkuski, gm. Żarnowiec, par. Chlina, odl. 22 w. od Olkusza, około 21 w. od Zawiercia, 7 w. od Wolbromia, ma łomy wapienia, cegielnię, młyn, piękny ogród przy dworze z cieplarnią, około 300 mk. W 1827 r. 38 dm., 261 mk. Dobra U. składały się r. 1886 z fol. Udorz i Łany z nomenkl. Bezdno, rozl. mr. 1047: fol. U. gr. or. i ogr. mr. 279, łąk mr. 47, past. mr. 11, lasu mr. 287, wody mr. 8, nieuż. mr. 77; bud. mur. 5, drewn. 11; płodozm. 9 i 12-pol., las nieurządzony; fol. Łany gr. or. i ogr. mr. 279, łąk mr. 39, past. mr. 7, nieuż. mr. 13; bud. drewn. 5; płodozm. 10 pol. Wś U. os. 58, mr. 261. W r. 1232 Pakosław zwany Starszy (Senior), w obecności książąt: Konrada i synów jego Bolesława i Kazimierza, tudzież panów i braci zakonnych, pod Sandomierzem, oświadcza, iż nie mogąc spełnić ślubowanej pielgrzymki do grobu Zbawiciela, ofiarował 8 grzyw. złota na grób ten i teraz daje swą wś Udorz przełożonemu klaszt. miechowskiego, jako przedstawicielowi kościoła jerozolimskiego (Kod. Małop., II, 50). Ponawia to nadanie w Skaryszowie wobec Henryka, ks. szląskiego i krakowskiego. Dziesięcinę z U. nadał 1257 r. Bolesław Wstydliwy klasztorowi w Zawichoście (Kod. Małop., I, 53, 71). Przy badaniu zarządzających majątkami klasztoru miechowskiego w r. 1349 co do dochodów klasztoru, zeznaje Buczko Buczkowicz „procurator in Udorz“, że wś daje 4 grzyw. czynszu i trzy grzyw. dziesięciny (Kod. Małop., III, 77). W r. 1365 klasztor zamienia wsi: Udorz, Karniów i Mieszkowice na wójtowstwo miechowskie, które posiadali bracia Mikołaj i Spytko (Kod. Małop., III, 185). Wcześnie już wś przestała należeć do klasztoru. W połowie XV w. wś U., w par. Chlina, własność Mikołaja Długosza Bambelskiego h. Wieniawa, miała 25 łan. km., z których dziesięcinę, wartości około 10 grzyw., płacono klasztorowi św. Andrzeja w Krakowie. Dwie karczmy z rolą dawały dziesięcinę „in gonithwam“. Jedno pole karczemne, 2 zagr. bez roli, młyny, z których dwa z rolą, płaciły dziesięcinę pleb. w Chlinie. Wszystkie role kmiece dawały mesznego po 6 gr. prob. w Chlinie; karczmarze i młynarze kolędę po 1 groszu. W drugim opisie podaje Długosz za właściciela Jana Długosza z Czarnocina (Długosz, L. B, II, 98, III, 323). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 wś U. miała 9 łan. W r. 1581 Andrzej Koryciński płaci tu od 16 półłanków km., 4 zagr. z rolą, 2 komor. bez bydła, 2 rzem., łanu karczm. (Pawiński, Małop., 90, 434). *Br. Ch.*

Udra 1.) *Udrań*, *Uderka* al. *Udrzanka*, rzka, w pow. wilejskim, właściwie wierzchowina Wiazynki, lew. dopł. Ilii (lew. dopł. Wilii). Wypływa z pod Radoszkowicz. 2.) **U.,** *Audra*, rzeczka w pow. nowoaleksandrowskim, wypływa z jez. Audrelis, pod fol. Rakiszeczki, płynie w kierunku płd.-wsch. przez bło-

tniste łąki i uchodzi do zachodniej zatoki jez. Sorty, zwanej zwykle jez. Audrakumpis.

Udra, folw. i wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Radoszkowicze (o 7 w.), okr. wiejski Bachmatówka, 2 dusze rewiz. włośc. i 24 b. ludzi dworskich; w 1865 r. własność Żeligowskich. W spisie z 1866 r. podane są 2 zaścianki t. n., odl. o 49 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. z Ilii do Radoszkowicz, będące własnością Heberskiego. Jeden z nich miał 1 dm., 3 mk. prawosł., drugi zaś, zwany inaczej Cysznowo, 1 dm., 6 mk. t. wyzn.

Udrale, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 57 w. od Telsz.

Udrań, ob. *Udra* 1.).

Udrana, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 56 w. od mta Wilejki, przy b. drodze poczt. z Ilii do Radoszkowicz, 1 dm., 3 mk. prawosł.

Udrinen, folw. dóbr pryw. Suhrs, w okr. goldyngskim, pow. i par. Windawa (Kurlan.).

Udroj, rzeka, w pow. newelskim, wypływa z jez. Udroj.

Udrupie, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 16 w., ma 19 dm., 55 mk.

Udrupis, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 44 w. od Nowoaleksandrowska.

Udrya, jezioro, w pow. kalwaryjskim, na obszarze dóbr t. n., ma 40 mr. obszaru. Por. *Kowal.*

Udrya, wś i folw. nad jeziorem t. n., pow. kalwaryjski, gm. i par. Udrya, odl. 47 w. od Kalwaryi, około 10 w. na płd. od Balwierzyszek. Posiada kościół par. drewniany i szkołę początkową. Wś ma 9 dm., 102 mk.; osada włośc. oddzielna 1 dm., 12 mk.; folw. 5 dm., 16 mk. W r. 1827 było 9 dm., 105 mk. W r. 1867 folw. rządowy U. przyłączony został do majoratu rząd. Kopsodzie. Dawniej U. należała do dóbr ststwa balwierzyskiego, którego posiadacze Gosiewscy założyli tu w r. 1623 parafię i wznieśli kościół. U. par., dek. kalwaryjski, 3608 dusz. U. gmina ma 3557 mk. (30 prot., 42 żyd.), 10,416 mr. obszaru. Sąd gm. okr. IV i st. poczt. w Olicie o 12 w. W skład gm. wchodzą: Biernatowszczyzna, Bortkuniszki, Butrymiszki, Cybulaki, Czyżyki, Dusielniki, Jackuny-Prywatne, J.-Rządowe, Kabiny, Karkliny, Kielick (Kelig) folw., Kiermeliszki, Kiszkis, Koleśniki, Markowszczyzna, Pierszajki, Podudrya, Pokoszewo, Popoje, Promież, Skrawdzie, Strogiszki, Szpitalniszki, Szugždele, Świrniszki, Tamuliszki, Tejpiny, wś i folw., Udrya, wś i folw., Wygoda i Żegary. *Br. Ch.*

Udryck, wś nad Horyniem i jego odnogą zw. Rów, pow. rówieński, na pograniczu gub. mińskiej, gm. Wysock (o 6 w.), o 336 w. od Żytomierza, 166 w. od Równego, 2 w. od st. dr. żel. rówieńsko-wileńskiej Wysock a 24 w. od Dąbrowicy (st. poczt.). Posiada cerkiew paraf. p. w. Narodz. N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1714 r. a odnowioną w 1870 r. i uposażoną $44^1/_2$ dzies. ziemi. Do par. praw. należą wsi: Milacza (o 8 w.) i Żaden (o 12 w.). W całej parafii 112 dm. i 872 mk. Odnoga Horynia Rów podczas powodzi wiosennej oblewa wś dokoła, tworzy z niej jakby wyspę oddzielną, tylko za pomocą łodzi od lądu dostępną. Wś ta należąc do dóbr wysockich, dzieliła ich losy. Początkowo należała do ks. Holszańskich-Dubrowickich, w dalszym czasie drogą wiana przeszła do ks. Sołomereckich, od tych do Kaszowskich i potem do ks. Giedrojciów, nareszcie do Pawła Tetery, hetmana Ukrainy, który Wysock zapisał ks. jezuitom warszawskim, po kasacie zaś tego zgromadzenia przeszły te dobra na własność Wyganowskich, Borejków i następnie Rulikowskich. Za wsią po drugiej stronie odnogi Rów, w cichem ustroniu stoi drewniana cerkiewka Bogarodzicy, którą zbudowali jezuici i umieścili w niej obraz Matki Boskiej. Obraz ten zasłynął cudami. W 1710 r. d. 20 marca na św. Joachim episkop miński rit. gr. Kulczycki inkwizycyę czynił w Wysocku u jezuitów o cuda nowozjawione przez Matkę Boską w U. (ob. „Dyaryusz Franciszka Szyrmy z 1691—1732 r.“; rkpsm udzielony Smoleńskiemu przez Adama Czaplica w Wilnie ob. „Ognisko“, 1882, str. 209). Lud w dni odpustów, odprawianych 29 czerwca i 8 września, licznie tu się zbiera. W inwentarzu dóbr Wysocka, sporządzonym w 1774 r., czytamy: „Wś Udryck, dym. 43, gospodarzów 43, synów 60, krewnych 63. W gaiku cerkiew, z drzewa krzyżową sztuką budowana, stara, o czterech kopułach małych i piątej na środku dużej, na nich krzyżów żelaznych pięć, chórek w kopule naokoło, ambona snycerskiej roboty; ołtarzów pobocznych dwa, trzeci wielki, w którym obraz N. Panny, cudami słynący. Powinności i ustawa tej wsi. Pańszczyzny z włości ciągłej na tydzień po dni dziesięć, przez połowę męskiej i żeńskiej, takoż gwałtu do żniwa z włóki każdej po czworo; do orania ugorów i na siewbę, jako inne wsi, do reparacyi szarwark do grobli koło młyna swego ile potrzeba odbywać mają. Szarwarków zaś do dworu, z przyczyny że na pańszczyznę na swym przeprawiają, dla której przyczyny w tygodniu dzień do folwarku Brodzca, a dzień nazad do domu stracić muszą, więc tylko do roku sześć, w czem dwór każe wypełnić powinni“. *E. R.*

Udrycze, wś i folw., pow. zamojski, gm. Stary Zamość, par. Sitaniec, odl. od Zamościa na płn.-wsch. 9 w. i od st. pt. Chomęci-

ska 5 w. U. mają 8 dm. dwor., 92 włośc., 880 mk. kat., 48 praw., 5 izr. W 1827 r. było 99 dm., 567 mk. Obszar włośc. wynosi 1520 mr., dworski 1025 mr., t. j. ziemi or. 566, łąk 89, lasu i nieuż. 370. Do dóbr U. należały dawniej wsi: Dębowiec i Witowiec. Z domin. powstały nowe nomenklatury: Kopanina Udrycka 100 mr., Rożki Udryckie 298 mr., Odpadki Udryckie 99 mr. i Udrycka Kopanina A, 40 mr. Należą do cząstkowych właścicieli. Dominium U. (dawniej Kickich, dziś Zawadzkiego) prowadzi gospodarstwo wzorowe, ma ogród owocowy, rybołówstwo w 3-ch kanałach, gospodarstwo rybne, młyn wodny, wiatrak. Pokład torfu na przestrzeni 36 mr., zagłębiony na $3^1/_2$ mt. Budowle dwor. oszacowane na rs. 10,650. Sady przeważnie śliwkowe, które dają dobry dochód włościanom. Czarnoziem lekki, urodzajny. Położenie faliste. *T. Żuk.*

Udryjowce, dawniej *Andrejowce* al. *Andryjowce*, wś, pow. kamieniecki, na pograniczu pow. uszyckiego, okr. pol. Kupin, gm. Kujawy, par. kat. Tynna, sąd Gródek, o 6 w. od Franpola (st. p. i tel.) a 46 w. od Kamieńca. Ma 105 osad, 720 mk. (80 jednodw.), 469 dzies. ziemi włośc., 877 dwors. (189 lasu), 80 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Michała, z muru wzniesiona w 1812 r., z 871 parafianami. Obszerny dom mieszkalny dziedziców, z ogrodem na 6 dzies. Zdaje się, że ziemia na której U. powstały należała do majętności darowanej przez Władysława Jagiełłę Kroacie Chodce, potomkowie którego od Jarmolińca przyjęli nazwisko Jarmolińskich. Aleksander Jarmoliński, ożeniony z ostatnią z rodu Kaliniczanką, zostawił kilku synów, z których Wasylowi dostały się: Sawińce, U. i Łożkowce. Ten zostawił tylko córkę, żonę Andrzeja Czołhańskiego, cześnika włodzimierskiego. Prawdopodobnie on był założycielem Udryjowiec, które nazwał od swego imienia Andrejowcami. Syn Andrzeja Czołhańskiego zrzekł się dziedzicznych majątków podolskich w 1617 r. na rzecz stryjecznego brata Mikołaja Jarmolińskiego, wzamian otrzymał na Wołyniu po Kaleniczach Semenów. Stanisław Czołhański umowę tę potwierdził w 1618 r. Wkrótce jednak, i to ostatecznie, U. wyszły z rodu Jarmolińskich, gdyż Katarzyna Jarmolińska, córka Mikołaja i Czuryłówny, wniosła je z Sawińcami i Łożkowcami w dom Potockich, do których należały prawie do połowy teraźniejszego wieku; Teodor Potocki sprzedał je wraz z Franpolem Łozińskiemu, a drogą sukcesyi przeszły na teraźniejszego właściciela Leopolda Dmóchowskiego. Por. *Andrejowce*. *Dr. M.*

Udryń, w spisie z r. 1827 *Udrya*, wś, pow. suwalski, gm. i par. Jeleniewo, odl. od Suwałk 15 w., ma 21 dm., 170 mk. W 1827 r. 26 dm., 153 mk.

Udrzanka, ob. *Udra*.

Udrzyki, część Mokrotyna, w pow. żółkiewskim.

Udrzyn, wś nad rz. Bugiem, pow. ostrowski, gm. i par. Poręba. Na obszarze wsi jezioro Koło, będące właściwie odnogą Bugu. Wś ma 61 dm., 326 mk. W 1827 r. 25 dm., 244 mk. Wś ta należała do kasztelanii w Broku i wraz z nią nadana została już może w XII w. biskupom płockim. Wś wchodziła następnie w skład dóbr narodowych Brok. Podług pomiaru z czasów pruskich wś z folw. liczyła 2026 mr. (folw. 1049 mr.). W 1823 r. znajdujemy 2 czynszown., z których Szkutniczak płaci 25 złp. czynszu i 3 złp. hyberny, Zasłona 26 złp. czynszu $6^1/_2$ złp. hyberny; 13 pańszczyźnianych, płacących po 25 gr. czynszu, $^1/_2$ korca owsa, 2 kapłony, 2 kury, 15 jaj, odrabiających po $39^1/_3$ dni ręcz. i $78^2/_3$ sprzęż.; nadto wszyscy razem opłacali 85 złp. 15 gr. hyberny i 36 złp. za przędziwo. Pusta osada, 13 chałupnik. (kowal, kołodziej, szynk, krawiec żyd), nadleśniczy, 2 strażn. leśnych; razem we wsi 22 dm., 164 mk. (28 męż., 28 kob., 48 synów i 39 córek, 12 parob., 8 dziewek), w tem 14 żyd.; 31 koni, 38 wołów, 34 krów, 6 jałow., 69 świń. Oprócz tego wś płaciła jeszcze 70 złp. dziesięciny; pańszczyźniani musieli jeździć do Warszawy z furami na żądanie dworu, za co dwór wytrącał im po 2 dni sprzęż. z pańszczyzny; powracając płacili za przewóz; około 1820—23 r. podupadli nadzwyczaj, tak np. jeden z pańszczyźnianych musi z powodu biedy opuszczać osadę, nie zbierając zboża, które posiał. Na folw. w r. 1822 było 14 krów, 19 jałow., 4 koni, 2 parobk., 2 dziewek, 2 fornali, 2 pastuch. Włościanie dzieci posyłali do szkoły w Porębach, płacąc po 5 złp. od osady. W 1855 r. urządzono wś kolonialnie; pod folw. oddzielono 288 mr. 282 pręt.; we wsi na 897 mr. urządzono 16 osad roln. po 33—39 mr., pośnik wspólny 57 mr. 257 pręt.; 11 os. ogrodn. po 5 mr., os. wieczysto-dzierżawną 101 mr., kowalską 2 mr., karczmę $3^1/_2$ mr., strzelecką 15 mr. Czynsz oznaczono na 254 rs. 59 kop.

Udrzynek, wś włośc. nad strugą Dolną (?), pow. ostrowski, gm. i par. Poręba. Jako wś czynszowna wchodziła w skład dóbr bisk. płockich a następnie narodowych Brok. Włościanie posiadali przywilej od biskupów, mocą którego byli wolni od dziesięciny, mieli prawo zakładać barcie i t. d. Podług pomiaru Henkla z 1805 r. wś razem z lasami rządowemi obejmowała 1076 mr. W 1819 r. 12 czynszown., opłacających 655 złp. 17 gr. czynszu, 19 złp. 6 gr. hyberny; nadto z łąk etatowych i bartnych, posiadanych przez niektórych włościan,

44 złp. 16 gr.; wysiewali 45 kor. jarzyny i tyleż oziminy, siana zbierali 12 fur; 1 chałupnik, 1 komornik, szynk., razem 13 dm., 97 mk. (13 męż., 15 kob., 39 syn., 27 córek, 1 parobek, 2 dziewek), w tej liczbie 5 żyd. Włościanie płacili w 1828 r. składkę szkolną do Poręb, ale dzieci nie posyłali. W 1827 r. 14 dm., 120 mk. W 1850 r. 16 osad roln., karczma, kuźnia, smolarnia, osada strzelca. W 1855—6 wś urządzono kolonialnie; na 730 mr. 270 pręt. utworzono 30 osad, po 21 do 29 mr. każda, kowalską i karczemną po $1^1/_2$ mr., smolarnię i os. strzelecką po 15 mr. Czynsz przed upływem lat wolnych ustanowiono na 271 rs. $82^1/_2$ kop., po ich upływie na 300 rs. $24^1/_2$ kop. *Lu. Krz.*

Udsen, dobra koronne, w okr. mitawskim, pow. i par. dobleńska (Kurlandya).

Ududówka, wś, pow. czerkaski, pomiędzy wsiami Suszki i Zalewka, miała w 1863 r. około 150 mk. żydów; dom modlitwy żydowski. Założona w połowie bieżącego wieku przez Lejbę Brodzkiego na 318 dzies., kupionych od Zofii Rajewskiej, dziedziczki dóbr Suszki. W spisie urzęd. z 1885 r. niepodana.

Udy, rzeka, w gub. kurskiej i charkowskiej, prawy dopływ Dońca Północnego. Bierze początek w południowej części pow. grajworońskiego gub. kurskiej, przepływa przez pow. charkowski i zmijewski gub. charkowskiej i powyżej Czugujewa ma ujście. Długa około 120 w., z czego do 100 przypada na gub. charkowską. Płynie z płn. na płd. i płd.-wsch.; bieg ma wolny, koryto ilaste, grzęzkie. Brzegi obfitujące w łąki, gęsto są zaludnione. Przybiera od pr. brzegu Rohoziankę i Olszankę, od lewego zaś: Łopań, Żychar, Studenok i Rohań.

Udy, sioło u źródeł rz. t. n., pow. i gub. charkowska, o 52 w. na płn.-wsch. od Charkowa, ma 3800 mk., 432 dm., cerkiew prawosł., dom modlitwy rozkolniczy, szkołę. Powstało pod koniec XVII w.

Udycz al. *Hadycz*, rzeka, w gub. kijowskiej i podolskiej, lewy dopływ Bohu. Bierze początek w pow. humańskim pod wsią Rososzką, mija wsi: Oradówkę, Jahubiec (Obozówkę), Szelpachówkę, Uchożę, Kożuchówkę, Rososze, Taszlik Krzywy i Gniły, Siekierzany, Łozowatę, Czarną Groblę, Miahkochód, Rakówkę i poniżej wsi Chmarówki, ubiegłszy około 56 w. w kierunku z północy na południe, uchodzi do Bohu. Od prawego brzegu przybiera rzki: Kamionkę, Tepliczkę i Moczułkę, od lewego zaś Zajączkówkę i Ternówkę. W biegu swym, podług W. Pola, odlewa 52 stawy. Przez rzekę tę przechodził jeden ze szlaków tatarskich, zwany Udyckim.

Udycze, futor, pow. latyczowski, par. Latyczów. *X. M. O.*

Udział, *Udiely*, wś włośc. nad rz. Berezwicą, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Wierzchnie (o 5 w.), okr. wiejski Udział, o 50 w. od Dzisny, ma 3 dm., 15 mk. katol. (w 1865 r. 6 dusz rewiz.). Posiada kościół paraf. kat., p. w. Niepokalanego Poczęcia N. M. P., z muru wzniesiony w 1790 r. przez franciszkanów, na miejsce dawniejszego z 1642 r. Parafia katol., dekanatu dzisieńskiego, 2806 dusz. Filia w Konstantynowie. Dawne dziedzictwo Korsaków, którzy ztąd pisali się Korsakami Udzielskimi. Józef Korsak, wwda mścisławski, funduje tu w 1639 r. franciszkanów. Obecnie dobra U. należą do skarbu. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: U., Dulino, Jarkowce, Kowalenki, Krukowszczyzna (zamieszkała przez żydów), Łozicze, Maczuliszcze, Olsy, Owsianiki, Romańczuki, Rusaki, Sapiclino, Spokojno, Szuty (Szoty, Szocy) i Zubrowo, w ogóle w 1865 r. 481 dusz rewiz.

Udziały, dzierżawa królewska, w pow. wileńskim (ob. t. V, 338).

Udziców, fol., pow. opatowski, gm. i par. Kunów, odl. od Opatowa 24 w., 2 dm., 17 mk., 528 mr. W 1827 r. było 8 dm., 53 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kunów a następnie majoratu rząd. W połowie w XV w. wś U., w par. Kunów, własność bisk. krakow., miała 7 łan. km., młyn na rzece Kamionnie, z których płacono dziesięcinę, wartości 8 grzyw., proboszczowi kunowskiemu (Długosz, L. B., II, 476). Według reg. pob. z r. 1578 biskup krakowski płacił tu od 4 osad., 4 łan., 5 zagr. z rolą, 1 kom. biednego (Pawiński, Małop., 193). *Br. Ch.*

Udzierz, niem. *Udschitz-See*, jezioro w płn. części pow. świeckiego, na pograniczu z pow. kwidzyńskim, wzn. 80 mt. npm.; $^3/_{10}$ mili dług., $^3/_{20}$ mili szer. *Kś. Fr.*

Udzierz 1.) niem. *Udschitz*, wś nad jez. t. n., pow. świecki, st. pocz. Bucłowsheide (Przewodnik), st. kol. Twarda Góra, paraf. kat. Lalkowy; 481 ha (290 roli or., 129 łąk, 6 lasu); 1885 r. razem z przyległ. 107 dm., 146 dym., 551 mk. kat., 157 ew., z których na Bliżawy przypada 20 dm. i 133 mk.; na Grabową Górę 2 dm., 12 mk.; na Jaszczerz 22 dm., 140 mk.; na Jasieniec 7 dm., 37 mk.; Kornfelde 13 dm., 85 mk.; na Montasek 11 dm., 66 mk. i Reszyce 11 dm., 70 mk. W dok. zachodzi wś ta pod nazwami: *Udschies* (1554), *Budziesz* (1649), *Udziesz* (1682), *Udzinsz* (1703), *Udzież* (1777). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710—11 opiewa: „Budziesz casae piscatoriae in silvis, confessionalia tantum solvunt“. (str. 202). Według taryfy na symplę z r. 1717 płaciła wś 4 gr. Topogr. Goldbecka z r. 1789 podaje tu kilka chat rybackich nad jeziorem (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 339). 2.) U., dobra szlach., tamże;

688 ha (6 roli orn., 88 łąk, 420 lasu); 1885 r. 2 dm., 3 dymy, 15 mk., 8 kat., 7 ew. Za czasów krzyżackich należały dobra do wójtowstwa tczewskiego i miały prawo polskie. Między r. 1451 a 1460 zachodzi Jon „von Udysitz“ t. j. Jan z Udzierza (ob. Wegner: Ein Pommer. Herzogthum, II, 436). R. 1554 toczył się proces o strugę Udzierz między dziedzicami Frący a ststą nowskim. Roku następnego stanęła ugoda. Folw. został urządzony dopiero r. 1649; posiadali go pierwotnie dziedzice Frący, od r. 1703 zaś Czapscy; potem r. 1773 szambelan Skórzewski, 1777 Ludwika Skórzewska z Czapskich. R. 1839 nabył go Leopold Mieczkowski a r. 1840 Hermann Conrad. *Ks. Fr.*

Udzikowo, niegdyś wś szlach., pow. ostródzki (Pr. Wsch.), 1785 r. 5 dymów; dziś wybudowanie, należące do wsi Marcinkowo.

Ueberbrueck (niem.), ob. *Zamostne.*

Ueberlautz, parafia, w okr. zelburskim, pow. iłukszteńskim (Kurlandya), obejmuje ważniejsze dobra: Warnowicze, Born, Sikkeln, Elern, Matuliszki, Lauzen (Łaukiesa) i in. Oprócz kościołów ewangielickich w Sikkeln, Demmen i Born, znajdują się w parafii kościoły katolickie w Elernie z filią w Matuliszkach, w Łaukiesie, w Warnowiczach i w Smelinie. W parafii U. trafiają się licznie włościanie pochodzenia ruskiego, oficyaliści zaś polskiego. Język ludu litewski.

Ueber-Memel, os. i wś naprzeciw Tylży, nad Niemnem. R. 1785 istniała tu karczma. R. 1812 Francuzi założyli tu szaniec przedmostowy, na którego miejscu później powstała restauracya z ogrodem, dziś jeszcze zwana „Brueckenkopf“. Później powstały tu tartaki, a z mieszkań robotników utworzyła się osada.

Ueltzen, estońskie *Wabina-Mois*, dobra, w okr. dorpackim, pow. Werro, par. Anzen (gub. inflanckiej). Dobra po-Tyzenhauzowskie, nadane przez Stefana Batorego Janowi Zamoyskiemu (ob. *Dorpat*, II, 128).

Uexkuell, łotew. *Uekschkele Mujża*, dobra nad Dźwiną, w okr. i pow. ryskim, paraf. Uexkuell (gub. inflancka), stanowią własność patrymonialną mta Rygi. W r. 1158 kupcy niemieccy założyli tu pierwszą osadę niemiecką na ziemi inflanckiej. Meinhard, pierwszy biskup inflancki, wzniósł tu kościół.

Ufa, mto główne gub. ufimskiej, na praw. brzegu rz. Białej, w pobliżu ujścia do niej rz. Ufy, pod 54°43′ płn. szer. a 73°36′ wschod. dług., o 2008 w. na płd.-wsch. od Petersburga a 1334 w. od Moskwy. W 1880 r. mto miało 2313 dm. (102 murow.), 24267 mk. (460 katol., 14 jednowierców, 450 rozkolników, 92 ewang., 773 mahomet., 166 poganów), 20 cerkwi (2 drewniane), 2 monastery (męski i żeński), 621 sklepów (94 murow.), 17 zakładów naukowych (1197 chłopców i 646 dziewcząt), przytułek dla 50 starców, kilka innych instytucyi dobroczynnych, szpital ziemski na 100 łóżek, z oddziałem dla obłąkanych na 50 łóżek, ambulatoryum dla przychodnich, szpital więzienny, biblioteka i muzeum publiczne; filia banku państwowego, bank miejski i 4 towarzystwa wkładowo-zaliczkowe. Do miasta należą 4 domy i 4962 dzies.; dochody w 1879 r. wynosiły 104258 rs. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, ogrodnictwem, rzemiosłami (1426 rzemieślników, w tej liczbie 414 majstrów), handlem i zarobkiem. Przemysł fabryczny dość rozwinięty. W 1880 r. było 38 fabryk, zatrudniających 320 robotników i produkujących na 524125 rs. Targi odbywają się co czwartek, jarmark zaś od 27 stycznia do 7 lutego. U. zbudowaną została w 1574 r. na miejscu dawnego mta baszkirskiego, wytrzymała 4 miesięczne oblężenie (od 26 listopada 1773 do 26 marca 1774 r.) podczas buntu Pugaczewa. Z początku U. było mtem prowincyonalnem gub. kazańskiej, potem orenburskiej, od 1802 do 1865 r. mtem gubernialnem tej ostatniej, od 1861 r. mto gubern. gub. ufimskiej.

Ufimski powiat leży w środkowej części gubernii i zajmuje (podług Strjelbickiego) 355·15 mil al. 17184·4 w. kw. Powierzchnię powiatu rz. Biała dzieli na dwie części, z których leżąca po prawym brzegu poprzerzynaną jest odnogami gór Uralskich, dochodzących od 1500 do 2000 st. npm., część zachodnia zaś, położona po lew. brzegu rz. Białej, przedstawia równinę, poprzerzynaną odnogami Obszczego Syrtu. Glebę powiatu stanowi urodzajny czarnoziem, tylko w części wschodniej znajduje się grunt kamienisty. Powiat zroszony jest przez rz. Białą i jej dopływy, z których ważniejsze: Ufa, Sim, Inzer, Urszczak, Dema, Karmasan i Czermasan. Lasy znajdują się prawie wyłącznie w części wschodniej, zachodnia zaś jest prawie bezleśną. W 1880 r. było w powiecie (bez mta U.) 246171 mk. (8 katol., 2356 rozkolników, 26 protestantów, 106665 mahomet. i 2430 poganów), zamieszkujących 456 miejscowości. Pod względem etnograficznym, oprócz Wielkorossyan (51·6%), przebywają tu Baszkirzy, Teptiarzy i Meszczeryacy (40·4%), Tatarzy (5·9%), Czuwasze (1·1%), Czeremisi (0·6%) i Mordwini (0·4%). Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, hodowlą bydła, zwłaszcza koni i owiec, sadownictwem, rybołówstwem, pszczelnictwem, garbarstwem i in. Przemysł fabryczny ogranicza się na gorzelnictwie i produkcyi metalów; w 1880 r. było 10 fabryk, zatrudniających 2748 robotników i produkujących za 1991500 rs. W t. r. było w powiecie

40 cerkwi (18 murow.), 3 domy modlitwy rozkolników i 152 meczetów drewnianych.

Ufimska gubernia, utworzona w 1865 r. z części dawnej gub. orenburskiej, leżącej na zachód od pasma gór Uralskich, otoczona jest przez gub. samarską, kazańską, wiacką, permską i orenburską i podług wymiarów Strjelbickiego zajmuje 2211·40 mil al. 107002·1 w. kw. Wschodnia część gubernii przerznięta jest odnogami południowego Uralu, dochodzącymi w szczycie Taganaj 3949 st., Uronga 4013 st., Iremel 5040 st., Nargusz 4696 st. npm., oraz pokryta gęstemi lasami, posiada nadto wyborne pastwiska i bogate skarby mineralne. Część zachodnia jest falista, usiana niezbyt wyniosłemi wzgórzami i poprzerzynana urodzajnemi dolinami. Pod względem geognostycznym powierzchnia gubernii przedstawia wielką rozmaitość. W części wschodniej przeważa formacya metamorficzna i przechodnia, w zachodniej permska, w środkowej zaś węglowa. Gleba w ogóle dość urodzajna. Z kopalin znajduje się w gubernii: żelazo, miedź, węgiel kamienny, kamienie cenne i w. in. Pod względem hydrograficznym gub. należy do dorzecza rz. Kamy, z dopływów której najważniejsze: Biała ze swemi licznemi dopływami, Bij, Ik, Zaj, Kiczuj i Szeszma. Jeziora i błota znajdują się w dolinach rzek. Największą liczbę jezior spotykamy w pow. ufimskim (283), dalej birskim (169) i sterlitamakskim (138), najrozleglejsze zaś błota z płn. części pow. menzelińskiego i w płn.-zach. birskiego. Lasy zajmują do 50% ogólnej przestrzeni i znajdują się przeważnie w części wschodniej, mniej natomiast w części zachodniej. W 1880 r. było w gubernii 1685866 mk. (794 katol., 3572 jednowierców, 15708 rozkolników, 630 ewang., 891578 mahomet., 167 żydów, 83741 poganów), w tej liczbie 32·6% Russkich, 8·4% Tatarów, 50·1% Baszkirów i Teptiaro-Meszczeryaków, 2·6% Czuwaszów, 4·1% Czeremisów, 1·1% Mordwinów i 1·1% Wotiaków. Ludność zamieszkuje 2852 miejscowości (6 miast), liczących razem do 206000 dm. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo i hodowla bydła, dalej pszczelnictwo (do 323000 ulów), połów zwierząt i ptactwa, rybołówstwo, przemysł leśny i domowy. Przemysł rękodzielniczy zatrudniał w 1880 r. 4910 osób. W t. r. było w gubernii 228 fabryk, zatrudniających 11319 robotników i produkujących za 5930000 rs. (10 fabryk żelaza wyprodukowało za 3211730 rs.). Pod względem oświaty publicznej w 1880 r. było 281 zakładów naukowych, z 13832 uczącymi się (11239 chłopców); pod względem zaś kościelnym: 4 monastery prawosławne (1 męski, 3 żeńskie), monaster męski jednowierców, 211 cerkwi prawosł. (125 murow.), 5 cerkwi jednowierców (1 murow.), 18 domów modl. rozkoln., kościół katol., kośc. ewang., 1347 meczetów. Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 6 powiatów: ufimski, bolebejski, birski, menzeliński, sterlitamakski i złotoustowski.

Ugabosta, potok, w pow. wileńskim, przepływa pod wsią Druski.

Ugacień, łąka pod Cekcynem, pow. tucholski, należała do prob. w Cekcynie (ob. Wizyt. Madalińskiego, str. 77). *Ks. Fr.*

Ugaj al. *Lasocin*, os., pow. sochaczewski, gm. Łazy, par. Zawady, ma 11 mk., 3 mr. włośc.

Ugalen, dobra prywat., w okr. goldyngskim, pow. windawski, par. piltyńska (Kurlandya). Do dobr należą folw.: Matern, Asen, Sirgun, Walschken i Diedrichsstein.

Ugartsberg al. *Wypuczki*, wś i kol. niem., pow. drohobycki, 26 klm. na płn.-wsch. od Drohobycza, 7 klm. na płn. od sądu pow. i urz. poczt. w Medenicach. Na płn. i wsch. leży Horucko, na płd. i zach. Medenice. Wody płyną do Dniestru za pośrednictwem Letnianki. W środku obszaru wzn. 278 mt. Wł. mn. ma roli or. 294, łąk i ogr. 141, pastw. 168. W r. 1880 było 26 dm., 190 mk. w gm. (19 gr.-kat., 11 rz.-kat., 155 ewang., 5 izr.; 165 Niemców, 5 Polaków, 20 Rusinów). Paraf. ewang. w Josefsbergu. We wsi filiał ewang. od r. 1790, dom modlitwy drewn. od r. 1830, cmentarz ew. i szkoła wyznaniowa. *Lu. Dz.*

Ugartsthal, wś, kol. niem., pow. kałuski, 7 klm. na zach. od Kałusza (sąd pow., st. kol., urz. poczt. i tel.). Na płn. leży Wierzchnia i Mościska, na wsch. Kałusz, na płd. Siwka, na zach. Kropiwnik. Środkiem wsi płynie Kropiwnik, przez płn. część Froniłów al. Fornelów, lew. dopł. Kropiwnika. Zabudowania wsi leżą blisko granicy Siwki (wzn. 316 mt.). Wś tworzy jedną gminę z Siwką (ob.). W r. 1880 było 62 dm., 423 mk. w gm. (43 gr.-kat., 3 rz.-kat., 365 ewang., 12 izr.; 14 Polaków, 43 Rusinów, 366 Niemców). Par. ewang. w miejscu od r. 1784, kościół od r. 1788. Do paraf. należy 3320 dusz. Filiały: Landestreu, Nowica, Petranka. We wsi jest szkoła wyzn. i kasa poż. gm. z kapit. 535 złr. *Lu. Dz.*

Uggelmen, wś z leśnictwem i cegielnią, w pow. królewieckim, pod Troempau; 1785 r. 15 dymów.

Uggunzeem, łotew. *Uggunes*, dobra skarbowe, w okr. tukumskim, pow. i par. talseńska (Kurlandya).

Ugiany 1.) *Ugiony*, żmujdzkie *Ugionej* (od litew. *ugnis*-ogień), mko i dobra na lewym brz. Dubissy, pow. kowieński, w 2 okr. pol., gm. i par. Betygoła (o 4 w.), st. poczt. Ejragoła, o 65 w. od Kowna. Mko ma 81 mk. (w 1859

r. 8 dm., 52 mk.), kaplica katol. filialna, p. w. N. M. P., wzniesiona pierwotnie w 1658 r. przez włościan miejscowych, przy staraniu proboszcza betygolskiego, a z muru wystawiona w 1784 r. przez Marcelego Dyrdę, sędziego rossieńskiego. D. 15 sierpnia odbywa się tu odpust, bardzo licznie nawiedzany. Woda z krynicy przy kościele, w której podług podania znaleziono obraz Bogarodzicy, znajdujący się w kaplicy, uważaną jest jako skuteczne lekarstwo na oczy. Podług Buszyńskiego (Opis pow. rossieńskiego, 73) pod koniec XVI w. znajdował się tu zbór owangielicki, niewiadomo przez kogo fundowany. Dobra U. stanowią dziedzictwo Dyrdów i mają wraz z Porzeczem i Poźwiergińcem 390 dzies. (11 lasu, 7 nieuż.). Kasperowiczowa posiada tu 35 dzies. (5 lasu). 2.) **U.**, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Mańkuny. Ksawery Kmita ma tu 11 dzies. *J. Krz.*

Ugie, strumień, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Totoły (pr. dopł. Muszy).

Ugis, strumień, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Wenty, uchodzi pomiędzy Awiżelą a Wyrwitą.

Uglany 1.) wś i zaśc. na pr. brzegu Wilii, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Bienica (o 3 w.), okr. wiejski Rodki, o 53 w. od Oszmiany, ma 2 dm., 26 mk. katol. Podług spisu z 1865 r. wś, należąca do dóbr Kazimierzowo, Bohdanowiczów, miała 9 dusz, zaśc. zaś, do dóbr skarbowych Łosk, 2 dusze rewiz. Wś ta słynna jest z wykopaliska, które hr. Tyszkiewicz opisał w dziele „Wilia". 2.) **U.**, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Dubotówka (o 7 w.), okr. wiejski i dobra Czarnowskich (w 1865 r.) Daniszewo, o 81 w. od Święcian, ma 4 dm., 44 mk. prawosł. (w 1865 r. 16 dusz rewiz.). 3.) **U.**, wś włośc., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Wojstom (o 5 w.), okr. wiejski Ruskie Sioło, o 79 w. od Święcian, ma 20 dm., 37 mk. prawosł. i 171 katol. (w 1865 r. 78 dusz rewiz.). 4.) **U.** al. *Uhlany*, wś i dwa folw. nad Sołomereczą, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białorucz, o 16 w. od Mińska. Wieś ma 18 osad; folw.: własność Czarnockich, włók 10, młyny, i Dobrowolskich włók $9^1/_2$; grunta dobre, szczerkowo-gliniaste, miejscowość lekko falista, dość leśna. 5.) **U.**, ob. *Uhlany*.

Uglicz, mto powiat. gub. jarosławskiej, nad rz. Wołgą, pod 57°32′ płn. szer. i 55°59′ wsch. dług., odl. o 154 w. na płd.-zach. od Jarosławia. Ma 1498 dm. (312 murow.), 12583 mk. (11 katol., 14 rozkolników, 1 ew., 13 żydów), dwa monastery (męzki i żeński), 24 cerkwi murow., z których najdawniejsza soborna Przemienienia Pańskiego, wzniesiona w XIII w. a przebudowana w 1595 r., niewielki dworzec carewicza Dymitra, piękny zabytek budownictwa staroruskiego, 8 magazynów towarów, 364 sklepów (193 murow.). W mieście, oprócz zwykłych władz powiatowych, znajduje się szpital ziemski na 35 łóżek, dom przytułku dla 54 biednych, ochrona, szkoła duchowna męzka, szkoła miejska i 2 paraf. Do miasta należy 883 dzies. (513 lasu); dochody w 1878 r. wynosiły 33796 rs., wydatki 40051 rs.; kapitał miejski 45380 rs. Mieszkańcy zajmują się ogrodnictwem, rzemiosłami (830 rzemieślników, w tej liczbie 190 majstrów), zarobkiem w miejscowych fabrykach i na przystani i handlem. Przemysł fabryczny dość rozwinięty. W 1878 r. było tu 30 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających około 460 robotników i produkujących przeszło za 633000 rs. Z fabryk najważniejsze: papieru (305147 rs. produkcyi), 3 dystylarnie wódek (114514 rs.), 2 fabr. samowarów (54712 rs.), 3 zakłady produkujące wędliny (47340 rs.), 4 olejarnie (27159 rs.), 2 fabr. świec woskowych (22400 rs.) i in. Poprzednio U. słynęło z wyrobu skór i juchtów. Handel dość ożywiony. Na miejscowej przystani naładowano 466800 pud. towarów, wartości 621400 rs., wyładowano zaś 1007290 pudów, wartości 552000 rs. Targi odbywają się co tydzień w poniedziałki, środy i piątki. U. należy do najdawniejszych miast w Rossyi. Podług miejscowych latopisów istniał już za czasów św. Olgi. W XIII w. stanowił udzielne księstwo, przyłączone ostatecznie w 1375 r. do w. ks. moskiewskiego. Miasto niejednokrotnie ulegało zniszczeniu ze strony Tatarów (w 1237, 1293, 1408 r.), Litwinów (w końcu XIV i na początku XVII w.) oraz w czasie wojny domowej pomiędzy ks. twerskim i w. ks. moskiewskim (w 1371 r.). W 1591 r. w U. został zamordowany przebywający tu wraz z swą matką carewicz Dymitry; w skutek czego większa część mieszkańców, z rozkazu Borysa Godunowa, zesłaną została do Syberyi. Od tego czasu miasto, mające przedtem 150 cerkwi, 12 monasterów, 17000 dm. i około 40000 mk., stale poczęło upadać.

Uglicki powiat leży w płd.-zach. części gubernii, na pograniczu z gub. twerską (pow. kalasiński) i włodzimierską (pow. perejasławski) i zajmuje 62·75 mil al. 3036·4 w. kw. Położenie w ogóle równe, tylko wybrzeża rzek poprzerzynane są jarami. Gleba przeważnie gliniasta, na brzegach Wołgi piaszczysta. Cała powierzchnia powiatu należy do systematu rz. Wołgi, przepływającej na przestrzeni 52 w. granicą pomiędzy pow. uglickim i myszkińskim. Dopływy jej, za wyjątkiem rz. Juchoti, nieznaczne. Z jezior najważniejsze Iwanowo (3 w. długie, 2 szerokie), do którego przylega błoto, mające 10 w. dług.

i 5 szerokości. Lasy zajmują do 90000 dzies. W 1878 r. było w powiecie 98019 mk. (155 rozkolników), zajmujących się rolnictwem, które niezaspakaja jednak miejscowych potrzeb, uprawą lnu, wychodzeniem na zarobek do stolic i innych gubernii (rocznie wychodzi około 17500 mk.) i przemysłem domowym. Przemysł fabryczny nie zbyt rozwinięty, reprezentowany był w 1878 r. przez 44 fabryk, zatrudniających 231 robotników i produkujących za 193700 rs. W powiecie znajduje się 81 cerkwi (1 drewniana) i 2 monastery męzkie.

Ugły 1.) wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniów (o 8 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Chreptowiczów, Wieronie, o 38 w. od Oszmiany, ma 7 dm., 27 mk. prawosł. i 45 katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.). Tymofiejew kupił tu 50 dzies. za 1823 rs. 2.) **U.**, zaśc. włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Miadzioł, okr. wiejski Nowiki, o 10 w. od gminy a 45 w. od Wilejki, ma 1 dm., 24 mk. prawosł. (w 1865 r. 16 dusz rewiz.). 3.) **U.**, ob. *Uhły*.

Ugniewo, wś włośc. i drobn. szlachty, pow. ostrołęcki, gm. Jasienica, par. Ostrów, ma 34 dm., 157 mk. W 1827 r. było 14 dm., 106 mk. Fol. Ugniewo lit. A. rozl. mr. 552: gr. or. i ogr. mr. 322, łąk mr. 12, lasu mr. 140, past. i zarośli mr. 54, nieuż. mr. 4; rozparcelowany został po r. 1866. Wieś U. os. 8, mr. 8.

Ugnin, ob. *Uhnin*.

Ugoda 1.) urzęd. *Frieddorf*, wś, pow. bydgoski, o 12 klm. na wschód od Nakła, nad jez. Bielawy, w okolicy wzn. 105 mt. npm.; par. kat. Ślesin, par. prot. i poczta w Małem Sitnie (Wilhelmsort), st. dr. żel. na Strzelewie (Strehlau) o 6 klm.; 14 dm., 113 mk. (67 kat., 46 prot.) i 203 ha (193 roli). 2.) **U.**, wś, pow. krobski (Rawicz), o 8 klm. na płd.-wsch. od Sarnowy, po praw. brzegu Orli (dopł. Baryczy); par. Golejewko, poczta w Słupi, st. dr. żel. w Rawiczu o 9 klm.; z młynem Sworowskim (3 dm., 18 mk.) tworzy okrąg wiejski, mający 38 dym., 268 mk. katol. i 243 ha (153 roli, 53 łąk). U. istniała już przed r. 1793 i należała do Rogalińskich z Ostrobudek, w których ręku znajduje się dotąd posiadłość obejmująca 109·81 ha.

Ugolce, *Ugolcy*, *Uholce*, wś nad Nieprawdą, rozgałęzieniem Horynia, pow. piński, ob. *Holcy*. Należała do klasztoru bazylianek pińskich.

Ugolicy, *Ugolice*, wś, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Berezyna, w okolicy wsi Czernica, ma 7 osad; miejscowość leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Ugolniki 1.) wś włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Ugolniki, o 23 w. od Dzisny, przy b. dr. poczt. z Wilejki do Dzisny, 20 dusz rewiz. W spisie z 1866 r. wykazana jako zaśc., mający 1 dm., 11 mk. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Boguckie, Chachulki, Cyganki, Kasinkowo, Nowe-Sioło, Podlipki, Siemienowo, Soroczyno, Spigalszczyzna, Stołhinowo, Szpikałowskie, Ugolniki i Zapolańce, w ogóle 162 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych, 13 bezrolnych i 6 żołnierzy urlopow. 2.) **U.**, fol. i wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Pokrowsk (o 3 w.), okr. wiejski Chodziłonie, o 55 w. od Lidy a 14 w. od Wasiliszek, ma 3 dm., 15 mk. prawosł. i 42 katol. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.); fol. był własnością Tabeńskich.

Ugorne, uroczysko na południowym krańcu pow. mozyrskiego, w obrębie gm. Bierozów. *A. Jel.*

Ugory, ob. *Płaszów Wielki*.

Ugoryszki, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie; Koryzno Witold posiada w U. i w Poniekelpie 29 dzies. (4 lasu, 1 nieuż.).

Ugorzele, ob. *Ugrzela*.

Ugoszcz, rzeczka w pow. węgrowskim, lewy dopływ Bugu, bierze początek koło wsi t. n., uchodzi po za Brokiem.

Ugoszcz, jezioro, w pow. rypińskim, we wsi t. n., ma 30 mr. powierzchni i 15 stóp głębokości. Brzegi bezleśne, wyniosłe. W pobliżu, w dobrach Ugoszcz znajdują się jeszcze cztery mniejsze jeziora, od 7 do 19 mr. powierzchni. Z tych dwa we wsi Ugoszcz, jedno w Chomie i jedno w Okoninie.

Ugoszcz 1.) wś, fol. i dobra nad jez. t. n., pow. rypiński, gm. Żałe, par. Ruże, odl. o 14 w. od Rypina, przy trakcie do Zbójna, w malowniczem położeniu, liczy 23 dm., 252 mk., wiatrak, piękny pałac i park. W r. 1827 było 33 dm., 349 mk. Dobra U. lit. A. składały się w r. 1877 z fol.: Ugoszcz, Dąbrówka i Julianowo, rozl. mr. 1574: fol. Ugoszcz gr. or. i ogr. mr. 645, łąk mr. 166, nieuż. mr. 95; bud. mur. 25, drewn. 5; płodozm. 10-pol.; fol. Dąbrówka gr. or. i ogr. mr. 160, łąk mr. 12, past. mr. 59, nieuż. mr. 10; bud. mur. 3, drewn. 3; fol. Julianowo gr. or. i ogr. mr. 250, łąk mr. 66, past. mr. 39, lasu mr. 50, nieuż. mr. 22; bud. mur. 5, drewn. 2; las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś U. os. 28, mr. 51; wś Dąbrówka os. 6, mr. 12; wś Julianowo os. 12, mr. 32. Według reg. pob. pow. rypińskiego z r. 1564 wś. U., w par. Rusz, miała 20 osadników, 5 zagr., 2 kom., poddanych Wojciecha Ugoszczkiego, płacących z całych łanów. Mieszkali też: pasiecznik, krawiec, tłoczący olej, kowal, kołodziej, trzech szynkarzy (cauponatores) (A. Pawiński. Wielkp., I, 294). U. dawniej należał do Zielińskich. Są ślady w księgach kościoła w Rużu, że arcyb. Konstanty Zieliński, ścigany za to, że koronował w Warszawie 4

paźdz. 1704 r. St. Leszczyńskiego, jakiś czas ukrywał się w U. u swych krewnych, później w Skępem i tam został schwytany. R. 1789 Aleksander Zieliński wysiewa tu 73 kor. żyta i 3 kor. pszenicy. R. 1790 nabył U. Ludwik Borzewski, a teraz należy do Zdzisława Borzewskiego. 2) **U.**, wś włośc., pow. węgrowski, gm. i par. Miedzna, ma 20 dm., 201 mk., 1257 morg. Wś U. wchodziła w skład dóbr Miedzna; r. 1864 miała 27 os., 861 morg. W 1827 r. było 19 dm., 117 mk. *Br. Ch.*

Ugoszcz, niem. *Bernsdorf*, wś kośc. w Pomeranii, pow. bytowski, st. p. w miejscu: 1241 ha (913 roli orn., 108 łąk, 13 lasu); 1885 r. 68 dm., 132 dym., 717 mk., 160 kat., 557 ew. Szematyzm dyec. z r. 1867 donosi: Kościół, p. w. św. Maryi Magdaleny, pochodzi z r. 1822;patronatu królewskiego na mocy traktatu welawskiego z r. 1657. Istnieje przy nim bractwo trzeźwości od r. 1885; kościół filialny zaś jest w Studzienicach, p. w. św. Trójcy, także patronatu rządowego z bractwem Różańcowem, fundowanem r. 1746. Wsie par.: Ugoszcz, Lubieniec, Półczno, Kłączno, Graboczyno, Hopfenkrug, Małe Pustkowie, Ryńszt, Gruenhof, Czarna Dąbrowa, Borzetuchomie, dawniej z kościoł. filial., Kotkowo, Struszewo, Jutrzenka, Krosnowo, Łąki i Sierzno; wreszcie filia Studzienice ze swojemi wsiami (ob. t. XI, str. 501). Parafia U. należy do dek. lęborskiego (dyecezyi chełmińskiej). W r. 1891 liczyła 2189 dusz. Wizyta Szaniawskiego z r. 1710—11 opiewa, że tu był kościół drewniany, zrujnowany, z 2 ołtarzami. Do kościoła należało pół włóki roli i ogród, Chmielnikiem zwany. Prob. posiadał 4 wł.; z Ugoszcza pobierał 23 kor. żyta; organista dostawał od gburów po pół kor. żyta (ob. str. 81—82). R. 1780 liczyła wś 38 kat. i 250 ew. Dochód proboszcza z mesznego wynosił 482 fl. $7^1/_2$ gr., z roli 240 fl., z kolendy 53 fl., z akcyd. 177 fl. 15 gr., razem 952 fl. $22^1/_2$ gr. (ob. Wizytę Rybińskiego, str. 27). Krzyżackie regestry czynszowe z r. 1437 wykazują w U. 36 włók czynsz., od każdej dawali pół grz. i 2 kury i zbierali siano z pół morga. Z tych 36 wł. było 12 pustych. Młyn płacił 1 grz. i 16 skoj., karczmarz 8 skoj. i 1 grz. za 2 morgi chmielnika. Gmina daje 5 grz. za nadmiarek, leżący przy Nowym Kłącznie. Z 18 ogrodów posiadał sołtys 3, od każdego dają po 1 kor. żyta, jęczm., owsa i 10 kur; z 18 ogrod. było 9 pustych. Suma czynszu 20 grz., 6 kor. żyta, 6 jęczm. i 6 owsa, $1^1/_2$ kopy i 18 kur. R. 1658 było tu 2 sołtysów, 13 gburów, 11 ogrod., młynarz i karczmarz (ob. Cramer „Gesch der Lande Lauenburg und Buetow“, II, str. 298).

Ugowa Góra, wzgórze, w pow. kolbuszowskim, ob. *Stołowe Góry*.

Ugowice, ob. *Jugowice* (por. Kod. Małop., III, 256, 261).

Ugowo, wś, pow. białostocki, w 1 okr, pol., gm. Zawyki, o 23 w. od Białegostoku, posiada kościół kat., p. w. św. Wojciecha z drzewa wzniesiony w 1753 r., filialny par. w Surażu. Filia ma 1154 wiernych.

Ugr, rzeka, w Inflantach, prawy dopływ Dźwiny, ob. *Oger*.

Ugra, *Uhra*, rzeka, w gub. smoleńskiej i kałuskiej, lewy dopł. Oki. Bierze początek w pow. jelnińskim gub. smoleńskiej pod wsią Babiczami, płynie początkowo ku płn.-zach., potem zwraca się na zach. i płynie prawie zupełnie równolegle do Wiaźmy. Po złączeniu się z rzką Woronią U. skręca się ku płn.-wsch. i płynie w tym kierunku aż do przyjęcia rzki Żyżały, poczem zwraca się pod kątem ostrym na płd. i płynie aż do mta Juchnowa, gdzie zlekka zwraca się ku wschodowi i ubiegłszy około 300 w. w gub. smoleńskiej, wkracza do gub. kałuskiej, w której płynie na przestrzeni około 100 w. i o 15 w. poniżej Kaługi ma ujście. Brzegi ma wyniosłe, miejscami urwiste, przyczem brzeg lewy wyższy od prawego, koryto piaszczyste lub żwirowate, bieg dość bystry; głęboka od 2 do 16 st. Z praw. brzegu przyjmuje Woronię i Resę, z lewego: Wołstę, Żyżałę i Worę. Za czasów Wasila Dymitrowicza rz. U. była uważana za granicę włości litewskich od moskiewskich.

Ugrzela, urzęd. *Ugorzella* i *Ugrzelle*, dawniej *Ulrichsdorf*, folw., w pow. krotoszyńskim, o 6 klm. na zach.-płn. od Raszkowa, pod Baszynem; par. Janków, poczta Roszki (Roschken); wchodzi w skład księstwa krotoszyńskiego; 2 dm. i 58 mk

Uhadówka al. *Wyhadówka*, przys. Sąsiadowic, pow. samborski.

Uhałka, uroczysko, w pow. pińskim, w okolicy Koszewicz (gm. Stawek), wspominane w dokum. XVI w. (ob. „Piscewaja kniga Pinsk., wyd. Wil. Arch. Komis., 306).

Uharów, hutor, pow. lipowiecki, w 3 okr. pol., gm. Łukaszówka, o 55 w. od Lipowca, ma 7 mk.

Uhelniki, wś nieistniejąca obecnie, w dawnej ziemi przemyskiej. Nadaną była 1367 r. przez Kazimierza W., wraz z Rybotyczami (ob. t. X, 68).

Uhełna al. *Uhelna*, wś, pow. stryjski, 14 klm. na płd.-wsch. od Stryja (sąd pow.), 5 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Sokołowie koło Stryja. Na płn.-zach. leży Bereźnica, na płn. Łotatniki, na płn.-wsch. Siechów, na płd.-wsch. Dzieduszyce Wielkie, na płd.-zach. Wola Zaderewacka (pow. doliński). Na płn.-zach. powstaje potok i płynie na płd.-wsch. do Sukiela. Wznies. w zach. lesistej

części 359 mt. (wzgórze Uhełna), na płn.-wsch. 319 mt. Własn. więk. ma roli or. 152, łąk i ogr. 113, past. 47, lasu 856 mr.; wł. mn. roli or. 395, łąk i ogr. 304, past. 184, lasu 70 mr. W r. 1880 było 82 dm., 470 mk. w gm.; 4 dm., 44 mk. na obsz. dwors. (426 gr.-kat., 43 rz.-kat., 45 izr.; 430 Rusinów, 62 Polaków, 22 Niemców). Par. rz.-kat. w Sokołowie, gr.-kat. w Dzieduszycach Wielkich. We wsi cerkiew p. w. św. Bazylego i szkoła 1-kl.

Uher, folw. i dobra nad rzką Uherką (dopływ. Bugu), pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. Chełm (odl. 17 w.), posiada łomy kamienia wapiennego, młyn wodny i wiatrak. W r. 1827 było 3 dm., 26 mk. Dobra U. składały się w r. 1884 z fol. Uher i Ludwinin al. Nowiny, rozl. mr. 2418: fol. U. gr. or. i ogr. mr. 579, łąk mr. 237, lasu mr. 443, nieuż. mr. 22; bud. mur. 18, drewn. 25; płod. 4, 5 i 12 pol.; folw. Ludwinin al. Nowiny gr. or. i ogr. mr. 162, łąk mr. 34, lasu mr. 291, nieuż. mr. 5; bud. drewn. 4, lasy nieurządzone; w odpadkach gruntów mr. 645. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Depułtycze Ruskie os. 28, mr. 752; wś Weremowice os. 42, mr. 1012; wś Zagroda os. 29, mr. 503. *Br. Ch.*

Uhercе 1.) *Mineralne* z *Kostryniem*, wś, pow. liski, posiada kościół par. rz.-kat., cerkiew par. gr.-kat., szkołę ludową i stacyę dr. żel. państwowej, między st. Lisko-Łukawica (6 klm.) a Olszanicą (5 klm.). Leży nad pot. Lekim (praw. dopł. Sanu), przy drodze z Liska (5·6 klm.) do Ustrzyk Dolnych. Wznies. wsi wynosi 359 mt., teren podnosi się dokoła w pagórki, wzniesione średnio na 100 mt. n. p. wsi. W płd.-zach. stronie w formacyi miocenicznej znajduje się kopalnia nafty, eksploatowana przez dwa towarzystwa a wydająca około 467 centn. metr. ropy. Wś ma 158 dm. i 933 mk. (571 gr.-kat., 300 rz.-kat. i 62 izr.). Pos. więk. (Anny Świejkowskiej) wynosi 306 roli, 33 łąk, 4 mr. 678 sąż. ogr., 47 past., 397 lasu, 23 nieuż. i 2 mr. 1130 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 636 roli, 126 łąk i ogr., 90 past. i 15 mr. lasu. Par. rz.-kat. założył Józef Malicki, podskarbi a następnie podczaszy sanocki, w r. 1745, kościół murowany zaś wystawił w r. 1749 Jan Jaworski, proboszcz liski, dziedzic na Uhercach, tu pochowany. Do par. (dek. liski) należą: Bereźnica Niżna, Brylików, Bóbrka, Myczkowce, Olszanica, Orelec, Rudenka, Serednica, Stefkowa, Wańkowa i Zwierzeń. Par. gr.-kat. ma cerkiew drewn. (dek. liski) i obejmuje Rudenkę i Orelec. Uposażenie par. gr.-kat. składa się z 30 roli, 7 łąk i 15 mr. past., 24 sągów drzewa i 185 złr. dodatku. Wólka Kostryn (12 dm. i 64 mk.) leży wśród lasu, na zach. od U., na wznies. 443 mt. npm. U. graniczą na zach. z Liskiem i Jankową, na płn. z Rudenką, na wschód z Olszanicą a na płd. z Myczkowcami. 2.) **U.** *Niezabitowskie*, wś, pow. gródecki, 8 klm. na płd.-zach. od Gródka (sąd pow., st. kol., urz. tel. i poczta). Na płn. leżą Ebenau i Stodółki, na wschód Czerlany, na płn.-wsch. Zawidowice, na płd. Chiszewice i Hoszany, na zach. Szołomieńce i Hodwisznia (4 ostatnie w pow. rudeckim). Wody spływają na wsch. do Wereszycy. Zabudowania leżą w środku obszaru (272 mt.). Wzn. na płd.-zach. sięga 298 mt. Wł. więk. (Włodzimierza Niezabitowskiego) ma roli or. 797, łąk i ogr. 292, past. 26, lasu 204 mr.; wł. mn. roli or. 1223, łąk i ogr. 333, past. 10 mr. W r. 1880 było 223 dm., 1172 mk. w gminie, 17 dm., 153 mk. na obsz. dwors. (1068 gr.-kat., 117 rz.-kat., 105 izrael., 5 in. wyzn.; 1065 Rusin., 247 Polaków, 12 Niemców). Parafia rz.-kat. w Gródku, gr.-kat. w miejscu, dek. komarniański. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i cegielnia. 3.) **U.** *Wieniawskie* al. *Hołowaczowe*, wś, pow. rudecki, 8 klm. na płn.-zach. od Rudek (sąd pow., urz. poczt. i tel.). Na wsch. leży Bieńkowa Wisznia, na płd. Jaremków, na płd.-zach. Woszczańce, na zach. Orchowice, na płn. Milczyce (dwie ostatnie w pow. mościskim). Wody płyną do Wiszni. Wznies. sięga na płd. 315 mt. Własn. więk. ma roli or. 253, łąk i ogr. 39, past. 4, lasu 78 mr.; wł. mn. roli or. 372, łąk i ogr. 73, past. 6 mr. W r. 1880 było 71 dm., 401 mk. w gm., 3 dm., 27 mk. na obsz. dwors. (370 gr.-kat., 47 rz.-kat., 11 izr.; 353 Rusinów, 75 Polaków). Par. rz.-kat. w Milczycach, gr.-kat. w Woszczańcach. We wsi cerkiew. 4.) **U.** *Zapłatyńskie*, wś, pow. samborski, 5 klm. na płn.-wschód od Sambora (sąd pow., st. kol., urz. poczt. i tel.). Na płn. leży Sambor, na płn.-wsch. Radłowice, na wsch. Sielec, na płd. Olszanik, na płd.-zach. Czukiew, na płn.-zach. Neudorf. Płn. część wsi przepływa Dniestr od zach. na wschód i Oreb, dopł. Dniestru. W płd.-zach. stronie wsi powstaje dopływ Orebu, potok Uhorce i płynie do Radłowic. W dolinie potoku leżą zabudowania. Płd.-wsch. część wsi lesista (las Radłowicki i las Szade). Tu wznoszą się wzgórza: Pasieka do 353 i Grochowiec do 372 mt. Na płn. wznies. 296 mt. Własn. więk. ma roli or. 660, łąk i ogr. 116, past. 28, lasu 480 mr.; wł. mn. roli or. 815, łąk i ogr. 105, past. 107, lasu 11 mr. W r. 1880 było 180 dm., 821 mk. w gm., 27 dm., 141 mk. na obsz. dwors. (604 rz.-kat., 252 gr.-kat., 106 izr.; wszyscy narodowości polskiej). Par. rz.-kat. w Samborze, gr.-kat. w Czukwi. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. Niegdyś był tu klasztor bazyliański, a przy nim drukarnia ruska, w której wydano w r. 1618: „Sobranie słowes ot bożestwenno-

ho pysania", nakładem P. Aleksandra Szeptyckiego, a w r. 1620: „Apostoły i Ewanhelia", w drukarni jeromonacha Pawła Domżywa Liutkowycza (Zubrzycki: „Drukarnie ruskie w Galicyi", str. 52 do 54 i Petruszewycz: „Swodnaja Litopys", w Literaturnym Sbornyku, Lwów, 1874, str. 52). O zniesieniu klasztoru bazyliańskiego nie ma wiadomości. W dokum. z r. 1442 i 1444, którymi Piotr, bisk. przemyski, funduje i uposaża archidyakonat w katedrze przemyskiej, wymieniona jest wś Uherce („Whercze"), jako obowiązana do opłacania dziesięciny (Akta Gr. i Ziem., t. VIII, str. 110 i 115). *Mac.—Lu. Dz.*

Uherka, rzeczka, lewy dopł. Bugu, bierze początek z lasów w okolicy wsi Depułtycze (około 9 w. na płd.-zach. od Chełma), płynie ku płn. na fol. Uher, opływa mto Chełm od zach., podąża dalej ku płn. na Okszów, Stanków, Horodyszcze, Zarzecze, Czułczyce, płynąc podmokłą doliną o niewyraźnych brzegach, o parę wiorst na wschód od Sawina przyjmuje kilka strumieni z lew. brzegu i skręca ku wsch., płynie przez Rudę, Rudkę, zwraca się ku płn. i pomiędzy Siedliszczami a Uhruskiem uchodzi do Bugu z lew. brzegu. Długość biegu 40 w. Z praw. brzegu przyjmuje rzkę Gdolę a z lewego Garkę pod Horodyszczem. *Br. Ch.*

Uherska Wes, *Węgierska Wieś,* węg. *Magyar Falva,* wś, w hr. liptowskiem; zdrój szczawiowy alkaliczny, 332 mk. Na zachód leży wś Poruba.

Uhersko al. *Uhorsko,* wś, pow. stryjski, 9 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Stryju, ze stacyą dr. żel. arcyks. Albrechta, między Bilczem a Stryjem, i urz. poczt. w miejscu. Na płn. leżą Wownia i Pukienicze, na płn.-wsch. Lisiatycze, na wsch. Chodowice, na płd.-wsch. Tatarsko, na płd. Wierczany, na zach. Dobrzany. Płd.-wsch. część wsi przepływa Stryj; część płn.-zach. pot. Wowińsko, dopł. Stryja, płynący z Wowni. Zabudowania wsi leżą na płd.-wsch. (286 mt.). Przez wś idzie tor dr. żel., która ma tu stacyę. Własn. więk. ma roli or. 220, łąk i ogr. 289, past. 459, lasu 222 mr.; wł. mn. roli or. 595, łąk i ogr. 235, past. 304 mr. W r. 1880 było 137 dm., 685 mk. w gm., 10 dm., 81 mk. na obsz. dwors. (578 gr.-kat., 54 rz.-kat., 33 izr., 101 in. wyzn.; 600 Rusinów, 46 Polaków, 103 Niemców). Par. rz.-kat. w Stryju, gr.-kat. w miejscu, dek. stryjski. Do par. należą: Wownia i Łęgi Chodowickie. We wsi jest cerkiew p. w. Zmartwychw. Chr. Pana., szkoła 1-klas. i kasa pożyczk. gm. z kapit. 4653 złr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor. Według inwentarza z r. 1768 była w posiadaniu ks. Kazimierza Poniatowskiego, podkomorzego w. kor., z prow. 9610 złp., z czego kwarta 2276 złp. 15 gr. W r. 1787 oddano ją jako częściowy ekwiwalent za Turzę Wielką i Bołochów Broniewskiemu (Czemeryński: „O dobrach koron. Rzpltej pols.", Lwów, 1870, str. 215). *Lu. Dz.*

Uhlach, mylnie, ob. *Uhle.*

Uhlanka, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Kamieniec Litewski, o 40 w. od Brześcia.

Uhlany 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Zaleś, okr. wiejski i dobra Oskierków Zaleś I, o 3 w. od gminy, przy b. drodze poczt. z mka Głębokiego do wsi Zalesia, o 53 w. od Dzisny, 3 dm., 42 mk. praw. (w 1865 r. 28 dusz rewiz.). 2.) **U.,** chutor, tamże, 1 dm., 11 mk. kat. 3.) **U.,** wś u zbiegu rz. Lewej i Prawej Leśnej (Lśnej), pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Bereza, o 41 w. od Prużany. 4.) **U.,** wś, pow. mohylewski, gm. Pawłowicze (o 4 w.), ma 34 dm., 192 mk.; zapasowy magazyn zbożowy gminny. 5.) **U.,** ob., *Uglany.* *J. Krz.*

Uhlas, rzeczka, ob. *Uchlas.*

Uhle al. *Uhły,* mylnie *Uhlach,* wś skarbowa, pow. lityński, gm. i par. Chmielnik (o 4 w.), przy trakcie poczt. z Chmielnika do Nowego Konstantynowa, o 28 w. od Lityna, ma 46 osad, 180 mk., około 300 dz. ziemi włośc. Podług reg. pob. wwdztwa podolskiego w 1565 r. wś królewską Uhlow (w spisie z 1578 r. nazwaną mylnie Uhki) trzymał Białokur, który płacił od 2 pługów (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 183, 303). W 1616 r. należała do ststwa chmielnickiego i podług lustracyi posesorami byli „Stefan i Mikołaj— Bartoszowi, Jan i Jarosz — Wawrzeńcowi synowie Białokurowie, na którą pokazali starą summę 230 grzywien na lokacyę tej wsi przez króla Zygmunta I de data Cracoviae a. 1543 Ławrynowi, dziadowi ich, zapisaną. Pokazali i drugi przywilej na prawo lenne od króla Augusta de data Petrocoviae in conventu regni a. 1559 temuż Ławrynowi i Mikołajowi, Jaroszowi, Bartoszowi, Maciejowi, synom jego służący, z których dwa steriles zeszli, a ode dwóch Stefan i Mikołaj od Bartosza, a od Jarosza Wawrzeniec, który zginął w Wołoszech, od którego Jan i Jarosz synowie a wnukowie Ławrynowi pozostali" (Jabłonowski, Lustracye, 47—8). Następnie weszła w skład ststwa czudynowskiego (Czudynów, Maryanówka, Łozowa, Skarzyńce, Sółkowce, Torczyn i U.), które trzymał prawem emfiteut. bez opłaty kwarty hr. August Iliński. Dochód roczny wynosił 5083 rs.; prawo skończone w 1856 r. *Dr. M.*

Uhlenhorst, leśn., pow. starogardzki, obwód domin. i nadleśn. Wirty, st. p. Borzechowo. *Ks. Fr.*

Uhlenica, wś, w pow. nieżyńskim gub.

czernihowskiej, wchodziła niegdyś w skład ststwa Nosówka (ob.).

Uhlenicze, pow. owrucki. Podług lustracyi w 1615 r. Uchlenicze stanowiły przysiołek wsi Owrupicze, będącej w posiadaniu Rafała Witkowskiego, łowczego kijowskiego. W r. 1622 wś Uhlenica należała do folw. w Hossowic, następnie folw. ststwa owruckiego.

Uhlenkrug, ob. *Rychtowo* i *Sowia Karczma*.

Uhlerów, niem. *Koehlersdorf*, wś, pow. i okr. sąd. opawski, ma 285 mk.

Uhlicze, osada, pow. miński, w 3 okr. pol., par. kat. i gm. Kojdanów (o 5 w.). *A. Jel.*

Uhlingen (niem.), ob. *Wieleń*.

Uhliszcze, w dokum. z 1583 r. *Ubliszcze*, wś, pow. rówieński, gm. i par. praw. Deraźno (o 3 w.). Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1583 r. p. Stanisław Krynicki płaci z U. z 9 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 103).

Uhlkau (niem.), ob. *Ulkowy*.

Uhła 1.) mylnie *Uchła* (ob. *Juchówka*), wś nad rzką Juchówką, pow. rzeczycki. 2.) **U.**, ob. *Uhoł* 2.).

Uhła, ob. *Orel*.

Uhłatoje, wś nad Berezyną, pow. bobrujski, o 3 w. od mka Świsłocz, przy gościńcu poczt. z mka Swisłocz do Bobrujska; łąki wyborne, lud rolniczy, rybacki i flisaczy.

Uhło, wś, pow. horodecki, wchodziła w skład ststwa Jezierzyszcze.

Uhłowata, u Pochilewicza mylnie *Ułohowata*, wś nad rzką Bosówką, dopł. Koneły, pow. lipowiecki, na pograniczu pow. humańskiego, w 3 okr. pol., gm. Sarny, par. kat. Monasterzyska, o 87 w. od Lipowca, ma 747 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 587 mk. praw., 8 kat., 7 żyd.; 968 dzies. Posiada cerkiew p. w. św. Parascewii, wzniesioną z drzewa w 1838 r. na miejscu dawniejszej. Do znajdującego się w cerkwi obrazu Bogarodzicy lud okoliczny odbywa pielgrzymki. Wś U. z klucza bosowieckiego przeszła od Rzewuskich do Sarneckich, którzy ją sprzedali Klonowskiej, od tej zaś nabył Agaton Puchalski, dziś jego sukcesorów Wisznickich i Hromowiczów. *J. Krz.*

Uhły 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plissa (o 15 w.), okr. wiej. i dobra, Wańkowiczów, Horki, 28 dusz rewiz. 2.) **U.**, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łużki (o 10 w.), okr. wiejski, par. i dobra, Szyrynów, Hermanowicze (o 5 w.), o 48 w. od Dzisny, 13 dm., 93 mk. (w 1865 r. 42 dusz rewiz.). 3.) **U.**, wś nad Niewiszą, pow. lidzki. 4.) **U.**, uroczysko, pow. grodzieński, w 5 okr. pol., gm. Berszty, o 69 w. od Grodna. 5.) **U.**, wś, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Horodec, o 30 w. od Kobrynia. 6.) **U.**, dobra, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różana, o 36 w. od Słonima. 7.) **U.**, wś nad Szczarą, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Byteń, o 35 w. od Słonima. 8.) **U.**, wś na lew. brzegu Berezyny, pow. bobrujski, w 1 okr. pol. bobrujskim, gm. Turki, o 5 mil od Bobrujska, ma 19 osad; miejscowość odosobniona, nizinna, łąki obfite. 9.) **U.**, wś nad rzką Nierotówką, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Czernin, o 72 w. od Bobrujska, ma 12 osad; grunta piaszczyste, łąki i pastwisko obfite. 10.) **U.**, własność ziemska, pow. bobrujski, od 1862 r. Rudnickich, ma około 8 włók. 11.) **U.**, dwa zaśc. nad ramionami rz. Hajny, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, par. kat. i gm. Ziembin; grunta faliste, miejscowość dość leśna. 12.) **U.**, wś przy ujściu rzki Niemanicy do Schy, pow. borysowski, o 4 w. na płn. od Borysowa, w gm. Łosznica, ma 2 osady; łąki i grunta lekkie. 13.) **U.**, wś, pow. borysowski, gm. Witunicze, ma 8 osad. 14.) **U.**, zaśc. nad rz. Uździanką, pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. i par. Uzda, ma 2 osady; miejscowość nizinna, łąki wyborne. 15.) **U.**, osada w pobliżu rz. Łoszy, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Pereszewska Słoboda. 16.) **U.**, folw., pow. ihumeński, o 3 w. na wschód od Oczyża, gm. Puchowicze. 17.) **U.**, dwie w pobliżu leżące wioski, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Iwieniec, w okolicy wsi i dóbr Siwica, o 66 w. od Mińska, a 7 w. od Iwieńca, mają 6 i 2 osady; ku zachodowi, wzdłuż granicy pow. oszmiańskiego, położenie nizinne. 18.) **U.**, własność ziemska, pow. miński, około 20 włók, należy do domin. Lipienie Bołonina. 19.) **U.**, własność ziemska, tamże, w okr. pol. kojdanowskim, ma około $4^1/_2$ włóki; należy do domin. Otmyt, dawniej Hryniewskich, obecnie Haciskich. 20.) **U.**, własność ziemska, tamże, około 4 włók, należy od 1855 r. do Olesiewiczów. 21.) **U.**, wś, pow. miński, należy do dóbr Rusinowicze (ob.). 22.) **U.**, wś nad bezimien. dopł. rz. Czarnej, pow. nowogródzki, w 1 okr. polic., gm. Wsielub', ma 8 osad. 23.) **U.**, wś nad bezim. dopł. Brahinki, pow. rzeczycki, gm. Brahin, o 77 w. od Rzeczycy, ma 26 osad. Za poddaństwa należała do Rokickich; grunta wyborne, pszenne, łąki obfite. 24.) **U.**, wś nad rz. Ochówką, pow. rzeczycki. 25.) **U.-*Nowe***, wś, pow. rzeczycki, ob. *Nowe Uhły*. 26.) **U.**, wś, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Romanowo, ma 48 osad; grunta pszenne, miejscowość małoleśna. 27.) **U.**, folw., pow. czauski, dziedzictwo Bielewskich, ma wraz z Czartowszczyzną 1309 dzies. (1140 lasu, 100 roli, 44 łąk); młyn wodny i folusz dają 400 rs. 28.) **U.**, folw., pow. czauski, od 1878 r. własność Domańskich, ma 185 dzies. (114 lasu, 39 roli

12 łąk). 29.) **U.**, wś, pow. horecki, kaplica kat. parafii Faszczówka. 30.) **U.**, w dok. *Uhłów*, *Uhłowo*, wś, pow. rohaczewski, gm. Horodziec (o 12 w.), ma 30 dm., 223 mk.; zapasowy magazyn zbożowy gminny. Wś ta wchodziła w skład ststwa stołpnieńskiego. W 1589 r. wraz z Stołpniowem, Lipniakami i Daniłowiczami należała do ststwa grodowego rzeczyckiego a w 1717 r. stanowiła królewszczyznę do ststwa propojskiego. 31.) **U.**, wś, pow. sieński, gm. Zameczek, ma 187 dz. ziemi używalnej i 55 nieuż. Należała dawniej do dóbr Mieleszkowicze. 32.) **U.** al. *Leźnie*, wś, pow. połocki, gm. Andrzejewo, w 1863 r. 17 dusz rew. 33.) **U.**, ob. *Ugły*. *J. Krz.—A. Jel.*

Uhły 1.) wś nad Stohodem, pow. kowelski, na wsch. od Mielnicy, o 30 w. od st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej Hołoby. Posiada cerkiew par. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1583 r. własność Wasila Pawłowicza, który płaci od 6 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 105). Następnie własność Wasila Siemaszki, chorążego wołyńskiego, w 1628 r. Mikołaja Malińskiego, 1640 r. Dominika Malińskiego, wreszcie przeszła do ks. Józefa Sapiehy, żona którego Józefa z Jabłonowskich sprzedaje w 1802 r. U. wraz z Sielcem, Podlisami, Litohoszczem i Arsemowiczami Tomaszowi Zakaszewskiemu; dalej syna jego Erazma, po nim drugiego syna Celestyna, dziś własność córki ostatniego Anny hr. Potockiej. 2.) **U.**, nieistniejąca wś we włości stepańskiej, t. j. w dzisiejszym pow. równieńskim. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. sioło zamku stepańskiego ks. Konstantego Ostrogskiego, który płaci od 3 dym. na ćwierciach, 3 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 40). 3.) **U.**, ob. *Uhle*. *A. K. Ł.—J. Krz.*

Uhna, wś, ob. *Hunjów*.

Uhnin al. *Unin*, wś i folw. donac., pow. włodawski, gm. Dębowa Kłoda, par. Parczew, ma 78 dm., 634 mk. praw., 4797 mr. Cegielnia, młyn i wiatrak. W 1827 r. 61 dm., 349 mk. W r. 1660 wś ta wchodziła w skład ststwa parczewskiego. W r. 1837 dobra Uhnin nadane zostały jako majorat rząd. gener. Kruzensternowi. W skład majoratu wchodzą: folw. Uhnin 996 mr., Białka z Jeziorem 257 mr., lasy 1348 mr., sołtystwo Uhnin, wójtowstwo Białka 56 mr., wybraniectwo Białka 203 mr., pustka Sojka 70 mr.; wsi: Uhnin 2585 mr., Białka 1720 mr., Nietiachy 508 mr. Według danych z r. 1842 wś U. miała 64 os., 2720 mr., Białka 26 os., 1258 mr., Nietiachy 22 os., 519 mr. *Br. Ch.*

Uhnów, miasteczko, pow. Rawa Ruska, 21 klm. na płn.-wsch. od Rawy, st. kol. jarosławsko-sokalskiej, z urz. poczt. Leży między 50°20′ a 50°24′ płn.-szer. i między 41°23′ a 41°28′ wsch. dług. od F. Na płn. leży Tarnoszyn, na wsch. Korczów i Karów, na płd. i płd.-zach. Poddubce, na płn.-zach. Wierzbica, Nowosiółki Przednie i Dyniska. Środkiem obszaru płynie Sołokija od zach. na wsch., łukiem na płn. wygiętym. Zabudowania leżą na jej praw. brzegu, na wsch. od nich przys. „Przedmieście“, a na lew. brz. Sołokii przys. „Zastawie“. Na płd. wzgórze wznies. 254 mt. (znak triang). Dolina Sołokii wzn. do 212 mt., płn.-wsch. część obszaru do 221 mt. Własn. więk. ma roli or. 112, łąk i ogr. 132, past. 488, lasu 587 mr.; wł. mn. roli or. 1466, łąk i ogr. 1102, past. 88 mr. W r. 1880 było 777 dm., 4277 mk. (1937 gr.-kat., 497 rz.-kat., 1843 izr.; 1821 Rusinów, 615 Polaków, 1837 Niemców). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. bełzki. Parafią fundował w r. 1470 Zygmunt z Radzanowa, woj. ruski. Donacyą powiększył w r. 1595 Wawrzyniec Trzciński, kaszt. lubaczowski. Do par. należą: Dyniska, Hubinek, Józefówka, Karów, Korczów, Michałówka, Poddębce, Rzeczyca, Szczepiatyn, Tarnoszyn i Ulhówek. Obecny kościół murowany wzniósł w r. 1633 Krzysztof Dunin, kaszt. lubaczowski. Konsekrowany w r. 1695. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. uhnowski. Cerkiew murowana, fundacyi Stefana Żukowskiego r. 1855—57, blachą pokryta, o 3 kopułach. Do dekanatu uhnowskiego należą parafie: Bytyny, Domaszów, Dworce, Dyniska, Chliwczany, Karów, Korczów, Machnów, Mosty Wielkie, Ostobuż, Poddubce, Przystań, Rzeczyca, Tekłów, Ulhówek i Wierzbica. Niegdyś był w Uhnowie klasztor bazylianów (Szemat. prowincyi św. Spasytela, Lwów, 1867, str. 191). U. jest siedzibą sądu powiat., urzędu podatk., notaryusza. Jest tu szkoła ctat. 2-klas. i szkoła prywatna 2-klas., utrzymywana przez felicyanki. Z zakładów przemysłowych istnieją: młyn wodny amerykański i olejarnia. W Toruniu w r. 1462 pozwala król Kazimierz Zygmuntowi z Radzanowa, chorążemu płockiemu, za zasługi w odzyskaniu i ubezpieczeniu ziemi bełzkiej, sioło jego „Uhnów“ na miasteczko zamienić, przenosząc z prawa polskiego na magdeburskie, wyjmuje mieszkańców z pod sądownictwa wojewodów, kasztelanów, starostów i innych urzędników koronnych. Mieszczanie przed wójtem a wójt przed królem mają odpowiadać. Nadaje targ tygodniowy w czwartek, zaś doroczny dwukrotnie, raz na śś. Filipa i Jakuba i na Wniebowzięcie N. M. P. Przywilej ten potwierdza Władysław IV w r. 1644 na prośbę Szczepana Niszczyckiego, łożniczego królew., do którego U. należał (Dod. do Gaz. lwow., 1854, Nr. 9 i 10). *Lu. Dz.*

Uhodyszcze, jezioro, w pow. wieliskim, zajmuje 3·2 w. kw.

Uholce, ob. *Ugolce*.

Uholce, wś nad Horyniem, pow. ostrogski, o 26 w. na płn. od Ostroga, na wsch. od Tajkur. Na płn. od wsi, po drugiej stronie Horynia, wznoszą się wyniosłe góry, pokryte lasami sosnowemi i dębowemi. Na cyplu tej góry było niegdyś zamczysko, z którego istnieją dotąd fundamenta kamienne i wały ziemne. Glebę stanowi czarnoziem, z podkładem glinki; nad brzegiem Horynia grunt krzemionkowaty; łąki obfite. Ku zachodowi teren się podnosi i dochodzi znacznej wysokości. Lud zamożny, trudni się rolnictwem i rybołówstwem, nadto hodowlą koni, bydła rogatego, owiec, trzody chlewnej. Pomiędzy mieszkańcami jest dwóch tkaczy, wyrabiających proste płótno oraz sukno. Wiele kobiet zajmuje się wyrobem pasów wełnianych oraz materyałów na spódnice (wełnianki). Podług reg. pobor. pow. łuckiego wś Uholcze należy, wraz z Wielhorem, Sawidowem (Zawidowem) i Simunowem (Symonowen), do Lwa Wielhorskiego. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1577 r. U. należą do Adama Klimontowicza, który płaci od 2 dym. po 10 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 12, 51). Przy końcu zeszłego wieku U. przeszły na własność Sierzputowskich a od tych w połowie bieżącego wieku nabył Ksawery Jodko, b. marszałek pow. ostrogskiego. *Z. Róż.*

Uholec 1.) wś na lewym brz. Świsłoczy, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze, o 34 w. od Ihumenia, ma 22 osad; grunta lekkie, łąki wyborne, miejscowość leśna. 2.) **U.**, własność ziemska, pow. mozyrski, należy do Kieniewiczów, wraz z fol. Horodec ma około 33 włók. 3.) **U.** al. *Moroczna Mała*, dobra, pow. piński, własność Terleckich, mają około 37 włók (ob. *Moroczna*, t. VI, str. 681). 4.) **U.**, uroczysko, w pow. pińskim, w okolicy Koszewicz (gmina Stawek), wspominane w dokumencie XVI w. (ob. Piscewaja kniga Pińsk., wyd. Wil. Arch. Komiss., str. 274). *A. Jel.*

Uholec, uroczysko na gruntach wsi Czopowicze, w pow. radomyskim.

Uholje, własność ziemska, pow. miński, nabyta w 1870 r. z majątku Gródek przez właśc. Kuprejczyka, ma około $3^1/_4$ włóki.

Uholskie, błoto, pow. piński (ob. t. VIII, 182).

Uholszczyzna, wś i fol. nad Drucią, pow. mohylewski, gm. Cerkowiszcze, ma 40 dm., 257 mk., z których 80 kobiet zajmuje się wyrobem płótna, 92 mężczyzn powroźnictwem. Prom przez rzekę. Fol., od 1868 r. własność Antipowych, ma wraz z Techtynem 231 dzies. (23 lasu, 44 roli, 38 łąk); młyn wodny, folusz i karczma przynoszą 350 rs.

Uhoł 1.) zaśc. nad rz. Wołmą, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Klinek, pomiędzy wsią Wołma i Ubiel, ma 2 osady; łąki obfite. 2.) **U.** al. *Uhła*, zaśc. nad strugą Nierczaj, pow. ihumeński. 3.) **U.**-*Dziedou*, zaśc., pow. ihumeński, w 1 okr. pol., par. katol. i gm. Uzda, pomiędzy Onufrowem i Prysynkiem, ma 4 osady; miejscowość dość leśna, grunta dobre. 4.) **U.**-*Kamienny*, zaśc., pow. miński, własność Dobkiewiczów, ob. *Kamienny Uhoł*. 5.) **U.**-*Kozieków*, zaśc., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Szack; należy do domin. Tołkaczewicze, Grabowskich. 6.) **U.**-*Lisi*, zaśc. i fol., pow. miński, w 3 okr. pol., par. katol. i gm. Kojdanów, o 2 w. od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej Niehorełe, ma 2 osady; miejscowość mało leśna, grunta żyzne, szczerkowe. Należy do domin. Niehorełe, dawniej Abłamowiczów, obecnie hr. Czapskich. 7.) **U.**-*Pawłow*, wś, pow. borysowski, ob. *Pawłowce*. 8.) **U.**-*Ratny*, osada, pow. borysowski, w obr. gm. Ziembin, o 24 w. od Borysowa. 9.) **U.**-*Stary*, uroczysko, pow. miński, gm. Ostrożyce. 10.) **U.**-*Uznacki*, zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Łosznica; miejscowość nizinna, grunta piaszczyste. 11.) **U.**-*Wesoły*, białoruskie *Uhoł Wiasioły*, wś nad rzką Studzionką, prawym dopł. Usy, pow. miński, w gm. Kojdanów, ma 15 osad; grunta faliste, szczerkowo-gliniaste, łąki dobre. 12.) **U.**, wś, pow. mścisławski, wchodziła w skład sstwa krasnowskiego. *A. Jel.*

Uhoł (w latop.), rzeka, lewy dopł. Dniepru, ob. *Orel*.

Uhorce, wś, pow. złoczowski, 14 klm. na płd. od sądu pow. w Złoczowie, 8 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Pomorzanach. Na płn. leżą Remizowce i Czyżów, na wsch. Bohutyn, na płd. Koropiec, na zach. Żuków. Środkiem wsi płynie Złota Lipa. W jej dolinie leżą zabudowania. Na płd. od nich grupa domów „Bubaki“, a na zach. os. fol. „Sukmanowa“. Własn. więk. ma roli or. 160, łąk i ogr. 1, past. 11, lasu 100 mr.; wł. mn. roli or. 560, łąk i ogr. 40, past. 151, lasu 1 mr. W r. 1880 było 79 dm., 494 mk. w gm., 5 dm., 17 mk. na obsz. dwor. (449 gr.-kat., 52 rz.-kat., 10 izr.; 438 Rusinów, 73 Polaków). Par. rz.-kat. w Pomorzanach, gr.-kat. w Koropcu. We wsi jest cerkiew drewniana, szkoła 1-klas. (od r. 1857) i kasa poż. gm. z kapit. 354 złr. *Lu. Dz.*

Uhorniki 1.) wś, pow. stanisławowski, 4 klm. na wsch. od Stanisławowa (sąd pow., st. kol., urz. pocz. i tel.). Na płd. leżą Mykietyńce, na zach. Stanisławów, na płn. Podłuże, na płn.-wsch. Podpieczary, na wsch. Tyśmienica (dwie ostatnie w pow. tłumackim). Zach. część wsi przepływa Bystrzyca Czarna, wsch. pot. Studzieńce, dopł. Worony.

Zabudowania leżą w dolinie Bystrzycy. Przez wś idzie gościniec ze Stanisławowa do Tyśmienicy. Własn. więk. (Alfreda Mysłowskiego) ma roli or. 462, łąk i ogr. 32, past. 135 mr.; wł. mn. roli or. 859, łąk i ogr. 59, past. 36 mr. W r. 1880 było 154 dm., 975 mk. w gm., 7 dm., 69 mk. na obsz. dwor. (925 gr.-kat., 61 rz.-kat., 58 izr.; 914 Rusinów, 77 Polaków, 53 Niemców). Par. rz.-kat. w Stanisławowie, gr.-kat. w miejscu. Do par. należą Mykietyńce. We wsi jest cerkiew p. w. św. Grzegorza i szkoła etat. 1-klas. Wś była własnością Bałabanów. W pierwszym dziesięcioleciu XVII w. zbudował tu Adam Bałaban cerkiew p. w. św. Michała i monaster, a Jan Knihinicki, szlachcic, rodem z Tyśmienicy, zgromadził mnichów i został pierwszym ihumenem. Dnia 4 lutego 1629 r. potwierdza Aleksander Bałaban, brat stryjeczny założyciela, temuż monasterowi posiadanie gruntów, zatrzymując dla siebie i następców prawo „wolnego podawania starszego do tego monasteru, t. j. ihumena, albo archimandryta“ i mianując zarazem ihumenem „ojca Izajasza Sulatyckiego, człowieka pobożnego religii starożytnej greckiej“. Pod koniec wieku zubożał klasztor i wysyłał zakonników po jałmużnę do Kijowa. W r. 1706 był ihumenem Onufry Szumlański, zwany też Cyrylem. Do unii przystąpił monaster dopiero 1710 r. W rewizyi ihumenów z r. 1724 czytamy: „Monastyr Uhornicki za funduszem dawnym Bałabanów, starożytny. O. Ihumen Zinowy Rodaczowski za błogosławieństwem JW. O. Ath. Szeptyckiego E. L. Zakonników w tym monasterze 6 ze starszym“. W r. 1752 przeniesiono monaster z lasu do wsi Babianki, i ztąd nazywano go później „babiańskim“. W r. 1818 przyłączono monaster babiański do Buczacza (Zoria jako Album, Lwów, 1860, str. 232. „Słowo“, Lwów, 1865. Nr. 72. Petruszewycz „Swodnaja litopys“, Lwów, 1874, str. 44, 45. Szarłowski „Stanisławów“, 1887, str. 352. Szematyzm bazylianów, Lwów, 1867, str. 171). 2.) **U.**, wś, pow. tłumacki, 21 klm. na płd.-zach. od Tłumacza, 21 klm. na płd. od sądu pow. w Tyśmienicy, tuż na płd. od st. kol., urz. pocz. i tel. w Ottynii. Na płn.-zach. leży Strupków, na płd.-wsch. Hołosków (obie w pow. nadworniańskim). Przez wieś płynie pot. Chorosna (dopł. Worony) i przyjmuje w obrębie wsi od lew. brz. Oprasznę. Przez wś idzie też tor kolei lwowsko-czerniowieckiej. W r. 1880 było 214 dm., 1240 mk. w gm. (658 rz.-kat., 548 gr.-kat., 34 izr.; 883 Polaków, 357 Rusinów). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Ottynii. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 422 złr. *Lu. Dz.*

Uhorsk, w dokum. *Uhorskie*, wś, pow. krzemieniecki, na płn.-wsch. od Krzemieńca. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego własność kn. Matfiejowej Czetwerteńskiej, która płaci ztąd od 13 dym., 7 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 137). W XVII w. własność ks. Wiśniowieckich.

Uhorska dolina, las, w pow. lwowskim, gm. Kuhajów.

Uhorski Tykicz, ob. *Tykicz*.

Uhorynka, rzeka, w pow. siebieskim, wypływa od strony zachodniej z jez. Siebieskiego; łączy je z jez. Orono, Wietyterewo, Białe i Nieczeryco.

Uhowo, w dokum. *Huchow* (1570 r.), wś, pow. włodzimierski, na płd. od Horochowa. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. własność Hrehora Ulicwicza, chorążego ziemi wołyńskiej. Pobór oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyń, 14).

Uhr *Gross* i *Klein*, ob. *Nuhr*.

Uhra, ob. *Ugra*.

Uhrowesk, ob. *Uhrusk*.

Uhrowicze, może *Huhrowicze*, wś, pow. ostrogski (?). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należy po włości czerniachowskiej ks. Konstantyna Ostroskiego, krajczego w. ks. lit., ssty włodzimierskiego, który płaci ztąd od 4 dym., 3 ogr., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 130).

Uhrowo, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Bernowiczów Czerniewicze, 21 dusz rewiz.

Uhrusk, pierwotnie „*Huhrusko*, *Huhrowsko*“, wś, fol. i dobra nad rz. Bugiem, i *U. Kniażne*, fol., pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Uhrusk, odl. 30 w. od Włodawy, o 18 w. na płn.-wsch. od Chełma, posiada kościół par. murowany, cerkiew par. murow., szkołę początk., st. dr.żel. na linii Chełm-Brześć, 37 dm., 316 mk., dwa młyny wodne, cegielnią. W 1827 r. było 34 dm., 145 mk. Dobra U. składały się w r. 1885 z fol. U. i Roźniówka, rozl. mr. 2374: fol. U. gr. or. i ogr. mr. 525, łąk mr 146, past. mr. 8, lasu mr. 666, nieuż. mr. 53; bud. mur. 2, drewn. 29; fol. Roźniówka gr. or. i ogr. mr. 417, łąk mr. 121, past. mr. 2, lasu mr. 392, nieuż. mr. 45; bud. drewn. 8; lasy nieurządzone. Wś U. os. 27, mr. 338; wś Wola Uhruska os. 20, mr. 545; wś Mszanka os. 10, mr. 245; wś Zastawie os 9, mr. 178. Fol. U. Kniażne al. Józefów, oddzielony od dóbr Uhrusk, rozl. mr. 900: gr. or. i ogr. mr. 100, łąk mr. 42, lasu mr. 743, nieuż. mr. 15; bud. drewn. 12; las nieurządzony, huta szklanna. Jestto starożytna osada. Daniel, ks. halicki, założył tu według latopisu hypacowskiego gród i osadził biskupa na początku XIII w. Rozwój Chełma odebrał tej osadzie jej znaczenie kościelne i polityczne. Jeszcze Dykc. Geogr. Echarda nazywa Uhrusk miastem.

Cerkiew paraf. istniała tu zdawna. W r. 1661 potwierdza dawną erekcyą Barbara Krasińska. W 1849 r. stanęła nowa murowana. Kościół par. katolicki fundowała r. 1654 Barbara z Nosków Krasińska; obecny murowany pochodzi z r. 1807. Możnaby się domyślać, że Marcin Huhrowiecki „de Huruszko", łowczy chełmski, mąż Anny, córki Mikołaja Reja, wymieniony w księgach sądow. grodu chęcińskiego w akcie z r. 1569 (Kniaziołucki, Materyały do biografii M. Reja, Nr 787), jest dziedzicem Uhruska, którego nazwa mogła pierwotnie brzmieć „Huhrusk" a może „Huhrowsko", jak podaje Jul. Bartoszewicz w Encykl. Orgel. w artyk. „Chełm". Było by to gniazdo Huhrowieckich. W późniejszej formie „Uhrusk" osada dała podobno początek nazwie rodziny Uruskich. W ostatnich czasach właścicielem U. był Leon Matuszewski, który zaprowadził w dobrach wzorowe gospodarstwo. U. par., dek. włodawski, 2109 dusz. *Br. Ch.*

Uhruska Wola, wś, pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Uhrusk, ma 26 dm., 243 mk., 598 mr.

Uhryn, wś, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Dereczyn, o 29 w. od Słonima.

Uhryń, wś górska, w pow. nowosądeckim, w zwartej dolinie potoku t. n. (lew. dopł. Kamienicy). Działy otaczające dolinę potoka są pokryte lasem świerkowym; zachodni, zwany Kiczerą, ma dwa szczyty (848 i 812 mt.), wschodni Kryściów (828 mt.), ku północy w stronę Łabowy (5 klm.) obniża się teren do 513 mt. Osada liczy 80 dm. i 545 mk. gr.-kat. Par. gr.-kat. w Łabowy. Pos. więk. (hr. Ed. Ad. Stadnickiego) ma 324 mr. lasu i 8 mr. nieuż.; pos. mn. 894 mr. roli, 86 łąk, 372 past. i 338 lasu. Wś tę („Uhriny") znachodzimy dopiero w spisie pobor. pow. sandeckiego z r. 1674. *Mac.*

Uhryń, wś, pow. czortkowski, 7 klm. na płd.-wsch. od Czortkowa (sąd pow., st. kol., urz. poczt. i tel.). Na płn.-zach. leży Czorków, na płn.-wsch. Szmańkowce, na wsch. Szmańkowczyki, na płd.-wsch. Zalesie, na płd.-zach. Rosochacz. Zach. część obszaru przepływa Seret i przyjmuje w obrębie wsi od lew. brz. pot. Młynkę, nadpływającą z Zalesia. Zabudowania wsi leżą w dolinie Seretu (202 mt.). Na płn. leży las „Lipniki". Wzn. obszaru na płd. 302 mt., na płn. 296, na zach. 288 mt. Własn. więk. ma roli or. 910, łąk i ogr. 19, past. 101, lasu 731 mr.; wł. mn. roli or. 1460, łąk i ogr. 121, past. 171 mr. W r. 1880 było 183 dm., 1166 mk. w gm.; 22 dm., 147 mk. na obsz. dwor. (1208 gr.-kat., 69 rz.-kat., 36 izrael.; 1208 Rusinów, 69 Polaków, 36 Niemców). Par. rz.-kat. w Czortkowie, gr.-kat. w miejscu, dek. skalski. Do par. należy Zalesie. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 2450 złr. *Lu. Dz.*

Uhrynicze, białoruskie *Uhryniczy*, wś z zarządem gminnym i dobra nad rz. Stochodem, pow. piński, przy tr. pocz. wołyńskim, w 2 okr. pol. i par. katol. Lubieszów, o 84 w. od Pińska. Wś ma 52 osad. Cerkiew p. wez. Wniebowstąpienia, ma przeszło 1000 parafian, uposażona z dawnych zapisów 4 włókami; szkółka gminna. Gmina składa się z 7 okręgów (starostw) wiejskich, ma 456 dym. włościańskich, 2604 włościan pł. męz., uwłaszczonych na 11469 dzies.; obejmuje 13 wiosek, 6 majątków, 4 siół i 1 fol. Dobra, dawniej ks. Dolskich, następnie Czarneckich, obecnie od dość dawna Ordów, mają 2052 dzies.; grunta lekkie, łąki nader obfite; młyny, rybołówstwo. *A. Jel.*

Uhryńkowce 1.) wś, pow. zaleszczycki, 12 klm. na płn. od sądu pow. w Zaleszczykach, tuż na płn. od urz. poczt. w Dupliskach. Na płn. leżą Chartanowce, na wsch. Teklówka i Błyszczanka, na zach. Torskie. Środkiem wsi płynie pot. Dupa, lewy dopł. Dniestru. W jego dolinie leżą zabudowania. Wzn. sięga 318 mt. na płd.-zach. Własn. więk. ma roli or. 1303, łąk i ogr. 57, past. 29, lasu 386 mr.; wł. mn. roli or. 1291, łąk i ogr. 85, past. 95 mr. W r. 1880 było 247 dm., 1396 mk. w gm.; 23 dm., 179 mk. na obsz. dwor. (1031 gr.-kat., 411 rz.-kat., 131 izr., 2 innych wyznań; 1200 Rusinów, 290 Polaków, 95 Niemców). Par. rz.-kat. w Zaleszczykach, gr.-kat. w miejscu, dek. zaleszczycki. Do par. należą Chartanowce, Błyszczanka i Dupliska. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 616 złr. 2.) **U.**, pow. husiatyński, ob. *Hryńkowce.* *Lu. Dz.*

Uhrynów, wś w pobliżu rz. Połonki, pow. łucki, na płd.-zach. od Łucka. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. własność Janusza Uhrynowskiego, który płaci od 12 dym. po 10 gr., 8 ogr. po 4 gr., 14 ogr. po 2 gr.; w 1583 r. zaś od 16 dym., 2 ogr., 6 ogr., 2 kół dorocz., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 57, 110).

Uhrynów 1.) wś, pow. podhajecki, 5 klm. na płd.-zach. od sądu pow. i urz. pocz. w Podhajcach. Na płn.-wsch. i wsch. leżą Podhajce, na płd. Wierzbów i Jabłonówka, na zach. Łysa i Rudniki. Zach. część obszaru lesista. Na płn.-zach., na stoku „Kamiennej góry", niedaleko fol. Adamówki, wypływa pot. Jabłonówka, dopł. Złotej Lipy i płynie na płd. Wzn. w środku obszaru „Kamienna góra" sięga 403 mt. Własn. więk. (ks. Marceliny Czartoryskiej) ma roli or. 242, łąk i ogr. 75, past. 33, lasu 1423 mr.; wł. mn. roli or. 260, łąk i ogr. 85, past. 10, lasu 2 mr. W r. 1880 było

55 dm., 424 mk. w gm.; 8 dm., 117 mk. na obsz. dwor. (270 gr.-kat., 249 rz.-kat., 22 izr.; 306 Polaków, 235 Rusinów). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Podhajcach. We wsi cegielnia. 2.) **U.**, wś, pow. sokalski, 19 klm. na płn.-zach. od Sokala (sąd pow. i st. kol.), urząd poczt. w miejscu. Na wsch. leżą Tudorkowice, na płd.-wsch. Nuśmice, na płd. Pawłowice i Honiatyn, na zach. Dołhobyczów, na płn. Piaseczno (4 ostatnie wsi leżą w pow. tomaszowskim). Środkiem wsi płynie Warężanka, dopł. Bugu i wchodzi do Tudorkowic. Zabudowania wsi mieszczą się na lew. brz. Warężanki. Na płn.-wsch. leży las „Dębowiec". Wzn. obszaru wynosi 237 mt. na granicy zach. Własn. więk. ma roli or. 665, łąk i ogr. 327, past. 56, lasu 892 mr.; wł. mn. roli or. 1391, łąk i ogr. 611, past. 38, lasu 11 mr. W r. 1880 było 215 dm., 1210 mk. w gm.; 23 dm., 187 mk. na obsz. dwor. (1021 gr.-kat., 313 rz.-kat., 63 izr.; 979 Rusinów, 399 Polaków, 19 Niemców). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. bełzki. Pierwotna fundacya parafii nieznana. Odnowił fundacyą Piotr „de Gołdacz" r. 1572. Kościół murowany, konsekrowany r. 1837 p. w. św. Katarzyny. Do par. należą: Mianowice, Nuśmice, Pieczygóry, Starogród, Szychtory, Tudorkowice i Wojsławice. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. waręski, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła etat. 2-klas., kasa poż. gm. z kapit. 691 złr., urząd cłowy, koszary straży skarbowej, młyn i gorzelnia. Przywilejem z r. 1515 pozwala Zygmunt I Piotrowi Gołdaczowi wś jego dziedziczną „Huhrynów" w ziemi bełzkiej, zamienić na miasto, na prawie magdeb., zaprowadza jarmarki na św. Magdalenę i św. Katarzynę, a targ we czwartek. Późniejszy dziedzic U. Samuel Łaszcz Tuczapski, strażnik kor., ststa owrucki i kaniowski, przywilejem z r. 1640 w zamku uhrynowskim danym, zakłada nową osadę przy starem mieście. Przywilej ten nadaje każdemu nowo osiadającemu słobodę i wolność wszelaką na lat 20, wymagając „żeby się jako najporządniej budowali, żeby domy wieżne, równe, gontami pobite stawili. Ktoby od zaczęcia budowania do 2 lat domu nie wystawił, takowy do wolności miasta nie ma być przypuszczany, ekscypując jednak tych, którzyby się murować poczęli, którym ma do lat 30 służyć wolność. Po wyjściu czasu słobody powinni będą, którzykolwiek pola trzymać i chleb robić zechcą, od łanu roli płacić po $1^1/_2$ zł., po korcu owsa i po dwa kapłony, a ludzie handlowi od domu i handlów po 4 zł. rocznie oddawać". Tymże przywilejem nadaje miastu prawo magdeburskie, pozwala robić miody, piwo, likwory, szynkować wino, oprócz gorzałki. Pozwala też łaźnię zbudować i najem z niej płacić ustanawia na potrzeby miejskie. Pozwala także postawić ratusz, około niego stawiać kramnice, z których prowent ma iść na potrzeby miejskie. Przy ratuszu pozwala zawiesić wagę kupiecką i miarę zboża postanowić. Prowent miasta tak dysponuje: aby panowie rajcy na tydzień mieli gr. 15, pan burmistrz 1 zł. a wójt 15 gr. Pisarz, który aktami zawiadywać będzie, ma otrzymać roczny dochód według zwyczaju innych miast, a co się zostanie z prowiantów, ma iść na poprawę wałów, baszt, parkanów, na strzelby i na prochy. Na każdy rok miano wybierać po 4 rajców i wójta, a mianowicie 2 rajców od pospólstwa, a 2 od dziedzica miasta miało być podawanych". Przywilej ten zatwierdził Władysław IV d. 30 września 1641 r. Jeszcze w r. 1676 wymieniony jest Uhrynów w rzędzie miast. Później jednak podupadło, a w taryfie z r. 1771 wymieniony już jest jako wieś (ob. Baliński, „Starож. Polska", t. II, str. 2149 i nn.). 3.) **U.** *Dolny* z *Kluzowem*, wś, pow. stanisławowski, 5 klm. na płn. od Stanisławowa (sąd pow., st. kol., urz. pocz. i tel.). Na płn. leży Jamnica, na wsch. Wołczyniec, na płd. Knihynin, na płd.-zach. Pasieczna, na zach. Uhrynów Górny. Przez wieś płynie potok, lewy dopł. Złotej Bystrzycy, powstający w U. Górnym. Na wschód leży grupa domów „Kluzów" z fol. i młynem. Przez wś idzie tor kolei lwowsko-czerniowieckiej. Własn. więk. ma roli or. 295, łąk i ogr. 8, past. 15 mr.; wł. mn. roli or. 364, łąk i ogr. 49, past. 9 mr. W r. 1880 było 84 dm., 491 mk. w gm.; 7 dm., 70 mk. na obsz. dwor. (487 gr.-kat., 34 rz.-kat., 40 izr.; 490 Rusinów, 27 Polaków, 44 Niemców). Par. rz.-kat. w Stanisławowie, gr.-kat. w miejscu, dek. stanisławowski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała. Do par. należy Uhrynów Górny. Jest też szkoła etat. 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 2695 złr. 4.) **U.** *Górny*, wś, pow. stanisławowski, 6 klm. na płn.-zach. od Stanisławowa (sąd pow.). Na płn.-zach. leży Pawełcze, na płn.-wsch. Jamnica, na wsch. U. Dolny, na płd. Pasieczna i Zagwoździ, na zach. Rybno. Na płn.-zach. powstaje strumyk i płynie przez U. Dolny do Bystrzycy Złotej. Przez wś idzie gościniec do Kałusza. Własn. więk. ma roli or. 342, łąk i ogr. 39, past. 54 mr.; wł. mn. roli or. 1002, łąk i ogr. 437, past. 65 mr. W r. 1880 było 100 dm., 638 mk. w gm.; 2 dm., 37 mk. na obsz. dwor. (633 gr.-kat., 32 rz.-kat., 10 izr.; 634 Rusinów, 31 Polaków, 9 Niemców). Par. rz.-kat. w Stanisławowie, gr.-kat. w U. Dolnym. We wsi jest szkoła etat. 1-klas. Za czasów Rzpltej należał U. do dóbr kor. ststwa halickiego. W lustracyi z r. 1556 (Rkp. Ossol., Nr 2127) czytamy na str. 20; „Uhry-

nów wś, która się sadzi na gruncie Jamnickim, w której kmieci na półdworzyszczach jest 6, którzy dają czynszu dorocznego po gr. 10, owsa mac po 12, każda valoris gr. 6, kur po 2, każda 9 denar.; jajec po 20, valoris 1 gr.; przędzy konopnej po jednemu łokciu, valoris 4 szelągi; chmielu po 1 macy, każda 10 gr.; siano po wozowi jednemu, valoris 4 gr. To wszystko uczyni 19 zł. 26 gr. Imiona kmieci są: Młynarz, Mikiera, Młynarzewicz, Jacko Typel, Hrynko Sandrowicz, Izaj Sandrowicz. Tamże jedna wdowa Panaszowa siedzi na urocznym czynszu do 3 lat, którym odkupuje robotę, aż jej dzieci podrosną, qua expirata ma dawać po zł. 2 annuatim, owsa mac 2, każda valoris gr. 6. To uczyni zł. 2 gr. 12. Nadto dworzyszcz na ten czas pustych 3. Podsadkowie: Miszkowa wdowa daje w rok gr. 10 i kur 2, valoris gr. 1; jajec 10, valoris $^1/_2$ gr. Matwiej podsadek także jako i Miszkowa wdowa. To czyni gr. 23. Karczmarz Iwan z karczmy i z roli czynszu dorocznego zł. 3. Dań miodowa: Dziesięciny pszczelnej, którą annuatim dają, dostało się pniów 3, valoris gr. 20 i oczkowego gr. 10; to wszystko czyni zł. 2 i gr. 10. Pop ruski daje w rok gr. 30. Powołowszczyzny, którą dają roku siódmego, brano od nich anno 1560, przyjdzie od nich wołów 10, każdy valoris zł. 4. To oddzieliwszy szóstą część na rok jeden, uczyni zł. 6 gr. 20. Wieprza 20-tego, gdy żer bywa, dają. Summa pożytków z Uhrynowa na teraz czyni zł. 36 grosz jeden". W lustracyi z r. 1661 (l. c. str. 119) czytamy: „Wieś Uhrynów Stary osiadła na dworzyskach 7; teraz jeno osiadłych pół dworzyszcze i ćwierć. Czynszu z dworzyszcza dają po zł. 6; facit $^1/_2$ dworzyszcza i $^1/_4$ zł. 4 gr. 15. Z dworzyska robią w tydzień 3 dni do Jamnic. Dziesięciny pszczelnej pień 10 ty dawać powinni; teraz że nie mieli pszczół, nie dali. Dziesięciny owczej 20-tą owcę, i owiec nie mieli. Dziesięciny świnnej 20-ta świnia, i świń nie mieli. Powołowszczyzną 7-go roku dać powinni, teraz się dostało zł. 4 gr. 8 den. 11. Summa prowentu tej wsi czyni zł. 8 gr. 23 den. 11". W lustracyi z r. 1765 (Rkp. Os., Nr 1892) czytamy na str. 7: „Wieś Jamnica i część Uhrynowa. W r. 1764 konstytucyą sejmu kor. ta wś Jamnica i część Uhrynowa do star. halickiego inkorporowana, która wieś wraz z częścią Uhrynowa importuje na rok intraty złp. 7731 gr. 27 den. 6. Arend karczemnych z obu wsi płaci na rok złp. 4000, która suma do powyższej wchodzi. Do arend robi 4 poddanych pańszczyznę". 5.) **U.** *Średni*, wś, pow. kałuski, 13 klm. na płd. od Kałusza (sąd pow., st. kol., urz. poczt. i tel.). Na płn. leży Uhrynów Stary, na wsch. Zawój, na płd.-wsch. Grabówka, na płd.-zach. Petranka, na płn.-zach. Landestreu i Nowica. Środkiem wsi płynie Bereźnica, dopł. Łomnicy, z Petranki do U. Starego. W jej dolinie leżą zabudowania. Własn. mniejsza tu i w U. Starym ma roli or. 1306, łąk i ogr. 1251, past. 517 mr. W r. 1880 było 195 dm., 1050 mk. w gm. (1020 gr.-kat., 24 izr., 6 innych wyzn., wszyscy Rusini). Par. gr.-kat. w miejscu, dek. kałuski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała Arch., szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 379 złr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., ststwa kałuskiego. W lustracyi z r. 1765 (Rkp. Os., Nr. 1892, str. 16) czytamy: „Podług inwentarza produkowanego ad praesens ta wś importuje na rok intraty 1008 złp. 21 gr. 3 den. W tej wsi są kniazie seu sculteti za prawem z r. 1603 od J W. Stanisława Żółkiewskiego, kaszt. lwow., hetm. pol., ststy kałuskiego antecesorom tych kniaziów danem i przez Zygmunta III r. 1610 aprobowanem, na łanach 10, których 5 we wsi Petrance teraz znajduje się. Do zamku kałuskiego z łanu płacą po zł. 30. Ciż kniazie podwody i inne odbywają powinności. Przy tej wsi jest bania Czartoryska, w której jest panew jedna". 6.) **U.** *Stary*, wś, pow. kałuski, 9 klm. na płd. od Kałusza (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn.-wsch. leży Bereźnica Szlachecka, na wsch. Zawój, na płd. Uhrynów Średni, na zach. Nowica. Środkiem wsi płynie Bereźnica, dopł. Łomnicy, i przyjmuje tu od lew. brz. Solnicę, nadpływającą z Nowicy. Zabudowania wsi leżą w dolinie obu rzek. W r. 1880 było 118 dm., 522 mk. w gm. (512 gr.-kat., 1 rz.-kat., 9 izr.; 512 Rusinów, 10 Polaków). Par. rz.-kat. w Kałuszu, gr.-kat. w Bereźnicy Szlach. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 275 złr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., ststwa kałuskiego. W lustracyi z r. 1556 (Rkp. Os., Nr. 2127) czytamy na str. 81: „Uhrynów wioska, którą IMPan wojew. ruski od 2 lat począł zasadzać przy starej wsi Nowicy w dąbrowie, nad rzeką Bereźnicą. W niej jest osiadłych kmieci i z kniaziem 8, którzy prawem wołoskiem siedzą. Dań mają dawać jako w Nowicy, a mają swobody do lat 12. Ale iż IMPan wojewoda na Nowicy ma starą sumę, przeto urzędnicy przypowiedali się imieniem IMPana wojewody, aby ta rewizya nic nie szkodziła tej sumie. A imiona kmieci są: Michajło kniaź, Fedor, Prokop, Piotr, Iwan, Antoni, Daniło, Fedorecz". W lustracyi ststwa halickiego z r. 1661 (l. c., str. 119) czytamy: „Wś Uhrynów słoboda siedziała na dworzyskach 15; teraz osiadłych dworzyszcz trzy i $^3/_4$; dworzyszcz pustych $11^1/_4$. Robota z dworzyszcza 4 dni w tydzień w lecie i w zimie. Czynszu z dworzyszcza dają po zł. 6, facit teraz zł. 22

gr. 15. Owsa po 4 półmiarki, co czyni zł. 40; Pop daje czynszu zł. 2. Dziesięciny pszczelnej 10-ty pień dawać powinni, teraz się dostał z 6 pniów po 2 zł., razem 12 zł. Dziesięciny owczej 20-tą owcę; teraz jej nie wzięto, bo owiec nie było. Dziesięciny świnnej 20-tą świnię; teraz się dostało świń 3, po zł. 2, co czyni zł. 6. Kura z dworzyszcza i jajec 12. Powołowszczyzna siódmego roku bierze się; teraz się dostało 11 zł. 12 gr. 16 den. Summa prowentu z tej wsi facit zł. 93 gr. 27 den. 16". W lustracyi z r. 1765 (Rkp. Oss., Nr. 1892, str. 16) czytamy: „U. Stary podług produkowanego inwentarza importuje na rok intraty 1950 złp. 23 gr. 3 den. Arenda karczemna z porękawicznem wchodzi w tę sumę, a czyni 1470 złp.". 7.) **U.** *Szlachecki*, część U. Górnego, w pow. stanisławowskim. W r. 1880 było tu 28 dm., 121 mk. (107 gr.-kat., 10 rz.-kat., 4 izr.; 108 Rusinów, 9 Polaków, 4 Niemców). *Lu. Dz.*

Uhrynówka, ob. *Szychta*.

Uhrynówka, przedmieście Chmielnika, w pow. lityńskim, nad rz. Bohem. W 1868 r. miało 20 dm. *X. M. O.*

Uhsmannsdorf, dobra i wś, pow. rozborski, w Łużycach Górnych, par. ew. Rozbork, kat. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 419 ha, 3 dm., 25 mk. (3 kat.); wś 216 ha, 77 dm., 350 mk. (5 kat.). Szkoła ewang.

Uhyst, pow. wojrowicki, ob. *Ujazd*.

Uigschen, wś, pow. tylżycki.

Uimicza (1583 r.), *Umycza* (1577 r.), wś, pow. włodzimierski, ob. *Wojmica*.

Ujanowice, wś, pow. limanowski, 18 klm. na płn.-wschód od Limanowy, na lew. brzegu Łososiny, ma kościół rz.-kat., szkołę ludową i kasę poż. gm. z kapit. 447 złr. Liczy 58 dm. i 333 mk., 300 rz.-kat. i 30 izrael. Pos. więk. (Fr. br. Przychodzkiego) ma karczmę i 305 sąż. roli; pos. mn., po rozparcelowaniu większej posiadłości 200 mr. obszaru. Wś ta należała do uposażenia klasztorn klarysek w Starym Sączu i miała w 1581 r. (Pawiński, Małop., 142) półtora łana km., komornika bez bydła i 4 pręty roli karczm. Kościół murowany, erygowany w r. 1526. Przechowują się w nim metryki ślubów od r. 1662. Do par. (dek. nowotarski) należą: Kobyłczyna, Sechna, Strzeszyce, Zmiąca, Krosna i Jaworzna. Dawniej należała Kamionka. Wś otoczona od zach. i płd. Łososiną, od wsch. jej dopływem, graniczy na płn. ze Strzeszycami, na zach. ze Zmiącą, na płd. z Kobyłczyną a na zach. z Sechną. *Mac.*

Ujarzyńce, wś, pow. jampolski, okr. pol. Morachwa, gm. i par. Krasne, w pobliżu toru dr. żel. kijowsko-odeskiej, ma 170 osad, 787 mk., 1475 dzies. ziemi włośc., 617 dworskiej, 52 cerkiewnej. Cerkiew p. w. Wniebowzięcia N. M. P., z muru wzniesiona w 1838 r., z 1800 parafianami. Dawniej była tu kaplica katol. oraz fabryka serwet i sukna. Grunt pagórkowaty, gleba piaszczysta i glinkowata. Własność dawniej Duninów, obecnie Sulatyckich.

Ujazd 1.) na początku XVI w. *Uyasd*, osada miejska, dawniej miasto, nad rzką Czarną (dopł. Pilicy), pow. brzeziński, gm. Łazisko, przy przecięciu się dróg z Rokicin do Inowłodza i z Jeżowa do Wolborza, przy szosie z Tomaszowa Rawskiego (odl. 10 w.) do Łodzi. Odl. 12 w. od Rokicin (st. dr. żel. warsz.-wied.) i 3 w. od linii dr. żel. Dąbrowskiej (na przestrzeni Bzin-Koluszki). Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, sąd gminny, urząd gm., aptekę, doktora, folusz, młyn wodny, garbarnią, kilka warsztatów tkackich, 105 dm., 1357 mk. Do osady należy 976 mr. ziemi. W r. 1827 było 77 dm., 878 mk. Ludność chrześciańska trudni się rzemiosłami i uprawą roli, żydzi przeważnie handlem (prócz tego mają w swym ręku szynki, piekarnie, rzeźnie). U. jest starożytną osadą w dawnem wojew. łęczyckiem. Na początku XV w. Piotr Tłuk ze Stryjkowa (o 5 mil na płn.-zach) h. Leliwa, miecznik łęczycki, założył tu miasto na świeżo wykarczowanych łanach. Osadnicy otrzymali 20-letnią wolność od opłat. Współcześnie nastąpiła erekcya parafii i kościoła p. w. św. Wojciecha, Wita i Krzysztofa. Dokument wydał arcyb. Wojciech Jastrzębiec (1422—1436), w czasie gdy jeszcze nie wyszły lata wolności osady. Parafią utworzono z części dawniejszych parafii w Rossosze i Małczu, którym odebrano wsi: Ujazd, Olszowa i Popielawy. Na uposażenie kościół otrzymał dwie włóki ziemi, karczmę i trzy place. Założyciel miasta otrzymał jeszcze od króla przywilej na targi tygodniowe, dwa jarmarki do roku. Około połowy XV w. nabywa U. od Strykowskiego Piotr Dunin z Prawkowic, podkomorzy sandomierski, ststa łęczycki, później wojew. brzesko-kujawski. Wyjednywa on w r. 1476 od Kazimierza Jagiellończyka potwierdzenie poprzednich przywilejów dla miasta. Wdowa po Piotrze Wincentyna Leżeńska h. Nałęcz otrzymuje r. 1485 nowe potwierdzenie przywilejów. Wnuk Piotra Dunina Wincenty, żonaty z Walewską h. Pierzchała, ma córkę jedynaczkę Annę, która wnosi w posagu U. około r. 1594 mężowi swemu Pawłowi Szczawińskiemu h. Prawdzic, kaszt. sochaczewskiemu, potem brzezińskiemu, stście sochacz., łęczyc., wareckiemu, ochmistrzowi dworu królowej Anny. R. 1615 potwierdza Zygmunt III Janowi Szczawińskiemu przywilej Zygmunta I z r. 1523 tyczący się targów i jarmarków. Następnie nabywa od

Szczawińskich dobra te w r. 1620 Kasper Doenhoff, który zaślubiając r. 1616 Aleksandrę Koniecpolską, córkę wojew. sieradzkiego, zobowiązał się intercyzą kupić za posag żony dobra na jej imię. On to wzniósł, według Niesieckiego, dwa pałace: w Kruszynie (koło Radomska) i Ujeździe. Przy regulowaniu ogrodu dworskiego w U. znajdowano niedawno odrzwia rzeźbione, filary i gzemsy, pochodzące z tego zrujnowanego już dawno pałacu. W drugiej połowie XVIII w. Apolonia Denhofówna (zrodzona z Leduchowskiej) wnosi U. w posagu Tomaszowi Ostrowskiemu, kaszt. czerskiemu i podskarbiemu kor. W r. 1786 Stanisław August potwierdza przywilej na jarmarki. Już pałac uległ wtedy ruinie i Ostrowski wystawił drewniany, w którym gościł w końcu XVIII w. król pruski, zwiedzający nowo nabyte prowincye. Kościół obecny, murowany, wzniesiony został przez arcyb. Andrzeja Olszowskiego (z poblizkiej Olszowy) i ukończony r. 1680. Długi szumny napis, przy ołtarzu umieszczony staraniem Jerzego Denhofa, opata witowskiego, wysławia zasługi fundatora, zmarłego przed ukończeniem budowy. Kościół ten odnowiony został przez obecnych dziedziców hr. Ostrowskich, którzy wystawili przy nim r. 1892 grobową kaplicę dla swej rodziny, wykonaną według planu budown. K. Wojciechowskiego. Odrestaurowano też pomnik grobowy z marmuru, poświęcony pamięci Jana Szczawińskiego († 1615). Przedstawia on rycerza w zbroi, w postawie leżącej. Na grobowcu dwa napisy polskie wierszem (Z pomocą danych, zebranych przez hr. Juliusza Ostrowskiego). 2.) **U.**, wś, fol., os., pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Tur, odl. od Łęczycy 18 w.; wś ma 17 dm., 180 mk., 347 mr.; fol. 1 dm., 5 mk.; os. 1 dm., 7 mk. W r. 1827 było 120 dm., 175 mk. U. wchodził w ostatnich czasach w skład dóbr Nowawieś. Stanisław „comes de Uiazd“ asystuje r. 1294 arcyb. Jakubowi w Uniejowie (Kod. Wielk., Nr. 727). Na początku XVI w. łany kmiece dawały zdawna dziesięcinę pieniężną po 6 gr. z każdego łanu pleban. w Turze, folwarczne zaś w snopach. Altarya św. Trójcy w Turze posiadała tu dwa młyny, z których dawano czynszu po seksagenie, tudzież po 2 kury, 30 jaj z łanu, również wozili drzewo i dawali wozy altaryście do miasta (Łaski, L. B., II, 366, 368). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 Wincenty Przerempski płacił tu od $6^1/_2$ łan., 14 osad.; Adam Sklieczek od 1 łanu (Pawiński, Wielkp., II, 68, 125). 3.) **U.**, wś, fol., dobra i ruiny zamku, zwanego Krzysztopory, pow. opatowski, gm. i par. Iwaniska, leży śród płd. odnogi Łysogór, wzn. około 960 st. npm. (w poblizkim Toporowie 982 st.), w lesistej górskiej okolicy, o 4 w. na płd.-wschód od Iwanisk a 14 w. na płd.-zach. od Opatowa, ma 35 dm., 333 mk., szkołę początkową; r. 1827 było 15 dm., 143 mk. Dobra U. składały się w r. 1883 z fol. U. i Toporów, rozl. mr. 1441: fol. U. gr. or. i ogr. mr. 134, łąk mr. 15, wody mr. 28, lasu mr. 930, w os. mr. 30, nieuż. mr. 39; bud. mur. 4, drew. 10; fol. Toporów gr. or. i ogr. mr. 250, łąk mr. 3, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, drewn. 6; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: Wś U. os. 34, mr. 188; wś Toporów os. 19, mr. 218; wś Kopiec os. 9, mr. 159; wś Radwan os. 20, mr. 192; wś Świnia Krzywda os. 3, mr. 37. Jestto starożytna osada. Wymieniona w uposażeniu klasztoru jędrzejowskiego (1174—1176) i w odnowieniu przywilejów tegoż w r. 1210 (Kod. Małop., II, 8, 12, 21). W połowie XV w. dziedzicami U. są Oleśniccy h. Dębno, posiadający rozległe włości na stokach Łysogór. U. i Iwaniska należą do Jana Głowacza z Oleśnicy. Istnieje tu już zdawna zapewne kościół par., p. w. św. Piotra Ap., z drzewa wzniesiony. Łany kmiece, karczmy, zagrodnicy i fol. rycerski dają dziesięcinę plebanowi, który posiada swą karczmę (bierze seksagenę czynszu), łąkę, ogród, dąbrowę i dziesiątą grzywnę z dąbrów dworskich gdy są wydzierżawiane (na wypas świń). Do parafii należy połowa Iwanisk, które są jeszcze wsią. W XVI w. U. należy do Zborowskich a od nich przechodzi do Ossolińskich (już r. 1584). Krzysztof Ossoliński, brat Jerzego, kanclerza w. kor., wzniósł na obszarze U., na szczycie góry otoczonej z trzech stron głębokiemi jarami, wielki zamek w stylu włoskim (1631—1644) i nazwał Krzysztoporem. Nad bramą wjazdową (z datą r. 1631) był wykuty z kamienia wielki krzyż, topór i herb Habdank. Mur obronny z basztami otaczał zamek; most po nad wąwozem, na arkadach, w części zwodzony, prowadził do bramy. Zamek ten słynął z zastosowania planu budowli do podziału czasu. Obok czterech baszt, reprezentujących pory roku, było 12 sal wielkich, 52 pokojów i podobno 365 otworów okiennych. Jedna z komnat miała dach szklany, na którym umieszczony był zbiornik wody z rybkami złotemi. W salach, między oknami, malowane były na ścianach wizerunki przodków i członków rodziny, z podpisami. Do koła zamku założone były piękne ogrody. W jedenaście lat po ukończeniu tej okazałej i kosztownej budowli, będącej odbiciem pychy możnowładczej, Szwedzi (r. 1655) oblegli zamek, zdobyli i spustoszyli. Puffendorf przechował plan zamku i podał opis. W 1770 r. zamknęli się tu i bronili konfederaci barscy; wtedy zamek do reszty uległ zniszczeniu. Jeszcze do

niedawna przechowywały się okazałe ruiny, ze śladami malowideł. Widok ich, z czasów księstwa warszawskiego, odtworzył Vogel w „Zbiorze widoków krajowych“. Kościół zapewne także zniszczony został w czasie wojny szwedzkiej i parafia przeniesiona została do Iwanisk. Po Ossolińskich dziedzicami U. byli z kolei: Kalinowscy (za których Szwedzi zajęli zamek), później Wiśniowieccy, Morsztynowie, Pacowie, Sołtykowie, Łempicki i Orsetti. Opisy i rysunki ruin zamku podały „Kłosy“ (t. II, z r. 1866 i t. XLIII z r. 1866). 4.) **U.**, fol., pow. opatowski, gm. Małkowice, par. Kiełczyna, odl. od Opatowa 21 w., ma 1 dm., 3 mk. Fol. U. Kiełczyński, w r. 1880 oddzielony od dóbr Kiełczyna, rozl. mr. 229: gr. or. i ogr. mr. 190, łąk mr. 13, lasu mr. 12, nieuż. mr. 14; bud. z drzewa 3. *Br. Ch.*

Ujazd 1.) al. *Ujazdów*, wś, pow. krakowski, w okolicy pagórkowatej, nad pot. Kluczwodą, dopł. lew. Rudawy. Na płn. dotyka Szyc (pow. olkuski), na zach. graniczy z Bolechowicami, na płd. z Tomaszowicami a na wsch. z Brzeziem. Mała osada, liczy w ogóle 17 dm. i 153 mk. (67 męż., 86 kob.), z których jest 144 rz.-kat. (par. w Bolechowicach) i 9 żyd. Odl. 5·5 klm. od st. kol. żel. w Zabierzowie. Pos. więk. (Zygm. Jałbrzykowskiego) ma 3 karczmy, młyn i fol. i składa się z 181 mr. roli, 46 mr. łąk, 3 mr. ogr., 12 mr. past. i 1 mr. 488 sąż. parcel bud.; pos. mn. ma 36 mr. roli, 3 mr. łąk i 3 mr. past. W 1581 (Pawiński, Małop., 29) mieli tu działy: Jan Pilath i Piotr Przerembski, na które przypadało 3 łany km., 2 zagr. z rolą i 1 rzemieślnik. Do niedawna istniał tu olbrzymi, stary wiąz, sadzony, wedle tradycyi, przez św. Stanisława. 2.) **U.**, część *Zbydniowa*, w pow. bocheńskim, leży na lew. brzegu Stradomki, o 5·5 klm. na płd.-wsch. od Łapanowa. Liczy 48 dm. i 269 mk., 157 rz.-kat. i 12 izr. Graniczy na płn. z Trzcianną, na zach. ze Zbydniowem, na wschód z Dębina a na płd. z Rzdzawą. W 1490 (Pawiński, Małop., 449) „Vyasd“, w par. Trzyana, płacił z 1 łana. W 1581 (ibid., 54) należał w części do Jana Gabońskiego, w części do Andrzeja Rzyzniewskiego. Mieli oni 3 półłanki km., 3 zagr. z rolą i 1 komornika bez bydła. 3.) **U.**, wś, pow. jasielski, na lew. brzegu Wisłoki, 3·4 klm. na zach. od Kołaczyc, wzn. 219 mt. npm., teren jednak podnosi się na zach. w lesiste pasmo Liwocz, ze szczytem t. n., sięgającym 561 mt. Wraz z obszarem więk. pos. (Stan. Kotarskiego) ma 58 dm. i 346 mk. rz.-kat. Par. w Brzyskach. Pos. większa ma 211 mr. roli, 2 mr. łąk, 42 mr. past., 48 mr. lasu, 46 mr. nieuż. i 1 mr. 173 sąż. parcel bud.; pos. mn. ma 215 mr. roli, 57 mr. łąk i ogr., 90 mr. past. i 25 mr. lasu. U. graniczy na płd. z Wróblówką, na płn. z Kłodową. 4.) **U.**, wólka do Wesołowa, w pow. brzeskim, na praw. brzegu Dunajca, na wschód od Wesołowa, przy drodze do Filipowic. Jest to stara osada, która się jednak nie rozwinęła. Według Długosza (L. B., I, 175 i III, 198) wś ta, leżąca w par. Opatkowice (dziś Zakliczyn), należała do klasztoru tynieckiego, który tu posiadał 8 łan. km., płacących czynszu po pół grzywny i 2 gr., 30 jaj, 2 koguty, 2 sery, dalej karczma z rolą. Dziesięcinę, wartości 15 grzyw., pobierała kapituła krakowska. Folwarku nie było. W 1581 r. dziedziczył U. Spytek Jordan, który płacił od $1^1/_4$ łan. km., 3 zagr. z rolą i 2 kom. bez bydła. W spisie z r. 1880 pominięto tę osadę. Graniczy na płd. ze Stróżami. *Mac.*

Ujazd, wś, pow. rohatyński, 14 klm. na płd.-wschód od Rohatyna, 10 klm. na płn.-wschód od sądu pow. w Bursztynie, 7 klm. na zach. od urz. poczt. w Lipicy Dolnej. Na płn. leży Żołczów, na wsch. i płd. Sarnki Górne, na płd.-zach. Junaszków, na zach. Łuczyńce, na płn.-zach. Putiatyńce. Przez wschod. część wsi płynie potok dążący do Narajówki (dopł. Gniłej Lipy). W zach. części wsi nastaje mały potok i płynie na płd. do Sarnek Górnych, gdzie wpada do dopł. Narajówki. Wzn. obszaru sięga 324 mt. na płn., 332 na płd. Własn. więk. ma roli or. 46, łąk i ogr. 19, past. 1 mr.; wł. mn. roli or. 373, łąk i ogr. 70, past. 26 mr. W r. 1880 było 58 dm., 300 mk. w gm., 1 dm., 5 mk. na obsz. dwors. (279 gr.-kat., 7 rz.-kat., 19 izr.; 280 Rusinów, 6 Polaków, 19 Niemców). Par. rz.-kat. w Rohatynie, gr.-kat. w Żołczowie. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 346 złr.

Ujazd 1.) *Ugasd* w r. 1243, *Ugazd* 1363, *Vgyasth* 1523, *Uiasd spirituale* 1579, wś i holendry, pow. gnieźnieński, o 4 klm. na wsch.-płd. od Kiszkowa (poczta), wznies. 107 mt. npm., nad odpływem jezior pobliskich i 2 klm. od Wełny (dopł. Warty); par. Sławno, st. dr. żel. w Pobiedziskach (Pudewitz) o 11 klm. Wś ma z holendrami (3 dm., 24 mk.) 25 dm., 206 mk. (196 kat., 10 prot.) i 430 ha (380 roli, 19 łąk); czysty dochód z ha roli 7·44, z ha łąk 9·01 mrk. Większą własn., obejmującą 204 ha obszaru (z dochodem 2045 mrk), posiada Emilia Jańczakowska, dziedziczka sąsiednich Myszek. W r. 1243 ks. Przemysław I i Bolesław nadali U. z innemi włościami bożogrobcom miechowskim; r. 1363 występuje rządzca miejscowy Wawrzeniec (Kod. Wlkp.) r. 1426, Dobrogost pleban z Sławna, pozywa Dobrochnę, dziedziczkę (młyna miejscowego), o korzec mąki pszennej i o 2 korce żytniej z młyna, za to że pozwalano jej spuszczać wodę z jeziora plebańskiego (Łaski, L. B., I,

55 przyp.); r. 1523 kmiecie i sołtysi dawali do Sławna meszne po ćwierci żyta i tyleż owsa; r. 1578 było łan. km. $2^1/_2$, z których około r. 1620 wcielono 1 łan do folw.; regestra pobor. wykazują prócz tego 4 zagrodn., karczmarza i młyn o jednem kole; między r. 1557 i 1603 odgraniczono U. kilkakrotnie od Węgorzewa, Charzewa i Głębokiego, a w r. 1603 od Myszek (Akta ziem. gnieźn.). U. zabrany przez rząd pruski, wcielony był do do ustanowionej w Gnieźnie domeny. 2.) **U.**, *Uiazd* w r. 1280, *Uiasd* i *Uyastd* 1398, *Uyast* 1399, *Wyast* 1440, *Uiasd maior* 1580, wś i dwór, pow. kościański (Szmigiel), o 4 klm. na płd.-wsch. od Grodziska (poczta i st. dr. żel.), na drodze do Kościana, nad strumykiem (dopł. kanału Obry); par Kamieniec. Wś ma 13 dm., 91 mk. (52 kat., 39 prot.) i 86 ha. Dwór z Lechowem (2 dm., 40 mk.) i drugim folw. (2 dm., 49 mk.) na Kowalewie ma 22 dym., 377 mk. kat. i 927·78 ha (802·08 roli, 23·78 łąk, 8·79 past., 66·31 lasu, 25·57 nieuż., 1·25 wody); czysty dochód z ziemi 12,602 mrk; właścicielką jest hr. Żółtowska. Przy drodze z U. do Kowalewa stoi trupiarnia z ciosanych polnych kamieni, którą tu w r. 1884 wystawiła Celina z hr. Czarneckich hr. Żółtowska. U. należał w r. 1280 do cystersów osadzonych w Obrze, którym Przemysław II pozwolił osadzać tę włość na prawie niem.; r. 1398 posiadała ją szlachta, pisząca się z Ujazdu, Markuszy, Świętosław (Swenteg), Dobrogost i Frącko Szkapa, z którym prawowali się opat z Obry i Nasław z Kowalewa, graniczącego z U. W r. 1564 biskup pozn. pobierał z 6 łan. na U. jednę grzywnę; r. 1580 było tu łan. km. 4, osadn. 2 i 1 zagr., własność różnych Ujejskich. Około r. 1793 posiadał U. Józef Żółtowski, miecznik wschowski. Na obszarze U. odkopano cmentarzysko z popielnicami i znaleziono żarna granitowe (w zbiorach Pozn. Towarz. Prz. Nauk). 3.) **U.**, urzęd. *Polnisch Ujazd*, wś, pow. krotoszyński, o 4 klm. na wsch.-płd. od Zdun (par., poczta i st. dr. żel.), na drodze do Sulmirzyc, przedzielona granicą Szląska od Ujazdu szląskiego z pod Frejna; 9 dm., 67 mk.; wchodzi w skład okr. wiejs. Kochale; powstała około r. 1720. 4.) **U.**, *Wyazd* w r. 1523, mylnie *Wjazd*, folw., pow. szubiński, pod Tupadłami, o 3 klm. na płn.-wschód od Kcyni (Exin), gdzie par., poczta i st. dr. żel.; w okolicy wzn. 105 do 110 mt. npm.; 2 dm., 26 mk. i 87·25 ha; wchodzi w skład okr. dwors. Krzepiszyn i jest własnością probostwa kcyńskiego. Około r. 1523 stało w U. dworzyszcze plebańskie, otoczone łąkami; bywało trzech zagrodn. (Łaski, L. B., I, 125, mylnie objaśnione Wjazdem). Regestra pobor. z r. 1580—1620 nie wykazują tej osady. *E. Cal.*

Ujazd 1.) niem. *Ujest*, w r. 1222 *Wyasd*, mto nad rzką Kłodnicą, przy ujściu rzki Jordan, w pobliżu początku kanału Kłodnickiego, pow. wielkostrzelecki (do r. 1817 toszecki). Posiada kościół par. kat., dwie kaplice: św. Mikołaja przy szpitalu i N. P. Maryi przed miastem, przy źródle uważanem za cudowne i lecące choroby, szkołę miejską kat., synagogę, szpital na 12 chorych, ratusz (zbudowany 1821 r.). Par. ewang. jest w Jakobswalde. Z zakładów przemysłowych są: browar, gorzelnia, trzy młyny wodne, tartak, olejarnia. Ludność trudni się przeważnie rolnictwem. W r. 1885 było 256 dm., 563 gospodarstw, 2518 mk. (55 ew., 65 żyd.). Do miasta należało 919 ha (741 ha roli, 59 łąk i 33 lasu). W r. 1840 było 237 dm. (164 drewnian.), 1272 mk. (1006 kat., 109 ew., 157 żyd.); 1843 liczono 2312 mk. (2076 kat., 80 ew., 156 żyd.). W r. 1222 Kazimierz I, ks. opolski, nadał miasto U. i okoliczny obszar biskupom wrocławskim. Jednocześnie nadał miastu prawo niemieckie i pozwolił je osadzić kolonistami niemieckimi. W r. 1223 pozwala osadzać w okolicy wioski i targowiska na prawie niemiec., wójt U. będzie sołtysem dla tych wsi. Do r. 1639 mieszczanie byli poddanymi biskupa, odtąd przeszli na czynszowników. Do sekularyzacyi dóbr kościelnych w r. 1810, biskup posiadał tu najwyższą władzę sądową. Pożary niszczyły miasto kilkakrotnie; ostatni wielki przypadł r. 1770. Do par. U. należą; U. miasto, zamek i dobra, U. Stary, Kopanina, Gaj, Lalok i Niezdrowice. 2.) **U.** *Stary*, niem. *Alt Ujest*, wś, dobra i zamek, pow. wielkostrzelecki. Wś ma 440 ha (363 roli, 26 ha łąk), 124 dm., 945 mk. kat.; dobra i zamek, z folw. Kopaniną i leśniczówką mają 416 ha (309 roli, 10 łąk, 87 ha lasu), 4 dm., 88 mk. kat. Właścicielem dóbr jest ks. Hohenlohe-Oehringen. Parafia U., dek. t. n., 1869 r. miała 4285 kat., 70 ew., 92 izr. Dek. ujezdzki, dyec. wrocławskiej miał 40152 kat., 858 ew., 200 izr., w 11 parafiach: Koźle Stare, Chechło, Jaryszów, Klucz, Leźnica, Poniszowice, Rokicie, Rudno W., Sławęcice, Ujazd, Zalesie. 3.) **U.**, niem. *Ujast*, dobra i wś, pow. mielicki, par. ew. i kat. Frejno. W r. 1885 dobra miały 333 ha, 2 dm., 82 mk. (10 kat.); wś 250 ha, 55 dm., 388 mk. (7 kat.), szkoła ew. 4.) **U.**, serbs. *Wujesd* i *Uhyst*, wś, pow. wojrowicki, kościół par. ew. w miejscu. W r. 1885 wś miała 582 ha, 87 dm., 451 mk. (2 kat.), szkoła ew. serbska. W r. 1342 stała tu już kaplica, 1392 r. Kasper Nostiz wzniósł pierwszy kościół z drzewa. Obecny z r. 1716. Do r. 1815 wś należała do saskich Łużyc. *Br. Ch.*

Ujazdek, wś i folw., pow. opatowski, gm. Malkowice, par. Kiełczyna, odl. od Opatowa

20 w., ma 15 dm., 75 mk., 310 mr. folw. (164 roli, 70 mr. lasu), 12 osad i 84 mr. włośc. W 1827 r. 10 dm., 68 mk. W połowie XV w. wś, U., w par. Ujazd, własność Jana z Oleśnicy h. Dębno, miała 4 łany km., z których dziesięcinę, wartości 4 grzyw., płacono archidyakonii sandomierskiej (Długosz, L. B., I, 320; II, 342). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 w części Zborowskiej było 5 os., $1^1/_4$ łan., 2 kom. w części Michowskiego 3 os., $^3/_4$ łan., 5 zagr. z rolą, 2 kom. (Pawiński, Małop., 178). *Br. Ch.*

Ujazdek, *Uiasd minor* w r. 1580, wś, pow. bukowski (Grodzisk), o 6 klm. na płd.-wsch. od Grodziska, pod Ujazdem, nad strum. (dopł. kanału Obry); par. Kamieniec, szkoła w miejscu, poczta i st. dr. żel. w Grodzisku (Graetz i P.); 30 dm., 212 mk. kat. i 283 ha (246 roli, 17 łąk). W r. 1564—1580 było w U. łan. km. 3, zagr. 2 i młyn; biskup pozn. pobierał 36 groszy z 3 łan.; przy schyłku zeszłego wieku należała wś do Opalińskich z Grodziska. *E. Cal.*

Ujazdki, strumień, prawy dopł. Narajówki (dopł. Lipy Gniłej), w pow. przemyślańskim.

Ujazdów 1.) dawniej *Jazdowo*, w dokum. z r. 1288 *Jazdowo* i tak zwany jeszcze w XVI w., dziś część Warszawy, dawniej wś i dwór książęcy nad Wisłą, pomiędzy Solcem, Czerniakowem, Sielcami, Mokotowem i Wolą. Przy targowisku nadwiślańskiem, jakiem był zapewne w odległej przeszłości Solec i przewozie na Wiśle pomiędzy Solcem a starożytną osadą Kamieniem (z praw. brzegu Wisły), istniało zdawna zapewne grodzisko (dziś ogród botaniczny), przy którym powstała wieś (dziś szpital), a na początku XIII w. dwór książęcy, zapewne przez Konrada założony przy grodzisku. Syn Konrada, Ziemowit, napadnięty w grodzie jazdowskim przez Litwinów i Rusinów pod wodzą Mendoga i Swarnona, ponosi tu śmierć w boju r. 1262 w wigilię św. Jana Chrzc. Syn Ziemowita Konrad dostaje się do niewoli. Jeszcze w połowie XVII w. ogląda Jarzemski przy dworze jazdowskim stary szaniec, w którym Konrad został ujęty. Wedle latopisu hipacowskiego w r. 1281, Bolesław ks. mazowiecki, w skutek nieporozumień z bratem Konradem, zdobywa Jazdów w czasie nieobecności Konrada i zabiera tu łupy. Konrad z pomocą Włodzimierza ks. ruskiego, zdobywa w odwet Gostynin i spustoszywszy to miasto wraca tryumfalnie do swej rezydencyi w Jazdowie. Przechował się istotnie dokument Konrada a mianowicie nadanie kościoła w Błoniu klasztorowi czerwińskiemu, wydane r. 1288 w Jazdowie. Akt pisał „Cunzo“, kapelan dworu (Kod. dypl. pol., I, 129). Z rozwojem targowiska warszawskiego i zwróceniem się ruchu handlowego w kierunku przewozu warszawskiego, książęta wznoszą nową rezydencyę przy targowisku warszawskiem, a dwór jazdowski służy tylko za miejsce pobytu w czasie łowów urządzanych w przyległych lasach nadwiślańskich. Ks. Janusz podobno nadaje miastu Warszawie wś Jazdowo (może tylko łany kmiece, z wyłączeniem lasu i dworu z ogrodami). Zdaje się jednak, że odnosiło się to tylko do pewnych gruntów. Wraz z wcieleniem Mazowsza do Korony w r. 1526 i przeniesieniem do Warszawy sejmów, rozpoczynają senatorowie i panowie możniejsi nabywać pod miastem place i folwarczki, na których zakładają rezydencye. Lustracya z r. 1564 podaje: „wieś Jazdow ku ststwu warszaw. należy; ćwierć mili leży od Warszewy, ma grunt dobry, pole srome (?). Na ten czas tę wieś trzyma arendą p. Wojciech Boguski, podskarbi mazow., dawa z niej arendy każdy rok fl. 200. Jest w tej wsi włók wszystkich $14^1/_2$, między któremi włók królewskich 10, na których kmieci 20“. Widocznie więc $4^1/_2$ włók odeszły już bądź dla miasta, bądź też nadane Radziwiłłom, posiadającym tu swój dwór, w którym r. 1578 odbywają się gody weselne Krystyny Radziwiłłówny, córki Mikołaja, wojew. wileń., z Janem Zamoyskim, podkancl. kor. Przedstawienie „Odprawy posłów“ Kochanowskiego upamiętniło na zawsze ten świetny moment. Nim stanie w Warszawie za sprawą Zygmunta III wygodny, murowany zamek królewski, dwór ujazdowski służy nieraz za rezydencyę królom. Zygmunt I a następnie Bona często tu gości, toż samo Zygmunt III. Na dole dokoła dworu ciągnął się rozległy zwierzyniec i stała łaźnia, jeszcze za książąt mazow. urządzona (dziś Łazienki), wyżej na stokach płaskowzgórza warszawskiego ciągnęły się ogrody owocowe i warzywne, dalej (na obszarze dzisiejszego Belwederu) stał kościół drewniany, parafialny, przeniesiony tu ze Solca przez Annę Jagiellonkę. Dyaryusz kardynała Gaetano, legata papieskiego, który tu zatrzymał się przez dwa dni w r. 1596, podaje: „Pałac zbudowany z drzewa ale bardzo porządnie; pokoje w piękne ubrane obicia; pokoje kardynała obite karmazynowym aksamitem, ze złotemi frendzlami“. Zdaje się, że była to nowa budowla, wzniesiona już w XVI w., bo stary dwór (po książętach) stoi osobno jeszcze w 1640 r. W r. 1611 gości tu Jan Zygmunt, elektor brandeb.; r. 1625 chroni się tu podczas moru Zygmunt III z rodziną. Tu umiera 10 lipca 1631 r. królowa Konstancya. Władysław IV, zaślubiając Cecylię Renatę, córkę cesarza Ferdynanda II, kazał odbudować i urządzić okazale pałac, w którym zatrzymuje się przyszła królowa po przybyciu

do Warszawy 10 września 1637 r. Wkrótce potem zwiedza ten pałac Jarzemski i podaje opis szczegółowy w swym „Gościńcu“, Między innemi mówi, iż ściany sal były ozdobione obrazami przedstawiającemi zwycięstwa Władysława IV, koronacyę królowej i chrzciny królewicza. Prócz tego wisiały portrety monarchów ówczesnych. Z okien pałacu rozciągał się widok na Wisłę i równiny przeciwległego brzegu, na dole (przy Solcu) widać było składy drzewa i wapna. U stóp pałacu w nizinie nadwiślańskiej ciągnął się rozległy zwierzyniec, z sadzawkami, pełno w nim było jeleni, sarn, królików. Z drugiej strony (tu gdzie ogród botaniczny ?) stał stary dwór drewniany ze stajniami, oborami. Przy dworze ogród owocowy z figarnią (która dawała według Jarzemskiego „korcami“ owoce), cieplarnią, inspektami. W dole był drugi ogród a dalej łaźnia z sadzawką (Łazienki). Przy tym starym dworze oglądał Jarzemski starożytny okop („szaniec mazowiecki“), w którym pojmano Konrada. W pobliżu stała cegielnia, dworek, dwie sadzawki, a dalej rósł lasek. Na miejscu dzisiejszego Belwederu stał kościołek parafialny przeniesiony z Solca przez królowę Annę. W r. 1641 stał w pałacu ujazdowskim Fryderyk Wilhelm, elektor brandeb., i po złożonym hołdzie podejmował tu króla i senatorów. W 1642 r. d. 24 czer. sprawiał tu królewicz Karol Ferdynand wesele swej siostrze Annie, która wyszła za Filipa ks. Neuburskiego. Jan Kazimierz złożony chorobą w r. 1652, przeniósł tu posiedzenia sejmu. W r. 1655 bawił w U. król szwedzki Karol Gustaw. Pałac wtedy został złupiony i odtąd stał pustkami. W pewnej części pomieszczono mennicę, która w latach od 1659 do 1665 zostawała pod kierunkiem Boratiniego i biła głównie szelągi miedziane na zapłatę żołdu zaległego. W r. 1673 nastąpiło tu pojednanie prymasa Prażmowskiego i Jana Sobieskiego, hetmana w. kor., z królem Michałem. Wkrótce potem zmarł tu prymas. Uchwałą sejmu z r. 1683 nadano wieś królewską Jazdowo Stan. Lubomirskiemu, marszałkowi kor. (właścicielowi Czerniakowa). Nowy dziedzic, według Niesieckiego, „tam pałac modną strukturą i wielkim nakładem wystawił“. August II wydzierżawił tę posiadłość od Lubomirskich w r. 1720 i często tu przemieszkiwał. Zapewne Lubomirski urządził przy kościele (koło dzisiejszego Belwederu) Kalwaryę, złożoną z 33 kapliczek murowanych, której poświęcenie odbyło się w r. 1732. Jedna z tych kaplic, z marmuru wzniesiona „włoską manierą“, miała kosztować 10,000 dukatów. Stanisław August nabył w r. 1766 Jazdów Stary od ks. Kaspra Lubomirskiego i urządziwszy sobie rezydencyę w Łazienkach, okazały pałac ujazdowski i z placem podarował miastu. Pałac rozpoczęto w r. 1784 przerabiać na koszary. Wtedy dla urządzenia placu na mustrę przeniesiono chaty i osady włościan na inne miejsce, gdzie powstała „Nowa Wieś“ (dziś ulica Nowowiejska). Belweder powstał już w połowie XVII w. na obszarze nabytym przez Krzysztofa Paca, kancl. w. lit. Część zabudowań ujazdowskich urządzono już w XIX w. na szpital wojskowy. W ostatnich latach budowle szpitalne uległy przekształceniu. Dawne koszary rozebrano a na ich miejscu, tudzież na połowie placu przed szpitalem powznoszono oddzielne pawilony szpitalne. Historyę U. opracował T. Lipiński i pomieścił w Bibl. Warsz. (r. 1843, t. I, 537) p. t. „Kronika U. do końca XVIII stulecia“. Opisy z rycinami podał „Tyg. Illustr.“ (z r. 1868, t. VII, 204) i „Kłosy“ (t. XVI, 288). 2.) **U.**, wś i folw. nad rzką Rządzą, pow. radzymiński, gm. Rudzienko, par. Wiśniew, odl. 40 w. od Radzymina, ma 120 mk., młyn wodny. W r. 1885 fol. U. rozl. mr. 556, gr. or. i ogr. mr. 401, łąk mr. 75, past. mr. 8, lasu mr. 49, nieuż. mr. 23; bud. mur. 1, drewn. 19. Wś U. os. 6, mr. 10; wś Wola Polska os. 16, mr. 167. 3.) **U.**, folw. dóbr Hańsk, w pow. włodawskim. 4.) **U.**, wś i folw. nad rz. Wieprzem, pow. zamojski, gm. i par. Nielisz, leży na płn. granicy powiatu, o 21 w. od Zamościa, o 7 w. od st. p. Chomęciska, ma 55 dm., 490 mk. rz.-kat. W r. 1827 było 31 dm., 162 mk. Dobra U., własność Bentkowskich, składały się w r. 1884 z fol. U. i Staw Ujazdowski, attynen. Płonka,rozl. mr. 1669: fol. U. grunta or. i ogr. mr. 451, łąk mr. 61, past. mr. 14, lasu mr. 306, nieuż. mr. 22; bud. mur. 3, drewn. 14; płodozm. 14-pol.; fol. Staw Ujazdowsk. z attyn. Płonka gr. or. i ogr. mr. 259, łąk mri 82, past. mr. 10, lasu mr. 433, nieuż. mr. 26; bud. drewn. 13; lasy nieurządzone, młyn wodny, cegielnia. Wś U. os. 36, mr. 534; wś Staw os. 22, mr. 238. *Br. Ch.*

Ujazdówek 1.) wś i os. karcz., pow. noworadomski, gm. i par. Kobiele Wielkie; wś ma 14 dm., 88 mk., 110 mr.; os. karczm. 1 dm., 3 mk. W 1827 r. 11 dm., 77 mk. Wś należała do dóbr Kobiele. 2.) **U.**, folw., pow. lubartowski, gm. Chudowola, par. Rudno.

Ujazdówko, wś i folw., pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Ciechanów (odl. o 5 w.), ma 7 dm., 104 mk., 310 mr. folw., 52 mr. włośc. i 200 mr. należących do osad drobnej szlachty. Dwie cegielnie. W r. 1827 było 6 dm., 56 mk.

Ujazdowo, wś szlach. i włośc., pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Ciechanów (odl.

o 5 w.), ma 10 dm., 154 mk., 842 mr. ziemi należącej do drobnej szlachty i 40 mr. włośc. W r. 1827 było 6 dm., 44 mk.

Ujazdowo, wś, pow. wschowski, o 15 klm. na zach.-płd. od Szmigla, na płn.-wsch. wybrzeżu jez. Domnickiego; par. i pocz. w Włoszakowicach (Luschwitz), st. drogi żel. pod Szmiglem; wchodzi w skład okr. wiejs. Grotniki, ma 13 dm. i 77 mk. Istniała już przed r. 1793 i należała do dziedziców Włoszakowic. Na obszarze U. odkopano cmentarzysko z popielnicami. *E. Cal.*

Ujazdy, wólka do *Wesoły*, pow. brzozowski, w okolicy podgórskiej i lesistej, wznies. 447 mt. npm., przy gościńcu z Dubiecka do Domaradza. Na obszarze wólki oddziela się od gościńca ramię na płn. przez Błażowę do Rzeszowa. Wraz z obszarem dwors. ma 58 dm. i 286 mk., 274 rz.-kat. i 12 żyd. U. nie tworzą osobnego korpusu tabularnego, ale są częścią Wesoły, gdzie jest par. rz.-kat. Graniczy na płd. z Wesołą, na zach. z Baryczem, na płn. z Kąkolówką a na wsch. z Łubnem. *Mac.*

Uj-Bela, ob. *Nowa Biała.*

Ujdestie al. *Uidesti*, wś, pow. suczawski, odl. 15 klm. od Suczawy. Posiada cerkiew grecką nieunicką, 1560 mk. Obszar większej własn. należy do metropolity w Jassach.

Ujejsce, w XV w. *Uyeszdzecz* i *Uyezdzecz*, wś, kol. i fol. nad rz. Czarną Przemszą, pow. będziński, gm. i par. Wójkowice Kościelne, odl. 10 w. od Będzina, przy drodze z Dąbrowy Górniczej do Siewierza; wś 89 dm., 635 mk., 982 mr.; kol. 2 dm., 16 mk., 33 mr.; fol. 8 dm., 1046 mr. dwors.; karcz. 1 dm., 2 mr. W 1827 r. 78 dm., 448 mk. We wsi szkoła początkowa, na folw. piec wapienny, suszarnia nasion leśnych, plantacya morwy. Dobra U. (własność Kramstów) składały się r. 1875 z fol. U. i Wygiełzów, rozl. mr. 2807: fol. U. gr. or. i ogr. mr. 221, łąk mr. 107, past. mr. 202, lasu mr. 1636, zarośli mr. 48, w osadach mr. 157, wody mr. 1, nieuż. mr. 17; bud. mur. 10, drewn. 13; fol. Wygiełzów gr. or. i ogr. mr. 198, łąk mr. 5, wody mr. 1, nieuż. mr. 5; las nieurządzony. Wś U. os. 113, mr. 1181; wś Wygiełzów os. 17, mr. 198. W połowie XV w. wś Ujezdziecz Bliższy, własność Mateusza, Andrzeja i Mikołaja h. Nowina, miała 2 łany km., dające dziesięcinę plebanowi w Siewierzu a kolędę pleb. w Wojkowicach. Część U. Dalszy, własność Stanisława i Jana Grabowskich, miała 4 łany km. i folwarki, dające też dziesięcinę do Siewierza a kolędę do Wojkowic. Obie części płaciły świętopietrze (Długosz, L. B., II, 189). *Br. Ch.*

Ujejsce *Wielkie* i *Małe*, niem. *Ujeschuetz Gross* i *Klein*, 1223] *Uyezdicz*, 1431 *Ugis*, wś, pow. trzebnicki, par. ew. Kainowe, kat. Kotzerke. W r. 1885 U. Małe miały 372 ha, 73 dm., 370 mk. (59 kat.); U. Wielkie 947 ha, 59 dm., 434 mk. (75 kat.), szkoła ew.

Ujejska Piła, ob. *Piła* 14.).

Ujest, ob. *Ujazd.*

Ujezd, zaginiona wś we włości murawickiej, t. j. w dzisiejszym pow. dubieńskim. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1577 r. należy do Murawicy JMć P. Wileńskiej i płaci od 10 dym. włócz. W 1583 r. ks. Andrzej Wiśniowiecki, wwda wołyński, płaci ztąd od 5 łanów (Jabłonowski, Wołyń, 49, 108),

Ujeźdce 1.) wś, pow. dubieński, gm. i par. praw. Malin (o 1 w.), ma 38 dm., 298 mk. Cerkiew filialna p. w. Opieki N. M. Panny, drewn., na fundamencie murowanym, wzniesiona w 1887 r. koszem parafian, uposażona w 1769 r. przez dziedzica Antoniego Piaskowskiego 35 dzies. ziemi. Podług rewizyi zamku łuckiego 1545 r. własność Jełowicza, który zobowiązany był do opatrowania horodni zamkowej (Jabłonowski, Rewizye, 38). W r. 1577 p. Jełowa Malińska płaci ztąd od 14 dym., 4 ogrod. W 1583 r, p. Michajłowa Malińska, marszałkowa J. Kr. M., płaci ze wsi Uiezdziecz od 30 dym., 12 ogr., 6 komorn. (Jabłonowski, Wołyń, 51, 91). 2.) **U.**, wś, pow. dubieński, gm. Mizocz, par. praw. Kunin (o 3 w.), ma 90 dm., 730 mk. Posiada cerkiew filialną p. w. św. Dymitra, z drzewa w 1745 r. wzniesioną i uposażoną 33 dzies. ziemi; szkółkę cerkiewną. Do filii należy wś Korszew. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. własność ks. Konstantyna Ostrogskiego, który płaci ztąd od 4 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 81). *J. Krz.*

Ujezna, wś, w pow. łańcuckim, 7 klm. na wschód od Przeworska, między przyst. kolei żel. Karola Ludwika w Pełkiniach a stacyą w Przeworsku. Graniczy na zach. z Rozborzem a na wsch. z Pełkiniami. Teren w stronie płd. lekko sfalowany w pagórki sięgające do 226 mt. npm., w stronie płn. równina podmokła, pochylająca się ku płn., wzn. 192 mt. Gleba jest glinką urodzajną. Wś liczy wraz z obszarem wiek. posiadłości (w r. 1880) 82 dm. i 452 mk. (210 męż., 242 kob.), 437 rz.-kat., 2 gr.-kat. i 13 izr. Posiadł. wiek. (probostwa rz.-kat. w Przeworsku) ma 199 mr. roli, 30 mr. łąk, 1 mr. 1109 sąż. ogr., 3 mr. past. i 1 mr. 1414 sąż. kw. parcel budowl., ogółem 237 mr.; pos. mn. 362 roli, 178 łąk i ogr. i 14 mr. past. U. była własnością klasztoru miechowitów w Przeworsku. Nabyli ją miechowici r. 1450 od Rafała z Tarnowa. Po zniesieniu klasztoru, stanowi główne uposażenie probostwa przeworskiego. *Mac.*

Ujfalu Szinye, ob. *Świńska Nowa Wieś.*

Ujjak, wś, w hr. szaryskiem (Węg.), kościół par. gr.-kat., lasy, 681 mk.

Ujki, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 19 w. od Telsz.

Ujkiany, ob. *Ukiany.*

Ujków, wś, pow. olkuski, gm. i par. Bolesław. Leży pomiędzy Olkuszem a Bolesławiem. W 1827 r. było 33 dm., 250 mk., par. Olkusz. Miasto Olkusz i dobra Bolesław toczyły spór między sobą o tę wieś od XV w. W r. 1879 izba sądowa warszawska rozstrzygnęła proces na korzyść Bolesławia.

Ujkowice, dawniej *Hujkowice*, wś, pow. przemyski, 8 klm. na płn.-zach. od Przemyśla (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn. leżą Maćkowice i Batycze, na wsch. Orzechowce i Żurawica, na płd. Przemyśl, Końkowce i Łętownia, na zach. Bełwin. Wś leży w dorzeczu Wisły za pośrednictwem potoków podążających do Sanu. Zabudowania wsi leżą w środku, w dolinie jednego z potoków. Na południ. krańcu obszaru grupa domów „Lipowica Ujkowska“ (ob. *Lipowice*). Wzn. sięga na zach. 389 mt. Własn. więk. (ks. Adama Sapiehy) ma roli or. 423, łąk i ogr. 30, past. 20, lasu 708 mr.; wł. mn. roli or. 852, łąk i ogr. 127, past. 64, lasu 229 mr. W r. 1880 było 140 dm., 884 mk. w gm., 3 dm., 60 mk. na obsz. dwor. (425 rz.-kat., 434 gr.-kat., 85 izr.; 504 Polaków, 440 Rusinów). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. przemyski. Rok założenia par. nieznany; istniała już przed r. 1490. Według akt biskupich w XVI w. zajęli kościół reformatorzy i wówczas to zapewne zaginęły dokumenty fundacyjne. W XVI w. odnowili fundacyę parafii Władysław i Zygmunt Stadniccy, synowie Stanisława, ststy zygwulskiego, wraz ze siostrą Izabelą. Kościół drewniany postawiony w r. 1779 kosztem Jana Suchodolskiego, ówczesnego proboszcza, p. w. św. Michała arch. Do par. należą: Batycze, Bełwin, Hnatkowice, Łętownia, Orzechowce i Wapowce. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. przemyski. Do par. należą Batycze i Orzechowce. We wsi cerkiew drewn. z r. 1847. O wsi jest wzmianka w dok. z r. 1424 (A. G. Z., t. VIII, str. 73) i z r. 1444 (l. c., str. 121).

Uj-Leszna, ob. *Nowa Leśna.*

Uj-Lubló, ob. *Lubownia Nowa.*

Ujm, ob. *Umaj.*

Ujma *Mała* i *U. Duża*, w dok. *Ugyma*, *Uyma*, 1557 *Huima major*, dwie wsi nad Bachorzą, pow. nieszawski, gm. Sędzin, par. Kościelna Wieś i Siniarzewo (dla U. Dużej), odl. 16 w. od Nieszawy. U. Mała ma 94 mk., 528 mr. W 1827 r. 8 dm., 68 mk. U. Duża ma 168 mk., 1272 mr. W 1827 r. 18 dm., 185 mk. „Mstivius dux Pomeraniae“ r. 1288 we wsi Repka (pod Bydgoszczą) zamienia z arcybisk. gnieźn. Jakubem swą wieś Gardnę nad jeziorem na wieś arcyb. „in Kujavia super Bahoram fluvium, que Minor Uyma dicitur“. Eufrozyna, wdowa po Kazimierzu ks. kujawskim, wieś tę, otrzymaną w spadku po Mszczugu (Mstiugius), ks. pomorskim, nadaje r. 1292 kościołowi gnieźnieńskiemu. Janisław, arcyb. gnieźn. przeznacza dziesięciny z U. na uposażenie kancelaryi gnieźn. W dok. z r. 1354 wymieniono „binum Uyma“, widocznie więc i Wielka Ujma przeszła w posiadanie arcybiskupów (Kod. Wielkp., 620, 688, 1116, 1354). „In Ugyma villa nostra“ datuje Jakub, arcybiskup gnieźn., akt wydany 2 kwiet. 1320 r. (Kod. dypl. pol., II, 217). W r. 1557 wś „Huima major“, w par. Świniarzewo, własność arcyb. gnieźn., płaciła od 28 łanów, 3 czynsz., 6 komor., 3 rzem., zaś „Huyma minor“, w par. Kościoł, od 12 łan., 1 komor., 1 rzem. (Pawiń., Wielkp., II, 6, 13). *Br. Ch.*

Ujmany, wś, pow. wiłkomierski, gm. Traszkuny, o 46 w. od Wiłkomierza.

Ujmy, os., pow. noworadomski, gm. i par. Radomsk, 3 dm., 13 mk., 16 mr. włośc. W spisie z r. 1827 podano osadę t. n., mającą 3 dm., 25 mk., lecz leżącą w par. Częstochowa.

Ujny, w r. 1579 *Huyno*, wś i fol., pow. kielecki, gm. Szczeczno, par. Pierzchnica. W r. 1827 było 14 dm., 93 mk. W r. 1579 wś Huyno była własnością Stan. Borka, który płacił od 6 osad., $1^1/_2$ łanu, 2 zagr. z rolą, 2 ubogich (Pawiński, Małop., 225).

Ujrzanów, wś, pow. siedlecki, gm. Starawieś, par. Siedlce, ma 37 dm., 298 mk., 897 mr. W r. 1827 było 16 dm., 135 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 wś Ujrzanów, w par. Siedlce, własność Siedleckiego, miała 21 osad. W r. 1580 Tomasz Mirkinka płaci od $1^1/_2$ włók osiadłych fl. 1 gr. 15, od 6 zagród z rolą fl. 1 gr. 6, od 4 komornic bez bydła gr. 8, przekupnia już nie ma. Summa fl. 8 gr. 29 (Pawiński, Małop., 401, 428).

Ujść, niem. *Stolpmuende*, targowisko w Pomeranii, nad ujściem rz. Słupy do Baltyku, pow. słupski, st. kol. ztąd do Poznania wiodącej; posiada urz. pocz. 3 kl., główną komorę celną, urz. portowy i wybrzeżny i szkołę przygotowawczą żeglarską. Okolica tu równa, gleba w pobliżu morza piaszczysta, dalej zaś gliniasta i do uprawy pszenicy przydatna. Na wiosnę wieją tu silne wiatry wschodnie; klimat, z wyjątkiem lata i jesieni, ostry i zimny. Są też i kąpiele morskie, w których latem bywa do 500 gości. Dawniej był U. ubogą wioską rybacką, z płytkim portem, zostającym pod zarządem mta Słupska. Później jednak objął go rząd, który dołożył starania o wybudowanie i pogłębienie portu. Żeglarstwo i rybołówstwo są głównem zatrudnieniem mieszkańców, ktorych r. 1885 było 1974 i to 1945 ew., 8 kat., 3 dysyd., 18 żyd. Domów liczono 197, dym. 497. Wysyłają ztąd tarcice do Przedniego Pomorza, drzewo opało-

we do Danii, okowitę do Prus zachod. a pszenicę do Anglii. Dowożą zaś węgle z Anglii, śledzie z Norwegii, a w ostatnim czasie i zboże z Rossyi (ob. „Das Reichspostgebiet“, Berlin, 1878, str. 173). *Ks. Fr.*

Ujść Jezierze, folw. nad Wilią, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 36 w. od Oszmiany, 1 dm., 14 mk. kat.

Ujście 1.) młyn nad strum. b. n., pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Parzno, 1 dm., 4 mk., 20 mr. dwors. Wchodzi w skład dóbr Kluki. 2.) **U.**, folw. dóbr Gorajec, w pow. zamojskim.

Ujście, *Uście*, *Ustje* 1.) zaśc. pryw. nad rzką Zszanką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 50 w. od Dzisny, przy b. dr. poczt. połockiej, 3 dm., 11 mk. 2.) **U.**, wś nad rz. Dryświatycą, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 101 w. od Dzisny, 5 dm., 11 mk. żyd. 3.) **U.**, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Bohiń (o 8 w.), 49 dusz rewiz. 4.) **U.**, wś nad Dzisieńką, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo (o 10 w.), okr. wiejski Hołomyśl, o 5 w. od Dzisny, ma 7 dm., 38 mk. (podług spisu z 1865 r. 9 dusz rewiz., należała do Ossowskich). 5.) **U.**, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, dawniej Kamieńskich, następnie Waseńków, Stefanpol (o 4 w.), o 22 w. od Dzisny, ma 4 dm., 22 mk. praw. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.). 6.) **U.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 73 w. od Nowoaleksandrowska. 7.) **U.**, wś nad rz. Mołczadź, pow. nowogródzki. 8.) **U.** *Nackie*, wś, nad rz. Naczą, pow. lepelski. 9.) **U.**, wś, u zbiegu Meży i Dźwiny, pow. wieliski. 10.) **U.**, ob. *Uście*.

Ujście 1.) niekiedy *Uście*, urzęd. *Usch*, *Uscie* około r. 1224, *Usce* 1225, *Usche* 1234, *Husce* 1242, *Uste* 1257, *Usczie* 1266, *Uscze* i *Uschye* 1280, *Usze* 1283, *Uszce* 1285, *Uzech* 1294, *Uzek* 1312, *Usth* 1336, *Uzst* 1338, *Vsce* 1397, *Uzda* (w żywociarzach św. Ottona), miasto, w pow. chodzieskim, dek. czarnkowski, o 11 klm. na płd. od Piły, 14 klm. na płn.-zach. od Chodzieży, 75 klm. na płn. od Poznania i 6 klm. na zach.-płd. od Dziębowa (st. dr. żel.), na lew. brzegu Noteci (dopł. Warty), wprost ujścia (48·5 mt. npm.) Głdy, w okolicy wzgórzystej, wzn. około 90 mt., na bitym trakcie z Piły do Chodzieży, ma 2 kościoły paraf. (katol. i prot.), szkołę miejską, 2 mosty (na Noteci i na Głdzie), st. tel., urz. poczt. trzeciorzędny, komisarza obwod., urzędnika stanu cywil., lekarza i aptekarza. Liczyło w r. 1885 razem z hutą szklanną „Neu Friedrichsthal“ (16 dm., 160 mk.), z którą tworzy okr. miejski, 225 dm., 492 rodzin, 2164 mk. (1301 kat., 770 prot., 92 żyd.; 1010 płci męs., 1154 żeń.) i 1737 ha (629 roli, 671 łąk, 88 lasu). Herb wyobraża głowę jelenia; u spodu tarczy wstęga z datą 1413 r. Kościół katol. istniał przed r. 1510; w miejscu starego stał w r. 1641 nowy, p. w. św. Mikołaja, drewniany, szkudłami pokryty; poświęcił go w r. 1660 Wojciech Tholibowski, bisk. pozn. Bractwo św. Anny istnieje od r. 1619. Księgi chrztów od r. 1709, ślubów i pogrzebów od r. 1741. Parafię, liczącą 3115 dusz, składają: Byszki, Chróstowo, Cisze, Jabłonowo, Kegelsau, Mirosław, Nietążkowo, Ujście, Ujska Nowa Wieś i Węglewo. Kościół prot. powstał po r. 1830; w r. 1863 było w 9 osadach 2738 protest., obok 2283 katolików. Szkołę w U. wspomina wizyta kościelna z r. 1641; inne szkoły w parafii znajdują się: w Byszkach, Chróstowie, Mirosławiu, Nietążkowie i Nowej Wsi Ujskiej. Szpital istniał już przed r. 1603; król Zygmunt darował mu łan roli, zw. wachowski, na obszarze przyległej Nowej Wsi, gdzie prócz tego szpital posiadał ogród i łąkę, tudzież półłanek roli, łąkę i odsetki od 60 grzyw., zapisanych w r. 1603 na majętności jabłonowskiej Andrzeja Przecławskiego. Zamek (niegdyś kasztelania) leżał już przed r. 1773 w gruzach, które następnie uprzątnięto; miejsce, na którem stał, górą Zamkową zwane, dziś jest zabudowane. Ludność zajmuje się rybołówstwem, uprawą łąk i roli, chowem bydła, drobnym handlem i przemysłem. W r. 1564 było 70 dym., 14 rybaków, kołodziej i zdun; z dymu płacono po 6 gr. i 12 den., kołodziej płacił 1 fl. 6 gr. a zdun kwartalnie 20 garneczków do dworu starościńskiego; rybacy płacili razem 23 fl. 2 gr. czynszu. W r. 1580 wynosił roczny sosz 2 grzyw., czopowe 38 fl. 26 gr. 12 den., inne podatki 20 fl. 1 gr.; miasto płaciło z 8 łan. os. po 30 gr., od 3 szewców, piekarza, rzeźnika, krawca (?) i kowala po 15 gr., od 2 garncy wódki palonej po 24 gr.; tyleż od szynkarza, od 8 rybaków po 8 gr., od 4 komorn. po 4 gr. (Pawiński, Wielkp., I, 57). W r. 1788 było 112 dym. i 693 mk.; 1811 r. 120 dym., 769 mk.; 1816 r. 110 dm., 615 mk. (477 kat., 79 prot., 59 żyd.); 1830 r. 140 dm., 1047 mk. (739 kat., 198 prot., 110 żyd.); 1843 r. 1715 mk.; 1861 r. 2269 mk.; 1871 r. 2138 mk. Prawe porzecze Noteci przy U. jest niskie i bagniste (ob. *Ujskie bagna i łęgi*). O 600 kroków ku płn. od ujścia Głdy, przy drodze do Piły, wznosi się wzgórze zw. Górą Świętojańską (Johannesberg); do wsch. krawędzi miasta przypiera Winna góra. *Dzieje.* U. pojawia się w dokum. jako gród polski, a Noteć jako rzeka odgraniczająca na płn. Polskę od Pomorza kaszubskiego. W r. 1108 Pomorzanie oblegli zamek ujski za pomocą Gniewomira z Czarnkowa, którego Krzywousty pokonawszy r. 1107, ochrzcił i osadził

na Czarnkowie (Gallus, w Pomn. Dz. Pol., I, 457). Wracając z wyprawy czeskiej, król odzyskał Wieleń nadnotecki, wydany Pomorzanom równocześnie z U. i ukarał śmiercią wiarołomnego Gniewomira, poczem U. wróciło pod panowanie Krzywoustego. W r. 1124 zatrzymał się tu św. Otto, idąc z Gniezna na Pomorze; r. 1223 d. 9 paźdz. Władysław Odonicz, wróciwszy z Węgier i ubiegłszy zamek ujski za pomocą Świętopełka, wielkorządzcy Pomorza (Boguchwał, II, 554), mienić się zaczął księciem na Ujściu (Kod. Wielkop., p. r. 1223—5), które stało się widownią zapasów jego ze stryjem Władysławem Laskonogim; r. 1226—7 kusił się Laskonogi bezskutecznie o zajęcie U.; r. 1231 występuje pierwszy znany kasztelan ujski Olbracht; następcami jego byli: Domarad (1233—34), Strasz (1242), Przecław (1257—68), Bogusław Domaradowicz (1280—94, piastował równocześnie urząd podkomorzego pozn.), Dzierżykraj (1294—96), Chwał (1299) i Zbilut (1335—39). W r. 1234 wróciło U. do Odonicza na mocy układu z Henrykiem Brodatym (Kod. Wielkp., n. 168, 173); w r. 1239 przy śmierci swej posiadał Odonicz U., Nakło i Szrem; synowie jego Przemysław i Bolesław, utraciwszy dwa ostatnie grody, dzierżyli U. do r. 1242. W tym czasie, po usunięciu książąt szląskich, wezwani do objęcia rządów, odzyskali całą Wielkopolskę; w r. 1249, przy powtórnym podziale tej dzielnicy, dostało się U. z innemi grodami ks. Bolesławowi; Przemysław atoli odebrał mu je następnego roku. W r. 1259, w dwa lata po śmierci Przemysława, zawitał do U. ks. Bolesław, i tu osadzonym w Dobrym Ługu cystersom zatwierdził posiadanie 500 łan. ziemi nad Ponikwą (Kod. Wielkp., n. 381). Powołany w r. 1306 na księstwo wielkopolskie ks. szląski Henryk na Głogowie, utracił je w r. 1310; pomimo to dzielili się w r. 1312 książęta szląscy grodami wielkopolskiemi, między któremi wymieniają także U. z okolicą (Kod. Wielkop., n. 952). Dzieje U. do r. 1375 nie są wyświecone; bowiem r. 1336—38 kuszą się o odzyskanie tego grodu panowie de Guntersberg, którym pomoc przyrzekają margrafowie brandeburscy Ludwik i Stefan (Kod. Wielkp., n. 1161, 1187), a w r. 1375 miał pisać się panem U. Fryderyk de Wedel (Janko z Czarn., Pomn. Dz. Pol., II, 660). W r. 1384, w czasie wojny domowej Grzymałów z Nałęczami, znajdowało się U. w ręku Dobiesława z Gołańczy i braci jego, którzy z załogą ztąd wykonywali podjazdy (tamże, II, 753). U., w którem w r. 1396 d. 30 stycz. król Władysław zastawił niektóre królewszczyzny Sędziwojowi z Szubina (Kod. Wielkp. n. 1965), nie zdaje się być U. nadnoteckiem. W r. 1413 d. 24 czerwca król Władysław nadał temu miastu prawo niem. (Wuttke, Staedteb., 43); r. 1430 było U. czołem ststwa i wchodziło w skład pow. poznańskiego; r. 1458 dostawiło 10 żołnierzy pieszych na wyprawę malborską, a w spisie z r. 1524 wymienione jest między miastami ziemi kaliskiej (!), które dostarczać miały podwód (Kod. Wielkp., wyd. Racz., str. 181, 221). Wójtowstwo miejscowe, wykupione w r. 1489 i 1519 przez ówczesnych ststów (Rykaczewski, Inwent., 291, 4), przydzielone było do starostwa. W r. 1655, w mies. lipcu, stanęło wojsko szwedzkie Karola Gustawa przed U., na praw. brzegu Noteci; wojsko wielkopolskie pod dowództwem Krzysztofa Opalińskiego, wojew. pozn., i Andrzeja Grudzińskiego, wojew. kaliskiego, bronić miało przeprawy. Po drobnych utarczkach, za namową znajdującego się w obozie szwedzkim Radziejowskiego, poddała się Wielkopolska królowi szwedzkiemu; odnośne układy podpisano w U. d. 25 lipca. Puffendorf podaje ryciny miasta i utarczki (czyt.: „Wielkopolska w czasie pierwszej wojny szwedzkiej od r. 1655 do 1657“, Poznań, 1864). W r. 1773 Prusacy zajęli U., liczone wówczas do pow. wałeckiego, w r. 1807 do departamentu bydgoskiego, a od r. 1815 do pow. chodzieskiego. W r. 1848 żądali Niemcy ujscy wcielenia do rzeszy. Na obszarze miejskim wykopano monety rzymskie z czasów Trajana, 2 fibule i celty (ob. J. N. Sadowskiego: „Drogi handlowe). *Starostwo ujskie* niegrodowe pojawia się w r. 1430; król Władysław pozwala Marcinowi z Sławska, kasztel. poznańskiemu, wykupić z rąk Piotra Korżboka, podkomorzego pozn., miasto U. i wsie: Rataje, Chrostów, Szeligów (Żelgniew), Polanino (Podanin), Nową Wieś (Ujską) i Śmiłów, zastawiono za 500 grzyw. (Ryczaczewski, Inwent., 281). U., które król Kazimierz r. 1469 zastawia kasztelanowi Wątróbce ze Strzelc za 100 grzyw. (tamże, 289), zdaje się być Ujściem Solnem w Małopolsce. W r. 1489 Anna, wdowa po wójcie Michale, ustępuje praw swoich do wójtowstwa ujskiego Maciejowi z Bnina, wojew. pozn., a (następca jego) Hieronim Moszyński z Bnina wykupił je w r. 1519 z rąk Jana i Anny, dzieci Macieja Krzywdy (tamże, 291, 4) i przydzielił do starostwa, którego był tenutaryuszem. Temu Moszyńskiemu pozwala w r. 1514 król Zygmunt wykupić wś Rataje, należącą do starostwa ujskiego, z rąk Piotra i Mikołaja, braci de Chodecz (z Chodzieży ?), a w r. 1518 ubezpiecza mu dożywocie na U., Pile i Mosinie (tamże, 303, 293). W r. 1541 Łukasz Górka, bisk. włocławski, starał się o sstwo ujskie dla brata swego Andrzeja, który je uzyskał przed r. 1552. Około r. 1561 trzymał je Stanisław

Górka. Między r. 1736 i 1771 składały to ststwo: miasta Ujście i Piła, tudzież wsi: Brody, Jeziorki, Kaczory, Nowa Wieś Ujska, Skórka, Śmiłów i Żelgniewo; trzymał je w r. 1771 Jerzy Mniszech, ststa wielkopolski, płacąc 9023 złp. 17 gr. kwarty i 5123 złp. 20 gr. hyberny, wykazanej w taryfie województwa kaliskiego. W r. 1729 opłacało także 1550 złp. łanowego. Rząd pruski zabrawszy ststwo, rozdzielił je między różne domeny. Holendry ujskie powstały na obszarze miejskim. 2.) **U.**, urzęd. *Tepperbuden*, wś, pow. babimoski, o 6 klm. na płd.-wschód od Kargowy, na przestrzeni 4 klm. wzdłuż Obrzycy (dopł. Odry), która tu odgranicza Wielkopolskę od Szląska; składa się z Nowego i Starego U.; par. kat. i poczta w Kopanicy (Kopnitz), par. prot. Kargowa, st. dr. żel. w Wolsztynie o 16 klm.; płd. krawędź U. jest o kilkaset kroków oddalona od jez. Orchowego, z którego wypływa Obrzyca. U. Nowe (Neu-Tepperbuden) ma 42 dm., 259 mk. (12 kat., 247 prot.) i 361 ha (226 roli, 60 łąk, 36 lasu). U. Stare (Alt T.) ma 38 dm., 263 mk. (8 kat., 255 prot.) i 499 ha (239 roli, 48 łąk, 101 lasu). Każda część tworzy odrębny okrąg wiejski. W r. 1314 Mikołaj Zbigniewicz, dziedzic okoliczny, sprzedał osadzonym w Obrze cystersom część jazu przy ujściu jez. Orchowego (Kod. Wielkp., n. 968, z odmiennem objaśnieniem), przed trzema zaś laty uzyskali tam jaz, znajdujący się między jez. Orchowem a Wilczem (tamże, n. 944). W r. 1379 Jan i Mikołaj z sąsiedniego Jaromirza darowali im cały jaz (tamże, n. 2070), którego część byli otrzymali w r. 1314. Osada U. powstała znacznie później; nie wymieniają jej regestra pobor. z r. 1580; przy schyłku zeszłego wieku posiadał ją Ignacy Bniński, ststa średzki, potem rząd pruski, który ją wcielił do domeny w Jaromirzu. *E. Cal.*

Ujście, wólka do Ubieszyna, pow. łańcucki, na płn. od Głogowca, przy ujściu Wisłoka do Sanu. Rzeki te opływają wólkę i folwark od wsch., płn. i zachodu. W ustach ludu i na mapie Kummersberga (ark. 11) brzmi nazwa ta: *Uście.* *Mac.*

Ujście *Biskupie*, *U. Solne*, *U. Zielone*, ob. *Uście.*

Ujście *Putyłów*, ob. *Uście.*

Ujściedom, niem. *Usedom*, wyspa przy ujściu Odry.

Ujska Karczma, ob. *Uszko.*

Ujska Nowa Wieś, urzęd. *Usch-Neudorf*, wś, pow. chodzieski, o 2 klm. na płd. od Ujścia, przy drodze do Ryczywoła, wzn. 100 mt. npm.; par. i poczta w Ujściu (Usch), szkoła w miejscu, st. dr. żel. na Dziębowie o $6^1/_2$ klm.; z osadami, które powstały w nowszych czasach na jej obszarze, tworzy okrąg wiejski, mający 149 dm., 1362 mk. (610 kat., 748 prot., 4 żyd.) i 1963 ha (1232 roli, 194 łąk, 115 lasu). Większą własn., z 480·71 ha obszaru (czysty doch. z ziemi 4639 mrk.) i cegielnię, posiada Teodor Kujath. Tuż przy wsi, ku wschodowi, wznosi się wzgórze (Hammerberg) z punktem tryang., wznies. 112·5 mt. npm. Na obszarze wsi powstały osady: Jaszkowo (28 dm., 210 mk.), Kranzenplan (25 dm., 202 mk.), Seekolonie (27 dm., 183 mk.) na płd.-zach. wybrzeżu jeziora (94·3 mt. npm.) bez odpływu, i os.: „Kuhbruecke“ al. „Netzbruecke“ na praw. brzegu Noteci, przy moście łączącym oba porzecza, zwłaszcza Nową Wieś ze st. dr. żel. na Dziębowie. Leśniczówka nowowiejska („Usch Neudorf“) stoi o 2·5 klm. na wsch. od wsi, na płn. krawędzi lasów podanińskich, i wchodzi w skład nadleśnictwa Podanin. Nowa Wieś wchodziła już w r. 1430 w skład ststwa ujskiego (ob. *Ujście*); w r. 1580 dzierżawił ją Stanisław Górka, wojew. pozn.; było wówczas 15 półłan. os., 2 ćwierci karczm., 2 zagrodn. i 3 rzem. *E. Cal.*

Ujskie 1.) bagna torfiste (*Bagnabruch* na mapie sztab.), pow. chodzieski, na prawym brzegu Noteci i po obu brzegach Głdy. Ciągną się na 3 klm. ku wsch. i 1·5 klm. ku płn. od Ujścia. 2.) **U.** *Holendry*, urzęd. *Usch-Hauland*, o 3 klm. ku płn. od Ujścia, rozłożyły się na przestrzeni kilku kilometrów od traktu pilskiego ku zach.; par. kat. Piła, par. prot. i poczta w Ujściu, szkoła i kościół prot. w miejscu; st. dr. żel. w Dziębowie i Pile (Schneidemuehl); z os. Malinką (3 dm., 22 mk.) tworzą okrąg wiejski, mający 77 dm., 702 mk. (106 kat., 596 prot.) i 1758 ha (472 roli, 258 łąk, 572 lasu). Holendry powstały na obszarze ststwa ujskiego; zabrane przez rząd pruski, wcielone były do domeny w Żelgniewie. 3.) **U.** *łęgi* (*Uscher Netzbruch*), między Notecią i Strugą Wałową, jej prawym dopł., ciągną się od rz. Głdy i miasta Ujścia na 3 klm. ku zach., a ku płn. od Noteci na 1·5 klm. W płn. części łęgów, o 2 klm. na zach.-płn. od ujścia Głdy, sterczy nasyp, z którego wychodzi ścieżka ku zachodowi. *E. Cal.*

Uj-Vasar, ob. *Ribnik.*

Ujudzin, zaśc., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, w obrębie gm. Omelno, par. kat. Błonie. *A. Jel.*

Ujutek, jezioro, w pow. lepelskim, w dobrach Niesin.

Ukacz, folw., pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Klinek, o 14 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Ukajes, ob. *Uchaje.*

Ukańcy, ob. *Unkany.*

Ukazna, wś, pow. bielski, gm. Dobrzyń, par. r. l. Piszczac, r. gr. Horbów, ma 16 dm., 69 mk., 252 mr.

Ukazówka, os. włośc., pow. kalwaryjski, gm. Kalwarya, par. Bartniki, odl. od Kalwaryi 8 w.; ma 4 dm., 25 mk.

Ukerwiese, pow. bydgoski, ob. *Paulíny.*

Ukiany, u Buszyńskiego *Ujkiany*, dwór i wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kielmy, par. Lale, o 48 w. od Rossień. Dwór w 1860 r. należał do Sakielów.

Ukiel, jezioro pod Olsztynem, w Warmii.

Ukla, wś i 3 folw. nad jez. Ukle, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Woropajewszczyzna (o 4 w.), okr. wiejski Zajnowo, par. Ikaźń, o 74 do 79 w. od Dzisny. Wś ma 21 dm., 113 mk. praw. i 79 kat. (w 1865 r. 117 dusz rewiz), folw. zaś 3 dm., 41 mk. (28 kat., 13 starowierców). Jeden z folwar. w 1523 r. Zygmunt I nadaje Siemionowi Mackiewiczowi, dalej własność Ukolskich, później Kassyanowiczów, dziś Cieszkowskich. Należą do niego wsi: Zaprunsany i Zabołocie. Drugi folw., własność niegdyś Chwiedora Kopcia, później syna jego Hrehorego, po śmierci którego w 1597 r. podzieliły się majętnością 6 córek jego i 3 siostrzenice. Drogą kupna w części przechodzi do Jana Puciaty, następnie własność Jerzego Władysława Puciaty, po którym spadła na jego siostrę Maryannę Albrychtową Janową Klottowę. W 1692 r. Klott nabywa pozostałą część U. od Święsławy z Wolanów Butlerowej i odtąd cała U. pozostaje w ręku Klottów aż do czasu uwłaszczenia włościan. Obecnie własność Djakowych. Do dóbr należą wsi: Borowe, Inowo, Linkowszczyzna, Pieczary, Staryki, Taryłowo, Zołwica. Fol. U. 3, należący do Zajnowa, był pierwotnie dziedzictwem Ukolskich; w r. 1647 r. Iwana Mirskiego, który zastawia Konstantemu i Helenie Szyszkom; w 1656 r. dekretem trybunału za długi przechodzi do Wolana, marszałka oszmiańskiego. Po śmierci Jana Mirskiego żona jego Zofia z Szaszkiewiczów sprzedaje U. w 1697 r. Tołokowskiemu. W 1748 r. ks. Hilaryon Tołokowski, bazylianin, sprzedaje U. Rodziewiczowi a w 1766 r. sukcesorowie ks. Hilaryona, Michał i Tadeusz Tołokowscy, sprzedają Ignacemu Szyrynowi, od którego w 1778 r. nabywa Giedeon Rodziewicz, od tego zaś w 1819 r. Ignacy Mirski. Do dóbr należą wsi: U., Białoboki, Cecarki, Glebowszczyzna (Głębowszczyzna), Szawlany i Woropajewszczyzna al. Obrępalszczyzna. *A. K. Ł.*

Uklanka, majątek, w pow. ządzborskim, nad jez. Mokrem („Mucker"). Już r. 1564 mieszkał tam młynarz Stanisław Uklanka, a jeszcze r. 1785 istniał młyn wodny. Nowsze spisy urzędowe nie podają tej osady.

Ukle al. *Ukla*, mylnie *Ukło* (ob. *Dobromyśl* i *Akla* (t. II, 297), jezioro, w pow. dzisieńskim, ob. *Przebrodzie.*

Uklej 1.) *Folwarczna*, wś, i 2.) **U.** *Zakrzewska*, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Służewo. U. Fol. ma 37 mk., 8 mr. włośc.; U. Zakrzewska 43 mk., 124 mr. W 1826 r. 4 dm., 29 mk.

Uklejmce al. *Olchowy Most*, dobra, pow. połocki, własność sukcesorów Maryi Monastyrskiej, mają 2321 dzies. ziemi dworskiej.

Uklejnica, wś i folw., pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Chodecz, ma 26 mk., 66 mr. dwor. i 40 mr. włośc. W 1827 r. 3 dm., 38 mk., par. Boniewo. Spis pobor. z r. 1557 wymienia wś „Uklieinicza" w par. Chodecz (Pawiński, Wielkp., II, 22). *Br. Ch.*

Uklejna, potok, bierze początek ze stoków Śliwnika (wzn. 620 mt.), na płd.-wschód od Myślenic, na granicy gm. Chełma i Poręby, w pow. myślenickim. Uchodzi do Raby z prawego brzegu, naprzeciw Myślenic, pod górą Uklejna (wzn. 677), leżącą na obszarze gm. Chełma. Na górze tej znajdują się szczątki starego grodu.

Uklejno, jezioro, w pow. lepelskim, w dobrach Kublicze.

Uklejno, dobra, pow. siebieski, własność Wiary Bartoszewskiej, mają 1779 dzies. ziemi dworskiej.

Uklejowiec, rumunek, pow. lipnowski, gm. Szpetal, par. Chełmica. W 1827 r. 4 dm., 21 mk.

Uklenica 1.) struga na Kaszubach, pod Podjasami, w pow. kartuskim; zostaje w związku z jez. Skrzynką, leżącem na półn. stronie wsi 2.) **U.**, ob. *Słupa.* *Ks. Fr.*

Ukło, mylnie, ob. *Ukle.*

Ukmańskie, jezioro, w pow. dzisieńskim, przy fol. Ukla, długie do 8 w., szerokie około 3 w., głębokie do 4 sażeni.

Ukojas, ob. *Uchaje.*

Ukolek, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 53 w. od Nowoaleksandrowska.

Ukolice, u Długosza *Wkolice*, dawna nazwa wsi *Okulice* (ob.).

Ukonty, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 21 w. od Telsz.

Ukraina, kol., pow. brzeziński, gm. i par. Dobra, ma 4 dm., 32 mk., 45 mr. włośc. Powstała na obszarze dóbr Glinnik.

Ukraina, nazwa nie tyle historyczna, ile zwyczajowa, nadawana obszarowi stepowemu Rusi południowej, ogarniającemu dolne dorzecza Dniepru i Bohu. Nazwa to ruska, wszakże bardzo późnego względnie pochodzenia. W epoce staro-russkiej, do mongolskiej, nie występuje ona wcale. W epoce litewskiej nawet, początkowo, za udzielnego władania w Kijowie Olelkowiczów, nie słychać o niej podobnież; co zresztą zrozumiałe, gdy ówczesne księstwo kijowskie cieszy się jeszcze pewną samoistnością, jest wprawdzie dziedziną rodu Giedymina, lecz zostaje tylko

pod zwierzchnictwem nominalnem Litwy. Dopiero gdy udzielność tego księstwa została 1471 r. zniesioną a „ziemia kijowska“ zamieniona na województwo i przyłączona bezpośrednio do Litwy, stała się ona faktycznie południową onej „ukrainą“, południowem „ugraniczem“, jak to w Vol. leg. po polsku raz oddano, wtedy i nazwa ta charakterystyczna powstać mogła w stolicy w. księstwa i urobić się powoli, na oznaczenie bardziej oddalonych jego u rubieży tatarskich posiadłości. Chociaż właściwie nazwa ta „ukraina“ mogła być, i bywała nawet niekiedy, stosowaną do każdego z pogranicznych pasów państwa. Wyraz sam ten bowiem, którego pierwiastek „kraj“ jest wszech-słowiańskim, oznacza tyle co ziemia krańcowa, graniczna, co u ludów słowiańskich połaci zachodniej „kraina“, „krajna“. Jakie też tam istotnie znaczenie posiadają: „Kraina“ wielkopolska, nad Notecią, u granicy pomorskiej; „Kraina“ chorutańska, z Lublaną, od strony chorwackiej; zresztą „Kraina“ chorwacka, z Banjaluką, czyli tak zwana do niedawna Kroacya turecka, u bosańskich rubieży. Ale z powodu większego stale wytężenia czujności obronnej od granicy południowej, niż od każdej innej, ta mianowicie granica poczęła być uważaną w Wilnie wcześnie za wyłączniej „ukrainną“. Zamki hospodarskie „ukrainne“ były to już za Zygmunta I zamki południowe w. księstwa. A termin ten, przymiotnikowo użyty, wyprzedził co do czasu formę swą rzeczownikową: pierwej daleko znani byli ludzie ukrainni, „swawola ukrainna“ i t. p., niż „Ukraina“. Nie należy też zapominać, że podobnie jak w ówczesnej Rusi litewskiej, znanym był i używanym wyraz ten „ukraina“ i w carstwie moskiewskim; częściej przecie w liczbie mnogiej „ukrainy“, stosowany jako nazwa całego pasu granicznego od Ordyńców. Z Litwy ruski ten termin dostał się w postaci swej przymiotnikowej i do Polski, gdzie najbardziej wysunięte ku rębom tatarskim zamki podolskie Korony zwano niejednokrotnie podobnież „ukrainnymi“. Po r. 1569 termin ten bardziej się rozpowszechnił. Nazwa atoli rzeczownikowa „Ukraina“, jako miano ogólne dla krańcowego od południo-wschodu obszaru ziem ruskich Rzpltej, weszła niezaraz w szersze użycie, nie zaraz się ustaliła. Pierwszy raz miano to zostało użytem urzędownie w tytule głośnej ustawy 1589 r. za Zygmunta III „Porządek z strony Niżowców i Ukrainy“; chociaż i teraz jeszcze jako imię pospolite tylko, w znaczeniu „ugranicza“. Nawet ustawa 1611 mówi „o swejwoli ukrainnej kozackiej“ nie zaś „na Ukrainie“. Współczesny owym ustawom biskup kijowski Wereszczyński, pierwszy chyba w przestrodze Rzpltej, z powodu Murawiejska na rz. Ostrze, zajętego mu od strony Czerniechowa, używa nazwy „Ukraina“ w nieco ściślejszem znaczeniu. Lecz dopiero następne a nieustanne już niepokoje na południowem rozgraniczu Rzpltej, dając tym okolicom rozgłos szeroki, ustalając dla nich nazwę „ukrainy“, z imienia pospolitego przetwarzają na imię własne. Nazwa ta nowa „Ukraina“ nigdy przecie nie stała się urzędową, jak „Wołyń“ i „Podole“, odpowiadające ściślej województwom tychże nazwisk. Zdobyła ona i utrzymała zwyczajowe znaczenie geo- i topograficzne wyłączniej. Nie ogarnęła zatem całego przestworu dwóch „ukrainnych“ województw Rzpltej, kijowskiego i bracławskiego, nie mówiąc już o czerniechowskiem. Stosowano ją bardziej do połaci stepowej owych województw, w przeciwstawieniu tejże do ich „Polesia“. Ponieważ jednak nazwa U. nie posiadała znaczenia urzędowego, stosowano ją względnie do czasu i okoliczności, mniej lub więcej ściśle, do znajcznie nieraz różnych co do rozległości obszarów. W połowie w. XVII nazwa „Ukrainy“ obejmowała cały przestwór pasu stepowego, poczynając od Dniestru poniżej ujścia Murachwy, po przez dolne Poboże i Podnieprze aż do szlaku murawskiego, stanowiącego wododział pomiędzy dorzeczem Dniepru i Dońca. Z północy zaś na południe: od linii polesko-polnego rozgranicza, idącej po pod Żytomierz i Kijów, wododziałami prawie z jednej strony rzek: Teterew i Irpeń, z drugiej zaś Bohu i Rosi, a przeszedłszy Dniepr pomiędzy dorzeczem Desny z Sejmem i wierzchowiskami Trubeży i Suły, do murawskiego szlaku aż po za Dnieprowe Porohy, po za któremi przestwór ten styka się z jednej strony ze stepem nogajskim, od Perekopu ciągnącym się, z drugiej zaś sięga „pola oczakowskiego“. Ogarniała zatem U. wtedy: na Podnieprzu powiat kijowski, wyjąwszy jego północną, drewlańsko-siewierską leśną dzielnicę, razem z miastem Kijowem, mianowicie obwody tego powiatu: białocerkiewski, kaniowski, perejasławski z mirogrodzkim, czerkaski, oraz dzikie pola Niżu z Zaporożem; na Pobożu całą dawną Zwinogrodczyznę na „Sinych wodach“ i właściwy powiat bracławski, zlewający się z polem oczakowskiem, nadto połowę wschodnią powiatu winnickiego (wdztwa bracławskiego), zachodnią bowiem onego połowę, na samym Bohu, więcej Podolem zwano, jak znów bracławskie międzyrzecze, pomiędzy Dnieprem od ujścia Murachwy a Bohem, zwano Pobereżem. W ten sposób w obrębach tak zakreślonych ówczesnej Ukrainy mieściły się dzisiejsze: południowo-wschodnia połowa gubernii podolskiej, znaczniej-

sza część kijowskiej, skrawek chyba tylko południowo-zachodni czernihowskiej, cała połtawska oraz znakomite działy gub. ekaterynosławskiej i chersońskiej. Obszar zawierający w sobie co najmniej 2800 mil kw. Obszar ten obejmował rozległe dorzecza, z których „Porosie“ ogarniało do 225 mil kw., „Posule“ 370, dorzecze Psła do 405, Worskły więcej 275, Oreli 180 z górą, Samary 450 niemal, Ingulca do 360, Ingułu wyżej 170, Siniuchy 300 z górą. Co przyświadcza wymownie, że owe głośne „dzikie pola“ Ukrainy nie były zgoła podobnemi do bezwodnych stepów nogajskich. Zarazem nie były one też bezleśne, mimo swej nazwy ogólnej „pól“ czy stepów. Mylił by się wielce, ktoby z dzisiejszej, obnażonej prawie powierzchni Ukrainy, chciał wnioskować o stanie jej zadrzewienia przed laty 250, a cóż dopiero wcześniej. Zestawmy tu sobie, na dowód, choć pare z tego zakresu wskazówek, poczynając od prawej strony Dniepru. Oto np. w chwili przyłączenia ziem ukrainnych do Korony, komisya graniczna wdztw kijowskiego i bracławskiego 1570 r. spotyka na ich rozgraniczu, po prawej stronie Rosi, tak zwane wówczas ogólnie „lasy kaniewskie“, do których miał sięgać powiat zwinogródzki. Część onych stanowiły pewnie i później (1622 r.) znane lasy „bohatyrskie“ na wierzchowisku Zgniłego Tykicza. Hetman J. Jazłowiecki w znakomitej wyprawie swej po Ukrainie 1572 r. spotyka liczne po drodze stepowej lasy: minąwszy Kahorlik i Rosawę, przechodzi przez Krasny „róg“ i „bajeraki“, Medweże hołowy, ku Korsuniowi. Co za bogaty drzewostan był i później jeszcze (1633) w Kaniowszczyźnie w ogóle, można ztąd wnosić, iż starostowie tameczni wydzierżawiali kupcom gdańskim prawo „palenia lasów kaniowskich“, to jest wyrabiania w nich „popiołów“, za znaczną sumę. Poseł cesarza Rudolfa II do Zaporożców Er. Lassota spotyka (1594) lasy tuż za Czerkasami. Za Beauplana jeszcze czasów (r. 1635) ciągną się lasy wzdłuż po nad Taśminą, ku Irdyni w jedną stronę, ku źródłom Ingulca w drugą. U wierzchowisk zaś drobnych dopływów Taśminy i Wysi ogromny, złowrogiej pamięci las „łebedyński“, już Jazłowieckiemu znany. Po lewej stronie Dniepru, przekroczywszy Trubeż i linię zwartych borów, widzimy, że i tam step nie bezleśny. Najprzód lewy brzeg Udaju, dopływu Suły, pokryty lasami i dziś jeszcze aż do Pryłuk; nad Sułą też samą, dokoła Łubien, gęste (1596) zadrzewienia. Międzyrzecze Psła i Worskły (jeszcze 1636) pokryte lasami: tu na polanach hodowali Kozacy stada swe koni i bydła. Beauplan także zaznacza taśmę nad Psłem z lewej jego strony, a na Worskle cały jej bieg górny, od Połtawy ku ówczesnej granicy moskiewskiej, podobnież jak brzeg lewy dopływu jej Merła. Na Oreli nakoniec (1622) „puszcza“ Kozłówek oraz las „Kosz-bajerak“ zwany. Nawet głębiej na Niżu, w świecie gołych pustyń bezbrzeżnych, w prawo i lewo od „Porohów“, i tam nie brak lasów. Po lewej stronie Dniepru całe dorzecze Samary okryte pięknemi lasami, zkąd Beauplan brał drzewo przy budowie Kudaku a Kozacy niezbędny materyał na swe lekkie „czajki“. Na prawym brzegu Dniepru roślinność leśna wprawdzie dochodzi tylko do Domotkani, zato samo tu wejście w świat owych pustyń gołych osłania głośny „Czarny las“ na wierzchowisku Ingulca, gdzie często Tatarzy w wyprawach swych łupiezkich „koszem“ zapadali. W Bracławszczyźnie, na Pobożu, spotykamy miejscami więcej przestworów leśnych niż w Kijowszczyźnie stepowej. Nie mówimy już o istniejącej dziś znacznej kępie lasów pomiędzy Litynem, Janowem a Winnicą, na dorzeczu dolnego Zharu i Desny, po obu stronach Bohu, tego zakątu zwyczaj nie zaliczał do Ukrainy. Poniżej Winnicy, również po obu stronach Bohu, lasy nad Rowem i dalej ku Woronowicy. Na północnym rębie Bracławszczyzny spotyka (1594) Lassota, między Pohrebyszczami a Przyłuką, od Rosi ku Desnicy (dopł. Bohu) las paromilowy; dalej na Mołocznej (dopł. Rosi) znany (1599) las „łobaczowski“. Dorzecze Sobu okryte nie mniej lasami, z których znaczniejsze (r. 1630) „koszyłowskie“. Dalej cała „nabożska puszcza“. Po prawej zaś stronie Bohu, poniżej Bracławia, u górnej Silnicy, las Peczenir (1617), lasy na rz. Berszadzi (1629). Po stronie lewej Bohu za „pustyniami“ na Udyczu „las humański“, gdzie r. 1596, ścigany przez Żołkiewskiego Nalewajko, przeprawiwszy się po za Sob i Czarne wody (Udycz), znalazł ukrycie i tu kilka tygodni przesiedział, żywiąc konie trawą a siebie i swoich końmi. Nie brak lasów i na dorzeczu Sinych wód: bliżej wierzchowisk Uhorskiego Tykicza, lasy cybulowskie, w okolicach Koneły Slepanów róg, dalej Achmatów w Zwinogrodczyźnie i in.; podobnież na Tykiczu Zgniłym, w stronę Lisianki i głębiej na górnej Wysi. W przeciwnej zaś stronie pasmo dorzecza Dniestru, za „szlakiem kuczmańskim“, równie nie pozbawione lasów. Całe rozgranicze z Podolem leśne; znane tam na Murachwie las Jarzębaty, Wilcze jazwiniszcza, na Buszy Jaworowiec, Turyczyn, na Rosawie las Sołony, Stebny i in. Za to za Kodynią na „polu oczakowskiem“ już tylko nizkopienne „bajraki“ po „bałkach“. Gdy następnie do tego, cośmy wyżej powiedzieli o wodach i lasach Ukrainy,

dodamy jeszcze znaną powszechnie żyzność jej gleby i bogactwo płodów natury, łatwo zrozumiemy, iż przy warunkach większej obronności od dokuczliwych Ordyńców, przedstawiała ona, wobec posuwającej się od końca XVI w. coraz bardziej natarczywie fali osadniczej, wszelkie warunki do pomyślnego rozwoju pracy ludzkiej. W połowie też wieku XVII rozwój ten stał się już faktem dokonanym i dosięgnął najwyższego stopnia. Wytworzone przez działalność kolonizatorską interesa i dążności różnorodne, nie trzymane w silnych karbach przez władzę centralną, wybujały samorzutnie i samowolnie w dwóch przeciwległych kierunkach, popłynęły dwoma różnemi prądami. Prądy te ostatecznie musiały się zwrócić przeciwko sobie. Dziecię Ukrainy, wykołysane na jej łonie, Kozactwo, w pościgu za zdobyciem dla siebie pełni praw obywatelskich, rzuciło się w śmiertelne zapasy z wrogim sobie ukrainnym zastępem kniaziowsko-pańskim. W wir walki wciągniętym został z jednej strony pogański Tatarzyn a następnie i cały lud poddańczy „ziem ruskich“ w ogóle, z drugiej zaś niemal żywioł ziemiański tych że ziem przedewszystkiem a ostatecznie cała Rzplta. Wynikiem tej walki śmiertelnej, dla której Ukraina była głównem pobojowiskiem, została nieszczęsnej pamięci „ruina“. Półtora wiekowa praca osadnicza, począwszy od mengli-girejowskiego „wycięcia“ ludu, poszła w niwecz; w nowych warunkach trzeba było na nowo brać się do zasiedlania świeżych pustek. Tymczasem przed samą katastrofą przedstawiała Ukraina pokaźny szereg zagospodarowanych wielkich fortun. Rzucimy tylko okiem na jej ówczesne włości. Pominiemy pas pośredni polesko ukraińskiej Kijowszczyzny, który się wązką taśmą ciągnie od samego Wołynia niemal aż po za Dniepr daleko rubieżami południowemi obwodów żytomierskiego, kijowskiego i ostrskiego, przystępując odrazu do U. stepowej. Zaczynamy od zachodu. Otóż najprzód w ówczesnym powiecie żytomirskim (wdztwa kijowskiego) ledwie narożnik południowo-wschodni powiatu zaliczyć można do Ukrainy. Znajdują tu się: włość machnowiecka, część berdyczowskiej, powyżej Berdyczowa, obiedwie na dorzeczu Hniłopiatu (dopł. Teterewu), dziedziny Tyszkiewiczów, możnego rodu litewsko-ruskiego, obejmujące razem mil kw. 17·07; na wierzchowinie Hujwy włość białopolska tychże Tyszkiewiczów, mil kw. 6·20; na wierzch. Rastawicy (dopł. Rosi) włość białołowiecka ks. Koreckich, mil kw. 8·17. Przeważna część U., po za Bracławszczyzną, zaliczaną była do powiatu kijowskiego. W tym tedy powiecie, w obwodzie białocerkiewskim, na dorzeczu średniem Rosi, obejmującem mil kw. 125·52, spotykamy najprzód na Rastawicy włość rużyńską, późną dziedzinę przybyszów z dalekiego Polesia kowelskiego kn. Różyńskich, na przestrzeni 3·73 mil kw. tylko; za to do nich należy, rozciągająca się na Rastawicy, Kamionce i Unawie włość pawołocka, na obszarze mil kw. 17·85, z którą od wschodu stykają się królewszczyzny: dzierżawa romanowska na Unawie i Kamionce, mil kw. 5·85, oraz skwirska na Rastawicy i Skwirce, mil kw. 4·31. Na płd. od powyższych włości obwodu białocerkiewskiego aż do Rosi i granicy wdztwa bracławskiego, na dorzeczu Orzechowacca i Berezanki, dwie włości potężnych ks. Zbarazkich: żuchowiecka czyli hołochwastowska, z Irhaczewem (Rohaczem) i Włodymirką (Borszczajówką), mil kw. 11·12, oraz rozwołożką (antonowską), z Berezną, Wołodarką i Torczycą, mil kw. 14·14. Na płn.-wschód od tych włości, na Kamionce, Rucie (Przetoce) i Rosi, obszar samego starostwa białocerkiewskiego, mil kw. 44·16, na którym to obszarze, oprócz miasta Białejcerkwi, uwydatniają się nadto: Trylisy, Taborów, Połowecka, chutor na Kamenicy Mazepów i in. Na płd.-wschód od sstwa białocerkiewskiego włość krotyłowska czy rokitniańska, na Rosi, od Uzenia po za Horochowatę, ks. Ostrogskich, mil kw. 14·07; na płd. zaś, po prawej stronie Rosi aż ku wierzch. Zgniłego Tykicza, oderwana od Białejcerkwi dzierżawa taraszczańska z Sinicą i Stawiszczami, mil kw. 15·14; od której na wschód, na Kisłówce, drobna włość kowszowacka, po Czernyszach, różnych posiadaczy lennych, mil kw. 5·48. Gdy następnie, trzymając się dalej zachodnich rubieży U., przekroczymy Roś, by wstąpić na przestwór wdztwa bracławskiego, mianowicie do wschodniej, ukraińskiej, połowy pow. winnickiego, ogarniającej 100 z górą mil kw., spotykamy tuż zaraz u ściany dzierżawy taraszczańskiej, na dorzeczu jeszcze Rois, na jej dopływach Mołocznej i Rośce potem rozległą włość Koszków ks. Ostrogskich, tetyjowską, zajmującą 26·38 mil kw., do którego to obszaru należały i Piatyhory z Łobaczowem. Wyżej na Rośce włość żywotowska ks. Zbarazkich, mil kw. 6·20. U samej zaś Rosi, po jej stronie prawej, na dorzeczu górnych jej dopływów, przedzielona od poprzednich drobnym obszarem Dziunkowa, tychże ks. Zbarazkich włość pohrebyska, ogarniająca mil kw. 10·34; a tuż za nią na zachód, lecz już na dorzeczu Desnicy, dopływu Bohu, włość tychże książąt przyłucka, z Samhorodkiem, mil kw. 14·39. Na płd. od powyższych włości, na dorzeczu wierzchowiska Sobu przeważnie, włość ks. Ostrogskich lipowiecka, na przestrzeni mil kw. 12·52, na której mieści się Oczeretna,

Zozów i in. Przytykają do niej od strony Niemirowa, na Rosochowatej (dopł. Sobu), dwa gniazda możnych rodów miejscowych: Obodne i Piasoczyn. Dalej na Sobie, poniżej Lipowca, w pow. winnickim jeszcze, włoście: najprzód liniecka, mil kw. 4·28, oraz kalnicka z Babinem, mil kw. 4·63, ks. Koreckich, następnie daszowska z Kitajgrodem, już na granicy pow. bracł., ks. Zbarazkich, mil kw. 4·91. Za Rosochowatą, ku Bracławowi, bogata włość niemirowska, ogarniająca mil kw. 9·52, najprzód ks. Czetwertyńskich, potem Zbaraskich i Wiśniowieckich. Na zachód od niej gniazda skromniejszych rodów ziemian miejscowych: Kleszczów, Tywrów na Bohu i in. Po prawej stronie Bohu, na płd. pow. winnickiego zalegała obszerna włość krasniańska, niegdyś dziedzina Koszków potem Zamoyskich, z Rohozną, Szpikowem, Torkowem, mil kw. 15·37. Za nią ku zach., już po za dorzeczem Bohu, na górnej Murachwie, u samej granicy wdztwa podolskiego, włość murawska Jazłowieckich, mil kw. 4·33; do niej przytykają skromniejsze gniazda ziemiańskie: Ziałów i Dżuryn. Dalej wstępujemy na rozległe przestwory pow. bracławskiego, który już ze swym Pobereżem całkowicie należy do U. Ponieważ zatrzymaliśmy się na Murachwie, przeto, by nie przerywać ciągu, rozpoczniemy dalszy przegląd włości od rozgranicza Pobereża z Podolem i Wołoszczyzną, dotykając najprzód samego Podniestrza. Pierwszą na Podniestrzu, u samej Murachwy, jest włość czerniejowiecka, z Buszą, mil kw. 12·15, Zamoyskich, do której od wschodu ściśle przytyka nabyta przez nich od Szaszkiewiczów włość rusawska, mil kw. 9·06, gdzie z czasem stanęły Tomaszpol i Jampol. Na dorzeczu górnych dopływów Rusawy przeważnie rozciągała się włość komargródzka ks. Czetwertyńskich, z Markówką i Tymanówką, mil kw. 9·52. Niżej na Podniestrzu przestwór stepowy, zajmujący 28·05 mil kw., na dorzeczach Markówki i Kamionki, należy do Szaszkiewiczów pierwotnie a potem ks. Czetwertyńskich i in. Na obszarze tym powstały z czasem włoście: Miastkówka, Kosnica i Kamionka Koniecpolskich. Po za tym nakoniec jeszcze rozleglejszy przestwór stepowy, mil kw. 45·46, po dorzeczach Raszkówki, Rybnicy aż do Jahorlika, za którym już dzikie „pole oczakowskie“, gdzie z czasem powstają włoście raszkowska i rybnicka Zamoyskich, potem Koniecpolskich. Gdy teraz z Podniestrza wrócimy na Poboże, spotykamy najprzód na Bohu samym, poniżej Peczary, do włości niemirowskiej ciągnącej, ogniskowe całego wdztwa starostwo bracławskie, obejmujące już tylko mil kw. 5·95. Przytyka do niego po lewej stronie Bohu włość rajgródzka, z Kropiwną, mil kw. 350, Bajbuzów; na południu zaś, na dorzeczu Silnicy, dawna dziedzina możnego tu rodu Słupiców, z czasem włość tulczyńska (nesterwarska), z Klebanią, mil kw. 10·97, Kalinowskich, stykająca się już z włością komargródzką. Poniżej ststwa bracł., po obydwu brzegach Bohu, u ujść zarówno Silnicy jak i Sobu, włość ładyżyńska drugiego możnego miejscowego rodu Korotków, potem ks. Zbarazkich, mil kw. 7·63. Wyżej na Sobie drobna włość kuniańska Słupiców, potem Rohozińskich; po nad nią zaś król. dzierżawa hajsyńska, z Kiślakiem, mil kw. 2·85, na płd.-wschód której, na dorzeczu Kiblicza kilka gniazd ziemian miejscowych, a na płn.-wsch., aż do rz. Soroki i granicy daszowskiej, włość granowska Sieniawskich (pierwej werbiczowska Czetwertyńskich), z Gródkiem (Koszyłowem). Niżej Ładyżyna, nad Bohem, od Hubnika aż po Udycz, dawny „grunt obliński“ Kozarów, Słupiców i późniejszych ich spadkobierców, mil kw. 11·54, z Sobolówką, Sumówką i in. ks. Zbarazkich. Dalej na południe od włości ładyżyńskiej, po prawej stronie Bohu, na dorzeczu Trościańca, włość trościaniecka Kalinowskich, mil kw. 4·75. Zaś na rozległem dorzeczu Berszadzi (Dochny) i jej dopływów, najprzód u ich wierzchowisk obszar 7·46 mil kw., stanowiący włość zabokrzycką, z Kuniczem (Kunickich), Kozińcami etc. Koniecpolskich, potem na przestrz. mil kw. 22·09 włoście ks. Zbarazkich Obodówka z Bałanówką oraz Berszada z Ujściem. Po za niemi stepy sięgające pola oczakowskiego: na górnym biegu Sawranki i Kodymy, czeczelnicki, mil kw. 35·57, oraz sawrański na Sawrani i dolnej Kodymie, aż 43·46 mil kw., na którym Sawrań, niegdyś Kozarów, potem obydwie te włoście Koniecpolskich. Z kolei, przeszedłszy na lewy brzeg Bohu, przeciw Sawrania, zwróćmy się teraz ku „Sinym wodom“ i starej Zwinogrodczyźnie. Tu najprzód rozściela się przed nami niezmierny przestwór stepowy, mil kw. 82·50, niedawno jeszcze w ogóle swym pustynią „Umań“ zwany. Na tym przestworze powstały już włości, pod sterem potężnych Kalinowskich, którym pustynią tę jeszcze 1609 r. nadano; bo oprócz rozległego stepu, mil kw. 45·73, w widłach między Bohem i Siniuchą oraz Jatranią, na którym z czasem powstał klucz hołowaniewski, występuje już ściślej osadzona środkowa włość humańska, na Babance i Jatrani, mil kw. 23·98, z Horodeckiem i Babanami a nadto dział udycki, mil kw. 12·79, z Ternówką, później ze Smiałgrodem (Teplikiem) się stykający. Wyżej nieco, na samych wierzchowiskach Udycza, Kiblicza, Soroki i dopływów Koneły, dawna dziedzina Słupiców, włość iwangrodzka (mil kw. 4·26). Na północ od niej, już przeszedłszy na

dorzecze Uhorskiego Tykicza, po lewej stronie jego dopływu Koneły „grunt gniłorudzki“, czyli włość monasterzyska ks. Zbarazkich, stykająca się na Tykiczu samym z włością tetyjowską ks. Ostrogskich, mil kw. 9·50; po za nią zaś, ku płn.-zach. drobniejsze dobra: Cybulów, Kniaża Krynica, Bałabanówka. Przeszedłszy na prawy brzeg Koneły wstępujemy na przestwór rozległy mil kw. 35·22, który, nie ogarniając wcale popielisk dawnego Zwinogrodu, utrzymywał wtedy bardziej wyłączną nazwę „Zwinogrodczyzny“. Przestwór ten rozciąga się u samej ówczesnej (urzędowej) granicy wdztwa bracławskiego z kijowskim, pomiędzy Babanką i Jatranią a Uhorskim Tykiczem i, równie jak Humańszczyzna, teraz w posiadaniu przemożnych Kalinowskich. Znajdowały się na nim Mytkowce (Woronne), Sokołków, Moszurów, nadto Targowica na Siniusze. Za tą zaś rzeką pola dzikie, stykajace się już ze stepem Ingułu. Wskazaliśmy wyżej, iż Tykicz Uhorski uważano formalnie za granicę województw faktycznie jednak, jak słuszna, „Zwinogrodczyzna“ (owa bracławska włość nawet) przekraczała tę rzekę, stanowiąc (razem z pustynią bliższą dawnego Zwinogrodu) przedmiot nieustannych sąsiedzkich rozterek. Trzymając się przecie urzędowej (ówcześnie) zasady, zaliczamy brzeg lewy Uhorskiego Tykicza do wdztwa i powiatu kijowskiego i przechodzimy w tym przeglądzie włości, do obwodu kaniowsko-korsuńskiego tego powiatu, rozciągającego się poczynając od granicy bracław. po dorzeczach Gniłego Tykicza aż za Dniepr, na przestrzeni 190 mil kw. Posuwając się w tym kierunku, spotykamy najprzód na owym obszarze, wyciągniętym wzdłuż lewego brzegu Uhorskiego Tykicza, połać sporną włości „Zwinogrodczyzny“, po Strusach Kalinowskich, rozl. na 9·52 mil kw., gdzie znajdujemy Buki (Strushorod), Czarną Kamionkę, Szaulichę (Rokoszwar), Talne. Dalej na dorzeczu Gniłego Tykicza dwie dzierżawy, zaliczane ostatecznie do sstwa korsuńskiego: na górnym onego biegu lisiańską, z Winogradem (mil kw. 20·89), oraz (właściwie) zwinogródzką, na biegu dolnym, z Kalnemi Błotami (mil kw. 19·09); nadto na wierzchowinie dopływu onego Szpołki, aż do Wysi, późniejszą włość szpolańską (mil kw. 16·26). Na dorzeczu zaś Turyi, wpadającej do Wysi, włość lebedyńska po ks. Domontach Koniecpolskich (mil kw. 10·67). Za Wysią zaś, ku Ingułowi już dzikie pola. Na północ od Szpoły, na dorzeczu Olszany aż do błot Irdyni, włość mlijowska z Horodyszczem (mil kw. 20·51) Zubryków, potem Koniecpolskich. Gdy ztąd przejdziemy do dorzecza dolnej Rosi, spotykamy najprzód u granicy obwodu białocerkiew., na samejże Rosi, starostwo bohusławskie (mil kw. 13·47); następnie korsuńskie, ze Steblowem (mil kw. 12·37); dalej, obejmującą ujścia Rosawy i Rosi, aż po brzegi Dniepru, włość towarowską albo międzyrzecką, z Tahańczą. Proskurów Suszczańskich (mil kw. 10·95). Na północ, na dopływach lewej strony Rosawy, na Dnieprze i za Dnieprem, po wybrzeżu do ujścia Supoju, ststwo kaniowskie, z Kahorlikiem, Trechtymirowem, Keleberdą (za Dnieprem), mil kw. 31·05. Wyżej Trechtymirowa, po prawej stronie Dniepru, włość Chaleckich, obejmująca Chodorów i Rżyszczew (mil kw. 11·19). A wyżej jeszcze brzegiem Dniepru drobne dobra: Stajki ks. Koreckich, Witaczew Charlęskich, Chalepie Chalepskich, nakoniec u samego ujścia Krasnej Trypol, dziedzina starożytnych Dedków (Trypolskich), potem Zborowskich. Za Dnieprem do U. w ściślejszem znaczeniu należy najprzód obwód perejasławski pow. kijowskiego. Ogarnia on, na przestrzeni mil kw. 330, całe prawie dorzecze Trubeżu, znaczniejszą część Supoju, Udaj oraz górny bieg Suły. Widzimy tu u ściany zachodniej, przytykające do włości obwodów kijowskiego i ostrskiego za Dnieprem (Kowalina, Worońkowa, Boryspola, Hoholewa oraz Świetylnowa i Basani), starostwo perejasławskie, z Berezanią, Bykowem, Jahotynem, Gełmazowem, Jabłonowem (mil kw. 101·23). Dalej, pośrodku tego obwodu, należące do niezmiennych obszarów t. zw. „Wiśniowiecczyzny“, na Udaju dwie włości: piratyńska, z Kurynką i Żurawką, niegdyś Czerkasów (mil kw. do 60), oraz przyłucka, z Warwą, Monastyryszczem, podobnie do 60 mil kw. Od ściany wschodniej, na samej Sule, włości stanowiące jądro owej Wiśniowiecczyzny: łubieńska, z Łukomlą i Śniatyniem, niegdyś Bajbuzów Hrybunowiczów (mil kw. do 45), oraz łochwicka, z Sieńczą (mil kw. do 50). Nakoniec na północy, u samej granicy siewierskiej, na górnej Sule i jej dopływie Romnie, włość romeńska, z Hlińskiem, oddana niedawno Kazanowskim (mil kw. 45 z górą). Za dorzeczem Suły dalej na wschód rozciągał się po Choroli, Średnim Psle i Worskle, na przestrzeni 225 mil kw., odłamany już od perejasławskiego, obwód mirogródzki. W obrębie tego obwodu znajdują się: poczynając od słobodzkiej granicy, najprzód na wierzchowiskach Choroła i średnim biegu Psła „trakt“ hadziacki, „dobra saletrne“, nadane potem Koniecpolskim (mil kw. do 45), do których zaliczono i dział zińkowski, obejmujący podobnież do 40 mil kw., po dorzeczu Hruni do Psła, z Hlińskiem, i na Worskle Bielskiem, stanowiącemi niegdyś gniazdo ks. Hlińskich, później przedmiot sporów różnych pretenden-

tów: Bajbuzów, Proskurów, a nieodzownie i ks. Wiśniowieckich. Niżej na Chorolu i Psle dzierżawa odrębna mirogródzka, do „administracyi saletrnej“ podobnież należąca, z Bohaczką i Białocerkiewką (mil kw. 50 z górą). Jeszcze niżej po Chorolu włość chorolska (do 30 mil kw.) ks. Wiśniowieckich. Nakoniec na samej Worskle, w średnim biegu, dzierżawa saletrna połtawska, niegdyś ks. Glińskich, po tem Jelców (mil kw. do 60). Poczem pozostaje już tylko obwod czerkaski, najrozleglejszy ze wszystkich, ogarniający, na przestrzeni mil kw. 440 z górą, obydwa brzegi Dniepru, od ujścia Supoju aż do dzikich pól Niżu po za ujściem Taśminy i Samary. W obwodzie tym, po lewej stronie Dniepru, widzimy najprzód u rębów granicznych ststw kaniowskiego i perejasławskiego, nad samym Dnieprem włość ks. Domontów, z Piesczanem i Złotonoszą (mil kw. 10·70). Przytyka do niej dalej od wschodu część zadnieprzańska sstwa czerkaskiego, z Kropiwną i Irklijem (mil kw. do 30). Następnie idzie dolne Posule ks. Wiśniowieckich, z Horoszynem, Żołninem, Jeremijówką (mil kw. do 25). Poniżej ujścia Suły dział na dolnym Psle sstwa czerkaskiego, z Hołtwą, Mandżalą i Krzemieńczukiem (mil kw. ze 35). Niżej jeszcze dział podobnyż na dolnej Worskle, z Sanżarami, Kobelakami, Perewołoczną (mil kw. do 60). Nadto na dorzeczu Oreli, z dopływami jej Orczykiem i Berestową „wchody“ Czechowiczów Orelskich, pod koniec, podobnie jak i dolna Worskła, nabyte przez możnych w Kijowszczyźnie Niemiryczów. Na brzegu prawym Dniepru mamy przed sobą w obwodzie czerkaskim, poczynając od północy i granicy kaniowsko-korsuńskiej, na Olszanicy, aż do błota Irdyni, włość moszeńską ks. Domontów Moszeńskich (mil kw. 11·09). Niżej nad Dnieprem dzielnica prawobrzeżna starostwa czerkaskiego, z Biłozorem (mil kw. do 20, z 50·24 mil kw. przestrzeni całego sstwa). Na płd. od Irdyni, u górnej Taśminy, włość taśmińska, późniejsza śmilańska, z Balakleją i Orłowcem (mil kw. 14·05); na wschód której, po prawej stronie Taśminy, w jej obłęczu, włość radywonowską, później żabotyńska, z Kosarą (mil kw. 11·34), obiedwie Zubryków, potem Koniecpolskich. Na południe od tych, po Taszlikach, dzierżawa rajgródzka, z Telepinem (mil kw. 17·71). Nakoniec nad Taśminą, już na ostatnim rębie pól dzikich, sstwo czehryńskie, z Borowicą i Kryłowem (mil kw. 31·72). Nad Niżem Dnieprowym, rozpostartym na przestworze co najmniej 1000 mil kw., miał dominować wzniesiony niedawno przez hetm. Koniecpolskiego, poniżej ujścia Samary, u pierwszego „porohu“, Kudak. Wybuch wojny domowej sprowadzającej w swem następstwie „ruinę“, zmienił wszystko w stosunkach powyższych. Odpadłe od Rzpltej skutkiem traktatu andrusowskiego r. 1667 Zadnieprze przybrało zupełnie inny charakter. Połączone tam nadal, pod zwierzchnictwem osobnych hetmanów, dzielnice, kijowska z czernieckowską, poczęły odtąd nosić urzędową nazwę Małorossyi. I nazwa ta powoli przeważyła, nawet w powszedniem użyciu, miano Ukrainy, stosowana już i do całego Zadnieprza, od czasu jak miano to zaczęto nadawać urzędownie obrębowi „pułków słobodzkich“ wyłączniej, z którego wytworzono z czasem gubernię słobodzko-ukraińską czyli charkowską. Po prawej stronie Dniepru przestano nadawać miano to dawnej dzielnicy zadnieprzańskiej i stosowano już tylko do dzielnicy kijowsko-bracławskiej, pozostałej przy Rzpltej. Lud za to, poetycznie, w pieśniach swych nazwę Ukrainy odnosi do całego przestworu południowych ziem ruskich. U., kraj bogaty i w szczególnych warunkach położony, posiada też i bogatą historyę. Najciekawszą przecie w niej stronę przedstawia obraz wytrwałych wysiłków osadniczych, z coraz to większą energią powtarzających się po każdem zniszczeniu, po mongolskiem „licholeciu“, po tatarskiem „wyjęciu“, po kozackiej „ruinie“. Dzieje tych przekształceń wychodzą już po za ramy niniejszego zarysu. W obec zmian ciągłych i stopień zaludnienia U. podlega takim falowaniom nieustannym, że może się stać jedynie przedmiotem specyalnego studyum. O co atoli tu jeszcze, na zamknięcie, potrącić wypada, to o kwestyą ważną pod względem etnologicznym. Zdawać by się mogło, że po tylu spustoszeniach i tylukrotnych zaludnieniach przez nowych przybyszów z różnych stron, zerwaną została całkowicie ciągłość przyrodzona pomiędzy ludnością U. ostatniej, dzisiejszej doby a pokoleniami, plemionami, które osiadały tu w epoce poprzedzającej wielokrotne spustoszenia. Tymczasem, mimo przeciwnych pozorów, w istocie rzeczy tak nie jest. Najprzód ludność U. dzisiejsza przedstawia typ południowo-ruski odrębny, różny od sąsiednich typów podolskiego, poleskiego, siewierskiego i in., tak pod względem postaci zewnętrznej jak i cech charakteru. Podobna zaś odrębność wskazuje na pewną domieszkę krwi obcej, jakiej u tamtych w tym stopniu niema. A jeżeli już domieszkę przyznać, to najnaturalniej krwi przedwiecznych mieszkańców stepów ukraińskich, turskich o różnych mianach koczowników, nazwanych aż do przyjścia Mongołów Czarnymi Kłobukami. Ci już zaś i wtedy byli dosyć zruszczeni, podobnie jak i wszelacy tam Brodnicy; nawała mongolska ich nie zgniotła i po przejściu burzy znów się wychylili z kryjówek. W nich

to się następnie znalazł, osobliwie w Czerkasach, pierwszy zaczyn Kozactwa i oni, ustępując słowiańskim przybyszom w rzeczach kultury, wiary i języka, pociągali ich za sobą trybem życia i udzielali popędów koczowniczych. Że taka ciągłość między zmieniającemi się wzajem w ciągu tylu wieków oraz poddającemi się różnym wpływom pokoleniami, nie przerywała się, o tem świadczy chociażby wielka ilość przechowywanych do dziś dnia, w niezmiennej lub mało co tylko zmienionej postaci, nazw miejscowych pierwiastku turskiego, nie tylko wód, uroczysk, co zrozumialsze, lecz nawet osad, wsi i miast, po całej Ukrainie rozrzuconych. Osobliwie w Bracławszczyźnie, owej dziedzinie Torków, a z czasem i rozproszonych Bołochowców. Gdyby tej ciągłości, uwarunkowanej mieszaniem się krwi, nie było, zapomniano by dawno turskie nazwy lub je przetworzono do niepoznania. Tymczasem jest inaczej. Tyle to nazw turskich dziś, jednym tchem, da się wyliczyć, skoro się tylko Roś przejdzie. Oto naprz.: Babany, Baczkuryn, Bahwa, Baksza, Bałabanówka, Bałanówka, Basałyczówka, Batoh, Berłówka, Berszada, Bijowce, Bobłów, Bołhan, Bondurów, Brahiłów, Buhajówka, Bułhaje, Busza, Buzówka. To tylko w obrębie jednej Bracławszczyzny i w zakresie jednej litery, a ileż dałoby się innych jeszcze wskazać; przypomnijmy sobie choćby owe: Chałajdowy, Chejłowy, Czeczelniki, Daszowy, Hajsyny, Huńcze, Jałańce, Kitajgrody, Konały, Lulińce, Majdany, Nesterwary, Ochmatowy, Pałanki, Sawranie, Tepliki, Taszliki. Świadectwa to wiekuiście wymowne. Późniejsze napływy osadników również zaznaczyły na karcie tej ziemi grupami nazw swe odrębności plemienne i cywilizacyjne.

Al. Jabłonowski.

Ukrainka, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Owanty, o 28 w. od Wiłkomierza.

Ukraiszcze 1.) wś i fol., pow. orszański, gm. Dobromyśl (o 20 w.), zapasowy magazyn zboża gminny. Fol., własność Wachramiejewych, ma 158 dzies. (66 lasu, 40 roli, 15 łąk). 2.) **U.** *Nowe*, wś, pow. orszański, gm. Dobromyśl, 7 dm., 60 mk.

Ukropianka, wś włośc., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wojstom (o 10 w.), o 85 w. od Święcian, ma 20 dm., 75 mk. prawosł. i 103 katol. (w 1865 r. 69 dusz rewiz.).

Ukropiszki 1.) fol. nad Zagórnią, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Oszmianka Murowana, o 5 w. od Oszmiany, ma 1 dm., 43 mk. katol. i 13 żydów; gorzelnia i młyn wodny; w 1865 r. własność Ważyńskich. 2.) **U.**, karczma, tamże, przy trakcie z Oszmiany do Wilna, o 4 w. od Oszmiany, ma 1 dm., 8 mk. żydów.

Ukropowicze 1.) własność ziemska, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, niegdyś rodziny Huszczów, dziś mają tu schedy: Woronkowiczowie wspólnie z Łozowskimi 9 włók; Kwiatkowscy (od 1859 r.) 43 włók. Podług Złotej księgi (165) dobra U. (339 dzies.) były własnością Alkarego z Walisk Łady Walickiego, syna Daniela. 2.) **U.**, dwie wsi nad rzeczką Basiłówką, dopł. Ilii, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hajna, o 61 w. od Borysowa. U. Wielkie mają 16, U. Małe 14 osad. Miejscowość falista. *A. Jel.*

Ukropowo, zaśc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Połoczany (o 7 w.), okr. wiejski Litwa, o 61 w. od Oszmiany, ma 3 dm., 28 mk. prawosł.; należy do dóbr skarbowych Borzdyń.

Ukry, wś i dobra, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Żagory, o 80 w. od Szawel, własność von Braschów, ma 1570 dzies. (590 lasu, 8 nieuż.).

Ukrynie, okolica nad rz. Kwistą i Wardawą, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. i par. Żydyki, o 45 w. od Telsz. Posiada kościół katol. filial., p. w. św. Antoniego, z drzewa wzniesiony w 1776 r. przez Piłsudzkiego. Mają tu: Bugieńcowie 21 dzies. ($^1/_2$ nieuż.), Krzyżewicz 15 dzies. (2 lasu), Łukowiczowa (tu i w Bukońcach) 57 dzies. (2 lasu), Martyszewski (tu i w Powszumach) 128 dzies. (21 lasu, 5 nieuż.), Semanowicz 18 dzies. (2 lasu), Jazdowscy 39 dzies. (15 lasu, 1 nieuż.).

Uksche, *Uksze*, przyległość dóbr Mesiht, stanowiących patrymonialną własność mta gub. Mitawy (Kurlandya).

Uksy, ob. *Uksze.*

Uksze (u Buszyńskiego, w spisie urzęd. *Uksy*), wś, pow. rossieński, gm. i par. Szwekszne, o 124 w. od Rossień.

Ukta *Stara* i *Nowa*, wś kościelna, pow. ządzborski, 27 klm. od Ządzborka, w okolicy lesistej; kościół par. ewang. Ma 1056 mk. ewang., mówiących po polsku; trudnią się handlem drzewnym, przeważnie jednak rolnictwem i hodowlą bydła; dwa młyny z tartakami, fabryka zapałek, huta szklanna i tartak parowy; kasa leśna i st. pocz., z pocztą osobową do Jansborka i Mikołajek. Parafia ewang. z kościołem założone zostały w r. 1846.

Uladcy, uroczysko leśne, na południowym krańcu pow. pińskiego, nad brzegami rz. Lwy, stanowiącej tu granicę z gub. wołyńską, w obrębie gm. Terebieżowo. *A. Jel.*

Uladówka, ob. *Uładówka.*

Ulalniki, ob. *Ulaniki.*

Ulan, wś nad rzką Bystrzycą i jej dopływem Stanówką, pow. łukowski, gm. i paraf.

Ulan, odl. 14 w. od Łukowa, posiada kościół par. murowany, 24 dm., 247 mk., 1372 mr. W 1827 r. było 32 dm., 172 mk. W połowie XV w. istniał już tu kościół drewniany, p. w. św. Małgorzaty. Wś była królewską (Długosz, L. B., II, 559). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś kościelna Ulan miała 3 łany, młyn o 2 kołach. W r. 1552 wś szlach. Ulan miała 4 osad. Pleban 4 osad. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1580 we wsi kościelnej Ulan płacił Tchórzewski od pani Rachaniskiej od $8^1/_2$ włók osiadłych fl. 8 gr. 15, od włóki wójtowskiej fl. 1, a druga spustoszała, od 6 zagród na roli fl. 1 gr. 6, od 2 rzemieślników gr. 8, od półwłóczka pustego gr. 5, od kowala gr. 15, od bani gorzałczanej gr. 12. Summa fl. 11 gr. 28 (Pawiński, Małop., 380, 389, 400, 425). Kościół i parafia niewiadomej erekcyi, istniały już r. 1440. Obecny murowany pochodzi z r. 1771; wzniósł go pleban Ign. Rudzieński. U. par., dek. łukowski, 4100 dusz. Gmina Ulan graniczy z gm. Skrzyszew i Wojcieszków, ma 15403 mr. obszaru i 3252 mk. Sąd gm. okr. IV w os. Łuków Poduchowny, urząd gm. we wsi Sędki. W skład gm. wchodzą: Domaszewnica, wś i fol., Domaszewska-Wólka, Malcanów, Rozwadów, Sędki, Sobole, Stok, Ulan, Ulański-Zarzyc i Zofibór. *Br. Ch.*

Ulanica, wś skarbowa, pow. hajsyński, okr. pol. Kuna, gm., par. katol. i sąd Ładyżyn, ma 210 osad, 1530 mk. (23 jednodworców), 1603 dzies. ziemi włośc., 50 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Trójcy, wzniesioną w 1880 r., z 1714 paraf. Dobra jeszcze ks. Korotkich, następnie Zbaraskich, Wiszniowieckich, wreszcie Sobańskich. Porów. *Kuna* i *Połonka.* *Dr. M.*

Ulanica, wś, pow. brzozowski, nad pot. Ulanką (dopł. Sanu z lew. brzegu), w okolicy podgórskiej i lesistej. Na płd. od wsi prowadzi gościniec z Dynowa (7·5 klm.) na zachód do Domaradza. Wś ma szkołę ludową, 129 dm. a 776 mk.; obszar więk. pos. 3 dm. i 23 mk., w ogóle jest 754 Polaków rz.-kat., 21 Rusinów gr.-kat. i 24 żydów. Pos. tabularna (probostwa łacińskiego w Dynowie) wynosi 138 mr. roli, 8 mr. łąk, 18 mr. past., 99 mr. lasu; pos. mn. 695 mr. roli, 82 mr. łąk i ogr., 112 mr. past. i 183 mr. lasu. U. graniczy na płn. z Hartą, na zach. z Futomą i Łubnem, na płd. z Łubnem i Dynowem, na wschód z Bachorzem. Wskazówki co do przeszłości wsi można znaleźć w art. *Dynów* (ob.). *Mac.*

Ulanicha, fol. w dobrach Brzeżanach, pow. brzeżański.

Ulaniki 1.) wś nad rzką Czuczynką, pow. kijowski, w 4 okr. pol., gm. i par. katol. Rzyszczów, o 87 w. od Kijowa, ma 792 mk. W 1740 r. było tu 47 chat; w 1792 r. 771 sadyb i 470 mk.; obecnie (podług Pochilewicza) jest 863 mk. prawosł., 5 katol. i 10 żydów. Włościanie, w liczbie 267 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 780 dzies., ze spłatą po 1264 rs. 52 kop. Własność większa wynosi 485 dzies. ziemi używalnej i 161 lasów. Cerkiew p. w. św. Michała, z drzewa wzniesiona w 1768 r. na miejsce dawniejszej z 1720 r. Wś otoczona jest wałami i okopami, posiada 4 horodyszcza, z których jedne służy za cmentarz wiejski. Okolica do niedawna pokryta była gęstym lasem. U. należały do dóbr rzyszczowskich, następnie własność Mierzejewskich, od których nabył Aleksy Konopacki. Porów. *Hulaniki.* 2.) **U.**, w dokum. *Ulalniki*, *Hulaniki*, *Hulanniki*, *Hulianiki*, *Hulalniki*, wś w pobliżu rz. Sierny, pow. łucki, na płn.-wschód od Torczyna. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1576 r. siedzą tu następujący Ulaniccy: Junko, Waśko, Iwan Timochwiejowicz, Sawa, Jaczko, Iliasz, Iwan, drugi Iwan, Ihnat, Stepan, Lewko, Makar a Hriczko, Miechno i Olefko, którzy razem płacą od 10 ogr. po 10 gr., 26 ogr. po 2 gr. i 9 ogr. po 4 gr. W 1577 r. płacą ztąd Iwan, Josko, Jacko i Andrzej Hulaniccy od 11 ogr. po 4 gr. a w 1583 r. Junko, Wasili, Andrzej, Sawa, Jacko, Lewko i Iwan Hulaniccy od 4 ogr. i 12 ogr., Markowa Zajoczowa od 3 ogr., 1 ogr., a Łukasz Kobylnicki od 1 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 9, 13, 61, 63, 108, 111).

Ulanina 1.) wś nad Taszłykiem Syrym, pow. czehryński, w 3 okr. pol., gm. Ositniażko, o 72 w. od Czehryna, ma 368 mk. W 1808 r. było 51 sadyb i 288 mk. a w 1863 r. 328 mk.; 716 dzies. ziemi. Posiada cerkiew Uśpieńską, z drzewa wzniesioną w 2 połowie zeszłego wieku i uposażoną 37 dzies. ziemi. Własność Narwojtów. 2.) **U.**, folw., pow. olhopolski, par. Czeczelnik, należy do klucza czeczelnickiego ks. Orłowych. *J. Krz.-X. M. O.*

Ulanka 1.) pow. włocławski, ob. *Jądrowice.* 2.) **U.**, ob. *Lubianków.*

Ulanka, ob. *Uła.*

Ulanka, grupa domów w Kamionce Wołoskiej, pow. Rawa Ruska.

Ulanów, ob. *Ułanów.*

Ulanów z *Wolakami*, miasteczko, w pow. niskim, w widłach utworzonych przez ujście Tanwi do Sanu, na wznies. 169 mt. npm. Składa się z osady miejskiej i wsi Wolaki lub Zwolaki, nad Tanwią położonej. Osada dość regularnie zabudowana drewnianymi przeważnie domami, ma kapelanią rz.-kat., z kościołem drewn., filialnym do Bielin, sąd powiatowy, szkołę, pocztę i st. tel., liczy 506 dm. i 3646 mk. (1798 męż., 1848 kob.), wś zaś 29 dm. i 161 mk. Śród ludności jest 1850 rz.-katol., 10 gr.-kat. a 1947 żydów. Pos. tabularna (hr. Mniszchów) ma 182 sąż. kw. nieuż.

i 365 sąż. parcel zabud.; pos. mn. 536 mr. roli, 161 mr. łąk i ogr., 134 mr. pastw. i 183 mr. lasu. Okolica U. jest równiną piaszczystą; na płd. ciągną się wydmy, w ostatnich latach ustalone i zalesione, ku wschod. zaś duże bory sosnowe. Zawiązkiem osady było targowisko, istniejące na obszarze wsi Bieliny, przy przewozie przez San, służące zarazem za stacyą dla statków płynących tą rzeką. Znalezione tu groby z urnami świadczą o dawności osady. W miarę zaludniania się obszarów przyległej puszczy sandomierskiej wzrastało drobne targowisko, które zapewne będzie osadą, zwaną w opisie Długosza (L. B., II, 363) „Szan przewosz". Wś Bieliny ma już w XV w. (zapewne od końca XIV w.) kościół par., p. w. św. Wojciecha. Dziedzicami są Habdankowie z Jugoszowa (dziś pow. sandomierski). Uposażenie plebana stanowią jeziora (jedno wielkie i trzy mniejsze), znaczny obszar lasu. Do parafii Bieliny, bardzo rozległej, należy wtedy wieś królewska Nisko (dziś miasto powiatowe). Przy wzroście spławu na Sanie, budowa statków stanowiła główny przemysł ludności małego targowiska w Bielinach. Dopiero jednak w r. 1616 Stanisław z Uliny Uliński, podczaszy przemyski, uzyskał dla tego targowiska od Zygmunta III przywilej miejski na prawie magdeburskiem. Nowe miasto miało się zwać „Ulina". Napady tatarskie jeszcze w XVII w. sięgały tych stron. Verdum, przejeżdżając w r. 1672, znalazł tu dwa kościoły i bóżnicę (Liske, Cudzoziemcy, 110). Zapewne jednym z kościołów była jakaś kapliczka, gdyż dopiero w 1646 r. założył tu Jan Hilary Uliński (syn Stanisława), chorąży halicki, parafią i zbudował kościół, który dopiero w r. 1730 poświęcono p. w. św. Jana Chrzciciela. Post Lexikon z 1802 r. nazywa osadę targowiskiem p. n. Ulanów al. Bielin. Obecnie U. graniczy na płn. z Wólką Tanewską, na wsch. z Dąbrowicą a na płd. z Bielińcem. Okrąg sądowy ulanowski obejmuje 18962 mk. Rezydencya dziedziców dóbr U. w Bielinach mieści ciekawe archiwum rodziny Mniszchów. *Mac.—Br. Ch.*

Ulanowicze, wś, pow. sieński, gm. Ulanowicze, o 12 w. od Sienna, ma 18 dm., 131 mk., cerkiew paraf. drewnianą, szkołę ludową, zarząd gminy, 3 centralne magazyny zbożowe gminne. Dobra, własność niegdyś rodziny Choroszczów, następnie Wilhelma Faasa, mają wraz z Rozpaszem 1554 dzies. (659 lasu, 240 roli, 155 łąk); 2 karczmy przynoszą 400 rs. Gleba piaszczysta. Znajdują się tu pokłady torfu oraz rudy żelaznej błotnej, leżącej na podłożu ilastem, przykrytej warstwą czarnoziemu. Na folw. znajduje się źródło żelaziste. Gmina U. obejmuje 112 miejscowości, 1342 dm. drewn. i 3 murow., 7807 mk. włośc. (2026 męż., 2150 kob., 3631 dzieci). Włościanie, w liczbie 2636 dusz rewiz. (678 b. włośc. skarb.), uwłaszczeni zostali na 17622 dzies. (włośc. skarbowi na 5905 dzies.). w tem 12523 dzies. ziemi użytkowej i 5099 nieużytków, ze spłatą po 12728 rs. 06 kop. rocznie (włośc. skarbowi 2022 rs. 47 kop.).

Ulanówka 1.) słobódka nad rz. Moszczaną, dopł. Taszliczki, pow. hajsyński, okr. pol. i par. katol. Ternówka, gm. Chaszczewata, par. prawosł Moszczanna, ma 74 dm. 2.) **U.**, wś nad bezim. dopł. Budkiewki, pow. lipowiecki, par. praw. i katol. Lipowiec (o 3 w.), przy dr. poczt. do Oczeretny, ma 20 osad, 144 mk., 107 dzies. ziemi włośc., 147 dworskiej. Własność Niesiołowskich. W spisie urzęd. z 1885 r. niepodana.

Ulanowo al. *Uljanowo*, os. włośc., pow. sierpecki, gm. i par. Raciąż, 1 dm., 10 mk., $1^1/_2$ morgi.

Ulanowo, wś, pow. drysieński, par. Zabiały.

Ulanowo al. *Ulanowo*, *Wlanowo* r. 1387, wś i dwór, w pow. gnieźnieńskim, o 4 klm. na płn. od Kłecka, za Charbowem, przy trakcie do Łopienna, wzn. 113 do 118 mt. npm.; par. i poczta w Kłecku, szkoła w miejscu, st. dr. żel. za Łopiennem o 8 klm. Wś ma 14 dm., 92 mk. (90 kat., 2 prot.) i 62 ha (57 roli). Dwór z fol. Zborowem ma 9 dym., 146 mk. (141 kat., 5 prot.) i 531·15 ha (409·96 roli, 7 łąk, 63 past., 38 lasu, 13·06 nieuż.); właścicielką była do r. 1892 wdowa po Józefie Chosłowskim i syn ich, który tę majętność sprzedał komisyi kolonizacyjnej. W r. 1387 arcyb. gnieźn. Bodzęta zatwierdził dziesięciny z U. i innych włości, przekazane altaryi św. Stanisława przez Przecława z Gułtów, niegdyś wojew. kaliskiego (Kod. Wielkp., n. 1863). Około r. 1523 z ról dziedzicznych i kmiecych pobierali dziesięcinę snopową naprzemian proboszczowie w Sokolnikach i Kłecku; kmiecie dawali też do Kłecka meszne po 2 korce żyta i tyleż owsa, a zagrodnicy po korcu owsa. U. jest gniazdem Ulanowskich h. Sulima; ztąd pochodził Jan, kaszt. rogoziński (1436—44); w r. 1580 istniały tu 2 działy, z których jeden miał 5 łan. km., 1 zagr. i komor.; drugi dział, należący do Ulanowskich, miał $4^1/_2$ łan. km. i 3 zagr.; w r. 1620 dziedziczył całe U. z 7 łan. km., $2^1/_2$ pust. i 6 zagr., Maciej Głębocki, a przy schyłku zeszłego wieku Kazimierz Koszkowski. Na obszarze U. odkopano cmentarzysko z popielnicami. *E. Cal.*

Ulany, wś dobra, pow. mohylewski, gm. Pawłowicze, ma 34 dm., 192 mk., z których 15 mężczyzn zajmuje się powroźnictwem,

Dobra, dziedzictwo Załuskich, 550 dzies. (350 lasu, 72 roli, 38 łąk).

Ulasek 1.) folw. dóbr Chrzęsne, w pow. radzymińskim. 2.) **U.**, os., pow. pułtuski, gm. Komorowo, par. Wąsewo. 3.) **U.**, pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Barcice.

Ulaski 1.) folw. dóbr Sokule, pow. błoński. 2.) **U.**, wś włośc., pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Chojnata; ma 3 os., 19 mk., 49 mr. Należała do fol. Kowiesy. 3.) **U.** *Grzmiąckie*, wś nad rz. Pilicą, pow. radomski, gm. Radzanów, par. Wyśmierzyce, odl. 35 w. od Radomia, ma 15 dm., 131 mk., 395 mr. włośc. i 49 mr. kolonistów. 4.) **U.** *Stamirowskie*, wś i folw. nad rz. Pilicą, pow. radomski, gm. i par. Radzanów, par. Wyśmierzyce, odl. 35 w. od Radomia, mają 5 dm., 55 mk., 112 mr. włość. Folw. ma 251 mr. (110 roli, 118 mr. lasu). 5.) **U.** al. *Hulaski Gostomskie*, wś i folw. nad rz. Pilicą, pow. opoczyński, gm. Klwów, par. Wyśmierzyce, odl. od Opoczna 39 w., mają 9 dm., 31 mk. Fol. ma 1706 mr. (w tem 1097 lasu, 186 zarośli, 258 łąk i 85 mr. roli). Do włościan należy 44 mr. W 1827 r. 7 dm., 36 mk. Fol. i wś wchodziły w skład dóbr Gostomia. 6.) **U.**, kol., pow. węgrowski, gm. i par. Grębków, ma 2 dm., 10 mk., 75 mr. 7.) **U.**, wś włośc., pow. makowski, gm. Smrock, par. Maków. W 1827 r. 15 dm., 81 mk. 8.) **U.**, pow. pułtuski, gm. Obrytte, par. Zambski. W 1827 r. 4 dm., 30 mk. *Br. Ch.*

Ulaski al. *Ulaszki*, łąka na Biskupicach Zabarycznych, w pow. ostrzeszowskim.

Ulasynowcze, ob. *Ułaszczyńce.*

Ulaszowice, ob. *Ułaszowice.*

Ulatowizna, przyległ. dóbr Jaroszewice, w pow. lubelskim.

Ulatówka, rzka, w pow. przasnyskim, ob. *Świniarka.*

Ulatówka al. *Wilki*, grupa domów w Stańkowej, pow. żydaczowski.

Ulatowo, okolica szlach. nad rzką Ulatówką (Świniarką), w pow. przasnyskim, gm. Krzynowłoga Wielka, odl. 15 w. od Przasnysza. W skład jej wchodzą wsi: a) *U.-Adamy*, wś nad rz. Ulatówką, par. Krzynowłoga, ma 6 dm., 40 mk., 234 mr. W 1827 r. 2 dm., 44 mk. b) *U.-Barzuchy*, par. Chorzele, mają 11 dm., 119 mk., 250 mr. W 1827 r. 10 dm., 97 mk. c) *U.-Czerniaki*, wś, par. Chorzele, ma 16 dm., 120 mk., 367 mr. W 1827 r. 14 dm., 109 mk. d) *U.-Dąbrówka*, wś, par. Krzynowłoga, ma 4 dm., 20 mk., 131 mr. e) *U.-Gać*, wś, par. Krzynowłoga, ma 4 dm., 34 mk., 249 mr. W 1827 r. 3 dm., 16 mk. f) *U.-Jakubięta*, os., par. Chorzele, ma 1 dm., 14 mk., 66 mr. g) *U.-Niwka*, wś, par. Krzynowłoga, ma 10 dm., 146 mk., 39 mr. W 1827 r. 10 dm., 80 mk. h) *U.-Pogorzel*, wś, par. Krzynowłoga, ma 40 dm., 277 mk., 624 mr. W 1827 r. 30 dm., 222 mk. i) *U.-Rumunki*, wś, par. Krzynowłoga, mają 5 dm., 54 mk., 165 mr. k) *U.-Słabogóra*, wś, par. Chorzele, mają 13 dm., 101 mk., 233 mr. W 1827 r. 10 dm., 60 mk. l) *U.-Zalesie*, wś, par. Krzynowłoga, ma 4 dm., 24 mk., 148 mr. W 1827 r. 2 dm., 18 mk. ł) *U.-Zarośle*, wś, par. Krzynowłoga, ma 2 dm., 23 mk., 140 mr. m) *U.-Żyły*, wś, par. Chorzele, mają 10 dm., 62 mk., 260 mr. W 1827 r. 7 dm., 42 mk. *Br. Ch.*

Ulazła al. *Ulezła*, wś, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Izabelin, o 13 w. od Wołkowyska.

Ulbarów, wś, pow. dubieński, gm. Warkowicze, o 237 w. od Żytomierza, 27 w. od Dubna (st. poczt.), o 6 w. od st. dr. żel. Ozierany a 10 w. od Zdołbunowa. Posiada cerkiew paraf., pod wez. św. Łukasza, z drzewa wzniesioną w 1869 r. przez dziedzica Michała Miaskowskiego i uposażoną 25 dzies. ziemi z zapisu Barbary Miaskowskiej z 1795 r. Cerkiew filialna we wsi Koniuszki (o $1^1/_3$ w.). We wsi dwa niewielkie stawy i dwa młyny oraz wiatrak. W całej par. 54 dym., 460 mk. prawosł., 76 kat. i 556 Czechów. Własność Miaskowskich. Jestto dawna osada, wspominana pod nazwą Olbyrewce w 1458 r. jako własność Olechny Juryewicza Czuski (Arch. ks. Sanguszków, I, 50). *J. Krz.*

Ulbersdorf, pow. wschowski, ob. *Olbrachcice.*

Ulbersdorf 1.) *Klein*, polskie *Haldrychowice*, dobra i wś, pow. sycowski, par. kat. Neu Mittelwalde. W r. 1885 dobra miały 401 ha, 5 dm., 59 mk. (19 kat.). Wś 67 ha, 17 dm., 147 mk. (56 kat.). 2.) **U.,** 1266 *Villa Alberti*, 1419 *Albrechtisdorff*, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. ew. Reesewitz, kat. Szczodrów. W r. 1885 dobra miały 640 ha, 12 dm., 177 mk. (14 kat.); wś 379 ha, 46 dm., 299 mk. (11 kat.). Szkoła ewang. 3.) **U.** *Goldbergisch*, 1414 *Obbrechczdorff*, dobra i wś, pow. złotoryjsko-hajnowski, par. ew. Ulbersdorf, kat. Harpersdorf. W r. 1885 dobra miały 162 ha, 2 dm., 34 mk. (3 kat.). Wś 1218 ha, 195 dm., 919 mk. (6 kat.). Kościół par. ew. i szkoła ew. 4.) **U.** *Hainauisch*, 1441 *Olbrechtszdorff*, dobra i wś, pow. złotoryjsko-hajnowski, par. kat. i ew. Hajnów. W r. 1885 dobra miały 14 ha, 2 dm., 34 mk. (11 kat.). Wś 7 dm., 108 mk. (9 kat.).

Ulbiny, wś nad rzką Romany, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Koniawa, okr. wiejski i dobra Kamińskich (w 1865 r.) Czepieluny, o 7 w. od gminy, 53 w. od Lidy a 25 w. od Ejszyszek, ma 6 dm., 36 mk. kat. (11 dusz rewiz. w 1865 r.).

Ulcha, wś przy ujściu Kozarki do Słuczy, pow. nowogradwołyński, gm. Baranówka, par. praw. Żaboryca (o 12 w.), kat. Miropol,

o 95 w. od Żytomierza. Posiada 42 dm., 176 dusz rewiz. włośc., 405 dzies. ziemi włośc., 1226 dwors., ładną rezydencyę dziedziców, drewnianą cerkiew fil., p. w. św. Dymitra, niewiadomej erekcyi, uposażoną 95 dzies. ziemi; szkółka cerkiewna od 1872 r. Do filii należą wsi: Tokarówka (o 1 w.), Budyszcze (o 5 w.) i Czerniejówka (o 3 w.). W całej filii 128 dm., 1001 mk. praw., 331 kat. i 54 żyd. Własność Pruszyńskich.

Ulczyce, wś, pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Liszkowo, odl. od Sejn 54 w., ma 11 dm., 109 mk.; mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. 9 dm., 56 mk.

Ulejno al. *Ulejna, Wielino* r. 1580—1620, dwór, pow. średzki, o 7 klm. na wsch.-płn. od Środy (poczta i st. dr. żel.), par. Mączniki; ma 12 dm., 163 mk. (150 kat., 13 prot.) i 354 ha (318·71 roli, 20 łąk, 4 lasu, 7·63 nieuż., 3·66 wody); czysty doch. z ziemi 5865 mrk; tucz bydła i uprawa buraków. U. było królewszczyzną; trzymał ją w r. 1580 Jan Iwiński; śladów os. było 6, zagr. 2; regestra pob. z r. 1618—20 wymieniają stolnika kaliskiego, 4 ślady os. i 2 puste; w r. 1771 Jakub Krzyżanowski płacił 17 złp. hyberny, a razem z Rumiejkami 125 złp. kwarty; w kilka lat później odgraniczono U. od Rumiejek i Ruszkowa (Konstyt. sejm. 1773—75 r., II; 284). Zabrane przez rząd pruski U. dołączył później Napoleon I do dotacyi generała Dąbrowskiego. Na obszarze U. odkryto mogiłę z popielnicami i kościotrupami; popielnice otoczone kamieniami, pokryte były płytami; w nowszych czasach wyorano kilkaset denarów z XI w. i różne przedmioty z srebra.

Ulek, młyn niegdyś do Modliszewa, w pow. gnieźnieńskim, o 7 klm. na płn. od Gniezna i o 1000 kroków na zach. od Piotrowa, nad odpływem jez. Łabiszyńskiego (Łabiszynek). Należał około r. 1793 do Onufrego Gozimirskiego; w r. 1830 stał pustkami.

Ulengrund (niem.), pow. świecki, ob. *Dębowo* 2.).

Uleniec, wś i folw., pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Worów, odl. 5 w. od Grójca, ma 220 mk. W 1827 r. 25 dm., 211 mk. Dobra U. składały się w r. 1888 z fol. Uleniec i Czekaj, attyn. Bików, rozl. mr. 1026: fol. U. gr. or. i ogr. mr. 638, łąk mr. 35, lasu mr. 4, nieuż mr. 8; bud. mur. 10, drewn. 8; fol. Czekaj gr. or. i ogr. mr. 330, lasu mr. 6, nieuż. mr. 5; bud. mur. 1, drewn. 4. Wś U. os. 36, mr. 397; wś Czekaj os. 4, mr. 50. W r. 1540 wś „Ulynijecz“, w par. Drwalewo, pow. grójeckim, płaci od 3 łan. Właścicielami są: Jan Uliniecki, kanon. i oficyał warsz., i Stanisław Uliniecki. *Br. Ch.*

Ulepiec, zaśc., pow. borysowski, w 3 okr. pol. i par. kat. Dokszyce, gm. Wielkie Dolce, o 128 w. od Borysowa, ma 4 osady; miejscowość dość lesista. *A. Jel.*

Ulesie 1.) wś i folw., pow. noworadomski, gmina i par. Dąbrowa, odl. 24 w. od Radomska, przy drodze z Kłomnic do Koniecpola. Wś ma 44 dm., 407 mk.; folw. 6 dm., 75 mk. W 1827 r. 34 dm., 269 mk. W r. 1887 fol. U. rozl. mr. 627: gr. or. i ogr. mr. 387, łąk mr. 141, past. mr. 78, nieuż. mr. 21; bud. mur. 10, drewn. 13; płodozm. 10 i 12-pol., pokłady torfu i kamienia. Wś U. os. 54, mr. 564. Wspomniane w r. 1369 w przywileju lokacyjnym dla miasta Przyrowa, jako wieś graniczącą z obszarem miejskim (Kod. Mai łop., I, 361). 2.) **U.,** os. włośc., pow. łaskgm. Pruszków, ma 1 dm., 13 mk., 6 mr. 3.) **U.,** os. i os. leś., pow. sieradzki, gm. Dzierżązna, par. Rossoczyca, odl. od Sieradza 15 w.; ma 1 dm., 14 mk.; os. leś. 1 dm., 9 mk. W 1827 r. 2 dm., 12 mk. *Br. Ch.*

Ulesie 1.) dwór, pow. poniewieski, gm. Poniewież, o 29 w. od Poniewieża, własność Józefowiczów, ma 125 dzies. (7 lasu, $6^1/_2$ nieuż.). 2.) **U.,** wś i dobra, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Berezyna, o 86 w. od Borysowa. Wś ma 12 osad; folwark, niegdyś rodziny Józefowiczów, miał za poddaństwa 53 włościan płci męs.; od 1874 r. własność Razganowa, ma 107 włók; grunta lekkie; miejscowość ku wschodowi lesista i nizinna, ku zachodowi mocno wzgórzysta.

Ulesie, niem. *Ulleschen*, wś i cegielnia, pow. niborski, na Mazurach pruskich. W 1785 r. było 57 dym.; r. 1884 było 525 mk.; leży w okolicy mało urodzajnej. R. 1600 obejmowała 40 włók.

Ulezła, ob. *Ulazła.*

Ulfiszki, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Smołwy, należy do dóbr Floryanpol, Kwintów.

Ulhówek, wś, pow. rawski, 30 klm. na płn.-wsch. od Rawy Ruskiej (sąd pow.), 12 klm. na płn.-wsch. od st. kol. i urz. poczt. w Uhnowie. Na wsch. leży Krzewica, na płd.-wschód Szczepiatyn, na płd. Tarnoszyn, na zach. Rzeczyca. Płn. część przypiera do Rzeplina i Żerników w pow. tomaszowskim. Płd. kraniec wsi przepływa pot. Korytnicki, zwany w dalszym biegu Rzeczycą (dopł. Sołokii), a część płd.-zach. jego mały dopływ. Na płd. wzgórze „Dębowa Góra“ (231 mt.). Własn. więk. ma roli or. 592, łąk i ogr. 136, past. 7, lasu 112 mr.; wł. mn. roli or. 1194, łąk i ogr. 399, past. 124 mr. W r. 1880 było 184 dm., 1005 mk. w gm., 7 dm., 57 mk. na obsz. dwors. (967 gr.-kat., 81 rz.-kat., 14 izr.; 987 Rusinów, 61 Polaków, 14 Niemców). Par. rz.-kat. w Uhnowie, gr.-kat. w miejscu, dek. uhnowski. Do par. należy Tarnoszyn. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja,

szkoła etatowa 1-klas. i kasa pożycz. gminna z kapit. 1383 złr. *Lu. Dz.*

Ulialen, dobra, ob. *Katzdangen.*

Uliana, folw. dóbr Myssa, w pow. oszmiańskim.

Ulianówka, zaśc. szlach., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 40 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. kat.

Uliański, powiat, w gub. chersońskiej (ob. t. I, str. 573).

Uliany 1.) wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Rukojnie (o 5 w.), okr. wiejski Jukszany, w 1865 r. wraz ze wsią Kule 48 dusz rewiz.; należy do dóbr skarb. Świrany. 2.) **U.,** przys., tamże, 4 dusze rewiz.

Uliaszewo, wś, pow. płocki, gm. Żagoty, par. Sikorz, odl. 10 w. od Płocka, ma 3 dm., 101 mk., 342 mr. W 1827 r. 5 dm., 62 mk.

Ulica, strumień pod wsią Chełstowo, w powiecie płockim.

Ulica 1.) wś, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Imienin, o 39 w. od Kobrynia, przy drodze z Antopola do Chomska. 2.) **U.** *Długa,* zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 9 w.), okr. wiejski i dobra Kobylińskich (w 1865 r.) Pawłowo, 32 dusz rewiz.

Ulica, przys. dóbr Kulczyce, w pow. samborskim.

Ulica al. *Mieściska Ulica,* posiadłość niegdyś starościńska, w pow. wągrowieckim, na lew. brzegu Wełny, ku wschod. od Mieściska, pod wsią Wielą. Zabrana przez rząd pruski. wcieloną była do domeny w Wągrowcu. Spis gmin z r. 1885 wykazuje ją p. n. „Mietschisko Abbau“ i „Starostwo“. Tak utworzony okrąg wiejski ma 17 dm , 161 mk. (135 kat., 26 prot.) i 393 ha (318 roli, 49 łąk).

Ulicko 1.) *Seredkiewicz* (rusk. *Ulycko),* wś, pow. rawski, 14 klm. na płd.-zach. od Rawy Ruskiej, 10 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Niemirowie, 8 klm. na płd. od urz. poczt. w Potyliczu. Na płn. leży Ulicko Zarębane i Potylicz, na wsch. Magierów, na płd. Szczerzec, na płd.-zach. Parypsy, na zach. Wróblaczyn, Smolin i Huta Obedyńska. We wsi powstaje pot. Moszczana, dopł. Raty. Wś składa się z przysiołków: Bohołotycze, Haraj, Kąt, Kleparów, Kowały, Lasowa, Lipnik, Łęg, Majdany, Mazury, Pod Górami, Pukusy, Semaki, Stara Część, Szczerczyk, Wysoka, Wysiecz, Zadiły. Własn. więk. ma roli or. 642, łąk i ogr. 179, past. 136, lasu 1260 mr.; wł. mn. roli or. 1625, łąk i ogr. 232, pastw. 311, lasu 16 mr. W r. 1880 było 263 dm., 1435 mk. w gm.; 16 dm., 118 mk. na obsz. dworsk. (916 gr.-kat., 542 rz.-kat., 57 izrael., 8 in. wyzn.; 923 Rusinów, 559 Polaków, 71 Niemców). Par. rz.-kat. w Magierowie, gr.-kat. w miejscu, dek. potylicki. Do par. należy Ulicko Zarębane. We wsi jest cerkiew z r. 1708 i kaplica mur. z r. 1860, szkoła etat. 1-klas., gorzelnia. 2.) **U.** *Zarębane,* wś, pow. rawski, 14 klm. na płd.-zach. od Rawy Ruskiej, 12 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Niemirowie, tuż na płd. od urz. poczt. w Potyliczu. Na płn. leży Potylicz, na wschód i płd. Ulicko Seredkiewicz, na zach. Huta Obedyńska. Wody zabiera Moszczana, dopł. Raty. Wś składa sie z przysiołków: Prynada, Szczerczyk, Wysoka, Za Horą. Własn. więk. ma roli or. 326, łąk i ogr. 21, past. 50, lasu 206 mr.; wł. mn. roli or. 433, łąk i ogr. 53, past. 60, lasu 15 mr. W r. 1880 było 104 dm., 529 mk. w gm., 8 dm., 44 mk. na obsz. dwors. (391 gr.-kat., 139 rz.-kat., 43 izrael.; 444 Rusinów, 96 Polaków, 33 Niemców). Par. rz.-kat. w Magierowie, gr.-kat. w Ulicku Seredkiewicz. *Lu. Dz.*

Ulicz, jezioro w kotlinio Berezyny, w pow. ihumeńskim, należy do dominium Żarnówki, w gm. Pohost. *A. Jel.*

Ulicz, ob. *Ulucz.*

Uliczanka 1.) rus. *Ułyczanka,* grupa domów w Ulicznie, pow. drohobycki. 2.) **U.,** młyn i karczma w Monastercu, pow. stryjski.

Uliczany, w spisie z 1866 r. *Uliczely,* wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 10 w.), okr. wiejski i dobra Jasieńskich (w 1865 r.) Szeszolki, o 55 w. od Wilna, 6 dm., 62 mk. katol. (w 1865 r. 28 dusz rewiz.).

Uliczeła al. *Uliczely* 1.) wś włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 8 w.), okr. wiejski Borekuny, o 33 w. od Wilna, 6 dm., 59 mk. katol. (w 1865 r. 26 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Mussa. 2.) **U.,** wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Malaty (o 7 w.), o 58 w. od Wilna, ma 10 dm., 44 mk. prawosł. i 80 katol. (w 1865 r. 43 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Roupiszki.

Uliczely, ob. *Uliczany* i *Uliczeła.*

Uliczka, bagno pod Płochocinem, pow. świecki.

Ulicznіki, ob. *Ulosznіki.*

Uliczno, po rus. *Ułyczno,* wś, pow. drohobycki, 18 klm. na płd.-wsch. od Drohobycza (sąd pow.), 10 klm. na płd. od st. kol., urz. pocz. i tel. w Gajach Wyżnych. Na zach. leży Dobrohostów, na płn.-zach. Stebnik i Bolechowce, na płn. Gaje Wyżne, na wsch. Hołobutów, Kłodnica i Manasterzec, na płd. Wola Dołhołucka i Dołhołuka (5 ostatnich wsi w pow. stryjskim). Wś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Kłodnicy. Wchodzi tu od zach. z Dobrohostowa i przyjmuje w obrębie wsi od praw. brz. potoki: Bystrę, Wonicz, Jacków, Rypny, a od lew. brz. pot. Głęboki, Wielki Krzywy i Mały Krzywy. Zabudowania leżą głównie w dolinie Kłodnicy. Na płn. od nich przys. Gassendorf. Pojedyńcze czę-

ści wsi są: Bobowce, Góra, Hardzielec, Jacków, Uliczanka. Wzn. obszaru sięga na płn. 341 mt., na płd. 407 mt. Własn. większa (rządowa) tu i w Gassendorfie ma roli or. 169, łąk i ogr. 470, past. 15, lasu 327 mr.; wł. mn. roli or. 2092, łąk i ogr. 2603, past. 353, lasu 67 mr. W r. 1880 było (bez Gassendorfu) 454 dm., 2340 mk. w gm. 2149 gr.-kat., 18 rz.-kat., 41 izrael., 132 innych wyzn.; 2146 Rusinów, 18 Polaków, 176 Niemców). Par. rz.-kat. w Drohobyczu, gr.-kat. w miejscu, dek. drohobycki. We wsi jest cerkiew p. w. św. Paraskewii i szkoła etat. 1-klas. Jest tu tartak wodny o 2 gatrach i 2 piłach zwyczajnych. Spotrzebowuje on rocznie 272 mt. kub. drzewa świerkowego i jodłowego, a produkuje 150 mt. kub. tarcic. W r. 1521 należała wś do Stanisława, Jana i Ihnata Kłodnickich (Arch. kraj. we Lwowie, T., t. 134, str. 690). Później należała do dóbr stołowych. W r. 1765 tutejsze wójtowstwo było w posiadaniu Szymona Wojakowskiego, miecznika wiślickiego, z prow. 3448 złp. 4 gr., z czego kwarta 862 złp. 1 gr. Pół łanu było w posiadaniu Jana Przedrzymirskiego i Barbary z Bratkowskich, z prow. 32 złp., z czego kwarta 8 złp. Po rozbiorze kraju przydzielono wś do dóbr drohobyckich (ob. Czemeryński: Dobra koronne, str. 216). O salinie w U. czyt. Jahrb. der geolog. Reichsanst, t. 26, str. 177). Zamkniętą była warzelnia w r. 1780. *Lu. Dz.*

Uliczynki, wś, pow. wiłkomierski, gm. Wojtkuny, o 6 w. od Wiłkomierza.

Ulidurupie, wś, pow. rossieński, gm. Kielmy.

Ulijanowo, ob. *Ulanowo.*

Ulim, niem. *Eulam*, *Ulym* w r. 1316, *Ulim* r. 1359 i 1372, *Vlyme* 1424, wś, w Brandenburgii, o 6 klm. na płd. od Landsberga, ma kościół prot. i 410 mk. U. na lewem porzeczu Warty, poniżej ujścia Noteci, zabrany przez margrafów brandeburskich, należał niegdyś do dyecezyi poznańskiej i Korony polskiej. W r. 1316 margrafowie Jan i Woldemar sprzedając Arnoldowi de Uchtenhagen miasto Międzyrzecz z przyległościami, wyjmują z tej sprzedaży Skwirzynę, Murzynów, Osieck, U. i Deszno. W r. 1359 występuje Michał, sołtys miejscowy; r. 1372 rajcy miasta Landsberga proszą biskupa pozn. Jana, ażeby ich wsie U. i Deszno przeniósł z parafii karnińskiej do par. św. Jerzego (Kod. Wielkop.). W obec komisyi granicznej, w Międzychodzie zebranej dnia 25—29 paźdz. 1422 r. zeznali świadkowie, jako że U., Karnin, Dezno i Borek, wsie leżące w pobliżu Landsberga i Santoka, od niepamiętnych czasów do Korony polskiej należały (Dogiel, Lim., 5). Sprawozdanie Krzyżaków z r. 1424 wspomina „U. quae jacet in regno Poloniae“ (Cod. Epist. Vit., 666, 673). *E. Cal.*

Ulin al. *Ulino* 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra (w 1865 r. hr. Czapskich) Łużki (o 9 w.), przy b. dr. pocz. z Wilejki do Dzisny, 38 dusz rewiz. Kaplica katol. par. Łużki. 2.) **U.** *Podkarczemny*, wś, tamże, o 10 w. od Łużek, 15 dusz rewiz. 3.) **U.** *Zakarczemny*, zaśc., tamże, o 10 w. od Łużek, 3 dusze rewiz. W 1611 r. Gąsicki sprzedaje U. Łotowskiemu a ten w 1676 r. Przeździeckiemu, dziś należy do dóbr Łużki hr. Zybergowej. Spis z 1866 r. podaje futor (odl. o 27 w. od Dzisny), mający 1 dm. i 8 mk. prawosł., i wś szlach. (o 30 w. od Dzisny), 23 dm., 207 mk.

Ulina 1.) *Mała*, wś i fol., pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Ulina Wielka, odl. 17 w. od Miechowa. W 1827 r. było 16 dm. 116 mk. W r. 1875 fol. U. Mała rozl. mr. 285, gr. or. i ogr. mr. 178, lasu mr. 51, zarośli mr. 30, nieuż. mr. 26; bud. mur. 1, drew. 8; las urządzony. Wś U. Mała os. 9, mr. 90. 2.) **U.** *Wielka*, wś, pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Ulina W., odl. 10 w. od Miechowa, przy drodze z Wolbromia do Krakowa, posiada kościół par. drewniany. W 1827 r. było 29 dm., 228 mk. W r. 1885 fol. U. Wielka rozl. mr. 566: gr. or. i ogr. mr. 400, łąk mr. 11, past. mr. 15, lasu mr. 137, nieuż. mr. 13; bud. mur. 1, drew. 13; las nieurządzony; pokłady kamienia, cegielnia. Wś U. Wielka os. 27, mr. 234. W połowie XV w. „U. major“, wś kościelna, własność Pawła Ulińskiego h. Ulina, miała 11 łan. km., z których dziesięcinę pobierano rozmaicie; z połowy wsi pobierała prebenda krakowska, zwany Raciborowska, w wartości 6 grzyw.; druga połowa płaciła dziesięcinę, wartości 6 grzyw., pleb. w Ulinie, 2 fol. rycerskie dawały dziesięcinę, wartości 4 grzyw., także pleb. w Ulinie. Proboszcz miał swoje role, łąki i folwark. Wś U. Mała, własność Ulińskiego i Jarocha, miała 4 łany km., należące do prebendy w Sieciechowicach, 3 łany płacą dziesięcinę prebendzie krak. a czwarty w Sieciechowicach. Dziesięcinę snopową dawano pleban. w Ulinie. Dwa fol. rycerskie i 2 zagr. z rolą płaciły dziesięcinę, wartości 4 grzyw., pleb. w Ulinie (Długosz, L. B., II, 39, 40). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1581 wś Ulina Wielka, własność Piotra Krasowskiego miała $5^1/_2$ łan. km., 2 zagr. bez roli, 2 kom. z byd., 2 kom. bez bydła. Ulinka dzierżawiona p. przez Skowrońskiego miała, $^1/_2$ łan. km., 3 zagr. bez roli. Część dzierżawiona przez Płazę 2 łany km. (Pawiński, Małop., 94). Kościół i parafia istniały już w połowie XV w. Erekcya nieznana. U. Wielka, paraf., dek. miechowski, 400 dusz. *Br. Ch.*

Ulinów, fol. we wsi Czercze, pow. rohatyński.

Ulisses, kopalnia cynku pod Bukownem, o 9 w. od Olkusza, przy os. Krążek, powstała 1820 r., daje rocznie przeszło 700000 pudów galmanu, t. j. do 60000 kibli (korcy).

Uliszczyn, błoto pod os. Orzeł, pow. kaliski.

Uliszki 1.) trzy osady, pow. kalwaryjski, gm. Nadniemeńska, par. Rumbowicze, odl. od Kalwaryi 62 w. Noszą nazwy od właścicieli a) U. Ponganisa mają 4 dm., 15 mk.; b) U. Wiśniewskiego 2 dm., 8 mk.; c) U. Zabite 3 dm., 14 mk. 2.) **U.**, fol. i os., pow. sejneński, gm. i par. Święto Jeziory, odl. od Sejn 30 w., ma 1 dm., 17 mk.

Uliszki, wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. aleksandrowska (dawniej Olawa), okr. wiejski Demontańce, o 7 w. od gminy a 70 w. od Trok, ma 12 dm., 126 mk. (1 prawosł.). Spis z 1865 r. podaje jako zaśc., mający 29 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Olita.

Ulitela, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 49 w. od Nowoaleksandrowska.

Uliwertynie, fol., pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Smołwy, należy do dóbr Smołwy Stare Turów.

Uljanowka 1.) sioło nad rzką Wirą, pow. sumski gub. charkowskiej, o 40 w. na płn.-zach. od Sum, ma 414 dm., 2750 mk., cerkiew, gorzelnię, warzelnię saletry. Powstała pod koniec XVII w. 2.) **U.** al. *Kudriawcewo*, mko nad Ingułem, pow. i gub. chersońska, o 140 w. od Chersonu, przy dr. do Elizawetgradu, ma 32 dm., 300 mk., cerkiew, targi. Założone w 1850 r. 3.) **U.**, mko, w gub. chersońskiej, ob. *Szelichowo*.

Ulkiszki, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecze (o 22 w.), okr. wiejski Angliniki, 24 dusz rewiz.; własność dawniej Skarzyńskich, następnie Aslepickich.

Ulków, ob. *Hulków* (por. t. VIII, 383).

Ulkowce, też *Ukowce*, wś, pow. augustowski, gm. i par. Balla Wielka, odl. od Augustowa 53 w., przy trakcie z Grodna do Sopoćkiń, mają 15 dm., 76 mk. W 1827 r. było 8 dm., 47 mk., par. Teolin.

Ulkowy al. *Wulkowy*, 1686 *Ulkow*, niem. *Uhlkau*, dobra szlach., pow. tczewski, st. p. Rębielcz, st. kol. Pszczółki 4 klm. odl., paraf. kat. Trąbki, kościół filial. w Kłodawie; 505 ha (447 roli or., 24 łąk, 0·4 lasu); 1885 r. 14 dm., 38 dym., 230 mk., 149 kat., 81 ewang. (fol. Thaershoehe ma 3 dm., 39 mk.), gorzelnia, cegielnia z okrągłym piecem, hodowla bydła rasy amsterdamskiej, sprzedaż masła. W dok. zachodzą Ulkowy po raz pierwszy r. 1307 pod nazwą „Wolcow“ (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 575). R. 1323 występuje jako świadek Michael de Wolkow (ob. Script. rer. pr., I, 716) a r. 1334 znów Michael de Wolikouo (ob. Kujot, Majątki biskupie, str. 92). Według taryfy z r. 1648 płacił tu p. Dembiński od $5^1/_2$ wł. os. i 4 pust. 15 fl. (ob. Roczn. Tow. Przyj. N. w Pozn., 1871, str. 175). Około r. 1710 pobierał prob. w Kłodawie mesznego 9 kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizyt. Szaniawskiego str. 153). R. 1780 posiada U. Michał Czapski, woj. malborski; wś liczyła wówczas 84 mk kat. i 10 ew. (ob. Wiz. Rybińskiego, str. 174). R. 1789 było tu 14 dym., dziedzicem był v. Stilfewergren (ob. Topogr. Goldbecka, str. 244). Ulkowscy czyli Wulkowscy posiadali też (Kętrz., O narod. pol., str. 201) w XVI w. Bystrzec czyli Weisshof w Pomezanii. Jerzy Sokołowski, który się ożenił z Anną Ulkowską, córką Jana, kaszt. elbląskiego, wziął w posagu Ulkowy i 7 wsi na Pomorzu oraz Bystrzec pod Kwidzynem. Odtąd Sokołowscy tu mieszkają i z Bystrzca się piszą. *Ks. Fr.*

Ullersdorf 1.) dobra i wś, pow. kładzki, kościół par. katol. w miejscu, par. ewang. Kładzko. W r. 1885 dobra miały 624 ha, 11 dm., 92 mk. (3 ew.); wś 1299 ha, 332 dm., 2647 mk. (97 ew.). Naprzeciwko zamku, na środku placu wznosi się obelisk żelazny, wystawiony w r. 1802 na cześć królowej Ludwiki Pruskiej. Kościół par. katol., szkoła katol. Fabryka wyrobów bawełnianych; piece wapienne. 2.) **U.**, 1368 *Uliansdorf*, dobra i wś, pow. grotkowski, par. kat. i ew. Odmuchów. W r. 1885 dobra miały 165 ha, 5 dm., 59 mk. kat. wś 17 ha, 16 dm., 104 mk. (1 ew.). 3.) **U.**, też zwane *Vierzehn Nothhelfer*, dobra i wś, pow. kamienogórski, par. katol. Lubawa. W r. 1885 dobra (nadleśnictwo) miało 3876 ha, 2 dm., 19 mk. (5 ew.); wieś 46 ha, 13 dm., 77 mk. (10 ew.). Do r. 1810 własność klasztoru cystersów w Gryzoborze (Gruessau). We wsi kościół filialny, miejsce pobożnych pielgrzymek. Odbywała się tu 26 lipca procesya z Gryzoboru, zatrzymująca się przy 14 kaplicach po drodze. Ztąd poszła druga nazwa wsi. 4.) **U.**, dobra i wś nad rz. Czarny Szepc, pow. rychbachowski, par. ew. Jaenkendorf, kat. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 680 ha, 11 dm., 57 mk. ew. wś 133 ha, 94 dm., 370 mk. ew., szkoła ewang., kościół ewang. należący do Jaenkendorf. Do r. 1815 wś należała do saskich Łużyc. 5.) **U.**, 1374 *Ulrichsdorff*, wś, pow. strzygłowski, par. kat. i ew. Oelse. W r. 1885 wś miała 349 ha, 67 dm., 409 mk. (35 kat.), szkoła ewang. 6.) **U.** *am Queis*, 1310 *Vilrici Villa*, wś, pow. bolesławski, par. kat. i ew. Naumburg. W r. 1853 miała 1006 ha, 151 dm., 928 mk. (169 ew.). Kościół katol. filialny, nowo wzniesiony r. 1828; szkoła katol. 7.) **U.** *am Bober*, 1386

Ulrichsdorff, wś, pow. jeleniogórski, par. kat, i ew. Bober Rochrsdorf. W 1885 r. 378 ha. 46 dm., 181 mk. (11 kat.). 8.) **U.** *Graeflich*, 1373 *Deutschen Albrechtsdorff*, 1375 *Albrechtsdorff*, dobra i wś, pow. lwowski, par. ewang. Flinsberg, kat. Friedeberg a. Queis. W r. 1885 dobra miały 151 ha, 3 dm., 22 mk. (4 kat.); wś 174 ha, 73 dm., 381 mk. (16 kat.). 9.) **U.**-*Liebenthal*, 1371 *Windischen Albrechtsdorff*, wś, pow. lwowski, par. ew. Liebenthal, kat. Ullersdorff-Liebenthal. W r. 1885 wś miała 1329 ha, 243 dm., 1011 mk. (24 ew.), szkoła katol. Do r. 1810 własność benedyktynek w Liebenthal. 10.) **U.** *am Bober*, dobra i wś, pow. bolesławski, par. ew. Gross Walditz, kat. Naumburg am Queis. W r. 1885 dobra miały 42 ha, 1 dm., 11 mk. (1 kat.); wś 42 ha, 6 dm., 23 mk. (3 kat.).

Ullersdorf (niem.), wś łużycka, ob. *Kuszej*.

Ullila (niem.) al. *Elbe*, *Elwa*, prawy dopł. Wielkiego Embachu, ob. *Omowża*.

Ullmalen, dobra prywat., okr. i pow. hazenpocki, par. sakenhauska (Kurlandya).

Ullosen, wś i dobra nad rz. Kamonc, pow. tylżycki. W r. 1785 wś miała 4 dm. a dobra 7 dm.

Ullrichsdorf, wś, pow. kluczborski, par. kat. i ew. Kluczbork. W 1885 r. 57 ha, 4 dm., 25 mk. (3 kat.).

Ulma Ruska, część Seletyna, w pow. radowieckim, ma 40 dm., 215 mk.

Ulmery al. *Jatwiezk*, fol., pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Kamionka, o 52 w. od Grodna.

Ulnowo al. *Falewo*, *Ulowo*, niem. *Faulen*, dobra ryc., w Pomezanii, pow. suski, st. p., tel. i kol. i par. kat. Susz, o 3·8 klm. odl.; szkoła ew., cegielnia; 934 ha (589 roli or., 134 łąk, 136 lasu). W 1885 r. z fol. Auerswalde i rogatkami jest 15 dm., 49 dym., 269 mk. ew. Z dawna dobra te posiada rodzina Auerswald. U. występuje w dok. z r. 1339 i 1386 p. n. „Vulow“. R. 1339 wystawia kapituła pomez. nowy przywilej na dobra U., nadając je na prawie chełm. Konradowi z obowiązkiem lekkiej służby wojennej i płacenia 1 fenika chełmiń. i 1 funta wosku; nadto dostaje wolną rybitwę małemi narzędziami w jez. Gawnus (Gauden) dla własnej potrzeby. Dan w Kwidzynie. Jezioro to, dziś już spuszczone, należało do Kamieńca (Finkenstein) (ob. Cramer: „Gesch. d. Bist. Pomesanien“, str. 82). R. 1386 zamieniają dziedzice U. Tyczko i Henryk, bracia, Jan, ich kuzyn, dalej Jan z Dorposza i Jan z Świerkocina z kapitułą jez. Gawnus na jez. w Olbrachtowie, za współrybitwę w stawie w Babiętach i wyłączne prawo rybitwy w najniższym stawie młyńskim w Babiętach (ob. tamże, str. 106). R. 1393 poświadczają bracia Tyczko i Henryk z Drożyn, Jan z Dorposza i Jan z Świerkocina przed sądem miejskim w Suszu, że dobra ulnowskie za 1000 grz. kapitule pomez. sprzedali i że cena kupna, z wyjątkiem 200 grz., została już uiszczona (ob. Kętrz., O narod. pol., str. 186). W połowie XV w. dobra te były bez właściciela (tamże, str. 194). *Ks. Fr.*

Ulnowo, niem. *Faulen*. W r. 1785 wś szl. o 16 dym. Majątek obejmuje przeszło 386 ha i ma 63 mk., wś zaś przeszło 197 ha i 218 mk.

Uloński, leśnictwo, w pow. szczycieńskim na Mazurach.

Uloński Piec, niem. *Ulonskofen*, wś, pow. szczycieński, dawniej smolarnia. R. 1785 było 15 dm.

Ulów 1.) wś, fol. i dwie kol., pow. radomski, gm. Potworów, par. Klwów, odl. od Radomia 70 w., leży w pobliżu praw. brzegu Pilicy, niedaleko Nowego Miasta. Wś i fol. mają 22 dm., 214 mk. Dwie kolonie t. n. leżą o 5 w. dalej; kol. lit. A. ma 17 dm., 526 mr., lit. B. ma 2 dm., 160 mr. W 1827 r. było 16 dm., 158 mk. W r. 1888 fol. U. rozl. mr. 523: gr. or. i ogr. mr. 334, łąk mr. 13, past. mr. 5, lasu mr. 146, nieuż. mr. 25; bud. mur. 3, drewn. 10; las nieurządzony. Wś U. os. 32, mr. 228. Według wykazu urzęd. z r. 1880 fol. miał posiadać 840 mr., wś 350 mr. Na początku XVI w. role folwarczne dawały dziesięcinę kościołowi w Klwowie; pobierał ją „minister scholae“. Kmiecie dawali plebanowi tylko kolędę, po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 658). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1508 istniała już wś Ulów. W r. 1569 Jan Nowomiejski płacił tu od 6 łanów (Pawiński, Małop., 313, 474). 2.) **U.**, kol. i os. leś., pow. iłżecki, gm. Pętkowice, par. Bałtów, odl. od Iłży 41 w.; os. leś. ma 1 dm., 8 mk., 2 mr.; kol. 7 dm., 19 mk., 80 mr. W 1827 r. było 6 dm., 50 mk. 3.) **U.**, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów. W 1827 r. było 30 dm., 172 mk., par. Józefów. *Br. Ch.*

Ulowo, ob. *Ulnowo*.

Ulowska Wólka, kol., pow. radomski, gm. Potworów, par. Klwów, ma 4 dm., 205 mk. Powstał z parcelacyi części Ulowa.

Uloża, ob. *Ułoża*.

Ulpesch, wś, pow. nizinny, na Litwie Pruskiej, w okolicy Reatiszek. W r. 1785 majątek chełm. o 7 dym.

Ulpitten, wś, pow. moląski.

Ulrichsberg, góra, w pow. karniowskim, ob. *Pochnia* 1).

Ulrichsdorf, pow. krotoszyński, ob. *Ugrzela*.

Ulrichsfelde (niem.), wyb. do Skrzetusza, pow. wałecki, st. pocz. Skrzetusz; 3 dm., 65 mk. *Ks. Fr.*

Ulrichshof, pow. bydgoski, ob. *Ulrychów*.

Ulrichsthal, os., pow. mogilnicki, o 9 klm. na zach.-płn. od Mogilna (st. dr. żel.); par. Niestronno, poczta w Józefowie, okr. wiejski Mały Głęboczek; 4 dm., 25 mk. Powstała przed r. 1830 na obszarze Głęboczka. Własności niegdyś kapituły gnieźn. wcieloną została do domeny w Mogilnie.

Ulrikenfeld, pow. ostrzeszowski, ob. *Ulrychów*.

Ulrikenhof, fol. dóbr Dąbrowa w pow. namysłowskim (ob t. I, 929).

Ulrychów 1.) al. *Ulrykowo*, urzęd. *Ulrichshof*, fol. miejski, w pow. bydgoskim, o $2^1/_2$ klm. na płn.-zach. od Koronowa (Krone a. d. Brahe), gdzie par. i poczta; st. dr. żel. na Kotomirzu (Klarheim) o 15 klm.; ma 3 dm., 74 mk. 2.) **U.**, urzęd. *Ulrikenfeld*, os., pow. ostrzeszowski, o 5 klm. na wsch.-płd. od Miksztata, nad Samicą (dopł. Ołoboczki); par. kat. Kotłów, prot. Grabów, poczta w Mikształcie (Mixstadt), st. dr. żel. o 11 klm. w Antoninie i Ostrzeszowie. Z Dąbrową (10 dm., 73 mk.) tworzy okrąg wiejski, mający 27 dm., 229 mk. (50 kat., 179 prot.) i 193 ha (167 roli). U. powstała w miejscu Masłowszczyzny, dawnej własności cystersek ołobockich.

Ulrychówka, kol., pow. radzymiński, gm. Strachówka, ma 48 mk.

Ulszczyzna 1.) zaśc. szlach., pow. dziśieński, w 3 okr. pol., o 19 w. od Dzisny, 1 dm., 2 mk. katol. 2.) **U.**, wś, pow. dziśieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajów (o 3 w.), okr. wiejski i dobra, Meduńeckich, Górki, o 5 w. od Dzisny, 2 dm., 20 mk. prawosł. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.). 3.) **U.**, wś, pow. drysieński, par. Zabiały.

Ulszka al. *Wulszka*, wś, pow. radomyski, w 1 okr. pol., gm. Brusiłów, par. praw. Dywin (o 3 w.), o 40 w. od Radomyśla, ma 251 mk. Podług Pochilewicza jest tu 694 mk.; włościanie, w liczbie 242 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 880 dzies., za opłatę po 717 rs. 71 kop. w sumie. Własność większa (Hipolita Krzyżanowskiego) ma 460 dzies. ziemi użytkowej, 518 lasu i 12 nieuż.

Ulszyszki, jezioro, w pow. wileńskim. Leży nad niem wś Ulszyszki i zaśc. Przesmyk.

Ulszyszki, wś włośc. nad jez. Ulszyszki, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 50 w. od Wilna, 4 dm., 34 mk. katol.

Ultnizeck, fol. dóbr prywat. Baltensee, w okr. zelburskim, pow. iłukszteński, par. dyneburska (Kurlandya).

Ultsche (niem.), ob. *Krippitz*.

Ultynka, wś wewłości Hubków, t. j. w dziśiejszym pow. równeńskim, na pograniczu pow. nowogradwołyńskiego, w 1629 r. należała do Stanisława Daniłowicza, sstv czerwonogródzkiego, i miała 38 dym. (ob. III, 199).

Uluny, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 14 w. od Poniewieża.

Ulweltzbach, rzeczka, ob. *Grotków* (t. II, 858).

Ulworsi, u Konstantego Porfirogenity nazwa trzeciego porohu dnieprowego; ob. *Dniepr* (II, 46).

Ulwówek, wś, pow. sokalski, 10 klm. na płn.-płn.-wsch. od Sokala (sąd pow., st. kol., urz. poczt. i tel.). Na wsch. leżą Skomorochy, na płd. Cieląż, na zach. Horodłowice. Płn. część obszaru przypiera do pow. włodzimierskiego. Wzdłuż granicy wschod. płynie Bug, w którego dolinie (wzn. 191 mt. na płd., 190 mt. na płn.) leżą zabudowania. W środku obszaru stoi wiatrak na wzgórzu (199 mt.). Własn. więk. ma roli or. 306, łąk i ogr. 87, past. 2 mr.; wł. mn. roli or. 892, łąk i ogr. 122, past. 299 mr. W r. 1880 było 95 dm., 556 mk. w gm.; 5 dm., 50 mk. na obszarze dwors. (554 gr.-kat., 34 rz.-kat., 18 izr.; 579 Rusinów, 16 Polaków, 11 Niemców). Par. rz.-kat. w Sokalu, gr.-kat. w miejscu, dek. waręski. Do par. należą: Cieląż i Horodłowice. We wsi jest cerkiew i szkoła etat 1-klas. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., do pow. i wojew. bełzkiego. Według wykazu kwarty na r. 1770 starostwo posiadał Kazimierz Wysocki, z prow. 10,400 złp., z czego kwarta 2600 złp. Po zajęciu kraju sprzedano wieś Antoniemu hr. Ponińskiemu za 17,449 złr. 51 kr. *Lu. Dz.*

Ułży 1.) zaśc. szlach. nad błotem t. n., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 79 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. kat. 2.) **U.**, zaśc., tamże, o 78 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. kat.

Uła 1.) rzeczka, w pow. lidzkim i trockim, lewy dopływ Mereczanki. Bierze początek w pow. lidzkim z jez. Duby (w gm. Koniawa), o 8 w. od źródeł przechodzi przez jez. Ułę i ubiegłszy 39 w. ma ujście pod wsią Mordasy (w pow. trockim). Największa szerokość 10 sążni. Wiosną spławiają po niej drzewo. Przybiera od praw. brzegu potoki: Wasupkę (Osupka) i Persupy, od lewego zaś Lipnicę i Powilnę. 2.) **U.**, *Ułła* al. *Ulanka*, rzeka, w gubernii witebskiej, najważniejszy lewy dopł. Dźwiny. Wypływa z jez. Lepelskiego, stanowiąc właściwie dalszy bieg rz. Essy (ob.) al. Jessy. Początkowo płynie od zachodu na wschód, pomiędzy urwistemi, piaszczysto-gliniastemi wybrzeżami aż do jez. Niul, poczem, niezmieniając kierunku na przestrzeni $17^1/_2$ w., tworzy liczne zakręty, dalej wygiąwszy się ku płd.-wschodowi dochodzi do mka Czaszniki, które opłynąwszy, zwraca się nagle

ku płn., oblewa Paule, Iwańsk, Boczejkowo i przy mku Ule uchodzi do Dźwiny. Długość biegu wynosi 98 w., przyjmując zaś Essę za początek U., do 180 w.; szerokość na wiosnę od 20 do 60 sażeni, głębokość do 20 stóp. Brzegi ma urwiste, piaszczysto-gliniaste; koryto piaszczysto-ilaste, miejscami kamieniste, bieg dość bystry. U. całym swym biegiem wchodzi w skład Berezyńskiego kanału (ob.), w tym celu pomiędzy jez. Lepelskiem a Ułą urządzona jest szluza, dalej zaś dla skrócenia drogi przy wygięciu pod Czasznikami wykopany został kanał Czasznicki, długi 569 saż., szeroki 10 saż., mający 13 stóp spadku i 2 szluzy. Przystanie znajdują się w Czasznikach i Ule, na których w 1859 do 1862 r. ładowano średnio rocznie 66,340 pudów, wartości 46,403 rs. Główny jednak ruch stanowią towary tranzytowe, przewożone z Berezyny rz. Dźwiną i odwrotnie. Mosty znajdują się pod Leplem i w Czasznikach, promy pod Ułą, przy wsi Uście, mku Boczejkowie, wsi Mitkowszczyźnie, karczmie Żezielino i wsi Pirohowszczyźnie. Z dopływów ważniejsze od praw. brzegu: Świeczanka, Oświeja al. Olszanka i Łukomla. *J. Krz.*

Uła al. *Ułła*, mko przy ujściu Uły (Ulanki) do Dźwiny, pow. lepelski, w 1 okr. pol., gm. Uła, o 45 w. od Lepla. Na 31 dzies. i 396 sąż. kw. zbudowane, ma około 200 dm. drewnianych, po większej części żydowskich, przeszło 1800 mk., dwie cerkwie drewniane, kościół katol. murow., 4 domy modlitwy żydowskie. Z miejscowej przystani spławiają drzewo do Rygi. Kościół katol. paraf., p. w. św. Łukasza, na miejscu dawniejszego drewnianego, z 1669 r., rozpoczął budować około 1853 r. proboszcz miejscowy ks. Szymon Jakusiewicz a ukończył w 1864 r. ks. Motuza. Parafia kat., dek. lepelskiego, obejmowała 14 dm., 8 folw., 54 wsi i w 1819 r. miała 3000 dusz, dziś przeszło 4000, głównie w pow. połockim, za Dźwiną. Do par. U. należą filie: w Teklinwillu oraz kaplice w Obolu, Nizhołowie i Lachowie, a dawniej także w Połnoziorze (Półjeziorze) i w Szlaszczennicach. Gmina leży w płn. części powiatu i graniczy od płn. i płn.-wsch. przez Dźwinę z gm. petropawłowską i andrzejowską pow. połockiego, od płd. z gminą strzyżewską, od płd.-zach. z gm. martynowską, od zach. zaś z gm. Usaje, obejmuje 32 miejscowości, mających 498 dm. włośc. (obok 158 należących do innych stanów), 3461 mk. włościan, uwłaszczonych na 3944 dzies. Dobra U. były własnością najprzód Bystrzyckich, od których drogą spadku przeszły do Łukomskich i Przysieckich, ich zaś sukcesorowie za summę 30,000 talar. bitych sprzedali ks. Menszykow. Następnie własność wwdy bełzkiego Potockiego, od którego za 15,000 tal. nabywa Mikołaj Reutt; dziś jego spadkobierców. Zamek tutejszy podług jednych założony został przez Zygmunta Augusta, prawdopodobniej jednak, jak twierdzą inni, wzniesiony został w 1566 r., po zawojowaniu księstwa połockiego przez władzców Moskwy. Zygmunt August wysłał w 1568 r. dla zdobycia tego zamku Jana Hieronima Chodkiewicza, ststę żmujdzkiego, lecz nie powiodło mu się oblężenie, przy którem dużo ludzi stracił. Dopiero Roman Sanguszko, hetman polny, objąwszy po nim dowództwo, udając na pozór zaniedbanie w oblężeniu, zdobył szturmem U. pod koniec września 1568 r., przyczem wziął do niewoli dwóch wojewodów Weliaminów i znaczną liczbę jeńców. Stefan Batory w 1580 r. polecił zamek ulski wzmocnić i utrzymywać na stopie wojennej. Pomimo to rychło popadł on w ruinę. Na rozwalinach dawnego zamku Samuel Eust. Łukomski, sekretarz królewski, i i Bronisław Przysiecki, wojski wiłkomierski, bracia przyrodni, wznieśli w 1669 r. drewniany kościół p. w. św. Ducha i oddali go dominikanom, na uposażenie których przeznaczyli kapitały i jakiś majątek, który w 1782 r. jeden z potomków fundatora Przysiecki jure caduco odebrał dominikanom, poczem zakonnicy, dla niedostatku środków, opuścili klasztor. Prawdopodobnie jednak nie było tu klasztoru, tylko rezydencya zakonników należących do zgromadzenia w sąsiednich Czasznikach. W 1800 r. nowonabywca dóbr ulskich Ignacy Reutt, marszałek lepelski, wznowił fundusze kościoła, który arcyb. mohylewski Stan. Bohusz Siestrzeńcewicz uczynił parafialnym. Demembracya parafii nastąpiła 15 lipca 1801 r. aktem spisanym przez prałata Stanisława Szantyra. Od 1853 do 1864 r. staraniem miejscowych proboszczów ks. Szymona Jakusiewicza i następcy jego Jerzego Mutuza, wzniesiono obecną świątynię murowaną, długą 16 a szeroką 8 sążni, zakończoną owalnie. Plebanami ulskiemi byli: ks. Fran. Ksawery Wejłło (od 1801 r.), potem prałat mohylewski; Antoni Latkowski (od 1808); Karol Zubczycki (od 1811); Antoni Suszyński (od 1819); Jan Alchimowicz (od 1821); Jerzy Szymański (od 1822); Paweł Wikierowicz (od 1826); Jan Kuczyński (od 1830); Franc. Aloizy Raczkowski (od 1848); Gabryel Onoszko (od 1849); Szymon Jakusiewicz (od 1857); Jerzy Motuz i Franciszek Bałtunowicz (od 1868). Proboszczowie tutejsi byli dziekanami połockimi; poczem U. przyłączoną została do dekan. lepelskiego. W marcu 1882 r. podczas pożaru, który zniszczył 120 domów w mieście, spłonął dach na kościele, sufit, organy i wiele innych rzeczy.

Uładówka, mylnie *Uladówka*, wś nad Bo-

hem, pow. winnicki, okr. pol., gm. i par. kat. Pików, odl. o 40 w. od Winnicy a 25 w. od st. dr. żel. kijowsko-odesskiej Kalinówka. Ma 166 osad, wraz z Zabużem do 2000 mk. stałych, oprócz fabrycznych, w tej liczbie 47 jednodworców, 739 dzies. ziemi włośc., 4111 dwors. (z Zabużem i Janopolem), 40 cerkiewnej. Posiada cerkiew paraf. p. w. św. Mikołaja; 2482 wiernych. U. jest najwięcej przemysłową miejscowością w gub. podolskiej. Są tu dwa towarzystwa akcyjne: cukrowniane i gorzelniane. Fabryka piasku cukrowego, założona przez Potockich w 1860 r., posiada 21 dyfuzorów, mieszczących 2336 wiader, zatrudnia do 300 ludzi i przerabia przeszło 150,000 berkowców buraków. Rafinerya cukru zatrudnia do 100 ludzi i wyrabia około 40,000 pudów. Przy cukrowni stacya meteorologiczna. Gorzelnia, założona w r. 1865 a w 1870 r. przebudowana i powiększona, posiada 15 kadzi, objętości 30,000 wiader, 10 kadzi drożdżowych, objętości 1700 wiader i jednę na zacier drożdży, objętości 900 wiader, 3 aparaty Pistoryusza oraz aparat dystylacyjny Sawalla. Dystylarnia wódek posiada aparat rektyfikacyjny do oczyszczania spirytusu z przyrządem Sawalla, 2 aparaty dystylacyjne do wyrobu esencyi i 6 filtrów węglowych. Fabryki te produkują rocznie do 18,000,000 st. spirytusu 96% z melassy, około 24,000 wiader różnych gatunków wódek, likierów i nalewek, do 2000 wiader politury i lakierów, około 100 wiader wody kolońskiej i perfum, 3000 wiader octu. Jest tu nadto młyn parowy o 5 postawach, produkujący około 25,000 pud. mąki pszennej, wartości do 60,000 rs.; fabryka drożdży, zatrudniająca 14 ludzi i wyrabiająca do 20,000 wiader; cegielnia, zatrudniająca 25 ludzi i produkująca za 3000 rs. O 4 w. od U., w lesie, znajduje się kapliczka około źródła, wodę którego lud okoliczny uważa jako pomocną na choroby oczne. We wsi jest kurhan nad Bohem, zawierający, według miejscowego podania, skarby. Inne podanie głosi, że na tem miejscu miał stać klasztor, zniszczony przez Tatarów. Uładówkę, zwaną pierwotnie Juładów, założyli Juładowscy, dawna rodzina podolska; następnie Rościszewskich, od 1758 r. Lubomirskich, przez zamianę na klucz makarowski (ob. *Lipówka*), obecnie należy do Potockich (linii łańcuckiej). Tu zmarł Jan Potocki, uczony podróżnik. *Dr. M.*

Ułanka, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 13 w. od Trok, 6 dm., 51 mk. żydów.

Ułanów, mko na praw. brzegu Śniwody, przy ujściu strugi Bród, pow. lityński, okr. pol., gm., par. prawosł. i katol. Ułanów, sąd Chmielnik (o 20 w.), przy drodze poczt. z Latyczowa do Winnicy, odl. o 50 w. od Lityna, 45 w. od Berdyczowa. Ma 283 dm., z tych 112 dziedzicznych, 171 na czynszu, 2497 mk. (1355 żyd.), cerkiew, kościół katol., synagogę, 2 domy modlitwy żydow., okazały ratusz, 2 młyny, 22 sklepów, 79 rzemieślników, fabrykę piasku cukrowego, założoną w 1864 r. (zatrudnia do 200 ludzi i przerabia do 40,000 berkowców buraków), aptekę, st. poczt. między Chmielnikiem i Rajgródkiem, zarząd okr. polic. dla gmin: U. i Kaczanówka, zarząd gminy, szkółkę 1-klas. (2 naucz. i 66 dzieci), 922 dzies. ziemi włośc., 700 dwors. Targi odbywają się co niedzielę, jarmarki zaś 10 razy do roku. Cerkiew, p. w. Wniebowz. N. M. Panny, wzniesiona w 1777 r. i uposażona 82 dzies. ziemi, ma 775 parafian. Kościół kat., p. w. Przemienienia Pańskiego, z muru wzniesiony w 1731 r. przez Józefa Czosnowskiego, ststę ułanowskiego. Parafia katol., dekanatu lityńskiego, ma 1464 wiernych. Oprócz U. należy do niej mko Salnica (Salicha) i wsi: Czepiele, Czerniatyńce, Czosnówka, Hatka, Ihnatówka, Kołomna, Lepiatyn, Mazepińce, Maryanówka, Odaj fol., Pagórce, Petrykowce, Podorożna, Pustowojty, Rybczyńce, Siomaki, Słobódka, Śmiała, Stawiszcze fut., Taraski, Worobijówka i Woronińce. Gmina obejmuje mko U. oraz wsi: Biały Rękaw, Czepiele, Czerniatyńce, Czosnówka, Lepiatyn, Markusze, Metyńce, Morozówka, Mytnik Wielki, Pagórce (Pagórzec), Petrykowce, Podorożna, Pustowojty, Rybczyńce, Serbinówka, Siomaki, Śmiała, Taraski, Worobijówka, Woronińce (Worońce), Zazulińce, w ogóle 22 okręgów (starostw) wiejskich, mających 1890 osad, 12,476 mk. włośc., uwłaszczonych na 15,227 dzies. (11,508 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy przebywa 1517 mk. innych stanów, posiadających 11,500 dzies., cały więc obszar gminy obejmuje 28,727 dzies. i 13,993 mk. Pod mkiem przechodzi żyła granitowa od porohów jampolskich ku Berdyczowowi. Nazwa „Ułanów„ jest prawdopodobnie tatarskiego pochodzenia (ułan, po tatarsku: książę, król). Zbudowany był tu pierwotnie zameczek dla obrony granic od napadów tatarskich. Pierwszą o nim wzmiankę mamy w nadaniu Zygmunta Augusta pod 1552 r. następującej treści: „Ponieważ Łukasz, Piotr, Jerzy i Jan Dukadzinowicze, rodem z Macedonii w Grecyi, wyznania greckiego, uchodząc przed Turkami, schronili się do państwa naszego, szukając w niem spokojnego i swobodnego pobytu i uniżenie nas upraszali, abyśmy ich do łaski naszej przypuścić i jakowe miejsce na mieszkanie przeznaczyć im raczyli, nadajemy im przeto i ich następcom, spustoszone dobra nasze Ułanów, w okręgu chmielnickim, mil 2 od Chmielnika odległe, gdzie przedtem wznosił się zamek Ułanów, blisko granicy

tatarskiej, prawem dziedzictwa, jako wieczystą i nieodwołalną darowiznę. Pragnąc, aby nadana majętność do lepszego stanu doprowadzoną została, a Dukadzinowicze tem chętniejsi stali się do usług naszych, pozwalamy im mto Ułanów zwać się mające założyć, które prawem niemieckiem obdarzamy". W dalszym ciągu uwalnia od opłaty szosu, wszelkich podatków publicznych i targowego po miastach królewskich, od czopowego zaś tylko na 2 late, ustanawia jarmarki od Wniebowstąpienie Pańskie i św. Mikołaja, a targi w niedzielę (Staroż. Polska, II, 1016). Niewiadomo co się stało z rodziną Dukadzinowiczów, gdyż już w 1570 r. dzierżawił U. Rafał Sieniawski, najstarszy syn Mikołaja, hetmana w. kor. Lustracya z tego roku podaje, że w „miasteczku jest już chałup osiadłych 70; żadnego czynszu ani podatku, racione libertatis nie dają, bo po osadzeniu miasteczka jeszcze mają wolicy do 10 lat. Stawów jest 3, ale ich nigdy nie spuszczają, bo są spławiste i niezłowne, a ktemu też ich nie może spuszczać, że to miasteczko jest na samym szlaku tatarskim. Przeto, żeby ludzie spokojniej osiadali, spuszczać się nie może. Zameczek na kopcu sypanym, jedne tylko zręby ma około siebie a 3 wieżyczki; strzelby żadnej niemasz, chyba własna dzierżawcy" (tamże). W 1573 r. miasto płaci 4 fl. szosu. W 1583 r. Rafał Sieniawski płaci ztąd od 2 pługów (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 232, 302). Następnie mko musiało być zniszczone, gdyż Zygmunt III w przywileju z 18 kwiet. 1606 r. powiada: „Chcąc zabezpieczyć kraje podolskie od częstych napadów tatarskich, przez wznoszenie miast warownych, umyśliliśmy pozwolić, ażeby Jakub Pretficz z Gawron, kaszt. kam., założył na gruncie naszym miasto Ułanów. Mianuje wójtem Gabryela Iwaśkowicza, wkładając na niego obowiązek: zbrojno na koniu, z kopią i rusznicą występować w pole przeciw nieprzyjacielowi, do obrony miasta i zamku pospieszać i wszelkie dobrego żołnierza pełnić powinności, obdarza mieszczan prawem magdeburs., uwalnia od danin i podatków do lat 4, od czynszów zaś, ceł i powołowszczyzny na lat 20, po których upływie dawać mają 30 owcę i po czerw. zł. czynszu; wychodzić 4 razy na tłokę przy strawie dzierżawcy, przywozić do zamku drzewo na W. Noc, Boże Narodz. i mięsopusty po 2 wozy; do naprawy grobli, stawów, koszenia i zbierania siana 10 dni, do oprawy zaś zamku i miasta, ilekroć potrzeba wymagać będzie, każdy dać ma na W. Noc po 2 kapłony i jaj 12, a ogół miasta 2 jałowice; ryby solone ze spustu miejskiego odwozić o mil 15 swemi podwodami" (Star. Pols., II, 1017). W 1613 r. Jakub Pretficz, wwda podolski już nie żył, ale jeszcze za życia swego w 1605 r., za pozwoleniem króla, ustąpił dożywotnią dzierżawę swoją na Ułanowie na rzecz Pawła Uchańskiego. Córka wojewody Estera była za Rafałem Uchańskim, musiał więc to być układ familijny; druga córka Dulska otrzymała dobra szarawieckie, syn zaś Jan umarł jeszcze za życia ojca. Do Ułanowa już wtenczas należały wsi: Taraski, Rybczyńce i Woronicze, ale te ostatnie trzymał od wojewody w dożywociu Stanisław Dąbrowski. Lustracya z tego czasu (1615 r.) podaje „że w mieście było 140 osad, ale przez tatarskie częste incursie, a najbardziej, gdy czasu niedawnego car perekopski i Kantimir Aga dobywali, miasteczka część, przedmieście i wszystkie wioski spalili, tudzież przed żołnierskiemi ustawicznemi leżami, staniami i angariami, odeszło precz poddanych 40. Stawu, który miasto i zamek ze 3 stron oblewa, nie spuszczają dla ustawicznych trwóg tatarskich i obrony tak też wychowania zamku. Prowent krescencyi lustrować nie było co, gdyż ledwo skromnego wychowania dzierżawcy pomódz może. Wał około miasta szeroki, od stawu do stawu, w którym sztuk jest 20, do 30 łokci w każdej sztuce. Baszt 3 mocnych, we 2 strony dębowe, między stare horodnie zbudowanych, na które, dla spustoszenia dąbrowy ułanowieckiej, wożono drzewo z obcych dąbrów. Parkany albo horodnie nowe, na kilku miejscach we 3 ściany, między staremi. W zamku starym nowe budowanie: najprzód palami w krąg obstawiony i ziemią z przypałkami osypany; baszty 2 mocne, we 2 ściany zbudowane a 3-cia stara oprawiona. Pokoików 3 nowych, cum aedificiis necessariis, gdzie o materye i rzemieślnika bardzo trudno i drogo. Starych pokoi 2; komór nowych wokoło zamku do 20 a starych 10 oprawionych. Kościół pod zamkiem i z apparatami. Armaty niemasz, tylko własna p. Uchańskiego; hakownic według inwentarza skarbowego było 50, których niezastaliśmy" (tamże, 1018). Podług lustracyi Humieckiego prowenta mka wynosiły 220 fl., z całej zaś dzierżawy 260 fl. 17 gr., od czego przychodzi kwarty 52 fl. 3 gr. 7 den. W 1636 r. posesorem starostwa był Aleksander Piaseczyński, czyniło ono 486 zł. (Jabłonowski, Lustracye, 51, 189). Podczas wojen kozackich miasto zostało zniszczone, a zamek zburzony. W 1765 r. U. z sąsiedniemi wsiami: Morozówką, Lipiatynem, Czosnówką, Śmiałą, Podorożną, Petrykowcami, Pagórcami, Taraskami, Czepielami, Worońcami, Czerniatynem, Rybczyńcami i Worobijówką, utworzył oddzielne starostwo, posiadaczem którego był Józef Czosnowski, ststa winnicki, z opłatą 10,191 złp. 25 gr. kwarty. Lustracya z te-

goż roku podaje; „Na rzece Śniwodzie jest staw oblewający miasto i zamek z dwóch stron ku wschodowi zaś fossa, ziemią zalazła. Zameczek do rezydowania nowo wymurowany, jeszcze nieskończony, wałami staremi opasany. Ratusz wjezdny nadpustoszony. Starostwo płaci na regiment łanowy z łanu zł. 100, podymne i kotłowe na wojsko oddaje. Gubernator pobiera zł. 300, pisarz prowentowy 200, leśniczy dla szczupłości zapustów, includendo ordynaryę, zł. 80, plenipotent dla zachodzących in lite będących o granicę spraw, zł. 350 i t. d., restat intraty zł. 40,767 gr. 15“. W 1775 r. ststwo ułanowskie otrzymał regimentarz partyi w.-polskiej Aleksan. Kraszewski, jako wynagrodzenie za utratę dóbr Jordanów, zabranych przez Prusaków, a po jego śmierci w 1787 r. nadane prawem emfiteutycznem na lat 50 synowi jego Ludwikowi. Widać jednak, że następnie musieli otrzymać potwierdzenie prawa własności, gdyż sprzedali U. senatorowi Ilińskiemu, a ten rozprzedał je częściami. U. kupił najpierw Chołoniewski, wkrótce sprzedał go Kruszyńskiemu (1837 r.), ostatecznie zaś nabyli teraźniejsi właściciele Mazarakowie. Dotąd są ślady zamku, obok niego stał kościół drewniany, fundowany około 1616 r. przez Pawła Uchańskiego. Pod miasteczkiem są lochy sklepione, które służyły za schronienie w czasie napadów tatarskich. Po zburzeniu kościoła starego, Czosnowski wybudował w r. 1741 nowy, z drzewa, i ten dotrwał do 1827 r., lecz z powodu zniszczenia, nabożeństwo przeniesiono do kapliczki za miastem, wymurowanej w 1817 r. Rzeka tworzy rozległy staw, oblewający górę zamkową; na kępie stał dom drewniany, połączony z zamkiem mostem zwodzonym. Marczyński w Statystyce podaje, że w U. miał mieszkać Bohdan Chmielnicki; był to chyba chwilowy tylko pobyt. Pod Ułanowem zaszła 6 maja 1768 r. potyczka wojsk ruskich z konfederatami pod wodzą: Pułaskiego, Szczeniowskiego i Giżyckiego. Opis Ułanowa podał „Tygod. Illustr.“ (Nr. 229 z 1887 r.). *Dr. M.*

Ułanów, sioło nad rzką Łoktą, pow. głuchowski gub. czernihowskiej, o 30 w. od Głuchowa, ma 2533 mk., 263 dm., 2 cerkwie.

Ułanów, miasto nad Sanem, ob. *Ulanów.*

Ułanowice, w XV w. *Wlyanowicze,* 1578 r. *Ulanowicze,* wś i folw., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice, odl. od Sandomierza 24 w., leży w okolicy górzystej i lesistej, ma 20 dm., 154 mk., gorzelnię, stary dwór modrzewiowy. W 1827 r. 17 dm., 121 mr. W r. 1885 fol. U. rozl. mr. 573: gr. or. i ogr. mr. 346, łąk mr. 51, past. mr. 44, lasu mr. 116, nieuż. mr. 16; bud. drewn. 11; las nieurządzony. Wś U. os. 24, mr. 132. W połowie XV w. wś ta, w par. Olbierzowice, własność szlachty h. Syrokomla, miała łany km., karczmy, zagrodników, folw. rycerskie, dające dziesięcinę plebanowi w Olbierzowicach (Długosz, L. B., II, 347). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 Fryderyk Mozgawa płacił tu od 2 osad., 1 łanu, 3 zagr. z rolą, 2 komor.; Jan Mozgawa od 1 os., $^1/_2$ łanu, 5 zagr. z rolą, 2 komor.; Ulanowscy zwani Tuczkowie od $^1/_2$ łanu; J. Ulanowski Gembka od $^1/_2$ łanu, 1 biednego (Pawiński, Małop., 173). *Br. Ch.*

Ułanówka, wś, pow. kalwaryjski, gm. Kirsna, par. Urdomin, odl. od Kalwaryi 18 w., ma 5 dm., 38 mk.

Ułanówka 1.) wś na lew. brzegu rz. Sobka, dopł. Sobu, pow. lipowiecki, w 1 okr. pol., gm. i par. kat. Lińce al. Ilińce (o 3 w.), o 20 w. od Lipowca, ma 394 mk. Posiada cerkiew p. w. św. Anny, z drzewa wzniesioną w 1754 r. i uposażoną 42 dzies. ziemi. Należy do dóbr Lińce hr. Platerów. 2.) **U.,** wś nad rzką Żaborzeczką, dopł Słuczy, pow. nowogradwołyński, par. kat. Miropol, ma 32 osad.

Ułanówka, wś nad rz. Ingułem, dopł. Bohu, pow. chocimski. *X. M. O.*

Ułanowo, ob. *Ulanowo.*

Ułanowszczyzna 1.) wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń (o 2 w.), okr. wiejski Kiwańce, o 33 w. od Lidy a 37 w. od Wasiliszek, 19 mk. kat. (w 1865 r. 23 dusze rewiz.; własność Kuleszów). 2.) **U.,** wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło (o 5 w.), okr. wiejski Ułanowszczyzna, o 41 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, ma 11 dm., 95 mk. prawosł. (w 1865 r. 34 dusz rewiz.); należała do dóbr Wołkowszczyzna, Jurkiewiczów. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: Gircie, Girdzie, Iwancewicze, Nowosiołki, Proncewicze, Starynki, Suchodolszczyzna, Świeczki, Ułanowszczyzna, Usza, Widziewszczyzna, Widziewszczyzna al. Niekraże, Wojciesze, oraz zaśc. Abramowszczyzna, Ganiewicze, Grunciszki, Kołoszewszczyzna, Naudziechy, Nowinka, Poradowszczyzna, Rydy i Sakowszczyzna, w ogóle w 1865 r. 304 dusz rewiz. (80 b. włośc. skarb., 7 żydów rolników, 11 jednodworców, 10 ludzi wolnych, 191 włośc. uwłaszczonych i 5 b. ludzi dworskich). 3.) **U.,** wś. pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Koszelewo, 7 osad; grunta dobre, lekko faliste, miejscowość dość leśna. 4.) **U.,** folw., pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Żuchowicze, o 44 w. od Nowogródka; grunta pszenne. *J. Krz.—A. Jel.*

Ułany, w XVI w. *Ulany,* wś i folw., pow. turecki, gm. Niewiesz, par. Uniejów, odl. 28 w. od Turka; wś ma 3 dm., 67 mk.; folw. 4 dm., 277 mr. (122 mr. roli, 45 łąk, 65 past. i

35 lasu). W 1827 r. 5 dm., 56 mk. Robotnicy pracujący w polu wykopali w r. 1887 kilkadziesiąt różnych zabytków, jako to: naramienników, bransoletek mosiężnych, siekierek z wysokiem ostrzem, strzał i t. p. (ob. „Gaz. Świąt.“, z r. 1887, Nr. 324). Na początku XVI w. dziesięcinę płacono wikaryatowi kollegiaty uniejowskiej. Mieszkała tu drobna szlachta, niemająca kmieci W r. 1553 siedzą tu: Jan Górny ($^1/_8$ łanu), Mateusz ($^1/_4$ łan.), Bartłomiej ($^1/_8$ ł.) i Jan Dzer ($^1/_8$ ł.).

Ułasowce 1.) wś, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Odryżyn, o 85 w. od Kobrynia. 2.) **U.**, wś, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Hiczyce, o 60 w. od Słonima.

Ułasówka, wioska nad rzką t. n., dopł. Ikwy (Ikawy), pow. lityński, okr. pol., gm. i par. kat. Stara Sieniawa, par. praw. Teleżyńce, sąd w Chmielniku, ma 16 osad, wraz z Rusanówką 320 mk., 366 dz. ziemi włośc., 318 dwors. Wieś bezleśna. Własność Dorożyńskich. *Dr. M.*

Ułasowo, osada, pow. ihumeński, gm. Pereszewska Słoboda. *A. Jel.*

Ułasowszczyzna, dobra, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Pieniuga, o 32 w. od Wołkowyska. Była tu kaplica katol. paraf. Międzyrzecz.

Ułasy, wś, pow. rzeczycki, przy drożynie z Mołoczek do Maszowa (w pow. radomyskim), w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Dernowicze, o 176 w. od Rzeczycy, ma 2 osady; grunta lekkie, miejscowość dzika. *A. Jel.*

Ułaszanówka 1.) wś, pow. nowogradwołyński, par. praw. Nesołoń (o 9 w.). 2.) **U.**, wś nad bezim. rzką, wypływającą z lasów zwanych Kurasz, pow. ostrogski, gm. Annopol, par. praw. Hołowle (o 3 w.), o 23 w. na wschód od Ostroga, z trzech stron okolona lasami. Osiedlona w części przez szlachtę na gruntach czynszowych, w części zaś przez włościan. Szlachta w budowie domów różni się tem od włościan, że przy każdym domu znajduje się z frontu ganeczek. Są oni w ogóle dość zamożni. Włościanie, mniej zamożni z powodu pijaństwa, trudnią się rolnictwem i hodowlą koni oraz transportowaniem materyałów leśnych i zboża na spław. Gleba popielata, z podkładem glinki. Na płd.-zach. od U. jest las, w którym uroczysko zowie się Prowołoka. W miejscu tem była wieś tejże nazwy, wzmiankowana w dziale ks. Ostrogskich z 1602 r. Wś ta należała do ks. Ostrogskich, na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej w 1753 r. darowana Bogatce, następnie ks. Jabłonowskich, w 1802 r. przeszła na własność Stanisława Zwolińskiego, dziś należy do jego wnuka. 3.) **U.**, wś i folw., pow. zasławski, należy do klucza sławuckiego dóbr ks. R. Sanguszki. *Z. Róż.*

Ułaszczyńce (na karcie Chrzanowskiego), w dokum. *Ulasynowcze*, wś nad rzką Bugłówką, prawym dopł. Horynia, pow. krzemieniecki, na płn.-zach. od Wyszogródki. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1583 r. wś U. należy do Wyszgródka kn. Aleksandra Poryckiego, który płaci z niej od 5 dym., 6 ogr., 8 ogr., 1 koła waln. i 1 stępn. (Jabłonowski, Wołyń, 136).

Ułaszkowce, miasteczko, pow. czortkowski, 14 klm. na płd. od Czortkowa (sąd pow.), między 48° 54′ a 48° 56′ płn. szer. i 43° 26′ a 43° 34′ wsch. dłg. od F., urz. poczt. i tel. w miejscu. Na zach. leży Muchawka, na płn.-zach. Nagórzanka, na płn. Salówka i Sosołówka, na wsch. Zalesie i Jezierzany (pow. borszczowski), na płd. Zabłotówka (pow. czortkowski) i Milowce (pow. zaleszczycki). Środkiem mka płynie Seret i przyjmuje od praw. i lew. brzegu małe potoki. Na lew. brz. leży miasto, na praw. brzegu klasztor bazyliański, grupa domów i fol. Karolówka (Karlshof na mapie Kummersberga). Pod klasztorem wytryska potężne źródło. Woda jego utworzyła w ciągu wieków ogromny kłąb martwicy, obejmujący pieczarę poświęconą św. Onufremu. Barwa żółtawa martwicy odbija od sinych łupków sylurskich, do których jakby przyczepiona wisi nad doliną Seretu. W okolicy U. spotykamy lejki gipsowe (t. zw. werteby), właściwe okolicom mającym nie głęboko pod powierzchnią pokłady gipsu, Po wypłukaniu gipsu zapada ziemia, tworząc zwykle okrągłe lub owalne, rzadziej nieregularne zaklęśnięcia. Te zapadliny zapełnia niekiedy woda; najczęściej są one suche i wtedy dla botanika najcenniejsze, gdyż w nich zachowała się najlepiej pierwotna flora okolicy“ (W. Tyniecki: Wycieczka na Podole w r. 1875, „Kosmos“, Lwów, 1877, t. II, str. 5). Własn. więk. (Karola hr. Lanckorońskiego) ma roli or. 892, łąk i ogr. 19, past. 140, lasu 480 mr.; wł. mn. roli or. 1802, łąk i ogr. 121, past. 44 mr. W r. 1880 było 343 dm., 2270 mk. w gm., 20 dm., 188 mk. na obsz. dwors. (1472 gr.-kat., 248 rz.-kat., 735 izr., 2 in. wyzn.; 1418 Rusinów, 895 Polaków, 121 Niemców). Par. rz.-kat. w Jagielnicy, gr.-kat. w miejscu, dek. skalski. Do par. należą Kapuścińce i Zabłotówka. W miasteczku jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 2612 złr. Głośne jarmarki tutejsze bywają dotąd dość ożywione. Jarmark ułaszkowiecki (24 lipca) ma dla Podola galicyjskiego podobne znaczenie co dawniejsze kontrakty dubieńskie i kijowskie. Załatwiają się tu kupna, sprzedaże i dzierżawy majątków. O klasztorze bazyliańskim podanie głosi, że pierwotnie, w XVII w., przebywali zakonnicy w pieczarze przy źródle, nad któ-

rym stoi klasztor. Pieczara jest obecnie kaplicą. W czasie pochodu Sobieskiego pod Chocim, spowiadali się podobno u tutejszych zakonników żołnierze, a on sam prosił o modlitwę i błogosławieństwo. W r. 1720 wybudował ihumen Józef Bryliński cerkiew i klasztor nad pieczarą, a do nowej cerkwi przeniósł z kaplicy ikonostas z obrazem M. B., pochodzącym z r. 1678. W r. 1737 zatwierdził metropolita Szeptycki cerkwi 3 odpusty. Ihumen Bryliński został wysłany z rozkazu gen. Muenicha w r. 1740 do Rossyi. W r. 1720 Ludwika Załuska, kasztelanka rawska, dała klasztorowi kilka obszarów gruntu. Tę darowiznę powiększył w r. 1749 Wawrzyniec Lanckoroński, ststa stobnicki, właściciel U., nadając orną ziemię i sianożęć na 40 kosarzów w lasku „Czahry“ i tenże lasek. W r. 1797 ukończono budowę kaplicy. Ihumen Ignacy Nagórski († 1866) wymurował nową cerkiew w miejsce dawnej (Szematyzm Bazylianów, Lwów, 1867, str. 13). *Lu. Dz.*

Ułaszowice, w XV w. *Ulyaszowicze*, wś połączona administracyjnie z Kowalowym, pow. jasielski, na prawym brzegu Wisłoki, w miejscu, gdzie się rozchodzi gościniec z Jasła do Kołaczyc i z Jasła do Krosna. Osada ma zaledwie 12 dm. i 80 mk.; 63 rz.-kat. a 17 izrael. Za Długosza (L. B., II, 287) własność Wawrzyńca Wrosza, miała zagrody, predium szlacheckie, zagrodę królewską i sołtystwo należące do wójtowstwa w Jaśle. Graniczy na płd. z Jasłem i Brzyszczkami, na płn. z Gorajowicami. Parafia rz.-kat. w Jaśle. *Mac.*

Ułaszówka, ws, pow. taraszczański, w 1 okr. pol., gm. Juszków Róg, o 4 w. od Taraszczy, przy dr. poczt. do Białejcerkwi, ma 459 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 660 mk. Posiada cerkiew Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1781 r. Do parafii praw. należą wsi Salicha (o 2 w.) i Krzywe (o 3 w.). Lasy liściaste. Należy do klucza Lesowicze dóbr hr. Branickich. Podług podania w U. był niegdyś monaster żeński.

Ułazje, uroczysko, w pow. pińskim, w okolicy Zaborowicz (gm. Łohiczyn), wspominane w dokum. XVI w. (ob. „Piscewaja kniga pinska“, wyd. Wil. Arch. Komis., 69). *A. Jel.*

Ułazki, wś, pow. drysieński, gm. i domin. Tabołki, Józefa Szczytta.

Ułazów z *Koziówką*, wś, pow. cieszanowski, 12 klm. na płn.-zach. od Cieszanowa (sąd pow. i urz. poczt.). Na wschód leżą Lubliniec Stary i Niemstów, na płd. Nowy Dzików, na płd.-zach. Stary Dzików, na zach. Moszczanica, płn. część obszaru przypiera do granicy pow. tomaszowskiego. Przez wś płyną od zach. na wschód potoki Wiejski i Netecza, które w dalszym biegu łączą się i tworzą Wyrowę. Zabudowania wsi leżą na płn. w dolinie pot. Wiejskiego (217 do 219 mt. wzn.). Na płd.-zach. od nich grupa domów „Koziówka“, na płn.-zach. fol. „Paschówka“. Płd.-wsch. część obszaru zajmuje las „Na Pirożkach“ (wzn. 228 mt.). Najwyższe wzn. na płn. 231 mt. Własn. więk. ma roli or. 539, łąk i ogr. 176, past. 109, lasu 673 mr.; wł. mn. roli or. 1977, łąk i ogr. 602, past. 861, lasu 3 mr. W r. 1880 było 321 dm., 1840 mk. w gm., 2 dm., 16 mk. na obsz. dwor. (1500 gr.-kat., 239 rz. kat., 106 izr., 11 in. wyzn.; 1503 Ruskich, 353 Polaków). Par. rz.-kat. w Dzikowie Starym, gr.-kat. w miejscu, dek. oleszycki. Do par. należy Niemstów. Szaraniewicz (Rzut oka na beneficya, str. 32) przytacza dokument z r. 1668, według którego Mikołaj z Gronowa sprzedaje popowstwo w tej wsi Janowi Kucharskiemu za zakładem 600 złp., z zastrzeżeniem, iż jeśliby przeciwko ustawom kościelnym co uczynił, suma ta przepaść powinna a cerkiew mu odjętą być ma. We wsi jest cerkiew p. w. św. Dymitra i szkoła etatowa 1. klas. *Lu. Dz.*

Ułazowicze 1.) wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Wołożyn, o 54 w. od Oszmiany, 20 dm., 200 mk. praw. i 3 katol. (w 1865 r. 84 dusz rewiz.) 2.) **U.**, mylnie *Unazowicze*, białorus. *Ułazowiczy*, fol., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. i par. kat. Darewo, własność (od r. 1854) rodziny Borodziczów; grunta urodzajne pszenne. 3.) **U.**, dobra skarb. nad Dźwiną, pow. połocki, posiadają cerkiew p. w. św. Praksedy.

Ułazy, wś, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Gudziewicze, o 47½ w. od Grodna.

Ułduki, wś, pow, wiłkomierski, gm. Owanty, o 62 w. od Wiłkomierza.

Ułęż 1.) *Górny*, wś i folw., pow. garwoliński, gm. Ułęż, par. Żabianka, odl. 76 w. od Garwolina, 35 w. od Łukowa, ma szkołę początkową, urząd gm., 32 dm., 323 mk. W r. 1827 było 35 dm., 240 mk. Dobra U. Górny składały się w r. 1885 z fol.: U. Górny, Mieczysławice i Trzcianki, rozl. mr. 1724: fol. U. Górny gr. or. i ogr. mr. 391, łąk mr. 118, past. mr. 63, lasu mr. 102, wody mr. 22, nieuż. mr. 14; bud. drewn. 27, mur. 4; płodozm. 7-pol.; fol. Mieczysławice gr. or. i ogr. mr. 256, łąk mr. 18, past. mr. 2, lasu mr. 24, nieuż. mr. 5; bud. drewn. 3; fol. Trzcianki gr. or. i ogr. mr. 400, łąk mr. 40, past. mr. 8, lasu mr. 251, nieuż. mr. 7; bud. drewn. 13; lasy nieurządzone; dwa młyny wodne, cegielnia. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś U. Górny os. 28, mr. 554; wś Żabianka os. 14, mr. 149; wś Trzcianka os. 25, mr. 413; wś Grabowce Górne os. 8, mr. 180. 2.) **U.** *Dolny*, wś i folw., pow. garwoliński, gm. Ułęż, par. Drążgów, odl. 52 w. od Garwolina, ma 16 dm., 226 mk. W 1827 r. 20

dm., 144 mk. W r. 1885 fol. U. Dolny, oddzielony w 1872 r. od dóbr Drążgów, rozl. mr. 394: gr. or. i ogr. mr. 234, łąk mr. 92, lasu mr. 51, nieuż. mr. 17; bud mur. 4, drew. 8; płodozm. 9-pol., las nieurządzony. Wś U. Dolny ma 9 os., 285 mr. Wchodziła w skład dóbr Drążgów. Długosz wymienia Ułęż Dolny i Górny, w par. Drążgów, nad rz. Wieprzem (L. B., III, 252). Według reg. pobor. pow. stężyckiego z r. 1569 we wsi Ulęze, Łyczko miał 3 łany, Mikołaj Kłoczowski 14 półłanków, 1 komor. (Pawiński, Małop., 332). U. gmina, graniczy z gm. Ryki i Kłoczew, ma 5358 mk. (5 praw., 13 prot., 120 żyd.), 18,875 mr. obszaru; sąd gm. okr. IV w os. Ryki (o 10 w.), st. p. Moszczanka. W skład gminy wchodzą: Bakiery, Białki Dolne, B.-Górne, Borki, Brzozów, Drążgów, Drzewnik, Grabowce-Dolne, G.-Górne, Kania, Krasinek, Korzeniów, Lendo Ruskie, Miłosze, Nowodwór, Osmolice, Rycza, Sarny, Sobieszyn, Sobieszyńska Wólka, Trzcianka, Urszulin, Ułęż, U.-Dolny i Zawitały. *Br. Ch.*

Ułła, ob. *Uła.*

Ułoczki, zaśc. pryw., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 60 w. od Lidy, 1 dm., 6 mk.

Ułohowata, mylnie, ob. *Uhłowata.*

Ułohy, wś, pow. połocki, w dawnej gminie włośc. Domnica. W 1863 r. okrąg wiejski miał 107 dusz rewiz.

Ułomie, r. 1250 *Unome*, wś, pow. nieszawski, gm. Sędzin, par. Byczyn, ma 66 mk., 419 mr. W 1827 r. 6 dm., 52 mk. W akcie z r. 1250 wymieniona w liczbie wsi bisk. kujawskiego (Ulanowski, Dokum. mazow., str. 187, Nr. 13). W r. 1557 wś Ułomie, w par. Byczyna, Andrzeja Blinowskiego, kanon. włocławskiego, płaci z części kantora i kanonika kruszwickiego od 7 łan., 1 czynsz. (Pawiński, Wielkop., II, 28). *Br. Ch.*

Ułoszniki al. *Ulicznіki*, wś nad rzką Szyrwińczą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 6 w.), okr. wiejski i dobra Zawadzkich i Urbanowiczów (w 1865 r.) Poszyrwińcie, o 49 w. od Wilna, podług spisu z 1865 r. 17 dusz rewiz. W spisie z 1866 r. podane jako zaśc., mający 1 dm., 11 mk. kat.

Ułów, błoto pod wsią Mchowice, w pow. łęczyckim.

Ułówka, część jeziora Laśmiady, w pow. łeckim. Uchodzi do niej rzka Gawlik.

Ułoża, węg. *Ulozsa*, niem. *Koepern*, wś w hr. spiskiem, na płn.-wsch. od Lewoczy, w wąskiej kotlinie górskiej. W 1890 r. miała 74 dm., 351 mk., 342 Słowaków, 3 Niemców i 6 innej narod., a co do religii 348 rz.-kat., 3 izr.; 1190 mr. obszaru. Par. rz.-kat. w Zawadzie, sąd pow. i urz. podat. w Lewoczy.

Ułtowo, wś i folw., pow. płocki, gm. Kleniewo, par. Bielsk, odl. 20 w. od Płocka, ma 12 dm., 143 mk., 12 os. włośc., 280 mr. włościań. i 283 mr. folw. (206 roli, 60 mr. łąk). W 1827 r. 12 dm., 74 mk.

Ułuca, grupa domów w Kuliczkowie, pow. sokalski.

Ułuckie, grupa domów na obszarze gm. Lipa, w pow. dobromilskim.

Ułucz, wś, pow. brzozowski (do r. 1882 w pow. dobromilskim), 21 klm. na płd.-wsch.-wsch. od Brzozowa (sąd pow.), 10 klm. na płn. od urz. poczt. w Mrzygłodzie, 18 klm. na płn. od st. kol. w Załużu. Na płn. leży Jaworznik Ruski, na wsch. Brzyżawa, na płd.-wsch. Dobra, na płd. Łodzina (wszystkie w pow. dobromilskim), na płd.-zach. Wytryłów (pow. sanocki), na płn.-zach. Hroszówka (pow. brzozowski). Wzdłuż granicy płd.-zach. płynie San od płd.-wsch. na płn.-zach. Środkiem wsi płynie pot. Borownica, dopł. Sanu, na płd.-zach. aż do ujścia i przyjmuje w obrębie wsi małe potoki od lew. i praw. brzegu. W dolinie potoków i Borownicy leżą zabudowania wsi (cerkiew wzn. 342 mt.). Płn.-wschód lesisty (las Borownica ze szczytem Krztów, 515 mt. wznies.). Najniższy punkt 258 mt. w dolinie Sanu na płd. Własn. więk. ma roli or. 171, łąk i ogr. 7, past. 24, lasu 1296 mr.; wł. mn. roli or. 1352, łąk i ogr. 88, past. 269, lasu 1 mr. W r. 1870 było 285 dm., 1587 mk. w gm., 3 dm., 34 mk. na obszarze dwors. (1342 gr.-kat., 98 rz.-kat., 181 izr.; 1342 Ruskich, 98 Polaków, 181 Niemców). Par. rz.-kat. w Mrzygłodzie, gr.-kat. w miejscu, dek. birczański. Do par. należy Hroszówka. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja i szkoła etat. 1-klas. Niegdyś stał tu klasztor bazyliański. Ihumen Teofil był na soborze w Przemyślu w r. 1694. Klasztor zniesiono w 1744 r., a rzeczy jego przeniesiono do klasztoru dobromilskiego. Wieś wspomniana jest już w dokumencie z r. 1373, którym Władysław, ks. polski, nadaje Przemysławowi wś Jabłonicę. W dok. tym zwie się wś Ulicz. Za czasów Rpltej należała ona do dóbr stołowych. Do klucza słuckiego wchodziły, prócz U., Chłomcze (Hłomcze) i Dobra. W lustracyi ekonomii samborskiej z r. 1686 (Rkp. Ossol., Nr. 1255) czytamy na str. 9: „Ta wś („Ulicz“) ma łanów 15, czyni półłanków 30. Okrom tych jest łan hajducki, popowskiego pół, młynarskiego pół; zosobna jest obszar pewny służków na usłudze dworskiej zostających. Powinności wsi: Robią z łanu dni 5 w tydzień swoim sprzężajem i czworgiem bydła od południa. A kiedy koszą, żną, wieją, młócą, plewią, albo inną robotę bez sprzężaju odprawują, to po dwojgu na dzień z łanu przez 5 dni w tydzień. Zażen, obżen, bez pańszczyzny dwa dni roku z chleba powinni. Szarwarki według dawnego zwyczaju odprawują tak do mły-

nów jako i do okopów podczas powodzi. Na podwody powinni jechać za pańszczyznę swoim powozem z łanu albo z pół łanu sprzęgając się do Sambora, do Starej Soli i do Przemyśla. A za te podwody wytrąca im dwór tyle dni, wiele w drodze będą. Stróżę odprawują po jednemu, po kolei za pańszczyznę. Młócić powinni z łanu kopę, a z półłanku pół kopy. Czynsze: Płacą czynszu z półłanka każdego robotnego na św. Marcin po złp. 3 gr. 3. Kur dwie z półłanka na rok dają. Z roli Wojewodziąt nazwanej płacą na rok zł. 5. Z dzielniczek różnych płaci gromada z każdej zł. 6. Z gruntu Sigot nazwanego za pastwisko gromada daje zł. 60. Pop płaci czynszu z półłanku zł. 2 gr. 6. Zagroda karczmarska płaci czynszu na rok zł. 3. Młynarze z półłanu młynarskiego płacą zł. 15. Zagród jest w tej wsi 20; płacą z każdej zł. 2 gr. 15. Zagroda karczmarska płaci czynszu zł. 3 i do tego siać zboże pańskie, kiedy wskażą, iść powinni. Służkowie dawali na rok za posługę dworską zł. 55. Komisya anni 1682 położyła ich zł. 100 mając to in consideratione, że osiadłych gospodarzów jest 14, a żadnej powinności inszej nie odprawują, tylko gdy woda na Sanie przybywa, dawać znać powinni do zamku samborskiego. Tedy my widząc słuszność, aby ludzie daremno gruntów ekonomicznych nie zażywali, przy ostatniej rewizyi ich zachowujemy i płacić po zł. 100 rozkazujemy. Z ogrodu przy roli Nestorowiąt Andrzej Nuskwa płaci zł. 4. Zagrodnicy powinni siano grabić, zboże wyczyniać, pstrągi koleją łowić. Z półłanka każdego czynszowego płacą po zł. 24. Chałupnicy, wiele ich jest, każdy z nich płaci z chałupy zł. 5. Tkacze płótno pańskie robić powinni; płacą im od konopnego po gr. 40, od zgrzebnego po gr. 24. Garncarze od każdego wypalenia pieca powinni dawać do dworu garnków 6. Szewcy z pańskich skór buty kiedy robią do dworu, płacą im od każdej pary po gr. 12. Budynki folwarkowe: Dworek jest, w nim izba z komorą, okna w drzewo 3. Ex opposito 3 izby. Piekarnia z komorą. Gontami budynek wszystek nakryty. Stajenka mała przy piekarni na kilka koni przybudowana. Piwnica niedaleko budynku ziemią przysypana, a słomą pokryta. Sernik na 4 sochach dranicami nakryty. Gumno ze dwiema stodołami, jedna wielka, druga mniejsza, poszycie słomiane dobre na obudwu. Obora zła, trzeba ją restaurować. Zasiewek na tym folwarku: Wysiano in a. 1685 pro 1686: Żyta miary drohobyckiej, tak wielkiej jako samborska, półmiarków 24. Pszenicy takiejże miary półmiarków 30. Jęczmienia półmiarków 12 i macę. Grochu półmiarków 4. Szumeszki albo owsa z jęczmieniem półmiarków 60. Tatarki półmiarków 10. Konopi półmiarków 3. Ogrody dwa są, zasiane obadwa zupełnie, ale nie obrodziły". Do klucza ułuckiego należą wsie: Chłomiec (dziś Hłumcza al. Hłomcze) i Dobra. W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Ossol., Nr. 1632, str. 170) czytamy. „Ta wś osiadła na łanach 15, czyni ćwierci 60, videlicet roboczych, gromadzkich 30, arendowych 30. Zosobna popowskich ćwierci 2, hajduckich 4, służków 4, młynarskich 2. Zagród 22; wszystkie arendowne. Do tych zagroda karczmarska. Czynsze (wymienione szczegółowo) wynoszą 1177 zł. 15 gr. Powinności tej wsi określone prawie tak samo jak w lustracyi z r. 1686. Lasy ułuckie: Las na wschód słońca smerekowy i bukowy. Las drugi na płd. „Szeroki dział", jodłowy. Trzeci „Kłokoczków", w nim jedlina, buczyna. Do których lasów leśnych dwóch z gromady obrani być powinni". W tym inwentarzu (str. 167 nn.) jest opis klucza ułuckiego a mianowicie: dworu, budynku, młocarni, stodół, winiarni, wozowni, gumna i karczmy i wysiew zboża na folwarku". Klucz ułucki zajęto w r. 1772; wsie sprzedano Piotrowi Starzyńskiemu, jednak w r. 1785 reinkamerowano. W r. 1828 nabył wsie Hłomcze i Dobra Kalikst Dobrzański i Teodor Tergonde za 4020 złr., Ułucz zaś sprzedano wraz z Hroszówką w r. 1828 Teodorowi Tergondemu i Kazimierzowi Gozdowiczowi za 33,530 złr. (Czemeryński, Dobra koronne, str. 215). Na górze zwanej Dębnikiem (Dubnyk) wyorano w r. 1876 halabardę, którą w r. 1877 nabył hr. Drohojowski. Na tej górze stoi cerkiew, dość starożytna, drewniana, otoczona starym, niskim murem obronnym, z otworami czworobocznemi. W obrębie murów stał niegdyś klasztor bazyliański, po którym nie ma śladów. *Lu. Dz.*

Uługaje, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 30 w. od Poniewieża.

Ułuki, wś i dobra, pow. bychowski, gm. Dołgi Moch (o 10 w.), ma 43 dm., 314 mk.; zapasowy magazyn gminny. Dobra, własność od 1869 r. Matejsona, mają 3721 dzies. (2750 lasu, 350 roli, 170 łąk); 3 młyny wodne i karczma przynoszą 1050 rs.

Ułukowie, wś i folw., pow. homelski, gm. Homel (o 8 w.), ma 39 dm., 199 mk., zapasowy magazyn zbożowy gminny. Folw., dziedzictwo Faszczów, 1303 dzies. (516 lasu, 585 roli, 209 łąk); stajnia zarodowa.

Ułuże, wś, pow. mohylewski, gm. Ciecierzyn, ma 33 dm., 222 mk.

Ułyha 1.) *Mała* al. *Ułyżka*, wś nad rzką Ułyżką, pow. bracławski, okr. pol., sąd i pocz. Niemirów, gm. Peczara, par. kat. Krasne, ma 64 osad, 420 mk., 503 dzies. ziemi włośc., 67 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Koźmy i Damiana, wzniesiona w 1749 r., z 495 parafia-

nami. Wś ta należy do dóbr Stojany, obecnie Bałaszewa. 2.) **U.** *Wielka*, wś nad rzką Ułyżką, dopł. Kraśnianki, pow. bracławski, okr. pol. i sąd Niemirów, gm. Szpików, par. kat. Krasne. Ma 148 osad, 800 mk. (10 jednodw.), 985 dzies. ziemi włośc., 2315 dwors. (ze Stojanami i Ułyhą Małą), 68 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesiona w 1861 r,, z 1094 parafianami. Powierzchnia równa i górzysta, czarnoziem z glinką pomieszany. Około 1760 r. nabył U. od ks. Lubomirskich Leonard Marcin Świejkowski, następnie własność Sobańskich, dziś Bałaszewa. *Dr. M.*

Ułyżka, rzeczka, w pow. jampolskim i bracławskim, prawy dopływ. Kraśnianki. Bierze początek w pow. jampolskim powyżej wsi Stojan, płynie z zach. na wschód, mija Stojany, Ułyhę, Ułyżkę, poczem zwraca się na płn. i pod wsią Rohoźną (w pow. bracławskim) ma ujście. *X. M. O.*

Ułyżka, ob. *Ułyha Mała.*

Uma al. *Umańka, Humańka*, rzka, w pow. humańskim, lewy dopł. Jatrani, bierze początek na gruntach wsi Werchniaczka, przepływa przez Werbowatę, Koczubijówkę, Horodeckie, Humań, Hrodzewę, Suszkówkę i w pobliżu Korżewa ma ujście. Przybiera kilka drobnych dopływów, pomiędzy innemi rzkę Kamionkę. W biegu rozlewa się w liczne stawy.

Umaj, także *Ujm* (Pamiat., I, cz. 2, 68), wś na włości łokaczowskiej, t. j. w dzisiejszym pow. włodzimierskim, na płd.-wsch. od Włodzimierza. Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego w 1577 r. wś U. należy do Łokacza ks. Romana (Sanguszki), który płaci z niej od 4 dym. łanow., 2 ogr. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 66).

Umań, ob. *Humań.*

Umanka 1.) strumień, w pow. radomyskim, pod wsią Nowaki łączy się ze strum. Iwanki i daje początek rzece Osoka, praw. dopł. Uszy. 2.) **U.,** ob. *Uma.*

Umany, ob. *Humań.* Por. też t. XI, 816 i t. XII, 171.

Umelmujża, ob. *Humelmujża.*

Umianowice, w r. 1254 *Umenowicz*, 1257 *Unanowice* i *Unonicze*, 1262 *Uyonovice* i *Umanovice*, 1579 *Huymanowicze*, wś i folw. nad rz. Nidą, pow. pińczowski, gm. Kliszów, par. Kije, na prawo od szosy z Kielc do Pińczowa (odl. 7 w.). Fol. U. Poduchowne w r. 1885 rozl. mr. 1001: gr. or. i ogr. mr. 478, łąk mr. 85, past. mr. 383, lasu mr. 18, nieuż. mr. 37; bud. drewn. 9. W 1827 r. 50 dm., 356 mk. Dobra poduchowne U., rozległe 1286 mr., nabyli włościanie na licytacyi rządowej w r. 1882 za rs. 55,710. Bolesław, ks. krakowski, uposażając klasztor w Krzyżanowicach, nadaje mu r. 1254 miedzy innemi w tej wsi: „quatuor sortes in quibus sunt locati ministeriales famuli: Jacobus pistor et successio ejus, Gogich cocus, Mantar cocus et succesio eorum, Sestrzewal faber et succ. ejus, Paul piscator et suc. ejus, Boguslaus cocus et succ. ejus, Mosto cum fratre Martino et succ. eorum, Milosłaus agazo et succ. ejus". Uposażając klasztor w Zawichoście r. 1257 nadaje mu, zapewne inne, części tej wsi (Kod. dypl. pol., I, 74, 79 i III, 74). Oprócz tego klasztoru przeniesionego do, Skały posiadał tu jeszoze klasztor w Krzyżanowicach inne znowu części, które Stanisława przełożona sprzedaje w r. 1293 za 25 grzyw. srebra klasztorowi w Skale (Kod. Małop., 53, 69, 71, 74, 142, 182). W połowie XV w. wś U., w par. Kije, nadana przez Bolesława Wstydliwego klasztorowi św. Andrzeja, miała 20 łan. km., z których płacono czynszu po jednym fertonie, 40 jaj, 4 koguty; 2 karczmy z rolą płaciły po 1 grzyw., 2 zagr. po 1 fertonie i odrabiali jeden dzień w tygodniu. Folw. duchowny nie płacił dziesięciny. Wszystkie role km. dawały dziesięcinę snopową i konopną, wartości 20 grzyw., scholastryi kieleckiej (Długosz, L. B., III, 319). W r. 1579 we wsi „Huymanowicze" „gnosi Dembinski nunc Nicolai Mokrski tenutae" płacono od 8 osad., $9^1/_2$ łan., 3 ogrod., 2 kom., 3 ubog., 1 rzem. (Pawiński, Małop., 220). *Br. Ch.*

Umiastów al. *Umiastowo Klimonty*, wś, folw. i kol., pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Borzęcin, odl. 10 w. od Błonia a 12 w. od Warszawy. W 1827 r. 14 dm., 100 mk. W r. 1886 fol. U. Klimonty lit. A rozl. mr. 98: gr. or. i ogr. mr. 91, łąk mr. 2, nieuż. mr. 5; bud. mur. 4, drewn. 5. Wś U. os. 10, mr. 139. Część większa (około 200 mr.) folwarku uległa parcelacyi na kilka kolonii, mających od 15 do 45 mr. obszaru.

Umiastów, folw., pow. oszmiański, par. Dziewieniszki, własność Umiastowskich.

Umiastowice, pow. wągrowiecki, ob. *Miastowice.*

Umielonka, wś pod wsią Kaliszem, pow. kościerski, wymieniona w dok. r. 1663 (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, 95). Dziś pod tą nazwą nie istnieje. *Kś. Fr.*

Umiemy Szlasy, ob. *Szlasy.*

Umień al. *Umienie*, r. 1242 *Unane*, 1377 *Unene*, 1576 *Unienye*, wś, os. młyń., folw. i prob., pow. kolski, gm. Drzewce, par. Umień, odl. od Koła 12 w. Posiada kościół par. drewniany. Wś ma 28 dm., 182 mk.; os. 1 dm., 8 mk.; os. młyń. 1 dm., 5 mk.; folw. 8 dm., 88 mk.; prob. 2 dm., 6 mk. W 1827 r. 23 dm., 276 mk. Dobra U. składały się r. 1885 z fol. U. i Hilarów, rozl. mr. 1256: fol. U. gr. or. i ogr. mr. 505, łąk mr. 67, past. mr. 18, lasu mr. 254, nieuż. mr. 35; bud. murow. 9, drewn. 7; płodozm. 5, 9 i 13-pol.; fol. Hila-

rów gr. or. i ogr. mr. 330, łąk mr. 9, past. mr. 20, lasu mr. 7, nieuż. mr. 11; bud. mur. 5, drewn. 3; lasy nieurządzone. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś U. os. 48, mr. 99; wś Banachów os. 3, mr. 90; wś Szczepanów os. 9, mr. 180; wś Hilarów os. 12, mr. 60. W potwierdzeniu posiadłości klasztoru sulejowskiego przez Konrada, ks. mazow., w r. 1242, wymienioną jest wś U. (Kod. dypl. pol., I, 48). W dokum. z r. 1377 spisanym w Uniejowie, występuje „Petrus de Unene gladifer Dobrinens. (Kod. Wlkp., Nr. 1733). Kościół i par. założyli zapewne dziedzice wsi już w XIV w. W r. 1443 i następnych toczy się proces, który aż w Rzymie się rozstrzyga, o dziesięciny ze wsi Głębokie i Drzewce pomiędzy proboszczem z U. a kollegium wikaryuszów łęczyckich. Proboszcz przegrał sprawę i musiał zapłacić 23 grzyw. kosztów. Na początku XVI w. stoi w U. kościół p. w. św. Michała. Patronat mają dziedzice wsi. Uposażenie proboszcza stanowią trzy łany z łąkami, place, ogrody, plac pod karczmę, pusty. Dziesięciny z folw. pobiera pleban, kmiecie zaś dają mu tylko kolędę, po groszu z łanu (jak i w całej parafii), zaś dziesięcina od nich idzie na stół arcybiskupi. Obecny kościół pochodzi z XVII w. Odbudowany 1756, odnow. 1864 r. Antepedyum wielkiego ołtarza ma herb z cyframi fundatora (Łaski, L. B., II, 144 i przypisy). W r. 1830 spaliły się wraz z plebanią księgi kościelne. W r. 1576 wś kośc. Unienye składała się z części Jana Powierskiego (1 łan), Mikołaja Unińskiego 1 łan, Jana Unińskiego Hinka $2^1/_2$ łan., zaś $5^1/_2$ łan. pustych, również rzemieślnik i karczmarz uszli, osad. 3. W części Kazimierza Hinka 3 łany, 3 ogrod., 1 karczma, łan pusty, 1 palący gorzałkę, rzeźnik, wiatrak, 2 rzem., komornik zbiegł, osad. 8 (Pawiński, Wielkop., II, 76). R. 1745 Szymon Niepraszewski, 1780 r. Fran. Bielicki, 1812 r. Zabokrzyccy występują jako dziedzice U. (Arch. b. kl. karm. w Kłodawie). W ostatnich czasach od Wendorfów przeszła do Wyganowskich. U. par., dek. łęczycki, 1978 dusz. *Br. Ch.*

Umienino, okolica szlach., pow. płocki, gm. Żągoty, par. Proboszczewice, odl. 14 w. od Płocka. W skład jej wchodzą: a) *U.-Łubki*, wś drobnych właścicieli, 7 dm., 6 osad, 68 mk., 367 mr. (336 roli). W 1827 r. 8 dm., 42 mk. b) *U.-Nagietki*, wś drobnych właścicieli, 8 dm., 66 mk., 276 mr. (240 mr. roli). W 1827 r. 9 dm., 47 mk. c) *U.-Żelazki*, folw. pryw., 2 dm., 45 mk., 230 mr. (203 mr. roli). W r. 1827 było 6 dm., 49 mk.

Umierzyno-Żołnowo, wś, pow. nieszawski, gm. Straszewo, ma 19 os., 624 mr.; ob. *Święte.*

Umieszcz, w dok. z r. 1105 *Unesice*, 1229 *Unesici*, 1275 *Unesici villa*, 1285 *Unescz*, w XV w. *Unyeszcz*, wś, pow. jasielski, nad pot. t. n. (lew. dopł. Jasiołki), na płd. od Tarnowca (par. rz.-kat. i st. dr. żel. państw. odl., o 9 klm. na wschód od Jasła). Teren wsi lekko sfalowany, wzn. 241 do 282 mt. npm. Wieś liczy 85 dm. i 438 mk.; pos. tabul. 5 dm. i 50 mk.; 484 rz.-kat. a 4 izr. Pos. więk. (Gorayskich) ma 309 mr. roli, 58 mr. łąk, 4 mr. ogr., 4 mr. past., 24 mr. lasu i 1 mr. 1489 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 234 mr. roli, 48 mr. łąk i ogr. i 22 mr. past. Gleba składa się z glinki urodzajnej. Wymienia wś przywilej kardynała Idziego z r. 1105 jako własność opactwa tynieckiego (Kod. tyn. wyd. Kętrzyńskiego, I, 3) i potwierdzenie dóbr opackich przez Grzegorza IX z 1229; następnie przywilej Bolesława Wstydliwego z r. 1275 (ibid., XXIII, 39). Później (ibid., XXXI, 56) nadał klasztorowi 1288 Leszek Czarny prawo założenia wsi „Vnescz“ na miejscach przez Tatarów spustoszonych, na prawie magd. a Kazimierz W. (ibid., LXXVII, 124) w 1367 nadał wsi „Unieszcz“ prawo magdeburskie. Za Długosza wś należała do klasztoru tynieckiego (L. B., III, 209); miała 6 łan. km., karczmę z rolą, zagrodę, sołtystwo i młyn. Klasztor miał tu predium, na którem odrabiali kmiecie pańszczyznę. W 1581 (Pawiński, Małop., 120) płaci ztąd Jan Szreniawa od łan. km. 4, zagr. z rolą 2, kom. z bydłem 3, kom. bez bydła 6, rzemieśln. 1, karczmy z ćwiercią łanu i czynsz. 3. Wś należała wtedy do par. w Tarnowcu. Graniczy na zach. z Gąsówką, na płn. z Tarnowcem, na wsch. z Wrocanką a na płd. z Glinikiem Polskim. Na zach. od wsi ciągnie się las, zwany Górami (wzn. 337 mt.). *Mac.*

Umieszki, pow. mławski, ob. *Uniszki.*

Umieżnaja-Niwa, uroczysko, w pow. pińskim, pod Stetyczewem (gm. Chojno), wspominane w dokumencie XVI w. (ob. Piscewaja kniga Pinsk., wyd. Wil. Arch. Komiss., 233).

Umin, pow. łowicki, ob. *Humin.*

Umiński, zaśc., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. i par. katol. Hłusk, gm. Horki. *A. Jel.*

Umiotki-Tańskie al. *Umioty Tańsk*, wś, pow. przasnyski, gm. i par. Dzierzgów, odl. o 24 w. od Przasnysza, ma 9 dm., 86 mk., 194 mr. W r. 1827 było 6 dm., 37 mk. Ob. *Tańsk.*

Umoście, pow. borysowski, ob. *Słoboda* 43).

Umułtowo al. *Umółtowo*, *Unolfi villa* w r. 1253, *Hunoltovicz* 1310, *Hunoltovicze* 1313, mylnie *Nołtowo*, dwór, pow. poznański, o 7 klm. na płn. od Poznania i 2 klm. od rz. Warty; par. św. Wojciech, poczta, st. dr. żel. w Poznaniu; 8 dm., 117 mk. (100 katol., 17 prot.) i 373 ha (283 roli, 18 łąk, 3 past., 58 lasu, 7 nieuż., 2·80 wody); czysty dochód z ziemi

2554 mrk. W r. 1253 Przemysław I, nadając Poznaniowi prawo niem. przekazał miastu U. do osadzania; r. 1310 wójt pozn. Przymko sprzedał część swoją w U. kapitule pozn.; r. 1313 mieszczanin Ludwik, zakładając w katedrze altaryę śś. Szymona, Judy, nadał jej, między innemi, połowę swej części w U. Około r. 1633 kapituła odstąpiła tę wś dominikanom poznańskim. Zabrana w końcu zeszłego wieku przez rząd pruski, przeszła w ręce Treskowa. *E. Cal.*

Umycza, ob. *Uimicza.*

Umyśle, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 30 w. od Nowoaleksandrowska.

Unawa, rzeka, w pow. skwirskim i wasylkowskim, prawy dopływ Irpenia (podług W. Pola, mylnie, dopływ Dniepru). Bierze początek w pow. skwirskim na gruntach wsi Horodyszcze, płynie pod Wójtowce, Sokólczę, Woliczkę, Kojłówkę, Łozowiki, Żydowce, Jerczyki Żydowskie, Romanówkę, Koszlaki, po za którymi wkracza do pow. wasylkowskiego, oblewa: Piwne, Chwastów, Śnihirówkę, Sniatynkę Małą, Ofirnię, Koszczejówkę i w pobliżu Czarnohorodki ma ujście. W biegu swym oddziela właściwą Ukrainę od Polesia. Z obu brzegów przybiera kilka strug bez nazwy, dalej Łozinkę, Potiewkę, Duhę i Srogi Bród. *J. Krz.*

Unazowicze, ob. *Ułazowicze* 1).

Unce, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Botoki, 123½ dzies., własność Serafinasów i in.

Unchristen, dziś *Bismarcksfeld,* dawniej *Okrzesice,* w dok. z r. 1295 *Ocressicz,* 1336 *Okrzeschicz,* 1361 *Ockirschicz,* wś, pow. wrocławski, par. ew. Sillmenau, kat. Rothsuerben; ma 218 ha (176 roli), 18 dm., 106 mk. (15 katol.). Dawniej należała do dóbr biskupa wrocławskiego.

Unciszki, wś, pow. poniewieski, par. Wobolniki, posiada kaplicę katol., p. w. św. Jakuba apost., z drzewa w 1736 r. przez miejscowych włościan wzniesioną. W spisie urzęd. niepodana.

Unciuny, wś włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 9 w.), okr. wiejski Wazguny, dobra skarbowe Szeszole, o 57 w. od Wilna, 6 dm., 63 mk. katol. (w 1865 r. 22 dusz rewiz.).

Unczej, uroczysko błotne, w pow. pińskim, około wsi Ciołkowicz (w gm. Morocz), wspominane w dokumencie XVI w. (ob. Piscewaja kniga Pinsk, Wyd. Wil. Arch. Komiss., 230). *Al. Jel.*

Undega, rzeczka, bierze początek pod Wojewodzinem, w pow. szczuczyńskim, płynie ku wschodowi przez Łękowo, Kasperowo i pod Rudą uchodzi do Dybły (dopł. Ełku) z lew. brzegu. Długa 6 w. *J. Bliz.*

Undriuny, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 37 w. od Nowoaleksandrowska.

Undryszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 71 w. od Nowoaleksandrowska.

Undy-Czarnowo, wś szlach., pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Kołaki. W r. 1827 było 7 dm., 45 mk. Ob. *Czarnowo.*

Unemino (dok.), wś zaginiona pod Gdańskiem, może późniejsze pustkowie Januszowo przy Kacyku. Zachodzi po raz pierwszy wdok. ks. Mestwina z r. 1277 jako wś bisk. kujawskich (ob. Perlbach, P. U. B., str. 245 i ks. Kujota, Majątki bisk., str. 29 i 50).

Uneraze (dok.), wś zaginiona pod Stężycą, w pow. kartuskim. R. 1284 nadaje ją ks. Mestwin ciotce swej Giertrudzie. Leżała w ziemi Piersznej (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 349). Wś tę przypomina dziś jeszcze obręb leśny „Uneritz" zwany (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., VI, 23 i Quandt: Baltische Studien, XVI, 128). Ob. *Kościerzyna.*

Unewel, w XVI w. *Wnyewyel, Uniewiel, Unewol,* wś, fol. i młyn, pow. opoczyński, gm. Unewel, par. Białobrzegi, odl. od Opoczna 24 w., ma 28 dm., 180 mk. W 1827 r. było 16 dm., 112 mk. W r. 1886 fol. U. rozl. mr. 341: gr. or. i ogr. mr. 192, łąk mr. 24, lasu mr. 95, nieuż. mr. 30; bud. mur. 2, drewn. 13; płodozm. 8-pol.; las nieurządzony. Wś U. os. 34, mr. 351; wś Olszewice os. 25, mr. 317; wś Celestynów os. 14, mr. 167. Lib. Ben. Łaskiego (I, 631) wymienia tę wś w par. Białobrzegi. Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1508 Unewol należała do Dąbrowskich, którzy płacili gr. 19 den. 9. W r. 1577 Pekowski i Uniewielski płacili od 2 łan., 1 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 294, 481). U. gmina należy do sądu gm. okr. IV w Sławnie, urząd gm. we wsi Sługocice, st. p. w Tomaszowie. Gmina ma 8683 mr. obszaru (w tem 6900 mr. włośc). i 3491 mk. (257 prot., 11 żyd.). W skład gm. wchodzą: Białobrzegi, Borek, Brzostów, Ciebłowice (Szczebłowice), Celestynów, Dąbrowo, Grzmiąca, Kępa, Kopce, Książ, Kulas, Ludwików, Olszowice, Podoba, Piła, Sługocice, Smardzewice, Unewel, Utrata i Wąwał. *Br. Ch.*

Unęcice al. *Unęcina Krobia, Unentina Crobya* w r. 1294, *Unicic* r. 1307, później *Unancice, Unenczice, Uniczyce,* wś nieistniejąca już, niegdyś część Krobi, w dawnym pow. kościańskim. W r. 1294 Tomko, kustosz pozn., Tomasz, podkomorzy, i Bogusław, pleban w Witomyślu, synowie milesa Unęty, dali tu Marcinowi Kryspolowi sołtystwo, składające się z 6 łan. flamandzkich i połowy bagniska miejscowego w zamian za wś Oczkowice; w r. 1307 bisk. pozn. Andrzej wziął (drugie) soł-

tystwo, należące do Piotra, w zamian za 2 łany roli w U. które wcielając do Kościelnej Wsi, innej części miasta Krobi, uwolnił od dziesięciny. Tomasz darował swoje U. kościołowi (Kod., Wielkop., n. 720, 910) który z biegiem czasu posiadł całą Krobię. Na rokach kościańskich w r. 1394 i 1399 występują między świadkami Mikołaj „de Unenczice Unenczky“ i Browald „Unandczky“ (Akta gr. wielk., n. 1685, 1687 i 2296), którzy pochodzić mogli z Unęcic. *E. Cal.*

Unga, dwór, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Szawlany, o 20 w. od Szawel.

Ungaryn, fol., pow. kalwaryjski, gm. Ludwinów, par. Maryampol, (o 5 w.), odl. od Kalwaryi12w. , ma 9 dm., 37 mk., 645 mr. (540 mr. roli, 69 mr. łąk, 36 nieuż.), 15 bud. murow., 4 drewn., wiatrak. W 1827 r. było 2 dm.,31 mk.

Ungeni, pograniczna st. dr. żel. południowo-zachodnich, w gub. bessarabskiej, na przestrzeni Rozdzielna-Tyraspol-Prut, odl. 155 w. od Bender, 209 w. od Rozdzielnej a 275 w. od Odessy, na pograniczu od Rumunii (Jass). Przez Prut przeprowadzono most żelazny.

Ungershof, łotew. *Masa Ungura Mujża*, fol dóbr Salisburg, pow. wolmarski (gub. inflancka).

Ungiermujża, wś, pow. dyneburski, w 4 okr. pol., gm. Ungiermujża. Gmina, położona w płn.-zach. części powiatu, graniczy od płn. z gub. inflancką, od wschodu z gm. Sternie. pow. rzeżyckiego, od płd. z gm. Liwenhof, od zach. z gub. Krajcburg i gm. kurlandzką, obejmuje 246 miejscowości, ma 1123 dm. włośc. (obok 212 należących do innych stanów), 6967 mk. włościan, uwłaszczonych na 13017 dzies. ziemi. Zarząd we wsi Stoki.

Ungleniki, dobra, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 59 w. od Poniewieża.

Ungury (od lit. *unguris*-węgorz),1.) zwykle *Ongury*, okolica nad rzką Raganupis (strumień czarownicy), dopł. Szuszwy, pow. kowieński, w 4 okr. pol., par. Jaświojnie, o 47 w. od Kowna. 2.) **U.,** wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 33 w. od Telsz. 3.) **U.,** wś, pow. wiłkomierski, gm. Towiany, o 14 w. od Wiłkomierza. 4.) **U.,** wś, tamże, o 20 w. od Wiłkomierza.

Unguryszki, zaśc. szlach., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 42 w. od Wilna, 2 dm., 17 mk. katol.

Ungvar, słow. *Użhorod,* główne miasto w hr. ungwarskiem (Węgry), po obu brzegach rz. Ungh (dopł. Ondawy). Posiada kościół rz.-katol., 2 kościoły gr.-kat., kościół ewang., synagogę, st. kol. żel. węgier.-wschodniej, st. poczt. i tel., do 12000 mk. Na wzgórzu stoi obszerna rezydencya biskupa gr.-katol. Ulice krzywe, źle brukowane, brudne. Na wzgórzu wysoko położony zamek, rozległy wspaniały gmach, mieści obecnie seminaryum duchowne. Dawne fortyfikacye zamku coraz bardziej niszczeją. W okolicy rozległe winnice, lasy, młyny wodne, tartaki, zdroje mineralne. W mieście bywają ożywione jarmarki.

Unia al. *Piroginie*, fol. nad rzką Szyrwintą, pow. wyłkowyski, ob. *Piroginie.*

Unia, rzka, prawy dopływ Strugi, która z Meszną al. Powicznicą wpada do Warty. Powstaje na łąkach wrzesińskich, o 2 klm. na wschód od Wrześni, zasila się strumieniem od Wielkiego Gutowa; płynie od zachodu ku wschodowi, wzdłuż traktu słupeckiego, na Węgierki i Gonicę, gdzie pod kątem prostym skręca ku płd., a dobiegłszy wsi Unii, zdąża w pierwszym kierunku aż do ujścia. Długość biegu około 11 klm. *E Cal.*

Unia, *Unino* w r. 1287 i 1393, *Una* i *Une* r. 1390, *Unya*, wś i dwór, w pow. wrzesińskim, o 12 klm. na wschód od Wrześni, przy ujściu Uni do Strugi; par. Staw, poczta i st. dr. żel. w Strzałkowie o 5 klm. Wieś ma 2 dm., 24 mk. (21 kat., 3 prot.) i 50 ha (46 roli). Dwór ma 8 dm., 129 mk. (121 kat., 9 prot.) i 358·66 ha (302·20 roli, 29·94 łąk, 11·41 past., 8·47 lasu, 6·64 nieuż.); czysty doch. z ziemi 2808 mrk; chów i tucz bydła; właścicielem jest Tadeusz Chrzanowski. „Unino“, posiadłość Michała, kan. pozn., którą w r. 1287 Przemysław II zwalnia od opłat i ciężarów (Kod. Wielkop., n. 572), nie zdaje się być Unią (może raczej Bnin?). Z U. pisali się w ostatniem dziesięcioleciu XIV w. Tomisław, Mikołaj, Stanisław i Jan (Akta gr. wielkop.). Około r. 1523 altarya p. w. Wniebowzięcia N. M. Panny w Słupcy pobierała od dziedziców Uni 6 grzyw. czynszu, nabytego za 90 grzywien; kmiecie i sołtysi płacili plebanom w Stawie po 6 groszy z łanu i meszne po ćwierci żyta i tyleż owsa (Łaski, L. B., I, 310, 323). W r. 1560 zachodziły spory o wodociek miejscowy Skrzypnik; r. 1584 i 1589 rozgraniczano U. z Gonicami, a w r. 1653 z Uścięcinem. Około r. 1578 dziedziczył U. Gostomski (zapewne Hieronim, późniejszy wojew. pozn.); miał tam 9 ślad. os., 1 zagr. i 2 kom. Majętnością zarządzał Jędrzej Krzywkowski. Przy schyłku zeszłego wieku wchodziła U. w skład dóbr graboszewskich Jędrzeja Mielęckiego. W nowszych czasach posiadali U. kolejno Pawłowscy i Wichlińscy. Na obszarze U. wykopano popielnicę z bronzu, którą Dr. Koehler opisał w czasopiśmie berlińskiego Towarzystwa antropologicznego. *E. Cal.*

Unianiszki, ob. *Unieniszki.*

Uniatycze, wś, pow. drohobycki, 8 klm. na płn.-zach. od Drohobycza (sąd pow., st. kol., urząd pocztowy i telegraficzny). Na płn. le-

ży Niedźwiedza, na wschód Lisznia, na płd. Dereżyce, Popiele i Jasienica Solna, na zach. Nahujowice. Wś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Baru, dopł. Tyśmienicy. Przyjmuje on w obrębie wsi od lew. brzegu pot. Hryszne al. Hreszny. Zabudowania wsi leżą głównie w dolinie pot. Hryszne. Połudn. część obszaru lesista (364 mt.). Własn. więk. ma roli or. 368, łąk i ogr. 164, past. 71, lasu 1120 mr.; wł. mn. roli or. 435, łąk i ogr. 201, past. 356, lasu 18 mr. W r. 1880 było 149 dm., 767 mk. w gm., 8 dm., 117 mk. na obsz. dwors. (804 gr.-kat., 30 rz.-kat., 39 izr., 11 in. wyzn.; 806 Ruskich, 60 Polaków, 13 Niemców). Par. rz.-ka . w Drohobyczu, gr.-kat. w miejscu (dek. drohobycki). We wsi jest cerkiew i szkoła etat. 1-klas. Niegdyś był tu klasztor bazyliański. W r. 1531 potwierdza Zygmunt I wyrok komisarzy królewskich, rozgraniczających dobra starostw drohobyckiego i samborskiego od wsi Uniatycz, będącej w posiadaniu Andrzeja, Dymitra i Steczka Uniatyckich. *Lu. Dz.*

Unibandsin (w dok. z XIV w.), ob. *Niebędzino.*

Unichowo al. *Wunichowo*, niem. *Wundichow*, wś i dobra ryc. w Pomeranii, nad Słupą, między jez. Głębokiem (Glambock) i Szotowskiem (Schattofske); pow. słupski, st. p. i tel. w miejscu. Tu krzyżuje się kolej lęborsko-bytowska i słupsko-bytowska; okolica falista, gleba gliniasta i choć piaszczysta, jednak urodzajna; są także nawodnione łąki i znaczne lasy; hodowla owiec rasy Rambouillet i świni rasy Lincoln; karpiarnia. Wś obejmuje 292 ha i liczyła 1885 r. 148 mk. ew., dobra ryc. zaś 764 ha (311 roli or., 28 łąk, 303 lasu) i miały 1885 r. 198 mk., 190 kat., 8 ew. Dobra te nabył r. 1885 v. d. Marwitz z Nożyńska za 55,000 tal. (ob. „Zur Gesch. der Familie v. der Marwitz“, str. 74 i „Das Reichspostgebiet“, Berlin, 1878, str. 178).

Uniechowo, wś i folw., pow. lipnowski, gm. Oleszno, par. Szpital, odl. 14 w. od Lipna, ma 7 dm., 82 mk. W 1827 r. 10 dm., 73 mk. W r. 1886 fol. U. rozl. mr. 242: gr. or. i ogr. mr. 216, łąk mr. 13, past. mr. 2, nieuż. mr. 11; bud. mur. 7, drewn. 8; płodozm. 8-pol. Wś U. os. 8, mr. 5. Według reg. pob. z r. 1564 wś Unichowo leżała w par. Spital (Pawiński, Wielkp., I, 286). W 1789 r. właścicielką jest Katarzyna Łempicka. *Br. Ch.*

Uniechowo al. *Unichowo*, także *Kryszyłowszczyzna*, wś i folw., pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Żuchowicze; wś ma 20 osad; miejscowość bezleśna, grunta pszenne. Niegdyś własność Giełdygołdowiczów przez nadanie Zygmunta Kiejstutowicza, z kolei Illiniczów. Jerzy Illinicz testamentem z 1568 r. nadaje wś U. słudze swemu Tymofiejowi Kryszyłowskiemu (Syrokomla: „Wędrówki“, 54) i ztąd przezywano wś czasem Kryszyłowszczyzna. Według „Pamiętników“ Maszkiewicza w r. 1615 zabity został w Nowogródku przez pijanego pachołka Jan Hrehorowicz Unichowski i pochowany był w Unichowie. W XVI w. U. było własnością Samuela Szwyjkowskiego, chorążego nowogródzkiego, i w 1665 r. na tej wsi dochodził w trybunale litewskim presbiter Mikołaj Rajecki summy w ilości 1010 złp. (ob. dokum. w t. XV Aktów, wyd. Kom. Archeol. Wil., Nr. 89). Na początku bieżąc. wieku należało U. do Puttkamerów i tu przebywał w sąsiedztwie Tuhanowicz, własności Wereszczaków, Wawrzyniec Puttkamer i poznawszy się z Marylą, pojął ją za żonę. Szczegóły ob. we „Wspomnieniach z przeszłości“ Edwarda Odyńca (str. 245—246). *A. Jel.*

Uniechówka, białorus. *Uniehauka*, zaśc. i folw., pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Mikulicze, o 78 w. od Rzeczycy, ma 21 osad; grunta wyborne, pszenne. *A. Jel.*

Unieck, wś i folw., pow. sierpecki, gm. Gutkowo, par. Unieck, odl. o 26 w. od Sierpca, posiada kościół paraf. drewn., urząd gm., wiatrak, 23 dm., 339 mk. W 1827 r. 19 dm., 144 mk. W r. 1881 folw. U.: gr. or. i ogr. mr. 360, łąk mr. 31, past. mr. 113, lasu mr. 20, nieuż. mr. 15; bud. mur. 2, drewn. 11; pokłady torfu. Wś U. os. 39, mr. 140. Wykazy urzęd. podają 780 mr. folw. i 392 mr. włośc., późniejsze znowu 1031 mr. jako ogólny obszar. Kościół i par. erekcyi nieznanej. Dawny kościół w 1807 r. spłonął. Od r. 1807 do 1861 r. stała kaplica drewniana. W 1861 r. stanął nowy drewniany. U. par., dek. sierpecki (dawniej bieżuński), 3223 dusz.

Uniecza, rzeka, w pow. suraskim gub. czernihowskiej, lewy dopł. Iputi (lewego dopływu Soży).

Uniej al. *Unieja*, rzeczka, w pow. rzeczyckim, lewy dopływ Prypeci.

Uniejewo, wś nad Wisłą, pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Rokicie, odl. o 37 w. od Lipna a 14 w. od Płocka, ma 15 dm., 135 mk., 450 mr. włośc.; os. karczm. rząd. ma 1 dm., 12 mk., 13 mr. W 1827 r. 16 dm., 112 mk. Na obszarze wsi prof. Przyborowski odnalazł cmentarzysko przedhistoryczne. Klemens, bisk. płocki, nadaje r. 1344 sołtystwo w U. Andrzejowi Rożek, wydzielając dziesiąty łan wolny, trzeci denar od spraw sądowych. Sołtys obowiązany odbierać czynsze dla kapituły (Kod. Maz., 53). Wymienione w akcie z r. 1348 (Kod. dypl. pol., I, 198). Według reg. pob. ziemi dobrzyńskiej z 1564 r. wś U., w par. Rokicie miała 13 poddanych Andrzeja Przysławskiego na całych łanach, 1 zagr. i komornika. Płacono 7 fl. 20 gr. i 2

solid. (Pawiński, Wielkp., I, 278). W r. 1789 wś jest własnością katedry płockiej. *Br. Ch.*

Uniejów 1.) w dok. z r. 1136 *Uneievo*, 1357 *Uneyow*, os. miejska, dawniej miasto, na praw. brzegu rz. Warty, w punkcie zejścia się dróg bitych z Łęczycy (odl. około 30 w.), Turka (21 w.) i Koła, pow. turecki. Leży w nizinie otoczonej wzgórzami. W odległości 3 w. na płd.-zachód od U. znajduje się Spicymierz. Obecnie U. posiada kościół par. murow. (dawna kollegiata) i drugi drewniany, synagogę murow., dom przytułku (na 13 starców), sąd gm. okr. II, szkołę początkową, urząd gm. z kasą pożycz., st. poczt. i tel., rejenta, aptekę. Stary zamek arcybiskupi, dziś rezydencya właściciela majoratu Kościelnica; przy zamku piękny park. U. ma 173 dm. i 3133 mk. (śród stałej ludności jest 1300 żyd. i 114 prot.). W r. 1827 było 134 dm., 1431 mk. Do mieszczan należy 1429 mr. ziemi. Ludność żydowska trudni się handlem, chrześciańska rolnictwem i rzemiosłami. Z zakładów fabrycznych istnieją: fabryka octu (mała), olejarnia, 9 wiatraków, garbarnia i farbiarni a. Z rzemieślników jest najwięcej szewców (80), następnie krawców (26), stolarzy (22), piekarzy (10), rzeźników (8), garncarzy (8), kowali (5). Kasa osady miała w r. 1890 dochodu stałego 1784 rs. (z czynszów dzierżawnych, szlachtuza, targowego) i kapitału zapasowego rs. 4000, użytego na fundusz kasy pożyczkowej. Jestto starożytna osada w dawnej kasztelanii spicymierskiej, nadana zapewne już w XI w. arcybiskupom gnieźn. Wymienia ją w liczbie włości arcybiskupich akt Innocentego II z r. 1136. Wcześnie stosunkowo arcybiskupi urządzili tu jeden ze swych dworców. Konrad, ks. krakowski, nadając r. 1242 w Sieradzu swobody posiadłościom kościoła gnieźn., wymienia jako osady, mające dworce arcybiskupie: Łowicz, Słup, Uniejów, Swarawę. R. 1260 Kazimierz, ks. łęczycki, potwierdza swe dawniejsze nadanie arcybiskupom części rzeki Warty z bobrowniami pod Uniejowem. Pierwszym z arcybiskupów, który tu przeważnie przebywał, był błogosławiony Bogumił (r. 1182), który pędził życie ascetyczne i umarł w swej pustelni w Dobrowie (pow. kolski). Następnie przebywa tu często arcyb. Jakub Swinka, fundator szpitala i kościoła św. Ducha w 1283 r. Pochowany on został w U. Zapewne już wtedy U. posiadał prawo miejskie i kollegiatę (w dok. z r. 1301 występuje „praepositus Gregorius“, Kod. dypl. pol., II, 159). Napad Krzyżaków r. 1331 niszczy miasto i kościół. Akt z 1339 r. wymienia kollegiatę i kościół paraf. w U., w liczbie świątyń złupionych przez Krzyżaków (Kod. Wielkp., Nr. 1192). Widocznie kollegiata, p. w. P. Maryi, miała swój kościół czy też kaplicę przy dworcu arcybiskupim, zaś miasto posiadało kościół parafialny, p. w. św. Mikołaja. Potwierdzenie posiadłości arcybiskupich przez Kazimierza W. r. 1357 wymienia: „civitatem Uneyow cum foro et villa eidem coniuncta dicta Koscelna wes“ (Kod. Wlkp., Nr. 1354). Wskrzesicielem upadłych kościołów i instytucyi kościelnych był arcyb. Jarosław, który nadaje kollegiacie nową erekcyę, ustanawiając proboszcza, archidyakona, kustosza, pięciu kanoników i siedmiu wikaryuszów mansyonarzy. Jednocześnie na miejscu starego drewnianego kościołka wznosi nowy, murowany, okazały, konsekrowany około r. 1365 p. w. N. P. Maryi. Przy kościele („capella“) zaś św. Mikołaja, ufundował prepozyturę dla benedyktynów tynieckich i proboszczowi nadał prawo zasiadania w stallach kollegiaty. Wybudował też nowy zamek murowany, obronny, do którego kapituła gnieźnieńska przewoziła wrazie wojny swój skarbiec, księgi i archiwa. W r. 1376 odbywa się pierwszy synod duchowieństwa. R. 1423 arcyb. Mikołaj datuje akt: „in castro nostro Uneow“ (Kod. dypl. pol., II, 394). Zmarły w U. r. 1448 arcyb. Wincenty Kot przeznaczył dla kościoła kollegiackiego cztery beczki wina z winnic w dobrach uniejowskich i chełmskich. Arcyb. Zbigniew Oleśnicki parafię w pobliskim Spicymierzu oddał na uposażenie mansyonarzów kollegiaty. Do wikaryatu przy archidyakonie należał zarząd parafią miejską, zaś parafią wiejską rządził wikaryusz za proboszcza kollegiaty. Kanonie nosiły nazwy: chebdowska, grabowska, nerska, janiszewska, świniecka, od wsi stanowiących główne uposażenie. W r. 1492 złupił zamek i miasto niejaki Kuśmider Gruszczyński, mszcząc się na Oleśnickim. Na początku XVI w. miasto składa się z trzech części: stare miasto z rynkiem, kollegiatą i kościołem św. Mikołaja, otoczone wałem i fosą, z bramami, przedmieście przed bramą miejską od strony Szadka i nowe miasto od strony wsi Ostrowska (ku zachodowi). Jan Łaski, arcyb., aktem z 23 sierpnia 1520 r. zjednoczył tę części, obejmując je jedną nazwą. Założył on r. 1522 w U. dom przytułku dla księży potrzebujących opieki skutkiem starości lub choroby i nadał za uposażenie wójtowstwo uniejowskie i dziesięciny od mieszczan. Zakład ten zwinął arcyb. Drzewiecki. W r. 1563 miasto ma 90 rzemieślników i płaci szosu 96 flor.; r. 1552 przedmieście „Kościelna Wieś“, zwane w spisach „Vilia templi“, ma 16 osad na 16 łanach i 2 łany sołtysie (Pawiński, Wielkop., II, 232, 309). Gdy arcybiskupi przestali gościć w U. i założyli swe rezydencye w Łowiczu i Skierniewicach, miasto i kościo-

ły wiele przez to utraciły. U. dostał się pod zarząd starostów arcybiskupich. Jeden z nich Stanisław z Gomolina odnowił i rozszerzył zamek arcybiskupi w r. 1534. W 1643 r. odbywa się tu synod zwołany przez arcyb. Macieja Łubieńskiego. Zgromadził on do 300 duchownych. Budynek, wystawiony umyślnie dla pomieszczenia obradujących, zawalił się wkrótce po zamknięciu obrad i przygniótł podobno nieudolnego architekta. Wojna szwedzka w r. 1656 dała się we znaki miastu, podobnież jak i rokosz Lubomirskiego w r. 1666. Arcyb. Wacław Leszczyński powziąwszy zamiar sprowadzenia do kollegiaty zwłok błogosławionego Bogumiła, opieczętował w r. 1663 jego trumnę w Dobrowie i przygotowawszy okazały sarkofag marmurowy w kollegiacie, kazał zabrać podstępnie i potajemnie dwu kanonikom zwłoki błogosławionego. Właściciel Brudzewa Łaszcz, kasztelan lendzki, wraz z ludnością parafii na wieść o tem porwaniu, puścili się w pogoń, lecz nie zdołali doścignąć kanoników, którzy manowcami sprowadzili swą zdobycz do U. i tu tymczasowo złożyli w kościołku św. Wojciecha, zkąd przeniesiono relikwie z wielką uroczystością do kollegiaty w d. 29 stycznia 1668 r. Część relikwii złożono w grobowcu, zaś ornat, stułę i czaszkę w zakrystyi. W r. 1704 pod U. obozowała konfederacya wielkopolska. Ponieważ prymas Radziejowski był przeciwnikiem Augusta II, przeto jego wojska przez zemstę spustoszyły U. i dobra arcybiskupie. Zamek zrabowano, miasto spalono. Pożary niszczyły drewniane miasto w latach: 1632, 1736 i 1816. Zamek odbudowany i rozszerzony staraniem Jana Wężyka (w 1638) i Macieja Łubieńskiego (1645), został po zniszczeniu przez Szwedów i Sasów odrestaurowany 1745 r. przez Krzysztofa Szembeka, jak o tem świadczy napis w jednej z sal. Po zajęciu dóbr arcybis. przez rząd pruski w r. 1796, stał w części pustką, dopiero obecny właściciel donacyi rządowej hr. Toll wyrestaurował tę starożytną budowlę i uczynił mieszkalną. Przechowała się dotąd starożytna kaplica arcybiskupów z malowidłem ściennem, przedstawiającem męczeństwo św. Wojciecha i wieża okrągła, z trzema czworokątnemi przyporami, pochodząca zapewne z XIV w. Kościół pokollegiacki, odnowiony w r. 1876, zachował tylko w presbiteryum cechy ostrołuku w oknach i sklepieniu. Posiadał on 9 ołtarzów, dziś zaś tylko 7, z tych 3 w kaplicach. Ołtarz wielki pochodzi z 1778 r., drugi św. Antoniego i św. Anny z bractwem (od r. 1609), trzeci p. w. N. Maryi P. Rożańcowej i czwarty na środku kościoła, z marmurowym grobowcem wzniesionym r. 1666 przez arcyb. Wacława Leszczyńskiego dla zwłok błogosławionego Bogumiła, arcyb. gnieźn. († 1182). Pierwszą kaplicę fundował Boleszczyński, prałat uniejowski, i przy niej uposażył prebendarza i promotora bractwa Szkaplerza św., drugą wzniósł kustosz Jakub Zborowski († 1663), trzecia, p. w. św. Krzyża, fundacyi Głuchowskich. Za czasów pruskich, na początku obecnego stulecia kollegiata składała się z proboszcza, archidyakona, dziekana, kustosza i 6 kanoników. Zniesienie nastąpiło przed r. 1830. Kościołek św. Ducha ze szpitalem założone były r. 1283 przez arcybisk. Jakuba Świnkę. Uposażenie zwiększył arcyb. Baranowski r. 1610. Kościół modrzewiowy miał trzy ołtarze. Był tu osobny proboszcz. Arcyb. Wład. Łubieński odbudował szpital. Za arcyb. Ostrowskiego kościół został rozebrany, jako zrujnowany, po r. 1780. Temuż losowi uległy: kościołek św. Wojciecha, drewniany, konsekrowany 1613 r., uposażony ponownie przez arcyb. Leszczyńskiego r. 1666; kościół św. Antoniego, drewniany, w polu, za miastem, z obrazem uważanym za cudowny i wreszcie kościół św. Mikołaja, z prepozyturą benedyktynów, spłonął r. 1770 i nie został odbudowany. Istniejący obecnie kościołek Bożego Ciała na cmentarzu, stanął w 1739 na miejscu dawnej kaplicy. Klucz uniejowski dóbr arcyb. gnieźnieńskich stanowiły: miasto U. na 23 włókach osiadłe, z których do kollegiaty należało włók 3, na wino do kościoła 1, do archidyakonii 2, do szpitala św. Ducha 1, do probostwa św. Mikołaja 1, do wójtowstwa włók 3, do mansyonarzów ćwierci 12. Osiadłości było w mieście r. 1685 i później 110. Mieszczanie dawali z kwatery obsianej po 6 gr., tyleż z składu na rolach pustych, z domu każdego osiadłego po 2 gr., z każdego mielcucha, a było ich 10, po 2 gr. od każdego, z 29 ogrodów pustych po 2 gr., od kotłów piwnych, których było 6, po 18 gr., od 25 dorabiaczy piwa po 9 gr. Szewców było w mieście 20, każdy płacił od rzemiosła 6 gr. i buty kolejno trzema ratami po sztuk 20. W zamku brali za każdą parę męską po 4 gr., za kobiecą po 2 gr. Sukienników dwóch, płacili od każdego warsztatu po 18 gr., siedmiu kramów po 10 gr. Wszyscy garncarze wydawali do dworu co miesiąc pół kopy polewanego i pół kopy prostego naczynia; dwóch bednarzów obowiązani byli dworowi taniej sprzedawać naczynia, aniżeli obcym, a przytem naprawiać bezpłatnie statki na rzece. Kuśnierzów było 10, stolarz 1, płócienników 3, kołodziej, rymarz i kowalów 4, ci wszyscy wolni byli od wszelkich opłat. Jarmarków odbywało się w mieście 5, z tych 3 dworskie a 2 miejskie, targi w poniedziałek. Podczas jarmarków i targów przypadał 3-ci grosz miejscowemu

wójtowi, a 2 dworowi. Płacono zaś od konia po $1^1/_2$ gr., od bydlęcia po 1 gr., od trzody przepędzonej po pół gr. Od 12 korcy wyrabianego słodu na piwo oddawano dworowi pół korca, na gorzałkę ćwierć. Mieszczanie obowiązani byli brać piwo z browarów pańskich pod karą. Rzeźnicy oddawali od każdego zabitego zwierzęcia po łopatce. Nareszcie z każdej obsianej włóki przypadało dworowi po 12 korcy miary sieradzkiej żyta, pszenicy i owsa. W kluczu uniejowskim było od najdawniejszych czasów 6 folwarków: kościelnicki, zieleniński, wieleniński, ubysławski, niemysłowski i przykuński, z których w r. 1685 wynosił całkowity sprzęt: żyta kop $657^1/_2$, pszenicy $146^1/_2$, jęczmienia $331^1/_2$, owsa 330, grochu 50, tatarki 20, prosa 30, konopi 11, rzepaku 10. Bydła miały wszystkie folwarki sztuk 288, z tych 70 krów pożytkowych, trzody 198, a drobiazgu różnego gatunku sztuk 410. Na zimę tegoż roku wysiano żyta korcy 359, pszenicy 40. Wsi zaciężnych liczył klucz uniejowski 18. W tych wsiach było w r. 1685 osiadłych 258 kmieci, zagrodników i chałupników na 206 włókach, z których 15 włók było wójtowskich i kościelnych. Oprócz robocizny sprzężajnej i pieszej, przypadało od nich dworowi: czynszu 266 złp., składowego 337 złp. 19 gr., żyta korcy 120, pszenicy tyleż, owsa 636, chmielu 68 korcy, kapłonów 118, kur 440, jaj kóp 28. Prócz tego oddawali poddani tego klucza jako dziesięcinę każdy czwarty snopek każdego zboża z nowin. W r. 1795 było w tymże kluczu 368 gospodarzów, zagrodników i komorników, a w ogóle przeszło 2100 głów poddanych, oprócz mta Uniejowa. Robocizna sprzężajna wynosiła 13,624 dni a ręczna z tłukami i szarwarkami 10,081 dni. Czynsz razem z opłatą drożnego, składowego, stróżowego i t. d. czynił rocznie 2167 złp. 17 gr. Nadto oddawali ciż poddani rocznie 336 korcy żyta, 51 chmielu, 128 kapłonów, 378 kur, $28^1/_2$ kóp jaj i 313 łokci przędzy. Podatku rządowego płacili: subsidium charitativum 1396 złp. 28 gr., podymnego 932 złp. 18 hr. (Kś. Korytkowski: Arcyb. i metropol. gnieźn.). Dobra rządowe U. (ogólnej rozległości 24,126 mr.) zostały rozdzielone na majoraty, z których odeszło na majorat Kościelnica, nadany w r. 1836 generał-adjutantowi hr. Toll, 12,088 mr.; majorat Niemysłów, nadany w r. 1831 rzecz. rad. stanu Masson, rozl. mr. 4107; majorat Chełmno, nadany w r. 1837 gen. piechoty baron. Bistrom, rozl. mr. 2799. Reszta dóbr U., pozostała przy skarbie, wynosiła r. 1854 mr. 5126. W skład tej części wchodziły: fol. Gusin mr. 105; fol. Lasy mr. 1430; mato U. mr. 1429; wś Gusin mr. 210; wś Szarów Księży mr. 365; wś Kobylniki mr. 577; wś Sworawa mr. 931; wś Lubiszewice mr. 58; wś Księże Młyny mr. 21. Opis i historyę U. opracował L. P. Witkowski w dziełku: „U., szkic historyczno-statystyczny“, Warszawa, 1855 (odbitka z „Bibliot. Warszaw.“ z r. 1855, t. II, 401). Opis i ryciny podał „Tyg. Illustr.“ z r. 1860 (t. I, 187); „Wspomnienia Wielkopolski“ (II, 312); „Przyjaciel Ludu“ (r. 1838, str. 124). Monografię U., niewydaną dotąd, opracował też Adam Chodyński, autor „Żywota błogosław. Bogumiła“. Uniejów, parafia, w dek. tureckim ma przeszło 8000 dusz. (Część danych do dziejów kollegiaty i opis dóbr biskupich dostarczył p. M. R. Witanowski, dane statystyczne tyczące się obecnego stanu osady zaczerpnięte w części z opisu dostarczonego przez p. Zarzeckiego). 2.) **U.,** wś nad rzką Uniejówką (praw. dopł. Pilicy), pow. miechowski, gm. Wielko-Zagórze, par. Uniejów. Leży między Miechowem a Żarnowcem, posiada kościół paraf. murowany, szkołę początkową. W 1827 r. 43 dm., 311 mk. „Comes Zementa“ wraz z żoną nadają przed Wisławem, dziekanem katedry krakow., połowę wsi „Uniow“ klasztorowi miechowskiemu. Ze wsi tej dziesięcinę pobiera klasztor (Kod. Małop., II, 40, 117). Przy badaniu dochodów klasztoru miechowskiego w r. 1349 Swiętosław, syn Wojsława, „procurator“ w U., podał, iż wieś daje 5 grzyw. czynszu i 5 grzyw. dziesięciny. W r. 1373 przełożony klasztoru Czcico (Czcikus) wraz z braćmi nadają kościołowi św. Wita w U. na uposażenie obszar zarośli w miejscach zwanych: „Stadlnica, Kossutówka, w Koczech i u Lipza“, dla wykarczowania z zastrzeżeniem, by obszar cały nie przechodził jednego łanu. W r. 1375 znowu dodaje przełożony nowe role i ogród (Kod. Małop., III, 78, 93, 270, 294). Nicolaus, rector ecclesiae de Unieijow, podpisał się na akcie spisanym w Krakowie r. 1368 (Kod. dypl. pol., III, 304). W połowie XV w. wś ma kościół kamienny p. w. św. Wita. Klasztor miechowski pobiera z łanów km. po 8 skotów, 30 jaj, 4 koguty, 2 sery. Odrabiano przytem jeden dzień w tygodniu i powabę; osep dawano klasztorowi; karczma z rolą płaciła czynsz; 5 zagr. płaciło po fertonie i odrabiało dla klasztoru jeden dzień w tygodniu. Dziesięcinę pobierał klasztor (Długosz, L. B., III, 16, 17, 25). Według reg. pob. pow. ksiąskiego z r. 1581 wś płaciła od 8 łan. km., 1 czynsz., 4 zagr. bez roli, 1 kom. z bydł., 5 kom. bez bydła, 1 rzem. (Pawiński, Małop., 91). U., par., dek. miechowski, 2018 dusz. *Br. Ch.*

Uniejówka, rzeczka, prawy dopł. Pilicy, bierze początek pod wsią Uniejowem, w pow. miechowskim, i uchodzi do Pilicy pod Żarnowcem, śród szerokiej, podmokłej doliny.

Unieniszki al. *Unianiszki*, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Niemenczyn (o 8 w.), o 33 w. od Wilna, ma 5 dm., 46 mk. kat. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.); należy do dóbr Czarny Dwór, Parczewskich.

Unierzyrz, *Unieżyrz*, r. 1233 *Unezir*, 1349 *Uneszirsz*, wś, folw. i dawne grodzisko nad rzeką Wkrą (Działdówką) z lewego brzegu, pow. mławski, gm. i par. Unierzyrz, odl. 27 w. na płd. od Mławy a 15 w. na wsch.-płn. od Raciąża. Posiada kościół par. drewniany, tartak, dwa młyny wodne, hutę żelazną, karczmę, 33 dm., 496 mk. W r. 1827 było 18 dm., 160 mk. Folw. ma 171 mr. (110 mr. roli, 20 łąk, 23 lasu), pokłady torfu i rudy żelaznej. Wś ma 36 os., 116 mr. Os. młyn. 107 mr. (57 roli, 13 łąk, 16 lasu); bud. drewn. 16. Według wykazów urzęd. ogólny obszar wynosi przeszło 1000 mr. Na jej obszarze mieszczą się młyny, tartak i hamernia. W akcie tyczącym wsi Chełmce, zabranej bisk. kujawskiemu Michałowi i zwróconej z rozkazu Kazimierza, ks. kujaws., r. 1233 w Kruszwicy, powiedziano: „cum castellum de mazovia nomine *unezir* hedificaretur vir illustris nomine Otto, villam nomine *helmci* pro C marcis filiis Sasini vendidit ..... in nostra presencia ... et patris nostri ducis Conradi“ (Kod. dypl. pol., II, 11). Zamek ten leżał na granicy kasztelanii wyszogrodzkiej od płockiej. Wraz z zaludnieniem obszarów północnych i wschodnich stracił gród swe obronne znaczenie. Przy zamku zdawna zapewne istniała kaplica a później kościół paraf. Erekcya parafii nieznana, wcześniejsza zapewne niż w pobliskim Strzegowie (1532 r.). Obecny kościół r. 1751 poświęcony a r. 1857 odnowiony. U. par., dek. mławski (dawniej bieżuński), 1504 dusz. U. gmina, należy do sądu gm. III okr. w Żurominku, ma 12,747 mr. (2167 włośc.), 385 dm., 3868 mk. (113 prot., 241 żyd.). Urząd poczt. w Strzegowie. W gm. znajdują się: 2 kościoły, dom modlitwy, urz. poczt., 4 młyny wodne, 3 wiatraki, huta, smolarnia, 2 fabryki żelaza, 2 tartaki, cegielnia, 5 karczem. W skład gminy wchodzą: Aleksandrowo, Baranek, Czerwonka, Duczek, Giżyno (Gizino), Giżynko, Giżyńskie-Budy, Kuskowo-Glinki, K.-Bzury, K.-Kmiecie, Konotopa, Leszczyna, Mączewo, Mdzewo, Mdzewskie Budy, Maryanowo, Nowopole, Nowiny-Giżyńskie, Polskie-Budy, Strumiłówka, Sójki, Strzegowo, Strzegowskie-Budy, Topolewszczyzna, Unierzyrz, Wesołówka, Wola Kanigowska, Wieluńskie Budy, Zabiele. *Br. Ch.*

Uniesławowo, ob. *Pągowo* (t. VII, 928).

Unieszki, ob. *Uniszki*.

Unieszów, pierwotna nazwa wsi, na której powstały Iwaniska, w pow. opatowskim. Unieszowski Jakub wydał r. 1609 w Krakowie ciekawą historyę rodziny Łaskich.

Unieszyno 1.) *Wielkie*, niem. *Gr. Wunneschin*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. lęborski, st. p. Cewice, st. kol. i par. kat. Lębork; 1272 ha (725 roli or., 75 łąk, 301 lasu); 1885 r. 17 dm., 45 dym., 246 mk. ew. 2.) **U.** *Małe*, niem. *Kl. Wunneschin*, dobra ryc., tamże, w 2 działach: A i B 463 ha, C i D 309 ha. U. zachodzi już w dok. margr. Waldemara z r. 1310 pod nazwą Onezyno, a r. 1313 pod naz. Onezsino (ob. Perlbach: P. U. B., str. 603 i 617). Miało jeszcze w XV w. prawo polskie i płaciło 1477 r. 1 grzywnę i 15 skojców od świni, krowy i przewodu (prowodt; ob. Cramer: Gesch. der Lande Lauenburg und Buetow, II, str. 292). *Ks. Fr.*

Uniewitowice, ob. *Witowice*.

Unihów, ob. *Unijów*.

Unijów, u ludu *Unihów*, w dokum. *Woinyeyow* z 1570 r., *Wojnihów* z 1681 r., wś nad stawem, pow. ostrogski, w 3 okr. pol., gm. Unijów, o 212 w. od Żytomierza, 45 w. na płd.-zach. od Ostroga a 15 w. od Jampola (st. poczt.), w miejscowości równej, poprzerzynanej niewielkiemi dolinami, ma 81 dm., 669 mk. prawosł., 43 kat. i 8 żyd., zarząd gminy, szkoła ludowa od 1876 r. Posiada cerkiew par., p. w. św. Jana Ewang., z drzewa wzniesioną w 1887 r. kosztem parafian i dziedzica Bieńkowskiego, na miejsce dawniejszej z 1740 r.. i uposażoną 64 dzies. ziemi z zapisu ks, Augusta Jabłonowskiego z 1791 r. Cerkiew fil. we wsi Sadki (o 6 w.). Glebę stanowi czarnoziem III klasy z podkładem glinki. Włościanie zamożni, trudnią się wyłącznie rolnictwem; hodują dostateczny inwentarz. Gmina leży w płd.-zach. części powiatu, graniczy od zach. z gm. pow. krzemienieckiego: Szumsk, Dederkały i Jampol, od płd. z gm. Siemionów, od wschodu z gm. Lachowce, od płn.-wsch. z gm. Pererosłe, obejmuje 18 miejscowości, mających 948 dm. włośc. (obok 29 należących do innych stanów), 7203 mk. włościan, uwłaszczonych na 5619 dzies. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1570 r. wś Woinyeyowa należy do Fedora Sieniuty Lachowieckiego. Pobór oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyń, 28). W 1681 r. krewny Sieniutów Lachowieckich Andrzej Leszczyński sprzedaje wraz z innemi dobrami i wś Wojnihów Stanisławowi Jabłonowskiemu. Drogą wiana za ks. Teofilą, córką Augusta Jabłonowskiego, przeszła w dom ks. Sapiehów, od których nabyta w 1818 r. przez Juliana Kossowskiego, sędziego pow. zasławskiego, córka którego wniosła ją Bieńkowskiemu, dziś syna ich Ludwika Bieńkowskiego. *J. Krz.*

Uników 1.) dawniej *Unków* i *U. Kapitulny*,

wś i fol., pow. sieradzki, gm. Złoczew, par. Uników, odl. 26 w. od Sieradza. Wś ma 39 dm. a wraz z koloniami: Wilkołek, Emilianów, Wandalin, Kamasze 1044 mk.; fol. ma 5 dm., 32 mk. wraz z Hutą Unikowską. We wsi jest kościół par. murowany i szkoła początkowa. W 1827 r. było 68 dm., 519 mk. Fol. U. rozl. mr. 392: gr. or. i ogr. mr. 293, łąk mr. 78, past. mr. 2, nieuż. mr. 19; bud. mur. 6, drewn. 6; płodozm. 5 i 6-pol. Do fol. poprzednio należały: wś U. os. 50, mr. 349; wś Wilkołek os. 9, mr. 159; wś Wandalin os. 31, mr. 743; wś Emilianów os. 40, mr. 636; wś Kamasze os. 17, mr. 225. Jest to starożytna osada, dawne gniazdo Unikowskich, od połowy XVI w. własność kapituły gnieźn. Kościół paraf., p. w. św. Stanisława, istniał zapewne już w XIV w., kiedy już w XV w. obraz tego świętego uważany był za cudowny i Długosz podobno odbywał tu pielgrzymkę pobożną. Z obszaru pierwotnej parafii wydzielono następnie dwie nowe: Klonową i Złoczew. W r. 1622 drewniany kościół odbudowano. Przy kościele była kaplica z obrazem św. Stanisława. Obecny murowany stanął po r. 1870 (Łaski, L. B., I, 422, i przypisy). Na początku XVI w. łany kmiece w-U. dawały plebanowi za dziesięcinę po fertonie z łanu a na kolędę po groszu. Łany folw. też dawały plebanowi. Uposażenie w ziemi było szczupłe. Dwa ogrody, kilka kawałków roli i łąka na dwa stogi siana. W r. 1576 wś ma 7 łan. i 2 zagr. U. par., dek. sieradzki, 2536 dusz. 2.) **U.**, wś i fol., pow. pińczowski, gm. Pińczów, par. Szaniec, odl. 6 w. od Pińczowa. W 1827 r. było 36 dm., 246 mk. Dobra U. składały się r. 1884 z fol. U. i Gajówka, rozl. mr. 648: gr. or. i ogr. mr. 235, łąk mr. 105, past. mr. 104, lasu mr. 128, nieuż. mr. 27, przestrzenie sporne mr. 49; bud. mur. 3, drewn. 11; płodozm. 10-pol.; las nieurządzony, pokłady gipsu. Wś U. os. 52, mr. 413. Długosz wymienia wś U. w par. Szaniec (L. B., II, 379). W r. 1508 U. z Gołuchowem, Żydowem i Wolą należy do Rafała i Jana Gołuchowskich, płacących 3 grzyw. 23 gr. W r. 1579 U., w pow. wiślickim, należy do Wojciecha Padniowskiego, który płaci od 14 os., 7 łan., 2 zagr., 2 ubog. (Pawiński, Małop., 223). *Br. Ch.*

Unikowo, wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Lekowo, odl. 14 w. od Ciechanowa, ma 23 dm., 228 mk. W r. 1827 U. miało 13 dm., 115 mk., Unikówko zaś 5 dm., 35 mk. W r. 1887 fol. U. i Unikówko rozl. mr. 908: gr. or. i ogr. mr. 535, łąk mr. 50, lasu mr. 305, nieuż. mr. 18; bud. mur. 8, drew. 4; płodozm. 7 i 10-pol.; las nieurządzony. Wś U. os. 42, mr. 353.

Unikowo, dawna nazwa *Junikowa*, w pow. poznańskim.

Uniłowszczyzna, ob. *Upichowszczyzna.*

Unimachy, mylnie, (ob. *Kościuki*), za *Upinachy.*

Unimanka, rzeczka, w pow. wilejskim, przepływa pod fol. Nowydwór.

Unin, wś i fol. majorat rząd., pow. garwoliński, gm. Górzno, par. Garwolin, ma szkołę początkową (od r. 1873), 78 dm., 604 mk., 2992 mr. W 1827 r. było 60 dm., 368 mk. Dobra U., oddzielone od dóbr rządowych Garwolin, nadane były jako majorat w r. 1836 pułkownikowi Antonow. W skład dóbr w r. 1854 wchodziły: fol. U. rozl. mr. 479; Młyn U. mr. 5; wójtowstwo mr. 163; razem mr. 647. Wś U. os. 79, mr. 1853. Według reg. pobor. z r. 1540 wś królewska „Unijno", w par. Garwolin, ma $15^1/_2$ łan. Oddzielona od ststwa garwolińskiego wś ta stanowiła odrębną dzierżawę, którą posiadał w połowie XVIII w. jako własność emfiteutyczną Poniński, płacąc kwarty złp. 1185. *Br. Ch.*

Unin, wś na lewym brzegu Teterewa, przy ujściu rzeczek Żerewy i Żerewca al. Krapiwny, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Rozważów, o 67 w. od Radomyśla, ma 653 mk. Podług Pochilewicza jest tu 977 mk. prawosł., 35 katol. i 34 żydów. Włościanie, w liczbie 254 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1029 dzies., ze spłatą po 291 rs. 96 kop. rocznie. Własność większa wynosi 451 dzies. ziemi użytkowej, 7641 lasów i około 284 dzies. nieużytków. We wsi znajduje się cerkiew Pokrowska, z drzewa wzniesiona w 1848 r. i uposażona 41 dzies. Poprzednia cerkiew podług wizyt. dziekana dymarskiego z 1783 r. była fundowana około 1688 r. a odnowiona w 1764 r. Do par. praw. należą wsi Chanew (o 4 w.) i Żerewa (również o 4 w.). W U. jest główny zarząd dóbr poleskich hr. Branickich, obejmujących wsi: U., Chanew, Zarudzie, Nieżyłowicze, Żerewska Rudnia, Błydcza, Michałki i Chomówka i liczących za czasów poddaństwa 1510 dusz rewiz. i 33500 dzies. ziemi, przeważnie lasów. U. w 1415 r. należał już do dóbr metropolitów kijowskich i zobowiązany był do składania dwóch „karajmanów" wosku i 2 wiader miodu. W posiadaniu metropolitów pozostawał do 1795 r., poczem wraz z wsiami wchodzącemi w skład dóbr nadany został ks. Galicynowi, który wkrótce sprzedał go hr. Branickiemu. W zeszłym wieku U. nazywany był mkiem.

Unin al. *Unino*, dziedzictwo niegdyś szlach., w dawnem pow. kościańskim, graniczyło z Szmiglem, Koszanowem, Nietążkowem, Bronikowem i Morownicą. O połowę U. i o czwartą część Nietążkowa wiodli z sobą długoletnie spory Andrzej Łobaczyński, Wawrzyniec Łódzki, Pradel z Bojanowa (Starego), Maciej Ptaszkowski, Henryk Falkenhau, Kachna i

Piotr Szubirlich, mieszczanin pozn. (Akta gr. wielkop.). Filip Uniński (Bniński), prawujący się w r. 1397 z jakimś Kębłem (Keblo) o 10 sztuk bydła, był to właściwie Filip z Sobótki, kaszt. bniński (tamże, I, 2348, II, 2735). Tomisław Uniński, który w r. 1400 na poroczkach kościańskich procesował się o Krajewice z Małgorzatą Krajewską, dziedziczył chyba część U. (Akta, II, 2616). W r. 1510 dwaj Szmigielscy dzielili się Szmiglem, Nietążkowem, Uninem i innemi włościami; około r. 1612 leżał U. pustkami. *E. Cal.*

Uniów z *Młynowcami*, w dok. *Uniejów*, wś, pow. przemyślański, 7 klm. od sądu pow. i urz. poczt. w Przemyślanach. Na płn. leży Jaktorów, na wsch. Słowita, Lipowce i Majdan Lipowiecki, na płd. Przemyślany, na zach. Łahodów. Płd.-wsch. część wsi przepływa Gniła Lipa, która wchodzi od wsch. z Lipowca, a płynie na płd.-zach. do Przemyślan i przyjmuje od praw. brz. dwa potoki, z których jeden, pot. Dobra, płynie wzdłuż granicy zach. Zabudowania wiejskie leżą w środku; na płd. od nich przys. Młynowce. Własn. więk. (metropolii gr.-kat. we Lwowie) ma roli or. 191, łąk i ogr. 82, past. 33, lasu 658 mr.; wł. mn. roli or. 624, łąk i ogr. 239, past. 59 mr. W r. 1880 było 127 dm., 721 mk. w gm., 12 dm., 47 mk. na obsz. dwor. (607 gr.-kat., 75 rz.-kat., 71 izr., 15 innych wyzn.; 632 Rusinów, 36 Polaków, 100 Niemców). Par. rz.-kat. w Przemyślanach, gr.-kat. w Jaktorowie, dek. uniowski. We wsi jest cerkiew murowana, starożytna i szkoła etat. 1-klas. W cerkwi znajduje się przy bocznej ścianie z białego marmuru, pomnik Wańka Łahodowskiego z r. 1574, przedstawiający w naturalnej wielkości rycerza w zbroi, a pod nim napis w ruskim języku ale łacińskiemi głoskami wypisany. Pomnik ten odrestaurowano kosztem funduszu krajowego (ob. Sprawozd. z czynności konserw., Lwów, 1874, str. 21). Do dekanatu uniowskiego należą parafie: Bałuczyn, Bortków, Firlejówka, Gliniany, Gliniany Zastawie, Gołogóry, Jaktorów, Krasne, Kurowice, Kutkorz, Laszki Królewskie, Lipowce, Łahodów, Łonia, Nowosiółki Liskie, Nowosiółki Zahalczyne, Olszanica, Ostrów, Peczenija, Podhajczyki, Poluchów, Połonice, Połtwa, Przegnojów, Siedliska, Skniłów, Słowita, Stanimierz, Uszkowice, Wola Gołogórska i Zadwórze. W Uniowie był dawniej klasztor bazyliański. Założył go w XIV w. ks. Teodor Lubartowicz. W r. 1401 wydaje Jagiełło akt zatwierdzający klasztorowi jego posiadłości. W r. 1416 w cerkwi klasztornej złożono zwłoki Aleksandry, żony Andrzeja Iwanowicza, ks. kijowskiego. W r. 1443 nadaje Władysław Warneńczyk ks. Mikołajowi Pińskiemu opiekę nad klasztorem uniejowskim (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 3, str. 1013). W r. 1539 poddaje Zygmunt I klasztor, który zostawał pierwotnie pod zarządem metropolity kijowskiego, pod władzę biskupa tuczapskiego: „Monasterium Uniejów, quod in honorem et titulum Sanctissimae Dominae nostrae Assumptionis Mariae Virg. a predecessoribus nostris fundatum est, et omnia alia, quibuscunque nominibus vocata ejusdem Vladicae jurisdictioni annectimus et adscribimus“. Dało to powód do najazdów na monaster i do procesów. Dnia 30 lipca 1542 r. rozstrzyga Zygmunt I spór miedzy władyką lwowsko-halickim a archimandrytą uniowskim o zawisłość klasztoru, wybór ihumenów i zarząd dóbr klasztornych. Król zezwala, aby zakonnicy w sprawach duchownych podlegali władyce lwowsko-halickiemu; gdyby godność archimandryty zawakowała, aby wybrali zdolnego i odpowiedniego i do potwierdzenia władyce przedstawili, który ich prawny i stosowny sobór potwierdzić i zachować będzie winien, a od wybrańca nad dawny zwyczaj niczego domagać się nie ma. Majątku klasztoru nie ma nikt używać oprócz czerńców. Władycy lwowscy tedy nie mają dóbr monasteru uniejowskiego obejmować, ani jego dochodów naruszać, ani zwierzchności nad poddanymi klasztornymi sobie przywłaszczać, a poprzestawać tylko na rządzie w rzeczach duchownych. List ten potwierdza Zygmunt III w r. 1592 (ob. Dod. do Gaz. lwow., 1853, str. 195). Dnia 20 listopada 1549 r. nakazuje Zygmunt August Markowi Bałabanowi, władyce lwowskiemu, halickiemu i kamienieckiemu, aby wynagrodził szkody wyrządzone monasterowi uniejowskiemu i zwalnia go od opieki monasteru, którą porucza Aleksandrowi Warzykowi Łahodowskiemu (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 26, str. 897). W r. 1597 zajął biskup Giedeon Bałaban monaster przemocą i oddał go pod zarząd swego krewnego Jony, dla którego wystarał się później o przywilej na archimandryą uniowską. Ale zakonnicy wypędzili Jonę z U. w r. 1599 i wybrali swoim opiekunem szlachcica Jerzego Ulanieckiego. Ten jednakże porozumiał się z Joną, sprzedał mu monastyr, a Jona pochwytał zakonników i porozsyłał ich niewiadomo dokąd. W r. 1711 odbył się w U. sobór ihumenów dyecezyi lwowskiej, zwołany przez biskupa lwowskiego Warłaama Szeptyckiego. Na soborze uporządkowano stosunki zakonne. Ostatnim biskupem, który był zarazem archimandrytą uniowskim, był Atanazy Szeptycki. Po nim został archimandrytą Ambroży Turzański (od r. 1746 do 1774). Z kolei był Onufry Bratkowski (do 1790 r.). Po nim zniesiono klasztor a fundacyą obrócono na dotacyą dla

metropolity lwowskiego. Obszernie pisze o archimandryi uniowskiej Petruszewicz w piśmie lwowskiem „Pczoła“ (1849, Nr 17 i 18), Zubrzycki w „Istoryi Stauropigii lwowskiej“. Ob. też Zoria jako Album na r. 1860 (str. 231). Między r. 1669 a 1671 podobno założył Warłaam Szeptycki w monasterze uniowskim drukarnią rusko-słowiańską. O sporze jaki ztąd powstał między archimandrytą a bractwem Stauropigii i dziełach drukowanych w tej drukarni, pisze Zubrzycki w dziele: „Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi“ (Lwów, 1836, str. 54 i nn.). *Lu. Dz.*

Unisław, wś, pow. krotoszyński (Koźmin), o 8 klm. na płd.-zach. od Koźmina (st. dr. żel.), przy drodze do Kobylina, nad Orlą (dopł. Baryczy); par. Wielowieś, poczta w Kuklinowie; 17 dm., 152 mk. katol. i 154 ha (131 roli, 13 łąk). Szymon „de Unestowicze“ (Akta gr. wielk., II, 1310) pochodził nie z U., lecz z Miastowic pod Kcynią. Unisławscy znani są w r. 1489; około r. 1564 bisk. pozn. pobierał z 4 łan. km. po 12 groszy; w r. 1578 istniały tu 2 działy: Mikołaj Dzierżanowski miał 4 łany os., 3 zagr., 1 kom. i owczarza; Anna Cielecka $1^1/_2$ łan. os. i 2 zagr. Około r. 1620 należał U. do Rozdrażewskich. Z późniejszych dziedziców znamy Jana Skarbka, ststę tuszyńskiego (1725), Gajewskich (około 1793) i Radolińskich. *E. Cal.*

Unisław 1.) niem. *Unislaw*, wś kośc. w nizinach nadwiślańskich, pow. chełmiński, st. pocz. i szkoła kat. w miejscu; 257 ha (190 roli orn., 44 łąk); 27 dm., 62 dym., 367 mk., 214 kat., 153 ew. Cukrownia tutejsza r. 1884 ukończona; w pierwszej kampanii r. 1885 przerobiła w 72 dniach 365590 cent. buraków; dywidenda wynosiła 5 proc. 2.) **U.**, domena rząd., tamże; 417 ha (295 roli or., 66 łąk); 1885 r. 9 dm., 34 dym., 169 mk., 119 kat., 50 ew.; hodowla bydła holend. rasy, mleczarnia i hodowla trzody. Szemat. dyec. z r. 1867 opiewa: Kościół p. w. św. Bartłomieja, dekan. chełmżyńskiego, został r. 1728 przez bisk. Kretkowskiego konsekrowany. Przy kościele jest szpital dla 5 ubogich i bract. trzeźw. od r. 1856. W skład parafii wchodzą: U., Gołoty, Głodowo, Stare i Nowe Stablewice, Głażejewo, Raciniewo, R. Nowe, Friedrichsbruch, Wilhelmsbruch, Błoto. Łoktowo i Siemoń; 1891 r. 2374 dusz. Dolne części kościoła są z kamieni polnych, szczyty z cegły; górna część wieży w pruski mur. Główne części pochodzą może z r. 1300, większych restauracyi dokonano w środku XVIII w. i na początku bieżącego. Z zabytków sztuki wymieniają kielich z r. 1697, kilka ornatów (jeden z r. 1725) i dzwon z napisem „Gloria in excelsis deo Hinrich Weredem me fecit Thorun A. D. 1684“ (ob. Bau-u. Kunstdenkm. der Prov. Westpreussen, V, str. 91). Plebanka w U. obejmuje 316 mr. W dok. zachodzi U. p. n. *Wenzlau*, *Dunislaw*, *Venzelaw*, po raz pierwszy jednak „Unyslau“ (r. 1222) w przywileju łowickim. W akcie pokoju toruńskiego z r. 1466 zapisano „Venceslau al. Unislaw“. R. 1285 wystawia tu mistrz ziemski Konrad v. Thierberg wdowie Kunegundzie Bosel przywilej na dobra w Czarzu. Datum in Wenczlow (ob. Urkb. d. Bist. Culm von Woelky, str. 72). Za czasów krzyż. był tu zamek, na którym siedzieli komturowie lub wójtowie. Około r. 1400 został obwód ten przyłączony do komturstwa starogrodzkiego. R. 1289—95 pisze się komturem Dyteryk, r. 1326 Henryk, wójtami zaś: Rabe v. Pappenheim 1364, Brandecke 1381, Erwin v. Kruftele 1381—84, Ulryk v. Beyer 1391, Arnold v. Hecke, Kaspar v. Prittitz 1392—94, Mikołaj v. Melin, Wilhelm v. Witlich 1398 (ob. Voigt: Namenscodex, str. 107). R. 1384 nadał zakon zamek ten Janowi v. Wedel w dożywocie, co trwało do r. 1391. R. zaś 1495 nadaje król Olbracht bisk. chełm. Szczepanowi i kapitule „predium cum suis agris et mansibus circa *castrum* Unislaw situm, quod annis superioribus ad castrum nostrum Aldehus (Starogród) semper spectabat“. Dan w Toruniu (ob. Urkb. des B. Culm v. Woelky, str. 590). Jest to ostatnia wzmianka o zamku, który, jak widać z gruzów, stał na wzgórzu ku Wiśle. R. 1517 posiada U. kapituła chełmińska (ob. tamże, Nr 811). Kiedy między r. 1667—72 Strzesz wizytował tu kościół, był prob. Walenty Katlewski już od r. 1631. Mesznego dawał sołtys 1 kor. żyta i tyleż owsa; toż samo gburzy w liczbie 4. Fol. biskupi, podzielony na 4 posiadła gburskie i 1 włókę sołecką, nic nie dawał; tak samo „duo agri cmethonales inter tabernatorem, rotificem et opilionem“. Do prob. należały we wsi 4 włóki. Komunikantów liczono 500. Do par. należały: Unisław, Gołoty, Głodowo, Stablowice, Siemoń, Raciniowo, Głazewo i Łoktowo (ob. str. 19—21). Ciekawe szczegóły podaje „Inwentarz biskupstwa chełm. z r. 1731: *Folwark Unisławski:* Wjazd do fol. tego z tarcic na biegunach z kuną żelazną i skoblem; dzwierzki na biegunach z klamką drewnianą; wchodząc do fol. tego wystawa jest w lepiankę, nad którą altanka, podłoga u altanki z tarcic, drzwi do sieni na zawiasach i hakach żelaznych, z wrzeciądzem i skoblem, klamką i hantabą żelazną; z tych drzwi na lewą rękę drzwi do izby na zawiasach i hakach żelaz., z wrzeciądzem, skoblem, haczykiem i hantabą żel. W tej izbie piec zielony kachelkowy, polewany, zły, okien w tej izbie dwa w kwater, każde dwie w ołów, dobre, przy tych o-

knach ze dworu okienice drewniane, stół czworograniasty, ławy dwie, podłoga dobra z tarcic, posowa z tarcic, z tej izby do komory drzwi na zawiasach i hakach żel., z wrzeciądzem i skoblem, okien w niej 1 w ołów, dobre; z tej komory drzwi do ogrodu na zawiasach i hakach żel., z zaporą drewn.; z tych drzwi jest sklepienie do mleczna, do którego drzwi na zawiasach i hakach żel., z wrzeciądzem i skoblem. W sieni od izby wielkiej kuchnia, obita tarcicami, od kuchni drzwi do izdebki na zawiasach i hakach żel., z skoblem, wrzeciądzem i hantabką. W tej izdebce piec kachelkowy prosty, zły, kominek lepiony, z tej izdebki do komórki drzwi na zawiasach i hakach żel., z wrzeciądzem i skoblem; w tej izdebce okno w drewno, złe. Z tej izdebki wyszedłszy są drzwi, gdzie teraz kuny siadają, quondam była spiżarnia, na zawiasach i hakach żel., z wrzeciądzem i skoblem w tej sieni są drzwi na górę na zawiasach i hakach żel., z wrzeciądzem i skoblem; na tę górę wchodząc po schodach są drzwi dwoje, obie na zawiasach i hakach żel., z wrzeciądzami i skoblami żel., jedne idą do altanki nad wystawą, a drugie nad izbę na górę. Przy tym fol. stajnia dla koni w dyle, drzwi do niej z skoblami i zawiasami żel. Stodół jest 3 o klepiskach pięciu; wrota do nich dobre na biegunach z pałąkami u jednej stodoły, u biegunа kuna żelazna jedna; stodoła jedna zła, przy tych stodołach do zamykania jest kun żel. 5, z kunami żel. i skoblami. W tych stodołach u tylnych wrót skoblów żel. 5. Śpichrz w tychże stodołach do sypania zboża, do którego drzwi na zawiasach i hakach żel., z wrzeciądzem i skoblami. Posowa na śpichrzu dobra, podłoga zła; poszycie na stodołach dobre. Szczyty łamane z snopków. Przy stodołach owczarnia reparacyi potrzebuje, wolarnia też, drzwi do niej na biegunach złe. Stajnia przy gumnach dobra, w tej drzwi do woziark na biegunach, z wrzeciądzem i skoblem żel. W tej stajni sieczkarnia, do której drzwi na biegunach, z wrzeciądzami i skoblem żel. Chlew dla świni i drobiazgu, w którym przegród 4, do nich drzwi na biegunach, z wrzeciądzami dwiema i skoblami. Przy tych chlewach jest chlewek dla drobiazgów chrościany. Obora w koło ogrodzona parkanem. *Sprzęt gospodarski*: Wołów ze wszystkiem porządkiem 2, pługów 4, rataje mają po par 2, fornale po parze 1, radeł z radlicami 4, jarzmów okowanych z wiciami par 2, wideł żel. 2, siekier 2, ładów z szalnicami z kosami 2, bronów cynkowatych 2, bronów belkowych par 2, drabiów żytnych par. 2, desek gnojowych par 2, luśniów okowanych 8, balutków (?) żel. par. 2, sani dobrych para 1. Świni starych z stadnikiem 10, gęsi młodych z gąsiorem 9, kaczek 4, kacząt 5, kur z kogutem 9, indyczek z indykiem 4. *Wieś Unisław* ma włók 27. 1) Tomasz Dropiewski sołtys ma 4 wł. wiecznemi czasy z ogrodem, płaci na przystawę kanonu 40 zł.; samego kanonu daje 3 zł. 10 gr, z ogrodu tego, który ma nadany do prawa 4 zł. kapłonów 4, owsa korcy 2, podwody jako i drudzy sołtysi odprawiają. 2) Jan karczmarz za kontraktem, w którym i inwentarz opisany, ma pół włóki, płaci 15 zł., piwo i wódkę pańską powinien przedawać pod utratą wszystkiego. W żniwa szarwarkuje niedziel 4, na stukę (tłukę?) dni 3, o swojej strawie. 3) Owczarz według kontraktu ma owiec 330, na jego zasługi odrachowane z nich 130, zostaje na zapłacenie 200, od sztuki à gr. 18, uczyni 120 zł.; ma mieszkanie z ogrodem do tego i włóki $^1/_2$, piwa beczek 3, soli beczek 2. 4) Kowal według kontraktu ma morg. po 2 w każdym polu, czyni morg. 6, mieszkanie z ogrodem, z którego płaci zł. 15; statki ma swoje wszystkie, tylko kowadło inwentarskie, które JP. Płoński zabrał do Gzina, ten kowal powinien wszystko robić na swoich węglach co potrzeba jako też i w żniwa po jednemu posyłać niedziel 3, stuki (tłuki?) dni 3, tę robotę o swojej strawie robić powinien. 5) Wojciech, gbur szarwark. 6) Bartłomiej, gbur szarw., czynszu daje, a mają obaj po włók dwie, facit 4 wł., 6 zł. 20 gr., kapłonów każdy daje 4, gęsi 2, jajec 40, owsa po kor. 2. Bydło mają pańskie tak jak drudzy. Radlic po 2, bron po 2, przędą po sztuk 2. 7) Kuśnierz za kontraktem, ma chałupę, przysiewek na pańskiej roli, lnu zagonów 2, rzepy zagonów 2, na stukę w żniwa dni 3 o pańskiej strawie, płaci 3 zł. 8) Wojciech Zuchowski, kołodziej, który sobie wybudował, ma ogródków 2, a trzeci przy chałupie, które to ogrody importują morgu $^1/_4$, za to płaci 6 zł., szarwarkuje w żniwa tydzień o swojej strawie, stuki dni 3, o pańsk. strawie. Wysiewku ma na pańsk. roli lnu zagonów 2, rzepy zagonów 2. 9) Ogrodników 5 i ratajów 2; tak biorą jako i w Grzybnie, robociznę też robią. Powinno być w tej wsi włók 27, ale że do plebanii są 4, wieś ma włók 9, reszta do folw. odebrana jest, ponieważ na tym gruncie ten folw. jest budowany (ob. str. 18—20). *Ks. Fr.*

Unisławice, wś, pow. włocławski, gm. i par. Kłóbka, przy szosie z Kowala do Lubienia, o 6 w. od Kowala, o 21 od Włocławka. Ma 19 dm., 205 mk. (7 ewang.). W r. 1827 było 12 dm., 137 mk. W r. 1891 fol. U. rozl. mr. 928: gr. or. i ogr. mr. 697, łąk mr. 106, past. mr. 13, lasu mr. 86, nieuż. mr. 26; bud. mur. 15, drewn. 9; płodozm. 12-pol. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś U. os. 28, mr. 102; wś Charchocin os. 11, mr. 29; wś Kaliska os. 3, mr. 64; wś Dąbrówka os. 6, mr

31. Według reg. pob. pow. kowalskiego z r. 1557 wś U., w par. Klobia minor, miała 2 łany, 1 zagr. Część Boruckiego 1 łan, 2 zagr. (Pawiński, Wielkp., II, 16). *Br. Ch.*

Uniszki al. *Unieszki* też *Umieszki* 1.) *Gumowskie*, wś włośc., pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia-Kościelna, odl. o 4 w. od Mławy, mają 29 dm., 227 mk. W r. 1827 Umieszki Gumowskie miały 18 dm., 108 mk. W r. 1885 fol. U. Gumowskie al. Czerwone rozl. mr. 1057: gr. or. i ogr. mr. 523, łąk mr. 147, lasu mr. 260, past. mr. 101, nieuż. mr. 26; bud. mur. 8, drewn. 18. Wś U. Gumowskie os. 33, mr. 216. 2.) **U.** *Zawadzkie*, A. i B., dwie wsi i fol., pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia, odl. o 7 w. od Mławy, mają 25 dm., 350 mk. W r. 1827 Umieszki Zawadzkie miały 24 dm., 204 mk. W r. 1869 fol. U. lit. A. rozl. mr. 888. Wś U. os. 23, 176. W r. 1885 fol. U. lit. B. rozl. mr. 1056: gr. or. i ogr. mr. 475, łąk mr. 14, lasu mr. 546, nieuż. mr. 21; bud. mur. 5, drewn. 19. Wś U. os. 30, mr. 235. *Br. Ch.*

Uniszki 1 i 2, dwa zaśc. nad pot. Łomestą, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Łyngmiany (o 8 w.), okr. wiejski i dobra skarb. Kiemesz, o 35 w. od Święcian, mają razem 3 dm., 22 mk. katol. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.).

Uniszowa, wś, pow. tarnowski, w okolicy pagórkowatej, lesistej, nad pot., praw. dopł. Biały pod Kielanowicami Dolnemi, przy gościńcu z Tuchowa (8·7 klm.) do Ryglic (3 klm.). Wś ma 49 dm. i 269 mk.; obszar tabularny, podzielony na folw.: Uniszowę i Kozłówki, 3 dm., 42 mk. Co do wyznania 305 rz.-kat. i 6 żyd. Posiadłość tabularna (Franciszka Ząbeckiego) wynosi 124 mr. roli, 7 mr. łąk, 390 sąż. ogrodu, 6 mr. past., 150 mr. lasu i 1101 sąż. parcel zabud.; pos. mn. 292 roli, 28 łąk i ogr., 51 past. i 6 mr. lasu. Własność tabularną Kozłówka przypisuje Skorowidz Pilata funduszowi religijnemu, nie oznacza jednak obszaru. Długosz nie zna tej wsi; w 1581 r. (Pawiński, Małop., 113) należała U. do Jana Kilanowskiego; miała $2^1/_2$ łanów km., 2 zagr. z rolą, 1 komor. z bydł. i 3 komor. bez bydła. Graniczy na zach. z Kielanowicami Dolnemi, na wsch. z Ryglicami, na płd. z Bistuszową a na płn. z Tuchowem i Zalassową *Mac.*

Uniszowice, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Konopnica, odl. 6 w. od Lublina. W r. 1827 było 12 dm., 137 mk. W r. 1875 fol. U. rozl. mr. 682: gr. or. i ogr. mr. 560, łąk mr. 28, past. mr. 5, lasu mr. 79, nieuż. mr. 10; bud. mur. 4, drewn. 6; płodozm. 14-pol., las urządzony. Wś U. os. 17, mr. 29. Długosz (L. B., II, 540) wymienia tę wś w par Konopnica. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś U. miała 1 łan i młyn. W r. 1676 Samuel Mikułowski, podstarości i sędzia grodowy radomski płaci tu od 10 dworskich i 24 poddanych a Przygocki od siebie i żony (Pawiński, Małop., 348 i 25*a*). *Br. Ch.*

Uniuchal, uroczysko, w pow. iłumeńskim, w obrębie gm. dołżańskiej. *A. Jel.*

Uniż, wś, pow. buczacki, 32 klm. na płd. od Buczacza, 14 klm. na płd. od Potoku Złotego (sąd pow.), 10 klm. na płn.-wsch. od urz. poczt. w Nieźwiskach. Na wsch. leżą Kopaczyńce i Kunisowce, na płd. Korniów i Rakowiec (wszystkie w pow. horodeńskim), na płn. Woziłów (pow. buczacki). Wś jest oblana Dniestrem od płn.-zach., płd.-zach., płd. i wsch. Zabudowania leżą nad rzeką. Obszar przeważnie lesisty. Własn. więk. ma roli or. 337, łąk i ogr. 3, past. 56, lasu 581 mr.; wł. mn. roli or. 288, łąk i ogr. 53, past. 5, lasu 6 mr. W r. 1880 było 64 dm., 290 mk. w gm., 14 dm., 74 mk. na obsz. dwors. (268 gr.-kat., 51 rz.-kat., 45 izr.; 325 Ruskich, 20 Polaków, 19 Niemców). Par. rz.-kat. w Potoku Złotym. gr.-kat. w Łuce. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja. W r. 1890 znaleziono tu pięć kociołków bronzowych różnej wielkości. Opis i rysunki podał Wład. Przybysławski, w art. „Skarb bronzowy“ (w „Tece konserwatorskiej“, Lwów, 1892, str. 30). Znaleziono tu również dwa szczątki kamiennych toporo-młotów, o czem Wład. Przybysławski podał wiadomość („Teka konserwat.“, str. 154).

Unkany, w spisie z 1866 r. *Ukańcy*, folw. skarb. i wś włośc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 16 w.), okr. wiejski Piesztowiany, o 29 w. od Trok, ma 15 dm., 125 mk. kat. (w 1865 r. 64 dusz rewiz.).

Unna Jõggi al. *Emna Jõggi*, estońska nazwa rz. Embach; ob. *Omowża.*

Uno, dobra, pow. orszański, własn. Scheinpflugów, mają 2025 dzies. (1100 lasu, 225 roli, 275 łąk); karczma. Fabryka zapałek, założona w 1876 r., zatrudnia 63 ludzi i produkuje za 30,000 rs. Znajduje się tu st. poczt. na trakcie witebsko-smoleńskim, o $4^3/_4$ w. od st. Jeremino (w gub. witebskiej) a 15 w. od st. Zaolsza. Por. *Uńska.*

Unolfa, ob. *Umółtowo.*

Unolskie, jezioro, w pow. niborskim, ob *Koniuszyn.*

Unoryca, wś, pow. rzeczycki, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. Horwal, o 12 w. od Rzeczycy. *A. Jel.*

Unoryta, wś, pow. rzeczycki, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. rowieńsko-słobódzkiej, o 14 w. od Rzeczycy. *A. Jel.*

Unrow, dobra ryc. na Rugii.

Unrugowo, nazwa dowolnie dawana Kargowy, w pow. babimoskim.

Unruh al. *Orrau*, wś gburska, pow. prusko-iławski. R. 1785 było 8 dym.

Unruhsruh, folw., pow. niborski, na Mazurach pruskich, niedaleko Niborka.

Unruhsau, folw. do Babimostu, 2 dm. i 24 mk.

Unruhstadt, ob. *Kargowa*.

Unsejki, ob. *Unsejnie*.

Unsejnie al. *Unsejki*, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. Ginteliszki, o 37 w. od Telsz. Włościanin Razmus ma tu 29 dzies.

Uńska, wś, pow. orszański, z kaplicą kat. par. Obolce. Por. *Uno*.

Untekartis, wś, pow. rossieński, par. Jurborg.

Unten *am Fliess*, pol. *Nadstruże*, os., w pow. szubińskim, o 5 klm. na płd.-wsch. od Rynarzewa (par. i poczta), na lew. brzegu Noteci, okr. wiejski Annoniewo.

Unterberg, pow. szremski, ob. *Puszczykowskie* 2.).

Unterberg 1.) ob. *Podzamcze* i *Starzyński Dwór*. 2.) **U.**, po pol. *Morgi* al. *Podzamcze*, wś nad Mątawą, w nizinach nadwiślańskich, pow. świecki, st. poczt. i par. katol. Nowe. Posiada szkołę ew.; 402 ha (150 roli or., 50 łąk, 3 lasu). R. 1885 było 90 dm., 161 dym., 308 mk. kat., 403 ew., 1 dys.; z tego na kol. Blumberg przypada 19 dm., 143 mk.; na Duże Morgi (Gr. Unterberg) 29 dm., 172 mk., a na Małe Morgi 42 dm., 397 mk. Zdaje się, że jest to ta sama osada, którą rejestra krzyżackie z r. 1415 podają p. n. „Podlitcz“ i która miała 6 ogrodów osadzonych a 7 pustych, 2 włóki były jeszcze wolne, a miały płacić za rok po 10 skojców. Wś należała do wójtowstwa tczewskiego (ob. Wegner: „Ein Pommersches Herzogthum“; II, 74). R. 1733 była wś Morgi, podług zapisków prob. nowskiego Majowskiego, zamieszkana przez samych luteranów (w liczbie 40) i należała do starostwa nowskiego. Z łąk w nizinach dawali oni prob. na św. Marcin 16 półgąsków wędzonych. Od pogrzebów już oddawna nic nie płacili. R. 1773 liczyły Morgi 12 włók chełm., 41 dym. i 107 mk. ew.; między nimi 15 gburów, 18 zagrod., 7 rzemieśln., 1 kupca i 1 nauczyciela. Mieszkańcy trudnili sie uprawą chmielu. Przez 40 dni czynili służbę podwodami czterokonnemi, a przez 140 dni tłokę ręczną. Czynszu płacili rocznie 106 tal., do skarbu 310 zł. i różne naturalia. Jednę część czynszu spłacali chmielem. Stan bydła był: koni 46, źrebiąt 10, krów 80, jałowic 27, owiec 120; wysiew: żyta 72 korcy, jęczmienia 72, owsa 60, grochu 12, rzepaku 6 (ob. „Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.“, 1886, str. 340 i 367). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że Morgi liczyły 6 mk. kat. i 225 ew., proboszcz pobierał ztąd tylko 16 półgąsków (ob. str. 254 i 250). Małe Morgi powstały później jako kolonia Dużych Morgów. *Kś. Fr.*

Unterbergen, kol. niem., pow. lwowski, 14 klm. na płd.-wsch. ode Lwowa, 5 klm. na wschód od Winnik (sąd pow. i urz. poczt.). Na zach. leżą Winniki, na płd. Podbereźce, na płn.-wschód Mikłaszów. Ob. *Podbereźce* (t. VIII, str. 359). *Lu. Dz.*

Unter-Kahlbude (niem.), osada do Bielkowa, pow. gdański górny; 1885 r. 13 dm., 139 mk.

Unterlessnitz, pow. chodzieski, ob. *Oleśnica*.

Untermuehle 1.) pols. *Nadolnik*, młyn w pow. międzychodzkim, nad Kwilczem (dopł. Warty), o $8^1/_2$ klm. na płd.-wsch. od Sierakowa, pod Mościejewem; 1 dm., 8 mk. 2.) **U.**, pols. *Nadolny Młyn*, należy do Muchocina, ku zach. od Międzychoda. 3.) **U.**, pow. wągrowiecki, ob. *Nadolny Młyn*.

Unter-Nenkauerberg (niem.), os. do Wujeściska, pow. gdański górny; 1885 r. 3 dm., 32 mk.

Unterschloss, wś, pow. kwidzyński, ob. *Podzamcze* 4.).

Unter-Theerofen (niem.), ob. *Smolary*.

Unterwalde, pow. inowrocławski, ob. *Podlesie* 1.).

Unterwalde (niem.), wś, pow. kwidzyński, st. p. Ryjewo, par. kat. Tychnowy, 106 ha (54 roli or., 28 łąk, 8 lasu). R. 1885 było 15 dm., 25 dym., 102 mk., 39 kat., 63 ew.

Unterwalden, kol. niem., pow. przemyślański, 14 klm. na płn.-zach. od Przemyślan, 10 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Glinianach, tuż na płn. od urz. poczt. Podhajczyki koło Lwowa. W r. 1880 było 70 dm., 485 mk. (394 ew., 16 rz.-kat., 6 gr.-kat., 69 izr.; 92 Polaków, 2 Ruskich, 391 Niemców). Par. ewang. w miejscu. We wsi szkoła etat 1-klas. i dom modlitwy ewang., filiał Unio wa.

Unterwalden, w pow. babimoskim, ob. *Zaborowo*.

Unterwilda, ob. *Wilda*.

Unt-Kalnie, wś, pow. rossieński, parafia Jurborg.

Untony, wś nad rzką Komajką, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hoduciszki, okr. wiejski Kowaltyszki, o 36 w. od Święcian, ma 14 dm., 115 mk. kat. (w 1865 r. 48 dusz rewiz.).

Untupie 1.) dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 84 w. od Poniewieża. 2.) **U.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Towiany, o 50 w. od Wiłkomierza.

Untyłga, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 32 w. od Nowoaleksandrowska.

Unufry, pow. ostrzeszowski, ob. *Onufry*.

Unuki, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Kobylniki (o 8 w.), okr. wiejski Chomej-

ki, 5 dusz rewiz; w 1845 r. należała do dóbr Bryle, Henzlów.

Unża, rzeka, w gub. włodzimierskiej i tambowskiej, lewy dopływ Oki. Bierze początek z błot i jezior pow. melenkowskiego gub. włodzimierskiej, płynie 20 w. z płd. na płn. do wsi Kotino, skręca następnie na wschód, poczem na płd. i płynie dalej w tym kierunku równolegle do biegu Oki przez pow. ełatomski gub. tambowskiej i o 8 w. powyżej Ełatomy, w pobliżu wsi Saburowa i Muncewa, ma ujście. Długa do 120 w. (72 w. w gub. włodzimierskiej), szeroka w górnym biegu do $2^1/_2$ saż., przy wejściu do gub. tambowskiej do 15 saż.; głęboka od $1^1/_2$ arsz. do 1 saż. Brzegi niskie, piaszczyste, w części pokryte lasem i zaroślami. Na wybrzeżach znajduje się wapień i ruda żelazna, dobywane przez przybrzeżnych mieszkańców. Niespławna z powodu licznych tam.

Unża, mto nadetatowe, w pow. makariewskiej gub. kostromskiej, na praw. brzegu rz. Unży, o 20 w. na płn.-wsch. od Makariewa a 204 w. od Kostromy, ma 320 dm. drewn., 1598 mk., wyłącznie prawosł., 3 cerkwie murowane, 16 sklepów, 24 rzemieślników. Do mta należy 182 dzies. ziemi; dochody w 1876 r. wynosiły 2061 rs. i tyleż wydatki. Handel i przemysł fabryczny nie istnieje; mieszkańcy zajmują się ogrodnictwem, przeważnie uprawą cebuli. U. w latopisach wspominane jest pod 1218 r., w którym mieszkańcy odparli napad Bułgarów. W 1467 r. napadli na mto Tatarzy kazańscy. Od 1708 r. przyłączone do gub. archangielskiej, należało od 1719 r. do prowincyi galickiej (Galicz) tejże gub., od 1778 r. należy do gub. kostromskiej.

Unżary, folw. nad Niemnem, pow. trocki, w 3 okr. pol., o $68^1/_2$ w. od Trok, 1 dm., 5 mk. kat.

Upale, w XVI w. *Upalye majus* i *minus*, wś i folw., pow. łęczycki, gm. i par. Topola, odl. od Łęczycy w. 6; wś ma 5 dm., 154 mk.; folw. 4 dm., 32 mk. W 1827 r. 8 dm., 89 mk. W r. 1885 fol. U. rozl. mr. 568: gr. or. i ogr. mr. 480, łąk mr. 25, past. mr. 35, lasu mr. 5, nieuż. mr. 22; bud. mr. 8, drewn. 9; płodozm. 13 pol. Wś U. os. 19, mr. 33. Gniazdo rodziny Upalskich, nieznanej heraldykom. W r. 1388 występuje w aktach sąd. Kilianus de Upale; 1389 Tomasz de U.; 1391 r. Andrzej z U. ma sprawę z Przedborem Likowskim „yako Andrzey nepooral ni zastawi czso yest Przedborowi zastawone"; 1392 Kilianus de U. spór wiedzie z Pechą z Wargawy o dziedzictwo w Upalu. Na początku XVI wieku wś należała do par. w Sławoszewie. Upale Większe miało tylko części szlacheckie, dające dziesięcinę pleb. w Sławoszewie; U. Małe zaś z łan. km. wikaryuszom kollegiaty łęczyckiej, z folw zaś pleb. w Sławoszewie (Łaski, L. B., II, 466). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś U. miała 4 częściowych właścicieli, płacących od $1^3/_4$ łan. Prócz tego w części Gajewskiego było $1^1/_2$ łan., 2 osad.; Andrzej Gawroński $^1/_2$ łan., Jan Upalski 1 łan (Pawiński, Wielkp., II, 128, 79). Obecnie fol. U. jest w posiadaniu Stanisława Ulatowskiego.

Upałty 1.) *Wielkie*, wś, pow. lecki, nad jeziorem, pomiędzy jez. Lewentyńskiem i torem dr. żel. południowej; 547 mk. (1785 r. 29 dym.). Założona r. 1471. 2.) **U.**-*Średnie*, majątek, pow. lecki, składa się z dwóch części. 3.) **U.**-*Małe* lub *Kolzenwerder*, wś, pow. lecki. W r. 1785 majątek o 4 dym. 4.) **U.**, karczma na wyspie śród jez. Mawry (Mauersee), w pow. węgoborskim. Wyspa, należąca do dóbr steinortskich, obejmuje 300 mr., obrosła pięknym lasem, w ostatnich czasach nazywaną bywa „Helgoland Mazurskie". *J. Zem.*

Upanica, ob. *Panki* 1.).

Upartowo, wś i folw., pow. międzychodzki, o 7 klm. na płd. od Sierakowa (par. protest.), w okolicy wzgórzystej; par. kat. i poczta w Kwilczu, st. dr. żel. w Wronkach. Wś ma 15 dm., 129 mk. (85 kat., 44 prot.) i 189 ha (170 roli, 13 łąk). Folw. do Kwilcza należący, ma 2 dm. i 32 mk. U. należało przy schyłku zeszłego wieku do Nepomucena Kwileckiego z Kurnatowic.

Upedamiszki al. *Tuniszki*, wś, pow. gołdapski, niedaleko od granicy; 1785 r. 10 dym.

Upenka, wś włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarb. Jewie, 6 dusz rewiz. włośc. i 6 osadników w.-ross.

Upes Mujża, wś, w Kurlan., ob. *Baechhof*.

Upichowszczyzna czy *Uniłowszczyzna*, fol. nad Święcicą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Rożanka, okr. wiejski Rakowica, o 60 w. od Lidy, ma 1 dm., 76 mk.; w 1865 r. własność Moraczewskich.

Upie, litew. = *rzeka*, zdrobniałe *upate*, *upiele*, *upielis*, *upienis*, w połączeniu tworzy liczne nazwy miejscowości w ziemiach zamieszkałych przez plemię litewskie, wskazując położenie nad rzeczką.

Upie 1.) rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopł. Mitwy. 2.) **U.**, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopł. Szeszuwy (lew. dopł. Jury). Bierze początek na płn. od Rossień, przy dworze Dojnie, przecina drogę z Rossień do Telsz, płynie łąkami a następnie śród lasów aż do ujścia przy zaśc. Poupie. Pod fol. Sujenie przybiera od praw. brzegu strumień Oleja (Aleje).

Upie 1.) wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarb. Daugieliszki (o 4 w.), okr. wiejski Izabelin, o 28 w. od Święcian, ma 5 dm., 40 mk. kat. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.). 2.) **U.**, wś i dwór, pow. ros-

sieński, w 1 okr. pol., par. Widukle, gm. Rossienie, o 15 i 18 w. od Rossień.

Upiele, zaśc. szlach., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 24 w. od Oszmiany, 4 dm., 21 mk. katol.

Upielnik, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 84 w. od Poniewieża.

Upierowicze, *Upiórowicze*, dwie wsi i dobra po obu brzegach rz. Plissy, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hlewin, o 12 w. od Borysowa. Wś *U. Małe*, po lewej stronie rzeki, ma 6 osad; *U. Wielkie* al. *Pieresady* (ob.), na prawym jej brzegu, ma 17 osad. Cerkiew paroch., p. w. św. Trójcy, około 800 parafian; do parochii należy około $2^1/_4$ włók gruntu i łąk. Dobra te w 1683 r. zapisał jezuitom mińskim Marcyan Ogiński, hetman w. litew. Przynosiły one jezuitom wraz z wsiami Hać, Hliwin, Prusiewicze, Slepianka i Usa przeszło 18,000 złp. (ob. „Teka Wileńska", II, 201). Po skasowaniu jezuitów w 1773 r. i zabraniu dóbr ich na rzecz komisyi edukacyjnej, U. wraz z Hliwinem dostały się rodzinie Świdów i do dziś pozostają w ich władaniu. W przeszłym wieku trzymał je posesyą u Świdów biskup wileński Ignacy Massalski. W tym czasie (1784 r.) U. wraz z Hliwinem miały 207 dym.; płaciły na jedną ratę podatku: podymnego 621 złp., kołowego 13 złp., czopowego 15 złp. $7^1/_2$ gr. Oprócz tego wnoszono rocznie na rzecz komisyi edukacyjnej po 8000 złp. (dokumenta w archiwum piszącego w Zamościu). W 1847 r. dobra U. bez Hlewina miały poddanych 186 płci męskiej. Dziś obszar dóbr wynosi 235 włók; młyny na Plissie i znaczna propinacya. Miejscowość dość leśna, lekko falista, grunta lekkie, łąki obfite. *A. Jel.*

Upierowskie, uroczysko w dawnej puszczy królewskiej, na Zarzeczu pińskiem, w okolicy wsi Swaryczew al. Swaryczewicze, obecnie w gm. Raczysk, wspomniane w dokumencie XVI w. (ob. „Rewizya puszcz", wydanie Wil. Arch. Kom., 10—11). *A. Jel.*

Upieryniec, uroczysko na Zarzeczu pińskiem, w okolicy Płotnicy, należało w 1555 r. do dworzyszcza trachimowskiego (ob. „Piscewaja kniga pinsk.", wyd. Wil. Arch. Komis., 198). *A. Jel.*

Upieta, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopł. Sgużni (lew. dopł. Wewiży).

Upietany al. *Upitany*, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. i par. Wewirżany, o 116 w. od Rossień.

Upiety, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 28 w. od Telsz.

Upiki, wś i zaśc., pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Rossienie, o 5 w. od Rossień.

Upiłka, wś nad Chociną, pow. człuchowski, st. p. Zielona, par. kat. Borzyszkowy, gm. Borowy. Młyn, 2041·58 magd. mr. W 1885 r. 28 dm., 287 mk. W miejscu jest młyn i tartak; w pobliżu znajduje się bór królewski.

Upina 1.) rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopł. Szeszuwy (lew. dopł. Jury). Od praw. brzegu przybiera strumień Tresikstę. 2.) **U.**, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopł. Wyrwity, przepływa pod mkiem Kownatów.

Upina 1.) mko rząd., pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdwile, par. Girdyszki, o 45 w. od Rossień. Posiada kościół filialny p. w. N. M. P., wzniesiony w 1835 r. przez mieszkańców; dom modlitwy żydowski. Dobra rządowe mają 117 dzies. 2.) **U.**, mko i dobra nad rzką Upiną, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm., par. i st. p. Łukniki, o 43 w. od Poniewieża, posiada kościół fil. p. w. św. Jana, z drzewa wzniesiony w 1807 r. przez obywatela Żukowskiego. W 1859 r. było tu 4 dm., 40 mk., młyn wodny, wiatrak i gorzelnia. Dobra, własność Żukowskich, mają $1370^1/_3$ dzies. (300 lasu, 461 nieuż.). Stanowiło niegdyś ststwo niegrodowe, położone w pow. korszewskim, które, podług Echarda, było w posiadaniu emfiteutycznem Chodakowskiego, z opłatą 339 złp. kwarty. *J. Krz.*

Upinachy, mylnie *Unimachy* (ob. *Kościuki*), folw. u źródeł Berezyny niemnowej, pow. miński, w 2 okr. pol., gm. i par. kat. Raków; miejscowość falista, grunta szczerkowe. Należy do dóbr Kościuki. *A. Jel.*

Upirów, wś, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Motol, o 75 w. od Kobrynia, na płn. od drogi chomsko-motolskiej.

Upiórowicze, ob. *Upierowicze.*

Upiorówka, uroczysko sioła Kupiatycz, w pow. pińskim, nad Jasiołdą, w obrębie gm. Pieńkowicze, wspominane w dokumentach z XVI w. (ob. Piscewaja kniga Pinsk., wyd. Wil. Arch. Komis., str. 73, 379, 380). *A. Jel.*

Upiry, pow. osterski gub. czernihowskiej, ob. *Michajłówka* 1.).

Upiszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 15 w. od Nowoaleksandrowska.

Upita 1.) rzka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Niewiaży. Bierze początek w błotnistym lesie, między mkami Remigoła i Wodakle, płynie w kierunku płd.-zach. i pod dworem Rady ma ujście. 2.) **U.**, strumień, w gubernii kowieńskiej, lewy dopł. Totoły (praw. dopł. Muszy).

Upita 1.) dwór i przys., pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 14 i 15 w. od Kowna. 2.) **U.** (prawdopodobnie od zdrobn. *Upitie*, rzeczka), w dokum. krzyżackich *Opiten*, dawniej miasto główne powiatu i ststwa grodowego, dziś mała wioska nad rz. Upitą, dopł. Niewiaży, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. i par. Nowemiasto, o 12 w. od Poniewieża (st. pocz.

i dr. żel.), w 1859 r. miała 2 dm., 14 mk., kościół fil., p. w. św. Karola Boromeusza, w r. 1742 z drzewa wzniesiony przez ówczesnego dziedzica Białłozora. Dobra, własność Władysława Bystroma, mają wraz z Stulgiszkami 600 dzies. (50 lasu i 30 nieuż.); włościanin Kryszczunas ma tu 31 dz. a mieszczanin Strauchman 26 dz. W pobliżu znajduje się fol. U., własność Winc. Jankowskiego, mający 195 dz. (20 lasu, i 2 nieuż.) i dobra U., własność Michała Ejdrygiewicza, mające 878 dz. (280 lasu, 180 nieuż.). U. za czasów pogańskich Litwy była głównem miastem włości czyli krainy upickiej, oddzielającej w r. 1394 kraj zwany Merken, t. j. pow. wiłkomierski, od Żmujdzi. Był tu zamek obronny drewniany, wzniesiony pierwotnie przeciwko napadom krzyżackim a wzmocniony i uzbrojony w 1565 r. staraniem Zygmunta Augusta. Ślady tego zamku pozostały dotychczas. W pobliżu kościoła, za plebanią, w środku rozległych i trudnych do przebycia błot, przerzniętych strumieniem Weszeta, wznosi się sypany kopiec, na 5 do 6 sążni wywyższony nad poziom, w kształcie owalu, ze stromemi brzegami, mający około 4 mr. powierzchni. Na tem właśnie wzniesieniu stał niegdyś i zamek, który wąska grobla łączyła z miastem. Wał od strony mka jest wznioślejszy, a ślady baszt i pięciu bram oraz trzech osobnych szańców dosyć znaczne. U. stanowiło ststwo grodowe. Metryki litewskie jak najdawniejszych posiadaczy ststwa wymieniają: kn. Konstantego Ostrogskiego (1529 r.), Michajłę Wasilewicza Świniuskiego (1540), Stanisława Gasztolda (1542), kn. Iwana Kroszyńskiego (1546), Hrehorego Ościka (1546—1554), kn. Petra Kroszyńskiego (1579), Jana Hlebowicza (1585—57), Jana Hlebowicza (1590—94), Hieronima Wołowicza (1655 r.). Sejm warszawski z 1593 r. przeznaczył U. ze wszystkiemi folwarkami, pomiędzy innemi dobrami, na oprawę dla Anny Austryaczki, żony Zygmunta III. Konstytucya sejmu warszawskiego z 1670 r. podobnież oprawę dla Eleonory, żony Michała Wiśniowieckiego, między innemi dobrami, zapisała na Upicie z leśnictwami, ale tak tylko jak królowa Ludwika posiadała, t. j. z wyjątkiem Wobolnik. Następnie ststwo upickie dzierżone było przeważnie przez Radziwiłłów i Puzynów. Była nadto część prywatna w dziedzictwie Siecińskich. W 1766 r. posesorem ststwa był Krzysztof Puzyna, następnie Józef Wereszczyński, opłacający 577 złp. kwarty a 500 złp. hyberny. Za Zygmunta III Walter Szwed, pokojowy królewski, za niewinnie odebrane plagi w skutek podejścia dworzanina Pretwicza, miał sobie udzielone to ststwo w dożywocie (ob. Tyszkiewicza: Birże, str. 141). W XVI w. istniał w U. zbór kalwiński, w 1595 r. bowiem obranym został na delegowanego na synod generalny toruński od kościołów litewskich Stanisław Minwid, minister w U. Więcej wzmianek o tym zborze nie podaje Łukaszewicz (Dzieje kościołów, II, 89); upadł on prawdopodobnie w połowie XVII wieku. W sierpniu 1655 r. Janusz Radziwiłł, hetm. w. litew., połączył się tu ze Szwedami pod dowództwem Magnusa de la Gardie, z powodu czego część jego wojska rozeszła się. Poprzednio już mko tak podupadło, że w skutek uchwały sejmowej z 1614 r. sądy grodzkie przeniesiono do Poniewieża, gdzie następnie pomieszczono wszelkie urzędy. Najwięcej jednak U. jest słynną w dziejach, że w tutejszym kościele znalazł grób Sieciński, poseł upicki, który pierwszy zerwał sejm warszawski w 1652 r. i został przez posłów zbiorowo przeklęty. Za powotem do domu Sieciński miał być zabity od piorunu, rodzice i siostra pomarli, cały zaś majątek, w braku potomków męskich, drogą wiana przeszedł w obce ręce. Najznaczniejszą część spadku po nim mieli dostać Tyszkiewiczowie. Zwłoki Siecińskiego, złożone w wymurowanej przez niego kaplicy przy miejscowym kościele, pozostały dotąd zeschnięte w całości i przez długi czas poniewierały się, aż wreszcie staraniem okolicznych obywateli zostały pogrzebane. Powiat upicki stanowił za czasów Rzeczypltej część wwdztwa trockiego (ob. t. V, 339), od 1801 do 1843 r. był jednym z powiatów gub. wileńskiej, z mtem powiat. Poniewieżem, po utworzeniu gub. kowieńskiej przemianowany na poniewieski. *J. Krz.*

Upitany, ob. *Upietany.*

Upławno, małe jezioro, pow. mozyrski, w pobliżu kotliny rz. Mostwy, w gm. Chorsk.

Upniki 1.) mko i dobra nad rz. Świętą, pow. wiłkomierski, na pograniczu pow. wileńskiego, w 1 okr. pol., gm. i par. Wieprze, st. poczt. i dr. żel. Janowo (o 12 w.), o 27 w. od Wiłkomierza. Posiada kościół fil., p. w. św. Michała Arch., z drzewa wzniesiony w 1750 r. przez dziedzica Piotrowskiego. Pierwotnie kościół fundowany tu był w 1616 r. przez Szemiotta. Za dziedzictwa Grużewskich był tu zbór kalwiński, od których fundusz kościelny odzyskał w 1650 r. dziekan mejszagolski. Dobra należą obecnie do von Bulmeringów i wraz z fol. Widnopol mają 1178 dzies. (325 lasu, 22 nieuż.). 2.) **U.,** wś, tamże, o 23 w. od Wiłkomierza. *J. Krz.*

Upnikiele, wś, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Wieprze, o 27 w. od Wiłkomierza, własność Weleninych, 90 dzies. (4 nieuż.) ziemi dworskiej.

Upojnie 1.) wś i okolica szlach., pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kroże, o 25

do 30 w. od Rossień. Posiadają tu: Chorokiewscy 11 dzies., Jurewiczowie 29 dzies. (7 nieuż.), Malwina Pacewiczowa 75 dzies. (20 nieuż.). 2.) **U.** al. *Nendry*, osada, tamże, gm. Kielmy, par. Stulgi, o 37 w. od Rossień, własność Michała Pacewicza, ma 52 dz. 3.) **U.** *Małe*, osada, tamże, o 37 w. od Rossień.

Upołowica, uroczysko, w pow. pińskim, w okolicy wsi Bobrowicz (gm. Święta Wola), wspominane w dokumentach. W 1554 r. władali niem Jeremiczowie (ob. „Piscewaja Kniga Pinsk.“, wyd. Wil. Arch. Komis., 143).

Upowo, pow. szczycieński, ob. *Wapendorf.*

Uppe-Grihwe, rzeka przymorska, w Kurlandyi, ob. *Odern.* Wypływa z jez. Laidsen, uchodzi do zatoki Ryskiej.

Uppex, rzeczka, w Kurlandyi, dopływ rz. Sessau (Sesawy).

Upust, folw., pow. lipnowski, gm. Szpital, par. Chełmice, odl. o 12 w. od Lipna, 1 dm., 12 mk., 35 mr.

Upust, potok, prawy dopł. Brenia, w pow. dąbrowskim, ob. *Radgoszcz.*

Upustek, os. leś. i kol., pow. augustowski, gm. i par. Szczebro Olszanka, odl. od Augustowa 15 w.; kol. 1 dm., 10 mk.; os. leś. 1 dm., 8 mk.

Upuszczew, wś, pow. turecki, gm. Bartochów, par. Góra, odl. od Turka w. 43; ob. *Raczków.* Spisy z 1827 r. i późniejsze podają tę wś w par. Warta a gm. Grzybki. W 1827 r. miała 6 dm., 51 mk. W r. 1232 ks. Władysław Odonicz (Kod. Wielkp., Nr. 139) nadaje wsiom „Zemiczino et Hupuszczevo“, które dał klasztorowi św. Wawrzyńca w Kaliszu wzamian za „Lysszek“ (Lisiec), te same prawa i swobody, które ma „Spiczinagora“ (Góra). Widocznie później wś ta przeszła na własność prywatną. U. dawało dziesięcinę w XVI w. pleb. w Górze (Łaski, L. B., II, 59). Według reg. pob. pow. sieradzkiego wś U. miała w 1553 r. 4 łany w 1576 r. 2 łany (Pawiński, Wielkp., II, 222). *Br. Ch.*

Upyry, pow. osterski gub. czernihowskiej, ob. *Michajłówka* 1.).

Urahowo, wś, pow. drysieński, parafia Oświej.

Uralisch-*baltischer Landruecken* (niem), ob. *Pojezierze.*

Urań al. *Orań*, folw., w pow. mościskim, ob. *Kazimierz* (t. III, 930).

Uranienhof, osada, w pow. wystruckim, w okolicy wsi Kraupiszkiemy.

Uraz, niem. *Auras*, 1203 r. *Vraz*, 1431 *Awris*, miasto na praw. brzegu Odry, pow. wołowski, o $3^1/_4$ mili na zach.-płn.-zach. od Wrocławia, posiada kościół par. ewang. (od 1742), kościół kat., szkołę ew., szkołę kat., szpital, zamek (zbudowany 1466 r. w kształcie trójkąta), przewóz na Odrze, 4 jarmarki do roku. O $^3/_4$ mili od U. znajduje się góra zwana Warta (Warthaberg), z której rozległy i piękny widok na okolicę. Miasto ma 599 ha ziemi (344 roli, 98 łąk i 80 lasu), 104 dm., 244 gospodarstw, 841 mk. (388 męż., 453 kob.), 602 ew., 235 kat., 4 żyd. Gmina wiejska (Burglehn) 174 ha (138 roli), 97 dm., 167 gospodarstw, 655 mk. (491 ew., 161 kat.), dobra zaś 890 ha (368 roli, 174 łąk, 223 lasu), 13 dm., 163 mk. (139 ew., 24 kat.).

Uraza al. *Wrazy*, niem. *Kalenberg*, *Kahlenberg*, *Callenberg*, wś w Pomeranii, pow. szczecinkowski, nad jez. Drawsko, na płn.-zach. od Drahimia i Czaplinka. Należała do ststwa drahimskiego. W 1885 r. 86 mk. ew., 13 dm., 15 dym. Por. *Pogen* (ob.. „Pow. wałecki w XVI w.“, przez Calliera, str. 52).

Uraza, ob. *Uroża.*

Urbacha, wś, pow. kobryński, na zachód od Janowa. W spisie urzęd. niepodana.

Urbajcie, wś, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 58 w. od Telsz.

Urban, os., pow. sieradzki, gm. Klonowa, par. Wojków. W 1827 r. 1 dm., 16 mk.

Urban, pustkowie, pow. odolanowski, o 9 klm. na płn.-wschód od Miksztata i 3 klm. na zach. od Wielowsi, przy okopie „szwedzkim“; poczta w Rososzycy. Powstało na obszarze należącym do klasztoru ołobockiego.

Urban-Spindt, wś, pow. nizinny, 44 mk. R. 1785 wś o 5 i majątek o 3 dymach.

Urbanajcie, wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Popielany, o 47 w. od Szawel.

Urbanek, pow. koniński, ob. *Podbiel.*

Urbanice, w dok. z r. 1294 *Orbanich*, dwie wsi i folw. nad stawem, pow. wieluński, gm. Wydrzyn, par. Ruda, odl. od Wielunia 3 w.; 1-sza wś ma 13 dm., 66 mk.; 2-ga wś 4 dm., 52 mk. W 1827 r. 13 dm., 96 mk. Folw. U. rozl. mr. 300: gr. or. i ogr. mr. 248, łąk mr. 27, past. mr. 10, w osadach mr. 5, nieuż. mr. 10; bud. mur. 5, drewn. 5. Adam dictus Skarga i inni dziedzice z U. wymienieni są w akcie ks. Przemysława z r. 1294 jako grabiciele dóbr duchownych (Kod. Wielkp., Nr. 722). Na początku XVI w. mieszkała tu sama drobna szlachta, trzy folw. dawały dziesięcinę, wartości 2 grzyw. pleb. w Rudzie (Łaski, II, 111) W r. 1552 mieszkają tu sami Urbańscy. Mateusz i Jan płacą od 1 łanu, Mateusz i Feliks od 1, zaś Wojciech, Andrzej i Mikołaj od $^1/_4$ (Pawiń., Wielkp., II, 290). *Br. Ch.*

Urbanie, dwór, pow. obornicki, o $7^1/_2$ klm. ku zach. od Obornik, na pół drogi do Szamotuł, między Chrustowem i Popówkiem; par., poczta i st. dr. żel. w Szamotułach (Samter); z fol. Zagajem ma 5 dm., 113 mk. (101 kat., 2 prot.) i 472 ha (378·80 roli, 22·43 łąk, 68·03 past., 3·09 nieuż.). Około 1793 r. własność Żółtowskich z Kąsinowa, 1840 r. Bnińskich

z Popówka. Potem wróciło do Żółtowskich, w końcu przeszło w ręce niemieckie. *E. Cal.*

Urbaniec, rzeczka, płynie w pow. częstochowskim przez obszar gmin Grabówka i Węglowice. Łączy się z jednym z dopływów Warty.

Urbaniszki 1.) zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 37 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **U.,** dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 61 w. od Poniewieża. 3.) **U.,** folw., pow. wiłkomierski, gm. Androniki, par. Świadoście, o 72 w. od Wiłkomierza, należy do dóbr Soły.

Urbanka, osada, pow. kaliski, gm. i par. Godziesze. Niepodana w nowszych spisach.

Urbanki, wś, pow. sokołowski, gm. Kudelczyn, par. Rozbity Kamień, ma 3 dm., 24 mk., 135 mr. W 1827 r. 6 dm., 84 mk.

Urbanki, niem. *Urbanken*, wś, pow. oleckowski (Pr. wsch.), niedaleko od granicy; r. 1558 założyli ją Urban Moeller i Tomasz Łoj na 6 włókach. W 1785 r.: 8 dym.; r. 1867 miała 13 dym. i 99 mk. (90 Polaków, 9 Niemców; 7 katol., 92 luter.). *J. Zem.*

Urbanowice 1.) 1223 *Villa Urbani*, dobra i wś, pow. kozielski, par. ew. Gnadenfeld, kat. Kościęcin. W r. 1885 dobra miały 803 ha, 9 dm., 200 mk. (6 ew.); wś 259 ha, 66 dm., 441 mk. (1 ew.); szkoła kat. „Jacussius dictus Pekza de Urbanowicz" jest w r. 1382 ławnikiem najwyższego sądu niemieckiego w grodzie krakowskim (Kod. Małop., I, 426). 2.) **U.,** dobra i wś, pow. pszczyński, par. ew. Hołdanów (Anhalt), kat. Beruń. W r. 1885 dobra miały 369 ha, 3 dm., 58 mk. (10 ew.); wś 554 ha, 114 dm., 918 mk. (23 ew.); szkoła katolicka. *Br. Ch.*

Urbanówka, miejscowość pod Grodnem, przy trakcie do Lidy (ob. *Grodno*, II, 831).

Urbanówko 1.) wś, pow. międzychodzki, o 6 klm. na wsch.-płd. od Kamionny, par. kat. i poczta w Kwilczu, par. prot. Orzeszkowo, st. dr. żel. pod Lutomyślem (Neutomischel) o 26 klm.; ma 7 dm., 51 mk. (21 kat., 30 prot.) i 187 ha (171 roli). W r. 1843 było 8 dm., 62 mk. kat. i 1 prot. 2.) **U.,** karczma do Sołacza, pow. poznański, o 3 klm. ku płn. od Poznania. *E. Cal.*

Urbanowo 1.) wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja (o 4 w.), okr. wiejski i dobra, Miłoszów, Idołta, o 46 w. od Dzisny, ma 3 dm., 25 mk. (1 praw., 1 kat.). 2.) **U.,** wś, pow. lepelski, 40 dzies. ziemi włośc., należała do dóbr Białego, dawniej Szczyttów, dziś hr. Zabiełłowej.

Urbanowo 1.) wś i dwór, pow. bukowski (Grodzisk), o 5 klm. na płd. od Opalenicy (par., poczta i st. dr. żel.), szkoła w miejscu. U. składa się z Nowego i Starego U. Do okr. wiejskiego policzono dom z 6 mk. na Starem U. i 35 dm., 276 mk. na Nowem U.; cały okr. ma 36 dm., 282 mk. (265 kat., 17 prot.) i 250 ha (221 roli). Okrąg dworski składają: folw. na Starem U., leśniczówka i folw. na Nowem U. (14 dm., 234 mk.); cały okrąg ma 16 dm., 255 mk. kat. i 879 ha (475 roli, 49 łąk, 18 past., 310 lasu, 18 nieuż.); czysty dochód z ziemi 8814 mrk; właścicielką jest Celina Żółtowska z Ujazdu. Z U. pisał się w r. 1387—89 podłowczy Przybysław (Akta gr. wielkp., I, z mylnem objaśnieniem, i II). U. rozdzielone było na 2 odrębne części w r. 1580; Ujejscy Stanisław, Maciej i Jakub mieli na Nowem U. 4 łany os., 2 półłanki i pół ćwierci roli, zagr. i 1 kom.; współdziedzicami byli: Jan Strzelecki z 3 łan. pustymi i 2 zagr. i Anna Urbanowska z półłankiem, 1 zagr., 1 osad. i 3 kom. Około r. 1793 dziedziczył obie części Nepomucen Żółtowski. Wykopaliska miejscowe znajdują się w zbiorach Poznańs. Tow. Przyjaciół Nauk. 2.) **U.,** folw. do Sołacza, pow. poznański, o 2 klm. ku płn. od Poznania. „Urbanowo ultra Poznaniam" (Kod. Wielkp., n. 797), którą w r. 1298 arcybiskup gnieźn. Jakub II wziął z 2 innemi wsiami kapitulnemi wzamian za wieś stołową Pyszczyn, w pobliżu Gniezna, jest zapewne inną osadą. Co do Urbanowskich z końca XIV w., ob. *Urbanowo*, w pow. bukowskim. 3.) **U.,** folw., niegdyś w pow. chodzieskim, stał około r. 1840 na wsch.-płd. od Margonina, za Kowalewem. *E. Cal.*

Urbanowszczyzna, dobra, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Kozłowszczyzna, o 26 w. od Słonima.

Urbanstreben 1407 *Orbans Trewen*, dobra i wś, pow. bolesławski, par. ew. Alt Oels, kat. Nieder Schoenfeld. W r. 1885 dobra miały 526 ha, 1 dm., 8 mk. (4 ew.); wś 855 ha, 47 dm., 222 mk. (6 kat.), szkoła ewang.

Urbańszczyzna, folw., pow. łowicki, gm. Dąbkowice, par. Łowicz (u św. Ducha), ma 3 dm., 30 mk., 188 mr. (85 mr. past.). Jestto wieczysta dzierżawa, wchodząca w skład dóbr księstwa łowickiego, ekonomii łyszkowickiej.

Urbantatschen, wś, pow. pilkałowski.

Urbanteiten, wś, pow. tylżycki, nad Gilią.

Urbanty, wś, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów (odl. 11 w.), ma 9 dm., 89 mk. W 1827 r. 8 dm., 76 mk.

Urbany 1.) pustkowie, należące do dóbr Kuźnica, pow. sieradzki, gm. i par. Klonowa. 2.) **U.,** pow. mazowiecki, ob. *Piekuty* 3.).

Urbany, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 58 w. od Nowoaleksandrowska.

Urbi al. *Arbi*, jezioro, w par. Kawelecht gub. inflanckiej, 1 w. długie, $^1/_2$ w. szerokie. Wypływa z niego rzka Sowa, dopływ Wielkiego Embachu.

Urbicken al. *Pilleiken Claus*, wś, pow. kłajpedzki, st. poczt. Dt. Crottingen.

Urblauken al. *Barszen*, wś w pow. pilkałeńskim (Pr. wsch.).

Urbonajcie, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 47 w. od Telsz.

Urbsze, wś, pow. stołupiański. W wieku zeszłym osiedlili się tam koloniści z Nassawii.

Urca, ob. *Urec.*

Urciszki 1.) wś włośc. nad bezim. strugą, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 30 w. od Oszmiany a 10 w. od Dziewieniszek; 15 dm., 140 mk. kat. 2.) **U.,** wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Iwie (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Zamoyskich, Urciszki, o 57 w. od Oszmiany a 30 w. od Dziewieniszek, ma 67 dm., 350 mk. kat. (w 1865 r. 141 dusz rew.). W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: U., Ciunowicze, Dejlidy (Dziejlidy), Górszczyzna, Piotrowicze, Rodziewicze i Zubkowicze oraz zaśc. Iwańczyki, Miedzynięta, Podstoliszki i Urciszki, w ogóle w 1865 r. 636 dusz rewiz. 3.) **U.,** zaśc., tamże, 5 dusz rewiz.

Urdange, ob. *Ordangen.*

Urdaniszki, zaśc., pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 64 w. od Telsz.

Urdomin, wś i folw., pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, odl. od Kalwaryi 21 w., posiada kościół par. murowany, urząd gm.; wś ma 5 dm., 10 mk.; folw. 9 dm., 36 mk., piękny ogród z oranżeryą i budowle murowane. W 1827 r. 26 dm., 245 mk. Fol. U. w r. 1889 rozl. mr. 696: gr. or. i ogr. mr. 503, łąk mr. 147, past. mr. 23, nieuż. mr. 23; bud. mur. 10, drewn. 10; płodozm. 9-pol., pokłady torfu. Do folw. poprzednio należały wsi: wś U. os. 22, mr. 64; Chorążyce os. 33, mr. 1083; Nierowce os. 4, mr. 5; Mejszyny os. 33, mr. 704; Łapiszki os. 9, mr. 465; Michniszki os. 27, mr. 609; Szostaków os. 8, mr. 241; Cieszniszki os. 2, mr. 61; Gumbele al. Humbele os. 6, mr. 298; Błudziszki os. 2, mr. 153; Bełdowo os. 7, mr. 21; Szokalszczyzna os. 7, mr. 20; os. Dziemborów mr. 56. W pobliżu wsi, na wzgórzu, resztki starego grodu litewskiego; wał z kamieni spojonych z pomocą mchu. Rysunek tej góry podał „Tygod. Illustr." (r. 1867, t. XV). Kościół i parafię erygowali tu r. 1592 Mossalscy. U. par., dek. kalwaryjski, 6014 dusz. U. gmina należy do sądu gm. okr. I w Kalwaryi (tamże st. pocz.), ma 17,182 mr. obszaru i 5180 mk. (śród stałej ludności 162 praw., 228 prot., 331 żyd.). W skład gminy wchodzą: Bagatela, Bałabosta, Bełdowo, Bewirsze, Bielańce, Budwiecie, Budwieciszki, Bułhakowsk, Cieśniszki, Chorążyce, Derwińce, Dziemborowo, Felicyanowo, Gumbele, Hurciszki (Garciszki), Inkiszta, Jelwieryszki, Karkliniszki, Kiejstutyszki, Kibarty, Kirsna Ostrów, Kirśnianka, Łaniszki, Łączka, Mejszyny, Michniszki, Mostówka, Nierowce wś i folw., Pogrudy, Polućce, Resurs folw., Strumbogłów, Szokalszczyzna, Szwedokampie, Trakiszki, Urdomin, Urdominka, Wasiliszki, Wierzboły, Widzgajły, Wilcza, Wingrańce i Zielonka. *Br. Ch.*

Urdominka, wś, pow. kalwaryjski, gm. Urdomin, odl. od Kalwaryi 21 w., ma 23 dm., 273 mk.

Urdupis, rzeczka, w pow. szawelskim, pod folwarkiem i okolicą Miczajcie.

Urec al. *Urca*, wś i dobra, pow. sieński, dziedzictwo Świackich. Dobra, składające się z folw.: Szyjka, Krupka, Góra, Zamosze, Stara Bielica i Boczarowo, mają 12,212 dzies. (5734 lasu, 1608 roli, 894 łąk); 2 młyny wodne, folusz, karczma, wiatrak, gorzelnia, młyn i terpentyniarnia.

Ureliszki, dwór, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. Smilgie, własność Aleksiejewów, którzy w U. i Bukiszkach mają 44 dzies. (2 lasu, 8 nieuż.).

Urgarten (niem.), ob. *Jaworzyna Spiska.*

Uri, folw. pod Rastemborkiem (Pr. wsch.).

Urieczje, ob. *Urzecze.*

Uriupińska stanica, na lew. brzegu rz. Chopra, w okr. choperskim ziemi wojska dońskiego, o 441 w. na płn.-wsch. od Nowoczerkaska, połączona odnogą dr. żel. (długą na 33 w.) ze st. Aleksikowo dr. żel. griaze-carycyńskiej, ma 4716 mk., 2 cerkwie, szkołę, st. poczt. i st. dr. żel., targi, jarmark od 25 września do 25 października.

Urka, rzka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Mekli (lew. dopł. Barupi, lew. dopł. Niewiaży).

Urkie, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Rossienie, par. Widukle, o 30 w. od Rossień.

Urkis, jezioro, w pow. wileńskim, pod zaścian. Gale.

Urkowiany, wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Kurszany, należy do dóbr Kurszany.

Urla 1.) dawniej *Orla*, wś, niegdyś miasteczko, pow. krzemieniecki, między Poczajowem a Bereźcami, śród gór i lasów położone, własność hr. Jana Amor Tarnowskiego. Na półwyspie, z trzech stron stawem oblanym, znajdują się ruiny murowanego zamczyska, z którego pozostała się jedna ściana, przeszło 3 sążnie wysoka. Podług miejscowego podania zamek uległ ostatecznie zniszczeniu podczas wyprawy zbaraskiej. Mko wraz z zamkiem należało pierwotnie do rodziny Kozińskich h. Zagłoba, od nich przeszło w posiadanie Hojskich, po których wziął w spadku Andrzej z Dąbrowicy Firlej, następnie wraz z Kozinem, Poczajowem i innemi majętnościami Firlejów na Wołyniu dostało się drogą wiana w dom hr. Tarnowskich.

W połowie XVI w. mieszkała tu Anna z Kozińskich Hojska, sędzina ziemska łucka, i tu ją odwiedził w 1559 r. metropolita grecki Neofit, który ofiarował jej przy odjeździe obraz Bogarodzicy, przeniesiony następnie do Poczajowa, gdzie zasłynął cudami. W 1648 r. Kozacy zniszczyli zamek i mko, które nie mogąc odtąd podźwignąć się z gruzów, zamienione zostało na osadę wiejską (ob. Stecki, Wołyń, II, 190, 191). 2.) **U.**, wś, pow. nowogradwołyński, gm. i par. praw. Baranówka (o 5 w.), ma 66 dusz rewiz. włościan, 171 dzies. ziemi włośc. Należy do dóbr baranowieckich, własność dawniej ks. Gagarynów, obecnie Strogonowa. *J. Krz.—L. R.*

Urla, folw. i karczma na obszarze Hnilic Wielkich, pow. zbaraski.

Urlańce, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 8 w.), okr. wiejski Dowlany, o 22 w. od Oszmiany, ma 12 dm., 95 mk. kat. (w 1865 r. 45 dusz rewiz.); należała do dóbr Klewica, Umiastowskich.

Urle, wś, pow. radzymiński, gm. i par. Jadów, 60 mk., 211 mr. włośc. Nazwę tę nosiło kilka wsi w Prusach zach., dziś znanych p. n. *Orle* (ob.).

Urle (dok.), ob. *Orle*.

Urle, pow. mielicki, ob. *Jawor*.

Urlik, uroczysko, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Antopol, o 36 w. od Kobrynia.

Urliki, potok, w pow. wileńskim, przepływa pod wsią Urliki i fol. Gajdele.

Urliki 1.) folw. i wś nad jez. Narocz, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Kobylniki (o 3 w.), o 50 w. od Święcian. Folw. 1 dm., 7 mk. kat.; wś 2 dm., 25 mk. kat. i 4 żyd. (w 1865 r. 9 dusz rewiz.; własność Mazurkiewiczów). 2.) **U.**, wś nad rzką t. n., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 58 w. od Wilna, 8 dm., 61 mk. (45 kat., 16 żyd.); młyn wodny.

Urlikis, os., pow. władysławowski, gm. Światoszyn, par. Iłgowo, odl. od Władysławowa 40 w.; 1 dm., 21 mk. W 1827 r. 1 dm., 10 mk.

Urlinięta, folw. skarb., wś włośc. i zaśc. nad Bereżanką, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarb. Krewo (o 9 w.), okr. wiejski Wierbuszki, o 28 w. od Oszmiany. Folw. ma 1 dm., 14 mk. praw.; wś 9 dm., 16 mk. praw. i 52 kat. (w 1865 r. 41 dusz rewiz.); zaśc. 4 dusze rewiz.

Urlów al. *Urłów* z *Chrabużną* al. *Hrabużną*, wś, pow. złoczowski, 18 klm. na płd.-wsch. od Złoczowa, 10 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Zborowie, tuż na płn. od urz. poczt. w Zarudziu. Na płn. leżą Pleśniany i Sławna, na wsch. Prysowce, na płd.-wsch. Korzyłów, na płd. Zarudzie, na płn.-zach. Pleśniany. Płd.-zach. część obszaru zajmuje przys. Chrabużna. Środkiem wsi płynie Mała Strypa, nad którą leżą zabudowania (cerkiew wzn. 367 mt.). Własn. więk. ma roli or. 378, łąk i ogr. 88, past. 2, lasu 165 mr.; wł. mn. roli or. 792, łąk i ogr. 73, past. 25 mr. W r. 1880 było 121 dm., 649 mk. w gm., 11 dm., 44 mk. na obsz. dwor. (635 gr.-kat., 20 rz.-katol., 38 izrael.; 636 Rus., 57 Polaków). Parafia rz.-kat. w Zborowie, gr.-kat. w miejscu, dek. złoczowski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, szkoła etat. 1-klas. z językiem wykł. ruskim i kasa pożycz. gm. z kapit. 1381 złr. W Chrabuźnie jest także cerkiew. *Lu. Dz.*

Urmań, wś, pow. brzeżański, 15 klm. na płn. od Brzeżan (sąd pow.), 10 klm. od urz. poczt. w Pomorzanach. Na wsch. leżą Koniuchy, na płd. Dryszczów, na zach. Plichów, na płn. Rozhadów (pow. złoczowski). Zach. krawędzią wsi przepływa Złota Lipa, tworząca tu staw, mający do 600 mr. obszaru i zabierająca od lew. brzegu dwie strugi. Na płn.-wsch. od stawu leżą zabudowania. Wzn. obszaru sięga 406 mt. na płn.-wsch. (wzgórze Okub, znak trian.). Dolina Złotej Lipy wzn. 298 mt. Własn. więk. ma roli or. 323, łąk i ogr. 334, past. 22, lasu 542 mr.; własn. mn. roli or. 1059, łąk i ogr. 252, past. 62, lasu 5 mr. W r. 1880 było 96 dm., 677 mk. w gm., 4 dm., 31 mk. na obsz. dwor. (519 gr.-kat., 165 rz.-kat., 24 izrael.; 521 Rus., 187 Polaków). Par. rz.-kat. w Buszczu, gr.-kat. w Dryszczowie. We wsi jest cerkiew p. w. Narodz. Chr. P. i szkoła etat. 1-klas. Tartak wodny o jednym gatrze i jednej pile zużywa rocznie 150 mt. kub. drzewa dębowego, a produkuje 83 mt. kub. desek. W r. 1448 zapisuje Dmytro ze Spikłos, syn Kierdejowicza Hrycka, po 12 kóp groszy od każdego spustu stawu w Urmaniu i po 4 kopy groszy od każdego spustu sadzawki, zwanej „remizowską“, klasztorowi dominikanów lwowskich (Stadnicki: „Ziemia lwowska w XIV i XV w.“, Bibl. Ossol., t. III, Lwów, 1863, str. 35). Pod względem geologicznym badał okolicę prof. M. Łomnicki („Sprawozd. z badań geolog. między Gniłą Lipą a Strypą“, Kosmos, 1880, V, 174). *Lu. Dz.*

Urna, struga, w pow. kowieńskim, pod wsią Kaczerys.

Urneliszki, folw., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 48 w. od Poniewieża.

Urniaże 1.) okolica, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Bobty, o 30 w. od Kowna. Mają tu: Blinstrub 30 dzies. ($3^1/_2$ lasu), Derbusz 7 dz. (1 lasu), Paszkiewiczowie 6 dz. (2 nieużyt.), Pożarscy 36 dz. (3 lasu, 3 nieuż.), Sławińscy 115 dz. (17 lasu, 20 nieuż.), Urniażowie 20 dz. 2.) **U.**, okolica, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Kiejdany, o 56

w. od Kowna, ma 512 dz. (162 lasu, 27 nieużyt.). Należy do 11 właścicieli. Największe części posiadają Urniażowie (224 dz.), Ciechanowiczowie (94 dz.), Dowgiałłowie (36 dz.), Paszkiewiczowie (32 dz.), Urbel (25 dz.). 3.) **U.**, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Surwiliszki. Konopińscy mają tu i w Sapkanach 42 dz. (7 lasu, 1 nieuż.). 4.) **U.**, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Krakinowo; włościanie: Bakiewiczowie mają tu 158 dz. (28 lasu, 4 nieuż.), Łukaszewiczowie 40 dz. (2 lasu, $1^1/_2$ nieuż.). 5.) **U.**, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki. Walentynowiczowie mają tu 40 dz. (5 lasu, 6 nieuż.), Poczepowiczowie 55 dz. (12 lasu, $9^1/_2$ nieuż.), Chmielewscy 129 dz. (10 lasu, 17 nieuż.). *J. Krz.*

Urniażyszki, wś, pow. wiłkomierski, gm. Owanty, o 48 w. od Wiłkomierza.

Urnis, jezioro, ob. *Oryno.*

Urniszewo, *Urneschevo* i *Urnesevo* w 1281 r., wś i folw., w pow. średzkim, o 4 klm. na płn.-wsch. od Środy, w okolicy wzn. 94 do 99 mt. npm. Graniczy na wsch. z Zielnikami; par. Krerewo, poczta i st. dr. żel. w Środzie. Wś ma 5 dm., 48 mk. kat. i 101 ha (93 roli). Folw. do Jarosławca, ma 2 dm. i 25 mk.; właścicielką jest generałowa J. hr. Zamoyska. W r. 1281 ks. Przemysław II dał kościołowi poznań. osadę Kobylników, przyległą do U., wzamian za inną posiadłość (Kod. Wielkop., n. 500). R. 1517 kapituła pozn. sprzedała Środzie U., które następnie zagarnęli starostowie średzcy; r. 1578—1620 dzierżawili lub posiadali tę wś Niwscy: Sebastyan i Wojciech; 1578 r. było tu 7 ślad. os. i krawiec, a w r. 1620 tylko 3 łany. R. 1773—1775 na sejmie wyznaczono komisyę do rozsądzenia sprawy Zabłockich z Wasilewskim, proboszczem średzkim, o rozgraniczenie Jarosławca i U. od Topoli, Zielnik i Środy (Konstyt. II, 283, mylnie Umiszewo). Po Zabłockich posiadali U. Zielińscy. *E. Cal.*

Urniszki, fol. dóbr Giełgudyszki Dolne, w pow. władysławowskim.

Urnitz i *Urnitzberg,* dobra i wś, pow. bystrzycki, par. ew. Mittelwalde, kat. Woelfelsdorf. W r. 1885 dobra miały 93 ha, 2 dm., 6 mk. kat.; leśnictwo U. 389 ha; wś 449 ha, 114 dm., 549 mk. (7 ew.), szkoła katol.

Uroda 1.) dobra nad jeziorem, pow. lepelski, w 2 okr. pol., gm. Kamień, własność niegdyś ks. Sokolnickich, z których Krzysztof ks. Drucki Sokolnicki, kasztelan połocki, w r. 1634 sprzedaje Pakoszowi; w 1820 r. Józefata i Elżbiety z Rudominów Pakoszów, dziś własność ich córki Justyny Pakoszówny, stanowią attynencyę dóbr Kamienia. 2.) **U.**, dobra nad jeziorem t. n., pow. lepelski, w 3 okr. pol., gm. Białe. Własność około 1600 r. Jana Rahozy, którego syn Józef w 1616 r. sprzedaje za 600 kóp Fryderykowi Szczyttowi a pozostałą część U. nabywa w 1639 r. od sióstr Józefa, Maryny i Reginy Rahozianek. W 1645 r. własność Aleksandra Szczytta, który zrzeka się na rzecz Justyniana Szczytta; w 1665 r. we władaniu Mikołaja Szczytta, który daje prawo zastawne żonie swej Annie z Łuszczyków. Ta w 1676 r. po śmierci męża intromituje się do U. a 1678 r. daje prawo wlewkowe Krzysztofowi Szczyttowi, kaszt. smoleńsk. W 1699 r. Samuel Szczytt sprzedaje U. Dominikowi Szczyttowi za 5000 złp. Później właścicielami byli kolejno: Jan, kasztelan inflancki, Justynian, pisarz litew., i Józef Szczyttowie, wreszcie córka ostatniego Maryna wniosła U., drogą wiana, Erazmowi Korsakowi; dziś własność córki jego Józefy Zabiełłowej, stanowi attynencyę dóbr jej Białego. *A. K. Ł.*

Urole, wś, pow. wiłkomierski, gm. Owanty, o 98 w. od Wiłkomierza.

Uronia, ob. *Orunia.*

Uroscha (niem.), ob. *Uroża.*

Uroż *Górny* i *Dolny,* wś, pow. drohobycki, 22 klm. na płn.-zach.-zach. od Drohobycza, 8 klm. na płn. od Podbuża (sąd pow. i urz. poczt.). Na zach. leżą: Łopuszna i Łukawica, na płn. Winniki, na wsch. Nahujowice, na płd. Podbuż i Podmanasterek. Środkiem wsi płynie Bystrzyca. Wsch. część obszaru przepływają jej dopływy: Stupianka Mała i Wielka. Zabudowania leżą w dolinie Bystrzycy, na praw. brzegu. Wzniesienie na płd..wsch. granicy sięga 641 mt., na płn.-zach. 348 mt. (młyn w dolinie Bystrzycy). Własn. więk. ma roli or. 319, łąk i ogr. 66, past. 165, lasu 479 mr.; wł. mn. roli or. 804, łąk i ogr. 146, past. 639, lasu 14 mr. W r. 1880 było 191 dm., 1035 mk. w gm., 3 dm., 22 mk. na obszarze dwors. (975 gr.-kat., 26 rz.-kat., 56 izrael.; 968 Rus., 27 Polaków, 52 Niemców). Par. rz.- kat. w Podbużu, gr.-kat. w miejscu, dek. mokrzański. Do par. należy Podmanasterek. U. Dolny ma cerkiew drewn. p. w. św. Trójcy, a U. Górny kaplicę drewn. p. w. św. Trójcy. Jest tu szkoła 1-klas. z językiem wykład. ruskim. W rkp. Ossol., Nr. 2837, str. 138 czytamy: „A. 1579 d. 10 decemb. Cracoviae. Conservat Stephanus rex Generosum Stanislaum Stompkowski circa possessionem advitalem duorum mansorum seu laneorum juncturam regalem habentium in villis Winniki, Uroż et Łopuszna". „Słowo" z r. 1862 podaje w Nr. 20 wzmiankę o U. O śladach nafty w U. czyt. „Jahrb. der geolog. Reichsanst.", 1881, str. 161. *Lu. Dz.*

Uroża, niem. *Urose,* 1772 *Uroza,* Kętrz. *Uraza,* 1780 *Urosa,* teraz *Grenzort,* leśn. na Kaszubach, pow. kościerski, st. p. Gotthelp,

par. katol. Stara Kiszewa, obwód domin. Koenigswiese. W 1885 r. 2 dm., 8 mk. Lustracya komisyi pruskiej z r. 1772 wymienia U. między pustkowiami (Neusasserei) ststwa kiszewskiego. Leży ono w boru nad granicą tucholską, tamże jest tartak należący do Krystyana Konkel, Niemca i ewang., prawem dziedzicznem. Jego ojciec nabył osadę od starosty za 100 tal.; płaci czynszu młyńskiego 100 fl.; wysiewa 20 kor. żyta, 2 jęczm., 6 tatarki; ma wolne drzewo budulcowe i opałowe i wolno mu z boru tyle drzewa na tarcice rznąć i sprzedawać, jak chce i za ile zapłacił. Ma wolne pastwisko w boru, jest wolny od wszystkich podatków i daje tylko 1 gąsiora i 2 kury. W odgrodzonej dla niego części boru stoi barci 20, za które płaci 20 fl. czynszu. Przywilej wydał Stan. Skorzewski, ssta kiszewski, d. 6 stycz. 1740 r. Potwierdził go August II w Warszawie r. 1758 (ob. „Zeitschr. des Westpr. Gesch. Ver.“, XV, 142—143). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że U liczyła wówczas 20 kat. i 11 akat., mesznego dawała 1 kor. żyta i tyleż owsa (ob. str. 403 i 406). Topografia Goldbecka z r. 1798 wymienia U. jako młyn nad Czarną Wodą o 2 dymach (str. 245). *Kś. Fr.*

Uroża (według Kętrzyń.), miejscowość w dawniejszym pow. starogardzkim. W najnowszych spisach nie podana. *Kś. Fr.*

Urpie, folw., pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 68 w. od Kowna.

Urschkau, 1281 *Orsk*, wś i dobra, pow. stynawski, posiada kościół par. ew., par. kat. Queissen. W r. 1885 dobra miały 1159 ha, 18 dm., 275 mk. (21 kat.). Wś 476 ha, 90 dm., 531 mk. (10 kat.), szkoła ew.

Urseif, potok na Spiżu, ob. *Babilowska.*

Urseken, dobra, w pow. hazenpockim, mylnie (ob. *Ordangen*), za *Usseken* (ob.).

Ursulin *Obczyna*, dział górski w Karpatach, ob. *Obczyna* 13.).

Ursulin, kol., pow. bydgoski, ob. *Górzyn.*

Ursynów 1.) willa i folw., pow. warszawski, gm. Wilanów, par. Służew, odl. 10 w. od Warszawy, na lewo od drogi bitej do Piaseczna, ma 18 mk., 108 mr. Hodowla bydła rasy holenders. i piękna stajnia. W 1827 r. 2 dm., 13 mk. Folw. ten nosił poprzednio nazwę Rozkosz. Julian Ursyn Niemcewicz nabywszy go na swą siedzibę letnią nazwał Ursynowem. Obecnie własność hr. Ludwika Krasińskiego. 2.) **U.,** wś, pow. kozienicki, gm. i par. Brzoza, odl. od Kozienic 14 w., ma 59 dm., 417 mk., 930 mr.

Urszółka, zasc. szlach., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 24 w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. starowier.

Urszulanowice, pow. prądnicki, ob. *Nowawieś* 8.) i *Moszna* (mylnie umieszczona w powiecie nowomiejskim, zamiast prądnickim).

Urszule *Pudziszki*, pow. wyłkowyski, ob. *Pudziszki* 3.). W 1827 r. był 1 dm., 4 mk.

Urszulewo i *Urszulewskie jezioro*, ob. *Orszulewo.*

Urszulin 1.) kol., pow. radzymiński, gm. Rudzienko, par. Dobre, odl. 35 w. od Radzymina, ma 3 dm., 8 mk., 44 mr. (36 mr. roli). 2.) **U.,** kol., pow. błoński, gm. Młochów, par. Brwinów. Niepodana w ostatnich spisach. 3.) **U.,** os. fabr., pow. gostyński, gm. Rataje. Jestto cukrownia założona na obszarze dóbr Belno w r. 1843. W r. 1876 produkowała za 60,000 rs., zajmowała 140 robotn. 4.) **U.,** kol., pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Drużbin, odl. od Sieradza w. 36, ma 13 dm., 116 mk. 5.) **U.,** kol., pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Grabienice, odl. od Konina 15 w., ma 12 dm., 116 mr. Powstała na obszarze dóbr Modlibogowice. 6.) **U.** al. *Orszulin*, folw., pow. kozienicki, gm. Rożniszew, par. Magnuszew, odl. od Kozienic 30 w., ma 5 dm., 39 mk., 100 mr. 7.) **U.,** wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów. Fol. U. wchodzi w skład dóbr Kozarzów al. Kosarzew. Wś U. ma 22 os., 319 mr. 8.) **U.,** wś, pow. krasnostawski, gm. Fajsławice, ma 8 os., 70 mr. 9.) **U.,** wś, pow. garwoliński, gm. Ułęż, par. Drążgów, ma 4 dm. 47 mk., 71 mr. W 1827 r. 5 dm., 29 mk. Wchodziła w skład dóbr Drążgów. 10.) **U.,** wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, odl. 21 w. od Włodawy, położona śród rozległych bagien, ma 8 dm., 55 mk., 69 mr. W 1827 r. 7 dm., 31 mk., par. Andrzejów. Za ks. warszawskiego zamierzano założyć tu miasto i na mapach zaczęto U. oznaczać jako miasto. Z tego też powodu „Słownik geogr.“ Szymanowskiego i Lisickiego nazywa U. miastem, nie podaje jednak żadnych danych statystycznych. Wś ta wchodziła w skład dóbr Andrzejów. 11.) **U.,** folw., pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Ciechanów, odl. o 5 w. od Ciechanowa, 5 mk., 92 mr. *Br. Ch.*

Urszulin, folw., pow. mielecki, ob. *Knapy* i *Orszulin.*

Urszulin, urzęd. *Ursulin*, karczma, w pow. bydgoskim, o 9 klm. na wsch.-płd. od Nakła, przy drodze z Turu do Potulic, 1500 kroków od Noteci, par. Ślesin, okr. wiejski Górzyn, 1 dm. i 16 mk.

Urszulino, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Konstantynów, o 83 w. od Rossień.

Urtelswalde (niem.), pow. krobski, ob. *Czachorowo* i *Poraj* 2.).

Uruczje, wś, pow. miński, o 10 w. na płn. od Mińska, w gm. Ostrożyce, ma 4 osady.

Urupianka, uroczysko, pow. słonimski, w 1 okr. pol., o 22 w. od Słonima.

Urupowo, dwa zaśc. nad rzeką Dzwonką, pow. borysowski, przy granicy pow. wilejskiego, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice' par. kat. Chotajewicze, mają razem 5 osad; miejscowość lekko falista i lesista. *A. Jel.*

Urusowo, sioło na lew. brzegu rz. Ranowy, pow. ranenburski gub. riazańskiej, o 34 w. od Ranenburga, ma 55 dm., 347 mk., cerkiew, 2 jarmarki (29 czerwca i 8 września), st. poczt.

Urwe, wzgórze nad Baltykiem, ob. *Nidden.*

Urwena al. *Urwenna*, wś, pow. ostrogski, gm. Zdołbica, par. praw. Hulcza (o 3 w.). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. wś Urwiana należy do Ostroga ks. Konstantyna Ostrogskiego, wwody kijowskiego, marszałka ziemi wołyńskiej, który płaci od 7 dym., 1 ogr., 3 podsusiad. (Jabłonowski, Wołyń, 81). W nowszych czasach należała do marszałka Porczyńskiego i posiadała piękny pałacyk piętrowy. Obecnie nabyta przez 2-ch Czechów, którzy podzielili się pałacem.

Urwichwist, potok, w pow. skwirskim, prawy dopł. rz. Skwirki, do której uchodzi poniżej miasta pow. Skwiry.

Urwichwost, uroczysko na gruntach wsi Słobódka, w pow. radomyskim (ob. t. X, 805).

Urwiedź, dobra i wś poradziwiłłowska, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Kijewicze, o 45 w. od Słucka Wś ma 20 os.; folw. należy do domin. Mokrany, Wojniłłowiczów; grunta wyborne pszenne. *A. Jel.*

Urwiele, *Urwele*, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarb. Daugieliszki (o 12 w.), okr. wiejski Izabelin, o 34 w. od Święcian, ma 5 dm., 37 mk. katol. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.).

Urwieniszki al. *Urwiniszki*, wś włośc. nad pot. Krakinis, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarb. Daugieliszki (o 7 w.), okr. wiejski Cejkinie, o 17 w. od Święcian, ma 1 dm., 8 mk. katol.

Urwiese, folw. do Montyk, pow. suski, st. poczt. Rudzicz.

Urwiki, wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Wiekszne, o 82 w. od Szawel.

Urwin, dwór, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 42 w. od Poniewieża.

Urwinie, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkąbuda, odl. od Władysławowa 19 w., ma 11 dm., 136 mk. W 1827 r. 11 dm. Wchodziła w skład dóbr rządowych Leśnictwo.

Urwiniki, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Sartyniki, par. Wojnuty, o 81 w. od Rossień.

Urwitałt, niem. *Georgenthal*, majątek w powiecie ządzborskim (Pr. wsch.), założony r. 1705 przez Jerzego Haleryusza. Nazwą polska jest tylko przekręceniem nazwy niemieckiej.

Urwiżywoty, os., ob. *Sawrań.*

Urycz, wś, pow. stryjski, 34 klm. na płd.-zach. od Stryja, 20 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Skolem, 8 klm. na płd.-wsch. od urz. poczt. w Schodnicy (15 klm. na płd.-zachód od zdrojowiska w Truskawcu). Na płd.-wschód leży Jamielnica i Podhorodce, na płd.-zach. Dołhe, na płn.-zach. Schodnica, na płn. Tustanowice, na płn.-wschód Orów (4 ostatnie w pow. drohobyckim). W płn. stronie wsi nastaje pot. Urycz, lewy dopł. Stryja i płynie środkiem na płd.-wsch. do Podhorodec. W obrębie wsi zasilają go liczne strugi, z których znaczniejsze są: od praw. brzegu pot. Łopotany, a od lew. brzegu pot. Husiaczy (z Woronowem od lew. brz.) i Besidny. Na płn.-wsch. od źródeł Urycza znajdują się blisko płn. granicy wsi źródła Stynawki, również lewoboczn. dopływu Stryja. Płynie ona zrazu na płd., a potem wchodzi na granicę płn.-wsch. i płynie na płd.-wsch. do Orowa. Wzdłuż granicy płn.-zach. płynie na małej przestrzeni Pereprostyna, też lewy dopływ Stryja. Zabudowania wsi leżą w dolinie Urycza (471 mt. wzn.). Na płn. wzgórze Turków (852 mt.), na płd.-zach. Tousta (738 mt.). Własn. więk. ma łąk i ogr. 84, past. 5, lasu 1458 mr.; wł. mn. roli or. 879, łąk i ogr. 1031, past. 463, lasu 62 mr. W r. 1880 było 120 dm., 609 mk. w gm., 1 dm., 5 mk. na obsz. dwors. (585 gr.-kat., 16 rz.-kat., 13 izr.; 582 Rus., 32 Polaków). Parafia rz.-kat. w Skolem, gr.-kat. w miejscu, dek. skolski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja i szkoła etat. 1-klas. Wieś „Urycze" wchodziła r. 1588 w skład ststwa stryjskiego. Co do przeszłości ob. *Tustań.* O geologicznych stosunkach U. i okolicy (a zwłaszcza o nafcie) czyt. „Jahrb der geolog. Reichsanst." (1881, str. 157) i art. p. t.: „Stosunki geologiczne okolic Mraźnicy i Schodnicy" przez Kreutza i Zubera (Kosmos, 1881, t. VI, str. 317 i nn.). Na szczególną uwagę zasługuje tak zwany „Kamień pod Uryczem", resztki skalnego starego grodu ruskiego Tustania (ob. t. XII, 671). Leżą one we wsch. stronie wsi, na pochyłości pasma wzgórzy. Opisy tych ruin podają: „Przyjaciel Ludu" (r. 1837, II, 103, z ryciną); D. J. Wagilewicz w art. p. t.: „Berda w Uryczu" (Bibl. nauk. Zakł. Ossol. z r. 1843, t. VI, str. 151—168); X. A. Petruszewycz: „Kamennyja rozwałyny błyz seła Urycza" (w Zorii hałyckoj z r. 1854, Nr. 10); „Słowo" (Lwów, r. 1862, Nr. 22 i 23 i r. 1872, Nr. 68); St. Smolka w krótkiem objaśnieniu do ryciny Grabińskiego umieszczonej w „Tygodniku Illustr." z r. 1871, str. 76 i w art. p. t.: „Urycz. Wycieczka w góry stryjskie" (w Pamięt. Towarz. tatrzań., Kraków, 1878, III, 55, z ryciną); Dr. Aleksander Czołowski

w swej pracy p. t.: „Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej“ (Teka konserwat., Lwów, 1892, str. 120 i nn.). Widoki litogr. zawiera także Pillera: „Galicya w obrazach“ (zesz. VIII); „Dziennik mód paryskich“ (Lwów, 1846, str. 2) i „Truskawiec z okolicami“ opisał Mikołaj z Maćkowiec (Poznań, 1850, str. 18). Znajdują się też one w zbiorze rycin Pawlikowskiego Nr. 5046, 5047 i 5048 i w zbiorze rycin w Muzeum Ossolińskich, w tece „Widoki Galicyi“, Nr. 5791. Podajemy tu krótki opis ruin zaczerpnięty z przytoczonej powyżej pracy Czołowskiego. „Znajdują się one wśród grupy czterech olbrzymich skał piaskowca, spiętrzonych nad sobą. Tworzyły one swymi pionowymi ścianami naturalną obronę i osłonę zamku, w nich mieściły się częściowo mieszkania i składy. Grupa skał dzieli się bowiem na dwie części i tworzy w połowie swej wysokości niewielką, czworoboczną terasę, o powierzchni blisko 500 mt. kwadr. Dochodzi się do niej obecnie od płn. po znacznej pochyłości. Dość było ubezpieczyć tę terasę od płn. i płd., by utworzyć niedostępną warownię. Mur z kamienia łamanego, na wapiennej wyprawie, długi 21, szeroki 2·5 mt., zamyka ją od płd. Otwór owalny w murze każe przypuszczać istnienie bramy lub furtki. Resztki drugiego podobnego muru widać na skale od wschodu. Śród skał można znaleźć wszędzie ślady ręki ludzkiej, która powykuwała w nich groty, nisze, schody, prostopadłe wręby dla ścian widocznie drewnianych, przejścia, okrągłe zagłębienia, cysterny. Główna grota dość zniszczona, znajduje się w niskim występie skały, w zachodnim rogu dziedzińca. Tworzy ona izbę 4·1 mt. długą, 3·2 mt. szeroką, 2 mt. wysoką, o sklepieniu owalnem, z dwiema ławami wzdłuż ścian. Z tylnego jej rogu prowadzi szczelina ku zachodowi. Nad grotą wykute dwa wygodne siedzenia, z poręczą kamienną; do nich prowadzi siedm kutych schodów. Skała nad grotą piętrzy się na 30 mt. ponad dziedziniec. Niebezpieczną ścieżką, przy pomocy drabin i kutych wrębów, można się dostać na jej szczyt. Tu znajduje się druga czworoboczna, kształtnie wykuta izba, bez wątpienia strażnica, o odrzwiach półkolisto zasklepionych i ze śladami zamknięć. Obok niej ślady innych wykuć. Na zach. od groty dolnej, w dolnym załamie skał ponad przepaścią, trzy owalne, jedno nad drugiem, wejścia do pieczar, ciągnących się pochyło i zwężających się w głębi. Najniższe z wejść wysokie 2 mt., szerokie 6 cmt. Poniżej niego otwór lejkowatej cysterny, o średnicy 1·5 mt., dziś prawie zawalonej. Inna grota istnieje jeszcze po stronie wschod. dziedzińca, długa 1·8 mt., szeroka 90 ctm.“. Podania przywiązane do zamczyska podaje Bielowski („Przypomnienia z podróży po kraju“, rkp. Ossol., Nr. 2410, t. II, str. 71 nn. i w „Dzienniku mód paryskich“ Lwów, 1846, str. 2). *Lu. Dz.*

Urynicze, ob. *Uhrynicze.*

Uryw al. *Uhryw*, rzka, ob. *Selanka* 1.).

Urządków, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Szczekarków, par. Wilków. Ludność trudni się, obok rolnictwa, wyrobem sukna. W 1827 r. 14 dm., 87 mk., par. Opole. Wspomina tę wś Długosz (L. B., II, 555) w par. Wilków. W r. 1531 Szczekarków i Urządków płacą od $1^1/_2$ łanu; r. 1676 U. wchodzi w skład dóbr kasztelana połanieckiego. We wsi jest 40 poddanych do opłaty pogłównego (Pawiński, Małop., 357 i 48*a*).

Urzecz 1.) wś i folw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Zaleś, okr. wiejski Urzecz, o 6 w. od gminy, 79 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych i 10 b. ludzi wolnych. Własność Korsaków. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: U., Babicze, Barany, Byczkowo, Horowlany, Hrycowa, Kurjanowa, Mikulina, Mojsiutina, Rudnice i Soplewa, w ogóle 345 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. 2.) **U.,** folw. skarb. i wś włośc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Wilejka, okr. wiejski Barowce, o 11 w. od gminy, 91 dusz rewiz. 3.) **U.,** folw., pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Carewce, o 1 milę od Słucka (parafia katol.). 4.) **U.,** ob. *Urzecze.* *J. Krz.—A. Jel.*

Urzecza, rzeczka, w gub. mińskiej, prawy dopływ Talki, właściwie Berezdenka (ob.).

Urzecze, też *Urzyce*, wieś nad rz. Bzurą, pow. łowicki, gm. Bąków, par. Sobota (o 4 w.), odl. 14 w. od Łowicza, ma 53 dm., 56 osad, 451 mk., 1377 mr. (862 mr. roli, 95 łąk, 350 past. i 70 nieuż.). Szkoła początkowa. W 1827 r. 45 dm., 392 mk. Wieś ta zdawna należała do dóbr łowickich arcyb. gnieźnień. W r. 1460 Jan Odrowąż Sprowski, arcyb., na kapitule gener. w Gnieźnie, nadał swemu krewnemu Dobkowi ze Sprowy Zyrawskiemu, kaszt. przemyskiemu, dożywocie na wsiach arcyb. Urzecze i Marzyce wraz z młynem w Urzeczu i dziesięcinami w Marzycach. Na początku XVI wś ta, należąca do par. Sobota, dawała z łan. km. dziesięcinę arcyb. gnieźn. a z folw. pleb. w Zdunach, zaś pleban w Sobocie pobierał tylko meszne w sumie 1 seksageny (Łaski, L. B., II, 504, 506). Według reg. pob. pow. orłowskiego z r. 1576 wś U. płaciła od 16 łan., 1 zagr., 3 kom., 5 karczem, 2 łan. sołtysich, propinatora, 1 rzeźnika, 1 młyna dziedzicznego o 4 kołach, 1 stępnego koła, 43 osadn. (Pawiński, Wielkop., II, 100). W r. 1834 dziesięcina z folw., do Zdun dawana, wynosiła 11 kor. 15 garncy, po złp. 17 gr. 2 za korzec. *R. O.—Br. Ch.*

Urzecze, *Urieczje* 1.) wś, pow. słonimski,

w 2 okr. pol., gm. maryjska, o 26 w. od Słonima. Własność niegdyś Zgierskich, od których nabywa Stefan Jan Ślizień, referendarz litew. 2.) **U.**, zaśc. nad rzką Uździanką, pow. ihumeński, gm. Uzda. 3.) **U.**, białor. *Ureczje*, mko, wś i dobra nad rzką Berezdenką, dopł. Talki, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Horki, o 88 w. od Bobrujska, o 25 w. od Słucka. Niegdyś własność kn. Olelkowiczów, następnie przez wiano ostatniej ks. Słuckiej Zofii Radziwiłłowej, z kolei przez wiano ks. Stefanii Radziwiłłówny ks. Sain Wittgensteinowej, obecnie w spadku po Piotrze Wittgenstein wzięła U. siostra jego ks. Hohenlohe. Mko ma około 70 osad, przeważnie zasiedlone przez żydów; wś 20 osad. W mku była kaplica kat., należąca do fary słuckiej. Dobra około 760 włók, przeważnie w puszczach. Grunta lekkie, łąk obfitość, młyny. W 1712 r. U. było oddane w zastaw przez ówczesną dziedziczkę Elżbietę, palatynównę reńską, za 25,000 złp. Janowi Krygerowi-Wojowskiemu, miecznikowi mozyrskiemu, i żonie jego Eufrozynie z Mieleszków, z obowiązkiem stawania do pospolitego ruszenia, dawania stacyi, żywności dla załogi słuckiej, karmu w potrzebie dla stada w Bacławcach i z ekscepcyą na rzecz właściciela bobrów (dokument w archiwum w Zamościu). Ks. Radziwiłł „Panie kochanku“ założył w U. hutę szklaną, której wyroby zdobiły zamek nieświeski i zasłynęły na kraj cały (ob. wspomnienie o tem w „Pamiętniku“ Wejły, w „Atheneum“ Kraszewskiego, 1845, VI, 192; w „Pamiętniku“ Ewy Felińskiej, I, 171; w „Wędrówkach po moich niegdyś okolicach“ Syrokomli, str. 167). 4.) **U.**, wś kośc. w b. ks. słuckiem, stanowiła wraz z przyległościami ststwo niegrodowe, które według spisów podskarbińskich z 1766 r. posiadał Roman Wołodźko, opłacając 172 złp. 15 gr. kwarty. 5.) **U.**, wś, pow. bychowski, gm. Propojsk (o 9 w.), ma 54 dm., 290 mk.; zapasowy magazyn zbożowy gminny. 6.) **U.**, wś, pow. dryssieński, par. Zabiały, attyn. Lachowszczyzny, dawniej Szczyttów, obecnie Jodziewiczów. *A. Jel.*

Urzejowice, wś, pow. łańcucki, na płd. od Przeworska, przy drodze z tegoż miasta (6 klm.) do Kańczugi. Wznies. wsi wynosi 205 mt. Obszar skrapia pot. Mleczka i jej lewy dopływ Markówka. Jest tu par. rz.-katol. i szkoła ludowa. Gęsto zbudowana wś liczy 201 dm. i 953 mk.; obszar tabularny (Hermana i Genowefy Turnau'ów) 1 dm. i 28 mk. Co do wyznania jest 945 rz.-kat. i 36 żyd. Pos. więk. ma obszaru 620 roli, 42 łąk, 8 ogr., 14 past., 20 lasu, 4 mr. 502 sąż. stawów i moczarów, 13 mr. nieuż. i 2 mr. 502 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 688 roli, 161 łąk i ogr., 18 past. i 4 mr. lasu. Parafia pochodzi z r. 1411; założyli ją we wsi dziedzicznej „Orzewicze“ lub „Urzewice“ Iwan i Mikołaj Sienkowic (Szenko) z matką Stachną. Za ich zgodą przydzielił ją bisk. przemyski Mateusz klasztorowi miechowitów. W 1623 r. zajął plebanię Kantemir, han tatarski, poczem budynki kazał spalić. Kościół ocalał. Parafia należy do dek. przeworskiego, obejmuje wś Wolicę. U. granicą na płn. z Mokrą Stroną, na wschód z Żurowiczkami Długiemi, na płd. z Krzeczowicami i Żuklinem, na zach. z Mikulicami.

Urzemino (w dokum.), pow. wejherowski, ob. *Januszowo*.

Urzędów, w 1356 r. *Urzendów*, 1531 *Urzędów*, osada miejska, dawniej miasto nad rz. Urzędówką, w pow. janowskim, odl. 45 w. od Lublina, 40 w. od Janowa a 10 w. od Krasnika. Składa się z głównej osady, zabudowanej na lekkiej pochyłości spadającej ku płn.-zach., oraz czterech przedmieść: Benczyn na płn.-zach., Mikoszewskie na zach., Rankowskie na płn.-wsch. i Góry na płn. od rynku. Przedmieścia te rozłożyły się na wzgórzach okalających dolinę, którą płynie rz. Urzędówka, przybywająca od wschodu ze wsi Skorczyce. Przerzyna ona terytoryum miejskie w kierunku płd.-zach. i wchodzi w lasy Dzierzkowickie. Wyniosłości w okolicy U. sięgają do 900 st. npm. Dolina rzeki jest błotnistą, krzakami wikliny zarosłą, w górnej części tworzy błonie stanowiące wspólne pastwisko mieszczan. Jeszcze w XVIII w. istniał tu wielki staw, nazywany jeziorem. Rzeka dochodzi tu od 3 do 5 sąż. szerokości, przy głębokości 1 do 2 stóp, lecz na wiosnę rozlewa do 12 sąż. W okolicy U. występują margle liasowe, zwane tu opoką urzędowską. W obrębie miejskim znajdują się trzy mosty na U., główny na trakcie lubelskim ma długości 25 łokci. Do 1887 r. dochód z mostowego należał do miasta. Drugi na grobli łączącej rynek z przedm. Benczyn, długi 13 łok. Na tejże rzece w obrębie miejskim istnieją trzy młyny na grobli miejskiej, największy o 3 kamieniach, niegdyś królewski, obecnie donacyjny i dwa mniejsze prywatne. Z innych zakładów przemysłowych jest miodosytnia z produkcyą do 500 rs., wiele ręcznych warsztatów tkackich oraz 14 pieców garncarskich, w których mieszkańcy wypalają proste gliniane wyroby, rozwożone na jarmarki okoliczne, z roczną produkcyą do 3000 rs. Do wyrobów tych nadaje się miejscowa wyborna glina garncarska. Nadto są dwa piece wapienne z produkcyą do 600 rs. Kwitnie tu uprawa warzyw, a szczególniej ogórków, rozwożonych na targi okoliczne. Rozległość gruntów miejskich dawniej była znaczną: terytoryum miejskie graniczyło: na płn. z dobrami Moniaki, Wierzbica i Radlin, na wsch.

z wsią starościńską Dzierzkowice, na zach. ze Skorczycami, na płd. z dobrami ordynacyi Zamoyskich. Ponieważ miasto należało do ststwa urzędowskiego, mającego rezydencyę w Dzierzkowicach, z powodu ciągłego wdzierania się starostów w prawa miejskie, utraciło las, wiele gruntów i folwark Wójtowszczyznę, nabyty przez miasto w XVI w. od sukcesorów Pawła Bystrama ze Skorczyc. Folwark ten, stanowiący uposażenie landwójta, zabrany został i wcielony do starostwa w końcu XVII w. Podług mapy z r. 1788, sporządzonej przez geometrę król. Terleckiego a zatwierdzonej przez komisyą ziemską zjazdową w 1790 r., ogólna rozległość gruntów miejskich wynosiła 5710 mr. nowopolskich, w tem było: ornych 4353 mr., ogr. 117 mr., łąk 68 mr., past. 330 mr., zarośli 540 mr., pod wodami 33 mr., nieuż. 155 mr., a nadto pod budowlami 66 mr., wreszcie kościół i cmentarz 3 mr., rynek, ulice i place 45 mr. Nadto należały do miasta do ostatnich czasów: 1) fol. proboszczowski bez poddanych (162 mr.), po 1864 r. rozprzedany częściowym posiadaczom; 2) prebenda (60 mr.), stanowiąca uposażenie służby kościelnej, również sprzedana przez rząd; 3) grunta miejscowego szpitala (przytułku 202 mr.), sprzedane w 1883 r. przez radę gubernialną dobroczynności publicznej częściowym posiadaczom za 9500 rs.; 4) place wałowe (9 mr.), z których czynsze do 1866 r. wpływały do kasy miejskiej, obecnie uwłaszczone; 5) posiadłości donacyi Dzierzkowice w obrębie miasta położone (28 mr.). Ogólna przestrzeń miejska do 1866 r. wynosiła 6176 mr. Lasu własnego miasto U. nieposiadało, miało wolny wręb w lasach dzierzkowickich, które to prawo w XVIII w. przez starostów zakwestyonowane, stało się powodem długoletniego procesu, do 1866 r. ostatecznie nieukończonego. Propinacya miejska dawniej wyłącznie do U. należała lecz z czasem powstały w mieście szynki starościńskie, i obecnie osada dzieli się dochodem propinacyjnym z donacyą Dzierzkowice, posiadającą 3 szynki w U. Osada zaś z wydzierżawienia swoich miała dochodu w 1860 r. 540 rs., obecnie dochód około 1500 rs. Do 1866 r. mieszkańcy U. opłacali (pierwotnie dla starostwa później dla donacyi Dzierzkowice) łanowe rocznie po 6 rs. 88½ kop. Prócz tego wnosili ofiary obywatelskiej 430 rs. 34½ kop. i liwerunku 378 rs. 94½ kop. oprócz innych ogólnych ciężarów miejskich. Ludność ogólna w 1820 r. wynosiła 1614 głów; r. 1827 było 293 dm., 1812 mk.; 1860 r. 1925 mk.; w 1883 r. ludność podniosła się do 2596 mk. wskutek rozprzedaży gruntów poproboszczowskich i szpitalnych. Obecnie (1889) wynosi: męż. 1439, kob. 1578, ogółem 3017 dusz, w tej liczbie żydów 242, których w 1860 r. było zaledwo jedna rodzina (Morgenbesserów), 12 dusz licząca. Na mocy przywilejów królewskich w U. żydom osiadać i budować się nie było wolno. Domów w r. 1860 było mur. 3, drewn. 209, obecnie (1889) mur. 4, drewn. 225 i dworskich czyli donacyjnych 3, ubezpieczonych od ognia na sumę 118420 rs. Ulice główniejsze, oprócz rynku, noszą nazwy: Podwalna, Placowa, Podstawna, Szewcka, Kowalska i Krakowska, niebrukowane. Istnieje dotąd 5 cechów rzemieślniczych: szewcki, garncarski, krawiecki, powroźnicki i tkacki, dawniej był jeszcze rybacki, gdyż pod miastem znajdował się obszerny staw rybny, i Gwagnin w swej kronice Sarmacyi Europejskiej pisze, że U. „miasto drzewiane rozłożyste nad jeziorem“. Pomimo trudnej komunikacyi, dla braku dróg bitych, osada powoli wznosi się i rozwija, ku czemu dopomagają licznie uczęszczane jarmarki, odbywające się w poniedziałki: po pierwszej niedzieli postu wielkiego, po niedzieli przewodniej, po Bożem Ciele, po św. Wawrzyńcu, po św. Łukaszu i po św. Mikołaju. Do miasta należy dom, gdzie mieści się szkoła elementarna, szopa na pomieszczenie narzędzi ogniowych, nadto przytułek dla ubogich posiada dom własny drewniany, w którym mieści się 12 starców, utrzymywanych z procentów od sumy rs. 9500 deponowanej w banku za sprzedane w 1883 r. grunta szpitalne. Projektowanym był w U. szpital, lecz dla braku stałych funduszów nie został zatwierdzonym, chociaż na pomieszczenie go wzniesiono w 1884 r. z ofiar publicznych i darów obywatelskich nowy budynek. Istnieje też w U. szkoła początkowa, urząd gminny z kassą wkładowo-zaliczkową, st. pocz. Miasto U. było niegdyś miejscem obronnem. Podług opisu sporządzonego na miejscu w 1860 r., na podstawie opisów i lustracyi znajdujących się w byłem archiwum lubelskiem, U. był od strony płd.-wsch. opasany wałem ziemnym, na wałach wznosiły się mury z wieżami, na jednej z trzech bram wchodowych zbudowany był ratusz z zegarem. Po za wałami znajdowały się fossy i przekopy oraz palisady drewniane. Wysokość wałów i kierunek takowych dawne lustracye tak opisują: z wnętrza miasta od poziomu na 3 sążnie, od pola z dna fossy na 5 sążni wysokości, wał ten zaopatrzonym był w bastyony ziemne, od bramy południowej Krakowskiej idąc ku wschodowi, pierwszy bastyon był o 70 sążni, od tego drugi w prostej linii o 75 sążni, dalej od tego bastyonu, będącego narożnikiem, wał skręcał się ku północy w winkiel mający 28 sążni, wreszcie załamywał się ku zachodowi i formował bateryę na wzgórzu,

gdzie stoi dziś kościół parafialny. Z tyłu tych wałów blizkie bagna grzązkie i rzeczka wzbraniały przystępu, zaś ku stronie wsch.-płn. broniły miasta wzgórza. Dziś nie ma śladu tych obwarowań, pamiątką po nich jest nazwa ulicy Podwalnej, idącej wzdłuż dawnych wałów na około miasta. Pierwotny kościół paraf., p. w. św. Mikołaja papieża, wzniesiony z drzewa przez Władysława Jagiełłę w 1425 r., znajdować się miał nieopodal dzisiejszego kościoła. Jednocześnie utworzono parafią. Przywilej erekcyjny zaginął w czasie napadu tatarskiego w XV w., o czem ślad znajdujemy w metrykach koronnych z 1580 r., gdzie mowa o zgorzałych przywilejach dawniejszych. Kościół ten spalony został przez Kozaków w 1648 r., następnie odbudowany około 1660 r., dotrwał do połowy XVIII w. Rozebrany około 1750 r. a na jego miejscu ks. Józef Marszałkowski, rodem z U., proboszcz oporyszewski, kanonik wojnicki, wzniósł 1755 r. własnym kosztem obecny kościół murowany. Fundator sam zmarł w U. 12 marca 1777 r. i pochowany w grobach kościelnych; na jego pamiątkę wmurowano tablicę marmurową w ścianę zewnętrzną kościoła przy drzwiach wchodowych. W 1880 r. za staraniem wikaryusza księdza Hery, kosztem parafian kościół z gruntu został odnowiony, blachą cynkową pokryty i przez ks. Kazimierza Wnorowskiego, bisk. lubelskiego, w 1884 poświęcony p. w. św. Mikołaja i św. Otylii, patronki miasta. Piękna ta świątynia, stojąc na wzgórzu panującem nad rynkiem, swemi wieżami (dwie frontowe, trzecia na sklepieniu kościelnem) przyozdobia wielce osadę. Wewnątrz obszerny i ozdobny, posiada w wielkim ołtarzu obraz św. Otylii, u góry obraz św. Mikołaja, w dwóch bocznych św. Stanisława i św. Antoniego, św. Kazimierza i Niepokal. Poczęcia N. P. Maryi, w ostatnich czasach umiejętnie odrestaurowane. Przy końcu grobli wiodącej z rynku na przedmieście Benczyn stał dawniej kościołek drewniany św. Elżbiety, również fundacyi królewskiej, spalony przez Szwedów w 1657 r. Dziś w tem miejscu stoi kapliczka drewniana. Wreszcie przy ulicy Krakowskiej stał jeszcze murowany kościołek p. w. św. Ducha, wzniesiony wraz z szpitalem przez mieszczan w 1447 r. i przez nich gruntami uposażony. Kościół ten również przez Szwedów w 1657 r. złupiony i spalony, stał pustką do ostatnich czasów, wreszcie przed kilkoma laty rozebrany a cegły z niego użyto na wzniesienie budowli dla projektowanego szpitala. Po za miastem przy lesie dzierzkowickim nad źródłem, znajduje się kaplica drewniana św. Otylii, pochodząca z początku bieżącego wieku. Tłumy ludu zbierają się tu dla używania wody ze źródła, mającej leczyć cierpienie oczów. Nieopodal od tego miejsca znajdują się też na wzgórku piaszczystym ruiny dawniejszej kaplicy murowauej św. Otylii, fundacyi niewiadomej, oraz na przyległym cmentarzu grzebalnym jeszcze jedna kaplica murowana. *Dzieje.* W sfałszowanym dokum. z r. 1356 król Kazimierz zastrzega, między innemi, pobór cła: „in nostris villis et praesertim in tabernis dictis Urzendow“ (Kod. Małop., III, 377). Było tu wtedy targowisko z karczmami, istniejące na obszarze królewskiej wsi Skórczyce. Targowisko to Władysław Jagiełło w r. 1405 podniósł na stopień miasta na prawie magdeburskiem, na wzór Lublina. Pierwotnie król przyłączył do miasta wś Skórczyce, która opłacała dla miasta czynszu z łanu po 12 szer. groszy i dla plebana w U. dziesięciny po 6 groszy corocznie na św. Marcin. Oddzielna ta jurydyka przez długi czas zostawała w posesyi rodziny Bystramów, a ostatni tego rodu Paweł Bystram ustąpił tę wś z Popkowicami Mikołajowi Rejowi z Nagłowic, poecie, poczem od miasta oddzieloną została i obecnie stanowi osobną majętność. Od sukcesorów tegoż Pawła Bystrama miasto nabyło oddzielny fol. Wójtowszczyznę, który stanowił uposażenie landwójta, zanim nie został bezprawnie wcielonym do starostwa. Kazimierz Jagiellończyk w 1457 r. potwierdzając przywilej Władysława Jagiełły postanowił, aby odtąd między Zawichostem ku Lublinowi aż do Bełżyc z jednej, zaś z innych stron w promieniu na cztery mile od Urzędowa żadne inne miasto nie było zakładanem. Zygmunt I przywilejami swemi popierał rozwój osady. I tak: 1507 r. uwolnił miasto od podatków na lat 10; 1522 r. nadał prawo pobierania mostowego; w 1527 r. dozwolił pobierania trzeciej miarki z młyna królewskiego pod miastem istniejącego; 1533 r. uwolnił miasto od podwód dla wojska, ustanowił trzy jarmarki w dni poniedziałkowe po niedzielach: wstępnej, przewodniej i po święcie Bożego Ciała; nadał także wolność palenia gorzałki za opłatą od bani po 1 zł. i 18 gr.; w 1535 r. uwolnił miasto od opłaty szosu, t. j. placowego od domów budowanych przez mieszczan na placach królewskich; w 1543 r. dozwalając miastu nabyć od sukcesorów Pawła Bystrama fol. Wójtowstwo, posiadanie takowego miastu na wieczne czasy zapewnił; wreszcie w 1544 zatwierdzając opłatę gorzałczaną na wieczne czasy, dochód ten przeznaczył na naprawę murów miejskich. Zygmunt August 1549 r. zatwierdził wszelkie dawniejsze przywileje królewskie; w 1559 r. zatwierdził ugodę o pomiar gruntów miejskich, zawartą między miastem U. a ówczesnym dzierżawcą ststwa Janem Firlejem, woj. krakow-

skim, a zarazem uwolnił mieszczan od innego nadal pomiaru i wtedy okazało się, że miasto z przedmieściami posiadało 90 łanów; wreszcie tenże król w 1566 r., przywilejem swym wydanym podczas sejmu w Lublinie, oddał na potrzeby miejskie dochód z postrzygalni, wagi, z kramów i zabronił żydom osiedlać się w U. Za panowania Zygmunta Augusta U., jako królewszczyzna, zostawał w dożywotniej dzierżawie księżnej Katarzyny Olelkowiczówej Słuckiej i wtedy miasto było w stanie kwitnącym. Rewizorowie królewscy znaleźli w U. piekarzów 25, jatek rzeźniczych 10, szynków 26, szewców 20. Dochód ogólny z miasta wynosił 168 grzyw. 42 szelągi i $4^1/_2$ denarów (Baliński i Lipiński, Staroż. Polska). Wówczas po za miastem, wałami i fosami otoczonem, ku wsi Dzierzkowicom urządzony był wielki zwierzyniec królewski, dobrze ogrodzony, mający $^3/_4$ mili obwodu i obfitą zwierzynę. Miasto było dobrze zabudowanem. W 1572 r. po zgonie Zygmunta Augusta, w czasie bezkrólewia, stany koronne wyznaczyły w U. pobyt dla posła cesarskiego Wilhelma Rosenberga, bogatego pana czeskiego, i ten przebywał tu do czasu elekcyi Henryka Walezyusza, w towarzystwie dodanego mu do boku woj. lubelskiego Stanisława Maciejowskiego. Ztąd kierował agitacyą zmierzającą ku wyniesieniu na tron polski nie tyle jednego z synów Maksymiliana, jak samego posła, podającego się za kandydata Piasta. Pomyślny stan U. trwał i za Stefana Batorego, który w 1581 r. nakazał odbywać w U. roki ziemskie przez trzy dni corocznie, zaczynając od czwartku po Wielkiejnocy, oraz w 1588 r. potwierdził miastu wszystkie dawniejsze przywileje i zabronił osiedlać się żydom, którzy jednakże pod protekcyą starostów przełamywali ten zakaz, w skutek czego mieszczanie zwracali się ze skargami do króla. Zygmunt III w r. 1616, dekretem swym wydanym na imię starosty, surowo nakazał, aby żydów w U. nie utrzymywał, zaś Władysław IV w 1646 r. do dawnych jarmarków dodał 3 nowe: na św. Wawrzyniec, św. Łukasz i św. Mikołaj. Następnie za Jana Kazimierza różne klęski spadły na szczęśliwe dotąd miasto. W 1648 r., gdy Bohdan Chmielnicki oblegał Zamość, a jego oddziały plądrowały aż po Wisłę, U. też ucierpiał. Szwedzi pod wodzą Karola Gustawa w 1657 r. miasto zrabowali i w perzynę obrócili. Za klęskami wojennemi przyszło w ślad morowe powietrze, które wtedy po raz pierwszy do U. zawitało. Szwedzi przez kilka tygodni zajmując U., oczekiwali w okopach na wzgórzach skórczyckich na zbliżającego się z za Wisły swego sprzymierzeńca Rakoczego i w okolicach U. nastąpiło połączenie się obu wojsk. Okopy te i wały, nazywane Szwedzkiemi, dotąd widoczne w miejscowosci zwanej Psią Górką, pod Majdanem Skórczyckim al. Leszczyną. Lecz już w 1653 r., po napadzie kozackim a przed inkursyą szwedzką, miasto znajdowało się w upadku. Lustracya z 1653 r. wymownie o tem świadczy. Z 83 domów w mieście i na wale, oprócz przedmieść, zostało 37 mieszkalnych a 40 łanów miejskich leżało odłogiem i po części zarosło. W mieście znaleziono 1 rzeźnika, 6 piekarzów, 1 prasoła (handlarza soli), 2 szewców, 2 kuśnierzy i 1 krawca. Krawcy, dodają lustratorowie, mieli swój osobny przywilej od Zygmunta Augusta z r. 1564 „który w sobie continet ten między inszemi punkt, aby żaden ad contubernium nie był przypuszczany heretica pravitate infectus“. Podług tejże lustracyi z 50 bań gorzałczanych zaledwie 12 pozostało. Targi odbywały się w sobotę, ale opłata z nich targowe, Sochaczka zwane, od soch, na których towary na targu rozwieszano, na rzecz dzierżawcy starostwa zaledwo 15 florenów wynosiło z powodu zniszczenia miasta. Pomimo to w 1653 r. na wojnę przeciw Kozakom mieszczanie urzędowscy, dla powiatowego żołnierza województwa lubelskiego sami przysłali wóz parokonny i pachołka, chociaż podług prawa dla pospolitego ruszenia obowiązani byli dostawiać jeden wóz wojenny łącznie z mieszczanami soleckiemi. W zwierzyńcu królewskim zwierzynę powybijano, tak, że zaledwo kilka sarn pozostało. W r. 1676 do opłaty pogłównego naliczono w U. 249 mieszczan wraz z komornikami. Michał Korybut w 1669 r. potwierdził prawo poboru trzeciej miarki z młyna królewskiego; Jan III w 1681 r., August II w 1703 r., August III w 1738 r. i Stanisław August w 1766 r. zatwierdzali i odnawiali dawniejsze przywileje miasta. U. od czasów Kazimierza Jagiellończyka był stolicą pow. urzędowskiego, w wojew. lubelskiem, rozciągającego się od Bełżyc pod Lublinem aż do rz. Sanu, na szerokość od Wisły aż do granic wojew. ruskiego i ziemi chełmskiej. Wybierał ten powiat dwóch posłów na sejmy, na sejmikach odbywanych w Lublinie. Nadto od czasu Zygmunta III U. stanowił ststwo niegrodowe, z rezydencyą ststy we wsi Dzierzkowicach, gdzie stał zamek starościński, po którym na wzgórzach widoczne są dotąd ślady ruin oraz pod niemi obszerne, na wpół zawalone lochy. Starostwo było jednem z bogatszych. Należały do niego, oprócz miasta U., wsi: Dzierzkowice, Księżomierz i obszerne lasy. Ststwo zostawało w 1648 r. w posiadaniu Jerzego Rzeczyckiego. Na sejmie z r. 1667 stany Rzeczypospolitej nadały te dobra na własność

dziedziczną Teodorowi Denhofowi, podkomorzemu koron. Następnie znów stało się własnością narodową, którą w r. 1771 posiadał Kajetan Potocki, rotmistrz chorągwi pancernej, opłacając zeń kwarty złp. 2878 gr. 20 a hyberny złp. 2049 gr. 6. Ostatnim starostą był Ignacy Potocki, marszałek w. lit., zmarły w 1809 r. Ci magnaci wyręczali się w zarządzie starostwa swoimi podstarościmi i oni to dopuszczali się różnych nadużyć względem mieszczan. Od roku 1726 U. był stolicą ziemstwa i siedliskiem sądów ziemskich. Księgi ziemskie mieściły się na zamku w Dzierzkowicach. Gdy miasto do czasów Stanisława Augusta rządziło się samo, na mocy prawa magdeburskiego, miało landwójta i ławników wybieralnych, posiadało „jus gladii“, a księgi miejskie zachowywały się w ratuszu i po upadku kraju wraz z mieczem zostały odesłane do Lublina, a nastąpnie do głównego archiwum akt dawnych w Warszawie. U. wydał kilku ludzi zasłużonych: Marcin z U., lekarz nadworny Jana Tarnowskiego, wydał znany „Herbarz“ i wiele dzieł lekarskich; Jan Michałowicz, uczeń i pomocnik Wita Stwosza, znakomity rzeźbiarz krakowski, twórca wspaniałego pomnika bisk. Padniewskiego w katedrze krakowskiej (zbudowanego w 1572 r.); wreszcie Józef z U., prof. akademii krakowskiej z XVI w., o którym Paprocki w swym Herbarzu pisze: „in naturali scurationali philosophia facile princeps“. Leon Ulrich, wyborny tłómacz Szekspira, także urodził się w U., gdzie jego ojciec był pocztmistrzem. Z dóbr rząd. U. w r. 1835 wydzielono na majorat dla generała Gejsmar następujące nomenklatury: fol. U. mr. 28; fol. Dzierzkowice mr. 428; fol. Krzywie mr. 404; fol. Zalesie mr. 444; lasy mr. 6427; wójtowstwo U. mr. 127; 5 wybraniectw w Dzierzkowicach mr. 463; probostwo Dzierzkowice mr. 360; ogółem 8672 mr., oraz wś Dzierzkowice os. 259, mr. 6361; wś Ludmiłówka os. 96, mr. 574. Przy dobrach rząd. U. pozostało: fol. Księżomierz mr. 868 i 2 sołtystwa mr. 191; lasy mr. 1387; prebenda św. Anny w Wilkołazie mr. 55; wś Księżomierz mr. 2230; msto U. (obszar nieoznaczony). Dzisiejsza gmina U. składa się z osady U. z przedmieściami, wsi: Boby, Majdan Bobowski, Kozarów, Skórczyce, Majdan Skórczycki al. Leszczyna, Popkowice, Ostrów, Ewunin, Moniaki, Majdan Moniacki, Wierzbica; kolonie: Białawoda, Mikołajówka, Kondratów. W 1890 r. miała 20,466 mr. obszaru i 7021 mk. Śród stałej ludności było 7 prawosł. i 260 żyd. Parafia U. obejmuje 3650 wiernych i składa się z tychże samych miejscowości co gmina, za wyłączeniem: Skórzyc, Leszczyny, Popkowic, Ostrowa i Ewunina, które stanowią odrębną parafię rzymsko-katolicką w Popkowicach. *R. Przegaliński.*

Urzędówka, też *Suką* zwana, rzeczka, bierze początek ze źródeł spływających z lesistych wyniosłości wyżyny lubelskiej, otaczających wś Wilkołaz, w pow. janowskim. Płynie w kierunku zach. przez Wilkołaz, Zalesie, Ostrów, Popkowice, Skórczyce, Góry, odtąd skręca ku płd.-zach. do Urzędowa i płynie dalej koło Benczyna, doliną śród lesistych wyniosłości do Dzierzkowic, gdzie uchodzi z praw. brzegu do Stróży (praw. dopł. Wisły). Stróża niekiedy bywa w dalszym biegu zwana U. Dawniej tworzyła liczne stawy. W Skórczycach przyjmuje strumień z praw. brzegu. Długość biegu około 18 w.

Urzut, wś, pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn, ma 109 mk., 415 mr. W 1827 r. było 12 dm., 113 mk.

Urzuty 1.) fol., pow. grójecki, gm. i par. Błędów, ma 11 mk., 21 mr. W 1827 r. było 5 dm., 33 mk., par. Mogielnica. W r. 1540 wś Urzuty, w par. Goszczyn, płaciła od 11 $^1/_2$ łanów i cwierci (Księgi sąd. ziemi czerskiej, wyd. Lubomir., str. XV). 2.) **U.**, wś i fol. nad rz. Nidzicą, pow. pińczowski, gm. i par. Opatowiec, odl. 35 w. od Pińczowa. W 1827 r. było 30 dm., 189 mk. W r. 1886 fol. Urzuty Uściszowice rozl. mr. 808; gr. or. i ogr. mr. 605, łąk mr. 47, past. mr. 36, past. wspólnych mr. 92, przestrzenie sporne mr. 6, nieuż. mr. 21; bud. mur. 3, drew. 13; płodozm. 6 i 11-pol.; cegielnia. Wymienione w podrobionej bulli Grzegorza IX z r. 1229 w liczbie posiadłości klasztoru tynieckiego. Bolesław Wstydliwy przebywa tu w r. 1252 i stwierdza akt sprzedaży wsi Ściborzyce nad Dłubnią klasztorowi szczyrzyckiemu (Kod. Małop., I, 43). W połowie XV w. wś ta, w par. Opatowiec, własność klasztoru tynieckiego, miała 7 łan. km., z których płacono po 1 grzyw., 20 jaj, 2 koguty, 1 ser. Dawano osep, odrabiano jeden dzień w tygodniu. Karczma z rolą płaciła 8 fertonów i 4 kapłony. Młyn dawał miarki. Wszystkie role dawały dziesięcinę, wartości 12 grzyw., klasztorowi. Folwarku nie było (Długosz, L. B., II, 410; III, 216). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579 opactwo płaciło tu od 12 osad., 6 łan., 2 biedn. (Pawiń. Małop., 214). *Br. Ch.*

Urzuty, *Vruti* w r. 1136, *Wrzuthi* 1331, *Vrzuty* 1357, *Wrzuty*, *Uruty*, posiadłość niegdyś arcyb. gnieźn. w okolicy Żnina, na Pałukach, zatwierdzona bullą Innocentego II w r. 1136 i przywilejem króla Kazimierza w r. 1357. Doznawszy najazdu Krzyżaków w r. 1331, znikła z biegiem czasu (Kod. Wielk., n. 7, 1354 i 1192 objaśnia Wrzosami, folwarkiem, leżącym ku północy od Żnina). *E. Cal.*

Urżum, mto pow. gub. wiackiej, nad rz.

Urżumką, pod 57°7′ płn. szer. i 67°41′ wsch. dług., odl. o 192 w. na płd. od Wiatki, ma 430 dm. (42 murow.), 4084 mk. (23 katol., 172 rozkolników, 8 ewang., 36 mahomet.), 5 cerkwi murow., 14 magazynów towarowych, 51 sklepów. Do miasta należy 1957 dzies. ziemi (907 lasu). Handel i przemysł słabo rozwinięte. W 1879 r. było tu 360 rzemieślników (215 majstrów) i 6 zakładów przemysłowych, zatrudniających 31 robotników i produkujących za 114900 rs. Jarmarki odbywają się na św. Trójcę i siedmiodniowy w październiku, targi zaś co tydzień. Na miejscowej przystani naładowano 51400 pudów, wartości 33000 rs. U. założony został w 1584 r. w celu powstrzymania napadów Czeremisów i był zarządzany przez oddzielnych wojewodów. W 1780 r. włączony do namiestnictwa wiackiego.

Urżumski powiat leży w płd.-zach. połowie gubernii i podług wymiarów Strjelbickiego zajmuje 207.63 mil al. 10046 w. kw. Powierzchnia powiatu, przerznięta w zachodniej części rz. Wiatką, nachyla się po prawej stronie Wiatki od płd. ku płn.-wsch., po lewej zaś od płn. ku płd.-zach. W południowej części powiatu przechodzi dział wodny pomiędzy rzekami płynącemi na płn. i uchodzącemi do Wiatki i dopływami Wołgi, płynącemi na płd.-zach. Gleba w południowej części czarnoziemna, w płn. gliniasto-piaszczysta. Z kopalin znajduje się ruda żelazna i pokłady węgla kamiennego. Za wyjątkiem południowej części powierzchnia powiatu zroszona jest dopływami Wiatki, z których ważniejsze: Urżumka, Buj i Neruda. Jezior niewiele, natomiast dużo błot, zwłaszcza w części płn. Lasy zajmują do 338000 dzies., t. j. około 32% ogólnej przestrzeni. W 1879 r. było w powiecie (bez miasta) 247900 mk. (7 katol., 1400 jednowierców, 9130 rozkoln., 1 ewang., 9270 mahomet., 12 żydów i 2850 pogan), zamieszkujących 1166 miejscowości i zajmujących się przeważnie rolnictwem i hodowlą bydła. Pod względem etnograficznym, oprócz Wielkorusów, jest 25·6% Czeremisów, 3.8% Tatarów i 0·2% Wotiaków. Przemysł fabryczny, zatrudniający 334 robotników i produjący za 1671100 rs., ograniczał się prawie wyłącznie na wyrobie napojów spirytusowych (6 gorzelni wyprodukowało za 1608700 rs.).

Urzyce, os., pow. opatowski, gm. Częstocice, par. Mychów, odl. od Opatowa 20 w., ma 3 dm., 44 mk., 20 mr. dwor., 3 mr. włośc.

Urżykowo, fol. pryw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 40 w. od Wilejki, 1 dm., 7 mk. katol.

Usa al. *Ussa*, jezioro, w pow. święciańskim, pod wsią Kupry i zaśc. Ledakinie.

Usa 1.) rzeka, w pow. ihumeńskim, prawy dopływ Berezyny Dnieprowej, zaczyna się w lesistych bagnach za wsią Domowick, płynie ostępami i puszczami w kierunku wsch.-płd. koło fol. i dwu wiosek Prudek (młyn); od mka Bohuszewicze (młyn), zwrócona bardziej na południe, płynie koło wsi: Hołowna-Lada (Główna Lada), Osmołówka (młyn) i w okolicy mka Jakszyce na płn. ma ujście. Dopływy od zródeł prawe: Hanutka (Hanot) i Husaczok, lewe: Leszczyna, Jurewka, Łunica i Podwołoszka. Długa 43 w. Spławna na wiosnę od mka Bohuszewicz na przestrzeni 15 w. 2.) **U.**, rzeka, w gub. mińskiej i wileńskiej, prawy dopł. Niemna, zaczyna się w zach. stronie pow. mińskiego, w okolicy wsi Czernowa, płynie zakrętami w kierunku południowym koło wsi: Kul, Drozdowszczyzna, Łubień, Chotowo (młyn) i obok wsi Mieszycze wkracza w pow. oszmiański; tu, zwracając się bardziej na zachód, płynie pod Rudą Kamieniecką i Nalibocką, gdzie rozlana w jezioro porusza młyny i zakłady fabryczne; za Nalibokami, poniżej zaśc. Usa rozdziela się na dwa ramiona, z których drugie nosi nazwę Bystra al. Dubok; rozdzielona płynie lesistemi nizinami przeszło 2 mile, poczem łączy ramiona w pobliżu zaśc. Holendernia i ma ujście naprzeciwko wsi Kupicko, leżącej w pow. nowogródzkim na przeciwnym brzegu Niemna. Od prawego brzegu przybiera: Kozielec, Zamiankę, Dziezankę, Lipnicę, od lewego zaś Horodyszcze, Szczurę, Rzeczycę, Rudę, Terbinę i Kromanicę. Długa przeszło 8 mil (w pow. oszmiańskim 40 w.). Na wiosnę spławiała drzewo, ale dziś okoliczne lasy są wyniszczone. W kotlinie dużo rudy żelaznej. 3.) **U.**, rzeka, w gub. mińskiej, górny, prawy dopływ Niemna; zaczyna się w pow. mińskim we wzgórzystej okolicy za wsią Nowosady, w pobliżu zródeł Wołmy, dopł. Isłoczy; z początku płynie bystro na południe w ścieśnionem korycie, w ciągłych zakrętach, około wsi: Pousie, fol. Nowosiołki (młyn) i odtąd, mając na wybrzeżach piękne łąki, płynie dalej około wsi Czernichowszczyzna (młyn), fol. Usa (młyn turbinowy), wsi Moszczone, Niewielicze, Pietkiewicze; przecina tor drogi żel. mosk.-brzesk. i dawny trakt kojdanowski, następnie płynie przez wsi: Koski, Kukszewicze, Lachowicze, Borki; dociera do granicy pow. ihumeńskiego i na przestrzeni dwóch mil odgranicza go od mińskiego, mianowicie do punktu zlania się z rzką Piereczutą. Odtąd płynie koło Kuchcic, rezydencyi Zawiszów, Siemionowicz, dziedzictwa hr. Grabowskich (młyn), po za któremi łączy się z Uździanką, dociera do Ostrowia Podsackich i wreszcie na błoniach naprzeciwko mka Piaseczna ma ujście kilku odnogami. Długa 77 w. W gór-

nym biegu zasilana licznemi strumykami i rzeczkami. Oprócz Pereczutej i Uździanki ważniejsze jej dopływy są: Wiazynka, Łopianka i Studzionka. Łąki nad Usą słyną z obfitości i dobroci. 4.) **U.**, ob. *Usza. A. Jel.*

Usa 1.) zaśc. szl. nad Usą, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 107 w. od Oszmiany, 2 dm., 28 mk. katol. 2.) **U.**, dwie pobliskie wsi nad rz. Usą, pow. ihumeński, przy drodze z Kamionki do Trojówki, w 1 okr. pol. i gm. Uzda. Od północy leżą duże błota lesiste, zwane Hałe. U. Wielka ma 23 osad, U. Mała 13 osad. Cerkiewka św. Jerzego parochii uździeńskiej i szkółka paroch. od 1885 r. Za poddaństwa własność Zawiszów, należała do domin. Kamionka. W XVI w. władali U. Kopciowie, skutkiem czego zwała się czasem Kopciowszczyzną; potem w 1646 r. Maciej Kopeć odprzedał połowę U. Kazimierzowi Łążyńskiemu, lecz następca Macieja, Dominik Kopeć procesował Łążyńskich (dokument w archiwum piszącego w Zamościu). Grunta i łąki wyborne, w okolicy lasy. 3.) **U.**, dobra przy zlaniu się rzeki Usy z Wiazynką, pow. miński, w 3 okr. pol., par. katol. i gm. Kojdanów, o 1 milę od mka Kojdanowa i tyleż od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej Fanipol (pierwotnie Tokarówka), o 32 w. od Mińska. Niegdyś należała do jezuitów mińskich (ob. „Teka Wileńska“, II, 201), obecnie do rodziny Czerwińskich, ma około 40 włók; grunta w kulturze, łąki wyborne nadrzeczne, młyn wodny turbinowy, znaczny dochód z drobnych arend, gospodarstwo zamożne. *A. Jel.*

Usacz, *Usacza*, ob. *Uszacz.*

Usaja, wś i dobra, pow. lepelski, w 1 okr. pol., gm. Usaja, o 35 w. od Lepla, posiada cerkiew p. w. Opieki N. M. P., wzniesioną w 1811 r. przez Hrebnickiego. Dobra, własność Teresy Samiszczyny, mają 1156 dzies. Gmina graniczy od zachodu z gm. Czerstwiaty, od płd. z gm. Biała, od wschodu z gm. Martynowicze, od płn. zaś z gm. Turowla (pow. połockiego), obejmuje 41 miejscowości, ma 543 dm. włośc. (obok 17 dm. należących do innych stanów), 4987 mk. włościan, uwłaszczonych na 5374 dzies. ziemi.

Usakin al. *Husakin*, wś, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Dołhie, o 85 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Usarowszczyzna, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 56 w. od Nowoaleksandrowska.

Usarzewo, pow. średzki, ob. *Uzarzewo.*

Usarzów al. *Uzarzów*, w dok. z r. 1381 *Urzazow*, *Wrzazow*, wś i fol., pow. sandomierski, gm. Lipnik, par. Goźlice, odl. od Sandomierza 17 w., ma 19 dm., 200 mk. W 1827 r. było 15 dm., 85 mk., par. Malice. W r. 1885 fol. U. rozl. mr. 502: gr. or. i ogr. mr. 475, łąk mr. 11, past. mr. 9, nieuż. mr. 7; bud. mur. 4, drewn. 10. Wś U. os. 14, mr. 140; wś Osiny os. 23, mr. 186. Wydźga „de Urzazów“ występuje jako świadek w dok. z r. 1381, 1385 i 1386 (Kod. Małop., III, 337, 360, 365, 370). W połowie XV w. wś Usarzów, w par. Goźlice, własność Zawiszy, miała 7 łan. km., 4 karczmy, zagr., od których dziesięcinę, wartości 8 grzyw. pobierał bisk. krakowski. Fol. rycerski dawał dziesięcinę pleban. w Goźlicach (Długosz, L. B., II, 333, 336). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578, Uzarzowski płacił tu od 4 osad., 2 łan., 2 zagr. z rolą; Stanisław Niedźwiecki od 7 osad., $3^1/_2$ łan., 1 zagr., 2 kom. (Pawiński, Małop., 173). *Br. Ch.*

Uść 1.) *Duży*, niem. *Gross Uscz*, al. *Uszcz*, dobra ryc. na płd. od Chełmna, na wzgórzach nadwiślańskich, po praw. stronie Fryby, pow. chełmiński, st. p., tel. i kol. i par. kat. Chełmno, o 2·5 klm. odl.; 871,47 mr. magd. W 1885 r. 3 dm., 49 mk., przeważnie katol.; hodowla bydła holenders. rasy; dziedzic 1885 Plenz, 1858 r. Suffczyński. Dawniej należał do dóbr także lasek ciągnący się ku Wiśle. R. 1886 kupił dobra te na subhaście Huelsen z Grudziądza za 94,100 mrk. 2.) **U.** *Mały*, niem. *Uszcz* al. *Uszczmuehle*, wieś z wiatrakiem i karczmą, tamże, na wyniosłej płaszczyźnie, z pod której wypływa obfite źródło; 22,14 mr. magd.; 1885 r. 1 dm., 11 mk. Znajduje się tu cmentarzysko przedhistoryczne (ob. „Objaśnienia do mapy archeol.“ Ossowskiego, str. 16). W dok. zachodzi U. po raz pierwszy w statucie łowickim z r. 1222 pod nazwą Uniche i Vnizhe, zapewne zamiast Unizhe, r. 1232 zaś p. n. „Ust“ i „Uctass“; prócz tego napotykamy nazwy: „Awczigk“, „Hutascz“ i „Uszin“. W odnowionym przywileju Chełmna z r. 1251 jest U. wymieniony jako wś graniczna (ob. „Preuss. Urkundenbuch“, I, str. 185). Za czasów krzyżackich należał U. do komturstwa starogrodzkiego jako folw. zakonu; ale zdaje się, że we wsi mieszkali także wolni włościanie na prawie polskiem, bo roku 1539 zamienia im takowe komtur starogrodzki na chełmińskie. Tegoż roku dostaje Nowak (Noueke) z U. pół włóki na prawie chełm., którą przedtem posiadał ststa wsi Watlewa (Podil) na prawie pols. (ob. „O narod. pols.“ przez Kętrzyńskiego, str. 66). R. 1452 przechodzi U. z obszarem 10 włók drogą zamiany na własność szpitala św. Ducha w Chełmnie, który za te ustąpił posiadła jednego w Kijewie (ob. Schultz: „Gesch. der Stadt Kulm“, I, 203). Później nabyli ten folwark biskupi chełmińscy, gdyż r. 1516 ustępuje go biskup Jan Konopacki wraz z Wabczem Hugonowi ze Smoląga, chorążemu chełmińs., wzamian za inne dobra (ob. „Urk. B. des B. Culm‘,

von Woelky, str. 672). W dok. tym zowie się U. predium „Awczigk". Wizyta Strzesza z r. 1567—72 opiewa: „Villa Uście, nobilitaris; sortes nobilitares quondam 4, quorum quidem annona exigitur usitata mensura Culmensi" (pag. 78). R. 1695 nabyli U. księża misyonarze z Chełmna od Gorzuchowskiego za 13,000 zł. Zdaje się, że już wówczas istniała tu mała kapliczka p. w. św. Wawrzyńca poza wsią, przy drodze do Starogrodu. Ksiądz ekonom, który tu mieszkał, odprawiał w niej codzień mszę św., a w czasie powietrza, które dość często się pojawiało, kilku ich tu zwykle przebywało (ob. „Utrac. kościoły" przez ks. Fankidejskiego, str. 15). Wizyta Potockiego z r. 1706 opiewa: „Uście nunc possesionis congregationis Missionis pendit modium siliginis et avenae totidem" (p. 192). *Ks. Fr.*

Uść, niem. *Stolpmuende*, ob. *Ujść*.

Uść, ob. *Uście* i *Ujście*.

Uscht, ob. *Ujście*.

Usch, ob. *Ujście*.

Uschke, ob. *Uszko*.

Uschnitz (niem.), ob. *Uśnice*.

Uscholizieja, uroczysko, w pow. pińskim, około wsi Wysokie al. Wysokoje (gm. Pieńkowicze), wspomniane w dokumencie pod 1553 r. Mieli tu własność: Wasil Pilecki, mieszczanin piński, i Lubka Popieliszańska, starościanka rohaczewska (ob. „Piscewaja kniga Pinsk., Wyd. Wil. Arch. Komiss., 342, 344).

Uschur (*Uszur*), jezioro, w pow. walkijskim gub. inflanckiej, w par. Schwanenburg, zajmuje 1·5 w. kw.; obwodu ma 7 w.

Uścianek 1.) *Wielki*, wś szlach. nad rz. Broczysko, pow. ostrowski, gm. i par. Zaręby Kościelne, ma 20 dm. i 81 mk. W 1827 r. 14 dm., 106 mk., par. Ostrów. 2.) **U.** *Dębianka*, wś, pow. ostrowski, gm. Szulborze Koty, par. Zuzela. W 1827 r. 16 dm., 139 mk., par. Zaręby. *Br. Ch.*

Uścianek, *Ustianok*, uroczysko, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Jaświle, o 58 w. od Białegostoku.

Uścianki 1.) przyl. dóbr Grajewo, w pow. szczuczyńskim. 2.) **U.**, wś, pow. augustowski, gm. Bargłów, par. Augustów (odl. 10 w.), ma 19 dm., 190 mk. W 1827 r. 14 dm., 82 mk.

Uścianniki, w spisie urzęd. *Usieniki*, wś, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin, odl. 52 w. od Augustowa, ma 12 dm., 113 mk. W 1827 r. 8 dm., 49 mk.

Uściaty, jezioro, pow. mozyrski, w gminie Chorsk, w kotlinie rz. Stwigi z lewej strony, połączone z nią strugą wodną, ma długości około $1^1/_2$, szerokości do $^1/_4$ w. *A. Jel.*

Uściąż, w r. 1676 *Usciądz*, wś, pow. nowoaleksandryjski, gmina Rogów, parafia Kazimierz, ma 18 osad, 470 mr. Wchodziła w skład starostwa kazimierskiego. Leśnictwo Uściąż (przeszło 2000 mr. lasu) należało do fol. Rzeczyca, wchodzącego w skład dóbr Karczmiska. W 1827 r. 17 dm., 109 mk. Długosz wymienia wś U. w par. Kazimierz (L. B., II, 554). W r. 1676 zostaje wś w posesyi Polanowskiego, chorąż. sanockiego (wraz z Karczmiskami i Rzeczycą); płaci on tu od 28 poddanych (Pawiński, Małop., 22*a*). *Br. Ch.*

Uście 1.) wś, pow. zamojski, gm. Rodecznica, par. Mokrelipie. Przez wś płynie potok, uchodzący do pobliskiego Poru. Wś odl. od Zamościa na zach.-płn. 30 w., od Szczebrzeszyna 11 w., ma 5 os., 68 mk. kat., ziemi or. i łąk mr. 117. W 1827 r. 11 dm., 50 mk. 2.) **U.**, wś nad rzką Bukową, która tu przyjmuje rzkę Rakowę, pow. biłgorajski, gm. Huta Krzeszowska, par. Janów. W 1827 r. 20 dm., 131 mk., par. Biała

Uście, jezioro, w pow. czerykowskim.

Uście 1.) rzeka, w pow. siebieskim, wypływa z jez. Świbło. 2.) **U.**, rzka, w pow. połockim, prawy dopł. Dryssy, bierze początek z jez. Nieszczedro; długa do $15^1/_2$ w.

Uście, *Ujście*, *Ustje* 1.) wś, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięciół, o 58 w. od Słonina, na płn. granicy powiatu. 2.) **U.**, *Stryjeńszczyzna*, uroczysko, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Ostrów, o 30 w. od Sokółki. 3.) **U.**, wś przy ujściu Niesety do Olsy, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Bacewicze, przy gośc. z mka Kliczewa do Bacewicz; ma 16 osad; grunta lekkie, łąki obfite. 4.) **U.**, zaśc. przy zbiegu rzek Dźwinosy z Dzwonką, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Prusewicze, par. kat. Chotajewicze; miejscowość dość leśna, łąki dobre. 5.) **U.** al. *Usta*, folw., pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Witunicze, par. katol. Kiemieszewicze, przy drodze z Zaborza do Witunicz; miejscowość wzgórzysta i leśna. 6.) **U.**, własność ziemska, pow. ihumeński, należy do rodziny Dziadków, ma $2^1/_2$ włók. 7.) **U.**, wś przy zlaniu się rzeczek Husaczka i Usy, pow. ihumeński, gm. Jakszyce, w pobliżu wsi Osmołówka, ma 9 os.; łąki dobre, grunta lekkie. 8.) **U.**, zaśc. przy ujściu Bołoczanki do Świsłoczy, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze, par. kat. błońska, o 34 w. od Ihumenia; miejscowość małoludna, nizinna. 9.) **U.**, wyspa utworzona z ramion Prypeci, pod mkiem Nobel, w pow. pińskim. W 1552 r. wspomniana w dokumencie jako należąca do świaszczennika Spaskiej cerkwi (ob. Piscewaja kniga pinsk., wyd. Wil. Archeol. Komis., 163, 166). 10.) **U.**, wś i folw., pow. bychowski, gm. Dołgi Moch (o 11 w.). Wś ma 29 dm., 151 mk., zapasowy magazyn zbożowy gminny; folw., dziedzictwo Wołkońskich, ma 209 dzies. (136 lasu, 54 roli, 10 łąk). 11.) **U.**, wś i dobra, pow. czerykowski, gm.

Komarowicze. Wś ma 47 dm., 342 mk.; fol., od 1880 r. własność Poniatowskich, ma 509 dzies. (200 lasu, 60 roli, 80 łąk); młyn wodny i folusz. 12.) **U.**, wś i folw., pow. klimowicki, gm. Zahustyn. Wś ma 10 dm., 53 mk.; folw., od 1870 r. własność Jakuszewiczów, 202 dzies. (100 lasu, 36 roli, 30 łąk). 13.) **U.**, dobra, pow. orszański, dziedzictwo Kurczów, 1640 dzies. (1000 lasu, 253 roli, 150 łąk); 2 młyny wodne i 4 karczmy dają 360 rs. 14.) **U.**, wś przy ujściu Saryanki do Dźwiny, pow. dryssieński, gm. Sarya. 15.) **U.**, wś nad Ułłą, pow. lepelski, prom. 16.) **U.**, dobra, pow. lepelski, 405 dzies., pałac; dziedzictwo Wacława Sziedziela. 17.) **U.**, wś przy ujściu Świeczanki do Ułły, pow. lepelski, bród. 18.) **U.**, karczma przy ujściu rz. Oboli do Dźwiny, pow. połocki, przy dr. poczt. z Witebska do Połocka. 19.) **U.** *Uszackie*, wś nad Dźwiną, pow. połocki, prom. 20.) **U.**, wś nad rz. Wielką (Wielikaja), pow. siebieski, most. 21.) **U.**, wś nad Dźwiną, pow. wieliski, prom. 22.) **U.**, wś nad rzką Jelszą, pow. wieliski, prom. *J. Krz.—A. Jel.*

Uście, *Ujście*, *Ustya*, rzka, w pow. równeńskim, lewy dopł. Horynia, płynie od Dermania przez Hulczę i Równo.

Uście 1.) w dokum. *Uscze*, *Usczie*, *Usczye*, *Uszcze*, *Uszczie*, wś przy ujściu Smotrycza do Dniestru, pow. kamieniecki, gm. Bahowica, par. kat. Żwaniec, sąd w Kamieńcu (o 18 w.), przy drodze z Kamieńca do Bessarabii. Ma 106 os., 630 mk., 319 dzies. ziemi włośc., 667 dwors. (13 lasu), 35 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Parascewii, wzniesiona w 1866 r. na miejscu dawnej, o której już pod 1565 r. spotykamy wzmiankę, z 1369 parafianami. Szkoła wiejska. Dogodna przeprawa i przystań na Dniestrze. Dawna osada, darowana w 1403 r. przez Władysława Jagiełłę Piotrowi Kaczorkowi, z obowiązkiem służby wojennej z jedną kopią i dwoma łucznikami. W 1493 r. zniszczona przez Tatarów. Podług reg. pobor. pow. kamienieckiego z 1530 r. należała do Ćwikłowskiego (Czvykleyovski), który płaci od 3 pługów a w 1542 r. od 3 pługów i 2 kół młyńskich. W 1565 r. Ćwikłowska płaci od 15 pługów i 4 kół walnych; 1 kmieć zbiegł z pługiem. Reg. pobor. z 1569 r. podaje jako właściciela wsi Vsczye al. Czwyklowcze Sroczyńskiego, który płaci od 12 pługów, 4 kół młyn. W 1578 r. własność wojsk. kamien., zniszczona, płaci od 3 pługów, popa, 2 kół walnych po 24 gr. i koła stępnego (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 160, 190, 223, 250). Następnie własność Czermińskich w XVII w. W połowie XVIII w. wś rozpadła się na części; spotykamy tu Starzyńskich, Dębowskich, od których nabył Siekierzyński i Kawieckich. W 1816 r. posiadał tu Glinka 50, Regulski 10 i Wiśniowski 17 dusz, od których nabyli teraźniejsi właściciele Dwerniccy. U. pamiętne jest w dziejach brodem pod wsią, przez który przechodziły zwykle tabory tatarskie (Trakt wołoski). W okolicy, ale już na brzegu bessarabskim, Stefan Chmielecki odniósł walne zwycięstwo nad sułtanem Mambetem, synem Kantemira w 1629 r. a Sapieha nad Turkami, wiozącymi prowiant i amunicyą do Kamieńca w 1694 r. Hetman Koniecpolski i Sobieski także tu staczali boje. 2.) **U.**, wś w dawnym pow. łuckim, w 1583 r. własność Michajły Kozińskiego, który płaci od 6 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 97). 3.) **U**, wś nad rzeczką Dochną, która rozlewa się tu w duże stawy, pow. olhopolski, okr. pol. i st. poczt. Berszada, gm. Uście, par. kat. Czeczelnik (Berszada), sąd w Bałanówce, o 30 w. od Olhopola a 65 w. od st. drogi żel. kijowsko-odeskiej Krzyżopol. Ma 642 osad, 2040 mk., 2232 dzies. ziemi włośc., 1020 dwors., 35 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Jerzego, wzniesioną w 1873 r., z 2700 parafianami. Cukrownia, założona w 1866 r. przez Szembeków, ma 9 dyfuzorów, mieszczących 1371 wiader; przerabia do 140,000 berkowców buraków. W skład gminy wchodzą: U., Berezki, Berszada, Kiedrasówka, Kiryjówka, Kruszynówka, Ługowa, Mańkówka, Obodówka, Olszanka, Potasznia, Sołgutów, Sołomija i Szumiłówka, razem 14 okręgów (starostw) wiejskich, mających 8909 mk. włościan, uwłaszczonych na 14,717 dzies. (12,214 ornej). Oprócz tego w gminie zamieszkuje 1820 osób innych stanów, posiadających 27,042 dzies. (7999 ornej), razem więc gmina ma 10,729 mk. i 41,759 dzies. ziemi (20,213 ornej). Dobra, niegdyś ks. Korotkich, nabyte od nich przez Wiszniowieckich (w 1651 r.); w 1818 r. należały do kilkunastu właścicieli, od których kupił Moszyński; drogą wiana przeszły do Szembeków, którzy przed kilkunastu laty sprzedali ministeryum dóbr państwa (Udjełom). 4.) **U.**, ob. *Hubarów*. Nadane w 1599 r. wraz z Hubarowem, Rożniowem i Dochem przez Jana Mieleckiego Konstantemu Mogile, synowi hospodara wołoskiego. 5.) **U.**, wś nad Słuczą, pow. równeński, na pograniczu pow. nowogradwołyńskiego, gm. Sieliszcze, par. praw. Marenin (o 7 w.), na wschód od mka Horodnicy. Posiada cerkiew fil. p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1884 r. i uposażoną 33 dzies. Do filii należy wś Frankopol (o 6 w.). W obu 68 dm. i 533 mk. Własność Załęskiego. We wsi była kaplica kat. par. Korzec. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. wś U. należy do włości Międzyrzecz kn. Koreckiego, który płaci ztąd od 6 dym., 5 ogr. W 1590 r. własność kn.

Joachima Koreckiego, wojewodzica wołyńskiego (ob. t. III, 199). *Dr. M.—J. Krz.*

Uście, ob. *Ujście.*

Uście, wś naprzeciw ujścia Obszczy do Moży, pow. bielski gub. smoleńskiej.

Uście 1.) *Jezuickie*, wś, w pow. dąbrowskim, par. rz.-kat. w Gręboszowie. Leży przy ujściu Dunajca do Wisły, na praw. brzegu Dunajca. Wały ochronne zabezpieczają wś od wylewów. Gmina ma 65 dm., 363 mk. (164 męż., 199 kob.); własność tabularna ma 5 dm., 47 mk. Co do wyznania jest tu 386 rz.-kat. i 24 izrael. Pos. więk. (Jadwigi hr. Kwileckiej) ma 211 mr. roli, 5 mr. 536 sąż. ogr., 3 mr. past., 57 mr. zarośli, 1 mr. 767 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 251 roli, 3 łąk i ogr. i 5 mr. past. Za Długosza (L. B., II, 410) należała wś do par. w Opatowcu a dziedziczył ją Warsz h. Rawa. Dziesięcinę, wartości 8 grzyw., pobierał od kmieci biskup krakowski, z folw. zaś pleban w Opatowcu. W r. 1579 (Pawiński, Małop., 214) posiadał Stanisław Ligięza 5 kmieci, $2^1/_2$ łan., 1 zagr. z rolą, 2 kom. i 1 kom. bez bydła. Kiedy wś dostała się w posiadanie jezuitów, niewiadomo. Graniczy na płn. z Biskupicami, na wsch. z Gręboszowem a na płd. z Okręgiem. 2.) **U.** *Ruskie*, mko, pow. gorlicki, w malowniczej kotlinie, przy ujściu Zdyni do Ropy, na lewym brzegu Ropy, na wzn. 398 mt. npm. Ropa oblewa mko od strony płn., wsch. i połudn.; od zach. zasłania je las „Homola“, pokrywający stoki góry t. n. (707 mt.). Kotlinę otaczają zewsząd góry pokryte lasami świerkowemi. Na płd. dochodzą one do 671 mt., na płn. za Ropą szczyt Szczob 669 mt., na zach. 572 mt., na wsch. 639 mt. Wś ma parafię gr.-kat. z cerkwią drewnianą, urząd poczt., szkołę ludową 1-klas., 138 dm., 1017 mk. (496 męż., 521 kob.); 824 gr.-kat., 143 rz.-kat. i 50 izrael. Na obszarze tabularnym jest 15 dm., w których mieszkają przeważnie rzym.-katolicy i należą do par. w Ropie. Ludność uboga, trudni się rolnictwem. Posiadłość tabularna (Magd. Miłkowskiej) ma 58 roli, 30 łąk, 103 past., 1295 mr. lasu; pos. mn. 1307 roli, 491 łąk, 555 past. i 169 mr. lasu. Do pos. mniejszej wliczone jest uposażenie parafii, składające się z 66 roli, 20 łąk, 24 mr. pastw. Do par. należy wś Kwiatoń, z cerkwią drewnianą. Kiedy to mko powstało niewiadomo. Spis pobor. z r. 1581 (Pawiński, Małopol., 117) podaje, iż było własnością Gładysza, miało 5 dworzyszcz wołoskich, 1 łan sołtysi i dworzyszcze popa. Widocznie osada niedawno powstała. Odbywają się tu jarmarki: 19 stycz., 5 maja, 6 czer., 11 lipca, 20 listop. i 21 grudnia. 3.) **U.** *Słomiane*, wólka do Sadkowej Góry, w pow. mieleckim, ma 65 dm. i 342 mk. (159 męż., 183 kob.) rz.-kat. Leży w pobliżu ujścia Brenia i Wisłoki do Wisły. Chaty rozrzucone na podmokłym obszarze, wzn. 164 mt. npm. Graniczy na płn. z Ostrówkiem, na zach. z Glinami Małemi a na płd. z Sadkową Górą. Par. rz.-kat. w Borowy. 4.) **U.**, wś w par. Niegowiec (dziś pow. bocheński). Wymienia ją Długosz (L. B., II, 117), lecz nie podaje opisu. Zapewne leżała nad Rabą przy ujściu jakiegoś potoku. Znikła czy też zmieniła nazwę. 5.) **U.** *Solne*, miasteczko, przy ujściu rz. Raby do Wisły, na praw. brzegu Raby, w równinie wznies. od 185 do 189 mt. npm., pow. bocheński, około 3 mil na płn. od Bochni, niedaleko Koszyc (w pow. pińczowskim, na lew. brzegu Wisły). W mieście znajduje się kościół par. murowany, szkoła 3-klas., dom przytułku dla ubogich z funduszem 105 złr., urząd poczt., 1428 mk. Do miasta należy 1943 mr. ziemi. Zdawna istniało tu targowisko i skład soli prowadzonej z Bochni dla spławiania Wisłą. Targowisko to przybrało wcześnie charakter miasta. W r. 1360 Kazimierz W. nadaje temu miastu („in nostra civitate Uszcie ..... in terra Cracoviensi“) prawo niemieckie magdeburskie. Wójt otrzymuje niższe i wyższe sądownictwo z apelacyą do króla. Zarząd miasta i sąd składają, prócz wójta, rajcy i ławnicy. Czynsz z łanu ma wynosić pół grzywny, zaś dziesięcina fertona z łanu, z ćwierci łanu (ogrodu) 4 skojce, z placu grosz, od każdego rzemieślnika grosz. Pobór mają dawać tak jak inne miasta. Targi co dwa tygodnie. W r. 1363 ze względu na ubóstwo mieszkańców zwalnia ich król od opłaty cła i targowego w pobliskich miastach i osadach (Kod. Małop., III, 139, 140, 160). Zdaje się, że pierwotnie U. należało do par. w Szczepanowie, ztąd jeszcze w XV w. kościół w Szczepanowie pobiera dziesięcinę z 12 łan. w U., wartości do 8 grzyw. Władysław Jagiełło, mając, wedle opowieści Długosza, wielkie nabożeństwo do św. Stanisława, zapisał kościołowi w Szczepanowie 10 grzyw. dochodu z cła w U., lecz następnie Klemens Wątróbka ze Strzelc h. Oksza i jego potomkowie, trzymający w dzierżawie od króla U., korzystając z zatracenia nadania królewskiego przez proboszcza, zaprzestali płacenia tych 10 grzyw. W połowie XV w. U. ma kościół par. drewniany p. w. św. Pawła. Do miasta należy 24 łany, z których 12 dają dziesięcinę plebanowi, wartości 9 grzyw. Pleban miał własne role i łąki (Długosz, L. B., II, 157 i 269). R. 1581 miasto daje szosu 24 fl.; łany miejskie 3, piekarek 12, szewców 6, rzemieślników 4, garncarz, 2 kuśnierzy, 2 krawców, 7 tkaczów, bednarz, 2 kowali, karczmarka, 2 przekupniów, 12 komorników, 4 hultajów, duda, 4 koła zakupne. Ogółem fl. 57 gr. 27 (Pawiń-

ski, Małop., 151). Ststwo ujskie (też ustenskie zwane) niegrodowe, w wojew. krakowskiem, pow. czchowskim, składało się w r. 1765 z miasta U. i wsi Miedary. Posiadał je 1770 r. Franciszek Zieliński, podkomorzy nadworny, który płacił kwarty zł. 1081 gr. 21 a hyberny 1214 fl. Rząd austryacki sprzedał to starostwo r. 1817 Antoniemu de Kriegshaber za 93,150 złr. *Mac.*

Uście 1.) wś, pow. żydaczowski, 23 klm. na płn.-zach. od Żydaczowa, 5 klm. na płd.-zach. od Mikołajowa (sąd pow. i urz. poczt.), 2 klm. na zach. od st. kol. Mikołajów-Drohowyże. Na płn. leży Drohowyże, na wschód Drohowyże i Rozwadów, na płd. Nadiatycze, na zach. Radelicz (pow. drohobycki) i Werbiż (grupa domów Sajków, w pow. rudeckim). Płn. część wsi przepływa Dniestr, część płd. jego dopływy (z praw. brz.): Żebuczów i Niezachówka, od płd. na płn. Wzdłuż granicy Werbiża płynie lewy dopł. Dniestru: Szczerek. Zabudowania wsi leżą w dolinie Dniestru. Własn. więk. (fundacyi hr. Skarbka) ma łąk i ogr. 263, lasu 101 mr.; wł. mn. roli or. 380, łąk i ogr. 544, past. 265 mr. W r. 1880 było 121 dm., 708 mk. w gminie (704 gr.-kat. Rus., 4 izr.). Par. gr.-kat. w miejscu (dek. rozdolski). We wsi jest cerkiew i szkoła etat. 1-klas. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor. ststwa drohowyzkiego. Wspomniana już w dokum. Jagiełły z r. 1433 Liske, A. G. Z., t. II, 102). W Knyszynie dnia 6 stycznia 1554 r. uwiadamia król Zygmunt August, Jana Tarłę, wojskiego lwowskiego, Mikołaja Tarłę ze Szczekarzowic, Jerzego Jazłowieckiego i Stanisława Fredrusza, iż zezwolił Gabryelowi Tarle, ochmistrzowi dworu królowej i stście chełmskiemu, wykupić od nich Drohowyż, Uście i t. d. (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 30, str. 975). W 1530 r. własność ststy czerwonogródzkiego, płaci od 3 pługów. Podług reg. pobor. wwdztwa podolskiego z 1565 r. własność Mikołaja Monasterskiego al. Jazłowieckiego, w imieniu którego Jakub Wolski płaci od 10 pługów, 1 popa, 12 komor. (inquilini), 1 koła dorzecznego, przyczem pracowity Dymitr wójt (advocatus) przysiągł, że 3 pługi zostały zniszczone. W 1578 r. własność Jazłowieckich, płaci od 12 pługów, popa, 2 kół młyń. po 12 gr., od 2 rzemieśln. po 4 gr., 7 komor. (inquilini) po 6 gr., czopowego 5 fl. 12 gr. Regestra z 1583 r. rozróżniają Vszczie Wierzchnie, które płaci od 7 pługów, popa, 2 kół dziedzicz. po 24 gr. i koła stępnego, i Vszczie Nizne, płacące od 1 pługa i 2 komor. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 165, 194, 300). W lustracyi z r. 1665 (Rkp. Ossol., Nr. 2834, str. 83) czytamy: „Ta wś na łan. $1^1/_8$ zasiadła. Poddanych jest 12. Czynszu z łanu dają po zł. 10 gr. 20. Pop Matwij z Stefanem siedzi na ćwierci łanu; daje czynszu zł. 15. Oleksa mielnik daje zł. 8. Matwij zagrodnik zł. 4. Powinności i robota w tej wsi jako w Drohowyżu. Komorników także. Summa prowentu facit zł. 44 gr. 10“. 2.) **U.** *Biskupie*, w dok. z 1530 r. *Uscze episcopi*, miasteczko, pow. borszczowski, 24 klm. na płd.-płd.-wsch. od Borszczowa, 7 klm. na zach. od sądu pow. w Mielnicy, urz. poczt. w miejscu. Na płn. leży Michałków, na wsch. Berekowce (w Bessarabii), na płd. Horoszowa (w pow. borszczowskim), na zach. Samuszyn i Mossorówka (obie na Bukowinie, w pow. kocmańskim). Wzdłuż granicy wsch. i zach. płynie Dniestr, płn.-wsch. część przepływa pot. Niczława (lewy dopł. Dniestru), mająca tu ujście. Zabudowania leżą na płd.-wsch. nad Dniestrem i w dolinie Niczławy. Wzn. na płn. 223 mt., na płd. 196 mt. Własn. więk. ma roli or. 180, łąk i ogr. 14, pastw. 2 mr.; wł. mn. roli or. 1281, łąk i ogr. 201, past. 142, lasu 12 mr. W r. 1880 było 457 dm., 2444 mk. w gminie, 51 dm., 303 mk. na obsz. dwors. (908 rz.-kat., 922 gr.-kat., 860 izr., 57 in. wyzn.; 1541 Pol., 1101 Rus., 80 Niem., 18 in. narod.). Par. rz.-kat. w Mielnicy, gr.-kat. w miejscu, dek. kudryniecki. Cerkiew p. w. św. Michała, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 1491 złr. Podług reg. pobor. pow. kamienieckiego z 1530 r. płaci od 10 pługów i 2 kół a w 1542 r. od 3 pługów. W 1530 r. jest tu pop Iwan. W 1566 r. Vsczie, własność bisk. kamienieckich, płaci od 7 pługów i 1 popa. W 1578 r. płaci od 7 pługów, popa, koła młyń. 24 gr., koła stępnego 15 gr. i czopowego 2 fl. 2 gr. a w 1563 r. od 7 pługów, popa, koła dziedzicznego i koła stępnego (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 161, 175, 198, 299). D. 24 paźdn. 1667 r., w trzy dni po wydobyciu się z oblężenia tatarskiego pod Podhajcami, stał Jan Sobieski obozem pod U. (odl. o 14 mil od Podhajec) i ztąd wydał uniwersał, uwiadamiający szlachtę o zawartych pod Podhajcami układach i o odwrocie Tatarów i Kozaków „a to dla tego, aby do domów swoich powracała, nie cierpiąc więcej niewczasu po fortecach“ (Kluczycki „Pisma do wieku i spraw Sobieskiego“, t. I, cz. 1, str. 294). 3.) **U.** *nad Prutem*, wś, pow. śniatyński, 7 klm. na płn.-zach. od Śniatynia (sąd pow. i urz. poczt.). Na płd. leży Karłów, na zach. Tuława i Orelec, na płn. Bełełuja, na płn.-wsch. Russów, na wsch. Budyłów. Wzdłuż granicy płd. płynie Prut. Zach. część obszaru przepływa pot. Bełełuja, lewy dopł. Prutu. Zabudowania wsi leżą w płd. części obszaru (239 mt.), na lew. brz. Prutu; na płn. od nich, w dolinie Bełełui część wsi Uście Stare. Wzn. na płn. wynosi 273 mt., na płn.-zach. 274 mt. Przez

płd. część wsi idzie gościniec śniatyńsko-kołomyjski. Własn. więk. ma roli or. 433, łąk i ogr. 8, past. 13 mr.; wł. mn. roli or. 1523, łąk i ogr. 122, past. 61, lasu 12 mr. W r. 1880 było 169 dm., 896 mk. w gm.; 7 dm., 42 mk. na obsz. dwors. (892 gr.-kat., 23 rz.-kat., 23 izr.; 880 Rus., 40 Pol., 18 Niem.). Par. rz.-kat. w Śniatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. śniatyński. Do par. należy Tuława. We wsi cerkiew p. w. św. Michała i szkoła etat. 1-klas. 4.) **U.** *Zielone*, miasteczko, pow. buczacki, pod 49° 2′ płn. szer. a 42° 39′ wsch. dłg. od F., 32 klm. na płd.-zach.-zach. od Buczacza, 19 klm. na płd.-zach. od Monasterzysk (sąd pow.), urząd poczt. w miejscu. Na płn. leży Międzygórze, na wschód i płd.-wsch. Łuka, na płd.-zach. Dołhe (pow. tłumacki). Wzdłuż granicy płd.-zach. płynie Dniestr, środkiem miasteczka pot. Horożanka, lewy dopł. Dniestru. Zabudowania leżą w dolinie Horożanki. Własn. więk. w U., Łuce i Międzygórzu ma roli or. 873, łąk i ogr. 295, past. 327, lasu 967 mr.; wł. mn. roli or. 1966, łąk i ogr. 838, past. 640, lasu 75 mr. W r. 1880 było 411 dm., 2405 mk. w gminie, 8 dm., 59 mk. na obsz. dwor. (1412 gr.-kat., 229 rz.-kat., 823 izr.; 1352 Rus., 284 Pol., 828 Niem.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. buczacki. Parafię fundował Mikołaj Mielecki, woj. podolski, w r. 1579. Kościół murowany, konsekrowany w r. 1755 p. w. św. Trójcy. Do par. należą: Baranów, Bobrowniki, Bukówna, Dołhe, Jarhorów, Jeziorko, Krasiejów, Krymidów, Kudierka, Lackie, Łazarówka, Łuka, Międzygórze, Niskołyzy, Nowosiółka, Petryłów, Seńków, Trościanic, Zadarów. Parafia gr.-kat. z cerkwią w miejscu. Należą do niej: Łuka, Międzygórze i Jeziorko. Do dekan. uścieckiego gr.-kat. należą parafie: Delejów, Hanusowce, Horyhlady, Kończaki, Koropiec, Krasiejów, Lackie, Maryampol, Miłowanie, Niżniów, Oleszów, Ostra, Petryłów, Pobereże, Stryhańce, Trościenic, Tumin, Uście Zielone i Zadarów. U. posiada szkołę etat. 1-klas. i kasę pożycz. gm. chrześc. z kapit. 5830 złr. Przywilejem z r. 1548 pozwala Zygmunt August, ażeby Jan Mielecki, woj. podolski, ststa chmielnicki, zamienił wieś dziedziczną Różane Uście, w ziemi podolskiej, w pow. halickim, na miasto podobnież zwać się mające. Osiadających uwalnia król na lat 20 od podatków i opłaty targowego, obdarza prawem magdeburskiem, a dla tem rychlejszego wzrostu nowej osady ustanawia jarmark na św. Małgorzatę, targi zaś na piątki. Koło tego miasteczka przeprawił Jan III wojsko, zbierające się w obozie pod Tłumaczem na nieszczęśliwą wyprawę wołoską w r. 1686. Za staraniem nuncyusza spławiano Dniestrem do Uścia żywność i przybory wojenne i piechotę, ale transporty te były źle prowadzone i nie przyniosły spodziewanego pożytku. Jedna ze szkut, wioząca żywność i ludzi pieszych, zawadziła o most, zbudowany dla przeprawy wojska, zniosła go i sama zatonęła („Les anecdotes de Pologne“, Amsterdam, 1699, t. II, str. 174, 253). *Lu. Dz.*

Uście, węg. *Usztye*, wś w komitacie orawskim, w pow. terszczeńskim, w miejscu połączenia się Białej i Czarnej Orawy. Stoki gór Uhliska (859 mt.) i Haleczkowej (770 mt.) otaczają U. od płd. W r. 1890 było 251 dm., 1350 mk., z tych 1307 Słowaków, 17 Niemców i 26 in. narod.; 1336 rz.-kat. i 14 żyd. Obszaru 3900 mr. Kościół paraf. rz.-katol. w miejscu. Sąd pow. w Terszczenie, sąd obwodowy w Rosembergu (Rózszahegy), urząd poczt. i telegr. w Namiestowie. *W. H.*

Uście *Putyłowskie*, rumuńskie *Ustie-Putilla*, z *Maryniczami* i *Spertyńcem*, wś, pow. wyżnicki (na Bukowinie), leży śród Karpat bukowińskich, poprzerzynana przez liczne potoki, spływające w części do Putyłówki, uchodzącej na obszarze wsi do Czeremoszu. Ze szczytów górskich na obszarze U. najważniejszym jest Poczkiu (wzn. 1240), szeroko rozkładający się, pokryty połoninami z licznemi halami (ob. *Poczkiu*). Dolina Czeremoszu przy ujściu Putyłówki wzn. 470 mt. Wś posiada cerkiew gr.-nieun., sąd okręg., urząd poczt., 691 mk. w gminie i 82 na obszarze dwors. (właściciele: Aywas, Dżurdżowan i Romaszkan). Do okręgu sądowego putyłowskiego należą gminy: Dychtenica, Dołhopole, Jabłonica, Kisielice, Koniatyn, Płoska, Sergie, Stebne ze Szpetkami, Storoniec, Toroki i Uście Putyłowskie, ogółem 11,365 mk.

Uście (*Usczen*), wś, pow. jańsborski, pod Monetami. Założona r. 1550.

Uścieczko, miasteczko, pod 48° 47′ płn. szer. a 43° 16′ wsch. dłg. od F., pow. zaleszczycki, 19 klm. na płn.-zach. od Zaleszczyk, 14 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Tłustem, urząd poczt. w miejscu. Na płn.-zach. leżą Szutromińce, na płn. Czerwonogród i Nagórzany, na wschód Torskie, na płd. Iwanie, na płd.-zach. Potoczyska, Siemakowce i Michalcze (3 ostatnie w pow. horodeńskim). Wzdłuż granicy płd.-zach. płynie Dniestr. Środkiem obszaru płyną małe dopływy Dniestru, z tych znaczniejsze: na zach. Dzuryń, na wsch. Ługi. Zabudowania leżą w dolinie Dzurynia aż po ujście, a dalej nad Dniestrem. Jedna grupa domów zwie się „Czercze“. Wzn. sięga na płn.-wsch. (Dublowa Mogiła) 363 mt. Dolina Dniestru wzn. 152 mt. na płn.-zach. a 148 mt. na płd.-wsch. Środek obszaru sięga po nad 300 mt. Własn. więk. (ks. Kaliksta Ponińskiego) ma roli or. 663, łąk i ogr. 5, past. 65, lasu 1104 mr.; wł. mn. roli

or. 1172, łąk i ogr. 131, past. 246 mr. W r. 1880 było 352 dm., 2585 mk. w gm.; 7 dm., 36 mk. na obsz. dwors. (1457 gr.-kat., 174 rz.-kat., 983 izr., 7 in. wyzn.; 1447 Rus., 211 Pol., 963 Niem.). Par. rz.-kat. w Czerwonogrodzie. U. ma kościół murow. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. zaleszczycki. Cerkiew p. w. św. Paraskewii, szkoła etat. 1-klas. Za czasów Rzpltej należało U. do dóbr kor. i tworzyło dzierżawę w ziemi halickiej. Lustracya z r. 1665 zowie tę osadę wsią „Uście“, należącą do starostwa czerwonogródzkiego. Wyniesiona na osadę miejską, zmieniła nazwę. W Bibl. Ossol. znajduje się ekstrakt z ksiąg dzierżawy Uścieczka, spisany r. 1755 (Nr. 2415). Do dzierżawy należały wsi: Lipówka, Tuczapy, Dzurów, Frankowce, Toporowce, Krasnostawce, Biłłołuja, Tarchowica i Zakrzowce. Wymienieni tu są posesorowie: Andrzej Potocki, ststa halicki, od 1660 do 1690 r.; Anna Potocka, wdowa po Andrzeju, od 1692 do 1696 r.; Józef Potocki, ststa halicki etc., od 1696 do 1733 r.; Józef Potocki i Ludwika z Mniszchów od 1733 do 1751 r.; Ludwika z Mniszchów Potocka od 1751 do 1755. Kwarta wynosiła 152 zł. 20 gr. Inwentarz z r. 1763 podaje: „U. leży w starostwie czerwonogrodzkiem. Osiadłość miasteczka: żydów gospodarzy 47, przedmieszczan 129. Czynsz od mieszczan i przedmieszczan zł. 1302. Kotłowe od żydów z rabinowem (zł. 104) zł. 1203. Rogowszczyzna: od koni, wołów, krów i trzeciaków po 1 złp.; od ozimków po gr. 15; gostyna od owiec po 8, od jarek po 4 gr.; świńszczyzna: od świni 12, od półświnków 6 gr.; pszczelne od pnia 5 gr., a jeśli nie zachodzi pień 10-ty, to oczkowego po gr. 12 od pnia. Dodawszy warsztatowe od tkaczów, targowe i arendę, ogół dochodu wynosi zł. 11,859 gr. 14 (Baliński, Star. Pols., II, 997). W lustracyi z r. 1765 (Rkp. Ossol., Nr. 1892, str. 33) czytamy: „Dzierżawa w posiadaniu Potockiego, wojewodzica pozn., ststy śniatyńskiego, za konsensem Augusta III z 28 kwiet. 1758 r. Osiadłości poddanych ad praesens: w Uścieczku 56, w Lipówce 8, w Karłowie 71, w Bełłełui 75. Importują intraty rocznej 11,286 zł. 28 gr. Ze spustu stawów bełłełujskich dwóch przypada na rok 520 zł. Arend karczemnych z tych wsi z porękawicznem liczy się na rok 520 zł. 10 gr., która to suma wchodzi do ogólnej. Do tych arend robi pańszczyznę 8 poddanych. Według inwentarza z r. 1767 była dzierżawa w posiadaniu Michała Ronikiera, cześnika w. ks. lit., z prow. 23,166 złp. 24 gr., z czego kwarta 5791 złp. 21 gr. Około r. 1785 był właścicielem Józef hr. Komorowski, kaszt. bełzki. *Lu. Dz.*

Uścieniec, w r. 1476 *Usczyenyecz*, wś, folw. i dobra, pow. garwoliński, gm. i par. Łaskarzew, odl. 10 w. na zach.-płd. od Garwolina, ma 27 dm., 208 mk. W 1827 r. 25 dm., 193 mk., par. Tarnów. Dobra U. składały się w r. 1886 z folw. U. i Paulinów, rozl. mr. 1101: fol. U. gr. or. i ogr. mr. 370, łąk mr. 43, past. mr. 78, lasu mr. 187, nieuż. mr. 36; bud. mur. 3, drewn. 23; płodozm. 8-pol., las nieurządzony; fol. Paulinów gr. or. i ogr. mr. 209, łąk mr. 5, past. mr. 24, lasu mr. 142, nieuż. mr. 7; bud. drewn. 4. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś U. os. 24, mr. 217; wś Krzywda os. 18, mr. 297; wś Grabina os. 14, mr. 178. W r. 1476 Jan „de Tharnowo“ z braćmi posiada Tarnową Wolę, Uścieniec i Talubę w pow. czerskim (Kod. Mazow., 275). W r. 1540 Jan Ujski, chorąży warsz., płaci tu od 4½ łan. Wś leży w par. Wilga (Wiilka).

Uścieryki, wś, pow. kosowski, 26 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Kutach, urz. poczt. w miejscu. Na wsch. leżą Berwinkowa i Chorocowa, na płn.-wsch. Białobereska, na płn.-zach. Jasionów Górny, na zach. Krasnoiła, na płd. Stebne i Stepki (pow. wyżnicki). Płd.-zach. część wsi przepływa Czarny Czeremosz, łączący się na granicy z Białym, nadpływającym od płd. Powstająca z tego połączenia rzeka Czeremosz płynie w kierunku wschod. wzdłuż granicy płd. i przyjmuje w obrębie wsi od lew. brzegu kilka potoków, nadpływających od płn. Zabudowania leżą głównie w dolinie Czeremoszów. Wzn. obszaru 488 mt. w dolinie Czeremoszu, około 1000 mt. w górze na płn. Własn. więk. (rządowa) ma past. 25, lasu 676 mr.; wł. mn. roli or. 78, łąk i ogr. 530, past. 468, lasu 21 mr. W r. 1880 było 139 dm., 540 mk. w gm. (513 gr.-kat., 16 rz.-kat. 11 izr.; 513 Rus., 16 Pol., 11 Niem.). Par. rz. kat. w Kutach, gr.-kat. w Berwinkowej. We wsi jest kasa pożycz. gm. z kapit. 1456 złr. Za czasow Rzpltej należała do dóbr kor., dzierżawy Kuty. *Lu. Dz.*

Uścięcice, urzęd. *Usciencice*, *Wsczanczice* w r. 1387, *Husczenczicze* 1388, *Uszczenczicze* 1394, *Uscedzice* 1395, *Vsczancze* 1399, *Ustanczicze* 1400 i t. p., wś i folw., pow. bukowski (Grodzisk), o 5 klm. na wsch.-płd. od Opalenicy (st. dr. żel.), po lewym brzegu Mogilnicy (dopł. Obry), par. i poczta w Dakowach Mokrych. Wś ma 37 dm., 270 mk. (259 kat., 11 prot.) i 175 ha (134 roli, 16 łąk). Folw. należy do dóbr Dakowy Mokre, ma 6 dm., 178 mk.; właścicielem jest Bolesław hr. Potocki. Między r. 1387 i 1400 prawowały się o części U. Budka czyli Bogusława z U. (Grzymkową żoną z Otusza na innem miejscu zwana), Jarosława i Dzierżysława siostry z U. (i z Tarnowa), tudzież ich bratanka Helena; część U. posiadał także Godawin czy Goźwin (Akta gr. wielkop.; por. *Unęcice*). Około 1564 biskup pozn. pobierał z 12 łan. km. po fertonie, ra-

zem 3 grzywny; r. 1580 żyło w U., prócz 12 kmieci 7 zagrodn., karczmarz i komornik. R. 1640 dziedziczka Katarzyna Niegolewska wystawiła tu kaplicę, która w r. 1725 już nie istniała. U. wchodziły w skład dóbr Dakowy Mokre, należących w drugiej połowie XVIII w. do Raczyńskich. Z nich Kazimierz, pisarz koronny, wiódł w r. 1773—75 spory graniczne z Wojciechem Opalińskim, dziedzicem Rudnik i Opalenicy (Konst. sejm., II, 159); z rąk Raczyńskich wyszły U. w nowszych dopiero czasach. Na obszarze wsi odkopano cmentarzysko z popielnicami i drugie z kościotrupami. *E. Cal.*

Uścięcin, *Uscencyno* i *Uscenczino* w r. 1294, *Husczenczyno* 1350, *Uszczęczino* 1399, *Vscęcino* 1400, *Uszczęczino* 1578, *Uszczęcin* 1840, dzierżawa wieczysta, w pow. wrzesińskim, o 10 klm. na płd.-zach. od Mielżyna, między Wrześnią i Słupcą, na praw. brzegu Strugi (dopł. Warty); par. Graboszewo, poczta w Sokolnikach, st. dr. żel. w Strzałkowie o 6 klm.; 2 dm., 42 mk. i 146 ha obszaru; dochód z ziemi 1087 mrk; posiadaczem jest Leon Hulewicz z sąsiednich Kościanek. W r. 1294 ks. Przemysław II zwracając kościołowi pozn. Paruszewo, przyłączył je do U., posiadłości biskupiej; tegoż roku bisk. Jan wziął od braci Dalbora i Andrzeja wś Gałężewo Mniejsze wzamian za U. i część Paruszewa, dodając jeden łan roli na Gałężewie, gdzie Bożydar był sołtysem; r. 1350 arcyb. gnieźn. Jarosław ustanawiając w swej katedrze altaryę N. M. Panny i św. Stanisława, przekazał jej czynsz z U. (Kod. Wielkop.). Między r. 1390 i 1400 pisali się ztąd Uścięccy: Grzymała, ojciec Mikołaja, Olbracht, mąż Małgorzaty, i Helena, żona Bogusława (Akta gr. wielkop., II). W r. 1489 odgraniczono U. od Młodziejowic; około tego czasu wróciła ta posiadłość do biskupów poznańskich. W r. 1523 były tu tylko role sołtysie, z których sołtys dawał meszne do Graboszewa po 10 kor. żyta i tyleż owsa; kmiecie dawali przedtem po korcu; r. 1564 składał się z U. z $3^1/_2$ łan. km. i sołtysich; sołtysów było 2, pełniąc zwykłą służbę, płacili oni po 12 groszy wiecznego i uprawiali $2^1/_2$ łan. km., za roczną opłatą 5 grzyw.; jeden łan km. był uprawiany przez sołtysa, który płacił 2 flor. czynszu, 4 ćwiertnie owsa, 2 kapłony i 30 jaj. Regestra pobor. z r. 1578 wykazują sołtysa Wojciecha Uścięckiego z 2 śladami osiadł. Rząd pruski zabrał U. i wcielił do domeny w Gozdowie; ob. *Uścikowo* 2.).

Uścikowo 1.) *Uszczikowo* w r. 1356, *Husczikowo* 1388, wś, pow. obornicki, o 4 klm. na zach. od Obornik (par., poczta i st. dr. żel.), przy trakcie do Szamotuł, i o $1^1/_2$ klm. od rz. Warty; ma 27 dm., 290 mk. (221 katol., 69 prot.) i 688 ha (563 roli, 59 łąk, 26 lasu). Mączkarnię i większą własność, obejmującą 290·30 ha, posiada Ernst Krieger; chów koni i bydła holenderskiego. W r. 1356 Maciej, sołtys w Obornikach, wystawiwszy kościół p. w. św. Ducha, przekazał, między innemi, z 4 łanów swoich na U. po fertonie z łanu (Kod. Wielkop., nr. 1347). R. 1388 wchodziła wś w skład opola chojnickiego; r. 1580 posiadali ją Wojciech Radecki i Maciej Nieżuchowski; na dziale pierwszego z nich był jeden półłanek a na drugim 7 łan. os. i 3 komorn. W r. 1661 należało U. do ststwa obornickiego; zabrane przez rząd pruski, wcielone było do domeny, w Bogdanowie. Na obszarze U. odkopano cmentarzysko z popielnicami; ob. *Uścikowskie Holendry.* 2.) **U.,** *Uszczikowo* w r. 1380, *Uszczicowo* 1398, *Vszczykowo* 1523, mylnie *Uściskowo*, dwór, pow. wągrowiecki (Żnin), o 6 klm. na płn.-wsch. od Żernik, przy drodze do Żnina, w okolicy wzn. 112—117 mt. npm.; par. Świątkowo, poczta i st. dr. żel. w Domasławku (Elsenau) o 8 klm.; 12 dm., 197 mk. (183 kat., 14 prot.) i 646 ha (399 roli, 28 łąk, 73 past., 28 lasu, 16 nieuż., 2 wody); czysty dochód z ziemi 9984 mrk; chów bydła holenderskiego. Z tego U. pisali się: Piotr Uścikowski, który w r. 1356 występuje z synem Janem z sąsiedniego Świątkowa między świadkami aktu tyczącego Turzy; Ożep z U. który wspólnie z Piotrem Świątkowskim i inną szlachtą okoliczną świadkował przy nadaniu Świnarzewa klasztorowi łekneńskiemu w r. 1380 (Kod. Wielkop., nr. 1348, 1776, 7), tudzież Piotraszy z U., podsędek w r. 1398 (Akta gr. wielkop., II, 1115). Nie w U. ale w powiecie niegdyś pyzdrskim, w okolicy Wrześni mieszkał Piotrek „de Usczicowicze“, który zastawił r. 1363 za 21 grzyw. kasztel. szremskiemu Janowi część Nadarzyc (Kod. Wielkop., r. 1503). Bogusław „de Uzczicowo“, zachodzący w aktach pyzdrskich z r. 1397 (Akta gr. wielkop., II, 545) zdaje się być tym samym, którego pod r. 1399 spotykamy pisanego „de Usczączino“ (por. *Uścięcin*). W r. 1470 rozgraniczono U. z Obiecanowem, Świątkowem i Żernikami; r. 1521 przystąpiono do działów U., Świątkowa, Posługowa, Tonowa, Powodowic, Marcinkowa (Akta kcyńskie). Około tego czasu proboszczowie świątkowscy pobierali dziesięcinę snopową w U. z ról dziedzicznych i karczmarskich; kmiecie dawali z łanu po korcu żyta i tyleż owsa, karczmarze zaś i zagrodnicy po korcu owsa w miejsce kolendy. Jeden z plebanów łagiewnickich nabył $5^1/_2$ grzyw. czynszu z U. na wyderek (Łaski, L. B., I, 71 i 159). W r. 1577 było tu 9 śladów os. i 3 zagr., a w r. 1620 śladów 11, zagr. z rolą 3, rzemieśln. 2 i kowal. R. 1773—1775 sejm wyznaczył komisyę do rozgraniczenia Świątkowa i U., dóbr Onufrego i

Walentego Gozimirskich, z wsiami sąsiedniemi (Konstyt., II, 135—6), tudzież drugą komisyę do rozsądzenia sporów między sukcesorami Wojciecha Gozimierskiego a wdową jego (tamże, II, 190). W nowszych czasach posiadali tę majętność Brezowie. R. 1882 Wincenty d'Arnese sprzedał U. Niemcowi. Na obszarze U. wykopano naczynia gliniane, przedmioty bronzowe i siekierkę kamienną, znajdujące się w zbiorach poznań. Towarz. Przyjaciół Nauk. *E. Cal.*

Uścikowskie Holendry, urzęd. *Uscikowo Hauland*, pow. obornicki, pod Uścikowem, ku zach. od Obornik (par., poczta i st. dr. żel.), rozłożyły się na przestrzeni 3 klm. wzdłuż lew. brzegu Warty, wprost holendrów Słoniawskich. Powstały przed r. 1793 na obszarze starościńskim; ob. *Uścikowo*. Razem z Berdychowem (7 dm., 74 mk.) i Piaskami tworzą okrąg wiejski, mający 26 dm., 250 mk. (96 kat., 152 prot., 2 żyd.) i 409 ha (262 roli, 29 łąk, 57 lasu). *E. Cal.*

Uściług, w dokum. *Ustiłohow* (1545), *Usthylug* i *Usczylug* (1570), *Uściłuh* (1577 r.), mko przy ujściu rzki Łuh do Bugu, pow. włodzimierski, w 1 okr. pol., gm. Chotiaczów (o 4 w.), o 12 w. na zach. od Włodzimierza, o 25 w. od Hrubieszowa. Ma 125 dm., 1666 mk. (89% żydów), 2 cerkwie, kaplicę, synagogę i dom modlitwy żydowski, szkołę, st. poczt., 110 sklepów, 13 rzemieślników, fabr. świec, 3 fabr. palonej mączki kostnej, 4 jarmarki, zarząd okręgu policyjnego dla 4 gmin powiatu: Wierzby, Korytnica, Chotiaczów, Grzybowica. Była tu filia par. katol. Korytnica a dawniej klasztor kapucynów, założony w r. 1747, którego kościół zamieniony był później na parafialny. Rz. Bug poczyna być spławną od Uściługa. Pożar w kwietniu 1881 r. zniszczył 130 dm. Jest to dawna osada. Jagiełło ucierał się tu ze Świdrygajłą idąc na Łuck w 1431 r. Wyprawiono ztąd do Świdrygajły po raz ostatni posłów: Wojciecha Malskiego, kasztel. łęczyckiego, i Zbigniewa Zarembę, kasztel. sieradzkiego, w celu nakłonienia do zgody, byleby uznał swą winę i przeprosił króla. Podług rewizyi zamku włodzimierskiego z 1545 r. Ustiłohow należy do Jaronima Krupskiego, zięcia Michała Kotowicza (Jabłonowski, Rewizye, 11). W 1570 r. Jeronim Krupski płaci z Usthyluga i Ludzina z 36 dym., 12 ogr. po 4 gr. a Mikołaj Lyssakowski, kaszt. lubaczewski, z Wierbey, Usczyluga i wiosek ku nim należących: z 93 dym., 2 bojar putn., 4 ogr. po 6 gr., 55 ogr. po 4 gr., 69 ogr. po 2 gr., 17 komor., 11 komor. ubogich po 2 gr., 3 kół młyn., 2 kotł. gorzałczan., 2 karcz. po 6 gr. W tymże również roku wykazano zaległy pobór od p. Jurgowej Howloczimskiej z części imion Owloczima, Haykow, Slawkow i Usczilugа z 20 dym., 12 ogr. po 2 gr., 1 koła młyn. 24 gr. i od części koła trzeciego 8 gr. W 1577 r. U. należy do Mikołaja Łysakowskiego, kasztelana chełmskiego, który płaci od 6 dym. łanow., 9 ogr. po 2 gr., 2 młyn., z 3 kół po 44 gr. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1583 r. p. wojewoda trocki (ks. Stefan Zbaraski) płaci ze wsi Uściługa od 16 dym., 9 ogr., 4 kół waln., 1 stęp., 1/2 popa, część zaś należy do ks. Aleksandrowej Wiśniowieckiej (ob. Jabłonowski, Rewizye, 20, 21, 72, 112, 116). W zeszłym wieku U. należy do ks. Lubomirskich, otrzymał około 1765 r. nową nazwę Rożyjampol, lecz takowa nie upowszechniła się. *J. Krz.*

Uścimów, wś, fol. i dobra (majorat) nad jeziorem t. n., pow. włodawski, gm. Uścimów, par. r. l. Ostrów, r. g. Uścimów, odl. 46 w. od Włodawy, 14 w. od Parczewa, posiada cerkiew par. drewnianą, szkołę początkową, urząd gm., 87 dm., 775 mk., 6203 mr. W 1827 r. było 84 dm., 500 mk. Długosz wymienia już U. w par. Ostrów (L. B., II, 576). Była to wś królewska. W 1531 płaci od 5 łan. W r. 1676 pogłówne tu dają od 274 poddanych (Pawiń., Małop., 35a). U. i przyległe wsi i fol. wchodziły w skład ststwa parczowskiego, które po śmierci ks. Radziwiłła, hetm. w. lit. (ojca ks. Karola), dane było w r. 1762 Kossowskiemu, podskarbiemu nadw. kor. Po r. 1792 U. z kilku folwarkami dany był, jako dobra narodowe, za zasługi gen. Haumanowi, a gdy ten zmarł w r. 1829, dobra trzymała dożywotnio żona (Elżbieta ze Skalskich) aż do r. 1833. Gdy przeszły następnie na skarb, oddane zostały jako donacya gen. Nabokow. W r. 1854 obszar folwarków, lasów i młynów wynosił 10804 mr. (5143 mr. lasu) a wraz z włościańskiemi gruntami przeszło 25000 mr. Szczegółowy skład dóbr i rozległość pojedynczych folw. i wsi podana w artykule Parczów (t. VII, 864). Jest tu stary piękny dworzec po podskarbim Kossowskim, ogród z wielkim smakiem założony, kondygnacyami zbiegający do brzegów obszernego jeziora. Rezydencya bardzo piękna i wygodna, obecny dziedzic nie był w niej nigdy; puszczana jest w dzierżawę. Cerkiew paraf. erygował Karol Daniłowicz r. 1658. Obecna pochodzi z r. 1799. U. gmina, graniczy z gm. Tyśmienica, Ostrów, Dębowa-Kłoda, Turno i Wereszczyńska-Wola, ma 17761 mr. obszaru i 3765 mk. (2228 praw., 1413 kat., 107 żyd.). Sąd gm. okr. II w os. Ostrów (o 8 w.), st. pocz. w Parczowie. W skład gm. wchodzą: Bobrzyk, Drozdówka, Głębokie, Gościniec, Jedlanka, Krasne, Kozyra, Maśluchy, Orzechów Nowy, O. Stary, Rudka. *Br. Ch.*

Uścimowskie, jezioro, w dobrach t. n.,

pow. włodawskim, leży na obszarze działu wodnego między Tyśmienicą (dopł. Wieprza) a Trzną (dopł. Bugu). Liczne jeziora pokrywające ten obszar, przy nieznacznych różnicach w poziomie, niemając stałych dopływów ni wyraźnych odpływów, nikną stopniowo przez parowanie, zwłaszcza przy wycinaniu lasów pokrywających kiedyś cały obszar. Grupy drobnych jezior są zwykle szczątkami większych zbiorników, które dla braku dopływów porozdzielały się na drobne, powoli niknące jeziorka. Dokoła jeziora U. spotykamy trzy drobniejsze: Głębokie, Czarne i Uścimowiec. Wody ich zapomocą rowów i mokradli odpływają do Tyśmienicy. Obszar jeziora U. wynosi około 100 mr. *Br. Ch.*

Uścinowicze al. *Ustinowicze*, wś włośc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Rabuń (o 13 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Huby, 27 dusz rewiz. osadn. w. ross.

Uściszki, *Ustyszki*, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 10 w.), okr. wiejski i dobra, Kobylińskich (w 1865 r.), Pawłów, o 28 w. od Wilna, ma 5 dm., 8 mk. prawosł. i 28 katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.).

Uściszowice, u Długosza *Mszczyschowycze*, w reg. pob. z 1579 r. *Wcziszowycze*, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Bejsce. W 1827 r. było 16 dm., 109 mk. W połowie w. XV dziedzicem wsi był Andrzej Przekora h. Łodzia. Łany km., karczmy, zagrod., dawały dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., bisk. krakow. Fol. dawał, w wartości 2 grzyw., pleban. w Bejscach (Długosz, II, 412). W 1508 r. Elzbieta Duninowa płaci z U., Morawian i karczmy w Ławach 3 grzyw. 42 gr. W r. 1579 płaci tu Mikołaj Jordan od 3 osad., $1^1/_2$ łana.

Uściwierz, zapewne *Uścimierz*, jezioro, w pow. włodawskim, w dobrach Nadrybie, śród całej grupy drobnych jezior wytworzonych widocznie z jednego wielkiego przez opadnięcie wód. Dwa najbliższe, oddalone o niecałą wiorstę, są: Ratcze (od wschodu) i Bikcze (od płn.-zach.). Brzegi jezior niskie, bagniste i piaszczyste. Od zach. i płn. rozległe bagniste lasy. Szerokość jeziora wynosi około 2 w. i długość prawie tyleż. Obszar jeziora wraz z pobliskiemi drobnemi: Cieszacin, Uściwierzyk, Nadrybek wynosi 596 mr. Głębokość dochodzi 7 mt. Wody spływają do Wieprza za pośrednictwem Świnki a może i Tyśmienicy. *Br. Ch.*

Uściż, wś nad rz. Świsłocz, pow. bobrujski, w gm. Świsłocz, ma 8 osad; dobre łąki, lud rolniczy, rybaczy i flisaczy. *A. Jel.*

Usdau, ob. *Uzdowo.*

Usedom (niem.) ob. *Ujściedom.*

Usejnie, w spisie urzęd. *Usenie*, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 35 w. od Szawel.

Usenie, ob. *Usejnie.*

Usiany 1.) dobra nad jeziorem, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Brasław, o 50 w. od Nowoaleksandrowska. Dawniej attynencya Dryświat Łopacińskich, od 1802 r. własność Bortkiewiczów, ma 640 dzies. (153 lasu, 250 nieuż.). 2.) **U.**, wś, tamże, o 58 w. od Nowoaleksandrowska.

Usiasznie, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Towiany, o 31 w. od Wiłkomierza.

Usiatyn, ob. *Husiatyn.* W dokum. *Hussiatin*, *Hosiathin*, *Usiatin*, *Uszyathin*, *Uszyatyn*, *Usyathyn.* Podług reg. pobor. pow. kamienieckiego z 1530 r. płaci od 2 pługów a w 1542 r. od 2 pługów i 2 kół młyń. W 1565 r. własność Jazłowieckiego, kaszt. kamienieckiego, płaci 7 mar. szosu, od 1 popa, 2 kół młyń., 3 rzemieśl.; czopowego Walenty Wilczopolski wniósł 19 fl. W 1569 r. Jazłowiecki płaci 7 mar. szosu i od 3 kół po 24 gr. W 1573 r. wniesiono szosu 7 mar., facit fl. 11 gr. 6. Podług reg. z 1578 r. „ex quo devastata ideo contribucio civilis est dimissa, attaman de residuo de aratris 9, a rotis 2 walnich per gr. 24, a rota stempnego gr. 15, a popone fl. 2, od rzeźnika ex quo pauper fl. 1 et gr. 15, a braseatore fl. 2, a Judeis a singulis capitibus 4 per fl. 1 et uni dimissum propter paupertatem, a caldearibus 3 per gr. 12 et a propinatione gr. 6, pro ducillis pro integro anno fl. 28 gr. 22. Summa facit fl. 50 gr. 7. W 1583 r. contrib. civilis accisa marcas 7, aratra 9, pop. 1, artific. 2 per fl. 2, rot. 2 heredit., rota stempi 1, caldear. 2 per gr. 22, caldear. 1 gr. 12 (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 163, 175, 178, 181, 229, 232, 238, 242).

Usiawtyszki (czy *Uświatyszki*?), zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Zabłociszki (o 10 w.), okr. wiejski Cejkin, dobra skarbowe Święciany, 12 dusz rewiz.

Usiaż, *Usiaża*, rzeka, w gub. mińskiej, prawy dopł. Hajny, zaczyna się w okolicy Ostrożyc, w pow. mińskim, płynie w kierunku wsch.-płn. koło wiosek: Pohorelce, Kudryszczyno, Rudnia, Usiaż; o 3 w. za wsią Trubiczyno wkracza w pow. borysowski, płynie lesistą miejscowością pod wś Mgle i o 4 w. poniżej wsi Juriewo ma ujście. Długa około 5 mil, przyjmuje z prawej strony Kamionkę, z lewej zaś Dubrówkę i Derażnię. *A. Jel.*

Usiaż, dwie wsi nad rzeką t. n., pow. miński, w gm. Ostrożyce, o 30 w. od Mińska. U. Wielki ma 22, U. Mały 4 osady; miejscowość falista, dość leśna, grunta lekkie. Niegdyś własność metropolitów mińskich. W 1657 r. metropolita Antoni Sielawa przeznaczył dochody z tych dóbr na utrzymanie mińskiego monasteru św. Ducha (ob. archimandryty Mikołaja, Historyą Mińsk. Eparch., str. 94).

Usiąca al. *Małochówka*, rzeczka, lewy dopł.

Cieni (dopł. Prosny), bierze początek o 2 w. na płn.-wsch. od os. Iwanowice, w pow. kaliskim, pod wsią Chojno, płynie w kierunku wsch.-płd. na Borysławice i pod Błaszkami uchodzi do Cieni, która w okolicy Błaszek zwana też bywa podobno Usiącą.

Usice, os., pow. piotrkowski, par. Parzno. Nie podana w nowszych spisach. W 1827 r. był 1 dm., 5 mk.

Usieczna, rzeczka, w pow. mozyrskim, pod wsią Pierežniwka.

Usiejnie, wś nad rzką Nopajtis, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów (odl. 5 w.), ma 18 dm., 179 mk. W 1827 r. było 17 dm., 135 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo.

Usienniki, wś, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin, odl. od Augustowa 52 w., leży na wschód od Sopockiń, ma 12 dm., 113 mk.

Usiewierdzianka, struga, w pow. borysowskim, prawy dopł. Świadzicy.

Usiki 1.) al. *Osiki*, grupa domów w Machnowie, pow. Rawa Ruska. 2.) **U.**, grupa domów w Sałaszach, pow. Rawa Ruska.

Usingen, dobra koronne, w okr. mitawskim, pow. dobleński, par. mitawska (Kurlandya).

Usiszki, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 28 w. od Poniewieża.

Uskamieńszczyzna, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, o 43 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Uskiemy, wś, pow. borysowski (ob. *Możanka*), mylnie, za *Uskremy*.

Uskremy al. *Uskremjo*, wś przy ujściu Możajki (Możanki) do Berezyny, pow. borysowski, w gm. Behomla, o 80 w. od Borysowa, ma 17 osad; miejscowość od zach. wzgórzysta, od wschodu nizinna i lesista ku Berezynie, grunta lekkie. *A. Jel.*

Uskurtule, ob. *Uszkiertule.*

Uślasowicze, wioska, pow. słucki, w gm. Hresk, o 5 w. od Słucka. *A. Jel.*

Usłodziny al. *Osłodziny*, fol. do Mieszkowa, pow. pleszewski (Jarocin), o 3 klm. na zach. od Mieszkowa (poczta i st. dr. żel.), par. Nowe Miasto; 2 dm. i 18 mk. W r. 1396 pisał się Mikołaj Usłodzki (Vsloczski, Akta gr. wielkop., II, n. 406). R. 1531 przystąpiono do działu dóbr: Bielejowo, Chocicza i U.; akta pyzdrskie z r. 1547 zawierają nadanie Szypłowa i U. Regestra z lat 1579—1620 nie wykazują Usłodzin. Ob. *Osłodziny*. *E. Cal.*

Usłów, w spisie z r. 1827 *Ustów*, os. nad rz. Kamienną, pow. iłżecki, gm. i par. Skarzysko, odl. od Iłży 22 w., ma 3 dm., 20 mk., 36 mr. dwors. W 1827 r. było 2 dm., 8 mk.

Usma (łotew.), ob. *Usmaiten.*

Usmaiten (niem.) al. *Uzmajteńskie*, największe jezioro w gub. kurlandzkiej, w okr. goldyngskim, leży w środkowej kotlinie półwyspu kurlandzkiego, otoczonej ze wszystkich stron wyniosłościami. Północny brzeg jeziora zalegają piaski. Zajmuje do 35 w. kw., obwodu ma 35 w., szerokości 8 w.; głębokość dochodzi do 12 saż. Zbiera wodę z 12 strumieni i za pośrednictwem rz. Irbe, zwanej z początku Anger, zlewa swe wody do jez. Pussen, przez które spływa do Baltyku. Na jeziorze znajdują się 4 wyspy. Największa z nich, zwana Fischholm, ma 7 w. obwodu i jest zamieszkałą. Druga Moritzholm, jest wsławiona przez Maurycego Saskiego, na której tenże w 1727 r. z 247 wiernymi oszańcował się przeciwko wojskom ruskim. Dwie pozostałe wysepki zowią się Małą i Dużą Alkschne. Jezioro, otoczone rozległemi, mało zaludnionemi lasami, jest bardzo rybne. *J. Krz.*

Usmaiten, łotew. *Usma*, dobra koronne, w okr., pow. i par. Goldingen (Kurlandya).

Usmań, mto powiat. gub. tambowskiej, nad rzką Usmanią (dopł. Woroneża) i przy linii dr. żel. kozłowo-woronesko-rostowskiej, pod 52°3′ płn. szer. i 57°25′ wsch. dług., o 176 w. na płd.-zach. od Tambowa a 60 w. na płn.-wsch. od Woroneża, wzn. 661 st. npm., ma (w 1880 r.) 781 dm. (97 murow.), 8110 mk. (114 katol., 14 ewang., 40 żydów, 51 mahomet.), 7 cerkwi, 125 sklepów i magazynów (30 murow.), aptekę, szpital ziemski, dom przytułku dla 27 starców, bank miejski (od 1864 r.). Dochody miejskie wynosiły 39390 rs. Mieszkańcy przedmieść zajmują się rolnictwem, miejscy zaś rzemiosłami (688 rzemieśln.), handlem i zarobkiem na st. dr. żel. Przemysł fabryczny ożywiony. W 1880 r. było 11 zakładów, zatrudniających 182 robotników i produkujących na 304600 rs. Targi odbywają się co piątek, jarmark zaś w 10 tygodniu po Wielkiejnocy. St. dr. żel. U., pomiędzy st. Driazgi (o 23 w.) a Grafskoje (o 22 w.), odl. jest o 103 w. od Kozłowa a 670 w. od Rostowa. Miasto założone zostało w 1646 r. za panowania Aleksego Michałowicza, kilkakrotnie ulegało najściu Tatarów Nogajskich (w 1652 r., 1678 r.), od 1719 r. przyłączone do gub. woroneskiej, od 1779 r. mto powiat. namiestnictwa (następnie gubernii) tambowskiego. W 1833 r. pożar zniszczył 250 dm.

Usmański powiat leży w płd.-zach. części gubernii i podług pułk. Strjelbickiego zajmuje 85·5 mil al. 4136·8 w. kw. Powierzchnia równa, glebę stanowi głęboki pokład czarnoziemu na podłożu gliniastem. W miejscowościach lesistych przeważa piasek. Lasy zajmują zaledwo 9% ogólnej przestrzeni. Cały powiat należy do systematu rz. Donu, przedstawicielami którego są rzeki: Woroneż i Bi-

tiug. Niewielkie błota, zwłaszcza u wierzchowin rzek, rozsiane są po całym powiecie. W 1880 r. było w powiecie (bez miasta) 180185 mk. (229 katol., 67 rozkolników, 39 ewang., 36 żydów i 52 mahomet.), zamieszkujących 299 miejscowości, zajmujących się przeważnie rolnictwem, hodowlą bydła, sadownictwem i ogrodnictwem. Przemysł fabryczny prawie nieistnieje. W powiecie znajduje się 83 cerkwi (42 murow.) i 1 monaster.

Uśmiczka, rzka, ob. *Szychta*.

Uśmierz, część gminy „Wareż miasteczko", w pow. sokalskim, jest tu folwark, gorzelnia, tartak i młyn.

Usmyń al. *Usmynia*, jezioro, w pow. wieliskim, zajmuje 6·5 w. kw.

Usmyń, wś i dobra, pow. wieliski, w 3 okr. pol., gm. Usmyń, o 27 w. od Wieliża, posiada cerkiew p. w. Przemienienia Pańskiego. Dobra mają 4119 dzies. ziemi dworskiej. Gmina znajduje się w płn. części powiatu, graniczy od płn. z gub. pskowską, od wschodu z gm. Baranowo, od płd. z gm. Budnica, od wschodu zaś z gm. Makłok, Krest i Ilino, obejmuje 78 miejscowości, ma 707 dm. włośc. (obok 37 należących do innych stanów), 5867 mk. włościan, uwłaszczonych na 7997 dzies. ziemi. *J. Krz.*

Usnarz, rzeczka, w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Świsłoczy.

Usnarz 1.) wś i dobra, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Krynki, o 39 w. od Grodna, posiada kościół katol. p. w. Podwyższenia Krzyża św., z drzewa wzniesiony w 1795 r. przez obywatela Pancerzyńskiego, filialny parafii Indura. 2.) **U.**, dobra, tamże, o 41 w. od Grodna. 3.) **U.**, dobra, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Zubrzyca, o 19 w. od Sokółki.

Uśniackie Budy, wś, pow. garwoliński, gm. Rembkowska Wola, par. Wilga, mają 22 dm., 225 mk., 191 mr.

Uśniaki al. *Uszniaki*, wś, pow. garwoliński, gm. Rembkowska Wola, par. Wilga, ma 18 dm., 225 mk., 324 mr. W 1827 r. było 11 dm., 72 mk. Wchodziły w skład dóbr rząd. Garwolin, dziś należą do dóbr Trąbki.

Uśniany, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 19 w. od Poniewieża.

Uśnice 1.) *Wielkie*, niem. *Gr. Uschnitz* al. *Usznitz*, r. 1402 *Wanszenig* i *Wensenyecz*, 1408 *Wanszenyke*, *Wunsenyk* i *Wansenicz*, 1498 *Wusenitz*, 1514 *die Wueszenitz*, 1565 *Uznicz*, 1629 *Uznice*, wś w Pomezanii, pow. sztumski, st. p. Piekło, paraf. kat. Sztum; 235 ha (112 roli or., 43 łąk, 5 lasu). W 1885 r. 18 dm., 24 dym., 104 mk., 51 kat., 45 ew., 7 dyssyd., 1 żyd; szkoła ew. w miejscu (1887 r. 1 naucz., 26 dz.). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczyły W. U. 23 dym. i były zamieszkałe przez ewang. i menonitów (str. 245). 2.) **U.** *Małe*, niem. *Kl. Uschnitz*, wś, tamże; 196 ha (84 roli or., 22 łąk, 4 lasu); 1885 r. 11 dm., 15 dym., 59 mk., 28 kat., 31 ew.; 1789 r. było 5 dym. Wsie te leżą po praw. stronie Nogatu, w nizinach. R. 1498 siedzi tu Matz Lange na dobrach swoich. R. 1514 zawierają ugodę względem włók tu położonych z jednej strony Kiliani Bartel Sermann, a z drugiej Jerzy Grothkau. R. 1565 istniał tu folw. starościński (ob. Gesch. d. Stuhmer Kreises von Schmitt, str. 212). *Ks. Fr.*

Uśnice, dok. 1302 *Wusnicz*, wś zaginiona pod Styrgardem, w pow. suskim.

Uśnik, wś, ob. *Usznik*.

Usnor, wś, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Zubrzyca, o 20 w. od Sokółki.

Usocha al. *Usochy*, jezioro, w pow. bobrujskim, właściwie przedłużenie rozszerzonej w moczarach rzeki Kropiwny, ma prąd od północy na południe, kędy się łączy z jez. Wachowo, wysyłającem odnogę ku Berezynie pod wieś Chołmy. Długie około 4 w., szerokie $^1/_4$ w., leży w obrębie gm. Turki, o 9 w. na płd. od Bobrujska; bardzo rybne. *A. Jel.*

Usocha 1.) al. *Zahibiel*, zaśc. nad rz. Talką, praw dopł. Świsłoczy, pow. ihumeński, w gm. Puchowicze, o 3 w. od st. Talka dr. żel. lipawo-romeńskiej, przy drodze z okolicy Sucin do Słobody, ma 2 osady 2.) **U.**, osada nad rz. Sławeczną, w pobliżu ujścia do niej Bołotnicy, pow. mozyrski. 3.) **U.**, ob. *Usochy*. *A. Jel.*

Usochska Buda, wś, pow. homelski, gm. Krasna Buda (o 8 w.), ma 129 dm., 937 mk.; zapasowy magazyn zbożowy gminny.

Usochy 1.) wś w pobliżu ujścia rzki Iwanówki do Olsy, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Bacewicze, ma 16 osad; grunta piaszczyste, miejscowość dzika, małoludna. 2.) **U.** al. *Wiachowo*, zaśc. w pobliżu rozlewu jeziornego tejże nazwy, pow. bobrujski, w 1 okr. pol. bobrujskim, gm. Turki, o 14 w. od Bobrujska (par. katol.). 3.) **U.**, okolica szlachecka nad rzką Bołoczą, lew. dopł. Świsłoczy, pow. ihumeński, przy drodze z mka Puchowicz do Oczyża, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze, paraf. katol. Błonie; miejscowość poleska, dogodna, łąki i pastwiska dobre. Mają tu własność rodziny szlacheckie: Bykowscy $4^1/_2$ włóki; Kuncewiczowie $3^1/_4$ włóki; Nieciejewscy $4^1/_2$ włóki; Podskibowiczowie (od 1867 r.) $^1/_2$ włóki; Połoniewiczowie (od 1845 r.) 3 włóki; Suchoccy (od 1857 r.) 3 włóki. 4.) **U.**, uroczysko, w pow. słuckim, niegdyś w kleckim, wspominane w dokumencie pod 1552 r., wchodziło w obręb „Moszukowskiego Ostrowia", obecnie w obrębie gm. Siniawka (ob. Piscowaja kniha pinsk. i kleck. kniaż., Wyd. Wil. Arch. Kom., str. 492). 5.) **U.**, wś, pow. bychowski, gm.

Bachań (o 15 w.), ma 63 dm., 303 mk.; zapasowy magazyn zbożowy gminny. 6.) **U.**, wś, pow. czerykowski, gm. Długie (Dołhoje), ma 37 dm., 151 mk. 7.) **U.**, wś, pow. homelski, gm. Popówka (o $5^1/_2$ w.), ma 155 dm., 813 mk.; zapasowy magazyn zbożowy gminny. 8.) **U.**, ob. *Usocha*. *A. Jel.—J. Krz.*

Usołusy, wś, pow. żytomierski, gm. i par. praw. Barasze (o 12 w.).

Usoły, mylnie *Ujsoły*, wś górska, w pow. żywieckim, nad pot. t. n., dopł. Soły pod Rajczą. Wś rozłożyła się szeroko w dolinie potoku i okolicznych dolinach, tak że niektóre domy na płd. sięgają grzbietu Beskidu i granicy węgierskiej. Graniczy na wsch. z komitatem orawskim a na zach. z gm. Rycerka Dolna. Stoki szczytu Muncioł (1165 mt.) i Rycerzowej (1207 mt.) otaczają wś od zachodu a Wielkiego Smerekowa (1041 mt.) i Małego Smerekowa od wschodu. W r. 1890 było 4465 mk. rz.-kat. Polaków. Par. rz.-kat. i urz. pocz. w Rajczy (o $3^1/_2$ klm.), sąd powiat. w Milówce. Szkoła ludowa w miejscu. Ludność zajmuje się głównie spławem drzewa i hodowlą bydła. U. są obecnie własnością arcyks. Albrechta. Według Skorowidza Orzechowskiego (z r. 1872) obszar większej własności obejmował 8 mr. roli, 5 mr. łąk i ogr., 27 mr. past. i 10276 mr. lasów; do mniejszej własności należało 2285 mr. roli, 331 mr. łąk i ogr., 3132 past. i 25 mr. lasu. Tartak wielki, własność arcyks. Albrechta, przerabia materyał drzewny na deski itd. Wsi tej nie wymieniają regestra pobor. z XVI w. *W. H.*

Usomla, jezioro, w pow. lepelskim, zajmuje 2·0 w. kw.

Usów, kilka osad, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Bujnowicze (o 15 w.), o 30 w. od Skryhałowa a 70 w. od Mozyrza. *A. Jel.*

Usowa, wś na lewym brzegu Prypeci, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Szepielicze, par. praw. Krasno (o 6 w.), o 176 w. od Radomyśla, ma 247 mk. Włościanie, w liczbie 74 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1751 dzies., ze spłatą po 127 rs. 86 kop. rocznie. Wś należy do klucza czarnobylskiego dóbr hr. Chodkiewiczów.

Usowce, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Nowy Pohost (o 8 w.), okr. wiejski i dobra, Szyrynów, Jundziłowo, o 54 w. od Dzisny, ma 14 dm., 83 mk. prawosł. i 74 katol. (w 1865 r. 66 dusz rewiz.).

Usowicze 1.) wś, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Białostoczek, o 9 w. od Białegostoku. 2.) **U.**, zaśc., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 79 w. od Poniewieża.

Usowiec, wś, pow. kozielski gub. czernihowskiej, ob. *Osowiec*.

Usówka, zaśc. szl., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 49 w. od Święcian, 1 dm., 6 mk. katol.

Usowka, wś nad rz. Supoj, przy ujściu Hatny, pow. perejasławski gub. połtawskiej, o 50 w. na wschód od Perejasławia, ma 853 dm., 1789 mk., cerkiew.

Usowo 1.) wś włośc., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plissa (o 6 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Zadoroże, 16 dusz rewiz. 2.) **U.** al. *Łaziuki*, wś i dobra, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Cimkowicze, o 34 w. od Słucka, przy drodze z Kopyla do Słucka. Wś ma 33 osad; fol., niegdyś gniazdo Rejtanów, od 1881 r. własność hr. z Hartingów Platerowej, ma około 64 włók; grunta wyborne pszenne, miejscowość małoleśna. Kaplica katol. par. Kopyl. 3.) **U.**, dobra, pow. sieński, własność Boguszewskich, ma wraz z Krasną Górą, Pożenkami, Wańkowem i Baranowem 3569 dzies. (2059 lasu, 500 roli, 579 łąk); karczma daje 150 rs. *J. Krz.—A. Jel.*

Usowske Peklani, ob. *Peklani* 3).

Usowszczyzna, zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Miadzioł, okr. wiejski Piotrowo, o 4 w. od gminy a 49 w. od Wilejki, ma 3 dm., 30 mk. (15 prawosł. i 15 katol.).

Usoża, rzeka, w gub. kurskiej, prawy dopływ Sejmu, lewego dopł. Desny.

Uśpieńsk, fol., pow. mścisławski, dziedzictwo Eug. Krolau, ma 275 dzies. (96 lasu, 56 roli, 44 łąk).

Uśpieńskie, ob. *Płachtejewka*.

Uspol, rzeczka, w gub. witebskiej, lewy dopływ Uświaty. Wypływa z błot pow. wieliskiego, płynie na przestrzeni około 30 w. śród wielkich lasów i błót, brzegi ma ścieśnione, wyniosłe i urwiste. Uchodzi pod wsią Fabryki.

Uspole 1.) właściwie *Uszpole*, wś i dobra, pow. czerykowski, gm. Dołhowicze. Wś ma 21 dm., 73 mk., kaplica katol. parafii Worodźki; dobra, od 1868 r. własność Wasilewskich, 560 dzies. (350 lasu, 120 roli, 40 łąk); młyn wodny daje 150 rs. rocznie. U. stanowiło niegdyś sstwo niegrodowe, położone w wwdztwie i pow. mścisławskim. Powstało ono około 1579 r. z dawniejszego sstwa radomelskiego (ob. *Radoml*) i według metryk litew. z r. 1596 i 1635 obejmowało wsi: Uszpole, Krasne, ziemię Chomińską przy wsi Piatkowiczach i trzy ziem pustych. Posiadali je kolejno: Hołyńscy, Chołoniewscy, Wołodkiewiczowie, Hrebniccy, Braciszewscy, opłacając kwarty 76 złp. 26 gr. a hyberny 168 złp. W 1659 r. ze względu na zasługi Romana Braciszewskiego Rzplta udzieliła mu na sejmie na własność rzeczone dobra. 2.) **U.**, ob. *Uszpole*.

Usranki, wzgórze i wś, w pow. leckim, ob. *Uszranken*.

Ussa, ob. *Usa*.

Ussainen, majątek, w pow. ragneckim (Pr. Wsch.) pod Szyłami; w przeszłym wieku owczarnia.

Usseken, łotew. *Uszeeke*, dobra prywat., w okr. hazenpockim, pow. grobiński, par. durbska (Kurlandya). Dobra stanowią całość z dobrami Ordangen (łotew. Urdange) i Georgenhof.

Usswarten, pow. wystrucki, ob. *Abschruten*.

Ussy, wś nad rz. Cesarką (Sesarką), pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 25 w., ma 13 dm., 117 mk. W 1827 r. 14 dm., 126 mk.

Ust ..., ob. *Uśc...*

Ust-Cylma, sioło przy ujściu rz. Cylmy do Peczory, pow. mezeński gub. archangielskiej, o 691 w. od Mezenia, ma 178 dm., 1411 mk., 2 cerkwie, 2 jarmarki, st. poczt.

Ust'Medwiedicka, stanica na pr. brzegu Donu, w ziemi wojska dońskiego, o 398 w. na płn.-wsch. od Nowoczerkaska, ma 625 dm., 1681 mk., cerkiew, zarząd okręgu ust'medwiedickiego, gimnazyum, st. poczt., 2 nieznaczne jarmarki.

Ust'-Medwiedicki okrąg zajmuje 514·66 mil al. 24901·9 w. kw. i ma 208913 mk. (17500 rozkolników), zamieszkujących w 504 miejscowościach (21 stannic, 56 fol. i 427 osad kozackich) i zajmujących się prawie wyłącznie rolnictwem.

Ust'-Prypeć, chutor, pow. radomyski, gm. Hornostajpol, o 145 w. od Radomyśla, ma 21 mk.

Ust-Sysolsk, po zyryańsku *Sektywdyn*, mto powiat. gub. wołogodzkiej, na lew. brz. rz. Sysoły, o 3 w. powyżej ujścia jej do Wyczegdy, pod 60°40′ płn. szer. a 68°31′ wschd., dług., o 873 w. na płn.-wsch. od Wołogdy odl., ma (w 1881 r.) 700 dm. (5 murow.), 4068 mk. (8 katol., 2 rozkoln., 2 mahomet.), 5 cerkwi (3 murow.), 37 sklepów, szkołę, szpital, bibliotekę publiczną, bank miejski (od 1865 r.). Do miasta należy 15 sklepów i 8535 dzies. ziemi (2150 lasów). Dochody wynosiły 5429 rs. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo. Przemysł rękodzielniczy (w 1881 r. było 94 rzemieślników) i fabryczny (2 garbarnie, z produkcyą 4165 rs.) słabo rozwinięty. Handel dość ożywiony, zwłaszcza futrami. Targi odbywają się co niedziela, jamark zaś od 18 listopada do 2 grudnia. Niewiadomo kiedy miasto zostało założone, istniało już jednak w XVIII w.; od 1780 r. mto powiat gub. wołogodzkiej.

Ust-sysolski powiat leży we wschodniej części gubernii i podług wymiarów Strjelbickiego zajmuje 3076·82 mil al. 148871 w. kw. ustępuje przeto pod względem rozległości tylko 5 guber. Rossyi Europejskiej (archangielskiej, astrachańskiej, orenburgskiej, permskiej i wołogodzkiej). Powierzchnię powiatu przerzynają 2 gałęzie gór: na wschodzie góry Uralskie, część środkową zaś t. zw. Timański Kamień; pierwsza służy za dział wodny pomiędzy rz. systematu Obi i Pieczory, druga zaś Peczory i Wyczegdy. Z rzek najważniejdze: Peczora, Wyczegda i Łuża, z licznemi mopływami. Jezior wiele; większe z nich zajmują w ogóle 96.2 w. kw. Najważniejsze: Donty (50·1 w. kw.), Kodomskie (6·1 w.), Ozelskie (4 w. kw.) i in. Również znajdują się w powiecie obszerne błota i trzęsawiska oraz rozległe lasy. W 1881 r. było w powiecie (bez miasta) 82161 mk. (740 rozkolników), przeważnie Zyryanów, zamieszkujących 389 miejscowości i zajmujących się głównie przemysłem leśnym oraz połowem zwierząt i ptactwa. Rolnictwem zajmują się niemal wyłącznie w dolinach rz. Wyczegdy i Sysoły. Hodowla bydła dość rozwinięta. Przemysł fabryczny prawie nieistnieje i ograniczał się w 1881 r. na 3 niewielkich fabrykach żelaza i surowcu.

Usta, jezioro, w pow. iłukszteńskim (Kurlandya), na płd.-wsch. od Dyneburga, przy trakcie z tego miasta do Wilna, między Łaukiesą a Fabianowem.

Usta, ob. *Uscie* 5).

Ustaj, os., pow. nieszawski, par. Piotrkowo. Nie podana w nowszych spisach. W 1827 r. było 4 dm., 35 mk.

Ustajłów, ob. *Ustojłowo*.

Ustanki al. *Uściaki*, wś, pow. augustowski, gm. Bargłów, par. Augustów (odl. 10 w.), ma 19 dm., 190 mk.

Ustanne, wś, pow. bychowski, gm. Dołgi Moch (o 7 w.), zapasowy magazyn zbożowy gminny.

Ustanów, dawniej *Ustanowo*, wś i fol., pow. grójecki, gm. Wągrodno, par. Jazgarzew, ma 225 mk. W 1827 r. było 27 dm., 218 mk. W r. 1872 fol. U. rozl. mr. 1239: gr. or. i ogr. mr. 707, łąk mr. 63, past. mr. 104, lasu mr. 270, zarośli mr. 50, wody mr. 3, nieuż. mr. 37; bud. mur. 3, drew. 16; płodozm. 10-pol., las urządzony, pokłady torfu, wiatrak. Wś U. os. 23, mr. 38. Jest to stara osada w dawnem pow. czerskim; r. 1476 dziedzicem był Mikołaj Mleczko (Kod. Maz., 278). Tu urodził się w r. 1810 Dominik Magnuszewski, poeta, dramaturg.

Ustanówek, wś i fol., pow. grójecki, gm. Wągrodno, par. Jazgarzew, odl. 13 w. od Grójca. W 1827 r. było 15 dm., 157 mk. W r. 1882 fol. U. rozl. mr. 1053: gr. or. i ogr. 730, łąk mr. 126, past. mr. 16, lasu mr. 153, wody mr. 2, nieuż. mr. 25; bud. murow.

3, drew. 18; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś U. os. 8, mr. 9; wś Krempa os. 5, mr. 43.

Ustarbowo 1.) niem. *Ustarbau*, dok. *Ustirbow*, wś i młyn wodny na Kaszubach, pow. wejherowski, st. p. Gniewowo, par. kat. Luzin, st. kol. Wejherowo o 6 klm. odl.; 121 ha (82 roli orn., 10 łąk, 5 lasu); 1885 r. 10 dm., 10 dym., 59 mk., 33 kat., 26 ew., z których na Ustarbowski Młyn nad Dąbrowską strugą przypada 17 mk. i 2 dm. 2.) **U.**, fol., tamże, 248·93 ha (165·96 roli or. i ogr., 63·83 past., 12·76 nieuż., 6·38 wody); sprzedaż bydła i owiec. Około r. 1400 miało U. jeszcze stare prawo pomorskie i było zobowiązane do 1 służby woj. (ob. Prutz: Gesch. d. Kr. Neustadt, str. 55 i 57). Za czasów pol. należało do pow. puckiego. R. 1648 płacił tu p. Adam Ustarbowski od 2 włók fol. 2 fl., p. Maciej Ustarbowski od 5 osiad. mł., 4 ogr. 12 fl. 2 gr. (ob. Roczn. Tow. P. Nauk w Pozn., 1871, str. 194). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że wś U. wraz z młynem liczyły 91 mk. kat. i 13 akat.; mesznego dawała wś $1^1/_2$ kor. żyta i tyleż owsa, młyn zaś 1 kor. „primae farinae“ (ob. str. 187 i 190). Dziedziczką była „Domina de Przebendowska“. Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyła wś szl. U. 14 dym., Ustarbowski młyn szl. 1; posiadaczem był baron v. Gibson (ob. str. 245). W kopenhadzkich tablicach woskowych występuje około r. 1404 jako świadek Eynt von Ustirbow, r. zaś 1412 wymieniony jest Michał (Michel) z U. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.‘ IV, 81). *Ks. Fr.*

Ustaszewo, *Vsthoschewo* około r. 1523, ztąd mylnie *Wstoszewo*, *Ustoszewo* r. 1577, dwór, pow. wągrowiecki (Żnin), o 7 klm. ku płn. od Żernik, na trakcie z Żnina do Wągrówca, wzn. 118·2 mt. n. p. m.; par. Świątkowo, poczta i st. dr. żel. w Domasławku (Elsenau) o 6 klm.; w 1885 r. było 12 dym., 187 mk. kat. i 405·26 ha (339·75 roli, 20·57 łąk, 7·60 past., 26·11 lasu, 10·84 nieuż., 0·39 wody); czysty dochód z ziemi 5138 mrk; właścicielką była Bronisława Biesiekierska; potem nabył tę majętność pan R. Mierzyński, ażeby na drugi dzień sprzedać kolonizacyi niemieckiej. Około r. 1523 pleban świątkowski pobierał w U. dziesięcinę snopową z ról dziedzicznych i kmiecych; kmiecie płacili prócz tego zamiast kolendy po groszu dziesięciny lnianej z łanu. R. 1577 było tu $5^1/_2$ ślad. os. i zagrodnik, w 1579 r. 12 ślad., a około 1620 r. 3 ślady os. i 6 pół łanków pustych. R. 1773—5 siedzieli na U. Łukińscy, przy schyłku zeszłego wieku Antoni Goczkowski, w nowszych czasach Teofil Sławoszewski. *E. Cal.*

Usterki, mylnie *Usterchy* al. *Uścierchy*, *Ościerki*, wś i dobra nad rzką Lissą, lew. dopł. Ptycza, pow. bobrujski, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Hłusk (o 10 w.), o 54 w. od Bobrujska. Wś ma 16 osad; dobra należały do Kamińskich, w 1872 r. zostały rozparcelowane włościanom i szlachcie drobnej. Obszar dóbr wynosi 3577 dzies., nabyli je: Bordziejkowie, Bielscy, Wołodkowiczowie, Glińscy, Hajdukiewiczowie, Dzienisewiczowie, Żabule, Klimowiczowie, Komarowie, Kuleszowie, Krzyżanowscy, Nikonowiczowie, Nowiccy, Nietniccy, Sawiccy, Skinderowie, Suszkiewiczowie, Tarasewiczowie, Taturowie, Turowie, Ułasikowie, Sołowieje, Rubinowie i Niemcowie. Młyny, propinacye, grunta lekkie, łąki wyborne, lasy duże. Fol. został całkiem zniesiony, rezydencya rozebrana, ogrody wycięte. Kaplica katolicka pozostała, należy do Hłuska. *A. Jel.*

Ustęp, jezioro, w płn. części pow. kijowskiego, obok wsi Kozarowicze, 750 saż. dł., 250 saż. szer.

Ustiłohow, ob. *Uściług.*

Ustimówka 1.) hutor, pow. czehryński, należy do wsi *Podorożne* (ob.). 2.) **U.**, pow. wasylkowski, ob. *Sokołów.* 3.) **U.**, ob. *Ustymówka* i *Ustynówka.*

Ustinki, ob. *Ucinki.*

Ustinowka, ob. *Ustynówka.*

Ustinowka, sioło skarbowe nad rzką Berezowką, pow. elizawetgradzki gub. chersońskiej, o 25 w. na płd. od Elizawetgradu, przy dr. poczt. z Bobryńca do Krzywego-Rogu, ma 366 dm., 2750 mk. Małorusów.

Ustiug *Wielki*, mto powiat. gub. wołogodzkiej, na lew. brzegu rz. Suchony, pod 60° 46, płn. szer. a 63° 58′ wsch. dłg., o 455 w. na płn.-wsch. od Wołogdy, ma (w 1881 r.) 1289 dm. (51 murow.), 8020 mk. (43 kat., 31 prot., 49 żyd., 8 mahom.), monaster męski i żeński, 24 cerkwie murow., 47 składów towarów (39 murow.), 541 sklepów (225 murow.), bibliotekę, aptekę, szpital, 2 domy przytułku, ochronę dla dzieci, bank miejski (od 1846 r.). Własność miasta stanowi 10 dm., 274 sklepów i 2129 dzies. ziemi (796 lasów). Dochód w 1881 r. wynosił 28,897 rs. Mieszkańcy zajmują się rozmaitemi przemysłami, głównie skupywaniem i sortowaniem szczeciny, dalej wyrobem szkatułek i in. Rzemieślników było 585 (186 majstrów). Przemysł fabryczny słabo rozwinięty, ograniczał się na tartaku parowym i browarze piwnym. Handel bardzo ożywiony. W mieście odbywają się targi co niedziela i co czwartek oraz jarmarki dwa razy do roku (1 lipca i 5 grudnia). Miasto istniało pierwotnie przy zlaniu się rz. Suchony z rz. Jug (o 4 w. poniżej), na dzisiejsze miejsce przeniesione ostatecznie w 1478 r. z polecenia w. ks. Iwana Wasilewicza, ucierpiało kilkakrotnie od napadów Nowogrodzian (1393 i 1398 r.) oraz od często ponawiają-

cych się wylewów rzeki. Od 1780 r. miasto obwodowe namiestnictwa wołogodzkiego a od 1796 r. miasto powiatowe gub. wołogodzkiej.

Wielko-ustiugski powiat leży w zach. części gubernii i zajmuje 308·2 mil al. 14,912·2 w. kw. Powierzchnia w ogóle równa, w niektórych miejscach pokryta niewielkiemi pagórkami. Gleba piaszczysto-gliniasta. Powiat przepływa Dźwina północna, oraz uchodzące do niej Suchona i Jug z ich licznemi dopływami. Jezior większych nie ma w powiecie, błota natomiast liczne i dość rozległe. Lasy zajmują do 80% ogólnej przestrzeni. W 1881 r. było w powiecie (bez miasta) 110.403 mk., zamieszkujących 1777 miejscowości i zajmujących się głównie rolnictwem, uprawą lnu, hodowlą bydła oraz przemysłem leśnym. Przemysł fabryczny dość znaczny. W 1881 r. było 6 fabryk, zatrudniających 1490 robotników i produkujących za 714,610 rs. W tymże roku było w powiecie 65 cerkwi (3 drewn.) i 3 monastery męskie.

Ustiuska, dolina w płd. Krymie, ob. *Krym* (t. IV, 749).

Ustiużna, mto powiat. gub. nowogrodzkiej, na obu brzegach rz. Mołogi, pod 58° 51′ płn. szer. a 54° 6′ wsch. dłg., o 386 w. na wsch. od Nowogrodu, ma (1870 r.) 1259 dm. (23 murow.), 6990 mk., 13 cerkwi murow., 48 sklepów (28 murow.), aptekę, szpital ziemski na 53 łóżek, dom przytułku dla mężczyzn i kobiet, progimnazyum męskie, szkoły miejskie dla chłopców i dziewcząt, st. poczt. Do miasta należy 5057 dzies.; dochody miejskie w 1880 r. wynosiły 10,632 rs. Mieszkańcy zajmują się przeważnie budową wielkich łodzi. Przemysł rękodzielniczy zaspakaja zaledwo miejscowe potrzeby, fabryczny również słabo rozwinięty, ograniczał się w 1880 r. na 7 zakładach przemysłowych, zatrudniających 37 robotników i produkujących za 8140 rs. Targi odbywają się co soboty, jarmark zaś od 25 grudnia do 6 stycznia. U. istniała już w połowie XVI w.; w 1609 r. wytrzymała oblężenie wojsk polskich. Od 1737 r. miasto powiatowe gub. nowogrodzkiej.

Ustiużeński powiat leży we wschod. części gubernii i zajmuje (podług Strjelbickiego) 235·03 mil al. 11,371·7 w. kw. (pod jeziorami 1·13 mil al. 54·6 w. kw.). Powierzchnia powiatu przedstawia równinę niską, pokrytą lasami i bagniskami. Gleba w części graniczącej z gub. twerską i pow. borowickim jest gliniasto-piaszczysta, w części płn.-wsch. i płn.-zach. piaszczysta, z przymieszką urodzajnego czarnoziemu, pomieszanego ze żwirem, w części zaś przyległej do pow. czerepowickiego błotnista. Powiat należy do dorzecza Mołogi, z wyjątkiem rz. Kołpi, dopł. Sudy. Z dopływów Mołogi najważniejsze: Kaboża i Czagodoszcza. Jezior wiele, główniejsze: Talec, Otłe, Ważańskie, Czarne i in. Błota zajmują również znaczne przestrzenie. W lasach przeważają jodła i sosna. W 1870 r. było w powiecie (bez msta powiat.) 65,992 mk., zajmujących się przeważnie rolnictwem (sieją głównie owies i żyto), dalej przemysłem leśnym, budową statków wodnych i poczęści przemysłem domowym. Przemysł fabryczny dość rozwinięty. W 1880 r. było w powiecie, oprócz kilkunastu drobniejszych zakładów, 19 fabryk, zatrudniających 500 robotników i produkujących za 471,959 rs. W tymże roku było tu 73 cerkwi (51 murow.).

Ustiwica, mko nad rz. Psłą, pow. mirhorodzki gub. połtawskiej, o 13 w. od Mirhorodu, ma 754 dm., 5170 mk., 2 cerk., 4 jarmarki, warzelnię saletry. Istniało już w XVII w.; w XVIII w. sotnicze pułku mirhorodzkiego.

Ustja, rzeczka, w pow. kijowskim, ob. *Buhajówka.*

Ustje, ob. *Ujście* i *Uście.*

Ustka, folw. do Suleczyna, pow. kartuski, st. poczt. i par. kat. Suleczyn. W 1885 r. 3 dm., 25 mk. Obejmuje 4 włóki i 15 mr. W r. 1789 Ustka, szlach. pustkowie, ma 1 dm.

Ustków, w XVI w. *Ustkowo*, wś i folw., pow. turecki, gm. Grzybki, par. Jeziorsko, odl. 32 w. od Turka. Wś ma 8 dm. i 232 mk. (z Żerechowem); folw. ma 12 dm., 70 mk., gorzelnia. W 1827 r. 12 dm., 113 mk. Dobra U. składały się w r. 1885 z fol. U. i Wola Zadąbrowska, rozl. mr. 1548: fol. U. gr. or. i ogr. mr. 726, łąk mr. 74, past. mr. 82, lasu mr. 108, nieuż. mr. 49; bud. mur. 10, drewn. 10; płodozm. 8-pol., las nieurządzony; fol. Wola Zadąbrowska gr. or. i ogr. mr. 443, łąk mr. 19, past. mr. 4, lasu mr. 20, nieuż. mr. 23; bud. mur. 5, drewn. 7; płodozm. 8-pol. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś U. os. 27, mr. 75; wś Wola Zadąbrowska os. 31, mr. 97; wś Żerechowo os. 13, mr. 74; wś Ratnica os. 21, mr. 110. Na początku XVI w. łany kmiece dają na stół arcybiskupi dziesięcinę snopową z małdratami, plebanowi zaś w Jeziorsku kolędę i meszne po trzy korce żyta i tyleż owsa z łanu. Folw. dawał dziesięcinę plebanowi (Łaski, L. B., I, 408). Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1553 płacono od 1 łanu, w 1576 r. od 3 łan. i 1 łanu sołtys. (Pawiń., Wielkp., II, 222). *Br. Ch.*

Ustków al. *Ustkowo*, wś i folw., pow. krotoszyński, o $7^1/_2$ klm. ku płd. od Koźmina, na pół drogi do Krotoszyna, przy kolei żel. gnieźnień.-oleśnickiej, wprost Wolenic; par., poczta i st. dr. żel. Benice o 3 klm. Wś ma 12 dm., 94 mk. kat. i 64 ha (61 roli). Folw. (4 dm. i 149 mk.) wchodzi w skład księstwa krotoszyńskiego. Istniał już przed r. 1793.

Ustojłowo al. *Ustajłów*, folw., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horbacewicze, o 12 w. od Bobrujska (par. kat.), niegdyś własność jezuitów, teraz Monkiewiczów, ma około $5^1/_4$ włóki. Dziedzic Edmund Monkiewicz miał tu porządnie prowadzoną garbarnię, która zgorzała przypadkowo w 1887 r.

Ustrobna, wś, pow. krośnieński, na lew. brzegu Wisłoka, przy gościńcu z Krosna (8·3 klm.), na płn. do Frysztaka, składa się z 3-ch osad: Ustrobny (104 dm. i 508 mk.), Gąsienicy (21 dm., 109 mk.) i Podlesia (15 dm., 74 mk.). Wraz z obszarem więk. pos. mają 142 dm. i 711 mk. (338 męż., 373 kob.) rz.-kat. Do r. 1877 należała U. do par. w Szebniu, w tym jednak roku zbudował b. dziedzic wsi Henryk Zaręba Skrzyński kościół mur., przy którym został pierwszym proboszczem. Posiadłość tabularna (Stan. Biberstein Starowolskiego) ma 330 mr. roli, 24 mr. łąk, 5 mr. 450 sąż. ogr., 4 mr. past., 23 mr. lasu i 2 mr. 1299 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 481 roli, 104 łąk i ogr. i 60 mr. past. Las otacza U. od płd. i zach., od wschodu nad rzeką rozciągają się łąki. Graniczy na płn. z Bajdami, na płd. z Potokiem, na zach. z Jaszewem. *Mac.*

Ustrom, rzeka, w gub. smoleńskiej, lewy dopływ Dniepru. Bierze początek w pow. jelnińskim, w okolicach wsi Titowa i Nieżoda, płynie początkowo w kierunku płn.-wsch. do wsi Korowinki, w pow. dorohobuskim, poczem skręca na zach. i o 3 w. poniżej ma ujście. Długa do 50 w., szeroka od 4 do 12 saż., głęboka od 1 do 9 stóp, dno ma ilaste. Płynie prawie równolegle z Użą. Na przestrzeni 13 w. stanowi granicę pomiędzy pow. jelnińskim i dorohobuskim a następnie na przestrzeni 18 w. pomiędzy dorohobuskim i duchowszczyńskim.

Ustroń 1.) al. *Ustronie*, folw. nad bezim. rzeczką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 10 w.), okr. wiejski Kasztelanowszczyzna, o 51 w. od Dzisny, ma 14 mk. kat.; własn. Korkosiewicza. 2.) **U.**, folw. nad rzką Janką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody, okr. wiejski Judycyn, o 80 w. od Dzisny, 1 dm., 11 mk. kat. Należał do dóbr Judycyn, Łopacińskich. W dziale między synami Aleksandra Łopacińskiego, podkom. dzisień., dostał się Klaudyuszowi Łopacińskiemu, który posiadał też wsi: Kusztale 44 dusz męs. i Swiły 56 dusz. 3.) **U.**, folw., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 62 w. od Dzisny, 1 dm., 8 mk. kat. Należał do Ryszarda Roberta Dąbrowy (ob. Złota Księga, X, 68). Własność córek Ryszarda Dąbrowy. Założony przez Pawła Dąbrowę na obszarze dóbr Ryki, niegdyś ks. Massalskich, pierwej Żabów. 4.) **U.**, folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Lebiedziewo, o 32 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 1 dm., 10 mk. (podług spisu z 1865 r. 29 dusz rewiz.); własność Wołczaskich. 5.) **U.**, folw. i wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Wiazyń (o 7 w.), okr. wiejski Poniatycze, o 15 w. od Wilejki. Folw. ma 1 dm., 6 mk. praw., wś zaś w 1866 r. 34 dusz rewiz.; należała do dóbr Ciurlanowo, Klementowiczów. 6.) **U.**, folw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krzywicze, okr. wiejski Ustroń, o 46 w. od Wilejki, ma 1 dm., 20 mk. kat.; w 1865 r. własność Tomaszewskich. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: Elżutki, Niewiary, Rakucewszczyzna i Zalesie, w ogóle 68 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. 7.) **U.**, folw., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 15 w. od Wilna, 2 dm., 13 mk. (9 kat., 4 żyd.). 8.) **U.**, folw., pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Pacowszczyzna, o 44 w. od Słonima. 9.) **U.**, dobra, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Łyskowo, o 44 w. od Wołkowyska. 10.) **U.**, dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Poniewież, o $17^1/_2$ w. od Poniewieża, własność Czechowiczów, ma 39 dzies. (17 lasu, 10 nieuż.). 11.) **U.**, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany; włościanin Kamiński posiada 55 dzies. 12.) **U.**, folw., pow. borysowski, od 1843 r. własn. Lateckich, ma około 3 włók. 13.) **U.**, folw., pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Wyzna, należy do rodziny Prószyńskich; razem z fol. Zawiszcy ma przeszło 110 włók, przeważnie w puszczach sosnowych i dębowych. Miejscowość odosobniona, bardzo dogodna; łąk błotnych dużo. Fol. U. stanowił część dawniej dóbr Starczyce. 14.) **U.**, folw., pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Carewce, o 10 w. od Słucka. 15.) **U.**, folw., pow. dyneburski, par. Warków. 26.) **U.**, po łotew. *Ustroni*, wś, pow. rzeżycki, par. Wielona, wraz z Muranami (łotew. Murani) własność sukcesorów Benisławskiego. 17.) **U.**, ob. *Ustronie*. *J. Krz.—A. Jel.*

Ustroń 1.) al. *Ustronie*, folw. do Rzadkowa, pow. chodzieski, o 5 klm. na zach.-płn. od Miasteczka (par.), poczta i st. dr. żel. na Kaczorach (Erpel) o 3 klm.; 1 dm. i 15 mk. 2.) **U.**, folw. do Ziemnic, pow. kościański, ku płd.-zach. od Krzywinia (poczta), par. Swierczyna. 3.) **U.**, folw. do Zalesia, pow. krobski (Gostyń), w okolicy Borka i Piasków; par. Wielkie Strzelce, poczta i st. dr. żel. w Borku, 2 dm., 32 mk.; właścicielem jest Stanisław Stablewski. 4.) **U.**, folw. do Grochowisk Szlacheckich, pow. mogilnicki (Żnin), o 2 klm. ku wsch. od Rogowa (par. i poczta); st. dr. żel. na Mieleszynie o 13 klm.; 2 dm. i 25 mk. Wszystkie te folwarki powstały w nowszych czasach, po r. 1830. *E. Cal.*

Ustroń, czes. *Ustroni*, niem. *Ustron*, mko na Śląsku austr., w pow. bielskim, obwodzie

sąd. skoczowskim, odl. 15 klm. od Cieszyna. Rozłożyło się w miejscu, gdzie wąska dolina górnej Wisły rozszerza się nieco. Wzn. osady wynosi 1050 st. npm. Począwszy od U. przyjmuje Wisła kierunek płn. i płynie jako rzeka górska śród płaskich brzegów, śród pól kamienistych, na których każdy wylew sprawia wielkie spustoszenia. Dopiero poniżej Skoczowa (odl. 9 klm.) zmienia się charakter rzeki: Wisła staje się rzeką nizinną. W obrębie obszaru U. zmniejsza się znacznie spad wody Wisły; kiedy bowiem w górnym jej biegu aż do granicy wsi Wisły i Ustronia wynosi na przestrzeni 25 klm., licząc od źródeł Czarnej Wisły, 700 mt. czyli 3 cm. na jeden metr, to na obszarze U. wynosi spad wody tylko $^1/_2$ cm. na 1 mt. W granicach U. wpadają do Wisły: z lew. brzegu, ze stoków gór Wielkiej i Małej Czantoryi potoki: Suchy, Poniwiec i Żabiniec; z praw. brzegu górskie potoki: Dobka, Jaszowiec i Gościeradowic. U. graniczy na płd. z wsią Wisłą, na zachód z Górną Liszną, na wsch. z Brenną, na płn. z gminami: Lipowiec, Hormanice, Kozakowice Górne i Ciszowa Mała. Na wschód wznoszą się szczyty Malinka (809 mt.), Świniarka (680 mt.), Orłowa (766 mt.), Równica (883 mt.) i Lipowski Groń (743 mt.); na zach. Wielka Czantorya (995 mt.) i Mała Czantorya (864 mt.). W r. 1890 do miasta należało 4348 ha i 96 ar., liczono 411 dm., rozrzuconych w znacznej części, ztąd też poszczególne grupy domów mają nazwy: Stawy, Goje, Wyrchowina, Brzegi i t. d. Mieszkańców było 4375; 1860 kat., 2411 prot. i 104 izrael.; 3968 Polaków, 267 Niemców, 99 Czechów. Do osady należy 7557 mr. ziemi. Według sprawozdania izby handlowej w Opawie z 1885 r. 75 osób zajmowało się handlem i przemysłem. W U. znajduje się fabryka mebli giętych i fabryka wyrobów z miedzi i żelaza. Wyrobom z żelaza i miedzi dał początek przed 100 laty ówczesny właściciel ks. Karol Albert. Obecnie wyrabiają tu osi wozowe, kotły, śruby; prócz tego znajduje się i odlewnia sprzętów gospodarskich. Fabryki te zatrudniają obecnie 900 robotników. Są własnością, jak i całe miasteczko, arcyks. Albrechta. W miejscu jest kościół paraf. katol. i kościół protest., dom sierot ewang. (od r. 1880), szkoła ludowa, szkoła począt. ewang., zarząd lasów w dobrach arcyks. Albrechta, urz. poczt. i st. kolei żel. Górskie położenie nadało miasteczku charakter stacyi klimatycznej, ściągającej w lecie pewną liczbę gości, odbywających tu kuracyę. Powietrze górskie, żentyca i kąpiele wiślane, stanowią środki lecznicze (ob. „Bad Ustron in den Beskiden“, w „Abhandl. des histor. Vereins fuer Schlesien“, 1876 r.) Par. rz.-kat. liczy 2840 kat., 6800 ew. i 100 izr.; par. ewang. (od r. 1785) obejmuje 4300 ewang. *W. H.*

Ustronie 1.) wś, pow. radzymiński, gm. Strachówka, par. Sulejów, ma 26 mk., 47 mr. 2.) **U.**, wś, folw. i os. młyn., pow. nieszawski, gm. i par. Lubanie, odl. 11 w. od Nieszawy, ma 240 mk. W 1827 r. 15 dm., 146 mk. W r. 1879 fol. U. rozl. mr. 681: gr. or. i ogr. mr. 421, łąk mr. 49, past. mr. 46, lasu mr. 111, nieuż. mr. 54; bud. mur. 10, drewn. 3; płodozmian 8-pol., las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś U. os. 23, mr. 178; wś Sarnówka os. 12, mr. 457; wś Bodzie os. 56, mr. 278. Kiełcz de U. podpisany jest na dok. z r. 1432, wystawionym w Brześciu Kujawskim (Kod. dypl. pol., IV, 849). Według reg. pobor. pow. brzeskiego z r. 1577 wś U., w par. Lubanie, miała 8 łan., 12 zagr. (Pawiński, Wielkp., II, 4). 3.) **U.**, wś, pow. łódzki, gm. Nakielnica, par. Parzęczew, ma 24 dm., 252 mk., 385 mr. 4.) **U.**, wś, pow. łódzki, gm. Wiskitno, par. Mileszki, ma 11 dm., 112 mk., 31 mr. 5.) **U.**, os., pow. sieradzki, gm. i par. Zadzim, odl. 24 w. od Sieradza. 6.) **U.**, folw., pow. sieradzki, ob. *Iwonie*. Folw. ten rozl. w 1884 r. 95 mr. 7.) **U.**, os. fabr. nad rz. Białą Przemszą, pow. będziński, gm. Łosień, 5 dm., 6 mr.; ob. *Okradzionów*. 8.) **U.**, os. młyn., pow. jędrzejowski, gm, Prząsław, odl. 10 w. od Jędrzejowa, ma 49 mr. (28 roli), 3 dm., młyn wodny. Oddzielona od dóbr Warzyna. 9.) **U.**, wś i folw., pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Kaletnik, odl. od Suwałk 17 w. Wś ma 4 dm., 39 mk.; kol. 3 dm., 26 mk. W 1827 r. 3 dm., 17 mk. 10.) **U.**, fol., pow. suwalski, gm. Kuków, par. Suwałki, odl. od Suwałk 5 w., ma 2 dm., 9 mk. 11.) **U.**, folw. nad rz. Marychą, pow. sejneński, gm. i par. Kopciowo, odl. od Sejn 21 w., 1 dm., 6 mk. Folw. ten, w r. 1871 oddzielony od dóbr Hołny Wolmera, rozl. mr. 4267: gr. or. i ogr. mr. 1162, łąk mr. 50, past. mr. 551, lasu mr. 2489, zarośli mr. 4, nieuż. mr. 11; bud. drewn. 4; las urządzony, pokłady torfu. *Br. Ch.*

Ustronie 1.) chutor szlach., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 60 w. od Lidy, 1 dm., 12 mk. 2.) **U.**, zaśc. szlach., pow. trocki, w 3 okr. pol., o 40 w. od Trok, 1 dm., 11 mk. kat. 3.) **U.**, folw., pow. trocki, ob. *Powierzchnie*. Leży nad rz. Wierzchnią, o 56 w. od Trok, ma 3 dm., 21 mk. kat.; par. kat. Niemoniuny. W 1850 r. dobra, należące do Morawskich, składały się z 1 folw. i 6 wsi i miały 1030 dzies. rozległ. 4.) **U.**, zaśc., pow. kowieński, w 2 okr. pol., gm. Kroki, o 70 w. od Kowna. Szlachcic Kosztowny ma tu $12^1/_2$ dzies. ($3^1/_2$ lasu) i tyleż Niewiardowski. 5.) **U.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Antolepty; włośc. Pakalnis ma tu 125 dzies. (32 lasu, 7 nieuż.). 6.) **U.**, folw., pow. nowoale-

ksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Słobódka, o 80 w. od Nowoaleksandrowska. Należy do dóbr Drujka. Założony na gruntach Powojewszczyzny przez Pawła Dąbrowę, obecnie własność sukcesorów Ryszarda Dąbrowy, którzy w U. i Rajkowszczyźnie mają 92 dzies. ($6^1/_2$ lasu, 1 nieuż.). 7.) **U.**, zaśc., tamże, w 4 okr. pol., gm. Antuzowo, o 3 w. od Nowoaleksandrowska, własność Łappów, ma 202 dzies. (14 lasu, $19^1/_2$ nieuż.). 8.) **U.**, folw., pow. nowoaleksandrowski, ob. *Konie*. 9.) **U.**, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Kielmy, 241 dzies. w dwóch częściach: Kozłowskich i Rulińskich. 10.) **U.**, wś, pow. rossieński, należy do dóbr Judrany, Buszyńskich. 11.) **U.**, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogowo, własność Krzywców, 16 dzies. (5 lasu, 2 nieuż.). 12.) **U.**, folw., pow. borysowski, w 1 okr. pol., gm. Krasne Łuki, o 40 w. od Borysowa. 13.) **U.**, folw., pow. czerykowski, dziedzictwo Borejszów, ma 147 dzies. (80 lasu, 48 roli, 8 łąk); młyn wodny daje 100 rs. 14.) **U.**, ob. *Ustroń*. *J. Krz.—A. Jel.*

Ustronie, ob. *Ustroń*.

Ustronna, osada, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięciół, o 59 w. od Słonima.

Ustrony 1.) zaśc. szlach., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 42 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. kat. 2.) **U.**, wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Kotra, o 12 w. od Prużany. 3.) **U.**, folw., pow. borysowski, dany w nagrodę w 1869 r. urzędnikowi Bielinowiczowi, ma około $6^1/_2$ włók; propinacya i młyn.

Ustrych, jezioro w Warmii, przy leśnictwie Ramuk, w pow. olsztyńskim. Przepływa przez nie rzka Łyna.

Ustrych, leśnictwo, w pow. olsztyńskim, na Warmii, pod Wutrynami.

Ustrzesz, wś i folw., pow. radzyński, gm. Lisia Wólka, par. Radzyń (odl. 5 w.), posiada gorzelnię parową, z zacierem 50 korcy, młyn, fabrykę drenów, 38 dm., 388 mk. W r. 1827 było 35 dm., 263 mk. W r. 1886 fol. U. rozl. mr. 2012: gr. or. i ogr. mr. 1019, łąk mr. 723, past. mr. 89, lasu mr. 113, nieuż. mr. 68; bud. mur. 8, drewn. 32; płodozm. 13-pol., las urządzony. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 wś szlach. Ustrzesz Nowa, w par. Radzyń, miała 16 osad. W r. 1580 p. Andrzej Kazanowski płaci od 2 włók osiadł. fl. 2, od trzeciej części łanu osiadłego gr. 10, od zagrody bez roli gr. 4, komornic dwie spustoszały. Summa fl. 2 gr. 14 (Pawiński, Małop., 393, 423). *Br. Ch.*

Ustrzyki 1.) *Dolne*, miasteczko, w pow. liskim, w okolicy górzystej i lesistej, na lew. brzegu Strwiąża. W pobliżu uchodzą do Strwiąża dwa potoki: z lew. brzegu Strwiążyk, z praw. Jasienka. Przez mko prowadzi kolej państwowa z Nowego Zagórza do Chyrowa, mająca tu stacyę (355 klm. odl. od Podgórza, 204 klm. od Lwowa a 26 klm. od Chyrowa). Wzn. obszaru 453 mt. npm., ku płn.-zach. podnosi się teren w lesiste szczyty „Kamena Ławoda" (759 mt.). Przez te szczyty prowadzi granica płn., dzieląca U. Dolne od wsi Berechy Dolne. Granica zach. ciągnie się linią w kierunku płd.-zach. do Strwiąża, dzieląc terytoryum mka od obszarów Łodyny, Dźwiniacza Dolnego i Strwiążyka; południowa wzdłuż Strwiążyka, prawie po jego ujście, gdzie skręca się ku płd.-wsch. Na zach. i płd. graniczą U. ze wsią Strwiążykiem i Ustyanową. Najbliższą wsią na wsch. jest Jasień. Osada górska, dość dobrze zabudowana, ma parafię gr.-kat., sąd pow., szkołę 4-klas. i urząd poczt. i telegr. Rz.-katolicy należą do par. w Jasieniu. Miasto liczy 210 dm. i 1860 mk., w tem 499 gr.-kat. Rus., 205 rz.-kat. Pol., 1146 żyd. i 9 osób in. wyzn. Ci ostatni zajęci są przy eksploatacyi nafty w sąsiednich Berechach. Własn. tabularna dzieli się na 3 części: dwie części (Maryi Nanowskiej) mają cegielnię i folw., 135 roli, 11 łąk, 2 ogr., 72 past., 103 mr. lasu i 1 mr. 53 sąż. parcel budowl.; trzecia część (Gotfryda Stroetza) ma tartak, 7 mr. roli i 6 mr. parcel bud. Pos. mn. ma 446 roli, 50 łąk i ogr., 117 mr. past. Targ odbywa się we środy. Najokazalszym budynkiem jest cerkiew murowana. Par. (dek. ustrzycki) obejmuje wsi Jasień i Strwiążyk z cerkwiami. Uposażenie proboszcza składa się z 7 mr. ogr., 80 roli, 10 łąk i 14 mr. pastw. Przy cerkwi znajduje się biblioteka dekanalna. Ludność chrześciańska jest przeważnie rolniczą. 2.) **U.** *Górne*, wś, pow. liski, leży w zwartej dolinie górskiej, 18 klm. na płd. od mka Lutowisk, na praw. brzegu pot. Wołosy (lew. dopł. Sanu). Dolinę otaczają wysokie lesiste pasma, których szczyty sięgają na płn.-zach. 1071 mt., na płd.-zach. 719 mt., na wsch. 977 i 801 mt. Najbliższą wsią na płn. jest Bereska, na płd.-wsch. Wołosate. We wsi znajduje się par. gr.-kat. z cerkwią drewnianą, należącą do dek. zatwarnickiego. Do par. należą wsi: Wołosate, Stuposiany i Bereska. Uposażenie proboszcza składa się z 88 roli, 44 łąk, 36 mr. past., z 18 sągów drzewa i dodatku do kongruy 142 złr. 82 ct. Wraz z obszarem dworskim liczą U. 48 dm. i 308 mk., 277 gr.-kat., 6 rz.-kat., 30 izr. Posiadłość tabularna (Augusta Nowaka i współwłaścicieli) ma tartak, 85 mr. roli, 61 mr. łąk, 1542 sąż. ogr., 233 mr. past., 4315 mr. lasu, 7 mr. nieuż. i 1542 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 375 roli, 274 łąk i ogr., 302 past. i 42 mr. lasu. Gleba jałowa, górska. *Mac.*

Ustuki, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 32 w. od Poniewieża.

Ustup, jezioro, pow. homelski; rocznie poławia się około 45 pudów ryb.

Ustupiszcze, zaśc. szlach. nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 50 w. od Dzisny, 1 dm., 4 mk. prawosł.

Ustya, ob. *Uście.*

Ustyanowa *Górna* i *Dolna*, wś, pow. liski, przy gościńcu i kolei państwowej, między stacyami Ustrzyki i Olszanica, 3·75 klm. na zachód od Ustrzyk Dolnych. Par. rz.-kat. w Jasieniu. Parafia gr.-kat. z dwoma cerkwiami: parafialną w U. Górnej i filialną w U. Dolnej. Dziś obie części wsi stanowią wspólną gminę. Liczy ona 189 dm. i 1195 mk., 986 gr.-kat., 115 rz.-kat. i 94 izrael. Posiadłość tabularna (Jul. Szemelowskiego) wynosi 526 mr. roli, 114 mr. łąk, 4 mr. ogr., 93 mr. 851 sąż. past., 149 mr. lasu, 4 mr. nieuż. i 2 mr. 1314 sąż. parcel budowl., nadto ma młyn i folw.; pos. mn. ma 1638 roli, 233 łąk i ogr., 367 past. i 348 mr. lasu. Uposażenie parafii składa się z 113 mr. roli, 25 mr. łąk, 12 mr. 683 sąż. past. i 2 mr. 1127 sąż. lasu. Prócz tego proskórne przynosi 50 korcy owsa i dodatek do kongruy. Obszar wsi graniczy na północ z Strwiążykiem, na zach. z Stefkową, na płd. z Łobozewem a na wsch. z Równią i Ustrzykami Dolnemi. Dolina wsi wzn. 481 mt. npm., zamkniętą jest od płn. działem lesistym, zwanym Karolik Mały (642 mt.), od płd. działem ze szczytem Kotyca (762 mt.). Z terytoryum tego spływa na wschód dopływ Strwiąża, na zachód zaś dopływ Sanu, zwany Starym Potokiem, w dalszym zaś biegu Olszanicą. Gleba owsiana, górska. *Mac.*

Ustyczki, wś nad Horyniem, pow. krzemieniecki, na wprost wsi Świniuchy, poniżej wsi Horynki.

Ustynówka 1.) wś nad rzką Szpołką, pow. zwinogródzki, w 1 okr. pol., gm. Szpoła, par. praw. Kamienowatka (o 6 w.), o 25 w. od Zwinogródki, ma 170 mk. Należy do dóbr Szpoła, Abazów. W 1808 r. był to chutor, nabyty przez Justyna Opermana. We wsi wydobywają kamień na budowle. 2.) **U.,** ob. *Ustimówka.*

Ustynów al. *Ustynówka* al. *Dobka*, jezioro, w pow. bychowskim, w pobliżu praw. brzegu Dniepru, pod mkiem Daszkówką.

Ustynowicze, wś, pow. sieński, gm. Ulanowicze, ma 8 dm., 49 mk.

Ustynówka (*Justynówka*) 1.) dawniej *Janowska Huta*, wś nad rzką Zdrywlą, dopł. Irszy, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Malin, par. praw. Janówka (o 6 w.), o 30 w. od Radomyśla, ma 245 mk. Włościanie, w liczbie 86 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 748 dzies., ze spłatą po 314 rs. 22 kop. rocznie. W zeszłym wieku i na początku bieżącego istniała tu huta szklana. W 1802 r. dziedzic wsi Fortunat Michałowski wzniósł tu kaplicę katol. a w 1810 r. zapisał fundusz na utrzymanie księdza i organisty. Znajdujący się w kaplicy obraz Bogarodzicy uważany jest za cudowny. Wś należy do dóbr Janówka, w zeszłym wieku Borejków, następnie Fortunata Michałowskiego, poczem żony jego 2-do voto Kruszyńskiej, wreszcie syna Władysława, który w 1822 r. sprzedał ją Włodzimierzowi Korczakowi Siwickiemu. 2.) **U.,** *Ustinowka*, st. dr. żel. chwastowskiej, w pow. wasylkowskim, pomiędzy Chwastowem o 17 w.) z Białocerkwią (o 15 w.), o 266 w. od Znamieńki. 3.) **U.,** wś, pow. żytomierski, gm. Pulin, par. praw. Strybież (o 12 w.). 4.) **U.,** ob. *Ustymówka* i *Ustimówka.*

Ustyż, uroczysko na gruntach wsi Medwedno, w pow. mozyrskim.

Usupis, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopł. Iszyliny (praw. dopł. Szałtony). 2.) **U.,** strumień, w gub. kowieńskiej, lewy dopł. rzki Szyładis (praw. dopł. Muszy).

Ususzki, wś i dobra nad ruczajem Wilejką, pow. bychowski, gm. Dołgi Moch (o 4 w.), ma 38 dm., 581 mk., z których 10 zajmuje się wydobywaniem kredy; zapasowy magazyn zbożowy gminny. Pod wsią znajdują się pokłady kredy. Dobra, dziedzictwo Kuczewskich, mają 2046 dzies. (1481 lasu, 250 roli, 120 łąk); młyn wodny i karczma dają 700 rs.

Uświać, *Uświecie* al. *Uświaszcz*, folw., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Kiemieliszki, okr. wiejski Litwany, 512 dzies.; w 1865 r. własność Soroków.

Uświacz, *Uświacza* 1.) jezioro, w płn.-zach. części pow. newelskiego, zajmuje 2·1 w. kw. Pomiędzy jez. U. i Zuina od płd. a jez. Jazno od płn., ciągnie się błoto, zajmujące $7^1/_2$ w. kw. 2.) **U.,** jezioro, na pograniczu pow. newelskiego i wielkołuckiego gub. pskowskiej, zajmuje 5·8 w. kw., z czego 3 w. kw. należy do pow. newelskiego.

Uświacza, rzeka, ob. *Uświat.*

Uświacze, jezioro, w pow. połockim, zajmuje 4·5 w. kw. i jest drugiem co do wielkości w powiecie.

Uświadowo, wś nad jez. Świadowo, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 43 w. od Dzisny, 6 dm., 55 mk.

Uświaszcz, ob. *Uświać.*

Uświat, jezioro, w pow. wieliskim, zajmuje 6·5 w. kw. Przepływa przez nie rzeczka Uświata al. Uświacza.

Uświat, *Uświata*, *Uświatka* al. *Uświacza*, rzeka, w gub. witebskiej, prawy dopł. Dźwiny. Bierze początek w pobliżu granicy gub. pskowskiej z jez. Gordosno, przepływa przez pow. wieliski z płn. na płd. i o 2 w. powyżej mta Suraża ma ujście. Długa 93 w.; szeroka od 10 do 20 saż., głęboka od 7 do 12 st. Bieg

ma bystry, koryto przeważnie muliste, miejscami piaszczysto-kamieniste, brzegi dość urwiste, lecz nie wysokie i gliniaste. Prawe wybrzeże zasiedlone, lewe pokryte lasem. Na wiosnę odbywa się spław drzewa. Mosty znajdują się pod wsiami: Adamowo, Cerkowice, Hłazunowo i Kozłowo; promy pod wsiami Siny Kamień i Szepicze. Przybiera od prawego brz. Owsianicę al. Uświatycę, od lewego: Uspol, Rudnię i Chałuicę al. Chałunicę al. Hołodzicę. *J. Krz.*

Uświat, mko nad rz. Uświatą i wielkiem jeziorem Uświat, które je w znacznej części opasuje, pow. wieliski (poprzednio suraski), w 4 okr. pol., gm. Uświat, o 40 w. od Wieliża, ma 360 dm., 1034 mk., 2 cerkwie. Targi odbywają się w środy i niedziele, jarmarki zaś 3 razy do roku (26 czerwca, 6 sierpnia i 26 września). Dobra, obecnie własność Artura Idena (?) i spółki, mają 51,257 dzies. Gmina obejmuje 51 miejscowości, mających 1184 dm. włośc. (obok 42 należących do innych stanów), 6213 mk. włościan (2864 męż., 3349 kob.), uwłaszczonych na 14,988 dzies. Leży w zach. części powiatu, graniczy od płn.-zach. z gm. Uzkie, od płn. i płn.-wsch. z gm. Cerkowiszcze i Baranowo, od wsch. z gm. Budnica, od płd. z gm. Kozakowo, od płd.-zach. i zach. z gm. Tiosto i Zajkowo (obie pow. horodkowskiego). Jestto dawna osada, wspominana w latopisach pod nazwą Wświacz, Świacz, Uświacz. W 1021 r. nadana przez Jarosława I ks. połockiemu Braczysławowi. Następnie zostając od czasów Olgierda i Witolda w posiadaniu Litwy, była pierwszorzędną pograniczną warownią i wielokrotnie ulegała najściom wojsk ruskich. W 1566 r. zajęta przez wojska Iwana Groźnego, zdobytą została w 1580 r. podczas wyprawy Stefana Batorego na Połock przez Jana Zamoyskiego. W 1653 r. warownia uświacka ponownie zajętą została przez wojska ruskie i dopiero na mocy pokoju andruszowskiego zwrócona Rzpltej. Stanowiła ststwo niegrodowe, które podług metryk litewskich powstało około 1560 r. i pierwotnie było połączone z ststwem jezierzyckiem a w XVIII w. z poduświackiem. Najdawniejszymi, znanymi z dokumentów starostami byli: Kierdej Hryczynowicz (1548 r.) i Stanisław Kiszka (1554 r.). Następnie kolejno posiadali ststwo: Hlebowiczowie, Druccy Sokolińscy, Sapiehowie (za Stefana Batorego Jan Piotr Sapieha), Rudominowie, Tyzenhauzowie, Czartoryscy, Ogińscy, Mniszchowie, wreszcie z mocy przywileju Augusta II z 18 paździer. 1732 r. dozwolono Michałowi ks. Czartoryskiemu, podkanclerzemu w. ks. litew., ustąpić tego ststwa komu zechce. W 1766 r. opłacano z niego kwarty 13,597 złp. a hyberny 9408 złp. W 1701 r. obejmowało ono mto Uświat z zamkiem i przyległościami: Siennica Wielka, Sorocze, Zakomelle i Zadniestajki. *J. Krz.*

Uświatka, ob. *Uświat.*

Uświaty, folw. i dobra, pow. horecki, dziedzictwo Dekiertów, 3062 dzies. (500 lasu, 300 roli, 1762 łąk); gorzelnia i 3 karczmy przynoszą 1050 rs. Gorzelnia, założona w 1836 r., w 1880/1 r. zatrudniała 8 ludzi, wyprodukowała 26,962 st. spirytusu i dała 282 rs. dochodu.

Uświatyca, tak W. Pol (w Hydrografii) nazywa rzkę *Owsianicę* (ob.), prawy dopływ Uświaty.

Uświatyszki, ob. *Usiawtyszki.*

Uświca, rzka, ob. *Uświeja.*

Uświca, wś, pow. połocki, gm. Turowla, par. Rukszeniec, posiada cerkiew p. w. Opieki N. M P. W 1863 r. było 49 dusz rewiz.

Uświda, wś i dobra, pow. połocki, własność sukcesorów Maurycego Sosnowskiego, ma 734 dzies. ziemi dworskiej.

Uświecz, dobra, pow. siebieski, własność Aleksandra Tyszkiewicza.

Uświej 1.) folw., pow. lepelski, w dawnej gm. Tiotczo, 405 dzies. ziemi dworsk.; własność Augustyna Hrehorowicza, b. marszałka lepelskiego. 2.) **U.**, wś, pow. połocki, par. Rukszeniec.

Uświeja, rzka, pow. lepelski, mylnie (ob. *Czaszniki*), za Oświeja al. Olszanka (ob.). W gub. mohylewskiej zwana także Uświcą.

Uswitz (niem.), ob. *Dusocin.*

Uswoja, jezioro, pow. newelski, zajmuje 7·0 w. kwadr.

Usycza, *Ussycza* (w dokum.), ob. *Uszyca Stara.*

Usynie 1.) dwór, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdwile, par. Stulgi, o 29 w. od Rossień, własność Girdwojniów, ma 41 dzies. (7 nieuż.). 2.) **U.**, wś, tamże, w 5 okr. pol., gm. Konstantynów, o 73 w. od Rossień.

Usyśka, rzka, w gub. witebskiej, lewy dopływ Oboli. Bierze początek z jez. Kaszo, leżącego o 4 w. na płn. od jez. Horodek. Długa około 30 w., płynie w kierunku od wschodu na zachód. Uchodzi do Oboli pod wsią Miszniewicze. Szeroka od 2 do 7 saż., głęboka od 1 do 5 stóp; dno ma piaszczyste, miejscami kamieniste. Brzegi wyniosłe, w wielu miejscach urwiste.

Usz ....., ob. *Uż .....*

Usza *Szczuki* i *U. Wielka* 1.) dwie wsi, pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Kuczyn. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 U. Wielka miała 19 dm., 149 mk. a U. Szczuka 2 dm., 19 mk. 2.) **U.** *Mała*, wś, pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Kuczyn. W 1827 r. miała 13 dm., 83 mk.

Usza 1.) rzeka, w pow. ihumeńskim, pra-

wy dopływ Berezyny. Zaczyna się na płn. krańcu powiatu pod zaśc. Jaśki, płynie ciągle miejscowością głuchą na wschód około wsi Szemiotowa, Pekalina (młyn), Radkowszczyzny (młyn); pod zaśc. Szumiel rozlana w jezioro na wiorstę, ma młyn i pod Czernową Rudnią także młyn; dalej płynie koło wsi Słoboda, gdzie obraca młyny i fabrykę sukienną obywatela Słotwińskiego, dziedzica Rawanicz; koło wsi Horodno, Krupa, Kotowo, Kniaziówka (młyn), Bielica (młyn), pod fol. Kałużyce przez Wańkowicza wzniesione zostały w czasach ostatnich młyny walcowe, wreszcie o 4 w. za fol. Moszczenica wpada do Berezyny na samej granicy pow. borysowskiego, o 9 w. poniżej ujścia Bobra, na wprost ujścia rz. Izby al. Manicy. Dopływy U., oprócz drobniejszych, są: z prawej strony Czernica, Prudok, Byszynka, Klonówka, Wołodutka, Bielica (obfitująca w raki i wydry), Moszczenica, Mieżyreczje; z lewej zaś: Mokonia al. Mokońka, Worok (Borek), Łozinka, Krupianka, Kałużyca. Długa 66 w. Spławia na wiosnę drzewo z puszcz okolicznych, od Czernowej Rudni, na przestrzeni 42 w. Koryto i brzegi ma piaszczyste, kręte, bystra, po za wsią Kniaziowką bieg swój przyśpiesza, wijąc się wężykowato, odrywa corocznie brzegi i wyrabia sobie inne koryto. Począwszy od wsi Bielicy aż do ujścia nad brzegami U. znajduje się wiele rudy żelaznej. Szerokość U. poniżej wsi Kniaziówki wynosi od 5 do 8 sąż., głębokość od 3 do 7 st., dno piaszczyste albo pokryte kawałami rudy żelaznej. Szerokość doliny U. dochodzi do 1 w.; na wiosnę bywa zalana. Brzegi doliny są miejscami wyniosłe i strome. 2.) **U.**, rzeka, w pow. słuckim i nowogródzkim, lewy dopływ Niemna. Zaczyna się w powiecie słuckim, w moczarach około wsi Świcież, płynie na płn.-zach. pod Nieśwież, tu puściwszy strugi na prawodo jezior zamkowych, zw. Panieńskie i Pionierskie, zwraca się na zach. pod fol. Albę, dopływa do wsi Pochabowszczyzna i wkracza w pow. nowogródzki około wsi Jaśkiewicze; dalej płynie koło wsi: Kwacze, Kruty-Biereh, potem przeciąwszy tor dr. żel. mosk.-brzeskiej pod wsią Baraszkowszczyzna, dociera do Krasnohorki, Janicz, Makasz, Niedźwiadki, Żuchowicz, Kożewa, Radunia, Treszczyn, Skorycz, Doryna i pod mkiem Jeremicze ma ujście. Do U. uchodzą z prawej strony: Lipka, Horodzieja, Biereścianka i Miranka al. Mirka; z lewej zaś Malewka, Snowka, Iszkołdź, Dźwieja i Cetranka. Długa około 63 w., płynie wśród bardzo żyznych, urodzajnych ale bezleśnych okolic; na błoniach wszędzie wyborne łąki; dużo porusza młynów. Spławna na przestrzeni 31 w. od wsi Makasze. Rzeka ta upamiętniona przez Mickiewicza w „Panu Tadeuszu“ (Wojski mówi „miałem mój folwark tuż na Uszą rzeką“). Nad rz. U. pod Nieświeżem była prochownia radziwiłłowska (ob. Pamiętniki Wejły w Ateneum Kraszewskiego, VI, 192). Niemniej rz. Usza wspomniana w dokumencie z 1552 r. przy opisie sioła Malewa (ob. Piscewaja kniha pinskaho i kleckaho powieta, 459, 462, 466, 472). 3.) **U.**, rzeka, w pow. mińskim i wilejskim, lewy dopływ Wilii, ma początek w pow. mińskim, w okolicy wzgórzystej, za wsią Szopowały (gm. Zasław). Źródła jej stykają się prawie z źródłami Berezyny Niemnowej i Świsłoczy Dnieprowej, płynie w kierunku zachodnim około wsi Turkowszczyzny, Bartnik, Uszy, Roman, po za którą przecina tor dr. żel. lipawo-romeńskiej i płynąc równolegle do niego wkracza w pow. wilejski. Ubiegłszy w pobliżu toru kolejowego 15 w., opuszcza go pod wsią Konczany, płynie dalej około wsi Miasoty (młyn); o 5 w. poniżej przyjmuje z praw. strony rz. Łoszę, i zwróciwszy się ku zachodowi, płynie miejscowościami lesistemi; zasiliwszy się z lewej strony rzką Krynicą ma dużą kotlinę łąkową w okolicy Mołodeczna i dalej aż do połączenia się z rzką Cną; odtąd zwróciwszy się jeszcze bardziej na zachód, płynie ścieśnionem korytem przez lesiste miejscowości koło wsi Usza; za fol. Antonopol zasila się od lew. brzegu Sekunką i za zaśc. Pierewoz ma ujście. Długa około 70 w. Spławia na wiosnę do Wilii drzewo z puszcz okolicznych. 4.) **U.**, rzeka, w gub. wileńskiej, lewy dopływ Wilii. Bierze początek z błot pow. oszmiańskiego, w pobliżu wsi Zaskiewicze. Długa około 60 w., szeroka 1 sąż., głęboka $1^1/_2$ arsz. Płynie przeważnie miejscowością lesistą i błotnistą. Od praw. brzegu przybiera błotnistą rzkę Iznę. 5.) **U.**, rzeczka, w pow. rzeżyckim i dyneburskim, prawy dopływ rz. Dubny. Bierze początek około fol. Szewkina, z wielkiego błota, zajmującego do 20 w. kw. i ciągnącego się od wsi Holany. Na przestrzeni 13 w. płynie wąską doliną, pokrytą łąkami, pozostałe zaś 34 w. śród rozległych lasów i uchodzi do Dubny pod wsią Ancyną. Szeroka do 7 sąż., głęboka najwyżej 3 st., bieg ma wolny, koryto ilaste, grząskie. Odgranicza od płd. wielkie błoto Tetcza. Most drewniany znajduje się przy folw. Hrybalce, na drodze z Warklan do Prel, prom pod wsią Karolinki-Stykawy. Przybiera ruczaj Iwojż i dwie bezim. strugi, wypływające z błot. 6.) **U.**, ob. *Usa*.

Usza 1.) cztery fol. i 3 wsi nad rz. Uszą, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło (o 7 w.), okr. wiejski Usza, o 42 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska. Fol.: Kurowskich 5 dm., 51 mk. prawosł., Klemontowiczów 1 dm., 11 mk., cer-

kiew, Baranowiczów 1 dm., 5 mk. i czwarty 1 dm., 2 mk.; wś włośc. zaś 15 dm., 174 mk. prawosł. W 1865 r. w części skarbowej było 4, w części Kurowskich 40, w części Klemontowiczów 26 dusz rewiz.; folw. należały do Kurowskich, Klemontowiczów (3 wsi) i Baranowiczów. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Bojary, Dziublewszczyzna, Korsakowicze, Kozły, Łosie, Naudziechy, Nowosiołki, Olechnowicze, Popowszczyzna, Porewicze, Starynki, Szałuchy, Usza i Wojciele oraz zaśc. Pienne, w ogóle w 1865 r. 390 dusz rewiz. (9 b. włośc. skarb., 8 jednodworców, 264 włośc. uwłaszczonych, 8 bezrolnych i 19 b. ludzi dworskich). 2.) **U.**, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło (o 7 w.), okr. wiejski Ułanowszczyzna, 7 dusz rewiz.; należała do dóbr Leuszowszczyzna, Suryntów. 3.) **U.**, zaśc. pryw. nad rz. Uszą, pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 22 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 4 dm., 24 mk., młyn wodny. 4.) **U.**-*Olechnowicka*, wś pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 41 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 4 dm., 33 mk. prawosł.; własność Swiętorzeckiego (w 1866). Porów. *Olechnowicze*. 5.) **U.**, wś i fol. nad rz. Uszą, pow. ihumeński, przy gośc. większym poleskim. W 1812 r. generał Dąbrowski, dążąc tędy ze swą dywizyą z Bobrujska pod Borysów, miał tu nocleg (ob. Pamiętniki wojenne, str. 42). Miejscowość poleska, grunta lekkie. 6.) **U.**, dobra na lewym brzegu Uszy, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, par. katol. Berezyna, własność dawniej Moszyńskich, potem Rogowskich, od 1858 r. Stanisława Rawy, mają około 137 włók. Wś U. ma 11 dm., 305 mr. włośc. 7.) **U.**, dobra i fol. przy ujściu Uszy do Berezyny, pow. ihumeński, gm. Bieliczany, odl. o 21 w. od mka Berezyny Luboszańskiej, mają 3789 mr., w tej liczbie 2589 mr. pod lasem, 258 pod łąkami, reszta pod rolą, drogami i błotami. Łąki nad Berezyną (215 mr.) i Uszą (43 mr.) bujne i obfite, lasy wielkie i piękne, przeważnie sosnowe i dębowe; gleba piaszczysta, potrzebuje ulepszenia. Na łąkach znajdują się pokłady rudy żelaznej błotnej. W kniei dębowej, przyległej ku rz. Berezynie, nad jeziorem zw. Starorzeczyszcze, gnieżdżą się bobry. Oprócz tego w tychże kniejach znajdują się niedźwiedzie, łosie, sarny; po wzgórzach borsuki a czasem i dzikie świnie. 8.) **U.**, wś i dwa fol. nad rz. Uszą, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zasław, o 47 w. od Mińska a 12 w. od Zasławia, parafia katol. dawniej Zasław, teraz Raków. Wś ma 20 osad; jeden z fol. należy od 1866 r. do Żołnierowiczów, drugi do Dąbrowskich; oba mają po 54 dzies. Miejscowość falista, z wyniszczonemi lasami, grunta szczerkowe. U. st. dr. żel. lipawo-romeńskiej, leży pomiędzy st. Mołodeczno (o 15 w.) a Olechnowicze (o 13 w.), odległą jest o 116 w. od st. Wilejka, o 57 w. od Mińska a 595 w. od Romien. Dane o położeniu st. U. podane w art. Krasne (ob.) są mylne. 9.) **U.**, dobra, pow. miński, w 1620 r. własność Adama Korsaka, w 1780 r. dziedzictwo Ignacego Nornickiego. 10.) **U.**, dobra, tamże, własność Mirskich, następnie Walentyny Ogińskiej, 790 dzies. ziemi dworskiej. 11.) **U.**, dobra, własność Luboszczyńskich, Czarkowskich, Iwanowskich. 12.) **U.**, karczma, w okolicach Nowogródka, upamiętniona przez Mickiewicza w poemacie „Pan Tadeusz“. Karczma ta wybraną została na miejsce pojedynku pomiędzy Dowejką a Domejką („Zgoda! wrzaśli: czas? — jutro, miejsce — karczma Usza“). 13.) **U.**, fol. nad rz. Uszą, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Żuchowicze, o 37 w. od Nowogródka, ma 970 dzies. w gruntach pszennych, z łąkami wybornemi. Należy do dominium Horodziej Brochockich. Ponieważ dominium ma szczupłe łąki i z U. dostarcza się siano na utrzymanie słynnej obory horodziejskiej, ustaliło się więc na miejscu przysłowie: „Horodziej bez Uszy, jak ciało bez duszy“. Dochodne młyny wodne; miejscowość bezleśna. *J. Krz.—A. Jel.*

Usza, *Uż* al. *Uża*, rzeka, w gub. wołyńskiej i kijowskiej, prawy dopływ Prypeci. Wypływa z bagien około wsi Nowy Majdan, przepływa przez płn. część pow. żytomierskiego i wschodnią połowę owruckiego, pod wsią Tarasy wchodzi w granice pow. radomyskiego, w którym pod mkiem Czarnobylem ma ujście. Dolina rzeki, ścieśniona w wąskim łożysku do mka Iskorości, rozszerza się następnie, staje błotnistą i zarasta sitowiem. Brzegi do Iskorości kręte, urwiste i kamieniste, następnie obniżają się stopniowo. Słynna jest skała, z wgłębieniem, znajdująca się w korycie rzeki w pobliżu Iskorości i zwana Światiec al. Kąpielą Olgi. Dno rzeki do ujścia Żerewy pod Narodycami jest kamieniste lub piaszczyste, dalej zaś ilaste. Szerokość w granicach gub. wołyńskiej wynosi do 3 saż., głębokość od $1^1/_2$ st. do $1^1/_2$ saż.; w gub. kijowskiej rzeka rozszerza się. Długość od Iskorości (podług Winc. Choroszewskiego) wynosi 135 w. Do U. wpadają, oprócz drobniejszych, od lewego brzegu: Hreźla, Bereza i Ilija, od prawego zaś Bobryk, Razienka, Mutwica, Wereśnia, Norzyń. Nad U. leżą największe i najpiękniejsze lasy pow. radomyskiego. *J. Krz.*

Uszacz, *Usacz*, *Usacza*, rzeka, w gub. witebskiej, lewy dopływ Dźwiny. Bierze początek w gub. mińskiej, płynie kręto z południa

na północ i ubiegłszy w gub. witebskiej około 74 w. ma ujście pod wsią Culki. Szerokość jej w pow. lepelskim dochodzi do 5 saż., w dolnym biegu do 10 saż.; głęboka od 2 do 7 stóp, bieg ma dość bystry, koryto przeważnie ilaste, w części kamieniste, brzegi dość niskie, pokryte łąkami. W pow. lepelskim o $2^1/_2$ w. od granicy obraca młyn pod wsią Horodnia i pod mkiem Uszacz znajduje się na niej most drewniany, pod fol. Uszacz młyn wodny, pod mkiem Mienicą oraz pod mkiem Woroniecz promy. Za ostatniem prawy brzeg rzeki staje się urwistym, poczem pod wsią Zaskórki obraca młyn. Pod wsią Kazinki znajduje się most drewniany. Pod wsią Mosejlewo wkracza w granicę pow. połockiego, stanowi potem na przestrzeni 11 w. granicę pomiędzy pow. lepelskim i połockim, poczem w tem ostatniem pod wsią Rudnią obraca młyn wodny. Od wsi Piatnicka do ujścia płynie śród urwistych brzegów. Łąki nad U. wydają bujną trawę. Podczas wezbrania wiosennego spławiają drzewo z gub. mińskiej. Od prawego i lewego brzegu przybiera kilka drobnych rzeczek. *J. Krz.*

Uszacz al. *Zieńkowszczyzna*, *Zawołucie*, *Cieliczyn*, mko i dobra nad Uszaczą, pow. lepelski, w 3 okr. pol., gm. Uszacz, o 30 w. od Lepla przy dr. do Połocka a 25 w. od Kamienia, ma 128 dm., 652 mk., cerkiew paraf., 2 domy modlitwy żydowskie, zarząd okr. policyjnego i gminy, st. poczt., most na rzece, młyn wodny. Dobra mają 2744 dzies. ziemi dworskiej. Gmina znajduje się w płn.-zach. części powiatu. Graniczy z gminami: Woroniecz, Kublicze, Hutowo, Bielsk, Czerstwiaty pow. lepelskiego i Turowla pow. połockiego, obejmuje 62 miejscowości, ma 529 dm. włośc. (obok 206 należących do innych stanów), 3524 mk. włościan, uwłaszczonych na 5518 dzies. Dobra U. należały w 1624 r. do Józefa Klonowskiego, stolnika połockiego, w 1672 r. do Dawida Radzimińskiego Frąckiewicza, który tu funduje bazylianów a żona jego Elżbieta z Grotkowskich zapisuje im w 1712 r. 2500 złp. Dalej własność Kaspra Frąckiewicza, który zastawia dobra za 2000 tal. bitych Konstantemu Szczyttowi. Następnie Krzysztofa Szczytta, kasztelana smoleńskiego, żona którego Anna z Zawiszów z synem Józefem zbywają w 1721 r. Janowi Żabie, wwdzie mińskiemu, poczem Hieronima i Cecylii z Lipskich Żabów, od których nabywa Tadeusz Żaba, wwda połocki, córka zaś jego Cecylia Marcinkiewiczowa przekazuje córce swej Alinie hr. Platerowej, po której przechodzi na syna jej Gustawa hr. Platera. Folwark Cieliczyn był własnością Piotra Wazgirda, który wespół z żoną swą z domu Wysocką sprzedają Konstantemu Szczyttowi. W U. byli dominikanie, ufundowani w 1716 r. przez Hieronima Żabę, podwojewodziego połockiego, wraz z żoną Katarzyną z Protaszewiczów. Dobrodziejami klasztoru byli Jan Żaba, wwda miński, i synowa jego Cecylia z Lipskich Żabina. Przy klasztorze była szkoła powiatowa. Po 1772 r. U. było głównem miastem pozostałej przy Rzpltej części województwa połockiego i tu odbywały się sejmiki wojewódzkie. W okolicach miasteczka znajdują się liczne mogiły, pochodzące z czasów walk stoczonych w 1812 r. *A. K. Ł.*

Uszacza 1.) rzeczka, w pow. borysowskim, dopływ jeziora Swierżeń od strony południowej; ma początek w moczarach lesistych o 4 w. za Puciłowiczami, płynie w kierunku wschodnim koło tej wsi i fol., następnie zwraca się ku północy, płynie koło wsi Maciusze i za Małemi Dolcami, przyjąwszy dopływ z lewej strony, zwraca się na wschód i ma ujście. Długa przeszło 2 mile. 2.) **U.**, rzeczka, na północnym krańcu pow. borysowskiego, w obrębie gm. Wielkie Dolce, ma bieg na południe, dopływa do jeziora Zamosze pod wsią t. nazw., łączy się z jez. Isno w pow. lepelskim. *A. Jel.*

Uszadcze, uroczysko sioła Kupiatycz, w pow. pińskim (gm. Pieńkowicze), wspominane w dokumencie XVI w. (ob. Piscewaja kniga Pinsk., wyd. Wil. Arch. Komis., str. 348).

Uszaelksnen 1.) al. *Uszalksnen*, wś, w pow. pilkałeńskim. 2.) **U.**, wś, w pow. ragneckim, nazwana też *Kudlauken*.

Uszaeszen, pow. ragnecki, ob. *Krebschen*.

Uszaki, wś i dobra nad Sożą, pow. czerykowski, gm. Starynka. Wś ma 50 dm., 288 mk.; dobra, od 1865 r. własność Azanczewskiego, 2572 dzies. (2200 lasu, 60 roli, 250 łąk); 2 karczmy dają 200 rs. Przystań do ładowania drzewa.

Uszakowo, zaśc., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wojstom (o 3 w.), o 78 w. od Święcian, ma 2 dm., 17 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.).

Uszałowicze, białoruskie *Uszałowiczy*, dwie wsi poradziwiłłowskie i fol., pow. słucki, o milę na płn. od Słucka, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk. Jedna wś ma 7, druga 20 osad; fol. około 30 włók; własność dawniej ks. Wittgenstejna, następnie ks. Hohenlohe. Miejscowość dość leśna, grunta dobre. *A. Jel.*

Uszaneiten, *Uszaneiten-Gerge* lub *Aneiten*, wś, pow. kłajpedzki, na Litwie pruskiej, pod Immersatt.

Uszanka al. *Uszczanka*, rzka, w pow. newelskim, ob. *Dołyśca* al. *Dołysica*.

Uszanty, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 15 w. od Rossień.

Uszawa (łotew.), niem. *Hasau*, rzeka przymorska w Kurlandyi, bierze początek w par.

Alschwangen z połączenia dwóch strug, z których jedna wypływa z jez. Blinden, płynie z płd. ku płn., zabiera od prawego brzegu parę krótkich strug a od lewego strugę uprowadzającą wody jeziora Semteńskiego i uchodzi do Bałtyku w par. windawskiej, poniżej wsi Uszawy.

Uszawa (łotew.), niem. *Hasau*, wś, w okr. goldyngskim, pow. i par. windawska (Kurlandya).

Uszballen (litewskie, znaczy za „bagnem położone") 1.) **U.**, wś, pow. welawski. 2.) **U.**, wś z wybud., pow. labiewski, 350 mk. W r. 1785 było 17 dymów. 3.) **U.**, os., w pow. tylżyckim. 4.) **U.**, wś, w pow. ragneckim. 5.) **U.** *Wielkie* i *Małe*, wś, pow. wystrucki, nad Dittową. W r. 1785 r. było 18 dym. 6.) **U.**, wś i leśn., pow. piłkałowski, nazwana dawniej też „Nebudkiemy". 7.) **U.** al. *Skabeiken* al. *Szobeiken*, wś, pow. gąbiński 8.) **U.** al. *Gruenhof*, leśnictwo, w pow. gąbińskim, leży pod Buglien. 9.) **U.**, wś, w pow. stołupiańskim. 10.) **U.** *Wielkie*, dobra domin., w wieku przeszłym folw. domin., w pow. stołupiańskim. 11.) **U.** *Małe* al. *Amalienhof*, pow. stołupiański, majątek. dawniej fol. dominialny. 12.) **U.**, majątek, w pow. darkiejmskim, dawniej wś szlachecka. *J. Z.*

Uszberdszen 1.) al. *Użberże* (*Uszberszen*), wś, pow. ragnecki. 2.) **U.**, wś i leśnictwo, pow. piłkałowski.

Uszblenken *Stare* i *Nowe*, wś, pow. darkiejmski.

Uszbraście, zaśc., pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Popielany, o 51 w. od Szawel.

Uszbundszen, po litewsku *Użbundzie* (za strażą), wś, w pow. wystruckim (Pr. Wsch.) przy ujściu rzeczułki Bundsze do Auxinne (która pod Norkitami wpada do Pregla). Na drugim brzegu leżą te miejscowości.

Uszcza, rzeka, w pow. newelskim i połockim, dopływ jeziora Dryssa, właściwie lewa wierzchowina rz. Dryssy. Wypływa z jez. Uszczo, płynie na przestrzeni 58 w. przeważnie doliną niską i błotnistą. Po wyjściu z jez. Drysso przybiera nazwę Dryssy. Głębokość od 5 do 9 stóp, szerokość od 5 do 15 saż. Dno przeważnie błotniste. Mosty znajdują się przy wsi Tałankino na szosie, przy osadzie Czerniacowie na dr. bocznej z Newla do Wielkich Łuk i przy karczmie Derbłaj na dr. bocznej z Newla do Siebieża; prom pod wsią Perewoz, bród we wsi Sigowo. *J. Krz.*

Uszczanek, leśnictwo, w pow. niborskim (Pr. Wsch.), pod Muszakami.

Uszczanka, ob. *Uszanka*.

Uszczanowice, ob. *Łuszczanowice*, w pow. piotrkowskim. Według lustracyi z r. 1564 płacono tu od 19 km. na 18 łan., od karczmarzy 6, ogrodn. 8, dochód wynosił 87 fl. 4 gr. 16 den., z fol. 8 fl. 12 gr. Stacyjnego owsa płacą mieszczanom (w Radomsku) kmiecie 10 kor. (Lustr., V, 189).

Uszczany *Stare* i *Nowe*, wś, osada i leśnictwo, w pow. jańsborskim, na Mazurach, w parafii Turośl.

Uszczawsze, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 24 w. od Szawel.

Uszcze, ob. *Uście*.

Uszczie, ob. *Uście*.

Uszczo al. *Uszo*, jezioro, w pow. newelskim, na pograniczu gub. pskowskiej, ma 11·5 w. kw. Przepływa przez nie rzka Uszcza (dopływ jez. Dryssa).

Uszczunowieście, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogowo. Włośc. Gabris ma tu 24 1/2 dzies. (6 lasu, 1 nieuż.).

Uszczye, ob. *Uście*.

Uszczyn, 1362 r. *Jusczyno*, 1564 r. *Usczin*, wś, kol., folw. i os. leś., pow. piotrkowski, gm. Uszczyn, par. Witów, odl. 7 w. na wsch. od Piotrkowa. Wś składa się z trzech części (kolonii): Uszczyn, Podkałek, Korytnica, ma 50 dm., 558 mk., 946 mr.; folw. ma 3 dm., 3 mk.; os. leś. 3 dm., 6 mk. W r. 1827 było 26 dm., 182 mk., par. Piotrków. Jestto dawna wś królewska, należąca do grodu piotrkowskiego. W dokum. z r. 1362 wymieniona jako leżąca na granicy lasów biskupstwa kujawskiego (Ulanowski, Dokum. kujaws., str. 255, Nr. 79). Lustracya z r. 1564 podaje, iż tę wś krol J. M. dał p. Piotrowi Żochowskiemu, podkom. ciechanowskiemu, podstarościemu piotrkows., z młynem Kutą (Kuthą) do żywota, z których dóbr czynić winien liczbę królowi J. M. Kmieci osiadł. 22 na łan. 14, z każdego płacą czynszu po zł. 1 gr. 2, stacyjnego po gr. 1. Młyn Kuta al. Kuczowski nowo zbudowany. Dochód ze wsi zł. 76 gr. 3 den. 2, z folw. zł. 116 gr. 1 den. 4 1/2, z bydła zł. 8 gr. 24 (Lustr., V, 142). Wieś ta wchodziła zawsze w skład ststwa piotrkowskiego. Jako własność rządowa nadaną została z majoratem Koło gener. Korfowi. Ob. *Koło* 4.).

Uszdeggen, wś, w pow. stołupiańskim, (Pr. wsch.).

Uszdrawen, wś, w pow. pilkałowskim (Pr. wsch.).

Uszdubbern, nazwa części wsi Lasdeny (Lasdehnen), w pow. tylżyckim, położonej obok parowy piaszczystej, 6 mr. rozległej (po litewsku *duburys*).

Uszdumblen al. *Gross-Dumbeln*, wś w powiecie gołdapskim (Pr. wsch.).

Uszeeke (łotew.), ob. *Usseken*.

Uszeinen *Stare* i *Nowe*, pow. nizinny (Pr. wsch.), 223 mk. R. 1669 puszcza *Usene*; r. 1785 było 35 dym. Nazywała się wtedy *An der Ussein*.

Uszeikikallen Thoms al. *Kikolen*, wieś w pow. kłajpedzkim (Pr. wsch.).

Uszelksnen (*Uszelxnen*) 1.) wś, w pow. ragneckim, nazwana też *Kudlanken*. 2.) **U.** (*Uszalksnen*), wś, w pow. pilkałowskim (Pr. wsch.).

Uszesk (w latop.), ob. *Uszomierz*.

Uszeszern 1.) wś, w pow. wystruckim. 2.) **U.** (*Uszaeszern*), wś, w pow. ragneckim, nazwana też *Krebszen*; w przeszłym wieku znajdujemy też formę *Uszeggern*.

Uszew al. *Uszewka*, zaginione sioło w pobliżu wsi Zahalce i Michałki, t. j. na pograniczu pow. kijowskiego i radomyskiego, po między Borodzianką i Malinem.

Uszew z *Zawadą*, wś, pow. brzeski, nad Uszwicą (dopł. Wisły), w okolicy pagórkowatej, urozmaiconej lasami bukowemi. Gleba jest żytnia, średnio urodzajna. Wś należąca dawniej do dóbr biskupów krak., jest zamożną i dobrze zabudowaną; posiada parafię rz.-kat. i szkołę 3-klas., kościół murowany, z wieżą, zbudowany w miejsce spalonego w 1806 r. Rok założenia parafii niewiadomy, była jednak za Długosza (L. B., II, 276) i miała kościół drewniany p. t. WW. ŚŚ. Par. należy do dekanatu brzeskiego. Wraz z obszarem dwors. kameralnym ma wś 288 dm. i 1577 mk.; 1541 rz.-kat. i 36 izracl. Pos. więk. wynosi 228 mr. roli, 27 mr. łąk, 1512 sąż. ogr., 3 mr past. 244 mr. lasu i 1 mr. 378 sąż. parcel budowl.; pos. mn. ma 1092 roli, 216 łąk i ogr., 50 past. i 94 mr. lasu. Za Długosza było tu 18 łan. km., w r. 1581 zaś 14 łan. km., 11 zagr. z rolą, 1 kom. z bydł., 5 kom. bez bydła, 1 rzemieślnik i karczmarz na półłanku. Przez wś prowadzi gościniec z Brzeska do Tymowy. Najbliższa stacya poczt. i tel. jest w zakładach fabrycznych Goetza w Okocimiu (3·7 klm.). Wólka Zawada leży na płd. Graniczy na płn. z Porębą Spytkowską, na płd. z Gnojnikiem i Zawadą Wielką, na zach. z Chronowem a na wschód przez lasy z Dołami i Łomowym. *Mac.*

Uszewicze, ob. *Uszkiewicze*.

Uszewska Porąbka, ob. *Porąbka* 4.) (t. VIII, 814).

Uszfalu, ob. *Użowce*.

Uszgauern, dawniej *Uszjauren*, folw., pow. welawski, leży pod Gross-Schirrau.

Uszgirren, wś, pow. piłkałowski. Nazwa litewska, znaczy: za lasem.

Uszk (w latop.), ob. *Uszomierz*.

Uszka, rzeczka, ob. *Uszyca Mała*.

Uszkacowo, po łotew. *Uszkacowa*, wś, pow. lucyński, w 2 okr. pol., gm. Pyłda, par. Rajpol, własność Gajewskich, w 1863 r. 100 dusz rewiz.

Uszkacowskie, jeziero, w pow. lucyńskim (ob. *Lucyn*, V, 467).

Uszkalnie 1.) w spisie urzęd. *Użkalnie*, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany, o 55 w. od Rossień. 2.) **U.**, wś i dwór, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdwile, par. Niemokszty, o 28 w. od Rossień, własność Ławrynowicza (w 1860 r.). 3.) **U.**, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 59 w. od Szawel.

Uszkalniszki, dwór, pow. rossieński, par. Skawdwile, własność Ratomskich (w 1860 r.).

Uszkamonen, wś, pow. tylżycki, r. 1785 było 16 dym. R. 1683 mieszka tam Stepon Uszkamont.

Uszkampen 1.) majątek, w pow. labiewskim. 2.) **U.**, osada, w pow. darkiejmskim.

Uszki, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 39 w. od Szawel.

Uszkiertule al. *Uskurtule*, wś, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów (odl. 8 w.), ma 6 dm., 60 mk. W 1827 r. było 6 dm., 51 mk.

Uszkiewicze al. *Juszkiewicze*, wś w pobliżu ujścia Plisy do Berezyny, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hlewin, ma 9 osad. Jest tu przystań na Berezynie. Miejscowość nizinna, leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Uszkirście, wś, pow. maryampolski, gm. Szumsk, par. Giże, odl. od Maryampola 7 w., ma 10 dm., 74 mk. W 1827 r. 3 dm., 21 mk.

Uszkłumpis, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Pniewo. Szlachta Szelawkowie mają tu 10 dz., włościanin Sianiunis $18^1/_2$ dz.

Uszknopie, pow. rossieński, ob. *Użkopie*.

Uszko, urzęd. *Uszkenkrug* i *Uschke*, *Ujska Karczma*, w pow. bydgoskim, o 4 klm. na zach.-płd. od Fordonia, przy trakcie do Bydgoszczy; 1 dm. i 6 mk.

Uszkopie 1.) dobra, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Kiejdany, o 66 w. od Kowna. Własność Wierzbickich, 128 dzies. (10 lasu) i Narkiewiczów $87^1/_2$ dzies. ($15^1/_2$ lasu, 3 nieużyt.). 2.) **U.** al. *Zabielszczyzna*, wś, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Szaty, o 43 w. od Wiłkomierza. Włośc. Trynkowski ma tu 66 dzies. (10 lasu, 13 nieuż.). 3.) **U.**, ob. *Użkopie*.

Uszków, os., w dobrach księstwa krotoszyńskiego, ob. *Krotoszyn* (t. IV, 714).

Uszkowce, grupa domów w Oleszycach Starych, pow. cieszanowski.

Uszkowica al. *Uszkowicze*, wś i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Pruska, o 6 w. od Kobrynia, 71 dzies. ziemi włośc.; dobra, własność Onacewiczów 105 dzies. (26 łąk i past., 2 lasu, 3 nieuż.).

Uszkowice, wś, pow. przemyślański, 3 klm. na płd.-zach. od Przemyślan (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn. leży Czupernosów, na płn.-wsch. Przemyślany, na wsch. Borszów, na płd. Meryszczów, na płd.-zach. Niedzieli-

ska, na płn.-zach. Kimirz. Granicy zach, dotyka Gniła Lipa, jej lewy dopływ pot. Huta przerzyna południ. część obszaru i przyjmuje w obrębie wsi od praw. brzegu Zawadówkę, a od lew. brzegu Dychtarkę. Zabudowania leżą w dolinie Huty. Zach. część obszaru lesista; wznies. na granicy do 434 mt. Dolina Gniłej Lipy wzn. 275 mt. Okolica ma górski wygląd, lesiste wzgórza są poprzerywane kamienistemi wąwozami. Własn. więk. ma roli or. 47, łąk i ogr. 29, past. 18, lasu 953 mr.; wł. mn. roli or. 693, łąk i ogr. 172, past. 182, lasu 5 mr. W r. 1880 było 118 dm., 722 mk. w gminie; 13 dm., 56 mk. na obsz. dwor. (450 gr.-kat., 140 rz.-kat., 78 izr., 110 in. wyzn.; 481 Rus., 138 Pol., 158 Niem.). Par. rz.-kat. w Przemyślanach, gr.-kat. w miejscu, dek. uniowski. Do par. należą Kimirz i Czupernosów. We wsi jest cerkiew p. w. św. Paraskewii, filiał ewang. należy do Uniowa i szkoła etat. 1-klas. W dok. z r. 1396, którym Jan z Tarnowa, kaszt. i ststa lwowski, rozstrzyga spór między Dymitrem Wieczerzą z Leśniowic a rządcą kościoła św. Jana we Lwowie, wspomniana jest wś p. n. „Ustkowice“ (Liske, A. G. Z., t. II, str. 36). *Lu. Dz.*

Uszkulmen al. *Welaten*, wś, pow. tylżycki; r. 1785 było 13 dym.

Uszkurajcie, wś, pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 13 w., ma 5 dm., 47 mk. W 1827 r. 13 dm., 111 mk.

Uszkurwe al. *Jedwilleiten*, wś, pow. nizinny; r. 1886 było 52 mk.

Uszlauszen, wś, pow. ragnecki.

Uszledzie, dwór, wś i zaśc., pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 9 i 10 w. od Kowna. Wś U. stanowiła niegdyś dzierżawę królewską, nadaną razem ze ststwem Kormiałów w 1773—1775 r. w posiadanie emfiteutyczne na 50 lat Józefowi Kończy, skarbnikowi kowieńsk.

Uszleik, wś, pow. nizinny.

Uszleik-Jodgallen, osada, pow. nizinny.

Uszlew, ob. *Huszlew.*

Uszloeknen al. *Uszloknen*, dawniej *Uszlauken*, *Uszlacken*, *Uszlecken*, też *Klauberten*, *Klaubersten*, *Martin-Geidien*, wś, pow. szyłokarczemski, na Litwie pruskiej. R. 1785 było 11 dym., zaś 1884—85 r. 971 mk.

Uszłowa, wś nad bezim. prawym dopł. rz. Oślik, pow. borysowski, w gm. Jeśmony, ma 11 osad. *A. Jel.*

Uszmanda, wś, pow. suwalski, gm. i par. Wiżajny, odl. od Suwałk 27 w., ma 8 dm., 69 mk.

Uszna, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Wenty.

Uszne (w dok.), nazwa wsi Husne Wyżne i Niżne (pow. turczański), w dok. z r. 1554 i 1556, które wydała królowa Bona przy zakładaniu wsi (rkp. Os., Nr. 2837, str. 93 i 95).

Usznia, wś, pow. złoczowski, 10 klm. na płn. od Złoczowa, 9 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Sassowie. Na płn. leży Białykamień (przys. Gawareczyzna), Olesko i Hucisko Oleskie, na wsch. Pobocz, na płd.-wsch. Sassów, na płd.-zach. Żulice, na zach. Czeremosznia. Płd. część obszaru przepływa Bug od wsch. z Sassowa, na zach. do Czeremoszni. W dolinie Bugu (250 mt. wzn.), na prawym brzegu leżą zabudowania. Na płn.-wschód wzgórze Homiec (362 mt.), na płn. Włósna (378 mt.), na płn.-zach. Turycha (320 mt.). Własn. więk. ma roli or. 94, łąk i ogr. 5, past. 19, lasu 331 mr.; wł. mn. roli or. 1680, łąk i ogr. 536, past. 95, lasu 2 mr. W r. 1880 było 253 dm., 1677 mk. w gminie (1170 rz.-kat., 411 gr.-kat., 96 izr.; 1398 Pol., 279 Rus.). Par. rzym.-kat. w Białymkamieniu, gr.-kat. w Sassowie. We wsi jest cerkiew drewniana, szkoła etat. 1-klas. (od r. 1847) z językiem wykład. polskim, kasa pożycz. gm. z kapit. 1878 złr. i młyn wodny o 5 kamieniach. Część ludności trudni się garncarstwem. *Lu. Dz.*

Uszniaki, ob. *Uśniaki.*

Uszniany, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 41 w. od Szawel.

Usznik al. *Uśnik*, wś i folw., pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo, odl. 16 w. od Łomży. W 1827 r. 26 dm., 154 mk. W 1886 r. fol. U., oddzielony 1875 r. od dóbr Szczepankowo, rozl. mr. 1232: gr. or. i ogr. mr. 567, łąk mr. 66, past. mr. 43, lasu mr. 535, nieuż. mr. 20; bud. mur. 4, drewn. 18; las nieurządzony. Wś U. os. 50, mr. 1077. Istnieje tu cmentarzysko, zwane „Goruszki“ (czyt. „Echo łomżyńskie“, z 1882 r., Nr. 51).

Usz-Peklin, ob. *Peklani* 3.).

Uszo, ob. *Uszczo.*

Uszomierz, *Uszomir*, w latop. *Uszk* i *Uszesk*, mko nad Uszą, pow. żytomierski, na pograniczu pow. owruckiego, w 1 okr. pol., gm., par. praw. i kat. w miejscu, o 80 w. na płn.-zach. od Żytomierza, 12 w. od st. poczt. w Iskorości. W 1866 r. 153 dm., 1731 mk. (1379 żydów), cerkiew par., kościół kat. par., synagoga, dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkoła ludowa (od 1870 r.), młyn, browar, 2 garbarnie, 29 sklepów, 24 rzemieślników, odlewnia żelaza. Targi odbywają się co niedziela, jarmarki zaś 29 czerwca i 28 września. Cerkiew p. w. św. apostołów Piotra i Pawła, z drzewa wzniesiona w 1775 r. kosztem dziedziczki Dubrawskiej, uposażona jest 36 dzies. ziemi. Do par. należą wsi: Puhaczówka (o 5 w.), Santarka (o 9 w.); Chołosna (o 10 w.) i Krasnohorka (o 6 w.). W parafii 137 dym. (?), 1087 mk. praw., 322 kat. i 1056 żyd.; 3 smolarnie, huta szklana. Kościół par. kat., p. w. św. Mikołaja, z muru wzniesiony w 1874 r.

przez Nowowiejskiego. Parafia kat., dekanatu owruckiego, 4302 dusz. Filia w Jahodence; kaplice: w Złobiczach, Chołościanach, Białóćku i Piskowie, a dawniej też w Stremihorodzce i Lisowszczyźnie. Istniał tu dawniej klasztor karmelitów trzewiczkowych, fundowany przez Annę Bohuszowę († w 1786 r.). Gmina leży w płn.-wsch. zakątku powiatu, graniczy od płn. z gm. Łukiny i Iskorość (pow. owruckiego), od wsch. z gub. kijowską, od płd.-wsch. z gm. Fasowa, od płd. z gm. Horoszki, od zach. z gm. Barasze, od płn.-zach. z gm. Emilczyn (pow. nowogradwołyńskiego), obejmuje 60 miejscowości, ma 1110 dm. włośc. (obok 866 należących do innych stanów), 12,935 mk. włośc., uwłaszczonych na 20,180 dzies. U. pod nazwą Uszka i Uszeska wspomniany jest w latopisach pod 1150 i 1151 r. Za czasów Rzpltej należał do pow. żytomierskiego wojew. kijowskiego. *J. Krz.*

Uszonka al. *Użonka*, *Użanka*, mały lewy dopływ Ptycza, w pow. ihumeńskim. Zaczyna się w moczarach za wsią Użlany, płynie w kierunku wschodnim koło fol. Uszonka pod fol. Olchów, przeciąwszy pierwej trakt wojenno-komunikacyjny ihumeński; od Olchowa zwraca się na płd. i pod wsią Piaski ma ujście. Długa około 1 mili, jest płytka i bagnista, na błoniach porosła bujną trawą.

Uszpa, zaśc., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 42 w. od Szawel.

Uszpalnie, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 26 w. od Szawel.

Uszparkole-Miemajcie, okolica, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 88 w. od Telsz.

Uszpelken, wś, pow. tylżycki.

Uszpelki 1.) dwór, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 92 w. od Kowna. 2.) **U.,** wś i dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki, o 41 i 42 w. od Szawel. 3.) **U.,** wś i dwór, tamże, w 2 okr. pol., gm. Popielany, o 50 i 54 w. od Szawel. 4.) **U.,** zaśc., tamże, w 3 okr. pol., gm. Krupie, o 51 w. od Szawel. 5.) **U.,** wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 19 w. od Telsz. 6.) **U.,** ob. *Uszpełki* i *Uszpielki.*

Uszpelnie, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Sartyniki, o 82 w. od Rossień.

Uszpełki 1.) wś, pow. rossieński, w 1 okr pol., gm. Koltyniany, o 48 w. od Rossień 2.) **U.,** wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 34 w. od Rossień, własność Sutkiewicza, $50^1/_2$ dz. (5 lasu, 15 nieuż.). 3.) **U.** al. *Uszpielki*, dwór, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdwile, par. Stulgi, o 29 w. od Rossień, własność Łukaszewiczów, ma 26 dz. (5 nieuż.). 4.) **U.,** wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Sartyniki, par. Wojnuty, o 82 w. od Rossień. 5.) **U.,** wś, pow. rossieński, w 5 okt. pol., gm. Konstantynów, par. Chwejdany, o 80 w. od Rossień. 6.) **U.** al. *Uszpelki* i *Uszpielki.*

Uszpenenie, wś, pow. rossieński, gm. Aleksandrowo, o 124 w. od Rossień.

Uszperkasy, pow. rossieński, ob. *Użperkasy.*

Uszpiaunen, wś i dobra domin., w pow. piłkałowskim; r. 1785 było 27 dym.; w 1884 r. 680 mk. Istniała już r. 1680.

Uszpiaunehlen, wś, pow. piłkałowski.

Uszpiaunie, wś nad rzką Nopaitis, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów (odl. 5 w.), 12 dm., 133 mk. Jedna z osad włościańskich stanowi folw., mający 107 mr. (71 roli, 19 łąk). W 1827 r. 12 dm., 110 mk.

Uszpiele 1.) wś i dobra, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, o 34 w. od Telsz, własność Szuksztów, ma 687 dzies. (278 lasu, 117 nieuż.). 2.) **U.,** okolica, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żoramy, o 28 w. od Telsz. Staniewiczowie mają tu 60 dzies. (7 lasu, 10 nieuż.). 3.) **U.-*Kawpy***, wś, pow. telszewski w 4 okr. pol., gm. Żorany, o 30 w. od Telsz, własność Pietkiewiczów, wraz z Gielżycami ma 180 dzies. (4 lasu).

Uszpielki 1.) wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. Ginteliszki, o 31 w. od Telsz. Włościanin Godejkis ma tu 14 dzies., Szabliński 2 dzies. 2.) **U.,** wś, tamże, o 36 w. od Telsz. 3.) **U.,** ob. *Uszpelki* i *Uszpełki.*

Uszpilwie, os., pow. maryampolski, gm. i par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 23 w., ma 2 dm., 32 mk. W 1827 r. 2 dm., 21 mk.

Uszpiniki, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie, par. Retów, o 92 w. od Rossień.

Uszpirden *Stare* i *Nowe*, wś nad Niemnem, w punkcie gdzie rzeka zaczyna wytwarzać swą deltę, pow. tylżycki. Nowe Uszpirdy były w wieku przeszłym folw. p. n. *Neuhof.*

Uszpisty, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki, o 43 w. od Szawel.

Uszpol, wś szlach., pow. poniewieski, nazwana Słobodą Aleksandrowską.

Uszpole 1.) dobra, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 66 w. od Kowna. 2.) **U.,** dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 44 w. od Szawel. 3.) **U.,** mko rząd. nad rz. Świętą, przy ujściu do niej rzki Bredessy, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Uszpole, st. poczt. Uciany, o 71 w. od Wiłkomierza, ma 410 dm., 1357 mk. (w 1859 r. 132 dm., 914 mk.), cerkiew par., kościół kat., dom modlitwy żydowski, przytułek dla starców, zarząd gminy, szkoła wiejska, młyn wodny. Par. praw. ma 715 wiernych. Kościół par. kat., p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesiony w 1563 r. przez ks. Legowicza i mieszkańców; w 1574 r. uposażył go Stefan Ba-

tory. Parafia kat., dek. uciańskiego, ma 6037 wiernych. Kościół tutejszy na początku XVII w. zabrany był na zbór kalwiński, wkrótce jednak powrócił do katolików. Gmina uszpolska leży w płn.-wsch. zakątku powiatu, od płn.-wsch. i płn.-zach. otoczona jest gm. Antolepty, Dusiaty i Jużynty, pow. nowoaleksandrowskiego, od zachodu graniczy z gm. Świadoście, od płd.-zach. z gm. Dobejki, od płd.-wsch. zaś z gm. Uciany, obejmuje 70 miejscowości, ma 1052 dm. włośc. (obok 87 należących do innych stanów), 7524 mk. włośc., uwłaszczonych na 14,624 dzies. Jest to stara osada. Tu, jak niektórzy z dziejopisów domyślają się, zaszła w 1233 r. krwawa bitwa między w. ks. litew. Ryngoltem a mistrzem Krzyżaków inflanckich Volkwinem, w której Litwini, chociaż z wielką stratą, utrzymali plac boju. U. już przed 1442 r. stanowiło ststwo i posiadał je wówczas Ościk. Następnymi ststami byli: Radziwiłł Ościkowicz (1442—77), Mikołaj Radziwiłłowicz (1478, † 1510), Hrehory Stanisławowicz Ościkowicz (1510—11), Stanisław Ościkowicz (1519), Mikołaj Radziwiłł (od 1519). Stanisław Radziwiłł (od 1522), Szymko Maćkiewicz (1532—41), Wojciech Szymkowicz Jundziłł (od 1542), Paweł Szymkowicz Giedrojć (1545—52), Wojciech Jasieński (1553—60), Mikołaj Naruszewicz (1567—74). Podług spisów podskarbińskich z 1569 r. było ono ekonomią stołu królewskiego. Następnie bywało najczęściej w posiadaniu Sapiehów. W r. 1781 na mocy uchwały sejmowej z 1778 r. i z mocy cesyi ks. Józefa Poniatowskiego posiadał je Michał Ogiński, hetman w. litew., opłacając 12,019 złp. kwarty a 6732 złp. hyberny. Poczem przeszło na własność prywatną Sapiehów. W pobliżu U. jest góra zamkowa pod wsią Siemieniszki, z bardzo wyraźnym śladem horodyszcza. W okolicach U. uprawiają wiele lnu, poszukiwanego w handlu. 4.) **U.**, ob. *Uspole*. *J. Krz.*

Uszpolewszczyzna 1.) zaśc., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 84 w. od Dzisny, 2 dm., 11 mk. 2.) **U.**, zaśc. pryw. nad bezim. rzką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 83 w. od Dzisny, 1 dm., 7 mk. kat.

Uszporkalis, dwór, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Rossienie, o 12 w. od Rossień.

Uszproduppen al. *Uszpruduppen*, wś, pow. piłkałowski.

Uszprudis, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm Szawkiany, o 35 w. od Szawel.

Uszprudzie, może *Uszpondzie*, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 27 w., ma 2 dm., 13 mk. W 1827 r. 2 dm., 22 mk.

Uszpurwie, okolica, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 59 w. od Szawel. Posiadają tu: Agapowa 23 dzies. (3 nieuż.); Bartoszewiczowie 29 dz. ($8^1/_2$ lasu, $3^1/_2$ nieużyt.); Gottowtowie 38 dz. (8 lasu, 4 nieużyt.); Downarowiczowie 57 dz. (19 lasu, 4 nieuż.); Domaszewicz $19^1/_2$ dz. ($3^1/_2$ lasu, 1 nieuż.); Koryznowie 37 dz. (9 lasu, 1 nieuż.); Montwiłłowie 19 dz. (4 lasu, 2 nieuż.); Rajuńcowie 43 dz. (20 lasu).

Uszpurwinie, zaśc., pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Krupie, o 48 w. od Szawel.

Uszpuszynie 1.) okolica, pow. kowieński, w 2 okr. pol., gm. Betygoła, o 67 w. od Kowna. Mają tu: Witkowski $21^1/_2$ dzies. (1 lasu, 1 nieuż.); Michajłowicz 10 dz., Piotrowicz $3^1/_2$ dz.; Rymgajłowie 13 dz.; Szczepkowski 13 dz. (2 lasu, 1 nieuż.). 2.) **U.**, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 78 w. od Telsz. 3.) **U.**, wś, pow. rossieński, par. Betygoła.

Uszranken al. *Usranken*, dziś *Koenigshoehe*, wś, w pow. leckim, na Mazurach, założona r. 1555 przez braci Klemczyków, w 1844 r. było 420 mk. Przed kilku laty założono tam nową parafię luterską. R. 1785 było 35 dym. Por. *Czerwanken*.

Uszrudszen, wś, pow. piłkałowski, pod wsią Rudszen.

Uszszeszupen, wś, pow. piłkałowski.

Uszszneplauken, majątek, pow. labiewski, pod Popelkami.

Usztamsen, ob. *Naujeningken* 7.).

Usztilten, wś, pow. ragnecki.

Usztoki, okolica, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 56 w. od Kowna.

Usztrumpie, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Erżwiłek; włościanin Szwedas ma 29 dzies. (3 lasu, $2^1/_2$ nieuż.).

Usztryki, mylnie, ob. *Ustrzyki*.

Uszupis, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdwile, o 45 w. od Rossień.

Uszupoenen (t. j. za rzeką położone) 1.) wś i majątek, w pow. gąbińskim. 2.) **U.** al. *Zodeln*, *Zodczen*, wś, pow. gołdapski. 3.) **U.**, wś, pow. wystrucki. 4.) **U.** al. *Baerenfang*, wś, pow. piłkałowski, po obu brzegach rzki Buduppe. 5,) **U.** al. *Klein Puskeppeln*, wś, pow. ragnecki.

Uszuprudzie (w spisie z 1865 r. *Ażuprudzie*) al. *Śluzy*, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Tyszkiewiczów, Orniany, 9 dusz rew.

Uszwarten, ob. *Abszruten*, pow. wystrucki.

Uszworajście, w spisie z 1865 r. *Uszworojstwienia*, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski Wójtowstwo Sudaty, o 15 w. od gminy, ma 4 dm., 57 mk. kat. i 16 żyd. (w 1865 r. 10 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Antesary. Była tu stacya pocztowa, ostatnia przy trakcie z Wilna do Święcian.

Uszwica, rzeczka, prawy dopł. Wisły, bie-

rze początek w pow. bocheńskim, na obszarze wsi Lipnicy Górnej. Przyległe mko Lipnica wzn. 281 mt. npm., okoliczne wyniosłości mają od 400 do 585 mt. npm. Przepłynąwszy przez mko i wś (Lipnicę Dolną), podąża w kierunku płn.-wsch., pod Gosprzydową wchodzi na obszar pow. brzeskiego, płynie pod Uszwią, od której otrzymuje nazwę, dąży ku płn. pod Brzesko, od którego skręca ku wsch., płynie przez Jadowniki Podgórne (wzn. 249 mt.), zwraca się znowu ku płn., płynie przez Bielicę, Borzęcin i po za Szczurową, niedaleko Jadownik uchodzi do Wisły z praw. brzegu, naprzeciw Przemykowa. Z drobnych dopływów przyjmuje Złocki potok z prawego brzegu z pod Maszkienic, potok od Królówki i inny od Jastwi.

Uszwica, przys. do Poręby Spytkowskiej, w pow. brzeskim, leży na płd. od Poręby, u ujścia Borowy (lew. dopł. Uszwicy). Graniczy na płd. z Uszwią i Chronowem. *Mac.*

Uszyca 1.) zwana też *Uszycą Starą* al. *Wielką*, rzeka, w gub. podolskiej, lewy dopływ Dniestru. Bierze początek w pow. proskurowskim między wsią Oleksińcem Polnym i Nową Wsią, płynie z zach. na wschód, mija Tomaszówkę Wyższą i Niższą, Sokołówkę Nową i Starą, od tej wsi zwraca się na płd. i płynie przez pow. latyczowski, mija Sudkowce, Krutoborodyńce, mko Zińków, poczem odgranicza pow. latyczowski od uszyckiego i od Pilipów Porosiatkowskich przepływa przez pow. uszycki, mija mko Mińkowce, Sokulec i pod Starą Uszycą uchodzi do Dniestru. Płynie z początku równiną, od Sokołówki ma brzegi dosyć wyniosłe, kamieniste, bieg bystry, kręty. Od mka Minkowiec płynie głębokim parowem, o skalistych ścianach, tworząc śliczne widoki. Długa około 105 w. Od praw. brzegu przybiera: Uszycę Małą al. Uszkę, Pobujankę, Młynówkę i Żwańczyk, od lewego zaś Kadyjoweczkę, zwaną także Uszką, Studenkę, Hremiaczkę i Głęboczyk. Oprócz tego przyjmuje wiele pomniejszych strumieni, jak: Bobryk, Błotny, Siniucha i in. Rz. Uszyca i jej dopływy na wybrzeżach posiadają pokłady fosforytów, z których najważniejsze w Dżurdzówce, Borbuchach, Bednarówce, Werbce i Krutoborodyńcach. Uszyca tworzy wiele stawów, obraca 9 większych i 85 mniejszych młynów. 2.) **U.** *Mała* al. *Uszka*, rzeczka, w gub. podolskiej, prawy dopł. Uszycy. Ma źródła w pow. proskurowskim powyżej wsi Malinówki (Słobódki Głuszkowieckiej), płynie z płn. na płd., mija wsi: Pokutyńce, Hajdamaki, Proskirówkę, Słobódkę Malejowiecką, Sprysówkę i Jarowę i poniżej wsi Kużelowej uchodzi do Uszycy w pow. uszyckim. Długa 28 w. *Dr. M.—X. M. O.*

Uszyca 1.) wś, pow. żytomierski, gmina Uszomierz, par. praw. Bondarówka (o 2 w.). Należała niegdyś do włości Ryżany (Hreżany). 2.) **U.** *Stara*, w dokum. *Usycza*, *Ussycza*, *Usicza*, *Ussicza*, *Uszycza*, miasto nadetat. przy ujściu rz. Uszycy do Dniestru, pow. uszycki, w pięknem położeniu, w dolinie, na znacznej płaszczyźnie, którą opasują ze wszystkich stron strome zbocza wyżyny, o 46 w. na płd.-wschód od Kamieńca, 33 w. od Uszycy Nowej (Letniowiec) odległe. Ma 549 dm., 4448 mk. (2180 męż., 2268 kob.), w tej liczbie 53% praw., 2% kat., 43% żyd. Posiada cerkiew par. p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1708 r. i uposażoną 46 dzies. ziemi (1762 parafian), kościół kat. par., synagogę, 2 domy modlitwy żydowskie, szkołę miejską, aptekę, 35 sklepów, 2 zajazdy, 54 rzemieślników, zarząd miejski (dumę) od 1881 r., oddział poczt.-telegr., dogodną przystań na Dniestrze, przez którą wywieziono w 1887 r. za 45,510 rs., głównie zboża, śliwek suszonych, jabłek, materyału leśnego. Do miasta należy 1810 dzies. ziemi, dającej 3535 rs. dochodu. Ogólne dochody wynoszą do 5000 rs., wydatki około 6000 rs. Targi odbywają się co czwartek. W mieście i okolicy uprawa śliwek. W 1796 r. nadano miastu herb, przedstawiający: 6 gór, w środku krzyż czteroramienny na białem polu. Kościół paraf. kat. murowany, p. w. św. Trójcy, w 1809 r. przez Annę Witosławską, podkomorzynę, zaczęty a w 1816 r. ze składek pobożnych dokończony. Parafia kat., dek. uszyckiego, ma 212 wiernych. Oprócz U. należą do niej wsi: Bakota, Durniakowce, Gorajówka, Gruszka, Jar Leśkowiecki, Koniłówka, Krzywczany, Leśkowce, Łojowce, Pyżówka, Rakołupce i Rońkuszów. U. jest jednem z najdawniejszych miast na Podolu. Założenie jej trzeba odnieść przynajmniej do początku XII w., gdyż około tego czasu wspominają o niej dzieje. Musiała to być osada handlowa i gród książąt halickich. W 1116 r., kiedy wielu książąt ruskich uzbroiło się przeciwko ks. halickiemu Włodzimierzowi, Izasław Dawidowicz, brat ks. czernihowskiego, napadł na U. z Połowcami i zdobył ją. Chociaż wkrótce znowu wróciła do ks. halickiego, jednakże leżąc na granicy państwa, ulegała ciągłemu zniszczeniu. W r. 1240 spustoszona przez Tatarów, nie wróciła już do dawnego stanu. Po przyłączeniu do Polski, należała do dóbr koronnych. W 1530 r. płaci od 8 łanów uprawnych. W 1542 r. należy w części do Korabczewskich (Karapczejowskich), w części do Piaseckich. Pierwsi płacą od 4, drudzy zaś od $3^1/_2$ łanów osiadłych. Jest tu koło młyńskie i pop. W 1565 r. płaci ztąd Jaczymirski, rotmistrz kamieniecki od 4 pługów a Korabczowski od 6 pługów, 2 kół walnych i 1 popa. W 1569 r.

Piotr Jaczymirski wnosi od $2^1/_2$ pługów a Korabczowski od $3^1/_2$ pługów, 1 koła młyń., 1 rzemieśl. i 1 włóczęgi. W 1578 r. Korabczowska płaci od 6 pługów, od koła dorocz. 12 gr., od koła stępnego 15 gr., od popa 2 fl.; Jerzy Jaczymirski od 4 pługów, od koła młyńs. 24 gr. i od koła stępnego 15 gr., wreszcie w 1583 r. wnoszą z U. od 6 pługów, popa i koła dziedzicznego (ob. Jabłonowski: Wołyń i Podole, 162, 175, 187, 219, 299, 300, 303). W czasie lustracyi Humieckiego w 1616 r. na trzech częściach wsi Uszyce posesorem był „Adryan Jaczymirski, podczaszy podolski, na którą ukazał sumę starą, dobrą, przez króla Władysława zapisaną, która iż jeszcze czworgiem dożywociem nie ekspirowała, bo dopiero posesor we wtorem dożywociu te dobra trzyma, lustracyi natenczas nie podlega“ (Jabłonowski: Lustracya, 65). Lustracya z 1765 r. wyraża: „U. miasteczko w płaszczyźnie znacznej leży, którą ze wszystkich stron góry opasują. Ststwa tenutaryuszem jest Karol Szydłowski; należą wsi: Pyżówka, Gorajówka i Konołówka, lecz często przez kontrowersye w gruntach zachodzą kłótnie i wialencye. Lasów, pól i pastwisk więcej z Wołoszczyzny zażywają, opłacając się Turkom i Wołochom. Czysty dochód ze starostwa 14,421 złp. 18 gr. Kwarty opłacał 3605 złp. 12 gr. Podług lustracyi 1789 r. dzierżawcą ststwa był Stan. Sadowski na mocy przywileju d. 25 lipca 1772 r., dochód wynosił 18,960 złp. 24 gr. „Lasów nie ma, tylko małe zapusty; uciemiężeni poddani, w znacznej liczbie wyszli za granicę, co rządowej władzy obojętnem być nie może. Miasteczko w dole, ma domków kilka żydowskich, słomą pokrytych a 1 dworski zajezdny; naprzeciwko niego budynek drewniany duży, na skład solny dawniej zbudowany; młynów dwa nad Uszycą i folusz nad Dniestrem (Starożytna Polska, II, 955, 6). Po przyłączeniu do Rossyi zaprowadzono tu urzędy powiatowę w 1795 r., ze względu jednak że miasto leży na krańcu powiatu i z powodu złych dróg przeniesiono powiat w 1827 r. do Letniowiec, które odtąd przezwano Nową Uszycą. Na Uszycę w 1699 r. szła granica między Rzecząpospolitą a państwem otomańskiem. 3.) **U.** *Nowa*, dawniej *Letniowce*, w dokum. *Letniowcze*, *Lyetniowcze*, mto powiat. gub. podolskiej, nad rz. Kalusem, w głębokim, błotnistym rozdole, pod 48°50′ płn. szer. a 44°56′ wschd. dług., o 65 w. na płn.-wschd od Kamieńca, przy trakcie z Kamieńca do Mohylowa. Ma 739 dm. (50 murow.), 4911 mk. (64% prawosł., 5% katol., 31% żydów), cerkiew murow. p. wez. św. Michała, wzniesioną w 1862 r. i uposażoną 50 dzies. ziemi (1560 parafian), kościół paraf. katol., synagogę, 3 domy modlitwy żydowskie, 150 rzemieśl., szkołę 2-klasową od 1869 r. (9 nauczycieli i 138 uczniów), szpital powiatowy na 10 łóżek, apteka, kilku lekarzy, mała fabryka świec i mydła, 2 młyny wodne, 44 sklepów, zwykłe urzędy powiatowe, kantor poczt. i telegr. Targi odbywają się co drugą niedzielę. Do miasta należy 2425 dzies. (1299 ziemi orn., 31 sianożęci, 330 lasu, 973 pod miastem). Dochody wynoszą 14506 rs. i tyleż wydatki. Kościół katol., p. w. Przemienienia Pańskiego, w 1861 r. z dobrowolnych ofiar z muru wzniesiony. Par. katol., dek. uszyckiego, 408 wiernych. Poprzednio U. Nowa stanowiła część parafii Struga Wielka. Uszyca Nowa początkowo była wsią królew., zwaną Letniowce. W 1565 r. oraz w 1569 r. trzymali ją spadkobiercy Siekierzyńskiego, opłacając od 3 pługów. W 1578 r. Siekierzyński płaci ztąd od 3 pługów, 1 koła młyń. 24 gr. i 1 koła stępnego 15 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 190, 221, 275). W czasie lustracyi Humieckiego z 1616 r. wś Letniowce była w posesyi Jakuba Kąckiego, „który pokazał sumę starą, dobrą, przez Władysława i Kazimierza królów zapisaną, także i dożywocie jemu i urodzonej p. Jadwidze Chocimierskiej, małżonce swej, in solidum obiema służące, która iż jeszcze czwartem dożywociem nie expirowała, bo dopiero w trzeciem dożywociu te dobra trzymają, lustracyi natenczas nie podlegają (Jabłonowski, Lustracye, 63). W 1748 r. August III zamienił Letniowce na mtko, obdarzył je prawem magdeburskiem i utworzył z niego i wsi Filanówki sstwo niegrodowe, którego dzierżawcami byli: Konstanty Gołuchowski (1761 r.), wykazujący czystego dochodu 6574 złp. 16 gr.; Józef Popiel, kasztelan sierpski (1770 r.), a 1789 r. Felic. z Wyszpolskich Gołuchowska. Podług taryfy z 1776 r. znajdowało się 172 dm. Lustracya z 1789 r. podaje, że sstwo czyniło 9865 złp. 10 gr. czystego dochodu. „Miasto zbudowane na górze, ma poddanych potrójnych 2, parowych 47, pojedynkowych 39, chałupników 12, szlachty osiadłej 21, żydów 38; posiada przywilej lokacyjny z różnemi prawami, lecz mieszczan użytkować z tego mogących nie masz. Burty saletrzane przed 4 laty wyrobione zostały“ (Starożytna Polska, II, 1044). Podług Dykcyonarza Echarda kwarta ze sstwa wynosiła 1643 złp. Po przyłączeniu do Rossyi cesarzowa Katarzyna II darowała Letniowce na lat 12 Włodzimierzowi Czewkinowi, gubernatorowi podolskiemu. Ponieważ U. Stara okazała się niedogodną na miasto powiatowe, jako położona na krańcu powiatu, oraz z powodu utrudnionej komunikacyi, dla głębokich jarów, przez które droga przechodziła, przeniesiono przeto

urzędy powiatowe w 1826—28 r. do Letniowiec i nazwano je Uszycą Nową.

Uszycki powiat, zwany też *Nowouszyckim*, leży w płd.-zach. części gub. podolskiej i graniczy od zachodu z pow. kamienieckim, od płn. z proskurowskim i latyczowskim, od wschodu z mohylowskim a od płd. przedzielony jest Dniestrem od gub. bessarabskiej. Podług wymiarów Schweitzera zajmuje 51·86 mil al. 2509 w. kw., podług zaś danych urzędowych 2482·4 w. kw. al. 285591 dzies. Cała powierzchnia powiatu leży na płd. stoku działu wodnego pomiędzy dopływami Dniestru i Bohu i poprzerzynana jest głębokiemi i skalistemi dolinami rzeczek, uchodzących do Dniestru, wskutek czego powiat a zwłaszcza okolica nadniestrzańska należy do najpiękniejszych w gubernii. Góry Miodoborskie wdzierają się w granice powiatu dwoma odnogami, z których jedna, większa, około Kitajgrodu i Studenicy, biegnie wzdłuż lewego brzegu Dniestru, tworząc słynne z pięknych widoków jary uszyckie; druga odnoga tworzy wzgórza i parowy, przechodzi Dniestr i ginie ku południowi. Najwyższe wzniesienie w płn. części powiatu dochodzi przy wsi Hanowce (48°56′ płn. szer. a 44°32′ wsch. dług.) 1111 st. npm.; w części wschodniej przy Koniszczewie (48°52′ płn. szer., 45°11′ wschod. dług.) 1078 st.; w zach. przy Supruńkowcach (48°45′ płn. szer., 44°29′ wsch. dług.) 1105 st., a w płd.-wsch. zakątku przy Rutkowcach (48°40′ płn. szer., 45°1′ wsch. dług.) 900 st. npm. Gleba przeważnie czarna, tylko na wyniosłościach piaszczysto-gliniasta. Podług Marczyńskiego w pagórkach znajduje się wiele piasku zwirowego, z ziemią zmieszanego a niekiedy kamień wapienny, kawałki granitu, szpatu polnego i krzemienia. Z kopalin znajdują się w powiecie pokłady fosforytów, zwłaszcza nad brzegami Uszycy i Dniestru. Średnio dobywają około 500000 pudów rocznie. Największe pokłady są w Dżurdżówce, eksploatowane przez cudzoziemców i wywożone zagranicę. Oprócz fosforytów powiat posiada wyborny kamień wapienny, piaskowiec na różne wyroby i w Malejowcach piaskowiec drobnoziarnisty, mogący być użytym na kamień litograficzny. Cała powierzchnia powiatu zroszona jest lewemi dopływami Dniestru, który przepływa południową jego granicą od strony Bessarabii i należy do powiatu od ujścia rzki Tarnawy, odgraniczającej dolnym biegiem pow. uszycki od kamienieckiego, do ujścia rzki Maciurska (Materska al. Boryczowa), stanowiącej w dolnym biegu granicę od pow. mohylowskiego. Do Dniestru w granicach powiatu uchodzą nadto: Studenica (z Kostyńcem, Rohaczówką i Kopaczówką), Uszyca (z Małą Uszycą, Żwańczykiem, Bobrykiem, Głęboczkiem, Hremiaczką, Siniuchą), Olszanka, Surzówka, Krzywy Wóz, Kalus i in. Północną granicą powiatu, na niewielkiej przestrzeni płynie Rów, dopływ Bohu. Ze wszystkich tych rzek tylko Dniestr jest spławny. Przystanie znajdują się pod Kalusem, Batoką, Studenicą i St. Uszycą. Jezior niema, a błota, wysychające zresztą podczas lata, zajmują zaledwo 60 dzies. Klimat umiarkowany, nad Dniestrem cieplejszy niż w części północnej; średnia temperatura roczna wynosi 8·7° Cel. Pod względem używalności z ogólnej przestrzeni (285591 dzies.) przypada na ziemię orną 152580 dzies. (63%), lasy 42031 dz. (17%), łąki i wypasy 30892 dz. (12%), nieużytki 13949 dz. (5%). Skarb posiada 47824 dzies. (12024 lasów), właściciele większej posiadłości 108771 dzies. (65458 ziemi orn., 3605 ogr., 3091 łąk, 3914 past., 32703 lasów), włościanie 107763 dzies. (86558 dz. ziemi or., 14516 ogr., 2135 łąk, 3590 wygonów, 964 lasów). Względnie do narodowości 86 właścicieli pochodzenia polskiego posiada 73698 dzies. (65%), 241 właścicieli innych narodowości 35073 dzies. (35%). Osad włościańskich, należących dawniej do właścicieli prywatnych, jest 3585, posiadają oni 76297 dzies.; włościan rządowych 5475 osad, posiadających 36301 dzies. Jakkolwiek gleba jest bardzo urodzajna, kultura jednak w ogóle stoi jeszcze na bardzo niskim stopniu i rzadko gdzie spotkać można gospodarstwo płodozmienne. Powszechnie prowadzą trzypolówkę. Ziemia wymaga już nawozu i dobrej uprawy. Średnio zasiewa się żytem 21345 dzies., pszenicą 25065 dzies.; z tego włościanie sieją żyta 17131 dzies., pszenicy 9097 dzies., więksi właściciele żyta 9214, pszenicy 15908 dzies. Pod kukurydzę, która tu doskonale dojrzewa, uprawiają 8206 dzies. Oprócz tego sieją wszelkie inne gatunki zboża. W powiecie jest 11 większych sadów owocowych, w tej liczbie w Daszkowcach na 15 dzies. i w Hlibowie na 17 dzies. odznaczają się wyborowemi gatunkami owoców. Tytuń uprawiają w 63 wsiach, na 102 dzies.; średnio zbierają 3911 pudów, w tem 28% gatunków wyższych. Anyż rodzi się w okolicach Kurzelowej, Dunajowiec, Wierzbowca i Minkowiec, gdzie znajduje się niewielka fabryka olejku anyżowego. Winogrona dojrzewają, ale większych plantacyi jest tylko dwie: w Kalusie na 7 dzies. i w Łojowcach. Lasy w wielu miejscach wyniszczone; racyonalne gospodarstwo leśne zaczęło się od kilku lat, t. j. od czasu wzięcia lasów w opiekę rządową. W drzewostanie przeważają: dęby, graby, jesiony, brzozy, olchy i in. gatunki drzew liściastych; sosny i świerki służą tylko do ozdoby ogrodów. W 1864 r. było w powiecie (bez mta powiat.)

149351 mk. (21869 katol., 931 rozkolników, 1139 ewang. i 13860 żydów); w 1881 r. 188575 mk. (75·9 na 1 w. kw.). Obecnie ludność wzrosła do 213231 mk. (106060 męż., 107171 kob.), w tej liczbie 75·3% prawosł., 12·3 katol., 0·5 rozkoln., 0·6 ewang., 11·3 żydów a według stanów: 1% szlachty, 0·6 duchowieństwa, 15·9 mieszczan, 74·5 włościan, 7·1 wojskowych, 0·8 cudzoziemców, 0·1 innych stanów. Ludność miejscowa składa się z Małorusów (włościanie), Polaków, Wielkorusów (urzędnicy i wojskowi) i żydów. W powiecie jest 8783 jednodworców, dawnej drobnej szlachty polskiej, trzymających ziemię na czynszu. Wielu z nich zmieszało się z włościanami i wyznają religią prawosławną. W ogóle przypada 85·9 mk. na 1 w. kw., przeto powiat uszycki jest po kamienieckim najgęściej zaludnionym w gubernii. Mieszkańcy zajmują się prawie wyłącznie rolnictwem. Rozwinięte jest także ogrodnictwo i pszczelnictwo. Hodowla inwentarza na dość wysokim stopniu (29130 koni, 50899 bydła rogatego, 87073 owiec, 41113 trzody chlewnej, 790 kóz). Przemysł fabryczny w powiecie przedstawiają: 2 cukrownie (w Strychowcach i Kuryłowcach), produkujące za 450000 rs., 218 młynów wodnych (z prod. na 168544 rs.), 2 młyny parowe (z prod. 6365 rs.), 7 gorzelni (z prod. na 730000 rs.), 3 fabryki świec (wyrabiające za 645 rs.), 2 fabryki mydła (3100 rs.), 8 garbarni (7025 rs.), 1 browar piwny (1456 rs.), fabryka octu (100 rs.), 1 papiernia (w Proskurowie, jedyna w gubernii, zatrudnia 30 ludzi i produkuje za 12000 rs.), 5 cegielni (20400 rs.), 4 większe piece do wypalania wapna (8030 rs.). Najbardziej rozwiniętym jest przemysł sukienniczy, skoncentrowany w Dunajowcach, gdzie znajduje się 33 fabryk, prowadzone przez Niemców, zatrudniają do 300 osób i produkują za 1 milion rs. sukna i kortów. Przemysł ten jednak w ostatnich latach upada, w 1874 r. było bowiem jeszcze 54 fabryk, produkujących za 1½ mil. rs. Przemysł rękodzielniczy zatrudnia 3456 osób. Mieszkańcy Sokólca zajmują się szyciem kożuchów i obuwia a także wyprawą skór. W gminach: mukarowskiej, sołodkowieckiej i minkowieckiej włościanie zajmują się wyrobem prostego sukna i płótna; w kilku wsiach garncarstwem a po miastach krawiectwem, kowalstwem i drobnym handlem. Szerzeniem oświaty w powiecie zajmują się: szkoła powiat. 2-klas. w Nowej Uszycy (9 nauczycieli i 138 uczniów), 1-klas. w Starej Uszycy (48 uczniów), 31 szkół wiejskich (1638 uczniów), 53 szkółek cerkiewnych (1273 dzieci), szkoła 2-klas. ewang. w Dunajowcach (2 nauczycieli, 161 uczniów) i niższa szkoła duchowna w Przewrociu. Pod względem kościelnym cerkiew prawosławna posiada 5 dekanatów (błagoczynii) dla 134 cerkwi parochialnych (44 murow.). Kościół katolicki stanowi dekanat uszycki, mający 28613 wiernych i obejmujący 15 parafii: Dunajowce, Wońkowce, Mukarów, Sołodkowce, Struga, Uszyca Nowa, Kitajgród, Mińkowce, Sokulec, Supruńkowce, Tynna, Uszyca Stara, Wierzbowiec, Zamiechów i Żwańczyk. Rozkolnicy mają dwa a ewangielicy 1 dom modlitwy; żydzi 9 synagog i 43 domów modlitwy. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi policyjne (15 gmin): w Dunajowcach, dla gmin: Dunajowce, Mińkowce, Mukarów, Rachnówka i Sołodkowce; w Żwańczyku dla gmin Gruszka, Kalus, Kitajgród, Kosikowce i Łysiec; w Wierzbowcu dla gmin Kapuściany, Kuryłowce Murowane, Osłamów, Piątkówka i Struga. Dalej powiat dzieli się na dwa okręgi pokojowe do spraw włościańskich (mirowych pośredników): w Nowej Uszycy i Dunajowcach; 5 okręgów konskrypcyjnych: Dunajowce, Mińkowce, Łysiec, Nowa Uszyca i Kuryłowce Murowane; 4 okręgi sędziów pokoju: Nowa Uszyca, Kitajgród, Mińkowce i Dunajowce i dwa rewiry inkwirentów sądowych (sędziów śledczych): Nowa Uszyca i Dunajowce. Pod względem środków komunikacyjnych powiat jest bardzo ubogi, nieposiada bowiem ani linii dr. żelaznej ani dróg bitych. Droga rządowa jest tylko jedna, prowadząca z Kamieńca do Mohylowa, na wiosnę i w jesieni błotnista, trudna do przebycia. Stacye pocztowe są: Nowa Uszyca (urząd pocztowy i telegraf.), Dunajowce (st. poczt. i telegr.), Mińkowce, Wierzbowiec, Kuryłowce Murowane (st. poczt. z przyjęciem korespondencyi). Oprócz tego jest w powiecie 21 st. poczt. wiejskich. Szpital powiatowy znajduje się w Nowej Uszycy, gdzie też jest szpital więzienny. Nadto są szpitale przy fabrykach cukru w Tarasówce (Strychowcach) i Kuryłowcach Murowanych a także dla włościan w Strudze i Dunajowcach. Oprócz mta powiat. w powiecie są dwa miasta nadetatowe: Uszyca Stara i Wierzbowiec, 14 miasteczek: Dunajowce, Kalus, Kitajgród, Krzywczyk, Kuryłowce, Mińkowce, Olchowiec, Sokólec, Sołodkowce, Studenica, Tynna, Wierzbowiec, Zamiechów i Żwańczyk i w ogóle 191 miejscowości osiedlonych. Herb powiatu przedstawia 6 gór a na nich krzyż. Marszałkami szlachty byli: Stempiński Kazimierz (1807, 1809), Stadnicki Ksawery h. Srzeniawa (1811), Markowski Piotr h. Bończa (1812). Darowski Karol h. Nałęcz (1817), Dunajewski Mateusz h. Sas (1820), Makowie-

cki Narcyz h. Dołęga (1822), Makowiecki Jerzy h. Dołęga (1825), Chełmiński Ignacy (1859 r., ostatni z wyborów). *Dr. M.*

Uszyce, niem. *Uschuetz*, 1534 *Uschitze*, dobra i wś nad rz. Prosną, pow. olesiński, par. kat. Zdziechowice, par. ew. Roszkowice. W r. 1885 dobra miały 1790 ha, 34 dm., 563 mk. (192 ew.); wś 468 ha, 78 dm., 749 mk. (164 ew.). Do dóbr należą fol. Kazimierski i Karslhof. Wś ta jest miejscem urodzenia (r. 1827) znanego w Warszawie muzyka Emanuela Kani. Ludność tu polska. O zwyczajach rolniczych ludności tutejszej pisano w „Bibl. Warsz." (r, 1867, t. IV). Hanco de Uschicz, burgrabia wieluński, podpisany na akcie z r. 1386 w Opolu, przy boku Władysława, ks. opolskiego (Kod. Wielk., 1852).

Uszykowce, białoruskie *Uszykoucy*, wś, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Czernichów, o 56 w. od Nowogródka.

Uszyńskie Tybory, wś, pow. łomżyński, par. Kołaki. W 1827 r. było 7 dm., 35 mk. Jest to gniazdo Uszyńskich, wspominane w aktach sąd. łomż. pod r. 1493. Ob. *Tybory*.

Uszywce, wś włośc., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wojstom (o 3½ w.), o 77 w. od Święcian, ma 15 dm., 12 mk. prawosł. i 136 katol. (w 1865 r. 63 dusz rewiz. włośc. i 4 żydów rolników).

Uszywiec, uroczysko poleskie, w pow. ihumeńskim, w obrębie gm. Dołhie. *A. Jel.*

Uszywiec, przys. Smolina, pow. Rawa Ruska.

Uszywka, rzeka, w pow. rosławskim, ob. *Tworożkowo*.

Uszywka al. *Smereczyna*, grupa domów w Hrebennem, pow. Rawa Ruska.

Ut' *Uć* al. *Ucia*, rzka, w gub. mohylewskiej, lewy dopływ Soży, ma ujście między Ipucią a Teriuchą.

Ut' wś, pow. homelski, gm. Krasna Buda (o 8 w.), ma 216 dm., 1435 mk.; krupiarnia i garbarnia (z produkcyą na 150 rs. rocznie), cerkiew paraf. drewniana, zapasowy magazyn zbożowy gminny.

Uta, rzeczka, w pow. lidzkim, pod okolicą Naszkuńce.

Utalanka, pow. borysowski, ob. *Talanka*.

Utalina, wś i *Utalinka*, os., pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Igłówka, odl. od Maryampola 19 w. U. ma 4 dm., 35 mk., Utalinka 1 dm., 6 mk. W 1827 r. 1 dm., 25 mk. i 1 dm., 8 mk.

Utany, wś, fol. i dwór, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. Rozalin, o 21 i 22 w. od Poniewieża, należy do dóbr Perekszle, Karpiów.

Uteczje, zaśc., pow. sieński, młyn wodny i folusz. Własność Kondratowiczów.

Utele, dwór, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdwile, par. Niemokszty, o 29 w. od Rossień, własność Junowiczów, ma 71 dzies. (5 nieuż.).

Utelen al. *Budupoenen*, wś, pow. ragnecki.

Utelinia, osada, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 55 w. od Poniewieża.

Utelinie, wś, pow. wiłkomierski, gm. i par. Uciana, o 55 w. od Wiłkomierza, uwłaszczona od dóbr Awiżenie.

Uteliszki, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 56 w. od Poniewieża.

Utena, ob. *Uciana*.

Utiecha, ob. *Uciecha*.

Utkany, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 6 w.), okr. wiejski Utkany, o 52 w. od Oszmiany, ma 13 dm., 97 mk. katol. i 5 żydów (w 1865 r. 41 dusz rewiz.); w 1865 r. należała do dóbr Albertyn, Umiastowskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: U., Aleksandryna, Koczany, Ożukalnie, Slozki i Zajasowszczyzna, w ogóle 148 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych.

Utki, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Zaporocz (o 21 w.), okr. wiejski Mokrzyca, o 77 w. od Święcian, ma 4 dm., 37 mk. prawosł. i 9 katol. (w 1865 r. 21 dusz rewiz.; należała do dóbr Gozdawa, Boczkowskich).

Utłowo, wś, pow. borysowski, w gm. Jeśmany, o 88 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Uto, dwór, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 20 w. od Kowna.

Utoh, wysoka lesista góra, w pow. krzemienieckim, pod Antonowcami. Nad spadzistością tej góry, z dwóch stron zupełnie nieprzystępnej, jest ziemny okop w kształcie wału, przeszło 20 sążni obwodu mający, pośród którego widoczne są ślady dawnego murowanego zamczyska, niewiadomo przez kogo i kiedy wzniesionego.

Utońka, rzeka, w gub. mohylewskiej, lewy dopływ Soży, ma ujście pomiędzy Pokotem a Akszynką.

Utoplec al. *Utopielec*, małe jezioro, w pow. mozyrskim, w kotlinie Prypeci z lewej strony, połączone z nią strugami, leży w obrębie gm. Turów. Łączy się z jez. Szerokie.

Utoropy, wś, pow. kosowski, 12 klm. na płn.-zach. od Kosowa (sąd pow.), 5 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Pistyniu. Na zach. i płn.-zach leży Jabłonów, na płn. Stopczatów, na płn.-wsch. Mikytyńce, na wsch. i płd.-wsch. Pistyń, na płd. Szeszory. Na płd. powstaje pot. Korzelówka al. Koszelówka, też Utoropiec zwana (dopł. Łuczki, uchodzącej od praw. brz. do Prutu). W obrębie wsi przyjmuje liczne dopływy, z których znaczniejsze: od lew. brz. pot. Hory i Nazaret (z Kujawą od praw. brz.), a od praw. brz. Połowcy. Na płn.-wsch. powstają prawoboczne dopływy

Łuczki, potoki: Pleszatka i Koladny, dążące do Stopczatowa. Zabudowania leżą głównie w dolinie Korzelówki. Wzn. obszaru na granicy płd.-zach. we wzgórzu Lebedin 805 mt. (znak triang.). Własn. więk. (rządowa) ma roli or. 1, łąk i ogr. 56, past. 552, lasu 2805 mr.; wł. mn. ma roli or. 335, łąk i ogr. 1715, past. 101, lasu 11 mr. W r. 1880 było 313 dm., 1496 mk. w gm.; 9 dm., 59 mk. na obsz. dwor. (1418 gr.-kat., 104 rz.-kat., 33 izrael.; 1429 Rus., 94 Pol., 32 Niem.). Par. rz.-kat. w Pistyniu, gr.-kat. w miejscu, dek. pistyński. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szkoła etat. 1-klas. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koron. Dziś jest własnością państwa. Zarząd lasów i domen ma tu siedzibę.

Utoropiec, potok, ob. *Korzelówka.*

Utotol, rzeczka w Pińszczyznie, wspomniana w dok. XVI w., płynęła w puszczy „Wiażskiej". *A. Jel.*

Utrany, wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Noski, o 14 w. od Prużany.

Utrata 1.) os., pow. błoński, gm. Radzików, par. Rokitno. Nie podana w spisach urzęd. Należy do dóbr Kopytów. W 1827 r. 2 dm., 12 mk. 2.) **U.**, os., pow. nowomiński, gm. i par. Kołbiel, ma 13 mk., 27 mr. włośc. 3.) **U.**, os. i fol., pow. włocławski, gm. Śmiłowice, par. Kruszyn, ma 8 mk., 2 mr. Należy do dóbr Nowa Wieś. W 1827 r. 1 dm., 7 mk. 4.) **U.**, os. i kol. młyń. nad rz. Grabówką al. Pisią, pow. łaski, gm. i par. Łask (odl. 1 w.), posiada urząd gm., 18 dm., 143 mk., 24 mr. włośc.; os. młyń. należy do dóbr Poleszyn. W 1827 r. 10 dm., 71 mk. 5.) **U.** *Mikołajewska*, os., pow. łaski, gm. Lutomiersk, par. Mikołajewice, 1 dm., 63 mk., 75 mr. włośc. W 1827 r. był 1 dm., 10 mk. 6.) **U.**, os., pow. koniński, gm. i par. Russocice, odl. 20 w. od Konina, ma 5 dm., 26 mk. 7.) **U.**, os., pow. sieradzki, gm. i par. Charłupia Mała, odl. od Sieradza 4 w. W r. 1827 był 1 dm., 6 mk. 8.) **U.**, os., pow. sieradzki, gm. Zadzim, par. Rossoszyca, ma 1 dm., 19 mk. 9.) **U.**, os. nad rz. Pilicą, pow. opoczyński, gm. Unewel, par. Białobrzegi, odl. od Opoczna 30 w., ma 4 dm., 40 mk., 44 mr. dwors., 4 mr. włośc. W 1827 r. 2 dm., 19 mk. 10.) **U.**, os. karcz. nad rz. Wisłą, pow. płoński, gm. i par. Pomiechowo, odl. 29 w. od Płońska, ma 2 dm., 9 mk. W 1827 r. 7 dm., 20 mk. 11.) **U.**, os., pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzewo, odl. od Suwałk 19 w.

Utrata, leśniczówka koło Boratyna, w Poturzycy, pow. sokalski.

Utrata 1.) os., pow. ostrzeszowski (Kępno), 8 klm. na płn.-zach. od Kępna; par. Parzynów, poczta w Mielęcinie, st. dr. żel. w Bralinie na Szląsku o 5 klm., okr. wiejski Weronikopol; 8 dm. i 52 mk. 2.) **U.**, osada, pow. pleszewski (Jarocin), o 5 klm. na zach.-płd. od Nowegomiasta, graniczy z Chociczą (Falkstadt), gdzie poczta i st. dr. żel.; okr. wiejski Boguszyn, 15 dm. i 126 mk. 3.) **U.**, os. niegdyś, pow. gnieźnieński, o 8 klm. na płd.-zach. od Rogowa, między jez. Mielnem i Głębokiem; istniała przed r. 1795; w r. 1830 miała 2 dm. i 13 mk. 4.) **U.**, miejscowość, na Rososzycy, w pow. odolanowskim. 5.) **U.**, karczma niegdyś, pow. ostrzeszowski, o 7 klm. na płd. od Grabowa, przy drodze do Wieruszowa. *E. Cal.*

Utrata, os. młyń. we wsi Lubom, pow. raciborski.

Utraty, pow. przasnyski, ob. *Brzozowo-U.*

Utrenne, uroczysko nad Uszą, na gruntach wsi Nowosiółki, w pow. radomyskim. Jest tu dawna przeprawa przez rzekę, dziś mało uczęszczana.

Utroja, rzeka, w gub. witebskiej i pskowskiej, lewy dopływ rz. Wielkiej (Wielikiej). Wypływa z jez. Berzyno (w pow. lucyńskim) pod nazwą Berzygołki, płynie na przestrzeni 6 w. wązką łączną doliną, pokrytą niewielkiemi zaroślami; dalsze 32 w. aż do wsi Zelczewa wije się w tymże kierunku śród niewysokich urwistych brzegów, poczem przybiera kierunek zachodni i płynie szeroką doliną do wsi Rogowa, po za którą na przestrzeni 4 w. koryto jej się zwęża, dalej na przestrzeni $10^1/_2$ w., płynąc śród błot pokrytych zaroślami, stanowi granicę gub. witebskiej i pskowskiej. Wkroczywszy w granice pow. ostrowskiego przybiera kierunek wschodni a następnie płn.-wschodni i ubiegłszy 90 w., początkowo śród miejscowości lesistej, następnie lekko falistej, u ujścia zaś otwartej, uchodzi do rz. Wielkiej. Ogólna długość biegu wynosi do 153 w., szeroka od 5 do 10 saż., głęboka od 4 do 6, miejscami nawet do 14 st., bieg ma kręty, nadzwyczaj powolny. Koryto twarde, zwirowate, w wielu miejscach kamieniste. W granicach gub. witebskiej przybiera od prawego brzegu Ładę i Łużę, w gub. pskowskiej Lżę al. Łżę i Werbenkę. Na obszarze gub. witebskiej znajdują się mosty: na star. trakcie pocztowym z Lucyna do st. Nestery, dalej pod wsią Pudanowo na drodze z Lucyna do Maryenhauzen i na szosie z Kowna do Petersburga; pod wsią Łatysze znajduje się prom. *J. Krz.*

Utrówka, wś i os., pow. radzyński, gm. Żerocin, par. (r. gr.) Dołhe; wś ma 8 dm., 69 mk., 162 mr.; os. 1 dm., 3 mk., 5 mr. W 1827 r. 9 dm., 46 mk., par. Międzyrzec.

Utrop, mylnie, za: *Utorop.*

Utry, wś, pow. telszewski, zarząd mta Gorżdy, o 82 w. od Telsz.

Utryca, uroczysko na Zarzeczu pińskiem, w okolicy wsi Ciołkowicz, wspominane w

1555 r., należało do dworzyszcza Osmałowskiego i Hermanowskiego, obecnie obręb gm. Morocz (ob. Piscewaja kniha, Wyd. Wil. Arch. Komiss., str. 229). *A. Jel.*

Utryłowo, fol., pow. sieński, gm. Pustyń, ma 2 dm., 10 mk., cerkiew paraf. drewnianą, 800 dzies. (425 lasu, 70 roli, 30 łąk); karczma i młyn wodny dają 230 rs. Dziedzictwo Wasilewskich.

Utrynka al. *Utryńska*, drobna rzeczka w Pińszczyźnie, dopływająca do „brodów Osowskich", wspomniana w dokumencie z XVI w., stanowiła granicę dawnej puszczy Wiażskiej (ob. „Rewizya Puszcz", Wyd. Wil. Arch. Komis., str. 14). *A. Jel.*

Utschendorf, wś, pow. kładzki, par. kat. Rueckers. W 1885 r. 301 ha, 64 dm., 355 mk. kat.

Utsiki, wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Popielany, o 64 w. od Szawel.

Uttig, 1397 *Ottak*, wś, pow. bolesławski, par. ew. i kat. Bolesław. W r. 1885 miała 291 ha, 37 dm., 177 mk. (2 kat.); szkoła ew.

Utuczek, kol., pow. warszawski, gm. Jabłonna, par. Tarchomin, odl. 5 w. od Warszawy, ma 16 mk., 98 mr. (58 mr. roli, 20 mr. łąk, 11 past., 5 mr. lasu). W 1827 r. 2 dm., 16 mk.

Utury 1.) fol., pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 76 w. od Kowna. 2.) **U.**, wś, pow. rossieński, par. Betygoła.

Utwa, fol., pow. witebski, 183 dzies. ziemi dworskiej, własność dawniej Engelhartów.

Utwiany 1.) fol., pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 54 w. od Lidy a 14 w. od Wasiliszek, ma 1 dm., 10 mk. katol.; własność Janowskiego (w 1866 r.). 2.) **U.**, fol., tamże, o 15 w. od Wasiliszek, 1 dm., 9 mk. (2 prawosł. i 7 katol.); własność Hofmana.

Utwocha, u Bobrowskiego *Utworocha*, rzeczka, w pow. mozyrskim, lewy dopływ Prypeci, do której uchodzi pomiędzy Skrzypicą a Młynową. Przybiera Bohdanówkę. Przepływa pod wsią Rudnia i Szybino. Skanalizowana dla osuszenia błot Polesia.

Utyszki, fol., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 57 w. od Wilna, 2 dm., 15 mk. katol.

Uwakowo, jezioro, w pow. rohaczewskim, rocznie poławia się około 15 pudów ryb.

Uwalno, czeskie *Vvalno*, niem. *Lobenstein*, wś, w pow. i obw. sąd. karniowskim (Jaegerndorf), przy gościńcu do Karniowa i linii dr. żel. morawsko-szląskiej, odl. 6 klm. od Karniowa i o $1^1/_2$ klm. od rz. Opawy i granicy pruskiej. W r. 1880 było tu 170 dm. i 1075 mk. rz.-kat. i narod. niem. U. tworzy z przys. Branczyce (czesk. Branice, niem. Branitz) jednę gminę. W r. 1885 było tu osób 37 zajmujących się samoistnie handlem i rzemiosłem. We wsi jest kościół paraf., szkoła ludowa i przyst. kolei żel. U. jest wymienione w dokum. z r. 1247, mocą którego Przemyśl Ottokar, ówczas jeszcze margrabia morawski nadaje klasztorowi w Hradisch dochód z połowy wsi U. Tu się urodził r. 1823 Hans Kudlich, jeden z przywódzców ruchu z r. 1848 i inicyator zniesienia pańszczyzny w krajach austr. Mieszka obecnie jako lekarz w Hoboken pod Nowym Jorkiem. Na płn. o 3 klm. od wsi U. znajdują się ruiny zamku zwanego pierwotnia Cwilin, następnie Lobenstein a wreszcie Schellenberg albo Schellenburg (ob. t. X, str. 370). Ob. Peter Anton: Burgen und Schloesser im Herzogthum Schlesien, Cieszyn, 1879, str. 1—26; tegoż: das Herzogthum Schlesien, Wien 1884, w zbiorze Umlaufta „Die Laender Oesterreichs-Ungarns in Wort u. Bild", str. 70—74). *W. H.*

Uwarów *Wielki* i *Mały*, uroczyska na gruntach wsi Przewarka, w pow. kijowskim, własność niegdyś dominikanów kijowskich. Porów. *Mostyszcze* i *Przewarka*.

Uwarowicze, mko i dobra nad rzką Uzą, pow. homelski, w 1 okr. pol., o 25 w. od Homla, przy dr. do Złobina, o 5 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Semenowki. Ma 244 dm. (1 murow.), z których 186 należy do chrześcian a 58 do żydów, 3506 mk. (2967 prawosł., 4 katol. i 535 żydów), cerkiew paraf. murow., wzniesioną w 1876 r., dom modlitwy żydowski drewniany, 4 wiatraki, 1 młyn wodny, krupiarnia. Dobra, od 1879 r. własność Akcyzów, mają 2786 dzies. (958 roli, 650 łąk, 433 lasu). Młyn wodny, folusz, wiatrak, karczma i gorzelnia przynoszą 2120 rs. Gorzelnia w 1880/1 r. zatrudniała 12 ludzi i wyprodukowała 53098 st. spirytusu. W dokumentach U. wspominane są pod koniec XV i na początku XVI w. jako wchodzące w skład włości starodubskich, przyłączanych niejednokrotnie do Rossyi lub Litwy i podlegających częstym klęskom wojennym. Następnie wchodziły w skład sstwa homelskiego. *J. Krz.*

Uwarowszczyzna, folw. pow. mohylewski, od 1880 r. własność Andrejewa i Daniłowa, ma 140 dzies. (110 lasu, 12 roli, 3 łąk).

Uwelnie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 76 w. od Nowoaleksandrowska.

Uwielinek, wś i folw., pow. łęczycki, gm. i par. Witonia, odl. od Łęczycy w. 14; ma 5 dm., 85 mk., 234 mr. dwors. i 20 mr. włośc. W 1827 r. 9 dm., 72 mk. Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś Uwielinka, w par. Witunia, w części Goliszewskiego miała $1^1/_2$ łanu, 1 zagr., 3 osad. (Pawiński, Wielkp., II, str. 87).

Uwieliny *Szlacheckie* i *Duchowne*, wś i folw., pow. grójecki, gm. Wągrodno, par. Prażmów, odl. 14 w. od Warszawy, mają 209 mk. U.

Szlacheckie miały w 1827 r. 14 dm., 118 mk., U. Duchowne 11 dm., 96 mk. W r. 1877 fol. U. (Szlacheckie) lit. A rozl. mr. 602: gr. or. i ogr. mr. 392, łąk mr. 101, past. mr. 24, lasu mr. 51, nieuż. mr. 34; bud. mur. 1, drewn. 17; las nieurządzony, wiatrak. Wś U. Szlacheckie os. 9, mr. 20. U. Poduchowne, wś rząd., mają około 600 mr. folw. i przeszło 200 włośc. W r. 1540 Uwieliny płaciły od 2 łan. i pół ćwierci, Wola Uwielińska od ćwierci. Dziedzicem był Jezon Wieliński (Księgi sądowe czer., Lubomirski, XII. *Br. Ch.*

Uwiesy, wś, pow. suwalski, gm. Czostków, par. Filipów, odl. od Suwałk 20 w., ma 3 dm., 11 mk.

Uwietycze, uroczysko w pobliżu Kijowa, ob. *Wietycze.*

Uwiń, wś, pow. brodzki, 34 klm. na płn.-zach. od Brodów, 16 klm. na płn. od sądu pow. w Łopatynie, 14 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Szczurowicach. Na wsch. leżą Mikołajów i Zawidcze, na płd. Zawidcze i Batyjów, na zachód Bargłów; płn. część wsi przypiera do granicy pow. łuckiego (gub. wołyńska). Płn. krawędź obszaru przepływa od zach. na wschód Sydołówka, lewy dopł. Styru. W dolinie rzeczki leżą zabudowania (wzn. (202 mt.). Płd. część obszaru lesista (232 mt., najwyższy punkt). Własn. więk. ma roli or. 575, łąk i ogr. 103, past. 18, lasu 1205 mr.; wł. mn. roli or. 579, łąk i ogr. 285, past. 49 mr. W r. 1880 było 102 dm., 633 mk. w gminie; 9 dm., 88 mk. na obsz. dwors. (606 gr.-kat., 75 rz.-kat., 40 izr.; 612 Rus., 108 Pol.). Par. rz.-kat. w Szczurowicach, gr.-kat. w miejscu, dek. chołojowski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Kozmy i Damiana, szkoła 1 kl. (od r. 1860) z jęz. wykł. ruskim, kasa pożycz. gm. z kapit. 172 zł. i młyn. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., pow. bełzkiego. W r. 1771 była wraz z wsią Romanówką w posiadaniu Adama Rzyszczewskiego, który nabył te dobra od rządu austr. w r. 1776 za 28,367 złr. *Lu. Dz.*

Uwiślę, las, część puszczy Niepołomickiej.

Uwisła, rus. *Wysła,* wś, pow. husiatyński, 23 klm. na płn.-zach. od Husiatyna, 12 na płn.-wsch. od sądu pow. w Kopyczyńcach, 5 klm. na płd.-wsch. od urz. poczt. w Chorostkowie. Na płn. leży Chłopówka, na wschód Raków Kąt, Horodnica i Celejów, na płd. Celejów i Kopyczyńce, na zach. Chorostków. Środkiem wsi płynie Tajna i tworzy stawek. W dolinie jej leżą zabudowania. Wzn. obszaru na płd. (w dolinie Tajny) 274 mt., na płn. 323 mt. Własn. więk. ma roli or. 914, łąk i ogr. 173, past. 45, lasu 43 mr.; wł. mn. roli or. 1373, łąk i ogr. 189, past. 55 mr. W r. 1880 było 219 dm., 1216 mk. w gminie (część wsi Michałki ma 12 dm., 64 mk.; część zwana Zawałówka 11 dm., 53 mk.); zaś 5 dm., 54 mk. na obsz. dwors. (1089 gr.-kat., 115 rz.-kat., 67 in.; 1162 Rus., 64 Pol., 49 Niem.). Par. rz.-kat. w Chorostkowie, gr.-kat. w miejscu, dek. husiatyński. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 758 złr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., do ststwa jabłonowskiego, w powiecie trembowelskim. Dnia 15 czerwca 1556 r. w Warszawie nadaje Stefan Batory Barbarze z Czermna Niemojowskiej dożywocie na królewszczyznach Celejów i Uwisła, pod warunkiem pomnożenia z dziedzicznych dóbr osadników (Dod. do Gaz. Lwow., 1855, Nr. 41). Dnia 22 czerwca 1747 r. August III zezwala Stanisławowi Poniatowskiemu, woj. i generałowi ziemi mazowieckiej, i Konstancyi ks. Czartoryskiej, małżonkom, na ustąpienie ststwa jabłonowskiego i dóbr Uwisła i t. d. na rzecz Franciszka Salezego Potockiego, krajczego kor., i żony jego Anny z Potockich (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 197, str. 196).

Uwodia, rzeka, w gub. włodzimierskiej, lewy dopł. Klaźmy. Bierze początek na płn. granicy pow. szujskiego, przepływa przez pow. szujski i kowrowski, o 10 w. poniżej Kowrowa ma ujście. Długa 140 w., szeroka od 5 do 30 saż., głęboka od 1 do 3 saż., bieg ma wolny. Znajdują się na niej 2 mosty i kilka młynów. Z dopływów najważniejsze: Uchtoma (do 90 w. długa) i Wiaźma (przeszło 70 w. długa).

Uwojniszki, folw. i wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Rossienie, par. Widukle, o 21 i 44 w. od Rossień. Dwór w 1860 r. należał do Staniewicza.

Uwołoka, zaśc. nad rzką Płodą, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja, o 56½ w. od Dzisny, 2 dm., 10 mk. starow.

Uwołoki 1.) zaśc., pow. wileński, w 6 okr. pol., o 5 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. żydów. 2.) **U.,** wś i dobra, pow. witebski, w 2 okr. pol., gm. Stare Sioło, 1058 dzies. ziemi dworskiej. Własność dawniej Jana Doboszyńskiego, dziś Zofii Kołogrywowej i Bachmanowej.

Uwsie, w dokum. *Wussie* al. *Napolne Katkowce* w 1565, *Vssie* 1578 r., *Vszie* 1583 r., wś, pow. kamieniecki, okr. pol. Kupin, gm. Olchowiec, par. katol. Kutkowce, sąd w Grodku, o 56 w. od Kamieńca. Ma 144 osad, 706 mk., 651 dzies. ziemi włośc., 693 dworskiej. Posiada cerkiew p. w. św. Parascewii, wzniesioną w 1766 r., z 2663 parafianami. W 1565 r. należy do Wasilkowskiego, który płaci od 4 pługów i 1 karczmy; w 1578 r. własność Świerzczówien, płaci w 1583 r. od 3 pługów (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 196, 301). Następnie wś należała do Nosarzewskich. Agata z Iłowskich Nosarzewska sprzedała U. z Oleniszkowem (Holeniszczów), Olchowcem i Kutko-

wcami wwdzie bełzkiemu Potockiemu do klucza husiatyńskiego. Od Potockich nabyli Kiccy, drogą wiana Kuczalskich, następnie Bałasanowiczów, od których w ostatnich czasach nabył Lucenko. W okolicy U. znajduje się najwyższe wzniesienie Miodoborów, wiele gór kamienistych, dość wyniosłych i podług Marczyńskiego ślady dawnych wulkanów.

Uwsie, wś, pow. podhajecki, 16 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Podhajcach, 9 klm. na płd.-wsch. od urz. pocz. i tel. w Kozowej. Na wsch. leżą Rakowiec i Małowody, na płd. Justynówka, na zach. Telacze i Kalne (wś pow. brzeżańskiego), na płn. Słoboda (w pow. brzeżańskim). Wody spływają strugami na zach. do Koropca. Własn. więk. ma roli or. 229, łąk i ogr. 31, past. 21 mr.; wł. mn. roli or. 1096, łąk i ogr. 76, past. 16 mr. W r. 1880 było 151 dm., 992 mk. w gm.; 7 dm., 39 mk. na obsz. dwor. (801 gr.-kat., 164 rz.-kat., 66 izr.; 793 Rus., 210 Pol., 28 Niem.). Par. rz.-kat. w Kozowej, gr.-kat. w miejscu, dek. podhajecki. Do par. należy wś Małowody i przys. Wydra, Mohyła, Makowysko i Pasowysko. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1750 złr. *Lu. Dz.*

Uza wś, pow. homelski, gm. Dziatłowicze (o 13 w.), zapasowy magazyn zbożowy gminny. Od 1868 r. własność kupca Fiłonczyka, ma 2483 dzies. (1043 lasu, 718 roli, 20 łąk); karczma, młyn wodny i krupczatny, folusz.

Uza-Panyit, ob. *Panitowa.*

Uzarzewo al. *Usarzewo*, *Urzasowo* w r. 1306, *Urzaszovo* 1387, *Urzazewo* r. 1391, wś kośc. i dwór, pow. średzki, dekan. kostrzyński, o 6 klm. na płn.-wsch. od Swarzędza, na praw. brz. Cybiny (dopł. Warty); par. i szkoła w miejscu, poczta i st. dr. żel. w Kobylnicy (Kobelnitz) o $2^1/_2$ klm. Wś z hubami na Święcinku i holendrami Uzarzewskiemi tworzy okr. wiejski, mający 13 dm., 105 mk. (50 kat., 55 prot.) i 323 ha (253 roli, 53 łąk, 2 lasu). Dwór z fol. na Święcinku (5 dm., 86 mk.) ma 18 dm., 347 mk. (343 kat., 4 prot.) i 790 ha (613·98 roli, 81 łąk, 46·93 past., 9 lasu, 19·68 nieuż., 19·41 wody); czysty dochód z ziemi 7500 mrk; właścicielką jest z Lipskich Żychlińska. Kościół p. w. św. Michała istniał w U. już przed r. 1391 (Akta gr. wielkop., I, 991); r. 1749 stanął nowy z drzewa, odnowiony w r. 1869 i ozdobiony wieżą drewnianą. Księgi kościelne zaczynają się od r. 1648. Par., liczącą 935 dusz, składają: Biskupice, Bugaj, Góra, Janków, Sarbinowo, Święcinek, U. i holendry Uzarzewskie. Wystawiona w r. 1777 przez J. Działyńskiego kaplica p. w. św. Katarzyny istniała jeszcze po r. 1836. Szkołę w U. wspomina wizyta z r. 1638; druga szkoła paraf. znajduje się w Sarbinowie. W r. 1306 biskup pozn. Andrzej przekazał dziesięcinę z U. kościołowi św. Małgorzaty na Śródce pozn. (Kod. Wielkop., n. 903). Benjamin, woj. pozn., występujący między r. 1276 i 1296, dziedziczył na zachodnich kresach Wielkopolski różne dobra, których część nadał założonemu przez siebie w Wieleniu klasztorowi cystersów. W tej okolicy mieszkał też syn jego Benjamin „in Namkonów“ (?), który w r. 1335 darował Albertowi Pusch wś Borki pod Cylichową (tamże, n. 2046). Trzeci jakiś Benjamin, tytułowany też woj. poznańskim (?), brat Sędziwoja z Uzarzewa i Dobrogosta z Sierakowa, żyje około r. 1338 (tamże, n. 1186). Zachodzi tu zapewne pomyłka; współczesnym bowiem Dobrogosta z Sierakowa był Benjamin „palatinus Poloniae“ (gnieźnieński al. kaliski), którego w r. 1354 zabił wojewoda poznański Maćko Borkowicz (Pomn. Dziej. Pol., III, 45, 229). Tym wojewodą zdaje się być Benjamin z U, ojciec Katarzyny i Małgorzaty, które w r. 1387 sprzedały bratu Sędziwojowi z Janowego Młyna (Janówiec) wś Kołdrąb (Kod. Wielk., n. 1869), dziedzictwo Benjamina w r. 1326 (tamże, n. 1073), zapewnie ich ojca. O stosunkach rodzinnych dziedziców Uzarzewa i Sierakowa świadczą spory toczące się o Sieraków między drugim Sędziwojem z U. a panią Wichną „wojewodziną sierakowską“, tudzież o pobliskie Kłosowice i Górę, zastawione Dobiesławowi Kwileckiemu z Kwilcza. Ten Sędziwój II Uzarzewski występuje między r. 1386 i 1399; na rokach wielkopolskich zasiadał w latach 1390 i 1397; miał za żonę Katarzynę i dwie córki, z których jedna Wichna, wydaną była za Wawrzyńca z Łodzi, a druga, Katarzyna, pisała się z Ludom (Akta gr. wielkop.). Z późniejszych dziedziców U. znamy Krzysztofa Iwińskiego w r. 1580 ($3^1/_2$ łany os., 4 zagr. i 1 kowal), Mikołaja Mielżyńskiego, kaszt. gnieźn., około r. 1636, Napruszewskich Aleksandra i Felicyana r. 1725—1749, Jakuba Działyńskiego, podkom. pozn., r. 1777, Kurcewskich ok. r. 1793 i Józefa Lipskiego ok. r. 1843 Ob. *Uzarzewskie Holendry.* Na obszarze U. odkopano cmentarzysko z popielnicami. *E. Cal.*

Uzarzewskie Holendry, urzęd. *Usarzewo Hauland*, dawniej *Katarzynkami* zwane, pow. średzki, pod Uzarzewem, 2 dm. i 15 mk. Istniały przed r. 1793.

Uzarzów, ob. *Usarzów.*

Uzbiereżje, osada, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Jurewo. *A. Jel.*

Uzbież, uroczysko, pow. grodzieński, w 5 okr. pol., gm. Sobolany, o 42 w. od Grodna.

Uzbłocie 1.) uroczysko, w dawnym pow. kleckim, teraz słuckim, w okolicy wsi Babojewicze (obecnie gm. Kleck), wspomniane

wielokrotnie w dokumencie pod 1552 r. (ob. Piscewaja kniha pinsk. i kleck. kniaż., wyd. Wil. Arch. Komiss., str. 403, 435, 436, 466, 467, 511, 517). 2.) **U.**, ob. *Ubołocie* 2).

Uzbołoć, ob. *Użbłoć*.

Uzborze, białoruskie *Uzborje*, zaśc. nad jeziorowym rozlewem rzeki Usiaży, pow. miński, w pobliżu Gródka Tyszkiewiczowskiego, gm. Gródek (Horodek), ma 1 osadę; grunta szczerkowo-gliniaste. *A. Jel.*

Uzda, mko nad rz. Uździanką, pow. ihumeński, o 86 w. od Ihumenia, przy gościńcu wojenno-komunikacyjnym, posiada zarząd okr. policyjnego, zarząd gminy, około 250 osad, 1424 mk. Mieszkańcy przeważnie żydzi, lecz jest i większa osada Tatarów. Kościół katol., paraf., z drzewa wzniesiony. Par. katol. dekan. nadniemeńskiego, 5370 wiernych. Kaplice: w Tołkaczewiczach, Kuchcicach, Rabinowszczyźnie, w miejscu na cmentarzu grzebalnym, Starzynkach i Podsackich. U. wraz z Kuchcicami pod koniec wieku XVI należała do dyssydenckiej rodziny Kaweczyńskich, którzy posiadali w Kuchcicach zbór kalwiński. Gdy potem rodzina ta wróciła do katolicyzmu, Krzysztof Kaweczyński zamienił zbór kuchcicki na kaplicę katolicką, a nadto w r. 1684 uposażył w U. parafią i nadał jej folwark Tyszyński, wraz z gruntami w Zabołociu i Symończycach. Nabożeństwo odprawiało się w małej kapliczce i Kaweczyński miał wystawić nowy kościół, lecz śmierć go zaskoczyła. Dobra następnie przeszły do Zawiszów h. Łabędź. R. 1798 Kazimierz Zawisza, generał wojsk ruskich zbudował obszerny kościół z drzewa, w kształcie krzyża, z wysoką wieżą. Kościół ten, p. w. Znalezienia św. Krzyża, dotąd istnieje. W wielkim ołtarzu jest obraz św. Heleny. Pod kościołem groby murowane. Zakrystya była zasobna w srebro. Wizyta z r. 1842 wykazuje parafian 3248. Do plebanii należało 31 włościan poddanych, osiadłych w 8 dymach. Wizyta wykazuje dochodu parafialnego 200 rubli. Następnie przeznaczono proboszczowi, w zamian za ziemię, pensyą w ilości 275 rub. (z notat Jana Chodźki). Cerkiew istniała już w XVI w. p. wez. św. Piotra i Pawła, nadała jej fundusz w 1590 r. Maryna Korsakowa w ilości $2^1/_2$ włók ziemi. W 1840 r. dziedzic U. Tadeusz Zawisza zbudował ozdobną cerkiew z muru. Około 4000 parafian. Filie i kaplice: w Prysynku p. wez. Narodzenia N. M. P., uposażona dwoma włókami ziemi przez Puciatę; w Zabłociu p. w. Opieki N. M. P.; w Wielkiej Usie p. w. św. Jerzego i w Kuchcicach św. Trójcy. Dalej jest tu synagoga żydowska i meczet tatarski. Gmina uździeńska obejmuje 26 wiosek, 7 zaśc., 8 dóbr, 3 siół dużych, 10 folw., 24 uroczysk, 1 miasteczko; składa się: z 9 okręgów (starostw) wiejskich, ma 845 dym. włościańskich, 4976 włośc. pł. męz., uwłaszczonych na 11647 dzies. ziemi. Szkółki gminne w Uździe i Siemionowiczach; szkółka paroch. w Wielkiej Usie od 1885 r. W mku jest apteka, szpital wiejski i zamieszkuje stale lekarz. U. należy do domin. Kuchcice, poprzednio Zawiszów, teraz hr. Krasińskich. Posiada liczne kramy i targi niedzielne. Żydzi trudnią się drobnym handlem i wyrębem lasów; Tatarzy garbarstwem. Od kilku lat otworzono tu pocztę listową. W okolicy duże lasy i łąki. Młyn w miejscu. Niewiemy z pewnością czy do tej U., przezwanej w dokumencie „Zuchowską“, stosuje się wzmianka w Vol. Leg. pod 1638 r., że należała do panien zakonnych nieświeskich (ob. t. III, fol. 964). Zauważmy jednak, że innej U. w gub. mińskiej i sąsiednich niema. Z dokumentu który posiada piszący widać, że gdy w 1793 r. ogłoszono licytacyę na prawo rznięcia bydła, summa w miasteczku U., od której zaczynał się targ, wynosiła 1653 złp. W U. w 1829 i 1830 r. istniała drukarnia Z. Pressa, z której wydano książki do nabożeństwa: Złoty ołtarzyk i Pieśni nabożne. Z U. datowaną była 1572 r. przedmowa do Biblii Budnego (ob. Przewodnik bibliogr. Wisłockiego, 1889 r., str. 216). *A. Jel.*

Uzdorniki, wś, pow. sieński, gm. Ulanowicze, 19 dm., 139 mk.

Uzdorożie, uroczysko, w pow. pińskim, w okolicy Kupiatycz (gm. Pieńkowicze), wspominane w dokumencie XVI w. (ob. Piscewaja kniga Pińsk., str. 323). *A. Jel.*

Uzdowo, niem. *Uzdau*, wś kośc., pow. niborski, na Mazurach. Założona już przed r. 1382, była w posiadaniu Ostaszewskich, Rąbiewskich, Wierzbickich, Zielińskich i t. d.; r. 1785 miała 28 dym.; r. 1884 było 732 mk. Posiada kościół par. ewang. Do par. należy jako filia Szczupliny, do r. 1781 także Leszcz (Heselecht). Parafianie po największej części Polacy.

Uzdymaczy, zaśc. poradziwiłłowski, pow. słucki, w 3 okr. kopylskim, gm. Hresk, o 28 w. od Słucka. *A. Jel.*

Uździanka, rzeka, w gub. mińskiej, lewy dopł. Górnej Usy niemnowej. Zaczyna się w pow. mińskim, w okolicy wsi Rubiłki; płynie w kierunku płd. pod wś Dobryniewo, przy wsi Horochowszczyzna wkracza w pow. ihumeński i stanowiąc na przestrzeni przeszło 5 w. granicę obu powiatów, płynie koło wsi Daniłowicze; pod wsią Aleksandrówka rozdziela się na dwa ramiona, z których prawe przyjmuje nazwę Żeść, a lewe przyjmuje rzkę Olchówkę; następnie połączywszy ramiona w okolicy wsi Czuryłowo, płynie dalej koło wsi Zieńkowicze, mka Uzda (młyn), wsi Ber-

wiszcze i ma ujście dwoma odnogami pod wsią Siemionowicze. Długa około 6 mil; na błoniach łąki bardzo obfite. *A. Jel.*

Uździanka, folw. nad rz. t. n., pow. ihumeński, w pobliżu mka Uzda, w 1 okr. pol. i par. kat. Uzda, do niedawna własność Zawiszów, teraz przez wiano Zawiszanki hr. Krasińskich, należy do dominium Kuchcice; grunta lekkie, łąki wyborne, miejscowość leśna.

Uzdziejek, wś, pow. suwalski, gm. Kadaryszki, par. Wiżajny, odl. od Suwałk 17 w., ma 34 dm., 226 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kadaryszki.

Uzdzienniki, wś nad jez. Gaładuś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Łozdzieje, odl. od Sejn 15 w., ma 16 dm., 138 mk., 635 mr. W 1827 r. 10 dm., 93 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Krasnowo.

Uzembasz, osada, o 1 milę od Mangubu, jedna z najzamożniejszych osad w Krymie (ob. t. IV, 752).

Uzgon al. *Najdowo*, zaśc. nad jez. Orcy, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 35 w. od Dzisny, 3 dm., 9 mk. kat.

Uzgorełoje, straż leśna, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różana, o 51 w. od Słonima.

Uzhorełoje, osada, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Jurewicze, o 2 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Uzialiszki al. *Uziaciszki*, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn (o 3 w.), okr. wiejski Padziuny, o 22 w. od Wilna, 3 dm.; 23 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. 20 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki.

Uzianica al. *Wzianica*, dziś *Uzin*, w pow. wasylkowskim, ob. *Temberszczyzna.*

Uzień al. *Uzin, Użyn*, w dok. *Wzień*, rzka, w pow. wasylkowskim, lewy dopł. Rosi. Bierze początek powyżej wsi Rozalówki, przepływa pod wsiami Uzin, Błoszczyńce i Czepielówka i uchodzi do Rosi poniżej Białejcerkwi, pod wsią Puhaczówką, pomiędzy Protoką a Rakitną. Od praw. brzegu przybiera rzkę Uzkę, z którą łączy się pod Błoszczyńcem, od lewego zaś bezimienny strumień. *J. Krz.*

Uziębły, wś, pow. siedlecki, gm. Tarków, par. Paprotna, ma 18 dm., 137 mk., 786 mr. W 1827 r. 23 dm., 92 mk.

Uziń 1.) pow. wasylkowski, ob. *Temberszczyzna.* 2.) **U.**, rzka, ob. *Uzień.*

Uziń, wś, pow. stanisławowski, 14 klm. na płn.-wschód od sądu pow. w Stanisławowie, 9 klm. na płd.-wsch. od st. kol., urz. poczt. i tel. w Jezupolu. Na płn. leżą Pobereże i Hanuszowce, na zach. Dobrowlany i Kołodziejówka, na płd. Podłuże i Podpieczary, na wsch. Olszanica i Rożniów (3 ostatnie w pow. tłumackim). Wsch. część obszaru przepływa strumień podążający do Dniestru. W dolinie strumienia leżą zabudowania. Wsch. część obszaru lesista. Własn. więk. (konwentu dominikanów w Jezupolu) ma roli or. 296, łąk i ogr. 41, past. 34, lasu 658 mr.; wł. mn. roli or. 592, łąk i ogr. 181, past. 74, lasu 13 mr. W r. 1880 było 112 dm., 829 mk. w gminie, 4 dm., 10 mk. na obsz. dwors. (725 gr.-kat., 89 rz.-kat., 25 izrael.; 769 Rus., 59 Pol., 11 Niem.). Par. rz.-katol. w Jezupolu, gr.-katol. w Hanuszowcach. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klasowa. *Lu. Dz.*

Uziuny, wś pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 46 w. od Dzisny, 3 dm., 19 mk. prawosł.

Uzjezd, zaśc. nad rozlewem jeziornym Berezyny zwanym Miadzieł, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Berezyna, par. kat. Dokszyce. *A. Jel.*

Uzka, rzka, w pow. wasylkowskim, prawy dopł. rzki Uzień, bierze początek powyżej wsi Jankówki al. Łopatyńszczyzny, przepływa pod wsiami Rejmentarszczyzna i Ostryjki i pod wsią Błoszczyńce ma ujście.

Uzkie 1.) zaśc. poradziwiłłowski, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Dudzicze, par. kat. dawniej Annopol, teraz Kalwarya, ma 3 osady. Należy do domin. Samuelów, nabytego od ks. Wittgenstejnów przez hr. Czapskich ze Stańkowa. Siedzą tu rodziny szlacheckie Bakinowskich, Wróblewskich i Jaśkiewiczów. 2.) **U.**, sioło nad Łowacią, pow. wieliski, w 4 okr. pol., gm. Uzkie. Rzeka Łować od wsi U. przybiera kierunek płn. Znajduje się tu most na trakcie białoruskim. Wś ta wchodziła niegdyś w skład starostwa niegrodowego Ryndziany. Gmina znajduje się w zach. części powiatu, graniczy od płn.-wschodu z gm. Cerkowiszcze, od płd.-wsch. z gm. Uświat, od zach. z gm. Dubokraj (pow. horodkowskiego) a od płn. przytyka na niewielkiej przestrzeni do gm. Stajki (pow. newelskiego), obejmuje 23 miejscowości, ma 348 dm. włośc. (obok 32 należących do innych stanów), 2094 mk. włościan, uwłaszczonych na 4537 dzies. ziemi.

Uzkie, jezioro, w pobliżu Kijowa, na Obołoniu, w uroczysku Owłukowo.

Uzkoje 1.) uroczysko, w pow. pińskim, przy siole Horodyszczu za Piną, wspominane w dokumencie XVI w. (ob. Piscewaja kniga Pinsk., wyd. Arch. Komis., 78). 2.) **U.-*Bołoto***, uroczysko, w pow. pińskim, w okolicy Stetyczewa (gm. Chojno), wspominane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kniga Pińsk., 170).

Użlany 1.) pow. oszmiański, mylnie, (ob. *Redźki* 3.), za *Uglany* (ob.). 2.) **U.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Serwecz, okr. wiejski i dobra Kozłowskich (w 1865 r.) Sosnowszczyzna, o 10 w. od gminy, 37 dusz rewiz. 3.) **U.** al. *Użlany* inaczej *Polany*, wś,

mko i folw. nad rzką Użanką, Uszonką al. Olchówką, pow. ihumeński, przy gościńcu wojenno-komunikacyjnym ihumeńskim, o 55 w. od Ihumenia, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Pereżyry, w miejscowości lekko falistej, z gruntem miernie urodzajnym, szczerkowym, posiadającym glinę w podłożu. Niegdyś U. należały z okolicznemi wsiami do biskupów wileńskich; w dokumentach t. zw. hrab. ihumeńskiego stanowiły klucz polański. W 1771 r. biskup Ignacy Massalski, oddzieliwszy U. od parochii pereżyrskiej, fundował w mczku cerkiew p. w. Opieki N. M. P. Świątynia ta do dziś dnia zachowała się z zewnątrz w dawnej swej konstrukcyi. Około 1220 parafian, do 3 włók gruntu cerkiewnego. Filia w Ozieryczynie, p. w. św. Koźmy i Damiana. Dokumenta na erekcyę cerkwi i fundusz, wraz z prezentą, parochowi ks. Teodorowi Dylewskiemu wydał biskup Massalski, zalecając nieustanną chwałę Bożą w cerkwi i pieczę o „owczarnię". Po zajęciu województwa mińskiego w 1793 r. dobra biskupie zabrano na skarb i następnie w 1795 r. generał-porucznik Piotr Aleksiejewicz Iślenjew otrzymał część klucza polańskiego, mianowicie: mko Polany al. U. z kilku wsiami i 1200 poddanych włościan pł. męs. (ob. Mater. dla istorii podols. gub.; zesz. I, 1885, str. 217). Generał ten tu nie mieszkał i w 1803 r. ustąpił praw swych gen. wojsk pols. Adamowi Dłuskiemu. Dłuski z kolei w 1805 r. odprzedał U. z attynencyami i z poddanymi w liczbie 285 dusz płci obojej Pawłowi Sakerowi, rodem z Kurlandyi, za 11,000 rub. metal. i 29,190 rub. asygn. Syn ostatniego Michał Saker zbywa U. z mkiem i wsią (188 dusz męs.) w 1829 r. cześnikowi Jerzemu Strękowskiemu. W 1840 r. cześnikowa Strękowska, wdowa, zrzeka się U. na rzecz córek swych: Zuzanny, żony Jana Łappy, i Julii, żony Bogusława Kopcia h. Lubicz. Siostry podzieliły się fortuną tak, że Kopciom dostały się U., drugą zaś połowę, przezwaną Zuzanpol od zabudowanego folwarku, wzięli Łappowie. U. przeszły z kolei na ich syna Aleksandra, ożenionego z Filipiną Dyjakiewiczówną, poczem syna ostatnich Artura, kapitana gwardyi, i córki Eweliny. Folwark po odseperowaniu włościan ma około 20 włók, w tem do 5 włók lasu. Grunta równe, szczerkowe, w miernej kulturze, pastwisko skąpe, łąki niedostateczne; rezydencya przyzwoita; sad fruktowy. Żydzi osiedli w mczku na dworskiej ziemi (przeszło 200 osób), opłacają czynsz dworowi w ilości przeszło 300 rubli. Zajmują się oni drobnym handlem, nadto zjednali sobie smutny rozgłos rozgałęzionym koniokradztwem. Mczko w ostatnich czasach otrzymało przywilej na targi niedzielne. Na cmentarzu grzebalnym w pobliżu U. spoczęły w 1877 r. zwłoki Michała Bohusza Szyszki, który zmarł u swej siostry Dyjakiewiczowej w niedalekim Olchowie. *A. Jel.*

Uzlazna (w dokum. z 1583 r.), ob. *Złazno*, pow. rówieński.

Uzła, rzka, w pow. wilejskim, lewy dopł. Naroczy (praw. dopł. Wilii). Począwszy od jej ujścia Narocz zaczyna być spławną.

Uzła, folw. i dobra, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Miadzioł, własność hr. Tyzenhauzów. U. nadaje Zygmunt I około 1505 r. Eustachemu Śliźniowi, dworzaninowi swemu.

Uzłohy, wś o 4 w. na płn. od błota Jahodne (do 1000 dzies.), pow. klimowicki, gm. Chocimsk, ma 47 dm., 348 mk.

Uzłowce, wś, pow. słonimski. W XVI w. dziedzictwo Wiśniowieckich, w XVII w. Sapiehów. W spisie urzęd. niepodana.

Uzłucha, rzka, w Pińszczyźnie, wspomniana w dokumencie XVI w., stanowiła granicę puszczy wiążskiej (ob. „Rewizya puszcz", wyd. Wil. arch. Komis., str. 14). *A. Jel.*

Uzmadzie, własność ziemska, pow. borysowski, należy do Lipnickich od 1825 r.

Uzmajteńskie, jezioro, ob. *Usmaiten.*

Uźmia, mylnie (ob. *Mironówka* 1.), za *Uzin.*

Uzmień, jezioro, pow. wieliski, niedaleko jez. Uświat, zajmuje 4·7 w. kw.

Uzmienka, rzeczka, w gub. mohylewskiej, dopływ jez. Babinowicze, stanowi właściwie górny bieg Łuczesy (lew. dopł. Dźwiny).

Uźmiony 1.) al. *Uźmiony*, folw. nad Dźwiną, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Leonpol (dawniej gm. Dryhucze), okr. wiejski Uźmiony, o 28 w. od Dzisny, ma 1 dm., 29 mk. (1 praw., 28 kat.), kaplica kat. par. Dzisna. Dobra, własność Czerwińskich, mają 2958 dzies. ziemi dworskiej. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Borsuki, Bryżelubki, Dubowe, Jasiewo, Lipowo, Mirszczyzna, Połszczyzna, Pereslówka i Trudy, w ogóle w 1865 r. 257 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych. Dziedzictwo niegdyś ks. Ogińskich, od których przeszło do ks. Świrskich. Z nich Kajetan, podczaszy merecki, zapisał dożywocie żonie swej Józefie Szczyttównie a ta spłacona została przez Klaudyusza Mirskiego, sukcesora jej męża, po którym odziedziczyła córka Walentyna Ogińska, 2-do voto Czerwińska. 2.) **U.**, słoboda nad Dźwiną, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o $24^1/_2$ w. od Dzisny, ma 6 dm., 15 mk. (5 praw., 4 kat., 6 żyd.). Posiada cerkiew par. p. w. św. Mikołaja, w 1786 r. przez ks. Świrskich wzniesioną. Parafia praw., dekan. (błagoczynia) drujskiego, ma 1852 wiernych. 3.) **U.**, dobra, pow. drysieński, ob. *Justyanowo.*

Uzmoście, dwa folw., pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Berezyna, o 113 w. od

Bosysowa, własność Suszyńskich od 1819 r., mają razem około 7 włók. *A. Jel.*

Uzna i *Uznoim*, podobno pierwotne nazwy wysy Ujściedom (Usedom).

Uznack, wś w pobliżu źródeł Essy, pow. borysowski, w 1 okr. pol. i gm. Chołopienicze (o 7 w. na płd.); ma 47 osad. Za poddaństwa była własnością Chreptowiczów. Miejscowość równa, grunta lekkie. *A. Jel.*

Uznaż al. *Uznoż*, wś, pow. borysowski, gm. Wielatycze, ma 23 osad; miejscowość nizinna, głucha, grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Uźniki, wś, pow. bychowski, gm. Bachań (o 14 w.), ma 79 dm., 427 mk.; zapasowy magazyn zbożowy gminny.

Uznoha al. *Uznohi* 1.) wś nad rz. Ołą (lewym dopł. Berezyny), pow. bobrujski, w 1 okr. pol. bobrujskim, gm. Bortniki, ma 19 osad; grunta lekkie, łąki obfite. 2.) **U.,** karczma, pow. miński, gm. Samochwałowicze, przy gośc. mińskim, pomiędzy fol. Kajków i wsią Plebańce, należy do domin. Annopol, Radziwiłłów. 3.) **U.,** wś i folw., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Zaostrowiecze, o 54 w. od Słucka. Wś ma 37 osad. Zdaje się, że ten folwark był niegdyś własnością Pelikszów i tu się urodziła d. 26 grudnia 1793 r. Ewa Felińska, z domu Wendorfówna (ob. Pamięt., I, 32). 4.) **U.,** błoto, w dawnym pow. kleckim, w okolicy sioła Bałwan, obecnie w pow. słuckim, w obrębie gm. Hrycewicze, wspominane wielokrotnie w dokumentach pod 1552 r. (ob. Piscewaja kniha pińskaho i kleckaho kniażestw, wyd. Wil. Arch. Komis., str. 500—509). *A. Jel.*

Uznoim, ob. *Uzna.*

Uznoż, wś, pow. rzeczycki, gm. Karpowicze, o 86 w. od Rzeczycy, ma 14 osad; miejscowość dzika, odosobniona. *A. Jel.*

Uzołoczcze, rzka, w pow. osterskim gub. czernihowskiej, lewy dopł. Dniepru. Bierze początek powyżej wsi Bortnicz i uchodzi w pobliżu wsi Wiszeniki.

Uzorowici, w dokum., ob. *Sieroszewice.*

Uzryngie, wś, pow. rossieński, par. Betygoła.

Uzrzecz, dobra, pow. lepelski, własność Bernarda Ostoi Wasilewskiego.

Uztenenie, wś, pow. rossieński, parafia Tenenie.

Uzu, u Abulfeda *Ozu*, nazwa Dniepru u narodów tureckich (ob. t. II, 45).

Uzuliszki, wś, pow. rzeżycki, należy do dóbr Prezma. Osiadła przez Łotyszów.

Uzulniki 1.) folw., pow. lucyński, par. Birże Inflanckie, o 6 w. od kościoła birżańskiego odległy, ma około 300 dzies. gruntu (271 dz. roli or., 7 dz. lasu, 19 dz. nieuż.); własność Jadwigi bar. Manteufflowej. 2.) **U.,** wś, pow. lucyński, par. Birże, należy do dóbr Augustowo, Benisławskich.

Uzułmujża, wś, pow. rzeżycki, w 1 okr. pol., gm. Uzułmujża, własność M. Benisławskiego, z kościołem par., p. w. św. Piotra i Piotra, w 1820 r. przez Izabelę Zybergową erygowanym. Par. kat., dek. rzeżycko-nadlubańskiego, 1551 dusz. Gmina obejmuje 57 miejscowości, ma 224 dm. włośc. (obok 38 należących do innych stanów), 3652 mk. włośc., uwłaszczonych na 8825 dzies. Zarząd gminy w osadzie Bołbysze.

Uzunłar, jezioro, w pow. teodozyjskim gub. tauryckiej, o 42 w. na płd. od Kierczu i o $1^1/_2$ w. od morza Czarnego, od którego oddziela je wąski przesmyk. Długie od płn. na płd. do 9 w., szerokie od 2 do 4 w., ma obwodu na wiosnę 30, latem do 22 w. Począwszy od maja do początków września pokrywa się warstwą soli, grubą do $^1/_2$ werszka, której w korzystne lata zbierają do 3,500,000 pudów. Sól tutejsza jest nieco żółtawa, lecz dobra do użytku.

Uzwale, wś, pow. orszański, gm. Mikulino, ma 4 dm., 35 mk.

Uzwał, część Kropiwnika Nowego, w pow. drohobyckim.

Uzworce, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 54 w. od Kowna.

Uż...., ob. *Usz.....*

Uża, rzka, w gub. mohylewskiej, prawy dopływ Soży, przybiera od prawego brzegu Choczemlę i Iwolkę, od lewego Prudówkę.

Uża 1.) *Wuża*, rzka, w gub. smoleńskiej, dopływ rz. Białej. 2.) **U.,** rzeka w gub. smoleńskiej, lewy dopł. Dniepru, płynie w kierunku płn.; źródła ma na wyżynie, z której płynie Desna w kierunku płd. i Ugra, płynąca na wschód do Oki.

Użaczyn, wś, pow. nowogradwołyński, gm. i par. praw. Romanówka (o 7 w.), ma 135 dusz rewiz. włośc., 597 dzies. ziemi włośc., hutę szklaną. Należy do dóbr nowozwiahelskich, z Uwarowych Miezieńcowej. *L. R.*

Użadegle, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., o 54 w. od Nowoaleksandrowska.

Użagłonie, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Botoki, o 42 w. od Rossień.

Użaklinie, pow. rossieński, ob. *Użakmenie.*

Użakmenie (w spisie urzędow.), *Użaklinie* (u Buszyńskiego), wś, pow. rossieński, gm. i par. Erżwiłek, o 37 w. od Rossień.

Użale, zaśc. nad jez. Dudajcie, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie (o $7^1/_2$ w.), okr. wiejski Marciniszki, o 49 w. od Wilna, 2 dm., 18 mk. kat. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.).

Użalina al. *Użalinis*, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn (o 4 w.), okr. wiejski Podkrzyż, o 15 w. od Wilna, ma 2

dm., 11 mk. kat. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.); należy do dóbr Bezdany, Łopacińskich.

Użałkepie, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gmina Błagowieszczeńsk, o 56 w. od Szawel.

Użamedzie, pow. rossieński, ob. *Użumedzie.*

Użanka 1.) al. *Użonka*, ob. *Uszonka.* 2.) **U.,** rzka pod Hrozowem, pow. słucki, wspomniana w dokum. 1639 r., którym Hrehory Wołodkowicz nadawał monasterowi hrozowskiemu grunta; przy oznaczeniu granic podano, że ogrody od mczka ciągną się aż pod rzkę U. (ob. Akty Siemionowa, 218, Nr. 109).

Użanka al. *Uszonka* 1.) folw. nad rzką t. n., pow. ihumeński, w pobliżu mka Użlany, przy trakcie wojenno-komunikacyjnym ihumeńskim, w 2 okr. pol. śmiłowickim, par. kat. Koreliszczewicze, należy do domin. Zazierz Wańkowiczów. Grunta lekkie, szczerkowe, wapno, łąki wyborne. 2.) **U.,** folw. i dwie wsi poradziwiłłowskie nad rzką t. n., dopł. Uszy, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Horodziej, przy gośc. poczt., pomiędzy Nieświeżem i Horodziejem, o 3 w. od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej Horodziej. Jedna wś ma 22, druga 18 osad, w gruntach dobrych. Około 1589 r. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, uposażając jezuitów nieświeskich, między innemi dobrami, nadał im U. i sejm zatwierdził to nadanie, uwalniając włościan od wszelkich powinności i opłat rządowi (ob. Vol. Leg., II, fol. 1285). Był tu kościołek kat. b. parafii Iszkołdź, pięknej architektury, który opisał Syrokomla w „Wędrówkach po okolicach" (str. 50). W okolicy rosły lasy dębowe. Folw. pojezuicki U. razem z fol. Rudawką należy do rodziny Korbutów; młyny, propinacye. Oba folw. mają około 64 włók.

Użantwardzie, wś, pow. rossieński, gm. i par. Jurburg.

Użardis, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 27 w. od Telsz.

Użaroszcze, zaśc., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szymkajcie, o 16 w. od Rossień.

Użartela, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Remigoła, o 34 w. od Poniewieża. Hofmanowie mają tu 30 dz. (7 lasu, 1 nieuż.); Pucionowie 20 dz. ($4^1/_2$ lasu, $1^1/_2$ nieuż.).

Użbalcie, zaśc., pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdwile, o 28 w. od Rossień.

Użbalis, osada, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 58 w. od Poniewieża.

Użbaliszki, wś, pow. maryampolski, gm. Wejwery, par. Skrawdzie, odl. od Maryampola 24 w., ma 5 dm., 56 mk. W 1827 r. 2 dm., 29 mk.

Użberżyki, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 44 w. od Szawel.

Użbiebirwie, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szymkajcie, o 15 w. od Rossień.

Użbłoć, *Uzbołoć*, folw. i 3 wsi, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Horodźki (o 5—7 w.), okr. wiejski Zabrzezie, o 56 w. od Oszmiany. Folw. ma 1 dm., 38 mk. (18 praw. i 20 kat.); wś 14 dm., 110 mk. (100 praw. i 10 kat.). Podług spisu z 1865 r. wś należąca do dóbr Uzbołoć, Komarów, miała 54, do dóbr Józefpol, Baransowych 65, zaś do dóbr Skrzyplewo, Rajków 30 dusz rewiz. Por. *Józefpol.* Spis z 1866 r. podaje nadto wś U., w 4 okr. pol., o 45 w. od Oszmiany, mającą 19 dm., 145 mk. (140 praw. i 5 kat.).

Użbłudzie, folw., pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Wornie, o 41 w. od Telsz, własność Pietkiewiczów, ma 121 dz. (10 lasu, 6 nieuż.).

Użbole 1.) wś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Preny, odl. od Maryampola 34 w., ma 10 dm., 68 mk. W 1827 r. 7 dm., 36 mk. 2.) **U.,** os., pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Płutyszki, odl. od Maryampola 28 w., ma 2 dm., 15 mk. W 1827 r. 1 dm., 3 mk., par. Preny. 3.) **U.,** wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Olita, odl. od Kalwaryi 53 w., ma 30 dm., 182 mk. W 1827 r. 14 dm., 102 mk. 4.) **U.,** kol. włośc., pow. wyłkowyski, gm. i par. Wyłkowyszki (odl. 6 w.), ma 2 dm., 12 mk., 106 mr. (68 roli, 17 łąk). W 1827 r. 1 dm., 9 mk. 5.) **U.,** wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Pojewoń, odl. od Wyłkowyszek 16 w., ma 16 dm., 144 mk., 555 mr. Wchodziła w skład dóbr Królowe Krzesło. W 1827 r. 14 dm., 132 mk. 6.) **U.,** pow. wyłkowyski, ob. *Juszczbole.* 7.) **U.,** pow. wyłkowyski, ob. *Matławka.* *Br. Ch.*

Użbole 1.) okolica, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Wilkija, o 37 w. od Kowna. Bukowscy mają tu 22 dzies. (2 lasu), Wojżgiałłowie 20 dz., Żełno, 9 dz., Korejwo 23 dz. 2.) **U.** 1 i 2, dwie wsi, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 57 w. od Poniewieża. 3.) **U.,** wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Kruki, o 56 w. od Szawel. 4.) **U.,** ob. *Użubole.*

Użbrudzie, zaśc., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 19 w. od Rossień.

Użdarbale, dwór, pow. telszewski, w 3 okr. pol., gm. Dorbiany, o 85 w. od Telsz, własność Benetisów, ma 100 dzies. ($4^3/_4$ lasu, 1 nieuż.).

Użdiele, między jez. Dzisna i Dzisniszcze, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Dukszty, należy do dworu Petrykały, Kasperowiczów; ma 65 dzies. (1 lasu, $17^1/_2$ nieuż.).

Użdubole, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 30 w. od Telsz.

Użdurupie, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kielmy. Wiłkowscy mają tu 12 dz.

Użdziany, wś włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 15 w.), okr. wiejski Rubikańce, 35 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Szeszole.

Użejnie, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. Ginteliszki. Włościanie Jonutisowie mają $16^1/_2$ dzies., Rozenus 22 dzies.

Użenica, bagnista struga, w pow. borysowskim, w gm. Dymitrowicze; płynie na płd. ku Berezynie z prawej strony i bez ujścia niknie w jej kotlinie; pod wsią Szewiernicze obraca młyn. Długa przeszło 7 w. *A. Jel.*

Użeniszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 30 w. od Nowoaleksandrowska.

Użerdziszki, wś i folw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 116 w. od Dzisny, 3 dm., 26 mk.

Użgierwie, ob. *Użgiry* 6.)

Użgierys, zaśc., pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 78 w. od Telsz.

Użgirany, wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Siekany, 76 dusz rewiz.

Użgiry 1.) dobra, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 62 w. od Szawel. 2.) **U.**, fol., tamże, o 63 w. od Szawel. 3.) **U.**, dobra, tamże, o 49 w. od Szawel, własność Janowicza. 4.) **U.**, folw., tamże, o 58 w. od Szawel, własn. Mokrzeckich, 206 dz. (69 lasu, 12 nieuż.). 5.) **U.**, wś, tamże, o 49 w. od Szawel. Spis właścicieli ziemskich z 1889 r. podaje jeszcze U. należące do Józefa Rodowicza, mające 120 dzies. (14 lasu, $7^1/_2$ nieużyt.). 6.) **U.**, *Uszgiry*, w spisie urzęd. *Użgierwie*, zaśc., pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Krupie, o 51 w. od Szawel; Józef Poruć ma tu 29 dzies. (1 lasu, 1 nieuż.). 7.) **U.**, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 17 w. od Telsz. 8.) **U.** *Małe*, wś, tamże, o 4 w. od Telsz. 9.) **U.** *Wielkie*, wś, tamże, o 5 w. od Telsz. 10.) **U.**, dwór, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 45 w. od Telsz. 11.) **U.**, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany. Ukrynowie mają tu 37 dzies. (2 lasu, 10 nieużytków). *J. Krz.*

Użgudunie, wś, pow. rossieński, gm. Taurogi, o 75 w. od Rossień.

Użhorod, ob. *Ungvar.*

Użkapie, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki, o 48 w. od Szawel.

Użkiempie, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Konstantynów, o 95 w. od Rossień.

Użkieretynie, wś, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 60 w. od Telsz.

Użkopie 1.) u Buszyńskiego *Uszknopie*, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kołtyniany, o 48 w. od Rossień. 2.) **U.**, ob. *Uszkopie.*

Użleknie 1.) wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. i par. Wiekszne, o 74 w. od Szawel. Posiada kaplicę kat. p. w. św. Maryi Magdaleny. 2.) **U.**, wś, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 32 w. od Telsz.

Użlinie, okolica, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 13 w. od Telsz.

Użłankis, zaśc., pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Konstantynów, o 66 w. od Rossień.

Użławki 1.) wś, pow. rossieński, gm. Aleksandrowo, par. Nowemiasto, o 105 w. od Rossień. 2.) **U.**, wś, tamże, gm. Szwekszne, o 117 w. od Rossień. 3.) **U.**, wś, tamże, par. Szylele. Podana przez Buszyńskiego, w spisie urzęd. niezamieszczona.

Użłouże, dwór, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Szawlany, o 20 w. od Szawel.

Użłowajcie, dwór, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Rossienie, o 10 w. od Rossień.

Użłubie, wś i dwór, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 55 i 58 w. od Telsz.

Użmargie, dwór, pow. szawelski, w 4 okr. pol., o 20 w. od Szawel.

Użmarki, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 14 w. od Telsz.

Użmażuwie, folw., pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Rossienie, o 14 w. od Rossień.

Użmedzie, okolica, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kroże, o 30 w. od Rossień. Posiadają tu: Kiełpszowie 23 dzies. (2 lasu, 5 nieuż.), Malinowscy 18 dzies. (6 nieuż.), Niekraszowie 8 dzies. (1 lasu), Januszkiewiczowie 38 dzies. (2 lasu, 8 nieuż.).

Użminie, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany. Ukrynowie mają tu 203 dzies. (5 lasu, 51 nieuż.), Narkiewiczówny i Sipowiczowa 9 dzies., Szetkiewiczowa 80 dzies. (9 lasu, $4^1/_2$ nieuż.).

Użmiony, ob. *Użmiony.*

Użmiszki, wś, pow. rossieński, gm. i par. Kielmy, o 29 w. od Rossień.

Użnagory, pow. wyłkowyski, ob. *Użnogary.*

Użnagóry 1.) dobra, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Botoki, o 42 w. od Rossień, własność Waleryana Gniewiewskiego, mają 653 dzies. (96 lasu, 10 nieuż.). W 1860 r. należały do Szczefanowicza. 2.) **U.**, wś, tamże, o 41 w. od Rossień. Posiadają tu: włośc. Bałabas 80 dzies. (8 lasu, 6 nieuż.), Julia Hryncewiczowa 42 dzies. (8 lasu, 1 nieuż.), włośc. Juszkis 62 dzies. (4 lasu, 5 nieuż.); Marya Ślusarenko 93 dzies. (10 lasu, $12^1/_2$ nieuż.), Szymajtis 16 dzies. (2 lasu, 1 nieuż.). 3.) **U.**, dobra, tamże, gm. Erzwiłek, o 42 w. od Rossień, własność Katarzyny Gniewiewskiej, ma wraz z dworem Pleki 654 dzies. (96 lasu).

Użnikis, os., pow. władysławowski, gm. Błogosławieństwo, par. Iłgowo, odl. od Władysławowa 35 w., 1 dm., 10 mk.

Użnogary, w r. 1827 *Użnagóry*, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Wyłkowyszki

(odl. 7 w.), ma 1 dm., 17 mk. W r. 1827 było 3 dm., 35 mk.

Użo, jezioro, w pow. wielkołuckim gub. pskowskiej, zajmuje 9·6 w. kw. przestrzeni. Największe z jezior powiatu.

Użoha, fol., pow. słucki, należy do ordynacyi nieświeskiej ks. Radziwiłłów, ma około 22 włók. *A. Jel.*

Użok, węg. *Uzsok*, osada i zakład kąpielowy w Węgrzech, na granicy pow. turczańskiego (Galicya). Leży przy drodze bitej idącej od Starego Miasta na Turkę do Węgier, przez przełęcz użocką w Karpatach wschodnich. Wznies. przełęczy 889 mt. Część drogi od Turki do Użoka odznacza się wielką malowniczością.

Użołas (litewskie-dąb) ob. *Paużole.*

Użorojście, zaśc. szlach. nad błotem Użorojstis, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 32 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. katol.

Użoroszcze, zaśc., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szymkajcie, o 16 w. od Rossień.

Użowce, węg. *Uszfalu*, wś, w hr. szaryskiem (Węg.), kościół katol. filial., lasy, 285 mk.

Użperkasy, *Uszperkasy*, uroczysko, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Rossienie, par. Widukle, o 10 w. od Rossień.

Użprudka, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Rogowo, o 43 w. od Wiłkomierza.

Użrotokalnie, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 21 w. od Telsz.

Użrudzie, os., pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Gudele.

Użrudzie, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Rossienie, par. Widukle, o 10 w. od Rossień.

Użsenie Progalwie, wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Popielany, o 49 w. od Szawel.

Użubalce al. *Maryanowo*, wś, pow. wiłkomierski, gm. Subocz.

Użubalcie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 71 w. od Nowoaleksandrowska.

Użubale, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Pupany, o 67 w. od Wiłkomierza.

Użubłendzie, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 6 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Platerów, Bortkuszki, o 40 w. od Wilna, ma 11 dm., 117 mk. katol. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.).

Użubol 1.) zaśc., pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Mołdoczany, o 31 w. od Poniewieża, własność Buszyńskich, 267 dzies. (20 lasu, 46 nieuż.). 2.) **U.**, ob. *Użubole.*

Użubole 1.) al. *Użbole*, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. Pokroje, o 68 w. od Poniewieża. Szlach. Sarcewicz ma tu 88 dzies. (8 lasu, 9 nieuż.), włośc. Razulis ma 17 dzies. (2 nieuż.). Należała do dóbr Powirczów. 2.) **U.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Konstantynów, o 6 w. od Wiłkomierza. 3.) **U.**, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Rogowo, o 50 w. od Wiłkomierza, własność Kupściów. 4.) **U.**, zaśc., tamże, o 38 w. od Wiłkomierza, własność Rudominów. 5.) **U.**, ob. *Użbole*,

Użubroście, zaśc., pow. poniewieski, w 1 okr. pol.

Użugaj, wś, pow. wiłkomierski, gm. Rogowo, o 29 w. od Wiłkomierza.

Użugiry, wś, pow. wiłkomierski, par. Leluny, uwłaszczona z dóbr Wiżuny. Niepodana w spisie urzęd.

Użugość, *Użugoście*, *Żugost*, mko, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Użugość, odl. o 53 w. Wilna a 42 w. od Trok, ma kościół paraf. p. w. św. Piotra i Pawła, w 1747 r. założony przez Paca. Parafia katol., dekanatu trockiego, 5157 dusz. Mko ma 389 mk. (w 1865 r. 106 dusz rewiz.). W skład okr. wiejskiego wchodzą mko U. i wsi: Buda i Pałapiszki, w ogóle 171 dusz rewiz. Dobra U. w 1850 r. składały się z mka U., 5 wsi i 7 zaśc. Mieli tu: Łyko 212 dzies., Wojtkiewicz 438 dzies., Herburt 282 dzies., Lenkiewicz 320 dzies., Trzemeski 352 dzies., Kobyliński 64 dzies. *J. Krz.*

Użukalnie, wś, pow. suwalski, gm. Maćkowo, par. Kalwarya (miasto pow.), odl. od Suwałk 31 w., ma 10 dm., 72 mk., 417 mr. Jedna z kolonii włośc. stanowi folw., mający 93 mr. obszaru. W 1827 r. 7 dm., 81 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Krasnowo.

Użukolnia, wś włośc. nad jez. Newejgłas (?), pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. aleksandrowska (dawniej Olawa), okr. wiejski Czyżuny, o 7 w. od gminy a 56 w. od Trok, ma 18 dm., 149 mk. katol. (w 1865 r. 53 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Daugi.

Użukolnie 1 i **2**, dwie wsi, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 18 w. od Poniewieża.

Użukomary, *Użukamara* al. *Syberówka*, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 6 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Platerów, Bortkuszki, o 42 w. od Wilna, ma 2 dm., mk. katol.

Użukrwnie, dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. i par. Abele, o 38 w. od Nowoaleksandrowska; własność Koziełłów, mają 325 dzies. (101 lasu, 40 nieuż.).

Użulawsze, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 21 w. od Poniewieża.

Użulbinas, zaśc., pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Popielany, o 48 w. od Szawel.

Użuleje, wś włośc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Hanuszyszki (o 10 w.), okr. wiejski Użuleje, 32 dusz rewiz. W skład okręgu wiej-

skiego wchodzą wsi: U. i Antokole, w ogóle 60 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych.

Użuleknis, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 49 w. od Poniewieża.

Użulina 1.) zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Androniki, o 62 w. od Wiłkomierza. 2.) **U.**, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Traszkuny, o 42 w. od Wiłkomierza.

Użułany, wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Towiany, o 29 w. od Wiłkomierza.

Użumedynie, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 6 w. od Nowoaleksandrowska.

Użumedzie, u Buszyńskiego *Użamedzie*, wś i dobra, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, par. Widukle, o 8 w. od Rossień, własność Syrtowtów, ma 662 dzies. (112 lasu, 109 nieuż.).

Użumiszki, okolica, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Bobty, o 28 w. od Kowna, ma 870 dzies. (137 lasu, $25^1/_2$ nieuż.). Należy do licznych (19) właścicieli. Największe części mają: Artur Miłosz 360 dzies. (81 lasu, 25 nieuż.), Wilamowiczowie 60 dzies. (4 lasu), Borysowiczowie 58 dzies. (2 lasu), Rymowiczowie 57 dzies. ($6^1/_2$ lasu), Budrewiczowie i Bukowscy po 40 dzies. (w tem pierwsi 7 lasu, drudzy $2^1/_2$ lasu i $^1/_2$ nieuż.), Syriatowiczowie 43 dzies. (6 lasu). Drobniejsze części posiadają: Ancutowie, Dawidowiczowie, Ejmontowie, Gruździowie, Iwiańscy, Kulwieciowie, Laudańscy, Mingajłowie, Pawłowicz, Rustejkowie, Stacewicz. *J. Krz.*

Użupiany, wś włośc. nad potokiem Poszeszołka, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 15 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Szeszole, o 64 w. od Wilna, 4 dm., 39 mk. katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Użupie 1.) wś, pow. maryampolski, gm. Poniemoń Pożajście, par. Pokojnie, odl. od Maryampola 56 w., ma 11 dm., 144 mk. W 1827 r. 7 dm., 67 mk. 2.) **U.**, fol. i wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Pojewoń, odl. od Wyłkowyszek 19 w., ma 24 dm., 187 mk., 17 os., 603 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr rząd. Pojewoń. W 1827 r. 21 dm., 158 mk.

Użupie 1.) wś włośc. nad rzką Użupis, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. aleksandrowska (dawniej Olawa), okr. wiejski Gieczełówka, o 1 w. od gminy a 77 w. od Trok, ma 39 dm., 213 mk. katol. i 5 żydów (w 1865 r. 77 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Niemonajcie. 2.) **U.**, wś i osada młyńska, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Surwiliszki, o 73 i 74 w. od Kowna. 3.) **U.**, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie, par. Retowo, o 91 w. od Rossień. 4.) **U.**, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 44 w. od Szawel. 5.) **U.**, wś, tamże, gm. Błagowieszczeńsk, o 44 w. od Szawel. 6.) **U.**, okolica, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Gadonów, o 11 w. od Telsz. Posiadają tu: Gutkowscy 70 dzies. (1 lasu, $7^1/_2$ nieuż.), Opulscy 86 dzies. (10 lasu, 12 nieuż.), Szymkiewiczowie 90 dzies. (2 lasu, 13 nieuż.). 7.) **U.**, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 28 w. od Telsz. *J. Krz.*

Użuprucie, fol., pow. święciański, paraf. Łyngmiany, własność Gniszewskiego, nabyty z dóbr Koltyniany, Łopacińskich.

Użuprudzie, wś, pow. wiłkomierski, gm. Rogowo, o 44 w. od Wiłkomierza.

Użupurwle, zaśc., pow. poniewieski, w 1 okr. pol.

Użupusze, wś, pow. wiłkomierski, gm. Towiany, o 18 w. od Wiłkomierza.

Użurojście 1.) zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Platerów, Bortkuszki, o 62 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.). 2.) **U.**, folw., pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Konstantynowo, o 9 w. od Wiłkomierza, należy do dóbr Antaryszki hr. Tyszkiewiczów. 3.) **U.**, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Owanty, o 42 w. od Wiłkomierza. 4.) **U.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Pogiry, o 35 w. od Wiłkomierza. 5.) **U.**, zaśc. i ferma, pow. wiłkomierski, gm. Rogowo, o 34 w. od Wiłkomierza.

Użuście, wś, pow. rossieński, gm. Aleksandrowo, par. Nowemiasto, o 103 w. od Rossień.

Użusenie, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 42 w. od Poniewieża.

Użusenis 1.) zaśc., pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 30 w. od Poniewieża. 2.) **U.**, osada, tamże, o 39 w. od Poniewieża.

Użuseno, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 42 w. od Poniewieża.

Użusiele 1.) al. *Użuszele*, wś i fol., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 5 w.), okr. wiejski i dobra hr., Platerów, Bortkuszki, o 42 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm., 9 mk. katol., wś zaś 17 dm., 190 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 65 dusz rewiz.). 2.) **U.**, wś, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Konstantynowo, o 13 w. od Wiłkomierza.

Użusole, dwór, pow. kowieński, w 4 okr. pol. janowskim, o 23 w. od Kowna, w 1859 r. własność Aleki, miał 16 mk., gorzelnię i młyn wodny.

Użuszele, ob. *Użusiele*.

Użutyszki, wś, pow. telszewski, w 3 okr. pol., gm. Sałanty; włościanin Beniuszys ma 24 dzies. (1 lasu, 1 nieuż.).

Użwalany al. *Użwoleny*, okolica, pow. kowieński, w 2 okr. pol., gm. Betygoła. Iwanowscy mają tu 38 dzies. (5 lasu, 2 nieuż), Łapińscy 22 dzies. (1 nieuż.), Matulewicz 22 dzies. (1 nieuż.), Sutkiewicz $30^1/_2$ dzies. (2 lasu, $1^1/_2$ nieużyt.).

Użwałki, *Użwolki*, wś, pow. kowieński, w 3

okr. pol., gm. Kiejdany, o 69 w. od Kowna. Żukowscy mają tu 170 dzies. (15 lasu, 56 nieuż.), Misiewiczowie 305 dzies. (32 lasu, 76 nieuż.).

Użwałda, rzeczka, w pow. dyneburskim, dopływ z prawej strony Dźwiny, małego znaczenia.

Użwałda, łotew. *Užwolda*, wś nad jez. Kalwisze, pow. dyneburski, w 2 okr. pol., gm. Użwałda, niedaleko Krzesławki, posiada cerkiew paraf. i kośc. katol. paraf. Kościół tutejszy, p. wez. św. Michała Archanioła (podług Manteuffla św. Maryi Magdaleny), założony został na początku XVII w. przez Lackiego, sstę dyneburskiego, dla jezuitów, którzy wznieśli murowany w 1701 r. Parafia katol., dekanatu górno-dyneburskiego, 5328 wiernych. U. była wieczystą własnością jezuitów z zapisu ssty Lackiego. Jezuici przenieśli tu z Dyneburga kolegium i do 1820 r. przebywali. Po przejściu na rzecz skarbu założono tu kolonię żołnierzy, którzy dziś trudnią się rolnictwem. Gmina graniczy od płn. z gm. Kapina, od wschodu z gm. Osuń, od płd. z gm. Izabelin i Krzesławka, od zach. z gm. Malin i Wyszki, obejmuje 180 miejscowości, ma 1965 dm. włośc. (obok 22 należących do innych stanów), 8350 mk. włośc., uwłaszczonych na 21408 dzies. ziemi. W gminie są całe wsi zamieszkałe przez osadników wielkoruskich.

Użwarmie, dwa fol., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 44 w. od Szawel. Jeden z nich, własność Billewiczów, ma 295 dzies. (39 lasu, 1 nieuż.), drugi zaś, własn. Holszańskich, 48 dz. (3 lasu, 4 nieuż.).

Użwedory, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki, o 57 w. od Szawel.

Użweje, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Botoki, par. Gawry, o 55 w. od Rossień.

Użwelki, dwór, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 88 w. od Kowna.

Użwenty, zmujdzkie *Užwentie*, mko i dobra nad Wentą, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, st. poczt. Łukniki, o 46 w. od Szawel. Mko ma 25 dm., 236 mk., kościół kat. par., p. w. św. Maryi Magdaleny, z drzewa wzniesiony w 1609 r. przez Zygmunta III a w 1835 r. odrestaurowany przez ks. Franciszka Druckiego Lubeckiego. W 1859 r. był tu dom modlitwy żydowski, młyn wodny i gorzelnia. Parafia kat., dekan. worniańskiego, 4182 wiernych. Dobra, własność obecnie ks. Aleksandra Druckiego Lubeckiego, mają 2828 dzies. (1237 lasu, 175 nieuż.). U. stanowiły niegdyś ststwo al. ciwunostwo niegrodowe, położone w ks. żmujdzkiem, pow. uźwenckim. Podług spisów podskarbińskich z 1569 r. było ono pierwotnie ekonomią stołu królewskiego, następnie zamienione na ciwunostwo, obejmowało mko U. z przyległościami i było w posiadaniu Górskiego, który opłacał 882 złp. 21 gr. kwarty.

Użwermeń, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 32 w. od Poniewieża.

Użwilki, dwór, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 62 w. od Kowna.

Użwiże, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Podubis, o 27 w. od Szawel.

Użwojaty, w spisie urzęd. *Uzwajoty*, wś, pow. rossieński, gm. i par. Jurburg.

Użwolda, ob. *Użwałda*.

Użwoleny, ob. *Użwalany*.

Użwolki 1.) wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Remigoła, o 37 w. od Poniewieża, własność Sztrauchmanów, ma 212 dzies. 80 lasu, 11 nieuż.). 2.) **U.**, ob. *Użwałki*.

Użwornie, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Erżwiłek, par. Gawry, o 34 w. od Rossień. Włośc. Jonikasowie mają tu 40 dzies. ($8^3/_4$ lasu, $2^1/_4$ nieuż.), Ławrynajtis $6^1/_2$ dzies. lasu.

Użyca 1.) rzka, w gub. witebskiej, prawy dopływ Dźwiny, zabiera wody jeziorek leżących na płd.-wschód od jez. Oświeja. 2.) **U.**, rzka, w pow. siebieskim, dopływ jez. Niszcza.

Użyki, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wołczyn, o 33 w. od Brześcia. 396 dzies. ziemi włośc. (44 łąk i past.), 13 nieuż.).

Użykowska, ziemia, w pow. pińskim, nadaną była w XVI w. cerkwi w Dawidgródku (ob. „Rewizya puszcz“, wyd. Wileń. Arch. Komis., str. 349). *A. Jel.*

Użyn, ob. *Uzień*.

Użyniec, wś i folw., pow. rzeczycki, w 2 okr. pol., gm. Jurewicze (o 8 w.), o 30 w. od Mozyrza a 96 w. od Rzeczycy. Wś ma 26 osad, należała za poddaństwa do domin. Wodowicze Oskierków. Przy folw. U. Witold Oskierko założył około 1886 r. na przestrzeni 15 mr. park z pałacykiem drewnianym i zgromadził w nim archiwum, portrety i pamiątki rodzinne. Okolica żyzna, miejscowość lekko falista. *A. Jel.*

Użyniec, wś nad dopł. rz. Ikwy, pow. dubieński, gm. Młynów, par. praw. Dorohostaje Małe (o 5 w.), posiada cerkiewkę cmentarną, p. w. N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1886 r. Własność hr. Chodkiewicza. Wspomniana w dokum. z 1568 r. (Opis akt. kn. kij. cent. arch., Nr. 2042) i z 1572 r. (Arch. J. Z. R., VI, 1, 90), w którym należy do Aleksandra Siemaszki, podkomorzego włodzimierskiego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego w 1583 r. własność tego Aleksandra Siemaszki, wówczas kasztelana bracławskiego, który płaci z 14 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 87).

W.

(Nazwy zaczynające się od **V**, będą pomieszczone pomiędzy nazwami na **W**).

Waag, ob. *Wag.*

Waaschken, wś, ob. *Rumpeiken-Paul.*

Wabale 1.) wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 9 w.), okr. wiejski Halin, o 20 w. od Wilna, ma 6 dm., 44 mk. kat. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.; należała do dóbr Petrańce, Ostrejków). 2.) **W.,** wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 59 w. od Nowoaleksandrowska.

Wabaliszki, *Waboliszki* al. *Wobaliszki*, wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Słowiki, odl. od Władysławowa 21 w., 9 dm., 75 mk., 294 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kidule. W 1827 r. wś rząd., ma 7 dm., 62 mk.

Wabaliszki, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 25 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. kat.

Waballienen, ob. *Kermuschienen* 6.).

Wabalniki, ob. *Wobolniki.*

Wabałajcie, wś, pow. rossieński, parafia Szyłele.

Wabały 1.) wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 40 w. od Szawel. 2.) **W.,** dobra, pow. telszewski, w 4 okr. pol., par. Poszyle, o 48 w. od Telsz.

Wabbeln 1.) pow. szyłokarczemski, ob. *Jon* 10.), *Sakuthen* i *Sakuten* 2.). 2.) **W.,** ob. *Kodjahnen.* 3.) **W.** al. *Droschkehmen*, wś, pow. stołupiański, st. p. Sodargen.

Wabcz (niem.), ob. *Wapcz.*

Wabeliszki al. *Abeliszki*, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 30 w. od Święcian, 2 dm., 28 mk. kat.

Wabicz, rzka, w pow. mohylewskim, lewy dopł. Druci, przepływa pod mkiem Hołowczyn i uchodzi pod Przyborem, w gm. cerkowickiej. Nad górnym biegiem rozciąga się błoto Hałe, zajmujące do 2200 dzies.

Wabicze, wś, pow. mohylewski, gm. Czarnorucz (o 6 w.), 26 dm., 183 mk., zapasowy magazyn zbożowy gminny.

Wabino *Wielkie*, pole pod Ryskowem, w pow. kartuskim; tu proboszcz z Chmielna posiadał 6 mr. łąk (ob. „Klasztory żeńskie", przez kś. Fankidejskiego, str. 57). *Kś. Fr.*

Wabla, błotnisty ruczaj, w pow. kijowskim, lewy dopł. Zdwiżu, bierze początek na gruntach wsi Koralówka, przepływa pod wsią Jeziorszczyzna, w pobliżu wsi Hole, i dalej aż do ujścia śród błot i lasów. Funduklej (w Opisie gub. kijowskiej) podaje w tej okolicy błoto t. n., długie 3 w. a szerokie 120 saż.

Wabla, chutor, pow. kijowski, w 1 okr. pol., gm. Borodzianka, o 56 w. od Kijowa, ma 2 mk.

Wabla, rzeka, w gub. czernihowskiej, prawy popł. Sudości (praw. dopł. Desny). Przybiera Babiniec, Kiczetę, Prońkę i Dubnę.

Wablany, wś nieistniejąca obecnie. Wymieniona w reg. pobor. z r. 1508. Hieronim Rawka „tenutarius de Wawszowycze" płaci 36 gr. z W. i Januszewic (dziś pow. opoczyński, gm. i par. Opoczno); Andrzej Boksa i Piotr Wolski płacą z Ossego i W. 21 gr. 9 den. Późniejsze spisy pobor. z XVI w. niewymieniają W. w par. Opoczno.

Wabnitz *Ober* i *Nieder*, zapewne *Wabnice*, 1260 r. *Wabeniz*, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. ew. Wabnitz, kat. Klein Zoellnig. W r. 1885 dobra miały 288 ha, 6 dm., 221 mk. (14 kat.); wś 443 ha, 56 dm., 358 mk. (12 kat.).

Wabole, wś, pow. dyneburski, w 3 okr. pol., gm. Liksna; okr. wiejski w 1863 r. miał 252 dusz rewiz.

Waboliszki, ob. *Wabaliszki.*

Wabsko (dok.), ob. *Wapcz.*

Wacewicze, przys. wsi Uhły, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Horodziec.

Wach, wś nad rz. Rozogą, pow. ostrołęcki, gm. Wach, par. Kadzidło, o 11 w. na płd. od Myszyńca a 35 w. od Ostrołęki, śród błot, piasków i lasów puszczy Myszynieckiej, przy trakcie z Ostrołęki do Myszyńca, posiada urząd gm., 2612 mr. obszaru. W 1827 r. było 70 dm., 388 mk. Wach gmina ma 25,673 mr. obszaru i 8628 mk. (7 praw. i 7 żyd.);

sąd gm. okr. 1 we wsi Kadzidło, st. p. Myszyniec. W skład gminy wchodzą wsi włośc.: Bandysie, Białusny-Lasek, Brzozowy-Kąt, Charcia-Bałda, Cupel, Czarnia, Długie, Drążek, Gadomsk, Kopaczyska, Olszyny, Ruchaje, Surowe, Wach, Ważne, Wydmusy, Wykrot, Zalesie, Zawady i Zdunek. *Br. Ch.*

Wachbude 1.) wyb. do Neumuensterberg, pow. malborski. 2.) **W.**, wyb. do Barwałdu, pow. malborski. 3.) **W.**, wyb. do Fuerstenwerder, pow. malborski. 4.) **W.** al. *Kuckuckskrug*, wyb. do Brunowa, pow. malborski, 1885 r. 3 dm., 30 mk.

Wachendorf, kol. niem., w pow. limanowskim, w gm. Strzeszyce (ob.).

Wachholzthal (niem.), folw. do Czuchowa, pow. wałecki, st. p. Czuchowo; 1885 r. 3 dm., 34 mk.

Wachlacken, majętność, pow. welawski, st. p. Gr. Schirrau.

Wachna, wś, ob. *Wachnówka.*

Wachniewa, szczyt górski w pasmie Majdan, w Karpatach bukowińskich, w pow. wyżnickim, na płn. granicy gm. Łukawiec. Wzn. 484 mt. Potok t. n. uchodzi do pobliskiego Seretu.

Wachniowce, ob. *Wachnowce.*

Wachnowce al. *Wachniowce*, w dok. *Wachnowcze*, wś nad Uszycą, pow. uszycki, okr. pol. Żwańczyk, gm. Gruszka, par. kat. Sokólec, o 25 w. od Uszycy, przy drodze z Pyżówki do Hubarowa, ma 120 os., 1402 mk., 820 dzies. ziemi dwors., 702 włośc.; cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w 1858 r., z 1114 parafianami. Stara osada, wymieniona już w reg. pobor. pow. kamienieckiego z 1530 r., płaciła wówczas od 2 pługów i 1 koła młyńskiego a w 1542 r. od 3 pługów i należała do Kutkowiec. W 1556 r. własność Jazłowieckich, płaci od 12 pługów i 1 popa; w 1578 r. należy do Swierszczówien, jest zniszczoną i płaci od 1 koła młyńs. dorzecz. 12 gr., czopowego 2 fl. 15 gr., od kotła gorzałczanego 18 gr.; wreszcie w 1583 r. płaci od 4 pługów, od kotła gorzałczanego i od 6 ogrodn. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 162, 164, 200, 300). W 1604 r. należy do Kalinowskich, następnie do Humieckich i Trzecieskich, potem Iżyckich, Godlewskich, Żeromskich, Krupieńskich, dziś Ozierowa.

Wachnówka, w 1578 r. *Wachna*, mczko nad rz. Olszanką, pow. berdyczowski, w 3 okr. pol., gm. Wachnówka, w okolicy żyznej, odl. o 70 w. od Berdyczowa, 15 w. od Lipowca, ma 2245 mk. Podług Pohilewicza w 1863 r. było 1782 mk. praw., 695 kat., 740 żyd.; ziemi ogółem 4933 dzies. Posiada cerkiew p. w. Bogarodzicy, z drzewa zbudowana w r. 1730 i uposażona 64 dzies. i kościół kat. paraf. Osada ta należała dawniej do dóbr Przyłuka, będących przez ciąg kilku wieków kolejno w posiadaniu spadkowem ks. Zbaraskich, dalej ks. Wiszniowieckich, następnie Warszyckich, Pociejów; a wreszcie Borzęckich. Ostatnią spadkową dziedziczką W. była hr. Honorata Borzęcka. Na początku tego wieku od Borzęckiej nabył W. generał Romuald Trzecieski. Fundował on tu kościół kat. p. w. Przemienienia Pańskiego. Protokół czynności archidyak. kijowskiego z r. 1820 mówi: „Kościół drewniany, wapnem wyrzucony. Pleban ks. Rajmund Przegaliński". W 1866 r. stanął tu nowy kościół, zbudowany ze składek parafian; w 1868 r. konsekrowany przez biskupa łucko-żytomiers., ks. Kacpra Borowskiego. Parafia kat., dek. berdyczowskiego, 1441 wiernych. Filia w Przyłuce, kaplica w Piotrówce. W nowszych czasach nabył W. Piotr Gromnicki, b. marszałek pow. berdyczowskiego. Prócz tego jest tu jeszcze kilku właścicieli drobnocząstkowych. Przed uwłaszczeniem włościan posiadali tu: Gromnicki 300 dusz rewiz., Czaplicowie 270 dusz, Fudakowscy 37 dusz, Lipińscy 36 dusz, Kramareńkowa 19 dusz, Kryńscy 17 dusz, Kulczyccy 8 dusz, Mańkowscy 8 dusz i Somilawscy 6 dusz. Gmina W. składa się z 9 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 15 miejscowości (mko W., 2 chutory, 4 karczmy), mających 1666 dm., 10,382 mk., 16,086 dzies. ziemi (7452 włośc., 8250 dwors., 108 skarb., 276 cerkiewnej). *Edward Rulikowski.*

Wachnowska Buda, wś, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Przyborsk, o 110 w. od Radomyśla, ma 160 mk.

Wachołówka, rzka, w gub. mohylewskiej, jedna z trzech strug (W., Piesycznia i Bykowa), dających początek rz. Niemylnia.

Wachów 1.) folw., pow. toszecko-gliwicki, ob. *Einhof.* 2.) **W.** *Nowy*, niem *Wachow Neu*, dobra i wś, pow. olesiński, par. kat. Wysoka, ew. Oleśno. W r. 1885 dobra miały 825 ha, 6 dm., 48 mk. kat.; wś 203 ha, 52 dm., 332 mk. (4 ewang.).

Wachowe, przys. Jazowa Nowego, pow. jaworowski.

Wachowitz, pow. olesiński, ob. *Biadacz* 4).

Wachówka, wś nad Zdwiżem, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Hornostajpol, par. praw. Złodziejówka (o 9 w.), ma 311 mk. praw. i 7 żyd. Włościanie, w liczbie 106 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 403 dzies., ze spłatą po 177 rs. 83 kop. rocznie. Należy do dóbr Przyborsk. W spisie urzęd. niepodana.

Wachowska Buda, chutor, pow. kijowski, w 1 okr. pol., gm. Dymer, o 64 w. od Kijowa, ma 33 mk.; smolarnia.

Wachrowszczyzna, uroczysko na gruntach mka Trypol, w pow. kijowskim.

Wachsdorf, 1494 *Wachsmansdorf*, dobra i

wś, pow. żegański, par. kat. i ew. Hertwigswaldau. W r. 1885 dobra miały 269 ha, 2 dm., 41 mk. (kat. 12); wś 582 ha, 63 dm., 356 mk. (kat. 34).

Wachsmund, ob. *Waksmund.*

Wachsmut (niem.), ob. *Kołodzieje* i *Seeberg.* W 1885 r. było tu 51 dm., 76 dym., 386 mk., 22 kat., 263 ew., 1 żyd; szkoła. Przy wsi znajduje się okop starożytny (ob. Dr. Lissauer: „Die vorgeschichtl. Rundwaelle").

Wachsnicken, wś, pow. labiewski, st. p. Wulfshoefen.

Wachutyńce, wś nad bezim. dopł. Buteni, pow. kaniowski, w 2 okr. pol., gm. Olchowiec, o 7 w. od Bohusławia a 40 w. od Kaniowa, śród jarów położona, ma 964 mk. (w 1863 r. 361 mk.). Posiada cerkiew Wwedeńską, z drzewa wzniesioną w 1725 r. i uposażoną 36 dzies. Do par. należą wsi: Hule (o 2 w.) i Władysławka (o 4 w.). Podług wizyt. dziekana bohusławskiego z 1741 r. parafię składało: 30 sadyb w W., 26 w Karandyńcach, 18 w Mikitianach, 46 w Hulach i 15 w Mironowcach. Należy do klucza bohusławskiego dóbr hr. Branickich, dawniej wś wyrobna do fol. Władysławka.

Wackelsdorf, folw., pow. morąski, st. p. Gruenhagen.

Wackenau, dobra i wś, pow. prądnicki, par, ew. i kat. Schnellewalde. W r. 1885 dobra miały 340 ha, 8 dm., 122 mk. (ew. 2); wś 104 ha, 64 dm., 348 mk. (ew. 27).

Wackern, dobra ryc., pow. iławski, st. p. Rositten.

Wackiszki, wś włośc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Hanuszyszki (o 4 w,), okr. wiejski Wackiszki, o 48 w. od Trok, 3 dm., 28 mk. kat. (12 dusz rewiz.). W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: W. i Hałaburdziszki, oraz zaścianki: Pikciuniszki, Podonikszta i Wejsztortany, w ogóle w 1865 r. 28 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych.

Wacków, kol. włośc., pow. łaski, gm. Wodzierady, ma 14 dm., 109 mk., 188 mr.

Waćków al. *Waćkowo,* wś, pow. żytomierski, gm. Lewków, par. praw. Kalinówka (o 2 w.), między Żytomierzem a Kmitowem.

Wacław al. *Wacławowo,* dobra, pow. lepelski, w 1 okr. pol., dawna gmina Wacławowo (w 1863 r. 409 dusz rewiz.), mają 2723 dzies. ziemi dwors. Dawniej attyn. dóbr Woronia. Własność niegdyś Chodkiewiczów, w 1713 r. Maryanny Tekli z Naruszewiczów Chodkiewiczowej, oboźnej lit., dalej Tadeusza Worońca, później córki jego Maryanny Dominikowej Bohuszewiczowej, dalej syna jej Tadeusza Bohuszewicza, marszałka lepelskiego, dziś przeszły w obce ręce. Dobra W. obejmowały wraz z ziemią włościańską przeszło 167 włók. Należał do nich fol. Nowiny i wsi: Staresioło, Siemieniuchy, Ciunkowo, Zujowo, Podborze, Łopusznica al. Szersznia, Horodziec, Zawydrzenie-Barany, Z.-Aleksandry i Asłanki.

Wacławin, folw., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Kukuciszki, o 53 w. od Święcian, ma 1 dm., 25 mk. kat.; własność Gośniewskich, nabyty z dóbr Kukuciszki bar. Franka.

Wacławin, słoboda, pow. dubieński, gm. i par. praw. Młynów (o 2 w.).

Wacławów 1.) folw., pow. turecki, gm. i par. Goszczanów, odl. od Turka 30 w., ma 5 dm., 47 mk., 403 mr. (334 mr. roli, 18 łąk, 34 lasu i 17 nieuż.). 2.) **W.,** kol., pow. koniński, gm. Golina, par. Myśliborz, odl. od Konina 19 w.; ma 12 dm., 81 mk. 3.) **W.** al. *Wacławowo,* wś, pow. słupecki, gm. Wilczagóra, par. Wilczyn, odl. od Słupcy 26 w., ma 19 dm., 80 mk., 13 os., 92 mr. Wchodziła w skład dóbr Marszewo. 4.) **W.,** folw., pow. częstochowski, gm. Wancerzów, ma 1 dm., 6 mk., 232 mr. 5.) **W.,** kol., pow. radomski, gm. Wolanów, par. Cerekiew, odl. od Radomia 9 w.; ma 24 dm., 175 mk., 339 mr. 6.) **W.,** wś, pow. konecki, gm. i par. Skotniki, odl. od Końskich 30 w.; ma 17 dm., 91 mk., 329 mr. 7.) **W.,** folw., pow. kielecki, gm. i par. Piekoszów. *Br. Ch.*

Wacławówka, folw. we wsi Słocina, pow. rzeszowski.

Wacławowo, ob. *Wacław.*

Wacławowo, w pow. grudziądzkim, ob. *Krzywki.*

Wacławpol, wś, pow. żytomierski, gm. i par. praw. Puliny (o 7 w.).

Waćmierz, ob. *Warcimierz.*

Wacmujża (łotew.) 1.) pow. lucyński, ob. *Stary Zamek.* 2.) **W.,** pow. rzeżycki, ob. *Stary Dwór* 8.).

Wacory, os., pow. kaliski, par. Iwanowice, W 1827 r. 1 dm., 8 mk.

Wacowice, wś, pow. drohobycki, sąd pow. i urząd poczt. w Drohobyczy (odl. 6·6 klm.). Leży nad pot. Bar (dopł. Tyśmienicy) a więc w dorzeczu Dniestru. Posiada cerkiew par. gr.-kat., 559 mk. na obszarze gminy i 26 na obszarze większej własności (sukcesorowie hr. Wł. Tarnowskiego). Par. rz.-kat. w Rychcicach. Wś dotyka od wschodu do Rychcic, z któremi była rozgraniczoną w r. 1494 (ob. *Rychcice*).

Wacowa, wś, pow. latyczowski, gm. Bachmatowce, par. Międzyboż, przy drodze z Rusanówki do Głowaczówki. Należała do książąt Czartoryskich. *X. M. O.*

Wacyń, wś i folw., pow. radomski, gm. i par. Radom, odl. od Radomia 3 w.; ma 31 dm., 230 mk., 234 mr. dwors., 293 mr. włośc. W 1827 r. 20 dm., 166 mk. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 wś W. należała do ststwa radomskiego (Pawiń., Małop., 324).

Waczaki, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 59 w. od Poniewieża.

Waczmirs *Gr.* i *Kl.* (niem.), ob. *Warcimierz* i *Warcimierek.*

Waczów, wś i folw., pow. zasławski, należy do klucza sławuckiego. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1583 r. ks. Michał Zasławski wnosi ztąd od 2 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 134).

Wada, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o 7 w.), okr. wiejski Podworańce, o 47 w. od Wilna, ma 1 dm., 13 mk. kat. (w 1865 r. 7 dusz rewiz.); należał do dóbr Goza, Hrehorowiczów.

Wadackie (?), wś, pow. newelski, w 2 okr. pol., gm. Kubek. Okr. wiejski W. w 1863 r. miał 109 dusz rewiz.

Wadanówka, folw. na obszarze Malawy, w pow. rzeszowskim.

Wadąg, staropruskie *Wadangen,* niem. *Wadang,* jezioro, w pow. olsztyńskim, przeszło milę na płn. od Olsztyna. Nad nim leżą wsi: Gady, Kieźliny, Maruny, Wadąg. Wody jeziora uprowadza rz. Pisa (Pisz), która płynie z pod Wartemborka a wypłynąwszy z jeziora przybiera nazwę Wadąg i uchodzi do Łyny o 4 klm. na płn. od Olsztyna. Obszar jeziora wynosi 2500 mr. Półwysep wchodzący w jezioro zwie się Pełnoga.

Wadąg, niem. *Wadang,* wś i osada młyn., w pow. olsztyńskim, nad jeziorem t. n., st. p. Olsztyn (Allenstein). Wś ta otrzymała odnowiony przywilej już w r. 1399.

Wadda, rzeczka graniczna, w pow. lucyńskim, ob. *Lucyn* (V, 467).

Waddaks, rzeka, ob. *Wodoksta.*

Waddaksen, łotew. *Preedule,* dobra prywatne, w okr. i pow. tukumskim, par. auceńska (Kurlandya). Do dóbr należą folwarki: Dannenhof i Gillenhof. We wsi kościół ew. filialny. Ob. *Ringen.*

Waderowszczyzna, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 64 w. od Nowoaleksandrowska.

Waderyszki, zaśc., pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 93 w. od Wiłkomierza.

Wadlew, w XVI w. *Wadlow,* wś, pow. piotrkowski, gm. Wadlew, par. Drużbice, odl. 25 w. od Piotrkowa. Wś ma urząd gm., 70 dm., 510 mk., 888 mr. (według innych wykazów 948 mr.); os. karcz. 1 dm., 5 mk., $^1/_2$ mr. dwor. Wchodziła w skład dóbr Grabica. W 1827 r. było 57 dm., 411 mk., par. Krzepczów. Na początku XVI w. wś daje dziesięcinę na stół arcybiskupi, zaś pleb. w Drużbicach tylko kolędę (Łaski, L. B., I, 460). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś W., w par. Krzepczów, własność bisk. kujawskiego, płaciła od 22 osad., 12 łan., warzącego wódkę, od młyna z rolą (Pawiń., Wielk., II, 259). W. gmina należy do sądu gm. okr. II w Kamocinie (o 12 w,.) ma 11784 mr. obszaru i 5274 mk. (842 prot., 7 prawosł. i 44 żyd.). *Br. Ch.*

Wadmen, strumień, w gub. kowieńskiej, dopływ Aszwy, lewego dopływu Wodoksty.

Vadna, st. dr. żel. na linii Fuelek Miszkowiec (Węgry).

Wadów, wś, pow. krakowski, w okolicy pagórkowatej, wzn. 275 mt. npm., na płn. od Ruszczy, w pobliżu granicy królestwa polskiego, 15 klm. na płn.-wschód od Krakowa a 4·6 klm. od Pleszowa. Wraz z obszarem więk. pos. (dr. Kazimierza i Maryana Morawskich), wś ma 32 dm. i 237 mk. rz.-kat. Par. w Ruszczy. Pos. tabularna ma 361 mr. roli, 18 mr. łąk, 5 mr. 457 sąż. ogr., 4 mr. past. i 2 mr. 1297 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 88 roli, 4 łąk i 4 mr. past. Wspomniana jest po raz pierwszy w dokum. z r. 1243 (Kod. dypl. pol., III, 39). W 1490 r. było w tej wsi $5^1/_2$ łan. km., w 1581 r. 11 półłan. km., 3 zagr. bez roli, 6 komor. bez bydła i 2 rzemieśl. Dziedziczył wś Mikołaj Jakubowski (Pawiński, Małop., 6, 444). W. graniczy na zach. z Luboczą, na płn. z Łuczanowicami, Krzysztoforzycami i Węgrzynowicami a na wschód z Kościelnikami. *Mac.*

Wadowice, miasto powiatowe w Galicyi zach., na obszarze dawnego księstwa zatorskiego, o 14 klm. na płd. od Zatora nad rz. Skawą, która tu kończąc swój górski bieg śród pogórza Karpackiego rozlewa się szerokim korytem. W r. 1890 obszar katastralny miejski wynosił 1730 mr. i 451 sąż. kwadr. Domów było 491 (niezamieszkałych 18), mk. 5374 (wojskow. 453), 2904 męż. a 2470 kob., 4602 rz.-kat., 39 gr.-kat., 1 gr. oryent., 10 prot., 722 żyd.; 5181 Pol., 126 Niem., 14 Czech. i 9 Rus. W r. 1880 było 492 dm. i 4990 mk. (404 żydów), 4670 Pol., 270 Niem. i 2 Czech. Według stopnia wykształcenia: 3182 umiejących czytać i pisać, 576 tylko czytać i 1616 nie umiejących czytać ni pisać. Znajdowało się też 5 ociemn., 5 głuchon., 4 obłąkanych i 1 kretyn. *Topografia:* Rynek zajmujący środek miasta stanowi najokazalszą jego część. Tu odbywają się jarmarki i targi tygodniowe. Szereg kamienic oddziela rynek w stronie płn. od placu zwanego rynkiem zbożowym, głównego miejsca sprzedaży płodów rolniczych i drzewa. Od rynku rozchodzą się krótkie ulice. Domy w śródmieściu murowane, w dalszych częściach z drzewa. Dawny szpital, dziś przebudowany (fundacya uczonego Marcina Wadowity) i kościół w swej najstarszej części, oto najważniejsze zabytki budowlane z przeszłości. W wschod. stronie miasta grupy domów ma-

ją osobne nazwy jak: Mikołaj, Miedzna i Zaskawie. Nazwa Mikołaj pochodzi od Mikołaja Komorowskiego, który posiadał wójtowstwo w Wadowicach i tu, sprzedawszy królowej Konstancyi dobra żywieckie, zmarł w r. 1633. *Kościoły:* Dzisiejszy kościół paraf. był długi czas filią parafii w Woźnikach. Data założenia nieznana, istniał jednak już w pierwszej połowie XIV w. W drugiej połowie XV w. był jeszcze filialnym (Długosz, L. B., I, 84). Z czasem jednak proboszcz woźnicki przeniósł swą siedzibę do W., a kościół woźnicki stał się filią parafii wadowickiej. Prawo nadawstwa tak w W. jak i Woźnikach mieli opaci klasztoru w Mogile. Dopiero w r. 1780 bisk. krak. Sołtyk utworzył w Woźnikach samoistną parafię. Według Długosza (L. B., II, 264) składali mieszkańcy dziesięcinę bisk. krak. a plebanowi meszne po 2 gr. od łanu; do probostwa należał łan pola i łąka. R. 1432 Kazimierz ks. oświecimski potwierdza dla kościoła w W. darowiznę łąki nad Skawą, uczynioną przez Żegotę, dziedzica pobliskiej Radoczy. Proboszczem kościoła był tu uczony teolog z pierwszej połowy XVII w. Marcin Wadowita († 1641 r.). Dzisiejszy budynek kościelny murowany, sklepiony półkolisto w nawie głównej jest pomnikiem zeszłego wieku, tylko ostrołukowe części prezbiteryum pochodzą z dawnej świątyni sięgającej XV w. (Szemat. dyec. krak. za r. 1892 podaje r. 1440 jaką datę budowy). Część środkowa była początkowo z drzewa. W r. 1734 podczas pożaru miasta zgorzał i kościół; przedsięwzięto restauracyę ale tak wadliwie, że już w r. 1774 zarządzono rewizyę kościoła i dzwonnicy z powodu grożącego stanu. Dopiero w r. 1798 wystawiono z trwałego materyału część środkową i wieżę. W latach 1853 i 1854 powiększono kościół, staraniem prob. Aleksego Bocheńskiego, dwiema kaplicami murowanemi i zakrystyą. W r. 1871 wybudowało miasto nową plebanię. Obok kościoła paraf. istniał dawniej kościołek św. Krzyża, drewniany. Stał on w płn. części miasta, na placu dziś placem św. Krzyża nazwanym. Z powodu starości i zrujnowania w r. 1825 został zniesiony. Na cmentarzu znajduje się kaplica murowana z r. 1867. Oprócz tego są jeszcze kaplice: w szpitalu wojskowym i zakładzie więziennym. Przy kościele parafialnym był osobny altarysta. W r. 1546 Jan Służbiczka mieszczanin wadowicki zapisał 200 złp. i ogród celem fundacyi ołtarza św. Anny. Suma ta zwiększyła się z czasem i umożliwiła utrzymanie osobnego duchownego (ob. Księgi miejskie, Nr 33 i 39). W sąsiedztwie kościoła parafial. znajduje się dawniejszy szpital dla 8 osób ubogich. Założycielem tegoż był wspomniany wyżej już Marcin Wadowita, prof. teologii na uniwersytecie krak. Dziś majątek szpitala, zostaje pod zarządem burmistrza i składa się z domów i gruntów wartości 8620 złr. w. a., tudzież kapitału w kwocie 4227 złr. W obec tego iż w mieście istnieje szpital powszechny dochody z tego majątku przeznaczone są na utrzymanie biednych. *Szkoły.* Przy kościele była zapewne już w XV w. szkoła paraf. Zapiski jednak w księgach miejskich stwierdzają jej istnienie dopiero w XVII w. W r. 1625 pobierał nauczyciel szkoły miejskiej po cztery grosze z każdego domu a mianowicie połowę za pełnienie obowiązków nauczycielskich a drugą za sprawowanie czynności pisarza. Szkoła miała własny budynek; są wzmianki w aktach o restauracyi starej (1638) a budowie nowej szkoły (1738). Nauka odbywała się nieregularnie z powodu lichego uposażenia nauczyciela. W r. 1759 starali się mieszkańcy przez podwyższenie płacy nauczyciela uregulować naukę. Po roku 1789 rząd austr. urządził szkołę tę na wzór innych szkół w państwie. Uchwała miejska z r. 1789 nakazuje płacić od każdego domu po $22^1/_2$ krajc., co czyniło ogółem 79 złr. i 20 kr. na utrzymanie nauczyciela. W r. 1829 zorganizowano tu szkołę publiczną obwodową po przeniesieniu z Myślenic urzędu obwodowego. Szkołę obwodową przekształcono na szkołę główną w r. 1820. Utrzymywana z powodu ubostwa gminy, kosztem funduszu naukowego składała się ta szkoła główna, otworzona uroczyście dnia 1 maja 1821 r. z trzech klas i jednej elementarnej. Z chwilą otwarcia liczyła 198 uczniów i uczennic a mieściła się przez dłuższy czas po domach prywatnych tak, że niekiedy każda klasa w innej kamienicy umieszczoną była. Potrzeby szkolne opędza tu kasa miejska. Tak było do r. 1842 w którym na życzenie gminy otwarto przy szkole głównej klasę czwartą t. z. techniczną z dwuletnim kursem uwzględniającym potrzeby ludności przemysłowej i rzemieślniczej. Miasto na utrzymanie tej szkoły zobowiązało się dodawać w pierwszych dziesięciu latach po 800 a w następnych po 1200 złr. Od r. 1843 pomieszczono szkołę w nowym własnym budynku. Rozporządzenia z lat 1849 i 1851 zmieniły ustrój tych czwartych klas, przeobrażając je na niższe szkoły realne o dwóch lub trzech letnich kursach, które łącznie z czterema klasami szkół ludowych miały pod tym samym dyrektorem stanowić szkoły miejskie. Techniczne klasy zamieniono na niesamoistną dwuklasową niższą szkołę realną; również przekształcono w r. 1855 dotychczasową szkołę główną trzechklasową na czteroklasową. W r. 1856 zaprowadzono opłatę szkolną po 30 kr. od uczniów trzeciej lub

czwartej klasy szkoły głównej a po 1 złr. od uczniów pierwszej klasy niższej szkoły realnej. Językiem wykładowym był język niemiecki, w polskim uczono tylko niektórych rzeczy z religii i początków gramatyki polskiej. Niższą szkołę realną zwinięto po otwarciu gimnazyum w r. 1868. Natomiast założono w r. 1889 szkołę przemysłową. W r. 1831 otworzono osobną szkołę żeńską, z biegiem czasu dodano kolejno klasy, drugą w r. 1834, trzecią w r. 1857 a w r. 1873 czwartą. W r. 1881 rozszerzono tę szkołę do sześciu klas, mianując dla niej dyrektora i pięć nauczycielek. W r. 1872 otwarto wyższą szkołę żeńską, która przestała istnieć w r. 1879. Oprócz szkół ludowych znajduje się w Wadowicach gimnazyum otwarte w roku 1866. Gmina obarczona ciężarem utrzymywania szkół ludowych kosztujących 6000 złr. rocznie, postarała się o przekształcenie gimnazyum humanistycznego niższego (o 4 klas.) na wyższe gimnazyum realne (o 8 klas.) a zarazem zniesienie niższej szkoły realnej. Nastąpiło to w r. 1870. Jednakże w r. 1882 zamieniono gimnazyum realne na humanistyczne, z obowiązkową nauką rysunków w klasach niższych. Gmach, w którym się zakład dziś mieści, wzniesiono w r. 1875 kosztem 48,000 złr. Gimnazyum ma bibliotekę nauczycielską, liczącą (1891 roku) 2740 dzieł w 7393 tomach. *Archiwum miejskie* mieści się przy magistracie, zawiera 21 dokumentów, 43 ksiąg (z lat 1550—1789). Treść ich odnosi się prawie wyłącznie do dziejów wewnętrznych miasta. Prócz uchwał urzędu radzieckiego, znajdujemy tam kontrakty kupna i sprzedaży domów i gruntów, zapisy testamentowe, spory majątkowe, skargi o obrazę czci, sprawy policyjne, darowizny, zapisy dłużne, pokwitowania, rzadziej zaś zapiski o wyborach miejskich, o wydatkach i dochodach. Księgi te, z wyjątkiem dwóch, odnoszą się tylko do urzędu radzieckiego. Prócz tego znajdują się akta nieuporządkowane, tyczące się spraw bieżącego stulecia. Z aktów miejskich widać, że niektóre dokumenta i księgi zaginęły. Szczególnie dotkliwą jest strata najstarszej księgi, w języku czeskim napisanej, a rozpoczętej już w r. 1463, kiedy najwcześniejsza z dochowanych ksiąg zaczyna się dopiero o jedno stulecie później, bo od r. 1550. Nie dochowały się, prócz dwóch, i księgi urzędu ławniczego. *Przemysł i handel* miasta jest nieznaczny. Oprócz rękodzieł i warsztatów, zaspakających potrzeby mieszkańców i okolicy, znajdują się: fabryka papieru wyrabiająca papier gorszy i tekturę, fabryka zapałek, drukarnia i kilka cegielni. Handel ogranicza się na kilkunastu sklepach. Jest tu apteka i księgarnia zajmująca się wydawnictwem książek do nabożeństwa i ludowych, małej wartości. *Zarząd miasta.* Reprezentacyę miasta tworzy rada gminna z burmistrzem na czele i urząd gminny albo magistrat jako władza wykonawcza. Rada składa się z 24 członków i 12 zastępców. Straż pożarna ochotnicza ma swego naczelnika. W r. 1892 stan czynny majątku miasta wynosił 671,794 złr., bierny zaś 69,732 złr.; dochód z r. 1891 wynosił 48,769 złr. Władze mające siedzibę w W. są: starostwo z oddziałem podatkowym składa się z ststy, 2 komisarzy, lekarza, weterynarza, inspektora szkół ludowych. Sprawy techniczne należą do bióra technicznegó ststwa w Białej. Sąd obwodowy jest trybunałem pierwszej instancyi dla miasta oraz byłego obwodu wadowickiego. Okrąg sądowy obejmuje 37·0591 miriam. kw., 304 gmin katastralnych i liczył 352,555 mk. (1890 r.). W okręgu tym mieści się sąd pow. miejski delegowany, 12 sądów pow., których siedzibami są: Andrychów, Biała, Jordanów, Kalwarya, Kęty, Maków, Milówka, Myślenice, Oświęcim, Ślemień, Zator, Żywiec. Mieszczą się tu także: prokuratorya państwa, urząd poczt. i tel., 2 notaryaty, 6 adwokatów. Reprezentacyą autonomiczną jest: rada powiatowa i rada szkolna okręgowa. Rada powiatowa składa się z 26 członków, co trzy lata wybieranych. Rada szkolna powiatu obraduje pod przewodnictwem ststy. Władzą wyznaniową jest dekanat rzymsko-katolicki. Jest on częścią dyecezyi krakow. a obejmuje 17 parafii: Andrychów, Barwałd, Chocznia, Frydrychowice, Graboszyce, Inwałd, Klecza, Palczowice, Radocza, Ryczów, Rzyki, Spytkowice, Tłuczan, Wadowice, Wieprz, Witanowice, Woźniki i kościół filialny w Ponikwie. Razem obejmuje 2 miasta, 45 wsi i 49,391 mk. rz.-kat. Do par. wadowickiej należą wsi: Ponikiew (z kośc. filial.), Tomice, Jaroszowice, Korzeń Górny i Dolny, Roków i Zawadka, z W. ma 7831 rz.-kat. Izraelici tworzą gminę wyznaniową, mającą własną synagogę. W. wraz z powiatem tworzą przy wyborach do sejmu z kuryi mniejszych posiadłości jeden okrąg wyborczy. Przy wyborach do Rady państwa W. wspólnie z pow. wadowickim i myślenickim wybierają jednego posła z kuryi mniejszych posiadłości. *Stowarzyszenia.* Filia towarzystwa pedagogicznego, towarzystwo gimnastyczne, towarzystwo miłośników sztuki dramatycznej, „Czytelnia“ i „Kasyno“, towarzystwo ochotniczej straży ogniowej. *Zakłady finansowe.* Kasa oszczędności powiatowa, towarzystwo ochrony własności ziemskiej, nadto agencye kilku towarzystw asekuracyjnych. *Zakładem dobroczynnym* jest „Bursa im. Stefana Batorego“. Bursa ta, utrzymywana przez towarzystwo w tym celu zawiązane

(r. 1880), ma na celu wspieranie młodzieży uczęszczającej do gimnazyum. Obecnie (r. 1892) posiada towarzystwo dom piętrowy o 20 pokojach, z ogrodem, zakupiony w 1886 r., wartości 16,500 złr. Do rzędu fundacyi należy: stypendyum im. Mikołaja Kopernika (od r. 1873) i inne. Sprawom *sanitarnym* służy 5 lekarzy i 2 weterynarzy. Szpital powszechny, utrzymywany kosztem kraju, mieści się w jednym domu; sejm w r. 1893 uchwalił budowę nowego budynku, a jako połowę kosztów przeznaczył 22,000 złr. Drugi szpital służy dla wojska. Miasto położone w pięknej okolicy, w sąsiedztwie pól i lasów, ma zdrowe, prawie górskie powietrze. Mimo to jednak pojawiały się w ostatnich latach częste epidemiczne choroby, które przypisać należy wpływom pobliskich licznych stawów. Podług ostatnich danych obszar gminy miejskiej wynosił 1731 mr. i 451 sąż. kw., a mianowicie 1444 mr. 1350 sąż. kw. zajmowały role, łąki, ogrody, pastwiska, 93 mr. 1278 sąż. kw. obszaru lasy, 35 mr. 106 sąż. było pod budowlami i podwórzami i 157 mr. 917 sąż. nieużytki. Przestrzeń zaś zajęta przez właściwy obszar miejski wynosiła 730 mr. 451 sąż. W mieście było 505 bud. w tem 496 dm. mieszkalnych (438 parterowych, 55 jednopiętrowych, 3 dwupiętrowe). Śród ludności było osób należących do zawodów umysłowych 460 (11·26%), zajętych przy gospodarstwie rolniczem i leśnem 511 (12·5%), w rzemiosłach, przemyśle i górnictwie 1583 (38·73%), w handlu i zakładach kredytowych 309 (7·56%), służących i robotn. wraz z rodzinami 850 (20·80%), innej ludności 374 (9·15%). *Dzieje.* Początek miasta i osady W. jest zupełnie nieznany. Po raz pierwszy pojawia się nazwa Wadowic w dokum. z d. 24 lutego 1327 r., mocą którego Jan, ks. oświęcimski, uznaje się wasalem króla czeskiego Jana i otrzymuje od niego w lenno ziemię oświęcimską z miastem i zamkiem Oświęcim i Zator i miastami: Kęty, Żywiec, Wadowice (ob. Markgraf i Gruenhagen: „Lehns- u. Besitzurkunden Schlesiens“, t. II, str. 577). Zupełnie bezpodstawny jest domysł, jakoby w r. 1245 zostały założone W. jako osada niemiecka (ob. Rudolf Temple: „Die deutschen Colonien im Kronland Galizien“, Mittheil. der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien, IV Jahrg., st. 196). Nazwa osady W. nazwiska mieszkańców i zwyczaje, oraz najdawniejsze księgi miejskie wskazują, że była to od początku osada polska. Pod wpływem kolonizacyi niemieckiej w XIII i XIV w. pojawia się tu, podobnie jak w innych miejscowościach tej ziemi i nazwa niemiecka. Jako Frauenstadt (Fravenstat) wymienione są W. w dokum. Wacława II, króla czeskiego (z 13 maja 1400 r.). Okolice, w której powstały W., należały do posiadłości Mieszka, syna wygnanego z Polski Władysława II. W r. 1177, układem zawartym z braćmi: Bolesławem Wysokim i Konradem, otrzymał Mieszko Raciborz. Ks. Kazimierz II, posiadający wówczas dzielnicę krakowską, dodał mu, przy sposobności trzymania do chrztu syna jego Kazimierza, przyległe grody Oświęcim i Bytom, które dotąd, jako część dyecezyi krakowskiej, nie należały do Szląska. Na podstawie ugody z synem Bolesława Wysokiego Henrykiem (Brodatym), otrzymał Mieszko w posiadanie Opole, stał się w ten sposób panem całej ziemi, później księstwem opolskiem albo Szląskiem Górnym przezwanej. Po śmierci czwartego z rzędu księcia Władysława (1282), dzielą księstwo opolskie między siebie jego czterej synowie, którzy już za życia ojca w tej lub owej kasztelanii władzę posiadali. Najstarszy z nich Mieszko bierze w posiadanie kasztelanię cieszyńską i oświęcimską i przyjmuje tytuł księcia cieszyńskiego i oświęcimskiego (1290 r.). Dwaj synowie Mieszka dzielą się po śmierci ojca (między 1314—1316 r.) spadkiem a kasztelanię oświęcimską, jako osobne księstwo, otrzymał starszy Władysław. Władysław jest tedy pierwszym ks. oświęcimskim i jemu też przypadły Wadowice w udziale. Za syna i następcy tegoż Jana I, z tytułem scholastyka krakow., spotykamy się po raz pierwszy w r. 1327 z nazwą Wadowic w dokum. wyżej wymienionym. Początkowych dziejów miasta nie znamy dla braku źródeł. Kiedy Jan II, syn i następca Jana I, ożenił się z krewną Władysława Jagiełły (ob. Rychlik Ignacy: „Księstwa oświęcimskie i zatorskie“, str. 25), to w dwa lata później (r. 1396) zabezpieczył jej oprawę pięciu tysięcy grzywien pragskich na zamku Wołku, miastach: Zatorze i Wadowicach i kilkunastu wsiach. Ten Jan umiera 1405 r. a księstwo oświęcimskie, a więc i W. przypadły stosownie do nadania, Przemysławowi I, ks. cieszyńskiemu. W kilka lat później widzimy znowu księstwo oświęcimskie jako udzielne, z ks. Kazimierzem (I) na czele. Kazimierzowi zawdzięczają W. swoje najdawniejsze przywileje. Kiedy w r. 1430 miasto zupełnie spłonęło, podnosi je na nowo Kazimierz, przyznając aktem (d. 10 list. 1430 r.) w Oświęcimie wydanym znaczne korzyści. Przywilejem tym uwalnia na zawsze mieszkańców od robocizn na rzecz księcia i od płacenia czynszu na lat sześć, po upływie których mają dawać z każdego łanu po pół grzywny groszy pragskich i po dwie miary pszenicy, żyta i owsa. Dalej znosi Kazimierz prawo polskie a nadaje niemieckie (chełmińskie) i jako trybunał apelacyjny ustanawia miasto Zator.

Zabrania stawiać w obrębie jednej mili od miasta browary i sprzedawać sukna; kowalom, szewcom i krawcom nie wolno w tymże samym obrębie robić nowych rzeczy, tylko zużyte naprawiać. Zezwala dalej na otwarcie w mieście samem targowicy dla wszelkich na targach dozwolonych rzeczy, na wolny wyrąb drzewa w lasach książęcych, w celu odbudowania domów, na wolny połów ryb w Skawie wędką lub małą siecią, w każdą środę i piątek, zastrzega sobie tylko, że wrazie przybycia do miasta na polowanie, mają mieszkańcy dać ludzi pieszych i wozy. Synowie Kazimierza (I), Wacław, Przemysław i Jan (III) dzielą ojcowiznę w r. 1445 i z tego podziału powstaje nowe księstwo zatorskie, w którego obrębie leżały i W. Księstwo zatorskie otrzymuje najstarszy brat Wacław. Od r. 1454, a może nawet już od r. 1447, ks. zatorskie jest lennem Polski. Syn Wacława i drugi z rzędu ks. zatorski Jan (Janusz) IV sprzedaje księstwo swe w r. 1494 Janowi Olbrachtowi za 80,000 dukatów i za 200 grzywien rocznie i 16 bałwanów soli, które co kwartał aż do swej śmierci pobierać miał, z zastrzeżeniem dożywotniego posiadania księstwa. Z przyznanej mu i nadal władzy książęcej czynił Jan IV niejednokrotnie użytek. Na prośbę mieszkańców W. daje im w r. 1496 w miejsce zniszczonego przywileju Kazimierzowego z r. 1430, nowy, zatwierdzający im wszystkie prawa i przywileje, byleby tylko miasto podnieść się mogło. Cztery lata przedtem, w r. 1491 zapisuje Włodek, młodszy brat Jana IV, na wiano żonie swej księżnej Annie: Wadowice, które po jego śmierci miały przejść na nią w dożywocie. Wrazie śmierci księżnej, córka ich Agnieszka lub inne dzieci, gdyby mieli, mają na W. dożywocie, jeżeliby jednak księżna wszystkie swe dzieci przeżyła, w takim razie W. przypadają na jej własność (ob. Prohaska A.: „Regestra dokumentów oświęcim. i zators. znajdujących się w oryginałach w Metryce Litewskiej, w archiw. państw. w Moskwie“, Przewodnik Nauk. i Liter., r. 1888, zesz. I, str. 91). Gdy w r. 1513 umarł Jan IV, król Zygmunt I zajął księstwo, bez względu na pozostałego syna, który w myśl układu z r. 1494 żadnego nie miał do niego prawa. Księstwo zatorskie a razem z niem i W. łączą się na zawsze z Polską. Nowi władcy otoczyli miasto opieką. W r. 1521 Zygmunt I ustanawia jeden dzień targowy w tygodniu i dwa jarmarki w roku. W r. 1532 tenże król zabrania okolicznej szlachcie w obrębie mili od W. warzenia i sprzedawania piwa, dalej wykonywania wszelkich robót rzemieślniczych, jeżeliby te dla użytku własnego nie służyły. W r. 1581 nadaje Stefan Batory mieszkańcom prawo wyrębu w lasach pobliskich wsi Ponikwy i Choczni, również i młyn do wałkowania sukna, t. z. folusz sukienny. W r. 1628 ustanawia Zygmunt III cztery nowe jarmarki z prawem pobierania targowego po 1 gr. i zezwala na wolnicę, t. j. wolną sprzedaż bydła przez mieszkańców okolicznych, za złożeniem opłaty od każdej sztuki na rzecz miasta. Mimo to nie zdołały Wadowice rozwinąć się pomyślnie, nie leżały bowiem na żadnej z głównych dróg handlowych prowadzących tak ze Szląska, jak i z Węgier. Pomijane przez obcych kupców, bez własnego przemysłu, pozostały W. przez kilka wieków nic nie znaczącą osadą. O zajęciu W. przez Szwedów, którzy zalali całe podgórze karpackie, nie ma w aktach miejskich wiadomości. Klęski ówczesne odbiły się jednak i na położeniu cichej osady. I tak w księdze miejskiej (Nr. 13 archiwum) spotykamy uchwałę urzędu radzieckiego i gminy w sprawie nałożonego na miasto poboru w sumie 800 złp. dla żołnierzy ks. Koreckiego. Uchwała rozpoczyna się od skarg na zubożenie miasteczka w skutek ustawicznych ciężarów. W braku środków uchwalono wypuścić w zastaw grunta miejskie, wraz ze znajdującemi się na nich stawkami, na przeciąg trzech lat. Z innej księgi (Nr. 15) dowiadujemy się o pożyczce zaciągniętej przez miasto podczas napadu szwedzkiego. Zaraza grasująca współcześnie poczyniła niemałe tu spustoszenia. Widzimy to z całego szeregu wpisanych do ksiąg testamentów. O stanie miasta w XVI w. brak świadectw. Natomiast mamy lustracyę W. dokonaną po wojnie szwedzkiej 1660 r. (ob. Rkps. w Bibl. Ossol. we Lwowie, Nr. 534). Z lustracyi tej dowiadujemy się, że liczba domów wynosi 75, licząc po 8 mk. na dom, otrzymalibyśmy 600 mk. Regestra pogłównego z r. 1662 (Pawiń., Małop., III), a więc w dwa lata po wymienionej lustracyi, wykazują w W. 601 głów. Prawdopodobnie nie mieszczą się w tej cyfrze dzieci do lat 10. Doliczywszy 18% na tę kategoryę, otrzymamy 708 głów jako ludność W. z r. 1662. Dla podniesienia miasta król Michał nadaje w r. 1669 dwa nowe jarmarki roczne i pozwolenia przypędzania w dniach targowych bydła do miasta, sprzedawania i nabywania tamże towarów bez ograniczenia. W. do końca XVIII w. posiadały prawie wyłącznie domy drewniane, stąd pochodziły częste pożary, o których zachowały się wzmianki. I tak w dok. ks. Kazimierza I z r. 1430 jest wzmianka o pożarze jaki dotknął W. tuż przedtem; w księgach miejskich spotykamy wiadomość o wielkim pożarze z r. 1602, toż samo się powtarza i w r. 1726. Spotykamy w aktach kilka darowizn uczynionych na rzecz miasta

bądź przez wierzycieli, bądź przez osoby życzliwe, z powodu wielkiego ubóstwa mieszkańców i pogorzeliska albo też zastawy gruntów miejskich w zamian za wypożyczone pieniądze. W kilkanaście lat później 1739 r. nadaje August III przywilej na 4 nowe jarmarki; w r. 1754 udziela pozwolenia na stawianie młynów na rzece Skawie w obrębie gruntów miejskich i na sprzedawanie soli przez mieszczan a zarazem wzbrania żydom osiedlania się i zajmowania się handlem w mieście. Konfederacya barska, która objęła głównie podgórze karpackie, zaciężyła na miasteczku swemi wymaganiami. W. leżały blisko głównych ognisk konfederacyi, jak Lanckorona, Biała. Na rozkaz generalicyi lub marszałka wojew. krakowskiego musiały W. składać sumy, częstokroć znaczne, dostarczać podwód, siana lub żywności. Do tego przyłączały się i rekwizycye wojskowe. Mieszkańcy nie mogą nastarczyć żądaniom. To też pełno skarg i żalów na zubożenie czytamy w księgach miejskich. Jako charakterystyczną wskazówkę można przytoczyć szczegół, że współczesny tym wypadkom burmistrz (r. 1771), nieumiejący pisać, kładzie zamiast podpisu na aktach urzędowych trzy krzyże (ob. Księga archiwum miejskiego Nr 29). Wskutek pierwszego rozbioru W. przeszły pod panowanie Austryi. O stanie miasta w tym czasie możemy się dowiedzieć z lustracyi w r. 1765 (ob. rękopis w bibliotece Ossolińskich., Nr 534). Lustracya ta oznacza czynsz z domów czyli podatek szos w ilości 62 zł. Trzymając się zasady przyjętej w „Zródłach dziejowych“ i mnożąc ilość złotych przez 24, otrzymamy 1488 mk. W porównaniu tedy z liczbą ludności z r. 1660 daje nam przyrost 888 głów. W r. 1785 uchwala gmina zasypanie rowu na rynku a w r. 1789 opłatę roczną od każdego domu na utrzymanie szkoły. W uchwale tej wymieniona jest i ilość domów a mianowicie było ich 212. Pomnożywszy tedy liczbę tę przez 8, otrzymamy 1696 mieszkańców. Widzimy przeto, że ludność od r. 1765, więc w przeciągu 24 lat, wzrosła o 212 głów. W bieżącem stuleciu wzrost ten jest już o wiele szybszy; po 100 latach liczba mieszkańców w porównaniu ze stanem z r. 1789 w czwórnasób wzrosła. Najpierw przyczyniło się do tego nabycie w r. 1802 przez miasto praw dominikalnych od ówczesnej właścicielki Maryanny Hulewiczowej. Od tej chwili stały się W. wolnem miastem. Nie mniej ważnem było przeniesienie urzędu administracyjnego starostwa z Myślenic do W. (w r. 1819), które stały się w ten sposób punktem środkowym dla znacznego obszaru, miejscem zamieszkania znacznej ilości urzędników i tychże rodzin, miejscem, dokąd się udawali mieszkańcy obwodu w celu załatwienia spraw urzędowych. Wśród ciszy lat następnych czyniło miasto pod względem czystości i porządku znaczne postępy. Ważnem było dla W. usunięcie ze względów zdrowotnych cmentarza z pośrodku miasta. Budowa domów z trwałego materyału, zastępywanie nimi dawnych drewnianych nietylko w środku miasta ale i w pobocznych ulicach, odbywa się bez przerwy. Sprzyja temu dostateczna ilość materyału znajdującego się w najbliższej okolicy. I tak wzniesiono r. 1827 koszary dla piechoty a w r. 1830 szpital dla wojska. W r. 1835 założyło miasto szpital powszechny; w r. 1854 wybudowało koszary dla konnicy, wraz ze stajniami na 120 koni; w 1875 r. stanął budynek gimnazyalny a r. 1884 sądu obwodowego. Dawny majątek miasta doznał znacznego uszczerbku wskutek przywłaszczenia około roku 1750 siedmiu stawów miejskich przez właściciela Barwałdu Średniego Józefa Moszczyńskiego. Długo wlokący się proces ostatecznie z niekorzyścią dla W. załatwiono; zabranych stawów nie odzyskało miasto. W r. 1867 W. przestały być miastem obwodowem, przy zaprowadzeniu bowiem w tymże roku reprezentacyi autonomicznych rozdzielono dawny obwód wadawicki na cztery powiaty: wadowicki, żywiecki, bialski i myślenicki. Stan ten trwa do chwili obecnej.

Powiat wadowicki, graniczy od północy z Wisłą, pow. krakowskim i chrzanowskim, od wschodu z myślenickim, od południa nowotarskim i żywieckim a od zachodu z bialskim. Obszar wynosi 861·534 klm. kw. Na tym obszarze znajduje się 111 gmin administr. (4 miasta Andrychów, Lanckorona, Wadowice, Zator i 1 miasteczko Kalwarya), 98 obszarów dwor. i 221 miejscowości. *Układ pionowy.* Powiat rozciąga się po praw. brzegu Wisły i należy do podgórza Karpat, Beskidu Zachodniego lub Wysokiego. Kraj wypełniony odnożami Beskidu, pochyla się znacznie od płd. ku płn., ku nizinie nadwiślańskiej, w kierunku dopływów Wisły: Skawy i Skawiny. W płd. stronie, na pograniczu pow. żywieckiego, wzniesienie jest największe. Tu też znajdują się grzbiety i szczyty, jak: Jawornica (834 mt.), Potrójna (888 mt.), Gancarz (802 mt.), Leskowiec (922 mt.), Łamana Skała (934 mt.), Magórki (819 mt.), Żurawnica (734 mt.), Chełm (581 mt.), Babica (734 mt.). W środku powiatu Iłowiec (477 mt.) w okolicy Wadowic, Pańska Góra (433 mt.) w okolicy Andrychowa, Kalwarya (406 mt.); wzniesienie zaś miejscowości w płn. stronie powiatu wynosi w Przeciszowie 244 mt., w Zatorze 245 mt., Spytkowicach 236 mt., Chrząstowicach 289 mt. *Hydrografia.*

Obszar ten należy wyłącznie do dorzecza Wisły, która dotyka powiatu na przestrzeni 30 klm. w prostej linii, od wsi Przeciszowa aż po Borek Szlachecki, i stanowi zarazem płn. granicę. Oblewa ona wsi: Przeciszów, Podolsze, Smolice, Spytkowice, Łączany, Chrząstowice, Pozowice, Jacimiech, Ochodza i Borek Szlachecki. Wisła na tej przestrzeni ma bieg nader kręty, tak że długość jej jest o wiele większą niż 30 klm., brzegi płaskie, porosłe wikliną i koryto nieuregulowane i zmienne. Górskie dopływy Wisły są też przyczyną wylewów i spustoszeń w czasie dżdżystym w lecie albo na wiosnę. Wówczas wody rozlewają się szeroko i pozostawiają liczne stawy i kałuże. Najważniejszym dopływem Wisły w granicach powiatu jest Skawa. Dorzecze jej zajmuje największą część powiatu; mniejsza natomiast część, wschodnia, należy do dorzecza Skawinki. Skawa bierze początek po za granicami powiatu, wypływa bowiem w pow. myślenickim nad samą granicą węgierską, w gm. Spytkowice. Poniżej ujścia pot. Stryszawki, pod Suchą wstępuje w granice pow. wadowickiego, przerzyna go od płn. ku płd. i wpada do Wisły poniżej Zatora i wsi Podolsza. Aż po Wadowice płynie wąską, bo 1 do 2 klm. szeroką doliną; dno ma kamieniste, wody rwące i kamieńce obszerne. Od Wadowic płynie Skawa już szeroką doliną i krajem równiejszym, mimo to pokrywa brzegi swe kamieńcem, jak również tworzy przy ujściu swem do Wisły wielkie nasypy kamieńca i zwiru. W obrębie granic powiatu przyjmuje Skawa następujące dopływy: z praw. brzegu: Paleczka, Stryszówka, Kleczówka, Lgocki potok, Czarzewka; z lewego brzegu: Tarnawka, Jaszczurówka, Ponikiewka, Choczeńka, Wieprzówka. Spad wód Skawy jest znaczny. Przy ujściu Paleczki wznies. wynosi 317 mt., 265 mt. przy moście pod Wadowicami, 235 mt. pod wsią Graboszycami, 220 mt. przy ujściu do Wisły. Skawa w stanie normalnym jest niespławną; staje się spławną dopiero podczas wód gościnnych. Ale nawet wtedy czas pomyślny dla spławu trwa zaledwie 48—50 godzin. Tratwy spławiane wówczas składają się z 6—10 pni okrągłych, silnie z sobą spojonych i unoszą deski, łaty i gonty. Częste jary, dalej łomy skał i drzewa, przynoszone przez poboczne rzeczki, przeszkadzają spławowi; oprócz tego po każdej znaczniejszej powodzi zmienia się koryto a woda sprawia znaczne spustoszenia w nadbrzeżnych gruntach. Właściciele starają się usilnie zabezpieczyć takowe od podmulania przez stawianie tam; jednak ich roboty nieraz bywają udaremnione przez silny wylew wody. Pożądaną byłaby regulacya Skawy od Wadowic aż do ujścia, t. j. na długości 17 klm. Przez to nietylko zabezpieczonoby mieszkańców nadbrzeżnych od szkód, ale zyskałaby i ludność górska, dla której spław jest ważnem zatrudnieniem. Wschodnia, mniejsza część powiatu należy do dorzecza Skawinki a to przez ramię tejże Cedronkę. Cedronka al. Cedron, Skawinka Zachodnia, wytryska w gm. Palczy, pow. wadowickim; płynie łąkami w kierunku przeważnie północnym, bardzo kręto, i łączy się na obszarze Radziszowa (pow. myślenicki) tuż nad granicą pow. wadowickiego, ze Skawinką Wschodnią. Cedronka zabiera liczne mniejsze potoki, spływające z okolicznych wzgórzy, otaczających jej dolinę. *Stosunki ekonomiczne.* Rolnictwo jest głównem zródłem utrzymania ludności. Ziemia pod względem swej jakości rozdziela się (r. 1890) na role orne (90918 mr.), łąki (6620 mr.), ogrody (1421 mr.), pastwiska (11305 mr.), lasy (28699 mr.), stawy i moczary (2019 mr.), nieużytki (4407 mr.), place pod budowlami (1027 mr.). Razem jest 146420 mr. i 1260 sąż. kw. Ze względu na własność gruntową istnieje podział na posiadłości tabularne i nietabularne. Posiadłości tabularne (większa własność) obejmują 45933 mr. i 1172 sąż. kw. (31·37%), a to 21427 mr. roli, 1988 mr. łąk, 309 mr. ogr., 1982 mr. past., 17498 mr. lasów, 2020 mr. stawów i moczarów, 507 mr. nieuż., 201 mr. pod budowlami. Posiadłości nietabularne zajmują 100487 mr. (69·63%), a to: 69491 mr. roli, 4632 mr. łąk, 1112 mr. ogr., 9324 mr. pastw., 11201 mr. lasów, 3900 mr. nieuż., 825 mr. pod budowlami. Obszarów tabularnych jest 187, właścicieli zaś 94. *Chów bydła.* Powiat pod względem ilości zwierząt domowych zajmuje jedno z przedniejszych miejsc w prowincyi; grunt też glinkowaty i pagórkowaty, zwłaszcza w płd. i środkowej części, nadaje się więcej na łąki i pastwiska niż do uprawy. W r. 1890 na 1 klm. kw. wypadało 40·90 sztuk a na 1000 mk. 336 sztuk, że zaś w r. 1880 było na 1 klm. kw. 45·11 sztuk a na 1000 mk. 399 sztuk, przeto ubytek wynosi na 1 klm. 4·21 sztuk a na 1000 mk. 63 sztuk. Pod względem ilości i gatunków zwierząt domowych było w r. 1880 koni 6856, bydła rogatego 38010, owiec 1051, kóz 23, świń 11396, uli pszczół 1646. Ważną gałęź rolnictwa stanowi hodowla ryb. Jedyne na większą skalę urządzone gospodarstwo rybne jest w Tomicach (Al. Gostkowskiego). Sprawami rolnictwa w powiecie zajmuje się założone w r. 1877 Towarzystwo rolnicze, liczące 51 członków (r. 1889). Przemysł jest mało rozwiniętym. Polega on głównie na przerabianiu płodów ziemi i na rękodzielnictwie. Do zakładów przemysłowych należy 10 gorzelni, 4 browary, 12 młynów i 12 tartaków.

Prócz tego istnieje fabryka wódek, likieru i drożdży w Rokowie (pod Wadowicami) i fabryka drelichów i płócienek w Andrychowie. Do działu przemysłu domowego należy wyrób sprzętów (krzeseł, stołów, stołków) w Zembrzycach i Tarnawie, obuwia w Wadowicach i Zatorze, mebli w Kalwaryi, drelichów i płócienek w Andrychowie. Pod względem komunikacyi powiat zajmuje jedno z pierwszych miejsc w zach. Galicyi. Obok dróg gminnych i rządowych znajdują się jeszcze drogi krajowe i koleje. Drogi rządowe przecinają powiat od zachodu na wschód w dwóch równoległych liniach. Północna linia, zaczynająca się w Oświęcimie, przerzyna północne okolice, południowa, wychodząc z Białej, idzie środkiem powiatu. Tymi szlakami, prawie równolegle z gościńcami prowadzą drogi żelazne: kolej państwowa Podgórze-Oświęcim i odnoga kolei północnej Biała-Kalwarya. Trzecią linią jest kolej państwowa poprowadzona doliną Cedronki i Skawy: Kraków-Sucha. Drogą dojazdową jest gościniec rządowy idący od granicy węgierskiej (Zwardonia) przez Żywiec i łączący się w Andrychowie z głównym traktem i drogą krajową idącą od Zatora przez Wadowice do Suchy. Dróg w powiecie z końcem r. 1887 było: rządowych 83·225 klm. (12·71%), krajowych 33 klm. (5·04%), gminnych 538·601 klm. (82·25%), razem 654·828 klm. Z obszaru powiatu płacono w roku 1883 na rzecz państwa: podatku gruntowego 64,639 złr., domowo-klasowego 26,120 złr., czynszowego 7206, zarobkowego 7833, dochodowego 11,722 złr., razem 117,521 złr. 62 ct. Pomnożywszy podatek rządowy przez 10, otrzymamy przybliżony dochód roczny mieszkańców powiatu w wymienionym roku. Przez pomnożenie rocznego dochodu mieszkańców przez 20 otrzymujemy sumę przedstawiającą w przybliżeniu wartość majątku ludności. *Ludność.* W r. 1890 miał powiat 16,546 dm. i 104,722 mk. (1880 r. 97,369 mk.; 1869 r. 86,981 mk.). W porównaniu z r. 1880 przyrost wynosił 7353. Według płci było 50,337 męż. i 54,385 kob. Wypadało na 1 klm. kw. w 1880 r. 113 mk.; w 1890 r. 122 mk. Według wyznania było 100,670 rz.-kat. (96·13%), 47 gr.-kat. (0·04%), 55 prot. (0·05%), 3942 izr. (3·76%) i 8 in. wyznań (0·02%). Podług narodowości było: 104,272 mk. (99·84%) narod. polskiej, 9 mk. (0·01%) ruskiej, 205 (0·19%) niemieckiej. Umiejących czytać i pisać było 49,216, a to 24,017 męż. i 25,199 kob.; nieumiejących ani czytać ani pisać 55,506, a to 26.320 męż. i 29,186 kob. Przeto według stosunku procentowego (52·20%) nieumiejących czytać ani pisać zajmuje pow. wadowicki 72 miejsce na 76 jednostek administracyjnych. Ze względu na ilość ułomnych powiat należy do grupy powiatów górskich, które, jak Nowy Sącz, Nowy Targ, Limanowa, Żywiec, Grybów, Gorlice, wykazują największą ilość głuchoniemych i kretynów. Było ciemnych 91, głuchoniemych 330, obłąkanych 121, kretynów 88. *Szkoły.* Szkoła średnia albo wyższa jest tylko w Wadowicach, a mianowicie gimnazyum 8-klasowe. Szkół ludowych w r. 1882 było (łącznie z Wadowicami) 52, a to: jedna szkoła 6-klas. (żeń.), trzy szkoły 4-klas., dwie 3-klas., sześć 2-klas. i 26 jedno-klas., 15 filialnych. W r. 1889 było szkół 46; jedna szkoła wypadała na 18·73 klm. kwadr. i na 2097 mk. Ilość dzieci obowiązanych do nauki szkolnej w wieku 6—12 lat wynosiła 10,138, z tych uczęszczało 6726 (66·34%). *Stosunki zdrowotne.* Od r. 1881—1887 (włącznie) na 100 dzieci urodzonych było nie żywo urodzonych 3·40%; zaś 1887 r. było 2·69%. Smiertelność dzieci w powiciu od r. 1881—1887 (włącznie) przedstawia się następująco: urodziło się żywych dzieci w tymże czasie 27,162; z tych umarło do końca 1 miesiąca życia 2728 (10·04%), do końca 1 roku życia 5795 (21·53%), do lat pięciu życia 9320 (52·68%). *Urzędy.* Sąd obwodowy w Wadowicach jest trybunałem pierwszej instancyi dla powiatów: wadowickiego, myślenickiego, bialskiego i żywieckiego. Sądów powiatowych jest 4: miejsko-delegowany w Wadowicach i powiatowe: w Andrychowie, Kalwaryi i Zatorze. Urządów pocztowych było 8: w Andrychowie, Brzeźnicy, Izdebniku, Lanckoronie, Kalwaryi, Mucharzu, Wadowicach i Zatorze. Pow. wadowicki w sprawach finansowych należy do okręgu skarbowej dyrekcyi w Krakowie. *Reprezentacya autonomiczna* dla powiatu jest rada powiatowa, z marszałkiem na czele. Do sejmu wybiera powiat jednego posła z kuryi mniejszych posiadłości. Więksi właściciele powiatu należą do okręgu wyborczego z kuryi większych posiadłości Kraków. Do rady państwa wybierają mieszkańcy powiatu wadowickiego wspólnie z mieszkańcami pow. myślenickiego posła z kuryi mniejszych posiadłości.

Bibliografia. Prócz dzieł wskazanych już w tekście wymienić należy: 1) Rękopis Zakładu narod. imienia Ossolińskich Nr. 534. 2) *Bostel Ferd.*: „Sądownictwo ziemskie oświęcimskie i zatorskie od r. 1440—1565“ (Przewodnik Naukowy i Liter. r. 1888). 3) *Heck Waleryan*: „Archiwum miejskie w Wadowicach“, 1879. 4) Tegoż: „Archiwa miejskie księstw oświęcimskiego i zatorskiego“, Kraków, 1891. 5) *Haidinger W.*: „Geolog. Karte der Wadowizer Kreises“. 6) *Janota E.*: „Wiadomości historyczne i geograf. o Żywieczyznie“, 1859. 7) *Łepkowski Józef*: „Przegląd

zabytków przeszłości w okolicach Krakowa“ (Rocznik Tow. Nauk. Krak.“, 1861). 8) *Mehoffer A.*: „Der Wadowizer Kreis“, Wien, 1842. 9) *Pilat Tad.*: „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych“, t. XII i XIII, zesz. I—III i t. XI, zesz. III, Lwów, 1891—1893. 10) *Rutowski Tad.* „Rocznik statystyki Galicyi“, rok III, Lwów 1891. 11) *Karbowiak Antoni*: „Przegląd dziejów gimn. wadowickiego“ (Sprawozdanie dyrekcyi gimn. wadowickiego za r. 1892). 12) *Rychlik Ignacy*: „Księstwo oświęcimskie i zatorskie (Sprawozdanie dyrekcyi gimn. w Tarnowie za r. 1879 i osobno). 13) *Temple Rudolf*; „Zur Topographie der Herzogthuemer Auschwitz und Zator“ (Mittheilungen der geogr. Gesell. in Wien“, 1864). 14) *Zejszner L.*: „Die Fosilien des Nerineen-Kalkes von Inwald bei Wadowice“. 15) *Baliński* i *Lipiński*: „Starożytna Polska“, t. II. 16) *Kosiński Wład.*: „Niektóre zabobony i przesądy ludu polskiego z okolic Makowa i Andrychowa“ (Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, t. XV). *W. H.*

Wadowice 1.) *Dolne*, wś, pow. mielecki, w piaszczystej równinie nadwiślańskiej, wzn. 175 mt. npm., na praw. brzegu pot. Partyńskiego (praw. dopł. Brenia). Gmina składa się z rozrzuconych grup domów, tworzących wólki: Kopacz 10 dm., Kopaniny 24 dm., Podedworze 15 dm. i Zarzyce 9 dm. Właściwa wś ma 83 dm. Do składu gm. należy ogółem 141 dm. i 665 mk., 639 rz.-kat. i 26 izr. Obszar tabularny ma osady: Apolinary, Dożywocie i Pustków, 2 dm. i 28 mk. We wsi jest szkoła ludowa. Posiadł. tabularna (Wawrzyńca Jarosza) ma 3 karczmy i 576 mr. roli, 242 mr. łąk, 3 mr. 520 sąż. ogr., 8 mr. past., 1 mr. nieuż. i 2 mr. 890 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 439 roli, 36 łąk i ogr. i 89 mr. past. Par. rz.-kat. w sąsiednich Wadowicach Górnych. Wś została założoną prawdopodobnie w końcu XVI albo z początkiem XVII w. na rubieży puszczy sandomierskiej, w dobrach Tarnowskich. Spisy z r. 1581 wymieniają tylko Wadowice Górne. W. Dolne graniczą na płn. z Wampierzowem, na zach. z Wadowską Wolą, na płd. z Izbiskami i Wadowicami Górnemi a na wsch. z borem Wychylówką. 2.) **W.** *Górne*, wś, pow. mielecki, na płd. od poprzedniej, wzn. 180 mt. npm. Łączy się drogą gminną z gościńcem wiodącym z Mielca do Radomyśla (8·3 klm.). Do gminy należą wólki: Piaski 67 dm., Podlesie 3 dm. i Zadwórze 73 dm. Cała gmina liczy 177 dm. i 843 mk. 802 rz.-kat. i 41 izr. Na obszarze tabular. stoi 23 dm., zamieszkałych przez 112 osób, z których 100 rz.-kat. i 12 izr., 90 Pol. i 22 Niem. Obszar tabularny należy do probostwa miejscowego, składa się z 1 mr. 1030 sąż. roli, 1284 sąż. ogr., 2 mr. 740 sąż. past., 283 sąż. nieuż. i 1434 sąż. parcel budowl.; pos. mn. wraz z rozparcelowanym dawnym obszarem dwors. wynosi 1194 roli, 51 łąk i 48 mr. past. We wsi jest par. rz.-kat. z kościołem drewn. i szkoła ludowa. Parafię erygował za Zygmunta I Stanisław Tarnowski, kasztelan sądecki, jednak później zajęli kościół protestanci i zabrali uposażenie probostwa. Dopiero 25 lipca 1585 r. odnowił parafię Jan Tarnowski, wnuk pierwszego założyciela. Parafia należy do dyec. tarnowskiej, dek. radomyskiego, obejmuje wsi: Wadowice Dolne z Kopaninami, Wampierzów z Prebendowem, Józefowem, Zabrniem i Wychylówką, Wolą Wadowską ze Smykowem, Borem, Różnicą, Kądzielną i Kosówką. W r. 1508 wś ta stanowi część klucza żochowskiego dóbr Stanisława Tarnowskiego (Pawiński, Małop., 469). W r. 1536 (ibid., 503) podają lustratorowie o wsi „Vadowicze“ następne szczegóły: Jest w tej wsi 20 kmieci płacących 15 grzyw., karczma (pół grzyw.), zagrodnik (6 gr.), dają owsa 40 korcy, kur 40, jaja, sery i t. d., odrabiają pańszczyznę do Rzemienia. We wsi jest sadzawka i młyn. Lasy dębowe dają dochodu 20 do 30 złotych (za wypas), według tego jak żołądź obrodzi. W r. 1581 (ibid., 254) W. miały 26 km. na 13 łan., sołtysa na łanie, 10 zagr. z rolami, 8 chałupn., 6 komor. z bydł., 4 komor. bez byd. i 8 rzem. W ostatnich czasach należały W. do Wisłockich. Graniczą na wsch. z Piątkowicami, na płd. ze Zgórskiem, na zach. z Izbiskami. *Mac.*

Wadowska Wola, wś, pow. mielecki, w równinie nadwiślańskiej, na lew. brzegu pot. Jamnicy (dopł. Brenia), rozciąga się długą ulicą wzdłuż drogi z Izbisk do Suchegogruntu. Do gminy należą wólki: Bór 37 dm., Kosówka 40 dm., Różnica 21 dm., Pastwiska 14 dm. i Smyków 22 dm. Cała gmina ma 312 dm. i 1475 mk. (735 męż., 740 kob.), 1429 rz.-kat. i 46 izr. Obszar tabularny (z osadami: Kądzielną, Wierzchowiny, Podkanie, Zalesie i Kosówką) ma 7 dm., 94 mk., w tem 10 izr. We wsi jest szkoła ludowa. Własność więk. dzieli się na dwie części (Konstancyi Szymańskiej i Heleny hr. Husarzewskiej); pierwsza ma 2 karczmy, młyn i folwark i składa się z 573 mr. roli, 10 mr. łąk, 1 mr. 530 sąż. ogr., 4 mr. past., 40 mr. lasu, 1 mr. moczarów, 17 mr. nieuż. i 2 mr. 84 sąż. parcel budowl.; druga ma karczmę i 188 mr. roli, 79 mr. łąk, 490 sąż. ogr., 12 mr. past., 1 mr. nieużyt. i 1 mr. 148 sąż. parcel budowl. Pos. mn. liczy 1365 roli, 237 łąk i ogr. i 375 mr. past. W spisach pobor. do r. 1662 nie spotykamy tej wsi. Graniczy na płd. z Izbiskami i Jamami, na zach. z Suchymgruntem, na płn. z Załużem, Słupiem i Wampierzowem a na płd. z Wadowicami Dolnemi. *Mac.*

Wadrówka, potok górski, powstaje w płd.-wsch. części pow. stryjskiego, płynie przez obszar gm. Hutar, przyjmuje tu pot. Racenowę od praw. brz. a Berdo i Kalihirkę z lew. brz., płynie na płn., wchodzi na obszar gm. Pławie i tu łączy się z Brynówką (Tucholką) tworząc pot. Hołowczankę (Ukiernik), uchodzący naprzeciw Tuchli do Oporu z lew. brzegu.

Wadu Raszkow, mstko na prawym brzegu Dniestru, pow. sorocki gub. bessarabskiej, naprzeciw mka Raszkowa w pow. olhopolskim, o 50 w. na płd.-wsch. od mta powiat. Ma 270 dm., 1527 mk., cerkiew, dom modlitwy żydowski, 3 fabryki świec (z produkcyą 2600 rs.), przystań na Dniestrze, targi tygodniowe, jarmark w 4 tygodniu w. postu. Prowadzi handel zbożem, solą, sadłem i drzewem.

Wadusowo, wś, pow. newelski, w 3 okr. pol., gm. Topory; okr. wiejski w 1863 r. miał 289 dusz rewiz.

Wadwy, dobra nad rz. Jurą, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. i par. Skopiszki, o 76 w. od Nowoaleksandrowska, w 1859 r. 13 mk., gorzelnia. Własność Kozieł-łów, mają 740 dzies. (432 lasu, 55 nieuż.). W 1683 r. należały do Jana Kościałkowskiego.

Wady, jezioro, w pow. trockim, pod zaśc. Dowojniszki i Wady.

Wady 1.) zaśc. szlach. nad jez. t. naz., pow. trocki, w 2 okr. pol., o 50 w. od Trok, 1 dm., 17 mk. katol. 2.) **W.,** wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany, o 17 w. od Wiłkomierza.

Wadytroków, ob. *Wadyturkuł.*

Wadyturkuł, mylnie *Wadytroków*, wś nad rz. Biłoczem, dopł. Dniestru, pow. bałcki, okr. pol. i st. poczt. Krute, gm. Mołokisz, par. katol. Raszków, o 56 w. od Bałty (sąd), ma 69 osad, 626 mk., 494 dzies. ziemi włośc., 2287 dworskiej (wraz z Mołokiszem), 100 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., wzniesioną w 1857 r., z 980 parafianami. Powierzchnia wyniosła, bezleśna. Własność niegdyś ks. Lubomirskich, obecnie należy do Kulikowskich (ob. *Mołokisz Wielki).*

Wadzianoje błoto, uroczysko na gruntach wsi Ozieryczyn, w pow. ihumeńskim (ob. t. VII, 788).

Wadzyn, wólka, w gm. Szczyrzyce, pow. limanowskim.

Wadzyno al. *Wadzin*, dok. *Wadino*, *Vadino*, *Vagnino*, *Vasino*, *Wassino*, *Wazina*, *Waczino*, wś zaginiona obecnie, leżała pod Żukowem, w pow. kartuskim, naprzeciwko Mezowa, nad jez. dziś jeszcze zwanem „Wodzno" czyli „Wadzino". Klasztor oliwski utrzymywał, że ją podarował cystersom ks. Subisław r. 1215, zaś klasztor w Żukowie miał nadanie na tę wieś po Samborze z r. 1240. Dopiero r. 1316 ustąpioną została dla Żukowa. Była to wś ludna, 18 gburów w niej mieszkało. Istniał tu kościół z figurą cudowną Matki Boskiej. Na pustkowiach grądowskich, zaledwie o 15 kroków zabudowań, na małem wyniesieniu stoją osobno drzewa wiśniowe, z pomiędzy których wyziera krzyż stary. Jak przypuszczają akta żukowskie została ta wś zburzona r. 1454 w wojnie z Krzyżakami. R. 1557 w stanie opustoszałym wydana została razem z Dzierząźnem i Mezowem w wieczystą dzierżawę Konstantemu Ferberowi z Gdańska, który wszystkie te 3 osady na nowo odbudował. W drugiej wojnie szwedzkiej zostało W. znów zburzone i więcej nie odbudowane, rola została do Mezowa przyłączona, lecz jako nieco odległa lasem porosła. R. 1748 stało na miejscu starego Wadzyna jedno tylko wybud., zwane od pierwszego mieszkańca Efrem. Dopiero w obecnem stuleciu las znowu wycięto i rolę uprawiać zaczęto. Na miejscu zaginionej wsi mieszka teraz kilku zagrodników (ob. Klasztory żeńskie *p.* kś. Fankidejskiego, str. 58 i Perlbach P. U. B., str. 648). *Ks. Fr.*

Wadżgajły, ob. *Widżgajły.*

Waeldchen 1.) *Waelchen*, *Weldichen*, pierwotnie *Borek*, 1292 *Sylua Boreck*, 1338 *bona Weldichen prope Borek*, 1350 *Villa Walde*, 1362 *Weldichen* al. *Hohenger*, dobra i wś, pow. strzeliński, par. ew. Borek (Grossburg), kat. Borowo (miasteczko). W r. 1885 dobra miały 181 ha, 8 dm., 106 mk. (27 kat.); wś 43 ha, 30 dm., 201 mk. (49 kat.). Henryk V nadał r. 1292 kawał lasu mieszczaninowi wrocławskiemu Konradowi Winerowi, który założył tu folwark. Przy wsi istnieje stac. dr. żel. z Wrocławia do Kamenz, odl. 26 klm. od Wrocławia. 2.) **W.,** 1462 *Hohungir*, *Hohinger*, wś, pow. walbrzyski, par. ew. Charlottenbrunn, kat. Dittmannsdorf. W r. 1885 wś miała 169 ha, 48 dm., 310 mk. (32 kat.).

Waeldchen Preussisch, pow. świętosiekierski, ob. *Preussisch* 10).

Waella maggi (estońskie), wzgórze w płn. części płaskowzgórza hanenhofskiego (w gub. inflanckiej), wzniesione 948 st. npm. (ob. t. III, 286).

Waellisch al. *Welsch*, dobra i wś, pow. żegański, par. ew. i kat. Przewóz. W r. 1885 dobra miały 461 ha, 1 dm., 3 mk. ew. Wś 601 ha, 42 dm., 181 mk. ew.

Waettrisch, 1474 *Waterisch*, dobra i wś, pow. niemczyński, par. ew. Rudelsdorf, kat. Rothschloss. W r. 1885 dobra miały 272 ha, 4 dm., 76 mk. (9 kat.); wś 60 ha, 24 dm., 172 mk. (28 kat.).

Wag, *Waag* po niem., *Vág* po węg., *Vah* po słow., jeden z większych dopływów Dunaju od lewego brzegu. Wag powstaje z połączenia się dwu górskich potoków: niżniota-

trzańskiego Czarnego Wagu (Fekete Vág) i tatrzańskiego Białego Wagu (Fehér Vág). Zródła pierwszego leżą u stóp gnejsowej Kralowej (1943 mt.) i Strednej Holi (1877) w poziomie 1069 mt., skąd aż poniżej Koleszarki (819) płynie doliną poprzeczną, przerzynając się przez skały wapienne wieku węglowego, łupki werfeńskie wieku dolnotryasowego i krystaliczne melafiry. Długość tej poprzecznej doliny wynosi 9·75 klm., spadek więc na 1 klm. przenosi 25 mt.; strumień rozbija się w kaskadach. W tej części biegu przyjmuje Cz. Wag tylko jeden znaczniejszy potok Zdziarski z lewego brzegu, prawemu brak zupełny dopływów, bo stromy i potężny prawy brzeg Cz. W. prawie że się schodzi z linią wododzielną między Wagiem a Hernadem, linią która za pośrednictwem wyżyny Makowiska (933 mt.) łączy się z pasmem łuczywniańskiem i grzbietem teraz zupełnie łysym a przez Wahlenberga w r. 1813 „Wysokim Borem“ nazwanym, które to wyniosłości stanowią część europejskiego działu wód. Od Koleszarki począwszy wchodzi Cz. W. w podłużną dolinę, pędzi więc swe wody nieco wolniej, przecież jeszcze do połączenia się z Białym Wagiem powyżej Królewskiej Lgoty (Kiralyi Lehota), w poziomie 678 mt., spadek wód na 1 klm. przenosi 6 mt. Dostawszy się w podłużną dolinę bogaci się odrazu Cz. W. przez potoki, które podobnie jak on torując sobie drogę poprzecznemi dolinami N. Tatr, zlewają się do niego; tak z lewego brzegu: potok Benkowski, Ipoltica i Svarin. Te dwa ostatnie potoki wielce się przyczyniają do budowy doliny Cz. W., rozszerzają ją i zwalniają bieg rzeki. Posiadając bowiem znacznie silniejszy bieg niż W. unoszą ze sobą obfitsze aluwia, niżby je słabszy prąd W. unieść zdołał, muszą tedy one przy ujściu do Wagu być osadzone, stąd też koło Hoszkowy spotykamy pierwszy raz obszerniej rozmieszczone osady aluwialne. Cała długość Cz. W. wynosi 35 klm. Spad od zródeł do złączenia z Białym W. wynosi 391 mt., t. j. 11·2 mt. na klm. Jedynym z pr. brzegu dopływem a raczej równiennikiem Cz. W. jest Biały Wag. B. Wag powstaje z licznych potoczków źródliskowych, t. j. Żelaznej Wody, Zadniej Wody i Młynicy, które biorąc początek w żwirach dyluwialnych u południowych stoków Tatr, łączą się powyżej Ważca w poziomie 800 mt. Od Ważca do złączenia się z Cz. W. przyjmuje jeszcze W. Biały potok Belański. Licząc od źródeł B. W. w lasach szczyrbskich wynosi dług. jego 29 klm.; spadek od Ważca do Król. Lgoty wynosi 122 mt., t. j. $7^1/_2$ mt. na klm. Od Król. Lgoty dostają się wody Wagu do obszernej liptowskiej kotliny, zapadłości tektonicznej, która w wieku eocenicznym stanowiła zatokę Karpackiego morza; stąd liczymy też aż do przełomu przez granitowe pasmo Magury, górny bieg W. Dług. górn. biegu W. od Królewskiej Lgoty do Warny, przy ujściu Varinki (352 mt.) położonej, wynosi 109 klm. Spadek 326 mt., t. j. 3 mt. na 1 klm. Ten jednak podział jest dosyć dowolnym, a w górnym biegu W. rozróżniamy pod względem krajobrazowym, geologicznym i budowy doliny cztery charakterystyczne odstępy. a) od Król. Lgoty po Rozenberg (Rózsahegy po węg., Ružombreh po słow. Rożen w Słown. Zarańskiego nie ma być, podług prof. Rehmanna, używanym), t. j. do zlania się z Revucą i Sikawką (496 mt.) wynosi dług. 45 klm., spadek 182 mt., t. j. 4 mt. na 1 klm.; b) od Rozenberga do ujścia Orawy pod Kralovanem (420 mt.), dł. 28 klm., spadek 76 mt., t. j. 2·7 na 1 klm.; c) do zlania się z Turoczą (Turczanką) pod Rutką (381 mt.) dł. 23 klm., spadek 39 mt., t. j. 1·7 mt. na klm.; d) od Rutki po Warnę (352 mt.) dług. $13^1/_2$ klm., spad 29 mt. t. j. 2·2 na 1 klm. Te są naturalne oddziały rzeki w biegu górnym, którego wspólną cechą jest tylko wschodnio zachodni kierunek biegu, jaki rzeka w tej części posiada. W pierwszej swej części przepływa Wag od Lgoty po Rozenberg przez Liptowską zapadłość, kotlinę ściśle zamkniętą przez Tatry i ich przedłużenie Orawsko-Liptowskie Hale od północy, przez Niżnie Tatry od południa. Sąsiednie góry spadają bezpośrednio i stromo ku dolinie, sprawiając, że silnie skarbowana i potokami zryta, pełna wyniosłości, dolina liptowska Wagu zdaje się być doskonałą płaszczyzną. Dolina Wagu jest dziełem erozyjnym samej rzeki i dopływów, w sąsiedztwie rzeki silnie zniwelowana, wykazuje tu i owdzie drugi starszy taras nadbrzeżny, przez wody w czasach powodzi nie zalewany, stąd też starannie uprawiany. W. dostawszy się w dolinę Liptowską jest już tak obfitym w wodę, że po otrzymaniu Hibicy i potężnego potoku Beli, odwadniacza Cichej i Koprowej dol. w Tatrach z prawego, a potoku Boca z lew. brzegu, staje się począwszy od Hradka (637 mt.) odrazu dla wielkich nawet tratew spławnym. Hradek, centrum kameralnych lasów, zużytkowuje siłę wód W., pędząc nią tartaki i młyny. Wysoki brzeg doliny, towarzyszący rzece w pewnej odległości po lewej stronie, ma swą przyczynę w stosunku przypływów tatrzańskich do przypływów niżniotatrzańskich. Zwłaszcza po Św. Mikolasz (Liptó Szt. Miklós) tatrzańskie dopływy z praw. brzegu i swą ilością i obfitością wód przewyższają nieliczne i skąpe w wody strugi z Niżnich Tatr. To sprawia, że z jednej strony prąd Wagu żłobi przesuwając się ku południowi swój lewy brzeg, to sprawia zarazem,

że większe i liczniejsze dopływy z prawego brzegu, obfitsze także w aluwia, przyczyniają się też znacznie do budowy doliny W., stąd po Św. Mikolasz i kolej i gościniec nad praw. brzegiem rzeki są poprowadzone. Liptowsko-Orawskie Hale, już niższe od Tatr a zwłaszcza po zmianie kierunku osi podłużnej, mając wreszcie swą potężną arteryę wodną w Hudenim potoku i w Orawie, znacznie ubożeją w wodę, stąd dolina Wagu zbudowaną jest po Rozemberg przeważnie symetrycznie. Dopływy, o których mówiliśmy, są następujące: z praw. brzegu: po Św. Mikolasz wspomniana powyżej Hibica i Bela, Jamniczek, Ternowiec i Smreczanka; po Rosenberg: Jałowiecki, Pietruszka, Kwaczanka i mniejsze jak p. Teplański, Turański i Likawka, która zamyka pod Rosenbergiem Liptowską dolinę. Z lew. brzegu po św. Mikolasz: Baca, Szczawnica i Hanówka; po Rosenberg: Paloczanka, Paludżanka, Dubrawa, Klaczański, Malatynka, Łupczanka, mniej znaczne, jak Selecz i Ludrowanka, wreszcie potężny strumień Rewuca, który pod Rosenbergiem naprzeciw Likawki do Wagu uchodzi. Najpiękniejsza karpacka dolina, o której mowa, jest też najsilniej zaludnioną, do czego się prócz przyrodzonych bogactw, jak wyczerpanych już teraz kopalni złota, srebra, miedzi i antymonu i innych cennych minerałów, obfitości zdrojowisk (Luczno, Selcno i europejskiego domagająca się uznania Korytnica), wiele przyczynia i Wag, który ułatwia komunikacyą a spławnem umożliwia zbycie płodów leśnych, które tu żywiej niż gdzie indziej bywają eksploatowane, mając łatwy zbyt w bezleśne okolice Węgier lub Rumunii. Z powodu iż żegluga w dolinie W. tak popłaca, że wreszcie w sąsiedztwie rzeki i rolnictwo tu i owdzie wynagrodzi trudy, bogactwo i mnogość osad przywiązane jest do samejże rzeki; zdala od niej grunt żwirowy, pokryty ryniem rzek i potoków, tylko pod łąki i pastwiska przydatny, nie zachęca do osad, umożliwia jednak sławne gospodarstwo mleczne na Liptowie. Główniejsze osady nad W. są: Król. Lgota ze składem drzewa i tartakami, Porubka, Hradek, Svati Jan, Św. Mikulasz z 6-ma młynami wodnymi, Wielka i Mała Paluczka, Św. Marya, Św. Michał, Tepla, Liszkowa i największa dotąd osada nad Wagiem Rosenberg, gdzie skutkiem dopływów Likawki a zwłaszcza Rewucy tak się W. wzmaga w wodę, iż tu łączą flisacy swe tratwy w podwójne spławy. W. porusza na tej przestrzeni 20 młynów. Od Rosenberga aż po Kralowan, a właściwie po Sutło przebija się Wag poprzeczną doliną przez wapienne i dolomitowe skały wieku kredowego zbliżonych ku sobie Hal Lipt.-Orawskich i Fatry. Skaliste grzbiety i grupy, które o 600 do 700 mt. poziom W. przenosząc, wiszą nad jego wodami, choć ścieśniają bieg W. nie tamują żeglugi, bo z wyjątkiem części między Kralowanem a Sutło w wąwozie Hradiska, nie powodują w biegu W. gwałtownych zakrętów. Grupy górskie Wagowi towarzyszące są: z pr. brz. Czebrad (1060 mt.), Keczka (1140), Hawran (1035), Sip (1169) i fatrański Suchy Wierch (1265); z lew. brz. Hirowa (1102), Tłusta Hora (1211), Kułników Kopiec (1066) i Kopa (1184). Dopływów wielki brak, z lew. brz. jedynie godna wspomnienia Lubochnianka i drobna struga Bystry pot.; z pr. brz. sąsiad i równiennik Bystrego, potok Komjatna i największy w ogóle dopływ W. Karpacka Orawa, która opodal Kralowana łączy się z W. Kralowan, nieznaczna osada, jakwszystkie w wąskiej tu dolinie W., ważny punkt przedstawia dla żeglugi, bo tu łączą orawskie tratwy po dwie w jedną, by dalej w dół W. je spławiać. Po Sutno puszcza tu W. zaledwo 3 młyny w ruch. Od Sutna po Rutkę przepływa W. żyzną, gęsto zaludnioną i uroczą kotlinę Turczanki. Stoki kotliny pokrywają żwiry dyluwialne, les a znalezione tu wapienie słodkowodne dowodzą istnienia jeziora neogeńskiego. Od Sutło po Suczany przeważne dopływy otrzymuje Wag z praw. brzegu, co sprawia podobne skutki jak w dolinie Liptowskiej, że brzeg lewy jest stromym. Przypływy są następ.: z pr. brz. Sutówka, płynąca od szczytu Stoh (1608), wpływa pod Sutło (Sutovo); Dolny i Górny Czernik, jakoteż potok Beli z całym systemem strumieni odwadniających stoki grupy Fatra Krywan (1669 mt.); z lew. brz. godny uwagi tylko pot. Szczawnicki, u stóp Kłaku (1395) wypływający. Z osad nieznaczna Ratkowa, pamiętna straszną powodzią w r. 1813, w którym rozległa wieś t. nazw. z ludźmi i ich dobytkiem została porwaną, Turan nie nad samą rzeką położony i handlowe miasteczko Suczany. Dalej w dół W. wpada z lew. brz. znaczny i bystry potok Turocz (Turczanka), nad którym Rutka, krzyżowy punkt kolei koszycko-bogumińskiej i bogumińsko-budapeszteńskiej. Nieco poniżej Rutki stanął w drodze Wagowi granitowy wał Magury. Od Zabawki też począwszy aż po Streczno dolina W. tak ściśnięta, jak chyba tylko w przestrzeniach źródliskowych Czarnego W. Ciemna woda świadczy o głębi, szum i pienienie się wody o skałach podwodnych. Besna skała i Margitta są przez flisaków najbardziej okrzyczane. Margitta (słowacka Loreley) żąda rok rocznie jednej ofiary. Choć ta słowacka opowieść przesadza, świadczy w każdym razie o niebezpieczeństwie tego przejścia, pełnego skrętów gwałtownych, obok szalonego prądu wody. Na przestrzeni 10-cio kilom. od Za-

bawki po Streczno wynosi spad wód 2·7 mt. na 1 klm. Dopływów nie przyjmuje W. na tej przestrzeni żadnych, z wyjątkiem nieznacznej Hoszkory, płynącej od Suchego Wierchu (1468) z pr. brz.; brak tu też zupełnie osad a tylko dzikie granitowe wierchy, jak Pokładni gruń (904), Gruń (1116), Rakitje (749) z prawego, Panosina (1022), Pleszel (998) i Lipowiec (565) z lew. brzegu wiszą nad wodami W. Poniżej Streczna, po otrzymaniu z pr. brz. Warynki pod Warną (352), rozpoczyna W. swój średni bieg. Średni brz. W. liczymy po Nowemiasto (Vág Ujhely), gdzie drobny strumień nowomiejski wpada do W. z pr. brz., w poziomie 182 mt. Białe Karpaty wysełają tam swe ostatnie odgałęzienia w szczytach Wielka (968) i Mała (960) Jaworyna, góry Głogowieckie grupę Inovec (1042) stawiają na straży średniego biegu W. Długość śred. biegu W. wynosi 130 klm., spadek 172 mt., czyli 1·4 mt. na 1 klm. W. płynie w pierwszej części swego średniego biegu od płd.-wschodu na płn.-zach., przesuwając się w tym kierunku przez rodzajną, aluwiami rzecznymi i loesem pokrytą kotlinę Żyliny (Silein). Tu niknie już zwolna górski charakter rzeki, bo i góry się tu obniżają i las szpilkowy zostaje przez liściaste lasy wyparty. Co się tyczy budowy doliny rzeki, to spostrzegamy tu ciekawe zjawisko, że dolina W. jest na poły poprzeczną i podłużną, dążąc równolegle do pasma Beskidów, prostopadle zaś do osi gór Głogowieckich, które lew. brzegowi W. aż poniżej Piszczan towarzyszą. Dopływy W. najobfitsze są na tej przestrzeni od pr. brzegu, który zasilają strumienie beskidzkie, wprawdzie i Magórze nie brak wód, ale z powodu słabego rozwoju dolin podłużnych w granitowym paśmie Magóry strumienie te są krótkie. Dopływy z pr. brz. W. są następujące: Warynka wpada pod Warną, wypływa u stóp beskidzkiej Okruhlicy (1165) i W. Rosudca (1608) w paśmie Magóry. Warna jest ważnym punktem, ponieważ stąd wychodzi jedyny gościniec prowadzący na Orawę doliną Warynki i działem wód w wys. 768 mt. Z innych dopływów pr. brz. wymieniamy pot. Gbellański i rzekę Kisucę, biorącą początek w Beskidach u stóp Oselnej (925) i Beskidka (953). Z lew. brzegu mamy pot. Hirowiecki, Rosinkę i pot. Rajczankę. Stromy brzeg W. trzyma się w tej części po lewej jego stronie. Niżej nieco poza Żyliną zmienia W., po otrzymaniu Kisucy, swój dotychczasowy kierunek wschodnio-zachodni, bo dostawszy się w podłużną dol. między Białymi Karpatami a górami Głogowieckiemi, zachowuje przez cały ciąg swego śred. biegu kierunek od płn.-wsch. do płd.-zachodu. Na całym śred. biegu W. od Żyliny, towarzyszą W. na prawo Białe Karpaty, po Nowemiasto, skąd, niezmieniając kierunku osi podłużnej, przechodzą w Małe Karpaty. Góry Głogowieckie biegną wzdłuż lew. brzegu Wagu w całym jego średnim i części dolnego jego biegu. Białe Karpaty, nagości swych stoków nazwę zawdzięczające, złożone z łagodnie pochylonych chełmów, nie urozmaicają tak krajobrazu jak dzikie, poszarpane, pełne iglic i niskich turni góry Głogowieckie. Przyczyna tego leży w różnicy budowy geologicznej obu łańcuchów. W Białych Karpatach przeważają piaskowce eoceńskie i kredowe, piaskowce karpackie, w gór. Głogowieckich dolomity i wapienie kredowe, piaskowce cenomańskie, dalej ku południowi mamy wapienie tryjasowe, dyasowe i skały krystaliczne: gnejs i granit. Nic dziwnego, że ta rozmaitość geologiezna i petrograficzna spowodowały tak bogatą rozmaitość form. Sama dolina Wagu jest wyspą wapienną wieku jurajskiego, zamkniętą formacyami gór Białych Karpat i Głogowieckich a przykrytą młodymi utworami podyluwialnymi: loesem i aluwiami rzeki. Lecz tu i owdzie przebijają się pod Nowymmiastem, Trenczynem, Koszecą i w wielu innych punktach jurajskie skalice, dzikie i poszarpane jak w naszych Pieninach i innych punktach w Galicyi. Dopływy W. w biegu śred. nie są ani tak liczne, ani tak obfite w wodę, jak dopływy górnego W. Przyczyna tego leży w mniejszej wyniosłości gór a i bliskość Nitry sprawia, że słabiej ku wschodowi niż ku dolinie Wagu pochylone góry Głogowieckie odprowadzają swe wody ku Nitrze. Dopływy z pr. brzegu: p. Równy, Petrowicki, Scawnik, Popradno i pot. Marikowski; wszystkie te potoki biorą początek w jawornickim pasmie Beskidów. Potok Biała Woda, wpadający poniżej osady Pucho do W., wypływa w lisańskim wąwozie i rozdziela Beskidy od Białych Karpat. Dalej mamy nieznaczny ale groźny powodziami i bystry pot. Lednicę, potok Towarski, dalej parę bezimiennych potoków, pożytecznych jednak, bo każdy z nich pewną ilość młynów porusza; pod Nemesową wpada znaczny strumień Wlara (Vlara), ważny dlatego, że jego doliną prowadzi gościniec i kolej żelazna, łącząca linię krakowsko-wiedeńską z koleją węgierską dol. Wagu; pot. Liborca i Suca wpadają nieco powyżej, pot. Dritomica poniżej Trenczyna do W. Potoki Chocholnica, Kamienny, Iwanocki, Biezowski a zwłaszcza pot. Nowomiejski sprawiały by podczas powodzi straszne spustoszenia gdyby nie chroniono się przed zdradliwością ich wód wysokiemi wałami. Zwłaszcza potok Nowomiejski, od którego ujścia liczymy dolny bieg W., powoduje straszne spustoszenia, stąd pewno bywa też i Kamienicą nazywany, że brzegi jego tu i owdzie na 100 i prze-

szło metrów są zasypane po obu stronach złomami skał i ryniem. Z lewego brzegu otrzymuje W. nie mniejszą ilość dopływów ale krótkie tylko potoki, bo nachylone słabiej ku wschod. góry Głogowieckie wysełają swe wody do Nitry. Dopł. z lew. brzegu: pot. Zawadzki, Hradno, wpada opodal osady Predmer, sławiony z piękności swej doliny, która wielce przypomina dol. Kościeliską; dalsze potoki są: Domański, rz. Prusińska, Podhradje, Luczkowski, Podhradź, Poruba, Klobusicki, Dubnicki, Tepliczka, Apatowski a dalej jeszcze poniżej Trenczyna parę bezimiennych lecz złośliwych potoków, od których pobliskie osady podwójnym wałem się chronią. Potok Sucki, wpadający naprzeciw potoku Nowomiejskiego do W., podobnie niebezpieczny jak i wyżej wymienione. Sam Wag płynie szeroko i w liczne ramiona rozdziela się i rozlewa po szerokiej aluwialnej dolinie. Jedynie na przestrzeni od Bystrzyckiego Podhradu (Vág Podhrágy) aż do Pucho dolina jego jest ścieśniona; W. płynie jednym ramieniem i trzema silnymi skrętami okala piaskowcowe skały: Dubrawkę (447 mt.), Wysokie (437), Horkę (471), Stawnę (597), Wackową (521) i Djel (528). Opodal Powaskiej Bystrzycy (Waag-Bistritz) widnieje skalista grupa Wielkiego i Małego Manina (891 i 810 mt.). Poniżej Pucho rozszerza się znacznie dol. Wagu, osiągając największą szerokość w okolicy Ilawy i poniżej Trenczyna, gdzie szerokość jej przenosi 6 klm. Tu płynie Wag spokojniej, zmienia bieg bardzo często i pozostawia z tej przyczyny liczne ślepe, porzucone koryta. Powyżej Nowegomiasta, zanim Wag wkroczy w rozległą dolinę Dunaju, zwęża się jeszcze raz jego dolina, zamknięta wierchem Laził (468) z lewej, zaś Hajnicą (321) z prawej strony. Po otrzymaniu Kisucy z prawej, Rajczanki z lewej strony, W. na tyle już obfituje we wodę, że tuż na samym zakręcie ustawiony jest koło Marczanki pierwszy młyn pływający. Na całej długiej przestrzeni aż po Pucho mamy nad W. tylko dwa zwykłe młyny wodne, dalej jednak w dół porusza Wag tylko młyny pływające, których po Nowemiasto jest ośm. Z osad wspominamy ważniejsze: Wielka Bica, Predmer, Bystrzycki Podhrad, Pucho, Bellus, Illawa, Dubnic, sławne miejsce zdrojowe Trenczyn-Tepla, wreszcie komitatowe miasto Trenczyn, Beczko i Nowemiasto (Vág Ujhely). W dół za Nowemmiastem dolina Wagu łączy się z ogromną, płaską „Małą niziną węgierską“, niżem. Dunaju. W dolnym biegu zmienia znowu Wag swój dotychczasowy kierunek na prawie południowy, który zachowuje aż po miasta Sered i Zempte (Sintawa), skąd znowu aż po ujście do ramienia dunajowego (Kis Duna) pod Guttą (109 mt.) przyjmuje kierunek od płn.-zach. ku płd.-wschodowi. Długość dolnego biegu W. wynosi od Nowegomiasta (182) po Guttę (109) 136·5 klm., spadek wynosi 73 mt., t. j. 0·54 mt. na 1 klm. Naturalnie jest i ten spadek za silny by umożliwiał zupełną żeglugę; Wag jest aż do ujścia tylko spławnym, chociaż na przestrzeni od Sered i Zempte do ujścia, na przestrzeni 64 klm. długiej, spadek wynosi tylko 25 ctm. na klm., przecież i ten jeszcze przenosi spadek wszystkich wielkich i uregulowanych rzek żeglowych, co przy silnych skrętach jego biegu wręcz uniemożliwia ruch większych statków na Wagu. Skutkiem zmiany kierunku biegu rzeki od płn.-wsch. do płd.-zach. na czysto prawie południ., otwiera się po prawej ręce W. obszerna nizina dunajowa (Mała nizina węg.). Sprawiają to Małe Karpaty (przedłużenie Białych Karpat), które wcale kierunku swej osi nie zmieniając, coraz więcej od W. się oddalają, pozostawiając między W. a swemi stokami rozległy niż loesowy, jeden z najurodzajniejszych obszarów Węgier. Góry Głogowieckie, które zarówno z W. zmieniają swój kierunek, towarzyszą mu aż po Frayszták (Freistadl), zdobiąc jego brzeg lewy szczytami i skalicami, przewyższającemi średni poziom dolnego W. (145) o 200 do 400 mt. Mamy tu szczyty: Sohoń (493), Holubaci (494), Hrebiczek (677), Kniaźny wrch (641), Rowence (503), Krnica (547), Ostry wrch (439), Zlodi wrch (490), Lomec (421), wreszcie Owcza skała (425). Chociaż jednak szczyty gór Galgockich imponująco się tu jeszcze przedstawiają, szerokość gór pod Frayszták wynosi już zaledwo tylko 4—5 klm. Dalej na płd. bieży jeszcze wzdłuż lew. brzegu Wagu wąski wał młodo-trzeciorzędowych skał i pagórków, których już do Głogowieckich gór chyba zaliczyć nie można. Wał ten ciągnie się po Zempte, aż do następnego zakrętu rzeki, gdzie ginie pod grubemi warstwami loesu i aluwii; wysokość tej wyniosłości nie dochodzi w ogóle 200 mt., w dwu jednak punktach 200 mt. przenosi, t. j. w Uhlarim wrchu (297) i Borodym wrchu (248). W. płynie w dolnym biegu wzdłuż gór Galgockich i ich przedłużenia, lewy więc brzeg jego jest stromy, prawy płaski i stanowi część niziny Węgier. Tak więc widzimy, że prawo Baera się nie stwierdza na W., gdyż przeważnie jest lewy jego brzeg brzegiem stromym (Bergufer). Przyczyna tego leży w stosunkach dopływów Wagu, jak to już powyżej wyłuszczyliśmy; w dolnym zaś biegu W. przyczyna tego leży niezawodnie w konfiguracyi doliny, którą W. przepływa. Co się tyczy dopływów, to z prawego brzegu nie przyjmuje W. żadnych na całej tej 136 klm. długiej przestrzeni. Jedyny wyjątek stano-

wi nieznaczny pot. Dubawa, który wypływając u stóp Hradlcowej skały, po biegu równoległym do biegu Wagu, łączy się z nim pod Piszczanami. Reszta niezliczonych strumieni, które w Małych Karpatach wypływają, wpada do rz. Dudwag, która po linię łączącą Sered i Zempte nad Wagiem z Majczykowem nad Dudwagiem, płynie do Wagu równolegle, w odstępie 4—6 klm. Od zmiany kierunku południowego, jaki W. pod Seredem i Zempte doznaje, zmienia swój kierunek i Dudwag płynąc doń znowu równolegle, choć teraz już w większej, 10—12 klm. wynoszącej odległości. Mamy tu do czynienia z jednym z najciekawszych fenomenów, jakich nam hydrografia ogólna dostarcza. Tłumaczenie tego zjawiska jest następujące: Dolina W. i Dudwagu, 5—14 klm. szeroka, stanowi istotnie jedną dolinę, która nie dziełem dwóch lecz jednej rzeki, t. j. W. być tylko może. Cała ta dolina przedstawia równą jak stół taflę, która wyjątkowo tylko wskazuje różnice hypsometryczne, 2 do 3 mt. wynoszące. W zgodzie z tem twierdzeniem, że dolina Wagu i Dudwagu jest jedną tylko doliną Wagu, są też stosunki geologiczne tej przestrzeni. Cała ta dolina zasypana jest aluwiami rzecznemi, których granicę stanowi lewy brzeg Wagu i prawy brzeg Dudwagu. Po za lewym brz. W. wznoszą się starszej formacyi góry Galgockie, po za prawym brz. Dudwagu rozpościera się dość znacznie pochylona płaszczyzna loesowa, która przedstawia starszy taras, o 15—40 mt. nad doliną Wagu-Dudwagu się wznoszący. Powstanie dwóch rzek w jednej dolinie umożliwione zostało przez znaczniejszy wylew rzeki pierwotnej, t. j. Wagu i zmiany głównego koryta. W opuszczone od Wagu koryto wlewały się karpackie strumienie i dały początek nowej rzece Dudwagowi. Od skrętu obu rzek ku płd.-wschodowi, t. j. od rozszerzenia się tej doliny Wagu-Dudwagu, każda z tych rzek ma już samodzielną dolinę, czego dowodzą rozdzielające je wyspy loesowe. Z lewego brz. ma W. wprawdzie nieliczne dopływy, ale bliskość wód między W. a Nitrą (pod Piszczanami i dalej na płd. biegnie dział wód w odległości 2—3 klm.) nie dozwala na rozwinięcie się większych dopływowych strumieni. Z dopływów W. z lewego brz. wymieniamy: pot. Horczański, Hradecki, Luczański, pot. Zaskalje, potok Stribernica, która wpada naprzeciw Dubawy pod Piszczanami. W dół od Zempte wpada dłuższy, równolegle do W. płynący pot. Galagonyás, wreszcie pot. Jac czyli Zwadliwy. Inne mniejsze i bezimienne strugi wolnej i błotnej wody przyjmuje W. od podmokłych, tu i owdzie porosłych trzciną, w bagna przechodzących gruntów, jakie od Farkasd począwszy, dolny Wag z obu stron otaczają. Sam W., płynąc szeroką doliną, rozdziela się w liczne ramiona, rozlewa się dowolnie, pozostawiając po wylewach opuszczone koryta, które wysychając przyczyniają się oryginalnie do urozmaicenia płaskiej gleby doliny. W pierwszej części jego biegu dolnego, t. j. po Sered i Zempte mamy do zanotowania następujące osady: Św. Krzyż, sławne a znane od połowy XVI w. zdroje: Piszczany, Frayszták z cytadelą Liptóvár (Leopoldstadt, Leopoldów), Górne Želenice, wreszcie sąsiadujące ze sobą osady: Sered na prawym brz., Zempte (Sintawa) na lewym. Ilość pływających młynów, które od Pucho nad średnim biegiem Wagu począwszy, jedynie się tu znachodzą, a które W. na przestrzeni od Nowegomiasta po Sered i Zempte porusza, wynosi 48; z tych na okolicę Frayszták przypada 9. Obfitość płodów rolnych w dolnej dolinie W. znajduje w tych cyfrach dostateczne świadectwo. Od Seredu i Zempte aż po ujście wolny dotychczas Wag ujęty jest między wały, a chociaż jego teren inundacyjny jest tu i owdzie (np. pomiędzy osadami Sopornya i Vág-Hosszufalu dochodzi do 2 klm.) dosyć znaczny, przecież zmuszony jest W. płynąć jednem korytem, więcej prowadzi wody a mniej szkodzi okolicznym a urodzajnym rolom. Z osad wymienimy: Sopornya, Vág-Hosszufalu, Vág-Sellye, Tornóc, Farkasd, Negyed, Szimö, Kamecsa i Guta, pod którą zlewa się z Dunajem. Ilość młynów pływaków wynosi na tej przestrzeni 81, czyli że na każde 800 mt. przypada jeden młyn. Długość ramienia dunajowego, do którego W. wpływa, od Guty po Komorno, gdzie się ono z głównem ramieniem Dunaju zlewa, wynosi 36 klm.; spadek wód jest na tem ramieniu nader nieznaczny (3 cm. na 1 klm.), a z nazwy wnosząc: Vág-Duna, uchodzi za dalszy ciąg W. Ogólna długość W. od źródeł Czarnego Wagu, w poziomie 1069 mt., aż do złączenia się z ramieniem dunajowem pod Gutą, w poziomie 108 mt., wynosi 410 klm. Linia prostolinijna łącząca źrdła z ujściem Wagu jest tylko 195 klm. długą, czyli że rozwój biegu rzeki wynosi 230·2 %, t. zn. że długość istotna W. ma się do długości idealnej (odległość źródeł od ujścia) 1 : 2·1. Spadek ogólny wynosi 961 mt., czyli 2·32 mt. na 1 klm. Wag przepływa następujące komitaty: liptowski (na ten komitat przypada 108 klm. biegu W.), turocki (24 klm.), trenczyński (143 klm.), nitrzański (58·5 klm.), następnie stanowi granicę między preszburskim a nitrzańskim komitatem (28·5), poczem znowu przecina komitat nitrzański (37 klm.) a w komit. komarniańskim (9 klm.) wpada do Dunaju. Jak z teraźniejszego podziału administracyjnego w dorzeczu Wagu

wnosić możemy, W. nie stanowi żadnej naturalnej granicy, owszem stanowi ważną linię komunikacyjną, rodzaj łącznika między otwartą bezleśną, lecz żyzną niziną Węgier a zamkniętą, górską, nieżyzną, lecz pełną lasów krainą karpacką. Jako linia komunikacyjna była dolina Wagu używaną już może w zamierzchłej starożytności, gdyż jak to z pism Hekateusza z Abdery i Herodota domyślać się należy, dolina Wagu znajdowała się na szlaku, którym drogocenny bursztyn z kraju Hyperborejczyków (teraźniejsze Prusy) nad Erydanem (zn. rzeką), t. j. Wisłą, do rąk Greków się dostawał. Nazwy rzeki starożytni nie znali nigdy, choć wykreślona na karcie Ptolomeusza rzeka, Wag ma oznaczać; w późniejszych dopiero wiekach, za cesarstwa, pojawia się nazwa Aucha, którą rz. Wag oznaczano; w wiekach średnich była dolina Wagu jedną z głównych arteryi państwa wielkomorawskiego (Trenczyn z końcem IX w. silną twierdzą słowiańską) i w tym czasie stanowiła w dolnym biegu od teraźniejszego Nowegomiasta po Zemptę, z pewnemi przerwami, aż do połowy XI w. granicę między Morawią a Węgrami. To był jedyny przypadek, że W. otoczony trudno dostępnemi łańcuchami górskiemi stanowił granicę. Podczas napadu Mongołów w w. XIII dla niedostępności doliny Wagu i ułatwionej obrony, przedstawia ona wielkie schronisko dla uciekających przed groźnymi najeźdzcami, a u schyłku wieków średnich i z nastaniem nowej ery jest dolina W. niejednokroć polem akcyi spierających się pretendentów o koronę św. Szczepana. *Literatura.* Stur, badający dorzecze Wagu pod względem geolog., umieszczał swe liczne prace w Rozpr. Instytutu geolog. w Wiedniu („Verhandl. der k. k. geolog. Beichsanstalt“) w latach od r. 1850—1860; wymieniamy: „Geol. Arbeiten an beiden Ufern der Waag“, 1858; „Klippenkalke im Waagthale“ i „Obere Kreide u. Eocaen im Waagthale“, 1859; „Bericht u. d. Aufnahmen des Wassergebieter d. Waag u. d. Neutra“, 1860, a zwłaszcza musimy podnieść obszerną pracę Stura w tychże rocznikach geol. z r. 1868: „Bericht u. d. geol. Aufnahme im oberen Waag u. Granthale“, str. 387—427. Prócz Stura badał te okolice Hauer, Foeterle i Paul, ktorzy umieszczali swe prace również w Rozpr. Inst. geol., w rocznikach 1863, 1864, 1865 i 1866. Zajszner podał: „Opis geol. Holi wiaternej“ (góry Głogowieckie) w Rocznikach Tow. nauk w Krakowie, 1858; Majerski: „Die mittlere Waagthal“, w Geogr. Rundschau, 1887, str. 498; wreszcie „Dolina górna Wagu“, opracowana w „Geogr. szkicach z Karpat“, prof. Rehmana („Przewod. literacki i naukowy“. Por. artykuł „Dol. Liptowska). *E. Romer.*

Waga, rzeka, w gub. czernihowskiej, prawy dopł. Snowa (praw. dopł. Desny), stanowi na pewnej przestrzeni granicę pow. homelskiego od gub. czernihowskiej. Przybiera Catę.

Waga, mylna nazwa szczytu tatrzańskiego Rysy (ob.).

Wagan, wś włośc., pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Niegów, ma 5 os., 193 mr. Wchodziła w skład dóbr Dębinki. W 1827 r. 5 dm., 56 mk.

Waganiec, wś, pow. nieszawski, gm. Lubanie, par. Zbrachlin, ma 326 mk. Na obszarze W. znajduje się stacya dr. żel. warsz.-bydgos. Nieszawa, odl. 3 w. od miasta t. n. W 1827 r. 1-sza część miała 18 dm., 129 mk.; 2-ga cz. 9 dm., 66 mk. W r. 1887 fol. W. rozl. mr. 756: gr. or. i ogr. mr. 619, łąk mr. 22, lasu mr. 83, nieuż. mr. 32; bud. mur. 14, drewnian. 8.; wiatrak, pokłady torfu. Wś W. os. 58, mr. 306. Według reg. pob. pow. brzeskiego z r. 1587 we wsi „Wagancze“, w par. Sbrachlino, Kościelski płacił od 1 łanu, 2 zagrod.; Zakrzewska od 3 łan., 2 zagr. i miał część Jan Nieszczewski, zaś części bez kmieci mieli: Waganiecki i Broniewski po 2 łany (Pawiński, Wielkp., II, 7, 14). *Br. Ch.*

Waganowice, wś i folw., pow. miechowski, gm. i par. Niedźwiedź, odl. 17 w. od Miechowa. W 1827 r. 17 dm., 128 mk. W 1885 r. fol. W. (własność Mieroszewskiego) rozl. mr. 325: gr. or. i ogr. mr. 289, łąk mr. 25, nieuż. mr. 14; bud. mur. 2, drewn. 12; płodozm. 5, 9 i 10 pol., pokłady kamienia. Wś W. os. 23, mr. 95. Według reg. pob. pow. krakowskiego z 1490 r. wś W. leżała w par. Radziemice. W r. 1581 wś Waganowice, w par. Niedźwiedź, w części Staszkowskiego i Barłoga miała 2 połłan. km., 2 zagr. z rolą, 3 kom. bez bydła (Pawiń., Małop., 22, 440).

Wagaryszki 1.) wś, pow. szawelski w 3 okr. pol., gm. Kruki, o 48 w. od Szawel. Kordo Sysojew ma w W. i Burbiszkach 26 dzies. (1 lasu), Śmilgiewiczowie 13 dzies., Firantowie 134 dzies. (9 lasu, 6 nieuż.). 2.) **W.,** dwór, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 10 w. od Telsz.

Vagas-*Miklos,* ob. *Miklos.*

Vagendruessel, ob. *Wondrysel.*

Wagenfeld, wś, pow. szczycieński, st. p. Willenberg. Leży nad osuszonem bagniskiem Łotana (ob.), którego wody odprowadzała rzka Omulew.

Wagenhof, dobra koronne, w okr., pow. i par. Goldingen (Kurlandya).

Wagenis, jezioro pod wsią Gawrele, w powiecie święciańskim.

Wagenkrug, os. z kopalnią bursztynu, w pobliżu Sanct Lorenz, pow. fyszhuski.

Waggula, jezioro, w pow. werroskim gub. inflanckiej, o 4 w. na płd.-zach. od mta Wer-

ro, długie 7 w., szerokie 3 w., bardzo głębokie, rybne. Od płn. i wsch. otoczone jest wyniosłemi brzegami, od płd. i zach. łąkami i błotami. Przybiera rzkę Woehhando, wypływa zaś z niego rzka Woo, uchodząca do jez. Pskowskiego. W pobliżu leży jez. Tammula.

Wagi 1.) wś, pow. kolneński, gm. Rogienice, par. Piątnica. W 1827 r. 21 dm., 35 mk. 2.) **W.** *Gnaty*, wś i 3.) **W.** *Nagórki*, wś i folw., pow. kolneński, gm. Kubra, par. Przytuły. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. 18 dm., 107 mk. Fol. W. Nagórki rozl. mr. 261: gr. or. i ogr. mr. 185, łąk mr. 17, past. mr. 1, zarośli mr. 42, nieuż. mr. 16. Wś W. Nagórki os. 4, mr. 8. Wspominane w aktach sądowych z XVI w. jako gniazdo rodziny Wagów w ziemi łomżyńskiej. Według reg. pob. pow. wizneńskiego z r. 1577 wś Wagi, w par. Przytuły, miała 7 łan., 2 zagr. i łanów 10 (w drugiej części), „omnes haeredes et participes“ (Źródła dziej., t. XVI, 359).

Wagilewo, wś, pow. dyneburski, w 2 okr. pol., gm. Wyszki. Okrąg wiejski w 1863 r. miał 147 dusz rewiz.

Wagiłka (żmujdz. *Złodziejka*), błoto i lasy, w pow. wiłkomierskim, par. Traszkuny, z których wypływa rz. Josta, dopływ Niewiaży.

Wagiłki, wś włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 15 w.), okrąg wiejski i dobra skarbowe Szeszole, 40 dusz rewiz.

Waginie, wś, pow. rossieński, par. Betygoła. W spisie urzęd. niepodana.

Wagohnen, wś, pow. stołupiański, st. p. Eydtkuhnen.

Wagowo, wś, pow. średzki, o 7 klm. na płd.-wschód od Pobiedzisk (par. i st. dr. żel.), wśród lasów, wznies. 122 mt. npm., poczta w Kostrzynie; razem z Wiśniewem (2 dm., 24 mk.) tworzy okrąg wiejski, mający 11 dm., 106 mk. (75 kat., 31 prot.) i 145 ha (124 roli, 10 łąk). W. zdawna należało do kościoła pobiedziskiego. W r. 1355 Przybigniew, kanonik pozn., proboszcz pobiedziski, chcąc powiększyć dochody z W., leżącego pustkami, odebrał zajęte przez włościanina Kmitę (Kmicza) i braci jego sołtystwo miejscowe i sprzedał je za 6 grzyw. Melonigiuszowi i Stanisławowi, synom Świętosława z Ruszczy; między innemi przekazał sołtysom łąkę Garby, łąkę zaś Popową (Kelnek) zatrzymał dla siebie i następców swoich (Kod. Wielkp., n. 1332). Występujący w r. 1371 Janusz „heres de Vagovo“ (n. 1648) nie dziedziczył Wagowa (ob. *Wargowo*). Około r. 1523 były na W. 3 łany os., 2 sołtysie, folw. proboszczowski, łąki, lasy i role puste. Kmiecie płacili plebanowi pobiedziskiemu czynszu po 16 gr., 15 jaj i 2 kury z łanu i zwozili mu drzewo; prócz tego dawali po ćwierci żyta i tyleż owsa. W r. 1580 były tu 4 łany os. i 2 zagrodn., a w r. 1620 był jeden łan kmiecy; 2 łany wcielono do folwarku. W. trzymał wówczas Stanisław Grot, kanonik gnieźn., proboszcz pobiedziski; po r. 1793 zabrane przez rząd pruski, W. wcielone było do domeny w Swarzędzu. *E. Cal.*

Wagram, fol., pow. łukowski, gm. Gołąbki, odl. 10 w. od Łukowa, ma 2 dm., 5 mk. W r. 1888 fol. W. z nomenklaturą Pulków rozl. mr. 1383: gr. or. i ogr. mr. 182, łąk mr. 88, past. mr. 3, lasu mr. 1084, nieuż. mr. 26; bud. drew. 15; las nieurządzony, pokłady torfu.

Wagrinec, węg. *Vagrinecz*, wś, w hr. szaryskiem, kościół filial. gr.-kat., 102 mk.

Wagrymowszczyzna al. *Adamowicze*, wś, pow. słucki, w 1744 r. w dobrach kopylskich ks. Radziwiłłów (ob. t. X, 846).

Wagupie, fol., pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 68 w. od Kowna.

Wagstadt, ob. *Bielowiec* al. *Biłowiec*, *Biłowiec*.

Wagten, wś i leśniczówka, pow. brunsberski, st. p. Wormditt i Arnsdorf.

Wagulski kanał, ob. *Werski*.

Wahanów, szczyt w Beskidach zach., wysoki 922 mt. W. należy do grupy górskiej położonej już na płd. od głównego działu wód karpackich, zamknięty dwoma dolinami poprzecznymi rzek Podhoranki i Wesołówki (dopł. Białej Orawy). Stoki szczytu jak i w ogóle całej grupy są dosyć łyse, bo sąsiedztwo spławnej Orawy zachęcało do wycinania lasów. U stóp W. wypływają potoki Wahanowy i Rieczka, dopływy Wesołówki, potok Zwahanowy dopływ Podhoranki. *E. R.*

Wahanowy, potok, wypływa u stóp szczytu Wahanowa, w poziomie około 900 mt., a ubiegłszy $4^1/_2$ klm. zlewa się z pot. Mutnikiem. Należy do dorzecza Orawy. *E. R.*

Wahlberg, os., pow. bydgoski, o 9 klm. ku płd. od Koronowa (par. prot.), nad Strugą (dopł. Brdy), wśród lasów; par. kat. Żołędowo, okr. wiejski Hamer, poczta i st. dr. żel. na Maksymilianowie o $3^1/_2$ klm.; 1 dm. i 11 mk. Założona przez rząd na obszarze dóbr poklasztornych.

Wahlenberga, stawy, w dolinie Furkockiej, w górnych Tatrach. Stawy te są: Dolny (2·2 ha) w poziomie 2064 mt. (podł. Kolbenheyera) i Górny (5·09 ha) w poziomie 2157 mt. (podł. Kolbenheyera). Stawy te mają odpływ swój w potoku Furkota, który należy do dorzecza Białego Wagu. a) Staw dolny znajduje się w dol. Furkockiej, mało zwiedzanej. Staw 2·2 ha rozległy znajduje się w poziomie 2064 mt. a tem samym zalicza się do najwyżej położonych stawów tatrzańskich. Jezioro to wznosi się na nader

stromym i z mozołem tylko dającym się osiągnąć tarasie środkowym dol. Furkockiej; dolny taras dol. zajmują jez. Furkockie w poziomie 1637—1687 mt., górny taras zajmuje Staw górny. Stopień prowadzący na ten taras, wysoki przeszło 100 mt., zamyka dol. Furkocką zupełnie. Poza tym stopniem znajduje się zagłębienie, którego w zupełności dol. staw Wahlenberga nie obejmuje. Wyżej nad nim znajduje się moczarzysko drobne, które niegdyś, gdy jezioro W. większe miało rozmiary, razem z nim było złączone. Woda jeziora jest ciemno-zieloną i zdaje się świadczyć o dość znacznej głębokości. Temperatura wody mierzona przez Kolbenheyera dnia 6 września 1881 r. wynosiła 7·1°C. przy ciepłocie powietrza 8·6°C. Grzbiet Solisko, stanowiący lewą ścianę dol. Furkoty przenosi poziom jeziora dol. w tem miejscu o 300 mt.; grzbiet zaś Ostry, lewą ścianę doliny Furkockiej tworzący, wznosi się nad dolnym jez. W. o 150 mt. tylko. W górę za jeziorem zamyka kotlinę trzeci stopień dol. Furkockiej, który stromą ścianą ją zapierając, odgranicza kotlinę górnego jez. Wahlenberga od południa. b) W. staw górny znajduje się w cyrkowej (amfiteatralnej) kotlinie, znajdującej się w najwyższej części dol. Furkockiej; od średniej i dolnej części doliny oddzielona jest kotlina górnego stawu W. stromą ścianą, t. j. stopniem tarasu. Jezioro samo mające 5·09 ha obszaru jest znacznie większe od innych basenów wodnych w dol. Furkockiej, mimo, że znacznie wyżej od nich jest położone. Znacznym wzniesieniem nad poziom morza panuje górny staw W. nad wszystkimi stawami Tatr. W tak znacznej wysokości (2157 mt.) położone to jezioro wypełnia w zupełności swą cyrkową kotlinkę. Ciemno zielona, prawie że czarna farba jego wody dowodzi znacznej głębokości. Ciepłota wody mierzona przez Kolbenheyera dnia 6 września 1881 wynosiła 7·1°C. (tyle więc ile wynosiła i ciepłota o 100 mt. niżej położonego dolnego jez. W.), przy ciepłocie powietrza 8·5°C. Od wschodniego i zachodniego brzegu jez. wznoszą się bezpośrednio ściany Soliska (2417 mt.) i Ostrej (2274 mt.), północny tył cyrku zamyka stożkowaty szczyt Furkota (2374 mt.). Staw W. górny jakoteż i dolny należą za pośrednictwem potoku Furkockiego do dorzecza Białego Wagu. *E. R.*

Wahlenberga Ogród, polana w dol. Wielickiej, zwana także Kwietnik (ob.).

Wahlendorf, pow. wejherowski, ob. *Niepoczołowicze.*

Wahlenthal, majętność, pow. tylżycki, st. p. Willkischken.

Wahlsdorf, kol., pow. ostródzki, st. pocz. Hohenstein.

Wahlstatt 1.) 1442 *Wolstad*, pol. *Dobre Pole*, wś, pow. lignicki, par. kat. i ew. w miejscu. W r. 1885 wś miała 67 ha, 55 dm., 503 mk. (234 kat.). Kościół katol. par. (do r. 1810 klasztorny, benedyktyński), kościół paraf. ewang., szkoła ew. i katol. Wś leży o $1^1/_3$ mili na płd.-wsch. od Lignicy. Pamiętną jest przez bitwę stoczoną tu w r. 1241 dnia 9 kwiet. z Tatarami. W boju tym poległ Henryk Pobożny, ks. wrocławski. Matka jego, późniejsza, święta Jadwiga, wystawiła w miejscu zgonu syna kaplicę, zamienioną następnie na kościół parafialny. Za Fryderyka II, ks. lignickiego, i za patronatu dziedzica wsi Hansa v. Braun, wprowadzono tu w r. 1548 reformaryą. W r. 1703 benedyktyni z klasztoru czeskiego w Braunau zakupili wieś i odebrali ewangielikom kościół. Na mocy altrantsztadzkiej umowy powrócił ten kościół w ręce ewangielików już w r. 1708. Wtedy benedyktyni wystawili naprzeciw kościoła ewangielickiego wspaniały kościół katolicki z klasztorem. Budowa trwała do r. 1731. Po sekularyzacyi dóbr klasztornych przeszedł W. w ręce prywatne. W r. 1836 rząd pruski zakupił 13 mr. wraz z zabudowaniami klasztornemi i założył w przerobionym gmachu klasztornym szkołę kadetów, otwartą w r. 1838 i stopniowo rozszerzaną (z 40 na 120 wychowańców). 2.) **W.-***Strachwitz*, dobra, pow. lignicki, par. ew. i kat. Wahlstatt. W r. 1885 dobra miały 432 ha, 16 dm., 633 mk. (80 kat.).

Wahne, ob. *Wanen.*

Wahniewy, potok, w pow. wyżnickim, lewy dopł. Mihodry (dopł. Seretu).

Wahren, 1261 *Waren*, 1453 *Alte Warin*, dobra i wś, pow. wołowski, par. ew. Dyhernfurth, kat. Wahren. W r. 1885 dobra miały 291 ha, 1 dm., 5 mk. (1 kat.); wś 528 ha, 72 dm., 483 mk. (206 ew.). Kościół par. katol. (istniał już r. 1735) i szkoła katol.

Wahrwe, ob. *Warwen.*

Waidau, *Wejdawa*, rzeczka, w gub. inflanckiej, prawy dopływ Schwarzbachu (dopł. Gawii al. Aa). Wypływa z jeziora Murrat, zowie się początkowo Stanske, w par. Marienburg przybiera nazwę W., przyjąwszy odpływ jez. Waidau. Długa od 50 do 60 w. W par. Oppekaln tworzy wodospad. Uchodzi w par. Harjel. Przybiera rzeczkę Schwarzbek (łotew. Mell-Uppe), powstającą w par. Marienburg z połączenia kilku strumieni.

Waidelnen, pow. piłkalski, ob. *Iwenberg.*

Wainoden, łotew. *Wainode*, dobra pryw. przy linii dr. żel. lipawo-romeńskiej, w okr. i pow. hazenpockim, par. amboteńska. Do dóbr należą fol. Berg-Baten i Kalten. St. dr. żel. W., pomiędzy st. Prekuln (o 17 w.) a Łusza

(o 12 w.), odległą jest o 54 w. od Lipawy, 32 w. od Możejek a 309 w. od Kałkun.

Waissack, dobra i wś, pow. głupczycki, par. ew. Roesnitz, kat. Branitz. W r. 1885 dobra miały 272 ha, 4 dm., 97 mk. (10 ew.); wieś 262 ha, 84 dm., 620 mk. (1 ew.); szkoła katol.

Waistote-Pil, gród staropruski, ob. *Szępopel.*

Waitz, wś, pow. grotkowski (ob. *Odmuchów*), mylnie, za *Woitz.*

Waitze, pow. międzychodzki, ob. *Wiejce.*

Waitzenau (niem.), pow. brodnicki, ob. *Budziszewo.* Wś ma 526 ha (430 roli or., 21 łąk); 1885 r. było 54 dm., 88 dym., 393 mk., 8 kat., 343 ew., 42 dyssyd. Szkoła ewang. Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczono 15 dym. (ob. str. 21). *Kś. Fr.*

Waiwern, zapewne *Wajwery*, wś, pow. gąbiński, st. p. Gąbin (Gumbinnen).

Waja, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Niemna, uchodzi między Strawą a Prowena. Długa około $3^1/_2$ w., uchodzi o $4^1/_2$ w. poniżej ujścia Strawy.

Wajcie, w spisie urzęd. *Wojcze*, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, par. Szyłele, o 63 w. od Rossień.

Wajczajcie, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 44 w. od Telsz.

Wajcze, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 44 w. od Telsz.

Wajda, wś, w Kurlandyi, na zachodniej stronie półwyspu Kurońskiego, zamieszkała przez Liwów (ob. t. V, 357).

Wajdawa al. *Weidau*, rzeczka, ob. *Waidau.*

Wajdeliszki, zaśc., pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 67 w. od Telsz.

Wajdeloty, wś, pow. kalwaryjski, gm. Kirsna, par. Święto-Jeziory, odl. od Kalwaryi 28 w., ma 7 dm., 15 mk.

Wajdgiris al. *Wajtgiry*, os., pow. władysławowski, gm. Światoszyn, par. Iłgowo, odl. od Władysławowa 43 w., ma 1 dm., 5 mk.

Wajdoliszki, obręb, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 42 w. od Telsz.

Wajdów Groń 1.) szczyt karpacki, w pow. żywieckim. Szczyt ten (677 mt.) należy do pasma od płd.-zach. ku płd.-wsch. skierowanego i stanowi właśnie ostatnią, wschodnią wyniosłość tego grzbietu. Nachylenie silniejsze jest u stoków północnych niż u południowych tego szczytu. Dobrze lasem porosły, różni się od sąsiadującego z nim od zachodu bezimiennego szczytu (688), znakiem tryangulacyjnym odznaczonego; podobnie bezleśnym jest wzgórze od wschodu z nim połączone. Od płn. zmywa jego stoki strumień Kocońka, u płd. zaś wypływa strumyk Mocznianka, obydwa dopływy Lachówki (dorzecze Skawy). Wiek skał, które się złożyły na szczyt Wajdów G., jest górno-eoceński. 2.) **W.**-*Groń*, przez Słowaków *Wejdów Groń* zwany, szczyt beskidzki (934 mt.). Wznosi się on na płd. stokach Babiej góry a należy do grupy górskiej, oddzielonej od zachodu poprzeczną dol. pot. Bystrej, dopł. Podhoranki, od wschodu Lipnicą, dopływem Czarnej Orawy. U płn. stoków W. Gronia wypływa pot. Wsanka, dopływ Bystrej. *E. R.*

Wajdriten, ob. *Odryty.*

Wajdyle, dwór nad rz. Jurą, pow. rossieński, o 91 w. od Rossień. W spisie urzęd. ani u Buszyńskiego niepodany.

Wajdys, rzeczka, w pow. szawelskim, pod mkiem Łukniki.

Wajeszmiszki, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 65 w. Nowoaleksandrowska.

Wajgale, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Ligumy, o 31 w. od Szawel.

Wajgieta, os. karczm., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 3 w. od Oszmiany, 1 dm., 10 mk. żydów.

Wajgoniszki, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Botoki. Jurkowscy mają w W. i Posałupiu 130 dzies. (32 lasu, 14 nieuż.).

Wajgów al. *Wajgowo*, żmujdz. *Wajgowa* 1.) mko rząd., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 47 w. od Szawel, w 1859 r. 7 dm., 90 mk. Posiada kościół paraf., p. w. N. M. P., z drzewa wzniesiony w 1804 r. przez biskupa żmujdzkiego Józefa Arnolfa ks. Giedrojcia a z gruntu odrestaurowany w 1880—1 r. staraniem miejscowego proboszcza ks. Kazimierza Żejmowicza przy współudziale parafian. Parafia katol., dekanatu szydłowskiego, 3161 wiernych. Filia w Pokiewiu, kaplice w Wajgowie na cmentarzu i w Gierdziagole. W 1881 r. było w parafii 7 obywateli i około 200 chat włośc. W. stanowił dawniej sstwo, będące około 1780 r. w posiadaniu Ignacego Ogińskiego († 1788 r.). 2.) **W.**, dobra, tamże, własność Syrewiczów, mają 844 dzies. (119 lasu, 13 nieuż.). Folw. W. w 1531 r. zapisany został na rzecz altarystów przy farze w Krożach przez Stanisława Kieżgajłę, sstę żmujdzkiego. *J. Krz.*

Wajgowiele 1.) dobra, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 50 w. od Szawel. 2.) **W.** *Dogdonie*, wś, tamże, o 50 w. od Szawel.

Wajgowiszki al. *Wejgowiszki*, wś nad Niemnem, pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo, odl. od Władysławowa 38 w., leży między Iłgowem a Błogosławieństwem, ma 22 dm., 188 mk. W r. 1827 było 18 dm., 119 mk. Mendog r. 1251 odstąpił zakonowi ziemię Wajzowską al. Wejgowską.

Wajgowo 1.) al. *Wojgowo*, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski

Nikodemowo, o 50 w. od Trok, ma 7 dm., 77 mk. katol (w 1865 r. 42 dusz rewiz.). 2.) **W.**, ob. *Wajgów.*

Wajirle al. *Wajirły*, fol., pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 65 w. od Nowoaleksandrowska.

Wajken, dawna ziemia żmujdzka, nad Niemnem, niedaleko Rossień i Ejragoły, między rzekami Alcią i Widawą. Dochodziły tu święte gaje pogańskie (ob. t. VIII, 853). Krzyżacy niszczyli ją w latach1322, 1355 i 1357.

Wajków, wś, pow. konstantynowski, gm. Hołowczyce, par. Gnojno, 3 dm., 30 mk., 81 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Janów.

Wajkowce, węg. *Vajkocz*, *Vojkocz*, wś, w hr. spiskiem, 305 mk.

Wajkowo, wś włośc., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrówka, o 62 w. od Bielska, ma 416 dzies. (163 roli i pod zabud., 57 łąk i pastw., 196 nieuż.).

Wajkułany, wś nad Dźwiną, pow. dyneburski, w 4 okr. pol., gm. Liksna, urz. gminny, prom.

Wajkuławki, okolica, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie, paraf. Ławkowo. Karwowscy mają tu 30 dzies. (4 nieuż.), Szydłowscy 46 dzies. ($10^1/_2$ lasu, 1 nieuż.).

Wajłajnie, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 84 w. od Kowna.

Wajłoki, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 4 w. od Rossień.

Wajnajcie, wś, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 40 w. od Telsz.

Wajnejki, fol., pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 71 w. od Telsz.

Wajnie, wś, pow. rossieński, gm. Szwekszne, o 128 w. od Rossień.

Wajniekany, okolica, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Skrobaciszki, o 41 w. od Poniewieża; Markiewiczowie mają w 3 działach 113 dzies. ($11^1/_2$ lasu, $4^1/_2$ nieuż.).

Wajniełki, wś, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 77 w. od Telsz.

Wajniukajnie, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 67 w. od Kowna.

Wajniuliszki, dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 94 w. od Nowoaleksandrowska.

Wajnoławki, okolica szlach., pow. rossieński, par. Ławkowo. W spisie urzęd. niepodana. Porów. *Wajkuławki.*

Wajnuta, ob. *Wojnuta.*

Wajonis al. *Wajunie*, jezioro, w pow. święciańskim, pod wsią Maszkany, zaśc. Miedziunki i fol. Pierwieniszki al. Pniowo, na płd. od st. dr. żel. Ignalina. W pobliżu znajduje się jez. Tol.

Wajoty, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Jurborg, o 54 w. od Rossień.

Wajskowy potok, dopływ Hronu, wypływa u południowych stoków niżniotatrzańskiego pasma Praszywa (Dżumbir). Prasiwa wysełа tu ku południowi dwa grzbiety: Zdziarski, z potężnymi granitowymi szczytami Kotliczki (1937), Skałki (1981), Ździar Holi (1841), Ździara (1408) i Bukowinki (1069) i grzbiet zbudowany z granitu, gnejsu i łupku łyszczkowego, spadający ku zachodowi nader stromo, ze szczytami Chopek (2004), Prisłop Hola (1564), Palenica (1656), Baba Hola (1617), Bukowy gruń (1447) i Polana (1158). W te dwa grzbiety ujętą jest górna dolina W. potoku, który dwoma źródliskowymi strumieniami u stóp Kotliczki w poziomie ok. 1200 i u stóp Skałki wypływa. Oba te strumienie mają aż do ich połączenia się poniżej szczytów Bukowinki od zachodu, Polany od wschodu, swe osobne doliny, rozdzielone grzbietem Smereczyńskim, odgałęzieniem pasma Ździarskiego od szczytu Skałki. Aż do złączenia się spada W. potok w kaskadach, przebijając się przez krystaliczne progi. Stoki sąsiednich grzbietów obficie zaopatrują W. potok w bezimienne wody. W poziomie 659 mt. łączą się obydwa potoki, nie tracąc wcale na górskim charakterze, zachowują aż do ujścia pod Sopejem do Hronu, w poziomie 445 mt., bystry bieg, strome brzegi. Długość od połączenia się źródliskowych potoków do ujścia 9 klm. (dł. całego potoku 17 klm.), spadek wynosi 214 mt., czyli 24 mt. na klm. W obec tak silnego spadku wód, nie porusza W. potok na całej swej przestrzeni żadnego młyna, dopiero tuż przy ujściu, gdy się dolina jego nieco rozszerza, mamy pierwszą osadę Dolną Lgotę (Dolni Lehota) i trzy młyny. Poniżej Lgoty porusza potok W. huty żelazne, zwane Waiskowa. Dopływy z lew. brzegu nieliczne: Czerwena Woda i jeszcze jeden bezimienny. Z pr. brzegu przyjmuje W. p. liczne ale bezimienne strugi. Obfitość wód i gwałtowny spad, w porównaniu do spadku Hronu, sprawiają, że przy ujściu W. potoku do Hronu rozpoczyna się nad Hronem płaska dolina aluwialna. *E. R.*

Wajsławice mylnie, ob. *Wojsławice.*

Wajsmuny, wś, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Oława, o 72 w. od Trok, 20 dm., 129 mk. katol.

Wajsnis, jezioro, w pow. święciańskim, pod wsią Rekucie.

Wajsznory 1.) wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Gruździe, o 30 w. od Szawel. 2.) **W.**, wś i dobra, tamże, gm. Kruki, o 54 i 56 w. od Szawel. Włośc. Busz ma tu 37 dzies.

Wajszpory, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 11 w. od Szawel.

Wajsztory, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 15 w. od Telsz.

Wajtele, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 49 w. od Telsz.

Wajtkuny, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 40 w. od Szawel.

Wajunie, ob. *Wajonis.*

Wajwody, wś, pow. rzeżycki, w 3 okr. pol., gm. Wajwody. Gmina, położona w płd.-wsch. zakątku powiatu, graniczy od płn. z gm. Kownata i Rundany (ostatnia w pow. lucyńskim), od wschodu z gm. Landskrona pow. lucyńskiego i gm. Zamoszany pow. drysieńskiego, od płd. z gm. Osuń i Dagda (obie pow. dyneburskiego), od zachodu z gm. Andrepno pow. rzeżyckiego, obejmuje 96 miejscowości, mających 769 dm. włośc. (obok 65 należących do innych stanów), 5934 mk. włościan, uwłaszczonych na 6766 dzies.

Wajworyszki, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany.

Wajzgieliszki, w spisie urzęd. *Warzgieliszki*, wś nad Sesarką, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, par. Żmujdki, o 5 w. od Wiłkomierza; młyn wodny.

Wajzgucie, dobra, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, o 33 w. od Szawel, własność Nejrandów, mają 770 dzies. (235 lasu, 57 nieuż.).

Wajżginty, ob. *Ważginty.*

Waka, rzka, w pow. trockim i wileńskim, lewy dopływ Wilii. Bierze początek z jez. Bonise (w pow. trockim) i przebiegłszy około 35 w., o 2 w. poniżej wsi Waka Kowieńska uchodzi do Wilii, na 542 w. od jej źródeł. Szeroka do 3 saż., głęboka od $^1/_2$ do 7 st., brzegi ma wyniosłe i malownicze, zwłaszcza w pobliżu ujścia. W łożysku występuje tuf wapienny, glina i piaskowiec, który pojawia się i nad brzegami. Przybiera Brażołę, wypływającą z jez. t. n. z pod Trok i Rykontkę. Oprócz zwyczajnych ryb poławiają się w niej węgorze i łososie. Od rzeki biorą nazwę rozłożone na jej wybrzeżach wsi: Waka, W. Biała, Grodzieńska, Kowieńska, Metropolitalna. Na brzegach W., we wsiach: W., Prudziany, Mereszlany, Sorok Tatary, osadził Witold w 1397 r. wziętych do niewoli Tatarów. *J. Krz.*

Waka 1.) folw. nad rz. Waką i stawem, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecze, okr. wiejski Ludwikowo, o 13 w. od Trok, 1 dm., 35 mk. katol.; własność dawniej Ludwika Dąbrowskiego, marszałka trockiego, dziś hr. Józefa Tyszkiewicza. Była tu kaplica katol. par. St. Troki. W stawach tutejszych zaprowadzono wylęgarnię ryb łosiosiowatych, jakoteż olbrzymich siei i sielaw, wybranych z 45 jezior orniańskich, położonych w pow. wileńskim (Gazeta rolnicza, 1884 r., 32). Pałac przypomina łazienkowski w Warszawie. Dobra w 1850 r. obejmowały 1 folw., 9 wsi i 1 zaśc. i miały 4735 dzies. rozległ. 2.) **W.-*Biała***, folw., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino, okr. wiejski Waka Biała, o 11 w. od Wilna, 1 dm., 33 mk. katol. Wylęgarnia na 6000 jaj pstrągów okazałych (salmo salvelinus), trzy stawki, mające 2 mr. i 195 pr. kw. (Gazeta rolnicza, 1884 r., Nr 32). Własność dawniej ks. Radziwiłłów, dziś Łęskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Bojary, Pogiry, Leśniki i Wojdaty, w ogóle w 1865 r. 132 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. 3.) **W.** *Grodzieńska*, ob. *Grodzieńska W.* 4.) **W.** *Metropolitalna*, dobra skarbowe, pow. trocki, ob. *Metropolitalna W.* 5.) **W.** *Kowieńska*, wś włośc. i dobra skarbowe, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Waka Kowieńska, o 15 w. od gminy, w 1865 r. 29 dusz rewiz. b. włośc. skarb. i 3 żołn. dymis. Dobra w 1850 r. miały 927 dzies. i składały się z 3 wsi i 1 zaśc. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: W. Kowieńska, Dziedzieliszki (Diedieliszki), Kamieliszki, Nowosiołki, Solenica, Wasiluki i Woły oraz zaśc. Kunigiszki, Mielnica, Sojdzie i Styrnia, w ogóle w 1865 r. 184 dusz rewiz. b. włośc. skarb., 6 osadn. w.-rus., 8 ludzi wolnych i 12 żołnierzy urlopow. *J. Krz.*

Wakagoła, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 16 w. od Poniewieża.

Wakans Ługi, uroczysko pod wsią Biezów, pow. żytomierski, gm. Biezów. Cerkiew paroch. posiada tu 12 dzies. roli ornej.

Wakenitz, *Wochenica*, rzeczka, prawy dopływ Trawny, uchodzącej do morza Baltyckiego.

Wakijów, wś i os. młyń. nad rz. Huczwą, pow. tomaszowski, gm. i par. Tyszowce, o milę od Tyszowiec, w ziemi żyznej, ma 38 dm., 258 mk., w tem 90 r. l., 760 mr. gruntu, 30 mr. lasu. Cerkiew z drzewa, szkółka, młyn. Ludność rolnicza; 2 cieśli i 2 tkaczów. W r. 1827 było 45 dm., 275 mk. Wś wchodziła w skład dóbr Czermno. Cerkiew paraf. (dawniej dekan. grabowiecki), erekcyi nieznanej, istniała już r. 1752. Filia w Honiatyczach o 3 w.

Wakken Neu, łotew. *Jaun pagaste*, dobra prywat., w okr. tukumskim, pow. talseński, par. kandawska (Kurlandya). Do dóbr należy folw. Lehden.

Wakowo, w dok. *Vaccowo*, wś nie istniejąca obecnie, w okolicy Goręcina (ob.), pow. kartuski.

Wakowy, w reg. pob. z 1579 r. *Wacowy*, wś i os. leś. nad rz. Wartą, pow. kolski, gm. i par. Kościelec, odl. od Koła w. 13; wś ma 29 dm., 255 mk. i 390 mr.; os. leś. 1 dm., 11 mk. i 73 mr. W r. 1827 było 16 dm., 125 mk. Wś ta wchodziła w r. 1852 w skład dóbr rząd. Koło a r. 1661 w skład ststwa kolskiego. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan.

km. i folw. pobierał pleban w Kościelcu, któremu też dawali kmiecie kolędę po groszu z łanu a za dziesięcinę lnianą po 2 gr. (Łaski, L. B., I, 248). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579, wś „Wacowy“, w par. Kościelec, należąca do starostwa kolskiego, miała 4 łany (Pawiń., Wielkp., I, 231). *Br. Ch.*

Waksmund, u Długosza *Wachszmuth*, w r. 1581 *Waxmant*, wś, pow. nowotarski, odl. 3·7 klm. na płd. od Nowego Targu (par. rz.-kat. i poczta), ma 897 mk. i 2215 mr. obszaru. Graniczy od wsch. z Ostrowskiem. Opowieść Długosza o należeniu tej wsi do klasztoru w Szczyrzycach i odebraniu jej przez Ludwika węgierskiego wraz z Nowym Targiem, niema potwierdzenia w dokumentach. Jest to osada niemiecka, pierwotnie utworzona w XIV w., wspominana w dokum. z r. 1406 (ob. *Ostrowsko*). Długosz podaje opis wsi pozbawiony danych. Podaje, że są łany kmiece, dające czynsz, jaja, kury, sery, osep, odrabiające powabę. Są karczmy, zagrodnicy, folwark (L. B., III, 444). W r. 1581 Jan Pieniążek, trzymający też i sąsiednie wsi starostwa nowotarskiego, płaci z W. od 3 łan. km., 1 sołt., 4 zarębników (Pawiń., Małop., 145). Dalsze losy dzieli ze starostwem nowotarskiem. *Br. Ch.*

Waksmundzka, dolina, jest to przedłużenie doliny Koszystej. Odgraniczona jest nieznacznie W. halą od zachodu, grzbietem Wołoszyna (2092 mt.) i Koszystej Wielkiej (Waksmundzka, 2192 mt.) z Koszystą Małą (2142 mt.) od południa, Rusinową polaną i Hurkotnem od północy. Na wschód ciągnie się dol. Białki, z którą dol. Waksmundzka się łączy; także potok odwadniający dolinę W. jest dopł. Białki. Cała dolina, pokryta szpilkowym i liściastym lasem, nie przedstawia tego uroku jak liczne inne w Tatrach. Złomy skał w tej dolinie świadczą o bytności lodowca w epoce lodowej. Lodowiec waksmundzki łączył się z lodowcem Białki. *E. R.*

Waksmundzka polana, hala w Tatrach, u stoków Małej Koszystej (2142 mt.) położona. Na zachód od niej płynie pot. Pańszczyca, dopł. Cichego pot., na płd. wznosi się Koszysta, na płn. Waksmundzki Przysłop (1539 mt.), na wschód zaś łączy się z Waksm. doliną i z dol. Koszystą. Środkiem hali ciągnie się nieznaczna nabrzmiałość, karb łączący Koszystą z Przysłopem Waksmundzkim. Karb ten, oddzielający dol. Pańszczycy od dol. Waksmundzkiej, w najwyższym punkcie siodła wznosi się zaledwo 1411 mt., stanowi dział wód między pot. Cichym a Białką. Na zachodnich stokach znajduje się w poziomie 1380 mt. pasterski szałas, na wschodnich zaś wypływa źródło, odprowadzające swe wody do potoku dol. Koszystej. Ciepłota wody źródlanej wynosiła dnia 23 sierpnia 1875 o 12-ej w pół. 5·5°C., przy ciepłocie powietrza 11·9°C. Przez polanę Waksmundzką idzie wygodna droga piesza przez dol. Roztoki i Białki do Morskiego Oka. *E. R.*

Waksmundzkie Przysłopki (*Przysłop*) szczyt w Tatrach galic., 1539 mt. wys. Leży on na dziale wód Białki i Cichego potoku. Dolina Pańszczycy przylega od zachodu, hala Waksmundzka od połud., Gęsia Szyja (1491) od wschodu, Hala Filipka (1486) od płn. U płn. stoków Przysłopków wypływa pot. Filipka, dopł. pot. Cichego. *E. R.*

Waksztewlany, folw., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. i gm. Horodyszcze, o 29 w. od Nowogródka, o 10 w. od st. dr. żel. białostocko-baranowieckiej Mołczadź, 14 w. od st. Baranowicze (dr. żel. mosk.-brzeskiej) a 10 w. od st. Żerebiłówka (linii wileńsko-rówieńskiej), od r. 1848 własność Mackiewiczów, ma 24 włók; grunta urodzajne, w okolicy lasu mało. W. należały niegdyś do Kaszyców, w kluczu żelaźnickim. *A. Jel.*

Wakułowicze, wś włośc., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrówka, o 48 w. od Bielska, ma 64 dzies.

Wakuszanka, rzeczka, w gub. grodzieńskiej, prawy dopł. Narewki (lew. dopływ Narwi.

Wal, wś, nieistniejąca obecnie. W XVI w. leżała w pow. rawskim, par. Żdżary. Według reg. pob. z r. 1579 Mikołaj Krosnowski płacił tu od $1\frac{1}{4}$ łanu, Seweryn od $\frac{1}{2}$ łanu (Pawiński, Mazowsze, str. 170).

Walacka, dolina, po wschod. stronie hal Wiaternych (góry Głogowieckie), otwarta jest ku wschodowi do doliny Turczanki (Turoczu). Północny jej bok stanowi grzbiet ze szczytami Blato (1271 mt.) i Krasna (629 mt.). Na południowym grzbiecie mamy bezimienne trzy szczyty: 1345 mt., 1049 mt. i 703 mt. wys.; grzbiet ten zakończa góra Hradok, u stóp którego rozkłada się już dol. Turoczu. Od tyłu sięga dolina po główny grzbiet Wiaternych Hal, ze szczytami: Wielka Luka (1477 mt.) i potężne piętro Wieterne (1438 mt.). Szczyty te granitowe przenoszą poziom doliny o 300—500 mt. Dolinę przepływa pot. Walacki dopływ Turczanki (ob. *Walacki pot.*). Dol. Walacka jest jak całe Hale Wiaterne dobrze zalesioną. *E. R.*

Walacki, potok, przepływa dol. Walacką w kierunku od płn.-zachodu ku płd.-wschodowi i 2 klm. poniżej Bystryczki uchodzi do Turczanki w poziomie 405 mt. Długość potoku od źródeł (około 1000 mt.) do ujścia wynosi 6 klm. Pod osadą Bystryczką łączy się z pot. Bystryckim i dostaje się w dol. Turczanki. Na tej przestrzeni porusza dwa młyny. *E. R.*

Waladynka al. *Studenka*, mała rzeczka, w

pow. olhopolskim, płynie obok wsi t. naz. i poniżej uchodzi do Dniestru.

Waladynka, wś nad rzką Waladynką al. Studenkę, pow. olhopolski, okr. pol. Piszczanka, gm. i par. katol. Raszków, o 25 w. od Olhopola, ma 95 osad, 428 mk., 847 dzies. ziemi włośc.; cerkiew p. w. św. Parascewii, wzniesiona w 1847 r. na miejsce dawniejszej z 1789 r. Położona pomiędzy głębokiemi i skalistemi jarami, ma powierzchnię równą, glebę czarną, nieco kamienistą. Należy do klucza zahnitkowskiego Starzyńskich, dawniej Urbanowskich. *Dr. M.*

Walaszczyki, os., pow. częstochowski, gm. Dzbów, par. Konopiska. Nie podana w nowszych spisach urzęd. W 1827 r. było 2 dm., 15 mk.

Walawa, wś u źródeł rzki Pohań al. Zubry, pow. czerkaski, w 3 okr. pol., gm. Chłystunówka, o 65 w. od Czerkas przy drodze z Horodyszcza (o 10 w.) do Korsunia (również o 10 w.), ma 3620 mk. W 1741 r. było 100 dm., w 1863 r. 3089 mk. W płn. części wsi znajduje się kilka dawnych mogił. Posiada 2 cerkwie paraf. drewniane: Pokrowską, wzniesioną w 2 połowie zeszłego wieku, na miejsce dawniejszej z 1722 r., i Wwedeńską z 1855 r., na miejsce dawniejszej, fundowanej w połowie zeszłego wieku. Obie uposażone są (po 34 dzies. ziemi). Gleba bardzo urodzajna. Wś należy do klucza moszniańskiego dóbr ks. Woroncowych. Por. *Horodyszcze* (t. III, 145, 149), *Mlijów* (VI, 523) i *Moszny* (VI, 739). *J. Krz.*

Walawa, wś, pow. przemyski, 14 klm. na płn.-wsch. od Przemyśla (sąd pow.), 7 klm. na płn.-wsch. od st. kol. i urz. poczt. w Żurawicy. Na płn. leżą Dusowce i Chałupki Dusowskie, na wsch. Nakło i Pozdziacz, na płd. Wyszatyce, na zach. Małkowice. Wsch. część wsi przepływa San od płd. na płn.; środkiem wsi płynie struga uchodząca do Sanu. W dolinie jej leżą zabudowania wsi. Wzn. obszaru sięga 208 mt. na płn.-zach. Przez zach. część wsi idzie dr. żel. Karola Ludwika. Własn. więk. (gr.-kat. biskupstwa w Przemyślu) ma roli or. 295, łąk i ogr. 27, pastw. 10, lasu 45 mr.; wł. mn. roli or. 874, łąk i ogr. 53, pastw. 27, lasu 1 mr. W r. 1880 było 107 dm., 634 mk. w gm.; 4 dm., 32 mk. na obsz. dwor. (634 gr.-kat., 21 rz.-kat., 11 izr.; 645 Rus., 21 Pol.). Par. rz.-kat. w Wyszatycach, gr.-kat. w miejscu, dek. przemyski. O początkach parafii niema wiadomości. W aktach grodzkich przemyskich znajduje się w oblacie z r. 1622 dokument wystawiony r. 1393 przez Atanazego, władykę przemyskiego, kryłoszaninowi Jakubowi Gorzyckiemu na cerkiew i pola w Walawie („Peremyszlianyn“ z r. 1853, str. 35). Akt ten wspomina o W., jako o parafii dawno już istniejącej. Do r. 1822 tworzyła W. sama dla siebie parafią; odtąd przyłączono do niej Dusowce i Chałupki Dusowskie. Pierwotna cerkiew miała stać w środku wsi; przeniesiona dalej, zgorzała. Prokop Chmielewski, bisk. przemyski, od r. 1652 do 1664 wzniósł drewnianą cerkiew na miejscu dzisiejszem i przeniósł tu zwłoki biskupa Krupeckiego z pogorzałej cerkwi. Cerkiew ta była tak mała, że kiedy zaczęto stawiać dzisiejszą murowaną, drewniana stała wśród wznoszonych murów aż do chwili, kiedy murowaną dachem pokryto. Fundamenta pod cerkiew murowaną położył bisk. Maksymilian Ryłło przy końcu XVIII w.; dalszą budowę prowadził bisk. Antoni Angiełowicz a dokończyła jej kamera dobromilska. Poświęcił cerkiew Piotr Nazarewicz, dziekan przemyski, r. 1811. We wsi jest szkoła etat. 1-klas. i pałac, letnia rezydencya biskupów przemyskich. W korycie Sanu pod W. znaleziono w r. 1826 ogromną skamieniałą zwierzęcą głowę, którą ówczesny biskup ks. Śnigurski złożył w darze zakładowi Ossolińskich we Lwowie. Badał tę głowę Tytus Dzieduszycki i przedstawił wyniki w obszernej rozprawie p. t. „Opisanie głowy petryfikowanej“ (ob. Czasop. zakładu Ossolińskich, Lwów, 1834. Zob. także Roczniki Tow. Nauk. Krak., t. XXV, Kraków, 1858, str. 109).

Walawa al. *Wallewa*, wś, pow. kocmański. Gmina ma 2006 mk.; obszar dwors. 73 mk. We wsi cerkiew par. nieun. St. p. Kocman.

Walawka, grupa domów i folwark w Ilkowicach, pow. sokalski.

Walbrzych, niem. *Waldenburg in Schlesien*, miasto powiatowe w regencyi wrocławskiej, w górskiej okolicy, nad rzką Pełcznicą (Polsnitz), dopł. Odry, w dolinie otoczonej górami, na wznies. 1323 st. npm., odl. 3 mile na płd.-zach. od Świdnicy a 10 mil od Wrocławia, z którym łączy je kolej żelazna. Posiada kościół par. ewang., kościół par. katol., gimnazyum ewang., szkołę górniczą, inspekcyę górniczą, kopalnie węgla kamiennego, fabrykę porcelany, hutę szklaną wyrabiającą zwierciadła i szkło na krycie oszklonych budowli, przędzalnię lnu, 202 ha ziemi (93 roli, 24 łąk, 32 lasu), 448 dm., 2917 gospodarstw, 13,000 mk. (6506 męż., 6494 kob.); co do wyznania: 8006 ew., 4666 kat., 33 in. wyzn., 294 żyd.; 1840 r. było 158 dm., 2622 mk.; 1843 r. 2930 mk., w tem 2294 ew., 615 kat., 21 żyd. W okolicy miasta leżą głośne zakłady kąpielowe i zdroje lecznicze: Altwasser ($^1/_8$ mili), Salzbrunn ($^1/_3$ mili) i Charlottenbrunn (mila). Pobliskie góry są celem wycieczek dla turystów i gości kąpielowych. Znajdują się w nich ruiny zamków: Neuhaus (o $^1/_2$ mili), Fuerstenstein ($1^1/_4$ mili), Kinsberg ($1^1/_2$ mili), tu-

dzież góra Butterberg, głośna z przeprawy wojsk austryackich pod wodzą Laudona w czasie 7-letniej wojny. Waldenburg, jako osada górska, istniał już w XII w.; miastem został dopiero w XVI w. Po zarazie w 1640 r. zostało w całej parafii tylko 540 mieszkańców. W połowie XVIII wieku rozwinął się w mieście handel płótnem. Ciężkie klęski zadały miastu przejścia wojsk w czasie wojny 7-letniej i rabunek w r. 1807 przez oddział Wirtemberczyków (2500 ludzi) w czasie wojny z Francyą. Kościół par. p. w. P. Maryi istniał już r. 1191; znaleziono tu wtedy pod ołtarzem źródło, którego woda ma być skuteczną w cierpieniach oczu. Drugi kościół, przy którym jest obecnie parafia, wzniesiony między r. 1428 a 1440, zostawał w ręku ewangielików od 1546 do 1648 r. Ewangielicki był pierwotnie domem modlitwy, wzniesionym z drzewa 1742 r.; obecny z muru zbudowany 1785 do 1788 r. Szkoła ew. powstała r. 1742. *Powiat walbrzyski* zajmuje obszar górski, obejmujący $6^3/_4$ mil kw., w płd. części regencyi wrocławskiej, na samej granicy od Szląska austryackiego. Pomimo ubogiej gleby górskiej, bogactwa mineralne (węgiel, ołów, miedź, żelazo), liczne zdroje lecznicze, malownicze widoki pięknej górskiej przyrody, sprowadziły rozwój przemysłu górniczego i fabrycznego i ściągają licznych gości do zakładów kąpielowych (Salzbrunn, Altwasser, Charlottenbrunn, Graefenberg) i licznych turystów podziwiających piękne doliny górskie, otoczone porfirowemi skałami, ze sterczącemi ruinami dawnych grodów lub pięknemi zamkami panów szląskich. Co do użytkowania ziemi i stosunków własnościowych obszar powiatu, wynoszący 37,761 ha, rozpada się na 17,867 ha roli, 3827 ha łąk i 13,134 ha lasów. Czysty dochód z ha roli 12·53 mrk, z ha łąk 21·15 mrk, z ha lasu 7·05 mrk. Mimo ubóstwa gleby i małego dochodu z roli, bogactwa mineralne i przemysł skupiły tu znaczną, ciągle wzrastającą ludność. Gdy w r. 1871 było 99,452 mk., to w 1885 r. wzrosła ludność do 117,684 mk., t. j. prawie 18,000 na mili kw. Co do wyznania było: 84,881 ew., 32,051 kat., 344 in. wyzn., 402 żyd., 6 niewiad. wyzn. Ludność niemiecka. Z ogólnego obszaru do miast należy 1300 ha (724 roli, 237 łąk, 198 lasu) do gmin wiejskich 23,694 ha (15,087 roli, 2973 łąk i 3240 lasu), do większej posiadłości 12,764 (2056 roli, 617 łąk i 9696 lasu).

Walce al. *Walcy* (w Słowniku Knie'go), 1228 *Walchi*, 1534 *Walhtze*, *Walzen Ober*, *Nieder* i *Schloss*, dobra i wś, pow. prądnicki, par. kat. w miejscu, ew. w Głogowie Górnej. W r. 1885 dobra miały 686 ha, 10 dm., 143 mk. (14 ew.); wś 629 ha, 198 dm., 1284 mk. (6 ew.). Młyn Jantoszka na rz. Stradunie. Kościół kat., po spaleniu w r. 1703, odbudowany na nowo; r. 1805 rozszerzony i ozdobiony wieżą.

Walchnowy, ob. *Walichnowy*.

Walcownia, os. fabr., pow. olkuski, gm. Bolesław, par. Olkusz. Jest tu rządowa walcownia żelaza.

Walcynowszczyzna, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja, przy drodze z Ikaźni do Drui (o 7 w.), o 61 w. od Dzisny, ma 1 dm., 8 mk. kat., 57 dzies. Dawniej attyn. Kazimierzówki Adama Łopacińskiego, nabyty w 1864 r. przez Aleksandra Janczewskiego.

Walcyny, wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja (o 10 w.), okr. wiejski i dobra, Zabłockich, Pończany, o 52 w. od Dzisny, ma 3 dm., 1 mk. praw. i 33 kat. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.).

Walczak, potok, w pow. trembowelskim, dopł. Zbrucza. Źródła jego leżą u skraju lasu dębowego, opodal os. Łubianki. Pod Dobromirką łączy się parę polnych i leśnych ścieków w jeden potok, który płynie w kierunku ku wsch. głębokim a szerokim jarem, tak że strumyk rozlewa się już wkrótce w stawy pod Obodówką i Terpiłówką (do 1000 mt. długie, 200 mt. szerokie) i podmacza sąsiednie grunta. Od Terpiłówki skręca się nagłym łukiem najpierwej ku płn., potem na płd.-wsch. Koło Klimkowiec rozlewa się w staw (1300 mt. długi, 300 mt. szer.). Staw ten widocznie powstał przez spiętrzenie wód, skutkiem zwężenia doliny. Za Klimkowcami dosięga wkrótce stawu Skoryckiego, do którego się zlewa wraz z pot. Samcem. Odpływ stawu Skoryckiego zowie się pot. Młyńskim, choć na tej przestrzeni nie porusza ani jednego młyna. Długość W. do ujścia do stawu Skoryckiego wynosi 20 klm., ztąd zaś do ujścia do Zbrucza 4 klm. Na całej swej przestrzeni porusza 4 młyny. Spadek wyznaczają dane: połączenie ścieków źródl. powyżej Dobromirki 324 mt., staw Klimkowiecki 290, ujście do Zbrucza 284, czyli spadek na 1 klm. od Dobromirki do ujścia ok. 2 mt. Dopływów nie przyjmuje W. żadnych. Bezleśna wyżyna lesowa którą W. przepływa, jest też i bezwodną, tylko bezwodne, w czasie powodzi powstałe jary, uchodzą do doliny Walczaka. *E. R.*

Walczak, mylnie *Walczog* i *Wolzog*, posiadłość, pow. ostrzeszowski (Kępno), o 11 klm. na płn.-wschód od Kępna, przed Jutrkowem.

Walczewo, os. nad rzką Walczewą, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol (odl. 6 w.), ma 2 dm., 12 mk. W 1827 r. 1 dm., 10 mk.

Wald-Olbersdorf, *Albrechcice Leśne*, pow. opawski, ob. *Olbersdorf* 3.).

Wald *Polnischer*, dobra, pow. lubliniecki, par. kat. Woźniki, par. ew. Ludwigsthal. W r. 1885 miały 968 ha, 2 dm., 31 mk. (ew. 2).

Waldamiszki, dwór i wś, pow. rossieński, gm. Łabardzie, par. Ławkowo, o 99 w. od Rossień. Dwór w 1862 r. należał do Mackiewicza.

Waldau 1.) pow. ostrzeszowski, ob. *Kierzno* 3.). 2.) **W.**, pow. inowrocławski, ob. *Strzelno* 2.). 3.) **W.**, pow. szremski, ob. *Borowice*.

Waldau, ob. *Wałdowo*.

Waldau 1.) ob. *Napratten*. 2.) **W.**, osada leśna do Pawłowska, 1870 r. założona, pow. człuchowski, st. p. Stolzenfelde. W 1885 r. 22 dm., 202 mk.

Waldau 1.) wś, w pow. królewieckim, na płn. od Pregli, ma seminaryum nauczycielskie ew. i urz. poczt. Domena królewska. 2.) **W.**, majętność, pow. gierdawski, st. p. Nordenburg.

Waldau 1.) zapewne *Wałdów*, 1316 *Waldow*, wś, pow. lignicki, par. ew. Waldau, kat. Lignica. W r. 1885 wś miała 1108 ha, 107 dm., 896 mk. (kat. 35), kościół ew. i szkoła. Przy wsi st. dr. żel. z Lignicy do Kohlfurt, odl. 130 klm. od Wrocławia. 2.) **W.**, dobra i wś, pow. bolesławski, par. ew. w miejscu, kat. Guentersdorf. W r. 1885 dobra miały 412 ha, 4 dm., 34 mk. (kat. 2): wś 1982 ha, 514 dm., 2522 mk. (kat. 42). Kościół ew., szkoła, zamek. Wś leży na granicy saskich Łużyc. Do r. 1816 należała do Górnych Łużyc. Istnieje w tej wsi od wieków bractwo strzeleckie, urządzające swój popis na Zielone Świątki. Część obszaru gminy wchodzi do pow. zgorzelickiego. 3.) **W.** *Neu*, 1237 *Niewenwalde*, *Neuwaldau*, dobra i wś, pow. żegański, par. ew. Kottwitz, kat. Neuwaldau. W r. 1885 dobra miały 296 ha, 6 dm., 71 mk. (kat. 18); wś 1228 ha, 137 dm., 685 mk. (ew. 333). We wsi kościół par. kat. i szkoła.

Waldaukadel, majętność, pow. gołdapski, st. p. Tollmingkehmen. Wznies. wynosi tu 400 st. npm.

Waldburg, huta żelazna, pow. elbląski, st. poczt. Dąbrowa (Damerau).

Waldburg 1.) dobra ryc., pow. szczycieński, st. p. Friedrichshof. 2.) **W.** al. *Capustigall*, dobra ryc., pow. królewiecki, st. p. Seepothen (ob.). 3.) **W.**, dobra i cegielnia, pow. gierdawski, st. p. Gr. Karpowen. 4.) **W.**, os., pow. welawski, st. p. Goldadler.

Waldburg-Heide, wś i os. karcz., pow. królewiecki, st. p. Brandenburg Opr.

Walddorf, kol. niem., pow. gródecki, 28 klm. na płn.-wsch. od Gródka, 12 klm. na płn. od sądu pow. i urzędu poczt. w Janowie koło Lwowa. Wś tworzy jedną gminę katastralną z Wiszenką Małą, liczy 17 dm., 92 mk. (3 gr.-kat., 6 izr., 83 ewang.; 3 Rus., 89 Niem.). Kolonia, założona na początku XIX w., liczyła wówczas 17 dm. a 45 mk. (Bredetzky „Historische Beitrag zum deut. Colonialwesen, Bruenn, 1812). *Lu. Dz.*

Walddorf, pow. wyrzyski, ob. *Rzęskowo* 2.).

Walddorf 1.) wś, pow. grudziądzki, st. p. W. Wołczyce, par. kat. Mokre; 67 ha (53 roli or.); 1885 r. 45 dm., 64 dym., 278 mk. (29 kat., 247 ew., 2 dyssyd.). Powstała w r. 1821 na wykarczowanym lesie, zwanym „Jamy". R. 1821 nabył tu karczmarz Chrystyan Hirsz 158 mr. za 12 tal. 15 sbr. rocznego kanonu i 2 tal. 15 sbr. podatku grunt. w wieczystą dzierżawę. Z czasem odłączono od lasu jeszcze 23 parcele, które miały płacić po 2 tal. czynszu od morgi (ob. Froehlich: „Gesch. des Graudenzer Kr.", I, str. 341). We wsi szkoła 1-klas. ew. 2.) **W.**, ob. *Laski* al. *Lasek*, wś, pow. starogardzki, st. p. Skórcz, par. kat. Pączewo, 65 ha (38 roli or., 13 łąk); 1885 r. 17 dm., 32 dym., 173 mk., 169 kat., 4 ew. Wś tę składają osady: Ziemianki i Smolniki. 3.) **W.** *Gross* al. *Buergerwald*, wś w nizinach gdańskich, pow. gdański nizinny, st. poczt. Gdańsk (odl. ¼ mili), par. kat. królewska kaplica w Gdańsku. Gleba bardzo urodzajna. Wś ma 28 gburs. posiadeł; 801 ha (260 roli or., 284 łąk); 1885 r. 30 dm., 38 dym., 224 mk., 23 kat., 201 ew. 4.) **W.** *Klein*, wś, tamże, nad Motławą, par. kat. Szotland. Zawiera 6 gburs. posiadeł i 7 zagr.; 174 ha (79 roli or., 41 łąk); 1885 r. 25 dm., 72 dym, 313 mk., 83 kat., 230 ew. Szkoła 1-klas. ew.

Walddorf 1.) wś, pow. kładzki, par. ew. Reinerz, kat. Rueckers. W r. 1885 miała 131 ha, 99 dm., 682 mk. (ew. 2). 2.) **W.**, dobra i wś, pow. szprotawski, par. ew. Mittel Giessmannsdorf, kat. Nieder Grossenbohrau. W r. 1885 dobra miały 200 ha, 3 dm., 42 mk. (1 kat.); wś 24 ha, 11 dm., 45 mk. kat.

Walddorf-Bach, ob. *Nowoleśniański potok*.

Walde, pow. bydgoski, ob. *Zalesie*.

Walde al. *Waldau*, kol. przy wsi Groditz, pow. niemodliński.

Waldeck, ob. *Borek*, pow. wejherowski, 473 ha (230 roli or., 13 łąk, 153 lasu); gleba mało urodzajna. W 1885 r. 22 dm., 36 dym., 226 mk., 198 kat., 28 ew. *Ks. Fr.*

Waldeck 1.) folw., pow. gierdawski, st. p. Nordenburg. 2.) **W.**, leśnic., pow. welawski, st. p. Taplacken. 3.) **W.**, folw., pow. niborski, st. p. Usdau. 4.) **W.** *Gross*, *Klein* i *Neu*, dobra i folw., pow. iławski, st. p. Domnau.

Waldecke 1.) leśniczówka do Pszczewa (Hiller-Gaertringen), 1 dm. i 5 mk. 2.) **W.**, leśn. rząd., pow. szremski, o 4 klm. ku wsch. od Mosiny, na praw. brzegu Warty; par. Rogalinek, okr. dworski Ludwigsberg (nadle-

śnictwo); 1 dm. i 6 mk.; powstało na obszarze zabranym kapitule pozn. *E. Cal.*

Waldegalen, dobra, w okr. tukumskim, pow. i par. talseńska (Kurlandya). Do dóbr należą folw. Noden i Megussen.

Waldek, niem. *Waldeck*, wś, pow. frywałdowski (Szląsk austr.), okr. sąd. jawornicki. Posiada kościół par. kat., szkołę ludową, 615 mk.

Walden, stacya dr. żel. bydgosko-pilskiej, w pow. wyrzyskim, o 11 klm. na zach. od Nakła, na obszarze Samostrzela; 1 dm., 9 mk.

Waldenburg, ob. *Walbrzych.*

Waldenburg al. *Putziger Stadtforst*, ob. *Kępino* al. *Leśnygród.* Wś ma 436 ha (190 roli or., 6 łąk, 150 lasu); 1885 r. 12 dm., 33 dym., 181 mk., 66 kat., 115 ew.; na hutę szklaną przypada 5 dm. i 85 mk. *Kś. Fr.*

Waldenburg, os., pow. nizinny, st. poczt. Seckenburg.

Waldenburg *Ober*, 1402 *Haws Waldinberg*, dobra i wś, pow. walbrzyski, par. kat. i ew. Walbrzych. W r. 1885 dobra miały 306 ha; wś 100 ha, 73 dm., 3614 mk. (kat. 1696). Jestto przedmieście miasta Walbrzych (Waldenburg).

Waldhaeuser, pol. *Leśne Domki*, os., tuż pod Zbąszyniem (Bentschen), w pow. międzyrzeckim, 7 dm., 73 mk.

Waldhaeuser 1.) kol., pow. wielkostrzelecki, ob *Czarkowice.* 2.) **W.,** kol., pow. wielkostrzelecki, ob. *Podborzany.*

Waldhaus 1.) os., pow. chojnicki, st. p. Gotthelp. 2.) **W.,** os. do Czerska, tamże, st. poczt. Czersk. 3.) **W.,** os. do Zbenin, tamże. 4.) **W.,** os. do Jarcewa (Zandersdorf). 5.) **W.,** osada do Gr. Wesseln, pow. elbląski. 6.) **W.,** osada do Szpęgawska, powiat starogardzki. 7.) **W.,** osada do Skarszew, pow. kościerski. 8.) **W.,** leśn. do Lindenbusch, pow. tucholski. 9.) **W.,** os. do Jabłowa, pow. starogardzki. 10.) **W.,** os. do Małej Słońcy, pow. tczewski. 11.) **W.,** os. do Nielubia, pow. wąbrzeski. 12.) **W.,** os. do Sumina, pow. starogardzki. 13.) **W.,** leśn., pow. kościerski, st. p. Głodowo. 14.) **W.,** leśn., pow. świecki, st. p. Louisenthal w pow. bydgoskim. 15.) **W.,** leśn., pow. chojnicki, st. p. M. Gaczna. *Kś. Fr.*

Waldhaus 1.) różne osady leśne, w pow.: babimoskim, kościańskim pod Jurkowem i Borówkiem, krobskim pod Krajewicami, międzyrzeckim pod Łomnicą, średzkim pod Czarnem Piątkowem. 2.) **W.,** dowolna nazwa nadleśnictwa Borek pod Samostrzelem, w pow. wyrzyskim. 3.) **W.,** pol. *Domnikowo* al. *Dominikowo*, os. niegdyś do Jastrzębia, w pow. bydgoskim, miała w 1830 r. 3 dm. i 32 mk.

Waldhausen 1.) majętność, pow. fyszhuski, st. p. Drugehnen. 2.) **W.,** nadleśn., pow. wystrucki, st. p. Gross Bubainen. 3.) **W.,** majętność, pow. labiewski, st. p. Labiawa. 4.) **W.,** majętność, pow. ządzborski, st. d. Rudwangen.

Waldheim, pol. *Folwark Leśny*, folw. i os., w pow. wschowskim, o 13 klm. na płn.-zach. od Wschowy, przy trakcie do Wolsztyna; par. Brenno, poczta w Wijewie (Weine), st. dr. żel. w Wschowie (Fraustadt). Folw. do Wijewa ma 5 dm., 19 mk.; istnial już przed r. 1793. Os. 4 dm. i 69 mk., wchodzi w skład okręgu wiejs. Wijewo.

Waldheim, pow. brodnicki, ob. *Płowężek.*

Waldhoefen, wś, pow. królewiecki, st. p. Neuhausen.

Waldhoehe, majętność, pow. gierdawski, st. p. Gierdawy (Gerdauen).

Waldhof 1.) leśniczówka do Obry, w pow. babimoskim. 2.) **W.,** leśniczówka do Kruszewa, w pow. czarnkowskim. 3.) **W.,** folw. do Klenki, w pow. pleszewskim (Jarocin); poczta w Nowem Mieście.

Waldhof 1.) leśn. do Osieczna, pow. starogardzki, st. p. Czarna Woda. 2.) **W.,** folw. do Stańkowa, pow. suski, st. p. Stańkowo (Riesenburg), 5 dm., 73 mk. 3.) **W.,** os. do Paparzyna, pow. chełmiński, st. p. Gorzuchowo. Stoi tu tylko dom myśliwski. 4.) **W.,** folw. pod Grudziądzem, pow. grudziądzki.

Waldhof 1.) leśnictwo, pow. tylżycki, st. p. Heinrichswalde. 2.) **W.,** majętność, pow. królewiecki, st. p. Lindenau bei Koenigsberg. 3.) **W.,** majętność, pow. gierdawski, st. p. Nordenburg. 4.) **W.,** majętność, pow. lecki, st. p. Rhein. 5.) **W.,** folw., pow. świętosiekierski, st. p. Siegfriedswalde.

Waldhof, folw. dóbr Lenschuetz, w pow. kozielskim.

Waldienen, folw., pow. labiewski, st. p. Laukischken.

Walditz 1.) *Gross*, 1371 *Waldicz*, wś, pow. lwowski (Szląsk), par. ew. w miejscu, kat. Warthau. W r. 1885 miała 716 ha, 155 dm., 720 mk. (12 kat.). Nabożeństwo ewang. odprawiało się tu od r. 1742 w szopie. Kościół wystawiono w r. 1770. Szkoła istnieje od r. 1742. Kaplica kat. jest filią kościoła w Warthau. Granicą wsi płynie rz. Bobrawa (lewy dopł. Odry). 2.) **W.** *Wenig*, *Wenigen Waldicz* 1369, wś, pow. lwowski, par. ew. Gross Walditz, kat. Warthau. W r. 1885 wś miała 196 ha, 4 dm., 255 mk. (kat. 4); szkoła ew. 3.) **W.,** wś, pow. Neurode (dawniej kładzki), par. kat. i ew. Neurode (Stara Huta). W 1885 r. wś miała 604 ha, 145 dm., 1329 mk. (ew. 55). Szkoła kat. W. Ober, dobra, miały 160 ha, 6 dm., 81 mk. (28 ew.); W. Nieder, dóbra, 152 ha, 1 dm., 16 mk. kat.

Waldkathe 1.) os. do Skarszew, pow. kościerski. 2.) **W.,** os. do Bąkowa, pow. gdański górny.

Waldkatthen, wś z os. młyń., w Pomezanii,

pow. suski, st. p. i par. kat. Prabuty, 10 ha (9 roli or.); 1885 r. 9 dm., 13 dym., 66 mk.; 9 kat., 57 ew. *Ks. Fr.*

Waldkeim 1.) dobra ryc. i 2.) **W.** *Posmahlen*, wś, pow. iławski, st. Creuzburg Ostpr.

Waldkrantz, ob. *Eckstelle* i *Starczanowskie leśnictwo.*

Waldkrug (niem.), pow. łódzki, ob. *Konstantynów* 9.).

Waldkrug 1.) pol. *Borowa Karczma*, pow. wschowski, ob. *Halbmond.* 2.) **W.,** tak nazwano w nowszych czasach *Jelonek*, leśniczówkę w pow. gnieźnieńskim (Witkowo).

Waldkrug, ob. *Pilzenkrug.*

Waldkrug, majętność, pow. fyszhuski, st. p. Pillau.

Waldmuehle, tak nazwano *Biankowo*, młyn do Drawska, w pow. czarnkowskim (Wieleń).

Waldmuehle, ob. *Słupski Młyn.*

Waldow w (dok.), pow. licbarski, ob. *Napratten.*

Waldpothen, folw., pow. królewiecki, st. p. Seepothen.

Waldpusz, niem. *Waldpusch*, rzka, lewy dopływ Omulwi, ob. *Wałpusz.*

Waldpusch, wś, ob. *Wałpusz.*

Waldrevier i *Waldwiesen*, dobra, powiat szprotowski, par. ew. i kat. Szprotów. W r. 1885 było 3453 ha (3001 ha lasu, 396 ha łąk i 39 ha roli).

Waldsdorf, os. pod miastem pow. Gródek, ob. *Walddorf.*

Waldsee, wybud., pow. rastemborski, st. p. Rastenburg.

Waldstaedtenfuss, kol. i fol. dóbr Krzywiczyny, w pow. kluczborskim.

Waldstein, dobra, pow. kładzki, par. ew. Reinerz, kat. Rueckers. W r. 1885 miały 522 ha, 8 dm., 136 mk. (ew. 8).

Waldstein, majętność, pow. królewiecki, st. p. Liska-Schaaken.

Waldungen, nowa nazwa *Borzyszkowa*, w pow. wyrzyskim.

Waldwasser, rzka, zwana też *Leśna Struja*, ob. *Strzegowa.*

Waldwinkel, leśnicz., w pow. odolanowskim, księstwie krotoszyńskiem.

Waldvorwerk 1.) pol. *Leśny Folwark*, pow. babimoski, o 5 klm. na płd. od Babimostu (Bomst), 1 dm., 4 mk. 2.) **W.,** folw. rząd. do Hamru, pow. babimoski, ku płd. od Lutomyśla, 2 dm., 40 mk. 3.) **W.,** folw. do zamku trzcielskiego, w pow. międzyrzeckim, 4 dm., 73 mk. 4.) **W.,** folw. do Rakowni, w pow. obornickim, o 6 klm. na płd.-wsch. od Gośliny Murowanej, 1 dm. i 22 mk. *E. Cal.*

Waldvorwerk 1.) folw., pow. wrocławski, ob. *Ransern.* 2.) **W.,** pow. głogowski, ob. *Rietscheutz.* 3.) **W.,** pow. toszecko-gliwicki, ob. *Kozłów.* 4.) **W.,** pow. zielonogórski, ob. *Schwarmitz.* 5.) **W.,** folw., pow. zielonogórski, ob. *Schweinitz.* 6.) **W.,** folw. dóbr Prittag, pow. zielonogórski.

Waldyca, rzka na Szląsku, śród gór Sowich, na obszarze pow. Neurode, płynie od wsi Walditz.

Wale 1.) wś i *W. Sołki* al. *Sołki*, folw. i os. młyn. nad rz. Krzemienicą al. Krzemionką, pow. rawski, gm. Czerniewice, par. Krzemienica. Wś ma 13 dm., 140 mk., 90 mr. Co do folw. i os. młyn. ob. *Sołki.* W 1827 r. 23 dm., 130 mk. Na początku XVI w. łany folw. i kmiece dają dziesięcinę pleb. w Krzemienicy, a kmiecie kolędę po pół grosza z półłanku (Łaski, L. B., II, 303). Według reg. pobor. pow. rawskiego z r. 1579 wś W., w parafii Krzemienica, miała 5 posiadaczy na 2 i pół łanach (Zródła dziej., Mazowsze, 188). 2.) **W.** al. *Walle*, wś, pow. władysławowski, gm. Giełgudyszki, par. Szaki, odl. od Władysławowa 25 w., ma 10 dm., 134 mk. W r. 1827 9 dm., 106 mk. 3.) **W.,** wś, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów (odl. 11 w.), ma 12 dm., 113 mk. W 1827 r. 12 dm., 90 mk. 4.) **W.** *Borowe*, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Wysoka Ruda, odl. od Władysławowa 33 w., ma 5 dm., 40 mk. W 1827 r. 4 dm., 45 mk.

Valea Neagra, pow. kimpoluński, ob. *Negrylassa.*

Walechy 1.) *Ciepły stok* i 2.) **W.** *Mońki*, dwie wsi, pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Rutki. R. 1578 Waliochy płacą od 2 łan.

Walecznina, szczyt w Karpatach wschod. (1184) mt. wzn.), należy do łańcucha idącego w kierunku od płn.-zach. ku płn.-wsch. We wsch. części zowie się to pasmo Maradykiw. Ciekawem zjawiskiem jest iż pasmo to, ze szczytami w ogóle 400 mt. przenoszącemi, nie stanowi tu wcale działu wód, lecz pasmo zwane Wierchowiną, które przecież od pasma Maradykiw o 200 do 300 mt. jest niższem. Jeszcze więcej na płd. od pot. Wierchowiny ciągnie się grzbiet Połonina Borsawa, którego szczyty 1300—1500 mt. npm. się wznoszą, a przecież żadnej wododzielnej linii nie stanowią. Sam szczyt Walecznina jakkolwiek nie najwyższy w pasmie Maradykiw (Berdo 1199 mt.), lecz o najlepiej rozwiniętych stokach, najlepiej jest zroszony strumieniami. U płn. stoków wypływa Klimczanka, u południowych z sześciu strumieni źródliskowych powstaje pot. Jazestrów, u płd.-wschod. pot. Roztoka. Wszystkie te strumienie wpadają po krótkim biegu do górnego Stryja. Cała okolica jest doskonale zalesioną. *E. R.*

Valefka w dok. 1297 i *Valefica* 1342 r., struga pod Puckiem. R. 1297 nadaje prob. pucki Lambert cystersom w Oliwie połowę młyna, który razem z komesem Radosławem

(cum comite Radislao) ze Strugi, był pobudował nad strumykiem „qui Valefka nuncupatur“. W wielkim zaś przywileju oliwskim z r. 1342 zachodzi przy wymienieniu drogi z Pucka bo Piaśnicy wiodącej „rivulus Valefica“ (ob. Perlbach: P. U. B., str. 492). *Ks. Fr.*

Walegocułowo al. *Gocułowo*, mczko nad jarem Wielki Kujalnik, powiat ananiewski gub. chersońskiej, o 25 w. na płd. od Ananiewa, ma 691 dm., 4300 mk., szkołę ludową, targi tygodniowe.

Walejki, wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Uszpol, o 76 w. od Wiłkomierza.

Walejkiszki, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 68 w. od Nowoaleksandrowska.

Walejkowo, wś włośc., pow. dryssieński, par. Oświej, należy do dóbr skarb. Stryżyno.

Walencin 1.) pow. pułtuski, gm. Zegrze, par. Zatory. 2.) **W.**, pow. lipnowski, mylnie, ob. *Wolęcin.*

Walenciszki, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Kalwarya (odl. 8 w.), ma 10 dm., 69 mk.

Walenciszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 26 w. od Nowoaleksandrowska.

Walenczów, wś i folw. nad rz. Okszą, pow. częstochowski, gm. Opatów, par. Kłobucko, odl. 20 w. na płn. od Częstochowy, przy szosie do Wielunia. Wś ma 50 dm., 293 mk., 521 mr.; folw. 9 dm., 30 mk.; gorzelnia, piec wapienny, kopalnia wapna. W 1827 r. 50 dm., 430 mk. Dobra W. składały się w r. 1882 z fol.: W., Julianów al. Dębowiec i Posadówka, rozl. mr. 1121: fol. W. i Julianów al. Dębowiec gr. or. i ogr. mr. 555, łąk mr. 43, past. mr. 8, lasu mr. 354, nieuż. mr. 26; bud. mur. 11, drewn. 10; płodozm. 15-pol., las nieurządzony; fol. Posadówka gr. or. i ogr. mr. 108, łąk mr. 22, past. mr. 2, nieuż. mr. 3; bud. mur. 1, drewn. 4; płodozm. 8-pol. Wś W. os. 47, mr. 521; wś Hutka Stara os. 24, mr. 294. W połowie XV w. wś królewska, w par. Kłobucko, miała łany km., z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 10 grzyw., dawano klasztorowi mstowskiemu. Kmiecie dają meszne kościołowi w Kłobucku z łanu po korcu żyta i korcu owsa (Długosz, L. B., III, 154). Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 wś W., należąca do zamku krzepickiego, miała $13^1/_2$ łan. km., 1 sołt. (Pawiński, Małop., 79). W XVII w. W. wchodził w skład sstwa kłobuckiego. *Br. Ch.*

Walenczuny, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Giełgudyszki, odl. od Władysławowa 32 w., ma 12 dm., 99 mk., 485 mr. W 1827 r. 9 dm., 110 mk. Wchodziła w skład dóbr Giełgudyszki Dolne.

Walenczyna *Mała* i *Wielka*, właściwie *Falęcino*, niem. *Wallenczinnen Gross* i *Klein*, dwie wsi i leśn., pow. jańsborski, st. p. Drygały (Drygallen).

Walenczyzna al. *Waleńszczyzna*, folwark dóbr Skomlin (ob.), w powiecie wielnńskim. W 1827 r. 1 dm., 6 mk.

Walendów, wś, folw. i os. młyn., pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn, odl. 14 w. od Błonia, 307 mk., młyn wodny Konopka. W 1827 r. 18 dm., 180 mk. W 1881 r. fol. W. Lipnik, z os. młyn. Konopka, oddzielony od dóbr Nadarzyn, rozl. mr. 892: gr. or. i ogr. mr. 451, łąk mr. 141, wody mr. 36, lasu mr. 221, nieuż. mr. 44; bud. mur. 6, drewn. 5; płodozm. 9-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu i zwiru, młyn i wiatrak. Wś W. ma 29 os., 231 mr. Wchodziła w skład dóbr Nadarzyn. Według reg. pob. pow. warszawskiego z r. 1580 wś W. al. Walentowo, w par. Nadarzyn, dzierżawiona przez S. Dąbrowskiego, miała 8 łan., pół łanu należącego do folw., 1 młyn (Zródła dziej., XVI, 286). *Br. Ch.*

Walendzięta, pow. makowski, ob. *Budzyno W.*

Walendziuki, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Siemiatycze, o 47 w. od Bielska, ma 68 dzies. ziemi włośc.

Waleniszki, wś włośc. nad jez. Szwejcie, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrowo (dawniej Oława), okr. wiejski Galintany, o 6 w. od gminy a 65 w. od Trok, ma 9 dm., 64 mk. kat. (w 1864 r. 28 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Niemonajcie.

Walennik, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Brodziec, o 59 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Walente, może *Walencie*, al. *Niekrzyce*, *Niekrzysze*, wś, pow. sejneński, gm. i par. Kopciowo, odl. od Sejn 28 w., ma 11 dm., 106 mk. W r. 1827 wś rząd. Niekszysze w par. Sereje, ma 6 dm., 43 mk.

Walentkowa, szczyt tatrzański, tak nazwany przez górali zakopiańskich; Korzystka zowie go Granatem, na mapie austr. sztabu zowie się „Nad Kamieniem“. Szczyt Walenkowej 2158 mt. wysoki, wznosi się na grzbiecie, kotlinę Pięciu polskich stawów od płd.-zach. zamykającym. Dwoma przełęczami około 200 mt. wciętymi łączy się W. na płn. ze Świnnicą (2293), na płd.-wschód z Gładkiem (2072 mt.). U płn. stoków W., w poziomie o 270 mt. niższym, znajduje się basen Zadniego stawu (1889 mt.), u południ. zaś stoków W. poczyna się obszerna i szeroka dolina Cichej, należącej do dorzecza Czarnego Wagu. *E. R.*

Walentorowszczyzna (*Walentynowszczyzna?*), zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Przebrodź (o 10 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe (poprzednio Wołoszewskich) Bie-

lowce, o 52½ w. od Dzisny, 1 dm., 4 mk. prawosł. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.).

Walentów 1.) wś, pow. radzymiński, gm. Rudzienko, par. Dobre, ma 106 mk., 167 mr. włośc. 2.) **W.** al. *Walentynów*, os. leś., pow. łowicki, gm. i par. Nieborów, ma 13 mk., 16 mr. obszaru. Należy do dóbr Nieborów.

Walentów 1.) al. *Hołuby*, folw. u źródeł rzki Bołotnicy, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Łosznica, o 2 w. od st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej Bojary. 2.) **W.**-*Bór*, folw., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemkowo, o 16 w. od Mińska. *A. Jel.*

Walentowo al. *Kowalewszczyzna*, wś, pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. Czernikowo, odl. 16 w. od Lipna, ma 29 dm., 207 mk., 108 mr. Wchodziła w skład dóbr Niedźwiedź.

Walentynów 1.) os. fabr., cukrownia, pow. kutnowski, gm. i par. Żychlin, odl. 14 w. od Kutna. Istnieje na obszarze wsi Budzyń. Ma 10 dm., 620 mk., 30 mr. obszaru. Połączona szosą ze stacyą Pniewo dr. żel. warsz.-bydg. (odl. 3 w.). Przy osadzie szkoła początkowa i kantorat ewang. Cukrownia założoną została w 1853 r. jako przedsiębiorstwo akcyjne, stanowiące przeważnie własność L. Kronenberga. Przy cukrowni jest rafinerya. W r. 1876 produkcya przedstawiała wartość 664000 rs., przy użyciu 460 robotników; r. 1880 wyrobiono za 550000 rs. (757 robot.). 2.) **W.**, wś, pow. kutnowski, gm. i par. Kutno, ma 9 dm., 116 mk., 96 mr. Wchodziła w skład dóbr Kutno. 3.) **W.**, wś, pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Suserz, ma 9 mk., 20 mr. 4.) **W.**, przył. Lubienia, w pow. włocławskim. 5.) **W.** al. *Walentów*, kol., pow. kolski, gm. Kośmin, paraf. Dobrów, odl. od Koła w. 10; ma 11 dm., 69 mk., 128 mr. Wchodziła w skład dóbr Kwiatków. 6.) **W.**, wś, pow. rawski, gm. i par. Budziszewice, odl. 24 w. od Rawy, ma 23 dm., 220 mk., 249 mr. W 1827 r. 15 dm., 85 mk. 7.) **W.**, wś, pow. iłżecki, gm. i paraf. Krzyżanowice, odl. od Iłży 6 w., ma 27 dm., 188 mk., 448 mr. włośc. i 1 dwor. Wchodziła w skład dóbr Krzyżanowice. 8.) **W.**, fol., pow. iłżecki, gm. i par. Lipsko, odl. 24 w. od Iłży. Folw. ten, oddzielony od dóbr Maruszew, ma 201 mr. obszaru (176 mr. roli, 21 mr. lasu), 2 bud. mur. i 2 drew. 9.) **W.**, wś, pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów. 10.) **W.**, wś, pow. łukowski, gm. Łysobyki, 18 dm., 141 mk., 281 mr. ziemi. *Br. Ch.*

Walentynów 1.) folw., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Ziembin, o 27 w. od Borysowa. 2.) **W.**, *Walentynówka* al. *Kosicze*, folw. nad rz. Jatrą, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Poczepowo, o 14 w. od Nowogródka; własność mieszczańskiej rodziny Turczynów, ma przeszło 1½ włóki; grunta wyborne, miejscowość falista.

Walentynów al. *Walentynowo* 1.) majętność, w pow. inowrocławskim, o 19 klm. na płd.-wschód od Gniewkowa, przy granicy królestwa polskiego, tuż pod Chróstowem; par. Chlewiska, poczta w Dąbrowie (Louisenfelde), st. dr. żel. w Gniewkowie (Argenau); z folw. Krzykacz i Nowiny ma 9 dym., 144 mk. katol. i 676·26 ha (382·12 roli, 28·61 łąk, 68·42 past., 178·60 lasu, 17·05 nieuż., 1·46 wody); gorzelnia parowa, cegielnia, chów i tucz bydła holenderskiego; właścicielką jest Leokadya z Modlińskich Mlicka. W. powstał w nowszych czasach po r. 1830 i należał do Modlińskich. 2.) **W.**, wś i folw., pow. odolanowski, w okolicy Raszkowa, par. Pogrzybów, poczta w Raszkowie, st. dr. żel. w Ostrowie. Wś z Bykownią tworzy okrąg mający 41 dm., 286 mk. katol. i 227 ha (227 roli). Folw. do Pogrzybowa ma 3 dm., 46 mk. 3.) **W.**, urzęd. *Valentinowo*, wś, pow. wyrzyski, o 4 klm. na płn.-zachód od Łobżenicy, rozłożyła się na przestrzeni 2½ klm. między jez. Ostrowitem i płn.-wsch. kończyną jez. Sławianowskiego, wzdłuż granicy pow. złotowskiego, w okolicy wzn. 108—117 mt. npm.; par. i poczta w Łobżenicy (Lobsenz), szkoła w miejscu, st. dr. żel. o 15 klm. w Krajence (Krojanke); ma 36 dm., 250 mk. katol. i 430 ha (364 roli). *E. Cal.*

Walentynówka, ob. *Walentynów* 2).

Walentynowo 1.) al. *Walęcinów*, os., pow. pułtuski, gm. Kozłowo, par. Szyszki, ma 7 mk., 18 mr. 2.) **W.**, os., pow. władysławowski, w dobrach Giełgudyszki Dolne. 3.) **W.**, folw., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Olwita. Nie podany w nowszych spisach urzęd.

Wale-Perży, kolonia bułgarska przy ujściu bałki t. n. do rz. Kurgiż-Kitoj, pow. benderski gub. bessarabskiej, o 79 w. na płd.-zach. od Bender, ma 220 dm., 1440 mk. (Bułgarów i Mołdawianów), cerkiew. Mieszkańcy, oprócz rolnictwa, zajmują się hodowlą bydła, ogrodnictwem i uprawą wina. Założona w 1830 r. przez wychodzców bułgarskich.

Waleputna al. *Walle Putna*, wś, pow. i obw. sąd. kimpoluński, leży śród Karpat bukowińskich, w dzikiej górskiej okolicy. Na obszarze wsi powstaje znaczny potok Putna, płynący głębokim skalistym wąwozem do sąsiedniej gm. Pożoryty, gdzie uchodzi do Mołdawy. U źródeł Tyniszu (dopł. Putny) wznosi się szczyt Strynsul (1377 mt.) a nad Putną na płd.-wsch. Sapih (1428 mt.). We wsi stacya poczt. na trakcie Suczawa-Bystrzyca (odl. 87 klm. od Suczawy). Wś ma 348 mk.; par. gr. nieun. w Jakobenach. Obszar większ. pos. należy do funduszu religijnego.

Walercin 1.) *Wólka*, wś, pow. nowomiński, gm. Dębe Wielkie, par. Pustelnik, ma 11 os., 125 mk., 279 mr. Wchodziła w skład dóbr Dębe Wielkie. 2.) **W.**, folw. dóbr Bzite, w pow. krasnostawskim.

Walerów, wś, pow. sokołowski, gm. Grochów, par. Czerwonka, ma 15 dm., 189 mk., 17 os., 334 mr. Wchodziła w skład dóbr Grochów.

Walerówka, pow. radomyski, mylnie za: *Waleryanówka* (ob. *Teklinówka* 2).

Walerowo, dobra, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 66 w. od Kowna.

Walertyszki, folw., pow. telszewski, w zarządzie mta Kretyngi, o 66 w. od Telsz.

Walerya, potok, lokalna nazwa pot. Dąbrowy, dopł. Wisły w pow. tarnobrzeskim (ob. *Dąbrowa*, t. I, 930).

Waleryampol, ob. *Waleryanpol.*

Waleryanów 1.) pow. nowomiński, gm. Barcząca, par. Mińsk, ma 47 mk., 205 mr. 2.) **W.,** fol., pow. opoczyński, gm. Ossa, par. Studzianna, odl. od Opoczna 21 w., ma 3 dm., 7 mk., 180 mr. 3.) **W.,** folw., pow. sierpecki, gm. Borkowo, par. Sierpc (odl. 7 w.), ma 2 dm., 7 mk., 581 mr. (150 mr. roli, 345 mr. lasu, 81 mr. zarośli, 5 mr. nieuż.); bud. drew. 7, las urządzony. 4.) **W.,** folw., pow. wyłkowyski, gm. Olwita, par. Wierzbołów, odl. od Wyłkowyszek 11 w., ma 2 dm., 56 mk. 5.) **W.**, os., pow. maryampolski, gm. i par. Poniemoń. *Br. Ch.*

Waleryanów 1.) folw. nad rzką Olchówką (lew. dopł. Uździanki), pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. i par. katol. Uzda, dawna własność Zawiszów, teraz drogą wiana Krasińskich, należy do domin. Kuchcice. Łąki dobre. 2.) **W.**, *Waleryanowo* al. *Foliany*, wś i folw., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. i par. katol. Uzda, gm. Szack, paraf. prawosł. Chotlany, o 80 w. od Ihumenia. Wś ma 15 osad; za poddaństwa należała do domin. Tołkaczewicze hr. Grabowskich. Folw. i dziś w tem dziedzictwie. Grunta lekkie, piaszczyste, miejscowość leśna.

Waleryanów 1.) al. *Waleryanowo*, wś, pow. krotoszyński (Koźmin), o 6 klm. na płn.-wschód od Pogorzeli. Powstała około r. 1840 na obszarze Głoginina przez osadzenie włościan wsi Góreczek i wchodziła w skład majętności zimnowódzkiej; par. Cerekwica, pocz. w Borzęciczkach (Radenz), st. dr. żel. o 11 klm. w Koźminie; ma 24 dm., 159 mk. (152 katol., 7 prot.) i 97 ha (92 roli). 2.) **W.**, wś, pow. poznański, o 7 klm. na wschód-płn. od Stęszewa, między holendrami Rosnowskiemi a Rosnowem; par. Komorniki, poczta w Stęszewie, st. dr. żel. w Dąbrówce o 7 klm.; z młynem Rosnowskim ma 21 dm., 170 mk. (132 kat., 38 prot.) i 198 ha obszaru (178 roli). *E. Cal.*

Waleryanówka, zaśc., pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Uszpol, o 53 w. od Wiłkomierza.

Waleryanówka al. *Hryszkówka*, słoboda, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Potijówka, par. praw. Czajkówka, o 18 w. od Radomyśla, ma 47 mk.

Waleryanowo 1.) folw. nad rz. Miadziołką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 100 w. od Dzisny, 1 dm., 17 mk. 2.) **W.**, wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 15 w. od Mińska, ma 6 osad; miejscowość leśna.

Waleryanpol, folw., pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Pieniuga, należy do dóbr Iwaszkiewicze, Michała Ostromęckiego.

Waleryany, wś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Mszczonów, ma 139 mk., 363 mr.

Waleryn, folw., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 21 w. od Oszmiany a 19 w. od Dziewieniszek, ma 5 mk. katol.; własność Lawdańskiego. *A. T.*

Waleryszki, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 32 w. od Poniewieża.

Walesaca, potok na Bukowinie, w pow. kimpolúńskim. W. jest prawym dopł. Suchej, należącej do dorzecza Mołdawy. Potok ten, $5^1/_2$ klm. długi, płynie szerokim wąwozem. Stoki grzbietu lewego Asculita (1019 mt.) spadają stromiej ku dol. potoku niż brzeg prawy ze szczytem Frasin (842 mt.); w ogóle zalesiony wąwóz, którym płynie potok, nie wykazuje śladów znaczniejszej erozyi. Pod osadą Frasin wpada potok W. w poziomie ok. 515 mt. do Suchej. *E. R.*

Walesaka (właśc. *Valea-Seaca*), potok, prawy dopł. Mołdawy. Wypływa u wschod. stoków granicznego szczytu Valea-Seaca (869 mt.), w poziomie ok. 670 mt. Płynąc najpierwej w kierunku czysto wschodnim, płynie szerokim i płaskim wąwozem górskim, zamkniętym na lewo szczytem Runcu (657 mt,). Wzdłuż rzeki rozmieściła się obszerna osada Valea-Seaca. Mijając osadę w poziomie ok. 430 mt. stanowi ten potok przeszło 8 klm. granicę między Bukowiną a Mołdawią. W tej części biegu płynie pot. W. najpierwej ku płn.-wschodowi, poczem dopłynąwszy na kilkadziesiąt metrów do jednego z ramion Mołdawy skręca pod kątem 90°, płynąc ku południowemu-wschodowi równolegle i zawsze już w bliskiej od Mołdawy odległości. Nieco poza granicą wpływa pot. Walesaka do Mołdawy w poziomie ok. 395 mt. Pot. Walesaka nie przyjmuje żadnych dopływów. *E. R.*

Walesaka z przys. *Miron*, wś nad rzką Walesaką, pow. suczawski. Wś leży na samej granicy Mołdawii. Wzgórze Obreja na

lew. brz. Walesaki wzn. 440 mt., Obczyna Walesaka w zach. stronie wsi, u zródeł Walesaki (dopł. Mołdawy), wzn. 869 mt. Gmina ma 1286 mk., obszar dwor. 87 mk. We wsi cerkiew par. gr. nieun.; st. poczt. w Gurahumora. Obszar większy należy do klasztoru Slatina w Mołdawii.

Waleszczyn, przys. Puźników, nad rzką Czerniawa, pow. kołomyjski.

Walew al. *Walewo, Walowo* (Lib. B. Łaskiego), wś i fol., pow. łęczycki, gm. i par. Mazew, odl. od Łęczycy 12 w. Wś ma 2 dm., 45 mk., 16 mr.; fol. 4 dm., 308 mr. (276 roli), wiatrak. W r. 1827 było 5 dm., 48 mk. Wzgórze pod Walewem, wzn. 525 st. npm., jest jednym z najwyższych punktów w powiecie. Znajdują się tu stare nasypy ziemne. Jest to gniazdo Walewskich h. Amadey; Stanisław dziedzic znany w r. 1424 (Herbarz Kapicy, str. 438). W r. 1520 W. należy do paraf. w Sławoszewie. Mieszka tu drobna szlachta bez kmieci; dają dziesięcinę pleban. w Sławoszewie. Akta podskarbińskie z r. 1576 podają tu Macieja Zalieskiego, mającego $1^1/_2$ łana i 5 zagr. W ostatnich czasach od Romana Sławińskiego nabył wś Henryk Maciejowski. *B. M. Wit.*

Walewaczy, ob. *Walkowszczyzna.*

Walewice 1.) w dok. z r. 1415 *Walawice*, wś, fol. i dobra nad rz. Mrogą, przy ujściu do Bzury, pow. łowicki, gm. i par. Bielawy (st. poczt.). Leżą pomiędzy Sobotą a Bielawami, odl. 19 w. od Łowicza, 10 w. od Pniewa (st. dr. żel. warsz.-bydg.) i 3 w. od Bielaw, mają 38 dm. (15 folwarcz.), 365 mk., dwa młyny wodne. Piękny pałac murowany piętrowy śród parku. Dobra W. (własność Grabińskiego) składały w r. 1885 folw.: W., Piotrowice i Przęsławice, Gaj, obręb leśny Stanisławów, młyn Świedrowski, rozl. mr. 4115: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 719, łąk mr. 491, pastw. mr. 33, nieuż. mr. 10; bud. mur. 18, drew. 3, w os. młyn. Swiedrowskie i os. leśnej bud. drew. 8; płodozm. 10-pol.; folw. Przęsławice i Piotrowice gr. or. i ogr. mr. 652, łąk mr. 226, pastw. mr. 224; bud. mur. 16, drew. 2; płodozm. 14-pol.; folw. Gaj gr. or. i ogr. mr. 148, pastw. mr. 11; bud. mur. 7, drew. 2; obręb leśny Stanisławów mr. 1526, nieuż. mr. 86; las urządzony. W skład dóbr wchodziły wsi: W. os. 23, mr. 289; wś Wojewodza os. 14, mr. 240; wś Gaj os. 22, mr. 377; wś Piotrowice os. 11, mr. 121; wś Marywil os. 39, mr. 527; wś Władysławów os. 22, mr. 373; wś Mrogi os. 14, mr. 21. Ponieważ wś W. przeniesioną została w obecnem wieku przez właściciela na inne miejsce lud nazywa tę nową osadę „Przymus“ a kolonię przy wsi „Przysranki“. W r. 1827 było tu 24 dm., 326 mk. Władysław „heres regni Polonie“ wydaje tu w r. 1316 dn. 28 marca przywilej dla wsi „Kazome“ (Kod. Wielk., n. 981). Nie wiadomo czy należy tu rozumieć wś Kazanie (dziś pow. włocławski), czy może Kazuń, dawniej „Kazom“, w pow. warszawskim. W akcie Ziemowita, ks. mazow., nadającym r. 1415 prawo niemieckie wsiom Warsza, sędziego rawskiego, występuje „Goworco de Walawice thesaurarius“ (Kod. Mazow.). W r. 1490 dziedzicem jest Tomasz z W., chorąży łęczycki. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę pleb. w Kompinie (od r. 1445), folw. w Sobocie, pleban zaś w Bielawach pobierał tylko kolędę (Łaski, L. B., II, 264, 428). Według reg. pob. pow. sochaczewskiego z r. 1579 wś W., w par. Chruślin, miała łan. 10 w jednej części a 27 łan. i rzem. w drugiej części (Źródła dziej., XVI, 149). W r. 1728 zachodzi sprostowanie granic między Bielawami własnością Franciszka z Góry Skarbka, chor. łęcz. i ststy tuszyńskiego, a Walewicami, własnością Józefa Walewskiego, stolnika inowrocławskingo. W czasie przechodu wojsk francuskich w r. 1809 bawił tu cesarz Napoleon jako gość u słynnej z piękności żony ówczesnego dziedzica dóbr Walewskiej Anastazowej, z domu Łączyńskiej. Pamiątką przechodu wojsk francuskich są ślady cmentarza (w lesie), na którym chowano zmarłych żołnierzy. W tej wsi przyszedł na świat dn. 4 maja 1810 r. Aleksander Walewski, syn naturalny Napoleona i Walewskiej, głośny później mąż stanu, minister francuski za Napoleona III († 1868 w Strasburgu). 2.) **W.**, os. młyń., pow. noworadomski, gm. i par. Sulmierzyce, 1 dm., 27 mk., 288 mr. *R. Ocz.-B. Ch*

Walewo, wś w lesie Brzezińskim, pow. koniński, gm. Piorunów, par. Wyszyna, odl. od Konina 14 w., ma 4 dm., 21 mk.

Walewki al. *Wolewki*, wś, pow. orszański, gm. Chłystowo, ma 13 dm., 91 mk.

Walewskie *Rządowe* i *W. Prywatne*, dwie wsi nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. i par. Szpital, odl. o 22 w. od Lipna, mają 23 dm., 262 mk., 121 mr. W r. 1827 było 13 dm., 134 mk. W. Rządowe należały dawniej do kapituły włocławskiej a przeszedłszy na własność rządu wchodziły w skład dóbr Lenie.

Walęcinów, ob. *Walentynowo.*

Walga, fol. i wś, pow. słupecki, gm. Dłusk, par. Pyzdry, odl. 12 w. od Słupcy, odłączony od dóbr Rataje, ma 380 mr. (119 mr. roli, 93 łąk, 156 pastw., 12 nieuż.); 2 bud. mur., 1 drew. Wś ma 5 os., 38 mr.

Walgun, jezioro, w okr. tukumskim (Kurlandya), łączy się strugą Szlok z jez. Kanner, leżącem na pograniczu gub. inflanckiej.

Walibusza, wioska, pow. jampolski, okr. pol. Babczyńce, gm. i par. Dzygówka, pomię-

dzy Buszą i Neczajówką, ma 14 osad, 28 dzies.

Walichnowy, w XVI w. *Walknowy*, wś, kol., fol. i dobra, pow. wieluński, gm. Sokolniki, par. Walichnowy, odl. 15 w. od Wielunia, posiada kościół par. murowany, st. poczt. (przeniesioną z Naramic) przy szosie z Wielunia do Wieruszowa, gorzelnią, wiatrak, 84 dm., 601 mk. (na folw. 7 dm., 63 mk., kolon. 5 dm., 32 mk.). Spis wsi z r. 1827 podaje dwie wsi t. n., pierwsza w par. Walichnowy ma 41 dm., 418 mk., druga w par. Łyskornia (przyległa) ma 24 dm., 240 mk. Dobra W. składały się r. 1888 z fol. W., Maksymów i Wiktorów, rozl. mr. 2288: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 606, łąk mr. 142, pastw. mr. 23, lasu mr. 553, nieuż. mr. 29; bud. mur. 19, drew. 3; płodozm. 18-pol.; folw. Maksymów gr. or. i ogr. mr. 598, łąk mr. 1, pastw. mr. 88, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, drew. 4; płodozm. 20-pol.; fol. Wiktorów gr. or. i ogr. mr. 219, lasu mr. 14, nieuż. mr. 4; bud. mur. 2, drew. 3; płodozm. 4-pol.; lasy urządzone. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 87, mr. 548; wś Prussak os. 8, mr. 34; wś Mielanów os. 3, mr. 36; wś Kąty os. 26, mr. 226. Skonfiskowana za udział dziedziców w rozbojach i dana kościołowi gnieźn. w r. 1294 przez ks. Przemysława (Kod. Wielkp., Nr 722). Na początku XVI w. mieszka tu częściowa szlachta (Wieruszowie), mająca 24 łan. osiadłych, dwa tylko łany zajmują kmiecie, jest też czterech młynarzów. Kościół paraf. p. w. Wniebowzięcia N. M. Panny istniał już w XV w. Na początku XVI był dobrze zaopatrzony w aparaty. Były tu trzy kielichy srebrne (jeden pozłacany), krzyż srebrny, trzy starożytne ornaty „de postowyecz“, dwa świeższe (jeden aksamitny, zielony), trzy mszały (jeden drukowany), agenda gnieźnieńska, psałterz pisany, graduale z nutami, cztery chorągwie, trzy dzwony, sygnaturka i wiele innych sprzętów. Pleban miał 2 łany z ogrodami, dziesięcinę z łan. szlach. i z każdego po mierze owsa i żyta, od kmieci po 6 gr. z łanu. Jeden młynarz dawał 16 gr., drugi 6 gr., zagrodnicy i komornicy po groszu za meszne. Czterej młynarze dawali na wielkanoc po pół ćwierci mąki pszennej i po groszu. W r. 1723 Paweł Załuskowski, podczaszy kaliski, zbudował nowy kościół z drzewa w miejsce starego zrujnowanego. Kościół ten zgorzał r. 1866. Nowy murowany, ze składek parafian, stanął w r. 1878 (Łaski, L. B., II, 152, 153 i przypisy). W. par., dek. wieluński, 2130 dusz. *Br. Ch.*

Walichnowy, 1780 *Wielkie Walichnowy*, w kronikach *Valkenborg* i *Falkenouw*, niem. *Gross Falkenau*, wś kośc. i targowisko na lew. brzegu Wisły, 10·8 klm. od Gniewu nad bitym traktem, w nizinach, pow. kwidzyński, st. poczt. i tel. i szkoła 2-klas. symultanna. Wś obejmuje 856 ha (527 roli orn., 104 łąk, 37 lasu); 1885 r. 47 dm., 101 dym., 506 mk., 428 kat., 52 ew., 22 menonitów, 4 żyd. Dawniej odbywał się tu jarmark, który niedawno został zniesiony. Dla menonitów odprawia się tu nabożeństwo w domu prywatnym. Szematyzm dyec. z r. 1867 podaje: W. (dek. gniewski) miał kościół p. w. św. Jana Chrz., patronatu rządowego; przy nim bractwo św. Barbary od r. 1804 i br. trzeźwości od r. 1852. W skład paraf. wchodzą: W., Walichnówki, Kuchnia, Rozgarty i Grunówko. W r. 1867 było 911 dusz. Kościół murowany stoi od r. 1707; stara wieża została r. 1885 odbudowana. Przez lat 30 był kościół w ręku innowierców. Luteranizm wprowadził tu starosta międzyłęski Franciszek Żelisławski w r. 1566. Wisła wtedy zalała całe niziny a z niemi i W. Proboszczem był wtedy ks. Szymon, w podeszłym już wieku, który dla powodzi schronił się do Klonówki. Więcej też parafii swej nie oglądał. Żelisławski narzucił parafii pastora. Dopiero r. 1596, za starosty Stan. Niemojewskiego, sekr. król., bisk. Rozdrażewski odebrał kościół, ustanawiając proboszczem Jerzego Rimera, rodem z Gdańska. O wielkiej powodzi w W. z r. 1379 donosi annalista Thorunensis (ob. Scr. rer. pr., III, 110). W wielkiej księdze czynszowej z r. 1437 zachodzi też jako wś w komturstwie gniewskiem położona: Falkenberg (l. c., str. 727). W r. 1458, a więc podczas 13-letniej wojny, przybyło 13 żywnością obładowanych statków pod Gniew, dążąc do Gdańska. Gdy je mieszkańcy spostrzegli, puścili się na statkach za niemi ścigając je aż do Walichnów. Gdańskie uzbrojone łodzie, towarzyszące statkom, zwróciły się natychmiast przeciwko napastnikom, wszczęła się potyczka, w której jednak Gdańszczanie ulegli. Obładowane statki, dla króla polskiego przeznaczone, dostały się w ręce nieprzyjaciół, a z niemi 400 łasztów zboża, 400 połci mięsa, 90 wołów, 600 grzywien w kasie, półtory beczki smalcu, 4 beczki wina, 11 beczek miodu i masła, dalej dużo sera, prosa, grochu (ob. Scr. rer. pr., IV, 191). Podczas pierwszej wojny szwedzkiej r. 1626 nadciągnął Zygmnnt III z jedenastu tysiącami zbrojnych i rozłożył się pod Gniewem, chcąc zamku dobywać. Szwedzi przelęknieni zbliżyli się z pod Tczewa aż do Walichnów. Tu przyszło do pierwszego starcia w styczniu r. 1627, po którem się Szwedzi pobici cofnąć musieli do obozu (ob. Opactwo pelplińskie p. ks. Kujota, str. 479). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podw. a akcyzę potrójną, płacili tu possessores od 50 włók osiad., 2 karczem, hakbudy,

2 rzemieśl. 109 fl. 26 gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., str. 175). Wówczas należały W. do pow. tczewsko-gdańskiego. R. 1651 skarży dziekan gniewski i prob. walichnowski Paweł Ignacy Hromadzik włościan i holendrów w W. przed sądem skarszewskim o wydanie nieprawnie zabranych 40 mr., należących do kościoła (ob. Varia acta, w Peplinie, str. 71). Wizyta Madalińskiego z r. 1686 donosi, że kościół p. w. św. Jana Chrz. był wewnątrz w pruski mur budowany, zewnątrz z cegły, wieża była od połowy drewniana; w kościele był tylko jeden ołtarz (dziś 3). Do prob. miały właściwie 4 wł. należeć „juxta tenorem erectionis hujus ecclesiae a Crucigeris datae, cujus authenticum privilegium extat“, ale luterscy włościanie pozostawili proboszczowi tylko 3 wł. bez 10 morgów, mówiąc, że resztę zabrała Wisła; zabrali mu także 40 morgów agri fructuosi, chociaż te od niepamiętnych czasów zawsze prob. posiadali, oprócz tego 4 morgi przy krzyżu za wsią w stronę Grunówka leżące. Szkoła stała na roli plebańskiej, niesłusznie tam pobudowana; nauczyciela opłacał po części kościół, po części włościanie. Probostwem zarządzał Jan Martini, dziekan gniewski oraz prob. brunsberski, który co drugą niedzielę przysyłał dotąd swego wikarego celem odprawienia nabożeństwa. W trzecią niedzielę nie bywało nabożeństwa, bo wtedy odprawiało się ono w Tymawie (ob. str. 59). R. 1743 uskarżają się mieszkańcy W. i M. Walichnów, że pomimo iż Wisła wiele roli im zabrała, jednak całkowity czynsz do zamku gniewskiego płacić, także hybernę i inne podatki i szarwarki przy tamie odprawiać muszą. W. W. były erygowane na 34 włókach, M. W. na 22, i należały do sstwa gniewskiego, a do klucza międzyłęskiego. Wprawdzie r. 1694 przydali im komisarze 2 kępy na Wiśle, ale po tych już teraz znaku nie ma, bo je woda do szczętu zniosła. Pomimo to muszą obywatele znów pomienieni powinności od zupełnych włók czynić, lubo Wielcy Walichnowianie w lądach za tamą tylko 28 włók 22 morgów 76 prętów, a zaś w Bursztychu włók 3 morgów 14 i prętów 240, plebańskie i sołeckie włóki w to inkludując, trzymają, a zatem włóki jednej morgów 22 prętów 284 niedostaje im. A zaś Mało Walichnowianie w lądach tylko 19 włók 13 morgów i 68 prętów, a w Bursztychu tylko wł. 1 morgów 6 prętów 225 trzymają, a zatem włóki 1 morgów 20 i prętów 7 nie dostaje im, które przez długie lata opłacając przy złych czasach, dużo podupadli. Prośba ta nie była bezskuteczną. Podkomorzy bowiem koronny Krzysztof na Nieborowie Towiański, oraz starosta gniewski, osiecki i międzyłęski, w Paryżu bawiący, upoważnia Tomasza Grąbczewskiego, miecznika ziem pruskich, aby pomienionym włościanom na Bursztychu wymierzył tyle włók, ile im dostawać nie będzie. Przydano tedy W. Walichnowom na Bursztychu między tamą i Wisłą wł. 1 morgów 22 prętów 284, a tak mieli trzymać w lądach 28 włók morgów 22 a zaś w Bursztychu wł. 5, morgów 7, w każdej włóce chełm. po 30 morgów rachując. Walichnowom zaś Małym w tymże samym Bursztychu, między tamą i Wisłą, wł. 1 morgów 10 i prętów 7 przymierzono, a tak trzymać mieli w lądach włók 19 morgów 13 prętów 68, a w Bursztychu włók dwie, morgów 16 prętów 232. Za to teraz wszystkie ciężary bez wymówki ponosić winni. Dan w zamku Gniewskim dnia 3 maja r. 1743 (ob. Documenta varia w Peplinie, str. 171—172). Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 należały do paraf. tutejszej: W. Walichnowy, liczące 28 kat. i 75 akatol., Małe Walichnowy (54 kat., 134 akat.), Rozgarty (202 kat., 41 akat.) i Kuchnia (31 kat., 68 akatol.), razem 525 dusz. Prob. był Kajetan de Rembieliński od r. 1767, z zakonu jezuitów; wikarym był Waleryan Pernarewski, rodem z Litwy, organistą Paweł Kurczewski. Dochód proboszcza wynosił 1216 fl. Przedtem był prob. Jan Kissing, który na kościół legował 500 fl. i cenną mu zapisał bibliotekę (ob. str. 175—192). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyły W. 38 dymów i należały do pow. starogardzkiego (str. 52). 2.) **W.** *Małe* al. *Walichnówko*, niem. *Kl. Falkenau*, wś, tamże, ćwierć mili od Walichnów (st. p. i kośc. paraf.); 513 ha (301 roli orn., 91 łąk, 10 lasu). W 1885 r. 26 dm., 54 dym., 308 mk., 197 kat., 95 ew., 16 dyssyd. Szkoła ewang. Wś zachodzi w dok. z XII w. pod nazwą „Rosischino“, „Rossitzina“, leżała w t. z. ziemi wąskiej, którą Sambor, ks. pomorski, 1276 r. nadał Krzyżakom (ob. Perlbach: P. U. B., str. 237). Por. *Walichnowy Wielkie*. *Ks. Fr.*

Walicza (t. III, 180) mylnie, za: *Wolica*.

Walickowszczyzna 1.) dobra, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Hornostajewicze, o 21 w. od Wołkowyska, własność Wład. Wysockiego, mają 564 dzies. (225 roli orn. i pod zabud., 10 łąk, 219 lasu, 110 nieuż.). 2.) **W.**, wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, o 23 w. od Mińska, ma 17 osad; grunta szczerkowo-gliniaste, miejscowość falista, małoleśna. *J. Krz.—A. Jel.*

Waligóry al. *Waligórka*, wioska, pow. borysowski, w 2 okr. pol. i gm. Łohojsk, o 62 w. od Borysowa; miejscowość górzysta, dość leśna. *A. Jel.*

Walik, rzeczka, w gub. kijowskiej, dopływ rz. Sob z prawej strony.

Waliły 1.) wś, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Gródek, o 36 w. od Białegostoku,

825 dzies. (355 roli i pod zabud., 103 łąk i pastw., 367 nieuż.). Na gruntach wsi st. dr. żel. poleskich, na przestrzeni Baranowicze-Białystok, pomiędzy st. Żednia (o 12 w.) a Brzostowica (o 21 w.), o 35 w. od Brześcia a 166 w. od Baranowicz. 2.) **W.**, dobra, tamże, o 31 w. od Białegostoku, wraz z 8 folw. mają 4720 dzies. (962 roli i pod zabud., 1252 łąk i pastw., 2228 lasu, 278 nieuż.); własność Ottona Jonasa. 3.) **W.**, pustkowie, tamże, 30 dzies. (27 roli i pod zabud., 3 lasu), własność Remuszewskich. *J. Krz.*

Walim, wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Hołowczyce, par. r. l. Górki, r. gr. Kornica, ma 24 dm., 247 mk., 831 mr. W 1827 r. 22 dm., 162 mk.

Walina, wś, pow. radzyński, gm. Brzozowy Kąt, par. Komarówka, ma 60 dm., 418 mk., 1286 mr. W 1827 r. było 49 dm., 331 mk., par. Królówbród.

Walinia, dwór, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 60 w. od Szawel.

Waliniewicze, wś nad rz. Ptyczą, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, ma 25 osad; grunta faliste, szczerkowo-gliniaste. *A. Jel.*

Walinki, wś, pow. drysieński, par. Oświej.

Walintele, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 60 w. od Poniewieża.

Waliny, folw., pow. radomski, gm. Wolanów, par. Kowala, odl. 12 w. od Radomia, odłączony od dóbr Młodocin, ma 208 mr. obszaru (163 mr. roli, 22 łąk, 14 lasu); 7 bud. drew., pokłady kamienia wapiennego.

Walis, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Datnówki.

Waliska 1.) wś i fol., pow. nowomiński, gm. Łukowiec, par. Latowicz, odl. 21 w. od Mińska, ma 211 mk. W 1827 r. było 26 dm., 236 mk. W r. 1871 folw. W. z os. młyn. Osmolanka rozl. mr. 945: gr. or. i ogr. mr. 444, łąk mr. 73, pastw. mr. 14, lasu mr. 232, zarośli mr. 63, wody mr. 5, w wieczystej dzierżawie mr. 43, nieuż. mr. 71; bud. mur. 1, drew. 26; las urządzony, pokłady torfu, wiatrak. Wś W. os. 12, mr. 406; wś Stanisławów os. 9, mr. 159; wś Stawek os. 11, mr. 173. Według „Złotej księgi“ (t. IX, 162) wś ta ma być gniazdem rodu Walickich h. Łada, mieszkających pierwotnie we wsi Kopana (pow. grójecki). R. 1436 Jan i Bolesław, książęta maz., nadają w Nowogrodzie Andrzejowi, Michałowi, Maciejowi i Mikołajowi Ładom, siedzącym w Kopanie, wś Waliska w ziemi czerskiej. W 1338 powtórnie nadał im ks. Bolesław 20 włók chełm. R. 1476 siedzą tu częściowi dziedzice: Mikołaj, Stanisław, Zygmunt, Gumberth, Mateusz i Andrzej „Sandza“, mający kmieci (Kod. Maz., 276). Według reg. pobor. r. 1540 we wsi „Valijska“, w par. Latowicz, siedzą Marcin Waliski i Michał Waliski z braćmi (Księgi sąd. ziemi czer., VI). Według reg. pob. pow. czerskiego z r. 1576 wś W. miała 6 posiadaczy na $9^1/_4$ łanach (Źródła dziej., XVI, 220). 2.) **W.** al. *Borowina*, wś i fol., pow. radomski, gm. Potworów, par. Klwów, odl. od Radomia 42 w., ma 9 dm., 115 mk. W 1827 r. było 5 dm., 39 mk. W r. 1870 folw. W. al. Borowina rozl. mr. 1511: gr. or. i ogr. mr. 610, łąk mr. 106, pastw. mr. 10, lasu mr. 390, zarośli mr. 369, wody mr. 1, nieuż. mr. 24; bud. mur. 1, drew. 15; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 17, mr. 2 (według danych prywatnych włościanie mają 92 mr.). *Br. Ch.*

Walisko, niem. *Wallischko*, leśniczówka, pow. węgoborski, st. p. Orłowo (Orlowen).

Waliszcze, wś i folw., pow. piński, w 4 okr. pol. telechańskim, gm. Łohiszyn, przy drodze z Chworosnej do Łohiszyna, o 35 w. od Pińska. Wś ma 35 osad, 112 mk.; folw., własność Kraskowskich, 519 dzies. Miejscowość leśna, grunta lekkie. W. wspomniane są w dokumencie pod r. 1558, jako uroczysko w puszczy królewskiej, kędy się odbywały „łowy pińskie“ i tędy szła granica puszczy od okolic Porzecza (ob. Rewizya Puszcz, str. 1 i 14). *A. Jel.*

Waliszew 1.) al. *Waliszewo*, wś, fol. i dobra nad rz. Mrogą, pow. łowicki, gm. Bielawy, par. Waliszew, odl. 22 w. od Łowicza a 15 od Pniewa (st. dr. żel.), posiada kościół par. drewn., fabrykę krochmalu kartoflanego (od r. 1878), 26 osad, 326 mk.. W r. 1827 było 13 dm., 126 mk. Dobra W. składały się w r. 1886 z fol.: W. i Mięsososnia Szlachecka, rozl. mr. 1125: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 539, łąk mr. 46, past. mr. 128, lasu mr. 51, nieuż. mr. 25; bud. mur. 8, drewn. 10; płodozm. 13-pol.; fol. Mięsososnia Szlachecka gr. or. i ogr. mr. 216, łąk mr. 8, past. mr. 61, lasu mr. 44, nieuż. mr. 7; bud. mur. 2, drewn. 1; płodozm. 13-pol. Wś W. os. 25, mr. 204; wś Mięsososnia Szlachecka os. 7, mr. 101; wś Skubiki os. 9, mr. 127. Wś W. Poduchowny al. Pokrowskoje, utworzona po r. 1864 na gruntach pokościelnych, ma 41 mr. Kościół par., p. w. Narodzenia N. M. Panny i św. Witalisa, powstał zapewne na początku XIV w. Fundatorami byli zapewne dziedzice W. i pobliskiego Zakrzewa, gdyż im przysługiwało prawo patronatu. W r. 1389 Bronisz, archidyakon gnieźn., poleca proboszczowi w Oszkowicach (przyległa parafia) wprowadzić na parafię w W. niejakiego Mikołaja z Dąbrówki, przedstawionego przez czterech współdziedziców z W. i Jana Szopkę z Zakrzewa (Kod. Wlkp., Nr. 2071, z mylnie objaśnionemi miejscowościami). W r. 1442 Krystyn, Ścibor i Trojan z W., Tomasz z Mięsososni, kaszt. słoński,

Jan z Zakrzewa, pleban w Ostrowie, i Elżbieta z Płoszczynowa, patronowie kościoła, pozywają do konsystorza gnieźn. dziedziców Zakrzewa, nie chcąc uznać prezentowanego przez skarżących plebana. Na początku XVI w. plebanem jest Wojciech Waliszewski, który zwiększa uposażenie kościoła, dokupując za 60 grzyw. dział roli z łąką, stanowiący część szlachecką (praedium) w Płoszczynowie. Łany kmiece i szlacheckie w W. dawały dziesięcinę plebanowi, kmiecie prócz tego kolędę po pół grosza z domu (Łaski, L. B., II. 424). Obecny kościół z drzewa, na podmurowaniu, wystawił Adam Lasocki z Gosławic, kaszt. sochacz., w r. 1763; benedykowany r. 1766. Przy kościele tym pochowani są: Lasoccy, Orsettowie, Wilxyccy (kaplica grobowa na cmentarzu), Słubiccy, Byszewscy. Według reg. pob. pow. orłowskiego z r. 1576 Marcin Waliszewski płacił tu od $1^1/_2$ łan., 2 zagr., 13 osad.; Jan Waliszewski od $5^1/_2$ łan., 6 zagr., karczmy; Jadwiga Sobocka od 1 rzem., 1 karczmy (Pawiński, Wielkop., II, 102). W. par., dek. łowicki, 2379 dusz kat. We wsi Popówek kaplica prywatna. 2.) **W.** al. *Walentynów*, przedmieście os. Lubień, pow. włocławski. 3.) **W.**, wś i folw., pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Suserz, odl. 22 w. od Gostynina, ma 15 dm., 179 mk. W 1827 r. 19 dm., 192 mk. W r. 1883 fol. W. rozl. mr. 632: gr. or. i ogr. mr. 547, łąk mr. 53, past. mr. 4, lasu mr. 2, nieuż. mr. 27; bud. mur. 9, drewn. 11; płodozm. 15-pol. Wś W. os. 12, mr 40; prócz tego z obszaru folw. uwłaszczono na 150 mr. Według reg. pob. pow. gostyńskiego z r. 1579 wś W., w par. Suserz, miała $5^1/_2$ łanów (Źródła dziej., t. XVI, 196). *Br. Ch.*

Waliszew 1.) al. *Waliszewo*, *Chwaliszewo*, *Waliszewo* w r. 1253, *Valissew* 1339, *Valissewo* 1357, *Valyschewo* 1532, wś kośc., pow. gnieźnieński, dekanat św. Trójcy, o 9 klm. na płd. od Kłecka, na płn.-wsch. wybrzeżu jez. Lednicy, wprost Imiołek, na wznies. 112·7 mt. npm.; par. Dziekanowice, poczta i st. dr. żel. na Chwałkowie (Weissenburg) o 8 klm. Miała w 1885 r. 11 dm., 124 mk. (120 kat., 4 protest.) i 427 ha (298 roli, 21 łąk). W tym obszarze są objęte 2 większe własności: folw. pokapitulny (150·89 ha) i posiadłość prywatna (146·12 ha); pierwszą nabyła kolonizacya niemiecka, druga należy do Zdrążkowskiego. W r. 1253 ks. Przemysław zamienił część Dębnicy, Gowarzewo, Konarskie, Waliszew, Solec i część jez. Ostrowskiego (Lednica) na Tymienicę, posiadłość kapituły gnieźn., która zamiast dziesięciny w Tymieńcu pobierać takową będzie w W. i Solcu. Przy tej sposobności uwolnił książę mieszkańców osad zamienionych od wszelkich opłat i ciężarów krajowych. W r. 1331 Krzyżacy zburzyli Waliszew; r. 1357 potwierdził tę posiadłość król Kazimierz (Kod. Wielkp., nr. 320, 1192, 1354). Miejscowości wymienione w dokum. z r. 1289 (Kod. Wielkp., n. 2071), odnoszącym się do wprowadzenia proboszcza nowego do W., są mylnie objaśnione; wszystkie bowiem leżą w Łęczyckiem. I wydawcy Księgi nadań Łaskiego (I, 50—1, przyp.) pomieszali Waliszew łęczycki, gniazdo Waliszewskich, z W. Kapitulnym, zkąd żaden dziedzic się wówczas nie pisał (ob. *Oszkowice*). Folwark kapitulny składał się w r. 1534 z trzech pól, z których jedno przy granicy Siemianowa, drugie pod Komorowem, każde po 9 stai i 70 zagonów rozległości, a trzecie nieco mniejsze zarastało drzewem i krzewami. Na wiosnę zasiano 2 małdry bez 2 ćwiertni owsa, na zime 2 małdry żyta; siana sprzątano rocznie około 2 stogów; jezioro, o 13 toniach, wydzierżawiano dwom rybakom; jeden z nich płacił $1^1/_2$ grzywny, a drugi kopę groszy, oprócz opłaty od każdego włoka i ryb według potrzeby regenta lub dzierżawcy. Między r. 1580 i 1620 było 6 (7) kmieci osiadł., jedna ćwierć karczm., 2 rybaków, zagrodnik i komornik. Kmiecie płacili kapitule po grzywnie czynszu, a regentowi dawali po 2 kapłony i 30 jaj; robociznę odbywali podług ordynacyi kapitulnej. Kapituła wydzierżawiała tę posiadłość; w r. 1749 płacono dzierżawy 150 zł.; jezioro przynosiło 80 zł. Prócz tego jeziora, t. j. płn. części jez. Lednicy, posiadała kapituła większą połowę jez. Linie, ktore obecnie należy w całości do Dziećmiarek. Na siedmiu łanach siedziało tylko 3 kmieci i 3 komor.; cała wś płaciła rocznie 20 zł. pogłównego i 12 zł. 12 gr. hyberny, rząd pruski zabrawszy ją, płacił rocznej kompetencyi 119 tal. 11 gr. $2^1/_{10}$ den. (J. Korytkowski, Prał. Kan., I, 216). Rząd sprzedał folwark kapitulny, który około r. 1870 znajdował się w ręku Jana Różańskiego, potem Wład. Wierzbickiego. Kościół paraf. niegdyś, p. w. św. Katarzyny, istniał już przed r. 1409; w tym bowiem roku i w następnych latach występuje pleban Mikołaj Grosman, sprzedający dziesięciny z Mielna i Dziadkowa i prawujący się o takowe z Imiołek. O uposażeniu kościoła poucza Łaski (L. B., I, 50—53). Dzisiejszy kościół stanął nakładem kanonika Ludwika Riaucour w r. 1769; w końcu zeszłego wieku wcielony został do Dziekanowic. Parafię waliszewską składały: Dziećmiarki, Jeziorzany, Imiołki, Komorowo, Stępowo i Waliszewo. O 1700 kroków na płd.-wschód od kościoła sterczy nasyp (punkt trygon.), wzn. 126·1 mt. npm. W pobliżu jeziora wykopano siekierkę kamienną. 2.) **W.**, folw. do Kotlina, pow. pleszewski (Jarocin), powstał po r.

1844; par., poczta i st. dr. żel. w Kotlinie; 5 dm., 102 mk. Wykopaliska waliszewskie znajdują się w zbiorach poznańskiego Towarz. Przyj. Nauk. *E. Cal.*

Waliszewice, wś i folw., pow. kaliski, gm. Staw, par. Chlewo, odl. od Kalisza 23 w.; wś ma 10 dm., 114 mk.; folw. 2 dm., 23 mk. W 1827 r. 11 dm., 115 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 389: gr. or. i ogr. mr. 251, łąk mr. 53, past. mr. 67, lasu mr. 6, nieuż. mr. 12; bud. mur. 6, drewn. 3. Wś W., os. 22, mr. 105. Na początku XVI w. dziesięciny z łan. km. i dwors. pobiera pleban (Łaski, L. B., II, 60). Według reg. pobor. pow. kaliskiego w r. 1579 płaci tu Franciszek Waliszewski od 1 łanu, 3 ogr., 1 kom.; Łukasz Waliszewski od $^1/_4$ łanu, 1 ogr.; zaś Jan Gawłowski od 2 ćwierci łanu i 1 zagr. (Pawiński, Wielkop., I, 111). *Br. Ch.*

Waliszewo, ob. *Waliszew* i *Chwaliszewo.*

Waliszki 1.) wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Taurogi, par. Pojurze, o 69 w. od Rossień. 2.) **W.,** folw., pow. szawelski, w 4 okr. pol., o 13 w. od Szawel.

Walk, łotew. *Walka,* mto powiat. w okr. wendeńskim gub. inflanckiej (ryskiej), nad rzką Peddel, przy linii dr. żel. pskowsko-ryskiej, pod 57° 47′ płn. szer. a 42° 42′ 35″ wsch. dłg., o 153 w. od Rygi. Położone w nizinie, ma 2492 mk. (332 praw.), 130 dm. (5 mur.), 7 ulic, cerkiew, kościół par. ew., zajazd, 20 sklepów, szkołę powiat., 2 szkoły elementarne, 2 zakłady naukowe prywatne, szpital, dom przytułku, st. dr. żel., poczt. i telegr. W 1825 r. było 72 dm. (4 mur.) i 451 mk. Dochody w 1860 r. wynosiły 6193 rs. Do miasta należy 1746 dzies. Rzemieślników było 205 (63 majstrów). W mieście odbywa się 4 jarmarki rocznie. Mieszkańcy prowadzą handel lnem, konopiami, siemieniem lnianem, zbożem, woskiem, sadłem i skórami, skupywanemi u okolicznych włościan i zbywanemi w Rydze i Parnawie. St. W. dr. żel. ryskopskowskiej, między st. Stakeln (o 25 w.) a Anzen (o 28 w.), odległą jest o 153 w. od Rygi a 134 w. od Pskowa. Z W. wychodzi odnoga do Dorpatu, długa 78 w. Miasto założone zostało w 1334 r. przez mistrza prowincyonalnego Eberharda v. Munheim (Monheim), w XVI w. znajdowało się w upadku. Otrzymało potwierdzenie praw miejskich od Stefana Batorego w 1584 r., a powtórnie po przyłączeniu do Rossyi w 1764 r. Od 1783 r. miasto powiatowe. *Walkijski powiat* leży w środkowej części gubernii i zajmuje 110 mil al. 5352 w. kw. Powierzchnia w ogóle falista, w części wschodniej wyniosła i pagórkowata. Z pow. werrowskiego przechodzi tu płaskowzgórze hanenhofskie, rozpościerające się od Alt Laizen i Oppekalnu pod Marienburg i Alt Schwanenburg. Najwyższe wzniesienie tego płaskowzgórza dochodzi w górze Teufelsberg pod Oppekeln 847 st. (resp. 800 st.) npm. Leżące znacznie niżej jez. Marienburskie jest jeszcze 589 st. wzniesione. Pod mtem Walk przechodzi dział wodny pomiędzy rz. Aa i Embach. Rzek spławnych powiat nie posiada. Rz. Aa przepływa na przestrzeni 110 w. przez najniższą część powiatu. Z dopływów jej najważniejsze: Palze, Schwarzbach, Wige, Abbol. Z innych rzek celniejsze Seede (górny dopł. rz. Salis) i Peddel. W jeziora obfituje powiat; wiele ich zwłaszcza znajduje się pomiędzy wzgórzami płaskowzgórza hanenhofskiego, w par. oppekalnskiej. Najważniejsze Marienburskie, mające 18 w. obwodu. Na płn. od niego jez. Lokamist, na płd. jez. Suzer. Również wiele jezior znajduje się w płd.-wsch. zakątku powiatu, w par. schwanenburskiej, jak: Suddal, Umur, Dumze, Lisse, Stomersee, Poge i in. Błota zajmują 497 w. kw., t. j. $^1/_{10}$ część powiatu. Głównie na średnim biegu rz. Aa, między rzekami Aa i Seede, w dolinie rz. Peddel i w par. Schwanenburg około jez. Umur. Podłoże gruntu stanowi piaskowiec czerwony formacyi dewońskiej. Gleba w płn.-zach. części powiatu składa się z gliny i drobnego żwiru marglowego, z licznemi głazami narzutowemi. W części płd.-zach., na wyniosłym wododziale rz. Aa i Dźwiny, gleba pagórków piaszczysta i żwirowata, a dolin piaszczysta i gliniasta; w ogóle chłodna i jałowa. W dolinie rz. Aa znajdują się piaski a miejscami błota. W północnej części powiatu, na wododziale rz. Aa i Embachu, gleba glinkowata, miejscami z przymieszką piasku i żwiru, lecz w ogóle urodzajna. Płd. wschodni zakątek powiatu ma glebę bardzo urodzajną. Lasy, przeważnie sosnowe i jodłowe, zajmują 288,000 dzies., t. j. około połowy ogólnej przestrzeni. Głównie lesistą jest część płd.-wsch. Oprócz miasta powiat. jest w powiecie 84,864 mk. (6354 prawosł., reszta ewang.), zajmujących się przeważnie rolnictwem. Pola orne zajmują 34,700 dzies., łąki do 29,500 dzies. W 1860 r. było 10,160 sztuk koni, 46,870 bydła rogatego, 43,850 owiec zwyczajnych, 11,270 rasy poprawnej, 22,000 nierogacizny, 6000 kóz. Przemysł fabryczny nie istnieje, w powiecie t. r. było tylko 77 gorzelni. Handel dość ożywiony. Pod względem administracyjnym powiat dzielił się na 11 parafii: Lude, Ermes al. Ermis, Wolfahrt, Trikaten, Smilten, Palzmar, Tirsen, Adsel, Oppekaln, Marienburg i Schwanenburg. *J. Krz.*

Walkan, potok górski, prawy dopł. Mołdawicy bukowińskiej. Teren, który w swym $7^1/_2$ klm. długim biegu przecina, stanowi silnie zalesione obszary, ubogie w osady i wio-

ski. Liczne grupy górskie, niezgodne co do kierunku, z swemi słabo pochylonemi stokami, są bardzo obfite w wody. Walkan sam ma źródliskowych potoków dwa: Kremienisty i Czokan. Złączone tworzą pot. Walkan, płynący głęboko wciętą doliną, między grupami gór: Bunka Boul (936 mt.) i Czokan (974 mt.). Ujście do Mołdawicy, znaczne młynem, znajduje się w poziomie ok. 680 mt. *E. R.*

Walkaschken, zapewne *Walkiszki*, dobra ryc., pow. iławkowski (Pr. Eylau), st. p. Glommen.

Walkenykai (litew.), ob. *Olkieniki.*

Walki 1.) wś i okolica, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Siemiatycze, par. Dziatkowicze, o 35 w. od Bielska. Wś ma 177 dzies., okolica zaś 153 dzies. (73 roli i pod zabud., 62 łąk i past., 6 lasu, 12 nieuż.). W 1712 r. w ziemi mielnickiej, miały z Lubiejkami, Hornowem i Choroszczewem 42 wł. szlacheckich. 2.) **W.** al. *Walkowo*, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Łopacińskich, Leonopol, o $6^1/_2$ w. od gminy a 33 w. od Dzisny, ma 8 dm., 54 mk. praw. i 8 kat. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.). 3.) **W.,** wś nad bezim. strugą, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Juraciszki, okr. wiejski Winkszniany, o 62 w. od Oszmiany a 34 w. od Dziewieniszek, ma 10 dm., 6 mk. praw., 57 kat. i 6 żyd. (w 1865 r. 32 dusz rewiz.); należała do dóbr Jatołtowicze, Rymaszewskich. 4.) **W.,** wś, pow. sieński, gm. Obczuha, ma 15 dm., 110 mk. *J. Krz.*

Walkiewicze 1.) chutor, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Dereczyn, własność Cezarego Łunkiewicza, ma 91 dzies. (67 roli i pod zabud., 6 łąk i pastw., 16 lasu, 2 nieużyt.). 2.) **W.,** osada włośc., tamże, okr. wiejski Kotczyn, ma 9 dzies. 3.) **W.,** wś, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Starawieś, o 32 w. od Słonima, ma 269 dzies. *J. Krz.*

Walkiszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 111 wiorst od Nowoaleksandrowska.

Walkmuehle 1.) pol. *Folusz*, pow. chodzieski, tuż pod Piłą (Schneidemuehl), 1 dm., 9 mk. 2.) **W.,** o 4 klm. na płn.-zach. od Margonina, nad strugą Margońską (dopł. Noteci), pod Marcinkiem (Obermuehle), 1 dm., 6 mk.; drugi folusz stoi o 1200 kroków poniżej, pod Weśrednikiem. 3.) **W.,** zowie się Karczewnik (Warowen) pod Chodzieżą. 4.) **W.,** pow. czarnkowski, pod Hamrem, nad t. zw. Hamerką (dopł. Noteci), o 4 klm. na płn.-zachód od Czarnkowa. 5.) **W.,** tuż pod Trzcianką. 6.) **W.,** ob. *Folusz.* *E. Cal.*

Walkmuehle (niem.) 1.) młyn wodny do Białemborka, pow. człuchowski, 1 dm., 7 mk. 2.) **W.,** os. do Hamersztyna, tamże, 1 dm., 8 mk. 3.) **W.,** os. do Lędyczka, tamże, 1 dm., 8 mk. 4.) **W.,** os. młyń. do Chojnic, pow. chojnicki, 1 dm., 4 mk. 5.) **W.,** os. do Brodnicy, pow. brodnicki, 2 dm., 21 mk. 6.) **W.,** os. młyń. do Malborka, pow. malborski, 1 dm., 11 mk. 7.) **W.** *Alte*, os. młyń. nad Liwną, pow. suski, st. p. Prabuty, gm. Waldkathen, 1 dm., 10 mk. 8.) **W.** *Neue*, os. młyń., tamże, 1 dm., 10 mk. *Kś. Fr.*

Walkmuehle 1.) os., pow. świętosiekierski, st. p. Gutstadt. 2.) **W.,** os., pow. niborski, st. p. Nibork (Neidenburg). 3.) **W.,** os. młyn., pow. ostródzki, st. p. Kurken. 4.) **W.,** os. młyn., pow. królewiecki, st. p. Królewiec. 5.) **W.,** os., pow. welawski, st. p. Welawa (Wehlau).

Walknowy, ob. *Walichnowy.*

Walków, w XVI w. *Walykow*, wś i folw. nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. Konopnica, par. Ossyjaków, odl. 17 w. od Wielunia. Wś ma z os. Borki 39 dm., 209 mk., 38 os., 425 mr.; folw. ma 2 dm., 9 mk., 601 mr., wchodzi w skład dóbr Strobin. W 1827 r. 16 dm., 155 mk. Książę Przemysław r. 1294 konfiskuje tę wś za udział dziedzica w rozbojach i nadaje ją kościołowi gnieźnień. (Kod. Wielkop., Nr. 722). Na początku XVI w. łany kmiece dają dziesięcinę, wartości jednej seksageny, kanonii wieluńskiej, szlacheckie zaś pleban. w Ossyjakowie. Z każdego łanu dawano też meszne po korcu żyta i tyleż owsa. Siedziała tu częściowa szlachta (Łaski, L. B., II, 100 i 132). Według reg. pob. pow. wieluńskiego z r. 1552 wś W., w par. Ossiaków, własność Konopnickich, miała 8 osad., 2 łany (Pawiński, Wielkp., II, 289). *Br. Ch.*

Walkowce, po węg. *Valkocz*, wś, w hr. szaryskiem, kościół filial. gr.-kat., lasy, pastwiska, 222 mk.

Walkowiska, niem. *Bresinermangel*, kol. do Brzezin, pow. świecki; 1885 r. 36 dm., 210 mk., szkoła ewang. *Kś. Fr.*

Walkowizna, os., pow. wieluński, par. Ruda. W 1827 r. 1 dm., 6 mk.

Walkowo 1.) wś, pow. witebski, w 4 okr. pol., gm. Janowicze. W 1863 r. okr. wiejski W. miał 133 dusz rewiz. 2.) **W.** ob. *Walki* 2).

Walkowszczyzna 1.) folw., pow. święciański, w 4 okr. pol., o 59 w. od Święcian, 1 dm., 6 mk. kat. 2.) **W.** al. *Walewaczy*, wś, pow. ihumeński, w 2 okr. pol., gm. Hrebionka, o 14 w. od Ihumenia; miejscowość leśna, grunta lekkie. 3.) **W.,** wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białorucz, o 18 w. od Mińska.

Walkuławki, wś, pow. rossieński, par. Żwingie.

Walkunów, ob. *Walkonowy.*

Wallacha, wyb. do Lipusza, pow. kościerski, 2 dm., 23 mk.

Wallachisch-Dubowa, hr. orawskie, ob. *Dubowa Wołoska.*

Wallaten, dobra pryw., w okr. i pow. hazenpockim, par. piltyńsko-hazenpocka (Kurlandya).

Wallbruch, dobra ryc., pow. wałecki, st. p. Brocz o 5 klm. odl., st. kol. Czaplinek o 11 klm. odl., par. kat. Sypniewo; 1827 ha (778 roli or., 36 łąk, 651 lasu). W 1885 r. 15 dm., 33 dym., 210 mk., 4 kat., 206 ew.; młyn wodny, cegielnia. W XVII w. wystawili tu Goltzowie dom myśliwski, który pod r. 1724 wspominany jako „villa Wallbruk“ (ob. „Zeitschr. d. Westpr. Gesch. Ver.“, XVI, 118). R. 1805 Goltz posiadał te dobra, oszacowane na 41,000 tal. (ob. „Gesch. d. Dt. Croner Kr.“ von Schmitt, str. 246). W 1858 r. dziedzicem v. Groeve, do którego rodziny dziś należą. *Ks. Fr.*

Walldorf, wś włośc., pow. elbląski, st. p. Jungfer, par. kat. Tiegenhagen, szkoła ew. w miejscu. Zawiera 30 gburs. posiadeł i 6 zagr., 341 ha (80 roli or., 115 łąk). W 1885 r. 40 dm., 43 dym., 223 mk., 9 kat., 108 ew., 117 dysyd.; szkoła ew. Wś ta, odl. 2 mile od Elbląga, r. 1715 przez radę miejską elbląską została oddaną na prawie emfiteutycznem i założona na polu należącem pierwotnie do lasu Jungferskiego. Dla tego też zwała się dawniej Walddorf. Od włóki płacili włościanie 1000 mrk zakupnego i 100 mrk czynszu (ob. „Der Elbinger Kr.“ von Rhode, str. 94). W 1867 r. było 84 koni, 230 sztuk bydła, 1 owca (str. 149). Dziś rozróżniają Ober i Unter Walldorf. *Ks. Fr.*

Walle, pow. władysławowski, ob. *Wale.*

Valle Larga, dolinka poprzeczna w Karpatach bukowińskich; oś doliny jest skierowana od zach. ku wschodowi, w którym kierunku łączy się z doliną podłużną pot. Humor. Długą 3 klm. Pot. Lersi, dopływ Humoru, odwadnia dolinę (ob. *Lersi*). *E. R.*

Wallehnen, wś, pow. kłajpedzki, st. poczt. Plicken.

Wallelischken, wś, pow. gąbiński, st. p. Gumbinnen.

Wallen, ob. *Wały.*

Wallenburg (niem.), folw. do dóbr ryc. nowowiejskich, pow. kwidzyński, st. p. Nowa Wioska; 1885 r. 4 dm., 39 mk.

Wallendorf, ob. *Włochy.*

Wallendorf, st. dr. żel. koszycko-bogumińskiej, o 61 klm. od Koszyc.

Wallendorf, ob. *Wały.*

Wallewona, grodzisko staropruskie, ob. *Szępopel.*

Walleykehmen, wś, pow. stołupiański, st. poczt. Kattenau.

Wallgalen, dobra koronne, w okr. i pow. tukumskim, par. zabelnska (Kurlandya).

Wallhof *Gross* i *Klein*, łotew. *Wezza un Jauna Walles-Mujża*, dobra skarbowe, w okr. zelburskim, pow. frydrychsztacki, par. Zelburg (Kurlandya); kościół ewang.

Wallhof, fol. dóbr Chudów, pow. bytomski.

Wallinszen, wś, pow. piłkałowski, st. p. Kussen.

Wallischei, niem. nazwa Chwaliszewa, przedmieścia poznańskiego.

Wallisfurth, do r. 1735 *Wernersdorf*, dobra i wś, pow. kładzki, par. ew. Kładzko, kat. Ober Schwedeldorf. W r. 1885 dobra miały 735 ha, 13 dm., 87 mk. (ew. 16); wś 501 ha, 182 dm., 954 mk. (ew. 6). W r. 1735 feldmarszałek hr. von Wallis wystawił tu wspaniały pałac z oranżeryą, które zostały zniszczone przez pożar.

Wallitz *Gross* i *Klein* (niem.), ob. *Wałycz* i *Wałyczyk.*

Wallmann, folw. dóbr. pryw. Samiten (łotew. Semmite), w okr. tukumskim, pow. talseński, par. kandawska.

Wallut Ridden, wś i dobra, pow. tylżycki, st. p. Szameitkehmen.

Wallwitz, 1295 *Driwalowicz*, a więc *Drwalowice*, dobra i wś, pow. kożuchowski, par. ew. Kożuchów, kat. Zoelling. W r. 1885 dobra miały 412 ha, 6 dm., 58 mk. (kat 1); wś 150 ha, 33 dm., 137 mk. (kat. 5). Przy wsi st. dr. żel. na linii z Rothenburga nad Odrą do Guben, odl. 165 klm. od Poznania.

Walne, wś, i *W. Małe*, wś, pow. augustowski, gm. Szczebro Olszanka, par. Wigry, odl. od Augustowa 17 w. W. ma 41 dm., 226 mk., W. Małe 6 dm., 84 mk. W 1827 r. było 18 dm., 106 mk.

Walochy, wś szlach., pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Rutki. Składa się z części: *W. Ciepły Stok*, w r. 1827 miały 3 dm., 23 mk.; *W. Kałęczyn* 9 dm., 51 mk.; *W. Mociki* 2 dm., 14 mk. Wspominane pod temiż nazwami w dok. sądow. ziemi łomżyńskiej w r. 1437. Gniazdo rodu Walochów. Ob. *Mężenin.* Według reg. pob. ziemi łomżyńskiej, pow. zambrowskiego, wieś Waliochy, w par. Rudki, miała łan. 2 (Źródła dziej., XVI, 380).

Walów, wś, pow. krzemieniecki, niedaleko Szumbaru. W r. 1513 Zygmunt I nadał ją Bohuszowi Bohowitynowi hr. Korczak. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1570 własność Andrzejowej Dybowskiej, urzędnik której Piotr Sbroszek (Zbrożek) wnosi z Walowa, Brykowa i Baimakowa z 42 dym., 2 bojar. putn., 2 zagrodn. po 4 gr., 2 ogrodn. po 2 gr., 1 luźn. po 12 gr., 2 kół młyń. (Jabłonowski, Wołyń, 25). *J. Krz.*

Walówka, małe miasteczko nad rz. Newdą, lew. dopł. Serwecza, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Rajcy, o 16 w. od Nowogródka, ma około 10 osad. Niegdyś własność Kurczów, z których Stefan, wwoda brzeski, fundował tu 1685 r. kościół

z klasztorem ks. dominikanów (skasowanym w 1835 r.), nadając im dobra Jatwież. Starożytne portrety fundatorów, znajdujące się w kościele, przechowywały się następnie w Czombrowie u Karpowiczów. Od Kurczów W. przeszła do Niezabytowskich wraz z folwarkami: Miratycze, Pieszczanką i Świtezią, upamiętnioną balladą Mickiewicza. Po 1830 roku zajęta na skarb, od 1874 r. jest własnością urzędnika I. Krzywołuckiego i należy do domin. Czombrów. W mczku jest cerkiew paroch., p. w. św. Piotra i Pawła, fundacyi Kurczów, uposażona około 50 dzies. ziemi. Do 2500 parafian. Filia w Miratyczach, pod wez. św. Michała, fundowana w 1713 r. przez Jeśmana. Szkółka parochialna. O parę wiorst ku północy od W. leży jezioro Świteź; cała okolica usiana kurhanami, świadczy o dawności osiedlenia. Miejscowość dość leśna, grunta wyborne. *A. Jel.*

Walowo, ob. *Walew.*

Walpoenen, łotew. *Walpene*, folw. dóbr pryw. Dondangen, w okr. goldyngskim, pow. windawski, par. Dondangen (Kurlandya).

Walsnów 1.) al. *Wałznów*, w XVI w. *Welznow*, wś i fol., pow. radomski, gm. Orońsk, par. Wysoka, odl. od Radomia 19 w., ma 12 dm., 112 mk. W r. 1884 fol. W. rozl. mr. 478: gr. or. i ogr. mr. 145, łąk mr. 95, pastw. mr. 116, lasu mr. 105, nieuż. mr. 17; bud. drew. 9, las nieurządzony. Wś W. os. 8, mr. 176. W połowie XV w. własność Jankowskiego, miała łany km., z których dziesięcinę płacono kościołowi w Wysokiej (Długosz, L. B., II, 523). W r. 1569 we wsi Welsniów, w par. Wysoka, Mikołaj Welsniowski płaci od 5 półłanków i 2 komor. (Pawiń., Małop., 309). 2.) **W.**, w XVI w. *Welznow*, wś i fol., pow. opatowski, gm. i par. Grzegorzewice, odl. od Opatowa 22 w., 7 dm., 49 mk., 200 mr. dwor. i 36 mr. włośc. Folw. W. al. Poniatowszczyzna wchodzi w skład dóbr Kunin. W r. 1578 we wsi Welznow, w paraf. Grzegorzewice, Mikołaj Kochowski płaci od 1 os., $1^1/_4$ łanu, $^1/_2$ łanu pustego (Pawiński, Małop., 185.). *Br. Ch.*

Walspeck-Rosenhain, wś, pow. oleśnicki, par. kat. i ew. Oleśno. W r. 1885 wś miała 223 ha, 48 dm., 373 mk. (22 ew.).

Walsz, niem. *Walsch*, jezioro w Warmii, ob. *Passarya.*

Walsza al. *Walsza*, rzeczka na Warmii, w pow. brunsberskim, płynie pod Melzakiem, jest prawym dopływem Passaryi.

Waltdorf al. *Walddorf*, 1337 *Waltdorph*, 1360 *Waltheriuilla*, 1368 *Waltdorff*, dobra i wś, pow. nissański, par. kat. Waltdorf, ew. Nissa. W r. 1885 dobra miały 288 ha, 7 dm., 89 mk. (6 ew.); wś 832 ha, 182 dm., 987 mk. (3 ew). We wsi kościół par. katol. i szkoła. Dawna posiadłość biskupów wrocławskich.

Walteka Pils, ob. *Neuhausen.*

Valtenberg al. *Falkenberg*, góra na Łużycach (ob. t. V, 840).

Waltenberga-Muiża, ob. *Salisburg.*

Walterkehmen, wś nad rz. Romintą, pow. gąbiński. Stacya poczt. w miejscu. Kościół par. ewang. W r. 1704 zmarł tutejszy pastor Donalejtys, poeta litewski. W r. 1709—50 był tu pastorem Ruhig, autor pierwszego słownika litewskiego, wydanego 1747 r. w Królewcu.

Walterowa, góra, stanowi wraz ze szczytem Swimbarg i górą Węglową odgałęzienie pasma Łuczywniańskiego w kierunku na płn.-zachód (pasmem Łuczywn. nazywa prof. Rehmann pasmo wododzielne dorzecza Popradu i Hornadu z jednej, Popradu i Wagu z drugiej strony; por. Przewodn. lit. i naukowy r. 1891, str. 195). W. góra jest 918 mt. wys., składają ją wap. liasowe, numilitowe i wapienie węglowe, które także sąsiednią górę Węglową zbudowały. U zachodnich stoków góry Walt. powstaje z połączenia się pot. Młynicy i pot. Zadniego Mały Poprad, który w dalszej części swego biegu zmywając północne i wsch. stoki g. W. przebija się wąskim wąwozem między górą Walterową a Węglową. *E. R.*

Walterowo, fol., pow. władysławowski, gm. i par. Giełgudyszki, odl. od Władysławowa 30 w., ma 1 dm., 20 mk.

Waltersdorf, wś, w okr. tukumskim, pow. talseński, par. kandawska (Kurlandya).

Waltersdorf 1.) 1349 *Walteri Villa*, 1371 *Walthersdorff*, dobra i wś nad rzką Zippelwasser, pow. lwowski (Szląsk), paraf. kat. i ew. Wleń. W r. 1885 dobra miały 425 ha, 6 dm., 90 mk. (12 katol.); wś 68 ha, 63 dm., 262 mk. (23 kat.); szkoła ewang. Starożytny zamek miał jeszcze do 1830 r. napis z datą 1163 r. Ślady grodziska dotąd widoczne na górze. 2.) **W.**, 1370 *Walthersdorf*, wś, pow. szunowski, par. kat. i ew. Kupferberg. W r. 1885 miała 314 ha, 86 dm., 441 mk. (14 kat.); szkoła ewang. 3.) **W.**, wś, pow. szprotowski, par. kat. w miejscu, ew. Otendorf. W r. 1885 wś miała 1683 ha, 207 dm., 1080 mk. (263 ew.). Szkoła katol. i kościół par. katol. 4.) **W.-*Alt***, 1416 *Alden Waltersdorff*, wś nad rzką Kolich Wasser, pow. bystrzycki, par. kat. i ew. Bystrzyca. W r. 1885 miała 1443 ha, 248 dm., 1335 mk. (9 ew.); szkoła katol. i kościół katol. filialny. Przy wsi sołtystwo z 6 młynami wodnemi. 5.) **W.** *Nieder Alt*, dobra, pow. bystrzycki, par. ew. Bystrzyca, katol. Waltersdorf Alt. W r. 1885 miały 120 ha, 3 dm., 19 mk. (6 ew.). 6.) **W.** *Ober Alt*, dobra, tamże, miały 262 ha, 6 dm., 39 mk. (7 ew.).

7.) **W.** *Neu*, dobra i wś, tamże. W r. 1885 dobra miały 239 ha, 8 dm., 60 mk. (1 ew.); wś 1381 ha, 258 dm., 1220 mk. (1 ew.); szkoła katol. 8.) **W.** *Gross*, 1495 *Walterstorff*, dobra i wś, pow. bolkowicki, par. kat. i ew. Bolkowice. W r. 1885 dobra miały 113 ha, 2 dm., 19 mk. (1 kat.); wś 16 ha, 17 dm., 234 mk. (18 kat.). 9.) **W.** *Klein*, 1385 *Waltheremsdorff*, 1496 *Walterszdorff*, dobra i wś, pow. bolkowicki, par. ew. i kat. Bolkowice. W r. 1885 dobra miały 176 ha, 3 dm., 54 mk. (28 ew.); wś 46 ha, 41 dm., 269 mk. (51 kat.). Dawniej własność klasztoru w Gryzoborze (Gruessau). 10.) **W.** *Lang*, wś i dobra, pow. walbrzychowski, o 8 klm. na płd. od Walbrzycha, par. ewang. w miejscu, kat. Friedland. Wś ma 830 ha, 169 dm., 1088 mk. (955 ew., 133 kat.); dobra mają 708 ha (641 ha lasu), 8 dm., 67 mk. (5 kat.). Kościół par. ew., wzniesiony w r. 1742. Jest też kaplica katol. filialna. Szkoła ewang. 11.) **W.** *Nieder*, wś, pow. walbrzychowski, par. ew. Waltersdorf Lang, kat. Friedland. W r. 1885 miała 58 ha, 32 dm., 185 mk. (24 kat.). Szkoła ewang.

Waltersdorf 1.) wś, pow. świętosiekierski, st. pocz. Heiligenbeil. 2.) **W.**, wś i młyn, pow. morąski, st. p. Reichau.

Waltershausen, pow. wyrzyski, ob. *Małocin*.

Waltersmuehle, os. młyn., pow. świętosiekierski, st. pocz. Heiligenthal.

Waltery, wś, pow. dyneburski, miejscowość wzgórzysta.

Valtingsaugen, wś, pow. szyłokarczemski, ob. *Leuken* 2).

Waludzkie al. *Waluckie*, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Jurborg, o 53 w. od Rossień.

Walukaniszki, wś, pow, wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Ołoty; włośc. Bublewski ma 50 dzies. (4 lasu, 12 nieuż.).

Waluki, wś, pow. drysieński, par. Rosica.

Walukiszki 1.) wś włośc. nad strum. Mykitą, pow. święciański, w 1 okr. pol., ma 3 dm., 33 mk. katol. 2.) **W.**, zaśc. szl. nad rzką Niemenczą, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 27 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol. 3.) **W.**, zaśc. nad Wilią, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Muśniki (o 5 w.), o 42 w. od Wilna, ma 2 dm., 19 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. 15 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Dukszty. 4.) **W.**, przysiołek, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 70 w. od Wiłkomierza.

Walule, fol. dóbr Giełgudyszki Dolne, w pow. władysławowskim. W 1827 r. było 6 dm., 66 mk.

Waluliszki 1.) dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 71 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, wś, tamże, o 94 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 20 w. od Poniewieża. 4.) **W.**, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Podubis; Janowiczowie mają $25^1/_2$ dzies. (20 lasu, $^1/_2$ nieuż.).

Walullen, wś, pow. ragnecki, st. pocz. Ragneta (Ragnit).

Walulska woda, strumień w Beskidach Spiskich, wypływa u stóp Kuligóry (1252 mt.). Wciągu całego swego (13 klm. długości) biegu płynie doliną poprzeczną, biegnąc bowiem w kierunku od płd.-zachodu ku płn.-wschodu, ma kierunek prostopadły do podłużnej osi Beskidów. W. woda wypływa ze stoków Kuligóry w poziomie około 1000 mt. i przebijając się między szczytami: Sambroński (1234 mt.) i Gasparówka (1181 mt.), dostaje się w dolinę poprzeczną, którą przecinając wrzyna się w wapienie numulitowe. Tu rozłożyła się nad nią osada Bajrowce. Po za tą doliną przebija się W. woda znowu poprzecznie przez pasmo zwane tu Hromowskim lasem, poczem dostaje się znowu do dol. podłużnej zajętej przez pot. Hartlowa. Dolina ta pokryta jest żwirami dyluwialnymi, z których wystają tu i owdzie skały wapienne wieku górno-jurajskiego, stanowiące przedłużenie skalic pienińskich. Mamy tu nazwy ludowe: Skałka (773 mt.) i druga (641 mt.) na lew. brzegu W. wody, Ostra Skałka (846 mt.), Zadnie Skały (732 mt.) i Przednie Skały (620 mt.), w pewnej odległości od praw. brzegu. W tej dyluwialnej dolinie przyjmuje Walulska woda także nazwę pot. Suchego. Pod Wizranką otrzymuje jedyny dopływ z praw. brzegu pot. Hidniki; $2^1/_2$ klm. poniżej Wizranki łączy się W. woda z pot. Hartlową w poziomie 505 mt., poczem, po krótkim biegu wspólnym, wpadają do Popradu. Spad wód od osady Bajrowiec wynosi 170 mt., czyli 20·5 mt. na klm. Przy takim spadzie nie mogą istnieć młyny. *E. R.*

Walućce, wś nad rzką Okipką, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce (o 8 w.), okr. wiejski Ajciuny, o 56 w. od Trok, 11 dm., 67 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.; należy do dóbr, Kozakiewiczów, Ordziszki).

Walundziszki, zaśc., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 47 w. od Wiłkomierza.

Waluny, dobra, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, o 46 w. od Szawel.

Walusz, osada młyn., pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. i gm. Nowa Mysz, o 54 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Walwiszki 1.) zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Twerecz, o 6 w. od gminy, 8 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Dzisna. 2.) **W.**, wś, pow. rossieński, par. Erżwiłek.

Walzen 1.) ob. *Walce.* 2.) **W.,** folw., pow. olesiński, par. kat. Olesin. W r. 1885 miał 99 ha, 2 dm., 41 mk. kat. Por. *Łowoszów.*

Wał 1.) wś i fol., pow. rawski, gm. Góra, par. Żdżary, odl. 21 w. od Rawy. Wś ma 11 dm., 121 mk., 17 osad, 196 mr.; fol. lit. A. i B. 2 dm., 4 mk., 275 mr. Wchodziła w skład dóbr Domaniewice. W 1827 r. było 13 dm., 117 mk. 2.) **W.,** wś nad Wieprzem (praw. brzeg), pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Krasnystaw, ma 15 dm., 111 mk. (16 żyd.), 165 mr. Wchodziła w skład dóbr Orłów. W 1827 r. było 8 dm., 57 mk. *Br. Ch.*

Wał 1.) wś nad bezim. dopł. Kiszkurni, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Ziembin, o 27 w. od Borysowa, ma 10 osad; miejscowość dość leśna i falista. 2.) **W.,** wś, pow. sieński, gm. Czereja (o 10 w.), zapasowy magazyn zboża gminny.

Wał, uroczysko na gruntach wsi Słobodyszcze, pow. żytomierski.

Wał-Ruda, wś, pow. brzeski, w równinie, nad pot. Kisieliną (lew. dopł. Dunajca), o 7·5 klm. na płn.-zach. od Radłowa, jest zasłonięta od zachodu lasem szpilkowym, na płd. graniczy z Wolą Radłowską, na wsch. i płn. z Zabawą. Składa się z trzech grup domów: wólki Śmietana o 47 dm. i 212 mk.; wólki Rudy o 29 dm. i 149 mk. i wsi Wał-Ruda o 41 dm. i 227 mk. Obszar tabularny ma 3 dm. i 15 mk. Cała gmina ma 121 dm. i 603 mk.; 589 rz.-kat. (par. w Radłowie) i 14 izr. Posiadłość tabularna (Tom. hr. Zamoyskiego) wynosi 220 mr. roli, 229 mr. łąk, 7 mr. pastw., 574 mr. lasu i 338 sąż. parcel bud.; pos. mn. ma 329 mr. roli, 320 mr. łąk i ogr., 57 mr. pastw i 303 mr. lasu. Gleba jest piaszczysta. *Mac.*

Wałachbudzie, ob. *Wałagbudzie.*

Wałachówka, wś, pow. zbaraski, 8 klm. na płd. od Zbaraża (sąd pow. i urz. pocz.), 8 klm. na płn. od st. kol. w Borkach Wielkich. Na płn. leży Zbaraż, na wsch. Stryjówka, na płd. i zach. Zarudzie. Środkiem wsi płynie lewoboczny dopływ Gniezny od płn.-wsch. ze Stryjówki, na płd.-zach. do Zarudzia. Zabudowania wsi leżą nad pot., przy granicy Zarudzia. Własn. więk. ma roli or. 21, łąk i ogr. 32, pastw. 4 mr.; wł. mn. roli or. 380, łąk i ogr. 29, pastw. 16 mr. W r. 1880 było 70 dm., 372 mk. w gm. (335 rz.-kat., 37 gr.-kat., 345 Pol., 27 Rus.). Par. rz.-kat. w Zbarażu, gr.-kat. w Stryjówce. *Lu. Dz.*

Wałachowo, niem. *Wallachowo,* wyb. pod Skarszewami, pow. kościerski, 1 dm., 21 mk. W r. 1772 był tu folw. miejski o $3^1/_2$ wł., wydzierżawiony za 180 fl. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, 145). *Kś. Fr.*

Wałachy, nazwa ludu z okolic górskich Cieszyna; ob. *Cieszyn* i *Dolacy.*

Wałachy, las, w pow. mościskim, ob. *Krukienice.*

Wałagbudzie, *Wałachbudzie,* mylnie *Wiałachbudzie,* wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Słowiki, odl. 18 w. od Władysławowa, ma 5 dm., 68 mk., 435 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kidule. W r. 1827 było 5 dm., 58 mk.

Wałajcie, folw., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Podubis. Koryznowie mają 37 dzies. (5 lasu, 3 nieuż.), włość. Kimont 5 dzies.

Wałajtyszki, os., pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 20 w., 1 dm., 14 mk. W 1827 r. 1 dm., 7 mk.

Wałakiszki, zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Jewie (o 8 w.), okr. wiejski Droździówka, w 1865 r. 27 dusz rewiz.; należał do dóbr Kurkliszki, dawniej Kotłubajów, następnie Sławińskich.

Wałakup, zaśc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 12 w.), okr. wiejski Palukiszki, 26 dusz rewiz.; należy do dóbr Wierbuszki, Aleksandrowiczów.

Wałańce, obręb, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 38 w. od Kowna.

Wałaszczyzna, grupa domów, folw. i fabryka potażu w Puźnikach, w pow. tłumackim.

Waławsk 1.) wś i dobra nad bezim. dopł. Sławiaszynki, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. i par. praw. Skorodno (o 5 w.), o 69 w. od Mozyrza a 70 w. od Skryhałowa. Wś ma 40 osad; za poddaństwa własność Wańkowiczów. Cerkiewka filialna, p. w. Zmartwychwstania Pańskiego, ma z dawnych zapisów około $^1/_4$ włóki ziemi. Dobra, około 860 włók, dziś w posiadaniu Gordziałkowskich. 2.) **W.,** wś nad odnogą Prypeci z prawej strony, tamże, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Słoboda-Skryhałowska, o 50 w. od Mozyrza, przy gośc. z Petrykowa do Skryhałowa, ma 19 osad; łąk obfitość, grunta namułowe, urodzajne. *A. Jel.*

Waławska-Rudnia, wś, pow. mozyrski, ob. *Rudnia-Waławska.* Odl. o 79 w. od Mozyrza. *A. Jel.*

Wałcz, rzeczka, prawy dopł. Soży, w gub. mohylewskiej.

Wałcz, niem. *Deutsch Krone,* w dok. *Wałecz, Wałęcz, Walcze, Wałcia, Welcz, Volzen, Cron, Crone, Corona, Krone, Arnescron, Arnscron,* 1312 *Arneskrone, Deutsch Krone,* miasto powiatowe w Prusach Zachodnich, w regiencyi kwidzyńskiej, pod 53°16′ półn. szerok. i 34°8′ wschod. dług. od F., między dwoma jeziorami: Wałeckiem al. Zamkowem, oblewającem wsch. i płd. część miasta, i jez. Radunie, okalającem jego stronę zach. Gleba po części gliniasta, po części

piaszczysta, zawiera torf, wapno i gdzieniegdzie bursztyn. Z licznemi przyległościami obejmuje miasto 8564 ha (4199 roli orn., 537 łąk, 2538 lasu). W 1885 r. miało 555 dm., 1326 dym., 6652 mk., 2816 kat., 3320 ew., 1 dyssyd., 514 żydów i 1 niezn. wyzn. Mieszkańcy trudnią się głównie rolnictwem i drobnym handlem. W. jest siedzibą radzcy ziemiańskiego, głównego urzędu pobor., sądu okręg., urzędu poczt. I klasy, st. kol. żel. na drodze do Piły, 2 batalionu 21 pułku. Bite trakty rozchodzą się ztąd do Trzcianki, Człopy, Marchijskiego Frydlandu, do Czaplinka i do Jastrowia. Odbywa się tu 8 jarmarków kramnych, które poprzedzają jarmarki na bydło i konie. Oprócz tego jest tu tow. pożyczkowe, zapisana spółka, które r. 1886 miało 201755 mrk dochodu, a 191034 rozchodu; r. 1885 liczyło 1253 członków, którym wypłacono 8 proc. dywidendy; dalej katol. zakład preparandów, szkoła budownicza o 3 klasach, szkoła ewang. 7-klas. miejska (1877 r. 493 dz.), 2-klas. szkoła żydowska (1887 r. 93 dz.) i 4-klasowa wyższa szkoła dla dziewcząt, wreszcie gimnazyum rządowe, r. 1672 przez jezuitów założone, r. 1823 zamienione na progimnazyum, wreszcie r. 1855 znów jako gimnazyum otworzone. R. 1886 uczęszczało do niego 227 uczniów i to 79 kat., 111 ew. i 37 żyd.; naucz. było 14. Budynki, w którym się gimnazyum mieści, pochodzą z początku XVIII. R. 1887 osiadły tu elżbietanki dla pielęgnowania chorych. *Historya.* W. ukazuje się wprawdzie już w XIII w., ale w dokum. podejrzanej autentyczności. R. 1249 ustępuje wdowa po komesie Petrku za zgodą wnuków „villam in terra ducatus Poloniae, quae vulgariter Kron nominatur“ templaryuszom (ob. Ledebur, Archiv., XVI, pag. 335). R. zaś 1251 potwierdza bisk. pozn. Bogufał templaryuszom między innemi wsiami i „Cron“ (ob. Wohlbrueck Gesch. von Lebus, I, 38). Także w przywileju ks. Bolesława z r. 1251 zachodzi „Krono“, ale dok. ten podrobiony został w XV wieku. Zdaje się, że miasto powstało dopiero na początku XIV w. za rządów margrabiów brandenburskich. W r. 1303 margrabiowie Otton, Konrad, Jan i Waldemar upoważniają dwóch wojskowych swoich Ulryka de Sceninghe (t. j. Schoening) i Rudolfa de Livendale (t. j. Liebenwalde) do założenia nad jez. Wałeckiem wsi i miasta, które się „Arnescrone“ miało nazywać. Igitur, quoniam nobis... utile videbatur, ut juxta Volzen civitas poneretur, dedimus operam illi rei... civitatemque ipsam volumus appellari Arnescrone“. Nadajemy temu miastu 208 włók, z których 64 przeznaczamy na założenie wsi pod jurysdykcyą miasta; do proboszcza wsi będą z tych 64 włók 4 należały; wszelkie dochody z tej wsi pobierać będzie miasto. Z pozostałych 144 włók wyznaczamy 8 dla prob., 136 zaś dla mieszczan... Datum Lyvenwalde (ob. Kod. Wielkop., Nr 865). Już r. 1314 występuje jako świadek: dominus Albertus sacerdos, plebanus in Arnescrone (l. c., Nr 967). Nazwę Arnskron zamieniono w XVIII w. na Deutsch Krone, może dla rozróżnienia od Koronowa, które Niemcy Polnisch Krone nazywają. W 60 lat po założeniu przeszło miasto w inne ręce. Posiadali go r. 1373 Wedlowie. Można ta familia potężnych miała nieprzyjaciół. Kronikarze podają, że rodzina Borków na Pomorzu przez kilka lat ciągłemi napadami pustoszyła okolice W. i miasto to r. 1377 do szczętu zniszczyła. W XV w. przestali Wedlowie dziedziczyć W., który od r. 1466, więc od ustąpienia Krzyżaków z tej prowincyi, był zawsze bezpośrednio miastem królewskiem, pod zarządem starostów. Zaprowadzenie w r. 1554 sądów grodzkich do W. znacznie się przyłożyło do wzniesienia jego zamożności. W XVI w. za panowania Zygmunta Augusta, gdy w całej dawnej Wielkopolsce, mianowicie zaś na pograniczu Marchii i Brandeburgii nowe pojęcia religijne szerzyć się zaczęły, Łukasz Górka, ssta wałecki, przyjąwszy luteranizm, oddał kościół wałecki r. 1544 współwiercom, w których ręku pozostał aż do r. 1594. W tym czasie Zygmunt III na przedstawienie Jana Gostomskiego, woj. kaliskiego, ssty wałeckiego, i na mocy świeżo uchwalonego na sejmie prawa o windykacyi dóbr zabranych duchowieństwu, odebrał luteranom kościół i nadał mu nową erekcyą. Kościół ten, p. w. św. Mikołaja, pierwotnie drewniany, spalił się około r. 1590. Posiadający go protestanci postawili nowy murowany. W czasie wizyty Strzałkowskiego w r. 1628 nie był jeszcze rekoncyliowany. Dopiero w r. 1683 poświęcił go Hieronim Wierzbowski, sufragan pozn. W r. 1738 Jan Pattun, pleban w Wieleniu, rodem z Wałcza, przystawił do tego kościoła kaplicę p. w. św. Barbary. Do obudzenia gorliwości religijnej przyczynili się jezuici, których do W. sprowadził w r. 1618 Jan z Leżenic Gostomski, woj. inowrocławski, potem kaliski, ssta wałecki. W akcie fundacyi mówi Gostomski, poszedłem za przykładem rodziców moich, a od nich natchniony wybrałem na tej granicy Pomeranii miejsce, które mi się zdało najdogodniejsze do znoszenia odszczepieństwa i w niem umieściłem ojców Soc. Jesu, na całym świecie doświadczonych. Na ich utrzymanie przeznaczył 400 zł. rocznie i pewien wymiar w zbożu i wiktuałach. Jezuici odpowiedzieli oczekiwaniom fundatora i w krótkim czasie wielu mieszkańców w mieście i okolicy do katolicyzmu powróciło. Zachowały się w W.

i okolicy w XVII w. zabytki dawnych obrzędów pogańskich, między innemi mieszkańcy w dzień Zielonych Świątek i św. Jana rozpalali po ulicach i polach ognie święte, przez które bez różnicy stanu, płci i wieku skakali. O zmroku zaczynały się rozrywki różnego rodzaju, w których przy muzyce i wesołych okrzykach palono ofiary Dziedzilii. W r. 1632 w dzień św. Jana, gdy się już dobrze było zmierzchło, wyszli niespodzianie jezuici, w kościelne stroje ubrani, przy odgłosie dzwonów i świetle pochodni i udali się na miejsce, gdzie ognie i skoki mieszkańców przypominały dawne pogańskie obrządki. Niespodziewany widok okazałej procesyi i kapłanów wywarł takie wrażenie na uczestnikach obchodu, że natychmiast rozbiegli się do domów i odtąd zaniechali tego zwyczaju. W tymże roku (1632) w okolicy W. zima nadzwyczajnie była ostra. Śniegi tak wielkie spadły, że w nich całe miasto aż pod dachy zagrzebane leżało, co zniewoliło mieszkańcow, że po ulicach wyrzynali ganki w śniegu sklepione, któremi chodzili. Z początku było we W. dwóch tylko jezuitów: Jan Schejer i Jan Groszowicz; mieszkali oni w domu proboszcza Libraryusza. Po jego śmierci objął probostwo za pomocą jezuitów Jakub Hildebrandt, który odstąpił im za pozwoleniem biskupiem dom proboszczowski na wieczne czasy. Gdy w r. 1621 spłonęła plebania wraz z całem miastem, pomogli jezuitom do wzniesienia nowej siedziby Jan Gostomski, woj. kaliski, sста wałecki, i Krzysztof Tuczyński, kaszt. pozn., dziedzic pobliskiego Tuczna. Ostatni prócz materyałów do budowy przeznaczył r. 1622 po 400 złotych ówczesnych co rok, w r. zaś 1624 darował 6000 zł., a w 1630 r. 9000 zł. Z tą pomocą wystawili sobie obszerniejszą siedzibę z drzewa i wznieśli kaplicę murowaną (r. 1629). W tym czasie zgromadzenie ich składało się z 7 osób. Następnie wystawili sobie nowy gmach za miastem, na górze zwanej Muenchenberg, nad jeziorem i przenieśli się do niego r. 1662. Około tego czasu otworzyli szkołę swoją w W. W r. 1675 przenieśli się znowu do miasta, do dawnego domu swego. Szkoła wałecka kształciła młodzież wielu znakomitych rodzin nietylko polskich lecz i brandenburskich i pomorskich; między nimi uczył się tu Ewald v. Kleist, sławny piewca wiosny. Nawet po kasacie zakonu, byli jezuici przez niejaki czas utrzymywali tu szkoły. Między nimi odznaczał się nauką ks. Bocheński, później prob. wałecki, który zostawił w rękopiśmie zbiór wiadomości o pow. wałeckim (ob. Die Prov. Westpreussen v. Schmitt, II, 157). Szkoła parafialna według wizyty Braneckiego z r. 1641 służyła dla dzieci rzemieślników, którzy byli obowiązani oddawać plebanowi na rektora szkoły i uczniów, pełniących służbę bożą w kościele, z każdego domu po 12 groszu pol. rocznie na św. Marcina. Wizytacya Kierskiego z r. 1738 mówi: Rektorem szkoły jest obecnie sławetny Michał Wolter; magistrat daje mu rocznie 78 zł. pensyi i po kilka groszy kwartalnie bierze od uczniów. Domu szkolnego po zgorzeniu miasta jeszcze nieodbudowano. O szpitalu we W. napotykamy w wizyt. Kierskiego z r. 1738 następną wzmiankę. Szpital ubogich w W. jestto dom drewniany, o 2 wielkich izbach ogrzewanych i 2 komorach; w jednej z tych izb mieszka obecnie 6 ubogich, w drugiej kś. wikary. Szpital ten nie miał pewnie żadnego uposażenia (str. 221). Z historyi pow. wałeckiego przez Schmitta wydanej podajemy tu niektóre wiadomości o mieście. R. 1460 w dzień św. Macieja zdobyli Krzyżacy miasto i zamek (ob. Script. rer. prus., IV, 201). Tutejszy cech strzelecki posiadał przywilej z r. 1610; gdy się tanże spalił, postarał się cech r. 1626 o nowy. R. 1661 było tu 6 cechów: krawiecki, szewcki, sukienniczy, tkacki, kuśnierski i szynkarski. R. 1676 zgorzała część miasta, mianowicie rynek. R. 1706 spaliło się 77 dm., 45 żydow. i 32 katol.; zgorzała też bóżnica. R. 1711 d. 4 lipca świeżo odbudowana dzielnica żydowska znów spłonęła, a oprócz tego 26 domów katol. i 12 stodół. R. 1733 zniszczył pożar 70 domów, między niemi i plebanią. R. 1772, kiedy W. dostał się pod panowanie pruskie, liczono w mieście 100 placów pustych. R. 1779 piorun zapalił dom i ogień zniszczył 27 innych. Aby podupadłemu miastu przyjść w pomoc, przeniesiono tu szwadron huzarów z Uścia, odnowiono ratusz i udzielono miastu 3000 tal. zapomogi na budowę domów a 1449 na wystawienie stajen. Aż do r. 1783 wynosiły te zapomogi 10300 tal. Wielkie pożary spotkały miasto znów w latach 1824, 1827 i 1836. R. zaś 1831 srożyła się tu cholera. R. 1783 liczyło miasto 292 dm. i 1448 mk. (321 żyd.). R. 1804 było 2423 mk., 1817 kat. i 606 żyd.; r. 1821 było 2504 mk. (500 ewang.); 1839 r. 335 dm., 3057 mk., 1531 kat., 1100 ew., 562 żyd.; 1858 r. 450 dm., 5000 mk., 2340 kat., 2130 ew., 530 żyd. Dawniej należała do miasta pobliska wś Brekszyn (niem. Breitenstein). Wś tę wedle przywileju z r. 1303 mieli mieszczanie założyć na 64 włókach. Pierwotnie miała swego proboszcza, ale gdy i tu luteranizm się rozszerzył, przyłączyła władza duchowna kościół jako filią do Wałcza. Miasto teraźniejsze, choć na początku XIV w. założone, ma wygląd nowoczesny, gdyż częste pożary zniszczyły niemal wszystkie starożytne budynki. W średnich wiekach był W. obwarowany, ale tylko palisadami, wa-

łem i fosą. Zamek, w XV w. jeszcze wspominy, był tylko z drzewa. Według topografii Goldbecka z r. 1789 dzieliło się miasto na stare i nowe, kanałem odgrodzone. Nowe powstało prawdopodobnie dopiero w XVI w.; pierwszy przywilej nadał mu ststa Gostomski, drugi, obszerniejszy, jego następca ssta Melchior Weyher r. 1633. Lecz r. 1658 oba w jedno połączone zostały. *Kościół i parafia.* Obecny kościół, p. w. św. Mikołaja bisk., patronatu rządowego (dek. wałecki), został wzniesiony r. 1865 z cegły, w stylu ostrołukowym. Z starszych zabytków posiada 6 srebrnych świeczników z r. 1733, dwa małe srebrne relikwiarze, wreszcie kielich z piękną ornamentyką. Jeden z 4-ch dzwonów ma napis: „Campanas has incendio malorum exustas noviter erigi et instaurari curavit magistratus civitatis Valcensis a. D. 1659 mense Junio. Me fecit Franciscus Dubois Lotringis". Proboszczami byli tu: r. 1544 Niniński, 1602 Joachim Librarius, 1618 — 26 Hildebrand, 1677 Muenzenberg, Bronikowski, 1790 Jan Ignacy Bocheński, 1794 Jan Dalski, 1829 Józef Perzyński, 1850 Habisch, kanonik, dziekan i oficyał. Do parafii należy też kaplica murowana św. Józefa, dawniej do jezuitów należąca; oprócz tego kościoły filial.: w Brekształynie, Klausdorfie i Chwiramie. Dusz było w 1889 r. 3928. Folw. proboszczowski (o pół mili od miasta) obejmuje 234 ha i 15 ar. *Dekanat wałecki*, należący do archidyecezyi poznańskiej, liczył w 1888 r. 23,496 dusz, 15 księży, 12 kościołów paraf., 28 filial., 2 kaplice i 2 szpitale kościelne. Parafie są: Czaplinek; Człopa z filią w Nikorsku i Wołowych Lasach; Jastrowie; Lubianka z kapl. publiczną w Czechach; Marcinków z filią w Bronikowie i Lubsdorf; Mielęcin z filią w Ruschendorf, Strahlenbergu i Sztybowie; Nakielno z filią w Dykowie, Harmelsdorf, Strącznie i Prusinowie; Róża z filią w Gostuni i Leżenicy; Skrzetusz z filią w Rozwałdzie; Sypniewo z filią w Brzeźnicy, Budach, Duderlagu, Głowaczu, Nadorzycach, Szwecyi i Zbycznie; Tuczno z filią w Knakkendorf, Marthe, Miłogoszczu i Schulzendorf; Wałcz z trzema filiami i kaplicami. Luteranizm zagnieździł się tu w XVI w. i od r. 1544 do 1594 kościół zostawał w ręku innowierców. Za rządów pruskich r. 1793 założono nową parafię luterańską. Nabożeństwo odprawiano najprzód w domu prywatnym, a od r. 1793 w górnem piętrze ratusza. R. 1824 wzniesiono kościół murowany. Żydzi osiedli tu r. 1623, za zezwoleniem ssty Melchiora Weyhera, pomimo protestu miasta. Płacili za to 150 zł. czynszu staroście, a miastu 50 tynfów czopowego. Z początku mieszkali tylko na przedmieściu, potem i w mieście samem, ale tylko dzierżawą. Ich bóżnica spaliła się r. 1771, lecz r. 1791 pobudowali nową. *Starostwo wałeckie* było pierwotnie obszerniejsze, bowiem 1560 roku odłączono od niego starostwo uściopilskie, a r. 1603 nowodworskie. R. 1661 przynosiło starostwo 1200 zł. czystego dochodu, z których 480 zł. stanowiło kwartę. Od r. 1743 miało sstę grodowego, wyjętego z pod jurysdykcyi generała wielkopolskiego. Sstwo składały; Wałcz, Chwiramy, Nadorzyce i Zbyczna. R. 1772 zamienił rząd pruski ststwo tutejsze na domenę. Starostami lub tenutaryuszami wałeckimi byli: r. 1414 Hennig v. Wedel, 1419 Arnold von dem Borne Brotzki, 1442 Hans v. Wedel, który według Długosza (XIII, 256), jeszcze r. 1470 był tu tenutaryuszem; 1535 Łukasz Górka, 1544 Andrzej J. Górka, 1581 Andrzej II Górka, 1590 Hieronim Gostomski, 1609—18 Jan Gostomski, 1623 Melchior Weyher, jeszcze 1636 r.; 1650 Ludwik Weyher, r. 1652 Franciszek Weyher, 1688 v. Unruh, 1689 Opaliński (tenutaryusz ssty Jana v. d. Osten 1702); 1718 v. d. Goltz; także 1744 posiadali to sstwo Goltzowie; przed r. 1766 v. Goldstein Kossowski, 1766 Maciej Mielżyński, 1768 Jerzy Wilhelm v. d. Goltz (ob. Schmitt: „Gesch. d. Dt. Croner Kr.", str. 177) Księgi grodowe są zachowane od r. 1589.

Wałecki powiat stanowił dawniej część Wielkopolski. Pierwsze związki nadnoteckich Słowian z Polską tak są dawne, jak imię Polaków. Wyprawa Ottona bamberskiego do Pomeranii przechowała nam najstarszy opis okolicy tutejszej. Wyszedł Otton z Ujścia, pogranicznego wówczas zamku, przebył lasami zarosłą krainę w kierunku od płd. ku płn.-zach. i przybył do zamku w Pierzycach (Piriseum), gdzie znaczna liczba Pomorzan chrzest przyjęła. Zamordowanie Przemysława przez margrabiów brandenburskich dało prawdopodobnie powód do oderwania po raz pierwszy pow. wałeckiego od Polski, bowiem w r. 1312 ciż margrabiowie krainę między Drawą, Notecią i Głdą swoją własnością nazywają. Niezaprzeczonym dowodem odzyskania powiatu wałeckiego przez Łokietka jest uczynione wkrótce potem zeznanie niejakiego Dobrogosta i 3 jego braci, że Drzeń (Drezenko) i Santok lennem prawem od Polski posiadają. Pierwszy z grodów należał jeszcze za Jagiełły do Polski, drugi nieco dawniej odpadł do Brandeburgii. Powrócony Polsce pow. wałecki pozostał przy niej aż do r. 1370, w którym to czasie dany był przez Kazimierza W. w posagu za córką jego Elżbietą Bogusławowi, ks. szczecińskiemu, wraz z księstwem sieradzkiem, łęczyckiem, ziemią dobrzyńską i zamkami: kruszwickim i bydgoskim. Gdy jednak ks. szczeciński zmarł w Bydgoszczy

r. 1377, powróciła ta lenność do korony. Losy tego obszaru w ostatnich latach XIV i na początku XV w. są niewyjaśnione dotąd. Nie wiadomo do kogo on należał, do Polski, czy do margrabstwa brandenburskiego. Zatargi możnych w tej okolicy rodów między sobą tudzież z Pomeranią i Marchią Brandenburską, wywoływały ciągłe walki. W statystyce Nowej Marchii z polecenia cesarza Karola IV r. 1373 sporządzonej, wymienione są miasta Wałcz, Corana i Santok, jako należące do tej prowincyi. Zdaje się więc, że ks. pomorski Bogusław nadużył nadanych sobie od Kazimierza W. praw i część jakąś ziemi wałeckiej margrabiom sprzedał lub zastawił. W r. 1379 Kazimierz, ks. pomorski, wezwał Sędziwoja Czarnkowskipgo, kaszt. bnińskiego, i synowca jego Jana, dziedzica na Człopie, przeciw Brandenburczykom, którzy zostali pobici. Nie uiścili się atoli Pomorzanie z obietnic Czarnkowskim uczynionych, ztąd nowa między nimi a Czarnkowskimi powstała wojna. Pomorzanie oblegli r. 1378 Człopę, zdobyli miasto, lecz od zamku odparci, przyjęli warunki pokoju podane im przez Czarnkowskich. R. 1402 wziął Ściborz, wojew. siedmiogrodzki, Nową Marchię a z nią i część dzisiejszego pow. wałeckiego w zastaw za 63,000 zł. węg., które był dawniej królowi Zygmuntowi pożyczył. Lecz w tymże roku Krzyżacy, z wiadomością Zygmunta, od Ściborza ją odkupili. W następnych latach zdobył Władysław Jagiełło na Krzyżakach pow. wałecki a przynajmniej część jego, leżącą w okolicy miast Wałcza, Neuwedel i Falkenberg, a może i dalej pod Drahim, który to zamek dał w lenną posiadłość Arnoldowi z Koprzywna. Kraina ta przecież traktatem w Brześciu Kujawskim r. 1436 zawartym, Krzyżakom zwróconą została. Traktat ten dokładnie określa granice między Polską a posiadłościami zakonu (ob. „Pow. wałecki w XVI stuleciu“, przez Calliera, Poznań, 1866, str. 1—4 i Raczyński: „Wspomnienia Wielkopolski“, II; p. V w Dodatku). Widzimy ztąd, że przy ujściu Czarnej Rzeki do Głdy, naprzeciw Lądyczka, schodziły się granice księstwa słupskiego i powiatów: wałeckiego, nakielskiego i tucholskiego. Od tego ujścia ku płd. tworzyła Głda granicę wschodnią pow. wałeckiego aż do Dobrzycy, zkąd szła ku zach. na Lubiankę, Pokrzywnicę i Kłodę do rzeczki Łomnicy; ztąd na Różę, Mielęcin, Miłogoszcz i Brzeźniak do Płocicy, lew. dopł. Drawy, która z biegiem czasu stała się płn.-zachodnią granicą Wielkopolski od Nowej Marchii. Niegdyś rozgraniczała Płocica w dolnym biegu, od Brzeźniaka na płd. do ujścia, pow. poznański od wałeckiego, którego granica zachodnia sięgała w r. 1436 do Drawy. Cała połać pow. wałeckiego z Nowym Kalinem, Wedelszczyzną i Wierzchowszczyzną odpadła od korony. Około r. 1454 przyłączona została znaczniejsza część Nowej Marchii do Brandenburgii, zaś pow. wałecki do Polski. Posiadali przecież Krzyżacy przez lat kilka jeszcze zamek wałecki, który dopiero 1460 r., po spaleniu, opuścili. Nakoniec r. 1466 pokój toruński posiadłość tę ostatecznie Polsce przysądził. W pierwszej połowie XVI w. reformacya w ziemi wałeckiej coraz więcej się rozszerzająca, wzięła nakoniec około r. 1535 przewagę nad katolicyzmem. Wspierał różnowierców Łukasz Górka, ssta wałecki i bracia Wedelowie, dziedzice na Tucznie. W r. 1535 protestanci zburzyli ołtarz w kościele wałeckim bez oporu ze strony magistratu. W tymże czasie dziedzice Tuczna przekształcili kościoły katol. i poddanych swoich zniewalali do przyjęcia nowej wiary. Cały magistrat w W. był z protestantów złożony. Wypędzono proboszczów katol. z Frydlądu, Człopy, Drahimia, Piły i Wałcza, a kościoły oddano luteranom. Rozkazał wprawdzie Zygmunt III aby zabrane kościoły zwrócone były, ale rozporządzenie trudnem było do wykonania. Mieszkańcy W. wypędzili w r. 1618 przysłanego przez króla proboszcza katol. Pozwał ich o to do sądów Gostomski, ststa wałecki. Wkrótce też potem katolicy w pow. wałeckim uzyskali przewagę. Dziś jednak cały powiat wałecki zamieszkują przeważnie Niemcy luteranie. *Wałecki powiat* teraźniejszy zajmuje płd.-zach. kąt Prus zachodnich, należy do regencyi kwidzyńskiej, a pod względem kościelnym do archidyec. poznańskiej. Położony jest między 53° 1′ a 53° 33′ płn. szer. a 33° 38′ i 34° 33′ wsch. dłg. od F. Graniczy na płn. z Pomorzem (pow. drawenburski i szczecinkowski), na wsch. z pow. złotowskim i w. ks. poznańskiem (pow. chodzieski), na płd. z pow. chodzieskim i czarnikowskim, na zach. z Brandenburgią (pow. Arnswalde) i Pomorzem (pow. drawenburski). Obszar wynosi 39 mil kw. czyli 215,684 ha, między temi roli or. 107,176 ha, łąk 7226 ha, lasu 66,015 ha. Czysty dochód gruntowy z ha roli wynosi 7·44 mrk., z ha łąk 9·4 a z ha lasu 1·18 mrk. Miast jest w powiecie 5, gmin wiejskich 98, obwodów domin. 54; miejscowości 341; domów mieszkalnych 6622, dymów 12,427, gmachów publicznych 44. Miasta są: Wałcz (6622 mk.), Jastrowie (5046), Tuczno (2045), Człopa (2175), Marchijski Frydląd (2440). Gminy miejskie miały 1885 r. 18,358 mk., wiejskie 37,174 mk., dominialne 9576 mk. W 1871 r. było w ogóle 63,286 mk.; 1875 r. 63,603; 1880 r. 67,063; 1885 r. 65,108; 1890 r. 65,707 (33,682 protest., 25,567 katol., 35 różn. wyzn. i 1423 żyd.).

Sądy okręgowe są: w Wałczu, Jastrowiu, March. Frydlądzie i Człopie. Ludność jest prawie całkiem niemiecką. Polacy mieszkają w większej liczbie tylko na pograniczu od w. ks. poznańskiego, w parafiach: skrzetuskiej i pilskiej; w mieście Wałczu jest stosunkowo dosyć dużo inteligencyi polskiej; w całym powiecie nie ma więcej nad 1000 Polaków. Większych właścicieli polskich nie ma wcale. We wsiach, zamieszkałych przez ludność niemiecką katolicką, szerzą się stowarzyszenia włościańskie (Bauervereine), popierane przez katolickie stronnictwo centrum. Stowarzyszenia takie istnieją już w Wałczu, Tucznie i Sypniewie. *Rzeki* w powiecie należą wszystkie do dorzecza Noteci i uchodzą albo do Głdy (Kueddow) albo do Drawy, która przyjmuje z lew. brzegu dopływy biorące początek w pow. wałeckim: Korytnicę i Płocicę. Drawa tworzyła niegdyś zachod. granicę powiatu, Płocica zaś stanowiła granicę aż poniżej Tuczna. Głda, prawy dopływ Noteci, przyjmuje z praw. brzegu dopływy: Buczkę, Plitnicę, Krępnicę, Dobrzycę z jej lew. dopł. Piłą i Lubiankę; z lew. brzegu: Pankowenicę i Głumią. Jezior jest dużo; ważniejszemi są: Bieszkowskie, Bobrowe, Brocz, Byszkowskie, Bytyńskie, Czadowskie, Czarne, Czarne jez. Małe i W., Damica, Długie al. Dolne (niem. Dolgen), Dobrzyńczyk, Drabickie albo Drawsko, Górka (Obere See), Izbiczno (Pielburger-See), Karwiec, Kiembowo, Kłoków, Kopaniec (Koepenick-See), Koprzywno, Korytnica, Korytniczka, Krępsko, Krosino, Lipno, Łowickie (Lobitz-See), Lubiańskie (Lebehnke-See), Lubiecko (Lubow-See), Lubowieckie jezioro (Luebtow-See), Machlińskie, Martwia Stara, Nabliny, Orle jez. (Wordel-See), Ostrowite, Pieczynek, Proszczyńskie jez., Przyjaliny, Psie Głowy (Hundskopf), Raduń, Rzepowskie jezioro, Studnica, Wałczków, Wałeckie, Włóknik, Wołgoszcz, Zbyczno, Żerdno (ob. „Pow. wałecki“ przez Calliera). Komunikacyę ułatwiają bardzo liczne trakty bite, mianowicie: 1) wałecko-czapliński (36 klm. długości w pow. mający); 2) wałecko-frydlądzki (31 klm.); 3) frydlądzko-człopski (32); 4) człopsko-jastrowski przez Wałcz idący (63); 5) jastrowsko-pilski (33); 6) z Piły przez Gostomie do Ruszony (34); 7) z Gostomia do Wałcza (10) i 8) z Sypniewa do Jastrowia. Kolej pilsko-jastrowsko-szczecinkowska przerzyna powiat od płn. na płd. w jego wschodniej części; dworce są: w Jastrowiu, Plitnicy i Lubiance. Kolej drugorzędna zaś idzie z Wałcza do Piły; dworce są: w Wałczu, Braksztynach, Skrzetuszu, w Białej Górze (Gr. Wittenberg) i Pile.

Źródła: 1) „Gesch. d. Deutsch-Croner Kreises“ von Schmidt, Thorn, 1867. 2) „Bau- u. Kunstdenkmaeler v. Westpreussen“, str. 433—457. 3) „Topographie des Koenigr. Preussen“, Marienwerder, 1789, str. 107 i 117. 4) „Powiat wałecki w XVI stuleciu“ przez Calliera. 5) „Zeitsch. d. Westpreuss. Gesch. Ver.“, 1886, zesz. XVI, str. 114—116. 6) „Opis historyczny kościołów paraf. w dawnej dyecezyi poznań.“ przez Łukaszewicza, t. I, str. 217 i dalsze. 7) „Wspomnienia Wielkopolski“ Raczyńskiego, II, 65. *Ks. Fr.*

Wałdaj, miasto pow. gub. nowogrodzkiej, na brzegu jez. Wałdajskiego, pod 57° 59′ płn. szer. i 50° 55′ wsch dłg., o 131 w. od Nowogrodu odległe, ma 663 dm. (95 mur.), 4272 mk. (74 kat., 17 rozkoln., 49 ewang., 54 żyd.), 6 cerkwi, 1 kaplica, 11 magazynów, 94 sklepów, szpital, dom przytułku, dom sierot, szkoła powiatowa i miejska, st. poczt. Do miasta należy 143 dzies. ziemi; dochody w 1860 r. wynosiły 9012 rs. W mieście jest 11 zakładów przemysłowych (3 fabr. świec, 3 dzwonków, 2 garbarnie), 704 rzemieślników. Mieszkańcy zajmują się rybołówstwem, pieczeniem obwarzanków, kowalstwem i wyrobem dzwonków. Przemysł i handel, dawniej znaczne, upadły z przeprowadzeniem drogi żelaznej. Za czasów niezależności Nowogrodu była w tem miejscu komora, około której powstała wieś, spalona przez Iwana Groźnego podczas jednego z pochodów na Nowogród. W r. 1770 otrzymał prawo miejskie.

Wałdajski powiat leży w południowej części gubernii i zajmuje 126 mil al. 6101 w. kw. Powierzchnia bardzo falista a nawet górzysta. Przerzynają go tak zw. góry Wałdajskie, wchodzące z pow. demiańskiego i przechodzące jedną odnogą do pow. krestecckiego, drugą do borowickiego. Gleba w miejscowościach górzystych żwirowata, na wybrzeżach gór i strumieni gliniasto-piaszczysta. Z rzek najważniejsze: Msta z Berezajem i Szliną, Borówka, Wałdajka, Kołomieniec. Jezior wiele, ważniejsze: Seligier, Welje, Wałdajskie, Kaftino, Piros i in. Większych błot nie ma, natomiast wschodnia część powiatu obfituje w pomniejsze bagniska. W r. 1860 było w powiecie (bez miasta) 69,408 mk. (114 katol., 298 jednowier., 28 rozkoln., 150 ewang., 71 żyd. i 14 mahom.), zajmujących się głównie rolnictwem, pomimo niewielkiej urodzajności gleby. Z ogólnej przestrzeni znajduje się 165,422 dzies. pod rolą, do 23,200 pod łąkami, około 123,000 pod lasami. Sieją przeważnie żyto, owies i jęczmień oraz uprawiają len. W 1860 r. było w powiecie 24,150 sztuk koni, 28,450 bydła rogatego, 25,600 owiec zwyczajnych, 12,970 trzody chlewnej i 6290 kóz. Poboczne źródła zarobku stanowią: rybołówstwo, wiązanie sieci i niewodów, rąbanie i tarcie drzewa,

pędzenie dziegciu i smoły, budowa statków wodnych i in. Przemysł fabryczny na niskim stopniu, reprezentowany był w 1860 r. przez 9 zakładów przemysłowych (3 garbarnie, 5 tartaków, 1 gorzelnia).

Wałdajskie jezioro, w pow. wałdajskim gub. nowogrodzkiej, pod mtem Wałdajem, długie $8^1/_2$ w., szerokie od 1 do 5 w., zajmuje 26 w. kw.; głębokie od 40 do 90 saż. Brzegi, zwłaszcza zachodni i południowy, wyniosłe, dno piaszczyste; obfituje w ryby. Na jeziorze znajdują się trzy wyspy, na największej z których, zw. Rybnik ($2^3/_4$ w. długiej i do 1 w. szerokiej) zbudowany jest monaster męski Iwerski. Z jeziora wypływa rzka Wałdajka (długa 43 w.), uchodząca do jez. Piros.

Wałdamy, wś i dobra, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Gruździe, o 19 w. od Szawel.

Wałdapew, rzka, ob. *Małapanew.*

Wałdów *Stary*, niem. *Altewalde*, 1368 r. *antiquum Waldow*, wś, pow. nissański, kościół par. kat. w miejscu, szkoła kat., par. ewang. Schnellewalde. Wś ma 259 dm., 1301 mk. (4 ew., 3 żyd.), 1340 ha (1085 ha roli, 74 łąk i 132 lasu). Była to dawna posiadłość biskupów wrocławskich, następnie własność rządowa.

Wałdów, ob. *Wałdowo.*

Wałdówko, niem. *Waldowken*, folw., pow. kościerski, st. p. i kol. Starogard o 9·5 klm., par. kat. Pogódki; 144 ha (121 roli or., 10 łąk); 1885 r. 6 dm., 12 dym., 67 mk., 57 kat., 10 ew.; hodowla bydła holender. rasy i owiec dla strzyży. W miejscu, gdzie dziś istnieje W., na wsch. granicy dawniejszych dóbr klasztornych, założył opat Eberhard z Elbląga r. 1353 wś o 50 włók., z których miał klasztor pobierać od r. 1368 po 15 skojców i 2 kurczęta. Pewnie tego roku powstała karczma, której przywilej odnowiony został 1413 r., z pozwoleniem trzymania pokarmów i napojów, za roczny czynsz 3 wiardunków. Może w skutek 13-letniej wojny W. zupełnie spustoszało. Pierwszą o tem wiadomość mamy w najstarszej części kroniki, gdzie pisarz powiada, że wś ta za jego czasów nie istniała, bo las po niej zarastał. R. 1562 wydzierżawił opat żelisławski pustą już wś Jerzemu, Janowi i Ludwikowi Bażyńskim na 35 lat za 20 grzyw. Kronikarz użala się na dzierżawców, którzy uprawę roli zaniechali, a lasu sporo wycięli. R. 1593 powołał opat Kostka Krzysztofa Bażyńskiego przed sąd wojewódzki w Golubiu o wydanie Wałdówka. Choć uzyskał wyrok korzystny, jednak wsi nie mógł posiąść. R. 1607 już znajdujemy zamiast Wałdowa tylko W.; wtenczas powstał długi spór z granice z Janem Kosem, posiedzicielem Kręgu; odnoszono się w tej sprawie aż do trybunału piotrkowskiego. Roku 1614 dostał Tomasz Laskowski, wierny sługa opata, przywilej na wystawienie karczmy, „w którejby przyjeżdżający po drzewo pokrzepić się mogli“. Na utrzymanie domu wyznaczył opat 2 włóki, z których miał w pierwszych 10 latach płacić po złotemu, następnie po 2 zł. czynszu. R. 1660 ukończył się spór graniczny z ówczesnym posiedzicielem Kręgu Szczypańskim. Konwent ustąpił mu 2 włóki a zostało jeszcze 6 wł. i część jeziora. R. 1750 dzierżawił W. Kniter na 3 lata za 220 zł., 4 gęsi, 4 kapłony i 4 mędle jaj rocznie. Za hibernę miał płacić 6 zł., za pogłówne 11 zł. na rok (ob. „Opactwo pelplińskie“, przez kś. Kuyota, str. 339). Wizyta Rybińskiego z r. 1789 opiewa, że W. liczyło wówczas 5 mk. kat. i 14 ew. (str. 429). Po kasacie puścił rząd W. r. 1785 w wieczystą dzierżawę. Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyło W. 5 dym. (ob. str. 247). R. 1888 posiadał W. P. v. d. Marwitz; tegoż roku nabyła je niemiecka komisya kolonizacyjna za 129,000 mrk. *Kś. Fr.*

Wałdówko 1.) niem. *Waldowke*, dobra ryc., pow. złotowski, st. p. Sępólno, 11 klm. odl., par. kat. Wałdowo; 477 ha (390 roli or., 22 łąk, 44 lasu); 1855 r. 13 dm., 27 dym., 147 mk., 61 kat., 86 ew. R. 1484 posiadają te dobra siostry Anna, Elżbieta i Swantochna z domu Wałdowskich. R. 1765 dzierży W., Wąwelno, Toninek i Przepałkowo Stanisław z Słup-Wałdowski, 1767 r. Franciszek Wałdowski, burgrabia w Nakle. Po Wałdowskich wymieniają jako dziedziców Żydzińskich r. 1789, v. Luettichau i v. Sydow. Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyły dobra i wś 15 dym. (ob. str. 256). R. 1858 posiadał je Gottfr. Krieger. 2.) **W.,** wś, tamże, 174 ha (149 roli or., 6 łąk, 8 lasu); 1885 r. 9 dm., 14 dym., 72 mk., 36 kat., 36 ew., z tych przypada na Olszewski Młyn (niem. Maienthal), 46 mk. 4 dm. R. 1484 Minus Waldowko; 1712 było tu 17 dm., 1766 r. 111 dusz, między temi 102 ew. (ob. tamże). Wizyta Jezierskiego z r. 1695 opiewa: „Villa Wałdówko ab octo (poprawiono „a duobus“) semi colonis per unum coretum utriusque frumenti Calissiensis Mensurae“ (pag. 110). W wschod. stronie wsi natrafiono przed laty kilkunastu podczas poszukiwań kamieni na kilka grobów skrzynkowych, które zburzono; także popielnice w nich znalezione zostały zniszczone (ob. „Objaśn. do mapy Ossowskiego“, str. 24). 2.) **W.,** niem. *Waldowken*, dobra szlach., pow. grudziądzki, st. p. Goczałki, o 5 klm. odl., st. kol. Biskupice, par. kat. Święte; 206 ha (163 roli or., 6 łąk, 1 lasu); 1885 r. 3 dm., 11 dym., 56 mk., 40 kat., 16 ew. Miejscowość ta istniała prawdopodobnie już za czasów krzyżac-

kich p. n. „Cleyne Waldow“, stanowiła jednak albo część Świętego, albo wydaną była na prawie szlach., dla tego w czynszowych regestrach zamku rogozińskiego niepomieszczona. Nazwę miała niezawodnie od pobliskiego Wałdowa w Pomezanii biskupiej. R. 1776 obejmowało W. 6 włók i przynosiło tylko 69 tal. 74 gr. 2 fen. czystego dochodu; dzierżawiło je 6 gburów czynszowych. Roku 1744 nabył je razem z Świętem chorąży malborski Michał Leski za 46,000 fl. R. 1789 stanowiło W. fol. o 2 dym., do Świętego należący (ob. Topografią Goldbecka, str. 427). Teraźniejszy dziedzic Albert Friese na Świętem (ob. „Gesch. des Graudenzer Kr. von Froehlich, str. 341). *Ks. Fr.*

Wałdowo 1.) niem. *Waldau*, wś kośc. i dobra ryc., pow. złotowski, o 20 klm. na zach.-płd. od Tucholi, st. p. W. Klonia (o 4·5 klm.), agentura poczt. w miejscu. Wś obejmuj 457 ha (380 roli or., 44 łąk, 7 lasu); 1885 r. było 33 dm., 59 dym., 321 mk., 282 kat., 36 ew. Dobra mają 1110 ha (815 roli or., 79 łąk, 167 lasu); 15 dm., 43 dym., 257 mk., 164 kat., 93 ew.; z tych przypada na folw. Teklanowo 2 dm., 44 mk., młyn Tobołę 2 dm., 19 mk. Oprócz tego należał do dóbr jeszcze folw. Adamkowo (w pow. tucholskim), mający 248 ha. R. 1893 sprzedał dobra baron Graeve za 100,000 mrk Niemcowi Kruegerowi. Podatek gruntowy z dóbr obliczono 1886 r. na 9170 mrk a budynkowy na 3126 mrk. Dobra te mają żyzną glebę, las i łąki, gorzelnię, mleczarnię i pięknie urządzony pałac. Kościół w W. istniał już w XIV w. R. 1358 podpisuje się jako świadek „Laurencius, plebanus de Waldow“ (ob. Kod. Wielk., Nr. 1393). Obecny, murowany kościół, p. w. św. Macieja, patronatu prywatnego, wzniosła r. 1621 Anna Wałdowska, z domu Zakrzewska. Konsekrował go w r. 1672 arcybiskup gnieźn. Andrzej Olszowski. Przy kościele istnieje bractwo św. Anny od r. 1672 i trzeźwości od r. 1858; nadto szpital dla 4 ubogich. Do parafii należą dwa fil. kościoły w W. Kloni (1876 rozebrany) i w Komierowie. Z zabytków sztuki posiada kościół kielich i 2 obrazy: jeden z kościoła w Kloni, z r. 1648, podobno roboty Bartłomieja Strobla, który r. 1640 dostarczył też dla klasztoru pelplińskiego kilka obrazów, drugi malował r. 1689 Józef Klein. Oprócz tego zasługuje na wzmiankę pokrycie na ołtarz, misternie wyszywane, zapewne z XVI w. pochodzące; z ornatów wymieniają trzy jako drogocenne (ob. „Bau- u. Kunstd. v. Westpr.“, 426—429). W skład par. (dek. tucholski) wchodzą: Wałdowo, Teklanowo, Wilkowo, Wałdówko, Obodowo wś i kol., Pólko, Gruenthal, Przepałkowo, Borówki, Włościborz, Włościborek, Męczychudoba, Skarpy, Zalesie, Pamiętowo, Adamkowo, Toboła i Ciosek; do filii w Komierowie: Komierowo i Komierówko; do filii w Kloni: W., M. i Nowa Klonia. R. 1892 było 1833 dusz. Szkół ludowych jest w par. 8 (4 kat. i 4 ew.). Szkoły katol. są: w W. (2 naucz.), Włościborzu (2 naucz.), Komierowie, w Dużej Kloni; zaś ewangielickie są: w M. Kloni, w Obodowie, w Przepałkowie i Zalesiu. Wizyta Jezierskiego z r. 1695 opiewa: że w kościele były 4 ołtarze. Przy jednym, z obrazem M. Boskiej, na drzewie malowanym, wisiało 28 srebrnych wotów. Do prob. należały 2 włóki w 3 polach, oprócz tego łąki i ogród; we wsi była szkoła. Mesznego pobierał prob. z W. od 7 włościan po 2 kor. żyta i tyleż owsa, miary kaliskiej; dawniej było 16 włościan. Dwa działy dworskie dawały każdy po 6 kor. żyta i tyleż owsa. Oprócz tego należały do parafii: Wałdówko, Obodowo, Przepałkowo, Komierowo i Łościborz. Prob. był Jakub Cichowski, r. zaś 1667 Paweł Złotowski (ob. str. 108—112). R. 1766 było we W. tylko 153 kat. a 246 ew. (ob. „D. Kreis Flatow“ v. Schmitt, str. 294). W. zachodzi w dyplomatach już r. 1311 p. n. „Waldow“. Pierwszymi dziedzicami byli Wałdowscy, którzy dobra te otrzymali podobno od ks. pomorskiego Mestwina, gdy się tenże znajdował w Słupsku (w Pomeranii) na weselu. Tu bowiem zwiastował mu murgrabia czarnkowski Phalo al. Falo, że syn księcia Przemysław, późniejszy król, wypuszczony został z niewoli książąt piastowskich. Schmitt utrzymuje, że Wałdowscy przybyli tu ze Słupska i dla tego pisali się „a Słupy-Wałdowscy“ (ob. „Die Prow. Westpreussen“, Thorn, 1879, II, 154). Pierwsi dziedzice W., o których wspominają przywileje, słyną jako dobroczyńcy klasztoru w Byszewie. I tak, r. 1311 sprzedaje im Jan z W. oraz jego małżonka Katarzyna, synowie Arnold i Piotr i córki Elżbieta i Gertruda wsi Wielunek i Glinki za $304^1/_2$ grz. (ob. Wegner: „Ein Pom. Herzogthum.“, II, 395. Autor tej książki mylnie uważa Jana jako dziedzica Wałdowa w pow. świeckim). Roku 1312 potwierdza tę sprzedaż w. mistrz z Trewiru. W r. 1345 nadaje im „comes Johannes, heres de Waldow“ Lipiny, Mąkowarsk, Dzidno i Luczmin aż do Sępolny (ob. Kod. Wielkop., Nr. 1240, II, str. 569). Około r. 1362 sprzedaje Waldko z W. (Valdko, heres de Waldow) opatowi w Byszewie trzecią część W., Wilkowem zwaną, za 210 grzyw. i 100 owiec. Tegoż roku król Kazimierz potwierdza tę sprzedaż. Ponieważ rodzice Waldka spoczywają w klasztorze w Byszewie, dla tego i on pragnie tam być pochowany i zastrzega sobie, aby ani żaden z braci ani z krewnych wsi tej nie wykupił. Dan w Brześciu

(ob. Kod. Wielkp., III, 197, Nr. 1467). Tegoż roku podaje Waldko sprzedaż tę do publicznej wiadomości. Na skrawkach pergaminu widać jeszcze okrągłą jego pieczęć, okazującą na tarczy trójkątnej łeb koziorożca (ob. Kod. Wielkp., III, 203, Nr. 1473). R. 1376 zachodzi jako świadek Arnoldus de Waldow (ob. Kod. Wielkp., Nr. 1730), tak samo r. 1388 i 1394. R. 1393 nadaje Władysław król wsi Mroczy, dziedzicznej Arnolda z Wałdowa, przywilej miejski na prawie magdeb. Około r. 1393 dał Tyczybor z Opalenicy wś tę za 270 grzyw. w zastaw Arnoldowi z W. Król Władysław wykupił ją w ten sposób, że Arnoldowi dał w zastaw wś swą Kamionnę (ob. Kod. Wielkp., IV, 313). R. 1388 nadaje król Władysław Ekhardowi z Wałdowa za liczne usługi, między innemi wsiami, także Pomarzanowice. R. 1695 należało W. w połowie do Adama i Stanisława Wałdowskich, a w połowie do Andrzeja Kiełpińskiego, sędziego ziemskiego człuchowskiego. Później posiadał W. Wawrzyniec Wałdowski. R. 1767 były te dobra własnością Kalksteina-Stolińskiego, który je nabył za 12,000 tal.; r. 1788 kupił je Paweł Gostomski za 15,000 tal. Potem należał ten majątek do Prądzyńskich, którzy go przed kilkunastu laty sprzedali za milion marek. R. 1885 był dziedzicem żyd Feliks London, po nim żyd Raful Cohn z Berlina, który te dobra nabył r. 1886 za 560,000 mrk; fiskus dawał 555,000 mrk. R. 1887 kupił cały ten klucz, o który już traktowała komisya kolonizacyjna, baron Antoni Graeve z Borku, w Poznańskiem. W połowie bieżącego stulecia (r. 1848) był tu proboszczem i dziekanem tucholskim zarazem, zasłużony gramatyk i lingwista ks. Franciszek Malinowski (ur. 1807 r. w Golubiu, † 1883 r.). 2.) **W.**, niem. *Waldau*, 1311 *Waldow*, wś i dobra ryc., pow. świecki, st. p. i kol. Pruszcz o 3 klm., par. kat. Niewieścin o 4 klm. Obejmują razem 681 ha (615 roli or., 53 łąk); r. 1885 liczyła wś 4 dm., 5 dym., 26 mk. kat., 3 ew., dobra zaś 8 dm., 29 dym., 170 mk., 154 kat., 16 ew.; gorzelnia parowa, hodowla krów. W. ma dobrą i urodzajną ziemię. Przez środek dóbr przechodzi szosa, która krzyżuje się z drugą szosą w pobliskim Zbrachlinie. Autor historyi pow. świeckiego, Wegner, uważa występujących często w dyplomatach wielkopolskich dziedziców Wałdowa jako pochodzących z tego W., podczas kiedy to są dziedzice W. pod Sępolnem, w pow. złotowskim. R. 1447 nadaje W. w. m. Conrad v. Erlichshausen braciom: Janichen, Joergen i Lorentzen von Krampitz na prawie polskiem. Za to byli zobowiązani do służby wojennej w ciężkiej zbroi na każde zawołanie. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podw. a akcyzę potr., płacili we W.: Ostrowicki od 1 wł. os. i 8 ogrod. 4 fl. 12 gr., Cielecki 16 gr., Mroczyński 16 gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 180). R. 1649 dawało 5 włościan mesznego po pół kor. żyta i 1 kor. owsa, obaj dziedzice zaś płacili po pół złot. R. 1676 i 1682 należało W. do Maryanny Ostrowickiej, dobra ryc. zaś do Piotra Mrożyńskiego. Wś miała 22, dobra 31 mk. Według taryfy pob. na symplę z r. 1717 płacił tu Ostrowicki 14 gr., Mroczyński 12 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 88). R. 1753 napotykamy tu Pawłowskiego, asesora ziemskiego malborskiego; oprócz tego zachodzą jako dziedzice w XVIII w. Stan. Kalkstein i jego żona z domu Pawłowska, po nich jako spadkobierca Maryanny Kalkstein ststa Józef Cisowski. R. 1766 nabył Michał Lniski W. i połowę Dąbrówki za 43,000 zł. R. 1773 jest dziedzicem v. Wedelstaedt, który te dobra puścił w dzierżawę p. Kamińskiemu. Obejmowały one 21 wł. chełm. folwarkowych i 6 wł. i 6 mr. włośc.; 24 dym. i 119 mk. kat. Do dóbr należał lasek brzozowy i karczma. Czysty dochód wynosił 442 tal. 71 gr. $4^1/_2$ fen. Stan bydła na folw. był następ.: koni 30, wołów 32, krów 51, jałowic 18, owiec 102, świń 12; wysiew wynosił 280 kor. żyta, 90 jęczm., 90 owsa, 10 grochu, 16 tatarki, 1 lnu; siana zbierano 13 fur. Wś zaś wysiewała 88 kor. żyta, 63 jęczm., 2 grochu, 16 tatarki, 3 lnu (ob. „Zeitsch. d. Westp. Gesch. Ver.“, 1886, str. 340 i 367). Po dwóch sprzedażach r. 1777 za 18,400 tal. a r. 1785 za 9660 tal., napotykamy W. r. 1789 znów w ręku Lniskich. R. 1791 przechodzi W. i Zbrachlin w posiadanie Jana Dębińskiego, a r. 1801 Jerzego v. Mausel. R. 1818 nabywa W. na subhaście Wilhelm Kummer, za 39,000 talarów. W 1886 r. nabyła te dobra Augusta Schmidt urodzona Kummer, ale jeszcze tegoż roku zostało W. subhastowane i za 453,000 mrk przeszło na własność domu królewskiego. 3.) **W.** *Szlacheckie*, niem. *Adelig Waldau*, dok. *Baldau*, dobra szlach., pow. chełmiński, st. p. i kol. Gorzuchowo o 4 klm. odl., przy drodze żel. z Grudziądza do Chełmna, par. kat. Sarnów, szkoła ew. w miejscu; 407 ha (116 roli or., 39 łąk, 222 lasu); 1885 r. 37 dm., 84 dym., 460 mk., 455 kat., 5 ew. Dziedzic 1885 r. Piottuch-Koblicki. Dobra te są po większej części już rozparcelowane. Roku 1279 nadaje Arnold z W. dobra Morczyny katedrze chełmżyńskiej (ob. Woelky: „Urk. B. d. Bist. Culm“, str. 62). R. 1285 nadaje tenże niektórym ze swoich włościan pewne grunta w Czarnowie (ob. Kętrzyń.: „O ludn. pols.“, str. 66). Tenże podpisuje jako świadek przywilej z r. 1289, w którym biskupi chełmiński i płocki zawierają układ co do ju-

rysdykcyi w ziemi chełmińskiej (ob. Woelky, l. c., str. 85). Około r. 1420 zachodzi Albrecht z W. (ob. Kętrzyń., l. c., str. 131). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa: Wałdowo ejusdem Gnosi Melziński una sors, unum coretum siliginis et totidem avenae. Cmethones nulli (str. 104*b*). 4.) **W.** *Królewskie*, niem. *Koenigl. Waldau*, wś, pow. chełmiński, st. p. i par. kat. Ostromecko; 264 ha (211 roli or., 4 łąk, 7 lasu); 1885 r. 39 dm., 69 dym., 340 mk., 169 kat., 171 ew.; szkoła ew. w miejscu. R. 1610 nabyły benedyktynki w Chełmnie wś tę od Wałdowskich za 4400 zł. (ob. Fankidejski: „Klasztory żeńskie“, str. 116). Wizyta Strzesza z r. 1667—1672 opiewa: Wałdowo, villa conventus Culmensis Monialium: Curia coretum tantum silig. et totidem avenae extradit. Cmethones ante primum bellum Sueticum censebantur 8, ante postremum 3, modo nullus. Agri tamen cmethonales pro curia seminantur (str. 163*b*). Wówczas należało W. do par. bolimińkowskiej. R. 1761 płacił Wróblewski pannom 300 zł. dzierżawy (ob. Fank., l. c., str. 116). 5.) **W.**, os. młyń. nad strugą b. n. (dopł. Wisły), pow. chełmiński, st. pocz. i kol. Gorzuchowo, par. kat. Sarnowo, 42 ha (25 roli orn., 3 łąk, 9 lasu); 1885 r. 1 dm., 2 mk. kat., 6 ew. R. 1509 nadaje bisk. chełm. Mikołaj kapitule połowę młyna w W. Jako świadek podpisuje się tu Mikołaj z W. (nobilis Nicolus de Waldaw advocatus; ob. Woelky: Urkb. des Bist. Culm., str. 641). R. 1539 podaje kapituła do wiadomości, że Jan Bogusz de Coszina nabył za 200 grz. prusk. monety młyn tutejszy od Jerzego Gorzuchowskiego. Dan w Chełmży d. 21 marca (ob. str. 799). R. 1600, po śmierci Marcina Bogusza, nadaje kapituła młyn jego synowi Albertowi Boguszowi. Dan w Chełmży 10 lipca (str. 953). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa: Wałdowo: altera sors cum molendino a. 1509 Nobili capitulo Culmensi per. Rev. olim Nic. Crapicium donata (ob. str. 1046). 6.) **W.**, niem. *Waldau* A. i B., dobra w Pomezanii, pow. suski, st. pocz. Goczałki o 4·5 klm. odl., par. kat. Święte. Pierwsza część obejmuje 195 ha (167 roli or., 24 łąk) i liczyła 1885 r. 6 dm., 9 dym., 9 mk. kat., 37 ew.; druga 173 ha (142 roli or., 12 łąk), 4 dm., 9 dym., 25 mk. kat. i 25 ew.; szkoła ew. R. 1885 posiadała część A. Karolina Mueller, drugą zaś Ernst Lehmann. W. zachodzi w dok. już r. 1289 p. n. „Waldowo“, 1298 zaś „Waldow“. R. 1438 kupił Wałdowo Joram v. Weilsdorf (Kętrz., O ludn. pol., 190). R. 1504 nadaje bisk. pomezański Job Michałowi z Góry i synom jego Janowi i Walterowi wś Wałdowo, którą był nabył od Michała z Gorowych (Sonnenberg); dołączając wolną rybitwę w jez. górnem, za to był zobowiązany do służby zbrojnej na koniu (ob. Cramer: Gesch. des Bist. Pomesanien, str. 207). Dobra zaś W., w biskupstwie pomezańskiem, nabyła w końcu XV lub na początku XVI w. rodzina Grampnerów. R. 1574 już atoli się spolszczyli, bo Fryderyk i Gabryel Wałdowscy piszą po polsku do rady miejskiej w Grudziądzu. Pismo ich przekładają tamże na język niemiecki i umieszczają w aktach. Wojciech Wałdowski, będący protestantem, pochowany został w luterańskim wówczas już kościele kisielickim, gdzie przed wielkim ołtarzem znajduje się jego grobowiec z następnym napisem pol.: „Thu lieży Sliachetni Albrecht Waldowsky z domu starożytnych Grampnerów. Dokonczył zywota swego dnia 1 septem. 1596, roku swego 78. Epitaphium. Tu pod twardym kamieniem uspione Twe kosczy, ktorich dusa pozbywsy uzywa radosczi Czni Albrechczie, w olimpie jusz czasy wiecznemi, ktoram Bog wdzięcznie przyjął z angolijmi swemy. Jusz z radoszczy precz vstomp, niesczenszcie, troski, wziął go Bóg na opiekę y jest w moczy Boszki. A. (herb Grot) W.“ W późniejszych czasach mieszkają tu Bojanowscy. R. 1890 kupił W. na subhaście kapitalista Lachmann z Berlina za cenę długów banku ziemskiego. 7.) **W.**, wś zaginiona pod Pogódkami, pow. kościerski, ob. *Wałdówko. Ks. Fr.*

Wałdyki, niem. *Waldek*, *Waldeck* i *Waldick*, wś. pow. lubawski, st. pocz. Rożental, par. kat. Grabowo; 187 ha (164 roli orn., 10 łąk, 7 lasu); 1885 r. 63 dm., 94 dym., 449 mk., 387 kat., 55 ew., 7 żyd.; pomocnicza agent. pocz. i szkoła 1-klas. kat. (1887 r. 1 naucz., 99 dz.). W. zachodzą po raz pierwszy r. 1404 w przywileju bisk. chełmińskiego Arnolda p. n. Waldyki (ob. Woelky: Urkb. d. B. Culm., str. 353). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa, że prob. grabowski pobierał ztąd mesznego 49 korcy żyta i tyleż owsa (pag. 220). Wizyta Potockiego donosi: Ex villa Władicensi a mansis 28 coreti siliginis 28, avenae totidem (str. 400). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyły W. 27 dymów i należały do pow. michałowskiego (str. 274). W XVIII w. należały W. do bisk. chełmińskich. Inwentarz biskupstwa z r. 1731 opiewa: Opisanie wsi Wałdyk, do folw. Lubsztyńskiego należącej: 1) Biernatowa wdowa ma gburstwo na dań, dom w szachulec dobry, stodoła ladaco, szopka ladaco, wielkiej reparacyi potrzebują. 2) Nuszk na dani, na włókach gburskich, chałupa niebardzo dobra, naprawy potrzebuje, szopa nowa, stodoła w słupy niezła, poprawiwszy. 3.) Tava na dań, na gburstwie totaliter spustoszonym. 4) Salata dannik na gburstwie, dom dobry w szachulec, stodoła i szopy ladaco i z dachami. 5) Karczmarz na włókach na dań, budynki, cha-

łupa ladaco, stodoła zła i z dachami. 6) Biernat Gory (?), na gburstwie dannik, chałupa nowa niedokończona, bez okien i komina, stodoła dobra w szacholec, szopy ladaco. 7) Cholasta, na gburstwie dannik, chałupa ladaco et reliqua aedificia pogniłe. 8) Goły na gburstwie, chałupa nowa, szopy, stodoła ładne. 9) Leman na lat 40, za prawem, budynki dobre (ob. str. 67—68). *Ks. Fr.*

Wałeczki, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki. Włośc. Stasielis ma 54 dzies. (6 lasu, 6 nieu ż.).

Wałek, rzeczka, w pow. ihumeńskim, w dobrach Tołkaczewicze (ob. t. XII, 365).

Wałek, folw. nad bezim. dopł. Szaczy, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. i par. katol. Uzda, gm. Szack, o 73 w. od Ihumenia, własność hr. Grabowskich, należy do domin. Tołkaczewicze; miejscowość leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Wałek al. *Stare Zamczyszcze*, uroczysko na gruntach mka Puliny, w pow. żytomierskim.

Wałga, dwa fol. nad rz. Wartą, pow. słupecki, gm. Dłusk, par. Pyzdry, odl. od Słupcy w. 19. Pierwszy fol. ma 1 dm., 13 mk.; drugi fol. 1 dm., 8 mk.

Wałka, przysioł. wsi włośc. Wejkuny, w pow. święciańskim, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Święciany.

Wałkarze, część wsi *Kamesznicy* (ob.).

Wałki, las pomiędzy Moniakami a Dzierzkowicami, w pow. janowskim. Ob. *Dzierzkowice.*

Wałki 1.) wś, pow. kijowski, w 1 okr. pol., gm. Petrowce Stare, par. praw. Wyszogród (Wyszhorod o 2 w.), o 18 w. od Kijowa, przy trakcie kijowsko-czarnobylskim, ma 400 mk. Podług Pochilewicza jest tu około 550 mk. chrześcian i do 50 żydów. Włościanie, w liczbie 197 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 750 dzies., ze spłatą 365 rs. 38 kop. rocznie. Pierwotnie znajdowały się tu zabudowania gospodarcze monasteru Meżyhorskiego; w 1788 r., t. j. w chwili zamknięcia monasteru, było w W. 6 chat i 38 mk. 2.) **W.** al. *Berkówka*, chutor nad rzką Zdrywlą, pow. radomyski, paraf. praw. Janówka, własność Szai Szteina, ma 66 dzies. ziemi użyt., 84 lasu, 250 nieuż.; kamieniołomy i młyn wodny. W spisie urzęd. niepodany. 3.) **W.,** uroczysko na gruntach Hornostajpola (ob. t. III, 131). 4.) **W.,** wś nieistniejąca obecnie pod tą nazwą, w dzisiejszym pow. zwinogrodzkim al. kaniowskim, nadana wraz z innemi po ugodzie hadziackiej Konstantemu Wyhowskiemu; ob. *Lisianka* (t. V, 304). *J. Krz.*

Wałki, mto powiat. gub. charkowskiej, pod 49°50′ płn. szer. a 53°17′ wschd. dług., przy ujściu rzki Turuszki do Mży, o 51 w. na płd.-zach. od Charkowa, przy dr. poczt. do Połtawy. Ma 905 dm. (2 murow.), 7630 mk., 6 cerkwi, 22 sklepów, szkołę powiat., szpital na 30 łóżek, st. pocztową. Handel nieznaczny, pomimo 6 jarmarków i targów tygodniowych. Pod względem przemysłowym w 1860 r. było w W. 8 niewielkich olejarni i 26 zakładów garncarskich, zaś w 1878 r. 4 zakłady fabryczne, zatrudniające 12 robotników i produkujące za 94443 rs. Oprócz przemysłu rękodzielniczego (w 1860 r. 330 rzemieślników, w tem 175 majstrów), mieszkańcy zajmują się wyprawą skór na obuwie i kożuchy, głównie jednakże sadownictwem. Założenie miasta odnoszą do 1645 r., w którym osadnicy miejscowi, dla ochrony swych siedzib przed napadami Tatarów, usypali wał ziemny. Za panowania Aleksego Michajłowicza wzniesiono tu warownią ziemną. W 1765 r. W. były mtem sotniczem pułku charkowskiego, od 1780 r. mto powiat. namiestnictwa a od 1802 r. gub. charkowskiej.

Wałkowski powiat, położony w środkowej cześci gubernii, ma 51·6 mil al. 2498 w. kw. Powierzchnia w ogóle równa i stepowa, w niektórych miejscach pagórkowata i poprzerzynana jarami. Glebę stanowi czarnoziem, wyjąwszy część płd.-wsch., w której po lewym brzegu Mży zalegają piaski a po prawym gleba piaszczysto-gliniasta. Lasy, rozrzucone oddzielnemi gajami, zajmują 40880 dzies. Rzek spławnych niema, wszystkie one płyną śród niskich brzegów, zarosłych trzciną i pozagradzane są tamami młyńskiemi. Najważniejsze Mża al. Moża, dopł. Dońca Północnego, dalej Kołomak (dopł. Worskły), Merczyk, Orczyk i Mereża. W 1860 r. było w powiecie 87077 mk. (w 1878 r. 108066 mk.), przeszło 12000 dm., 32 cerkwie. Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem. Pod rolą i łąkami znajduje się 165496 dzies. Sadownictwo bardzo rozwinięte. W 1860 r. było w powiecie 2890 sztuk koni, 13050 bydła rogatego, 46000 owiec, 5000 świń. Przemysł fabryczny nieznaczny, reprezentowany był w t. roku przez 19 zakładów fabrycznych (1 cukrownia, 14 gorzelni, 1 odlewnia żelaza, 3 warzelnie łoju, 16 zakładów garncarskich i 14 cegielni). W 1878 r. było w powiecie 7 fabryk (1 fajansu, 1 piwa), zatrudniających 257 robotników i produkujących za 188450 rs. rocznie. *J. Krz.*

Wałki 1.) część Jodłówki, pow. tarnowski. Ma 68 dm., 358 mk. Na obszarze W. znajduję się stacya dr. żel. Karola Ludwika, między przyst. Wola Rzędzińska a Czarną, odl. 92 klm. od Krakowa. 2.) **W.,** grupa domów i leśniczówka w Poburzanach, pow. Kamionka Strumiłowa.

Wałkonowy *Górne* i *Dolne*, w XVI w. *Walkunow duplex*, wś, pow. włoszczowski, gm.

Secemin, par. Czarnca. W 1827 r. W. Dolne miały 21 dm., 150 mk. a W. Górne 17 dm., 50 mk. Na początku XVI w. siedzi tu sama szlachta, kmieci niema wcale. Części szlacheckie dają przeważnie dziesięcinę pleban. w Czarncy, wartości około $1^1/_2$ grzyw., z niektórych zaś ról bierze kanonia kurzelowska (Łaski, L. B., I, 554, 567). Według reg. pob. pow. chęcińskiego z r. 1508 wś Walkunów, własność Walkonowskich, płaciła pob. gr. 10 den. 9. W r. 1540 W. minor, w par. Czarncza, miała dwór, folw., lasy, łąki, z których płacono 20 grzyw. (Pawiński, Małop., str. 485, 576). *Br. Ch.*

Wałków al. *Wałkowo*, urzęd. *Walkow*, *Wolkowo* w r. 1338, wś kośc., w pow. krotoszyńskim (Koźmin), dekan. koźmiński, o 6 klm. na płn. od Koźmina, na trakcie do Jarocina, przypiera do Borzęcic; par. i szkoła w miejscu, pocz. w Golinie, st. dr. żel. w Koźminie; ma 50 dm., 377 mk. (312 katol., 65 prot.) i 455 ha obszaru (384 roli, 39 łąk); czysty doch. z ha roli 9·40, z ha łąk 14·49 mrk. W r. 1338 król Kazimierz nadając Maćkowi, synowi Przybysława Borkowicza, gród i miasto Koźmin, wymienia między przyległościami Wałków (Kod. Wielk., n. 1188). Reg. pobor. z lat 1579—1620 nie wykazują tej włości, króra prawdopodobnie złączona była z Borzęcicami. Kościół p. w. N. M. Panny i śś. Stanisława i Wojciecha, istniał już przed r. 1510; w miejscu starego stanął nowy, wieżą ozdobiony, około r. 1848. W r. 1679 zaprowadzono bractwa: Szkaplerzowe i św. Idziego. Księgi kościelne zaczynają się od r. 1716. Par, liczącą 2411 dusz, składają: Borzęcice, Dymacz, Galewo, Józefów, Ladenberg, Obra Nowa i Stara, Szymanów, Trzebień i Wałków. Szkoły paraf. znajdują się w Borzęcicach, Galewie i Wałkowie. Szpital miejscowy założyli około r. 1610 Ludwik i Katarzyna Wejherowie, dziedzice dóbr koźmińskich. *E. Cal.*

Wałkowa, niem. *Wallkawe*, dobra i wś, pow. mielicki, par. kat. i ew. Mielice. W r. 1885 dobra miały 221 ha, 4 dm., 32 mk. (4 kat.); wś 29 ha, 8 dm., 45 mk. (7 kat.).

Wałkowa, góra pod Birczą, w pow. dobromilskim, wzn. 360 mt. (ob. t. II, 74).

Wałkowice, urzęd. *Walkowitz*, *Walkowicze* 1580, wś, pow. czarnkowski, na lew. brzegu Noteci, o 9 klm. ku wsch. od Trzcianki, za Radolinem, par. katol. Czarnków, prot. Romanów, szkoła w miejscu, poczta w Kruszewie, st. dr. żel. w Trzciance (Schoenlanke); z wapiarnią Radolińską (3 dm., 26 mk.) tworzy okrąg wiejski, mający 69 dm., 610 mk. (461 katol., 148 prot., 1 żyd) i 1304 ha (517 roli, 236 łąk, 313 lasu). W tym obszarze jest objęte sołectwo miejscowe (193·83 ha z czystym doch. 1685 mrk); właścicielem jest Daniel Busse, przedtem Swinarscy. W. wymienione w podrobionym dokum. z r. 1192 (Kod. Dypl. Pol., II, str. 744), mocą którego jakiś Mieczysław V nadaje takowe Mikołajowi, woj. kaliskiemu, wcale nie istniały wówczas. W r. 1580 i później należały do Czarnkowskich; z nich Jadwiga miała półłanek i 9 rybaków, a Barbara, kasztelanowa rogozińska, 1 zagr. i 8 rybaków. W. wzrastały w miarę osuszania brzegów Noteci. *E. Cal.*

Wałkszna, strumień, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Wiżunki (pr. dopł. Niemenka).

Wałokiuki, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 43 w. od Szawel.

Wałonczuny, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Kruki, o 55 w. od Szawel.

Wałowa Góra, wś, pow. limanowski, nad pot. Łososiną, na płn.-wsch. od Tymbarku, wraz z rozparcelowanym obszarem dwor. ma 33 dm. i 188 mk. rzym.-kat. Par. w Łososinie Górnej. Obszar (według Skorowidza Orzechowskiego) ma 154 mr. roli, 15 mr. łąk i ogr., 69 mr. past. i 7 mr. lasu. Graniczy na płn. z Bałażówką, na wsch. z Młynnem, na płd. z Koszarami a na zach. z Piekiełkiem.

Wałowa struga, niem. *Wallgraben*, rzeczka, prawy dopływ Noteci, w pow. chodzieskim, powstaje na łąkach Motylewa, na płn. od Ujścia, płynie ku płd. równolegle z Głdą; ubiegłszy około 3 klm. skręca ku zach., przecina trakt ujsko-pilski, i płynie równolegle z Notecią, do której uchodzi przed Pokrzywnicą (Stoewener Canal). Długość biegu od zakrętu do ujścia około 6 klm. Między strugą W. i Notecią rozpościerają się łęgi Ujskie. *E. Cal.*

Wałowe, folw., pow. sieński, dziedzictwo Kamionków, 109 dzies. (49 roli, 30 łąk, 10 lasu).

Wałowice 1.) wś i folw., pow. rawski, gm. Wałowice, par. Rawa (odl. 3 w.), posiadają urząd gm. Wś ma 21 dm., 284 mk.; fol. 5 dm., 6 mk. W 1827 r. było 21 dm., 140 mk. W r. 1876 folw. W. rozl. mr. 832: gr. or. i ogr. mr. 515, łąk mr. 86, past. mr. 165, lasu mr. 41, nieuż. mr. 24; bud. mur. 4, drew. 11; płodozm. 10-pol. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 29, mr. 297; wś Lutków os. 15, mr. 208; wś Janolin os. 13, mr. 197; wś Huta Wałowska os. 10, mr. 80. Na początku XVI w. „Valovycze triplex“ mają łany folw., dające dziesięciny kościołowi w Rawie, podczas gdy kmiecie dają na stół arcybiskupi zaś plebanowi tylko kolędę po groszu z domu a zagrodnicy po pół gr. (Łaski, L. B., 294). Według reg. pob. pow. rawskiego z r. 1579 wś W., w par. Rawa, miała częściowych posiadaczy (Zródła dziejowe, XVI, str. 101). W. gmina, należy do sądu

gm. okr. I w Boguszycach, st. pocz. w Rawie. Obszaru ma 14667 mr., ludności 4474 głów. Śród stałej ludności jest 79 prot. a 59 żydów. W gminie istnieją dwie szkoły początkowe. Z zakładów fabrycznych są: gorzelnia, papiernia, młyn amerykański i kilka wodnych. 2.) **W.**, wś, fol. i dobra nad Wisłą, pow. janowski, gm. Annopol, par. Świeciechów, odl. 42 od Janowa, 9 w. od Józefowa, 70 w. od Lublina, mają 37 dm., 347 mk. we wsi i 6 dm., 52 mk. na folw. Dwór murowany, piękny ogród, gorzelnia parowa z rektyfikacyą okowity, chów bydła poprawnego, produkcya buraków dla cukrowni w Opolu. W 1827 r. było 45 dm., 277 mk. Dobra W. składały się r. 1886 z folw. W. i Kępa Wałowicka. Rozl. mr. 1641: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 492, łąk mr. 2, pastw. mr. 4, lasu mr. 398, nieuż. mr. 33; bud. mur. 4, drewn. 9; płodozm. 8-pol., las nieurządzony; fol. Kępa Wałowicka gr. or. i ogr. mr. 196, łąk mr. 82, past. mr. 202, wody mr. 223, lasu mr. 10; bud. drew. 2, pokłady wapna. Wś. W. os. 16, mr. 309; wś Stasin os. 13, mr. 182. W skład dóbr W. wchodzi kępa Wałowska, utworzona przez rozdzielenie się koryta Wisły na dwie odnogi. Na kępie tej, mającej bogatą glebę, prowadzi się gospodarstwo intensywne, poświęcone produkcyi buraków i innych roślin przemysłowych. Gorzelnia parowa założoną została w r. 1891, wraz z rektyfikacyą i dystylarnią. Grunta górne, marglowato-gliniaste, a w części piaskowe, gospodarstwo wzorowe. Dobra W. dawniej należały do klucza grabowieckiego, z główną rezydencyą we wsi Grabówce, gdzie stał murowany dworzec właścicieli wśród rozległych ogrodów; po zgonie ostatniej właścicielki Heleny Moszyńskiej w r. 1802 oddzielone, przechodziły do rąk Daniszewskich, Kamińskich, Baczyńskich. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś W. i Szczepanów, w par. Sieciechów, płaciły od 4 łan. (Pawiński, Małop., 356). W XVI w. należą do dóbr Grabówka, własności Sienińskich (ob. t. II, 779). W r. 1676 dziedzic wsi, podkomorzy chełmski, płaci pogłówne od żony, 3 córek, 2 ze służby szlacheckiego rodu, 16 nieszlach., 10 żydów i 188 poddanych (Pawiński, Małop., 93a). *R. P.—Br. Ch.*

Wałownica, *Wołownica* (?), wś, pow. szubiński, na lew. brzegu Noteci, wprost Brzozy, o 10 klm. na płn.-wsch. od Łabiszyna (par. rz.-kat.), na pół drogi do Bydgoszczy; poczta i st. dr. żel. na Chmielnikach (Hopfengarten) o 1 klm.; ma 22 dm., 131 mk. (9 katol., 122 prot.) i 124 ha. W. powstała po r. 1558 na obszarze majętności łabiszyńskiej. *E. Cal.*

Wałowska Huta, wś i kol., pow. rawski, gm. Wałowice, par. Rawa, ma 5 dm., 86 mk., 109 mr. Należała do Wałowic.

Wałowskie Budy, kol., ob. *Janolin.*

Wałożyno, zaśc. prywat., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Łuczaj, o 75 w. od Wilejki, ma 2 dm., 26 mk. katol.

Wałpusz, niem. *Waldpusch*, jezioro, w pow. szczycieńskim. Leży nad nim wś Ochodno. Wypływa z niego rzeczka t. n., uchodząca z lew. brz. do Omulwi (praw. dopł. Narwi).

Wałpusz, niem. *Waldpusch*, wś i fol. nad jeziorem t. n., pow. szczycieński, st. pocz. Willenberg dla wsi a Szczytno (Ortelsburg) dla folw. W r. 1557 nadaje ks. Olbracht w Królewcu, Baltazarowi Rochowi 22 włók bez 5 mr. dąbrowy i boru między Ochodnem, Zielonką, Lemanami i jez. Wałpusz.

Wałsnów, ob. *Walsnów.*

Wałtaki, zaśc., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 67 w. od Poniewieża.

Wałucie, wś, pow. rossieński, gm. i par. Szwekszne, o 126 w. od Rossień.

Wałuckie, ob. *Waludzkie.*

Wałujki, wś, pow. rossieński, par. Skawdwile.

Wałujki, mto powiat. gub. woroneskiej, na prawym brzegu rz. Wałuja (lew. dopł. Oskołu), pod 50°13′ płn. szer. a 55°48′ wsch. dług., odl. o 215 w. na płd.-zach. od Woroneża, ma 838 dm. (7 murow.), 3388 mk., 4 cerkwie, 31 sklepów, szkołę powiat. i miejską, szpital na 12 łóżek. Do miasta należy 1145 dzies.; dochody w 1860 r. wynosiły 3575 rs. W t. roku było 8 zakładów przemysłowych, produkujących za 12890 rs. Handel nieznaczny. Targi odbywają się co tydzień, jarmarki zaś 4 razy do roku. Miasto założone zostało w 1593 r. dla obrony od napadów Tatarów krymskich; od 1797 r. mto powiatowe.

Wałujski powiat leży w płd.-zach. części gubernii i zajmuje 78·5 mil al. 3800 w. kw. Powierzchnia równa, w części płd.-wsch. stepowa, w płn.-wsch. i zach. poprzerzynana niewielkiemi wyniosłościami. Gleba przeważnie czarnoziemna, wyjąwszy część płn. i zach., dość piaszczyste. Rzeki (w liczbie 23) w ogóle nieznaczne. Najważniejsza z nich Oskoł, przepływająca w granicach powiatu na przestrzeni 57 w. i przybierająca: Kazinkę, Sazon, Urajewę i Wałuj. Jezior niema; niewielkie błota spotykają się w dolinach Oskołu i Wałuja. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 152238 mk. (4420 rozkolników), zamieszkujących 238 miejscowości, mających 20370 dym. W t. roku było tu 46 cerkwi i 1 monaster męzki. Mieszkańcy zajmują się wyłącznie rolnictwem (do 236000 dzies. ziemi uprawnej) i hodowlą bydła (108299 dzies. łąk). Było w powiecie: 46000 sztuk koni, 59600 bydła rogatego, 76900 owiec zwyczajnych, 58890 rasy poprawnej, 30940 trzody chlewnej. Lasów mało, około 31400 dzies. W

drzewostanie przeważają dęby. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty.

Wałupis, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Krożenty.

Wałuszewo, ob. *Wołuszewo*.

Wałutina, góra, o 5 w. od Smoleńska, za przedmieściem petersburskiem, słynna z 10-godzinnej krwawej bitwy, stoczonej w sierpniu 1812 r. z wojskiem francuzkiem.

Wały 1.) wś i fol. nad rzką Ochnią, pow. kutnowski, gm. Krzyżanówek, par. Łąkoszyn, przy trakcie z Kutna do Piątku, odl. 5 w. od Kutna, ma 11 dm., 128 mk. W 1827 r. było 14 dm., 172 mk. W r. 1827 folw. W. rozl. mr. 506: gr. or. i ogr. mr. 415, łąk mr. 46, pastw. mr. 26, nieuż. mr. 19; bud. mur. 8, drew. 6; płodozm. 6-pol., wiatrak. Wś W. os. 18, mr. 27. Na początku XVI w. łany km. dają dziesięcinę na stół arcybiskupi, szlacheckie zaś pleban. w Łąkoszynie (Łaski, L. B., II, 483). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 we wsi Wały: Wojciechowska płaciła od 1 karczmy, 2 osad.; Gabryel Wałowski od 1 łan., 1 zagr., 2 osad. Inne części płaciły razem od 6 łan., 3 zagr., 1 karczmy (Wielkp., II, 85, 140). 2,) **W.**, kol., pow. łęczycki, gm. Rogoźno, par. Gieczno, odl. 21 w. od Łęczycy, ma 6 dm., 56 mk. 3.) **W.**, os. młyń. nad rz. Wartą, pow. częstochowski, gm. Huta Stara, par. Częstochowa, ma 1 dm., 4 mk., 49 mr. W 1827 r. 1 dm., 14 mk. 4.) **W.** al. *Podlesie*, wś, pow. będziński, gm. Rokitno Szlacheckie, par. Chruszczobród, 9 dm., 40 mk., 72 mr. włośc. 5.) **W.**, pow. miechowski, gm. i par. Książ Wielki. *Br. Ch.*

Wały 1.) folw., pow. rosieński, w 2 okr. pol., gm. Mańkuny, par. Girtakol, własność dawniej Bilewiczów, następnie Piłsudzkich. 2.) **W.**, wś nad rz. Klewą, w pow. ihumeńskim. 3.) **W.**, wś, pow. drysieński, należy do dom. Szczęsnopol, Michała Szczytta; por. *Kosarzewo*.

Wały (mylnie *Waty*, ob. *Monasterek* 3), przys. nad rzką Zamczykiem, dopł. Bohu, pow. bracławski, okr. pol., par., sąd i poczta Niemirów (o 3 w.), gm. Rubań. Jest tu wysoki i obszerny wał ziemny, o którym krąży wieść pomiędzy ludem, że była to niegdyś posada miasta Mirów, które zupełnie zostało zburzone przez Tatarów. Dziś jest tu zaledwo kilka chat, dwa stawy i dwa młyny wodne. Własność dawniej Maryanny Wieniawskiej, dziś należy do klucza niemirowskiego, poprzednie Potockich, potem Strogonowych a w końcu ks. Szczerbatowych. *X. M. O.*

Wały, grupa domów i folwark w Janowie, pow. samborski.

Wały 1.) niem. *Wallen*, wś, pow. szczycieński, st. pocz. Lipowiec (Lipowitz). 2.) **W.**, dobra ryc., pow. olsztyński, st. pocz. Gr. Purden. 3.) **W.**, niem. *Wallendorf*, wś, pow. niborski, st. pocz. Zimna Woda.

Wałycz, niem. *Gr. Wallitz*, dobra ryc., pow. wąbrzeski, niedaleko od dworca dr. żel. kolei w Wąbrzeźnie, gdzie jest st. pocz. i par. kat. Agentura pocz., browar i szkoła kat. w miejscu; hodowla bydła holend. rasy. Cały obwód dominialny obejmuje 1274 ha (561 roli or., 105 łąk, 430 lasu); 1885 r. 32 dm., 82 dym., 491 mk., 419 kat., 72 ew. Z tego przypada na dworzec wąbrzeski 6 dm., 78 mk.; na Wałycz 15 dm., 288 mk.; na Wałyczyk 6 dm., 81 mk.; na folw. Wałycz 1 dm., 7 mk.; leśn. Wymysłowo 2 dm., 22 mk. Dziedzic Gajewski. Zachodzi wś w dok. pod n. „Walycz“ 1312, „Wadlitz“, „Walesch“, „Walicz“. Za czasów krzyżackich należało do wójtowstwa lipińskiego. Już przed r. 1312 istniał tu kościół, filialny do Niedźwiedzia. Kiedy zaś (r. 1312) Krzyżacy ustąpili Niedźwiedź, w zamian za 3 inne wioski w Pomezanii, biskupom płockim, zastrzegli sobie, ażeby kościół we Wałyczu został odłączony. Ówczesny proboszcz w Niedźwiedziu Henryk, miał nim już tylko aż do śmierci zarządzać. Później miał W. tworzyć własną parafią (ob. Woelky: Urkb. des B. Culm., str. 114). R. 1338 Teodoryk v. Altenburg, w. m. krzyżacki, nadał mu nową erekcyą. Przywilej ten przytacza Strzesz w swej wizycie z r. 1667—72; De maturo fratrum nostrorum consilio, voluntate et assensu, addidimus undecim mansos villae dictae Walitz, quam bonae memoriae fr. Conradus Sacchus, quondam provincialis ecclesiae Culmens. locatam exposuit fideli nostro Martino cum 56 mansis. De quibus quidem mansis plebanus, qui pro tempore fuerit 4 mansos liberos habebit. Idemque Martinus et haeredes ac legitimi successores 9 mansos et tabernam in eadem villa cum officio scultetiae et tertia parte mulctarum judicialium jure Culmensi titulo locationis libere, perpetuo et haereditarie possidebunt, duabus partibus aliisque nobis et nostris fratribus reservatis (str. 394b.). W czasie wojny z Krzyżakami wiele ucierpiał kościół; po bitwie pod Grunwaldem r. 1410 księgi krzyżackie podają straty na 50 grzyw. R. 1444 kościół jeszcze istniał; biskup ówczesny Jan Margenau rozporządził, ażeby parafianie z W. przybyli na synod dyecezalny do Wąbrzeźna. Zapewne w czasie reformacyi uległ ruinie. Na początku XVII w. pozostały już tylko szczątki murów kościelnych. R. 1616 bisk. Kuczborski gminę wałycką wraz z włókami kościelnymi przyłączył do Wąbrzeźna, obowiązując proboszcza, ażeby w zamian za to osobnego utrzymywał wikarego. Dziś podobno miejsce, gdzie stał kościół wałycki, krzyż oznacza (ob. Fankidejski: „Utrac. kośc.“, str.

61). Wizyta Strzesza donosi, że według przywileju krzyżackiego powinni tu włościanie od każdej włóki mesznego dawać po 1 korcu żyta i tyleż owsa. Ale później dawali tylko po pół korca od każdego posiadła, jednę włókę obejmującego (str. 400). W wizycie tej figurują dobra tutejsze jako „bona regalia“. Według topografii Goldbecka z r. 1789 dobra te wydane były r. 1787 na prawie szlach. i dziedzicznem. Wówczas posiadał je v. Stach, r. zaś 1858 Działowski. Cmentarzysko, znane pod nazwą Wąbrzeskiego, znajdowało się właściwie na gruntach Wałycza. Podczas budowy kolei żelaznej wschodniej napotkano przy niwelacyi wzgórza, tuż przy dzisiejszym dworcu kolejowym, groby skrzynkowe. Wydobyte z nich przedmioty zostały rozproszone. Jedna urna znajduje się w Muz. Tow. N. w Toruniu, druga, jako też szczątki zausznic żelazn. i pokrywa od innej urny, w zbiorach niem. Tow. Kopernikowego, trzecia wreszcie w Muz. Tow. Przyj. N. w Pozn. (ob. Objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 71). *Ks. Fr.*

Wałyle, grupa domów w Żabiu, pow. kossowski.

Wama, z przys. *Eisenau*, *Strymtura* i *Salatruk*, wś, pow. kimpoluński, leży na płd.-zach. od Kimpolunga mołdawskiego nad rz. Mołdawą i uchodzącą do niej Mołdawicą, śród Karpat bukowińskich. Mołdawica przyjmuje tu potok Salatruk, płynący od Kimpolunga. Szczyty górskie na obszarze W. dochodzą 800 mt. npm., ujście Mołdawicy do Mołdawy wzn. 542 mt. Wś ma cerkiew paraf. nieun., st. pocz. na trakcie Suczawa-Bystrzyca, odl. 55 klm. od Suczawy, kuźnicę żelaza, 3118 mk. Znajduje tu się pomnik z napisem na pamiątkę zwycięztwa nad Turkami w r. 1716, odniesionego przez wojewodę Rakowicza.

Wambenmujża, dziś *Ambenmujża* (ob.); porów. też *Kołup*.

Wamberzyce, niem. *Albendorf*, wś na Szląsku, pow. Neurode.

Wambin (dok.) jezioro, w Pomezanii, pow. suski, zapewnie pod Prabutami, gdyż r. 1342 i 1344 zezwala bisk. pomezański na kupno czwartej jego części przez miasto (ob. Cramer: Gesch. des Bist. Pomesanien, str. 83).

Wambole, wś i folw., pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 46 i 47 w. od Kowna.

Wambuty 1.) dobra, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Gadonów, o 15 w. od Telsz, posiada kaplicę katol. parafii Telsze; własność Gadonów, 280 dzies. (56 nieużyt.). 2.) **W.**, dobra, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Wornie, o 37 w. od Telsz. Włośc. Bulwid ma tu 26 dzies. (2 lasu, 5 nieuż.).

Wamierowo, jezioro na płn. od Zelgoszczy, pow. starogardzki. Struga łączy je z jez. Starem (Altsee), które znów ma połączenie z jez. Zelgoszcz, spływającym do Czarnej Wody. *Ks. Fr.*

Vamlauken (dok.), ob. *Franknowo*.

Wammelwitz, 1299 *Wanwolwicz*, zapewne *Wąwołowice*, wś, pow. strzeliński, par. ewang. Steinkirche, kat. Danchwitz. W r. 1885 miała 262 ha, 21 dm., 178 mk. (35 kat.).

Wammen, dobra i wś, pow. strzeliński, par. ew. Steinkirche, kat. Danchwitz. W r. 1885 dobra miały 115 ha, 2 dm., 31 mk. (3 kat.); wś 20 ha, 10 dm., 93 mk. (15 katol.), zamek.

Wampertsch (dok.), ob. *Wąpiersk*.

Wampierszczyzna (*Wempierszczyzna*), wś pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i dobra, Jankowskich, Dubicze, okr. wiejski Nowy Dwór, o 5 w. od gminy, 13 dusz rewiz.

Wampierzów, wś, pow. mielecki, w równinie piaszczystej, na praw. brzegu Brenia, o 11·2 klm. na płn. od Radomyśla i tyleż na zach. od Mielca, ciągnie się długą ulicą w kierunku od lasu Wychylówki po Breń. Do gm. należą wólki: Cegielnia 16 dm., Górki 2 dm., Józefów 53 dm., Kasale 3 dm., Podbudzyń 57 dm., Podlesie 40 dm. i Zabrnie 36 dm. Do obszaru dwor. kol. niem. Prebendów 37 dm. Oba obszary liczą razem 343 dm. i 2070 mk. (962 męż., 1108 kob.), 1965 rz.-kat. a 105 izr., 1930 Pol. i 130 Niem. W gm. jest szkoła ludowa. Pos. tabularna (Zuzanny Damask) wynosi 339 mr. roli, 70 mr. łąk, 1193 sąż. ogr., 24 mr. pastw., 10 mr. nieuż. i 2 mr. 610 sąż. parcel budowl. Pos. mn. ma 1577 mr. roli, 312 mr. łąk, 258 mr. past. i 4 mr. lasu. Nieużytkami są wydmy piaszczyste. Długosz nie wymienia tej wsi. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 255) W., wś Jana Tarnowskiego, ma 12 kmieci, 5 łan., 6 zagr. z rolą, 4 komorn. z bydłem, 4 kom. bez bydła i 2 rzemieśln. Graniczy na płn. z Kawęczynem, Breniem Osuchowskim, Ziempniowem i S upcem, na zach. z Zaturzem, na płd. z Wałdowską Wolą, Wadowicami Dolnemi i Górnemi. *Mac.*

Wanacya 1.) *Rządowa*, wś i 2.) **W.** *Księża*, wś nad rz. Kamienną, pow. iłżecki, gm. i par. Wierzbnik, odl. od Iłży 21 w. W. Rząd. ma 21 dm., 157 mk., 290 mr.; W. Księża 9 dm., 55 mk., 80 mr. W 1827 r. było 10 dm., 76 mk. 3.) **W.**, mylnie *Wenecya*, wś kurpiowska, pow. kolneński, gm. i par. Turośl, odl. $24^1/_2$ w. od Kolna, $49^1/_2$ w. od Łomży. W 1802 r. było 9 rolników i karczmarz; w 1819 r. 9 roln., 10 chałupnik. i szynkarz, razem 102 mk. (w tem 23 męż., 25 kob., 10 syn. i 10 córek starszych nad 10 lat, 17 syn. i 13 córek młodszych nad 10 lat, 2 parob., 1 dziewka); 21 koni, 26 wołów, 26 krów, 13 jałow., 15 świń, 11 owiec. Czynszu włościanie płacili 106 złp. 6 gr. $1^1/_2$ szel. przytem i 2 zł. 13 gr. dziesięciny dworskiej, uiszczanej w XVIII w.

do seminaryum w Pułtusku. Chałupnicy płacili do dworu po 3 złp. trzydniówki; nadto każdy gospodarz dawał po 4 garn. owsa i tyleż jarzyny i po 1 złp., każdy zaś chałupnik po 2 garn. ozim. i tyleż jarzyny i po 1 złp. na utrzymanie plebanii w Turośli. W 1827 r. 21 dm., 123 mk. (w tabelach mylnie wskazana par. Myszyniec). W r. 1878 było 484 mr. 274 pręt. (w tem 130 mr. orn.). Pomiędzy W. i Lemanem leży osada „Pudełko“ (odl. 23 w. od Kolna, 51½ od Łomży). Obręb leśny W. wchodzi w skład straży leśnej Nowa Ruda i zawiera 1288 mr. lasu sosnow.; położenie wzgórzyste, miejscami bursztyn. Poławiają się zające i cietrzewie. Kanał Wanacki wchodzi w skład kanałów, wykopanych w 1854—62 w celu osuszenia błot puszczy nowogrodzkiej. Wychodzi on z punktu, gdzie się zbiegają kanały Wejdowski i Serafiński boczny; wpada niedaleko od wsi Wanacyi do głównego kanału, przerzynającego rzekę Turośl. Wanacki kanał ma długości 1159 pręt.

Wanagi 1.) wś, pow. trocki, w 3 okr., gm. Jezno (o 28 w.), okr. wiejski Sipowicze, 7 dusz rewiz.; należy do dóbr Powierzchnie al. Ustronie, Moraczewskich. 2.) **W.**, wś, pow. rossieński, gm. Aleksandrowsk, o 102 w. od Rossień. 3.) **W.**, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, o 30 w. od Szawel. 4.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, o 21 w. od Wiłkomierza.

Wanagieliszki, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Smołwy; włość. Wołkowski ma 165 dzies. (26 lasu, 3 nieuż.).

Wanaginie, os., pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 5 w., ma 1 dm., 9 mk.

Wanaginie 1.) wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Jurborg, o 53 w. od Rossień. 2.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, o 29 w. od Wiłkomierza.

Wanagis, rzeczka, w pow. rossieńskim, pod mkiem Nowe Miasto.

Wanagiszki 1.) wś nad rz. Wilią, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany (o 21 w.), okr. wiejski Kiejżany, o 85 w. od Wilna, ma 4 dm., 29 mk. katol. (w 1865 r. 21 dusz rewiz.); należy do dóbr Rukla hr. Kossakowskich. 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 53 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 18 w. od Poniewieża. 4.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, par. Widukle, o 16 w. od Rossień. 5.) **W.**, wś, pow. rossieński, par. Girdyszki. 6.) **W.**, wś, pow. rossieński, par. Skawdwile. 7.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Uszpol, o 85 w. od Wiłkomierza. *J. Krz.*

Wanaławki, wś, pow. rossieński, paraf. Chwejdany.

Wanat, folw., pow. jędrzejowski, gm. Mierzwin, par. Imielno.

Wanaty 1.) kol. nad rz. Kamieniczką, pow. częstochowski, gm. Kamienica Polska, par. Poczesna, odl. 13 w. na płd. od Częstochowy; kol. ma 38 dm., 234 mk., 648 mr.; os. karcz. 1 dm., 1½ mr. dwor. W 1827 r. było 22 dm., 174 mk. 2.) **W.**, wś, pow. garwoliński, gm. i par. Łaskarzew, ma 14 dm., 124 mk., 11 os., 223 mr. Wchodziła w skład dóbr Dąbrowa. W 1827 r. było 16 dm., 108 mk., par. Wilga.

Wancerzów, wś, folw. i os. młyń. nad rz. Wartą (z lew. brz.), pow. częstochowski, gm. Wancerzów, par. Mstów, odl. 13 w. na wsch. od Częstochowy, posiada urząd gminny. Wś ma 28 dm., 220 mk.; fol. 6 dm., 65 mk.; os. młyn. 1 dm., 9 mk., 25 mr. W 1826 r. było 30 dm., 378 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z folw. W. i Konin, rozl. mr. 1854: folw. W. gr. or. i ogr. mr. 419, łąk mr. 58, pastw. mr. 163, lasu mr. 411, nieuż. mr. 30; bud. mur. 11, drew. 5; płodozm. 9-pol.; fol. Konin gr. or. i ogr. mr. 289, łąk mr. 12, pastw. mr. 33, lasu mr. 421, nieuż. mr. 12; bud. drew. 8; lasy urządzone, pokłady wapienia. Wś W. os. 27, mr. 287; wś Konin os. 38, mr. 414; wś Cegielnia os. 25, mr. 248. Gmina należy do sądu gm. okr. IV we Mstowie, st. poczt. i dr. żel. w Częstochowie, ma 11361 mr. obszaru i 6863 mk. Śród stałej ludności jest 6 praw., 8 prot. i 870 żydów (głównie w os. Mstów).

Vanckovo al. *Waccovo* (w dok.), wś zaginiona pod Kartuzami. R. 1241 ks. pomorski Sambor ustępuje ją bisk. kujawskiemu Michałowi (ob. Perlbach: P. U. B., str. 62). *Ks. Fr.*

Wancławiszki, dwór, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 49 w. od Kowna.

Wancz 1.) *Wyżny*, potok, lewy dopł. Butywli, należącej do dorzecza Stryja. Długi 3 klm., wypływa u stóp Paraszki, grzbietu wzn. 1221 mt., przepływa lesiste stoki Korczanki i w poziomie około 540 mt. wpada do Butywli. 2.) **W.** *Niżny*, potok, dopływ Butywli z lew. brzegu, należy do dorzecza Stryja. Długość wynosi 3½ klm. Wypływa u stóp grzbietu Paraszki (1161 mt.), opływa od wschodu Korczankę i wpada w poziomie około 530 mt. do Butywli. *E. R.*

Wańczyków, kol., pow. będziński, gm. Górnicza, par. Zagórze, posiada szkołę początkową, 5 dm., 41 mk., 94 mr.

Wanczykowce, mołd. *Wanczikoucy*, wś, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, przy trakcie poczt. z Lipkan do Nowosielicy. *X. M. O.*

Wanczyn, szczyt w Karpatach Bukowińskich, wysoki 1367 mt., najwyższy szczyt Lasu Plesza, pasma stanowiącego przedłużenie Rakówki. Płn.-zach. i płn.-wsch. stoki W. są więcej strome, niż południowe. Porko-

lin, rozdzielający W. od Rakówki, wypływa u stoków płn.-zach., Putyłówka u stoków południowych, oba te strumienie wpadając do Putyły, należą do dorzecza Czeremoszu. Potok Zwarycz, wypływający ze stoków północnych, należy do dorzecza Seredu. Okolica zalesiona. *E. R.*

Wanda, wś, pow. chełmski, ob. *Bachus.*

Wanda, posiadłość, pow. ostrzeszowski, o $2^1/_2$ klm. na płd. od Mikształa (par. i poczta); st. dr. żel. w Antoninie o 8 klm.; okr. dwor. Kaliszkowice kaliskie; 2 dm., 35 mk. Ob. *Grabów* (t. II, 774).

Wandal, jezioro, w pow. czarnkowskim.

Wandalin 1.) i *W. Budy*, kol. nad rz. Ner, pow. łódzki, gm. Wiskitno, par. Rzgów. W. ma 11 dm., 143 mk., 154 mr.; W. Budy 6 dm., 33 mk., 33 mr. 2.) **W.,** kol. nad błotnistą niziną, pow. sieradzki, gm. Złoczew, par. Uników, odl. od Sieradza 28 w., ma 35 dm., 151 mr. (136 roli, 2 łąk, 10 pastw.). Powstała na obszarze dóbr Uników, ztąd ludność w spisach urzęd. podana ogólna przy Unikowie. 3.) **W.,** wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Rybitwy, ma 72 os., 1419 mr. Należała do dóbr Józefów. Utworzona zapewne w ostatnich czasach; w spisie z r. 1827 nie pomieszczona. *Br. Ch.*

Wandalin, osada, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. murawiewska, o 42 w. od Prużany, własność Jerzego Jacznika, ma 6 dzies.

Wandalinów, folw., pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Łasza, należy do dóbr Świsłocz hr. Marty Krasińskiej.

Wandalus, nazwa dawana Wiśle przez Kadłubka i dopełniacza jego kroniki i wyprowadzona przez Kadłubka od Wandy a przez dopełniacza od Wandalusa, potomka Jafeta, protoplasty Wandalów, przodków Polaków. Nazwę tę dawano też Odrze, zwanej inaczej Guttalus.

Wandau (niem.), ob. *Wandowo.*

Wandek, jeziorko, pow. krotoszyński, o 5 klm. na płn. od Zdun, pod Konarzewem, odpływa z jez. Trafary do Orli (dopł. Baryczy); nad odpływem stał w r. 1685 młyn Wandek, późniejszy folwark, który w r. 1843 już nie istniał.

Wandlacken, domena król., pow. gierdawski, st. p. Gerdauen.

Wandlauszen 1.) wś, pow. piłkałowski, st. p. Mallwischken. 2.) **W.,** wś, pow. gąbiński, st. p. Nemmersdorf.

Wandolin al. *Płochorka*, folw., pow. przasnyski, gm. Karwacz, par. Bogate, odl. 2 w. od Przasnysza, ma 2 dm., 30 mk., 299 mr.

Wandolin, folw., pow. klimowicki, od 1872 r. własność Gumińskich, ma wraz z Jelnią i Trostyniem al. Markówką 848 dzies. (130 roli, 84 łąk, 489 lasu). Por. *Trostyń.*

Wandolina, grupa domów i folw. w Czerniowie, pow. rohatyński.

Wandopol, folw., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. r. l. Janów, r. g. Gnojno, odl. 7 w. od Janowa, ma 2 dm., 18 mk., 1276 mr. (612 roli, 76 łąk, 566 lasu i 21 nieuż.); bud. mur. 2, drew. 6. Folw. ten oddzielony został w r. 1877 od dóbr Konstantynów.

Wandów 1.) kol., pow. koniński, gm. Władysławów, par. Rusocice, odl. od Konina 21 w., ma 10 dm., 62 mk. 2.) **W.,** wś nad rz. Jabłonicą, pow. konecki, gm. Chlewiska, par. Borkowice, odl. od Końskich 42 w., ma 39 dm., 196 mk., 71 mr. włośc., 1 mr. dwor. 3.) **W.,** folw., pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska, odl. 25 w. od Łukowa. Folw. ten z attyn. Osinki oddzielony został w r. 1882 od dóbr Mysłów. Rozl. 926 mr. (169 mr. roli, 16 łąk, 52 pastw., 682 lasu nieurządzonego, 12 nieuż.), 10 bud. drewn.

Wandówka, pow. dzisieński, ob. *Świerdle.*

Wandowo 1.) wś, pow. słupecki, gm. Skulska Wieś, par. Skulsk, odl. od Słupcy 34 w., ma 10 dm., 97 mk., 11 os., 113 mr. Wchodziła w skład dóbr Czartów. 2.) **W.,** pow. koniński, ob. *Wandów.* 3.) **W.,** fol. i wś, pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Kraszewo, odl. 14 w. od Ciechanowa, ma 7 dm., 72 mk., 209 mr.; folw. 5 os. i 5 mr. włośc. Wchodzi w skład dóbr Ojrzeń.

Wandowo, niem. *Wandau*, dokum. r. 1396 *Wandofen*, wś i wyb., pow. kwidzyński, st. p. Nowa Wioska, agent. poczt. i szkoła ewang. w miejscu, par. kat. Szynwałd; 326 ha (274 roli or., 29 łąk, 4 lasu). W 1885 r. 52 dm., 64 dym., 302 mk. (4 kat., 298 ew.). Wś tę, w Pomezanii położoną, założył pewnie Jan Stango, drugi syn Katarzyny, wdowy po Dytryku Stango z Kisielic, pochodzenia polskiego. Jan sam tu mieszkał. Roku 1431 zachodzi jeszcze „Jacusch von Wandofen". Potomkowie założyciela zubożeli, a z Chotoborem Stango Wandowskim i bratem jego Kasprem, który był prokuratorem zakonu krzyżackiego w Rzymie, wygasł ród Wandowskich (ob. Kętrzyń.: O ludn. pols., str. 182). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zachodzi W. jako wś szl. o 21 dym. (ob. str. 248). *Ks. Fr.*

Wandriss 1.) *Gross*, 1348 *Wandeross*, 1353 *Grossen Wandris*, wś, pow. lignicki, par. ew. w miejscu, kat. Wahlstatt. W r. 1885 miała 787 ha, 13 dm., 225 mk. (kat 7). Kościół ew. i szkoła. 2.) **W.** *Klein*, 1413 *Wenigin Wandrys*, dobra i wś, pow. lignicki, par. ew. Gross Wandrin, kat. Wahlstatt. W r. 1885 dobra miały 290 ha, 4 dm., 35 mk. (kat. 13); wś 38 ha, 32 dm., 208 mk. (kat. 3); zamek.

Wandritsch, dobra i wś, pow. stynawski, par. ew. Alt-Raudten, kat. Raudten. W 1885 r. dobra miały 509 ha, 6 dm., 43 mk. (kat. 6);

wś 70 ha, 35 dm., 172 mk. (kat. 8); szkoła ewang.

Wandsburg, ob. *Więcbork.*

Wandsen, dobra pryw., w okr. tukumskim, pow. i par. talseńska (Kurlandya). Do dóbr należy fol. Schrater i Dorotheenhof.

Wandy kopiec, ob. *Kopiec Wandy.*

Wandynie, wś, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Wysoka Ruda, odl. od Maryampola 32 w., ma 10 dm., 97 mk.

Wandynowo, folw., pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Wrząca Wielka, odl. 9 w. od Koła, ma 1 dm., 12 mk.; wchodzi w skład dóbr Kiełczew.

Wandzie, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 65 w. od Kowna.

Wandzin 1.) al. *Wandzinów*, folw. i wś, pow. nieszawski, gm. i par. Bytoń, odl. 36 w, od Nieszawy, oddzielony od dóbr Głuszyn, miał w 1886 r. 292 mr. (244 mr. roli, 13 łąk, 28 lasu, 7 nieuż.), 4 bud. mur. 2.) **W.,** wś, pow. łaski, gm. Wodzierady, par. Kwiatkowice, 14 dm., 109 mk., 180 mr. Wchodziła w skład dóbr Kwiatkowice. 3.) **W.,** folw., pow. lubelski, gm. i par. Bychawa, odl. 26 w. od Lublina. Oddzielony od dóbr Bychawa, miał w 1885 r. 316 mr. obszaru (281 roli, 23 łąk, 9 pastw., 3 nieuż.) i 5 bud. drewn. Pokłady wapienia. 4.) **W.,** folw. nad rz. Wieprz, pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów, oddzielony w r. 1881 od dóbr Łuck, ma 296 mr. obszaru. 5.) **W.,** folw. dóbr Chyżowice, w pow. hrubieszowskim, ma 456 mr. obszaru. 6.) **W.,** os., pow. augustowski, gm. Balla Wielka, par. Teolin, odl. od Augustowa 68 w., ma 1 dm., 3 mk. *Br. Ch.*

Wandzinów 1.) folw., pow. opoczyński, gm. Ossa, par. Odrzywół, odl. od Opoczna 21 w., ma 1 dm., 6 mk., 219 mr. 2.) **W.,** ob. *Wandzin.*

Wandżułów, wś nad rz. Buhlówką, pów. krzemieniecki, par. Wyszgródek. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należy do Wiśniowca kn. Aleksandrowej Wiśniowieckiej, która wnosi ztąd z 2 dym., 3 ogrodn. (Jabłonowski, Wołyń, 133). W XVIII w. należy do klucza czechowieckiego dóbr ks. Wiśniowieckich.

Wanen, łotew. *Wahne*, dobra pryw., w okr. i pow. tukumskim, par. zabelnska (Kurlandya). Kościół ewang. Do dóbr należy folw. Baechhof.

Wangen, *Wangi*, dawna ziemia litewska, między Dorsuniszkami a Prenami. W 1253 r. odstąpiona przez Mendoga zakonowi inflanckiemu.

Wangen, dobra, w okr. i pow. hazenpockim, par. Neuhausen (Kurlandya).

Wangen 1.) dobra ryc., pow. królewiecki, st. p. Troempau. 2.) **W.,** os. karczm., pow. labiewski, st. p. Wulfshoefen.

Wangeninken, posiadłość, pow. welawski, st. p. Taplacken.

Wangenkrug, posiadłość, pow. fyszhuski, st. p. St. Lorenz.

Wangerau (niem.), ob. *Węgrowo.*

Wangerin al. *Wangern* (niem.), ob. *Węgorzyn.*

Wangern 1.) 1353 *Wangir*, 1361 *Wanger*, dobra i wś, pow. wrocławski, par. ew. Bohrau, kat. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 572 ha, 5 dm., 106 mk. (kat. 34); wś 427 ha, 77 dm., 635 mk. (ew. 136). Kościół par. kat., zamek, szkoła kat. 2.) **W.** *Gross*, 1451 *Wangernn*, dobra i wś, pow. wołowski, par. ew. i kat. Winzig. W r. 1885 dobra miały 253 ha, 4 dm., 70 mk. (kat. 14); wś 202 ha, 31 dm., 162 mk. (kat. 26). 3.) **W.** *Klein*, dobra i wś, pow. wołowski, par. ew. i kat. Winzig; dobra miały 165 ha, 3 dm., 28 mk. (kat. 7); wś 21 ha, 13 dm., 55 mk. (9 kat.).

Wanghusen, wś i dobra, pow. labiewski, st. p. Wulfshoefen.

Wangi, wś, pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Pokojnie, odl. od Maryampola 54 w.; ma 18 dm., 149 mk., 19 os., 638 mr. Wchodziła w skład dóbr Jakimiszki. W 1827 r. jedna część miała 3 dm., 35 mk.; druga 9 dm., 62 mk.

Wangie, wś, pow. rossieński, par. Nowe Miasto.

Wangitt, wś, pow. królewiecki, st. poczt. Brandenburg Ostpr.

Wanglau, pow. średzki, ob. *Węglewo.*

Wangnick 1.) wś i folw., pow. frydlądzki, st. p. Domnau. 2.) **W.,** posiadł., pow. iławkowski, st. p. Landsberg Ostpr. 3.) **W.,** fol., pow. rastemborski, st. p. Schippenbeil.

Wangnicken 1.) folw., pow. królewiecki, st. p. Seepothen. 2.) **W.,** wś, pow. świętosiekierski, st. p. Heiligenbeil. 3.) **W.,** folw., pow. iławkowski, st. p. Kobbelbude. 4.) **W.,** wś, pow. fyszhuski, st. p. Heiligen-Creutz. 5.) **W.,** wś, pow. królewiecki, st p. Koenigsberg i Pr.

Wangnieskeim, folw., pow. świętosiekierski, st. p. Wolittnick.

Wangoien, strumień, płynie przez wieś Kunzkajmy, w pow. reszelskim.

Wangotten, dobra ryc., pow. rastemborski, st. p. Rastenburg.

Wangritten, wś, pow. frydlądzki, st. p. Gallingen.

Wangst, wś, pow. reszelski, st. p. Seeburg.

Vangromadniza, też *Vangromandicza* (dokum.), ob. *Węgiermuca.*

Wangten *Ober*, wś, pow. lignicki, par. ew. w miejscu, kat. Parchwitz. W r. 1885 wś miała 1064 ha, 67 dm., 455 mk. (kat. 29).

Wania, os., pow. turecki, gm. Grzybki, par. Warta, odl. od Turka 36 w.; posiada urząd gm., 1 dm., 3 mk. Wchodzi w skład majoratu Grzybki. W 1827 r. 1 dm., 5 mk.

Waniczki, zaśc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 36 w. od Oszmiany, 1 dm., 9 mk. (1 prawosł., 8 katol.).

Waniedowszczyzna, zaść., pow. miński, ob. *Pawłowszczyzna.*

Waniele, pow trocki, ob. *Trokiele* 9.).

Wanielki, wś włośc., pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Kamionka, o 51 w. od Grodna, 75 dzies. ziemi włośc.

Waniewice, ob. *Waniowice.*

Waniewo, wś i fol. *W. Poduchowne*, nad rz. Narwią, pow. mazowiecki, gm. Kowalewszczyzna, par. Waniewo, odl. 20 w. od Wysokiego Mazow.; posiada kościół paraf., szkółkę początkową, 1092 mr. włośc. Fol. W. Poduchowne w r. 1887 miał 206 mr. (92 mr. roli, 99 łąk, 2 mr. lasu), 4 bud. drewn. W r. 1827 jedna część wsi miała 20 dm., 118 mk.; druga 6 dm., 47 mk Kościół i parafię erygował tu w r. 1511 ks. Mikołaj Radziwiłł, wojew. wileński. W ostatnich latach wzniesiono nowy, murowany. Przy kościele istniał szpital dla starców i kalek. W. par., dek. mazowiecki (dawniej tykociński), 2218 dusz.

Waniewo, ob. *Waniów.*

Waników al. *Wanczyków* al. *Józefów*, kol., pow. będziński, gm. Górnicza, ma 5 dm., 41 mk., 94 mr.

Wanikowszczyzna al. *Waniukowszczyzna*, zaśc. szlach., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, par. kat. dawniej annopolska, teraz kalwaryjska, o 35 w. od Mińska. Niegdyś własność radziwiłłowska w hrabstwie kojdanowskiem, obecnie hr. Czapskich, należy do dominium Stańków. Siedzą tu oddawna dzierżawcy: Szabuniewiczowie, Bańkowscy, Szpilewscy, Kułakowscy i Hajdowscy. *A. Jel.*

Waniów al. *Waniewo*, wś nad Narwią, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Łosinka, o 26 w, od Bielska, 43 dzies. Stanowi właściwie przedmieście mka Narwi.

Waniów, wś, pow. sokalski, 20 klm. na płd.-zach. od Sokala, 7 klm. na wsch. od Bełza (sąd pow., st. kol. i urz. poczt.). Na płn. leży Zużel, na wsch. Głuchów, na płd. Sielec i Kuliczków, na zach. Góra. Wzdłuż granicy płn. płynie od zach. na wsch. Sołokija (lewy dopływ Bugu). Najwyższy punkt wzgórze w środku obszaru wzn. 213 mt. (znak triang.). Własn. więk. ma roli or. 453, łąk i ogr. 192, past. 148, lasu 488 mr.; wł. mn. roli or. 444, łąk i ogr. 363, past. 29 mr. W r. 1880 było 101 dm., 583 mk. w gm., 13 dm., 144 mk. na obsz. dwors. (601 gr.-kat., 101 rz.-kat., 25 izr.; 602 Rus., 125 Pol.). Par. rz.-kat. w Bełzie, gr.-kat. w miejscu, dek. bełski. Do par. należą: Głuchów i Góra. We wsi jest cerkiew p. w. św. Dymitra i szkoła 1-klas.

Waniowice, wś, pow. samborski, 8 klm. na płd.-zach. od Sambora (sąd pow., st. kol., urz. poczt. i tel.). Na płn. leży Dąbrówka, na wsch. Strzałkowice, na płd.-wsch. Berezżnica, na zach. Torhanowice, na płn.-zachód Humieniec. Wzdłuż granicy płd.-wsch. płynie Dniestr. Środkiem wsi idzie gościniec samborsko-przemyski. Na płn.-zach. od gościńca leżą zabudowania wsi. Wzn. obszaru na płd. 314 mt., na płn. 375 mt. Własn. więk. ma roli or. 50, łąk i ogr. 3, past. 4 mr.; wł. mn. roli or. 1269, łąk i ogr. 31, past. 90 mr. W r. 1880 było 219 dm., 1019 mk. w gminie: we wsi Waniowice 134 dm., 564 mk.; w części wsi „Na łanie“ 48 dm., 198 mk.; w części „Przy gościńcu“ 29 dm., 212 mk.; w części „Biłaki“ 7 dm., 40 mk.; a w osadzie „Pod Pawłówką“ 1 dm., 5 mk. (656 gr.-kat., 90 rz.-kat., 273 izr.; 909 Rus., 110 Pol.). Par. rz.-kat. w Strzałkowicach, gr.-kat. w miejscu, dek. samborski. Do par. należą Mrozowice. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja i szkoła 1-klas. Rkp. Bibl. Ossol., Nr. 2837, str. 90, podaje: „A. 1531 feria secunda proxima post festum Nativitatis B. V. M. Samboriae. Vendit aream Magnificus Stanislaus Odrowąż religioso Gregorio Poponi ad ecclesiam illius ruthenicalem in Waniowice temporibus perpetuis et in aevum. Cujus per Sigismundum Augustum facta confirmatio Łomżae die 10 januarii a. 1562“. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koron., ekonomii samborskiej, w ziemi przemyskiej. W r. 1565 w dzień św. Marcina pozwala Starzechowski, starosta samborski, pracowitemu Andrzejowi Markowiczowi wykupić karczmę z rąk pracowitego Jakuba, przeszłego tej karczmy posesora, z której na zamek samborski corocznie zł. 12 i kamień łoju szmalcowanego i dwa kapłony na dzień św. Marcina dawać jest obowiązany (Rkp. Ossol., Nr. 2837, str. 95). W lustracyi ekonomii samborskiej z r. 1686 (Rkp. Ossol., Nr. 1255, str. 101) czytamy: „Ta wieś zasiadła na łan. 14. Między tymi jest nadto popowskich ćwierci 8, sołtyskich ćwierci pustych 16, zostaje gromadzkich ćwierci 40; hajducki łan 1. Powinności tej wsi: Robią z każdej ćwierci w tydzień 3 dni od południa sprzężajem. Zażen, zakos raz w rok z chleba od rana do wieczora. Przędą z każdej ćwierci po łokci 3 z pańskiego przędziwa. Konopie moczyć i miendlić bez pańszczyzny, a czesać za pańszczyznę. Stróżę koleją odprawują we dnie za pańszczyznę i na noc bez pańszczyzny. Szarwark do młyna i jazu bez pańszczyzny, a pale bić, chróst i krzewinę wozić za pańszczyznę. Orać powin-

ni z ćwierci na wiosnę lasek 6, a na ugór lasek 7, a w lasce powinno być łokci 8. Drew świątecznych pokładać powinni dwa razy z chleba do roku. Soli powinni wozić do Sośnicy z każdej ćwierci po beczek 6, za którą drogę powinno im się wytrącać po 4 dni za pańszczyznę; a kiedy soli teraz nie wożą, tedy płacą za każdą beczkę do dworu waniewskiego groszy 18. Czynsze tej wsi: Czynszu z każdej ćwierci płacą po 1 zł. 2 gr. Czynszu zaś z arendownej każdej ćwierci płacą na rok zł. 8. Pop płaci czynszu z łanu cerkiewnego na rok zł. 4. Na hajduka gromada daje z Dąbrówki na rok zł. 3; na tegoż ze Strzałkowic dają zł. 3. Mielnik daje czynszu na rok (sam na trzeciej mierze zostając, dwie do dworu płaci) zł. 9 gr. 2. Z obszaru dworskiego Marko płaci zł. 3. Zagrodników jest 4; każdy z nich robi w każdy tydzień po 2 dni od południa. Zażen i zakos także raz powinni. Czynszu płaci każdy na rok zł. 8. Podsadków jest 2; robią dzień w tydzień od południa". O kluczu waniewskim (do którego należały wsi: Waniowice, Mrozowice i Torczynowice) czytamy: „Zastaliśmy posesorkę tego klucza JWPanię Bassarabinę, hospodarowę ziem multańskich, niegdy JWPana Konstantego Szczerbana Bassaraby, wojewody i hospodara małżonkę, vigore juris communicativi na ten klucz sobie od dzisiejszego Króla JMCI de actu w Jaworowie dnia 22 miesiąca czerwca r. 1682 pozwolonego ad extrema vitae suae tempora. Budynek waniewski: Okopy wkoło wałami wywiedzione. Z jednej strony brama, na któraj izba nadwerężona, ku ruinie skłonna, a wyżej izdebka; wkoło gmach. Z drugiej srony wjazd, proste wrota zamczyste, miejscami wału parkany. Dwór w którym sień z kuchnią, stołowa izba starością naruszona, w spiżarnię i szpichlerz obrócona, z której okna drzewem zabite: naprzeciwko izba druga, z której alkierz z komnatką, a ztamtąd przejście ku dworowi. W tej izbie i komnacie okien dwa. Piekarnia sama i sień przy niej. Stajnia także podle tej piekarni. Stodoła drewniana. Obora w chróst grodzona, nachyla się do ruiny. Studnia niedawno wyrobiona wśród dworzyska w okopie". W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Ossol., Nr. 1632, str. 147 i nn.) opisany jest klucz waniowski i wś Waniowice zgodnie z lustracyą z roku 1686. Za wsią znajdują się na grzbiecie górzystym ślady wałów; lud opowiada, że tam stał zamek królowej Bony. *Lu. Dz.*

Waniówka, węg. *Vanyovka*, wś na Węgrzech, w komitacie orawskim, pow. namiestowskim, u stóp Magórki (905 mt.). Wznies. w części wsch. przy kaplicy 703 mt. W 1890 r. było 776 mr. obszaru, 57 dm., 264 mk. rz.-kat., Słowaków. Par. rz.-kat. w Hruszczynie (Hrusten), sąd pow. w Namiestowie (Namesztó), urząd podatk. w Dolnym Kubinie (Alsó Kubin), urząd poczt. w Hruszczynie. *W. H.*

Waniszki, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Hanuszyszki (o 15 w.), okr. wiejski i dobra, Zeidlerów, Zyliny, o 36 w. od Trok, ma 4 dm., 25 mk. kat.

Waniszkowce, po węg, *Vanyiszkocz*, wieś, w hr. szaryskiem; kościół kat. fil., żyzna gleba, łąki, pastwiska, rozległe lasy, 261 mk.

Waniucza-Woda, uroczysko leśne i osada leśnika, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol., gm. Nowa-Mysz, o 2 w. od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej Lesnaja, o 69 w. od Nowogródka.

Waniuginia, dwa zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 66 w. od Nowoaleksandrowska,

Waniugiszki 1.) zaśc., pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Kurszany, o 36 w. od Szawel. 2.) **W.,** zaśc., tamże, o 26 w. od Szawel.

Waniukaniszki, zaśc., pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 101 w. od Wiłkomierza.

Waniukowszczyzna, ob. *Wanikowszczyzna.*

Waniużyce, wś i dobra, pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. Komarowicze (15 w.), o 80 w. od Mozyrza a 55 w. od Petrykowa. W 1891 r. było we wsi 20 osad, 286 mk. Cerkiew paroch.. p. w. N. M. P., fundacyi Wincentego Bohusza, ma z dawnych zapisów 1 włókę ziemi i łąkę na 60 wozów. Około 1000 parafian. Filie: w Nowosiołkach p. w. Zmartwychw. Pańsk.; w Filipowiczach Podwyższ. św. Krzyża, fundacyi tegoż Bohusza; w Rożyszczu św. Mikołaja. Dobra, własność Węcławowiczów, mają przeszło 156 wł. W okolicy dużo kurhanów, które w 1889 r. badał i rozkopywał prof. akademii kijowskiej Zawitniewicz. Poszukiwania te wydały dużo wykopalisk, między innemi różne okazy greckich wyrobów z bronzu, srebra a nawet złota. *A. Jel.*

Wanjer, mylnie *Waszer* (ob. *Świeczanka*), wś nad Swieczanką, pow. sieński.

Wanki al. *Wankie,* okolica, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Wornie, o 43 w. od Telsz. Posiadają tu: Jucisowie 95 dzies. (3 nieuż.), Kuźmińscy 34 dz. (7 nieuż.), Kunejkowie tu i w Niewordzianach 88 dz. (4 nieuż.), Lutykowie 10 dz. (2½ nieuż.), Minejkowie 40 dz. ((4 nieuż.), Muszyńscy 13 dz., Ryngajłowie 36 dz., Stefankiewiczowie 13 dz. (2 lasu, 3 nieuż.).

Wankie-Butyłajcie, folw., pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Wornie; Butwiłłowie mają tu 34 dz. (1 lasu, 1½ nieuż.); dawniej Surwiłłów h. Kotwicz.

Wanków las, ob. *Bystry Potok.*

Wańkowa, wś, pow. liski, położona w okolicy podgórskiej, wzn. 402 mt. npm., nad pot.

Wańkówką (dopł. Olszanicy, praw. dopływu Sanu), odl. o 5 klm. na płn. od st. kol. w Olszanicy. Rozłożyła się nad potokiem i drogą dojazdową, na płd. stoku wzgórz lesistych, dochodzących w szczycie Kiczora 654 mt. Na płd. od wsi wznosi się góra „Wankowa“ (630 mt.). W. graniczy na wsch. z Brelikowem, na płd. z Olszanicą, na zach. z Bezmichową Górną a na płn. z Paszową i Ropienką. Ma par. gr.-kat., z cerkwią drewnianą (dek. liski), a obejmująca: Brelików i Ropienkę. Parafia została erygowaną w r. 1587 i posiada dyplom erekcyjny pisany na pergaminie. Wraz z obszarem tabularnym ma Wańkowa 94 dm. i 563 mk., 518 gr.-kat., 26 rz.-kat. i 19 izr. Pos. tabularna (Jakuba Wiktora) wynosi 321 roli, 40 łąk, 4 ogr., 93 past., 667 lasu, 6 mr. nieuż. i 2 mr. 1559 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 884 roli, 44 łąk i ogr., 124 past. i 23 mr. lasu. Zaliczone do mniejszej posiadłości uposażenie parafii gr.-kat. składa się z 79 mr. roli, 13 mr. łąk i dodatku 94 złr. *Mac.*

Wańkowa, góra należy do pasma karpackiego, biegnącego w kierunku od płn.-zachodu ku płn.-wschod. wzdłuż praw. brzegu Sanu, od jego przełomu poniżej Sanoka, po przełom Strwiąża. Nazwy lokalne tego pasma: Słona Góra, Ruśniakowa Pasieka i Dił. W. góra stanowi samodzielny człon w tem paśmie, będąc od niego oddzielona poprzecznemi dolinami pot. Wańkówki i Serednicy. Wysokość szczytu wynosi 630 mt., stoki wschod. i płd.-wschodnie są daleko stromsze aniżeli północne i zach.-wschodnie; południ. tylko stoki góry są zalesione, podczas gdy inne są nagie. U płn. stoków wypływa jeden potok bezim., dopływ Wańkówki. *E. R.*

Wańkowce, część Podjarkowa, w pow. bobreckim.

Wańkowice, wś, pow. rudecki, 15 klm. na zach. od Rudek (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn. leżą Kropielniki, na wsch. Kupnowice Stare i Błożew Dolna, na płd. Zarajsko, na płd.-zach. Burczyce Stare, na płn.-zach. Knihenice. Wody spływają do Błożewki (dopł. Strwiąża). Wznies. w środku obszaru sięga 306 mt. Własn. więk. ma roli or. 296, łąk i ogr. 162, past. 26, lasu 68 mr.; wł. mn. roli or. 421, łąk i ogr. 174, past. 20 mr. W r. 1880 było 68 dm., 414 mk. w gm., 4 dm., 18 mk. na obsz. dwors. (395 gr.-kat., 20 rz.-kat., 17 izr.; 382 Rus., 50 Pol.). Par. rz.-kat. w Rudkach, gr.-kat. w Kropielnikach. We wsi jest cerkiew p. w. św. Dymitra i szkoła 1-klas.

Wankowicze, nieistniejąca obecnie wś we włości konstantynowskiej, t. j. w dzisiejszym pow. starokonstantynowskim. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należy do Konstantynowa ks. Konstantego Ostrogskiego, wwody kijowskiego, który wnosi ztąd z 5 dym., 6 ogr., 1 koła fol. (Jabłonowski, Wołyń, 129).

Wańkówka, potok w Karpatach, przez Olszanicę należy do dorzecza Sanu. Wypływa w poziomie około 530 mt. u stóp wysokiego Działu (641 mt.). W pierwszej części swego biegu płynie w kierunku płn.-zach. doliną podłużną, odrazu na tyle szeroką, że mieści osadę Leszczowatę, poczem w dwu skrętach przebija się dwa razy poprzeczną doliną, dwa razy biegnie doliną podłużną. Pod os. Wańkową wciska się w wąski przełom między szczytem Wańkowej a szczytem Słonej polanki (654 mt.). Kierunek przełomu prawie południowy. Pod Olszanicą zlewa W. swe wody do Olszanicy w poziomie około 375 mt. Długość biegu wynosi 14 klm. Spad od źródeł do ujścia znaczny (11 mt. na klm.). Przyjmuje z lew. brzegu parę nieznacznych, z prawego brz. parę potoków b. n. i pot. Ropienkę.

Wańkowo 1.) al. *Wańkowszczyzna,* folw., pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Czaplice, o 13 w. od Słucka (par. kat.); miejscowość równa, grunta urodzajne. 2.) **W.,** folw., pow. sieński, należy do dóbr Krasnagóra Boguszewskich.

Wańkowszczyzna, kol., pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. ew. Lublin.

Wańkowszczyzna 1.) własność pryw. nad rz. Bereźwicą, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 50 w. od Dzisny, 1 dm., 9 mk. kat. 2.) **W.,** folw., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 60 w. od Oszmiany, 1 dm., 8 mk. kat. 3.) **W.,** fol., pow. święciański, na zach. od jez. Świr, w parafii świrskiej. Własność niegdyś Józefa Sulistrowskiego, ststy iżyckiego, którego syn Stefan sprzedał w 1787 r. Aloizemu Sulistrowskiemu, pisarzowi w. ks. litew., obecnie własność Adeli z Sulistrowskich Kazimierzowej Śniadeckiej. 4.) **W.,** zasc. szlach., pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 63 w. od Wilejki, 1 dm., 10 mk. (1 praw., 9 kat.). 5.) **W.,** folw., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Romanów, par. kat. Słuck (o 14 w.). Własność Rozsudowskich, około 25 włók. Grunta wyborne, miejscowość równa. Była tu dawniej kaplica kat. W 1744 r. W. należała do dóbr słuckich ks. Radziwiłłów. 6.) **W.,** ob. *Wańkowo.* *J. Krz.— A. Jel.*

Wannagen, wś, pow. kłajpedzki, st. poczt. Aglonen.

Wannaginnen, wś, pow. gołdapski, st. p. Kiauten.

Wannaglauken *Gross* i *Klein,* wś, pow. nizinny, st. p. Kelminen.

Wannag-*Steppon* al. *Bitmeschken,* wś, pow. tylżycki, st. p. Stonischken.

Wannagupchen al. *Awehnen,* wś, pow. gąbiński, st. p. Małlwischken.

Wannegen *Gross* i *Klein*, wś i dobra, pow. labiewski, st. p. Laukischken.

Wanneikitschken al. *Wanneikischken*, ob. *Plimballen.*

Wannieglauken *Gross* i *Klein*, wś, pow. wystrucki, st. p. Berschkallen.

Wansau (niem.), dobra należące do Elbląga, pow. elbląski, st. p. Ellerwald, par. kat. Elbląg (odl. 2 klm.); 93 ha (64 łąk). W 1885 r. 4 dm., 35 mk., 7 kat., 21 ew., 7 dysyden.; hodowla krów i koni. *Kś. Fr.*

Wansdorf, niem. *Weinsdorf*, wś, pow. morąski, st. p. Saalfeld Ostpr.

Wansen, *Wądzyn* al. *Wązin.*

Wansen, miasto na Szląsku, ob. *Więzów.*

Wansin, jezioro, pow. brodnicki, w dobrach Kruszyn.

Wansk, *Wanska*, *Wanzek* (dok.), ob. *Wąska ziemia,*

Wantischken, wś i dobra, pow. darkiejmski, st. p. Wikischken.

Wantociszki, os., pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Mirosław. Niepodana w spisach urzęd. nowszych.

Wańtuchy, wś, pow. sokołowski, gm. Kowiesy, par. Rozbity Kamień, ma 15 dm., 166 mk., 515 mr. W 1827 r. 16 dm., 91 mk.

Vanyiszkocz, ob. *Waniszkowce.*

Wanzenkampe (niem.), wyb. do Groschkenkampe, pow. gdański nizinny.

Wapasznia, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 21 w. od Szawel.

Wapasznie, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 81 w. od Nowoaleksandrowska.

Wapcz, niem. *Wabcz*, w dokum. z r. 1222 *Wabsko*, 1223 *Wabsk*, 1288 *Wapcz*, *Wabsch*, *Wapitz*, *Vapscum*, dobra ryc. z kośc. par., pow. chełmiński, st. p. M. Czyste (odl. 7·5 klm.), st. kol. Stolno (o 4·5 klm.). Leżą nad strugą b. n. i szosą z Grudziądza do Chełmna (odl. 10 klm.). Zawierają 1284 ha (842 roli or., 31 łąk, 270 lasu); 1885 r. było 37 dm., 84 dym., 460 mk.; 455 katol., 5 ewang. (na folw. Jakubowo przypada 1 dm. i 23 mk.). We wsi szkoła kat., gorzelnia parowa, cegielnia, leśnictwo; hodowla bydła. Szematyzm dyec. z r. 1867 donosi: kościół w W. (dek. chełmiński), p. w. św. Bartłomieja, patronatu prywatnego. Przy nim bractwo Rożańca św. od 1854 r., św. Rocha od r. 1854 i trzeźwości od r. 1855. Szpital dla 4 ubogich. W skład parafii wchodzą: Wabcz, dobra ryc. i wyb. Seperunek, Rybieniec, Stolno, dobra i wyb., Kobyły, Wierzbowo, Kamlarki, Tytlewo, Linowiec, Piątkowo, Łyniec, Obory, Poparzyn, dobra i wyb. Zalesie, Lunawy i Górki. W r. 1867 liczyła parafia 1788 dusz; 1892 r. 2117. Kościół zbudowany z kamieni polnych i cegły. Wieża z dzwonami przytyka z południ. boku. Główne części kościoła pochodzą z końca XIII w., szczyty i górna część wieży z początku XIV w., średnia cześć szczytu z połowy XIV w., rozszerzenie presbyteryum nastąpiło później. Obecny sufit dany w XVII w., górna część wieży przed 50 laty zbudowana (ob. „Bau- u. Kunstd. d. Prov. Preus.“, V, 41). W dokum. napotykamy W. na początku XIII w., ale wykopaliska świadczą, że osada istniała tu znacznie dawniej. Niedaleko Wisły, w uroczysku zwanem Poganką, w pobliżu W. istnieje okop dobrze zachowany. Napotkano tu groby skrzynkowe z popielnicami, które się znajdują w Muzeum Tow. Nauk. w Toruniu i w zbiorach Tow. Nauk. w Pozn. Znaleziono też toporek kamienny (ob. Objaśn. do mapy Ossowskiego). Po raz pierwszy napotykamy W. w przywileju łowickim z r. 1222 jako „quondam castrum“. R. 1288 odnawia mistrz ziemski krzyżacki Meinhardt v. Querfurt włościanom w W. ich przywilej pod innemi warunkami, nadając 64 włók, z których dla kościoła wyznacza 6, dla sołtysa 3 wolne i 3 czynszowe. Oprócz tego dostają włościanie wolne drzewo w borach, z wyjątkiem jednego, z zastrzeżeniem, aby drzewa do hodowania pszczół udatne ochraniali (ob. „Altpreus. Monatschr.“, 1879, str. 591). R. 1440 nadaje w. mistrz Paweł von Russdorf mieszkańcom Chełmna Żacki młyn, w Wapczu położony (ob. „Gesch. der Stadt u. des Kr. Kulms“ v. Schultz, II, 79). Później należy W. do szpitala św. Ducha w Chełmnie (ob. Woelky: Urkb., Nr. 806). R. 1516 Howrek (Howik) z Smoląga, chorąży chełm., z bisk. chełm. Konopackim zamienia dobra Płowęż na Bobrowo, fol. Uść i Wabcz, od którego ród jego przybiera nazwisko Wabczyńskich (ob. Kętrz., O ludn. pols., str. 138 i Woelky, l. c., Nr. 806). Tak przeobraziła się wś włościańska na dobra szlach. Kiedy założono parafię nie wiemy. Przywilej z r. 1288 już mówi o kościele („ecclesia parochialis“), 6 włókami wyposażonym. Proboszcz „dominus Johannes de Wapzk archipresbiter“ występuje jako świadek w przywilejn bisk. chełm. Ottona r. 1330 (ob. Woelky: „Urkb. d. Bist. Culm“, Nr. 231, tudzież „Bau- und Kunstd. d. Prov. Westpr.“, gdzie podany jest plan sytuacyjny i widok kościoła). Według wizyty Strzesza (r. 1667—72) należały do prob. 4 włóki w 3 polach. Prob. Walenty Romanowski krótko przedtem umarł; zarządzał parafią prob. z Popowa. Do parafii należały: Villa Wapcz tres Nobilium curiae. Et una quidem Generosi Stan. Wapczyński, haeredis familiae et fundi, in quo ecclesia consistit. Altera curia Gnosi olim Fabiani Wapczyński, cujus relicta sors mutato statu Witosławska Dna advitalis. Tertia curia Gnosi olim Bar-

tholomaei Wapczyński, cujus relicta consors nupsit Gnoso Danieli Rudnicki, Domina reformatoria et advitalis. Dalej Rybieniec, włość niegdyś Orłowskich, wówczas Wład. Dobrskiego, Stolno Gronczewskich, Kobeły Władysława Kielczewskiego, Kamlarki Macieja Ostrowskiego, Wierzchowo Wierzbowskich, Nowa Karczma i Linowiec Jakuba Mełdzeńskiego, Piątkowo Czapskich, tenutaryusza Jakuba Mełdzeńskiego, Łyniec, villae tres generosorum Korzewskich i Czapskiego, Obory Oborskich sortes, Paparzyn bona reg., tenutaryusza Przystanowskiego, Lunawy, Tytlewo Macieja Odrowskiego i Gogolenie c. Hospitale demolitum. Scholae vestigia tantum. Komunikantów było przeszło 300 (ob. str. 94—97). Wizyta Potockiego z r. 1706 podaje, że kościół jest konsekrowany, ale nie wiadomo kiedy. Dziedziczka, pani Konojadzka, vidua sortium certarum in hac villa, zaczęła budować kaplicę przy murze kościoła, gdzie poprzednio grobowiec familijny odnowiła. Proboszczem był od r. 1698 Jan Kalinowski. Oprócz szkoły znajdował się szpital (ob. str. 231—237). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczył W. (folw. szlach., wś i wiatrak) 39 dym. Dziedzicem był ststa Działowski, zaś r. 1848 Wilxycki, administratorem Kajetan Wiecki; r. 1885 posiadał te dobra Franciszek Kobiliński; r. 1886 kupił je Ślaski z Orłowa. *Kś. Fr.*

Wapendorf, pow. szczycieński, ob. *Łupowo.*

Wapenik, wś, w hr. szaryskiem, ma kościół paraf. gr.-kat., 119 mk.

Wapiarnia 1.) al. *Wapienno,* niem. *Kalkbruch,* należy do Krotoszyna, pow. szubiński, o 4 klm. na płd.-wsch. od Barcina, pod Hamilkarowem; 1 dm., 23 mk. 2.) **W.,** niem. *Kalkbruch,* należy do Piechcina, pow. szubiński, o $3^1/_2$ klm. ku zach. od Pakości. 3.) **W.,** ob. *Radolińska W.*

Wapielnia 1.) osada, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Dereczyn, o 35 w. od Słonima. 2.) **W.,** uroczysko, tamże, w 5 okr. pol., gm. Szydłowicze, o 12 w. od Słonima. 3.) **W.,** osada, pow. miński, gm. Kojdanów (o 8 w.). 4.) **W.,** uroczysko nad Sożą, pow. bychowski, o 8 w. od Propojska, przystań leśna. 5.) **W.,** uroczysko pod wsią Berdycze, nad rzką Tureją, pow. czerykowski; obnażenia formacyi kredowej.

Wapielnia, wzgórze (235 mt.), na płn.-zach. od Korsowa, na granicy między Galicyą a Wołyniem. Wzgórze to wznosi się po nad poziom rz. Styru zaledwo 25 mt. Ogołocone z lasu, jakkolwiek są rozpostarte wokoło Wielki gaj, Brzozowy gaj i las Gajdzisko. Grunt loesowy. *R. R.*

Wapielnica, folw. szlach., pow. trocki, w 2 okr. pol., 43 w. od Trok, 1 dm., 8 mk. kat.

Wapielnik, skałka jurajska, należy do szeregu skalic leżących na płn. od Skały i zamku czorsztyńskiego. Należy jak i inne w okolicy Czorsztyna do typu „szeregowego" skałek, nacechowanego nieznacznemi rozmiarami pojedynczych skalic, uszeregowaniem ich w kierunku przeważnie wsch.-zach., stromem położeniem warstw, brakiem fałdowania a obfitością skamielin. (Por. Uhlig: „Ergeb. geol. Aufnahmen in Westgaliz. Karpathen", II Th. „Der pieninische Klippenzug"). *E R.*

Wapieniarka, wierch (471 mt.), na granicy niżu sarmackiego i wyżyny podolskiej, łączy się w kierunku zach. z grzbietem Podhorodyszcze (Kamienna Góra 435, Kamula Góra 477 mt.), w kierunku wschodnim z Gołogórami (407 mt.). Ważny jest szczególnie dla tego, iż stanowi jeden człon w wielkim dziale europejskim. Zachodnie stoki tego wierchu przecięte są jarem, w którym się rozłożyła osada Mitulin. Tu poczyna się potok Przegnojowski, dopł. Pełtwi (dopł. Bugu). Potok ten przepływa staw Przegnojowski, raczej bagna i podmokłe czasowo wysychające łąki, świadczące, jako też i sama nazwa, o niedawno jeszcze znajdującem się tu jeziorze. Południ. stoki Wapieniarki rozryte są jarem, w którym poczyna swój bieg Złota Lipa, dopł. Dniestru. Na zach. od wierchu W. wciska się głęboko między Łysą Górę (448 mt.), Gołogóry (407 mt.) i Wapieniarkę zatoka niżu sarmackiego, wypełniona błotami, odwodnionemi przez pot. Wyzary (zwany także Olszanicą al. Gołogórskim). Różnica hypsometryczna między poziomem niżu sarmackiego a wysokim brzegiem podolskiej wyżyny wynosi tu 200—250 mt. Skały, które złożyły się na budowę Wapieniarki, są wieku kredowego i górno-trzeciorzędnego (miocen nulliporowy). Niż sarmacki pokrywa loes, ztąd jego bezleśność, podczas gdy wysoki brzeg podolski pokryty bujnym lasem liściastym.

Wapienica, potok, długi 22 klm., dopływ Iłownicy. Dwa jego źródliskowe potoczki: pot. Barbary i drugi b. n. wypływają u stóp dwu szczytów: Klimczaka (1119 mt.) i Stołowa (1055 mt.), położonych w zach. Beskidzie, na granicy Galicyi i Szląska. Dwa te strumienie źródliskowe opływają górę Południową (Mittagsberg), u której północn. stoków łączą się w poziomie 481 mt. Ztąd przez główną część swego biegu płynie południowo ciągnącą się doliną poprzeczną. Dolina ta nie odznacza się jednak wcale ani wąskością, ani żadną miarą nie stawia trudności w osiedlaniu. Z godulskiego piaskowca, łupków wernsdorfskich i miękich wapieni wieku kredowego zbudowane stoki doliny są pologie, szczyty

też nie dosięgają znaczniejszych wysokości, tembardziej że strumień, po złączeniu się u stóp góry Południowej, wkrótce opuszcza główny łańcuch Karpat. Kozia skała (736 mt) i Spitzberg (638 mt.), to ostatnie szczyty karpackie. Rzeka wpływa w pogórze lekko faliste, zaledwo najwyżej o 50 mt. poziom rzeki przenoszące. Pełno też tu osad: urocze zdrojowisko Jaworze pozostaje nieco na boku po lewym brzegu rzeki, prócz tego osada Wapienica (Lobnitz), która łącząc się ze Starem Bielskiem przedstawia olbrzymią, 5 klm. długą osadę, dalej Mazankowice Górne i Dolne. Pomimo tak korzystnych warunków osiedlania, rzeka sama ma charakter czysto górski aż poniżej Mazankowic. Szybki prąd wody (spadek 15 mt. na klm.) porusza na tej przestrzeni 6 młynów a i cztery fabryki sukna, tuż nad rzeką położone, wyzyskują ją wszechstronnie. Na tej przestrzeni otrzymuje Wapienica z lew. brzegu Rudawkę, z prawego pot. Mazankowicki. Poniżej Mazankowic łączy się W. z równym sobie strumieniem Jasionką w poziomie 260 mt. Równocześnie poczyna swój bieg dolinowy. Opuszcza warstwy karpackie i przecina strefę loesową. Płynie serpentyną i gdyby nie był objęty we wały ochronne, rozlewałby się. Po $4^1/_2$ klm. biegu nizinowego wpada, w poziomie około 252 mt., do Iłownicy, dopł. Wisły. *E. R.*

Wapienica, szczyt (wzn. 531 mt.) w Karpatach zachod., na płd. od Inwałdu, stanowi człon grzbietu ciągnącego się między rz. Wieprzówką a Choczenką, dopływami Skawy; wistocie brzeg ten ciągnie się jeszcze po za Choczenkę aż do samej Skawy, a i dalej ślad jego jest widoczny. Wapień tego grzbietu jest typowy, nazwany inwałdzkim. U północnych stoków wypływa pot. Frydrychówka, u połudn. zaś parę bezimiennych strug, dopływów pot. Rzyka. Grzbiet W. jest dobrze zalesiony. *E. R.*

Wapienica, czesk. *Vapenice*, niem. *Lobnitz*, wś na Szląsku austr., w pow. bielskim, nad pot. Wapienką, który ma źródła swe na płn.-zach. stokach góry Klimczak (1119 mt.), płynie w kierunku płn. i tworzy granicę wsi od strony wschodniej. Obszar W., ciągnący się długiem pasmem od płd. ku płn., graniczy z gm. Bystra, Kamienica (Kamitz), Aleksandrowice (Alexanderfeld) i Stare Bielsko (Alt Bielitz) a na zach. z Jaworzem (Ernsdorf) i Międzyrzeczem Górnym (Ober-Kurzwald). W r. 1880 obszar miał 1497 ha czyli 2601 mr., było 68 dm. i 672 mk. W r. 1890 było 749 mk., 147 kat., 521 prot. i 4 izr.; 604 Niem. i 65 Pol. Par. rz.-kat. w Bielsku, prot. w Starym Bielsku (wsi). Szkoła ludowa 1-klas. w miejscu. Fabryka sukna i przędzy. Od płd. ku płn. przecina obszar gminny droga powiatowa, od wsch. ku zach. kolej żel. na linii z Bielska do Cieszyna. Pot. Wapienka porusza w biegu swym młyny i tartaki. *W. H.*

Wapienka, potok źródliskowy strumienia Libuszanki. Wypływa z lasów dominikalnych w poziomie około 600 mr., płynie otwartą lecz silnie pochyloną doliną górską ku płn.-zach. i po 4-klm. biegu łączy się, w poziomie 383 mt. poniżej Męciny Wielkiej z drugim potokiem źródliskowym Libuszanki al. Libuszy. *E. R.*

Wapienko, folw. do Wapna, pow. wągrowiecki.

Wapienko, ob. *Wapionka.*

Wapienna Góra, osada, pow. iłżecki, gm. Pętkowice, par. Bałtów, odl. od Iłży 45 w., ma 2 dm., 6 mk., 15 mr.

Wapienna góra, w Karpatach spiskich (796 mt.), należy do erozyjnego grzbietu, skierowanego od półn. ku płd. a zamkniętego przez dwa potoki: Kniski i Lipnik, dopł. Popradu; wschodnie stoki bezleśne, zachodnie i grzbiet częściowo zalesione. Okolica ta jest geologicznie ważna, iż tędy ciągnie się pas skalic jurajskich, obfitujących w skamieliny (opalinus, crinoidy etc.) cechujące skalice w Rogoźniku, Czorsztynie, Jaworkach, Białej Wodzie i t. d. Najważniejszym pod tym względem punktem jest Litmanowa nad potokiem Lipnikiem. *E. R.*

Wapienna góra, wzgórze pod Kąkolewem, w pow. bukowskim, w okolicy Grodziska i Lutomyśla.

Wapienne, wś, pow. gorlicki nad pot. Wapienką, uchodzącym pod nazwą Libuszanki do Ropy z praw. brzegu. Wś zajmuje wązką dolinę potoku, wzn. 383 mt. npm., otoczoną wzgórzami, wzn. na północy 577 mt., na wsch. 649 mt. a na płd. 542 mt. Znajdują się tu źródła siarczane i naftowe. Paraf. rz.-katol. w Męcinie Wielkiej. Wś ma 56 dm. i 334 mk., 328 rz.-kat. a 6 izrael. Pos. tabularna (Wandy Wittigowej) ma 145 mr. lasu i 396 sąż. parcel bud.; pos. mn. 375 mr. roli, 155 mr. łąk i ogr. i 595 mr. lasu. Długosz nie wspomina tej wsi. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 121) liczyła 9 półłanków km. i łan sołtysi. Należała do ststwa bieckiego. Graniczy na zach. z Męciną Wielką, na płn. z Rozdzielem a na płd. z Pstrążnem. Por. *Męcina.*

Wapiennia, pow. bydgoski, ob. *Trzcianka.*

Wapienniak 1.) przystań spławna nad rz. Wisłą, pow. kozienicki. 2.) **W.** *Bałtowski* i 3.) **W.** *Iłżecki*, dwie osady, pow. iłżecki, gm. Pętkowice, par. Bałtów, odl. od Iłży 36 w. W. Bałtowski ma 2 dm., 22 mk., 55 mr. włośc.; W. Iłżecki 1 dm., 8 mk., 15 mr.

Wapiennik 1.) pustkowie i os. leś., pow. częstochowski, gm. Lipie, par. Parzymiechy. Pustka ma 2 dm., 15 mk., 30 mr. włośc.; os.

leś. 1 dm., 5 mk., 8 mr. dwors. W r. 1827 był 1 dm., 7 mk. 2.) **W.**, pow. noworadomski, ob. *Rogaszyn* 3). 3) **W.** *Smotryszewski* i *W. Zakrzewski*, dwie os., pow. noworadomski, gm. Dmenin. W. Smotryszewski ma 3 dm., 71 mk.; W. Zakrzewski 2 dm., 32 mk. 4.) **W.**, os., pow. olkuski, gm. Rabsztyn, par. Olkusz.

Wapienny Łom, niem. *Kalksteinbruch*, pow. międzychodzki (Skwirzyna), w lesie wiejeckim, na płn.-zachód od Międzychoda.

Wapionka, wzgórze w pow. krośnieńskim (326 mt.), przenosi poziom pobliskiego Wisłoku o 70 mt. Zach. i płn. stoki pokryte lasem, płd. zajęła osada i dwór Potok, ze wszystkich zaś stron wypływają liczne strugi, bądź do Jasiołki, bądź do Wisłoka wpadające. W. stanowi więc człon działu między dorzeczem Sanu i Wisłoki Ze szczytu W. widok ku wschodowi na rozległą wieś i ruiny zamku odrzykońskiego. *E. R.*

Wapionka al. *Wapienko*, młyn i tartak, na stawku, pow. brodnicki, st. pocz., par. katol. i gm. Górzno; 1885 r. 8 dm., 49 mk. Po r. 1830 właścicielem był Janiszewski, w 1858 r. Brudull. *Ks. Fr.*

Waplewko, folw. do Waplewa.

Waplewo, niem. *Gr. Waplitz*, w dok. 1376 *Wapils*, 1437 *Walpele*, 1509 *Wapils*, 1488 *Woplyn*, 1498 *Opolyn*, 1591 *Waplisz*, 1592 *Waplewo*, 1694 *Waplitz*, dobra ryc. w Pomezanii, nad Bachą, pow. sztumski, st. p. i paraf. kat. Stary Targ (odl. 5 klm.), st. kol. Mlecewo (o 8·5 klm.). W r. 1888 uchwalono wybudowanie kolei z Malborka na Szropy, Trupy, Waplewo, Kiszpork do Ostrody. Klucz waplewski obejmuje 2414 ha (1271 roli orn., 208 łąk, 713 lasu). R. 1885 było 48 dm., 118 dym., 609 mk., 591 kat., 18 ew. (folw. Olszówka 6 dm., 91 mk.; folw. Waplewko 2 dm., 18 mk.; folw. Rychendrysy 11 dm., 126 mk.; folw. Tillendorf 9 dm., 84 mk.). We wsi szkoła katol., szpital i gorzelnia parowa, w Olszówce cegielnia, w Rychendrysach młyn wodny, w folw. Tillendorf produkcya nabiału dla Kiszporka. Dziedzicem obszernych włości jest obecnie hr. Adam Sierakowski, szambelan króla pruskiego, który posiada też w pobliżu dobra ryc. Ramoty i Szenwizę, a wreszcie dobra Osiek w pow. lipnowskim. R. 1804 oszacowano dobra waplewskie na 80000 tal. W. jest starą osadą. W lesie przy folw. Waplewko, o 2 do 3 klm. na płd.-wsch. od Waplewa, znajdują się na powierzchni ziemi ustawiane wkrąg kamienie. Krąg o średnicy 2 mt., ma dziś tylko 5 głazów. Pod niemi znaleziono podstawę z kamieni, ułomki naczyń glinianych rytowanych. Oprócz tego znaleziono 2 toporki starożytne (ob. Ossowski: Objaśn. do mapy, 85 i 101). Na początku w. XIV nadał mistrz ziemski Conrad Sack (1302—1306) Prusakowi Thessym „campum Wermeno dictum“, na którem później powstały nazwane od niego osady Gr. i Kl. Teschendorf w płd.-wsch. kącie dzisiejszego pow. sztumskiego. Oprócz tego otrzymał włości, stanowiące dzisiejszy majątek waplewski. R. 1323 proszą jego potomkowie: Glabuno, brat tegoż Wappele o odnowienie przywileju, co uczynił tegoż roku mistrz ziemski Fryderyk Wildenberg w Kiszporku, nadając im tę posiadłość na prawie chełm. i uwalniając „a solutione modiorum tritici et siliginis, quos de suis aratris seu uncis, quibus ipsimet jam dictos colunt agros suos juxta ritum et consuetudinem nobis tenerentur solvere“. Za to mają czynić jednę służbę wojenną w lekkiej zbroi na każde zawołanie (ob. „Cod. dipl. Warmiensis, I, Nr. 214, str. 366). Wapel osiadł następnie w W., które od niego przybrało nazwę, a brat jego Glabun w Teschendorf. Że w W. od początku była ludność polska, na to wskazuje polska forma nazwy, która zastąpiła niemiecką: Waplis, Wopeln, Opeln (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 192). W. przeszło potem w drugiej połowie XV w. w ręce Rabów, zaś Teschendorf w ręce Felden-Zakrzewskich. Rabowie podzielili się na początku XVI w. dobrami waplewskiemi w ten sposób, że Jan Rabe dostał Rychendrysy, Kirsitten, Dybes, Minięta, Poliksy, Morany i część Buchwałdu i Jordanek, Anzelm zaś W., dobra i wś wraz z lasem, Ramoty i Tillendorf, połowę Buchwałdu i Jordanek. R. 1526 otrzymali Czemowie część dóbr waplewskich, mianowicie Rychendrysy, Poliksy, Morany, Minięta i Tillendorf. Ramoty i W. pozostały tymczasem Rabom, ale niedługo potem przeszły w ręce Czemów. Po nich posiadali te dobra z kolei Gueldensternowie, Zawadzcy, Chelstowscy i Bagniewscy, po których w XVIII w. odziedziczyli je Sierakowscy. Ci ostatni, zmarły zwłaszcza hr. Alfons Sierakowski († 1886), żonaty z Maryą Sołtanówną, córką Adama i Idalii z Pociejów, doprowadził ten majątek do kwitnącego stanu. Piękny pałac waplewski, z piętrem w środku i z dwoma skrzydłami, przechował wewnątrz staroświeckie urządzenie i zapełniony jest mnóstwem pięknych i ciekawych zabytków. Pokoje tak są pozawieszane obrazami, że ścian prawie nie widać. Są to portrety familijne i postaci historycznych, wreszcie obrazy różnej treści flamandzkie, włoskie i niemieckie. Portrety przedstawiają członków rodziny Sierakowskich, Sołtanów, Pociejów i Radziwiłłów Ciekawy bardzo jest obraz przedstawiający wjazd Józefa Sierakowskiego, jako posła Rzpltej do Stambułu w r. 1732. Otrzymaną wtedy w podarunku od sułtana szkatułę złotą, koralami sadzo-

ną, przechowują tutejsze zbiory. Za szkłem w szafach są ustawione piękne porcelanowe figurki, miniatury, emalie, cacka różne ze złota i srebra, wachlarze z XVIII w., puhary z XVII w. i płaskorzeźby na słoniowej kości z XVI w. W innym znów pokoju jest zbiór dawnej broni polskiej, tureckiej, arabskiej, nawet indyjskiej, której bardzo piękne egzemplarze przywiózł hr. Alfons Sierakowski ze swej podróży. Indyjskie bóstwa, sprzęty, narzędzia i ozdoby sąsiadują tu z dziełami rzeźby europejskiej, począwszy od starych rzymskich lub greckich fragmentów aż do tegoczesnych. Nad tem wszystkiem rozwieszono po ścianach do trzechset obrazów, między niemi wiele starych niemieckich. Pomiędzy temi bezimiennemi niemieckiemi obrazami niektóre sięgają początku XVI w., jak bardzo piękne Wskrzeszenie Łazarza i rzekomy portret Erazma z Rotterdamu. Ale perłą działu niemieckiego są dwa obrazy, jeden Schwarza z XVI w. przedstawiający koronowanie cierniem, a drugi św. Krzysztofa, z monogramem Duerera. Flamandzkich i holenderskich od szkoły Van-Eycków aż do Snydersa i późniejszych jest wiele, między niemi odznacza się ludowa scena Teniersa, dwa nocne widoki Van der Neera, kilka obrazów gdańskiego Stecha. Ciekawy jest obraz anglika Harlowe, przedstawiający kardynała Wolsey, w chwili, kiedy odbiera czerwony kapelusz. Między włoskiemi jest piękny św. Sebastyan Tintoretta, dwa płótna Caraccia po Stanisławie Auguście, „Ecce Homo“ Giorgiona. Bogata biblioteka dochodzi do 10000 tomów. Wszystko co dawniejsze jest francuskiem; dopiero ostatnie pokolenia złożyły zbiór zasobny dawnych i nowszych książek polskich. Są nawet piękności i rzadkości, a z rzeczy nie wydanych najciekawsze zapewne dwa woluminy korespondencyi Wacława Sierakowskiego, arcyb. lwow. Ogród przy pałacu, jeden z najznakomitszych w tych stronach, jest dziełem hr. Alfonsa Sierakowskiego. Obok drzew, roślin i kwiatów krajowych pełno tu rzadkich i wspaniałych drzew egzotycznych. Tuż przy ogrodzie stoi obszerna kaplica w, romańskim stylu zbudowana. Największą jej ozdobą jest figura Matki B. z dzieciątkiem Jezus, arcydzieło sztuki snycerskiej. Pochodzi ona z wielkiego ołtarza w kościele Panny Maryi (w Gdańsku), który przeszedł w ręce protestantów. Przy restauracyi ołtarza usunięto ją a hr. Alfons S. nabył ją i tu umieścił. Pod kaplicą znajdują się groby rodzinne (ob. „Z Prus Królewskich“ przez St. Tarnowskiego, „Niwa“ z r. 1882, zeszyt z 15 marca, i oddzielnie, Kraków, str. 135, 151). *Kś. Fr.*

Waplewo, niem. *Waplitz Adelig u. Koenigl.*, w dok. *Waplis*, *Woplisdorf*, wś, pow. szczycieński, st. p. Passenheim. R. 1388 w Elblągu, Konrad Zoellner v. Rothenstein, w. m., nadaje Bartoszowi z Waplewa 10 włók przy jeziorze Narejckim na prawie chełm. Paweł v. Rusdorf odnawia w Szczytnie r. 1429 Hanuszowi i Piotrowi, synom Modena, braciom z Waplewa, przywilej na 8 wł. chełm. tamże. R. 1559 nadaje ks. Olbracht Bartłomiejowi Łupieńskiemu, plebanowi w Szczytnie‘ $9^1/_2$ wł. w Waplewie oraz r. 1565 tyleż włók tamże. W r. 1602 mieszkają tu sami Polacy (Kętrzyński, O ludn. polsk., 388).

Waplitz 1.) wś i dobra, pow. ostródzki, st. p. Wittmannsdorf. 2.) **W.** *Adelig* i *Koenigl.*, ob. *Waplewo*.

Wapniarka, wś nad Rusawą, dopł. Dniestru, przy linii dr. żel. kijowsko-odeskiej, pow. bracławski, okr. pol. i sąd Tulczyn (o 22 w.), gm. Żurawlówka, par. praw. Samhorodek (Samogródek), katol. Kopijówka. Ma 57 osad, 320 mk., 774 dzies. ziemi włośc.; dworska należy do tulczynieckiego majątku, sprzedanego przez Potockich apanażom (Udiełom). Dobra dawniej Korotkich i Koniecpolskich. Na gruntach wsi st. dr. żel. płd.-zachodnich, na linii odeskiej (Koziatyn-Odessa), pomiędzy stacyami: Żurawlówka (o 8 w.) a Krzyżopol (o 21 w.), odl. o 326 w. od Koziatyna, 76 w. od Zmierzynki i 286 w. od Odessy. Nadto W. jest stacyą węzłową dla odnogi humańskiej dr. żel. płd.-zach., długiej 131 w., oddanej do ruchu w 1890 r., ze stacyami: Demkówka, Hajsyn, Kublicz i Chrystynówka. Nadto z W. wychodzi linia prywatna wąskotorowa, długa 22 w., służąca dla połączenia ze wsią Kapuściany, zbudowana przez właściciela tej wsi Ignacego Szczeniowskiego. *J. Krz.*

Wapniarka 1.) grzbiet górski w Karpatach czarnohorskich, wzniesiony w najwyższem miejscu 1246 mt., łączy Ludową (1466 mt.), z halą Łukowiec (1506 mt.). U płn.-zachod. stoków W. wypływa dwoma strugami pot. Tarnica (dopł. Czarnego), u płd.-wschod. pot. Probina (dopł. Białego Czeremoszu). Stoki gór i doliny rzek gęstym pokryte lasem, jedynie sam grzbiet bywa wolny od szaty leśnej, to też drogi i percie górskie ciągną przeważnie działami. 2.) **W.**, wzgórze erozyjne na Podolu galic., między pot. Dawidówką a Sokołówką, w pow. bobreckim. Zbudowane z wapienia trzeciorzędnego (nullipory, erwilie), wznosi się 333 mt. a nad poziom strumieni około 90 mt. Na płn. i płd. łączy się W. z wierzchowiną stanowiącą dział między Dawidówką a Sokołówką, który zwłaszcza w okolicy Bórki kilkakrotnie przenosi 380 mt. Doliny rzeczne bezleśne, wierzchowina porosła lasem liściastym. 3.) **W.**, wzgórze na Podolu galic., w pow. bóbreckim (342 mt.), znajduje się wśród rozległych lasów, nazwanych

w tej części lasami Podciemniańskiemi. Dwa głębokie, silnie rozwinięte i rozgałęzione jary otaczają W. od płn. i płd. Jary te przez główną część roku suche, służą za drogi do kamieniołomów wapienia (tu trzeciorzędnego: nullipory, erwilie i litotamie). Po deszczach zapełniają je na krótki czas strumienie, wpadając do Zubrza (dopł. Dniestru). *E. R.*

Wapniarka, grupa domów w Chlebowicach Świrskich, pow. przemyślański.

Wapniarz, *Wapniar*, futor, pow. mohylewski, par. Kopajgród, leży koło Matwijkowiec.

Wapniary, wzgórze, na Mórce, w pow. szremskim.

Wapnica, miejscowość, na Kaczanowie, pow. wrzesiński.

Wapnica, grupa domów w Potoczyskach, pow. horodeński.

Wapnienka, szczyt w Karpatach lesistych (795 mt.), jest najwyższym punktem w grupie zwanej Lubieniec a zamkniętej Złotą Bystrzycą, jej dopł. Maniawką, a na płd. dwoma strumieniami, z których jeden jest dopł. Bystrzycy, drugi dopł. Maniawki. Dział między temi strumieniami, wysoki 548 mt., leży o przeszło 200 mt. niżej od czubów głównego grzbietu Lubieńca. W., jak i cały Lubieniec, słabo zalesiony, z powodu sąsiedztwa spławnej rz. Bystrzycy. U stóp W. wypływa strumień Lubieniec (dopł. Bystrzycy) i dwie drobne strugi (dopł. Maniawki). *E. R.*

Wapnik, potok, do 4 klm. długi, dopływ Łomnicy (dorz. Popradu), wypływa u stóp Parchowatki (1005 mt.), w poziomie około 750 mt., poczem płynie w głębokiej i wąskiej niezamieszkałej dolinie, uchodząc poniżej osady Łomnicy do pot. Łomnicy, w poziomie około 450 mt. Sąsiedztwo spławnego Popradu wpłynęło na trzebienie lasów w tej okolicy.

Wapniska, wś, pow. mławski, gm. Rozwozin, par. Zieluń, odl. 45 w. od Mławy, ma 4 dm., 55 mk., 188 mr. W r. 1827 było 3 dm., 29 mk., par. Lubowidz.

Wapniska góra (318 mt.), wzgórze zaledwo 20 mt. przenoszące okoliczne doliny. U płn. stoków wytryska pot. Olszyny, dopł. Lubatówki; na płd. rozłożyła się wś i dwór Targowisk, w pow. krośnieńskim. *E. R.*

Wapnisko al. *Kamionki*, część gm. Kuźmina, pow. dobromilski.

Wapnisko 1.) pole, na Starogrodzie, pow. krotoszyński. 2.) **W.**, pole, na Kotłowie, powiat ostrzeszowski.

Wapno, uroczysko nad Biesiedzą, pod wsią Hłybówką, w pow. rohaczewskim.

Wapno, wś i dwór, pow. wągrowiecki, o 9 klm. na płd. od Kcyni, na trakcie do Janówca, przy drodze żel. z Gniezna do Nakła, między Domasławkiem i Kcynią, wzn. 99 mt. npm., nad strumykiem odpływającym do jez. Czeszewskiego. Graniczy z Podolinem, Srebrną Górą, Graboszewem, Ruścem, Stołężynem i Kujawkami, na których obszarze wznosi się wzgórze Babianka od strony Wapna; par. Srebrna Góra, poczta i stacya dr. żel. w miejscu. Wś ma 11 dm., 80 mk. kat., 258 ha (220 roli, 21 łąk). Dwór z Wapienkiem (kopalnią gipsu, 3 dm., 16 mk.) i cegielnią 15 dm., 244 mk. (237 kat., 7 prot.) i 364·31 ha obszaru (284·36 roli, 53·38 łąk, 13·60 past., 1·90 lasu, 10·90 nieuż.); czysty dochód z ziemi 5916 mrk; właściciel dotychczasowy Bolesław Moszczeński sprzedał W. w końcu r. 1892 Niemcowi. W r. 1299 występuje komes Adam z W. (Kod. Wielkp., n. 821), a w r. 1349 ukazuje się drugi Adam z W., któremu bisk. kujawski Maciej Pałuka z Gołańczy oddał w dzierżawę wś Trzemętowo (pod Mroczą), z zastrzeżeniem, że ją zwróci kościołowi włocławskiemu na każde wezwanie i za poręką zebranych w Pakości dostojników: Wojciecha, woj. brzeskeigo, Jana, sędzi włocław., Sławnika, kaszt. rogozińskiego, i Strasza, podsędka nakielskiego (Dok. Kuj. Ulan., 249). Ten Adam był podkomorzym kaliskim między r. 1358 i 1363 (Kod. Wielkp.). Arcybiskupi gnieźn. pobierali dziesięcinę stołową z W. i Stołężyna; arcyb. Bodzęta przekazał ją w r. 1384 altarzystom gnieźnieńskim w miejsce pobieranych od r. 1358 czynszów z młynów kwieciszewskich (tamże, n. 1820). O wzięte od kmieci z Wapna (?) 20 grzyw. prawował się Jan Strzałkowski z Sędziwojem Uzarzewskim w r. 1391 (Akta gr. wielkp., I, n. 914). W r. 1521 odgraniczono Wapno od Stołężyna. Pleban w Srebrnej Górze pobierał dziesięcinę snopową z ról dziedzicznych, sołtysich i karczmarskich w Wapnie; kmiecie i karczmarze płacili meszne po groszu; r. 1577 było 15 śladów osiadł., 1579 r. 14 osiadł. i 2 puste, tudzież 1 rzeźnik, a w 1720 r. 20 śladów osiadł. Przy schyłku zeszłego wieku dziedziczył W. Józef Radzimiński z Dziewierzewa, około r. 1840 Floryan Wilkoński, potem Moszczeńscy. Przy dworze stoi kaplica. Na obszarze W. znajdują się mogiły kamienne; w jednej z nich znaleziono popielnice z złotemi brakteatami, w innych paciorki, złoty pierścionek i kilka przedmiotów żelaznych.

Wapno, dobra ryc., pow. brodnicki, st. p. i kol. Brodnica, 3 klm. odl., par. kat. Szczuka; 199 ha (151 roli or., 29 łąk, 4 lasu); 1885 r. 5 dm., 11 dym., 65 mk., 39 kat., 26 ew. Łąki dwukośne leżą nad Drwęcą, torfowisko na 40 mr.; hodowla bydła rasy holend., mleczarnia i fabrykacya sera szwajcarskiego. W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymienione jest W. jako wś królew. emfiteutyczna o 6 dym. (str. 248). R. 1858 był dziedzicem Wybicki;

obecnie posiada je komisya kolonizacyjna, która te dobra chce parcelować. *Kś. Fr.*

Wapowce, wś, pow. przemyski, 9 klm. na płn.-zach. od Przemyśla (sąd pow.), 4 klm. na płn.-wsch. od urz. poczt. w Krasiczynie. Na płn. leży Bełwin, na płn.-wsch. Łętownia, na płd. Tarnawce, na płd.-zach. Korytniki, na płn.-zach. Średnia (Średnica). Wzdłuż granicy połudn. płynie San. Na płn.-zach. powstaje Hołubla (lewy dopł. Sanu), która płynąc na płd.-wsch. aż do ujścia, tworzy w dolnym biegu granicę od Korytnik. Zabudowania wsi leżą na wsch (cerkiew wzn. 231 mt.). Wzn. na płn.-zach. wynosi 412 mt. Wzdłuż doliny Sanu idzie gościniec z Przemyśla do Dubiecka. Własn. więk. (ks. Adama Sapiehy) ma roli or. 211, łąk i ogr. 51, past. 31, lasu 1457 mr.; własn. mn. roli or. 226, łąk i ogr. 46, past. 29, lasu 8 mr. W r. 1880 było 86 dm., 479 mk. w gminie, 7 dm., 45 mk. na obsz. dwors. (451 gr.-kat., 56 rz.-kat., 17 izr.; 468 Rus., 55 Pol.). Par. rz.-kat. w Ujkowicach, gr.-kat. w miejscu, dek. przemyski. Do par. należą: Bełwin, Kuńkowce i Łętownia. We wsi jest cerkiew murowana, konsekrowana w r. 1875, p. w. św. Mikołaja. Na jej budowę zapisał znaczną sumę były dziedzic wsi Horodyski, a przyczynił się do wykończenia budowy ks. Leon Sapieha, późniejszy właściciel. W. są gniazdem rodziny Wapowskich.

Wappendorf, polskie *Łupowo*, wś, pow. szczycieński, st. p. Mensguth. Wś istniała już około r. 1411. Mikołaj Białogłowa (Witkop) Targowski, rycerz, nadaje r. 1428 wiernemu Mierzejowi, prawo zakładania barci w puszczy sąpłackiej (Sąpłaty) i łupowskiej, na prawie chełm. Pozwala mu warzyć wiertel miodu na własny użytek i polować na wiewiórki i dzikie konie. Marcin Truchses, w. mistrz, odnawia r. 1481 w Niborku przywilej dla Piotra Kusz (Kusche) na 6 wł. sołeckich w Łupowie. Innym przywilejem odnawia Bernarciowi nadanie 6 włók sołeckich. Konrad Stauchwitz, wójt szczycieński, nadaje r. 1481 Felskiemu (Velczke) 4 włóki w Ł. na prawie magd. W 1602 r. mieszkaję tu prawie sami Polacy a r. 1667 wyłącznie Polacy (Kętrzyński, O ludn. pols., 394).

Var (węgier.), znaczy: „zamek“.

Wara, rzeka, ob. *Oger*.

Wara, wś, pow. brzozowski, na lew. brzegu Sanu, na płd. od Nozdrzca, u ujścia pot. Izdebki do Sanu. Wzn. 248 mt. npm. Dolinę otacza od płd. wzgórze lesiste, wzn. 416 mt., od płn. zaś wyżyna (360 mt.). Przez wś idzie gościniec murowany z Dynowa (7·5 klm.). Par. rz.-kat. w Nozdrzcu. Cerkiew gr.-kat. drewniana należy do par. w Hłudnie. Do cerkwi należy 22 mr. roli, 1 mr. 1013 sąż. ogr. i 4 mr. łąki. We wsi jest 136 dm. i 802 mk. (398 męż., 404 kob.), 518 rz.-kat., 276 gr.-kat. i 8 izr. Pos. tab. (Sewer. Skrzyńskiego) wynosi 247 mr. roli, 15 mr. łąk, 2 mr. 716 sąż. ogr., 66 mr. past., 799 mr. lasu i 1280 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 627 roli, 53 łąk i ogr., 122 past. i 111 mr. lasu. W. graniczy na płd. z Niewistką i Izdebkami, na zachód z Izdebkami i Hłudnem a na płn. z Nozdrzcem. W lasach znajdują się kopalnie nafty, od dłuższego czasu eksploatowane. Por. *Nozdrzec.* *Mac.*

Waradka, węg. *Varadka*, wś nad rz. Ondawą, w hr. szaryskiem, ma kościół paraf. gr.-kat., rozległe lasy, pastwiska, 560 mk.

Waradoki al. *Wilcza Jama*, potok $3^1/_2$ klm. długi, wypływa u stóp Stawlińca (623 mt.), granicznego szczytu w Karpatach, pow. krośnieńskiego, uchodzi do pot. Ryjaku z lewego brzegu, w obszarze wsi Grab. *E. R.*

Warahoj, potok, 7 klm. długi, jest dopływem a raczej źródliskowym strumieniem Czerniawy (dopł. Prutu). Wypływa w lesie zw. Czerniawki, w poziomie około 345 mt. Otrzymawszy parę strug płynących od osady Korszów, płynie Warahoj doliną szeroką i bezleśną. Po praw. brzegu rozciąga się las Dąbrówka. Poniżej osady Czepeliczki, dolina W. rozszerza się jeszcze znaczniej, potok płynie podmokłemi łąkami, które się rozciągają aż do doliny Czerniawki. Z Czerniawką łączy się w poziomie 297 mt. Spadek więc w ogóle znaczny, 7 mt. na klm. *E. R.*

Warajcie, wś, pow. rossieński, parafia Taurogi.

Warakiszki, wś, pow. maryampolski, gm. Pilwiszki, odl. od Maryampola 24 w., ma 4 dm., 47 mk. W 1827 r. 1 dm., 17 mk.

Warakiszki, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 13 w. od Poniewieża.

Warakolszczyzna 1.) folw. szlach. nad rz. Oszmianką, pow. oszmiański, o 23 w. od Oszmiany, 1 dm., 30 mk. kat. 2.) **W.,** wś nad rz. Oszmianką, pow. oszmiański, o 24 w. od Oszmiany, w 1 okr. pol., ma 12 dm., 94 mk. kat.

Warakopiszki, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 63 w. od Poniewieża.

Warakumszczyzna, wś i folw., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły (o 8 w.), okr. wiejski Kowale, 35 dusz rewiz. w części należącej do Malinowskich, zaś 5 dusz w części Kamińskich. Folw. należał do Malinowskich.

Varalya 1.) al. *Varallya* (*Szepes*), ob. *Podegrodzie Spiskie.* 2.) **V.** (*Arva*), ob. *Podzamcze.*

Warańce 1.) zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Kukuciszki (o 5 w.), okr. wiejski Puczkarzyszki, 6 dusz rewiz.; należy do dóbr skarb. Czywile. 2.) **W.,** pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie (o 11 w.), okr. wiejski Gawejki, 36 dusz rewiz.; należy do

dóbr Adamejciszki, hr. Tyszkiewiczów. W spisie z 1866 r. podane jako zaśc. nad jez. Styrnie, odl. o 65 w. od Wilna, mający 3 dm., 23 mk. kat. 3.) **W.**, dobra, pow. wiłkomierski, w 1822 r. własność Michała i Józefaty z Bułharynów Lipskich.

Waranii (w dokum.), ob. *Orany*.

Varanno (węg.), ob. *Wranów*.

Varanno-*Hoszszumizö* (węg.), ob. *Dluhe*.

Warany, wś włośc., pow. wilejski, o 72 w. od Wilejki, w 3 okr. pol., ma 19 dm., 194 mk. (117 praw., 17 kat.).

Waraszka, przyl. dóbr Poniemoń, w pow. sejneńskim.

Waratek, ob. *Waratyka*.

Waratyck, wś włośc., pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Drużyłowicze, o 73 w. od Kobrynia, ma wraz z wsiami Pniuchy a Zakale 1146 dzies. ziemi włośc. (656 roli i pod zabud., 312 łąk i past., 178 nieuż.).

Waratyka, góra (750 mt.), należy do odnogi Beskidów wschodnich, wdzierającej się w dolinę Prutu. Mamy tu szczyty: Waratek 779 mt., Waratyka 750 mt., Kropiwce 635 mt. i Sucha hora 507 mt., a Porostyn (474 mt.) nurza swe stoki w wodach Prutu. Grzbiet zalesiony doskonale, niemniej też nawodniony. U wschodnich stoków poczyna swój bieg pot. Kobylnica (prawy dopł. Prutu) i parę bezimiennych strug, zlewających się do Osławy, której szeroka dolina podłużna od połud. stoku ku płn.-zach. skierowana, oddziela rzeczony grzbiet górski od głównych łańcuchów Beskidu. U połud. stoków wypływa pot. Ropienny, Mały Suchy i trzy strugi spływające do pot. Kołoworutu, stoki wschod. grzbietu są zorane rozlicznemi strumieniami, które w obszarze Peczyniżyna łączą się w znaczny pot. Łuczki (Sopówki). Skały, z których grzbiet jest zbudowany, są wieku mioceńskiego i należą do piętra, zwanego Sarmackiem.

Waratyn, potok, lewy dopł. Czarnego Czeremoszu, wypływa u stóp Ślipanki (882 mt.) i Bukowca (883 mt.). Potok ten, 4 klm. długi, płynie doliną ku płd. otwartą, szeroką, to też ciągnie nią droga łącząca Kossów z Krzyworównią i Żabiem. Stoki jednak doliny są strome i w ogóle bezleśne. W obszarze Krzyworówni zlewa się W. do Czarnego Czeremoszu, w poziomie 545 mt. *E. R.*

Waraż, urzęd. *Warrasch*, dawniej *Warasch*, mylnie *Warra*, karczma i jeziorko, w pow. czarnkowskim (Wieleń); o 15 klm. na płn.-zachód od Sierakowa, pod Nowem Kwieciem; 1 dm., 10 mk.

Warbek, zwaliska zamku nad rz. Embach, o 12 w. od jej ujścia, w pow. dorpackim gub. inflanckiej, na gruntach dóbr Kaster (w par. Wendau). Zamek zbudowany był w 1279 r. przez biskupa dorpackiego Fryderyka.

Varbelin, ob. *Warblino*.

Warbilski, odosobniona górska os. w Karpatach pokuckich, należy do gm. Mikuliczyn (ob.), w pow. nadworniańskim. *E. R.*

Warbinis, jedno z grupy drobnych jezior, znajdujących się w dobrach Krasnowo, pow. sejneńskim.

Warblewo, niem. *Warbelow*, wś, dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p. i par. kat. Słupsk.

Warblino, ob. *Werblin*.

Warblino 1.) niem. *Warbelin*, wś w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Wielgawieś, par. kat. Słupsk, 212 ha, 14 dm., 24 dym., 122 mk. ew. 2.) **W.**, dobra ryc., tamże; 321 ha, 8 dm., 13 dym., 81 mk. ew. *Kś. Fr.*

Warcaby, przys. Mołodyczy, pow. jarosławski.

Warchałów, zwany też *Warkałów* i *Wartałów* w spisach, folw. nad rz. Mrożycą, pow. brzeziński, gm. Bratoszewice, par. Główno, ma 2 dm., 41 mk., 710 mr. (124 roli). Wchodzi w skład dóbr Główno. W 1827 r. 4 dm., 42 mk., par. Bratoszewice. W. był pierwotnie wsią, w par. Rosocha (przeniesionej do Bętkowa). Na początku XVI w. wś ta stała pustką; dziesięcinę z niej pobierali mansyonarze w Bętkowie. Jedna część tej wsi należała do par. Waliszew (Łaski, L. B., II, 233 i 244).

Warchały, niem. *Warchallen*, wś, pow. niborski, st. p. Jedwabno. W r. 1600 ludność tutejsza jest wyłącznie polską.

Warcholski bór, na obszarze wsi Nowosielec, w pow. Nisko.

Warchoł, ob. *Orchol*.

Warchoły 1.) wś i folw., pow. węgrowski, gm. Ruchna, par. Węgrów, ma 15 dm., 166 mk., 515 mr. W 1827 r. 9 dm., 73 mk. 2.) **W.**, właściwie *Zaręby Warchoły*, wś, pow. ostrowski, gmina Warchoły, parafia Rossochate. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 18 dm., 115 mk. W. gmina ma urz. gm. w os. Andrzejewo, sąd gm., st. poczt. i st. dr. żel. w Czyżewie. Obszaru ma 11,853 mr. (w tem tylko 180 mr. lasu). Zaludniona przeważnie przez drobną szlachtę, ma 3920 mk. (w tem 773 żyd., około 600 mieszczan chrześc. i 2500 drobnej szlachty). W skład gminy wchodzą wsi i osady: Andrzejewo, Chmiele-Pogorzele, Goski-Duże, G. Pełki, G.-Tarnowo, Ołdaki-Grodzisk, O.-Polonia, Pieńki-Żaki, Przeździecko-Dworaki, P.-Drogoszewo, P.-Grzymki, Skarzyn-Abramy, S.-Nowy, S.-Stary, Załuski-Lipniewo, Zaręby-Bolędy, Z.-Ciemne, Z.-Choromany, Z.-Grzymały, Z.-Bramki, Z.-Krutenki, Z. Świąszki, Z.-Warchoły. Z tych wsi 17 posiada ludność czysto szlachecką, 3 mieszaną. *Br. Ch.*

Warchoły 1.) część Adamów, pow. Kamionka Strumiłłowa. 2.) **W.**, przyl. Grabo-

bowy, pow. Kamionka Strumiłłowa. 3.) **W.**, przys. mta powiat. Niska.

Warcieliszki, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 2 w.), okr. wiejski Gockiszki, 6 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Intury.

Warcimierek, niem. *Kl. Watzmiers* albo *Waczmirs*, 1686 *Watcmirek*, 1780 *Wacmierek*, dobra ryc., pow. tczewski, st. p., tel. i kol. Swarożyn (o 3 klm.), par. kat. Subkowy; 387 ha (257 roli or., 17 łąk, 88 lasu); 1885 r. 8 dm., 22 dym., 142 mk., 80 kat., 62 ew. Roku 1615 sprzedają „coram Honorato judicio civili Bannito Starogardiensi“ magnificus Krzysztof, Stan. i Jan Jaroccy i Jerzego Jarockiego synowie i spadkobiercy, dobra dziedziczne Warcimierek (Minus Warczmirs), w powiecie tczewskim, Krzysztofowi Lewalt Powalskiemu za 14,000 fl. pol. monety (ob. Varia acta w Pelplinie, str. 88). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że Waćmierek, własn. panny Konarskiej, liczył 50 mk. kat. i 12 ew. i mesznego dawał 6 kor. żyta i tyleż owsa (ob. str. 41 i 44). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczył 7 dym. i należał do szambelana Piwnickiego (str. 447). W pobliżu tej osady znajduje się okop, mierzący 380 kroków w obwodzie; znaleziono w nim węgle, kości zwierzęce i skorupy (ob. Behla: Die vorgeschichtl. Rundwaelle, str. 190). R. 1282 nadaje ks. pomorski Mestwin braciom Damasławowi, Miłosławowi i Konradowi wsi Warcimierz (Wartzimir) i dziś już zaginione „Golostovo“ (ob. Perlbuch: P. U. B., str. 306). *Kś. Fr.*

Warcimierz, niem. *Gr. Watzmiers*, dokum. *Warcimirz* i *Wartzimir*, 1586 *Watcmierz*, 1780 *Waćmierz*, dobra ryc., pow. tczewski, st. p., tel. i kol. Swarożyn (o 3 klm.), par. kat. Subkowy, szkoła ew. w miejscu; 747 ha (509 roli or., 33 łąk, 100 lasu); 1885 r. 17 dm., 47 dym., 246 mk., 120 kat., 126 ew.; gorzelnia parowa. Według taryfy z r. 1658, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacił tu p. Michał Ciecholewski od 2 wł. osiadł. i ogr. 4 fl. 24 gr., p. Dembic summatim 8 fl. 8 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Poznaniu, 1871, str. 175). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że Waćmierz, własność panny Konarskiej, liczył 150 tylko kat. mk., mesznego pobierał prob. 4 kor. żyta i tyleż owsa (str. 41 i 44). W r. 1789 folw. szlach. i wś włośc. W. miały 22 dym. Należał do szambelana Piwnickiego (str. 247). *Kś. Fr.*

Warcimino, niem. *Varzmin*, folw. i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Potęgowo, par. kat. Słupsk.

Warcin, ob. *Warzyn.*

Warciszki al. *Wartyszki*, wś nad jeziorem, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hoduciszki, okr. wiej. Stojaciszki, o 25 w. od Święcian, ma 2 dm., 37 mk. kat. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.).

Warcki Ostrów, ob. *Ostrów* 17.)

Warckie błoto al. *Warthebruch*, w Prusach, ob. *Landsberg.*

Warckie Świnice, ob. *Świnice* 4.).

Warcz 1.) niem. *Wartsch*, gm., pow. gdański górny, st. p. Świńcz (Schwintsch-Hinterfeld), par. kat. Prągowo, 345 ha (298 roli or., 11 łąk, 10 lasu). W 1885 r. 36 dm., 54 dym., 310 mk., 57 kat., 253 ew. Gmina składa się obecnie z 7 osad: Baehrenberg (5 dm., 44 mk.), Kaninchenberg (2 dm., 16 mk.), Kroenke (2 dm., 14 mk.), Nowy Warcz (6 dm., 52 mk.), Pulvermuehle (2 dm., 25 mk.), Stich (7 dm., 76 mk.), Vossberg (11 dm., 83 mk.). W. posiada szkołę ew. 1-klas. 2.) **W.**, folw., tamże, 161 ha (137 roli or., 15 łąk); 1885 r. 7 dm., 12 dym., 69 mk., 28 kat., 41 ew. Zachodzi w dok. r. 1454 jako fol. krzyżacki. Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 pisze: „Warcz curia“ daje mesznego 20 gr. (pag. 34). Dawniej należał W. do m. Gdańska; r. 1834 nabył go drogą zamiany fiskus, który potem puścił w wieczystą dzierżawę. *Kś. Fr.*

Warczecka, góra (403 mt.) pod Brzeżanami (odl. na wsch. 5 klm.), przedstawia właściwie dosyć poziomą cząstkę wyżyny podolskiej, która tylko paru głębokiemi dolinami erozyjnemi od całości oddzieloną została. Na zachód odgranicza taflę W. głęboka i bagnista dolina Ceniówki, w której rozłożyła się osada Szybalin. Poziom tej doliny jest o jakie 130 mt. niższy od płaskowzgórza W. Parów od północy nieznacznie tylko odgranicza W. od dalszych członów podolskiej tafli (Wysoka góra, 402 mt., Topliska, 416 mt. etc.), której poziom w ogóle nie przedstawia wybitnych różnic. Od południowego wschodu odgranicza W. szeroki parów, który stanowi przedłużenie Popowej doliny, której poziom ok. 100 mt. jest niższym od Warczeckiej tafli. Od wschodu zamyka W. płytki parów, uchodzący do dol. Popowej, tak, że od wschodu łączy się Warczecka z Petrykową (412 mt.), Dubszczem (413 mt.) etc. W ten sposób ma W. kształt trójkąta, który przy złączeniu się dol. pot. Ceniówki z Popową doliną wyklinowuje się. Plastyka W. jest jedynie dziełem erozyi wód, to też na grzbiecie występują pojedyńcze formy i tylko brzegi są strome, zorane, poszarpane. W. jest zupełnie bezleśną. *E. R.*

Warczule 1.) al. *Wargule*, wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Kajmele, odl. od Władysławowa 28 w., ma 6 dm., 82 mk., 269 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kidule. W 1827 r. 8 dm., 52 mk., par. Słowiki. 2.) **W.**, wś nad rz. Jotyją, pow. władysławowski, gm. i par. Giełgudyszki, odl. od

Władysławowa 33 w., ma 4 dm., 56 mk., 205 mr. Wchodziła w skład dóbr Giełgudyszki Dolne. W 1827 r. 4 dm., 41 mk.

Warda, folw., pow. sejneński, gm. i par. Mirosław. W 1827 r. 1 dm., 5 mk.

Wardawa, rzeka, w pow. telszewskim, lewy dopływ Wenty (Windawy). Powstaje z połączenia kilku strumieni, wypływających z błot leżących na północ od jez. Płotele, przepływa śród wyniosłych miejscowości pod mkami Giegrany, Kalwarya, Siady i Gawry, od dworu Judejki płynie niziną łączną aż do swego ujścia pod dworem Greże, naprzeciw ujścia Wodokszy. Powyżej Siad przybiera od pr. brzegu rzkę Domiję (wypływającą z jez. Plinkse) ze Srują, do której wpada strumień Ałkupis, od lewego zaś uchodzi do W. strumień Kwist. Nazwę rzeki wyprowadzają w dość naciągany sposób od wyrazów żmujdzkich *Warda dawi* — imię dane, jakoby od nadawania imion przy chrzcie za czasów Jagiełły. *J. Krz.*

Wardel, pol. *Ostrowy*, wś należąca do gm. Łabędzia, pow. wąbrzeski, st. p. Wabrzeźno. W 1885 r. 8 dm., 51 mk. Według topogr. Goldbecka liczyła 1789 r. 5 dym. (str. 159).

Wardęga, os. karcz. nad rzką Pichną, pow. sieradzki, gm. i par. Szadek, odl. od Sieradza w. 24, ma 1 dm., 5 mk.

Wardęgówko, niem. *Wardenkowko*, wś, pow. lubawski, st. p., tel. i kol. i par. katol. Ostrowite; 72 ha (40 roli orn., 24 łąk). W 1885 r. 6 dm., 8 dym., 37 mk., 7 kat., 30 ew. W r. 1789 szlach. pustkowie miało 4 dymy (str. 248). *Kś. Fr.*

Wardęgowo, niem. *Wardengowo*, dobra ryc., pow. lubawski, st. p., tel. i kol. i paraf. kat. Ostrowite (o 3 klm.); 367 ha (145 roli orn., 18 łąk, 116 lasu); 1885 r. 5 dm., 13 dym., 76 mk., 54 kat., 22 ew.; hodowla krów mlecznych wschodnio-fryskiej rasy, owiec dla strzyży, świń tuczonych rasy Yorkshire. Własność Marty Alvensleben na Ostromecku. Zachodzi w dok. p. n. „Firdung“, „Fredungen“ (Wardęga znaczy „hortulanus“ a także włóczęga; ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 83 i 96). Za czasów krzyżackich należało do komturstwa radzyńskiego. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 podaje: Villa Wardęgowo: cmethones olim tres continebat, qui ex manso cmethonali culto et seminato solvebant coretum silig. et totidem avenae. Curia vero Gnosi olim Berzewie duos coretos siliginis et totidem avenae“ (pag. 462). R. 1720 posiadała wś Rozalia Sampławska. O ćwierć mili od W. stoi na polu kaplica drewniana z cudowną figurą M. Boskiej. W ołtarzu stoi drewniana figura N. P. Maryi z dzieciątkiem Jezus na ręku. Sześć kroków od kaplicy znajduje się studzienka, której woda uchodzi za cudowną. Nabożeństwo tu się odprawia raz w rok we wtorek po Zielonych Świątkach w czasie obchodzonego tu odpustu. Ludu gromadzi się wtedy kilka tysięcy. Z Warmii przybywa co rok kompania pielgrzymów, ale nie na Zielone Świątki, lecz w oktawę Bożego Ciała (ob. Fankidejski: Cudowne obrazy, str. 155). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 dobra szl. i folw. W. miały 11 dym., należały do Czapskich (str. 248). *Kś. Fr.*

Wardężyn, w XVI w. *Vardazyno duplex*, wś i folw., pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Grabienice, odl. od Konina 14 w.; wś ma 14 dm., 150 mk., 102 mr. włośc.; folw. część I i III ma 4 dm., 4 mk., 254 mr. (233 mr. roli); folw. część II ma 1 dm., 198 mr. (190 mr. roli). W r. 1827 było 11 dm., 86 mk.

Wardężynek, kol., pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Grabienice, odl. od Konina 14 w., ma 10 dm., 127 mk., 90 mr. W r. 1827 było 9 dm., 90 mk. Był to folwark wchodzący w skład dóbr Kuchary Borowe; rozparcelowany po r. 1873. Na początku XVI w. łany kmiece i dworskie we wsiach „Vardazyno duplex“ dawały dziesięcinę plebanowi w Grabienicach (Łaski, L. B., I, 286). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 W. Majus, wś szlach., w par. Grabienice, własność Wardęskich, miała $1^3/_4$ łana i 1 kom. W. Minus płaciła od $2^1/_8$ łana, 1 zagr. bez roli, 2 kom. bez bydła (Pawiń., Wielkp., I, 227). *Br. Ch.*

Wardienen, wś, pow. królewiecki, st. p. Brandenburg Ostpr.

Wardomicze, w dok. *Dorohomycze*, wś i dobra nad rz. Wilią, o 15 w. od jej źródła, pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Milcz, o 90 w. od Borysowa. Własność niegdyś Kiszków, potem dominikanów wileńskich, około 1796 r. darowane z przyległościami i 547 poddanymi płci męz. przez cesarzową Katarzynę wdowie po pułkow. Korowajewie, który w 1794 r. poległ pod Wilnem. W piątym dziesiątku b. wieku było tu 696 poddanych. R. 1892 rozparcelowano cały obszar (6000 dzies.) i sprzedano miejscowym włościanom z pomocą banku włościańskiego. Z powodu zniszczenia lasów i zapuszczenia pól ornych sprzedawano włościanom po 10 do 15 rubli dziesięnę. Dobra te mają w swoim obszarze, nie licząc mnóstwa małych ruczajów, cztery większe rzeki, a mianowicie: Wiliję, Dźwinosę, Łowinę i Ponię a nad ich brzegami koło 1000 dziesięcin nieprzebytych błot, pośród których są dwa nigdy niewysychające brody, na drodze z Dołhinowa do wsi Czyścia. W brodach tych dno twarde składa się z żółtego piasku. Oba te brody są śladami drogi robionej niegdyś przez rycerstwo Batorego w pochodzie pod Połock.

Wardomszczyzna, zaśc. nad bezim. dopł.

Dźwinosy, pow. borysowski, w 2 okr. pol., gm. Pleszczenice, par. kat. Chotajewicze, o 63 w. od Borysowa; miejscowość leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Warduppen, wzgórze, wznies. 432 st. npm., w zachodniej połaci wyżyny półwyspu kurlandzkiego (ob. t. IV, 899).

Warduppen, dobra koron., w okr., pow. i par. Goldingen (Kurlandya).

Wardziakiesze, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 30 w. od Nowoaleksandrowska.

Wardziniszki, wś włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski i dobra skarbowe Michniszki, o 10 w. od gminy, 5 dusz rewiz.

Wardziukeny, wś, pow. nowoaleksandrowski, posiada kaplicę filial. par. Sołoki.

Wardzyn, w XVI w. *Warschyn*, *Warsyn*, kol. i os. karcz., pow. łódzki, gm. Brójce, par. Kurowice, w pobliżu drogi z Rokicin (st. dr. żel.) do Pabianic; kol. ma 58 dm., 532 mk., 1155 mr.; os. 1 dm., 6 mk., 64 mr. dwor.; os. karcz. 1 dm., 3 mr. W 1827 r. było 30 dm., 188 mk. W połowie XV w. wś kapituły łęczyckiej na prawie niemieckiem założona, miała 11 łan. km., z których płacono czynszu po pół seksageny, dawano po 2 kapłony, 30 jaj. Z ogrodu płacono czynszu 17 gr. Folw. kapitulny z łąką i rolą, na którym kmiecie mają różne powinności, daje także pięć kóp zboża i trzy siana. Dwa łany sołtysie były wolne. Dzierżawca dostarcza sieci, podwód, grodzi płoty, kryje stajnie. Większa część rol km. i sołtysich płaci dziesięcinę prepozyturze łęczyckiej, wartości siedmiu grzywien. Role folw. płaciły dziesięcinę kościołowi w Mierzynie; z ogrodu 15 gr. (Długosz, L. B., I, 280, 290). Na początku XVI w. łany szlacheckie dają dziesięcinę pleban. w Mierzynie, kmiece prepozyturze łęczyckiej zaś pleban w Czarnocinie (ówczesna parafia) pobiera tylko kolędę (Łaski, L. B., II, 230). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 ze wsi W., w par. Czarnocin, starosta krakowski płacił od 25 osad., 11 łan., karczmy i 7 osad. z rolą (Pawiński, Wielkp., II, 266). *Br. Ch.*

Warecia, rzeczka, prawy dopł. Świsłoczy (ob. t. XI, 718).

Warejki 1.) wś, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Konstantynowo, o 4 w. od Wiłkomierza. 2.) **W.**, wś, tamże, w 1 okr. pol., gm. Wieprze, o 26 w. od Wiłkomierza. 3.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 75 w. od Wiłkomierza. 4.) **W.**, dwór, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Uciana, o 65 w. od Wiłkomierza; włośc. Katinasy mają tu $18^1/_2$ dzies. (3 nieuż.).

Warejkinie, wś, pow. trocki, o 4 w. na płd. od Poporć. W spisie urzęd. niepodana.

Warejmy, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, o 29 w. od Wiłkomierza.

Warekale, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski Pokretona, o 7 w. od gminy, 28 dusz rawiz.; należy do dóbr skarbowych Poszumień.

Warele *Stare* i *Nowe* i *W. Filipowicze*, wś i fol., pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Wyszonki i Kulesze, odl. 13 w. od Wysokiego Mazowieckiego. W 1827 r. W. Stare miały 21 dm., 108 mk.; W. Nowe 27 dm., 124 mk. a W. Filipowicze (par. Dąbrówka) 10 dm., 71 mk. W r. 1886 folw. W. Filipowicze rozl. mr. 180: gr. or. i ogr. mr. 131, łąk mr. 21, pastw. mr. 12, odpadki mr. 7, nieuż. mr. 9; bud. drewn. 10. Wś W. Filipowicze os. 19, mr. 69; wś Wojny Wawrzyce os. 2, mr. 69.

Warenbrok, dobra prywatne, w okręgu zelburskim, pow. frydrychsztacki, par. Zelburg (Kurlandya). Do dóbr należy fol. Ewalden.

Warenczanka (por. *Sowica* 2), mylnie, za: *Werenczanka*.

Warenhof, folw., pow. mohylewski, własność Goniprowskich, 220 dzies. (46 roli, 19 łąk, 137 lasu).

Warenhof, dobra koronne, w okr. i pow. goldyngskim, par. frauenburska (Kurlandya).

Warenice, grupa domów w Jazowie Starym, w części wsi „Nowiny“, w pow. jaworowskim.

Warenki, wś włośc., pow. dryssieński, par. Oświej, należy do dóbr skarbowych Stryżyno.

Warenn, rzka, która połączywszy się z rz. Paltze uchodzi z lew. brzegu do rz. Gauja (Aa), uchodzącej do zatoki Ryskiej.

Waręż 1.) miasteczko, pow. sokalski, pod 50°31′ płn. szer. a 41°46′ wsch. dług. od F., 15 klm. na płn.-zach. od Sokala, 19 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Bełzie, z urzędem poczt. i komorą celną w miejscu. Na wsch. leży Korków (część Łubowa), na płd. Waręż wś, na zach. i płn. wsie: Oszczów i Pawłowicze (obie w pow. tomaszowskim). Płd.-wsch. część miasteczka przepływa Warężanka, lewy dopł. Bugu. W płn.-zach. stronie wsi cegielnia. Na płn.-wsch. przys. Uśmierz z dworem, folwarkiem i gorzelnią. Własn. więk. ma roli or. 448, łąk i ogr. 140, pastw. 86, lasu 40 mr.; wł. mn. roli or. 56, łąk i ogr. 58, pastw. 28 mr. W r. 1880 było 160 dm., 1336 mk. w gm., 16 dm., 212 mk. na obsz. dwor. (416 rz.-kat., 218 gr.-kat., 911 izr., 5 innych wyzn.; 1356 Pol., 179 Rus., 7 Niem.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. bełzki. Rok założenia parafii nieznany. Odnowił fundacyę Krystyn z Oszczowa r. 1528. Kościół paraf. mu-

rowany, poprzednio pijarów, konsekrowany w r. 1726 p. w. św. Marka. Do par. należą: Chochłów, Hatowice, Horodyszcze, Hulcze, Korków, Leszczków, Liwcze, Łubów, Moszków, Rusin, Sulimów, Waręż wś i Winniki. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. waręski. Do par. należą: Horodyszcze, Liwcze, Korczów i wieś Waręż. Cerkiew par., p. w. Uspienia N. M. P. Do dekanatu waręskiego należą parafie: Dłużniów, Hulcze, Chorobrów, Konotopy, Liski, Nusmice, Tudurkowice, Uhrynów, Ulwówek, Waręż i Wojsławice. W mieście jest szkoła 1-klas. Miasto zostało założone na obszarze wsi t. n., za przywilejem Zygmunta I danym r. 1538 Feliksowi Oszczowskiemu z Oszczowa. Nadając prawo magdeburskie, oznaczył król jarmark na św. Stanisław, na św. Prokop i na Poczęcie N. M. P., targ we wtorek. Ze względu na to, iż miasto leżało przy gościńcu wiodącym na Wołyń, pozwolił król r. 1544 pobierać Oszczowskiemu dla utrzymania dróg opłatę grobelną: od wozu obładowanego po pół grosza czyli 9 den., od wołu zaś i konia na sprzedaż prowadzonego po denarze. Zygmunt August uwalnia mieszkańców r. 1555 na lat 12 od szosu, wszelkich ceł, grobelnego, mostowego i targowego w całem państwie. Miasteczko przeszło później w posiadanie Matczyńskiego Marka, koniuszego kor., ststy grabowieckiego. Uchwała sejmu z r. 1676 zatwierdza dla W. wszystkie dawniejsze przywileje na wolności, targi, jarmarki, grobelne i pozwala wolnego używania lasów królewskich witkowskich. Tenże Matczyński, ulubieniec Jana III, towarzysz jego wypraw, założył w W. r. 1688 kolegium dla pijarów. Przeciw temu wystąpiła akademia zamojska na podstawie swego przywileju, według którego nie wolno było nikomu otwierać szkół publicznych w odległości 12 mil od Zamościa. Pijarzy chcieli ustąpić, lecz pierwej przedstawili sprawę na sejmiku w Bełzie. Szlachta ujęła się za pijarami, protestacyą akademii odrzuciła, a w instrukcyi danej posłom na sejm zaleciła starać się o zatwierdzenie fundacyi, co też r. 1690 nastąpiło (Czas z r. 1862, Nr 152). Otworzona szkoła miała zrazu jednego nauczyciela, w r. 1699 były klasy od infimy aż do retoryki, a w 9 lat później wykładano już i filozofią ale tylko dla samych pijarów. Józef Łaszcz, biskup antypatryjski, odziedziczywszy Waręż, począł około r. 1740 wznosić murowane gmachy dla zgromadzenia, które dokończył jego spadkobierca Fr. Salezy Potocki, wojew. ruski. Pijarzy utrzymujący konwikt ubogiej szlachty, po zajęciu wojew. bełzkiego przez Austryą, opuścili swą siedzibę. Kościół ich przeznaczono r. 1784 na parafialny a dawniejszy oddano na cerkiew. Popijarski kościół, fundowany r. 1693 przez Matczyńskiego, który w jego podziemiach został pochowany, przedstawia się z daleka imponująco. Pięknemu założeniu facyaty, ozdobionej dwiema wieżami, nie odpowiada wnętrze jednonawowej budowy. Plac przed kościołem, ozdobiony smukłą, wysoką kolumną z posągiem N. Panny, otoczony murem w wielkim kole perapetowem, z bramą wjezdną i dzwonnicą, przypomina piękne założenia niektórych włoskich kościołów. Kościół jak i budynek kollegium dawnego są z cegły, tynkowane. Wnętrze kościoła jest wspaniałe pod względem architektonicznym. Zawdzięcza to zdobiącym je freskom, odznaczającym się bogactwem motywów dekoracyjnych i miarą w ich zastosowaniu. Ramy obrazów stanowi śmiało zakreślona a z niezwykłą brawurą wykonana malowana architektura, łącząca podniebienia sklepień z wieńczącymi gzymsami. Motyw zwykły w stylu barocco, tak doskonale jest użyty, że stanowi najcenniejszą część całej dekoracyi. Najskromniej założone sklepienie zmienia się, dzięki tym malowidłom, w bogate pendentywy, dźwigające śmiałą konstrukcyjną ornamentacyę, która tworzy ramę dla jaśniejącego nieba. Na obłokach, otoczony aniołkami, unosi się Bóg Ojciec, nad nim Duch święty. To malowidło na sklepieniu łączy się z postacią Chrystusa w obrazie głównego ołtarza. Obraz przedstawia śmierć św. Marka. Obraz ten i freski sklepienia stanowią jednę kompozycyę. W nawie kościoła znajdujemy malowidło przedstawiające alegoryę władzy papieskiej, której emblematy unoszą aniołkowie. Te dwie kompozycye łączą postacie alegoryczne Wiary, Nadziei, Miłości i Sprawiedliwości. Freski są prawie nieuszkodzone. Część ich architektoniczna jest doskonałą. Późniejsze boczne ołtarze dały powód do fatalnego przeistoczenia malowanej dekoracyi ścian, a malowana architektura, która ma te ołtarze ujmować w ramy, wypadła niefortunnie. Z dawniejszych zabytków nie wiele pozostało. Na wzmiankę zasługuje współczesny olejny portret fundatora. Piękne są cztery miedziane, posrebrzane świeczniki, z tarczami ściennemi. Znajdujemy także kilka pamiątkowych tablic: jedna z r. 1726 z napisem „Domin. III post Pentec. poświęcił ks. biskup Jan Feliks Szaniawski, kościół“; inna z r. 1793, poświęcona pamięci Kaspra i Michała Świeżawskich (Wycieczka w powiat sokalski przez Juliana Zachariewicza w „Tece konserwatorskiej“, Lwów, 1892, str. 140 i nn.). 2.) **W.**, wś, pow. sokalski, 14 klm. na płn.-zach. od Sokala, 18 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Bełzie, tuż na płd. od urz. poczt. w Warężu. Na wsch. leżą Łubów, Hatowice i Bojanice, na płd. Moszków, Leszczków i Ru-

sin, na zach. Liwcze i Horodyszcze, na płn. Waręż miasteczko. Wzdłuż granicy wsch. płynie Łubówka, dopł. Warężanki. Na płd.-wsch. grupa domów Sieporty al. Seporty; płd.-zach. część lesista (las Kozia Wola). Własn. więk. ma roli or. 165, łąk i ogr. 10, past. 40, lasu 768 mr.; wł. mn. roli or. 1277, łąk i ogr. 154, pastw. 119, lasu 1 mr. W r. 1880 było 119 dm., 701 mk. w gm. (230 rz.-kat., 471 gr.-kat.; 334 Pol., 367 Rus.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w W. miasteczku. We wsi jest cerkiew drewniana, na wzgórzu zbudowana. Na belce data A. D. 1677. (Widok cerkwi podał Zachariewicz w zacytowanej rozprawie, str. 143). We wsi szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 8354 złr. *Lu. Dz.*

Warężanka, rzeczka, lewy dopł. Bugu, w pow. sokalskim. W. powstaje ze złączenia się trzech strug: pot. Młyńskiego, pot. Kryniczki i pot. Lubówki. Potok Młyński wypływa w obszarze gm. Chłopatyna w poziomie około 230 mt., początkowo płynie wąską i płytką rynną, wkrótce jednak dolina się rozszerza, płynie podmokłymi łąkami a to właśnie skutkiem podkładu nie przepuszczającej wodę opoki kredowej; poziom doliny jest około 20 mt. niższy od sąsiedniej wyżyny. Pod Wyżłowem zmienia pot. Młyński swój wschodnio-zachodni kierunek na południowy, mija Dłużniów, aż pod Chochłowem uchodzi do stawu, który minąwszy po dwukilometrowym jeszcze biegu łączy się z pot. Kryniczką w poziomie 208 mt. pod Horodyszczami. Potok Młyński przyjmuje z lew. brz. dwie bezimienne strugi. Długość biegu 13·5 klm., spadek ogólny 22 mt., t. j. 1·6 na klm.; pot. Młyński jest po osadę Winniki chroniony wałami, w dalszym biegu dolina się zwęża, potrzeba ochrony też znika. Porusza dwa młyny. Pot. Kryniczka wypływa w obrębie gm. Liski w poziomie 221 mt. Płynie też doliną 150 do 250 mt. szeroką, zajętą przez suche łąki, przepływa Sulimów i ubiegłszy 10 klm. łączy się pod Horodyszczami z pot. Młyńskim. Młynów porusza dwa. Spadek 13 mt., czyli 1·3 mt. na klm. Złączone strumienie płyną pod Waręż, gdzie otrzymują wody Lubówki, która raczej sztuczny ściek wód z bagnistych łąk przedstawia. Pod Warężem dolina rzeki, z powodu wodę nieprzepuszczającej warstwy w podłożu, zupełnie zabagniona; strumień dzieli się na dwa ramiona, prócz tego przecięta jest dolina dwu rowami sztucznymi, których celem jest osuszenie moczarów w okolicy Waręża. Ta działalność melioracyjna wywarła już częściowo swe skutki, skoro jeszcze na mapie z r. 1824 (2 wyd. Liesganiga) wyznaczone są trzy bagnami otoczone stawy pod Horodyszczami, Warężem i Mianowicami, których teraz nie ma śladu, tylko podmokłe, lub miejscami suche łąki o dawnym świadczą stanie. Od Korkowa, powyżej Mianowic, po Uhrynów stanowi W. granicę między Galicyą a król. polskiem. Uhrynów rozłożył się na wyspie między dwoma ramionami W. Poniżej Uhrynowa znów dolina zabagniona, ba gna dochodzą szerokości kilometra, głównie jednak po lewym brzegu rzeki, bo prawy brzeg wysoki i stromy, porosły lasem dębowym aż po Bug. Z lasów po prawym brzegu, które są na mapie z r. 1824 naznaczone, pozostały tylko ślady. Koło osady Szychtory W. zbliża się znowu do granicy, którą tworzy aż do złączenia się z Bugiem. Klin ziemi między W. a Bugiem, zwany Litowiszną, zupełnie bagnisty. Poziom w którym W. wpływa do Bugu wynosi 182 mt. Długość biegu od złączenia się pot. Młyńskiego z Kryniczką po ujście do Bugu wynosi 23 klm. Spadek wód 26 mt., t. jest 1·12 mt. na klm. Ogólna dług. biegu 36 klm. *E. R.*

Warężyn, wś, *W. Górny*, kol., i *Waręska Kuźnica*, os. nad rz. Czarną Przemszą, pow. będziński, gm. i par. Wojkowice; wś ma 62 dm., 495 mk., 634 mr.; os. leś. 1 dm., 1 mk., 344 mr. lasu rządow.; W. Górny, kol., ma 6 dm., 46 mk., 263 mr. włośc.; Waręska Kuźnica ma 3 dm., młyn, 8 mk., 20 mr. W 1827 r. było 21 dm., 138 mk. Wś istniała już w XV w., należała do par. w Siewierzu (Długosz, L. B., II, 201). W r. 1667 płacono od 4 kmieci (Pawiński, Małop., 452, 453). *Br. Ch.*

Wargale, os. pod mtem Leźnicą, w pow. wielko-strzeleckim.

Wargany, *Warhany*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce (o 15 w.), okr. wiejski i dobra Bohdanowiczów, Szantyrowszczyzna, 35 dusz rewiz. W pobliżu góra, wzn. 110 saż. npm.

Wargawa *Stara* i *W. Młoda* al. *Wargawka*, wś i fol., pow. łęczycki, gm. i par. Witonia, odl. 11 do 14 w. od Kutna. W. Stara ma 7 dm., 126 mk.; W. Młoda 6 dm., 102 mk. W 1827 r. Wargawa miała 11 dm., 104 mk. a Wargawka 6 dm., 60 mk. W r. 1873 fol. W. Stara rozl. mr. 302: gr. or. i ogr. mr. 284, łąk mr. 9, nieuż. mr. 9; bud. mur. 3, drewn. 5; płodozm. 12-pol. Wś W. Stara os. 11, mr. 11. W r. 1882 fol. W. Młoda al. Mała lit. B., w r. 1860 oddzielona od dóbr Szamów, rozl. mr. 379: gr. or. i ogr. mr. 374, łąk mr. 1, nieuż. mr. 3; bud. drew. 9. Wś W. Młoda os. 9, mr. 8. Na początku XVI w. wsi: „Varga antiqua“, „Wargawa buthkj“ i „Wargowa“ należały do par. Witonia. Dwie pierwsze dawały z łan. folw. i kmiecych dziesięcinę pleban. w Witoni, ostatnia dawała tylko z folw., zaś kmiecie oddawali kustodyi łęczyckiej (Łaski, L. B., II, 488). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś Wargawa Stara, w

par. Witunia, własność B. Szamowskiego, miała 9 łan., karczmę, 1 łan pusty, 8 osad. Część W. Dudek, własność Jadwigi Wargawskiej, płaciła od 1 łanu, 1 zagr. W części W. Dutki płacił Mateusz Jarochowski od 2 łan., 2 zagr., karczmy, 2 rzem., 3 osad.; Jan Szamowski od 7 łan., karczmy (Pawiński, Wielkp., II, 87 i 141).

Vargede, ob. *Hogjejów.*

Wargelis (dok.), ob. *Barlewice.*

Wargen, wś nad jeziorem t. n., pow. fyszhuski, st. p. Metgethen. Posiada kościół ew.; jeden jarmark rocznie. Stara osada, centr jednego z okręgów (terytoryów) dawnej Sambii, który tworzy od 1312 r. kamerat t. n.

Wargenau, posiadłość, pow. fyszhuski, st. pocz. Cranz.

Wargienen 1.) *Adelig*, posiadłość i wybud., pow. królewiecki, st. p. Waldau Ostpr. 2.) **W.**, wś, pow. welawski, st. p. Tapiau. 3.) **W.**, posiadłość chełm., pow. królewiecki, st. p. Waldau Ostpr.

Wargitten 1.) folw., pow. rastemborski, st. p. Barten. 2.) **W.**, wś, pow. świętosiekierski, st. p. Kobbelbude.

Warglaucken al. *Mureningken*, wś, pow. wystrucki, st. p. Aulowoehnen.

Warglitten 1.) posiadłość, pow. fyszhuski, st. p. Metgethen. 2.) **W.**, ob. *Warlity.*

Wargocin, wś i fol. nad rz. Wisłą, pow. garwoliński, gm. Maciejowice, par. Wargocin. Posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, 43 dm., 398 mk., 844 mr. W 1827 r. było 32 dm., 224 mk. W r. 1429 siostry klasztoru św. Maryi Magdaleny (premonstratenki) za murami Płocka zamieniają swe wsi: Wargoczino, Coszinicze i Galansky, zapewne z powodu odległego położenia, na wieś królewską Bronisław na Kujawach (Kod. dypl. pol., II, 846). W. następnie wchodzi w skład ststwa radomskiego a potem stężyckiego. Według reg. pob. pow. stężyckiego z r. 1569 wś W. należała do ststwa stężyckiego, miała 17 łan., 5 zagr., 4 komor., 3 karczmy (Pawiński, Małop., 339). Następnie w XVII w. W. wchodził w skład ststwa kozienickiego a w ostatnich czasach w skład dóbr rząd. Garwolin. Folw. w r. 1854 posiadał 419 mr., probostwo 103 mr. a wieś 6 mr. Kościół i parafia erekcyi nieznanej. Obecny wystawił 1725 r. proboszcz miejscowy Stan. Dominikowski (może fundatorkami były zakonnice płockie?). W. par., dek. garwoliński (dawniej łaskarzewski), 554 dusz. *Br. Ch.*

Wargoniszki, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 35 w. od Szawel.

Vargony, ob. *Warkanowce.*

Wargowo, wś i dwór, pow. obornicki, o $7^1/_2$ klm. na płd. od Obornik, przy drodze żel. poznańsko-pilskiej; par. Obiezierze, poczta w Chludowie, szkoła i st. dr. żel. w miejscu. Wieś z częścią włościańską na Świerkówkach tworzy okrąg wiejski, mający 19 dm., 165 mk. (164 katol., 1 prot.) i 190 ha (181 roli). Dwór z folw. na Świerkówkach (3 dm., 103 mk.) i z dworcem kolejowym (2 dm., 21 mk.) tworzy okrąg dwors., mający 14 dym., 304 mk. (292 kat., 12 prot.) i 705 ha (573 roli, 74 łąk, 4·07 pastw., 12 lasu, 21·49 nieuż. i 20·44 wody); gorzelnia. Czysty dochód z ziemi 10484 mrk. Wymienione pod r. 1218 „Vargovo“ między osadami, z których dziesięcinę biskupi poznańscy przekazali kawalerom św. Jana jerozol. (Kod. Wielkop., n. 104; J. Łukaszewicz w Obrazie m. Poznania, I, 264, czytał: „Jarogineiecz“ w miejscu V.) nie zdaje się być Wargowem obornickiem, wszystkie bowiem osady, ugrupowane w odnośnym ustępie, leżą w okolicy Pobiedzisk, Kostrzyna i Środy. V. wyraża może „Wagowo“ lub „Bagrowo“, pisane niekiedy: Bargowo. Z tego Bagrowa (Bargowa) pochodził też prawdopodobnie Mikołaj de Wargow, który wspólnie z Mikołajem z Pigłowic, współdłużnikiem, Zbilutem z Gołanicy (?) i Grzymisławem z sąsiedniego Babina, poręczycielami, wystawił w r. 1399 rewers na 6 grzyw. żydom poznańskim Danielowi i Manlinowi (Kod. Wielk., n. 2007). Wątpliwą także jest siedziba Janusza de Vagovo, występującego w r. 1371 w otoczeniu Przecława z Gułtów, kasztel. kaliskiego, ststy wielkopol. (tamże, n. 1648). Niewątpliwie natomiast pisał się z W. obornickiego Dzierżysław Wargowski (mylnie Warglowski) między r. 1395 i 1399. W. wchodziło w skład opola chojnickiego z pod Poznania w r. 1388 (Akta gr. wielkop., I). W r. 1580 dziedziczyli tę majętność Wojciech Lubomirski (?) z 2 zagr. i $^3/_4$ łan. os. i Andrzej Objezierski z 4 półłankami i komornikiem; w r. 1773—5 zachodziły spory graniczne z sąsiadami (Konstyt. Sejm., II, 149); przy schyłku zeszłego wieku posiadał ją Chryzostom Gronowski z Ocieszyna, potem Koszutscy (około 1840), następnie Ewa Maxya z Koszutskich hr. Skarbek (około r. 1870) i Teodor Żółtowski. *E. Cal.*

Wargowo, niem. *Vargov*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Michrowo, paraf. kat. Słupsk; 631 ha. W 1885 r. 16 dm., 31 dym., 172 mk. ew.

Warguciewo, wś, pow. mohylewski, gm. Pawłowicze (o 13 w.), 32 dm., 209 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Wargule, ob. *Warczule.*

Wargule, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, o 24 w. od Wiłkomierza.

Wargutschen, wś, pow. nizinny, st. pocz. Skaisgirren.

Varhegy, *Vár hegy tetö*, góra (383 mt.), w hrabstwie ziemneńskiem (Zemplin) na Wę-

grzech. Góra ta, wznosząca się nad miasteczkiem Tolczwą, należy do systemu gór Hegyallya i jest zbudowaną z trachitu. Północne stoki góry są zalesione, wreszcie pokrywają stoki Varhegy cenne winnice. Wschodnie stopy góry zmywa strumień N. Solcsva, dopływ Bodrogu; zachodnie i południowe dwie strugi, zlewające się do Tolczwy. Nad doliną jednego z tych strumieni, na wschodnich pochyłościach góry, wznoszą się ruiny starożytnego zamku, przez ks. Teodora Koryatowicza wystawionego. U południowych stoków V. poczyna się potężna nizina Cisy. Kontrast stromych kopuł Hegyalli z sąsiadującą, płaską jak stół, doliną Bodrogu, jest nadzwyczajny. Hegyallya przedstawia też linię zapadłości tektonicznej. *E. R.*

Warin, pow. inowrocławski, ob. *Warzyn.*

Varin, st. dr. żel. koszycko-bogumińskiej, pomiędzy Rutką a Boguminem, odl. 13 klm. od Rutki.

Wariwod (dok.), struga na świeżej Nierzei, wymieniona w przywileju Mestwina II z 1277 r. (ob. Perlbach: P. U. B., str. 246).

Wariwodince (w dokum.), ob. *Warywódki.*

Varjufalu, ob. *Stulani.*

Warka 1.) miasto, w pow. grójeckim, pod 51° 46′ 5″ szer. płn. i 38° 52′ dłg. wsch. od F., nad rz. Pilicą, z lew. brzegu, około 18 w. w linii powietrznej od ujścia Pilicy do Wisły, na pochyłości wyniosłej krawędzi płaskowzgórza opadającego ku szerokiej dolinie rzeki, odl. 52 w. od Warszawy, 27 w. od Góry Kalwaryi a 24 w. od Czerska. Posiada kościół paraf. murowany i drugi kościół poklasztorny, trzy szkoły początkowe (męska, żeńska i ogólna), sąd gminny okr. II (dla gminy wiejskiej, miasto należy do sądu pokoju okr. VI w Górze Kalwaryi), magistrat, urz. poczt., 308 dm. (w części murowane), 4703 mk. (w tem 65% żyd. a 5% prot.). Śród ludności stałej, zapisanej do ksiąg, było 12·2% nieobecnych, a śród rzeczywistej ludności 8·3% niestałych. W r. 1827 było 130 dm., 2018 mk.; 1857 r. 165 dm. (13 mur.), 2760 mk. (1725 żyd., 62 Niemców). Dochód kasy miejskiej wynosił rs. 3153. W r. 1881 dochód wzrósł do 4557 rs., a kapitał miasta wynosił rs. 23,771. W mieście znajduje się 16 drobnych zakładów fabrycznych, z produkcyą na 17,660 rs. (1881 r.). Zawiązkiem miasta był zapewne gród książęcy, istniejący o 4 w. na wschód od miasta, tam gdzie dziś znajduje się Stara Warka, położona na wyniosłym, stromo ku Pilicy opadającem wybrzeżu. Z wsią tą graniczy wieś Pilica, która zapewne należy też do rzędu starożytnych przedhistorycznych osad rozsianych wzdłuż brzegów tej rzeki, stanowiącej dawniej ożywiony trakt wodny, łączący Wielkopolskę i Małopolskę z doliną średniej Wisły. Wzrost ludności i rozwój kultury na obszarach ziemi czerskiej w klinie między Wisłą i Pilicą wywołał wytworzenie się targowiska w miejscu dogodniejszem do przeprawy i obfitującem w łąki i pastwiska. Nastąpiło to zapewne w XIII w. Przy grodzie w Starej Warce istniała kaplica, którą obsługiwał kapelan książęcy. Za rządów Ziemowita († 1262), a więc zapewne koło połowy XIII w., osadzeni tu zostali na zamku dominikanie, którym oddano kaplicę i zapewne zarząd utworzonej może wtedy parafii. Dokument Trojdena z r. 1321 (Kod. Mazow., Nr. LV) wymienia jako pierwszego z dobroczyńców klasztoru „Semovithum ducem Masoviae avum nostrum“; dalsze nadania poczynił Konrad († 1293) i Bolesław († 1313), ojciec Trojdena. Uposażenie, niezbyt świetne, stanowiły: młyn na Pilicy z sadzawką i kawałem roli, jezioro w Winiarach (wsi między Starą a Nową Warką), z łąkami nad Pilicą i plac, na którym stał pierwotny klasztor, tudzież prawo rybołówstwa i pastwiska. Wzmianka o placu („aream antiquam ... in qua claustri prius extitit fundamentum“) świadczy, iż pierwotny klasztor stał zapewne w Starej Warce przy grodzie lub w grodzie i że dopiero za Trojdena zapewne nastąpiło przeniesienie klasztoru (i grodu zapewne) do pomyślnie rozwijającego się targowiska. Trojden podobno wzniósł kościół klasztorny. Kto i kiedy nadał targowisku prawo miejskie niemieckie, niewiadomo. Może dopiero Trojden to uczynił. W każdym razie w dok. z r. 1375 spotykamy wójta, burmistrzów i ławników miejskich. Piotr, wójt, za dług 17 seksagen (bez 4 gr.) ustępuje klasztorowi (dominikanów?) swą jatkę. Akt sporządzony jest w sądzie miejskim („in judicio civili bannito“). Rozwój Warszawy w XIV w. i wzmagający się ruch handlowy na trakcie warszawskim, obok tego rozszerzenie się rolnictwa i ogrodnictwa po obu brzegach Pilicy, przyczyniają się do rozwoju Warki jako targowiska i ogniska przemysłowego. W XIV w. odbywają się tu często roki sądowe. Przemysł rzemieślniczy (szewctwo) i wyrób piwa bogacą osadę. Ks. Bolesław przywilejem wydanym r. 1483 zastrzegł dla piwnicy ratuszowej w Warszawie monopol sprzedaży piwa wareckiego. Wedle podania przebywało w W. szewców „kopa kóp“, t. j. 3600. Wątpliwy dokument jakoby Konrada I z r. 1244, akt uposażenia kościoła w Czersku, nadaje cło i mostowe w Warce na fundacyę mansyonarzów w Czersku. Zygmunt I. r. 1537 odbiera im ten dochód, dając wzamian 10 kóp groszy na wsi Coniewie (Kozłowski, Dzieje Mazowsza, 557, 558). Zygmunt August potwierdza dawniejszy przywilej miasta na pobór mostowego, po

3 den. od wozu. Czyniło to fl. 8 rocznie, z czego dawano klasztorowi, wedle fundacyi książęcej, fl. 3. Most „potrzebny, bo na wielkim gościńcu warszawskim“. Zmienia Zygmunt August dawniejszy obowiązek mieszczan dawania staroście do każdego waru po beczce piwa, za którą płacił 2 gr., w ten sposób, iż odtąd mają dawać ogółem po pięć kłód piwa tygodniowo, za które płacić im będzie ststa po 4 gr. od kłody. Tenże król ze względu: „iż też tam jest w tem mieście panów wiele, którzy mają niemałą część poddanych w mieście“, stanowi, iż poddani ci mają podlegać burmistrzowi i prawu miejskiemu (Lustrac., IV, 102). W r. 1564 według lustracyi było w W. 236 dm. na stronie królew., wójtowskich 20, panów Ciołków 15, księży dominikanów 24, do kustodyi należących 22, plebańskich 22, na gruncie miejskim wolnych 30. Rzemieślników 192, w tej liczbie: czapników 13, rymarzów 3, iglarzów 5, kotlarzów 3, paśników 4, prasołów 7, piwowarów 30, piekarzy 10, złotników 2, szewców 62. Młynów król. 8 i 2 folusze. Koronacyjnego płacili 30 złp. i dawali wóz wojenny. W r. 1577 płaci miasto szosu 80 grzyw., od 30 łanów miejskich, od przekupniów i warzących wódkę 18 fl., od rzemieślników różnych fl. 3 gr. $8^1/_2$, czopowego fl. 300“ (Źródła dziej., XVI, 247). Jak widzimy głównie rozwinięty był wyrób piwa, którego najwięcej zużywała zapewne rozwijająca się wtedy Warszawa. Liczne statki, płynące Pilicą, zatrzymywały się przy mieście. Na jarmarki przybywało wielu kramarzów z suknem. W drugiej połowie XVI w. W. jest po Warszawie pierwszem miastem w dawnej ziemi czerskiej i warszawskiej. Czersk i Grójec nie mogą iść w porównanie z ruchliwą Warką. Święcicki w „Opisie Mazowsza“ (Kwartalnik „Kłosów“, str. 104) powiada, iż Warka posiada znaczną liczbę wybornych rzemieślników, sześć kościołów i siódmy bardzo wspaniały z klasztorem ks. dominikanów, w którym są groby Trojdena, Ziemowita, książąt mazow., oraz Anny, siostry Witolda. W r. 1607 pod miastem stanął d. 23 czerwca na czele rokoszan Mikołaj Zebrzydowski i wzbraniał przeprawy wojskom królewskim, lecz następnie ustąpił ku Radomiowi. W r. 1634 powstaje nowa fundacya kościelna, klasztor franciszkanów wraz z kościołem, założony przez Katarzynę Trzebińską z Boglewic. Erekcyę potwierdził Władysław IV. W r. 1650 pożar niszczy drewniane przeważnie miasto. W r. 1656 d. 7 kwietnia uderza tu na Szwedów Stefan Czarnecki. Część chorągwi przeprawia się przez most, część zaś przebywa wpław wezbraną Pilicę i po dwugodzinnej walce znoszą nieprzyjaciela. Według lustracyi z r. 1660: „Miasto zasiadło na włókach $60^1/_4$; młynów jest 5, inne spustoszały; kościołów 7; cechy szewski, kupiecki, kowalski, stalimaski, kołodziejski. Suma prowentu dorocznego z miasta facit fl. 2155 gr. 7 den. 9“. Wkrótce potem przejeżdża przez Warkę Verdum i notuje w swym dzienniku: „Miasto otwarte, o 200 kroków od Pilicy. Kościołów 5, piękny dom starosty. Wielka produkcya piwa i wywóz“ (Liske, Cudzoziemcy w Polsce, 108). Mimo klęski pożarów wyrób piwa podtrzymywał byt miasta. Dopiero druga wojna szwedzka i upadek produkcyi piwnej zrujnowały długotrwałą pomyślność W. Według lustracyi z r. 1765 „domów jest 24, drugie wcale zdezelowane, obywatele zaś nędzni i ubodzy“. Z szumnie wyliczonych 7 czy 8 kościołów, tylko trzy posiadają prawo do tej nazwy, pozostałe zaś były to małe drewniane kapliczki, świadczące o uczuciach religijnych mieszkańców. Z tych kaplic kościołek św. Ducha połączony był zapewne z fundacyą szpitala, o którym nie ma wiadomości. Inne, p. w. św. Anny, św. Leonarda, św. Zofii i św. Barbary, znikły również bez śladu. Jedna z nich znajdowała się na praw. brzegu Pilicy. Najważniejszy i najokazalszy kościół dominikanów był już w r. 1844 w stanie zupełnej ruiny. Mimo to można było w budowie dostrzedz śladów obronności pierwotnej, świadczących o łączności tej budowli z istniejącym tu kiedyś grodem. Grobowce: Trojdena († 1341), Ziemowita († 1343) oraz Anny, żony Jana, ks. mazow., a córki Kiejstuta, ks. trockiego († 1429), zniszczały zapewne w czasie pożaru w r. 1650. W r. 1859 zebrano poniewierające się śród gruzów kości pogrzebionych tu książąt i przeniesiono je do wspólnego grobu w kościele franciszkanów. Przyczem umieszczono na ścianie zewnętrznej kościoła przy drzwiach tablicę z napisem i herbem książąt, kosztem okolicznych obywateli. Kościół parafialny, p. w. N. P. Maryi, św. Mikołaja i św. Katarzyny, powstał zapewne jeszcze w XIV w. Znany jest z dokumentów pleban Świętosław w r. 1466 i Piotr z Ostrołęki r. 1489. Według wizyty z r. 1603 był on na nowo odbudowany i konsekrowany r. 1501. Oprócz ołtarza wielkiego były cztery boczne, fundowane i uposażone przez braci Bonieckich w r. 1518, Adama z Błonia r. 1524, Trzebińskich i wreszcie Mrokowskiego, mieszczanina z W., w r. 1569. Kościół ten z murowaną zakrystyą spłonął w r. 1650 (1616 ?). Jeden z dzwonów, z datą r. 1686, odlany był na nowo ze stopionego przez pożar. Odlewał go Daniel Thym w Warszawie. Obecny kościół murowany, wzniesiony został po tym pożarze. Niektóre ołtarze pochodzą z kościoła podominikańskiego. W kościele paraf. mieli być pochowani

dwaj bracia Ciołkowie, dziedzice pobliskiej Ostrołęki: Stanisław, biskup pozn., i Wigand, kaszt. czerski. Założyli oni w Ostrołęce kościół i utworzyli w r. 1429 parafię, do której wcielono część parafii Mniszew i Warka. Drugi istniejący obecnie kościół poklasztorny, założony został wraz z klasztorem franciszkanów r. 1634 przez Katarzynę Trzebińską. Pierwotny był zapewne drewniany. Obecny, murowany, pochodzi z r. 1688 (1769 ?). Parafia W. (w dek. grójeckim, dawniej wareckim) liczy 3571 dusz. Dawniejszy dek. warecki obejmował 12 parafii: Chynów, Czersk, Drwalew, Góra Kalwarya, Jazgarzew, Konary, Ostrołęka, Pieczyska, Słomczyn, Sobików, Warka i Wrociszew. W parafiach tych było 104 wsi. Należał do dyecezyi poznańskiej. Widok miasta i ruin kościoła dominikanów podał Tyg. Illustr. z r. 1870 (Nr. 107). Wareckie starostwo niegrodowe, w wojew. mazowieckiem, ziemi czerskiej, podług lustracyi z r. 1661 składało się z mta Warki z przyległościami, wsi: Piaseczno (ob. *Piaseczyńskie starostwo*), i Stara Warka z 3 włókami wójtowskiemi i folw. W r. 1771 posiadała je Maryanna z Zielińskich Puławska, opłacając kwarty złp. 665 gr. 18 a hyberny złp. 2337 gr. 27. Na sejmie z r. 1773 przez oddzielną konstytucyę, wzamian za wójtowstwo Nowej Warszawy wcielone do miasta, udzielono Ignacemu Rychłowskiemu ststwo wareckie z dzierżawami: Wichradz, Niemojewice, Stromiec i Brzozówka. 2.) **W.** *Stara*, wś, folw. i dobra, pow. grójecki, gm. Konary, par. Warka, odl. 22 w. od Grójca. Leży na lew. brzegu Pilicy, o 4 w. na wschód od mta Warki, na wyniosłym brzegu, śród jarów zbiegających ku Pilicy, posiada szkołę początkową, 408 mk., wiatrak. W r. 1827 było 40 dm., 279 mk. Dobra Stara W. składały się w r. 1886 z fol. Stara W. i Kalina, rozl. mr. 649; fol. Stara W. gr. or. i ogr. mr. 353, past. mr. 1, nieuż. mr. 13; bud. mur. 4, drewn. 10; płodozm. 13 pol.; fol. Kalina gr. or. i ogr. mr. 279, nieuż. mr. 3; bud. mur. 1, drewn. 3; płodozm. 12-pol. Wś Stara W. os. 52, mr. 411; wś Piaseczno os. 48, mr. 853. Jestto starożytna osada. Przechowało się dotąd przedhistoryczne grodzisko, wznoszące się nad Pilicą, przy ujściu do rzeki głębokiego jaru, stanowiącego naturalną fosę. Dziś lud zwie to miejsce „okopami szwedzkiemi“. Kiedy gród przestał istnieć niewiadomo. W r. 1540 Stara W., wś mająca $11\frac{1}{2}$ łan. km , zostaje wraz z Piasecznem w posiadaniu Jakuba Lesznowskiego, kasztelana warszawskiego, dzierżawcy ststwa grójeckiego. W ostatnich czasach Stara Warka, wraz z Pilicą i Winiarami, należała do Prozorów. Opis, z ryciną przedstawiającą grodzisko, podał Tyg. Illustr. z r. 1870 (Nr. 107). *Br. Ch.*

Warkaciszki 1.) zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Kukuciszki (o $1\frac{1}{2}$ w.), 5 dusz rewiz.; należy do dóbr Jałowieckich Prusakiszki. 2.) **W.**, wś (podług spisu z 1866 r. zaśc.), pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hoduciszki, okr. wiejski Mirkliszki, o 20 w. od Święcian, ma 2 dm., 26 mk. kat. (w 1865 r. 6 dusz rewiz.),

Warkaliszki, przys., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Angleniki, o 55 w. od Trok, 1 dm., 11 mk. kat. (w 1865 r. 7 dusz rewiz.).

Warkallen 1.) pow. gąbiński, ob. *Medien*. 2.) **W.**, pow. olsztyński, ob. *Warkały*. 3.) **W.**, wś, pow. gołdapski, st. p. Kiauten.

Warkały *Wielkie* i *Małe*, niem. *Warkallen*, wś, pow. olsztyński, st. p. Jonkendorf. W r. 1315 odebrał Prusak Succole 30 włók na jej założenie.

Warkan, folw. dóbr pryw. Assern, w okr. zelburskim, pow. iłukszteński, par. dyneburska (Kurlandya).

Warkanowce, po węg. *Vargony*, wś, w hr. szaryskiem, kościół par. gr.-kat., 387 mk.

Warkau 1.) posiadłość, pow. wystrucki, st. poczt. Aulowoehnen. 2.) **W.** *Gross* al. *Mickaleitschen*, wś, tamże. 3.) **W.** *Klein*, wś, tamże. 4.) **W.** *Neu*, kol., pow. wystrucki, st. p. Neunischken.

Warken, folw. dóbr pryw. Schloss Amboten, w okr. i pow. hazenpockim, par. amboteńska (Kurlandya).

Warklany, łotew. *Warklōni*, niem *Warkland*, rozległe dawniej dobra i mko, pow. rzeżycki, o 41 w. na zach. od Rzeżycy, w 2 okr. pol. (Wielony), gm. Warklany, stanowią osobną par. warklańską, dekan.-rzeżycko-nadłubańskiego. W mku było 110 dm., 716 mk. (przeważnie żyd.), dziś podobno do 3000, kościół kat., fil. ewang., dom modlitwy żydow., zarząd gminy, apteka, lekarz, niewielka liczba rzemieślników mieszczan chrześciańskich, z których większość jest wyznania rz.-kat., mniejsza zaś część składa się z protestantów, posiadających tu od lat kilku osobny kościołek fil., w którym niekiedy odbywa nabożeństwo pastor, przybywający w tym celu z pobliskiej protest. par. gub. ryskiej. Poprzednio były w W. fabryki likierów i piwa, oddawna już nieistniejące. Dobra W. wraz z obszerną wsią tejże naz., stanowią starodawne dziedzictwo starszej linii Borchów, które wraz z całą Warklańszczyzną w spadku po Borchach otrzymały ks. Marya z Borchów Sanguszkowa i Izabella z Borchów Potocka, 2-do voto Orłowska. Tych rodziny nigdy tu stale nie przebywają. Okolica równa i płaska, były zwierzyniec, przeważnie z drzew szpilkowych i niepokaźnych krzewów leszczyny złożony, park obszerny ale nienoszący żadnej

cechy wybitnej, pałacyk ciasny i wilgotny, nic w sobie godnego uwagi nie zawierają, odkąd w 1868 r. wywieziono ztąd do Mariensee majętności Józefa Borcha) bogaty księgozbiór pałacowy a w r. 1870 portrety familijne Borchów do Małnowa, posiadłości hr. Stanisława Zyberka. Biblioteka warklańska, obecnie nieuporządkowana, w części zniszczona, w części nawet antykwaryuszom sprzedana, mieściła w sobie do 1868 r. 8000 tomów (pomiędzy niemi rzadkie wydawnictwa z XVI w.), tudzież zbiór, należący do zakresu nauk przyrodniczych, w 1870 r. ofiarowany do kurlandzkiego muzeum starożytności w Mitawie. Jadalną komnatę warklańską zdobił do r. 1870 szereg portretów familijnych borchowskich, pod któremi znajdowały się genealogiczno-heraldyczne pochwały przodków, w duchu panegirycznym, pełne anachronizmów. Z dawnych pamiątek pozostał obecnie w W. tylko pomnik, w najdalszym krańcu rozległego parku przez wojew. bełzkiego Michała Borcha wystawiony w 1783 r., na cześć włoskiego architekta Mazottiego, który, jak przynajmniej opiewa umieszczony na nim rozwlekły i napuszony napis, czarodziejską laską stworzył rezydencyę warklańską w miejscu niegdyś przez moczary zajmowanem. Pałacyk warklański również jest zabytkiem z czasów Stanisława Augusta. Kościół paraf. katol., p. w. N. M. P., pokaźny i obszerny, przez miernego wykonany architekta (który zmniejszając wspaniały plan pierwotny, popełnił kilka bijących w oczy błędów), odznacza się niskim stosunkowo sufitem i zbyt nisko położonemi oknami, ma wszakże bardzo piękne marmurowe ołtarze, wielkim kosztem z Francyi sprowadzone. Wzniósł go w r. 1851 wojewodzic bełzki i marsz. guber. witebski Karol hr. Borch, przydomku Lubeschuetz, ostatni w tym rodzie komandor maltański, a w kilka lat potem uroczyście konsekrował arcyb. mohylewski metropolita ks. Wacław Żyliński. Jest tu i kaplica grobowa fundacyi Eleonory de Borch, założona r. 1814, w formie wysokiej rotundy, a która przez lat wiele za kościół par. służyła. Par. warklańska w 1882 r. liczyła przeszło 8000 wiernych. Do najpokaźniejszych budowli w mku należy bezwarunkowo dwupiętrowa austerya, tudzież dwupiętrowy zarząd gminny, z muru kosztem dziedzica wzniesiony, a który pierwotnie na szkołę ludową łotewską był przeznaczony. Najdawniejsze wiadomości o rozległych dobrach, składających późniejszy klucz warklański, a znanych niegdyś pod nazwą Buzen, Klissen, Galen i Trumen, sięgają drugiej połowy XV w. Lustracya dóbr inflanckich z r. 1583 podaje: „Testantur deinde aliud quodque privilegium exhibitum, quo Magister quondam Livoniae Bernardus à Bork (był mistrzem zakonu od 1471—1483 r.) Simoni à Bork possessionem quondam Buzen vocatum et colones aliquot jure feudi confert. Tertium quoque privilegium Magnificus Dominus Theodorus Skumin et Georgius Rosen, revisores, vidisse se asserunt quo Magister Livoniae Fuerstenbergus Simoni à Bork bona quaedam Klissen vocata, in districtu Rositensi sita, jure feudi confert anno 1558. Quartum privilegium, quod Fabianus à Bork Revisoribus exhibuit, datum est à Sigismundo Augusto rege, quo ipse Fabiano à Bork ejusque haeredibus utriusque sexus pagum quendam procul in districtu Rositensi situm confert 1560. Quintum privilegium exhibuit quo Sigismundus Augustus confert bona Galen et Trumen Petro à Tisenhausen, de quo privilegio superius facta est mentio, quod solum hoc tempore exhibuerunt, cujus data est 20-ma Novembris anno 1561; Revisorum literae datae 10 Julii anno 1582, sigilla duo cum subscriptione manuum. Omnia bona Revisores in possessionem restituerunt, excepto pago Trumen, de quo controvertitur cum Dethlofo à Grueneberg, qui ..... et literas Illms Dm. Radziwił, quas in originali exhibuit, et quibus pagus dictus Trumen ex authoritate Sae Rae Mtis et subratihabitatione ejusdem ipsi Dethlopho à Grueneberg in possessionem et usufructum confertur. Datum 2 Septembris anno 1561, Vilnae“. Same fundum W. dopiero w r. 1783 na odwiecznych obszarach ziemnych borchowskich założonem zostało. Klucz warklański za czasów wojewody bełzkiego obejmował obszar z kilkudziesięciu tysięcy dziesięcin złożony. W skład jego wchodziły, oprócz samych W. z folwarkami, także i majętności: Styrniany (niegdyś Trumen), Ataszany, Borchów, Galany (niegdyś Galen), Małta, Murmelstein (łotew. Mormastyns) i wiele in. pomniejszych. Po śmierci wojewody dobra te na trzy części podzielone zostały: Galany z przyległościami objął drugi syn wojewody hr. Aleksander Borch, a Sterniany, Ataszyn i Borchów dostały się najmłodszemu Józefowi, który wzniósł sobie piękną rezydencyę „Mariensee“. Przy W., które objął najstarszy syn Karol, pozostały już tylko majętności: Eleonorenhof, Brownhof, Małta i Murmostyń. Te po śmierci Karola Borcha, aktem sporządzonym w r. 1869, podzielone zostały pomiędzy dwie córki: Eleonorenhof, Małtę i Murmostyń objęła młodsza Izabella z Borchów Potocka, a W. z Brownhofem starsza ks. Marya z Borchów Sanguszkowa, po której śmierci W. odziedziczyła jedyna jej córka ks. Teresa Sanguszkówna. W r. 1870 było ostatecznie przy W. 9615·41 dzies. ziemi. W tej liczbie lasu 3148 dz., wyrąbanego lasu

567, pod błotami 614, nieużytków 2706·19, pod jez. Łuban 1340, w użytku leśnej straży 23, pod sadybą 34, ugorem leży 41, ziemi ornej 246, łąk 334, past. 125 dzies. Oprócz tego przy rozmaitych osadach liczą tu jeszcze 434 dzies. Gatunek ziemi w dobrach warklańskich jest w ogóle lekkim. Ziemia przeważnie szara; część pól dworskich ma glebę glinkowatą na podłożu wapiennem. Łąki niskie i błotniste; gospodarstwo staranne. Lasy po większej części ze świerków złożone, pokrywają obszar niski, o glebie chłodnej; część ich, ze sosen złożona, leży na piaskach. Gmina leży w zach. części powiatu, graniczy od zach. i płn. z gm. Borchów, od płn.-wsch. z gm. Byków, od wsch. z gm. Wielony, od płd. z gm. Galany i Sterniany, obejmuje 83 miejscowości, mających 853 dm. włośc. (obok 125 należących do innych stanów), 7065 mk. włośc., uwłaszcz. na 11278 dz. *G. Manteuffel.*

Warkocz, os. leśna, pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz, ma 2 dm., 19 mk., 269 mr. lasu i 7 mr. roli. Wchodzi w skład dóbr Gozd.

Warkolce 1.) wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Sumieliszki (o 21 w.), okr. wiejski Naszkuny, o 40 w. od Trok, ma 10 dm., 172 mk. katol. (w 1865 r. 95 dusz rewiz.). 2.) **W.,** wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, o 8 w. od Wiłkomierza. Włośc. Bakuczonis ma tu $35^1/_2$ dzies. (4 nieuż.).

Warkole 1.) wś nad rz. Srują, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 30 w. od Telsz, w 1859 r. 9 dm., 79 mk., młyn wodny. 2.) **W.,** wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 52 w. od Kowna. 3.) **W.,** w spisie urzęd. *Warlakoje*, dwór, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kroże, o 45 w. od Rossień; własność Taraszkiewiczów, ma 49 dzies. ($2^1/_2$ lasu, $8^1/_2$ nieuż.). 4.) **W.,** wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. i par. Szydłów, o 14 w. od Rossień.

Warkolska Buda, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Sumieliszki (o 21 w.), okr. wiejski Naszkuny, w 1865 r. wraz ze wsią Windziuliszki 30 dusz rewiz.

Warkotsch, 1416 *Warkatsch*, 1373 *Warchus*, dobra i wś, pow. strzeliński, par. kat. i ew. Strzelno. W r. 1885 dobra miały 294 ha, 6 dm., 130 mk. (28 kat.), zamek; wś 35 ha, 22 dm., 136 mk. (26 kat.).

Warków, łotew. *Workowa*, wś i folw. nad Dubną, pow. dyneburski, w 3 okr. pol., gm. i par. Warków; most przez Dubnę. W. stanowił niegdyś folw. zamku rzeżyckiego, w 1563 r. własność Bernarda de Oldenbockum, następnie Sielickich, poczem Reuttów, należał do dóbr Ruszona. Posiada kościół paraf. kat., p. w. św. Trójcy, z muru wzniesiony w 1880 r. (na miejsce dawniejszego drewnianego, odbudowanego w 1826 r.) z ofiar parafian, staraniem miejscowego proboszcza ks. Andrzeja Czegis, który nadto w najodleglejszej części parafii na cmentarzu wsi Wonagi wzniósł kaplicę. Parafia katol., dekanatu dolno-dyneburskiego, 5773 wiernych. W 1872 r. do parafii należało 7 folw., 4 zaśc. i 80 wsi; 5424 dusz. Gmina W. leży w płn.-zach. części powiatu, graniczy od płn. z gm. Prele i na niewielkiej przestrzeni z gm. Sterniany (pow. rzeżyckiego), od zachodu z gm. Liwenhof, od płd. z gm. Kołup, od wschodu zaś z gm. Jaszmujża, obejmuje 92 miejscowości, mające 914 dm. włośc. (obok 195 należących do innych stanów), 9100 mk. włościan, uwłaszczonych na 8967 dzies. ziemi. Zarząd we wsi Kłonary Wielkie. *J. Krz.*

Warkowicze, wś poradziwiłłowska, pow. słucki, w 1 okr. starobińskim, gm. Słuck (o 3 w.), ma 83 osad; miejscowość równa, bezleśna, grunta wyborne, pszenne. *A. Jel.*

Warkowicze, mko nad rz. Stubłą, pow. dubieński, okr. pol. i gm. Warkowicze, par. kat. Dubno (o 18 w.), o 5 w. od st. dr. żel. Ozierany, 240 w. od Żytomierza, przy b. tr. poczt. z Warszawy do Kijowa. Ma 94 dm., 803 mk. (wraz z należącą do par. wsią Kryłów). W 1859 r. było 102 dm., 1774 mk., garbarnia i browar; w 1870 r. 131 dm., 356 mk., w tem 48% żydów. Posiada zarząd okręgu policyjnego dla 5 gmin powiatu (Dubno, Warkowicze, Mizocz, Buderaż i Sudobicze), urząd gminny, szkołę ludową jednoklasową, cerkiew par., synagogę. Dawniej była tu filia par. kat. Dubno. Jarmarki odbywają się: 9 marca, 7 kwietnia, 20 lipca, 15 sierpnia, 26 października i 6 grudnia. Tutejsza cerkiew paraf., p. w. Narodzenia N. M. P., z muru wzniesiona w 1729 r. przez ówczesnych dziedziców mka Jakuba i Maryą Leduchowskich, jako kościół dla osadzonych przez nich bernardynów. Na cerkiew zamienioną została w 1836 r. Uposażenie cerkwi stanowi z zapisu ks. Zasławskich z 1668 r. $3^3/_4$ dzies. pod osadą i ogr., 37 dzies. roli i $12^1/_2$ dzies. łąk. Filia we wsi Białoberezie (o 3 w.). Na cmentarzu katol. spoczywają zwłoki matki poety Antoniego Malczewskiego. Mogiłę zdobił pomnik ciosowy o czterech kolumnach, ze stosownym napisem (Tyg. ilustrowany, 1890 r., Nr 7). Gmina leży w płn.-wsch. części powiatu, graniczy od płn. z gm. Dziatkiewicze pow. równieńskiego, od zach. z gm. Młynów, od płd. z gm. Dubno, Sudobicze i Buderaż, od wschodu z gm. Mizocz i glińsko-czeską (pow. równieńskiego), obejmuje 26 miejscowości, mających 766 dm. włośc. (obok 376 należących do innych stanów), 8234 mk. włościan, uwłaszczonych na 8960 dzies. Jest to stara o-

sada. Podług rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. własność Fedora Myszki, który wespół z innymi ziemianami zobowiązany był do utrzymywania dwóch horodni zamkowych a sam od siebie jednej. Przed lustratorem mieszczanie krzemienieccy uskarżają się, że w W. Bohdan Myszka nieprawnie pobiera myto, po groszu od wozu (Jabłonowski, Rewizye, 38, 39, 53, 105). W 1566 r. własnośc rotmistrza królewskiego Michała Myszki, który w 1563 r. występuje jako podstarości mozyrski (ob. Opis Akt. kij. centr. arch., Nr 2040 i 2037). Podług reg. pob. pow. łuckiego Michajło Myska Warkowski, ssta omejski, z imion swych Boroiczie i Warkowicze wnosi pobór z 74 służeb zupełnych po 20 gr., 27 półsłużeb po 10 gr., 23 ogrod. po 6 gr., 7 rzemieśl., 1 ryboł. po 8 gr., 2 karcz., 4 kół młyń., 1 koła wiesnego po 12 gr. W 1583 r. tenże Michał Myszka, kasztelan wołyński, ssta omyrski, wnosi z W. i z Sernik od 50 dym., 8 ogr. po 6 gr., 3 ogr. po 4 gr., 6 komorn. (Jabłonowski, Wołyń, 7, 86). W zeszłym wieku własność Leduchowskich, następnie Młodeckich, którzy wznieśli tu pałac, obecnie skarbowe. Prawa miejskie otrzymały W. w 1725 r. Był tu kantor banku Prota Potockiego. W W. 1785 r. urodził się znakomity botanik i autor „Ramot Starego Detiuka“ Antoni Andrzejowski. *J. Krz.*

Warkowo, wś, pow. horecki, gm. Horodyszcze (o 7 w.), ma 23 dm., 165 mk.; zapasowy śpichlerz gminny.

Warksze, wś, pow. władysławowski, gm. Giełgudyszki, par. Szaki, odl. od Władysławowa 30 w., ma 9 dm., 98 mk., 8 os., 375 mr. Wchodziła w skład dóbr Giełgudyszki Dolne. W 1827 r. 7 dm., 93 mk.

Warksznele, wś, pow. rossieński, par. Szydłowo.

Warkulce, wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Wiżuny, o 60 w. od Wiłkomierza.

Warkuliszki, folw., pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo, odl. od Władysławowa 41 w., ma 1 dm., 51 mk. W 1827 r. 1 dm., 8 mk.

Warkutany, wś nad jez. Godzik, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 28 w. od Trok, 3 dm., 19 mk. katol.

Warla, *Varla*, posiadłość niegdyś klasztoru lubińskiego, leżała między Dalewem i Zbęchami, pod Krzywiniem, w pow. kościańskim; potwierdzili ją ks. Bolesław syn Odonicza w r. 1258 i Przemysław II w r. 1294 (Kod. Wielk., n. 368 i 719). Archiw. teolog. ks. Jabczyńskiego, I, 186, ma: *Warta* zamian *Varla*.

Warlack, wś, pow. świętosiekierski, st. p. Heiligenthal.

Warlang 1.) wś w Pomeranii, pow. szczecinkowski, par. kat. Czaplinek. Leży na zach.-północ od Drahimia, w granicach ststwa drahimskiego. W 1885 r. 7 dm., 9 dym., 50 ew. mk. 2.) **W.,** dobra ryc., tamże, st. p., tel. i kol. Falkenburg.

Warle, ob. *Orle* 4).

Warlen al. *Lockszillen*, wś, pow. wystrucki, st. p. Gruenheide.

Warlin al. *Poggenkrug*, wś, ob. *Gehlweiden*.

Warlina 1.) zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 14 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. katol. 2.) **W.,** zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 57 w. od Wilna, 1 dm., 22 mk. katol.

Warlinia 1.) wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 34 w. od Poniewieża. 2.) **W.,** osada, tamże, o 58 w. od Poniewieża.

Warlity, niem. *Warglitten*, w dok. *Wargelit*, wś i dobra, pow. ostrodzki, st. p. Ostróda (Osterode Ostpr. i Reichenau Ostpr.). Kwiryn Schlick nadaje 1530 r. Szamszonowi Brojk z Balic majątek przy jeziorze Szelągowskim. W r. 1621 jest w W. ludność mieszana, więcej niemiecka niż polska (Kętrzyński, O ludn. pol., 366).

Warlubie al. *Warlub'*, niem. *Warlubien*, wś, dworzec i dobra, pow. świecki, 15 klm. na płn.-zach. od Grudziądza, st. kol. wsch. między Bydgoszczą a Tczewem, bite trakty idą do Nowego i do Grudziądza, buduje się także szosa z Warlubia do Komórska. Posiada urząd pocz. i tel. (o 3 klm.); do Nowego dochodzi omnibus, a do Białej Góry i Lipinek poczta posłańcowa. W. ma szkołę katol. 3-klas. (1887 r. 197 dz.) i szkołę ew. 1-klas. (63 dz.); 4 gorzelnie i 3 młyny; gleba żyzna. Obszaru gmina ma 923 ha (685 roli or., 161 łąk). W 1885 r. było 160 dm., 313 dym., 1388 mk., 1087 kat., 289 ew., 12 żyd. (w tem kol. Małe Warlubie 18 dm. i 137 mk., wyb. Milenica 13 dm., 58 mk.). Par. kat. Komórsk. Spis z r. 1892 wykazał w W. 119 koni, 277 sztuk bydła, 17 owiec, 313 świń, 126 kóz i 73 uli. Jest to jedna z najstarszych osad w okolicy. G. Ossowski w objaśn. do mapy archeol. Prus Zach. pisze: „Z płn. strony wsi, wzdłuż kolei żel. do Tczewa, ciągną się na kilka kilometrów łąki torfiste i bagna. Dziś jeszcze zaczynają się one na północy i na płn.-zachodzie Warlubia, przy wsiach Płochocinie i Płochocinku, przylegają ze wsch. strony ku M. Warlubiu w stronę Bąkowa. Na całej tej przestrzeni od lat dawnych znajdowano tu i owdzie w warstwach torfowych narzędzia kamienne neolityczne, młotki, siekierki itd. Najwięcej zabytków spotkano w płn. części tego obszaru pod W. Warlubiem i nieco dalej na płn. od W. Przy kopaniu torfu, na głębokości niekiedy 10 stóp, znajdowano tu owe

narzędzia neolityczne, a częściej jeszcze młoty z rogu jeleniego. Te ostatnie znane tu są pod nazwą kopyt, od podobieństwa jakoby do kopyta szewskiego". Ossowski nabył tu dwa młoty z rogu jeleniego, z czworokątnemi w nich dziurami, które dziś znajdują się w zbiorach akademii w Krakowie. R. 1878 spostrzegł Ossowski w stosach wykopanego torfu ułamki skorup glinianych, a także i warstewki popiołu. Tu i owdzie widać było ułamki kości bydlęcych (ob. str. 2—3). Oprócz tego znaleziono tu w kącie, gdzie się styka żwirówka od Grudziądza z koleją, r. 1877 grób kamienny skrzynkowy, zawierający kilka popielnic z wyrobami bronzowemi i szklanemi. Obok istniejącego dziś dworca natrafiono przy niwelowaniu na kilka grobów skrzynkowych (ob. str. 38—39). W dok. zachodzi W. po raz pierwszy r. 1277 i to w przywileju Mestwina II p. n. „Warlube", jako osada w kasztelanii nowskiej (ob. Perlbach: P. U. B., str. 245, Nr 288) i jako majętność biskupa kujawskiego Alberta, nadana jeszcze przez Świętopełka. Oprócz tego napotykamy w dok. nazwy: „Worlube" (1513), „Warlub" (1577), „Warlieb" (1655), „Warlubie" (1789), „Warlob" (1760). Za czasów krzyżackich należało W. do wójtowstwa tczewskiego. Według taryfy poborowej z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podw. a akcyzę potrójną, płacili poddani od 34 wł., 1 folw., karczmy, 3 ogr. 71 fl. 4 gr. (ob. Rocz. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 176). Wówczas należało W. do pow. nowskiego. W skutek drugiej wojny szwedzkiej była wś tak zrujnowaną, iż r. 1659 sołtys Marcin Forta i Łukasz Firyn przed sądem zaprzysięgli, że mieszkańcy nie mogą płacić żadnych podatków. R. 1703 pobierał proboszcz w Komórsku mesznego z W. 20 kor. żyta i tyleż owsa. Włóka roli należała do probostwa płochocińskiego. R. 1760 należało W. do klucza komórskiego. We wsi była karczma i sołectwo; folw. obejmował wł. 9 mr. 7 ćwierci $3^1/_2$. R. 1773 liczyła wś 18 wł. chełm. roli włośc., 10 dym. i 169 mk. katol. Bydła trzymano: koni 84, wołów 21, krów 55, jałowic 36, owiec 129, świń 87; wysiew: żyta 360, jęcz. 126, owsa 108, grochu 27, tatarki 18, lnu $1^1/_4$; siana zbierano fur 27 (ob. Zeitsch. d. Westpreuss. Gesch. Ver., 1886, str. 367). R. 1780 było tu 162 mk. kat. i 6 akat. Mesznego, mówi wizyta Rybińskiego dalej (str. 262), dawało W. dawniej 22 kor. żyta i tyleż owsa, ale wówczas tylko po 9 kor. żyta i owsa: „ex hac ratione, quia aula Komorscensis conseminat notabilem partem agri hujus villae et tantummodo pendit aula siliginis modios 2, avenae 2". W r. 1789 liczyła wś i sołectwo 31 dym. (str. 248). Zdaje się, że w W. istniał kościół, chociaż o nim nigdzie nie napotykamy wzmianki, bowiem od dawnych czasów znajdowało się tu 8 włók kościelnej roli; ich nazwa „Poświętne" wyraźnie wskazuje, że były przeznaczone na fundacyą kościoła. Za Krzyżaków dostały się w ręce prywatne. Ale r. 1486 oświadczyły dwie siostry z Bękowa, Barbara, wdowa po Janie Schow, i Brygita, w asystencyi męża swego Szymona, do których przypadło Bękowo, że 8 włók, Poświętnemi zwanych, zagarnięte były dawniej od Warlubia do Bękowa. Ostatni posiadacz prosił na łożu śmiertelnem by zwrócić grabież, co też przed królem Kazimierzem w Nowem uczyniły. R. 1577 bisk. Stanisław Karnkowski zapisał 4 wł. w W. kościołowi płochocińskiemu. Ale r. 1780 posiada tu prob. płochociński tylko 1 włókę (ob. Utrac. kośc. p. ks. Fankidejskiego, str. 266, przyp. 2). R. 1813 urodził się w W. Jan Czerski, który z Janem Ronge i Dowiatem byli założycielami t. z. niemiecko-katol. kościoła w Niemczech. Czerski żyje jeszcze (1893) w Pile, gdzie utworzył chrześciańsko-apostolsko-katolicką gminę; lecz zwolenników prawie żadnych nie ma. *Ks. Fr.*

Warludszen al. *Schillehlen*, wś, pow. ragnecki, st. p. Neu-Eggleningken.

Warłakoje 1.) dobra, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kroże, o 46 w. od Rossień. 2.) **W.**, ob. *Warkole*.

Warłów 1.) niem. *Warlow*, dobra i wś, pow. lubliniecki, par. kat. Schemrowitz, ew. Dobrydzień. W r. 1885 dobra miały 791 ha, 8 dm., 109 mk. (4 ew.); wś 384 ha, 49 dm., 449 mk. (9 ew.). Do W. należały osady: Dziuba, Gorcze, Kozinoga, Malichów, Kwierucie, Śmiałków. 2.) **W.**, fol. do Bodzanowic, pow. olesiński.

Warłynka, rzeczka, w pow. borysowskim, prawy dopływ Poni, bierze początek za folw. Terespol, z płaskowzgórza zwanego Pijany Las, płynie w zakrętach pod wś Milkuny, poczem zwraca się bardziej ku północy w okolice wsi Warłynka, po za którą ma ujście w moczarach. Długa około 14 w. *A. Jel.*

Warłynka, wś nad rzką t. n., pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Berezyna, o 128 w. od Borysowa, ma 6 osad; grunta lekkie, miejscowość leśna. *A. Jel.*

KONIEC TOMU DWUNASTEGO.

Biblioteka Wojsk. Akad. Polit. im. F. Dzierżyńskiego

Biblioteka Główna
Akademii Sztuki Wojennej
19/3 t. 12
13-000019-012-0